De Gids. Jaargang 98

bron
De Gids. Jaargang 98. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1934

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001193401_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

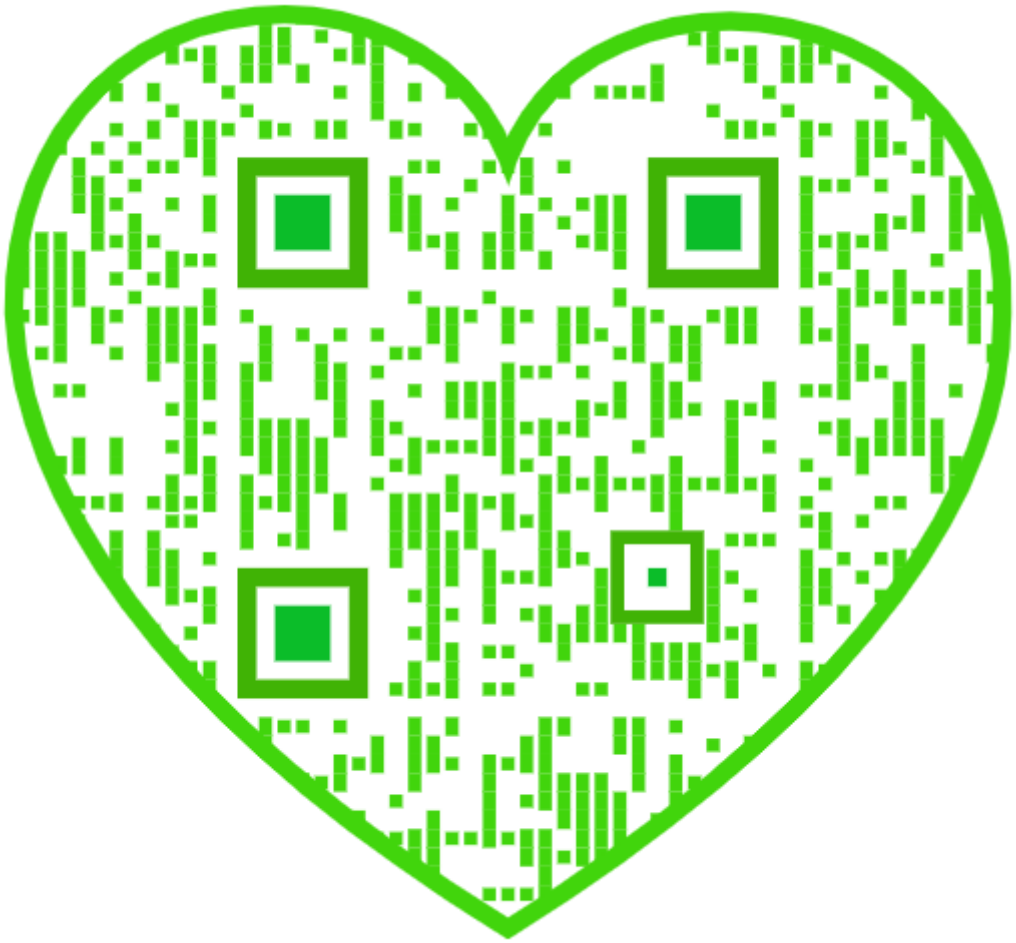

[Eerste deel]

Stemmen uit de redactie

Nieuw jaar.

- *De Gids* verschijnt in nieuwe letter, met nieuwen omslag, en met op dien omslag nieuwe naast oude namen. Onveranderd blijft de bedoeling, een algemeen, niet aan partij of leeftijdsklasse gebonden, orgaan ten dienste der Nederlandsche cultuur te zijn. Wat er goeds in het verleden van het tijdschrift geweest is, hopen wij ten voorbeeld te nemen in een tijd die zeker aan traditie geen uitsluitend gezag zal vermogen toe te kennen, maar hare medewerking gebruiken kan.

Internationale democratie.

- De wensch tot hervorming van den Volkenbond, dien Mussolini zijn Grooten Fascistischen Raad heeft doen uitspreken, heeft beroering gewekt, niet slechts in Genève en in de pers der kleine mogendheden, maar zelfs in Londen en Parijs. Frankrijk heeft zich gehaast zich tot kampioen voor de ‘internationale democratie’ op te werpen en schijnt in Londen steun te hebben gevonden. Als de vos de passie preekt geldt het oppassen voor de hoenders. Zoo ook wanneer één der grooten zich aandient als beschermer van de kleintjes. De veronderstelling ligt dan voor de hand, dat achter het nobele gebaar minder altruïstische motieven zijn verborgen. Doch dáárover thans niet. Men, en vóór alles de kleine ‘men’, dient in elk geval te bedenken, dat internationale democratie weinig méér is dan ‘een groot valsch woord.’ Eerlijkheid en werkelijkheidszin gebieden ons te erkennen, dat het politiek verkeer tusschen staten evenmin op den grondslag hunner gelijkheid als op dien van hun broederschap rust, zoodat iedere bruikbare organisatie-vorm van tusschenstaatsche politiek van hunne feitelijke ongelijkheid de weerspiegeling zal moeten zijn. Daarom was het juist gezien van de ontwerpers van het Volkenbondshandvest om naast de ‘democratische’ Vergadering een

Raad te plaatsen, waarin het overwicht der grooten tot zeer merkbare uitdrukking kon worden gebracht, en daarom was het een fout in 1922, in 1926 en thans weer in 1933, voor den aandrang tot uitbreiding van het aantal zetels der ‘kleine’ en ‘middelsoort’-mogendheden te bezwijken. Het gevolg daarvan is geweest, *niet* dat de grooten hun politiek verkeer in den ‘gedemocratiseerden’ Raad hebben voortgezet, maar dat zij zich hebben teruggetrokken in de hyper-aristocratische salons, waarvan er één den teekenenden naam van het ‘Pacte van Vier’ draagt. De democratiseering van den Raad ‘has given its deliberations a character of unreality and insincerity’, aldus de wel democratische maar daarom nog niet blinde en zeker zeer deskundige Zwitser W.E. Rappard. Of het mogelijk zal blijken de in dit opzicht gemaakte fouten te herstellen, vermogen wij niet te beoordeelen, maar zeker is, dat als Mussolini's plannen in deze richting mochten gaan, van de zijde der ‘kleinen’ eer toejuiching dan tegenwerking op hare plaats zoude zijn. Nederland zal bovendien die medewerking te gereeder kunnen verleenen, omdat Struycken reeds in 1922 in (achteraf!) ‘prophetisch’ genoemde bewoordingen tegen dezen vorm van ‘internationale democratie’ heeft gewaarschuwd.

Rumor in casa kantiana.

- Wijsgeerig Nederland is in de afgeloopen maand verkwikt met het rumoer van een ernstig conflict, ditmaal niet tusschen de eene philosophische richting en de andere, maar tusschen bestuursleden van één wijsgeerige vereeniging onderling. Aanleiding tot dezen, al te luidruchtigen, twist in het bestuur van de Afdeeling Nederland der Kant-Gesellschaft was de houding, die het ‘ontwaakte’ Duitschland ten aanzien van de centrale leiding dezer vereeniging meende te moeten innemen. Wij willen in dit conflict geen partij kiezen, al is het ons op het eerste gezicht niet duidelijk, waarom de Nederlanders ‘plus liebertin que Liebert’ (zoo heet n.l. de niet-Arische ex-leider der vereeniging, die ‘in verband met zijne benoeming aan de Universiteit te Belgrado’ de leiding uit handen heeft moeten geven) zouden moeten zijn, en zich van de in naam internationale, doch in wezen reeds sedert haren oorsprong Duitsche vereeniging zouden moeten afscheiden, niettegenstaande Prof. Liebert zelf hen bezwoer zulks niet te

doen. Wat wij het bestuur van de Nederlandsche groep echter wèl in overweging zouden willen geven, is in volgende gevallen over en weer wat spaarzamer te zijn met communiqué's aan de pers en circulaires aan de leden. Het aantal uitgeschreven doch niet gehouden en gehouden doch niet (wettig) uitgeschreven vergaderingen, de protesten tegen de eerste en de verslagen van de laatste waren weinig geschikt de 'waardigheid der Nederlandsche philosophie' te verhoogen, in wier naam dit alles plaats vond. 'Laver son linge sale en famille' is weliswaar een oud, maar nog altijd een aanbevelenswaardig recept.

Oera linda rediviva.

- Een zestig jaar geleden deinde het, in Friesland en daarbuiten, om dat geheimzinnig handschrift uit de familie Over de Linden, dat heette terug te gaan tot het jaar waarin Atlantis was verzonken, meer dan tweeduizend jaar vóór Christus, en den ouden adeldom van het volk der Friezen heette vast te stellen voorgoed.

Op ongezette tijden herhaalde zich deze deining. De Provinciale Bibliotheek in de Kanselarij te Leeuwarden heeft een kast vol Oera-Linda-Bok-literatuur.

In den beginne vocht men vóór of tegen de echtheid. Toen welhaast ieder van de onechtheid overtuigd was geworden, bleef men navechten over de ook wel prikkelende vraag, wie dan deze in haar soort toch heel verdienstelijke mystificatie op zijn hetzij friesch-chauvinistisch, hetzij grappenmakers-geweten had. Men vocht na tot nog maar een paar jaar terug.

Reputaties zijn ermee gemoeid geweest; aan tragiek zelfs heeft het niet ontbroken in deze bizarre geschiedenis. Zelden heeft een mystificator zooveel wil van zijn werk gehad. Maar de maat van dit genoegen leek dan toch eindelijk vol.

Mis! Thans draagt het nationaal-socialisme een nieuwen schep aan, en een duchtigen.

Strijdvaardig als het is, graaft het de oude strijdbijl op. Opnieuw wordt de echtheid van het manuscript verdedigd.

Bij Koehler & Amelung in Leipzig verschijnt een duitsche vertaling uit het oud-friesch van de 'Ura-Linda-Chronik' door prof. Hermann Wirth. Dit is tot-daar-aan-toe. Graag gunt men den Duitschers deze 300 bladzijden tekst met meer dan 300 prentjes voor nog geen 10 R.M.; het is onderhoudende

lectuur, over dat Friezenrijk met zijn één-godendom, met zijn Frija's-burcht op Texel en de moeder-overste, die er de heilige lampen brandende hield, met zijn zeevaarders, die Athene stichtten en onder de hunnen den piraat Neef Teunis telden, dien de Romeinen later tot Neptunus zouden verhaspelen. Totnu kon men daarvan alleen in (taalkundig ietwat bedenkelijk) oud-friesch en in een nederlandsche vertaling genieten.

Maar bij vertalen laat prof. Wirth het niet. ‘In seiner Echtheit nachgewiesen’ heeft hij ‘dies älteste Zeugnis germanischer Vorgeschichte’, ‘überzeugend’ bewezen zelfs. Wij wachten af, zij het als degenen, die geen hope hebben.

't Merkwaardigst lijkt voorshands de gloed des derden rijks, die uit het prospectus spreekt en bij vertaling, zelfs in het oudfriesch, zou verliezen.

‘Dem deutschen Volke ist eine Ueberraschung von unermessbarem Werte zuteil geworden.... Die Aufzeichnungen ermöglichen es, die germanisch-deutsche Geschichte weit über Tacitus' “Germania”, über die “Edda” zurückzuverfolgen.... Wir hören, dass die uralten Gesetze auf den Wänden der Burgen geschrieben standen.... Wir finden.... die Tacitus-Ueberlieferung von den weisen Frauen der Germanen bestätigt, die sich auch in den deutschen Volksmärchen erhalten haben.

Was weiter von den Unternehmungen der alten Seefahrer erzählt wirt, das würde man vor einem Jahrzehnt, in einer Zeit, die noch völlig im Banne uns aufgezwungener artfremder Geschichtsauffassung stand, als Hirngespinst abgetan haben. Das letzte Jahrzehnt aber hat unseren Geist befreit von der Verblendung, dass alles Heil, alle Kultur aus dem Osten gekommen ist.... Zum ersten Male werden für uns die Beziehungen zwischen den nordischen Stämmen Griechenlands und Italiens und dem vorgeschichtlichen nordischen Mutterland, auf die Adolf Hitler in seinem Buche “Mein Kampf” ausdrücklich hinweist, auch in ihrer Rückwirkung klar erkennbar....

Im Jahre 1933 beginnt ein neues Zeitalter deutscher Vorgeschichtsforschung, in deren Mittelpunkt die Ura Linda-Chronik stehen wird....

....Das deutsche Volk erhält.... mit dieser Veröffentlichung sein geistiges Ahnenerbe wieder, das von nun an in

unmittelbare Beziehungen zum Leben der Gegenwart tritt.
Die “Ura-Linda-Chronik” wird fortan zu den Heiligen Schriften unseres Volkes gehören. Sie darf in keinem Hause fehlen!’

Wij hoorden al de schampere opmerking van een overigens immer vriendelijk geleerde, dat Wirth's sterkste bewijs voorloopig het negatieve ten opzichte van het nationaal-socialisme lijkt. Maar ieder Nederlander heeft nu eenmaal iets van een Nurks. Waarom dat arisch kinderlijk-romantisch pleizier te bederven?

Meer licht uit Leipzig.

- Behalve Koehler & Amelung herbergt de stad, die anderhalve eeuw geleden den verdienden roep genoot, ‘seine Leute zu bilden’, een ‘Adolf Klein Verlag’, dat de wereld begenadigen wil met nieuwe grondvesten tot de studie van het rassenprobleem;
- vraagstuk, zou men zeggen, in de opvatting van die het plegen op te werpen, niet slechts voor ééne europeesche natie, doch voor alle van belang. Zoo oordeelde althans de redactie van den *Mercure de France*, en vroeg het boek ter bespreking aan. Ziehier, blijkens den *Mercure* van 15 December j.l., het antwoord:

> Messieurs
> Bien que je reconnaisse que le peuple français pourrait avoir besoin de méditer ces *Principes nouveaux pour servir à l'étude du problème des races humaines*, qui le mettraient en garde contre l'invasion de nègres, Zoulous et zouaves dont il est menacé et dont est menacée en lui la race blanche, je préfère m'abstenir de faire cet envoi tant qu'il se trouvera un gouvernement démocratique en France pour vouloir asservir un peuple qui n'a jamais été vaincu, mais simplement affamé et trahi. Agréez, messieurs, etc.
> ADOLF KLEIN VERLAG
> Leipzig S 3. Kantstrasse 75.

Geeft men zóó den toon aan van het internationaal intellectueel verkeer der naaste toekomst? De anderen - Zoeloe's en zouaven(!) als zij zijn - zullen niet willen volgen, en dit Leipzig.... in isolement laten. Tot het zoo nuchter zal zijn geworden te beseffen, dat het Duitschland waarvoor het te spreken tracht bij eene ontwikkeling die den nationalistischen waanzin in Europa algemeen zou maken, en bij de actie van regeeringen die dan de ‘democratische’ zouden aflossen, geen baat zal vinden.

De beloofde onderwijsregeling.

- Minister Marchant heeft omtrent den aard der onderwijsregeling die hij beoogt nog niet veel losgelaten, dan dat zij eene besparing moet opleveren van vijftien millioen.

Zoo iets zet men niet door zonder ontevredenen te maken. Iedereen begrijpt dit, en ook, dat men het zal moeten dragen. De stem van het onloochenbaar, onafwijsbaar algemeen belang zal particuliere klachten overstemmen. Wij gevoelen van te voren niet de geringste neiging tot versterking van het koor der stuurlui aan den wal.

Wel schijnt de opmerking geoorloofd, dat om als maatregel van algemeen belang in zuiverheid te worden erkend, de regeling twee kenmerken zal moeten vertoonen:

Geen zoeken naar de lijn van den geringsten (numerieken) weerstand, door het hooger onderwijs te besnoeien buiten evenredigheid der bezuinigingen die men op middelbaar en lager verkrijgt. Er zijn ervaringen geweest die voor zulk een misslag zouden kunnen doen vreezen. Naar verhouding van zijn noodzaak en beteekenis worden in Nederland aan het hooger onderwijs geen onredelijke sommen ten koste gelegd. Het drage mede, doch het ware slecht gezien, het een grooter aandeel in de bezuiniging op te leggen dan zijn percentage in de gezamenlijke uitgaven van het onderwijsdepartement aangeeft.

Andere eisch: een wèl verstaan en kloek verdedigen van wat, in de bestaande omstandigheden, de pacificatiegedachte meebrengt. Tot dusver is de (allernoodzakelijkste) campagne (voor zoover men zien kon, althans) alleen tegen openbare dwergschooltjes gevoerd. Het was te verklaren uit de positie die, onder de vigeerende wet, het openbaar gezag tegenover het bijzonder onderwijs inneemt. Zal aan het euvel ook bij het bijzonder onderwijs perk worden gesteld, dan behoeft die positie herziening. Hiervoor het oog te sluiten zou zich zwaar aan de regeering wreken. Zij heeft tot dusver zeker geen enkelen ernstigen misslag begaan; de stemming van erkentelijkheid voor haar optreden en aanvankelijke actie worde niet bedorven door ergernis over de bevoorrechting, die in het ontzien van bijzondere één- en tweemansschooltjes ongetwijfeld gelegen zou zijn.

In Napels hongeren zestig leeuwen

VIII

Het eind van die week werden de avonden milder; de regens hielden op; een opkomende maan glansde helder neer uit een zilver-blauwen nachthemel. Men kon na zonsondergang weer in de Galleria zitten en behagelijk z'n cappuccino roeren. Als kwam het voorjaar reeds in het land, kon men op enkele avonden zelfs buiten soupeeren, zij het op den roof-garden van Hotel Royal, zij het in een der kleine volks-restaurants aan de baai.

Napels herkende zichzelf weer; in het circus leefde de hoop weer op.

Ten onrechte. Het zachte weer kwam te laat. De ‘loop’ naar de tent was eenmaal gestuit. Gottfried Sturm liet groote, lokkende advertenties drukken: *Geheel nieuw programma*, - het publiek bleef weg. In zijn goede dagen had hij nauwelijks behoeven te adverteeren. Toen wisten de menschen het zoo wel: Woensdag, Zaterdag, Zondag gaf het circus voorstellingen.

Het was, alsof het publiek raadde, dat de advertenties tegen crediet waren opgenomen. Van den klank alleen van het circus ging thans iets van zorg en armoede uit. De toover der eerste weken was eenmaal verbroken; men had door alle uiterlijke praal en weelde de naakte waarheid heengezien. Men wantrouwde, ten onrechte, nu zelfs de echtheid van Direktor Sturm's opzichtig gedragen juweelen; ze werden een spot-object voor dezelfde stad, die er eerst eerbiedig naar gestaard had. Grapjes over den langen grijzen Mercedes deden de ronde: de pronkerige wagen heette nog niet betaald te zijn. De waarheid sprak men slechts wanneer men vertelde, dat Gottfried Sturm geld schuldig was aan fiscus, gemeente, aan leveranciers, aan de plaatselijke

nieuwsbladen, aan de spoorwegdirectie, die tegen den halven prijs in contant het circus vanaf de grens bij Chiasso hierheen vervoerd had en op den vervaltermijn der resteerende helft met schoone beloften genoegen had moeten nemen.

De vele particuliere schuldeischers, in stijgende onrust om hun geld, zwetsten overal, beklaagden zich overal luidruchtig, bespotten zichzelf voordat anderen het zouden doen; ze besmeurden den goeden naam van het circus en feliciteerden hun concurrenten, die zich zulk een vet hapje hadden laten ontgaan.

Gottfried Sturm had er de handen vol mee hen te bewegen, dat zij nog verder leverden. Toen een beroep op hun menschlievendheid zonder uitwerking bleef; toen dreigementen slechts op veel reëeler tegen-dreigementen stuitten, beriep hij zich tenslotte, na een moeilijke zelfoverwinning, op de waarde van het circus plus inventaris - zelfs bij de ongunstigste raming zou die, in geval van liquidatie, nog wel tegen de paar ongelukkige schulden opwegen, die er op lasttten!

De crediteurs lieten zich overreden de levering voorloopig nog weer een week voort te zetten, maar, thuisgekomen bij hun vrouwen, gingen ze alles weer in een ander licht zien, en 's nachts in hun bed konden ze al evenmin den slaap vatten als Direktor Sturm; in hun droomen rekenden ze uit hoeveel geld ze nou al bij hem hadden uitstaan; het waren zoo geen kleine posten, en wat zou een zoo onverhandelbaar object als een circus bij liquidatie nu al kunnen opbrengen....

's Avonds, bij de voorstellingen, zwierven ze op het terrein rond en zagen het publiek aanstroomen; buiten leek het nog heel wat, maar in de groote tent gingen een paar honderd menschen als niets verloren. Wanneer de voorstelling begonnen was en er niemand meer opdaagde, kwamen ze bij de bureauliste informeeren hoeveel er ontvangen was, en daar ieder slechts aan zijn eigen vordering dacht, scheen het hun haast onwil, dat men hun niet dadelijk uitbetaalde. De bureauliste, zenuwachtig en geprikkeld onder dit bezoek, weigerde tenslotte de bedragen te noemen; in onredelijke gramschap daarover riepen de schuldeischers er een op het terrein geposteerden politie-agent bij en wenschten het ter kassa berustende bedrag in beslag te zien genomen. De agent, een jong broekje nog, wist niet dadelijk raad met zulk een ongewone opdracht; hij ried den heeren aan, het

commissariaat van politie op te bellen - zonder formeele instructies kon hij hier niets doen. De hem door den lompen Sardijnschen slager Ferrazzo toegestopte fooi weigerde hij daarentegen met vastberadenheid; hierin kende hij geen tweestrijd: verontwaardigd wees hij op het insigne van de fascistische partij, dat zijn jongensborst sierde. Van nu aan stond hij aan de zijde van den te hulp geroepen directeur en verzocht de andere heeren heen te gaan. Onder driftig protest en luide dreigementen (welke de politieman bereid was op te teekenen indien signor direttore zulks wenschte) verlieten de crediteurs het terrein. Met bezorgdheid zag Gottfried Sturm de gevolgen van zijn korte zege tegemoet.

Alsof er zoojuist nog slechts door tijdig ingrijpen een overval van roovers ware afgeslagen, gaf hij order om thans (en voortaan elken avond) het ontvangen geld onmiddellijk naar zijn safe in het kleine kantoortje te transporteeren.

Buiten, op het donkere terrein, één zwaren voet op de treeplank van zijn gedeukten Fiat, als razend den lichtschakelaar heen en weer rukkend, die het weer eens vertikte, zwoer de Sardijnsche slager Ferrazzo een duren eed, dat hij Zaterdag nog het faillissement van het circus zou aanvragen, indien men hem dan niet tot op den laatsten soldo zijn geld uitbetaalde. Als anderen dan al gek waren - hij was het niet. Een tweeden man, om het faillissement er door te krijgen, zou hij wel weten te vinden; daar behoefde hij niet ver voor te zoeken, want die zat vlak naast hem... (Op de voorbank van het auto-tje zat, ineengedrukt, geheel verdwijnend naast de buffelgestalte van den slager, Carducci, de kleine, schuchtere brandstoffen-leverancier, die met hem mee mocht rijden).

Zoo hing Damocles' zwaard steeds dreigender boven de circustent, en de menschen, onwillekeurig schuw voor elk oord, waar de zorg rondgaat, bleven er uit weg.

Ook de invloedrijke protectors der circus-artiesten begonnen zich schuw te toonen. Madame Sylvia kreeg geen mantels meer geschonken, en het gebeurde ook niet meer, dat er op een avond, waarop het circus niet speelde, twee taxi's met vroolijke, gerokte heeren kwamen aangereden, die een diner in het ‘Clubino’ onderbroken hadden om er een paar luchtige koorddanseresjes bij te nooden.

In deze dagen, die zwaar en adembenemend op het circus drukten, vond Jenny Brown, in haar toiletlaadje naar rouge zoekend, toevallig een visitekaartje waarop in sierlijke en zelfingenomen krulletters de naam Rambaldo Fittipaldi prijkte, met een juristentitel er onder. Zij moest eerst haar eigen herinnering en die van haar tweelingzusje Fanny (die eigenlijk haar tweelingzusje niet was) te hulp roepen vóór de jonge en hoopvolle advocaat weer voor haar geest verrees.

Zij legde het vinden van dat visite-kaartje (juist op dit oogenblik!) als meer dan louter toeval uit. Ook Fanny was van meening, dat het zijn nut kon hebben om bij een eventueele ineenstorting van het circus op bevrienden rechtskundigen bijstand te kunnen vertrouwen, al was het alleen maar om zijn belangen inzake achterstallige gage beter beschermd te zien tegen de blinde hebzucht der crediteurs.

Zoo schroefde Jenny dan den dop van haar kleine gouden vulpen (die een echte graaf haar eens geschonken had voor hij in Monte Carlo een eind aan zijn leven maakte!) en stelde op rose, geparfumeerd briefpapier, geassisteerd door haar tweelingzusje Fanny, een gedeeltelijk geestig, gedeeltelijk nogal hondsch kattebelletje op met een mysterieus en veelbelovend slot er aan, dat alles weer goed maakte.

Het werd geadresseerd aan den Illustrissimo Signore Avvocato Rambaldo Fittipaldi en zou met God's zegen z'n werk wel doen.

IX

Toen Rambaldo Fittipaldi dit briefje ontving, was hij in zijn kleine kantoortje, waarin zich den ganschen voormiddag nog geen cliënt had laten zien, juist bezig om met behulp van een eigen kabalistiek het goede nummer voor ‘Il Lotto’ van deze week samen te stellen; als grondgetallen nam hij daarvoor het snel genoteerde nummer van de huurcarrozza, die hem vanmorgen had aangereden en (gelukkig slechts licht) ten val gebracht, verder het getal zes en vijftig (‘la caduta fa cinquanta-sei!’) en het nummer van zijn belastingbiljet, dat hij zoojuist met een nieuwe aanmaning thuisgestuurd had gekregen. In den ongewoon hoogen deeler, die de drie getallen bleken op te leveren, lag een belofte.

En deze belofte ging op andere wijze dan hij verwacht had reeds dadelijk in vervulling toen Carlo de post bracht.

De oude Carlo, die al sedert jaren deze wijk had, telde vele jonge en hoopvolle ‘paglietta's’ onder zijn vaste klanten; hij wist, dat niemand gretiger zijn post tegemoet zag dan deze halfwassen knapen, die allen er op wachtten tot Het Wonder in hun leven zou treden en hun fortuin en eer brengen. ‘La posta per u' prufessore!’ placht hij reeds in het onoogelijke portaal van het hooge, verwaarloosde huis te roepen - en dan dook om drie deuren tegelijk een hoofd te voorschijn en drie handen grepen begeerig naar de hun toegedachte brieven en drukwerken. En daarna pas sleepte Carlo zijn zware tasch de vele hooge, steile steenen trappen op om aan elke deur boven zijn bestelling af te geven.

Rambaldo placht zijn post voor zich neer te leggen op zijn kleine wankele tafeltje, waarin de houtworm reeds ondermijnend werk gedaan had, en ze te sorteeren alvorens ze te lezen - alsof het hier om een uitgebreide en op den eersten blik onoverzichtelijke correspondentie ging. Vandaag waren er twee met hanepooten geschreven verzoeken om uitstel van betaling, een vrachtbrief voor een pakket, dat kon worden afgehaald en dat, gezien den afzender, slechts een paar haantjes kon inhouden als voorloopige afbetaling op een geslaagd pleidooi over tien geleverde rollen roestvrij kippengaas, die niet roestvrij waren gebleken te zijn; er was een oproep van het tribunaal betreffende de zaak van de kistjes bedorven sardine, die Vrijdag vóór kwam, plus een brief van den advocaat der tegenpartij, die een vertrouwelijk onderhoud wenschte; er was een dreigbrief van den boekhandelaar Perboni, die hem nu al van dan dag zijner promotie af verveelde met een achterstallige post over geleverde studieboeken, welke Rambaldo volgens goed universiteitsgebruik natuurlijk al lang tegen den halven prijs aan een jongerejaars verder verkocht had. - Al deze brieven kon hij met één oogopslag lezen, zonder zich zelfs de moeite van het opensnijden te hoeven getroosten; hij legde de gesloten enveloppen dus voorloopig maar op een hoopje om allereerst rustig zijn aandacht te kunnen wijden aan een rose, geparfumeerd epistel, dat hem een oneindig grooter sensatie schonk, reeds doordat het z'n geheim niet zoo gemakkelijk prijs gaf.

Van Mariuccia kon het in geen geval zijn....

Toen hij dan gezien had van wie het wèl kwam en toen hij van den inhoud nota had genomen, daalde er een merkwaardige rust in zijn hart. Op de mysterieuze aanduiding aan het slot lette hij niet eens - hij had aan de jongedames Brown een te bittere ervaring te danken om er dadelijk voor de tweede maal in te vliegen. Elders, oneindig dieper, lag voor hem het zwaartepunt van dit schrijven. Hij wist, dat dit uur voor zijn toekomst beslissend was, maar voelde daarom nog geen behoefte om uit zijn stoel overeind te springen en met alles om zich heen te gaan smijten wat maar binnen zijn bereik was - laat staan om bij Eugenio en Gentile binnen te snellen en hen waanzinnig van afgunst te maken. Hij las het briefje nog weer eens met zorg over, keek daarbij op zijn zilveren horloge.

'Rechtskundigen bijstand en vriendenraad inzake het dreigend faillissement van het circus.... en hebben daarbij dadelijk aan U gedacht.... mijn zusje zegt: U doet het wel voor ons!.... is U dien eenen avond toch nog gekomen?.... zoo lang op U gewacht en toen eindelijk maar.... nou ja, we zullen wel zorgen, dat U niet meer boos is....'

Eugenio, Marco, Gentile zouden zich als gek hebben aangesteld indien zij dit briefje hadden gekregen, dat duidelijk een belofte inhield. Rambaldo las er maar enkele woorden in: 'rechtskundigen bijstand inzake het dreigend faillissement....' en hij wist slechts één ding: andere juristen hadden een nog bescheidener afzetje noodig gehad om zich in het zadel van den roem te hijschen. Zou niet gansch Napels meeleven met de ineenstorting van het circus?

Twee uur precies. Hij had nog tijd om het pakket bij de post af te halen, terwijl hij in het voorbijgaan nog even bij Grani kon aanloopen, die hem nog nimmer teleurgesteld had wanneer gij dit of dat lottonummer van hem wilde.

En dan kon hij een carozza nemen en zich naar het circus laten rijden en nog om half vier present zijn. Hij greep zijn stroohoed van den kapstok, sloot zijn deur af. Nu merkte hij aan het trillen van zijn vingers toch....

Buiten werd het dadelijk beter. Hij bracht zijn hospita het pakket, zei haar, dat ze van de vier malsche jonge haantjes, die het bleek in te houden, een voor zich kon nemen, de overige drie

echter voor hem bereiden moest en ook verder voor wat passends moest zorgen en voor een flesch Capri rosso, daar hij gasten aan tafel verwachtte. De brave vrouw, overbluft door iets waarvoor zij zelf geen woorden had, door een ongewoon gewicht, dat plotseling van den jongen uitging en hem wonderwel stond, willigde sprakeloos in - zij zou ook gehoorzaamd hebben wanneer hij haar bevolen had om door de lucht naar China te vliegen en voor den nieuwen keizer van Mandsjoekwo het eten te bereiden. Grani moest hem zweren, het gewenschte lotto-nummer voor hem te bemachtigen.

Rambaldo liet zich scheren, bezag het werk van den Figaro achterdochtig in den spiegel, bevoelde pretentieus zijn kin, verzocht nog om een bepaald, welriekend haar-elixter. Tegenover het koninklijk paleis liet hij zijn schoenen poetsen door een mannetje, dat in deze aangelegenheid zijn volle vertrouwen genoot, en staarde eensklaps met van verbijstering groote oogen naar het nummer van een carozza, die voorbijreed en dezelfde was welke hem vanmorgen op het trottoir had geworpen.

Hij nam de eerstvolgende en reed een kwartier later bij het circus voor.

Daar werd hij reeds ongeduldig verbeid. Het moment van zijn verschijnen kon niet gelukkiger gekozen zijn: de schuldeischers hadden zoo juist een opgewonden uiteenzetting met Direktor Sturm gehad; de slager Ferrazzo had van geen toezeggingen, geen vergelijk meer willen hooren; hij wilde op staanden voet zijn geld, of anders het failissement van het circus. Tenslotte was het gansche troepje met groot spektakel weer afgetrokken, een bedrukte, onzekere stemming achter zich latend.

Rambaldo was zeer zakelijk tegen de tweelingzusjes Brown; hij vroeg dadelijk, bij den directeur te worden toegelaten. Kapitein Olavson, door Jenny erbij gehaald, nam de weinig dankbare taak op zich, Rambaldo te introduceeren - bereidde er den jeugdigen Napolitaanschen advocaat maar alvast op voor, dat Herr Direktor wel niet in een bui zou zijn om onbekenden met veel tegemoetkomendheid te ontvangen. Rambaldo zei, dat hij dat wel zien zou.

Inderdaad bleek Direktor Sturm vandaag in ieder onbekend medemensch een vijand te vermoeden. ‘Wat wilt u van me? Ik heb geen juridische hulp noodig’, deelde hij den nauwelijks

aan hem voorgestelden jongeman al dadelijk driftig mee. En voegde er nog machteloos-schamper aan toe: ‘Met den curator word ik het wel alleen eens!’

Door spontaan medelijden bevangen met den moe-geworstelden circusdirecteur, wiens gelaat hem aanstaarde uit den grauwen schemer van doorwaakte nachten, viel het Rambaldo niet gemakkelijk, te verklaren, dat hij door enkelen van Signor Direttore's artiesten hierheen besteld was om hun belangen te beschermen.

‘Tegen wien? Tegen mij soms!?’ bulderde Gottfried Sturm, aan smart en diepe verontwaardiging prijsgegeven.

‘Niet tegen u, maar tegen de schuldeischers,’ kon Rambaldo er nog juist tusschen in plaatsen; de ander brulde:

‘Gaat u dan naar de schuldeischers, Herrgottsakrament!’

‘Als u zoo vriendelijk zoudt willen zijn, ze mij op te geven, Signor Sturm?’

‘U kunt hun namen bij den curator hooren wanneer het zoover is, maar ik wil ze u ook wel geven als u daarom dan al eenmaal extra hier is gekomen!’

Gottfried Sturm woelde tusschen een overvloed van op zijn schrijftafel verstrooide paperassen; zijn manchet schoof hem daarbij over de van juweelen nog flonkerende hand; met trillende vingers deed hij ze weer in zijn mouw verdwijnen.

‘Hier! Het lijstje. Neem maar mee - ik ken het uit m'n hoofd; ik zal nog lang aan ze moeten denken: m'n leeuwen en panters waren er onschuldige dieren tegen.... Wat wou u op dit oogenblik eigenlijk bij hen bereiken? Als het faillissement komt, zijn de rechten van mijn menschen toch door de wet beschermd?!’

Rambaldo nam het verkneuterde papier in ontvangst en liet zijn oogen over het lijstje heenvliegen. De eerste naam, die hem opviel, was die van Carducci, den brandstoffenhandelaar, en voor zijn geest verscheen een schuchter mannetje, dat hij in optochten wel als vroom lid van de Misericordia had zien meeloopen. Hij staarde er op, en, inplaats van op de laatste vraag van Gottfried Sturm te antwoorden, informeerde hij aarzelend: ‘Vergeef me, Signor Direttore.... het faillissement *is* nog niet aangevraagd?’

Verstoord door dat jonge broekje, dat blijkbaar nog iets meende te kunnen redden waar *zijn* overredingskracht, tezamen met den

goeden naam van het circus, gefaald hadden, wees Herr Sturm hem met den vinger een naam aan, den naam van den Sardijnschen slager, en zei: ‘Praat met *dien* man. Als jij het kunt, ben je knap.’

Rambaldo had den naam juist zelf al gezien. ‘Ja.... daar zal niets aan te doen zijn’, gaf hij dadelijk toe, aan een proces over een wagon bevroren vleesch denkend, dat uitsluitend dank zij de taaiheid van dien Ferrazzo nog altijd slepende was. ‘Dat is een dog: die heeft de tanden naar binnen staan. Hij zou aan het faillissement vasthouden, al konden we alle andere schuldeischers nog tot geduld bewegen. - Weest u niet boos als ik het vraag, Signor Sturm.... maar zou u daar nog veel aan gelegen zijn? Hebt u eenige hoop, dat er tot het voorjaar nog voldoende in kas zou komen om alle schuldeischers te voldoen?’

Gottfried Sturm keek den jongen Italiaanschen advocaat een seconde lang gramstorig aan en betreurde het ventje niet dadelijk buiten de deur te hebben gezet... toen eensklaps las hij op dat jeugdige gelaat iets van een snel en diep begrijpen, dat hem weeker maakte. Hij liet zich in zijn leeren stoel naar achteren vallen en worstelde tegen een plotselinge nerveuze aandoening.

Na een oogenblik zei hij: ‘Neen.... alles moet nu maar komen zooals het komt. Van een vergelijk willen ze niets weten.... en wat ben ik ermee gebaat? Dadelijk zou de ellende van voren af aan beginnen. Ik kan m'n budget niet lager maken; m'n menschen en m'n dieren moeten tenslotte toch eten. De inkomsten worden eerder minder dan meer. Waar zou ik van 't voorjaar het geld vandaan halen om hier weer weg te reizen? Laat het faillissement maar komen, als ze 't willen. Laat alles maar verkocht worden... ik heb gedaan wat in mijn macht stond. Ik kan niet meer. Ik verlang alleen nog maar, dat de crediteurs tot den dag der openbare executie tenminste voortgaan te leveren.’ Ruw viel hij uit: ‘Ik weet niet hoe de heeren zich dat eigenlijk wel voorstellen! Ze willen door den curator alle ontvangsten in beslag laten nemen en ons daarvoor zelfs geen eten sturen! Ik heb hun gezegd, dat ze in hun eigen belang tenminste de dieren behoorlijk moesten voeden, omdat die anders nog vóór de veiling zouden kunnen sterven. Maar ze vertrouwen er op, dat wij de dieren wel zoolang van onze armoede in leven zullen houden, en misschien hebben ze daar nog gelijk aan ook. Ze denken, dat al hun geld toch reeds

weggegooid is en dat ze er geen soldo meer van zullen terugzien, omdat er andere schulden vóór zouden gaan en alles wegteren voor zij aan de beurt komen. Ik heb hun gezegd, dat dat onzin is en dat een openbare verkoop genoeg zal opbrengen om alle passiva te dekken, zelfs al leverden zij nog drie maanden lang door...!'

'En dat weigerden ze te gelooven?' vroeg Rambaldo zacht.

'Die slager gelooft me niet en steekt er de anderen mee aan. Ze denken, dat ik schulden voor hen verzwijg. Ik ben een eerlijk man, signor Fittipaldi, al houden uw landgenooten mij voor een bedrieger.'

'Signor Sturm.... laat mij eens met hen praten?' En, op een apathisch, dof schouderophalen van den ander: 'Wilt u mij iets op papier meegeven? Eerst alle passiva onder elkaar en dan de verklaring, dat u niets verzwegen hebt. Welke schuld is de hoogste? Die van de spoorwegen?'

Rambaldo had het pleit gewonnen. In sombere vertwijfeling gaf Direktor Sturm zich aan hem over, dicteerde, noemde ook de vorderingen van zijn schuldeischers in den eersten graad: de artiesten en het lagere personeel, zette daarna onder de door Rambaldo opgestelde verklaring-van-goede-trouw een trotsche, opstandige handteekening. Daarop wenschte de veeleischende jongeman nog een raming van de werkelijke verkoopswaarde van den circus-inventaris.

'Ik kan natuurlijk alleen opgeven, wat de inventaris, menschelijkerwijs gesproken, *moet* opbrengen.' Herr Sturm sprak met een veranderde stem, alsof het over een aangelegenheid ging, die hem vreemd was en waarin hij geen belang meer koesterde. Rambaldo, tot in het diepst van zijn ziel bewogen, had moeite om zijn medelijden te bedwingen en er den zakelijken toon van hun onderhoud niet mee te verwateren.

'Laten we met de tent beginnen. Zou die zoo als geheel verkoopbaar zijn?'

Direktor Sturm dacht lang na. 'Misschien wel. Ze is goed onderhouden.... Een ander circus zou er toevallig verlet om moeten hebben.'

Rambaldo geloofde een idée te hebben. 'Wie levert zulke circus-tenten?' vroeg hij.

'De firma Gleichmann in Stuttgart levert de tenten voor alle circussen ter wereld, en de mijne is ook van daar.'

‘Zouden ze daar in Stuttgart dan misschien niet bereid zijn, de tent tegen een goed bedrag weer terug te nemen, liever dan hun markt bedorven te zien?’

‘Dat weet de hemel alleen.’

‘Laten we er een telegram aan wagen, Signor Sturm.’

Gottfried Sturm herstelde zich een weinig. De kleine activiteit van zoo geheel nieuw soort, waartoe die jongen hem wist te bewegen, deed in elk geval zijn overkropte zenuwen goed. Hij kon er zich niet duidelijk rekenschap van geven of hij het ook aan Rambaldo te danken had, dat hij zich binnen den tijd van een kwartier zoo geheel van zijn circus en van zijn uitzichtloos geworden strijd om het voortbestaan van dat circus had kunnen losmaken; hij was slechts diep-verwonderd, dat hij er zich thans zoo rustig over hoorde praten. Hij wilde wel toegeven, dat er meer in dien Napolitaanschen jongeman zat dan hij op het eerste gezicht vermoed had - daarom hoefde hij echter nog niet geheel de teugels uit handen te geven.

‘Dat telegram gaat vandaag nog weg,’ zei hij, met het herwonnen overwicht van den oudere, ervarenere. ‘Ik hoop, dat uw kijk juist zal blijken te zijn geweest. Noteert u maar verder: zestien volbloed Andalusiërs, achttien ponnies, veertig karrepaarden. Zes panters, veertien kameelen en nog een handvol kleinere dieren. De zeeleeuwen zijn van kapitein Olavson. Verder: woonwagens, karren, requisieten, allerlei leeren tuig, een goed onderhouden Mercedeswagen....’

Hij ironiseerde de armzaligheid van deze optelling, die hem zelf door haar schrikbarende schraalheid verschrikte. Het scheen hem alsof hij den inventaris van een levend mensch moest opmaken en daarbij slechts onderdeelen van het skelet opsomde. Maar hij kon immers niet noemen al wat onverkoopbaar was en voor hem zelf toch steeds de eigenlijke waarde van zijn circus had uitgemaakt: organisatie, firma-naam, samenstelling van den troep.... alles thans ineens waardeloos geworden, alles thans verloren. Een verloren leven....

Rambaldo Fittipaldi vergat den Mercedeswagen op te schrijven, maakte echter de opmerking: ‘En de leeuwen? Zijn die niet het allermeeste waard?’

‘Met de leeuwen is het als met de tent: biedt iemand er op, ja of neen?’

‘Heeft een leeuw geen vaste marktwaarde?’

‘Eén leeuw, ja. Tien ook nog. Maar zestig bij mekaar?’

‘Moeten ze alle zestig bij mekaar blijven?’

‘Vraag daarover de meening van hun temmer,’ zei Direktor Sturm wrang.

Rambaldo liet de moeilijkheid even door zijn hoofd gaan.

‘Goed.... daarmee hebben de schuldeischers voorloopig niets te maken,’ loste hij haar op. ‘Dat de leeuwen tezamen een kapitaal vormen, zal niemand, die ze gezien heeft, durven ontkennen.’

Onwillekeurig verder spinnend aan het lot van den temmer, vroeg hij nog: ‘Waarom heeft Saul eigenlijk geen contract bedongen, dat hem aan de zestig leeuwen bond?’

Direktor Sturm haalde de schouders op. ‘Een paar jaar geleden zou niemand zoo dom zijn geweest, de leeuwen stuksgewijs en zonder hun temmer te gaan verkoopen. Men vocht om het bezit van den groep. Ik heb destijds mijn halve circus van de hand moeten doen om de leeuwen te krijgen, alle zestig bij mekaar. Wie kon deze tijden, deze débâcle voorzien? Overigens was het Saul's bedoeling, de leeuwen zelf in zijn bezit te krijgen. Hij was al een heel eind. Toen sprong de bank, waarop hij zijn spaarduiten had vastgezet. Meteen kwam de crisis, en met het sparen was het uit, voor ons allemaal....’

‘Signor Direttore....’ Rambaldo viel plotseling iets in, en hij flapte het er ook maar uit: ‘Vandaag zou het nog tijd zijn om Saul in een contract te beschermen tegen....’

Gottfried Sturm keek hem snel, verbolgen aan, herinnerde zich nu weer wat Rambaldo hem bij het binnenkomen als reden voor zijn verschijnen had opgegeven. Het verwonderde hem, dat juist Saul zoo vroegtijdig naar juridische hulp had omgezien. Hij schudde het hoofd en zei: Ze zullen vanzelf probeeren, eerst alle zestig leeuwen tezamen te verkoopen. En durft geen enkel circus het meer aan.... wat baat Saul dan zijn contract? Kan hij ze soms zelf koopen? Of ook maar voeden?’

Rambaldo merkte, dat hij met deze afwijking van de hoofdzaak den ander slechts prikkelde. Tenslotte kon hij den directeur ook niet kwalijk nemen, dat deze in de eerste plaats van eigen moeilijkheden vervuld was. Hij liet het onderwerp rusten.

Bij het heengaan, zijn actentasch onder den arm, stelde hij voor

de goede orde nog een vraag, vermeed er echter bij op te zien: ‘Voor ik het vergeet, signor Sturm.... u is de directeur en de eenige eigenaar van het circus?’

Gottfried Sturm knikte langzaam, alsof hij hetzelf niet meer geloofde. Rambaldo had de vraag slechts zuiver formeel gesteld; nu hij merkte hoe zwaarmoedig de ander erop reageerde, berouwde hij haar. Hij ging heen, met de belofte zoo spoedig mogelijk van zich te laten hooren.

Buiten de deur wachtten hem de tweelingzusjes Brown: hij was hun daarstraks ontglipt voor zij met hem over hun eigen, zoo belangrijke aangelegenheden hadden kunnen spreken. Nu bleek hij reeds met hun vordering en met die van alle anderen hier in het circus op de hoogte te zijn. Zij wilden nog zijn meening hooren over de mogelijkheid om hier in Napels, of anders in Rome werk in een variété te krijgen, doch hij had ook thans weer geen tijd voor hen, noodigde hen voor vanavond echter bij zich ten eten (daarbij zou men gelegenheid hebben om alles uitvoerig te bepraten); om zeven uur precies zou hij hen wachten voor het café Normanno op de piazza Garibaldi, schuin tegenover het station.

En toen was hij reeds weer verdwenen, nog verbluft nagestaard door de tweelingzusjes Brown, die in hem vergeefs den doodsbleeken, stumperig Engelsch brabbelenden jongeman met den bloemruiker trachtten te herkennen.

Rambaldo voelde zich gedragen op de wieken der inspiratie. Hij was binnen den tijd van een half uur doorgedrongen tot in de verborgen hoeken van het wonderlijk organisme, dat men circus heet; hij had het vertrouwen van den directeur weten te winnen die hem aanvankelijk slechts als den ongevraagden inmenger had willen zien, welke hij in waarheid ook was geweest. Thans handelde hij goed beschouwd reeds in opdracht van dienzelfden directeur en had een verklaring van hem in den zak.

Hij riep een taxi aan (tot nu toe had hij oit zuinigheidsoverwegingen en om niet vóór z'n tijd den hoogmoed te vervallen nog slechts gebruik gemaakt van huurcarozza's); ditmaal riep hij dus echter een taxi aan en gaf den chauffeur opdracht om hem met den meesten spoed naar de Via dei Tribubali te brengen, waar de Sardijnsche slager woonde. Door een gezegend toeval zag hij in het voorbijrijden het heele groepje crediteurs juist in het café

del Duomo verdwijnen. Hij betaalde, holde naar binnen, ging recht op het tafeltje af waar de mannen zich neerzetten, moegezwetst en terneergeslagen na hun opwinding van daarstraks, en om een cinzano riepen. Rambaldo zei hem een cappuccino te brengen en stelde zich daarop aan de hem verwonderd aanstarenden voor als de gevolmachtigde van Signor Direttore Sturm.

Ferrazzo haastte zich, het jonge en eigenwijze broekje maar meteen elke illusie te ontnemen. 'Het faillissement is zoojuist aangevraagd,' deelde hij hem mee. 'Als je dáár soms nog voor kwam?'

'Het faillissement beschouwen we als een voldongen feit. Ik kom alleen nog maar over de verdere levering praten,' zei Rambaldo en klopte op zijn actentasch, alsof daar goud in zat. 'Het is niet meer dan behoorlijk, dat jullie tot aan den dag van de openbare veiling voortgaan te leveren.'

De Sardijn stootte een rauwen lach uit en keek van nu aan geamuseerd naar deze nieuwe figuur in het tooneelstuk, waarin, naar zijn eigen meening, alleen hij tot nu toe de belachelijke rol had gespeeld. 'Ja, praat daar eens over, paglietta,' hoonde hij.

Rambaldo opende zwijgend zijn geheimzinnige actentasch en legde als eenig antwoord, niet zonder een zekere gewichtigheid, de verklaring van Gottfried Sturm op het smerige marmeren tafeltje; de kelner nam haar daar meteen weer weg om er de apéritifs en den cappuccino op te plaatsen; Benozzi, de leverancier van het houtzaagsel voor de hokken, griste haar den kelner weer uit de hand en las den inhoud voor.

'È un Tedesco.... het is een Duitscher,' gaf Rambaldo aan het slot als eenig commentaar en borg het document weer veilig in zijn tasch nadat allen de handteekening met eigen oogen hadden aanschouwd. Van nu aan werd de verklaring geloofd.

'En nu mogen jullie m'n cijfers zien. Alsjeblieft. Hier staan alle schulden. Daar mankeert er niet een aan en daar is geen lire van afgesmokkeld. Ik verlang niet, dat jullie me gelooft. Morgenochtend ga ik naar de spoorwegen en de douane, naar de gemeente, de electriciteit, waterleiding, telefoon, politie en naar den fiscus en laat me de bedragen schriftelijk bevestigen. Voor de vorderingen van artiesten en lager personeel mogen jullie het grootboek inkijken. Alles staat open voor wie er maar belang in koestert. En nou krijgen we hier wat anders. De voorloopige

raming van de waarde van den inventaris. Zestien volbloed Andalusiërs - die zullen weggaan als iets. Veertig andere, goede paarden. Achttien ponies.... daarover kan men van te voren misschien moeilijk iets zeggen. Over de tent zijn we al doende; het zou zonde zijn, wanneer die in stukken moest worden geknipt om er hier barken mee op te tuigen. Goed, over de tent praten we ook nog niet; we praten zou alleen maar over de leeuwen! Zesmaal honderdduizend lire hebben ze samen gekost: tienduizend lire het stuk, als jullie rekenen kunt. Wanneer we ze thans ramen op de helft van de helft, neen, minder: op twee duizend elk, neen, minder: op honderdduizend lire bij mekaar, dan kan men ons toch niet te optimistisch noemen. En dan kan Direttore Sturm alleen van de opbrengst van de leeuwen jullie je geld weer in je gezicht gooien - vergeef me de uitdrukking, heeren -, z'n verdere schulden voldoen en in z'n Mercedes naar Duitschland terugrijden. Voor de rest hebben we nog panters, karren....'

De crediteurs bogen zich over de cijfers. Rambaldo dronk zijn kopje koffie leeg om zijn keel vrij te maken voor een nieuwen stroom van overredende woorden.

Het was niet meer noodig. Hij had voorloopig het vertrouwen gewonnen. Zooals ze daar als kleine zakenlui bij elkaar zaten, waren allen nog confuus van wat zich de laatste weken had afgespeeld; zij waren met (voor hun omstandigheden) belangrijke bedragen in de zaak betrokken en hadden zich reeds meegesleurd gevoeld in den val van het circus, welks uitgebreide en vreemdsoortige financiën niemand overzien kon. Nu kwam hier dan echter eindelijk iemand, die dat wèl kon en een duidelijke vertrouwde taal tot hen sprak, het gecompliceerde en duister schijnende geval tot een eenvoudig rekensommetje herleidde en hun duidelijk bewees, dat zij tot nu toe in het geheel nog niet in gevaar hadden verkeerd en dat er voorloopig ook nog geen gevaar voor hen dreigde.

'Goed, avvucà, dan leveren we zoo lang nog door,' zeiden er een paar, opgelucht en dankbaar.

'Dat zeg jullie nou, en morgen maken jullie mekaar weer bang,' beklaagde Rambaldo zich, plotseling met een lichte vermoeidheid in zijn stem.

'Neen, waarachtig niet. We zullen doorleveren zoolang jij ons overzicht over de cijfers blijft geven.'

‘Geef me dat dan tenminste op papier, alsjeblieft: dat ik niet met leege handen bij m'n opdrachtgever terugkom.’

De crediteurs deinsden onwillekeurig weer terug. ‘Zeg het hem zóó maar, dat we voorloopig nog doorleveren,’ stelde er een voor.

‘Zoo meenens is het jullie dus, dat je het me niet eens op papier wilt geven!’ hoonde Rambaldo. En werkte op hun zin voor redelijkheid: ‘Wij kennen mekaar; we zijn hier Napolitanen onder elkaar en weten wat we aan elkaar's woord hebben. Maar weet zoo'n Tedesco dat? Hier, hij heeft onmiddellijk onderteekend toen ik het hem vroeg. Terwijl het woord van een man als Direktor Sturm toch *zeker* voldoende waarborg zou zijn geweest!’

De crediteurs hadden reeds enkele apéritifs genomen om van dezen bewogen middag te bekomen. Nu drong de juistheid en het rechtvaardige van Rambaldo's vergelijking gemakkelijker tot hen door.

‘Vooruit, geef hier dan maar: ik teeken!’ verklaarde er een met grandezza. - ‘'n Oogenblik, alsjeblieft,’ verzocht Rambaldo hem, reeds bezig de verklaring op te stellen, waarmee hij zijn opdrachtgever in het circus wilde imponeeren. ‘Dus: “wij leveren tot aan den dag van den publieken verkoop....”’

Dit leek geheel veilig. Wanneer men in kort geding het faillissement er door gedreven had, kon men den dag der executie zelf gemakkelijk bepalen. ‘D'accordo, avvucà!’

Zoo teekenden ze dan en voorzagen hun paraaf van raadselachtig verstrooide puntjes en zetten er een manlijk-forschen haal onder. Het onderteekenen van een verklaring was tenslotte niet hun dagelijksch werk. - Zij voelden hun gewichtigheid en riepen om nog een apéritief. Toen bleek eensklaps, dat de Sardijnsche slager niet wilde teekenen. In de anderen voer dadelijk weer de onrust.

‘Waarom doe je dan geen mond open en houd je zoo alsof je óók....?!’

‘Omdat men idioten altijd hun gang moet laten gaan.’

Rambaldo vouwde rustig het papier tezamen en zei slechts: ‘Hij teekent niet. Maar ik weet er een, die graag in zijn plaats zal teekenen.’

‘Zoek dien dan maar op,’ raadde Ferrazzo hem aan.

Rambaldo lette verder niet meer op den dwarsdrijver, begon

als een oud vriend van de andren afscheid te nemen, verdeelde z'n visitekaartjes onder hen. ‘Met m'n eerste zaakje kom ik bij jou en bij geen ander, avvucà!’ zei er een gul en misschien ook wel met de bijbedoeling, den slager te ergeren. Maar de meesten voelden zich onbehagelijk onder het irriteerende gedrag van den Sardijn, die zijn apéritif dronk en, de zware armen over zijn stoelleuning, in spottend zwijgen voor zich heen keek.

Rambaldo voelde het gevaar; hij voorzag, dat alle moeite vergeefsch zou zijn geweest zoodra hij zijn hielen gelicht had, en dat de gansche schriftelijke belofte nog maar een twijfelachtige waarborg voor de levering zou zijn indien de leveranciers haar niet gaarne en vrijwillig nakwamen. Zoo zette hij dan alles op één kaart, nam de verklaring weer uit zijn portefeuille en wierp ze in plotselingen drift op het tafeltje terug.

‘Daar!’ zei hij slechts. ‘Op die manier hoef ik geen zaken te doen. Dan vind ik er nog anderen....’ Hij lichtte zijn stroohoed en wilde snel heengaan, maar een half dozijn handen strekte zich naar hem uit en hield hem terug.

‘Waarachtig niet! Wij leveren!’ zeiden allen, die hun paraaf onder de verklaring hadden gezet. Zij beseften ineens duideïijk, dat zij dezen jongen paglietta tegen elken prijs tot vriend moesten houden - als tegenpartij kwam hij hun gevaarlijk voor, al namen ze zijn laatste, half uitgesproken bedreiging ook niet al te ernstig op. Ze trachtten hem nu met geweld aan de zooeven tot stand gekomen verklaring te binden, alsof *hij* haar onderteekend had en niet zij.

En eensklaps kwam zelfs Ferrazzo uit zijn hoek te voorschijn en zei van uit een trotsche hoogte: ‘Paglietta....!’

Rambaldo, na zijn volledige zege, meende het er op te kunnen wagen, zich met eenige verachting naar den Sardijn om te keeren. ‘Uwe excellentie beveelt?’

Een lichte onzekerheid onhandig verbergend, vroeg de slager, nog steeds met een ondertoon van ironie: ‘Wie zou er nog maar weer teekenen in mijn plaats?’

‘Iemand, die zich een reëele zaak niet laat ontgaan.’

Ferrazzo glimlachte, strekte een arm naar de verklaring uit; met de vette, logge vingers van zijn rechterhand peuterde hij zijn vulpen uit het haakje los, waarmee ze in zijn vestzak hing.

En teekende.

X

Vanuit een aangrenzend lokaal belde Rambaldo het circus op en kreeg aan de andere zijde der lijn een half ongeloovige, half gegeneerde stem, die slechts matig reageerde op zijn goede nieuws en hem om een samenkomst voor dezen avond verzocht.

'Het spijt me, Signor Direttore, maar voor vanavond ben ik al....'

'O ja, u hebt 't natuurlijk druk.... morgen in den voormiddag dan?' De stem begon aan te dringen.

'Ik zal vóór twaalf uur bij u probeeren te zijn.'

'Goed, dan wacht ik u....'

Rambaldo hing de gehoorbuis op en spoedde zich naar de piazza Garibaldi, waar hij de tweelingzusjes Brown heenbesteld had. Onderweg merkte hij, dat hij nog een kwartier te vroeg was - met de crediteurs had hij het toch vrij gauw klaargespeeld. Zoo hoefde hij dan geen rijtuig te nemen en kon nog een eind mee oploopen met Don Gioacchino, den populairen bochel van Napels, die zijn dagen in de café's doorbracht, waar hij door iedereen op koffie en apéritifs getracteerd werd. Onder het gezamelijk gaan sloeg Rambaldo vertrouwelijk zijn arm om de hooge schouders van den mismaakte, die deze toenadering met een wat vermoeiden glimlach duldde, ze misschien ook maar nauwelijks opmerkte, gewend als hij er aan was, dat ieder vertrouwelijkheid voorwendde om daarbij ongezocht de gelegenheid te vinden, vluchtig met de hand zijn bochel te beroeren. Het is bekend, dat niets méér geluk brengt dan het ongemerkt beroeren van een bochel.

Gran Dio.... wie stonden daar op de piazza reeds allemaal op hem te wachten?!

Zijn lang onderhoud met Direktor Sturm was in het circus niet onopgemerkt gebleven; de zusjes Brown, die Rambaldo als hun ontdekking beschouwden, hadden het later ook niet langer onder stoelen of banken gestoken, dat zij in dit zorgelijke uur het raadzaam geoordeeld hadden een jurist in den arm te nemen. Een jong en ijverig jurist, die zich den ganschen vertwijfelden toestand van het circus had laten voorleggen en al hun vorderingen reeds genoteerd had!

Nieuwsgierig om te zien wie zich voor hun zorgen interesseerde, allen beschikkend over een teveel aan vrijen tijd, en tenslotte

ergens diep in hun artiesten- en zwervershart nog gaarne aan een Deus-ex-machina geloovend, die den fatalen noodlotsslag misschien op het laatste oogenblik toch nog van hen zou kunnen afwentelen, hadden ze zich ongevraagd bij de beide, met hun afspraak pralende Browntjes aangesloten. En degenen, die Rambaldo in het geheel nog niet gezien hadden, waren thans een weinig onthutst bij het aanschouwen van den Hercules, die den ineenstortenden tempel schragen moest.

'We zijn maar meegekomen,' verontschuldigden ze zich achteloos. 'We', dat waren, behalve kapitein Olavson, de beide Japansche goochelaars Hoschokiri en Damakura, de drie Koningen der lucht (zonder miss Renegatta), drie der vijf clowns en de Vroolijke Wielrijders, vier in getal. En op het laatste oogenblik kwam in een taxi nog madame Sylvia aanzetten; de chauffeur reed hen bij het stoppen bijkans van het trottoir.

'Nog net gehaald,' zei de pantertemster, wat buiten adem hoewel ze zich toch had laten vervoeren, en terwijl ze afrekende, nam ze Rambaldo in oogenschouw, vond het daarna niet meer noodig om zich tegenover hem te verontschuldigen over haar ongevraagd meekomen. Ze begon zich dadelijk met de drie clowns levendig over iets te onderhouden en werd daarbij niet zichtbaar gehinderd door het luide protest van den chauffeur, die zichzelf en het gansche verkeer in gevaar had gebracht om zijn vrachtje hier nog op tijd af te leveren en zich thans zelfs nog geen soldo fooi zag toebedeeld.

Temidden van zijn uitgebreid gevolg begaf Rambaldo zich naar een wat minder geëxponeerd punt van het drukke stationsplein, ten einde krijgsraad te houden. Hij begon ermee, van zijn enthousiasme over hun aller opkomst te getuigen, onthulde hun daarna echter de moeilijkheid, dat hij thuis maar voor twee gasten.... wacht, men kon een vischwinkel binnengaan (daar was er toevallig juist een!) en het een en ander laten inpakken om het dan zoometeen koud te nuttigen met koffie.... koffie had hij thuis, wanneer men daarmee genoegen wilde nemen? Bij deze woorden wilde hij den winkel binnensnellen, maar liet zich ook dadelijk weer van dat voornemen terughouden toen een der clowns zei, dat niemand zooiets van hem verlangen kon en dat het niet meer dan billijk was wanneer ieder voor zichzelf wat meenam.

Zoo ging men dan en grand comité den winkel binnen; de verkoopster, onder den indruk van dit plotselinge gedrang in haar kleine zaak, prees in den blinde alles tegelijk aan en voorzag, dat ze handen te kort zou hebben; zenuwachtig riep ze naar achteren om hulp, maar er kwam niemand en ze durfde ook niet heen te gaan omdat ze niet wist wat er dan in den tusschentijd met haar winkel zou gebeuren. Haar klanten roken aan alles, betastten alles, bestelden allen tegelijk iets waarvan te weinig was en gaven het dan achteraf weer voor wat anders terug. Zoo ging met dezen gezamelijken inkoop geruimen tijd heen; enkelen begonnen buiten op straat maar vast te eten. Er kwam nog een gewone klant binnen, die zooveel aan de circusartisten te zien vond, dat hij, toen hij eindelijk aan de beurt kwam, zelf niet meer wist wat hij eigenlijk had willen koopen.

‘Zullen we zes carozza's nemen?’ stelde Rambaldo voor, na geteld te hebben, dat ze met z'n zeventienen waren.

‘Hoe ver is het van hier?’ vroegen de circus-artiesten.

‘Te voet 'n minuut of tien.’

‘Dan gaan we te voet.’

De tocht duurde langer dan tien minuten, omdat er telkens een paar voor een winkel of een straat-uitstalling bleven stilstaan en de anderen erbij riepen. Madame Sylvia enthousiasmeerde zich voor caméeën en antieke armbanden, maar toen niemand ze voor haar kocht, ging het weer verder. De Vroolijke Wielrijders bleken plotseling spoorloos verdwenen; de beide kleine Japannertjes hadden hen gevieren vlug even in een zij-straatje zien glippen, waar een vruchtenstalletje stond. Enkelen wilden hen nog gaan zoeken; een paar anderen wilden dan met alle geweld eerst nog in een café binnenloopen om bij de toonbank een Cinzano te nemen. Tenslotte besloot men gezamelijk toch maar verder te gaan.

Na een kwartier waren ze nog niet halverwege, maar Rambaldo haastte hen niet, onderhield zich beurtelings met elk van hen, wees hun wat Napels aan karakteristieks biedt - alsof hij door hen als gids geëngageerd was en zij vanavond geen ernstiger zorgen aan hun hoofd hadden dan de bezichtiging dezer stad.

‘Straks moeten we 't nog over de zaken hebben....!’ riep een der clowns zijn herinnering wakker en klopte Rambaldo

reeds vertrouwelijk op den schouder. Meteen vergat hij het ook reeds weer.

Ranbaldo groette intusschen naar links en rechts: hoe beter het hem ging, hoe meer bekenden hij op straat placht tegen te komen. In den beginne dopten er nog een paar uit zijn gevolg onverschillig met hem mee, maar toen ze eenmaal ontdekt hadden, dat Rambaldo de heele stad kende, hielden ze hun hoed maar op het hoofd.

In stilte somde Rambaldo op wie hem nu reeds allemaal in dit gezelschap hadden gezien; het viel gemakkelijk te voorspellen, dat morgen gansch Napels weten zou: het circus gaat failliet, en de artiesten hebben zich tot den advocaat Fittipaldi gewend om hun belangen te beschermen.

Zonderling op z'n gemak voelde hij zich reeds tusschen deze menschen; het scheen hem zelf toe alsof hij al jaren lang met hen verkeerde. Een paar noemden hem al bij zijn voornaam; hij wilde echter zijn cliënten in hen blijven zien, al zou hij hun later ook geen nota voorleggen, en hield daarom zijnerzijds zekere vormen in acht. - Ze merkten het niet eens op.

Hij kon nu zelf niet goed meer begrijpen hoe hij eens, geheel gebroken door het verraad der zusjes Brown, overspannen en rampzalig om de circustent had kunnen dwalen, avonden aaneen. Hoe al deze menschen hem zoo onbereikbaar ver hadden kunnen schijnen. In zijn vertwijfeld verlangen om met hen in contact te komen, had hij zelfs met de Senegaleezen aangeknoopt en hun maar sigaretten aangeboden, daar hij zich op andere wijze niet verstaanbaar maken kon. Drie pakjes Macedonia had hem dat gekost....

Nu volgden hem allen in het oude, verwaarloosde huis; geduldig en zonder critiek te uiten stommelden ze de vele, steile, krakende trappen naar zijn kamertje op. Stomverbaasd keken andere huisbewoners om hun deur; zijn hospita toonde zich geheel van streek; Rambaldo trachtte haar met een supérieur gebaar gerust te stellen en met de verzekering, dat allen zelf hun eten hadden meegebracht; ze scheen hem echter in het geheel niet te hooren, staarde maar met groote oogen naar de beide Japannertjes, naar den eindeloos langen blonden kapitein Olavson en naar madame Sylvia.

Het kamertje bleek niet groot genoeg om allen ineens te kunnen bevatten; dit bezwaar werd echter opgeheven doordat de gasten zich dadelijk op het balkonnetje verdrongen, dat hun gewicht slechts moeizaam droeg; gelukkig hadden ze daar geen idée van, terwijl ze het weergalooze uitzicht over de haven en de avondlijke baai bewonderden. Mochten ze daareven op de trap nog half onbewust getwijfeld hebben aan de capaciteiten van een advocaat, die aldus behuisd was - thans waren ze weer geheel overtuigd: zoo en niet anders moest een rechtsgeleerde de wereld kunnen overblikken.

Over het wrakke leuninkje gebogen en met hun proppen papier omlaagmikkend in de druk bevolkte straat, welke door de oliepitjes van allerlei stalletjes verlicht was, begonnen ze hun kouden maaltijd; Rambaldo's hospita was intusschen bij de buren koffiekoppen gaan leenen terwijl haar man in de keuken water op het vuur zette. 'n Oogenblik later kon het balkonnetje weer even uitrusten, terwijl ze daarbinnen opeengepakt stonden en over elkaars schouder heen met groote, ongeloovige oogen op het document staarden, dat Rambaldo voor hen ontvouwde: de door de crediteurs plechtig onderteekende belofte, de levering aan het circus te zullen voortzetten tot op den dag der openbare veiling. Zij hielden Rambaldo van nu aan voor een soort toovenaar, voor wien er op de wereld geen onmogelijkheden bestonden, en ze vroegen hem thans of hij hen misschien ook niet aan een voorloopig emplooi kon helpen. Rambaldo beloofde al zijn connecties te zullen mobiliseeren. Intusschen borg hij het waardevolle document weer weg en verzocht zijn gasten wat plaats te maken, daar zijn hospita de soep binnen wilde brengen.

Met eenigen goeden wil bleek het mogelijk te zijn geweest, de zuppa in brodo over vijf borden uit te breiden; ze waren echter met z'n dertienen. De drie lucht-acrobaten konden den geur van de soep niet verdragen; zij werden ineens door een onweerstaanbaar verlangen naar iets warms overvallen en wilden in een trattoria, die ze daareven gezien hadden, ook even een bord soep gaan eten; binnen een kwartier zouden ze weer terug zijn, bezwoeren ze Rambaldo, dien het slechts een opluchting zijn kon, de kamer iets minder bevolkt te zien.

Hij stelde zijn gansche deel in het eten ter beschikking zijner gasten, verklaarde, dat hij zoo vaak haantjes at (en dat was ook

inderdaad zoo sedert het geslaagde kippengaaspleidooi) en er daarom weinig meer om gaf; madame Sylvia aanvaardde na deze verzekering dankbaar zijn aanbod om het derde haantje voor haar rekening te nemen; daar ze echter onderweg oneenigheid met de zusjes Brown had gekregen, wilde ze niet met hen aan tafel zitten en ging met haar bord naar het balkonnetje, waarheen Rambaldo haar een stoel nadroeg.

Toen hij slechts één flesch wijn op tafel zag staan, riep hij zijn hospita en vroeg, of er niet meer waren. 'Haal er beneden dan dadelijk nog een paar bij,' droeg hij haar gestreng op. Zij maakte daarop verlegen teekens, die de anderen reeds begrepen hadden voor ze tot hem zelf goed waren doorgedrongen; de oudste clown nam het opnieuw voor den gastheer op, zooals daarstraks bij den vischwinkel, en deed het voorstel, dat ieder een lire op tafel zou leggen, om wijn te laten halen. Ieder tastte in den zak en de beide Japanneesjes namen het geld, want zij wisten waar men hier in de buurt een onbeschrijfelijk heerlijken wijn voor weinig geld kon krijgen.

'En kijk dan meteen waar de anderen blijven!' riepen de Browntjes hen na.

De Japanneesjes bleven zoo lang weg, dat men ook aan hun terugkeer reeds begon te wanhopen en in ernstige zorg om den wijn verkeerde; tenslotte kwamen ze er echter toch mee aandragen, maar de anderen hadden ze in de bedoelde trattoria vergeefs gezocht. (Den volgenden dag zou blijken, dat deze anderen eerst de trattoria en daarna Rambaldo's woning niet meer terug hadden kunnen vinden, al zoekende echter een paar kameraden uit het circus tegen het lijf waren geloopen en toen maar met hen waren meegegaan, wonderen vertellend over den jeugdigen Napolitaanschen jurist, die de beide Browns hadden weten op te duikelen....)

De jeugdige Napolitaansche jurist zelf deed zijn gasten pas na middernacht uitgeleide. Zij lichtten hem dien avond nog in omtrent alle emploois, welke zij in hun leven al hadden vervuld; zij vertelden hem van moeilijke dagen, die achter hen lagen; allen hadden reeds slagen van het noodlot ontvangen, maar zij hadden er een wat kinderlijk geloof uit overgehouden: dat, tenslotte, alle zaken zich toch weer ten goede plegen te schikken; daarbij koesterden zij een onbegrensd vertrouwen in zichzelf

en in hun ‘nummer’, dat met veel vlijt en zweet tot stand gekomen was en ‘'t hem nog altijd gedaan had’, ook bij het meest veeleischende publiek.

Zoo zag dan het overleg er uit, dat ze met Rambaldo hadden willen plegen en waarvoor ze in optocht naar de piazza Garibaldi waren getogen. Bij het eerste afscheid (bij het derde gingen ze werkelijk heen) lieten ze zich nog weer eens door hun raadsman bezweren, dat bij een eventueele liquidatie van het circus hun vorderingen vóór die der andere schuldeischers gingen, ook volgens de Italiaansche wet; toen ze daar eenmaal geheel gerust op waren, rekenden ze uit, dat die andere schuldeischers werkelijk ook niet voor hun geld hoefden te vreezen. Voor de aardigheid maakten zij eens een oppervlakkige raming van de inventaris-waarde van het circus en kwamen daarbij al spoedig tot een bedrag, voldoende om er de schulden van een modernen staat mee te dekken. In oprechte verontwaardiging gaven ze daarna eendrachtelijk op die jakhalzen van crediteurs af: zij allen voelden een diepen wrok tegen zulk soort menschen, dat waar levert en er dan achteraf geld voor wil hebben. In Rambaldo daarentegen zagen allen hun redder; zij klopten hem op de schouders; de zusjes Brown (die hem toch eigenlijk ontdekt hadden) fluisterden hem met een inhoudrijken glimlach toe, dat ze ook nog eens gezellig met z'n tweetjes bij hem wilden komen en dan vast en zeker madame Sylvia niet mee zouden brengen...

Toen ze tenslotte dan werkelijk waren heengegaan, een luidruchtig dooreenpratend, stuurloos troepje menschen; toen Rambaldo alléén nog eens alle trappen naar zijn kamertje was opgeklauterd en onder het uitkleeden naar buiten staarde, over de duistere, rustende haven en de in het licht der sterren zacht glinsterende baai, die zich scheen voort te zetten in het lage, nevelige land rondom Pompeï, moest hij zich allereerst bevrijden uit de gevaarlijke atmosfeer van geflatteerde cijfers en al te rooskleurigen schijn, uit de wereld van bange vrees en onbestemde hope, waarin dat circusvolkje leefde en waarin het hem vanavond onwillekeurig had meegetrokken. Het eenig reëele, waaraan hij zich tot nu toe houden kon, was het lijstje schulden, dat Herr Sturm hem verschaft had. De schriftelijke belofte der schuldeischers was voorloopig een aardig succesje, dat niet ieder zoo

grif behaald zou hebben, hoewel het natuurlijk maar weinig beteekende....

Hij betrapte er zich op, dat, bij het inslapen, zijn gedachten niet meer naar een der beide zusjes Brown, of naar allebei, dwaalden. De toover, die eenmaal van hen uitging, was verbroken. Zijn hart behoorde op dit oogenblik uitsluitend aan de zaak toe, waarvoor hij vocht. De zaak van al deze gedupeerde circusmenschen, waarvoor hij zich aanvankelijk slechts uit verstandelijke overwegingen, uit de begeerte om (langs welken weg dan ook) zijn naam tot het Napolitaansche publiek te laten doordringen, geïnteresseerd had.

XI

Toen hij zich den volgenden dag tegen twaalf uur bij Direktor Sturm aanmeldde, scheurde deze juist het antwoord-telegram van de firma Gleichmann uit Stuttgart open. Het luidde: ‘Onder voorwaarde dat nog geheel in onbedorven staat nemen wij tent tegen halven origineelen verkoopsprijs.’

Rambaldo vroeg het telegram onder zijn berusting te mogen houden en legde het bij de vanmorgen verzamelde schuldgegevens, welke fiscus, spoorwegen en gemeentediensten hem gul verstrekt hadden. In zijn portefeuille begonnen zich de paperassen ‘Affaire Circus Sturm’ reeds te vermeerderen.

‘Laat het aan de crediteurs kijken,’ raadde Gottfried Sturm hem bitter - zonder te willen toegeven, dat het telegram hem zelf verrast had.

‘Die krijgen het nog wel te zien, als het oogenblik ervoor gekomen is,’ antwoordde Rambaldo, die met zijn eerste troeven spaarzaam wilde omgaan.

Gottfried Sturm gaf hem vrij spel. De gisteren bij de schuldeischers behaalde overwinning (bij het zien van de verklaring had de circusdirecteur zonder begrijpen het hoofd geschud) en nu weer dit langs telegrafischen weg verkregen succes overtuigden hem ervan, dat men dezen jongen Napolitaan z'n weg maar moest laten gaan. Zelf had hij gisteren, in een laatste opwelling van geloof en vertrouwen, aan vroegere, beproefde geldschieters van het circus getelegrafeerd, een S.O.S. rondgeseind - vanmorgen, na een bangen, slapeloozen nacht, was er nog van geen

zijde antwoord gekomen. Slechts had de ochtendpost hem een troostelooze echo gebracht op een zijner vroeger reeds geschreven brieven, waarin hij hier en daar om een uitkoopsom voor een reeks voorstellingen had gevraagd. De menschen hadden nergens meer geld om uit te gaan; slechts de bioscopen trokken nog....

De wereld scheen grondeloos duister; nergens gloorde meer iets als een nieuwe morgen; elke verdere strijd leek vergeefsch en dwaas.

Gottfried Sturm had zich vandaag bij het opstaan niet geschoren; hij zag er ook verder verwaarloosd uit; zijn oogen, nachtelijk omrand, stonden onuitgeslapen in zijn bleeke, wat opgezette gelaat. Hij scheen niets meer waard; uit medelijden vermeed Rambaldo hem aan te zien.

'U zult blij zijn als alles maar eerst afgeloopen is, Signor Direttore,' zei hij bij het heengaan, in den wat ongecontroleerden drang, een opwekkend woord tot den gebrokene te richten. En liet zich nog de vraag ontvallen: 'Wat gaat u nu beginnen als het circus er niet meer....?'

De ander voelde de bedoeling om te troosten, ontwaakte uit zijn apathie, trachtte zich, in een laatste opwelling van krachten, voor een oogenblik weer tot zijn vroegere, ongenaakbare grootte op te richten.

'Dat hangt van veel af,' zei hij, verkoeld. 'Onder andere van het bedrag, dat er tenslotte nog voor mij zal overschieten wanneer ze allemaal hun deel van mijn circus hebben gehad....'

Uit dit antwoord werd Rambaldo zich plotseling bewust, dat het voordeelen met zich meebracht, zoon van het Napolitaansche volk te zijn en als erfdeel van Grieksche en Latijnsche voorvaderen een klaren blik voor de werkelijkheid des levens te hebben meegekregen. Hij was hier in de kamer dus de eenige, die, het gunstige telegram en alle troostrijke ramingen ten spijt, voorzag, dat er niet alleen niets zou overblijven, maar dat de crediteurs blij mochten zijn wanneer ze er zich nog min of meer met gave kleeren uitdraaiden....

Intusschen: deze crediteurs waren zonen van hetzelfde volk, en enkele uren na het bewogen onderhoud in het café del Duomo waarschuwde hun intuïtie hen reeds, dat ze zich door Rambaldo toch hadden laten omverpraten. Ze sliepen er dien

nacht allen onrustig van; bedrukt zochten ze hem den volgenden morgen in zijn kantoortje op, maar vonden hem niet thuis en wachtten daarom in een café, aan de overzijde der straat.

Ze voelden zich door hun verklaring niet gebonden en vreesden ook niet, dat Rambaldo ernstig trachten zou hen er aan te houden; zij waren slechts bedrukt van onzekerheid en teleurstelling en door een vagen angst: dat ze misschien ook weer verkeerd handelden wanneer ze *niet* leverden. Ze verlangden naar Rambaldo's moreel overwicht, naar zijn helder overtuigend woord; ze konden sedert gisteren ineens niet goed meer buiten hem.

Zoo wachtten ze dan geduldig, uren aaneen, en verdreven zich den tijd bij een partij tarok; bij dit spel pleegde hun geest zich anders van elken druk te bevrijden, maar vandaag had het niet die gunstige uitwerking op hen. Toen ze eindelijk Rambaldo zagen aankomen, wierpen ze midden in het spel de kaarten neer.

Rambaldo naderde met snelle, veerende schreden; zoojuist was een lang onderhoud met Silvestre di Rosa, den leider van het Arcadia-variété-theater, geëindigd met een voorloopig emplooi voor misses Brown en kapitein Olavson, met zijn zeeleeuwen.

Rambaldo uitte zijn oprechte verwondering erover, de heeren hier allen reeds weer verzameld te vinden (op den Sardijnschen slager na, die met barstende hoofdpijn te bed lag). Hij leidde hen binnen in zijn kantoortje, excuseerde zich wegens het tekort aan stoelen, zette zich zelf echter achter zijn bureau en hoorde ernstig hun zorgen aan.

'Goed, dus nou toch weer niet leveren,' zei hij en wist de vermoeidheid van gisteren weer in zijn stem terug te vinden. 'Wie hebben jullie bij het onderteekenen van jullie belofte nou eigenlijk voor den gek gehouden: mij of jezelf? - Ik zal zeggen wien jullie voor den gek houden!' zei hij plotseling driftig en met verheffing van geluid, trok hij het telegram der Stuttgarter firma uit zijn portefeuille en wierp het op tafel. Daar het echter in het Duitsch gesteld was, staarden de anderen er vergeefs op.

'Ah, si!' zuchtte Rambaldo, alsof hem dat nu pas bewust werd. Hij diepte een potlood uit zijn vestzak op en schreef, achteroverhangend in zijn stoel, boven elk woord de Italiaansche vertaling ervan - en eronder (alsof het hem niet meer de moeite waard was, zijn gesproken woord nog aan hen te verspillen): 'Dit beteekent veertigduizend lire. Ramb. F.'

De crediteurs bogen zich over het telegram en wisten niet dadelijk iets te zeggen. Ze voelden zich weer geheel gevangen door dien weergaloozen jongen advocaat; eigenlijk wilden ze ook niets liever; ze bewonderden de wijze waarop hij hen met dit telegram ineens versloeg. Natuurlijk wilden ze voortgaan, te leveren. Maar hoe thans weer opeens dien draai te vinden? Ze hoopten, dat Rambaldo er hen bij helpen zou, maar hij dacht er niet aan; vermoeid steunde hij het bleeke voorhoofd op de hand en wachtte af tot zij hun nederlaag volmondig zouden erkennen.

Benozzi, de leverancier van het houtzaagsel, vond gelukkig den juisten overgang. ‘Onder voorwaarde, dat nog in geheel onbedorven staat,’ las hij van het telegram af en wist eenige bedenking in zijn stem te leggen.

‘Ga zelf kijken,’ raadde Rambaldo hem slechts aan. Dat was niet ernstig bedoeld en werd ook niet als zoodanig opgevat. Zoo - als men daar bijeenzat en -stond, was men gaarne bereid om zonder meer aan te nemen, dat een Duitsch circus z'n spullen wel in orde zou hebben gehouden.

De belofte tot verder leveren was stilzwijgend weer gedaan; niemand voelde behoefte ze ook nog uit te spreken.

Het telegram had zijn plicht vervuld. Toen de schuldeischers heengingen, namen ze zichzelf eerlijk voor om zich van nu aan geen spoken meer op het lijf te laten jagen.

Rambaldo echter wist wat daarvan terecht zou komen. Hij kende z'n luidjes; hij kende hun geloof en hun bijgeloof; hij leefde immers tusschen hen.

Hij wist, dat ze weer zouden terugkomen. Dat hij ze dagelijks bij zich verwachten kon zoolang tot de openbare veiling de waarheid aan het licht zou hebben gebracht. Hij wist, dat hij niet altijd zulk een troef als dit gezegende telegram bij de hand zou hebben om hen gerust te stellen. Hij zou al zijn overredingskunst nog wel eens in het werk moeten stellen om het pleit weer voor 'n dag te winnen.... Nu, praten was zijn vak; hij had het gekozen.

Hij wist, dat hij hen bedroog. Hij deed het eervol, zonder cijfers te vervalschen. Hij deed het zoo, dat het met God's hulp zijn naam als jurist zou vestigen en dat de bedrogenen later uit zichzelf weer bij hem zouden komen als het er om ging een ander te bedriegen.

Bedriegen?.... Waren de cijfers, welke hij hun opgaf, ten-

slotte eigenlijk niet zoo reëel, dat elke twijfel er aan zonde was? Lag daar soms het telegram uit Stuttgart niet zooals het door den besteller was afgeleverd? Waar was het bedrog?!

En tòch zouden de schuldeischers er geld in laten zitten; het ware een wonder wanneer het anders liep. Zijn gevoel zei het hem, zijn gevoel, dat zich niet liet misleiden. En tenslotte wisten zij het zelf ook wel en konden er 's nachts niet van slapen. Waarom gingen zij dan echter toch voort te leveren; waarom zouden ze er tot het bittere einde mee doorgaan? Was dat uitsluitend aan zijn overredingskunst te danken? Of kwam het, omdat zij zich nu eenmaal in de nabijheid van het circus gewaagd hadden en onder den ban van het groote, speculatieve avontuur daarvan gekomen waren? Had hun noodlot hen eraan vastgesmeed en dwong het hen thans, steunend op hun hebzucht, den band, die hen reeds aan dat groote, vreemde, ten ondergang gedoemde lichaam ketende, zelf nog steeds te versterken door er meer en meer geld in te steken? Straks zou het hen allen in zijn val meesleuren, en dan zou er slechts één weer uit oprijzen en zijn voet als overwinnaar op den gevallene plaatsen; één zou uit de tragische worsteling grooter dan tevoren aan het licht treden: Rambaldo Fittipaldi.

Zoo stond het in de sterren geschreven, en hij kon het ook niet veranderen. Hij speelde in dit drama de rol, die hem door het lot was toegedacht; hij moest praten om te verhinderen, dat de ongelukkige leveranciers zich te vroeg losrukten. Hij stond nu eenmaal in dienst der bemanning van het zinkende schip, en voor deze bemanning moest hij vechten. Op den veilingsdag zou blijken in welke handen de verantwoording voor haar lot dan overging - Rambaldo dacht bijna met eenigen weemoed aan dien dag, want van uur tot uur hing zijn hart meer aan het circus, zijn menschen, zijn dieren.

Dat juist de ondergang en de afbraak van dit circus hem voordeel brengen moest, kon men beschouwen als een der bittere grappen van dit leven.

Hij hield ervan om door de gangen van zeildoek te loopen, de piste te betreden terwijl de tent geheel verlaten was en de zon door de kieren in den lichten, geelgrijzen schemer drong. Of 's avonds, in het spaarzame schijnsel van een bovenlamp. Hij liet het voorkomen alsof hij daar slechts ronddwaalde om dit of dat op z'n waarde te schatten of nog eens een globalen indruk van

den geheelen inventaris te winnen. In waarheid *moest* hij van tijd tot tijd weer eens de lucht van het circus inademen; op zijn kantoortje, temidden van paperassen, kon het verlangen ernaar hem ineens onweerstaanbaar overvallen; hij nam dan in het middaguur een taxi en liet zich naar het veld rijden. Hij vroeg een der circusknechten hoe het met Mustapha ging, of ging zelf eens bij het hok kijken. Mustapha was sedert zijn zware kouvatting niet meer de oude geworden; er lag een vreemde matheid over het groote, zware dier; zijn adem ging nog altijd ietwat reutelend. Het keek niet op wanneer Rambaldo het bij den naam riep (zacht en gedempt, opdat de Senegaleezen, die wat verderop bijeenhurkten, niets zouden hooren); het trok zich in het geheel niets van een kleinen Napolitaanschen paglietta als Rambaldo Fittipaldi aan, en dat had Mustapha zeker van z'n meester afgekeken, wiens eene oog eenmaal zonder veel belangstelling op den jongen jurist gevallen was, van wien de anderen allen zoo hoog opgaven, ja, in wien ze bijna zooiets als hun nieuwen leider schenen te zien. Voor Saul bestond, naast zijn leeuwen, nog slechts zijn directeur, en hij zag niet in waarom men dezen directeur, die eerlijk, hoewel vergeefs, tegen den ongunst der tijden gestreden had, reeds vóór den dag der algemeene oplossing van het circus ontrouw moest worden.

Bij het onbelangrijke pleidooi van Vrijdag (de bedorven kistjes sardine betreffend) kon Rambaldo voor de eerste maal merken, dat zijn zon opging. In het rechtsgebouw keek men naar hem om; een paar advocaten, die hij van aangezicht kende, kwamen, lachend onder elkaar, op hem toe en informeerden vroolijk en niet zonder ironie naar zijn bezigheden bij het circus, waarover de kranten reeds berichtten. Rambaldo lachte met zijn afgunstige en nieuwsgierige collega's mee, behandelde de gansche circusaangelegenheid en bagatelle, spotte over het krantenbericht en over zichzelf.

Men vloog er niet in.

Geïnspireerd, hield hij over de sardine-kistjes het ontroerendste pleidooi, dat ooit een zich verbijtend rechter en een achter zijn hand geeuwende klerk moesten aanhooren. Binnen een kwartier gaf de groene tafel zich op genade of ongenade over. Door een gezegend toeval was de rechter (die vandaag voor een ongestelden

collega moest inspringen) niemand minder dan de beroemde Napolitaansche rechter Guerra, en Rambaldo's eenige bezorgdheid was, of deze in hem niet den opdringerigen en verslagen afgedropen paglietta zou herkennen, die hem in een overmoedig oogenblik had durven aanspreken, tijdens de eerste voorstelling van het thans voor z'n faillissement staande circus. - Neen, de rechter dacht niet meer aan dien avond.

Toen de overwinnaar, met iets warms en mousseerends in zijn bloed, weer zijn kantoortje binnen wilde stappen, riep juist de oude Carlo het portiekje in:

'Posta per Fittipaldi! Posta per u' prufessore!'

Toen wist Rambaldo, dat zijn naam reeds tot de breede kringen van het krantenverslindende Napolitaansche publiek was doorgedrongen. De beide andere jonge advocaten rukten nijdig hun post weg.

XII

Den dag vóór het uitspreken van het faillissement zou het circus nog een voorstelling geven - de opkomst was echter zoo gering, dat Direktor Sturm afgelastte. Een groepje schuldeischers, door vage verwachtingen van dezen afscheidsavond hierheen gedreven, protesteerde: men moest den hemel danken voor elke honderd lire, die er nog binnenkwam. Gottfried Sturm, diep verbitterd, donkerrood van toorn, wilde toonen, dat hij vandaag tenminste nog directeur over zijn circus was. Géén voorstelling vanavond!

De Sardijnsche slager Ferrazzo jakkerde in zijn Fiat weg om er Rambaldo bij te halen; toevallig bevond deze zich, na een drukken dag met nieuwe cliënten, nog in zijn kantoortje; hij ging zwijgend, zorgelijk mee, vond een Herr Sturm, die over zijn kookpunt heen was. Kostbare minuten (er keerden reeds menschen weer om) gingen voorbij voor Rambaldo hem in een gesprek onder vier oogen tot kalmte had weten te bewegen en tot het inzicht: dat men de crediteurs niet mocht verbitteren zoolang men hen als leveranciers nog noodig had.

Goed, dan moest de voorstelling in Godsnaam maar doorgaan.

Zoo speelde men dan voor een bijna leege tent. De grappen der

clowns gingen er in verloren; een oneindige triestheid hing over hun gansche clown-spektakel. Niemand lachte; het publiek werd het onbehagelijk te moede; in de pauze verlieten er nog weer enkelen de tent. De schuldeischers, die op een hoopje bijeenhokten, keken rond; zij voelden thans zelf wel, dat men de voorstelling beter had kunnen afgelasten, maar zij verborgen dit gevoel voor elkaar.

Saul had met eenige verwondering vernomen, dat de voorstelling nu toch weer doorging nadat ze eenmaal was afgelast, en dat dit besluit aan de komst van dien jongen Napolitaanschen bengel te danken was, dien de schuldeischers er bij gehaald hadden. Nu zag Saul dan toch ook eindelijk, dat zijn directeur niet meer de directeur was. Van dit oogenblik af voelde hij zich niet langer tot gehoorzaamheid verplicht, weigerde daarom echter nog niet om voor een handjevol menschen zijn leven te riskeeren, - op een keer meer of minder kwam het toch ook niet aan. Hij wist wat beters. Hij liet de crediteurs, voor wier speciale genoegen hij hier vanavond blijkbaar met zijn leeuwen moest optreden, rillend getuige zijn van een schouwspel zooals zij het misschien niet voor een tweede maal zouden wenschen te zien.

Herr Direktor werd door personeel erbij geroepen; in zijn zwarten rok, de lange witleeren zweep van de hoogeschooldressuur nog in de hand, zag hij doodsbleek toe; het zweet parelde hem op het door zorgen geteekende voorhoofd, waarin, rood, de rand van zijn cylinder gedrukt stond.

Mustapha trad vanavond weer mee op, maar er ging van het slechts ten deele herstelde dier nog niet voldoende gezag uit, zoodat Sultan en Nabob (in een eendracht, die slechts zou kunnen duren tot Mustapha definitief op het tweede plan was gedrukt) hun vroegeren leider in het voorbijgaan trachtten weg te dringen. De overrompelde brulde heesch en somber-dreigend; brutaal brulden de beide jongere dieren er overheen. De andere leeuwen waren opgewonden en luisterden slecht naar de bevelen van hun temmer. Tot Saul, den linkerarm nog steeds onbruikbaar, zich met een doodsverachting, welke aan waanzin scheen te grenzen, tusschen de horde begaf en met de karwats de opstandigen tot rede bracht.

De zoo in het openbaar bestrafte Sultan retireerde met toegeknepen oogen; het gansche publiek verwachtte het ieder oogen-

blik met snel en vreeselijk geweld op zijn roekeloozen meester te zien springen, hem door het gewicht van z'n lijf alleen reeds vellend.

Dat dit toch niet gebeurde, was misschien uitsluitend aan Mustapha te danken, die, van zijn beide lastposten bevrijd, ineens zijn oude kracht voor een wijle terugvond en in dezelfde seconde de leiding ook wist te hernemen. Een leiding, wreeder en onverbiddelijker dan hij ze ooit uitgeoefend had. Van toen aan was de gansche orde ook weer hersteld; tegen het einde van het leeuwennummer verliep alles voorbeeldig. Toch nog ontdaan, kropen de schuldeischers tezaam in een taxi en reden heen.

Buiten op het veld woei het krachtig; in den nacht zou de wind nog toenemen. Gottfried Sturm draaide zich op zijn bed rond zonder den bevrijdenden slaap te kunnen vatten, waarnaar hij nu al weken hunkerde; hij luisterde naar het gieren van den wind door de circustouwen; enkele waren los gegaan en knalden als zweepen. Hij stond er niet om op; wat hem betrof, mocht een orkaan de tent in de lucht doen vliegen en in stukken scheuren en onder den ganschen inventaris opruiming houden - de dan opvorderbare verzekeringssom zou aan alle zorg een eind maken. Hij zou niet over zijn verloren circus jammeren wanneer hij dat geld in handen kreeg. Den schuldeischers zou hij hun deel voor de voeten werpen; zijn menschen zou hij afbetalen en de circuswereld kreeg hem nooit meer te zien; hij had er nu zijn tol aan betaald....

Het verleden trok aan zijn geest voorbij. Hij dacht aan den tijd, dat zijn circus nog in opkomst was. Hij was jong en ondernemend, en het geluk stond aan zijn zijde. Toen kon men met talent en energie nog vooruitkomen! Hij leefde slechts voor zijn circus, waarop de concurrenten al gauw een afgunstig oog wierpen. Met weinig en voor een deel geleend kapitaal begonnen, kon hij al spoedig uitbreiden, uitbreiden en alle schulden delgen.

Natuurlijk had hij ook tegenslag leeren kennen. De catastrophe met de olifanten, die hem bijna te gronde gericht had, was niet de eenige geweest. Maar hij had er zich steeds weer boven op gewerkt, en zijn circus was hem nog meer aan het hart gegroeid sinds ook leed er hem aan bond. *Zijn* schepping was het; uit zijn handen was het als iets levends voortgekomen; hij had er zich in verheugd en er zorgen door gehad, en nu men het hem ontnemen

wilde en verminken en oplossen om der wille van een paar schulden, waarover hij vroeger slechts gelachen zou hebben, nu bekroop Gottfried Sturm de duistere lust om alles weer met eigen vuist te vernietigen, vóór het in ongewijde, hebzuchtige handen geraakte.... hij meende zulk een oud-testamentair recht te bezitten.

Ergens klapperde het zeildoek; zijn geoefend oor verraadde hem dadelijk waar het was. Ongevaarlijk dat: het baatte niet, of de wind in een zij-gangetje, of in een zeildoeken opslagplaats drong; in de tent zelf moest hij zich toegang verschaffen, liefst ergens boven in het dak, waar men een scheur niet dadelijk weer dichten kon....

En het was nog niet voldoende of de gansche tent al in de lucht werd geblazen en als een enorme, gescheurde ballon over Napels wegvloog. Immers, de doode en levende inventaris zou blijven; daarvoor zouden de verzekeringsmaatschappijen niets uitkeeren. Hier zou nog een vreeselijke bondgenoot moeten helpen: het vuur.

Hij staarde met groote oogen in het duister boven zijn bed. Hij hoorde den wind niet meer; hij hoorde nog slechts het brullen van zestig aan den vuurdood prijsgegeven leeuwen.

Een enkle onvoorzichtig neergeworpen lucifer in het stroo der stallen zou, bij dezen storm, binnen weinig minuten, om niet van seconden te spreken, de gansche tent tot één laaiende vuurmassa maken.

Gottfried Sturm lag doodstil en durfde niet meer te ademen. Zijn tanden klapperden.

Nooit, nooit zou hij tot zooiets in staat zijn. Zijn paarden zouden levend verbranden, zijn zestien heerlijke zwarte en blanke dieren, die met gebogen kop om een liefkozing smeekten wanneer hij door de stallen ging - ze zouden levend *moeten* verbranden, want als hij hen tevoren vrijliet, kwam alles uit.

Verder hoefde Gottfried Sturm niet meer te denken. Wie en wat er nog allemaal in de tent door het vuur noodlottig verrast zou kunnen worden.... het was hem voldoende, alleen zijn paarden maar voor den geest te halen.

Het was slechts het spelen met een gedachte geweest. Wie ter wereld heeft zijn gedachten steeds geheel in de macht? Het was alleen maar koorts, koorts....

Hij kon het thans in bed niet meer uithouden. Het alleen-zijn kneep hem de keel toe; het duister was met spookverschijningen bevolkt; door den zeildoeken wand staken koppen naar voren, groen-phosphoresceerende koppen met leege, uitgebrande oogen en lekkende, roode vlammentongen. Met een gesmoorden kreet kwam hij overeind, schoot een overjas en een paar pantoffels aan.

Hij vond tastend een weg naar de arena, die een schemerige poort vormde aan het einde der gang. Hijgend stond hij een oogenblik stil in de zich plotseling openende, wijde ruimte, met de opstijgende gaanderijen banken, welke zich bovenaan in de schaduw geheel verloren. In een der loge's, op een paar aaneengeschoven stoelen, lag een circusknecht en snurkte vreedzaam, met zijn ondergang voor oogen. Boven in de tent drukte de storm het zeildoek diep in en floot gierend door de kleine openingen; de noklamp, die de ruimte verlichtte, zwaaide een weinig heen en weer; de schaduwen van stutbalken en neerhangende touwen luisterden nauwgezet naar elke beweging en vergrootten haar in het fantastische.

Toen Gottfried Sturm de arena weer verliet en den weg naar de stallen insloeg, hoorde hij het klappen van een stuk losgeraakt zeildoek duidelijker, en ineens ontwaakte er drift in hem. Moest hij, als de directeur, midden in den nacht opstaan om naar een verdacht geluid te gaan kijken, terwijl zijn gansche personeel eenvoudig doorsliep? Waren allen reeds geheel onverschillig tegenover het behoud van het circus geworden, nu het door een anderen storm dan die vannacht woedde toch meedoogenloos uiteengescheurd zou worden?

Hij haastte zich langs de hokken der leeuwen; alle dieren waakten, in het intuïtieve aanvoelen van gevaar; een enkel brulde zacht klagend, alsof het graag door hem gekalmeerd wilde worden. Maar hij had den leeuwen niets te zeggen; met steeds gejaagder schreden liep hij door naar de paardenstallen, sprak een geruststellend woord tot Rosalinde en Igor, wier nervositeit hij kende.

Of stelde hij slechts zichzelf gerust? Hij ademde thans weer vrijer. Toch bleef hij ook hier niet lang, ging door naar de ponies. Het was alsof hij overal even geweest moest zijn om zich te overtuigen, dat alles in orde was.

Misschien ook was het een afscheid.

Langs de slaapruimte der Senegaleezen begaf hij zich naar buiten, deinsde ineens terug voor een gestalte, die daar in het duister met iets bezig was. Gottfried Sturm meende een koortsverschijning te zien, kon het eerste oogenblik geen geluid voortbrengen.

De gestalte keek op. Het was Saul. In den gedrongen Hercules wees niets op schrik - hij toonde eerder een wat ongewone onverschilligheid toen hij zijn directeur in halve slaapkleedij naar buiten zag komen.

'Een stuk zeildoek klapperde', zei hij slechts, met zijn laars tegen een paal schoppend, die echter nog vast in den grond bleek te zitten. Gottfried Sturm ging zonder te spreken aan zijn zijde; ze liepen langs de gansche windzijde om de tent heen; de storm blies hun onder de kleeren, maar koud was het niet - waarom kon Gottfried Sturm nog steeds de rillingen niet overwinnen, die hem over het lijf liepen?

Ze vonden niets ernstigs. Een paar kleinigheden, die ze gezamenlijk verhielpen. Bij het terugkeeren scheen Saul er zich over te verwonderen, dat zijn directeur nog steeds geen woord gesproken had; even keek hij hem van terzijde aan. En de ander voelde in het halfduister den blik van den temmer; het was slechts de treurig-onderzoekende blik van een toegewijde, die zich sedert enkele uren in zijn meester verraden zag, maar Gottfried Sturm legde het zich anders uit; het kwam hem voor, of Saul, de zwijgzame, hem geheel doorzien had en op den bodem van zijn ziel de waanzinnige, misdadige gedachte gelezen had, die hem daareven....

Bij ieder ander van zijn oude, vertrouwde medewerkers zou Gottfried Sturm dit stilzwijgend mede-weten van zijn schuld als een bevrijding gevoeld hebben; hij hunkerde in dit uur naar een vriend, bij wien hij biechten en zijn gansche diepe smart kon uitspreken.... in Saul echter voelde hij slechts den onverbiddelijk strengen rechter, den zedelijken Uebermensch, naast wien hij zich als een kleine, dwaze hansworst voorkwam, die uit ijdelheid een verantwoording had willen dragen, welke hij niet aankon.

Hij overwon de bespottelijke weekheid, het zelfmedelijden, dat over hem kwam terwijl de temmer hem van terzijde aankeek; hij trotseerde dien blik....

XIII

Rambaldo had niet bij de voorstelling kunnen blijven, moest dadelijk weer omkeeren, daar hij in de stad nog een conferentie met een cliënt had. Verscheiden nieuwe zaken had men hem in de laatste dagen te behartigen gegeven.

Verder voerde hij een speciale correspondentie om enkele artiesten van het circus weer aan een emplooi te helpen. Ook het technisch personeel en de stalknechten hadden zich reeds tot hem om hulp gewend; hij bezwoer hen, hem niet voor almachtig te houden; niettemin deed hij voor hen allen zijn best waar hij maar kon - bij al deze vele beslommeringen begon vier-en-twintig uur voor een etmaal hem een onbehoorlijk korte tijd toe te schijnen.

In de kranten was het nieuws van het faillissement reeds met een extra-hoofdje verschenen; de telegraaflijn had het al ver over de grenzen gedragen; thans werd in een belangrijk Fransch, Engelsch, Duitsch, Amerikaansch en Australisch blad een annonce opgegeven, waarin de openbare verkoop stond aangekondigd; men had er in later overleg pas den een-en-dertigsten December voor uitgekozen om het nieuws den tijd te geven zich te verspreiden; men moest den eventueelen reflectanten toch ook gelegenheid schenken persoonlijk naar Napels te reizen, of althans een vertegenwoordiger hierheen te zenden om het te koop gebodene in oogenschouw te nemen.

Reeds den Zaterdag na het uitspreken van het faillissement begonnen kapitein Olavson en de beide Browns hun nieuw emplooi bij het Arcadia-veriété-theater, en uit erkentelijkheid hadden ze Rambaldo een paar plaatsen doen toekomen. Half om hen niet teleur te stellen, half als verweer tegen zijn van dag tot dag toenemende beslommeringen, besloot hij zich tenslotte dezen vrijen avond te gunnen. Het lokte hem ook, zich eens in het openbaar te vertoonen en er zich daarbij van te overtuigen hoe ver het reeds met zijn populariteit stond.... Voor de Browntjes bestelde hij een ruiker rose rozen (dat beteekende geen verwijt; hij dacht zelf reeds lang niet meer aan zijn ongelukkige eerste bouquet; hij koos slechts rose rozen, omdat hij meende, dat dit de bloem was, die men bij voorkeur aan jongedames schonk). Toen hij den bloemist zijn naam opgaf, herhaalde deze hem dadelijk en ijverig. ‘Voor de dames Brown.... van het circus Sturm, niet-

waar?' De bloemist wilde graag meer uit hem lokken, vermeed daarbij tactvol elke aanduiding over contant betalen, en dat was een bof voor Rambaldo, daar zijn jonge roem zich nog niet in klinkende munt had omgezet en ook het fenomenale lotto-nummer, waarop hij zoo groote verwachtingen had gebouwd, tot nu toe onverklaarbarerwijze met een Niet uitkwam....

Rambaldo vroeg zich nog even af wien hij met de tweede plaats gelukkig kon maken. Hij dacht vluchtig aan een bevrienden collega, maar verwierp het denkbeeld weer. Iedere collega zou voorwenden, vanavond reeds bezet te zijn: het licht van zijn glorie was hun te pijnlijk aan de oogen.

Welk toeval liet hem dien middag Mariuccia tegen het lijf loopen? Maanden lang hadden zij elkaar reeds niet meer gezien. Zij begroette hem met haar gewone jovialiteit, zei, dat ze al eens bij hem zou zijn aangeloopen om hem achteraf nog te bedanken voor zijn vriendelijke uitnoodiging van laatst, maar dat ze van alle kanten hoorde, dat hij het tegenwoordig zoo verschrikkelijk druk had! Onder den rand van haar kleinen dop keek ze hem bijna ietwat spottend aan. Hij antwoordde slechts, dat hij in elk geval voor haar steeds tijd zou hebben.

Ze gingen een eindje naast elkaar op straat; haar gezelschap was hem aangenaam, maar hij wist zelf niet waarom hun gesprek een zekere bevangenheid ademde. De menschen keken naar haar om: zij zag er voor Napels wat ongewoon uit. Overigens was ze niet onknap; hij las het in de gretige oogen der passeerende mannen. Ze droeg haar roode japonnetje. Ze had er twee: een rood en een zwart. Het zwarte was voor uitgaansavonden; zij droeg er dan een Venetiaansche sjaal bij, die Eugenio haar van 't voorjaar geschonken had.

Rambaldo overlegde met zichzelf, of hij haar voor vanavond vragen zou. Iets in hem waarschuwde er hem voor. Toch vroeg hij haar, op het laatste oogenblik, toen zij reeds weer uit elkander moesten gaan. Zij had hem daarstraks uit een vaag gevoel van verlatenheid bevrijd, dat eensklaps over hem was gekomen nadat twee vroegere kameraden op straat langs hem heen hadden gekeken. Ze hoorde zijn uitnoodiging aan zonder er dadelijk en gretig op in te gaan, zooals ze volgens haar aard toch eigenlijk had moeten doen. Misschien dacht ze er even over na waarom hij er nu pas mee op de proppen kwam. 'Goed.... dan trek ik m'n

zwarte aan,' zei ze eindelijk, en Rambaldo voelde, dat hem een gunst bewezen werd.

Mariuccia was geen meisje van lichte zeden; dat kon men niet van haar zeggen. De vrienden, die zij zich uitzocht, hadden het geld niet om voor liefde te betalen. Zij dacht en beschikte vrij over zichzelf, luisterde daarbij onbevangen naar de stem van haar jong en warm, niet steeds door het verstand geleide hart.... de verraste studenten zagen in haar daarom de belichaming van dat ondoorvorschte en in Italië (of tenminste in Napels) nog geheel nieuwe mysterie, dat men bij gebrek aan een werkelijke qualificatie 'het moderne meisje' noemt. Ze had een goed verstand en las alles wat haar maar in handen kwam. In een meer voortgeschreden land zou zij stellig haar weg naar de universiteit gevonden hebben en er desnoods hongerend colleges in de een of andere abstracte wetenschap gevolgd hebben (want ze zat vol bravour en was zwaar-romantisch van aard); hier in Napels had ze het slechts tot kantoorwerk weten te brengen en tot intieme connecties met de studenten. Zij had iets van een nihiliste hoewel ze voor politiek geen zintuig bezat. Zij behoorde niet aan het vroegere Italië en niet aan het fascistische; geen enkel régime had haar voortgebracht; zij was slechts zichzelf. Zij was Siciliaansche van afkomst en had bij de politie reeds eens onder verdenking gestaan, met de stervende Maffia nog geheime connecties te onderhouden; dagen lang had haar een rechercheur achtervolgd en daarbij de ontdekking gedaan, dat zij een ganschen avond met een jongeman in één kamer vertoefde - wat reeds tegen de fascistische opvattingen van oirbaarheid indruischte. Gentile en zij waren toen samen naar het politie-bureau gebracht, en hij wilde sedert dien ongeluksdag niets meer met haar te doen hebben. Bleek en stom van vertwijfeling volgde zij hem nog weken lang op elke schrede; haar volgde de rechercheur weer. Tot de verdenkingen tegen haar werden opgegeven en zij bij Eugenio troost vond. Eugenio, die haar in dit voorjaar een Venetiaansche sjaal zou schenken.

Zij sprak een zwaar Siciliaansch accent met zangerige oe's. Zij had het zware Siciliaansche bloed. Ook de wijnen van Sicilië zijn zwaar en donker. Zij kon zich plotseling verlieven in een student, die zich juist suf zat te stoomen voor een examen; zij ging dan bleek en met afwezigen blik rond; op een avond kwam ze tenslotte

bij den onder de lamp blokkende binnenvallen en bedelde er om, dictaten voor hem te mogen overschrijven. Als de geplaagde haar tenslotte wanhopig verzocht, hem thans met rust te laten, trad ze ineens in openlijk, hartstochtelijk verzet, wierp met één enkele handbeweging haar glanzende, diepzwarte haarwrong los en verklaarde zich zoo uit het venster te zullen werpen indien hij haar niet toestond vannacht hier te blijven en ook verder voor hem te zorgen.

'Eh.... Mariuccia!' zongen de studenten als ze wijn gedronken hadden en graag met een meisje wilden slapen, maar het was te voorzien, dat zij haar later vergeten zouden wanneer zij carrière begonnen te maken en om hun goeden naam moesten gaan denken. En het was van Rambaldo dan ook goed beschouwd wat ondoordacht, dat hij haar thans nog uitnoodigde om met hem mee naar het theater te gaan.

Zij beloonde hem voor zijn invitatie, door hem dien avond op een van haar onverdraagzaamste en onverdragelijkste buien te tracteeren. Aanvankelijk toonde ze zich nog prettig-opgewonden: het was al zoo lang geleden, dat Eugenio haar eens ergens mee heen had genomen, verklaarde ze. Later begon ze zich over iets te ergeren wat haar in Rambaldo opviel: een soort nieuwe waardigheid, waarmee hij zich meende te moeten omringen. Ze zei hem ronduit, dat ze hem vanavond stijf en ingebeeld en om te sterven zoo vervelend vond. Onder een koel glimlachje accepteerde hij het compliment en bedwong den toorn zijner gekwetste ijdelheid; hij wilde ook niet, dat de menschen iets merkten. Ze zei hem, dat ze het programma, dat hij haar voorzette, triviaal vond en oninteressant; ze vroeg hem waarom hij zich dan zoo ingespannen had voor die twee Engelsche misses met hun zotte handkusjes aan het publiek en hun matige prestaties, en waarom ze allebei naar hem keken toen de een of andere gek in de zaal bloemen gestuurd bleek te hebben. Ze prees hem slechts, dat hij die zeeleeuwen weer aan een emplooi geholpen had; hun kunststukken waren werkelijk una meraviglia; naar die brave dieren keek men met meer genoegen dan naar sommige menschen, die zich wat verbeeldden.

Dit alles slikte hij nog, terwille van de rondomzittenden, maar opeens zei ze, dat hij, nu hij een groot man werd, naar een ander soort meisjes moest gaan omzien dan zij, die toch eigenlijk geen

omgang meer voor hem was - en daarbij was zij tactloos genoeg om met de kin naar een loge te duiden, waar een deftige Napolitaansche familie zat, bestaande uit een moeder in volle waardigheid, een zeventien- of achttienjarige dochter, een halfwassen zoon in lange broek en nog een soort grijze duena (ter verklaring diene, dat de voorstelling geheel in een eerbaren familie-toon was gehouden, ondanks den wat suggestieven naam van het theater). Rambaldo had de loge en speciaal het min of meer ten toon gestelde jonge meisje reeds lang in oogenschouw genomen en wenschte niet, dat men er hem nog eens extra op attendeerde. Hij zweeg norsch om Mariuccia te laten voelen, dat het nu genoeg was geweest. Het meisje in de loge was opvallend mooi, alhoewel nog ietwat kinderlijk; hij kon zich niet herinneren het reeds vroeger eens gezien te hebben; in elk geval stond vast, dat zij tot de beste Napolitaansche kringen behoorde en dat men zich als veelbelovend jongeman gelukkig mocht prijzen indien men in zulk gezelschap geduld werd....

Mariuccia bleef de voorstelling uitzitten, omdat zij tot het laatste toe een zwakke hoop bleef koesteren, dat er nog iets komen zou wat dezen verloren avond redde. Niets kwam er. Een komiek, wiens Napolitaansch dialect men op elken hoek van de straat kon hooren verbeteren. Mariuccia stond op, liet zich door Rambaldo haar reeds wat versleten manteltje om de schouders leggen en ging hem slecht gehumeurd voor, naar den uitgang. Hij begeleidde haar zwijgend en eveneens ontstemd en bood haar opzettelijk niet aan om nog ergens aan de toonbank een warmen cappuccino te nemen. Op een hoek hield ze stil en zei, dat ze den weg nu verder wel alleen zou vinden. Hij boog en snelde naar het theater terug, maar natuurlijk was de deftige Napolitaansche familie reeds lang in haar rijtuig gestapt, en sinds hijzelf niet meer de eerste de beste onbekende paglietta was, kon hij zich niet meer veroorloven om bij den portier zijn licht omtrent een jong meisje te gaan opsteken.

Hij was zich dien avond nog niet bewust, dat het koele en beleedigde afscheid van Mariuccia tevens het afscheid van zijn gelukkige armoede en van zijn in zorgen onbezorgde jeugd geweest was. Onder het naar huis gaan vervulden hem weer gedachten aan zijn zakelijke beslommeringen voor morgen - vroeger zou hij ze op een avond als dezen vergeten hebben.

Ook aan het meisje in de loge dacht hij daar tusschen door wel weer. Maar daarbij stond hem meteen haar welgestelde, voorname afkomst voor oogen, en hij voelde zich warm worden in het bewustzijn zijner vermetele, eerzuchtige wenschen....

JOHAN FABRICIUS

(*Wordt vervolgd*)

Verzen

Roccoco

't Is hoorbaar als een fijne klank waarin
Versailles tegenspeler is van Weenen,
Een samenspel volmaakt wijl Mozart de eene
Partij speelt, de andre Frankrijks koningin.
Wie moet niet denken aan die serenade
- Door Mozart Kleine Nachtmusik genoemd -
Als het behaagziek hof voor het gebloemd
Gazon verlaat de welverzorgde paden?

Zij blijft haar heele leven l'Autrichienne
En Mozart met den Franschen geest verwant.
Die band is 't die Europa overspant
Tot in den tijd van Loménie de Brienne:
Hij was minister vóór Neckèr: 't verschil
Van de twee tijden klinkt in deze namen!
Toen over 't Fransche rijk de stormen kwamen,
Was Mozart's stem alreeds voor immer stil.

Stroomlied

Zij kennen 't allen, die den stroom bevaren,
Het diep geheim dat in zijn stilte huist,
Zij hooren het, wanneer het water ruischt
Als in den tijd toen zij nog kindren waren.

En aan hun reisdoel denken zij dan niet,
De lading laten ze in het ruim verscholen.
Zij willen liever langs den oever dolen
Tot zij de plaats ontdekken in het riet

Waar hij gestaan heeft toen voor 't laatst hij staarde
Het landschap in: waar gingen alle wegen
Naartoe, nu hém het leven niet meer zong,

Nu hij verdwááld was tusschen zooveel zegen?
't Was of een donkre wolk de zomeraarde
Beschaduwde, den duur slechts van zijn sprong.

Bezinning

O dat ik eens, al was het maar voor kort,
Mijn oogst kon zaamlen, die nu door de winden
Naar alle zijden weggestoven wordt,
O dat ik eens mij zelf kon weder vinden
Zooals wie op een wandling door het woud,
Als hij verdiept is in het bloemen-binden,
Opeens zijn eigen beeltenis aanschouwt
In 't water tusschen 't drijvend geel der linden.

J.J. VAN GEUNS

Mozes

In Horeb, waar de priester hem Zipora schonk
en waar hij leefde, in rust, zonder verlangen
daar kwam voor het eerst de stem, in gloed van vlammen:
Ga naar uw volk, Ik geef U Aäron.

Hij heeft hen veertig jaar door de woestijn gevoerd;
het heete zand, dat hem de voeten schroeide
werd vruchtbre grond, waarin zijn vreugde bloeide
om 's Heeren zachte hand, die helden voert.

Want dezen God, dien had hij lief gekregen
die tot hem sprak, eerst dreigend, kort en hard
maar later: langer, blijder en zeer zacht
tot hij verstond: ook Hij is mij genegen.

Wie zóó God's liefde wint, die kan de slagen
van hart en handen niet meer met verstand
begrenzen; in diens sidderende hand
wordt de ark van het verbond tè zwaar, tè kostbaar om te dragen.

Toch was de dood beangst en bleef nog talmen
tot vlak voor den zoo lang begeerden dag
en greep eerst toe, toen hij, verrukt en ijlend, zag
naar Jericho, de warme stad der palmen.

LOUIS DE BOURBON

De naderende volksstemming in het Saargebied

In de laatste weken is het Saargebied weer meer over den tong gegaan dan in de afgeloopen 5 jaren het geval placht te zijn. De gemiddelde krantenlezer zal zich bij het lezen van de berichten, welke de dagbladen in Februari van dit jaar brachten over de schrikkelijke ontploffing van een gashouder te Neunkirchen, afgevraagd hebben: waar ligt dat Saargebied ook weer? Voorts zal hij misschien met eenige verwondering gelezen hebben, dat bij de begrafenis van de slachtoffers van dit ongeluk tegenwoordig waren een Engelschman met de functie van Voorzitter der Regeeringscommissie alsmede de Duitsche ministers von Papen en Seldte evenals één hunner Fransche collega's.

Sindsdien was het weer stil om het Saargebied.

Vanwaar thans de meerdere belangstelling?

Het staat vast, dat daarvoor twee redenen zijn aan te wijzen. Ten eerste herinneren wij er aan, dat door Rijkskanselier Hitler naar aanleiding van den breuk met Genève bij herhaling is verklaard, dat als het Saargebied weer tot het Duitsche vaderland zou zijn teruggekeerd, het Rijk geen territoriale verlangens meer zal kennen, welke een casus belli zouden kunnen vormen. Men zal zich herinneren, dat deze woorden - met name ook door de negatieve beteekenis, welke zij ten opzichte van Elzas-Lotharingen en de Poolsche corridor hadden - speciaal in Frankrijk opzien verwekt hebben. In het oog gehouden dient echter ook de positieve beteekenis te worden, namelijk dat het Saargebied voor Duitschland wèl een aanleiding tot oorlog zou kunnen opleveren.

Afgezien van bedoelde uitingen van Hitler hebben de dagbladen ons in den laatsten tijd weer doen lezen van de wrijving tusschen belangrijke volksgroepen aan den eenen kant en de

Regeeringscommissie aan den anderen kant in verband met de maatregelen, welke deze laatste getroffen heeft om zekere uitingen van Duitsch patriotisme, welke zij onwenschelijk acht, wijl te extreem, tegen te gaan.

Voor een goed begrip van deze moeilijkheden moeten wij een weinig in de geschiedenis teruggaan.

Het Saargebied, dat geografisch een schakel vormt tusschen het Rijnland en Lotharingen, behoorde tot het midden der 17e eeuw onbetwist tot het Duitsche Rijk. Onder Lodewijk XIV dringt echter Frankrijk met kracht van wapens en zich steunend op vage erfrechten het land binnen. De vorsten van Nassau-Saarbrücken schijnen zich alras in Versailles en de Fransche legers thuis te voelen. Onnoodig overigens te wijzen op de aantrekkingskracht, welke het machtige Parijs in deze dagen op het versnipperde West-Duitschland uitoefent. Aan het einde der 18e eeuw moeten de Franschen echter het veld weer goeddeels ruimen, al behoudt het de door Vauban gebouwde vesting Saarlouis, welke stad nog lang een roep van Franschgezindheid houdt. Een tweede Fransche periode duurt van 1792 tot 1815. Na Waterloo wordt opnieuw de grens van Frankrijk, die in 1813 nog het Saarland omspande, verder naar het Westen teruggelegd. Het inmiddels door de opkomst der mijnindustrie ook economisch belangrijk geworden gebied gaat dan voor meer dan een eeuw, ja waarschijnlijk voor goed voor Frankrijk verloren. Als de Fransche troepen het gebied in 1815 verlaten, schijnen zij wel eenige sympathieën achter te laten.

In de Fransche Kamer nemen de ‘députés sarrois’ afscheid, zooals het in 1871 de afgevaardigden van Elzas en Lotharingen zullen doen.

Het karakter der bevolking, welke van oudsher Duitschsprekend en met de Lotharingsche en Rijnlandsche verwant is, ondergaat met de uitbreiding van de mijn- en ijzerindustrie een groote verandering. Tusschen 1850 en 1870 vindt op grooten schaal immigratie vanuit Noord-, West- en Midden-Duitschland plaats. Duiden de Pruisische en Beiersche gegevens van 1820 op een bevolking toen ten tijde van ongeveer 200.000 zielen, het aantal der latere immigranten wordt in het ruwe geschat op 150.000 man. Door deze invloeiing van buiten niet minder dan door de eeuw van ongestoord Duitsch bewind, worden de Saar-

landers van grensbewoners met veelvuldige en hechte verwantschapsbanden over de grens tot ‘100% Duitschers’ met grootendeels Pruisischen inslag. Speciaal is dit het geval in de grootere centra; op het platte land houdt de autochthone bevolking de overhand.

Wanneer intusschen na het einde van den wereldoorlog Frankrijk bij zijn pogingen om mèt Elzas en mèt Lotharingen het Saargebied binnen zijn grenzen te trekken, zich beroept op de oude franschgezinde gevoelens der Saarlanders, ja, op ‘150.000 Français de coeur et de volonté’ (Clemenceau), die men niet in den steek mag laten, dan vindt deze bewering al even weinig steun in de feiten als echo in het gebied zelve.

Dit laatste is duidelijk tot uiting gekomen in de sinds de instelling van het Volkenbondsregime in 1920 verloopen jaren. Eerst zien wij toch een onverholen en heftige guerilla-oorlog ontbranden tusschen de Duitsche en de Fransche politieke en economische machten en propaganda-centrales in het gebied, om de sympathie en het nationaliteitsgevoel van den Saarbewoner te winnen.

Slechts langzaam komt daarin een kentering, niet voor het minste omdat Frankrijk de hoop opgeeft den Saarlander te kunnen franciseeren, maar mede omdat Duitschlands intrede in den Volkenbond de politiek van de Regeeringscommissie in een meer bevredigende baan stuurt. Tenslotte ontspant zich, ook doordat aan de bevolking eenige staatkundige vrijheid wordt ingeruimd, de toestand en luwt aan beide zijden de propaganda. Men zou kunnen zeggen, dat ‘half time’ ingaat met een belangrijken voorsprong van Duitschland op punten.

Wanneer thans de oude strijd weer in vollen omvang ontbrand is, moet dit, gelijk gezegd, geweten worden: in de eerste plaats aan het naderen der volksstemming, maar ook aan het aan de macht komen der nationaal-socialistische regeering in Duitschland.

Thans eerst eenige woorden over den regeeringsvorm in het Saargebied en het tijdelijke karakter daarvan.

Gelijk wij in herinnering mogen brengen, maakte aansluiting van het Saargebied bij Frankrijk één van de eischen uit, welke dit land in 1918 aan Duitschland stelde. Bij de geallieerden zelf stuitte dit echter op verzet. Wanneer het niet zoo ver gekomen is, moet dit niet zoozeer geweten worden aan den heftigen tegen-

stand van Duitschland, want aan de betoogen van diens onderhandelaars werd nauwelijks aandacht geschonken, dan wel aan het verzet van Wilson, die zelfs met afbreking der besprekingen dreigde. Ten slotte wordt dan bepaald, dat aan Frankrijk de eigendom van de mijnen in het gebied zal worden overgedragen. Dit geschiedt ter compensatie van de door Frankrijk geleden verliezen ten gevolge van de verwoesting der mijnen in de départements du nord. De exploitatie van de mijnen wordt mede aan Frankrijk verzekerd en gevrijwaard tegen eventueele Duitsche chicanes en tegenwerking, doordat de uitoefening der Duitsche, Pruisische en Beiersche souvereiniteiten wordt opgeschort. De regeering zal waargenomen worden door een Regeeringscommissie, welke door den Volkenbond benoemd en aan deze verantwoordelijk zal zijn. Het regime zal 15 jaar duren. Deze tijdsduur zal wel niet zijn bedoeld als de vermoedelijke tijd, in welken de Noord-Fransche mijnen hersteld zouden zijn (dit was goeddeels reeds na 5 jaar geschied), doch gekozen in verband met den in het verdrag neergelegden duur der Rijnlandbezetting. Na deze 15 jaren, dat is dus in Januari 1935, zal de bevolking door haar stem kunnen beslissen of zij terugkeer tot Duitschland wenscht of overgang van het gebied naar Frankrijk dan wel bestendiging van het Volkenbondsbestuur.

Vandaar dus het hernieuwde interesse in Duitschland en Frankrijk voor dit landje en haar bevolking.

Het gaat hier geenszins, dat moet men wel bedenken, om een onbeduidend lapje grond. Ook is het niet voornamelijk een kwestie van politiek prestige, die Duitschland en Frankrijk over dit gebied verdeeld houdt, al speelt deze factor ook aan beide zijden een grooten rol. Weliswaar is voorts voor Frankrijk de militaire en strategische kwestie van belang (men ziet er in het bezit van de driehoek Trier-Saarbrücken-Kaiserslautern een strategisch voordeel voor Duitschland en bovendien tellen 800.000 Saarbewoners vele tienduizenden potentiëele poilu's of reichswehrsoldaten), maar voornamelijk moet men in den twistappel toch zien het rijke mijn- en industriegebied. De domaniale mijnen vormen thans het voornaamste element van de Fransche economische macht. In geval van vereeniging met Frankrijk of handhaving van den status quo blijven de mijnen Fransch, terwijl als het gebied naar Duitschland terugkeert, dit

land het recht heeft, de mijnen terug te koopen. De vaststelling van den verkoopsprijs, de betaling daarvan en de liquidatie van de Fransche exploitatie beloven, als het zoover komt, de noodige moeilijkheden op te leveren.

Deze domaniale mijnen van het Saargebied zijn het machtigste mijnbouwkundige organisme van Europa met hun 29 mijnputten, hun 60.000 arbeiders, hun electrische centrales, hun binnenhaven, hun spoornet, enz. De productie der mijnen bereikte in 1924 het record van 13.500.000 ton, doch was in 1931 teruggeloopen tot een groote 10.000.000 ton. Vergelijkt men deze cijfers met de productiecijfers der Zuid-Limburgsche mijnen, nl. 10.694.215 ton in 1928 en 12.901.391 ton in 1931, dan ziet men wel om hoe groote belangen het hier gaat. Daarbij stippen wij slechts aan, dat het gebied ook een machtige metaalnijverheid en vele andere industrieën bezit..

Niet alleen echter als productiegebied, ook als afzetgebied is het Saarland voor Frankrijk van belang. Het gebied staat op de 6e plaats onder de exportlanden van Frankrijk, derhalve boven Italië, Zweden, Nederland, Spanje en de gezamenlijke Kleine Entente-staten. Zoo kocht in 1928 het Saargebied voor 2.300.000.000 frk. van Frankrijk (in 1931 was deze export teruggeloopen tot 1½ milliard frk.). De export van het Saargebied naar Frankrijk handhaafde zich in 1931 op het niveau van 1928, nl. op 1½ milliard frk.

In het bijzonder is het handelsverkeer tusschen het Saargebied en Elzas-Lotharingen van oudsher levendig. Elkaar op natuurlijke wijze completeerende en sinds 1870 door geen tolgrens gescheiden, vormen deze gebieden een economische eenheid, welke slechts ten koste van beide deelen verbroken kan worden.

Ten slotte ziet Frankrijk uiteraard met groote vreeze het oogenblik tegemoet, dat in gevaar kunnen komen de groote Fransche kapitalen, die men, vooral door middel van de afzetpolitiek der Saarmijnen, in de industrie van het Saargebied heeft weten te doen binnendringen. Diezelfde mijnen in Duitsche handen, kunnen immers het middel vormen om de Fransche investeeringen in de Saarindustrie, welke in 1930 op meer dan 300 millioen goudfrank werd geschat, terug te dringen.

Al deze economische belangen van Frankrijk vinden uiteraard hun tegenhanger in de belangen van Duitschland. Ten gevolge

van de omstandigheid, dat het Saargebied de laatste 14 jaren deel heeft uitgemaakt van het Fransche tolgebied en dat de Fransche mijndirectie uiteraard haar débouchés voor de kolen zoo veel mogelijk buiten Duitschland heeft gezocht, hebben de handelsbetrekkingen tusschen het Rijk en de Saar uiteraard aan intensiteit ingeboet, doch ongetwijfeld zouden deze na een incorporeering van het land in het Duitsche douanegebied weer sterk toenemen. Reeds is de import van Duitsche waren (in tegenstelling met die van Fransche producten) weer groeiende. Zij steeg van 1928 tot 1931 van 700 millioen tot 851 millioen frank.

De uitvoer van het Saargebied naar Duitschland viel daarentegen van 1.300.000.000 frk. in 1928 op 675.000.000 frk. in 1931.

Het is over dit belangrijke gebied, dat de volksstemming van Januari 1935 de beslissing zal brengen.

Gelijk wij reeds opmerkten, is er echter nog een andere aanleiding dan het naderende plebisciet voor de onrust in het gebied aan te wijzen.

Als in welhaast ieder mijn- en industriegebied heeft het socialisme en het communisme ook in het Saargebied vele aanhangers gevonden. Daarnaast speelde in dit katholieke land ook steeds het centrum een grooten rol.

De triomfale opgang intusschen, welke sindsdien het nationaal-socialisme onder het Duitsche volk heeft gehad, is evenmin door de grenzen van het Saarland gestuit als door die van Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije, België, Denemarken, Zuid-Afrika.... en Nederland.

Evenmin echter als in deze landen, heeft de Hitleriaansche beweging in de Saar vrij spel gehad. De Regeeringscommissie heeft het tot haar taak gerekend om alle uitingen van het nationaal-socialisme, die een semi-militair karakter dragen, dan wel kwetsend of hinderlijk voor andersdenkenden zouden kunnen zijn, tegen te gaan. Voorts heeft zij alle ultra-montanisme van partijen willen weren. Het nationaal-socialisme moest dus als het ware op saarlandschen voet geschoeid worden. Kritiek in den zin van principiëele stellingname tegenover het huidige regime wordt niet geduld. Maar het bloed kruipt, waar het niet gaan kan. Ondanks alle verboden, weigeringen, uitzettingen, enz.

is het nationaal-socialisme de grootste partij in het Saargebied geworden. Dit had echter niet tot consequentie, zooals dit in het Rijk het geval zou zijn, dat nu ook de andere partijen zijn verdwenen. Met name de communistische groepen hebben zich vrij goed kunnen handhaven.

Een en ander blijkt bv. uit den uitslag der herverkiezingen in het Warndtgebied, welke overigens ook daarom interessant zijn, omdat dit rijke mijndistrict economisch bijna geheel op Lotharingen is aangewezen en daarom voor Frankrijk de meest hoopvolle aspecten biedt, voor Duitschland daarentegen de meest bedreigde veste vormt. Bij deze op 2 Juli 11. gehouden gemeenteraadsverkiezingen behaalden de nazis 17, de twee communistische partijen tezamen 14, het centrum 5 en de vereenigde burgerlijke partijen 8 zetels. De francophiele separatistische partij wist slechts op 1 zetel beslag te leggen, hetgeen de socialisten hier niet eens konden bereiken.

Dat tengevolge van deze opkomst van het Hitlerianisme, spanningen ontstaan zijn, die soms een oogenblik doen denken aan wat Oostenrijk ons te zien geeft, ligt voor de hand.

Groote groepen toch, wier onvervalschte Duitsch-gezindheid niet in twijfel getrokken kan worden, staat vijandig tegenover het in Duitschland almachtige Hitler-regime. Sterk moet deze tweeslachtigheid zich uiteraard doen gevoelen bij de voormannen der marxistische partijen en vakvereenigingen. Dat deze gaarne op een samengaan met het Derde Rijk en op een algeheele ‘Gleichschaltung’ aansturen, is nauwelijks te verwachten. Er zijn echter ook in deze kringen zeer uiteenloopende schakeeringen. Zoo verklaarden nog niet lang geleden sociaal-democratische en communistische woordvoerders in den Saarbrückens gemeenteraad, dat h.i. ‘nur der Anschlusz des Saargebiets an das Reich in Frage komme’. Daarentegen is het officieele orgaan der Sozialdemokratische Partei Deutschlands in het Saargebied, de ‘Volksstimme’, op het onderhavige punt zeer dubbelzinnig. En met deze houding - die overigens meer door de partijcentrale gedicteerd dan door de meer derheid der volgelingen ingegeven schijnt - niet tevreden, stichtten dissidenten te Saarlouis een afzonderlijke Saarlandsche socialistische partij, welke de hereeniging met een fascistisch Duitschland zeer beslist afwijst.

Merkwaardig is, dat in de Duitsch-nationale pers de socia-

listen en met name de partijleider Braun het veel meer moeten ontgelden als separatisten, autonomisten, landverraders en ‘Welschlinge’ dan de communisten, die men op hun woord schijnt te gelooven, wanneer zij te kennen geven, dat Duitschland op hun steun kan rekenen.

De Duitsche burgerlijke partijen en het centrum staan uiteraard met de nazi's op de basis van terugkeer naar het Duitsche Rijk. Zij gaan samen in de vertegenwoordigende lichamen in het zgn. ‘Deutsche Front’. Opmerkelijk was intusschen de koude, ja bijkans vijandige stemming, die de vice-kanselier von Papen (welke door zijn huwelijk attaches aan de Saar heeft) in Februari 11. in Neunkirchen ontmoette bij de pers van het centrum en aanverwante groepen in het gebied. Blijkbaar vergaf men hem zijn samengaan met de nazi's nog niet. Sindsdien zal echter ook in Saarbrücken het concordaat tusschen de nazi-regeering en het Vaticaan zijn uitwerking bij de katholieken niet hebben gemist. Het Rijk heeft dan ook onlangs von Papen tot commissaris voor de zaken van het Saargebied benoemd.

Al lijkt het officiëele Frankrijk weinig geneigd zich opnieuw al te diep in dit wespennest te steken na de slechte ervaringen, die het in de eerste jaren gehad heeft met de protegeering van diverse francophiele partijtjes, zoo heeft toch in zekere rechtsstaande Fransche kringen en bij hen, die rechtstreeks geïnteresseerd zijn bij het behoud der Fransche belangen in de Saar, de hierboven omschreven reactie in een deel van het Duitsche kamp tegen het denkbeeld van aansluiting bij een Hitleriaansch Duitschland, nieuwe hoop gewekt.

Met voldoening wordt daar bv. melding gemaakt van de rede, die op 7 Augustus 11. te Salzbach ter gelegenheid van een internationaal socialistisch sportcongres de evengenoemde socialistische leider Braun voor een forum van 15.000 toehoorders hield. Hij verklaarde daarin, dat nooit de Hitleriaansche terreur het Saargebied zal binnenvallen.

Men heeft zich in bedoelde Fransche kringen een vrijwilligen overgang van het gebied of van een belangrijk deel daarvan (afgezien wellicht van het reeds vermelde Warndt-district) uit het hoofd moeten zetten. Daarentegen schijnt men thans meer dan ooit de hoop te koesteren en het zelfs niet onwaarschijnlijk te achten, dat de bevolking zich in meerderheid uitspreekt voor

een bestendiging van het Volkenbondsregime. Dat de laatste uitingen van den volkswil door middel van de stembus deze hoop niet rechtvaardigen, wordt wellicht te veel uit het oog verloren. Tegenover de hierboven vermelde betooging van 15.000 man te Salzbach kan ook gesteld worden de massabetooging bij het Niederwalddenkmal, waar 80.000 Saarlanders trouw aan Duitschland zwoeren.

Van hoeveel belang bestendiging van den status quo voor Frankrijk zou zijn, zoowel gezien van politieken en militairen als vooral van economischen kant, werd reeds in het kort belicht. Dat men, nu de idee van aansluiting bij Frankrijk geen voedingsbodem bij de bevolking heeft gevonden, het probeert met het autonomistische streven, is begrijpelijk. Of intusschen de tegemoetkoming, welke Braun c.s. aan den Franschen kant ondervinden, deze niet meer compromitteert in de oogen der bevolking dan goed doet, moet betwijfeld worden.

De Regeeringscommissie van het gebied poogt tusschen de verschillende stroomingen heen te navigeeren en de ‘neutraliteit’ te bewaren. De commissie is sinds de laatste jaren samengesteld uit een Engelschen voorzitter, den heer Knox, alsmede uit een Zuid-Slaaf en een Fin, terwijl ingevolge het verdrag ook een Franschman (de invloedrijke heer Morize) en een Saarlander van de commissie deel uitmaken. Zij heeft in het gebied op grond van de heerschende onrust een uitzonderingstoestand afgekondigd, waarbij de persoonlijke vrijheid en de activiteit der politieke partijen aan nauwe banden worden gelegd en waardoor, naar zij het uitdrukt, de vrijheid van de volksstemming wordt verzekerd doordat intimidatie en bedreiging met represailles na het plebisciet worden tegengegaan. Ongelukkigerwijze ziet het meerendeel der bevolking deze drukkende noodverordeningen, die ook door den consultatieven Landsraad eenparig zijn verworpen, onder hetzelfde aspect als een Fransch schrijver in de Revue des deux Mondes (Septembernummer) het doet. Deze noemt de noodverordeningen ‘une série de mesures propres à entraver la poussée hitlérienne’. Dat een menigte Duitsche dagbladen en tijdschriften verboden zijn, dat de S.A. en S.S. ontbonden werden, dat tal van vlaggen, kleedingstukken, enz. in den ban gedaan zijn, dat vele Duitschers, die niet Saarbewoner zijn, buiten de grens worden gehouden of gezet, behoeft

nauwelijks vermeld te worden. Een sterke gelijkenis tusschen het zich in het Saargebied en in Oostenrijk afspelende dringt zich wederom op. Er is echter dit verschil, dat Dollfuss in zijn eigen land dicteert en een groote groep der bevolking achter zich heeft, wat alles van den Heer Knox en de zijnen niet, respectievelijk nauwelijks gezegd kan worden. Ook werkt natuurlijk bij de appreciatie van de huidige politiek der Saarregeering na de herinnering aan de uitgesproken Franschgezinde politiek der toenmalige commissie in de jaren 1920-1925. Toen was Frankrijk in het offensief en werd dat land wel de vrije hand gelaten. Zooals de gezindheid van groote bevolkingsgroepen thans in het gebied is, baart het geen verwondering, dat de goedkeuring, welke de jongste maatregelen der Regeeringscommissie in Genève gevonden hebben, voor die bevolking nog geen bewijs van hunne juistheid en gerechtvaardigdheid beteekent.

Laten wij echter niet onbillijk zijn. Al lijkt het, dat de commissie niet steeds een gelukkige hand heeft en het doel voorbij schiet, haar optreden zal toch in het algemeen niet zoozeer geweten moeten worden aan onjuiste politieke gezindheid of aan gebrek aan inzicht, dan wel aan den aard der taak zelve, welke deze commissie nu eenmaal door het verdrag en de omstandigheden is opgelegd.

De ironie van het lot brengt derhalve mede, dat niet alleen het hypernationalisme der nazi's groote groepen der Duitsche Saarbevolking van het Rijk vervreemd heeft (tout comme en Autriche), die ironie wil ook, dat een Regeeringscommissie, welke haar gezag ontleent aan den Volkenbond, zijnde het bolwerk voor internationale democratie en voor verdrukte volksgroepen, hier haar gezag stelt tegenover de aspiraties van groote, zoo niet overwegende groepen van de haar toevertrouwde bevolking.

Vraagt men of het optreden der Duitsche propaganda en der Hitlerianen, ondanks den van de autoriteiten ondervonden sterken tegendruk, succes voorspelt, dan kan men, naar het mij wil voorkomen, deze vraag wel onder eenig voorbehoud bevestigend beantwoorden.

In den strijd, die nu al weer sinds maanden met felheid in de pers en in vergaderlokalen, in fabrieken en mijnen, in gemeenteraden en kamers van koophandel gestreden wordt, schijnt de

Duitsch-nationalistische propaganda krachtiger en met rijker middelen gevoerd te worden dan die der tegenpartijen. Afgezien van de inspiratie, welke zij bij de locale bevolking vindt, heeft zij het Duitsche rijk onmiddellijk en openlijk achter zich. Zij kan ook voor de pakkende en tot het gemoed sprekende leuze opkomen 'Die Saar ist und bleibt Deutsch'. Men moet intusschen betreuren, dat deze Duitsche propaganda - wij denken hierbij b.v. aan het orgaan 'Saarfreund' - vaak een zoo groven toon aanslaat en zich niet zelden aan insinuaties en scheldwoorden tegenover de anders denkende deelen der bevolking, Frankrijk en de Regeeringscommissie te buiten gaat. Dat de laatste, aangevallen op de wijze waarop dit soms geschiedt, zich verweren moet om niet alle gezag in te boeten, kan moeilijk worden ontkend. Bij het lezen der even bedoelde propagandalitteratuur, waant men zich soms terug in den tijd van de weerzinwekkende oorlogspropaganda.

Wat kunnen tegenover de genoemde leuze de 'getrennt marschierende' francophielen, die zich beklagen slechts een halfhartige ondersteuning van het officiëele Parijs te genieten, en de in hun gezelschap zich eenigszins gecompromitteerd voelende marxisten stellen?

Het denkbeeld van aansluiting bij Frankrijk vindt, gelijk gezegd, niet den minsten voedingsbodem, zelfs niet in het Warndtgebied.

De derde oplossing, welke Versailles in het vooruitzicht heeft gesteld, is echter *niet* de stichting van een onafhankelijk Saarstaatje, dat door een op de eigen bevolking steunende regeering zou worden geleid. Wat het vredesverdrag noemt, is slechts de handhaving van het huidige régime. Dit zal alleen, mocht het daartoe komen, door den Volkenbond moeten aangepast worden aan de interessen van het gebied en aan het algemeen belang. Dit beteekent evenwel, dat het bijna volkomen los van de bevolking staande - slechts een der commissieleden toch is een vanuit Genève aangewezen Saarbewoner -, autocratische, alleen aan den Volkenbond verantwoordelijke bewind blijft gehandhaafd. In zulk een gebied past evenmin als in de huidige constructie een volksvertegenwoordigïng, die de richting van het bewind bepaalt. Slechts adviseerende bevoegdheid kan haar worden ingeruimd. Ongetwijfeld zou dit, gelijk de afgeloopen

14 jaren hebben geleerd, een bron van nooit rustende moeilijkheden zijn; al schijnt de tijd der democratie wel eens voorbij, van een despotisme - hoe verlicht ook - dat buiten de grenzen zijn wortels en kracht vindt, kan op den duur geen heil verwacht worden. Ook den Volkenbond behoeft men deze taak niet toe te wenschen.

Ten slotte moet in dit verband gememoreerd worden, dat de volksstemming van 1935 zal plaats vinden 'par commune ou par district' en dat de Volkenbond, rekening houdende met het resultaat der volksstemming, zal beslissen, welke der drie toekomstmogelijkheden het lot zal zijn van het gebied of een deel van het gebied. Theoretisch is dus niet ondenkbaar, dat een verdeeling van het gebied in twee of drie zônes zal plaats vinden. Dat tegen een nog kleiner permanent Saargebied evenredig grootere bezwaren rijzen dan tegen het autonome karakter van het gebied in zijn huidigen omvang, behoeft wel geen betoog.

Wanneer, zooals hierboven aangegeven werd, uit een politiek oogpunt gezien, een staatkundig voortbestaan van het Saargebied voor de bevolking weinig aantrekkelijks kan hebben, dan rest de vraag of zulk een afzonderlijk gebied blijvend economisch voordeel voor de bevolking kan medebrengen. Temeer ligt deze vraag in de rede, omdat men het met de propaganda voor de autonomie - afgezien van de anti-fascistische leuzen - ook meer over den economischen boeg gooit.

Wij zagen reeds, dat in de laatste 15 jaren het gebied zich economisch ten gevolge van de insluiting in het tolgebied van Frankrijk en door den invloed van het geïnvesteerde Fransche kapitaal, goeddeels op dit land gericht heeft. Dat deze Fransche oriëntatie eenigszins geforceerd is geworden, doet aan het feit niets af. Bovendien zijn sinds 1870 de Saarlandsche kolen en de Lotharingsche ertsen - zoowel voor als na den wereldoorlog - elkaars complementen geweest, zoodat de instelling van een tolbarrière tusschen beide gebieden het Saarland ernstig zou treffen. Integrale aansluiting van het gebied bij Duitschland, gepaard gaande aan een afsnoering van Lotharingen, bedreigt het economische leven van het gebied met te groote nadeelen dan dat dit op de bevolking geen indruk zou maken. Een 'neu-orientierung' op Duitschland kan weinig aantrekkelijks hebben voor

een gebied, dat eerst gedurende 15 jaren in het Westen zijn débouchés heeft moeten zoeken. Het moge waar zijn, dat ook de Fransche mijndirectie niet steeds afzet voor haar kolen heeft kunnen vinden en dat Frankrijk (behalve Lotharingen) zelf daaraan nauwelijks behoefte heeft, men is nog niet vergeten, dat ook vóór den oorlog het niet gemakkelijk viel voor de Saarmijnen om op de vreemde kolenmarkt concurreerend op te treden. Men spreekt er wel van, dat de invloed van het Ruhrgebied er niet vreemd aan is, dat het Saargebied van aansluiting aan de West-Duitsche waterwegen verstoken is gebleven. Op dit punt heeft Duitschland nog wat goed te maken.

Brengt dus handhaving van den politieken status quo ongetwijfeld economische voordeelen mede, niet mag uit het oog worden verloren, dat Duitschland, om het Saargebied niet mèèr van zich te vervreemden dan de omstandigheden het noodzakelijk maakten, in de laatste 14 jaren zooveel mogelijk nog zijn grenzen voor den invoer uit dit gebied geopend heeft gehouden. Daarentegen zal uiteraard het Rijk tegenover een vrijwillig afgescheiden Saarland een heel wat minder vrijgevige houding aannemen. Ook dit zou de Saarlandsche mijnen en industrieën zwaar treffen.

Economisch gezien heeft dus het op het punt van handelsbeweging verwende en niet ongaarne van twee walletjes etende Saargebied tusschen twee kwaden te kiezen.

Om ten slotte nog eens op den politieken kant van het geval terug te komen, en dan in ruimer aspect gezien, de lotsbestemming van het gebied, welke op de volksstemming van Januari 1935 zal zijn gebaseerd, zal in elk geval voor de rust en den vrede in Europa winst beteekenen. Men mag daaraan toevoegen: met name indien dit zou zijn terugkeer van het gebied tot Duitschland. Deze beslissing zal hopelijk aan de bevolking de zoo noodige politieke rust brengen en ons verlossen van een der moeilijkste en gevaarlijkste vraagstukken, welke Versailles ons heeft achtergelaten.

K.F.O. JAMES

De Japansche vulkaan

De Japansche vulkaan werkt weer en men ziet angstige gezichten. Wordt de omgeving bedreigd?

Oost-Azië is ver weg en de beoordeeling van de berichten van daar vaak moeilijk. Ook zij, die het verschijnsel van nabij beschouwen, vergissen zich wel door tijd en afstand. Putnam Weale, om een enkele te noemen, meende reeds 25 jaren geleden, dat één ongelukkig voorval voldoende zou zijn om een of meer oorlogen in het Verre Oosten teweeg te brengen.[1)]

Zeker veertig jaren lang is er onrust, en af en toe een uitbarsting. De geheimzinnige aard der verschijnselen lokt tot studie en beschouwingen. Japan trekt en boeit onweerstaanbaar. Zijn wonderbare kunst, zijn welhaast occulte geschiedenis en mythologie, zijn buitengewoon wetboek van eer en al die vreemde grillige schoonheid in de natuur en in het leven van het oorspronkelijke volk hebben de wereld vervuld van bewondering, tot zij zich ook is gaan verbazen over de wederopleving van zijn oude strijdbaarheid, de nieuwe uitingen van vernuft en kunstvaardigheid, de ontplooiing van den, oudtijds verachten, handelsgeest, onder westerschen invloed. Met die verbazing mengt zich bezorgdheid. Vreest de westersche beschaving, verdrongen te worden door een volk dat haar in soberheid, aanpassingsvermogen en offervaardige vaderlandsliefde, maar ook in vermetelheid overtreft?

De nieuwe mogendheid ontwikkelt zich als haar voorgangsters, toch met eenig verschil. Rome werd groot door verovering, Japan wil veroveren omdat het groeit. Niet zooals Rusland, dat een half werelddeel in bezit nam in een, slechts ten deele bewusten, grootheidsdroom. Ook niet als Engeland om zijn handel of Amerika voor zijn dollar-imperialisme. Het Japansche

1) Putnam Weale ‘The Coming Struggle’, 1908.

imperialisme wil men sociaal-economisch zien; het is nog iets meer. De jaarlijks met een millioen monden toenemende bevolking dwingt tot het zoeken van land en markten. Van de Japansche boeren is nog geen derde eigenaar van den grond, dien zij bebouwen; vele betalen twee derden van de opbrengst aan pacht; gezamenlijk torsen zij een schuld van 6 milliard jen, een bedrag bijna zoo groot als de geheele staatsschuld.[1)] De Japansche expansie onderscheidt zich echter bovendien van alle andere door een bijzonderen karaktertrek: den vulkanischen aard van het volk. Het Japansche eergevoel ontploft nog veel eerder dan dat der latijnsche volken; zelfbedwang houdt het in toom, zooals een krater nu en dan zichzelf opvult. Maar dan barst het plotseling weer uit. Het Japansche volk vergeet niets en vergeeft niets, maar beidt zijn tijd.

* * *

Japan heeft de Russen op zijn weg gevonden. Sedert 1581 rolt Rusland over Oost Azië oostwaarts. Binnen een halve eeuw werden Tobolsk, Tomsk, Jenisseisk, Jakoetsk, Ochotsk gesticht en stonden de kozakken aan den Grooten Oceaan (1638). De vervanging van het tsarisme door het communisme gaf aan deze beweging een ander karakter, maar bracht haar allerminst tot staan. De U.S.S.R., zoo internationaal van opzet, dat de naam en het begrip Rusland niet langer dienden, wil middelpunt worden van een communistische aarde. Dit nieuwe imperialisme wordt der schooljeugd zoo grondig ingeprent als het imperialisme van geen ander land. Den volken van Azië belooft het bevrijding van den kapitalistischen druk. In China kan het rekenen op een aanhang van vijftig millioen.

Verzet tegen deze beweging voelt Japan als een roeping en, tengevolge van de gebeurtenissen der laatste halve eeuw, als een plicht. Ruslands doel is China, en dat is - niet toevallig - ook juist het doel van Japan. De tegenstelling Rusland-Japan beheerscht voor het oogenblik de Oostaziatische politiek. Op den achtergrond houdt Amerika de wacht. In de jaren na 1880 begon Japan in den Russischen opmarsch een bedreiging van zijn gezag en zijn toekomst te zien. China

1) Edw.C. Carter in *The Annals*, July 1933. Eind 1932 was de staatsschuld echter reeds 7 milliard.

bleek de vooruitgeschoven pion. Wegens de macht der Russen over China wekt elke beweging daar argwaan. Er ontstond toenemende spanning. De eerste uitbarsting kwam in 1894, toen Li Hoeng Tsjang een expeditie tegen Korea had uitgerust, een tweede in 1904, nadat Rusland zich in Mandsjoerije had laten neerzakken. De derde is onlangs geëindigd met de onderwerping van het door de sovjets verwaarloosde[1)] Mandsjoerije. Korea de eerste dam, Mandsjoekwo de tweede tegen den Moskovietschen vloed.

Vermetelheid, élan, meesterschap in de krijgskunst, meerderheid in ontwikkeling botsen op Ruslands log gewicht, vertrouwen in de toekomst, geduld, diplomatieke bedrevenheid en ondergrondsche methoden. De Russen zijn, nu als vroeger, onovertroffen als onderhandelaars met de Chineezen. Dezen hebben een beetje minachting voor hen, omdat ze zijn opgedoken in de streken, waar vroeger de barbaren opereerden. Maar het was een vooruitgang: het geweld werd goedaardiger, de afpersingen gemakkelijker te verduren. En de Russen gaan volgens vaste beginselen te werk, zoodat men altijd zoo ongeveer weet wat er komen zal. Japan daarentegen is onbegrijpelijk, onberekenbaar, griezelig, doordat het van de zeezij opereert. Daarop is de, overigens zoo listige, Chineesche diplomatie niet ingericht; daarvoor heeft zij geen handleiding. Van dien kant dus altijd verrassingen, iets buiten de regels van het spel - getuige de overval van Sjanghai. Van nature zoekt de Chinees bescherming tegen de Japanners bij de Russen, die zij daarvoor met concessie op concessie beloonen.

Wat de Russen, thans meer dan ooit langs vreedzamen weg zoeken te bereiken, weet Japan niet anders te verwerven dan gewapenderhand. Zoo vermeesterde het, tegen den geest van den Volkenbond in, Mandsjoerije. De nieuwe staat, daar gesticht, is een meesterstuk van een nieuw imperialisme. Militairen en arbeidsleiders wisten van dezen veroveringstocht een waarlijk nationale zaak te maken. Nieuw land zou gewonnen worden voor den Japanschen arbeid, den Japanschen boer. Daar zou hij kunnen leven vrij van den zwaren socialen druk van het vaderland. Daar zou men granen, kolen, ertsen, petroleum vandaan

1) S.V. Vostrotin, *Slavonic Review* July 1932.

halen. Japan zou er orde en een modernen staat stichten. Het is terstond aan het werk gegaan met de best beproefde oude methoden - die der Romeinen worden niet versmaad - en de meest moderne toepassingen. Maar Japan is arm en heeft, naast zijn eigen kapitalisten, uitheemsche, in het bijzonder Fransche tehulp geroepen. Zoo zal de *Association d'Expansion Economique* voor 1 milliard frs in Mandsjoerije beleggen. Vreemdelingen zullen fabrieken en groote gebouwen oprichten, wegen en spoorlijnen aanleggen, machines en materialen leveren, allicht ook oorlogsmateriaal, een gezocht artikel in het Verre Oosten. Opnieuw dreigt Japan herinnerd te worden aan Lafontaines '*Patience et longueur de temps - Font plus que force ni que rage*'.

De Russische communisten die broederschap prediken, hebben op het Chineesche hart grooter vermogen dan de gele broeders, die hen bekogelen. Japan moet zich inspannen, wil het vóór 1935, wanneer het definitief uit den Volkenbond treedt, normale betrekkingen met China hebben hersteld, zoodat de conclusies van het Lytton-rapport en de Stimson-verklaring buiten werking kunnen treden. Japan hoopt China te winnen voor een Aziatisch verbond. Het hoopt er de Mandsjoe-dynastie weer op den troon te zetten, waartoe het den verjaagden keizer Poe Ji alvast met het oude gezag in Mandsjoerije bekleedde. Maar het goede oogenblik lijkt nog niet gekomen. Bovendien is in China veel latente kracht bezig, zich te verzamelen en de groote veranderingen van den laatsten tijd geven Japan weinig kans.

Want wel is China nog juist zooals vroeger een verzameling van min of meer zelfstandige vorstendommen of dictatorschappen, maar het eenheidsideaal is niet opgegeven. Staatkundig is er groote verdeeldheid. Het officieele China met den zetel te Nanking is slechts één van vier vrijwel zelfstandige staten. Samenwerking is alleen te bereiken met het bewind te Kanton. Vijandig is de communistische republiek in het Zuiden, een gebied anderhalf malen zoo groot als de Ver. St. en met 50 millioen inwoners[1]. In Setsjwan en overal in het Noorden heerschen feudale besturen, die niets te maken willen hebben met de drie andere en vaak een barbaarsch schrikbewind voeren. In de Nanking republiek geven plunderende en brandschattende

1) Jos. Barnes in *The Annals* July 1933.

legerhoofden zooveel overlast, dat de handhaving der orde 85 pCt van de staatsinkomsten verslindt[1]. Tsjang Kei Sjek, de President van het officieele China is een man van groote bekwaamheid en zelfstandigheid, die zijn Sisyphustaak, den strijd tegen het feudalisme, zoo goed mogelijk voert. Niettemin is het zevenjarig bewind der Kwomintang een aaneenschakeling geweest van burgeroorlogen, opstanden, hongersnooden, belastingheffingen, armoede en vernederingen van het democratische ideaal. Het Westen en het zich vernieuwende Oosten rammeien aan den Grooten Muur. Omwenteling op omwenteling heeft, in de laatste halve eeuw, China geschokt. De splijtende krachten van het Christendom, dat het fossiele familieleven vernietigt, van industrialisme, intellectualisme, socialisme en communisme hebben een verwarring gesticht, waarin men bijna geen lijn meer herkent.

Toch is een nationaal gevoel aan het opkomen. Zwak en vooralsnog machteloos en niet instaat 450 millioen menschen, die niets liever willen dan in vrede hun ouden gang gaan, in beweging te brengen, maar met een begin van bezieling. 'Jong China' zit vol plannen, leuzen, programs. Deze lieden, die in het buitenland of onder buitenlandsche leermeesters gestudeerd hebben, toonden tot dusver weinig tucht, zelfbedwang of leiderseigenschappen. De best geslaagde studentenbeweging was een campagne tegen de vreemdelingen, waarbij zendingsposten en scholen geplunderd, vreemdelingen beleedigd en zelfs aangevallen werden[2]. Veranderingen beginnen echter thans sneller te komen. De hervormers hebben een eenheidstaal (het *pai hwa*) gevormd, waarin kranten en boeken verschijnen, die de, door taalverschil verdeelde, stammen van Noord en Zuid tot elkaar belooft te brengen, een sterke uitbreiding van het aantal scholen mogelijk maakt en het analphabetisme (vóór 10 jaren 90 pCt) snel doet minderen. Een verrassende eendracht bleek bij den boy cot tegen Japansche goederen. China is bezig te ontwaken.

* * *

In zijn 'Confidential Papers' heeft indertijd Prins Ito een verzoening met China bepleit. Japan moest het Chineesche

1) Geo. E. Sokolsky *The Annals* July 1933.
2) Nich. Roosevelt. 'The Restless Pacific'. 1928.

grondgebied ontzien en met China en Korea samenwerken voor het welzijn van het Oosten. Voor het Japansche ongeduld was de hiermee voorgeschreven weg veel te lang. Ito zou thans ontgoocheld zijn. Het militaristische nationalisme zag in het kanon een meer afdoend middel om beslissingen te verkrijgen. Korea, Formosa, Sjantoeng, Saghalin, Mandsjoerije, Chineesche concessies voor steenkool- en ijzermijnen werden grootendeels gewapenderhand, deels met voorkennis van de Angelsaksers in luttele jaren verworven. Engeland sloot een verbond toen het zag hoe sterk Japan was. Het Tsarenrijk onderteekende een verdrag tot verdeeling van de Chineesche invloedssferen. In den wereldoorlog droegen de geassocieerde mogendheden Japan op, af te rekenen met de Duitsche bezittingen, een opdracht waarvan het zich vlug en afdoende kweet. Met Sjantoeng bezat het nu de twee bolwerken ter weerszijden van den toegang tot de Golf van Petsjili, den zeeweg naar Peiping (Peking).

Het Engelsch-Japansche verbond belette niet dat Engeland zijn maatregelen nam, nadat Japan in 1905 zijn eerste overwinning op een westersche mogendheid had behaald. '*We shall have to fight them afterwards*', zei men te Londen, toen besloten werd tot het aanleggen van de vlootbasis te Singapore, die echter eerst in 1939 gereed kan zijn.[1)] Frankrijk heeft, ondanks een in de laatste jaren gestadig versterkte vriendschap, een beheerschende eilandengroep in de Zuidchineesche zee bezet, vanwaar het toezicht wil houden en wellicht ingrijpen bij een conflict. Toen Rusland het benauwd ging krijgen, tengevolge van Japans houding in het koopmansgeschil over den Chineeschen Oosterspoorweg, zijn Herriot en minister Cot de communistische republieken, vroeger zoo geschuwd, moreel gaan steunen, zoodat deze weldra krachtiger taal te Tokio konden doen hooren. En zelfs Amerika maakte zich op, den sovjets een riem onder het hart te binden toen, door Ruslands terugdringing van den Pacific, het evenwicht in het Verre Oosten werd verbroken. Japan antwoordde met een demonstratie van vliegtuigen boven Wladiwostok.

Moest Amerika's steun gewonnen worden door het beducht te maken voor een Japanschen veldtocht naar het Baikalmeer? Siberië bovenop Mandsjoekwo lijkt een al te zwaar brok, zelfs voor de Japansche maag! Moest Japan tot matiging gestemd

1) Inpl. v. 1935, oorspronkelijk beoogd.

worden door het dwaze bericht, dat Moskou duikbooten naar Wladiwostok zond? Maar de Japanners zullen het avontuur van Admiraal Rodjestwenski nog wel niet vergeten zijn en hun vloot, die de Japansche Zee beheerscht, zou wel zorgen dat die vaartuigen, eenmaal ondergedoken, niet weer boven zouden komen. Hoe dit zij, politieke spanning is er, blijkens zulke nieuwtjes, ongetwijfeld.

* * *

Een zoo overgevoelige seismometer als de Amerikaansche inlichtingendienst - journalistiek en ambtelijk - moest de talrijke aardtrillingen in het Verre Oosten uiteraard getrouw verraden. De V.St. bereiden zich sinds vele jaren op een uitbarsting voor. Daartoe moest het Panama-kanaal niet alleen aangelegd, maar in Amerikaansch bezit zijn, om een vereeniging van de vloten in Gr. Oceaan en Atlantischen Oceaan mogelijk te maken. Daartoe moest Hawai ingelijfd en Pearl Harbor versterkt worden als vlootbasis in het Oosten der groote wereldzee, zooals Guam dat zou zijn geworden in het Westen, had niet het overleg van 1922 den aanleg van dokken en werven daar opgeschort, vermoedelijk voor altijd. Daarvoor moesten Port Angeles en Astoria steunpunten voor torpedobootjagers en Alaska voor de brandstofvoorziening ingericht worden. Driehonderd millioen dollars werden vijf jaren lang uitgetrokken voor militaire en maritieme verdedigingswerken aan de Pacific kust. De Amerikaansche zeemacht wordt uitgebreid tot de grens door de verdragen gesteld, de luchtvloot vergroot en sterk geoefend, Senator Swanson, leider van de vlootbeweging, werd staatssecretaris van Marine. Meer dan een milliard dollars is dit jaar uitgetrokken voor de verdediging, om van gecamoufleerde gelden niet te spreken. Het militarisme is ook in Amerika sterk toegenomen.[1)]

Tot dusver hebben evenwel deze maatregelen niets agressiefs. Amerika verlangt in Oost Azië niets dan vrede, vriendschap en vrijen handel. De rubriek ‘Vaste grondslagen der Amerikaansche buitenlandsche politiek’ in *Foreign Affairs* maakt keer op keer duidelijk, dat Amerika in die streken geen belang heeft bij een oorlog en dien niet wil voeren, dan grof uitgedaagd. Van Amerikaansche zijde wordt steeds aangedrongen op samenwer-

1) M.A. Hallgren. *L'Europe Nouvelle* 30 Sept. en *The Nation* 4 Oct. 1933.

king met Japan - als dat maar niet in het binnenland behoeft te gebeuren. Op intrekking der immigratiewet van 1924 is niet veel kijk; nog liever voldeed men aan het verzoek om terugtrekking der Atlantische vloot uit den Pacific - die den Japanners geducht dwars zat - naar het heet slechts voor acht maanden. Elihu Root heeft in een toespraak als staatssecretaris van Bt Z. eens verklaard, dat hij met geen diplomaten liever te maken had dan de Japansche en geen oprechter en vriendschappelijker omgang met eenig land kon verlangen. En zelfs voor de bezetting van Mandsjoerije had men te Washington geen scherper afkeuring dan Roosevelts en Stimsons droge verklaring ‘dat geen toestand zou worden erkend, die in strijd was met het Briand-Kellogg pact’. Het toppunt van goed vertrouwen bewees het Congres toen het niet lang geleden den Filipino's de onafhankelijkheid aanbood, een geschenk dat wordt geweigerd, zelfs al zou de President het bekrachtigen. De terugroeping der Atlantische vloot maakte indruk te Tokio: Japan betuigde zijn erkentelijkheid. Den Nederlander mocht het geval even herinneren aan de befaamde terugroeping der wacht bij de Gevangenpoort op 20 Augustus 1672.... Maar het was een breed gebaar: de Pacific politiek is van groote allure.

* * *

In Amerika zijn indertijd millioenen afdrukken verspreid van een aan den toenmaligen Japanschen premier Tanaka toegeschreven memorie over een ‘geheim plan van Japan tot verovering van China, de Ver. Staten en de overige wereld’. Men moest zoo groen zijn in de buitenlandsche politiek als de gemiddelde Amerikaan om onder den indruk te komen van zulke fantastische denkbeelden. Toch droomt de maritieme partij in Japan van de stichting van een groot rijk, omvattende den heelen keten van eilanden tusschen de Japansche Zee en Australië: de Philippijnen, de mandaat-eilanden (Marianen, Carolinen en Marshall archipel), Guam, Nieuw Guinee en zelfs Hawai, welks talrijke Japansche ingezetenen de inlijving door President Cleveland in 1897 nooit goed hebben verduwd. De Japanners zwermen naar alle kanten uit; hun handelaars verdringen Engelschen, Amerikanen, zelfs Chineezen; hun handelswaren bieden ze zelfs den tegenvoeters goedkooper, fraaier, straks ook degelijker dan

de hunne. Alle vreemde mededinging uit Oost Azië verdrijven, de Oostaziatische wateren beheerschen, samenwerken met krachtige vazalstaten in China - dat ongeveer is het doel van de chauvinisten in Japan.

Daar zijn thans veranderingen ophanden, die het militante nationalisme dreigen te versterken. In generaal Sadao Araki heeft het leger, dat voor tachtig percent uit de verdrukte[1)] boeren en arbeiders is gerecruteerd, een leider gekregen, die vastbesloten schijnt, geen achteruitzetting van Japan meer te dulden. Aan de corrupte partijen verwijten de militairen, dat zoo dikwijls de vruchten hunner overwinningen voor Japan verloren gingen en zelfs dat de Londensche zeeconferentie van 1930 de achterstelling van Japan bij het verdrag van Washington van 1922 bekrachtigde, inplaats van de zoo vurig begeerde vlootpariteit toe te kennen. Kortgeleden, bijna vier jaren na dato, pleegde een student harakiri op het buiten van admiraal Takarabe, die Japan op die conferentie had vertegenwoordigd - een specifiek Japansche vertaling van het *remittance is not quittance*! Aan de diplomatie van partijregeeringen wijten zij het, dat Mandsjoerije, met het bloed van 100.000 Japansche soldaten gekocht, aan China werd teruggegeven. De Mandsjoerije-expeditie van 1932 en de overval van Sjanghai waren uitbarstingen van dit nationalisme, dat leger en vloot aandreef. In Japan, gelijk elders, roept men om een ‘sterke’ regeering en Araki zal wel zorgen, dat wanneer deze komt, leger en vloot daarin een krachtig woord te zeggen hebben. Het plan der nationalisten, is een extra-parlementair kabinet te vormen, waarin alle macht zal berusten bij de ministers van buitenlandsche zaken, oorlog en marine in samenwerking met den premier en verantwoordelijk alleen aan den Keizer. In groote trekken zal deze regeering overeenko men met de Duitsche vóór den wereldoorlog, met dit verschil, dat alleen tenopzichte van de binnenlandsche politiek aan het parlement de vrije hand zal worden gelaten.[2)]

Hoever de militairen ook zullen willen gaan, zij zullen echter rekening moeten houden met het strategisch mogelijke.

Men spreekt van een strijd om de heerschappij op den Grooten

1) Dr. Sakuzo Yoshino. *Contemp Japan* Sept. 1932.
2) *The New York Times*, Oct. 29, 1933 uit Tokio.

Oceaan, schrijft er zelfs boeken over[1)] als ware dit watervlak een binnenzee inplaats van een half wereldrond. Lokte Japan thans een oorlog uit, zoodat het beginnen kon met, naar beproefd gebruik, de Philippijnen, Guam en de mandaateilanden te bezetten en te versterken, dan had het ongetwijfeld een flinken voorsprong. Het zou duikbooten kunnen zenden naar den driehoek Hawai-Panama-San Francisco, die door (ten ondergang gewijde) hulpkruisers zouden worden geproviandeerd.[2)] Het zou misschien geholpen worden door een 'toevallige' aanvaring of ontploffing, die het Panama kanaal versperde en den terugkeer der Atlantische vloot belette. Het zou enkele plaatsen op de Amerikaansche kust kunnen beschieten en daarmee aanzienlijke winst aan 'gezicht' bij de Aziaten incasseeren. Maar de groote Republiek in een levensader treffen zou niet gelukken,[2)] de immigratiequaestie zou verder van haar oplossing zijn dan ooit en een afnemer van 37 pCt van zijn uitvoer zou voor Japan verloren gaan. Het spel zou ook niet lang kunnen duren. Eerst in drie jaren kan de Japansche zeemacht zijn uitgebreid tot de grens door de verdragen veroorloofd. Wil de militaire partij thans gebruik maken van de verzwakking zijner tegenstanders, dan zal zij den strijd dus niet met volle kracht kunnen beginnen, zich daarbij vermoedelijk hebben te verweren tegen een Engelsch-Amerikaansch verbond, Rusland in den rug en Frankrijk in de flank, die de verbindingslijnen zouden bestoken, de aanvoeren afsnijden, mogelijk hongersnood en een staatsbankroet zouden veroorzaken. De uitslag van dezen strijd zou twijfelachtig zijn. Japan, dat in 1905 op niet al te gunstige voorwaarden vrede moest sluiten, omdat zijn financieele en economische kracht was uitgeput, zou dezen oorlog niet veel langer dan een jaar kunnen volhouden en wanneer Amerika tot het offensief overging, hetgeen vroeg of laat zou moeten gebeuren, wellicht worden verpletterd zooals Duitschland verpletterd werd. Zal het een even groote vergissing begaan als het Duitsche keizerschap?

1) H.C. Bywater schreef, behalve zijn belangrijk werk 'Sea Power in the Pacific', in 1925 het verhaal van een denkbeeldigen oorlog 'The Great Pacific War of 1931-1933' (dus gelukkig voorbij!)
2) Lt. Col. Reboul 'Le Conflit du Pacifique et notre marine de Guerre', pleidooi voor een versterking der Fransche zeemacht in Oost aziatische wateren.
2) Lt. Col. Reboul 'Le Conflit du Pacifique et notre marine de Guerre', pleidooi voor een versterking der Fransche zeemacht in Oost aziatische wateren.

De Ver. Staten zullen uit eigen beweging een zoo geweldig kansspel niet lichtvaardig ondernemen. Het zenden van duikbooten naar de Japansche wateren is voor hen vrijwel uitgesloten; de hulpkruisers, die ze moeten proviandeeren, zouden hun bestemming niet bereiken. Ten behoeve van de strijdkrachten zou maandelijks 450.000 tons proviand over den Oceaan moeten worden vervoerd[1)] - een probleem op zichzelf. De oorlogskans zou eerst kunnen keeren, wanneer Guam en de eilanden waren heroverd en een sterke vloot van daar de uitgeputte Japansche zeemacht kon aantasten. Men twijfelt bijna aan de mogelijkheid van zulk een titanenstrijd, die volksvermogens zou vernietigen door hevigheid en langen duur. Tenzij luchtvloten een spoedige beslissing konden afdwingen wat niemand weet. En welk voordeel ware voor een der partijen te behalen? Zij zouden ervaren, dat de wereldoorlog aan het befaamde *trade follows the flag* een nieuwe beteekenis heeft gegeven: de handel volgt de vlag, doch naar den afgrond.

Het eigenaardige der toestanden aan den Pacific is, dat spanningen er lang latent blijven. De immigratiequaestie werd verschoven door de zoogenaamde gentlemen's agreements tusschen Amerika en Japan. Het viermogendhedenverdrag van 1922 was niets dan een verdaging van den strijd: Amerika stelde ontwapening voor, daar het nog niet gereed was. Thans biedt Japan een vredesconferentie aan, blijkbaar om een zelfde reden. Kostbaar uitstel voor het pacifisme, dat in China 450 millioen aanhangers door traditie, bij de sovjets andere honderd millioenen uit beginsel vindt en welks kansen, naar het ons voorkomt, door de verdedigende oorlogstoebereidselen der westersche mogendheden in het Verre Oosten voorhands niet slechter zijn geworden. Het oude *si vis pacem para bellum*, dat Europa noodlottig werd, kan in Azië nog dienst bewijzen.

H.S.M. VAN WICKEVOORT CROMMELIN

1) Lt. Col. Reboul 'Le Conflit du Pacifique'.

Het instinct schrijft

Het is een voortdurende, harde strijd, de dingen van het oogenblik op afstand te zien, de aanstormende en opwindende indrukken zoover van zich af te houden, dat de onberedeneerde reacties wijken en het oordeel plaats krijgt. In een revolutie overheerscht het instinct den geest, er komen dan zelfs uitlatingen voor die geest en cultuur openlijk verloochenen (Johst, Hinkel). Zoo vergaat het overwinnaars èn overwonnenen. Op het oogenblik beleven we den abnormalen toestand, dat telkens weer niet de geest doch het instinct schrijft, voor en tegen het nieuwe Duitschland. Oordeelen vergt dan verdubbelde waakzaamheid.

De uitingen, die alleen op het instinct afgaan, zijn waardeloos. Tot deze behoort het groen van haat ziende boek van Heinrich Mann[1]. Zij zijn buitendien gevaarlijk, daar zij niet enkel een waardeloos oordeel bevatten, maar tegelijkertijd van een ongehoorde demagogische uitwerking kunnen zijn. Gevaarlijk is daarom een boek als Spenglers Jahre der Entscheidung, dat het Duitsche volk tot caesaristische avonturen aanzet, gevaarlijk het boek van Mann dat het nationaal-socialisme als een waanzinnig amok van bloeddorstige en gewetenlooze avonturiers voorstelt. Europa moet wel door en door ziek en getroubleerd zijn, wanneer een philosoof als Spengler een hysterische vloekpsalm tegen het marxisme schrijft, als de strijder voor den vrede Romain Rolland een telegram van bewondering zendt aan het toevallig in een onverdiende impasse geraakte Bulgaarsche bendehoofd Dimitroff, en Heinrich Mann in plaats van een met klem van oordeel en betoog toegeruste aanval niets anders op het Duitsche regime weet te antwoorden dan een van gal en gif druipend pamflet.

1) Heinrich Mann, Der Hass. Querido-Verlag, Amsterdam.

De geest, van nature geroepen tot bezinning en overdenking van het ware en menschelijk waardige, levert zich over aan de wilde en onbeheerschte aandrift der instincten. Zij die van oudsher weinig met den geest uitstaande hadden, de heen en weer geslingerde massa's zijn niet meer de eenigen die in den blinde oordeelen, deze eigenschap hebben ook zij die geest, onderzoek, waarachtigheid en de striktste contrôle over hun uitlatingen tot grondbeginsel van hun arbeid als schrijver hadden gemaakt, meer en meer klakkeloos overgenomen.

Het voornaamste kenmerk van wat werkelijk geest is, dat is *een waarachtigheid van schier wetenschappelijke conscientieusheid*, wordt moedwillig en roekeloos prijsgegeven. Dit schijnt mij het belangrijkste en bedenkelijkste verschijnsel in het geestelijk leven van dezen tijd: de geest verpooiert, de schrijvers kladderen maar op wat hun te binnen schiet en het gericht over eigen woorden, dat ieder schrijver heeft te houden eer zijn werk naar de drukpers gaat, wordt steeds minder in acht genomen. Men ziet dat in het klein (een bijkomstig, onverkwikkelijk symptoom is bijv. in ons land de klakkeloosheid der critiek) en in het groot gebeuren. Heinrich Mann's in een blinde en wilde haat geschreven boek, een van den geest vrijwel gansch verlaten schotschrift, is een der verschijnselen van de snelle verwording der cultuur. De geest is ziek: ziek waar hij zich van onzinnige theorieën van het ras als propagandamiddel bedient, ziek waar hij het Joodsche ras als minderwaardig brandmerkt, ziek ook waar hij, gelijk Spengler doet, tot den massalen zelfmoord van nieuwe oorlogen animeert, en ziek waar hij in schuimbekkende woede, gelijk Heinrich Mann doet, aan het nieuwe Duitschland uitsluitend de gemeenste en laaghartigste motieven toeschrijft. Het moet ver gekomen zijn, eer sterke geesten als Spengler en Mann dermate door den chaos ontwricht kunnen worden. De geest is murw geworden, door nood en tweespalt, anders zou het intellectueele Duitschland de dwaasheden van de rassentheorie niet grif en glad slikken, anders zouden ook de intellectueelen buiten Duitschland duidelijker onderscheid maken tusschen een exacte en wetenschappelijke oppositie en demagogische aanvallen.

Het was te allen tijde goed, dat een aantal geesten in flagrante tegenstelling tegenover de heerschende meeningen in hun land stonden en een scherp en ernstig correctief erop vormden.

Nietzsche, Hugo, Zola, Dostojewsky, Tolstoj hebben dat gedaan en het was voor hun volk een scherp maar actief medicijn. Aan de uitgewekenen uit Duitschland was thans de taak een centrum van onafhankelijken, vrijen geest te vormen, dat zich critisch en waarachtig op den staat van zaken te bezinnen had.

De eerste uitingen van de uitgeweken schrijvers waren echter beneden het peil van een scherpe maar zakelijke oordeelskracht. Alleen Döblin uitte zich zeer waardig en constructief, Wassermann smartelijk en sympathiek. Voor de rest verscheen weinig meer dan de verbitterde uitingen van opgejaagden, die niet sterker vermochten te zijn dan de macht die hen verdreef.

Zelfs al was eens alles waar, wat Mann hier schreef, dan nog was het een onwaardig boek, omdat het minder bezield is door hartstochtelijke verontwaardiging dan gedreven door een boosaardigen en wraakzuchtigen geest. Van het verweer tegen het nationaal-socialisme is tot nu toe onbegrijpelijk weinig terecht gekomen. Het Bruinboek, waarvan men een duidelijk en betrouwbaar feitenmateriaal over wat gebeurd is, verwacht had, bleek bij zijn verschijning aanstonds door verkeerde handen bewerkt te zijn en verloor met zijn geloofwaardigheid dadelijk alle prestige. Heinrich Mann heeft in dit boek, dat hij 'Deutsche Zeitgeschichte' noemt en dat hij aan zijn vaderland opdroeg, niets beters weten te doen dan van over de grenzen mateloos te schelden. Van zijn boek zijn alleen de eerste 60 bladzijden leesbaar, de rest is smaadschrift (dat er onder de beschuldigingen ook gegronde voorkomen, doet daaraan niets af). Mann doet hier niets dan beweren, terwijl alleen onderzoek, geargumenteerd feitenmateriaal en met klem van redenen versterkt betoog waarde had kunnen hebben.

Men kan dit boek van den haat over den haat niet beschouwen buiten het feit om dat Heinrich Mann door de tegenwoordige regeering als Duitscher geroyeerd is. Die bittere, onverteerde ervaring heeft hem den mannelijken ernst en moed ontnomen tot een gedocumenteerd en waardig verweer, heeft hem integendeel opgejaagd tot een wild en toomeloos schotschrift.

De eerste zestig bladzijden bevatten een voor discussie vatbaar essay over het 'Uebernationale', waarin Mann zich tegen de volgens hem ten eenenmale verouderde en alleen met gewelddadige middelen weer tot een tijdelijke opleving gebrachte

nationale gedachte keert. In dat betoog vindt men enkele waardevolle uitspraken over de Duitsche republiek. Nu men dagelijks kan hooren, dat Duitschland vijftien jaren lang door misdadigers geregeerd werd, kan het geen kwaad eraan te herinneren, dat die verachtelijke republiek van volksbedriegers in die vijftien jaren enkele dingen tot stand gebracht heeft, waar het Duitsche volk, dankbaar of ondankbaar, in elk geval zeer mee gebaat is geweest: de vervroegde ontruiming van het bezette gebied, de schrapping der schulden, de toenadering tot de vroegere geallieerden (nu weer verder dan ooit!), de nauwere aaneensluiting met Oostenrijk (nu weer verder dan ooit!), het zijn bij de vele fouten der republiek enkele niet geheel te verwaarloozen activa. De republiek is een halfslachtig wezen geweest, dat altijd compromissen beproefde tusschen de arbeidersklasse, waarvan zij afstamde, en de industrieelen en grootgrondbezitters waarmee zij niet breken wilde of kon. Zij keek naar twee kanten en moest daarom eeuwig schipperen (haar ambtenaren deden het zelfs te eigen bate). Maar zij had op zich genomen het werk der verzoening der volkeren ter hand te nemen en zij heeft met haar zwakke, halve kracht in haar sterkste vertegenwoordigers, Rathenau en Stresemann iets van die grootsche taak verwezenlijkt, dat sindsdien lang weer teniet gegaan is en pas met de grootste moeite en na verloochening van een voor de vredesgedachte ongunstig verleden door de nationaal-socialistische leiders weer hersteld kan worden, wanneer zij den moed zullen hebben naar dàt deel van het volk te luisteren dat hun thans, sinds kort eerst, aanhangt uit behoefte aan vrede, en het andere deel teleur te stellen, dat hen van begin af aan met ‘kriegerische’ ideeën heeft gesteund. Mann's critiek op de republiek is kort en juist: ‘Die Republik hat nur wenige Tage ihres Lebens anders gehandelt als das vorige, kriegerische Reich gehandelt haben würde nach einer unfreiwilligen Verkürzung seiner Machtmittel; und den Versuch, anders zu handeln machte ein einzelner, Stresemann. Die endgültige Einigung mit Frankreich war in erreichbare Nähe geholt worden von diesem einzelnen Mann. Aber nichts folgte’. Aan die thans diep weggestopte feiten moet inderdaad nu en dan weer herinnerd worden.

De republiek heeft door zijn beste vertegenwoordigers een beroep gedaan op den goeden wil der andere volkeren. Die heeft

inderdaad lang op zich laten wachten en bitter geduld van Duitschland gevergd. Maar de resultaten kwamen, naderden, langzaam maar niet te keeren noch te verhinderen. De namen van Stresemann en Briand zijn met die toenadering voor altijd verbonden.

De nieuwe buitenlandsche politiek in Duitschland tracht dezelfde resultaten te bereiken, alleen langs den tegenovergestelden weg, door de tactiek van het ongeduld. Haar voorgangers appelleerden aan den goeden wil der andere volkeren, zijzelf appelleeren aan het zelfbewustzijn van het eigen volk, een methode die het langzaam sinds den oorlog verdwijnend wantrouwen opeens weer op den voorgrond heeft gebracht. Te lang gewacht eenerzijds, te vroeg er den brui aan gegeven anderzijds, sterker wantrouwen eenerzijds, grooter ongeduld anderzijds, in dien vicieusen cirkel draait de Europeesche politiek nu om de spil van het Fransch-Duitsche verzoeningsprobleem rond. Een van de bedenkelijkste hindernissen, die de ontsnapping uit dien noodlottigen cirkel belemmeren, is het boek van den leider, *Mein Kampf*.

De herroeping van de 'kriegerische' uitspraken in het boek, dat de staatkundige bijbel van het Duitsche volk geworden is, is de eerste voorwaarde om het vertrouwen te scheppen in Hitlers oprechten wil tot den vrede. Zoolang dat niet is geschied, blijft aan zijn redevoeringen, die thans den vrede bezweren, de vaste grondslag ontbreken. De nationaal-socialistische beweging heeft een verleden, dat in tegenspraak is met de huidige politiek van den leider als verantwoordelijk staatsman. Die tegenspraak moet duidelijk opgehelderd worden, doch daartoe behoort moed, de moed te bekennen dat men niet bij vroegere denkbeelden is blijven stilstaan, de moed de evolutie der beweging, die onmiskenbaar is, te proclameeren, de moed (dat is het precairste punt) de extremistische elementen in de beweging te trotseeren en hun 'kriegerische' verwachtingen en wenschen, die het grootste deel van het Duitsche volk *niet* deelt, vierkant voor onuitvoerbaar en ongewenscht te verklaren. De vraag is alleen, of de beweging zich dan soms in een slagader snijdt. Doch die beslissing is niet te ontgaan, nog minder nadat veertig millioen zich achter de beweging hebben geschaard.

Oorlogszuchtige boeken van professoren in de krijgsweten-

schap verbieden, baat niets, zegt niets, zoolang in den politieken volksbijbel dezelfde geest gehandhaafd blijft. Op het oogenblik, waarop Hitler, uit zichzelve of door de meerderheid van den volkswil gedwongen, dezen beslissenden stap zijner thans nog altijd betwijfelbare bekeering doet, zal de buitenlandsche politiek van het nieuwe Duitschland weer op de effectieve buitenlandsche politiek der republiek aansluiten, en bovendien veel méér kunnen bereiken, omdat zij in het rijk volledige volmacht en bijna volledige eenheid als grondslag bezit.

Behalve een op sommige punten aannemelijke apologie van een niet malsche critiek op de republiek bevat het eerste gedeelte van Mann's boek een bestrijding van het nationalisme als idee. Dit moet volgens hem overwonnen worden en hij ziet een zonderlinge utopistische oplossing voor het Europeesche probleem in een komende Fransch-Duitsche staatkundige eenheid, waar haast mee gemaakt moet worden, anders neemt het proletariaat (Mann gaat hier als Spengler profeteeren) den staatslieden het werk uit de handen. Het nationalisme ziekt enkel nog na, meent Mann. ‘Der geltende Begriff des Vaterlandes ist überholt und im Absterben’. Er is tegenwoordig genoeg bekrompen en gevaarlijk ontbrandbaar nationalisme, ook in ons land, om voorzichtig te zijn met een pleidooi voor de nationale gedachte. Doch deze is anderzijds ook weer niet uitgevonden door en allerminst het monopolie van extremistische partijen; niet iedere goede vaderlander heeft een zwart hemd. Wie de relatieve waarde der nationale gedachte inziet, verwerpt daarmede nog niet den voor zijn vorming en wezen in vele opzichten beslissenden invloed van de natie waartoe hij behoort, en de moreele en cultureele waarden die hem meer dan hij gewoonlijk zelf beseft daarmee verbinden; een onloochenbare wortelband die men zich vooral bewust wordt, wanneer men in het buitenland leeft. Mann ziet het nationalisme enkel als een gevaarlijk irrationalisme, dat, hoewel verouderd, toch weer vat op de massa krijgt in tijden van nood, waarin altijd irrationalistische stroomingen hun kans krijgen. Hij erkent niet dat tenslotte de eenige juiste en natuurlijke vorm van nationalisme een zuiver evenwicht is van nationale en internationale gedachte, dwz. van eigen volksbesef en een moreel en economisch georganiseerde verstandhouding der volkeren onderling: een in weinige woorden geformuleerd op

het oog zeer eenvoudig ideaal, dat den volkeren onoverkomelijke moeilijkheden biedt, daar de strijd om het bestaan der massa's en de machts- en geldzucht der enkelen altijd weer nieuwe complicaties veroorzaken.

Geheel afgezien van alle politiek is de ideeëncombinatie nationaal-socialisme een gelukkige verbinding van twee elkaar aanvullende gedachten. De practijk is anders door verbroken evenwicht in het accent, dat op deze beide gedachten valt. Het denkbeeld van den goeden Europeaan kan dat van natie, volk en Heimat niet opheffen of uitschakelen; evenmin is het omgekeerde mogelijk. Een vormloos humanitair internationalisme is even onwezenlijk en onaantrekkelijk als het Esperanto als algemeene moedertaal. De naties hebben hun onmisbare zin en waarde ook in een toekomstig organisatorisch Pan-Europa, zij zijn bij een gezonde verwezenlijking van hun aard en historische en cultureele roeping geen machtsformaties maar levensvormen van eigen karakter en stijl, en als zoodanig de beste en reëelste kans tot realiseering van een concreet humanisme. De goede, evenwichtige vorm van het nationalisme, dat voor nationalistische kastevorming, economische inkapseling, rassenwaan, staatsvergoding en verdere thans opgeld doende dwaasheden ontoegankelijk is, is een levensvoorwaarde voor een concrete verwerkelijking van de gedachte der Vereenigde Staten van Europa. Zonder deze natuurlijke nunanceeringen der naties als volkspersoonlijkheid, blijft Pan-Europa een levenlooze, fictieve abstractie. Heinrich Manns loochening van het nationale is even irreëel als de nationale verafgoding.

Buiten de discussie over de Duitsche republiek en over het nationalisme is met Heinrich Mann geen gedachtenwisseling mogelijk. In de rest van het boek wordt alleen gescholden. Zeer smakeloos is het ook, dat Mann aan het eind van zijn boek het nog altijd niet tot klaarheid gebrachte vraagstuk van den omvang der terreurdaden bij het begin van de revolutie behandelt in den vorm van een stuk of wat ordinaire dramatiseeringen (in gefingeerde dialogen) van terreurdaden uit de ‘Unterwelt’ der beweging, die tot een karakteristiek der geheele beweging gegeneraliseerd worden. De zaak is tock waarlijk te ernstig om in een paar boosaardige dialoogjes afgedaan te worden in plaats van in een scherp en conscientieus onderzoek en betoog.

Volgens Mann is de nationaal-socialistische beweging niets dan een product van den haat en uitsluitend den haat. Hij noemt haar een wild, laaghartig avontuur van bloeddorstige avonturiers, die geen ander doel kennen dan het volk op de meest perfide wijze te kwellen, den geest te vernietigen en zichzelf te vergoden, hij scheldt Hitler uit voor een leeglooper en spion, een 'eingefleischter Arbeitslose' die nooit behoorlijk gewerkt heeft, een hysterische comediant, een eerzuchtig en gemakzuchtig volksbedrieger, een lafaard die niets kan en niets weet en nooit iets presteeren zal, de aanvoerder van een bende van een nieuw soort menscheneters, die van het land een lijkenhoop willen maken, een keur van minderwaardigen, bestiën en gekken enz. - het is waarlijk niet interessant nog meer van dit schuimbekkende schelden op te sommen. Ook vindt men hier nogeens weer de langzamerhand toch wel onhoudbaar geworden bewering, dat Goering den Rijksdag aangestoken heeft (een beschuldiging even ongegrond als die tegen de communisten), voorts een kwaadaardige aanval op het karakter van het Oostenrijksche volk, enkel om Hitler verdacht te maken, een engelachtige voorstelling van de Fransche mentaliteit die bezijden de waarheid en tendentieus is (tendentieuser nog dan Spenglers karikatuur van Frankrijk) en o.a. de bewering, dat bij een vrije verkiezing de nationaalsocialisten niet meer dan 20% van de stemmen zouden verwerven. Het geheele 'betoog' is gebaseerd op de stelling, dat het nationaal-socialisme geen anderen inhoud heeft dan den haat, tegen marxisten, tegen Joden, tegen intellectueelen en tegen Frankrijk.

De groote en haast onherstelbare fout van het nationaalsocialisme is geweest, dat het den haat in de beweging heeft toegelaten niet alleen, maar ook gekweekt en als stuwkracht gebruikt. Alle weerleggingen van de 'Greuelpropaganda' kunnen dit feit niet wegwerken. De wijze waarop het Jodenvraagstuk is aangepakt, de mentaliteit bovenal waarmee dat geschiedde is beneden den geest en beneden het Christendom, die de verachting van den medemensch als slecht veroordeelen. In vele opzichten zijn de maatregelen en de mentaliteit, die vooral in het begin van de revolutie aan den dag kwamen onvoorwaardelijk te veroordeelen en de wereld had geen Greuelpropaganda noodig om dat te doen.

Deze feiten weerleggen echter niet, dat het nationaal-socialisme in de afgeloopen negen maanden begonnen is zijn bruikbaarheid in de practijk, tot bestrijding van den nood en van de wanhoop van een volk, te bewijzen. De beweging evolueert onmiskenbaar, vooral in de buitenlandsche politiek.

Op dit oogenblik is de beweging niet meer dezelfde als op het moment waarop zij, met den stormloop der instincten, aan de regeering kwam, en zeker niet meer dezelfde als toen zij een extremistische oppositiepartij was. Ook het feit, dat ongeveer het geheele volk zich achter de beweging geschaard heeft, en grootendeels werkelijk uit overtuiging (daaraan valt niet meer te twijfelen), blijft niet zonder invloed. De veertig millioen die voor de Hitlerregeering hebben gestemd, deden dit voor een zeer groot deel uit werkelijke behoefte aan een uitspraak voor den vrede, men moge het in het buitenland gelooven of niet, doch het is zoo (de regeering wist trouwens wat zij deed, toen zij de vraag over de instemming met de Hitlerregeering nadrukkelijk verbond met die van den vrede, een vurig desideratum van ongeveer alle politiek niet op den voorgrond tredende Duitschers, en er de andere kwesties der regeeringspolitiek, de Jodenkwestie, de 'Gleichschaltung' 'de concentratiekampen, de rassenleer e.d. buiten liet). Er is in den loop van het laatste halve jaar, afgezien van de onverkwikkelijke 'Gleichschaltung', onloochenbaar een zeer groot aantal ernstige en verantwoordelijke en met een onverdacht idealisme bezielde menschen tot de nationaal-socialistische beweging overgegaan. Zeer, zeer velen uit dat verpauperde en ontmoedigde volk hebben zich, door het lot hunner landgenooten aangegrepen, thans achter deze beweging geschaard en ik kan uit onmiddellijke ervaring verzekeren, dat thans een percentsgewijze groot element aan deze beweging met een vurige toekomstverwachting en een tot persoonlijke offers bereid idealisme meewerkt. Men kan in geen geval den enormen toevloed van nieuwe geestverwanten tot de beweging uitsluitend uit de 'Gleichschaltung' of uit psychose verklaren: er heeft ontegenzeglijk vooral bij vele intellectueelen een langzame omkeer plaatsgegrepen die hen eindelijk met overtuiging en vertrouwen de zijde heeft doen kiezen derzelfde beweging, die ze langen tijd met wantrouwen hebben gadegeslagen en voor welker fouten zij niet blind zijn. Ook dat kan niet zonder uitwerking op de

beweging blijven. De aaneensluiting van een volk, dat zich uit den nood moet redden en dat het miserabel gehad heeft en nog heeft, die gedachte die van een onbetwijfelbaar moreel gehalte is, bezielt op dit oogenblik een zeer groot deel van het Duitsche volk.

Ik ben geen bewonderaar van Hitler, wiens fanatieke overtuiging niet door een geniale staatsmansgeest geschraagd lijkt, noch van Goebbels, die even slim is als de leider fanatiek, en allerminst van Goering, in wien wij waarschijnlijk terecht het slechtste deel der beweging verpersoonlijkt zien, maar de feiten en indrukken wijzen er mij overtuigend op, dat de nationaalsocialistische beweging een evolutie doormaakt, die het rechtvaardigt dat men haar ondanks haar verleden en begane fouten, de kans geeft en dat men haar niet meer bestrijden kan, zonder zich dan ook consequent anti-Duitsch te noemen. Aan dit alternatief ontkomt men thans niet meer. En al begeeren wij voor ons allerminst een dictatuur (men roept daar zoo lang om tot men in het wrange genot ervan is!), dit kan ons niet verhinderen te erkennen, dat als geheel beschouwd de huidige gang van zaken voor Duitschland toch nog het beste is.

Intusschen zal de tijd nog veel uit moeten wijzen: wie sterker zijn, de fanatieke nationalisten of het verstandiger deel van het Duitsche volk, dat tegenwoordig evengoed de nationaal-socialistische beweging is toegedaan; in hoeverre de nooit zonder schade tot nul te reduceeren democratie mettertijd weer in de voor het behoud der schakeeringen van geest en cultuur noodzakelijke mate hersteld zal kunnen worden (men vergeet tegenwoordig dat een dictatuur altijd een noodtoestand is); en bovenal wat het tweede lid van het begrip nationaal-socialisme in de practijk zal blijken te beteekenen, hoe de regeering de heterogene elementen die haar thans steunen (proletariaat en groot-industrieelen en grootgrondbezitters) beide zal willen tevredenstellen. Interessant is de vraag naar de machtsverhouding van officieele machthebbers en industrieelen en grootgrondbezitters die tot nu toe op den achtergrond steeds de eigenlijke machthebbers waren, interessant de vraag naar het zwaartepunt van den zgn. totalen staat. Zullen zij de socialistische punten van hun programma verwezenlijken en zullen de grootmachten van het kapitaal dat dulden, zullen zij hun eigen financiers aandurven? Zullen zij

blijken inderdaad de machthebbers te zijn? Het nationaalsocialisme levert nog ontelbare vragen op, en terwijl het meent er te zijn, moeten de eigenlijke beslissingen nog vallen.

Doch de ontwikkeling, die het sinds het aan de regeering kwam doormaakte, de uitbreiding ervan tot een vrijwel algeheele volksbeweging, de werken die het vooreerst ondernam, de winterhulp, de werkverschaffing, de nieuwe moed die het aan het volk heeft gegeven en het plichtsgevoel, vertrouwen en de eensgezindheid, die in zeer groote lagen van het volk gewekt zijn, maken het noodzakelijk het als een, bedenkelijke onderdeelen en theorieën ten spijt, als geheel toch positieve beweging ten dienste van Duitschland te beschouwen.

Indachtig aan deze feiten hoore men van verre nog het verwoed en door haat vergiftigd tekeergaan van Heinrich Mann. Men moet dan vaststellen, dat hij zijn werk als opponent van het nieuwe Duitschland slecht gedaan heeft, dat hij aan zijn ballingschap geen spoor van waardigheid heeft kunnen verleenen. Zijn boek is een bijdrage tot vermeerdering van den haat in Europa. Daarmee is het gevonnisd.

ANTHONIE DONKER

Kroniek der beeldende kunsten

II
Renoir

Toen Renoir aan zijn slechte ervaringen lucht gaf over het schilderen in het volle buitenlicht, het ideaal van talrijke te laat geboren impressionisten en de toevlucht voor duizenden schilders van het schilderachtige geval, toen raakte hij meteen aan een belangrijke ervaring voor de kunst. Zijn ervaring was, dat het licht buiten te veel afleidende macht over het werk krijgt; de schilder let daardoor minder op de compositie, ziet niet wat hij doet, is nooit zeker van zijn resultaat. In een kamer werkt de kleur van het buiten voltooide werk noodzakelijk anders en valt dan vaak tegen (zie Vollard, o.a. blz. 135, 136). Renoir had recht van spreken; hij schilderde vrij veel buiten en heeft het nooit geheel kunnen nalaten.

Het belangrijke van zijn ervaring was, dat hij daarmede in zich zelf toch de waarde van het plein-airisme overwonnen had en reeds de terugkeer naar het atelier, van de kunst der anti-impressionisten en der tegenwoordige schilderkunst, voorspelde. Figuren als Renoir ontsnappen inderdaad aan de impressionistische formule. In alle handboeken over kunst is zijn naam met de impressionistische beweging noodzakelijk verbonden. Maar een verder gaande studie van de 19de eeuwsche schilderkunst zal veel op dit punt moeten herzien en zeker de hoofdfiguren moeten onttrekken aan de al te formeele indeeling, waartoe men onwillekeurig vervallen is. Er is trouwens nog een ander argument tegen het impressionistische etiket voor figuren als Renoir en Degas bv. Renoir heeft altijd naar beeldhouwkunst verlangd en is er later ook inderdaad toe overgegaan. Zijn hart

ging uit naar de kathedralen en naar de vreugden van het oude middeleeuwsche ambacht. Ook Degas heeft, zooals bekend, aan sterke beeldhouwkundige neigingen toegegeven.

Het is onjuist deze beeldhouwkunst van schilders als een aanvullende nevenliefhebberij te zien. In het verband van hun denken en voelen krijgt het beeldhouwen, zeker bij Renoir, de waarde van een machtig verlangen naar den statistischen ruimtelijken vorm. Het is niet voldoende te weten, dat deze schilders, 'ook' hebben gebeeldhouwd. Het beteekende een innerlijke correctie op het karakter van een deel der toen heerschende schilderkunst. In hun beeldhouwkunstige verlangens werd reeds openbaar een *vorm-verlangen*, dat later de aan de impressionisten vijandige reactie ten grondslag zou trekken. Dit vorm-verlangen is door de modernen zoo sterk geaccentueerd, tegenover de impressionistische vluchtige aanduidende toets, dat al te zeer is voorbijgezien, hoe de hoofdfiguren der 19de eeuwsche Fransche schilderkunst in wezen het etiket impressionisme niet geheel dekten en de kentering reeds zelf hadden aangegeven. Zij waren grooter dan de beweging, waaraan hun namen verbonden zijn.

De overzichtelijke tentoonstelling, die tot in November van dit jaar (1933) te Parijs in de zalen van de Orangerie werd gehouden van het werk van Renoir, gaf deze overwegingen in belangrijke mate steun. Wie billijk wil zijn, zal de geschiedenis der kentering in de kunsten tegen het einde der vorige eeuw niet meer simplistisch moeten opstellen als een strijd van twee absoluut gescheiden kampen. Het historische beeld zal natuurlijker en begrijpelijker worden, indien in de kentering tevens de grootste figuren van het impressionisme kunnen worden betrokken, als latente dragers van die kentering. Daarmede daalt dan eenigszins de waarde van de qualificatie 'impressionist', maar de geniale representanten komen er boven uit, komen ook dichter bij ons te staan dan wij vroeger meenden te weten. Bij Renoir treft vooral het nooit vermoeide zoeken en de drang naar een bevrediging van zijn diepere kunstverlangens, waaraan zijn werk, voor hem zelf althans, tot ongeveer 1883 niet geheel had beantwoord. Het treft dikwijls in karakteristieken over Renoir, dat de nadruk wordt gelegd op het gemak en de lichtheid waarmede hij gewerkt heeft. Zijn schilderkunst heet vaak een spel, een lichte genieting, een blijdschap, die begint en eindigt met het maken van iets, dat

prettig is om naar te kijken. Dat is ten deele juist. Als ik lees, dat Renoir in een tijd waarin iedereen Wagneriaan was, de moed had na 3 dagen Baireuth beu te zijn van Wagner en zijn muziek en (gelijk de Stendhal) een uitgesproken voorkeur bezat voor de Italiaansche muziek en voor een ‘petit air de Couperin ou de Grétry, n'importe quoi, de la vieille musique française’, dan klopt dat met den meester van verrukkelijke doekjes ‘zonder gedachte’. Geschilderd om het spel der schilderkunst te spelen, zooals de strijkers van een strijkkwartet de muziek spelen om ze te doen klinken.

Hier is geen sprake van de opvatting, dat de klank of de kleur feitelijk iets anders, iets dat er ‘achter’ staat of ligt, zou vertegenwoordigen. Hier is geen symbolische duiding, maar een aanvaarden van de klank en kleur als een diepzinnigheid op zich zelf, diepzinnig genoeg om er nog niet iets bij of achter te moeten denken.

Zoo bewonderde Renoir in het bekende schilderij la Source van Ingres, de prachtige afwezigheid van gedachten in het gelaat van het naakte meisje.

Deze zienswijze is zeldzaam door eenvoud. Ze kan het leven goddelijk ongekweld zien; doch het sublieme grenst hier tevens onmiddellijk aan het platte, zinnelijke, triviale genieten. Veel hangt af van de welgemaaktheid van het ziende oog. De diepzinnigheid ligt hier in de verbinding van de dingen der wereld met een tot het goddelijke in staat zijnd oog. Uit deze verbinding vloeit de verschijning voort. De verschijning getuigt dan van het één zoowel als van het ander, van *de wereld* en van *het goddelijk oog*. De ‘afwezigheid van gedachte’ is dan niet een leegte. Integendeel; tot nu toe is aan iedere wetenschappelijke analyse het wonder ontsnapt van de aldus ontstane verschijning, die op inderdaad on-omschrijfbare wijze iets van het wezen der dingen, door middel van de verbinding van ‘oog’ en ‘wereld’, onthult.

De zich in het woord concentreerende geest beweegt zich in zijn vlucht van het levensbeeld af, om er toch telkens, uit nood toe gedwongen, tot terug te keeren. De schilderkunst, na Renoir, heeft een dergelijke gang van zaken getoond. Ze heeft zich van het directe levensbeeld af bewogen en in menig opzicht de zich in het woord concentreerende geest op een daaraan evenwijdig plan gevolgd. Dat wil zeggen: de schilderkunst is toen op

haar wijze geometrisch geworden en bijna abstract (abstract en geometrisch vallen niet samen). Maar telkens weer is het levensbeeld, die felle vijand der puristen, de schilderkunst komen verleiden. De zoogenaamde absolute schilderkunst (Mondrian cs.) is haar uiterste geworden. Daarin is een volheid van geest gevaren, voorzoover dan een schilderkunst zulk een volheid op geconcentreerde wijze kan dragen. En meteen is daarin de onomschrijfbare wijze van onthulling geheel openbaar geworden, er is n.l. niets meer in te omschrijven; het on-omschrijfbare vervult het. Maar wie dit zoo ziet, komt tevens tot de ervaring, dat de verbinding van 'oog' en 'wereld' daarin weggevallen is. De absolute schilder ziet nog slechts omhoog; hij is in zekeren zin door den hemel zoodanig gegrepen, dat zijn oog de aarde nauwelijks meer kent.

Er heeft dus een ont-trekking plaats gehad van krachten. Te absolute geestelijke instelling heft de kunst op, hetgeen bij tijden zeer heilzaam kan zijn. Wij, die groot zijn gebracht met de cubistische en neoplastische werkingen in de schilderkunst, al dan niet uit de verte verbonden met een beeld van het leven, krijgen nu van de wereld van Renoir de indruk, dat zijn geestelijke natuurlijkheid in werkelijkheid nog niet onder doet voor het geestelijke in het streven der nieuwe schilderkunst.

De 'afwezigheid van gedachte' is niet de afwezigheid van het wonder. En, zooals wij zagen, de aanwezigheid van gedachte kan een onttrekken van krachten veroorzaken, waarin het evenwicht, het verband met de wereld, verbroken wordt.

De wereld van de schilderkunst van Renoir was een wereld van licht, vrouwen, kinderen, bloemen en vruchten.

Het was in hooge mate de wereld van de zinnelijke genieting. Maar dan de wereld vóór de zondeval of tenminste een wereld waarin Eva straffeloos Adam van de vruchten kan doen eten. Een wereld zonder den geesel Gods; maar niet zonder goddelijkheid.

De eerbiedigheid van Renoir voor de gaven der aarde adelde zijn hartstochtelijkheid, zijn opwinding. Hij zelf had het overvloedige in zich van alle geniale naturen; hij had een weelde van driften in zich en hij zag daardoor de aequivalente weelden der schepping. Maar niemand, die zijn werk goed in zich op genomen heeft, zal daarin een zwelgen of een gulzigheid ont-

dekken; hij had het bedwelmende niet, maar de ordening en het heldere in zijn oogen. Bij alle vervoerende heerlijkheid van de volle vormen der vrouwen; de teederheid van de licht absorbeerende huid; de zachte wangen der perzikken; bij al die zonnige geneugten bezat zijn schildersdrift het vonkje der goddelijke oogen, dat de vervoeringen tot betooveringen maakt; hetgeen iets anders is dan dronkenschap.

Ik kan me nu zoo goed begrijpen zijn oordeel over Vincent van Gogh: '....sa toile n'est pas caressée amoureusement du pinceau....' 'Caressée amoureusement', dat heeft Renoir inderdaad gedaan. Het is niet voldoende zijn kleur te zien; essentieel deel van de genieting is de wijze waarop hij de verf heeft gebracht op het doek. Hij was een van die zeldzame groote verliefden der schilderkunst. Hij ging er mee om als met een vrouw, waarin hij zichzelf verloor om er zich zelf telkens weer in te hervinden en te vernieuwen. Dit te zien, was een van de boeiendste ervaringen der tentoonstelling.

Renoir heeft zijn metier nooit tot een industrie doen worden. Hij heeft ontzaglijk veel geschilderd en wij weten, dat niet alles van eerste kracht was. Maar in die overvloed was toch meer de geniale strooming, dan de industrie. Het bewijs daarvoor is zijn onrust.

Omstreeks 1883 (het sterfjaar van Manet), toen hij een rijp man was, is hij gaan zoeken, bij Ingres, bij Raphael in Italië, bij de Pompeiaansche schilderingen. Voor de kunsthandel heeft veel van zijn later werk ingeboet aan waarde. Inderdaad zijn kleurveranderingen opgetreden, die, afgezien van de oorzaak daarvan, menig vroeger werk verkieslijk doen zijn. Maar er is voor iemand die zijn oeuvre als een geheel ziet en de essentie van zijn werk, als de diepzinnigheid van het goddelijke lichte zien der wereld heeft ervaren, toch een reden hem juist om die late onrust hooger en dieper te schatten dan men gewoonlijk doet. De wereld is altijd gauw geneigd het fabeltje van den lichten blijden schilder te gelooven als een almaardoor geven uit een boordevol gistend vat. Naar mijn overtuiging kwam zijn diepere natuur juist in het zoeken naar voren. Het deed zich gelden als de onrust van een latente wending. Zonder precies te weten door welke oorzaak, wordt de heerlijke droom telkens verstoord. Er gaat iets gaafs van vroeger mee verloren; er breekt iets in de

zuiverheid. Voor de menigte gaat er iets teloor. Maar het menschelijk levende geweten is gered.

Renoir is zijn eigen slaaf niet geworden. Zoodra hij in zijn impasse geraakt, wordt hij behoed voor den formalistischen dood van zijn werk.

Zoo gezien kan die latere periode niet gemist worden in zijn werk. Hij is er ons dierbaarder om. Een mensch die tot het laatste den moed heeft zijn met succes bevrachte vormen te breken, de gevaren van de verandering aandurft en veel op spel zet, komt de levenswaarheid dichter nabij dan de behoedzame waker over zijn eigen vorm-behoud.

Die verandering na 1883 is trouwens zeer geleidelijk gekomen. Als een oud hoogtepunt geldt het doek 'la Loge' uit 1874, inderdaad klassiek in elk opzicht. Maar is er een wezenlijk verschil tusschen een in datzelfde jaar geschilderd vrouwekopje en het twintig jaar later ontstaan vrouwekopje van ongeveer gelijke maten? Wellicht geven dergelijke meer argeloos nog opgezette portretjes beter aan wat Renoir in wezen bedoelde en vermocht.

Beide doekjes zijn onvergelijkelijk teeder van toets, maar tegelijk aarzelloos en daardoor sterk. De verf is zeer dun opgebracht en toch maakt alles een indruk van groote doorwerktheid, zooals men zich die alleen van Corot of Fantin Latour (doch bij Fantin iets minder vrij en schoolscher) herinnert. Het geheim van de bekoring is de qualiteit van het teerbloeiende roze en de lichte groenige en blauwige tinten, alles heel blank gehouden, met een geraffineerd gebruik van een uiterst kleine hoeveelheid diepdonker (van wimpers, sieraad e.d.). De wijze waarop de oogen in die portretjes geschilderd zijn, is moeilijk te omschrijven. Ze zijn niet aangeduid, maar even volledig als het oog bij een Clouet of Corneille de Lyon. Alleen is de vochtigheid der oogen en de harmonie van tinten van iris, oogwit en gelaat, het nieuwe en persoonlijke in deze portretjes, waardoor hun eenvoud de sfeer van het ondoorgrondelijke krijgt. Zoo zijn de oogen van Renoir geweest.

Renoir behoefde niet altijd de volle inzet van zijn kunde te geven (zooals in la Loge), om zijn hoogere qualiteiten te openbaren. Zoo is voor mij de moeder en kind (uit de verzameling Chester Beatty te Londen - 1886) niet het opvallendste van zijn werken, maar een van de innigste. Het heeft een Raphael-

achtige gesloten arabesk in de compositie der volumina en een fijne precisie van toets, die hier niet sterk maar trillend is. Het is een poëem van geluk in lichte kleur-tinten. Het gaat het buitenlicht te boven. Deze pastel-achtige tinten, die een klein gratieus zomerfresco suggereeren, geven de geluksdroom van het licht, gaaf als een vrucht van zon en aarde; een wederkeerigheid van geven en nemen. Een kringloop, die naar vorm en geest uitgang en terugkeer vindt in het moedermotief.

Zoo bleek Renoir tenslotte de meerdere van Manet, nu met een jaar tusschenruimte beide meesters in dezelfde zalen zijn tentoongesteld.

Deze meerderheid is minder het meesterschap, de beheersching der middelen geweest, die een schakeering verschilde, dan het innerlijk dichterschap.

Er zijn doeken van Manet, die den minnaar der schilderkunst zich durend zal herinneren; maar zijn oeuvre, als een geheel overzien, mist die ondergrond van breedere beweeglijkheid en ruimte, die altijd even prikkelende, mousseerende bewogenheid, waar Renoir zijn triviale misgrepen, maar ook zijn goddelijke verdichtingen van het levensbeeld aan te danken heeft. In Manet zit altijd nog iets van de zorg voor zijn figuur; zijn vrouweportretten en zijn stillevens zijn altijd een tikje ‘du monde’. Maar Renoir is daar geheel los van. Zijn bewondering voor Manet was critisch gestemd. Hij zag toch altijd le bourgeois parisien in Manet en die uitspraak stemt overeen met de indrukken van 1932, toen Manet voor goede kenners een streepje beneden de verwachting bleef.

* * *

Er is geen beter kader om Renoir te zien dan Parijs.

De verplaatsbaarheid van de schilderijkunst en de theorie, dat het schilderij op zichzelf drager is van eeuwigheidswaarden, in welke omstandigheden dan ook, weerspreken die ervaring niet.

Mijn ervaring is, dat de vrije schilderijkunst toch nooit zóó vrij is geworden, dat haar uitkomsten ongevoelig bleken voor de levens-sfeer van bepaalde steden of landschappen der aarde. Natuurlijk niet in dien zin, dat wij niet tot Memling in Amsterdam zouden kunnen komen, noch tot Fra Angelico in het Louvre.

Maar er schijnt toch een bepaalde affiniteit te bestaan tusschen het kunstwerk en de plaats waar het kunstwerk ontstond. De blauwe kroning van Maria van Fra Angelico in het Louvre geeft een indruk, die ge met moeite in Parijs gaaf kunt bewaren. Maar wie zal zich, zelfs na jaren, niet gemakkelijk de indrukken herinneren van diens leven en werken in het klooster van San Marco in Firenze, waar omgeving en werk inéénvloeien in de herinnering tot een onverbrekelijk samenstel van stadsbeeld, gebouw, kloostertuin en kunstwerk.

Zoo ook is het met Breitner en Amsterdam. Een schilder legt niet alleen beslag op ons kijken, maar heeft tot op zekere hoogte zijn werk aan een omgeving verbonden. Over en weer leven zij voortaan van elkander. Zoo is het met Renoir en Frankrijk. Renoir in Amsterdam is noodzakelijk iets anders. Zijn aesthetische qualiteiten veranderen natuurlijk niet; maar voor ons, beschouwers en genieters, houdt Renoir in Amsterdam bij zich zelf op[1]; hij - of liever zijn werk - zet zich niet voort als wij het Hollandsche leven in gaan. En omgekeerd, de stad stimuleert door zijn sfeer niet het werk. En dat is in Frankrijk met Renoir anders. Zijn werk houdt innig verband met het Fransche leven.

Als wij weer buiten staan, op de blanke terrassen aan de zilvergrijze vlakte van de Place de la Concorde, na een stille ochtend in de hooge zalen van de Orangerie, dan heeft Renoir bezit genomen van onze oogen. Wij verliezen het internationale van Parijs en hervinden door hem wat er Fransch is, in de menschen en in het leven.

Het kruimelige lilliputtafeltje in het kleine smalle eethuisje, waar wij knie aan knie gezelligheid en spijziging zoeken; het ingesnoerde toefje zwakgeurige viooltjes, door een vrouw meegebracht en onmiddellijk door den garçon in een fonkelend vaasje gezet; het stille spel der verliefden van enkele uren en de nerveuze beweeglijkheid van de gebaren der haastigen en de vermoeide gratie der achteloos met den stroom meevarenden; de 18de eeuwsche sierlijkheid van het witte Sévresherderinnetje op den schoorsteen; de los-harige stoffige spinnende poes op het

1) In dit verband is het niet onaardig te herinneren aan de reizen van *Renoir*, naar Spanje, Italië, Nederland, enz. Renoir zag andere landen moeilijk; hij kon niet reizen. Behalve van de musea had hij van Spanje, Florence enz. weinig goeds te vertellen.

rood-pluche bankje bij Madame de caissiére; de geordende weel-de van de tafel met muskaatdruiven, sinaasappelen, perzikken en abrikozen. Het gewemel van menschen in een buitentuin, die als een groote kamer is, mooi van bloemen en schaduw- en zonneplekken; de onnavolgbare miniatuur kermissen; de met niets tot fleurige tentjes van jolijt omgetooverde cafeetjes ‘met bal’. Al deze kleine, mousseerende en geurige details van het Fransche leven, die ons dieper bijblijven en die wij inniger liefhebben dan het Frankrijk der paleizen van Versailles en het graf van Napoleon, ze zijn de details tevens van het werk van Renoir.

Zoo zet Renoir zich nog altijd voort in het leven van den Franschen burger.

Toen Renoir stierf was het de rumoerige tijd (1919), waarin de effecten van de Parijsche-ismen stegen en l'art vivant het monopolie scheen te zijn van fauvisme, cubisme, enz. Niemand had er oogen voor om Renoir in zijn ware afmetingen te zien. Hij was een naam met een oud succes, het succes werd nagepraat en menigeen vereenzelvigde stilzwijgend reeds zijn eigenlijke waarde met de minder goede indrukken van de laatste jaren, waarin de over-roode naaktfiguren domineerden. Nu langzamerhand de -ismen aan opwindende werking verloren hebben, nu tal van Parijsche figuren reeds zich zelf naarstig copieeren en het gerucht der bloeiende jaren in een stillere zône schijnt te komen, nu is de mogelijkheid van zijn werk te kunnen overzien, buiten de kunstpolitiek van zijn tijdgenooten en vrij van de sfeer van roem zijner dagen, een licht en zorgeloos geluk geworden.

A.M. HAMMACHER

Kroniek der Fransche letteren

Drôle de Voyage van Drieu la Rochelle is min of meer een vervolg op *l'Homme couvert de Femmes* van vele jaren geleden; dat wil zeggen dat de hoofdpersoon Gille heet, en dat deze naam in beide gevallen een soort autorisatie is om het boek als een zelfportret te beschouwen. Die autorisatie vindt men, als men zich veiliger voelt bij den steun van documenten, in een passage van de essay-verzameling *Le Jeune Européen*. Drieu la Rochelle heeft door zijn tusschenliggende romans nooit bewezen dat hij als romancier gelijkwaardig is aan wat hij beteekent als essayist; en ook met deze laatste roman niet. Men kan naar overeenkomst van eigenschappen bij den romancier en den essayist zoeken, als men wil, naar gelijkheid van preoccupatie niet. Zijn belangstelling als essayist is meer politiek dan litterair, en zijn beste stukken zijn over het verval van een cultuur, het einde van de betrekkingen tusschen het individu en de cultuur waarin wij leven. Zijn romans hebben daarnaast het karakter van bagatellen en ook nergens de pretentie van iets anders te zijn trouwens; en de personnages zijn van een samenleving zonder houvast wel de halfslachtigste representanten, met een soort wrevelige mondaniteit belicht, gedeeltelijk scherp maar toch altijd met duistere plekken. Ook het zelfportret Gille mist volkomen heldere contouren, maar hier zijn ook de lacunes onmiskenbaar authentiek. En zoo is dan deze Gille, die met eenig zelfbeklag maar prompte zelfkritiek geteekend is, nog het belangrijkste personnage van de romans van Drieu la Rochelle geworden; ook in *Une Femme à sa Fenêtre*, waar hij bij uitzondering met personen van een grootere beteekenis werkt, is de tweede plansfiguur Rico Santorini, die aan Gille verwant is, scherper, en in laatste instantie zelfs dramatischer gezien, dan de ‘held’ Michel Boutros, de revolutionnair die zeker hier en daar de woordvoerder van den

essayist Drieu is in deze liefdeshistorie en trouwens zooals men verwachten kon, zijn emplooi van revolutionnair weer verduistert met een oratorisch-poëtische visie en een vrij défaitistische houding ten opzichte van de revolutie.

Drôle de Voyage lijkt meer op een afgeronde roman dan het al te subjectieve *L'Homme couvert de Femmes*, dat het geval en de betrokken personnages nonchalant maar ook lyrisch behandelde; ditmaal is de roman meer uitgesproken satirisch ten opzichte van de andere personnages en meer uitgesproken ironisch ten opzichte van Gille. Hij gaat dan in dit boekje op bruidsvaart, Gille die nu vijf en dertig is, en, moeten wij het gezichtspunt van den auteur als het juiste aannemen, nog steeds op zoek naar de eene en unieke verbintenis. Er is geen sprake van dat de auteur ons omtrent de intenties van Gille iets wijs zou willen maken; de lezer wordt alleen maar voor de keuze gesteld Gille sociaal te zien of lyrisch, volgens het spoor dat hij in de realiteit achterlaat of volgens die sleutel van het 'werkelijke motief", waarmee iemand zich de mogelijkheid opent tot zelfrechtvaardiging, of zelfbeklag; in werkelijkheid hebben de reëelste handelingen van de vijf en dertig-jarige Gille in betrekking tot andere menschen maar weinig meer te maken met dit 'eigenlijke motief' van zijn drôle de voyage in het leven, en het verlangen naar een durende verbintenis uit zich slechts in een chimeriek gebaar naar een onmogelijke oplossing, terwijl het bewustzijn van die onmogelijkheid zelfs nooit volledig verdween. Overigens, waar het schrijverschap van Drieu in de eerste plaats intelligentie is, is het den lezer niet gegeven om slimmer te zijn dan de auteur in deze materie en men heeft zich dus slechts neer te leggen bij de ontdekking van Gille (nadat hij, aarzelend verloofde van het onontwaakte jonge meisje, op een veel concretere wijze aan haar moeder het hof heeft gemaakt): dat hij zonder twijfel maar een 'personnage de comédie' is. Drieu schrijft over zijn hoofdpersoon Gille eigenlijk voortdurend met het accent van de Ik-toon, zoodat zijn spot hem tot in de onverdachtste schuilhoeken van zijn wezen volgt maar tegelijk de behagelijkheid van alle zelf-ironie heeft. Daarbij komt dan nog dat hij om het uiterlijk van Gille en zijn reacties naar buiten toe te noteeren, volledig de sensibiliteit van zijn vrouwelijke personnages adopteert, wat op een nogal nonchalante en niet onvermakelijke wijze het effect van het abstract

ontleede ‘portret van een libertijn’ weer te niet doet. Om het satyriek mondaine tableau (met voor de helft engelsche modellen trouwens), waaruit alleen door de kritische instelling van den schrijver iets als een wrijving van levenshoudingen ontstaat, zou men dit verhaal met het werk van Huxley kunnen vergelijken, wanneer Drieu niet een eigenmachtiger intelligentie en deze vaag-sensueele grilligheid van stijl bezat. Aan deze combinatie van gevoelig registreeren, die aan de vrouwelijke zienswijze zooveel recht laat wedervaren (wanneer de vrouwen in het verhaal tenminste alleen op hun voelhorens en instincten van zelfbehoud, en niet op hun sociale ambities afgaan), en puur-intellectueel verantwoorde ironie, dankt men de suggesties die toch soms verder reiken dan de mondaine en galante psychologie die voor den gang van het verhaal noodig is. Psychologie die ten eenenmale op de mensch als kuddedier is ingesteld (voor een gevoelspsycholoog zou er trouwens werkelijk aan deze personnages niet genoeg te halen zijn); Beatrix is *het* jonge meisje en tegelijk het rijke jonge meisje, haar moeder een snob die ergens nog iets van slecht erkende instinctieve vitaliteit aan haar Joodsche ras dankt, la Renaude, Gille's maîtresse in het voorbijgaan, een enkelillustratief mondain erotisch geval. Voor Gille zelf telt het geld van Beatrix positief en negatief mee, het trekt hem aan omdat het hem een sociale schuilplaats voor zijn a-sociale gevoelsonzekerheid zou bezorgen, maar het stoot hem ook af, moeten wij op de voorlaatste bladzijde ineens wat overhaast nog gelooven, om het milieu waaraan het Beatrix vastklinkt. Vóór dat slot zagen wij echter vooral een voor jongemeisjes-opvoeding ongeschikte en voor de charme van Beatrix niet zeer gevoelige Gille die zich met koppigheid aan een soort absolutistische droom vastklampt juist in deze vaagheid. Het is niettemin de onmaatschappelijkheid van Gille, die niet ligt in zijn libertinage maar in de wrevel waarmee hij die bedrijft, die aan het verhaal zijn soms nauwelijks meer ironische maar werkelijk komische noot geeft. De reis van Gille als verloofde naar het Spaansche stationnetje waar Beatrix hem wacht, is (ondanks alle bitterheid etc. die wij er op commando bij kunnen denken, in *L'Homme couvert de Femmes* trouwens nog min of meer bij moèsten denken) geestig genoeg om onze vroolijkheid te wekken, onverwacht effect van intellectualiteit.

Drôle de Voyage, gegeven dat het van een auteur van de intelligentie en gaven van Drieu la Rochelle komt, wordt dan ook alleen gered doordat het nergens op tragiek toespeelt. Het is niets meer dan littérature galante (in den franschen zin, dus nog lang niet 'erotische' litteratuur), met penetrantie en een onmiskenbaar beeldend vermogen als het ware op den koop toe daarbij. De bladzijden in de eerste hoofdstukken over het landhuis der Cahens en zijn omgeving zijn meer van den beeldenden essayist Drieu dan van den romancier; een plastische stijl die door een cerebraal dringen naar een beteekenis onrustig wordt gemaakt; zoo is er in zijn portretten (ook in twee onlangs in tijdschriften verschenen verhalen) soms een zekere laatdunkende kortaf-heid die de personnages naar den rommelzolder schijnt te verwijzen waar dèze personnages zeker hooren. Alleen, terwijl zijn schrijfwijze heen en weer gaat tusschen psychologisch noteeren en moralistisch situeeren, bleven zijn romans altijd beneden zijn geestelijke disponibiliteit. Een lyrische auteursmonoloog vormt dan het trait-d'-union van het bizondere naar het algemeene, zonder dat het belang van het thema dat schijnt te eischen.

Is het moeilijk om *Drôle de Voyage* ten opzichte van de schrijversqualiteiten van Drieu au sérieux te nemen (hoewel het toch alleen daardoor aan de klasse van de onderhoudende romannetjes ontkomt), voor de plaats die hij op het oogenblik inneemt is het niet geheel zonder beteekenis. Zoolang de massakunst nog geen meesterwerken heeft opgeleverd, kunnen wij rustig aannemen dat het individualisme in de litteratuur vooralsnog onvervangbaar is, al verandert het van vorm. Maar dat het bovendien een andere plaats zoekt, met nieuwe middelen werkt om zich te handhaven of zelfs maar te laten hooren, is duidelijk. En zoo is het ook al niet juist meer - wat tot voor enkele jaren een zekerheid scheen - om te gelooven dat in het défaitisme van na den oorlog het individualisme den vorm voor zijn zwanenzang gevonden had. Er is intusschen ook een generatie volwassen geworden voor welke de na-oorlogsperiode maar een kinderherinnering, en niet méér een einde dan de revoluties van nu beteekende; die in de revolutionnaire of voor-revolutionnaire toestand van dit oogenblik al naar het temperament òf een begin ziet, òf een laatste stuiptrekking van een cultuur, waarvan de

oorlog op twee na de laatste en de na-oorlogsmentaliteit de voorlaatste stuiptrekkingen waren. Deze generatie is nog te jong om al een beslissend talent te hebben voortgebracht, maar ook onder de iets ouderen zijn de twee geestesgesteldheden herkenbaar. André Malraux, ongetwijfeld de belangrijkste en begaafste onder de jongere fransche schrijvers (zij die vlak na de oorlog volwassen waren), is cultureel gesproken een figuur van de overgang. Drieu la Rochelle, tot de generatie hoorend die van school naar het front, en pas daarna in het gewone leven kwam, vertegenwoordigt een einde. Men kan het toeval van jaartallen, dat toch ook niet voor alle leeftijdgenooten opgaat, verder terzijde laten; het is genoeg dat beiden zich met deze problemen bezig houden, en interessant is het te weten in hoeverre zij bewust deze figuren willen zijn.

Men kon indertijd bij *Le Jeune Européen* van Drieu denken dat het de laatste - bewust de laatste - formules vond voor een uitstervend individualisme, dat zich voor dit slot vereenzelvigde met een ook verdwijnende maatschappij waartegen het tot dusver, par définition, in opstand was geweest. In *La Condition Humaine* van Malraux vindt men een aanvaarding van de revolutionnaire overgang die naar een hoezeer dan ook onvoorspelbare nieuwe cultuur moet leiden, maar tegelijk daarmee nog een individualisme dat nog wanhopiger is dan dat van Drieu. Wanhopiger niet in principe, maar omdat het naar diepere lagen reikt. Hier kan men inderdaad symptomen gaan zoeken in titels, maar evenzeer in de onderwerpen. In *La Condition Humaine* worden dood en liefde en metaphysische wanhoop teruggebracht tot een formule van menschelijke eenzaamheid, in een sfeer (het tot mislukking gedoemde communistische verzet in Shanghai in 1927, door een groep intellectueelen tot stand gebracht) waarin de dood ongeveer nog de eenige mogelijke ervaring is. Tegenover deze roman kan men natuurlijk het laatste boekje van Drieu niet stellen: men moet dat doen met de essaybundel *Le Jeune Européen*, maar dat neemt niet weg dat *Drôle de Voyage*, hoezeer ook in opzet beneden de gaven van Drieu, als thema volstrekt niet onmogelijk lijkt voor de geesteshouding van den jongen Europeaan. De individueele eenzaamheid, erfdeel van de westersche cultuur, waaraan Malraux, de metamorphose van die cultuur beeldend, *opnieuw* een tragisch formaat geeft, uit zich bij Drieu,

die zich met het gedeelte van de civilisatie vereenzelvigt dat nu uitsterft, in de verbrokkelde vorm waarin hij haar na haar van zooveel voorouders overgeërfd te hebben, ervaart, half met het bloed en half cerebraal; in een speelsch, erotisch psychologisch geval, met een inslag van sociale satire.

Van voorouders gesproken, er is geen kwestie van dat Malraux in tegenstelling daarmee de waarlijk tragische stijl van zijn werk zou zijn gaan zoeken in de soort primitiviteit die op het oogenblik, ook in Frankrijk, zoo in de mode komt (Céline e.a.). Hij is wat verfijning van sensibiliteit en intellectueele intensiteit betreft evenzeer de telg van een lange reeks cultureele voorouders als Drieu; juist daarom is een vergelijking tusschen hun houdingen mogelijk, en kan men, ook de gedetermineerdheid door het talent in aanmerking genomen, zeggen dat zij, de een de overgang, de ander het einde, gekòzen hebben.

Het veel gedrevener talent van Malraux is, niettegenstaande een ongemeene intelligentie die hem schijnbaar tot essayist zou voorbeschikken, in de eerste plaats een romancierstalent. *La Condition Humaine*, spelend in het kader van zijn eerste roman, *Les Conquérants*, maar oneindig rijker van stof, en met een grondthema dat zich eerder bij *La Voie Royale* aansluit, omvat een wereld die onherroepelijk het stempel van zijn persoonlijkheid draagt. Dit, veel meer dan het feit dat het gebeuren een collectieve actie behandelt, is oorzaak van het ontbreken van één hoofdpersoon; alle voornaamste personnages weerkaatsen de belichting waaronder Malraux het leven ziet, hoewel zonder eenige programmatische indeeling, en natuurlijk zonder een zweem van symboliek. Dit samengaan van gecompliceerde objectiveering en subjectieve doordringendheid is, puur technisch gesproken, een van de kenmerken van den roman van groot formaat. De personen zijn, ondanks eenige verwantschap in de intensiteit van hun lot door de gebeurtenissen die hen samenbrengen, volkomen gedifferentieerd van karakter en bestrijken alle een eigen terrein van emotie, en toch is er in dit reëele kader één gevoel dat eenigszins anders dan reëel wordt aangebracht, al was het alleen al omdat het ononderbroken is aangehouden, dat van de menschelijke eenzaamheid. Daarnaast de strijd om menschelijke waardigheid en de tot échec gedoemde actie.

Er is missc hien een al te nauw verband tusschen zijn persona-

ges en zijn intelligentie, zoodat zij zonder onderscheid min of meer deel hebben aan zijn eigen luciditeit en gave van formuleeren. Niettemin zijn Malraux's vertellersgaven frappant genoeg om ook wie aan zijn wereld vreemd blijven, te boeien, - voor wie echter zijn visie op waarde schat, schakelt zij zich voor den heelen duur van het lezen onvoorwaardelijk in: deze ondergrondsche continuiteit, die men ondanks een bewegelijke composite niet over het hoofd kan zien, is een ander kenteeken van den romancier bij uitstek. Juist dit soort roman kan zooveel ‘ideeën’ en ‘thema's’ bevatten als men wil, zonder dat het bewustzijn dat men met een in zichzelf besloten wereld te doen heeft, er schade door lijdt.

De vertelwijze van Malraux werkt met een minimum van enkel-litteraire overredingskracht, maar met een maximum van geladenheid. Bij een zoo intellectueel verantwoord oeuvre treft telkens weer het geschakeerde weergeven van de physieke gewaarwording, maar meer dan dat de manier waarop deze weergave soms een abstracte metaphysische beteekenis krijgt; zoo de opium van Gisors, de moord door Tschen, of in *La Voie Royale* de dood van Perken. De werkelijke overredingskracht van Malraux' stijl ligt in de luciditeit tegen een achtergrond van catastrophe en emotie, en de penetrantie van zijn formules, die nergens de tragiek die zij bedoelen samen te vatten, uit pure koelbloedigheid te niet doen. Malraux' fantasie, waarnaast onmiddellijk zijn humor ligt, wordt in *La Condition Humaine* voornamelijk in het personnage van een mythomaan belichaamd; verder in een lichtval en schaduw-val die hem geheel eigen zijn.

Als portret van een libertijn vertoont Gille uit *Drôle de Voyage* duidelijke verschilpunten met afbeeldingen van hetzelfde ‘eeuwige’ type uit vorige tijdperken. De twintigste-eeuwsche litteratuur kenmerkt zich op alle gebieden door het feit dat een romancier geen helden meer heeft; en tusschen Valmont uit de *Liaisons Dangereuses* en Gille ligt de étape van den romantischen Don Juan, maar ook die was nog een held en Gille is het niet. Ten eerste is het nog wel mogelijk om als slachtoffer van eigen volmaaktheidsverlangen heroïsch te zijn, maar veel moeilijker wanneer men met ditzelfde verlangen tevens slachtoffer is van een zoo gecompliceerd samenstel van maatschappelijke ver-

lokkingen en maatschappelijke tegenzin. Daar komt dan nog een zelfkennis bij die het heele karakter in de erotische aangelegenheden betrekt; naast de ontmoeting van de duif (want het jongemeisje is met een modern vernisje niet zooveel minder ongevormd en 'nog slapend' als jongemeisjes in deze constellatie van oudsher plachten te zijn; alleen ontbreken haar op een nogal touchante manier de slagwoorden waarmee een achttiendeeeuwsche Cécile zich bewust maakte wat zij prijs gaf, deugd bijvoorbeeld, of reinheid) - van de duif en den jager ziet men hier vooral ook nog een psychologisch ongewapende Beatrix die voor alle raffinementen van het landerige humeur van een aan meer erotische vlotheid gewende Gille komt te staan. Voor haar speelt de heele schermutseling zich trouwens op het terrein van deze onbegrepen grilligheid af, want het blijft bij een verloving-in-den-waren-zin-des-woords. Men kan zich Valmont moeilijk in de rol van 'verloofde' denken; ook gaat wat hij aan vrouwelijks bekent niet verder dan de qualiteit van zijn jabots, terwijl in *Drôle de Voyage* de analyse van Drieu zich op haar scherpzinnigst kan betoonen bij de vrouwelijke plaagzucht en het vrouwelijk défaitisme van Gille. En het voornaamste verschil met den achttiende-eeuwschen Valmont: de tweespalt tusschen cerebraliteit en libertinage heeft vorderingen gemaakt. Gille vergeet met Beatrix een verhouding te krijgen en de twee beproefde taboes - het aureool van het jongemeisje voor den romanticus, en de rang van extra-glorieuze trophee die het jongemeisje voor den Valmont vertegenwoordigt - werken hier geen van beide. Maar meer dan als portrettist van den twintigste-eeuwschen libertijn in een bepaald milieu, is Drieu van belang als de essayist van dezen tijd die bij alle vermoeidheid, alle kritiek en alle verzadigdheid, de wereld waaraan hij zijn sensibiliteit en zijn kritische gave ontleent niet verloochenen wil voor een cultuur waarin die verfijningen niet meer bruikbaar zouden zijn.

Met *L'Indifférence Perdue* van Pierre Neyrac, waaromheen onmiddellijk bij het verschijnen een soort atmosfeer van 'sensationeele eersteling' gecreëerd is, komt men in de afdeeling litteratuur-gespeend-van-intellect. Dit dan nog altijd maar in zekeren zin, want indirect is het ook hier nog wel aanwezig, in de sporen van voorafgaande genres waarzonder dit boek niet

geschreven zou zijn, ondanks zijn al te nadrukkelijke claim van oorspronkelijkheid. Maar hoe dan ook, de intellectueele preoccupatie heeft hier afgedaan. Men heeft het om onnaspeurlijke redenen met de sensatie van het afgeloopen jaar, *Voyage au Bout de la Nuit* van Céline, vergeleken, misschien in de eerste plaats om een schuldig genoegen in het ontbreken van problemen. Niettemin, bij Céline *is* er een probleem; alleen is deze schrijver intellectueel zoo ongenuanceerd, dat het zich tot een kreet of een toon van een stem laat reduceeren. Het verhaal wordt verteld door een gerevolteerde, een dokter die in de oorlog op een onschadelijke manier ‘onwijs’ geworden is, die door Amerika en Afrika zwerft en weer terugkomt in Parijs om in het laatste hoofdstuk toeschouwer te zijn van een moord door een vrouw op zijn vriend gepleegd, 's nachts in een taxi. Het boek heeft zonder twijfel de kracht van een overtuiging; het heeft ook de fout van een redenaarseffect dat zijn doel mist. Het is zeshonderd bladzijden lang in een volkschen toon geschreven, met de ruwheid daarvan, maar ook met de defectueuze en hopeloos omslachtige syntaxis van het volk. De opstandigheid, eigenlijk meer nog de weerzin van Céline lijken zoo echt, en bovendien zoo gegrond, dat men in een korten roman ieder stijlprocédé aanvaard zou hebben. Bij de lengte die het boek heeft, is het misschien theoretisch nog verdedigbaar, maar in werkelijkheid zoo geforceerd dat ook de echtheid van den schrijver er betwijfelbaar door wordt. Het lijkt of Céline koppig en blindelings in een zelfbegoocheling geraakt is; zoekend naar een verteltoon die de weerzin en de wanhoop niet alleen zou weergeven maar zou *zijn*, en terechtkomend in een litteraire trucquage. Een onmiskenbaar plastisch talent, oogenblikken van verwoede zeggingskracht, elders weer opgeheven door dik-schilderachtige effecten en de gemakkelijkheid van een ongenuanceerde, egaal en breed uitgemeten platvloerschheid. Schadenfreude over eigen ontgoocheling en een picareske verschuiving van situaties en decors verdrinken in een stijl die rhetorisch wordt van eentonigheid. Triest einde van een verbittering die door de stof van het boek toch volkomen gerechtvaardigd wordt, van intransigante tegenzin in iedere manifestatie van het leven, want het leven laat toe dat de tegenwoordige mensch, die bovendien niet meer hopen kan, reddeloos en machteloos slachtoffer van de maatschappij is.

Van deze opstandigheid is bij Pierre Neyrac geen spoor. Geeft Céline nog de noodkreet van het individu (maar van het individu dat de grenzen van den massa-mensch al niet meer overschrijden kan), de roman van Neyrac is vol van de aanmatiging van ‘een individu’. Af en toe duikt er in de litteratuur een boek op dat de ‘herleving der zinnen’ viert, en het vermoeide intellect van de omstanders verbaast zich over zooveel kracht. In waarheid heeft Neyrac niets te zeggen, maar hij heeft inderdaad een aantal dingen te schrijven. Hij schrijft ze in een stijl die regelrecht van de surrealisten en hun voorvaders Rimbaud en Lautréamont komt, maar zijn talent in de beschrijving is reëel. Het is kennelijk de begoocheling van den auteur om te meenen dat er in en tusschen deze beschrijvingen een stem spreekt, een temperament zich laat kennen anders dan als een uitsluitend *verbaal* temperament. Men kan aannemen dat Neyrac zich werkelijk aan zijn eigen beeldenrijkdom bedrinkt, en denkt een soort epos van het vitale Ik geschreven te hebben. Een: ‘laten wij worden als de dieren en de planten want zij zijn de bevoorrechten van het leven’, en: ‘vatbaarheid voor leed beteekent bederf’. Daarbij deserteur, dus ook vijand van de maatschappij, maar uit naam van een individualisme dat zichzelf niet wil zijn en niets liever vraagt dan egoisme of egocentrie genoemd te worden: de bluf van de ‘laagheid’, eigenlijk al overbekend uit den tijd van het surrealisme. Het is deze ‘laagheid’ die de vergelijking met Céline in het leven geroepen heeft, maar aangezien zij daar toch voortdurend een reëele verontwaardiging uitdrukt, kan men beter een verwantschap zoeken met personnages uit een litteratuur die ook als stijl Neyrac beïnvloed heeft. Afgezien van het surrealisme, en in een geheel verschillende stijl, is er in de helden van Cendrars iets dat onder het vaak maar zeer defectueuze mom van avonturierschap eenzelfde mentaliteit vertegenwoordigt als de formule van Neyrac. Een tiental jaren tusschenruimte maakt daarbij weinig uit. Sinds Cendrars, met tusschenpoozen, maar op het oogenblik weer zeer sterk, is de halve bruut mode-artikel. Bruut niet in moreelen, maar in psychologischen zin: de intelligentie als middel van leven of uitdrukkingsmiddel is daarbij volkomen in discrediet.

Men behoudt uit *L'Indifférence Perdue* een beeld van Palestina dat Neyrac eigen is; er zijn bladzijden waarin de barokke beelden-

rijkdom een poëtische bekoring heeft die gemakkelijk boeit, maar niet lang genoeg, tengevolge van het geforceerde aanhouden van één snaar, één thema. Dit boek zou bovendien zichzelf niet zijn zonder de onvermijdelijke toepassing van den onderbewusten gedachtenstroom. Het is een techniek als een andere, en men kan hem bij de surrealisten terugzoeken. Men laat een logisch begonnen gedachtengang systematisch altijd iets verder doorloopen dan voor de gedachteninhoud noodzakelijk was, en men vertaalt, als men een visueele aanleg heeft, dien laatsten aanhang in een beeld. Voor de psychologische beteekenis die het onderbewuste motief hebben kan, is er bij Neyrac geen plaats; het is jammer dat hij aan het proza der zintuigen dat hij had kunnen schrijven, de beteekenis van een roman wil geven. Ook de roman die op het exploreeren van het onderbewustzijn gericht wordt, blijft de vorm voor wie iets te vertellen heeft. Maar Neyrac beschikt in geen enkel opzicht over de stof voor een roman en hij zou, als zijn surrealistisch atavisme hem niet genoeg verklaarde, ook van Joyce slechts een zeer onvoldoende leerling kunnen zijn.

ELISABETH DE ROOS

Musicalia

II
Handel's 'Giulio Cesare'

Men kent de trieste weeklachten over den toestand, waarin de muziekdramatische kunst ten onzent verkeert: een onderwerp, in alle mineurtoonsoorten bezongen. Des te meer verheugt het, nu eens vreugdiger klanken te kunnen aanheffen. Want niet slechts voor den liefhebber, ook voor den musicoloog schijnen werkelijk betere tijden aan te breken: immers werden kort na elkaar twee ons nog zoo goed als onbekende werken vertoond. De Wagnervereeniging gaf een sublieme voorstelling van Lully's 'Acis et Galatée' - waarop wij eerlang nog hopen terug te komen; - terwijl Handel's Julius Caesar werd opgevoerd door de 'Opera Studio in Nederland' - de pas opgerichte vereeniging van uitgeweken Duitsche en Nederlandsche kunstenaars, onder muzikale leiding van Paul Pella, wien A. van der Vies en Gerard Hordijk ter zijde staan. Als doel van hun streven wordt aangegeven '*die* homogeniteit van instrumentale en vocale uitvoering te bereiken, en *die* overeenstemming tusschen muzikale en scenische uitdrukking, welke de eerste voorwaarde zij tot het scheppen eener ware ensemblekunst.' Zonder den historischen stijl te willen reproduceeren, die door de toevalligheden der vroeger heerschende mode wordt bepaald, willen zij trachten het essentieele weer te geven van den geest der muziek.

De keuze van Handel's werk was in menig opzicht een gelukkige te noemen. Het werd waarlijk hoog tijd, dat wij, ten langen leste, althans één van diens talrijke opera's leerden kennen. Ieder belangstellende moet daar erkentelijk voor geweest zijn. Maar tevens heeft het jonge gezelschap door deze keuze

zijn taak wel zéér verzwaard. Want de problemen, bij een dergelijke opvoering, zijn legio.

Eén der neteligste is de kwestie der bewerking, beter de ‘Neugestaltung’ van Oskar Hagen: het vraagstuk van aanpassing aan de moderne operapractijk. ‘Jeder Einsichtige weisz’ - zegt Hagen in zijn voorrede bij Peters' klavieruittreksel - dasz die unbearbeitete Originalform der Opern Händels den Ansprüchen der modernen Bühne widerstrebt.’ Hij voegt daar echter nadrukkelijk aan toe, dat zijn bewerking slechts den oorspronkelijken vorm ‘in dramaturgischen Punkten antastet’.

Hier staan wij voor een oude twistvraag. Eischt de piëteit, dat wij een werk uit het verleden zóó opvoeren als de componist dit heeft gewenscht, met alle deugden en tekortkomingen; zóó, dat het blijft in zijn historische lijst, hetgeen ons alleen den juisten indruk vermag te geven van de intrinsieke waarde? Of is deze piëteit veeleer bekrompen en moeten wij er rekening mee houden, in het belang van den meester zelf, dat de smaak veranderd is; méér: dat de sedert het ontstaan vervlogen jaren de gebreken hebben geaccentueerd, waardoor deze nu te sterker uitkomen? Het welsprekend pleidooi, door Evert Cornelis en anderen gehouden voor Bach's Matthäuspassion, voor Handel's ‘Messiah’ of ‘Theodora’ in onverkorten vorm, moge velen hebben overtuigd, daarmee is het probleem verre van opgelost. Wat voor de volmaakte Passionen van Bach geldt, gaat nog lang niet op voor composities van minder hoog gehalte. Voor Handel is het in geen geval voetstoots te aanvaarden. Klaagde niet reeds zijn mentor te Hamburg, de bekende Mattheson: ‘er setzte sehr, sehr lange Kantaten, die doch nicht den rechten Geschick und den rechten Geschmack, obwohl eine vollkommene Harmonie hatten’.... een oordeel, dat wij van dezen zonderlingen ‘Gönner’ natuurlijk ‘cum grano’ nemen, maar waarin stellig waarheid schuilt. Handel's lengte is evenmin als die van Schubert altijd hemelsch.

Romain Rolland achtte het eerste principe het juiste voor publicaties, het tweede voor uitvoeringen. ‘L'esprit doit chercher à connaître exactement quel a été le passé. Mais quand cela est fait, la vie peut et doit revendiquer ses droits; qu'il lui soit permis de rejeter des modes useés et de ne conserver des génies

que ce qu'ils ont de toujours vivant'[1]. Intusschen blijft dan het gevaar, dat elke tijd, elke uitgever min of meer met oude meesterwerken gaat sollen. Ook waar oprechte eerbied, fijne geest en kunde samengaan, is het resultaat nog vaak onbevredigend. Dat bewijzen de hoogst bekwame Chrysander en Hagen in hun bewerkingen! Wie weet, hoe de laatste in Giulio Cesare tal van aria's heeft geschrapt, hoe hij den da capo-vorm eigenmachtig aangetast, recitatieven besnoeid heeft enz., die vraagt zich toch wel af, of hieronder karakterteekening en structuur, het harmonisch schoon geheel der verschillende elementen van het muziekdrama, niet ernstig hebben geleden; of Hagen zijn doel niet voorbijschoot? Iets dergelijks kan geen beroep op gewijzigden smaak goedpraten!

Daartegenover staat weer, dat het bijna onmogelijk blijkt oude opera's - een kunstvorm bij uitstek wortelend in een bepaalden tijdgeest - geheel te geven zooals hun schepper dat wenschte. Wat aan te vangen met het oog op de, meest verloren gegane, ornamenten en cadenzen, waarmee in Handel's dagen de zangers zijn melodieën sierden, welke geen zaak van ijdel vertoon waren, doch die aan de melodische lijnen meer relief moesten geven? Wat voor standpunt in te nemen ten opzichte van choreografie, decors enz? Is men er af, door ernaar te streven deze te doen spreken tot het hedendaagsch publiek, ook hier het algemeene te zoeken ten koste van het bijzondere, aan tijd van ontstaan gebondene? Met een compromis, dat toch altijd min of meer capitulatie blijft? En waar zijn de moderne zangers of zangeressen, die een Serresino, een Cuzzoni of Bordoni kunnen vervangen, laat staan evenaren?

Genoeg hiervan. Een bevredigende oplossing van deze en andere problemen is bezwaarlijk te geven. Aanvaardt men echter a priori de beginselen, waarvan Pella cum suis uitgingen, dan dient erkend, dat zij wat zij 'het essentieele' noemen veelszins hebben bereikt. Handel's Julius Caesar, in Duitsche bewerking, heeft indruk gemaakt. Het fraai spelende Residentie-orkest bewees de partituur alle eer; de vertooning gaf inderdaad vaak de verlangde 'onovertroffen concentratie', maakte het beoogde dramatische effect. De tempi schenen meestal de juiste en de

1) R. Rolland 'Händel' Paris F. Alcan. 7e ed. 1924. blz. 160/161.

zangers deden, ten minste vocaal, wat zij konden. Buitengewone stemmen waren er wel is waar niet bij en in actie schoot menigeen nog te kort, vooral Caesar en Cleopatra, die wij ons heel anders droomen. Ook het koor, dat goed zong, bewoog zich nog wat houterig, hetgeen allerminst synoniem is met Egyptisch. Doch in 't algemeen was de opvoering zeker bevredigend en wij wenschen hartelijk voor deze dappere artisten, die waarlijk het noodlot ‘in den Rachen greifen’, dat zij in hun mooi ondernemen mogen slagen. Belangstelling van het publiek is daarvoor onontbeerlijk. Hopen wij, dat dit, alle sinister materialisme ten spijt, nog enkele penningskes over heeft voor een idealisme, niet versagend quand même....

Wat Handel's muziek aangaat, zij heeft ons getroffen en ontroerd, gelijk zooveel van den heros. Wellicht zou de oorspronkelijke vorm nog meer indruk gemaakt hebben, in elk geval was deze nu al sterk. Welk een dramatisch vermogen, dat de spanning zóó weet gaande te houden met de eenvoudige middelen van vocale soli, slechts sporadisch afgewisseld door ensembles. Maar de instrumentale begeleiding dan ook, waarmee de meester die soli verlevendigt! Hoe machtig is de werking der cembalo-accoorden in de scène, waar Caesar het afgeslagen hoofd van Pompejus wordt gebracht: een aangrijpend lamento. Prachtig is de eenheid van vocale en orchestrale schildering in het duo van Cornelia en Sextus (4e tafreel), waar het timbre der menschelijke stemmen in dat der instrumenten volmaakt schijnt op te gaan. De grootste afwisseling bieden de onderscheiden aria's en recitatieven - ariosi met orkest, zooals men ze ook bij J.S. Bach vindt. Het rhythme kan van elementaire werking zijn; Handel behoeft heusch zijn toevlucht niet te nemen tot ongewone maten als het ⅝ in zijn ‘Orlando’, waar dit hem dient om den waanzin van den held te schilderen. En hoe hevig zijn de contrasten! Stel de martiale klanken, als Sextus wraak zweert aan Ptolemaeus, tegenover de klaagzangen van Cornelia of Cleopatra! Welk een bezonken schoonheid in Caesar's medidatie, bij Pompejus' graftombe, over de vergankelijkheid van alle roem en leven; of in het recitatief der 3e acte, wanneer hij zich verliest in den aanblik der zee. Groote teederheid zingt in zijn ontwakende liefde voor Cleopatra, een teederheid, die ook spreekt tot òns hart; terwijl Handel in de zege-

vierende apotheose wederom de heroïek onvergelijkelijk huldigt! Stellig, het dramatische behoort tot 's meesters innigste wezen. De schepper van ‘The Messiah’ is ook als zoodanig groot geworden in en door het theater. Aan zijn tooneelaanleg - wij beseffen het na deze opvoering meer dan ooit - danken ook zijn oratoria oneindig veel. Het blijft merkwaardig voor den vromen Handel.

E.W. SCHALLENBERG

Buitenlandsch overzicht

Diplomatie. - Het Leipziger proces
21 December 1933

De diplomatie, heeft Genève zelf verleden maand verkondigd, zou het nu verder moeten klaren. Heeft zij, sedert dit gezegd werd, wezenlijken voortgang gemaakt?

François Poncet is tweemaal bij Hitler geweest; daartusschenin reizen van Lord Tyrrell, Britsch ambassadeur te Parijs, en van Sir Eric Phipps, Britsch ambassadeur te Berlijn, naar Londen. Na het tweede bezoek van Poncet bij Hitler reist de raad van ambassade Arnal naar Parijs met een overzicht der te Berlijn tusschen Poncet en Hitler besproken punten. Wij zijn na vijftien jaar ‘internationale democratie’ dieper in de geheime diplomatie teruggevallen dan wij ons vóór 1914 ooit daarin meenen te hebben bevonden. Een zakelijk overzicht van het op schrift gestelde wordt niet verstrekt; van Fransche zijde worden a an Fransche, van Duitsche zijde aan Duitsche organen inblazingen gedaan die elkander gedeeltelijk tegenspreken. Den *Völkischen Beobachter* is er veel aan gelegen dat men begrijpen zal dat Arnal vooral geen ‘Duitsch voorstel’ heeft overgebracht, maar ‘een toelichting op diplomatieke besprekingen’. Dit is muggenzifterij, want op die woorden volgt: ‘Een internationale bespreking kan pas plaats hebben wanneer door diplomatieke onderhandelingen de pariteit voor Duitschland in elk opzicht is verzekerd’. Er zijn van Duitsche zijde ‘geen ultimatieve eischen gesteld’. Best; er is dus wèl een poging gedaan de pariteit voor Duitschland te vragen in niet-ultimatieven vorm. Wat beteekent dit anders dan dat Hitler Frankrijk een voorstel heeft gedaan?

Vrage, hoe luidt het voorstel? Dit kan men voorshands beter

uit de Fransche dan uit de Duitsche pers opmaken. Zeker schijnt het in te houden dat Hitler een leger van 300.000 man met éénjarigen diensttijd vraagt (anderhalfmaal zooveel als het ontwerp-Mac Donald aanbood), en een internationale contrôle op de strijdkrachten (mits in alle landen gelijkelijk toegepast) aanvaardt. Wapentuig door Genève als niet-offensief aangemerkt zou in onbeperkte hoeveelheid mogen worden aangeschaft. Een verwerping dus van kwantitatieve, een aanvaarding van kwalitatieve wapeningsbeperking: hij ziet af van geschut boven zekere zwaarte, van tanks boven zekere capaciteit, van vliegtuigen boven zeker draagvermogen. De pariteit moet dus insluiten dat de anderen daar eveneens van afzien; - onmiddellijk, of geleidelijk? (Dat hij zich tot den eisch beperkt dat de anderen hun zwaar geschut en groote vliegtuigen *niet vermeerderen zullen*, lijkt weinig waarschijnlijk, alsuggereerthet de *Temps*). Wat Hitler voor Duitschland vraagt schijnt zoo ongeveer te zijn uitgelekt, maar wat hij zich als tegenprestatie van Frankrijk b.v. voorstelt, blijft verborgen.

Eenstemmig is de Fransche pers in de voorstelling, dat Hitler ook een eisch betreffende het Saarbekken heeft gesteld: dat dit gebied nl. onmiddellijk zal worden teruggegeven zonder dat daarover een plebisciet wordt gehouden. Hierover, schijnt Frankrijk te willen antwoorden, kan alleen de Volkenbond worden aangesproken. De zaak bij afspraak tusschen Frankrijk en Duitschland te regelen zou alweer een steen losbreken uit den bouw van Versailles, tot welks verdere afbraak Frankrijk de hand niet leenen wil.

Vertrouwt Hitler den uitslag der stemming niet? Ware zij openbaar, de Saarbewoners zouden allicht er tegen opzien, zich door een protesthouding in het derde rijk onmogelijk te maken; - maar zij zal geheim wezen, en het nog niet gelijkgeschakelde land steekt vol sociaal-democraten, communisten en centrummannen. Dat dezen voor Frankrijk zouden stemmen schijnt ondenkbaar. Maar voor zelfstandigheid?

Vallen S.A. en S.S. onder de internationale contrôle? Ja, wordt beweerd; maar ook te dezen aanzien geldt de pariteit. Hitler begrijpt dat Mussolini contrôle op het getal zijner zwarthemden nooit aanvaarden zal, en de *Völkische Beobachter* stelt dan ook de bruinhemden reeds gerust: van vermindering der S.A. en S.S. zal ‘natuurlijk’ geen sprake zijn.

Een hulpmiddel om iets over den aard van Hitler's voorstellen te weten te komen kan ook zijn, na te gaan hoe Engeland er op reageert. Sir John Simon zal zich, in een mondeling onderhoud met Paul Boncour, ‘een oordeel vormen over de vooruitzichten der diplomatieke onderhandelingen tusschen Frankrijk en Duitschland aangevangen’. De *Daily Telegraph* wil weten dat, behalve de Duitsche voorstellen, ook die van Mussolini tot hervorming van den Volkenbond door Sir John Simon met Paul Boncour zullen worden besproken. De Engelsche regeering, wordt er bij vermeld, acht de voorstellen zoowel van Hitler als van Mussolini van te ernstigen aard, ‘dan dat een bij den vrede van Europa belanghebbende mogendheid ze zonder meer zou mogen afwijzen’.

Wat Frankrijk dan ook nog niet gedaan heeft, al is de weerklank van die zijde niet vriendelijk. Boncour laat weten dat hij het inderdaad nuttig acht de ontvangen ‘mededeelingen’ over te leggen aan Sir John Simon, aangezien zij een ‘authentieke formuleering’ der Duitsche eischen inhouden. Een nieuw bewijs dat inderdaad uitgewerkte voorstellen zijn gedaan, alleen niet in den vorm eener diplomatieke nota.

Het proces te Leipzig heeft naar de algemeene opvatting de onschuld der Bulgaren bewezen; het openbaar ministerie durft tegen hen geen straf eischen. Wel tegen Torgler, van wiens onschuld ieder buiten Duitschland mede overtuigd schijnt. Overmorgen zal de uitspraak vallen. Het is voor Duitschland te hopen dat men, na *dit* proces, Torgler niet den dood aandoe. - Het raadsel-van der Lubbe blijft naar den algemeenen indruk onopgehelderd. Oneindig meer moeite is gedaan de medeplichtigheid van Duitsche communisten te construeeren, dan de gangen van van der Lubbe in de laatste dagen vóór 27 Februari na te gaan. Wij kunnen niet beoordeelen of middelen daartoe *te vinden* zouden zijn geweest, maar zouden verantwoording verwacht hebben dat er met allen ernst naar is *gezocht*. Die verantwoording is niet afgelegd.

C.

Bibliographie

Henry Salomon, L'ambassade de Richard de Metternich à Paris. - Paris, Firmin Didot, z.j.

Er is mij geen geschrift bekend waaruit ik Napoleon III, zijn omgeving en zijn verhouding tegenover de Italiaansche en Duitsche nationale vraagstukken beter heb meenen te begrijpen, dan uit deze paraphrase van de officieele en particuliere briefwisseling van dengene die van 1859 tot na den oorlog van 1870-'71 Oostenrijksch ambassadeur te Parijs was.

Dat zijn vrouw een geestige opmerkster is geweest en in zeer nauwe betrekking heeft gestaan tot Keizerin Eugénie was uit de *Souvenirs de la princesse de Metternich* bekend. Maar ook de ambassadeur zelf heeft een welversneden pen gehad; ik moet bekennen dat ik hem heel wat liever lees dan zijn zelfingenomen vader, den man van het Congres van Weenen. Hij was een zoon uit diens tweede huwelijk, met Antonia barones Leykam, en van 1850 tot 1856 aan de Oostenrijksche ambassade te Parijs verbonden geweest; van 1856 tot 1859 was hij Oostenrijksch gezant te Dresden. In den oorlog van 1859 was hij aan het Oostenrijksche hoofdkwartier geattacheerd als vertegenwoordiger van den minister van buitenlandsche zaken en voerde na Solferino generaal Fleury tot Frans Jozef, den boodschapper die berichten kwam dat Napoleon een mondgesprek met den Keizer van Oostenrijk verzocht. Na dat mondgesprek volgde Metternich den Keizer der Franschen naar Parijs, en werd na het herstel van den vrede tot ambassadeur bij het hof der Tuilerieën benoemd.

'Lorsque la France est satisfaite, le monde est tranquille'. Deze uitspraak van Louis Napoleon te Bordeaux in 1852 werd in 1859 niet bewaarheid. Frankrijk was tevreden met Savoie en Nice, maar de Italiaansche kwestie niet opgelost. Het ongestilde verlangen van het Italiaansche volk deed zijn bondgenootschap met Bismarck rijpen; de Italiaansche kwestie werd daarmede in de Duitsche gewikkeld. Napoleon heeft de keus van vóór of tegen, die hem door de omstandigheden gebiedend gesteld werd, willen ontwijken; hij heeft het oogenblik zich te doen gelden laten voorbijgaan, tot hij eindelijk achter Bismarck aan moest loopen als een bedelaar om een fooi. Vraagt men wat nu eigenlijk, ten aanzien der Duitsche en Italiaansche vraagstukken, de 'idée napoléonienne' geweest is, dan blijft men om het antwoord verlegen, tenzij men daarvoor het plan zou willen houden, in 1863 niet door hem maar door Eugénie tegenover Metternich geventileerd (als een ontwerp, zegt zij, waarmede haar gemaal het eens is, maar waarover hij eerst spreken zal 'lorsque le moment sera venu': ontwerp uit te voeren door Frank-

rijk, Engeland en Oostenrijk, ‘entente qui peut amener la solution de toutes les affaires, la consolidation de sa dynastie et le bonheur du monde’):

Polen hersteld, onder den koning van Saksen; Rusland schadeloos gesteld met Aziatisch Turkije;

Pruisen staat Posen aan Polen, Silezië aan Oostenrijk, den linker Rijnoever aan Frankrijk af, maar lijft Saksen, Hannover en alle niet-Pruisische landen benoorden de Mainlinie in;

Oostenrijk verliest Venetië aan Italië, Galicië aan Polen, maar verkrijgt Silezië en al wat het mocht begeeren bezuiden de Mainlinie en op het Balkan-schiereiland;

Frankrijk verkrijgt den linker Rijnoever, ‘respectant la Belgique à cause de l'Angleterre, à moins que cette puissance ne lui laisse Bruxelles pour prendre Anvers’;

Italië verkrijgt Venetië maar laat den Kerkelijken Staat in stand en herstelt Napels;

‘Turquie supprimée pour cause d'utilité publique et de moralité chrétienne’; Aziatisch Turkije komt aan Rusland, Europeesch Turkije aan Oostenrijk, Griekenland en de Donauvorstendommen.

Vorsten, in Europa gedepossedeerd, kunnen emplooi vinden in de te monarchiseeren Latijnsch-Amerikaansche republieken!

Na dit alles zou Frankrijk (dat niets verloor) ‘voldaan’ zijn geweest; maar Europa niet ‘gerust’: aan de Italiaansche en Duitsche volken werd de nationale staat ontzegd.

De tekst van Metternich's dépêche van 22 Februari 1863 die dit alles inhoudt was uit Oncken's *Rheinpolitik Napoleons III* bekend; maar eerst uit het boek van Salomon krijgt men den juisten indruk van wat er om- en aanhangt. Noch Engeland, noch Oostenrijk, noch Rusland gingen op het plan in; - Bismarck heeft, te Biarritz, den schijn kunnen aannemen het wèl te doen, zonder zich tot iets te verbinden. In 1866 handelt de realist, terwijl de droomer op den uitkijk ligt.

Na 1866 heeft Oostenrijk Napoleon als een verloren man beschouwd, en er zich zorgvuldig voor gewacht, zich aan hem te binden. Napoleon's hoop is nu geworden, met Oostenrijk en Italië een nauwe alliantie te sluiten. Oostenrijk ziet in dat Italië aanspraak zal maken niet alleen op Rome, maar ook op Oostenrijksch gebied; Napoleon wil deze moeilijkheden niet zien. Zijn inzichten en uitlatingen in de jaren onmiddellijk vóór 1870 maken op den nakomeling een indruk van volkomen irrealiteit.

Geheel nieuw zijn in dit boek de aanhalingen uit Metternich's dépêches en brieven gedurende den Fransch-Duitschen oorlog. De beteekenis van Gambetta heeft hij onmiddellijk onderkend, en in een brief uit Tours van 21 November 1870 voorspelt hij met merkwaardige juistheid den loop dien de Fransche geschiedenis zal kunnen nemen. Noch de legitimisten, noch de Orleanisten, noch de Bonapartisten, bericht hij, hebben een redelijke kans meer, een derde Fransche republiek behoeft vermoedelijk niet het lot harer voorgangsters te deelen. Echter meent Thiers in September 1871 aan de omstandigheden verschuldigd te zijn, den wensch te kennen te geven dat Oostenrijk te Parijs door een ander vertegenwoordigd worde dan door dengene dien het Fransche publiek jaren lang als een persoonlijken vriend van Napoleon had beschouwd. Metternich's verdwijning valt samen met de vervanging, in Oostenrijk,

van Beust door Andrassy, wiens op samengaan met Bismarck gerichte politiek ook in het diplomatenpersoneel aan nieuwe mannen de voorkeur meende te moeten geven.

C.

J.H. Schaper, Een halve eeuw van Strijd. Eerste Deel. - Groningen-den Haag-Batavia, J.B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij, 1933.

Dit boek vervalt in twee niet bij elkander aansluitende helften: een verhaal van Schaper's jeugd en intrede in de socialistische beweging (tot de stichting der S.D.A.P. in 1894), en een critiek op Troelstra. ‘Uit de fouten der arbeidersbeweging en (van) hare leiding valt te leeren; *daarom* ben ik op de geschiedenis vooruitgeloopen’. Waren die fouten dan niet vanzelf ter sprake gekomen bij ‘de geschiedenis der S.D.A.P.’ die als inhoud van een tweede deel wordt toegezegd? De noodzaak, om de samenstelling van zijn eerste deel zoo onharmonisch te doen uitvallen, lijkt door den schrijver in zijn inleiding niet aangetoond.

Op zichzelf bekeken, mag die critiek op Troelstra er zeker wezen; juist daarom had de schrijver verstandiger gedaan haar niet uit het verband te lichten waarin zij eerst haar volle klem zou hebben gekregen.

Schaper critiseert den Troelstra der spoorwegstaking, zijn houding inzake de agitatie tegen de wet op het arbeidscontract in 1906, zijn weifelingen in 1913, de ‘vergissing’ van 1918. Niettemin lijkt de man die deze fouten kon begaan van heel andere statuur dan degeen die ze, in m.i. volkomen eerlijke overtuiging, aanwijst. Heeft de heer Schaper zelf het volle besef hiervan? Zoo ja, dan verwondert ons nog meer de haast waarmede hij de natuurlijke orde van zijn boek verbreekt om toch maar aanstonds zijne bezwaren tegen Troelstra te kunnen mededeelen. ‘Later,’ zegt de schrijver aan het slot van dit deel ongeveer, ‘zal ik Troelstra's daden wel beschrijven’. Het ware eleganter geweest, die beschrijving aan de beoordeeling vooraf te doen gaan.

C.

Stemmen uit de redactie

Herman en Flavus.

- Dat onze Oostelijke naburen zich gaarne vaderlandsliefde, heldenmoed en trouw als nationale karaktereigenschappen toeschrijven, weten wij waarlijk niet eerst sedert Hitler. Dat desondanks de trouw aan het gegeven woord ook bij hen nog wel eens in het gedrang komt, was ons ook reeds, sedert Augustus 1914, bekend. Ten slotte is er geen overdreven diep inzicht in de eigenaardigheden van het Duitsche volk toe noodig om te kunnen opmerken, dat de zin voor veralgemeening, voor het vormen van theorieën en deverheffing tot symbool, ginds aanmerkelijk sterker ontwikkeld is dan misschien ergens anders ter wereld. Het moet dus wel aan onze eigen kortzichtigheid te wijten zijn geweest, dat wij toch met niet geringe verwondering het verslag hebben gelezen van de voordracht, die Prof. Dr. Eugen Kühnemann uit Breslau voor de nog jeugdige All Peoples Association te Amsterdam ten beste heeft gegeven. Dat er een Duitsch hoogleeraar te vinden zoude zijn, die zelfs de trouweloosheid tot een theorie, en een verrader tot nationaal symbool wil verheffen - neen, dát hadden wij toch niet kunnen denken.

Men kent de geschiedenis van Arminius oftewel Herman den Cherusker. Hij was door Keizer Augustus met het Romeinsche burgerrecht begiftigd, en zelfs in den ridderstand verheven. Hij en zijn broeder Flavus waren dappere officieren in het Romeinsche leger geweest, hadden onder Tiberius tegen andere Germaansche stammen schitterend gevochten en genoten het volste vertrouwen der Romeinen. Beschuldigingen tegen Arminius ingebracht, achtte men in Rome zelfs een onderzoek niet waard, zóó rotsvast was het geloof in de trouw van dezen Germaan. Ten onrechte evenwel. In het jaar 9 n. Chr. vinden de Romeinen hun gunsteling als aanvoerder van een troep opstan-

delingen - Cherusci, Chatti, Bructeri - tegenover zich en lijden zij, (overigens meer tengevolge van hun eigen onvoorzichtigheid en de fouten van hun bevelhebber Varus dan tengevolge van Arminius' krijgskunst) een verpletterende nederlaag in het Teutoburgerwoud. Dit was slechts het begin van een tienjarigen verwoeden strijd, die den Romeinen groote offers heeft gekost.

Flavus had aan dit verraad geen schuld. Hij was in Romeinschen krijgsdienst gebleven en heeft zich ten slotte in Italië gevestigd. Dit maakt hem voor Prof. Kühnemann terstond tot ‘symbool’ van het internationalisme tegenover welke ‘Flavusgedachte’ dan de nationalistische ‘Hermangedachte’ wordt gesteld, die tot op de nationale revolutie van 1933 in de Duitsche volksziel met zijn broederlijke tegenpool om de overwinning heeft moeten strijden. Sedert Hitler, zoo vernemen wij, is het echter Herman wat de klok slaat.

Werkelijk, wij wrijven ons de oogen uit. Een verrader als nationaal symbool? Neen, uit respect voor het Duitsche volk willen wij ons dan nog maar liever aansluiten bij dien éénen toehoorder, die volgens het courantenverslag de zaal verliet met de motiveering: ‘So einen Kitsch kann man doch nicht anhören’....

Stefan George.

- Is de onlangs overleden groote dichter als een heraut van het Derde Rijk te beschouwen? Hitler heeft hem daartoe, met het door George afgeslagen aanbod van een zetel in de Berlijnsche Akademie, willen stempelen.

De belangwekkende vraag wordt grondig besproken in een artikel van den *Mercure de France* van 1 Januari 1934 door J. Gaudefroy-Demombynes. George heeft zich in een toren opgesloten en stond tegenover het Duitschland der Hohenzollerns volstrekt afwijzend. Hij verwijlt met zijn gedachten met voorliefde in het Eerste Rijk, dat van de keizers wier graven zijn geschonden te Spiers. Het manifest der 93 heeft hij niet willen onderteekenen, en in zijn boek *Der Krieg* (1917) heeft hij ontkend dat een overwinning met de wapenen het Duitsche volk uit zijn geestelijk verval zou kunnen redden:

> Aus Purpurwolken sprach des Himmels Zorn:
> Mein Blick ist abgewandt von diesem Volke...

Gevraagd of hij ongevoelig bleef voor de schoonheid van zooveel offers door Duitschers gebracht, antwoordde hij: ‘diese sind auch drüben’: ook de vijand is offervaardig.... Verlengt hij niet eerder Goethe, dan dat hij Hitler annonceert?

George denkt aristocratisch; gelijkmaking is hem een gruwel. Kan men hetzelfde van Hitler zeggen, die de socialistische leus als lokmiddel voor de massa niet versmaadt? George recruteert zijn ‘jongeren’ geheel exclusivistisch: ‘wir folgen nicht den Sitten und den Spielen der Anderen.’ De discipline waaraan hij hen onderwerpen wil is uitsluitend moreel, die van Hitler driekwart materieel. Hitler indulgeert in een romantisch vitalisme, George predikt den norm eener koele klassiciteit. Heerschen willen beiden, maar hoe anders George dan Hitler:

> In einem Sange den keiner erfasste
> Waren wir Heischer und Herrscher.

Zijn rijk wordt alleen door hem zelven begrepen.

Of George, ware hij blijven leven, voor den aandrang, zich tot heilige van het Derde Rijk te laten canoniseeren, zou zijn bezweken? (Goebbels installeerde daareven een letterkundigen ‘Stefan George-prijs’). Het is niet onmogelijk: ook een Lamartine, een Zola, een Barrès zijn naar politiek en politieke lauweren omgezwenkt. Maar in het geval-George zou dat toch wel een algeheele verloochening van het eigen karakter hebben beduid, waarvoor de dood hem behoed heeft.

De Toekomst der H.B.S.

- De Rector der Technische Hoogeschool heeft in zijn Dies-rede op 8 Januari een klaagzang aangeheven over den onbevredigenden toestand van het onderwijs op de H.B.S.B., waarin een jaren lang door ervaring gevoede ergernis tot explosieve, eerlijk-verontwaardigde uiting komt. Op zijn kritische beschouwingen worde hier niet ingegaan, aan zijn constructieve voorstellen een woord van bezorgde aandacht gewijd.

De spreker bepleit de instelling eener mathematisch-physische H.B.S., die in het bijzonder bestemd zal moeten zijn voor opleiding tot latere studie in exacte en technische richtingen en die in het onderwijs van haar kernvak wiskunde vooral zal moeten streven naar ontwikkeling der technische vaardigheid in ma-

thematisch werk, die de ware toetssteen van den wiskundigen aanleg genoemd wordt.

De organisatie van de nieuwe school wordt niet nauwkeuriger omlijnd; echter doet het op den voorgrond stellen van den eisch, dat zij zal moeten geven wat Delft van haar verlangt, en het sterke accent dat gelegd wordt op mathematische techniek (volgens anderer opvatting een, hoewel onmisbare, toch ten opzichte van mathematisch inzicht secundaire zaak) vreezen, dat hier een nieuwe stap wordt bedoeld in de richting van de eenzijdigheid, die de geestelijke ontwikkeling van het intellectueele deel van ons volk reeds te zeer ontsiert.

Men kent en aanvaardt vrij algemeen de onderscheiding van A- en B-cultuur. De A-menschen zijn thuis in wat zij bij voorkeur de geesteswetenschappen noemen: letteren, historie, wijsbegeerte, maar zij staan veelal tegenover de geesteswetenschap bij uitnemendheid, die de wiskunde is, tegenover de natuurwetenschappen en de techniek met een gemis aan begrip en waardeering, dat des te pijnlijker treft, naarmate het minder als tekortkoming beleden en meer als een soort eer ten toon wordt gespreid. De B-menschen bezitten dat begrip en die waardeering uiteraard, maar ze zouden zichzelf beschouwen als de barbaarsche Boeotiërs die zij in het oog der A-Atheners toch altijd eenigszins blijven (de instructieve interpretatie van de alphabetische aanduiding is van L.G.M. Baas-Becking), wanneer ze zich even weinig thuis voelden op de gebieden, waarop de anderen zich bewegen, als deze het in hun gedachtenwereld zijn.

Dat beduidt een voorsprong in waardeeringsbreedte, in bewonderingscapaciteit, die zij dankbaar erkennen. Maar waaraan komt die dank toe? Aan het A-element in hun schoolopleiding, dat ook aan hen de voorrechten van het onderwijs in taal- en letterkunde en in geschiedenis schonk en dat hen misschien heeft helpen bewaren voor de intellects-overschatting, die van mathematisch-physische studie een onmiskenbaar gevaar blijft.

En daarom zullen zij nooit gebaat zijn met een duidelijke verschuiving van het zwaartepunt van hun opleiding naar den B-kant. Voor zoover dan ook de Delfsche Rector met zijn voorstel beoogt, het literair-historisch element in de samenstelling

van het H.B.S.-onderwijs te verzwakken ten behoeve van het mathematisch-physische moet, ter wille van het algemeengeestelijk peil der B-cultuur, tegen zijn streven worden gewaarschuwd.

De Burgerwachten.

- Een regeering, als draagster van gezag, behoeft machtsmiddelen. Vloot, leger, politie, elk dezer fungeert op zijn beurt en op zijn terrein als de ‘sterke arm’ van het bewind, die zoo noodig raak slaat en van wien ‘men’ - zoowel de men, te wiens behoeve, als de men, op wiens lijf zal worden geslagen - kent de paraatheid en de kracht.

Beheerschte paraatheid en beheerschte kracht.

Beheerscht door de regeering, die voor de functioneering van dit haar machtsapparaat de verantwoordelijkheid draagt.

Verantwoordelijkheid jegens haar mandatarissen wat in een staat als de onze beduidt: jegens de volksvertegenwoordiging. Verantwoordelijkheid ook jegens haar eigen regeeringsgeweten, wat in een staat als de onze inhoudt, dat de vertegenwoordiging met het afvergen van verantwoording die maat moet weten te betrachten, welke met het beginsel van haar recht op rekenschap, dat zij nimmer mag prijsgeven, vereenigbaar is.

De regeering blijft geheel binnen het bestek van deze lijnen, als zij van vrijwillige burgerwachten en soortgelijke instellingen een even groote betrouwbaarheid als van haar ambtelijke gezagsapparaten verwacht en eischt en aan dezen eisch, dringen hiertoe de omstandigheden, kracht bijzet door deze lichamen te zuiveren van in haar oog niet onverdachte elementen. De regeering immers zou haar verantwoordelijkheid ook voor het voortbestaan en het optreden van deze vrijwillige helpers niet kunnen dragen, als zij niet wist, hen even stevig in de hand te hebben als haar matrozen, haar soldaten en haar dienders. Er mag niets worden of blijven geformeerd, dat ook maar uit de verte lijkt op een jegens de regeering zelfstandig machtsorgaan.

Hoe en onder welke omstandigheden nu zien dingen als burgerwachten het licht? In tijden, die roerig zijn of met roerigheid dreigen. Dan voelen velen de behoefte, volmaakt eerbiedwaardige behoefte, hun diensten aan te bieden aan het bewind, dat, meenen zij, deze diensten kan gebruiken.

Een regeering echter, die zich voelt (en dezulke zijn de minste niet), kan deze diensten afwijzen, beleefd en met alle waardeering voor de goede bedoeling. Aldus handelend, toont zij die kracht en dat zelfvertrouwen, welke men in een regeering ongaarne mist.

Een regeering daarentegen, die de aangeboden diensten aanvaardt, wekt noodzakelijk bij haar helpers den indruk, dat zij inderdaad hun hulp behoefde. Dit grenst bedenkelijk dicht aan den indruk, dat zij een hulpbehoevende regeering is. Dan dreigen de helpers, parmantig te worden. Dan kan het haast niet anders, of tot helpen zullen zich vooral diegenen voelen aangetrokken, die bij de regeering slapte meenen te zien. In dezen toestand ligt de kiem van een, naar onze begrippen onduldbaar, zelfstandig machtsorgaan.

Kennelijk heeft ook de regeering deze kiem bespeurd en zij is doende, ze te verstikken. Hierbij rijst echter de netelige vraag, of voldoende oordeel des onderscheids tusschen kaf en koren haar kan beschoren zijn.

De vraag laat zich ook aldus stellen, of niet het instituut zelf, dat men aan een zuiveringsproces onderwerpt, van nature dermate voor onzuiverheid is voorbestemd, dat het beter werd opgeheven, met dankbetuiging voor bewezen en voorgenomen goede diensten.

Trok *deze* regeering deze conclusie en handelde zij nu daarnaar, niemand zou hier het woord zwakheid in den mond nemen.

Het Leidsche Raadhuis.

- De Raad der Gemeente Leiden heeft zich met een stemmenaantal, dat omtrent drievijfde der leden omvatte, uitgesproken voor het geven van de opdracht voor den bouw van het nieuwe stadhuis aan architect Blaauw. O.i. is daarmede de juiste beslissing genomen, gezien de richting waarin het probleem zich na den brand nu eenmaal had ontwikkeld. Vraagt men zich af, of door het raadhuis dat Leiden nu zal krijgen, de Nederlandsche bouwkunst met een belangrijk *zichtbaar* in dezen tijd wortelend werk zal worden verrijkt, dan moet men met een volmondig *neen* antwoorden. Vraagt men dan verder, of dit dan architect Blaauw als een verwijt

kan worden aangerekend, dan moet men wederom *neen* zeggen.

Zooals het gegeven was gesteld, met als hoofdeisch het behoud van den Breestraatgevel, was het o.i. slechts mogelijk in één richting een voor den plastischen vorm aanvaardbare oplossing te verwachten; deze moest liggen in een totaal zich ondergeschikt maken. Men kan tegenwerpen, dat ook in een absoluut andere vormentaal dan de bestaande, een bevredigende oplossing tot stand had kunnen komen, doch wij gelooven zulks in dit zeer speciale geval niet. Met een bouwen op eigen wijze naast en in verband met historische monumenten kan men tot voortreffelijke complexen komen, getuige het Binnenhof in den Haag, dat harmonisch bleef, totdat onze eeuw er stijlimitaties neerzette; getuige in nog sterker mate het samen gaan van oud en nieuw in een stad als Praag. Doch bij het herbouwen van een verbrand complex met als rest alleen een oude gevel van een zoo sterke eigen geaardheid als de Leidsche, kon men nauwelijks tot een bevredigende oplossing komen op deze wijze.

Bouwkunst heeft te zijn het samengaan van ruimtevorm en plastische vorm in onderlinge harmonie, waarbij steeds primair moeten zijn en blijven de eischen van het programma. Door aan deze wezenskenmerken streng vast te houden is het Blaauw gelukt, tot een goede oplossing te komen, waarbij wij het bijtrekken van de twee panden aan de Vischmarkt buiten beschouwing kunnen laten.

Bij hem alleen is, van de primaire eischen uitgaande, het geheel logisch en klaar opgebouwd en ontwikkelen zich, vooral vanaf de oude hoofdingang, die voornaamste entree *moest* blijven, de belangrijkste ruimtevormen op harmonische wijze, iets - de ervaring leert het te over - wat aan bouwkundige teekeningen nauwelijks door een enkele leek kan worden gezien.

Laat er aan de plastische vorm, naast het voordeel, dat het oude raadhuis weer ‘bouwmassa’ gaat worden, een enkel nadeel verbonden mogen zijn, dat wil nog lang niet zeggen, dat één der andere plannen bij benadering in aanmerking kon komen om naast het ontwerp van Blaauw gesteld te worden. Als plan, als functie, ware, wilde men een tweede aanwijzen, slecht het

ontwerp van ir. Mertens te noemen geweest. Doch genoeg van het maken van vergelijkingen; dat geschiedde reeds te over en lang niet altijd op waardige wijze!

Het Leidsche stadhuisvraagstuk is tot oplossing gekomen; wij zijn er van overtuigd, dat de stad van de gedane raadsuitspraak later geen spijt zal hebben.

De Beul.

- In de *Figaro* van 18 Februari 1885 verzette Villiers de l'Isle-Adam zich tegen de gedachte, dat in Parijs voortaan de guillotine niet meer op een verhevenheid zou staan. Hij verdedigde het recht van den veroordeelde op de sombere onderscheiding, hem door het vonnis verleend. Een gelijkvloersche terechtstelling zou dit recht schenden - oordeelde hij - en zou daarenboven te kort doen aan de waardigheid van de justitie.

Op 12 Januari 1934 berichtte *Vaz Dias* aan de Nederlandsche bladen, dat de Pruisische scherprechter Gröppler zijn functie neergelegd had, en vervangen was door den *paardenslachter* Bollmann uit Maagdenburg.

Indien eene beschaving mede wordt gekenmerkt door haar waardeering van het recht en zijn uitoefening, is men niet sterk gevorderd in Europa sedert 1885!

'La justice a l'air de parler argot, devant les dalles, elle ne dit pas: *ici l'on tue*, mais: *ici l'on rogne*', schreef Villiers.

In Napels hongeren zestig leeuwen

XIV

In de eerstvolgende dagen wist Rambaldo nog enkelen der circusleden een emplooi te verschaffen; de Koningen der Lucht reisden aldus naar Palermo en Tripolis af, de beide Japanneesche goochelaars-acrobaten naar Brindisi en Bari. Anderen keerden op goed geluk naar hun vaderland terug, waar ze van oude connecties eenig heil verwachtten. Ze lieten zich bij het heengaan nog eens door Rambaldo bezweren, dat hij hun belangen bij het faillissement zou behartigen als waren het zijn eigen; op het laatste oogenblik gingen ze hun directeur nog de hand tot afscheid drukken en zeiden een woord over betere tijden, die toch wel eenmaal zouden terugkeeren.... en dan misschien nog weer eens het voorrecht te mogen smaken, onder leiding van Herrn Direktor....

Uit Stuttgart arriveerde iemand om de tent te bezichtigen; hij besteedde er bijna een heelen dag aan en kwam den reeds geirriteerden directeur en den intusschen benoemden curator met een lijstje bedenkingen vervelen; van den prijs werd nog duizend mark afgeknepen. Daarna liet hij de tent meteen afbreken; het geraamte hoorde er ook bij; alleen het kamp bleef nu over; wagens, keukens, stallen, hokken stonden in wijden boog gerangschikt om een zinloos geworden middenruimte. Een kleine scheepsbouwer uit de visschershaven Torre del Greco meldde zich aan om het hout van tribune en loges op te koopen, indien het nog in goeden staat verkeerde. De man had gedacht, er voor een prik aan te zullen komen; hij worstelde den halven namiddag lang met Rambaldo, die van den curator volmacht had om de stellage tegen elk aannemelijk bod van de hand te

doen - en met den kooper over en onder de banken door kroop om hem te toonen, dat het hout slechts op enkele plaatsen door het vocht was aangetast en waardeloos geworden. Toen de scheepsbouwer tenslotte (na een haastige afspraak over het vervoer en het storten van een waarborgsom) wegdraafde om z'n treintje naar Torre del Greco nog te halen, besefte hij reeds vaag, dat hij voor hetzelfde geld bijna nieuwe planken had kunnen koopen om er z'n visschersbarken mee op te lappen, en hij verwenschte zijn rampzalig denkbeeld: naar Napels te gaan en zich daar met een van het geslepen gilde in te laten, dat het bedriegen als vak gekozen heeft.

Rambaldo echter was verheugd, den crediteurs met dit staaltje van zijn koopmanskunst weer een kleine, aangename verrassing te hebben kunnen bezorgen - zij waren alweer verontrust doordat de tent niet het hun voorgespiegelde bedrag had opgeleverd. Van nu aan genoot Rambaldo echter weer hun onbeperkt vertrouwen: ze hadden hem in onvervalscht caffonidialect met den scheepsbouwer hooren onderhandelen, den braven man tenslotte tot een verbluffend hoog bod verleidend; ze hadden ook gezien hoe hij den kachel-firmant (die de groote, nog maar pas geleverde kachels slechts tegen een uitdragersprijs wilde terugnemen) voor de goede reputatie van zijn waar benauwd wist te maken, die dan ook inderdaad in gevaar zou komen indien algemeen bekend werd, dat nieuw geleverde kachels in de oogen van den firmant zelf reeds na een maand gelijk stonden met oud roest. Na deze voorloopige successen zagen de crediteurs zelf in, dat de curator en Rambaldo gelijk hadden wanneer ze nu nog geen paarden aan kooplustige officieren gingen verkwanselen en liever afwachten wilden tot deze op de openbare veiling tegen elkaar op gingen bieden.

Ook een schrijven van den dierentuin te Genua, die zich voor drie groote mannetjesleeuwen en een leeuwin interesseerde, had Rambaldo voorloopig hooghartig en misschien wat overmoedig afgeketst; uit Genua kwam een beleedigde brief terug: men meende zekere voorrechten te hebben, daar het faillissement zich in handen van een Italiaansch curator bevond, wien de belangen van een nationalen dierentuin toch na aan het hart zouden moeten liggen; men was thans niet meer van plan, op de openbare veiling nog mede te dingen.

De dieren bleven, in afwachting van den veilingsdag; de menschen, voor zoover ze door hun lot niet aan die dieren gebonden waren, verdwenen de een na den ander. Langzaam, maar onafwendbaar loste de kleine wereld zich op, die gisteren nog het circus Sturm vormde, en verspreidde zich naar heinde en verre. Slechts enkelen gingen met het uitzicht op een nieuw emplooi; de meesten hoopten slechts op de voorzienigheid; het verlangen naar de 'Heimat', als naar iets vertrouwds en veiligs, dreef hen terug naar Duitschland, hoewel ze uit de kranten ervaren konden hoe groot het leed en de armoede daar waren.

De laatsten, die tenslotte nog achterbleven, vormden een weerloos en droef groepje; met doffe gelatenheid staarden ze in hun toekomst, wisten zelf niet waarop ze hier nog wachtten. Soms leefde in hen nog weer een zwakke hoop op, dat hun trouw aan het circus beloond zou worden; dat het in een of anderen vorm toch nog zou kunnen blijven voortbestaan. Het circus, dat reeds niet meer bestond behalve in hun verbeelding als een metaphysisch, door menschenhand niet om te stooten begrip. Zij wachtten nog op bevelen van hun vroegeren leider, die niets meer te bevelen had en door administratieve bezigheden oneindig in beslag genomen was, er zijn laatste eerzucht in vond, den curator een voorbeeldige boekhouding voor te leggen. Aan deze taak wijdde hij zich met gansch zijn slechts tijdelijke stilgelegde energie; in onbewust zelfbedrog waande hij nog productief werkzaam te zijn en zich te mogen ergeren over den lediggang van anderen; hij voelde in hun geheel overbodig geworden aanwezigheid hier een stomme aanklacht tegen hem, die tot het laatste oogenblik toe zijn plicht en meer dan zijn plicht vervuld en (zooals uit de boeken onomstootelijk aan het licht zou komen!) niemand een cent te kort had gedaan. Tenslotte stelde hij hun de driftige, open vraag wat zij hier nog te zoeken hadden nadat de curator hun gisteren op zijn aandrang reeds alle achterstallige gage had uitbetaald. Verward, beschaamd deinsden de mannen voor hem terug. Van nu aan ontweken ze hem. Zij gingen niet. Hier hadden ze, tot den dag der veiling, tenminste nog een dak boven het hoofd. En men kon immers nooit weten wat die dag toch nog voor verrassingen bracht?

Herr Direktor gaf hun soms zelf weer aanleiding tot deze hoop. Er waren dagen, dat hij, in een vleug van nieuw zelfver-

trouwen (geboren uit zijn weer opgewekte en werkzame energie) bij hen stilhield en hun van zijn voorloopig nog vage plan sprak: uit de resten van het circus toch nog weer iets op te bouwen. Alles hing er maar van af hoeveel er na het voldoen van alle schulden nog voor hem zelf zou overschieten; hij wilde hun echter in vertrouwen meedeelen, dat hij bezig was een klein bedrag te verzamelen ten einde reeds op de veiling, natuurlijk door middel van een strooman, de noodigste requisieten weer in zijn bezit te krijgen. Na deze harde les zou hij het een volgend keer heel wat bescheidener aanleggen, rekening houdend met de tijdsomstandigheden; zijn vroeger budget was op een welvarender wereld berekend geweest en hem daarom fataal geworden; ditmaal dacht hij voorloopig slechts aan een klein, reizend variété-gezelschap, gemakkelijk verplaatsbaar, zonder al den vroegeren, geldverslindenden rompslomp. Men zou dan in lokalen optreden; later kon men altijd nog wel weer aan een circus denken; sinds eenige dagen verbeeldde hij zich in de wereld overigens weer de eerste, nog zwakke teekenen eener opleving te bemerken; met God's hulp zou Europa in het komend voorjaar van zijn flauwte genezen zijn, en dan werd alles weer gemakkelijker en zou hij het nieuw opgenomen geld weer met een goede rente kunnen terugbetalen. De moeilijkheid was slechts, dat weinige geld op dit oogenblik bijeen te krijgen. De wereld wilde geen vertrouwen meer hebben in de kundigheden en het practische inzicht van een circusdirecteur, die, na twintig jaren succesvol zijn moeilijk bedrijf te hebben geleid, thans door een catastrophe verrast en geveld was....

Zijn mannen overlegden tezaâm, of ze hun moeizaam vergaarde, zorgvuldig behoede spaarduitjes in zijn handen zouden leggen, al was het alleen maar om Herrn Direktor te toonen, dat hun vertrouwen in hem ongeschokt was gebleven en dat hij onrechtvaardig was geweest toen hij hen als een ballast aanvoelde. De vrouwen echter verhinderden het waagstuk, dat veel op een offer geleek. Zij hadden het geld onder hun berusting en wisten het te verdedigen.

Toen het aanbod uitbleef, waarop Gottfried Sturm, zonder het zichzelf te willen bekennen, gehoopt had, ontstond tusschen den teleurgestelden, eerlijk gekwetsten directeur en zijn vroegere menschen een van dag tot dag dieper invretende verwijdering.

Een andere, kleinere groep had zich om Saul, den temmer, gevormd. Dat waren zij, die met de groote roofdieren hadden uit te staan en van Direktor Sturm dus niets meer konden verwachten. De Senegaleezen behoorden tot deze groep. Zij zouden misschien nog wel ergens een tijdelijk emplooi hebben kunnen vinden, ja, zij behoefden tenslotte slechts als bezienswaardigheid de dorpen af te reizen om hun kost op te halen - maar al had men hun dat voorgeslagen, zij zouden zulk een avontuur nooit hebben aangedurfd. Voor hen was Europa het groote oerwoud waarin men, zonder een gids als Saul, reddeloos verloren zou zijn. In Saul hadden ze hun gansche vertrouwen gesteld; hem verlieten ze niet. Ze vereerden hem ook op hun primitieve wijze en lieten hem hun genegenheid voelen. Waren ze tegen hun directeur nu en dan (en soms zelfs schijnbaar met een zekere voorliefde) opstandig geweest - Saul gehoorzaamden ze steeds op zijn geringsten wenk. Hij had hen uit het boven-Niger-gebied over de groote zee veilig naar het rijk van de witmenschen gebracht. Waarom ze hem eigenlijk gevolgd waren, wisten ze nu zelf niet precies meer; in elk geval maakten ze hem geen verwijt daaruit; ze wisten, dat hij goed voor hen was en de grootste en onverschrokkenste witmensch van de wereld. Bovendien sprak hij hun taal, zij het ook onvolkomen; hij wist wat zij gaarne aten, en beter dan de blanke medicijnman wist hij wat ze slikken moesten om weer beter te worden wanneer de booze geesten in hun lichaam waren gevaren en hen ziek hadden gemaakt. Zij moesten reeds terwille van de dieren bij hem blijven, want wie anders zouden met stokken en met vreeselijke Senegaleesche bezweringen de leeuwen verschrikken wanneer deze zich op den temmer dreigden te storten?

De Senegaleezen werden voor het leeuwen-nummer gebruikt, omdat het publiek er dieper van onder den indruk kwam wanneer het om de kooi bruine lichamen van halfnaakte wilden zag. Voor practisch werk buiten de arena achtten deze wilden zich echter te goed - op z'n best vond men hen bereid, de kameelen 's ochtends enkele malen het terrein rond te leiden, of bij den opbouw van de tent wat lichten arbeid te verrichten. Zij waren steeds pijnlijk op hun waardigheid bedacht, en men kon als leider geen ernstiger fout begaan dan dit overdreven gevoel van eigenwaarde te kwetsen. Gottfried Sturm had zich daaraan nu

en dan (gewoonlijk onwillens en onwetens) schuldig gemaakt, en zij hadden het hem nooit vergeven. Tot het schoonmaken der hokken hadden zij zich, als vrije jagers en strijders van hun stam, nooit willen vernederen, en dat was wel de hoofdreden van Direktor Sturm's geheime wrok tegen hen. De heeren zwarten rookten sigaretjes en hielden trage, zwaar-filosofische gesprekken in hun apentaaltje, en hij moest zes aparte werkkrachten engageeren om de leeuwen te verzorgen....

De Europeesche helpers, die sedert jaren met de dieren vertrouwd waren en zich bij de meeste leeuwen in het hok waagden (de Senegaleezen zouden het bestorven hebben!) behoorden met hun zessen thans ook tot de groep, die van Saul redding verwachtte. In het begin verdroot het den temmer, dat allen zich aan hem vastklemden en hem daardoor zijn eigen redding nog bemoeilijkten. Na een paar dagen echter waren zijn gedrongen, vierkante schouders aan de grootere verantwoording gewend geraakt en droegen die rustig en vanzelfsprekend. Hij werd er uiterlijk niet anders door; naarmate hij zijn strijd echter zwaarder en zwaarder zag worden en van dag tot dag naderen, groeide zijn innerlijke kracht tot in het majesteitelijke en gigantische. Op een morgen liet hij door zijn mannen de kooi opbouwen, onder den vrijen hemel, op de plaats waar zich eens de arena had bevonden, en nam het leeuwennummer door. Elken morgen herhaalde hij dit thans, als wilde hij de samenhoorigheid tusschen zijn menschen en dieren en tusschen de zestig leeuwen onderling nog versterken en onverbreekbaar maken. Rondom de kooi stonden volgens programma de Senegaleezen - alleen waren zij thans in oude, te nauw zittende winterjassen gestoken of met exotische mantels behangen. De Europeesche oppassers rolden, als steeds, de hokken naar de tralie-gang, waardoor de leeuwen de kooi bereikten. De dieren toonden zich gewilliger dan ooit: ze waren zichtbaar blij, hun hokken uit te komen en hun ledematen weer eens behoorlijk te kunnen strekken.

Gottfried Sturm nam van deze dagelijksche leeuwen-exercitie zwijgend nota - hij voelde zich er door gekwetst, dat de temmer, die vroeger nooit ondoordacht jegens zijn directeur gehandeld had, thans geheel buiten hem om en zonder zijn toestemming te vragen zijn gang ging. Nu.... misschien dacht Saul zijnerzijds wel weer, dat die directeur hem ontweek, en dat was ook

zoo.... Gottfried Sturm kon zichzelf deze ongewilde schuwheid jegens zijn temmer alleen verklaren uit een soort schuldgevoel, dat hem bedrukte; sedert Saul's sensatie-optreden met den verrader Sultan droeg hij dat reeds in zich rond, en het was erger geworden in dien ellendigen stormnacht, waaraan hij maar liever niet meer dacht....

Den tweeden dag, toen Saul zijn 'nummer' weer beëindigd had, werd Gottfried Sturm eensklaps onweerstaanbaar naar hem toegedreven: hij voelde de wat dwaze behoefte om zijn trouwen temmer alsnog toestemming voor het houden van deze repetities te geven. Hij wilde de onbewust verwonderde blikken der zwarten niet opmerken, wilde weer een paar gewone woorden met Saul spreken, prees hem voor zijn goede denkbeeld: zijn dieren en zijn menschen bezig te houden in deze verlammende periode van afwachten.

Saul hoorde hem aan en keek een anderen kant uit. Bedrukt, verward zocht Gottfried Sturm nog weer naar een eervollen aftocht. Later maakte hij zich driftig, kon in zijn zoo voorbeeldige administratie den weg niet meer vinden, ijsbeerde in zijn kleine vertrekje heen en weer. Wat had Saul hier over hem recht te spreken?! Was Gottfried Sturm hem soms verantwoording schuldig? Hier, in zijn grootboek zou het staan te lezen: of hij een goed en fatsoenlijk directeur voor hen was geweest, of niet! Naar den duivel konden ze met mekaar loopen, de ondankbaren! Nou moesten ze zichzelf maar zien te helpen: hij wist nu ook wat hem te doen stond! Ze hoopten misschien nog altijd, dat er zooiets als een nieuw circus geboren zou worden uit de restanten van het oude? Best, maar *hij* zou daar dan niets meer mee te maken hebben! Tienduizend lire moeten er na de veiling voor hem overblijven, dan is hij gered. Dan neemt hij een jonge zaak over, die alleen maar een betere leiding noodig heeft; dan geeft hij het circus voor altijd op, waarvan deze eeuw nu eenmaal niets meer weten wil, en wijdt zijn nog onverbruikte krachten aan een bioscooptheater hier in Napels, dat hij door een gelukkig toeval in handen kan krijgen.... vandaag nog spreekt hij met signor Bentonelli, den tegenwoordigen eigenaar. Cinema.... dat wil de tijd, en tegen den wil van den tijd moet niemand zich verzetten, die op deze aarde nog huizen wil bouwen.... Oh, ze zullen nog

staan te kijken; Saul, zijn rechter, zal nog staan te kijken....!

Twaalf Senegaleezen en zes Europeesche oppassers bouwden hun gansche hoop op Saul. En dan was daar nog madame Sylvia met den ouden Karl, die haar panters verzorgde. Ook madame Sylvia immers was, op geheel andere manier weer, op Saul aangewezen. Ze had dit nooit gaarne erkend en vond het ook thans onaangenaam. Zoo onaangenaam, dat ze zich in het geheel niet meer zien liet, haar zes dieren maar aan Karl overlatend. Zij had het geluk gehad, enkele vrienden van vroeger terug te vinden, en nu gaf de Sphynx haar geheim ook eindelijk prijs: de schatrijke, niet meer zoo jonge maccaronifabrikant, die haar eens een kostbaren avondmantel geschonken had, was steeds haar uitverkorene geweest - hij en niemand anders!

Op een dag liet Saul de panters ook maar eens met z'n zessen in de kooi en nam hun nummer met hen door. Hij zei den Senegaleezen, hem met de dieren maar alleen te laten. ‘Sind ja bloss grosse Katzen’, zei hij tegen den ouden Karl, die er weemoedig bijstond. ‘Möchten auch mal an die frische Luft kommen.’ Ongeïnteresseerd keek hij toe hoe de dieren hun standen maakten. Een dacht niet te hoeven meedoen en liet zelfs z'n tanden kijken.

‘Komm mal her, du dummer Kerl!’ riep Saul hem welwillend toe.

XV

De kranten berichtten thans omtrent de snel naderende veiling; gansch Napels zag den een-en-dertigsten December met levendige belangstelling tegemoet; men verwachtte een soort oudejaarspretje, maakte afspraken om in optocht naar het terrein te trekken. De curator, een waardige oude heer, die zich niet zonder eenige aarzeling had laten bewegen de regeling van dit ongewone faillissement op zich te nemen, vreesde voor een bespottelijken en den gang van zaken belemmerenden aandrang van niet-koopers en voelde daarom dadelijk veel voor Rambaldo's ingénieuze denkbeeld: een flinke entrée te heffen. Zoo zou deze laatste voorstelling van het circus misschien tevens nog de winstgevendste van alle worden.

Van de zijde van het opgewonden circuspersoneel bereikten

Rambaldo in de laatste dagen van December veelbelovende geruchten. De gevolmachtigden van andere circussen en van het dierenpark Hagenbeck zouden reeds in de stad zijn gesignaleerd; een paar Duitsch en Engelsch sprekende heeren hadden de leeuwen willen zien, waren echter (hoewel ze bij Direktor Sturm eerst verlof gevraagd hadden) door Saul weer teruggestuurd met de boodschap, dat morgen en overmorgen de kijkdagen waren. Met honderd procent zekerheid zou men op een bod op de zes panters 'en bloc' kunnen rekenen: een rijke maccaroni-fabrikant uit de stad zou ze samen met de temster in zijn park willen laten optreden voor het uitsluitend genoegen van zich en zijn vrienden. Hij zou gezegd hebben: 'Als het kapitool er twee wolven op na houdt en Conte B. één jongen leeuw, dan zal ik maar met zes panters genoegen nemen.' De bron van dit gerucht scheen betrouwbaar - het kwam van madame Sylvia zelf.

Twee avonden voor den grooten dag voltrok zich het wonder, dat Saul op bezoek ging bij Rambaldo Fittipaldi, dien Napolitaanschen jongeman, die sedert het tekort schieten van Herrn Direktor in het circus de lakens uitdeelde en in den grijzen Mercedes der directie door de stad werd gereden. Uit een nachtmerrie van allerlaatste noodzakelijke bezigheden en overwegingen wakker geschrikt, staarde Rambaldo naar den temmer, voor wien hij diep in zijn hart een geheime, aan vereering grenzende bewondering koesterde welke niet veel van die der toegewijde Senegaleezen verschilde. Met een jongensachtige, trotsche vreugde over deze ontegenzeggelijke overwinning hoorde hij aan wat Saul te berichten had.

Saul was geen man van het woord. Hij drukte zich in het Italiaansch onbeholpen uit; Rambaldo verzocht hem daarop Duitsch te spreken; toen echter bleek, dat Saul toch altijd nog beter Italiaansch sprak dan Rambaldo Duitsch, viel het gesprek vanzelf weer in het lapidaire Italiaansch terug, waarmee het was ingezet.

Het deed er weinig toe. Saul kwam Rambaldo tenslotte slechts een eenvoudig rekensommetje voorleggen: dat het voor de crediteurs en voor iedereen oneindig voordeeliger zou zijn indien alle zestig leeuwen verkocht werden inplaats van slechts vijftien of twintig. Rambaldo knikte en Saul zette zijn betoog voort.

Als men de leeuwen naar links en rechts stukgewijs ging verkoopen, zou men het naar alle waarschijnlijkheid toch niet verder dan tot twintig brengen. Dan zouden echter de mooiste en grootste exemplaren weg zijn, en men bleef met veertig onverkoopbare leeuwen zitten, die bijvoorbeeld voor een circus geen waarde meer hadden, reeds omdat er geen temmer voor te vinden zou zijn. Hier trachtte de met zijn gedachten nog niet genoeg geconcentreerde Rambaldo onwillekeurig een tusschenwerping te maken, maar Saul sneed hem het woord af door met gebogen hoofd, beschaamd, te verklaren, dat geen mensch behalve hij tot nu toe den lust gevoeld had om met meer dan twaalf of zestien leeuwen op te treden. - Ja.... en hijzelf kwam er dan natuurlijk niet meer voor in aanmerking. Want immers: men kon van iemand, die zestig leeuwen in toom gehouden had, niet verlangen, dat hij er zich daarna nog met slechts veertig aan het publiek voorstelde.

Zestig tezamen getemde leeuwen gold thans in de circuswereld nog als een unicum, dat als zoodanig natuurlijk een belangrijk grootere waarde vertegenwoordigde dan het zestigvoud van den prijs van één getemden leeuw. Dat moesten de crediteurs toch ook begrijpen!

In ieder geval begreep Rambaldo. Hij begreep, dat hier een koning om zijn kroon vocht. De paar woorden van den temmer hadden hem nog dieper doen beseffen, dat er een meer dan menschelijke inspanning, geduld en moed voor noodig waren geweest om zestig min of meer willekeurig tezamengebrachte leeuwen tot een eenheid te vormen, en dat het een misdaad zou zijn, die kostbare eenheid weer te verstoren om der armzaligen zekerheid wil van enkele tienduizenden lire.

In den plotselingen drang om Saul te bewijzen, dat hij ook vroeger niet blind daarvoor geweest was, zocht Rambaldo thans naar den beleedigden brief van den Genueeschen dierentuindirecteur en legde dien aan den temmer voor.

Hoewel het geval daar toch duidelijk lag, staarde Saul niet dadelijk begrijpend op het blad papier, dadelijk hevig ontstemd doordat hij iets over den verkoop van enkele leeuwen las. Rambaldo moest te hulp schieten om hem de zaak uit te leggen. Toen begreep Saul er wat meer van, maar de brief prikkelde hem nog steeds, en met weerzin schoof hij hem over de tafel

terug. Het effect was niet wat Rambaldo er van had gemeend te mogen verwachten.

'Signor Saul....' vroeg hij zonder haatdragendheid en met den zuiversten wil tot medewerken bezield, 'aangenomen, dat ik er den curator toe kon brengen, de leeuwen overmorgen op de veiling als één ondeelbaar verkoopsobject te laten uitroepen.. gelooft u dan zelf eerlijk aan een mogelijkheid, dat er op geboden werd?'

Saul haalde norsch, in het nauw gedreven, de schouders op. 'Overmorgen....!' zei hij. 'Men moet zooiets even af kunnen wachten. Vast en zeker zit er ergens in de wereld wel een kooper, die het nog weer eens aandurft met mij en mijn zestig leeuwen en zich dan meteen over m'n Senegaleezen en de oppassers ontfermt. Dat kan ineens komen, maar het hoeft niet juist overmorgen te zijn. Het gaat er om, het te durven uitzingen....'

Rambaldo hoorde het zwijgend aan; er was iets in Saul's woorden, dat hem bij de keel pakte en zijn ziel met een diepe treurigheid vervulde - hij was ook wat overspannen door de waanzinnig aangroeiende beslommeringen der laatste dagen en door de onzekere verwachtingen van overmorgen. Hoeveel sterker was Saul, dien de gansche faillissements-misère nog wel zelf aanging. Rambaldo voelde wel, dat de temmer tenslotte gelijk had met zijn rotsvaste overtuiging: dat er vandaag, of morgen, of in de komende drie maanden wel ergens in de wereld een kooper zou opdagen, die het avontuur met de zestig leeuwen en de twintig bijbehoorende mannen zou riskeeren - maar hoe zou men deze grootsche, rustig-diepe overtuiging kunnen overdragen op de schuldeischers? Zij waren allen kleine luiden, voor wie de wereld zich tot de stad Napels en naaste omgeving bepaalde; de wereld daarbuiten, die zich voor Saul wijd, wijd uitstrekte en tot in het oneindige weer nieuwe mogelijkheden baren kon, zoodat men nooit geheel hoefde te vertwijfelen, die als een zee zoo groote, bewogen en bij alle ruigheid toch zoo milde wereld, welke men pas God's Wereld noemen kon, was gesloten voor de mannen waarmee Rambaldo praten moest.

De gansche moeilijkheid beseffend, waarvoor hij nog zou komen te staan wanneer hij den temmer wilde helpen, trachtte hij Saul tot uitvoeriger spreken te bewegen, in de hoop, een

woord los te krijgen waarmee bij de crediteurs iets te bereiken zou zijn. Gemakkelijk was het niet. Eindelijk echter zei Saul op de rechtstreeksche vraag, of hij nog van een bepaalde zijde belangstelling voor zijn gansche groep meende te mogen verwachten:

'Ik heb aan een paar lui geschreven, weken geleden al, toen het faillissement te voorspellen viel.'

'Nu.... en?!!'

'Geen antwoord nog. Maar dat kon ook nog moeilijk. Ik heb naar Amerika.... naar Australië geschreven. Wie zegt waar een manager juist zit. Tenslotte komt een brief altijd wel terecht..'

Rambaldo zuchtte van het ingespannen luisteren, verslagen door de traagheid waarmee de ander zijn kostbare woorden prijs gaf.

'Goed.... geef me dan de namen van een paar managers. Ik zal zien wat ik er mee bereik.... ik zal er nog wat bij moeten vertellen', berustte hij tenslotte.

Saul verstrekte de namen wantrouwend en aarzelend. Was dat nog niet voldoende als hij toch zei, dat hij al geschreven had? 'Moet je er nog meer?' vroeg hij, zijn minachting niet verbergend.

En toen ging hij heen, daar zijn zending hem hier beëindigd scheen, en evenals bij het binnenkomen, vergat hij Rambaldo de hand te reiken.

Rambaldo had een slapeloozen nacht, stond in het morgengrauwen weer op om zijn werk voort te zetten, begaf zich zoo vroeg als hij bij de menschen maar aan kon komen in de stad. Toen hij 's avonds weer huiswaarts keerde, had hij het pleit voor Saul gewonnen - *hoe* hij dat klaargespeeld had, wist hij zelf niet meer. Hij had niet kunnen eten, wierp zich op zijn bed en sliep in dezelfde seconde. De schuldeischers verkeerden bijna in eenzelfden toestand van uitputting, maar hun werd geen diepe, herstellende slaap geschonken zooals Rambaldo. Tot in hun droomen vervolgden hen de honderd maal herhaalde namen van managers in Amerika en circusdirecteuren in Australië, die allen dadelijk om Saul en z'n zestig leeuwen zouden telegrafeeren als zij maar eerst zijn brief hadden ontvangen.

Oh, basta, zij waren gezwicht voor de overredingskracht van dien duivelschen jongen advocaat; wat er van kwam, moest er nu maar van komen; God sta hun bij.

Den curator te overtuigen, wien de niet-particuliere crediteurs onvoorwaardelijk hun belangen hadden toevertrouwd, was Rambaldo daarna boven verwachting licht gevallen. De oude, deftige heer had een zichtbaar pleizier in den voortvarenden, succesvollen jonge man, wiens denkbeelden zich reeds enkele malen als juist hadden bewezen. Bovendien verdiepte hij zich slechts ongaarne persoonlijk in de détails van deze ongewone zaak, die hem steeds nog een weinig bleef choqueeren. Zijn gansche aandacht wijdde hij aan de administratieve afwikkeling van het faillissement, en daarbij had hij in direttore Sturm een man gevonden, met wien het een genoegen was samen te werken, een nauwgezet directeur, die beter lot verdiende dan aan een circus bankroet te gaan.

Zulke gedachten gingen den ouden, waardigen curator door het hoofd terwijl hij zich telefonisch met den veiling-meester in verbinding liet stellen en opdracht gaf, in de inventarislijst nog de wijziging te brengen: dat de leeuwen slechts ‘en bloc’ konden worden verkocht.

Gelijk men voorzien had, groeide de veiling tot een soort volksfeest uit. Politie moest de orde handhaven. In de vroegere arena van het circus stond thans de vendumeester en men betreurde het afbreken der houten tribune, welke op dit oogenblik nog eenmaal zoo uitmuntende diensten had kunnen verrichten. Ware er geen entrée geheven, alle lazzaroni van Napels zouden zijn verschenen. De ochtendboot uit Capri had een aantal vreemdelingen aangevoerd, villa-bewoners van dat blanke Moorsche eiland met de stille tuinen. Uit Positano, Sorrente, Amalfi waren ze gekomen, de nieuwsgierige vreemdelingen; een spleenige Engelschman had zich vast in het hoofd gezet om de twee mooiste en grootste Senegaleezen te koopen; hij was diep teleurgesteld toen hij ze bij den inventaris niet aantrof. Nog een paar andere vreemdelingen liepen op het terrein rond: zij hadden een actentasch bij zich en zagen er uit, alsof ze een verre reis hadden moeten maken. Een stralende morgenzon bescheen het veld.

Dit gunstige weer was geen onbelangrijke factor. De veiling zette onder een goed omen in. Men had het programma smakelijk opgemaakt; ook hierin had Rambaldo zijn deel gehad. Om

er dadelijk de goede stemming in te brengen, als hors d'oeuvre zoo te zeggen, liet men als allereerste signor Mangia-tutto onder den hamer komen. Het dier was feestelijk opgetuigd en balkte van vreugdevolle opwinding. ‘Ziehier de eenige ezel onder ons!’ riep door zijn megafoon de afslager, die in Napels een beroemdheid was. ‘Alle andere geëerde aanwezigen zijn schrandere menschen, die zich de kans van hun leven niet zullen laten ontgaan om een geleerden ezel in hun bezit te krijgen, een pronkjuweel van een beest, dat alleen reeds door z'n zoo apart velletje de vijfhonderd lire waard is waarmee we hem inzetten. Inzetten, heb ik alleen maar gezegd! Want het zou Napels tot eeuwige schande en oneer strekken, mijne patriottisch gezinde dames en heeren, wanneer om zulk een intelligent, mooi en zeldzaam dier geen nieuwe Trojaansche oorlog ontbrandde, met dooden en gewonden! Bekijk hem goed! Een sieraad voor uw tuin, een trouwe speelmakker voor uw kinderen! Let alleen op zijn oog-opslag.... quanto simpatico, Signori! Wie biedt er? Vijfhonderd en één lire geboden door dien meneer, die al een touw van één lire in zijn zak heeft om hem mee te nemen! Halt! Vijfhonderd-en-tien geboden daar achteraan. Vijfhonderd-en-twintig.... en dertig.... hou je ooren dicht, langoor, of je wordt nog verwaand.... en vijftig....’

Kooper werd enkele minuten later een Napolitaansche dame, die rood van verontwaardiging en opwinding was geworden door het lange opbieden tegen een ongalanten vreemdeling, die haar het dier niet gunnen wilde. Dertienhonderd lire. Napels' eer was gered. De dame grabbelde in haar taschje, kwam naar voren om haar naam en adres op te geven. Alsof het ezeltje thans echter ineens alles begreep, trachtte het tusschen het publiek een goed heenkomen te vinden. ‘Houd hem!’ riep de dame zenuwachtig en liet geld uit haar taschje vallen; van de plek waar zij eerst gestaan had, kwam een kindermeisje aanhollen om mee op de ezelvangst te gaan; het daarbij blijkbaar verlaten achtergebleven kind, waarvoor het kostbare stuk speelgoed bestemd was, begon vertwijfeld te schreien. Het werd door het publiek getroost, over de schouders getild en onder een hoera-tje op het ezeltje gezet.

Daarna kwamen de karrepaarden aan bod. Het waren goed onderhouden dieren, maar enkele hadden reeds een langen

staat van dienst achter den rug. Een wagenverhuurder schreeuwde, dat hij er zes wilde nemen, mits hij ze mocht komen uitzoeken. Men liet hem daarvoor zes minuten tijd. Hij deed met verbluffende zekerheid een voorloopige keuze, bekeek daarna deze dieren, bevoelde en beklopte ze als om te hooren, of ze hol of opgestopt waren, en rukte onvriendelijk hun bek open om naar hun gebit te zien, dat ze hem goedig toonden. Daarna dacht hij ze tegen den prijs waarop ze ingezet waren, te kunnen meenemen, maar de vendumeester en Rambaldo, die bleek en met zweet overdekt tegen de lessenaar aanleunde, genazen hem van die dwaling: eerst zou er nog een eventueel hooger bod op de zes uitgezochte dieren worden afgewacht. Dat bod kwam ook reeds dadelijk van de zijde van een concurreerenden rijtuigverhuurder en woedend scheldend liep de eerste weg: hij voelde zich verraden en bedrogen. Maar even later was hij er reeds weer en bood grimmig mee op de overgebleven paarden. Langzamerhand deelde zich aan allen de lichte koorts mee, welke een veiling onder het publiek pleegt te weeg te brengen en waaraan reeds vaak menschen verslaafd zijn geraakt, zoodat ze steeds weer magisch naar een openbare verkooping werden heengetrokken, om dan later berouwvol huiswaarts te keeren met overbodige en veel te duur betaalde dingen.

Het bedrag, dat de karrepaarden tenslotte in totaal opbrachten, overschreed een behoorlijk eind de raming; onder het afroepen door maakte de vendumeester op het randje van de inventarislijst een vluchtige calculatie en toonde ze Rambaldo, die langzaam weer durfde te ademen hoewel de aangelegenheid met de leeuwen nog als een groot, duister vraagteeken voor zijn oogen schemerde. Het gunstige resultaat met de karrepaarden won nog door het feit, dat er een paar van de oudste waren overgebleven, waarvoor op deze veiling geen gegadigden meer bleken te zijn; die echter op een of andere wijze hun bestemming nog wel zouden vinden. De vendumeester wilde ze reeds laten wegleiden om de goede koopstemming in het publiek niet verloren te laten gaan toen eensklaps, op het laatste oogenblik, de Sardijnsche slager zich nog over de dieren ontfermde. Hij had zich met de andere crediteurs onopvallend tusschen het publiek gemengd om het gansche, spannende gebeuren van nabij te kunnen

volgen. Enkelen onder de menigte, die hem kenden, riepen hem plagend de vraag toe, of men in de restaurants morgen nu nog wel veilig een portie rundvleesch kon bestellen? In zijn slagers-eer getast, draaide hij het zware hoofd op den gedrongen, rooden nek naar de grapjassen om en riep terug, dat ze zich nergens ongerust over hoefden te maken; dat hij tot nu toe nog slechts aan leeuwen paardevleesch geleverd had en dat hij deze oude knollen dan ook slechts als afscheidsgeschenk aan de leeuwen wilde sturen.

Een gedempte kreet van weerzin ging onwillekeurig onder het beschaafdere publiek op; de Sardijn keek ietwat verwonderdontstemd in het rond - men bedierf gansch zijn goeden luim, die hem na de voorloopig zoo gunstige veiling-resultaten bewogen had het restantje paarden voor een prik te nemen en er de leeuwen gelukkig mee te maken. Wat wilden de menschen van hem? Norsch baande hij zich een weg naar voren om bij den lessenaar zijn bedrag te storten, liep daarbij tusschen de oude paarden door zonder nog naar de dieren om te zien, die met triest hangenden kop een ongewilde eerewacht voor hem vormden.

De afslager gleed snel over het incident heen, leidde het publiek af door enkele requisieten onder den hamer te brengen, die weliswaar niet veel konden opbrengen, maar gelegenheid boden om er humoristische omschrijvingen bij te geven.

Na dit intermezzo, dat een klein half uurtje in beslag nam en veel gelach verwekte bij een weer goed gestemde menigte, kwam een hoofdschotel aan de beurt. De Andalusische volbloedhengsten.

Direktor Sturm, die er mee opgetreden was, bevond zich niet op het terrein; hij was de vernedering van dezen dag ontvlucht, had uit de stad echter reeds twee maal opgebeld om te hooren hoe het ging. Toen de Andalusiërs voorgeleid werden, ontstond er dadelijk een scherp, verbitterd gevecht om, dat spoedig nog slechts werd volgehouden door enkele heeren, in wie men gemakkelijk den adellijken cavalerie-officier herkende, al waren zij in burgerkleedij. Nadat er drie hengsten tegen prachtige bedragen waren geveild, bestond er voor den vierden plotseling in het geheel geen belangstelling. De heeren in burger hielden zich afzijds. Waarop de rijtuigverhuurders hun kans

dadelijk waarnamen. En er zich tusschen hen, zij het op bescheidener prijsniveau, een niet minder felle strijd ontspon. De vijfde hengst was weer een buit voor de officieren, die, zooals thans bleek, onder de zestien dieren negen voor zich hadden bestemd.

De veiling-meester verwachtte, dat het met de ponies, die thans aan bod kwamen, wel juist zoo zou gaan: nadat de paar rijken, die hun kinderen met zulk een aardig rijdier verrassen wilden, hun keuze gedaan zouden hebben, zou de prijs ineens vallen, nog veel sterker dan bij de groote paarden. Het kwam echter anders. Een onbekende bood op de zestien ponies ‘en bloc’. Het scherpe oog van den vendumeester herkende in den gegadigde dadelijk een oude rot, tegen wien men geen stroomannetje behoefde te laten opbieden. Na kort overleg werd besloten het bod te aanvaarden. De kooper betaalde, regelde meteen het transport naar het station. Hij had reeds voor een wagon gezorgd, waarin de dieren verder vervoerd konden worden.

Het was alles zoo gauw in zijn werk gegaan, dat het publiek het nog maar nauwelijks goed besefte toen het de ponies zag wegleiden. De vreemdeling verdween tusschen de menigte; buiten voegde zich de kleine Conchita bij hem; zij bleken elkaar reeds te kennen; het was alles een afgesproken zaak geweest. De kleine Conchita was met haar ponies onderdak, en haar collega's, die haar dit geluk op zichzelf van harte gunden, namen haar slechts kwalijk, dat zij hen niet in vertrouwen had genomen. Ze zouden gezwegen hebben als het graf - daarvoor was men tenslotte confrater!

Een uur nadien, toen de middagzon reeds fel op de hoofden neerstraalde en er spoedig gepauseerd zou worden om publiek en veilingpersoneel gelegenheid te geven zich wat te versterken, kwamen als voorloopige, effectvolle afsluiting de panters aan de rij. En gelijk er reeds uit de school geklapt was: de rijke maccaroni-fabrikant kwam met een bod op de proppen. Hij bevond zich in gezelschap van madame Sylvia en werd donkerrood van hoogmoed toen hij bemerkte, dat de algemeene aandacht zich op hem vestigde. Toen kwam een mannetje met een onopvallend Napolitaansch gezicht de pret bederven, bood rustig tegen hem op en sarde den maccaroni-millionnair tot deze naar

adem hapte en met zijn bieden begon te dralen, een harden, wrangen strijd uitvocht tusschen zijn trots (rondom hem bevonden zich gefortuneerde kennissen) en zijn gezond koopmanschap, dat hem rijk had gemaakt. Eindelijk, juist in het critische oogenblik, streek het irritante Napolitaansche mannetje de vlag; de fabrikant wilde zich naar den vendumeester begeven, maar deze stelde hem glimlachend gerust: hij hoefde geen bedrag te storten; de firma-naam 'Sole Chiaro' stond borg voor hem.

Het kleine onopvallende Napolitaantje was spoorloos verdwenen. Later zou hij zich nog wel voor zijn provisie melden....

In het pauze-uur kon Rambaldo aanvankelijk geen pas verzetten, of een der crediteurs klampte zich aan hem vast en wilde nog eens bevestigd krijgen, dat alles tot nu toe boven verwachting goed ging. Hij knikte slechts, verhit en afgetobd; tenslotte blafte hij hun driftig toe, hem nu alsjeblieft eindelijk met rust te laten. Dit krachtige verzoek maakte nog meer indruk dan duizend verzekeringen, dat deze veiling een succes was.

Rambaldo zelf begreep het niet. Het was tot nu toe zijn diepe en onomstootelijke overtuiging geweest, dat cijfers logen. Zouden ze het dezen keer niet hebben gedaan? De raming was tot nu toe ver overschreden. Straks zou het nog zoover komen, dat alle schuldeischers betaald konden worden en dat er zelfs nog van overschoot. Straks kwam het nog uit, dat hij hen tòch niet had belogen. Dan zou hij er nog aan moeten gaan twijfelen, of hij wel een talentvol jurist was.

De leeuwen.... daar hing natuurlijk tenslotte alles van af. En als het wonder zich nu eens voltrok, dat ook daarvoor straks ineens een kooper opdaagde? Alles achtte hij vandaag mogelijk.

Zoo verwonderde het Rambaldo verder dan ook niet, dat hij op het terrein eensklaps de deftige Napolitaansche familie uit de loge van het Arcadia-variété-theater terugvond. En dat zich in het gezelschap daarvan niemand anders bevond dan de groote jurist Guerra. Dit alles was geheel zooals het behoorde. Hoe kon hij ooit iets anders gedacht hebben, dan dat dit de familie van den rechter Guerra moest zijn?!

Hij nam zijn hoed af en richtte tot den grooten man de badineerende vraag, of deze bijgeval hier verschenen was om straks een bod op de zestig leeuwen te doen? De aangesprokene

herkende hem ditmaal dadelijk en toonde zich voor humor toegankelijk, door de vraag bevestigend te beantwoorden zonder dat daarbij ook maar een zwakke glimlach om zijn rustig-zelfbewusten, ietwat geblaseerden mond verscheen. En daar hem bekend was, dat Rambaldo een der leidende mannen van deze ongewone veiling was, waarop hij zijn gezin vandaag had willen vergasten; daar hij verder den avontuurlijken paglietta curiosum genoeg vond om er zijn signora en zijn Grazia mee bekend te maken, zei hij: 'Maria... mag ik je voorstellen... signor Fittipaldi, een jong en talentvol advocaat.... mijn vrouw... mijn dochter.'

De zoon scheen ondanks zijn lange broek nog niet in aanmerking te komen om voorgesteld te worden; hij leek trouwens zoo belachelijk op zijn vader, dat elke voorstelling practisch overbodig was. Het mooie jongemeisje uit de loge knikte den jongen en talentvollen advocaat met een betooverenden glimlach toe, keek echter meteen ook reeds weer verveeld voor zich, alsof ze aan een doode was voorgesteld, aan wien verder niets opmerkelijks te zien viel - de moeder daarentegen nam Rambaldo met werkelijke belangstelling in oogenschouw.

De groote rechter Guerra vroeg zich naar aanleiding van het gedrag van zijn dochter af, of hij misschien een vergissing begaan had door dezen jongeman voor te stellen; onwillekeurig monsterde hij nu even diens uiterlijke verschijning en ontdekte met geoefend oog de verborgen armoede eraan. Hij zei echter tegelijkertijd tot zichzelf, dat deze paglietta waarschijnlijk binnen weinige maanden reeds een zeer geregeld inkomen zou genieten en dan nog gelegenheid te over zou hebben om naar een behoorlijken kleermaker te gaan en zich in goede restaurants het voorgeschrevene kleine embonpoint te eten.

Om den zich op weg naar de volkomenheid bevindenden jongen jurist in de oogen van Grazia wat interessanter te maken, vroeg hij hem naar het verloop der veiling; Rambaldo lichtte hem hieromtrent zoo uitvoerig in als de schuldeischers het graag gewenscht hadden, en Grazia wendde zich thans opnieuw naar den doodgewaande, dezen keer zonder dat een zonderlinge inval van papa er haar toe noodzaakte.

De zoon, die Rambaldo tot nu toe slechts met een soort supérieuren spot had opgenomen, sperde plotseling mond en ooren open om zich niets te laten ontgaan.

Het onderhoud werd nu spoedig uiterst geanimeerd; Rambaldo, nog juist aan het gevaar van een nieuwe vreeselijke depressie ontsnapt, leefde geheel op, en toen dan aan het licht kwam, dat Grazia zich er eigenlijk een illusie van gevormd had: van deze verkooping het een of andere schattige diertje mee naar huis te brengen, boog hij zich met brandend hart tot haar over en vroeg aan wat voor een diertje zij dan bijvoorbeeld wel gedacht had? Zij bloosde hevig en keek hulpeloos naar haar moeder om; deze nam daarop het woord voor haar in het nauw gebracht kind en begon met te verklaren, dat Grazia ondanks het feit, dat ze nu al bijna achttien jaren oud was en dus langzamerhand wel eens verstandig worden mocht, nog altijd een kleine domoor, una cara stupidina was, die zich in het hoofd gezet had om van de veiling het kleine witte ezeltje mee naar huis te nemen. Gelukkig kon haar vader echter niet zoo maar dertienhonderd lire voor een 'ciuco' neertellen!

Rambaldo verheelde niet, dat het bericht hem totaal vernietigd had. Signor Mangia-tutto was verkocht.... niets meer aan te doen. 'Als ik het tevoren maar geweten had!' verzuchtte hij duister en sloeg zich met de vlakke hand tegen het voorhoofd, en de anderen keken vol sympathie en verwachting naar hem en vroegen hem niet wat hij dan wel gedaan zou hebben als hij het tevoren geweten had.

'Signorina Grazia.... zegt u het mij.... wat mag het nog meer zijn! Al wou u een jongen leeuw....!'

'Ja!!' schreeuwde de jongste Guerra, en zijn vader, de groote rechter Guerra, drukte zijn stamhouder glimlachend tegen zich aan en streelde hem verliefd door het lange, zwarte haar. De volwassenen begrepen gelukkig, dat men dat aanbod van den jongen leeuw als een grapje moest opvatten, zelfs al was het misschien ook ernstig bedoeld.

'Oh, no!' verzette Grazia zich trouwens ook dadelijk. 'Dan veel liever een aapje!.... maar dat gaat zeker niet?!'

Een aapje. Rambaldo fronste het voorhoofd en dacht snel en ingespannen na. Toen keek hij in zijn actentasch, boordevol van circusgeheimen. De jonge Guerra, die niets anders verwachtte dan dat er uit den tasch nu een schattig aapje, schattiger nog dan hij-zelf, te voorschijn zou komen, boog er met kinderlijke onbescheidenheid zijn hoofd over. Rambaldo's blik vloog in-

tusschen haastig de inventarislijst door. Toen had hij het al gevonden. ‘Juffrouw Grazia’, zei hij, ‘vertrouwt u op mij. Wat in m'n macht staat.... dat zal ik voor u doen!’

Waarop Grazia als een hysterische bakvisch haar vreugde over deze belofte demonstreerde en haar moeder kuste, omdat zij het Rambaldo niet kon doen. ‘Krijgt Grazia 'm alleen of krijgen we 'm samen?’ informeerde de jonge Guerra, daarmee voorloopig het aapje en niet Rambaldo bedoelend. De wijze moeder van het gezin stelde haar spruit gerust: ook hij zou het aapje te eten mogen geven. Ja, maar het was natuurlijk nog lang niet zeker, dat er werkelijk een aapje kwam, al had de signore ook beloofd, dat hij er zijn best voor doen zou.

De groote rechter Guerra, die nu reeds wist, dat het aapje er wel komen zou, glimlachte met overwicht.

Rambaldo beloofde verder niets meer, vroeg nog slechts, reeds ietwat zakelijk regelend: ‘U blijft hier tot het eind?’

Ja, want de leeuwen waren immers nog niet eens geveild en de kameelen....

‘Dan zie ik u straks, hoop ik, nog even!’ zei Rambaldo en achtte het oogenblik gekomen om zich thans wegens groote drukte te excuseeren. Het mooie jonge meisje keek hem met glinsterende oogen na; Rambaldo voelde haar blik nog in zijn rug en liep verward van geluk op het terrein rond, niet wetend wat hij in de pauze eigenlijk te doen had. Zoodat hij tenslotte zelf maar den schuldeischer aanklampte, dien hij daarstraks van zich af had geschud, en hem opgewonden verzekerde, dat alles zoo best ging, zoo boven alle verwachting best....

De na-middag viel minder boeiend en geanimeerd uit dan de morgen. Eerst kwam een aantal woonwagens onder den hamer. Er waren een paar gegadigden, die het onderstel op z'n waarde bekeken; anderen wilden slechts uit nieuwsgierigheid een kijkje van binnen nemen. De afslager, reeds voorvoelend, dat hij geen behoorlijk bod verwachten mocht, keek verveeld rond en wees er op, dat er gisteren gelegenheid tot bezichtiging was geboden. Als levende wezens werden de wagens voorgeleid; een paar veilingknechten trokken ze lachend aan den dissel; voor de kleine vensters hingen nog propere gordijnen. Van een afstand, een zwijgende, verbeten groep, zagen de menschen toe, die in

deze nog slechts voor afbraak goedgeachte wagens gewoond hadden.

De verkoop der kameelen verliep niet gunstiger. Een ondernemend exploitant uit Capri kocht er een om het aan vreemdelingen te verhuren, die liever per kameel dan per ezel de schoonheid van het eiland mochten willen bezichtigen. De verkochte kameel werd weggeleid, ging met tragen, zelfbewusten woestijnstap zijn nieuwe bestemming tegemoet. De dertien overgeblevenen keken hun vertrekkenden makker met trage, stupide verwondering na - zij konden hem van onder hun geloken oogen over de hoofden der menigte heen nog lang volgen.

De veiling-meester had gehoopt, dat de verkoop van een aantal kleinere dieren nog weer wat leven in de brouwerij zou brengen: er waren nog apen en enkele honden, een paar nandoes, een kraagbeer. Tenslotte vonden al deze dieren ook nog wel een liefhebber (de spleenige Engelschman, die zich zoo graag door een paar levende Senegaleezen zijn whisky had laten serveeren, troostte zich met een paar apen - wat natuurlijk niet hetzelfde was. De ware stemming bleef echter uit, doordat iedereen nog slechts op het oogenblik wachtte, dat de leeuwen aan de beurt zouden komen.

Bij de hokken stond Saul - een zwijgende, indrukwekkende wachter. Verder de twaalf Senegaleezen in hun bespottelijke westersche kleedij. Verder de Europeesche oppassers in hun ernstige bruine uniformen.

De afslager haalde even adem en riep de leeuwen uit. Zestig heerlijke, volwassen dieren. Kaapsche, Nubische, Afghaansche leeuwen, tezamen gedresseerd door den vermaarden Duitschen temmer Saul, aldus een unicum van onschatbare waarde, een onverbreekbaar geheel vormend en dan ook slechts als zoodanig aan bod komend. De zestig tezamen ingezet voor het bespottelijk bedrag van honderdduizend lire.

Stilte onder de menigte, die in spanning rondkeek en afwachtte. De leeuwen brulden.

‘.... Niemand biedt?’ Over de hoofden der starende massa heen, zochten de oogen van den vendumeester de paar vreemdelingen, die daarstraks zijn opmerkzaamheid hadden gewekt. Hier en daar beantwoordde een gesloten gelaat zijn vorschenden blik. Geheel achteraan meende hij

eensklaps Direktor Sturm te ontwaren, die zich afwendde....

Ferrazzo, de Sardijnsche slager, kon het ineens niet meer uithouden. Op zijn donkerroode slapen teekenden zich de aderen af. Hij stak zijn zware vuist vertwijfeld omhoog en trachtte zijn wil aan den afslager op te dwingen, dreigend, woedend schreeuwend: ‘Per stuk! De leeuwen worden per stuk verkocht!! Per stuk!!!’

Hier en daar onder het publiek ondersteunde hem een bescheiden brommende stem: ‘Per stuk.... per stuk....!’

De afslager maakte een bedenkelijk, ongeloovig gezicht, keerde zich tot den vendumeester en tot Rambaldo, die ook weer naast zijn lessenaar was gaan staan. Nog een heer voegde zich bij hen. Een waardige, oudere, in het zwart gekleede heer. Onder de menigte werd gefluisterd, dat het de curator was.

‘Per stuk! Dat is gekkenwerk, alle zestig tegelijk!! Er zijn hier koopers voor de leeuwen per stuk!!!’ brulde de Sardijn op goed geluk.

Daar verhief zich de afslager, klopte met zijn hamer en riep: ‘Per stuk worden thans verkocht enkele jonge leeuwen, respectievelijk zes, vijf, drie maanden oud....’

Onverstaanbaars voor zich heen mompelend, baande de Sardijn zich met zijn massieve lijf een weg naar voren. De beide voor de goede orde verantwoordelijke carabiniéri keken elkaar daarop in zwijgende verstandhouding aan en legden hun witbekleede handen-der-gerechtigheid op den schouder van den opstandige, die juist den lessenaar wilde bestormen, maar zich tenminste uiterlijk weer tot kalmte liet bewegen, nadat een der beide politie-mannen hem met voorname methode iets in het oor gefluisterd had.

Een kwartier later waren de jonge leeuwen werkelijk verkocht - dat de volwassen exemplaren per stuk niet te krijgen waren, had de begeerte van enkele koopers blijkbaar slechts aangewakkerd. Rambaldo, opgelucht door het bedwingen van den storm en door het kleine, troostende succes met de jonge leeuwen, die naar verschillende dierentuinen verhuisden, waagde een schuchteren blik in Saul's richting. De temmer stond daar onbewegelijk en trotsch als tevoren....

Voor het sluiten der veiling had de afslager nog een kleine

surprise in petto. Hij hield de hier en daar zich reeds verwijderende menschen door zijn megafoon nog even terug. Een niet op de inventarislijst vermeld object: een goed onderhouden Mercedeswagen! Men hoorde een claxon. Den wat opvallenden, in de stad reeds bekend geworden claxon, die tot nu toe steeds de komst van Direttore Sturm had aangekondigd. Nu klonk het als de stem van een geest.

Men wilde den wagen eerst van nabij bezien. De afslager stond het niet toe. Daar zou geen beginnen aan zijn. Hij was afgemat door de lange inspanning van dezen dag; hij was reeds zoo schor, dat hij zich nog slechts met inspanning tot achteraan verstaanbaar kon maken. ‘De wagen zet voor een prik in! Riskeer een bod en rij er in weg! Jullie hebt den wagen toch vaak genoeg gezien om te weten, dat het een prachtstuk is....!’

Men lachte, bleef nieuwsgierig staan kijken, of iemand zich er aan waagde.

Enkelen overlegden met zichzelf. Als de wagen nu werkelijk voor een spotprijs te krijgen was? Maar men zou er hier in Napels niet mee kunnen rijden zonder er van alle lazzaroni opmerkingen over te moeten hooren....

Toen zorgde Ferrazzo, de Sardijnsche slager, voor de laatste verrassing van dezen bewogen dag. Hij bood op den wagen, schamper uitdagend, alsof hij allen hier wilde toonen, dat hij toch een heel andere kerel was dan zij met elkaar.

Half ongeloovig en geamuseerd keek men naar den rauwen dwaas om, die daarstraks een paar oude knollen had gekocht om ze den leeuwen als presentje te sturen; die daarna den geregelden gang van zaken hier had getracht te verstoren en die thans de risico van het bespottelijk-zijn zoo rustig durfde trotseeren.

Behalve, dat men zelf weinig lust gevoelde om in dien mooien wagen door de gansche stad bespot te worden, was men ook wat huiverig om tegen dien gevaarlijken dolleman te gaan opbieden.

Zoo riep de afslager het bedrag dan ten tweede, ten derde male af, en daarna niemand er boven ging, behoorde de wagen aan den Sardijn, die hem met een hoogmoedig lachje in oogenschijn nam en er daarna meteen insprong en er mee wegreed - een zonderling, diep bevredigd gevoel in het hart, alsof hij een lang gekoesterde wraak nu eindelijk gelukkig gekoeld had en

pas door den aankoop van deze mooie, groote auto den gehaten vroegeren bezitter volledig vernietigd en vernederd had.

XVI

Zestig leeuwen (waaronder twee moeders met welpen) en dertien kameelen waren van de veiling overgebleven. Verder de karren waarop de hokken stonden, de groote kooi - dit alles had Rambaldo niet zonder eenige moeite van de inventarislijst weten te houden.

Nu stond de kooi opgebouwd op den het minst aan den noordenwind blootgestelden hoek van het groote veld achter den Albergo dei poveri; kringvormig er omheen waren de karren met de hokken gerangschikt, die 's nachts met zeildoek werden afgedekt. Zoolang God hen voor een nieuwe koude-periode behoedde, was deze maatregel voldoende.

In een aangrenzende loods, die eens voor de berging van gemeente-werktuigen gediend had, sliepen de Senegaleezen, en hoewel het niet vroor, rilden ze 's nachts onder hun als deken uitgespreiden mantel en moesten 's ochtends eerst in de zon ontdooien voor ze hun ledematen weer konden gebruiken. Saul, ongekroond heerscher over deze donkere nomaden, was in een aan de loods gebouwd opzichterskamertje gehuisvest, terwijl de zes Europeesche oppassers in een leege bergplaats van den Albergo dei poveri een onderdak hadden gevonden. De kameelen brachten den nacht onder den vrijen hemel door.

De zestig leeuwen waren bijeengebleven. Maar wilde deze zware overwinning eenig baat afwerpen, dan moest nu ook binnen zeer afzienbaren tijd een kooper voor den ganschen troep komen opdagen. De telegraaf bracht het bericht over de veiling en het merkwaardige feit van Saul's zestig dakloos geworden leeuwen naar alle werelddeelen, waar het onder ‘gemengd nieuws’ in elk provincieblad z'n plaats kreeg ingeruimd. Saul wachtte op de echo; intusschen ging het er om, de vreeselijke moeilijkheid met het voedsel voor de dieren te overwinnen.

De crediteurs hadden een goed deel van hun geld terug ontvangen nadat de rekening over de veiling was opgemaakt; de curator zou zelfs alle schulden tot op den laatsten soldo hebben kunnen betalen, indien er van de leeuwen slechts vijftien

of twintig tegen een eenigszins aan de verwachtingen beantwoordenden prijs verkocht waren; achteraf verwenschten de vroegere leveranciers Rambaldo en hun eigen ezelachtigheid, die hen naar hem had doen luisteren. En nog op den avond van den veilingsdag zelf besloten ze plechtig, de begane fout zoo goed mogelijk te herstellen en te trachten de leeuwen alsnog stuksgewijs van de hand te doen. Den lastigen temmer, die in deze aangelegenheid natuurlijk in het geheel geen recht van spreken had, maar hun op de een of andere wijze toch in den weg stond, dacht Ferrazzo wel klein te kunnen krijgen door hem voorloopig maar eens geen stuk vleesch meer voor zijn dieren te sturen.

Zoo toog men dan naar den curator om, via hem, ook met de paar andere crediteurs eens te geraken.

De oude, waardige en voorzichtige curator herinnerde zich echter nog wat zijn jonge vriend Rambaldo hem omtrent den leeuwentemmer verteld had, die in dezen tragischen ondergang, waaraan hij toch werkelijk onschuldig was, zijn levenswerk verdedigde. De beide noordelijke gestalten van den in zijn administratieve verantwoording zoo pijnlijk nauwgezetten directeur en van dien zwijgzamen ‘Saul’ waren hem bovendien persoonlijk oneindig sympathieker dan de horde van kleine Napolitaansche burgers, die alleen maar achter hun geld aanliepen en waarmee hij reeds zijn gansche leven, meer dan hem lief was, te maken had gehad. Zoo meende hij met zijn zestig jaren deze aangelegenheid eens van haar menschelijke zijde te mogen behandelen en trachtte de opgewonden leveranciers tot wat matiging en vooral ook tot wat naastenliefde te bewegen. Tenslotte kon men Saul toch nog een kans laten, zoo lang hij zelf op een kooper voor den ganschen troep hoopte. Een week kon men hem toch nog gunnen! Gedurende die week moest men den dieren dan natuurlijk ook voedsel sturen. Ten eerste was de waarde der dieren daarvoor toch altijd nog een borg, en ten tweede zouden de heeren als goede Christenen de voldoening smaken, de existentie van een moedigen leeuwentemmer en zes wakkere oppassers niet juist in de eerste week van het nieuwe jaar vernietigd te hebben.

De curator sprak rustig en met het overwicht van een oudere, wijzere; de kleine brandstofhandelaar Carducci kwam er zoo

van onder den indruk, dat hij op ditzelfde oogenblik Saul en zijn leeuwen liefst zijn ganschen voorraad brandmateriaal gestuurd zou hebben. Het ging hier echter niet om brandmateriaal; het ging om vleesch voor de leeuwen. En daarom nam Ferrazzo dan ook het woord en betoogde, dat de crediteurs warempel reeds genoeg van hun goeden wil en naastenliefde hadden laten blijken door te hebben toegestaan, dat de leeuwen op de veiling slechts 'en bloc' waren afgeroepen. Dat er echter niemand naar getaald had, en dat hij ook werkelijk niet wist van welken kant nu nog plotseling een kooper voor zestig leeuwen zou opdagen. Dat hij, Ferrazzo, indien de andere crediteurs bereid waren de risico met hem te deelen, wel zou willen voortgaan vleesch te sturen, maar slechts onder de conditie, dat er dadelijk ernstige pogingen in het werk gesteld zouden worden, de leeuwen stuksgewijs te verkoopen. Dat was zijn laatste woord. Verkoos Saul nog een week af te wachten, dan moest hij ook maar zien, dat hij de dieren in leven hield....

De andere schuldeischers knikten. Ferrazzo bleek voor hen allen gesproken te hebben. Slechts Carducci was er niet zeker van, of hij als lid van de Misericordia dit besluit wel kon verantwoorden; zijn Christelijk geweten was eenmaal wakker geschud. Niemand lette echter op zijn weifelend en stil protest.

In tegenstelling met wat Ferrazzo verwacht had, besliste Saul onmiddellijk ten gunste zijner groep van zestig leeuwen en twintig daaraan verbonden menschen. Een week was zeven dagen en elke dag kon nog redding brengen. Als het niet anders ging, zou hij met zijn mannen deze week de leeuwen zelf in leven houden - een oneindig moeilijke taak, maar gelukkig hadden allen nog wat geld gespaard....

De schuldeischers waren uiterst geprikkeld door dit besluit. Zij voelden zich door den grijzen, waardigen curator in het ootje genomen, zooals eerst door Rambaldo. Thans was het oogenblik om een stuk of wat leeuwen te verkoopen waarschijnlijk nog gunstig; over een week zouden alle eventueele gegadigden al lang en breed weer afgereisd zijn. Daar kwam nog bij, dat de eischen van één crediteur bleven stijgen, daardoor een bedreiging vormend voor de andere belanghebbenden. De terreinhuur ging door, zij het ook sterk gereduceerd.

Nu, men moest deze week maar uitzingen. Men geneerde zich nu eenmaal toch een weinig voor den eerzamen, grijzen curator. Rambaldo, die vervloekte paglietta, was in geen velden of wegen te bekennen nu men graag met hem had willen overleggen. Daar zijn kleine kantoortje in zijn eigen oogen niet meer beantwoordde aan de vermaardheid, die hij begon te krijgen, sprak hij met zijn nieuwe cliënten samenkomsten in café's af. Ferrazzo jakkerde in z'n nieuwen prachtigen Mercedeswagen een paar uur lang kris-kras door de stad om Rambaldo te pakken te krijgen, ving overal bot, passeerde op deze ongelukkige odyssee echter tweemaal een taxi waarin de miserabele zat, die daarbij echter door den woedend voor zich uitstarenden Sardijn niet opgemerkt werd.

Ferrazzo's grimmig afscheidsgeschenk aan de leeuwen was in zestig rantsoenen verdeeld en in de hokken geworpen. De leeuwen wierpen zich hongerig op de brokken bloedig vleesch en herkenden er de trouwe karrepaarden niet in, die jarenlang hun hokken hadden voortgetrokken. De oppassers, die met de dieren waren omgegaan, begrepen, dat men de rauwe geste van den Sardijn niet had kunnen afwijzen, maar in hun hart groeide haat tegen den kerel, een haat, die dieper en dieper zou vreten. Het viel moeilijk te zeggen, of ook Saul er aanstoot aan had genomen; hij scheen voor dergelijke gewaarwordingen en gevoelens niet meer toegankelijk sinds hem zijn eenige, groote doel vervulde: den strijd om het behoud zijner leeuwen vol te houden.

De strijd, dien Saul ging uitvechten, was nieuw en ongewoon voor hem. Hij had tot nu toe geheel voor zijn leeuwen geleefd en was met de wereld daarbuiten, die hem niet interesseerde, liefst zoo min mogelijk in aanraking gekomen. Nu moest hij die wereld voor het aangezicht treden en vechten met wapens, welke hij niet had leeren hanteeren. Hij bezat geen kennis, geen ervaring en geen gevatheid, niets dan zijn moed, zijn primitieve, vreeselijke wil, zijn grootmoedige bereidheid om ook het lot van anderen nog op zijn schouders te nemen. Eenmaal uit zijn diepen dommel wakker geschud, stond hij op zijn post overeind. Onverzettelijk.

De zes oppassers stonden als één man achter hem. Zij wisten, dat hij zich nooit alleen uit den strijd zou redden sinds hij hun

eenmaal toegestaan had aan zijn zijde te blijven. Dat hij zou overwinnen of sneuvelen voor de groote idée, waarin hij in zijn goedheid ook hen had opgenomen. Mochten zij vroeger onderling wel gekibbeld en hun kleinen, menschelijken na-ijver gehad hebben - thans was dat alles onbeduidend geworden, en er vormde zich tusschen hen een inniger eenheidsgevoel dan tusschen tezamen opgegroeide broers. De groote waan van den communistischen ideaal-staat werd voor een wijle tot werkelijkheid daar achter den Albergo dei poveri van Napels: niemand bezat meer iets wat zij niet altesâam bezaten en waarover Saul niet onmiddellijk het onbeperkte beschikkingsrecht zou hebben. Zij droegen hem hun spaarduitjes af zonder dat hij daar eerst om hoefde vragen; ze kwamen er uit zichzelf mee, begrijpend, dat hij het geld reeds dadelijk noodig had. Saul moest het maar opschrijven: later kon alles wel weer verrekend worden.

Later. Zou er ooit zulk een ‘later’ zijn? Zij wisten het niet en kwelden zich niet met die nuttelooze vraag; zij geloofden in Saul, hun leider. Zij vroegen hem ook niet, of hij zelf eveneens zijn laatste lira in die gemeenschapskas gestort had. Elke lage gedachte jegens elkaar was geweken - zij voelden zich daardoor echter nog niet extatisch verheven; zij wisten het zelf niet, allen gebiologeerd door het droomvisioen hunner gemeenschappelijke redding.

Wat voor voorstelling mochten de Senegaleezen wel van deze wereld der blanken hebben, die hen en zestig leeuwen uit de oerwouden van Afrika had laten komen om zich eerst aan hun aanblik te vermeien en hen dan plotseling maar aan hun lot over te laten, hen aan ellende en honger prijs te geven? Het eerste bedrog aan hen waren de koffers met verleidelijke, onweerstaanbare geschenken geweest waarvan ze intusschen wel de geringe waarde hadden moeten leeren kennen. Wat behelsden de lange, trage gesprekken, die zij 's avonds of 's nachts in hun loods hielden, nadat hun zwarte leider, nog steeds met bijgeloovige plechtigheid, den knop had omgedraaid en het licht had doen vervliegen uit de doorzichtige glanzende bolletjes, waarvan de groote blanke medicijnmeesters ook reeds weer het geheim hadden weten te ontdekken en uit te buiten? Ook de Senegaleezen, hoewel ze van rechtswege aanspraak mochten maken op Saul's bescherming, hadden hun luttele geld in zijn

handen gelegd nadat ze de blanke oppassers hetzelfde zagen doen. Achteraf werden zij er hoogmoedig onder, dat hij het aangenomen had, en drongen zich den oppassers en Saul soms wel wat te veel als gelijken op.

Met het bijeengebrachte geld ging Saul de stad in om de wegen te zoeken waarlangs men op de allergoedkoopste wijze aan paarden- en muildierenvleesch kon komen. Een slachter, die het goed met hem meende, gaf hem den raad, oude knollen op te koopen, die alleen door hun vel nog waarde hadden. De leeuwen zouden toch wel zoo precies niet kijken en als hij de huid dan later weer aan een looier verkocht, vraten zijn dieren haast voor niets. Verder kon men goedkoop aan ossen-, kalverenen geitenkoppen komen.... hij moest nog maar eens met een paar andere slachters praten.

Na het resultaat van dezen eersten speurtocht rekende Saul uit, dat hij de leeuwen vier tot vijf dagen zou kunnen voederen. De leeuwen. De menschen deden zich reeds thans te kort. De kameelen voerde men zoo spaarzaam mogelijk met de door een bakker afgestane broodresten. Stilzwijgend had men de zorg voor deze weinig eischende dieren ook nog op zich genomen. Zoo verwierf men tevens een zeker recht op ze.... een recht, waarvan men misschien nog eenmaal een droef gebruik zou kunnen maken. De crediteurs beschouwden de kameelen sedert de veiling als waardeloos en lieten zich niets meer aan de dieren gelegen liggen.

Als een goed veldheer verscherpte Saul in dezen moeilijken tijd de dagorde. Zijn mannen vroegen niet anders. 's Ochtends klokke acht werden de leeuwen in de kooi gelaten, en Saul repeteerde met hen. De oppassers maakten in dien tijd de hokken schoon. Eigenlijk hadden de dieren stroo moeten hebben, maar het was er niet; gelukkig waren ze nu al aan de wat frisschere temperatuur gewend, en de nachtvorst bleef uit.

Zelfs de Senegaleezen lieten zich thans tot eenigen arbeid bewegen. Niet slechts leidden ze de kameelen twee uur per dag aan den leiband het gansche terrein rond - op Saul's verlangen hielden ze bovendien hun slaaploods schoon. Met pijnlijke rechtvaardigheid verdeelden ze dit karweitje onder elkaar. Zij vroegen niet om rundvleesch, zooals in de betere dagen onder Direktor Sturm; zij vroegen in het geheel nergens om, namen

hun deel van het voedsel der leeuwen en kameelen en bereidden er (met nog een paar kolven maïs en wat groente-afval) vertrouwde Senegaleesche spijzen uit.

De Zweedsche kapitein Olavson, wiens emplooi bij het Arcadia-variété-theater was afgeloopen, was op Nieuwsjaarmorgen komen opdagen met de vraag, of hij op het gehuurde stuk terrein ook nog zijn kar met zeeleeuwen mocht plaatsen: hij had maar een klein plekje noodig. Saul stond het toe, verlangde echter een bescheiden betaling. Olavson, totaal verbluft, ging er dadelijk mee accoord. Hij herkende Saul niet meer, in wien hij steeds een weliswaar eenzelvig, maar grootmoedig en hulpbereid confrater had gezien.

Diep in zijn hart had kapitein Olavson misschien wel gehoopt, in de kleine, gemeenzaam strijdende wereld rondom den leeuwentemmer te worden opgenomen; hij zou zijn spaarduitjes dan ook wel voor het groote doel: tezamen door een circus te worden overgenomen, hebben willen afdragen. Had Saul dat niet begrepen, of waarom stootte hij hem terug?

Saul moest hard zijn. In zijn kleine, gesloten legertje was geen plaats meer voor een temmer met negen zeeleeuwen.

Ondanks de onuitgesproken afwijzing bléef kapitein Olavson, geheel onder den ban der wonderlijke eendracht, die hij hier voor oogen had. Hij trachtte de oppassers, tenslotte zelfs de Senegaleezen uit te hooren naar hun geheim, ervoer daarbij slechts, dat er van positieve uitzichten ook bij hen geen sprake was, zoodat hun haast magische aaneengeslotenheid slechts te verklaren viel uit een onwrikbaar geloof in hun leider. Op dit geloof was kapitein Olavson misschien nog dieper afgunstig. Hijzelf had geen geloof meer. Hij had nergens heen geschreven, omdat hij toch wel wist hoe overal in de wereld de zaken stonden. Hier was geen emplooi meer voor hem, en in het buitenland.... misschien als hij persoonlijk met dezen of genen bevrienden variété-directeur kon spreken. Maar dan moest hij eerst geld hebben om er met zijn zeeleeuwen heen te kunnen reizen, en wat kostte het transport niet? Zoo restte hem dan niets anders dan hier te blijven en te wachten, zonder dat hij wist waarop. Hij was de eenige werkelijk vertwijfelde daar op het groote veld achter den Albergo dei poveri. 's Ochtends, nadat hij het water voor zijn zeeleeuwen ververscht had, dwaalde

de als een boom zoo lange Zweed den havenkant uit, keerde tegen het middag-uur met een groote mand van de goedkoopste visch terug, voerde er zijn dieren mee en bakte er wat van voor zichzelf. Tegen de schemering lokte de haven hem dan weer weg. Uren aaneen zat hij in een osteria op de kade droefgeestig achter een glas wijn te kijken en luisterde, of de matrozen, die er voorbij kwamen slenteren, soms Zweedsch spraken. Soms trof hij op deze wijze een paar landslieden, hield hen een rondje vrij en sprak met hen over Stockholm en andere steden, die zij en hij kenden, en over de miserabele tijden. De mannen van Saul, die geen glas wijn konden gaan drinken en anderen nog vrijhouden ook, beklaagden hem; zij voelden wel hoezeer ze boven hem bevoorrecht waren.

Toen kapitein Olavson den bodem van zijn portemonnaie ging zien, overwon hij zijn schaamte en zocht nog eens den jongen Napolitaanschen advocaat op, die hem reeds eenmaal aan een emplooi geholpen had. Het wachtkamertje was vol, maar kapitein Olavson had gelukkig den tijd aan zich. Toen hij dan eindelijk aan de beurt kwam en met gebogen hoofd tegenover het jeugdige ventje zat, van wien hij voor de tweede maal redding verwachtte, vond hij slechts moeilijk de woorden om er zijn bitteren nood in te kleeden. Rambaldo beloofde zijn best te zullen doen. Hier in Napels ging het natuurlijk niet meer.... hoogstens in Palermo, of Rome.... maar ook in Italië schenen de tijden er nu niet beter op te willen worden. Kapitein Olavson knikte. Hij vond alles volkomen in orde. De wereld schoof naar den afgrond, en daarbij schoof hij slechts wat sneller dan een ander, die zich krachtiger weerde. Wat suf glimlachend staarde hij naar het groote cijfer van een opengeslagen kalenderblok op de schrijftafel; daarna verhief hij zich. Hij voelde, dat het een onrecht was, den tijd in beslag te komen nemen van een jongeman, wien de dag nog zoo belangrijk was, dat hij 'm met cijfer en al steeds onder de oogen moest hebben. Dat hij iemand, die nog aan dit leven geloofde, niet met zijn zorgen en redeloozen doodsangst mocht komen verdrieten.

Palermo.... Rome.... dat was immers alles te ver weg. En in Napels was dus geen kans meer op een engagement....

Rambaldo had zich na den dag der veiling niet meer achter

den Albergo dei poveri laten zien. Ten eerste liet zijn clientèle hem werkelijk van uur tot uur minder vrijen tijd. Ten tweede hadden de vele opwindingen der laatste weken in hem een niet meer dan natuurlijke reactie gewekt. De klank 'circus' schonk hem niet meer dezelfde prikkeling als in de eerste dagen. Hij was de gansche zaak plotseling een weinig moede geworden. Van den curator, die hem juist vandaag bij zich had laten komen om hem een bescheiden gratificatie te overhandigen 'voor zijn waardevolle raadslagen en bemoeiingen', had hij vernomen, dat Saul voorloopig nog een week tijd was gelaten om een kooper voor den ganschen troep te tooveren.... natuurlijk weigerden de crediteurs om gedurende die week den leeuwen voedsel te zenden. Rambaldo had het geld zonder al te veel gewetensbezwaren aangenomen, reeds omdat hij het zelf nog bitter goed gebruiken kon; aangezien de temmer zich niet meer bij hem aangemeld had, nam hij aan, dat het probleem van de voedering op de een of andere wijze moest zijn opgelost, en verdiepte er zich daarom niet meer in. Overigens kon hij gemakkelijk op zijn vingers natellen hoe de stemming onder de wachtenden ongeveer zou zijn.... Alle somberheid en duisternis echter schrikte hem in deze dagen af, nu zijn hart zoo heerlijk licht was, zoo vol van blijde gedachten en wenschen. De waarheid was, dat hij sedert den oudejaarsdag reddeloos en krankzinnig verliefd was op het mooie dochtertje van den grooten rechter Guerra; dag en nacht zweefde zij hem voor den geest; zij maakte, dat hij onder het vervelend relaas van een cliënt soms aan heel andere dingen dacht en achteraf om een herhaling van het exposée verzoeken moest. Natuurlijk in verkapten vorm - want een advocaat mag niets anders in zijn hoofd en hart hebben dan de zorgen en beslommeringen zijner cliënten!

Misschien verrukte hem nog wel het meest het tijdstip, waarop Grazia in zijn leven getreden was (Grazia noemde hij haar reeds in zijn onwerkelijk, voortdurend samenzijn met haar!). Zij had hem juist aanschouwd in zijn volle, glorierijke stijging, zij wist niets van zijn kommervol en achteraf bezien wel wat erg armzalig verleden; zij had hem nooit bij een mosselenstalletje haastig zijn avondeten zien slorpen, omdat hem het geld ontbrak om in een trattoria wat behoorlijks in zijn hongerige maag te stoppen. Als zij ooit nog iets van zijn ver-

leden vernemen zou, dan was het aan hem om er voor te zorgen, dat zich over alles een idealiseerend, opera-achtig licht uitbreidde. Och, maar hoe zou zij zich het ook anders kunnen voorstellen, zoo'n meisje van rijken huize! *Gezien* had zij hem slechts als overwinnaar, en als overwinnaar, met roffelende trom en vliegende vaandels, was hij, zoo God geve, ook in haar hart binnengedrongen. De hemel had het zoo gevoegd, dat hij - juist hij! - daar op de veiling de almachtige geweest was, die haar wensch vervullen kon, nog vóór die eigenlijk in haar was opgekomen als iets wat binnen het bereik der mogelijkheden lag. Eén woord van Rambaldo tot den curator en den vendumeester - en men had vergeten het kleine aapje te veilen, dat nu door Grazia verwend en aanbeden werd.

Gi-gi had ze het genoemd, omdat dat het vijandig uitdagende geluid geweest was waarmee de rakker, die z'n geluk nog niet vermoedde, haar begroet had; nu vond Gi-gi reeds alles best, en hij was de eenige, op wien Rambaldo in dit oogenblik jaloersch kon zijn. Voor Vrijdag, op den heiligen Driekoningenavond, was Rambaldo ten huize van den rechter Guerra uitgenoodigd om zich persoonlijk van Gi-gi's welstand te overtuigen, en aan zijn mateloos geluk ontbrak slechts, dat hij er niemand deelgenoot van maken kon, zelfs Grazia niet, daar haar moeder Vrijdagavond geen seconde van haar zijde zou wijken. O, maar misschien kwam ook dat oogenblik nog wel. Hij zag zijn toekomst nu pas werkelijk stralend, sinds Grazia er haar heerlijk licht over deed schijnen. Hij durfde zich nog niet voorstellen, dat zij werkelijk eens de zijne zou zijn; de gedachte alleen, haar eens te mogen kussen, deed hem trillen van wellust en dankbaarheid; voorloopig nam hij er genoegen mee, zich voor te stellen, dat hij samen met haar naar de opera zou gaan, haar de hand zou mogen reiken terwijl zij uit het rijtuig zou stappen. En dan daarbij, o God.... *gezien* te worden, de zachte opmerkingen der bewonderende, afgunstige toeschouwers op te vangen, waaronder er misschien ook wel zouden zijn, die hem nog van vroeger kenden!

Het rustigst en diepst onderging hij het geluk zijner toekomst misschien nog wel, wanneer hij ineens over een paar al te verwarrende jaren heensprong en zich reeds als waardig gezinsvader voorstelde, de volle, zware verantwoording dragend voor

het welzijn zijner vrouw, de dochter van den grooten rechter Guerra, en voor de uit hun huwelijk ontsproten kinderschaar....

Het treurige bezoek van kapitein Olavson echter, op den laten, duisteren Donderdagmiddag, roofde Rambaldo zijn innerlijken vrede; de na-indruk bleef als een grauwe sluier voor zijn bonte en lichte droomen hangen; hij voelde zelf wel, dat hij slechts dàn morgen met een zuiver geweten voor Grazia treden kon wanneer hij zich tevoren eerst nog was gaan overtuigen hoe het nu met Saul en de zijnen stond. Het voornemen alleen om ze tevoren nog op te zoeken luchtte hem reeds op.

Zoo liet hij zich den morgen van Driekoningendag dan naar het circusveld rijden. De taxi moest zich toeterend een weg banen door de schare lazzaroni, die zich op eenigen afstand van het kampement verdrong om door een opening tusschen de karren met hokken in de kooi te kunnen zien. Ook Rambaldo zag thans, dat Saul met zijn leeuwen aan het repeteeren was, en met een schok vervulde hem nieuwe eerbied voor den temmer, die onder alle omstandigheden de kracht bezat zichzelf getrouw te blijven.

Hij vreesde alleen, dat het bezoek hem nu wat veel tijd zou kunnen kosten.... om half tien had hij reeds een dringende samenkomst.... Hij sprong uit de taxi, zei den chauffeur, te wachten, en begaf zich voorloopig naar Sauls helpers, daar hij hem zelf thans moeilijk storen kon. De temmer had het overigens te druk met zijn leeuwen om hem reeds op te merken.

De oppassers keken kort naar den nieuw aangekomene om, gingen daarna weer voort met het schoonschrobben der hokken - een werkje, dat zij snel en geconcentreerd verrichtten, alsof ze geen andere zorgen hadden. Rambaldo voelde overal een tucht en orde, die niet nalieten diepen indruk te maken op zijn weliswaar fascistisch, maar anderzijds toch ook Napolitaansch gemoed.

Aan Wilhelm, den oudsten oppasser, vroeg hij, op zijn horloge kijkend: ‘Kan het nog lang duren?’

Toen de oude oppasser zich oprichtte en langzaam en bitter het hoofd schudde, begreep Rambaldo, dat de vraag dieper verstaan was dan hij ze bedoeld had.

Hij kreeg het eensklaps ietwat benauwd en kon thans een andere vraag niet terughouden, die hemzelf laf in de ooren klonk en hem met plotseling schuldbewustzijn vervulde:

'Krijgen de dieren nog te eten....?'

'Vandaag nog.'

'Wie stuurt het voedsel?'

Verontwaardigd keken nu ook een paar andere oppassers op en zeiden uit een mond: 'Niemand stuurt voedsel!'

Rambaldo staarde van den een naar den ander en las in de oogen der mannen de gansche waarheid. Ook een aanklacht tegen hem las hij er in en een verborgen begeerte. Zijn intuïtie verraadde hem nu alles: de dieren hadden tot nu toe nog te eten gehad.... deze menschen niet, of nauwelijks meer.

Hij trad, bevangen, naar de kooi en wachtte nu, zonder nog langer op zijn horloge te kijken, tot Saul den dieren vrij-af zou geven. Dit kon uitteraard echter pas geschieden nadat alle hokken gereinigd waren en weer gereed voor de opname van hun bewoners. Zoo verliep er dan nog wel bijna een half uur, en Rambaldo, zwijgend toekijkend en overdenkend wat hier te doen viel, vergat daarbij, zonder zich dat zelf eigenlijk scherp bewust te zijn, voor enkele oogenblikken weer de gansche verdere wereld, die hem tegenwoordig zoozeer opeischte, en geraakte tegen wil en dank weer geheel onder den invloed der vreemde atmosfeer, die hem aanvankelijk met magische kracht naar het circus had gelokt en hem thans, gekruid door een zoo eigene en grootsche tragiek, nog dieper bedwelmde.

Toen hij Saul eindelijk te spreken kon krijgen, trachtte hij zijn innerlijke verwarring te verbergen en zei slechts:

'Als u al optreedt, signor Saul, maakt u het dan tenminste bekend! En doet u het op een uur, waarop u een betaalkrachtiger publiek verwachten kunt dan wat daar nu buiten staat!'

De temmer ging niet in op wat hij slechts voor een goedkoope aardigheid hield; het zou vruchteloos zijn, hem te trachten te bewegen dit dagelijksch oefenen met de leeuwen tegen een kleine entrée toegankelijk te stellen voor de nieuwsgierigen en de lanterfanters. Saul zou er een prostitutie van zichzelf en zijn ernstige kunst in gezien hebben.

'Zoo, ja... komt u eens kijken?' zei hij gedrukt. 'Men stuurt ons voor de dieren geen brok vleesch meer. We hebben

ze nu vier dagen lang zelf gevoed; vandaag kunnen we het nog volhouden, maar voor morgen is er niets meer.'

De temmer brak zijn woorden af - dat was alles wat hij te berichten had. Rambaldo moest zelf maar zien wat hij hierop zeggen wilde. Of hij lust gevoelde, zich de onverkwikkelijke situatie in te denken. Saul keek een anderen kant uit; men moest zijn staalharden kop goed kennen om er de radeloosheid van af te lezen.

Als Saul zich in toom hield - Rambaldo wilde niet minder zijn. 'Signor Saul', zei hij, 'we zullen door middel van de Corriere di Napoli een beroep moeten doen op het Napolitaansche volk om de leeuwen zoolang te voeden tot er een kooper voor is komen opdagen.'

Wantrouwend, ongeloovig hief Saul na dit verbluffend voorstel van den jongere het hoofd op. Bevreesd voor een beschamend en nutteloos soort liefdadigheid, weerde hij af: 'De menschen zullen met suikerklontjes en kaakjes komen aandragen als ze zooiets in de krant lezen.'

'Het volk van Napels weet, dat men leeuwen niet met biscotti voedt!' zei Rambaldo. Zijn jongensachtige stem sloeg over van nervositeit en beleedigden nationalen trots. Met sidderende hand tastte hij plotseling in zijn binnenzak en drukte den temmer alles toe wat hij aan geld bij zich had. 'Signor Saul.... neemt u dit voor uw dieren als een eerste gift van het Napolitaansche volk!'

Saul was er verlegen mee; het kwam hem voor, dat hij een kind tegenover zich had, wiens daden men nog niet voor ernst kon opnemen en wiens geld men niet accepteeren mocht. Maar Rambaldo was reeds gevlucht voor de ander hem zijn biljetjes weer in den zak had kunnen stoppen.

In de taxi, waarin hij zich rillend had neergeworpen, kwam hij pas weer wat tot zichzelf. De rust, de onbegrijpelijke zelfbeheersching en de tot het laatst toe doorgevoerde plichtsbetrachting van die mannen, in het volle aangezicht van hun ondergang, hadden hem eenvoudig verpletterd.

Nu, hij zou hen voor dien ondergang redden. Hij was niet uit ijzer, zooals zij; hij was over al z'n zenuwen heen, maar redden zou hij hen. Grazia was bij hem. Zij was tevreden en trotsch op hem, omdat hij vrijwel zijn gansche gisteren ontvangen gra-

tificatie had geofferd voor deze helden en hun zestig leeuwen. Grazia's zachte hand streek hem over het voorhoofd.

Even rustte hij er in zalige huivering bij uit. Toen begon zijn brein alweer koortsachtig te werken. Aan het ontwerp voor een ingezonden stuk in de Corriere di Napoli.

Enkele minuten later zat hij in een stillen hoek van een weinig bezocht café, waar geen zijner cliënten (ook niet de cliënt, met wien hij om half tien had afgesproken), hem zoeken zou, aan zijn stukje te schrijven.

Het moest de steenen van Napels onderstboven keeren. Op een of andere wijze moest het ook een steek tegen de overheid inhouden. Elk ingezonden stuk, dat kans op volledig succes wilde hebben, diende tevens een aanklacht tegen de gemeente, de secretarie te zijn, van wie elk rechtgeaard en dus vrijheidsdorstig Napolitaan wel eens de een of andere vernedering of ergernis ondervonden had. Gelukkig behoefde Rambaldo het ditmaal niet ver te zoeken. Onder den titel:

'*Leeuwen hongeren in Napels*!'

schreef hij bij wijze van motto:

'en de terreinhuur gaat voort'.

Om daarna te beginnen: 'Het volk van Napels vereffene de schuld der Secretarie!! Hoort, wat er in onze stad plaats vindt..'

Een uur later had Rambaldo het stukje reeds bij de redactie afgegeven, die er dadelijk enthousiast voor was en hem op handdruk beloofde, het dezen avond nog in haar kolommen te zullen opnemen.

Het was in zijn soort meesterlijk. Het ontroerde, het ontvlamde, het woelde den alom stil gedragen wrok tegen de plaatselijke bureaucratie op; het appelleerde in rotsvast vertrouwen aan den Napolitaanschen nationalen trots. Rambaldo had het geschreven terwijl de tranen hem over beide bruine wangen stroomden.

Rambaldo Fittipaldi stond daar, en vlak daaronder juristentitel en adres: het was als een visite-kaartje. Vroegere bevriendepaglietti, die het onder de oogen kregen (en zij kregen het zonder uitzondering onder de oogen), vloekten van onmachtigen afgunst.

Maar het volk van Napels bewonderde het laaiend vuur, het menschelijk hart, den meesleependen stijl van den jongen

advocaat, wiens snel gegroeide bekendheid thans eensklaps in roem ging verkeeren.

Ook de groote rechter Guerra kreeg de krant in handen en toonde zijn signora de bladzijde met het ingezonden stuk. Deze gaf het weer aan Grazia door, die juist met Gi-gi speelde; de moeder wees de dochter daarbij slechts den naam, die haar misschien zou interesseeren. Grazia kleurde tot achter haar mooie kleine oortjes en zei zacht, verwonderd: 'Ma *guardi*..!'

Toen de wakkere giovanotto, die zienderoogen in de achting van papa en mama Guerra steeg, dezen avond met een bouquet rose rozen zijn opwachting kwam maken, moest op het donkere, verlaten veld achter den Albergo dei poveri Saul reeds de eerste giften voor zijn leeuwen in ontvangst nemen.

XVII

Het volk van Napels gaf. Het gaf met gulle handen, in sommige gevallen veel meer dan men van zijn armoede verwachten mocht. Onbegrijpelijk wat deze stad opleverde aan stokoude, brandmagere paardjes en ezels waarvan de huid niet meer gelooid hoefde te worden, aan jichtige, stokkerige geitebokken met een eerbiedwaardigen zilvergrijzen ouderdomsbaard. Het volk van Napels, dat veel beter wist wat leeuwen toekwam dan Saul gedacht had, bracht stroo en zaagsel, vleesch-afval en heerlijke botten. Het informeerde wat de kameelen graag lustten en kwam toen met hooi en meelkoeken aandragen; het zag de zeeleeuwen van kapitein Olavson en bracht een overvloed van levende en doode visch; de zeeleeuwen namen spoedig nog slechts de levende en daarvan de smakelijkste; de rest bleef liggen en begon in de Napelsche zon spoedig te bederven. Om het kamp woei de lucht van bloed en darmen en rottende visch, maar dieren en menschen snoven haar gaarne in: het waren de dagen des overvloeds.

Natuurlijk verlangden de schenkers er nu ook bij te mogen zijn wanneer de dieren gevoederd werden; ze wilden den leeuwen graag zelf een stuk vleesch in het hok werpen. En dat was wel het minste wat men hun mocht toestaan. 'Mamma mia....!' verzuchtten de vrouwen wanneer een leeuw zijn vreeselijken klauw met de uitgestrekte nagels brullend op een brok vleesch

plaatste, of wanneer de zeeleeuwen, loodrecht opduikend uit hun bassin, met onfeilbare zekerheid een spartelend vischje vingen. Slechts over de kameelen was men teleurgesteld. Deze hooghartige dieren kauwden zoo bedaard en zonder eenig merkbaar enthousiasme aan hun meelkoeken, alsof ze ze elken dag als ontbijt hadden gekregen. En dan speet het groot en klein, dat men den Senegaleezen niet ook iets in het keelgat mocht werpen.

Tusschen de Europeesche oppassers en het Napolitaansche volk spon zich spoedig een zekere vertrouwelijkheid. Het publiek wilde iets hooren over de moeilijke dagen, waaraan nu gelukkig een einde was gekomen. Waarom was er niet reeds vroeger over in de krant geschreven....!

Slechts Saul liet zich niet licht aanspreken; zijn onbewuste hoogheid hield alle nieuwsgierige vragers op een afstand, zelfs den enthousiasten jongen slager, die alom rondvertelde, dat hij aangeboden had al het binnengekomen vee gratis voor deze arme luidjes te slachten, hoe meer hoe liever; hij wou, dat hij er nu maar dadelijk mee beginnen kon.

Willens of onwillens moest Saul het nu wel dulden, dat er rondom de kooi een aantal nieuwsgierigen stond toe te kijken hoe hij met de leeuwen oefende en nieuwe standen instudeerde. Het spontane ‘bravo! bravissimo, domatore!’ van dit ongevraagd publiek prikkelde hem onzegbaar; dit was immers geen vertooning, maar slechts werken. Hij kon de menschen moeilijk weg laten sturen, maar hij gaf zijn oppassers door een teeken te verstaan, zoo vlug mogelijk met het schoonschrobben der hokken op te schieten, zoodat de dieren er weer in konden....

Nu, langer dan drie dagen duurde de kwelling niet, en daaraan droeg het onverwachte bericht de schuld, dat Mussolini de vloot zou komen bezichtigen. De Duce kwam.... evviva il Duce! Saul en zijn zestig leeuwen waren vergeten ten gunste van den grooten Romein in zijn zwart zijden hemd.

Aan het station verdrong zich de menigte - het veld achter den Albergo dei poveri lag verlaten als voor drie dagen.

Slechts balkten er nu een paar vastgebonden ezels, mekkerden er een paar bokken-overgrootvaders; een dag later echter zou de jonge slager, de eenige trouwgeblevene, zijn gratis aangeboden kunst ook aan hen uitoefenen. De zeeleeuwen blaften alweer hongerig, en hun glad en glanzend geworden robbenvel

zou spoedig weer plooien vertoonen. Men had de levend aangebrachte visch liever in tonnen zeewater moeten bewaren inplaats van ze onbedacht op te voeren.

Er was vrij wat geld binnengekomen. Saul had het onder zijn beheer en berekende, dat men er ruim een week lang de dieren en zichzelf van zou kunnen voeden, mits men groote spaarzaamheid betrachtte.

Den tweeden avond kwam kapitein Olavson zich beklagen, dat hij zijn deel niet ontvangen had in het binnengekomen geld en dat zijn dieren hongeren moesten terwijl de leeuwen nog voedsel kregen. Zoo putte Olavson rechten uit de gunst, die de fortuin hem bewezen had door hem in de nabijheid van Saul en zijn leeuwen te doen zijn. Olavson beriep er zich op, dat het publiek niet slechts voor de leeuwen en de kameelen, maar ook voor de zeeleeuwen z'n geld geofferd had; het had dit geld slechts aan Saul toevertrouwd, omdat het Saul voor den beheerder van alles hield. De Zweed had gedronken; zijn gelaat was rood van drift en gramschap; in zijn lichtblauwe kinderoogen lag haat uitgedrukt jegens den leeuwentemmer, die hem niet in zijn kleine groep getrouwen had willen opnemen, hem aan zijn reddeloozen ondergang had uitgeleverd.

Saul keek hem aan en zei na een korten, zwaren zelfstrijd: ‘Goed, je krijgt je deel van het geld.’

‘Geef op dan alsjeblieft.’

‘Je kunt het morgen komen halen.’

‘Neen, ik wil het dadelijk hebben.’

‘Als ik het je nou geef, verdrink je het vannacht nog.’

‘Wat gaat jou dat aan, voor den donder! Het is mijn geld.’

‘Goed, maar ik moet nog uitrekenen wat je toekomt.’

‘Reken het dan uit.’

Saul zwichtte norsch. De rekensom was niet ingewikkeld. Saul telde de koppen van menschen en dieren - daarbij kwam Olavson er met zijn negen zeeleeuwen nog niet zoo slecht van af. In plotselinge bevangenheid nam de Zweed het geld aan, borg het weg; zijn handen trilden zoo, dat hij zijn zak eerst niet vinden kon. Toen zwaaide hij heen zonder groet, zonder nog iemand aan te durven zien. Pas tegen den morgen kwam hij thuis en bracht een paar eveneens aangeschoten Zweedsche stuurlui mee, die zijn zeeleeuwen wilden zien, omdat ze hem niet geloofd

hadden. Woedend blaften de uitgehongerde dieren naar de op hun beenen zwaaiende nieuwsgierigen, die geen visch meebrachten.

Van nu aan sliep kapitein Olavson elken dag tot tegen duister, sloop in de schemering heen, om niet gezien te worden door de anderen, wier weerzin en minachting hij vreesde. Zijn dieren hongerden, en hun meester getroostte zich zelfs niet meer de moeite, het water in hun bassin te ververschen, zoodat Saul het zijn mannen maar liet doen. Dat was een niet meer geheel ongevaarlijk werkje geworden: de dieren begonnen onderling te vechten en wilden ook menschen te lijf.

Op een keer kwam kapitein Olavson met een timmermannetje, dat hem de kar afkocht waarop de zinken bak met de zeeleeuwen stond. De wijze waarop de dieren hun meester aanklaagden terwijl de leeggeloopen bak van den kar afgleed, greep dezen zoo in het hart, dat hij onverwijld in de stad liep om voor het ontvangen geld weer een mand visch te koopen. Onder woedend snuiven en grommen werd het maal gedeeld.

Daarna begon het hongeren opnieuw. Allen op het veld werden prikkelbaar onder het voortdurend janken en blaffen der radelooze zeeleeuwen.

JOHAN FABRICIUS

(*Slot volgt*)

Verrassing schuilt....

Verrassing schuilt in elk ontmoeten,
Een onbekende mooglijkheid.
Wat ligt er onder 't eerst begroeten
Voor ons bereid?

De sluiers van den dauw bedekken
Een onvermijdbaren dageraad.
Wat zal het licht aan ons voltrekken,
Als 't gloren gaat?

Welk stil geheim zal nog ontbloeien?
En welke waarde is al verdord?
Wat staat er op het veld te groeien,
Als 't avond wordt?

Welk eind ligt in 't begin besloten?
De dag vervliegt. Wie staat ons bij?
Wie heeft den tocht volmaakt genoten?
Heb medelij....

A. HENDRIKS-KAPPELHOFF

Verzen

Le Jongleur de Notre-Dame

Voor de Moeder Gods met het Kind, in de grijze nis,
heeft hij, snel als een kerkdief binnengegaan,
zonder Ave, zonder een kruis te slaan,
maar met blinkende ballen jongleerend,
in lenige salto's manoeuvreerend,
en dan met de beenen vliegensvlug
om den hals geklemd: de Chineesche brug,
ootmoedig zijn moeilijkste toeren gedaan, -
en eindelijk alles op alles gezet,
en onbewegelijk, zonder even
in de pijnlijke, strakke polsen te beven
minutenlang op de handen gestaan:
een roerloos gespannen gebed.
Maria ziet het aandachtig aan....
Zoo - ist die Liebe der Matrosen,
der jongleurs, der schooiers en leprozen.

Estelle

Kleine danseuse, tengre gazelle,
weergaloos lenige, snelle,
felle, verlokkende Estelle,
kleine tamboer van den lust, laat uw smalle
lendenen spelen voor Uw vazallen.
Kleine tamboer, door 's konings maîtresse
zelf aan het hof ontboden ten dans,
kleine danseuse, laat al de souplesse
zien van die smalle, buigzame lans.
Zei tot Choiseul niet de koning daareven:
Venus heeft vuur in dat lijfje gedreven!
De prinsen, de comtes, de graven,
alle worden, gebogene, uw slaven.
Betoover, Estelle, verover!
Buig nu dat buigzame lijf
diep achterover,
dieper, Estelle, en blijf
zoo naar den koning gericht:
een vurig, lijflijk gedicht.
Wervel lenig lascief,
tientaller oogen lief.
Wilder, Menade, dans
sneller, Estelle; thans,
kleine tamboer, is je kans.

Sinterklaas

Op den avond van vijf December -
de schimmel reed over de daken,
dichtbij het dansend vuur
zat hij mijmerend noten te kraken -

toen er overal kleine handen
in touwtjes en pakjes woelden,
en hij nadacht welke heilige
iets voor de eenzamen voelde,

toen de mijter het won van de roe
en de vreugd al joelender steeg,
en hij, van zijn pijp of het vuur,
tranen in de oogen kreeg,

en het liedje werd luider en luider
van de koek en de gard, van de koek en de gard -
zocht hij angstig naar een surprise
in het holle, ledige hart.

Canadeesche Episode

Zij dansten ergens - het was Kerstmis of kermis -
ver van de farm in een houten keet
bij een trom en een schelle saxofoon
en een kou die door ruiten en planken sneed,
die je enkel bij dans en dry gin vergeet.

En langzaam werden ze dronken en warm.

Op het leege erf van de farm
zat op den versteenden grond
aan de schurende ketting de hond
die Bill Jones dien avond vergat -
vergeten in de onmeetlijke kou
voor die eindlooze witte duisternis
waar de duivel geen ziel in jagen zou.

De wind trok in 't duister een stuivend wit spoor.
Hij zat onbewegelijk, ruig behaard
en knipte met de droefgeestige oogen.
Eenmaal spitste hij de ooren
en bewoog hij de stompe staart.

De kou trekt al nauwer kring om hem heen
en werpt messen in zijn rug.
Hij deinst naar de muur terug
en heeft een doordringend gehuil uitgestooten
maar het waait in de ruimte verloren.
Al wat warm was, werd uit hem gevroren.
Drie uren heeft hij in de witte, blinde duisternis uitgestaard.
Toen strekte hij de pooten,
versteend, kleiner dan tevoren.

ANTHONIE DONKER

Gekleurd en blank

Inleiding

Onze staat Athene, zegt Perikles in zijn lijkrede van 431[1)], is eer anderen tot voorbeeld, dan volgeling. Uit heel de wereld stromen de schatten ons toe en vreemde vrucht en vreemde wijsheid zijn ons even gemeenzaam als die van eigen bodem. Dat is te danken aan onze politiek: onze stad staat open voor ieder, geen vreemdeling wordt hier weggejaagd, wij kennen niet den angst dat onbescheiden ogen het geheim onzer kracht zouden afkijken om ons, ten eigen bate, te kunnen overvleugelen. Zonder vrees staan wij tegenover het buitenland, meer vertrouwend op onze eigen stoutmoedige aktiviteit, dan op allerlei achterdochtige maatregelen van afweer.

In deze woorden van Perikles ligt de kern besloten van het probleem: hoe staan wij, hoe moeten wij staan tegenover het vreemde volk, het vreemde ras. In drieërlei sfeer eist dit probleem zijn oplossing: in de persoonlijke verhouding, in het maatschappelik en politiek kontakt, en in datgene wat van de beide eerstgenoemde sferen tegelijk grondslag en samenvatting, rezultaat is: onze opvatting van het leven, dat toch altijd, pozitief of negatief of beide, een samen-leven is.

Deze drie kanten van het probleem: de persoonlike verhouding, de maatschappelike ordening, en de levensbeschouwing, liggen bovendien in Perikles' woorden dooreengestrengeld op een wijze, waaruit hun onverbrekelike samenhang duidelik blijkt. De vreemdeling, zegt hij, is bij ons niet gehaat: wij eren hem als mens en hij is ons welkom. De vruchten van zijn bodem, zijn werkkracht, zijn ervaringen, zijn kennis maken wij tot eigen

1) Parafraze naar Thucyd. II 37-39.

goed; dat is mogelik door ons politiek bestel van vrijen handel en open deur. Hoe anders de Spartaan, die, een egocentries autokraat, alleen de eigen discipline waardeert en zich hermeties afsluit tegen elken invloed van buiten, en ook om zijn staat, een staat van overheersing en geweld, angstvallig een muur trekt. - En onze persoonlike waardering en vrije politiek zijn te danken aan een levensbeschouwing, welke haar uitgangspunt vindt in een beginsel van spontane, moedige aktiviteit, wederom tegengesteld aan de spartaanse leer van africhting en drilling.

De sublieme filozofie van Perikles was werkelikheid en geen utopie, maar toch leefden in het oude Athene ook andere gevoelens. Vooral den vreemdeling die geen grieks verstond, die dus de kunst van spreken niet verstaat maar brabbelt, barbarizei, vond men belachelik en een barbaar. De taal, niet beschaving of raskenmerk was het criterium - al vond men eigen beschaving de beste. Een perzies edelman was voor den gemenen Athener evengoed een barbaar of brabbelaar, als een afrikaanse Neger of een wilde Skyth, en tot zekere hoogte kon de barbaar ophouden barbaar te zijn, door atties te leren.

Rasverschil komt bij den Helleen al even zwak tot uiting als bij ons. De taal, de levensgewoonte, en daarnaast de huidskleur en de geur zijn de elementen, welke de scheiding teweeg brengen. Den mens met een andere taal, vooral wanneer hij bovendien een andere huidskleur en een anderen geur bezit, vinden we raar, een brabbelaar. Zo is ons aller eerste impuls. Deze kenmerkende houding tegenover den ‘barbaar’, den vreemden brabbelaar, kan men noemen ‘pathiese aversie’. Het ‘pathiese’, het woord ligt ook in simpathie, antipathie, pathos, patheties, is de sfeer van het onberedeneerde gevoel, de natuurlike opwelling. Van nature is er in ons pathiese aversie, weerzin, tegen barbaar en kleurling. Men gebruike hier niet het woord ‘antipathie’; het simpathieke en het antipathieke behoren niet tot de natuurlike, maar tot de geestelike gevoelssfeer, en antipathiek behoeft de kleurling ons niet te zijn.

De pathiese aversie heeft naast het moment van weerzin, van zich afwenden, ook een moment van minachting: wij vinden den barbaar niet alleen raar, doch ook belachelik. De oorzaak van deze afkeer en veroordeling ligt in onze neiging of drift, onszelf te handhaven en onszelf een overwicht te verzekeren.

Wij kunnen dat aanvankelik alleen doen, door ons af te sluiten en onszelf beter te vinden. De barbaar, de kleurling vooral, dringt als een vreemd element, als een gevaar op ons in: hij is een mens en spreekt, en toch verstaan we hem niet; hij is een mens, en ziet er toch zo anders uit, andere kleur, andere kleding, ook ander gedrag. Hij maakt ons onzeker, we voelen ons onveilig, hij grijpt de voor ons vanzelfsprekende, met ons vergroeide grondslagen van ons leven aan, en we redden ons door hem af te wijzen en belachelik te vinden: zoals hij is en doet, hoort het niet.

Maar behalve een pathiese aversie ondervinden we tegenover den barbaar ook een pathiese aantrekking: de nieuwsgierigheid. Nieuwsgierigheid is geen belangstelling; er is nieuwsgierigheid zonder belangstelling, en ook omgekeerd; men kan dan ook niet zeggen, dat de belangstelling zich uit de nieuwsgierigheid ontwikkelt; maar nieuwsgierig naar den barbaar zijn we allen, ondanks onszelf. Ook hier dus een pathiese aandoening, en ook hier is de stimulans de zucht, onszelf te handhaven en sterk te maken.

I

Aanvankelik gevoelt men tegenover de mens uit het vreemde volk, en speciaal tegenover de mens met de andere huidskleur, een instinktieven, onbegrepen tegenzin. Men voelt zich door den vreemdeling aangerand; de bazis van eigen leven, lichaam, spraak, gebaar, wordt plotseling een probleem, en wankel. Daartegen komt men in verzet. Maar dit verzet, de afwijzing van den vreemdeling, is niet voldoende. Het geschokt gevoel van eigenwaarde moet worden hersteld. Dit geschiedt door de minachting. En daarmee is de mens teruggezonken in den slaaptoestand, waaruit hij even, door het kontakt met den vreemdeling, werd wakker geschud, dien slaaptoestand waarin de eigen manier van leven, eigen taal en zeden, de eigen civilizatie en beschaving vanzelfsprekend als het beste, ja het enig mogelike wordt beschouwd.

Er zijn vele mensen, er zijn gehele volkeren, die op dezen trap blijven staan. Voor de oude Spartanen is hij karakteristiek; ook voor de Turken; ten dele voor de Joden; het meest frappant voor de Chinezen. Deze houding tegenover den vreemdeling

is dan ook volstrekt niet, wat wel beweerd wordt, een specifieke hebbelikheid van den arroganten blanke. Jakob Wassermann verhaalt in 'Die Masken Erwin Reimers', hoe op een tropies eiland een jonge inboorlinge, door drift gedreven, het bed besluipt van een blanke, die, van boord gegaan, er in een tent overnacht, en door hem willig wordt ontvangen, en hoe men er den volgenden dag getuige van is, dat dit meisje door haar stamgenoten wordt verscheurd: vermenging met den blanke, hij moge dan gehaat, gevreesd of bewonderd zijn geweest, was doodzonde.

In het algemeen kan men zeggen, dat deze houding overal de natuurlike, primitieve is. Zij past bij den primitieven staat, 'primitief' niet in den zin van historiese ontwikkeling of beschaving, maar in psychologiesen zin. De primitieve levensstaat is die der onzelfstandigheid, afhankelikheid. In deze sfeer heeft het individu zich nog niet losgemaakt van zijn groep en is zijn bewustzijn nog geen zelfbewustzijn geworden. Buiten zijn groep - plaatselik of geestelik, in een andere levensmanier of gedachtensfeer dan die der groep - voelt hij zich radeloos en verlaten. Hij klampt zich aan de groep vast en de angst is zijn tiran. De angst is de tiran in deze levenssfeer.

Wij allen zijn min of meer slaafs gebonden aan ons milieu, wij allen krijgen iets van dien angst om de zekerheid of juistheid van onzen leeftrant, zodra wij met den vreemdeling in aanraking komen. Wij allen gevoelen, ondanks onszelf, enige 'pathiese aversie' jegens den vreemdeling, en vooral jegens den kleurling. Het is haast een lichamelike huivering.

Deze huivering ligt in het bloed. Zij is bij den blanke het grootst tegenover den zwarte, doordat de zwarte een sterk overwicht bezit in vitaliteit. Vermoedelik houden zijn sterke lichaamsgeur en zijn kinderlik optimisme hiermee verband. De blanke kan den zwarte niet aan zich assimileren, hem niet absorberen; in de bloedmenging predomineert de zwarte. Daarbij komt dat de zwarte vriendelik en gewillig van aard is en voornamelik leeft in de sfeer van de ziel, en zich gemakkelik aansluit bij den blanke, die geestelik zijn meerdere is. Ook het gele ras, de Chinees altans, overtreft den blanke misschien in vitaliteit, doch de gele mens vertoont niet de toenadering, is geestelik meer gesloten, zodat de blanke tegenover den Japannees of Chinees niet

zo spoedig het gevoel krijgt ener aanranding; ook is het lichamelik verschil hier minder eklatant.

Een tweede faktor, waardoor de pathiese angst kan worden versterkt, is de numerieke verhouding. In Zuid-Afrika en in het zuiden van de Verenigde Staten hebben de blanken een maatschappij gesticht, waarin de zwarten bijna of geheel een meerderheid vormen. De overvleugeling door het vitale zwarte ras is daar een permanente bedreiging. Vandaar de twee onwrikbare beginselen in die streken, gevoeld als zedelike axioma's: geen huweliksgemeenschap tussen blank en zwart, en geen politieken invloed aan den Neger.

Maar niet alleen in bepaalde gebieden als gevolg van een toevallige verhouding openbaart zich die angst. Sinds de wereld door de ontwikkeling van het verkeer een geheel is geworden, dat is sinds het begin van deze eeuw, verschijnt de numerieke meerderheid en de vruchtbaarheid der gekleurde rassen als een nachtmerrie aan de europees-amerikaanse mentaliteit.[1)]

Het tweede middel van verweer is de onderwerping, zo mogelik gepaard met uitbuiting. De blanke, die den sterksten expansie-zucht heeft van alle rassen, de sterkste behoefte aan ruimte - nooit hebben blanken opeengepakt geleeft als Negers, Maleiërs, Chinezen of Japanners -, kan den kleurling niet buitensluiten, maar hem wel dienstbaar maken. En dat doet hij gaarne. Want de blanke is gericht op ekonomiese organizatie - een noodzakelik korrelaat van expansie -, en in den soberen kleurling vindt hij een goedkope werkkracht. Onze civilizatie rust op den negerslaaf en den chinesen koelie. In deze uitbuiting van den kleurling maakt de blanke een dubbele winst: hij maakt hem ongevaarlik, en tegelijk tot instrument voor zijn ekonomiese organizatie.

De kleurling wordt in deze verhouding dus gedegradeerd tot gebruiksvoorwerp. De Spartaan deed hetzelfde met de Heloten, de oorspronkelike, onderworpen bevolking. Wanneer de blanke planter een inlandse vrouw tot bijzit neemt, doet hij hetzelfde: of het om ekonomiese of seksuele behoeften gaat, doet principieel niet ter zake. De blanke *gebruikt* den kleurling; omgang, innerlik kontakt ermee heeft hij niet.

1) Zie hierover Lothrop Stoddard, The rising tide of color, New York 1920.

Deze objektieve verhouding, dit beschouwen van den kleurling als objekt, heeft behalve een individueel ook een maatschappelik en staatkundig aspekt. Slavernij als ekonomies, industrieel sisteem is een maatschappelik fenomeen. Het doet daarbij wel ethies, maar niet ekonomies iets ter zake, of de slavernij formeel, zoals in Amerika sinds 1862, opgeheven is. De kontrakt-koelie op Deli staat ekonomies gelijk met een slaaf. Zodra en zolang de kleurling enkel als goedkope werkkracht zakelik wordt gebruikt - dus als mens misbruikt -, is er, ekonomies, slavernij.

Deze slavernij is tot nu toe vrijwel overal, waar gekleurd en blank in eenzelfde ekonomies stelsel arbeiden, de vigerende en als natuurlik beschouwde verhouding. Wanneer de inheemse kleurling in dat stelsel niet bruikbaar is, werd hij uitgemoord, als de Indiaan, of buitengesloten, als de sumatraanse Maleier. Dan zoekt de blanke kleurlingen van elders: op de katoenplantages in Amerika den afrikaansen Neger, dociel en gehard, in Deli den Javaan, al even dociel, en taai. Komen op deze wijze gekleurde volkstammen tezamen, die niet met elkaar overweg kunnen, zoals in de mijnen van Oost-Borneo de Javaan en de Makassaar, dan staat de blanke met zijn pistool klaar om de ‘orde’ te bewaren. Een sociale gemeenschap wordt verwacht noch begeerd.

Staatkundig hetzelfde. Wanneer blanken onderling oorlog voeren en het een of andere volk wordt onderworpen, is het gevolg ten slotte meestal een vermenging: de onderworpen groep wordt in de volksgemeenschap opgenomen. Zo was het bij de oude Grieken, in het romeinse rijk, met de Kelten: Europa is één bonte mengeling van stammen of, wil men, rassen, en het drijven der Duitsers tegen de Joden is een geforceerd intellektualisme. Maar tegenover den kleurling is het anders. Deze wordt na een onderwerping niet opgenomen in de volksgemeenschap, maar òf als tribuutplichtig objekt beteugeld, òf als gehaat en onbruikbaar element uitgeroeid. Dit laatste is 'n enkele maal ook gebeurd met gehate blanke stammen: in de oudheid werden de semitiese Assyriërs door de indogermaanse Meden totaal uitgeroeid - een gruwelik pogroom, alleen met godsdienstvervolging en ketterjacht te vergelijken. Regel wordt deze methode tegenover den onbruikbaren kleurling. De Moren, aan wier

arbeidslust en kunst de blanken zeer veel te danken hebben, maar die in Spanje een aparte groep bleven vormen, werden in de zestiende eeuw, hoewel zij geen aanstoot gaven, uitgeroeid. Wanneer geen uitroeiïng of onderwerping mogelik is, zoekt men een weg waarmee hetzelfde wordt bereikt. In 1842 wordt China voor de Europeanen opengesteld, of liever door de Europeanen open gebroken, en nu stichten de blanken hier staatjes in den staat, eufemisties 'koncessies' geheten: aan de blanken worden namelik bepaalde wijken toegewezen onder een eigen (blank) bestuur, onafhankelik van de chinese overheid; ja de Chinezen, die in deze europese wijken woonden, waren belastingplichtig aan het europese bestuur en vielen onder de europese jurisdiktie, maar hadden geen kiesrecht of enig deel aan dat buitenlands bestuur. Volkomen scheiding dus en bovendien usurpatie, maar deze usurpatie werd door de blanke staten als rechtmatig beschouwd en groot waren ontsteltenis en verontwaardiging, toen enkele jaren geleden de chinese overheid deze europese 'rechten' eenvoudig voor vervallen verklaarde. De europees-amerikaanse staatkunde voelt zich geschokt, wanneer het chinese rijk zich niet langer als objekt gebruikt wil zien. Al even verontwaardigd zijn de westerse staten over de weigering van Japan, zich aan te sluiten bij de konventie van Washington betreffende den achturigen werkdag. Zelf den soberen kleurling gebruiken als veel goedkopere werkkracht dan de blanke ooit kan zijn, vindt men vanzelfsprekend gerechtvaardigd, maar zodra een oosters volk in zijn produktie de inheemse arbeidsmethode handhaaft, komen de blanke staten in verzet en eisen zij een europese regeling. De blanke staatkunde is imperialisties; men wil een wereldrijk of een wereldgemeenschap, waarin alles geregeld is ten bate van de westerse struktuur. De onderworpen volken worden aan deze struktuur dienstbaar gemaakt; met niet-onderworpen volken acht men alleen verkeer mogelik, wanneer zij bij zichzelf de europees-amerikaanse struktuur invoeren.

De levensbeschouwing van dit, niet demokraties maar autokraties of tiranniek imperialisme heeft haar bazis in de leer der voortreffelikheid van het blanke ras. De beweeglike energie van den blanke doet hem zich gemakkelik als meerdere voelen. Door sommigen wordt de grondslag gezocht in hoogmoed. Dit is naar mijn mening onjuist: hoogmoedig is ook de oosterling, op zijn

wijze, en niet de hoogmoed, tenzij dan de hoge moed, is een specifiek kenmerk van den ongedurigen westerling. Het zijn veeleer de rusteloze veroveringszucht en het vermogen, deze zucht te verwerkeliken, materieel of geestelik, ekonomies of wetenschappelik, welke de suggestie wekken van meesterschap. Verovering immers brengt zichtbaar rezultaat: steden, wegen, vloten en goederen, scholen en bibliotheken. Het ideaal van den landman, die gelukkig is met zijn akker en zijn God, bestaat in het Westen alleen bij den dichtenden en wat vermoeiden stedeling: de levensspanning van den westerling is op verovering, ontdekking, organizatie uit.

In zijn geestelike of verstandelike meerderheid zoekt de blanke een zakelike rechtvaardiging voor zijn voogdij over den kleurling. De blanke planter op Java wijst met trots op de irrigatiewerken, de hygiëniese kampongs, de ekonomiese bewerking van den grond, de hoge sommen als loon aan den inlander uitbetaald, en vraagt met verwondering en verontwaardiging, waarop toch die aanklacht van uitbuiting berust. Zorgt hij niet voor den onmondigen Soendanees of Javaan als een vader voor zijn kinderen? Geeft hij hun niet beter voeding, kleding en huisvesting, dan zij ooit gewoon waren?

Deze gedachtengang heeft een schijn van juistheid. Maar twee dingen worden daarbij vergeten. Ten eerste: Is de Javaan van deze vreemde weldaden gediend? wordt hem hier niet een levensbegrip opgedrongen, dat hem heterogeen is en blijven moet? Ten tweede: De terminologie ‘voogdij’ en ‘vader en kinderen’ heeft misschien, als men toch eenmaal in de sfeer van geestelik overwicht is, een patheties-vriendeliken klank, maar de *bedoeling* van den blanken planter is het land te ontginnen, en daartoe den inboorling, willens of onwillens, te gebruiken als instrument. De inlander is niet zijn kind, maar zijn werktuig, dat hij ten hoogste, als het hem te pas komt, of als de stemming het eist, zorgvuldig behandelt. De verhouding is een zakelike, niet een sociale.

Dezelfde zakelikheid of objektiviteit vindt men in de wetenschap, in dit geval dan speciaal de volkenkunde. Er is een volkenkunde, welke uitgaat van het beginsel, dat het blanke ras superieur is. Deze onderscheidt daarnaast een scala van min of meer primitieve rassen, objekten interessant ter bestudering, op de-

zelfde wijze als dieren, diergroepen en planten. Bij vele ontdekkingsreizigers vindt men in deze lijn beschrijvingen van ‘wilden’, maar ook de officiële wetenschap heeft zich, zonder het zelf te weten, als iets vanzelfsprekends op deze wijze georiënteerd. In dubbelen zin: in de onmiddellike fixering van den kleurling als objekt, en in de eenzijdige waardering van westerse, d.i. exakte, zakelike, en degradering van oosterse of kosmiese wetenschap. In de termen ‘astronomie’ en ‘astrologie’ is deze tegenstelling, met haar waardering, vastgelegd.

De godsdienst heeft denzelfden weg gevolgd. De superioriteit van het Kristendom heeft menige verkrachting, menige moord moeten rechtvaardigen. Missionnarissen en zendelingen zijn als groep, als fenomeen - ik spreek hier niet van enkele individuen - niet bezield door den gloed, de menselikheid en de mensenliefde van Paulus: zij zijn op verovering uit, zij zijn op zoek naar materiaal - voor een hemels of voor een werelds rijk, dat maakt al bitter weinig verschil.

II

De eerste, spontane reaktie tegenover den kleurling is een pathiese aversie, en deze leidt, wanneer er een duurzame relatie ontstaat, tot een zakelike, objektieve beschouwing van den kleurling als gebruiksvoorwerp of als werktuig. De tweede impuls is de nieuwsgierigheid. Deze ontwikkelt zich bij voorkeur op een afstand. Het is aangenaam, in eigen veilig thuis te luisteren naar avontuurlike reisverhalen, naar verhalen van wilden, menseneters en Indianen. De verschrikking is door den afstand verzacht, ja aantrekkelik geworden; ten dele doordat de verhalen een beroep doen op den natuurliken, den losbandigen ondergrond van eigen wezen, ten dele door de verheerliking van ridderlike heldhaftigheid[1)] of verfijnden smaak.[2)] Een romanties waas wordt over vreemde volken geworpen: de geheime genootschappen der Chinezen, de toverkracht der Hindoe's, de vorstelike pracht van vele Oosterlingen heffen die verre en vreemde

1) Speciaal in ‘kinderboeken’ zoals Indianenverhalen, Pieter Marits, Oehoehoe, Kudlago.
2) Men denke b.v. aan een boek als Madame Chrysanthème van Pierre Loti.

wezens op een hoger niveau, men voelt zich magneties getrokken. Voor meer gekultiveerde kringen zijn het de voor den Westerling moeilik te begrijpen exotiese beeldhouw-, tempel- en schilderkunst, de sagen en mythen, de levenswijsheid en de bezonken, als een ver geruis breed golvende wereldbeschouwing van Indië en China, zo anders dan de felle bewogenheid en korte golfslag van het Westen, welke het gemoed fascineren. In den Neger is het de sterke vitaliteit die trekt: de Europeaan, met name de Germaan, is zwaarmoedig van aard, en hij trekt zich op aan de natuurlike uitbundigheid van den zwarte. Daar komt dan nog de mode bij, keerzijde en kompensant van zakelikheid, gesteund ook door de romantiese school van Rousseau, om in primitieve kunst de ware kunst te zien: ivoorwerk van Bosjesmannen, negerdansen, jazzmuziek, koperwerk van koppensnellers worden bewonderd als origineel en onbedorven. Daar het onderscheidingsvermogen van den Westerling voor oosterse nuancen niet groot is, heeft men licht de neiging allerlei heterogene uitingen en produkten van Azië en Afrika over één kam te scheren. Zo ontstaat, uit verschillende komponenten samengesteld en door verschillende neigingen gesteund, de sfeer der vage bewondering voor al wat kleurling is.

Deze houding tegenover den kleurling is kontradiktoor aan de zakelike, en even oud als deze. Een romantiese verheerliking van oosters levensbegrip vindt men reeds bij Xenofoon. Een soortgelijke neiging verschijnt in de verering van Isis en Osiris in de gekultiveerde kringen van Rome. Een interessant voorbeeld uit de moderne kunstbeschouwing levert het oudegypties profiel. De oude Egyptenaar beeldde op zijn reliëfs de menselike figuur, van terzijde gezien, met twee naar voren gekeerde schouders uit. Men heeft getracht dit te verklaren als een verfijnde en opzettelike techniek van vlakversiering; in waarheid is hier sprake van een dogmatiek, welke het onvermogen van primitieve techniek deed verstarren.

Men zie in deze bewondering van het vreemde ras en van den kleurling niet een overdrijving, de overdrijving van een gepaste bewondering. Het geldt hier een principiële houding, een principiële neiging, even principieel als de zakelike, en zoals de zakelike houding een scheidsmuur impliceert en het kontakt, den eigenliken omgang, de maatschap afwijst, ook wanneer in

hetzelfde maatschappelik stelsel wordt geleefd en gearbeid, zo dwingt deze spanning van pathiese aantrekking tot verbroedering, vermenging.

Wanneer er in een mens eenmaal een natuurlike drift leeft, zoals deze pathiese aantrekking tot het vreemde of gekleurde ras, kan deze door talrijke motieven worden uitgebreid, toegepast, gewijzigd, en overgeheveld naar een andere provincie. Om louter politieke redenen eist Alexander de Grote verbroedering en huweliksgemeenschap tussen Pers en Griek. De idee der algemene menselikheid vindt steun in die naturlike neiging tot het andere ras, en omgekeerd. Van het humanisme, een verwijding en vervlakking tevens van die idee der algemene menselikheid, kan hetzelfde worden gezegd. De ideeën van algemene menselikheid en verbroedering zijn niet geneties verbonden met de pathiese aantrekking, maar lopen als een voedende stroom door de velden der pathiese aantrekking. Missie en zending zijn zeer gekompliceerde verschijnselen.

In deze sfeer behoren de ideeën van vermenging, assimilatie, verheerliking van het vreemde ras, en die zeer eigenaardige levenshouding: dat de blanke de taak op zich neemt, de kultuur van het gekleurde ras op te heffen, en zich verbeelden gaat deze beter te begrijpen dan de kleurling zelf. Op de kongressen van het Java-Instituut voeren vaak blanken den boventoon. Het kongres van 1924 behandelde de vraag: 'Welke waarde hebben de oud-javaanse monumenten voor de huidige en toekomstige javaanse kultuur?' Drie der vier prae-adviseurs waren Nederlanders, de vierde een Javaan. Een der hollandse prae-adviseurs wil bij den 'kultuur-Indonesiër trots opwekken over het roemrijk verleden door middel van de oude nationale kultuur-monumenten. Dan kan,' meent hij, 'het nationale bewustzijn tot ontplooiïng worden gebracht, ja dan zal op de hechte bazis van het oude verrijzen, als een nieuw en schitterend monument, getuigende van de ongebluste kracht en genialiteit van het indonesiese volk, een nieuwe kultuur!'[1)] Men bedenke, dat de kongressen van het Java-Instituut *de* kulturele gebeurtenis zijn.

Dergelike warhoofdige en dwepende uitingen zijn voor het grijpen, en worden vaak verbonden met hekelingen van europese

1) De Taak, 20 Dec. 1924 p. 103.

mentaliteit en europese kultuur, maar de Westerling, die zijn bevrediging vindt in het ophemelen van oosterse en het neerhalen van westerse kultuur, vergeet dat hij daarbij minder goede eigenschappen van den Westerling ten toon spreidt - een bevestiging wel-is-waar van de negatieve zijde van zijn betoog, doch een onbedoelde.

Dezelfde neigingen tot assimilatie en adoratie vindt men in de maatschappelike en ekonomiese verhoudingen. De zucht naar assimilatie heeft hier echter andere gevolgen. De gekleurde rassen hebben veelal wel een eigen kunst, levens- en wereldbeschouwing, maar geen eigen ekonomiese struktuur, of liever de ekonomie is bij de gekleurde rassen òf zo rudimentair, òf voor den blanke (voornamelik door klimatologiese oorzaken) zo onaannemelik, dat de Westerling hier niets aantrekkeliks vindt. Hier staat de Westerling dus voor een leegte, de assimilatie moet een tegengestelde richting krijgen en beduidt nu het overplaatsen van de westerse ekonomiese struktuur naar het Oosten.

De demokratiese en de socialistiese tendensen van het Westen, en de ‘ethiese koers’ (die volstrekt niet tot de verhouding tussen Nederland en Indië beperkt is), geven een krachtige steun aan die begeerte, om ook op ekonomies gebied de gekleurde rassen op te heffen. Het is tans niet de ondernemer, de planter of de koopman, die zich verbeeldt de zegeningen der westerse civilizatie over het Oosten uit te storten; het zijn de intellektuele motoren der strijdende arbeidersgroepen, die ook aan het Oosten het evangelie willen brengen van een Utopia. Wederom de droom van een harmoniese wereldgemeenschap.

Daarbij geeft men er zich geen rekenschap van, dat de ekonomiese struktuur en de daarvan onafscheidelike ekonomiessociale ideologie geworteld zijn in volkskarakter en klimaat, zodat het overplanten van westerse sociale ideeën en idealen naar heterogene gebieden zinledig is. Voor 'n deel vindt deze misvatting steun in de leer van het histories materialisme, voor 'n nog groter deel kan zij verklaard worden uit de neiging van den Westerling, ideologies te konstrueren en deze konstruktie in praktijk te willen brengen.

Dit alles neemt niet weg, dat de sociale leuzen der westerse wereld veelal door den Oosterling zijn overgenomen. Zo zijn

in Indië die zonderlinge, hybridiese formaties ontstaan: inlandse en gemengde vakverenigingen, loonstrijd, stakingen, socialisme, klassenstrijd. Daar een arbeidsvraagstuk, analoog aan dat van het Westen, zowel in Indië als in China totaal onbekend is, hebben deze formaties en methoden in het Oosten geen levenskans.

Deze sociale ideeën hebben intussen ook een staatkundigen kant. Wat in de ekonomiese verhouding loon- en klassenstrijd heet, vertoont zich staatkundig als de begeerte, de politieke banden tussen Oost en West te verbreken. In het groot gezien immers is de staatkundige verhouding tussen West en Oost die tussen heer en knecht. En het is ook van groot prakties belang, dat vele Westerlingen warme voorstanders en propagandisten zijn van volledige autonomie, zonder enige westerse bemoeiïng, der gekleurde volken.

Ook in de westerse levensbeschouwing heeft de neiging tot assimilatie met de oosterse opvattingen een grote vlucht genomen. De theosofie is een eklatant voorbeeld hiervan, en tevens van die eigenaardige neiging van sommige Westerlingen, zich te verbeelden het oosters geestelik leven beter te begrijpen dan de Oosterling zelf. Een treffend voorbeeld, hoe een Westerling zich zo intensief kan verdiepen in oosterse, ook ditmaal indiese wijsheid, het Brahmaïsme, dat al zijn denken ervan doortrokken wordt en hij walging in zich voelt opkomen nu niet tegen de gebrekkige en aanstotelike verschijnings- en uitingsvormen der westerse kultuur, doch tegen haar theoretiese ethika en levensbeschouwing, geeft de bundel gedichten ‘Brahman’ van Dèr Mouw.

III

Ik heb getracht, de problemen van de verhouding tussen gekleurd en blank te herleiden tot algemeen menselike strevingen. Het geldt hier een oude vraag, welke, zij het met ander accent, ook eeuwen geleden de volken en de individuen bezig hield: hoe sta ik, hoe moet ik staan tegenover den vreemdeling? Als persoon, als staatsman, en in mijn kultuur. In het heden zien wij deze verhoudingen als een wirwar van ontwrichtingen en mogelikheden, en gebonden aan bepaalde konstellaties van eko-

nomie en politiek, maar ook hierin openbaart zich een algemene, pozitieve levensgang.

Dat men daarbij moet generalizeren, is onvermijdelik. Een gekleurd ras is evenmin een homogene eenheid, als ‘de’ Westerling. Toch zijn er algemene tendensen. Er zijn ook andere stromingen dan die ik heb genoemd; ik heb getracht de in dit verband meest karakteristieke te kiezen. Want wat wij allereerst nodig hebben is een richtsnoer, waaraan wij de warreling van feiten en verschijnselen kunnen meten, waardoor wij de veelheid kunnen ordenen en begrijpen. Wij moeten ons bewust worden onze eigen neigingen, ons bewust maken de half spontane, half opzettelike strevingen der volken en rassen om een evenwicht te zoeken in het onderling verkeer.

Ik heb getracht, de beide extreme oplossingen van die problemen te schetsen en te analyzeren: de afwijzing, en de assimilatie. Het is duidelik, dat geen van beide oplossingen uitkomst biedt. De vraag is juist een vraag van onderling verkeer; de afwijzing sluit het verkeer met een scheidsmuur, en de assimilatie heft het op door samenvloeiïng.

Verkeer, omgang zijn alleen mogelik, wanneer elke partij zichzelf blijft. Dit geldt van iedere menselike verhouding: man en vrouw, ouder en kind, onderwijzer en leerling, of welke men maar wil. Maar ook moet elke partij iets van zichzelf weg-geven, prijs geven. Wordt aan deze twee voorwaarden niet voldaan, dan is alleen een schijnverkeer mogelik: het konventioneel of zakelik gesprek zonder innerlik kontakt, zonder ontmoeting, het gelijktijdig in eenzelfde sisteem werken zonder samen-werking, of, aan den anderen kant, wanneer men zichzelf niet blijft, de ontgrenzing niet tot hoger niveau of nieuwe grens, maar tot vaagheid, verdoezeling.

Geeft men zich hiervan rekenschap, dan blijkt tevens dat die twee extreme oplossingen, afwijzing en assimilatie, wel onjuist zijn, wanneer men hetzij de ene hetzij de andere toepast als enige methode, doch aan den anderen kant hun onontkoombare noodzakelikheid bezitten, dus ook hun deel aan juistheid. Moet de uitkomst dan gezocht worden op den gulden middenweg: 'n beetje zichzelf handhaven, en 'n beetje zichzelf prijsgeven?

In de praktijk is de gulden middenweg de meest bewandelde. Ook voor de konsekwenten en starren is het praktiese leven een

transigeren. Maar wat noodzakelik en geoorloofd is in de konkrete verwerkeliking, dat is nog niet een bruikbaar richtsnoer. Wie den middenweg aanvaardt als doel, wie dien middenweg stelt als idee, zal nooit een uitweg vinden: hij zal onzeker blijven dobberen tussen afstoting en aantrekking, tussen uiterliken omgang en vermenging.

Uitkomst kan alleen worden gevonden in een samenleving, welke de aantrekking en de afstoting gelijktijdig en in hun volheid bewaart en gelden laat, doch ieder in de haar passende sfeer. Deze methode is niet een middenweg tussen extremen, waarop die extremen worden verzacht en als het ware druppelsgewijs meevloeien, maar een eigen weg, waarop die extremen, met elkaar in organies verband gebracht, in een nieuw licht verschijnen. Dit is mogelik, doordat beide extremen reeds in hun oorsprong, als pathiese aversie en pathiese attraktie, onverbrekelik met elkaar verbonden zijn.

In de samenleving dan, welke de twee extremen verbindt en samenhoudt als twee komponenten, verschijnt de afstoting als het beginsel der vrije ontwikkeling van ieder op eigen terrein, en de attraktie als belangstelling.

Het beginsel der vrije ontwikkeling van ieder op eigen terrein maakt de vraag naar de waarde, de vraag of het blanke dan wel het gekleurde ras superieur is, zinledig. Het maakt ook iedere usurpatie, ja iedere voogdij, of het nu de humanistiese voogdij is der ethiese richting, of een half vaderlike, half tirannieke hegemonie, principieel onmogelik. De superioriteit van het blanke ras, of de superioriteit van de javaanse of de chinese beschaving boven de westerse is het argument, waarmee inmenging of assimilatie moet worden gerechtvaardigd. Wenst men echter noch inmenging noch assimilatie, doch persoonlike ontwikkeling, dan wordt dat argument overbodig, dan is de vraag naar de superioriteit - een absurde vraag overigens, waarop geen enkelvoudig antwoord is te geven -, dan is die vraag niet belangrijk meer. Want iedere persoonlike ontwikkeling heeft haar eigen waarde, en de aandacht is nu niet gericht op emulatie, doch op de evenwichtige ontplooiïng van eigen krachten. Ieder samenstel van pozitieve krachten heeft een funktie in de wereld, en wie zich dat bewust maakt en gelden laat ook voor den ander, begrijpt dat er maar één algemene waarde is: het

samenspel dier talloze, gevarieerde, en vaak diverse funkties.

Persoonlike ontwikkeling houdt in: samenwerking. Het belang is nu niet meer het eigen belang zonder meer, maar het belang van dat samenspel, want een geïzoleerde funktie is geen funktie meer, een geïzoleerde groep van krachten is ten hoogste een merkwaardige eenzijdigheid, een talent, nooit een persoonlikheid. De persoonlikheid leeft in en door de gemeenschap.

Het beginsel der vrije persoonlike ontwikkeling - 'vrij' in den zin van 'niet gehinderd door heterogene dwang of leiding' - kan dan ook niet beperkt blijven tot het, ten aanzien van den ander negatieve, niet-ingrijpen, zich-niet-toeëigenen en latenleven. Dat beginsel leidt vanzelf tot, of liever het impliceert, belangstelling. Zoals omgekeerd elke ware belangstelling de persoonlike ontwikkeling onderstelt of gelden laat, het belang niet alleen van zichzelf, maar ook van den ander stelt.

Tegenover den vreemdeling, tegenover het gekleurde ras moet dit dus onze houding zijn: gij en ik vervullen beide, ieder op eigen wijze, een funktie in dit wereldgebeuren, en wij zullen deze funktie het best vervullen, wanneer wij, onszelf blijvend of wordend, niet naar onze toevalligheid doch naar onze bedoeling, naar ons wezen, de belangstelling hebben voor elkaar, welke bevrucht en samenwerking, gemeenschap mogelik maakt.

Gemeenschap moet hier genomen worden naar den principiëlen, niet naar den intiemen zin. Samenwerking tussen twee funkties houdt vooreerst niet meer in, dan dat beide in eenzelfde verband werken. Dit verband is hier niet anders dan het bewustzijn, dat iedere persoonlikheid een eigen, onaantastbare funktie vervult in het samenspel der kosmiese krachten. In dat bewustzijn zal men geen vrees of haat koesteren jegens den vreemdeling, maar hem eren als mens en welkom heten; aan den anderen kant wist het den natuurliken schroom niet uit, welke zich verzet tegen intieme vermenging.

Iedere grote mensengroep, blanken, zwarten, bruinen, gelen, vormt een autonome eenheid. Men kan deze autonomie niet straffeloos verbreken. Vermenging door huweliksgemeenschap mag in sommige individuele gevallen zonder storing verlopen, in het algemeen brengt deze geen goed. De afstammelingen van gemengden bloede kenmerken zich ook meestal door een eigenaardige onzekerheid. Het is of zij geen tehuis hebben. De mulat

is bekend om zijn trieste melankolie; de indo om zijn prikkelbaar zenuwgestel. De natuur heeft hier grenzen gesteld, en al worden deze niet altijd even sterk gevoeld, doordat het instinkt bij den gecivilizeerden mens is verzwakt, dat is nog geen reden ze te overtreden.

Wel zijn mogelik een vriendschappelike omgang en de uitwisseling van gedachten, maar ook hier mag niets worden geforceerd. Het is voor ons, blanken onder elkaar, al moeilik elkaar te begrijpen; hoe vreemd staan niet meestal de verschillende blanke naties tegenover elkaar; het ligt voor de hand, dat een vruchtbare gedachtenwisseling met een gekleurd mens niet gemakkelik is. Richtsnoer moet daarbij hetzelfde beginsel zijn dat elk geestelik verkeer beheerst: de overgave aan het niet-toevallige, en het luisteren. Vooral den blanke valt dit moeilik, die, nerveus-gespannen en beheerst door de toevallige konstellatie van het ogenblik, van zich af spreekt; maar de Oosterling kan van zijn kant zo opgesloten zijn in eigen geestelike sfeer, dat hij niet weet te luisteren. Omgang tussen gekleurd en blank zal dan ook met groter omzichtigheid moeten plaats hebben, dan tussen rasgenoten onderling.

In de konkrete, persoonlike verhouding zal het accent telkens anders liggen. De een zal van nature meer geneigd zijn, een afstand te bewaren; de ander meer behoefte hebben aan kontakt. Wie zich afzijdig houdt, blijft in zijn recht, maar ook in zijn beperking; aan niemand mag men belangstelling opdringen; maar van iederen blanke, die door zijn werk of zijn woning met den kleurling in aanraking komt, mag worden geëist, dat hij de autonomie van het andere ras ten volle erkent, ook met de daad. Zonder ware belangstelling is dit niet mogelik.

De winst van deze houding tegenover den vreemdeling is begrip van diens wezen en verrijking van eigen wezen. Want niet alleen het begrijpen van een ander mens maakt rijker, ook krijgt de eigen levensinhoud door de levenssfeer van den ander reliëf. Het begrip echter impliceert noch navolging noch zelfs aanvaarding. Men late iedere funktie: haar funktie.

Over de maatschappelike en staatkundige verhouding kan, principieel, alleen hetzelfde worden herhaald. Ook iedere ekonomie, ik heb het al gezegd, is een autonomie, een autonoom stelsel. De indiese of de chinese volksgemeenschap bezit van

nature de behoefte aan een andere ekonomiese inrichting, dan de onze. Kenmerkend voor de oosterse sociale struktuur is het beginsel der piëteit, der familie; voor het Westen dat der persoonlikheid. Speciaal voor den Chinees is niet het individu, maar de groep het maatschappelik middelpunt. Solidariteit, trouw, eerbied voor gezag spruiten hieruit voort. De chinese werkgever en werknemer zijn lid van dezelfde broederschap. Men ontmoet hier een struktuur, welke het Westen nooit heeft gekend, welke niet past in de evolutionnair-historiese schemata der westerse ekonomen, en welke noch als primitief noch als ontwikkeld, doch alleen als feitelik zo zijnd kan worden aangemerkt.

Er zijn nog vele andere argumenten, welke ervoor pleiten, ieder stelsel naar eigen aard te laten funktionneren. Een belangrijke faktor is het klimaat. De Westerling heeft zich de natuur dienstbaar gemaakt en weet zelfs tot zekere hoogte den grond tot willekeurige produktie te dwingen, maar tegenover het klimaat staat hij machteloos, en zijn meesterschap over den grond is voor een groot deel schijn. Zoals ieder stuk grond zijn natuurlike voedingsstoffen bezit, alleen voor bepaalde plantengroepen geschikt, en onvervangbaar en niet aanvulbaar, zo heeft iedere hemelstreek, ieder aarde-brok zijn eigen wetten. Ekonomie is de wijze, waarop onder die hemelstreek, op dat aarde-brok lichamelik wordt geleefd. De afhankelikheid van die hemelstreek of dat aarde-brok kan niet worden overwonnen. Het zou ook geen zin hebben. De mens leeft in de natuur. En wie die afhankelikheid veronachtzaamt, brengt alleen stoornis.

Niet alleen iedere mensengroep, ook ieder wereldbrok heeft, ekonomies, sociaal en staatkundig, een eigen funktie te vervullen. Rijkdom, het ekonomies doel, wordt niet verworven door uitschakeling of misvorming van funkties, maar door evenwichtige ontplooiïng.

Bestaat er dus in principieel en theoreties opzicht geen twijfel, bij de praktiese organizatie verdrinkt men in moeilikheden. De westerse ekonomie heeft de wereld veroverd en een toestand geschapen van tiranniek imperialisme onder blanke hegemonie. Wat moeten wij hiervan denken? moeten wij dit billiken of afkeuren; beveiligen, handhaven, of prijsgeven?

Het is in een beperkt opstel niet mogelik, deze vragen van

alle kanten te bekijken. Slechts op drie dingen wil ik wijzen.

In vele kringen is de gedachte gangbaar, dat de wereld zichzelf ontwikkelt, en dat wij niet anders kunnen doen, dan meegolven en proberen, achteraf wat zich voltrekt te begrijpen. Er mag in deze opvatting enige juistheid zijn, wij schieten er niet mee op. Het doet er niet toe, of wij de wereld kunnen wijzigen of niet - ik wil er terloops toch op wijzen, dat de wereldgang onze eigen gang is, maar deze opmerking verschuift slechts het probleem - het doet er niet toe of wij den wereldgang kunnen wijzigen of niet: wij kunnen niet leven zonder ons te oriënteren, zonder een doel te stellen. Dat is zo onze westerse aard. De Oosterling pakt het anders aan. Maar wij Westerlingen, wij stellen ons een organizatories doel, wij zien dat als onze taak, en wij zijn verplicht ons daar rekenschap van te geven. En ‘wat helpt dat allemaal’ is, *voor den Westerling*, afval, ontrouw.

Dit ter rechtvaardiging. - Ten tweede: De geschiedenis van de historiese verhoudingen tussen gekleurd en blank vormt geen opwekkend verhaal. Onze ekonomie, onze civilizatie, ja onze beschaving is gebouwd op het leed en de mishandeling van gekleurde mensen. Maar ook op het leed en de mishandeling van blanken. En de schaamte over de vernederingen, die anderen zijn toegedaan, mag ons er niet toe brengen, onze kultuur te vloeken. De wereldgang is een gang door tegenstellingen. Wij behoeven deze tegenstellingen niet uit te lokken: zij zijn er vanzelf; wij behoeven niet opzettelik leed te berokkenen om ons doel te bereiken, maar wij mogen ons ervan bewust zijn, dat nergens winst wordt bereikt zonder verkorting elders. Van Deventer's ‘ereschuld’ was een edel gebaar, maar mist dieperen zin. Niet op de wijze die hij aangaf, wordt deze ereschuld gedelgd, niet door luttele miljoenen gouds naar Indië te verschepen, maar door te leven naar de kosmiese wetten, met de behoedzaamheid die mogelik, en met de kracht die nodig is. Laat de doden hun doden begraven en hun schulden verrekenen, ons is het leven. Het is onze taak, te leven in dit tijdsgewricht.

Ten derde: Tussen het ideaal, dat ik getekend heb als de juiste verhouding tussen gekleurd en blank, en de werkelike konstellatie schijnt een zeer grote afstand te bestaan. Is dan dat ideaal geen hersenschim? of is de wereldgang, welke tot deze

konstellatie leidde, niet absurd? Welken zin heeft de expansie van het blanke ras?

Ik zie dien zin hierin, dat de vrije omgang en de belangstelling, door mij als de kernen der juiste verhouding genoemd, pas mogelik zijn, nadat de wereld ekonomies één geheel is geworden. Zolang de aarde bestaat uit afzonderlike gebieden, die niet alleen autonoom, maar ook autarkies zijn, kan er van ontmoeting, van omgang en belangstelling, van persoonlike ontwikkeling en organies verkeer, geen sprake zijn. In dezen omgang, in dit organies verkeer ligt het wezen der ontwikkeling; ieder mens, iedere staat, ieder volk kan slechts een bepaalden groei bereiken, zolang men op zichzelf blijft aangewezen; dan komt er stilstand, verstarring en verval.[1)] Welnu dan: de funktie van het blanke ras, een der funkties van het blanke ras is: de aarde te maken tot één ekonomies geheel. Dat is de weg, de voorbereiding. Het blanke ras vervulle deze taak - niet uit heerszucht, maar omdat het zijn taak is. En men zij zich daarbij bewust van het doel: de organiese samenwerking van alle funktionele kompleksen, van alle rassen, ieder naar eigen wetten. Want het maken der aarde tot één ekonomies geheel betekent volstrekt niet het uitspreiden over de aarde van één enkele homogene ekonomie. -

In de praktiese staatkunde kan de oplossing gevonden worden in den vorm van federatieve konstrukties. -

Zoals de wereld ekonomies en staatkundig als één geheel niet impliceert één homogene ekonomie of één enkelen staat, zo impliceert een gedachtengemeenschap over de wereld volstrekt niet eenzelfde gedachtenstruktuur. De blanke is gewoon, zijn krities-analyzerende methode van denken als de enig juiste te beschouwen, en de sinthetiese methode van den Oosterling als primitief. Maar de verhouding tussen primitief en ontwikkeld denken ligt niet in deze tegenstelling tussen sintheties en krities, of, wil men, tussen godsdienstig en wetenschappelik denken. Deze verhouding ligt in den graad van bewustheid, niet in den modus van bewustheid. Ook hier geldt dat het kosmies gebeuren zich voltrekt in talloze funkties, en dat geen funktie, geen begrip of begrippenkompleks of denkmethode op zichzelf vol-

1) Verg. o.a. een opmerking bij Lindner, Weltgeschichte V p. 428.

staat. Ook hier geldt wat Boutens van de Schoonheid zegt:[1)]

> Van al templen u gebouwd
> Uit de marmeren gedachten
> Van de schoner levende geslachten,
> Is er geen die u besloten houdt:
> Als voor steen en goud
> U de volkren offer brachten,
> Vond en zong u 't eenzaam smachten
> Van een kind in lentewoud!

Maar tevens geldt hier, wat ik van de volken- en statengemeenschap zeide: de groep, hier dan de gedachtengroep, de denkmethode, die zich afsluit en opsluit in eigen huis, kan slechts een beperkten graad van ontwikkeling bereiken, moet dan verstarren of verdorren. Het is de wrijving met een ander denken, waaruit de vlam ontspringt die voedt. Maar ook verteert. Op den veroveringstocht van het denken gaan onherroepelik waarden verloren, zo goed als bij den ekonomiesen veroveringstocht van het blanke ras. Maar thuis blijven helpt hier evenmin, als in de ekonomie. Waar het op aan komt is, dat wij ons deze konsekwenties bewust zijn.

Wanneer wij een wijsgerig sisteem konstrueren - de konstruktief en organizatories aangelegde Westerling doet dit onophoudelik -, moeten wij weten, dat ook kunst en godsdienst, ik denk hier bij ‘godsdienst’ nu zowel aan het min of meer dogmaties verband van geloofde waarheden als aan de religieuze spanning, dat ook techniek en handenarbeid een facet van den kosmiesen wereldgang weerspiegelen. Wanneer wij in een wetenschappelike beschouwing over de natuur de kleuren herleiden tot trillingen, dan moeten wij weten, dat ook iedere kleur als kleur, als niet te herleiden, autonome kwaliteit kosmies is, en onjuist is de mening, dat de exakte, reducerende konceptie der westerse fyzika diepzinniger zou zijn dan de artistieke, persoonlike. Maar evenzeer onjuist is de contra-stelling, die der anthropozofie, dat de persoonlike konceptie van kleur als kleur een hoger of diepzinniger wetenschap zou betekenen dan die der officiële fyzika.

In al deze vragen geldt het ‘ook’, niet het ‘alleen zó’, en ieder werke naar eigen kracht en begripsvermogen. Niet in den

1) Stemmen p. 53.

modus, maar in de intensiteit, in de door-denking ligt de waarde van het kosmies besef. En deze intensiteit, welke helderheid impliceert, is niet los te maken van het verkeer met - het andere. Dat verkeer immers brengt, als geheel beschouwd, het tegenwicht, de kompensatie, en voor het individu: verdieping.

Laten wij, in dat verkeer, in dien geesteliken omgang, onszelf blijven. Imitatie van oosterse wijsheid leidt evenzeer tot vertroebeling, als interpretatie naar westerse beginselen. En laten wij bedenken dat wij, wanneer we onze techniek en wetenschappelike methode aan den Oosterling opdringen, een kapitaal uitzetten, dat ons meer zal doen verliezen dan het uitgezette kapitaal.

P. VAN SCHILFGAARDE

Nieuwe denkbeelden en geestelijke verkeersmiddelen op het gebied der natuurwetenschappen in de 17de en 18de eeuw[1)]

Wanneer wij ons afvragen, wat wij, sprekend van de 17de en de 18de eeuw, onder de *nieuwe denkbeelden* op het gebied der natuurwetenschappen hebben te verstaan, dan beseffen wij al spoedig dat wij hier te doen hebben met een zeer complex begrip, gemakkelijker met een paar woorden te noemen, dan door een definitie scherp te omlijnen. Men zou intusschen kunnen trachten dit begrip aldus te omschrijven: bevrijding uit den ban van *Aristoteles* en van de scholastiek, erkenning van het feit, dat de proefneming, vooral de quantitatieve bepaling, de grondslag behoort te zijn waarop het gebouw der natuurwetenschappen moet worden opgetrokken, invoering van de wiskunde bij het opstellen van een theorie, onderwerping wederom van de theorie aan de controle van de proefneming, losmaking der natuurwetenschap, niet van het geloof aan een alles besturend opperwezen, maar van het kerkelijk dogma.

1) Voordracht gehouden den 25sten Oct. 1932 in het Botanisch Laboratorium te Leiden, in de door Prof. *Huizinga* en Prof. *Baas Becking* georganiseerde reeks van voordrachten, getiteld 'Wereldbeeld en wetenschap omstreeks 1700.'
Met het houden van deze voordrachten is een poging gedaan, studenten en andere belangstellenden de intrede der natuurwetenschap als cultuurfactor in de na-middeleeuwsche beschaving te doen zien. De voordrachten hebben een populair karakter gedragen en waren bedoeld om aan hen, die de humaniora beoefenen, te doen zien hoe de natuurwetenschap een integraal bestanddeel van onze moderne beschaving geworden is, en aan hen, die de natuurwetenschap beoefenen, hoezeer die ontwikkeling in aard en richting beinvloed werd door godsdienstige, philosophische en maatschappelijke stroomingen.

Deze nieuwe denkbeelden zijn natuurlijk niet plotseling komen opduiken in het brein van een of ander beroemd natuuronderzoeker; integendeel, zij zijn langzamerhand gegroeid om in den Engelschen medicus en physicus *William Gilbert*[1] en in *Galilei*[2] hun eerste woordvoerders te vinden. Vooral betreffende de opvatting, dat de quantitatieve proef de grondslag van de natuurwetenschap, met name van de mechanica en de physica behoort te zijn, zijn deze namen te noemen; *Gilbert* en *Galilei* zijn de eersten geweest, die deze opvatting niet alleen in hunne geschriften verkondigden, maar ook in hun werk consequent hebben toegepast.

Descartes'[3] naam verdient bovenal dáár vermeld te worden, waar men spreekt van de bevrijding uit den ban van *Aristoteles*. De invloed van *Descartes* op de ontwikkeling der natuurwetenschappen is ongetwijfeld zeer groot geweest, doch van de zooeven genoemde opvattingen aangaande de quantitatieve proeven was hij een tegenstander; de natuurkunde wilde hij beoefenen op deductieve wijze, uitgaande van axiomatische voorstellingen omtrent het wezen der materie. Hierin week hij dus op principieele wijze af van *Galilei's* opvattingen.

Ofschoon de natuurkunde sinds het midden der 18de eeuw wat betreft de waarde, die zij aan de quantitatieve bepaling toekent, geheel aan de zijde van *Galilei* en tegenover *Descartes* staat, toch was *Descartes*' invloed, tijdens zijn leven, ja nog tot ver in de 18de eeuw zóó groot, dat het *cartesianisme* een cultus werd en dat vele natuurgeleerden - en waarlijk niet de eerste de besten - *Descartes*' fouten in zijne physische theorieën van het licht, de botsing en voornamelijk die in zijne zwaartekrachtstheorie, mede in den koop namen en zwoeren bij letter en text van den grooten Meester. Het duidelijkst wordt dit bij de beschouwing van *Descartes*' verklaring van de zwaartekracht, waarvoor hij aetherwervels of tourbillons invoerde, vernuftig gevonden doch ontoereikend om stand te houden tegenover *Newton's*[4] leer der algemeene zwaartekracht. Vooral in Fransche wetenschappelijke kringen hield men hardnekkig aan de tour-

1) 1544-1603.
2) 1564-1642.
3) 1596-1650.
4) 1642-1726.

billons vast, zoo hardnekkig, dat het tot het midden der 18de eeuw geduurd heeft, voordat men van een algeheele zegepraal van *Newton* kon spreken.

Keeren wij echter terug tot wat wij zooeven de *nieuwe denkbeelden* hebben genoemd, het complex dat later ook wel - hoewel wat al te vaag - met den naam van de *experimenteele methode*, *la méthode expérimentale* werd betiteld, dan kan men zeggen, dat deze omstreeks 1700 niet alleen grootendeels gezegevierd hadden, maar dat men zelfs in menige richting een stap verder gegaan was. Men hoore slechts wat de Engelsche 'chaplain' *William Wotton* in 1697 zegt over de 'modern methods of philosophizing':

....No principles are allowed as current.... but what are in themselves intelligible.... Matter and motion with their several qualities are only considered in modern solutions of physical (natuurwetenschappelijk) problems.... *Descartes* is not more believed upon his own word, than *Aristotle*: matter of fact is the only thing appealed to.... mathematics are joined along with physiology.... as absolutely necessary to the comprehending of the oeconomy of Nature in all her works.

Intusschen was de meer mathematisch-physisch getinte strijd tusschen de 'nieuwe' denkbeelden van *Descartes* en de 'nieuwere' van *Newton* nog lang niet uitgevochten.

'Monsieur *Descartes*.... was doing too great a part of his work in his closet, concluding too soon, before he had made experiments enough' zegt *Wotton* en de experimenteele methode, die nu langzamerhand identiek met Newtonianisme is geworden, heeft, tegenover al te rechtzinnige Cartesianen nog altijd zijn voorvechters van noode. Leiden mag er trotsch op zijn, dat in de eerste helft der 18de eeuw de groote strijders voor het neo-Cartesianisme - ik bedoel voor den geest van *Descartes* ontdaan van de fouten die text en letter aankleven - en van het Newtonianisme, Hollanders waren, hoogleeraren aan de Leidsche Universiteit, n.l. *Wilhelmus Jacobus 's Gravesande*[1], *Petrus van Musschenbroek*[2] en *Hermannus Boerhaave*[3]. Door de werk-

1) 1688-1742.
2) 1692-1761.
3) 1668-1738.

zaamheid van deze 3 mannen, ‘les trois grands maîtres hollandais’ zooals *Brunet* hen onlangs genoemd heeft, door hun gesproken woord en door hunne geschriften hebben de nieuwe en nieuwste denkbeelden van hun tijd zich toegang weten te verschaffen en voor goed wortel geschoten in West-Europa en met name in Frankrijk, toen nog steeds het bolwerk van het Orthodoxe Cartesianisme.

Het gesproken woord klonk in de door talrijke buitenlanders bezochte gehoorzalen, het geschreven las men in de *leerboeken*, die nu, na in de 17de eeuw nog vrijwel ontbroken te hebben, hun plaats als geestelijk verkeersmiddel innemen. Bepalen wij ons tot de physica, dan zien wij in '*s Gravesande's Physices Elementa mathematica experimentis confirmata*, waarvan de eerste druk in 1720 verscheen, het eerste leerboek der proefondervindelijke natuurkunde, in *Petrus van Musschenbroek's Beginsels der Natuurkunde ten dienste der landgenooten* (1ste druk 1736) het eerste boek over natuurkunde in de landstaal. Beide boeken benevens *Van Musschenbroek's Introductio ad philosophiam naturalem* (1762) waren in de 18de eeuw beroemd, zij zijn verscheidene malen herdrukt en in andere talen vertaald.

Nieuwe methoden eischen nieuwe hulpmiddelen en zoo ontstonden in de 17de eeuw laboratoria en observatoria, voorzien van de noodige instrumenten, het gereedschap van den natuurwetenschappelijken werker, die volgens de nieuwe methode wilde werken. De bespreking hiervan stellen wij echter tot een ander maal uit, om ons thans te wenden tot de *geestelijke verkeersmiddelen*, eveneens uitvloeiselen van de verhoogde intensiteit van het natuurwetenschappelijk, denken en werken en van de allengs opgewekte belangstelling van het ontwikkelde publiek.

Wat waren nu die verkeersmiddelen waarmede de 17de en 18de eeuwsche geleerden en liefhebbers der natuurwetenschappen elkaar hunne gedachten en vondsten mededeelden en waarmede zij ook contact kregen met het ontwikkelde leekenpubliek, dat door zijne belangstelling zooveel tot de verheffing der algemeene cultuur heeft bijgedragen.

Het antwoord op deze vraag kan luiden: de Akademie van Wetenschappen, de Universiteit, de populaire voordracht, de briefwisseling, de encyclopaedie, de wetenschappelijke expeditie of reis, het wetenschappelijke boek, het leerboek, het tijdschrift,

en zoo nu en dan ook de gemeenschappelijke proefneming in laboratorium en observatorium.

De oudste Academie, geheel op de natuurwetenschappen gespecialiseerd, is de beroemde *Accademia del Cimento* te Florence geweest, die in 1657 werd opgericht. Wel bestonden er in Italië in de 16de en in den aanvang der 17de eeuw reeds andere academies, maar deze bemoeiden zich weinig met de natuurwetenschappen en kunnen niet als voorloopers der Accademia del Cimento gelden. Alleen de *Accademia dei Lincei* te Rome, in 1600 door den Hertog *Federigo Cesi* gesticht, heeft op de stichting der Florentijnsche Academie invloed uitgeoefend en wel door de persoon van *Galilei*, die lid van de Accademia dei Lincei was en door wiens medewerkers en leerlingen zooals *Evangelista Torricelli*[1] en *Vincenzo Viviani*[2] de stichting der Accademia del Cimento is voorbereid. Zij stond onder protectoraat van den Groot-Hertog *Ferdinando II dei Medici* en van diens broeder *Leopoldo*, beiden, vooral de laatste, begaafde en enthousiaste liefhebbers en begunstigers der wetenschappen, zelf leerlingen van *Galilei* en bezitters van een laboratorium, een verzameling instrumenten, een menagerie van exotische dieren, een tuin met zeldzame planten. *Leopoldo* was inderdaad de ziel van de Academie, hij werkte ijverig mee met zijn beroemde telescoop van *Campani*, zijn microscoop van *Divini* - deze beide laatsten waren de beste slijpers van telescoop- en microscooplenzen van hun tijd - zijn barometers en thermometers, vervaardigd door bekwame glasblazers, de eerste die de geschiedenis der natuurkunde kent; ten slotte: *Leopoldo* droeg alle kosten, een voor een Academie ongetwijfeld belangrijke zaak. Een van de bekendste leden der Academie was de mathematicus en physioloog *Borelli*, beroemd zoowel wegens zijn eigen werk als wegens zijne relaties met *Malpighi*. Maar laten wij ons bepalen tot het physisch werk, grootendeels afkomstig van de beide voortreffelijke experimentatoren *Torricelli* en *Viviani*, sterk geïnspireerd door den geest van hun grooten leermeester en samengevat in een handboek, de *Saggi di naturali Esperienze fatte nell' Accademia del Cimento*, in 1667 verschenen. Dit werk was zoo voortreffelijk voor dien tijd en daarbij zoo nieuw en oorspronkelijk, dat het, vooral nadat *Petrus van Mus-*

1) 1608-1647.
2) 1622-1703.

schenbroek het in het Latijn vertaald en in 1731 opnieuw had uitgegeven, nog tot diep in de 18de eeuw algemeen als handboek voor de natuurkundige laboratoriumstechniek gebruikt werd.

De Londensche *Royal Society* volgde op den voet, zij werd in 1662 gesticht, niet als gevolg van de geestdrift der leerlingen van een groot Meester, noch gesteund door vorstelijke gunst, maar voortgekomen uit intiemere samenkomsten van mannen van wetenschap, wier gedachtenwereld sterk beïnvloed was door de geschriften van *Francis Bacon*[1] *van Verulam*, een der groote pioniers der nieuwe denkbeelden.

Onder de namen der deelnemers aan deze bijeenkomsten treffen wij die van den mathematicus *John Wallis* en van den bouwmeester-mathematicus *Christopher Wren* aan. In 1660 besloten de aanwezigen tot het oprichten eener vereeniging, in 1662 werd deze door *Karel II* door een *royal charter* bekrachtigd. In die jaren vinden wij ook de namen van den physicus *Robert Boyle* en van den secretaris *Henry Oldenburg*. Tot dusver was het gezelschap klein maar men ging in 1662 onmiddellijk over tot het kiezen van 96 nieuwe *fellows*. Dit groote aantal leden - nog heden ten dage onderscheidt hierdoor de Royal Society zich van de meeste andere Academies - werd in de volgende jaren regelmatig vermeerderd of aangevuld, soms met 33 in één jaar en onder hen vinden wij de meest illustere namen, *Barrow*, *Hooke*, *Huygens*, *Hevelius*, *Samuel Pepys* (overigens meer bekend door zijn *Memoirs* dan door natuurwetenschappelijke aspiraties) *Auzout*, *Malpighi*, *Newton*, *Cassini*, *Leibniz*, *Halley*, *Leeuwenhoek*, *Papin*, *Viviani*, om geen minderen te noemen. Maar men ontmoet ook vele namen, die thans geheel vergeten zijn, volkomen begrijpelijk wanneer men bedenkt, dat het geheel in de bedoeling der Royal Society lag, ook amateurs, ontwikkelde liefhebbers, kooplieden enz., onder hare leden op te nemen, op deze wijze in contact met het dagelijksch leven te blijven en.... zoo mogelijk geldelijke bijdragen te krijgen. Want geld was het zwakke punt der Royal Society, geheel anders dan bij de Accademia del Cimento waar *Leopoldo* alle kosten droeg.

Dit geldgebrek spiegelt zich ook af in de werkzaamheden der Royal Society. Men hield vergaderingen en discussies, maar de

1) 1561-1626.

vereeniging - niet onder hertogelijke of koninklijke protectie, slechts gesanctioneerd door een charter van een koning, die zich voor de natuurwetenschappen in 't minst niet interesseerde - bezat noch laboratorium noch observatorium. *Robert Hooke's* kamers in Gresham College moesten voor de proefnemingen dienen en dikwijls heeft de Royal Society - bij gebrek aan geld om zelf instrumenten te koopen - die van *Hooke* moeten leenen. Later werd het beter, dank zij vooral geschenken van leden en anderen; ook kwam de Royal Society allengs in het bezit van een anatomisch, zoölogisch en botanisch rariteitencabinet, want zonder dat maakte eene wetenschappelijke instelling in de 18de eeuw toch maar een poovere figuur.

Wat er op de vergaderingen der Royal Society behandeld werd, zullen wij hier niet behandelen doch alleen door te bedenken dat *Newton* er zijne denkbeelden uiteenzette, dat de ontdekkingen en het werk van *Christiaan Huygens* en van *Antony van Leeuwenhoek* er druk besproken werden, zal men toch een indruk krijgen van de niet te onderschatten beteekenis van de Royal Society voor de wetenschappen van die dagen.

Tot het verkrijgen en handhaven van de niet alleen nationale maar ook internationale beteekenis der Royal Society droeg vooral bij de uitgebreide *briefwisseling*, die de secretaris *Henry Oldenburg* voerde, vooreerst met de grootste natuuronderzoekers van zijn tijd als *Huygens*, *Hevelius*, *Malpighi* en *Leeuwenhoek* maar verder met ontelbare anderen, die hem op deze wijze hunne vondsten en uitvindingen mededeelden. Zoo was de Royal Society in voortdurend contact met de buitenlandsche wetenschap. De ontvangen brieven werden in de vergaderingen voorgelezen en besproken en ieder vreemdeling, die Londen en een vergadering der Royal Society bezocht, vond de heeren volkomen op de hoogte van zijn werk.

Uit deze briefwisseling is het tijdschrift der Royal Society, de *Philosophical Transactions* ontstaan, wel is waar niet het eerste wetenschappelijke tijdschrift - het *Journal des Sçavans*, waarover straks, was 3 maanden eerder opgericht, - maar wel het eerste, dat zich tot op den huidigen dag zou handhaven en waarvan *Huxley* in 1866 gezegd heeft, dat, wanneer alle boeken ter wereld eens zouden vernietigd worden behalve de Philosophical Transactions, dat dan de grondslagen der natuurweten-

schap ongeschokt zouden blijven staan. De eerste aflevering voorafgegaan door een korte, tot de Royal Society gerichte voorrede van *Oldenburg*, verscheen den 6den Maart 1665.

Maar thans genoeg over de Royal Society. Laat ons zien welke rol haar eenigszins jongere zuster, de *Académie des Sciences* te Parijs als geestelijk verkeersmiddel in de 17de en 18de eeuw gespeeld heeft. Evenals de Royal Society is zij voortgekomen uit ongedwongen bijeenkomsten van beoefenaren der wetenschap, aanhangers der nieuwe denkbeelden. Ziel en geest van deze samenkomsten, was de bekende Fransiscaner monnik *Morin Mersenne*, een voortreffelijk physicus vooral op het gebied der geluidsleer. Maar het verdienstelijkst heeft hij zich gemaakt door zijne populaire geschriften en door zijne briefwisseling. Uit zijne populaire boeken blijkt, dat hij behoorde tot de volgelingen van *Bacon*, en wel in het bijzonder tot hen die het niet zoozeer om opeenhooping van wetenschappelijke vondsten, dan om verbreiding en populariseering van deze te doen was. Nog meer wellicht heeft hij tot de ontwikkeling der natuurwetenschap bijgedragen door zijne briefwisseling - lang voordat *Oldenburg* aan het woord kwam, want *Mersenne* stierf reeds in 1648.

Mersenne hield zijne correspondenten van elkaars werk op de hoogte. Kritiek, die hem werd toegezonden, bracht hij aan den betreffenden persoon over enz. Met *Descartes*, *Roberval*, *Galilei*, *Gassendi*, ook met *Constantijn Huygens* correspondeerde hij op genoemde wijze en deze correspondentie vervulde in die dagen de rol van een wetenschappelijk tijdschrift.

De mannen die bij *Mersenne* samenkwamen waren b.v. *Fermat*, *Desargues*, *Roberval*, *Pascal*, *Gassendi* en eenige anderen, een klein maar uitgelezen gezelschap; hunne namen zijn nog bijna alle beroemd in de geschiedenis der wetenschap. Na *Mersenne's* dood werden deze bijeenkomsten voortgezet en hieruit is de Académie des Sciences ontstaan.

Colbert vernam van het bestaan dezer ijverige en geleerde gemeenschap en hij was het die aan *Lodewijk XIV* voorsloeg haar een officieel karakter te geven, zooals de Académie francaise, gesticht in 1635 en de Royal. Society reeds bezaten, en haar onder koninklijke bescherming te stellen. *Colbert* vond bij den Koning een willig oor en zoo kwam in 1666 de Académie des

Sciences tot stand, echter niet voordat *Colbert* er zich van verzekerd had, dat hij op de medewerking van *Christiaan Huygens* kon rekenen. Het eerste werkprogramma der nieuwe Academie is van de hand van *Huygens*, die zich in 1666, als pensionnaire van den Koning, als eenig buitenlandsch lid, als primus inter pares te Parijs kwam vestigen.

Het aantal leden was beperkt en de Académie koesterde zich, evenals de Accademia del Cimento, in de stralen van vorstelijke belangstelling en.... schatkist, geldgebrek kende zij niet en zij was hierin dus heel wat gelukkiger dan de Royal Society.

Ook de werkmethode verschilde in menig opzicht van die der Royal Society. De te nemen proeven werden van te voren zorgvuldig uitgekozen en besproken om vervolgens gezamenlijk in de vergaderingen zelve genomen te worden. Er was daarvoor een laboratorium, grenzend aan de *Bibliotèque du Roi*, die de Académie tot verblijfplaats was aangewezen en wij zien hier dus de *gemeenschappelijke proefneming* als geestelijk verkeersmiddel optreden. Er werden gezamenlijk natuurkundige en scheikundige proeven genomen, secties op menschen en dieren werden verricht en nog veel meer. Doch dit verkeersmiddel voldeed op den duur niet aan de verwachtingen. Een zorgvuldige proef doet men het best in de eenzaamheid of wel geholpen door enkele deskundigen, niet in eene min of meer heterogene vergadering, nu niet en evenmin in de 17de eeuw, hoewel de proeven toen veeleer een qualitatief dan een quantitatief karakter droegen. Deze gemeenschappelijke proeven zijn later dan ook gestaakt; zij verdwenen in 1699 bij de reorganisatie der Academie van het programma van werkzaamheden.

Een zeer belangrijke vorm van geestelijk verkeersmiddel waren echter de *wetenschappelijke expedities* die de Académie dank zij de Koninklijke schatkist kon organiseeren, b.v. die van den astronoom *Picard* naar den Uranienborg, wijlen *Tycho Brahe's* privé sterrewacht, met het doel de berekeningen van den grooten Deenschen astronoom te controleeren. Van deze expeditie bracht *Picard* den jongen astronoom *Roemer* mee naar Parijs. Een tweede expeditie werd uitgezonden naar Cayenne om aldaar sterrekundige waarnemingen in de buurt van den aequator te verrichten. Beide expedities leverden zeer belangrijke resultaten op. Nu wij over expedities gesproken hebben, vermelden wij in

't voorbijgaan, dat ook *reizen* dikwijls als geestelijke verkeersmiddelen een groote rol hebben gespeeld. Een goed voorbeeld vinden wij in *Huygens*; voordat hij zich in 1666 voor 15 jaar te Parijs zou vestigen, was hij reeds drie maal te Parijs en twee maal te Londen geweest, in 1689 maakte hij zijn derde reis naar Londen; en steeds hadden zijne reizen een specifiek wetenschappelijk karakter en besprak hij zoowel te Parijs als te Londen met de mannen van wetenschap, die hij daar ontmoette, de problemen die hem en hun na aan het hart lagen. Vergeten wij ook niet, dat *s'Gravesande* zoowel als *Musschenbroek* te Londen zijn geweest en dat beiden daar *Newton* hebben leeren kennen, een omstandigheid die van grooten invloed op hun verdere wetenschappelijke loopbaan is geweest.

Tot het uitgeven van een eigen tijdschrift zooals de Philosophical Transactions van de Royal Society kwam de Académie vooreerst niet, het *Journal des Sçavans* voorzag immers in de behoeften. Maar het werk der Académie in die eerste jaren is later verzameld en uitgegeven in elf deelen onder den titel van '*Histoire de l'Académie des sciences depuis son établissement en* 1666 *jusqu'à* 1699'.

Aan één feit op publicistisch gebied moet nog herinnerd worden: *Christiaan Huygens* publiceerde in 1673 zijn onsterfelijk *Horologium oscillatorium* onder de auspiciën der Académie. In zijn opdracht aan den Koning bedankt de auteur dezen in 't bijzonder voor de wijze waarop hij hem, door het beschikbaar stellen van een observatorium en een gunstige werkgelegenheid, in staat heeft gesteld zijne onderzoekingen uit te werken.

De *wetenschappelijke boeken* der 17de eeuw - wij laten degene die nog op Aristotelisch standpunt stonden, buiten beschouwing - waren in den regel geen leerboeken, doch zij bevatten alleen of bijna alleen een relaas van het werk van den schrijver. Soms wendden zij zich tot het groote publiek, zooals *Galilei's* dialogen, maar gewoonlijk vormden zij een verkeersmiddel tusschen de geleerden onderling. Was de boekenproductie al zeer veel geringer dan tegenwoordig, de 17de eeuw kan bogen op een aantal onsterfelijke standaardwerken, waarin beginselen worden uitgesproken die nog steeds de fundamenten der wetenschap vormen: *Kepler's Astronomia nova* en *Harmonices mundi LibriV*, *Galilei's Discorsi e dimostrazioni* en *Dialogo*, *Huygens' Horologium oscilla-*

torium en *Traité de la Lumière*, *Newton's Principia*. Men merke op, dat, zooals uit deze weinige titels blijkt, reeds in de 17de eeuw het Latijn hier en daar zijn plaats begint te ruimen voor de landstaal. Aan de universiteiten en in de leerboeken zal het Latijn intusschen nog zeer lang nà 1700 zijn plaats handhaven.

De stichting van de zooeven genoemde *Parijsche sterrewacht* was het werk van de Académie. Nog geen jaar was na de oprichting der Académie verloopen of *Picard* had den eersten steen gelegd van die inrichting, die *Cassini* vanaf 1669 tot haar directeur zou hebben, waar *Huygens* zulk belangrijk werk zou verrichten en die in den loop der eeuwen in zoo hooge mate tot den roem der wetenschap zou bijdragen.

Een onderwijstaak heeft de Académie nooit vervuld, met uitzondering van de werkzaamheid van den merkwaardigen *Nicholas Lémery* die in 1699 lid werd. Hij was chemicus en de popularisator der wetenschap bij uitnemendheid. Toehoorders en ook toehoorderessen van allen rang en stand verdrongen zich om hem te hooren spreken over de scheikunde en om hem proeven te zien vertoonen, niet in een deftig auditorium maar in zijn eigen kamer ‘qui était moins une chambre qu'une cave, et presqu'un antre magique, éclairé de la seule lueur des fourneaux’.

De *populaire voordracht* als geestelijk verkeersmiddel stamt van *Lémery*; in de 18de eeuw eerst kwam deze cultuurvorm tot grootere ontplooiing, waarbij wij voornamelijk aan den naam van *Desaguiliers* denken.

Wat Duitschland betreft is het niet te ontkennen, dat dit land bij het overige West-Europa in de 17de eeuw ten achter was. Het instrumentmakershandwerk, in 't bijzonder de vervaardiging van nautische en geodetische instrumenten was reeds in de 16de eeuw hoog ontwikkeld, van de natuurwetenschappen zelve moet echter het tegendeel gezegd worden. Groote namen komen er, behalve *Kepler* en, in zekeren zin, *Von Guericke*, niet voor. Over de drie vereenigingen, die als voorloopers der Berlijnsche Academie zijn te beschouwen, kan ik kort zijn. Van de *Societas Ereunetica* (□□ευν□ = onderzoeken) noemen wij niet veel meer dan den naam. Zij werd in 1622 gesticht door den door *Leibniz* zeer hoog geschatten bioloog *Joachim Jungius* te Rostock, zij voerde het goed Baconiaansche motto *Per inductionem et experi-*

mentum omnia, doch leefde slechts 2 jaar; in 1624 daalde zij ten grave.

De *Academia Naturae Curiosorum*, gesticht in 1651 door den Schweinfurter Stadtphysicus Dr. *Lorenz Bausch* vond beter bestaansvoorwaarden want zij schijnt nog te bestaan. Zij bemoeide zich vrijwel uitsluitend met de medicijnen en de pharmacie en haar belangrijkste werk in de 17de eeuw is geweest het uitgeven van een tijdschrift onder den naam van *Miscellanea curiosorum sive Ephemeridum medico physicorum Germanorum*, waarvoor de Philosophical Transactions als model hadden gediend. Dit tijdschrift is voortreffelijk geweest, doch het was sterk gespecialiseerd en niet, zooals de Journal des Sçavants of de Philosophical Transactions, nu en dan populair getint.

Een derde Duitsche Academie op bescheiden schaal is geweest het *Collegium Curiosum sive experimentale*, in 1672 gesticht door den Altdorfer hoogleeraar *Christopher Sturm*, een veelzijdig geleerde, de beste experimentator in Duitschland van zijn tijd. De leden waren vermoedelijk *Sturm's* oudere studenten, zoodat men deze instelling wellicht het beste met den naam van *colloquium* zou kunnen bestempelen. Het werk van dit colloquium is tot ons gekomen in twee folianten waarin vele proeven op uitstekende wijze beschreven staan. Deze boeken hebben langen tijd, naast de Florentijnsche Saggi, als laboratoriumshandboeken dienst gedaan.

De stichting van de *Berlijnsche Academie* in het jaar 1700 hangt ten nauwste samen met het levenswerk van één groot man, *Gottfried Wilhelm von Leibniz*[1]. Zij is niet direct voortgekomen, zooals de Florentijnsche, Londensche en Parijsche Academies, uit intiemere samenkomsten van natuurgeleerden en liefhebbers, - dergelijke samenkomsten vonden te Berlijn wel plaats - zij is tot stand gekomen als gevolg van de rustelooze bemoeiingen van *Leibniz*. Het is niet gemakkelijk en wij zullen het hier ook niet beproeven, zich een volledig en juist denkbeeld te vormen of een schets te geven van de werkzaamheid van dezen ongeloofelijk veelzijdigen geest, van dezen wijsgeer, diplomaat, staatsman, jurist, historicus, mathematicus en physicus. Wij zullen hier alleen trachten hem kort te karakteriseeren in zijne pogingen de

1) 1646-1716.

Duitsche wetenschap te organiseeren in vereenigingen en academies, hare beoefenaars tot elkaar te brengen, hare uitkomsten meer dienstbaar te maken aan industrie en dagelijksch leven. Zijne plannen waren talloos. Eene halfjaarlijksch tijdschrift, de *Semestralia* zou verschijnen, een algemeene, geheel Duitschland omvattende Academie zou opgericht worden en hiervan heeft *Leibniz* herhaalde malen uitvoerige plannen ontworpen, ook van anders georganiseerde Academies, doch van al deze veel omvattende en met ruimen blik ontworpen plannen kwam niets; de gedecentraliseerde politieke toestand van Duitschland in dien tijd zal hieraan niet vreemd geweest zijn.

Na al zijn vergeefsche pogingen en mislukte plannen concentreerden *Leibniz*' denkbeelden zich meer en meer op het plan, zijne Academie te Berlijn te vestigen. Wij willen de geschiedenis van de stichting hier niet weergeven, doch alleen vermelden, dat hem dit eindelijk gelukte en wel door de medewerking van den Keurvorst *Frederik III van Brandenburg*, sinds 1701 Koning *Frederik I* van Pruisen. *Leibniz's* ijverige medewerkers waren de diplomaat *Spanheim*, in wiens huis reeds geregeld wetenschappelijke samenkomsten plaats vonden en de hofprediker *Jablonski*. Zorgvuldig werden alle plannen, programma's en statuten door *Leibniz* uitgewerkt, de Academie zou over een laboratorium, observatorium, museum, boekerij en nog veel meer beschikken, doch dit alles stond den 11den Juli 1700, toen de Academie de Keurvorstelijke bekrachtiging ontving, alleen maar op papier en het zou nog tien jaren duren voordat de stichting haar beslag zou hebben gekregen en haar tijdschrift, de *Miscellanea Berolinensia ad incrementum scientiarum* zou beginnen uit te geven. In de eerste helft der 18de eeuw heeft de werkzaamheid der Berlijnsche Akademie, die in 1746 den voor de verbreiding van het Newtonianisme zoo verdienstelijken *Maupertuis* tot president zou krijgen, echter niet aan de verwachtingen beantwoord, het is pas later dat zij tot volle ontplooiing is gekomen.

Wij hebben reeds gelegenheid gehad op te merken, welk een belangrijke plaats onder de geestelijke verkeersmiddelen de *briefwisseling* ingenomen heeft, wij hebben reeds *Mersenne*, *Leeuwenhoek* en *Oldenburg* als ijverige correspondenten leeren kennen, wij zouden aan hunne namen nog die van *Huygens*, *Leibniz*, *Wallis* en vele andere natuuronderzoekers kunnen toe-

voegen. En welk een belangrijke lectuur vormen thans deze briefwisselingen, niet alleen voor de geschiedenis der natuurwetenschap, maar ook en vooral voor de cultuurhistorie in het algemeen. De 10 deelen correspondentie van *Huygens* b.v. zijn inderdaad een cultuurhistorisch document van groote waarde.

Toch verbaast het ons allerminst wanneer wij zien, dat in de laatste helft der 17de eeuw het *tijdschrift* als meer doeltreffend verkeersmiddel zijn intrede niet alleen in de geleerde wereld, maar ook onder het belangstellende leekenpubliek doet. Verscheidene van deze tijdschriften, de Philosophical Transactions b.v., hebben wij reeds vermeld, doch het oudste, het nog slechts terloops genoemde *Journal des Sçavans* verdient eenige meerdere aandacht. Dit eerste en oudste tijdschrift is opgericht door *Denis de Sallo*, een politicus behoorende tot den kring van *Colbert*. Deze keurde het plan van *De Sallo* om een tijdschrift op te richten, goed, verleende daarvoor een privilege en zoo verscheen den 5den Jan. 1665 de eerste aflevering. Men staat verbaasd, wanneer men in het voorwoord van *De Sallo* aan den lezer leest, wat het tijdschrift zal bevatten:

1e een opsomming en referaten van de belangrijkste in Europa te verschijnen boeken;

2e *Eloges* van gestorven mannen van beteekenis;

3e beschrijving van proeven, nieuwe ontdekkingen, machines en instrumenten op het gebied der physica en chemie, astronomische en meteorologische waarnemingen, anatomische secties, merkwaardige uitvindingen van mathematici;

4e de uitspraken van de rechtbanken en van de Universiteiten;

5e alle merkwaardige voorvallen in de *République des Lettres* in geheel Europa,

en dit alles in een tijdschriftje, waarvan de eerste jaargangen ongeveer zoo groot waren als een hedendaagsch spoorboekje!

En toch, bij eenig nadenken, bij eenig pogen om zich ‘in den Geist der Zeiten zu versetzen,’ blijkt, dat dit niet zoo overdreven was als het nu misschien lijkt. De natuurwetenschappelijke cultuurvormen waren toen ter tijde nog zóó eenvoudig, het aantal beoefenaars der wetenschap zóóveel geringer dan thans, de wetenschappelijke productie nog geen overproductie en de schrijflust gelukkig nog zooveel geringer dan nu, dat men mag

aannemen, dat in 1665 zich wel niemand over *De Sallo's* voorrede verbaasd zal hebben.

Inderdaad, het tijdschrift heeft de opgenomen taak vervuld; *Huygens*, *Mariotte*, *Hevelius*, *Kircher*, *Divini*, *Leibniz* publiceerden erin, men vindt er besprekingen van de boeken van *Hooke* en *Lémery*, van de proeven of instrumenten van *Roberval*, *Newton*, *Boyle* en wat niet al meer.

De eerste aflevering van de Philosophical Transactions volgde drie maanden later en toen deze eerste twee schapen over den dam waren volgden er spoedig meer, niet alleen op natuurwetenschappelijk maar ook op litterair terrein, de *Giornale dei litterati di Roma* in 1668, de reeds genoemde *Miscellanea*, dan in 1673 de Deensche *Acta medica et philosophica hafniensia*, in Frankrijk nog twee medische tijdschriften.

Een afzonderlijk woord verdienen de *Acta eruditorum*, waarvan het eerste nummer in 1682 te Leipzig verscheen, een tijdschrift, dat zich in een groote roem heeft mogen verheugen en dat verreweg het belangrijkste van Duitschland is geweest. De stichter en redacteur *Otto Mencke* had correspondenten niet alleen in heel Duitschland maar ook in Engeland en Holland. De Acta waren geen populair tijdschrift, de artikelen waren in het Latijn geschreven, geen aandacht werd geschonken aan de gebeurtenissen van den dag, het was geschreven dóór geleerden vóór geleerden, intusschen niet alleen natuurgeleerden: ook theologische onderwerpen werden (in rechtzinnigen geest) behandeld. De Acta zijn jaren lang het middelpunt van het wetenschappelijk leven in Duitschland geweest; vooral de taak, Duitschland met de resultaten der buitenlandsche wetenschap bekend te maken, hebben zij op uitnemende wijze vervuld.

Noemen wij in voorbijgaan nog de *Nouvelles de la République des Lettres* van den, toenmaals te Rotterdam wonenden *Pierre Bayle*, van 1684 en het Zwitsersche tijdschrift *Dépêche du Parnasse*, in 1693 te Genève opgericht, dan hebben wij hiermede de voornaamste tijdschriften uit dien tijd de revue laten passeeren.

Ten slotte nog een kort woord over de *Universiteiten*; wie toch zou willen ontkennen dat juist hier de gelegenheid tot een intensief geestelijk verkeer bestond tusschen de leergrage jeugd en de wijze en geleerde mannen, die de jeugd hunne wetenschap en wijsheid mededeelden? Dit geestelijk verkeer, het

onderwijs in het algemeen willen wij laten rusten; hiervan een overzicht te geven is in een kort bestek niet mogelijk. Liever gaan wij na hoe de houding der universiteiten ten opzichte van, wat wij de nieuwe denkbeelden hebben genoemd, is geweest.

Het kan niet ontkend worden, dat de universitaire docenten en overheden over 't algemeen in het afschudden van het scholastieke juk en in het aanvaarden der nieuwe denkbeelden trager zijn geweest dan de niet-universitaire natuuronderzoekers, de ontwikkelde amateurs en de Academies. Doch er is groot verschil tusschen de verschillende landen; naast een alle perken te buiten gaand conservatisme en onverdraagzaamheid als te Parijs, ontmoeten wij voorbeelden van groote vrijzinnigheid, zooals in Holland en Italië. Vooral ons Holland, met zijn vrijheid van gesproken woord, godsdienst en drukpers, bovendien gedurende vele jaren woonplaats van *Descartes*, scheen bestemd het brandpunt en bolwerk van het Cartesianisme te worden, ook in zijne Universiteiten. Zóó gemakkelijk als men zou kunnen denken, is dit echter niet in zijn werk gegaan. Ook hier heeft het orthodox-theologisch kamp zich geweerd - men denke aan den Utrechtschen rector *Voetius* contre *Regius* - doch tegen het einde der 17de eeuw was het pleit gewonnen en was het Cartesianisme in de Universiteiten gevestigd.

Ook aan de Italiaansche Universiteiten, evenals de Hollandsche ijverig door talrijke vreemdelingen bezocht, Padua, Pisa en Bologna, zien wij in vele opzichten een groote vrijzinnigheid. Wel is waar liet men *Vesalius* te Padua en *Galilei* te Pisa niet doceeren wat zij hadden willen doceeren, maar men bedenke dat dit omstreeks 1600 voorviel. In het midden der 17de eeuw daarentegen nemen wij allerwege een geest van vrijzinnigheid en vooruitgang waar, vooral op medisch en biologisch gebied, en omstreeks 1700 was Bologna uitgerust met alle hulpmiddelen voor experimenteel onderzoek en onderwijs.

Was het den Hollandschen Universiteiten, niet belast met een scholastieke traditie, betrekkelijk gemakkelijk geweest de nieuwe denkbeelden en methoden te aanvaarden, hoe veel moeilijker was dit voor Parijs, eens het brandpunt zelve der scholastiek. Toch verbaast men zich over die starre vasthoudendheid aan de oude leer, niet alleen omstreeks 1600 maar nog gedurende de geheele 17de eeuw. Om één voorbeeld uit velen

te noemen: de kerk zoowel als de staat hadden *Descartes' Discours de la Méthode*, verschenen in 1637, ongemoeid gelaten; door den invloed van de Parijsche theologische faculteit werd dit onsterfelijke boekje in 1663, 13 jaar na den dood van *Descartes*, alsnog op de index geplaatst en nog in 1685 formuleerde de universitaire overheid hare oppositie tegen het cartesianisme in termen, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaten: in de physica was het verboden van de beginselen van *Aristoteles* af te wijken - dit was ongeveer 100 jaar nà de proeven van *Galilei*! - en de leer van *Descartes* te onderwijzen. Zelfs in 1691 zou dit nòg eens herhaald worden. Dat theologische gezichtspunten in deze en dergelijke opvattingen een groote rol speelden, is duidelijk. Het kan niet ontkend worden: de 17de eeuw was voor Parijs een tijdperk van volkomen stilstand.

De verwachtingen, die men van het in 1530 door *Frans I* gestichte *Collège de France*, eene niet-universitaire instelling, gekoesterd had, schenen in de eerste helft der 17de eeuw in vervulling te zullen gaan; toch heeft deze stichting in later jaren deze verwachtingen teleurgesteld.

De Duitsche Universiteiten waren wel is waar zeer groot in aantal (39 in het jaar 1700), want ieder vorstendommetje wilde zijn eigen Universiteit hebben, maar de meeste waren arm en slecht van hulpmiddelen voorzien. Het feit, dat zij onder bestuur van orthodox-protestantsche of katholieke overheden stonden, werkte de invoering van de nieuwe denkbeelden tegen. Als het vrijzinnigst vindt men Heidelberg en vooral Altdorf vermeld, in welke laatste stad in 1682 het eerste chemische universiteits-laboratorium werd gesticht.

In de beide groote Engelsche colleges Oxford en Cambridge en in de vier Schotsche Universiteiten was het in de eerste helft der 17de eeuw al niet veel beter gesteld.

Francis Bacon heeft de geheele Engelsche universitaire opleiding van zijn tijd aan een scherpe critiek onderworpen. Tegen het midden der 17de eeuw kwam er echter een merkbare opleving, eerst te Oxford, waar omstreeks 1650 een aantal merkwaardige mannen, waaronder *Wallis* en *Wren* doceerden, daarna te Cambridge. Aan deze universiteit werd in de jaren 1660-1700 bijzondere luister bijgezet door het professoraat dat *Newton* er bekleedde.

De *encyclopaedieën* ten slotte spelen in de 17de eeuw nog geen rol van eenige beteekenis als geestelijk verkeersmiddel in de ontwikkeling der natuurwetenschappen. Geen wonder, de 17de eeuw was een tijd van gisting en strijd en van eene opeenvolging van revolutionnaire ontdekkingen. Eerst wanneer de wetenschap langzamerhand bezinkt en de grondslagen hecht blijken, zal men behoefte gaan voelen aan algemeene samenvattingen van verkregen en uitgezeefde resultaten.

Er bestonden intusschen wel reeds encyclopaedieën in de 17de eeuw, zooals *John Harris' Lexicon technicum or an universal English Dictionary of arts and sciences* en nog verscheidene andere, Engelsche, Duitsche en Italiaansche. Doch niet aan deze denkt men bij het woord encyclopaedie, maar aan de *Encyclopédie ou dictionnaire universel des arts et sciences*, waarvan het eerste deel in 1751 verscheen en waaraan de namen van *Diderot*, *d'Alembert* en zoovele anderen onafscheidelijk verbonden zijn; zelden of nooit heeft een encyclopaedie een zoo grooten invloed op het geestesleven van den tijd uitgeoefend; geheel doortrokken van de nieuwe denkbeelden, in hooge mate vrijzinnig op godsdienstig gebied, werd zij door sommige staatkundige en godsdienstige partijen verfoeid en uitgekreten voor chaos, toren van Babel, werk van wanorde en vernieling, evangelie van Satan, door andere hemelhoog geprezen. De beteekenis van deze encyclopaedie is zoo groot geweest, dat zij hier, hoewel eigenlijk buiten ons tijdperk vallend, niet onvermeld mocht blijven.

De geestelijke verkeersmiddelen in de 17de en in de eerste helft van de 18de eeuw, waarvan dit opstel een kort overzicht geeft, zijn vele in aantal en zeer verschillend van aard geweest. De meeste zijn in de 17de eeuw ontstaan, om daarna in de 18de zich te ontplooien of - soms - te gronde te gaan. Wanneer de lezer den indruk heeft gekregen, dat deze verkeersmiddelen veel niet alleen tot den opbloei der natuurwetenschappen, maar ook tot de ontwikkeling der meer algemeene cultuur hebben bijgedragen, dan is daarmede het doel, dat ik mij bij het schrijven van dit opstel voor oogen heb gesteld, bereikt.

C.A. CROMMELIN

Litteratuur (niet volledig).

J. Bertrand, L'Académie des sciences et les Académiciens de 1666 à 1793, Paris, 1869.
Historie (du renouvellement) de l'Académie royale des sciences.
Thomas Birch, The History of the Royal Society of London, 4 Vol. London, 1756 en 1757.
William Wotton, Reflections upon ancient and modern learning, London, 2de dr. 1697.
Mej. H.J. Reesink, L'Angleterre et la littérature anglaise dans les trois plus anciens périodiques français de Hollande de 1684 à 1709. Acad. Proefschr., Amsterdam 1931.
Martha Ornstein, The rôle of the scientific societies in the 17th century, herdruk, Chicago, 1928.
Betty Trebelle Morgan. Histoire du Journal des Sçavans depuis 1665 jusqu' en 1701. Thèse, Paris 1928.
P. Brunet. L'Introduction des Théories de Newton en France au XVIIIe siècle, Paris, 1931.
P. Brunet. Les physiciens hollandais et la méthode expérimentale en France au XVIIIe Siècle, Paris, 1926.

De kleeren en de man

De historie van het kostuum is ongetwijfeld niet slechts een leerzaam, maar ook een aantrekkelijk onderdeel van de beschavingsgeschiedenis; zij geeft immers de ontwikkeling weer van de uiterlijke vormen, waarin de mensch zich in de maatschappij vertoont: de kleeren die den man maken, maar zij beschouwt die wel wat diepzinniger dan het spreekwoord doet door ook erop te letten, hoe de man de kleeren maakt en.... hoe hij ze draagt.

Niettegenstaande deze aantrekkelijkheid is de kostuumgeschiedenis op een zoo grondige wijze beoefend, dat zij als een hulpwetenschap van belang kan worden beschouwd, nog tamelijk jong; althans ten onzent. Onze grootouders stelden zich tevreden met den ouden Schotel en onze ouders hadden niet veel beters, al begonnen zij de leemten in Schotels boek wel te ontdekken: met behulp van schilderijen en prenten maakte men zich een beeld van der voorvaders kleederdracht, dat even weinig nauwkeurig was als het beeld, dat men van hun bouwkunst had. De kostelijke flaters, welke bij 'historische' tooneelstukken als bij dure maskerades gemaakt werden, deden niet onder voor die bij de zoogenaamde navolging van oude bouwstijlen.

De kunsthistorie is begonnen strenger eischen te stellen. Zeer begrijpelijk, want zij kan van goede kostuumkennis veel nut trekken: dateeringsvragen kunnen een eindweegs naar de oplossing worden gebracht; belangrijker: het algemeen aspect van een tijdvak, zijn levenshouding, zijn stijl kan uit het kostuum worden gekend of erdoor worden gekarakteriseerd.

Het Kunsthistorisch Instituut der Utrechtsche Hoogeschool heeft dan ook door twee dissertaties ertoe bijgedragen grondslagen te leggen voor een Nederlandsche kostuumkunde. In

1916 heeft Jkvr. dr. C.H. de Jonge het Nederlandsche mannenkostuum in de 16de eeuw ten deele behandeld, een studie, die zij met eene publicatie in het tijdschrift Oud-Holland, 1917 en 1918, voltooide; in 1930 heeft dr. F. van Thienen zoowel aan het mannen als aan het vrouwenkostuum uit den bloeitijd der 17de eeuw zijn proefschrift gewijd.

Beide publicaties stemden tot erkentelijkheid, omdat zij blijk gaven met uitgebreide en degelijke kennis te zijn ondernomen. Uitgaande van gedateerde schilderijen en prenten en met tehulp roepen van archivalia en literaire gegevens, konden de schrijvers vorm en gebruik van tal van kostuum-onderdeelen vaststellen en in geteekende tabellen voor oogen brengen.

Dit goede begin van een critische Nederlandsche kostuumgeschiedenis is echter ontegenzeggelijk slechts een begin. Eenerzijds gaf Jkvr. de Jonge slechts het mannenkostuum uit één eeuw en beperkte dr. Van Thienen, weliswaar ook het vrouwenkostuum in zijn studie opnemende, zich tot een halve eeuw, anderzijds richtten beiden hun aandacht hoofdzakelijk op de kleeding der gezeten burgers, regenten en edellieden. Noch het dagelijksche kleed der burgers, noch dat van arbeiders, boeren, visschers of zeelieden, noch het ambtsgewaad of het vereenigingsuniform betrokken zij anders dan terloops in hun studie. Deze beperkingen waren, gezien den omvang van de stof, volkomen gerechtvaardigd, maar zij lieten de belangstellenden met onvervulde wenschen. Niet slechts uit nieuwsgierigheid waren die wenschen geboren. Het ontbreken toch van even nauwkeurige kennis omtrent al deze categorien maakt het onmogelijk het beeld der samenleving in haar geheel te zien. En dat heeft weder ten gevolge, dat kultuurhistorische samenhangen niet gemakkelijk worden ontdekt en dat algemeene gevolgtrekkingen gevaarlijk zijn.

Dit is jammer omdat er zoovele problemen liggen, waarvan de oplossingen afhankelijk zijn van het bijeenbrengen van detailmateriaal. Ik neem er een, dat voor de hand ligt op: valt er werkelijk in elk bepaald tijdvak te spreken van een eigen Noord-Nederlandsche kleeding; niet van een ‘nationalen dracht’ in engeren zin, maar van bepaalde kenmerken, die dan bij Noord-Nederlanders spreken in tegenstelling tot die bij Vlamen, Duitschers of Engelschen? En daarbij sluit zich dan een nadere

- en voor het geheel belangrijker - vraag aan: is er in den loop der ontwikkeling in deze nationale trekken een zekere bestendigheid, of een zekere afwisseling, welke evenwijdig loopt aan de beweging en ontwikkeling, welke wij op andere gebieden der Nederlandsche cultuur, - schilderkunst, letterkunde, bouwkunst - reeds hebben leeren opmerken?

Van deze vraag komt men vanzelf tot deze andere: is er verband en waar ligt dit, tusschen die voor elk tijdperk vast te stellen kenmerken van een specifieke Noord-Nederlandsche kleeding en die zoogenaamde nationale, provinciale, gewestelijke of meestal zelfs slechts plaatselijke drachten, waarvan wij nu nog de, zich slechts met moeite handhavende, resten waarnemen? Hoe komt het bijvoorbeeld, dat het nog door enkelen te Scheveningen gedragen mannenkostuum zoo sterke verwantschap vertoont met het mannenkostuum uit het midden der zestiende eeuw, terwijl bij het vrouwenkostuum zeventiendeen achttiende-eeuwsche reminiscensen meer op den voorgrond komen? Waarom is de hoed van de Zeeuwsche boeren van een zestiendeeeuwsch type, die van de Hindeloopers uit de achttiende eeuw, die van Friesche of Groningsche eer uit het begin van de negentiende?

Deze en dergelijke vragen zijn misschien niet te beantwoorden; kostuumkenners en folkloristen zullen ervoor moeten samenwerken, en zij zullen, ook dan, er groote moeite mede hebben, als zij verzuimen zich grondig rekenschap te geven van de plaatselijke geschiedenis en van de ter plaatse optredende bijzondere omstandigheden. Ik heb, wat de Scheveningsche mannen-dracht betreft, voor mijzelf wel eens de verklaring gezocht door deze gissing te wagen, dat het feit van dezen stilstand bij de zestiende eeuw zou samenhangen met de omstandigheid, dat, toen aan het einde dier eeuw de groote bloei van den Haag begon en vandaar uit nauwer contact met het zeedorp als recreatie-oord gezocht werd, het stug, eigenzinnig, conservatief en steil karakter der dorpsbevolking zich tegen deze ‘wufte invasie’ is gaan beschermen door instinctmatig en hardnekkig vast te houden aan de gewoonten der vaderen. Allicht zijn er nog méér factoren, maar het element der conservatieve zelfverdediging op een zeker oogenblik heeft ongetwijfeld voor deze materie beteekenis. Alleen reeds omdat overal de ‘dracht’

snel blijkt te verdwijnen zoodra dit gevoel van zelfverdediging of afsluiting zwakker wordt of vervalt; ook het omgekeerde is waar, zooals bijv. in enkele dorpen o.a. in Zeeland, waar het protestante en het katholieke kostuum verschillen; daar is dan in de confessioneele tegenstelling weer een verdedigingsmotief gegeven, dat aan de dracht een langer leven waarborgt.

Ik schrijf dit niet om te trachten oplossingen te geven, - welke naar mijn meening juist een dieper gaande, meer gedetailleerde studie vereischen, dan welke aan deze los neergeworpen opmerkingen is voorafgegaan, - maar meer om met een enkel voorbeeld duidelijk te maken, hoeveel méér er aan kostuumgeschiedenis vast is, wanneer men haar ziet in het verband van een algemeene historie van volk en volksontwikkeling, of als men vraagt, wat zij als hulpwetenschap zou kunnen beteekenen en wil aantoonen, welke groote moeilijkheden op den weg liggen van hen, die zich aan hare beoefening wijden.

Het is het interessante boek van mevrouw Derkinderen-Besier, dat mij aanleiding geeft tot deze opmerkingen, die reeds duidelijk maken, dat ik dankbaar gestemd moet zijn door de verschijning van een zoo degelijk, zorgvuldig samengesteld en keurig uitgevoerd werk over Nederlandsche kostuums.[1)]

Mevrouw Derkinderen heeft haar taak niet licht opgevat; behalve over het rijke, gedeeltelijk ongepubliceerde materiaal van Jkvr. de Jonge, beschikte zij over de vruchten van eigen studie, en tot die studie reken ik ook het zorgvuldig afteekenen van een 150-tal schilderijen en prenten uit het tijdvak op een, ook technisch, weloverwogen manier, waardoor zij een voor het doel uiterst bruikbaar en ook in typografisch opzicht zich zeer gelukkig aanpassend materiaal vormen, dan den lezer inderdaad helpt bij de lectuur.

Dat is niet slechts gemakkelijk, maar ook noodig, omdat de schrijfster zich voorgesteld heeft, dat haar werk een ander publiek zou bereiken, dan dat der vakgeleerden en zou doordringen tot den kring van studeerenden aan de vakscholen, waar kostuumgeschiedenis onderwezen wordt en tot hen, die bij het kleedingvak betrokken zijn, en dat het bovendien, ‘leesbaar zou zijn voor elken lezer, die, inziende dat de historie

1) J.H. Derkinderen-Besier: Mode-Metamorphosen: de Kleedij onzer Voorouders in de 16de eeuw. Querido's Uitgev. Mij. A'dam 1933.

van de mode en haar methamorphosen een beteekenisvol onderdeel is der beschaving, er wel eenige moeite voor over heeft om de kleedij onzer voorouders in de 16e eeuw, den grooten tijd, waarin de zware strijd om de eenheid en de onafhankelijkheid van ons land gestreden werd, te leeren kennen.'

Men kan van de lezers van dit tijdschrift verwachten, dat zij behooren tot de categorie door mevrouw Derkinderen bedoeld, bij welke een bespreking van de resultaten van haar werk, de lust tot de lectuur zou kunnen prikkelen.

Mode-metamorphosen voert zij ons voor oogen, maar zij maakt terstond duidelijk, dat voor haar zoowel de mode als haar vormverwisselingen aan oorzaken gebonden zijn dieper liggende dan wufte wispelturigheid. Daar is vooreerst de groote tegenstelling, die middeleeuwen en nieuwen tijd, die Gothiek en Renaissance scheidt. De Gothiek in zijn laatste vijftiendeeeuwsche fase is, - in zekeren zin althans, want men moet zulke uitspraken noch te algemeen, noch te letterlijk opvatten! - een verfijnd maar ledig vormenspel geworden, waarin een ijl verticalisme overheerscht. Het ideaal, dat men zich van de menschelijke figuur stelde, was in de veertiende eeuw lang, smal en gerekt geweest; het lichaam werd door de kleeding nauw omsloten, de hoofdlijnen liepen verticaal, en in de vijftiende eeuw, speciaal aan het weelderige Bourgondische hof, was het kostuum onnatuurlijk en gekunsteld geworden. Houding en gebaren der mannen waren elegant en geaffecteerd; nog moest de gestalte slank blijven, nauwe hozen omsloten de beenen, artificieële langsnavelige schoenen schenen de figuur nog te verlengen en dwongen tot een wiegenden, glijdenden gang. De vrouwen, slank, smal van schouders, broos, aanminnig en ietwat capricieus, droegen een nauwsluitend overkleed, waarvan het rokgedeelte met veel ruimte en een sleep in tal van brekende plooien, - door onze primitieve meesters met bijzondere voorliefde geaccentueerd, - op den grond neerhing; door kunstige hooge mutsen, soms in suikerbroodvorm (hennin) wisten zij den slanken kegelvorm harer gestalte nog te verhoogen; een beschroomde, uitheupende stand werd bijzonder elegant gevonden. (Afb. I)

Tegenover deze idealen stelde in het eind der vijftiende en

het begin der zestiende eeuw de Renaissance andere. Vatten wij haar wezen samen in het begrip van de bewustwording van een eigen menschen-waarde, dan kunnen wij ons voorstellen,

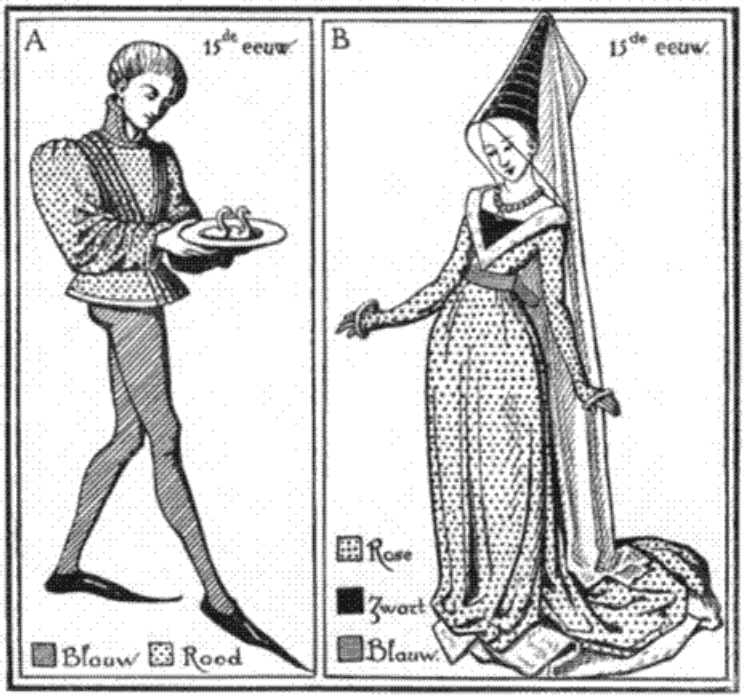

I. Heer en dame naar miniaturen uit de 15de eeuw.

dat deze nieuwe idealen gingen naar meer massale, breede, rijpe vormen en - in de kleedij gezien: reactie tegen de gekunsteldheid: ruimer, eenvoudiger, waardiger kostuum. In zijn breedgeneusde schoenen staat de man nu vast op de aarde; waar de kleeding nog nauw en sluitend is, - hozen en wambuis, - daar worden er spleten in gemaakt, die een zekere gemakkelijkheid, een zekere nonchalance suggereeren. Maar over het wambuis wordt de paltrok gedragen met een ruim aangezetten in diepe plooien de heupen bedekkenden schoot; de hals is vaak wijd uitgesneden, zoodat het hoofd zich vrij bewegen kan. Inplaats van elegante gekunsteldheid heeft de houding van den man der Renaissance waardigheid, zij is zelfbewust, zijn gebaren zijn rustig en breed. Ook de vrouwen, die een belangrijker plaats in het economische, politieke en

geestelijke leven zijn gaan innemen, hebben een andere houding, iets van een bescheiden fierheid, rustig en voornaam. De kleeding is grooter van lijn, de hoofdbedekking niet meer hoog opgetorend, maar een kap,

II. Lucas v. Leyden; Heer en dame.

die den vorm van het hoofd volgt; in het gewone leven draagt men doorgaans een eenvoudigen witten hoofddoek. (Afb. II)

In algemeene trekken vond men deze kleeding in heel WestEuropa; in elk land echter had zij een eigen stempel en de eigen-aardigheden waren opvallend genoeg om Nederlanders van Duitschers, Franschen van Spanjaarden of Engelschen te onderkennen. Op Durers reis door de Nederlanden kocht hij voor zijn vrouw een inheemsche kleedij en hij heeft haar daarin, met de speciale aanduiding ‘in der Niederländische kleidung zu Antorff’ in het schetsboek ‘conterfeit’, dat zoo vele belangrijke herinneringen aan zijn tocht heeft bewaard.

Verschil tusschen Noord- en Zuid-Nederland is zeker niet zeer diepgaand; het was er slechts in zooverre, dat de kleeding en de manier van dragen in het Zuiden wat zwieriger was. De Noordelijken houden zich, ook in de kleedij, aan den gulden regel, door Vogelsang eens geestig geformuleerd: ‘niet te luid en te jubileerend, niet te prim-veerkrachtig, niet te lenig pralend, niet te ostentatief-wijdsch’. Er is wel zwier, maar die is anders dan in het Zuiden, zij blijft altijd iets intiem-menschelijks bewaren.

Dit wil dus ook niet zeggen, dat deze begin-zestiende-eeuwsche kleeding stijf of saai zou zijn: er is een echte kleurenliefde,

die duidelijk spreken blijft. Misschien is er geen schilderij uit het begin der eeuw, dat zóó typisch-Hollandsch en zóó typisch voor het burgerlijke leven is als het serie-werk van den Meester van Alkmaar, - thans in het Rijksmuseum - dat de Zeven Werken van Barmhartigheid afbeeldt; en daarop draagt een grijsaard zelfs een rose tabbaard. Blauw, groen, okergeel, helderbruin en vooral rood wisselen elkaar af, ook in één kostuum. Men droeg bijvoorbeeld ook wambuis en hozen van verschillende kleuren, waarbij dan dikwijls nog weder anders gekleurde voormouwen kwamen.

In dit deftige ruime, en in zekeren zin van levensmoed en levenslust getuigende kleed trad de zestiende-eeuwsche Nederlander den Nieuwen Tijd binnen. Hij zag de zeventien gewesten weldra onder één hoofd, dat hoofd de Keizer van een wereldrijk; nieuwe wetenschap, nieuwe kunst, nieuwe geloofsovertuiging, nieuwe economische bloei leken vóór hem te liggen.

Die beloften zijn niet vervuld, althans niet in vervulling gegaan op de wijze, die de tijdgenooten zich hadden gedacht. De weg was noch breed, noch effen, eer het tegendeel; voor het fiere zelfbewustzijn was vooralsnog geen reden.

Zoodoende kon de mode wederom, evenals dat in de late Middeleeuwen het geval geweest was, een periode van sterke vormontwikkeling en uiterlijke verfijning doormaken. Omstreeks 1535 werd de breedheid der figuur tot het uiterste gedreven vooral ter hoogte van de schouders door een breeden snit en wijde pofmouwen, welke, om het volle effect te maken nog moesten worden opgevuld. De tabbaard lijkt van een stijve voering voorzien te zijn, die de vrije, vloeiende plooivorming verhindert. Tegenover het breede, bijna vierkante bovenlijf hield men de beenen slank als om het breedte-effect nog te versterken. De losse haarval van vroeger maakte plaats voor strakker dracht, tenslotte voor kort haar; de muts werd kleiner en vlakker.

Langzamerhand echter begon weder een krachtige invloed van buiten zich in de mode te doen gelden en haar richting te geven. Het is nu niet die van een beweging, die een nieuwen tijd opent, maar een in de eerste plaats reactionaire, nml. die van het Spaansche Hof. Omstreeks het midden der zestiende eeuw is de dáár geldende mode toonaangevend. De strenge

voorschriften der etiquette, die elk individueel initiatief, elk spontaan optreden van den hoveling onderdrukten, kenden hem terzelfder tijd een vast omschreven persoonlijke waardigheid

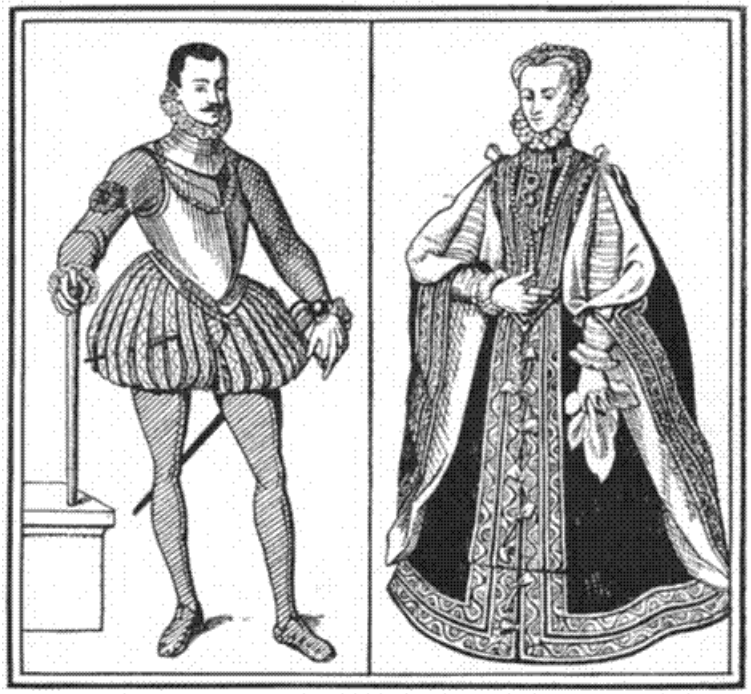

III. A.S. Coëllo, Don Juan en Anna van Oostenrijk

toe. Voor een hoovaardig vertoon van gebreidelde voornaamheid moest alle natuurlijke, ruimhartige menschelijkheid wijken: de kleeding moest uitdrukking geven aan de door 's Konings dienst begrensde maar onaantastbare digniteit van den ambtbekleedenden hoveling.

Om de beteekenis van de personen te doen uitkomen zocht de mode het nog steeds in de breedte, maar die verbreeding werd verplaatst, en de contouren van het lichaam werden nu vooral aan de heupen uitgezet, terwijl het bovenlichaam werd ingesnoerd en de beenen hun natuurlijken vorm behielden. De hals werd omgeven door een dikke, regelmatig geplooide kraag, die den trotschen kop van den Spanjaard isoleerde als in een omwalling van ongenaakbare voornaamheid. Het haar moest daarbij kort blijven, maar een puntige baard verhoogde het

relief van den kop. Kleurigheid werd wel niet geheel vermeden, maar een somber zwart, versierd met in goud of zilverdraad gewerkt ornament was toch de overheerschende hoftint. De schitterende pracht van edelsteenen en goudsmidswerk gaf hierop een nog duidelijker sprekend effect van voornaamheid.

Ook bij de vrouwenkleeding werd de verbreeding om de heupen gezocht en met de breed-uitstaande haast koepelvormige op den grond rustende rokken, kreeg men een bijna kegelvormig figuur. (Afb. III)

De invloed, die van deze Spaansche mode uitging, was in geheel West-Europa merkbaar en zeker ook ten onzent, waar het contact met Spanje zoo nauw was en waar bovendien bij de leidende kringen de Spaansche geest van reactie, van dogmatisme, van insnoering en dwang niet vreemd was: de eerste hervormingsbeweging, gevolgd door de wederdooperij had dezen reactionairen geest opgeroepen.

Maar de leidende kringen waren het volk niet en zoodra dit gevoelde, dat de Spaansche geest het inderdaad te na kwam, wies het verzet weder onder aanvoering van dat deel van den adel, dat zag aankomen, dat het Spaansche bewind, wanneer het zijn macht op zijn eigen wijze zou vestigen, ook de privilegies van den adel zou aantasten.

Uit dit verzet is tenslotte de opstand, de vrijheidsoorlog, de vestiging van den onafhankelijken Noord-Nederlandschen staat gegroeid. Aanvankelijk lijkt de mode nog vol Spaansche invloeden, maar de tegenstroom, die deze weren wil, wordt hoe langer hoe sterker; zij drijft vooreerst naar eenvoud en natuurlijkheid. Soberheid en soliditeit, een zekere vastberaden ernst spreekt uit de kleeding van de leidende figuren van den opstand en van dien kring van burgers, welke de steeds breeder basis werd van het verzet. Is er pronkkleedij noodig, dan inspireert men zich eer op de Fransche mode, vooral op die, welke de strengere zede der Hugenoten volgt, die tenslotte ook daar als tegen de wufte weelderigheid der Valois opgekomen te beschouwen is. (Afb. IV)

Ik heb hier kort de wisseling gedurende de geheele eeuw geschetst, zoo als mevrouw Derkinderen haar ons laat zien. Zij het ook, dat zij haar met vele voorbeelden uit afbeeldingsmateriaa

en literatuur uitwerkt en verduidelijkt, men kan uit dit korte overzicht reeds aflezen hoe belangwekkend in deze periode de mode-metamorphosen zijn, vooral in samenhang met de historie

IV. A: Wierix: Ederman. B: A.v. Overschie, zeevaarderen astronoom

van ons volk; en de uitgebreide documentatie maakt op verscheiden punten het betoog overtuigender en boeiend.

Toch heb ik enkele bedenkingen. Het lijkt mij juist, dat zij, ofschoon de ontwikkeling der mode in het algemeen beheerscht ziende door dezelfde factoren, welke richting geven aan verschillende uitingen van het geestelijke leven van den tijd, waardoor de mode zich als paralelverschijnsel daarvan vertoont, toch ook een bijzondere ontwikkeling van elk kleedingstuk opzichzelf erkent; eenmaal ontstaan, wil ik zeggen, handhaaft elk type van kleedingstuk zich langdurig en heeft op zijn beurt weer invloed op de modevormen. Verder gaat zij echter niet; ik meen echter, dat juist met deze beschouwingswijze het gezichtspunt te vinden is, vanwaaruit men het nationale in de kleeding het best ontdekt: de omstandigheden van een bepaalden

tijd immers brengen een bepaald mode-type in het leven en het typisch-nationale, - dat natuurlijk op zijn beurt zijn voornaamste karaktertrekken dankt aan klimatologische, geografische, economische,

V.P. Goetkint: Vrouwen uit het volk

politieke en andere omstandigheden, - het typischnationale maakt uit, wat van het modetype bij de massa ingang vindt en behouden blijft en hoe het voortleeft. Schrijfster nu heeft door hare voorbeelden grootendeels te nemen van portretten van aanzienlijken en gezeten burgers en de eigenlijke dagelijksche en volkskleeding niet *systematisch* in hare beschouwingen te betrekken, niet goed duidelijk kunnen maken, wat nu het typische van de dracht onzer voorouders was, waar nu eigenlijk die kenmerken lagen, welke den tijdgenoot terstond den Hollander deden herkennen. Ook Jkvr. de Jonge en, hoewel minder, dr. Van Thienen[1)], loopen in hun boeken, hoe verdienstelijk ook en hoezeer door mij gewaardeerd, een dergelijk gevaar voor eenzijdigheid, waar zij zich in hun afbeeldingen tot bepaalde kringen beperkten, terwijl wat de literatuur aangaat, aan mode-excessen vanzelf een zeer groote plaats moest worden ingeruimd. Juist als men de ‘kleederdracht onzer voorouders in de zestiende eeuw’ wil doen kennen, komt het meer op den gewonen burger dan op den edelman aan, meer op het blijvende kleedingstuk dan op het wisselende; schilderijen als het reeds

1) Die trouwens in een leerzaam artikel in het Oudh. Jaarboek 1932, blz. 145, althans ten opzichte van de boeren een goede aanvulling gaf.

genoemde van den Meester van Alkmaar, als de Predicatie van Lucas van Leiden, of anderen als van den Brunswijker monogrammist en Pieter Aertsen, waarop groepen worden afgebeeld, ook prenten, zooals die van A. de Bruyn en van Goetkind waaraan reeds enkele illustraties zijn ontleend (Afb. V), verschaffen materiaal, dat nog duidelijker beeld geeft, wanneer het met gelijktijdig, dergelijk buitenlandsch wordt vergeleken. In dit verband wijs ik op een notitie uit de literatuur die, wat het vrouwencostuum in het begin van de eeuw betreft, het typische aanwijst; wij vinden haar in het reisverhaal van Antonio de Beatis, secretaris van Kardinaal Luigi d'Aragona, met wien hij in 1517 ons land bezocht:[1] 'De vrouwen', zoo schrijft hij in een algemeene beschouwing, ingevlochten in het reisverhaal, waar hij de Nederlanden verlaat om naar Frankrijk te trekken, 'de vrouwen dragen gewoonlijk op het hoofd zeer fijne sluiers, die in Holland of in Kamerijk gemaakt worden. Zij dragen nauwe rokken, waarin de lichaamsvormen zich afteekenen,[2] meest van zwarte serge, over een onderrok; wanneer zij aan het werk gaan, dan nemen zij de rokzoomen van voren en van achteren op en bevestigen die aan een haak, die zij daarvoor aan den gordel dragen.[3] Zij zijn over het algemeen groot, en bovendien frisch en gezond, blank en rose, zonder dat zij poeder of kunstmiddelen gebruiken. Zij dragen fijne kousen en pantoffeltjes van twee duim hoog, verder manteltjes, die slechts de schouders bedekken; oude vrouwen dragen soms ook lange mantels met een geplooide kap, die vóóraan een kwast heeft gelijk aan de dracht onzer vrouwen in Bari; de deftige dames en edelvrouwen dragen eveneens lange mantels van zwarte serge met plooien achter van de schouders zooals de Italiaansche Franciscaners en dat is zeker een mooi en gepast kleedingstuk.' Waar de Beatis tevoren over de dracht der Duitsche vrouwen andere bijzonderheden mededeelde is een vergelijking mogelijk: de Nederlandsche hoofddoeken bijvoorbeeld zijn kleiner en minder breed, de rokken

1) Het verhaal is in 1905 door L. Pastor uitgegeven; ik resumeerde het in Oud Holland (1917).
2) 'Le gonnele strecte che tu vide gia tocte lor fazzioni.'
3) Ik herinner mij, dat (zonder de haak maar met behulp van het schorteband) door vrouwen de rokken nog zoo werden opgenomen bij zwaar huiswerk.

zijn langer, het dragen van kousen is in Duitschland geen algemeene gewoonte, zoodoende valt deze dracht den reiziger in de Nederlanden op.

Ik vestig de aandacht op deze passage ook nog om het zinnetje over de nauwsluitende kleeding, die de vrouwelijke vormen doet spreken, omdat hier een element in de kleedwijze wordt aangeduid, dat op de mode zeker invloed heeft en waaraan mevrouw Derkinderen geen plaats inruimt: het zinnelijke. Het dan eens vrijlaten, dan bedekken, dan sterk, zelfs te sterk, doen spreken van verschillende lichaamsdeelen, welker keuze ook weder afwisselt, is een mode-element, dat vooral in een tijd als de zestiende eeuw, die soms zoo sterk op het materieele was ingesteld, niet kan worden voorbijgegaan.

Mogelijk vraag ik meer dan op het oogenblik met het nog te spaarzame materiaal kan worden gegeven. Ik wil niet den schijn hebben, dat ik voor het reeds gegevene niet dankbaar genoeg ben, en men beschouwe mijn opmerkingen dan ook slechts als eene aanwijzing en aansporing tot het vermeerderen van het voor verdere studie onmisbare systematisch geordendende iconografische documenten-materiaal, dat ook vergelijking met het buitenland mogelijk maakt. Wij zijn ten onzent een eind op den goeden weg en de belangstelling, die een boek als het hier, juist daarom, met eenigen nadruk aangekondigde zeker zal versterken, is een prikkel om voort te gaan. Ook de samenwerking van kostuumkundigen en folkloristen voor de oplossing van verschillende voor onze beschavingsgeschiedenis interessante problemen moge hier te hulp komen. Niet ten onrechte stelde mevrouw Derkinderen haar werk onder de vaan van Carlyle's wonderlijken Sartor Resartus: ‘Hence clothes, as despicable as we think them, are so unspeakably significant.’

H.E. VAN GELDER

Amerika's nieuwste ekonomische wondermiddelen

I

Amerikaansche vrijheidsgeest was doorgaans nogal voor het laissez faire laissez aller in ekonomische zaken geporteerd. Sterker nog dan in de meeste Europeesche landen was daar ingeworteld het besef: slechts in oorlogstijd kan de vrije Amerikaansche burger een diepere inmenging in zijn partikulier bedrijfsleven gedoogen; de normale, ja, 'natuurlijke' toestand is het niet-ingrijpen van overheidswege in de vrije sfeer der nijvere burgers, die gaarne zien dat een verstoord evenwicht op sociaal-ekonomische terrein zich van zelf herstelt.

Dit laatste vertrouwen nu heeft in en door den wereldcrisis een gevoelige knak gekregen, ook in de Vereenigde Staten. En de reeksen bepalingen der N.I.R.A. (National Industrial Recovery Act.) zijn hiervan even zoovele welsprekende bewijzen. Het invoeren van deze nieuwe herstelwet, de N.I.R.A., is niet zonder een polsen van de publieke opinie gegaan, niet zonder stembusuitspraak.

De wet sluit aan bij het program van hem die candidaatfavoriet was bij de laatste presidentverkiezing van Maart 1933: de N.I.R.A. is de scherpe doorvoering van het plan-Roosevelt.

Op dit program werd hij door het volk der Ver. Staten tot President gekozen, een strijdprogram tegen het Crisis-spook, een serie van overheidsmaatregelen beoogend: ekonomisch nationaal herstel.

De dagbladen hebben ons uitvoerig over de bepalingen welke deze nieuwe wet bevat, ingelicht. Wij volstaan dus met ze volledigheidshalve in vogelvlucht te doen voorbijgaan: buitenge-

wone bevoegdheden voor den President, die min of meer tot sociaal-ekonomisch dictator werd uitgeroepen. Een blanketcode door Roosevelt en zijn braintrust opgesteld voor alle takken van bedrijf der Ver. Staten, behalve voor die bedrijfstakken welke - liefst door middel hunner organisaties (werkgeversbonden en -vakvereenigingen) - een eigen code wenschen te ontwerpen, welke zij vervolgens aan Roosevelt ter goedkeuring moeten voorleggen.

Wat is de inhoud van een code?

Bedrijfsorganisatie welke zich het best laat vergelijken met bepalingen zooals in Nederland de drukkerspatroons zich hebben opgelegd. Wij kiezen dit voorbeeld omdat de prijzenovereenkomst in de grafische bedrijven en de bepalingen der Collectieve Arbeidsovereenkomst twee groote schakels zijn uit één gedachtenketen. Arbeidsloonen, werktijden en overige arbeidsvoorwaarden kunnen op een voor de arbeiders behoorlijk peil gehouden worden, dank zij de prijzen-overeenkomst der werkgevers: het z.g. tarief. Het is dan in laatste instantie de consument, die in de hem berekende prijzen voor drukwerk (handelsdrukwerk, dag- en weekbladen, boeken enz.) dit hoogere levenspeil der werkgevers- en arbeidersklasse betalen moet.

In een Amerikaansche bedrijfscode vindt men - of kan men althans vinden, indien de N.I.R.A.-autoriteiten het noodig achten - minimumprijzen voor de artikelen welke de bedrijfstak in kwestie voortbrengt. Een strafverbod om beneden kostprijs te verkoopen, - ofschoon het bekend is dat de definities van kostprijs of productieprijs in de praktijk nog sterker uiteenloopen dan in de ekonomische theorie. Soms ook heeft géén prijszetting plaats, enkel productie-contingenteering. Voorts minimum-uurloonen, doorgaans 35 à 40 dollarcents; maximum-arbeidsduur, meest 35 à 40 uren per week, beperking van 't in gebruik nemen van nieuwe machines welke arbeidskrachten overbodig zouden maken, enz.

Doel: verhooging van de koopkracht, gezonde uitbreiding van het bedrijfsleven, vermindering van de werkloosheid; door strijd tegen de crisis het te boven-komen van de crisis.

De belooning van Roosevelt (en zijn rechterhand, Generaal Johnson) aan medewerkende ondernemers weer bekend veronderstellend - den blauwen adelaar: we do our part! - evenals hun

straf, algemeene boycot, wijzen wij terloops op het befaamde middel, dat aan heel deze ingrijpende ekonomische bedrijfsorganisatie kracht en klem moet bijzetten: het laten vallen en vervolgens manipuleeren van den dollarkoers.

Wij komen op dit zeer voorname punt terug: eerst dan, wanneer wij de volle beteekenis van Roosevelt's dollarpolitiek en al wat daarmee samenhangt in het licht hebben gesteld, zal het mogelijk zijn een oordeel te geven over de deugdelijkheid van het geheele maatregelen-complex ten aanzien van het nationaal of internationaal ekonomisch herstel.

Onze opsomming der N.I.R.A.-maatregelen zou echter onvolledig zijn zoo niet aan het genoemde régime voor de privaatekonomische voortbrenging werd toegevoegd: het productieschema dat de Regeering zichzèlf heeft opgelegd. Aanbesteding van belangrijke openbare werken, verleening van ruime kredieten, boschbebouwing op groote schaal, prijszetting der landbouwproducten, enz.: daarvoor en voor verlichting der lasten van hypotheekhouders zijn bedragen gevoteerd tot bijna 8000 millioen dollar.

Honderdduizenden uitgeschakelde arbeidskrachten zullen op deze wijze bij publieke werken weer een plaats vinden.

II

Deze nieuwe ekonomische politiek, in haar geheel op touw gezet door Roosevelt, Generaal Johnson en hun braintrust, gesanctioneerd door het Amerikaansche volk dat Roosevelt in het voorjaar van '33 op het schild hief, wetend dat hij breken zou met het oude laissez faire-beginsel, goedkeurend zelfs de eens zoo verfoeide kartelvorming, indien ook deze kan leiden tot het gedroomde herstel, heeft resultaten geoogst, welke na ongeveer zes maanden Europa zijn meegevallen. Amerika viel de aanvankelijke uitkomst tegen. Daar en hier is men geneigd - volkomen terecht - allereerst naar het werkloozencijfer als barometer te kijken. Het is bekend dat Johnson erop gerekend had, dat in September j.l. zes millioen werklooze Amerikanen weer aan den arbeid zouden zijn. Het waren er evenwel vier millioen; volgens de vakvereenigingsleider Green 3,6 millioen.

De groote buy-now campagne van September en October '33 was nieuwe olie die den wagen in zijn gang versnellen moest.

Buy now! - en die leus werd aangeheven met een beroep op de vaderlandsche plicht: elk een steen bij te dragen. Men moest er een eer in stellen Roosevelt en Johnson te steunen; na den producent moest toen de consument beseffen: that he had to do his part.

En men heeft gekocht: in 't groot, - maar vooral in 't klein. De kleine man laat zich nu eenmaal nog wat sneller door nieuwe leuzen meeslepen dan Henry Ford of de groote bankiers. Bovendien wist het publiek, al werd er niet telkens mee gedreigd, dat de stok achter de deur stond: nieuwe verwatering der valuta, een nog verder laten vallen van den dollar.... wat voor den consument hetzelfde beduidt als een algemeene stijging van den prijs der goederen en diensten. Niet enkel uit plichtsbesef, maar uit angst hebben velen gekocht.

Met alle waardeering die wij als voorstander van privaaten publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie voor de N.I.R.A.-maatregelen belijden, en er niet aan twijfelend of een deel dier werkloosheids-delging is aan de reguleering van prijzen, loonen en arbeidsvoorwaarden te danken, gebiedt toch de waarheid te erkennen: dat zonder den stok achter de deur waarvan zooeven sprake was, niet de helft der resultaten zouden zijn behaald.

Ook de (althans voorloopige) bevrediging der boeren, - die thans ongeveer een jaar geleden groote demonstratieve optochten hielden naar Washington - zou niet zijn bereikt, zonder een manipuleering der dollarvaluta die hun het verkoopen der landbouwproducten tegen geleidelijk hoogere noteeringen mogelijk maakte.

Nemen wij de oppositie van Henry Ford aan als een min of meer principieele: hij kantte zich tegen de automobiel-code omdat hij niet ‘onder de heerschappij der vakvereenigingen’ wilde staan, noch onder controle van zijn concurrenten (National Automobile Chamber of commerce), zoo kunnen wij van de wrijving tusschen N.I.R.A.-autoriteiten en bankwereld zeggen, dat ook hierbij de valuta-kwestie in het centrum der discussie stond.

De bankiers spraken van stabilisatie van den dollar, terwijl Roosevelt te dien aanzien hen en ons weken en maanden lang in het onzekere liet, en Generaal Johnson op de bankierscon-

ferentie te Chicago (Sept. '32) zelfs met socialisatie der banken dreigde - al gebruikte hij niet dit leelijke woord - zoo de groote banken nalieten van harte mee te werken bij de verwezenlijking van het groote plan, op de wijze die de N.I.R.A.-administratie zich had voorgesteld.

En nogmaals stuiten wij op het valuta-vraagstuk als wij de mogelijkheid van verhooging der Amerikaansche invoerrechten onder de oogen zien. Officieel heeft het N.I.R.A.-bewind ook dit recht: het verhoogen der invoerrechten op goederen, het contingenteeren, het uitvaardigen van invoerverboden. Doch het is opmerkelijk hoe weinig men van deze rechten gebruik heeft gemaakt. De reden? De geleidelijk dalende dollar der Ver. Staten schrikt den buitenlandschen handelaar af; die daling prikkelt den export der Amerikaansche producten en vormt een rem tegen den import van buitenlandsche waren in het land van Roosevelt.

Nadat Montagu Norman van de Bank of England, die besprekingen zou voeren met Amerikaansche leidende kringen over een vaste waarde-verhouding tusschen dollar en pond sterling onverrichterzake was teruggegaan naar de oude wereld, heeft dan eindelijk, in October '33 Roosevelt gesproken: op een uitgezochten Zondag staat hij voor de microfoon, en geeft na maanden zwijgen voor 't eerst een uiteenzetting van zijn voornemens met betrekking tot den dollar.

Het zijn deze voornemens, het is het toen ontvouwde plan de campagne zijner goudpolitiek, dat ons straks licht zal verschaffen over de twee gewichtige vragen welke men zich stellen moet:

Wat beteekent Roosevelt's N.I.R.A. program voor het ekonomisch herstel der Ver. Staten?

Wat beduiden zijn plannen voor het wereldherstel?

De strekking van Roosevelt's radiorede was: dat hij het moment voor een stabilisatie van den dollar nog niet gekomen achtte. Wanneer er eens, in een verre of meer nabije toekomst, gestabiliseerd wordt, dan dient dat te geschieden - zoo zegt de President - op een niveau, dat tijdens een langere periode dienst kan doen, b.v. tijdens een menschenleeftijd. Het ideaal zou zijn: een binnenlandsche koopkracht welke jaren lang stabiel bleef.

Herinneringen aan Irving Fisher's betoogen over den ‘com-

pensated dollar', denkbeelden die 20 à 30 jaren geleden voor 't eerst aan de kimmen der theoretisch-ekonomische wereld verrezen, doemen bij deze woorden uit Roosevelt's mond onwillekeurig op....

Doch de man voor den microfoon kende, zoo goed als iedere geschoolde ekonoom, het onderscheid tusschen de binnenlandsche koopkracht eener valuta - zooals die 't gemakkelijkst wordt afgelezen aan de indexcijfers der goederenprijzen van een land - en de buitenlandsche koopkracht, welke blijkt uit de dagelijksche wisselkoersen. En ook moet hij kennen: het zoowel theoretisch-causaal verklaarbare als het statistisch-meetbare verband, dat er bestaat tusschen die twee: de binnenlandsche koopkracht eener valuta en de buitenlandsche. Daling van den wisselkoers met b.v. 10 procent, zal ook den goederenprijs binnen de Amerikaansche grenzen beinvloeden, - al wil dit niet zeggen, dat deze beinvloeding zich ook precies in tien procenten zal uiten.

Omgekeerd zal stijging van de binnenlandsche koopkracht van den dollar ook de wisselkoersen op Amerika (in alle landen) beinfluenceeren.

Aldus de meetbare feiten. De binnenlandsche koopkracht van den Belgischen franc daalde b.v. tusschen 1 Mei 1922 en 1 Aug. 1923 met ± 50%, terwijl de buitenlandsche ± 70% daalde. De binnenlandsche koopkracht van de Duitsche mark daalde op de beurs te Berlijn van 14 Sept. tot 4 Oct. 1923 met 619 punten, - blijkens indexcijfers; de buitenlandsche koopkracht daalde met 595 punten, - blijkens goud dollarkoers.

Doch deze verschijnselen zijn behalve meetbaar ook verklaarbaar.

De wisselkoers (de buitenwaarde van het geld) wordt principieel bepaald door wat men denkt met het geld te kunnen bereiken op het terrein der goederen en diensten (dus door de binnenwaarde van het geld). Maar als de wisselkoopers schichtig worden - door welke collectief-psychologische oorzaken dan ook - anticipeeren zij op de verwachte verdere daling van de binnenwaarde; in dàt geval gaat dus de daling der buitenwaarde die der binnenwaarde vooraf. Het verschil tusschen deze twee vergemakkelijkt juist den export: men krijgt voor zijn handelswaren b.v. guldens, voor deze guldens weer dollars, en deze

dollars zijn in Amerika-zelf niet in die mate in koopkracht gedaald als tegenover den gulden. Op den duur haalt de daling der binnenwaarde die van de buitenwaarde in: in sneller of langzamer tempo, dat hangt van verschillende omstandigheden af. Heeft die inhaling plaats gevonden, dan is het genoemde voordeel weggesmolten.

In Engeland waar wij na den val van het pond sterling eveneens zoowel de binnen- als de buitenlandsche koopkracht der geldeenheid zagen afbrokkelen, duurt het nivelleerings-proces tusschen buitenwaarde en binnenwaarde al bizónder lang. De aannemelijkste verklaring hiervoor dunkt ons deze: dat goedkooper goederen-aanbod uit de Ver. Staten de stijging van het binnenlandsche prijsniveau (- daling van de binnenwaarde van het pond) hebben geremd; de Engelsche consument zou, ware het pond pond gebleven, een lager prijsniveau hebben genoten; nu hield hij vrijwel een zelfde peil der prijzen, aangezien er twee krachten in werking waren die elkaar nagenoeg ophieven: de éene kracht was het goedkoopere aanbod van elders die prijsverlagend werkte; de andere kracht: daling van het pond, werkte prijsverhoogend.

En nu uitte de President der Ver. Staten deze hoogst opmerkelijke radio-klacht: dat de dollarkoers naar zijn zin niet genoeg achteruitging, vergeleken bij het goud....; of wat hetzelfde is: gemeten aan den Franschen of Zwitserschen frank, of aan den Nederlandschen goudgulden. Evenwel, de spreker kende ook het remedie tegen de kwaal: Roosevelt zette uiteen dat Amerika, dat wil in deze zeggen de N.I.R.A.-autoriteiten en hun zusterorganisatie, de Refico (Reconstruction Financial Corporation) op groote schaal in het land zelf goud zouden aankoopen. Vervolgens zou men op de wereldmarkt der edele metalen verschijnen en er stelselmatig hoogere prijzen besteden dan andere koopers. Zoo zal er dus op de open goudmarkt tegenover één k.g. goud een telkens-weer stijgend aantal dollars staan. Bekijkt men ditzelfde feit van het standpunt der dollarmarkt (vraag en aanbod der dollarvaluta) dan wil dit dus zeggen: de dollarwaarde zal aanhoudend dalen, vergeleken bij het goud of bij andere goudvaluta's, zooals de goudgulden, de Zw. frank, de Fransche, de Belgische frank, enz.

Deze kunstmatige verzwakking der buitenlandsche koopkracht van den Amerikaanschen dollar zal terugslaan op de binnenlandshe koopkracht van den dollar; m.a.w. ook in Amerika-zelf zal dan tegenover één k.g. goud (èn tegenover één k.g. van elk ander willekeurig produkt) een steeds toenemend aantal dollars staan op de goudmarkt (resp. goederenmarkt). Of hetzelfde nogmaals gezegd in andere woorden: alle goederen in de Ver. Staten zullen wéér in prijs stijgen.... en dàt is het eenige wat Roosevelt op 't oogenblik van belang dunkt. Dààr was het hem alleen om te doen!

III

Gustav Cassel, de bekende Zweedsche ekonoom, heeft de politiek welke Roosevelt hier aankondigde scherp gecritiseerd in een artikel voor de Europeesche dagbladpers bestemd en te onzent te vinden in de Telegraaf v. 14 Nov. 1933. Hoe nu - vraagt Cassel -: de Vereenigde Staten zwèmmen in ‘the precious glittering gold’ en thans zullen zij hun goudschat nog weer op groote schaal uitbreiden? De andere landen willen ook gaarne goud koopen, doch zij zullen dit algemeen begeerde goed steeds schaarscher en duurder zien worden.... Zij willen er gaarne voor betalen, méér voor betalen, - doch zij zien zich stelselmatig gedwarsboomd door Amerika dat hen overbiedt en nogmaals overbiedt!

Cassel ziet terecht dit gevolg: sneller daling van de buitenlandsche koopkracht van den dollar dan van de binnenlandsche. De dollar zal dan in het internationale handelsverkeer te laag gewaardeerd worden en groote storingen in den internationalen handel zullen hiervan het gevolg zijn. De eerste indruk zal wezen, dat de Vereenigde Staten een voordeel behalen: immers door hun dalende valuta wordt de goedereninvoer (naar Amerika) belemmert, terwijl de uitvoer (van Amerika naar andere landen) geprikkeld wordt.

Cassel meent - en hier taxeeren wij de verschijnselen eenigszins ànders dan hij - dat dit voordeel voor Amerika veel te kunstmatig is om blijvend te zijn.

Wij vragen hier: Wat is kunstmatig? Wat is blijvend? Van den natuurlijken loop der dingen, zooals een Smith, een Ques-

nay, een klassieke school der Ekonomie zich die dacht (le monde va de lui-même) zijn wij nu eenmaal mijlen verwijderd. Alle politiekeconomisch handelen geschiedt heden immers uit noodweer!

En blijvend? Indien een handelspolitieke maatregel enkele jaren gunstig werkt, maakt het behaalde voordeel reeds een ‘blijvenden’ indruk. Wij zijn wat dat betreft tegenwoordig spoedig content. Wanneer Cassel dan ook historisch gaat uitleggen, hoe Amerika tot deze goudpolitiek gekomen is, ligt de conclusie voor de hand dat deze merkwaardige taktiek, van Amerikaansch standpunt, waarlijk nog zoo dom en verwerpelijk niet is.

Dit gedeelte van Cassel's betoog is te scherpzinnig en te belangrijk om het niet even op den voet te volgen.

De Zweedsche ekonoom zegt n.l.: Amerika heeft dit recept van Engeland afgekeken. Het verschil is alleen, dat Engeland nooit gedroomde gunstige gevolgen voor zich zag, en dat Amerika diezelfde goede verschijnselen wil oproepen, gezien de Engelsche ervaringen.

Immers: toen Engeland 2 à 3 jaren geleden den gouden standaard prijs gaf, bracht het algemeen wantrouwen tegen papieren valuta mee, dat men op de internationale wisselmarkt het pond sterling te laag ging waardeeren. Engeland bemerkte al spoedig, dat deze te lage taxatie haar voordeelen meebracht in het handelsverkeer en het heeft toen een geweldig fonds gevormd ‘ter nivelleering van koersfluctuaties’. Vervangt men deze laatste, ietwat eufemistische aanduiding in positiever taal, dan wil dit niet anders zeggen dan: een fonds tot handhaving van die te lage waardeering der Engelsche valuta. Zoodra de wisselkoers van het pond sterling wat hooger dreigde op te loopen, vermeerderde men (met behulp van de middelen uit genoemd fonds) het aanbod van wissels op de internationale wisselmarkt, zoodat de koers weer op het vorige peil terugzonk: en wéér werden dan Engeland's export-mogelijkheden geprikkeld, zijn goederen-import belemmerd.

Men heeft vaak beweerd dat het verlaten van den gouden standaard door Engeland de oorzaak zou geweest zijn van de jammerlijke prijsdaling, welke niet lang daarna in de goudlanden is opgetreden.

Deze opvatting verwerpt Gustav Cassel. Want het is een

onnauwkeurigheid, een halve waarheid. Hij ziet het causaal verband in deze aldus: die kunstmatige te lage waardeering is verantwoordelijk (voor een groot deel althans) voor de deflatie, in de goudlanden toegepast, èn - kunnen wij eraan toevoegen - voor het feit dat andere landen het Britsche voorbeeld hebben gevolgd: den gouden standaard hebben prijsgegeven en een taktiek volgen, welke op die van Engeland gelijkt. Wij denken hier o.a. aan de Unie van Zuid-Afrika.

IV

'Gaat Amerika op den ingeslagen weg voort, dan kan men een verdere versterking verwachten van het streven naar nationale isolatie, dat reeds het grootste deel van den wereldhandel heeft vernietigd'.

Dit kan men Cassel gereedelijk toegeven, en ook, dat tegenover de door de V.S. te volgen goud-taktiek een andere wereldmacht - Frankrijk - zal trachten háár maatregelen te stellen.

Doch wij kunnen ons niet aansluiten bij de meening van den Zweedschen ekonoom: dat Amerika met zijn nieuwe goudpolitiek zichzelf zou dupeeren. De te behalen voordeelen in het wereldverkeer mogen dan gekwalificeerd worden als 'kunstmatig', doch in geen geval zijn ze zoo tijdelijk, zoo problematisch, zoo illusoir als de afkeurende stemmen uit het ons omringende Europa wel willen doen gelooven. Het Engelsche voorbeeld toont aan dat niet steeds en niet in alle omstandigheden handhaving van den gouden standaard hoogste wijsheid is. Voorzichtigheid verbiedt ons van verbetering te spreken, doch de opmerking dunkt ons niet te gewaagd: dat de ekonomische toestand in Engeland zeker niet slechter is geworden na het verlaten van den gouden standaard en het laaghouden der sterling-koers der daarop volgende maanden, met behulp van het groote nivelleerings-fonds.

Nog te veel gaan de critici van de nieuwere Amerikaansche economische politiek - zoowel de beoordeelaars der N.I.R.A.-maatregelen als de veroordelaars der goud-politiek - uit van die absolute maatstaf: het ekonomisch wereldherstel.

De Amerikaansche maatregelen willen beschouwd worden op hun eigen mérites: de verdienste die Amerika's politiek heeft als Amerikaansche politiek. Wereldherstel is niet Roosevelt's eerste doel, ja waarschijnlijk is dit zelfs niet zijn einddoel. Roosevelt's politiek-ekonomische maatregelen, zijn N.I.R.A.-program, zijn goud-politiek, - het zijn door-en-door Amerikaansch-egoïstische pogingen, het zijn uitingen van een streven, dat niet voor honderd procent, maar toch voor een behoorlijk gedeelte met succes wordt bekroond; een streven Amerika's ekonomisch leven te reconstrueeren met (of als 't moet zònder) hulp van buiten, ja desnoods ten koste van het herstel der rest van de wereld. Uit dit oogpunt, dat van ekonomisch wereldherstel, mag men inderdaad zeggen: Amerika zet de klok terug....

Veel scherper dan destijds in den zomer van 1933 treedt thans ook aan het licht waarom de Ekonomische Conferentie van Londen mislukt is. Zeker, men wist dat de Ver. Staten niet bereid waren tot stabilisatie der valuta en dat de Europeesche landen hiervan hun conditio sine qua non hadden gemaakt. Doch men kan er zeker van zijn dat reeds toen bij Roosevelt en zijn brain-trust de pas in October geafficheerde goud-politiek in ernstige overweging werd genomen; dat Amerika zich in geen geval den pas wilde laten afsnijden tot dezen weg naar goudmanipulatie, dollarkoers-manipulatie.

In zijn laatste redevoering tot het Congres, half Januari '34, gaat Roosevelt iets verder. Hij spreekt van een stabilisatie van den dollar op een goudwaarde die hoogstens 60% van de vroegere goudwaarde zou bedragen. Het is blijkbaar een concessie aan de groote bankhuizen - wier belangen niet met zijn N.I.R.A.-program strooken - dat het teere punt der dollarstabilisatie altans wordt aangeroerd, in uitzicht gesteld. Doch de President verbindt zich tot niets! En dat de politiek der dollar-onzekerheid wordt voortgezet, blijkt wel uit het feit dat er, evenals destijds in Engeland, een nivelleeringsfonds in het leven wordt geroepen. Om nog sterker te staan in deze, om sneller te kunnen handelen, verkreeg Roosevelt van het Congres machtiging de goudschat der Federal Reserve Banks (die zich laten vergelijken met onze Nederlandsche Bank) over te nemen. De regeering zou aldus de beschikking krijgen over ruim 4000 millioen dollar goud. Dit ging vergezeld van de ietwat dubbel-

zinnige verklaring van Morgenthau, den minister van Financiën: dat het nivelleeringsfonds dezelfde functie zal vervullen als het Engelsche valuta-egalisatiefonds, terwijl het operatie-terrein sterk voor uitbreiding vatbaar is. Het fonds zou misschien nooit in werking treden, aangezien het feit dat het bestaat voor de doeleinden der regeering al genoeg zou zijn.

Wij achten dit laatste een soort van geruststelling, een kalmeerend poedertje voor de publieke opinie, ook al is het op zichzelf juist dat van elke fondsvorming zekere preventieve werking uitgaat. Doch wij vragen bizondere aandacht voor die ééne zinsnede in Morgenthau's uitlatingen, omdat zoo de naaste toekomst er wel zal uitzien: functioneering van dit fonds naar Engelschen (doch sterk voor uitbreiding vatbaren) trant!

Door deze goudwet controleert de regeering voortaan den geheelen valuta-handel.

De op 19 Januari j.l. bekend gemaakte samenwerking der Engelsche en Amerikaansche nivelleeringsfondsen, en de boodschap dat men zich daarbij ook zal verstaan met de Banque de France, kàn van blijvende beteekenis zijn, - maar kan even goed slechts een tijdelijke manoeuvre beduiden. Roosevelt en Amerika hebben alleen dàn belang bij een gunstige, vaste steuning voor den dollar, wanneer er een groote leening moet geplaatst worden. Is het begrootings-tekort door leeningen aangevuld, dan kan het spel opnieuw beginnen. Want er is groot onderscheid tusschen de maatregelen zelf en de verklaringen die erbij afgelegd worden: belijdenissen met den mond en metterdaad.

Het N.I.R.A.-program, deze goud-taktiek incluis, vormen een krachtsinspanning der ekonomische diktatuur, zooals alleen een self-supporting country als de Ver. Staten zich kan veroorloven, een land waarvan de productie voor slechts 5% wordt geexporteerd, terwijl 95% dient voor binnenlandsch verbruik.

En met dit laatste is tevens antwoord gegeven op een vraag, die wellicht bij een nationaal-egoistischen Nederlandschen lezer is opgekomen: of vaderlandsche navolging van deze Rooseveltpolitiek niet van Nederland een ‘rozen-veld’ zou kunnen maken....

Dit antwoord - in nog duidelijker vorm luidt: - een distelen doornenveld.

P. ENDT

Kroniek der Nederlandsche letteren

Revolutionnaire poëzie

In *Punch* stond jaren geleden een plaatje, dat een haveloozen man voorstelde, mager in zijn dunne kleeren, terwijl hij nutteloos gevlucht onder een wintersch-dorren boom, vergeefs probeerde zich te schutten tegen den stroomenden regen. Zijn handen zochten in druipende zakken -, zijn hoofd in een verrafelden halskraag bescherming. Zijn oogen stonden schuw van rilligheid en ellende. De teekenaar had hieronder te lezen gezet: 'Wat een regeering, wat een regeering!'

Waarom herinnert zulk een goedbedoelde bloemlezing uit de revolutionnaire poëzie van Nederland als *Het Eeuwige Vuur* van I. van der Velde gedurig aan die ouderwetsche, zéér conservatieve spotprent? Herhaaldelijk zie ik achter den tekst den ontevreden man, die al zijn wrok over het slechte weer eenvoudig afschuift op het staatsbestel, zonder ook maar het flauwste bewijs te vertoonen, dat deze vondst hem zelven bevredigt....

In *Het Eeuwige Vuur* is allerhande poëzie bijeengebracht, gedeeltelijk zeer schoone poëzie, gedeeltelijk opzettelijk tendenzwerk, dit laatste meestal uit den nieuwsten tijd. Vele gevoelens worden uitgedrukt door deze poëzie. Doch de verzamelaar streefde ernaar, ons te doen inzien, dat een enkel krachtig bindend gevoel al die verscheidene gevoelens bij elkaar houdt en beheerscht. En Henriëtte Roland Holst van der Schalk, die de verzameling inleidt, trachtte voor haar deel dit streven van den samensteller te rechtvaardigen. Zij schreef de geschiedenis der Nederlandsche dichtkunst, voor zoover die dichtkunst werd gestuwd door de drijfkracht van maatschappelijke revoluties.

Wellicht zal dit boek erin slagen, den overtuigde te versterken in zijn overtuiging, doch degene, voor wie de verschuivingen der maatschappij een onontkoombaar wisselspel zijn van vergankelijke zaken, zal zich zoo licht niet laten winnen door de litterair-historische verklaringswijze van den samensteller en de inleidster. Voor hem is bij de vele opgenomen verzen het verschil der drijfkrachten te groot om hem te doen gelooven aan een algemeene krachtbron, die een andere zou zijn dan kortweg de poëtische bewogenheid van het gemoed. Waar men de werking toonen wil van een maatschappelijk-revolutionnair gevoel, proeft hij te vaak alleen maar het gevolg van persoonlijke rebellie. Pieter Corneliszoon Hooft als wereldhervormer in dienst van de Marxistische maatschappij-leer, vertoont hem een carnavalesk travesti, hetwelk hij niet zoo maar voor ernstig verslijt! Bij luchtige doorbladering waarschuwt de gansche bundel hem tegen haar eigen doel. Hij zal dus een gewapend critisch lezer zijn.

Daar heeft mevrouw Roland Holst op gerekend. De helft van haar inleiding is een ontwapenings-poging. Zij pleit voor een zaak en ziet er dus niet tegen op, haar lezers eerst gunstig te stemmen. Het algeheel mislukte boek van C. de Dood, dat in de uitgaven der Amsterdamsche Arbeiderspers voorafging aan *Het Eeuwige Vuur*, was àl te onnoozel gericht op een herziening van de oude letterkundige geschiedenis naar paragrafen van een hedendaagsche partijprogram. De uitgeefster heeft zich genoodzaakt gezien, dit boek uit den handel te nemen. Zij heeft met voorbeeldige edelmoedigheid haar vergissing erkend. Moest nu die vergissing worden geboet door een veiliger poging, waarbij de naam van Henriëtte Roland Holst althans de verzekering bood, dat het deze maal ernst was? Uit haar welwillend betoog houdt men te zeer dien indruk over. Zij gaat niet klakkeloos te werk met apodictische beweringen, waarin de grootste dichters van het Nederlandsch verleden worden opgegeven als voorbarige partijleden, en dus maar worden ingeschreven na hun dood. Zij kiest een standpunt, dat een rechtvaardiging van de keuze zal zijn. Zij argumenteert met reëele gegevens uit de economische geschiedenis. Zij doet daarenboven twee groote concessies aan den zin voor objectiviteit: zij verruimt het begrip ‘revolutie’ en zij beperkt het begrip ‘Nederlandsche poëzie.’

Had C. de Dood belangwekkende tijdperken ‘en bagatelle’ behandeld, dewijl er naar zijn smaak niet genoeg revolutie in voorkwam, mevrouw Roland Holst snijdt eenvoudig die tijdperken uit. Ze waren wellicht - geeft zij toe - in ander opzicht merkwaardig, maar ze leverden geen revolutionnaire poëzie van eenige beteekenis op. Hierdoor mist de bundel continuïteit, doch behoedt de inleidster zich voor den flater, alle opstandigheid te moeten schilderen als een voorspel van het socialisme.

Drie groote perioden blijven over. Het zijn de veertiende, de zestiende en de negentiende eeuw, met een verlengstuk in de twintigste. Scholastiek, Hervorming en Marxisme worden bij deze verdeeling de drie systemen, waardoor de geestesgeschiedenis keert. Het dichterschap vindt in die drie systemen een bezieling tot opstandigheid. De stelsels zelfs vinden hun oorsprong in de sociaal-economische structuur van den tijd, die hen voortbracht.

Andere perioden der geschiedenis kenden de opstandigheid niet in dezelfde mate: ‘Gaat de polsslag van een volk flauw, dan klinkt de stem zijner poëzie mat en dof. Varen groote verlangens aan uit de diepten van zijn bewustzijn, doorsidderen hevige ontroeringen zijn lijf, dan openbaart de innerlijke stuwing zich in de kracht der accenten, de bewogenheid der rhythmen, de stoutheid der beelden, de weidschheid der verbeeldingen. Het door den dichter innerlijk doorleefde, wordt in al zijn kracht en volheid op hoorders en lezers overgebracht.

Nu bestaan er, naar het oordeel van de schrijfster, drie van die ‘groote verlangens’, bekwaam om het leven van dichter en volk te vervoeren tot de hoogten der poëtische verrukking. Het zijn de verlangens naar schoonheid, naar waarheid en naar gerechtigheid, tezamen door den mysticus ervaren als één grooten brand van hartstocht. Doch: ‘niet altijd en overal gloeien de drie stralende kernen in den vuurhaard van het reëelideële met even sterken gloed.’ De samensteller mocht dus zijn aandacht afwenden van die perioden der geschiedenis, waarin de drang naar gerechtigheid zich minder krachtig doet gelden. Hiermee miskent hij geenszins de schoonheid der niet-revolutionnaire poëzie, doch haar voortbrengselen sluit hij buiten het verband van zijn doelbewust aangelegde verzameling.

Dit is de eerste beperking, die gewenscht werd, wilde men het werk van C. de Dood verbeteren.

Een verraderlijke voetnoot van de inleidster verantwoordt vervolgens een tweede bekrimping. Zij schrijft: ‘De samensteller heeft voor de opneming twee maatstaven aangelegd. Tot aan Gorter toe treedt het revolutionnaire in de poëzie in wijde beteekenis op den voorgrond, afgescheiden van een aesthetischen maatstaf. Vanaf Gorter geeft hij revolutionnaire poëzie in de gewone, voornamelijk sociale beteekenis, mits voldoende aan bepaalde aesthetische eischen.’

De persoonlijke vrijmaking van den mensch uit de lijfeigenschap en de hoorigheid bij de opkomst der Zuid-Nederlandsche steden, de geestelijke vrijvechting uit het bindend bedwang van een kerkelijk leergezag bij de zestiend' eeuwsche hervorming, de stoffelijke bevrijding uit het maatschappelijk klassen-verschil door het socialisme worden dan aangeduid als de drie beslissende feiten, waarbij ‘in den loop van zeven eeuwen in deze gewesten de Idee aan dichters is verschenen als een laaiend vuur, dat hun verbeelding in gloed zette.’

Onthutst vraag ik mij af, hoe de ‘Idee’ dan wel aan Hadewych verscheen, wier gruwel-van-te-leven wellicht in den wijderen zin een revolutionnair gevoel zou mogen heeten, vooral wanneer dit onstuimig-geworden gevoel zich richt tegen ‘het vreemde’, doch de samensteller spaart ons de lezing van Hadewych's verzen om dadelijk bij Maerlant te beginnen. Toch heeft hij volgens de inleidster: ‘de grenspalen van wat naar inhoud revolutionnair genoemd en naar den vorm tot de poézie gerekend kan worden, zoo wijd mogelijk uitgezet. Hierdoor konden o.a. enkele parels uit de oneindige schatkamers van ons Middelnederlandsch volkslied hier een plaats krijgen.’

Voelt men dan niet, dat zulk een meten met twee maten, ook al wordt deze fout loyaal in een voetnoot erkend, wezenlijk ongeoorloofd is en altijd blijft? Hadewych slaat men over, maar men neemt een Anabaptistisch martelaars-lied met de inleidende mededeeling, dat het geringe poëtische waarde heeft. Men rekt het begrip revolutie om enkele parels van volksliedjes te kunnen onderbrengen in een revolutionnaire bloemlezing, doch straks zal men opeens het begrip *poezie* gaan verruimen, teneinde wat modern maatschappelijk tendens-werk van Margot

Vos, David de Jong en huns gelijke talenten te mogen plaatsen na de zorgvuldig gekozen gedichten van Vondel en Hooft!

Duidelijk wordt die methode gewroken, wanneer men, gevoelig voor zijn mannelijke schoonheid, doch walgend van zijn heerschzuchtige strekking, onder de pareltjes ook maar het oude *Kerelslied* kiest! 'Wat doet dit lied in een bloemlezing van revolutionnaire poëzie, zal de lezer verwonderd vragen. Het is immers kontra-revolutionnair tot in zijn merg. Dat is het zeker; de samensteller van dezen bundel heeft echter gemeend, dat het goed was, om tusschen de vele revolutionnaire stemmen ook enkele te laten klinken, die gestemd zijn op een geheel anderen toon. Hij dacht zoo den lezer de schoonheid van het revolutionnaire gevoel nog sterker tot besef te brengen, zooals enkele schaduwen te midden van een zee van licht, den glans daarvan nog versterken....' Op zoo'n manier kan men een vloek goedpraten in een kerkboek en een dogmatische verhandeling versieren met fragmenten uit Voltaire!

Kleine historische verschrijvingen zijn talrijk in het nieuwste werk van Henriëtte Roland Holst en door zijn dikwijls valsche beeldspraak doet het sterk vermoeden, dat het slordig en in grooten haast geschreven werd. Haar meening, dat de schoonheidswaarde van de rederijkerspoëzie 'vrijwel nul' is, mag vatbaar voor herziening heeten. Dat zij den schrijver van *De libro arbitrio* te velde trekken laat tegen de werkheiligheid, klinkt paradoxaal, en is, niet toegelicht, misleidend. Te beweren, dat het optreden der Geuzen een epos vormt, hetwelk nooit werd geschreven, lijkt niet zeer hoffelijk tegenover de nagedachtenis van Onno Zwier van Haren, een nogal revolutionnaire dichter uit een der overgeslagen tijdperken. Daar is nog wel meer van dien aard, maar het is minder belangwekkend dan de eigenaardige beginselstrijd, die uitgevochten wordt tusschen de regels, waarin Henriëtte Roland Holst het *Wilhelmus* behandelt. Zij acht dit poëem 'een volmaakt schoon gedicht', schooner dan eenig ander geuzenlied, en 'ook een der schoonste gedichten onder de revolutionnaire poëzie der moderne tijden.'

'Men versta - zoo vervolgt zij nu - deze bewering niet verkeerd. Zeker zijn de termen revolutie en revolutionnair, is de voor onze tijd gangbare beteekenis, niet op den opstand der Nederlanden tegen Spanje zonder meer toepasselijk. Even-

min de socialistische beweging als het vrijheids-nationalisme van verdrukte volkeren of rassen, mag pogen, dien strijd voor te stellen als een haar verwante of op haar vooruitloopende worsteling. De voorwaarden, de mogelijke oplossingen en daardoor ook de konkrete doelstellingdn van elke worsteling voor meer gerechtigheid en meer vrijheid zijn in elken tijd weer anders; daardoor is ook de inhoud der begrippen nooit gelijk, die op haar betrekking hebben.'

Deze uiteenzetting vervaagt in het begrip *revolutionnaire poezie* wel erg den eersten term! Maar als winst kan dan ook het Wilhelmus worden aanvaard, en de dichteres voelt wat die winst beteekent. Immers: 'altijd wanneer, hetzij een eenling of een groep in het Hollandsche (waarom niet liever: Nederlandsche? A.v.D.) taalgebied, er naar streeft, in hun strijd hun motieven te doordringen van de essentie der Idee, die zij pogen te verwerkelijken, dat is van waarheid en gerechtigheid, dan zal die eenling of die groep zich aan het Wilhelmus kunnen laven als aan een bron van zuivere kracht. En zij zullen, zich aan den hoogen en toch rustigen maatgang van het gedicht overgevend, een zeldzaam geluk ervaren, zullen beleven hoe voor den onbekenden mensch, die dit voor eeuwen gemaakt heeft, de ideëele kracht van waarheid en gerechtigheid, door den tooverstaf der schoonheid aangeraakt, ontbloeide in poëzie.'

Zie daar, hoe de natuur der dichteres, wanneer zij sterker wordt dan de leer der revolutionnaire, om den zegepraal vecht. Teneinde het Wilhelmus om zijn schoonheid te mogen behouden, beweert zij eerst, dat niemand in de oude woorden ook maar iets mag zoeken van zijn eigen nieuwe gevoelens, om daarna te zeggen, dat iedereen erin zal vinden wat hij zelf erin wil leggen: de schoonheid van zijn eigen droom. Maar zij eerbiedigt het lied, omdat het een lied is, omdat het woord aan woord en regel aan regel en strofe aan strofe zoo onweerstaanbaar zingt. Alles had mogen staan in het Wilhelmus en mevrouw Roland Holst zou met alles genoegen hebben genomen, omdat de grootmoedigheid van haar hart ook het vijandige niet kan verwerpen, als het schoon is. Wat haar in onze vaderlandsche hymne treft en trekt: het is de revolutie niet, het is de poëzie. Niet uit den opstand van een mensch, die ontevreden is, werd dit gedicht geschreven, maar uit den opstand van een mensch,

die zingt, en al wat er mensch is aan hem - zijn ziel in vertrouwen, zijn lijf in gevaar - zingt mee in die zingende stem! Een dichteres als mevrouw Roland Holst blijft niet doof voor dien klank, en boven alle partijdigheid uit, aanvaardt haar oor de schoonheid van de stem, die helder zingt. Dit is haar jubelende nederlaag, waarin wij haar herkennen als de diepgedeerde, vorstelijk-sprekende dichteres van *De Vrouw in het woud*.

Wat zij van Vondel zegt, is eerder anti-revolutionnair. Diens zin 'voor harmonie en eenheid' doet zijn gemoed ontstijgen aan de dingen van een tijd, om breed en diep de dingen aller tijden saam te vatten in een vast bestel van orde, waarin hij het Eeuwig Middelpunt eeuwig onwankelbaar weet. Doch waarom koos de samensteller niet dat één gedicht, waarin de gansche vizie van den dichter op den lust-aan-het-bezit is uitgezongen in twee simpel-diepzinnige regels:

> O kind, ghij zijt, ghelijck uw moeder,
> Met pracht noch hoovaerdy bevleckt.

Zeker heeft deze rey uit *Gijsbreght* een dieper socialen zin dan de gekozen rey van Hooft uit diens *Geeraerdt van Velzen*, waarin het 'vroege pacifisme' weinig met het moderne gemeen heeft, daar het op andere beginselen berust. En doet men Hooft zijn recht, wanneer men vraagt, dat diens lezer 'door de virtuositeit, het doorloopend voelbare behagen, dat het goddelijke spel met woorden, klanken en rhythmen in den dichter wekt', zal heenzien teneinde 'de kern' te ontwaren, alsof daar tusschen kern en vorm bij Hooft een tegenspraak lag? Hoe weinig begrijpt men in Holland het hart van dien man, hoe weinig eerbied heeft men voor zijn heimwee naar een leven, waarin alles schoon zou zijn, de glimlach van het lief, het eerlijke woord van den boer, de rechte trots van den soldaat. Waarom heet opsmuk al wat voortkwam uit de hunkering van zijn misschien kleinmoedig, maar zeer zeker grootsch-verlangend hart?

Na Hooft en Vondel wordt het stil tot Tollens komt, wiens philanthropisch medelijden het begin aankondigt van den socialen strijd. Potgieter, matig bedacht als de vervaardiger van een vertaling uit het Engelsch, die daarbij nog 'tamelijk gebrekkig en erg stijfjes' wordt genoemd, had beter dank verdiend bij de latere voorvechters van den 'werkenden stand'

dan een vrijwel vernietigende vergelijking bij den ‘grooter dichter’ Multatuli. En dan komt het socialisme.

‘Wat aan de socialistische poëzie der vóór-oorlogsche periode ten onzent ontbroken heeft’, - zegt Henriëtte Roland Holst - ‘was een breede klankbodem. Natuurlijk moest dit gemis weer op haar zélf terugwerken. Zij is meer de poëzie van het socialistisch getint en gericht intellekt, dan die van het socialistisch deel der arbeidersklasse.’ Hiertegenover ziet zij het moderne ‘tijdsgedicht’, zooals het door de dichters van ‘Links Richten’ wordt geschreven: poëtisch geen vooruitgang, doch sterker revolutionnair, zij het voorloopig in negativistischen zin. Het valt haar moeilijk, alles goed te praten wat vandaag aan revolutionnaire poézie geschreven wordt, maar rijst niet tusschen de vaak stuntelig-gemaakte Geuzenliederen hóóg op het ‘allerschoonst gedicht, dat in onze taal geschreven werd’: het *Wilhelmus*? Dit is een zwakke verontschuldiging, maar een goed argument. Maakt het u niet vergevingsgezind jegens de machtelooze knoeiers, het handhaaft uw vertrouwen in hun goeden wil. Doch aan het slot van heel het lang betoog, komt gij tot de concluzie, dat het waarlijk ‘revolutionnair gedicht’ nog altijd niet geschreven is. Mevrouw Roland Holst wijst alleen op den aanloop. Den sprong belooft zij. Dit is een eigenaardig besluit voor een pleidooi, waaruit wij moesten leeren, dat de Nederlandsche poëzie drie perioden heeft gekend, waarin zij revolutionnair was!

De samensteller was gelukkiger dan de inleidster. Hij behoefde niet, bescheidenheidshalve, te zwijgen over de gedichten van mevrouw Roland Holst. De ruimste keuze van het gansche boek is uit haar werk genomen. En in dit werk gloeit, sterker dan bij Gorter of bij een der anderen, de felle vlam der ziel, die, krijgt zij voedsel, brand wil worden in de massa. Er zijn vele dichters met een sterk rechtvaardigheidsgevoel geweest in Nederland, want het gevoel voor recht ligt diep in onzen volksaard, er zijn dichters geweest met een sterk reëel of romantisch gemeenschapsgevoel, er zijn er geweest met een machtig vermogen om hun gemoedsbeweging te doen golven op de rhytmen van de zielsbewegingen des volks, en al zulke dichters zijn er nog heden. Opstandigen tegen lot en leven hebben soms in onze taal een onvergetelijke kreet bevrijd en groote zieners

van een hooger orde bouwden hun verzen tot het droompaleis van een vergoddelijkte wereld, van een nieuw Jerusalem, of van een kosmos, waarin alles eeuwig deint op glinsterende golven. Maar voluit revolutionnair in al haar uitingen, in heel haar wezen, is het brandpunt zelf van haar gevoelens, is uit den ganschen bundel enkel Henriëtte Roland Holst, op zoek naar de gerechtigheid, zooals eens Hadewych gezocht heeft naar de Minne. Om zooveel geestdrift kan men haar wellicht een zwak pleidooi vergeven. En wat de samensteller aangaat: was hij niet gebonden aan een opdracht, alles bij elkaar te zamelen, waarin maar eenigszins het volksverzet zich uitspreekt? Men denkt bij hem aan den stakker uit *Punch*: de man had ongelijk, maar hij kon het niet helpen.

ANTON VAN DUINKERKEN

Dramatische kroniek

Enkele aanteekeningen bij Goldoni's 'Il servo di due padroni'. Gezelschap Max Reinhardt

Goldoni leefde in Pisa tusschen paperassen en processtukken en was het tooneel haast vergeten toen de post hem een brief uit Venetië bracht, die 'bloed en levensgeest weer in beweging zette'.

'Het was een brief van Sacchi. De tooneelspeler was naar Italië teruggekeerd, wist dat ik in Pisa verbleef en vroeg mij een blijspel. Hij deed mij zelfs de stof aan de hand en liet mijn verbeelding daarbij vrij. Dat was waarlijk verlokkend! Ik voelde de oude hartstocht, het oude vuur, de oude geestdrift weer in mij ontwaken. De stof was "Il servo di due padroni". Ik zag hoe ik de handeling naar mijn hand kon stellen, ik zag de hoofdrol voor mij, ik brandde om mij nog eens aan de oude kunst te wagen. Maar hoe! De processen, de cliënten werden met den dag talrijker. Maar die arme Sacchi! En "Il servo di due padroni...." Nog één keer.... Neen.... Ja.... Eindelijk schreef ik Sacchi dat ik zijn aanbod aannam. Overdag werkte ik als advokaat, 's nachts als tooneelschrijver. Ik voltooide het stuk en zond het naar Venetië. Niemand wist er een woord van. Alleen mijn vrouw was mijn vertrouwde, en ze leed met mij mee. Wat waren dat voor nachten!....'

De comedie van verwarringen die 'De knecht van twee heeren' is, behoort in Goldoni's werk tot het oudere genre der commedia dell' arte, slechts in zooverre vernieuwd dat de tekst geheel uitgeschreven is. In dit Harlekijn-spel schrijft hij zelfs in eerste lezing slechts een aantal scènes; de voltooiing volgt later. Nieuw voor den tijd is het ontnemen van het improviseerend element aan den acteur, en het vermijden van de gebruikelijke grofheden.

Men heeft hier te doen met een tooneel zonder problemen, rijk aan opkomsten, botsingen, verrassingen, in een woord rijk aan speelmogelijkheden. Het belast onze gedachten geen seconde; het boeit oog en oor voortdurend: het is een tooneel van de zinnen. Een tooneel, zeggen sommigen, zonder ziel. Alsof, wanneer het tooneel enkel speelschheid is, de gratie en daarmee de ziel verbannen zou zijn! Molière en Shakespeare, met deze gezonde moedermelk gevoed, danken hun stoerheid en vastheid van hand niet minder dan hun speelschheid van ziel aan ditzelfde tooneelspelerstooneel van hun jonge jaren. Wie het theaterbloed tot in zijn vingertoppen voelt tintelen is hier in zijn element. Hij zal zeer zeker niet ontkennen dat er een ander en grootscher tooneel bestaat, maar hij weet dat, tot in Shakespeare's 'Tempest' en Moliere's laatste karakters, tot in Charlie Chaplin en Achard deze speelsche elementen regeeren. Men ontkent ze niet straffeloos: een deel van de bestaande tooneelellende is te wijten aan zulk een ontkenning.

In Reinhardts opvoering ziet men ieder oogenblik het welbehagen waarmee de meester gewoeld heeft in de oude schatkist van dit tooneel; de vreugde waarmee hij zijn spelers door het dolle heen heeft opgejaagd, naast de magistrale vastheid van hand waarmee hij dirigeert, tempo's aangeeft, effecten naar voren brengt. Niet zonder reden is dit tooneel met muziek en dans versierd: deze regie zelve is muzikaal; ze dirigeert een feest van spel, klank en kleur.

Reeds de hanteering der stof, de opzet der vertooning toont de hand van den meester. Het decor is eerlijk decor, zoo eerlijk als van een poppenkast. En evenmin als de hand van meester Kabalt van den Dam ons een zier illusie beneemt als hij de groote zeekakalobbes rechttrekt, de aap hardhandig tot fatsoen vermaant, of de kist voor Jan Klaassen klaarzet, evenmin hindert het ons als hier voor onze oogen het decor verzet wordt. Wij zijn in een theater, waar men tooneel speelt. De oorspronkelijke bedoeling van elk theater is dat wij meespelen. Wij weten even goed als van Jan Klaassen dat er geen sikkepit van waar is, en evengoed als Hamlet dat het een wonder is omdat het tòch waar is, omdat de acteur nu eenmaal iemand is die een ander zijn kan: 'What's Hecuba to him, or he to Hecuba?'

Dat is de groote monoloog, waarin Hamlet bezint dat 'this

player here, but in a fiction, in a dream of passion could force his soul', en besluit 'The play's the thing, wherein I'll catch the conscience of the king'.

De kracht, die Claudius, koning van Denemarken ving, en Hamlet nadenkelijk spreken deed vangt ons, zij het dit keer in louter vreugde, maar niet zonder nadenkelijkheid.

Reinhardt's 'Knecht van twee heeren' is een triomf van onnadenkelijk tooneelspelen. Men ziet het de opvoering aan dat ze vierhonderd keer door het voetlicht beschenen is. Wat zou het. Een rijk gordijn van fluweel of brocaat, bijna tot op dendraad versleten en verschoten, blijft fluweel en brocaat, en duizendmaal beter dan katoen of wollen stof.

Reinhardts doodvermoeide gezicht in de loge van den Amsterdamschen Stadsschouwburg licht op, als uit de kracht die hij eens in deze Goldoni schiep een plotseling detail nieuw vertier in de voorstelling brengt, als Thimig zijn peper en kaasbussen in de vermaarde eet-scène schudt dat de wolken kruiderij den schouwburg in stuiven en hij als een acrobaat in de burgemeestersloge klautert, omdat 'Il Dottore' te lang kletsineert op het tooneel. Hij heeft gezaaid, en de oogst is altijd anders: men speelt hier een tooneel dat nog door elementaire krachten bestierd wordt.

Men speelt hier tooneel. Men speelt. Er is een en ander te leeren van dit spel, al is het een les, die al uit den treure herhaald is.

En wel deze: wat de bezetting betreft, ware deze Goldoni met Nederlandsche acteurs evengoed, en beter te bezetten. Stel u Kaart, Tourniaire, Laseur, Saalborn, van Dalsum, Georgette Hagedoorn, Musch, kortom, wie ge wilt in deze voorstelling voor. Bezet het stuk in verbeelding met Nederlandsche acteurs, en zonder eenig chauvinisme, het ware beter te bezetten, 't zij dan dat men den een van hier, den ander van daar moest halen. Maar het zou gaan. De vraag blijft welke regisseur ons deze Goldoni in Nederland zoo zou regisseeren.

Dat is, kort gezegd, het Nederlandsche probleem: er is zeer zeker geen tekort aan spelers, er is een tekort aan spelleiding.

Aan leiding, en aan publiek. Evenzeer als een viool bestaat uit klinkende snaren en klankbodem, evenzeer bestaat het thea-

ter uit klinkend tooneel en een publiek dat weerklank geeft. Ons première-publiek is niet van het beste, het is voor een goed deel te intellectueel voor het theater, het is een publiek van te critische geesten, dat eer op aanmerking dan op genieten is ingesteld. Het is eer geneigd in de groote pauze waarin het lot van een voorstelling beslist wordt de eigen verstandelijkheid te doen gelden, dan dat het zijn liefde voor het tooneel belijdt. En zoodoende is het vaak een verderfelijk publiek.

Opvallend is dat menigeen in de stalles deze Goldoni in het geheim flauw vond, al was ze van Reinhardt, terwijl het amphitheater juichtte, of ze van Reinhardt was of niet. Wie ooit een Shakespeare zag, gespeeld voor een volksvoorstelling en voor een première-publiek, kent het verschil. Er is tienmaal grooter eenheid, en er wordt tienmaal beter gespeeld bij de volksvoorstelling. Er schieten nieuwe vondsten in het spel, spontaan, louter uit weerklank, er is een beter tooneelleven, zoodra het schellinkje trappelt. En een stuk, dat het zoo ‘doet’ vult den schouwburg van onder tot boven, gelijk deze Reinhardtopvoering.

Waarom? Men zoekt anders elders vertier, bij operette, film en revue, daar waar men zijn vreugde vindt. Het publiek heeft vaak gelijk, ook als het ongelijk heeft. Het wil bespeeld worden, het zoekt het theater, zooals het dat verstaat. Men kan het tragisch en komisch bespelen, het is het publiek, het heeft evenzeer tragische als komische honger. Niet voor niets zijn er twee muzen, tragisch en komisch.

Maar hoezeer het publiek tekort komt, dat bleek uit de graagte waarmee het deze oude Italiaansche klucht genoot. Wie speelt er nog klucht in Nederland? De klucht is naar het schijnt uit den booze. Ettelijke volle schouwburgen bewijzen, in Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage hoe groot de behoefte is aan de simpele rijkdom van vroolijk tooneelspelen, aan het tooneel dat niets dan tooneel is, aan het tooneel-element waarin onze tijd tekort schiet.

Er zijn drie elementen van tooneel: de acteur, de dichter, de toeschouwer. De Nederlandsche acteur is goed genoeg; de dichter is van het tooneel vervreemd, en de toeschouwer zoekt het vaak elders tot zij beiden het weer eens zijn; wat zijn goed recht is.

Goldoni's beminnelijk spel leert ons een harde les: er is een oeroude tooneelkracht verwaarloosd, en de muzen wreken zich. Wat wonder.... Valt vader Pantalone niet flauw, en kruipt Harlekijn niet in de burgemeesters-loge weg, als ‘Il Dottore’ te lang praat, in ‘Il servo di due padroni’?

J.W.F. WERUMEUS BUNING

Isabella Clara Eugenia

In een der groote achterzalen van het museum van schoone Kunsten te Brussel zijn een aantal herinneringsstukken bijeengebracht uit den tijd van Isabella Clara Eugenia, dochter van Philips II, aartshertogin van Oostenrijk, souvereine vorstin der Nederlanden, landvoogdes na den dood van haar man, prins Albertus; in de geschiedenis meestal kortweg de infante Isabella genoemd. De tentoonstelling is samengesteld uit een aantal childerijen en gravures en uit een viertal vitrines met boekwerken, oorkonden, contracten, enz. Van de schilderijen zijn er eenige uit de Brusselsche musea bekend, doch bij het herzien van alles tesamen wordt men opnieuw sterk getroffen door de nobele figuur van Isabella. Men wordt herinnerd aan wat zij tot stand bracht, meer nog aan het vele, dat zij tot stand heeft willen brengen, zonder dat het haar mocht gelukken. Doch vóór alles dringt zich aan den beschouwer de tragedie op van de infante en haar echtgenoot, dat ongelijke menschenpaar, dat de ondankbare taak op zich had te nemen de Nederlanden te besturen - en zoo mogelijk het Noordelijk gedeelte ervan voor dynastie en geloof te herwinnen - in het eerste derde gedeelte der zeventiende eeuw.

De portretten, bezien in chronologische volgorde, spreken boekdeelen, boekdeelen van vergeefsche wilskracht en verborgen leed. Albertus, eerst geestelijke, uit den religieuzen staat ontheven door Paus Clemens VIII omdat het zoo paste in de politiek van Philips II, wiens wil het was dat hij echtgenoot zou worden van zijn dochter, zien wij, in den wereldlijken stand teruggekeerd, afgebeeld door Frans Pourbus. Een prachtig paneeltje is het, waarop het ongezonde, weinig intelligente Habsburgsche-gelaat ons aanstaart boven kraag en zwaargeborduurde kleedij. Dan Isabella, in Spanje nog, een matige uitbeelding

van haar levendige trekken, doch daartegenover een beter doek, (volgens dr. van Puyvelde abusievelijk aan Pourbus toegeschreven) eveneens in Spanje geschilderd, waarop de jeugdige verloofde het portretmedaljon van haar neef en aanstaanden echtgenoot in de hand houdt.

Dan treffen, als altijd, temidden van welke omgeving zij ook mogen hangen, de stukken van Rubens. Zij zijn na den dood der Aartshertogen ontstaan en deden dienst als onderdeelen in één der eerepoorten bij den intocht te Antwerpen van Isabella's opvolger, den Kardinaal-infant Ferdinand. Hoe maakte de heros der Vlaamsche schilderkunst zijn meesters beide tot heroën. Albertus gelijkt een forsch veldheer, man van machtig optreden, groot van postuur en breed van gebaar. Men kan niet nalaten van dit portret, waarin Rubens een stuk van zichzelf schilderde, naar het paneeltje van Pourbus terug te zien of naar het aanwezige pronkharnas van den aartshertog, dat wel rijk is aan versiering, maar ach zoo pover van afmetingen.

En ten slotte zien wij Isabella als weduwe. Albertus stierf jaren voor zijn vrouw; met zijn dood was het kinderloos blijven voor de Infante onherroepelijk geworden. De innigste wensch, die voor Isabella èn als vrouw èn als vorstin zooveel beteekende, tot de vervulling waarvan zij bedevaart op bedevaart deed naar de Onze Lieve Vrouwe van Scherpenheuvel, was onvervuld gebleven. In 1621 wist de vorstin, dat zij niet alleen nooit eigen kinderen zou hebben, zij wist tevens, dat zij haar landskinderen, die zij door de jaren had liefgekregen, zou verliezen. Zoo toch was bepaald in het contract van 1598. Zij treedt in de derde Orde van Franciscus, blijft aan het hoofd der staatszaken, doch verlaat het geestelijk habijt niet meer. Dat geestelijk kleed van sobere grijsbruine stof zien wij liggen naast haar gouden schepter; de Orde der Carmelitessen leende het kleed, den schepter ontnam men tijdelijk aan het O.L. Vrouwebeeld uit de kapel van Isabella in de Sinte Goedele. Door die souvenirs verplaatst in het verleden, voelen wij het tragisch gebeuren levend worden: de man, die priester wilde zijn, echtgenoot moest worden, doch aan zijn vrouw geen nakomelingen, aan zijn volk geen opvolger vermocht te schenken en de vrouw die, geboren voor alles om moeder te zijn, haar leven eindigde, kinderloos in het kleed van de Kerk.

Aan een tweede serie afbeeldingen zien wij de veelzijdige werkzaamheden der Aartshertogen. Wij wonen een mis bij tijdens het beleg van Ostende en twee processies te Laeken, zooals die door Snayers en van der Horst op het doek zijn gebracht. Wij zien Isabella in haar paleistuin en dat paleis nog eens, in vogelvlucht weergegeven, met de oude St. Jacques en de vorstelijke woning der Nassau's op den achtergrond. En dan zien wij de vorstin met haar man in een paar situaties, die zoo scherp teekenend zijn voor het karakter van Isabella, die zich bij alle etikette en hoogheid - een hoogheid, die b.v. Gaston d'Orléans' frivole omgeving in Brussel zoo hinderde - door den directen omgang met haar onderdanen zoo geliefd wist te maken. Wij denken daarbij nog niet zoozeer aan het door Staben afgebeelde bezoek aan het atelier van Rubens, als wel aan den ‘tir au papegay’, het volksgebruik, door Sallaert vereeuwigd. Wanneer het daarbij Isabella, geoefend jageres als zij is, gelukt bij het eerste schot de papagaai van zijn hooge plaats te schieten, wordt zij onmiddellijk tot ‘Koningin van den handboog’ gekroond; met de 25.000 florijnen, die de stad Brussel haar daarvoor vereert, begiftigt zij een aantal jonge meisjes en den 1oden November 1617 sticht zij een jaarlijksche ‘plechtige processie op den Zavel (Sablon) op 's daags na Pinksteren, waaraan steeds de door haar gedoteerde maagdekens zullen deelnemen.’ Ook zulk een ommegang beeldde Sallaert af. De acte tot instelling der processie met kantteekeningen van de vorstin is aanwezig; zij ligt naast een nog belangrijker stuk, waarin de stichting van het Carmelitessenklooster in de residentie der vrome heerschers wordt vastgelegd.

De hervatting van den krijg tegen de Vereenigde Provinciën bleef den aartshertog bespaard; hij stierf in 1621. Wij zien het ontzielde lichaam, in Franciscaner pij liggen op het doodsbed, omringd door monniken. Een beeld van groote soberheid eenerzijds, terwijl anderzijds de aanwezige gravures van Francart's ‘Pompa funebris’ eraan herinneren, wat een berooid hof zich in den baroktijd, ook bij rouw, aan praal en luxe veroorloofde.

Aan Isabella werd geen leed bespaard; haar levensavond werd verduisterd door de successen van Maurits en Frederik Hendrik, door het verraad van den graaf van Bergh en door de zekerheid, dat het land, aan het welzijn waarvan zij al haar

krachten had gegeven, door Spanje na haar dood slechts als één der stukken in het politieke spel der Habsburgers beschouwd zou worden, zonder gedachten aan de welvaart of aan het geluk der bewoners.

In het doodenmasker van de Infante vinden wij dat alles terug; de aanleg, en dat, en wat de levensstrijd ervan maakte, niet zonder ontroering beschouwen we den vermoeiden trek om den mond, dien trek ook aan door het leven minder zwaar beproefde Habsburgers zoozeer eigen. Doch tegelijkertijd zien wij, tot in den dood, aan de fijngevormde, even ironische getrokken neusvleugels, den anderen kant van Isabella's wezen, dat vroolijke, beminnelijke, en we bedenken dat zij niet alleen afstammelinge was van de Habsburgers doch ook, langs vrouwelijke lijn, van den levensblijden Lorenzo il Magnifico.

J.H. PLANTENGA

Buitenlandsch overzicht

In het duister.
24 Januari 1934.

Had mijn opschrift, in stede van op lichtgebrek, op geladenheid en dampkring willen toespelen, het zou in den meervoudsvorm moeten zijn gesteld. Er zijn minstens drie geladen dampkringen: in Amerika, in Oost-Azië, in Europa.

De gepubliceerde Amerikaansche budget-cijfers - op de federale huishouding van het loopende begrootingsjaar een berekend tekort van 1728 millioen dollar; een veel grooter tekort voor het komende begrootingsjaar voorzien - en de indrukken die deze cijfers op den nuchteren lezer moeten achterlaten, doen vermoeden dat Roosevelt blijken zal zich in den graad van bereidwilligheid der kapitaalmarkt tot het opnemen der reusachtige regeeringsleeningen die de doorzetting zijner staatkunde vereischt, vergist te hebben. Hij zal zich misschien tot den uitweg gedrongen vinden, de banken tot overneming van bepaalde emissiegedeelten te dwingen. De aanneming der nieuwe goudwet, die het goud uit het bezit der federale reservebanken in dat der schatkist doet overgaan, schijnt vast te staan, en daarmede de vorming van een valutacontrôlefonds van 2 milliard dollar verzekerd te wezen. Financieele en politieke macht komen aldus in de Unie in volstrekten zin in ééne hand, die de beschikking over de goudvoorraden gebruiken zal tot credietexpansie op ongeziene schaal. De commissie voor het bankwezen uit den Senaat heeft met 12 tegen 8 stemmen besloten de Senaat belangrijke wijzigingen voor te stellen in de goudwet zooals die door het Huis van Afgevaardigden is aangenomen: de wet tijdelijk te maken in plaats van zooals Roosevelt wilde, permanent; het valutacontrôlefonds slechts voor twee jaren in te stellen (het

kan door den president een jaar eerder worden opgeheven, maar ook tot drie jaren worden verlengd) en in beheer te geven aan een college van 5 personen in plaats van aan den secretaris van staat voor de financiën (Morgenthau) alléén; de den president te verleenen machtiging tot dollardevaluatie (met tusschen 50 en 60 dollarcent) eveneens aan tijd te binden. Met deze voorstellen denkt men de aanneming der goudwet door den Senaat verzekerd te hebben; - intusschen blijft ook aldus de te scheppen regeeringsmacht in financieele zaken, en daarmede het gevaar van credietopblazing, reusachtig. In hoeverre dit gevaar bezworen kan blijven, zal de toekomst leeren. Het Nieuwe Werelddeel staat - gelijk het Oude - voor een in de hoogste mate verontrustend economisch probleem, maar in het Nieuwe Werelddeel wordt dit probleem niet - als in het Oude - door een reeks van politieke problemen doorkruist en vertroebeld. Amerika kan een sprong doen, zij het in het duister; - Europa staat stil, ook in het duister.

Wie zal zeggen, welke verrassingen Oost-Azië bereidt? Het keizerschap van Mantsjoekwo ingesteld: een Japansche agentuur. Is zij uitsluitend voor Mantsjoerije bestemd, of met de hoop geladen, eerlang ook op Noord-China te mogen werken? Zoo ja, dan vertegenwoordigt zij niet het eenige gevaar, dat de regeering van Nanking bedreigt. Daareven is Rusland er in geslaagd, in Chineesch Turkestan eene lands-'onafhankelijkheid' geproclameerd te krijgen onder leiding van elementen die zich de verdrijving van alle Chineezen tot eerste regeeringstaak stellen, en eene deputatie naar Kaboel en Britsch-Indië hebben uitgezonden met verzoek tot erkenning. Door Kemal Turkije uitgewezen Turken zouden onder de leiders sterk vertegenwoordigd zijn. Binnenkort zou op de proclamatie der onafhankelijkheid van Chineesch Turkestan die van de onafhankelijkheid van Mongolië staan te volgen, daar het door Nanking toegezegde zelfbestuur binnen de Chineesche Republiek - de mededeeling is uit Russische bron - geen voldoenden waarborg zou opleveren tegen penetratie door Japan. Met andere woorden: in de flank van Mantsjoekwo richt onmiddellijk het Sowjet-regiem zijn eigen politiek agentschap in. Eigenlijk China lijkt door dit alles bedreigd genoeg om afweerskracht in éénheid te moeten

zoeken - zou men zoo zeggen, maar men ziet het niet. Eerder zijn er vermoedens dat één der elkander in Midden- en Zuid-China bestrijdende groepen feitelijk heult met Japan. Dit kan ook kwalijk van pogingen tot beïnvloeding der binnen-Chineesche aangelegenheden afzien, omdat het maar al te goed weet dat Rusland daar niet van afziet. Amerika, door Japan omtrent een gezamenlijk optreden tegen het communisme in China gepolst, heeft een volstrekt afwijzend antwoord gegeven, en verklaard, zijn onderdanen liever uit bedreigde gebieden in China te zien vertrekken, dan zich met politieplicht binnen het Chineesche gebied te willen belasten. De Japansche gendarme blijft dus, zonder collega, opkomen voor een netelige taak, waarvan China den rechtsgrond ontkent, en waarin anderen hem in geen geval willen zien slagen.

En Europa, zeiden wij, staat stil. Allerlei dat in het gemeeneuropeesch belang in beweging gebracht zou moeten worden blijft in een toestand van volkomen verstijving verkeeren.

De notawisseling tusschen Frankrijk en Duitschland schijnt geen ander gevolg te mogen hebben dan de ontwapeningszaak, met de zuurte en wanhoop eener nieuwe mislukking belast, aan derden terug te wijzen die haar zullen moeten behandelen in een radeloos geworden Volkenbond. Nog worden hoffelijke vormen in acht genomen, maar de dingen zelf worden harder. Hitler heeft den Volkenbond verlaten, maar de Volkenbond, als hij eenige reden van bestaan zal behouden, mag daarom Hitler niet verlaten. Hitler's uittreding beduidt niet dat Duitschland van de gevolgen zijner onderteekening van het verdrag van Versailles te eenen male ontslagen zou zijn. In gemeen overleg heeft men Duitschland in verscheiden opzichten ruimte *gegeven*; maar dit beteekent niet dat Duitschland, na verbreking van dit overleg, voortaan de ruimte slechts voor het *nemen* heeft. Noch van de bewapeningskwestie noch van de Saarkwestie noch van de Anschluss-kwestie noch van de Corridor-kwestie komt het zonder 't zij overleg, 't zij conflict met zijn gewezen medeleden in den Volkenbond ooit af. De kansen van het (beproefde) overleg lijken in de afgeloopen maand niet grooter geworden, en de mogelijkheid van conflict moet dus wel dreigender voor oogen staan. Het is gemakkelijk genoeg te zeggen (bijvoorbeeld):

waarom laat men het Saargebied niet aanstonds en zonder meer aan Duitschland over? Omdat de volledige vrijheid van beslissing, mede door Duitschland zelf, aan de bevolking plechtig is toegezegd. Wanneer deze niet van zins mocht zijn zonder waarborg aan de ‘gelijkschakeling’ te worden overgeleverd is het onrecht, haar daartoe te veroordeelen. Wanneer Oostenrijk, geen gevolg ziende van te Berlijn ingeleverd protest tegen bescherming, van officieel-Duitsche zijde aan de nazi-propaganda in Oostenrijk verleend, zich op grond van artikel 11 van het Volkenbondsverdrag tot den Volkenbondsraad wendt met beklag, is het onrecht, zoo deze de zaak afwijst. Van de mogelijkheden tot rechtsontwikkeling, in de Volkenbondsorganisatie geboden, moge tot dusver in schroom, misschien soms in zelfgenoegzame lafhartigheid, een te gering gebruik zijn gemaakt, er is geen andere keus dan òf steeds opnieuw de eindelijke voltooiing te beproeven van wat men tot dusver onafgedaan liet, òf in reeds erkende, reeds bij gemeen vonnis gebrandmerkte barbaarschheid terug te vallen en daarmede ook internationaal de ethiek van het oerwoud te huldigen die kracht eenvoudig doet botsen tegen kracht en zich voldaan verklaart met de aldus te winnen ‘totaliteit’ der bevrediging van primaire instincten. Bevrediging, enkel te winnen en te genieten - in het duister; te verachten door wie nog vasthouden aan het geloof, dat in dat innerlijk duister, voor eeuwen reeds, een licht is opgegaan, waarvan zij de flikkering willen blijven aanschouwen, omdat zij daarbij alleen zichzelven nog herkennen. Boven Wodan, Christus. De keus is gesteld, en die haar mocht willen ontvlieden, zal zich, stuurloos, te pletter loopen. Tezamen boeten, tezamen alleen, ten slotte, herstellen wij, wat gezamenlijk werd misdreven.

C.

Bibliographie

Indrukken bij lectuur van Boenin.

Het lezen van vertaalde werken blijft altijd behelpen, maar bij Boenin worden de indrukken daardoor niet te erg geschaad. De Fransche vertalingen die ik las, zijn wel verzorgd, maar niet alles werd van hem overgebracht en wat van hem verscheen is niet alles meer te krijgen. Zoo moet het oordeel met voorbehoud uitgesproken worden. Verder dan het geven van indrukken kan men niet gaan. Maar deze indrukken zijn voldoende om zich van den schrijver een beeld te vormen.

Dit is een schrijver vóór de waterscheiding, die de oorlog opwierp. De oorlog is een stroomversnelling geweest. We zijn daarna opeens veel ouder geworden. Boenin, die niet meer piepjong is, over de zestig, lijkt daarmee vergeleken, nog in de jeugd te staan. De toon van zijn verhalen is die van de 'rijpere jeugd', de puberteit nog niet lang te boven.

Er is de angst en het gestadig gekweld worden of zich zelf kwellen. De wereld verschijnt hem, onder een vloek gekromd. Aldoor is er de gedachte, liever: de geur van den dood en dwars daardoor, schijnbaar tegenstrijdig, het gevoel nooit te zullen sterven. Op het toegeven aan de bekoring van dat 'helle pijpen' in de jeugd is in den mannelijken leeftijd de schrik voor de zelfverbrijzeling, het haken naar affirmatie gevolgd. Aan de veer van die onoplosbare tegenstelling ontspringt zijn kunstkracht. Want het is nog niet voldoende gezegd, dat de Nobelprijs dit keer goed gevallen is. Al mocht hij eer voor den Russischen 'balling' dan voor den auteur van vele schrijnende novellen bestemd zijn, de kunstenaar in hem verdient de onderscheiding. Die kracht ontlaadde zich in spanningen, welke op hoe korte golf ook, iets van het levensgevoel meevoeren, dat doodsgevoel heeten mag. Boenin heeft iets te zeggen en hij doet het met doordringende fijnheid. Hij vereenzelvigt zich met de gestalten, die hij oproept en herrijst er rijker uit.

Tot de groote scheppers kan hij niet gerekend worden. Daartoe is zijn beleven van de wereld noch de 'uitademing' dwingend genoeg. Maar de waarde van dit talent ligt boven het peil, waar de uitdrukkingsmogelijkheden van de talen zich splitsen. Wat hij te zeggen heeft vordert geen wendingen van deze en geen andere plastische materie. Zijn talent is vooral atmospherisch. Meer dan de verschijning zijner gestalten boeit hem wat hem in onrust houdt en langzaam verslindt. De tastende woorden bewegen zich in een glooiende bezonnenheid. Op dit plan wijken de vormen van ruimte en tijd. Zijn op de verten eer dan op den voorgrond gerichte blik ziet de dingen in aanhoudende

vervorming. Zelfs de grenzen van de persoonlijkheid zijn daaraan onderhevig. Hij wordt geslingerd tusschen de zekerheid der reddeloosheid van al het bestaande en den drang, het Zelf, desolaat als de rest, te affirmeeren en van de rest te onderscheiden.

'Hij herinnerde zich eigenlijk alleen de verre schemering over de rivier en zag alleen duidelijk het gezicht van zijn dochter'. De andere herinneringen zijn in de kuil van de persoonlijkheid verzonken en voorzoover zich blijvende waarden voordoen spreken ze zich in het oogenblik zelf uit. Eeuwigheid en oogenblik liggen naast elkaar. Ze ontmoeten elkander in het lichaam van de vrouw. De liefde van de zinnen en de andere, die van het heimwee, is levensbevestiging in levensontkenning. 'In het algemeen zijn de menschen er meer op gebrand een vrouw dan een man te vermoorden'. In het oogenblik van de lust laat de *hantise* van het vergaan af, maar de mensch gelijkt het insect, dat, parend, sterft. Een verlangen wordt gestild, een nieuwe onvree breekt open en de resultante van die krachten is een wanhoop, die soms dor, soms glanzend is.

Voor wie de gedachte vertrouwd is, dat van alle herinneringen die van een verren schemer over een waterbaan de sterkste kan zijn, is het niet gemakkelijk reëel te blijven. Zijn beste verhalen hebben de kleur van schemering over water. De daarin besloten beperktheid geldt de uitstraling van dit talent.

H. VAN LOON

Catherine Pecq door Emmanuel Robin. - Plon, Parijs.

Dit is een verhaal van eenvoudige menschen, maar de dingen die hun wedervaren, zijn volstrekt niet eenvoudig. Catherine Pecq is de dochter van arme boeren uit Noord-Frankrijk, die in het bloed iets van de gisting meebrengt, welke haar niet met de vertrouwde omgeving laat genoegen nemen. Maar deze zwerfsche driften blijven mat en haar nauwelijks bewust. De schrijver had grootere dingen dan het leven met haar voor. Het is alles een armzalig dringen naar de vervulling van een lot, waarvan de flauwe duiding haar bij oogenblikken verschijnt in de verbondenheid met een aarde en een gemeenschap, die, gelijkelijk hard, haar uitstooten en tot een ballinge tusschen genooten maken. Er gebeuren vreemde en erge dingen met haar, die zij niet opgeroepen heeft noch eigenlijk verlangt. Mannen kruisen haar weg, aan wie ze zich korter of langer tijd hecht of verslingert. Doorgaans verstaat zij hen zoo min als zij haar doorgronden.

Catherine is een stil water met een diepen grond. Het oppervlak is in bijkans aanhoudende roering, maar deze beweging gaat zelden tot bewogenheid. In verreweg de meeste gevallen beperkt ze zich tot het oppervlak en de vertroebeling, die daaruit voortkomt, maakt het onmogelijk den bodem te zien. Maar latent was in dit *coeur simple* een behoefte aan boven zich zelf uitstijgen als aan heldenvereering. Er bleef de schuldelooze drang naar het uitwisschen van schuld door een zelfverloochening, die, als de omstandigheden daartoe mochten liggen, er niet voor zou terugschrikken tot zelfuitwissching te gaan.

Gelijk voor vele verdwaalde, in zich zelf verwarde zielen opende de oorlog haar daartoe een bres. Den oorlog onderging zij gelijk ze alles

van de buitenwereld eer onderging dan beleefde: door een waas. De feiten hebben voor zulke ontwortelden geen beteekenis. Zij verwazen voor dit bijziende opneemvermogen en Catherine vraagt niet beter dan de zakelijkheden te blijven ontkennen. Zoo stoot ze zich aan de regels van moraal en uiterlijken welstand, maar zoo weinig contact onderhoudt ze met die wereld, zoozeer ontbreekt haar daarmee de gemeene maat, dat deze conflicten haar niet wonden noch ook maar eenigszins vermogen haar levenswijze of gedragslijn af te buigen. Een hoogtepunt van het boek is de beschrijving van het experiment dat Emile, die stastok, zich bij het begin van het huwelijksleven veroorlooft om door een vrijmoedige rekening en verantwoording van wat hen verbindt en onderscheidt den vermeenden schroom bij haar te niet te doen en de basis voor een gezond huwelijksleven te leggen. Het is een tooneel van snijdend satyrieke kracht, dat meesteren van den goed willenden dwaas en Catherine, die tegenover deze toepassing van de stelling der geslachtelijke voorlichting de onbevangenheid van haar ontwapenden weerstand stelt.

Ze loopt weg en daarmee begint een reeks ontmoetingen. In den stijl, waarmee ze beschreven worden, is iets van Emmanuel Bove en van Julien Green. Robin schrijft beter dan Bove en Catherine gaat niet tot de paroxysmen, die de figuren van Green schenden. Maar een observatie als deze: ‘ce qui frappait Catherine c'était la révélation d'une extrême vieillesse de ces choses, de leur désespoir morne: elles lui semblaient des prisonniers disposés á la répétition du même travail jusqu'à une mort inévitable, alors que dans son coeur battait un inexprimable flot de jeunesse et de liberté.’ Dat is de toon van Green, het leven van de dingen, maar een leven, dat in den dood zijn hoogste mogelijkheden viert, een verstijving, waarvan het automatisme bij tijden den warmen stroom van een vreugde roept, even onverklaarbaar, even los van de dingen als de duldelooze pijn, waarmee het hart zich voor korten tijd een gekweld bestaan op aarde koopt.

En dit van een doode: ‘elles le veillèrent toute la nuit. La douceur de la présence de ce mort etait extrême. Cathérine le regardait dormir sans perdre un instant. Elle aimait chaque parcelle défaillante de ce corps.’

Het ongeluk is, dat de schrijver minder bereikte naarmate hij beter slaagde. In dezen stijl zijn twee stroomingen duidelijk te onderscheiden, die van het verhaaltje, die van den toon of het levensgevoel. Soms zijn die stroomen tegenstrijdig. Het verhaaltje gaat uit van een onnoozele, althans zich zelf onbekende Catherine. In haar verblinding loopt ze in vele vallen, maar deze verblinding is een zien van hooger orde. In de mate, waarin deze helderziendheid zich laat gelden speelt het boek zich op het andere, boven-werkelijke plan af. Op de toonhoogte van dit plan werd het ingezet en verder gevoerd. Deze atmospheer omgeeft de op zich zelf waardelooze dingen en veredelt ze. Deze dingen en de menschen, die Catherine ontmoet en welke door die aanraking haar de zelfverwezenlijking mogelijk maken, zijn de onmisbare voorwaarden om zich die atmospheer, dezen tegelijk ijlen en vasten, doordringenden toon te laten kristalliseeren. Maar het vermogen beide stroomen volkomen ineen te laten vloeien bleef Robin onthouden. Als gietnaden doen zich soms de tegenstellingen tusschen beide voor. Die ongerijmdheden geven te vaak het onwezenlijke aan het gebeuren. De schrijver

trachtte tevergeefs die te-korten met een overdrijving van de uit de werkelijkheid zelf ontspruitende burleske situaties te bedekken of te rechtvaardigen. Hij accentueerde het te-kort er mee.

Zoo deugt de opzet niet van dit voor het overige in vele opzichten prachtige boek, dat door dien verkeerden opzet krom getrokken werd.

H. VAN LOON

Arnold Zweig, Spielzeug der Zeit. - Querido-Verlag, Amsterdam.

'Het is te veel voor één menschenleven' - die woorden van een niet meer jonge Duitsche vrouw zijn mij in de herinnering gebleven. Het is teveel, de oorlog, de inflatie, de crisis, met alle menschelijke en maatschappelijke ellende die ermee verbonden is. Een Joodsche vrouw had daar nog de vervolging en verachting van haar ras bij kunnen noemen, en wie zich dat in zijn vollen omvang tracht in te denken, kan begrijpen, dat dit alles voor velen in den rauwsten en werkelijksten zin van het woord *te veel* is geweest en hen den dood ingedreven heeft.

Al deze ellende, door een volk gedurende twintig jaren gedragen (in ons land, waar het meerendeel der bevolking in dienzelfden tijd nauwelijks iets meer van het over de grenzen schier algemeene lot te bespeuren kreeg dan broodkaarten en beursperikelen, bedenke men dit verschil, alvorens men zich over Duitsche toestanden en mentaliteit een oordeel vorme!) is de achtergrond dezer verhalen en novellen, die Arnold Zweig onder den half luchthartigen, half smartelijken titel 'speelgoed des tijds' verzamelde.

Al lezend en doordrongen van het besef, van welke noodlottige volkservaringen hier eigenlijk sprake is, verwondert men zich eenigszins, dat de schrijver er den hem vanouds eigen kalmen toon en de uiterst verzorgde litteraire houding bij heeft kunnen bewaren. Schrijvers als Arnold Zweig zijn eigenlijk oorspronkelijk aestheten: wie zich Die Novellen um Claudia (eenmaal door honderdvijftigduizend Duitsche lezers gekocht!) herinnert, zal dit erkennen; zelfs de geschiedenis eener eindelijk verworven overgave en de bezegeling daarvan in een eerste lichaamsgemeenschap werd daar met precieuse allure, zonder vuur noch vaart, zonder drift en triomf, zonder alles overvleugelende stormvlaag van geluk, verhaald en in een behendige litteraire formule naar zijn zorgvuldig voorbereid hoogtepunt geleid.

Maar het leven heeft met de aesthetische 'spielerei' van zulke auteurs in Duitschland geen genade gekend, de oorlog en al het bittere dat het Duitsche volk daarna doormaakte hebben met zijn talent ook Arnold Zweigs menschzijn gerijpt en verdiept, en al verraadt hij nog altijd weer, ook in zijn oorlogsroman, ook in zijn levensroman van Jacob Israel de Haan zijn aesthetische afkomst, de sombere gloed van 's levens werkelijkheid slaat toch door zijn nog altijd voorzichtig en kunstzinnig uitgemeten zinnen heen, en telkens weer zijn er oogenblikken, waarop het litteraire meesterschap wijkt voor een diepe en onvoorwaardelijke waarachtigheid. Ja, dit litteraire meesterschap stelt hem dan tegelijkertijd, en nu dienstbaar geworden, in staat een uiterste soberheid en beheersching te betrachten in zijn schrijnend verslag van menschelijke lotgevallen.

Arnold Zweig is zoodoende op de beste oogenblikken van zijn oeuvre

aan de aanvankelijke onvruchtbaarheid van zijn talent ontkomen, en dan is hij tegelijk ten volle mensch en ten volle meester van het woord.

Terwijl men in zijn naar opzet, formuleering en compositie in ons land alleen door een Couperus geëvenaarde of overtroffen novellen dus soms nog den diepen en sterken hartslag van het leven zelf mist en het spontanere, vuriger werk verkiest van bijvoorbeeld jongere Hollandsche novellisten, die in technisch kunnen nog verre zijn mindere zijn, als de nonchalante maar haast altijd geïnspireerde Slauerhoff, de ook nog tezeer op trouvaille gespitste maar verrassende Kuyle en Helman; terwijl men op sommige oogenblikken van deze glanzende en effen, altijd het juiste woord treffende plastiek genoeg dreigt te krijgen, zijn er in de beste novellen van dezen bundel toch zulke schatten aan menschelijk leven, ervaring en liefde vereenigd, dat in die enkele de volstrekte noodwendigheid bereikt wordt, waarin litteratuur een vorm van leven, en een der allerbeste levensvormen: die van den doorschouwenden geest wordt.

Enkele verhalen zijn niet meer dan zorgvuldig verhaalde anecdoten of incidenten, die men leest en aanstonds weer volledig vergeten kan; sommige der oorlogsverhalen, evenals zijn Sergeant Grischa aan het Oostelijk front zich afspelend, zijn wat mat naast de hartstochtelijke en verschrikkelijke oorlogsnovellen van bijvoorbeeld een Latzko (Menschen im Krieg, Marcia Reale!) Maar in hun volstrektheid van uitbeelding onvergetelijk zijn zulke verhalen als Der Feind, waarin de zinneloosheid van het blindelings dooden onder menschen dat men kalmweg oorlog noemt, alsof dat een volkomen ontvankelijk begrip ware, met onontkoombare waarheidszin en menschenkennis wordt bewezen, en bovenal het eerste verhaal Alter Mann am Stock, een dier smartelijke geschiedenissen uit de inflatie, waarvan men het levend pendant heden ten dage nog in tal van geruïneerde menschenlevens kan weervinden. Een wijsgeerige gemeenplaats of waarheid raadt den mensch, niet aan het geld te hangen, en wijsgeeren en vromen noemden het ‘aardsch slijk’, maar zij die door de inflatie hun geld verloren, verloren niet enkel geld doch een leven van arbeid, hoop en dikwijls opoffering, zagen een levenswerk tot den grond toe afbreken, op één dag instorten en al wat zij in een moeilijk en volhardend werkersleven hadden bereikt, inschrompelen tot de koopwaarde van een kleintje koffie. Op éénzelfden dag ontmoette ik, in de werkelijkheid, den ouden muzikant die het spaargeld van zijn leven totaal verdwijnen zag en nu weer zonder iets opnieuw in een strijkje te fiedelen staat als in zijn jonge jaren, alleen ouder, kortademiger en slechter betaald dan toen, èn, in Zweigs boek, den alleen gebleven, verarmden Joodschen koopman die op zijn ouden dag een drukwerk ontvangt met de aansporing een levensverzekering af te sluiten, nadat hem jaren geleden op 67-jarigen leeftijd de met kromliggen betaalde polis die een levensavond dekken kon door de inflatie gekrompen tot de waarde van twee dollar (veertigduizend papiermark) ten deel viel. De figuren van zulke novellen zijn smartelijke broeders der tastbaarste werkelijkheid. De naam ‘speelgoed des tijds’ krijgt in dien zin een bitter tragische beteekenis. Bitter is het ook en voor den nieuwen Duitschen staat beschamend, dat de ernstige drager van zulk een humaniteit als aan dit boek ten grondslag ligt, bij zijn volk geen gehoor meer vindt, omdat hij Jood is en als ‘speelgoed des tijds’ uitgeworpen werd.

ANTHONIE DONKER

Stemmen uit de redactie

Werkloos intellect.

- Een vereeniging van personen, die volledige bevoegdheid voor het geven van middelbaar onderwijs bezitten, maar waarvoor aan onze scholen geen plaats is, houdt haar eerste openbare vergadering; het ledenaantal blijkt de tweehonderd te overschrijden; de vooruitzichten zijn somber, in sommige groepen hopeloos. Ziedaar een dagbladbericht, dat den wanhopigen toestand, waarin ook bij ons de jongere intellectueelen dreigen te gaan verkeeren, scherp teekent en dat dringend de vraag doet stellen, wat voor deze menschen kan worden gedaan. Zelf stelden ze vier middelen voor: vervroegde pensionneering van in functie zijnde leeraren; kleiner aantal lesuren voor hun opvolgers; bestrijding van cumulatie van functies en inkomsten; uitbreiding van het onderwijs. Het vierde middel is op het oogenblik utopisch; het derde slechts te verwezenlijken in ruimer verband; het tweede uit een oogpunt van schoolorganisatie bezwaarlijk; het eerste echter niet alleen vatbaar voor toepassing, maar bovendien op onderwijskundige gronden aan te bevelen èn als zoodanig reeds vaker bepleit. Inderdaad zouden door dezen maatregel niet alleen de belangen der ongeduldig wachtende jongeren worden gebaat, maar, in het algemeen gesproken, tevens die van het onderwijs. Want dat er docenten bestaan, die op hun zestigste jaar de jeugd nog evenzeer kunnen boeien als ze dat op hun dertigste deden, mag niet doen vergeten, dat een al te groot leeftijdsverschil tusschen leeraar en leerling gewoonlijk fataal is; voor beide partijen.

En zoo schijnt zich hier opnieuw het geval voor te doen, waarop De Vletter laatst wees: de mogelijkheid, dat de noodtoestand van deze dagen tot crisismaatregelen leidt, die, op zich zelf beschouwd, als winst geboekt kunnen worden. Kan er voor een regeering, die zich zoovaak genoodzaakt ziet, de belangen van het onderwijs te schaden, een aanlokkelijker denkbeeld bestaan?

Moderne spoken.

- Massapsychologen van beroep mogen uitmaken of een tijd als de onze, die uit zijn voegen hangt, uit deze oorzaak is voorbeschikt tot bijgeloof in allerhande gedaante. Maar voorbeschikt of niet, aan bijgeloof doet hij en meer in het bijzonder komt zienderoogen een nieuwe vorm van spoken-zien op. In de netste kringen niet het minst.

Hiermee doelen we geenszins op nuttig werk als psychical research of parapsychologie, maar op heel iets anders.

Het is tegenwoordig niet wel meer mogelijk, in het openbaar of zelfs in de discreetste verborgenheid, belangstelling te toonen voor Sovjet-Rusland, door een reis naar het land zelf, door een bezoek aan de bioskoop met films uit het land zelf, of zelfs maar door bezit van geschriften over het land, of er zijn er, die u verslijten voor een communist; sporen van begrip aangaande wat communisme is (behalve boeman) plegen te ontbreken. Belachelijk, vindt ge? Inderdaad. Maar tevens een tikje bedenkelijk, al zullen we verstandig doen met deze malligheid, die we niet even kunnen weglachen, vooral niet teveel eer te bewijzen.

Zoo is het in deze dagen zeker gebeurlijk, dat een gemeenteraad die een post te vergeven heeft, niet den beste benoemt; een paar gemeentevertegenwoordigers zijn dan kopschuw geworden, hebben spoken gezien, belichaamd in de gedaante van een sollicitant; de infectie kan tot enkelen beperkt zijn gebleven, maar een enkele stem kan het 'm doen. Gebeurlijk; ook wel gebeurd? Wij weten het eerlijk niet; dit tot waarschuwing voor wie hierin of in wat volgt een zinspeling mochten zoeken op een bepaald geval.

Noch is het ondenkbaar, dat in politierapporten politieke brandmerken worden uitgedeeld naar het beperkt verstand des ijverigen, doch spoken zienden speurders. Dit *behoorde* alleen kwaad te kunnen voor de verdere carrière van den verstandelijk misdeelden gezagsdienaar, maar het *kan* wel eens kwaad berokkenen aan een argeloos mensch, wiens belangstelling uitging naar dingen, waarvan een eenvoudige politie-ziel alleen maar weet, dat men ze schuwen moet.

In den regel keert de wal het schip nog wel, zullen de hoogere autoriteiten nog eigen oogen hebben bij het lezen van rapporten, zal er nog een openbare meening zijn, die zich vrij mag uiten, in vertegenwoordigende lichamen of in de krant. Ernstig is het ge-

vaar van een massa-psychose in ons gezond-verstandig Nederland nog niet, maar als er ook slechts een korreltje waarheid zit in het vermoeden, dat onze tijd een heete broedplaats is voor dit soort begoochelingen, wel, ook wij worden door zijn invloed beroerd en moeten hiertegen de oogen open en de hoofden koel houden en vooral ons goede humeur er bij bewaren.

Gobineau.

- Zonderling voorwaar is de fortuin van deze literaire reputatie. Na in 's mans eigen land te zijn verdrukt en verwaarloosd, is zij in Duitschland tot een waren afgodendienst ontwikkeld, om eerst thans de volle belangstelling van letterkundig Frankrijk op te wekken, dat zijn bezit nu als het ware uit het bruikleen aan Duitschland terugvraagt, en het met een scherp loog gaat reinigen; want het was dik besmeurd geraakt uit den walm van duizend ginds ontstoken wijkaarsen.

Toen in 1904 Robert Dreyfus het Fransche publiek over Gobineau (wiens naam hem geheel onbekend was geweest, tot hij dien in 1902 was tegengekomen in een Duitsche courant) begon te onderhouden, zei hem Anatole France: ‘Vous allez, paraît-il, nous parler de Gobineau? Je l'ai connu. Il venait chez la princesse Mathilde. C'était un grand diable, parfaitement simple et spirituel. On savait qu'il écrivait des livres, mais personne ne les avait lus. Alors, il avait du génie? Comme c'est curieux!’

Een ander die hem gekend had, Albert Sorel, schreef in de *Temps* van 22 Maart 1904 een belangrijk artikel: ‘il y a une question Gobineau posée entre l'Allemagne intellectuelle et la France littéraire’; zijn eigen herinneringen aan Gobineau bood hij aan als een bijdrage tot oplossing van dit vraagstuk, dat hij als een vraagstuk voelde sedert Ernest Seillière in 1903 zijn *Le comte Gobineau et l'Aryanisme historique* had doen verschijnen (kritiek op Houston Stuart Chamberlain's *Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*).

‘Quand je rencontrai le comte de Gobineau,’ zegt Sorel, ‘il m'enchanta dès le premier abord, puis il me conquit et m'attacha profondément. Il charmait par la grâce, l'élégance, l'aisance extrême de ses façons; à son aise avec les “personnages”, mettant les “autres” à leur aise avec lui; partout en lumière, dès qu'il

paraissait, et en valeur dès qu'il parlait, sauf dans le monde officiel, où son esprit s'offusquait, naturellement, sous l'influence de l'atmosphère, et où il ne tranchait que par sa correction à la fois distraite et raffinée. Il ne se livrait tout entier que dans l'intimité, une intimité très restreinte. Il n'était point homme de cénacle, trop peu *gendelettre* pour cela; mais il a toujours eu le goût, très exclusif, et comme la nostalgie du coin du ciel, la *pléiade*, comme il aimait à dire, où les êtres "se groupent intelligemment, attirés, associés, dans les espaces infinis, par les lois d'une mystérieuse et irréfragable affinité!"'

Gobineau, die zich verbeeldde een Viking te zijn, geroepen zich in den geest Vikingen te associeeren, was in werkelijkheid van bordeleesche familie, 'bonne souche de marchands et parlementaires.' Tocqueville, met deze familie in betrekking, haalde in 1849 den jongen man aan het departement van buitenlandsche zaken, en heeft hem voortgeholpen en beschermd.

In het daarjuist verschenen Gobineau-nummer der *Nouvelle Revue Française* (1 Februari 1934) zegt Albert Thibaudet over de geestelijke verhouding waarin de beschermeling tot zijn patroon heeft gestaan, opmerkelijke dingen. Voor de huidige Franschen staat Tocqueville dichter bij Montesquieu dan bij henzelven. Gelijk zijn geestelijke voorzaat uit de 18de eeuw in hoofdzaak alleen van de fransche en van de engelsche beschaving kennis nam, deed nog Tocqueville het nagenoeg alleen van de fransche en engelsch-amerikaansche. Tegenover hen geplaatst lijkt Gobineau in zijn geestelijke belangstelling planetair. Echter heeft hij aan Tocqueville ongetwijfeld veel ontleend: zoo het denkbeeld dat de Revolutie - voor zijn begrip met het verval van Frankrijk gelijk te stellen - geenszins met 1789 begint, maar voor het minst tot Philips IV den Schoone, den koning der legisten, opklimt. Voor de ontwikkeling evenwel die hij zijn leerling aan dit denkbeeld ziet geven, schrikt Tocqueville terug: 'je ne connais pas,' schrijft hij hem, 'un étranger, si ce n'est peut-être quelque cuistre de professeur allemand, qui porte sur la France le jugement que vous, Français, portez d'elle.' Het ontaarde Frankrijk kan volgens Gobineau nog slechts met de knoet worden geregeerd: 'j'aime sincèrement le gouvernement absolu vis-à-vis du peuple français.'

Zaakgelastigde te Bern, te Hannover, te Frankfort, gezant te

Teharan, te Athene, te Rio de Janeiro, te Stockholm, heeft Gobineau zijn superieuren nooit van zijn politieke beteekenis weten te overtuigen; ziet hij niet in de opening van het Suezkanaal den ondergang van.... Marseille?! Evenmin nemen de Fransche geleerden zijn *Essai sur l'Inégalité des Races humaines* (1853-'55), zijn *Religions et Philosophies de l'Asie Centrale* (1865), zijn *Histoire des Perses* (1869) ernstig op. 'Il écrivait comme il parlait, sans aucune recherche, sans aucun effort, au bonheur de la plume, sans une affectation quelconque, sauf peut-être celle d'une certaine négligence' (Sorel). De Académie Française sluit hem de deur; 'il fit ce que font les oiseaux quand le climat leur devient hostile et quand le brouillard mouille leurs ailes: il s'en alla'. Naar Rome (1876), waar Wagner hem accapareert, dien hij naar Wahnfried zal volgen; in 1882 overlijdt hij, van zijn land vervreemd; in 1883 en 1886 preludeeren Hans van Wolzogen en Phili Eulenburg op de Gobineau-verheerlijking die in 1894, met Ludwig Schemann, oprichter van den 'Gobineau-Verein,' in vollen klank inzet en in Houston Stuart Chamberlein haar hoogtepunt bereikt. De eerste Fransche kritiek op die beweging is die van Ernest Seillère (1903), die Gobineau onder de apostelen der rassen-mystiek zijn historische plaats wijst.

Het blijft een uiterst curieus geval. 'Gobineau, qui avait conçu sa doctrine dans une vue toute subjective, afin de se consoler de l'obscurité où le confinait son siècle en magnifiant ses ancêtres réels ou supposés, ne louait et n'exaltait l'Aryen-Germain que *dans le passé*; il songeait si peu à attribuer aux Allemands contemporains un privilège de race qu'il les mettait à ce point de vue au-dessous des Français et qu'il leur refusait expressément l'essence germanique. Radicalement pessimiste dans ses prévisions d'avenir, il se proposait de démontrer que le sang aryen-germain, seul vraiment noble, seul destiné à réaliser l'ordre social et à exercer l'empire, avait été tellement contaminé que l'humanité était promise à une certaine, prochaine et totale déchéance.'[1] - 'L'homme primitif' van Rousseau is voor Gobineau de Ariër geworden, toonbeeld eener uitstekendheid die door een mirakel in den verkondiger (Rousseau, Gobineau) weder uitschijnt. 'Mais il est arrivé à Gobineau

1) René Gillouin, *Une nouvelle Philosophie de l'Histoire* (Paris 1921), p. 235.

et à Rousseau la même aventure: le cri solitaire de leur orgueil souffrant a eu des retentissements imprévus dans de larges groupes humains qui l'ont adopté pour mot d'ordre, mais en le changeant de sens, en le retournant de bout en bout, *en l'orientant du passé à l'avenir*.'[1)]

Het verschijnen van het Gobineau-nummer der *Nouvelle Revue Française* is met de overwinning van het Hitlerianisme in Duitschland zeker wel in middellijk verband brengen. Men geeft hem de plaats die hij in Frankrijk behoort in te nemen, onafhankelijk van den dienst waartoe men elders zijn naam dwong. Het is of men den raad opvolgt reeds in 1904 door Sorel gegeven: 'M. de Gobineau n'a été vraiment connu et apprécié chez nous qu'à titre de causeur; que le cercle où il causait, s'étende à tout le grand public. Ses lettres, d'après ce que j'en sais, c'est sa conversation écrite.' Voor een deel bevestigt de aflevering deze uitspraak. Overigens is zij bont van samenstelling, en ontbreekt in één artikel zelfs de uit Duitschland zoo bekende toon eener mystieke bloedverheerlijking niet, maar over het geheel leeren deze paarhonderd bladzijden over den werkelijken Gobineau toch meer dan een bibliotheek vol geschriften uit de Duitsche school.

Zorg voor nalatenschap.

- Toen J.H. Leopold overleden was, verscheen het tweede deel zijner *Verzen*. Tegen de wijze van uitgave protesteerde de dichter Mr. M. Nijhoff. Dit verzet werd gedoofd in een weinig belangrijken pennetwist, die tot heden geen enkel gevolg had. Thans, na den dood van Dr. Frederik van Eeden, vervolgt men rustig de uitgave zijner nagelaten *Dagboek*-bladen, gedrukt op een wijze, waaraan vrijwel alles ontbreekt, dat zulk een editie bruikbaar kan maken. Het geheel werd niet verantwoord, de gapingen werden niet aangeduid, de afzonderlijke deelen werden niet ingeleid, noch voorzien van de mededeelingen over 's dichters levensloop in de betrokken jaren en van de verdere verklaringen, verwijzingen, aanteekeningen en registers, die men toch bij het raadplegen verlangt. De jaartallen worden alleen vermeld achter den eersten datum van elk jaar, zoodat men heele vellen moet doorbladeren om te weten

1) Gillouin, p. 236.

op wèlken achttienden Mei eene notitie gemaakt werd! Hoe veel nauwkeuriger verzorgd verschenen gelijktijdig te Parijs de befaamde *Cahiers* van Maurice Barrès! Bezweken voor den algemeenen aandrang op verantwoording der uitgave, hebben de verzorgers der nalatenschap van Dr. Frederik van Eeden nu een aanvullend deel in het vooruitzicht gesteld, en zich verder verontschuldigd door te verzekeren, dat het oorspronkelijk handschrift, voor den drukker vluchtig gecopieerd na vele herzieningen, zelf ongerept in een museum ligt! Alsof het niet jaren en jaren zal duren, eer daar een verbeterde herdruk komt van de thans loopende editie! Wanneer die ooit komt.... Want in ons vaderland heeft men helaas geringen eerbied voor traditie en vergeet men zijn gestorven schrijvers al te spoedig. Toch kon men hun den laatsten dienst passend bewijzen door een nauwkeurige verzorging hunner geestelijke nalatenschap. Zou het niet gewenscht mogen heeten, dat een bevoegd lichaam als de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde eene afdeeling in het leven riep, belast met het adviseeren van erfgenamen, die nagelaten geschriften wenschen in het licht te geven? Er is dan een instantie, bij welke men terecht kan. Immers niet veel auteurs zijn zoo gelukkig als Karel van de Woestijne, wiens zwager, de dichter en romanschrijver Maurice Roelants, volkomen berekend blijkt op de taak van letterkundig testament-uitvoerder. En deze treedt nog zeer bescheiden op als secretaris van een genootschap, dat hem kan controleeren. Wanneer een adviseerend college desgewenscht de verantwoording draagt of deelt bij de uitgave van nagelaten geschriften, zou dit het uitblijven kunnen verzekeren van vrijwel onvruchtbaar twistgeschrijf, dat daarenboven steeds te laat komt.

In Napels hongeren zestig leeuwen

XVIII

De geste van het Napolitaansche publiek had de crediteurs voor een oogenblik stil en stom gemaakt; hoewel de geconditionneerde week verstreken was, meldden zij zich niet dadelijk weer bij den curator. Zij vreesden ook, dat Rambaldo hen anders nog met naam en toenaam in de krant zou zetten en de gansche stad tegen hen in het harnas jagen. Zij kenden hem nog niet van dien kant, maar nu wisten ze: die jonge advocaat stond voor niets. Hij was nog gevaarlijker dan zij vermoed hadden. Carducci bestierf het bijkans van schrik bij de gedachte alleen, dat hij nog eens op zulk een wijze in de Corriere di Napoli verschijnen zou en dat zijn mede-broeders van de Misericordia zijn naam daar zouden lezen onder het lijstje beulen, dat Saul's ondergang wilde.

Toen echter de algemeene geestdrift voor de leeuwen weer even plotseling verflauwde en men er zeker van zijn kon, dat honger en misère hun intrede zouden doen daar op het veld, vatten de crediteurs weer moed tot een gezamenlijk optreden tegen dien dwarskop van een temmer, die het geld van het publiek maar opgestreken had alsof hij en zijn menschen uit Duitschland hier de eerste gedupeerden waren - in plaats van de groep eerzame Napolitaansche burgers, die het circus niet gevraagd hadden om hierheen te komen, er te goeder tr9uw aan geleverd hadden!

Toen Ferrazzo en Benozzi dien al te leepen jongen advocaat Fittipaldi toevallig in zijn stam-café bij de kladden kregen, zeiden ze hem, dat hun geduld nu uit was en dat zij in overleg met de andere crediteurs thans definitief besloten hadden de leeuwen stuksgewijs te verkoopen. Dat ze het den curator ook reeds mee-

gedeeld hadden, zonder zich dezen keer eerst nog weer eens met lange onderhandelingen in te laten - Rambaldo kon het Saul gerust overbrengen als hij wou. Misschien kon hij hem dan meteen tot rede brengen.

Rambaldo voelde hun lichte onzekerheid en behandelde hen zeer vanuit de hoogte, te meer daar hij zich van andere tafeltjes gadegeslagen voelde. Hij vroeg hun wat voor zin het eigenlijk nog hebben kon, dat hij met den temmer sprak. Wanneer hun besluit toch reeds vast stond?

Niettemin begaf hij zich wat later haastig naar het circusterrein. En trof daar tot zijn ongeluk ook madame Sylvia aan.

Madame Sylvia had zich voor het eerst weer in den kring harer vroegere collega's vertoond. Zij kwam in een vuurroode Lancia Lambda, die zij zelf bestuurde, het terrein opgereden. Eenmaal uitgestapt, bleek zij echter nog de oude te zijn en sprak de oppassers op haar joviale wijze aan. Ze vroeg naar Saul, verzocht hem haar panters hier te mogen brengen en onder zijn hoede achter te laten. Haar maccaroni-fabrikant (ze sprak slechts op hoonende wijze over hem) had eerst met trots de hokken in zijn tuin laten plaatsen, voldaan, dat hij conte B. getroefd had, die in zijn villa aan den grooten weg naar Posilipo slechts één jongen leeuw hield. Ja, maar thans kreeg hij ineens genoeg van de lucht der hokken. Hij had zoo'n verwenden neus. Madame Sylvia trok tegen Saul spottend haar neus op, en haar oogen flikkerden boosaardig. Overigens: de oude Karl zou natuurlijk meekomen om de dieren te verzorgen; Saul zou er dus niet den minsten last van ondervinden, en de maccaronifabrikant met den verwenden neus zou hem tegemoet komen door de gansche huur te betalen waarover in de krant wat gestaan had.

Zoo lang was madame Sylvia weggeweest, dat ze de ware zorgen van haar vroegere collega's niet meer begrijpen kon en niet doorzag hoe weinig het Saul en zijn mannen schelen kon of de terreinhuur betaald werd - daarvan konden immers hoogstens de crediteurs voordeel hebben.

Toen madame Sylvia dit uit Saul's geringe enthousiasme begreep, herstelde zij haar fout. ‘Goed, hij stuurt jou het geld. Of het aan huur of aan wat anders besteed wordt, laat hem natuurlijk ook siberisch. En verder stuurt hij natuurlijk het voedsel voor m'n dieren.’

Saul knikte langzaam, toestemmend; hij zag Rambaldo naderen. Madame Sylvia had nu eigenlijk gerust kunnen heengaan, maar zij verkoos te blijven, omdat zij nieuwsgierig was naar wat die jongeman, die plotseling op de een of andere wijze in zijn voordeel veranderd scheen en ook zooveel beter in zijn kleeren stak dan toen ze dien avond allemaal samen met hem mee waren gegaan, hier vertellen kwam. Ze meende reeds daarom gerust te mogen blijven, daar haar belangen thans immers via haar panters weer aan die van Saul en de anderen gekoppeld waren.

Zoo bracht Rambaldo dan in haar tegenwoordigheid over wat Ferrazzo en Benozzi hem gezegd hadden. Saul, tevoren reeds stil, werd nog somberder.

'Dan is het uit,' zuchtte hij tenslotte. 'Ik heb op m'n brieven nog niets gehoord.... niemand schijnt ons meer te willen.'

'Troost u, signor Saul, *zij* zullen ook niet gauw iets hooren.'

'Wie?' vroeg madame Sylvia, maar de mannen sloegen geen acht op haar. De temmer keek snel naar Rambaldo op.

'Je bedoelt, dat ze niet gemakkelijk meer koopers zullen vinden?'

'Als u 't mij vraagt: neen. Ze zullen er een paar advertenties aan wagen, maar.... de dag na de veiling was daarvoor gunstiger geweest. Waar zitten de koopers nu? Weet u het?'

Saul haalde diep adem. 'Goed,' zei hij, een weinig oplevend, 'dan zullen ze nu tenminste voedsel voor de dieren moeten sturen!'

Rambaldo kwam deze gevolgtrekking ietwat te optimistisch voor; hij wilde den temmer echter niet onnoodig verdrieten en zweeg daarom. Saul kwam dit zwijgen dadelijk verdacht voor; hij keek voor zich uit en barstte eensklaps in lang opgekropte gramschap los: 'De dieren moeten er dus voor gestraft worden, dat niemand ze meer koopen wil! Als ze ze tenminste weer naar Afrika terugzonden! Waar ze weer voor zich zelf konden zorgen, inplaats van in een ellendig hok te moeten verhongeren! Ik zou al tevreden zijn als ik m'n dieren weer in de wildernis mocht terug brengen!. Dan zou ik zeggen....' Zijn woorden werden onverstaanbaar; hij schraapte z'n keel. 'Dan zou ik zeggen: Leb wohl, Mustapha....'

Er lag in de harde stem van den temmer iets, dat Rambaldo onzegbaar aangreep; andererzijds zag hij eensklaps redding nabij,

want als door een bliksemflits werd hij zich bewust welk een weergaloos opschrift voor een nieuw ingezonden stuk de laatste woorden van Saul vormden.

'Dan zou ik zeggen: leb wohl, Mustapha....!' En daaronder een oproep tot het grootmoedige Napolitaansche volk om het den grooten Duitschen temmer Saul mogelijk te maken, met zijn leeuwen naar de Sahara af te reizen en zijn dieren de vrijheid terug te geven. Het deed er niets toe, dat alles natuurlijk maar een bluff was; zoo diep dacht het krantenlezend publiek niet na. Als het maar gaf, had Saul tenminste weer wat voor zijn leeuwen.

In zijn opwinding over het prachtige denkbeeld drukte hij zijn tengere hand een oogenblik beschermend op den harden schouder van den temmer en zei: 'Laat u mij nog eenmaal mijn gang gaan, signor Saul! Ik heb daarvoor alleen een portret van u noodig, dat ik in de krant kan afdrukken!'

Saul aarzelde, voelde zich door Rambaldo's woorden in een bespottelijk daglicht komen. Hij geloofde niet meer in het Napolitaansche volk, dat hem na drie dagen weer geheel had laten zitten. Zou er nu nòg weer eens een beroep op gedaan worden? Zijn zin voor redelijkheid overwon echter in hem: hij was tegenover zijn dieren en zijn menschen niet verantwoord wanneer hij niet dankbaar ingang op alles wat tot zijn redding ondernomen werd. Zoo trachtte hij dan zijn schaamte zoowel als zijn verbittering te verbergen terwijl hij langzaam heenging om in zijn koffer nog ergens een portret te zoeken.

'Hadden we dat gisteren maar in de krant gehad, toen de Duce nog in de stad was!' wond Rambaldo zich op zoodra hij met madame Sylvia alleen was achtergebleven. 'Dan hadden we de heele som misschien wel ineens gekregen! Dat was nu juist iets voor onzen Duce geweest: Geef zestig leeuwen hun vrijheid terug wanneer wij ze hier niet in leven kunnen houden!'

Madame Sylvia glimlachte hem toe: ze had niet zoo precies begrepen waarom het ging. Ze zweeg en liet haar Sphynxenblik een seconde lang rusten in de donkere oogen van den vurigen, jongen en ondernemenden advocaat. Ze had het daareven ook reeds eens gedaan, en de uitwerking was geweest, dat zijn enthousiasme voor Saul's aangelegenhedeid zijn wangen kleuren deed en dat hij bijkans niet meer te houden was in zijn trots op den Duce, den afgod van elken jongen Italiaan.

Inplaats van zich in die aangelegenheid met den Duce en de leeuwen in te laten, noodigde madame Sylvia Rambaldo voor vanavond ten huize van den rijken maccaroni-fabrikant uit, den directeur van de fabriek Sole Chiaro, die reeds sedert geruimen tijd het verlangen gekoesterd had den beroemden jongen advocaat eindelijk te leeren kennen.... men zou zich ook beter kunnen onderhouden op een plaats, waar niet juist deze als krankzinnig blaffende zeeleeuwen elk woord onverstaanbaar maakten! Met een buiging nam Rambaldo aan en dacht zelf nog, dat het alleen om den fabrikant was, dien men als connectie natuurlijk niet hoog genoeg kon schatten.

Saul keerde met een foto terug; het was het portret van een jongen temmer met opgedraaide snorren en nog in het bezit van twee trotsch-uitdagende oogen. Zoo en niet anders wilde Saul in druk verschijnen; sedert het verlies van zijn rechteroog had hij zich nooit meer willen laten fotografeeren.

Rambaldo bewonderde het portret en stak het bij zich. Hij toonde zich bij het heengaan van de beste verwachtingen vervuld; de leeuwen zouden hier zoolang in leven en welzijn bijeenblijven tot er een kooper voor alle zestig opgedaagd was - Saul moest maar moed houden. Saul zweeg, en Rambaldo werd door madame Sylvia meegenomen in haar lange, roodgelakte Lancia Lambda. Zij startte op de derde versnelling, zwaaide gedurfd scherp de bocht om. Madame Sylvia wist zich bij alle levensomstandigheden aan te passen; zij was ook thans volkomen zich zelf gebleven - niettemin herkende Rambaldo haar nauwelijks sedert den avond, dat zij hem met den ganschen troep gevolgd was naar zijn dakkamertje en op het balkonnetje zijn hanebout verorberd had, omdat zij met de tweelingzusjes Brown niet aan één tafeltje verkoos te zitten. O, maar ook Rambaldo was sedertdien uiterlijk een geheel andere geworden; zij imponeerden elkaar wederzijds in hun geëvolueerden staat.

Bij het afscheid keek zij hem nog eenmaal aan met haar Sphynxenblik.

Zooals de lucht der panters den rijken maccaroni-fabrikant was begonnen te vervelen, zoo verveelde de dikke fabrikant den laatsten tijd madame Sylvia.

In stijgende innerlijke verwarring liep Rambaldo dien middag door de stad rond en vergat zijn beste cliënten. Het was ook de

schuld van madame Sylvia, dat het stukje voor Saul en zijn leeuwen dien middag nog niet werd opgesteld - hij had er het hoofd niet voor vrij.

De rijke fabrikant bleek dien avond in het geheel niet thuis te zijn, maar zoo juist voor een belangrijke maccaroni-aangelegenheid naar Rome te zijn vertrokken. Madame Sylvia excuseerde hem met een mysterieus, oneindig veelzeggend glimlachje en schoof Rambaldo belachelijk dure sigaretten voor, zooals hij ze zelfs ten huize van den grooten rechter Guerra niet gerookt had.

Hij stierf duizend dooden voor hij tenslotte in de donzigblanke Sphynxenarmen van zijn verleidster zonk.

Dienzelfden nacht, tegen morgengrauwen, in een rammelende taxi weggedoken, smeekte hij Grazia in gedachten duizend maal om vergiffenis en achtte zichzelf het onwaardigste wezen, dat ooit voor haar voeten was rondgekropen.

Als boetedoening ging hij niet meer naar bed, dronk de heete, slechtbereide koffie van zijn hospita en schreef (ditmaal met van vermoeidheid tranende oogen) het stukje voor de krant. De vroege morgenzon en de geestelijke inspanning wekten hem weer een weinig op, en het stuk kreeg vaart, ondanks alles, God zij geloofd. Hij trachtte in den aanvang nog Saul als het ware zelf aan het woord te laten, met harde, korte, noordelijke zinnen. Maar hij kon niet verhinderen, dat het toch een ingezonden stuk van Rambaldo Fittipaldi werd (pathetisch bitter en vol tragische tirades, met enkele verpletterende slagen in het aangezicht van gemeente en secretarie) en dat het slot weer geheel in den lenigen, brillianten stijl vervat was, waaraan het krantenverslindende publiek dadelijk z'n jongen paglietta Rambaldo Fittipaldi herkennen zou.

Het was niet aardig van de voorzienigheid, dat er in dezelfde krant zeer veel stond over een niet sluitend stadsbudget, over nieuwe belastingen, over een Krach aan de beurs en over verhooging der levensmiddelenprijzen. Niettemin kwamen er enkele bedragen binnen: de intellectueele wereld van Napels voelde de aanklacht en zond wat geld, in de sceptische hoop, dat anderen het ook zouden doen en dat zij het grootsche en verheffende schouwspel zouden mogen genieten, zestig leeuwen benevens hun laatstgeboren welpen naar Afrika te zien vertrekken om aan de wildernis te worden teruggegeven.

Dit gebeurde nu wel niet, maar de leeuwen hadden tenminste weer voor een paar dagen te eten.

Inplaats van eenig antwoord op hun kranten-oproep, kregen de leveranciers bezoek van den vroegeren directeur Sturm, die hen verzocht om nu eindelijk eens ernst te maken met den verkoop der leeuwen, stuksgewijs natuurlijk. Hij had nu genoeg van alles en liet doorschemeren, dat hij dringend verlet had om eenige duizende lire, waarmee hij iets nieuws beginnen wilde. De schuldeischers dachten eerst, dat hij gekomen was om zich over hen vroolijk te maken.

En zoo sleepte zich de droeve zaak van deze zestig leeuwen voort.

Nu was in den kring van leeuwenhokken een plaats voor de panters ingeruimd. Elken dag stuurde de maccaroni-fabrikant vleesch voor de dieren van zijn romantische geliefde. Ze hadden het goed bij hem gehad; hun huid spande zich mooi glanzend om de straffe lijven. Met leede oogen zagen de mannen van Saul naar de overvloedige zending voedsel, die Karl, de oppasser der panters, elken morgen voor zijn dieren in ontvangst nam. Tot Saul, die nooit iets zou nemen wat aan een ander toebehoorde, Karl eenvoudig opdroeg het vleesch bij den kleinen hoop te doen, die er dien dag nog voor de leeuwen beschikbaar was, en alles met strikte rechtvaardigheid tusschen de dieren verdeelde. De oude Karl zweeg en gehoorzaamde. In zijn hart heerschte hetzelfde rechtvaardigheidsbegrip. De dieren hadden tezamen goede dagen gekend - thans moesten ze ook de slechte maar tezamen dragen. Overigens.... indien het met de panters en hun temster en den ouden Karl ooit nog weer eens iets worden zou, dan kon dat slechts bij de genade van Saul.

Madame Sylvia liet zich vooreerst weer in het geheel niet meer zien, scheen alle belangstelling voor haar dieren verloren te hebben.

De schuldeischers stuurden evenmin voedsel als koopers voor de leeuwen; zij lieten niets meer van zich hooren. Ook Direktor Sturm had zich nog steeds niet vertoond; er werd rondverteld, dat hij een kleine havenbioscoop wilde overnemen en bij ieder aanklopte om het geld voor de cautie bijeen te krijgen. Hij zou er den schuldeischers zelfs een verwijt van gemaakt hebben, dat ze

de leeuwen niet stuksgewijs van de hand gedaan hadden.... de mannen van Saul weigerden zulke geruchten echter ernstig op te vatten.

Een enkele maal kwam er door persoonlijke bemiddeling van Rambaldo nog wat geld binnen. Men had intusschen geleerd de leeuwen goedkoop te voeden. Men kreeg ingewanden en afgekeurd vleesch voor de dieren, dat echter bij enkele leeuwen maagen darmstoringen veroorzaakte, zoodat men dezen het betere voedsel moest voorzetten.

Juist toen in Saul het voornemen rijpte om de kameelen te offeren (de schuldeischers mochten erover komen opspelen - Saul zou hen te woord staan!) opende zich plotseling de mogelijkheid ze voor het aanstaand carneval te verhuren. Een aantal jongelui van rijken huize wilden zich als Bedoeïenen costumeeren en met de kameelen een oostersche bruidroof in scène zetten, die de clou van het carneval zou zijn. Saul bemerkte, dat zij er al hun zinnen op gezet hadden, en daar hij geen concurrentie behoefde te vreezen, kon hij een exorbitante huur verlangen; hij liet zich de helft vooruit betalen en zette ze in voedsel voor de leeuwen om, vóór de crediteurs er iets over hadden kunnen vernemen.

Plotseling meldden zich nog andere carnevalsgasten aan, die met alle geweld twee leeuwen voor een Romeinschen zegewagen wilden spannen; ze stelden zich voor, dat men de dieren door een zware ketting aan den dissel kon vastklinken. Als het niet anders ging, moest men ze ook nog muilbanden, maar dat zou dan nog slachts de halve pret zijn. Zooals Saul voorzag, wilde de politie echter voor zulke grapjes geen toestemming verleenen, hoewel zij in dagen als deze veel door de vingers placht te zien. Zoo ontglipte Saul een mooi bedrag...

Dien nacht had hij een benauwenden droom. Hij zag een uitgelaten, zorgeloozen stoet van gemaskerden en gecostumeerden voorbijtrekken; hij hoorde het verwarde dooreengeschetter van papieren kindertrompetjes en het geknal van voetzoekers en zevenklappers; de lucht was vol van stof, zweetgeur en loovertjes, en daar week de menigte terzijde om plaats te maken voor een Romeinsche zegekar, waarvoor twee leeuwen waren gespannen. De dieren brulden klagend en trachten zich van den ijzeren halsband te bevrijden waarmee men hen aan den dissel had vast-

gesmeed. Het waren Mustapha en Alexander.... En toen, ineens, juist toen een brooddronken jonge dwaas daar op de zegekar een lange zweep over de beide leeuwen wilde uithalen, slaagden deze er in, zich met dissel en al los te rukken. Dol van woede stortten de half uitgehongerde dieren zich op de gillend uiteenstuivende en over elkaar heenstruikelende massa en sloegen met hun klauwen links en rechts....

Saul echter zag dat alles aan en deed niets om het vreeselijk onheil te verhinderen. Hij stond als verlamd terzijde en alles in hem verweerde er zich tegen om in te grijpen. Integendeel.... in zijn droom zag hij zichzelf, het erbarmelijk gejammer nog in zijn ooren, naar de andere hokken gaan en er de grendels af trekken.... zoodat zestig gekwelde, verhongerende leeuwen zich stortten op de carneval-vierende stad....

Het was een afschuwelijke droom, en nacht aan nacht keerde hij weer. Saul droomde reeds sinds weken, daar hij te vaak met een halfleege maag ging slapen.

Karl had het er intusschen op aangelegd, de vleeschvoorziening voor zijn dieren langzaam maar gestadig op te drijven, alsof er twaalf inplaats van zes panters van moesten leven. De maccaronifabrikant, die geen verstand van een pantermaag had, merkte het waarschijnlijk in het geheel niet, maakte er zich in elk geval verder geen zorgen over; de oude Karl stond op dit punt onnoodige angsten uit.

En zoo kregen de zes-en-zestig groote roofdieren dan juist voldoende om niet te sterven.

Zij liepen in hun nauwe hokken heen en weer, heen en weer en riepen om voedsel. Met zulke dieren thans nog oefenen zou een waaghalzerij geweest zijn, waarvan zelfs Saul de onmogelijkheid inzag.

Zoo konden dan ook de hokken nog slechts met veel omslachtigheid schoongeschrobd worden; daarvoor moest elk der dieren apart in de groote kooi gelaten worden, daar men ze samen niet meer vertrouwen kon. Op den duur viel het haast niet meer door te voeren, en de oppassers begonnen zich ertoe te bepalen, het om den anderen dag te doen en voor de rest slechts met een langen ijzeren krabber de uitwerpselen uit de hokken te verwijderen - sedert kort waren voor dezen leeuwen-mest een paar gegadigden opgedoken, die er een wonderbaarlijke vruchtbaarheid

aan toekenden zonder er op hun akkers alsnog de resultaten van te hebben kunnen beleven. Hoe dan ook, zij betaalden er een goeden prijs voor, en de Europeesche oppassers vonden er met de hulp der Senegaleezen wel wat op om de dagelijksche kwantiteit snel te doen stijgen.

Van het kamp ging een steeds penetranter geur uit; het rook er naar verzuurde ingewanden, onvoldoende gereinigde hokken, naar bloed en jammer. De mannen zelf roken het niet meer, evenmin als zij het brullen hunner dieren nog hoorden.

Geloofden ze nog altijd aan hun redding? Ze deden hun plicht, zoo goed het nog ging. Ze waren er zelf verbaasd over hoe lang ze deze ellende het hoofd boden zonder ineen te zinken. Zij begonnen er reeds aan te wennen; de dag zou nog komen waarop ze niet beter meer wisten, of het hoorde zoo. Ze zonnen op nieuwe mogelijkheden om voedsel voor de leeuwen bijeen te krijgen; wanneer een er weer wat op vond, prezen hem de anderen.

Een paar leeuwen waren als gevolg van de slechte voeding ziek geworden en lagen, reeds geheel verzwakt; men moest ze verplegen en had veel zorg om ze. Ook Mustapha stortte opnieuw in. Carmen, een driejarige leeuwin, wierp in deze dagen voor de eerste maal jongen. Ze werd met goed vleesch verwend, likte ijverig haar beide blinde welpen, legde zich op de zijde om ze te zoogen, sloot in volkomen moedergeluk de oogen en toonde zich onberoerd door al wat er om haar heen geschiedde.

De andere dieren brulden, zonder ophouden.

Overdag hoorde men het in de stad niet, door het ratelende, tjingelende, toeterende verkeer. Maar wanneer het stil werd in het avonduur, woei de klacht der hongerenden over de stad. Den ganschen nacht ging het zoo door, als lag Napels verloren aan de grens der Lybische woestijn.

In de naaste omgeving van het veld vernam men boven het gebrul der leeuwen en panters uit het woedende, vertwijfelde janken der zeeleeuwen. Slechts de kameelen, geschapen om in deze wereld dorst en honger te dulden, weken aaneen, verzwegen hun nood; hooghartig staarden ze over het verlaten veld en kauwden op enkele bruine grassprietjes, die ze ergens uit den winterschen bodem hadden getrokken; zij kauwden en maalden een uur lang op die paar grassprietjes en lieten geen klacht.

De leeuwen en panters echter protesteerden ongeduldig,

hartstochtelijk, bloeddorstig tegen het onrecht, hun aangedaan. De magere snordersbiekjes, die bij het station met droefgeestig hangenden kop op een laat vrachtje stonden te wachten, luisterden zorgelijk naar het verre gerucht als naar het onderaardsche grommen van den Vesuvius, dat zij soms vernemen terwijl iedereen slaapt.

Het witte Sardijnsche ezeltje Mangia-tutto ving in zijn lange ooren eveneens het verre gebrul op, maar hem boezemde het geen vrees in, integendeel, er lag een zeker heimwee in het eigenwijs balken, waarmee hij zijn vroegeren bekenden van het circus de plaats wilden verraden waarheen hem het noodlot geworpen had.

De kleine Giulio Cesare, die bij den invloedrijken conte B. terecht was gekomen op den gedenkwaardigen morgen, dat Direktor Sturm nog om de gunst der magistratuur wierf, was intusschen al tot een aardigen jongen leeuw uitgegroeid, zoo groot als een middelsoort hond. Het leek haast onmogelijk, dat de verre roep zijner lijdende makkers geheel vanuit het 'Vasto' doordrong tot in den donkeren, nachtelijken tuin aan den grooten zeeweg naar Posilipo.... hoe dat echter ook zij, de jonge Giulio Cesare spitste zijn ronde roofdier-ooren, luisterde lang en aandachtig en stootte zijn eerste vurige en forsche, volledig geslaagde gebrul uit. Het verraste en verblijdde hemzelf, en in zijn trotsche vreugde herhaalde hij het nog enkele malen. Sindsdien echter kon het bediendenpersoneel niet meer slapen; de meiden griezelden bij elk nieuw gebrul; mevrouw de gravin begon voor haar kinderen te vreezen, die nog als vroeger met het dier wilden spelen; het eind van het lied was, dat conte B. den leeuw met vriendelijken dank bij de zestig anderen liet terugbezorgen: hij had de attentie geapprecieerd, maar nu begon de logé te groot te worden en zou nog zijn gansche gezin verslinden. Hij was zeer verbaasd en ook ietwat ontstemd toen men het dier weigerde; hij ging er persoonlijk heen om opheldering over zulk een zonderlinge houding te vragen.

Inplaats van direttore Sturm, dien hij in zijn herinnering had als een allercharmantst burgerman, trof hij een verbeten, stuurschen Saul, die hem kort en goed verklaarde, den leeuw slechts dan te willen nemen wanneer meneer de graaf het onderhoud ervan wilde bekostigen. Hooren en zien verging conte B. bij al

het gebrul om zich heen; hij kon zich niet begrijpen hoe iemand lust gevoelde om steeds daartusschen te toeven. Het geheel maakte voldoenden indruk op hem om hem tot betalen te bewegen, en toen hij eenmaal zijn portefeuille getrokken had, tastte hij er ook grootmoedig in, als een graaf van den goeden ouden stempel.

De grafelijke familie en haar personeel mocht van nu aan weer rustig kunnen slapen - niet aldus de bevolking, die tusschen het circusterrein en het station woonde. De armen en zieken van den Albergo dei poveri zeiden geen oog meer te kunnen dichtdoen. Op de secretarie begon het klachten te regenen, tenslotte zelfs uit naam der dooden van het Camposanto, wier gewijde rust verstoord werd door stemmen uit het onbeschaafde oerwoud.

Wat kon de secretarie, de overheid doen? De leeuwen uitwijzen? Waarheen? Elke aangrenzende gemeente zou protest aanteekenen en de dieren onverwijld terugzenden. Per trein tot aan de Italiaansche grens? Waar het geld voor zulk een dure reis vandaan te halen? Welk land zou een zoo gevaarlijke menagerie zonder behoorlijke leiding en zonder cautie willen toelaten? Gemakkelijk was de zaak niet. De crediteurs (waaronder zich ook de gemeente zelf bevond) wezen elke verantwoording van de hand. Hadden *zij* de leeuwen soms naar Napels gebracht?! Neen, dat had direttore Sturm gedaan. Had men daarom vat op hem? Overigens werd hij in de stad niet meer gezien.... hij scheen met de noorderzon vertrokken. Men daagde den maccaronifabrikant ten stadhuize, omdat hij zijn panters liet hongeren. De opgeroepene sloeg groot alarm: hij stuurde zijn dieren elken dag voldoende voedsel om er desnoods de gansche secretarie ook nog van in leven te houden. De secretaris vatte dit antwoord als opzettelijk kwetsend op, en zoo was het ook bedoeld; terwille van de invloedrijke positie van den maccaroni-fabrikant legde hij zich echter het zwijgen op, trachtte zijn woede te koelen op den ongelukkigen kapitein Olavson, die eveneens was opgeroepen en het bevel kreeg toegesnauwd om binnen vier-en-twintig uren met zijn zeeleeuwen het stadsgebied te verlaten. De Zweed vroeg om verontschuldiging, dat hij dit bevel niet meer kon opvolgen: juist vanmorgen had hij zijn dieren verder verkocht. ‘Wat?! Verder verkocht?! Wat zijn dat voor spitsvondigheden?! Daar vliegen we hier niet in! Wie is die zoogenaamde kooper?!’ De

Zweed zweeg norsch. Hij rook naar alcohol, en het zweet stond hem op het gelaat. ‘Een vellenhandelaar in de havenbuurt,’ zei hij tenslotte. De secretaris voelde thans wel, dat de man niet loog. ‘Nou, des te beter,’ verzuchtte hij. ‘Die zullen ons dus van nu aan met rust laten. - - Blijven nog over die vervloekte leeuwen....’

De secretaris had bizonder het land aan de leeuwen, maar dat kwam ook, omdat er al twee maal een ingezonden stuk over hem en die leeuwen in de krant gestaan had....

Te elfder ure kwam onverwachts het grootmoedige aanbod van conte B. Hij wilde de twee grootste en mooiste exemplaren onder de leeuwen aankoopen en ze den plaatselijken dierentuin offreeren. Indien anderen dat voorbeeld ter navolging wilden nemen en er de overige dierentuinen van Italië mee wilden verblijden, zou naar zijn meening Napels spoedig van het nachtelijk ongerief bevrijd zijn. De brave graaf was bij deze goedbedoelde opwekking vermoedelijk ietwat in de war met het aantal dierentuinen, dat zijn vaderland rijk is. Hij had ook gedacht, dat hij na het bekend worden van zijn aanbod een deputatie van Saul en zijn mannen tegemoet kon zien - die moesten toch zeker blij zijn, dat zij dat onhoudbare gebrul nu eindelijk niet meer zouden behoeven aan te hooren!

De crediteurs, dien het bericht uit den hemel scheen te komen vallen nadat zij weken lang op allerlei mogelijke en onmogelijke wijzen vergeefs een kooper voor ook maar één leeuw hadden getracht op te scharrelen, voorzagen eveneens een bezoek van Saul bij den grootmoedigen graaf en vreesden, dat de temmer het nog klaar zou spelen, hem van zijn voornemen af te brengen. Om dit te verhinderen, verzamelden zij moed en begaven zich onder aanvoering van Ferrazzo in groote haast naar het circusveld.

Zoo, vereend, voelden zij zich sterk genoeg om hem voor het aangezicht te treden: zij hadden thans het recht waarachtig aan hun zijde nadat Saul zooveel tijd was gelaten; zij hadden de overheid en de gansche stad achter zich. Ze waren met z'n achten en hadden zich verdeeld over een taxi en den grooten Mercedes, dien Ferrazzo reeds met groote vaardigheid en dito vaart door het drukke en anarchistische Napelsche verkeer wist te sturen. Zij spraken allen dooreen onderweg en overlegden welken prijs men den graaf wel rekenen kon voor de beide mooiste en grootste mannetjesleeuwen. Zij stelden ook verschillende malen vast, dat

het tenslotte een groote vriendelijkheid van hen was, Saul eerst nog te gaan mededeelen hoe de zaken thans stonden. Tenslotte had men de leeuwen eenvoudig kunnen laten weghalen - en basta.

Toen bereikten ze het veld.

Het was alsof afgezanten van een groot en machtig leger aan de uitgeputte, half verhongerde bezetting eener kleine vesting de laatste voorwaarden voor een goedwillige overgave kwamen brengen. Bleek, met vijandige blikken ontving hen het half dozijn Europeesche oppassers; vanuit de loods staarden de Senegaleezen hen als dieren aan.

Saul stond de deputatie te woord. Hij was in deze weken veranderd. Zijn harde kop was magerder geworden; het eene grijze oog lag er dieper in weggezonken en had een vreemde uitdrukking gekregen; het scheen pas langzaam uit een verre absentie te ontwaken, toen het zich vast en trots op Ferrazzo richtte, in wien hij den eenigen tegenstander voelde op wien het aankwam.

De Sardijn schraapte zijn keel en stak van wal. ‘Je hebt natuurlijk gehoord, dat er twee leeuwen worden aangekocht?’

Saul keek van den een naar den ander en knikte langzaam. Stuk voor stuk intimideerde hij hen met dezen blik; hij zag het ineens, dat ze met z'n achten bang voor hem waren. Dat eene, kleine kereltje daar achteraan trilde zelfs op z'n beenen.

‘Goed, als je je erbij neerlegt, is de zaak natuurlijk in orde,’ zei Ferrazzo en ergerde zich toen hij in zijn eigen stem de opluchting hoorde. Boven het gebrul der leeuwen uitschreeuwend, zei hij er dadelijk achteraan: ‘Het is tenslotte nog een groote vriendelijkheid van ons, eerst te komen vragen hoe je er over denkt. Tenslotte hadden we de leeuwen hier kunnen laten weghalen - en basta!’

Ook Saul had de opluchting in Ferrazzo's stem gehoord en wilde er bijna om glimlachen, hoewel hij er niet voor in een bui was. Wat zei de Sardijn daar? Laten weghalen....? Die slager wist heel goed, dat men zijn leeuwen wel buiten hem om verkoopen kon.... maar zijn leeuwen hier laten weghalen, dat was toch nog weer wat anders.

In zijn onvolkomen Italiaansch zei hij: ‘En als nou die twee leeuwen weg zijn en aan den dierentuin afgeleverd.... zullen de acht-en-vijftig, die er overblijven, dan tenminste te eten krijgen? Of moet dat hier zoo doorgaan?’

‘Dat vraag jij ons?!’ viel Ferrazzo uit. ‘Dat durf jij ons werkelijk nog te vragen?! Als de boel niet terwille van jou in de war was gestuurd, hadden we op de veiling de helft verkocht! We hebben niets gedaan dan jou helpen, en stank voor dank krijgen we daarvoor! We zouden nu graag eindelijk eens weten wat er van geworden is, van al die mooie voorspellingen, dat de leeuwen alle zestig bij mekaar verkocht zouden worden!’

‘Dat kan nog komen,’ zei de temmer zachter. ‘Tenzij jullie het onmogelijk maken terwille van twee verkochte leeuwen.’

De Sardijn stiet een hoonenden lach uit. ‘Dat kan nog komen!’ riep hij uit. ‘Overigens zullen er zoo goed als zeker meer dan twee verkocht worden. We hopen op tien. Er zijn nog wel Napolitaansche nobili en rijken, die er wat voor over hebben om de stad van de plaag te bevrijden, die jij en jouw circus ons hebben aangedaan! Tien worden het er vast wel!’

De temmer verried niet, of het bericht eenigen indruk op hem maakte. ‘Goed, dan tien,’ stelde hij vast. ‘Dan zouden er dus nog vijftig overblijven. Wat zal het lot van die vijftig zijn? Stellen de menschen zich voor, dat vijftig leeuwen minder zullen brullen dan zestig?’

Ferrazzo keek in een korte bevangenheid naar de anderen om, alsof hij zich van hun steun wilde vergewissen. Ze trachten hem met hun oogen nog tot kalmte te manen, hem misschien zelfs van iets terug te houden; hij merkte het echter niet, of werd daardoor juist geprikkeld.... plotseling, paarsrood in het gelaat, barstte hij los:

‘Als het heelemaal niet anders gaat, moet er toch nog een middel zijn om aan dien overlast een einde te maken.’

Saul keek hem aan. ‘Je bedoelt?’

Ferrazzo hapte naar adem. ‘We zijn hier gekomen om in rust een geval onder de oogen te zien. Hou je dus kalm, alsjeblieft. Als jij je niet driftig maakt, doe ik het ook niet. Ik weet niet, of Direttore Sturm hierin nog medezeggenschap heeft - ik weet alleen, dat hij nergens te vinden is als een mensch hem noodig heeft; dat hij zich schuil houdt en ons hier met den boel laat zitten. Maar wij willen nu eindelijk ons geld zien, begrijp je dat? En daarvoor zouden er niet tien, maar twintig leeuwen verkocht moeten worden. En als we ze zoo niet verkoopen kunnen, dan moeten we er nou eenmaal wat anders op verzinnen.... er is

nog een mogelijkheid.... ik lap het aan m'n laars hoe jij daarover denkt.... mijn geld wil ik, vervloekt! M'n geld!'

Saul, een koortsigen gloed in zijn oog, was een halve schrede naderbij gekomen, zei slechts, met vreemde stem: 'Zeg op. Zeg op wat je met mijn vijftig leeuwen wilt doen.'

'Porco Madonna!' vloekte Ferrazzo, terugwijkend. 'Vraag een slager wat hij met vijftig dieren doet waarmee niemand meer iets weet te beginnen! Waarvoor geen kooper zich aanmeldt en waarvoor hier op de wereld geen plaats meer is! Voor vijftig huiden is een markt, en huiden vreten tenminste geen tien paarden per dag!'

Er was een stilte. De leeuwen brulden, maar de crediteurs hoorden het niet; zij leden onder de stilte. Carducci klappertandde luid.

Slechts de Sardijn voelde zich opgelucht en bevredigd, dat het er nu uit was. Hij mat Saul met de oogen. Hij vertrouwde op zijn lichaamskracht en wist zich een halven kop grooter, maar hij voelde intuïtief, dat hij op zijn hoede moest zijn en dat er wel eens een vreeselijk geweld zou kunnen schuilen in die vreemdgevormde breede handen, waarmee de ander hem daareven toen hij nog sprak een seconde lang naar de keel scheen te willen grijpen.

'Luister....' zei Saul. 'Voor jij ooit aan mijn leeuwen komt, zal ik zorgen, dat er nog wat anders gebeurt. Ik hoef de dieren op dit oogenblik alleen maar met z'n zestigen in de kooi te laten - en dan zul je zien wat er van de huid en van de marktwaarde ervan overblijft.'

'Dat zou een vervloekte streek zijn!' brulde de Sardijn. 'Dat zou je me voor de rechtbank hier verantwoorden!'

'Ik ben nog niet uitgepraat,' zei Saul. 'Rechtspreken zal er niemand over mij.... dat zullen mijn leeuwen doen. Hier!!' Hij sloeg zich met geweld op de borst; het klonk hol en dreunend, en eensklaps werd het verminkte oog zichtbaar; rood en afschuwelijk kwam het voor het eerst achter de haarlok kijken en staarde den slager van vlakbij leeg aan. 'Hier! Mij!!' brulde de temmer met eensklaps heesch uitschietende stem. 'Mij zullen ze te vreten krijgen als niemand ze meer te vreten geeft....'

Hij herstelde zich, diep ademend, en wendde zich af, de hand voor zijn rechteroog. De Sardijn stond daar rood en stom.... tot hij zich eensklaps eveneens omdraaide en met groote passen

heensnelde, de anderen als een verwarden troep achter zich aan. Hij wierp zich in zijn Mercedes en reed weg, star en als verstoord van geest voor zich uitkijkend. Hij had zelfs vergeten, den totaal verpletterden Carducci met zich mee den wagen in te sleuren.

De anderen bleven bij de eene taxi staan en keken den Mercedes na, alsof ze hem door hun blikken nog konden vasthouden. Ze spraken onderling en wisten niet tot wien en waarover. De kleine brandstoffenhandelaar stond geheel verloren in hun midden en bekruisigde zich onafgebroken terwijl zijn lippen een gebed tot de Maagd en de Heiligen prevelden.

Tenslotte kropen zij allen tezamen maar in de taxi zonder dat de protesten van den chauffeur tot hen doordrongen. Ze zaten met z'n zevenen bij elkaar op schoot en de chauffeur schakelde tenslotte maar het duurdere nachttarief in toen hij op zijn jammerkreten geen gehoor kreeg en reed met zijn vrachtje weg.

Later, weer veilig in hun stamcafé teruggekeerd, trachtten de mannen elkaar en zichzelf te doen gelooven, dat zij zich door den temmer hadden laten overbluffen; zij dronken buitensporig veel en konden maar niet van mekaar gaan, omdat zij het altijd nog weer eens uit elkaar's mond wilden hooren, dat Saul z'n dreigement toch nooit werkelijk ten uitvoer gebracht zou hebben. En ook, omdat zij dien avond het alleen-zijn vreesden, het alleen-zijn in den kring hunner familie, waar zij niet over het geval konden spreken omdat toch niemand het zich kon voorstellen hoe het geweest was.... het alleen-zijn dus met den klank van Saul's heesch uitschietende stem nog in het oor, met de herinnering aan den blik uit het grijze, van ontbering diep weggezonken, levende oog en het roode, leege, doode oog waarmee de temmer hen had aangezien toen hij zijn on-christelijk, monsterachtig dreigement uitsprak en er het bloed in hun hart mee aan het stollen bracht. Zoo bleven ze dan in het café bijeen, overlegden veel en dronken nog meer. Ferrazzo liet zich in het geheel niet meer zien - dat ontnam hun hun laatste restje zelfvertrouwen.

Toen, op het onverwachtst, stopte er voor het café een taxi; een jongmensch stortte er uit, verloor zijn hoed, raapte bij vergissing een anderen op, die naast een stoel lag, en zocht met holle, verwarde oogen het gansche café door voor hij merkte, dat hij vlak naast degenen stond, die hij zocht. Benozzi trok hem omlaag op een stoel; Rambaldo plofte er apathisch op neer en veegde zich,

voorloopig gerustgesteld, met een zakdoek het zweet onder de haren weg. De schuldeischers legden allen tegelijk de hand op zijn schouders en staarden hem aan; zij verwachtten niet anders dan dat hij het bericht kwam brengen van Saul, die zich voor zijn leeuwen geworpen had.

‘Ik kom jullie vertellen....’ hijgde Rambaldo, ‘dat daareven....’

‘Iets met Saul....?!’ schreeuwden de door den wijn half benevelden.

‘Ja! Een kooper voor alle zestig leeuwen.’

XIX

Juist toen Rambaldo dezen avond zijn kantoortje verlaten wilde, was er een taxi voor stil blijven staan, en daaruit was mister Jeffries McCann gestapt, had den naam ‘Rambaldo Fittipaldi’ vergeleken met een papiertje, dat hij uit zijn vestzak opdiepte, en was met zwaren, zelfbewusten tred naar binnen gestapt. Groot en massaal verrees hij in het kleine kamertje, stiet met zijn schedel bijna tegen het plafond. Hij droeg een duur en ruim zittend pak van modernen, ietwat bokserachtigen snit, waarin als een bloem een groote, kleurig zijden zakdoek stak. Ringen en een horlogeketting scheen hij te versmaden; daarentegen pronkte hij een weinig met een overvloed aan gouden tanden; hij had een gouden vulpen en bood den hem onbewust eerbiedig aanstarenden Rambaldo uit een gouden sigarettenkoker Lucky Strike aan. ‘Speak English?’ vroeg hij in joviaal, sonoor Yankee-twang. En pakte de zaak maar dadelijk aan: ‘Guess I'd like a little chat about those sixty lions of yours.’

Mister Jeffries verried Rambaldo nog, dat hij zich slechts op doorreis in Napels bevond; hij was gisteren laat in den avond aangekomen, en toen hij vannacht wilde inslapen, hoorde hij ineens het verre brullen van leeuwen - hij kende dat uit Afrika, maar in Napels was het hem nieuw. Vanmorgen had hij bij den portier van Excelsior geïnformeerd en den heelen trouble van het ongelukkige circus vernomen. In den loop van den dag was hij nog eens hier en daar zijn lantaren gaan aansteken en toen had de heele wereld hem verteld, dat mister Fittipaldi de man was, dien hij hebben moest. Mister Jeffries had namelijk gedacht, dat hier

misschien de gelegenheid voor business open stond. Hij was op weg naar Texas en zou de leeuwen in 't voorbijgaan mee kunnen nemen als hij er Saul en de niggers tenminste bij kreeg. Saul kende hij natuurlijk. Wie kende Saul niet? A first rate chap. En het toeval wilde, dat mister Jeffries de eerste paar maanden toevallig niets behoorlijks omhanden had. Misschien viel er in Texas wat te doen met de leeuwen. Kort en goed; wat is het de stad waard om van de beesten bevrijd te zijn?

Dit was natuurlijk maar scherts, zooals men nu eenmaal bij het zaken doen graag schertst om de vlotte animeerende stemming niet verloren te laten gaan. Het gelaat van mister Jeffries Mc Cann echter stond ernstig, buitengewoon ernstig zelfs.

Rambaldo had met naar voren geneigd hoofd getracht, alles te verstaan. Het belangrijkste was in elk geval tot hem doorgedrongen. Hij had intusschen tijd gevonden om tot zichzelf te komen. Daar mister Jeffries Mc Cann na zijn scherts zweeg en afwachtte, was het woord thans aan Rambaldo. Hij glimlachte dus op zijn beproefd vriendelijke wijze en maakte een gebaar van oprechten spijt. ‘Impossible,’ zei hij. Ja, wanneer mister McCann een week vroeger, of zelfs gisteren nog bij hem gekomen was! Vandaag echter had de zaak zich grondig gewijzigd, nu er twintig leeuwen zoo goed als verkocht waren!

Daar mister McCann, naar zijn gelaatsuitdrukking te oordeelen, zich over het eventueele verkocht-zijn van die twintig leeuwen niet dadelijk ernstig bezorgd scheen te maken, integendeel het rechter oog dichtkneep alsof hij Rambaldo wilde aanmoedigen, hem maar liever de waarheid te zeggen, zag deze zich gedwongen, zijnerzijds maar eens ernstig te worden en in détails te treden.

Aldus: Conte B. wilde twee leeuwen aan den plaatselijken dierentuin offreeren en was bereid om vijfduizend lire per stuk te betalen. Wie eenigermate op de hoogte was met de rivaliteit onder de rijke, adellijke families alhier, kon gemakkelijk met zekerheid voorspellen, dat nog heden markies F. met het aanbod zou komen, vier leeuwen te koopen en er de overige vier dierentuinen van Italië gelukkig mee te maken. Over andere, zeer stellige uitzichten mocht Rambaldo zich op dit oogenblik nog niet uiten; hij kon alleen nog maar verraden, dat de bekende, schatrijke eigenaar van de maccaroni-fabriek ‘Sole Chiaro’ iets over zijn plan had losgelaten om zeven mooie, groote leeuwen aan den

Duce te sturen - - in Rome zou thans reeds aangevraagd worden, of de Leider beried was het geschenk te aanvaarden....

'Nou, vooruit dan,' zei mister McCann, 'ik bied vijftig duizend lire, cash down, und jij krijgt er nog tweeduizend, als je de zaak vandaag nog in orde brengt.'

Rambaldo voelde, dat zijn beenen onder de tafel begonnen te bibberen. Hij zei echter: 'Impossible. Rekent u zelf dan toch eens uit. Wanneer we twintig leeuwen kunnen verkoopen tegen vijfduizend lire per stuk....'

'Goed, in dat geval kom je niet bij mij. Ik reken er echter op, je vanavond in m'n hotel nog wel te zien. Tot middernacht ben ik te spreken. Dan ga ik slapen en vergeet den boel.'

Mister McCann stond op en legde zijn visitekaart op tafel neer; Rambaldo deed hem zorgelijk uitgeleide. Nauwelijks echter was de auto om den hoek verdwenen, of hij griste zijn hoed van den spijker, wierp zich in een taxi en kwam in den reeds vroeger beschreven staat bij de schuldeischers aan. Nadat hij een kort verslag had uitgebracht, waren zij er niet beter aan toe dan hij. Ze renden de straat over naar den Sardijnschen slager. Signora Ferrazzo, omringd door haar nog kleine kinderen, zei, dat haar man met barstende hoofdpijn te bed lag. Zoo drongen ze dan langs haar heen tot in zijn slaapvertrek door, en daar lag hij ook, het hoofd in natte doeken gewikkeld, en staarde hen aan; ze maakten op hem den indruk van een troep waanzinnig gewordenen. Benozzi, die hem het nieuws overbracht, liep het zweet tappelings over het kleurlooze gelaat. Pas na een oogenblik scheen de slager te begrijpen; toen bevrijdde hij zich door een vreeselijken vloek en sprong uit zijn bed overeind. Terwijl hij zijn kleeren aanschoot, vloekte hij aan één stuk door. Hij scheen zich nog slechts in vloeken te kunnen uitdrukken. Carducci hield zijn broek voor hem op. Ferrazzo rukte zich de natte doeken van het hoofd en rende allen voor, naar buiten; zijn vrouw slaakte een gil toen ze hem zoo de straat op zag ijlen; ze stond juist een heer te woord, die zich beklaagde, dat iemand, die hier binnen was gegaan, zijn hoed had meegenomen.

In twee taxi's ging het naar den curator. Deze bevond zich niet in zijn woning; hij was uitgegaan zonder te zeggen waarheen. Met vol gas ging het naar zijn stamlokaal. Daar had de kelner hem juist nog gezien - kijk, de twintig soldi voor den caffé

espresso lagen nog op z'n tafeltje. ‘Welken kant zou hij zijn uitgegaan?’ ‘Dat durf ik u niet zeggen, signori. Hij gaat nog wel eens naar de Galleria, om de buitenlandsche koersen af te lezen...’

Ze jakkerden nu kris-kras door de stad en hadden plotseling heg geluk, hem bijna te overrijden toen hij juist een heeren-toilet verliet, zijn kleeren afklopte en op zijn gemak een sigaret wilde aansteken. Hij sprong verschrikt van den trottoirrand weg, maar de crediteurs hadden hem al bij de kraag vast; het eerste oogenblik dacht hij, dat hij door schurken van de Camorra (maar die was toch ter ziele?!) in een taxi ontvoerd werd; hij wilde om de politie schreeuwen toen hij Rambaldo en den slager herkende, die hem van beide zijden iets in het oor schreeuwden.

‘Wat?!.... Een kooper voor den heelen troep?’ stamelde hij.

Hij wilde, als er dan werkelijk zooveel haast bij was, het contract wel vast opmaken, maar er kon natuurlijk niets definitiefs gebeuren voor er in een zoo belangrijke zaak ook nog even met de andere crediteurs overlegd was. Douane, gemeente en spoorwegen hadden op dit uur hun kantoren echter reeds gesloten. Als die Amerikaansche meneer morgen op zijn kantoor wilde verschijnen, kon de curator in den tusschentijd....

Rambaldo, wiens zenuwen geheel in oproer waren gekomen sedert daarstraks, bij het instappen voor Ferrazzo's woning, een misdadig individu hem den hoed uit de hand had willen rukken, gaf zich vertwijfelde moeite om den waardigen, ouden curator duidelijk te maken welk een geheel verkeerde voorstelling hij van een Amerikaanschen manager in het algemeen en van mister Jeffries McCann in het bizonder had, die vannacht in zijn slaap al weer heel andere plannen zou kunnen smeden en de leeuwen weer laten schieten. En dan zou men lang kunnen wachten voor van andere private zijde in Napels nog weer eens twee leeuwen aangekocht werden! Ferrazzo hield er zich slechts met moeite van terug, den kleinen eigenwijzen curator tusschen de handen beet te nemen en te vermorzelen. ‘Ma, uomo!’ loeide hij. ‘Wat zullen die andere crediteurs er nou op tegen kunnen hebben hun geld tot op den laatsten soldo terug te krijgen!’

Dit zag tenslotte ook de curator in; hij werd nu naar zijn kantoor gebracht, en onder aller toezicht en irriteerende wenken kwam er een contract tot stand, dat Rambaldo vlug in duplo op de machine tikte. Rambaldo zette daarvoor de groote, vierkante

visitekaart van mister McCann rechtop voor zich neer; betooverd staarden de anderen naar den dik gedrukten naam, geheel zonder krullen of tierelantijnen. ‘Manager’, stond er onder en verder niets. En in den hoek nog ‘Buffalo. U.S.A.’

Met het contract op zak ging het daarna in optocht naar Excelsior. De portier keek wat onpleizierig toen het gansche gezelschap door de draaideuren naar binnen kwam, en een paar boys wachtten met de oogen al op een bevel, maar dit bleef uit toen Rambaldo zijn naam noemde en de visitekaart van mister Jeffries McCann toonde. Wat bevangen wachtten de eenvoudige lieden in de paleis-achtige hall op het oogenblik, dat het den grooten man uit Amerika zou believen, per lift tot hen af te dalen. Slechts Ferrazzo, dien het te lang duurde, wierp zich breed in een fauteuil, waarboven nog slechts zijn roode slagerskop uitstak. Rambaldo, als parlementair, overhandigde den tenslotte aangekomene eerbiedig zwijgend het contract. Mister Jeffries nam het eveneens zwijgend aan, mat met de oogen even zonder al te veel eerbied de rest der Napolitanen, die zich bij deze bijeenkomst als onmisbaar schenen te hebben beschouwd. Hij zette zich aan een salontafel en bestudeerde het voor hem vrijwel onontcijferbare contract, dat nog een bepaling inhield over achterstallige terreinhuur. Rambaldo boog zich over hem heen ten einde het voor hem te vertalen. De curator, die als andere lieden van zijn generatie geen Engelsch sprak, boog er zich eveneens overheen om zich nog eens te vergewissen, dat er geen vergissingen in geslopen waren. Wat verwonderd keek de Amerikaan op, en de curator stelde zich voor. ‘How do?’ zei mister McCann ongeinteresseerd en reikte zittend een slappe hand. De anderen vingen van eenigen afstand Rambaldo's ingewikkelde zinswendingen op, en hoewel zij er evenmin uit wijs werden als mister Jeffries, twijfelden ze er nu toch niet meer aan, dat ze hun belangen hadden toevertrouwd aan Napels' geleerdsten en wereldkundigsten jongen advocaat en dat zij er raadzaam aan deden, dit voortaan steeds te doen.

Daar!.... De Amerikaan trok zijn gouden vulpen, schroefde er langzaam den gouden dop af. Onder ademlooze stilte kwam de onderteekening tot stand. De Sardijn richtte zich geruischloos uit zijn fauteuil overeind om toe te zien.

Toen trok mister Jeffries uit Buffalo een klein en onopvallend

boekje uit zijn achter-broekzak, schreef een chèque van vijftig duizend-driehonderd-en-zeven lire, twintig centisimi, inwisselbaar bij den Banco di Roma, en schoof haar zwijgend den curator toe, die haar dankend aannam, nalas en daarna in vieren gevouwen in zijn portefeuille liet verdwijnen, de sluiting van zijn binnenzak verassureerde en alle knoopen van zijn lange zwarte jas een voor een sloot. Mister Jeffries had het cheque-boekje reeds weer achteloos in zijn achterbroekzak laten wegglijden.

De leeuwen waren verkocht. ‘Jou zie ik morgenochtend nog weer hier?’ vroeg mister Jeffries aan Rambaldo en voegde er plezierig aan toe: ‘Dan gaan we samen de leeuwen eens bekijken!’

Rambaldo knikte, en allen begrepen, dat hier op een fijne, tactvolle wijze over de provisie werd gesproken.

De Amerikaan was weer ten hemel gevaren; de anderen verlieten gezamenlijk het hotel. De curator liet zich niet verleiden om nog een glas Asti Spumante van hen te aanvaarden en er den fortuinlijken afloop der dingen mee te bezegelen. Hij wilde allereerst naar huis om de chèque in zijn brandkast te bergen. Ook Carducci was niet meer tot meegaan te bewegen, hoewel zijn groote protector, de Sardijn, het hem beval. Carducci kwam dezen avond openlijk in opstand; Ferrazzo kon z'n oogen niet gelooven en wilde het ventje eenvoudig in z'n nekvel pakken en naast hem in den Mercedes drukken. Maar Carducci weerde zich driftig, met betraande oogen, en de slager liet hem gul vloekend en lachend met rust.

Carducci had te veel gezien vandaag om nu nog te gaan zitten drinken. Hij had gezien hoe God een Afgezant naar de aarde gestuurd had toen Saul de temmer zich in uitersten nood voor zijn leeuwen had willen werpen. Carducci wilde nog vanavond gaan biechten om God's toorn van zich af te wentelen, indien dat nog mogelijk was. Carducci zou nog dezen avond de gelofte doen, het geld, dat bij den curator voor hem gereed lag, tot op den laatsten soldo voor de Christelijke werken der Misericordia af te staan....

Rambaldo nam een taxi en liet zich regelrecht naar het circusveld rijden.

Daar ontving hem een somber, angstaanjagend gebrul. Alles was reeds duister; men bleek echter nog wakker te zijn: het

duister was slechts aan een maatregel van den electriciteitsdienst te danken, die driemaal aaneen vergeefs z'n rekening gepresenteerd had....

Op het felle licht der in het donker voorthobbelende automobiel kwamen er een paar oppassers naar buiten. Reeds aan de wijze waarop Rambaldo uit de taxi sprong en hen naar Saul vroeg, zagen de mannen, dat God zich op de een of andere wijze over hen ontfermd had, maar zij konden nog niet vermoeden, dat Hij werkelijk het Wonder had doen gebeuren waarop zij gebouwd hadden, met den inzet van hun luttele spaarduitjes.

Later, om Saul en Rambaldo geschaard, hoorden zij stil en zonder een enkele tusschenwerping te maken het gansche relaas over hun redding aan.

Aan het slot vroeg de temmer slechts: 'Hoe heet hij?'

'Jeffries McCann.'

'Jeffries,' herhaalden de mannen en keken elkaar aan. 'Jeffries uit Buffalo.'

Rambaldo voelde zich teleurgesteld en wist zelf niet goed waarom. Hij verwonderde zich nog eens over de kalmte en rust dezer mannen uit het noorden. Waren zij dan niet verheugd?

O ja. Maar zij hadden te veel en te diep geleden. Misschien moesten zij Jeffries eerst nog met hun eigen oogen zien voor ze het sprookje geloofden. Zij hadden geleerd hoe zij zich in het leed gedragen moesten; in het geluk voelden zij zich nog wat onwennig.

De leeuwen hongerden dien nacht nog. Al vroeg in den volgenden morgen echter kwam er een zending vleesch voor de dieren; in blijde ontroering werd ze verdeeld door de oppassers, die thans in het heldere licht van den zonnigen morgen voor het eerst weer geloof aan het leven in zich voelden ontwaken.

Den ganschen nacht hadden zij niet geslapen en maar in het duister gestaard. De zwarten, aan een jonger en vitaler ras toebehoorend, als dieren zoo snel hun geleden leed weer vergetend, hadden op de tijding, dat zij en de leeuwen nu weer in genade door de blanken waren aangenomen en weer voedsel gestuurd zouden krijgen, zich in de overwinning van hun ijzeren, verafgoden meester verheugd en te zijner eere hun eentonige Senegaleesche gezangen doen hooren, den ganschen nacht door, tot in de vroege morgenschemering. Het gebrul der leeuwen had er de passende begeleiding voor gevormd.

XX

Rambaldo haalde mister Jeffries van zijn hotel af, kreeg zijn provisie en begeleidde den manager naar het circusterrein. De Amerikaan begroette Saul als een oud vriend, klopte ook een paar der oppassers krachtig op de schouders, bood links en rechts sigaretten aan uit zijn gouden koker.

Het bleek, dat mister Jeffries niets van de zending vleesch van vanmorgen afwist. Hij had juist willen zeggen, dat ze maar het noodige voor de dieren moesten laten komen. Verbluft keken de anderen naar Rambaldo, die het vleesch evenmin gestuurd had. Mister Jeffries vond het raadsel niet boeiend genoeg om er thans veel woorden aan te wijten.

'Vertel nou nog eens precies: hoe hebben jullie dat toch klaargespeeld om hier zoo mooi in de knoei te raken? Waar zit Sturm?'

Direktor Sturm zou juist gisteren weer in de stad gezien zijn: een zorgelijk, verouderd man, die zijn vroegeren pronk echter nog steeds niet geheel had willen afleggen en daardoor slechts nog meer tot een droeve figuur dreigde te zullen worden.

'Well, hij zal nog wel komen opduiken,' meende mister Jeffries. 'Twintig duizend lire schieten er voor hem over, wanneer alle schuldeischers hun deel binnen hebben.' Hij was al geheel op de hoogte, wilde nu met alle geweld weten wat Saul wel allemaal gedaan had om hier weg te komen met zijn zestig leeuwen. 'Geschreven? Aan wie allemaal?!' - Er was even iets als beleedigd-zijn en teleurstelling in zijn stem toen hij niet bij de geadresseerden bleek te zijn. En hij achtte het niet noodig zijn minachting te verbergen toen Saul hem de namen van een paar andere managers opsomde. 'Ezel, die deugen toch allemaal niet voor een job als dit! Wat, aan *dien* vent heb je ook geschreven? Weet je dan niet, dat hij blank zit? Je hoeft me niet te gelooven, maar ik zeg: zoo blank als m'n hand hier. Heeft zich met boxmatches afgegeven, waarvan hij geen verstand had. Heeft voor den heelen winter het Cristal-palace gehuurd - in Chicago bedoel ik natuurlijk - en zit nou al vast met veertigduizend dollar schuld! Daar had jij hulp van verwacht? Laat me even lachen. En aan mij telegrafeer je niet. Geen adres? Doe niet zoo stom. Je geeft op: Buffalo, en 't komt terecht, waar ik ook zit. Daar moet

ik nou toevallig langs Napels komen.... neen, laat ik jou niets voorliegen; in Kaapstad had ik er al wat over in de bladen gelezen en dadelijk gedacht: laat ik even gaan kijken. Geen haast gemaakt, met een copra-boot gekomen, naar de zee gekeken, twee weken lang: doet een mensch goed in deze tijden. Gedacht: kom nog wel op tijd, en de leeuwen worden elken dag goedkooper. Toch nog net een dag te laat gekomen.... heeft me geld gekost die eene dag, ouwe jongen. Eergisteren had ik goedkooper terecht gekund. Nou ja. Say, boy, straks gaan we samen wat eten. Heb nog bergen te bepraten. Plannen als water; zet de kraan maar open! Anders was ik Jeffries niet, Jeffries uit Buffalo, en dan had ik ook geen zes-en-twintighonderd dollar op tafel gelegd - zal me benieuwen wat jullie overtocht me nog gaat kosten. Laat me nou eerst de dieren maar eens kijken: of ze nog kunnen brullen na al die dagen. Ik hoor ze niet meer, dat maakt me ongerust. Voor het brullen betalen de lui! Wat zie ik daar: kameelen? Moet ik er ook bij hebben! Pracht-idée krijg ik daar net!'

Saul leidde hem langs de leeuwenhokken, noemde hem nu en dan den naam van een dier, dat over de rest van een bot lag te soezen. Mister Jeffries knikte goedig bij elken naam, en eensklaps scheen hij er zich zelf nog een te herinneren. 'Waar is Ali Baba?' vroeg hij. 'Dat was toch je speciale vriend? Mustapha, natuurlijk, zei ik wat anders? Wat: ziek geweest? Nog altijd niet weer heelemaal de oude? Zeelucht zal hem opknappen. Heeft mij ook opgeknapt. Wat heb je daar nog? Panters? Heb ik niet noodig.'

Hij zag den ouden Karl niet, die zijn uniform had aangetrokken en discreet-rampzalig bij de hokken in de houding stond. Mister Jeffries wendde zich in het voorbijgaan juist verwonderd naar Saul om: 'Madame Sylvia? Die ken ik, beweer je? Madame Sylvia....? Ah....! Die toen waschbeertjes had! Zeg dat dadelijk! Zit die hier ook ergens? Vraag haar, of ze zich Jeffries uit Buffalo nog herinnert.' Hij knipoogde vergenoegd, maar Saul merkte het niet, was niet de goeie voor zooiets.

'Morning, gentlemen,' zei mister Jeffries tot de Senegaleezen, die van een afstand stonden toe te zien. Aarzelend, wantrouwend knikten ze terug.

Een oppasser kwam waarschuwen, dat er iemand van de secretarie was, die naar signor McCann vroeg. 'Ask the fellow

what he wants,' droeg deze Rambaldo op. 'Wat? Op het gemeentehuis komen? Goed, dan gaan we samen: ze zeggen allemaal, dat m'n Italiaansch nog dunnetjes is, maar wat willen ze, als ik er toch pas den tweeden dag mee bezig ben.' Hij nam Rambaldo bij den arm, sprak met Saul plaats en uur voor het middageten af; toen ging het per taxi naar het gemeentehuis.

Mister Jeffries liet zich bij den secretaris breed op een stoel neervallen, in de rustige overtuiging, zich de dankbaarheid der stad verworven te hebben, en bood uit zijn gouden koker sigaretten aan met de woorden: 'Well, zeg het nou maar meteen, jullie zijn hier blij! Hell of a row was dat, vannacht! Eh?'

De secretaris verstond geen Engelsch. Zijn gelaat nam een zéér ernstige uitdrukking aan. Hij weigerde mister Jeffries' gul aangeboden sigaretten, wees daarbij zwijgend op een plakkaat aan den wand: 'Waar fascisten werken, wordt niet gerookt.' Hij verzocht den heeren plaats te nemen (mister Jeffries zat al), drukte op een tafelbel en gaf den bode een paar geparafeerde dossiers mee. Daarop wendde hij zich tot mister Jeffries en informeerde, of het gerucht waarheid bevatte, dat hij hier te Napels leeuwen had gekocht?

'Zestig stuk,' zei Mister Jeffries, nog voor Rambaldo de vraag voor hem had kunnen vertalen. Hij knikte en wachtte er op, dat men hem de benoeming tot eereburger van Napels zou voorlezen. Inplaats daarvan sprak de secretaris het dringend verzoek uit: of mister Jeffries dan misschien wel zoo vrindelijk zou willen zijn om er voor te zorgen, dat hij binnen drie maal vier-en-twintig uur met zijn zestig leeuwen het gebied der stad verlaten had. Dat de gemeente het terrein daarna niet meer te zijner beschikking kon stellen en haar maatregelen zou weten te treffen.

Rambaldo rezen bij dit belachelijke ultimatum de haren te berge. Mister Jeffries, die ditmaal niet verstaan had, behield vooralsnog zijn kalmte, verzocht Rambaldo hem te willen overbrengen wat meneer de burgemeester gezegd had.

'De burgemeester!' barstte Rambaldo in hoon uit, en mister Jeffries zette groote oogen op.

'*Niet* de burgemeester?! Secretary, eh? Than deal with my secretary, sir!' riep hij in gloeiende verontwaardiging uit, stond op en verliet met vasten tred de kamer, den tot zijn secretaris opgeklommen Rambaldo achterlatend.

Deze strekte slechts de handen boven het hoofd en schudde het heen en weer om er den gemeente-secretaris een voorloopig idée van te geven welk een onmenschelijke stommiteit hij daar uitgehaald had. ‘Daar zitten we nou!’ zei hij. De secretaris draaide onrustig op zijn stoel en dacht er over na of hij den bode misschien schellen zou en wat hij den man dan bevelen zou.

Vlak daarop, met een explosie, ontbrandde daar in de kamer een verbitterde woordenstrijd tusschen den jongen, succesrijken advocaat Rambaldo en den veelgeplaagden secretaris, die zijn te lang verkropte woede luchtte over de ingezonden stukken in de Corriere di Napoli. ‘Ik zal er nog méér ingezonden stukken in zetten!’ sloeg Rambaldo door, ziedend van drift en heiligen toorn. ‘Wat had hier de gemeente te bevelen?! Wat zijn dat voor maatregelen, die de gemeente denkt te treffen wanneer mister Jeffries ons met onze zestig leeuwen laat zitten?! Groot gelijk zal ik hem geven! Dachten jullie hier dan werkelijk, dat jullie met je praatjes een Amerikaan als mister Jeffries McCann konden overbluffen?! Wàt denken jullie hier eigenlijk?! Dat zou ik graag eens willen weten! Ja! ik zal het in de Corriere schrijven! Ja! Dat de stad het aan haar secretaris te danken heeft, wanneer ze nu voor de tweede maal met zestig leeuwen zit opgescheept! Aan haar eminenten en onvervangbaren secretaris! Vanavond nog komt dat in de krant!’

De secretaris deed vergeefsche moeite om zich daar tegenin verstaanbaar te maken. Hij was van zijn stoel overeind gesprongen, als een hongerige leeuw heen en weer geloopen en tenslotte om de schrijftafel heen naar Rambaldo gesneld, dien hij met beide handen bij de keel hield om hem tot een antwoord te dwingen op de steeds nerveuzer klinkende vraag: ‘Maar kàn hij dan nog terug?! Hij heeft toch zeker al *betaald*?!’ - - ‘Geen soldo heeft hij betaald!’ schreeuwde de laaghartige Rambaldo eindelijk toen de vraag tenslotte toch tot hem was doorgedrongen, en bevrijdde zijn keel. Waarop de secretaris doodsbleek werd en afgewend achter zijn stoel ging staan, onverstaanbaars voor zich uit prevelend, de hand tegen het voorhoofd gesteund. Buiten de deur luisterde de bode, zoodat met honderd procent zekerheid te voorspellen viel, dat zoometeen het gansche personeel weten zou welk een kapitalen bok de secretaris weer eens geschoten had, die zoo graag voor burgemeestertje speelde.

Toen Rambaldo met fier geheven hoofd als onbetwist overwinnaar het gemeentehuis verliet, respectvol begroet door den portier en een paar nieuwsgierig naar buiten geloopen klerken, had hij den rampzaligen secretaris eerst moeten beloven, zijn ingezonden stuk in de Corriere ongeschreven te laten en de zaak met mister McCann tot elken prijs te regelen. Rambaldo vond deze opdracht belangrijk genoeg om zich onverwijld naar het restaurant te begeven waar de Amerikaan den leeuwentemmer heenbesteld had; hij trof er de beiden ook aan; mister Jeffries wilde echter niet langer met de geschiedenis verveeld worden; de heele secretaris kon, wat hem betrof, naar den drommel loopen; hij was ook heelemaal niet in ernst boos geweest. Mister Jeffries had reeds enkele glazen verrukkelijken Capri- en Vesuviuswijn gedronken; hij was meer dan goed geluimd en beval Rambaldo om bij hem aan tafel te komen zitten, van een zeetong mee te proeven, die juist werd opgediend, en zijn grootsche plannen mee aan te hooren.

Om te beginnen moesten Saul en Rambaldo niet denken, dat het zijn bedoeling was om met de zestig leeuwen als kern in Amerika een nieuw circus op stapel te zetten. Een circus was uit den tijd; dat wilden de menschen niet meer. Als iemand wist wat de menschen wilden, dan was dat Jeffries McCann, die bokswedstrijden tusschen negers en blanken organiseerde, met dertigduizend toeschouwers. Terwijl het schip met de leeuwen en met hen allen nog in volle zee was, moesten de menschen daarginds bij het ontbijt al met vette letters in hun krant lezen: '*Zestig leeuwen komen naar Tennessee*.' Verder voorloopig niets - laten ze hun hersens eerst maar eens daarmee bezig houden en denken: zestig leeuwen?? Wat moeten hier zestig leeuwen?! Het land overvallen en heel Memphis uitmoorden? Nu, we vertrouwen op God en de autoriteiten. - Nog denzelfden avond een nieuwe zin in de kranten: '*Sixty lions leave Zambesi-Jungle for Tennessee*.' En vlak er onder: 'Slechts één enkele super-voorstelling.' Dan lachen de menschen en gaan hun plaatsen bespreken. En wij hoeven alleen maar te zorgen, dat ze hun thrill krijgen. Om te beginnen vertellen we natuurlijk niet, dat de leeuwen al tam zijn - erg genoeg als men het merkt! Saul, je vertoont het publiek hoe je met je twaalf trouwe blackies de leeuwen gevangen hebt! Dat maken we met netten! En de kooi

mogen de menschen ook niet zien! Als ze de kooi zien, is de thrill weg! Denk je de Sahara, met fel bovenlicht midden op de woestijn en op den horizon; die wordt dunnetjes geschilderd op *transparant gaas*, zoodat de stijlen van de kooi er niet meer donker tegen afsteken, als we maar zorgen, dat de kooi zelf net in de schaduwkring valt. Nooit gezien zooiets? Patent Jeffries. De menschen zitten te rillen, dat 't een genot is; zelfs de leeuwen kunnen niet meer gelooven, dat er een kooi staat. Dat ding, wat jullie daar op het veld hebben staan, deugt natuurlijk niet. Met zoo'n volière konden Barnum and Baily hun luidjes nog aankomen, maar daar kun je, zooals dat tegenwoordig gaat, geen dertigduizend menschen omheen zetten: ze zouden je kas bestormen, en je kassier werd gelyncht. We zullen onze onzichtbare kooi laten maken op de maat van een baseball-veld. Dat past dan altijd, want dat is een voorgeschreven maat. En geen provinciegat in Amerika, of het heeft z'n baseball-veld en z'n tribune, waarop de heele burgerij plaats vindt. Vandaag nog gaat er een kabeltelegrammetje naar den overkant, dat ze op tijd voor zoo'n kooi zorgen. - Hallo, zeg dien fellow eens, dat hij nog meer chickens brengt: aan boord waren ze te taai om te eten.'

Jeffries McCann was eenmaal aan het droomen geraakt, en zijn vruchtbare fantasie stroomde nog voort. Rambaldo kreeg er voor het eerst een vaag idee van hoe men in Amerika dollars maakt; hij luisterde gefascineerd, voor zoover hij het samenraapseltje van Hamburgsch en Amerikaansch jargon, waarvan mister Jeffries zich tegen Saul bediende, volgen kon.

'Luister, we maken nog een thrill! Leeuwen overvallen een karavaan. Eerst trekt de karavaan droefgeestig zingend voorbij. In de verte brullen al de leeuwen en de jakhalzen. Wat dacht jullie: kunnen we de jakhalzen zelf maken, of moeten we ze koopen? Van jou maken we ook een Bedoeïn, Saul. Damn, je hebt er wat van. Ik gaf niet veel, maar toch wel twee nieuwe dollarcenten als we den luidjes konden voorzetten, dat de leeuwen den laatsten kameel nog net bij de vodden kregen, zoo'n ouden kameel-opa, bedoel ik, die niet zoo vlug ter been meer is. En als dan later de jakhalzen aan de beenderen knaagden en uit de lucht streken gieren neer....! Dat beteekende een kassa van honderdduizend dollar; daar konden we wel weer een nieuwen kameel-opa voor koopen. Maar daar heb je bij ons de huismoeders-

associaties en de vergader-veel-en-laat-je-man-maar-sloven-vereenigingen en de weg-met-de-prijsstijging-en-de-vivisectie- bonden, en als je verstandig bent, hoe je daar vrede mee en daarom: good bye, honderdduizend dollar. Saul, laat je nog eens inschenken; als de zaken goed gaan, krijg je er ook je deel van; je kent Jeffries toch.'

Saul staarde voor zich heen. Aarzelend, met innerlijken onwil, trachtte hij zich in te leven in den nieuwen geest, die hem omwoei, den opgewekten kinderlijken geest van het nieuwe land van over de zee. Langzaam begon hij zich bewust te worden, dat zijn strijd, die daarstraks een oogenblik lang door een volledig succes bekroond scheen te zijn geworden, toch vergeefsch was geweest en dat zijn ondergang hem nu slechts in een anderen vorm wachtte. Voor den nonsens, dien Jeffries op het oog had, had men uit elke willekeurige magerie leeuwen bijeen kunnen koopen, ja, ze eventueel zóó uit Afrika kunnen laten komen. Op deze wijze echter had hij er voor een spotprijs ineens zestig tegelijk gekregen. Zestig bleken hem trouwens nog niet eens genoeg te zijn:

'Het eenige wat me nog niet bevalt, is het getal zestig.... het *doet* 't 'm nog niet; honderd zou beter zijn. Als ik er van Fox film nog eens veertig bij huurde? Ze zullen ze graag kwijt zijn, nou ze Koning Daniël met Ramon Navarro net gedraaid hebben. We binden die veertig dan een loodje aan den staart, voor het geval, dat jij ze later zelf niet meer kunt onderscheiden.' Hij lachte zelf om den goeden mop en sloeg Saul gul op den schouder. 'Well, old boss, dan word jij nog chef over honderd, is dat genoeg, ja?'

Saul knikte afwezig en goedmoedig, begon er niet aan, den steeds van bergen dollars droomenden en gouden plannen smeedenden Jeffries duidelijk te maken welk een opgave het zijn zou om veertig andere leeuwen vreedzaam bij de zijne in te lijven, aangenomen, dat het bij zulk een aantal onmogelijk bleek. Voor het eerst sedert hij met zijn mannen en zijn dieren voor de naaste toekomst verzorgd scheen, merkte hij, dat de laatste, vreeselijke weken zijn zenuwen niet onaangetast hadden gelaten. Dat ze zijn hart verouderd hadden. Hij zag met heldere oogen, dat dit gansche naar-Amerika-gaan slechts een gok was. Lukte het.... nou ja, dan was alles goed. Dan liet Jeffries hem binnen enkele weken waarschijnlijk geld genoeg verdienen om het hem mogelijk te maken, na het einde der tournée de dieren van hem

over te nemen. Dan zouden de zestig leeuwen dus eindelijk zelfs *zijn* zestig leeuwen zijn, en als van 't voorjaar de toestand in Europa weer wat verbeterde, kon hij misschien.... ach, maar dat was nog een verre droom. Viel de teerling echter verkeerd, dan stond hij reddeloos verloren in een onmetelijk land, waar hij voor de kunst der verfijnde dressuur, die zijn leerschool en zijn triumf geworden was, geen begrip verwachten mocht. Dan zou het een nog droever moreele ondergang worden dan hier in dit oude, verarmde Europa.

Wat kon Saul echter beginnen? Weken aaneen had hij gestreden. Moest hij zich nu weer tegen zijn redder te weer stellen, die het goed met hem meende?

En trouwens: waarom over Amerika te spreken! Ook hier in Europa had ze immers afgedaan, de oude dressuur. Ook hier begon het publiek hem te ontglippen, al wilde hij zich dat niet graag bekennen. Ook hier haakten de menschen naar goedkoope, ruwere sensaties; het te vaak overblufte publiek in de groote steden zocht achter alles den truc en zag een groep van zestig tezamen werkende leeuwen nog maar nauwelijks voor iets bizonders aan. Waar waren ze, de fijnproevers van vroeger? Stierven ze uit? Hadden ze geen geld meer voor een entrée?

Jeffries hield Saul's woordloozen knik misschien voor een aarzeling. ‘Well, what's the odds! Zestig of honderd.... dat moet jou toch om het even zijn!’ zei hij gul. ‘En dan de leeuwen van de cinema! Die vreten uit een ruif; ze weten al niet beter meer. Zes dagen hooi en 's Zondags een vegetarischen biefstuk; daar durf zelfs ik bij in de kooi, al heb ik geen kwartslamp in m'n hand. Damn Saul, straks doe ik nog mee; hijsch mij dan ook maar op een kameel. Ik heb er al eens op gereden, om de pyramiden heen!’

Hij wendde zich tot Rambaldo. ‘Nou, en wat wou die vent nou van me, die niet de burgemeester was? In drie dagen moet ik hier weg wezen? Ik wil niets liever, zeg 'm dat maar. Ik heb daarstraks al naar een paar scheepvaartmaatschappijen en cargadoors laten bellen, maar ze willen hier allemaal geen geld verdienen. Als het kisten met raapstelen waren, graag, maar tegen leeuwen hebben ze wat.... Hier, dat heb ik de lucht ingezonden.’ Hij diepte een verfrommeld papier uit zijn zak op; het was de doorslag van een radio-oproep aan de zich in de buurt bevindende

vrachtschepen. Welke trans-oceaner van 2000 tonnen minimaal, die vóór Zaterdag nog Napels aandoet, is bereid zestig kisten levende waar voor The South-States te laden?'

Rambaldo staarde op het radio-telegram: zooveel Amerikaansche voortvarendheid bracht hem in stomme verrukking, en hij verzocht het afschrift te mogen houden om het aan de redactie van den Corriere di Napoli voor te leggen, die het stellig gaarne zou publiceeren. 'Sure', zei mister Jeffries ongeinteresseerd, zijn aandacht op een zwaargebouwd heerschap vestigend, dat wat onzeker hun tafel naderde en niemand anders dan Ferrazzo bleek te zijn. De Sardijn begroette hen, boog zich daarop schor fluisterend tot Rambaldo over zonder zich door de ijzig koele ontvangst te laten afschrikken, die hij van dezen genoot.

'Wat wil die fellow?' informeerde mister Jeffries.

'Hij zegt, dat hij vanmorgen het vleesch voor de leeuwen heeft gestuurd,' antwoordde Rambaldo beschaamd en woedend.

'Well, die weet tenminste wat business is. Geef hem de leverantie als hij zijn prijs behoorlijk maakt. Voor den overtocht zal er ook nog een boel noodig zijn. Levend vee en ook vleesch, als ze aan boord een koelkamer hebben.'

Rambaldo aarzelde, Ferrazzo trachtte hem met een blik duidelijk te maken, dat hij er geen nadeel bij zou hebben wanneer hij hem deze leverantie toeschoof. Toen dacht Rambaldo, dat hij zich op den kerel wreken kon door hem een ongezouten provisie af te dwingen; hij vond het ook niet onprettig, hem zijn macht te kunnen laten voelen.

'Kom straks bij me op m'n kantoor,' blafte hij den Sardijn af, en deze ging heen, zijn vernedering verbergend onder uiterlijk krachtvertoon: breed maaiden zijn in colbert gestoken slagersarmen tusschen de voornaam gedekte tafeltjes van het restaurant door.

Saul had gezwegen. Het stond aan Jeffries om zelf zijn leveranciers uit te zoeken. Dat ging Saul thans niet meer aan. Saul trad terug achter zijn nieuwen chef en werd weer wat hij geweest was: een leeuwentemmer.

Achter uit het groote restaurant kwam de maître d'hotel informeeren, of mister McCann aan deze tafel zat. Hij bracht een radio-telegram. Twee uur geleden was de oproep den aether inge-

zonden; hier was reeds het antwoord. Het kwam van het stoomschip Herakles en luidde:

'Verwacht ons morgenavond. Wij accepteeren offerte mits tegen vaste tarieven onzer maatschappij.'

Mister Jeffries liet informeeren en vernam, dat de Herakles een kloek Grieksch vrachtschip van vierduizend ton was.

XXI

Dezen en den volgenden dag stelde Rambaldo zijn steeds kostbaarder wordenden tijd voor het laatst in dienst der leeuwenaffaire. Hij onderhandelde met Ferrazzo en met Benozzi, die ook geen Engelsch sprak en toch graag weer zaagsel en stroo voor de leeuwen wilde leveren. Rambaldo kneep er de laatste lire uit en vorderde daarna koel zijn hooge provisie, die de mannen hem, hoewel niet met enthousiasme, ook inderdaad uitbetaalden; ze zagen er den prijs voor den vrede in en hoopten in de toekomst op protectie te mogen rekenen.

Hij zorgde ervoor, dat van den edelmoed en den zakenflair van mister Jeffries McCann een uitvoerig verslag in den Corriere verscheen, en hij liet het gerucht verbreiden, dat de gemeentesecretaris alles op haren en snaren had gezet om den Amerikaan voor zijn grooten dienst in een of anderen vorm stedelijke erkenning te doen toekomen; dat deze lofwaardige pogingen echter op onoverkomelijke formeele moeilijkheden waren afgestuit, waarvoor de secretaris tenslotte met leedwezen het hoofd had gebogen.

Na dit bericht regende het schriftelijke en telefonische raadgevingen op de secretaris; gansch Napels wilde, dat den Amerikaan Napelsche dankbaarheid getoond zou worden; de klerken en het gansche personeel der secretarie vonden in dezen dag eindelijk vergelding; de secretaris wond zich zoo op, dat hij tenslotte naar huis moest om zijn zenuwen weer te laten bedaren.

Rambaldo ontving bezoek van een kleinen Napelschen havenbioscoop-bezitter, die zich bij hem beklaagde over den vroegeren directeur van het circus Sturm: deze zou hem hebben wijsgemaakt, dat hij hem zijn theater zou afkoopen, zoodra hij maar geld had. Wekenlang had de Duitscher hem zoo aan het lijntje

gehouden.... om hem, toen het geld er dan eindelijk was, eenvoudig te laten zitten, blijkbaar omdat hij toen, na alles wat er gebeurd was, toch ineens weer lust gekregen had om nog weer eens een nieuw circus te beginnen! - De man was buitengewoon ontstemd, fantaseerde over andere aanbiedingen, die hij zoogenaamd had afgeslagen om Signor Sturm den voorrang te gunnen.... thans wilde hij een klacht indienen wanneer men hem niet op staanden voet schadevergoeding toekende. Rambaldo trachtte hem duidelijk te maken, dat hij het hierover met Signor Sturm zelf moest zien eens te worden, of, indien hij langs juridischen weg zijn recht wilde zoeken, zich tot een anderen advokaat moest wenden, daar hij, Rambaldo Fittipaldi, met Signor direttore Sturm op vriendschappelijken voet verkeerde. De man jammerde, dat de bedrieger al naar Duitschland was afgereisd en dat hij (de bedrogen achtergeblevene) in Signor avvocato thans zijn laatste redding zag, juist omdat Signor avvocato met Signor Sturm misschien nog in verbinding stond. Rambaldo interesseerde aan de gansche zaak slechts het verrassende besluit van den ongelukkigen vroegeren directeur: nu toch weer de zware verantwoording en de vele beslommeringen van zijn oorspronkelijk beroep op zich te nemen. Was het bloed sterker dan al het andere? - Den kleinen Napelschen bioscoopman verzocht hij, hem thans met rust te laten.

Nog denzelfden middag ontving hij een niet minder opgewonden madame Sylvia, die van een veertiendaagsch uitstapje naar Sicilië was teruggekeerd en dringend met mister Jeffries McCann wilde spreken. In haar agitatie dacht zij op dit oogenblik in het geheel niet meer aan wat er tusschen haar en den jongeman daar voor haar gebeurd was op dien eenen avond, en Rambaldo was wel de laatste, die er haar aan herinneren zou. Hij gaf haar het hotel Excelsior op, en toen ze weg was, zuchtte hij van verlichting. Hij voelde zich thans eindelijk schoongewasschen voor Grazia staan, nu zoo duidelijk bleek, dat er tusschen hem en madame Sylvia nooit iets geweest was. Al dien tijd had hij zich niet meer bij Grazia durven vertoonen; nu greep hij terstond naar de telefoon en vroeg haar te spreken. Hij excuseerde zich duizendmaal: hij was zoo waanzinnig door zijn zaken in beslag genomen geweest.

De toon van Grazia's stem, daar aan de andere zijde der tele-

foonlijn, greep hem diep aan: zij had hem gemist! Zij zei, gedacht te hebben, dat hij misschien toch nog wel weer eens van zich zou laten hooren. Hij sprak haar daarop over den verkoop der leeuwen: dat hem die nu eindelijk gelukt was en dat de dieren waarschijnlijk reeds overmorgen scheep gingen naar Amerika. Misschien interesseerde het haar om van de inscheping en het vertrek getuige te zijn? In dat geval zou hij zich veroorloven om haar met haar mama in een taxi te komen afhalen en naar de haven te begeleiden. - O ja, dolletjes! Grazia zou het aan haar mama voorstellen. Mama zou het ook vast dol vinden. Vroeger gaf mama minder om zulke dingen, maar sinds ze signor Rambaldo had leeren kennen, vond ze zooiets interessant. Of hij de leeuwen 's nachts ook gehoord had? Grazia had ze gehoord en telkens aan signor Rambaldo gedacht....

Als een gelukkig man hing hij de telefoonbuis weer op, nu volledig bevrijd van den druk, die weken lang op hem gelegen had en dien hij slechts aan de misère met Saul en zijn leeuwen geweten had.

Den volgenden avond wachtte hij met Saul en Jeffries de Grieksche boot op, die reeds in 't zicht was. Zij tutoyeerden elkaar sinds een half uur. Zij waren goede, oude vrienden geworden; Jeffries had het ijs tusschen hen gebroken. Rambaldo voelde zich door deze vriendschap oneindig gevleid; hij wist nauwelijks hoe hij zijn vereering deelen moest tusschen deze twee sterke mannen, beiden kinderlijk eenvoudig in hun denken en handelen, beiden met een verpletterenden wil en daadkracht begiftigd. In Jeffries bewonderde hij Amerika, het jonge land van de milioennairs en de onbegrensde mogelijkheden. In Saul vond hij den stillen noordelijken held van het oerwoud. Amerika en het oerwoud, twee polen waarheen de nog zoo jonge en avontuurlijk gezinde Rambaldo met gelijke, haast magische kracht heengetrokken werd, terwijl het toch zijn bestemming was om in Napels een gerespecteerd burger te worden, een door duizend kleine beslommeringen vastgehouden jurist, wiens eerste deugd geen heroïsme, maar een pijnlijke nauwgezetheid behoorde te zijn en wiens onbloedige veldslagen voor de balie, hoe succesvol ook, nooit het allerdiepste in hem zouden kunnen bevredigen.

Nu, als hij Grazia maar had. Grazia zou hem Amerika en oerwoud tegelijk zijn.

Madame Sylvia kwam er ook nog bij, in gezelschap van kapitein Olavson, den treurigen Zweed. Jeffries zag slechts de temster, die zijn begeerigen, verliefden blik koket meesmuilend beantwoordde. Het was besloten, dat madame Sylvia ook mee naar Tennessee zou gaan; Jeffries had zijn fantasie ook voor haar reeds in werking gesteld: zij zou in een droomerig stuk optreden als Panterkoningin; zij zou heerscheres over het oerwoud zijn en een tooverdrank voor haar panters bereiden; er moest een verdoovend middel in zijn, zoodat de panters zich te slapen legden nadat zij gedronken hadden, en zij zou zelf ook gaan slapen, met het hoofd op haar lievelingsdier. Regie: Jeffries McCann.

'M'n lievelingsdier, dat ben jij,' had ze hem gisteren gezegd, toen hij zijn plannen voor haar ontvouwde, en haar sphynx-blik had de rest gedaan om Jeffries hopeloos van den kook te brengen - hij was thans een verloren man.

De Grieksche boot meerde eindelijk aan de kaai, en na de douane, de politie en den dokter kon Jeffries zich met zijn gevolg aan boord begeven. De kapitein ontving het gezelschap met gematigd enthousiasme: hij had juist een mededeeling gekregen, welke hem nog zwaar op de maag drukte. Hij had den loods het radio-telegram laten kijken, omdat hij nieuwsgierig geweest was, wat voor levende waar er toch wel in die zestig kisten kon zitten. De loods had daarop gezegd, dat het volgens hem slechts de zestig uitgehongerde leeuwen van den Duitschen temmer Saul konden zijn.

'En wat had jij gedacht, captain?' vroeg Jeffries. 'Zestig kisten Livornokippen? Dat we daarvoor een radio-telegram rondstuurden? Hier, kijk dezen man aan. Die gaat mee en zal er voor zorgen, dat jij rustig slapen kunt. Overigens zul je blij zijn, dat je nog geen deklading hebt, want je krijgt een regiment paarden en ezels mee - nou zie je meteen, dat de leeuwen niet langer zullen behoeven te hongeren. Kameelen hebben we ook nog bij ons: dertien stuks. Verder een dozijn niggers, een half dozijn panters, onder toezicht van deze dame....'

De Griek greep zich in de haren. 'We worden het wel eens,' suste Jeffries hem en presenteerde sigaretten uit zijn gouden koker. 'Betalen zullen we je goed; je reeders vallen je nog om den hals als je weer thuis komt. Maar daarvoor moet je madame ook zoolang je kajuit afstaan. Onmogelijk? Je weet niet waar je dan

zelf slapen moet? Je vergeet, dat er op elke brug nog een loodsbed is. Als je nou zoo begint.... hier, voor mister Saul moet je ook nog een bed vinden; een van je stuurlui wil wel zoolang plaats maken. Over mij hoef je niet bezorgd te zijn: ik slaap wel op een bank in de kajuit, als madame er geen bezwaar tegen heeft! En de zeven oppassers voor de leeuwen en de panters breng je op een schip als het jouwe gemakkelijk onder. Een mooie, een goeie schuit.... ik heb het al gezien. Het wordt een best zaakje voor je, ouwe jongen, en je zult niet zoo dom zijn, het af te slaan, Vooruit, laat je condities maar eens hooren en zet ons een Griekschen wijn voor. Van dien bitteren, die je na een uur nog proeft....'

De kapitein zuchtte, zond den kajuitjongen om een flesch wijn en dacht intusschen over een bedrag na waarmee hij zich voor dezen overval wreken kon. Hij noemde het en voelde zich daarna nog dieper onbevredigd, omdat de Amerikaan er zonder blikken of blozen op inging.

'Dat is natuurlijk alleen maar voor den overtocht,' zei de Griek.

'Natuurlijk, nou komt de kost er nog bij,' gaf Jeffries grif toe. 'Dat wil zeggen: de niggers zorgen voor zichzelf.'

Toen ook deze aangelegenheid in 't reine was gebracht, stelde Jeffries voor om nog ergens gezamenlijk te gaan eten; hij wilde met alle geweld, dat de kapitein hem de eer zou aandoen om als zijn gast mee te gaan, en de Griek zwichtte: Jeffries had hem voor zich gewonnen zooals hij ieder voor zich won met wien hij in aanraking kwam; zooals hij in Amerika gansche steden voor zich zou weten te winnen wanneer hij er verscheen, met zijn zestig leeuwen uit Zambesië.

De kapitein herinnerde zich nog de een of andere haventrattoria, waar hij eenmaal heerlijk gegeten had; de naam ervan wilde hem echter niet meer te binnen schieten, en hij kon ook niet meer zeggen, of het links of rechts geweest was. De stuurman zou het echter nog wel weten te vinden: die onthield elk lokaal. Waarop Jeffries den stuurman erbij uitnoodigde. In optocht ging het nu over de glibberige keien van Napels' duistere haven. Kapitein Olavson ging ook maar mee, hoewel hij niet speciaal uitgenoodigd was en geen soldo op zak had; hij hield zich in Jeffries buurt op, vaag hopende, dat deze op de een of andere wijze toch nog een emplooi voor hem zou ontdekken en hem mee-

nemen; hij had al een paar maal gevraagd wie er nu eigenlijk de zorg voor de kameelen had; of die geheel aan de Senegaleezen waren toevertrouwd....?

De stuurman vond zonder aarzeling het bedoelde restaurant terug; het lag ergens in een zijstraatje verscholen en zag er vertrouwenwekkend smerig uit; Jeffries rook dadelijk, dat hier goed gekookt werd, en stapte vooraan. Hij was in een overmoedige bui geraakt, doordat de overtocht nu ook geregeld was, en verklaarde aan madame Sylvia, dat hij zich juist in de goede stemming voelde om een robbertje te vechten, en dat ze verbaasd zou zijn over zijn straight uppercuts en over zijn dubbelen nelson-greep. Hij zei haar ook, dat zij niet ongerust hoefde te zijn, want dat ze zich immers in het allerbeste gezelschap bevond: de stuurman zag er ook wel uit, of hij zijn mannetje aan kon. Madame Sylvia zei, dat het haar heelemaal weinig schelen kon zoolang er maar niet met glazen gegooid werd, en Jeffries verzekerde galant, dat hij den eersten, die een glas in de hand nam, zijn stoel naar het hoofd zou smijten. Een blik in het lokaal stelde hem echter teleur; het publiek daarbinnen was ordentelijk als overal elders en geheel nuchter. ‘Dat is bij ons in Buffalo anders!’ verzuchtte Jeffries, volkomen terneergeslagen.

Ze aten kreeft en zeetong en frutta di mare en calamaio fritto en dronken er de eene fiaschetta wijn na de andere bij leeg, en Jeffries raakte weer aan het droomen en spon den anderen zijn nieuwste plannen voor. De Grieksche kapitein en de stuurman waren er al spoedig evenzeer door geboeid; ook zij werden gevangen in het avontuur met de zestig leeuwen; zij voelden er zich zelf reeds eenigszins bij behooren en bogen zich over het groezelige tafelkleed vol wijnvlekken, om zich niets te laten ontgaan.

Jeffries dus wilde de leeuwen er op africhten, dat ze van het eene einde van het baseball-veld, in gestrekten draf en over allerlei hindernissen heen, naar het andere einde liepen; dat leek hem gemakkelijk te bewerkstelligen door ze in hun hok aan het andere einde een brok vleesch te laten vinden. Als ze den dag van de opvoering dan geen eten kregen, zouden ze 's avonds wel loopen! Eerst zou dan met droef woestijngezang de karavaan voorbijtrekken, een bruid meevoerend (‘Hoor je, Syllie? een bruid, zeg ik; dat zul jij zijn!’); de kameelen zouden genummerd moeten worden, zoodat de menschen zagen, dat het er dertien waren....

bad luck! En dan, zoodra de kameelen weer veilig de arena uit waren, de leeuwen in kleine groepen er achteraan, telkens drie, vier leeuwen, met den neus over den grond, al op zoek naar het stuk vleesch, dat ze aan het andere eind zouden vinden, maar daar mocht het publiek natuurlijk niets van zien of vernemen!

De zeelui doorzagen den truc, en de kapitein stelde nog een verbetering voor: hij wilde den leeuwen den eersten keer nog maar een klein stuk vleesch geven om ze dan nog eens opnieuw te laten loopen; zoo zouden de menschen den indruk krijgen, dat er honderde, duizende leeuwen waren; een dergelijke truc had hij in Brisbane eens in de opera gezien met een pelgrimskoor.

'Dan zouden de hokken dus vlug buiten de tribune om moeten worden gereden,' zei Olavson. 'Daar zul je heel wat lui voor noodig hebben.' - 'Niggers,' zei Jeffries luchthartig. 'Ik weet trouwens nog wat beters: we maken een loopgang en dekken die met zwart doek dicht, dan kan geen sterveling zien, of de leeuwen weer naar den start terughollen. Als me dat lukte, kon ik me de leeuwen van Fox-film besparen!'

Jeffries had nog een goed idée om de menschen te overbluffen. Kort na het bericht in de kranten van '*Zestig leeuwen komen naar Tennessee*' wou hij een klein leeuwtje in een taxi meenemen, op het grootste plein van Memphis loslaten en meteen wegrijden. Wie den leeuw vond, had hem. De kranten echter zouden schrijven: 'Men is in de straten van Memphis zijn leven reeds niet meer zeker!'

In de kranten zou overigens ook een intervieuw met Jeffries uit Buffalo staan, en in dat intervieuw zou men te lezen krijgen, dat Europa zoo knock-out was, dat het geen zestig leeuwen meer in leven kon houden en dat er al toevallig een vlot Amerikaansch manager, Jeffries uit Buffalo, voorbij moest komen, die er het oude continent van verloste tegen een prijsje waarvoor men in God's Own Country nog geen zes leeuwen koopen kon. Er moest komen in te staan, dat Saul, de beroemde Duitsche jager, die onnadenkend met zestig leeuwen uit Zambesi-jungle naar Europa was gekomen, juist op het punt stond, zijn twaalf wilde negers en tenslotte zichzelf als voedsel voor de leeuwen te werpen, toen Jeffries uit Buffalo hem en zijn blackies voor zulk een vreeselijk lot behoedde.... Jeffries lachte breed en vergenoegd. 'Zeg jij eindelijk ook eens wat, Syllie! Geef ons eens een goed idee! Geef

eens een hint hoe we het daar met de vrouwenbonden op een accoordje kunnen gooien om toch nog een kas van honderdduizend dollar te maken....!'

Madame Sylvia had op het oogenblik heelemaal geen ideeën. Dat kwam ook, omdat ze juist haar Sphynxenblik op den jongen, knappen stuurman beproefde, die er zich niet door verschrikken liet en haar vroeg, wat een dame als zij eigenlijk met wilde beesten te maken had?

Jeffries lichtte hem op ietwat luidruchtigen toon in, gaf hem een indruk van het grootsche tafereel, getiteld: 'De panterkoningin'. De kapitein vroeg, of er heusch geen gevaar bij was. Waarop Jeffries hem van den tooverdrank met opium er in vertelde. Overigens dacht hij haar een hofhouding van twaalf sterke, naakte wilden te geven, die haar op haar troon koelte moesten toewuiven; in den steel der struisveeren waaiers echter zouden zich zware karwatsen uit krokodillenleer bevinden.

De beide zeelui trachtten zich het beeld voor oogen te halen; eindelijk vroeg de stuurman, of men dat in Amerika wel graag zag: naakte zwarten met een naakte blanke vrouw?

Jeffries werd rood en verzocht den stuurman driftig, hem eens te vertellen waarom hij dan wel dacht, dat de panterkoningin ook naakt zou zijn? 'Omdat je zelf eerst van naakte wilden sprak,' sprong de kapitein in de bres. De stuurman keek heelemaal niet op, zei zacht, de oogen in madame Sylvia's Sphynxenblik verzonken: 'Dat had ik me maar zoo voorgesteld....'

Jeffries ergerde zich onuitsprekelijk over dit vlegelachtige antwoord, maar hij hield zich nog in toom en deed of hij niets merkte. Later op den avond daalde een diepe treurigheid over hem; hij werd afwezig en begon er Olavson plotseling verwijten over te maken, dat hij zijn zeeleeuwen verkocht had, inplaats van op hem, op Jeffries uit Buffalo, te wachten.

'Je hadt mij en mijn dieren toch heelemaal niet kunnen gebruiken,' zei Olavson, verdroten en pijnlijk getroffen. - 'Waarom niet? Ik had er wel wat op gevonden!' sloeg Jeffries door. De Zweed werd driftig. 'Voor den donder, neem me dan toch ook zoo, zonder m'n zeeleeuwen!' - 'Natuurlijk neem ik je; je gaat mee; ik vind nog wel een job voor je.' Olavson staarde hem aan, rukte hem bij den arm. 'Jeffries! God zal het je loonen! Sturm is naar Duitschland afgereisd en heeft me hier zoo maar

laten zitten, terwijl hij toch wist....' Plotseling begon de Zweed als een kind te huilen; allen klopten hem troostend op den schouder en vulden zijn glas weer.

De weekheid van den ongelukkigen Zweed had op Jeffries een omgekeerde, stimuleerende uitwerking. Hij vroeg den stuurman, of deze langzamerhand nog geen lust had om maar eens op te stappen, omdat het toch al laat was. De stuurman had er nog niet den minsten lust in, maar iets in Jeffries' toon liet hem van gevoelen veranderen. 'Ja, als we allemaal gaan....?' zei hij vreugdeloos. Madame Sylvia sloeg haar Spynxblik neer, toen ze hem zoo laf zag.

Zoo stapten ze dan gemeenzaam op. Jeffries, met breed gebaar, betaalde wat er te betalen viel. Buiten, in de koele nachtlucht, pakte hij zijn 'Syllie' in de bescherming der duisternis zoo stevig bij den pols, dat zij een zachten, verschrikten kreet niet onderdrukken kon. En zei haar rustig: 'Laat hem nou voor vanavond in vrede, alsjeblieft. Ik ben je blijkbaar heelemaal niets meer? Aan boord kun je nog genoeg met hem flirten....'

XXII

Zoo werden dan den volgenden morgen nieuwe paarden voor de wagens met leeuwenhokken gespannen (zij mochten meteen de reis meemaken, al zouden ze de kusten der nieuwe wereld wel niet meer aanschouwen); na een half uur was het terrein achter den Albergo dei poveri geheel verlaten; leeg lag het daar als was het nooit door honderd hongerende dieren en menschen bevolkt geweest. Achter de kameelen en de Senegaleezen aan, reden de karren door de straten naar de haven, en het Napolitaansche volk deed ze uitgeleide tot aan het ijzeren schuifhek, waar een fascistische soldaat den toegang versperde.

Invloedrijker Napelsche ingezetenen hadden zich door protectie dien morgen toegang tot de kaden weten te verschaffen; de Grieksche kapitein stelde vast, dat de Herakles nog nooit zooveel belangstelling genoten had.

In een taxi kwam ook Rambaldo met zijn beide dames aangereden; ze zagen nog juist de kameelen door de lucht zweven,

met de lange pooten wadend in het niets en den anders steeds zoo hautain geheven hals wanstaltig en angstig omlaaggestrekt, naar den veiligen beganen grond, daar in de diepte.

Onderweg in de taxi had Rambaldo een buitengemeen ernstig gesprek met mama Guerra gevoerd. Het was vanzelf zoo gekomen: zij had hem een compliment over zijn snel groeienden naam gemaakt en over het vele goede, dat men over hem hoorde; hij had daarop gezegd, dat hij een ander kantoor, meer in de stad, bijvoorbeeld in de breede via Depretis wilde zoeken.... een stand, die met zijn inderdaad toenemend succes (wat baatte het al, dit te ontkennen?) meer overeenkwam. Hij voelde zich bij dit onderhoud vreemd-gedragen; hij voelde zich veilig en warm onder de eerste onuitgesproken moederlijke protectie van de vrouw van den grooten rechter Guerra. Grazia had peinzend en met geforceerd ernstigen blik toegehoord, daar zij intuïtief begreep, dat zij op dit oogenblik zoo en niet anders kijken moest; zij had daarbij Gi-Gi (die toch ook bij het afscheid moest zijn!) zachtjes in den hals gekriebeld en hem weer op haar schoot getrokken wanneer de rakker door het open portiervenster naar buiten wilde. Maar toen ze bij de haven kwamen en die kameelen daar door de lucht zagen vliegen, kon zij een gilletje van opwinding niet meer terughouden, en ineens vond Rambaldo toen ook, dat er thans lang genoeg ernstig gesproken was.

Hij zeide den taxi-chauffeur te stoppen, wilde zijn dames met alle geweld aan boord brengen om hen aan Saul en Jeffries en den Griekschen kapitein voor te stellen; mama Guerra echter zei, dat ze nog nooit op een schip geweest was en er ook liever niet onnoodig opkwam; zij wou eigenlijk het liefst maar in de taxi wachten omdat ze zoo ook alles goed kon zien, maar hij mocht Grazia wel bij de leeuwen brengen, mits hij ervoor zorgde, dat zij er niet te dicht bij kwam. Aan boord zag zij Grazia liever niet, daar dit voor een jong meisje misschien niet oirbaar was: zoo alleen onder mannen....

Zoo mocht Rambaldo dan, overgelukkig, zijn Grazia behulpzaam zijn bij het over de glibberige keien balanceeren, die niet voor hooge hakjes geschapen waren. Hij zorgde er met pijnlijke nauwgezetheid voor, dat mama Guerra, die met Gi-Gi op schoot naar hen bleef uitzien, haar dochter iedere seconde in het oog kon houden, opdat er voor praatjes geen reden ontstond.

Vanuit de verte wenkte hij Saul en Jeffries toe; zij zagen hem en groetten terug. Het was Rambaldo werkelijk vreemd te moede, vandaag. Greep het afscheid van zijn nieuwe vrienden hem zoo diep aan? Of werd hij zich in dit laatste uur misschien nog eens duidelijker dan tevoren bewust, dat hij aan de groote circustragedie, waarvan zoo meteen de laatste sporen van Napels' bodem zouden zijn weggewischt, zijn gansche opkomst en zijn onmetelijk geluk te danken had?

Hij stond met Grazia voor de leeuwenhokken; de dieren brulden, verontrust door zooveel geloop en al het ongewone om hen heen, nadat men daar op het veld achter den Albergo dei poveri zoo lang niet naar hen omgekeken had.

'Dat daar is Mustapha!' zei Rambaldo zonder aarzelen. 'Die is de aanvoerder van de zestig. Hij is nog altijd niet heelemaal beter van de long-aandoening, die hij hier in die eene koude week heeft opgeloopen. Maar de zeelucht zal hem goed doen. En anders de warmte daarginds in Tennessee. Als het voorjaar komt, gaat Jeffries er noordelijker mee, naar Buffalo en Chicago en New York.'

Aldus sprak Rambaldo en kon niet nalaten, een blik over de menigte nieuwsgierigen te laten gaan. In de oogen van gansch Napels was dit gelukkige afreizen tenslotte *zijn* werk - besefte Grazia dat wel? Van terzijde keek hij naar haar argelooze, gave kindergezicht. Zij wijdde juist haar volle aandacht aan Mustapha omdat hij haar immers op het dier opmerkzaam had gemaakt.

Toen opeens.... hij wist zelf niet of hij het dolzinnig waagstuk ondernam om Grazia van zijn vertrouwdheid met leeuwen te overtuigen.... of dat hij in een dieper gevoel voor het prachtige, koninklijke dier en voor het stuk Afrikaansche wildernis, dat het vertegenwoordigde, de onweerstaanbare behoefte aan zulk een intimer afscheid gevoelde.... of dat het misschien slechts was omdat hij vooraan tusschen het publiek een paar vroegere vrienden had waargenomen, die zich in gezelschap van Mariuccia bevonden en hem spottend gadesloegen: hem, die van een armen, vrijen paglietta een deftige bourgeois ging worden.... Rambaldo stak zijn hand onverwachts zonder beven door de tralies en begon den leeuw te streelen, zooals hij het Saul zoo vaak had zien doen terwijl *hij* er met jaloersche oogen naar keek

Mustapha lag met afgewenden kop en keek bij de aanraking niet dadelijk om - alsof het echter toen pas tot zijn bewustzijn doordrong, dat dit niet de forsch-kozende hand van zijn meester was, wendde hij ineens heftig den grooten, zwaren kop op en sprong met een vreeselijken grauw overeind. Rambaldo kon nog juist bijtijds zijn hand terugtrekken; de leeuw deed er een woedenden uitval naar - alsof hij in deze hand eindelijk de slappe hand van de gansche beschaafde Europeesche menschheid tusschen zijn tanden kon krijgen.

Rambaldo was zeer bleek geworden. Hij glimlachte wat wezenloos naar de omstanders, die op het onverwachte woedende gebrul zijn kant uitkeken.

Een vreemde, alles overheerschende geluksaandoening, waarvoor het de moeite waard zou zijn geweest, zich een hand af te laten scheuren, doorstroomde zijn gansche wezen.

Op hetzelfde oogenblik, dat hij zijn hand aan den leeuw onttrok, had Grazia ze gegrepen en beschermend tegen haar kleine borst gedrukt, met een klein, krachteloos stemmetje uitroepend: 'Ma *lasci*....! *Laat* dat toch!'

Die kreet zou hem zijn leven lang bij blijven - dat wist hij zeker.

Van nu aan zag hij alles nog slechts in een nevel. Hij zag hoe Mustapha zich verschrikt en met moeite schrap zette, daar zijn gansche hok met hem door de lucht begon te zweven.

Hij hoorde het signaal van de boot; het dreunde verdoovend door zijn hoofd.

Hij drukte handen van mannen, die met de leeuwen mee wegvoeren naar de groote, nieuwe wereld over de zee, die Rambaldo wel nooit zien zou. Jeffries, Olavson, Saul.... hij kreeg den eersten en laatsten handdruk van Saul en voelde zijn ring in het vleesch knellen, maar de pijn wekte hem niet uit zijn diepe verdooving.

De trossen werden losgegooid; de schroef wierp groenig schuimende wervelkolken op. Boven het gebrul der leeuwen en de angstige klacht van het slachtvee uit joelde het enthousiasme der Napolitanen; tot achter het ijzeren hek van de loods schreeuwden ze, bij duizenden. Ze hadden de leeuwen weken aaneen laten hongeren, na ze drie dagen lang met gaven verwend te hebben; ze hadden ze's nachts in hun bed verwenscht en er naar gehunkerd

om eindelijk van die plaag verlost te zijn.... nu bij het afscheid echter sloten ze de dieren weer in het hart, en in hun kelen steeg iets als een onverwachte ontroering omhoog, een mededoogen met het onzekere lot, dat de zestig daar aan den overkant van den oceaan weer tegemoet gingen.

'Evviva i leoni!!! Evviva Saul!!! Evviva Jeffries!!!' brulden ze, toen het schip reeds tusschen de pieren doorvoer. Ze zwaaiden tenslotte nog slechts met hoeden en zakdoeken: hun kelen waren al heesch.

Maar toen de taxi met Rambaldo en zijn beide dames door het hek naar buiten reed, schreeuwde de menigte, die hem herkende, eensklaps met hernieuwde geestdrift:

'Evviva Rambaldo Fittipaldi!!! Evviva il nostro paglietta!!!'

Toen stroomden groote tranen over Rambaldo's wangen; door een dichten nevel staarde hij in de mooie groote kinderoogen van Grazia. Zij keken elkaar aan, en in hun blik vonden zij de ontsluierde waarheid en de eeuwigheid.

Gi-Gi dankte uit hun naam: met de kleine, zwarte oude mannetjes-handen over het portier hangend, onblootte hij boosaardig grijnzend zijn tanden.

En mama Guerra, die zich van dit onbehoorlijke gedrag van Gi-Gi niets bewust was, keek verlegen glimlachend uit het taxivenster en knikte als een waardige moeder-regentes het juichende volk toe.

JOHAN FABRICIUS

Des nachts

Dit is het leven, duister en bemind.
Achter het los behangsel speelt de wind,
Een nachtlicht schijnt, de muizen knagen.
De morgenschemering begint te dagen.
De slaperige moeder voedt haar kind.

Meer kan geen mensch verdragen
Dan dat, terwijl het daglicht wint,
Met ieder langzaam weder adem halen
Een eeuwigheid vergaat, een eeuwigheid begint,
Als in een sluimering....

J.W.F. WERUMEUS BUNING

Terugkeer in Davos[1)]

Als een nieuwe, glimmende schakel in een ketting zit de pas aangekomene in de rij der gasten aan tafel. Hij is nog niet in de groep opgelost. Hij valt nog op, men bekijkt en taxeert hem. Hij staat er nog buiten, hij kent niemand, hij weet niets. Die achterstand geeft hem juist het gevoel van een voorsprong op de anderen. Hij is nog onverbruikt, nieuw en ongeschonden. Nog geen fouten heeft hij begaan, nog geen sympathieën verspeeld, nauwelijks de kritiek zelfs ontketend. En hij behoeft niemand te ontzien, met geen gevoeligheden rekening te houden, geen verhouding correct en tactvol te negeeren. Hij weet nog niets van de onzichtbare netten die over deze menschen gespannen zijn, van de draden die er tusschen hen, misschien vlak langs hem, loopen. Hij kan zich nog door dit net bewegen alsof het niet bestond. Voor het oogenblik is hij nog onwetend en onkwetsbaar. Tegenover hem wordt Russisch gesproken, een zachte, weeke taal, die hij niet verstaat en waarvan de toon hem steeds aan verontschuldigingen herinnert. Een even vreemde wereld zijn op het oogenblik voor hem nog het karakter, de levensomstandigheden, de geaardheid van al deze menschen om hem. Hij voelt niet de minste behoefte zich in die wereld te begeven, eraan deel te nemen. Afstand en onbekendheid zijn een zeer zuivere atmosfeer, helder en onvertroebeld als de berglucht. Hij zou daarin steeds willen ademen. Vroeger verlangde hij ernaar dadelijk de menschen uit zijn omgeving te leeren kennen, met een nieuwsgierigheid die hij zelf van een beter orde achtte. Zooals anderen postzegels verzamelen of munten, verzamelde hij menschen, karakters. Tegenwoordig zou niets hem liever zijn dan de tarnkap, niet uit verlegenheid of menschenschuwheid, maar enkel uit een behoefte aan afzondering en een

1) Fragment uit een roman ‘Schaduw der bergen’.

onverdeelde atmosfeer. Waarom is men gehouden zich met anderen in te laten, enkel omdat men in hetzelfde huis met hetzelfde doel een kamer heeft gehuurd? Als hij niets te maken heeft met de bewoners van het aangrenzend sanatorium, waarom dan met dezen hier? Een gemeenschappelijk dak moest geen enkele consequentie inhouden.

Walter Römer kijkt de zaal rond met een onmerkbare afweer in zijn blik. De oude belangstelling verloochent zich niet. Hij is onverschilliger geworden, maar hij kan niet - hij bewondert dat in anderen - zijn omgeving volstrekt ignoreeren. Onwillekeurig moet hij terrein verkennen. En zijn blik reist langs de vier rijen menschen aan de twee lange tafels. Hij ziet al die figuurtjes met hun gelijkmatige, eendere bewegingen als de rijen soldaatjes in de toonkamers van zijn speelgoedfabriek, en met een bij zijn jaren niet meer passende jongensachtigheid stelt hij zich voor, hoe ze allemaal op een rij zouden omvallen, als een reuzenhand er aan het einde tegen duwde.

De eetzaal is een langwerpige uitbouw aan den achterkant van het pension. Door de groote ramen valt het licht er van beide zijden binnen. Het heeft, met de vele potplanten langs de wanden, iets van een wintertuin. Tusschen de beide lange tafels gaan de Serviertöchter vlug en geruischloos af en aan. Haar bezigheid heeft iets mechanisch en haar handelingen zouden alleen opvallen, als ze uitbleven. Zij zijn beweeglijke gebruiksvoorwerpen, even onmisbaar als mes en vork en men schenkt er even weinig aandacht aan. Römer let een oogenblik op het meisje, dat aan zijn tafel bedient. Zij schijnt aan het hoofd van de zaal te staan; soms voert zij een order niet uit maar geeft die aan het andere meisje door. Zij vat haar taak ook niet geheel mechanisch op. Haar glimlach is geen ambtsplooi maar iets vrijer, vrouwelijker dan haar geoorloofd is. Door de zaal gonst als een doffe branding, rijzend en dalend het gedruisch der stemmen. In een verwarrende varieteit van klanken worden in vele talen dezelfde vragen gedaan, dezelfde antwoorden gegeven - om de boter verzoeken, de suiker aangeven, met een harder of melodieuser, met scherper of slepender toonval. De stemmen golven langs Römer heen. Als hij de oogen dicht doet, lijkt het op hardop bidden.

Twee jaar geleden is het, sinds hij voor het eerst deze zaal

betrad. Er is niets veranderd. Alleen kleiner schijnt zij hem nu, als alle dingen die men later terugziet. Zeven maanden heeft hij indertijd in ditzelfde huis doorgebracht. Maar geen enkele bekende blik ontmoet hij langs de tafels. Ook toen waren er tusschen de bewoners netten gespannen van verstandhouding en intrigue, en het spinrag der kwaadsprekerij, dat zich overal tusschen menschen hecht. Alle draden die toen tusschen de gasten liepen, en waarin ook hij zich zelfs een oogenblik verwikkeld had, zijn lang weer ontward. Is er nog iemand, ergens, voor wie de toenmalige spanningen, ergernissen en emoties dier samenleving nog belang hebben, bleef er ergens iets van genegenheid hangen? Hij herinnert zich nu de Oostenrijksche arts en het leeraresje, die later getrouwd zijn. Zij brachten ieder één long in het huwelijk mee, zeide men toen. Hij merkt nu, dat hij zich zelfs de gezichten dier vroegere gasten niet meer voor den geest kan brengen. Al wat er tusschen die menschen bestond is lang vervluchtigd en overbodig geworden. Zij zijn weer uiteengedwarreld, de vluchtige groepen werden ontbonden. Waar zijn ze nu? Wie waren het? Zelfs dat is hem ten deele ontgaan. Enkelen zijn gestorven, hij herinnert zich met zekerheid dat vernomen te hebben.

Precies als toen verrichten nu deze vreemde menschen dezelfde handelingen op hetzelfde tijdstip, met dezelfde schijnbare of zelfs ongeveinsde zorgeloosheid. Het is als een wederopvoering. De zaal, het décor is onveranderd, alleen de figuranten wisselden. Maar het drama, bedenkt hij, is ook hetzelfde gebleven. Al merkt men daar niets van. Want dit gezelschap maakt een uiterst opgewekten indrukt bijna en niemand ziet ernaar uit of hij ziek is. Het is of zij bijeenzijn om met een bijna feestelijke bedrijvigheid elkanders samenzijn te vieren en allerminst, of zij onvrijwillig hierheen kwamen. Na de lange rustkuur in den middag heeft men behoefte aan praten, beweging, bedrijvigheid. En precies als hier is er in dezelfde haast drukke opgewektheid een tweede, grooter gezelschap bijeen in de diepe eetzaal van het aangrenzend sanatorium Am Berg, en in de richting van het dorp in het daarop volgend hotel, in het volgend sanatorium, overal, tot aan het andere einde, in Davos-Dorf, aan het kleine, stille meer. Menschen zijn een volgzame kudde, gongs en bellen luiden en allen begeven zich aan hetzelfde biologische ceremo-

nieel, met wat meer of wat minder vormen versierd en verhuld. Allen hanteeren zij de sneedjes brood en beschuiten, en de eenige nuanceering in die handelingen is het verschil van kersenen abrikozenjam, en het verschil in houding, waarmee de een met meer distinctie dan de ander het eetinstinct weet te verbergen. De man tegenover Römer, met de vele kleine, kleffe roode krulletjes, die stuk voor stuk onecht schijnen en toch door een coiffeurachtige speling der natuur vanzelf ontstaan zijn (dit is Maximilian Schwarte) smeert de handen vol en likt de vingers af. En tegelijkertijd gaat hij voort met tegen zijn buurman Russisch te praten, waarvan de klanken nu nog weeker wegzakken in de boter en het brood.

Het zou spelbreken zijn in dezen kring te spreken van het allen bekend geheim, dat de eigenlijke en oorspronkelijke band dezer samenleving is. In een klein busje aan het eind van de eene tafel wordt zelfs boete geheven van wie zich aan deze spelregel niet houdt. De opbrengst is voor onbemiddelde zieken bestemd. Eenmaal alleen heeft iemand hoog en schel gehoest, en dit zou hier, waar men zich inhoudt, of liever meestal zelfs geen neiging tot hoesten heeft, eer kunnen opvallen dan in een andere omgeving. Maar de deining der gesprekken golft er overheen.

En nu overvalt Römer dezelfde bevreemding als dien eersten middag, twee jaar geleden. Zijn gedachten worden overhelder, als bij groote vermoeidheid, als in koorts. En hij wordt zich bewust, dat hij hier op dit oogenblik de eenige is, tusschen het veeltalig gezwatel der stemmen, terwijl de messen langs de beschuiten schuren en ieder al pratend en lachend gedachteloos balanceert tusschen vroolijkheid en verveling - de eenige, die aan oorsprong en doel van dit samenzijn denkt.

Zij die gaan duelleeren, verlaten de stad en begeven zich naar een afgelegen open plek in het bosch om elkaar ongestoord te bevechten. Allen hier hebben de stad verlaten, hun omgeving, hun werkkring en zijn naar hier gereisd om op deze stille, hooggelegen plek ongestoord een tweegevecht te beslechten. Zij hebben zich teruggetrokken om een strijd te voeren, die zij winnen moeten. Dit vereenigt hen allen, en Römer ziet hen nu opeens met een gevoel van bondgenootschap aan. Wie zijn zij? Vanwaar kwamen zij? Van heinde en ver zijn zij allen naar hier

uitgeweken, omdat zij aan het leven gehecht zijn, om onder de secondatuur van hoogtezon en berglucht den belager te bevechten, hun leven te verdedigen.

Voor de meesten hunner is het nog niet zoo lang geleden, dat hun leven opeens een beslissende wending nam, een scherpe bocht die het gansche verleden aan het oog onttrok en hen een nieuwe weg in een andere, ongedachte richting deed inslaan. Een langdurig schraperig hoesten, een maandenlange loome vermoeidheid ging misschien vooraf - en dan een golfje bloed, een sprong omhoog van het kwik in de koortsthermometer, of weken, maanden achtereen een kleine, tergende overtreding van enkele streepjes. En daarmee was hun leven veranderd, zorgeloosheid werd ernst, en werklust en plichten werden door een andere doelstelling ondervangen. Een onverbiddelijke wijziging was op langen termijn in hun leven ingetreden.

De groote oogenblikken van schrik, van vreugde, van verslagenheid duren kort. Men gewent zich snel, aan iederen toestand. De ontroerbaarheid van den mensch is niet groot, en niet van langen duur. Dat is zijn kleinheid, en zijn behoud. Hij is niet in staat groot te gronde te gaan, maar hij bezit de kleine, voordeelige gave van zich te schikken en te vergeten, die hem in staat stelt zich klein en bijna ongemerkt, met veel minder pijn, te gronde te laten richten. Hij is kort van memorie, daardoor wil hij steeds spoedig weer nieuwe oorlogen, hij is kortzichtig, daarom duldt hij eeuwen vlak naast zich de erbarmelijkste ellende, hij is arm aan fantasie, daarom overziet hij het lijden van anderen noch van zichzelf, hij is klein aan moed, daarom maakt hij het zich behaaglijk in zijn ongeluk. Hij kan niet zeggen: alles of niets. Maar hij strekt zijn bedelhanden nog naar het armzaligst beetje leven; liever een rest, een aalmoes leven dan niets.

Als men dezen menschen hier enkele maanden of een jaar, twee jaar geleden misschien, een spiegel der toekomst had voorgehouden, als een voorzienige stem over hen had gesproken: en nu duurt het niet meer lang, dan wordt een streep achter dit ijverige, achter dit feestelijke, achter dit gemakkelijke en zorgelooze leven getrokken, dan wordt daar een eind aan gemaakt, onverbiddelijk, voor langen tijd of voorgoed, en je zult niet werken, niet uitgaan, niet temidden der uwen zijn en niet meer

over eigen tijd beschikken, maar je zult gaan liggen op een terras voor de bergen, zorgvuldig in een wollen plaid gewikkeld, en dat is voortaan je taak, eenige maanden, eenige jaren lang, en alleen zoo liggend, zoo passief en bij een minimum van verzet zul je alle, of enkele vroegere rechten herwinnen - zij zouden de handen voor het gezicht geslagen hebben, zij zouden geloofd hebben dat het leven dan alle waarde voor hen verloor, zij hadden willen vluchten. Maar vlucht men niet altijd zijn eigen lot tegemoet? Nu zijn zij hier, sinds maanden, of sinds weken slechts, en zij hebben zich volkomen aangepast en ingenesteld, hun lot bleek hun volstrekt niet ondraaglijk. Het is beter zoo; ook het ongeluk wordt den mensch gemakkelijk gemaakt en zelfs langzaam maar zeker verdoezeld, tot het weer voorbijgetrokken is of tot het zich onverbiddelijk voltrokken heeft. Met een taai meesterschap wordt voor alle onvermijdelijke levensomstandigheden een aannemelijke vorm gevonden. En ook aan deze nieuwe plicht, waarbij meer op het spel staat dan bij alle vroegere in beroep of gezin, trachten zij zich weer te onttrekken, haar soms te ontduiken, en wat ontzegde levensgenietingen in dit schraal en consequent bestaan van wachten en herstellen binnen te smokkelen. Heeft Römer zich niet ook zelf destijds weken achtereen volkomen thuis gevoeld in dat zorgelooze en gedachtenlooze leven van rusten en wandelen en zich soms betrapt, dat hij zijn werk, de schetsen en ontwerpen van nieuw speelgoed, de rationalisatie van zijn bedrijf, waartoe hij zelf in iedere afdeeling met eigen oogen de middelen naging, de vermeerdering van den omzet, reclamemethoden en de wegen om telkens nieuwe zaken aan zijn bedrijf te binden, dat hij dat alles - het eenige ter wereld dat hem nog aanging - nauwelijks miste? En dat ook in hem de wil tot herstel werd bedwelmd door gemakzucht of onderbroken door een voorbarige drang naar opgeschort genot? Römer voelt zich nu een van dezen. Is hij dan toch met hen verbonden? Heeft hij toch iets met deze onbekenden te maken? Hij is temidden van hen de eenige, die zich op het oogenblik in hun aller lot verdiept. Zij praten en lachen. Römer is aan het front geweest. Hij stelt zich voor dat op ieder van hen een geweerloop gericht is. Maar zij merken het niet, zij praten en lachen. Als hij nu een schreeuw gaf - een harde natuurschreeuw van diep onder de bovenlagen van beschaving en omgangsvormen, uit

dat wilde en vormlooze daaronder, dat men het hart of de ziel noemt? Maar schreeuwen zou men alleen in een wereld van gekken of van oprechten. Römer is zelf - ook hij - genoeg aangepast en gewend en bovendien van een geoefende koelbloedigheid, die door de jaren langzaam verder tot onverschilligheid verkilt. Met een korte ruk richt hij zich uit zijn gedachten op.

De man met de permanent wave tegenover hem schrikt ervan en zegt schichtig beleefd: Verzeihung. Römer kijkt hem aan. Als ik dien man nu iets onaangenaams zeg, denkt hij, zal hij glimlachen en een buiging maken van angst. Dit is alles wat hij van deze menschen weet: dat deze man tegenover hem een hazehart is en dat hij ongemanierd eet. En waarom in den hoek aan de andere tafel zulk een haard van gelach is, kan hij ook vermoeden. Er zijn twee tafels in de zaal, een voor de Duitsche gasten, een voor de vreemdelingen. In den winter is er soms nog een derde. Want in den zomer eten hier soms slechts vijf gasten maar in den winter dikwijls het vijfvoud. De oude pensionhoudster heeft hem met een bijna oprechte hartelijkheid en meewarig hoofdschudden ontvangen, zij is gevoelig geweest voor zijn aanhankelijkheid aan haar huis, en daarna heeft zij hem met meer verontschuldigingen dan noodig was verzocht enkele dagen aan de vreemdelingentafel te willen eten. Spoedig zou door het vertrek van Fräulein Wunsch een plaats aan de andere tafel vrijkomen. Römer heeft met oogen, die wat moeilijk en klein geknepen zien, aan de overzijde de groep ontdekt, waarvan Fräulein Wunsch het middelpunt moet zijn. Het kleine, schrale persoontje, met de te kort geschoren, geplukte jongenskop, in aanhoudend schokkende lachbuitjes het middelpunt of mikpunt van een telkens opvliegend gelach - dat moet zij zijn. Om haar heen enkele jonge meisjes, van wie geen enkele straks meer zal weten waarom ze zoo uitbundig lachen moesten, en onder hen een eerbiedwaardige grijze dame, met in het lachen even beweeglijke schouders als de meisjes, telkens naar links of naar rechts uitproestend achter de hand, een bakvisch met zilveren lokjes.

Fräulein Wunsch, Maximilian Schwarte, Frau Eberhardt - van de beide laatsten kent hij de namen niet eens, doch zij zijn niet geheel meer vreemden voor hem. Zoomin als de sollicitanten

aan zijn fabriek, wanneer hij hun brieven met portret heeft geopend. Van uur tot uur wordt een vreemde wereld onthuld en ook bij de uiterste reserve ontkomt men niet aan de ‘kennismaking’, soms nog eer men voorgesteld is. Men kan een mensch ontwijken, maar niet verhinderen, dat iets van hem, dat zijn schaduw langs ons strijkt, door ons gaat. Ook anderen zijn Römer niet ontgaan, de mooie ongenaakbare blonde vrouw met de flatteuse en berekend strakke pullover, en meer naar zijn kant de nonchalante donkere jongen met de haast mongoolsche trekken en de ongelooflijk levendige bruine oogen, beweeglijk als bij een aapje. Doch hij kan nog geen verband tusschen hen leggen. Hij weet niet, dat die jongen elken maaltijd in een opwindende onzekerheid is, omdat die koele, matte oogen geen enkele maal de zijne ontmoeten, dat die ongenaakbaarheid hem razend maakt.

Ardello kan zijn gevoelens niet verbergen. Hij is niet bij machte zijn voordeel te doen met een tegenover de anderen voorzichtig gespeelde comedie. Het zit hem dwars, als in haar oogen geen spoor van herkenning leeft, op haar gelaat niet de vluchtigste zinspeling op hun vertrouwelijkheid. Hij kan de onzichtbare maar hermetische wand, die tusschen hen geschoven wordt, zoodra zij niet meer alleen zijn, niet verdragen. Aan die koelbloedige tactiek der flirt kan hij niet wennen, de regels van dat spel zal hij nooit leeren. Die behoedzame en volledige reserve jaagt hem telkens weer in een pijnlijke onzekerheid. Heeft hij haar gekrenkt? Interesseert hij haar niet? Ardello deugt niet voor formeele voorzorgen. Hij moet haar zijn bewondering ieder oogenblik toevlammen. Wat anderen zien of denken, is hem onverschillig.

Römer weet evenmin, dat de schrale vrouw met het nerveuse, wantrouwige gezicht schuin tegenover hem, aan de andere tafel, het eerst en het volledigst omtrent hem ingelicht zal zijn - Frau Oberst Bruchner, die terughoudend en wrevelig maar zeer oplettend en nieuwsgierig toehoort aan den vleugel van het luidruchtige gezelschap, waar telkens met een plof het lachen in een kort, sterrelend vuurwerk ontbrandt. Evenmin, dat in de beweeglijke schouders der dame met de zilveren lokjes, die weer aldoor in kleine lachschokjes op en neer gaan, ook de maden der ziekte huizen. Hij weet niets, hij is van alles en allen onkundig.

Hij hoort alleen, tegenover zich, lijmig de brijige stem van

Maximilian Schwarte. Het klinkt nog even onduidelijk en mergloos, maar nu herkent hij de klanken en hij begint, onwillig en afwerend, het gesprek te volgen. Er wordt Duitsch gesproken, hij kan er zich niet aan onttrekken. De kleine, onooglijke Italiaan, die voortdurend gulzig naar de onverstaanbare klanken heeft geluisterd, heeft het pleit gewonnen. De man, voor wie de confidenties bestemd waren, heeft ze met een duidelijke maar tot Maximilian Schwarte niet doordringende tegenzin trachten te weerhouden. Doch het levendige, spottende mannetje met de scheeve schouder aan Schwartes andere zijde trok het gesprek met ophitsende en dwingende belangstelling naar zich toe. Nu heeft hij zijn zin, met de schaamtelooze honger naar chronique scandaleuse van den intelligenten nietsdoener luistert hij naar de onkiesche en onkuische mededeelingen van zijn buurman; het gaat over diens vrouw, dat verhoogt de animo van den toehoorder. De verhaler zelf heeft een zeker klagelijk behagen in de insinuaties van ontrouw. Zijn eerste hoorder tracht zich telkens van het gesprek te bevrijden; hij lijkt een schilder in zijn verschoten zwart fluweelen jasje en de breede kraag met losslippig, als een slappe, verwelkte bloem neerhangend dasje. Hij heeft eerst op een kruiig onbehoorlijk verhaal gehoopt, maar het wordt hem nu te persoonlijk en de toon is te slijmerig. De kleine Italiaan hitst den spreker op met scherpe lachjes, als een kort uitgestooten gejuich, en vangt de stukken en brokken Duitsch die hij van het scabreuse verhaal begrijpt als een hond op.

Alsof zich iets in hem kristalliseert, voelt Römer bijna tastbaar den weerzin in zich hard en vast worden. Zijn saamhoorigheid met al dezen is weer ten einde. De troebele confidenties hier, het onnoozele geproest daar, hij moet het alles van zich afhouden. Waarom zouden wij met anderen iets gemeen hebben? Afweer, afstand. Hij voelt het lichamelijk, alsof zijn huid zich strak samentrekt. Hij is als een insect dat zijn voelhorens intrekt en zijn schild verhardt. Alléén zijn onder dezen en zonder spoor van gemeenschap. Die harde, weerbare wensch, nooit geheel vervuld omdat zijn schild nooit star genoeg is en door de kleinste poriën van zijn huid de wereld der medemenschen altijd weer tot hem binnendringt, die hardnekkige, strenge weerzin maakt zich weer van hem meester.

Tegelijkertijd ziet hij, voor het eerst, aan het andere eind van

den tafel den zwijgende, dien hij naar hij nu merkt daar toch aldoor reeds als een ongezien rustpunt geweten heeft, en die in een volkomen afwezigheid gehuld, met zeer kalme bewegingen hier werkelijk bij zijn maaltijd volslagen alléén is.

Er is eigenlijk niets opmerkelijks aan hem, hij bepaalt zich bij den maaltijd en schijnt niet eens in gedachten verzonken. Doch nu en dan ziet hij op, langs de gasten heen, over de dingen heen. En in die zeer blauwe oogen, waarin het helle haast wit overheerscht, herkent Römer den sterken, bijna starren blik, dien hij zich van zeelui herinnert. En in dat afgesloten, door zichzelf bepaalde alleenzijn, door iedere beweging en iedere oogopslag bevestigd, vindt hij ook de vastberaden en kalme, met onverschilligheid gemengde onafhankelijkheid van den zeeman terug. Hij heeft geen afweer noodig, hij behoeft zich niet af te sluiten, hij draagt de tarnkap met natuurlijk gemak, doeltreffend en zeker. Temidden van het golven der gesprekken, het deinende lachen en de drukke, roezige onafgescheidenheid van menschen die zich bij alles zonder keuze en oordeel met elkander inlaten, is hij alleen met zichzelf en zijn weinige handelingen. Niet eens in gedachten. Op een eiland, dat zijn natuurlijk domein, in een gesloten stilte die zijn element is. Het kost hem geen moeite alleen te zijn, in ieder milieu, in elke menigte. Die kalme, sterke oogen, die zonder kwetsen negeeren kunnen zooals vogels onachtzaam langs de aarde wegscheren, zijn niet tehuis in de gekooide engte van een kamer, een stad, een bergdal. Het zijn oogen, gewend strak door een kijker te turen, geoefend verten te doorboren. Wat zien zij, als hij ze starend van zich weg laat gaan, langs de gasten heen, over de dingen heen, het raam uit en de bergen voorbij? Er is de ijzige glinstering in van oogen die jaren aan de onafzienbaarheid van open ruimten, van licht en water gewend zijn geweest, koel vertrouwd met de deining van blauwe en groene golven, met lichte, doorschuimde duisternissen, klippen en zeemeeuwen, en drijvend, blauw doorschijnend ijs. Hij zit daar als een vogel, die te groot is voor zijn kooi. Het voorhoofd is laag en niet edel en verbergt waarschijnlijk weinig gedachten, maar toch is aan hem iets, dat de anderen ver overtreft, iets van ruimte, afstand en ingetogenheid, dat de anderen lang hebben verloren en verspeeld in de nooit aflatende kleine ruilhandel van woorden, woorden, kleine gevoelens en

kleine gedachten. Aan hem echter is iets van de gestilde onrust en het uitstarende van gekooide doch vrijgeboren dieren. Zonder gemeenschap met hun omgeving.

Hij is nu bedaard en langzaam opgestaan en verlaat de tafel zonder groet, doch bij hem heeft dit niets van een lompheid. Het behoort bij zijn afzondering die vijandig noch bot is, enkel volledig. Aan de tafel ontstaan nu meer leege plekken, openingen, het samenzijn brokkelt af. Minder gasten, meer opgerolde servetten en tafelresten. Römer is een der laatsten, die weggaat. Hij is in gedachten, de behoefte aan gemeenschap, het gevoel van saamhoorigheid hebben hem geheel begeven. Bij de deur ziet hij onwillekeurig om naar de plek, waar hij zich voor maanden verbonden heeft vier maal daags met steeds dezelfde menschen bijeen te komen. De onvoldaanheid, die met elke eentonige zekerheid op langen termijn samengaat, bekruipt hem. Misschien is het ook vermoeidheid. Zijn hand strijkt langs het rulle, fluweelige blad van de jonge, nog lage kamerlinde. Die was er destijds nog niet. Hij ziet de schrale wintertuin van de eetzaal rond. Aan het andere eind staat er nog één, spichtig en smal doch breed van blad. Zijn blik zwerft nu terug langs de tafel en wordt opgehouden op de plek, waar zijn overbuurman heeft gezeten. Er zijn menschen die hun sporen overal achterlaten, die in alle dingen hun eigen caricatuur teekenen. De plek is onmiskenbaar gemerkt: de schillen van een in alle richtingen met de vingers afgepelde sinaasappel op het bord, een lange sliert half erover heen, en rondom broodkorsten en kruimels en de slordige prop van het neergesmeten servet.

Als Römer de zaal verlaat, gaat met een schichtige groet iemand langs hem. De voorbarigheid doet hem verwonderd uit zijn gedachten opzien, doch Frau Oberst Bruchner is voorbij, eer hij de groet kan beantwoorden. Als zij ergens vandaan gegaan is, is zij nooit onherroepelijk weg. Zij behoort tot de omslachtige menschen, die altijd weer even terug moeten, omdat nog niet alles gezegd of niet alles meegenomen is. Maar zij is dan ook de eerste, die vaststelt, dat de nieuwe gast, haast onmerkbaar, een weinig met de rechtervoet trekt.

In het kleine, te smalle kantoortje, naast de draaideur bij den ingang, schrijft hij zijn naam en herkomst in. In het dompige hokje met de stapels rekeningen op pennen, prospecti, liassen

en zwervende papieren bukt zich een andere secretaresse over de schrijftafel dan twee jaar geleden. Römer heeft den vagen indruk, dat ze leelijk is, doch hij neemt haar niet op. Hij tracht zich de andere te herinneren. Dat was een lang, aschblond meisje geweest, met diepe zwarte kringen onder de oogen, waarover zij zich schaamde. Zij was, gelooft hij, niet gezond. Bij gelegenheid zal hij naar haar vragen.

Terug in de gang, ziet hij Maximilian Schwarte in de vestibule rondscharrelen, met bijziende oogen speurend naar zijn wandelstok vermoedelijk. Het hooge grijze kapsel der pensionhoudster, die in de aangroeiende schemering de trap afdaalt (men ziet eerst enkel het grauwe schijnsel van het haar, de donkere kleeren wijken in het halfdonker weg) komt statig aandrijven. Als een stoffige graal. En terwijl zij door de deur van het office verdwijnt, schudt en knikt het waardige hoofd naar hem met de ambtelijke voorkomendheid, die het bij iedere glimp van een gast, om een hoek, bij een deur, veraf of dichtbij dadelijk en werktuigelijk in beweging zet.

Door de draaideur ziet hij de tengere, donkere jongen met het mongoolsche type naar buiten gaan, achter het sierlijke poppefiguur der kleine blonde vrouw, die hem in de eetzaal al opgevallen was. Nu beginnen overal de gasten der hotels en sanatoria af te dalen naar de Promenade, of, uit de goedkoopere, lager naar het dorp gelegen pensions de hellingen erheen op te klimmen. Meer dan twee uren achtereen is de Promenade uitgestorven geweest, leeg en doodsch in de dagelijksche middagslaap. Alleen een verkoopstertje glipt even over de straat naar een andere winkel, en een paar gasten of bezoekers kijken er doelloos rond. Een geel postkarretje rijdt in de zon over den leegen weg. Maar nadat uit de spitse toren tweemaal de vier klokslagen hun gongslag over het dorp uitgegonsd hebben, verandert er iets. Een haastig loopmeisje gaat met een hoededoos op weg, en op klokslag verschijnt langzaam opklimmend naar de Promenade en telkens even stilstaand de schrale, tengere mulat, de nog jonge maar al grijzende Indische residentenzoon, op zijn dagelijkschen weg naar het spelletje poker in het Kurhaus. Hij komt adem tekort; als hij stilstaat om lucht in te halen, spannen de aderen als koorden onder de dunne huid. Schriel in de grijze regenjas, die hij bij ieder weer draagt, steekt hij de zonnige Promenade

over. Iedere stap doet hij ingehouden alsof hij zijn krachten spaart.

Er komen nu schoolkinderen aandraven, in de hoogwielige, wat kale open rijtuigjes, die den langen middag in een slaperige rij langs het trottoir stonden, komt beweging, er kletst een zweep, er schalt een koetsiersroep, met volle Italiaansche klank. En de kleine, nu krom gebogen postbode met het smalle vogelgezicht en de nog altijd bruine lokjes, dezelfde nog die eens, nu vele jaren geleden, door een Engelsche romanschrijfster met een vriendelijke rol in haar roman werd vereerd, begint met de volle uitpuilende tasch opzij zijn rondgang. Om hem is nog iets van de sfeer van het oude Davos, van postkoetsen en oude huizen met spreuken in gotische letters onder de daklijst en een gems of de wildeman dwars over den muur geschilderd. Meer buitenaf beginnen in den tuin van een pension enkele gasten een bedaard spelletje crocket. Uit de volkssanatoria zwermen in groepjes, gearmd, de vrouwen en meisjes uit.

Een vreemdeling fantaseert zich bij den aanblik dezer rustige wandelaars beklemmende sensaties, doch zelfs een ingewijde zou hier de teekenen van een anders georganiseerd leven nauwelijks kunnen waarnemen. Niets verraadt, dat een aantal dezer wandelaars ziek is. Aan niets merkt men, dat voor hen andere wetten gelden dan elders. Alleen woelen hier meer talen dooreen en heeft niemand haast. Plicht is hier geen zweep, plicht is een rem. Voor het overige heerscht er een volstrekte mimicry bij het leven der gezonden. De rijtuigjes ratelen voorbij, de wandelaars gaan af en aan en de oude postbode die dit sinds tientallen jaren zoo heeft zien gebeuren, haalt zijn brieven uit de tasch en vindt aan deze wereld niets vreemds en beklemmends. Hijzelf echter sloft en buigt dieper voorover dan vroeger.

ANTHONIE DONKER

Menschelijke wijsheid over de menschelijke geschiedenis

Alles Denken ist Zurechtmachen.
Ich verbrenne an meinem eigenen Massstab.
(Christian Morgenstern, Stufen)

Dr. H. Faber, De Geschiedenis als theologisch probleem (1933).

Deze verhandeling, oorspronkelijk een akademisch proefschrift, is door den schrijver algemeen verkrijgbaar gesteld, in de hoop daarmede ‘een bescheiden bijdrage te leveren tot verheldering der discussie over (het wezen van) de Geschiedenis’, en ‘den indruk te wekken, dat het *humanistisch* Christendom, wat betreft het schenken van doorzicht door de moeilijkheden onzer kultuur voor het huidige menschengeslacht - den modernen mensch - beteekenis hebben kan’. Dit ‘humanistisch’ christendom noemt Dr. Faber elders ook ‘het idealistische’ of dat van ‘het Vrijzinnig Protestantisme’. Het wijkt volgens hem aanmerkelijk af van het ‘traditioneele’, welks geloofsleer op een essentieel punt ‘het samentrekken der Openbaring op Jezus Christus’ nog al te zeer met die der Reformatoren samenvalt.

Om nu zijn betoog algemeen aannemelijk te maken had de schrijver vòòr alles moeten afrekenen met die allermodernste filosofen en theologen die zijn heele humanistisch-idealistische denkwijze met groote beslistheid verwerpen en de onhoudbaarheid van zijn standpunt met alles behalve gemakkelijk te weerleggen argumenten trachten aan te toonen. De litteratuur over zijn onderwerp is juist in de laatste decennia enorm aangegroeid. Maar Dr. Faber blijkt hier hoogst eenzijdig georiënteerd. Over Karl Barth, Heidegger en nog een paar anderen wordt in eenige bladzijden gehandeld. Maar het (later nog te noemen) hoogst

belangrijke boek van Schumann schijnt hij niet te kennen. Hij citeert het ten minste nergens. Ook de namen Hirsch, Schlatter, Schaeder, Heim, Gogarten, Delekat[1)], etc. etc. worden op geen enkele plaats genoemd.

Dr. Faber oriënteert zich in zijn discussies bijna overwegend aan de geschriften van den (in 1923 overleden) godsdienstgeschiedenis- en kultuur-filosoof Ernst Troeltsch. Hij komt niet buiten diens probleemstellingen, bedient zich voortdurend van diens grondbegrippen. Nu is Troeltsch zeer zeker niet de eerste de beste. Hij is een uiterst veelzijdig, grondig en scherpzinnig geleerde, een diep ernstige en vrome natuur, daarbij een schitterend stilist. Slechts met eerbied mag over hem gesproken worden. Maar wij leven tegenwoordig snel. Hij heeft in onze dagen lang niet meer den invloed en het gezag van twintig jaar geleden. Zijn probleemstellingen zijn al weer grootendeels verouderd. Het onbepaalde in zijn grondbegrippen wordt meer en meer als belemmerend gevoeld. Velen onder de nieuwste modernen zijn overtuigd dat men bij hem moet spreken van een hinken op twee gedachten, ja van een de verzenen tegen de prikkels slaan. Aan den eenen kant wil hij niets liever zijn dan een eenvoudig geloovig christen. En in zoover is hij allerminst geneigd het reformatorisch geloofsbegrip zoo maar prijs te geven. Aan den anderen kant staat het bij hem als een paal boven water, dat ons de duitsche metafysika na Kant een kennisleer en daarmede een waarheids- en geschiedenisbegrip heeft geschonken, waaraan niet getornd worden mag; een kennisleer die als een bezit voorgoed moet worden beschouwd, die ons derhalve den *maatstaf* in handen heeft gegeven, waarmede ook wat in de christelijke geloofsleer als ‘waar’ en voor alle menschen geldend verkondigd wordt, moet worden gemeten.

Het inconsequente en halfslachtige in Troeltsch's begripsstelsel is ook door Dr. Faber gevoeld. Deze wil Troeltsch's ge-

1) Wij denken hier vooral aan diens nog veel te weinig bekend werkje ‘Von Sinn und Grenzen bewusster Erziehung’ (1927) dat geenszins tot de gewone paedagogische litteratuur behoort. Het bevat de diepste gedachten over geschiedenis, historische methode, kultuur en kultuurschuld. Dezer dagen verscheen van hem een grooter werk ‘Die Kirche Jesu Christi und der Staat’, waarin hij nog klaarder en consequenter, met name in een polemiek tegen Gogarten en Heidegger de in het genoemde boekje reeds uitgesproken hoofdgedachten ontwikkelt.

dachten deels ontwikkelen en aanvullen, deels corrigeeren en dit laatste vooral daar, waar zijn leermeester nog te veel aan 'het reformatorisch schema' blijkt vast te zitten. Hij gaat daarbij - dit moet erkend worden - met groote pieteit en een beminnelijke bescheidenheid te werk. Van arrogantie is geen sprake. Hij is in zijn kritiek uitermate voorzichtig en zelfs menigmaal aarzelend. Wanneer hij zich nog onzeker en onklaar voelt, komt hij daar rond voor uit. Hij doet zijn uiterste best om in zijn begripsvorming tot vastheid en klaarheid te geraken. Maar dat hij het doel dat hij zich stelde, merkbaar nader gekomen is, kan, dunkt mij, onmogelijk worden beweerd. Men krijgt den sterken indruk van een stuurloos rondzwalken op den oceaan der hoogste abstracties. Mij althans kwamen bij al dat heen en weer gepraat, al dat pro en contra redeneeren, telkens de bekende woorden op de lippen: 'Mir wird von alledem so dumm, Als ging mir ein Mühlrad im Kopf herum'.

De schrijver der bovengenoemde verhandeling heeft (met zijn leermeester Troeltsch) een buitengewoon zware taak te volbrengen. Eenerzijds moet hij als christelijk filosoof theist zijn en dus God denken als persoonlijk, zelfbewust, *levend* en transcendent, als dus in Zijn denken en willen oneindig verheven boven ons menschen, die in al ons denken en willen van Hem afhangen, zonder Hem niets 'zijn' kunnen. Hij is dan ook bezield van de oprechte begeerte aan God alle eer te geven, die Hem als den allerdiepsten grond van de Wereld en de Menschheid toegebracht behoort te worden. - Anderzijds is zijn streven er niet minder op gericht, aan het verheven wezen van den mensch, aan de Humaniteit, ten volle recht te doen wedervaren, het aan den mensch *eigen* wezen, zijn *autonomie* tegenover het goddelijke af te palen - bijna had ik gezegd: te handhaven.

Nu schijnt dit laatste streven onmogelijk als onredelijk of ongerechtvaardigd gequalificeerd te kunnen worden. Immers wij menschen zijn toch ontegenzeggelijk *zelf* de scheppers onzer kultuur met haar wetenschap, techniek, gemeenschapsordeningen, kunst en religieuzen eeredienst. Door de macht van onzen eigen geest hebben wij, in den loop der geschiedenis, al die heerlijke dingen in het aanzijn geroepen. Het is toch b.v.

niet God, die de vragen der wiskunde en fysika heeft gesteld en beantwoord; die de waarheden, feiten en wetmatigheden van deze wetenschappen heeft ontdekt en in woorden uitgesproken. Evenmin is het God, die ons onze leefregels en staatswetten heeft gedicteerd, onze huizen en tempels heeft gebouwd. Het is niet God, die over al deze dingen iets tot ons heeft 'gezegd'. Wat hier gezegd is, hebben wij zelf tot onszelf gezegd. Het is de mensch zelf, die, *binnen* zijn eigen geest blijvend, met de middelen van *zijn* Logos de menschelijke kultuur heeft voortgebracht. De menschelijke geest *bezit* dus blijkbaar tegenover den goddelijken onloochenbaar 'een zekere' zelfstandigheid.

En als dat zoo is, dan moet hij ook in staat worden geacht: zijn eigen zijn, hebben en kunnen voldoende te kennen, en den inhoud van dit kennen met name de 'betrekking' van zijn geest tot den goddelijken absoluten Geest correct te bepalen, den aard zijner zelfstandigheid - voorloopig door den vagen term 'een zekere' aangeduid - streng wetenschappelijk te beschrijven.

Voor het verrichten van den hiertoe vereischten, weldra ongeloofelijk zwaar blijkenden, gedachtenarbeid heeft dan ook sedert Renaissance, Humanisme en Aufklärung de idealistische Metafysika of Ontologie (Zijnsleer) haar uiterste krachten ingespannen; vooral die der duitsche Romantiek, welke in Hegel haar hoogtepunt bereikte. - In haar leer van het Absoluut Zijnde heeft zij ons willen duidelijk maken, doen begrijpen of verstaan, *hoe* de menschelijke geest van den goddelijken 'afhangt', of daarin 'gegrond' is.

Aan deze idealistisch-humanistische Zijnsleer - met de daarbij behoorende kennisleer psychologie, ethiek, geschiedenis- en godsdienstfilosofie - heeft nu de 'vrijzinnige' *theologie* der laatste eeuw zich voortdurend georiënteerd. Zij nam als vanzelfsprekend aan, dat die metafysika ten aanzien van de 'betrekking' tusschen God en menschengeest en ten aanzien van ons kennen dier betrekking zekere 'waarheden' voorgoed had vastgesteld. De gedachte kwam maar zelden bij haar op, dat het Zijns- en existentiebegrip der heerschende filosofie wel eens met zeer gevaarlijke onklaarheden zou kunnen behept zijn, ja, dat in haar grondbegrip der Zuivere Rede en der daarop gebouwde logische en psychologische kennisleer, wel eens ernstige denkfouten konden zijn gemaakt. En zoo kon deze theologie er zich uiterst moeilijk bewust

van worden, dat de idealistische filosofie met name in hare opvatting van het wezen der Geschiedenis, op den keper beschouwd, zonder zichzelf daarvan behoorlijk rekenschap te geven, de stelling van den ouden Protagoras had ten grondslag gelegd ‘de mensch is de maatstaf van *alle* (dus ook der zoogenaamd goddelijke) dingen’.

Natuurlijk werd het begrip ‘mensch’ door de idealistische metafysika niet gedacht in dien naïeven, grof- sensualistischen, individualistischen, positivistisch-skeptischen, anti-religieuzen zin, waarin de grieksche sofist het genomen had. Integendeel, het wordt door haar gedacht in een rationalistisch gesublimeerden, religieus-mystiek verdiepten zin. Niet de *individueele* menschen-*ziel* met haar in den tijd verloopend voorstellen, voelen en begeeren is de maatstaf van de ‘alheid der dingen’ (omnitudo realitatis) - maar de *generieke*, boven alle vervloeien in den tijd verheven menschen*geest* en het aan dezen, als geest, eigene Begrip, het hem als 't ware van rechtswege toekomend bezit der Idee, het Vermogen een streng logische voorstelling te vormen van de ‘betrekking’ die er bestaat tusschen het absoluut, unbedingt Zijnde, het Zijnde ‘an sich’ en het betrekkelijk, bedingt Zijnde, het Zijnde ‘für uns’, nl. tot die werkelijkheid, die zich in ons individueele zieleleven, als ‘voorhanden’ of ‘gegeven’ op ieder moment der Geschiedenis onweerstaanbaar aan ons opdringt.

De idealistisch-rationalistische metafysika na Kant wist wel, dat zij in haar subtiele speculaties aan de termen Zuivere Rede, A priori en Idee een beteekenis toekende, die door Kant zelf met de grootste beslistheid was afgewezen. Voor dezen diepen denker had ‘onze’ Zuivere Rede (met haar hoogste en centrale begrip Idee), altijd een moment in zich gehad, voor hetwelk hij - in zijn door een orthodox-christelijke opvoeding gewekt Kreaturgefühl - als voor een ondoorgrondelijk mysterie (bij zijn, hoever ook voortgezette, logische en psychologische analyses) steeds eerbiedig halt had gemaakt. Maar Kant werd ook door zijn zoogenaamde opvolgers als op gewichtige punten reeds verouderd beschouwd. Hij was, naar hun overtuiging, veel te voorzichtig en bescheiden geweest. Hij had niet den moed getoond zijn eigen gedachten consequent door te denken en was zoo in zijn begripsontwikkelingen halverwege blijven steken.

Hij had de Zijns*beheerschende* kracht van Het Begrip onderschat, (let wel, van *Het* Begrip, met twee hoofdletters, niet van *ons* begrip). Kant had veel te veel met den term 'slechts menschelijk' geopereerd. Slechts menschelijk! Kan het dan geloochend of zelfs maar betwijfeld worden dat onze denkende geest het Begrip *feitelijk* bezit (feitelijk *bezit*), of althans daaraan feitelijk aandeel heeft? Neen, krachtens een directe zelfwaarneming zijn wij er absoluut zeker van, dat aan dàt werkelijkheidsbewustzijn, dat wij in ons 'aantreffen' de hooge namen 'weten' en 'kennen' met recht toegekend worden; dat ons menschelijk kennen - natuurlijk niet geheel of grootendeels, zoo nederig zijn wij wel! maar dan toch - voor 'een zeker' deel met het goddelijke *samenvalt*, identiek is. - Homines sumus, ergo cogitamus et veritatem cognoscimus cogitando. - Dit bewustzijn van het bezit eener werkelijkheidskennis wordt bovendien door het onloochenbaar bestaan en vooruitgaan onzer techniek (d.i. natuurbeheersching) voortdurend bevestigd en gelegitimeerd. Een begrip is geen werkelijk begrip, maar een subjectieve voorstelling, wanneer het niet absoluut zeker is zijn object te beheerschen.[1)] Wij mogen gerust zeggen: 'Wij *weten* dat wij in onze kultuur op den rechten weg zijn en op dien weg steeds verder voortschrijden, d.i. ons bewegen in de richting van Gods kennen, kunnen en - willen. En daar wij dit weten, mogen wij ook ten volle *vertrouwen* (gelooven) - van een vast *weten* kan hier uit den aard der zaak niet gesproken worden - dat wij *ook in de toekomst* op den rechten weg verder zullen komen, ons kultuurbezit steeds meer zullen vergrooten, d.i. steeds meer zullen naderen tot dat ideaal onzer kultuur, dat wij ons *zelf* vormen of 'scheppen', en dat in Dr. Faber's verhandeling (blz. 74) door het neutrum: 'het hoogste goed' wordt aangeduid.

Intusschen, deze zelfverzekerdheid der idealistische Metafysika en kennisleer (en daarmede het in haar gestelde vertrouwen) is sedert geruimen tijd zwaar geschokt. Men is, vooral na den wereldoorlog, niet zoo 'kulturselig' meer. Men heeft niet meer

1) Terecht heeft Grünbaum in zijn (vele diepe gedachten bevattend) geschrift: 'Herrschen und Lieben' de opmerking gemaakt: 'die Rationalität ist der Typus der Erkenntnis, in welcher *die Beherrschungsattitüde*' am vollkommensten realisiert wird'.

den moed het iets vanzelfsprekends te vinden, dat de mensch - zoo ook al niet aan de periferie van zijn wezen, dan toch in het centrum daarvan, zijn diepste Ik - met het goddelijke Ik in directe aanraking zou komen, of zelfs daarmede zou samenvallen; dat het fundamenteelste zijner 'vermogens', nl. zijn willen, niet anders kàn dan zich bewegen in de richting van het willen Gods.

Bovendien is men in steeds wijdere kringen verontrust door het onloochenbare feit, dat de officieele (idealistische of positivistische) filosofie, die ons aan een streng wetenschappelijke 'wereld- en levensbeschouwing' helpen wil, tot dusver nog niets heeft voortgebracht dan een groote massa van gedachtenstelsels, die elkaar in het essentieelste heftig bestrijden en slechts voor een beperkte school overtuigingskracht bezitten. 'Wat ons de wijzen als waarheid verkonden. Straks komt een wijz're, die 't wegredeneert'. Men is wel gedwongen toe te geven, dat de filosofie aangaande dat essentieelste nog geenszins gekomen is tot die wetenschappelijke evidentie, tot die (door alle deskundigen als algemeen geldend erkende) *waarheden* en *inzichten*, waarvan bij de andere 'wetenschappen' (bv. de wis- en natuurkunde) met recht kan gesproken worden.

Deze veranderde waardeschatting van de gangbare Zijns- en Kennisleer is - zooals ook niet anders te verwachten was - het minst gevoeld in de kringen der wijsgeeren van professie. Groot blijkt hier altijd weer dìe vis inertiae, die het bijna onmogelijk schijnt te maken, de sedert vele eeuwen aangenomen tournure d'esprit belangrijk te wijzigen, laat staan: prijs te geven. Zij blijven met behulp van de geijkte hoogste (algemeenste, alles omvattende) woorden, werkelijkheid, zijn, existeeren, geest, denken, Idee, Geschiedenis etc. zoo rustig voortfilosofeeren, alsof er geen wolkje aan de lucht is; alsof er in de Europeesche gevoels- en gedachtewereld in de laatste decennia niets van ingrijpende beteekenis is voorgevallen. Van hen geldt nog in hooge mate wat Schopenhauer aangaande de M.E. scholastici en hun overschatting van de kenniswaarde der Universalia (algemeenste begrippen) opmerkt. Deze wijsgeeren 'an der Hand des Aristoteles, dachten: wir wollen zuvorderst *das Allgemeine* feststellen: das *Besondere* wird daraus fliessen, oder mag überhaupt nachher darunter Platz finden, wie es kann. Wir wollen demnach

zuvörderst ausmachen, was dem *ens*, dem Dinge überhaupt zukomme; das den einzelnen Dingen - waartoe derhalve ook de menschelijke in de Geschiedenis levende personen moeten gerekend worden -. Eigenthümliche mag nachher allmälig, allenfalls auch durch die Erfahrung, herangebracht werden: am Allgemeinen kann das nie etwas ändern'.

Nu willen of moeten zelfs in onzen tijd de speculatieve filosofen wel toegeven dat aan de zooeven genoemde hoogste abstracties (werkelijkheid, existentie, geest etc.) nog lang niet alles volkomen klaar geworden is, dat in deze een nog niet volledig geanalyseerd bestanddeel, een zekere nog niet begrepen (of misschien wel onbegrijpbare, irrationeele) 'rest' is overgebleven, een rest, waarin nog geweldige moeilijkheden kunnen verborgen zijn. Maar dit feit behoeft hen, naar hun overtuiging, in hun zelfverzekerdheid niet te schokken; het behoeft hen niet te beletten om met behulp van dàt bestanddeel, dat wel degelijk rationeel doorzichtig gemaakt is, over de betrekking van de werkelijkheid an sich tot de werkelijkheid für uns, apodiktische, de pretentie van algemeen geldige 'inzichten' hebbende, oordeelen uit te spreken. In de andere vakken, bv. de natuurwetenschap, staat het immers evenzoo. Ook daar worden - en met schitterend succes - algemeene begrippen gebruikt, die geenszins tot in hun laatste bestanddeelen zijn ontbonden, en waarvan degenen, die ze gebruiken, toegeven dat zij ze niet geheel 'doorzien' hebben, of zelfs dat zij ze voor ten deele onanalyseerbaar houden.

Hiertegenover kunnen wij hier alleen dìt opmerken, dat de beoefenaars der natuurwetenschap (dus degenen, die het *hoe* van het zijn der ruimtewereld trachten vast te stellen - dàt er zoo iets als een ruimtewereld *is*, mogen zij op hun standpunt als vanzelfsprekend beschouwen - met het volste recht zich afwenden van de vraag, wat voor soort van ding toch wel datgene is, *voor* hetwelk de natuurwetenschap alleen natuurwetenschap *zijn* kan, nl. de waarnemende en denkende menschengeest, terwijl de speculatieve filosofen zich deze fundamenteelste aller vragen wel degelijk gesteld behooren te hebben. In elk geval heeft de natuurwetenschap, voor zoover zij nuchter en bezonnen is, lang niet die geweldige aanmatiging, die aan de metafysici en met name aan de geschiedenis- en kultuurfilosofen eigen is.

Hoe dit zij, de laatsten gaan rustig voort, de Beherrschungsattitüde aannemend, zich naar den ouden trant te bewegen binnen de sfeer der geijkte hoogste (de totaliteit van het zijnde omvattende) abstracties. Zij hebben, bij het opstijgen tot de sfeer van het goddelijke, het vredeschenkend blijde gevoel van Schiller's Herakles, dat 'des Erdenlebens schweres Traumbild sinkt und sinkt und sinkt'. Want, zoolang iemand 'rustig' filosofeert, *leeft* hij niet in de menschelijke Geschiedenis met al haar leelijkheid, gemeenheid en ellende. - Bovendien wordt elke stap bij het voortschrijden in de begripsconstructies begeleid door een eigenaardig vaag, maar toch onloochenbaar reëel, evidentiegevoel. De speculatieve denker stelt aan zichzelf ieder oogenblik met behulp der moeilijkste abstracties zekere vragen, waarop hij dan telkens uit zijn eigen geest een antwoord geeft dat hem bevredigt, hem klaarheid schenkt en met een blij evidentiegevoel is verbonden. En het hierbij gesmaakt intellectueel en aesthetisch genot is des te grooter, naarmate men zich van zijn eigen denkvirtuositeit levendiger bewust wordt, zooals dat bv. het geval schijnt te zijn bij de kultuurfilosofen Oswald Spengler en Hermann Keyserling, die den indruk maken, zoo al niet de totaliteit van al het menschelijke te 'overzien', dan toch het essentieelste in de menschelijke Geschiedenis te begrijpen en te kunnen verklaren.

De laatste schrijft in zijn Reisetagebuch eines Philosophen (in het tweede deel, waar hij Japan behandelt). 'Es ist tragisch, in seinem Verstehen dem Können voraus zu sein. *Weshalb bin ich kein Gott*? - Nur, weil es mir an physischer Kraft gebricht; das verfügbare Energie-quantum ist es, sonst nichts, das den Metaphysiker vom Gotte unterscheidet. Besässe ich genügende Mittel, so wurden *meine Ideen* von selbst zu physischen Gestalten werden, und während meine Gedanken wanderten, löste Welt auf Welt sich ab. - So aber kann ich nicht einmal, so lange es mir beliebt, Japanner sein. *Die Grenzen*, *die ich in der Idee nicht anerkenne*, beherrschen mich doch'.[1)]

Zulke dingen lezende, kan men begrijpen dat iemand als Gogarten tot de krasse uitspraak komt: 'Diese *Sucht nach Geschichtsphilosophie*, die als eine Pest nachgerade unser heutiges

1) Cursiveeringen van schrijver dezes.

geistiges Leben vergiftet und verfaulen lässt, und die *die Geschichte zu einem Spiel der Geistreichheit macht*, ist der eigentliche Ausdruck für die tiefe Gottlosigkeit, die das heutige Tun und Denken auch da beherrscht, wo man ihr mit ernstester Gedankenarbeit und Geschicht*deutung* beizukommen sucht.'

Er is natuurlijk geen sprake van, dat door God aan de menschelijke wetenschap niet een bepaalde taak zou zijn gesteld en dat daartoe niet ook zou behooren een zoo grondig mogelijke *empirische* kennis te verwerven van de menschelijke geschiedenis (met hare gebeurtenissen, toestanden, organisaties en - de hierbij op den voorgrond tredende personen); en verder den geestelijken achtergrond, de steeds diepere samenhangen in dit alles, ernstig te zoeken en op te sporen. Maar de werkelijk groote, niet in détailonderzoek opgaande, historicus, zal, wanneer hij, door zijn eigen denken onverbiddelijk voortgestuwd, steeds diepere vragen stelt, menigmaal tot zichzelf moeten zeggen: 'Ik heb eigenlijk eene boven menschelijke krachten gaande taak op mij genomen. Om haar naar eisch te vervullen zou ik van den mensch in 't algemeen en van de individueele menschen in het bijzonder veel meer moeten weten en begrijpen dan ik er feitelijk van weet en begrijp'. Zoo zal hij bij het stellen zijner problemen niet zelden duizelig worden en dan de diepe waarheid erkennen, die er toch ontegenzeggelijk ligt in het spottende versje:

> Sitzt das kleine Menschenkind
> An dem Ozean der Zeit
> Schöpft mit seiner kleinen Hand
> Tropfen aus der Ewigkeit.
>
> Sitzt das kleine Menschenkind
> Sammelt flüsternde Gerüchte;
> Schreibt sie in ein kleines Buch
> Und darüber: Weltgeschichte.

Tegenover de vakfilosofen, die in hun bespiegelingen voor het meerendeel rustig op de sedert eeuwen gebaande wegen blijven voortgaan, staan twee groepen moderne denkers, die leven in het sterke besef, dat het menschelijk zijn en kennen een ondoorgrondelijk mysterie is; dat het iets in zich bevat, waartegen alle wijsgeerig begripsdenken zich te pletter stooten moet.

De eerste groep wordt gevormd door een zeker aantal kunste-

naars, dichters en denkers, die sterk onder den invloed staan van den geweldigen revolutionair Nietzsche (door Morgenstern genoemd: die Antithese seiner Zeit).

Wat dezen fascineerenden schrijver zoo belangrijk maakt, is dat hij dieper dan vele anderen geleden heeft onder de feitelijk bestaande, met zichzelf zoo ingenomene en over zichzelf zoo hoog denkende, kultuur. Zooals bekend is, haatte hij met een fanatieken haat niet alleen de traditioneel-christelijke maar ook de traditioneel-idealistische metafysika en ethiek. Hij trad op als de bezielde profeet eener nieuwe menschheid, door welke een radikale Umwertung aller Werte zou worden voltrokken. - In zoover nu zijn volgelingen met de resultaten der gangbare filosofie bekend zijn, staan zij uiterst skeptisch-kritisch tegenover haar, of keeren zich resoluut van haar gedachtenstelsels af. Hoezeer ook de daarin zich openbarende denkkracht en scherpzinnigheid aesthetisch bewonderend, voelen zij toch intuïtief dat datgene wat deze filosofie als esoterische positieve wijsheid aangaande de betrekking van den Wereldgrond tot Wereld, Menschenziel en menschelijke Geschiedenis beweert ontdekt en vastgesteld te hebben en wat zij zoo zelfverzekerd als algemeengeldige waarheid verkondigt, nader beschouwd vrij poover is en voor het grootste deel slechts schijnwijsheid, ingebeeld begrijpen genoemd mag worden.

Laat mij hier eenige uitspraken mogen citeeren uit een nog veel te weinig bekend werk van Christian Morgenstern[1)] een bundel Aforismen (in proza), die onder den titel ‘Stufen’ in 1922 is gepubliceerd.

> Philosophien sind Schwimmgürtel, gefügt aus dem Kork der Sprache. (Plato, Phaedo Cap. 35 spreekt van menschelijke logoi, op welke wij, als op een vlot, de levenszee moeten doorvaren, en hij duidt aan, dat een goddelijke logos ons op zekerder en gevaarloozer wijze naar onze bestemming zou kunnen voeren).

1) Morgenstern, geb. 1871, heeft vooral de aandacht getrokken door zijn wonderlijke galgenlieder, waarmee men eerst zeer weinig wist aan te vangen. Verscheidene van deze drukken echter in schertsend-spottenden vorm de diepste wijsgeerige gedachten en vragen uit. Zoo b.v. der Meilenstein, Scholastiker problem, die Westküsten. In het laatste van zijn leven (hij stierf in 1914) kwam hij sterk onder den invloed van Rudolph Steiner's anthroposophie. Een voortreffelijke monografie (± 400 blz.) door Michael Bauer verscheen in dit jaar (1933).

Ein ‘Wort’ ist etwas unendlich Rohes: es fasst millionen Beziehungen mit einem Griff zusammen und ballt sie wie einen Klumpen Erde. Bald wird die Erde trocken und hart - die Kugel bleibt als rotes drastisches Ganzes, aber die millionen Teilchen, daraus sie besteht, sind als solche so gut wie vergessen. - Für mich gibt es nur ein Mittel, um die Achtung vor mir selbst nicht einzubüssen: Fortwährende Kritik. - Das Leben hat keinen Sinn als den Sinn - Gottes. - Welche Vorstellung wäre zuletzt nicht anthropomorph! Anthropomerph, sagt man, sei die Vorstellung eines persönlichen Gottes. Aber der Naturforscher, der sich die Welt unpersönlich, nämlich als Natur, als Wirklichkeit, als einen unendlichen Knäuel von Wirkungen denkt - hat ja auch von sich selbst kein anderes Bild; er sieht sich, interpretiert sich, naturwissenschaftlich als Natur und projiziert sich (in seiner neuen Weltinterpretation) nur ebenso unvermeidlich ins Universum hinein wie früher. Oder vielmehr: Universum ist bereits Selbstprojektion. Anthropomorph ist und muss ‘alles’ bleiben.
- ‘Er gibt Frieden’ (schreibt Amiel), und das Gefühl des Unendlichen’. Welche Zusammenstellung, nur daraus erklärlich, dass der Begriff des Unendlichen noch nie *erlebt* wurde. So können Menschen Jahrhunderte lang ein Wort voller Pathos brauchen, ohne je von seiner ganzen Bedeutung ergriffen worden zu sein, ja, ich behaupte, manche Worte können nur solange gebraucht werden, als ihr möglicher Sinn nicht völlig zu Ende gedacht wird. Wer ‘Gott’ siehet, stirbt.
- Alles Denken ist Übersetzen Gottes ins Rationalistische. Von Gott dem Original, wissen wir nur durch Gott, den Übersetzer - Jedesmal wieder, wenn man so recht in die ‘Welt’ hineindenkt, kommen einem alle menschlichen Gedanken darüber vor wie Kinderstammeln, was sage ich, wie Bewegungen von Insekten, die von der Spitze ihres Grashalms in die Luft hineinstasten. Und das gilt nicht nur von gewöhnlichen Gedanken, *das gilt ebenso von den tiefsten Gedanken unserer fähigsten Köpfe*. Nur dass wir durch unsere Sinne die Welt so vereinfacht haben, ermöglicht uns, in ihr mit so festen Schritten zu wandeln; nur dass wir meinen, die ‘Welt’ in Wahrheit vor uns zu haben, wie ein gewaltiges Gemälde, das - wenn auch nur im Grossen - so sei, wie wir es sehen, ermöglicht den ganzen Schatz menschlich-bürgerlichen Hochgefühls, die Freudigkeit des Tatmenschen, den tragischen Stolz des Philosophen, die königlichen Empfindungen des Künstlers. Unsere Armut ist es, die uns reich macht, unsere Beschränktheit, der wir das Gefühl unbeschränkter Entwickelungsfähigkeit verdanken. Aber umsonst. Irgend einmal und dann immer wieder wird - wenn auch nur blitzartig - die Armut als Armut, die Beschränktkeit als Beschränktheit erkannt; die grossartige Illusion zerreisst, und die Geschichte der Erde und seines Bewohners entpuppt sich in der Riesensaison des ‘Universums’ als - bürgerliches Schauspiels, eines unter unzähligen, Verfasser unbekannt, Wert indifferent.
- Wogegen ich mich von allem richte, das ist *die Bürgerlichkeit* so vieler bisheriger Philosophie. Es fehlt mir daran zu sehr an jener Überwältigung des menschlichen Geistes durch das, was ihn wohl überwältigen darf: die

nicht nur rechnerisch gebrauchten, sondern innerlich erlebten Vorstellungen von Ewigkeit und Unendlichkeit. Für mich beginnt Philosophie hart vor dem Wahnsinn, sonst ist sie ein Handwerk wie andre auch. Und sie muss immer wieder bis hart an

> den Wahsinu führen, das ist beinahe eine Forderung der Sittlichkeit philosophischen Denkens, da es sonst einen Mangel an Leidenschaft zu bedenklich verrät. Ohne Leidenschaft aber ist jede Tätigkeit grossen Stiles, so erhaben sie sich auch geben mag, gemein. - Es gibt keine Wahrheit an sich. 'Ansich' ist eine der grössten Materialismen der Epoche. - Frage die Philosophie sich erst einmal: 'wo bin ich hergekommen?' - Wer die Welt nicht von Kind auf gewohnt wäre, müsste über ihr den Verstand verlieren. Das Wunder eines einzigen Baumes würde genügen, ihn zu vernichten. - Ein Mensch, dessen ganzes Leben darauf gerichtet ist, das Rätsel Christi zu lösen. - Wer sich an Kant hält, dem muss alle Metaphysik erscheinen wie das hartnäckige Surren einer grossen Fliege an einem festgeschlossenen Fenster. Überall wird das Tier einen Durchlass vermuten, und nirgends gewährt die unerbittliche Scheibe etwas anderes als - Durchsicht.

Verder leeft het zooeven genoemde besef (aangaande het onbegrijpbare in alle menschelijk zijn en kennen) bij een steeds talrijker en invloedrijker wordende schare van *christelijke theologen* onder welke diegenen een voorname plaats innemen wier geloofsleer algemeen met den, overigens lang niet ongevaarlijken, naam 'dialektisch' wordt aangeduid.

Deze denkers, die iets uitermate gewichtigs geleerd hebben uit Kierkegaard's hartstochtelijke en scherpzinnige polemiek tegen Hegels Absoluut Idealisme, zijn met volle bewustheid teruggekeerd tot die (paulinische) opvatting van den term Geloof, die door de groote Reformatoren weer zoo klaar is in het licht gesteld. De, op diepe intuïties en levenszekerheden gegronde, gedachten van Luther en Calvijn vasthoudend, hebben deze theologen een consequent doorgevoerde streng kritische analyse voltrokken aan die wijsgeerige grondbegrippen waarmee de moderne theologie zoo onbevangen opereerde. Zij kwamen hierbij tot de muurvaste overtuiging, dat de zoogenaamde door de filosofie verkregen *inzichten* in Gods wezen en Zijn 'betrekking' tot Natuur en Menschheid als schijnwijsheid onverbiddelijk moeten worden afgewezen. Zij werden er zich steeds klaarder van bewust, dat de christelijke theologie van de filosofie niet alleen niets *positiefs* (wat voor haar van fundamenteele beteekenis zijn zou) kan leeren, maar zelfs voortdurend gevaar loopt door haar begripstelsels uit den rechten koers gedreven te worden.

Bijzonder scherp is dit uitgesproken door Gogarten in het begin van zijn werk 'Ich glaube an den dreieinigen Gott' (1926). Hij beweert: 'Er bestaat slechts één enkele mogelijkheid om over datgene te spreken wat wij Christendom noemen. En dat

is: de eenvoudige verkondiging, de boodschap, of juister nog het evangelie, de blijde boodschap. En wel de boodschap van de geschiedenis, de gebeurtenis, die wij meenen of althans moesten meenen, wanneer wij "christendom" zeggen'. Deze gedachte licht hij dan nader toe. Boodschap bestaat er niet van algemeene waarheden of wezensnoodwendigheden. Daarvan bestaat kennis (Erkenntnis) en wel de kennis der Rede. Tegenover haar hebben wij geen uiterlijke kennismededeeling van noode. De Rede kan en moet - ten minste in principe - elke algemeene waarheid, elke wezensnoodwendigheid van uit zichzelf ontwikkelen. Zou ik iemand tijding willen brengen van een algemeene waarheid, bv. dat tweemaal twee gelijk vier is, dan zou ik daarmede alleen toonen, nog niet begrepen te hebben, dat het hier niet gaat om een op een bepaalden tijd en een bepaalde plaats gebeurend feit, maar om een altijd en overal geldende waarheid. Men kan dus tegenover algemeene waarheden zich alleen beroepen op inzicht en kennis. En ook de overtuiging der Rede van de richtigheid harer eigen wezens-wetmatigheid, de zekerheid van haar eigen waarheidsgehalte, is niet Geloof (zooals men wel eens beweert, om de tegenstelling van Gelooven en Weten te overwinnen). Neen, ook deze laatste fundamenteele overtuiging zou - ondersteld dat van een zoodanige met zin kan gesproken worden - niets anders wezen dan zelfkennis der Rede in haar eigen licht. Wij maakten hier een onderstelling. Immers deze vraag moet altijd nog opgeworpen worden, *of de Rede zich in haar eigen licht kennen kan*, d.i. hier: in het ongebroken licht der eeuwige waarheid. Dan wel, of zich niet ook de Rede slechts kennen kan in dat licht, dat zich breekt in en aan Tijd en Ruimte, en in en aan alles wat met Tijd en Ruimte gegeven is. Omgekeerd is er van een gebeuren, dat op een bepaalde plaats en in een gepaalden tijd voorgevallen is, geen kennis in den zin eener tijdlooze zelfkennis der Rede mogelijk. Want het laat zich niet losmaken van deze bepaalde plaats en dezen bepaalden tijd, waarin het geschied is. - Zoo zeker als aan een in den tijd voorvallend gebeuren het karakter van het toevallige, 'Einmalige' vergankelijke eigen is, zoo zeker bestaat er tegenover dit, als eenige mogelijkheid der mededeeling, slechts de boodschap, het verhaal. Want van het toevallige, einmalige en vergankelijke kan er geen kennen in den gewonen zin bestaan, omdat de kennis

en hare wezenswetmatigheid alleen in een boventijdelijke, wezensnoodwendige, algemeene sfeer geldigheid heeft. - Hoe ongemerkt en onwillekeurig zelfs door niet-liberale theologen 'die Verwandlung des zeitlichen Ereignisses, von dem die Evangelien berichten, in eine allgemeine Wahrheit oder Wesensnotwendigkeit' voltrokken wordt, toont Gogarten vervolgens aan, door twee citaten uit de Dogmatiek van Seeberg, waarin sprake is van de wijze waarop de kerk en hare ambtsdragers de goddelijke boodschap overbrengen.

> 'Nicht sie sind die Mittler Gottes für die Menschen, sondern der Mensch Jesus ist der einzige Mittler. Das heisst, in ihm ist *das Prinzip* der sich wirksam offenbarenden Gottesherrschaft in die Geschichte getreten, es mag es jetzt anwenden, wer will'. En verder: 'Das Christentum ist die absolute Religion, weil sich *das Prinzip der Religim* oder die wirksame göttliche Offenbarung in dem Christentum in schlechthtn reiner und allseitig konsequenter Durchführung darstellt, und weil es *dem religiösen Bedarf des menschlichen Geistes*, der alle Religionen mitbestimmt und deshalb auch ihre Fortentwicklung bedingt, nach allen Richtungen *entspricht*'.

Terecht merkt Gogarten naar aanleiding dezer (door ons gecursiveerde) termen op:

> 'Diese Sätze sind in aller nur zu wünschenden Klarheit ein Zeugnis für die Verwandlung des zeitlichen Geschehnisses, nämlich des Auftretens Jesu, das der Inhalt der christlichen Botschaft ist, in ein zeitloses Wesen, oder wie hier gesagt wird, Prinzip. Zugleich aber zeigen diese Worte mit erschreckender Deutlichkeit, dass mit dieser Verwandlung zugleich eine andere erfolgt, nämlich die Verwandlung der göttlichen Offenbarung in ein, "dem religiösen Bedarf des menschlichen Geistes entsprechendes" Prinzip. Damit fügt man, ob man es nun will oder nicht, die göttliche Offenbarung und Gott selbst in *die Immanenz des menschlichen Geistes*. Das wird ganz deutlich, wenn man die Aussagen der christlichen Urkunden selbst über das Verhältnis von menschlichem Geist und göttlicher Offenbarung herbeizieht. Danach ist der menschliche Geist voll und übervoll der Lüge und Heuchelei - und, "der religiöse Bedarf", ist von diesem Urteil am wenigsten aus zu nehmen - und die göttliche Offenbarung ist im schroffen Gegensatz dazu die Wahrheit. Jede *Kontinuitat* zwischen Offenbarung und menschlichem Geist, die hier behauptet wird, tastet die Ehre Gottes an und macht aus der göttlichen Offenbarung eine Funktion des menschlichen Geistes und wenn auch in der Verlängerung des Entsprechens'.

Die theologen, die voor het volbrengen van hun speciale taak, van de zoogenaamde resultaten eener idealistische metafysika niet het geringste nut verwachten, maar in haar juist omgekeerd een steeds dreigend gevaar zien, deze theologen denken geheel

in overeenstemming met Kant, die evenmin van de filosofie een *esoterische* (slechts voor een kleine élite bereikbare) en tegelijk *positieve* wijsheid verwachtte aangaande datgene wat voor het zieleleven van elken mensch - filosoof of niet-filosoof - van het essentieelste belang is. Kant verweert zich tegen diegenen onder zijne bestrijders die de uitkomsten zijner Vernunftkritik vrij poover en eigenlijk bloot negatief vonden. Dezen roept hij toe: 'Maar verlangt gij dan, dat een kennis, die alle menschen aangaat, het gewone verstand zou te boven gaan, en u slechts door filosofen ontdekt worden zou?'

Hoe ver zijn wij hier van allen intellectualistischen hoogmoed! 'Der Welt Schlüssel heisst Demut. Ohne ihn ist alles Klopfen Horchen Spähen umsonst. - Wer sich überhebt, verrät, dass er noch nicht genug nachgedacht hat' (Morgenstern). Zou iemand als Goethe in Gods oog zooveel 'interessanter' zijn dan de eenvoudigste man uit het volk? Het is niet Kant, die - zooals zoo velen doen - de menschen verdeelt in twee klassen. 1° de belangrijken, de 'Kulturträger, die werterfüllten Persönlichkeiten' en 2° de onbelangrijken, de gewonen, de onontwikkelden, en die dan aanneemt dat de eersten tegenover het begrijpen der diepste geestelijke dingen, vergeleken met de laatsten, in een bijzonder gunstige positie zouden verkeeren. Als er iets onchristelijk is, dan is het wel deze onderscheiding. Het zijn toch waarlijk niet de wetenschappelijk, filosofisch of artistiek 'hoogstaanden' tot wie Jezus in het brengen zijner blijde boodschap zich het eerst en bij voorkeur heeft gericht!

De genoemde allermodernste theologen vinden het niet zoo natuurlijk en vanzelfsprekend meer, dat de filosofie - die toch altijd 'slechts menschelijke' sofia produceert - krachtens hare Zuivere Rede iets zou kunnen vaststellen en weten van Gods gedachten over de wereld, van Gods bedoelingen met de menschheid, die haar bestaan heeft in de Geschiedenis. Gods gedachten! Wij herinneren ons hier de majestueuse verzen uit Jesaja 55. 'Want mijne gedachten zijn niet ulieder gedachten, en uwe wegen zijn niet mijne wegen, spreekt de Heere. Want gelijk de hemelen hooger zijn dan de aarde, alzoo zijn mijne wegen hooger dan uwe wegen, en mijne gedachten dan ulieder gedachten'.

Wie iets van de waarheid in deze woorden voelt, weet van tevoren, dat het een ongerijmde en belachelijke poging zijn zou,

Gods gedachten over ons en onze Geschiedenis met onze gedachten over ons en onze Geschiedenis in een welsluitend filosofisch of theologisch systeem samen te willen brengen en harmonisch te vereenigen.

Het Woord van den levenden en persoonlijken God moet, wanneer het zich tot ons richt, een geheel ander soort Woord zijn dan dat van eenig, nog zoo wijs en edel mensch. Het moet iets tot ons zeggen, wat wij menschen onmogelijk tot onszelf of tot onze medemenschen zeggen kunnen, nl.: 'Ik, uw aller Schepper, heb u lief en wil u al uw zonden, ook de zwaarste, vergeven.'[1)]

Gods Woord moet het karakter dragen eener Mededeeling, kortweg, eener Verkondiging of - als wij dezen afgezaagden en tot tallooze misverstanden leidenden term hier niet willen vermijden - eener Openbaring.

Deze openbaring moet iets tot ons zeggen, wat niet door middel van zinnelijke voorstellingen en algemeene begrippen (en de deze aanduidende woorden) uit te drukken is. Het kan alleen gezegd worden door middel van in onze geschiedenis, (allereerst in den Bijbel, Oude en Nieuwe Testament) ons tegemoet tredende *levende personen*. Aan deze is het door onze gewone kenmiddelen, en dus als 't ware 'van buiten', niet aan te zien, dat zij zich in iets essentieels van alle andere personen onderscheiden. Wie aan hen dit essentieele nog niet onderscheidt, kan uit zichzelf tot dat 'zien' niet komen. God moet hem de oogen daarvoor openen.

Met het in dezen zin genomen begrip Openbaring kan de idealistische metafysika (en kennisleer) natuurlijk niets aanvangen. Zij moet daarin een innerlijke tegenstrijdigheid ontdekken. Inderdaad is het een begrip dat in een *theoretische* wereld- en levensleer niet thuis hoort.

Maar hier krijgt nu de *uitsluitend kritische* filosofie een eminente beteekenis. Zij is de eenige filosofie, die het christelijke openbaringsbegrip niet van te voren behoeft te verwerpen, en wel hierom omdat zij ook tegenover haar eigen *kriterium* (het

1) Degenen, voor wie deze woorden meer zijn dan een weinig zeggende sentimenteele frase, weten hoe zij te denken hebben over Nietzsche's bewering dat 'het Christendom den mensch heeft kapotgedrukt en verbroken en neer doen zinken als in een diepen modder'.

Apriori, de Idee, de Zuivere Rede) volkomen nuchter vragend staat, en niet pretendeert daarover een *weten* in den gewonen zin te 'bezitten'. De echte kritische filosofie heeft het sedert Sokrates altijd als haar eenige taak beschouwd: alle verkeerde, aangaande de diepste levensbewustheden met strenge theoretische weet-pretenties optredende, filosofie (waarvan de wereld ten allen tijde boordevol geweest is en het heden ten dage nog steeds is) als verkeerde filosofie, als slechts schijnwijsheid leverend, te ontmaskeren.

De bloot kritische filosofie is de eenige filosofie, die zich met nooit ophoudende verbazing en verbijstering de radikaalste aller vragen stelt: 'maar waar kom ik dan toch zelf vandaan?' En daarop geeft zij het antwoord - als dit een antwoord genoemd mag worden -: 'ik zelf (met alle andere menschelijke *theoretische* wetenschap) dank mijn bestaan aan een (nòch logisch nòch psychologisch te fundeeren) anticipatie. Het heele begrip Zuivere Rede (of Apriori), dat ik zoo onontbeerlijk noodig heb, berust, wel beschouwd, op een petitio principii'.

Schrijver dezes heeft dit ergens[1)] zoo uitgedrukt: 'Het apriori is als het ware geboren met den noodkreet: het moet er zijn, of wij vergaan!'

Dit staat toch wel vast: 'Niemand kan ons *theoretisch* door boven-empirische begrippen bewijzen, dat ons heele mensch-zijn met al wat daartoe behoort (wetenschap, zedelijkheid, kunst, religie) niet in den grond onzin is, een storm in een glas water, een bloot subjectieve opvatting, een tragi-komedie, waaraan door een kosmische katastrofe plotseling een einde gemaakt zou kunnen worden. Niemand kan ons de absolute zekerheid schenken, dat aan de menschelijke Geschiedenis een boventijdelijke eeuwige zin en beteekenis toekomt. Het eenige, wat wij tot onszelf kunnen zeggen, is: 'het zou onverdraaglijk, verschrikkelijk, absurd zijn, wanneer ons menschelijk geestelijk leven in den diepsten grond onzin was'.

Wij kunnen, als ethisch-praktische wezens niet *willen*, dat wat wij in ons diepste werkelijkheidsbewustzijn doorleven, geen eeuwigheids-beteekenis hebben zou. Welnu, als wij dit niet kunnen willen, dan moeten wij een *vorm* van ons mensch-zijn

1) In 'de Zekerheid der menschelijke Kennis' I § 2, blz. 89. Men zie ook mijn studie: Filosofie als bloote kenniscritiek, de Gids 1930.

aannemen, een Apriori-kennis, die ons tegelijk van God *scheidt* en ons aan Hem *verbindt*. Die Vorm is datgene wat *maakt*, dat wij menschen zijn, redelijke wezens, en geen dieren. Dezen vorm, dit apriori, dit systeem van Zuivere Redebegrippen, moeten wij *als hypothesis* aannemen (petere). Deze Vorm (Idee) is de conditio sine qua non daarvoor dat wij Het Woord kunnen gebruiken, dat een woord als bestanddeel der 'menschelijke' taal *zin* (logos) hebben kan. Maar theoretisch *bewijzen* (uit een andere, hoogere of algemeenere kennis afleiden) dat er zulk een Vorm wezen *moet*, is ons menschen onmogelijk. Voor elk bewijs wordt immers die Vorm al vooronderstelt. Het heele Apriori is niets meer maar ook niets minder dan een een samenhangend geheel van vraag- en zoekmiddelen.

In 't algemeen is men er nog veel te weinig van doordrongen, welk een *wonder* het in den grond is, dat wij menschen het Woord en dus het begrip *kunnen* gebruiken. Het is maar de vraag: in hoeverre en waarvoor wij het *mogen* gebruiken.

Als er nu ièts is, wat het kritisch filosofeeren ons leeren kan, dan is het wel dit: de gevaren te zien, die er liggen in de begrippen Begrip, Idee en Zuivere Rede.

Er is een wijze uitspraak van Malebranche: 'Les préjugés ne se quittent pas comme un vieil habit auquel on ne pense plus. Ils reviennent toujours à la charge et nous chassent de nos conquêtes, si par notre vigilance et de bons retranchements nous ne savons nous y maintenir'.

Hoe waar deze woorden zijn, blijkt nog eens weer bijzonder sterk uit het feit dat zelfs sommige onder de dialektische theologen, die de traditioneele idealistische Zijns- en Kennisleer hardnekkig bestrijden, zich op enkele punten van hun geloofsleer, zonder het zelf te bemerken, door de idealistische grondbegrippen toch nog weer hebben laten van de wijs brengen. Van Karl Barth is dit overtuigend aangetoond door Friedrich Karl Schumann in zijn diep gedacht, boeiend en klaar geschreven werk 'der Gottesbegriff und der Zerfall der Moderne' (1929). Het begint met een schitterende analyse van het zoogenaamde 'religieuze bewustzijn' der nieuwere mystiek, waarbij tal van instructieve passages uit de gedichten van Walt Whitman en Rainer Maria Rilke worden geciteerd. In het tweede boek wordt

gehandeld over de ‘Hemmung’ der theologie door de idealistische kennistheorie. Hier vindt men een grondige kritiek van Troeltsch met zijn religieus apriori, Rudolf Otto met zijn begrip van het numinose, Karl Barth met zijn aanwending der tegenstelling tijd-eeuwigheid, Karl Heim, met zijn begrip van Het Gegevene e.a. Eindelijk wordt in het derde en laatste boek besproken: ‘die Möglichkeit einer Befreiung der Theologie aus den erkenntnistheoretischen Fesseln’. - Wat Gogarten betreft, in zijn jongste, boven mijn lof verheven, geschrift ‘Die Kirche Jesu Christi und der Staat’ heeft Friedrich Delekat m.i. klaar in het licht gesteld, dat deze overigens zoo radikale theoloog in zijn Politische Ethik, waar hij zijn zondebegrip ontwikkelt, toch weer sterk beïnvloed wordt door de grübelnde, abstruse, sterk metafysisch getinte speculaties van den faenomenoloog Heidegger.

Wanneer wij den ontwikkelingsloop van de filosofie en theologie gedurende de laatste eeuw kritisch vervolgen, dan voelen wij pijnlijk de leemten en gebreken van Kants heele wijsgeerig oeuvre. Deze moderne Sokrates was toch nog niet consequentkritisch genoeg geweest. Hij stond met zijn Vernunftbegrip en de daarmede verbonden gevoelsassociaties ondanks alles nog te veel onder den invloed van de grondgedachten der Aufklärungsperiode. Bovendien kwam hij eerst laat in zijn leven en ook toen nog slechts geleidelijk tot de noodige klaarheid over datgene, wat hij eigenlijk beoogde. Zoo kon hij niet schrijven, zooals hij had moeten schrijven om zijn ongehoord revolutionaire gedachten voldoende te doen verstaan. Hij had te groote haast, was daardoor veel te slordig en verwarrend in zijn terminologie, gaf zich te weinig moeite voor het uitwerken en toelichten zijner fundamenteele gedachten en vooral voor het afweren van gevaarlijke misverstanden. - Maar de voelbaarste leemte in zijn geweldige, voor alle volgende tijden hun beteekenis behoudende, praestaties is wel deze, dat hij ons niet als pendant van zijn transcendentale Logika en Ideëenleer heeft gegeven: een transcendentale psychologie met de daarbij behoorende Ideeënleer. Immers alle empirische en bovenempirische begrippen (kategorieën en Ideeën) hebben behalve den logischen ook een psychologischen kant. Nu heeft tot een correct opvatten dezer psycholo-

gische keerzijde de groote wijsgeer ongetwijfeld wel de gewichtigste bijdragen geleverd, maar een consequent samenhangende systematische transcendentale psychologie heeft hij niet ondernomen. En wij bezitten deze nog steeds niet. Had Kant ons hier niet in den steek gelaten, dan zou waarschijnlijk de heele filosofie na hem een geheel anderen loop hebben gehad. Dan zou misschien ook zoo iets als Husserl's faenomenologie, die zooveel verwarring gesticht heeft, achterwege zijn gebleven.

De grootste winst van zulk een streng kritische psychologie zou zijn: het diepe, op klaar logisch inzicht berustend, besef, dat wij menschen *niet alles* in ons werkelijkheidsbewustzijn tot wetenschappelijk probleem *mogen willen* maken; dat het ontoelaatbaar, onwetenschappelijk is, naar sommige fundamenteele dingen in ons mensch-zijn met behulp van begrippen te vragen. Er is een zekere kant aan ons wezen, waarvan wij niets mogen willen 'weten'. Vragen wij er - met theoretische bedoelingen - toch naar, dan vragen wij perse verkeerd. En hebben wij dit eenmaal begrepen, dan komen wij ook met Sokrates lichter tot het inzicht dat het onvroom is, aangaande het diepste in ons wezen ons een weten in den strengsten zin des woords te willen 'eigen' maken.

Wij zouden inplaats van transcendentale psychologie liever willen zeggen: transcendentale anthropologie. Maar tegen dezen naam zijn ook weer ernstige bedenkingen in te brengen.

In zijn Vorlesungen over de Logika (in 1800 gepubliceerd) zegt Kant: 'das Feld der Philosophie in der weltbürgerlichen Bedeutung lässt sich auf folgende Fragen bringen: 1 Was kann ich wissen? 2 Was soll ich tun? 3 Was darf ich hoffen? 4 Was ist der Mensch?' En daaraan voegt hij toe: 'im Grunde könnte man aber alles dieses zur Anthropologie rechnen, weil sich die drei ersten Fragen auf die letzte beziehen'. Men lette hier op de verschillende verba: können, sollen, dürfen en sein! Hoe men den zin der eerste drie bepaalt, dat hangt af van het aan den mensch toegekende 'zijn'. En dit zijn is en blijft voor de filosofie een *vraag*. De mensch, die haar bevredigend zou willen beantwoorden, zou zich op Gods standpunt willen plaatsen. Hij zou zijn *filo*sofia in *sofia* willen doen overgaan.

Men pleegt in Natuur en Menschheid het bestaan van vele en velerlei mysterieën te constateeren. Maar al deze zijn in den

grond te reduceeren tot dit ééne mysterie: de existentie en het zoo-zijn van den Mensch.

Bij zijn bepalen van het wezen der schoonheid onderscheidt Fechner een Ästhetik *von oben* (de speculatieve) en een Ästhetik *von unten* (de empirische). Deze onderscheiding op ons geval toepassend, zouden wij kunnen zeggen: De Geschiedenisfilosofen willen een Geschichtswissenschaft *von oben*. Zij willen als een totaliteit iets 'overzien', waarvan zij het begin niet kennen en waarvan - populair gesproken - de tweede helft nog niet existeert. En over wat zij zoogenaamd overzien hebben, geven zij dan hun wijsheid ten beste. Maar, zoo ergens, dan gelden hier de woorden uit den tweeden Psalm: 'Hij, die in den hemel troont, lacht; en Hij spot met hen'.

'De mensch is de maatstaf van het geheel aller dingen'. Van *alle* dingen, dus ook van de menschelijke Geschiedenis. Maar is deze een ding, dat met eenig ander ding in één adem genoemd mag worden? Als dit ding een gedachte is, dan is het een gedachte Gods. En wie, niet allereerst in zijn theoretisch *weten*, maar in zijn *geweten*, in zijn ethisch-praktische kennis van het Goede en het Booze, zich iets van een absoluten maatstaf bewust wordt, moet komen tot de hierboven als motto gebruikte uitspraak: 'Ich verbrenne an meinem eigenen Massstab'.

Utrecht.

B.J.H. OVINK

De intrede der wiskunde in de natuurwetenschap

I

In het hier volgende opstel, waarin een der voordrachten, die in den cursus 1932-'33 aan de Leidsche Universiteit onder den algemeenen titel *Wereldbeeld en Wetenschap omstreeks* 1700 zijn gehouden, met enkele vormwijzigingen wordt weergegeven, wordt getracht, de vraag te beantwoorden, waar en hoe de wiskunde toepassing heeft kunnen vinden in de natuurwetenschap der 17e eeuw en welke invloed daarvan op het wetenschappelijk denken in het algemeen is uitgegaan. Daarbij zullen, met het oog op de impopulariteit der wiskunde buiten de kringen der mathematisch geschoolden, op één uitzondering na, alle mathematechnische uiteenzettingen worden vermeden, terwijl de bezwaren, die uit den grooten omvang van het onderwerp voortvloeien, ondervangen zullen worden door beperking tot de groote lijnen en de principieele gezichtspunten.

Om die groote lijnen reeds dadelijk vast te leggen, knoopen we aan bij een bekende passage uit een geschrift van Descartes over de methodiek van het wetenschappelijk denken, de *Regulae ad directionem ingenii*, waarin hij de kenmerken opsomt, waaraan een gebied van ons weten moet voldoen, om vatbaar te zijn voor mathematische behandeling. Die vatbaarheid bestaat, wanneer het bestudeerde gebied kan worden onderworpen aan *ordo* of *mensura*, d.w.z. wanneer men de oordeelen, die men er over uitspreekt, kan rangschikken in deductieve ketens of wanneer men tusschen de optredende grootheden quantitatieve relaties kan vestigen, die een algebraische behandelingswijze toelaten. Dit is een omschrijving, die met eenige wijziging en uitbreiding tot in onzen tijd dienst kan doen: alles, wat zich leent tot een van de twee behandelingswijzen, die we door de kenwoorden axiomatiseering en algorithmiseering kunnen aanduiden, wordt *eo ipso*

getrokken binnen de spheer der mathesis. Wiskunde toch beduidt veeleer een stijl van ons denken dan een gebied van ons weten en ze kan dan ook, onafhankelijk van den aard der behandelde stof, overal daar toepassing vinden, waar men axiomata kan opstellen, die uitgangspunt van deductieve redeneeringen kunnen zijn en waar men eigenschappen of relaties van qualitatieven of quantitatieven aard kan voorstellen door symbolen, die aan een systeem van verbindingsregels, dat in gegeneraliseerden zin van het woord een algorithmus moge heeten, kunnen worden onderworpen.

Past men deze algemeene beschouwingswijze toe op de natuurwetenschap der 17e eeuw, dan vinden we in hoofdzaak twee gebieden, waarop de wiskunde in den omschreven zin onmiddellijk toepasbaar kon zijn en waarop ze dan ook inderdaad toegepast is. Het zijn de mechanica van vaste en vloeibare lichamen en de optica, twee vakken, die te samen op den eersten blik wellicht slechts een klein gedeelte van het geheele, hemel en aarde, levende en doode materie omvattende gebied der natuurwetenschap zullen schijnen te vormen, maar die, zooals het verdere verloop der geschiedenis zou leeren, beide juist wegens hun vroegtijdige mathematische ontwikkeling voor dat geheel van fundamenteele beteekenis zijn geweest. Ik zal, om het doel van dit artikel, dat niet bestaat in het nastreven van encyclopaedische volledigheid, te bereiken, kunnen volstaan met de behandeling van een dezer twee gebieden; ik beperk me dus tot een schets van den groei der mathematische mechanica, van de wiskundige behandelingswijze dus van de verschijnselen van beweging en evenwicht.

Die wiskundige behandelingswijze dateert niet voor alle deelen der mechanica eerst uit de 17e eeuw; er zijn integendeel twee van haar onderwerpen aan te wijzen, waarop reeds lang voor dien tijd wiskundige methoden zijn toegepast of die zelfs als onderdeel der wiskunde zijn beschouwd. Het zij de kinematica van de eenparige beweging en de leer van het evenwicht. De eerste was, zonder dat er nog van een meer algemeene behandeling van het bewegingsbegrip sprake was geweest, in de Grieksche wiskunde gebruikt voor het voortbrengen van kromme lijnen en in de Grieksche astronomie voor het beschrijven van de bewegingen der planeten. De tweede was reeds tot op zekere hoogte geaxio-

matiseerd in de statische geschriften van Archimedes, waarin de leer van zwaartepunt en hefboom en die van de rustende vloeistoffen een mathematische basis had gekregen; op dit gebied was verdere vooruitgang bereikt in de 13e eeuw in de school van Jordanus Nemorarius en in de 15e en 16e door de Italiaansche mechanici.

In het begin van de 17e eeuw is men nu, op één aanstonds nader te behandelen uitzondering na, principieel nog niet tot een verdere uitbreiding van de mathematische behandelingswijze der mechanica gekomen; nog steeds zijn het alleen de eenparige beweging en het evenwicht, die met eenige exactheid in begripsbepaling, terminologie en bewijs kunnen worden behandeld, terwijl van alle meer gecompliceerde bewegingsverschijnselen, zooals val, worp en botsing nog slechts een zeer onvolkomen kennis bestaat. Men zal als tegenvoorbeeld wellicht op de vondst van Kepler willen wijzen, dat de planeten zich in ellipsen bewegen, welke beweging immers niet eenparig is, maar, nog afgezien van het feit, dat Kepler juist een van hen is, waarmee de nieuwe tijd zich aankondigt, moet er op gewezen worden, dat hij in het verschijnsel der planetenbeweging toch ook juist het element van eenparigheid in het licht stelt: de voerstraal van de planeet naar de zon beschrijft een oppervlak, dat evenredig is met den tijd; de perksnelheid is constant. Ook zal men wellicht Simon Stevin willen noemen en men wijst dan opnieuw iemand aan, die, hoewel zijn sterkste productiviteit nog in de 16e eeuw valt, niettemin reeds thuishoort in de mathematische natuurwetenschap der 17e; maar bij nadere beschouwing blijkt toch ook hij, op één voor de ontwikkeling der dynamica fundamenteel axioma, dat van de onmogelijkheid van het perpetuum mobile, na, geheel te blijven binnen de banen, die Archimedes voor de ontwikkeling der statica had aangegeven.

Zoo is de toestand dus nog, wanneer in 1608 Stevin's *Wisconstighe Ghedachtenissen* en in 1609 Kepler's *Astronomia Nova* het licht zien. Verplaatsen we ons nu echter, om van te voren een overzicht te krijgen van het vele, dat de 17e eeuwsche mechanica zou brengen, naar een tijdstip, dat ongeveer 80 jaren later ligt en dat een keerpunt beduidt in de geschiedenis van het denken: in 1687 verschijnen Newton's *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*, waarin de stormachtige ontwikkeling van een

wetenschap, die in het begin der eeuw nog niet bestaan had, een voorloopige afsluiting vindt. Op alle punten blijt de stand der dingen nu diepgaand gewijzigd te zijn: de kinematica van val en worp is nu geheel bekend; de dynamica van het stoffelijk punt is ontwikkeld; die van het vaste lichaam in beginsel gefundeerd; de verschijnselen van botsing, cirkelbeweging en slingerbeweging zijn bestudeerd. De axiomatiseering is reeds zoover gevorderd, dat Newton met drie Axiomata of Bewegingswetten kan volstaan voor de deductie van het geheele systeem der rationeele mechanica. Met opheffing van de eeuwenoude, schijnbaar onverzoenlijke tegenstelling tusschen aardsche en hemelsche verschijnselen, die de leer van Aristoteles had gevestigd, zijn val en planetenbeweging onder één gezichtspunt samengevat en onderworpen aan de algemeene mechanische axiomata. Tegelijkertijd heeft de mechanica haar stempel gedrukt op het geheele onderzoek der anorganische natuur; mechanistische verklaring van alle natuurverschijnselen is aan het eind der 17e eeuw bij alle onderlinge meeningsverschillen tusschen philosophen of physici over het wezen der materie, over vacuum of plenum, over atomistiek of energetica, over werking op afstand, beinvloeding door een medium of bewegingsoverdracht door botsing, een algemeen aanvaard werkprogramma geworden; de gebieden, waarop dit programma een begin van uitvoering heeft gevonden, astronomie en optica, zijn reeds tot sterken bloei gekomen en de takken der natuurwetenschap, die bij de andere achter staan in ontwikkeling, warmteleer, magnetisme en electriciteit en vooral chemie, zijn juist diegene, waarop men noch met mechanica in het bijzonder, noch met wiskunde in het algemeen nog iets had kunnen beginnen.

Wel zelden heeft in de geschiedenis een tak van wetenschap zich in zoo korten tijd tot een zoo groote hoogte ontwikkeld en daarbij een zoo sterken invloed op het wetenschappelijk denken en op de wereldbeschouwing uitgeoefend. Het is een historisch probleem van de eerste orde, dit verschijnsel in zijn voorbereiding en ontplooiing nauwkeuriger te leeren kennen en te begrijpen. Wanneer dan daarbij blijkt, wat ik aannemelijk hoop te maken, dat die sterke groei der mechanica niet alleen gepaard is gegaan met haar mathematiseering, maar dat zij daarvan het onmiddellijk gevolg is geweest, dan zal meteen aan het denkbaar duidelijkste voorbeeld de historische beteekenis in het licht zijn gesteld, die

aan de intrede der wiskunde in de natuurwetenschap moet worden toegekend.

Beziet men, om tot de oplossing van het gestelde probleem te komen, de 17e eeuwsche mechanica in vergelijking met die van vroegere eeuwen vanuit de beide Cartesiaansche gezichtspunten van *ordo* en *mensura*, dan trekt vooreerst onmiddellijk, dat wil zeggen vanaf de eerste jaren der eeuw, de sterke ontwikkeling van haar algorithmiseering de aandacht. Men kan die ontwikkeling in algemeenen zin zoo omschrijven, dat de mechanica gebruik leert maken van nieuw ontdekte of teruggevonden mathematische methoden ter behandeling van de continu veranderlijke grootheid, die in het eind der eeuw tot de uitvinding der Infinitesimaalrekening zouden leiden. Om deze uitspraak te verduidelijken, moet ik even tijd nemen voor een korte historisch-mathematische uitweiding.

Noch de Grieksche wiskunde, noch de uit Indische en Arabische bronnen gevoede Algebra der Renaissance heeft het vermogen bezeten tot mathematische behandeling van de continue veranderlijkheid. De gedachte, om de wijze, waarop een continu veranderlijke grootheid op zeker oogenblik bezig is, haar waarde te wijzigen, quantitatief te fixeeren door een nieuwe grootheid, die men in het algemeen de intensiteitvan deverandering der eerst beschouwde zou kunnen noemen, lag geheel buiten beider gezichtskring; geen van beide b.v. zou hebben kunnen aangeven, wat men te verstaan heeft onder de snelheid van een niet-eenparige beweging op zeker oogenblik of onder de richting van een kromme lijn in zeker punt. Mathematisch beduidt dit, dat de beide genoemde phasen der wiskunde het grondbegrip der differentiaalrekening missen, wat tot uiting komt èn in de tallooze fouten, die er in de kinematica der valbeweging worden gemaakt ten gevolge van de verwarring van de snelheid op zeker oogenblik en de gemiddelde snelheid gedurende zeker tijdvak èn in de omslachtige, niet tot het wezen der zaak doordringende wijze, waarop raaklijnen aan kromme lijnen worden bepaald. Dit gemis heeft, althans voor de Grieksche wiskunde, die toch onder de verschillende stroomingen, die in de West-Europeesche wiskunde der 17e eeuw samenvloeien, de overheerschende blijft, een diepen grond; zij toch is in de periode van haar snelste ontwikkeling en van haar definitieve axiomatiseering onder den sterken invloed

gekomen van de philosophische opvattingen van Plato, waarvan de wezenlijke eigenschappen, voorzoover ze ons onderwerp betreffen, weer zijn af te leiden uit de theorieën van zijn en veranderen der Eleatische school, die door Zeno van Elea toepassing op de wiskunde hadden gevonden. Volgens die theorie komt alleen aan het onveranderlijke zijn realiteit toe terwijl worden en veranderen slechts een onwezenlijke schijn beduiden. Het is daarmee in overeenstemming, dat in het systeem van Plato de wiskunde zich bezig houdt met de onveranderlijke ideëele mathematische vormen, die hun plaats hebben tusschen de schijnwereld, die wij waarnemen en het rijk der ideeën; ontstaan en vergaan is bij die vormen uitgesloten en Plato verbant dan ook met volkomen consequentie uit de meetkunde het begrip der constructie in den zin van het voortbrengen eener figuur. Van deze zienswijze nu is de Grieksche wiskunde, zooal niet de volkomen verwerkelijking, dan toch de duidelijke afspiegeling. Euclides vermijdt toepassing van het bewegingsbegrip in de meetkunde, zoolang hij het eenigszins doen kan en in de eenparige bewegingen, die andere mathematici in hun wiskundige redeneeringen toelaten en die Plato zelf in zijn ideëele astronomie gebruikt, overheerscht toch altijd het constante element der eenparigheid het denkbeeld van verandering, dat aan de beweging eigen is.

Nu kon Plato zoo streng theoretisch te werk gaan, omdat voor hem de eenige realiteit in de ideeën ligt, terwijl de wereld, die de natuurlijke mensch de werkelijke noemt, niets anders is dan een spel van schaduwen. Voor Aristoteles echter vormt dat schaduwenspel zelf de werkelijkheid, die hij wil onderzoeken en het probleem der verandering, dat voor Plato niet bestond, wordt het centrale probleem van zijn philosophie, dat hij door de onderscheiding van het potentieele en het actueele zijn tracht op te lossen. Onder zijn invloed wordt in de peripatetische wijsbegeerte de studie der beweging, d.i. het algemeene begrip, dat alle soorten van verandering, zoowel qualitatief als quantitatief, omvat en waarvan de verandering van plaats, de *motus localis*, slechts een bijzonder geval is, het essentieele element der physica, wat tot uiting komt in de zegswijze der Scholastiek: *Ignorato motu ignoratur natura*.

Van al de philosophische beschouwingen over de verandering, die uit de Aristotelische opvatting zijn voortgevloeid, is nu voor ons doel voornamelijk de behandeling van de vraag van belang,

hoe men zich de intensiteitsverandering van een qualiteit moet denken. In de Scholastiek treedt dit probleem het eerst op in deze formuleering, hoe de *caritas* in een mensch kan toe- of afnemen en hoe ze dus op verschillende oogenblikken verschillende waarden kan hebben. Hierover vormen zich twee hoofdrichtingen van opvatting, elk met nog weer fijnere schakeeringen, waarvan de eerste steeds een principieel verschil blijft maken tusschen versterking en verzwakking van een qualiteit aan den eenen kant en toe- of afname van een quantiteit van den anderen, terwijl de tweede den nadruk legt op de analogie tusschen de beide verschijnselen en daardoor de voor de natuurwetenschap zoo belangrijke quantitatieve behandeling van qualiteiten voorbereidt. De tweede opvatting is vooral tot ontwikkeling gekomen in de Parijsche school der Terministen, die in de veertiende eeuw onder leiding van Buridan, Albert van Saksen en Oresme in oppositie tegen Aristoteles zulke belangrijke denkbeelden over mechanica en astronomie heeft ontwikkeld. Daarbij heeft Oresme, die in 1382 als bisschop van Lisieux stierf, voorzoover onze tegenwoordige kennis reikt, als eerste een hulpmiddel toegepast, dat voor het geheele wetenschappelijke denken van onafzienbare beteekenis zou blijken te zijn: om de verandering van een qualiteit duidelijk voor oogen te voeren, stelt hij iedere achtereenvolgens optredende intensiteit voor door een lijnstuk, de *latitudo*, waarvan de lengte de waarde der intensiteit aangeeft en dat wordt uitgezet loodrecht op de *extensio*, dat is de uitbreiding in ruimte of tijd van het *subjectum*, dat met de veranderlijke qualiteit is aangedaan. Beschouwen we b.v. het geval van een *extensio* in den tijd, dan wordt dus b.v. een veranderlijke *caritas*, om het in onze tegenwoordige taal te zeggen, beschouwd als functie van den tijd en graphisch voorgesteld op een assenstelsel, waarin de tijd als abscis en de intensiteit der *caritas* als ordinaat fungeert. Oresme bestudeert nu allerlei verschillende mogelijkheden van verandering aan het voorbeeld van de snelheid eener veranderlijke beweging, een qualiteit, waarvan de intensiteit op een gegeven oogenblik volgens hem wordt bepaald door den weg, die in een op dat oogenblik aanvangend tijdvak van gegeven duur zou worden afgelegd, wanneer de beweging plotseling eenparig werd; is de snelheid *uniformis*, eenparig, dan is de graphiek een rechte, evenwijdig aan de *extensio*, die met de assen en de laatste *latitudo*

een rechthoek bepaalt, waarvan de oppervlakte, de *mensura* der qualiteit, blijkbaar den afgeleiden weg voorstelt; is ze *uniformiter difformis*, eenparig veranderlijk, dan vindt men een hellende snelheidsrechte, een trapezium als ordinatenoppervlak en een *mensura*, die het product is van den tijd en de *latitudo* van het middelste oogenblik. Is ze niet eenparig veranderlijk, *difformiter difformis*, dan wordt de snelheidslijn gebogen. Het blijkt nu, dat Oresme, althans voor het geval van den *motus uniformiter difformis*, volkomen helder heeft beseft, dat de *mensura*, de oppervlakte van de ordinatenfiguur, evengoed den afgelegden weg voorstelt als bij den *motus uniformis* en het lijkt niet gewaagd, te onderstellen, dat hij ook voor het algemeene geval van den *motus difformiter difformis* aan de *mensura*, die wij tegenwoordig den integraal van de snelheid naar den tijd noemen, deze beteekenis zal hebben gehecht. In geheel algemeene termen spreekt hij voor iedere eenparig veranderlijke qualiteit de eigenschap uit, die de regel van Oresme behoort te heeten en die voor den *motus localis* aldus luidt: de weg, in zekeren tijd afgelegd in een eenparig veranderlijke beweging, is gelijk aan den weg, die in denzelfden tijd zou worden afgelegd in een eenparige beweging, waarvan de snelheid voortdurend gelijk is aan die van de veranderlijke beweging op het middelste oogenblik van den beschouwden tijd. Of hij dezen regel ook op andere qualiteiten dan de snelheid heeft toegepast, of hij dus b.v. ook de *caritas* naar den tijd heeft geintegreerd, wat zoo iets als de goede werken zou hebben moeten opleveren, die in het beschouwde tijdvak zijn verricht, is helaas niet bekend.

Het behoeft den lezer niet te verontrusten, dat ik, hoewel eigenlijk bezig met de mathematiseering van de mechanica in de 17e eeuw, nog altijd vertoef bij de Parijsche scholastici der 14e. Want terwijl ik schrijf over het werk van Oresme, behandel ik tegelijkertijd al het fundamenteele denkmiddel, dat de 17e eeuwsche Mechanica in de handen van Stevin, Galilei, Beeckman, Descartes en Huygens tot ontwikkeling zal brengen, dat de meetkundigaanschouwelijke voorstelling mogelijk zal maken van de symbolische bewerkingen der Infinitesimaalrekening en dat in onzen tijd, na een periode van overheersching van symbolische en daardoor onvermijdelijk eenigszins machinale methoden, sterker dan ooit tevoren toepassing vindt, niet alleen in de wiskunde en de

natuurwetenschap, maar ook op tal van andere gebieden van ons weten, waaronder de meest uiteenloopende: de graphische voorstelling van een functioneele afhankelijkheid. Het zal hierdoor duidelijk zijn, welk een keerpunt in de geschiedenis Oresme's theorie *de latitudinibus formarum* beduidt; hier gelukt, wat de Grieksche wiskunde niet tot stand had kunnen brengen, maar waarvan alle verdere ontwikkeling van het wiskundig denken èn op zichzelf beschouwd èn in zijn toepassing op de natuur afhing: de mathematische fixeering van het begrip der continue veranderlijkheid. Het gelukte door den kunstgreep, een primaire veranderlijkheid als gegeven te beschouwen en alle andere in haar betrekking tot deze te omschrijven. Voor die primaire veranderlijke was natuurlijk de tijd, opgevat als in zich zelf gelijkmatig vloeiend, aangewezen; de vondst van Oresme bestond hierin, dat hij de *extensio* van het subject in den tijd aanschouwelijk maakte als *extensio* in de ruimte, waardoor hij op één oogenblik naast elkaar kon plaatsen, wat op één plaats na elkaar gebeurde. De historie der natuurwetenschap heeft langen tijd geen goed woord overgehad, noch voor Aristoteles, noch voor de scholastiek en inderdaad kan men niet ontkennen, dat hun wijze, om de natuur te beschouwen, in vele opzichten onvruchtbaar is gebleken. Nu we hier echter over den grooten opbloei der natuurwetenschap in de 17e eeuw spreken, mag er wel eens aan herinnerd worden, dat we aan Aristoteles het begrip eener natuurwetenschap, dat voor Plato eigenlijk niet bestond, te danken hebben en dat de Scholastiek het wiskundige hulpmiddel schiep, dat, ruim twee eeuwen later, de sterke ontwikkeling der mechanica mogelijk zou helpen maken.

Want inderdaad, het heeft ruim twee eeuwen geduurd, voor men geleerd heeft van de graphieken van Oresme een werkelijk vruchtbaar gebruik te maken. Stevin gebruikt ze in 1585 in de Hydrostatica, Galilei leidt er in de eerste jaren der 17e eeuw de wet mee af, die voor vrijen val uit rust het verband uitdrukt tusschen den afgelegden weg en den daaraan besteden tijd, Descartes en Beeckman vinden in 1619 te Breda gezamenlijk hetzelfde resultaat, waarbij Beeckman zeer waarschijnlijk het physisch beginsel der afleiding, nl. het behoud van een eenmaal voortgebrachte snelheid, heeft aangegeven en Descartes het mathematische hulpmiddel. Dat er tusschen deze toepassingen en de theoretische behandeling bij Oresme een continue samen-

hang bestaat, is, gezien de sterke verspreiding van zijn denkbeelden in de scholastiek en de opleiding, die niet alleen Descartes, maar ook Galilei had genoten, nauwelijks meer voor twijfel vatbaar. Verwonderlijk kan het alleen lijken, dat een methode van zoo groote draagwijdte eerst ruim twee eeuwen na haar ontstaan plotseling allerwege een zoo vruchtbare toepassing vindt.

Dat is nu echter bij nadere beschouwing zoo verwonderlijk niet. Men moet namelijk ten eerste bedenken, dat voor het toepassen der graphische methode bij alle veranderingen, die niet *uniformiter difformis* zijn en voor het voortbouwen op de resultaten, die men er mee verkrijgt, ook in de eenvoudigere gevallen, een veel grootere mathematische ontwikkeling noodig was, dan er in West-Europa vóór de 16e eeuw bestond. De wiskunde is pas op hooger peil gekomen, toen men in de 16e eeuw de Grieksche mathematische schrijvers in vertalingen en weldra ook in het origineel had leeren bestudeeren en eerst in het begin der 17e eeuw is de geest der Grieksche wiskunde, die zoowel het vernuftige uitvindingsvermogen insluit als de gave der heldere uiteenzetting, voldoende vaardig geworden over de mathematici van West-Europa, om de meetkundige behandeling van het veranderlijke tot volle ontplooiing te brengen. En ten tweede is voor de ontwikkeling van de mathematische physica nog iets anders noodig dan de schepping van een mathematisch instrument en een mathematische taal: de physische begripsvorming brengt eerst het materiaal aan, dat met dat instrument wordt behandeld en in die taal wordt beschreven. Het komt niet zelden voor, dat de natuurkunde aan een wiskundig hulpmiddel eerst vele jaren na zijn ontstaan behoefte heeft: de niet-Euclidische meetkunden en de matrixtheorie zijn er twee sprekende voorbeelden van.

Over die begripsvorming in de mechanica aanstonds nader; eerst nog iets over het gebruik van de formeele wiskundige hulpmiddelen in den tijd, toen de mathematische ontwikkeling al wel de noodige hoogte had bereikt. De heterogeniteit van hun oorsprong maakt het begrijpelijk, dat de toegepaste denkwijzen, de Grieksche methode van onderzoek en uiteenzetting, de aan de scholastiek ontleende graphische voorstelling der veranderlijkheid, waarbij dan nog de door indo-arabische invloeden gewijzigde rekentechniek en de pas geschapen symbolische algebra kwamen, zich niet onmiddellijk tot een harmonisch geheel lieten

versmelten. In het bijzonder kan men in de 17e eeuw bij alle bewondering en vereering, die de groote mathematici voor hun Grieksche voorgangers aan den dag leggen, een duidelijk streven opmerken, zich van de langzamerhand als belemmering gevoelde eigenaardigheden der Euclidische methode los te maken, wat op enkele punten met een verloochening van de meest fundamenteele beginselen van die methode gepaard ging. Dit verschijnsel doet zich voornamelijk voor op een gebied, dat de wiskunde èn in haar eigen ontwikkeling èn in haar toepassing op de natuur telkens weer moet betreden en dat zij in het bijzonder bij de behandeling van de continue veranderlijkheid nooit vermijden kan, het gebied der oneindige processen.

Dat de studie van de continue veranderlijkheid inderdaad onvermijdelijk tot oneindige processen voert, kan men zich onmiddellijk aan enkele voorbeelden duidelijk maken. Men behoeft daartoe slechts een poging te doen, exact te omschrijven, wat men verstaat onder de snelheid van een veranderlijke beweging op zeker oogenblik of aan te geven, hoe men tot de berekening van de *mensura* eener graphiek komt. In het eerste geval is men geneigd, de snelheid op zeker oogenblik te definieeren als het quotient van den weg, die in een klein tijdvak, dat op het beschouwde oogenblik volgt, wordt afgelegd en den duur van dat tijdvak, maar als men, om een grootere nauwkeurigheid te verkrijgen, dien duur steeds kleiner gaat nemen, wordt men ad infinitum gevoerd, omdat men bij ieder tijdvak een ander kan aangeven, dat kleiner is. En in het tweede geval zou men de figuur wel graag willen beschouwen als som van smalle rechthoeken, wanneer het maar mogelijk was, een kromme lijn uit rechte lijnstukjes samen te stellen. Door rechthoekjes te beschrijven, bereikt met dus slechts een benadering; tracht men die benadering te verbeteren, door de rechthoeken smaller te nemen, dan overschrijdt mèt de onbeperkte afname van de breedte het aantal rechthoeken iedere willekeurig aangegeven waarde, terwijl toch in geen enkel stadium van de bewerking de opvulling met rechthoeken gelukt. Weer ziet men dus het duizelingwekkende oneindige voor zich. En toch kan men de breedte der rechthoeken hier evenmin nul laten zijn als men bij de snelheidsbepaling het beschouwde tijdvak zonder duur kon kiezen. Want door iuxtapositie van lijnstukken krijgt men geen oppervlak en in een tijdvak, dat geen duur heeft, wordt geen weg afgelegd.

Ook de Grieksche wiskunde heeft in den loop van haar ontwikkeling de twee denkmoeilijkheden die hier aan concrete voorbeelden zijn toegelicht, maar waarvan het algemeen karakter onmiddelijk duidelijk zal zijn, onder oogen moeten zien. Van de eerste, die de mathematische fixeering der momentane veranderlijkheid betreft, is zij zich bewust geworden in de bewegingsparadoxen van Zeno van Elea en de invloed van zijn kritiek, dien men op zoovele plaatsen in de Grieksche wiskunde kan vermoeden, is blijkbaar sterk genoeg geweest, om het heele probleem uit te sluiten van den opbouw der mathesis. De tweede, die bij de berekening van de oppervlakten van kromlijnig begrensde figuren optreedt, heeft zij opgelost op een zeer strenge wijze, die echter, zooals strengheid altijd doet, tot moeilijke en langdurige redeneeringen voert. Die oplossing was zoo radicaal als ze maar zijn kon: het woord oneindig werd uit het wiskundig vocabularium geschrapt en de eisch werd gesteld, om, wanneer na een eindig aantal benaderingen het resultaat intuitief kon worden voorvoeld, door een redeneering uit het ongerijmde, waarin geen termen mochten voorkomen, die op het oneindige betrekking hadden, de juistheid van dat resultaat aan te toonen.

Nu bestaat er echter altijd naast de officieele wiskunde van de publicaties, waarvoor exactheid in uitdrukking en bewijs het eenig ideaal is en die daarom ook vaak den weg, waarlangs de vondst is gedaan, opzettelijk en zonder eenige tegemoetkoming aan de behoeften van den lezer verdoezelt, een meer officieuse mathematische uitvindingskunst, die allerlei niet geheel te verantwoorden gedachtengangen niet schuwt, wanneer ze maar tot het beoogde doel voeren. Bij de Grieken was dat niet anders. Archimedes, die in zijn officieele werken de strengheid zelve is en die daarin het woord oneindig niet in den mond zou durven nemen, blijkt in de intimiteit van zijn werkkamer bij de bepaling van oppervlakten wel degelijk den stap te hebben gedaan, dien het natuurlijke, voor de gevaren van het oneindige nog niet gewaarschuwde denken ook altijd doen wil: hij heeft een oppervlak beschouwd als de som van al zijn lijnen en op grond van die logisch onhoudbare opvatting heeft hij dingen gevonden, die hij misschien nooit zou hebben ontdekt langs den weg, waarop hij ze daarna exact bewijst.

Wat nu echter bij Archimedes nog in het gehim van de werk-

plaats geschiedde, wordt in het begin van de 17e eeuw de methode der officieele wiskunde. Kepler beschouwt een cirkel ronduit en zonder dat dit een afkorting is van een meer correcte spreekwijze, als een veelhoek met oneindig veel zijden. Cavalieri laat de mathematische atomistiek van de prae-Euclidische meetkunde herleven, door een oppervlak te beschouwen als de som van z.g. *indivisibilia*, van ondeelbare oppervlaksatomen. Wat dat eigenlijk zijn, lijnstukken of smalle rechthoeken, wordt men niet gewaar en men kan dat ook nooit gewaar worden, omdat het eene zoo ongerijmd zou zijn als het andere. De wiskunde heeft die *indivisibilia* weldra overgenomen onder den naam van infinitesimale of oneindige kleine grootheden. Dat was een zinledige zegswijze, die daarom bijzonder geschikt was, om de eigenlijke mathematische moeilijkheid weg te doezelen; ze is daarvoor dan ook tot in de 19e eeuw druk en tot groot voordeel van de ontwikkeling der mathematische techniek gebruikt. Eerst sedert een eeuw is de wiskunde teruggekeerd tot de strenge beginselen der Grieken, waarbij ze wel bleef spreken van oneindig kleine grootheden, maar nu bij wijze van afkorting van een langere, geheel correcte manier van uitdrukken.

Het spreekt natuurlijk wel vanzelf, dat de ontwikkeling van de wiskundige opvattingen inzake het oneindige niet zoo eenvoudig en vlot verloopen is, als ik het hier ter wille van de overzichtelijkheid vertel. De toepassing van de nieuwe en onstrenge methoden moest natuurlijk bij mathematici, die in de ideologie van de Grieksche wiskunde waren opgevoed, tot gewetensconflicten voeren en het zijn juist de grootste figuren der 17e eeuw, waarbij we zulke conflicten zien optreden. Galilei, Huygens en Newton volgen alle drie het voorbeeld van Archimedes, om in de publicaties alle sporen van het uitvindingswerk te overpleisteren met een correct-Euclidische façade. Huygens laat er zich in zijn particuliere aanteekeningen over uit, dat hij het eigenlijk overbodig vindt, maar als het *Horologium Oscillatorium* in 1673 verschijnt, blijkt het geheel in den streng-Euclidischen stijl geschreven te zijn. En Newton heeft in 1687 nog heele passages uit de *Principia*, die met behulp van de nieuwe analytische methoden waren gevonden, in de taal der Grieksche wiskunde overgebracht. Zoo sterk werkte de invloed van den Stoicheiotes, waaraan immers zelfs onze tijd zich nog niet heeft ontworsteld, nog na.

De veranderde houding ten aanzien van het oneindige, die in het bovenstaande kort werd geschetst, is, hoe belangrijk ook, natuurlijk niet de eenige factor geweest, die den sterken opbloei der 17e eeuwsche wiskunde heeft bevorderd. Twee andere vermeldde ik al terloops: de ontwikkeling der rekentechniek, die sterk in de hand was gewerkt door de invoering der decimale breuken door Simon Stevin en door de uitvinding der logarithmen door Napier; en de schepping der symbolische algebra door Viète, die vooral van belang werd, nadat Descartes met haar hulp aan de analytische methoden der Grieksche wiskunde een grooter terrein van toepassing had geopend. In de analytische meetkunde werd het probleem, in een willekeurig punt van een kromme, waarvan de vergelijking gegeven is, de raaklijn te trekken, het meetkundig-algebraische analogon van de snelheidsbepaling in de kinematica. Steeds meer vragen bepalingen van oppervlakten, inhouden en zwaartepunten, die in wezen alle verwant zijn met de bepaling van de *mensura* eener graphiek, de aandacht. En tegen het einde der eeuw vloeien al die verschillende stroomingen van onderzoek in wiskunde en mechanica samen in de vondst, die het karakter der wiskunde definitief zou bepalen en die haar toepassing op de natuurwetenschap eerst tot den hoogsten graad van vruchtbaarheid zou opvoeren, de uitvinding van de differentiaalen integraalrekening door Newton en Leibniz.

Wat die vondst in beginsel inhield, is na het voorafgaande in korte woorden te zeggen. Boven bleek reeds dat er, als men de snelheid van een veranderlijke beweging op zeker oogenblik wil bepalen door het quotient van weg en tijd te berekenen over een klein tijdvak, dat op het beschouwde oogenblik begint, een moeilijkheid optreedt, omdat men dat tijdvak onbeperkt kan en moet verkleinen, terwijl het toch nooit nul mag zijn, terwijl zich een analoog probleem voordoet bij de bepaling van de mensura van een graphiek. Wanneer nu echter blijkt, dat er in het eerste geval een vast gestal bestaat, waartoe men door voldoende verkleining van het beschouwde tijdvak de berekende gemiddelde snelheid zoo dicht kan laten naderen, als men zelf maar wil en dat men in het tweede geval in denzelfden zin van het woord een grenswaarde voor de som der beschouwde rechthoeken kan aangeven, dan kan men die grenswaarden resp. als de snelheid van de beweging op het beschouwde oogenblik en als de oppervlakte van de

kromlijnig begrensde figuur beschouwen. De bepaling van die grenswaarden langs den weg der berekening vormt nu het onderwerp der differentiaal- en integraalrekening; men vindt de snelheid door differentieeren van den weg naar den tijd, de *mensura* van een graphiek door integratie van de ordinaat.

Tusschen beide bewerkingen bestaat nu een eenvoudig verband; wanneer men in een graphiek de horizontale *extensio*, dus de abscis, met een klein bedrag laat aangroeien, verandert ook de *mensura*, of zooals we thans kunnen zeggen, de integraal. Die verandering is voor een gegeven aangroeiing van de abscis des te sterker, naarmate de eindordinaat *y* grooter is. Bepaalt men nu op dezelfde wijze, waarop men de momentane snelheid eener veranderlijke beweging vindt, de intensiteit dezer verandering, dan blijkt deze juist door de waarde van die eindordinaat *y* te worden aangegeven. Zooals dus eenerzijds de *mensura* uit *y* door integreeren ontstaat, vindt men anderzijds *y* door differentieeren uit de *mensura* terug. Integreeren en differentieeren, hoe verschillend ook van oorsprong, blijken elkaars omgekeerde bewerkingen te zijn zooals optellen en aftrekken.

De manier waarop ik heb getracht, de begrippen differentieeren en integreeren, vondsten van onafzienbare historische beteekenis, voor niet-mathematici te verduidelijken, voldoet evenmin aan de eischen van mathematische exactheid als aan die van historische juistheid. Om aan de eerste te voldoen, zou ik het begrip grenswaarde nader hebben moeten omschrijven, wat de zaak wellicht niet duidelijker zou hebben gemaakt; om de tweede te bevredigen, zou ik weer over oneindig kleine grootheden hebbben moeten spreken, waardoor het hoogstens een schijn van begrijpelijkheid zou hebben kunnen krijgen. Nu achteraf kan ik het spraakgebruik van het oneindig kleine echter niet meer vermijden, omdat de grondleggers der Infinitesimaalrekening het met zooveel succes hebben toegepast. Voor Leibniz is een integraal inderdaad een som van oneindig veel oneindig kleine rechthoeken, waarin men het woord oneindig klein niet moet opvatten in de figuurlijke of potentieele beteekenis van naderend tot nul, waarin wij tegenwoordig zeggen, dat een grootheid oneindig klein wordt, maar in de actueele beteekenis van iets dat niet nul is en niet eindig. Zoo iets bestaat in het getallensysteem, waarvan de Analyse zich bedient, niet en we ontmoeten hier dus een typisch voorbeeld van

het element van irrationaliteit, dat aan sommige wiskundige theorieën in de eerste phasen van hun bestaan eigen is. Men kan zich inderdaad in onzen tijd, nu wij de hier te pas komende begrippen en methoden helder hebben leeren doorzien, nauwelijks meer voorstellen, hoe Leibniz, Newton en hun eerste aanhangers erin geslaagd zijn, zelf hun nieuwe methode te begrijpen en toe te passen. Alle transparante helderheid, die men onwillekeurig als wezenlijk kenmerk van de wiskunde beschouwt, omdat ze eigen is aan haar voltooide bouwsels, is in de beginjaren van de Infinitesimaalrekening ver te zoeken. Wat men waarneemt, is, zou men kunnen zeggen, meer Dionysisch dan Apollinisch van aard, meer uiting van een half onbewusten scheppingsdrang van enkele mathematische genieën dan heldere en doelbewuste redeneering. Slechts een sterk intuitief gevoel voor mathematische juistheid heeft de eerste beoefenaren der nieuwe methode kunnen bewaren voor bijna al de dwalingen, waartoe het oneindige het z.g. gezonde menschenverstand, met welks vooroordeelen het spot, zoo gemakkelijk verleidt. Het is geen wonder, dat alleen de grootste mathematici van dien tijd met zekerheid het werktuig hebben kunnen hanteeren, dat men tegenwoordig aan den eerste-jaarsstudent en weldra aan den schooljongen in handen geeft.

Ik moet nog een enkele opmerking maken over het verschil tusschen de methoden van Newton en Leibniz op het gebied der Infinitesimaalrekening. Bij Newton is alles gebaseerd op het aan de mechanica ontleende snelheidsbegrip; wanneer een grootheid *x* met den tijd verandert, wordt de veranderingssnelheid, aangeduid door □, de fluxie van deze vloeiende grootheid, dezen fluens, genoemd. Hangt een andere grootheid *y* weer van *x* af, dus middellijk van dentijd, dan geeft het quotient □/□ de verhouding van de gelijktijdige veranderingssnelheden van *y* en *x* aan; het is het aequivalent van wat wij tegenwoordig het differentiaalquotient van *y* naar *x* noemen. Bij Leibniz daarentegen staat het begrip differentiaal op den voorgrond. Wat dat bij hem beduidt, is weer moeilijk in klare woorden te zeggen. Het is, zooals het woord zegt, een verschil, maar dan een verschil van twee onmiddellijk op elkaar volgende waarden van een continu veranderlijke grootheid, wat echter niets beteekent, omdat het juist in het wezen der continuiteit ligt, dat er geen onmiddellijke opvolging van

waarden in voorkomt. Toch heeft de opvatting van Leibniz een zeer heilzamen invloed op de ontwikkeling van de wiskunde en de mathematische physica uitgeoefend. Leibniz, die een der eersten geweest is, die het groote belang van een goede verzorging van de mathematische symboliek helder heeft beseft, heeft namelijk in de keuze van zijn notaties op het gebied der infinitesimaalrekening een zoo gelukkigen greep gehad, dat de wiskunde zich geheel naar zijn voorstellen heeft gericht, terwijl de fluxienotatie alleen nog maar in de mechanica voortleeft. Van hem is de notatie dx voor de differentiaal of oneindig kleine aangroeiing van x, waarvan de waarde vooral bestaat in de analogie, die er tusschen sommige rekenregels voor het symbool d en de regels de r gewone algebra bestaan; van hem is het symbool $\int ydx$ voor een integraal, waarin $\int$ een somteeken beduidt en dx de basis van de opvolgende oneindig smalle rechthoekjes, die de opvolgende waarden van y tot hoogte hebben. De differentiaal van deze integraal is nu weer ydx en de integraal is dus een som van differentialen.

Hoe nu eigenlijk de techniek van deze differentiaal- en integraalrekening is, kan ik hier niet gaan uiteenzetten en het doet voor mijn doel ook eigenlijk niet ter zake. Hoofdzaak is, dat men nu in beginsel kan inzien, hoe de graphische methode, die zich uit de theorie van Oresme had ontwikkeld en die zich van de meetkundige terminologie en de meetkundige resultaten van de Grieksche wiskunde moest bedienen, nu kon worden omgezet in symbolische rekenwijzen.

Door deze vondst, die de mathematische behandeling der veranderlijkheid in analytischen vorm mogelijk maakte, gaf de wiskunde aan de natuurkunde, die immers de veranderingen bestudeert, die we in de stoffelijke wereld zien optreden, juist datgene, waaraan zij het sterkst behoefte had. Het was de mechanica, de leer van die meest aanschouwelijke veranderingen, die de bewegingen der materieele lichamen ons te zien geven, die daarvan het eerst en het meest profiteerde. Immers met behulp van de differentiaalrekening kon men nu uit het verloop van een grootheid in den tijd tot de kennis van haar momentane veranderingssnelheid komen, terwijl omgekeerd de integraalrekening uit de wijze, waarop de veranderingssnelheid van den tijd afhing, het verloop van de grootheid zelve leerde terugvinden. De Infinitesimaalrekening deed echter in den loop harer ontwikkeling meer

dan dit. In het bijzonder gaf zij de oplossing van bepaalde probleemgroepen, die, in woorden geformuleerd, voor een nietwiskundige aanvankelijk volkomen onoplosbaar moeten schijnen, omdat zij den indruk maken, een logischen cirkelgang te bevatten. Het zijn b.v. die problemen, waarin het verloop van de waarde van een grootheid wordt gevraagd, wanneer de factoren, die haar verandering bepalen, van haar eigen waarde afhangen. Men denke b.v. aan een stoffelijk punt, dat valt, maar dat daarbij een luchtweerstand ondervindt, die op ieder oogenblik evenredig is met de snelheid, die het vallende punt dan heeft. Hierbij is dan voortdurend de momentane snelheid beinvloed door den luchtweerstand op alle vorige tijdstippen, terwijl men voortdurend de snelheid moet kennen, om den luchtweerstand te bepalen. Mathematisch geformuleerd voeren zulke problemen tot de z.g. gewone differentiaalvergelijkingen, d.z. vergelijkingen, waarin naast een onbekende grootheid, die b.v. functie van den tijd is, ook haar fluxie of veranderingssnelheid of eventueel de fluxie van de fluxie optreedt. Gelukt het nu, zulk een vergelijking op te lossen, dan is daardoor de schijnbare logische cirkelgang toch binnen het bereik der mathematische methode gebracht. Het bleek nu al spoedig, dat het vooal de differentiaalvergelijkingen waren, waaraan de physica voor de beschrijving der natuurverschijnselen en voor de oplossing van haar problemen behoefte had; echter waren die differentiaalvergelijkingen in vele gevallen van een moeilijker type dan de gewone, omdat bij deze de onbekende grootheid slechts wordt beschouwd in haar afhankelijkheid van een enkele variabele, terwijl zij in den regel van meer dan één veranderlijke grootheid afhankelijk zal zijn. Dat voert tot de z.g. partieele differentiaalvergelijkingen. Het is echter moeilijk, hiervan veel meer te vertellen, zonder werkelijk wiskundige redeneeringen te houden. Om dezelfde reden kan ik niet meer dan den naam vermelden van een anderen tak der Infinitesimaalrekening, die in de 18e eeuw naast de leer der differentiaalvergelijkingen en mede tot groot nut der mechanica werd ontwikkeld. Het is z.g. variatierekening, waarin men het b.v. het verloop van een werkelijk in de natuur optredende beweging leerde vergelijken met andere fictieve bewegingen, die onder weinig veranderde omstandigheden verliepen. Door al deze wiskundige vondsten en hun toepassingen hebben vooral de Zwitsersche wiskundigen, de familie Bernoulli

en Leonhard Euler, en de Franschen d'Alembert en Lagrange de mechanica in de 18e eeuw verder ontwikkeld tot op de aanzienlijke hoogte, waarop Lagrange zelf in zijn *Mécanique Analytique* van 1788 de ontwikkeling aan het eind der eeuw weer afsluit.

Gaan wij thans over tot het tweede gezichtspunt, dat men aan de beschouwing van Descartes ontleenen kan, dat der axiomatiseering, dan moet vooreerst worden bedacht, dat het woord axiomatiseering in een dubbele beteekenis kan worden opgevat; men kan een gebied axiomatiseeren in dien zin, dat men een reeds aanwezig systeem van oordeelen logisch ordent, door te onderzoeken, uit welke onbewezen grondstellingen al die oordeelen kunnen worden gededuceerd; maar ook zoo, dat men een of andere uitspraak om haar groote evidentie of op empirische gronden zonder bewijs aanvaardt en nu nagaat, welke conclusies men daaruit in verbinding met andere reeds bekende stellingen kan trekken. Van beide vormen, die men als *axiomatica a posteriori* en *axiomatica a priori* kan onderscheiden, levert de mechanica der 17e en 18e eeuw duidelijke voorbeelden. Ik noem in de eerste plaats de behandeling van het verschijnsel van den vrijen val. Galilei had hierbij a priori aangenomen, dat de snelheid van een vallend lichaam in onderling gelijke tijden met onderling gelijke bedragen toeneemt, en daaruit met behulp van de graphische methode al de kinematische eigenschappen der valbeweging afgeleid. Het probleem was nu verder, axiomata van dynamischen aard te vinden, die in staat zouden stellen, deze resultaten te deduceeren uit de steeds aan de heele beschouwing ten grondslag liggende overtuiging, dat de val veroorzaakt wordt door de zwaarte van het lichaam en dat die zwaarte tijdens den val constant blijft. Voor de peripatetische physica was het namelijk altijd een onoplosbaar raadsel gebleven, hoe het mogelijk is, dat een constante bewegingsoorzaak een versnelde beweging kan opleveren. De pogingen nu tot dynamische axiomatiseering van de kinematica der valbeweging hebben in een langdurige ontwikkeling, waarop ik hier niet kan ingaan, geleid tot de opstelling van de eerste twee *Axiomata sive Leges Motus*, die Newton aan het eerste boek van zijn *Principia* laat voorafgaan, de traagheidswet en de wet van de evenredigheid van de kracht en de fluxie van den impuls of de

hoeveelheid beweging, welke laatste grootheid wordt bepaald als product van massa van het lichaam en zijn momentane snleheid. Van die twee axiomata had het eerste nog verschillende andere wortels dan het inzicht, dat men de versnelling van de valbeweging kon verklaren door de aanname, dat de zwaarte in gelijke tijdsdeelen gelijke snelheden voegt bij de reeds vroeger voortgebrachte, waarvan men onderstelt, dat ze behoudens uitwendige oorzaken van verandering blijven voortbestaan. Galilei had nl. reeds op tal van empirische gronden het voorkomen van de eigenschap der traagheid, die een van zijn voornaamste wapenen was in zijn weerlegging van de peripatetische bezwaren tegen de leer der bewegende aarde, betoogd en ook verder blijken bij de definitieve formuleering der traagheidswet de argumenten, die de empirie rechtstreeks aan de hand deed en die aan de axiomatische bruikbaarheid, dus indirect ook aan de aansluiting aan de empirie, waren ontleend, elkaar voortdurend te ondersteunen. Het krachtbegrip van Newton echter dankt zijn ontstaan wel geheel aan de pogingen, om voor de leer van den vrijen val de grondslagen te vinden, waaruit de reeds bekende kinematische stellingen deductief konden worden afgeleid; het is in zijn scherp contrast tot het gelijknamige begrip in de peripatetische natuurbeschouwing een van de duidelijkste voorbeelden van de begripvormende werking der axiomatische methode. Een tweede niet minder duidelijk voorbeeld vindt men in het gravitatie-axioma van Newton, dat tot opbouw van zijn wereldsysteem dient; ook hieraan ligt het streven ten grondslag, een algemeene basis te vinden, waaruit de verschijnselen van val en worp op aarde en van de planetenbeweging aan den hemel met behulp van de algemeene mechanische axiomata zouden kunnen worden gededuceerd. Het is waar, dat Newton zelf zijn denkwijze bij de invoering van de gravitatietheorie als inductie betitelt, maar inductie en axiomatica a posteriori zijn dan ook zeer nauw verwant; het zijn twee aspecten van hetzelfde denkproces, namelijk het opsporen van den onbekenden grond van een gegeven verschijnsel; men noemt het inductie, wanneer men dien grond beschouwt als de physische *causa*, axiomatica, wanneer men haar ziet als de logische *ratio*, of, om met Newton te spreken, als de *causa mathematica*.

Van de axiomata a priori, die om hun evidentie uitgangspunt van redeneering worden en waaruit dan stellingen worden afge-

leid, die men nog niet kende, zijn in de 17e eeuw niet minder treffende voorbeelden te vinden. Ik noemde al even het axioma van de onmogelijkheid van het perpetuum mobile, waaruit Stevin de wet van het hellend vlak en de wet van Archimedes afleidt; een tweede is het axioma van Huygens, dat voor het homogeen gedachte zwaarteveld der aarde aequivalent is met de wet van behoud van mechanisch arbeidsvermogen. Huygens kwam tot dit axioma door generaliseering van een statisch axioma van Aristotelisch-scholastischen oorsprong, dat in de 15e en 16e eeuw door de Italiaansche mechanici was toegepast en dat door Torricelli in 1644 uitdrukkelijk was geformuleerd. Het luidt bij Torricelli aldus, dat een stelsel van zware lichamen, die onderling verbonden zijn, niet uit zichzelf in beweging kan komen, wanneer niet hun gemeenschappelijk zwaartepunt daalt. Huygens heeft nu vooreerst van ditzelfde axioma nieuwe toepassingen gemaakt, door het als grondslag te gebruiken voor de theorie van het evenwicht van een zwaar koord en van zijn hydrostatische onderzoekingen. Bovendien heeft hij het echter dynamisch gegenaraliseerd door het toe te passen op een systeem van lichamen in beweging, waarbij hij op een gegeven oogenblik onder de zwaartepuntshoogte van het systeem, die niet zonder uitwendige oorzaken kan toenemen, de hoogte verstaat, waarop het zwaartepunt zich zou bevinden, indien alle lichamen de snelheden, die zij op dat oogenblik hebben, gebruikten voor een verticale stijgbeweging en wanneer zij dan in het hoogste bereikte punt werden vastgehouden. Met behulp van dit axioma werdt dan bij hem de botsingstheorie ontwikkeld. Als derde voorbeeld van een axioma van de nu behandelde soort noem ik nog het z.g. relativiteitsaxioma der klassieke mechanica, waarin wordt uitgesproken, dat alle mechanische verschijnselen in een stelsel van lichamen onveranderd blijven, wanneer men aan het geheele systeem een eenparige rechtlijnige translatie geeft ten opzichte van het beschrijvingsraam, waarin men de mechanische wetten had afgeleid. Van dit axioma heeft weer vooral Huygens, ook weer in de botsingstheorie, een vernuftig gebruik gemaakt.

Ik zal mij tot de genoemde voorbeelden beperken en vermeld dus slechts even terloops de axiomatiseering der statica bij Stevin en Varignon en dat meesterstuk van logische ordening van een reeds in hoofdtrekken bekend systeem van stellingen, dat Blaise

Pascal voor de hydrostatica verricht in zijn *Traité de l'Equilibre des Liqueurs*.

Ik neem nu aan, dat door het bovenstaande aannemelijk zal zijn gemaakt, dat de toepassing der wiskunde een belangrijk hulpmiddel is geweest in de beoefening van de mechanica der 17e eeuw. Mag men hieruit - zoo zou men kunnen vragen - nu echter ook besluiten, dat de opbloei, die juist deze wetenschap in dien tijd vertoont, geheel of althans in hoofdzaak aan haar mathematiseering is toe te schrijven? Bestaat niet de mogelijkheid, dat een belangrijk deel van den bereikten vooruitgang op rekening van andere factoren moet worden gesteld en dat de intrede der mathesis geen andere dan secundaire en formeele beteekenis heeft gehad? Als men die vraag zoo stelt - en het is niet zelden gebeurd - dan denkt men natuurlijk in de eerste plaats aan de nieuwe kenbron, die het 17e eeuwsche denken over de natuur in de empirie en het experiment had verworven en men bedoelt er meestal reeds de bewering mee, dat in het intense gebruik van deze kenbron de ware oorzaak van den waargenomen bloei te zoeken is. Nu leert echter de studie van de werken der groote mechanici der 17e eeuw, dat empirie en experiment, hoe hoogst belangrijk ook in het algemeen hun invloed op de natuurwetenschap van dien tijd zijn geweest, in de ontwikkeling der mechanica toch ongetwijfeld niet die groote beteekenis hebben gehad, die het dogmatisch empirisme der 19e eeuw er wel graag op dit gebied aan heeft willen toedichten.

Er wordt natuurlijk wel geëxperimenteerd in de mechanica, maar het geschiedt vrijwel uitsluitend ter verificatie van mathematisch afgeleide wetten, dus niet met heuristische bedoelingen. Galilei controleert met valproeven op een hellend vlak de langs deductieven weg gevonden afhankelijkheid van afgelegden weg en verstreken tijd in val uit rust; met slingerproeven demonstreert hij achteraf de betrouwbaarheid van het als basis van de theorie van het hellend vlak gekozen axioma, dat de in val uit rust over zekeren verticalen afstand verworven snelheid onafhankelijk is van den hellingshoek. Dat de relatie van theorie en experiment bij deze onderwerpen in werkelijkheid een andere zou zijn geweest dan in de definitieve uiteenzetting, dat hij de valwet uit waarnemingen zou hebben afgeleid en het postulaat der gelijke eindsnelheden inductief uit slingerproeven zou hebben gevonden,

is vaak beweerd maar nooit aannemelijk gemaakt, laat staan bewezen. Er worden verder enkele toestellen ontworpen, om den vrijen val te kunnen bestudeeren, maar ook zonder de voltooiïng daarvan wint de overtuiging van de juistheid van Galilei's theorie onweerstaanbaar veld. De proeven over vrijen val, die Riccioli vanaf den toren te Bologna doet, zijn interessant voor de geschiedenis van de meettechniek, maar invloed op de historische ontwikkeling der mechanica hebben ze nauwelijks gehad en de al te schoone overeenstemming van hun resultaten met de te verifieeren valwet maakt ze verdacht. In de hydrostatica ontmoet men dezelfde situatie. Stevin bouwt zijn theorieën streng mathematisch op en eerst in een aanhangsel van zijn werk beschrijft hij een toestel ter demonstratie van den hydrostatischen paradox. Pascal vermeldt wel allerlei experimenten met lange glasbuizen, die hij te Rouen zegt te hebben gedaan, maar als Boyle in zijn *Hydrostatical Paradoxes* die proeven behandelt, moet hij meer dan eens opmerken, dat niet iedere proef, die een mathematicus kan verzinnen, ook door een physicus kan worden uitgevoerd, en men krijgt inderdaad den indruk, dat Pascal bij het schrijven van zijn *Traité* niet steeds nauwgezet onderscheid heeft gemaakt tusschen werkelijk uitgevoerde en slechts in gedachten verrichte experimenten. Het belangrijkst voor de ontwikkeling der mechanica zijn waarschijnlijk nog de proeven over slingerbeweging geweest, waaruit Galilei al te veel heeft willen afleiden (namelijk isochronisme voor alle amplitudines), die Huygens hebben geinspireerd tot zijn prachtige theorieën over den physischen slinger en tot zijn ontdekking van het tautochronisme van de cycloidale valbeweging en die bij Newton worden gebruikt, om de evenredigheid van trage en zware massa aan te toonen.

Door deze enkele opmerkingen is het vraagstuk van de relatie tusschen wiskunde en empirie in de ontwikkeling der mechanica niet uitgeput; ze zijn echter wel toereikend, om de nog veel voorkomende overschatting van de beteekenis, die in de ontwikkeling van de 17e eeuwsche mechanica aan de empirie als kenbron moet worden gehecht, in het licht te stellen en daardoor de oogen voor den machtigen invloed van de mathematiseering der mechanische theorieën te helpen openen. Of de opvattingen, die de groote grondleggers dezer theorieën over de onderlinge betrekkingen tusschen mathematische deductie en empirische

inductie hadden, volgens de zienswijzen van onzen tijd meer of minder juist zijn, doet daarbij niet ter zake. Het is een historisch feit dat zij over het algemeen een sterke neiging hebben, de mechanica geheel als onderdeel der wiskunde te beschouwen, hare axiomata op een lijn te stellen met die der wiskunde en zich over de aansluiting aan de ervaring, die wegens de verwaarloozing van alle storende invloeden als wrijving en luchtweerstand, toch altijd zeer onvolkomen is, evenmin zorgen te maken als de meetkundigen dat doen over de overeenstemming van hunne stellingen met de resultaten van metingen aan physische lichamen. In de 18e eeuw wordt die neiging door schrijvers als Euler en d'Alembert zelfs zoozeer op de spits gedreven, dat men gerust van een inlijving van de mechanica bij de wiskunde spreken kan.

Over het waarheidsgehalte van die opvatting kan men, kennistheoretisch redeneerend, van meening verschillen; over hare vruchtbaarheid in de historische ontwikkeling nauwelijks. Alle lectuur van de groote schrijvers over mechanica, die de 17e en de 18e eeuw hebben voortgebracht, wekt de overtuiging, dat zij hun wetenschap groot hebben kunnen maken, omdat zij het inzicht hebben bezeten in de dubbele functie, die de wiskunde in de natuurwetenschap heeft te vervullen, die van taal en die van instrument. Ze hebben begrepen, dat noch de gewone omgangstaal, noch de kunsttaal der philosophie fijn genoeg waren gebouwd, om de complicatie der natuurverschijnselen te beschrijven en het infinitesimale karakter van de fundamenteele natuurwetenschappelijke begrippen tot zijn recht te doen komen. Als hun aller zinspreuk zouden de befaamde woorden kunnen gelden, die Galilei in *Il Saggiatore* heeft gesproken: ‘De wetenschap staat geschreven in het groote boek, dat ons voortdurend open voor oogen ligt (ik bedoel het heelal), maar zij kan niet begrepen worden, indien men niet eerst de taal leert verstaan, en de letters leert kennen, waarin zij staat uitgedrukt. Zij is geschreven in mathematische taal en de letters zijn driehoeken, cirkels en andere geometrische figuren, zonder welke middelen het onmogelijk is, haar woorden op menschelijke wijze te verstaan en zonder welke men niets anders kan doen, dan doelloos ronddwalen in een duister labyrinth.’ Het is het oude motief van de Pythagoraeisch-Platonische philosophie, dat hier op nieuw weerklinkt: de dingen zijn getallen en God gaat steeds geometrisch te werk. Wat echter

in de Grieksche natuurwetenschap in hoofdzaak programma was gebleven, werd in de 17e eeuwsche mechanica werkelijkheid; zij heeft zoozeer partij weten te trekken van de nieuwe methoden, die de wiskunde had geschapen, dat zij een blijvend fundament kon worden voor de vruchtbare beoefening van de natuurwetenschap.

E.J. DIJKSTERHUIS

(*Slot volgt*)

Kroniek der Nederlandsche letteren

Menschen op de boekenplanken

Menno ter Braak, Dr. Dumay verliest.
H. Marsman, De Dood van Angèle Degroux.
Herman de Man, Een Stoombootje in den Mist.

Romans beoordeelt men tegenwoordig te vaak naar de schrijfwijze van hun auteurs, te zelden naar de lotgevallen en den aard van hun helden. Toch wordt het voortbestaan van een roman slechts door den held verzekerd. Eeuwen lang onthielden wij Karel en Elegast, en Roelant, en Ferguut, en Beatrys, en Reinaert, en de Vier Heemskinderen, maar wij hielden weinig belangstelling over voor de persoonlijke zienswijzen en innige gemoedsverwikkelingen hunner scheppers. Ondankbaar als wij zijn, vergaten wij zelfs de namen van de meesten dezer schrijvers. En het was, welbeschouwd, de grootste eer, die hun kon worden aangedaan. Is er iets roemrijker voor een auteur dan te mogen verdwijnen uit de historie, wanneer zij zijn verbeeldingen bewaart? Immers dit bewijst, dat hij zichzelven volmaakt overtrof! Hij werd onbelangrijk verborgen achter de gestalte van zijn onsterfelijken held. Den waren kunstgenieter mag het onverschillig blijven, of Homerus zelf de werken van Homerus heeft geschreven en of de paardenkoopman Shakespeare werkelijk een dichter was. Zoolang er Hamlet nog is, hebben wij den heelen Shakespeare nauwelijks van doen, en mag hij ongehinderd Bacon heeten of hoe een hoogleeraar maar wil. Daar is bijkans geen mensch, die weet wie Buffalo Bill heeft uitgedacht en toch is daar bijkans geen mensch, of hij kent Buffalo Bill, al schreef een slecht stylist diens avonturen in een moeilijk te verteren keukenmeiden-dialect.

De moderne roman is verder van dit epische beginsel afgeweken dan vroeger ooit het geval was. Hij is tot de persoonlijke

belijdenis-lyriek genaderd en zulk een anti-lyrisch wezen zelfs als *Doctor Dumay*, leeraar in de klassieke talen aan het gymnasium van een provinciestad in Nederland, kan men zich nauwelijks voorstellen zonder een gedurige belangstelling voor de meest innige gemoedsgeheimen van Dr. Menno ter Braak, die hem den adem van zijn eigen leven gaf. Het boek over Doctor Dumay wordt genoten als een ècht boek van Menno ter Braak door al degenen, die in staat zijn, Menno ter Braak te genieten. Maar niemand onder die benijdenswaardigen zal er een oogenblik aan denken, het boek over Doctor Dumay te genieten als een boek over een echten held. Om zulk genot te kunnen ondergaan kiest men liever de Drie Musketiers, de Twee Weezen of simpelweg Ferdinand Huyck. Doctor Dumay is intelligenter dan al deze lieden. Men kan zelfs zoover gaan, te zeggen, dat hij, zuiver naar het verstand beoordeeld, een cultureel belangrijker mensch is. Hij vertegenwoordigt de erotiek van het uiterste cerebralisme. Hij is een levend onderzoek naar de bronnen van de verliefdheid. Maar het mangelt hem sterk aan romanheldendom. Hij heeft te veel hoedanigheden bij te weinig karakter. Ontdoe den representatieven man van zijn toevallig leeraarschap, van zijn knagende wereldbewustheid, van zijn droog doch helder intellect, geef hem daarna den tuinhark in de hand, dien hij nu voor wervelkolom in zijn rug schijnt te voeren, en de kaarsrechte, scherpbewuste, forumiek-intelligente Doctor Dumay verandert onder uw oogen spontaan in het algemeene grond-type der vervelende Hollandsche romanfiguren: hij wordt Keesje, het diakenhuis-mannetje en vertelt zijn historie. Een tikje zelfverwijt, achter zeer veel verwijt tot anderen verstoken, is alles wat er overblijft van een intellectueel-ontluisterden Doctor Dumay. Hij kan het met het leven niet goed vinden. Een doctorsbul in de klassieke letteren beschermt u niet tegen de zwoelte van een mooien voorjaarsnacht en maakt u niet immuun voor de gevolgen van den sterken drank. Hoogstens vermindert het tempo der opwinding naarmate de verstandsontwikkeling toeneemt. Maar niemand ontglipt aan het leven, of, zooals Ter Braak dit minder verheven formuleert: ‘ieder komt aan de beurt voor zijn huiskamer-roman’. Men kan het verschrikkelijk vinden en men kan in de huiskamer het duidelijkst sprekend bewijs zien voor de stelling, dat de aarde toch maar een tranendal is, die pessimisti-

sche beschouwingswijze verandert de natuur des harten niet. Daar zijn nu eenmaal onnaspeurlijkheden, waardoor een leeraar, zelfs in de klassieke letteren, niet aan zijn lot ontloopt.

Menno ter Braak verdraagt geen onnaspeurlijkheden. Ziedaar het heele conflict en de volledige bestaansoorzaak van zijn correcten Doctor Dumay. Ook deze man heeft zijn leven, al zal hij er nooit veel mee kunnen doen, de stakker. Hij is in de diakonie geplaatst bij al die andere Keesjes en moet zich zelfs de geringe genoegens van het diakoniehuis der wereld ontzeggen, teneinde zich een eigen graf te kunnen sparen uit het zuur verdiende loontje, dat altijd om zijn boontje komt. Het eigen graf van Doctor Dumay is de intelligentie. Al de geestelijke energie van zijn wezen is samengebald in een gestadige poging om toch vooral niet dom te schijnen door belachelijk te worden. Daarom vreest hij de pathetiek van de verliefdheid. Daarom bewaart hij zijn leeraarsprestige. Daarom tracht hij het hoofd nog koel te houden wanneer hij het reeds lang verloren heeft.

Zijn levensloop wordt door den schrijver niet verhaald, doch nagespeurd en uitgerafeld tot het laatste stukje geheim. Hoe meent gij, dat een man als Doctor Dumay er toe komt, zichzelven te verlieven? Zeker niet door de regelmatige bezoeken der kantoorjuffrouw Marie, die thee bij hem drinkt! Een man met intelligentie vraagt een strakker gespannen strik. Hij heeft een treinreis noodig in een derde-klasse coupé, waar een zoo juist door haren burgerlijken minnaar Lucas zwaar beleedigd meisje de nabijheid van een dronken boer verdragen moet. Zoo is het leven, Doctor Dumay! Het kent gevaarlijke verwikkelingen! Maar gij, die een goed Graecus zijt en een volleerd Latinist, een zwaar gewaarschuwd intellectueel, kortom een hark van een kerel, verdraagt niet, dat de zatte boer het diep bedroefde meisje hindert. Gij zijt inconsequent, want boer noch meisje gaan u iets aan. Die inconsequentie kost u het hart. Nagespeurd is het mysterie, opgelost is het hartsgeheim: Doctor Dumay wordt verliefd. Heeft iemand ooit een zatten boer geslagen om niet op slag in gloed te vliegen voor het bevallige voorwerp zijner bescherming? Dit is, o Don Quichote, de oude truc, die telkens weer het leven met ons speelt. Daar is altijd een zatte boer vooraleer het meisje daar is. Wijsheid der ridderromans, waarin

de zatte boeren waren uitgegroeid tot legers van monsterlijke vijanden, draken, turken en reuzen!

Het meisje Karin is maar een heel gewoon meisje. Veel te gewoon voor Doctor Dumay, die haar gered heeft uit het akelig gezelschap van den zatten boer. Wellicht was Galiëne ook niet heel bijzonder, doch Ferguut bezat bij wijze van spreken geen intelligentie. De sluwe middeleeuwer had hem dit bezit bespaard om wat meer gang in zijn verhaal te brengen. Hij maakte van Ferguut een dorper, maar een held.

Menno ter Braak daarentegen is eerlijk als goud. Hij wil niet valsch spelen. Het leven moet blijven zooals het is. (Eigenlijk hoeft het dan niet verteld te worden, daar ligt de heele fout). Doctor Dumay begint dus een vrijage met het beleedigd en geredde meisje. Zij bezoekt hem op zijn kamer, tusschen zijn boeken. Van boeken weet zij niets. Een Titus Livius, nog wel een mooien Titus Livius, dien zij nieuwsgierig uit de kast nam, zet zij ten onderste boven terug. Nu kan men vechten met zatte boeren als de nood aan den man komt, maar men kan niet vrijen met een meisje bij een kast, waarin Titus Livius niet recht staat. Dan hindert er iets.

Doctor Dumay brengt des avonds zijn meisje naar huis. Doch ‘toen hij, weer thuisgekomen, naar bed wilde gaan, meende hij nog iets vergeten te hebben, maar hij kon niets bepaalds bedenken; het bleef hem hinderen, terwijl hij zich uitkleedde. Piekerend liep hij in pyama nog even zijn kamer binnen en zag rond. Ah, wacht! - Met een gevoel van verlichting zette hij den Livius recht.’

Ook gij gevoelt verlichting, lezer, want gij hebt de symboliek natuurlijk begrepen. Met de verliefdheid loopt het mis. Het gewone meisje blijkt in de ontgoocheling een dood-ordinaire bedriegster, ofschoon zij dit heelemaal niet behoefde te zijn. Er zijn vele gewone meisjes, die, aangetrokken door een leeraar, hem nochtans niet trouwen, omdat zij hem leeren beschouwen als ‘een vergissing’. Maar Karin is een bedriegster, een egoïste, kortom de eenige concessie van Menno ter Braak aan den heldenglans van Doctor Dumay, die nu tenminste zoo intelligent kan zijn, het bedrog te ontmaskeren, het egoïsme te doorzien en zijns weegs te gaan naar de kantoorjuffrouw Marie, zooals het meisje Karin weerkeert naar haar minnaar Lucas, die haar zoo zwaar

beleedigd had. Zoo is het leven, Doctor Dumay! Nu hebben wij het nagespeurd. Ons rest alleen de conclusie uit het onderzoek. Wij laten de eer aan Marie, die het verhaal met een toespraak besluit:

'Er is iets, dat mij aan dit geval nog boeit,' zei zij peinzend. 'Wij meenden natuurlijk, superieur te zijn aan Lucas en Karin, wij zouden om hen gelachen hebben, als wij niet met hen te maken hadden gehad. En daarom denk ik: hebben wij eigenlijk wel iets anders gedaan dan hen.... ingehaald? dan een soort gemakkelijke ironie verliezen, die juist op kleine, burgerlijke dingen stuk gaat? Je moet niet vergeten, dat menschen als wij later ernstig worden dan anderen, omdat wij al jong, misschien wel tè jong, de romantiek van die anderen doorzien en er niets meer mee kunnen doen. Dat wreekt zich eens....' Twee honderd en dertig bladzijden waren noodig om deze ontdekking te doen: dat voor de ware verliefdheid het intellect maar ballast is.

Doctor Dumay verliest. Want hij 'nam haar hand. Achter de ramen scheen de tijd te pauseeren.' Zooals u weet, is dit maar schijn. De tijd pauseert niet, onachterhaalbare grijsaard als Hooft hem genoemd heeft. Doctor Dumay aanvaardt den romantischen schijn van een pauseerenden tijd. Nu is het ernst met hem. Nu is het zijn beurt voor den huiskamer-roman. Tot dusver is hij de held van zijn eigen mislukking geweest. Nu het verandert in zijn voordeel, is het boek uit! Gelukkig bestaat er een troostende tekst uit *De Drie Musketiers*, dat slordige boek van Dumas, waarover men zelden essais schrijft, maar dat men dan ook met genoegen leest. Athos, de musketier, is namelijk verliefd geweest, en erger, op 'Mylady'. Ervaren door dit avontuur bekent hij aan zijn jeugdigen vriend en wapenbroeder D'Artagnan: 'dat de liefde een loterij is, en wie wint, die wint den dood. Geloof mij, je moet blij zijn, als je verloren hebt. En als ik je een raad mag geven: zorg, dat je altijd verliest!'

Het staat er letterlijk zoo, in de vertaling van wijlen Carry van Bruggen. De ware avonturier kan tegen dat beetje verlies, maar, wat heldhaftiger is, hij verdraagt ook de overwinning. Zie *Twintig jaar later*! Men zal ons toch niet willen wijsmaken, dat er op Doctor Dumay een vervolg is te schrijven onder denzelfden titel? Hij stikt in zijn verlies en daarmee heeft hij afgedaan. Zijn heele levensavontuur bestond erin, begrepen te

worden door Menno ter Braak. Hij heeft als analytisch preparaat een zekere beteekenis voor het laboratorium der Nederlandsche romankunst, maar hij verdraagt geen buitenlucht. Hij is geen held.

Nog zwaarder zucht *Charles de Blécourt* onder zijn lot van mensch te zijn. Hij is een diakenhuisman van de meest onbloedige soort. Hij lijdt slechts in den geest. Doctor Dumay gaat tenminste nog een boer te lijf met het restant van romanheldendom, dat zijn intelligentie hem laat. Charles de Blécourt beleeft vrijwel zijn gansche tragedie per telefoon! Hij is de hoofdpersoon uit *De dood van Angèle Degroux* door H. Marsman, en leeft te Parijs als artist met een zeer sterk ontwikkelde behoefte aan tijdverdrijf, dat hij bij voorkeur van de erotiek verwacht. Heeft Doctor Dumay zijn grooten tegenvoeter in Athos uit 'De Drie Musketiers', om het verlies van Charles de Blécourt voorspeld te vinden, herleze men *La Toison d'or* van Théophile Gautier. Ook daar is de held een droomend artist, verliefd op het beeld en beschroomd voor de werkelijkheid. Maar hij blijft held, omdat zijn schepper weet, wat hij mankeert. Zijn levensvreemde droomerij is zijn gebrek, en het leven geneest dit. Bij Charles de Blécourt daarentegen is de levensvreemde droomerij de eenige hoedanigheid, die zijn maker in hem waardeert. Daarom geneest hij niet. Hij blijft levenslang verwijderd van de gedroomde geliefde, wier nabijheid hij nauwelijks verdraagt, en als hij aan het einde afscheid van haar neemt, besluit hij, geheel ten onrechte dat 'eenzaam blijven het eenige is, en alle zoeken naar een verbinding met menschen een zwakte en een verraad'. Natuurlijk kan men bij Marsman eenige stijlqualiteiten vinden, en toont hij zich als romanschrijver bijwijlen de erfgenaam van zijn eigen onvergetelijk dichterschap, doch de kans om een levend mensch te beelden maakt hij zich onmogelijk door schennis aan het leven zelf te plegen. Eenzaam te blijven is nu eenmaal niet het eenige. Men moet met tweeën zijn terwille van de vruchtbaarheid, ook naar den geest. De coelibatair in het klooster is eenzaam met God, en zonder dien God is hij niets. Men kan, als Mijnheer Micawber onmaatschappelijk zijn en een romanheld blijven, alleen door een zeker teveel aan schellingen en guineas te verteren met alle gevolgen van dien, maar het is niet mogelijk, heldendom te plegen zonder eenigerlei buitenwereld. Charles

de Blécourt is een schim, ontvlucht aan een ongeschreven lyrisch gedicht, en om hem te kunnen verdragen, moet men hem eerst terugvoeren tot zijn waren oorsprong. Dan leest men Marsman. Doch dan leeft men niet mee met Charles de Blécourt.

Kapitein Jas uit *Een Stoombootje in den Mist* door Herman de Man is wèl een echte romanheld. Toch is Herman de Man niet bepaald 'intelligent' naar hedendaagschen smaak. Als hij een letterkundig opstel schrijft, wat hij gelukkig zelden doet, vreest men den ondergang der letterkunde te beleven. Als hij polemiseert, zooals hij eenmaal tegen Marsman deed inzake den regionale roman, krijgt men het nare gevoel, dat hij den volzin beschouwt als een dringend vervolgstuk van zijn elboog. Als hij, in welk verband dan ook, het woord Renaissance gebruikt, bedoelt hij steeds een ding, dat hij niet kent, maar dat hij vreest als de weerlicht. Eenmaal is hij zoover gegaan, te beweren, dat Nederlanders niet moeten dichten over Penthesileia, maar over Griet, want Griet komt in Nederland voor, maar Penthesileia is humbug. Genoeg dunkt mij om aan te toonen, zelfs zonder eenige zinspeling op zijn pseudonimiteit, dat hij een 'self made Man' is. Van kindsbeen af heeft hij buiten geloopen, en tot zijn dood toe zal hij niet nauwkeurig achterhalen, waarom men drukte maakt over Quintus Horatius Flaccus. Hij heeft geen lyrisch temperament, doch weet wat er te koop is in de kleistreek langs de Hollandsche rivieren. Zijn oogen zijn scherp, zijn bevattingsvermogen is vlug en hij heeft nooit in Freud gelezen. Vroeger zou men hem wellicht een onbedorven natuurtalent hebben genoemd. Vandaag is men te slim om nog in de onbedorvenheid van iets te gelooven. Hoe hij het in zijn hoofd gehaald heeft, weet ik ook niet, maar Herman de Man is overtuigd, dat hij episoden-romans moet schrijven. Misschien heeft hij daar argumenten voor. Men kan bijvoorbaat twijfelen of ze steekhoudend zijn. Hij is geen dialecticus. Sedert *Het Wassende Water* heeft hij geen grooten roman meer voltooid. Hij bundelde novellen in *Jan Allemachtig*, daarna in *Meester Lampelaar*, vervolgens in *De Kleine Wereld*. Doch de novellen van De Kleine Wereld hadden steeds dezelfde hoofdpersonen, twee zwervende bedelaars, Chef en Jochem, die het land onveilig maken tusschen Schoonhoven en IJselstein, alom avonturen belevend met het meer sedentaire gedeelte der menschheid, alsmede met waak-

honden. Deze Watt en Half-watt der landelijke verbeelding droegen tezeer iets opzettelijks mee om geheel bekoorlijk te zijn. Zij moesten de plattelandswijsheid vertegenwoordigen en hun auteur scheen gedurig in twijfel te staan, of ze met hun beiden nu opwogen tegen de Renaissance, ja of neen. Het was neen. Een volgend werk van Herman de Man, getiteld *Maria en haar Timmerman* vertoonde betere hoedanigheden, maar zonder die opzettelijkheid geheel te verliezen. Men voelde te veel verband tusschen auteur en boek. Het scheen, dat na *Het Wassende Water* de schrijver niet meer op zijn volle kracht kon komen. Novellen, episoden, anecdoten, het verbloemde slecht de schijnbare verzwakking van een sterken epischen aanleg. Nu verscheen, onverwacht, *Een Stoombootje in de Mist*, ook aangediend en ingedeeld als een episoden-roman, doch deze maal is er een held. Hij is een kapitein der binnenvaart, voluit geheeten Jasper Hendrik Cabauw, maar altijd Jas genoemd. Reeds zoo'n détail doet hem eenigszins leven. Herman de Man verstaat de kunst, een mensch uit te beelden en deze kunst is de stijl van den romanschrijver, zelfs als hij verder geen stijl er op na houdt. Kapitein Jas neemt passagiers aan boord te Rotterdam en Dordt voor den kermis te Goes. De schuit loopt vast op een bank in den mist, onderweg, en daar begint de miserie. Het kermisvolk, de meiden, de boeren, het scheepspersoneel en het vee vormt drie dagen lang een wereld apart, zonder verband met de rest van de wereld. En Jas is koning in die wereld, maar draagt ook monarchale verantwoordelijkheid. Daar moet voedsel zijn. Daar is geen voedsel. Dan gaat Jas met een sloep door den mist naar den wal. Onderwijl vertellen de kermisgangers elkander verhalen, zooals de pelgrims op den weg naar Kantelberg reeds deden, of de gevluchten voor de pest uit Napels. Buiten en boven al die verhalen staat Jas, ten voeten uit geschilderd, steeds aanwezig, bovenal als hij door de menschen gemist wordt. Terwijl de scheepsmaat urenlang vergeefs den misthoorn blaast naar den verloren kapitein, die met den afgehaalden mondkost in zijn sloep, zwalkt op onzeker water, vertelt beneden in de roef de baas van de schiettent zijn somber moordverhaal met de krankzinnige bezetenheid daarin van den gedurig betalenden kerel, dietelkens weer en telkens weer zijn ‘spul’-geweer doet laden, en, al staat hij druipend in den regen, onvermoeibaar

vuurt, tot hij onfeilbaar schieten kan. Onderwijl volgt de lezer met spanning het lot van de sloep, want als het om Jas gaat, is Herman de Man zichzelf op zijn best. Dan mag men hem vergeten en angstig zijn, tot Jas weer aan boord komt en men zich veilig voelt....

Herman de Man heeft minder litteraire qualiteiten dan Marsman en Menno ter Braak. Hij mag bij hen niet vergeleken worden voor wat betreft de heden zoo sterk overschatte 'intelligentie', hij is, als auteur, minder beschaafd dan zij en minder fijngevoelig voor stijlnuancen en rhetorische figuren. Daarentegen bezit hij een sterker gezondheid van gemoed. Hij neemt het leven zooals het is, zonder te piekeren over den oorsprong der verliefdheid of over het verraad der toenadering. Hij schept den held, den doodgewonen, maar echten romanheld, met wien men 'meeleven' kan, zooals de lezer zegt.

De lezer heeft gelijk! Want het leven van Jas verdient, dat men het óók leeft, doch aan het bestaan van Doctor Dumay en van Charles de Blécourt zou Hercules bezwijken. Dit is, in diepsten grond, een quaestie van levenswaardeering, voorafgaand aan alle romankunst. Een held is hij, wiens leven 'meegeleefd' kan worden door den lezer, omdat het waarlijk levenswaardig is, zelfs in het ongeluk, zelfs in de belachelijkheid, zooals het leven van Mijnheer Micawber of van Don Quichote. En heel de rest is.... litteratuur.

ANTON VAN DUINKERKEN

Dramatische kroniek

Onder anderen over drie opvoeringen, ‘Le paradoxe sur le comédien’, Bouwmeester, Sarah Bernhardt, en een speenvarken.

De verdubbeling van het aantal gezelschappen die men dit jaar beleefde, zou logisch redeneerend moeten hebben geleid tot een dubbel aantal voorstellingen. Aangezien dat aantal ongeveer hetzelfde is gebleven moet men nog logischer redeneeren: het publiek kan slechts een zeker getal nieuwe stukken consumeeren en dus blijft dat getal gelijk, niettegenstaande de grootere productiemogelijkheid. Die, trouwens, ernstig belemmerd wordt door het gebrek aan rustige werkgelegenheid. Het Nederlandsche tooneel is de laatste jaren steeds meer een reizend tooneel geworden en daardoor een tooneel met betreurenswaardig minder tijd tot zorgvuldige voorbereiding. Hoe het zij, het aantal Amsterdamsche premières is niet groot.

Over twee maanden is het seizoen ten einde en tot nu toe hebben de twee gezelschappen met de meeste en beste speelgelegenheid, het Amsterdamsche Tooneel en het Centraal Tooneel, ieder slechts een viertal nieuwe opvoeringen gebracht, dat is samen minder dan een gemiddeld repertoire van wijlen den vasten bespeler van den S.S. De kwaliteit is zeer zeker niet slecht geweest, maar opvallend was het gemis aan wat men lichter repertoire belieft te noemen, en, op den verplichten Gysbrecht na, aan alle klassiek of belegen werk.

De laatste maand heeft daarin eenige nuttige en aangename afwisseling gebracht. ‘Het Masker’ deed een vondst in licht tooneel met Deval's ‘Tovaritch’ (Vorstelijke Emigranten), de andere uit het oude ‘Schouwtooneel’ gevormde groep groef uit het nieuw-klassieke Russische repertoire Ostrowsky's ‘Het Bosch’ (Komedianten) op, en het Amsterdamsch Tooneel kwam

met een minder zwaar problematisch stuk, Nielsen's ‘Drie Appelboomen’. Het werden drie avonden dat men voor zijn genoegen in den schouwburg zat, goed spel zag en hoogstens de verzuchting slaakte die al sinds jaren door duizende toeschouwers met Ciceronische regelmaat geslaakt wordt: genoeg goede acteurs, te veel troepen. Helaas, de Carthago's vallen, maar voor ieder Carthago dat valt, komen er twee bij, en Rome wordt er niet grooter door; het aantal Hanniballen en Caesaren, lees directeuren en regisseuren, neemt slechts toe, als in de beste vervaltijden....

Ter zake: ‘Tovaritch’ is een van die Parijsche comedies met lichten, bloeienden dialoog, niet zonder ernst, veeleer zonder dieper karakter, gelijk ze eens talrijk waren. Men kan hier op de ontknooping vitten, maar eerst als men de beminnelijkheid, de bekoring, de luchtige en scherpe schets der figuren recht heeft laten wedervaren. Het genre is zoo schaars geworden op ons repertoire dat men daarom eer geneigd is het te overschatten. Deval heeft minder te zeggen dan b.v. Nielsen, maar hij zegt het beter. En daarom luistert men, sedert het jaar nul, o schande, beter naar hèm.

Vorstelijke emigranten, die uit armoe in dienstbetrekking komen, daar zoowel bekende aristocratie als een gehaat Sovjetgezant treffen en hem tenslotte een toevertrouwd keizerlijk kapitaal afstaan om Rusland onafhankelijk te houden van vreemde invloeden - de stof was tragisch of licht te verwerken. Deval koos het laatste, met een halve korrel van het eerste als kruiderij. Zijn scenario zou een operette kunnen dienen: zijn dialoog maakt ervan wat het thans is.

Else Mauhs, onbetwistbaar onze eerste tooneelspeelster, speelt haar rol van ‘grande dame’ met een beheerscht meesterschap dat zich nergens naar voren dringt, feilloos van schakeering, levend tot in elk detail. Niemand zal haar in een rol als deze evenaren, die fijn tot in de vingertoppen en zeer zeker niet zonder elementaire vrouwelijkheid moet zijn; zeer weinigen zullen in zoo korten tijd als zij twee zulke tegengestelde rollen als deze en die in Pirandello's ‘Zooals je me wilt....’, met die ongebondenheid van het eerste bedrijf, (merkwaardig dat ook

Greta Garbo dààr op haar best was) zoo volkomen van elkaar gescheiden weten te spelen.

Jan Musch was hier, als voormalig Russisch militair attaché te Parijs, niet haar ideale partner. Natuurlijk hapert het hem geenszins aan speelkracht, maar zulk een rol is tenslotte zijn beste genre niet. Hij speelt prachtig de kostelijke en de sterke situaties naar voren die in het geval van den prins-kamerdienaar liggen. Maar hij is niet de prins, die een kamerdienaar speelt, gelijk Else Mauhs; een prinses met een schort voor.

Ostrowsky's 'Het Bosch' bij het Nieuwe Schouwtooneel was wat stuk betrof een verrassing. Men kende slechts 'Armoede is geen schande' van dezen vruchtbaren en veelzijdigen meester, en het kleurrijke feest van die opvoering der Russische troep onder Charow staat ieder nog voor oogen. De gelukkige greep, die met 'Het Bosch' gedaan werd, leidt wellicht tot opvoering van zijn 'Onweer' en een onderzoek van wat er verder in zijn veertig blijspelen, tooneelstukken en drama's nog speelbaar is.

In 'Het Bosch', gespeeld als 'Komedianten', heeft men een merkwaardige en geslaagde kruising van satirische zeden-comedie en Shakespeariaansche elementen. Waarom herinnert Ostrowsky hier min of meer aan Goldoni, aan Molière; waarom is hij zoo frisch gebleven? Omdat hij rollen schrijft, een tooneel-partituur, en daarin menschelijkheid en problemen tracht onder te brengen in de een of andere tooneelvorm; omdat hij geboren tooneelschrijver is, schrijft voor acteurs die hij kent, en geen literator die zich in dramatische vorm tracht te uiten. Zijn typen zijn hier, H. Scholte merkte het terecht op in de 'Groene', min of meer standaardtypen, gelijk bij de commedia dell'arte: een gierige en manzieke oude dame, een bulderbas van een oud-officier, de clown Geluksvogel, de heldenspeler Pechvogel, de vrek, de domoor, en zoo voorts. De tooneelschrijver, die onzen tijd zoo haar commedia schrijft, zal de wereld veroveren....

Er ware hier op twee wijzen te regisseeren: door te dempen speelt men de 'comédie de moeurs' naar voren, door in het uitbundige te gaan de fantasie. De regie was wankelbaar, met eenige voorkeur voor het laatste, de bezetting van kleinere rollen te zwak om een voortreffelijk geheel in vasten stijl te kunnen verkrijgen.

Mevrouw Royaards, de andere ‘grande dame’ van ons tooneel en de laatste jaren zeer zeker ernstig miskend als karakterspeelster gaf hier een prachtige verzorgde rol, Ezerman als schmiereacteur vol pathos en hoogmoed, maar ook vol van de rijke en gulle haat en de losse goedhartigheid die het ware tooneelbloed kenmerkt, speelde voor wat hij is: een onzer eerste acteurs, en van Praag voegde aan zijn collectie Shakespeare-clowns een nieuw exemplaar toe.

Had men dat alles, met Ko van Dijk's bulderbassende doove oom onder groote regie gehad, aangevuld met goede bijrollen, in den waren stijl en het ware evenwicht....

O, Carthago's die vallen en twee nieuwe kolonies stichten; o twee dozijn Caesaren! En o, ondankbare critiek, die zich een verrassend rijk en boeiend stuk voorgezet ziet, en altijd meer wil, easy to please, and hard to satisfy! Waarmee ik dan hoop te zeggen dat velen deze Ostrowsky te zien moeten krijgen, omdat de ware tooneelliefhebber dat ‘easy and hard’ - N.B.! Een Shakespeare-citaat, mijne dames en heeren - van nature in hart en hoofd draagt, en het verlangen naar meer nog nooit schade gedaan heeft aan de bewondering voor het mindere. Ik memoreer in het kort dat wij in Jacques Snoek een nieuw decorontwerper van beteekenis hebben.

Tenslotte: ‘De drie Appelboomen’. Een milieu-stuk: Hamburger haven. Hamburg, Marseille, Rotterdam, Barcelona etcaetera; een havenstuk. Meer naturalistische schildering dan stuk; meer figuren dan rollen, meer begrip en inzicht in karakters van een kroegbaas, zijn dochter, een matroos, dan bouw van die karakters, spanning, compositie, tooneel. Novelles van deze Jens C. Nielsen hebben mij dieper getroffen.

Drie eerste acteurs: van Dalsum, Verstraete, Charlotte Köhler. Voor van Dalsum is het de laatste jaren opvallend hoeveel rustiger en vaster hij, die eens onze ongebondenste acteur was, zijn karakters is gaan spelen, zonder daarbij aan kracht te verliezen. In tegendeel: zijn menschen, thans ten voeten uit en beheerscht gespeeld, treffen veel dieper dan de onbeheerschte, zichzelf overspelende menschelijkheid, die hij vroeger zoo onstuimig in de vormen goot dat er geen gaaf beeld, maar slechts brokstukken uit te voorschijn kwamen. En zoo was er op deze première een merkwaardige tegenstelling: Charlotte Köhler, die zich overspeelde.

Zooiets kan een première-verschijnsel zijn: haar Badeloch deed zien dat zij zich in grooten vorm te beheerschen weet zonder aan speelkracht te verliezen.

Maar neem het als verschijnsel van een avond: het is dan een leerzaam voorbeeld van het al te persoonlijke tooneelspelen waarover Diderot in zijn 'Paradoxe sur le Comédien' in den jare 1773 reeds zulke onfeilbare waarheden gezegd heeft.

Het tooneel is min of meer een aquarium: een glazen venster scheidt mij van deze wereld, en laat mij haar zien. Een toeschouwer in den schouwburg is geen duiker, gewapend tegen haaien, maar veeleer een toeschouwer in een aquarium. Tooneel is geen leven, maar tooneel. Tooneelspel, waarbij ik vrees dat een actrice zich snijdt aan de glazen die zij stukslaat en zich blauwe schenen schopt tegen de stoelen die zij omver trapt, is in zulke oogenblikken slecht tooneel. Het leidt mij af van de rol, de furie van het te heet gegoten materiaal verbreekt den vorm, het beeld wordt, om in andere termen te spreken, te wild gegoten. Zoo drastisch mogelijk gezegd: de rol kookt over of brandt aan: ze wordt minder eetbaar.

Bouwmeester speelde op een avond klaverjas achter zijn rug, in de Koopman van Venetië, en zijn Shylock bleef groot. Sara Bernhardt, Racine spelende, en op een avond furieus op haar belichter, doorspekte haar alexandrijnen met haar woede:

> 'Une lampe s'est éteinte a la deuxième herse,
> Le machiniste est foutu à l'amende'.

En niemand behalve een oude tooneelrot merkte zooiets, omdat zij zoo prachtig verzen zei.

Over welke tooneelspeelproblemen ik u verzoek na te denken, met deze anecdote en andere 'Paradoxe sur le comédien' als toegift, gelijk Hermann Bahr ze vertelt: In een boerendorp kwam een verloopen groot acteur, en daagde alle boeren uit wie het beste als een speenvarken schreeuwen zou op het tooneel.

Hij schreeuwde als een speenvarken en vele boeren schreeuwden als een speenvarken, allen op het tooneel, maar men was het er over eens, dat hij het natuurlijkste speenvarken was geweest. Waarna een boer in felle woede ontstak en zijn jas openknoopte, waaronder een speenvarken was, dat hij geknepen had op het tooneel, en dat geschreeuwd had, als een speenvarken. 'Hoe is het godsmogelijk zei hij verontwaardigd, dat die tooneelspeler een

beter speenvarken is dan dit speenvarken zelf?' Maar alevenwel kreeg hij geen gelijk.

Inderdaad, hoe is het mogelijk? Het is mogelijk omdat, zonder aesthetica gezegd, de wereld geschapen is uit den chaos, en de tooneelspeelkunst een vormende muze erkent, terwijl de speenvarkens daarvan niets weten, en dus geen tooneel kunnen spelen.

J.W.F. WERUMEUS BUNING

Buitenlandsch overzicht

Oostenrijk - Doumergue - Koning Albert
19 Februari 1934

Op het oogenblik zelf waarop hij zich opmaakte de klacht over bedreiging der onafhankelijkheid van Oostenrijk door de nationaal-socialistische partij in Duitschland (hetgeen in de bestaande omstandigheden zeggen wil, door de Duitsche regeering zelf) voor den Volkenbond te brengen, heeft Dollfuss de teugels van zijn staat aan Starhemberg moeten overlaten, die onder de Oostenrijksche sociaal-democratie een ernstiger bloedbad heeft aangericht dan Hitler het ooit deed onder Duitsche communisten. Dollfuss' eigen ideaal was, de nazi's te blijven weerstaan, aan het hoofd van een front waarvan ook de sociaal-democratie niet zou zijn uitgesloten, doch Starhemberg heeft hem, terwijl hij op politiek bezoek naar Boedapest was, de leiding ontnomen.

Omdat de sociaal-democratie naar de wapenen greep? Zij zelf beweert dat zij die enkel opvatte tegen een overrompeling waartoe bij de ‘Heimwehren’ reeds zou zijn besloten.

Wat daarvan is, valt op een afstand moeilijk uit te maken. Zeker schijnt, dat de nazi's *tertius gaudens* hopen te worden. Men heeft nu de sociaal-democratische partij ontbonden maar eene verbittering gezaaid die mogelijk doet achten dat vele gewezen sociaal-democraten naar de nazi's zullen overloopen als naar de eenige partij die zich tegen de dictatuur der ‘Heimwehren’ nog handhaaft. Moet men onder een juk buigen, dan liever onder dat eener organisatie die nog zeker socialistische leuzen aanheft, dan onder het juk der onverbloemde katholiekagrarische reactie.

Zal deze sterk genoeg blijken, nu ook de nazi's neer te slaan? En kan dit geschieden, zonder dat Hitler ingrijpt?

Hitler zal moeten overwegen, welke gevolgen Engeland, Frankrijk en Italië, die aanstonds (zonder eene Volkenbondsdeliberatie af te wachten) de handhaving der onafhankelijkheid van Oostenrijk noodzakelijk hebben verklaard, bij verscherping der nazi-bedreiging aan hunne verklaring zouden kunnen of willen verbinden. Engeland is er volstrekt niet begeerig naar, het land mede militair te gaan bezetten en heeft zorg gedragen dat in de verklaring der drie mogenheden uitdrukkelijk de verzekering is opgenomen dat zij zich in de binnenlandsche aangelegenheden van Oostenrijk niet wenschen te mengen. De Anschluss is verboden, maar een overwinning der Oostenrijksche nazi's op Starhemberg, mits de overwinnaars den Anschluss niet uitspreken, zou zeker niet tot onmiddellijk ingrijpen van Engeland, Frankrijk en Italië leiden.

Op den duur echter wel. Immers de nazi's in Oostenrijk kunnen onmogelijk particularistisch regeeren. Het heele bestaan van deze partij is alleen uit het feit te verklaren dat er in Oostenrijk ook vele anti-particularisten zijn, die veel liever in een grootduitsche volksgemeenschap opgaan dan een afzonderlijken staat Oostenrijk handhaven. Dit karakter zal de partij, als het haar past, wel zoeken te bedekken, maar vernietigen kan zij het nimmer.

Het is nu de vraag, of in de bondslanden over het geheel Oostenrijksch particularisme sterker is dan Duitsch rasfanatisme. Dollfuss hield dit staande en richtte naar die overtuiging zijn geheele staatkunde in. Zij wordt zeker niet opgegeven, maar lijkt mij na Starhemberg's excessen moeilijker uit te voeren dan te voren.

Het gedachtenverkeer tusschen Hitler en de Fransche regeering is met de laatste Fransche nota op een dood punt geraakt. De Lord Privy Seal, Eden, reist thans Europa rond om te onderzoeken in hoeverre het jongste Engelsche bemiddelingsvoorstel ingang kan vinden. De ontvangst te Parijs is koel geweest. Eden heeft geen machtiging gehad buiten het Engelsche memorandum om te gaan en het Fransche verlangen naar versterkte veiligheid door andere middelen dan in dat memorandum zijn aangegeven, te bevredigen. Zal hij, na Rome en Berlijn te hebben bezocht, zich beter in staat vinden Parijs van Hitler's vredelievende ge-

zindheid te overtuigen? Wanneer daartoe noodig is dat Hitler er in toestemt (gelijk de jongste Fransche nota eischt) S.S. en S.A. bij de bestaande weermacht van Duitschland mede te laten tellen, ziet het er niet naar uit dat Eden's toekomstig bericht Parijs voldoening zal kunnen schenken. Moeten S.S. en S.A. voor legerafdeelingen tellen, zal Hitler opmerken, dan moet ik ze ook volledig als zoodanig mogen bewapenen.

De kanonschoten, te Weenen gevallen, trillen nog zoo in onze ooren na, dat men de pistoolschoten van Parijs erbij vergeet. In Frankrijk is nu een burgerlijk front van Marin tot de neosocialisten aan de regeering, dat zich tot taak stelt het door schandaalaffaires opgewekte wantrouwen in de Fransche justitie en administratie te bezweren en de financiën te redden. Tot het eerste gedeelte dezer taak schijnt Doumergue de rechte man; tot welke financieele maatregelen het opgeschrikte parlement hem ruimte zal laten, moet nog blijken. Zij zullen ongetwijfeld van drastischen aard wezen; - de tijd begint te dringen. Dat in het nieuwe ministerie de invloed van Tardieu dien van Herriot opweegt, vergemakkelijkt eventueel te hervatten ontwapeningsonderhandelingen stellig niet.

In koning Albert verliest België een terecht geëerd staatshoofd, Europa een der persoonlijkheden die aan de monarchie als voor de twintigste eeuw nog bruikbare instelling deden gelooven. In omstandigheden van verpletterende moeilijkheid heeft deze voor schuchter gehouden man geen oogenblik versaagd. Op den duintop in België's uithoek waartoe het geweld van een overmachtigen vijand hun materieel gezag beperkte hielden Albert en Elisabeth stand voor een groote zaak, die niet slechts het onschuldige België, maar de geheele wereld aanging, en de geheele wereld is er hun eerbied voor blijven toedragen. Na den oorlog heeft Albert van het zedelijk gezag dat hij verworven had in de politiek van zijn land meermalen een gelukkig gebruik gemaakt. Dat er goede Vlamingen zijn die geen behoefte gevoelen den Belgischen staat af te breken is mede aan den vorst te danken, die bij de nationale feesten van 1930 voor de mogelijkheid van een redelijk vergelijk tusschen Waal en Vlaming instond, en wiens daad aan deze verzekering steeds wilde beantwoorden. De wil om te zien

voltooien wat er noodig blijkt om de door zijn vader opgewekte verwachting ten volle te bevredigen, mag aan Leopold III zeker worden toegeschreven. De Nederlander die den nieuwen koning als kroonprins ontmoeten mocht, kan niet anders dan, ook in het hier in het bijzonder genoemde opzicht, gunstige verwachting van hem koesteren. Nederland deelt in België's rouw en wenscht den derden Leopold gezegende regeering.

C.

Bibliographie

Thomas Mann, Die Geschichten Jaakobs, der erste Roman der Trilogie Joseph und seine Brüder. - S. Fischer Verlag, Berlin.

'Was uns beschäftigt ist nicht die bezifferbare Zeit,' zegt Thomas Mann in het voorspel zijner romantrilogie over de bijbelsche levensgeschiedenis van Joseph en Jacob. In dat voorspel, waaraan hij den titel Höllenfahrt heeft gegeven, is het opnieuw het raadsel van den tijd, dat hem als in Der Zauberberg bezighoudt. Hij buigt zich hier over de grondeloosheid van den tijd, waarvan de bodem voor ons volstrekt onpeilbaar is, want het peillood van menschelijk onderzoek en herinnering reikt niet dieper dan zeven duizend jaren, maar het menschenras moet vijfhonderd duizend jaar oud zijn. Als Thomas Mann zich in de tijden van Jacob en Jozef verdiept, heeft hij zoodoende het gevoel zich in een betrekkelijk nabij verleden te begeven. Het voorspel van dezen roman is een zinrijke en boeiende parabel van de relativiteit van den tijd. Een dwaze uitdrukking is het woord 'längst', ten eenenmale verwarrend een term als 'oudheid', want hoe kleine tijdsspannen omvatten wat 'lang geleden' heet en voor oudheid doorgaat. De hellevaart in de diepten des tijds tot op de dagen van Jacob en Jozef is geen duizelingwekkende afdaling in den onpeilbaren afgrond van het verleden. Immers, 'het is niet veel dieper dan drieduizend jaren - en wat is dat in vergelijking tot het bodemlooze?'

Relatief zijn de tijdsspannen ook door verschil in tempo: de zeshonderd jaren die Jozef van zijn oerstamvader scheiden, een aanvangspunt dat op zichzelf ook weer niet meer dan een nadrukkelijker voortzetting van schemeriger voortijden was en niet meer dan een betrekkelijk begin, die zeshonderd jaren waren toen ter tijde niet wat zij in onze avondlandsche geschiedenis zijn. De tijd, op zichzelf een mysterie, houdt weer andere mysteriën binnen zich omvat en het raadselachtige van haar wezen ligt aangeduid in den dubbelen zin van het woord 'eens'. Aldus aldoor dieper peilend in den afgrond van den tijd, alsof hij een onmeetbaar lood telkens een slag dieper omlaag vademt, weet Thomas Mann in dit voorspel een fantastisch en diepzinnig visioen op te roepen van het ondoorgrondelijke fenomeen 'verleden'. In die onafzienbaarheid en onpeilbaarheid verliest het sterven zelfs de verschrikking, welke wel allereerst instinctief is maar toch ook een door kerk en dogma in de hand gewerkt vooroordeel. Gezien uit het mysterie van den tijd wordt het sterven in Thomas Mann's oogen eerst wezenlijk leven, in een anderen zin dan het christendom dit aanwijst in de belofte van het eeuwige zalige leven aan de rechtvaardigen. Sterven, zegt hij, is

eerst in waarheid den tijd verliezen en uit hem treden, d.w.z. eeuwigheid verwerven en alomtegenwoordigheid, buiten heden, verleden en toekomst.

In het besef van de betrekkelijkheid van den tijd zwerven Thomas Mann's gedachten - en deze vele bladzijden worden zoo een *gedicht* van tijd en verandering - langs de aan geen tijdstip gebonden, in den stroom des tijds voortgestuwde en nauwelijks tot hun oorsprong te volgen mythen van den zondvloed, van het rijk Atlantis, waarvan de ondergang negen duizend jaar vóór Solon moet dateeren, van den grooten toren, van het paradijs, en met deze laatste mythe verbonden de geschiedenis van den lichtmensch, van den zondeval en een diepzinnige parabel der tragedie van ziel, geest en stof.

Uitgaande van dit voorspel komt Thomas Mann, na door deze even dichterlijke als doordachte historische plaatsbepaling de tijden van Jacob en Jozef als een klein eiland in den oceaan der tijden te hebben gesitueerd, tot zijn breed opgezette bijbelsche parafrase: allereerst ‘die Geschichten Jaakobs’. Na de indrukwekkende parabel van het voorspel heeft mij de geschiedenis zelf minder bevredigd. Ten deele ligt dat aan de onverstoorbare rust zijner perioden, waardoor men menigmaal ‘des Schönen zu viel bekommt,’ ten deele aan de overstelpende hoeveelheid kennis, waarmede Thomas Mann dit ontzaglijk (doch dat is niet hetzelfde als grootsch) werk heeft belast. Heeft hij zich te zeer aan het tempo der tijden aangepast, dat zijn hoofdstukken den indruk bij ons opwekken van een langzame, bijna voortkruipende karavaan, en dat, wat al lezend nauwelijks meer bij machte is te boeien, slechts als men over den afgelegden weg terugblikt weer indruk begint te maken? De rustige verzekeringen: wij zullen nog hooren.... enz. maken den lezer op den duur eer afkeerig dan benieuwd, en soms bekruipt hem de vermoeidheid die hij zich van Xenofon en Herodotus herinnert. En ofschoon deze verhaaltrant zich de statigheid van de bijbelsche geschiedenis heeft eigen gemaakt, blijft er toch de afstand en het verschil der natuurlijke en volksche oorspronkelijkheid en verhevenheid van het oerkrachtig boek der boeken tot de bezonnen herbeelding van den cultuurdichter. De kennis van landen en volkeren, de vruchten van een omvangrijke studie hebben den schrijver verleid ons zoo min mogelijk van het gevondene te onthouden. In zooverre is hij door zijn studie gedupeerd. Namen roepen andere namen bij hem op, en zoo ontstaan er gansche encyclopedische fragmenten, over zeden, kleeding (maar toch, hoe mooi de beschrijving van Rahel's bruidskleed), omgeving, taal, gansche chronologieën en genealogieën, bladzijden ethnologie, mythologie, astronomie.

Van de verhouding van Jozef tot zijn broeders is hier nog slechts weinig sprake, doch zij wordt in haar oorsprong begrijpelijk gemaakt uit Jacobs levensgeschiedenis. Het zijn diens lotgevallen, zooals zij hem in oogenblikken van overpeinzing door den geest en in een wolk langs zijn voorhoofd trekken, welke den inhoud vormen van dit eerste deel: de geschiedenis van Jacob en Esau, van Jacobs omzwervingen, het sombere verhaal van Lea's dochtertje Dina, de historie van Laban, van Lea en Rahel. En wij moeten erkennen dat sommige dezer parafrasen - de beschrijving van Jacobs prachtige kudden, het bedrog van Laban bij Jacobs eerste bruiloft en de bruidsnacht bij Lea, maar bovenal de geschiedenis van Jacobs liefde voor Rahel - een schoone

uitbreiding en relief zijn aan het breed gehouwen monument der bijbelsche geschiedenis zelve.

ANTHONIE DONKER

Charles Diehl, de l'Institut, La Peinture byzantine. - Editions van Oest, Paris 1933.

Dit werk, dat de prachtlievende Editions van Oest in royalere en kostbaardere uitgave dan de gelijknamige boeken van Paul Mouratof en André Grabar hebben doen verschijnen, is èn door het 58 pagina's tellende voorwoord, en door de van korte bijschriften voorziene 96 bladzijden met afbeeldingen, eene aanwinst voor onze kunsthistorische bibliotheken.

De voorrede is een meesterstukje van beknoptheid en elegantie. Men vindt er, in heldere samenvatting, de opvattingen in aangegeven, die door de meerderheid der Byzantinisten in taltrijke vragen worden gehuldigd. In de rijpe formuleering en de belangwekkende citaten, spreekt de vijftigjarige ervaring van den grooten meester der Byzantijnsche wetenschap. Charles Diehl neemt onder de vermaarde kenners een belangrijke plaats in, door de evenwichtigheid van zijn oordeel. Minder dan Strzygovsky en Millet, en zelfs dan jongeren als Okunef, heeft hij door verrassende suggestie's voor den student van Byzantium nieuwe verschieten geopend. Maar temidden van de onrust der hypothesen en ‘ontdekkingen’ der laatste twintig jaren, vertegenwoordigt elk résumé van Charles Diehl de bezadigde houding van het ‘gezond verstand’. Zijn onderzoekingsmethodes zijn vaak minder doordringend dan die van Millet of van den Pythischen Strzygovski, maar men moet toegeven, dat het wetenschappelijk enthousiasme der laatsten hen vaak verleidt tot het opperen van gewaagde stellingen. Diehl, die in de laatste halve eeuw telkens elk nieuw denkbeeld geanalyseerd heeft en aan kritiek onderworpen, heeft ons gestadig opmerkzaam gemaakt op hetgeen onbewezen, gewaagd, ja onbekookt was in elke nieuwe vooronderstelling.

Van dag tot dag nemen de Byzantijnsche studiën in belangwekkendheid toe, omdat in tal van tot dusverre onvoldoend onderzochte en juist in den laatsten tijd opengelegde gebieden tusschen Spanje en den Iran, de antwoorden te vinden zijn op het probleem: hoe moet men zich de wederzijdsche doordringing van Oost en West rond de Middellandsche zee denken? In de laatste kwart eeuw is het primaat van Rome naar Byzantium, van Byzantisem naar Klein-Azië en naar een verder Azië verschoven. Hoe dit zij, door haar geographischen en chronologischen omvang behooren al deze questie's in het gebied der Byzantijnsche oudheid thuis.

Charles Diehl behandelt in drie hoofdstukken, achtereenvolgens de mozaieken en fresken, de manuscripten, en de ikonen. Zonder Strzygovsky en Millet te noemen, neemt hij b.v. op pp. 16 en 28 stelling tegen, wat hij elders de overdrijvingen genoemd heeft van hun onderzoekersgaven. Het Oosten, en later Italië hebben hunne bijdragen geleverd voor den bloei van Constantinopel, beide malen weliswaar door Hellenistische en Helleniseerende milieux heen, maar de samenvattingen van stijl, iconographie, schildersvisie's hebben in de hoofdstad

plaatsgevonden, waarin gedurende acht eeuwen alle kunstleven rond de Middellandsche zee geconcentreerd geweest is. De Macedonische en de Cretensische scholen, welke Millet zoo minutieus onderscheiden en op zoo straffe wijs van elkander gescheiden heeft, hebben beide volgens Diehl, haar oorsprong in Constantinopel gehad, en voor deze stelling is veel te zeggen.

Een ieder, die niet willens is, om zich te begeven in alle subtiliteiten van de huidige onderzoekingen naar stijl, iconographie, religieuze expressie, techniek in de Byzantijnsche kunstwerken, zal in dit boek van Diehl op globale wijze het meest gematigde, het waarschijnlijkste en het redelijkste oordeel vinden over alle problemen, die den Byzantinist bezighouden.

L.H. GRONDIJS

André Tardieu, l'Heure de la décision. - Flammarion, Parijs.

Het uur van de beslissing sloeg eerder dan Tardieu zal verwacht hebben. Nauwelijks was dit boek van de pers of aan de cascade van ministeries kwam in het gevecht op de Place de la Concorde een eind. In dat van politiek bestand werd hij minister van staat na drie maal premier geweest te zijn en tallooze malen de zorg voor andere portefeuilles gehad te hebben.

In de maanden, dat hij de zwaarste verantwoordelijkheden droeg, was het hem niet mogelijk, de in deze en vorige beschouwingen onder woorden gebrachte desiderata, zij het ten deele, in vervulling te laten gaan. Hij verontschuldigt zich met een verwijzing naar den korten tijd, welke hem toegemeten werd. De Fransche democratie slijt haar regeeringen en regeeringshoofden snel, linksche en rechtsche. De redeneering van Tardieu is een uitvlucht; bij langer aanblijven zou hij die hervormingen evenmin doorgezet hebben, aangezien de geesten er niet rijp voor zijn.

Die hervormingen komen, kort gezegd, neer op versterking van het centrale gezag. Het parlement of liever de Kamer heeft het dermate overwoekerd, dat de uitvoerende macht niet dan een delegatie der wetgevende is. Frankrijk, zegt Tardieu, is een lichaam zonder hoofd. Deze klacht is niet nieuw. Poincaré, die in de oorlogsjaren de kneveling van het staatshoofd door de constitutioneele wetten met gelaten verbittering droeg, heeft de schuld op de groote Kamercommissies geladen, welke ten koste van de regeering aldoor meer bevoegdheden aan zich trekken en daarmede de verantwoordelijkheden helpen verschuiven.

Hij, Tardieu en anderen verzetten zich tegen de domme-kracht van uitgeholde ideologieën. Het tegen dien stroom oproeien wordt verzwaard door de reactie, welke een gedeeltelijk slagen van dit front bij de pretorianen van de republikeinsche instellingen wakker roept. Deze zouden door een fascistischen aanslag bedreigd worden. Bij hen is Tardieu bij uitstek gehaat. Dat een kabinet van nationale eendracht, bescheidenlijk als wapenstilstand aangekondigd, zonder hem onbestaanbaar moet heeten, was hun een doorn in het oog. Maar de nood was zoo hoog gestegen, dat velen hunner over dien weerstand moesten heenstappen. Deze rust moet hun de hergroepeering van gelijkgezinde krachten vergemakkelijken, die zich daarna opnieuw en, vermoedelijk

met versche drift, op de in Tardieu belichaamde en door hem georganiseerde zullen werpen. De geboorte van het ministerie-Doumergue zal niemand verschalken. En bleef voor de partijen geen andere uitweg, wilde het regime niet gedwongen worden tot de bekentenis bankroet gemaakt te hebben.

In de laatste schans van de vrijheid, gelijk Daladier kort voordien het prees, was het zwaar gewond. Het parlementaire stelsel, gelijk dit in Frankrijk wordt toegepast, had het dermate uitgeteerd, dat het eenige maanden althans een strikte kuur moet volgen, welke het nieuw bloed zal toevoeren. Aan drie gevaren had het 't hoofd te bieden, welke Tardieu als volgt omschrijft: Duitsche aanval, socialistische overhand en corruptie. Het toeval van het bekende, nog niet geheel ontsluierde schandaal heeft in dat verzwakte lichaam de koorts tot onrustwekkende hoogte laten stijgen. Voor de regeeringspartij was het pijnlijk te ervaren, dat eenige leden daardoor in de dubbele functie van Kamerlid-advocaat of Kamerlid-administrateur gecompromitteerd werden. Tardieu kon bij het schrijven van deze studie van die uitkomsten geen gebruik maken, maar zelfs als ze hem toen al ten dienste gestaan hadden zou het van erger dan *mauvaise grâce* getuigd hebben, indien hij ze ter staving van zijn betoog gebruikt had.

Dat hij het den linkergroepen niet vergeeft, hem eenige malen verdreven en aan een veelszins vruchtbare werkzaamheid een einde gemaakt te hebben, is menschelijk en tot zekere hoogte gerechtvaardigd. Deze hoogte valt samen met het punt, tot waar vóór het aan het bewind komen van het kabinet-Doumergue radicalen en socialisten samenwerkten. Het tegen de electorale coalitie van minderheden, die elkaar op de wezenlijke punten van het beleid niet verdragen en nooit zullen verdragen, afgelegd te hebben, wreekt hij op beide categorieën tegenstanders en op Herriot, met wien hij thans de steriele eer van een lidmaatschap van den ministerraad zonder portefeuille deelt. ‘In alle landen,’ zegt hij, ‘komen gewoonlijk de mannen van links ten gevolge van financieele moeilijkheden aan het bewind, welke zij dan in eenige maanden tot een uiterste opvoeren.’ En Tardieu, die met een herinnering aan het woord van Lincoln: ‘is er dan een fataal element van zwakte in den aard van elke republiek?’ koren draagt op den molen van wie hem van allerlei slinksche voornemens beschuldigen, is geneigd, zijn tegenstanders van fascistische aanvechtingen te betichten....!

Hun gangmakers zouden zelf niet meer aan de stellingen van meerwaarde, concentratie, materialisme en klassenstrijd gelooven. De geneesmiddelen, die Tardieu aanbeveelt, richten zich niet tegen de democratie, maar tegen dien vorm van democratie, waarop de uitspraak van Nietzsche past, dat ze de historische vorm van het verval van den staat is. Tardieu stelt zich onverzoenlijk tegenover het socialistische *etatisme* en de knechting van het uitvoerende gezag door verkiezingsoligarchieën, atrophie van de collectieve drijfveeren en van de nationale gevoelens evenals tegen de verwording van het gezonde individualisme van Descartes en Bacon tot het ziekelijke egoisme van den ‘ontwortelde’ van Barrès.

Wat ten slotte het in de eerste plaats genoemde ‘gevaar’ betreft, aan de basis daarvan ziet hij de invloeden van Marx, Hegel en Fichte, dank zij welke Duitschland z.i. den vrede gewonnen heeft. En hij drijft de gehechtheid aan den letter van verdragen en interpretatieve brieven

zóó ver van aan dien van 16 Juni 1919 te herinneren, volgens welken het ‘onvoorwaardelijk moest ontwapenen’.

H. VAN LOON

J.A. Spender, Fifty years of Europe. A study in pre-war documents. - Londen, Cassell, 1933.

Spender is een van Engeland's groote journalisten, die al eerder (*Life of Campbell Bannerman*) getoond heeft een voortreffelijk historicus te zijn. De groepeeringskunst, in deze diplomatieke geschiedenis ‘van oorlog tot oorlog’ (1870 tot 1914) aan den dag gelegd verdient ieders bewondering, en de hooge geest waaruit dit boek geschreven is, niet minder. Een niet-Engelschman zal Spender's beschouwingen niet altijd kunnen deelen, maar zoo hij zelf onbekrompen van opvatting is, ze steeds kunnen begrijpen en waardeeren. Van ex-belligerente zijde is er, bij mijn weten, nog geen zoo ruimhartig en nobel boek over het ontstaan van den wereldoorlog geschreven als dit.

Over het ontstaan van den wereldoorlog; - want ieder erkent nu wel, dat men de geschiedenis daarvan onmogelijk met den moord van Serajewo kan laten aanvangen. Dan zitten alle staatslieden al verstijfd in dwangvoorstellingen door jaren van gerechtvaardigde vrees veroorzaakt. Er is in de wereldgeschiedenis nauwelijks een tijd aan te wijzen door onafgebroken vrees en de maatregelen die zij ingaf dermate beheerscht als de tijd van 1870 tot 1914.

Spender begint zijn verhaal met het oogenblik waarop Bismarck van zijn Franschen oorlog thuiskomt. Eigenlijk had er nog wel een inleidend hoofdstuk over de oorlogen van 1864, 1866 en 1870 aan vooraf mogen gaan. Zij zijn de onderdeelen eener voortgezette actie die Europa volledig had gebiologeerd. Tezamen vormen zij eene prestatie van ongehoorde koenheid waarbij een geperfectioneerd militair instrument door een verstand van geheel ongewone afmeting wordt gehanteerd, telkens onder door dat meesterlijk verstand zorgvuldig geschikte en ingewachte gunstige omstandigheden, tot bereiking van het ééne onwrikbaar gestelde doel: het opwerpen en beveiligen, in Centraal Europa, van een onder Pruisische leiding staande nieuwe groote mogendheid Duitschland. Na zijn succes is Bismarck vredelievend en verkondigt dat men de Voorzienigheid niet meer in den teugel mag grijpen. Maar Bismarck's vrede is er een van bijzondere soort.

Het is een vrede die op de wapenen vertrouwt, en schichtig wordt bij elke kans op combinatie der wapenkracht van anderen. Een situatie als waarin Bismarck's voorganger, Frederik de Groote zich in den zevenjarigen oorlog bevond, kan voor het nieuwe rijk noodlottig worden en moet tot iederen prijs worden vermeden.

Eerste middel hiertoe is het isoleeren van het ‘misdadig’ Frankrijk, door de groote monarchen van vastelandsch Europa in afschuw van het republiekeinsch regime eng vereenigd te houden. Daartoe is noodig dat Frankrijk republiek blijve, d.w.z. (in Bismarck's oogen) eene zoo zwak mogelijke regeering hebbe. Als Arnim dit niet begrijpt of niet wil begrijpen, wordt hij met doodelijken haat vervolgd. Maar verder is noodig dat Rusland en Oostenrijk hun eigen politieke doeleinden aan de eischen der veiligheid van de nieuwe groote mogendheid Duitschland onder-

schikken. Dit gelukt werkelijk eenige jaren lang, maar Rusland springt uit den band en noodzaakt Bismarck tusschen zich en Oostenrijk te kiezen. Oostenrijk aan Rusland uit te leveren beteekent, Duitschland te brengen onder Russische voogdij; Bismarck mag dus niet aarzelen. Hem is het toevertrouwd er tegen te waken dat Duitschland achter Oostenrijk in de sleep gerake. Meesterlijk is de wijze waarop hij er in slaagt, ondanks de totstandkoming van zijn verbond met Oostenrijk, en de aanleuning bij dit verbond van Italië en Roemenië, eene politieke toenadering tusschen Rusland en Frankrijk te verhinderen. Die gelukt eerst wanneer hij van het tooneel verdwenen is en zijn opvolgers zich onbekwaam moeten verklaren, het spelen met vier, vijf opgegooide ballen langer vol te houden.

Zoodra Duplice en Triplice tegenover elkander staan wordt het de vraag, of Engeland genoopt zal kunnen worden ten voordeele van één van beide formaties de ‘splendid isolation’ te verlaten.

Tijdens den Boerenoorlog is Chamberlain van oordeel, dat zij niets ‘splendids’ meer heeft, en is tot een verbond met Duitschland bereid.

Maar het Duitschland van Wilhelm II is dat van Bismarck niet meer. Een intieme samenwerking met Engeland zou beteekenen de aanvaarding van een zaakwaarnemersdienst op het vasteland met de spits tegen Rusland, en het smoren van eigen aspiratiën op maritiem en koloniaal gebied. Bovendien, Salisbury blijkt zich niet aan de alliantiepolitiek van Chamberlain te willen binden. Hij laat zijn opvolger Lansdowne de overtuiging na, dat welke verbintenissen tot diplomatieken steun, aan andere mogendheden te verleenen, Engeland ook moge aangaan, ter zake van oorlog of vrede het parlement het laatste woord moet behouden. Een onverbreekbaren band zal de publieke opinie in Engeland zich niet laten aanleggen; eene regeering die zulk een band geknoopt had, zou door de kiezers worden verzaakt.

Wanneer dan ook Lansdowne in 1904 zijn koloniale entente met Frankrijk sluit, is hij geen oogenblik van meening daarmede in een mogelijken vastelandschen oorlog voor de vijanden van Duitschland partij gekozen te hebben. De koloniale entente wordt verinnigd tot iets geheel anders, doordat, onder Bülow's leiding, Duitschland onmiddellijk pogingen doet haar te breken.

De kans, om zelf zich mede politiek met Engeland te verstaan wordt hem alleen afgesneden door zijn onwil, de maritieme suprematie aan Engeland te laten. Het van stapel laten van den *Dreadnought* was een blijk hoezeer Engeland op die suprematie aanspraak bleef maken, maar de onberaden nieuwigheid strafte zichzelf: door den onmiddellijk ter hand genomen aanbouw van gelijkwaardige Duitsche schepen was Engeland's meesterschap ter zee weldra ernstiger bedreigd dan zij het zonder dreadnoughts geweest zou zijn.

Nu bleef Duitschland - Italië en Roemenië waren sinds lang niet betrouwbaar meer - alleen Oostenrijk, en een zekere voorkeur als exploitant van Turkije die het zich verworven had, over. Het BerlijnBagdad-denkbeeld ketende Duitschland nauwer dan te voren aan Oostenrijksche Balkanpolitiek. Dank zij Duitschlands steun had deze succes, maar Rusland werd daardoor Engeland in de armen gedreven.

Voor de Engelsche school van staatslieden beteekende dit alles nog geen aandrijven op oorlog. Eigenlijk voor niemand. Men dacht in wezen defensief; zelfs Oostenrijk deed dit ten aanzien der Groot-Servische

beweging. Maar defensie tegen een tegenstander wiens wapenkracht bij den dag toeneemt, slaat licht tot preventie over. 'Mobilisatie beteekent oorlog' werd het dogma van dezen rampzaligen tijd.

'The Governments and statesmen of pre-war Europe', besluit Spender, 'were as unaware of the collective result of their policies and their armaments as the Governments and statesmen of post-war Europe have been of the collective results of their economic operations. Most of them worked on the assumption that war was not only a legitimate instrument of policy, but on the whole the best way of clearing up the knots and tangles which had defeated statesmanship. *The wars which they had in mind were the Danish War*, *the Six-Weeks War*, *the Franco-Prussian War*, by which Bismarck had established the German Empire and which had effected their purpose without excessive sacrifices or any general derangement of European life. The diplomacy they practised, with its adoption of the ethics of war, was suited tot this limited kind of war, but was altogether unsuited tot the enormous hazards of a modern great war, and its effects on the social and economic life. It is, therefore, the most urgent question for the world to-day whether this chapter of history may be regarded as closed, or whether it is liable tot be reopened and repeated tot the same or a worse conclusion.... Over the whole sphere the problem is broadly to give the moral forces the place which was denied tot them in the struggle for power of the previous period.'

De kwaliteit van het boek als historisch geschrift staat hoog. Natuurlijk is er van op te merken dat het zich uitsluitend van diplomatieke bescheiden als bron bedient, maar het wil niet anders en het doet dit voortreffelijk.

C.

André Maurois, Edouard VII et son Temps. - Paris, Les Editions de France, 1933.

De lezing van dit boek leidt tot de gevolgtrekking (die Maurois evenwel niet met zooveel woorden uitspreekt) dat de beteekenis van Eduard VII als staatsman sterk is overschat. De ministers van buitenlandsche zaken die met hem gewerkt hebben (Lansdowne, Grey) getuigden dat hij geen richtlijnen voor de buitenlandsche staatkunde van Engeland placht aan te geven, maar de politiek waartoe de regeering besloten had door zijn persoonlijk optreden intelligent en met veel tact ondersteunde. Uit de massa's diplomatieke documenten in de laatste jaren gepubliceerd en waaruit Spender geput heeft, zijn nergens de sporen van eenig groot politiek initiatief van Eduard VII op te delven. Dat hij door zijn antecedenten bijzonder geschikt was de politieke aanraking met Frankrijk te bevorderen en dit met voorliefde heeft gedaan, blijft natuurlijk een feit; - maar dat men die gezocht heeft, is het gevolg geweest van een initiatief van Chamberlain (na zijn ervaringen met Bülow) en niet van den koning. De spin van Buckingham Palace, altijd bezig aan het web waarin Wilhelm moet worden gevangen, is een product der Duitsche verbeelding. De middelen waarover Eduard beschikte waren volstrekt niet diabolisch maar zeer menschelijk, en hij heeft er atmospheer mede willen scheppen, evengoed te Berlijn als te Parijs. Geheel van den-

zelfden aard als zijn hupsche begroeting van Jeanne Granier in de wandelgangen van het Théâtre Français op 1 Mei 1903 is zijn luimig woordenspel met het dochtertje van burgemeester Kirschner te Berlijn als hij uit haar handen op het Raadhuis den beker Rijnwijn heeft aangenomen (10 Febr. 1909).

Dit boek van Maurois zal veel gelezen worden, niet omdat er zooveel nieuws in staat maar omdat het zoo beknopt en zoo goed geschreven is. Het staat in dezelfde verhouding tot de officieele Eduard-biographie van Sir Sidney Lee als zijn *Disraeli* stond tot Monypenny-Buckle: voor de feiten is Maurois in beide gevallen van het grootere boek sterk afhankelijk, maar hij goepeert beter en schrijft losser dan het voorbeeld. In meerdere mate evenwel dan tot zijn *Disraeli* heeft Maurois thans van nieuwe bronnen gebruik kunnen maken: hij deelt zeer lezenswaardige fragmenten mede uit particuliere brieven van Paul Cambon aan Delcassé, en ook uit sommige door Lee niet gebruikte stukken uit het huisarchief te Windsor.

C.

Camille Bloch, Les Causes de la Guerre mondiale. - Paris, Paul Hartmann, 1933.

Een boekje van matigen omvang, overigens van zeer geserreerden inhoud en bewijsvoering van goed allooi, maar dat nog eens het oorlogsontstaan tot de eene maand in 1914 beperkt, en dus op een lager plan dan dat van Spender blijft.

De bronaanwijzing in een dertigtal bladzijde achteraan is zorgvuldig en het boek voor dengeen die lust gevoelt zich opnieuw in die maand te verdiepen dus wel nuttig. Maar het maakt op mij sterk den indruk dat zelfs een volkomen bevoegd schrijver als Camille Bloch er op dit oogenblik niets wezenlijk verrassends meer over zeggen kan. De feiten zijn nu wel bekend; de vraag, *waarom* die feiten zóó en niet anders uitvielen, haalt noodzakelijk psychologische factoren in het debat, wier waardeering een teruggaan tot verder verleden dan den moord van Serajewo vereischt.

C.

Amry Vandenbosch, The Dutch East Indies, its Government, Problems and Politics. - Grand Rapids, W.B. Eerdmans, 1933.

Een boek over Nederlandsch-Indië te schrijven dat bij de verschijning geheel *up to date* lijkt, is in deze dagen van snel verschietende gebeurtenissen een onmogelijkheid: in den tijd dat men het opstelt en afdrukt, is er noodzakelijk al weer heel veel veranderd. Dit boek is in hoofdzaak bij tot en met 1932, en dus een ware vervulling na Clive Day's *The Dutch in Java*, waarmede de Amerikanen het tot dusver moesten doen, maar dat van 1904 dateert. De schrijver, van Nederlandsche afkomst, en die beide Nederland en Nederlandsch-Indië bezocht, en bij zijn werk de voorlichting genoten heeft van Van Vollenhoven, Van Asbeck, De Kat Angelino en Meyer Ranneft, blijkt zich van alle te bestudeeren bronnen goed op de hoogte te hebben gesteld en maakt merk-

waardig weinig fouten. Zijn werk is van hooger rang dan de haastig in elkaar gesmeten *Indes Neerlandaises* van Gabriel Angoulvant en zal ook door Nederlanders (zoo hun, vergefelijk, De Kat Angelino zwaar te verteren mocht lijken) met vrucht als handboek kunnen worden geraadpleegd. Vandenbosch slaagt er meermalen in, zonder dat veel wezenlijks te loor gaat, kort samen te vatten waarvoor De Kat Angelino papier bij riemen heeft moeten laten aanrukken. - Index en literatuuropgave zijn (hoewel bij die van De Kat Angelino in het niet zinkend) van goed gehalte.

C.

[Tweede deel]

Stemmen uit de redactie

De koningin-moeder.

- Eenstemmig eert de natie de beminnelijke vrouw, het vertrouwbaar staatshoofd, de voortreffelijke moeder, wier komst onder ons indertijd een donker geworden uitzicht verhelderen kwam, wier jonge moederweelde de afwending eener mogelijke ramp beteekende, immers de zekerheid dat de kroon niet in een stamhuis zou overgaan waaraan geen herinnering ons verbond.

Bitterkoud was de dag toen Willem III werd uitgedragen. Ook in figuurlijke beteekenis. Gevoel van persoonlijke aanhankelijkheid aan wat het in hem verloor, kon jong-Nederland toen niet in het hart branden; - jong Nederland, voor 't welk de bedaagde, in afzondering levende koning een mythe was geweest. Emma's regentschap en moederzorg werden de belofte van een lente. Haar beleid als opvoedster en regentes heeft den band met Oranje, het vertrouwen in het koningschap, ongemeen versterkt; - 1898 kon een blijdschap worden, en een hoop.

Van de eerste plaats getreden, is de Koningin-Moeder de tweede met zachte waardigheid blijven vullen; zóó lang, dat men niet beter wist of de natuur der dingen bracht het mede. Welken invloed zij oefenen mocht, er werd niet onbescheiden naar gevraagd: ieder was overtuigd dat het slechts een invloed ten goede kon wezen.

Welkom vreemdelinge bij hare komst, was zij ons volmaakt eigen geworden als Nederlandsche vrouw en Nederlandsche vorstin; de dankbaarheid van een volk verzelt haar verscheiden.

Slordig idealisme.

- Onder de verwijten aan de acht wordt er één gemist dat toch wel beteekenis kan hebben, omdat het op zwakheid dier gedachtencontrôle wijst die (van hoog-

leeraren te verwachten) stiptheid van uitdrukking alleen verzekert: de verklaring doet studenten (blijkbaar zonder uitsluiting van eerstejaars) in het praesens mededeeling doen omtrent de niet-aanwending van wetenschappelijke bekwaamheden.... die zij nog niet geacht kunnen worden te bezitten.

Miszegging van een zelfverzekerd student, eerder dan van een hoogleeraar.

Kerk en Vrede van 15 Maart lost, onder signatuur van één der acht, het raadsel op. De circulaire is niet door hem gesteld, maar hem aangeboden met verzoek om adhaesie, die hij ‘om de hoofdstrekking’ gaarne gaf, op een oogenblik dat hij ‘het druk had.’

Hetgeen den beste overkomen kan, maar een ongelukje blijft.

Eigenlijk voldoet den schrijver in *Kerk en Vrede*, op dien drukken dag op een standpunt gelokt ‘dat niet het zijne was,’ alleen het hem eigen zedelijk-godsdienstig protest tegen iedereen oorlog, de prediking tot iedereen, wetenschapsman of niet. Prediking die er baat bij moet hebben rechtstreeks, in zuiverheid te blijven behartigd, zonder oogluiking voor de bezwaren - in dit geval de belachelijkheid - van anderer *tour de force*.

Kunst en sport.

- Het denkbeeld van minister Marchant, den Nederlandschen Voetbal Bond een subsidie aan het Concertgebouw-orkest te doen verleenen, treft een oogenblik door zijne originaliteit. Of het daarom ook, in dezen vorm, aanbeveling verdient? Van het standpunt der voetballers uit beschouwd, schijnt het nauwelijks aanvaardbaar. De voorgestelde subsidie valt geheel buiten het doel hunner vereeniging, zoodat hun antwoord moeilijk anders kan luiden, dan dat het doen van dergelijke giften aan de individueele leden behoort te worden overgelaten. Toch schuilt er in de gedachte van den minister een aantrekkelijke kern. Het is een onloochenbaar feit, dat de voetballers over veel geld kunnen beschikken, over zóóveel zelfs, dat, rekening houdende met het afnemend nut van toenemende hoeveelheden, zeker een deel van wat de wedstrijden opbrengen, uit maatschappelijk oogpunt aanmerkelijk nuttiger zoude kunnen worden besteed, dan de voetballers zelve dit - binnen de grenzen hunner vereenigingswetten - kunnen doen. Overbrenging

van dat deel van dien overdaad dáárheen, waar het tekort aan geldmiddelen in zoo pijnlijk contrast staat tot de geestelijke beteekenis van de instelling, waarvoor zij zijn benoodigd, schijnt dus alleszins gerechtvaardigd. Het is evenwel niet van de voetballers zelf te verlangen, dat zij de wanverhouding tusschen de gemakkelijkheid, waarmede het publiek zijn penningen voor de onschadelijke, maar ook weinig verheffende wedstrijd-emoties offert, en den nood van een der meest sprekende uitingen van onze nationale cultuur, inzien en daaruit de consequenties der offervaardigheid trekken. Hier, gelijk zoo vaak, waar zaken van algemeen belang op het spel staan, zal de overheid regelend moeten ingrijpen. Een tijdelijke belasting op de wedstrijden ten bate van onze noodlijdende orkesten verdient dan ook ernstige overweging.

Eindexamens.

- In afwachting van de reeds lang aangekondigde algemeene reorganisatie van ons middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs zijn H.B.S. en Gymnasium verrast met vrij aanzienlijke wijzigingen in de regeling der eindexamens: bij de H.B.S. zal inplaats van door vijf deskundigen slechts door drie toezicht worden uitgeoefend; in sommige vakken zal vrijstelling van examen kunnen worden verleend op grond van rapportcijfers; de leeraren der school zullen bij een deel der examens als assessoren bij hun collegae kunnen fungeeren; voor het Gymnasium zal (met een overgangsbepaling voor wiskunde) voor alle schriftelijk te examineeren vakken (met uitzondering van de Oude Talen) uniform schriftelijk werk worden ingevoerd.

We zullen het voor en tegen van deze maatregelen hier niet bespreken en ook in het midden laten, of het tijdstip van hun publicatie (enkele maanden voor het begin der examens) wel gelukkig gekozen is; van meer belang lijkt namelijk de principieele vraag, op welk standpunt de huidige onderwijsleiding eigenlijk staat ten opzichte van het cardinale twistpunt, of het afnemen van een eindexamen, waaraan studierechten verbonden zijn, overgelaten kan worden aan de scholen zelf, of dat het onder alle omstandigheden van staatswege behoort te geschieden. Uit de nieuw getroffen maatregelen is dat standpunt niet wel op te maken: ze accentueeren het karakter van het school-

examen voor de H.B.S., maar ze verzwakken het eenigszins voor het Gymnasium.

Moge de komende reorganisatie over deze zaak volledige klaarheid brengen. Het kan den minister niet onbekend zijn, welk een wonde plek althans in het leven der H.B.S. het in 1921 ingevoerde schooleindexamen is, hoeveel wantrouwen erdoor is aangekweekt, hoeveel ongelijkheid geschapen. En de zaak is toch waarlijk (ook met het oog op het vraagstuk van de overbevolking der universiteiten en hoogescholen) van voldoend algemeen, principieel en practisch belang, om er eens een ondubbelzinnige uitspraak over te mogen verlangen.

Aan die ondubbelzinnigheid heeft het tot dusver steeds ontbroken: men weet nog steeds niet met zekerheid, wat in 1921 het eigenlijke motief is geweest voor de afschaffing van het staatseindexamen. De een spreekt van didactische overwegingen; een ander van de technische moeilijkheden, die de oude regeling onhoudbaar zouden hebben gemaakt; een derde van bezuiniging. En allen vermoeden, dat de wenschen van het confessioneele bijzonder onderwijs wel meer gewicht in de schaal zullen hebben gelegd, dan officieel ooit is uitgesproken. Maar ook hierover hoort men zelden klare taal.

Intusschen is dat alles historie geworden. Maar de door tallooze ingewijden hoogst onbevredigend geachte regeling van het eindexamen der H.B.S. is tastbare werkelijkheid. Wanneer dan ook de tegenwoordige leiders van ons onderwijs er toe over mochten gaan, die regeling ook in de toekomst in beginsel te handhaven, zou een onomwonden uiteenzetting van de motieven, die hen daartoe drijven, wel een zeer ernstige wensch van alle belanghebbenden blijven.

De cité universitaire te Parijs.

- De studie van de geschiedenis der beeldende kunst kan leiden tot velerlei. Uit die historie puren velen slechts de kennis omtrent een aantal stijlen; zij zullen met hun subjectieven smaak wellicht voor één der voorbije perioden liefde krijgen en, zoo zij zich dat kunnen veroorloven, zich omringen met specimina uit die periode, om zich daarmede, als een des Esseintes met zijn Moreau's, verre te houden van eigen tijd.

De meesten echter van hen, die ‘dwepen met het oude,’ zijn niet omringd door het werkelijk goede uit het verleden. Zij vullen huis en hof met hout- en steen- en bronswerk, dat in feite noch oud, noch schoon is, doch slechts het oude imiteert. Veelal is het ‘bijgewerkt’ met hagelschoten, met pâte ‘antiek’ gemaakt door den handige, die weet, wat des koopers kennis waard is, en die, *speculeerende op de verachting voor het nieuwe*, grof geld verdient. Men zie zoo vele inboedels.

Aan de vendu-uitstalling van zulk een inboedel deed ons, bij een recente rondgang, de cité universitaire denken en een nog recenter gepubliceerde illustratiereeks versterkte dien indruk en gaf ons de gedachte: In die omgeving moeten nu honderden van de komende geslachten jaren doorbrengen.

De studie van de geschiedenis der beeldende kunst kan ook tot iets geheel anders leiden, tot iets veel diepers en piëteitvollers tegenover het verleden; tot het besef namelijk, dat iedere tijd zijn eigen uitdrukkingsvorm, zijn eigen veruitwendiging heeft of heeft te veroveren en dat, *wie respecteert, niet imiteert*. De school van Robert de Sorbon imiteerde de antieken niet, het Collège royal niet de Sorbonne en het Institut de France niet de style Henri IV. Doch de cité universitaire imiteert antieken en middeleeuwen en leent zoowel van de Portugeesche barok als van de Wiener sezession. Zij leent van over den geheelen aardbol, uit de landen der rijzende en der dalende zon.

Twee landen bouwden in de cité, die vrij zijn van dat nabootsen uit Oost en West zoo goed als zij vrij zijn van het leenen uit vroeger jaren of vroeger eeuwen; zij bouwden geen tempels, geen pagoden, noch burchten of chateaux. Die landen zijn: Zwitserland en goddank.... ook Holland.

Maar Holland, uiterlijk gereed, wacht voor zijn paviljoen op de inwendige voltooiing. Laat Holland, dat in de cité universitaire blijk heeft gegeven van *historisch begrip*, zooals alleen nog maar één tweede klein land in Europa, zijn taak niet halverwege laten liggen tot schade van hen, aan wie een plaats in het paviljoen wordt onthouden en tot schade van den naam, dien Holland inderdaad met zijn bouwkunst in het buitenland heeft hoog te houden.

Gedichten uit ‘Een winter aan zee’

I

Van welke brand doorrakelt
peinzen de sintels? Hol
en in wartaal orakelt
ergens in de schoorsteen
een heks, een tooverkol,
van Troje, en wraak, en veete -
De wind en ik alleen
weten nog hoe zij heette.

II

Haat maakt haar dor, afschuw
eenzaam, en wat dan haten
rest in die stad van nu
een, door wier lach en louter
aanschrijden eens de maten
overliepen en brand
uitsloeg? De wereld, ouder
wordend, drong haar aan kant.

III

Doorheen oude sneeuwbui
van slaap, in ommezien van
eeuwen, was ik weer bij
die eerste dreven: knapen
speelden er blij begin van
strijd om een kind. Weldra
juichten ze elkaar te wapen:
Helena.... Helena....

IV

Dof werd het vleesch, het goud
telbaar, lust veil. Wat kwam er
over het bloed, en houdt
de ziel weg, en verbittert
het woord? Der steden jammer
mergelt het land uit, en
leeg winterlicht doorschittert
de blik der eenzamen.

V

Eens zag schoonheid haar kans
schoon: jubel en verschrikking
ontvlamden trans na trans
der stad. - Dood niet, doch leven
doofde 't, behoedzaam schikking
treffend met heil. - Met haar
voortaan zich af te geven
beteekent doodsgevaar.

VI

Wie zal den zin doorgronden
van leegte en eeuwen? Waar
torens omoorloogd stonden
te branden, werd ook zij
een volte slechts gewaar
der tijden. Doodsche beemden -
meer bleef niet - maar die mij
van tijd en al vervreemden.

VII[1)]

Mij - nu het steil ijsrijk,
door bui op bui ontdooid, is
gesloopt, en horden gelijk
de Noordzee de Hondsbossche
weer aandurft - heugt, na Troje's
baaierd, zwart puin, en ik
hervind, in mij, haar rosse
haarwrong en duistre blik.

1) Hoewel het verleden jaar reeds in ‘De Gids’ verscheen, wordt dit gedicht, als noodwendige schakel in de thans gegeven reeks, nogmaals geplaatst.

VIII

In der ramen schijnopen
hinderlaag ligt het koud
kristal het trotsch wanhopen
van de avondbaaierd tot
peillooze kern van oud
en leeg licht te herleiden,
gelijk geheim noodlot
werelden tot voortijden.

IX

Wat riep uit welke gouden
kelen weleer? Welk heil
daagde, maar bleef onthouden
- door welke schuld? - aan 't eerst
plan der planeet? Somwijl
gaan, maar uit stiller kelen,
wind en licht om het zeerst
er tergend op zinspelen.

X

Heil, koude zee - heil, stalen
aangrijpen en verblijd
geeselen van dit vale
vleesch, waar zich god aan beest
verlaagde. Gij kastijdt
en loutert; aan uw wezen
heeft steeds weer de eeuwige geest
mij tot inkeer genezen.

A. ROLAND-HOLST

Proteus
Satyrisch spel in twee bedrijven
van Paul Claudel

Personagies: Proteus; Menelaos; Helena; De Nimf Wilgenteentje; De Satyr-majoor; Satyrs en Zeehonden.

Eerste bedrijf, eerste tafereel

Plaats der handeling het eiland Naxos, dat men zich bij dit spel voorstelle als gelegen halverwege Kreta en Egypteland. Men ziet het in zijn geheel op het midden van het tooneel als een hooge witsuikeren Engelsche bruidstaart of wel als de versierde deksel van een Rococo-soepterrein. Het is een zonderling samenraapsel van schilderachtige rotspartijen, waarvan de hoogste top eindigt in een zeer gezocht ornament of een andere krul. Het strand der zee wordt voorgesteld door paklinnen, bij wijze van zeeschuim afgezet met een vroolijk biesje wit gazen stof en de zee is een groot vlak glad linoleum.

Als achterdoek grijze stof.

De Nimf Wilgenteentje:

Boksvoeten, satyrsvolk, bedroefd geslacht, aanhoort mij! gij die de oude dwazeman van onder zee, Proteus,

Een voor een op heeft gepikt, lijk men rijpe druif uit de trossen leest,

Als gij te water stortte uit onze schepen, want beesten hebben geen zeebeenen, en wij hadden waarachtig wel beter te doen dan man over boord te maken!

Niet eens, niet tweewerf heeft de Zoon van Zeus bezeten deze blauwe zee gekruist en weer van kust tot kust gekruist, die zee zoo gloeiende blauw dat bloed alleen rooder rood is!

Voer hij naar de Indiën? Lustte hem Thessalië? Rede noch orde leidt den god des wijns!

En als zelfs de meester waggelt,

Wat stag of steng geeft dan een satyrskind houvast, als de zee en het schip gaan te dansen en stampen om strijd,

Als alles ten onverwachts op zijn kop staat, en het lijkt of wíj bedronken zijn!

En zie, daar ligt ze nu uitgewoed, pauwenpronkende spiegel der zee, bloemblauw water, ruischende met wit schuim!

Verstaat ge mij, broertjes?

De Satyrs

(flauw hoorbaar achter het tooneel):

Mèèèè!

Wilgenteentje:

Naargeestig geluid! Maar ik zeg u: weldra is uw klagen gedaan,

Deze enge kerker, dit kunstwerk, dat Proteus zijn eiland genoemd heeft, en de schrale etenskost en de slavernij van den grauwkop!

Wijd als de wereld is, zoo wijd gaat ze weer voor ons open! Zalig is het zwerven overal waar het nog eenzaam is.

En wie wijt een god in zijn vreugd, dat hij beest kiest te zijn in gedaante, als hij het niet meer kan laten,

Als de geur hem bevangt van de aarde, sterker dan geur van een leeuw of heetzweetende kudden,

Omdat het nog morgen is en alles nog vrij en verlaten, geen bleek menschengezicht nog te zien, en de gansche wereld ons weiland!

Op! boersch beestengeslacht! Laat anderen gaan graven naar schatten metaal in de aarde! ons lust haar levende bloed!

Ons lust de zongloeiende heuvelkling in het lommer der wilde pruimen om getorste wingerdstammen te planten, zaad van vuur tusschen harde vuursteen!

En vanavond, makkers, zijn wij op weg!

De Satyrs

(als voren):

Mèèèè! Mèèèè! Mèèèè!

Wilgenteentje:

Méééé! Méééé! Blaat maar mekkeraars! Blaat maar vrij! Beesten van wol en chagrijn! Halfbeesten, half van goddelijk bloed! De redding nadert!

Wacht, straks plunderen wij weer den wingerd! Weldra, in menige koele vallei, mengen wij rijken rooden wijn met het ijskoud water der bergen!

En ik graaf, vanwaar ik ze eens verborg, van tusschen de voeten van Chronos, de oeroude wijnvaas weer voor u op, vol van den zwaren nectar, die bruin als kruidnagel is!

Op het feest van den nieuwen oogst, als de oude vaten gezuiverd zijn met een brandende lont zwavel,

Zult ge mij dansen zien als voorheen op een rollende ton, met een fakkel in iedere hand!

Zoowaar is mijn naam Wilgenteen en heeft mij een berggeit geboren,

Die mij zoo heeft genoemd om de kundigheid waarmee ik een man bij de hand neem en hem plotseling omrank als een veldslang,

Sterk als de teen die de wijngaardenier bergt in het hart van zijn schort!

En enkel die kale Proteus wist mij op een dag te vangen met zijn fabelachtige parels, waarom ik geen zier meer geef! (Maar dat zet ik hem betaald!)

Want ik heb profetie gelezen in zijn zware geheime boeken, die hij zelf niet eens begrijpt, de archieven van de toekomst, en ik weet van dingen die hij niet weet!

De verlossing nadert!

Want ons nadert godgelijk Menelaos, zoon van Atreus, de schoonzoon van Jupiter,

Hij staat op een scheepsdek en nadert ons, op een schip zoo wild als haar meester,

En bij iedere golf springt dat fiere paard met waaiende manen van touw en tuig, springt dat steigerend schip uit het water,

Neust in het witte schuim en steekt haar sneb naar den hemel op, als een dorstige deerne die drinkt.

Daar is hij! hij zet voet aan land!

De Satyrs

(als voren):

Mèèèè! Mèèèè!

Een pijl, en nog een pijl stuift over het tooneel De satyrs vluchten.

Menelaos:

(achter het tooneel)

Twee voeten vast op de wal, en nu tart ik de goden!

Wilgenteentje:

Veilig aan land, en het eerst wat hij doet is natuurlijk de goden te lasteren!

(Zij trekt zich terug)

Menelaos komt op, boog op den rug, in de rechterhand zijn zwaard, aan de linker voerend een gesluierde vrouw, Helena.

Tweede tafereel

Menelaos:

Goden! nog steeds niet verzoend, die de vier elementen tezamen ontketende tegen mij,

Als het kwaad weer voor Syra dat mij den mast aan spaanders sloeg ons niet in twee heeft gespleten, ligt het niet aan hem die de bliksems smeet!

Immer wilt gij met mij spotten!

Hoe voer mij vanmorgen het schip in de wind, zonder riemen of zeil en koos zich zijn eigen koers, als een schepsel dat weet waar het heen wil,

En landt hier; welaan, land, dat is goed. Maar het eerst wat ik zie op een rots, met blinkende geitenoogen,

Is een wildeman met twee bokkehoorns, die stom kijkt en zijn tong uitsteekt,

Ik mik op het monster, ik schiet, hij springt,

Hij springt als een sprinkhaan weg en biedt mij dijen en achterdeel zwartharig als van een bok!

Wat wilt ge van mij met dat bokkebeest? Eerst wordt ik opgejaagd, en dan in mijn eer beleedigd!

Al wat ik niet begrijpen kan trek ik mij als een beleediging aan, die persoonlijk op mij gemunt is.

Een man met een boksachterdeel! Het bloed brandt van schaamte in mijn wangen!

Maar 't is goed! kom dan op, allemaal, bende daar boven de wolken!
Ja, schoonvader! Jou daag ik ook! Wat deed jij toen me Paris je dochter stal?
Had toen met je vuurwerk gezwaaid en gedraaid aan je dondermachine!
Maar wat zou 't! Zonder jou heb ik haar gehaald, vanwaar ze gestolen zat,
En naar Sparta neem ik met mij mee die mijn vrouw is en mijn bezit,
Of het je behaagt, of niet, ten spijt van wind en kwaad weer, en al wat menschenverstand niet vat!
Want het zwaard spreekt wat ieder verstaat, en dat heb ik geleerd aan dien knaap daarginds, aan dien zoeten melkmuil Paris!
Kom, Helena, houdt mijn hand goed vast, ik laat je niet meer gaan.
Veel pleizier beleef ik niet aan je.
Maar in ieder geval ben jij het, ik heb je hand in mijn hand, een ieder zal zien dat jij het bent, en ik breng je terug binnen Sparta.

WILGENTEENTJE

(verschijnt).

MENELAOS:
Wie daar?

(Hij mikt op haar).

WILGENTEENTJE:
Held, ik groet u.

Derde tafereel

MENELAOS:
Wie ben jij?

WILGENTEEN:
Wees gegroet, Atreus' zoon, heer van Jupiter's dochter.

MENELAOS:
Hoe komt het dat ge mij kent?

WILGENTEEN:
Wie kent niet Menelaos, en de wraak die hij voerde op Priam?
Blauw als haar schitterenst licht schittert de zee van uw roem!
Zet die boog af.

MENELAOS:
Hoor jij bij die wildemannen?

WILGENTEEN:

Ik ben maar een arme Nimf, en mijn moeder noemde mij Wilgenteen
Omdat ik landelijk van zede, en simpel ben in mijn spreken.

MENELAOS:

Een nimf! Wou jij een nimf zijn?
Zijn dat hoorns, wat ik tusschen je haren zie?

WILGENTEEN:

Haast geen hoorns. Kleine horentjes maar, enkel voor spel en versiering.
Maar u maakt mij niet wijs dat een man als u
Nimmer een nimf heeft ontmoet bij zooveel avontuur?
Zet die boog af, held, die mij beven doet!

MENELAOS

(Zet zijn boog af; hij legt de hand op zijn zwaardknop):

't Is bij lange na niet haaksch hier.
Maar ik ken geen vrees. Geen schepsel op aard, dat mij rooft die ik hier bij de hand heb!

WILGENTEEN:

Wie is dat?

MENELAOS:

Luister wèl, zij zelf zal het zeggen.

HELENA:

Ik ben Helena.

(Zij zwijgt).

WILGENTEEN:

Heusch, is dat Helena, die u daar bij de hand heeft?

MENELAOS

(trotsch):

Zij is 't.

WILGENTEEN:

Helena, wees gegroet.

MENELAOS:

Verwacht geen antwoord van haar. Want na al wat er geschiedde,
Werd haar trots en haar hoogmoed zoo groot, dat zij geen woord blieft te spreken,
Dan alleen: ‘Ik ben Helena!’

WILGENTEEN:
Wees gegroet, dochter van Jupiter.

MENELAOS:
Wat beteekent die twijfel en aarzeling?

WILGENTEEN

(neemt hem terzijde):

Mijn Heer, weet u dat er hier nog een andere Helena verblijf houdt.

MENELAOS:
Een andere Helena?

WILGENTEEN:
Alreeds sedert tien jaar, sinds den dag dat uw huis werd verlaten.

MENELAOS:

Die historie kwam mij al eer ter oore
Dat er nog een andere Helena leeft tusschen Kreta en het Egyptenland.

WILGENTEEN:

Wil je haar eens zien?

MENELAOS:

Niet voor alle schatten ter wereld!

WILGENTEEN:

Mag ik deze dan niet eens zien?

MENELAOS:

En waarom?

WILGENTEEN:

Ben je bang?

MENELAOS

(Slaat Helena's sluier op).

Zoo bang ben ik.

Wilgenteen beziet Helena, en zegt niets.

En? Zeg op: De gelijkenis is zeker treffend?

WILGENTEEN:

Jawel.

MENELAOS:

Dat had ik verwacht! weer een streek waarmee ze mij willen plagen
Maar ik ben een speurhond die niet zoo snel van zijn vaste spoor is te brengen.

WILGENTEEN:

En wie anders dan zij heeft u mij dan zoo treffend beschreven, dat ik u op slag heb herkend?
Bruin van huid, voorhoofd laag, kleine oogen, scherp van list en manieren als een vechtstier?
En één lok wit haar die den bruiloftsdag zich al mengde in 't krullende zwart?
Kom, zet die helm af.

MENELAOS

(zet den helm af):

Dat is waar.

WILGENTEEN:

Wil je nog geheimer bewijs? Wie anders kan je zoo kennen?

MENELAOS:

Ik weet dat de ware Helena zij is die ik bij de hand heb.

WILGENTEEN:

Dus dat weet je?

MENELAOS

(declameert):

Ik weet het, zie het, en het kan niet anders.

WILGENTEEN

(op denzelfden toon):

Wie kan niet anders zegt, weet dat het anders kan.

MENELAOS:
Het is Helena.

WILGENTEEN:
Wat heb je voor bewijs?

MENELAOS:
Bewijzen! Troja in puin en asch en twee honderdduizend dooden!
Tien jaren verdoemd geduld, jaar na jaar, dat ik alle dagen geteld heb.
Iphigenia mijn nicht, die te schande is gekomen, en het laatste uur van de wacht in de buik van het houten paard!
En zij zegt: het is Helena niet!

WILGENTEEN:
Het lokaas der goden was goed, die Priam wilden verderven.

MENELAOS:
Wek me mijn woede niet, zwijg! En zeg op: wat is dit voor eiland?

WILGENTEEN:
Naxos.

MENELAOS:
Naxos? Dat ligt op de kaart een lang stuk meer naar het Noorden.

WILGENTEEN:
Maar op heden ligt het hier.

MENELAOS:
Aha. Wie regeert hier?

WILGENTEEN:
Proteus, de grijsaard, der zeehonden vorst en der amphibieën gedrochten.

MENELAOS:
Heeft die een goed stuk belegen eiken van twintig span voor een mast voor mij? en een stuk van tien span voor een gaffel en zestig vaam beste tros? honderd el fijn zeildoek, veertig stel riemen, breeuwsel, drie vaten teer en een kwastje verf?

WILGENTEEN:
Aan dat alles kan hij je helpen. Maar het is een vuile vrek.

MENELAOS:
Ik heb niets om hem te betalen.

WILGENTEEN:
Het is best te krijgen zonder geld.

MENELAOS:
Hoe dan?

WILGENTEEN:
Door kunsten en list, die ik, Wilgenteentje, je leeren zal.

MENELAOS:
En hoe kom jij zelf zoo hier?

WILGENTEEN:
Bacchos, onze meester,
Vergat mij jammerlijk toen hij Ariadne hier zoeken kwam

(zij slaat de oogen neer).

En Proteus had mij verleid.

MENELAOS:
Is hij zoo verleidelijk?

WILGENTEEN:
Hij is half een mensch en half visch.

MENELAOS:
Is dan alles half in dit land! Als ik hier een kanarie vogel zag, zou het half een vliegende goudvisch zijn.

WILGENTEEN:
Half mensch half visch is heel zeldzaam.

MENELAOS:
Was dat al zijn aantrekkelijkheid?

WILGENTEEN:
En hij had me parels beloofd....

MENELAOS:
En ik, joffer, heb geen parels, van mij heeft u niets te verwachten.

WILGENTEEN:
Neem je mij mee als je wegvaart?

MENELAOS:
Ja, dàt kan, dat valt te schikken.

WILGENTEEN:
Zweer!

MENELAOS:
Ik zweer het! bij Zeus, bij aarde, hemel en chaos, bij den Styx, bij alle Goden en bij alles wat je wilt!

WILGENTEEN:
En die arme beesten ook?

MENELAOS:
Wat beesten?

WILGENTEEN:
Die satyrs, mijn kameraden.

MENELAOS:
Neen, daar gaat het schip van stinken.

WILGENTEEN:
Wou je de reis zonder scheepsvolk doen?

MENELAOS:
Dat is waar. Maar hoe weidt die troep geiten hier zoo?

WILGENTEEN:
Heb je nooit die zwarte visschen gezien die duikelen rondom de schepen en meegaan waarheen de de reis ook gaat.
Zeevarkens, zeemansvijanden, schrikkelijke nettenvernielers.

MENELAOS:
Zeemansvrienden, wat bazel je. Die dansen en spelen comedie voor hem. Die en de meeuwen, die krijschende oude wijven,

Die zijn er altijd als de kok achteruit verschijnt met zijn emmertje afval.

WILGENTEEN:
Al wat er in zee valt vervalt Proteus.

MENELAOS:
Phoe! Die moet pakhuizen hebben met voorraad!

WILGENTEEN:
En alles gerangschikt en soort bij soort, in de rotskelders onder dit eiland,
Riemen en roeituig, verspeelde ankers
Masten al naar de maat naast elkaar en ik weet niet hoeveel tros touw, en zeildoek van alle merken van de Middellandsche zee,
Gebarsten potten, kwispedoors, boegbeelden, vlaggen, harmonika's, sterreschietcirkels en zeemansmessen,
Alles is van zijn gading, hij is een groot amateur.

MENELAOS:
Dat valt mee! Dat komt best van pas!

WILGENTEEN:
En zoo heeft Proteus geprofiteerd van den arbeid van onzen heer Bacchos, die onverpoosd over de wereld vaart, van het eene eind naar het ander,
Van den Kaukasus naar Madeira, ginds in den Atlantischen wind,
Om gansch Europa te kransen met groene ranken der wingerd
- En hij legde een collectie satyrs aan. -

MENELAOS:
Een zeer zeemeermannelijk idee!

WILGENTEEN:
Zag jij ze ooit stuiven door de rook, twintig voet hoog in de lucht, over vuren van droog hout.!
De Syrische antiloop, die met alle vier hoeven licht als een vogel komt staan op het hoofd van haar herder,
Wat is die bij de sprong die een satyr springt!
En dàarom is Proteus, die zijn rotstuintje wil versieren,
Thans hartstochtelijk halfgodencollectioneur.

MENELAOS:
Ik had haast met een exemplaar malheur.

WILGENTEEN:
Ach! maak ze toch allen maar af met uw boog!
Alles, alles is beter, dan hier in armoe de hoeven te schrapen op vier stapels kale steenen
Waar die grauwe zot van de zee ons voedt met onmenschelijke gerechten.

MENELAOS:
Met wat dan?

WILGENTEEN:
Mineraalwater en blikjesmelk!
En als het er is een stuk potvischkaas
Want het regenwater dat wij vergaren
Daarmee moeten wij zes tabaksplanten gieten, die hem meer dan alles ter harte gaan en waarvan geen cent accyns wordt betaald.
Ach, wij waren reeds allen gestorven, restte niet van èèn wijnkruik van Kreta,
Een enkele geurige scherf ons
Waaraan wij om beurten snuffelen gaan!

MENELAOS:
Een triest bestaan!

WILGENTEEN:
En niet eens een echte mestvaalt is hier, rijkgeurig als vochtige woudgrond, om er speelsch in te rollen en woelen, waar een goede satyr behoefte aan heeft, als een wild zwijn en andere dieren.
Wat wonder dat hun het haar sluik hangt en zoo vaal als de baard van een wijsgeer
In dit schrikkelijk oord, elken dag afgestoft en geboend en gedweild door de winden en de zee,
Waar de wilde zeelook geen wortel kan slaan, zelfs geen zeeanjelier en geen zeemargriet....

MENELAOS:
't Is erg. Ik zweer bij Zeus, dat ik je mee over zee neem.
Vertel maar wat ik moet doen.

WILGENTEEN:
Ben je sterk?

MENELAOS:

(Laat zijn spieren zien)

Dat zijn Spartaansche krakers!
Wanneer ik hem daarin te pakken heb, zal hij merken wat een athleet is.

WILGENTEEN:
Is het waar dat jij die Paris heb doodgedrukt in je armen?

MENELAOS:
Hij vond ze minder zacht dan die van mijn vrouw, ha, ha!
Maar daar mag ik me niet op beroemen.

Hij was vet en zonder gebeente, slap als een spersieboontje.

WILGENTEEN:
Pak hem dan in de dubbele heupzwaai!

MENELAOS

(Doet de greep voor):

Zoo?

WILGENTEEN:
De dubbele heupzwaai van achter, en hou vast, dan gaat hij met zijn staart slaan, wees gewaarschuwd voor dat haaibeest!

MENELAOS:
Laat mij die zorg maar, hoor meisje!

WILGENTEEN:
Laat niet los, wat hij ook uithaalt!

MENELAOS:
Met die oude heer kom ik klaar!

WILGENTEEN:
En zelfs wanneer je dan onverwachts een brullende leeuw in je greep hebt....

MENELAOS:
Een leeuw?

WILGENTEEN:
Heb jij nooit iets van de kunsten gehoord van de Oude-Man-van-de-Zee? die leeuw wordt wanneer hij wil?
Vuur, water, een draak, of een appelboom?

MENELAOS:
Hoezoo een appelboom?

WILGENTEEN:
Weet ik niet, maar zoo is 't. Laat je niet overdonderen. Hij doet alles altijd eender, hij heeft geen verbeeldingskracht. Als je maar goed onthoudt:

(Zij telt op haar vingers af)

Eerst de leeuw, dan de draak, dan vuur, dan water en dan de appelboom. Wanneer je maar tot de appelboom wacht, dan heb je de oude heer in je macht.

MENELAOS:
Tot de appelboom wachten, jawel. Wat leert een mensch toch veel, als hij uitvaart op avonturen.

WILGENTEEN:

En denk er aan: neem hem zijn bril af daarin zit zijn kracht om te tooveren.

MENELAOS:
En zijn bril. Jawel.

WILGENTEEN:
Laat die oude zeehond je niet ontglippen, want hij glibbert van olie en smeer.

MENELAOS:
Geen nood, ik heb al eens een zeehond gezien die spreken kon als een mensch.

Een zeeman van Chersonesos had ze voor ons meegebracht.
Die zong in de Scytische taal en riep weeklagend om zijn vader en zijn dierbare familie.

WILGENTEEN:
Als hij niet meer weet dan de appelboom, en je hebt hem zijn bril afgenomen
Kun je alles vragen wat je begeert.

MENELAOS:
Masthout, zeilen en teer?

WILGENTEEN:
Alles kun je hem vragen, en de toekomst te land en te water. Hij weet er alles van, want hij heeft een abonnement.

MENELAOS:
Een abonnement?

WILGENTEEN:
Alle goden van water en land zendt Jupiter de Toekomst
Al naar hun rang en stand, en op ongeregelde tijden,
Een strookje doorzichtig papier.

MENELAOS:
En dan?

WILGENTEEN:
Wie dat afrolt voor een lantaren, ziet alles tegelijk,
Heden, verleden en toekomst
Ik heb er nooit veel van begrepen. Maar hij zal het wel voor je lezen.

MENELAOS:
Ik wou wel eens gaarne weten hoe het is gegaan met mijn broeder en met schoonzuster Clotilde.

WILGENTEEN:
Clytemnestra, bedoel je?

MENELAOS:
Clytemnestra. Een heet klimaat verwart een mensch de memorie.
De geruchten van Argos waren slecht.

WILGENTEEN:
Hem kun je alles vragen.

MENELAOS:
Vooruit dan! Waar vind ik hem?

WILGENTEEN:
Iederen dag op het middaguur komt hij hier zijn kudde voeren,
Laat mij eerst maar wat praten met hem, en als ik mijn hand opsteek,

Nader dan, ongehoord, en hop! presto, de heupzwaai van achter!

Wat is er nou aan de hand?

MENELAOS:
Wilgenteen!
Ach ik wou, ik wou dat ik jou dorst vertrouwen.

WILGENTEEN:
Is mijn belang dan niet dat van jou?

MENELAOS:
Die horentjes onder je haar benemen mij het vertrouwen.

WILGENTEEN:
Geloof je niet aan mijn goeden raad?

MENELAOS:
Goede raad uit een hoofd met horens?

WILGENTEEN:
Je weet nog niet eens hoe het kwam dat je schip niet meer luisteren wou en op eigen kans ging varen.

MENELAOS:
Waarom dan?

WILGENTEEN:
Kijk de steven eens aan.

MENELAOS:
Ik zie niets.

WILGENTEEN:
Zie je niet dat het arme oog er glad is afgeschilferd.

MENELAOS:
Wel waarachtig!

WILGENTEEN:
En hoe kan een schip zonder oog den weg vinden over het water?

MENELAOS:
Dat is waar! Meisje jij hebt je verstand, ik zal in je vertrouwen.

WILGENTEEN:
Ga daar dan achter die steenen staan, en als ik mijn hand opsteek....

MENELAOS:
Begrepen! Kom, Helena.

(Af met Helena).

WILGENTEEN:
Vertel haar maar vast wat van onze Helena van Naxos.

(Zij gaat rechts af).

Vierde tafereel
(Voedering der zeehonden)
(*Muziek*)

Een andere plek op het eiland. Men ziet Proteus, naakt in een badkuip die van onderen rond is, zoodat hij er in kan wiegen; in het gat van de kraan zit een kurk. Hij is zeer harig. Een

schrale witte baard, spitse ooren. Glimmende schedel, met eenige spaarzame haren. Hij heeft een ouderwetsche autobril op. Naast hem staan zes tabaksplanten in pot. Hij heeft een gevlochten mandje, gevuld met visch, die hij zijn zeehonden toesmijt.

PROTEUS:

Kiep! kiep, kiep, kiep, kiep! Waar zijn die lievertjes dan! Waar zijn dan die lieve kipjes! kiep, kiep, kiep!

(Zeehondenkoppen verschijnen hier en daar in de zee).

Zijn ze daar allemaal weer? Een, twee, drie, vier, zes, acht, elf, twaalf,
Dertien, dat klopt precies!
Wie lust er dan kabeljauw, en voor wie is die lekkere paling? wie blieft er schelvisch of poon, pieterman, bot, versche spiering? Kiep, kiep, kiep! En wie moet er een blank mootje gul?

Kabaal, ruzie, kunsten, schuim en gespring van zeehonden die hoog van de rotsen in het sneeuwwit en turkooisblauw water duiken. Geschreeuw, getrompetter, slaan met staarten en vinnen. Dit alles wordt uitgedrukt in de muziek.

He, Snorrebaard, dikzak, overeind! Ja, we worden een dagje ouder! Hier een lekkere groote, die kan jij aan!
En dag Otarys, lieve schat, kom dat spierinkje hier maar eens halen, loop eens mooi op je voorflapjes, zoo, net een afgezakt broekje!

(Zij eet de visch uit zijn hand).

Wie nog katvisch?

(Hij strooit handenvol katvisch. Kabaal).

Hier Rhesos, Gorgo, pak aan! En jij kleine, waarom bulk jij als een ezel? Vang dan maar, stuk zwemspek!

(Nogmaals distributie. Kabaal).

Foets. Leeg is de mand.
En nu de ernstige zaken! Aan het werk! Aan het werk!
Snorrebaard, hoeveel is vijf millioenste, gedeeld door honderd en zeventien?
Weet je niet? Ik zal het straks nog eens vragen.

Jij, Tamboer, drieduizend negenhonderd en zeven maal zevenduizend en tien?
En Gorgo, trek jij me de wortel uit zevenentwintig drie kwart.
Goed, daar heeft iedereen voorloopig genoeg mee te doen.

(Hij blaast op een schelphoorn).

Wilgenteen! Wilgenteen!

Vijfde tafereel

Wilgenteen verschijnt. Men ziet Menelaos die zich achter de rotsen verschuilt, nog altijd met Helena aan de hand. Hij bindt haar met een eind touw aan de rots waarachter hij zich verbergt.

WILGENTEEN:
Uwe Hoogheid verlangt?

PROTEUS:
Ach, hoe liefelijk spreekt ze vandaag en vol van goede manieren! 't Is de hoofsche taal van het hof die ik hoor!
Breng mij mijn waschkom aan, dat ik mij de handen reinig.
Die van Chineesch famille rose, die met de mao-pings.
En zorg dat het water warm is.

(Zij gaat en keert terug met een halve waschkom, die zij hem onder de kin houdt; Proteus proest en plast).

Broe! Broe! Broe!

(Muziek).

Ellendig dat er hier nooit twee handdoeken van een soort zijn! Een zus en een zoo! Nooit een stel van zes dat compleet is.

(Hij droogt zich af).

WILGENTEEN:
Een degelijk huishoudster deed u meer deugd dan een domme satersche nimf.
Die borduurde u vast heel uw linnenkast met uw vorstelijk monogram.

PROTEUS

(Beschouwt zich zelf in de gebarsten spiegel die zij hem voorhoudt).

Dada! Dada! Dadada!

WILGENTEEN:
U heeft mij beloofd dat u mij liet gaan als ik lief was en toeschietlijk....

PROTEUS:
Dada! Neem de steen weg.

(Zij neemt de steen weg, die de badkuip steunt. Hij schommelt tevreden. Hij bekijkt zijn schedel in de spiegel, die hij aan alle kanten houdt).

Die tricofilinebrillantine heeft geen sikkepit geholpen.

WILGENTEEN:
Mij en de andere dieren, mijn tweevoetige vrienden.

PROTEUS

(hij knipoogt):

En die Menelaos ook?

WILGENTEEN:
Welke Menelaos?

(Proteus knipoogt en duidt met een kleine handbeweging de rots aan waarachter Menelaos verscholen zit).

WILGENTEEN:
Ik begrijp niet wat u bedoelt.

PROTEUS

(fluisterend):

Die daar achter die rots zit te loeren.

WILGENTEEN

(werpt zich aan zijn voeten):

Heer, u is alles bekend, en voor u kan men niets verbergen.

PROTEUS:
Voorzichtig en breek me de kuip niet. Ze heeft als een barst die mij zorgen baart.

WILGENTEEN:
O, ik zal u alles vertellen!

(Menelaos kijkt om een hoek. Zij wijst hem zich weer te verbergen).

Maar om te beginnen....

(Zij haalt een kam uit haar gordel en kamt hem het haar).

Laat mijn kam eens zacht door uw haar gaan, want uw baard is schrikbaarlijk zanderig!

Oude schipbreukenmaker!

Nooit blijft hij eens rustig in huis als de zee haar razende buien heeft,

En met pluimen danst in den Thracischen wind bij het lichten van de bliksems!

(O, weldadigheid, na den verstikkenden wind van de Lybische woestijnen, als de adem weer diep in de borst kan gaan!)

Want hij wil de god zijn, is 't niet, die de arme verzuipende zeelui,

Het laatst van hun leven zien op de kam van een golf, oude weerwolf,
Dobberend tusschen wrakhout in het lichten van de zee, onzinkbaar als een flesch!

PROTEUS:
En haarknippen.

WILGENTEEN:
Maar er is geen haar! Vijf of zes door de vingers glippende haartjes! En alleen met een fijne borduurschaar....

PROTEUS:
Doet er niet toe. Dat geluid van het ijzer om mijn hoofd schenkt mij aangename illusies
Als een inspecteur van belastingen die de slag van de sikkels hoort in het gras van de vette weiden.

WILGENTEEN

(Doet de schaar om zijn hoofd klinken):

Lieve Proteus, ik vind je zoo lief.

PROTEUS:
Ik ook.

WILGENTEEN

(als voren):

Ach, je gelooft me niet, wat maakt je me toch verdrietig.

PROTEUS:
Ik geloof je wel, Wilgenteen.

WILGENTEEN:
Ach, je bent toch een goed mensch, zoo eenvoudig, zoo fijngevoelig.

PROTEUS:
Ben ik ook.

WILGENTEEN:
En persoonlijk, en origineel! Wat een vondst is die visschenstaart!

PROTEUS:
Vind je niet?

WILGENTEEN:
Schitterend!

PROTEUS:
Ach, ja, ja.

WILGENTEEN:
En wat doe je veel voor de kunst! Je collectie vindt geen weerga, in gansch de Egeïsche zee!

PROTEUS:
En daarmee wil Menelaos zijn schip kalefateren, niet?

WILGENTEEN:
Wou je hem dan hier laten blijven? Hij zou alles ruïneeren op dit lieve propere eiland. Hij had haast je tabaksplantage vernield. Sinds hij Troja heeft

verwoest weet hij niet meer waar de grens is. 't Is een wildeman, een vernielal.

PROTEUS:

Ah, listige! heb je ook hem weer verteld hoe hij mij kan brutaliseeren?
Nooit zet hier een zeeschuimer voet aan wal of jij leert hem de oude Proteus kleineeren,
Voor niemendal word ik een leeuw en een draak, en water en vuur en een appelboom,
Niemand wordt bang en laat los, ik moet geven wat ze mij vragen.
En dat is wel erg onaangenaam,
Het verlies van eerbied nog daargelaten die een man van mijn leeftijd eischen mag.

WILGENTEEN:

Laat mij dan toch weggaan.

PROTEUS:

Pf! al die listigheden helpen je niemendal,
Geen een heeft er woord gehouden, niemand nam je mee!
Mij vangen ze niet zoo gauw, daarvoor zwem ik al te lang mee.

WILGENTEEN:

Weet u wie Menelaos hier bracht, met haar hand in zijn hand?

PROTEUS:

Wie dan?

WILGENTEEN:

U weet alles, vorstelijk heer, u kan men niets nieuws vertellen.

PROTEUS:

Ik weet best dat ik maar een arme god van de zesde categorie ben, die de Toekomst het laatst van allen leest.
Als de prenten al bijna versleten zijn!
Juist waar het interessant wordt, jawel! niets van een mensch dan een hand, een paar schoenen, of geen hoofd meer te zien. Vindt dan de rest maar uit!
En vertrouw dan maar in een dienares die horens op haar hoofd heeft!

WILGENTEEN:

Daar ben je trots op!

PROTEUS:

Hi! hi! Beweer ik van niet? Zoo licht is een nimf niet te vinden, al weet ieder daar veel van te praten!

WILGENTEEN:

En uw satyrskudde dan? Hield ooit iemand zoo'n stoeterij?

PROTEUS:
Voor hun bestwil houdt ik ze hier. Ik leer hen moraal en hygiene,
Ook vermaakt het me als ik ze springen zie van de eene rots op de andere. Dat is zeer pittoresk. Bovendien verfraait het zeer het landschap. 't Is toch jammer dat ik geen springfontein heb.
Ja, ik ben een origineel persoon; zoo zijn er vast niet veel.

WILGENTEEN:
Ik heb u nog niet verteld hoe het met die held is gesteld.

PROTEUS:
Maar hij krijgt mijn Phoenicische zeilen niet, en mijn ijzerhout voor zijn mast evenmin.
Wat een knul! En dat noemt zich een zeeman! Dat praat mee over navigatie. En dat kan nog niet eens in een labberkoeltje de Eurotas over bij Zondagsweer!

WILGENTEEN

(fluisterend):

Helena....

PROTEUS:
Heeft hij Helena bij zich?

(Wilgenteen knikt).

Heb je 't zelf gezien?

WILGENTEEN:
Ik heb haar gezien.

PROTEUS:
En is ze zoo schoon als ze zeggen?

WILGENTEEN:
Ja, zóó schoon. En die wildebras laat haar hand nooit los.

PROTEUS

(droomerig):

Tien jaar geleden zag ik haar schip dat mij voorbijvoer naar Troja,
Haar gouden sluier woei in den wind.

WILGENTEEN:
't Is nog altijd dezelfde Helena.

PROTEUS:
En die groote brand waaruit ze kwam heeft er niets aan geschroeid of beschadigd?

WILGENTEEN:
't Is nog altijd dezelfde Helena.

PROTEUS:
'k Zou haar gaarne eens willen zien.

WILGENTEEN:
Willen hebben of zien?

PROTEUS:
Ik zei: 'k zoude haar gaarne eens naderbij willen aanschouwen.

WILGENTEEN:
Maar wat let u, mijn heer, of u kent haar en aanschouwt haar, zoolang het uw lust mag behagen.

PROTEUS:
Zet mij niet tot gewelddadigheid aan! Ik ben al een hoogbejaard man en mijn eiland is maar klein.
Maar er is geen hut van een oude zeeloods waar alles properder glimt op zijn plaats,
Hielden de groote goden hun wereld maar even schoon!
'k Voel er niets voor dat een vernielal mij hier alles kort komt slaan!

WILGENTEEN:
Ze is anders een prachtstuk, Helena.

PROTEUS:
Heeft ze met je gesproken?

WILGENTEEN:
Door alles wat er geschiedde is haar trots en haar hoogmoed zoo groot
Dat zij niets zegt dan: 'Ik ben Helena'.

PROTEUS:
Zwijgend als een standbeeld, en levend nog bovendien! Dat is de vrouw van mijn droomen.
Nooit meer scènes, met haar, zooals jij me de eene maakt na de andere!

WILGENTEEN:
Ik heb Menelaos terloops iets verteld van die zonderlinge historie
Die aan alle kusten de ronde doet, van Marseille tot Gallipoli,
Dat er twee Helena's bestaan, en dat die van Troja niet echt is.

PROTEUS:
Dat is lang geen zotte historie! die heb ik persoonlijk verzonnen, en nooit heb ik betere grap bedacht!
Die is haar gewicht in fijn zeezout waard.

WILGENTEEN:
Ik heb tegen Menelaos gezegd
Dat Helena, die hij in Troja vond niet de ware Helena van Sparta is
En dat wij de echte hier bewaarden.

PROTEUS:
Bravo! Dat is best! kijk eens aan, jij wordt nog een waardige zeenimf.

WILGENTEEN:
Het is in uw macht, mijn heer, van die leugen een waarheid te maken.

PROTEUS:
Hoe dat zoo?

WILGENTEEN:
Als u wilt zal de echte Helena uw zijn.

PROTEUS:
Ik weet niet waar je heen wilt.

WILGENTEEN:
Ik heb dien bruut toch niet alles verteld! Noch dat u zich in zijn armen veranderen kunt in stoofappels,
Noch dat u zonder uw bril op uw neus hem gelooven kunt doen wat uw wenscht.

PROTEUS:
Of soms niet?

WILGENTEEN:
Schat! Laat hem die bril van je stelen. Laat hem zien dat *ik* zijn Helena ben.

PROTEUS:
Laten zien dat jij zijn Helena bent!
Ha! ha!

WILGENTEEN:
En dan neemt hij mij met zich mee over zee.

PROTEUS:
Ho! Ho!

WILGENTEEN:
En de ware Helena blijft bij u.

PROTEUS:
Hé! hé!

WILGENTEEN:
En de satyrs, mijn vrienden, gaan met mij mee!

PROTEUS:
De duivel! Dat wou je wel!

WILGENTEEN:
Alleen haar figuur hoeft u mij te geven
En let dan eens op wat Helena is, vergeleken met mij als Helena.

PROTEUS:
Hij heeft je natuurlijk al iets beloofd?

WILGENTEEN:
Zeemanswoord! En hij zweert me te gauw bij de goden.
Gelooft u dat een zeeman zoo graag een waarlooze mond meer aan boord neemt
Louter uit dank? Ariadne en Medea's historie ken ik.
Er is niet veel verschwaterruim, en dat is de heele historie.
En mijn hoorntjes doen hem niet veel.

PROTEUS:
En geloof je dat hij die satyrs aan boord neemt?

WILGENTEEN:

Je moet zeggen dat die mijn kuisch gevolg zijn.

PROTEUS:
Satrys, je kuische gevolg! Ha! ha! ha! En mijn zeehondjes, wat zijn die dan?

WILGENTEEN:
Zeg dat ze boven je macht staan.

PROTEUS:
Niets staat er boven mijn macht
En een stommeling gelooft alles.

WILGENTEEN:
Wees eens lief voor mij, keizer van de zee, koning van alle leugenaars!

PROTEUS:

Ik wil werkelijk mijn satyrs niet kwijt. Hoe krijg ik ooit weer zoo'n collectie
Alle goden der zee zijn jaloersch op die stukken van mijn museum.
Alleen Phorcus bezit in dat genre iets, een paar zeelui van Odysseus
Die hij gansch den dag op zijn ijskoud zeestrand
Flaneeren laat met hun verrekijker en hun oude zuidwestertjes op hun kop,
Maar mijn stel is fraaier en veel compleeter! Iedereen spreekt van mijn zonen der lucht!

WILGENTEEN:

Stinkende schapen, en bokken van longziekte treurig
Schenk ze nog een maand appolinaris en ze deugen niet meer tot iets
Dan tot klassiek model voor een Rijks-Kunst-Academie.

PROTEUS:

Tut, tut, tut.

WILGENTEEN:

Maar Helena, dat is een unicum! Welk een eer voor uw oude jaren!
Is zoo'n stuk geen luizige kudde waard!

PROTEUS:

Zeur niet zoo!

WILGENTEEN

(in vuur):

Helena, zal heel de wereld zeggen, de echte, de eenige Helena....

PROTEUS:

Houdt je mond en zeur niet!

WILGENTEEN:

De eenige Helena, de echte! om wie goden en menschen gestreden hebben! van wie iedereen de mond vol heeft,
Voor wie tweehonderd duizend weerbare mannen elkander de keel hebben afgesneden....

PROTEUS:

Is dat waar, van die tweehonderd duizend?

WILGENTEEN:

Dat cijfer is officieel.

PROTEUS:

Tweehonderd duizend mannen!
Zwijg stil; je maakt me begeerig.

WILGENTEEN:

De parel voor uw collectie!

Ik weet dat Jupiter op haar loert; er is al een plaats in den hemel klaar, midden tusschen de tweelingsterren.

PROTEUS:

En toch krijgt hij haar niet!

WILGENTEEN

(zwaait met de schaar).

Neen, hij krijgt haar niet! Proteus, al is hij maar zesderangsgod, zal de groote goden te glad af zijn.

PROTEUS:

Praat toch niet zoo bespottelijk. Maar goed, het zal zijn als je wilt.

WILGENTEEN

(heft haar hand op):

Afgesproken.

(Menelaos komt te voorschijn en kruipt langzaam nader).

PROTEUS:

Afgesproken!
En toch spijt het mij dat ik je missen moet, Teentje.

WILGENTEEN:

Arme kerel, mij ook.

(Zij geeft Menelaos een teeken).

Wij begrepen elkander zoo goed. En men raakt aan elkanders gebreken gewend....

(Menelaos stort zich van achter op Proteus. De badkuip valt om. Groot kabaal).

Hei! vooruit! Slaat er op! Die was raak! Hou hem vast, ja, zoo, om zijn armen! Aanpakken! Oppassen! Hé! let op! Laat die oude roover niet los! Pas op, daar komt numero één! Vergeet het niet, hij begint met de leeuw....

(De schaduw van een leeuw teekent zich af op het achterdoek).

DOEK

(Slot volgt)

VERTALING: J.W.F. WERUMEUS BUNING[1)]

1) Claudel's 'Protée' werd in het Fransch nog nimmer vertoond. De eerste voorstelling door tooneelspelers van beroep vond plaats in den winter van 1933, in het Palais des Beaux Arts te Brussel, onder leiding van de vereeniging 'Van Onzen Tijd,' met de muziek van Darius Milhaud, regie van J. de Meester, decor en costumes van Denis Martin, en in deze vertaling.

   Een vijftal jaren geleden leidde Adriaan Hooykaas een opvoering door Groningsche studenten.

De gebruikte tekst is die van de eerste uitgave in ‘Deux Poëmes d'Eté,’ Parijs 1914.

De intrede der wiskunde in de natuurwetenschap

II

Het jaar 1687, waarin Newton's *Principia* verscheen, vormt in zekeren zin het eindpunt van de ontwikkeling der 17e eeuwsche mechanica, omdat in dat werk èn de algemeene axiomata worden geformuleerd, waaruit de wetten der beweging zijn te deduceeren èn het bijzondere gravitatieaxioma, dat de toepassing van die wetten op den val en de planetenbeweging mogelijk maakt, terwijl het tevens de uiteenzetting van het wiskundig hulpmiddel voor de beoefening der mechanica bevat, dat in de infinitesimaalrekening was gevonden. Het zou nu kunnen lijken, alsof daarmede de geschiedenis der klassieke mechanica in beginsel beeindigd was. We moeten er echter voorzichtig mee zijn, om een oordeel, dat wij tegenwoordig op grond van onze inzichten in de intrinsieke beteekenis van een werk uitspreken, nu ook maar dadelijk te formuleeren als een historische uitspraak over de wijze, waarop dat werk in zijn tijd werd gezien en over de waarde, die er toen aan werd toegekend. Dat zulk een overdracht van beoordeeling onjuist kan zijn en dus steeds ongeoorloofd is, blijkt wel heel duidelijk juist aan het voorbeeld van Newton's werk, dat door meer dan één oorzaak een veel minder diepen indruk op zijn tijdgenooten heeft gemaakt, dan wij thans op grond van zijn wetenschappelijke beteekenis meenen te mogen verwachten.

In de eerste plaats wordt Newton's afleiding van val en planetenbeweging uit het gravitatieaxioma in de eerste tientallen jaren na de publicatie door de meest competente beoordeelaars op het vasteland vrijwel eenstemmig verworpen. Dat is eigenlijk heel begrijpelijk, wanneer men bedenkt, dat omstreeks 1700 de Cartesiaansche wijze van natuurbeschouwing, hoewel in haar

concrete uitwerking reeds door velen veroordeeld, in beginsel nog de heerschende is, terwijl daarnaast het klassieke atomisme van Demokritos en Epikouros in zijn o.a. door Gassend vernieuwden vorm veld wint. Deze twee denkrichtingen, waarvan de eerste de materie ziet als continu in de ruimte uitgespreid of zelfs als identiek daarmee, terwijl de tweede een discontinue materieverdeeling in een overigens leege ruimte aanneemt, hebben in dien tijd het gemeenschappelijk kenmerk, dat zij alle verschijnselen terugbrengen tot de inwerking op elkaar van aangrenzende deelen der materie, hetzij dat aangrenzend zijn doorloopend is als in de theorie van Descartes of momentaan, zooals bij de botsingen der atomen. In geen van beide is daardoor plaats voor een werking op afstand, zooals Newton die scheen te postuleeren, om den val en de planetenbeweging te verklaren. Vandaar dan ook, dat zijn gravitatietheorie èn door Huygens èn door Leibniz èn door Johan Bernoulli, om drie van de grootsten van hun tijd te noemen, volstrekt wordt verworpen. Zoo schrijft b.v. Leibniz in 1690 aan Huygens, na waardeerende woorden aan Newton's boek te hebben gewijd: ‘cependant je ne comprends pas comment il conçoit la pesanteur ou attraction. Il semble que selon luy ce n'est qu'une certaine vertu incorporelle et inexplicable, au lieu que vous l'expliqués tres plausiblement par les loix de la mecanique’; en Huygens zegt in zijn antwoord kortweg, dat het attractieprincipe hem absurd lijkt. Er is een algemeen streven, om de zwaarte te verklaren met behulp van een hypothetischen aether, zooals Huygens dat in zijn *Discours de la cause de la Pesanteur* had gedaan, en de methode van Newton, die later als het ideale voorbeeld van een mechanische natuur-theorie zou gelden, kon, blijkens de woorden van Leibniz, in dien tijd nog om haar niet-mechanisch karakter worden veroordeeld.

Er is nog een andere reden, die tot dit gemis aan waardeering kon bijdragen. Men moet namelijk steeds bedenken, dat de 17e eeuwsche natuurwetenschap zich heeft ontwikkeld in scherpe en bewuste oppositie tot de methode van natuuronderzoek der peripatetische philosophie en er is dan ook niets wat aan haar beoefenaren zoo verwerpelijk voorkomt dan een terugvallen in de denkwijze en de terminologie van een standpunt, dat men voor goed meende te hebben overwonnen. Maar moest het nu niet den schijn hebben, dat in de attractietheorie van Newton de

beruchte *qualitates occultae* der Scholastiek, waarmee alle natuurverschijnselen maar al te gemakkelijk waren verklaard, in volle kracht herleefden? Men denke b.v. aan de beroemde passage uit *Le Malade Imaginaire*, waarin Molière, die met Gassend bevriend was en die dus de anti-scholastische stemming der nieuwe natuurwetenschap van nabij moet hebben gekend, de traditioneele wetenschap bespot, doordat hij aan een Baccalaureus de vraag laat stellen, waarom opium doet slapen, waarop deze triomphantelijk en met lof van het koor het antwoord geeft: *Quia est in eo virtus dormitiva*, *cujus est natura sensus assoupire*. Zou de sarcastische bedoeling van deze passage voor de tijdgenooten niet even goed bereikt zijn, wanneer de vraag had geluid, waarom zware lichamen naar de aarde toevallen en wanneer de candidaat daarop met een anticipatie van Newton's theorie had geantwoord: *Quia est in ea virtus attractiva cujus est natura gravia movere*. Zoo ziet Leibniz het blijkbaar, wanneer hij van een *vertu incorporelle et inexplicable* spreekt en al de kritiek op Newton, die men tot in het midden van de 18e eeuw ontmoet, past in dezen zelfden gedachtengang.

Wanneer men nu echter meer let op wat Newton zelf met zijn theorie heeft bedoeld dan op wat sommigen van zijn volgelingen ervan hebben gemaakt, blijkt deze kritiek wel geheel op misverstand te berusten. Ze zou gerechtvaardigd zijn, wanneer Newton hypothetisch de gravitatie als een aan de materie inhaerente qualiteit had ingevoerd en daarmee val en planetenbeweging verklaard had geacht. Qualiteiten zijn nu eenmaal occult en men kan ze niet anders manifest maken dan òf door samenvatting onder één gezichtspunt van wat schijnbaar verschillend van aard is of door mathematische omschrijving en bepaling. En nu kan men ten eerste volhouden, dat Newton zoowel het eene als het andere heeft gedaan, door de grootte der gravitatiewerking vast te leggen in een quantitatief geformuleerde wet en door de identiteit van de kracht, die de maan in haar baan houdt en die den steen naar de aarde doet vallen, door berekening aan te toonen. Maar ten tweede kan men zijn gedachtengang nog beter benaderen en hem daardoor nog effectiever tegen de kritiek van zijn groote tijdgenooten verdedigen, door te zeggen, dat de gravitatie voor hem heelemaal geen qualiteit der materie is en haar bestaan geen hypothese. Dat op een planeet een kracht

werkt, die gericht is naar de zon en omgekeerd evenredig met het vierkant van den afstand tot de zon, is een mathematische consequentie uit de wetten van Kepler in verband met de algemeene axiomata der mechanica; het woord kracht, dat altijd de illusie van een oorzaak wekt, is daarbij niets anders dan een volkomen ontbeerlijke afkortende uitdrukking voor het product van de massa en de versnelling. Het gravitatieaxioma geeft van de verschijnselen van val en planetenbeweging noch een physische, noch een metaphysische verklaring, maar uitsluitend een mathematische beschrijving. Een verklaring tracht Newton in de *Principia* voor de gravitatie evenmin te geven als Galilei het in de *Discorsi* voor de wetten van den vrijen val had trachten te doen. De passage, waaraan het beroemde woord *Hypotheses non fingo* ontleend is, spreekt het met den grootsten nadruk uit, dat verklaringshypothesen, van welken aard ook, in de *Philosophia Experimentalis* of *Naturalis* niet thuishooren.

In deze strenge beperking tot beschrijving in mathematische termen van de langs empirischen weg verkregen kennis der natuurverschijnselen, in deze afwijzing van iedere pretentie tot het doordringen in het wezen der verschijnselen door hypothetische verklaringen, komt een kennistheoretische visie op het doel en de draagwijdte der natuurwetenschappelijke methode tot uiting, die in veel nauwer verband staat met de opvattingen, die er op dit punt in onzen eigen tijd bestaan, dan met de minder geresigneerde denkbeelden, die er in de 19e eeuw over in omloop zijn geweest. Het hangt daarmee samen, dat de waardeering voor Newton's werk tegenwoordig weer een aanmerkelijke stijging vertoont en dat er weer een nieuwe phase schijnt te zijn ingetreden in de merkwaardige wisselingen, die zijn historisch beeld in den loop der tijden reeds heeft ondergaan. Die wisselingen zijn reeds in de 18e eeuw duidelijk waar te nemen; in den zelfden tijd, waarin Huygens, Leibniz en Bernoulli nog zonder juist begrip tegenover de *Principia* staan, vinden Newton's denkbeelden in Engeland reeds warme instemming, zij het dan ook niet steeds op zuiver wetenschappelijke gronden; die instemming breidt zich in den loop van de 18e eeuw wel uit tot het continent, maar ze gaat dan gepaard met een interpretatie van de gravitatietheorie, die geheel tegen de bedoelingen van haar schepper indruischt.

Het is namelijk wel waar, dat Newton zich in de *Principia*

streng heeft beperkt tot het ontwikkelen van een mathematische theorie der bewegingsverschijnselen, maar we weten uit de *Optica*, uit zijn brieven en uit de uitlatingen van zijn vroegste en door hem zelf geautoriseerde interpretatoren, zooals Cotes, Bentley en Clarke, ook nog wel het een en ander omtrent de motieven, die hem tot de stricte beperking van zijn onderzoek hebben gevoerd en over de verwachtingen, die hij aangaande de uitwerking van zijn geschriften koesterde. En wel wordt men langs dezen weg, waarvan het bewandelen onmisbaar is, wanneer men een volledigen kijk op Newton's persoonlijkheid wil verkrijgen, voornamelijk gewaar, in welk een sterk theistisch gestemde sfeer de geheele gravitatietheorie is geconcipieerd en uitgewerkt. Newton heeft zich uitvoerig bezig gehouden met het vinden van een dieperliggende verklaring der gravitatie, waarover hij twee verschillende theorieën heeft ontwikkeld, waarvan de eene in nauw verband staat met zijn theologische overtuigingen. Deze bewering schijnt wellicht in tegenspraak met de boven geciteerde woorden, dat verklaringshypothesen, van welken aard ook, in de *Philosophia Naturalis* niet thuis hooren; die tegenspraak bestaat echter niet; men moet in die woorden den nadruk leggen op *Philosophia Naturalis*, een uitdrukking, die gelijkwaardig is met wat wij natuurwetenschap noemen; daarin passen inderdaad geen andere theorieën dan die door axiomatiseering of algorithmiseering van de resultaten der empirie zijn verkregen; maar dat sluit niet uit, dat men in de *Philosophia Generalis*, die voor Newton wel ongeveer met de theologie samenvalt, wel kan trachten, de resultaten van het natuuronderzoek in te passen in het algemeene wereldbeeld der geopenbaarde Christelijke religie. Dat heeft Newton inderdaad beproefd en zoo is hij, onder invloed van Jacob Boehme, wiens werken hij intens heeft bestudeerd en van den Engelschen neo-platonischen theoloog Henry More, gekomen tot zijn theorie van het immaterieele actieve principe, dat de op zichzelf inerte materie beweegt volgens de bedoelingen van den Schepper, welke in de mathematische gravitatiewet worden uitgedrukt.

Empirisch kan het nu den schijn hebben, alsof een lichaam een werking op afstand op een ander lichaam uitoefent. Echter verwerpt Newton het denkbeeld, dat die *actio in distans* een physische realiteit zou beduiden, dat de gravitatie een attribuut der

materie zou zijn, waardoor het lichaam zou kunnen werken, waar het niet is, met den meesten nadruk; er moet een intermediair agens zijn, waaruit de schijnbare werking op afstand voortvloeit en dat, zelf onstoffelijk, door het medium van de absolute ruimte, die het eindelooze sensorium Gods is, de materie beweegt. Zoo beschouwd, kon de gravitatietheorie in Newton's eigen oogen een direct bewijs worden voor het bestaan van God in den theistischen zin van het woord; en hij heeft zelf uitdrukkelijk verklaard, dat niets hem meer zou verheugen, dan wanneer zijn *Principia* op deze wijze zouden kunnen bijdragen tot de bestrijding van het atheisme.

Vergelijkt men de manier, waarop de gravitatietheorie in de 18e eeuw in Frankrijk is toegepast, met Newton's uitgesproken bedoelingen aangaande haar psychologische uitwerking, dan blijkt dat, naarmate de theorie zelf grootere triomphen viert, van die bedoelingen minder terecht komt. Met de verdoezeling van het onderscheid tusschen de *causa mathematica* van een verschijnsel en de *causa physica*, dat Newton zoo zorgvuldig in acht neemt, kreeg de werking op afstand steeds meer het karakter van een physische inwerking van twee lichamen op elkaar, werd de gravitatie steeds meer als inhaerent aan de materie beschouwd, en werd het streng-mathematische wereldsysteem van de *Principia* steeds meer los gemaakt uit het theistische verband, waarin het oorspronkelijk was geplaatst. ‘Ce système, qui soulage si fort la Providence’, zooals Montesquieu zegt, scheen la Providence langzamerhand overbodig te maken. En man kan nauwelijks een meer treffend voorbeeld vinden van het contrast, dat er vaak tusschen Newton's bedoelingen en de uitwerking van zijn denkbeelden heeft bestaan, dan door de theologische beschouwingen van hem en zijn vrienden inzake de gravitatie als existentiebewijs Gods te vergelijken met het befaamde antwoord, dat Laplace aan Napoleon gaf, toen deze hem vroeg, waarom hij in zijn *Mécanique Céleste* nergens den Schepper had vermeld: ‘Sire, je n'avais pas besoin de cette hypothèse-là.’

Als tweede voorbeeld van verschil in waardeering van Newton's werk in zijn eigen tijd en later kan de fundeering der Mechanica in de drie *Axiomata sive Leges Motus* gelden, die aan het eerste Boek der *Principia* voorafgaan. Het blijkt namelijk dat deze fundeering kort na het verschijnen van het werk lang niet zoozeer

als definitief werd beschouwd, als wij ons dat thans onwillekeurig voorstellen. Men krijgt zelfs wel eens den indruk, dat men er aanvankelijk zelfs maar heel weinig aandacht aan heeft geschonken. Wanneer Johan Bernoulli en Leibniz in de laatste jaren der eeuw uitvoerig correspondeeren over fundamenteele vragen der mechanica, noemen ze Newton nauwelijks; tot midden in de 18e eeuw worden, geheel onafhankelijk van den axiomatischen grondslag, die in de *Principia* gelegd was, zelfstandige mechanische principes axiomatisch aanvaard en de groote discussies over de mechanica gaan voor een groot deel geheel buiten Newton en zijn werk om. Er bestaat namelijk naast de ontwikkelingslijn der Mechanica, die we tot dusver hoofdzakelijk hebben beschouwd, en die door de namen Galilei, Huygens, Newton kan worden gekenmerkt, een andere, die in groote trekken te typeeren is door de namen Descartes, Leibniz, Bernoulli en misschien Maupertuis. Een van haar voornaamste kenmerken is, dat zij in veel nauwer verband staat met philosophische en religieuse opvattingen van haar scheppers, dan dat bij de eerstgenoemde schrijvers het geval was. Bij dezen bestond natuurlijk, zooals we al zagen, ook wel verband tusschen philosophie of godsdienst aan den eenen kant en den stijl van natuuronderzoek aan den anderen, maar dat verband bepaalde uitsluitend den achtergrond, waarop zich hun werk afspeelt; metaphysische argumenten werden niet in den opbouw van de systemen gebruikt (men kan b.v. de *Principia* met uitzondering van het laatste Scholium lezen, zonder iets van de theologische overtuigingen van Newton te vermoeden) en ze zijn dus meer psychologisch belangrijk voor de kennis van de persoonlijkheid van de schrijvers, dan essentieel voor den logischen samenhang van hun systemen.

Geheel anders is dit bij philosophen als Descartes en Leibniz. Bij hen wordt de opbouw der mechanica onmiddellijk in verband gebracht met, ja afgeleid uit het metaphysische stelsel en men kan hun mechanische redeneeringen in het geheel niet volgen zonder van hun metaphysica kennis te nemen. Ik wil trachten van die noodzaak een indruk te geven door iets mee te deelen over den grooten strijd tusschen de Cartesianen eenerzijds en Leibniz met zijn aanhangers anderzijds over het wezen der materie en de maat van de z.g. kracht.

Descartes, die de subjectiviteit verkondigde van de z.g. secundaire qualiteiten der materie, zooals kleur, smaak, hardheid en gewicht, heeft des te krachtiger vastgehouden aan de objectiviteit van de geometrisch-mechanische primaire qualiteiten grootte, vorm en beweging. Dat hij dit deed, is op grond van zijn algemeene denkbeginselen volkomen begrijpelijk. Wáár toch is, volgens den eersten regel van het denken in het *Discours de la Méthode*, alles, waarvan wij 'des idées claires et distinctes' hebben; zulke denkbeelden had hij echter van de fundamenteele inzichten van wiskunde en kinematica in hooge mate en de schepping van een geometrisch-mechanisch wereldbeeld blijkt feitelijk bij hem de directe consequentie te zijn van de typisch-mathematische geestesgesteldheid, waardoor hij zelf een onuitwischbaren stempel op het natuurwetenschappelijk denken van de 17e eeuw heeft gedrukt. In overeenstemming met de aanvaarding van grootte, vorm en beweging als objectieve qualiteiten ziet Descartes het wezen der materieele substantie in de driedimensionale uitgebreidheid en daarin alleen. Wat het is, dat zich in drie dimensies uitstrekt, zegt hij niet. Hij heeft, zooals Huygens het uitdrukt, van de materie de voorstelling, die anderen van het vacuum hebben. Voor Descartes zelf bestaat natuurlijk het vacuum niet; waar ruimte is, is materie. De materie nu is in den aanvang geschapen in rust en beweging, van welke *modi* God dus de primaire oorzaak is. Uit de onveranderlijkheid Gods leidt Descartes nu het diepstliggend axioma van zijn mechanica af: de totale hoeveelheid beweging in het heelal, dat is dus de som van de producten van iedere hoeveelheid materie en haar snelheid, kan niet veranderen. Uit dezelfde metaphysische overweging volgen nu ook de bijzondere bewegingswetten, die de secundaire en particuliere oorzaken zijn van de bewegingen, die we in de lichamen opmerken. Ten eerste de wet, dat ieder lichaam behoudens inwerking van uitwendige oorzaken, vorm en bewegingstoestand, d.w.z. grootte en richting der snelheid, behoudt. En vervolgens, dat bij de botsing van twee lichamen de totale hoeveelheid beweging behouden blijft. Schijnbaar wordt dus in deze wetten aangenomen, dat in de materie de eigenschap der traagheid zetelt, die als streven naar behoud van impuls kan worden omschreven en dat twee lichamen bij een botsing krachten op elkaar uitoefenen, die de wederzijdsche impulsen met behoud van

hun som wijzigen. In werkelijkheid is voor het consequente Cartesianisme noch het een noch het ander het geval. De materie volhardt in haar bewegingstoestand niet op grond van een inwendig vermogen, dat zich uit als weerstand tegen uitwendige pogingen, om de grootte of de richting der snelheid te wijzigen, maar omdat God op ieder oogenblik haar momentanen impuls in stand houdt. En metaphysisch beschouwd, werkt een lichaam niet op een ander in, wanneer het er tegen botst, maar God regelt bij de ontmoeting beider impulsen zoo, dat de som niet verandert. De materie zelf is zuiver passief, in overeenstemming met haar geometrische essentie. Empirisch echter vertoont ze natuurlijk den schijn van activiteit; een bewegend lichaam oefent, phaenomenologisch gesproken, werkingen op andere, mits kleinere lichamen uit, die het in een botsing ontmoet; het kan den weerstand van een medium gedurende eenigen tijd overwinnen. Als maat voor het vermogen, zulke werkingen uit te oefenen, dient nu ook hetzelfde prodcut van massa en snelheid; de Cartesianen noemen het force motrice van het lichaam, waarbij blijkbaar deze 'kracht' identiek is met wat wij den impuls noemen en toto genere verschillend van kracht in den zin van Newton, die met de fluxie, de veranderingssnelheid, van den impuls evenredig is.

Tegen deze theorie van zijn grooten voorganger in de philosophie is nu Leibniz onophoudelijk met al de kracht van zijn argumentatie opgekomen. Telkens weer betoogt hij de ongerijmdheid van het denkbeeld, het wezen der materie in de uitgebreidheid te zoeken en de totale hoeveelheid beweging te zien als het voor ieder afgesloten systeem onveranderlijke quantum, dat ook hij in de wisseling der bewegingsverschijnselen wil vinden. En zoozeer gaat het onderwerp hem ter harte, dat men al spoedig den indruk krijgt, dat het niet zuiver interne aangelegenheden der theoretische mechanica zijn, die hem aansporen tot zoo heftig verzet. Dat die indruk juist is, bevestigt hij zelf in zijn briefwisseling met Antoine Arnauld, den theoloog en mathematicus van Port Royal. Het blijkt hier, dat althans een van de wortels van zijn eigen opvatting over het wezen der materie en de maat van de kracht van een bewegend lichaam geheel op religieus gebied ligt. Leibniz heeft zich namelijk langen tijd ernstig beijverd, een weg te vinden, waarlangs Katholieken en Protestanten weer tot vereeniging in één kerk konden worden gebracht en hij heeft daarbij

geprobeerd, de bezwaren die van Protestantsche zijde tegen het dogma der transsubstantiatie werden aangevoerd, te weerleggen en in het algemeen de logische tegenstrijdigheden op te heffen, die de menschelijke rede in het mysterie der Eucharistie kon ontdekken.

Het dogma der transsubstantiatie, zooals het door het concilie van Trente in 1551 was vastgesteld, leert, dat na de consecratie de substantie van het brood en den wijn met behoud van de *accidentia*, dus der uitwendige verschijningsvormen, veranderd zijn in de substantie van het lichaam en het bloed van Christus en dat Christus dus, hoewel volgens zijn natuurlijke wijze van bestaan voortdurend gezeten *ad dexteram patris*, niettemin *vere, realiter ac substantialiter* aanwezig is onder den vorm van de zintuigelijk waarneembare stoffen brood en wijn. Tegen dit dogma kon de menschelijke rede in hoofdzaak drie bezwaren aanvoeren; er kon ten eerste gevraagd worden, hoe de substanties van brood en wijn kunnen veranderen in andere substanties, die slechts *ad modum spiritus* aanwezig zijn; ten tweede, hoe het mogelijk is, dat Christus gelijktijdig aanwezig is in den hemel en op alle altaren der aarde, waarop de consecratie wordt verricht; en ten slotte, hoe de *accidentia* van brood en wijn kunnen blijven voortbestaan zonder een substantie, die hun drager is. Het is nu duidelijk, dat deze drie moeilijkheden met de materietheorie van Descartes niet zijn op te lossen. Immers als uitgebreidheid identiek is met de lichamelijke substantie, is een bestaan van het lichaam en het bloed van Christus *ad modum spiritus* ongerijmd, is de gelijktijdige aanwezigheid van een substantie op verschillende plaatsen, de z.g. *multilocatio*, ondenkbaar en moet het bestaan van *accidentia sine subjecto* worden ontkend. Descartes, die er altijd erg op uit was, met de Kerk op goeden voet te blijven en die nooit verlegen was om theorieën, heeft wel geprobeerd, zijn systeem met de Eucharistie in overeenstemming te brengen door middel van hypothesen ad hoc, maar die pogingen hebben evenmin resultaat opgeleverd als de latere theorie der transsubstantiatie van den mechanicus Varignon.

Al de logische bezwaren, die de theorie van Descartes nog eens had geaccentueerd, kon nu echter Leibniz gemakkelijk oplossen door zijn fundamenteele stelling, dat het wezen der materie niet gelegen is in de uitgebreidheid, maar in een inwendige onstoffe-

lijke activiteit, een *force active*, die, vereenigd met het passieve principe, de *materia prima*, de waarlijk reëele substanties, demonaden, vormt. Een lichaam is nu een verzameling van een oneindig aantal continu met elkaar samenhangende monaden, die het, naar een beeld van Leibniz zelf, bevat, zooals het ordinatenoppervlak van een kromme het zijn ordinaten doet; die monaden zijn zelf zonder uitgebreidheid, maar ze doen zich gezamenlijk voor als een *res extensa* met al de primaire en secundaire eigenschappen der materie, omdat God gewild heeft, dat alles in de wereld zou verloopen *in pondere*, *in numero et in mensura*.

Hoe Leibniz nu op grond van deze nieuwe theorie der materie het mysterie der Eucharistie wel begrijpelijk meent te kunnen maken voor de menschelijke rede, zal hier niet verder worden uiteengezet; wellicht heeft de lezer toch reeds den indruk gekregen, dat de bespreking zich thans toch wel heel ver verwijdert van het onderwerp dezer verhandeling, dat immers in de ontwikkeling der mechanica bestond. Die indruk is echter onjuist. Zoolang men over Leibniz spreekt, die een van de meest veelzijdige genieën is, waarvan de geschiedenis van het denken melding maakt, staan alle gebieden van ons weten in even onmiddellijken samenhang als de monaden het in een organisme doen. Want inderdaad: wanneer men zich afvraagt, hoe die *force active*, die entelechie, die in de theologie de *praesentia realis* van Christus in het H. Avondmaal kan verklaren en die in de metaphysica de theorie der voorbeschikte harmonie mogelijk maakt, waardoor Leibniz de raadselen van den samenhang van lichaam en ziel kan verklaren, zich empirisch aan ons voordoet, dan zijn we ineens weer midden in de mechanica: het blijkt namelijk dat die inwendige kracht bij een bewegend lichaam wordt gemeten door het product van de massa en het quadraatvan de snelheid, zoodat zij zich slechts door een getallenfactor onderscheidt van onze kinetische energie en dat ze bij een rustend lichaam als *vis mortua* toch in ieder zeer nauw verwant is metwatwij potentieele energie noemen. In de materietheorie van Leibniz, waarin de lotgevallen der lichamen worden bepaald door de spontane veranderingen van de inwendige activiteit, vindt men dus de kern van de zuiver energetische beschouwingswijze van de natuur, die aan het eind van de 19e en het begin der 20e eeuw haar vurige aanhangers heeft gehad.

Leibniz zelf heeft de waarde mv^2 (product van de massa en het quadraat van de snelheid) als maat voor de kracht van een bewegend lichaam in de plaats gesteld van de Cartesiaansche waarde *mv* (product van massa en snelheid). De argumentatie, waarmee hij dit doet, berust op misverstand. Hij beweert namelijk, dat de Cartesianen gevolg en oorzaak verwarren, wanneer ze niet de *quantitas potentiae*, d.i. het vermogen tot beweging, maar de *quantitas motus*, d.i. de beweging zelf, als invariant beschouwen. Maar zoo redeneerende, hecht hij een overdreven waarde aan den inderdaad ongelukkigen term van *quantitas motus*, die in de bovendien onjuiste vertaling 'hoeveelheid van beweging' nog in de tegenwoordige mechanica voortleeft. Wanneer de Cartesianen die grootheid impuls hadden genoemd of er den scholastischen terminus *impetus* voor hadden gebruikt, zou er a priori niet de minste reden meer zijn, om de levende kracht boven den impuls of den impetus als maat voor het vermogen van een bewegend lichaam, om weerstanden te overwinnen, te verkiezen. En bij nader onderzoek blijkt die reden evenmin te bestaan. Sedert d'Alembert weten we, dat de impuls van een stoffelijk punt evenredig is met den tijd, waarin het door een constante remmende kracht tot rust wordt gebracht en de levende kracht met den weg, waarover het onder de werking van die kracht kan blijven bewegen. Om dit inzicht te verwerven hebben de beoefenaren der mechanica echter een halve eeuw moeten twisten. Het is een strijd geweest, die, zooals dat in dien tijd met natuurwetenschappelijke kwesties meer ging - de controversies over den vorm van de aarde zijn er een treffend voorbeeld voor -, de geheele intellectueele wereld interesseerde. Voltaire en Mme du Châtelet hebben er elkaar zelfs over bestreden en Immanuel Kant heeft er zijn eerste werk aan gewijd.

Ik moet nu, over Leibniz sprekende, nog een andere bijdrage van hem tot de mechanica vermelden, die met de besprokene de eigenschappen gemeen heeft, dat ze eigenlijk geheel buiten de theorie van Newton omgaat, dat ze voortvloeit uit metaphysische beschouwingen en dat ze in den loop van de 18e eeuw in hooge mate de belangstelling van alle wetenschappelijk ontwikkelde kringen heeft getrokken. Het is het z.g. principe der kleinste actie, waarin wordt uitgesproken, dat voor de werkelijke bewegingen in de natuur een zekere grootheid, die de som is van de

producten der bewegende massa's met de wegen, die ze doorloopen en de snelheden, waarmee ze dit doen, een extreme waarde heeft, vergeleken met fictieve bewegingen tusschen dezelfde eindpunten, die weinig van de werkelijke afwijken. Dit principe, dat Leibniz nooit heeft gepubliceerd, maar waarvan men den invloed op verschillende plaatsen in zijn werken kan nagaan, is het eerst in 1744 in het openbaar uitgesproken door den president der Berlijnsche Academie Maupertuis. Deze formuleert het zoo, dat voor alle natuurlijke bewegingen de actie een minimum is en dat ook voor lichamen in rust de actie bij een intredende kleine beweging zoo klein mogelijk blijft. Hij hecht er vooral waarde aan, omdat hij in deze klaarblijkelijk natuurlijke spaarzaamheid met de actie een onomstootelijk bewijs ziet van het bestaan van een wijzen schepper, die de wereld zoo economisch mogelijk beheert; hij is overtuigd, dat hij met dit principe het metaphysisch beginsel heeft gevonden, waaruit de geheele mechanica te deduceeren zal zijn. De wetenschappelijke toepassingen, die Maupertuis van het met zooveel ophef aangekondigde beginsel van de kleinste actie heeft gemaakt, zijn hoogst onbeduidend en het is dan ook niet aan hem, maar aan zijn genialen tijdgenoot Euler te danken, dat het zich tot een bruikbaar principe heeft kunnen ontwikkelen. De philosophische beschouwingen echter, die hij in zijn *Essay de Cosmologie* geeft over het metaphysische doel, dat hij met zijn theorie vervolgt, zijn als illustratie van den nauwen samenhang, die er bij de 18e eeuwsche mechanici en physici tusschen religieuse of philosophische overtuigingen en natuurwetenschappelijke opvattingen bestaat, hoogst merkwaardig.

Ze leeren vooral, in wat voor misverstand men verkeert, wanneer men het enge verband, dat er in de latere 18e en in de 19e eeuw tusschen mechanistische natuurbeschouwing en materialistische philosophie en wereldbeschouwing heeft bestaan, als een essentieele consequentie van de toepassing der mechanica op het natuuronderzoek beschouwt. Het valt namelijk op, dat Maupertuis en met hem verschillende andere schrijvers er voortdurend den nadruk op leggen, dat de overtuiging van het bestaan van een goddelijk wereldbestuur niet in strijd is met de aanname van de streng mechanische wetmatigheid van het natuurgebeuren, waarbij men het woord mechanisch dan echter niet figuurlijk in

den zin van machinaal moet opvatten, maar in den ruimeren zin van ‘onderworpen aan de algemeene axiomata der bewegingsleer.’ De ongelukkige omstandigheid, dat mechanica etymologisch op werktuigkunde schijnt te duiden, heeft het doordringen van dit inzicht altijd in den weg gestaan; de tegenstelling, die philosophische schrijvers wel gemaakt hebben tusschen dynamisme en mechanisme, waarbij ze dan Leibniz, die een mechanistisch philosoof par excellence is, als tegenstander van een mechanistische natuurwetenschap laten optreden, heeft het bepaald tegengewerkt.

De nadruk, waarmee het bedoelde punt herhaaldelijk besproken wordt, wekt den indruk, dat de mechanistische natuurbeschouwing in de eerste helft der 18e eeuw een strijd op twee fronten heeft moeten voeren, een tegen een geloof, dat in de vermogens van den menschelijken geest geen vertrouwen had, een tegen een ongeloof, dat zijn vertrouwen alleen daarin stelde. Vandaar de herhaalde verzekeringen van Leibniz, dat de natuur streng mechanisch moet worden verklaard, maar dat de axiomata der mechanica zelf van metaphysischen oorpsrong zijn; vandaar ook de woorden van Maupertuis: ‘une mécanique aveugle et nécessaire suit les desseins de l'Intelligence la plus éclairée et la plus libre.’ En we vinden hier nog eens opnieuw de verklaring, waarom men Newton's axiomata niet als een definitieve basis der mechanica kon aanvaarden, waarom de Cartesianen vasthielden aan hun behoud van impuls, Leibniz aan de force active, Maupertuis en Euler aan de minimum-actie.

Ik kan hier op de in meer dan een opzicht merkwaardige geschiedenis van het principe der kleinste actie, dat zich in het eind van de 18e en het begin van de 19e eeuw in de handen van Lagrange, Jacobi en Hamilton tot een der meest fundamenteele principes der mechanica zou ontwikkelen, niet ingaan. Twee opmerkingen moet ik echter er over maken. De eerste is deze, dat met dit principe de teleologische beschouwingswijze der natuur, die in de 17e eeuw sterk op den achtergrond was gedrongen, haar plaats in de physica ten deele weer herovert, om dan verder in de 18e eeuwsche natuurbeschouwing niet meer te verdwijnen. Leibniz, die al niet meer zoo vijandig staat tegenover de Scholastiek als men dat in het begin van de 17e eeuw had gedaan en die b.v. voor de inwendige activiteit heel rustig den scholastischen ter-

minus *forma substantialis* gebruikt, aanvaardt in zijn philosophie volmondig de *causae finales* of doeloorzaken naast de *causae efficientes*. En Maupertuis is van oordeel, dat men bij de verklaring der natuurverschijnselen niet alleen moet trachten, ze uit de eigenschappen der lichamen af te leiden, maar tevens moet letten op het doel, dat in het natuurgebeuren kan worden beoogd.

De tweede opmerking betreft de groote beroering, die de toch tamelijk abstracte wetenschappelijke aangelegenheid der kleinste actie in breede kringen heeft verwekt, toen in 1751 de opzienbarende onthulling werd gedaan, dat het principe in den vorm, waarin Maupertuis het had uitgesproken, in zooverre onjuist was, dat de actie bij bewegingen, zooals ze in de natuur verloopen, ook wel een maximum kon zijn, (waarmee het heele spaarzaamheidsbewijs voor het bestaan van God in het water viel) en dat het bovendien reeds door Leibniz in juisteren vorm was opgesteld. Die onthulling kwam van Samuel König, een Zwitserschen mathematicus, die een tijdlang in nauwe relaties heeft gestaan tot Voltaire en Mme du Châtelet, welke laatste hij in de hoogere wiskunde onderwees, en die later een geziene persoonlijkheid is geworden aan het hof van den stadhouder in den Haag. Het gevolg was het heftige conflict van de Berlijnsche Academie met König, waarin Maupertuis, die gevoelig in zijn ijdelheid gekwetst was, met ondersteuning van Euler zoo hoogst onbillijk is opgetreden en waarin Voltaire heeft ingegrepen met de satirieke *Histoire du Docteur Akakia*, waarin zoowel Maupertuis als Euler op de meest onbarmhartige wijze worden bespot. Dit geschrift, dat in Berlijn niet mocht verschijnen, maar dat er, in Holland gedrukt, toch doordrong, werd de directe aanleiding van de breuk van Voltaire met den koning, die het libel wel door den beul openlijk kon laten verbranden, maar die den president van zijn Academie nooit meer heeft kunnen herstellen in de positie, die hij voor dien tijd in veler oog had ingenomen.

De weinig sympathieke wijze, waarop Euler, die toch beter dan iemand anders kon weten, hoezeer Maupertuis ongelijk had, in deze zaak is opgetreden, hangt, hoewel materieele motieven er ook wel niet vreemd aan zullen zijn geweest, waarschijnlijk eveneens ten nauwste samen met de nauwe relatie, waarin ook in zijn werk theologische en mathematische gezichtspunten tot elkaar stonden. Euler was n.l. een streng rechtzinnig Protestant,

die in geloofszaken fanatiek partij trok. Dat fanatisme toont hij vooral, wanneer het er om gaat, de philosophie van Leibniz, zooals die door Wolff verder was ontwikkeld, te bestrijden, wat hij b.v. uitvoerig en niet onvermakelijk doet in de *Lettres à une princesse allemande*. Het is zeer aannemelijk, dat het principe der kleinste actie in de teleologische wending, die Maupertuis eraan gegeven had, hem om religieuse redenen zeer ter harte ging en dat hij het niet heeft kunnen verdragen, dat het met de gehate philosophie van Leibniz in verband werd gebracht.

Over den samenhang van theologie en wiskunde in de 17e en 18e eeuw zou nog veel gezegd kunnen worden. Men zou b.v. tal van mathematici kunnen noemen, vooral in Engeland, die tevens theoloog waren of dit later werden, zooals Oughtred, Wallis, Barrow, Pell; anderen, die althans sterk theologisch geinteresseerd zijn, zooals Napier, de uitvinder der logarithmen, die een commentaar op de Openbaring van Johannes schreef, waarin hij aantoont, dat de anti-Christ de Paus van Rome is en Newton, die in zijn werken dezelfde Openbaring en bovendien de Profetieën van Daniel uitvoerig heeft behandeld; men zou nog kunnen wijzen op menige onverwachte gedachtenverbinding tusschen mathematische vondsten en inzichten en godsdienstige overtuigingen in de werken van de Bernoulli's en Euler.

Liever dan hierover uit te weiden, wil ik denzelfden samenhang nog van den anderen kant uit toelichten, door een voorbeeld te noemen van de toepassing van mathematische methoden in de theologie. Het is te vinden in de *Demonstratio Evangelica* van den Franschen bisschop Pierre Daniel Huet, die niets minder nastreeft dan een complete axiomatiseering van den Christelijken godsdienst. Het gaat streng Euclidisch in zijn werk: 7 Definitiones; 2 Postulaten, waaronder een den eisch bevat, dat de lezer zal komen met een gewillig en naar waarheid strevend gemoed, niet met weerbarstige en stijfhoofdige gevoelens; 4 Axiomata, zooals: alle vermogen tot profeteeren is uit God. Daarop volgen dan tien proposities, bewezen volgens alle regelen der mathematische kunst. De bewijzen onderscheiden zich van die van mathematische stellingen echter vooral door hun omvang: zoo eischt de 4e propositie: ‘De boeken van het Oude Testament zijn echt’, een bewijs van 473 blz., de 9e: ‘Jezus van Nazareth is de Messias’, een van 517 blz.

Een dergelijke toepassing van de wiskundige methode is natuurlijk tevens een symptoom van een algemeene neiging in de 17e en 18e eeuw, om van de helderheid en de overtuigende werking van den mathematischen betoogtrant ook op andere gebieden partij te trekken. Spinoza's *Ethica* is er het beroemdste voorbeeld van; een duidelijke formuleering van de overtuiging, die er aan ten grondslag ligt, vindt men in de verklaring van Fontenelle in de voorrede van zijn *Eloges:* 'Un ouvrage de Morale, de Politique, de Critique, peut-être même d'Eloquence en sera plus beau, s'il est fait de main de Géomètre'.

Natuurlijk rijst tegen de toepassing van de wiskunde in philosophische en theologische beschouwingen ook wel verzet; vooral in pietistische kringen zag men de rationaliseering der theologie, die men er als gevolg van vreesde, met leede oogen; de uitlating van den pietistischen professor Francke uit Halle, dat hij iemand, die Euclides bestudeerde, niet meer tot Christen kon maken en de meening van zijn orthodoxen collega Lange, dat de wiskunde een *falsa eruditio* is, die rechtstreeks naar het atheisme voert, zijn er sprekende uitingen van.

Andere theologen staan ook wel kritisch tegenover de wiskunde, maar met meer begrip en inzicht. Ik wil als slot van dit artikel hiervan een historisch belangrijk voorbeeld behandelen, nl. dat van den Engelschen philosoof en theoloog Berkeley, die in 1734 door zijn critiek op de fluxierekening van Newton den stoot heeft gegeven tot een jarenlang voortgezette polemiek over de grondslagen van de infinitesimaalrekening, die voor de verheldering der denkbeelden van waarde is geweest.

Berkeley publiceerde in dat jaar een geschrift *The Analyst* met den ondertitel *An Address to an infidel mathematician*, dat zeer waarschijnlijk gericht is geweest tegen den bekenden astronoom Halley en waarin hij betoogt, dat de redeneeringen van Newton's fluxierekening zoo zeer spotten met alle redelijkheid, dat het onbegrijpelijk is, dat iemand, die zijn logisch denken in voldoende mate kan verloochenen, om die redeneeringen te volgen, verstandelijke bezwaren kan inbrengen tegen de dogma's der Christelijke religie. Om dit toe te lichten, gaat hij na hoe Newton de fluxie afleidt van de functie $y = x^n$. Hij doet dit, door aan x een kleine aangroeiïng te geven, voorgesteld door de letter o en nu de bijbehoorende aangroeiïng van y uit te rekenen. Dat wordt dan

$\Delta y = (x + o)^n - x^n = n.o.x^{n-1} + ... + o^n$

De verhouding der bijeenbehoorende aangroeiïngen van y en van x is nu

$n.x^{n-1} + n(n-1) / 2.\ o.x^{n-2} + ... o^{n-1}$

Hierna vervangt Newton o door de waarde nul, laat dus alle termen verdwijnen, die nog o bevatten en vindt voor de gevraagde fluxie nx^{n-1}, wat ook inderdaad de waarde is, die de differentiaalrekening daarvoor aangeeft.

Berkeley verklaart dit geheele betoog voor een groot sophisma. De redeneering, zegt hij, is gebaseerd op de onderstelling, dat x aangroeit met een bedrag o; o is dus essentieel verschillend van nul; het is dus ongeoorloofd, nu achteraf o gelijk aan nul te stellen.

En daaruit volgt nu een geharnast betoog tegen de geheele behandeling van de infinitesimaalrekening door Newton en Leibniz, één felle en niet eindigende aanklacht tegen al die oneindig kleine grootheden, kleinste tijdsdeelen, ontstaande aangroeiïngen, beginnende snelheden en beginnende snelheden van beginnende snelheden, waarvan hun beschouwingen vervuld zijn. Wie dat alles kan slikken kan, meent Berkeley, ‘needs not be squeamish about any point in divinity’. Wie een derde fluxie aandurft, behoeft voor de Drieëenheid niet terug te deinzen. En als er nu toch eenmaal mysteriën moeten worden aanvaard, dan nog maar liever *in Divine Faith* dan *in Human Science*.

Het is natuurlijk voor den hedendaagschen wiskundige duidelijk, dat de bisschop, strikt genomen, met zijn critiek volkomen gelijk had. Het is inderdaad ongeoorloofd, o gelijk aan nul te stellen; men mag o alleen tot nul laten naderen. Voor de ontwikkeling der wiskunde kunnen we dankbaar zijn dat de productieve mathematici der 18e eeuw minder scrupuleus zijn geweest dan hun geestelijke criticus.

Met de bovenstaande beschouwingen is het onderwerp, waarover dit opstel handelt, natuurlijk niet in het minst uitgeput. Wellicht heeft het echter eenigen indruk kunnen geven van de groote beteekenis, die het wiskundig denken in de 17e en 18e eeuw voor de ontwikkeling der natuurwetenschappen heeft gehad en van den sterken invloed, dien het op de geheele cultuur van dien tijd heeft uitgeoefend.

Oisterwijk.

E.J. DIJKSTERHUIS

Beperking bij het middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs

Naar de gewone wetenschappelike methode stelt men eerst een ziekte experimenteel vast, zoekt daarna de oorzaak en geeft vervolgens het geneesmiddel. In het volgende wil ik daarvan afwijken, en, het feit van de overlading bij het voorbereidend hoger onderwijs als vaststaand aannemende, eerst de oorzaken daarvan zoeken, vervolgens die overlading bewijzen en eindelik enige middelen ter verbetering noemen. Onder voorbereidend hoger onderwijs versta ik kortheidshalve gymnasium en H.B.S.; voor de andere inrichtingen van middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs geldt hetzelfde, omdat het verschijnsel der overlading een uiting van de tijdgeest is.

De wet van 1863, die het middelbaar onderwijs organiseerde, was even belangrijk als die van 1806, waarbij het lager onderwijs voor 't eerst goed werd geregeld en waarvan die van 1863 de noodzakelike voortzetting was. De bedoeling der H.B.S. was niet, onderwijs te geven, dat voorbereidde voor de universiteit; ze gaf eindonderwijs en was bestemd voor hen uit de burgerij, die meer onderwijs zochten dan de lagere school kon geven, maar geen geleerde vorming. Ze streefde naar algemene beschaving, want, naar het forse woord van Thorbecke, wat algemene beschaving betrof waren wij achter. Maar de H.B.S. is door de loop der omstandigheden anders gegroeid en een inrichting van voorbereidend hoger onderwijs geworden. De oorzaak daarvan was in de eerste plaats de bloei der natuurwetenschappen; daarnaast het feit, dat de leraren steeds beter werden onderlegd. Die bloei der natuurwetenschappen had grote gevolgen. De techniek bracht telkens nieuwe wonderen en veroorzaakte een economiese en maatschappelike omwenteling; daardoor werd de belangstelling in en de kennis van natuur- en wiskundige vraagstukken steeds

algemener. Daarnaast veranderde het wereldbeeld. De leer van Darwin, de leer der electronen en ionen, de kennis van het heelal, de ontdekking van allerlei niet vermoede stralen, de diepere kennis van de menselike ziel maakten herziening ook van de godsdienstige voorstellingen nodig. De H.B.S. was de school, die de beginselen van de daarvoor vereiste wetenschappen onderwees en trok dus steeds meer de belangstelling. Deze wetenschappen werden, dank zij de wetenschappeliker onderlegde leraren, steeds wetenschappeliker onderwezen en daardoor werd de H.B.S. een goede voorbereiding voor de universiteit.

Ze was trouwens toch al voorbereiding voor hoger onderwijs. Haar abiturienten deden, onder andere namen, dezelfde mediese examens als de oud-gymnasiasten. In de dagen van haar stichting werd de Polytechniese school tot het middelbaar onderwijs gerekend; deze werd in 1903 hoger onderwijs. Evenzo ging het met de Landbouwhogeschool en de Veeartsenijschool. Ook kwam er een Handelshogeschool. Voor al deze gaf het eindexamen der H.B.S. toegang en zo werd deze steeds meer school van voorbereiding voor hoger onderwijs. De toekenning van het ius promovendi door de wet-Limburg was de vastlegging van dit feit.

In dit opzicht bracht deze wet dus niets nieuws. Doch doordat voortaan het einddiploma tevens recht tot de studie in de faculteit der wis- en natuurkunde gaf, kreeg het onderwijs op de H.B.S. een principieel ander karakter. Van de gevolgen hiervan heeft de wetgever zich nooit rekenschap gegeven. Maar prof. Sijmons waarschuwde terstond: ‘Wij zullen dankbaar de vrucht van dit initiatief aanvaarden, echter zonder het uiterst partiële van deze wijziging te miskennen, en in de hoop, dat op dezen weg niet moge worden voortgegaan’. Hij bedoelde, dat het programma met deze gewijzigde doelstelling in overeenstemming moest gebracht worden. Maar men heeft deze toch zo logiese raad niet gevolgd en de H.B.S. niet gereorganiseerd. Daardoor bleef ze tevens eindonderwijs geven, d.i. onderwijs voor hen die geen verdere studie wensen, maar terstond de maatschappij ingaan. Nu behoeft dat op zichzelf niet met elkaar in strijd te zijn. Het eindonderwijs voor latere leiders in hogere functies van handel, bedrijf en bestuur mag hetzelfde zijn als dat voor de aan-[1)]

1) *Weekblad v. Gymn. en M.O.* 28 Aug. 1917.

staande studenten; het is zelfs wenselik. Maar de H.B.S. is in een ander opzicht dualisties geworden. Een aantal vakken, die op de oude H.B.S. op hun plaats waren, maar die noch voor de wetenschappelike vorming noch voor de vorming der aanstaande leiders nodig zijn, bleven op het programma; men denke aan lijntekenen, boekhouden of handelswetenschappen, staathuishoudkunde en staatsinrichting. Het is niet de mening, de waarde van deze vakken te ontkennen, maar ze behoren niet thuis op een school voor voorbereidend hoger onderwijs. Het zou te veel plaats vergen, daarop in te gaan.

Zolang de H.B.S. tevreden was met een niet te diep gaand onderwijs, hinderde de veelheid van vakken niet. Maar de vakken werden, zoals gezegd is, steeds wetenschappeliker onderwezen; de leraren werden knapper, de leerboeken dikker, de hoeveelheid wetenschap (of wat daarvoor doorging) omvangrijker. Lange tijd heeft men, doordat de groei zo geleidelik ging, de overlading niet gezien. Een bewijs daarvoor is de verandering van de lesuren van 60 minuten in 50; alsof men in 6 × 50 minuten meer wijsheid kan inpompen als in 5 × 60; het doet denken aan de kranen, die sedert onheugelike tijden in alle rekenboekjes vaten doen vol- en leeglopen. Hoe weinig men die overlading toen zag, bleek me bijv. als jong leraar uit een gesprek met een oudere collega, toen ik hem op dat gevaar wees. Hij vond, dat er best nog een paar vakken bij konden: stenografie, handelswetenschappen, spaans; want: ‘hoe meer je weet, hoe beter’.

Door die uitdijende wijsheid leverde het vak geschiedenis de stof voor een merkwaardig treur- en blijspel in drie bedrijven. In 1900 moesten de eindexaminandi der H.B.S. nog op 41 eeuwen neerzien; vanaf de pyramiden en de Bataven tot hun eigen tijd. Tien jaar later hakte de wetgever een flink stuk van de staart af en liet 4 eeuwen over: vanaf Karel V mocht worden gevraagd. Maar de boekenschrijvers maakten hun boeken dikker; weer 10 jaar later hakte de wetgever opnieuw een stuk af, ditmaal meer dan alleen de staart. Dat ons gehele volksbestaan, onze politiek, onze welvaart, ons koloniaal bezit, onze beschaving terug gaan op de 80-jarige oorlog en de gouden eeuw (wat spreekt men van vormend onderwijs?), dat onze moderne tijd grotendeels wortelt in de 18e eeuw, liet hem koud: de vaderlandse geschiedenis begon voortaan bij de komst der Fransen, de algemene bij de

franse revolutie. Maar de boekenschrijvers gaven de wedstrijd niet op en hun boeken bleven even dik.

En zo is het ook te verklaren, dat men halsstarrig vasthield aan het overgroot aantal vakken van het eindexamen: van 14 bomen der kennis moeten de candidaten niet alleen hebben gesnoept, maar van elk een mandvol appels geplukt; op 14 takken aan de boom der wijsheid moeten ze rondklauteren en als eekhoorntjes van de een op de ander kunnen springen.

Het gymnasium ontkwam ook niet aan dit proces. Deels doordat het ook de betekenis der natuurwetenschappen inzag, deels omdat de H.B.S. het in de concurrentiestrijd dreigde te verdringen (halb zog sie ihn, halb sank er hin) reorganiseerde het zich. Eerst werd in 1878 in de 5e en 6e klas de B-afdeling ingesteld (die wel meer aan de wis- en natuurkunde deed, maar geen eindexamen ervoor vroeg); maar het bleef een zuiver klassieke school. Daarna drongen allerlei vakken zich naar voren: de moderne talen waren niet meer tevreden met haar bescheiden deel; de geschiedenis evenmin; de aardrijkskunde kreeg er zelfs een leerjaar bij. De grootste verandering echter kwam in 1921, toen de natuurwetenschappen de eindoverwinning behaalden. De natuurkunde begon toen al in de 3e klas, de scheikunde in de 4e. Daarna komt een diepe kloof: de A-afdeling doet weinig aan de wis- en natuurkundige vakken, maar richt al haar aandacht op de klassieken, zodat in de 5e klasse 14, in de 6e klasse 17 uur latijn en grieks worden gegeven; een regeling die dr. Kolkert deed verzuchten: ‘Een vetkuur voor de leerlingen als van een gans tegen St. Maarten, geen normale voeding’[1].

Zo is er overlading van ‘leerstof’. Er is ook overlading van schooltypen. Er bestaan in ons gezegend land: Gymnasium A en B, H.B.S. 5-j.c., H.B.S. A, H.B.S. met gewijzigd leerplan, Lyceum, Hogere Handelsschool, Middelbare Handelsschool, H.B.S. v. Meisjes, H.B.S. m. 3-j.c., Middelbare School v. Meisjes; samen 11 soorten. Als we er dezer dagen de ‘maatschappijschool’ nog bijkrijgen, en dan een H.B.S. voor Jongens (waar ter bestrijding van de coëducatie en om de jongens tegen de meisjes te beschermen geen meisjes worden toegelaten) is het aantal 13. Dit vermenigvuldige men met 4: openbare, christelike,

1) Kolkert, *Het middelbaar onderwijs* p. 94. Zie ook Bolkestein, *De concentratiegedachte in het M.O.*

katholieke en neutraal-bijzondere scholen; dit getal veroordeelt zichzelf even sterk als onze 53 politieke partijen en bewijst het gebrek aan organiserend vermogen van onze wetgeving en van ons volk. Laten we nu de bijzondere scholen terzijde, dan zijn er nog 11 schooltypen. De oorzaak van deze welige uitbotting is vooral de wens om de beroepskeuze te vergemakkeliken. Maar de gevolgen zijn noodlottig. Er bestaat een grenzenloze verwarring; ieder schooltype wil zoveel mogelik leerlingen trekken, stelt z'n doel zo hoog mogelik en raakt daardoor het terrein van de ander. Dit kan bijv. blijken uit de mening van een lerares van een middelbare school voor meisjes in een plaats waar ook een gymnasium of een H.B.S. is; ze verkondigde, dat alleen leerlingen met zeer goede verstandelike vermogens tot haar school konden worden toegelaten; een dwaling, want die meisjes kunnen beter op gymnasium of H.B.S. een meer waardevol diploma behalen. En het argument van de beroepskeuze slaat in zijn tegendeel om: niet een school die specialiseert, maar een school met een zoo algemeen mogelik ingericht programma biedt de meeste mogelikheden om later allerlei kanten uit te gaan. Juist door de specialisering heeft de leerling geen keus meer, zoals de kweekscholen voor onderwijzers bewijzen. En dan: laat men toch van die beroepskeuze geen fetisj maken. De overgrote meerderheid der leerlingen behoort tot die middenstof, die voor vrijwel alle beroepen aanleg heeft. Aanleg komt bij de meesten eerst in de twede plaats; hoofdvereisten voor de richtige vervulling van het latere beroep zijn een goede dosis plichtsbetrachting en het heilige moeten.

Er is nog een derde overlading, en die is wel de gevaarlikste en de oorzaak van alle andere: *de overschatting van de waarde van onderwijs*. Er is een tijd geweest (misschien bestaat ze nog wel), dat men geloofde in de reddende waarde van onderwijs. Niet de besten deden dit; niet o.a. Thorbecke, toen hij in 1863 z'n wet maakte. Het is nodig, dit met enige nadruk te zeggen, omdat men nogal eens in onze dagen kan horen verkondigen, dat de H.B.S. de school is van de ‘verlichting’, van de ‘Aufklärung’. Groen van Prinsterer vreesde er al voor, want bij de algemene beraadslagingen vroeg hij: ‘Is hier geen neiging tot veelweterij?’ Maar Thorbecke werd niet moe, het tegendeel te betogen; ja, hij

schijnt het gevaar dat z'n school later liep, tijdens de debatten steeds beter gezien te hebben, want terwijl hij eerst op die opmerkingen nauweliks inging, weerlegde hij ze later steeds nadrukkeliker. Van hem was ook niet te verwachten, dat hij veelweterij zou aanmoedigen.

Maar voor de minder hoge geesten, voor de van Naslaans, voor het grote publiek was weten identiek met feitenkennis; feitenkennis bracht het onderwijs; veel weten bracht geluk of tenminste voorspoed; dus: 'veel onderwijs'. Rammelslag heeft dit zo duidelik gezegd: ''t Is een schande, dat ze zoo weinig doen voor den Javaan. Weet je wat *ik* zeg? Ik zeg, we moeten die menschen beschaven.... dat moeten we! Onderwijs, lezen schrijven.... dàt is de ware Jacob! Ik heb gezegd: lezen en schrijven.... dàt heb ik gezegd!' - Maar ook beteren dan Rammelslag zijn aangetast geworden door de eerbied voor veel weten; de wetenschap zou de nevelen verscheuren, die nog voor de waarheid hingen, en deze zou in haar tempel stralen en de wereld verlichten. Vanwaar die waan? Ongetwijfeld door de grote overwinningen die de mens op de natuurkrachten behaalde en die het leven gemakkeliker en gelukkiger maakten. Zola, die aan het einde van z'n 'Travail' een uitsluitend technies Utopia schetste, is daarvan een kenmerkend bewijs. Het ligt voor de hand, dat de wetenschap, die dit geluk voorbereidde, gaarne werd gediend, en zo kon het dogma van het zaligmakend onderwijs ontstaan.

Tot die overschatting van de waarde van het onderwijs droeg (en draagt) ook bij wat men zou kunnen noemen *het imperialisme van de school*. Imperialisme is het streven der mogendheden naar uitbreiding van machtssfeer. Dat streven zit ook in alle grote maatschappelike instellingen. Bij de kerk heet het clericalisme; bij het leger militarisme; bij het ambtenarencorps burocratie; bij de volksvertegenwoordiging parlementarisme. Zo kan men het streven der school naar uitbreiding van machtssfeer *magistrisme* of *magistrocratie* noemen. Hier vertoont zich een merkwaardig voorbeeld van 'Motivverschiebung': het onderwijs, oorspronkelik alleen een middel om de mens vooruit te brengen, werd doel in zichzelf, ging om zichzelfswil bestaan en trachtte steeds meer personen en belangen in zijn machtssfeer te trekken. Aan die magistrocratie lijden wij. Geen beroep zonder examen. Zeker, er zijn een paar uitzonderingen; geen voorafgaande examens zijn

nodig voor bijv. hoogleraar, minister, kamerlid, gouverneurgeneraal; ook niet voor gemeentearbeider en werkeloze. Deze naastelkanderstelling is niet toevallig: alleen de hoogste en de laagste ambten vragen geen examen. Maar de gemiddelde beroepen zijn in onze dagen zonder dat niet meer bereikbaar. Sterker: de examens werden aldoor zwaarder en men eist bijv. voor zeer nederige werkzaamheden een einddiploma H.B.S. (Alleen om leraar aan die school te worden, heeft men zulk een voorbereiding niet nodig). Dit is van groot belang; daardoor wordt de school het alleenzaligmakende instituut voor de toekomst van onze jonge mensen. Geen musje vliegt van het pedagogies dak zonder toestemming der magisters, en dit heeft een mandarijnendom gekweekt waarvan we de omvang alleen niet zien, omdat het zo langzaam is gegroeid.

Die examennoodzaak heeft een ander gevolg. Als een examen een maatstaf is, is de knapste leerling, d.w.z. hij die het beste examen doet en met de beste cijfers uit de bus komt, de beste. De leraren moeten dus zoveel mogelik examineerbare kennis geven. Niet inzicht, methode, gezond verstand zijn examineerbaar, maar feiten, data. Dit moet een stempel op het onderwijs drukken. Bijna niemand, alleen de krachtigste karakters onder de leraren, ontkomen aan dit dienen van het examen. Wat de leerlingen aan examineerbare stof meekrijgen is terstond controleerbaar, wordt in cijfers uitgedrukt en is hen voor 't verkrijgen van een betrekking van nut; hun liefde en toewijding, inzicht en methode van werken blijken eerst later.

Hieruit volgt weer iets anders. Elke leraar wil graag de eisen voor zijn eigen vak doen stijgen; deels om z'n leerlingen een goed examen te laten doen, deels uit wetenschappelike zin. Zijn eigen vak heeft zijn grote liefde en heeft hem gelukkig gemaakt; geen wonder, dat hij iets daarvan aan de leerlingen wil meegeven. Zo groeit elk vak in de breedte of in de diepte en dit proces wordt door drie grote oorzaken versneld:

1e. *Door gebrek aan organisatie in ons onderwijs*. In de laatste halve eeuw is ons onderwijs nooit van één centrale gedachte uit geregeld; toezicht en leiding (anders dan in burocratiese zin) ontbreken vrijwel. Elke leraar wordt vanaf de eerste dag dat hij voor de klas verschijnt vrijgelaten; wil hij goede raad aannemen, of niet, het is om het even. Wil hij stokpaarden berijden, niemand

belet het hem. Want prakties is de leraar onafzetbaar; en zelfs nu, nu door bezuiniging zovelen worden ontslagen, vraagt men niet naar bekwaamheid, maar ontslaat men naar ouderdom of tijdelik dienstverband, of omdat de persoon ongetrouwd is.

2e. *Het individualisme der leraren* belet samenwerking en coördinatie van vakken en methodes. Een psychologie van de leraar is helaas nog niet opgesteld, maar zou merkwaardige en nuttige uitkomsten leveren. Ze zou in de lerarenstand een stand van hoog zedelik gehalte aanwijzen, want blijkens strafstatistieken maken leraren (en onderwijzers) zich het minst aan vergrijpen schuldig. Maar daarnaast zou een hoog percentage vallen op de autocratiese en individualistiese neigingen. Het ‘vatum irritabile genus’ leeft in hen voort. Dat individualisme en die autocratie beletten samenwerking en vrijwillig zich schikken in groter verband, tot schade van het onderwijs.

3e. Dit werd versterkt *doordat het eindexamen der H.B.S. een schoolexamen werd*. Het is hier niet de plaats voor een bewijsvoering; doch de enige rem, die een leraar belette om op bepaalde onderdelen te diep in te gaan, is hiermee losgelaten.

Die wetenschappelike zin der leraren bracht hen er ook toe, hun vak zo volledig mogelik te willen geven. Geen belangrijk onderdeel wil men (en dat is te begrijpen) overslaan. Maar het gevolg is, dat men tot de laatste dagen vóór het eindexamen, ja nog tussen het schriftelik en het mondeling deel, nieuwe examenstof moet behandelen. Een stelsel dat zichzelf veroordeelt. Want het is onjuist iets te examineren, dat nog nooit is gerepeteerd en dus niet bezonken. Een grotere fout is het, te menen, dat men volledig moet zijn. De hoofdzaken zijn: belangstelling wekken, de voornaamste problemen doen stellen, inzicht en methode van werken geven, enige onmisbare parate kennis bijbrengen. Maar wat komt daarvan terecht, als men het slachtoffer in sneltreinvaart door de tempel der wetenschap sleurt? Wilt ge het weten? Jules Payot heeft het al in 1893 gezegd in zijn boek *L'Education de la volonté*:

‘Het schijnt dat het doel van de programmaas voor 't voortgezet onderwijs is, van iedere leerling een *versnipperd* (éparpillé) type te maken. Ze verplichten die arme jonge mensen om alles even aan te raken en beletten hen, doordat er zoveel geleerd moet worden, om ergens dieper in door te dringen. Hoe zou de jonge

man op de gedachte komen, dat ons stelsel van voortgezet onderwijs belachelik is? En toch doodt het alle inititatief en alle neiging om degelik te werken. Men laat de verworven kennis nooit diep doordringen. - Ge wilt een ogenblik halt houden? Voorwaarts! voorwaarts! - "Maar ik heb het niet goed begrepen; ik heb me nog geen rekenschap kunnen geven van de gedachten die dat boek bij me oproept." Voorwaarts! voorwaarts! - Als een moderne wandelende Jood moet ge rusteloos verder; ge moet door de wiskunde heen, de natuurkunde, de scheikunde, de plant- en dierkunde, de geologie, de geschiedenis van alle volken, de aardrijkskunde van de 5 werelddelen, twee (lees: drie) levende talen, een aantal letterkundes.... Voorwaarts! voorwaarts naar de middelmatigheid; leer op het gymnasium of de H.B.S. de gewoonte om alles oppervlakkig te bestuderen, om te oordelen naar de uiterlike schijn! - Deze hardloperij zal aan de universiteit nauweliks vertragen en veel studenten zullen nog harder lopen.'

Zo nam het onderwijs steeds meer aandacht en energie in beslag. Maar er ontstond twijfel; het eerst misschien wel bij de besten onder de leraren. Die zagen hun 'knappe' leerlingen schitterende examens doen en toch in de maatschappij weinig vooruitkomen. En middelmatige hoofden blonken later menigmaal uit in techniek, handel of zelfs wetenschap. Ook de wereldoorlog en de gebeurtenissen daarna brachten ontgocheling; en toen begon men te beseffen, dat *karakter meer is dan weten*. De besten wisten het al lang. Kerschensteiner zei het: 'Arbeiten, handeln, bilden den Charakter; das Wissen beeinflusst ihn erst in zweiter Linie'. Maar 100 jaar vroeger had Freiherr von Stein al gezegd: 'In grossen Situationen entscheidet Charakter mehr als Geist und Wissen'.

Men ging dus minder waarde hechten aan schoolse wijsheid, en nu was het ogenblik gekomen om de school van het geüsurpeerde gebied terug te dringen. Maar men maakte een andere principiële fout. Wanneer karakter meer is dan weten, redeneerde men, dan moet men de karakters der jeugd vormen en dus (en hier zit de fout) moet de school zich toeleggen op karaktervorming. Het is hier niet de ruimte om aan te tonen, waarom de school de karakters harer leerlingen niet vormen kan noch mag;

in *Gezin en School* van Julie 1927 heb ik daarover uitvoerig geschreven. ‘Es bildet ein Talent sich in der Stille, sich ein Charakter in dem Strom der Welt’. De stilte: dat is de school; want ook al gaat het er in sommige lessen luidruchtig genoeg toe, toch is het maar een vijvertje, waar geen stormen de golven opjagen zoals op de oceaan van het leven. Alleen vrije handeling vormt en sterkt het karakter, niet het onvrije leven in de school. Slechts wil ik ter vermijding van misverstand opmerken, dat ik niet het karaktervormend vermogen der school voorbijzie, maar dat heeft ze met alle grote instellingen gemeen, die een mens lang onder hun invloed houden: het leger, de fabriek, het studentencorps, de gevangenis; zelfs het lidmaatschap van de Kamer, waarvan boze tongen beweren, dat men er niet straffeloos vertoeft. Ook ontken ik niet de invloed van sommige hoogstaande leraren op hun leerlingen. Maar dat is niet in discussie. *Het is de vraag*, *of de leraren opzettelik moeten streven naar karaktervorming hunner leerlingen*, *en dat moet men ontkennend beantwoorden*.

Wil de leraar karakters vormen, laat hij dan zichzelf vormen. Laat hij de psychologie van de leraar bestuderen, want de reactie van leermeester en leerling op elkaar wordt niet eenzijdig bepaald door de psyche van de leerling. Dan zal hij spoedig de waarheid inzien van de les van Künkel: ‘Vorm u zelf’. Een oude waarheid, in nieuwe vormen uitgedrukt, dat de mens moet komen van ‘Ichhaftigkeit’ tot ‘Wirhaftigkeit’. Het orakel van Delphi zei al: ‘Ken u zelf’. Het Christendom leerde: ‘Zoek eerst het Koninkrijk Gods en zijn gerechtigheid en al deze dingen zullen u toegeworpen worden’. De orthodoxie spreekt van ‘bekering’ en ‘genade’. Allen bedoelen ze: de opvoeder moet zichzelf vormen.

De mening, dat de school de karakters harer leerlingen vormen moet, is veel verbreid. De school in haar imperialisme wil graag ook dit terrein in bezit nemen. Maar dat zou tijd en aandacht van de leraren vragen en dat zou gaan ten koste van de wetenschap. Men kan nu eenmaal geen drie zijden spek uit een varken snijden en niet in de betrekkelik korte tijd de school steeds meer met wetenschap belasten en ook nog met karaktervorming.

Na deze oorzaken der overlading (en wat voor de H.B.S. geldt, geldt mutatis mutandis ook voor alle andere inrichtingen van onderwijs) *enige bewijzen*, *dat overlading werkelik bestaat*. Ik ont-

leen deze aan een paar veel gebruikte leerboeken, daarbij geen namen noemende, omdat het niet de bedoeling is, personen te treffen, maar een stelsel, en het bewijsmateriaal beperkende tot de mij het meest vertrouwde vakken, nederlands en geschiedenis. Het kost echter geen moeite, voor de andere vakken hetzelfde aan te tonen. Daarbij neem ik uit ieder boek slechts een enkel voorbeeld: ex uno disce omnes.

Wat is het doel van het onderwijs in het nederlands? Geen ander dan: *a*. te doen begrijpen wat een ander zegt of schrijft; *b*. zijn gedachten in goed nederlands weer te geven. Waartoe dient dus grammatica-onderwijs? Alleen om dat doel te bereiken (en ook, om het elementaire onderwijs in de vreemde talen te steunen). Spraakkunstonderwijs is dus geen doel, enkel middel. Wat heeft nu een leerling aan de problemen: wat is taal? hoe is de ontwikkeling der taal? Waartoe behoeft hij kennis te nemen van klankwetten? van fonetiek? van dialecten? Dat zijn ongetwijfeld hoogst belangrijke zaken, maar voor leerlingen van H.B.S. en gymnasium volslagen overbodig. Maar een groot deel der leraren grasduint er in, tot schade van het onderwijs in de moedertaal. Want de leerling leert daardoor de taal niet beter beheersen of begrijpen; dat leert hij door ze zelf te gebruiken en door lezen onder strenge tucht.

De spraakkunst die ik op het oog heb behandelt alle mogelike taalproblemen. Ze bestaat uit 3 delen, samen tellende 448 blz., en is bestemd voor de 3 laagste klassen (benevens nog even in de 4e). Het eerste deel, voor kleuters van 12, 13 jaar, behandelt in 22 blz. de klankleer, geeft o.a. 5 tekeningetjes van de standen der stembanden en onderscheidt bijv. lipmedeklinkers (labialen), tandmedeklinkers (dentalen), voorverhemelte-medeklinkers (palatalen), achterverhemelte-medeklinkers (velaren) en de strottenhoofd-medeklinker (laryngaal).

Het twede deel doet aan dialecten en taalgeografie en geeft een aantal kaartjes, waaruit de leerling wijsheid puren kan over het nederfrankies, het ripuaries frankies, het middenfrankies, het moezelfrankies, het rijnfrankies, het zuidfrankies, het oostfrankies en nog veel meer; hij weet, waar men in Brabant en Limburg een vlinder zomervogel noemt, of snuffel, kog, pennevogel, veniënmus, fliemus, roevogel, pepel en nog veel meer namen; hij ziet de Panninger linie, de Benrather linie, de Pan-

ninger zijlinie en de Uerdinger linie. Het boek vertelt van Gilliéron en Edmond, Georg Wenker, Blancquaert en Grootaers; van isoglossen, polysemie en synaesthesie; alles tot grote vreugde van kinderen van 13 en 14 jaar. - Het derde deel.... maar waartoe meer bewijzen? Ze liggen voor het oprapen. Ik onderstel, dat mijn lezers al deze zaken weten, maar ze zullen het toch geen wetenschap voor kinderen vinden.

Als ik opzettelik een slecht boek had uitgezocht, of moeizaam een paar bewijsplaatsen bijeengegaard, zou men mij oneerlike voorlichting mogen verwijten. Maar ik deed slechts grepen en het boek geeft de opvattingen van veel leraren weer, want alle delen hebben in een jaar of 4 zes drukken beleefd. Terecht schreef prof. J. de Vries voor enige tijd in de N. Rott. Ct.: ‘Minde geleerdheid zou voor het onderwijs heilzaam kunnen zijn’.

Voor geschiedenis geldt hetzelfde. De vraag, wat het doel van geschiedenisonderwijs is, kan men verschillend beantwoorden, maar zeker niet met: de leerling klaar te maken voor een candidaatsexamen of hem vol te stoppen met zinledige namen en jaartallen, zoals C. Lutatius Catulus en de nederlaag van de Boii en Insubres bij Clastidium, die zelfs niet in het werk van prof v. Gelder voorkomen, maar wel in een voor het gymnasium bestemd boek.. Het boek, dat ik nu op het oog heb, bestaat uit 2 delen van resp. 367 en 384 blz., samen dus 751. Ik doe in beide één greep, met andermaal de betuiging, dat er tientallen dergelijke grepen te doen zijn. In dl. I wordt een paragraaf samengevat in de volgende jaartallen: 827 De Fatimiden vermeesteren Sicilië. 867-1057 De macedonische keizers. ± 1000 Basilios II, de Bulgarendooder. 1031 Einde van de regeering der Ommayaden in Spanje. 1043 De Serven maken zich onafhankelijk. 1055 De aanvoerder der Seldsjoeken wordt emir al omra. 1094 Stichting van Portugal onder Hendrik van Bourgondië.

Evenzo in dl. II een samenvatting van de engelse geschiedenis na 1815: 1819 Bloedbad van Peterloo. 1820 Echtscheidingsproces van George IV. 1822 Zelfmoord van Castlereagh. George Canning minister (1822-1827). 1829 Opheffing der Test-act: emancipatie der Katholieken. 1830-1837.... Maar het is voldoende; er volgen nog 9 jaartallen tot aan 1849 toe. Meen niet, dat ik u een uitzondering voorzet. Het eerste deel heeft 10, het twede deel 9 herdrukken beleefd; het eerste deel is, blijkens het

voorbericht, door de schrijver in overleg met collegaas ingericht voor de 3 laagste klassen. Er zijn dus leraren, die menen, dat men uit zulk een boek geschiedenis leren kan. Het tegendeel is waar; de leerling weet na het einde niets en staat als het zoontje van Götz von Berlichingen. Toen Götz van een krijgstocht op z'n kasteel Jaxthausen terugkwam, wilde zijn zoontje hem laten zien, hoeveel hij van z'n gouvernante geleerd had, en zei: Ich weiss noch was.

Götz: Was wird das sein?

Carl: Jaxthausen ist ein Dorf und Schloss an der Jaxt, gehört seit zweihundert Jahren den Herren von Berlichingen erb- und eigentümlich zu.

Götz: Kennst du den Herrn von Berlichingen?

Carl sieht ihn starr an.

Götz (für sich): Er kennt wohl vor lauter Gelehrsamkeit seinen Vater nicht.

Het schrijven van een goed schoolboek voor geschiedenis (en voor andere vakken) heeft me altijd een zware taak geleken. Maar het schrijven van een boek als het gewraakte vereist geen kunde, alleen geduld, en zoveel kennis van het frans als nodig is om Lavisse et Rambaud te kunnen vertalen. Payot heeft, ook al 40 jaar geleden, over zulk werk de staf gebroken: ‘Meer en meer zal de geschiedenis de eigennamen overboord gooien om zich te bepalen tot de grote maatschappelike gebeurtenissen, wier oorzaken en uitwerkselen altijd zeer hypotheties zijn, en de zuivere geleerdheid zal, bedolven onder een grote stapel feiten, bij de denkende geesten alle gezag verliezen. Steeds minder zal men een opeenstapeling van feiten als *werk* beschouwen. Men zal eindelik aan die bezigheden hun ware naam *bezigheden* geven De naam *werk* zal men alleen toekennen aan het weglaten van onbeduidende details, aan de concentratie die voortspruit uit de hoogste inspanning der gedachte. Werkelik scheppen wil zeggen: de kenmerkende, de overheersende omtrek zoeken en in het volle licht plaatsen. De onbeduidende details vervalsen de waarheid maar’.

Onze tijd stelt straffen op dierenmishandeling. Ouders die hun kinderen slecht behandelen worden uit de ouderlike macht ontzet. De wet beschermt een volwassen arbeider tegen lichamelike arbeid van meer dan 8 uur. Maar weerloze kinderen mogen in het meest voor indrukken vatbare tijdperk van hun leven ge-

dwongen worden tot een overmatige geestelike inspanning, welke bovendien volslagen onzinnig is. Huygens sprak al van onderwijzers als ‘kinderbeulen’; het schijnt, dat men ook nu nog die naam niet schuwt. Het oude blijft rondwaren, het nieuwe komt er bij. Op al die oude, versleten strijdrossen galopperen een aantal Don Quichots rond, tot schade van het opgroeiend geslacht en.... tot schade van hun stand. Want hoe kan men eerbied hebben voor een stand, die slangen voor vissen en stenen voor brood geeft?

Wat is tegen dit alles te doen? Hoe krijgt men beperking in die overlading van lesuren, vakken, leerstof en schooltypen? hoe bestrijdt men het imperialisme der school? Dat de genezing van binnenuit zou komen, m.a.w. dat de school zichzelf beperking zou opleggen, is uitgesloten en met de ervaring in strijd. Daarmee heeft men al een kwart eeuw en meer verdaan; een imperialist wordt niet vrijwillig een bescheiden mens. Daarom moet de regeling, de drang tot beperking, van bovenaf komen. Na het boven uiteengezette liggen een aantal maatregelen voor de hand.

Men zal het onderwijs weer principieel moeten gaan regelen en, van bepaalde beginselen uitgaande, komen tot wat de inspecteur Bolkestein ‘concentratie’ noemt. Men verkrijgt dan vanzelf een hoofdsplitsing voor het onderwijs aan leerlingen tussen 12 en 19 jaar. Aan de ene zijde een school voor voorbereidend hoger onderwijs; aan de andere zijde een school voor de eenvoudiger maatschappelike praktijk.

Die eerste school worde weer in tweën gesplitst, zoals de ervaring leert: een gymnasium met de klassieke talen, een H.B.S. (maar het is beter, die school ook gymnasium te noemen) met de wis- en natuurkundige vakken (en nederlands) als kern; de H.B.S. zal dan ook wel 6-jarig moeten worden. Het is ontijdig, nu reeds over vakken- en urenverdeling te praten; eerst moet men het over het beginsel eens wezen. Die school geeft onderwijs dat voorbereidt voor hoger onderwijs, zoals de naam zegt. Maar die naam is niet geheel juist, want ze is evenzeer geschikt als eindonderwijs voor hen die de hogere leidende functies in de praktiese maatschappij zullen bekleden, zonderverdere wetenschappelike vorming nodig te hebben, zoals notarissen, hogere ambtenaren, hogere bedrijfsleiders.

Of daarnaast nog een derde school nodig is, welke men wel

de ‘maatschappijschool’ noemt, staat nog lang niet vast, ook niet na het uitvoerige pleidooi van dr. Elzinga in ‘De grondslagen der Maatschappijschool’. Er is geen gelegenheid, hier op dit vraagstuk in te gaan, maar de voorstanders van deze school zullen twee dingen moeten aantonen: 1e. dat de moderne talen en wat zij de ‘maatschappelike’ vakken noemen, dezelfde waarde als de wisen natuurkundige vakken en de oude talen hebben voor de vorming van de geest; 2e. dat de scholen waar deze maatschappelike vakken nu reeds de kern vormen, eenzelfde staat van dienst en dezelfde aanspraak op het ius promovendi kunnen overleggen als de H.B.S.; want hun zwakke punt is, dat zij niet experimenteel, maar hypotheties te werk gaan.

De andere genoemde school, die voor de eenvoudiger maatschappelike praktijk, zal dan ongeveer de plaats innemen, die de H.B.S. in 1863 kreeg.

Met deze hoofdindeling hangt onverbrekelik de vraag samen: wat is het doel der school? Een antwoord op deze vraag zal vanzelf leiden tot beperking van het aantal vakken. Wat is het doel van de school voor voorbereidend hoger onderwijs? Naar de bepaling van dr. Beth in *De Opbouw* van Febr. 1931 p. 642: ‘Het stelselmatige en onder schoolsche tucht scholen van de geest door oefening, en het gelijktijdig aanbrengen van nuttige kennis’. Of volgens Kerschensteiner (in *Grundfragen der Schulorganisation* p. 57): ‘Das Wertvollste, was wir einem *Schüler* geben können, ist eben nicht das Wissen, sondern eine gesunde Art des Wissenserwerbes und eine selbstständige Art des Handelns. Diese Art lernt man aber nicht oder nur höchst mangelhaft durch Vorlesungen und Unterrichtslektionen’. De school voor voorbereidend hoger onderwijs vraagt dus in de eerste plaats de vakken die de geest het best scholen (de oude talen en de wis- en natuurkundige vakken; en, wat men vaak over 't hoofd ziet, het nederlands), en daarnaast enige vakken die ‘nuttige kennis’ geven. Welke die vakken zijn, worde hier niet aangeduid; een aantal verstandige mannen zal dat wel objectief kunnen uitmaken. Maar het zal duidelik zijn, dat vooral op de H.B.S. een aantal vakken kan vervallen of bij andere ingelijfd worden of niet tot in de hoogste klas behoeft te worden onderwezen. En wat het gymnasium betreft, worde verwezen naar de mening der heren Bolkestein[1)] en Kolkert[2)].

1) t.a.p. p. 31-2.
2) t.a.p. p. 81, 123.

Hetzelfde geldt voor die andere school. Die behoeft men niet met oude talen en wis- en natuurkunde zwaar te belasten en die kan dus tijd vinden om andere nuttige kennis bij te brengen.

Als men deze principiële vraag naar het doel van dit of dat schooltype heeft beantwoord, *kan men ook met minder lesuren volstaan*. Want het heeft geen zin, minder vakken te onderwijzen, maar de vrijkomende uren aan de overblijvende vakken toe te delen. De school met haar imperialistiese neiging is nu eenmaal een misdadigster, die men de gelegenheid tot misdaden moet ontnemen. Daarom dient het aantal wekelikse lesuren tot ten hoogste 26 te worden verminderd. Natuurlik zal dan de school proberen, de leerboeken weer dikker te maken en een nog groter deel van 't werk naar 't huiswerk te verschuiven. Om dat te voorkomen, zal op misdadige boeken censuur moeten worden geoefend. Dit is misschien in strijd met onze vrijheidsbegrippen, maar ‘de ware vrijheid luistert naar de wetten’; de goede leraren worden door die censuur niet belemmerd en degenen die achter die schandboekjes staan behoren de teugel te voelen.

Twee zaken ontbreken ons dan nog: *een betere opleiding der leraren en een verbeterd toezicht*; wat ook weer in oorzakelik verband met elkaar staat. Nu komt een pas beginnend leraar voor de klas zonder enig besef van paedagogiek, psychologie en methodiek. Nooit heeft zij zich vragen van algemene organisatoriese aard gesteld als: ‘Wat is het doel van de school waaraan ik werk? wat is het doel van het onderwijs in mijn vak? en aan deze school?’ Maar wie stelt ze? Vrijwel niemand. En wie het doet krijgt geen antwoord, omdat niemand antwoord geven kan, en daarom zoekt hij ontmoedigd ten laatste geen antwoord meer. Hoe diep die onkunde is, blijkt wel uit de vraag die een leraar (en niet een pas beginnende) stelde, toen er sprake van was, dat bijv. het geschiedenisonderwijs in de eerste klas van de H.B.S. anders moest gegeven worden als aan het gymnasium: ‘Hoe kan ik de geschiedenis van Claudius Civilis op de ene school anders behandelen als op de andere?’ Allen zonder onderscheid, de academies gevormden, de middelbaar bevoegden, ook de oudonderwijzers (die er zich menigmaal op beroemen, dat zij al les gegeven hebben) lijden in even sterke mate aan dit tekort. Ja, de onkunde is zo groot, *dat velen niet eens hun tekort beseffen*, met zekere hooghartigheid over pedagogiek praten, alle pedagogiese

voorbereiding afwijzen, en tot de dwaze stelling komen: ‘Men is een goed leraar of men is het niet’. Zij stellen hoge eisen, zeggen ze. Goed; mits ze beschikken over pedagogiese bekwaamheid, die ook aan hoge eisen voldoet, en.... allereerst die eisen aan zichzelf stellen.

Om hierin te voorzien is beter toezicht en leiding nodig. Het onderwijs is meer een voorwerp van aanhoudende zorg *voor* dan *van* de regering geweest; de politiek sprak er steeds het eerste en het laatste woord. Nog nimmer was de leiding in handen van een minister die het, of tenminste het voorbereidend hoger, uit eigen ervaring kende. Administratief werkt het Departement ongetwijfeld hard; vooral als er bezuinigd moet worden: de lesuren der leraren zijn van 24 op 30 gebracht zonder vergoeding (heeft men ook de werktijd van de andere ambtenaren en de werklieden al een paar jaar geleden met 25% verhoogd?), het aantal leerlingen is vergroot van 26 op 30 per klas; de schoolgelden zijn verhoogd (zodat een leerling in de eerste klas der H.B.S. of gymnasium *f* 420 kan kosten, terwijl het collegegeld *f* 300 bedraagt). Maar onderwijs-deskundige krachten zijn er, tenminste wat het voorbereidend hoger onderwijs betreft, dun gezaaid. Daarover heeft dr. Aalbers in *De Gids* van Nov. 1929 een lezenswaardig maar pijnlik stukje geschreven. Daarom kan regeling van bovenaf, als hierboven bedoeld, alleen doeltreffend zijn bij een gereorganiseerd toezicht.

De inspecteurs zijn wel onderwijs-deskundig, maar zozeer met administratief werk overladen, dat hun zeer weinig tijd voor schoolbezoek en leiding overblijft. Maar het onderwijs vraagt niet in de eerste plaats om geadministreerd te worden; het vraagt vrijheid en bezieling. Niet een onbeperkte vrijheid. Controle is, als overal, nodig. Plichtvergeten of onbekwame lieden dienen verwijderd te kunnen worden, want het onderwijs is geen toevlucht voor daklozen; schrijvers van misdadige boekjes moeten voorbeeldig kunnen worden gestraft. Want, zoals prof. Fijn van Draat terecht in zijn levensbericht van dr. A.J. Kronenberg zegt: ‘Elk slecht leeraar is de schuld van minstens één mislukt leven’.[1)] Maar de contrôle moet uitgaan van wijze mannen, bezield met liefde voor het onderwijs en, door jarenlange

1) Levensberichten van de Mij. d. Ned. Letterkunde, 1932-1933.

praktijk, toegerust met techniese en pedagogiese ervaring. Onder hun leiding zal de vrijheid groot kunnen zijn.

Onze tijd vraagt wat anders dan vroeger. De tijd van veelweten is voorbij. De bekende kaartenfirma Justus Perthes heeft als zinspreuk: 'Wissen ist Macht! Geographisches Wissen ist Weltmacht!' Zeker. Maar niet het 'geographisches Wissen' van de schoolmeester, die verkondigde, dat elk beschaafd mens de 5 rijsthavens van Achter-Indië kent. De wereldmacht van een volk hangt af niet van z'n weten, maar van z'n wil, z'n nationaal gevoel, z'n levenskracht, z'n begeerte naar macht en een plaats in de zon, m.a.w. z'n karakter, liever nog zijn instincten. Die moeten in goede banen worden geleid, maar daarvoor is beperking van de intellectuële overbelasting nodig, om tijd te krijgen voor inzicht, begrip, methode, werkelik weten als geestelik eigendom, wetenschap, die nieuwe wetenschap voortbrengen kan.

De school moge beslag willen leggen op het hele volksleven; ze mag en ze kan dat niet doen. Ze heeft de bescheiden, en toch zo belangrijke taak, de intellectuële vermogens harer leerlingen te ontwikkelen. Daarnaast moeten deze tijd overhouden (nu maar al te vaak ontbrekend) voor de ontplooiing van eigen gedachtenen zieleleven en om naar eigen aanleg en lust op bepaalde dingen dieper in te gaan. 'Jeder der sich einmal ernstlich mit geistiger Arbeit beschäftigt hat, weiss, wie segenreich, wie wohltuend und wie fördernd es ist zur gleichen Zeit nur eine Sache zu betreiben. Wir haben uns leider in unseren Schulorganisationen an eine solche Zersplitterung der Unterrichtszeit gewöhnt, dass wir fast nie im Stande sind, unsere Schüler in die Tiefe zu führen'. Aldus Kerschensteiner[1]. En Payot[2]: 'Door de overlading der programmaas beletten wij die natuurlike ontplooiing van denkbeelden in de ziel van het kind, die tijd vereist en eerbied voor de kinderlike persoonlikheid. We hebben geen tijd om de vrije energie op te wekken. Eigenlik hebben wij geen vertrouwen in de vrijheid; we verwarren haar met haar namaaksel: de anarchie'.

Er moet tijd zijn voor de beoefening van muziek en sport, voor godsdienstonderwijs (hoe zal een met enkel kennis volgepropte geest tot verdieping komen?), voor kunst, voor knutselen, tuin-

1) *Grundfragen der Schulorganisatien*.
2) *Le travail intellectuel et la volonté*.

werk of andere liefhebberijen. *Er moet ook tijd zijn voor luieren en dromen*. Spranger in z'n *Psychologie des Jugendalters* wijst er met nadruk op, maar we weten het allen reeds uit eigen ervaring, hoe kostbaar voor ons latere leven de ogenblikken onzer jeugddromen zijn geweest. Vraag het Potgieter, hij zal u antwoorden: 'Het is me soms gebeurd, op het land, bij een kronkeling des wegs, aan den uitgang van een bosch, op den top van een heuvel, een opgeschoten knaap te verrassen, de blonde haren in den wind wuivende; de groote oogen op het verschiet gevestigd; een jongen, die niet gewaar werd, dat ik naderde, wien geen enkel voorwerp in de verte bepaald boeide, wiens blikken dreven, zonder rust, zonder doel. "Hij ziet zijn toekomst voor zich," dacht ik dan in mijzelven; "hij wikt wat hij worden zal, zijn strijd begint." Het is een dichterlijk oogenblik, die dageraad van het jongelingsleven!' - Die dageraad, Björnson beleefde hem in de pastorie van Nesset: 'Hier auf dem Pfarrhofe von Nesset, wo ich des Abends am Fenster stand und dem Spiele der Sonnenstrahlen auf Fjord und Berge zuschauen konnte, so lange, bis mir die Thränen kamen, alsob ich etwas böses getan hätte, - und wo ich auf meinen Schneeschuhen tief unten in irgend einem Tale plötzlich stehen bleiben konnte, wie verzaubert von einer Schönheit die ich mir nicht zu erklären vermochte, die aber so gross war, dass ich mitten in der höchsten Freude tiefste Trauer und eine seltsame Beklommenheit fühlte, - hier auf dem Pfarrhofe von Nesset wuchsen meine Eindrücke'. Of elders: 'Ein seltsamer Schauer ergriff seine Seele; er trieb sich oft allein umher, und gar manche Stelle draussen in der Natur, auf die er früher kaum geachtet hatte, schien ihm auf einmal so schön'.

Alle grote mannen, niet alleen de dichters, hebben zo gedroomd, en wat het kind droomt, zal de man trachten te verwezenliken. De wereld zou zonder die dromen armer zijn; daarom heeft de school niet het recht, ze door haar huiswerk te verstoren.

Deventer
W.H. STAVERMAN

Reorganisatie der zeemacht?[1)]

Met groote belangstelling werd kennis genomen van het Verslag der Commissie en veelal met instemming gelezen, dat een aantal ‘heilige huisjes’ geducht onder handen genomen zijn. Wat verwacht kon worden, nà de toespraak van Dr. Colijn, bij de installatie der Commissie op 11 September 1933.

De Commissie stelt voor de opheffing van het korps mariniers, maar is van meening, dat dan voorzien zal moeten worden in den dienst van onderofficier van politie aan boord en in maritieme inrichtingen aan den wal. Zij oordeelt, dat in dien dienst zal kunnen worden voorzien door overgang naar de zeemacht van geoefende en ervaren korporaals van het Korps Politie-troepen.

Deze opvatting, welke getuigt van gemis aan vertrouwen in de bemanning der oorlogsschepen, is beslist onjuist. Een oorlogsschip, waar speciaal personeel voor politie noodig is, kan geen oorlogsschip genoemd worden. Als machtsinstrument is zulk een vaartuig zonder beteekenis en zonder waarde. Het oorlogsschip is in zijn geheel immers een orgaan van de overheid, bestemd om ook onder de moeielijkste omstandigheden overal orde en gezag te handhaven; van af den commandant tot den jongsten matroos is een ieder aan boord politieman. De onderstelling, dat hier voortdurend extra politie noodig is, laat zich niet verklaren, zij is geheel onbegrijpelijk. De Commissie beseft onvoldoende, dat de macht van een militaire organisatie bepaald wordt door het wederzijdsch vertrouwen der leden en dat dit waarborgt haar kracht en haar succes.

De Commissie oordeelt herziening der rangsverhoudingen noodig. aangezien er geen juiste verhouding bestaat tusschen

1) Naar aanleiding van het verslag der Commissie voor de reorganisatie van de weermacht, onder voorzitterschap van den oud Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, A.W.F. Idenburg.

het aantal gegradueerden en ongegradueerden. Zij wenscht die herziening niet uitsluitend op grond van bezuiniging maar is van oordeel, dat ook een betere verhouding tusschen de leden van de verschillende kwaliteiten onderofficieren op die wijze zal worden verkregen. Ook de feitelijk te hooge rangen van verschillende ‘baantjes-gasten’ worden geacht nadeelig te zijn voor een behoorlijke uitoefening van de functie.

De commissie wenscht beperking van het aantal inlandsche schepelingen, aan wie geen hoogere rang moet worden toegekend dan van korporaal. Zij acht het gewenscht, dat inlanders aan boord alleen plaatsen zullen innemen, waarvoor geen of weinig vakkennis noodig is, zoodat de dure ‘speciale’ opleidingen kunnen vervallen.

Ook wordt gewezen op de regeling, welke het mogelijk maakt, dat de gezinnen op rijkskosten medegaan naar Indië, bij plaatsing aldaar.

De Commissie acht het noodig, dat op de uitgaven hierdoor veroorzaakt aanzienlijk wordt bezuinigd. Terecht! want niet alleen is die regeling kostbaar, maar bovendien zeer nadeelig voor de vloot. De oorlogsschepen in Indië behooren zich daar te bevinden, waar zij op een gegeven tijdstip noodig zijn en mogen niet gebonden wezen. aan eenige plaats. Door het verblijf der gezinnen aan den wal, zijn de schepen indirect gebonden en hierom is die maatregel in beginsel verkeerd. Zij werd meer in het belang van het gezinsleven dan van den dienst genomen. Wie het familie-leven niet kan ontberen, zoeke zijn werkkring elders; voor hem is op de vloot geen plaats.

De Commissie stelt voor de opheffing van het departement der marine in Nederlandsch-Indië. Dit onderwerp zal van zelf ter sprake komen bij Hoofdstuk V van het Verslag en hierom kan volstaan worden met de bloote vermelding hier.

Belangrijke bezuiniging wordt gezien in minder gebruik van papier en inkt aan boord der oorlogsschepen en op de marinebureaux; beperking is om andere redenen zeer gewenscht. Eveneens ter wille der bezuiniging, wordt geadviseerd het geheel verouderde materiëel op te ruimen.

Binnen het tijdsverloop van een halve eeuw, heb ik vele malen gewezen op de wenschelijkheid, neen op de noodzakelijkheid! om de hierboven aangegeven ‘heilige huisjes’ op te ruimen.

In een groot aantal tijdschrift- en dagbladartikelen (De Gids, Marineblad, De Militaire Gids, Vragen des Tijds en andere periodieken) en op verscheidene bijeenkomsten (Marine-Vereeniging Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap, Moederland en Koloniën, Indisch Genootschap) en openbare vergaderingen, werd destijds aangetoond, dat die 'heilige huisjes' behoorden te verdwijnen. Zonder succes is mijn optreden voor een voldoend krachtige zeemacht niet geweest. Het resultaat moest echter onbevredigend blijven, omdat ondanks beperking van de ongunstige factoren - de werf van aanbouw te Amsterdam en de marine-directie te Hellevoetsluis zijn verdwenen en andere uitwassen namen in omvang en beteekenis af - te veel waardoor jaarlijks groote geldsommen werden verslonden, bleef gehandhaafd. En sommigen van die 'heilige huisjes' bovendien principiëel de vorming en ontwikkeling, van een doelmatige en krachtige zeemacht belemmerden of geheel onmogelijk maakten; gezien de financiëele en personeele middelen van het land, welke niet veroorloofden op zulk een ruimen voet te leven. De Commissie nam deze 'heilige huisjes' nu onder handen, terecht daarbij vaststellende, dat de doelstelling van de weermacht door hare voorstellen geen wijziging onderging.

Het verslag van de Commissie Idenburg wordt genoemd 'afbraak van de weermacht' en wat de hierboven vermelde slooping van 'heilige huisjes' betreft, is die qualificatie juist. Deze afbraak verdient echter toejuiching, omdat op deze wijze de weg geëffend wordt voor opbouw van de zeemacht van den Staat, op gezonden grondslag. Zoo zal de ongunst der tijden, die zooveel ellende brengt, ten slotte weldadig voor de weermacht worden. Indien mijn geheugen mij niet bedriegt, heb ik mij zelden schuldig gemaakt aan het noemen van cijfers, waar het betrof de kosten aan te geven voor den opbouw van een doelmatige en krachtige vloot en allerminst stelde ik de draagkracht van het Nederlandsche volk vast. Deze is toch met eenige nauwkeurigheid zelfs niet te ramen en ook van minder beteekenis, waar het niet de vraag is wat de natie kan maar wat zij wil betalen voor hare 'macht ter zee.' Doelloos, om niet te zeggen dwaas, zijn becijferingen (veelal uitgedrukt in een percentage van een totaal aan uitgaven), welke moeten aantoonen hoeveel geld voor de zeemacht moet en kan worden beschikbaar

gesteld. De eerlijke en nuchtere Hollander houdt toch rekening met de nering bij het vastleggen van de tering. Wanneer voor het onderhoud der dijken of voor het onderwijs meer moet worden uitgegeven, zal hij niet andere uitgaven evenredig verhoogen, maar trachten op deze te bezuinigen om het evenwicht te handhaven, zooals dit den goeden huisvader betaamt. Het kunnen zien in de toekomst is geen eigenschap van den zeeman en ook voor hem niet noodig, maar wel eerste eisch voor den staatsman, die steeds de toekomst in het oog moet vatten. Het marinebeleid der regeering gaf altijd weinig blijk van kijk in de toekomst, meer van willen voorzien in de behoeften van den dag. In zeer sterke mate is dit gebleken bij de indiening van de vlootwetten, welke ontwerpen gelukkig geen van alle de goedkeuring der Volksvertegenwoordiging konden verwerven. Hoe zou de financiëele toestand wezen, indien deze waren geaccepteerd? Men denke slechts even aan de 100 millioen voor fortenbouw, in hoofdzaak ter bescherming van de onderzeeërs. En hoe werd in die ontwerpen van wet getracht den invloed der Staten-Generaal te muilbanden? Een zegen voor Nederland, dat de Volksvertegenwoordiging verder zag dan de regeering.

Om te verkrijgen de verlangde jaarlijksche vermindering van uitgaven voor de zeemacht, doet de Commissie voorstellen, welke evenals de reeds besproken wijzigingen gequalificeerd kunnen worden als afbraak. Hierbij is echter geen aanleiding tot juichen, want al wordt de doelstelling schijnbaar gehandhaafd, zeer zeker wordt de waarde van de vloot als machtsmiddel belangrijk verlaagd. De Commissie is dan ook niet geslaagd te achten in haar pogen om een weinig kostende zeemacht te krijgen, met behoud van de doelstelling, want materieele macht is voor een koopje niet te verkrijgen. Ook hier geldt dat alle waar naar haar geld is en de poging was dus tot mislukken bij voorbaat gedoemd. Dat naar een zuinig beheer van 's landsgelden gestreeft moet worden, spreekt vanzelf. Misplaatste zuinigheid is echter hier in het bijzonder uit den booze en dus niet te accepteeren. Voor bemanning van de schepen in Indië wenscht de Commissie, dat zooveel mogelijk gebruik zal worden gemaakt van zeemiliciens, maar tegelijk wijst zij op de groote moeilijkheden en de gevaren voor de gevechtswaarde der vloot, welke

zich zullen kunnen voordoen bij aanvaarding van haar voorstellen (bladz. 50 van het Verslag). Men moet dan ook wel tot de conclusie komen, dat de Commissie dit ruim gebruik van zeemiliciens eigenlijk niet wenscht maar het voorstel doet om het millioenen-bedrag te verkrijgen, hetwelk de regeering verlangt en omdat door Dr. Colijn speciaal op dit middel tot eventueele vermindering van uitgaven is gewezen, bij de installatie der Commissie. Door een gewijzigde vóór-opleiding en een belangrijke verlenging van den werkelijken diensttijd, moet een voldoende geschiktheid voor den dienst in Indië worden verkregen, maar zeer zeker zal desondanks de vervanging van het beroepspersoneel op groote schaal door zeemiliciens een belangrijke achteruitgang van de gevechtswaarde der vloot beteekenen. De behandeling van het zoo gecompliceerde materieel eischt toch volledige bekwaamheid en geoefendheid van het personeel, om dit kostbare materieel tot zijn recht te laten komen. Aan deze eischen zullen de miliciens hoogstens voldoen op het oogenblik, dat zij naar Nederland terugkeeren wegens het eindigen van den termijn, aangewezen voor opkomst in werkelijken dienst. Hun vervangers moeten dan weer opgeleid en bekwaam gemaakt worden en zoo is de bemanning van de schepen feitelijk doorloopend in opleiding en blijft ieder schip een opleidingsschip, een volledig uitgerust oorlogsschip zal het nimmer wezen.

Nevens de bemanning met zeemiliciens, stelt de Commissie een meer uitgebreid gebruik voor van het personeel der Marinereserve. De Commissie oordeelt het noodig, dat aan dit personeel (officieren en onderofficieren) veel hooger eischen zullen worden gesteld dan thans het geval is, maar dit neemt niet weg dat hulppersoneel gesteld zal worden op plaatsen, waar beroepspersoneel niet kan worden gemist. Wat hoogstens als aanvulling bruikbaar geacht kan worden, zal verheven worden tot kern. De bezwaren, aangegeven tegen het op ruime schaal gebruik maken van de zeemilitie, zijn eveneens toepasselijk hier. Het eindresultaat van deze voorstellen en aannemende dat de uitvoering daarvan practisch mogelijk zal blijken, kan geen ander gevolg hebben dan groote achteruitgang van de waarde van de bemanning in haar geheel. Wat ontoelaatbaar is, omdat juist in de volwaardigheid van de bemanning - van veel meer beteekenis dan het materieel

- de kans op succes gelegen is, bij het optreden tegen volwaardige tegenstanders. Bemand, zooals de Commissie voorstelt, zal de vloot niets van belang kunnen bereiken, zal succesvol optreden zelfs niet verwacht kunnen worden.

Het capitulanten-stelsel wordt besproken en is de aandacht waard. De Commissie wijst hierbij op tal van zaken maar gaat toch, wegens gemis aan tijd, niet diep op het vraagstuk in. Het blijft dan ook de vraag of toepassing uitvoerbaar zal wezen, waar de moeielijkheden, bezwaren en gevaren, voor het grijpen liggen. In zulk een mate, dat de Commissie de invoering van het stelsel voor officieren zelfs bezwaarlijk uitvoerbaar noemt.

Centralisatie van ongeveer alle opleidingen te Willemsoord moet groote bezuinigingen geven en de Commissie is van oordeel, dat ernstige bezwaren hiertegen niet aanwezig zijn. Ook vereenvoudiging van allerlei administraties wordt nuttig geoordeeld en wel niet uitsluitend, wegens de hiermede gepaard gaande bezuiniging.

De Commissie heeft ook de samenstelling der vloot in haar onderzoek moeten betrekken, om aan den gestelden bezuinigingseisch te kunnen voldoen. Zij heeft gemeend daarbij uitsluitend rekening te moeten houden met de bestaande vloot en getracht het modernste gedeelte der zeemacht te behouden. Ook stelt zij voorop, dat de staatsmarine als één en ondeelbaar instituut moet worden behouden, zooals aangegeven wordt in haar opdracht. Dat de Commissie dit uitdrukkelijk vaststelt is te waardeeren, want ondanks al het gepraat hierover werd de zeemacht in Nederlandsch-Indië feitelijk meer en meer een koloniale marine. Helaas! gaat de Commissie ook in deze richting, waar het betreft het materiëel. Ik had verwacht, dat de Commissie tot het besluit zou zijn gekomen, dat die modernste deelen der zeemacht buitengewoon kostbaar zijn en bovendien zeer weinig doelmatig. Dit geldt wel in het bijzonder de onderzeebooten, welke sedert de beruchte vlootwetten werden verheven tot kern van de vloot. Welke gedachte een zeemacht deed ontstaan, zonder kern.

Bij den aanvang der twintigste eeuw, deed de onderzeeboot haar intrede bij de Nederlandsche Marine. Deze boot was klein van afmeting, bestemd voor haven-verdediging en kostte niet veel meer dan rond honderd duizend gulden. De latere booten werden veel grooter en duurder; de in Indië aanwezige hebben

per stuk f 5. - millioen en meer gekost. Het is dan ook onverklaarbaar, hoe nog steeds de onderzeeboot genoemd wordt een weinig kostbaar wapen en hierom bijzonder geschikt voor kleine naties. Wanneer men in aanmerking neemt, dat bovendien het onderhoud, de uitrusting en de exploitatie zeer duur zijn en de bemanning grof betaald moet worden, wat ook van invloed is op het pensioen, dan moet de conclusie wel luiden, dat de onderzeeboot een buitengewoon *duur* wapen is.

De onderzeeboot, op zichzelf staande, is allerminst een toonbeeld van macht. Dit kan ook bezwaarlijk anders wezen, want de torpedo is een gelegenheidswapen; zelfs aan boord van andere vaartuigen. Alleen wanneer de onderzeeboot optreedt als zeeschuimer, kan zij een groot gevaar worden voor den tegenstander en niet alleen voor hem. In den wereldoorlog, droeg Duitschland die weinig verheven taak op aan de onderzeebooten op de vrije zee en veroorzaakte hierdoor een groote terugtred in de internationale rechtsverhoudingen, welke de laatste eeuwen met moeite en zorg waren opgebouwd. Het gevolg van dit optreden is geweest, dat rond 50% van de Duitsche onderzeebooten ten slotte niet in Duitsche havens zijn teruggekeerd en dat het vredesverdrag van Versailles aan Duitschland het recht ontzegde onderzeebooten te bezitten. Bovendien moest nagenoeg de geheele oorlogsvloot worden uitgeleverd, benevens *alle* koopvaardijschepen van meer dan 1600 ton; zulks ter vervanging van de door Duitsche onderzeebooten in den grond geboorde handelsvaartuigen. Millioenen werden bovendien, nà arbitrage, door Duitschland uitgekeerd aan neutrale landen, wegens onrechtmatig vernielen van koopvaardijschepen.

Dat de Nederlandsche Regeering de onderzeeboot zal doen optreden zooals de Duitsche in den wereldoorlog deed, is uitgesloten; maar wat wordt dan van deze tamelijk hulpelooze strijders verwacht voor handhaving van de Nederlandsche souvereiniteit in Indië? Alleen dan wanneer de onderzeeboot deel uitmaakt van een goed uitgeruste vloot, kan zij van nut wezen in den strijd. Maar de gevechtsschepen, welke de kern uitmaken van een vloot, ontbreken in Indië practisch nagenoeg geheel en zonder deze hulp en bescherming, is de onderzeeboot hiervoor geheel aangewezen op licht-bewapende en weinig beschermde torpedobootjagers. Ook op vliegtuigen, zelf dikwijls machteloos,

ten gevolge van ongunstige weerstoestanden. Dat de onderzeebooten verheven zijn tot *kern* van de vloot, is een promotie op papier en verder zonder reëele beteekenis. Het verluidt, dat verwacht werd dat de vechtschepen wel zouden komen, wanneer de accessoires van de vloot maar aanwezig waren. Wat hiervan te zeggen?

Het feit, dat de zeemacht in Indië in hoofdzaak bestaat uit onderzeebooten, heeft het droevig gevolg gehad, dat de Nederlandsche afgevaardigden ter ontwapenings-conferentie genoodzaakt waren te stemmen tegen het Engelsche voorstel, om het gebruik van deze vaartuigen in den oorlog ontoelaatbaar te verklaren en alzoo dit weinig ridderlijk wapen definitief te verbieden. De Commissie Idenburg liet nu een prachtige gelegenheid voorbijgaan, om de bewapening ter zee op meer doelmatige en minder kostbare wijze in te stellen. Er zou dan *opbouw* en niet *afbraak* geweest zijn.

Hoofdstuk V van het Verslag behandelt de Verdeeling der Vlootkosten tusschen de Rijks- en de Indische Begrootingen. Bij het onderzoek naar de gronden, waarop de kosten-verdeeling sedert 1838 berust, is de Commissie tot geen andere conclusie kunnen komen dan dat dit ‘utiliteitsgronden’ waren. De Commissie heeft hier een tamelijk onschuldig schijnend woord gevonden, voor wat in goed Nederlandsch gequalificeerd behoort te worden als klaplooperij. Dit *systeem* heeft later bevestiging gevonden in officieele regelingen, maar sedert 1915 werd hier weinig notitie meer van genomen en Indië op *utiliteitsgronden* steeds zwaarder belast. De Commissie stelt nu voor, dat het Rijk voortaan al de kosten der vloot zal betalen en Nederlandsch-Indië een bijdrage zal geven in die kosten, welke (jaarlijks) wettelijk zal worden vastgesteld; voor één jaar of voor een termijn van langeren duur. Dit is zeker de eenige juiste oplossing van een vraagstuk, hetwelk ongeveer een eeuw vele moeielijkheden heeft gegeven en terecht noemt de Commissie deze regeling, zonder eenige minitieuse verrekening, eenvoudig en overzichtelijk. Indien haar voorstel wordt aanvaard en een einde komt aan een omslachtig en buitengewoon kostbaar administratief beheer, oordeelt de Commissie het voortbestaan van het Departement der Marine niet verantwoord en derhalve stelt zij

voor de opheffing van dit departement. Dit is een voorstel van verre strekking en voor de zeemacht van zeer groote beteekenis. De combinatie van de functies van Commandant der Zeemacht en van chef van het Departement der Marine, heeft bedoelden chef vele jaren achtereen in eene onmogelijke positie gebracht. Hij moest de belangen behartigen van de zeemacht van den Staat (voor zoover in Nederlandsch-Indië aanwezig) en als Indisch ambtenaar tegelijk het financiëel belang van Nederlandsch-Indië. Aangezien deze belangen, voor zoover de financiën betreft, volkomen tegenstrijdig waren, werd het zijn voornaamste taak te trachten zoowel de kool als de geit te sparen. De zeemacht moest hierbij noodzakelijk kind van de rekening worden. Dit is dan ook wel ingezien en herhaaldelijk werden regelingen en voorschriften, betrekking hebbende op die financiëele verhouding, herzien. Aangezien de foutieve grondslag gehandhaafd bleef, kon er van een bevredigend resultaat nooit sprake wezen. De Commissie Idenburg stelt nu voor aan de eindelooze en kostbare verrekeningen van talloos groote en allerkleinste, uitgaven een einde te maken en het Departement der Marine op te heffen. De Commissie brengt den Commandant der Zeemacht terug bij de vloot, de aangewezen plaats voor een vlootvoogd. Vrij van de dagelijksche inmenging van de Indische Regeering, zal de zeemacht van den Staat hare taak vervullen, welke in de allereerste plaats omvat de handhaving van het souverein gezag, overal in den archipel. Deze taak kan alleen aan de zeemacht worden opgedragen; het leger kan slechts eventueel plaatselijk hulp verleenen. Dit is een noodzakelijk gevolg van den geographischen staat van het eilandenrijk. Ten onrechte werd dan ook jarenlang het leger georganiseerd en uitgerust, voor den strijd tegen een buitenlandschen vijand. De taak van het leger in Nederlandsch-Indië is eene geheel andere. Namelijk die van handhaving van gezag en orde, daar waar tot steun van de burgerlijke overheid militaire hulp gewenscht of noodig is. Het onjuiste standpunt deed vele jaren groote sommen verloren gaan voor de handhaving van het souverein gezag. Ook het leger leefde op veel te grooten voet.

De verhouding van den Commandant der Zeemacht tot den Gouverneur-Generaal, behoort geregeld te worden in de instructie van dien Commandant. De Gouverneur-Generaal moet,

als vertegenwoordiger van de Koningin, het *oppergezag* hebben over de in Nederlandsch-Indië aanwezige vloot, maar niet het *opperbevel*. De noodige tact, bij de samenwerking van beide hooge autoriteiten, moet als verzekerd worden beschouwd.

Het bovenstaande is een beknopt overzicht van het Verslag, voor zoover de zeemacht betreft. De opmerkingen zijn te beschouwen als kantteekeningen en niets meer. Een volledige behandeling van het interessante Verslag zou allicht een omvang gekregen hebben, niet veel minder dan het Verslag zelf. De Commissie heeft zich wegens den beschikbaren tijd ook tot een min of meer oppervlakkige bespreking van de vraagstukken, welke zich voordeden, moeten bepalen. Het doel van dit overzicht is dan ook voornamelijk om de aandacht te vestigen op de behartigingswaardige wenken en voorstellen, van de Commissie en te wijzen op de onvoldoende geschiktheid van de Zeemacht voor hare taak in Indië, bij doorvoering van andere voorstellen. Bovenal treden hierbij op den voorgrond de handhaving der onderzeebooten, als kern van de vloot en hare bemanning voor een belangrijk deel met miliciens en personeel der Marine-Reserve.

De toestand mag niet blijvend zijn, dat de gemeenschap voor veel geld een apparaat krijgt, waarvan naar waarheid getuigd kan worden, dat het tot weinig in staat is. Geldverspilling is wel allerminst toelaatbaar, wanneer het apparaat de machtige steun moet wezen van den souvereinen Staat zelf. De burgerij zal goede offers moeten brengen maar Sijmen heeft dan ook recht op deugdelijke waar. De offers moeten zijn bestaan binnen redelijke grenzen waarborgen. Waar de weermacht handelend optreedt, moet zij ‘overmacht’ wezen; alleen dan heeft zij waarde en beteekenis. De beslissing is toch altijd aan de overmacht en de uitslag van den strijd zelf hiervan afdoend bewijs.

J.P. VAN ROSSUM

's Gravenhage, 8 Maart 1934.

Overheidszorg voor de schoonheid van het land

Tien jaar geleden schreef ik onder denzelfden titel in dit tijdschrift over de eerste symptomen eener ontwakende overheidsbelangstelling voor het behoud van natuurschoon en van bouwwerken, die meer nog als karakteristiek onderdeel van een landschap dan uit historisch of bouwkundig oogpunt waarde hebben. In 1917 bleken de eerste schuchtere schreden op dezen weg te zijn gezet: door de Regeering in de motiveering van een besluit tot vernietiging van een Haarlemsch raadsbesluit en door den wetgever in de Noodboschwet. Sedert was nog een paar maal met name het behoud van natuurschoon wettelijk erkend als een belang, dat in bepaalde omstandigheden uitdrukkelijk in aanmerking genomen moest worden of waarvoor zelfs andere belangen te wijken hadden. De Boschwet 1922 was, zij het angstvallig en gebrekkig, gevolgd op den weg, dien de na den oorlog niet meer te handhaven crisiswet was ingeslagen, en 1922 had ook gebracht het Koninklijk besluit, dat de eigenlijke aanleiding tot het schrijven van bedoeld artikel geweest was, het besluit waarbij de kerktoren van Hedikhuizen gered werd met de verblijdend duidelijke verklaring, dat deze ‘èn door zijn schilderachtige ligging èn door zijn bouwkunstige schoonheid van zóó ongemeene bekoring is, dat zijn verdwijnen ernstig zou zijn te betreuren voor de schoonheid van het land’.

Het loont wellicht de moeite om na te gaan, in hoever in het sindsdien verloopen decennium de ontwikkeling in dezelfde lijn is voortgegaan.

Beginnen wij daarbij ook nu weder met de uitingen van het toezicht der landsregeering op de daden der lokale overheden, dan treft het, dat eerst tegen het einde van het in oogenschouw genomen tijdvak weder op een paar besluiten te wijzen valt, waarbij door middel van vernietiging der betrokken raadsbe-

sluiten een schending van natuur- of stedeschoon werd voorkomen. Eerst de demping van het Paardenwater te Gorinchem, waartoe de raad dier gemeente voornamelijk besloten had om een zeker aantal werkloozen aan arbeid te helpen. Het Koninklijk besluit van 30 Juli 1932, Stbl. 418, overweegt echter, dat de demping van dit deel der voormalige vestinggrachten van de stad Gorinchem niet alleen een ernstige verminking van de nog grootendeels intact gebleven oude vestingwerken dezer stad zou beteekenen en in dit geval vernietiging van zeer belangrijke historische waarden zou inhouden, maar daardoor ook het stadsen natuurschoon ter plaatse ernstig zou worden geschaad; verder dat een dergelijke vernietiging van cultuurwaarden slechts bij uiterste noodzaak kan worden toegelaten en niet is gebleken, dat in het onderhavig geval zoodanige noodzaak bestaat. De demping van het Paardenwater moest dus in strijd worden geacht met het algemeen belang en het raadsbesluit werd op dien grond vernietigd.

Vervolgens werd bij een besluit van 4 Augustus 1933, Stbl. 416, de raad van Hulst verhinderd om door het verleenen van een uitweg over gemeentegrond medewerking te verleenen aan de uitvoering van bouwplannen, waardoor ‘een verrassend uitzicht op het Hulsterbolwerk met boomen, vest, tuinderijen en boschages geheel verloren (zou) gaan en het typisch gezicht op de oude poort als toegang tot de stad (zou) worden bedorven, terwijl de natuurlijke onderlinge aansluiting van wal, gracht en poort geheel verloren (zou) gaan.’ De vrees werd bovendien geuit, dat door de bebouwing een begin zou worden gemaakt met algeheele ombouwing der wallen en dus met aantasting van een complex, dat als historisch en aesthetisch monument in zijn geheel verdiende in stand te blijven.

Ook nog in een derde geval, dat de voorgenomen afbraak van den toren van Cuyk betrof, kon zoowel een historisch als een aesthetisch argument worden aangevoerd. Het eerste staat hier zelfs duidelijk vooraan. De Kroon overweegt, bij besluit van 25 Augustus 1933, Stbl. 459, dat Cuyk een oud stadje is met een uit historisch oogpunt belangrijk verleden; dat, sedert 20 jaren geleden de oude R. Kath. kerk werd afgebroken, de toren vrijwel het eenige ter plaatse nog aanwezige oude bouwwerk is, dat aan het verleden van dit stadje herinnert; dat deze toren, die

uit de 13de eeuw dateert, een voorbeeld is van goede architectuur, ook als aesthetisch element in het stadsbeeld van beteekenis is en aangemerkt moet worden als een monument van geschiedenis en kunst. Terwijl dan ook hier weder volgt, dat de vernietiging van een dergelijke cultuurwaarde niet dan bij uiterste noodzaak kan worden toegelaten en van zoodanige noodzaak niet gebleken is.

Verdere voorbeelden van toepassing van het vernietigingsrecht zijn er niet. Het besluit van den raad van Groningen om het Binnen Damsterdiep te dempen en het velen Groningers na aan het hart liggende Poortershuisje te sloopen, teneinde ruimte te winnen voor het plaatsen van vrachtauto's, werd geschorst en de termijn der schorsing werd laatstelijk tot 14 Februari a.s. verlengd, zonder dat nog een vernietiging is gevolgd[1)]. Voortszijner misschien wel gevallen geweest, waarin men plannen tot aantasting van schoonheid nog bijtijds door overreding of bedreiging met ingrijpen in de kiem verstikken kon, zonder dat zoodoende de historie er verder van rept. Maar dat de Regeering, ook nadat zij ondubbelzinnig in dezen de nieuwe houding was gaan aannemen, slechts zóó zelden aanleiding tot daadwerkelijk ingrijpen vond, zal zeker grootendeels op rekening mogen worden gesteld van het feit, dat ook bij een steeds toenemend aantal gemeentebesturen beter inzicht doordrong, waardoor althans voor ernstige klachten geen reden bestond. Zeker, vrijwel dagelijks gaat door toedoen van de lokale overheden stads- en landschapsschoon verloren, omdat allerlei nuttige voorzieningen gewoonlijk dat gevolg hebben, doch eerst als noodelooze of onevenredig groote offers worden gevergd, is het de taak der landsoverheid om tusschen beide te komen. Niemand kan in redelijkheid anders of meer van haar verwachten.

Voordat wij thans zien, hoe zij van haar overige, op reeds bestaande wetten gegronde bevoegdheden gebruik maakte, een enkel woord over wat in het credit van den wetgever zelf mag worden geschreven.

Daar is in de eerste plaats de wet van 15 Maart 1928, Stbl. 63, waarvan de naam, Natuurschoonwet, weliswaar verwachtingen wekt van eenigszins generale voorziening, welke de inhoud niet verwezenlijkt, maar die toch, al is zij slechts een fiscale wet, van niet geringe beteekenis is gebleken.

1) Na het afdrukken van dit artikel had nog vernietiging plaats.

Ons financieele departement heeft het grootste deel van de hier behandelde periode een man aan het hoofd gehad, wien blijkbaar het natuurschoon van ons land zeer ter harte gaat. Eerst kwam in 1926 een kleine wijziging van de wet op de inkomstenbelasting tot stand, waardoor een einde gemaakt werd aan de grove, ook in mijn vorige artikel gesignaleerde onbillijkheid, dat de waardevermeerdering van een bosch, zelfs als deze enkel een gevolg is van den groei der boomen, beschouwd werd als een opbrengst uit bedrijf, waarvoor inkomstenbelasting moest worden betaald. De hoogste rechter had het zóó uitgemaakt en de fiscus profiteerde er negen jaar van, totdat op initiatief van minister de Geer alle voordeel uit boschbedrijf, hieronder niet begrepen de exploitatie van hakhout, aan de werking der wet werd onttrokken.

Maar hierbij bleef het niet. In de troonrede van hetzelfde jaar werd de indiening van een wetsontwerp toegezegd, waarin, tot bevordering van behoud van natuurschoon, zekere fiscale verzachtingen zouden worden verbonden aan een vrijwillige beperking van het beschikkingsrecht over bepaalde landelijke eigendommen en anderhalf jaar later had de minister dit ontwerp reeds door de beide Kamers geloodst en stond de Natuurschoonwet in het Staatsblad. Dit ondanks veel kritiek, die, zooals vaker, van twee kanten kwam, van degenen, die voor het financieele offer van 's Rijks schatkist niets voelden, en van hen, die meenden dat deze wet niets geven zou, òf omdat niemand zich vrijwillig zou willen binden òf omdat de aangelegde band zoo gemakkelijk weer kon worden losgemaakt.

Reeds is de eerste dezer beide verwachtingen ongegrond gebleken. De namen der landgoederen, die onder de wet zijn gebracht, beslaan een lange lijst en hun aantal neemt nog steeds toe. Of het tweede punt als een ernstig bezwaar tegen de wet moet gelden, zal eerst kunnen blijken, als zij wat langer in werking is. Zeker stempelt het de wet tot een uiterst zachte en voorzichtige wet, maar het is allerminst zeker, dat het voorstel om een forscheren greep te doen reeds de vereischte meerderheid in ons parlement zou hebben verkregen.

Op verzoek van den eigenaar kan nu door de ministers, onder wie de landbouw en de financiën ressorteeren, na den Boschraad te hebben gehoord, verklaard worden, dat een onroerend

goed, geheel of gedeeltelijk met hout bezet, met inbegrip van terreinen, waarop een buitenplaats voorkomt, als een landgoed in den zin der Natuurschoonwet is aan te merken en wel als naar hun oordeel het blijven voortbestaan van dat goed in den bestaanden toestand voor het behoud van het natuurschoon wenschelijk wordt geacht. Het gevolg is dan dat voor vermogens-, inkomsten-, personeele en successiebelasting een lagere verkoopwaarde als maatstaf wordt genomen, de waarde nl. bij handhaving der tegenwoordige bestemming, ongerekend allerlei mogelijkheden om den grond meer rendabel te maken, terwijl voor de vermogensbelasting zelfs niet meer dan de helft dier zoogenaamde bestemmingswaarde in rekening wordt gebracht, als het landgoed volgens goed te keuren regelen voor het publiek is opengesteld. In de praktijk blijkt men vrij algemeen ook dit laatste voordeel te verlangen, waarbij de openstelling dan beperkt kan worden tot houders van kaarten, die kosteloos of tegen geringe vergoeding beschikbaar worden gesteld[1]. Verplicht is dit schenken van toegang echter niet.

Waartoe de eigenaar dan wel verplicht is, laat zich slechts indirect uit de wet afleiden, want deze heeft angstvallig vermeden om te zeggen, dat hij iets moet of iets niet mag doen. Eigenlijk blijft hij praktisch even vrij als te voren, maar de fiscale voordeelen houden voor hem op, niet alleen als hij behoorlijk mededeelt, dat hij zijn goed weer aan de werking der wet wenscht te onttrekken, maar ook als hij van het voornemen om hout te vellen niet tijdig vooraf kennis geeft aan het Staatsboschbeheer en als volgens bepaling van de zooeven genoemde ministers het goed door gebrek aan behoorlijk onderhoud of andere omstandigheden zijn karakter van waardevol landgoed heeft verloren. Wil hij van de voordeelen blijven profiteeren, dan moet hij dus zorgen voor goed onderhoud en ten aanzien van vellingen overleg plegen, m.a.w. het goed moet zijn waarde als natuurschoon behouden, wat natuurlijk volstrekt niet zeggen wil, dat er geen boom mag worden gekapt.

Houdt de ‘classeering’ van het landgoed om een van de genoemde redenen op, dan vindt voor de jaarlijks geheven belastingen geen navordening plaats. De eigenaar heeft - dat is

1) Een lijst der opengestelde landgoederen is van wege den A.N.W.B. uitgegeven.

de grondgedachte, waar de wet op rust - door zijn landgoed een tijd lang op normale wijze als landgoed te onderhouden, niettegenstaande hij er misschien op een andere manier meer voordeel uit had kunnen halen, gehandeld in het publiek belang en daartegenover mag over diezelfde periode een offer staan uit de publieke kas. Slechts voor de successie-belasting moest men uiteraard een anderen weg inslaan. Eindigt de classeering binnen 25 jaar na het overlijden (of de schenking) dan heeft navordering plaats van hetgeen op grond van de Natuurschoonwet indertijd minder is betaald. Waar dit vaak een aanzienlijk bedrag zal zijn, werkt deze navordering eenigszins als rem tegen het terugkomen op de classeering. De bevoegdheid daartoe blijft voor den nieuwen eigenaar voortdurend bestaan, maar reeds na éénmalige vererving is de kans op ongerept behoud van een geclasseerd landgoed aanmerkelijk vergroot.

Nog is in 1932 een bepaling aan de wet toegevoegd, die het registratierecht zeer aanzienlijk vermindert, als een geclasseerd goed onder bezwarenden titel wordt overgedragen aan een lichaam, dat naar het oordeel van den Minister van Financiën hoofdzakelijk de instandhouding van een of meer landgoederen ten doel heeft. Gedacht is hier zoowel aan de familie-vennootschap, waar piëteit voor het familiegoed het commercieel belang op den achtergrond houdt, als aan een vereeniging gelijk die tot behoud van natuurmonumenten en haar provinciale zusterinstellingen. Ook hier navordering, als binnen 25 jaar de classeering eindigt of de vennootschap of vereeniging van houding verandert.

Men ziet, het suaviter in modo heeft den ontwerper van deze wet zeer duidelijk voor den geest gestaan. Zal het hierbij nu kunnen blijven of zal men ter wille van het behoud van onze landgoederen, waarvan er toch ieder jaar nog enkele sneuvelen, een stap verder moeten doen en ook de mogelijkheid van gedwongen classeering moeten openstellen? In de memorie van antwoord op het voorloopig verslag der Eerste Kamer over het ontwerp-Natuurschoonwet werd op de voorbereiding van een verder gaand wetsontwerp reeds gezinspeeld en het is geen geheim, dat een interdepartementale commissie spoedig daarna aan het werk is getogen en over het resultaat van haar arbeid een groot aantal besturen en commissies, werkzaam op dit

terrein, is gehoord. Thans ligt de zaak, deels doordat de toestand van 's lands schatkist elke gedachte aan nieuwe financieele offers, die hier in den vorm van schadeloosstellingen wellicht niet in alle gevallen zouden kunnen ontbreken, voorloopig op den achtergrond dringt, deels doordat in en buiten de bedoelde commissie meeningsverschil is gerezen ten aanzien van de vraag, welk departement bij de uitvoering van deze nieuwe wet - voorloopig 'Natuurbeschermingswet' gedoopt, nu 'Natuurschoonwet' niet meer vacant was - de hoofdrol zou moeten vervullen. Bij het behoud toch van natuurschoon zijn velerlei belangen, zoowel van economischen en hygiënischen als van socialen en cultureelen aard betrokken en dit komt aan de totstandkoming van maatregelen, vooral van wettelijke maatregelen, hoe vreemd dit ook moge schijnen, nu juist niet altijd ten goede. Mij persoonlijk schijnt het toe, dat de uitvoering van de nieuwe wet het best zou worden toevertrouwd aan het departement, waarbij de landbouw is ondergebracht, d.i. dus thans dat van Economische Zaken, niet natuurlijk omdat ik hierbij het economisch belang zou willen zien praevaleeren of omdat ik landbouw en natuurbescherming nauw verwante zaken acht, maar omdat het feit, dat ook de Boschwet en het Staatsboschbeheer hieronder ressorteeren, nu eenmaal dit departement een outillage heeft bezorgd, die het in staat stelt tot beslissingen, welke op het gebruik van den bodem in den ruimsten zin betrekking hebben, terwijl bij de uitvoering van de Boschwet en den arbeid van het Staatsboschbeheer, thans reeds, het belang van het natuurschoon als gewichtige factor meetelt.[1)] Nu is het volkomen waar, dat het bij natuurbescherming niet alleen, zelfs, als men den wetenschappelijken kant in het oog vat, niet in de eerste plaats gaat om bosschen - de Natuurschoonwet is in dat opzicht wat eenzijdig, al is het in de praktijk mogelijk gebleken een landgoed in zijn geheel, met inbegrip ook van groote open ruimten, onder de wet te brengen - maar dat kan geen reden zijn om, zooals wel bepleit is, de nieuwe wet, gescheiden van haar voorloopster, onderdak te bezorgen bij het ministerie, dat voor onze cultureele belangen zorgt, doch op het werk, dat

1) In het Kon. besluit van 16 Februari 1929, Stbl. 45, tot vaststelling der organisatie van het Staatsboschbeheer, is de bescherming van het natuurschoon uitdrukkelijk onder de taak van dezen dienst gebracht.

deze wet zou vergen, in het geheel niet is ingeschoten. Het is zeker wenschelijk en alleszins mogelijk om de mannen der wetenschap een krachtigen invloed te verschaffen bij die beslissingen, waar het gaat om hunne zaak, maar door het wetenschappelijk belang der natuurbescherming als het eenige, dat tellen mag, voor te stellen, alsof niet daarnaast ook nog stond het enorme sociale belang der recreatie, zijn aan de totstandkoming der nieuwe wet struikelblokken in den weg gelegd, waardoor deze voorloopig nog ver uit het zicht is. Met den natuurlijken afkeer van den wettenmaker voor struikelblokken en zijn sympathie voor kapstokken is daarbij, jammer genoeg, onvoldoende rekening gehouden.

Aan zucht om, zij het op bescheiden schaal, de mogelijkheden der bestaande wetgeving te gebruiken, heeft het overigens in de laatste regeeringsperioden niet ontbroken. In 1926 is, als ik mij niet bedrieg voor het behoud van wat Gaasterland van zijn vroeger zoo uitgestrekt boschbezit nog over had, aan art. 12 der Boschwet de eerste maal toepassing gegeven, d.w.z. een bijdrage verleend uit 's Rijks kas. Het uitgetrokken bedrag was toen *f* 9000, maar op de begrooting voor 1931 beliep de post reeds het tienvoudige, waarna onder den druk der laatste jaren weer een daling tot *f* 73.000 is gevolgd. Veel is dit zeker nog niet, als men in aanmerking neemt, hoe vaak alleen een snel besluit tot aankoop het bedreigde natuurschoon redden kan, terwijl gemeenten en vereenigingen daartoe zonder rijkshulp meestal niet bij machte zijn. Maar het is een verheugend begin en overziet men het lijstje van hetgeen op deze wijze gered kon worden, dan is dat toch al aardig wat.[1)] Vooral verheugend is het, dat men niet alleen gemeenten als Renkum, Rheden en Nijmegen bijgesprongen heeft ter wille van het behoud van groote landgoederen in die aan natuurschoon rijke en veel bezochte streken, maar dat men ook aandacht heeft gehad voor de beteekenis van een klein boschcomplex of zelfs van een enkele fraaie laan in een overigens vlak, eentonig landschap, waar zonder groote schade niets meer te missen viel. Donkerbroek, Nietap-Leek, Heerde, Vreeland,

1) Zulk een lijstje komt voor in ‘De Kampioen’ van 14 Mei 1932. De voorwaarden, waaronder het rijk subsidie verleent en die vooral strekken om het ongerept behoud der objecten zoo goed mogelijk te verzekeren, zijn vervat in het Kon. besluit van 20 Mei 1930, Stbl. 206.

Helmond hebben daar o.a. van geprofiteerd. Was het betere inzicht op dat punt slechts eenige decenniën vroeger doorgedrongen, er had in de bosch-arme deelen van ons land nog zooveel gered kunnen worden, dat nu onherstelbaar verloren is gegaan.

De Boschwet heeft in haar art. 9 onteigening mogelijk gemaakt ter bewaring van natuurschoon, gevormd door bosschen en andere houtopstanden, en wel ten name van het Rijk, een gemeente of een vereeniging of stichting, die uitsluitend in het belang van het natuurschoon werkzaam is. Het eerst is hieraan toepassing gegeven bij de wet van 30 Januari 1931, Stbl. 40, waarbij het algemeen nut is verklaard van de onteigening der ten westen van Arnhem gelegen landgoederen Warnsborn en Vijverberg ten name van de kort tevoren in het leven geroepen stichting 'het Geldersch Landschap'. De behandeling van deze wet in de Staten-Generaal ligt nog versch in het geheugen. Zij toonde hoe onze volksvertegenwoordiging nog altijd leden telt, die er een eigenaardig begrip op nahouden van wat eigenlijk het bewaren van natuurschoon beteekent en die den rechtens niets ongeoorloofds verrichtenden eigenaar zooveel mogelijk wenschen te ontzien, zelfs als die eigenaar een combinatie van grondspeculanten is, dien het er alleen om te doen is hun buidel te spekken, terwijl een zoo evident algemeen belang tegenover het hunne staat. Gelukkig dacht een meerderheid in beide Kamers - in de Eerste was het slechts een kleine meerderheid - er anders over en gelukkig ook wees de rechter met onaantastbaar juiste motiveering de exorbitante aanspraken op schadeloosstelling af, die de onteigende partij, zelf slechts kort tevoren voor minder dan de helft van haar vraagprijs eigenares geworden, met allerlei trucs en schijn-transacties had trachten te staven. Ware het anders gegaan, men zou licht van verdere toepassing van dezen nieuwen maatregel zijn teruggeschrikt, want het is nu eenmaal niet anders: de onteigening komt pas aan de orde, als gevaar dreigt, en het gevaar is er juist, als de grond in handen van speculanten is gevallen. Lukte het dezen bij onteigening met één slag nog meer te verkrijgen dan wat anders eerst op den duur en na veel geduld verworven zou zijn, dan werd het behoud van natuurschoon zóó duur betaald, dat men er gewoonlijk van zou moeten afzien. Dit gevaar dreigt na den gunstigen afloop van dit eerste geval in veel mindere mate.

Bij de wet van 12 Mei 1932, Stbl. 199, betreffende de onteigening van de Eyckesteinsche bosschen onder de Bilt, is al een tweede toepassing gevolgd. Reeds in 1927 was de stichting ‘het Utrechtsch Landschap’ op initiatief van den Commissaris der Koningin in die provincie voor dit doel in het leven geroepen en nu in acht onzer provinciën soortgelijke stichtingen bestaan, mag men aannemen, dat de gewone figuur bij verdere toepassing van art. 9 der Boschwet zijn zal, dat de onteigening geschiedt ten name der stichting, gevestigd in de betrokken provincie, of van de over het geheele land werkzame Vereeniging tot behoud van natuurmonumenten, terwijl dan openbare lichamen - gemeenten, provincie en soms ook het Rijk - in de kosten bijdragen. Dat deze stichtingen mede veelal de aangewezen koopers zijn, als het gelukt een bedreigd goed zonder onteigening te verkrijgen, ligt voor de hand, evenals dat dan licht aanleiding zijn zal voor toepassing van het zooeven besproken art. 12 Boschwet. Zoo heeft ‘het Geldersch Landschap’ voor den aankoop van het uitgestrekte landgoed ‘de Dellen’ op de noordelijke Veluwe en ‘het Utrechtsch Landschap’ voor dien van het Lockhorster bosch en van de buitenplaats Over-Holland aan de Vecht een bijdrage uit 's Rijks kas ontvangen.

Provincie en gemeente getroostten zich ook vaak groote offers voor dit kennelijk meer en meer sympathie vindende doel. Hier dient in de eerste plaats te worden genoemd de aankoop in Januari 1933 van niet minder dan 1526 H.A. bosch, heide en water in het Gooi, te voren eigendom van de vereeniging Stad en Lande van Gooiland. Met inbegrip van den aankoop van het aangrenzende, ruim 100 H.A. groote Bikbergerbosch vereischte dit een som van drie millioen gulden, waarvan Amsterdam de helft, de Gooische gemeenten gezamenlijk een derde en de provincie Noordholland een zesde deel heeft verschaft. De gronden zijn ingebracht in de nieuwe stichting ‘Gooisch natuurreservaat’, van welks bestuur de Commissaris der Koningin in Noordholland van rechtswege voorzitter is, terwijl elk der samenwerkende lichamen daarin een of meer vertegenwoordigers heeft. Deze grootscheepsche aankoop, waardoor nog juist bijtijds een deel van de anders onherroepelijk verloren en toch, vooral ook wegens de nabijheid van groote bevolkingscentra, zoo waardevolle schoonheid van het Gooi is gered, was in deze jaren van

financieelen druk een daad van moed en durf, waarvoor het nageslacht hen, die er onvermoeid voor geijverd hebben, erkentelijk zal zijn.

Reeds vroeger was door soortgelijke samenwerking van provincie, naburige stad (Alkmaar) en dorp het behoud van het Heiloër bosch verzekerd. Noordholland geeft hier inderdaad een schitterend voorbeeld, zooals het indertijd ook met zijn nu in de meeste andere provincies nagevolgde verordening tegen ontsierende reclame de voortrekker is geweest. Verschillende gewestelijke besturen zijn voor het brengen van financieele offers nog niet te vinden, ook niet als het belang van het behoud van een stuk natuurschoon allerminst tot de betrokken gemeente is beperkt. En niet elke gemeente is in de bevoorrechte positie van den Haag, dat zich alleen redden kon, niet alleen toen het Ockenburgh binnen zijn pas verworven gebied aan de zijde van Loosduinen, maar ook toen het het uitgestrekte complex der drie 'Voordes' tusschen Rijswijk en Wateringen aankocht. Van de besturen van tal van gemeenten, de groote vrijwel alle, doch ook verschillende kleinere, mag echter gezegd worden, dat zij definitief voor de goede zaak gewonnen schijnen. Herinnerd wordt, behalve aan hetgeen de Gooische gemeenten deden, aan de opofferingen, die Rheden zich in 1930 getroostte om in samenwerking met de Vereeniging tot behoud van natuurmonumenten te komen tot aankoop van de gronden der Rheder en Worth-Rheder marken en de daaraan grenzende landgoederen Beekhuizen en Herikhuizen, waardoor aan den Veluwezoom een aaneengesloten natuurreservaat is ontstaan, dat met inbegrip van de andere bezittingen der genoemde vereeniging (Hagenau, Rhederoord) ruim 3000 H.A. beslaat. Oisterwijk, Renkum, Velsen, Bergen zijn, zij het op minder grootsche schaal en zonder dat overal even afdoende als in Rheden en het Gooi gezorgd is, dat hetgeen de gemeenschap verwierf ook inderdaad ongerept blijft, in dezelfde richting werkzaam geweest en aan deze voorbeelden zouden nog vele andere kunnen worden toegevoegd. Vooral in de kringen der gemeentebesturen heeft een duidelijke kentering plaats gehad, die alleszins verblijdend is en die zonder den nood der tijden zeker nog duidelijker aan het licht zou komen.

Ik vermeld verder nog de instelling van provinciale schoonheidscommissies, die thans in tien provincies - alleen Noord-

brabant ontbreekt nog - bestaan en waarvan er acht in eenigerlei verband staan tot het provinciaal bestuur. In Drenthe bijv. is de commissie ingesteld door Gedeputeerde Staten, die er alle leden van benoemen. Elders kwam het initiatief van particulieren of van de gewestelijke afdeeling der Vereeniging van Nederlandsche gemeenten en heeft het provinciaal bestuur hetzij een zijner leden aangewezen als vertegenwoordiger in de commissie, hetzij de bevoegdheid tot benoeming van alle of een deel der leden aanvaard. De nuttige taak dezer commissies[1)] bestaat in hoofdzaak in het adviseeren omtrent bouwontwerpen en uitbreidingsplannen. Ieder weet, hoeveel leelijks de dorpstimmerman ons heele land door op zijn geweten heeft. Tallooze woningen, die pasten in het landschap of teekening gaven aan de dorpsstraat, zijn op hopelooze wijze verprutst en wat er nieuw gebouwd is en zich bovendien nog dikwijls op hinderlijke wijze aan den voorbijganger opdringt, vloekt gewoonlijk tegen de eenvoudigste aesthetische begrippen. Te lang heeft men voor een welstandsbepaling in de bouwverordening geen gevoel gehad, maar nu deze, eindelijk, meer en meer ingang vindt, is een eerste vereischte, dat een deskundige commissie bij haar toepassing raad verschaft. Elke gemeente beschikt daartoe niet over de noodige krachten. Van samenwerking moet men het hebben en de bedoelde commissies verwezenlijken deze, terwijl zij ook overigens voor het behoud van landschapsschoon waakzaam en werkzaam trachten te zijn.

Eindelijk zij gewezen op de ontdekking van het euvel der lintbebouwing. Een kwaad moet zekeren omvang bereikt hebben, voordat in eenigszins ruimen kring de oogen er voor opengaan. Hier kwam dit oogenblik rijkelijk laat, niettegenstaande lang niet uitsluitend aesthetische overwegingen zich tegen de voortgaande bebouwing langs de wegen verzetten, maar het is dan nu toch gekomen en men begint er zich eindelijk tegen te verweren. Op grond van de bestaande wetgeving zijn het in de eerste plaats de gemeentebesturen, die door vaststelling van uitbreidingsplannen, welke op kernbebouwing aansturen, hier iets kunnen doen. Maar daarnaast is thans ook een wetsontwerp tegen lintbebouwing aanhangig, waarbij weliswaar de verkeersbezwaren

1) Zie daarover artikelen in het Tijdschrift voor volkshuisvesting en stedebouw van September 1925, April 1928 en Juli 1932.

op den voorgrond staan, maar bij aanneming waarvan toch indirect ook steeds verdergaande schending van het natuurschoon langs de grootere verbindingswegen zal worden verhinderd.

Er is dus actie in velerlei zin, maar die actie is dan ook noodig; zij kan niet zonder groote schade weer verslappen. Wie vecht voor deze belangen, vecht niet voor een winst, die desnoods ook wel eenige jaren kan worden verschoven, maar tegen een nog grooter verlies dan nu eenmaal onvermijdelijk uit den natuurlijken gang van het leven in een land met sterk jaarlijksch bevolkings-accres voortvloeit. Ieder kent de streken, waar men vroeger was te midden van een heerlijke natuur en die thans ontluisterd zijn[1)] en de gevoelens, daardoor gewekt, sporen aan tot den strijd om Nederland ook voor het nageslacht een bewoonbaar land te doen blijven. In dien strijd kan de hulp der overheid minder dan ooit worden gemist. Dit artikel zoekt waardeering te wekken voor wat zij in moeilijke jaren reeds deed, in de hoop dat zij mede daarin een aansporing zal vinden om niet te rusten.

C.W. VAN DER POT

1) Eén voorbeeld uit vele biedt de eens zoo mooie landstreek tusschen Utrecht en Maartensdijk, waar de landgoederen Voordaan, Beukenburg en Persijn geheel of ten deele onder den bijl der houtkoopers zijn gevallen. Op een vraag van het toenmalige Kamerlid van Ravesteyn gaf de Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw in 1925 een heel lijstje van landgoederen en uit een oogpunt van natuurschoon belangrijke buitenplaatsen, die in de allerlaatste jaren gesloopt waren of werden bedreigd (Aanhangsel Hand. Tw. K. 1924/1925 blz. 81).

Hollandsch classicisme of Hollandsche barok?

Naar aanleiding van F. Vermeulen: Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst. 1e afl., deel III.

In de ‘Geschichte des Barockstiles in Italien’ van Cornelis Gurlitt, een werk, dat baanbrekend is geweest voor de visie op de machtige, in de negentiende eeuw zoo fel gesmade bouwkunst uit den tijd na de Renaissance, wordt een scherpe scheidingslijn getrokken tusschen de volgelingen van Palladio en die van Michelangelo. Op die verdeeling in twee groepen hebben latere kunstcritici gemeend aanmerking te moeten maken. In zekeren zin terecht; waar het gaat om het ruimteontwikkelingsbegrip, moet men bij Palladio zoo goed als bij Michelangelo het woord ‘barok’ gebruiken, terwijl toch Palladio de vader van het classicisme heet te zijn geweest. Het loont de moeite deze kwestie ter wille van een beter inzicht in onze eigen zeventiende-eeuwsche bouwkunst nader te bezien.

Al mogen tegenover de ruimtevormprincipes der Renaissance de werken vanaf omtrent het laatste kwart der zestiende eeuw in Italië een zekere éénheid vormen, er wàren toch twee richtingen - twee temperamenten zou men liever zeggen - te onderkennen, twee, die men misschien het best als de *objectieve* en de *subjectieve* tendentie zou kunnen betitelen. Beide beleden ‘een rythmisch gebonden opeenvolging van onzelfstandige ruimtedeelen in een climax, naar een het geheel beheerschende hoofdmoment’ (Verm. blz. 3). Doch beide deden dat in zeer verschillende vormentaal. De objectieve richting vond zijn uitgangspunt in het in 1414 teruggevonden werk van den Romeinschen bouwmeester Vitruvius, dat, in 1485 voor het eerst ge-

publiceerd, tal van herdrukken, bewerkingen en navolgingen beleefde.[1)]

Een samengaan van allen, die zich aan Vitrivius' regels onderwierpen, werd tenslotte bereikt door het stichten der ‘Vitruviaansche Academie’ in 1542. Voor de Vitruvianen waren en bleven de antieke zuilorden in hun vorm en hun verhoudingen heilig en onaantastbaar.

Tegenover deze belijders stond als fel antagonist Michelangelo, die verklaarde met eigen handen de kluisters te zullen verbreken, waarin men bezig was de architectuur te slaan. Hij, Michelangelo, voelde zich gebonden noch door de regels der ouden, noch door die der modernen, onder welke laatsten wij Alberti, Sammichele, Scamozzi en Palladio zullen hebben te verstaan. In Michelangelo gloeit de nieuwe mystiek, waarvan Gothein zegt, dat zij het avontuur is van de ziel (Verm. blz. 14); in hem zien wij het Gothisch-mystisch vormgevoel tot uiting komen in een taal, waarvoor weliswaar de Renaissance de vormgrammatica had geleverd, doch die zich tegenover die vormbeginselen vrijheden veroorloofde en veroorloven moest, wilde zij uitdrukking geven aan het contra-reformatorisch diep-religieuze gevoel en het felle temperament van den grooten Florentijn.

En nu zien wij dat nieuwe Italiaansche vormgevoel in tweeërlei kleed tot voorbeeld worden voor gansch Noord-Europa. Welke der twee tendenties zullen de landen overnemen, tot welk temperament gevoelen zij zich aangetrokken? Men behoeft zich de loop der Contra-Reformatie slechts te herinneren, slechts in gedachten de wegen te volgen, die de discipelen van Ignatius gingen, om direct te weten waar men de uitingen der subjectieve richting vinden zal.

Doch er was één land katholiek, zeker, doch koel berekenend en koel afwegend,wat naast de religie het nationalisme vroeg aan politieke combinaties. Dat land was Frankrijk, bestuurd door de Richelieu, den kardinaal, die, waar hem dat paste, meer de protestanten dan de katholieken steunde.

En nu zien wij dan ook in Frankrijk een barok opbloeien, die zoozeer een klassiek-intellectueelen geest weerspiegelt, dat men inderdaad het best van ‘een koel Palladianisme’ spreken kan. (Verm. blz. 38) en het is deze geest, zegt de schrijver van het

1) Zie F. Bürger: Vitrüv und die Renaissance; Rep. für Kunstw. 1909.

handboek terecht, die ook bij Frankrijks geallieerden: Engeland, Holland, Noord-Duitschland en Zweden is terug te vinden.

Zoo simpel als het vroeger voor ons land werd voorgesteld: Van Campen, de groote man, met een paar vakkundige helpers, gevoed door Palladio.... en onze gebouwen van 1640 tot 1680 staan er, zoo eenvoudig en ook zoo direct en uitsluitend van Italiaanschen invloed afhankelijk is het wordingsproces in Holland niet geweest.

Zonder Frankrijk en den Franschen invloed komen wij er niet. En dat is ook allerminst te verwonderen. Denken we slechts aan één der voornaamste bouwheeren uit die jaren, aan Frederik Hendrik en met hem aan zijn secretaris Constantijn Huygens. Over hen citeert Vermeulen, Blok, Kernkamp en Prinsen. ‘Frederik Hendrik was weliswaar militair terdege gevormd in Maurits' school, maar tevens geestelijk en intellectueel opgevoed onder den Franschen invloed van zijn moeder, Louise de Coligny, de beschaafde en begaafde Française, wier brieven meermalen met die van madame de Sévigné zijn vergeleken. Hij wordt de figuur, die voor het eerst in onze geschiedenis het breede gebaar van den veelzijdig begaafden, en veelzijdig ontwikkelden renaissancevorst vertoont. Moge het Louise de Coligny al niet gelukt zijn haar grooten zoon volkomen te verfranschen, zeer zeker heeft zij bereikt, dat hij innerlijk en uiterlijk zijn opvoeding nooit heeft verloochend. Zijn aan Fransche elegantie herinnerende persoon, zijn sterk Fransch getinte omgangsvormen, zijn later naar Fransch voorbeeld ingericht hof, zijn navolging van Fransche vorstelijke gewoonten, ja zijn ontegenzeggelijk op Frankrijk gerichte buitenlandsche politiek van lateren tijd zijn voor een goed deel toe te schrijven aan den Franschen geest zijner hoog door hem vereerde moeder.’

‘Zijn militaire successen, vooral de zoo gewichtige en roemrijke herovering van Breda, brachten den prins “Son Altesse”, zooals hij door den koning van Frankrijk in 1637 werd betiteld, tot welhaast koninklijke macht en aanzien, wat zich ook meer en meer uitsprak in geheel het leven en de omgeving van den Oranjevorst. Het dorp Die Haghe werd een vorstelijke residentie, die in glans de luisterrijkste hoven van Europa ging evenaren. Daar zetelde bovendien ook het ietwat luidruchtige, pralende hof van de verdreven Boheemsche koningsfamilie, die er door

haar betrekkingen toe bijdroeg 's Gravenhage tot een verzamelpunt van praal- en pretlievende edelen en hovelingen te maken. De oude en eigenlijk onvoldoende stadhouderlijke woning op het Binnenhof, zoowel als het Oude Hof in het Noordeinde, werden verfraaid en verbouwd, evenals het door den prins aangekochte huis Nieuburch te Rijswijk. 's Prinsen gemalin, de bekoorlijke en weelderige Amalia van Solms, wist haar van nature zuinigen gemaal steeds weer tot kwistigheid aan te zetten, waar het gold macht, aanzien en rijkdom naar buiten te toonen. Het oude kasteel Honselaersdijk, dat hij reeds in 1612 had gekocht, werd verbouwd tot een der schitterendste lustverblijven; kunstenaars van naam uit binnen- en buitenland werden in dienst genomen om al deze werken tot stand te brengen.'

En naast dezen vorst vinden wij zijn secretaris Huygens, een 'man van breede kennis, fijnen smaak en scherp intellect, vertrouwd met de Grieksche en Latijnsche klassieken, bekend met vele van de voornaamste geleerden en dichters in binnen- en buitenland.... een man, die de Fransche taal zóó beheerschte dat de Balzac, met wien hij geregeld correspondeerde hem schreef: 'Il faut que vous me juriez que vous êtes Hollandais pour me le persuader'.

In zijn prachtige bibliotheek bezat Huygens naast Palladio en andere Italianen ook de 'plus excellents bâtiments de France' van Ducerceau, wat mede wijst op zijn Fransche belangstelling inzake de bouwkunst en wanneer Frederik Hendrik een oordeel wil hebben over eenige onderdeelen van Honselaersdijk, dan stuurt Huygens de plannen niet naar Van Campen, doch naar den Franschen architect Nicolas Tassin en vraagt in Frankrijk den raad 'des meilleurs architectes et jardiniers'. (Verm. blz. 56). Nog sterker: een Franschman Simon de la Vallée wordt hofarchitect van den stadhouder. Deze de la Vallée, een wonderlijk heerschap[1)], doch ongetwijfeld een kundig architect, heeft ingegrepen in den bouw van Honselaersdijk en het tot het prachtig lustslot, dat het werd, welhaast omgeschapen.

Aan Honselaarsdijk ervaart men eerst de belangrijkheid van den Franschen invloed. De on-Italiaansche, in Frankrijk echter geliefde planopzet van hoofdmassa met twee haaks daaropstaande vleugels, welker uiteinden verbonden zijn door een

1) Zie Vermeulen's bijdrage in het jaarboekje van 'die Haghe' 1933.

lage gaanderij of een muur of een hek, zien wij terugkeeren, na Honselaarsdijk, aan Huygens' woonhuis op het Plein, aan het Oude Hof (het koninklijk paleis in den Haag, vóór de verminking) en aan de Lakenhal te Leiden.

Zoo is het dan, meenen wij, terecht, wanneer Vermeulen schrijft (blz. 53): '.... het Italiaansche Palladianisme deed zich slechts in beperkte mate gelden, en stellig veel minder dan doorgaans wordt aangenomen. Veel sterker, in waarheid beslissend, werkte hier echter de Fransche invloed.'

Komen wij na deze enkele regels terug op de vraag: moet men nu tenslotte spreken van Hollandsch classicisme of van Hollandsche barok? Bij ons wil het woord 'barok' in combinatie met het woord 'Holland' nauwelijks over de lippen. Als men met Weisbach en zoovele anderen de Barok niet anders kàn voelen dan als de 'Kunst der Gegenreformation' dan is het o.i. onaanvaardbaar om bij onze bouwkunst te spreken van 'barok'. Denkt men aan sommige profane ruimten, aan de groote schepenzaal of de vierschaar in Amsterdam, of aan de koepelzaal in 't Huis ten Bosch, dan is men misschien geneigd om 'ja, toch' te zeggen, doch dan bedenke men tegelijkertijd, dat hier voor de decoratie ook weer Vlamingen aan het werk zijn geweest.

Denkt men aan de plastische vorm van de Nieuwe Kerk in den Haag, aan het prachtige dak en de gevoelige bekroning daarvan of aan de koepels in Leiden en Middelburg dan helt men toch wel weer even naar de barok over, doch treedt men de Marekerk of de Oostkerk binnen en ziet men de goed geproportioneerde, doch zeer nuchtere interieurs, die weliswaar zoo zijn gemaakt, dat men 'daar inne alomme gelyck ende goet hooren sal' - zooals Orlers van de Leidsche Marekerk zegt - doch waarbij het oog nauwelijks geboeid, de geest, door het oog, gansch niet naar hooger 'vervoerd' wordt, dan zegt men weer 'neen, dit is geen barok, dit kàn ik alleen maar Classicisme noemen.'

En zooals ons, vergaat het ook feitelijk den schrijver van het handboek. Hooren wij hem over den tijd van Van Campen, van Post, van 's Gravesande en van Vingboons: '.... Frankrijk en zijn Protestantsche geallieerden trekken zich terug in een koel Palladianisme, dat vooral bij de bondgenooten verschraalt tot een *academische*, *klassicistisch getinte dogmatiek*....' (blz. 38)

en, op blz. 60: '.... de Fransche barok werd hier getransponeerd in een eenvoudiger toonaard, naar een *koeler*, *soberder klassicistischen trant*, dikwijls zoo sober en zelfs schraal, dat men zich zou kunnen afvragen, of wij zoo een onbewogen, strakke en stugge bouwwijze werkelijk nog 'Barok' mogen noemen, of we hier niet enkel en alleen met het *allerleerstelligste en allernuchterste klassicisme te doen hebben*. 'Dit nu is', meent de schrijver zijn eigen vraag te moeten beantwoorden 'ondanks alles toch niet het geval.'

Doch de vraag en vooral de vorm, waarin de vraag gesteld werd, bewijzen toch wel hoe moeilijk het ook Vermeulen viel tusschen de twee termen een keuze te doen. Men ziet, het gegeven is onder één der woorden niet of nauwelijks te vangen. Wat zich echter wel laat zeggen, dat is, hoe schoon en eigen en sterk onze bouwkunst was in die eeuw, die niet alleen om handels goed of Rembrandt's gloed 'gulden' was en hoe bitter wij het moeten betreuren, dat de negentiende eeuw aan vele van de prachtigste uitingen van dien tijd zich vergreep. De twintigste kan nog veel goed maken aan wat geschonden, doch nog onvernield, wacht op zaakkundig herstel.

J.H. PLANTENGA

Kroniek der Nederlandsche letteren

Sociale romans

Willem Eges, Skunks.
Albert Kuyle, Harten en Brood.
Jef Last, Partij Remise.

'Een roman van de massa, prachtig!' jubelt Jef Last, doch juist op tijd bezint hij zich: 'Waar is die massa? Menigte bij de koninginnefeesten, voorthossend door de Kalverstraat naar het Damrak, menigte op de 3 October-feesten, ah en ach zuchtend bij de sissers en pijlen van het vuurwerk, menigte op het marktplein van Oeteldonk, bij de Zondagsche pantoffelparade op het Maastrichtsche Vrijthof, op de pier in Scheveningen, bij de kermesse d'été in den Dierentuin, op het voetbalveld, in de kroegen, overal waar gejoeld, gedrongen en geschreeuwd wordt. Massa, saamhorigheid, eenheid van gevoel, gerichte wilskracht? Misschien een oogenblikje bij de mobilisatie toen men aan de stations afscheid nam van de vertrekkende jongens, misschien de kerkdienst op Urk, na het vergaan, op één dag, van zeventien botters. Daarnaast Kerk A en B van de gereformeerde godsdienst, achttien kerkgenootschappen, drie-en-vijftig partijen op de kieslijst. Het corps met eerste, tweede, derde, vierde en vijfde clubs, de bond, de ongeorganiseerde knorren, de Indologen, de acht à negen vakcentrales, - zelfs op de kweekschool vormen zich kleine groepjes, jongens uit Rotterdam, uit Vlissingen, uit de Jordaan, uit de Haarlemmerpoortbuurt. En binnen die groepjes is de enkeling eenzaam.'

Zoo zal dus in ons vaderland ook de roman van de massa niet meer kunnen vertellen dan de geschiedenis van den eenzamen enkeling. Jef Last, die nogal diep heeft doorgedacht over eene te volgen methode, wijst met nadruk de beschrijving van volks-

feesten of vergaderingen als massa-betoogingen af. Dit zijn, meent hij, bijkomstigheden: ‘De oubollige dronkemansvreugde der vischcollega's, de Janpleiziers met feestende Pinsterblommen, het pirament waarbij de Jordaanmeiden rokzwaaiend dansen, de Hartjesdag met zijn knetterend vuurwerk, dat alles zal nog jaren bestaan, zooals de steile kerken bestaan der Calvinisten, de Zondagsschooltjes en de zending onder de Joden, maar het is niet langer essentieel, niet meer onontbeerlijk in een werkersleven, het is, laten wij zeggen, als het Bagijnhof, dat midden in de stad een dierbaar plekje blijft om zoo nu en dan eens met familie van den buiten te bezoeken. Essentieel is de beweging der massa.’

Vele gelegenheden heeft hij opgesomd, die ons reeds deden watertanden naar de feestelijke bladzijden, waarop hij ons getuigen maken zou van de gemeenzame vreugden des volks, hij somde ze helaas maar op, om mede te deelen, wat hij voornemens was, ons te onthouden! Nu er de massa niet blijkt te zijn, wier heldhaftige beweging hij wil doen verheerlijken door de ontwerpers van sociale romans, geeft hij den ietwat huiselijken goeden raad: ‘Nemen wij het geval van Toon.... of neem Piet bijvoorbeeld.... en neem Gerrit.’ Daarmee brengt hij het beeld van het maatschappelijk leven onzer dagen op nuchter Nederlandsch peil.

Hij werd reeds bij voorbaat gehoorzaamd. Wie eenig gevoel heeft voor de waarde van een eigennaam in de voortbrengselen van de verbeelding, zal onmiddellijk vermoeden, dat de levensverhalen van *Hendrik Roovers*, *Toon Jansen* en *Klaas de Ruiter* vlak bij de werkelijkheid van het alledaagsche werden neergeschreven. Hélden noemt men anders. Eenzamen heeten Doctor Dumay of Charles de Blécourt, bijzondere figuren dragen de namen van Ferdinand Huyck of Gideon Florensz. Maar de massa heet Toon of Piet of Gerrit of Hendrik of Klaas met een achternaampje, dat even goed op een kleinen scheersalon als op een nietig kruideniersbedrijf, even passend op een arbeidskaart als op den monsterrol van een koopvaardijer kan staan. De Hendrikken en Pieten zijn doorgaans werklieden naar het hart van hun beschrijvers, die hen te recht brengen in een afschuwelijke omgeving, waar zij nochtans hun eerlijkheid bewaren, hun dapperheid bewijzen, en hun maatschappelijke stellingen, of die

van den schrijver, met hun ervaringen bezegelen. Deze methode van sociale romanschrijving levert den Hollander twee groote voordeelen op. Zij biedt hem de mogelijkheid, altijd reëel te blijven in de voorstelling, en zij geeft hem bovendien de kans, het huiselijke leven van den arbeider te schetsen, meestal in schrille tegenstelling tot zijn fabrieksuren. De groote, golvende beweging van een geordende massa te doen vloeien voor de oogen van den lezer, vraagt rijker verbeeldingsgaven dan waarover de gemiddelde auteur in Nederland beschikt. Hij is immers meer waarnemer dan fantast en de revolutie van het proletariaat heeft hij tot heden slechts kunnen zien als een optocht of als een opstootje, maar niet als een gezamenlijke opmarsch van gesloten gelederen naar een gemeenschappelijk doel. In den optocht troffen hem typen, in het opstootje zag hij vooral het levendige van het tafereel, daar is hij een Hollander voor. Te schrijven over de gebonden massa, zooals Tolstoï over de legers van Napoleon schreef of zelfs maar zooals Victor Hugo het gedaan heeft over de troepen in den slag bij Waterloo, eischt een aangeboren kracht van vizie, die den meesten onzer landgenooten vreemd blijft. Doch een gezin te schetsen rond de tafel, waar gegeten wordt, doch de warmte weer te geven van moeders goede aanwezigheid in de huiskamer, doch de gevolgen te doen voelen van de lichte dronkenschap des vaders, zietdaar, waarin wij meesters waren sedert eeuwen. Bij alle drie de schrijvers van de beste sociale romans, die in het vorig jaar verschenen, is er een dronkenmans-scène, een gemeenschappelijke maaltijd, een sterfgeval. Biedt dit gelegenheid tot makkelijke vergelijking der verschillende talenten en tendenzen, het geeft toch op de allereerste plaats eenige stof tot algemeene overdenking betreffende den socialen roman in het huidige stadium van zijn ontwikkeling. Sedert *De Pastorie van Mastland* is er veel geschreven met een medelijdend hart, en daar is veel gewijzigd in de schrijftechniek, doch de geestesgesteldheid van den Hollandschen deernisdrager werd weinig veranderd. Alleen stelde hij zich een weinig anders in tegenover zijn beklagenswaardig voorwerp. Hij leerde den arbeider zien van den arbeider uit. Dit is wel de grootste winst op de sociale letterkunde der vorige eeuw, die den arbeider, subsidiair den pennelikker of wat voor ondergeschikte hij zijn mocht, vrijwel voortdurend bekeek uit het oogpunt eener

samenleving, die zij weliswaar verbeterd, doch niet omgewenteld wilde zien. Kunst is geen maatschappijleer, doch voor den kunstenaar komt de voorkeur toe aan een kijkplaats, waar hij zich zooveel doenlijk vereenzelvigen kon met het object zijner waarneming. Om arbeiders te kunnen schetsen, is het niet voldoende, dat men als dominee of als pastoor op huisbezoek gaat in de hutten der nederigen zoowel als in de heerenhuizen der gegoeden, het is ervoor gewenscht, dat men zichzelven een arbeider voelt en het geziene leed kan ondergaan als ware het persoonlijk diepgevoelde smart. Gaarne zoeken onze schrijvers, die zelf geen arbeider zijn, dan ook contact met die gevoelens, welke gemeen blijken aan allen en hoogstens bij de armen een eenigszins andere kleur vertoonden dan bij de rijken: de moederliefde, het ontwaken van jeugdige geluksverlangens, de vriendschap, de prille genegenheid van den knaap tot het meisje. Merkwaardig is het, dat zoowel *Hendrik Roovers* in den roman van *Willem Eges*, als *Toon Jansen* in den roman van *Albert Kuyle*, alsook *Klaas de Ruiter* in dien van *Jef Last* hun karakter ontwikkelen door de verhouding tot hun moeder en dat uit geen der drie romans een sterker indruk ons bijblijft dan de indruk, die het beeld der moeder nalaat. Beteekent dit niet, dat de Nederlandsche sociale roman, spijts de vijftig-jarige ontwikkeling van de nieuwere letterkunde, nog steeds is aangedaan met de typisch-Hollandsche huiselijkheid der negentiende eeuw, die ook voor deze maar een erfstuk van oudvaderlandsche overlevering was, slechts door het al te regelmatige gebruik eenigermate versleten? Aan sociologen laat ik het onderzoek over naar de maatschappelijke oorzaken van dit verschijnsel, voor de kunstkritiek heeft het alleen beteekenis, in zooverre het de specifiek Nederlandsche kenmerken van het sociale kunstwerk onzer dagen belicht. Het is uit een burgerlijke traditie opgegroeid, het bleef verwant aan Tollens en aan Potgieter, het is nog altijd revolutionnaire kunst van vóór de revolutie.

Of *Willem Eges* de bedoeling had, een omwenteling teweeg te brengen in het pelterij-vak met te wijzen op de hinderlijke fouten, waardoor de beoefening ervan volgens zijn uitbeelding moet vergezeld gaan: het valt niet licht te zeggen. Zijn boek mist elken opstandigen toon. Het is een rustige zedenschildering, met eenige welgeslaagde tafereeltjes, waaruit de schrijver recht-

vaardig tot gevolg kon trekken: ‘het vak in zijn oude gedaante was als het stinkdier Skunks, er zat een onwelriekende lucht aan.’ Als een ordelijk berichtgever toont Eges de corruptie in bontwerkerijen, waar het personeel voor veruit het grootste gedeelte werd vergaard uit onbekookte lieden met geringe zelfbeheersching, zeer onderhevig aan de grillen van hun wisselend gevoel, en gedurig verkeerend in de verleiding tot diefstal, waaraan de meesten dan ook niet weerstaan. De oude bontwerker Roovers, in dienst van de firma M. Finke & Co., schijnt een bijzonder repraesentatief vertegenwoordiger van ‘het vak in zijn oude gedaante.’ Hij is goedaardig omdat hij een drinkebroer is, hij wordt een dief omdat geen mensch in zijn omgeving de vingers erg vast aan de hand heeft, hij is gebrouilleerd met den chef zijner afdeeling en hij verwaarloosd zijn vrouw, ofschoon hij toch wel van haar houdt. In aanleg is hij een type, waarmee een goed romancier uitstekend kon werken maar de schets van zijn figuur blijft betrekkelijk vaag en wordt allengs verdrongen door het beeld van zijn zoon, die veel eenvoudiger is samengesteld uit eigenschappen, waarmede de schrijver sympathiseert. Hendrik Roovers biedt moedig weerstand aan alle verleidingen van het vak. Waar hij die flinkheid vandaan haalt, laat Willem Eges ons raden, doch hij maakt ons dit raadseltje moeilijk. Een wilsvast karakter kan zich ontwikkelen onder velerlei voorwaarden, het kan zelfs groeien tegen de verdrukking in, maar bij een roman, waar zulk een karakter bovendien de eenige uitzondering moet zijn in een geheel karakterloos milieu, aanvaarden wij het eerst, als wij getuigen van dien groei geweest zijn. De moedige, de brave Hendrik slaagt er, spijts al zijn eerlijkheid, niet in, het gezin van zijn vader te behoeden tegen den ondergang. Hij is, bij korte tusschenpoozen van onregelmatigen arbeid, telkens werkloos. Ten einde raad laat hij zich overhalen tot medeplichtigheid aan een inbraak. De kraak mislukt. Zijn kameraden wijten het aan Hendrik en slaan hem onverhoeds neer. Hij bekomt van dezen slag en vertrekt naar Londen, waar hij vast werk gevonden heeft. Als kort daarna een kennis navraag naar hem doet, vertelt een juffrouw uit de buurt, dat Hendrik Roovers dood is. ‘Ze hebbe 'm toch zeker de herses ingeslagen!’ Hiermee eindigt zijn geschiedenis. Wat hem in Londen overkomt, vernemen wij niet. Zijn zieke moeder, die hij alleen in

armoede verpleegde, werd overgebracht naar een inrichting. De held van het boek heeft geen enkele daad gesteld. Hij is slechts het slachtoffer geworden van ongelukkig samenwerkende omstandigheden. Zijn vertrek naar het buitenland wordt gevoeld als een bevrijding uit de benauwenis van 'het vak in zijn oude gedaante,' dat kwalijk geschikt leek om jonge menschen op te voeden tot maatschappelijke daadvaardigheid.

Skunks is een eersteling. Het werk mag maar merkwaardig heeten, in zooverre het een hedendaagschen tak van de romankunst vertegenwoordigt en daarbij de bewijzen toont van een ontwikkelbaar talent. Willem Eges beschikt voornamelijk over descriptieve vermogens. Hij is op zijn best, wanneer hij ons een blik gunt in werkplaats of huiskamer, naar een klein dramatisch tafereeltje, een gespannen situatie of een gevoelvol moment. Hier ligt ook de kracht van *Albert Kuyle*, den schrijver van *Harten en Brood*. Maar Kuyle toont zich een dichter, waar Eges een nuchterling blijft. Maar Kuyle schrijft proza, waar Eges verslaggever is. Zelfs in de standvastige beperking tot strikte zakelijkheid, die hij zichzelf oplegde, weet Kuyle stroom te houden. Daar gaat vaart door zijn bladzijden. Hij schrijft op den man af, als volleerd pamflettist, hij schrijft tevens ontroerd als een gevoelvol poëet met een lichte neiging naar het sentimenteele. Zijn hart is gauw geraakt als hij ellende ziet, of zelfs maar tegenstellingen waarneemt tusschen de weelde van de rijken en de schamelheid der armen. Hij theoretiseert niet over het maatschappelijke vraagstuk, hij vereenvoudigt dit met evangelieteksten tot een onderdeel van zijn geloof. Zijn stijl is artificieel, ook in het spontane. De effecten zijn berekend voor een cameraman, want *Harten en Brood* werd samengesteld uit een nog niet verschenen film-scenario van denzelfden auteur. Men voelt, dat de schrijver zijn verontwaardiging niet verder verantwoorden kan dan door het constateeren van de feiten: hier hebben zij het goed, daar hebben zij het slecht, zoo moet het niet! Hij vindt het afschuwelijk, dat nette jonge meisjes uit den werkenden stad een dienstje moeten aanvaarden ten huize van den fabrieksdirecteur, wiens zoon uiteraard haar kuischheid belaagt; lees daar slechts Breeroo op over, die dit motief reeds in den *Spaanschen Brabander* gebruikte! Maar Kuyle ziet de tegenstellingen zoo simpel, schildert de bezittende klasse zoo pamfletair, en

geeft zoo weinig oplossing voor de vraagstukken, die hij ter sprake brengt, dat men onwillekeurig in de bekoring geraakt, hem te vragen, hoe het dan wèl moet, en of hij maar wil zwijgen als hij dit niet weet. Hij heeft het zich bijzonder makkelijk gemaakt met het vraagstuk der meisjes in huiselijke dienstbetrekking. Hij ziet volmaakt voorbij, dat de rijke mevrouw zoo goed als de arme geholpen moet worden in zekere omstandigheden, waarin gehuwde dames soms geraken. Men kan zich voorstellen, dat hij zich ergert over de dienstbaarheid van bepaalde meisjes in huizen waar andere meisjes van denzelfden leeftijd een vrij leven leiden, liefst naar den lichtzinnigen kant, want de arbeiders van Kuyle zijn rein in de liefde, doch de beter gesitueerden vertoonen een zinnelijken aanleg, dien zij slechts weinig bedwingen. Hij verdeelt den staat van doodzonde in omgekeerde evenredigheid tot den staat van maatschappelijk onvermogen, wat zijn zedelijk hoogstaande daglooners nochtans niet belet, hun broodheeren te benijden, bijwijlen om zulke weinig beduidende zaken als kousen van zij. Doch zelfs geen oogenblik bekruipt hem de gedachte, dat men zou kunnen ijveren voor een verandering van den maatschappelijken toestand, door bijvoorbeeld een algemeene dienstplicht voor te stellen voor meisjes van achttien tot twintig jaar, die zonder uitzondering als huishulp in gezinnen gemobiliseerd moesten worden. Dit voorstel zou gelijken naar een absolute dwaasheid, het zou nochtans aantrekkelijker zijn dan de schematische vereenvoudiging des huiselijken levens tot alleraardigste dienstboden bij alleronhebbelijkste mevrouwen. Alleen zou het tot nadeel voeren, dat de verdiensten der arbeidersgezinnen er vermoedelijk door verminderd werden, indien de voorgestelde wijziging der arbeidswet niet van een algemeene loonsverhooging voor gezinshoofden gepaard ging.

Herhaaldelijk kan men er Albert Kuyle op betrappen, dat hij weinig heeft doorgedacht op de dingen, die hij zoo bijzonder scherp waarnam. Hij ziet het dienstmeisje bij den omwasch in de keuken zitten na een gastmaal, gegeven door mevrouw, doch hij vergeet de fooi te schenken, die het overwerk eenigermate kon verzoeten. Hij verheerlijkt tot in het hymnische den moederschoot van vrouw Jansen, maar is zoo smakeloos, dat hij onvriendelijke woorden zegt over den moederschoot der fabriekants-

vrouw, alsof het moederschap niet heilig ware tot op de randen der hel. Hij verfoeit de behaagzucht van rijke meisjes, die kostbare kleedingstukken dragen, maar hij begrijpt bijkans aanmoedigend de opwelling der jalouzie in het hart van de dienstbode, die dit moet aanzien. Hij voert den priester op huisbezoek in het gezin van Jansen, doch laat hem daar volmaakt vergeten, dat ook de fabrikant zijn parochiaan is, en hij laat hem zoozeer spreken 'van den arbeider uit,' die toch in zijn diepe deugdzaamheid wel de geringste geestelijke nooden hebben moet, dat men meer werk gemaakt zou willen zien van een apostolaat of zending onder fabrikanten.

Kuyle had wijdere afstanden kunnen nemen, en het is een raadsel, waarom hij dit naliet. Want zijn industrieel behoort in het gunstigste geval tot den gegoeden middelstand, zijn arbeidersgezin raakt aan de grens tusschen middelstand en proletariaat. Een van de beide zoons uit het werkmansgezin arbeidt zich op tot onderwijzer. De ander blijft daglooner, zooals zijn vader was. Het botert niet te best tusschen de twee, en Kuyle, die nu eenmaal bezeten schijnt door de behoefte om gedurig partij te kiezen tusschen zijn eigen romanfiguren, neemt het onmiddellijk op voor Toon, den arbeider, tegen Willem, den schoolmeester. Moeder ligt ziek te bed. Vader wordt werkloos. Willem verlieft zich op een meisje uit den zoogenaamd beteren stand. Marie, het dienstmeisje, en Toon, de arbeider, blijven lieve, goede kinderen voor hun ouders. Willem wordt een beetje verwaand. Aan moeder's sterfbed echter komt alles terecht. Dit is het heele schema van het soms rijk gestyleerde, deels artificieele, deels simplistische verhaal. Het speelt zich af binnen zeer beperkte verhoudingen. De groot-kapitalist en de echte proletariër blijven er heelemaal buiten, de guerilla wordt uitgevochten op de grens, met een volslagen triomf van het arbeidersgezin, omdat het andere geen kans kreeg. In de jongere katholieke letterkunde is dit werk, met een tweetal novellen van denzelfden auteur, *Werkverschaffing* en *Anno Sancto*, beslist nieuw, omdat het een Roomsch en volksch sentiment van devotie jegens het leven als Godsgeschenk verbindt met een hartelijk gemeende, en in ruimen kring van katholieken gedeelde, opstandigheid tegen een bepaalden maatschappelijken levensvorm. In het werk van Albert Kuyle echter is *Harten en Brood*, als geheel genomen, zeer zeker

geen stijging na de voortreffelijke novellen uit de bundels *De Bries* en *Weerlicht*, en na de Bijbelsche parafrasen, die hij links en rechts publiceerde. Zeker werd de figuur der moeder aandoenlijk geschetst, maar de algemeen geprezen sterf-scène komt bij nadere ontleding wat dicht bij het slot van een vroom patronaatsdrama, en buiten de huiselijke sfeer van het arbeidersgezin wordt de roman alleen gered door Kuyle's onfeilbaar vermogen om pakkende détails op te merken. Hij mist voldoende fantasie en constructie-vermogen, voorloopig. De groote sociale roman vraagt andere kleuren dan het zwart-en-wit, waardoor een short story zoo aardig kan gelijken op een scherp gesneden schimmenspel. Kuyle's palet is nog te slecht voorzien, om behalve een aestheet ook een socioloog te kunnen bedienen. Hij lijdt aan hetzelfde gebrek als *Jef Last*: hij tracht gedurig vleugels uit te slaan, die nog aan zijn lijf moeten groeien.

Party Remise is daardoor feitelijk mislukt, al toont de auteur zich bij herhaling de bezitter, - niet de beheerscher helaas, - van een uitmuntend schrijverschap. Ook hij koos zich een willekeurigen jongen man uit de arbeidersklasse om hem te maken tot de drager van een gemeenzaam heilsverlangen. Ook hij deed zijn keuze binnen de Hollandsche huiskamer, waar Moeder Keetje nu eens met theekopjes rondloopt en dan weer de heldin blijkt harer diepgedragen overtuiging. Maar den held, die niets anders doet dan bekeeren tot het communisme, ontmoeten wij alleen bij toeval op onzen woestijntocht door het druksel van ruim driehonderd bladzijden, welke nu eens op een verhaal, dan weer op een geschiedboek, en meestal op een hoofdartikel uit een partij-orgaan lijken. *Klaas de Ruiter* verdrinkt bijkans in het proza van Jef Last, waarin het bij herhaling de namen regent van Sneevliet, Oudegeest, Troelstra, Treub, Albert Thomas, Karl Liebknecht of Lenin, en dat voornamelijk wil aantoonen, waarom de socialisten nu eigenlijk géén gelijk hebben en de communisten wèl. Klaas de Ruiter schijnt dit te begrijpen. Wat de lezers betreft, zij vragen van een roman, dat hij hun boeien en ontroeren zal, niet dat hij hun een verzamelkoffer van bezwaren tegen de S.D.A.P. zal uitstallen. Jef Last, de knappe schrijver van *Liefde in de Portieken*, slaagt volkomen, wanneer hij ons Moeder Keetje laat zien, een mengsel van furie en moederlijkheid, dat bij machte is tot alle liefde en tot allen haat. De

schrijver heeft een al te sober gebruik gemaakt van het heroïsche gegeven, dat deze gestalte hem als het ware opdrong. Hij verdiepte zich in de ontwikkelingsgeschiedenis van het Nederlandsche socialisme, en trachtte zijn bevindingen hieromtrent te boekstaven in een genietbaren vertelselvorm, maar het beste, dat hij geven kon, deed hij vervloeien in een stroom van loslippig gedane mededeelingen, wier waarde hoogstens van propagandistischen aard is. Het hindert daarbij, dat hij de gestalte van Troelstra neerhaalt, zonder hiertegenover eenig ander beeld te stellen dan terloops de schim van Lenin. Een eigenlandsche figuur van Troelstra's beteekenis heeft het communisme tot heden niet voortgebracht, daarom begaat Jef Last een onrechtvaardigheid, te vergelijken bij de letterkundige schending der verhoudingen door iemand, die Dostoyefski als tegenspeler van Nicolaas Beets zou schilderen. Eenzelfde tekort aan goeden smaak toont Last, wanneer hij ons den hemel der primitiefchristelijke volksverbeelding afschildert als de verblijfplaats van den Heer der heirscharen, die oorlogen ontketent voor zijn particulier genoegen, en die door den schrijver terloops ‘God Kapitaal’ wordt genoemd, als zocht hij hierdoor te ontspringen aan de strafwet tegen de Godslastering. In werkelijkheid is zijn hemel-satyre geen parodie op het Mammonisme, doch op het Christendom. Hij schetst de geestesgesteldheid in het Nederlandsche leger door een officier tijdens het borrelpraatjen in de soos een schunnigheid te laten zeggen, die men nu eenmaal niet afdrukt, zoolang men de verhouding eerbiedigt tusschen den man en de vrouw. Zijn taal beheerscht hij slecht. In de spelling, welke hij gebruikt is het niet geoorloofd, te spreken over het gewicht *der* haat, zooals Jef Last zich permitteert op bladzijde 52 of over iemand, die met *dien* taak volkomen tevreden is en dien wij vijf bladzijden verder ontmoeten. De oorlog is in onze taal niet vrouwelijk, zooals Jef Last ‘*haar*’ maakt op bladzijde 161. Andere spellingsfouten doen hem gewagen over den *voorteilenden* God van Koophandel en dieven (blz. 64) en van een *intrige* (blz. 187). In den stijl blijft hij zichzelven niet gelijk, soms kruipt hij, soms verheft hij zich tot verontwaardiging, of tot emotie. Volzinnen, snel als film-beelden, wisselt hij af met langdradige praatjes als dit: ‘Het zou ongetwijfeld het gevoelig gemoed bevredigen, wanneer wij hier konden mededeelen, dat

Klaas diep ontroerd en geschokt was door den tragischen dood van zijn vader: - een haak knapt af, een zware last suist onverbiddelijk vierkant door het luik naar beneden, - wanneer wij, met de hand op het hart, verklaren mochten, dat hij, getroffen door het leed van zijn moeder, en bezorgd over het lot van zijn zusjes en broertjes, voortaan als een voorbeeldige zoon de taak van zelfopofferenden kostwinner voor het gezin aanvaard had. De grijze nuchterheid van het proletarische leven dwingt echter te bekennen, dat Klaas door den onverwachten slag meer verbijsterd was dan verslagen, terwijl het leed betrekkelijk snel bijkleurde, ongeveer zooals een vlek op het behangsel daar waar een langgewend schilderijtje wordt weggenomen.'

De schrijver van *Marianne*, van *Liefde in de Portieken*, van *Partij Remise*, de dichter van *Kameraden* en van *Bakboordslichten* vertoonde vaak in zijn geschriften een open en eerlijke mannelijkheid, naar onzen smaak het zuiverst vertegenwoordigd door het breed-rhythmische lied uit zijn debuut-bundel:

> Kom aan de wal en wees vrolik
> want het duurt maar een dag of vier,
> Kom aan de wal en wees vrolik
> en geniet van het schuimende bier!

Hij heeft een sterk natuurtalent, dat wellicht weigert, zich te laten cultiveeren, doch dat zich niet verloochenen moest tot het kinderlijke simplisme van een kunst der tegenstellingen, waarin zoo dikwijls een gebrek aan oorspronkelijke verbeeldingskracht zichzelven verschuilt. Na de lezing van zijn jongsten forsch opgezetten, doch zwak gebouwden roman, blijft ons alleen het tragische beeld bij van Moeder Keetje in haar huiskamer, wanneer haar dochter doodgeschoten is, dwars door de vensterruit, waarachter zij naar de relletjes op straat keek. Om haar vergeten wij de argumentatie tegen Troelstra en de vakvereeniging.

De gestalten van Hendrik Roovers, Toon Jansen en Klaas de Ruiter vervagen voor onze herinnering alras tot bloedlooze schimmen, doch wij onthouden de figuren van den ouden dronkaard Roovers, van de Roomsche vrouw Jansen, van de verbeten en dappere Moeder Keetje.

Teekent het niet den socialen roman onzer dagen, dat hij het beeld der oude generatie zooveel scherper voor onzen geest roept dan dat der revolutionnaire jongeren? In onze opstandigheid voelen wij verwantschap met een lijdend en strijdend verleden. Jef Last zegt het zoo duidelijk als hij maar kan, wanneer hij de spoorwegstaking van 1905 beschrijft: 'Een week lang was het of de opstandigheid der oude geuzen, de liefde tot de vrijheid die eens onze trekkers over de Vaal dreef, de moed waarmede Nederlanders in de baai van Goa een tienvoudige overmacht aanvielen en de hartstocht voor de schoonheid die in de harten der Tachtigers geklopt had, in dit jaar tezamen vloeiden tot het schoonste verzet dat het proletariaat van Holland gekend heeft. Een oogenblik weken het erfelijke dogmatisme der Synode, de ergerlijke verdeeldheid van groepen en sekten, de benauwende naijver van horretjes en hofjes voor moed en solidariteit en voor eenheid als destijds, bij die andere revolutie, toen de Unie van Utrecht werd geteekend.'

Men behoeft met den auteur niet in te stemmen in waardeering voor de Utrechtsche Unie om het nauwe verband te voelen tusschen nationale overlevering en sociale vooruitstrevendheid, dat duidelijk spreekt uit de meest radicale Nederlandsche kunstwerken van maatschappelijke strekking. Het epos der massa te onzent is nog steeds het heldendicht van het gezin. Het blijft intiem afhankelijk van de Hollandsche huiskamer-sfeer, eenmaal verheerlijkt door de bezonken schilders Pieter Vermeer en Pieter de Hoogh. Hoezeer onze maatschappelijke schrijvers ernaar streven, de gansche wereld te versimpelen tot een spel van verslindende wolven met schuldelooze lammeren, het beste dat zij geven blijft het beeld van het eenvoudige gezin, waarin de offervaardigheid der moeder en de prille werkkracht van de jongens het weinige goede-der-aarde behoeden, dat ook voor de meest van weelde verstokenen in dit leven werd weggelegd. Hollandsche vrijheidszucht en rechtvaardigheidszin zijn ook in onze dagen nog een erfstuk uit de burgerrepubliek.

ANTON VAN DUINKERKEN

Dramatische kroniek

Else Mauhs

Er is deze maand een tooneelvoorstelling in den Amsterdamschen Stadsschouwburg geweest, die vijf dagen van te voren was uitverkocht. Het was geen Reinhardt-regie, geen Jessner, geen fantastische première en zelfs geen operette, maar de avond dat mevrouw Theo Mann-Bouwmeester den ring, haar geschonken als eerste Nederlandsche actrice, overdroeg aan Else Mauhs.

Er is in zulk een avond een stadion- en een radio-element. Laten wij de zaken van het tooneel vooral niet te fraai zien: er is op een avond de sensatie van het oogenblik dat de grootste actrice van het vorig geslacht staat tegenover de grootste actrice van het onze en haar zegt dat zij in haar het heden en de toekomst ziet. Dat is een oogenblik tooneelhistorie, dat een ieder wien het tooneel ter harte gaat wil hebben meegemaakt, gelijk anderen de intocht van het Chineesche elftal, wereldkampioen voetbal, of van den heer Xzanepopulos, wereld-kampioen pingpong, of zelfs maar die van Tom Mix.

Het wonder is niet zoozeer dat heel Amsterdam belang stelt in dergelijke wereldkampioenen of in een premiere van Greta Garbo of Marlene, maar dat de telefoon in het bespreekbureau van 's lands eersten schouwburg vier dagen niet stil staat, en dat de bureaulist, die wijzeman van ons tooneel, zich overigens reeds een extra blauw potlood had klaargelegd, omdat hij het voorspeld had.

Het wonder is dat men dit alles door de radio hooren kon, en het zien wilde.

‘Mijnheer,’ zei de oprechte Amsterdamsche trambestuurder des ochtends nadien op het voorbalcon ‘ik had er wel bij willen wezen, want dat is toch iets anders. Hoe zal ik zeggen: versche

doppertjes in de boter is iets anders dan doppertjes uit blik.'

Men vergeve ons de vulgaire vergelijking, maar in dat verschil ligt de onverwoestbare meerderheid van het tooneel uitgesproken: het is geen stervende kunst, evenmin als de doppertjes een stervende groente zijn. Het is tijdelijk minder in trek.

Men kent het geval van Sarcey, die in de Bibliothèque Nationale ontdekte dat het verval van het tooneel om de twee op drie jaar per pamflet, foliant of verhandeling was vastgesteld en men weet dat, wanneer men in Nederlandsche boekerijen gaat snuffelen de woorden over 'allertreurigste toestanden,' noodzakelijke samensmelting van 'gezelschappen' e.d. met ontstellende regelmatigheid terugkeeren.

Maar zoolang een schouwburg vijf dagen te voren is uitverkocht staat daartegenover de werkelijkheid dat er een publiek is, bereid naar den schouwburg te gaan.

En wanneer morgen naast iedere radio een televisie-aparaat staat zal dat aan die behoefte niets veranderen: het zal haar nog weer iets gemakkelijker met surrogaten voeden, maar niet afdoende bevredigen. Is de zaak niet deze dat een Marlenepremière nog nimmer vijf dagen te voren uitverkocht was, en dat, als zij in levende lijve optrad, iedere zaal het zijn zou?

Het onmiddellijk contact van mensch tot mensch zal de zinnen steeds dieper bevredigen dan een contact via celluloid en mechanische wegen, en wanneer wij nog eens een planeet van hoogere beschaving dan de onze ontdekken, is er geloof ik meer kans dat daar een hoog ontwikkelde tooneelspeelkunst bestaat en een tot het doelmatige teruggekeerde film, dan omgekeerd.

Het geval van Else Mauhs stelt ons echter voor minder speculatieve gedachten over het tooneel. Deze ring past geen vinger beter, zij is onze eerste actrice. Hoeveel eerste rollen, rollen van het groote repertoire, speelde zij echter? Een ideale travestispeelster, maar hoeveel maal zag men haar in Shakespeare? Een in aanleg en wezen tragische actrice die slechts een enkele groote tragische rol te spelen had. Wie haar jaren geleden in 'Makropoulos' zag, zag een visioen van 'Phèdre.' Het is er nooit van gekomen, het zal er waarschijnlijk nooit van komen.

Er is hier wellicht een tegenstelling tusschen lichamelijke mogelijkheden en eigenlijke aanleg; hoe het zij wij danken aan dat conflict de prachtige tragische accenten in menig lichter

stuk van haar repetoire en vooral de gratie die haar spel in zoo hooge mate eigen is.

Het ware blijspel en zelfs de klucht is nooit zonder een korrel tragisch zout, die het de ware smaak der werkelijkheid geeft. Men roepe zich deze voorstelling van 'Vorstelijke Emigranten' in de herinnering. Wat maakt deze Russische princes zoo waarachtig? Niet alleen dat lichte prachtige spel, maar een donkerder achtergrond waartegen het uitkomt; het verleden van deze vrouw, het tragische van het geval. En let eens op hoe Else Mauhs dat in enkele accenten aanzet, en zoo een diepte aan de rol geeft, die men bij anderen gemist zou hebben.

Ook de lichtheid van haar spel, de feillooze zekerheid en de gratie worden zoo verklaarbaarder. Het is een der oude wetten van het ballet dat de danseres van wat zij technisch beheerscht in het oefenlokaal, niet meer dan vijf en zeventig procent laat zien op het tooneel, opdat deze vijf en zeventig procent er honderd zullen zijn. Zulk een belegging van het talent levert vijf en twintig procent gratie op.

Op soortgelijke wijze ontstaat de lichtheid en gratie van de groote tragische actrice Else Mauhs in minder tragisch repertoire, terwijl er zoo tevens iets van die ondefinieerbare kwaliteit verklaard wordt die haar geheim is: iets van wat de een in haar spel koud, de ander klassiek noemt, iets van het, met welk vuur, dan ook brandende en verteerende in haar spel, iets van de onsterfelijke vlam die Phèdre zou kunnen bezielen, en in kleinere gedaanten leven moet.

J.W.F. WERUMEUS BUNING

Buitenlandsch overzicht

Mussolini - Midden-Europa
21 Maart 1934

De reis van Eden heeft de moeilijkheden van het ontwapenings-vraagstuk niet opgelost, integendeel aangetoond hoe groot en scherp zij zijn. Broqueville heeft daaruit zijne consequenties getrokken en namens België de groote vrienden aangespoord: praat niet langer over ontwapening, aan welks mogelijkheid voor het oogenblik toch niemand gelooft, maar stelt u tevreden met wat gij misschien thans nog krijgen kunt: de grensbepaling van Duitschlands herbewapening. En Mussolini zegt dat Broqueville gesproken heeft als een man.

Frankrijk en Engeland zijn over Mussolini niet te spreken. Natuurlijk niet. Heette het viermogendhedenverdrag niet bestemd om onderlinge bespreking der voornaamste Europeesche vraagstukken in enger verband dan dat van den Volkenbondsraad tot regel te maken? En nu entameert de vader van dat verdrag de Centraal-Europeesche vraagstukken op eigen gelegenheid met Oostenrijk en Hongarije. Protocollen worden geteekend die een enge verstandhouding dezer beiden met elkander en met Italië (waartegen zij tezamen in kracht niet in het minst opwegen) op staatkundig en op economisch gebied in uitzicht stellen. En bot daarop een programrede van Mussolini betreffende de doeleinden van dat Italië dat zich satellieten zoekt.

Nog altijd toont Mussolini de neiging zich aan zijn eigen woorden te bedrinken. Als het op daden aankomt, schijnt hij dan weer nuchter te zijn, immers in den regel voorzichtig. Hij heeft op internationaal gebied nog nauwelijks halsbrekends *verricht*, maar zijn verontrustende redevoeringen telt men bij

het dozijn. Met groote ongedwongenheid deelt hij de wereld in tweeën: eene helft die Italië (hij spreekt eigenlijk meer en meer van: Rome, om rang te nemen in de wereldgeschiedenis als opvolger van keizers en van pausen) eene helft dus die vanuit Rome principieel niet en eene andere die wèl zal worden gepenetreerd. Naar het Westen en over de Alpen zal Rome met zijn overwegenden invloed niet zoeken door te dringen, maar het ziet daaraan Azië en Afrika onderworpen (Donaulanden en Balkan-schiereiland verbeelden dan zeker een groot voorportaal).

Wat beteekent deze grootspraak?

'Het fascisme is van een Italiaansche beweging de laatste vijf jaar uitgegroeid tot een internationale strooming, zoowel op cultureel als op oeconomisch en politiek gebied. Alleen zij, die het fascisme belijden, zijn nog van beteekenis voor den staat. De oeconomische beginselen van de vorige eeuw zijn dood, evenals politieke en cultureele stroomingen gelijk democratie, liberalisme en vrijmetselarij.' Bekende klanken, even onvermijdelijk als het Eia, eia, eiala! dat er op volgt. Hiernaar is men niet wezenlijk benieuwd meer, maar naar de gevolgen die er aan worden vastgeknoopt voor de bepaling der buitenlandsche staatkunde van 'Rome, dat zijn plaats in de wereld herneemt.' Het verband met zijn beide vorige perioden van grootheid moet tot uitdrukking worden gebracht.

Door van het fascisme exportartikel te maken? Dit zegt hij niet; met het 'democratische' Zwitserland zijn de betrekkingen 'van den hartelijksten aard,' en 'de Alpengrens' beschouwt hij als 'een onoverkomenlijken wal'; 'het doel waarop huidige en volgende geslachten het oog gericht moeten houden, heet Azië en Afrika.' Men moet echter dit doel niet misverstaan; 'om territoriale veroveringen is het niet te doen,' evenmin om 'monopolies of voorrechten,' maar 'de welvoldanen en behoudenden moeten niet trachten de geestelijke, politieke en oeconomische expansie van het fascistische Italië te beletten.'

Mogen zij dit niet doen in Azië en Afrika, waarom eigenlijk wel in het Noorden en Westen 'zoowel in Europa als over den Oceaan?' Omdat daar de democratie niet zoo dood is als Mussolini haar verklaart? Het is verloren werk, naar de logica der brallende rede te zoeken; maar het oogenblikkelijk doel is bereikt: het gejuich aan het slot is 'eindeloos' geweest.

Voor de zelfstandigheid van Oostenrijk, zegt Mussolini, is hij steeds in de bres gesprongen, en de Hongaren, ‘dat krachtige volk,’ verdienen een betere toekomst ‘dan hun thans voor oogen staat.’ Revisionisme ten koste der Kleine Entente? Deze kan eieren voor haar geld kiezen, en zich ‘bij de tot stand gekomen overeenkomsten aansluiten.’

Bij monde van Benesj heeft Tsjechoslowakije daareven geantwoord. Niet met het oratorisch zelfbehagen van den Duce; - maar toch ook niet met volkomen klaarheid.

Te berusten in aansluiting van Oostenrijk bij Italië noemt hij voor Duitschland even onmogelijk als voor Italië, genoegen te nemen in Oostenrijks aansluiting bij Duitschland. Oostenrijks zelfstandigheid moet bevestigd worden en een bijzonder oeconomisch verbond van Oostenrijk met Hongarije tegengegaan; trouwens, wat zou Oostenrijk daaraan hebben? ‘Tsjechoslowakije en Zuidslavië, samen met 30 millioen inwoners, zouden van samenwerking met Oostenrijk uitgesloten zijn en dit laatste zou in ruil daarvoor slechts 8 millioen Hongaren krijgen.’ Oostenrijk en Hongarije dus zelfstandige leden eener ook de Kleine Entente omvattende Donaufederatie? Italië kan die niet aanvaarden: het ziet er een gevaarlijker uitgave in van het oude Habsburgsche rijk, en Duitschland een anti-Duitsche formatie. Is de geheele inhoud van Benesj' rede dan negatief? Neen, hij stelt als positief te bereiken uitkomst de zelfstandigheid van Oostenrijk, dat evenwel niet zelfstandig kan blijven zonder van de overige landen der gewezen Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie oeconomische tegemoetkoming te ondervinden, waartoe Benesj dan ook opwekt. Het protocol van 1922 dus, waarbij evenwel ook andere staten dan die van toen moeten worden betrokken en dat in oeconomisch opzicht moet worden vervolledigd door een hoopgevend aanhangsel.

Een zwak punt van Benesj' rede lijkt mij te zijn, dat hij zoo weinig van Hongarije in het bijzonder spreekt, dat met oeconomische tegemoetkoming niet te paaien is, maar zeer bepaalde politieke wenschen koestert ten koste der Kleine Entente. Benesj neemt tegenover de groote mogendheden uit naam der Kleine Entente (vagelijk als ‘enkele Donau-staten’ aangeduid, maar de bedoeling is onmiskenbaar) een zeer onafhankelijk

standpunt in. ‘Geen enkele groote staat kan hen onder zijne voogdij houden of tegen elkander uitspelen’; bestond de rivaliteit der groote mogendheden niet, ‘het Midden-Europeesche vraagstuk zou reeds opgelost, en goed opgelost zijn.’ Beteekent dit, dat Tsjechoslowakije, Zuid-Slavië en Roemenië een gemeenschappelijk denkbeeld hebben omtrent de tevredenstelling van Hongarije, zonder welke het Midden-Europeesch probleem niet ophoudt, probleem te zijn? Op deze nadere vraag geeft Benesj zelfs met geen toespeling antwoord.

Tot de staten die Oostenrijks zelfstandigheid zouden moeten waarborgen, moet in Benesj' gedachtengang natuurlijk Duitschland behooren. Tot dusver meende men echter dat Hitler den Corridor en Opper-Silezië afschreef om althans de kwestie van den ‘Anschluss’ open te houden. Hitler kan straffeloos veel, - ook, zich tot verloochening der Anschluss-politiek, waarmede hij zoo te zeggen groot geworden is en die hem aan het hart gegroeid moet zijn, laten dwingen? Ten aanzien der buitenlandsche politiek zou het Duitsche volk hem dan nagenoeg alles vergeven hebben waarvoor het, op Hitler's eigen voorgang, de vroegere regeeringen heeft gesmaad en uitgekreten; - weer een dier post-revolutionnaire ironieën zou dat zijn, waaraan de geschiedenis niet arm is.

C.

Bibliographie

William Arthur Heidel, The Heroic Age of Science. The conception, Ideals, and Methods of Science among the Ancient Greeks. Baltimore 1933. VII en 203 blz.

Met de eenstemmigheid van de waardeering voor het aandeel van de Grieksche cultuur in de schepping van de meest wezenlijke elementen van onze mathematische denkwijzen contrasteert fel de verdeeldheid van de meeningen over de historische beteekenis der Grieksche natuurwetenschap. Door sommigen hoog geschat om den richtinggevenden invloed van hare doelstelling, van hare begrippen en methoden, wordt zij door anderen gesmaad om haar onzelfstandigheid ten opzichte van het philosophische denken, om haar veronachtzaming van empirie en experiment, om haar overschatting van de deductieve redeneerwijze.

Zoo sterk uiteenloopende opvattingen kunnen natuurlijk alleen samen plaats vinden in de ruimte van beoordeeling, die door onvoldoende kennis wordt opengelaten. We weten inderdaad nog te weinig van het natuurwetenschappelijk werk der Grieken, om hun met zekerheid een plaats in de wetenschapsgeschiedenis te kunnen aanwijzen. In het bijzonder is het cardinale vraagpunt, welke functie zij in hun denken over de natuur aan proefneming en waarneming toekenden, nog lang niet voldoende opgehelderd. Zeer waarschijnlijk is die functie echter veel belangrijker geweest, dan de gebruikelijke verwarring van de peripatetische natuurphilosophie der 16e eeuw met de Grieksche natuurwetenschap, die er toe heeft geleid, dat men Aristoteles als haar eenige representatieve figuur beschouwt, doet vermoeden.

Het hierboven vermelde boek van W.A. Heidel (Research Professor voor Grieksche taal en letterkunde aan de Wesleyan University) zal er ongetwijfeld toe kunnen bijdragen, de belangstelling voor al deze historische vragen te verlevendigen, doordat het in zeer uitgesproken vorm de juistheid van een der twee boven als uitersten tegenover elkaar geplaatste opvattingen over de beteekenis der Grieksche natuurwetenschap bepleit. Zij is voor den schrijver het heroieke tijdvak, de periode, waarin nieuwe gebieden van weten werden ontsloten, waarin koene onderzoekers de wegen baanden, waarop latere geslachten de geestelijke schatten zouden vinden, waarmee de studie der natuur de menschheid heeft verrijkt. Tusschen haar en de moderne wetenschap ziet hij slechts zelden een essentieel methodisch verschil; dat zij slechts weinig bereikte, kan alleen daaraan geweten worden, dat zij pionierswerk te doen had, waarvan eerst latere eeuwen de vruchten konden plukken. In het bijzonder wordt de bewering, dat de Grieken de experimenteele

methode niet voldoende zouden hebben gekend en gewaardeerd, als ongegrond verworpen en wordt het inzicht in het inductief-deductief karakter der natuurwetenschap voor hen opgeëischt.

Of het betoog, dat de schrijver ter zake houdt, vele lezers zal overtuigen, lijkt twijfelachtig; het valt vooreerst al moeilijk, in zijn lange, door geen indeeling overzichtelijk gemaakte verhandelingen, den draad vast te houden; bovendien worden de ter sprake gebrachte natuurwetenschappelijke onderwerpen menigmaal slechts zeer vluchtig weergegeven, terwijl juist het doel van het boek een diepergaande uiteenzetting zou hebben geeischt; en ten slotte staan de experimenten, die de schrijver ter staving van zijn zienswijze aanhaalt, voor een deel zoo ver af van wat men ook in primitieve phasen van wetenschappelijke ontwikkeling als zoodanig zou kunnen aanvaarden, dat de beoefenaren der actueele natuurwetenschap, zoo zij dit boek in handen mochten krijgen, er hun traditioneele geringschatting voor het werk van hun Grieksche voorgangers eer door bevestigd zullen voelen dan geschokt.

Het is jammer, dat de schrijver beneden de hoogte blijft, die hij met zijn blijkbaar zeer omvangrijke kennis van alle vertakkingen der Grieksche natuurwetenschap zou hebben kunnen bereiken, wanneer hij beseft had, dat niet de bloote vermelding van een experiment, een meetmethode, een theorie, maar eerst de exacte en kritische natuurwetenschappelijke discussie daarvan (die ook bij schijnbaar elementaire onderwerpen nog verrassende moeilijkheden kan opleveren) het materiaal voor een reconstructie van het Grieksche denken over de natuur kan schenken.

Wellicht zal het boek echter als stimulans tot zulke onderzoekingen nuttig werk kunnen doen: voor classici met natuurwetenschappelijken aanleg en voor physici met belangstelling voor de oudheid biedt het behandelde onderwerp nog een ruim arbeidsveld.

E.J. DIJKSTERHUIS

K. Menninger, Zahlwort und Ziffer. Aus der Kulturgeschichte unserer Zahlsprache, unserer Zahlschrift und des Rechenbretts. X en 365 blz. Breslau. Ferdinand Hirt. 1934. Geh. R.M. 7. Geb. R.M. 9.

De vruchtbaarheid en scheppende kracht van het wiskundig denken, dat, uitgaande van enkele eenvoudige ervaringen, geesteswerelden schept, waarin het menschelijk vernuft zich zonder eind tot de hoogste inspanning geprikkeld kan voelen, openbaart zich nergens duidelijker dan in de conceptie van het getalbegrip. Gevormd in primitieve cultuurstadia, gehanteerd in primitieve phasen van intellectueele ontwikkeling, boeit het niettemin met zijn nooit ten einde gedachte diepten den meest volleerden mathematicus en nog steeds geldt de getallentheorie onbetwist als de koningin in het rijk der wiskunde.

De bekoring, die onze meest praegnante geestesschepping op het wetenschappelijk denken uitoefent, wordt echter geenszins alleen gevoeld op de koele hoogten der mathesis. Zij heeft den schrijver van het hierboven aangekondigde werk, als reeds zoovelen voor hem, getroffen in de beschouwing van den diepen samenhang van de getallenwereld met het cultuurleven der volkeren en het is die samenhang

van mathematische begripsvorming en systematiseering met het leven van een volk, dien hij ons voor oogen wil voeren.

Deze taak wordt nader omlijnd door de tweeledigheid van den vorm, waarin het getal zich voordoet: als telwoord in de taal, als getalteeken in het schrift. Over telwoorden en over cijfers wordt dus gehandeld; in alle talen, waarvan de linguistiek kennis heeft; in alle cultuurgebieden, waarvan historie en ethnographie berichten. Men kan zich zonder moeite voorstellen, welk een ontzaglijken verzamelarbeid zulk een opgave met zich mee moest brengen en, gezien de slechte reputatie, waarin de vlijt van den Duitschen geleerde bij ons veelal staat om den vorm, waarin haar resultaten worden meegedeeld, zal menigeen misschien het boek van Menninger niet zonder sombere voorgevoelens in handen nemen.

Maar welk een aangename verrassing! Hier is iemand aan het woord, die, hoewel hij alle eischen der wetenschap in acht neemt, niettemin zoo helder en boeiend weet te schrijven, dat men zijn werk leest, alsof het ontspanningslectuur was. En die opmerking geldt heelemaal niet alleen voor wiskundig ontwikkelde lezers. Integendeel, dit is nu eens een boek over een wiskundig onderwerp, dat men zonder voorbehoud aan iederen geestelijk belangstellende, hoe vreemd hem de mathesis ook moge zijn, kan aanraden.

Ik zou daarom dit boek in veler handen wenschen. Ten slotte is toch de rij der natuurlijke getallen (over andere getallen wordt niet gesproken) een mathematische schepping, waarmee ieder zijn leven lang te maken heeft. Een nader inzicht in de verrassende verschijnselen, die zich voor doen bij het onderzoek naar de wijze, waarop verschillende volkeren in verschillende tijden hebben getracht, deze schepping vatbaar te maken voor auditieve en visueele weergave, zal iedereen tot voordeel strekken. En eenig begrip voor de ontwikkeling, die de rekenkundige bewerkingen hebben moeten doorloopen, voordat de ons zoo vertrouwde rekenvormen konden worden bereikt, zal niemand onverschillig kunnen laten.

Een afzonderlijk woord van waardeering verdienen de fraaie uitvoering van het werk en de zeer talrijke en goed gekozen illustraties.

E.J. DIJKSTERHUIS

Letzte Reife. Neue Folge. Novellen. - Orell Füssli Verlag, Zürich.

Verleden jaar verscheen voor de eerste maal onder den zelfden titel een bundel novellen van Duitsch-Zwitsersche schrijvers. Iets als Erts destijds in ons land, maar dan niet van jongeren, daar een jonge garde in Zwitserland vrijwel ontbreekt. Al het daarin opgenomen werk behoorde kennelijk tot een oudere traditie in de litteratuur. Aan de qualiteit ervan doet dat op zichzelf niets af, maar opvallend is toch het ontbreken van een mentaliteit, die naar vernieuwing tracht, zooals die in alle landen van Europa meer of minder sterk opgetreden is na den oorlog. Niets van de geestdriftig of soms ook krampachtig naar nieuwe banen zoekende jongeren, die in Duitschland, Frankrijk, Nederland enz. op den voorgrond traden. De litteratuur der Duitsch-Zwitsers

bleef een traditiegetrouw verschijnsel, grootendeels onberoerd door de stroomingen die vlakbij, rondom de grenzen van dit gesloten bergland en gesloten bergvolk, opkwamen, expressionisme, nieuwe zakelijkheid. De verhaalkunst behield er een grootendeels locaal karakter, zij bleef soms zwakkere, soms sterkere Heimatkunst. Gottfried Keller en Conrad Ferdinand Meyer bleven de peilers dezer litteratuur, polen van realisme en romantiek, waarvan de eerste de sterkste was en aan een gansche traditie van Heimatlitteratuur het stempel gaf, tot in het Zuid-Duitsche land toe. Boerenlot en heldenoverlevering bleven de motieven dezer litteratuur, beide werden voortgezet in de boerenromans en dorpsverhalen van Ernst Zahn, die verfoeilijk idealiseerde, en Heinrich Federer, die een gezonden zin voor de werkelijkheid bezat, van Bosshart en Moeschlin, van Maria Waser en Heer. Er zijn in dat genre zeer mooie dingen geschreven, scherp doortrokken van berglucht en diep doordrongen van den landsaard. Maar evenals er in Zwitserland van het landschap een industrie gemaakt is, evenzoo werd er van het dorpsverhaal, van de pittoreske vertelling uit de bergen een gansche industrie gemaakt. Het talent van Ernst Zahn en van verscheidene anderen is daaraan ten offer gevallen. Een voorbeeld van het zuivere en sterke boerenverhaal is dat van Bosshart (in 1924 gestorven) in den eersten bundel Letzte Reife, een voorbeeld van het slechte boerenverhaal is dat van Huggenberger in dezen tweeden bundel. Het verloop van een conventioneele boerenvertelling is even precies voorgeschreven als van een detectiveverhaal: een boerenzoon en een boerendochter krijgen elkaar lief, en daar geen verhaal den vereischten omvang bereikt als twee menschen elkaar zonder omwegen en tegenslagen vinden, komt er iets (geld, ziekte, zonde, traditie, veete of zoo) of iemand in den weg, waardoor de oplossing, die natuurlijk toch niet uitblijven kan, een kleine tweehonderd of als het een novelle is een veertig bladzijden verschoven wordt. Opvallend is meestal ook de edelaardigheid der hoofdfiguren. Zulke verhalen doen het boerenvolk onrecht; zij worden grif gelezen maar zij geven een vervalschte voorstelling van de werkelijkheid. En het is maar goed, dat er verhalen tegenover staan, die door menschen- en volkskennis, door natuurgetrouwheid en lotskarakteristiek der boeren- en bergbevolking een waarachtig beeld ervan waarborgen, met de volle hardheid, rechtheid en koppigheid aan zulk karig levend volk eigen. Zulke verhalen beschrijven dan toestanden en menschen zooals zij enkel in Zwitserland op een harden grond, met een taaien levensstrijd en een namelooze liefde tot de bergen kunnen voorkomen. In ons land pleegt de stedeling op den boer neer te zien, hij is te zeer van den oergrond vervreemd en het woord boer heeft in zijn mond altijd iets smalends. Wij gebruiken het woord boer te weinig met eere en spreken evenzeer van vischboer, groenteboer, vuilnisboer en boerekinkel, terwijl wij onze minachting zelfs lieten culmineeren in het van boer afgeleide werkwoord. De Zwitser, of hij Bundesrat is, professor of brievenbesteller, is zich diep bewust van zijn innig historisch verband met den boerenstand. Wij plegen ons slechts ietwat schamper den heereboer voor te stellen, de Zwitser weet tot in het diepst van zijn hart wat een boere-heer is: dat is een zeer trotsch en aan tradities en cultuur (ook dat woord stamt van het boerenbedrijf) rijk en met een vasten levensstijl toegerust man.

Zelfs bij een versteedscht en verduitscht Zwitser als Jakob Schaffner,

of bij een schrijver als Hanselmann die in zijn Jakobli-trilogie het voor de Zwitsersche litteratuur betrekkelijk nieuwe genre der kinderpsychologie beoefent, is de traditioneele Duitsch-Zwitsersche lijn nog zonder moeite te herkennen.

Tamelijk ver buiten die traditie staat het sterke en uiterst origineele werk van een Spitteler, die zoowel in zijn fantasie als in zijn ironie met niemand dan met zichzelf te vergelijken valt. Er zijn ook nog enkelen onder de schrijvers, die daarbuiten en uitsluitend op zichzelf staan: ik denk aan Otto Wirz, wiens Gewalten eines Toren ook in ons land bewonderaars vond en den ten onzent onbekenden, zeer origineelen Robert Walser. Albert Steffen kan men nog noemen, die echter door zijn anthroposofische studiën en werkkring voor de litteratuur verloren ging (anthroposofie schijnt voor dichters schadelijk te zijn; ook Morgensterns poëzie heeft daar niet bij gewonnen). Enkele dramatici (Hans Mühlestein, Bürer, von Arx) en lyrici zijn er die eigen wegen gaan (Max Pulver, Cécile Lauber, Regina Ullmann; wijlen Karl Stamm; de jonge Erismann).

Het interessantst van dezen tweeden bundel Letzte Reife is wel, dat de meeste verhalen, hoewel niet modern, toch buiten de traditioneele lijn gaan. Er is een mooie, korte legende van den Zürcher professor Robert Faesi (essayist en lyricus), een verhaal van de Luzerner dichteres Cécile Lauber, die o.a. een bijzonder mooi gedicht schreef (geïnspireerd op de bekende, houten Kapellbrücke), dat zoo Russisch van atmosfeer en karakter is, alsof het niet in een Zwitserschen keurbundel maar uit de dertig Russische Erzähler stamt; een wat te uitvoerige maar naar het slot sterker wordende novelle van den Berner journalist Hugo Marti en een boeiend romantisch verhaal van Mallorca door Emanuel Stickelberger, waarin enkele meesterlijke zinnen staan over de hel der onzekerheid, de ergste der menschelijke kwellingen. Ook van Cécile Loos, die de laatste jaren veel succes heeft, is er een weliswaar te lang maar toch curieus en soms geestig verhaal.

ANTHONIE DONKER

F.J.H. Lousberg, Natuur-gedichten. - A.A.M. Stols, Maastricht, 1933.

Het dichterlijk gevoel van F.J.H. Lousberg is heel wat sterker dan het dichterlijk talent. Hij ondergaat de seizoenen als persoonlijke aangelegenheden, en wordt getrokken naar het eindelooze als een naald naar de magneet. Doch als hij gaat zeggen, hoe hij dit alles ervaart, verzwakt de emotie onder de woorden. Alleen de goede verstaander hoort nog het zuivere dichterschap, dat in aanleg aanwezig blijft achter de stamelingen eener taaltechnische onmacht. Een fijnzinnig man. Een zwak poëet.

v.D.

Jetse Dirks, Insulinde. - W.P. van Stockum & Zoon N.V., Den Haag - z.j.

Een heldendicht. De schrijver houdt van motto's, laat ons er hem een aan de hand doen, hetwelk wij vonden bij Boileau:

> Vous savez des grands vers les disgraces tragiques;

Et souvent on ennuie en termes magnifiques.

Dit loon is gering voor den ijver, waarmede Jetse Dirks de zeevaarthistorie bestudeerde, het is nochtans voldoende voor het poëtisch vermogen, waarmee hij zijn bevindingen berijmde.

v.D.

Souvenirs de Charles Benoist. Tome troisième, 1902-1933. - Paris, Plon, 1934.

Evenals in de vorige deelen is Benoist in dit derde en laatste deel onderhoudend en leesbaar, al moet men erkennen dat hij meer ter zijde dan te midden van de gebeurtenissen staat, die hij beschrijft. Het verhaal van zijne Haagsche missie stelt te leur; omtrent de personen met welke hij in aanraking moet zijn gekomen wordt weinig substantieels medegedeeld; het verhaal beperkt zich in hoofdzaak tot zijne verrichtingen in verband met het verblijf van den gewezen Duitschen keizer en diens zoon in Nederland. Het maakt den indruk dat onze regeeringspersonen tegen zijne overredingskracht toen in bevredigende mate bestand zijn geweest.

Is het eerste gedeelte, 'vie parlementaire' geheeten, spannender? Het is vol aardige bijzonderheden: de beschrijving der ondervindingen van een Fransch kamercandidaat, portretten van Briand, Jaurès, Combes, Ribot, Rouvier, Delcassé, Clemenceau, Poincaré, uitstekende boven de massa der afgevaardigden, 'une réunion de braves gens définitivement insignifiants.' Benoist is een meester in het te voorschijn halen en blootleggen der zwakke zijden van zijne sujetten; hij wekt nergens den indruk dat hij zelf, zoo hij man van actie had mogen worden, het er beter zou hebben afgebracht. Spiritueele afkeuring van het bestaande is zijne kracht; maar daarmede construeert men nog niet. Benoist overtuigt ons niet dat hij een staatsman is geweest, maar brengt overvloedig bewijs van verdienste als bijtend 'pamphlétaire.' Brunetière begreep en verzweeg niet dat hij dit voor het belang der *Revue des Deux Mondes* te veel was (blz. 86); een goede trek van Charles Benoist is dat hij het briefje waarin hem dit beduid werd, afdrukt.

C.

S.J. Fockema Andreae, Het Hoogheemraadschap van Rijnland. Zijn recht en zijn bestuur, van den vroegsten tijd tot 1857. - Leiden, Ydo, 1934.

Het proefschrift, waarop Mr. Fockema Andreae daareven met lof den graad van doctor in de rechtsgeleerdheid behaalde, rangschikt hem op eenmaal in de voorste rij onzer geschiedkundigen. Mr. Andreae heeft Rijnlands archief geordend en daarvan een inventaris doen verschijnen; alle documenten betreffende het verleden van het hoogheemraadschap zijn door zijn handen gegaan, maar hij blijkt ze niet alleen als archivaris te hebben bekeken. Hij heeft zich tegelijk bekwaamd ons de ontwikkeling van Rijnlands recht en bestuur in eene tot dusver nimmer bereikte duidelijkheid en volledigheid voor te stellen. En elk detail is in een ruim historisch verband gezien

zoodat elke indruk van dor specialisme verre blijft; men leest niet enkel van maar begrijpt ook het waarom der dingen; men leest een stuk centrale Hollandsche

geschiedenis en leert de algemeene en bijzondere invloeden kennen die het hebben gevormd tot wat het werd. Met name de blik op het ontstaan van het hoogheemraadschap is verrassend; te dezen aanzien Fruin te hebben aangevuld is geen kleinigheid. Andreae leert ons van ouds bekende teksten beter lezen en verklaart wat er achter ligt. Met groote mate van waarschijnlijkheid duidt hij de regeering van graaf Willem I aan als den tijd van ontstaan, in plaats van het jaar 1285 waaraan Fruin ons had doen gelooven. 1285 is de herinrichting op verbeterden voet van wat blijkens een grafelijk handvest van 1255 (dat spreekt van 'gemeenelands-raadslieden die heemraden genoemd worden') reeds vroeger had bestaan. Dit gemeeneland is geen ander dan dat in 1226 tot onderhoud der sluizen in den Wendeldijk gehouden wordt, want die Wendeldijk, Andreae toont het overtuigend aan, is geen ander dan de Spaarndam zelve. Ook het betoog dat de dam in het Spaarne van den aanvang af op de huidige plaats, en dus niet te Haarlem heeft gelegen, heeft mij geheel overtuigd. De oudste geschiedenis van Rijnland is hiermede inderdaad nieuw geschreven.

Aantrekkelijk in hooge mate is het hoofdstuk 'het hoogheemraadschap onder de Republiek,' welks paragraaf 'huishouding' te bestempelen is als een stukje vaderlandsche cultuurgeschiedenis van de beste soort. Curieus is ook, hoe weinig de Bataafsche omwenteling tegen de waterschapsautonomie heeft vermocht, die eerst de negentiende eeuw heilzame en tegelijk duurzame grenzen heeft weten te stellen.

C.

Théodora Scharten, Les Voyages et Séjours de Michelet en Italie. Amitiés italiennes. - Paris, Droz, 1934.

Proefschrift waarop een jeugdige landgenoote (ook deze met lof) te Grenoble promoveerde, na een uitputtend gebruik van aanteekeningen door Michelet gesteld gedurende zijne verschillende italiaansche reizen, en van briefwisseling met italiaansche vrienden.

Van de groote fransche auteurs van het liberale tijdvak is het Michelet geweest die het *risorgimento* het welwillendst - dit is eigenlijk een te zwak woord - het opgewondenst tegemoetgetreden is en er een glorie van de negentiende eeuw in heeft gezien. Hij heeft Italië bereisd in 1830, in 1838, in 1853-'54 en in 1870-'71, en het waargenomen steeds met een genereus gemoed, maar zonder groote originaliteit van inzicht of bijzondere scherpte van verstand. Ons boezemen natuurlijk het meest de weinige passages belangstelling in waarin eenige twijfel aan zijn eigen gevoelens voor Italië doorbreekt: wat hij zegt zoo dikwijls hij niet twijfelt laat zich gemakkelijk voorstellen. Hij is de vriend van Italië; zal Italië, één geworden, de vriend van Frankrijk zijn? 'La grande masse est jalouse et jouit singulièrement de notre humiliation actuelle' (28 Mei 1854, aan Edgar Quinet). - 'Jalousie naïve: la France fut, l'Italie sera' (aanteekening van 29 Mei 1854). - Michelet's faam in Italië, aanvankelijk ten hoogsten top gerezen, heeft er onder moeten lijden dat Frankrijk de italiaansche eenheidsbeweging slechts ten halve ondersteunde. Zijne weduwe verontwaardigt zich bovenmate wanneer Italië tot het grafmonument dat zij haar man op Père Lachaise wil oprichten,

weinig bijdraagt: ‘il restera acquis qu' *ayant reçu le plus*, elle aura été parcimonieuse’ (7 Januari 1878). Eerst ten langen leste draagt koning Umberto bij, maar wil het niet bekend hebben. Italië, door Michelet, indertijd ‘als eersten gast,’ genoodigd tot het ‘Broedermaal der Natiën!’ Overschatte de gastheer niet zijn land, met neer te schrijven (aanteekening van 3 Juni 1854): ‘France peut seule encore avancer pour tous?’

Zoo iets oprecht te gelooven, al kan men het niet waar maken, is eervol, en Dr. Scharten, zoo zij heeft willen aantoonen dat zijn gevoelens voor het italiaansche volk een deugdelijk en groot bestanddeel van Michelet's eer uitmaken, heeft gewonnen spel, en door haar zorgvuldig werk aanspraak op onze erkentelijkheid.

C.

Sir J. Percy Fitzpatrick, South African Memories. - London, Cassell, z.j.

Heeft de bittere, sterk partijdige schrijver van *The Transvaal from Within*, sedert Unie-staatsman geworden, den toon gevonden waarin de tegenstelling Boer-Brit zich oplost?

Hij heeft er zeker een poging toe gedaan, maar zij lijkt mij niet wonderwel gelukt. Als de ideale Boer, ‘a great South African,’ verschijnt hier generaal De la Rey; - maar aanhoudend blijkt, dat de schrijver zijn held, hoeveel aantrekkelijks hij in hem ziet en hoeveel aardige bijzonderheden hij van hem vertelt, toch niet geheel en al ernstig opneemt.

Het ontbreekt tegenwoordig niet aan Afrikaners waar Sir Percy, ware hij blijven leven (hij is in 1931 overleden) een harder kluif aan zou hebben gevonden. De la Rey moge nog als curiositeit op te vatten zijn geweest, een jonger geslacht van Afrikaners heeft zich zoo breed ontwikkeld dat de Brit in Zuid-Afrika hen niet ter zijde van, maar midden op eigen pad vindt, en geen keus overhoudt dan zeer reële zaken met hen te doen. Eigenlijk heeft Sir Percy dien tijd toch ook al beleefd, maar hij heeft er weinig over te zeggen. Deze *Memories* wekken eerder herinneringen op aan een reeds door velen beschreven verleden, dan dat zij ons helpen het Zuid-Afrikaansche heden te begrijpen.

C.

Stemmen uit de redactie

De fraaie nieuwe bisschop.

- Men vraagt zich bij tijd en wijle bij het lezen ook onzer beste dagbladen af, of sommige artikelen eigenlijk geschreven worden door vakkundigen op verschillend gebied ter voorlichting van het publiek, of door willekeurigen, die zoo maar wat neerpennen, terwijl soms ook de indruk wordt gewekt, dat stukken bepaaldelijk zóó geredigeerd worden, dat de schrijver kan hopen, bij het publiek in 't gevlei te komen.

In dezelfde editie van een onzer meest vooraanstaande couranten, waarin de groote geestdrift van de toehoorders voor zeker musicus alleszins gerechtvaardigd heet, terwijl in dezelfde zinsnede wordt gezegd, dat het spel soms te nuchter, dan weer te zoetelijk of te oppervlakkig was, wordt den lezers een foto van den fraaien nieuwen 'Bisschop' te Amsterdam aangeboden onder mededeeling, dat dit gebouw 'waarin natuurlijk de oude gevelsteen niet ontbreekt' eindelijk op den Dam aan een onwaardigen toestand een einde heeft gemaakt.

Bij het muziekartikel weet men, dat het instemmen met de houding van het publiek en het tegelijk zelf afkeuren van één en denzelfden schrijver is, en daarmede weet men meteen, wat de bespreking waard is.

Bij de artikelen over bouwkunst en de dikwijls zoo allerbedroevendst banale bijschriften op de fotopagina weet men dat niet. Wordt hier door den 'man van de plaatjes', wien het in bouwkundig opzicht blijkbaar volslagen aan onderscheidingsvermogen ontbreekt en die sinds jaar en dag bij alles wat maar boven den grond komt van 'fraaie bouwwerken' en 'sieraden der stad' spreekt, niet het werkelijk vakkundig beschouwen door den terzake bevoegden medewerker onmogelijk gemaakt, omdat er toch eenheid in de krant moet zitten?

Toch zou een tegenspraak van het bedoelde bijschrift in dit

geval het bewuste blad niet schaden. Wij weten immers met zijn allen wel, dat de nieuwe Amsterdamsche ‘bisschop’, waarin men gelijkvloers tapt en die verder te huur is, niet aan een onwaardigen toestand een einde maakt, doch, n'en déplaise den ingemetselden ouden gevelsteen, eer met de groote Club en Peek, juist voor jaren een onwaardigen toestand rond den Dam heeft vastgelegd.

Het zij zoo; doch laat een blad met gevoel voor verantwoordelijkheid daarover zwijgen, wanneer het, om welke reden dan ook, geen kritiek wil uitoefenen en niet applaudisseeren, terwijl aan het publiek knollen voor citroenen worden voorgezet.

Pro musica antiqua.

- Dit is de naam van een Belgische groep van vocale en instrumentale kunstenaars, die onder leiding van den Amerikaanschen musicus Safford Cape de middeleeuwsche muziek wil bestudeeren en haar door uitvoeringen nader tot het begrip van onzen tijd wil brengen. Het eerste optreden in ons land heeft eind Maart plaats gevonden in het Conservatorium der R.K. Leergangen te Tilburg en de daar gevestigde indrukken zijn van dien aard geweest, dat er in breeder kringen aandacht voor dit steeds ernstige en veelal schoone musiceeren moge worden gevraagd. Want hier wordt inderdaad op zeer gelukkige wijze tegemoet gekomen aan de groeiende behoefte van den tegenwoordigen muziekliefhebber, den omvang van zijn muzikale belangstelling uit te breiden buiten de betrekkelijk enge grenzen, die in de practijk van concert en huismuziek nog enkele tientallen jaren geleden niet te overschrijden leken; hier wordt een belangrijk stuk verleden, dat slechts in schijn bewaard blijft in de woorden, die men er in handboeken der muziekgeschiedenis over kan lezen, tot waarlijk nieuw leven gewekt.

Het uitgevoerde programma, dat door Anny Piscaer muziekhistorisch werd toegelicht, bevatte uit de ars antiqua der 12de eeuw, de jeugdperiode der polyphonie, een Organum van Leoninus, uit de 13de een Dubbel-Motet van Franschen en een bekoorlijk Alleluia met tropen van Engelschen oorsprong. De ars nova der 14de eeuw was vertegenwoordigd door stukken van Guillaume de Machaut, terwijl uit de 15de voornamelijk zoowel profane als gewijde muziek van den vruchtbaren en veelzijdigen Guillaume Dufay werd uitgevoerd. Het instumentale

deel van het programma, dat deels begeleiding van den zang, deels zelfstandige composities omvatte, werd vertolkt op fiedels, luit en blokfluit, die naar oude afbeeldingen waren gereconstrueerd.

Een avond van merkwaardige, sterk in de herinnering voortlevende indrukken.

Gedichten

Het einde van 't jaar

De dagen tusschen Kerstmis en Nieuwjaar
Zijn van een druk, die niet meer is te ontvlieden:
Van al de ellende der vergane zwaar,
En zonder hoop op wat de aanstaande bieden.

En er is niets wat nog vertroosting heeft
Dan één gedachte in deze doodsche tijden:
Wat ook het latere te lijden geeft -
Al wat men leed kan men niet weder lijden.

Men staart door hoe lang al dezelfde ruit
Naar smeltend ijs en mist en grauwe landen;
Men doet het licht aan, sluit de wereld uit,
En voelt nog meer de klem der kamerwanden.

Hun graven

Wat geeft het, of tusschen die twee steenen
De landen liggen, waaroverhenen
De winden waaien met den regen
Tot aan het eind van den leegen tijd?
Zij hebben elkaar niet meer te spreken,
Zij zijn elkander voorgoed ontweken
Naar waar de monden voor altijd zwegen,
Gevuld met stof en vergetelheid.

Wat geeft het? Wat geven tranen en kussen?
- Van hen en van allen, die even tusschen
Het duister van voor en van na dit leven
Tot lijden zijn naar het licht geleid. -
Zij zijn nu dooden en zij wachten,
Na onherstelbare dagen en nachten,
Wat aan de dooden nog is gegeven:
Een onverzoenlijke eeuwigheid.

Een dag

Het zachte water trok aan ons voorbij,
Het oude water, een der elementen,
Hetzelfde van den aanvang aller lenten.
Wij stonden aan zijn oever, zij aan zij.

Wij waren stil, veerkrachtig en vermoeid
Van liefde en het verruischen van zijn vlagen;
Dezelfde van den aanvang aller dagen
Had onze warschheid eindelijk doorgloeid.

Wij dachten dit een eind van onze pijn
En dat het leven nu zijn greep zou slaken,
Dat het ons rustig en vervuld ging maken,
Zooals de weinigen, die gelukkig zijn.

En van heel dezen aanslag op den tijd,
Van al dit hunkren naar een levenswende,
Bleef ons alleen maar kommer en ellende,
Verraad en wrok en bittere eenzaamheid.

J.C. BLOEM

Proteus
Satyrisch spel in twee bedrijven
van Paul Claudel

Tweede Bedrijf

Het tooneel is als te voren. Wanneer het doek opgaat ziet men Menelaos, uitgestrekt op het strand. Hij slaapt. Hij houdt Helena bij de hand. Zij zit recht overeind en gesluierd. Links op het proscenium, geleund op een wandelstok met een rubber voetje, staat de Satyr-Majoor, luisterend naar het orkest. Het orkest speelt pianissimo de

Bacchanale Nocturne

De Satyr-Majoor

(tot het orkest):

Gedempt, Mijnheeren! zacht wat! zachter! zachter!
Als er lawaai moest zijn, vroegen wij geen muziek.
Wij willen trachten hier de stilte te doen klinken
Sss!

(Hij slaat de maat. De muziek die reeds zacht klonk, wordt bijna onhoorbaar).

Zoo is 't al beter! Sss! nog zachter! voor den duivel! u speelt hier niet voor doove boerenkinkels!

Maar voor halfgoden, wier beestachtig gehoor fijn is als het dunste haar aan het spitse van hun oorle!

En ge zult me die held nog ontwaken doen die Troja versloeg en die triomfeerde op een zeehond, en die danig vermoeid is!

En de goden verhoeden 't, Helena. Zachter!

(Het orkest speelt met gekeerde violen, stille bekkens en gestopt koper).

Dat is 't. Zoo wilde ik het. Zoo speelt de muziek van mijn hart.

Zacht roffelende trommels, handgeklap, en de kletterende castagnetten,
Klinken van ver, als van de andere kant van de maan.
Stampende hoeven en woest geluid van de naakte voeten in Bacchos' stoet,
Klinkt me nog slechts in het oor, als krioelende zwartgekuraste kreeft in de diepte van een rivier.
Wanneer wanhoop giert,
Is het niets dan een suizend geluid, als van Diana's pijlen
Wanneer zij in een blinkenden nacht in het heuvelland van de Rhône een moerbeistam tot haar schijf kiest!
En zelfs de trompet die blaast klinkt ijl als een glazen fluit

(Zachte muziek).

Hoor, de goden gaan door het gras des nachts.

(Zachte slagen op de groote trom).

Hoort ge niet! Is het niet prachtig! Overschoon is de nacht, in de rijkste maand van het jaar!
Dan komt Bacchos,
Hij bevrijdt de velden en woeste vlakten, de wereld der bergen met woud beladen,
In de zegevierende tocht van het leger dat niemand weerstaat, hij brengt schrik en verrukking!
Wee hem, die het blinkend gebladerte, bedauwd te middernacht,
Weerschijnen ziet van den witten god, van dien witten gloed van licht!
Wee het hert dat met star gewei tusschen de schuwe hinden,
Starende staat en dat leger ziet dat in woeste haast door de bergbeek waadt, over rinkelende losse steenen,
En de god is al ver, den stoet vooraan; achter aan op het laatst komt een dronken man met een dikke buik op een ezel!
Alwie dit ziet vergeet dat hij mensch is.
Want een mensch die springt, springt als een geit,
En de steigerende geit die te happen staat naar een schrale handvol wijnloof

Blijft plotseling trillend rechtop staan en wordt een meisje dat rechtop staat, met horens op het voorhoofd!
Stilte!

(De muziek eindigt geleidelijk).

Heil u, Menclaos.

(Stilte).

Hij slaapt! Ongestraft staart geen mensch den zeegod in de oogen!
Alles is anders voor hem, en ik lijk hem de liefelijkste nimf,
Heil u, verlosser!

(Menelaos opent de oogen, maar hij is nog niet wakker. De Satyr-Majoor trekt grimassen. Menelaos ziet hem versuft aan en aapt hem na. Daarna is hij met een sprong ter been en grijpt zijn boog; maar langzaam aan, als verbaasd, ontspant hij den boog weer).

Eerste Tafereel

DE SATYR-MAJOOR:
Heil u, Menelaos.

MENELAOS:
Wie spreekt tot mij?

DE SATYR-MAJOOR:
Ik, Heer, waag het te spreken.

MENELAOS:
Mij docht, ik zag hier zooeven
Zoo'n vuile satersche bok, die liederlijk tegen mij lachte.

DE SATYR-MAJOOR:
Er was niemand dan ik, Heer, tot uw dienst.

(Menelaos strijkt met de hand langs het voorhoofd).

Deert u iets, Heer? Is uw hoofd verward en onrustig?

MENELAOS:
Ach, ik ben doodelijk vermoeid van al die duivelsche kunsten.

DE SATYR-MAJOOR

(kwijnend):

U vindt mij toch zeker niet duivelsch?

MENELAOS:

Jij bent lief. Jij bent werkelijk een heel aardig meisje. Ah! het doet een mensch goed weer een welgemaakt schepsel te zien.

DE SATYR-MAJOOR

(met een buiging):

O, Mijn Heer!

MENELAOS:

Hoe fraai siert een speelsche lok een liefelijk smal jong gezicht,

Langs wangen zoo zacht en zuiver als de bloem der begonia!
Wie ben je?

De Satyr-Majoor:
Een dienstmaagd van Proteus, mijn vorst.

Menelaos:
Een misselijk vorst om te dienen.

De Satyr-Majoor:
Naxos, (tenminste meestal)
Is een eiland in 't midden der zee, die ligt tusschen drie vastelanden
Daar spoelt alles wat storm en stroom wrak slaat aan wal.

Menelaos:
Ben jij ook zoo'n wrakstuk?

De Satyr-Majoor:
Ik dreef weerloos rond op de zee, in een nietig hulkje
En toen pikte de oude heer Proteus mij in, in mijn hulpeloosheid en mijn onschuld.

Menelaos:
Ach, wat zegt ze dat lief!
Om een hart te stelen!

De Satyr-Majoor:
Pas op, Mijn Heer!
Dat is toch uw mevrouw, die daar naast u slaapt?

Menelaos:
Doet er niet toe! Doet haar niets! 'Ik ben Helena!'
Als je wilt neem ik je mee naar huis! Ik bezorg je een plaats op de linnenkamer.
Maar vertel me eerst hoe je meester het maakt, na de slaag die hij van mij kreeg.

De Satyr-Majoor:
Dank u, betrekkelijk goed. En of hij zijn bril weer mocht hebben?

Menelaos:
Nee! Laat hem daar zelf maar om komen!

De Satyr-Majoor:
Hij waagt zich niet nogmaals zoo na bij u!

Menelaos:
Ik dacht vast dat hij me ontglipte!
De leeuw en de rest, daar maal ik wat om. Maar dat nieuwe nummer octopus, daar was ik niet op verdacht!
Toen ik eensklaps verzeild was geraakt tusschen al die zwaaiende armen,
Van aangezicht tot aangezicht met die papegaaienbek en die gruwelijke kop, bleek en glad als een komkommer, en zoo wreed en wijs als de wereld is,

Met die oogen zonder pupil, waarin licht zweemt als van een lamp die achter een glazen bol water schijnt,

Toen dacht ik dat ik van walging stierf. Maar gelukkig duurde dat kort,

Want toen kreeg ik den kleverigen boom houvàst, die potten vol gelei zweet,
En die rot is van binnen en rose, en week als een koeientepel.
Aboeba!

De Satyr-Majoor

(zij slaat haar handen ineen):

O, Mijn Heer is een held!

Menelaos:
Welaan, en wat wil hij nu nog, die oude collectioneur?

De Satyr-Majoor:
Hij verzoekt u zijn bril.

Menelaos

(zet ze op zijn neus):

Daar is niets mee te zien.

De Satyr-Majoor:
Neen, allicht, daar is hij niet voor gemaakt.

Menelaos:
Waarvoor dan?

De Satyr-Majoor:
Als symbool van zijn autoriteit
Als de zeehonden hem met dien bril zien staan, slaat hen eerbied en schrik om het hart
En zoo dwingt hij ze voor hem om uit bedelen te gaan en zich te bekwamen in algebra.

Menelaos:
Hoe verzint een mensch zoo iets dwaas! En die dwaas vertoonde mij dwaasheid!
Ik wou weten hoe het op Argos Staat, er gaan praatjes over familietwist,
Maar jawel. Het eerst wat ik zie is mijn schoonzuster Clotilde en een onbekend jongeling, die een tweesnijdend zwaard uit haar buik trekt.

De Satyr-Majoor:
Hemel!

Menelaos:
Maar die familiariteit scheen haar niet in het minste te deeren. Ik zag hoe ze opstond en achteruit liep, terwijl ze haar kapsel weer schikte.

De Satyr-Majoor:
O, Mirakel!

Menelaos:

Terstond daarna zag ik een man, met den schedel in tweeën gespleten. Clotilde - ik bedoel Clytemnestra - stond naast hem, de slagbijl ter hand,

De Satyr-Majoor:

Groote goden, het wordt mij benauwd.

Menelaos:

En die schedel groeide weder dicht; Agamemnon, mijn broeder, steeg op uit zijn bad en stond droog voor mijn oogen en ongedeerd

En zoo voorts.... Maar het slot was verschrikkelijk, rommelig en verward, offering van mijn nicht en een slachtpartij van mijn neefjes!

Mijn oogen duizelen nog
En geen mensch die ik goed kon herkennen! Alles trilt en beweegt als de hitte boven een vuur! Waar het werkelijk interessant wordt is het altijd het meest versleten. Dat is lang geen eerste-hands film.

De Satyr-Majoor:
Het orakel is altijd duister.

Menelaos:
Maar mij docht zoo, die bloedige slacht, die weer groeit tot levende menschen, is dat niet zeer symbolisch van zin, en een troostrijk teeken.
Op den duur komt toch alles terecht,
Wat mijn eigen historie bewijst.
- Had ik honderd voet van die film, dacht ik, dan concureerde ik met Delphi.
- En toen voelde 'k me doodelijk vermoeid, en ik zonk in slaap weg
Met een hand om de hand van die vrouw, en zijn bril in de andere.

De Satyr-Majoor:
Geeft u mij die bril maar!

Menelaos:
Jawel! Ligt het schip zeilree?

De Satyr-Majoor:
Het ligt zeilree en wacht uw bevel.

Menelaos:
Is het oog op den steven geschilderd?

De Satyr-Majoor:
't Is geschilderd. De oogappel niet, die wacht op het werk van uw hand.
U heeft een prima zeildoeken zeil, en een tweede, dat is van juten; vijftien riemen van eerste slag en acht en twintig tweede
En een pracht van een roer, zoo goed als nieuw, besteld door 't gemeentelijk Alexandrijnsch begrafenisondernemingsbedrijf; met rabat voor commissie.

Menelaos:
Hij krijgt zijn bril als ik afvaar.

De Satyr-Majoor:
U zoudt hem best nog iets meer kunnen vragen!

Menelaos:
Wat dan?

De Satyr-Majoor:
Weet u niet dat de schoone Helena al sinds tien jaar op dit eiland woont?

Menelaos

(grijpt zijn boog):

Scheer je weg, of je bent een lijk!

DE SATYR-MAJOOR

(vluchtend):

Kijkt u dan maar eens om!

Tweede Tafereel

(Wilgenteen op. gesluierd).

WILGENTEEN:
Mijn echtvriend, mijn gemaal, zie ik u eindelijk weder.

MENELAOS

(keert zich om):

Wat is dat?

WILGENTEEN:
Mijn echtvriend, mijn gemaal, zie ik u eindelijk weder.

MENELAOS:
Wie is u?

(Wilgenteen slaat haar sluier op. Menelaos staart haar aan en zegt niets).

MENELAOS:
Helena, kijk eens hier!

HELENA

(ontsluiert zich loom):

Wie mag u zijn, mevrouw?

WILGENTEEN:
Antwoordt haar, Menelaos. Zeg haar wie ik ben. Herkent ge niets? Niet mijn stem en de oogen niet die u aanzien, de vrouw die u hier heeft gewacht?

MENELAOS

(fluisterend):

Helena, dat is Helena.

HELENA:
Hier ben ik Helena en anders geen.

(Pantomime. De Helena's bekijken elkaar).

MENELAOS:
Ach, mijn hart slaat mij vreemd te moe! Daar sta ik met twee Helena's, de Helena van het verleên, en de andere die ik van Paris herwon.

Hield ik je hand niet vast, ach, mij docht die andere de ware. 't Is haar stem, haar leest, haar gelaat,
Enkel jonger, reiner misschien
Kijk jij zelf maar.

(Hij laat haar hand los).

HELENA:
Ik weet zeker zonder te zien!

MENELAOS:
Kijk haar aan, versta je!

HELENA

(kijkt hem langzaam aan):

Die vrouw gelijkt op mij, gelijk ik op Andromache.

MENELAOS:
Hou je mond maar! wat weet je er van.
Ik herinner 't me beter dan jij.

HELENA:
Ik ben Helena, en anders geen is hier Helena van Troja,
Die ontvoerd werd door Alexander, door anderen Paris genoemd.
Gelijk heel de wereld weet, van Cadix tot Colchides,

En het zwartgeblakerde puin bewijst dat men ziet op Tenedos' ree.

WILGENTEEN:
Dat weet ik niet. Maar ik ben Helena van Sparta.

HELENA:
Jij? Dat lieg je!

WILGENTEEN:
De eeuwig trouwe, die eeuwig bemint, de altijd en eender dezelfde,
En die nooit andere man dan de mijne had.

MENELAOS:
En hoe komt u zoo hier, mevrouw, op dit nederig eiland Naxos?

WILGENTEEN:
Ik sliep.

MENELAOS:
Sliep u?

WILGENTEEN:
Hermes,
Hermes sloeg mij den twijg in 't gezicht
Die hij drenkte in het water der Lethe.

MENELAOS:
U sliep, en ik, al dien tijd stond ik gehelmd en het zwaard ter hand
En belegerde u in Troja!

WILGENTEEN:
Ach, mij niet!

MENELAOS:
Wat, u niet?

WILGENTEEN:
Haàr, die daar staat, mij niet.

MENELAOS:
Zeer wèl gezegd, zij is Helena.

WILGENTEEN:
Sta toe, dat ik Helena groet.

MENELAOS:
U erkent haar als Helena?

WILGENTEEN:
Helena, wees gegroet.

MENELAOS:

Is dit Helena, hier aan mijn hand?

WILGENTEEN:

Wie dan anders?

Is dat niet míjn gelaat? Is 't mijn lichaam niet? Is dat niet mijn borst, die beeft van woedende adem?

Wat heb jij gedaan toen ik sliep, o drogbeeld van mij zelve? O, hoe hebben de goden mijn slaap misbruikt!

En voor mij brandde Troja toen ik sliep, voor mij zijn haar hooge torens gestort, als met één slag van een zeis, terwijl ik lag zonder droomen!

Is mijn Iichaam dan zoo schoon, dat mijn beeld al goddelijke macht heeft?

Is mijn ziel zoo sterk, dat zij tweewerf een lichaam doet leven?

HELENA:

Dat is onverdragelijke grootspraak!

WILGENTEEN:

Maar thans, Helena, mijn evenbeeld

Maar thans, nu uw taak is volbracht,
Nu ik weder ben ontwaakt en het licht weer schijnen gaat,
Thans is het tijd dat gij heengaat en mij mijn eer en mijn echtvriend laat!
Wees zoo goed en verdwijn, nu ik 't u nog beleefdelijk vraag.

MENELAOS:
Blaas eens even op haar, en misschien verdwijnt ze vanzelf
Als de wasem van heet water, dat juist aan de kook is geraakt.

WILGENTEEN:
Menelaos, waar wacht je op, om mij je armen te openen, na al die tien lange jaren,
En je hart, dat vol is van mij.

MENELAOS:
Bewijs me dat je Helena bent.

WILGENTEEN:
Mijn eenig bewijs is de waarheid.

WILGENTEEN:
Waarheid is mijn eenig bewijs.

MENELAOS:
En toch kwelt mij twijfel.

HELENA:
Menelaos, veel heb ik verdragen, en veel leed heb ik gekregen van u, maar aan alles is een eind.
En 't is waar dat ik een vrouw ben en volkomen in uw macht; zij het niet zoozeer als gij meent,
Maar ik waarschuw u, als ge het waagt mij die schande aan te doen, als ge zelfs mijn hand maar loslaat,
Brengt ge Helena niet voor de tweede maal thuis.
En in dit leven noch in het andere,
Hervindt ge de vingers nog eens, die zoo lang de uwe niet vonden.

MENELAOS:
Wie ter wereld Helena is, Menelaos is haar meester.

WILGENTEEN:
Een Helena is genoeg.

MENELAOS:
Wel gezegd. Eén Helena slechts is de eenige voor mij ter wereld.

WILGENTEEN:
Slechts een Helena, altijd eender.

MENELAOS:
Wel gezegd, altijd een, altijd een en dezelfde voor eeuwig.

WILGENTEEN:
Eene Helena slechts, die u eens en voor altijd, gegeven werd.

MENELAOS:
Ja, zoo was 't.

WILGENTEEN:
Dochter van Leda en Jupiter....

MENELAOS:
Vrouw van den koning van Sparta.

WILGENTEEN:
Jupiter, donderend omhoog,

Als de hemel vol witte gebergten stijgt,
En het blauw zich verduistert,
Boven den tempel van rood gesteent, waar de herders voor onweer schuil gaan en wier voorhof slechts drie zuilen telt.

MENELAOS:
Weet je 't nog?

WILGENTEEN:
Waar een wei ligt in populieren schaduw.

HELENA:
Ach, daar waren geen populieren!

MENELAOS:
Stil toch, zwijg, ja die stonden daar.

WILGENTEEN:
Waar een wei ligt in populieren schaduw.

MENELAOS:
Populieren ritselden daar, ik herinner mij nu zij het zegt.

WILGENTEEN:
Daar waar de snelle klaterbeek.... Luister!

MENELAOS:
Daar waar de snelle klaterbeek, ruischend....

WILGENTEEN:
Met haar helder water,....

MENELAOS:
Met haar water, rinkelend van kiezelsteenen....

WILGENTEEN:
Eer het wegzinkt in weelderige zomerwei....

MENELAOS:
Eer het zich verdeelt in duizend sprengen en het groene gras van den zomer drenkt....

WILGENTEEN:
Daar staan drie zware eiken, die gewijd zijn aan mijn vader.

HELENA:
Aha, het zijn dan toch eiken geworden!

MENELAOS:
Stil, ik herinner mij, het zijn eiken die daar staan.

WILGENTEEN:
Groote boomen wier groene blad het laatste spruit van het jaar.

MENELAOS:

In die vroege zomersche maand, toen je zei dat je mij beminde, op dien hoogen heuvelkling
Was het blad nog amper de knoppen uit.

WILGENTEEN:

En als goud van kleur.

MENELAOS:

Niet het goud van de tanende herfst, maar der prille eerste blaren!
Voordat Jupiter hen schenkt,
De sterker glans van het aardsche groen, die zijn oogen zoo bijster behaagt.

WILGENTEEN:

En als goud van kleur.

MENELAOS:

Niet van den vliedenden tijd, maar van eeuwige nieuwe uren.

WILGENTEEN:

En als goud van kleur.

MENELAOS:

't Was hun kleur niet, liefste

Maar de gloed van het groote vuur, dat ik aanstak een weinig lager, dat ze zoo deed weerglanzen.

WILGENTEEN:
Wil de zede niet dat men zich zuivert door stilte en lange vasten....

MENELAOS:
Ja, zoo wil het de zede.

WILGENTEEN:
Wil de zede niet dat zich zuivert, als ware het voor de mysteriën
Wie een dochter der goden ten huwelijk voert?

MENELAOS:
Wie een goddelijk kind in zijn armen houdt, dat hem aanziet met starre oogen
Als ware hij een ander.
Maagd ben je in mijn armen geweest, ongenaakbaar als de Victorie, als een harp in de arm van een blinde,
Als de marmeren zuil op de grens van het land, die een banneling met zijn twee handen streelt in heilige huivering!

WILGENTEEN:
En boven ons steeg het gesteente, de muren boven de muren, een citadel die ten hemel rees, met vele gehavende torens.
Met de zware wouden der eiken als dwerggeboomt op de terrassen, als mos in de spleten der rots
En zoo menige rustige waterval, die de stilte der wereld niet stoorde,
Door Titanen uit gebergten gebouwd, naar de wenschen van mijn vader
Om ons tot zijn tempel te zijn.

MENELAOS:
Ja, zoo was het.

WILGENTEEN:
Schoon was je toen, Menelaos, sterkste van heel je geslacht, en de vaardigste in de spelen!

MENELAOS:
Jij bent dezelfde gebleven.

WILGENTEEN:
Dezelfde, zeg je dat nog? Is je hart zoo zeker?

MENELAOS:
Helena, er is maar een vrouw voor mij.

WILGENTEEN:
Heb je veel om mij geleden?

MENELAOS:
Mijn liefde was grooter dan leed.

Wilgenteen:
Was je eenzaam toen je alleen was?

Menelaos:
Mijn verlangen verliet mij nooit.

Wilgenteen:
Ik heb jou ook nooit verlaten.

Menelaos:
Jij mij nooit verlaten?

Wilgenteen:
Als ik sliep lag ik in je armen.

MENELAOS:
Zeg mij een ding, dochter van Zeus!

WILGENTEEN:
Ja, je mag mij vragen.

MENELAOS:
Hoe geviel het dat ik, onder Grieksche vorsten de eerste niet, zelfs de tweede niet
Die gunst in je oogen verwerven mocht?

WILGENTEEN:
Was er niets, waarmee je 't verdiende?

MENELAOS:
Niets, als ik nadenk, niets als ik je zie!

WILGENTEEN:
En wie zou mij dan zoo vast in zijn armen hebben gehouden, en nimmer losgelaten
Tien jaren, een enkel nachtelijk uur,
Dat ik in diepen slaap lag.

MENELAOS:
Die nacht is ten eind.

WILGENTEEN:
Ze is ten eind, ik ben wakker.

MENELAOS:
Ze is ten einde, ik zie weer de oogen die mij aanstaren of ik een ander ben.

WILGENTEEN:
Kom dan weer in mijn armen, zooals eens!

(Hij wil op haar toegaan).

HELENA:
Menelaos!

MENELAOS:
Helena!

HELENA:
Wat doe je? Wil je mij wèer verlaten?

WILGENTEEN:
Luister toch niet naar haar! Hoor toch niet aan wat die schim nog zegt, schepsel van machten die mij haten, haar die je weer bedriegen wil!

HELENA:
Jou bedriegen! Antwoordt haar dan! Was dan al je leed een droom?

Heb je Troja droomend verwoest? Was 't een droom toen je mij weer vond,
In dat somber vrouwenvertrek,
In dien nacht dat alles helder was, al brandde geen enkele lamp?
Liegt het gelaat dat je hebt herkend in de vlammen van dat licht?

WILGENTEEN:

Alles een droom; enkel niet al de goede dagen van vroeger, waaraan ook thans nog geen einde is.

HELENA:

En zeg mij dan nog: was 't een droom, toen de zee van Europa tot Azië haar geweldige water verhief en ons tilde als de rug van een stier die opstond om ons te dragen

En Paris en mij in èen dag, op een enkele eindelooze golf,
Smakte op Troja's dor zand, bij een walmende baak, in den rossen schemer des avonds.

WILGENTEEN:
Alles een droom, enkel niet dit gezicht en de argelooze oogen, die je aanzien, trouw als een dier.

HELENA:
Alles een droom, alleen maar niet deze hand die weer rust in je hand en alleen dit lichaam niet dat je weer voelt in je armen.

WILGENTEEN:
Ah, als water de wereld te rijk en Juni de zomersche maand is, als de kudden waden in 't gras en de herder het bloeiend gewas, rood en groen en glanzend van leven, bloemrijk, vol vlinders en bijengezoem, met zijn knie wegduwt om een weg te banen!
O, honig, die ik je lippen was en mijn hoofd dat zeeg aan je schouder!

HELENA:
Jij streelt hem, ik trof zijn hart.

WILGENTEEN:
Ik heb je hart weer.

HELENA:
't Had van jou geen smart.

WILGENTEEN:
Weet je de nachten nog toen ik jong was en sliep in je armen!

HELENA:
Weet je de nachten nog dat je leed en ik sliep bij een ander?

WILGENTEEN:
Ik was trouw.

HELENA:
Trouw en slapend.

WILGENTEEN:
Mijn man trouw.

HELENA:
Een parel van weinig prijs, waarom nooit werd gestreden en geboden!

WILGENTEEN:
Maar ik bleef dezelfde.

HELENA:
Maar ik, ben ik niet die ik was? En bovendien nog een ander.

WILGENTEEN:

Ik was èen man vrouw.

HELENA:

En ik, was ik dan niet je vrouw, in de armen van een ander?
Als ik zag, hoog op Troja's muur
Rond die welverdedigde stad
Ten Noorden, ten Zuiden, ten West, ten Oost,
Iederen nacht je verlangen rondom mij
Dat de honderdduizend vuren ontstak van je tentengelegerd leger?

WILGENTEEN:
Zwijg toch, luchtspiegeling

HELENA:
Zwijg, bedriegster!

MENELAOS:
't Is moeilijk....

WILGENTEEN:
Als dit schepsel van een boosaardig god
Bekennen wil dat zij liegt, en dat ik Helena ben
Zal je mij dan gelooven?

HELENA:
Goed, wanneer ik dat zeg dan mag je ons beiden gelooven.

WILGENTEEN:
Laat mij even met haar alleen.

(Menelaos af).

Derde Tafereel

(Eenig stilzwijgen).

WILGENTEEN:
Het spreekt natuurlijk van zelf, ik erken dat u Helena bent.

HELENA:
Dat is heel beleefd van u.

WILGENTEEN:
U geeft toe, het is moeilijk te zien!

HELENA:
Misschien. Ik heb u nog niet goed gezien.

WILGENTEEN:
Neen? Kijkt u mij dan eens aan.

HELENA

(ziet haar aan):

Menelaos is nog veel grooter gek dan ik ooit goed heb beseft.

WILGENTEEN:
Dat is toovenarij van Proteus.

(Stilte).

Meester Proteus heeft dat mirakel gewrocht.

(Stilte).

Die schiep de begoocheling in zijn oogen
Is u niet nieuwsgierig wie Proteus is?

HELENA:
Neen.

WILGENTEEN:
Hij beheert vanouds dit speelsch wild water, waar Medea haar grootvaders leden in wierp,
In zijn diepten verontrust door zwavelige zuchten,
In zijn spiegel rusteloos geploegd en geslagen met riemen door schepen die doelloos ten oorlog gaan
Argos, Troja,
Wat al avonturiers met arendsneuzen en lage domme voorhoofden, glad geschoren als oude acteurs, en roeiend op goed geluk!
En die witte kring schuim daargindsch, is dat een zeehond die lucht hapt?

Niets daarvan, 't is een rund,
Het is Jupiter die daar zwemt in gedaante van een gehoornden stier gekroond met een krans van witte margriet, die spelevaart met een lief meisje!

HELENA:
Begrijp ik wèl, dat u als dwaasheid beschouwd
Gansch Griekenland's grootsch bedrijf om mij weder te heroveren?

WILGENTEEN:
Ja, een prachtige poets van Proteus was dat.

HELENA:
U staat mij zeker wel toe dat ik andere meening blijf koesteren.

WILGENTEEN:
Wat ben je mooi, Helena. Ik word stil van die prachtige oogen, waarin geen enkel gevoel is te zien,
En waarmee je mij vernederen wilt.

HELENA:
Ja, ik ben de schoone Helena.

WILGENTEEN:
Ach, alles wat Proteus maakt, is altijd zoo weinig soliede!
Menelaos is wèl een gek, dat hij tusschen ons geen verschil ziet!

HELENA:
Inderdaad.

WILGENTEEN:
Een dikkop en een dwaas.

HELENA:
Inderdaad.

WILGENTEEN:
Een domoor, een bruut, een man!
Ach, ik weet zeker, meer dan eens heeft de schacht van zijn boog uw rug gestreeld.

HELENA:
Alle mannen zijn hetzelfde.

WILGENTEEN:
Ach kom, Paris dan ook....

HELENA:
Neen. Hij was een aangenaam man die met vrouwen wist te verkeeren.

WILGENTEEN:
Maar hij is dood, is het niet?

HELENA:

't Is het best niet meer aan hem te denken.

WILGENTEEN:

Niet denken, dat is slecht, dat maakt rechte rimpels in 't voorhoofd, die het moeilijkst zijn weg te werken.

Des avonds sterk masseeren, met de duim, van onder naar boven.

HELENA:

Met de duim en een weinig fijn schaapsvet.

WILGENTEEN:

U is niets meer te leeren

Mag ik u nog eens goed zien, niet zooals een man dat

doet, die daar niemendal van weet, maar als een vrouw die een vrouw ziet.
Almachtige goden!

(Zij zucht).

Goden, wat is u mooi! aan u valt niets te volmaken.
Ariadne in eigen persoon, waaraan dit eiland zijn faam dankt,
Was een dikke Cretensische dame bij u.

HELENA:
Men zegt dat ik jong ben gebleven?

WILGENTEEN:
Jawel.... Maar waar laat u zich kleeden?....

HELENA:
Vindt u dat niet origineel? 't Was de laatste mode van Troja....!

WILGENTEEN:
Jawel. Maar Troja had meer dan tien jaar geen verkeer meer met Europa.

HELENA

(met bevende stem):

Daar kon ik toch niets aan doen?
Dat 's de schuld van Menelaos!

WILGENTEEN:
Eigenaardig, dat groen.... Hoelang heb ik dat niet gezien? Ach ja, dat was de kleur die mijn grootmoeder zoo lief stond!
En die groote beesten in naaldwerk - curieus die terug te zien! die Phrygische schoentjes, die echte, oeroude gespen....

HELENA:
Dat kan ik toch niet helpen!

(Zij weent).

WILGENTEEN:
Lieveling, is dat mijn schuld? toe, huil niet, denk aan je oogen!
Luister eens! Weet je wat? Jij bent in de mode, ik niet, ik ben er al weer een achter.
Nu die buit ter wereld verspreid raakt....
Draagt men alles dezen winter Trojaansch.

HELENA

(snikkend):

Ach, ach.

WILGENTEEN:

Vind je dat niet heerlijk?

HELENA:

Ach, dat maakt het nog erger!

Toen die vreeselijke Menelaos verscheen, heb ik al mijn schoonzusters laten plunderen.

Ik had er wel vijftig van en ik kende al hun kisten en kasten.

En wij voeren met vijf schepen kleeren weg.

Dat is alles vergaan met die storm!

WILGENTEEN:

Wat een vreeselijk ongeluk!

(Zij omhelst haar).

HELENA

(betast de stof van haar kleed):

Liefste, wat is dat voor

stof, waarvan je costuum gemaakt is? Die heb ik nog nooit gezien.

WILGENTEEN:
Dat is Chineesche pongé, die gemaakt wordt uit zijde van eiken.

HELENA:
Is dat waschecht?

WILGENTEEN:
Het schip dat ze ons bracht lag drie weken onder water. 't Was de eerste vracht voor Europa.

HELENA:
Ach, wat zalig voor je.

WILGENTEEN:
En dan moet je deze stof zien, die heeft nog meer glans dan zijde en die draagt nog koeler dan linnen,
En gemaakt uit lompen!

HELENA:
Heb je daar nog veel van?

WILGENTEEN:
Veertig kisten vol, die liggen te water voor Pharos, wij weten stuk voor stuk waar. Ach, ik ben altoos goed voorzien!
Geen enkele flinke storm of ze brengt ons de laatste snufjes
Geen zaak is er in Tyrus, of Thebai der duizend zuilen
Of ze levert ons beste waar.
En een purper hebben wij!
Gloeiend rood als versch bloed! Kijk, hier, dit is het laatste uit Tyrus. Dit heet ‘La Troyenne’. En dit ‘La Belle Helène’.
Bloos je? Dat is toch heel vleiend.

HELENA:
Ach, 't is zalig zoo alles te weten!

WILGENTEEN:
Dat is wel een attractie van Naxos.

HELENA:
En ik moet naar Sparta.

WILGENTEEN:
Een heel eerbare stad, met uitnemende goede zeden.

HELENA:
Wel goed, maar wel erg eenvoudig.

WILGENTEEN:
Welk een orgies van huiselijke trouw zult u vieren met Menelaos!

HELENA:

De overheid regelt de hoedenvorm, en op overtreding staat doodstraf.

WILGENTEEN:

De natuur is er prachtig.
En zoo plechtig, die lange zomerdagen,
Als het eindeloos schrille krekelgezang in den lichtgloed die alles verblindt,
Klinkt als scherpte een god zijn zwaard op een aambeeld achter de bergen!

En des avonds na het onweer als de berg Taygetos gloeit en glimt
Als een ossenrug aan het spit in het schijnsel van het houtvuur!

HELENA:
Het beste wat men in Sparta kan doen is naar bed gaan. Want het landelijke haat ik.

WILGENTEEN:
Er zijn mooie vrouwen.

HELENA:
Die bakken het brood en zij melken de koe en zij dansen als lompe kalvers.

WILGENTEEN:
De mannen zijn lang niet kwaad.

HELENA:
Ik krijg enkel de huisvaders te zien, die boven de veertig jaar zijn, en dan nog alleen na tafel.
Als ze druk aan het noten kraken zijn en wedijveren deftig te praten.

WILGENTEEN:
Arme Helena! Wat zwaar voor jou, die zoo veel belangrijks beleefd hebt.

HELENA:
Ik denk er maar liever niet aan.

WILGENTEEN:
Heel de wereld zal vragen waar Helena is, Helena de vermaarde?
Die naait zakken in Sparta, zegt men dan, zoutzakken voor de herders.
Zij en haar vrouwen bakken dat bekende Spartaansche gebak,
Dat men stukslaan moet met een zwaar gewicht, en dat zwart is van de harde krenten.

HELENA:
Ach, uw leven zal ook wel eentonig zijn.

WILGENTEEN:
Lieve, welneen! Hier komt alles voorbij. De kruisweg van drie rijken,
Om de hemel niet te vergeten, die het vierde is boven ons hoofd.
Geen dag dat er hier geen god neerdaalt. O, ik ken uw vader heel goed!
Geen held die ons niet geregeld bezoekt
En er komt niets in het water terecht, of het komt mij ten beste.

HELENA:
Ach ja, u leeft hier wel heerlijk!

WILGENTEEN:
Ach neen, ik ben huiselijk van aard,
Rustig, bescheiden.

Een eenvoudig, tevreden bestaan, dat is eigenlijk wat ík begeer,
U was veel beter voor dit werk geschikt!

HELENA:
O, zegt u dat niet.

WILGENTEEN:
Helena van Troja eerst, Helena van Naxos later! Helena-hart-van-de-zee!
Men zou schepen rusten in alle havens om Helena ten bezoek te varen
Zooals men naar Delos gaat, naar Latone en Apollo's altaar.

HELENA:
En als Menelaos mij halen komt?

WILGENTEEN:
Vertrouw dan maar op mij. Vertrouw maar op meester Proteus.

HELENE:
Wie is Proteus?

WILGENTEEN:
De rijkste van alle halfgoden.
Hij heeft pachtcontract voor de gansche zee, wel tot Tarente toe,
Wat is Priam daarbij vergeleken!

HELENA:
En als man?

WILGENTEEN:
Om een vinger te winden.
Een oude heer die liever dan beenen een groote schubbige visschenstaart heeft
Hij geeft evenmin last als een krukkebeen.

HELENA:
Is het heusch niet wat provinciaal?

WILGENTEEN:
Provinciaal? De zee is een groote krant, waarin alles terstond te lezen staat.
En als Naxos u hier verveelt,
Dan verhaalt men het ergens anders heen.
't Is maar losse drijvende rots, licht als dons, als een vlokje stijf geklopt eiwit.
En als 't je verveelt, dan ben je toch vrij!
Jouw carrière is toch niet ten eind! Er is meer dan een Troja ter wereld.

HELENA:
Waarvan is die band aan je linkerarm?

WILGENTEEN:
Heel kostbaar, ken je dat niet? die is van celluloïd.

HELENA:

Het lijkt op ivoor, maar 't is mooier van glans

En die een prachtige rose tint! Het lijkt haast een zijden lint en wat zijn de gesp en de gaten daar kunstig in nagemaakt!

Echt exquis!

WILGENTEEN:
Hier, neem maar.

(Zij geeft ze haar).

HELENA:
Zei je niet dat je nog drie rol had van die Chineesche pongé?

WILGENTEEN:
Drie rol, maar die neem ik mee.

HELENA:
Helena - lieve, vergeef me, ik weet niet goed hoe je heet....
Geef ze mij!

WILGENTEEN:
Helena, omdat jij het bent....

HELENA:
En hoe wordt dat lijfje gesloten?

WILGENTEEN:
Natuurlijk van achteren.

HELENA:
Van achteren! groote goden! een japon die van achteren sluit.

WILGENTEEN:
Zie je die knoopjes? Kijk, je drukt en knip! knap! het is kant en klaar!

HELENA:
O, wat handig bedacht! Mag ik even? Knip, 't is los. Knap, 't is vast. Knip, knap, knip!

WILGENTEEN:
Dat zijn drukknoopjes, zoogezegd.

HELENA:
Ach, ja, jij hebt het goed. Ik schaam me mijn Scythische gespen.

WILGENTEEN:
Een Jeruzalemsche kievit, die dreef met het hoofd onder water, heeft ons die gisteren nog gebracht, op weg naar den bodem der zee.
Er zijn maar drie kartonnetjes van.

HELENA:
Helena, lieve Helena!

WILGENTEEN:
Lieve Helena, wat wil je dan?

HELENA:
Toe, geef mij die knoopjes dan!

WILGENTEEN:
Blijf jij dan op Naxos? Ja?

HELENA:
Ja, dat 's goed.

WILGENTEEN:
Dank je, Helena.

HELENA:
Adieu, Helena

WILGENTEEN:
Adieu!

(Helena af.)

Vierde Tafereel

(Menelaos komt op).

MENELAOS:
Helena, waar is die Helena, die mij hier het leven vergalde?

WILGENTEEN:
Er is maar een Helena, de Helena die u trouw was.
De ander verdween, als een droom.

(Het orkest speelt muziek, die de stilte der zee vertolkt).

MENELAOS:
Ik geloof je. Jij bent de Helena, die ik altijd heb bemind. De eene, eeuwig trouw.

WILGENTEEN:
De ander verdween als een droom.

MENELAOS:
Maar, groote goden, denk er aan dat niemand anders het hoort!

WILGENTEEN:
Dat niemand anders het hoort?

MENELAOS:
Voor iedereen moet jij Helena zijn, die Paris heeft geroofd.

WILGENTEEN:
Waarom?

MENELAOS:
Dat eischt de eer van mijn naam.
Wat rest anders van mijn roem? En wat zouden de moeders der helden wel zeggen die vielen voor Troja's muur?

Vijfde Tafereel

(Het schip nadert. Het is bemand met roeiende en boomende saters. Om het werk lichter te maken staat het op wieltjes).

MENELAOS:
Wie mogen die schoone nimfen zijn, wier blanke armen ons vaartuig stieren?

WILGENTEEN:
Dienaressen, die sliepen als ik.
Die zullen gedienstig scheepsvolk zijn
Er waait gunstige wind, als het morgen daagt zien wij Griekenlands schemerende kust.

(Men legt de loopplank uit).

MENELAOS:
Aan boord, Helena.

WILGENTEEN:
Maar, hoor eens, had je die nimf niet beloofd
Die Wilgenteen, en haar Satyrs, om ze mede te nemen van hier?

MENELAOS:
Ja waarachtig; bij eede beloofd, maar dan krijgt het schip te veel vracht.

WILGENTEEN:
Wie een eed zweert heeft een plicht.

MENELAOS:
Bij Zeus, mijn schoonvader, zweer ik,
Dat is niet zoo ernstig als 't lijkt. Onder ons kijkt men niet zoo nauw

Maar mij rest nog een laatste taak.

(Men brengt hem een potje verf, en met de punt van het penseel schildert hij de oogappel in het midden van het scheepsoog).

Blijf wakker, waakzaam oog! Dag en nacht, avond en morgenstond
Zie de vuren, de sterren, de banken voor ons,
Leidt met uw vaste blik dit zwaarbelaste schip
Diep gelegen tusschen de borsten der zee wier flanken de steven klieft.

(Zij gaan scheep, men haalt de plank in).

KOOR DER SATERS

(het zeil hijschend):

Haal op!
Een twee, en een twee - haal op!
Haal op!
Haal op!
Haal op!

MENELAOS:
Geen verroeren aan.

DE SATYR-MAJOOR

(aan het roer):

Aan de grond!

WILGENTEEN:
Geef Proteus zijn bril terug, Menelaos.

MENELAOS:
Nooit! Wat kracht mij bracht, dat sta ik alleen af door kracht.

DE SATYR-MAJOOR:
Ploeteren, jongens!

(Zij ploeteren vergeefsch).

MENELAOS:
Hulp, Jupiter!

*(Donderslag. Iris, welversierd met goud en schelletjes, in een costuum dat vrijwel op dat van een Siameesche danseres lijkt, valt langs een touw uit den hemel. Zij haakt de haak waaraan zij gehaakt is in de haak van het eiland en het geheel stijgt onder algemeene bewondering ietwat wiebelend en draaierig ten hemel. Onder het eiland blijkt Proteus te hebben gezeten, men ziet hem op een stoel, ten prooi aan een zware neerslachtigheid.
Het vaartuig blijft eenzaam op een uitgestrekt vlak linoleum).*

Wilgenteen:
Een mirakel!

Menelaos:
Van harte bedankt, Jupiter.

De Satyr-Majoor:
Klaar zicht vooruit!

Andere Satyrs:
Vrij zicht! Vrij zicht! Vrij zee!

Menelaos

(gaat naar voren):

Vijf streken bakboord je roer!

De Satyr-Majoor:
Vijf streken bakboord! Ay!

De Satyrs:
Daar gaat-ie! Daar gaat-ie! Hoezee!

Menelaos:
Er is haast geen aasje wind! Klaar op je riemen!
Uit!

De Satyr-Majoor:
Klaar op je riemen! Uit!

(Fluitje).

Alles klaar! Slag klaar! af!
Een, twee! Een, twee!

De Satyrs

(zingend luidkeels):

Anna Maria ligt op sterven!
Haal maar gauw de chirurgijn!
Anna Maria ligt op ste-e-e-e-r-ven
Haal maar gauw, auw, auw
Haal maar gauw de chirurgijn!

Menelaos:
O nimfen, hemelsch gezang! verrukkelijke melodie!

De Satyr-Majoor:
Haal op, jongens!

De Satyrs

(als van ouds):

Toen die chirurgijn kwam kijken (*bis*
toen verbood hij haar den wijn (*bis*
Chirurgijn loop naar den duivel (*bis*
als je mij verbiedt de wijn (*bis*

'k Heb mijn leven wijn gedronken (*bis*
Tot ik 't afleg drink ik wijn (*bis*
Als ik sterf, laat dan mijn kist staan (*bis*
in de kelder bij den wijn (*bis*
Laat mijn voeten bij de muur staan (*bis*
en mijn hoofd onder de kraan (*bis*
Als 't er maar een dropje afvalt (*bis*
geeft mij dat nog wat vertier (*bis*
En wanneer de ton mocht barsten (*bis*
drink ik eindlijk mijn pleizier (*bis*

(Menelaos heft de hand op).

De Satyr-Majoor:
Riemen in!
Jongens, waar gaat dat heen?

Een Satyr:
Naar Frankrijk!

Een Andere:
Naar Bordeaux!

De Satyr-Majoor:
Naar Bourgondië! Zoo gauw we die dwaze held kwijt zijn.
Hoor de wind al kletteren in 't zeil! Dat is Bacchos zelf die ons weervindt en ons wind zend als zijn sein!

Koor van Satyrs:
En dat gaat naar Bourgondië! Bourgondië! Vivat de wijn die daar zal zijn!

De Satyr-Majoor:
Wingerd planten in Beaune!

Menelaos:
Twee streken bakboord je roer.

De Satyr Majoor:
Twee streken bakboord je roer. Ay!

Een Satyr:
Ik vaar door tot voor Chalons!

Een Andere:
Ik heb dorst om de zee leeg te zuipen!

De Satyr-Majoor:
Jongens, wat is de beste wijn?

Het Koor:
De wijn die in Bourgondië groeit tusschen Beaune en Dyon!

De Satyr-Majoor:
Jongens, wat is de beste grond? Die zwart is en vet en zwaar gemest?

Menelaos:
De wind krimpt.

De Satyr-Majoor:
Fluit op voor wind.

(Zij fluiten).

HET KOOR:

Droge en korrelige grond, geklonterd als zure melk, vol kleine kiezels van kalksteen,
Die hitte bewaart als een oven,
Die de luie zware trossen stooft rondom en van alle kant.

DE SATYR-MAJOOR:

Jongens, wat is de beste grond?

HET KOOR:

Magere grond, die schonkig is
Als koeien die 't beste van melken zijn en mager in hun vel.

MENELAOS:

De wind valt.

KOOR VAN ZEEHONDEN

(opduikend rondom het schip)

Klits! klets!
't Eiland Naxos dat ging den hemel in, en dat maakt den zeehond blij!
Klits! klets!
Weer een minder! te minder land dat er is, te meerder zee hebben wij! Hoezee!
Klits! klets!
De oude Proteus verloor zijn bril, hoezee!

En wij trekken geen vierkantswortels meer, hoezee!
Klits, klets!
De zee is vrij! De zee is vrij! In de vrije zee zwemmen wij!
Het water danst, het water springt! Acht voet hoog springen wij!
Hoezee! Hoezee!
O, wat prachtig springen wij!
In de vrije zee daar zwemmen wij! In de eeuwige zee zijn wij! Daar is meer water dan in een wijnglas gaat! Hoezee! Hiep, hiep, hiep, hoezee!
Hiep, hiep, hiep, hoezee!

(Het vaartuig verdwijnt, gevolgd door de zeehonden).

PROTEUS

(alleen, midden op het tooneel):

Thans tusschen ons. Vindt u dat zooiets mag?
Al zulke dwaasheid! Spot, met serieuze zaken! Ik vind 't een zotte klucht!
Goed, Jupiter wil haar een sterrebeeld gaan maken.
En het is waar, het firmament is kaal, ter plaatse waar de tweelingen thans staan.
Maar waarom respecteert hij niet den eigenaar?
Hij neemt niet eens de moeite meer om te kiezen wat hij wil. Wie een bladluis vangt en een plant verscheurt, is dat een behoorlijk man?
Neen, natuurlijk niet. Als een meid zonder zorg, als een zwaluw die een mugje jaagt en een kostelijk spinneweb scheurt,
Haalt Iris mijn heele Naxos weg, als Jupiter één vrouw vraagt,
Nu is mijn lief eilandje naar de maan, met al mijn kostbare schatten en mijn zes bakken tabak!
Haal daar maar eens iets vandaan!
Het is in den hemel, het blauw azuur brandt op zijn witte rif.
En ik ben eenzaam, een bedelaar, en ik mis bovendien mijn bril.
Goed, ik zal wel gaan, ik ga onder zee, ik wil geen mensch meer zien!
Ik ben al weg, nunc est bibendum.
Ik heb recht op rust met mijn ouden dag, ik ga een ver-

dieping lager! daar is nog een wereld waar vrede heerscht, daar heb ik een groot paleis, van koraalrif, verlicht met luchtbelletjes, vol spons- en schelpgediert!

Vaarwel Menelaos, goede wind! goede reis, zeevarend man!

En voor zoo iets heeft hij Troja vernield, om een geit te landen in Griekenland en een lading bokkebeest!

Heeft er iets in zooiets nog rede of zin? Ik vraag het u in ernst? Is er dan geen recht op de wereld meer? Geen orde, geen rede, geen wet?

En te denken dat het zoo altijd zal zijn, zoolang dichters de richters der wereld zijn! En dat duurt nog een heele tijd!

Slecht bewind! Slecht bewind!

(Hij neemt zijn duik).

DOEK

VERTALING: J.W.F. WERUMEUS BUNING

Oude tijden in Natal en Transvaal

Een ver familielid van mij stelde in 1880, kort na terugkeer in Nederland, zijne herinnering te boek aan een verblijf in Zuid-Afrika dat, in 1857 begonnen, tot 1879 had voortgeduurd. Ik stelde dit geschrift in handen van Professor Colenbrander, omdat op een der eerste bladzijden zijn familienaam voorkwam. Hij berichtte mij:

> Ik herken mijn 18 September 1811 geboren oudoom Theodoor Christiaan, wiens *Brieven uit en over Natal*, *door een Nederlander*, in 1856 te Doesburg bij W. Becking zijn uitgegeven. Mijn oudoom, die op Java ondervinding van cultures had opgedaan, was met zijn jong gezin in September 1854 vandaar naar Natal verhuisd, waar hij cultuurondernemingen van zekeren omvang meende te kunnen opzetten; met hem vertrok zijn associé de heer Van Prehn. Door de voortrekkers op Dingaan veroverd, was Natal in 1843 tot Britsche kolonie geproclameerd en vervolgens door het meerendeel der trekboeren verlaten. Wat later eerst begon het andere immigranten aan te trekken, mede onder invloed eener landbeschrijving door Charles Barter, die in 1853 ook in Nederlandsche vertaling verscheen (*Zes maanden in Natal*, Amsterdam, bij P.N. van Kampen); tegelijk werd over Natal gehandeld in den 9den jaargang van het tijdschrift *Onze Tijd*. Het waren deze beschrijvingen die de aandacht van mijn oudoom op de mogelijkheden van het land gevestigd hadden. Hij ging eerst naar Pietermaritzburg om uit te kijken, en koos in Augustus 1855 Pinetown (tusschen daar en Durban) tot woonplaats, in de hoop ‘daar de kern te zullen vormen eener krachtige en Hollandschgezinde natie’ (*Brieven*, blz. 30). Later leek een andere plek, noordelijker in Natal, bij de zeekust, hem daartoe beter voorbeschikt; hij stichtte er met uit Holland overgekomen familieleden en andere, door eene Emigratie-Maatschappij geworven kolonisten de landbouwonderneming Nieuw-Gelderland (September 1858), van wier eerste lotgevallen zijn cultuuropzichter W.K. Ente in een propagandageschrift *Natal en Nieuw-Gelderland* (Arnhem, Tjeenk Willink, 1861) verslag geeft. Van Hollandsch karakter is deze nederzetting, en is, in meerderheid, de Natalsche familie van mijn naam in de jongere geslachten niet gebleven; de toestrooming uit Holland hield kort na de stichting op, en men heeft er zich aan de geheel Engelsche omgeving aangepast.
> Maar het publieke belang uwer mededeeling overschaduwt geheel en al, zelfs voor mij, het particuliere. Wij hebben hier, behalve een

beschrijving van natuur en menschenwereld in Natal, tevens een Hollandsch verhaal omtrent de Zuid-Afrikaansche Republiek vóór Burgers; - onderwerp waarover wij, behalve Stuart's *Hollandsche Afrikanen* (Amsterdam, Tielkemeyer, 1854) van Hollandsche zijde nagenoeg niets bezitten, en het treft dat uw bericht zoo ongeveer begint, waar Stuart eindigt. Het moge ten aanzien der politieke gebeurtenissen niet overal nauwkeurig en ook partijdig zijn, niettemin vult het onze kennis op veel punten aan. Ik acht het van genoeg gewicht, om u voor te stellen het in *De Gids* af te drukken.

Ik geef hieraan gevolg. De toegevoegde noten zijn van Prof. Colenbrander.

Oestgeest, April 1934.
TINE BRINKGREVE- WICHERINK.

Lotgevallen gedurende een verblijf in Afrika.
I

Op St. Nicolaasavond van 1856, scheepten wij (namelijk mijne echtgenoote en zuigeling van 4 maanden) ons in te Amsterdam op het fregat-schip ‘de Prins Frederik’ om naar Natal te stevenen, alwaar ik door Professor Lauts[1)] die zooals hij mij zeide, Hollandsch zaakgelastigde was voor de boeren in Zuid-Afrika, was aangesteld als onderwijzer tegen een honorarium van ruim f 3000.- 's jaars en wel te Pine Town, onder voorwaarde dat ik mijn eigen overtocht zou bekostigen.

Wij waren met een 60-tal passagiers aan boord, die meest allen in Natal hun geluk wilden beproeven, maar geen van allen vaste aanstellingen hadden.[2)]

Om u de zeereis te vertellen zou overbodig zijn, want hoevele

1) Lauts, gewezen hoogleeraar aan het instituut te Medemblik, had in een werkje *De Kaapsche Landverhuizers* (Leiden 1847) de aandacht op de trekboeren gevestigd en stond in betrekking tot A.W.J. Pretorius. Hoe hij er bij kwam eene aanstelling in te vullen voor Pinetown waar de regeering die hij zeide te vertegenwoordigen geen gezag had, zal alleen te verklaren zijn doordat hij van de plannen van mijn oudoom gehoord had, aan wien hij een schrijven medegaf (zie beneden).

2) De op instigatie van mijn oudoom in Nederland opgerichte Emigratie-Maatschappij maakte toen propaganda voor Natal en met elke scheepsgelegenheid vertrokken eenige kolonisten daarheen. Zoo waren 31 Aug. 1856 van Rotterdam per *Zalt-Bommel* L.C. van Wijhe, W. Lens, G.W.J. Snethlage, A.B. Colenbrander en (mijn oom) J.A. Colenbrander daarheen vertrokken, wier reisverhaal (van de hand van laatstgenoemde) in mijn bezit is; 18 April 1858 vertrokken nog andere mijner familieleden.

honderdmalen is niet eene zeereis beschreven; dit alleen wil ik zeggen, dat die reis allerellendigst was, zoowel wat de langzaamheid als de behandeling aan boord betrof; in één woord, wij hadden een zeer onaangename passage.

Na vele wederwaardigheden kwamen wij in het begin van Mei aan de Kaap de Goede Hoop. Trotsch was voor ons het gezigt, vooral van de Tafel- en Leeuwenberg, aan wiens voet de Kaapstad is gebouwd. Wij ankerden een eindweegs in zee en konden niet, zooals tegenwoordig,[1)] aan land komen zonder een vaartuig te hebben gehuurd, waarvoor eene ongehoorde som moest betaald worden. Bij ons ankeren kwamen er al spoedig eenige Hollanders, die, aan de Kaap woonachtig, ons hunne opwachting kwamen maken en die ons inviteerden, hen in de stad te komen bezoeken. Slechts weinige passagiers konden dit doen, daar het voor de mingegoeden te duur was.

Drie weken bleven wij daar ten anker om lading in te nemen, dat niet gelukte, en logeerden bij eene Hollandsche familie, die ons het leven aldaar zeer aangenaam maakte. Mij werd aldaar een betrekking geoffreerd, die zeer aannemelijk was, maar door mij werd van de hand gewezen, 1e. omdat ik eene goede aanstelling in Natal had, en 2e omdat het leven aan de Kaap voor ons *al* te aangenaam was. De Hollanders daar[2)] hadden in die dagen veel op met partijen te geven en te genieten, 't geen op den duur volgens mijne berekening bij het opmaken der balans te eeniger tijd een nadeelig saldo moest opleveren. Tenminste, een tiental medepassagiers die te Kaapstad bleven, zijn arm geworden en moesten zich verder landwaarts in begeven.

Bij ons afvaren waaide er een sterke wind die ons bijna deed stranden; de reddingsbooten waren reeds nabij, doch gelukkig raakten wij weder in het ruime sop en stevenden naar Natal. Daarheen hadden wij veel met stormen te kampen; en ware dit nog maar alles geweest, neen, de kapitein vertelde ons dat hij geen proviand meer aan boord had, en zoo werden wij op half rantsoen gesteld. Drinkwater werd ons éénmaal per dag in een kommetje uitgedeeld. Hierdoor steeg de ontevredenheid bij velen ten top, en de reis werd ondragelijk. Eindelijk kregen wij Port Natal in het gezigt, de plaats onzer bestemming, en hadden

1) 1880.
2) Versta: de Afrikaander familiën.

reeds het anker laten vallen, toen tot overmaat van ramp ons van de kust werd geseind weder zee te kiezen omdat er storm op handen was. Nauwelijks waren wij weer, en in geen vrolijke stemming, in het ruime water of een onweder brak los zooals ik nog nimmer had bijgewoond. Het werd vergezeld van een orkaan die ons met schip en al dreigde te verpletteren. Het schip trilde bij iederen bliksemslag op de hemelhooge golven en verdween dan weder als in den diepsten afgrond. Het scheepsvolk was moedeloos en kon hun werk bijna niet meer verrigten. De kapitein sprak ons geen moed meer in en wij bereidden ons allen, onze respectieve ligchamen ten prooi der haaien te geven. Opmerkelijk was het, dat juist zij die vroeger altijd met den Heer op de lippen lange gebeden deden nu alles lieten varen, zich als krankzinnigen vertoonden en hun moed moesten worden ingesproken door hen, die zij vroeger zoo vermaand hadden. Gelukkig bedaarde het onweder en daarmede de orkaan, maar bij het aanbreken van den dag bemerkte de kapitein dat wij in dien éénen nacht zoo ver weg van de kust waren geslingerd, dat wij eerst na 14 dagen zeilens weder Port Natal bereikten, doch nu onder gunstiger omstandigheden.

Het was toen aldaar winter, doch wij hadden vanaf ons schip een heerlijk uitzigt op de kusten, begroeid met boomen en heesters, die ons het nog jeugdige genuanceerde groen deden aanschouwen. Onze bagage werd op het dek gebragt en weldra zagen wij eenige booten naar ons toeroeien om ons aan wal te brengen. Wij verdrongen elkander bijna om van dat vervelende schip af te komen zoodat het niet lang duurde of wij waren op het strand, alwaar twee ossenwagens gereed stonden om ons verder door het water te rijden om op het drooge te komen. Het gelukte mij en familie een dier ossenwagens machtig te worden. Het strand wemelde van kaffers, die in die dagen nog in Adamscostuum liepen. Deze moesten de passagiers die in de ossenwagens geene plaats hadden kunnen krijgen op hun rug aan land brengen, waartegen de vrouwelijke passagiers sterk protesteerden, en vele kwamen al krabbende en scheldende op de ruggen dier naakte kaerels aan wal, hetgeen tot belagchelijke scènes aanleiding gaf.

De heer Colenbrander, die te Pine Town zijn verblijf hield en waaraan ik mijn aanbevelingsbrieven moest vertoonen en

waarvoor ook de meeste passagiers waren overgekomen, had een zijner familieleden naar de baai gezonden[1)] die ons te d'Urban in een logement bragt waar een heerlijk diner ons wachtte, dat ons na zoo vele ontberingen zeer te pas kwam en ons de 'Prins Frederik' spoedig deed vergeten. Tegen den avond arriveerde weldra de heer Colenbrander, dien ik, na hem voor zijne oplettendheid bedankt te hebben mijne aanstelling vertoonde; maar stelt u mijn toestand voor toen hij mij verklaarde dat die aanstelling van nul en geener waarde was, en te Pine Town slechts ééne Hollandsche familie woonde[2)] die reeds van een huisonderwijzer voorzien was.

Daar stond ik in een vreemd land, onbekend en de landstaal niet magtig, met mijn familie, zonder eenig vooruitzigt. Professor Lauts had mij - als anderen - bedrogen. De heer Colenbrander echter sprak ons moed in, raadde mij aan geduld te hebben, en hield er op aan dat ik, met mijne familie, zóólang bij hem moest logeeren tot tijd en wijle er iets voor mij opdaagde waardoor wij in onze behoeften konden voorzien. - Dankbaar nam ik dit aan, en er werd besloten den volgenden dag reeds van dit aanbod gebruik te maken. Twee heeren ook aldaar tegenwoordig en uit de Transvaal komende boden mij huisvesting aldaar aan, mits ik maar over wilde komen. Dit was positief onmogelijk.[3)]

Den volgenden dag waren wij vroegtijdig in de weer om de winkels te bezoeken die alle goed voorzien waren van alle benoodigdheden, en verschaften ons tevens de gelegenheid d'Urban te zien. De stad was nog in aanbouw en toen liet het zich reeds aanzien wat het naderhand worden zou, namelijk een ruime prachtige koopstad waar veel handel gedreven wordt. Alles was Engelsch en met moeite konden wij ons verstaanbaar maken.

Toen wij in het logement terug kwamen waren door de zorgen van den ijverigen heer Colenbrander reeds de ossenwagens aanwezig om ons naar Pine Town te vervoeren. Ons reisgezelschap bestond uit circa 30 personen, en de manier van reizen was voor ons allen nieuw. Door prachtige natuurbosschen, over bergen

1) Mijn oom J.A. en diens neef A.B. Colenbrander waren 28 Dec. 1856 te Pinetown aangekomen.
2) Hij moet die van zijn associé den heer van Prehn bedoeld hebben.
3) Wegens de kosten blijkbaar.

en rivieren, langs diepe afgronden en de verrukkelijkste plantengroei en tropische gewassen, vervolgden wij onzen weg, van tijd tot tijd de ossen uitspannende, terwijl wij ons dan bezig hielden om vuur te maken, de onmisbare koffie te drinken en een regt nomadisch leven leidden.

Zeer vroeg in den morgen kwamen wij te Pine Town aan en mijne familie en ik genoten het voorregt bij den heer Colenbrander te zijnen huize gelogeerd te worden.

Nimmer zal ik de gastvrijheid vergeten ons aldaar bewezen vooral door mevrouw Colenbrander, eene edele Indische dame,[1)] die alles deed om het ons regt genoegelijk te maken. Dien dag besteedden wij om de eigendommen van onzen gastheer te bezien: den aanleg eener indigofabriek, van katoenboomen enz., alsmede den tuin, waarin een menigte heerlijke ananassen (daar pijnappels genoemd) groeiden.

Het dorp op zich zelven was wel uitgelegd, doch nog niet bebouwd. Jammer dat de indigofabriek niet aan het doel beantwoordde, waardoor de heer Colenbrander er veel schade bij geleden heeft. Den avond bragten wij zeer gezellig onder elkander door, doch ik was niet op mijn gemak omdat het niet de plaats mijner bestemming was en ik op den duur niet afhankelijk wilde zijn, zoodat ik des nachts het voornemen opvatte er zelf op uit te gaan om een bestaan voor mij te zoeken.

Bij het ontbijt maakte ik den heer Colenbrander mijn voornemen bekend, om te voet dat einde naar Pietermaritzburg te gaan. Hij raadde het mij ten sterkste af, maar bemerkende dat aan mijn besluit niets was te veranderen, bood hij mij alle mogelijke hulp aan. Onder anderen bood hij mij zijn beste paard aan, maar daar ik een slecht ruiter was wees ik ook dit vriendelijk aanbod van de hand, en begaf mij op reis naar de hoofdstad van Natal, plus minus 12 uur van Pine Town gelegen. De heer Colenbrander verschafte mij een paar aanbevelingsbrieven en wees mij de route aan die ik te nemen had.

Na afscheid genomen te hebben ging ik op reis met het hopende vooruitzigt te mogen slagen. Aanvankelijk was de reis voorspoedig en ging het welgemoed voorwaarts. Alles om mij heen was verrukkelijk en de natuur onbeschrijfelijk grootsch. Mijn eenige reisgezelschap was eene knoestige stok van een mimosa

1) Geb. Nicoline van Groll.

gesneden. Omstreeks drie uur bereikte ik het eerste van de twee hotels tot aan de hoofdstad. Men was verwonderd iemand te voet den weg te zien passeeren, daar dit door een witmensch in die streken nooit gedaan werd, en zeide dat wanneer ik goed doorliep, ik een ossenwagen zoude achteropkomen waarmede ik de reis verder zoude kunnen doen; ofschoon zij mij liever wilden houden en mij vrij logies aanboden, reisde ik toch verder. De zon was aan het ondergaan en, zooals in die streken, was het na een korte schemering donker, zonder dat ik iets van den wagen bespeurde. Deze teleurstelling maakte mij moede en afgemat, en dewijl de maan eerst tegen 10 uur zoude opkomen besloot ik in het lange gras uit te rusten, vast besloten niet in te slapen; de vermoeienis echter nam de overhand, en weldra lag ik in een onbewoonde wildernis in slaap. Of mij het droomen over wilde dieren heeft wakker gemaakt weet ik niet, maar dit weet ik dat de maan reeds was opgekomen en dat van ver en nabij het gehuil van hyena's en jakhalzen een concert maakte, dat alles behalve aangenaam was. In mijne kindsche jaren had ik vele vreeselijke en onmogelijke dingen gehoord en leugenachtige boekjes gelezen over verscheurende beesten, die mij in dit hagchelijk oogenblik weder voor den geest stonden, en was het dus wonder dat ik bang werd? Opstaan en mij verder te begeven was het werk van een oogenblik, maar wederom teleurstelling: ik stootte na een half uur loopens tegen iets, en toen ik het opraapte was het mijn stok, dien ik dien middag had weggeworpen omdat de dorens daarvan mij bezeerden. Ik was dus achteruit inplaats van voorwaarts gegaan, en keerde terug. Hoe lang ik geloopen had weet ik niet, maar eindelijk bevond ik mij voor eene woning die ik voor het tweede hotel hield, dat ik zoude aantreffen, en dat nog 4 uur van het doel mijner reize af was. Mijn bepaald plan was daar te overnachten, doch zoo ver ik van buiten kon bespeuren zag het zoogenaamd hotel er niet zeer confortabel uit en was van riet gemaakt. Na lang zoeken vond ik de plaats waar de ingang was, en maakte eenige beweging, doch kreeg geen gehoor, zoodat ik na lang roepen maar besloot met kracht de deur te openen, waarop eene stem uit de hut riep ‘samaai,’ een kafferwoord, dat zoo veel beteekent als ‘maak dat je weg komt.’ Op mijn praten werd er eindelijk licht ontstoken en zag ik door de deur al waggelend een dronken Engelschman naar

mij toe komen, die in plaats van de deur te openen haar wilde barricadeeren, doch eer dit volbragt was, was ik met een fiksche ruk binnen en werd alles behalve vriendelijk ontvangen. Na veel over en weer gepraat met den dronkaard kreeg ik echter verlof op een deken mijn verblijf te nemen en wees hij mij een revolver die mij wel het zwijgen oplegde, waarop hij nog eens een fiksche teug uit de flesch nam en insgelijks zich ter neder legde. Dat ik dien nacht niet sliep is ligt te denken, en met het aanbreken van den dag verliet ik dit gastvrije hotel, na eenig geld op de bank gelegd te hebben waarbij hij zijn roes uitsliep.

In eene betere stemming dan den vorigen avond begaf ik mij verder, en mogt na het bestijgen van een berg, het genoegen smaken Pietermaritzburg aan mijne voeten te zien liggen. Helder wit lagen de woonhuizen, omplant met sierlijke blaauwe gomboomen, en de regte straten, omgeven door prachtige tuinen.

Aan den ingang ontmoette ik een bejaard heer, wien ik het adres vroeg van de persoon, voor wien ik mijn aanbevelingsbrief had. Ik drukte mij zoo veel mogelijk in het Engelsch uit en hij beantwoordde mij in dezelfde taal, waarvan ik tot mijn spijt niets verstond; maar verbeeld u mijne verwondering: toen ik verder wilde gaan zeide hij mij in goed Hollandsch: ‘Mijnheer waarom spreekt gij geen Hollandsch!’ Zelden hebben mij woorden zóó verrukt als deze, en op mijne natuurlijke vraag hoe hij mij kende, vertelde hij mij, dat twee heeren, die mij in d'Urban gesproken hadden[1)], den vorigen avond mijne aankomst verteld hadden en hij daaruit opgemaakt had, dat ik zeker die persoon zijn moest. Ik vertelde hem mijne positie, waarop hij mij geruststelde met te zeggen, dat wanneer ik niet spoedig slaagde, ik bij hem voorloopig eene betrekking konde krijgen.

Het duurde nu ook niet lang of ik had kennis gemaakt met de persoon aan wie ik was aanbevolen, en werd door hem allerminzaamst ontvangen. Hij was een Afrikaner, doch had eene Europeesche opvoeding genoten. Van hem vernam ik ook goede berigten en ik meende mij gerust aan hem te kunnen toevertrouwen. Eene betrekking te Maritzburg raadde hij mij ten eenenmale af omdat Engelsch daar de hoofdzaak was, maar wanneer ik er niets tegen had, zoo raadde hij, moest ik beginnen met boeren-schoolmeester te worden; ik zou dan niet alleen

1) Zeker de twee Transvalers vermeld hiervóór, blz. 169.

met de gewoonte van het land bekend worden, maar ook kans krijgen om verder vooruit te komen. Ik bewilligde in zijnen raad, en daar er juist een zwager van hem, een Afrikaansche boer, in de stad was, nam hij op zich, onmiddellijk met hem over de zaak te spreken. Niet lang behoefde ik ook te wachten, of mijn nieuwe kennis kwam met zijn zwager opdagen, die een echte type van een Hollandsch-Afrikaanschen boer kon genoemd worden. Een kerel, minstens 6 bij 2½ voet; de zwaarte kon ik bij mogelijkheid niet gissen. Bij het binnenkomen reikte hij mij zijne kolossale hand toe en drukte de mijne zoo hartelijk, dat ik bang was, dat ze uit het lid zou gedrukt worden. Al spoedig had het volgende gesprek plaats:

Hij Is jij die Hollander; wat kom jij maak?

Ik Ja mijnheer, ik ben Hollander, en ben met mijne familie hier gekomen om Afrika tot mijne woonplaats te kiezen.

Hij Nou, ons is schaarsch van Hollanders. Jij wil schoolmeester wor?

Ik Als ik goed geplaatst kan worden, ja.

Hij tot zijn zwager. - He jij nie die boek nie? (De zwager komt met den grooten bijbel). Kan jij lees?

Ik Ja wel.

Hij Lees dan wat uit Genésis of Exódus.

Nadat ik aan zijn verlangen voldaan had, zeide hij: goed, jij lees nes'n prekant.

Hij Jij kan zeker op die papier? (hij maakte eene beweging met zijn regter voorvinger op de linkerhand).

Ik Ja.

Hij Ik dach zoo, maar kan jij zing?

Ik Welk zingen bedoelt u?

Hij Wel, zing. Gezang. Zalm op noten en liedjesgewijs.

Ik Ja.

Hij Zing dan nou net maar Gezang 24.

Nadat ik een paar regels gezongen had, hernam hij:

Nou Zalm 25 met draaiers.

Ik Wat bedoelt u met draaiers?

Hij Jij da nie kan nie? Hoor dan:

Hier brak zijn stemorgaan los dat de kamer er van dreunde; hij zong psalm 25 op een wijs die mij geheel vreemd was.

Ik Ja zóó kan ik het ook.

Hij Nou dan is alles goed. Jij kan bij mij kom.

Ik Wat zijn de voorwaarden?

Hij Ik zal jou geef voor mijn 6 kinders £ 3.- in de maand en 5 shilling voor andere kinders; een kliphuis om in te woon, vrije kos en alles wat jij ver jou en familje noodig he, maar geen kleeren nie.

Ik Mag ik weten waaruit die kost bestaat?

Hij Een kapater of hamel in de week (een kapater is een bok, een hamel een schaap), wildvleis en een schepel meel en vet; uw vrouw kan dan banje bak en keerse maak.

Ik Maar mijne vrouw is niet gewoon brood te bakken of kaarsen te maken.

Hij Nou is dan die Hollandsche vrouwe zoo gevrot dat zij da nie kan nie? da's aardig, dan zal mijn ou vrouw dat wel doen.

Ik Accoord; en groenten?

Hij Alles wat wij hê.

In het kort wij hadden accoord gekregen en hij zou ons met twee wagens van Pietermaritzburg halen wanneer ik 14 dagen na ons gesprek mij daar zoude bevinden. Om ons van d'Urban te halen was hij niet te bewegen. Een paar dagen bleef ik nog te Maritzburg, maakte kennis met eenige der weinige Hollanders die daar woonden en huurde een ossenwagen om mijne familie en goederen te halen.

Bij mijne aankomst vond ik alles wel; aan onze medereizigers van Holland was reeds hun werk aangewezen, en ofschoon nu gerust gesteld speet het ons zeer de familie Colenbrander te verlaten die ons zoo vele belangelooze diensten bewezen had.

Op tijd was onze boer, Marais genaamd, met zijn schoonbroeder te Maritzburg om ons af te halen. Weldra waren wij in den wagen gestapt en bij aankomst zou ik mijne nieuwe loopbaan beginnen.

Hoe meer noordwaarts, hoe afwisselender de voorwerpen en gezigten, maar ook hoe eenzamer. Tegen den avond spanden wij uit aan de rivier de Umgeni,[1)] niet denkende dat wij getuigen zouden zijn van een vreeselijk voorval. Zeer nabij onze uitspanplek vormt de rivier een waterval van ruim 300 voet,

1) Stroomt een eindweegs benoorden Pietermaritzburg en valt benoorden Durban in zee.

waar het water met een donderend geweld loodrecht naar beneden stort om in de laagte in een nevel te veranderen. Dienzelfden namiddag was een knaap van 13 jaar over de rivier gegaan, die wel snel maar aldaar niet diep was, om naar het vee te gaan zien. Het schijnt dat de felle stroom hem het evenwigt had doen verliezen en hem naar den afgrond medesleepte. Men was bij onze aankomst nog aan het zoeken in het veld, maar geen spoor was van hem te vinden. Dus hij moest in den afgrond gestort zijn. De ouders van het kind, niet lang geleden uit Engeland gekomen en zich daar gevestigd hebbende, waren met den weg naar beneden onbekend. De schoonbroeder van onzen boer, die veel in die streken gejaagd had, kende één pad, doch men moest wel een uur omloopen. Hij bood zich aan als gids, en van lantaarnen voorzien toog men op reis. Aan den voet van den waterval gekomen zagen zij het verminkte lijk waar letterlijk niets heel meer aan was. Hoe de ouders te moede waren is niet te beschrijven. Hij werd in de nabijheid van den waterval begraven, en verleden jaar zagen wij nog zijn graf, waarop een steen, het voorval vermeldende, gerigt was.

Den derden dag na onze afreize bevonden wij ons op de plaats van onzen boer, welke gelegen was aan Boesmansrivier,[1)] en werden daar met nieuwsgierigheid door de jongeren ontvangen. Ook daar nog bestond het systeem om den kinderen in te prenten dat onderwijzers slechts gehuurd werden om strafwerktuigen te zijn, en niet om als hunne beste vrienden beschouwd te worden.

Voor het huis gekomen riepen de voerlieden het gebruikelijke ‘ha nou’ aan de ossen, en geheel de familie kwam ons bij den wagen begroeten; de mannelijke met de linkerhand de rand van den hoed vasthoudende, allen de rechter aanbiedende met de woorden dag oom! dag tante!, of dag neef! dag nicht! De vrouw des huizes, met een kind schrijdelings op hare heupen - want op den arm draagt men aldaar geene kinderen - inviteerde ons met de altijd zelfde woorden ‘Kom nader!’

Het huis bestond uit een groot voorvertrek en in iederen hoek dier kamer een deurgat, afgeschoten met gebloemde katoenen gordijnen die toegang gaven tot slaapkamers of bergplaatsen.

Achter het huis was de kombuis of keuken, waaruit half ge-

1) Zijrivier van de Tugela; stroomt langs Weenen.

kleede smerige kaffermeiden ons begluurden. Wil men bij een boer lekker eten, beziet dan nooit de kombuis; iedere Hollander zal dan zijn appetijt geheel vergeten.

Onmiddellijk werd ons een bak met waschwater en een handdoek aangeboden door een kaffermeid op hare hurken gezeten; hetzelfde water en dezelfde handdoek werden door allen gebezigd. Na deze ouderwetsche deftigheid werd de tafel gedekt, en weinig wordt er gesproken. De stoelen zoo vele er zijn worden bijgezet en met het woord 'zit' uitgenoodigd te eten. De mannen zetten zich eerst aan tafel, terwijl de vrouwen en kinderen zóólang wachten, tot deze hun bekomst hebben, waarna zij dan van de gebruikte borden kunnen eten. - Dezen avond echter zat de vrouw des huizes mede aan tafel. De boer klopt met het hecht van zijn mes op tafel en de meester wordt toegesproken met het woord 'bid!' Wij hadden als hoofdpersonen een mes bij het bord, doch bij de meesten moet men vooral zorgen van knipmessen voorzien te zijn, daar men anders genoodzaakt is te wachten tot zijn buurman het zijne niet meer noodig heeft. Onze spijs was dien avond: de kop, pens en pootjes van een schaap; eene lekkernij waarvan zij bijzonder veel houden; gestampte maïs of milies, en als extra: aardappelen gestoofd met suiker. - Brood, boter en melk smaakte uitmuntend.

Wij gaven voor, vermoeid te zijn en ik verzocht, het mij beloofde kliphuis aan te wijzen. Het was een huis van klippen opgestapeld waarvan de openingen met klei en koemest waren toegesmeerd; voor ramen waren hier en daar klippen uitgelaten, en de deur bestond alleen in een bovendeur: de onderdeur moest nog gemaakt worden. In het midden van dit vertrek stond de reeds gemaakte schooltafel; verdere gemakken waren er nog niet.

Van den nood een deugd makende werd het beddegoed van den wagen genomen, en daarvan een kermisbed gespreid waarop wij hoopten eens lekker uit te rusten. Nauwelijks waren wij gelegen en hadden het licht uitgedaan, of er kwam een geloop en getrappel in het vertrek, ons een idee gevende van een regiment soldaten in ongeregelde pas. Bij onderzoek waren het geitenbokken die vroeger gewoon geweest zijnde aldaar te overnachten, nu weder hun oude plaats opzochten. De onwelkome bezoekers werden door ons weggedreven, en ditmaal legden wij ons bed

op de schooltafel, barricadeerden de deur en bleven tot 's morgens ongehinderd liggen.

Reeds vroeg waren alle handen aan het werk om ons verblijf comfortabeler te maken, en wij hadden des avonds ook het genoegen, met behulp van onze meubels, de bokkenkooi tot een dragelijk verblijf te maken. Daar het den volgenden morgen Zaterdag was, besloot men met het schoolhouden tot Maandag te wachten. Onze boer verhaalde mij dat Zondag vele vrienden en buren zouden overkomen, en verzocht mij dan kerk te houden, daar dit altijd door den meester gedaan werd. Onder mijne boeken had ik onder anderen ook eenige predikatiën medegenomen en besloot daarvan een vóór te lezen, wanneer de gemeente zou vergaderd zijn.

De Zondag brak aan en van heinde en ver kwamen boeren en boerinnen, meest te paard, om de nieuwe Hollanders te zien; ja er waren eenigen die vier uren te paard kwamen om de Hollandsche vrouw te zien. Anderen kwamen om kinderen bij mij ter school te brengen; sommigen brachten een stuk gedroogd vleesch, biltong genaamd, anderen een paar boeren-beschuiten of een maal aardappelen als present mede. De boeren aldaar zijn streng orthodox, en ik had niets dan liberale preeken, doch ik waagde het er op er een van Ds. Meyboom voor te lezen, die zij gelukkig niet begrepen; in één woord, de oefening liep goed af en allen reden welgemoed en zeer gesticht naar huis.

Den volgenden morgen waren wij reeds zoover gevorderd, dat mijne vrouw haar huishouden kon opzetten en wij ons eigen potje konden koken. Ons rantsoen werd ons ruim en goed toegedeeld, waar wij tot het einde toe ook niet over te klagen hadden.

Heerlijk vleesch, brood en melk in overvloed; wel is waar was er weinig groente, doch dit zou wel verbeteren.

Te negen ure arriveerde de schooljeugd, van de grootste tot de kleinste met vreesachtige blikken mij aanstarende, niet anders denkende of ik zou met de stok beginnen en met de zweep eindigen. Dit was men gewoon; de meeste schoolmeesters die er vroeger waren, waren meest weggeloopen matrozen. Den eersten dag vertelde ik hun veel nieuws, zoodat wij spoedig vrienden werden. Eenmaal het geven van onderwijs geregeld zijnde, mogt ik het genoegen smaken dat de jongelui goede vorderingen maakten en men daarover zeer tevreden was; trouwens, de

boerenjeugd is aldaar zeer vatbaar om te leeren, en zoolang zij schoolgaan behoeven zij ook niets anders te doen dan zich in hunne lessen te oefenen. Onze boer vond zeer veel behagen in het onderwijs, en bijna geen uur sloeg hij over er naar te luisteren, en zag men hem onbewegelijk in een hoekje van het schoolvertrek zitten.

Zes uren per dag was ik verbonden, behalve des Zaturdags, zoodat er veel vrije uren voor mij overbleven, die ik besteedde om in het veld rond te gaan, en iedere dag leverde voor mij wat nieuws op. Daarenboven had ik eenige bloem- en tuinzaden medegebragt en kon uit den tuin zooveel grond kiezen als ik verkoos. Aanvankelijk had ik succes op mijn verbouw: alle groenten en bloemen stonden prachtig, van mij niet alleen, maar de oogst van mijnen boer beloofde buitengewone voordeelen, toen op een nacht een geweldig onweder, vergezeld van een vreeselijken hagel, over de plaats uitbarstte en bij ons ontwaken de landerijen en boomgaarden een allertreurigst gezigt opleverden. Alle kleine gewassen waren met wortel en al naar de rivier afgedreven; de halfrijpe perziken, vijgen, granaatappels en abrikozen lagen meer dan een voet dik onder de boomen. Men kon de bouw- en tuinlanden niet meer herkennen, en toen ik den boer mijne deelneming over het zwaar verlies betuigde antwoordde hij zeer naief: ‘Ou meester kan nie help nie, ik hou banje over, zal weer opnuw ploeg en zaai.’ - Mijn vrije tijd besteedde ik met veel in den omtrek rond te gaan en alles te bezigtigen. De plantengroei was er verbazingwekkend; de geraniums onder anderen waren zoo weelderig dat zij tot 30 à 40 voet tegen de rotsen en kransen opgroeiden. Op een dier omzwervingen zag ik een arend een lam zoowat 50 voet opnemen, waarop hij het arme diertje liet vallen om het zoo te verslinden; doch mij bemerkende vloog de trotsche vogel langzaam weg, aan mij zijne prooi overlatende. Op een anderen tijd ontmoette ik een baviaan, die bezig was milies te stelen; ongewapend als ik was had hij geen lust voor mij weg te gaan; voor de honden echter, die ik bij mij had, had hij meer ontzag. Eens, - de honden vervolgden een haas, die er bij menigte zijn, en waar de boeren nooit jagt op maken en hen veel minder eten, - bemagtigde ik langoor en nam hem mede naar huis. Werd ik door den boer uitgelachen, mijne vrouw was ik welkom; de haas zou in hazepeper

gemetamorphoseerd worden. Toen dit geschied was kwam de boer kijken en onze lekkernij ziende riep hij verwonderd al zijne huisgenooten om ‘die zwarte kos’ te zien en allen waren verwonderd over ‘die wonderlijke Hollanders.’ Het is den Afrikaanschen boer eigen vreemdelingen te bespotten over iets, wat zij meenen beter te kennen, 't geen voor ons niet altijd te verdragen was. Ik kreeg de gelegenheid hun dit betaald te zetten. Het was namelijk op een Zondag dat na den godsdienst zij zich vermaakten met wedrenen en schijfschieten, wat zij onverbeterlijk kunnen. Eens weder aan het schieten zijnde vroegen ze mij van de partij te zijn en ook eenig geld in te leggen, 't geen ik weigerde, wel wetende dat ik tegen hen niet was opgewassen. Nu waren spotternij en gelach aan de orde: ‘De Hollanders kan wel in de boek lees maar anders niks nie.’ Dit maakte mij korzelig en ik daagde een der beste schutters uit tegen mij te schieten voor de som van £ 5.-. Het gelach hield op en zij wilden weten of ik goed met het geweer kon omgaan. Ik vertelde hun dat dit mijn zaak was, en daagde ieder uit. Niemand durfde, en ik had de satisfactie hen op mijne beurt te bespotten en voor lafaards uit te maken. Niemand heeft mij naderhand meer bespot.

Nog een staaltje de vermelding waardig was dat er op een avond een jong boertje kwam logeeren. Op school trokken de meisjes elkander bij het kleed en lachten en giggelden, doch ik begreep er niets van. Den volgenden morgen vertelde men mij dat Gileam (dit was de naam van den logé) met Dirkie (dit was eene der groote schoolmeisjes) geheel den nacht had opgedruk tot de keers dood was! Als onderwijzer vond ik mij verpligt haar hierover te onderhouden. Zij beleed de waarheid en ik gaf haar eene sterke reprimande en wilde haar wanneer dit nog eens plaats vond, de school ontzeggen. De boer, wien ik die historie vertelde, begon te lagchen dat hem het deugd deed. Hij raadde aan mij daarmede niet te bemoeien, aangezien het de gewoonte van het land was wanneer een paar zich engageerde, en hij een zeer fatsoenlijk jonkman en zij oud genoeg was.[1)] Nu ik had er vrede mee.

1) ‘Het is niets ongewoons een 13 à 14-jarige bruid en een 16 à 17-jarigen bruidegom te zien; ja, de bruid is zelden veel ouder.’ (Uit de herinneringen van Mevr. Marianne Faure geb. Alewijn, gepubliceerd in het tijdschrift van het Willemsfonds, April 1899). Schrijfster was gehuwd met Dr. H.E. Faure, van 1852 tot 1858 predikant te Pietermaritzburg.

Meermalen gedurende mijn verblijf aldaar, reden de zoons op jagt; en ik vergezelde hen dikwijls, want ik had het paardrijden al tamelijk geleerd. Het gebeurde nooit dat zij zonder wilde bokken of antilopen tehuis kwamen; het wild was er overvloedig en hun schot miste zelden.

Iedere boer had daar een of meer plaatsen. Zij beijverden zich zooveel mogelijk kafferfamiliën op hunne plaatsen te doen wonen, waarvoor de kaffers dan tegen geringe betaling voor de boeren moesten werken. Onze boer had het geluk onderscheidene van die familiën op zijne plaats te hebben, waar zij dan hutten bouwden, die bij elkander eene kraal genoemd worden.

Eens zouden zij een feest vieren, waarom mij de boer verzocht met hem daarheen te gaan. Dit feest had tot hoofddoel, de meerderjarigheid van kafferjongens en meiden te verklaren, die dan verlof kregen een kleedingstuk om te binden; tot dusver hadden zij naakt geloopen. Na een strenge vasten en allerlei kastijdingen doorgestaan te hebben, werden zij in de rivier gedompeld, door oude meiden afgewasschen, en het feest begon met een woeste en wulpsche dans, die zoo lang duurde tot zij er van vermoeidheid bij neervielen. - Daarna werden zij onthaald op vleesch en een soort bier, dat zij uit kafferkoorn of zwarte gierst weten te brouwen; de knaap moest nu voortaan voor zich zelven zorgen en de meid was nu te koop. Er zijn veel stammen van kaffers in Zuid-Afrika, en iedere stam heeft zijne bijzondere gebruiken, waarom het moeilijk is hunne leefregels te verhalen. Voor 2 of 3 beesten koopt een kaffer eene gezellin van hare ouders, die dan verpligt is voor haar man die niets uitvoert den kost te verdienen. Sommige kaffers hebben 4, 5 soms wel 10 vrouwen; hoe rijker zij zijn hoe meer zij er hebben.

Wordt een tweeling geboren dan wordt er een van afgemaakt, alsook alle kinderen die met een gebrek geboren worden. Men ziet daarom zeer weinig gebrekkige kaffers. Sterft er iemand in de hut, zoo wordt de hut afgebrand en op andere eene plaats een nieuwe gemaakt.

Wanneer kaffers zoo oud worden dat zij zich zelven niet meer helpen kunnen, draagt men hen het veld in, zet wat water en koorn bij hen en laat ze zoo den hongerdood sterven. Zij worden daarna op dezelfde plek, staande, begraven. Gedurende het feest voorzag men ons van op het vuur geroosterd vleesch op

nieuwe matjes en bier in een nieuwe kalebas. De boer dronk er goed van, maar voor mij was het een ellendige drank.

Daar de meeste mijner leerlingen bekwaam geacht werden hunne belijdenis te doen, het toppunt hunner geleerdheid, en ik onderscheidene aanzoeken kreeg van andere boeren, besloot ik te veranderen. Na wederzijds goedvinden zoude ik negen maanden blijven. - In het laatst van December 1857 gaf ik volgens accoord 14 dagen vacantie met voornemen alsdan eens een reisje te maken. Op een afstand van twee dagen te paard lag het dorp Greytown,[1)] alwaar een Hollander woonde, die gouvernements-onderwijzer was. Deze had mij onderscheidene malen schriftelijk uitgenoodigd hem eens eene visite te komen brengen. Ik besloot in de vacantie daarheen te gaan, temeer daar ik dan de plaats van een rijken boer moest passeren die mij gaarne als onderwijzer wilde hebben. Van onzen boer kreeg ik het paard zijner vrouw te leen, het makste en beste dat hij had, onder uitdrukkelijke voorwaarde, waar ik kwam, het paard op stal te doen zetten. Want liet ik het gekniehalterd in het veld, dan zoude het zeker naar zijn stal loopen en ligt een ongeluk krijgen; en juist dit paard wilde hij niet gaarne dat wat overkwam.

Ik aanvaardde mijne reis en kwam aan bij den boer waar ik mij engageeren wilde. Afgezadeld hebbende verzocht ik den boer mijn paard niet te kniehalteren maar op stal te doen zetten.

Met het grootste genoegen wilde hij hieraan voldoen, zeggende dat hij voeder volop had. Hij woonde in een geriefelijk huis met onderscheidene kamers op Europeesche wijze ingerigt, en viel zeer in mijn smaak. Al spoedig waren wij overeen gekomen op zeer voordeelige voorwaarden; na drie maanden zoude ik met mijne familie door hem worden afgehaald.

Voor wij ons ter ruste begaven zag ik dat mijn paard goed bezorgd was en sliep toen heerlijk in een der kamers die voor ons bestemd waren.

Daar de volgende dag een Zondag was kon ik mijne reize niet voortzetten en was in de onaangename verpligting eerst kerk te houden en eerst dan te vertrekken. Het weder was fraai, mijne verbintenis was uitstekend, het paard was goed bezorgd en ik bevond mij daarom in eene aangename stemming, blijde als ik was, weder eens Hollanders te zullen ontmoeten.

1) Ruim halverwege Pietermaritzburg en de Tugela.

Ik was juist in het nagebed toen een kaffer binnen komt stuiven met de woorden: Baas! die baas zen peerd is in de lavier verzuip, hij is al gevrek!

De listige boer had het paard in het geheim laten kniehalteren en in het veld doen jagen om mij langer bij zich te kunnen houden.

Dat ik mijn preek niet met den gebruikelijken zegen sloot behoef ik niet te zeggen. Ik dacht groote schade te hebben en dat van mijn uitstapje nu niets zou kunnen komen, maar de boer maakte het goed. Hij bood mij aan uit zijne plus minus 400 paarden er een inplaats van het vermiste uit te zoeken; wanneer ik wilde wachten tot den volgenden morgen zou ik dan mijn reisje kunnen voortzetten.

Daar had ik niets op tegen, en ik maakte dien dag verder met hem en zijne familie kennis. Zijn naam was Lotter en die zijner vrouw Erasmus; beiden waren er niet weinig trotsch op afstammelingen te zijn, zooals zij zeiden, van de groote Hervormers.

Te Greytown aangekomen werd ik zeer vriendelijk ontvangen en bevond mij weder onder eenige mijner landgenooten en maakte het mij daar zeer gemakkelijk.

Het was tusschen Kerstmis en Nieuwjaar: eene week geheel aan de vrolijkheid gewijd. Vieren de Engelschen hartstochtelijk de Christmas, nog luidruchtiger de Afrikaansche boeren Nieuwjaar.

Wij werden door een boer uitgenoodigd Nieuwjaar bij hem door te brengen, hetgeen wij met genoegen aannamen. Twee dagen te voren werden de dames met den ossenwagen en de heeren te paard afgehaald. Toen wij aankwamen waren er reeds een 80 personen aanwezig, welk getal nog altijd vermeerderde. Het feest was al aan den gang, de jongelui waren reeds aan den dans terwijl de oudelui in eene vrolijke stemming hunne pijpjes rookten en honderd uit praatten.

Zoo een boerenpartij is op den duur ondraaglijk. De danszaal is het gewone middelvertrek, rondom met geïmproviseerde banken, met een vloer van klei en koemest, en verlicht met 2 of 3 vetkaarsen, een schijnsel afgevende als even zoo veel gloeiende spijkers. De muziek is een concertine of een viool met 2 snaren bespeeld door een dronken Hottentot. De eenige dans is een

Schotsche, de ‘reel’ genaamd (bij ons Schotse drie). Wie moe is, wordt onmiddellijk door een ander vervangen. Wanneer een boerinnetje dansen wil doet zij een knieval voor haar cavalier en de ‘lange reel’ blijft stand houden.

Voor spijs en drank wordt goed gezorgd; dit feest duurde vier dagen, en van alles was overvloed. Altijd staat een pot met vleesch op het vuur; is het vleesch van den eenen os geconsumeerd, dan slagt men een ander. De oudere boerinnen zijn altijd in de weer, de eene bakt brood, een tweede taart, een derde koek, een vierde zet koffij; alle wisselen elkander, zoowel dansers als anderen, voortdurend af. De drank is brandewijn of slechte jenever, dat zóó uit de flesch in één glas wordt rondgediend. De vrouwen en de jongelui vergenoegen zich met koffij of melk.

Het spreekt van zelf dat de witte kleedjes op een kleivloer spoedig hunne witheid verliezen. Hier is ook raad voor: spoedig een stuk zeep uit den wagen gehaald, het kleedje aan de rivier, al slaande, uitgewasschen, gaauw gedroogd, en dan weer: vooruit maar!

Men meene echter niet dat alle feesten daar op deze wijze gevierd worden: integendeel, in de dorpen onder de meer geciviliseerden weet men bals en partijen te geven, schitterender dan ik ooit elders heb bijgewoond.

Ik nam mijne terugreize weder aan en arriveerde zonder eenige bijzondere ontmoetingen in mijne woonplaats, den boer over het verlies van het paard tevredengesteld hebbende.

Na opnieuw 3 maanden bij de guile menschen vertoefd te hebben vertrokken wij naar de plaats van Lotter en werden buitengewoon vriendelijk ontvangen. Onze kamers waren in gereedheid gebragt; wij gevoelden ons weldra zeer op ons gemak, en leefden er bijna op zijn Europeesch.

De plaats was een der fraaiste van Natal, gelegen aan de Mooirivier[1)], omringd met welige bouw- en weidelanden; de tuin en boomgaard onverbeterlijk. Zoete en zure limoenboomen in volle dragt, perziken, allerlei soorten van vruchtboomen waren er in menigte. Hierbij had hij eene menigte koeien en de mooiste ossen die ik ooit aanschouwde.

Voor eigen gebruik hield hij 6 span, dat is 12 tot 18 ossen; ieder span had zijne bijzondere kleur en geleek elkander op

1) Zoowat halverwege Boesmansrivier en Greytown.

een haar. Zijne voornaamste bezigheid was de paardenfokkerij. De ingevoerde hengsten waren fraai en zijn 250 merriepaarden mogten gezien worden. Jaarlijks leverde hij 50 jonge paarden aan de Engelsche cavalerie, waarvoor hij, alsook voor andere, van f 300 tot f 600 het stuk maakte.

Van de perziken destilleerde hij brandewijn, in 't welk hij ook goed bedreven was. Toenmaals was deze drank algemeen, ofschoon van een slechten smaak zijnde. Tegenwoordig gebruikt men meer druivenbrandewijn of zoogenaamde ‘Cape Smoke.’

Werkzamer vrouw als onze boerin was, die in de wandeling ‘Tante Bella’ genoemd werd, heb ik zelden gezien. Geen kafferbediende werd gebezigd om het eten klaar te maken. In brood-, taart- en koekbakken was zij niet te overtreffen, kaarsen en azijn maken, loog branden en zeep koken was hare gewone bezigheid, zelfs schoenmaken en kalkbranden verstond zij in de kunst. Moest er vleesch zijn, zij zelve keelde de schapen of bokken even goed of zij tot het slagersgilde behoorde. Dat mijne vrouw van haar veel van die werkjes leerde, was ons zeer nuttig, want er zou een tijd komen dat wij genoodzaakt waren dit ook te doen. Zij was gezegend met acht kinderen en toch was zij niet in haar humeur toen zij eens de tijding kreeg dat haar dochter een tweeling had. Haar, zeide zij, was dit geluk nog niet overkomen!

Bijna iedere plaats heeft hare eigenaardigheden; in de nabijheid was een waterval van minstens 250 voet hoog en 100 breed, die de rivier neerschoot in steile kransen, begroeid met allerlei vreemdsoortige heesters en klimopplanten, voor de menschen ontoegankelijk maar bewoond door eene ontelbare menigte bavianen van de grootste soort, en de verblijfplaats van arenden, gieren, berghanen en andere groote roofvogels. - Eens op jagt zijnde had ik nog niets kunnen schieten, waarom ik lust kreeg een baviaan neer te vellen. De bavianen leven in groote gezelschappen bij elkander en wanneer zij op spijs uitgaan (vooral op gom, dat hun geliefdkoosde kost is) is er altijd een wachter bij, meestal de grootste van de troep, die terwijl de anderen eten post vat in een hoogen boom of op een steile rots of klip, om zijn makkers met een voor hen bekend geluid kennis te geven van naderend gevaar. Op dezen had ik het gemunt, daar de wachter altijd de laatste is, die vlucht. Hij klom langzaam uit

den boom en beneden staande, - hij was 5 voet hoog - kreeg hij van mij een schot in zijn buik. Weldra had ik berouw van mijne daad: de baviaan ging onder den boom zitten, haalde met zijn smalle vingers de ingewanden uit zijn ligchaam, jammerlijk schreeuwende als een kind. Naderbij komende gaf ik hem het doodschot. Ik schaamde mij over mijne daad; nimmer heb ik weder op een baviaan of aap geschoten.

Meermalen had men mij verteld dat er daar vogeltjes (honingvogels genoemd) bestonden, die den menschen de bijennesten die er nog al veel zijn, aanwezen. Ik kon dit niet gelooven tot de zoon des huizes mij een van die vogeltjes aanwees.

Het vogeltje zat op een tak en deed een eentoonig gefluit hooren, waarna het een eind verder vloog, en toen het bemerkte dat wij volgden herhaalde hij dit onderscheidene malen en bragt ons werkelijk bij een nest; het was in een klipholte. Door het maken van een vuur verdrongen wij de bijen en keerden met een emmer vol honing huiswaarts. Nauwelijks hadden wij ons verwijderd of het vogeltje vloog naar het verlaten nest en deed een heerlijk maal.

Negen maanden bleven wij op die heerlijke plaats, het genoegen smakende dat zij zeer tevreden waren met het onderwijs, en nog lang zal de goedheid en beleefdheid ons daar bewezen mij eene aangename herinnering zijn.

Onze familie was intusschen met een dochtertje vermeerderd. Wij vertrokken nu naar eene andere plaats, die fraai en waar het huis zeer goed was, maar de kenteekenen droeg van niet goed onderhouden te zijn. Buitengewoon goed was de ontvangst, maar het verblijf zoude op den duur minder aangenaam zijn, omdat er gedurig groote oneenigheid in dit huisgezin was en daardoor geen voorspoed heerschte.

De boer, eigenlijk du Plessis geheeten, had zijn naam veranderd, want, zeide hij ‘Pleisir is zoo'n aartige[1)] naam;’ daarom vertaalde hij dit in goed Hollandsch, namelijk ‘Vermaak’[2)].

Bij mijn verblijf aldaar had ik gelegenheid eene zoogenaamde boschwereld te zien. De boer, die voor zich een ossenwagen

1) Eigenaardige.
2) Dit verhaal moet op een misverstand berusten. Het (zeer uitgebreid) geslacht Vermaak was onder dien naam in Zuid-Afrika bekend sinds 1714 (de Villiers, *Geslacht-Register* III, 470).

wilde maken, had tot dien einde hout noodig, en ik vergezelde hem naar een dier ondoordringbare bosschen waar het onmogelijk is in te gaan zonder met groote moeite een pad uitgekapt te hebben.

De vreemdste en kostbaarste houtsoorten zijn daar te vinden. Eeuwenoude boomen die daar groeiden van 2 en 3 meter doorsnede stonden daar als zoo vele reuzen onder sierlijke kleinere boomen, planten en gewassen, waaraan bij sommige de vreemdste vruchten groeiden, en dit alles werd verlevendigd door het geluid van eene menigte vogels, de fraaiste die ooit mijne oogen aanschouwd hadden.

Terwijl onze boer het hout, tot zijn doel noodig, kapte, vermaakten zijn zoon en ik ons met de jagt. Langs een vermolmden omgevallen boom zagen wij eene vervaarlijke slang liggen, die zich niet bewoog en als dood bleef liggen; ik ging spoedig achteruit, maar mijn gids besloop het gevaarlijk ondier zeer nabij, en schoot het een kogel door zijn kop. De kop verroerde zich niet meer, maar het lijf kronkelde zich nog wel een uur lang, voor wij de slang konden naderen. Het was een boa constrictor en had de lengte van 18 voet. Verder onze jagt voortzettende zagen wij in onze nabijheid eene antilope, door de boeren boschbok genaamd. Dit dier is van eene zeldzame schoonheid, ter groote van een ezel maar van een rank ligchaam. Zijne kleur is zwart, zijn buik geel alsook gele kringen om de oogen, met regt opstaande horens van 1½ voet lang. Deze zijn om hun lekker vleesch zeer gezocht maar zeer kwaadaardig. Zonder gedruisch klommen wij in een boom, waaruit mijn maat op hem schoot, doch door de dikte der takken kwetste hij alleen maar den bok, die zijn trotschen kop al snuivende omhoog hief en ons bemerkte. In een oogwenk stond hij met zijne dreigende horens om ons aan te vallen; een gelukkig schot van zwaren hagel door mij gedaan deed hem doodelijk getroffen nedervallen, en ik had zoo het geluk mijn eersten wilden bok te schieten. Intusschen had de boer zijn wagen met het benoodigde hout geladen, en wij reden met onzen buit tevreden naar huis.

Des Zaterdags besteedde ik mijn tijd om bij een anderen boer in de buurt les te geven waar ik 25 gulden in de maand extra aan verdiende, en die mij bovendien een paard ten gebruike afstond.

Eenige menschen, na mij uit Holland overgekomen, bezochten

ons van tijd tot tijd, zoodat het leven daar niet onaangenaam zoude geweest zijn, indien niet het onophoudelijke twisten tusschen de echtgenooten en de schrale toedeeling van onze spijs het verhinderd had.

Op zijn manier was de man nogal vroom, waar de vrouw hem meestal mede tergde, zoo zelfs, - zij had een draaiorgel in huis, - dat zij de kinderen uit de school nam en zij hen in plaats van te leeren op dat ellendig straatmuziek liet dansen. Dergelijke voorvallen deden zich menigvuldig voor. Eens op een nacht rustig slapende, werden wij verschrikt wakker gemaakt door de in nachtcostuum verschijnende boerin, die ons niet meer of minder mededeelde, dan dat haar man ons allen wilde vermoorden.

Naar zijne kamer toeijlende had ik spoedig alles gezien: op de tafel had hij twee zakjes kruit (10 pond gewigt) uitgeschud, daarbij staande met een brandende kaars in zijne hand. De angst gaf mij kracht. In een oogwenk had ik hem met kaars en al in een hoek op den vloer liggen. Mijne vrouw kwam tevens toesnellen met een ander licht en het kruit werd onschadelijk gemaakt. De boer koos het hazenpad en kwam eerst twee dagen later terug. Hij smeekte en verkreeg vergiffenis. Dit nam echter niet weg dat wij bedankten langer in dit huis te vertoeven, en vernomen hebbende dat de gouvernementsonderwijzer, waar ik met Nieuwjaar gelogeerd had, naar de Transvaal vertrokken was, besloot ik naar dien opengevallen post te solliciteeren. Ik zadelde mijn paard, reed naar Greytown, en zou onmiddellijk mijn post kunnen aanvaarden, indien ik op eigen kosten een Engelsch hulponderwijzer wilde aannemen. Dit beviel mij volstrekt niet, en toen men daarover nog druk beraadslaagde, ontving ik twee brieven uit de Transvaalsche Republiek - een van den President Pretorius[1] en een van den Staatsprocureur,[2] mij dringend uitnoodigende aldaar onderwijzer te worden.

Altijd had ik lust gehad om in dat nog woeste land te wonen. Ik bedacht mij geen oogenblik, bedankte Natal en was vast besloten naar de Transvaal te gaan.

Met genoegen werd mijn plan bij mij tehuis vernomen. Wij

1) Marthinus Wessel Pretorius, de zoon van den grooten voortrekker, was 5 Januari 1857 tot president der Z.A.R. geproclameerd (Theal, *Hist. of South Africa since 1795,* IV, 38).
2) B.C.E. Proes (Nederlander).

pakten dadelijk ons goed om zoo spoedig mogelijk te kunnen vertrekken. Het ging niet makkelijk een ossenwagen te verkrijgen om ons te vervoeren. De lange reis, de ongebaande wegen over de Quatlamba of het Drakengebergte, de aanwezigheid op den weg van allerlei verscheurende dieren, maakten het moeilijk; eindelijk slaagde ik er in voor f 900.- weggebragt te worden; daarenboven moest ik zelf voor proviand zorgen, en dit was geen kleinigheid voor een reis van ten minste 6 weken.

Een Hagenaar, die als architect was overgekomen en nu als timmerman moest werken om een bestaan te vinden, ging op aanhoudend verzoek met ons mede, hopende in de Transvaal eene administratieve betrekking te krijgen. In het begin van Augustus 1859 trokken wij af, den wagen tot aan de tent gevuld hebbende, met een boer als drijver of voerman en een kaffer als leider. Den eersten avond spanden wij uit bij een boer dien ik goed kende en wiens kind den volgenden ochtend zoude begraven worden, en omdat ik meermalen, bij het afzijn van eenen predikant, de dienst bij een begrafenis gedaan had, kon ik niet anders dan zijn verzoek, om zoo lang te blijven, toestaan. Na de begrafenis vertelde hij ons dat een tijger[1)] den gepasseerden nacht een veulen had verscheurd en hij van plan was om jagt op dat dier te maken, kunnende het niet zeer ver verwijderd zijn. Om het interessante van een tijgerjagt, en omdat wij den tijd hadden, vatteden wij het voornemen op met den boer mede te gaan, die door een aantal honden werd vergezeld.

De honden hadden weldra het spoor van den tijger tot digt bij een diepe kloof van den berg, waar wij op aanraden van den boer bleven; hij zoude met de honden de kloof ingaan. - Mijn landgenoot, Kievit genaamd, ging aan den voet van een grooten dorenboom zitten en ik vleide mij op eenige passen van hem af, wachtende, tot de boer zoude terug komen. Niet lang duurde het of tot ijzingwekkende schrik zagen wij boven ons op een uitstekende tak een grooten tijger liggen, die zijn staart al heen en weder zweepte. Mijn maat trok uit angst zijne knieën tot aan de kin en ik kreeg kippevel uit pure angst. Wij verroerden

1) Wat men in Zuid-Afrika ‘tijgers’ noemt, zijn luipaarden; echte tijgers komen er niet voor. Evenzoo noemt men er de giraffen wel ‘kameelen.’

ons niet. Daar de honden weigerden mede in de kloof te gaan en altijd wilden terugkeeren, begreep de boer dat hij ook moest teruggaan. Gelukkig hield hij de honden bij zich, en ons naderende zag hij al spoedig aan onze houding dat het niet pluis was en had ook al spoedig den sinjeur in het oog. Hij riep ons toe ons doodstil te houden en legde aan, het schot viel, en het ondier viel stuiptrekkend tusschen ons beiden neder. De kogel was hem het oog in en het oor uit gegaan. Het duurde lang eer wij weder bij onze positieven kwamen. Ik kocht het vel van den tijger, dat bijzonder mooi was, voor f 6.- en deed het naderhand aan een vriend cadeau die het naar Holland aan zijnen vader stuurde; waarschijnlijk is het nog in bezit van den predikant Proes[1)] te Leeuwarden. - De lust op de tijgerjagt was voor ons geweken.

Na onze ontmoeting met den tijger trokken wij verder noordwaarts; hadden wij tot dusverre al vele vreemde avonturen bijgewoond, deze verminderden niet, want meer en meer werd de streek onbewoond en woest; de wegen nog ongebaand. Wij hadden slechts één pad te volgen; dit had ten minste het voorregt dat wij geen verkeerden weg konden inslaan. Eer wij de kolonie Natal zouden verlaten moesten wij nog eene aldaar heerschende landplaag doorstaan. Somtijds gebeurt het dat uit de zee een mistdamp op komt die het onmogelijk maakt op sommige plaatsen door te reizen. Die mist is handtastelijk dik, een mierenhoop lijkt op een afstand van 4 of 5 passen wel een toren. Somtijds vertoont zich eene kleine holte op den weg: een diepe afgrond of uitgestrekt meer, en allerlei fantastische gezigten meer. De ossen willen ook niet meer trekken, en blijven wanneer ze worden uitgespannen digt bij den wagen. Drie dagen en nachten hield de mist ons op eer wij weer verder konden gaan. Vervolgens de Tugela, eene breede rivier, doorwadende, kwamen wij al spoedig aan den voet van het Drakengebergte. Wij kwamen, gewoon oponthoud buiten gesloten, nogal voorspoedig aan de overzij,[2)] en daar was ook alles heel anders dan aan de Zuidzijde van den berg. Onafzienbare weidevlakten met bergen in het verschiet; boom noch heester deed zich aan ons oog voor, veel

1) Vader van den staatsprocureur.
2) Schrijver komt hier, alvorens Transvaal te bereiken, op Vrijstaatsch gebied.

minder eene woning of zelfs kafferkralen. Alleen werd deze eindelooze stilte afgebroken door het menigvuldige wild, zoo overvloedig, dat wanneer men dit niet gezien heeft men er zich geen denkbeeld van kan vormen. Troepen quagga's, zebra's, ook wel Kaapsche ezels genoemd, met enkele wilde paarden galoppeerden als de wind voorbij en langs den wagen. Daar het vleesch dezer fraaie dieren door de Europeanen niet wordt gegeten maakten wij er geen jagt op, ofschoon wij gemakkelijk van den wagen af er van konden treffen. Men heeft dikwijls beproefd deze dieren voor het gebruik geschikt te maken, doch vruchteloos.

Voordeeliger voor ons was de jagt op de gnoe's, wildebeesten geheeten, wier vleesch zeer goed is. Deze, de potsierlijkste sprongen makende, leven in troepen van duizenden bijeen en worden in blaauwe en zwarte wildebeesten onderscheiden. Hun kop gelijkt veel op die van een koe, de hoornen, die eerst naar boven groeien, geven hun een kwaadaardig voorkomen, zij hebben manen als van een paard en hun achterlijf heeft veel van een hert. Van de pluim der staarten worden huisbezems gemaakt; hunne grootte is die van een klein paard. Wij schoten er dikwijls een, waarvan het beste vleesch door ons genuttigd werd. In nog grooteren getale waren de blesbokken en springbokken, welke sommige vlakten als met een schaduw overdekten. De blesbok is donkerbruin met een bles en heeft regtopstaande horens, ongeveer een voet lang, ter grootte van een gewoon hert, doch de springbok is een der fraaiste antilopen van Zuid-Afrika, en hun vleesch is bijzonder fijn van smaak. Zij zijn lichtbruin van kleur met een helder witte streep liggende haren over den rug. Hun kop is sierlijk, met een paar fijne horens, van boven een weinig omgebogen. Onder het loopen doen zij hooge sprongen van meer dan 12 voet lang, stekende dan hunne witte rugharen steil naar de hoogte, hetgeen een fraai gezigt geeft. Dit wild was bij ons doortrekken bij honderdduizenden aanwezig; waar zooveel wild is, bestaat er geen twijfel of daar zijn ook leeuwen; dat die er waren, daarvan konden wij ons des nachts overtuigen, doordien zij ons menigmaal door hun gebrul uit den slaap hielden.

Wij onderhielden des nachts een goed mestvuur (hout was er niet), waar de leeuwen bang voor zijn. Onze drijver had al menigwerf den wensch geuit een leeuw te schieten en vertelde

ons menig staaltje van zijnen moed, die wij wel wat apocryph vonden. Eens echter was hij in de gelegenheid. Vroeg in den morgen hadden wij ingespannen en mijn reisgenoot en ik gingen al jagende vooruit, toen wij een heuvel willende overgaan, op circa 500 schreden afstands 5 of 6 leeuwen zagen, bezig zijnde een quagga te verslinden. Hoe grootsch en buitengewoon dit gezigt ook was, snelden wij zoo spoedig mogelijk terug, onzen drijver uitnoodigende zijn moed en krachten nu eens te laten zien.

Zijn pogchen had met dit berigt geheel opgehouden; hij verwijderde zich met ossen en wagen van de plek, zoodat wij eerst des avonds op het pad terugkwamen. Hij vertelde ons nooit meer van zijne gevaarlijke jagtavonturen. In Zuid-Afrika zijn twee soorten van leeuwen, de zwarte en de gele. De zwarte - zoo genoemd om zijne donkerbruine manen - is veel grooter en ook sterker dan de gele. Hij is van een sterke ligchaamsbouw en bereikt de grootte van een gewoon paard, en zijne edelmoedigheid, waarvan ik vroeger in de prentenboekjes gelezen heb, trek ik zeer in twijfel. Onderscheidene staaltjes zijner lafhartigheid werden mij door de boeren verhaald; maar omdat ik voorgenomen heb niets te verhalen, wat ik zelf niet ondervonden heb, zal ik daarover zwijgen.

Tot heden hadden wij nog al betrekkelijk voorspoedig gereisd. Het was wel wat warm, doch bij uitstek fraai weder. Wij - mannen - sliepen des nachts onder den wagen, vooral om beurt bij beurt het vuur te onderhouden; - mijne vrouw en kinderen waren in den wagen. Des namiddags voor eene rivier komende, Wilgerivier genaamd,[1)] wilden wij die overgaan om aan den overkant uit te spannen, in een zeer woest oord aan den voet van een ruigen berg.

Het water had den wal der rivier op de plaats waar wij door moesten zeer uitgespoeld, en daardoor de passage zeer belemmerd. De boer, eigenzinnig als hij was, wilde op ons verzoek het pad vooraf niet wat beter maken. Mijn reisgezel plaatste zich op de voorkist van den wagen en de togt nam een aanvang. Doch van den steilen weg afgaande kreeg de wagen een schok, mijn maat viel van den wagen, raakte onder het wiel dat over zijn lijf ging en bezeerde zich ernstig. In het begin kon hij nog

1) Zijstroom van de Vaalrivier; stroomt langs Frankfort.

staan, maar zakte spoedig ineen. Wij bragten hem op den wagen en aan den overkant der rivier gekomen, bemerkten wij spoedig, dat die val noodlottige gevolgen zoude hebben. Allengskens voelde hij meer pijn en met het vallen van den avond werd hij veel erger en besefte zelf, dat hij niet lang meer te leven had. Met den nacht ging het niet beter. Intusschen brak er een verschrikkelijk onweder los vergezeld van harden regen en wind, dat ons verhinderde vuur te maken en het licht in den lantaarn telkens deed uitgaan. Daarbij nog het gebrul van leeuwen, die bij onweder meer dan ooit te keer gaan, en geen hulp, want de voerman en zijn leider hadden genoeg te doen om de ossen bijeen te houden die door het gebrul wild waren geworden. Mijne vrouw en kinderen hadden eene plaats onder den wagen gezocht, maar werden niet beveiligd voor den sterken wind en regen. Het was een vreeselijke nacht. Bij het aankomen van den dag stierf de ongelukkige, mij opdragende zijnen dood aan zijne ouders en zuster bekend te maken, waaraan ik naderhand heb voldaan.

Intusschen zagen wij een wagen aankomen die den weg afkwam waar het ongeluk gebeurd was. Er waren twee boeren bij, die eerst het pad gelijk groeven en ongehinderd bij ons kwamen. Zij waren dadelijk bereid om ons het lijk te helpen begraven, dat wij op ossenriemen droegen en zoo goed mogelijk ter aarde bestelden. Treurig gestemd verlieten wij in gezelschap der genoemde boeren die akelige plek; dat gezelschap echter reed ons te vlug en wij moesten achterblijven. Wij kwamen nu aan Cornelisrivier[1] alwaar wij voor het eerst in 24 dagen weder eene menschelijke woning zagen. Een huis alleen van riet gebouwd was de tijdelijke verblijfplaats van 4 boeren, die met hunne schapen van uit den Oranje-Vrijstaat[2] waren getrokken om betere weiden te hebben. Zij waren bezig hunne schapen te scheren en leefden overigens ellendig. Het waren regte Enakskinderen, geweldige jagers, dit kon men zien aan de leeuwenen hyena-vellen in hunne hut opgehangen. Ik gaf mijne verwondering te kennen over het vel van een hyena, dien zij wolf

1) Zijstroom van Wilgerivier.
2) Versta: uit het meer bewoonde midden van den Oranje-Vrijstaat. De uiterste Noordoosthoek waarin de schrijver zich thans bevindt was toen nog zeer woest land.

noemden, en daar zij dien nacht juist zoo een dier in den val hadden gevangen, boden zij mij aan er een levend te laten zien. Die val was eenvoudig maar sekuur gerigt. Eerst hadden zij een gat in den grond gegraven rondom bezet met zware klippen; boven den ingang lag een zware klip in evenwigt waaraan een riem bevestigd was, aan welken riem aan het andere eind een stuk vleesch gebonden was dat in het gat lag. De hyena het vleesch ruikende viel er op aan, daardoor kantelde de steen voor den ingang, en de roover was levend gevangen. Door een gleuf der klippen zag ik hem als wezenloos staan, in mijn oog het leelijkste beest dat ik ooit gezien had; zijne voorpooten zijn langer dan de achterpooten, en zijne vlasche oogen in een allerleelijkste kop deden mij huiveren. Met den kogel kon men hem niet goed raken, zij rolden echter met vereende krachten de klippen in het gat, waar het ondier verminkt bleef liggen, en zoodoende maakte men hem spoedig af.

Wij bereikten daarna de Tafelkoppen[1)] en betraden des anderen daags over de Vaalrivier den Transvaalschen grond. Het is een der grootste en vischrijkste rivieren van Zuid-Afrika, maar ook de gevaarlijkste om te passeeren. Wij spanden aan den regter of noordelijken oever uit. Bij onze afreis ontmoetten wij een ossenwagen toebehoorende aan boeren die op de groote jagt waren geweest. Wij waren uitgespannen, mijne vrouw was juist bezig koffij te branden en liet die door een kaffer tusschen twee klippen malen, toen een der boeren bij mij kwam, en na behoorlijk met zijne linkerhand den breeden rand van zijn hoed te hebben aangeraakt, stak hij mij de regter toe met de woorden: ‘da Neef’. Toen ik hem een veldstoeltje toeschoof met de uitnoodiging ‘zit’, vroeg hij al aanstonds: ‘Is Neef smous?’ Nijdig beet ik hem toe, wie hem het regt gaf mij voor een smous uit te maken. Hij zette groote oogen op en zeide bedremmeld: ‘Is Neef nie smous nie, ik dach Neef is smous.’ Door mijnen voerman werd ik uit de dwaling gebragt, die mij vertelde dat het de gewoonte was ieder handelaar of koopman met dien naam te bestempelen; Jood daarentegen was bij hen de naam voor bedrieger. Mijn wagen vol met koffers en kisten beladen zag er ook wel uit naar een koopmanswagen.

1) Voor de ligging zie het kaartje in Hofstede's *Gesch. v.d. Oranje-Vrijstaat*, tegenover blz. 112.

Ik kon het hem dus niet kwalijk nemen en de vrede was spoedig hersteld. Hij was 3 maanden op de buffeljagt geweest en zijne koffij verbruikt hebbende verlangde hij die van mij te koopen. Mijne vrouw had intusschen koffij gezet en bood hem een kommetje aan, dat hem als nectar scheen te smaken. Wij gaven hem wat gebrande koffij present alsmede een weinig suiker, waarna hij zonder dankje te zeggen of te groeten, heenging. Ik vond dit zeer onbeschoft, doch alweder bragt de voerman mij te regt, zeggende: wanneer een boer niet groet komt hij terug! en jawel, als tegengeschenk bragt hij voor mijne vrouw eenige prachtige struisvederen en voor mij eenige repen gedroogd buffel- en kameelenvleesch mede. Wij namen van weerszijden vriendelijk afscheid en vervolgden ongehinderd door meer bewoonde streken onze reis, komende des avonds op 11 September 1859 te Potchefstroom, de hoofdplaats der Z.-A. Republiek, aan. Trouwens, het werd ook tijd, want met onze provinand hadden wij al zuinig moeten omspringen.

(Voor afschrift: TINE BRINKGREVE-WICHERINK)

(*Slot volgt*)

Maurice Barrès

Maurice Barrès, Mes Cahiers, tomes I-VII (1896-1909). - Paris, Plon, 1929-1933.

Eenige weken vóór zijn dood in 1923 begon Barrès gedenkschriften te schrijven, waarvan slechts een eerste begin (vijftig bladzijden druks) gereed was toen hij stierf. Zijn zoon Philippe voegt aan de uitgave van dit fragment die van de inhoud van zestig schoolschriften toe, waarin, met Januari 1896 te beginnen, zijn vader allerlei placht op te teekenen dat hij in schrift vast wilde leggen. Het kan zijn intiem dagboek genoemd worden, hoewel er ook aanteekeningen van anderen aard in voorkomen die op zichzelf een geheel vormen: eene novelle[1)], indrukken van de Kamer van Afgevaardigden[2)], voorarbeid tot eene studie over Pascal.[3)] Van die zestig schoolschriften hebben er thans, in zeven boekdeelen, vier-en-twintig het licht gezien.

Niet alles in zulk een uitgave kan even belangrijk zijn. De deelen III, IV, V der verschenen reeks wemelen, naar mijn inzien, zelfs van voor ons volstrekt onbelangrijke zaken, die voor Barrès zelf alleen voorbijgaande beteekenis kunnen hebben gehad. Geen letter van het bonte geheel is ongedrukt gebleven; selectie zou de lectuur hebben veraangenaamd en ware mogelijk geweest zonder iets wezenlijks verloren te doen gaan. De uitgave nemende voor wat zij is, voelt men zich evenwel gedrongen te erkennen, dat in elk deel, zonder onderscheid, materiaal is opgenomen dat, zij het dan niet in zijn geheel, tot de kennis van Barrès' persoon en gedachtenleven van waarde is.

Tusschen de eigenlijke gedenkschriften,[4)] die slechts de jeugd behandelen, en Januari 1896, waarmede de ‘cahiers’ beginnen,

1) La Musulmane courageuse (IV, 225-267).
2) Journal de le Chambre (V, 3-209).
3) Cahier Pascal (VII, 169-203).
4) Mes Mémoires (I, 3-51).

blijft een aanzienlijke gaping. De gedenkschriften houden zich bezig met den knaap die, in 1862 te Charmes-sur-Moselle, departement der Vogezen, geboren, van zijn landelijke omgeving diepe indrukken ontvangt, niet met den sedert 1882 in letterkundige kringen te Parijs verkeerenden schrijver van *Un homme libre* (1889) en van *L'Ennemi das Lois* (1893), die zich in het boulangistisch avontuur stort en daaraan een vroegtijdig kamerlidmaatschap (1889-'93) dankt. De 'cahiers' vertoonen den man die, nu onder 'nationalistische' leuze, opnieuw naar een kamerzetel dingt, geslagen wordt te Neuilly (1896), te Nancy (1898), te Parijs (1903) en eerst in 1906 (te Parijs) opnieuw een zetel verwerft, een paar maanden eerst nadat hij verkozen is tot lid der Académie Française. Zijn letterkundige roem namelijk gaat zijn staatsmansreputatie ver te boven.

Het fragment 'Mes Mémoires' is niet bijster belangwekkend; het bespiegelt meer de dingen dan dat het er gestalte aan geeft. Te noteeren zijn: de volgorde in: 'j'aime la beauté, la grâce, la sainteté';[1] - het inzicht: 'je dois tout aux moeurs de la Lorraine'[2] - het verzet tegen de opvatting dat ieder vrij is de levenshouding aan te nemen die hem belieft 'sans se laisser déterminer par tout le patrimoine spirituel que chaque homme tient en héritage du passé'[3]; - de mededeeling: 'je suis d'une famille où toutes les femmes sont pieuses'[4]; - de herinnering aan zijn leermeesters van het lycée te Nancy: 'je ne leur dois pas un moment d'émotion féconde'[5]; - de vroegtijdige stelling van zijn levensprobleem: 'accorder mon goût du beau avec mon goût du succès'[6].

Wat voor hem het schoone is geweest in het boulangisme dat hem een tijdelijk succes opleverde? 'Le fond du boulangisme était un appel à l'honnêteté'[7]. Dit schrijft hij in 1897, maar hij moet bekennen in 1889 op de vraag van een vriend: 'votre

1) I, 5.
2) I, 14.
3) I, 33.
4) I, 7.
5) I, 22.
6) I, 38.
7) I, 242.

boulangisme, le trouvez-vous honnête?' ten antwoord te hebben gegeven: 'il n'est pas honnête, il le devriendra'[1].

In de jaren waaromtrent 'Mes Cahiers' zwijgen, heeft Barrès invloed ondergaan van Taine, maar is zich spoedig bewust geworden dat deze hem niet voldeed. 'Taine m'a nourri sans me satisfaire. Tant d'injures au Jacobin atteignent celui qui croit à l'énergie, à l'héroïsme'[2]. Andere indruk uit de vroege Parijsche jaren: Verlaine. 'Il a l'accent. Cela nous a plu dans un temps où il fallait redonner l'honneur à la vie psychique'[3]. Ideaal dat in deze jaren voor hem is opgerezen: 'retrouver les réserves de notre race'[4]. - 'Ce qui me différencie de tant d'autres, c'est le sentiment de la grandeur'[5]. - Zijn moraal? 'agir pour l'intérêt de la société'[6]. - Zijn geloof? 'Nous repoussons les religions révélées à cause de ce qu'elles contiennent et à quoi nous ne pouvons croire. Mais Comte a fort bien saisi le culte des morts, des héros qui nous permettraient de nous passer de ces religions, *tout en nous donnant le lien social religieux*'[7]. Hij is geen clericaal, maar 'traditionaliste'[8]. - 'Ce que nous appelons la vérité, c'est une façon de voir que nous tenons de nos parents, de notre petite enfance, de nos divers milieux d'éducation et qui, par là, possède une telle force sentimentale que nous lui attribuons le caractère d'évidence'[9]. - 'Moi, je suis fait pour chercher les causes, le passé et je ne trouve ma vie que dans les précédentes, dans la mort'[10].

Welke houding vloeit uit deze beginselen voort tegenover Kerk en Staat? 'Si un prêtre catholique est bon et tendre, j'irai volontiers causer avec lui. Il pourra me réconforter. El quand il dira *Credo*, je n'aurai aucune difficulté à dire *Credo*, mon père, si cela peut lui être agréable. Il n'y a pas à mettre en opposition le savoir qui a un objet incommensurable avec le croire....'[11]. - 'Toutes

1) I, 242.
2) I, 217.
3) I, 58.
4) I, 190.
5) I, 116.
6) I, 129.
7) I, 129.
8) III, 176.
9) II, 59.
10) II, 52.
11) II, 141.

les hypothèses sur l'origine des choses sont également absurdes. *Ignoramus, ignorabimus*. Cependant sur un point de notre planète, en France, le catholicisme a présidé à notre formation. Je respire seulement dans cette atmosphère catholique. Je le subventionnerai et veux le maintenir. Mais si je crois qu'il est à maintenir, pourquoi me proclamer catholique-athée? *Il m'est loisible de donner en secret un plus riche sens aux formules*'[1]. - 'Suis-je croyant? Suis-je athée? Voilà de bien grands problèmes que j'ai mal médités, que je n'ai pas jugés, tranchés, mais j'aiun mouvement de vénération et si j'avais une crise religieuse, ce qu'on appelle un mouvement de la Grâce, je voudrais qu'il fût catholique'.[2] - 'Pour moi, le catholicisme ne trouve pas sa preuve dans l'histoire, mais dans mon âme. Je ne m' inquiète pas de savoir s'il est vrai historiquement, mais je m'accorde avec tout ce qu'il dit, je m'y accorde, je m'en émeus comme du printemps, de l'amour. C'est un fait, c'est ma religion et je suis animal religieux. Voilà ma forme d'acceptation'.[3] - 'Je défends la religion parce que homme politique je trouve qu'elle est une force, un trésor à protéger'.[4] - 'Je tends au catholicisme, je le désire, je le cherche, je l'attends; je m'y rattache pour m'alimenter. A son contact je deviens esprit'[5]. - 'Le catholicisme donne une forme à nos sentiments pour toutes les circonstances de la vie.... On ne sait pas ce que les gens inventeraient si l'Eglise ne les encadrait plus'[6]. - 'Je ne sais pas la vérité de la religion, mais je l'aime.... Il me suffit qu'elle me vienne de mes ancêtres sans que je sache si elle me vient de Dieu'[7].

Sterk verwant is de houding tegenover den Staat. Ook hier is Barrès geen dogmaticus. Hij keurt af dat bij een Maurras, een Lemaître, de monarchie boven alles gaat. 'Il y a des misérables qui veulent enseigner aux enfants la Vérité absolue.... Il faut enseigner la vérité française, c'est-à-dire celle qui est la plus utile à la nation.... Il faut donner à chaque Français

1) IV, 143.
2) V, 54.
3) VI, 60.
4) VI, 66.
5) VI, 301.
6) VII, 159.
7) VII, 238.

une haute idée de ceux qui ont fait triompher la nation'[1]. - 'Tout juger par rapport à la grandeur de l'Etat... Le nationalisme, c'est un moyen d'annoblissement. C'est le plus puissant moyen d'aider au développement de l'âme. C'est faire participer chacun de nous aux grandes choses de nos pères'[2]. - 'Le crime de ce gouvernement: ne pas donner de contrepoids à la puissance de l'argent'[3]. - 'C'est encore un rôle, ne nous plaignons pas, de maintenir les dieux chancelants. Nous sommes les derniers témoins, peut-être, de la France'[4]. - 'J'aime la République, mais armée, glorieuse, organisée.... Il fut un temps où le programme républicain contenait la revanche des traités de 1815 et la frontière du Rhin'[5]. - 'Dans le cas de Bourget qui veut être monarchiste, qui dit en parlant des républicains: "Ces gens-là supérieurs? non, des notaires, des avoués, comme il y en a mille", n'y a-t-il pas un peu de l'artiste contre le philistin?'[6] - In een gesprek met Jules Lemaître: 'Votre solution monarchique ne fait que fortifier ce qui est à transformer'.[7]

Met overtuiging heeft Barrès het kamerlidmaatschap gewenscht, om in dagelijksche aanraking te zijn met de realiteiten van het Fransche leven.

'La vie est une brutale. Il ne s'agit pas de lire les livres, d'y chercher des modèles à ses ambitions.... Il faut accepter les conditions de l'action'.[8] - 'Les grands hommes ne sont pas suspendus en l'air, tout abstraits de notre société.... A la Chambre, un isolé ne peut exister'.[9] - Maar dit schrijft dezelfde man, die een anderen dag van oordeel is: 'marcher seul affranchit; penser seul divinise'.[10] - Hij werpt een terugblik op de dagen van zijn eerste, nu in eigen oogen onvruchtbaar, electoraal succes:

1) II, 86.
2) III, 6.
3) III, 227.
4) III, 257.
5) IV, 11.
6) VI, 99.
7) VI, 317.
8) I, 140.
9) I, 147.
10) I, 151.

'Ce que je regrette, ce n'est point la députation perdue[1]. Je la désire peu. Je ne saurais en user. Mais je regrette l'élan de force, la naïveté qui me permettaient alors de croire à la gloire, à la domination joyeuse du monde. Et surtout je souffre de ce que je sais bien: le succès me grisa, me perdit, me trouva insuffisant. Je crus, dans un tel âge, après tant de travail pouvoir jouir. Je tombai immédiatement et maintenant voici que l'âge vient et je touche les parois où mon développement est borné. Je me bute; il y a de l'impossible. Je n'y croyais pas alors....'[2]

Maar dit licht van zelfkennis beschijnt hem niet zonder ophouden. 'La tribune de la Chambre est la meilleure des tribunes pour un orateur qui veut répandre ses idées'.[3]

Ideeën die, hij weet het, in de Kamer op unaniem verzet eener massa zullen stuiten. 'Faire l'éducation du suffrage universel? Impossible. C'est un enfant qu'on mène par des gâteries; on en fait, à huit ans un glouton, à vingt ans un débauché. Pour retirer des libertés, il faut être fort....'[4] - 'La France est dissociée et décérébrée. Autour de quelle réalité se grouper pour se ressaisir? La Prusse en 1806 avait le loyalisme, son attachement enthousiaste à la reine. Qu'avons-nous?.... Nous ne sommes pas des dogmatiques, nous sommes disposés à faire quelque chose avec ce qui est... Quelles que soient les objections que nous puissions faire contre la Révolution, nous sommes disposés à accepter les choses au point où elles sont, et précisément parce que nous ne sommes pas des révolutionnaires, nous voulons tirer parti des choses.... Voilà un premier point: Conciliation. Après cela, il faudrait précéder par étapes. Fortifier l'exécutif. Renoncer au parlementarisme. Accepter un *expédient* (César). Pas de "cléricalisme". Anticlérical et militariste, voilà ce que doit être le gouvernement'.[5]

In 1906 eerst verovert Barrès weer een zetel. Even te voren was het kabinet-Rouvier door een kabinet-Sarrien vervangen met Clemenceau aan binnenlandsche zaken; eerlang wordt Clemenceau zelf premier. Een concurrent in 'energie', en als concurrent

1) Die van 1889-1893. - Dit wordt geschreven in 1897.
2) I, 193.
3) II, 60.
4) II, 84.
5) II, 92.

door Barrès gewantrouwd en gevreesd.[1] Clemenceau spreekt eenmaal over Barrès als over een systeemruiter ‘qui propose gravement de gouverner notre peuple par l'effet des croyances du passé, auxquelles l'élégance de son intellectualité le contraint de déclarer qu'il refuse lui-même sa foi’.[2] Een verwijt dat noodzakelijk tegen Barrès moest worden gericht. Nam hij zichzelf altijd zóó ernstig, dat het gemakkelijk zou vallen hem er van vrij te pleiten? De ‘cahiers’ stellen ons in staat, hem in alleenspraak te beluisteren:

‘Je suis d'une nation de soldats de fortune. Je dois accepter les lois de ma circonscription. Me soumettre aux réalités de ma circonscription. *Il ne s'agit pas d'en chercher le bien-fondé*’.[3] Veroordeelt hij hier zichzelf? Toch weer niet geheel; want er volgt onmiddellijk op: ‘Je ne serai heureux que si je puis me battre pour mes façons de sentir éternelles’[4].) Nog steeds het probleem, hoe het succes te beleven in wat hij zelf als schoonheid erkennen kan. ‘Je voudrais m'attacher à traiter des questions purement nationales et spéculatives qui, sans exciter l'envie des chefs de partis politiques dans la Chambre, *me constitueraient fortement dans l'imagination du peuple*’.[5] Gemakkelijk te bereiken is dat doel in de Fransche Kamer niet: ‘l'on y prend les hommes comme des faits; il faut tenir compte de leur action; c'est une gymnastique, une éducation assez virile mais qui donne la nausée. Ce n'est pas un milieu pour petites filles, c'est la dure vie où l'honnête homme a du mérite de ne pas s'allier aux coquins’.[6] - Spoedig volgt dan op deze ervaring de erkenning: ‘Je ne suis pas un homme d'Etat’.[7] Waarom kan hij het niet zijn?

‘De plus en plus (contre mon coeur) je reconnais la triste vertu, la divinité du succès. Ceux qui aiment l'ordre, qui sentent sa nécessité honorent la force, où qu'elle se trouve, fût-ce chez l'apache. Qu'est-ce que le génie supérieur à son oeuvre, sans oeuvre? Dans mon métier, j'y crois de moins en moins.... Il

1) IV, 151.
2) VII, 160.
3) V, 8.
4) V, 9.
5) V, 18.
6) V, 149.
7) VI, 336.

n'y a pas de grand homme politique sans réussite'.[1)]

Intelligentie wordt in de Kamer genoeg aangetroffen, maar geen onbaatzuchtigheid der intelligentie. Barrès kan met die lieden niet in gesprek komen: 'ils n'aiment pas à chercher à deux la vérité sur un homme ou sur un fait. Ils disent ce qui est utile au but qu'ils se proposent; ils n'énoncent jamais une vérité qui les dessert. Ce qui les dessert ne peut pas être une vérité, mais au contraire une assertion est approuvée, célébrée, reconnue par eux dès que ses conséquences servent leur politique.... Mon esprit poursuit un autre but. Je veux proclamer un vrai qui satisfasse ma tendance philosophique. Tout cela est bien flottant. Voyons au contraire un homme de proie. Un Clemenceau....[2)] C'est faute de sensibilité qu'ils n'aiment pas la vérité, car l'intelligence seule n'amène pas à aimer la vérité'.[3)]

Daar is wel Jaurès, 'mégalomane sensible',[4)] de man die in zijn *Humanité*[5)] schrijven durft: 'C'est le progrès de la démocratie et du socialisme qui amènera partout en Europe, *sous des formes qu'on ne peut guère déterminer d'avance*, la réparation pacifique des attentats commis contre les nations'. Het is Barrès die deze woorden cursiveert. Zij doen hem opspringen. Het gevoel schiet in dit geval als leidsvrouw ter waarheid blijkbaar te kort: het zou genoegen doen nemen in halve maatregelen, in een 'régime français-allemand pour l'Alsace' zooals er na 1648 aanvankelijk een heeft bestaan. 'Je mets ma main dans la main de Bebel', zegt Jaurès; 'on ne veut plus en France user de la force'. - 'Jaurès', besluit Barrès, 'se plaît dans ces formations indécises, dans cet indéterminé, dans ces formes musicales si j'ose dire. De là son goût pour l'avenir. Ai-je une sécheresse dans l'esprit, un besoin excessif du précis, du tangible?.... *Moi, je préfère un beau gisant à une larve*....'[6)]

De Kerk zal er zich nimmer in vergissen, dat Barrès den waren zin van het Christendom verloochent. Hoor hem bepleiten wat men noemen moet zijn sociaal ideaal:

1) VI, 336.
2) VI, 338.
3) VI, 341.
4) V, 27.
5) Nummer van 16 Nov. 1906.
6) V, 202.

'Le droit à la recherche du bonheur. Il faut accepter cela *ou se plier à la résignation, rêver du ciel chrétien*. Chimère pour chimère, je crois qu'il vaut mieux que l'idéal soit terrestre, *parce que cela donne aux hommes un principe inépuisable d'activité*'.[1] O Franciscus, en allen wien heimwee naar het hemelsch vaderland een onvergelijkelijke kracht tot handelen instortte!

Maar wij worden terstond weer herinnerd aan het 'tout cela est bien flottant', want Barrès zegt ook, als hij 'en face de l'internationalisme prolétaire' ziet oprijzen 'un internationalisme financier', dat het eene verschrikkelijke gedachte zou zijn, 'qu'un jour nous eussions à voir nos idées sous une forme banquière et sous cette forme à les servir toujours. Il faudra que nous voyions que la civilisation n'est pas nécessairement dans les grands conseils d'administration. *Elle est dans les églises et les laboratoires*'.[2]

Het laatst verschenen deel der *Cahiers* is zeker niet het minst belangrijke. Het is of wij Barrès in eerlijkheid tegenover zichzelf zien toenemen.

'Je n'ai jamais cru, seul avec moi-même, au succès des diverses conspirations politiques que j'ai favorisées de mon mieux. Pourquoi donc m'y mettre et m'y tenir? C'est que je ne cherche pas le succès. *Je cherche à m'exprimer*. Si je voulais d'abord le succès je me tiendrais bonnement où il est, quitte à le suivre...'[3]

Hoort hij dus niet zelf tot de categorie waarin hij (misprijzend nu het een ander geldt) een Emile Ollivier plaatst? 'Tous ces gens-là ont une substructure de littérateur. Pour eux l'essentiel, le besoin c'est *de s'exprimer par la parole ou par la plume*. Ce ne sont pas des hommes d'Etat....'[4]

En sta toe dat hij, in dit zevende deel, zich meermalen uitdrukt met meesterschap. Na een bezoek aan eene kathedraal:

'C'est une pensée d'ordre, c'est une pensée traditionnelle que ces torrents versés par les orgues. Ils pourraient tout briser. Loin de nous écraser, ils nous soulèvent, ils nous soutiennent'.[5]

1) VI, 69.
2) VI, 342.
3) VII, 61.
4) VII, 63.
5) VII, 103.

‘Il faut que l'Université se fasse une doctrine. Laquelle? Je dirais: respecter l'inconscient’.[1)]

‘Nous avons quitté une rive sans atteindre l'autre. Nous vivons des produits de la terre que nous venons d'abandonner; ils sont entassés dans notre barque, mais s'épuisent et nous ne pouvons les renouveler’.[2)]

Bij de baar van een geliefden, in veel opzichten hem gelijkenden jongen bloedverwant die zelfmoord gepleegd heeft:

‘Si je me penche sur ce cadavre, je me vois. Il est un de mes “moi” tout au complet.... S'il avait pu résister à son personnage qui voulait la mort, il aurait trouvé loin de moi quelque épais bandeau à se mettre sur les yeux, un moyen de vivre. Tel quel, me voilà - moi, avec un rien de plus accusé - étendu, annulé avant l'heure....’[3)]

‘Je ne reproche pas à France d'avoir vu que nos dieux éternels sont des groupes de sensations, des illusions. Mais je lui reproche de tirer de cette vue une vanité jamais apaisée.... Trop d'application à faire le frivole....’[4)]

‘Ce que l'on apprend de la vie, de ses horreurs et de ses fatigues, c'est la volupté d'être seul avec Dieu’.[5)]

Na de voltooiing van *Colette Baudoche*: ‘J'ai été guidé par un sentiment de respect. Il ne s'agissait plus de donner une idée de moi-même mais de respecter toutes les formes, tous les aspects de ce qui m'émouvait et que j'honorais... Après cela je pourrai revenir à mes plaisirs. Mais je crois que je n'y reviendrai pas’.[6)]

‘Un homme avancé dans la vie doit faire de sa puissance un usage positif. Il s'agit de s'assurer un alibi, un refuge contre la médiocrité de l'univers....’[7)]

Uit het Europa dat aan Mussolini en Hitler is voorafgegaan, blijft Barrès een der belangwekkendste verschijningen. Een verscheurde ziel, die aanvankelijken hoogmoed heeft moeten ver-

1) VII, 241.
2) VII, 265.
3) VII, 284.
4) VII, 311.
5) VII, 319.
6) VII, 339.
7) VII, 341.

loochenen; die het succes van den staatsman heeft begeerd, om weldra te beseffen dat zijn beste natuur het hem ontzegde; die daarop, 'tout cela bien flottant', als redmiddel een Caesar zeide te zullen aanvaarden; die evenwel te edel bleef aangelegd, dan dat wij ons hem als aanbidder der thans gerezen zonnen zouden kunnen voorstellen. Barrès heeft na 1909 nog veertien jaren geleefd, en de tijd is meer op hem ingedrongen dan hij op den tijd. Wij beloven ons van het vervolg zijner 'schoolschriften' zeker groot letterkundig genot, en misschien ook eenige verheldering van inzicht in een jong verleden dat ook het onze was.

H.T. COLENBRANDER

Kroniek der Nederlandsche letteren

C.S. Adama van Scheltema
Bij zijn Verzamelde Gedichten

I

Schoonheidsliefde was een familietrek bij Adama van Scheltema. Zijn grootvader, een dominee van naam in Amsterdam, had verzen geschreven. Zijn vader, directeur van het antiquariaat Frederik Muller, schatte bij eersten oogopslag de waarde van een kunstwerk en kon zoo mooi vertellen, dat Aart van der Leeuw er als knaap door geboeid werd. Voor dominee en kunstverkooper had de schoonheid, reeds beminnenswaardig om zichzelven, bovendien een zeer voorname bijbeteekenis. Beiden was zij van dagelijksch nut. Dit gaf aan de erfelijke liefde wellicht een erfelijke kleur. Scheltema was nog heel jong, toen hem de moeilijkheid begon te plagen, die hij levenslang gevoeld heeft, en waaraan hij zich nooit heelemaal ontworstelde: hij zocht de schoonheid, maar wilde tegelijkertijd de bloesem en de vrucht. Hij moest van het mooie kunnen genieten en hij moest eriets mee kunnen doen. Zijn *Grondslagen eener nieuwe poëzie* vinden in dezen trek hun eigenlijken grondslag. Geen kunst om de kunst: ‘men moet er wat aan hebben!’

Toen hij in 1900 zijn eerste bundeltjen uitgaf, was Adama van Scheltema reeds socialist. Hij bleef het tot zijn dood in 1924, hoewel hij nooit ‘een partijman in engeren zin’ was, verzekert ons Professor W.A. Bonger, die hier nog aan toevoegt: ‘Van politieke en sociale vraagstukken wist hij niets en hij gevoelde er ook niets voor. Naarmate de S.D.A.P. steeds meer zich op het terrein der practijk bewoog, stond hij daar vreemd tegenover. Wel had hij zich in zijn fantasie grootere en vooral spoedigere

cultureele gevolgen van de socialistische beweging voorgesteld dan in de practijk hem bleken.' Dit is zooveel als te zeggen, dat het socialisme hem eigenlijk teleurstelde, maar dat hij niets beters wist.

Hoe hij socialist werd, weten wij vrij nauwkeurig uit de fragmentarisch gepubliceerde brieven van zijn hand, uit de herdenkings-artikelen zijner studievrienden en uit de *Causerieën* die hij afstond aan den tienden jaargang van het Amsterdamsch Studentenblad 'Propria Cures'. De belangrijkste bijdragen tot de meer intieme kennis van zijn wezen moeten echter nog uitgegeven worden. Het zijn: een *dagboek*, waarover Professor Bolkestein spreekt in zijn Levensbericht, en talrijke *brieven*, want al zijn vrienden weten te verhalen, dat hij veel correspondentie voerde, en zij bewijzen met citaten, dat hij een levendig epistolair talent bezat. Zelfs is er grond om te meenen, dat deze particuliere geschriften veruit zijn beste zullen blijken, allereerst omdat hij beter proza schreef dan verzen, en vervolgens omdat hij zich als publicist te zelden 'gaan liet', want spijts den schijn was hij weinig spontaan. Wie zijn bewaarde handschriften zag in het Haagsche gemeente-museum, weet, dat hij op zijn gedichten zwoegde om ze vooral 'natuurlijk' te doen rijmen! Alleen zijn boek over *Italië* geeft te vermoeden, hoe zijn stijl was, wanneer hij minder dacht aan zijn publiek dan aan zijn onderwerp.

Hijzelf en al zijn gymnasiumvrienden verwachtten, dat hij prozaschrijver worden zou. In de *Vox Gymnasii* (onder den schuilnaam *Melas*), en later in *Propria Cures* publiceerde hij uitsluitend proza. Als achttienjarige schreef hij aan H.E. van Gelder, na lezing van 'L'Oeuvre' door Zola: 'Ik heb het grootsche, hooge, "universeele" in de kunst gevonden, gevoeld, begrepen, en ik voelde mij na die openbaring sterker en duidelijker dan ooit in eigen kunst; *mijn prozakunst*.... O! is het niet zwaarder en moeilijker en grootscher zulke mammoetbeesten van proza in de wereld te helpen dan de fijne droppeltjes uit de geurende rozen te versificeeren en op de zuchten der winden te laten fluisteren van geluk? O nee, ik stel de eene kunst niet mooier dan de andere, maar ik vraag wat aandacht en medevoelen voor den harden onvermoeiden arbeid die met een prozakunst onafscheidelijk verbonden is.' - Zelden geschiedt het, dat een knaap, die op later jaren moet uitmunten in de dichtkunst, voor zich

een toekomst zonder verzen droomt. Het tegendeel komt vaker voor.

In zijn oudste prozageschriften ontleedt Scheltema, als geboren melancholicus, gedurig het eigen gemoed, en ook in zijn jongere werk spreekt hij niet dikwijls over anderen zonder te denken aan zichzelf. Hij was te egocentrisch om romans te schrijven. Daarom werd hij dichter. Maar hij was te zeer op het nut der schoonheid uit om bij de stemmingskunst der tachtigers bevrediging te vinden. Daarom werd hij socialist. Met nadruk stelt Professor Bonger vast: '*Scheltema is socialist geworden als kunstenaar*'. Hij zou het hoogstwaarschijnlijk niet geworden of gebleven zijn, indien zijn artistieke aanleg niet gezocht had naar verzoening met zijn maatschappelijk plichtsbesef. Geenszins de partij -, de idee van het socialisme trok hem aan, doch toen tegen zijn levenseinde de idee in hem verzwakte, bleef hij trouw aan de partij, al kostte het zelfoverwinning. Hij zag in haar het middel tot verwerkelijking van zijn kunstenaarschap en eerst daarna het middel tot maatschappelijke revolutie. 'Er zijn inderdaad oogenblikken geweest, waarin de verbinding met het socialisme draaddun werd, maar verbroken is zij nooit' getuigt de redactiesecretaris van 'De Socialistische Gids'. En Gerard Brom, die zijn *Italië* besprak in den vijftienden jaargang van het maandblad 'Van Onzen Tijd' schreef kalmweg neer: 'zijn socialisme beteekent niet zoozeer liefde voor het volk als haat tegen de wereld'.

Getuigenissen genoeg om de meening te vestigen, dat Adama van Scheltema zich het socialisme toeëigende ten bate van zijn kunst, in de vaste overtuiging, dat hij zijn kunst afstond aan het socialisme. Het werd hem geen tweede natuur, maar bleef een edel voorwendsel, en dit maakte hij zich geleidelijk bewust Het is de tragiek van zijn leven geweest. Wie zijn *Verzamelde Gedichten* in tijdsorde herleest, zal het gaan inzien, en langzaam zal zijn meegevoel zich verplaatsen van den juichenden dichter naar den lijdenden mensch. Dit levenswerk is het gezongen document eener teleurstelling, die pijnlijker aandoet, naarmate het den zanger duidelijker wordt, dat hij zijn stem in zijn jeugd geforceerd heeft. Hij is de propagandist geweest van een stelsel, waarmee zijn aard niet overeenkwam, al trok het zijn verwachtingen.

Steeds is hij somber gebleven. Zijn jeugdvrienden verdringen elkander om het maar duidelijk te zeggen; Bolkestein, Bonger, Aart van der Leeuw en Wiessing herinneren zich op de eerste plaats, dat hij zoo diep weemoedig was. Hij had als knaap de keuze tusschen verschillende kamers. Hij koos de somberste van heel het ouderhuis. Hij had als universiteitsstudent een vriendengroep, die om haar vroolijkheid bekend stond. Doch 'melancholicus als hij was, zijn meest fundamenteele karaktertrek, heeft hij nimmer van het studentenleven kunnen genieten' zegt Bonger. Tusschen zijn vader en hemzelven zag hij enkel wanbegrip. Zijn moeder klaagde, dat hij zoo weinig van de jeugd genoot. Hij haatte in die jaren de natuur, wier zanger hij als man toch worden zou. De moeilijke leeftijd was een zware last voor hem. Hij wist niet precies wat hij wilde, studeerde zonder wetenschappelijken aanleg voor geneesheer, verbond zich aan de Nederlandsche Tooneelvereeniging, doch werd teleurgesteld in zijn ambities. 'Van een gelukkig oogenblik kon hij nooit vol genieten, wijl hij steeds gepijnigd werd door de gedachte aan hetgeen naar zijn meening volgen zou'. Zijn lievelingsauteur was Aletrino. Nergens vond hij de opbeuring, die heel zijn wezen vroeg. 'Kleinzielig tobben over gephantaseerde smartelijkheden', zoo heet hij zelf hetgeen hem bezighield. Hij noemde zich in een brief uit zijn jeugd: 'voor andere menschen dan die waarvan ik veel houd een steenkoude egoïst'. Wiessing beschrijft hem als: 'van afkomst een hypochonder, en tot zijn dood toe uiterst prikkelbaar'.

Toen kwam het socialisme. 'Het socialisme en de dood van mijn vader hebben mij vrij gemaakt' getuigde hij later. Zijn bekeering tot het socialisme was misschien geen vlucht, ze was in elk geval het zoeken van een vluchtoord. Hij had behoefte aan een wereld, waarin hij kon leven, want in de wereld, die hij kende, voelde hij zich misplaatst. Het socialisme beloofde een nieuwe maatschappij. 'Er is een nieuwe jonge god gerezen, een krachtige godheid uit de materie zelf geboren, zijn beeld hief zich dringender en klaarder dan dat der andere goden.... de sociaal-democratie.... zie wat een bond van gezonde frissche en sterke menschen, *als waren ze niet van dezen tijd*, wat een heldere eenvoud hen vervult, wat een gezond ideaal hen bezielt, wat duidelijke kernachtige taal zij spreken, van wat piëteit en

geestdrift hun oogen schijnen, wat klare wijn zij schenken'.

In dit proza uit 'Propria Cures' breekt reeds het dichterschap der nieuwe samenleving door, maar de melancholicus verraadt zich terloops, als hij, ten gunste van de toekomst, zijn eigen tijd afzweert. 'Welke gevolgen dit alles voor de kunst zou hebben, gaat hem het meest ter harte' zegt Bonger, die hem wel bijzonder scherp geobserveerd heeft, en Bolkestein merkt op, dat Scheltema het machtigst aangegrepen werd door het socialistisch *sentiment*. Niet de nieuwe partij, gesticht in 1894, maar de nieuwe gevoelswereld trekt hem. Het zal nog even duren, eer hij, met zijn gevoel, ook zijn verstand gewonnen geeft. Doch reeds voorspelt hij 'dat uit dezen tijd, uit dit jonge leven, een werkelijker en machtiger kunst zal geboren worden dan kon groeien uit het duistere labyrinth, *waarin wij doolden*' en hij wil 'de toekomst der nieuwe ideeën erkennen.... omdat ze ons verder brengen zal op *den weg* der schoonheid'.

Is het louter toeval, dat in deze beide zinsneden uit zijn *Causeriën* de titels liggen opgesloten van zijn eerste dichtbundels: *Een Weg van Verzen* (1900) en *Uit den Dool* (1901)? Als hij in 1912 uit die boekjes alleen het beste herdrukt in *Eerste Oogst*, leidt hij zijn bloemlezing in met de woorden: 'Ik verzamelde.... wat ik door de jaargetijden heen zich als een ontwikkeling had zien ver-beelden van meer persoonlijk-bijzondere naar meer algemeen-menschelijke ontvankelijkheden, tot dat ik langs *een weg van verzen uit den dool* was geraakt'. Zoo gaf hij den sleutel tot zijn dichtkunst, maar niet tot zijn hart. Want hij verzweeg, wat het 'persoonlijk-bijzondere' was, dat hij met zoo speelsche luchthartigheid in dit voorwoord verloochent. Het zou zich eerst ten volle laten gelden, toen hij op ouder leeftijd bemerkte, dat het persoonlijk-bijzondere slechts iets gekleurd 'algemeen-menschelijks' is.

II

Dichterschap en socialisme, in allernauwsten samenhang, schenen een ander mensch gemaakt te hebben van den jongen levenshater. In zijn eersten bundel juicht hij bij herhaling, omdat hem uit de lente thans een glimlach tegenstraalt 'als in de tijden van jammervolle jeugd mij niemand bracht'. Hij ziet zichzelf

‘een blinde jeugd onttogen’ naar een nieuwe toekomst gaan, waarin

> ieder man
> In elk paar ooge' een vriendengroet zal lezen
> Geen menschenhart eenzaam meer leven kan!

Thans voelt hij zich bezield door het verlangen ‘om uit zijn hart voor andren de' oogst te plukken’ en deze oogst des harten is de zingende verwachting van een nieuw historisch tijdperk, mild voor allen. Nu krijgt hij oog voor de natuur: ‘de belangrijkheid van mijn eigen ziel is weggevallen en de liefde voor de natuur staat daar ver boven, als de lucht boven een bloem’ schrijft hij aan Bolkestein. Niet slechts geniet hij van dageraad en avondrood, van bosch en hei, maar hij blijkt ontvankelijk voor een ietwat cerebrale natuur-symboliek en verzinnebeeldt zijn aandoeningen tot de getuigen van zijn droom. Wanneer achter de dorpskerk het avondpurper verduistert, en de maan oprijst concludeert hij heel verstandelijk:

> Zoo valt eens van elk ding elk logenkleed
> En staat één licht boven de wereldwegen.

De herfstnacht herinnert hem eraan ‘hoe nachten nog om onze schouders hangen’. De hovenier, die in den ochtend naar zijn bloemen kijkt, doet hem verlangen naar den dag, waarop de kameraden hun hoofden zullen ‘heffen als bloemen in het licht het onverbleeklijke’. Aan het geheel voegt hij ter inleiding nog de belijdenis toe: ‘Deze verzen zijn mijne geleiders geweest langs den weg die voert van het verstandelijk erkende socialisme naar het geluk eener volkomen overgave’. De donkere jaren, de smartelijke zelfontleding, de pijnigende zwerftocht schijnen voorgoed voorbij. Hij heeft zijn vasten weg gevonden in *Een weg van verzen*.

Toch is het nog maar een aarzelend bundeltje, en maakte het zijn naam bekend, het verwierf hem weinig van de populariteit, die hem later ten deel zou vallen. De meeste sonnetten zijn zwakjes gemaakt en onderscheiden zich van het gebruikelijke stemmingswerk alleen door een welhaast spitsvoudige verstandelijkheid. Al wat hij ziet of voelt moet iets beteekenen. Zijn beeldspraak wordt hierdoor tot valschheid toe geforceerd. Telkens maakt hij een akker van zijn hart en oogst erop het gouden graan van zijn geluk, hij laat de bloemen van het ideaal aan beschimmelde muren groeien, hij zet zijn metaforen in elkaar zonder

een oogenblik het beeld te zien of te toonen. Al juicht hij van gewonnen vreugd, zelden vergeet hij te vermelden, dat hij die blijdschap moest afdwingen van een gemoed, eerder tot snikken bereid dan tot juichen. Kenmerkend voor den heelen bundel is het klinkdicht, dat hij ‘tot de armen’ richt, doch waarin hij uitsluitend over zichzelf spreekt:

> Weer groef de steenen stad haar grauwe blikken
> Diep in mijn open hart, waarin 't verhaal
> Van zon en zomerlucht kwijnde in de taal
> Der heugenis, die in haar rook ging stikken.
>
> Bij de meedoogenlooze sombre praal
> Voelde ik een lust om het luid uit te snikken:
> Waar bloeiden aan die mure' in donkre dikke
> Schimmel de bloemen van het ideaal?
>
> Maar toen ik te avond, in het grijze licht,
> Langs de oude gladde dorpels van de armen
> Mijn schatten zocht, zonk van mijn hart 't gewicht
>
> Van eigen leed, - toen bloeide in mij die warme
> Bloem van de Liefde open voor wat er ligt
> Aan straat en spelend glimlacht om erbarmen.

Dit laat zich allemaal begrijpen; niets schort er aan duidelijkheid, doch het is alles even valsch van beeldspraak als kil van gevoel. De stad krijgt blikken om daarmee te graven en doet dit dan in 's dichters hart: stel u de situatie voor! Maar zij is nog minder eenvoudig, want in dit hart was juist iets aan het kwijnen, namelijk een verhaal van zomerlucht en zon. En dat kwijnen van een verhaal geschiedt in de taal, het eenige ding dat wij bezitten om het verhaalbare te behoeden tegen kwijning. ‘De taal der heugenis’, die in het hart van Adama van Scheltema een verhaal doet kwijnen op het oogenblik dat de steenen stad in dit hart diep begint te graven met haar grauwe blikken, is echter de taal eener bijzondere heugenis, die n.l., welke juist begonnen was te stikken in de rook der gravende stad.... Zoo kan men verder gaan met iedere strofe en het volmaakt begrijpelijk sonnet blijkt opgesteld uit gevoellooze wartaal. Het schijnbaar zoo natuurlijke stemmingsbeeld is gecomponeerd uit louter onnatuurlijke grondstof: inplaats der spontane reactie op een aandoening kregen wij haar moeizame verantwoording in leelijke regels.

Zeker, dit is een stukje jeugdwerk van den drie-en-twintigjarige, maar het is onder de verzen van zijn eersten bundel tevens een der meest belangrijke, omdat het bedoeld werd als getuigenis van een nieuw-verwonnen inzicht, waarop een nieuw-verworven geluksgevoel steunt. Zegt men te veel, wanneer men dit gansche sonnet geforceerd noemt en tegenover den dichter zijn wantrouwen stelt in dezen vorm van het socialisme en van het dichterschap? Geen twijfel aan zijn oprechtheid behoeft de sereniteit te verstoren van het vermoeden, dat hij zichzelven begoochelt doch dit vermoeden wordt bladzij aan bladzij versterkt. En al is heel het boekje vol van optimistische natuursymboliek, al verzekert welhaast elk vers, dat de schrijver zich opgelucht voelt uit zijn sombere stemming van vroeger, men behoeft nauwlijks zijn aandacht te spannen om den melancholicus in den juicher te betrappen en om den grijnstrek te zien in den glimlach. Scheltema dweept niet met het socialisme, zooals hij Henriëtte Roland Holst zal verwijten te doen, maar hij geniet er van. Hij ondergaat voor zijn particuliere genoegen het volle ‘geluk der overgave’, omdat hij zich daar beter bij bevindt dan bij den twijfel en de weifeling. In alle eerlijkheid maakt hij zich dietsch, dat zijn persoonlijke gelukservaring het ware menschelijk meegevoel is met de maatschappelijk-verdrukten en dat zijn nieuw gevoel hem inlijft bij een ordelijk wereldbestel, dat aan vaste wetten gehoorzaamt:

> Zooals de dagen uit het Oosten rijzen, -
> Na vaste vaart, die niemand kan beletten....
>
> Zoo weet ik dat deez' wereld reeds de banen
> Van ieder mensch, van ieder wisslend wicht
> Tot ééne groote harmonie komt manen, -
>
> Zoo wil ik, dat ik zelf mijn uren richt
> Als strak-getoomde will'ge onderdanen
> Maar éénen vroomen, onontkoomb'ren plicht.

Van zulke vroomheid zal men nochtans in zijn eersten bundel niets bespeuren. Wel weigert hij te knielen voor het afgodsbeeld der oude Kerk, wel geeft hij voor, den god te dienen van een nieuwen tijd, doch zijn dichtkunst toont geen de geringste religieuze verheffing, en in zijn natuursentiment leeft niets van een natuurmystiek. Van dweepzucht afkeerig, kent hij geen andere offervaardigheid dan die der nauwgezette plichtsbetrachting. Hij

schijnt eer ambtenaar der muzen dan hun priester. In de overgave aan het nieuw geluk maakt hij hardnekkig voorbehoud met de oude ironie. Hij geeft haar nimmer prijs aan de verrukking Terloops moet ‘Hollands burgerij’ de dupe worden van zijn maatschappelijk idealisme. Hij kan niet naar de kameraden lachen zonder te grijnzen naar de bourgeoisie. Dan komt in hem de oude levenshaat weer even boven. ‘Na een gesprek met een vriend’ besluit hij lusteloos-komiek:

> Vriendschap reikt schoonheid in de eenzame ziel, -
> Schoon is de smart, zoo hare wond weer heelde, -
> Schooner de liefde - - en allen zijn zij schriel.

Een kwarteeuw later, als hij *De Tors* dicht, zal hij, de populairste dichter van zijn land, nog altijd een ‘eenzame ziel’ zijn. Hij zit dan alleen in zijn kamer met voor zich den tors tegen fluweelen wand. Het onvolkomen beeld is fraai maar raadselachtig als de schoonheid zelve. Het eigenlijk geheim blijft onbekend. De wereld, die het beeld vermoeden doet, wordt niet geopenbaard. Het maakt ons wel verlangend, maar geen deelgenooten van de droomen der onvoltooide gedaante. En Scheltema dicht:

> Wat is het Leven zonder Schoonheid waard,
> Wat Schoonheid zonder Liefde's overgave,
> En ach, - waar Liefde zonder leed op aard?

Het is dezelfde klacht en om dezelfde reden, thans uitgesproken door een levensrijp man, die zich wel schamen zou, het aardigheidje van de schrielheid te herhalen enkel omwille van het rijm, doch die nog altijd niet genieten kan zonder te weten hoeveel het gekost heeft. Hij wil in het geluk maar niet het leed vergeten, waarmede hij het koopen moest. Zijn vreugde pijnigt zijn gemoed. want een onbestemde somberheid is de grond van heel zijn natuurt

Beide terzinen teekenen hem. De eerste schreef hij aan het pril begin, - de laatste aan het eind zijner dichterlijke loopbaan. Ze toonen, hoezeer hij zichzelven gelijk bleef bij alle ontwikkeling, welke hij als mensch en dichter doormaakte. Ze schijnen heel zijn levenswerk te omsluiten en behelzen de voorzegging, dat het mislukken zou, - en de verzekering, dat het ook inderdaad mislukt is als poging tot persoonlijke bevrijding. Men moet een oogenblik aan Tollens denken, die bij een even groote popu-

lariteit een even gestadige onvoldaanheid over zichzelven ervoer en in een eerlijk oogenblik zich richtte tot de Natuur met de pijnlijke vraag:

> Ben ik 't hemel! En zoo ja,
> (Staat mij 't vragen vrij)
> Is de plaats waarop ik sta
> Dan een plaats voor mij?
>
> Was 't een weldaad zonder doel,
> Uw geschenk, natuur?
> Was om niet dat diep gevoel,
> Dat inwendig vuur?

Tollens en Scheltema, zij gaven aan de menschen van hun levenstijd een poëzie, die voor een minimaal ontwikkeld organisme het maximum van eigentijdsche gevoelsprikkels inhield zij oogstten hetzelfde succes en beiden viel overvloediglijk ‘het loon der kunst, een enk'le traan, ten deel’, doch geen der twee heeft het gevoel gehad, dan in een oogenblik van duizeling, dat hij de wereld in schoonheid herordende, geen van de beiden wist zich geheel van zichzelven bevrijd als hij zong. Zij hebben een omwenteling beleefd van de maatschappij hunner dagen, en elke drijfkracht tot die revolutie vindt men in hun gedichten weer, maar door de revolutie zelf zijn beiden ontgoocheld. Hun menschenliefde had geen formatiek karakter: de een was zoomin doctrinair liberaal als de ander partijman van het socialisme werd, doch beiden hieven zich door een vage philanthropie, aan vaderlandsch besef gepaard, boven hun eigen zwartgalligheid uit, en hieven anderen met zich die hoogte in. Voor de tijdgenooten de zangers bij uitstek van hun volk in de cultuur-periode, waarin het verkeerde, werden zij reeds voor het eerste nageslacht de vertegenwoordigers van alle zwakheden hunner dagen, en bleven vreemd aan de dieper gemoedsmotieven van hun tijd, die in wezen mysterieus, de vroomheid eischen van een deemoedig wereldbesef. Zij waren beiden middelmatige naturen, van aanleg droefgeestig, die opbeuring zochten in hun kunst en deze voor hun publiek ook wel vonden, maar die zelf telkens terugvielen in hun oude kwaal, omdat zij zich nooit konden geven zonder voorbehoud. Hun beider afkeer van dweepzucht was het gevolg van een gemoeds-gematigdheid, die hun ontwikkeling tot groote dichters in den weg stond.

III

De Scheltema, dien ieder Nederlander kent, spreekt in zijn *Verzamelde Gedichten* voor het eerst op de een-en-dertigste bladzijde, in het gedichtje, dat *Najaarsdroom* heet, en dat werd opgenomen in zijn tweeden bundel, *Uit den Dool*. Dit tweede bundeltje verscheen in den zomer van 1901, in uiterst gunstige omstandigheden. ‘Het was een doffe tijd in onze letteren’ - zoo schrijft Carel Scharten, die door dit werkje met den dichter in contact kwam - ‘het getij van '80 was verloopen, en alleen Verwey deed nog zijn schoon-bedachtzame stem hooren: “De Nieuwe Geboort” zou eerst twee jaar later verschijnen; tusschen de jongeren, die epigonen-sonnetten schreven, bloeide eenzaam de hooghartige lelie van Boutens' blanke poëzie; nog was er het natuurlijke vers van Bastiaanse; maar dat was dan ook al. - Toen sprong daar opeens de fonkelende fontein van deze nieuwe jeugd; toen zóng daar opeens deze jonge stem, die glanzend kon ingaan tot de schoonheid, die jubelend kon stijgen tot de vizioenen van een gelukkige toekomst der menschheid, en die ook.... lachen kon met een eenvoudigen, menschelijken lach! Een lách durfde opklinken in onze verkunste poëzie; het was of een straal van zonnige menschelijkheid op eenmaal het hart binnendrong, een zonnigheid, die des te vreugdiger ontroerde, omdat zij vol wemelende schaduw was van weemoed....’ Vooral door de tegenstelling tot de dichters zijner dagen trok Adama van Scheltema de aandacht. Zijn vers leek fonkelnieuw en gedurfd-eenvoudig. Openbaarde het geen nieuwe wereld, het scheen de wereld nieuw te openbaren. Reeds nu kost het eenige moeite zich voor te stellen, wat de gescherpte kritiek van rond 1900 mag hebben bewonderd aan strofen als uit ‘Najaarsdroom’:

De bloemen groeien zacht - zoo zacht,
Die wind ik om mijn vingers,
Dan strooi ik door den nacht - den nacht
Die witte bloemenslingers.

En 's morgens vroeg bij dag - bij dag
Dan zijn de menschen mooier,
Dan vragen zij: wie zag - wie zag
Den zilvren sterrenstrooier?

De dagen gaan voorbij - voorbij!
Ach, ik kan in mijn leven
Den menschen zoo bij tij - bij tij
Niet meer dan bloemen geven!

Het is toch duidelijk, dat de overbodige herhaling van twee woordjes, die telkens de suggestie eener natuurlijke zangwijs verhoogen moeten, eerder infantiel dan aesthetisch aandoet en den dichter tot een moedwillig stamelaar verlaagt! Maar men werd gegrepen door een zekere uitbundigheid van de verbeelding en door een schijn van argeloosheid bij den zanger, die alle bloemen van de wereld tegelijk wou plukken en ze doen nederregenen over de aarde. Als een ‘wemelende schaduw van weemoed’ accepteerde men de kenmerkende slotstrofe, waarin Scheltema, met zichzelf ontevreden, voor de eerste der tallooze malen verzekert, dat zijn lyriek hem niet geheel voldoet. Bij lezing der *Verzamelde Gedichten* wordt men door die gedachte hinderlijk gevolgd. Zij keert er in alle toonaarden weder, op rijm en rijmloos, luchthartig of zwaarmoedig uitgedrukt, met lichte ironie of met een branderige pijn, naar den zegvorm afgewisseld tot in het bewonderenswaardige, doch naar den inhoud eentonig tot in het doodsche. De man verzekert *uit den dool* geraakt te zijn en hij stort er zich zienderoogen in terug bij iedere gelegenheid die hij aangrijpen kan. Ziekelijk-gretig welhaast ziet hij naar alle kansen uit, die hij kan vinden om te herinneren aan zijn geleden verdriet:

Diep in me breekt een oude snaar,
Een nieuwe gaat het winnen

verzekert hij, doch telkens hoort men hem de oude snaar maar weer betokkelen om een dissonneerenden bijklank te geven aan het geluid van de nieuwe. Zijn lievelingsbeeld wordt in dezen bundel het vallende blad, dat telkens neerkomt op het pad van zijn geluk en dat hem steeds scherper de geur der vergankelijkheid zal doen ruiken. Stoeit hij aanvankelijk nog met ‘de blare' om onze voeten’, ze worden hem al gauw herinneringen aan zijn verganen tijd:

Zoo daalt nog soms een losgerafeld blad
Bij wat ik lang diep in mijn hart begroef,
Waarnaar 'k mijzelven nooit meer, nooit meer vraag.

De wind speelt met mijn oude smart
Als met de dorre bladen.

De bladen zakken
Om 'n menschenkind.

Weer spreekt hij zijn verachting uit voor de welgedane bourgeoisie op Zondagswandeling en daar zal geen verzenboek meer van zijn hand verschijnen of hij herhaalt dit motief onder een of anderen vorm. Gewone menschen hinderen hem, de menschen moeten ongewoon doen om hem te bevallen en ze moeten bij voorkeur in optocht marcheeren. In bijna al zijn opstandige liederen schaart hij de arbeiders in een gelid, wanneer hij niet naar de burgers en hun huichelarij scheldt. Hij speelt altijd een marschlied voor socialisten, ook als hij een strijdlied of een zegekreet bedoelt en zoo komt het, dat men zijn maatschappij-hervormers gedurig ziet uitrukken, doch nimmer ergens belanden. Ze loopen maar. Ze loopen altijd. En ze loopen eigenlijk niemand in den weg. Daarom heeft de sociale lyriek van Adama van Scheltema zoo weinig aanstoot gegeven en werden zelfs zijn meest opstandige strofen al spoedig voordrachtstukjes in het netst en degelijkst gezelschap. Tallooze jongejuffrouwen, die bij het minste relletje van angst bezwijmen zouden, voelden zich veilig als zij het loflied declameerden op de taaie rooie rakkers, die dan toch maar de sloopers van den staat heetten te zijn! Och, men genoot van de marschmuziek en nam de slooperij maar op den koop. De taaie rakkers zouden ook wel moede beenen krijgen van het veel marcheeren, zoo goed als een ander. Het is nu eenmaal zoo: in de lyriek van Adama van Scheltema heeft geen mensch een bedreiging gevoeld, al was er ook niemand, die aan de oprechtheid zijner overtuiging twijfelde. Zijn revolutie paste bij de frischheid van zijn toon, toen die nog frisch was, en nu hij verouderd geraakt, is ook het sentiment zijner opstandigheid verjaard. Na de stichting der Sowjet-Republiek heeft het weinig meer in, als men den marcheerenden Hollandschen arbeiders hoort toezingen:

Diep is de geul waar uw beenen door trappen,
Vast is het zog, dat zuigt om de stappen
Van uw steigerenden voet, -
Lijkt het heir in den afgrond dier sterre aan dwergen:
Bouwt uw nobelen geest als een burcht op de bergen,
Het rijzende licht tegemoet: -
Geen blikken zien terug naar beneden,
Wij graven zelve de treden
  Voort! voort!

Men moet het zelfs héél aandachtig lezen om er ook maar eenigen zin uit te halen! Het geringste gevaar voor het spatten van bloed werd ten overvloede ontkend, en met nadruk:

> Kameraads! of 't jaren of dagen nog duurt -
> Maakt de aarde te voren in orde: -
> Ziet! als overal alles schoon is geschuurd,
> Je kindskinderen groot zijn geworden -
> Als dan weer de Lente den hemel indraaft
> En de schaatrende Mei wordt geboren
> En het daverend lied van den toren
> Je oud hoofd onder bloemen begraaft -
> Dàn, dàn is het oogenblik eindelijk daar: -
> Maats! maakt gij de aarde vast klaar!

Zulk een idyllische voorstelling van den socialen strijd, waarbij de lente en de torenklokken en de bloemen zullen bezorgen wat elders van bommen en granaten werd verwacht - en waarbij het onrecht rustig mag voortbestaan tot men bij wijze van kameraadschappelijk gezelschapspel de aarde heeft voorbereid op een ideale Mei-viering, hield ook voor den burger weinig afschuwelijks in en was geschikt om den kleinen middelstand te verzoenen met de angstwekkende gedachte aan een revolutie. Voor de verbreiding van het socialisme in breeder lagen dan waarvoor het aanvankelijk bestemd scheen, heeft niemand meer verdiensten gehad dan Adama van Scheltema, maar een verdieping der socialistische idee viel bij zulke verbreeding moeilijk te verwachten. Werkte zijn dichtkunst mede aan de versterking van het socialistisch kiezersaantal, zij had ook haar aandeel in de voorbereiding op de scheuring van 1912, en het klinkt beslist actueel in 1934, te vernemen, dat de meest populaire dichter van het Nederlandsche socialisme reeds in 1902 had aangespoord:

> Rood-wit-en-blauw is de vlag van ons Holland -
> Door ons, kameraads, zij ze immer gedekt!

In de gematigdheid was hij voorzienig! Dit moge hem door menigeen als een staatkundige verdienste worden aangerekend het draagt zoo weinig bij tot verhooging der dichterlijke waarde van zijn werk!

Neen, het socialistische karakter zijner lyriek lag niet in haar opstandigheid, het wordt ons kenbaar wanneer hij belijdt:

> Wat ik het mooist en moeilijkst vond,
> Is: in den lichten ochtendstond
> Met gulzigheid niet heel alleen

Over gebogen ruggen heen
Den milden morgen aan te zien -
Maar ook te hopen, dat misschien
Een hart zijn luiken openstoot.

of wanneer hij deze hoop vertaalt in een uitnoodiging:

Te zwaar is de Schoonheid alleen te dragen!
Volk waar zijt gij?
O, helpt mij de trage hemelen schragen
Draag ze met mij!

Hij is, volkomen eerlijk, verstandelijk wèl-overtuigd en met beraden overgave van zijn hart socialist geworden, omdat hij niet eenzaam kon zijn bij de lusten en lasten der schoonheid, en omdat zijn hartslag buiten hemzelven een klankbodem vroeg. Zijn nieuw geluk heeft hem tijdelijk boven zijn aangeboren somberheid verheven, het bracht hem niet tot vrede met de wereld, noch met zichzelven. Stond hij niet meer alleen, hij stond nog altijd onder de vallende bladen.

IV

Van Zon en Zomer (1902) is de levendigste bundel, dien hij schreef. Men kan bijkans het gansche boekje lezen zonder den druk te voelen van zijn somberheid, waaronder het luchthartig liedje doorgaans kwijnt en vaak geheel bezwijkt. Hij schijnt van zijn ziekelijkheid te genezen, en slaagt erin, bladzijden lang dolweg pleizier te hebben als een kind, dat opgesloten is geweest en voor het eerst naar buiten mag. Zelfs al bewondert men zijn verzen niet, men komt toch onder hun jolige bekoring en verheugt zich kinderlijk mee in de rhythmische zottigheden zonder vaste beteekenis, die het landschap der lente bekladden tot

Een groene kuif,
Een eierstruif
Van paardebloeme' en grassen!
Een schuimpastei
Van melk en ei
En wolke' en waterplassen.

Dit is zoo strijdig met den goeden smaak dat het bijna de verdienste krijgt van een jongensachtig-stoutmoedige overtreding! Scheltema speelt als een schoolknaap, en omdat het geen ernst is, ziet men dan graag iets door de vingers. Men laat hem genoegelijk hollen door de wei, en in de boomen klimmen, al kost

het een pak kleeren, maar hij moet niet brutaal worden en gaan praten over ‘de donkere droesem van alle vreugd en bloesem en alle smart’. Dan mag hij gerust een overmoedig wijsje fluiten en zich op al te vertrouwelijken voet stellen met het planetenstelsel, dan mag hij, op vacantie als hij is, wel omgang zoeken met de zonnereuzen, die nogal onverwacht op watergeuzen rijmen, dan is het zelfs niet kwalijk te nemen, dat hij zich eene gevoeligheid toeëigent, die knapen wel kennen op de mooiste avonden van hun zomervacantie:

> Een arm mensch leunde
> In de schemering - -
> In zijn tranen kreunde
> Hij: - lieveling.

Welja, we weten immers toch dat het terecht komt en dat hij wel weer serieus wordt! Laat hem maar wat uitbundig zijn. Hij heeft het immers zoo beroerd gehad! Hij is toch die jongen, die vroeger altijd in een sombere kamer zat en over wie zijn moeder zei, dat hij zijn jeugd niet genoot. Hoor hem nu eens!

> Vrienden! geprezen en geloofd
> Zij onze aarde als nooit tevoren:
> Ons wordt de nieuwe mensch geboren!

Nu beurt hij moedeloozen op en roept hun toe: ‘Gedenk te leven!’ al schijnt hij nauwelijks te weten wat het leven waard is. Hij heeft verleden jaar een verzenboekje laten drukken. Hij heeft er succes mee gehad en nu is hij vast overtuigd:

> Met al haar jammerlijke zorgen
> Gaat de wereld toch langzaam vooruit!

Een nijdigaard kon meenen dat hij in de menschheid vooral de mogelijkheid bemint, dat ze zijn publiek zal worden, maar hoort die dan zijn natuurliefde niet? Alles heeft nu een stem voor hem. De leeuwerik spreekt met zijn wijfje, de kleine krekels tjirpen niet, zooals gewoonlijk in gedichten, doch noodigen hem uit: ‘kom hier, kom hier, kom hier!’ en de avond, gedwongen te rijmen, zet zijn schatkist op een kier. Hij kan nu zelfs over zijn hart praten zonder een hartkwaal te voelen en bezingt zijn eigen graf vanwege de rozen, die er eenmaal op zullen bloeien. Nooit had hij zooveel optimisme tegelijk! Zelfs in een doodsklacht wordt hij nauwelijks somber, het is al aardig, dat hij plechtig blijft. Verleden of toekomst schijnen hem niet meer te benauwen:

Tusschen hoop en herinnering
Bloeit uw geluk!

roept hij de blinde menschheid toe. Hij vindt de schepping een volmaakt pleizier en tracht zelfs eenigermate te deelen in de vreugde, die de Schepper aan deze heerlijke tijdspasseering moet hebben beleefd. Hij maakt een gedicht waarvan hij in een voetnoot moet verklaren, dat het ‘alleen maar zonneschijn is’, zoodat geen mensch er iets achter te zoeken heeft. De avondzon ziet hij komisch getooid met een pruik van rozentuilen.

Ik voel mij zoo licht, zoo sterk,
Zoo over de velden heen

verzekert hij vacantiedronken. Geen oogenblik tracht hij diepzinnig te zijn. Een opwelling van treurigheid wordt weggejuicht:

Van middag was het wel wat treurig,
Maar nou komt mijn hart uit de plooi! -
Ach, leven wij niet te kieskeurig,
Wat duivel! het leven is mooi!

Hij spartelt van vreugd met zijn rijmen en maten, en roept de partijgenooten toe, dat ze moeten meespartelen nu ‘het leven schatert in de rondte zijn wilde vaan’, al zou hij bij nadere overweging natuurlijk hebben ingezien, dat men een vaan wel zwaaien kan, maar lichter opeten dan schateren. Het kan hem niet schelen. Hij duldt nu geen kibbelarij over woorden. Hij heeft de koorts van pleizier.

Dit is de Scheltema, met wien het gansche vaderland gedweept heeft: een leuke, dolle jongen, die bevangen door een vreugdekoorts niet al te precies meer weet wat hij zegt. Men heeft die opgewonden uitbundigheid van hem voor dichtelijke aandrift gehouden, en niet beseft, dat het hoogrood zijner wangen de kleur eener zenuwachtige vermoeidheid was. Hij deed maar druk om niet weer zoo eenzaam te zijn. Maar zooals de meest uitgelaten knapen het vaakst in bed liggen te schreien, zoo wordt ook Scheltema opeens met droefheid aangedaan en dicht:

Wij gaan voorbij, voorbij aan deze veege aard!
Wij vallen stilkens af, als blaren van de boomen,
Wij slinken een na een, als lichte morgendroomen -
Gelukkig als de tijd één gave vrucht bewaart.

Dan komt de oude angst weer boven met het beeld van het vallende blad: de onoverwinnelijke angst, dat het om niets zal

zijn, al die smart, al die vervoering, al die strijd, al die liefde, al die schoonheid - ‘en allen zijn zij schriel’.

V

Om welke reden men besloot, de gedichten van Adama van Scheltema, tien jaar na zijn verscheiden, bijeen te brengen in één enkel handig verzenboek, valt moeilijk nauwkeurig te raden. Bedoelde men op deze wijze een begin te maken met de publicatie zijner volledige werken, dan is betreurenswaardig, dat men hierbij niet liever de tijdsorde hield en na *Van Zon en Zomer* niet de drie uitvoeriger dichtwerken afdrukte, door den auteur tot samenhoorigheid gebracht onder eenzelfden titel: *Levende Steden*. Ze zijn nooit anders dan afzonderlijk verkrijgbaar gesteld, terwijl ze toch een zekere eenheid vertoonen. Voor Scheltema's ontwikkeling mag men deze werkjes van beslissend belang achten. De lezer mist ze noode in de *Verzamelde Gedichten*, waar hij *De Tors* wèl aantreft, al zoekt hij er vergeefs naar *Mei-Droom*, en naar den *Gelukwensch bij Troelstra's vijftigsten geboortedag*. Men wil toch niet alleen den liedjeszanger doen voortleven in de herinnering van het Nederlandsche volk? Want dan vergist men zich in de waardeering van Scheltema's kunstenaarschap en had men trouwens weinig reden tot het opnemen van *De Tors*.

Een woord vooraf waarschuwt den lezer der *Verzamelde Gedichten*, dat hij in dit boek slechts vinden zal: ‘alle lyrische verzen, tijdens het leven van den dichter herdrukt, benevens de na zijn dood uitgegeven gedichten *De Tors* en *Gevleugelde Spreuken*’. Nu werd het feestgedicht voor Troelstra's verjaardag niet tijdens het leven van den dichter herdrukt, maar overigens is er niets, waarin het bij zijn verdere lyriek achterstaat. En *De Tors* treft men alleen in de groote verzameling aan, omdat het een seizoen na 's dichters dood eerst in boekvorm verscheen. De normen der verzamelaars kan men aanvaarden, maar enkel met de bijgedachte, dat ze nogal willekeurig zijn!

Londen (1903) *Dusseldorp* (1903) en *Amsterdam* (1904) werden niet populair. Alleen het laatste gedicht is tijdens het leven van Adama van Scheltema herdrukt, doch eerst in 1920, en waarschijnlijk in hoofdzaak wegens de aantrekkingskracht van den titel. Men zou het een lyrisch gedicht mogen noemen, wanneer de maker zelf het nietgedoopt had tot wijsgeerig leerdicht. *Londen*

heet een dramatisch-, *Dusseldorp* een satirisch-dramatisch gedicht. Zoo weidsche titels laten reeds vermoeden, dat Adama van Scheltema zich allerminst bevredigd voelde bij zijn vlotte jongenslyriek en een hooger worp wilde wagen. Men kan in alle drie de werkjes den moedigen gooi naar het grootsche bewonderen, zonder te meenen, dat het doel geraakt werd. De hoofdbeteekenis der boekjes ligt voor den biograaf bij het feit, dat ze zoo onverwacht, juist op dat tijdstip, ontstonden. Want met *Van Zon en Zomer* was de dichter populair geworden. Het ideaal van zijn *Maatschappelijk Kunstcredo* uit 1899 (later omgewerkt tot *Grondslagen eener nieuwe poëzie* en uitgegeven in 1907) scheen prachtig bereikt. Scheltema vond een levendigen vorm, waarin hij naar hartelust dichten kon voor de gemeenschap, volgens het eigen voorschrift: ‘geen kunst om de kunst, maar kunst voor de menschen om je heen’. Zijn kunst drong door tot vergaderlokaal en huiskamer. Toegejuicht door de letterkundige kritiek, bereikte zij onafhankelijk daarvan de kritieklooze schare. Ze maakte rijk en arm verlangend naar een schooner leven, waarin de kameraadschap bloeien zou. De meest verdrukten en berooiden zelfs beurde zij op uit hun ellendigheid. En de dichter wist dit alles. Hij ondervond het. Iedereen verzekerde het hem.... Maar op dat oogenblik begint zijn weifeling. Hij zoekt naar een nieuw ideaal, als beschaamd over het makkelijk succes der uitgelatenheid. Hij wil een ingetogen kunst, die uit de stilte groeit, en de menschen begrijpt. Van de natuur keert hij zich weder af. Hij zoekt de steden, waar de woningen der menschen zijn. Het wordt een onderzoek naar den aard van zijn socialisme, en naar de kracht van zijn kunstenaarschap.

De cyclus opent met een dramatische schets. Scheltema had als universiteitsstudent voortreffelijk tooneel gespeeld. In de vertolking van Richard II vond hij zooveel succes en zelfvertrouwen, dat hij besloot, beroepsacteur te worden. Men heeft hem bij de Nederlandsche Tooneelvereeniging éénmaal een kleinen rol laten spelen, dat was op de kermis te Alkmaar in 1899, en het volstond om hem teleur te stellen. Maar telkens in zijn leven droomde hij weer van het drama. Zoowel in zijn *Grondslagen* als in zijn verhandeling over *Kunstenaar en Samenleving* wijdt hij veel aandacht aan de dramatiek. *Faust* en *Peer Gynt* bewerkte hij voor Nederlandsche opvoeringen. In 1917 schreef hij zelf een tooneelspel: *Naakt Model*, dat een mislukking werd.

Hij weet de mislukking niet aan zichzelf alleen, maar mede aan de tooneelkritiek, waarover hij zich uiterst bitter beklaagt in *Kunstenaar en Samenleving*. Nog een jaar voor zijn dood herhaalde hij de poging. In 1923 publiceerde hij in het maandblad Groot Nederland: *De Moeilijke Leeftijd*, een familiespel in vijf bedrijven. Doch hij had geen menschenkennis genoeg. Hij beschikte over het vermogen tot typeeren, maar wist geen gestalten te beelden en geen situaties te scheppen. Alles blijft doodsch of is geforceerd in zijn dramatisch werk. Zoo is het gedicht over *Londen* ook een van zijn zwakste, het laat niets dan een grauwen indruk na.

In *Dusseldorp* overheerscht het satirische zoozeer de dramatiek, en het typische zoodanig de menschelijkheid, dat men de fouten van den tafereelmatigen opzet vergeet bij het genot, hetwelk men aan den hoofdpersoon beleeft. Petrus Cordatus is geen oogenblik van de planken, maar hij vergoedt dan ook door zijn aanwezigheid alles wat men in zijn omgeving mist. Hij is een volstrekt geslaagd carricatuur, doch hij is het carricatuur van den socialist, en hierin ligt voor Scheltema het droevige van deze betrekkelijk luimige schepping. Na de bekoeling der eerste liefde, kreeg hij oog voor de gebreken der partij en hij schetst ons den partijman met zijn cordate woordkraam op een wijze, die de meest verbitterde socialistenvreter nauwelijks zal verfijnen. Petrus Cordatus is niet de belichaming van het zoogenaamde bourgeoiselement in de S.D.A.P., hij is de vleeschgeworden partijrhetoriek. De bewonderaar van Scheltema's opstandige liederen moet het dan ook een oogenblik benauwd krijgen, dunkt ons, wanneer hij Petrus Cordatus opgewonden zijn valsche metaforen hoort uitschreeuwen:

> Ja kameraden
> Aan uw vereelte harten klop ik aan!
> Ja 'k kom tot uwe harten, zwaar beladen
> Met ketenen, - ja 'k ruk ze los, - ze zijn
> Nog zwart van rook!

Schuilt er een beetje zelfironie van den dichter in deze tirade? Zijn grap verschilt te weinig van zijn ernst om niet te doen vermoeden, dat hij den woordvaardigen idealist, die in allerlei beeldspraak zijn best doet, doch enkel hoon voor loon ontvangt, maar al te goed kent. En als zijn potsierlijke held na de mislukte prediking tot een weinig ontvankelijke schare zichzelf hervindt in den troost:

Het is volbracht! Het zaad is neergelegd
In menig rauwe ziel, - 't is overbodig
Hier verder stil te staan, - wij tellen niet
De wonden van dit hart - goddank! wij tellen
Geen zegepraal!

dan hoort men in die opbeurende grootspraak iets van een uitgelatenheid, die ons niet gansch meer onbekend was na de vroegere geschriften van denzelfden auteur. Hij solt heel onderhoudend met zijn socialen Pieter Stastok, doch voelt zich te verwant aan zulk een Don Quichote om hem geheel belachelijk te maken. En het geval wordt pijnlijk, wanneer hij Petrus Cordatus laat zeggen:

- Hij is de ware held, die 't onderscheid
Van zijn verbeelding en de naakte rede
Kent en aanvaardt! - En toch - en toch - is het
Verschil zoo groot? - heb ik dan niet gestreden
In 't veld van fantasie? heb 'k niet gedacht -
Gedurfd - gedaan - niet eerelijk gewonnen!
Tellen de tranen van een droom voor niets? -
Welaan het zij dan zoo, - op nieuw begonnen
Van voren aan! - is 't eenmaal niet genoeg
Dan weer!

Zijn woordenrijke held is een poeët, zoozeer zelfs dat hij om de lieftalligheid van een kind aan te duiden geen hooger metafoor naar zijn lippen voelt zwellen dan: ‘een kind is een gedichtje’, - zóózeer, dat hij in gesprek met een fabrikant zijn holle phraseologie voorstelt als

Een taal, mijnheer, wier bloem slechts is te plukken
Door 'n fijnbeschaafde hand!

En deze poëet heeft geen andere snaar op zijn lier dan die der sociale deernis, echter aanhoudend door een zonnestraal beschenen! Petrus Cordatus, naar de Dusseldorpsche tentoonstelling van handel en nijverheid getogen teneinde daar zieltjes te winnen voor de verbroedering der klassen, komt van een koude kermis thuis, wanneer hij zijn heele praatidealisme ziet uitloopen op een verwijdering van het terrein wegens gevorderden staat van dronkenschap. De satyre moge geslaagd zijn, zij is er niet minder pijnlijk om voor den dichter, die daarstraks nog opgetogen meeliep in den stoet en ook niet steeds in zijn partijgezangen de zuiverste beeldspraken koos. Zijn Groningsche lezing *Over Idealisme*, waarin hij de stellingen van zijn nieuwe poëtiek nader toelicht, vulde hij aan met declamatie van gedeelten uit

Dusseldorp; het schijnt dus wel, dat hij in Petrus Cordatus een onvoldoenden graad- of een valsche gedaante dezer maatschappelijke deugd heeft willen hekelen. Doch het is moeilijk, hier te onderscheiden tusschen het resultaat der verbeelding en den opzet der naakte rede: men onttrekt zich niet aan den indruk, als zou het socialistische dichterschap, mitsgaders de partij, hem bij tijd en wijle de keel hebben uitgehangen.

In *Amsterdam* zoekt hij zijn zelfbesef te verdiepen. Daarom dit leerdicht wijsgeerig te achten, is gunstiger dan het verdient; - merkwaardig mag het niettemin wel heeten. Het voert den toon der goudeneeuwers, breed en barok, maar Scheltema bederft te vaak de beste regels door misplaatsing van de zoogenaamd toonlooze *e*, die een verraderlijke klinker is in onze moedertaal. Zoo dicht hij over de hoofdstad, voorgesteld als een vrouw:

> Haar borsten stonden vol, als had ze een kind gekregen
> En weder kwam die trek om ha*ren* zilten mond,
> Die mooie moedertrek van ha*re* groote dagen. -
> En werd zij nimmermeer wat ze eenmaal was geweest -
> Zij wist haar kruis en kroon zoo trots als ooit te dragen: -
> Woond*e* in haar stadhuis een blinde leege geest
> Onder beslagen goud en donkre schildersdoeken -
> Zij wist het nauw'lijks *en* werd er niet minder om.

Vele vrijheden kan de hedendaagsche dichter zich veroorloven, doch daar zijn er, die alleen doen zien, hoe weinig vrij hij waarlijk is! Scheltema heeft het gevoeld en zijn gedicht niet in alexandrijnen voltooid, maar in vijfvoeters, die om den anderen rijmen en rijmloos zijn. Elken der zeven zangen opent hij met een soort rhytmisch proza om hem te sluiten met een koor. Het rhythmisch proza wordt gesproken door den vrager, een beeld van den dichter, die waarschijnlijk bij deze compositie heeft gedacht aan de *Nuits* van Alfred de Musset. Dan antwoordt de stedemaagd, genaamd Marianne, in vijfvoetige jamben. Het koor wordt door een onbestemde massa geesten aangeheven en vindt zijn voltooiing in een laatste couplet, waaruit wij vernemen, wat de slotsom van deze poëtische samensprekingen was voor het gemoed van den vrager:

> (Hij) vindt zijn plaats in 't leven weder
> Waar hij zich mee verbonden weet.
>
> (Hij) wordt zich zijn eenvoudig leven
> In 't wonderlijk heelal bewust.

(Hij) ziet zijn leven geëvenredigd
Tot een volkomenen accoord.

Hij weet hoe zich zijn geest vermeert,
Zich mengt en deelt met de eeuwge dingen,
En immer uit al wijder kringen
Zich weder tot zichzelven keert.

Van iederen zang is een der zeven hoofdzonden het onderwerp, en de vrager overwint zijn begeerlijkheden in de ascese van het historisch-materialisme, hoofdzakelijk door den kosmischen samenhang der dingen te ontwaren. Waarom dit juist te Amsterdan geschieden moest, wordt niet recht duidelijk, al geeft de stadsgeschiedenis den dichter kans tot bespiegeling over de economische evolutie en haar drijfkrachten. Hij spreekt meer over het heelal dan over zijn geboortestad, en schermt daarenboven met zooveel kosmische abstracties, dat ieder dichterlijk verbeeldvermogen er aan bezwijken zou, de beeldkracht zelfs van Dante, die, zuiniger met zonden, daarenboven steeds de zondaars aanvoert als demonstratie-materiaal. Scheltema geeft ons niets te zien in *Amsterdam*, wij krijgen alleen maar van alles te hooren. Ook deze stof bleek boven zijn kracht. Het gekunsteld geheel vermoeit de aandacht, maar men begrijpt eruit, dat hij na een tijdelijke periode van algeheele onvoldaanheid, waarin hij slechts ironisch over het sociale dichterschap kon denken, weer vrede met zijn lot gevonden heeft. Zijn drie-steden-tocht heeft hij zelf wel opgevat als een leerrijke hellevaart, zooals Odysseus en Aeneas die volbrachten, maar behalve over *Dusseldorp*, waarop hij naderhand terugkwam, heeft hij er in het openbaar nooit veel van gezegd. Men zou zou brieven moeten kennen om te weten, wat hij zelf van deze dichtstukken vond.

VI

In *Zwervers Verzen* (1904) staat de socialistische lyriek gescheiden van den eigenlijken bundel. De opstandigheid in een aparte afdeeling geworden. Nog immer beweegt ze zich in het tempo van een marsch, doch daar is een zure smaak aan de oolijkheid gekomen, en ook de ‘goede God’ moet het ontgelden. Hij wordt tusschen aanhalingsteekens gevangen gezet in de minachting van den opstandigen zanger. De roem van den bundel is nochtans niet aan het revolutionnaire karakter te

danken, doch aan den burgerlijk-sentimenteelen toon van het eerste gedeelte, waaruit men heelegaar geen socialist bespeurt, tenzij men de meening van J.F. Ankersmit deelt, dat het maatschappelijke dichterschap zou culmineeren in de verstaanbaarheid van regels als

> Meisje weet je wat ik -
> wat ik zeggen wou?
> 'k Wou je zeggen dat ik -
> dat ik van je hou.

Maar ook de uitgelatenheid is nu gesmoord. Scheltema is ironischer geworden na *Dusseldorp*, doch tevens milder. Veracht hij de burgerij, zoo doet hij dit met teederheid. Men bemerkt, dat hij zoo graag in Lenau las en hij verstaat nu de kunst, een grapje te verkoopen over de weduwe van Duitschen middelstand, die melancholiek, doch goed van intonatie, aan haar klavier de 'Lorelei' zingt, en die haar commensaal iets hartelijker aanziet dan weduwen past. Dat hij het Landje van Kokanje bezingt, dwingt de gedachte terug uit alle maatschappijleer naar de gezegende dagen van Petrus Augustus de Génestet, toen het nog prettig was, in Holland te leven, wanneer men tenminste niet al te zwaar aan theologie deed. Temidden dier knusse zangwijzen treft ons een drietal strofen, wier overeenkomst met een befaamd gedicht van Verlaine juist groot genoeg is om te hinderen, maar die nochtans een oogenblik in staat zijn, de lezende stem te doen trillen:

> Ik leerde leven - 'k ben zoo goedig
> Naar alle menschen toegegaan:
> Ik was zoo bang - ik deed zoo moedig -
> Zij hebben mij niet goed verstaan.
>
> Ik droomde weg - ik raakte eenzaam
> Uit hun rumoerigheid vandaan, -
> De stilte werd mij zoo gemeenzaam -
> Ik heb de stilte goed verstaan!
>
> Ik keerde weer naar oude vrinden -
> Zij zagen mij genegen aan, -
> Ik kon niet goed mijn woorden vinden -
> Zij heb ben mij niet goed verstaan.

Van niemand later dan van Adama van Scheltema zou men de klacht verwachten, dat hij niet goed verstaan werd, maar toch is hij het, die haar uitspreekt en hij zegt erbij, dat hij den troost

derstilte zocht. Van nu af zal de stilte wederkeeren in zijn verzen met dezelfde regelmaat als het vallende blad. Een zijner volgende bundels zal zelfs naar haar heeten, en het beste dat hij schrijft, zal er voortaan van getuigen, hoezeer hij het rumoer van de menschen verafschuwt. Drukdoenerij gaat hij haten en in het aardige gedicht op vader Pappe, dat ieder kent, ontwerpt hij voor het eerst een huiselijk tafereeltje zonder te gruwen van de Hollandsch-burgerlijke huisbakkenheid. Hij gaat naar het intieme neigen, teleurgesteld in het openbare. Herinnert men zich bij de aangehaalde strofen, speciaal bij de bekentenis: 'ik was zoo bang - ik deed zoo moedig', niet flauwelijk de schim van Petrus Cordatus, die immers ook met de beste bedoeling 'naar alle menschen was toe gegaan' en die uit zijn sociale overmoedigheid werd teruggedreven op zichzelven om eenzaam zijn gewetensonderzoek te doen?

'*Eenzame Liedjes*' (1901) heet de nieuwe bundel, die niet veel nieuws meer brengt, tenzij de verzekering, dat de auteur zijn titel goed gekozen had. Hij was niet fel meer, toen hij zich voorbereidde op de uitgave van *De Grondslagen eener nieuwe poëzie*, dat in 1907 verscheen, en ten ondertitel voerde *Proeve tot een maatschappelijke kunstleer tegenover het naturalisme en anarchisme*, *de tachtigers en hun decadenten*. Door zijn impulsieven aard stelt Scheltema den volger van zijn levensloop gedurig voor verrassingen. Nauwelijks heeft hij onder tallooze juichkreten een nieuwe wereld ontdekt, of hij schijnt haar ironisch te verloochenen, nauwelijks vond hij de stilte, of hij komt haar breken met een schreeuw!

Het fundament tot een nieuwe Nederlandsche dichtkunst is zijn grillig opstel over de maatschappelijke schoonheidsleer niet geworden, maar als 'afrekening met de tachtigers' heeft het beteekenis gehad. De schrijver maakte vele lezers ervan bewust, dat een volgehouden individualisme van doctrinairen aard tenslotte de beschaving dooden moest. Hij toonde het met voorbeelden aan en die kritiek sloeg in. Wat menigeen dacht, wat enkelen schuchter gezegd hadden als hun persoonlijke meening, werd hier van de daken georpen: tachtig bracht onze Nederlandsche dichtkunst op dood spoor. De nieuwe schoonheidsleer daarentegen, waarbij de marxistische theorie der meerwaarde te pas kwam, liet de gemoederen steenkoud. Hoogstens onthield

een zeer opmerkzaam lezer den volzin: ‘Wat lijkt ons nu de tijd van Da Costa, van Beets - van Tollens desnoods, een heerlijkheid; met hoeveel afkeuring wij ook soms staan tegenover hun kunst - hoe moeten wij desondanks hén toch benijden die *gelezen* werden, die nog de gevoelens vertolkten van een groot deel van hun medemenschen, die tenminste nog eenigszins den naam verdienen van “volksdichters”.

Dit zei den goeden verstaander genoeg. En voor hardhoorigen werd eraan toegevoegd: “Die afschuwelijke Beets!” zegt gij - neen, niet Beets was afschuwelijk, maar het publiek van zijn *Camera*, maar de lezers van zijn verzen, de menschen van zijn tijd, - afschuwelijk voor ons, ja, maar hij was een der besten van hen - en wie de beste van zijn tijd was, leeft voor alle tijden!’

VII

De menschen hebben het gedaan bij Scheltema. Het zijn altijd de menschen, die niet deugen. Het is steeds het leven, dat tegenvalt. Met het onbezielde valt voor den dichter te praten:

> Ja, zelfs een standbeeld in ons land
> - Iets op zichzelf betreurenswaardigs
> Krijgt op den duur toch wel iets aardigs,
> Ja: wordt iets liefs - langzamerhand.
>
> Alleen de menschen in persoon,
> Met hunne smaken en vermaken
> Hooren tot de verloren zaken: -
> Die vallen tè veel uit den toon.

Zelden heeft hij het leuker gezegd, doch hij zei het wat vaak! Schuwte voor menschen bleek allengs meer de kern van zijn natuur. Uit verlegenheid werd hij brutaal. Maar als hij er eens rustig over nadacht, kon hij zijn afkeer pakkend samenvatten en dan schreef hij zijn weinige verzen, die werkelijk mooi zijn en die gelezen zullen blijven:

> Het leven is te hard van geluiden,
> De menschen doen te druk: -
> Om een ander wat doms te beduiden
> Verpraten ze hun eigen geluk!
>
> In plaats van de vruchten te smaken,
> Gooien ze elkaar met de schil,
> Ze praten om maar leven te maken -
> En de wereld is zelf toch zoo stil!

Ze konden het eindelijk wel weten
Dat geeneen het in woorden vindt,
En dat, waar ze hun woorden vergeten,
Het leven pas waarlijk begint!

Toch is het niemand anders dan de dichter van de taaie rooie rakkers, die dit meedeelt, en het publiek heeft zijn innerlijke tegenstrijdigheden gunstig aanvaard, de eene zijde toejuichend zoo hartelijk als de andere. Is het verbazend, dat de man, op het hoogtepunt zijner populariteit, klaagde, dat hij zoo kwalijk verstaan werd? Hij zelf wist geen weg met zichzelf, maar voor zijn lezers was hij klaar als water. Niet minder peinzensmoede dan De Génestet, bleef hij een opbeurend zanger, en wat duizenden verrukte, kon hemzelven niet voldoen. In *Zingende Stemmen* wordt het herhaald. De menschen vervelen elkaar, de tijd gaat voorbij, het blad valt:

Allerzij nadert de nacht; in zijn angstig opstandige diepten
Word ik geen hemel noch ster, niet eenig pad meer gewaar;
't Is of mijn hart als een blad weg waait in het gulzige donker....

Toch stond men in het gansche land verwonderd, toen in 1920 *De keerende kudde* niets dan de registratie van 's dichters wanhoop bleek te bevatten. Alle motieven zijner vroegere lyriek vond men in dezen laatsten bundel weer, doch de toon was verdonkerd, de stroom vertraagd. Het oude marschlied kreeg het tempo van den langzamen vooruitgang der vermoeide menschheid, het vallende blad kwam steeds droeviger neer, de dichter wachtte nog alleen den dood als

de nacht
Die al wat ik gedacht heb en bedreven
Héénvaagt als ééne hulpelooze klacht.

Zelfs den troost, dat althans eenige zuivere regels uit zijn verzen zullen zingen voor het nageslacht, ontzegt hij zich. Hij belijdt, al zijn jeugd en al zijn moed te hebben verloren in den stijd voor een betere wereld, die maar niet komen wil. Hij lijdt aan bamisweemoed, de zielskwaal van droefgeestigen in het najaar. Bij herhaling beklaagt hij zichzelven en zijn verloren droom. Zijn medelijden met de smarten der verdrukten wordt bleek naast het pijnigende zelfbeklag, waarvan zijn laatste liederenbundel vol staat. Slechts een hoogst enkele maal kan hij zijn zwaarmoedigheid overschreeuwen in uitdagende grootspraak:

Goden willen wij zijn -!
Naakt en zuiver en rein
Van zonde en van schijn,
En van een edele waarde,
Verlost van schande en pijn,
Schoon van dit slaafsch venijn
En zalig - zalig op aarde!

Maar hij begint er nu onder te lijden, dat hij zijn leven lang geen god of godsdienst heeft gekend en voelt zich gedurig gemarteld door ‘die vreeselijke vraag: waarom, waarom?’ Brengt hij voor de allerlaatste maal het stralende geluksvisioen van den ‘tijd die komt’ onder woorden, dan is het maar om vast te stellen, dat de einders van dit nieuwe tijdperk verder wijken naarmate men ze nader tegemoet gaat. ‘Bitter is de smaak van het leven’, zoo klaagt hij in zijn lyrisch testament en hij besluit het met de strofe:

Wie gebloeid heeft en gedragen,
Houdt herdenking tot genoot -
Hij heeft God niets meer te vragen
Dan een stille dood.

Toen hij dit schreef was Adama van Scheltema slechts drie en veertig jaren oud! In de korte kernperiode zijner scheppingskracht, die tusschen 1900 en 1906 ligt, had hij alles uitgedrukt wat hij verwachtte van het leven, en hij had meteen zijn angst doen verstaan, dat zijn verwachtingen wel nooit bevredigd zouden worden. Zijn gansche werk schijnt achteraf bezien niets anders te bedoelen, dan mede te deelen dat het heele menschenleven tegenvalt. Aanvankelijk verzette hij zich tegen dit groeiend besef en wilde hij trots alles vechten voor den ‘tijd, die komt’, maar allengs taande in hem de overredingskracht, waarmee hij zijn melancholie bedwong. De feiten hebben ertoe bijgedragen, zijn zwaarmoedige grondstemming te versterken en machtiger te maken dan zijn vermetel vertrouwen. Tusschen de beide uitersten geslingerd, ziet hij, begaafd met een sarcastisch-critisch vernuft, al spoedig fouten in de socialistische propaganda-practijk, waaraan hij nochtans zingend meewerkt. Petrus Cordatus is er de komi-tragische getuige voor, dat Adama van Scheltema zich reeds vóór zijn dertigste jaar een vreemdeling in eigen kamp bevond. De jaren, die hij doorbracht in het buitenland, kort na zijn huwelijk, deden hem minder scherp den afstand voelen tusschen hemzelven en het Nederlandsche proletariaat, maar in

Italië, reizend met Burckhardt voor Baedeker, blijkt zijn kunstenaarsgevoel ook aan hemzelven sterker dan zijn sociale overtuiging en in de confrontatie met de meesters van de Renaissance valt hij gedurig door de mand. Hij vecht er tegen, maar hij lijdt de nederlaag. ‘Ik ben helaas niet gauw tevreden met deze wereld’ moet hij zich toegeven, - ‘ik zie altijd en overal eerst “het vlekje” en dan de schoonheid’. Bij voorkeur vertoeft hij in oorden ‘waar het stil is en de menschen niet meer zijn’.

Neen, Adama van Scheltema was niet een geboren partijman en heeft zich, hoe oprecht hij ook het socialisme koos en met hoe zuivere bedoeling hij het trouw bleef, vergist in de keuze zijns levens. Dit houdt geen vonnis in over het socialisme, doch uitsluitend een oordeel over de kunstenaarsnatuur van Adama van Scheltema. Hij moest in de samenleving verchagrijnen, omdat hij geen menschen kon uitstaan.

Zijn droom, geschonden door de eerste kennismaking met de practische werkelijkheid, werd door de gebeurtenissen, welke hij beleven moest, zoo diep ontgoocheld als maar kon. Gruwde hij van de dweepzucht, waar dan ook ontmoet, zij was hem dubbel pijnlijk bij partijgenooten, die naar zijn meening het zuivere gevoel voor 's levens verhoudingen misten. Vandaar zijn veel te scherpen aanval op wat hij de kille verstandelijkheid achtte in de poëzie van Henriëtte Roland Holst, die juist in haar eenzijdig vrouwelijk karakter de kracht vond tot de algeheele overgave en de offervaardigheid-zonder-voorbehoud, waartoe hij nooit in staat kwam. De scheuring der partij in 1912 zal beiden van elkaar verwijderen. *De vrouw in het woud* kiest met hartstocht de zuivere idee, de man, die zoo gaarne een zanger *van zon en zomer* wilde zijn, kon er zijn *Mei-droom* niet aan geven. De oorlog, in 1914, bedreigt zijn persoonlijke bestaansrust. Dit maakt hem angstig en nerveus, het drijft hem terug naar zichzelven. Dat de Duitsche partij het vaderland boven de menschheid stelt, ontgoochelt hem als een persoonlijk geleden nederlaag. Het bolsjewisme slaat hem met algeheele wanhoop. Hij kàn niet meer gelooven in zijn droom. Hij kan niet meer gelooven in zichzelven. Zijn zwaarmoedig temperament vond nergens onderstand tegen de werkelijkheid. Hierom is hij ongeschikt tot gehoorzaamheid aan een partij-discipline. Zijn haat tegen het individualisme is in den grond niets anders dan zijn angst voor de anarchische

weemoed van zijn karakter, die telkens sterker blijkt dan al zijn goede voornemens tot dapper leven. In de gemeenschap, die hij koos, stond hij alleen, en daartoe miste hij de kracht.

> Uw grootheid was de moed ons groot te zijn,
> Om eigen grootheid zelf te durven kennen
> In 't land, waar elk alleen en allen saam
> Te laf zijn om zichzelve groot te voelen; -
> Uw eerzucht was de drift om daar te staan
> Vanwaar uw gaven zich ontplooien konden
> In 't land, waar elk die meer dan andren is
> Zijn gaven en zijn grootheid moet bewijzen
> Niet ééns, maar met de daad van iedren dag....

Zoo dichtte hij Troelstra bij diens vijftigsten verjaardag de karakterdeugden toe, welke hij zelf zoo pijnlijk wist te missen. Bij hem was alles twijfel aan zichzelf, wat bij Troelstra zekerheid scheen. Hij zocht gedurig naar de plaats, vanwaar hij zijn gaven het edelst en het breedst ontplooien kon, terwijl de ander wel op zulk een plaats geboren leek.

De *Gelukwensch bij Troelstra's vijftigsten geboortedag* (1910) is nimmer herdrukt, en, meen ik, ook nooit in den gewonen handel verkrijgbaar gesteld; toch is deze proeve van een politiek gedicht lang niet de zwakste, die Scheltema ooit ondernam. Het beeld, dat hij van den partijleider ontwerpt, gunt dezen alle trekken, die men eerder bij een dichter der partij zou zoeken: in zooverre leverde Scheltema hier onbewust het zelfportret van zijn eigen ideaal. In den politicus bewondert hij vooral de stem, die weergalm wekt.

> Troelstra, uw stem is als een klok die luidt!
> En andre stemmen luiden als haar echo's -:
> Uit Duitschland Bebel, van gelijk metaal
> Als gij, in eender strengen vorm gegoten;
> Uit Frankrijk komt de roepstem van Jaurès
> Die als een bizon eenzaam staat te loeien
> In 't land waaruit een walm waait van bederf;
> In Vlaandren staan Anseele, Vandervelde,
> Als kloeke torens in het Dietsche land
> Van onze taal, ons bloed, van ons verleden;
> Over de zee, in 't oude Engeland
> Beluistren wij 't ontwaken van de klokken,
> 't Ontwakend hart van 't ons verwante ras;
> Tot in de bange nevelen van Rusland
> Tot uit het stralende Italië
> Luiden de verre klokken als een antwoord
> En slaan een band van brons geluid om de aard -
> Luiden de klokken van een nieuwe wereld

Als eens de klokken van de christenheid!
Totdat één dag al hun geluiden zwellen
Tot één wijd overweldigend akkoord,
Totdat één dag van torentop tot toren
De stormklok onze nieuwe wereld wijdt, -
Troelstra, mocht gij die klokken nog eens hooren,
Mocht gij nog deelen in dien laatsten strijd!

Dit fragment uit zijn vrijwel onbekend gebleven feestgedicht, heeft hij in geestdrift van toon en kracht van zegging zelden overtroffen. Hoort men een enkele maal ook in deze regels nog de valschheid eener stem, die zichzelf overschreeuwt, ziet men daarbij een hinderlijk beeld in den bizon, die de gedaante voert van Jean Jaurès, toch krijgt men hier een zuiveren indruk van Scheltama's droom. Menschenverbroedering in schoonheid, bevrijding uit den harden levensdruk en algemeene aandacht voor de stem van het geweten, openbaar vertolkt door redenaar en zanger, ziet daar wat hij van het groeiende socialisme tevergeefs verwachtte, totdat hij in ontgoocheling ervaren moest, hoe weinig zelfs de besten onder ons tot broederschap neigen, hoe vaak de levensdruk wordt opgelegd door inwendige krachten der ziel, niet door uitwendige factoren van het economisch leven, en hoe getrouw elk levend mensch den vijand van zijn eigen heil steeds met zichzelven voert.

IX

'Dit leven te vergeten in zijn zangen' hoopt hij, als hij zijn allerlaatste werk: *De Tors* gaat schrijven, weer een wijsgeerig leerdicht evenals *Amsterdam*. Thans neemt een antiek beeldhouwwerk de plaats in, die toen de Stedemaagd bezette. Het is een torso, waarvan de dichter herkomst noch bedoeling kent, en die in zijn raadselachtige onvolkomenheid hem een symbool des levens toeschijnt. Zooals in al zijn langere dichtwerken is weer de opzet grootscher dan het resultaat. Daar zijn te veel abstracties en te weinig duidelijke woorden in het streng-gevormd geheel, dat lyrische canzonen in volgehouden regelmaat verwisselt met min of meer didactische terzinen. De lezer krijgt de gansche ontwikkeling van de naamlooze menschheid te volgen, uit den staat van halfbewust oerdier tot een toestand van het hoogste metaphysische geluk. Tijdperken der cultuurgeschiedenis schuiven mistroostig door de verzen als nevelwolken door

een najaarslucht. De slotzang heet *Ontwaking*, en dáár eerst komen wij den dichter nader dan zijn lyriek ons ooit bracht. Het is helaas maar om de laatste klacht te hooren van zijn vroegen ouderdom:

> .... Wat heb ik met mijn dagen
> Wat met mijn gaven, met mijn geest gedaan
> Dan droomen en verlangens aangedragen
> In 't bodemlooze hart van mijn bestaan!....

Nog spreekt hij niet over het hart, of hij gebruikt een valsche metafoor; dit bleef sedert zijn eersten bundel onveranderd. Maar ging hij vroeger oogsten in het hart, thans gaat hij erheen als naar een ledig erf. De bladen vielen alle af; hij voelt den avond. Hij sterft op zijn zeven-en-veertigste jaar.

Zijn groote studie over *Kunstenaar en samenleving* met de ziekelijke klachten over het nadeel van kritiek en met de wanhopige slotsom, dat de hedendaagsche wereld den kunstenaar verhongeren laat als een nutteloos dier -; zijn nagelaten *Gevleugelde Spreuken* met goeden raad in middelmatige dichtregels, gericht tot de kunstenaars en de maatschappelijke leiders van de nakomelingschap, blijven een toegift op zijn levenswerk. Men vindt er maar in algemeener verband bevestigd wat hij persoonlijk aan teleurstelling ervoer.

De dood haalde hem vroeg, maar hij was uitgezongen toen hij heenging. Zijn beste vrienden hebben dit beseft. Wel namen zij een zekere opleving waar van zijn verzwakte zelfvertrouwen, wel dacht hij over een nieuw dichtstuk van langeren adem, wel droomde hij van een boek over Busken Huet, wiens critischen zin hij wist te waardeeren, doch Bolkestein, die ons dit alles meedeelt, prijst er onmiddellijk de mildheid bij van het Lot: ‘dezen dichter althans goedgunstig besparend af te sterven voor zijn dood’. Zijn populariteit, het is waar, overleefde hij niet; den troost welke ze hem kon schenken, genoot hij echter evenmin. Het doodsbericht van C.S. Adama van Scheltema ontroerde duizenden, weinigen voelden een gemis. Zulk scheiden is wreed voor een man, die leek voorbestemd om in ons land het hoogtepunt van dichterlijken roem te bereiken en dan zacht af te sterven bij de volledige apotheose zijner overtuiging. Het leven was sterker dan hij. Aan deze overmacht is hij als mensch en als dichter bezweken.

X

‘Aan zijn graf werd medegedeeld, dat van zijn bundels vijfen-zestig-duizend exemplaren waren verkocht’ - dit aantal zweemt naar de legende doch toont heel scherp de werkelijkheid. Daar leeft niet enkel letterliefde bij de weinigen, de massa vraagt in elken tijd om poëzie. Zelden of nooit kiest zij de beste, die zij kiezen kon, maar in haar voorkeur drukt zij zichzelven duidelijker uit dan in haar onverschilligheid.

Hoe men de poëzie van C.S. Adama van Scheltema beoordeelen wil, men dient te bedenken, dat zij een menschenleven lang geheel een volk heeft ontroerd en met haar prijst of vonnist men een tijdperk der geschiedenis; ook dit heeft hij gemeen met Tollens en De Génestet. Hij is op hen vooruit in socialen zin, maar staat als schepper van een tijdsbeeld bij de beiden achter. Wat men het langst uit zijn verzen onthoudt, is eerder een klank dan een beeld. Maar toch marcheeren daar de rooie rakkers achter hun roode vaan, toch luien daar de klokken van Europa's landen het welkom eener nieuwe maatschappij, toch vergaat er in zijn werk een wereldje van kleinsteedsch burgerdom met hospita's en sentimentalismen. Lucht en licht vallen de woningen der zwoegers binnen, hun jeugd trekt uit naar bosch en heuvel, ze kampeert, ze zingt, ze viert haar feesten. Hij is beurtelings de zanger van het klein maatschappelijk succes en van de groote sociale nederlaag. Niet over beter arbeidsvoorwaarden spreken zijn gedichten, maar wel over lieftalliger gezinnen, aardiger huisjes op den buiten, blijer oogen en lachender lippen. Zijn *Mei-Droom* is een sprookje van den vrijen tijd en niet een *Feest der Gedachtenis*. Er wordt in gedanst en gedarteld op de maten van een oppervlakkige doch vroolijke muziek, de menschen denken erin aan de Mei, maar niet aan de menschen. Hij zet tot zorgeloosheid aan, zelden tot offervaardigheid en nooit tot heldenmoed. Wel ziet hij gaarne frissche kerels in de knapen, die hem lezen en spreekt hij het woord ‘kameraad’ steeds uit met warme jovialiteit, doch meer dan een handdruk biedt hij niet vaak. Herinnert hij zijn lezer aan den dood, dan is het nooit een offerdood, maar steeds een simpel en treurig geval. Den moed om in het openbaar een gebroken geweertje te dragen prikkelt hij sterker dan den moed om desnoods voor een open geweermond te staan. De mooie daden, die hij aanprijst, zijn gewoonlijk

daden, welke men in samenwerking stellen kan. De eenige gestalte, die hij schiep, bedoelde hij als afschrikwekkend voorbeeld het is de praatidealist, wiens hollende propaganda-ijver geen gelijken tred houdt met zijn zwak ontwikkelende daadkracht. Diens tegendeel vermocht hij nooit te beelden. De taaie werkkracht van een zwijgzaam enkeling ligt hoogstens *achter* zijn rijkdom aan woorden, doch drukt er zich nimmer in uit. Besef van den ernst des levens en plichtsbetrachting, mede wegens de voldoening, die ze schenkt, zijn hem geliefkoosde deugden. Heethoofdigheid bij anderen maakt hem benauwd. Hij stelt er geen koelbloedigheid tegenover, alleen wat populaire wijsheid over het nut van kameraderlijke omgangsvormen. Wanneer de wereld, die hij in zijn verzen als de mooie wereld schildert, ooit waarlijk oprees uit de historie, zou ze voor middelmatige naturen heel bewoonbaar zijn, vervelend echter voor den held of het genie, die zeker zouden samenwerken om haar weer maar spoedig te verstoren.

Zijn optimisme gaat niet diep; in de somberheid bleek hij iets minder kortzichtig. Ofschoon hij nooit de ontgoocheling van zijn maatschappelijken heilsdroom pakkender heeft uitgesproken, dan in de mededeeling dat de einders van zijn nieuwe wereld weken naarmate men hun nader kwam, toch kan men uit zijn later werk en meer bijzonder uit *De Tors* wel lezen, waar hij de oorzaken zijner ontmoediging zocht. Hij begreep, dat het volksdichterschap, zooals hij dit verwerkelijkte, niet meer dan tijdelijke waarde bezat, en dat het op den langen duur geringer van cultuurbeteekenis zou blijken dan het moeilijker verstaanbaar werk van dieper bezielden. Hierom zocht hij herhaaldelijk bij zichzelf naar de bron van die dieper bezieling en ondernam hij werken, die boven zijn vermogen waren. Het meest heeft de afmatting aan zulke pogingen zijn hart gedeerd. Vervolgens ontgoochelde hem de practische omstandigheid, dat het ideaal van het socialisme slechts kon worden nagestreefd met middelen van minder poëtischen aard dan waarover hij persoonlijk te beschikken had. In de partij bleef hij een prachtig ornament, maar anderen moesten het doen. Afgunstig of haatdragend maakte dit hem niet, het maakte hem, wat voor een dichter dikwijls erger is, neerslachtig. Toen deze middelen daarenboven van trage werkkracht bleken, leed hij aan zijn ongeduld om de nieuwe wereld te zien. Weldra

werd het een twijfel, of zij ooit zichtbaar zou zijn, en deze twijfel groeide tot vertwijfeling aan, toen de gebeurtenissen in Rusland hem verschrikten. Eindelijk werd hij gedurig door het bewustzijn gefolterd, dat zijn gansche wezen afhankelijk bleef van zijn droom. Het socialisme bevrijdde hem weliswaar uit de melancholie zijner jeugd, doch gaf er voorloopig niet meer dan luchtspiegelingen tegen in ruil.

Het schijnt wel, dat de breeder lezerschare deze somberheid eerst laat ontdekte bij haar dichter. Men zocht nu eenmaal opbeuring en vroolijkheid bij hem en de behoefte hiernaar hangt immers samen met het besef, dat het gewone leven iets vermoeiends is. In zijn gedruktheid werd men een veerkracht tot vreugde gewaar, die pas verdween in *De keerende kudde*. Men vond toen zijn aandrift verslapt, en merkte nauwelijks op, dat zij betrekkelijk gezuiverd was. Het ideaal, waarvan hij zong, was aan duizenden tijdgenooten gemeen. De teleurstelling, die het hem bracht, ondervonden slechts weinigen en droeg hij eenzaam.

Zelf had hij zijn dichtkunst gesteld tegenover de tachtiger dichtkunst. Een overwoekering der inspiratie door de litteratuur, is door hem het eerst gevoeld als het groote dreigement der tachtiger aesthetiek. Sloeg hij over naar het ander uiterste, zoo maakte dit de reactie alleen duidelijker. Bij geheel een volk heeft hij de vrees overwonnen voor een cultuurfactor, die men taboe had verklaard; op de dichters had het minder invloed dan bijvoorbeeld Verwey's verdediging van het dichterschap of de belangelooze schoonheidsdienst van Boutens. Als handboek der poëtica hebben zijn *Grondslagen* alleen gediend voor lieden, die de behoefte gevoelden aan een rechtvaardiging hunner populairiteit en die een volksroman van een paar maanden levenstijd boven een vers met eeuwigheidskansen verhieven, omdat zijzelf toevalligerwijs zulk een roman vervaardigden. Scheltema heeft geen wending gebracht in den loop der litteratuursgeschiedenis, zooals Kloos en de zijnen het deden. In dit opzicht is zijn onderneming absoluut mislukt. Maar hij heeft ook geen school gemaakt. Wat eenige dames en heeren probeerden om hun rijmsels naar de zijne te doen lijken, verdient den naam zelfs niet eener ernstige poging. Het strekt uitsluitend ten bewijze van Scheltema's oorspronkelijkheid in den toon, en draagt aan de letterkunde niets verders bij.

Dat hij éénig kon zijn in een soort, verontschuldigt de gebreken dezer soort niet geheel, al stemt het mild jegens den man. Dat hij zoovele lezers vond, bewijst geen dichterlijke grootheid, al openbaart het een bijzonderen aanleg tot vertolking van veler gemoed, in wezen toch de taak der dichters. Maar het een aan het ander gepaard, vormen een onmiskenbare verdienste.

Wie worden klassiek? luidt de laatste vraag van *Kunstenaars en Samenleving* en uit het vluchtig antwoord, waarmede de schrijver ons tevreden tracht te stellen, verneemt men, dat het niet altijd de meest gelezen schrijvers van hun eigen tijd zijn, die gelezen blijven. 'Merkwaardig' noemt de auteur het vaak plotselinge verdwijnen eener populariteit. In de oorzaken hiervan verdiept hij zich geen oogenblik. Thans reeds kan men gerust voorspellen, dat Adama van Scheltema zoomin klassiek zal worden als verdwijnen uit het handboek van de letterkundige geschiedenis. Hij gaat het lot van Tollens tegemoet. Maar hoort men niet, dat diens *Overwintering*, na zooveel smaad, weer genegenheid trekt? Verguizen valt veel lichter dan vergeten, en de geschiedenis, die recht spreekt, houdt haar processen altijd op de rol. Weinig beduidend voor het komende geslacht, heeft Adama van Scheltema wellicht een boodschap voor de verdere toekomst.

ANTON VAN DUINKERKEN

Musicalia

III
Jubileumseizoen der Wagnervereeniging. Lully-Ravel-Mozart.

Indien mr. Henri Viotta de opvoeringen had kunnen bijwonen, door de Wagnervereeniging ter gelegenheid van haar 50-jarig bestaan gegeven, hoe trotsch zou hij geweest zijn op zijn stichting. De bloei, waartoe deze onder de huidige leiders is gekomen: Viotta heeft er in 1884 nauwelijks van kunnen droomen. Toentertijd, bij de eerste opvoering (in concertvorm) in de zaal van Felix Meritis, moest het publiek nog veroverd worden voor Wagner's kunst; thans was het programma zoo gevarieerd mogelijk ingericht: werken van Lully, Ravel, Mozart, Wagner, waarop nog zullen volgen Pijper's Halewijn en een Rich. Strausz-herdenking. Werkelijk, er is getracht ‘verschillende tijdperken en stroomingen der muziekdramatische kunst te belichten’; en wij stellen het ten zeerste op prijs over sommige dezer opvoeringen ook in ‘De Gids’ iets in 't midden te kunnen brengen, van ons medeleven met de daden der tot onze nationale glorie zooveel bijdragende vereeniging te kunnen getuigen.

De belangstelling van den musicoloog, hongerend naar oude meesterwerken, moest wel allereerst uitgaan naar Lully's ‘Acis et Galatée.’ Lully, de in historisch opzicht zoo interessante ‘schepper’ der Fransche opera, van wien zoo weinig toch meer levend schijnt. Wat hoort men nog van zijn ‘symphonies,’ de monumentale ouvertures, nobel en martiaal, waarmee Lully het Fransche type klassiek maakte en die indertijd in sterke mate tot zijn populariteit bijdroegen, zelfs in het buitenland? Wat kent men nog van de aan zijn balletten ontleende suites? Waarom verdwenen zijn opera's, in de 17e eeuw ook in Den Haag en Amsterdam zoo geliefd, van het repertoire en werden zijn aria's, door Hollandsche uitgevers weleer in bloemlezingen uitgegeven,

vergeten? Is dit te wijten aan het streng, doch rechtvaardig oordeel van den grooten 'Vanneur de blé,' aan de overvleugeling van Lully door latere genieën, die ons gewenden aan schooner melos, dramatischer expressie, rijker coloriet en fantazie? Of is het oververzadigde oor van den 20e-eeuwschen mensch ten onrechte ongevoelig geworden voor 's meesters klare schoonheid en wacht zijn werk slechts op een tijd van zuiverder begrip, om weer op te staan? Ziedaar een vraag, op zichzelf reeds voldoende reden om verlangend naar de opvoering van Acis uit te zien. Want al kon deze moeilijk een afdoend antwoord geven, zij kon wel nader licht verspreiden en heeft dat stellig ook gedaan!

Henri Prunières, op raad van zijn leermeester Rolland aan de studie van Lully begonnen, heeft met de grootste waardeering gesproken over diens eigen publicaties betreffende dit onderwerp.[1)] Inderdaad behoort het beeld, dat Rolland van den gunsteling van Lodewijk XIV heeft geteekend, tot zijn beste wetenschappelijke werk; wij missen er het min of meer geëxalteerde in, dat soms zijn arbeid kan ontsieren: deze karakteristiek is schoon en helder, men kan zich moeilijk een betere denken.[2)] In scherpe lijnen worden ons geteekend de mensch, de uitvoerende musicus, de dirigent, de componist. De 'Streber' van groote gaven, de intrigant, door vijanden gescholden voor 'ce ladre, ce mâtin,' die toch ook wel sympathieks had, gelijk zijn pompeus grafschrift o.a. getuigt. De meesterlijke bespeler van viool en gitaar. De dirigent, die discipline bracht in het orkest en zich zoodoende voor de ontwikkeling van het orkestspel ongemeen verdienstelijk maakte (scherpe rhythmiek no. 1); die hooge eischen stelde aan zangers, ook qua acteurs, eischen herinnerend aan die van Verdi. Bovenal de componist, wiens gedachten en stijl, ondanks invloeden van Lambert, Boësset, Cesti, Cavalli, ondanks zijn Italiaansch temperament, ten slotte geheel Fransch werden. Zeer mooi is het hoofdstuk over de betrekkingen tusschen Lully's recitatief en Racine's declamatie: de laatste, 'une espèce de chant' (zooals Racine zelf het leerde aan de vermaarde Champmeslé), influenceerde via Quinault, Lully's tekstdichter, belangrijk diens recitatief

1) 'Europe' 15 févr. 1926 p. 303.
2) Rolland 'Musiciens d'autrefois' (Notes sur Lully) *Paris*, Hachette

'het hart van zijn werk.' Hij duldt geen versiering: 'Mon récitatif n'est fait que pour parler, je veux qu'il soit tout uni.' Zoo ontstaan die 'steppen van recitatieven', tegen de monotonie waarvan Rolland stellig ernstige bedenkingen heeft.

Doch ook over andere elementen van Lully's opera's zijn in deze studie rake dingen gezegd; over het burleske en pastorale. Het burleske, de 'vis comica,' den meester als Italiaan in het bloed zittend: zijn zichzelf niet au sérieux nemende reuzen zijn er prachtige voorbeelden van. Juist ook de Polyphème in Acis. 'Le Polyphème est caracterisé par un certain trait vocal, sorte de leitmotiv chanté qui revient à diverses reprises et qui veut rendre, semble-t-il, la démarche grotesque et saccadée du monstre amoureux.' En wat het pastorale aangaat, dat de heele 17e eeuw zoo sterk eigen was, dat men bij alle groote meesters der opera terugvindt, hoe zuiver en oprecht is Lully, de intellectueele, in zijn schildering van de poëzie der natuur, van den nacht en de stilte. Bijna elke zijner opera's brengt van dit pastorale talent de bewijzen en de laatste, Acis, is gehéél een pastorale.

De tijdgenooten oordeelden Lully echter in de allereerste plaats balletten-componist. Hij was hun een hervormer van den dans en qua talis volmaakt; alles was daarin vereenigd: 'légèreté, rapidité, une vie, une grâce, une tendresse exquise, vigueur, variété des rhythmes, souplesse incomparable.' Hervormer was hij *hier* ongetwijfeld meer dan ergens anders: door zijn reactie tegen de neiging om de dansen te langzaam uit te voeren, althans in het theater. Hij wijzigde de beweging van menuet, gavotte, bourrée: 'il les dirigeait vite.' De actie werd nu niet vertraagd. Méér: hij trachtte een locale kleur, een bepaalde dramatische tint aan zijn dansen te geven, waardoor zij een persoonlijk karakter kregen. Vandaar ook, dat hij voor zijn dansers nieuwe, jonge krachten verlangde, nog niet bedorven door het vak, in staat te begrijpen 'cette transformation du ballet en drame' - 'un jeu muet.'

De opvoering van Acis et Galatée (Stadsschouwburg, Amsterdam 25 xi '33) heeft ons de juistheid van Rolland's betoog in menig opzicht aangetoond. Wij hebben een sterken indruk ontvangen, dank zij de kundige reconstructie van Prunières, dank zij ook de prestaties van een aantal voortreffelijke vertolkers, in 't bijzonder Renée Mahé (Galatée) en Fred. Boron (Poly-

phème). Wat wel ieder moet gefrappeerd hebben is de dramatische kracht dezer muziek, welke nog altijd haar uitwerking niet mist: de massieve harmonieën, met hun dreigend karakter, bij de opkomst van Polyphème, hadden ook voor òns nog iets beklemmends; en de prachtig gezongen monologen van den cycloop, sloegen nog zóó in, dat het ons weinig zou verbazen, als menigeen het tegelijk toch zoo burlesk karakter was ontgaan (de 'sifflets de chaudronnant' - om met Lecerf de la Viéville te spreken - bij de entrée van Polyphème met zijn gevolg van cyclopen in II). Ook de recitatieven wisten meermalen te boeien met hun schoone, statige declamatie, wisselende rhythmiek, spel van alteraties en de typisch dissoneerende klanken, op de juiste plaatsen aangebracht, voor dien tijd zeker soms 'fort âpres'[1)] - al zouden wij een Perrault nog niet terstond toegeven, dat die dissonanten vormen 'les plus beaux endroits de ses compositions par l'art qu'il a eu de les préparer, de les placer et de les sauver.' Prachtige décors suggereerden ons opnieuw de glorie der voorstellingen uit de dagen van den zonnekoning; en de balletten werden met fijnen smaak gedanst, zonder dat de oorspronkelijke stijl tezeer geschaad werd. Vooral de dans der Naiaden in III, een passacaille, scheen ons zeer geslaagd (het trof dan ook bijna pijnlijk te zien, hoe Neptunus de bevallige bewegingen dezer nimfen vrijwel negeerde).

Wij spraken van Prunières' reconstructie, zijn kunde en piëteit. Wij onderwerpen ons gaarne aan zijn gezag, ook waar hij enkele dingen deed, die bevreemdden. Dat hij Lully's werk niet gemoderniseerd heeft, de 'saveur archaique' heeft behouden, zal ieder hebben verheugd; eveneens dat hij de z.g. 'fautes d' harmonie' niet heeft 'verbeterd' (waardoor de muziek juist een pittiger karakter verkrijgt). Men zou echter over 't aanbrengen van kleinere coupures, om welke reden ook, van meening kunnen verschillen; en het is ons zeker niet duidelijk, waarom Prunières van den proloog afstand deed. Hij spreekt van de lengte van het werk (die is toch waarlijk zoo buitensporig niet) en verklaart, dat het allegorisch onderwerp een hedendaagsch publiek weinig kan interesseeren. Romain Rolland prijst echter juist in 't algemeen Lully's 'prologues' zéér; men vindt

1) 'Acis et Galatée' Texte de 1686 avec onze illustrations et une introduction par H. Prunières Paris, Amsterdam 1933 p. 21.

er den man der ‘comédies-ballets’ terug, met allerlei verscheidenheid van vormen[1]: ‘un véritable ballet de cour.’ En, afgezien nog van de belangrijkheid, de Prologue behoort toch bij het werk, zij het dan ‘à part’; en men komt hier voor een soortgelijke kwestie te staan, als wij reeds bij de bespreking van Handel's Julius Caesar releveerden. Een geheel volledigen indruk van het werk, in zijn origineelen vorm, krijgt men op deze wijze in elk geval niet.

Of de vertooning van ‘Acis’ de kansen op een Lully-renaissance grooter heeft gemaakt, betwijfelen wij vooralsnog. Tezeer schijnt ons zijn arbeid wortelend in den tijdgeest, te concreet, te weinig abstract. Een superieure reproductie kan deze opera's voor een ontwikkeld publiek nog boeiend maken; maar dit is voor een ‘herleving’ niet voldoende. De eentonigheid van het recitatief, waarover Rolland reeds klaagde, zal nog veel meer de luisteraars drukken, wien de variatie van melodische wendingen en rhythmische schakeeringen grootendeels ontgaat. Het meest spreken natuurlijk nog de balletten aan; doch ook deze kunnen voor een modern auditorium nog slechts aannemelijk worden gemaakt door sublieme weergave en kostbare aankleeding. Voor beide had de Wagnervereeniging gezorgd; en zoo is het geworden een, aesthetisch èn historisch gesproken, prachtige daad, waarvoor de geheele muziekwereld haar dankbaar moge blijven.

Zeer gelukkig sloot zich bij de ‘Acis’ de mooie éénacter aan van Ravel ‘L'Heure Espagnole,’ voor 't eerst ten onzent in de Fransche taal gegeven. Het fraaie opus, overvloeiend van gelukkige melodische vondsten, gedragen op den stroom eener flonkerende orkestpartituur, bracht ons in die overmoedig vroolijke stemming, waarvan de Zuidelijke genius het geheim bezit. Of moeten wij schrijven ‘bezat’? Malipiero heeft onlangs een pleidooi gehouden voor de opera buffa, zich afvragend, of een herleving van den geest der 18e eeuw nog mogelijk was: een gezonde humor, zonder vulgaire, degenereerende elementen. Misschien is het huidig geslacht daarvoor werkelijk te weinig spontaan. Maar hier is Ravel om ons nieuwen moed te geven. ‘L'Heure Espagnole,’ evenals Puccini's ‘Gianni Schicchi’ - de schepping van den Italiaan staat o.i. nog iets hooger, is

1) T.a.p. blz. 179 vlg.

rijper nog en bezonkener in zijn combinatie van bloeiende lyriek en technisch volmaakt meesterschap - ademt denzelfden divinen geest, welke ons verrukt bij een Pergolesi of Rossini. De guitige 'Concepcion' en haar gelieven, van wie de robuste Boron als zanger en acteur de kroon spande, hebben alles gedaan om den Franschen meester het zijne te geven. En Pierre Monteux was de treffelijke leider van altijd.

* * *

Ravel brengt ons den lach, Mozart de vreugde. 'Vogelgezang' heeft T. de Wijzéwa in een studie diens eerste (bewaard gebleven) composities genoemd: 'et déjà le caractère de toute l'oeuvre de Mozart semble défini d'un mot.'[1)] Bij den jongen Wolfgang was het reeds de blijdschap een oogenblik ontsnapt te zijn aan de vaderlijke lessen, zich een oogenblik te kunnen geven aan zijn lievelingswerk - dat werk, waarvan hij later zeggen zou: 'Ich bin vergnügt weil ich zü componiren habe, welches doch meine einzige Freude, meine einzige Passion ist.' Ook in de partituur der 'Entführung' straalt die vreugde, en met zooveel te schooner glans, omdat hij daarin tevens zijn liefde bezong, het ideaal, dat hij zich droomde in Konstanze Weber.

Het geheim van Mozart's kunst is wellicht nog moeilijker te vatten dan dat van eenige andere. Immers hij was, naar Rossini's woord, de muziek-zelf en laat zich evenmin als deze 'verklaren.' Wat de vlam van zijn geest aanraakt, krijgt een schittering, hem alleen eigen. Zonder dat hij de bepaalde aspiratie had hervormer te zijn, wordt, mirabile dictu, bijna *alles* nieuw. Toch heeft het altijd zoekende menschelijk vernuft wel velerlei in zijn ontwikkeling weten te ontdekken, dat hij aan anderen ontleende. H. de Curzon acht terecht één van Mozart's kenmerkendste eigenschappen, dat hij een procédé, waartoe hij zich aangetrokken gevoelt, met obstinate hartstocht aanhangt, tot een andere methode hem grijpt, welke dan de vroegere vaak totaal verdringt. Hij laat ze alle, om zoo te zeggen, dóór zich werken, tot zij hun bijdrage hebben geleverd aan de evolutie van zijn stijl. Dat geldt voor zijn instrumentale muziek evenzeer als voor zijn dramatische. Eerst langzamerhand vindt de volkomen fusie plaats van Italiaansche techniek, Duitschen geest en Fransche

1) H. de Curzon 'Mozart' F. Alcan. Paris. 4e éd. 1927 blz. 11.

rhythmiek. Wij zien hoe reeds in ‘La finta giardiniera’ (1775) de Duitsche geest de opera-buffa-vormen gaat doordringen; hoe het orkest in de Singspiele en opera's symphonisch gaat optreden, hoe er evenwicht komt tusschen orkest en zang (geheel tegen Italiaansch gebruik). Het emotioneele, subjectiefromantische breekt zich baan en kondigt den nieuwen tijd aan. De ‘galanterie,’ de mondaine modestijl, laat hem geenszins onberoerd, doch ook daarvan is de invloed slechts voorbijgaand; de coloratuur raakt op den achtergrond. Hij rukt de personen der buffa opera, gelijk het zoo treffend bij Jahn-Abert[1] te lezen staat, ‘het masker af’; en uit het Duitsche Singspiel bant hij alle inferieure elementen. Totdat ten slotte, in zijn rijpe periode, het onvergelijkelijke tot stand komt: een vanzelfsprekend wonder.

‘Die Entführung aus dem Serail,’ waarvan wij de opvoering in Den Haag (Geb. v.K. en W. 24/11 '34) bijwoonden, toont ons den meester nog niet op de ideale hoogte der ‘Zauberflöte’; doch als deze laatste, evenals Don Giovanni, een klasse apart vormt, dan is de ‘Entführung,’ werk van een 26-jarige, toch reeds van heel hoogen rang. Er zijn wel enkele tekortkomingen. De karakteristiek der Konstanze-figuur hinkt op twee gedachten;[2] persoonlijk betreuren wij het, dat Mozart die van Bassa Selim muzikaal uitschakelde: door zijn grootmoedig optreden, de ‘Lösung des Schlusses’ vooral, wordt de Bassa van veel te veel belang om op den achtergrond te mogen blijven. Enkele details - de coloratuur in de Konstanze-partij; de ‘Janitscharen’-muziek, een concessie aan de Weensche smaak; eenige ‘Rührseligkeit’ in de rol van Belmonte - komen het geheel evenmin ten goede. Doch oneindig meer staat hiertegenover, dat den meester reeds ten volle aanspraak kan doen maken op dien titel. Tot het bewonderenswaardigste behoort wel het scherpe oog voor de eischen van het drama en van de karakterteekening, waarvan Mozart's medewerking aan het libretto een reeks bewijzen levert. ‘Da ist es am besten, wenn ein guter Komponist, der das Theater versteht und selbst etwas anzugeben im Stande ist, und ein gescheidter Poet als ein wahrer Phönix zusammenkommen’ schreef hij aan zijn vader[3] en de toevoe-

1) ‘W.A. Mozart’ von O. Jahn - H. Abert 2 dln. Leipzig 1923.
2) T.a.p. dl. I blz. 960/961.
3) Brief van 13 Okt. 1781.

ging van Belmonte's kleine Arietta, van Osmin's Aria in I zijn hiervan de gelukkigste illustratie. Altijd weer verbaast het te constateeren, hoe het 'intellectueel' wikken en wegen, dat uit sommige passages van Mozart's brieven spreekt, de zuiverheid zijner inspiratie volstrekt ongerept liet. Zóó kon juist hij het zijn, die Chopin zijn merkwaardige definitie der kunst leerde vinden.[1)] De fijne psychologische teekening van Pedrillo (de aria 'Frisch zum Kampfe'), de gouden humor, de zwaarmoedigheid van Konstanze's G-moll-aria (II), het duet in III 'O welche Seligkeit, mit dem Geliebten sterben', het zegt ons alles 'dasz die musikalische Sprache dieses Genius ihren Adel von seiner grossen Seele empfing.' In zulk een duet schept Mozart die bovenaardsche sfeer, welke ook zoo dikwijls in zijn instrumentale werken heerscht; die sfeer, waaraan het bovenal te danken is, dat wie Mozart speelt, naar hem luistert of zelfs maar over hem spreekt, vervuld wordt van diepste, innigste vereering.

Van Bruno Walter herinneren wij ons een onvergetelijke opvoering van Beethoven's Fidelio, in ditzelfde Gebouw v.K. en W. Die der Entführung heeft deze niet overtroffen, doch wel geëvenaard. 'Malheureusement une exécution vraiment évocatrice est de la plus rare difficulté à obtenir' schreef de Curzon; welnu, Walter heeft ons zoo'n vertooning geschonken. Wat hij met het Residentie-orkest, na, gelijk wij hoorden, weinige repetities bereikte, was bijna al wat men wenschen kon: prachtig trof hij al dadelijk het wezen der ouverture, die voorbijzweefde als een 'Märchen'. Ook de solisten hebben zeer bijgedragen tot het welslagen: vóór allen Lotte Schöne (Blondchen) met haar zeldzame harmonie van zang en spel; maar Sterneck (Osmin), Fleischer (Pedrillo), in iets mindere mate Fidesser (Belmonte) en M. Perras (Konstanze) sloten zich waardig aan. En hetzelfde kan men zeggen van koorleiding en monteering. Zoodat de Wagnervereeniging ons onwillekeurig weer Goethe's woorden der Italienische Reise in herinnering bracht:

'Alles unser Bemühen, uns im Einfachen und Beschränkten abzuschlieszen, ging verloren als Mozart auftrat. Die Entführung aus dem Serail schlug alles nieder.'

E.W. SCHALLENBERG

1) 'C'est la raison elle-même, ornée par le génie.'

Buitenlandsch overzicht

Geluiden uit de woestijn.
25 April 1934.

Eén voor het oogenblik alles overstemmend geluid: Japan dat zich de verdeeldheid van Europa, en de zelfgenoegzaamheid der Vereenigde Staten die het contact met Europa niet verzorgd hebben, ten nutte hoopt te maken.

China laat weten ‘dat geen staat het recht heeft de uitsluitende verantwoordelijkheid op te eischen voor het handhaven van den vrede in welk bepaald deel van de wereld ook’. Het legt den nadruk op zijn lidmaatschap van den Volkenbond. Die nogal in een prettige situatie is, om zich aanstonds als eenheid tegenover Japan te doen gelden!

Is er, al of niet, een Japansch protectoraat over China officieus aangekondigd? ‘Japan,’ zei Saito, ‘wenscht van te voren te worden geraadpleegd als eenig ander eenige transactie met China gaat sluiten’. De interviewer vraagt, wat er gebeuren zal, als eenige mogendheid met dezen eisch geen rekening houdt? ‘De Japansche regeering zou dit als een onvriendelijke daad beschouwen’.

Engeland richt hierop eene nota tot Japan tot vermaning en waarschuwing; nota die, naar Washington verzekert, ‘geheel in de lijn der Amerikaansche politiek ligt’. Van het antwoord van Japan zal afhangen, of beide regeeringen openlijk partij zullen moeten kiezen. Waarop Saito door geruststellende verklaringen den indruk zijner eerste mededeeling tracht te verzwakken.

Dit doet vermoeden dat de officieele Japansche verklaring, waarop nu het wachten is, een gedeelte der officieuse terug zal nemen. Eene mededeeling van Hirota, den minister van buitenlandsche zaken, in den Japansche ministerraad, omtrent den

ongunstigen indruk, door die officieuse verklaring in de wereld gemaakt, schijnt voor het oogenblik den ijver der militaire partij in Japan te hebben kunnen dempen. Japan is niet, of niet meer, het in stilte op zijn onveranderlijk doel afgaande land dat de buitenstaander zich dikwijls voorstelt. Het is weinig zeker van zichzelf en de elkander tegenwerkende factoren die zijne buitenlandsche staatkunde trachten te beheerschen maken, eer een evenwicht bereikt is, zóóveel misbaar, geven zich dermate aan den vreemdeling bloot, dat de kalmte waarmede Londen en Washington den trompetstoot hebben aangehoord, verklaarbaar is. Zij nemen echter voorzeker, voor het altijd nog mogelijke, hoewel niet waarschijnlijke geval dat in Japan de ultra's het winnen, in stilte hunne maatregelen.

Frankrijk heeft te kennen gegeven, dat het van voortgezette bespreking van het wapeningsvraagstuk met Duitschland niets meer verwacht, en zich daarmede tegen Engeland en Italië in oppositie gesteld. Suvich is nu te Londen om de mogelijkheid van een eng samengaan van Engeland en Italië ter aanstonds te heropenen Geneefsche conferentie te onderzoeken, en Barthou te Warschau, om Polen wederom aan de Fransche streng te krijgen. Een bezoek aan de staten der Kleine Entente zal volgen.

In den tijd van het overleg tusschen Briand en Stresemann, toen Frankrijk (of althans: de toenmalige leider zijner buitenlandsche politiek) er niet aan wanhoopte, op een beteren voet met Duitschland te kunnen komen, is aan Polen soms onzacht beduid, dat niet alle excessen van het felle Poolsche nationalisme te Parijs in bescherming zouden worden genomen. Polen, in de meening verkeerende dat Parijs Warschau al zoo noodig had als Warschau Parijs, heeft dit zeer hoog opgenomen, en nu de Duitsch-Fransche toenadering is uitgebleven, ja de poging tot het bewerken daarvan door wantrouwen en afkeer is gevolgd, zal Polen, in bevestigd besef zijner onmisbaarheid, van Frankrijk stellig een of ander hoog bod verwachten. Meer nog vermoedelijk dan op zijn eigen bewapening heeft Frankrijk vertrouwd op zijne bondgenootschappen, maar die Duitschland insluitende bondgenooten, die voor hun gebiedsuitbreiding, hun economische en militaire bewerktuiging van Frankrijks gunst ruim hebben geprofiteerd, willen niet uitsluitend of in de eerste plaats

satellieten van Frankrijk blijven. Frankrijk staat dus voor een zware taak nu het geldt Duitschland opnieuw door overmacht van politieke betrekkingen te intimideeren, en die taak kan op het oogenblik door vertrouwen in Frankrijks eigen stabiliteit kwalijk worden vergemakkelijkt. De regeering-Doumergue is de ontbindende invloeden waartegen zij is opgetreden volstrekt nog niet meester; het Fransche publiek is zijne geschokte zenuwen nog niet weder de baas. Daarvan kan de buitenwereld zich iederen dag overtuigen. Wat er in Duitschland broeien mag is minder gemakkelijk te onderkennen. De pers is er dermate 'getotaliseerd' dat zij slechts één geluid kan geven; - desondanks raadt men dat krachten tegen het veel belovende, weinig effectueerende Hitler-regime zich bewust worden, om wellicht eerlang zich te oefenen.

Onzekerheid overal; - maar eene verwarring waarin noodzakelijk op den duur teekening moet komen. Van dreigenden aard? Men zal althans, bij toespitsing, de gevaren duidelijker dan thans onderkennen, zich scherper af kunnen vragen, hoe zij mogen zijn te keeren, met meer methode te werk kunnen gaan tot beteugeling der verschrikkingen van de woestijn.

C.

Bibliographie

S. Kloosterman, Hengist en Horsa. - L. Brandenburgh & Co., Sneek, 1933.

Er bestaan een aantal epen van Oud-Friesland, die in de nieuwere literatuur van dit land nog niet zijn bewerkt en die dit toch, met het oog zoowel op letterkunde als historie, zeer wel verdienen. Wachten op een friesche Sigrid Undset, die de motieven van het noordsche verleden, waaraan de Friezen toch ook aandeel hebben gehad, als in graniet houwt, neen, dat willen wij niet. Men kan nochtans hópen, in kleiner formaat. Daar zijn nog altijd het Beowulfslied, de Gudrunsage (volgens Siebs), de sagen van koning Karel en Radbod, de legenden van Ludger en Magnus Forteman en andere aanleidingen tot een moderne friesche epiek. Daar is ook de sage van Hengist en Horsa, de koningszonen, die een heerschappij in Engeland veroverden; een sage, die wreed en krijgshaftig en onbuigzaam is als de verre eeuw, waarin zij speelt.

Is mejuffr. Kloosterman er in geslaagd, deze sage te binden in een nieuwen vorm en ze den Friezen als een geschenk van een herleefde lente in den schoot te werpen?

De rhetoriek van mijn vraag sluit al min of meer het afwijzend antwoord in. Neen, dit boek werd geen eenheid, geen herbeleving, geen kunstwerk in den volmaakten zin. Het is een aardig, zeer leesbaar, in zeer zoetvloeiend poëtisch Friesch geschreven verhaal, maar het is zoo doorweven met bijkomstige en in dit verband misplaatste motieven, dat het sage noch epos werd, dat het bleef zweven in de Halbwelt van literaire vormen en tot geen wezenlijk iets wilde uitgroeien.

Wanneer ik de oorzaken van deze mislukking moet naspeuren, dan valt het mij in de eerste plaats op, dat het kleed, waarin de sage gestoken is, bont is als een lappendeken. In het begin krijgt men den indruk, dat dit boek in de reeds van de schrijfster bekende lyrisch-romantische stijl van de ‘Hoara's fen Hastings’ zal verloopen; maar men is gedwongen, dezen indruk weer prijs te geven, als het tweede kapittel een soort realisme ten toon spreidt, terwijl men in het derde hoofdstuk weer op den breeden stroom der romantiek wordt meegenomen, met alle daaraan verbonden wildheid en.... melodramatiek. Dit derde, in de compositie bijna té lange, hoofdstuk is een woest allerhande van zwaar-sentimenteele historismen (de naam Felix Dahn speelde me hier en daar door het hoofd) en would-be ‘moderne’ uitbeelding (ik wijs hier in hoofdzaak op blz. 44-53, waar onder de heilige eiken een germaansch echtscheidingsproces wordt uitgevochten en waarbij de schrijfster eenig pogen aan den dag legt, om sex-appeal aan te brengen in de figuur der

jonge overspelige vrouw), alles tezamen verschijnselen, die in deze literaire sfeer niet thuis hooren. En ten slotte, aan het eind van het boekje, wisselen romantiek, legende en realisme elkander beurtelings af, zoodat men zich afvraagt, waar nu eindelijk de zin van deze bewerking moet worden gezocht.

Dit gebrek aan eenheid, gerijpte vorm en werkmethode zal het grootste struikelblok blijken voor het succes van dit onderwerp, dat in de hoede van deze dichterlijke, begaafde schrijfster zoo uitstekend leek te zijn aanbevolen. En waarom - dit is onze tweede grief - wordt de sage gegeven in dezen fantastischen vorm, in plaats dat de barbaarsche, rauwe geest van het origineel bleef gehandhaafd, waarom deze bijkomstigheden van den aanvang en waarom dit slot, dat plotseling 'in de ruimte' afknapt? - Natuurlijk.... men heeft niet het recht een schrijver om de keus van zijn onderwerp lastig te vallen, maar men voelt toch eenige gemoedsbezwaren, wanneer deze keuze en de bewerking ervan.... mislukken. Dan verkiest men, bijna rechtens, het origineel boven de nabootsing. En hier was de situatie toch betrekkelijk gemakkelijk, waar mejuffr. Kloosterman bewijst, dat ze genoeg studie heeft gemaakt van de historische entourage; zij behoefde deze maar over te dragen op de gegevens der oude ruige sage, wat haar zeker minstens zoo goed zou zijn afgegaan als deze willekeurige maltraiteering van wat zich nu eenmaal niet laat maltraiteeren. -

Met opzet heb ik hier langer stilgestaan bij de feilen van deze friesche novelle, omdat men van deze schrijfster mag *eischen*, dat zij gedragener werk aflevert. Dat zij *schrijven* kan, bewijst ook deze bewerking. Haar plastische woordkennis en -kunst is in haar genre door geen ander overtroffen, zij is een genre op zichzelf. Maar dat zij dan ook de aangewezen kunstenares is, om Friesland te geven, wat het van haar verwacht, moest voor haar beteekenen: een pogen naar grooteren diepgang. Nogmaals, het melodramatische, kwasi-historische, kwasi-moderne ook, moeten in dit proces verdwijnen, wil mejuffr. Kloosterman de zuivere oerstof voor haar opdracht terugwinnen. Dat de Friezen recht hebben op een wezenlijk-'nordische' behandeling van hun oude sagen, geeft in dezen den doorslag; een volk, dat zijn honderd procent zuiver germaansch bloed vóór heeft op 'Ariërs' van allerlei slag, kan met *dezen* Hengist niet worden afgescheept.

THEUN DE VRIES

R. Brolsma, De reis nei it âlde doarp. (Fryske rige; nû. 4.) - L. Brandenburgh & Co., Sneek, z.j,.

Een klein armoedzaaiertje uit een friesch 'bouwdorp', een bejaarde afgesloofde boerenarbeider, verliest zijn vrouw en wordt door zijn getrouwde dochter en haar man (een 'partijgenoot') in huis genomen. De oude zwager ziet zich door deze maatregel, door den 'bewusten' schoonzoon genomen om den ouden baas het lot van diaconiemannetje te besparen, verplaatst in de stadsomgeving en het volksbuurtje met zijn herries, ruzies, naijver, radiomuziek, en vulgariteit. Het is hem niet mogelijk te wennen. Het beeld van het dorp, waar hij voor enkele guldens per week levenslang zich heeft mogen afbeulen, ziet hij onophoudelijk voor zich, iedere steen en ieder stukje grond roept hem terug,

ieder bewoner en ieder huis beteekenen bijna meer voor hem dan al de zorgen van zijn kinderen. Zijn verlangen naar de omgeving van weleer wordt bovendien nog aangewakkerd, doordat hij rentenierende kapitaalboeren terugziet, die zich, naar friesche zede, in de 'stad' vestigen, wanneer zij rijk zijn geboerd. Zij willen met het kromme versleten arbeidersmannetje nog wel eens joviaal en beschermend praten, als ze hem toevallig ontmoeten. Totdat het baasje zijn opgekropte eenzaamheid en heimwee niet langer kan dragen en als het ware terugvlucht, op een schrillen en natten herfstdag, naar het verloren paradijs van zijn bestaan. Bij twee oude kennissen, berooide kereltjes als hij zelf, vindt hij een toeverlaat: hij biedt hun zijn pover spaarbankconto aan, als ze hem voor de rest van zijn leven bij zich in huis willen nemen. De verbintenis wordt beklonken, het arbeidersmannetje gaat des avonds weer terug naar de stad, om zijn schoonzoon en dochter het besluit mee te deelen. Doch de emoties, die het weerzien van het dorp mee hebben gebracht, bezorgen hem een hartverlamming. Zoo keert hij enkel naar het dorp terug om er onder de hoede van den toren te worden begraven.

Ziehier, nuchter gesteld, de inhoud van deze meesterlijke en tragische novelle. De heer Brolsma beschrijft met een onuitputtelijk geduld de heele friesche inventaris van typen en verschijnsels. Men wordt zijn schrijftrant niet moe. Zijn humor en licht sarcasme, dat eigenlijk mededoogen is, en zijn mededoogen, dat zich gaarne laat verleiden tot zachte persiflage, maken hem tot een epicus van den eersten rang. Menschenkennis is zijn fort, menschen en toestanden worden op onnavolgbare wijze in hun milieu en samenhang geteekend, en voorzeker *niet* gecaricaturiseerd, zooals menige lezer van de friesche tijdschriften, waarin men altijd wel iets van Brolsma kan vinden, dikwijls meent. Juist deze vergissing bewijst de diepere oorsprong van deze kunst. Het zijn sociale documenten, omdat zij de waarheid geven woord voor woord, over het armste en geringste deel van Frieslands bevolking, de arbeiders, de zwervers, de venters de woonwagen- en woonschuitmenschen. Alles, wat Brolsma beschrijft, het komt dagelijks voor op het friesche platteland, het wordt ook, als een simpele en bittere realiteit, als fatum aanvaard en - verzwegen. Alleen daarom al is het zoo goed, dat de liefde van dezen knappen novellist voor de minsten van zijn medemenschen ons in staat stelt iets te begrijpen van de eigenaardige ziel der friesche landbevolking, die niets bezit dan de gehechtheid aan den bodem, die zij in dienst van anderen bewerken mag.

THEUN DE VRIES

O. Noordmans, Augustinus. (Volksuniversiteits Bibliotheek no. 57). - De Erven F. Bohn, Haarlem.

Dit boekje (250 blz. in het bekende formaat) moet in velerlei opzicht geprezen worden. De schrijver - een man van invloed en gezag in de kringen der Nederlandsche predikanten en theologen - toont zich niet alleen een grondig kenner van zijn onderwerp, maar ook een frisch en oorspronkelijk denker. Toch geloof ik dat hij beter zou gedaan hebben, als hij zijn werk nog minstens een jaar in portefeuille gehouden had. En dat geenszins om zijn omvangrijke litteratuur nog

dieper te bestudeeren of - want hij behoort tot de ‘problembekümmerte Häupter’ - om er nog een paar moeilijke vragen bij te ontdekken. Maar wel om zijn gedachten vrijer te overzien en zich onbevangener tegenover zijn stof te kunnen plaatsen. Dan, van zijn geestesworstelingen eenigermate uitgerust en een frisschen kijk op het rijke verzamelde materiaal gekregen hebbend, zou hij zonder twijfel zijn boek beter hebben gecomponeerd. Nu is alles nog een beetje rommelig en verbrokkeld, niet klaar en overzichtelijk genoeg geordend. De hoofdlijnen komen niet scherp genoeg uit. Het bij elkaar behoorende staat overal verstrooid. Zoo b.v. verschijnt, nadat Augustinus' verhouding tot het Neo Platonisme reeds eenige malen is besproken, plotseling daarover aan het slot nog weer een afzonderlijk hoofdstuk. Allerlei geografische en historische feiten worden gedoceerd, terwijl het Donatisme als iets voldoende bekends wordt behandeld.

Welke kategorie van de lezers der Volksuniversiteits Bibliotheek heeft de schrijver vooral op het oog gehad? Men is meermalen geneigd te antwoorden: in de eerste plaats die - wijsgeerig voldoende geschoolde - theologen, die met hem belangstellen in dezelfde problemen der Kerkgeschiedenis en Dogmatiek.

In elk geval, niet de Augustinus der Confessiones, de diepzinnige psycholoog en eminente woordkunstenaar treedt in dit boek het meest op den voorgrond, maar de schrijver van de Civitas Dei, de bisschop, prediker en kerkvader, die op de heele volgende ontwikkeling van het christelijke gemeenschapsleven en de daarbij behoorende geloofsleer zulk een geweldigen invloed heeft gehad. Dezen Augustinus weet de heer Noordmans ons inderdaad levend voor oogen te stellen, te doen bewonderen en liefkrijgen.

Maar hij maakt het zijn lezers allesbehalve gemakkelijk. Zeker, telkens wordt men getroffen door geestige opmerkingen en vergelijkingen (zoo b.v. in de passage over Descartes blz. 162), aardige beelden en metaforen. Maar op den duur werkt de schrijfwijze van den heer Noordmans toch in hooge mate vermoeiend en soms irriteerend. Menigmaal zou men hem willen toeroepen: ‘Zeg nu, bid ik u, datgene, wat gij zeggen wilt, eens heel gewoon, doodeenvoudig, bondig en direct, en druk u niet altijd uit op zoo ingewikkelde, precieus-savante wijze; niet zòò, dat gij één bepaald ding uitsprekend, tegelijk ook aan tien andere verwante dingen blijkt te denken en den indruk maakt, min of meer bedekt tegen allerlei afwijkende opvattingen te polemiseeren!’

Om duidelijk te doen zien, wat ik bedoel, en tegelijk een indruk te geven van Noordmans' stijl en denkwijze schrijf ik hier een tweetal passages af. ‘De bijna exclusieve lectuur van de *Belijdenissen* met voorbijgaan van de andere werken is, het aantal eeuwen gerekend, betrekkelijk jong. Wel was het altijd een graag gelezen boek. Augustinus zelf schrijft, dat geen van zijn werken drukker en liever ter hand genomen werd dan dat. Maar dat wilde niet zeggen, dat men op die wijze bovenal een verhouding tot den kerkvader kreeg. Z'n beteekenis stond dan reeds op andere wijze vast.’ ‘Wanneer men vraagt, of Augustinus ook aanleiding heeft gegeven tot den persoonlijkheidscultus, waarvan hij zelf het voorwerp is geworden, dan ontken ik dat. Waarheid-zoeken en zelfontplooïing zijn niet de sleutels, waarmee zijn boek geopend wordt. Onze belangstelling voor z'n inhoud is niet altijd zuiver. De kerkvader heeft het niet geschreven om ons een onheilig contact te geven met dat

gedeelte van z'n leven, dat voor zijn bekeering ligt. Er bestaat gevaar, dat we het leven van den student en rhetor interessant en dat van den bisschop vervelend zullen vinden. - Men mag het verhaal wel gebruiken in verband met z'n persoon. Maar dan negatief.... Als *half*-Manichaeër werd hij belasterd toen hij bisschop werd en daarom biecht hij z'n *heele* verleden als Manichaeër op. Wij hebben gezien, welk een heerlijk geschrift wij daaraan te danken hebben. Maar wij gebruiken het slecht, als we het ter hand nemen om een kortsluiting te bewerkstelligen met het menschelijke in dezen heilige of hem daarom met een zekere ongepaste gemeenzaamheid, "den menschelijkste onder de heiligen" te noemen.'

B.J.H. OVINK

Dr. M.H.J. Schoenmaekers, Inleiding tot de Gewijde Wijsbegeerte, 1933. - C.A.J. van Dishoeck, Bussum.

Leibniz, de conciliantste aller wijsgeeren, moet beweerd hebben, dat hij nog nooit een boek had gelezen, waarin niet iets goeds was en waaruit hij niet het een en ander had kunnen leeren. Dit illustere voorbeeld navolgend zou ik gaarne aan het bovengenoemde werk zekere verdiensten willen toekennen. Want Dr. S. meent het zoo goed; hij is een diep ernstig denker en zeer belezen; hij toont geen geringe virtuositeit in het hanteeren van de hoogste abstracties, en maakt nu en dan origineele opmerkingen. Toch kan ik met den besten wil niet verklaren uit dit keurig uitgegeven boek van 190 blz. ook maar iets van beteekenis geleerd te hebben. Alleen voelde ik er opnieuw door, hoe broodnoodig een streng logisch-kenkritische scholing is voor een ieder, die metafysische problemen behandelen wil. Zoo iemand behoort zich vooraf de radikaalste aller vragen gesteld te hebben: 'Wat is eigenlijk praediceeren? Hoe kan een geestelijk beperkt wezen, dat niet zelf door zijn bewusten wil het Universum heeft *gemaakt*, toch met volle zelfverzekerheid het oordeel uitspreken dat een tot dat Universum behoorend 'iets' (s) een ander iets (p) 'is'? Wie niet met inspanning van alle krachten het antwoord op deze vragen gezocht heeft, moet noodwendig in een vaag, kritiekloos metafysisch fantaseeren vervallen. Vooral wanneer men, zooals dr. S. doet, daarbij allerlei vernuftige eigengedachte termen invoert - b.v. injekt, indicatief-trilogisch, cyclische centreering, creatief tegendeel - kan men zich wel verbeelden dingen klaar begrepen te hebben die nog nooit door een ander zoo klaar begrepen zijn; maar men mag niet beweren iets voortgebracht te hebben wat den naam 'weten' verdient.

De term Gewijde Wijsbegeerte is volgens den schrijver zelf, 'strikt genomen een pleonasme. Wijsbegeerte is gewijde wijsbegeerte of geen wijsbegeerte. Wijsbegeerte is zoowel in haar onderwerp als in haar methode en haar verklaringsaard een menschelijk doordènken van het Universum, dat blijkt te zijn de relatie van God en Wereld!' En in 'eenige opmerkingen vooraf' lezen wij: 'ik schreef dit werk in de eerste plaats om mijzelf voor mijzelf te ontdekken. Ik ben niet minder lezer van dit werk dan schrijver. Ja, ik kan het zoo lezen, alsof een ander het geschreven had.... Want de eigenlijke auteur is niet de schrijver, maar het ééne universeele bewustzijn in ons allen.'

Waartoe zulk een opvatting van de taak der wijsbegeerte leidt, zien

wij uit passages als de volgende. ‘Als ik zeg: de Wereld is continue beweging, zeg ik zuivere waarheid, waarheid *vanuit God*. Als ik zeg: de Wereld is beweging met stadiale, contigue overgangen, zeg ik eveneens zuivere waarheid, maar waarheid nu *vanuit de Godheid*’ (blz. 22). ‘Cyclisch hersteld bewustzijn lèèft en is daarom nooit volmaakt. Als definitieve maar nog niet voltooid cyclische waarheid is het niet alleen gemedieerd, maar heeft het ook nog inhoud, projecten. In opperste logoische voltooiïng is het ook nog gemedieerd in levende, zich steeds vervolmakende medieering, maar het heeft dan geen projecten meer. Omdat het niet zijn medium kent, maar kent door zijn medium heen, sluit de medieering de diaphaniteit niet uit. Een project zou dat wèl doen, omdat substitueerend project en gesubstitueerd object *twee* objecten zijn. Daarom is het logoische bewustzijn vrij van projecten - etc. etc.’ (blz. 87).

Kunnen zulke ‘bespiegelingen’ eenig werkelijk inzicht verschaffen? Voor mij zijn zij abacadabra.

Dr. S. voelt zich telkens gedrongen zijn eigenverworven wijsheid te gebruiken voor het ‘belichten’ van (blijkbaar vroeger door hem beleden R. Kath. dogma's, zooals bv. dat der Triniteit, der Incarnatie en Transsubstantiatie. Van de laatste zegt hij: ‘Door de consecratie worden brood en wijn ritueele *verhevenheid*. Zeer treffende verhevenheid, omdat hier een maximum is van omdrooming bij een minimum van gegeven verschijning.’

Liever laten wij ons niet uit over de taalkundige beschouwingen (blz. 104-109) aangaande de verbinding van bepaalde consonanten door vocalen, speciaal de consonanten k en n, n en k, bv. in kanon, koning cantate, Kaïn, Kanäan, knudde, knoeier etc.

B.J.H. Ovink

Edith Thomas, l'Homme criminel. - Edith Thomas. La mort de Marie. - Parijs, Gallimard.

Er zijn het talent en de fabel, de ‘maker’ en de ‘stof,’ die grondstof is. Edith Thomas heeft talent, waarvan deze beide boeken, eerstelingen, getuigen. La mort de Marie werd met den ‘prijs van den eersten roman’ beloond. Het een en het ander verdient geprezen eer dan geprijsd te worden, maar niet als romans. Het zijn novellen, rechtlijnig, met lyrischen inslag. De schrijfster neemt tegenover haar ‘held’ en ‘heldin’ een persoonlijke houding aan.

Beide personen, Marie en Jean Petit, leven een verscholen leven. La mort de Marie en L'homme criminel zijn een belijdenis van die verscholenheid. Omtrent Marie vernemen we alleen bizonderheden voorzoover haar omgeving op heur korte grijze bestaan reageert. Daar dit bestaan kort en grijs en zonder schokken verloopt - Marie is tuberculeus - is de afdruk heel zwak. De grootmoeder van vaderszijde neemt de wees in huis. Zij doet dit, omdat dit zoo hoort, omdat het niet anders kan. Zij wreekt het op de kleindochter, wier moeder door de grootmoeder gehaat werd, met toenemende verwaarloozing. De besmettelijkheid van de kwaal strekt tot verontschuldiging. Marie verzet zich niet, vóór den dood is ze al gestorven. Haar

slinkende krachten hebben zich tegen het einde geheel verinnerlijkt, matte vizioenen begeleiden den overgang.

Nauwelijks is ze dood en begraven, of ze begint te leven voor de grootmoeder, die haar op heur kamer van de wereld afgesloten gehouden had. Men kan niet zeggen, dat ze door wroeging bezocht wordt. Het familieinstinct, door de heugenis van de schoondochter en de kwaal der kleindochter verbogen, springt terug en herstelt zich. Wat ze aan het kleinkind als verwante misdeed moet geboet worden. Langs vele holle wegen zoekt ze het tevoren met eigen handen gebroken snoer weer aan te knoopen. De kring moet zich rondom Marie en heur kleine bekommeringen sluiten. De weinigen, die haar hebben ontmoet en bezig zagen, worden aangesproken. Zij moeten de gegevens bijeenbrengen, waarover die kring kan gespannen worden. Maar de ijle stap van Marie heeft op dit zand geen sporen gelaten; 'la paix que Marie avait troublé un instant sur Marie retomba.'

De auteur heeft dat schuwe wezen, waarvoor op de wereld geen plaats was, voor zich zelf terecht gelegd. Haar schrijfkunst, die alchimie van de stille korte zinnen, ontplooit er zich in de lijn van het klassieke Fransche proza. De zin van dit alles of weinigs ligt onder de woorden. Deze menschen voeren, hardnekkig en zonder éclat, strijd tegen het lot en de dingen. Ze zijn bezeten van de hantise der herinnering. 'Il n'y avait pas un objet de la maison, qui ne fût enveloppé de souvenirs, qui n'appartînt aux morts plus qu'à elle-même.... Et elle-même, au contact de ces reflets, mourait un peu plus chaque jour, dans une communion indéfinissable.' Tegen het uur, dat Marie sterft 'vers le milieu de la nuit, le chat trouva qu'il faisait froid près de Marie et il sauta du lit et il quitta la chambre.' Dat heeft de schrijfster zoo geschikt, een trek, die niet overtuigt ten gevolge van zijn doorzichtigheid. Op andere plaatsen maakt ze het nog mooier, als metteur-en-scène optredend! Door het 'pakkende' van de tegenstelling tusschen Marie en haar omgeving daalt de toon, als de auteur die omgeving aanvalt. Het best, het zuiverst is zij, als ze niets wil suggereeren: 'rien ne parlait de Marie. Le soleil commençait à tomber, lourd comme une pierre. Chaque bois se laissait contourner par la brume. Un cri d'oiseau sortit du brouillard. Les essieux de la voiture grincèrent. Et madame Chanteau, sans se soucier du garçon qui la regardait, se mit à pleurer.'

'De misdadige man' is een eerzaam bankbediende, die, door criminologische lectuur gevoed, tot de zekerheid komt, dat lichamelijke kenmerken hem tot misdadiger stempelen, weshalve hij, door enkele kleine ervaringen op doodspoor verder geschoven, vrijwillig den dood zoekt. Het verhaal is soberder dan het andere. Evenals dit werd het in fijne toetsen voorzichtig tezamengelegd. Opnieuw spande Edith Thomas hierin het leven op de krappe maat van haar getouw. De rake observatie van wat als luchtbellen naar het oppervlak van de dingen drijft is niet vrij van zelfbehagelijkheid.

Jean loopt langs den waterkant, de gelegenheid zoekend er een eind aan te maken. Er ligt iemand: 'un corps abstrait sous des vêtements informes. Assez pour un crime. Trop peu pour le regretter. On le pousserait d'une main. L'eau est noire, le quai tranquille. On serait délivré. Mais déjà Jean Petit est loin. Une mouche s'est posée sur le nez de l'homme, lui rendant son humanité.' Edith Thomas is daar aan het woord, een woord, dat geïsoleerd, hoe ook vol finessen, het levende verband met de menschen niet vindt.

H. VAN LOON

Mr. W.J. van Balen. De Ontdekking van de Wereld. 2 dln. Uitg. Mij 'Elsevier' Amsterdam. 1932-33.

De Mij. Elsevier heeft blijkbaar een goede keus gedaan, toen zij een schrijver zocht, die een algemeen bevattelijk, aangenaam leesbaar boek over ontdekkingsreizen zou kunnen samenstellen. Wat hier geboden wordt, voldoet althans aan menigvuldige eischen, getuigt van veelzijdige belangstelling, speurzin en belezenheid en van de gave, een ontzaglijken voorraad feiten te ordenen tot een onderhoudend verhaal. Die ordening geschiedt in het groot door een indeeling in drieën: in het eerste Boek wordt geschetst, hoe de aanvankelijke voorstelling van een aardschijf zich, niet alleen in het speculatieve denken, maar ook in de algemeene wereldbeschouwing, geleidelijk ontwikkelt tot die van een aardbol; in het tweede, hoe in den loop van drie eeuwen na het succes van den fanaticus Columbus alle landen dezer wereld in hoofdtrekken bekend raken; in het derde, hoe in de 19e en 20e eeuw ook de laatste witte plekken op de kaart gaan verdwijnen. Een bonte stoet van avontuurlijk gezinde, in hun doel verbeten ontdekkersfiguren trekt aan ons voorbij, van de oudste Phoenicische zeevaarders af tot Amundsen, Scott en Visser toe en zooals zoo vaak blijkt de werkelijkheid der historie rijker, boeiender en fantastischer dan fictie ooit zijn kan.

Het boek is blijkbaar opzettelijk zoo geschreven, dat het door iederen belangstellende, hoe gering zijn ontwikkeling ook zij, gelezen kan worden. Dat leidt echter wel eens tot verwaarloozing van onderwerpen, die bij hooger peil van behandeling het geheel zouden hebben verrijkt, zooals de samenhang van geographische met astronomische denkbeelden en de vraag, hoe men langzamerhand geleerd heeft, de bolvormige aarde op een vlak vel teekenpapier af te beelden. Men moet vooral het gemis van het laatste onderwerp betreuren: het werd door het rijke kaartenmateriaal, dat een der schoonste sieraden van het werk vormt en dat op zich zelf een geschiedenis vertegenwoordigt, eigenlijk dringend geëischt.

Populaire lectuur dus, maar in den goeden zin van het woord: aandacht boeiend, belangstelling, misschien enthousiasme wekkend. Al te nauwkeurig moet men daarom den schrijver maar geen rekenschap vragen van zijn wel eens wat apodictische beweringen. Of het echter noodig was, zoo tegen Vergilius uit te varen (I, 289) en of het niet wat kras is, de Europeesche Middeleeuwen te betitelen als een periode van wanorde en barbaarschheid?

E.J. DIJKSTERHUIS

Albert Einstein, Mein Weltbild - Querido Verlag, Amsterdam, 1934.

Laten we het maar dadelijk ronduit zeggen: dit boek is een pijnlijke vergissing. Er is hier een man aan het woord, die om baanbrekend werk op het gebied der mathematische physica een wereldreputatie met recht bezit, die met vurige belangstelling deelt in politieke en maatschappelijke problemen van onzen tijd, welker oplossing voor talloozen een levensbelang is en die door wie hem persoonlijk nader staan,

om zijn menschelijke eigenschappen hoog wordt geschat. Deze man laat een boek verschijnen, dat den grooten titel Mein Weltbild voert. Zal niet ieder zulk een boek met hooggespannen verwachtingen ter hand nemen? Zal men niet hopen, dat de diep doordringende blik, die het wezen van ruimte, tijd en materie verhelderde, ook nieuwe, verrassende inzichten in de vragen der menschelijke samenleving geven zal?

Welke indruk laat echter de lectuur van dit boek, of liever, van deze heterogene verzameling van opstellen, toespraken en brieffragmenten achter? Ongetwijfeld die van een man, die het best met de menschheid meent, die soms goed schrijft, soms wat zoetelijk, ook wel eens wat banaal (het antwoord aan Amerikaansche vrouwen op blz. 61!) die soms ontstellend kan doordraven (zie de uiterst onmuzikale opmerking op blz. 15 over de verachtelijkheid van iemand, die het prettig vindt, op militaire muziek te marcheeren; alsof niet meer het adagium Im Anfang war der Rhythmus gold; en alsof men geen pacifist zoukunnen zijn, zonder zijn gevoel voor maat te verliezen) en aan wiens goede bedoelingen en oprechtheid men geen oogenblik twijfelt. Maar waar blijft het genie? Hebben we werkelijk een der grootmeesters der moderne physica noodig, om ons te betoogen, dat het alcoholverbod in Amerika de criminaliteit heeft doen toenemen en dat het zoo fataal voor de Amerikanen is geweest, dat ze geen Wirtshaus hadden, waarin ze van gedachten konden wisselen over de openbare aangelegenheden? Is wat men hier over pacifisme kan lezen van eenige andere orde van diepte dan wat in alle landen ter wereld duizenden doodgewone welmeenende menschen tegen elkaar zeggen: dat het toch zooveel beter zou zijn, als alle staten hun nationale aspiraties wilden intoomen ter wille van het heil der internationale samenleving, dat men geen vreedzame burgers tot het oorlogshandwerk moest dwingen en, als er dan toch gevochten moest worden, dit maar liever door huurtroepen (in de oorlogsjaren zei men door de koningen) moest laten doen, dat de belangen der wapenindustrie het streven naar wereldvrede in den weg staan? Werken dergelijke humanitaire, maar helaas al lang niet meer origineele beschouwingen minder als gemeenplaats, wanneer ze door den schepper der relativiteitstheorie worden uitgesproken?

De schrijver weet het blijkens een zin vol zelfkennis op blz. 101 heel goed: wat hij te zeggen heeft, is niet nieuw; en hij maakt zich ook geen illusies over de onfeilbaarheid zijner ‘simpeln gedanklichen Auffassung von Verhältnissen, die in Wahrheit ungemein verwickelt sind’. Maar waarom publiceert hij dan zijn inderdaad nogal eens simplistische beschouwingen? Waarom dekt hij met zijn grooten naam naïveteiten als het voorstel op blz. 74, dat de Duitsche regeering aan de Fransche zal voorstellen, gezamenlijk aan den Volkenbond voor te stellen, dat deze aan al haar leden zal voorstellen, zich te verplichten tot onderwerping aan iedere uitspraak van het internationale scheidsgerecht en tot gemeenschappelijke actie tegen iederen staat, die den vrede dreigt te breken?

De weinig bevredigende indruk, dien dit alles maakt, wordt nog verergerd door de zeer oppervlakkige en onachtzame wijze, waarop de uitgave verzorgd is. We vinden hier blijkens het voorwoord uitingen uit de meest verschillende tijden van Einstein's leven, maar ze zijn voor het allergrootste deel ongedateerd; aan wie de brieven, waaruit we

fragmenten lezen, gericht zijn, blijkt niet; toelichtende opmerkingen, hoe noodig ook, worden zelden gegeven. En zoo kunnen we b.v. ervaren, dat de schrijver op een onbekend tijdstip aan een onbekenden vredesvriend heeft geschreven, dat hij vernomen heeft, dat deze in stilte groot werk verricht; wat echter slechts zeer matig interessant mag heeten. Of we lezen zonder eenige toelichting een redevoering over den 'Fall Gumbel'. Maar wie weet vandaag nog, wie Gumbel was en wat voor Fall hij beleefd heeft? Wanneer de (ook al anonyme) schrijver van het voorwoord er werkelijk zoo opgesteld is, het beeld van Einstein's persoonlijkheid zuiver te bewaren, moet hij niet zoo hopeloos dilettantisch te werk gaan.

Voor den uitgever is het boek misschien wel een succes. Wat Sjaalman zoo verkeerd vond en Droogstoppel zoo vanzelfsprekend, is nog steeds waar: de gevestigde naam van den schrijver is practisch van meer belang dan de inhoud van het boek. Maar moet het niet een pijnlijke vergissing heeten, dat een Einstein zich tot ondernemingen als deze leent?

E.J. DIJKSTERHUIS

Stemmen uit de redactie

Vrijspraak met de witte kaart.

- 'Assoluzione con la scheda bianca', vrijspraak, gegrond op een met zoovele woorden erkend non liquet, zal wel niet steeds de tragi-komische gevolgen hebben, die Bontempelli in zijn *Famiglia del Fabbro* met zooveel verve beschrijft, dit neemt toch niet weg, dat het procédé, zooals het onlangs ten onzent is toegepast, onze bewondering niet kan wekken.

De Amsterdamsche Rechtbank had in de gewis niet eenvoudige Nijenrodesche strafzaak de keus tusschen drie conclusies: veroordeeling, vrijspraak of heropening van de instructie, wanneer haar de zaak niet voldoende duidelijk was geworden. Zij heeft klaarblijkelijk het laatste niet gewild en tusschen het overblijvende een keus niet durven doen. Zoo is haar vonnis geworden tot een vrijspraak naar den vorm en een veroordeeling naar den inhoud, een tweeslachtigheid, die te pijnlijker treft, waar iedere preciseering van het voor den verdachte bezwarend geachte materiaal, dat naar de meening der Rechtbank onweerlegd is gebleven, in het vonnis ontbreekt. Hetgeen in de uitspraak aan de gebruikelijke formule is toegevoegd, gelijkt daardoor meer op een tegenover een vrijgesproken verdachte ongepaste troostprijs voor het Openbaar Ministerie, dan op een gemotiveerde rechterlijke beslissing, wat te erger is, nu tegen een 'veroordeelende vrijspraak' als hier is gegeven, den verdachte zelfs een recht van appèl niet toekomt. Men zou minder halfheid òf grooter reserve van de Rechtbank hebben kunnen verwachten, en in elk geval zou ons gevoel voor fair play daardoor meer zijn bevredigd, onverschillig hoe de uitspraak dan zoude hebben geluid.

Deraillement.

- Wanneer de ministers Kalff, Marchant, Oud, kamerleden als de heeren Bierema of Joekes, buiten het parlement het woord nemen, toonen zij zich van de eischen der samenwerking, die den grondslag der tegenwoordige regeering uitmaakt, bewust. Minister de Wilde heeft zich die eischen herinnerd toen het te laat was. Zijn ongracieus en onstaatkundig optreden worde in het belang der bevestiging van het zedelijk gezag der thans zittende regeering, bevestiging die de natie behoeft en verlangt, niet herhaald. Onze regenten, hoofd voor hoofd, moeten gerechten twijfel wekken aan de diepte hunner bezinning op de huidige nooden des lands, zoo dikwijls zij, zonder noodzaak of aanleiding, zich van verkiezingsjargon bedienen tegenover eene wereld die om woorden van wijsheid en van verzoening vraagt. Eénmaal is te veel en herhaling zou noodlottig zijn. De stemming waarin wij ons de harde dingen die komen zullen, moeten laten opleggen, worde niet door dorperheid van wie smaak behoorde te bezitten en zelfbeheersching aan den dag te leggen, bedorven.

Van anderen aard, maar ernstiger nog, is de ontsporing van minister Colijn. Het is een veeg teeken wanneer ministers met mededeelingen uit de Kabinetskeuken komen, en wij hadden dit van dezen premier niet verwacht. De heer Colijn noemt een ontwerp, waarmede de ministerraad zich in zijne afwezigheid vereenigd heeft, in strijd met de regeeringsverklaring. Zulke qualificatiën behooren ons bespaard te blijven, tenzij er consequentiën aan verbonden worden die de heer Colijn niet getrokken heeft.

Vondel te Nijmegen.

- De opvoering van *Salomon* door het Nijmeegsch Studententooneel op Zondag 13 Mei gaf bij verscheidene redenen tot kritiek voldoende aanleiding tot een gunstige waardeering. Een onderneming als deze in een land, waar men niet de gewoonte heeft, zijn eigen klassieken te vertoonen, en waar zelfs geen speeltraditie van Vondel's tragedieën bestaat, is op zichzelven reeds een lofwaardige uitzondering, en valt nog meer te prijzen nu zij een drama betrof, dat sedert 's dichters dood niet meer ten tooneele gebracht was. In de gouden eeuw was het opvoeren van klassieke stukken zoowel in Frankrijk als in de Zuidelijke Nederlanden een edele en artistieke ont-

spanning, annex aan het studieprogram der Jesuïeten. Wij mogen veronderstellen, dat zulke vertooningen *ad usum Delphini* niet veel volmaakter waren dan de Nijmeegsche Salomon-opvoering, waarbij men herhaaldelijk den indruk kreeg, dat het dramatisch conflict te ver verwijderd lag van het jeugdige ervaringsleven der vertolkers. De Nijmeegsche Universiteit is de eenige, die een aparte leerstoel heeft voor de letteren der zeventiende eeuw. Ligt het niet in die lijn, dat hier althans het Vondel-spelen een goede gewoonte gaat worden? Het zal niet noodig zijn, te wijzen op het opvoedkundige belang van zulk een edele traditie, die wij in Nederland maar al te pijnlijk missen. De Nijmeegsche hoogleeraar B.H. Molkenboer O.-P., die als algemeen leider deze vertooning verzorgde, heeft vooroordeelen moeten overwinnen; wellicht zijn er nieuwe gerezen door de ontvangst van zijn prijzenswaardig experiment in enkele organen van de drukpers. Toch had hij gelijk door moedig te wagen, en is het te hopen, dat hij erin slaagt, regelmaat te maken van wat nu een zeer loffelijke, en grootendeels zelfs bewonderenswaardige uitzondering was.

Vervroegd pensioen.

- B. en W. van Rotterdam stellen den Raad voor, gemeenteambtenaren van 60 jaar en ouder te ontslaan, met uitzondering echter van de leerkrachten aan de gemeentelijke onderwijsinrichtingen. Dit voorstel zal ongetwijfeld na ampel beraad gedaan zijn; daarom past den noodzakelijk eenzijdig oordeelenden buitenstaander geen kritiek. Verbazing te gevoelen, kan men hem echter niet beletten en voor verbazing is hier toch wel aanleiding. Gewoonlijk toch bepleit men - op gronden, die nog kort geleden in deze rubriek ontwikkeld zijn - den voorgestelden maatregel juist in de eerste plaats voor hen, wier dagelijksche taak het is, steeds weer frisch en opgewekt kinderen en jonge menschen te onderwijzen en die met het klimmen der jaren niet zelden moeite hebben, altijd weer aan dien moeilijken eisch te voldoen, zich te behoeden voor sleur, zich te vrijwaren voor verveling. In den regel vreest men meer, dat zij, boven de 60 gekomen, al te ver van hun jeugdige leerlingen af zullen staan, dan dat men bezwaren gevoelt tegen bureauarbeid van personen van denzelfden leeftijd. In Rotterdam denkt men er echter blijkbaar juist andersom over.

Op welke gronden de aanbeveling steunt, die deze opvatting volgens B. en W. verdient, blijft ons helaas verborgen; en zoo kunnen we slechts twijfelend vragen, of hier wel in de eerste plaats de belangen van het onderwijs den doorslag hebben gegeven; om van de tallooze bevoegde jonge leerkrachten, die er naar snakken, aan het werk te kunnen gaan, nog maar te zwijgen.

De behuizing van het museum voor nieuwe religieuze kunst te Utrecht.

- Dat er meesterschap ligt in beperking, is een gedachte, die meer is geciteerd dan toegepast. Tot schade o.a. van heel wat museumruimten uit den ‘rijken’ tijd. Men denke aan de hinderlijk pompeuze lambriseeringen, aan de plafonds, de raam- en deuromlijstingen enz., die het tentoongestelde eenvoudig doodslaan. Welk een arbeid wordt er, om een voorbeeld uit eigen land te noemen, niet gevergd van den huidigen directeur van het Rijksmuseum om van dat gebouw een dragelijk tehuis voor 's Lands kunstschatten te maken.

Dat alles overwegende, vermag men, terwille van de bouwkunst zeker, de armoede zegenen. Want die armoede heeft bereikt, wat de rijke jaren niet vermochten: die armoede dwong tot beperking en inzicht en bracht de architectuur, als plastische èn als ruimtekunst, mede terug tot de zuivere idee.

De behuizing van het museum van nieuwe religieuze kunst te Utrecht is er weer één van de bewijzen voor, hoe armoede tot zuiverheid kan leiden, wanneer tenminste een gevoelige geest het werk beheerscht. Wat hier is verkregen op een vertimmerde zolder is eenvoudig voortreffelijk. De totaal-toon van zachtgebroken wit, het door het velum gezeefde licht, de naturelmatten op de vloer en de enkele grijze zitbanken, dat alles is zakelijk en zuiver. De door schotten verdeelde ruimte bergt grafisch werk, naaldwerk, schilderingen en plastieken. En stuk voor stuk komen de werken tot hun recht.

Wordt eens het plan van den conservator Brom verwezenlijkt en komt daardoor, na wijziging, schifting en uitbreiding, deze collectie aan het Centraal Museum, dan is van harte te hopen, dat dezelfde blanke sfeer kan worden behouden en dat degene die geroepen zal zijn het voormalige Agnietenklooster uit te breiden, dat zal kunnen doen in den geest, die nu den zolder naast de Cathrijnehof kenmerkt.

De stadhuisplannen voor 's-Gravenhage.

- Wie door de jaren heen de berichten over de voorbereiding tot den bouw van een nieuw raadhuis voor de residentie heeft bijgehouden, weet dat het plan, allereerst als stedebouwkundig probleem, heel wat voeten in de aarde heeft gehad. Sinds aan de Bazel de opdracht tot het maken van een situatieschets werd verstrekt, waarbij het stadhuis aan het Spui bedoeld was, zijn heel wat jaren verstreken. Na de publicatie van de Bazel's schets voelden velen, al dan niet aangevraagd of aangemoedigd, zich geroepen, het probleem te bestudeeren; een reeks van studies in het Gemeente-archief aanwezig, waarbij wij een nieuw raadhuis vinden op vele verschillende plaatsen in de stad, bewijzen dat menigeen zocht naar een oplossing.

Vóór deze periode, n.l. bij het indienen van het uitbreidingsplan-Berlage in 1908, was het Alexanderveld genoemd. Men liet die gedachte weer los, kwam erop terug, onderhandelde met Defensie over exercitie- en kazerneterreinen. Inmiddels werden de tijden er niet beter op.

Het stemt tot voldoening te constateeren, dat, ondanks den weinig opbeurenden finantiëelen toestand, de Raad van 's-Gravenhage intusschen het probleem, dat zóó dringend om een oplossing vraagt, toch niet heeft losgelaten. Een meervoudige opdracht voor een voorloopig ontwerp aan de architecten Dudok, Kropholler, Luthmann, Roosenburg en Staal kwam tot stand.

Het werk der inzenders en het rapport der adviescommissie zijn nu gepubliceerd. Op zeer overzichtelijke wijze zijn de inzendingen der vijf architecten in het gemeentearchief tentoongesteld. Men weet, dat de adviescommissie het plan van architect Luthmann, als bevattende de beste elementen, voor nadere studie heeft aanbevolen. Ook die keuze stemt tot voldoening: zij levert het ondubbelzinnig bewijs ervoor, dat de commissieleden, onder wie er ongetwijfeld zijn, voor wie de vormgeving zonder meer van enkele anderen meer bekoring gehad moet hebben, de hoofdeischen, die te stellen waren, hebben laten praedomineeren.

In het rapport vindt men vermeld, dat de ontwerpen van Kropholler en Roosenburg het eerst ter zijde werden gelegd: zij waren niet alléén de kostbaarste in uitvoering, doch bovendien ook verder de minst geslaagde. Deze uitspraak wekt geen verwondering: Roosenburg's project is èn als plan èn als opbouw verre van

gelukkig, terwijl Kropholler, na zijn inzending voor het Leidsche Raadhuis, met het project voor den Haag opnieuw het doorslaande bewijs heeft geleverd, dat men, vasthoudende aan een aprioristische vormgeving, gebaseerd op uitingen van vervlogen eeuwen, in eigen tijd radicaal vastloopt. Bij niets, en zeker niet bij een dienende kunst als de bouwkunst kan men zich ongestraft anachronismen veroorloven.

Restte een keuze tusschen Staal, Dudok en Luthmann, aan welke drie inzenders, gezien de kwaliteiten hunner ontwerpen, het commissielid ir. Hulshoff meende opnieuw een kans te moeten geven. De overige leden der commissie echter meenden, dat het plan-Staal niet in aanmerking kwam en dat, bij alle stedebouwkundige gaafheid van Dudok's opzet, toch Luthmann's ontwerp op velerlei gronden de voorkeur verdiende. Wij zijn dezelfde meening toegedaan.

Moge nu ook blijken, dat de fondsen aanwezig zijn of gevormd kunnen worden, om het plan te realiseeren: uit het oogpunt van verkeer dringt de kwestie van verruiming der oude stadskern, waar, na den bouw van het nieuwe stadhuis, veel kan worden weggeruimd, terwijl een mooie gave nieuwe stadswijk tusschen Laan Copes en Javastraat zal kunnen ontstaan.

Overbodige luxe zal niemand het kunnen noemen, wanneer den Haag een nieuwe zetel krijgt voor zijn diensten, die nu, ondoelmatig en daardoor natuurlijk ook kostbaar, over de gansche stad verspreid liggen.

De gave gulden

Eerste Hoofdstuk

‘'t Is een ongelukkig ras, de mannen,’ zuchtte Bets van de Velde voor zich heen. Ze zat voor de breede ruit van 'r eersteklasse-coupé, dood op haar eentje, fixeerde het émail-plakje onderaan het venster met het opschrift: Pericoloso sporgersi, Nicht hinauslehnen.

- Of Huub 't nù beter zou hebben dan met haar? Ze had toch waarachtig altijd alles gedaan om 't hem naar den zin te maken! En zij zag er nog frisch en fleurig genoeg uit ook! Bijna geen rimpel nog! Nu ja, vijfenveertig, en die Corrie vijfentwintig, even oud als hun zóón! Bijna dértig jaar jonger dan Huub! Wel knap van gezicht, maar charme? ontwikkeling? Niets! - Zij voor zich had trouwens nooit begrepen, hoe iemand het aanlei verliefd te worden in een kaal operatie-lokaal, met zoo'n wee luchtje om je heen, en op een wezen, toegetakeld in een verpleegsters-jas.... Bij mannen scheen de ‘stemming’ er weinig op aan te komen....! Zij haatte die ‘neus, keel en ooren’.

- Maar waarom staan we hier zoolang al stil? schrok ze tot het oogenblik terug. Een fraaie bliksemtrein! Waar waren ze eigenlijk? Ergens midden in het land. Móói was anders! Vale velden, een grijze Novemberdag. Ze was hier nooit geweest in deze streken. De eenige reis die ze met haar man in Italië maakte, jaren geleden, had de Riviera gegolden. Huub vond kunst niet uitrustend, zei hij altijd. De zaak was, dat hij er niet van hield. Zij wel! Nu was ze op weg naar Meran, de eeuwige zomer! In haar tasch zat het boekje van het informatie-bureau uit Lugano: - een Kurhaus met palmen onder sneeuwbergen en een indigo-blauwe lucht. Dwars daaroverheen een thermometer,

en een rood streepje bij 79° Fahrenheit: average noon-day temperature in winter! Ze dook behagelijk in haar gemsleeren jekker.... Merano! Van twee kanten hadden ze haar een pension genoemd, dat uitstekend moest zijn: Kikomban. Kikomban! Idiote naam! Eerst eens poolshoogte gaan nemen, hoor.... Er waren hónderden pensions in Meran! - Waarom zou ze ook niet in een hotel gaan?.... een goed hotel.... of een Palace? Ze hield van luxe.... en ze wou een fleurige winter hebben.... Maar in een hotel was je bijna altijd op je vroolijke eentje aangewezen.... Nog eens aankijken.... Over Verona ging ze.... Zouden ze al dicht bij Verona zijn? Stond dáárom de trein misschien stil? Ze keek op haar armband-horloge.... Nee, dat kon nog niet.

Bets kwam overeind, verliet haar coupé, en zag vanuit den corridor een klein, groen station; half hardop las zij den naam: Radio Morelli.

Een eveneens uitkijkend heer, naast haar, een echte Italiaan om te zien, glimlachte vermaakt. - Wat had hij te lachen?

Toen zag Bets, langs de tweede-klasse-gang, handen in de zakken van zijn grijze sportpak, een anderen, zeer eleganten man nader-slenteren. Hij ook, aan haar andere zijde, bleef staan uitkijken.... Ze had hem dadelijk herkend. Hij was haar al opgevallen aan het station van Milaan, om den geel-en-paarsgeruiten plaid, dien hij over den arm droeg. Hij bleek nu eenmaal iemand, die opviel, - ook zonder plaid.... Even zag hij haar afwezig aan, keek dan weer naar buiten. 't Wachten was zeker op een anderen trein.

Middelerwijl zagen de drie reizigers, vlak tegenover zich, los van het station, een soort houten restauratie-kiosk met ruiten aan alle kanten. Binnen, aan de tafel, zaten twee meneertjes in vest en hemdsmouwen, die - wat een gek uur! 't was half vijf! - op het punt stonden te gaan eten. Onwaarschijnlijk hoog beladen borden werden hun voorgezet, gele bérgen! De twee stroopten hun hemdsmouwen op, grepen hun vorken.... De Italiaan naast Bets begon te lachen.... De heertjes merkten, dat ze werden bespied, lachten op hun beurt, wuifden met hun vork en vielen aan op hun titanen-porties.

'Allemàchtig!' liet Bets zich ontvallen.

‘Welk een.... appetito!’ vulde gracieus en precieus de elegante aan.

Nu vraag ik je! Een Hollander! Bets was zoo dom, het nog te vrágen ook:

‘Is u een Hòllander?’

‘En u een Hollandsche?’ glimlachte hij.

Maar de kellner had nog een extra-bordje neergezet, dat de etende heertjes in vervoering bracht!

‘Qu'est-ce qu'ils ont là?’ vroeg, geïntrigeerd, de Italiaan zich af. Hij vroeg het uit beleefdheid in het Fransch; zelfs aan zichzelf.

‘Du risotto?’ wist Bets kordaat. Zij had den vorigen dag Milaan bekeken, en ze had gegeten in het beroemde restaurant ‘L'orologio’, achter den Dom. Dit leek haar dezelfde gele bouillon-reist....

‘Natuurlijk,’ gaf de Italiaan grif toe, ‘maar dat aparte schoteltje?’

‘Du fromage?’ onderstelde savant de Hollander.

‘Mais non, ce n'est pas du fromage, ça!’ riep de Italiaan uit.

De heertjes glommen van plezier; zij zagen, dat de drie in den trein de levendigste belangstelling hadden in hun landelijk koningsmaal, en het mannetje recht tegenover hen, nam het bord met de zeldzame lekkernij, kwam de houten gelag-kiosk uit, stak de rails over, en vertoonde druk gebarend zijn schat van bruingrijze schilfertjes aan de drie achter de ruit: - overheerlijk! wilden zij proeven? met vreugde! Het waren tartuffi! Tartuffi!!

‘Des truffes,’ vertaalde hoffelijk de Italiaan.

Maar het gulle ventje moest ijlings de wijk nemen naar het oord zijner betrapte gastronomie, want er blies een trompetje, een vod van een vaan werd gezwaaid.... Daar ratelde het lange goederen-convooi naderbij, waarop het wachten was geweest, en ontrukte de smulpartij aan hun gezicht.

De elegante keek Bets onderzoekend aan, maakte een kleine buiging, en wandelde naar zijn tweede-klasse terug. Bets zette zich opnieuw aan haar venster. Ze kon niet laten aan hem te blijven denken: - wat een bizondere man! Gedistingeerd, dat ruige, grijze sportpark.... Maar wat ze vooral zien bleef: zijn grijze, sterke oogen, die zoo indringend haar hadden aange-

keken.... Wat zou 't voor iemand zijn? Hij reisde tweede klasse. Misschien een kunstenaar.... Bijna had ze kwansuis eens willen gaan wandelen, zien, hoe hij er zat, in zijn coupé.... waarschijnlijk alléén, evenals zij.... Maar ze bedwong zich.

De trein, als een razende Roeland, die zijn schade inhalen moest, holderde in woeste vaart alle stations voorbij, verschoot over de wissels, verloor zich roekeloos langs nieuwe rails....

- Hoe heette het station nu, waar hij naast haar had staan uitkijken naar die dolle eetpartij?.... Zij scherpte haar geheugen.... Radio.... Radio.... Moretto of Moretti.... Och, de gans die ze was! Dáárom had die Italiaan zoo geheimzinnig gelachen! Het station heette natuurlijk heel anders! 't Was de reclame van een Radio-firma geweest!.... Gelukkig, dacht ze onwillekeurig, dat ‘hij’ toen nog niet naast haar stond!

En ze begon zichzelve uit te lachen.... ‘Hij’ nog al!

Na Verona, waar ze moest overstappen - de geel-en-paarse plaid ook! ze zag hem in de verte loopen - werd het spoedig donker. Een pooslang zag zij de maan boven vage, zwarte rotsmassa's. Dan niets meer. Het leek haar soms, of er sneeuw lag tusschen de akkervoren, die door de zwakke lichtbaan van haar venster voorbijgleden....

Toen ze eindelijk, bijna alleen in heel haar wagon, Meraan naderde, vlogen er regensprietsels langs het glas. Ook in de tweede-klassen zat niemand. De plaid was verdwenen. Ze had niet gezien, waar hij was uitgestapt.

Meraan. Een ongezellig station. Buiten góót het. 't Was koud.

‘Grand Hôtel Bristol!’

‘Esplanade International!’

‘Frau Emma!’

‘Grand Hôtel et Merano!’

‘Pitscheider!’

Wel vijftig stemmen schreeuwden door elkaar. Op goed geluk koos ze een pet uit de eerewacht.... De ‘Principe Ereditario’!

Een taxi bracht haar in het hotel met den aantrekkelijken naam. Het viel niet mee! ‘De kroonprins’ bleek het embleem der commis-voyageurs.... Geen enkele eenpersoons-kamer was dan ook beschikbaar. De hare, met twee bedden, had het voor-

deel althans ruim te zijn. - Morgen zou ze wel een rustig, duurzaam onderdak zoeken....

Den volgenden dag, in een ijzigen winter-mist - vanwege de eeuwige zomer! - toog Bets in haar warmen mollen-pels, op een vastberaden onderzoekingstocht uit. - Eerst het pension met dien naam.... te gek om los te loopen.... Ze was toch nieuwsgierig, hoe het eruit zou zien, dat Kikomban; zocht op het kaartje in Baedeker, welken weg ze volgen moest!

Ze zag Meraan, de pittoreske straatverschieten, het grootsche theater. Dan, een hellinkje omhoog, was ze op de wandelkade langs de rivier. - 'n Beetje een armoedige vertooning in den mist. Geen berg te zien. Anderhalve palm. En dat was natuurlijk het Kurhaus, met die dansende juffers op het dak. Buiten, een muziektent voor betere tijden.... Rijen banken, waarop niemand zat.... Aan den overkant bakbeesten van hotels!.... Ze had toch eigenlijk meer zin in een goed pension. Ze voorvoelde tusschen al die mondaine menschen in een tè luisterrijke omgeving, een des te grootere eenzaamheid....

Zij ging een brug over, langs een oude kerk.... een weg.... een laan.... en nog een laan, die afliep.... Lage velden.... 't Zag er vochtig uit.... Jawel, en dat was Kikomban, met wat boomen er rond.... Kikomban, dat kikeboe speelde, grapte Bets, met de trieste omgeving.... Dank je wel. Ze keerde om...

Een oogenblik, in een aanvechting van gemakzucht, dacht ze: - als iedereen dan zei, dat het zoo goed was, dit gekke Kikomban? Dwaasheid! 't Was hier om naargeestig te worden, als je 't niet was.... Terug! Vooruit! wat drommeldag, ze had zich voorgenomen, vroolijk te zijn!

Ze was eigenlijk voor het eerst alleen op reis.... In Zwitserland, na de scheiding, was ze twee maanden lang met haar vrienden Smits geweest; later, in Lugano, met tante Jet.... Ze trof 't ook niet, met dit druilerige weer....

Ze steeg terug tot bij de oude kerk, ging het park in, dat daar den heuvel beklimt, stond stil voor een wit standbeeldje van keizerin Elisabeth. Gek, in Montreux zat die stakkerd óók ergens zoo voor zich heen te kijken.... 't Leek wel, of ze de patrones was van alle Kurorte, de keizerlijke zwerfster.... 't Maakte Bets weemoedig.... Hoe treurig en leeg keek ze, als voorzag

ze haar tragisch leven, haar gewelddadigen dood. Makaber, dat witte marmer.... Zulk een jurk met pofmouwtjes had zij zelve ook gedragen, toen ze zeventien of achttien was.... En bijna alle boomen in het parkje droegen etiketten.... Je kon zoo zien: het vreemdelingen-oord, waar ze niet wisten, wat voor moois nog eens uit te halen! Maar de 79° Fahrenheit nam ze toch kwalijk. 't Was hier kil, in de mistige lanen boven den ruischenden stroom.... Wat zou dít zijn? Bets, 'r neus in de lucht, keek naar het opschrift aan een naakten stam.... 'Populus tremuloïdes'.... De bibber-peppel, vertaalde ze; hij heeft het ook koud in z'n 'eeuwige zomer'!

Een eindje verder wandelde ze langs een groot gebouw met bogengangen rondom, dat volgens Baedeker 'Plankenstein' heette.... 'Plankenstein!' Bets had nu eenmaal de neiging, de dingen dezer wereld spoedig 'gek' te vinden, doch zonder bitterheid; op een opgewekte manier; ze amuseerde zich gemakkelijk.

Van dan af waren het, in park en tuinen, niet anders dan hotels en pensions, die Bets zag, pensions en hotels in elke afmeting. Zij trokken haar geen van allen aan. Zij hadden iets over zich, of zij uit de mode waren en betere dagen hadden gekend... Misschien leek het maar zoo, omdat de echte 'saison' voorbij was.

Ten leste vertelde haar metgezel, Baedeker, dat zij liep over de Strada Winkel. Hier beviel het haar beter: er moest uitzicht wezen. Op zonnige dagen zou deze breede weg, die stijgend noch dalend den bergflank omglooide, met zijn rijke beschaduwing en weelderige villa's, zeker wel heel mooi zijn. Als zij híer eens een goede behuizing vond! Zij vond er een: het hotel-pension Concordia. De naam zelfs al beviel haar. Zij zou er wonen in eendracht.... met niemand; of althans met zich zelf! Het denkbeeld lokte haar aan.

Een keurig huis, breede gangen - breede gangen waren haar hobby, een voorliefde, teekenend voor haren aard -, niet al te groote, maar goed gemeubelde kamers. Zij nam er een voor twee personen, hoewel dat aanmerkelijk duurder uitkwam; sprak af, dat één bed zou worden weggenomen. - Zij had dien nacht in den 'Principe Ereditario' ook al zoo'n ledige 'legersteê' tot gezelschap gehad.

En na het déjeuner, toen haar koffers waren aangekomen, ging zij haar kamer in orde brengen. Het fraaie toilet, met den rechtopstaanden ovalen spiegel, en de twee kastjes teweerszijden, werd genoegelijk van zilver en teergekleurde vochten in kristal; en nu het overgebleven bed tegen den muur stond, was er plaats voor heel een salonhoek: een bessesap-roode divan met twee dito fauteuils rond een tafeltje. De fauteuils bleken zelfs comfortabel. Zij zat er in eene uit te blazen. - Nu kon ze ontvangen!.... Maar wie? De niemand, met wie ze in eendracht leven zou! Rare gezelligheids-bevlieging! En toch was ze in 'r schik met haar salon-hoek. Ze ging een paar boeken op het tafeltje leggen, en belde om een schemerlamp. Dat hooge licht van den tweearmigen luchter zou alles bederven.

- Vreemd, hoe je in een hotel apprecieerde wat in je eigen huis niet eens genietbaar zou zijn. Die vreeselijke gordijnen! Nu waardeerde je, dat de ‘blommen’ de kleur hadden van het trijp der meubels, terwijl de ‘krullen’ blauw waren als het behang, en dat het nachtlampje ook in bessensap en blauw was.... en het tapijt zoo waarlijk ook!

- Welk een stilte! Geen wonder, dubbele deuren, die daarenboven gecapitonneerd waren; ook de tusschendeur naar een andere kamer.... Dat was een Oostenrijksche verfijning, ze hadden haar dat in Lugano al verteld.... De ‘kroonprins’ was ook gecapitonneerd geweest.... En dubbele ruiten.... natuurlijk om te beschermen tegen het eeuwige-zomer-klimaat! Buiten was de mist van een Londensche dichtheid geworden.

Het meisje had, omdat die gnädige lang bleef, een staande schemerlamp gebracht, eigenlijk uit de ongebruikte, groote eetzaal; en hoewel het pas vier uur was, Bets schakelde ze dadelijk in en bestelde thee.

En zoo zat ze, tien minuten later, goed en wel geïnstalleerd in haar gezelligen salonhoek, moederziel alleen in de volstrekte stilte van haar gecapitonneerde kamer. Het was wel een beetje, vond ze, of ze gek was, of droomde.

- En onderwijl troonde de verpleegster, in háár meubels, in dat Rotterdamsche huis, waarin *zij* vierentwintig jaar Mevrouw Vogel was geweest.... Net nièt de ‘zilveren bruiloft’! Het idee van bruiloft....! Als hij het zoo eens in zijn kop kreeg!

Bets wist heel goed, dat ze met dezen wat ruw schertsenden

toon, in zichzelf een verdriet poogde weg te duwen, dat niet onvoorbereid was gekomen, maar dat haar toch nog pijnlijk overvallen had. Ze was dòl op Huub geweest, de eerste, vroolijke jaren van hun huwlijk! En toen hij later twee slaapkamers had gewild, omdat hij beweerde slecht te slapen, toen had ze meer geschreid dan iemand wist. En nòg had ze zich soms wijs gemaakt, als dan na menigen eenzamen nacht alles weer leek als van ouds voor een uur, - dat Huub misschien veel te hard werken moest, dat hij ook niet zoo jong meer was, maar dat hij toch altijd nog van haar hield....

- Gelukkig, dat ze had doorgezet, haar slaapkamer-ameublement te verkoopen. Huub had nog de schouders durven ophalen,.... nu ze tòch haar meubels achterliet.... Niet dat het hem schélen kon van die slaapkamer! Dat wist ze ook best. Hij vond het kleingeestig; sentimenteel....

- Kleingeestig of niet, en sentimenteel of niet, het was mooi genoeg zóó; en haar eigen slaapkamer, nee, dat was nu heusch wat veel gevergd! Kleinburgerlijk kon toch werkelijk niemand haar noemen, waar ze verder alles gelaten had zooals het reilde en zeilde.... Behalve dan natuurlijk de dingen, die ze had meegebracht van haar ouderlijk huis, het prachtige tafelzilver, de twee bolpoot-kasten.... en dan wat ze gekocht had voor haar eigen plezier, haar mooi Chineesch, haar etsen van Bauer, haar electrische theestoof.... Dat alles stond opgepakt in Den Haag.

- Ze vroeg zich wel eens af, òf ze goed had gedaan, zoo maar dadelijk toe te stemmen in een scheiding. Zou deze Cor nu werkelijk de geschikte vrouw voor hem zijn? Zou ze hem weten te boeien op den duur? Misschien, omdat ze jong was.... en coquet bovendien!

Bets vond het soms het meest jammer voor Eric. De jongen had het natuurlijk ruim opgenomen; ieder moest weten wat hij deed, had hij gezegd. Hij was goed gebleven met zijn vader. Dat zij, zijn moeder, het óók ruim opnam, had hij bewonderd! Want had Huub hoogstens (och, zij hoopte het maar!) niet geléden in de genegenheid van zijn zoon, - *zij* had gewonnen, dat wist ze secuur! Hoe hartelijk was Eric niet voor haar geweest, een maand geleden nu, in Lugano, vóór hij over Genua naar Indië vertrok! Een beste jongen! Hij was er nog wel veel

alléén op uitgetrokken, die paar dagen, - maar dierbaar hoefde ook niet in den tegenwoordigen tijd....

Toch, zij voelde, dat het in den grond Eric hinderde, de scheiding van zijn ouders. Dat huis in Rotterdam, al was het zoo om en bij hetzelfde gebleven als altijd, - hoe kon hij er zijn ouderlijk huis in zien, met die nieuwe vrouw van zijn vader erin, even oud als hijzelf? Al bekende hij het zich niet, het moest een sterk gemis zijn in de gedachten van zoo'n jongen.... Hàd ze moeten toestemmen? Had ze niet moeten staan op het instandhouden der familie, en in Godsnaam Huub zijn gang laten gaan? Zou 't voor hemzelf misschien ook niet gelukkiger zijn geweest, op slot van rekening? Ze kon soms medelijden met hem hebben, zooals hij daar nu zat, met zijn dertig jaar jongere vrouw, in dat huis, waarin alles hem herinneren moest aan háár. Of voelde hij zooiets niet? Was hij teveel verhard in zijn operateursvak, waarin hij zich óók niet aantrekken kon al die menschen, die hij pijn deed, tot zij er soms flauw van vielen.... Er bleek weinig gevoelloos te maken aan die ontstoken neuzen....

- Eerst had ze 't bijna een opluchting gevonden, de scheiding. Je kan 't verdriet óók moe worden. Die tijd op haar Haagsche kamers, toen ze alles flink onder de oogen had gezien, alles van de zaken geregeld, in het vaste voornemen, frisch een nieuw leven te beginnen (ze was met de Smitsen veel naar de comedie geweest, naar concerten), en de maanden daarna met hen in Zwitserland, - het had haar opgeknapt, uitgerust. Maar later in Lugano, misschien door het ouderwetscher gezelschap van tante, was er een soort van wat ‘de mannen’ een kater noemen, gevolgd, en hoe langer hoe vaker kwam de gedachte haar plagen, dat ze spijt had.

- En aan den anderen kant, - als iemand niet meer van j e hield, als iemand je in je gezicht zei, van een àndere te houden.... nee, gekheid hoor, het was mal, het was oudbakken, om dan met alle geweld te willen lijmen wat tòch kapot was.

Bets schonk kordaat zich nog een kop thee in.... Ze moest morgen iets anders meebrengen uit de stad dan die drooge biscuits van het pension. Of thee gaan drinken in Meran-zelf.... Als 't weer er tenminste wat ‘zomerscher’ uitzag!

- Nee, als ze dacht aan zooveel voorbeelden uit haar omgeving.... Jaap en Zus Rijmers.... Piet en Ans.... de Broers-

ma's.... de Van Bennekoms.... Sissy en Henk! En waarom dikwijls? Omdat ze herrie hadden! Omdat de man wat al te ondernemend was! om niets! Ans van Dissel, omdat ze niet in Winterswijk verkoos te blijven wonen.... Als Piet er nu eenmaal zijn fabriek had! Je kon wel zoovéél willen!.... En Sissy Bout, die zich altijd al beklaagde, dat ze, met haar huishouden, nooit tijd had voor 'haar eigen leven'! Nu had ze dan haar eigen leven, de 'hoogstaande vrouw' met haar air van superioriteit! 't Kon zijn, dat zij, Bets, nooit de 'overmachtige passie' had gekend, waarvan Sissy sprak. Maar overigens was Henk toch waarachtig zoo gek niet.... Een fijne kerel.... jonkheer bovendien.... Nu ja, jonkheer.... er is adel en adel... de Bouts gingen heelemaal als gelijken met hen om, hoewel ze heel goed wisten, dat háár ouders een chocolade-fabriek hadden gehad.... Van den winkel wisten ze allicht niet, gelukkig.... Maar van díe man weg te loopen!... Misschien was de heele geschiedenis enkel 'litteratuur' van Sissy....Wel bekwam het haar!

- Je begreep soms de menschen niet. De van Bennekoms bijvoorbeeld, met dien lieven kleinen jongen, die hun gestorven was.... Dat groote verdriet leek een poos die twee zóó bij elkaar te hebben gebracht.... En toch, een paar jaar later.... Waarom zou *zij* dan met alle geweld aan Huub zijn blijven klitten? Nee, er was, hoe meer je erover nadacht, geen ènkele reden voor!

Bets stak een cigaret op. Zij rookte er één per dag, na de thee. Ze vond er eigenlijk niet veel aan, maar, om méé te doen....

- Wat toch wel heel erg was, dat was die arme Zus Rijmers! Geen pretje, om met vijf kinderen achter te blijven, en hoe verzorgd.... dat moest je vragen! - 't Scheen, dat Zus nog wat hàd van zichzelve, maar veel zou 't niet zijn.... En of Jaap genoeg verdiende, om twee huishoudens te eten te geven? En toch was Jaap niet ons ympathiek! Toen hij bij 'r zat, dien middag, had ze met 'm te doen gehad. Ze hoorde nog zijn hartstochtelijke stem: 'Bets, ik houd zoo vréése lijk van Lientje! Nu 't eenmaal zoover is, heeft Lientje toch óók haar rechten! Kan ik háár dan in den steek laten, nadat we zùlk een poeem samen hebben gehad? Natuurlijk, ik zal Zus helpen zooveel ik maar kan, en ik blijf immers goede vrienden met 'r, ik kan naar de kinderen

komen kijken zoo vaak ik wil.... maar Lientje, Lientje is me heilig!' - Ja, God, als je dan zóóveel van iemand hield, en 't was eenmaal zoover gekomen.... Zij had óók niet geweten, wat er tegen in te brengen.... Nu praatte haar Huub (nog altijd 'haar' Huub!) wel heel wat minder poëtisch over Corrie; maar aan den anderen kant was er voor Jaap toch heusch meer reden om scrupules te hebben tegenover zijn vrouw, dan voor Huub! *Zij* bleef niet onverzorgd achter! Gelukkig had ze haar geld! En *hun* zoon was volwassen, had nu al een goede betrekking.... Zóó zelfs, dat hij elken steun van haar geweigerd had! Een knappe jongen, als zijn vader. En een jongen vol karakter! Hij zou zeker een pracht-carrière maken.... De rubber! Alsjeblieft!

- Maar zooals Huub het haar gezègd had van Corrie, zóó, zonder omwegen, dat was toch wel schàndelijk geweest!

- Of, schandelijk, zoo mocht ze ook al niet praten. Moest hij haar dan in 't geniep bedriegen, liegen, huichelen? Het was toch veel beter, eerlijk te zeggen, waar het op stond? Maar die eerlijkheid....

Bets was onrustig op en neer gaan loopen, verzette driftig een flacon op haar toilet, schelde, dat het meisje het theeblad zou weghalen.

Terwijl ze wachtte, keek ze door de duister geworden ramen naar buiten. Ze zag een enkel lichtje, flauw als een bijna uitgedoofde vonk, in den dichten wintermist. Geen enkel geluid drong tot haar door, alsof zij doof was geworden. En plotseling, als een afgrond onder het oogenblik waarin zij leefde, voelde zij wat onherroepelijk voorbij was.

Achter de kamerdeur was er het toezuchten van een andere deur. Er werd geklopt.

Dien avond, aan het diner, bestudeerde Bets wat beter de andere gasten. Er was een oude dame, die 'discours' noodig vond, en van-achter haar tafeltje Duitsch sprak met haar Duitsche buurlui rechts, en Engelsch met de Engelschen links, en probeerde háár aan te haken in het Fransch; - Bets sprak Fransch, zoover het ging, en met een Rotterdamsch accent, dat zij zelf heel goed hoorde, waarvan de lompheid haar belemmerde, en dat zij toch niet te veranderen wist; behóórlijk sprak zij alleen

Duitsch, en Engelsch zoomaarzoowat -; er waren verder een Frankforter echtpaar, een deftige oude gentleman met zijn dochter, en een sportief-uitziend, eenzelvig heer, die haar intrigeerde doch die, evenals de Engelschen, onmiddellijk na tafel verdween.

En zoo bleef Bets in den salon met de bijdehande, oude polyglotte, die een Hongaarsche bleek te zijn, en een lief, nog jong Duitsch vrouwtje, dat vertelde aan geelzucht te lijden. Haar man ging - uit beleefdheid - in den tegenovergestelden hoek een groote sigaar zitten smoken. Zijn dikke, roode kop was zóó geschoren, dat boven een bol achterhoofd en slapen als van blakende, glimmende biefstuk, een soort hoedje van haar was overgebleven, met een schuin scheidinkje erdoor, als een losstaand clowne-pruikje. Hij vond blijkbaar, dacht Bets, dat dit frisch en ‘schneidig’ stond.... Toen hij zijn sigaar had uitgedampt, kwam hij zijn vrouw een kus op het bleeke voorhoofd geven en zei, dat hij in Plankenstein zijn bier ging drinken. Bets werd opnieuw gesterkt in de overtuiging, dat de mannen een verachtelijk ras waren, en bij een kwijnend gesprek in het Duitsch bleef zij een uur in den salon hangen. Zij vroeg naar den zwijgzamen sportsman. Dat was een landgenoot van haar, een naam met ‘van’.... maar een fameuze wandelaar.... Bets vond het interessant.

Toen trok zij naar haar gecapitonneerde kamer, en wat later naar bed. Zij voelde zich als in de watten gelegd, zoo stil was het.

Toen Bets den volgenden morgen in haar muilen stapte, zag zij een voos-witte dooi-wereld: alles onder een natte sneeuw, die bij pakken van de takken plofte en al wegweekte van de ‘strada Winkel’. 't Was een troosteloos gezicht. Op het tafeltje van haar ‘salon hoek’ lachte haar het boekje uit, waarin zij voor het slapen gaan nog even gelezen had: de indigo blauwe lucht boven sneeuwbergen, Kurhaus en palmen, met schuin eroverheen de thermometer, die, bij het roode streepje, 79° Fahrenheit wees! Average temperature in winter!

Vergevensgezind, trok zij, na het ontbijt, haar Russische kaplaarzen aan en ging uit.

Zij liep het parkje Maia door, tot aan de muziektent, waar, onder de druipende sneeuw, de bankenrijen op het luisteren wachtten. Dan liep zij door het parkje van Plankenstein met den

‘bibber-peppel’ en keizerin Elisabeth, groenig in de grauwe witheid. Daar was óók een muziektent met druipende, luistergrage banken ervoor....

De eigenaar van het pension had aan Bets de kur-kaart gegeven, en zij besloot, naar het Kurhaus te gaan. Daar moest concert zijn, van half-twaalf tot half-een.

Bets had alweer het genoegen, er alles ‘gek’ te kunnen vinden!

Een zaal met honderden witgedekte tafeltjes, waaraan niemand zat; niemand zitten mocht, die niets gebruikte; en niemand gebruikte iets.... Vol daarentegen zaten de beide galerijen, net lage broeikassen onder hun dubbele glazen daken; en vol ook zat de soort estrade achterin de zaal, in den tocht der voortdurend klapwiekende deuren.

Aan het andere einde, recht daartegenover, was de tooneel-nis voor het orkest. Vlak vooraan stonden twee rijen stoelen naar boven te staren, blijkbaar bestemd voor de hardhoorende muziekliefhebbers, die er niet waren. Alleen had, schuin voor het tooneel, een oud dametje post gevat - Bets zag haar voor een gräfin aan - met een rond, witvilten hoedje op, en een aantal onwaarschijnlijke halsdoeken en manteltjes om, die rustig, met een zeer voornaam air, zat te handwerken en hoog telkens haar naald uithaalde, terwijl zij ‘volop genoot’ van de muziek. Wel een wereld-kurort!

Bets zette zich midden in de zaal aan een tafeltje, bestelde een glas sherry, en hoorde met sceptische ooren een fantasie over Gounods Faust....

De dagen daarop - mooi weer, ho maar! - verkende Bets verder de mogelijkheden van haar winterverblijf. Ze ontdekte in het Kurhaus een leeszaal met ‘moderne’ fresco's; ze amuseerde zich meer met de fresco's en met de menschen, die er te lezen zaten, dan dat zijzelve las; ze hield niet van lezen. Ze zag het kasteel van Hertog Sigismund, het kleine kasteeltje, waar alles klein aan bleek: het poortje zoo laag, dat je bukken moest, het kille binnenhofje, het trapje, het keukentje, waar het vuur gestookt werd van de groene steenen kachel, die de ontvangzaal had verwarmd van keizer Maximiliaan. Bets herinnerde zich dadelijk: Maria van Bourgondië, de dochter van Karel den Stoute! Maar het manke bewakertje deelde haar schoolvreugde niet. Want de vrouw van keizer Maximiliaan was Bianca Sforza,

zei hij; hun portretten hingen er! Ze zag - niet minder overtuigend bewijs - van Maximiliaan en Bianca de huwelijkskoets met de drie Gothische venstertjes (van binnen was het een vaal en vies hok), en boven zag zij de eettafel met de afloopende richel rondom, voor de stroomen gemorsten wijn! 'n Lieve tijd, die middeleeuwen.... Bets begreep trouwens niet, dat een keizer in zulk een nietig, hoewel niet ongezellig, kasteeltje had willen huizen; ze begreep nog minder, waar hertog Sigismund had gezeten, als alles vol was van Maximiliaan.

Een andere maal bezocht ze het museum, dat interessant was, maar niet zóó of het verveelde je; en op al haar wandelingetjes ontmoette ze veel ouden van dagen. Jong volk scheen hier niet te komen, en zelfs nauwlijks te bestaan, of het moesten, 's Zondags, de boerenjongens zijn! Die droegen een streng lichtzinnig roode koordjes rond hun hoed, zoolang ze ongetrouwd waren; de makke huisvaders droegen hoopvolle groene.... Dat vond Bets grappig.

Eens ontdekte zij een mooie, wat koele villa: op het hek stond een Hollandsche naam; maar de villa zat dicht.

En verder sloot zij zich op in haar gecapitonneerde kamer als in een Siberische gevangenis en bestudeerde, in afwachting van de indigo-blauwe lucht en de 79° Fahrenheit, nog maar eens het aanlokkelijke boekje met de verleidelijke plaatjes en de opwindende opschriften: *Is Merano sunny*? *Are the walks really interesting*? *And the grape-cure*? *Is it a good flower-district*? *And what about sport*? - Aan wintersport had Bets nooit gedaan; daarvoor moest je trouwens de bergen op! Voor tennissen leek het haar nu juist niet het weer, - al wáren er vrienden ter beschikking geweest. En het laatste, waaraan ze zou hebben gedacht, was, schaatsen mee te brengen! - Haar eenige sport was het thee-uur in haar 'gezelligen salon-hoek', zich vertroostend met taartjes zóó verrukkelijk, als zij nooit ergens had 'meegemaakt'.

Soms, vaag, met een steunend gezoem, meende zij violencel te hooren spelen. De wonderlijke klank deed haar denken aan buik-spreken, - juist omdat zij dat nooit gehoord had. - Zou het de wandelaar zijn? Van Heufft heette hij.... Zij had nog niet met hem kennis gemaakt.

Op een goeden morgen, bij het wakker-worden, zag Bets het

alpen-glühen! Het waren, in een doorkijk tusschen donkerder bergen op den voorgrond, net twee blanke pyramiden, wier zijkanten bloosden in een zuiveren rozen-gloed. Dat moest de Ortler zijn.... En eindelijk mooi weer!

Dien dag vond Bets Meran heerlijk. Ze deed voor het eerst de beroemde wandeling langs de Passegiata Tappeiner, niet minder genietend van de prikkelende lucht en van de zalige zon, dan van de grootsche uitzichten, wisselend bij elke wending van den weg. Beneden zich zag zij de stad met haar hoogdakige huizen, haar middeleeuwsche poorten, haar ranke torens, en wijd rondom verbaasde haar de kring der stralende sneeuwtoppen. Na het déjeuner zat zij op haar open waranda, zich stoovend in de zon, tot die, vroeg, achter de bergen verzwond.

Doch, vreemd genoeg, toen het schoone weder aanhield, en zij elken dag een groote wandeling ondernam, begon zij haar eenzaamheid sterker te gevoelen, dan toen de climatorische tegenslag haar heette te hinderen, maar in werkelijkheid op velerlei wijze vermaakte. En door die eenzaamheid begon zij een weerzin te krijgen tegen de onbewogen schoonheid van dat berglandschap, dat, iederen dag weer aan, wit schitterend en glanzend rond haar stond. Zij haatte ze soms, die bergen, waar de andere kurgasten zoo mee dweepten. En ze verlangde naar de intieme neveligheid, naar de huizen en de singels, en de gezellige namiddag-straten van wintersch Rotterdam.

Na zonsondergang ging zij nu gewoonlijk naar het Kurhaus, en dronk dáár thee. Bijna alle tafeltjes, op dat uur, waren bezet. De muziek, verwend als zij was door de Hollandsche concerten, voldeed haar maar matig, en zij kende langzamerhand alle wat dwaze oude dames en bierbuiken van buiten. Zij bemerkte, dat het haar begon tegen te staan.

Na het diner had zij de oude Hongaarsche en de jonge Frankforterin tot gezelschap. De Engelschen, en de Hollandsche wandelaar - dat mankeerde nooit! - maakten zich aanstonds uit de voeten met een gestrekte pas, alsof de napratende vrouwen in den salon hun op de hielen konden zitten.

De oude Hongaarsche vertelde van haar zoon, bankier in Parijs, van haar dochter, gehuwd in Boeda-Pest; de jonge Frankforterin sprak met heimwee over haar twee snoezen van jongens, thuis. Na enkele dagen, als men opnieuw naar háár familie polste,

zei Bets het maar, dat ze gescheiden was. Gek, hier in het buitenland geneerde ze er zich voor, terwijl het haar verleden winter in Den Haag niets had kunnen schelen.

Bets zette zich altijd zóó, dat zij den man der geelzuchtige Duitsche niet zag. Van zijn naakte biefstuk-hoofd en clownepruikje had zij al het moois allang afgekeken. Zij kon dien damper, met zijn bier-avonden in Plankenstein, niet uitstaan.

's Zaterdags en 's Zondags, had ze gelezen, was er in de ‘Diele’ van dat café een ‘thé dansant’.... Dáár wilde zij eens heen! Het pension-leven drukte haar; ze wou zich amuseeren! Wat drommeldag - die basterdvloek was Bets' bizonder eigendom - zij was zoo vrij als een vogel in de lucht, en zij was niet van plan, haar nieuwe leven te verkniezen.

Bets was benieuwd, wat die ‘Diele’ van een café beteekenen kon. Elken keer, dat ze langs Plankenstein kwam, keek ze het koffiehuis binnen. Het was veelramig, maar ondiep, en altijd vol rook en vol mannen, die bier dronken. Muziek wàs er, maar plaats voor dansen? Nog geen vierkante meter! Die ‘dancing’ zou misschien ergens achterin het gebouw of op de eerste verdieping zijn?

Den eerstvolgenden Zaterdagmiddag werd de geheimzinnige aantrekkingskracht, die zij nieuwsgierigheid noemde, haar te sterk. Toch liep ze nog tweemaal het café voorbij, en weer terug, vóór ze dorst binnen te gaan. Het zag er eigenlijk, vond ze, vreeselijk ordinair uit. Ze zou moeten vragen aan een kellner, waar de ‘dancing’ was.... Zij, als vrouw alleen.... Ze vond het griezelig. Eindelijk overwon ze zich: kom, vooruit, niemand kende haar! - Zij opende moedig de voordeur.... en toen behoefde ze niets te vragen, want vlak achter de deur zwenkte een trapje af, met een pijl. De dancing bleek in den kelder!

Doch nauwlijks beneden, stond Bets versteld van de deftigheid! Een keurige ontvangkamer met vestiaire, geheel in een kostbaar glanzende houtsoort uitgevoerd. Twee buigende bedienden en een buigende meneer, die er uitzag als een Oostenrijksch cavalerie-officier in politiek, wachtten er de bezoekers, wilden haar ontdoen van haar pelsjas, wat zij, bang voor diefstal, weigerde, terwijl zij dadelijk dacht: - dat zal een duur thee'tje worden!

De cavalerie-meneer opende een deur voor haar.... Opnieuw stond Bets paf; zoo iets had ze niet verwacht!.... Een lange,

lage, schemerlichte zaal, die als een droom was. De wanden bestonden uit transparante vakken, elk gevormd door een groote, fijn-geplooide ster van batist of vloeipapier, je wist zelf niet wat, zacht-rood en oranje doorschenen. Het plafond was een compositie van eendere, licht-oranje sterren en roode driehoeken, steeds van hetzelfde teedere vouwsel; en sterren en driehoeken glansden zacht, als het binnenste van een bloem. Bets keek haar oogen uit; ze vond het ècht mooi! - Maar ook ietwat angstig; er was niemand in de zaal. Misschien was ze wat vroeg...

Ze speurde rond zich heen in de geheimzinnige ruimte. Ze zag een nis voor de jasz-muziek, en andere nissen met tafeltjes. In het midden was de dansvloer, en aan het einde schenen ‘cabinets particuliers’ te lokken....

Bets liep, onwillekeurig op haar teenen, den dansvloer over, koos schuchter een tafeltje aan den rand.... Opnieuw had zij de sensatie van den eersten avond op haar gecapitonneerde kamer, toen zij eindelijk, eenzaam, in haar gezelligen salonhoek had gezeten: dat het net was of zij gek was, of droomde....

Gelukkig kwamen juist andere menschen binnen, twee oudere dames en een jong meisje. Zij zetten zich een eind van haar af.... De kellners, met een uitgezochte hoffelijkheid, namen de bestellingen op. Vanachter een der doorlichte wand-sterren zong, gedempt, radio-dansmuziek.... Doch Bets had haar critiek op die ‘zuinigheidsmaatregel’ nog niet geformuleerd, of de muzikanten in levenden lijve verschenen. De radio werd uitgeschakeld, en aldra klaagde de klarinet zijn moedelooze vroolijkheid tegen het eigenzinnig getokkel der pianonootjes in, terwijl de kerel van het slagwerk (waarom door een groenen horen?) in het Engelsch een treurig, maar gelaten negerliedje zong.

En opnieuw had Bets nog niet gedacht: - een mooie thé dansant! er is dansmuziek, maar waar zijn de danseurs? - of de cavalerie-meneer kwam de zaal ingewandeld, elegant gepend in zijn ‘stalen pen’, ging op het eenige jonge meisje af, dat met de twee oudere dames zat, en boog.... Het meisje stond op.... Zij stepten.... Bets begreep opeens: hij was de beroeps-danser!

De step was uit. Hij geleidde het meisje naar haar tafeltje terug en maakte opnieuw een buiging, ook, zeer respectvol, voor de beide oudere dames, de handen uitgespreid op zijn zakken....

Haar thee werd gebracht. Bets ontdeed zich van 'r pels. Het

werd te warm, zei ze zich. - Zou hij nu háár vragen bij den volgenden dans? Zij hoopte het. Hij leek haar een fijne, nette kerel.

Opeens dacht zij, wat Huub van haar zou vinden, als hij haar hier zitten zag, hopend op een dans met een beroeps-danseur.... Had zij er goed aan gedaan, in Rotterdam, Huub jaloersch te willen maken met haar dansclub? Het effect was andersom uitgevallen.... Zij dacht aan haar Rotterdamsche huis. Zou hij nog een eigen slaapkamer hebben, nu hij met Corrie was getrouwd? Plotseling stak haar weer die pijndoende nieuwsgierigheid naar het intieme huwlijksleven van hem en die jonge vrouw.

Een nieuwe step zette in. Met een bezeten hevigheid begon zij te verlangen, dat de danser nu om háár zou komen.

Een ietwat opzichtig juffertje verscheen in de deur. De cavalerist-in-politiek draaide even op het juffie toe, praatte met haar... Zij ging ergens tegenover Bets zitten: - niet veel zaaks, dacht die schamper. De Oostenrijker danste noch met het juffertje, noch met háár.

Op groote, platte schoenen, en in een gekleede jas, kwam een oude heer binnen-geschuifeld. Een breed, bleek gezicht had hij met zware, grijze knevels, en een witte borstel op zijn kop. Net Hindenburg! vond Bets. Deftig, zonder een spier te vertrekken, posteerde hij zich vlak in de buurt van het juffertje. Vijf minuten later, toen Bets dien kant weer uitkeek, was hij al met haar in gesprek.... De Oostenrijker was verdwenen.

Een paar Engelschen daagden op, vlugge figuren van 'n veertig jaar. Zij namen een tafeltje niet ver van Bets. - Huub had nu ook dansen geleerd, schreef hij haar laatst bij wijze van grap (zij correspondeerden zoo af en toe). Natuurlijk om Corrie! Een man van zesenvijftig, die dansles krijgt!

De pianist had een lange, zwarte harmonika ter hand genomen en zat nu tusschen zijn makkers. Hitsend hotste een fox-trot er op los. Een van de Engelschen scheen het meisje-van-de-ouderedames te kennen. Hij draaide er met haar vandoor. En Hindenburg, waarachtig, waagde zich met het juffertje over de vlakte. Met een onverstoorbaar gezicht hield hij het wezen tegen zich aan gedrukt en schoof als op zijn sloffen tusschen haar schichtige voetjes in.

Bets werd onrustig. Zij zat vooraan bij den dansvloer. Waarom was zij liever niet wat achteraf gaan zitten?

En opeens stond de Oostenrijker voor haar, en vroeg, in het

Duitsch inderdaad, of zij hem de eer wilde doen.... Bets voelde, dat zij een hooge kleur kreeg. Zij had er het land over, en tegelijk, met een tè groote bereidwilligheid, stond zij op, om zich mee te laten voeren in zijn armen. Hij danste zeer correct. Bets, onder het dansen, begon met hem te praten: - Of hij Oostenrijker was? - Nee, hij was Venitiaan.... - Maar hij was toch officier? - Hij was officier gewéést.... De muziek zweeg.... Plichtmatig klapten zij even. Dan hotste en hitste de fox-trot weer verder op het gehijg der harmonica, en Bets en haar danser dansten. Een roes doofde haar gedachten.

De harmonica brak af in een amechtigen jank. Een bekkenkets. De ex-luitenant geleidde Bets naar haar plaats, boog, de handen uitgespreid op zijn zakken.

Bets voelde zich warm geworden, roezig en voldaan. Zij schonk zich thee in. Doch bij den volgenden dans zag zij plotseling haar danseur, vroolijker en losser dan zij hem nog gezien had, met het rare juffertje van leer trekken. Het was als een slag in haar gezicht; zij voelde zich beleedigd. Op hetzelfde oogenblik stelde een der Engelschen zich aan haar voor. Zij was zóó verguld, dat zij het blameerend contact met den beroepsdanser vergat. Zéér gevleid, volgde zij zoo goed zij kon haar Engelschman, wiens wat willekeurige leiding vol onvoorziene wendingen was. Maar de Engelschman sprak niet met haar; en hij liet het bij dien dans.

Er was ander jong volk binnengekomen, een clubje onder elkaar. De dansvloer werd voller. Bets, met een rood, heet hoofd, verdiepte zich bedrijvig in haar thee en in de groote punten cake en gebak. Toch zag zij, behalve Hindenburg, die weer zijn juffertje beslofte, den zoogenaamden ex-luitenant voorbijscheren met het meisje-der-oudere-dames. Hoe wílde het wicht? Om-en-om genomen te worden met een publieke vrouw! Zij zou bijna vies wezen van zijn handen....

Toen echter tien minuten later de beroeps-man nog eenmaal voor haar stond, met dienzelfden onderdanigen en toch brutalen glimlach, had zij de lafheid, niet te weigeren. Zij dansten. Zij voelde, dat zijn hand haar vaster in de lendenen greep dan de eerste maal. Zij sprak niet. Toen de dans gedaan was, en hij boog met een nog wat indringender glimlach, glimlachte zij onbeheerscht terug.

Even later, vol worry, stond zij op. Een bediende schoot toe

om te helpen met haar pels. Zij betaalde. In het voorvertrek werd zij met nieuwe buigingen en glimlachen uitgeleid tot aan de trap. Zij dwong zich, strak te kijken; groette nauwelijks.

Toen zij buiten liep, had zij wel kunnen huilen.

Tweede Hoofdstuk

Het was een stralende December-morgen, dat op een bank van de Passegiata Tappeiner Bets te lezen zat - bij wijze van zeggen; ze kwam nooit verder dan twee bladzijden per uur -, als zij plotseling bemerkte, hoe naast haar iemand was gaan zitten, die naar haar keek.... En aanstonds herkende zij hem! Hij was het! In zijn ruige, grijze sportpak.

Zijn grijze oogen lachten; hij lichtte den hoed.

'Ik heb u, geloof ik, meer gezien,' zei ze, een verlegenheid overwinnend.

'In den trein,....' vulde hij aan.

'Bij dat stationnetje....'

'Waar ze zoo'n ongeloofelijken eetlust hadden!'

Zij lachten.

'Is u hier óók al dien tijd geweest?' verwonderde Bets zich.

'Nee, ik heb eerst wat rondgekeken in Trento en Bolzano.... Ik ben hier sinds gisteren.... Maar.... mag ik me niet even voorstellen?' (Opnieuw lichtte hij den hoed, maakte een kleine buiging) 'Krayenhof....'

'Baron Krayenhof?' wist Bets.

'Nee,' ontweek hij, 'wij zijn van een andere tak....'

'Ik ben mevrouw van de Velde,' zei Bets.

'U is hier alléén?' polste hij.

'Ja,' zei Bets. - Vervelend, dat ze een kleur kreeg. 'Ik ben in het Pension Concordia,' zette ze door.

'Ik,' lachte hij, 'in een pension met een tè dwazen naam! Maar het is er voortreffelijk....'

'Kikomban,' raadde Bets opgetogen.

'Kent u dat dan?'

'Ik zou er zelf zijn heengegaan....!'

'Jammer,....' zei hij vleiend.

Van complimentjes hield Bets niet. Ze vond hem opeens onuitstaanbaar.

‘En bevalt u dat Concordia?’ vroeg hij, alsof hij hoopte, dat het haar niet bevallen zou.

‘Uitstekend,’ zei Bets bijna bits.

Krayenhof begreep, dat hij zich vergist had in zijn toon tegen haar.

‘Ik ben aan het rondzwerven,’ vertelde hij met een peinzende stem, ‘eerst heb ik de kasteelen van Trento en Bolzano bezocht.... Ik ben een serie artikelen aan het schrijven....’

Nu was Bets plotseling toch weer hevig geïnteresseerd. Ze had goed gezien, toen in den trein, dat hij een kunstenaar was!

‘Dus u is schrijver?’ vroeg ze gretig, naar een half bekenden weg.

‘Schrijver,....’ deed hij bescheiden, ‘ik schrijf tenminste... Ik ben journalist. Journalist.... zonder een bepaalde betrekking, begrijpt u.... Ik schrijf nu voor ‘De Telegraaf’ een reeks.... ‘De stem der kasteelen’.’

‘De stem der kasteelen,’ herhaalde Bets met ingenomenheid.

‘Er zijn er niet minder dan twee-en-dertig, hier rond Meran,’ lachte Krayenhof.

‘Een heele kluif!’ bevestigde Bets joviaal.

‘Inderdaad,’ zuchtte hij, ‘en mijn eetlust is minder groot dan van die kerels.... in *ons* stationnetje!’ Dat ‘ons’ kon hij niet nalaten, nog eens even te wagen.

En ditmaal werd Bets niet opstandig. De herinnering vermaakte haar en de ontmoeting met dezen gedistingeerden man, journalist, blijkbaar voor zijn plezier, begon haar toch wel te bevallen.

‘Dus u denkt ze niet alle twee en dertig te verslinden?’ grapte ze terug.

‘De hemel beware me!’ weerde hij af, ‘ik ben de negatie van wetenschappelijke degelijkheid....! Maar ik geloof wel, dat er boeiende dingen te vertellen zullen zijn....’

Zij zwegen, zagen voor zich uit het blauw-witte sneeuwgebergte met zijn glanzende gletschers, waarvan een zuivere koelte tintelend heenstreek door den warmen dag.

‘Weet u wel, dat dat de Texel-groep is?’ vroeg Krayenhof met een uitgestreken gezicht.

‘Já, de Texel-groep!’ deed Bets ongeloovig.

‘Heusch! De Texel-groep! kijkt u maar in uw Baedeker....’

Bets vond het wijzer niet te antwoorden. Ze keek zoo, dat het kon lijken of ze dacht: ik heb je dóór!

‘Wandelt u veel?’ kwam hij na een oogenblik.

‘Och ja, nogal.... zóó....’ zei Bets.

We konden wel eens een tochtje maken,’ waagde hij opnieuw.

- Vervelend, nu kleurde ze wéér! Ze zette er zich overheen.

‘Met plezier,’ zei ze flink, ‘waarom niet?’ En eigenlijk, 't leek haar wel gezellig, niet altijd zoo alléén rond te zwalken.

‘Mij zal 't een eer en een genoegen zijn,’ betuigde hij quasiceremonieel.

Zij liepen samen op, kwamen aan den afweg, waar een wijsbordje stond: ‘Castel Tyrolo’.

‘Margarethe Maultasch,’ lachte Bets.

‘The ugly duchess’, lachte Krayenhof terug, ‘zijn we geen levende touristen-prospectussen?’ - 't Moest een heele tocht wezen trouwens, naar Castel Tyrolo....

Voorzichtig stelde hij voor, of ze misschien samen.... een auto.... Maar Bets weerde een beetje verschrikt af: Later, graag, de eerste dagen was ze bezet.... En zij daalden den zigzag omlaag, die achterin Meran uitkwam.

In een nevelige winterzon zat Bets tegen den zuidermuur van het Kurhaus. Op den stoel naast haar - om dien vrij te houden - lag haar taschje. Ze verwachtte Krayenhof. Om elf uur zou hij er zijn, had hij beloofd. Het was er tien minuten over. Waarom zat *zij* hier al van kwart vóór elven? Het ergerde haar. Het had net andersom moeten zijn!

Zij dacht aan hun ontmoetingen van de vorige dagen. Ze moest zich bekennen: aardig wàs hij, een alleraardigste kerel! Al had hij ook dingen, die haar niet bevielen. Zijn vleierijen bijvoorbeeld, die ze maar half vertrouwde. Aan den anderen kant: - een getrouwde man, met drie al vrij groote kinderen... Toch had ze telkens het gevoel, op haar hoede te moeten wezen. Zijn insinueerende vragen hadden iets brutaals, maar zóó gemaskeerd, dat je pas later er je bewust van werd....

- Waar bleef hij nu? Het was kwart over elven! Het beleedigde haar. Ze had grooten zin, om op te staan en weg te gaan. En toch deed ze het niet.

Voor ze het wist, kwam hij op haar toe, één en al charmantheid! Blij, nam ze haar taschje weg, noodde hem naast zich.

‘Ik herinnerde mij niet,’ verontschuldigde hij zich, ‘of wij

gezegd hadden elf uur of half twaalf.... Toen heb ik den gulden middenweg maar gekozen! - U was er zeker óók pas?'

Bets vond het eigenlijk onhebbelijk, dat hij op die manier de mogelijkheid had toegelaten, haar een kwartier te doen wachten; doch hij droeg het zóó voor, of hij de zwierigste oplossing ter wereld had gevonden. En zwierig zat hij naast haar neergestreken, de beenen over elkaar, de lange, zeer verzorgde hand op zijn ruige, grijze kortebroek-knie. Dan - een gebaar, dat hij vaak had - onderlijnde hij even met zijn fijne vingers zijn fijne, even grijzende snorretje.... Hij was wel tè geraffineerd, dacht ze, maar dat hóórde bij hem.

'Ik wed, dat wij nog familie zijn,' zei hij, 'een nichtje van me is met een Van de Velde getrouwd, - Ab van de Velde, uit Bussum.... Ik begrijp niet, dat ik er niet eerder op gekomen ben....!'

'Dien Van de Velde ken ik niet,' zei Bets.

Zij praatten over andere dingen.

Na een poos zei hij opeens:

'Maar hoe heet *u*, van uzelf?'

'Van de Vèlde!' zei Bets met een vermaakte stem, alsof ze hem in de war wou brengen; en ze was buiten mate tevreden over die ad-rem-heid; maar ze had toch alweer haar kleur gekregen.

Hij zag het, keek haar opnieuw onderzoekend aan, maar hij was niet zóó brutaal, dat hij verder navroeg.

Onder het gesprek dat volgde, hinderde het Bets, dat hij haar nu misschien eenvoudig met een neef getrouwd dacht. Ze hield niet van scheve voorstellingen en onoprechtheid. En niettegenstaande ze het allervervelendst vond, over haar verbroken huwlijk te spreken (misschien, omdat ze intuïtief in iedereen het vermoeden voorzag, dat zeker niet *zij* het verbroken zou hebben) - kwam ze plotseling met de bekentenis, eerst mevrouw Vogel te hebben geheeten en nu gescheiden te zijn.

Tegelijkertijd ving zij een snellen blik van hem op, die haar op dat moment alleen verlegen maakte, doch later vaag verontrustte.

'Hé,' zei hij op zijn droomerige manier, 'is u gescheíden...?'

Zij gingen daarop in de bar nevenaan, op zijn Hollandsch, een kleintje koffie drinken. Het was daar genoegelijk zitten, buiten, aan kleine, kleurige tafeltjes. Bovendien, die Krayenhof had iets gezelligs, dat had ze al eerder opgemerkt.

Toen zij heen zouden gaan, stond hij erop, te betalen, maar hij had niet genoeg klein geld voor allebei. Wel een biljet van 500 Lire. De kellner wist niet, of de juffrouw binnen het zou kunnen wisselen.

'Gekheid,' zei Bets, 'ik betaal voor mezelf! We zouden toch niet zoo dóór kunnen gaan, dat altijd *u* betaalde.'

Krayenhof berustte; doch genoot onderwijl van haar naïeve verzekerdheid, dat zij elkander vaak zouden zien.

''t Is anders tegen mijn codex,' zei hij, 'een vrouw voor zichzelf te laten betalen.'

Dat was het óók, wat haar in hem aantrok: het chevalereske! (Dat hij haar een kwartier had laten wachten, was zij alweer vergeten).

Van dan af hadden ze bijna iederen dag een andere afspraak. Ze maakten ook den autotocht naar het kasteel Tyrol, dien Bets eerst had afgewimpeld. Zij vond, dat haar een vriend best toekwam; ze had niemand rekenschap te geven van wat ze deed of liet. - Een brief van Huub meldde haar, dat Corrie een baby verwachtte. Waarom deed haar dat pijn? Hield ze dan nog altijd van Huub? of was ze jaloersch? Jaloersch waarop? Zij had toch ook haar Eric? Maar dat wàs het niet. Ze gunde Corrie haar baby volkomen. Het was het gevoel, een uitgestootene te zijn, terwijl Huub en Cor het volle leven genoten in háár huis. Daarom gaf haar de steeds hartelijker vriendschap met Krayenhof voldoening, en, God, die was waarachtig onschuldig genoeg! Krayenhof vertelde haar van zijn zoons - negentien de oudste, die schilderde; de jongste op de H.B.S. - en hij liet haar het portret zien van zijn dochtertje, een beeldmooi meisje; geen wonder! En Bets had een vreemde ervaring: - ze hoorde liever niet over die kinderen, en tegelijk betrapte ze er zich op, een sterke genegenheid voor ze te hebben. Ze vroeg zich af, of ze dus voor Krayenhof iets voelde.... Ze mocht hem zeker héél graag.... Maar liet ze toch oppassen, zich geen malligheden in het hoofd te halen voor een man met een gezin! Waarom viel het haar op, dat hij zelden sprak over zijn vrouw, en dan alleen terloops?

Op een morgen zaten ze voor het Café Promenade aan de Passegiata Regina Margherita. Krayenhof had het ontdekt; zij schonken er 'Café Hag', dat was beter voor zijn 'zenuwen'.

Zij moest lachen om die zenuwen! Een kerngezonde kerel! Maar hij hàd van die lichtelijk aanstellerige dingen....

Toen het oogenblik van betalen was aangebroken, bezwoer hij Bets, hem toch zijn gang te laten gaan; het stuitte hem werkelijk tegen de borst, een vrouw niet vrij te houden....

Zij stak haar portemonnaie weer in haar taschje.

'Maar dan betaal ik een àndere keer! "Een vrouw" mag toch zeker wel eens iemand inviteeren?'

'Misschien dat ik dat dan eens voor één keer zal toestaan!' kwam hij beschermend. En plotseling: 'we zijn nu zulke goede vrienden geworden.... mag ik maar niet Bets zeggen?'

Zij was overrompeld. Ze vond dit nu eigenlijk weer tamelijk brutaal, had even de neiging, als een coquet jong-meisje te antwoorden: 'och, waarom?' Maar hij zei het met zoo'n warme uitdrukking, dat ze, verteederd, toestemde.

''t Is wel een beetje gauw.... Krayenhof, pour si peu de connaissance, maar ik vind het goed, hoor!'

Een minuut later dacht ze: ik ben nog gèk geweest, ik had moeten vragen: 'En hoe heet jij?' maar dat 'jij' ging haar niet af!

''t Is wat moois,' boudeerde ze, 'Bèts! - en ik weet nog niet eens, hoe *u* heet!'

'Jij, bedoel je?'

- Waarom forceer je nu zoo, dacht ze, ik vind het niets prettig. Maar dan herwon ze zich: liet ze niet kleinburgerlijk zijn met dat ge-mevrouw en ge-u! Op slot van rekening moest het haar vleien, dat hij haar hield voor een moderne vrouw, die vrij en ruim is in haar opvattingen. En dat wàs ze toch ook?

Hij keek haar met vroolijke oogen aan, geamuseerd afwachtend, dat ze nogmaals naar zijn naam zou vragen. Het kwam al:

'Nou?'

'Húgo heet ik! In de wandeling: Huug.'

- Huug! dacht ze. Huub en Huug! Het vermakelijke van die vondst verhoedde, dat zij bloosde over het aanstonds verbinden dier twee namen.

Het eenig verweer, dat Bets restte, was, den eersten tijd, zich opzettelijk dikwijls te vergissen en zich een weinig terug te trekken in den afstand van 'u' en 'meneer Krayenhof'.

Maar toen Krayenhof deed, alsof hij het niet merkte, en met

een groot gemak en een zekere warmte ‘je’ en ‘Bets’ bleef zeggen, schoot haar niet anders over dan te kapituleeren. Zijn gedrag tegenover haar was dan ook verder onberispelijk. Alleen merkte ze op, nu het de gewoonte was geworden, dat zij om beurten betaalden in het Kurhaus of in de café's, - dat het altijd in de goedkoope gelegenheden *zijn* beurt was, en in de dure de *hare*. Het hinderde haar, dat het haar hinderde. Zij wilde niet zoo kleingeestig wezen, iets dergelijks op te letten. Zou hij ‘court d'argent’ zijn? Ze begon medelijden te krijgen met die struisvogel-tactiek. Hield hij haar voor zùlk een gans, dat ze zijn lichte verlegenheid niet merken zou, als hij, ergens in een landelijke herberg, zei: ‘'t Is immers *mijn* beurt vandaag?’ En zij vond zich gemeen, dat zij hem soms op de proef stelde, in het Kurhaus bijvoorbeeld, en hem, door zich van den domme te houden, op den rand bracht van te moeten betalen, tot ze op het laatste oogenblik tusschenbeiden kwam. Ze begreep alleen niet, hoe hij in dat vrij dure ‘Kikomban’ was verzeild! Je betaalde er méér dan in ‘Concordia’, als je er niet, zooals zij, een dubbele kamer had.

Overigens verliep hun vriendschap in volle genoegelijkheid. Zij toog mee op vele van zijn tochten naar de kasteelen, die hij voor zijn artikelenreeks bezoeken ging; wat al ridderzalen en houtsculpturen verwarden zich in haar hoofd! En wat al handteekeningen van hen beiden vereenden hen voor immer - het was een scherts van Krayenhof - in de vreemdelingen-boeken.

Eens - dat theedrinken in de stad werd een dure geschiedenis, had hij gesuggereerd - noodde ze hem tegen vijven op haar kamer.

Toen ze het in arren moede gevraagd had, zat ze erover in. Wat zouden de menschen van haar pension denken? Luchtig en lachend, maar toch gegeneerd, bereidde ze hen voor op het bezoek! - een oude vriend! vader van drie groote kinderen! Maar in de beleefde glimlachen, de ingenomenheids-betuigingen en buigingen dier goede lieden had zij toch een zekere bevreemding gespeurd, misschien omdat - zij hoorde het zelf - haar verklaring-vooruit niet volkomen natuurlijk had geklonken.

Dien middag was haar ‘gezellige salonhoek’ inderdaad bevolkt. Het meisje bracht een groot blad met zilveren theegerij. Zijzelve had 's morgens in Meran de zaligste baksels ingeslagen.

Rond haar bed stond reeds sedert eenigen tijd een kamerschut. Zij zaten, hij in een fauteuil, zij op het andere einde van de sofa, meer dan een meter van hem af. Hij deed, of het alles zeer eenvoudig was, en rookte rustig een sigaret. Zij, haars ondanks, vond den toestand pikant. Doch opzettelijk belde ze tweemaal het meisje, eens om een overbodig zeefje - want de trekpot liet geen blaadjes door - en nog eens, om nieuw warm-water. Het meisje, als ze binnenkwam, sloeg de oogen neer. Huug onderlijnde zijn grijzend snorretje met zijn ranke vingers. Hij zag, hoe kostbaar de broche moest zijn, die zijn gastvrouw droeg, - een brillant als een witte boon zoo groot, met andere edelsteenen omzet. Bets volgde zijn blik:

'Een mooi ding, hè? Ik draag hem alleen thuis.... Hij heeft nogal waarde....'

En zij vertelde van een brief, dien morgen ontvangen. De dochter van een vriendin van haar - zij noemde geen namen - ging scheiden; het kind was pas een jaar getrouwd! Och, had ze tegen haar moeder gezegd, hiet is niets tragisch, hoor! We hadden het vooruit afgesproken: we trouwen 'op proef'. - Dat 'op proef' was Bets wel wat kras geweest. Dan kan je net zoo goed een liaison aangaan!

'Dat hangt er van af,' zei Huug.

'Wát hangt er van af?'

'Wèl....' Hij begon te lachen. - Een jong meisje uit München - een kind van twintig jaar - in 'Kikomban', had hem een soort raadsel opgegeven....

'Als een domme vrouw en een intelligente man samenkomen, wat is daar het gevolg van?'

Bets begreep niet, waarom zij weer dadelijk bloosde! Het werd een ziekte als een andere! Vond hij dat soms hùn geval? Hield hij haar voor dom?

'Een domme vrouw en een intelligente man?' aarzelde ze. 'Wat voor gevolg?' En nogmaals: 'Een intelligente man, en een domme vrouw? Geen enkel, zou ik denken!'

'Mis,' zei Huug, 'een kind.'

'Zèg,' zei Bets, 'maar dát is nou.... Gelukkig krijgen intelligente vrouwen ook nog wel kinderen!'

'Natuurlijk!' suste Huug, ''t is maar een paradox! Luister: een *intelligente* vrouw en een *domme* man, waar leidt dát toe?'

‘Nou?’ moedigde ze aan. ‘Allicht óók wel eens tot een kind! Als de domme man een mooie, jonge kerel is, en de intelligente vrouw verliefd....’ - Die zit, dacht ze.

‘Welnee,’ zei Krayenhof.

‘Nou dan?’

‘Denk eens goed na: een intelligente vrouw en een domme man.’

‘Zeg het maar,’ lachte Bets, ‘ik kan niet raden.’

‘Een huwelijk,’ zei hij lakoniek.

Bets schrok. Waar wou hij heen? Wilde hij haar vleien, intelligent te zijn, en hij dan? 't Leek wel een malle declaratie! - Dwaasheid! Hij was immers getrouwd! Wat haalde ze in haar hoofd?

‘Niet kwaad,’ zei ze, aldoor nog kleurend.

‘Wacht even, dat is niet alles! Een intelligente vrouw en een *intelligente* man, waar loopt dát op uit?’

Ze vond zulk raden allervervelendst. En dubbel over dit hachelijk onderwerp. Nooit het rechte antwoord te vinden, leek haar zoo bête. Maar deze keer wist ze een goed!

‘Op het celibaat!’

‘Je hebt het geraden,’ zei hij zacht, ‘maar ook nog tot iets anders!’ Hij wachtte even, kwam dan met een glimlach: ‘een liaison’.

Om haar beroering te verbergen, begon ze hard te lachen: ‘een liaison! een liaison!’ - Wat wilde hij? Ze vocht zich door de verwarring heen: ‘Maar ik zou niet graag alle dòmme mannen en dómme vrouwen, die ook tot liaisons komen, hier te logeeren vragen! Dan kon ik half Meran wel afhuren!’

‘En toch,’ zei Krayenhof zeer ernstig, ‘de vierde vraag is: als de vrouw en de man allebei dom zijn, wat is dan de uitkomst? Wat denk je?’

Bets hield zich groot:

‘Dat zei ik je al: stommigheden!’

‘Mis,’ antwoordde Huug onverstoorbaar, ‘een platonische verhouding.’

En hij zette zijn blanke tanden in een heerlijk roomgebak.

Bets werd een beetje kwaad, dat hij toch blijkbaar met een bedoeling deze grap verkocht, en dat nog wel op haar slaapkamer.

‘Nou hoor,’ zei ze, moedig de suggestie verbrekend, ‘als

boutade is het alleraardigst, maar psychologisch.....'

'Is het volkomen juist,' onderbrak Krayenhof haar. 'Zoo denkt de jeugd van vandaag.... Zoo bekeek de kleine Münchensche blijkbaar het vraagstuk. Doodleuk! Misschien is het weinig verheven, maar eigenlijk niet onpractisch.'

'Dus jij vindt, in het algemeen gesproken, een liaison verstandiger dan een huwelijk?' vroeg Bets flink.

'Ach welnee! 't Is een blague! Natuurlijk verkies ik het huwelijk; dat heb ik toch bewezen! Maar aan den anderen kant is 't een feit, dat mijn vrouw zoo intelligent is als wát, en ik.... ben altijd een domoor geweest!'

'Een mooie domoor!' lachte Bets, 'mag ik je nog eens inschenken?'

Zij dankte den hemel, dat dit gesprek voorbij was, en dat Krayenhof goed en wel was binnen geloodst in zijn eigen huwelijk. Hoe had ze ooit kunnen denken, dat ze misschien wel iets voor hem voelde. Gekke kerel!

Dan ergerde ze zich aan zichzelf. Ze had zich als een speelbal tusschen zijn impertinente vragen heen en weer voelen gooien. Flirten, zelve de leiding behouden van het spel, dat ze zooveel vrouwen had zien drijven, het ging haar in 't geheel niet af. Ze kòn niet flirten, hoe ze 't ook probeerde soms!

Als afgetrokken door andere gedachten, begon hij nogmaals over de broche.... - Of 't een familiebijouterie was?

- Nee, zei Bets, 't was een cadeau van haar moeder geweest, toen Eric geboren werd.

'Woonden jullie toen al in dat huis aan de Westersingel?'

Bets had opeens het gevoel, bespionneerd te worden.

'Hoe wéét je dat?' vroeg ze, vrij scherp.

Maar kalmpjes antwoordde hij:

'Dat zei je immers, laatst?'

Toen hij weg was, moest ze nog telkens denken: hád zij verteld, waar zij woonden in Rotterdam? Zij herinnerde er zich niets van! Zou hij naar haar geïnformeerd hebben? - Wat een idee! Ze had natuurlijk onwillekeurig over de Westersingel gesproken.. En al spoedig was dit kleine voorval in haar geheugen uitgewischt.

Intusschen begreep Bets, dat dit tea-en op haar kamer niet kon worden voortgezet. Het kamermeisje en het meisje, dat diende

aan tafel, keken er haar op aan, de eigenares was zuurzoet, - of verbeeldde zij het zich? Ook de oude Hongaarsche, na tafel, informeerde naar den meneer in zijn grijze sportpak, dien ze in den tuin was tegengekomen.

Bets, misschien omdat hun eigen, ijselijk gereserveerde menéér van Heufft (wat mankeerde hij?) zich nog steeds niet aan haar had voorgesteld, had de zwakheid te liegen, dat de bezoeker een Hollandsche baron was, een oude vriend....

Het gezelschap in den salon, elken avond, begon haar danig de keel uit te hangen.

Toen dan ook Krayenhof enkele dagen later zei: er waren zulke aardige avond-gelegenheden in Meran: de Spinx, Westminster, het Batzenhaüsl, Plankenstein.... liet ze zich overtuigen, eens samen ergens heen te gaan.

Na het diner kwam hij haar afhalen. De dames in den salon, de menschen beneden - of speelde alweer de verbeelding haar parten? - zetten vreemde oogen op. Hoe dan ook, dacht Bets, ik ben vrij te doen wat mij goeddunkt, ik hoef niemand om permissie te vragen! En het vermoeden, wegens haar omgang met hem becritiseerd te worden, heel kalm aan, maar daarom niet minder venijnig, bracht haar onbewust te dichter bij Huug. O, ze maakte zich niets wijs: een man met een gezin! Maar aan den anderen kant.... dat rare, overrompelende raadsel.... alsof hij op een liaison aanstuurde! Ze begreep hem niet. Ze meende, de laatste dagen blikken van hem betrapt te hebben, naar haar mond, haar roode lippen, die zij heusch niet behoefde bij te schilderen, naar haar nek, waarvan ze heel goed wist, hoe smakelijk haar jongens-haar daar was opgeknipt....

En dien avond zei hij eensklaps, met een heel bizondere intonatie:

‘Ik heb zelden zulke blauwe oogen gezien als die van jou! Vooral als je vroolijk bent!’

Zij verlieten den schertsenden flirt-toon, zaten in een vertrouwelijk sofa-hoekje van het Café Westminster, waar nu en dan een overigens goede violist door overdreven glissando's zijn spel zwoel maakte. En ernstig begon Krayenhof te vertellen over wat zijn eigenlijke werk had moeten worden, zoo zijn huwlijk hem dat niet onmogelijk had gemaakt, het werk van zijn roeping, dat zoo heel anders geweest zou zijn dan zijn artikelen voor de

krant, - en over de verzen, die hij in zijn jeugd, en ook later wel, had geschreven en nooit gepubliceerd. Hij had het niet gewild, zei hij; hij had altijd het gevoel gehad: je voor vérzen laten betalen, dat was je ziel verkoopen; en terwijl de viool al glijend klaagde, zei hij haar, bijna fluisterend, doch met een groote indringendheid, enkele regels voor:

> 'Zoo ik in uwen schoot, o lief, mijn hoofd kon vleien
> en voelde uw teedre vingers streelen door mijn haar,
> Als gingen zij, zacht en gedachtloos, spelemeien
> met een gekoesterd dier, warm en bemind en zwààr....'

'Heb je dat voor je vrouw geschreven indertijd?' vroeg Bets.

'Nee,' zei Huug met zijn droomerige stem, 'voor een àndere....' Hij zuchtte.

Zoo had Bets hem nooit gezien. Hij keek heel ernstig, onderlijnde peinzend zijn kneveltje met langzaam vingergebaar.

Bets was wonderlijk ontroerd. Zij was bijna blij, toen hij haar door den kouden nacht, hun stappen klinkend langs den bevroren weg, naar huis bracht. Gelukkig deed hij geen voorstel tot gearmd loopen.

Na dezen avond begon Krayenhof aan Bets zijn artikelen voor te lezen, die hij 'De Stem der Kasteelen' had genoemd. 't Eerste, dat hij haar las, was een opstel over het 'Castello del Buon Consiglio' in Trente; 't maakte indruk op haar. Niet alleen, omdat zij er versteld van stond, zoo 'fijn' als die Huug schrijven kon, maar ook om den inhoud. Het vertelde van de drie Trentiner martelaren voor de Italiaansche zaak, in de lugubere drooge gracht achter het kasteel door de Oostenrijkers opgehangen; over de prachtige figuur van Battisti vooral, en over de photographie (door de Oostenrijkers-zelf genomen!) waarop men rond den gehangene met zijn edelen, strengen, mannelijken kop, de ignobele facie's zag en de weerzinwekkende spanbuiken van de ginnegappende Oostenrijksche onderofficieren.

'Maar,' opperde Bets, wat benepen nog, 'het waren toch landverraders! Trento hoorde toch sedert eeuwen aan Oostenrijk?'

Zij had, in Rotterdam, altijd in een Duits chgezind milieu geleefd en was gewend Italië te minachten, zoodra het ging over oorlogvoeren, staatkundige problemen of fascisme. In Meran

ook ergerde het haar, dat een nog altijd zoo Oostenrijksche stad gedwongen werd in alles Italiaansch te zijn.

Krayenhof daarentegen was, uit zijn zwierigen aard alleen al, latijnsch georienteerd.

'Battisti een landverrader?' zei hij, 'dan waren onze geuzen ook landverraders! omdat de Nederlanden nu eenmaal, bij de gratie Gods, tot Spanje behoorden!'

Dat was voor Bets een geheel nieuw inzicht, en gaandeweg liet ze zich beleeren door wat Krayenhof haar voorhield omtrent het goed recht van Italië in den grooten oorlog, en het oorspronkelijk Italiaansche van Trente en van Tyrol. Bolzano was immers eerst sinds anderhalve eeuw verduitscht? Ook over het fascistisch regiem had hij de beste opinie, en staafde die met reeksen bewijzen.

Bets luisterde aandachtig naar al zijn argumenten. Zij kreeg respect voor hem. En wat in Hugo Krayenhof misschien eerder een systeem van beschouwing was, een aangenomen houding, die het gemakkelijkst paste bij zijn aard, werd in Bets vurige overtuiging.

Het eenige wat haar in zijn artikelen verbaasde, waren de geestige goocheltoeren, waarbij altijd weer, als een duveltje uit een doosje, het 'pension Kikomban' te voorschijn sprong, - tot zij op een dag zich afvroeg: maakt hij er reclame voor? Is hij er met reductie, of gratis?

Maar dan dacht ze ook weer: - hij was zoo'n aardige kerel! misschien deed hij 't enkel uit vriendelijkheid voor die menschen! Er was, in vergelijk met vroeger, toch al zoo weinig vertier in Meran! Ook aan de Italiaansche Riviera, zeiden ze, - geen kip! Meran, de Riviera, de meren, - dat was alles geen mode meer in den winter. Men ging de bergen in, op 1200, 1500, 2000 Meter, voor de wintersport.

Bets, zoo dikwijls zij jongelui zag loopen met ijsmutsen op en ski's over den schouder, had een razende lust, ook eens naar boven te gaan, naar het Vigiljoch, met de zweefbaan! Al had zijzelve nooit geski'd - zij vond zich te oud, om het nog te gaan leeren -, zoo aan een kabel te worden opgetrokken tusschen hemel en aarde, dat leek haar 'leuk'; en het zien van 't fleurig sportgedoe in de glinsterende sneeuw niet minder!

Huug echter scheen er weinig voor te voelen. Het bevreemde

trouwens Bets allang, dat hij, altijd zoo zwierig in zijn sportpak, niet aan sport deed. Met haar Hollandsche rondborstigheid hield ze er hem mee voor den gek.

'Maar ik dóe aan sport!' ontweek hij, 'is wandelen soms geen sport? Footing alsjeblieft! - En 't is ook maar een wandelpak, hoor, of een reispak. Ik heb in het minst niet de ijdelheid, om voor een "sportsman" door te gaan.' Het leek hem bijna te ontstemmen!

'Daarom konden wij toch wel eens gaan kijken, daarboven?!'

'Zooals je wilt....'

Zij voelde een passieven weerstand.... Wat had hij tegen dat Vigiljoch? Zou hij bang zijn voor de zweefbaan? Stakkerd, dacht ze, misschien is hem heel die tocht te duur....

Een paar dagen later kwam ze nog eens op haar plan terug.

'Omdat jij uit jezelf er niet heen zou gaan,' beproefde ze, 'is het niet meer dan billijk, dat ik je inviteer! Je zal zien, dat je het aardig vindt!

Hij bleek opnieuw ontstemd.

'Neem me niet kwalijk,' zei hij, 'het lokt me niet aan....'

- Hij was toch trotscher dan zij wel eens gemeend had, bevond ze met voldoening. Zij zag in, zich vergist te hebben met een verdenking, die zij zichzelve nu zeer kwalijk nam: - dat namelijk Huug het erop zou hebben toegelegd, bij voorkeur háár te laten betalen, overal waar het duur was.... Het tegendeel bleek waar! Juist de laatste dagen was hij het, die haar herhaaldelijk uitnoodigde, 's avonds ergens heen te gaan, en zelfs, op het einde van den avond, iets te eten samen, een klein soupertje met een vroolijk glas. Zij probeerde meer dan eens hem vóór te zijn met haar beurs, doch hij wilde er niet van weten.

Eenmaal opperde hij, zoo maar gedachteloos-weg, eens te gaan dansen.

'Goed,' zei Bets, 'maar wáár?'

'Je hebt gelijk,' kwam hij haastig, 'er zijn geen aardige dancings.... dan in de groote hotels....'

'En in Plankenstein heb ik geen zin!' zei Bets beslist.

Zij schaamde zich nog altijd over dien vernederenden middag, dat zij het onwaardig idee had gehad, zich daar op haar eentje te gaan 'amuseeren'.... Verbeeld je, dat die ellendeling van

een beroeps-danser haar met een opgetogen herkennings-glim lach begroeten zou, iets zeggen....!

Doch Krayenhof, van het oogenblik dat zij gezegd had, Plankenstein uit te sluiten, hield des te meer aan. Na enkele malen meende zij, niet langer nee te kunnen zeggen. Wat voor reden kon zij opgeven, in geen geval met hem te willen gaan dansen? En plotseling stemde zij toe. Het was, of hij schrok van haar toestemming.

Op een Zaterdagavond togen zij erheen. Bets had, onder haar mollenpels, de eenige avondjapon aangedaan, die zij bij zich had; 't was maar een ‘petite robe de soirée’ van bruine kant, een klein beetje gedécollecteerd; doch zij wist er alles van, hoe ‘verdrommeld goed’ die jurk haar stond bij haar frissche gezicht en bij haar blanke rug en hals.

Huug, onderweg, was stil.

Bets hoopte maar, dat het er vol zou zijn met den Zaterdagavond, en dat de beroeps-danser haar niet herkennen zou. Zij was zonder hoed, deed op de trap haar pels reeds loshangen, en inderdaad, hoewel hij, gelijk de vorige maal, als gastheer in de soort van vestibule stond, hij boog zeer ernstig voor haar zonder een spier te vertrekken. Huug daarentegen groette hij, terwijl een bediende zijn jas en hoed afnam, met een verstandhoudelijken blik. Huug scheen hier méér geweest te zijn. Of was de ex-officier misschien in ‘Kikomban’? Huug zei niets. Binnengetreden, stelde hij voor, achterin te gaan zitten, in een der afgeschoten compartimenten....

Bets, intuïtief, als was 't een nuk zonder reden, zei, dat ze daar geen zin in had; ze wilde wat meer vooraan blijven. En zoo deden ze, maar Huug was blijkbaar lichtelijk uit zijn humeur. Hij sprak minder dan anders, keek telkens vaag om zich heen... Het was jammer van zijn smoking, vond Bets, hij zag er zoo feestelijk uit!

Maar de jaszband zette in, en zij dansten; verscheidene dansen achtereen. Op eenmaal, terwijl zij rondschoven, zag ze, terzij kijkend, het rare juffertje van de eerste maal, dat, over den schouder van Bets' voormaligen Engelschman, Huug met een knipoog toeknikte. Ze dacht eerst nog, dat ze zich vergiste, maar dan keek ze naar hem op en betrapte, hoe hij had gebloosd. Het was een der zeldzame malen, dat zij hem blozen zag. Hij had woedend het land.

Stakkerd, dacht Bets, - hij kwam hier dus meer.... Waarom had hij haar dat niet verteld? En hij kende.... dat wezen. Och, èrg vond ze 't niet. Een man, die langen tijd alleen op reis was... Toch stak het haar. En voor het eerst gevoelde ze duidelijk, dat ze wel heel erg op Huug gesteld was.

Toen ze weer aan hun tafeltje zaten, zei ze, om elke gêne weg te nemen, royaal:

'Je hoeft niet aldoor met mij te dansen, hoor!'

Dat stelde hij blijkbaar zeer op prijs, want warm antwoordde hij:

'Dank je wel, Bets! maar ik dènk er niet over. Wij komen hier voor elkaar.'

Van dat oogenblik af werd hij zeer geanimeerd, maakte haar een complimentje over de distinctie van haar jurk, en zij bemerkte, dat hij haar met een blijkbaar welgevallen bezag.

Hij bestelde sandwiches en vroeg de wijnkaart.

'Een moezelwijntje? of Rijn? Liebfraumilch....?'

'Dien naam heb ik nooit kunnen uitstaan,' zei Bets.

'Een grapje.... vol eerbied,' verontschuldigde Huug; 'een wijntje zóó zoet, dat de melk van Onze Lieve Vrouw niet heerlijker heeft kunnen zijn.... Als je nu nog tegen had op Lacrime Cristi....'

'Nou juist,' zei Bets, 'ik houd niet van die Roomsche grappen. De melk van Maria en de tranen van Christus, 't is heiligschennis! - Niet dat ik aan het geloof dóe....'

'Ik ook niet,' zei Huug, 'maar ik ben.... Roomsch!'

'Kòm,' zei Bets, 'dat zeg je maar om me te laten schrikken!'

'Heusch niet, de Krayenhofs zijn katholiek....'

'Hé,' deed Bets verward; en hoe ze erbij kwam, wist ze niet: 'is je vrouw ook katholiek?'

Huug lachte veelbeteekenend.

'Waarom lach je?' vroeg ze met gloeiende wangen.

'Mijn vrouw.... is een Jodinnetje. Ik zei je immers al: ik geef niets om die dingen, maar ik begrijp nog altijd.... l'esprit catholique! Ik begrijp de Lacrime Cristi en de Liebfraumilch. Jammer maar,' plaagde hij, 'dat ze de Lacrime Cristi niet hebben hier....'

'Neem maar liever die witte wijn van laatst!'

'Orvieto....?'

Waarom bracht de onthulling, dat hij katholiek was, en zijn vrouw een Jodinnetje, haar zoodanig in beroering? In haar oerprotestantsche, oer-Rotterdamsche familie hadden ze altijd een hekel aan ‘de Roomschen’ gehad, en een griezel van ‘de Joden’. Ze voelde plotseling een afstand tusschen haar en hem, die haar pijn deed. ‘Roomsch....’, dacht ze, ‘daar hádt je 't!’ In het vocabulair der Van de Velde's was ‘Roomsch’ synoniem met onbetrouwbaar. In deze, toch zoo nuchtere hoofden spookte nog altijd, romantisch, de bloedraad uit den tachtigjarigen oorlog.

Maar Huug, te midden van het roze droomlicht, het stemmengeroes, en zijn bestelling aan den bediende, bemerkte haar ontstemming niet.

Een tango begon met kwijnende gratie zijn zinnelijke klacht. Zij dansten, - hoewel Bets niet van den tango hield; waarschijnlijk omdat kwijnende gratie niet precies strookte met haar rond-Hollandsche natuur.

Toen zij aan hun tafeltje terug kwamen, werden juist de sandwiches aangedragen. Het mandefleschje gouden Orvieto werd ontkurkt. En Huug deed zóó gezellig, dat Bets haar atavistische verwarringen van daareven voor heel den verderen avond vergat. Een woedende blik van het juffertje, even later, scheen hij niet op te letten.

- Gekheid, dacht ze den volgenden morgen, terugdenkend aan het incident van de Liebfraumilch en de Lacrime Cristi - er waren zó óveel sympathieke Roomsche menschen op de wereld! Iedereen, hier in Meran, was immers katholiek? En ‘de Joden’? Christus en de apostelen en de propheten waren toch ook allemaal Joden geweest, en Maria.... ‘een Jodinnetje,’ net als Huugs vrouw! Hoe kon ze nog zulke domme, kleinburgerlijke bevliegingen hebben? Ze ergerde zich grondig aan zichzelf.

....Wat ging haar trouwens zijn huwlijk aan? Zij wist niet eens, of het gelukkig was of niet. Met welk recht had zij het koppige idee, dat het wel niet gelukkig zou zijn? Recht of geen recht, - zóó was haar indruk.

- En op dien lossen indruk, verweet ze zich, mocht zij probeeren, dien man van zijn vrouw af te trekken, een huisgezin te ontwrichten?

Maar nu begon ze hardop te lachen! - Wat een ouderwetsche

braafheid! Krayenhof was waarachtig zoo'n zoete jongen niet, dat hij bederven zou van een flirt! -

Jawel, flirt.... als 't daarbij bleef! Had ze niet meer dan eens gedacht, dat Huug dat raadsel met een bedoeling had opgegeven, en.... dat hij eigenlijk gelijk had: een intelligente man en een intelligente vrouw, - een liaison!

Een liaison! Het erge denkbeeld, dat Huug in werkelijkheid haar amant zou worden, ontstelde haar tot in haar merg. Zij had plotseling het vreemde gevoel, dat Huub Vogel, dat haar mán, nog altijd recht op haar had; dat zij Huub verried. Huub was de eenige geweest, die haar had bezeten. Huub was haar man, nog altijd, al heette hij dan getrouwd met Corrie.

- Huub en Huug, lachte ze triest, hoe was haar dat onmiddellijk ingevallen, het eerste oogenblik, dat zij Huugs voornaam hoorde!

Maar dan sloeg haar denken weer om: - ze leek wel gek met haar Huub. Huub was vroolijk en wel hertrouwd! Ze had niets meer met hem te maken, en hij niet met haar! Ze was vrij, volkomen vrij; en ze kon doen wat haar goeddacht.

En opnieuw schold ze zich een gekkin! - Ze kon doen wat haar goeddacht! Hield ze dan van Huug? Hield ze genoeg van hem, om zijn maîtresse te willen zijn? - En wat ze nog minder wist: hield hij in ernst van haar?! - al kon hij dan vreeselijk aardig en goedig voor haar wezen.... Een liaison, zonder dat hij echt van haar hield? Zoo maar, voor zijn plezier?

En ze minachtte zichzelve, zich zoo te zien slingeren tusschen halve verlangens en angsten en onzekerheden.

Ze kwam pas tot rust, toen ze den dag daarop weer naast hem stapte, de Passegiata Tappeiner om. Het was Maandag. Hij vertelde: den Zondag had hij besteed aan zijn wekelijksche Telegraaf-artikel; maar alvorens het weg te zenden, wilde hij 't haar eerst voorlezen. Bets voelde zich niet weinig gevleid.

Op een bank zaten zij, en hij haalde de envelop voor den dag, waarin het artikel al zat verpakt. Hij las.... Hij las prachtig, vond Bets. En hoe hij die kasteelen bevolkte! Heel de duistere middeleeuwen met hun geheimzinnige sfeer, hun liefden en hun moorden, gingen erin leven! Prachtig vond ze het. Ze onderbrak hem nu en dan, om het te zeggen; en ze zei het, zooals ze dat geleerd had van Sissy, haar artistieke vriendin. Ze zei niet: ‘Hè,

wat mooi!' zooals ze tien jaar geleden gezegd zou hebben; ze zei: 'Góed is dat!'

Toen hij zijn lectuur had beëindigd, kwam hij met een zucht:

'Als je wist, hoe nieuw die gewaarwording voor me is.... je werk begrepen te zien.... door een vrouw....'

Bets vond het heerlijk, dit samen zitten, en het was haar of ze langzaam een bloem zag opengaan. Maar ze verweerde zich tegen die indrukken.

'Begrijpt je vrouw je stukken dan niet?' vroeg ze.

'Sofie....' herdacht hij, en sloot half zijn oogen, 'Sofie is intelligent, maar nuchter.... Als jong meisje, ja, toen dwéépte ze met alles! Maar later.... Zonder haar zou ik heel wat verder zijn gekomen! Zoodra hetgeen ik schreef.... hoe zal ik 't zeggen.... wat boven het alledaagsche uitging, sprak zij van "valsch gevoel".... Dan trek je je terug in jezelf.... Ze had ook geen respect voor het werk-an-sich, en die onverschilligheid droeg zij op de kinderen over.... Mijn zenuwenhebben wat geleden..'

'Maar nu wil je zoon toch zèlf kunstenaar worden?' troostte Bets.

'Ja, nù.... maar ik ben meer dan twintig jaar getrouwd.... Je weet niet, wat je doet, als je jong bent.... "Wat een práchtig meisje!" denk je, en dan meen je, dat álles prachtig zal zijn.... Op onze leeftijd kijk je wat dieper.... Maar dan is het te laat....'

Hij zei het op dien droomerigen toon, dien zij zoo goed van hem kende, en die haar altijd zoo week maakte. Maar nu was het tevens een revelatie, de volle bekentenis, voor het eerst, dat zijn huwelijk met 'het jodinnetje' een vergissing was geweest.

Bets zweeg. Ze had zoo met hem te doen.... Maar dan dacht ze ook: hij zei wel, dat hij zich vergist had, met Sofie te trouwen, doch hij zei volstrekt niet, dat hij niet meer van haar hield. Je kon wel lijden om onbegrip, en toch blijven liefhebben.... Wat hij zei, was eigenlijk echt de groote vertrouwelijkheid tegenover een vriendin, meer niet. Maar wat verlangde zij ook meer? Zij was er tevreden mee, zei ze zich, hoewel een sluipende teleurstelling haar aanknaagde.

Dan schrok ze:

'Als ik, toen ik jong was, maar iemand gekend had.... als jou!' zei hij met een nieuwe zucht, al opstaande. Ook zij stond op.

Zij voelde zich volstroomen van een groote ontroering, doch hij zag haar niet aan, en zei gelaten:

'Willen we doorloopen?'

En al wandelend begon hij over andere dingen.

Toen zij dien middag afscheid hadden genomen, bleef Bets alleen, niet langer geslingerd door haar gevoelens, maar meer ge folterd dan ooit. Ze wist nu, dat ze van Huug hield, en des te kwellender, naarmate ze hem ernstiger zag dan te voren en veel minder lichtzinnig dan ze gedacht had. Telkens hoorde zij weer allerlei woorden van hem: 'je begrepen te zien door een vrouw', maar ook het onherroepelijk: 'dan is het te laat', en 'als ik je gekend had, *toen ik jong was*'. Zij begreep hem: hoewel ongelukkig, achtte hij zich aan zijn vrouw gebonden. Ze roemde er hem te ridderlijker om, en haar medelijden met zijn mislukte leven en haar eerbied voor zijn karakter deden haar gevoel voor hem groeien tot een bewonderende verteedering. Ze vond zich wuft en gekkelijk nu, dat zij zelfs maar had kunnen dènken aan zóó iets materieels en banaals als een liaison. En zij stelde zich in op een goede vriendschap, waarbij zij dan, in Godsnaam, voelen mocht wat zij voelen zòu, voor zichzelf, in stilte.

Gedurende eenige dagen was hun omgang vol schijnbare opgewektheid. Krayenhof was wel wat zwijgzamer dan te voren, doch Bets deed haar best, vroolijk te zijn, te schertsen en hem op te beuren.

Eens - het was een feestdag en Meran vol boerenmenschen uit den omtrek - zei Huug:

'Wat ik maar niet onthouden kan, dat zijn die koordjes rond hun hoeden. Hebben de getrouwden rood of groen, en de ongetrouwden groen of rood? Ik weet het waarachtig niet!'

'Nogal logisch,' zei Bets, 'de lichtzinnige jeugd is rood, de ouderdom is bezadigd groen.'

'Daar voel ik niets voor,' antwoordde Huug, 'groen is bij ons de kleur van het onrijpe; en wat rijp is, is eerder rood!'

'Rood is de kleur van de vrijheid,' zei Bets, 'dus van de jeugd!'

'En wat is groen dan?'

'De kleur van de hoop....' lachte Bets, 'van de hoopvolle huisvaders!'

'Wat bedoel je met hoopvolle huisvaders?' vroeg Huug indringend, als speurde hij of iets pikants, of onraad.

‘Zoo maar,’ zei Bets, in de war, ‘jou bijvoorbeeld! 't Zou je wat aardig staan, hoopvolle huisvader!’

‘Ik vind er niets aardigs aan,’ deed hij plotseling beleedigd. Als zoovele mannen verdroeg hij geen plagen. ‘Dáárvoor weet je te veel van mijn leven, Bets.’

(‘*Mijn* leve,’ zei hij; niet ‘*me* leve’. Als hij zijn omstandigheden tragisch vond, sprak hij correct als een tooneelspeler).

‘God, Huug, ik bedoelde niets kwaads,’ kwam Bets ontsteld, ‘'t was maar gekheid!’

‘Als je maar begrijpt, dat ik geen hoopvolle huisvader ben!’ hield hij bitter vol.

‘Ik weet niet, wat je je eigenlijk zoo aantrekt,’ zei Bets.

‘Een paar dagen geleden dacht ik, dat je me begréép, dat je begreep wat ik geleden heb in *mijn* huwelijk.... als “huisvader”!’ hoonde hij.

Bets was er na aan toe, te gaan schreien. Ze wist geen woord meer uit te brengen.

‘En “hoopvol”.... dat weet je ook heel goed!’ dreef Huug door. ‘Hoopvol!.... Als ik er meer dan eens over gedacht heb, te scheiden! Zóó hoopvol!’

‘Het sloeg heelemaal niet op jou,’ verweerde ze zich zielig, ‘'t sloeg op die boeren!’

‘Och ja, dat weet ik ook wel,’ kalmeerde hij opeens. ‘Neem me niet kwalijk, dat ik zoo opvliegend was.’

Doch hij bleef uit zijn humeur.

Een half uur later eerst, thuisgekomen, drong het tot haar door, dat hij van scheiding had gesproken. Stakkerd, zóó ongelukkig was dat huwlijk, dat hij er meer dan eens over gedacht had, van Sofie te scheiden.... Maar *zij* stond blijkbaar geheel buiten dien gedachten-loop. Zijn toon was koel geweest, geïrriteerd, en alsof hij vergeten was, dat hij háár ooit het hof had gemaakt.

Bets was verdrietig. Ze wist niet meer wat ze gevoelde of verlangde. Het leek haar, of hun verhouding nog niet eens toe was aan echte vriendschap, en *zij* haalde er al gevoelens in, die op liefde geleken en liefde-ontgoocheling, - terwijl ze aan den anderen kant nog altijd oogenblikken had, waarin ze, ondanks alles, zich onveranderlijk de vrouw voelde van Huub, haar man.

Doodongelukkig was ze, beschaamd en verward. En ze deed een carte correspondance aan Pension Kikomban bezorgen: dat

ze zich niet goed voelde en een paar dagen wilde uitrusten.

Den volgenden morgen aan het ontbijt bracht het kamermeisje een groote boeket roode rozen binnen met een briefje. Van Huug! - Hij had spijt van dien onmogelijken middag. Of zij hem vergeven wilde? Te meer, omdat hij over enkele dagen gedwongen zou zijn, af te reizen.

Ze trilde op haar beenen bij het onverwacht bericht. Dan zat ze op haar sofa, de rozen in haar schoot, en staarde naar buiten. Huug! dacht ze, Huug! Hij ging weg.... opeens.... over een paar dagen al! Er was haast bij! Ze wist het opeens, ze wilde een eind maken aan alle onzekerheden.

Ze dronk haastig nog een tweede kop koffie, of er geen tijd te verliezen was, belde om een vaas, schikte zenuwachtig de rozen erin, kleedde zich, deed haar tailleur aan - 't was een heerlijke Maart-morgen - zette haar hoed op, en keurde zich in den spiegel.... Ze keek er zich góed op aan: was zij nog een vrouw, die aantrekken kon, bekoren? Frische wangen, iets te veel kleur misschien, maar nog geen rimpeltje! - Wàt een aardig gezicht, dacht Bets; met dien rooden mond en die helblauwe oogen! Maar allang leed ze onder dien platten vilthoed... Ze kon hem niet meer zièn, hier in het buitenland....

En inplaats van te telefoneeren naar ‘Kikomban’, ging Bets regelrecht naar de stad en kocht zich een nieuw hoedje, - een donkerbruine klokhoed met een goud lintje rond den bol, en waar haar ronde, blozende gezicht, beschaduwd, als een engel onderuit keek, vond ze zelf.

Zoo posteerde ze zich voor het Kurhaus, op een der ijzeren stoeltjes in de lentezon, en wachtte tot Huug langs zou komen.

Met datzelfde hoedje op deed zij drie dagen later haar laatste wandeling met hem.

Zij hadden samen thee gedronken in het Kurhaus. De vooravond was stil en lichtend, al was de zon reeds lang achter de hooge sneeuwketens verdwenen; een van die wonderklare lenteavonden als Maart er brengen kan.

Zij liepen langs de rij open veranda's der winterpromenade, waar op dit uur niemand meer zat, de trotsche Romeinsche brug voorbij, en betraden de smallere paden der Passegiata Gilf, hoog boven den ruischenden stroom.

Geen van beiden zei een woord. Huug had een houding, Bets

meende het aan alles te voelen, van een groote zachtheid voor haar. Zijzelve was geheel bevangen door de gedachte, dat dit de laatste wandeling was.

De dagen te voren was Huug vol attentie's voor haar geweest. Zij dacht, zij hoopte wel.... Hoopte zij werkelijk? Zij was geen jong-meisje meer! Het idee, dat zij ‘hopen’ zou op zijn ‘declaratie’, leek haar belachelijk op haar leeftijd. Zij had dan ook - nu ja, behalve het afschaffen van dien lompen hoed - niets gedaan, om Huug tot zich te lokken. Coquetteeren, flirten, ging haar nu eenmaal niet af; en al had ze het gekund, ze zou het niet hebben gewild. Niets stuitte haar meer, dan ook maar in de verte op een oude gekkin te lijken. Daarvoor was ze trouwens ook weer te jong. Des te weerloozer voelde zij een verlangen, dat zij zichzelve niet loochenen kon.

‘Kijk,’ zei ze, bij een altijd groene struik stilstaande, ‘zie je wel dat hij heusch “Buxus sempervirens” heet? Daar hadden we 't laatst immers over?’

‘Maar “Buxus Japonica” bestaat toch óók,’ zei hij met een aandachtige stem, ‘we komen er misschien nog wel een tegen...’

Vlak naast elkander gingen ze. Telkens raakten zij elkaar in het gaan. Bets voelde zich zachtjes beven van binnen. Hun oogen keken, werktuigelijk bijna, naar de etiquetten, die van vele bizondere planten den naam noemden.

‘Daphne Indica’, las Bets.

‘Yucca Filamentosa’, las Huug, en hij vertelde haar, toevend, hoe uit die doffe plant, in den bloeitijd, hooge stelen opschieten vol witte bloemen. Hij had yucca's gezien aan de Fransche Riviera, aan de meren. Zij zag naar hem op. Wat had hij een mooi en verstandig gezicht, dacht ze, wanneer hij zoo het een of ander uitlegde. Even keken zijn grijze oogen haar doordringend aan. Zij sloeg de hare neer. Zij wandelden verder.

‘Hermerocallis Flava’, las hij droomerig.

‘Berberis Aquifolium’, las zij als in trance.

‘Malus Halliana....’

Het was of die Latijnsche namen als tooverspreuken waren, uitsprekend in onverstaanbare raadselen wat zij elkander niet te zeggen wisten.

‘Solanum Jasminoïdes’.

‘Cedrus Deodora....’

Het werd een obsessie, die planten-namen. Bets' halsspieren voelden stijf van het aldoor neerkijken naar één kant.

'Viburnum Rhytitophyllum....' Bets struikelde over het weerbarstig woord. 'Een naam om je nek over te breken,' lachte ze. 'Weet je wat mijn grootvader "zaliger" bij zoo'n buitenplaats zei? "Moeder haal je kat in huis, of 't begint te regenen"!'

- Waarom val ik zoo uit den toon, dacht ze, en ergerde zich aan zichzelf. Maar Huug scheen de scherts uit den ouderwetschen suikerbakkerswinkel te waardeeren.

'Die echt-Hollandsche humor heb je dus van hèm....' zei hij warm.

Dankbaar, zag Bets weer naar hem op. Hij lachte haar stil toe.... en zij glimlachte terug met een groote teederheid in haar hart. Het was haar, of zij zelve zoo een Yucca was, die aan een hoogen stengel in duizend bloemen bloeien gaat, zij weet zelf niet wat tegemoet....

'Phyllostachys aurea,' zei de stem naast haar.

En Bets bukte zich naar den voet der volgende plant, die wegschool in de schaduw.

'Yucca gloriosa,' las zij met een blijde verbazing. Ze was wonderlijk ontroerd.

Zij waren het zachte slingerpad der Passegiata Gilf ten einde, waar die uitmondt op een rustplateau met banken, vlak bóven de razende en bruisende watervallen, en vlak ónder de hooge rots met de ruïne van het kasteel van San Zeno. Een goudachtige avondschijn vergulde de helling tegenover hen. Er was niemand. Er was alleen het geweldige water-gedruisch.

'Mooi hè?' vroeg Bets, doch de waterval overstemde haar.

'Wat zeg je?' riep Huug terug.

Het was niet mogelijk te spreken. En om te zitten werd het te frisch, hier vooral, waar uit de bergkloof een ijskoele sproeinevel overwoei.

Zij stonden nog een oogenblik. Bets begreep niet, hoe hij zijn arm niet om haar rug legde. Zij voelde zich gansch overgegeven, en zij wist zeker.... Durfde hij niet? Maar Krayenhof bleef stil naast haar staan. Hij keek ernstig, en als beschroomd.... Verschool zich een glimlach in zijn fijne lippen onder het fijne kneveltje?

Dan vroeg hij haar iets.

'Wat zèg je?' riep Bets op haar beurt.

Zij begonnen te lachen, als goede kameraden.

En door den schemer, die te vallen aanving, keerden zij naar de stad terug. Bets huiverde even. Zacht had hij zijn hand door haar arm gestoken, onder het gaan. Dat was nog nooit gebeurd.

Zij wachtte, dat hij iets zeggen zou. Maar hij zei niets.

Hij bracht haar tot aan het Pension Concordia.

Met een handdruk namen zij afscheid.

'Nou, goeie reis,' zei Bets aarzelend.

'Dank je! Ik schrijf je gauw, uit Holland! Houd je maar goed....'

Zijn oogen ontweken de hare.

Als in een hallucinatie ging zij de trap naar haar kamer op. Zij had het gevoel, dat hij haar toebehoorde, en toch scheen hij haar ontgaan. Zij kon het niet gelooven.

C. EN M. SCHARTEN-ANTINK

(*Wordt vervolgd*)

De blauwe klok

Zij hebben haar in vroeger tijd
straf hemelsblauw geschilderd,
verloor haar toon aan helderheid,
haar slagen klonken milder.

Hun klok moest zoo doorluchtig zijn
en schoon gelijk de hemel;
het gansche dorp zag toe van 't plein,
zij verfden zelfs den klepel.

Langs elken dag trok haar gelui,
na jaren minder dartel;
der eeuwen wisselende bui
sloeg over haren mantel.

Dit harde adellijke blauw,
geblutst en groen doorschoten,
hangt als blazoen van de landouw
nog in den ouden toren;

hangt in den open klokkenhof,
een vlag, die luide wappert,
waaiende tot gebed en lof
ver over erf en akker.

A.J.D. VAN OOSTEN

Gang naar het kerkhof

Wij gingen naar het kerkhof langs het water
En op het water lag alleen maar zon.
't Was winterdag, maar om ons heen begon
Iets blij's te fluistren over 'n warmer ‘later.’

Het gras lag rijpbedekt naast onze voeten,
Rechtop stond achter ons de luide stad
En riep ons toe, of wij niet wisten, dat
Men nooit aan dooden oude schuld kan boeten.

Wij liepen langs de gladgeharkte paden
En lazen hier en daar in grijzen zerk
Van wie voorbijgegaan was, 't levensmerk,
Dat door den kouden steen ons werd verraden.

In de ongetooide boomen krasten kraaien,
Een rozeboompje stond verschrikt en naakt,
Tot lentevreugd nog niet opnieuw ontwaakt,
Verlegen over een oud graf te waaien.

Toen schikten vreemd-zorgvuldig onze handen
Wat bloemen op het koele vlak van steen.
't Werd stil om ons. We gingen zwijgend heen.
De stad lag in een roode zon te branden. -

A. HENDRIKS-KAPPELHOFF

Oude tijden in Natal en Transvaal

II

Te Potchefstroom werden wij door den Staatsprocureur, den heer Proes, welkom en gastvrij ontvangen. Vele Hollanders kwamen ons begroeten waaronder de Gouvernements-Secretaris[1)] die mij medenam naar de woning van President Pretorius om mij aan hem voor te stellen.

Wij troffen hem tehuis in een gewoon vertrek, zeer schaarsch gemeubeld, en door eene kaars verlicht, staande op een ongeverwde tafel, waaraan ZHEdele de Staatspresident met zijne gemalin waren gezeten. Zijne kleeding was van molvel of bombazijn vervaardigd, terwijl zijne vrouw een kapje op haar hoofd droeg en een bonte doek over hare schouders had gespeld. Met hem in gesprek tredende, bemerkte ik al zeer spoedig dat die eenvoudige man niet van verstand ontbloot was en een helder oordeel bezat. De keus werd aan mij gelaten waar ik onderwijzer wilde zijn en ik koos Pretoria, de zetelplaats van de Transvaal.[2)] Hij verzocht mij mede naar het kantoor te gaan

1) Deze post werd thans bekleed door den Nederlander A.F. Schubärt.
2) Pretoria, gesticht in 1855, was bij de in 1858 aangenomen grondwet, als meer centraal dan Potchefstroom gelegen, tot zetel der regeering van de Z.A.R. bestemd. - De Potchefstroom-republiek, die in 1853, bij den dood van zijn vader, Pretorius tot haar commandantgeneraal koos, was niet de eenige boerenrepubliek in Zuid-Afrika; niet alleen de in 1854 door Engeland vrijgelaten Oranje-Vrijstaat stond er zelfstandig nevens, maar ook Zoutpansberg (onder den commandantgeneraal Stephanus Schoeman), Lijdenburg (onder W.F. Joubert) en Utrecht (onder Andries Spies). Pretorius, wiens vader eenmaal gezag over al de Emigranten had gepretendeerd, zocht al deze deelen onder zijn gezag te hereenigen. Van 16 December 1856 tot 5 Januari 1857 hield hij te Potchefstroom eene constitueerende vergadering, aan het slot waarvan hij tot ‘president der Zuid-Afrikaansche Republiek’ werd uitgeroepen. Eene poging tot aanhechting van den Oranje-Vrijstaat mislukte (voorjaar 1857; uitvoerig hierover H.P.N. Muller, *Oude Tijden in den Vrijstaat*, 88 vv.), maar 13 Februari 1858 moest zich Schoeman aansluiten. Daarentegen vereenigde zich Utrecht (8 Mei 1858) met Lijdenburg, en Joubert scheen zijne onafhankelijkheid te willen handhaven.

waar mijne aanstelling werd geschreven en geteekend. ZHEd. gaf mij die over met een aanspraak, zoo flink dat ik die in 's mans brein niet zoude gezocht hebben. Ik was alzoo onderwijzer met een salaris van f 1080.- 's jaars en de schoolgelden. Den volgenden dag maakten wij met vele landslui kennis. Potchefstroom zag er schoon uit; het had toen reeds een 30 of 40 huizen. De meeste huizen waren winkels, waar nogal veel handel gedreven werd. Wij voorzagen ons van eetbare waren, door de boeren ‘padkos’ genaamd, en namen een hartelijk afscheid van onze vrienden. De reis van Potchefstroom naar Pretoria kon men met den ossenwagen in drie dagen doen; onze voerman echter spande bij iedere boerenplaats uit en maakte overal kennis met de Transvaalsche boeren; dit noemen zij ‘lekker gezels’ en dit bragt te weeg, dat wij eerst na 7 dagen de zetelplaats bereikten.

Prachtig was het uitzigt dat wij op Pretoria hadden, dat tusschen schoone bergen gelegen is, Magaliesbergen genaamd. Het dorp was nog maar klein, de gebouwen bestonden uit een kerk, kantoor, twee winkels en drie woonhuizen, maar om het dorp waren nogal eenige boerenplaatsen. De weinige bewoners, verblijd als zij waren, een onderwijzer in hun midden te hebben, boden ons als om strijd hunne gastvrijheid aan. Wij namen onzen intrek op eene boerenplaats aan het dorp gelegen, waar wij wel een gering, maar toch naar de omstandigheden geriefelijk huis ter bewoning kregen. Des avonds had men ons reeds ongevraagd voorzien van meel, vleesch en andere benoodigdheden, zoodat wij ons huishouden onbezorgd konden beginnen. Dit was echter gemakkelijker gezegd dan gedaan; vooral voor de vrouwen was het toenmaals een slaafsch leven; vele dingen moesten zij maken, waar in Holland nooit aan gedacht wordt. Bakkers waren er niet, dus er moest gebakken worden; zeep en kaarsen werden niet verkocht. Dat moest alles gefabriceerd worden, en verscheidene andere dingen meer.

Schoenen werden er niet vervaardigd, zoodat ik, wilden wij niet barrevoets gaan, genoodzaakt was die ook te maken. Maar deze bezigheden werden voor ons gewoon; later wist men niet beter of het behoorde zoo.

Al spoedig had men voor mij een huis van riet, 'hartebeestehuis' genoemd, als school ingerigt, eenige ruwe planken voor tafels en banken aan elkander gevoegd, en binnen eene week zag ik mij reeds door een twintigtal schoolkinderen omgeven. Op mijn sterk aandringen begon men een nieuwe school, die door bijzondere giften zeer goed werd gebouwd. Alle belanghebbenden hadden daartoe iets bijgedragen. Deze maakte steenen, gene gaf gras en riet om te dekken, eenigen brandden kalk, anderen bragten klei en zand aan, en de meer bemiddelden gaven geld. Na drie maanden was ik in het bezit gesteld van een welingerichte school en wat meer is: van een 60-tal leerlingen. Sommige boeren bouwden zich bij of in het dorp hartebeestenhuisjes, gingen daar in wonen, alleen om hunne kinderen te kunnen laten leeren. Des Zondags deed ik de dienst in de kerk; er was maar één predikant in de Transvaal[1)] en deze woonde te Potchefstroom.

Verwonderlijk was het wat de eenvoudige boeren al niet als onderwijzer van mij vorderden. Sommigen bragten klokken en horologies ter reparatie, oude bijbels om in te binden en dergelijke dingen meer, en ofschoon ik mijne onkunde in al die vakken te kennen gaf geloofden zij mij niet, en moest ik het maar uitvoeren. Testamenten maakte ik voor hen veel, dat mij nog al eenige voordeeltjes opbragt; voor ieder testament was mijn honorarium £ 1.- Eens kwam een boer bij mij, die nogal voor verstandig doorging, met het verzoek 'of ik een brief voor hem wil schrijf nie.' Hij gaf mij den 'Oom' op aan wien hij wilde schrijven, en toen ik hem vroeg wat hij wenschte te schrijven antwoordde hij heel naief: 'Nou, das ook 'n ding; ou meester is zoo knap en ou meester zou nie weet nie wat hij in een brief moe schrij nie.' - Het woordje *ou* voor iemands naam beteekend *goed* of *best*. - Eene boerin bragt mij haar 'zeun' ter school, een lange slungel van 18 jaar. Hij kon nog geen A voor een B. Ik gaf hem een spelboekje. Dit lag volstrekt niet in hare

1) Ds. Dirk van der Hoff, in 1853 uit Nederland naar Potchefstroom gezonden; eerste president der Ned. Hervormde Kerk.

bedoeling (zij had een kwarto-bijbel medegebragt). ‘Nee, he mot maar net nou in die boek lees, he mot lidmaat wor; he wil en bietje gaan trouw.’ Dergelijke staaltjes van den hoogsten eenvoud deden zich dagelijks voor. Niet lang woonde ik te Pretoria of er bood zich gelegenheid aan een huis met grond te koopen dat betrekkelijk goedkoop was, doch de deuren waren er door den laatsten bewoner uitgenomen om in zijn nieuw huis te gebruiken. Ik deed toen navraag naar een timmerman, doch vruchteloos, ik maakte ze toen maar zelf; mooi waren ze niet doch voor het doel geschikt, en zoo leerden wij allengskens het Engelsche spreekwoord ‘Help your self’ toepassen. Reeds een jaar hadden wij aldaar gewoond en in den tusschentijd was het dorp snel vooruitgegaan, niet alleen door het bouwen van huizen maar ook door het inkomen van vreemdelingen, vooral Hollanders die zich uit Natal en den Vrijstaat te Pretoria vestigden. De conversatie werd drukker en aangenamer. Bijna iederen avond werden wij op eene zonderlinge manier uitgenoodigd. Wanneer des avonds geschoten werd beduidde dit dat er eene uitnoodiging geschiedde voor wie dan ook. Op het geluid afgaande werden wij in dat huis gul ontvangen, sleten dan eenen gezelligen en vrolijken avond, die dikwijls eindigde met een voor de jongelui prettige danspartij. Er waren geene standen, allen waren wij burgers der Republiek, wij leefden als zonen die in één huisgezin te zamen wonen. Omtrent dien tijd vingen wij weder een klein baviaantje.

Zwarte bedienden konden wij genoeg en goedkoop krijgen, doch zoo dom, lui en morsig, dat zij alleen voor het ruwe huiswerk en den tuin konden gebezigd worden.

De Transvaal werd geregeerd door een Uitvoerenden Raad, bestaande uit den President, den Staatssecretaris en 3 verkozen leden, die de wetten en besluiten moest uitvoeren. Deze wetten werden door dien Raad zelf opgesteld en ter goedkeuring aan den Volksraad - de hoogste magt van het land - voorgelegd. De leden daarvan bestonden uit 40 personen, gekozen door de burgers van het land, die ééns in het jaar te Pretoria zitting hielden. Verder werd het land bestuurd in ieder district door een landdrost, bijgestaan door 4 heemraden en een klerk; onder dezen stonden weder voor iedere wijk officieren of veldcornets om de orde te handhaven.

Het regt werd uitgeoefend door een Hoog Geregtshof en 12 gezworenen[1)] dat in criminele en appèlzaken uiteindelijk uitspraak deed; door een hof van Landdrost en Heemraden in mindere misdaden, en door Landdrosten of Burgemeesters in politie- en geldzaken.

De oud-Hollandsche wetboeken van Hugo de Groot, Simon van Leeuwen en van der Linden moesten bij de uitspraken tot basis genomen worden. Daar de eenvoudige Landdrosten of Heemraden naauwelijks konden lezen, waren die boeken bij hen ook geheel onbekend. Dit gaf nog al eens aanleiding tot wonderlijke processen.

Onder anderen: Zoo lang ik onderwijzer was geweest had ik nog geen salaris ontvangen omdat, zooals mij de Landdrost zeide, er geen geld in kas was; hij stuurde mij altijd onverrigter zake terug. Ik bemerkte echter dat hij en zijn klerk zichzelven niet vergaten. Ik verweet hem dit, schrijvende dat hij niet naar pligt en eed handelde, onder het adres van 'Mijnheer,' en niet: 'Edel Achtbaar Heer.' Niet lang daarna ontving ik eene dagvaarding voor het Hof van Landdrost en Heemraden te verschijnen, omdat ik den Landdrost in zijn *privaat* karakter beleedigd had. Hij eischte £ 1000 schadevergoeding. De dag der zitting verscheen en een menigte mijner vrienden was tegenwoordig uit nieuwsgierigheid hoe die zaak zoude afloopen. Ik werd door het Hof gevraagd of ik schuldig was, doch ik vroeg vooraf aan den aanklager wat het woord *privaat*, in zijne beschuldiging vervat, beteekende. Hij kon dit niet verklaren en ik pleitte onschuldig, op gezag van genoemde wetboeken, omdat hij mij beschuldigde van iets dat hij zelf niet wist. Ik maakte toen aan de rechters bekend wat men in Holland een *privaat* noemde en werd onder gejuich van de omstanders vrijgesproken. Een andere gerechtszaak:

Een vriend van mij, de heer Avenarius[2)] had de betrekking van agent of zaakwaarnemer op zich genomen, dat in dien tijd een goed middel van bestaan opleverde. Dat de agenten gebruik maakten van den eenvoud der regters spreekt van zelf. Hij was bij mij gelogeerd en had een zaak die volstrekt en in de verste

1) Versta: door een Hooggerechtshof, bestaande uit 3 landdrosten en 12 door het volk verkozen gezworenen.
2) Nederlander (uit Aalten).

verte geen kans had te winnen. De partijen, verschenen zijnde voor de regters, hadden dezen reeds de uitspraak gereed, doch de heer Avenarius verzocht een weinig uitstel, liep naar mijn huis, haalde een paar romans, en daarmede weder in het Hof komende zeide hij, dat hij nu uit Hugo de Groot en Simon van Leeuwen zoude bewijzen uit deel III, boek 4, pagina zooveel, dat de uitspraak ten gunste voor zijn cliënt moest uitvallen. Daaruit las hij eenige artikelen voor, die er natuurlijk niet stonden. De regters die niet konden lezen staken hunne wijze hoofden bijeen en.... Avenarius won het proces. Nog een staaltje onder de duizend en één:

Denzelfden heer was opgedragen een wissel te incasseeren en bij niet-betaling die te doen protesteeren en de zaak tot het uiterste te vervolgen. De landdrost werd gevraagd den wissel volgens de wet den volgenden dag te protesteeren, doch de goede man weigerde dit dien dag te doen daar hij eerst zijn boeken er over wilde nazien. Toen de agent hem nu des morgens vroeg of het gebeuren kon, antwoordde hij dat er niets van in den bijbel stond en ook niet in zijn kabinetprediker (een oud predikatieboek), en hij daarom niets met de zaak verder te doen wilde hebben.

Ieder bewoner die zich voor 1859 in dat land neerzette had het regt op twee en na dien tijd ééne plaats naar zijne keus. Deze plaatsen hadden de grootte van 3000 morgen of circa een uur gaans in den omtrek. Dat het beste land daartoe uitgezocht werd, spreekt vanzelf. Voor iedere plaats moest men f 12.- 's jaars belasting betalen, waarom de meeste boeren geen twee plaatsen wilden bezitten, maar hun regt toch daarop bleven behouden. Die regten werden dan voor een spotprijs verkocht, onder anderen voor een flesch perziken-brandewijn of iets anders. Ik kocht onder anderen een zoodanig regt voor een oud zilver horologie, voor welke plaats ik 6 jaren naderhand f 900.- ontving; thans heeft zij de waarde van minstens f 20.000.- want er is een steenkolenmijn op. Door geheel het land vindt men vele mineralen, van lood en ijzer af tot goud en diamanten toe. Vele boeren verlieten hunne plaats wanneer die niet beviel, en dan bleef die ongebruikt liggen. Men vindt er alle soorten van grond geschikt voor veehoederij en landbouw, ja zelfs tot het aankweeken van allerlei tropische gewassen. De boeren leefden op die

plaats op aartsvaderlijke manier ‘ende waren gezegend met vele zonen en dochteren’. Bij de geboorte reeds werd den kinderen een huwelijksgift gegeven, bestaande uit eene merrie, koe, ooi of geit, welk vee na eenige jaren ongelooflijk vermenigvuldigd was. Ieder eigenaar van zoodanig vee gaf hetzelve een bijzonder merk aan de ooren, zoodat er geene vergissing konde bestaan.

Aanvankelijk ging het met mijn schoolhouden zeer voorspoedig, de kinderen maakten goede vorderingen. Daarom kwam ik met den President overeen dat ik mij niet alleen tot lezen en schrijven zou bepalen maar ook andere vakken als aardrijskunde, rekenen enz. zoude onderwijzen.

Bij het onderwijs in de aardrijkskunde kon het wel niet anders of ik moest van het draaien der aarde gewag maken. Dit was voor de meesten eene leer van den Antichrist en eene vervalsching van den bijbel, waar uitdrukkelijk stond, dat de aarde is gegrondvest op hare pilaren. Dit had ten gevolge dat mij aan het einde der maand van de 80 slechts 12 leerlingen overbleven.

Juist op dezen tijd had er eene gebeurtenis plaats die voor de Z.A. Republiek noodlottige gevolgen zoude hebben. In de aangrenzende Republiek van den Oranje-Vrijstaat, insgelijks door emigranten-boeren bewoond, was het presidentsambt open en onze President Pretorius met meerderheid van stemmen gekozen.[1)] Met het doel om door zijne aanneming van die hooge betrekking de beide staten tot een geheel te vereenigen, had hij verlof gevraagd en verkregen ten einde zich naar den Vrijstaat

1) In den loop der jaren 1858 en 1859 was de Pretorius-partij in den Vrijstaat zóó versterkt dat de president Boshoff zijn ambt moede werd en het nederlegde; in December 1859 werd Pretorius tot zijn opvolger verkozen. Met verhoogd prestige kon hij nu ook tegenover Joubert optreden; 4 April 1860 werd te Pretoria (dat nu in werkelijkheid regeeringszetel werd) de aansluiting van Lijdenburg bij de Z.A.R. beklonken.
Aanvankelijk vereenigde Pretorius de presidentschappen van Transvaal en Vrijstaat in zijn persoon en reisde tusschen beide landen heen en weder; dit begon de Transvaal spoedig te verdrieten, zoodat het oudste non-officieele lid van den Uitvoerenden Raad, Johannes Grobler, er als waarnemend president optrad (Sept. 1860). Schoeman, die sedert zijne vereeniging met Pretorius in 1858 commandant-generaal der Z.A.R. was, beweerde echter dat hem de waarneming toekwam, liet zich op een door hem bijeengeroepen vergadering daartoe benoemen en stelde zich in het bezit van het gouvernementskantoor. Eene verzetpartij tegen Schoeman werd georganiseerd door Paul Kruger, commandant van Rustenburg (zie Kruger's *Gedenkschriften*, 43 vv.; Theal, *Hist. of South Africa since 1795*, IV, 136 vv.).

te begeven. Vóór zijn vertrek werd volgens de wet de heer Schoeman als waarnemend president aangesteld en ik als Gouvernements-Secretaris[1] tegen een salaris van f 2400 's jaars.

Dit veroorzaakte groote ontevredenheid, want de zoogenaamde Doppers of afgescheidenen hadden liever een boer, Paul Kruger aan hun hoofd gezien. De partij van de Doppers was verreweg de talrijkste.

Meer dan eens kwamen er zware klagten in van Zoutpansberg - een dorp aan de Noordelijke grenzen gelegen, aan de Limpopo - als zouden de boeren, die daar allen olifantsjagers waren, de naturellen of kaffers op eene barbaarsche wijze behandelen. Wij besloten dit zelf te gaan onderzoeken en togen op reis, met een wagen bespannen met 8, en 2 karren ieder met 4 paarden. Nauwelijks hadden wij Pretoria achter den rug of de streek werd hoe langer hoe woester. Drie dagen lang reden wij in snelle vaart over onafzienbare vlakten en door bergachtige boschvelden, dat ieder uur ons andere gezigten deed aanschouwen. Wij kwamen aan een dorp Makapanspoort of Pieter Potgietersrust genaamd, waar wij door de boeren met eereschoten werden begroet en waar wij na het Landdrostkantoor opgenomen te hebben eenen aangenamen avond doorbragten. Onze paarden hadden wij vooruit gezonden en men verschafte ons daar versche.

De natuur was op onze verdere reis weder geheel nieuw voor mij; de groei van planten en boomen was daar forscher en van heel ander soort. Hier Hielden zich nog leeuwen, buffels en olifanten op, die ik toen echter niet zag. Kameelen of giraffes[2] zagen wij bij kleine troepen boven de boomen uitsteken, wat nog het mooiste wild was dat ik ooit gezien heb. Een onzer had het geluk er een te schieten, welker vleesch als eene lekkernij door ons werd genuttigd. Struisvogels zagen wij vele; in een nest dat op een kale plek in het gras was, waren meer dan 60 eieren, door onderscheidene vogels daar gelegd; ze waren bijna uitgebroed, zoodat wij er geen van konden nuttigen. Hunne veeren vertoonen zich op het prachtigst wanneer zij loopen.

1) De Staatssecretaris der Z.A.R. werd bijgestaan door 3 ‘staatsklerken,’ waarvan de eerste tevens secretaris van den Uitvoerende Raad was en den titel droeg van Gouvernements-Secretaris.
2) Vgl. de noot bij het eerste gedeelte van dit verhaal in *De Gids* van 1 Mei, blz. 338.

Vogels die op het vlakke veld leven zijn veel fraaier dan van hen die in de bosschen verblijven.

Wij deden op onze reis verder eene bewoonde plaats aan waar zich een warm bad bevond, welks water bijzonder geschikt is ter genezing van wonden, en druk bezocht wordt. Wij woonden er nog eene begrafenis bij van iemand, die weinige dagen te voren door een leeuw deerlijk verminkt was geworden. Het lijk was onkenbaar. Wij naderden meer en meer de plaats onzer bestemming en reden langs veelvuldige kafferkralen. Toen wij een dier kralen wilden voorbijrijden, werden wij opgehouden door twee oude grijze kaffers, die hunne droefheid te kennen gaven door voor de paarden te gaan liggen telkens de handen boven zich ineen te slaan. De zoon van onzen president, die onze bekwame voerman was, verstond de kaffertaal en diende als tolk. Zij verhaalden dat zij op een dag in hunne kraal door eenige boeren waren overvallen, het manvolk hadden zij doodgeschoten, alleen zij beiden met eenige vrouwen en kleine kaffers waren gespaard. De boeren hadden al hun vee medegenomen, en nu waren zij aan de bitterste armoede ten prooi. Wij maakten procesverbaal op en noteerden een paar namen der boeren die de gruweldaad verrigt hadden. Het waren juist zoodanige klagten die ons de reis naar Zoutpansberg hadden doen ondernemen.

Onze President[1)] had eenige dagen voor ons vertrek al de kafferhoofden bijeen doen roepen en velen waren nu ook aanwezig. Er waren meer dan 80 kafferhoofden, vergezeld door hunne raden, bijeen, en al hunne klagten werden genoteerd om naderhand als beschuldiging tegen de gruwelijke misdadigers te dienen voor een hooggeregtshof. Het was een interessant gezigt zoo vele hoofden en vertegenwoordigers van verschillende kafferstammen bijeen te zien. Sommigen geheel naakt, anderen met de bespottelijkste dingen opgesierd. Hunne wapenen waren even verschillend als hunne gedragingen. Velen hadden de wonderlijkste muziek-instrumenten medegebragt, en iederen avond werd er onder hen gedanst. De beschuldigden, die zich niet veraf verzameld hadden, weigerden op onze citatie te komen. Doch toen de meeste kaffers weg waren kregen zij moed, en een 20-tal wilden van voor het kantoor de vlag afhalen en ons goedof kwaadschiks doen vertrekken. Wij waren op onze qui-vive

1) Schoeman, wel te verstaan.

en door onze houding en het manmoedig gedrag der goede ingezetenen werd hun plan verijdeld. Omstandigheden hebben er toe geleid, dat zij niet voor het Hof behoefden te verschijnen. Naderhand hebben de kaffers zichzelven gewroken, Zoutpansberg werd door hen verwoest en de belhamels ondergingen den vreeselijksten dood.

Zoutpansberg was de stapelplaats van den ivoorhandel; de kaffers bragten de olifantstanden bij menigte aan, die zij voor eenige glazen kralen en koperen ringen inruilden. Ik heb daar olifantstanden gezien die 120 pond wogen.

Meer dan eens zijn de Transvalers door de Engelschen beschuldigd handel in slaven gedreven te hebben. Ik kan niet ontkennen dat eenige individu's, waaronder zich vooral Engelschen bevonden, zich wel eens schuldig gemaakt hebben aan het koopen van kinderen van naturellen, welke kinderen zij voor een prijs van circa f 200.- per stuk van de hand zetteden. Dit werd genoemd te handelen in ‘zwart ivoor.’ Doch ik kan in gemoede verklaren, dat wanneer dit bekend werd, de daders door de regeering ten strengste gestraft werden. In het Noorden van de Transvaal wemelde het van kafferstammen, die doorgaans onder elkander bloedig oorlog voerden; de kinderen der verslagenen werden aan hun lot overgelaten, en waren daardoor aan den hongerdood ten prijs gegeven. De boeren, zulke ellendige schepseltjes vindende, namen die dan mede en gebruikten ze naderhand als dienstboden. Volgens de wet moesten zoodanige kleine kaffers bij den Landdrost worden ingeboekt om bij hunne meerderjarigheid geheel te worden vrijgelaten. Kwamen er klagten in dat zij in hunne minderjarigheid niet naar behooren werden behandeld, dan werden zij bij anderen besteed.

Onze werkzaamheden te Zoutpansberg waren afgeloopen en zooveel mogelijk de orde hersteld. Voor ons vertrek echter bragt mij een bastaard-veldcornet, door ons over eenige inwonende kaffers aangesteld, zijn zoon, een knappen jongen van een jaar of tien, om dien tot zijne meerderjarigheid bij mij ter opvoeding te geven, en hem als kinderoppasser te doen dienen; hij hield op mijne weigering zoo sterk aan (mij verklarende dat hij meer dan 40 kinderen had, die hij den kost niet konde geven) dat ik eindelijk den jongen meenam. Zijn naam was ‘Silo Vela’ (valsche tijger). Bij die gelegenheid kwam ook een kafferbediende

van den Consul van Portugal[1)] bij mij, bij zich hebbende een kaffertje van ongeveer 8 jaar met een kaartje om den hals gebonden, waarop geschreven stond dat dit een ‘present’ voor mij was. Beiden liet ik een zakdoek om hun middel binden en nam hen achter op den wagen mede om mijne vrouw daarmede te verrassen. Silo Vela hielden wij lang voor onzen huiskaffer, doch hij loochende zijnen naam niet. De andere, ‘Present,’ heb ik spoedig weer present gedaan, wij konden er niets mede uitvoeren, ook was ik bang hij zijn kop eens zoude verliezen; nooit heb ik dunner nek of grooter kop gezien.

De terugreis werd aanvaard en spoedig kwamen wij weer in de wildernis. Ditmaal zagen wij, doch geheel in de verte, ook een troep buffels en een enkelen olifant. Op een avond zagen wij niet ver van den wagen een rhinoceros, door de boeren harnoster genaamd, een afschuwelijk dier; zijn huid scheen met schilden bedekt en boven zijn neus droeg hij een groot en een klein hoorn. Het hoorn is zoo lang dat men er wandelstokken uit kan maken. Gaarne hadden wij er op geschoten, doch wij hadden geen harde kogels, dat zijn kogels van tin en lood gegoten: de looden kogels gaan niet door de huid. Zeer gevaarlijk zijn deze dieren niet, doch worden zij gekwetst dan moet het een der woedendste en gevaarlijkste dieren zijn die er bestaan. 's Nachts hadden wij voortdurend concert der leeuwen; ook hier moest men altijd vuur aanhouden. De paarden werden kop aan kop in een kring aan elkaar gebonden om beter beveiligd te zijn.

Op den weg van Zoutpansberg naar Pretoria moet men over een afstand van een uur een soort grond ‘turfgrond’ passeeren, die de eigenschap heeft als het geregend heeft zich aan ieder voorwerp vast te klampen, meer nog dan in Holland somtijds de sneeuw. Ook wij troffen het hier niet zeer gelukkig. Het had geregend en iedere vijf minuten moesten wij uitklimmen om de wielen van den turfgrond te ontdoen. Wij moesten eindelijk tot den volgenden morgen wachten tot de grond was opgedroogd.

Te Pretoria teruggekeerd, vonden wij er alles in rep en roer; de Doppers toonden meer en meer hunne oproerigheid, en het was noodzakelijk aldaar orde op de zaken te stellen, doch nog

1) Zoutpansberg, dat aan de Portugeesche bezittingen grensde, had reeds in den tijd zijner zelfstandigheid een Portugeesch consulair ambtenaar bij zich ontvangen.

dringender noodzakelijk was het naar Wakkerstroom te gaan om ook daar de oproerigheid te bedwingen, en naar het Zoeloeland om een contract te sluiten met Panda, den koning der Zoeloe's, over de St. Luciabaai, die aan hem toebehoorde, opdat wij daar eene zeehaven konden erlangen.[1)] In de Transvaal werden geene andere goederen ingevoerd dan uit Engeland over Natal, waarvan het invoerrecht zoo hoog gesteld was, dat dit de Transvaal jaarlijks duizende ponden sterling kostte. President Pretorius van den Vrijstaat zoude tot dat einde zich ook naar Panda begeven.

President Schoeman en ik met den Staatsprocureur gingen op reis, het bewind aan twee leden van den Uitvoerenden Raad overlatende.

Van Pretoria naar Wakkerstroom (waar heden reeds twee bloeiende dorpen Heidelberg en Standerton gebouwd zijn) was in die dagen alles nog onbewoond. Onder een groot aantal antilopen en gnoe's vertoonden zich wederom leeuwen, zoodat wij wederom de noodige voorzorgen moesten in acht nemen. Eens toen er was afgetuigd zagen wij tegen den rand van een berg eene menigte wilde honden loopen, die al blaffende voortholden. Men verhaalde mij, dat deze dieren zoo vraatzuchtig zijn, dat wanneer zij honger hebben zij elkander verscheuren en opeten. Ik had al dadelijk gelegenheid mij daarvan te overtuigen. Een van ons gezelschap schoot op den troep, waardoor er een gekwetst werd en met de anderen niet zoo vlug konde voorthollen. De anderen vielen onder het loopen op hem aan, en hadden hem bijna verslonden toen wij er bijkwamen om hem van nabij te zien. De wilde honden hebben meer van een wolf dan van een hond; men heeft hun zeker dien naam gegeven, omdat hun blaffen veel overeenkomst heeft met dat van een hond.

Na 5 dagen rijden kwamen wij te Marthinus Wesselstroom aan, een dorp in Wakkerstroom gelegen. Het ligt ten Zuid Oosten van Pretoria op hooge bergen; wij hadden er veel koude uit te staan. Het duurde niet lang of wij hadden het genoegen President Pretorius en eenige zijner raadsleden uit den Oranje-Vrijstaat

1) Reeds in de proclamatie van 14 Febr. 1841 waarbij A.W.J. Pretorius eene grensregeling tusschen Boeren en Zoeloes afkondigde, was de St. Luciabaai bij het Boerengebied getrokken (Stuart, *Holl. Afrikanen*, 142).

te ontmoeten, waarna wij gezamenlijk naar het Zoeloeland reden.

De Zoeloe's, door de boeren veelal Kaalkaffers genoemd, vormen een der grootste rijken van Afrika. Zij zijn bijzonder sterk gebouwd, vlug in hunne bewegingen en bijzonder krijgshaftig. Van hunne jeugd af aan doen zij niets anders dan zich voor den oorlog te oefenen. Zij loopen bijna geheel naakt, alleen om hunne lendenen dragen zij een lederen gordel, waaraan zij dunne repen van allerlei soort huiden hechten. Hunne wapenen zijn assegaaien (eene soort van lans) en eene strijdbijl, die zij in den gordel steken. Daarenboven dragen zij groote schilden van dierenhuiden, waarvan zij zich uitstekend kunnen bedienen. Zij worden geregeerd door eenen koning, die een despotieke magt over zijn volk uitoefent en het regt heeft over leven en dood, zonder verantwoordelijk te zijn. Zijne legermagt bestaat uit regimenten van 1000 man, die schilden van ééne kleur dragen. Iedere Zoeloe neemt in den oorlog zes werpassegaaien mede, die zij op een afstand van 30 passen secuur weten te gooien. Zijn deze weggeworpen dan wordt de steek-assegaai gebruikt of ook wel de strijdbijl, waarvan zij niet dan stervende afstand doen. Zoeloe's die vroeger een oorlog hebben bijgewoond, hebben het regt een ring van gom op hun wolligen kop te dragen, dien zij wel grooter maken maar nimmer wegdoen. Hunne taktiek van oorlogen is geheel onderscheiden van andere Kafferstammen, die zich in spelonken en kransen verschansen. Zij vechten al zingende en dansende in digte gelederen, altijd trachtende den vijand te omsingelen. Zijn zij overwinnaars dan geven zij geen pardon, maar denken zij overwonnen te zullen worden dan is de vlucht algemeen.

Niet ver van Panda's stad tuigden wij af en stuurden iemand naar den koning met verzoek een onderhoud met hem te hebben. Het antwoord was dat hij ons dien dag niet kon verwachten, maar ons den volgenden dag door zijnen raad zou doen afhalen. Tevens zond hij ons een witten os en een zwart schaap om te slachten; dit was het teeken, dat hij ons vredelievend zoude ontvangen. Des anderen daags 's middags werden wij bij hem toegelaten. Zijne hut was in het midden der kraal, omgeven door vele andere hutten, die alleen door zijne vrouwen bewoond werden. Voor zijne hut stond een lange paal van welker top een bos ossenstaarten afhing, zijnde een teeken zijner koninklijke

waardigheid. Wij hadden vroeger van de eene of andere ‘smous’ een paar stokken gekocht, die in Europa door de tamboermajoors gedragen worden, en gaven een daarvan aan hem ten geschenke, waar hij buitengewoon mede vereerd was.

Panda zat of liever lag in zijne hut; hij was reeds bejaard, niet zeer donker van kleur maar zoo dik en vet als een varken. Geen wonder: geheel den tijd deed hij niets dan vleesch eten en bier drinken, dat door zijne veelvuldige vrouwen voor hem werd toebereid. Bang als hij was voor vergiftiging, moest het hem altijd voorgeproefd worden. Hij leefde zeer wellustig. Hij gaf te kennen, blijde te zijn de ‘Melongies’ te zien. Zijne taal, die ons door een bekwaam tolk werd overgebragt, was niets dan bloemtaal en gelijkenissen, die wel fraai maar somtijds onverstaanbaar waren. Na veel over en weer praten maakten wij hem met het doel onzer komst bekend, en vroegen vergunning een weg te maken naar St. Luciabaai en die als eigendom te bezitten. Hij beloofde voorloopig zijne medewerking en verzocht ons na twee dagen tegenwoordig te willen zijn bij eene vergadering, die hij dan met zijn raad zoude beleggen. Ook zoude hij te onzer eere een krijgsdans door zijn volk laten uitvoeren. Ook had hij een geheim verzoek aan ons. Hij had vele zoons, één echter kon na zijn dood maar koning worden, en deze was ‘Umdingo’ als zijnde geboren uit zijne eerste vrouw, die ook uit koninklijken bloede was. Deze Umdingo was een vredelievende kaffer en den boeren zeer genegen. Hij werd echter naar het leven gestaan door zijn broeder Cetchwayo, een wreedaardige vent en de Engelschen meer dan de boeren toegedaan. Umdingo had voor hem moeten vluchten, waarom Panda ons verzocht den vluchteling in bescherming te nemen en hem naderhand tot koning der Zoeloe's te zullen maken. Wij beloofden hem indien mogelijk daaraan gevolg te zullen geven. Na Panda's dood, die later voorviel, zond het Engelsche Gouvernement uit Natal in allerijl den heer Shepstone naar het Zoeloeland, die Cetchwayo een blikken kroon opzette, en uit naam zijner regering hem als koning uitriep.[1)] Om terloops een staaltje zijner wreedheid bij te voegen, dient: dat Cetchwayo dacht dat hij te veel soldaten had, en eenigen daarvan konde missen, waarom hij beval dat twee zijner regimenten zich met elkander

1) In 1873 (Lucas, *Hist. of South Africa*, 258).

moesten meten. Dit geschiedde onder zijne oogen, en het resultaat was, dat slechts 500 van de 2000 overbleven. Dit is dezelfde Cetchwayo onder wiens bestuur de keizerlijke prins Louis Napoleon is vermoord geworden[1] en die zich nu[2] als gevangene te Kaapstad bevindt.

Toen onze eerste samenkomst was afgeloopen bood Panda ons eenige jonge kaffervrouwen aan, om die als vrouwen te nemen zoolang wij bij hem zouden vertoeven. Wij bedankten hem voor zijne, bij hem gebruikelijke beleefdheid, door te zeggen dat onze wet verbood meer dan ééne vrouw te hebben.

Wij bleven nu twee dagen bij onze tent en wagens, en zagen van tijd tot tijd duizende kaffers naar Panda's stad oprukken.

In deftigen optocht, in het geheim goed gewapend zijnde, gingen wij, zoowat twintig man, naar de plaats der bijeenkomst, waar Panda met zijnen raad, - ik schatte dien op zoowat 200 kaffers - reeds op hunne hurken gezeten waren in eene groote ronde kraal, afgezet door een klipmuur. Door de meesten der raden werd ons verzoek toegestaan, doch Cetchwayo, die ook tegenwoordig was, een groote sterke kaffer met een woest uitzigt, had er veel tegen in te brengen. Eindelijk verkregen wij onzen wensch, en mogten van de St. Luciabaai vrijelijk gebruik maken. Hierop werd kafferbier aangedragen, op het goed succes gedronken, en de krijgsdans nam een aanvang.

Tien regimenten waren er door Panda ontboden, die er aan zouden deelnemen. Eerst verschenen er eenige oude vrouwen die al gillende en schreeuwende door de regimenten heenliepen, waarop allen, zeer regelmatig, een eentoonig gezang aanhieven, vergezeld van zoogenaamd dansen, dat niet anders bestond dan in gebaren te maken, aantoonende hoe zij met hunne vijanden zouden handelen. Het was wel een grootsch en trotsch gezigt, doch vreeselijk en ijzingwekkend. Deze dans duurde tot den avond, toen ons wederom een witte os en een zwart schaap werden aangeboden, en wij van daar konden vertrekken.

Welgemoed trokken wij den volgenden dag weg, onzen koers weder naar Wakkerstroom nemende, blijde als wij waren met die onbeschaafde natie niets meer te doen te hebben.

In Wakkerstroom werd ons verhaald, dat zij aldaar veel last

1) 1 Juni 1879.
2) 1880.

hadden van veerooverijen, en dat dit door de wilde Boesmans werd gedaan. In de nabijheid had men er ontdekt, en verzocht ons er jagt op te mogen maken. Dit werd toegestaan, mits men er geen van dood schoot.

De Staatsprocureur en ik, die nog nooit een echten Boesman gezien hadden, voegden ons bij de lieden ter opsporing. Dit menschenras, dat voor vele jaren in Zuid-Afrika eene natie moet geweest zijn, is nu bijna verdwenen; men ontdekt ze nog maar zeer zelden. Zij leven alleen van roof, en wanneer zij niet in de gelegenheid zijn vee te kunnen stelen, behelpen zij zich met mieren, wortels van boomen enz., ja zelfs met leem of klei. Wel is waar gaan zij ter jagt, schietende met kleine bogen en vergiftigde pijlen, doch nu het wild veel vermindert gaan zij uit stelen bij de boeren en kaffers. Zij vergenoegen er zich niet mede te stelen wat zij noodig hebben, maar dooden al het vee dat onder hun bereik komt en laten het ongebruikt liggen. Geen wonder dat men er jagt op maakt, en ze doodschiet als wilde honden.

De Boesmans hebben geene vaste verblijfplaats, maar zwerven al stelende rond. Zij slapen in gaten of holen, alleen bij zich hebbende hun pijl en boog en een klein matje van gras, waarmede zij zich voor de zon beschermen. Niet lang duurde het of vóór een gat, vroeger door een wild varken uitgegraven, zagen wij eenige versche beenderen, en dit bragt ons op het denkbeeld dat zij daarin verborgen waren. Wij hadden niet misgerekend. Wij noodzaakten hen er uit te komen, en er kwamen successievelijk vijf mannetjes, drie wijfjes en twee kleintjes te voorschijn. Leelijker schepsels heb ik onder het menschenras nooit gezien. Zij waren geheel naakt, hebben groote hoofden met ver uitstekende kaken, een mond die van het eene oor tot het andere gaat, lange armen en korte beenen, zeer dikke buiken en ver achteruitstekende dijen, en hebben de grootte van 3 voet. In één woord, zijn het menschen dan zijn het tusschendingen van mensch tot baviaan. Tot werken zijn zij ongeschikt en te schelmachtig; hunne taal is niet te verstaan; zij brengen een geluid voort dat niet anders doet hooren dan ‘klak klok, klak klok.’ Wat men heden ten dage daar nog Boesmans noemt zijn een gemengd ras van Hottentotten en Boesmans. De boeren hadden grooten lust ze neer te schieten, hetgeen toen niet gebeurde: zij moesten

over de grenzen gebragt worden. Of zij er gekomen zijn, weet ik niet.

Doordien wij met de Regeering van den Oranje-Vrijstaat eene kleine grenskwestie hadden en ook met Moshesh, koning der Basoeto's, gezamenlijk met den Vrijstaat een vredestractaat wilden sluiten, begaven wij ons niet dadelijk naar Pretoria maar naar Bloemfontein, de hoofd- en zetelplaats van den Oranje-Vrijstaat.

Ditmaal reed ik in den wagen van President Pretorius, bespannen met 12 muilezels. Deze dieren worden tegenwoordig veel gebruikt, omdat er vele paarden aan eene, vooral in de Transvaal, heerschende ziekte sterven, waarvoor nog geene medicijnen zijn uitgevonden.

Hoe Bloemfontein aan dien naam is gekomen kan ik niet begrijpen, ik vond het er zeer dor; trouwens geheel de Vrijstaat, zoo ver ik hem gezien heb, bestaat uit dorre vlakten, maar is uitnemend geschikt ter aanfokking van schapen, die er vele en uitmuntende zijn. Ook moet ik zeggen, dat er in dien tijd meer welvaart en beschaafdheid heerschte dan in de Transvaal.

Vanaf Wakkerstroom hadden wij een expres gezonden naar den koning der Basoeto's, zoodat wij bij onze aankomst te Bloemfontein een zoon van hem vonden die ons uitnoodigde hem naar zijn vader te vergezellen. Deze zoon, George genaamd, had grootendeels te Londen zijne opvoeding ontvangen en sprak vloeiend Engelsch. Hij was sierlijk op Europeesche wijze gekleed, en kon zich zeer goed voordoen; dit nam echter niet weg, dat geen mijner Transvaalsche vrienden met hem aan ééne tafel wilde zitten. Des avonds werd de grenskwestie regt gemaakt en reeds vroeg waren wij den volgenden morgen op weg naar Thaba 'Nchu (dat wil zeggen duistere berg), de verblijfplaats van Zijne Zwarte Majesteit Moshesh, Koning der Basoeto's. Thaba 'Nchu is zeer steil en zeer moeilijk te beklimmen, daarenboven met sterke verschansingen en klipmuren omgeven, 't geen het zeer moeilijk maakt den top des bergs te bestormen. Over een daartoe gemaakt pad bereikten wij te paard den ‘duisteren berg,’ waar de koning met zijn raad in een van steenen gebouwd huis ons reeds opwachtte. Moshesh, een grijze dikke kaffer, ontving ons op zijne gewone sluwe manier; aan zijne oogen kon men goed opmerken dat hij niet tot de opregten be-

hoorde. Zijn raad bestond meestal uit zoons van hem, en George, dien wij als een fijn gekleed persoon bewonderd hadden, was ‘de mond van zijn vader,’ dat wil zeggen, hij sprak uit naam van zijn vader. Hij was nu bijna naakt. Midden in het vertrek brandde een groot mestvuur, waarop een groote smerige waterketel, welke toen het kookte half gevuld werd met suiker en een weinig koffij; hiervan werden wij uit groote kommen gediend. Een vomitief kan geen beter uitwerking hebben. Alvorens tot onze zaken over te gaan werden wij uitgenoodigd zijne krijgsmagt te zien, bestaande toen uit zeven regimenten, waarvan één te paard. Kluchtig was het deze cavalerie te zien, deze soldaten zaten naakt te paard, sommigen op oude zadels, de meesten op niets, anderen hadden toomen, en bij gebrek van deze deden zij de paarden riemen in den bek. Dezen hadden ook geweren maar zoo slecht, dat zij onbruikbaar waren. Wij zagen er zelfs die van ouderwetsche draaibassen voorzien waren. De andere regimenten waren gewapend met assegaaien. De listige koning liet ons dit zien om zijn magt te toonen, doch dit vertoon maakte bij lange na dien indruk niet dien wij bij de Zoeloe's ondervonden hadden. Met de Transvaal wilde hij zeer gaarne tractaten aangaan maar niet met den Oranje-Vrijstaat: hij was daarmede, zooals hij voorgaf, in vrede. Wij bragten hem aan het verstand dat er dan niets van kon komen, aangezien wij allen broeders waren, en de eene staat buiten den anderen niets kon uitvoeren. Onverrigter zake keerden wij dus terug.

Niet lang daarna duurde het of Moshesh maakte oorlog met den Vrijstaat, die vele menschenoffers kostte, doch na veel krachtsinspanning werden de Basoeto's overwonnen. Gedurende den oorlog had de Engelsche regering den doorvoer van ammunitie en wapens naar den Vrijstaat verboden, maar het werd aan de Basoeto's oogluikend toegestaan. Toen dit niet baatte, kwam Engeland tusschenbeide en nam Moshesh en zijn volk in zijn bescherming. Heden moet Engeland daarvan de wreede vruchten plukken, en wordt een bloedige oorlog tusschen Basoeto's en Engelschen gevoerd, die wie weet hoe lang nog kan aanhouden.

Toen onze zaken afgeloopen waren namen wij over de Vrijstaatsche dorpen Winburg en Kroonstad onze reis naar Potchefstroom aan, alwaar wij de niet zeer aangename tijding vernamen,

dat door de Doppers het Gouvernementsgebouw te Pretoria was in bezit genomen en de krijgswet was geproclameerd.

Zoodanige krijgswet werd afgekondigd wanneer er oorlog op handen was en bevatte het bevel, dat ieder burger van de Transvaal, den ouderdom hebbende van 16 tot 60 jaar, gewapend moest opkomen en zich van proviand en ammunitie voorzien. In allerijl hielden wij een bijeenkomst te Potchefstroom, waarbij circa 400 personen tegenwoordig waren, die beloofden naar Pretoria te gaan, de Doppers te verjagen en de Regering te herstellen. Zoo snel wij konden, reisden wij, de paarden bijna dood rijdende, naar Pretoria, waar wel allen in angst verkeerden doch wij den toestand niet zoo gevaarlijk vonden als wij het ons hadden voorgesteld. Althans, wij namen weder bezit van het kantoor.

Terwijl wij op reis waren,[1)] waren er twee zendelingen, Postma en Cachet genaamd, uit Holland gearriveerd, die de gemoederen nog meer tot oproer opwekten. De Synode[2)] was juist gezeten en door haar werd aan den Uitvoerenden Raad gevraagd, dat daar de Doppers Postma hadden verkozen als hun predikant, hij ook van wege de Republiek zoude gesalarieerd worden. Volgens de wet kon dit niet worden toegestaan, en toen tot een afkeurend antwoord besloten was, werd ik verzocht dit besluit aan de Synode te overhandigen en zoo noodig inlichtingen te geven. De kerk waar de Synode hare zitting hield was als gevuld van Doppers. Bij het binnentreden werd ik door eenigen gelast hun te zeggen of de brief een gunstig of ongunstig antwoord bevatte. Natuurlijk wilde ik hun dit niet zeggen, waarop zij mij tegen den muur zouden hebben platgedrukt, indien niet Avenarius, die toen als Staatsklerk was aangesteld, met eenige boeren mij ontzet hadden, met een krachtig woord een der Doppers bij den kraag vattende, zoodat hem de knoopen van zijn jas vlogen.

De Doppers, de weigering van het salaris vernomen hebbende,

1) Minder juist. In 1858 was op uitnoodiging van eenige personen uit Rustenburg, waaronder Paul Kruger, de afgescheiden (Christelijk Gereformeerde) predikant Dirk Postma uit Nederland vertrokken en had in 1859 de eerste Christelijk-Gereformeerde gemeente, te Rustenburg, gesticht. Ds. F. Lion Cachet kwam reeds in 1858 in Zuid-Afrika en had geen standplaats in Transvaal, die hij echter wel bezocht.

2) Versta: de kerkeraad der Hervormde Kerk (Kruger, *Gedenkschriften* 46).

waren verwoed en zouden nu spoedig met een gewapende magt terugkeeren om ons te verjagen. Avenarius werd onverwijld naar Potchefstroom gezonden om de ons beloofde 400 man tot spoed aan te zetten, en wij verschansten ons in de woning van President Schoeman, een geladen kanon voor de deur plaatsende. Meer en meer nam onze vijand in sterkte toe; de affaire begon een hagchelijker aanzien te krijgen. Het staatskantoor had men reeds in bezit genomen. Een afgevaardigde kwam ons de sleutel van het kantoor afeischen; bij niet voldoening van hunnen eisch, zouden wij als oproermakers en rebellen worden aangemerkt en als zoodanig gevangen genomen worden. Wij waren slechts met 14 weerbare personen, doch gaven een weigerend antwoord, vast besloten wanneer zij ons wilden gevangen nemen, op hen te schieten en ons leven duur te verkoopen. Intusschen was hun getal reeds tot een 600-tal aangegroeid van de meest onbeschaafde boeren, opgeroepen door den fanatieken Paul Kruger, dien men tot Commandant-Generaal had uitgeroepen. Tot den middag bleef alles rustig. Een van ons, een Hollander van Leenhof, verwijderde zich van ons, een omweg makende om naar zijn huis te gaan. Hij werd gevangen genomen. Mijne vrouw en familie, zich ook bij President Schoeman bevindende, wenschten naar hare woning terug te keeren, daar zij bang waren, dat ons huis zoude geplunderd worden. Ik wilde haar vergezellen en dan terugkeeren, maar men raadde dit ten stelligste af. Een Hollander, Lastdrager genaamd, die niets met de geschiedenis te maken had, bragt haar toen weg, maar werd, toen hij wilde terugkeeren, met geweld gevangen genomen en naar het lager gesleurd.

Wanneer de boeren oorlog voeren trekken zij zich terug in een lager, bestaande uit ossenwagens die zij bijeentrekken; de disselboom van den eenen wagen brengen zij onder den anderen en vormen zoo een wagenmuur. De openingen worden met doorntakken digt gemaakt.

Tot in den achtermiddag waren wij nog niet gemolesteerd, waarom ik besloot goed gewapend naar huis te gaan, want ik wilde mijne familie niet alleen laten. Met mijn revolver in de hand passeerde ik de Doppers, die mij ongehinderd in huis lieten gaan. Vermoeid als ik was kon ik den slaap niet meester blijven en begaf mij ter ruste. Spoedig echter werd ik door mijne vrouw

uit den slaap gewekt; zij zeìde mij dat er eene menigte volk buiten stond, die het huis wilde in brand steken, indien het niet dadelijk geopend werd. Naauwelijks was ik opgestaan of voor- en achterdeur waren al opengebroken en ik werd, ongekleed als ik was, door een 30 of 40-tal, met slagen en stooten, gevangen genomen. Mijne vrouw verzocht dat mij tenminste tijd zou gegeven worden om mij behoorlijk te kleeden; een onverlaat beantwoordde dit verzoek door haar een slag in het aangezigt te geven, die haar achterover deed vallen. Gekneveld als ik was kon ik geen hulp bieden, maar bezwoer hem dat zoo God wilde dat ik hem eens mogt ontmoeten, ik mij wreken zou. Ik heb hem niet weder gezien.

Ik werd op eene zeer onzachte wijze naar het lager gevoerd en in het blok bevestigd, nadat men mij de noodigste kleedingstukken toegeworpen had. Dit blok bestond uit een nogal zwaren balk waar gaten in gezaagd zijn waar juist het been boven den enkel in past, daarna wordt er een ijzeren staaf door krammen over heen geschoven, die ten eenenmale belet (wanneer men zich niet wil bezeeren) zich te bewegen. Het blok lag in het lager in de open lucht en was reeds bezet door de twee personen die vóór mij waren gevangen genomen. Op herhaald aanhouden kregen wij toch nog een kussen om ons hoofd op te leggen. Wij waren nu ter bespotting aan sterke wachten overgegeven.

Des morgens werden wij ontsloten en tusschen twee gelederen naar het schoolgebouw gevoerd om onmiddellijk weder in het blok gesloten te worden. President Schoeman met eenige anderen waren dien nacht gevlucht, zich naar Potchefstroom begevende.[1)] In den loop van den dag werd ons blok-gezelschap nog met drie vermeerderd, en den dag daarna met twee. Het blok was nu vol. Zoo bleven wij zeven dagen en nachten in dat verachtelijk blok liggen, aan de grofste smaad en verguizing van het domme fanatieke gemeen overgelaten, zonder dat wij wisten wat men met ons wilde uitvoeren. Onder onze wachten hadden wij echter nog vrienden, die gedwongen waren wacht te doen en die mij den toestand mijner vrouw en kinderen van tijd tot tijd mededeelden. Op ontzet was geen kans. Er waren 500 Doppers naar Potchefstroom gezonden om daar ook te gaan huishouden. Gedurende onze gevangenschap hadden wij veel te lijden; eenigen

1) Kruger, *Gedenkschriften* 47.

onzer verloren den moed, maar de meesten hielden zich als of zij voor de Postmanianen, zooals zij nu genoemd werden, geene vrees hadden.

Menig voorval in onze ellende gaf ons somtijds stof tot vermaak, ofschoon wij meermalen met den dood bedreigd werden. Bij ons in het blok lag ook iemand, die uit de Kolonie komende, zich nogal erg had uitgelaten omtrent de schandelijke handelwijze der Doppers, waarom men hem maar zonder vorm van proces had ingepikt. Hij had het echter veel beter dan wij. Niet alleen dat hij betere voeding kreeg, maar hij had ook nog het voorregt een matras in gebruik te mogen hebben. Zoo iets was een zeer gewenscht artikel, want wij hadden al een kuil in den kleivloer gelegen. Hij was een eenvoudig, ik zoude zeggen, dom jongmensch, mijn nevenman, en ik maakte er gebruik van. Hij zuchtte en jammerde ellendig, bang als hij was ter dood veroordeeld te zullen worden, te meer omdat hij, naar hij ons vertelde, nog geen lidmaat was. Wij zeiden hem, dat wij bereid waren hem in deze bijzondere omstandigheden aan te nemen, indien hij ons zijn matras ten gebruike afstond. Hij moest ons eerst alle kwaad vertellen dat hij vroeger bedreven had, en gulweg vertelde hij ons al zijn kwajongensstreken en toonde veel berouw dat hij zijne moeder menigmaal ongehoorzaam was geweest. In het kort, hij werd bekwaam gevonden en wij werden bezitters van de matras.

Een Transvaalsche boer, eveneens bij ons gelegen, bleef een hardnekkig stilzwijgen bewaren. Eens echter zeide hij tot mij: ‘Ou meester, ik zal die skandaal nie vergeet nie; ik zweer ver jou as ik kom los ik zal een van die krijgsraad skiet.’ - De boeren hebben echter het Engelsche spreekwoord meest aangenomen, namelijk: een man is geen slaaf van zijn woord, zoodat ik er geen notitie van nam. De man heeft naderhand toch woord gehouden.

Wanneer de krijgswet in de Transvaal was afgekondigd stonden alle regtbanken stil en de krijgsraad, bestaande uit Commandant-Generaal, Commandanten en Veldcornets, besliste over alle zaken, en aangezien onze krijgsraad enkel vijanden bevatte, konden wij weinig hoop koesteren op verzachtende omstandigheden. Eindelijk, den achtsten dag na onze gevangenneming, werden wij weder de gelederen door voor den bijeen-

geraapten krijgsraad gebragt. Onze akte van beschuldiging werd ons voorgelezen, maar wij mogten niets te onzer verdediging inbrengen, en geen woord spreken. Een onzer waagde het, doch werd met een slag op zijn mond tot zwijgen gebracht. Wij keerden naar ons blok terug. Dienzelfden avond kreeg ik een geheime boodschap van den krijgsraad, dat indien ik tot hunne partij wilde overgaan en hen als secretaris dienen, men mij op vrije voeten zoude stellen. Met verontwaardiging sloeg ik dit af. Inmiddels ging de krijgsraad over tot het vellen der vonnissen. Nog dien nacht fluisterde men mij in, dat besloten was dat de drie Hollanders zouden gehangen worden, vier over de grenzen gebragt en dat één £ 30.- boete moest betalen.

Zeer in de vroegte kwamen reeds eenigen ons opzoeken om afscheid te nemen; mijn uitdrukkelijk verlangen was, geen bezoek mijner vrouw en kinderen bij mij toe te staan. Des morgens te acht ure werden wij voorgebragt in bijzijn eener groote opgewonden menigte volks; er heerschte eene diepe stilte. Mij als het hoofd der rebellen werd toegestaan te spreken. De valsche beschuldiging te wederleggen zou te vergeefs zijn. Mijn eenige hoop was, den voorzitter Paul Kruger in zijn zwak te tasten. Ik kende hem niet alleen als een grooten dweeper maar wist ook dat hij er zich op liet voorstaan niets te doen wat met den bijbel in strijd was. Ik zeide hem daarop dat ik mij zou onderwerpen aan de straf die mij zou worden opgelegd, wel wetende dat er geen doodvonnis over ons mogt worden uitgesproken vooral door een Christen als Paul Kruger was, daar er in den bijbel uitdrukkelijk stond dat alleen die bloed vergiet, diens bloed vergoten worde. Gelukkig had ik de regte snaar aangeroerd; wij werden teruggeleid en na een half uur werden de drie hoofdbeschuldigden gevonnisd met: 1e confiscatie van alle roerende en onroerende goederen, 2e uitzetting uit het land en 3e vogelvrijverklaring; de overige vonnissen bleven zooals ik reeds gezegd heb. Een en ander moest binnen zeven dagen worden ten uitvoer gelegd, en die zeven dagen moesten nog in huisarrest doorgebragt worden, doch wie £ 30.- wilde betalen zoude die dagen geheel vrij zijn. Zes er van betaalden of kregen borgen; twee, waaronder ik, weigerden. Het lager vertrok nu naar Potchefstroom waar alles in staat van beleg was. Schoeman kon niet meer dan 300 man bijeen verzamelen doch

hield stand toen de Doppers ten getale van 700 Potchefstroom bestormden. Een schermutseling had plaats, waarvan het gevolg was dat onze partij des nachts heimelijk op de vlucht ging[1]; alleen 25 Hollanders, met Avenarius aan het hoofd, bleven; zij werden spoedig gevangen genomen, en hij en nog een vriend, van Nispen genaamd, werden met een ossenriem om den hals de stad rondgeleid, waaraan zij zich al zingende onder het refrein 'Strijdt broeders voor het laatst nog' onderwierpen. De vlucht werd nu algemeen; President Schoeman met zijne familie, die inmiddels ook vogelvrij was verklaard, bevond zich aan de overzijde der Vaalrivier in den Oranje-Vrijstaat, vanwaar hij mij verzocht spoedig tot hem te komen, ten einde plannen te beramen om op de beste manier onze vrijheid terug te krijgen. Intusschen was de tijd van mijn burgerarrest verstreken en een boer toonde zich bereid mijne vrouw en kinderen op zijne plaats eene woning te geven totdat ik hen zoude komen afhalen. Terwijl ik in het blok lag, had mijne vrouw reeds kleine dingen van waarde en vooral onze papieren goed bezorgd, en vele andere dingen aan een goed vriend in bewaring gegeven om het bij onze terugkomst weder te krijgen; wij hebben van dien goeden vriend nooit het onze teruggekregen! Het overige goed mogten wij niet medenemen (een bed alleen werd ons toegestaan) en alles, zelfs het meeste onzer kleeding, werd geplunderd of onder de roovers verdeeld. Al onze meubels die wij zoo zorgvuldig uit Holland hadden medegebragt, zagen wij nooit weer.

Ik begaf mij toen naar de Vaalrivier en werd bij familie van Schoeman gehuisvest, terwijl mijne vrouw en onze drie kinderen in de Transvaal in het district Heidelberg achterbleven. Ongeveer twee maanden bleef ik aan de Vaalrivier en er kwam nog geen de minste verandering. In dien tijd had ik nog niets van mijne familie vernomen; men kon mij nu niet langer terughouden en ik besloot hen over de Vaalrivier te brengen. Om dit te bewerkstelligen moest ik in de Transvaal zijn, en omdat ik vogelvrij was had ieder individu het regt mij dood te schieten. Ik waagde het echter. Ik moest een dag loopen. Om niet gezien te worden moest ik op goed geluk af op ongebaande wegen het doel mijner bestemming bereiken. Gaande tusschen een steile krans en de Vaalrivier, zag ik eene koe die aldaar verongelukt

1) Kruger, *Gedenkschriften* 49.

was; de aasvogels of gieren waren bezig die te verslinden. De ruimte was zeer smal en daar gieren eerst een eind moeten loopen om opwaarts te kunnen stijgen, namen zij de houding aan mij aan te vallen. Ik wilde mij niet gaarne overgeven en wierp mij zonder mij te bedenken in den stroom, de vogels tijd gevende weg te vliegen. Doornat kwam ik weer aan land maar had in den stroom een mijner schoenen verloren, dat mij in het gaan geweldig hinderde. Ik kwam nu aan een huis waar men mij kende en een paar schoenen gaf, maar men vertelde mij dat ik mijn zoontje misschien niet levend zoude wederzien, daar hij den avond te voren stervende was. Hoe nat en vermoeid ook bespoedigde ik mijne reis en kwam weldra bij mijne familie aan, waar ik alles in eenen deerniswaardigen toestand vond. Onze kaffer Silo Vela had mijn zoontje zeer wreedaardig behandeld, zoodat er weinig hoop was hem te behouden. Na langdurig lijden echter herstelde hij weder.

De boer, bij wien wij onzen intrek genomen hadden, kreeg bevel om, wilde hij zelve niet gevangen of gestraft worden, mijne familie over de Vaalrivier te zetten. Onze vijand verschafte hem een ouden wagen zonder kleed, die ons tot midden in de rivier bragt, de grensscheiding van de Transvaal; wij waren genoodzaakt door het water naar de overzijde te waden.

Een Vrijstaatsche boer Senekal (met eere hier genoemd), in de nabijheid wonende, verschafte ons huisvesting, en bracht ons den volgenden morgen met zijnen wagen naar de tijdelijke woning van President Schoeman. Hier leefden wij nog circa twee maanden in zeer bekrompene omstandigheden, zoodat menig versiersel van ons moest verkocht worden en wij binnenkort niets meer van waarde overhielden. Met onze vrienden in de Transvaal hielden wij met behulp van een trouwen kaffer nog gedurig correspondentie; zij gaven ons veel hoop, maar het zou lang duren eer die verwezenlijkt werd. Ook kwam ons in dien tijd een gezantschap van Moshesh, den koning der Basoeto's bezoeken, bestaande uit twee zijner zoons. Zij boden ons aan 6000 strijdbare kaffers te leveren, om ons weer aan het hoofd der regering te plaatsen, indien wij wilden beloven, hen naderhand bij te staan in een oorlog, dien zij met den Oranje-Vrijstaat dachten te voeren. Hoe ellendig wij het ook hadden, er was volstrekt geen sprake van aan dit verraderlijk voorstel gevolg te

geven. Dit voorval maakte dat onze positie nog zeer verergerd werd, want onze vijand beschuldigde ons bij de regering van den Oranje-Vrijstaat, dat wij gemeene zaak met de Basoeto's gemaakt hadden om tegen dien staat te vechten. Ware President Pretorius nog in dien staat geweest, dan zou men dit niet geloofd hebben, maar hij was om Staatsbelangen naar de Kaapstad, en zijne betrekking werd vervuld door een vriend van Paul Kruger, een even groot dweeper als hij. Een gewapend commando werd ter gevangenneming op ons afgezonden. Schoeman, zijn zoon en ik, dit vernemende, vlugtten en verscholen ons in spelonken, onze vrouwen en kinderen achterlatende. Wij hadden met haar afgesproken, dat zij ons een teeken zouden geven wanneer er gevaar was. Werd er een zwart voorwerp uit een der venstergaten vertoond, dan was er gevaar; een wit kussen beteekende: wij konden komen.

Terwijl wij afwezig waren kwam een patrouille van 50 man het huis omsingelen; ons niet vindende, wierpen zij alles door elkander, de vrouwen met sabels en andere wapenen bedreigende, en namen alles wat er nog van voedsel in voorraad was weg. Een kaffer dien wij hadden medegebragt omdat hij ons in het ongeluk niet wilde verlaten namen zij mede naar Kroonstad, waar men hem dwong te vertellen waar wij het kanon hadden verborgen; wij hadden dit te Pretoria in den grond gestopt, doch de kaffer wist daar niets van. Op zijne verklaring dat hij er onkundig van was werd hij zoodanig met ossenstroppen gegeeseld, dat toen hij een paar dagen naderhand, meer dood dan levend, bij ons kwam, het vleesch van zijn lendenen afgerukt was, zoodat wij zijne ribben zien konden.

Langer op die plaats te vertoeven was nu onmogelijk geworden en wij waren genoodzaakt ons heil in een eenzame streek te zoeken. Wij kozen die op eene oude verlatene plaats, waar nog een vervallen hut stond, die door de familie Schoeman in bezit genomen werd. De nood dwong mij nu voor ons een huis te bouwen om voor regen en wind beveiligd te zijn. Tot dat einde kapte ik takken van de boomen als een echte Robinson, die ik in den grond plaatste en die ik met riemen van huiden aaneenbond. In de Vaalrivier bevinden zich onderscheidene eilandjes die digt met riet begroeid zijn; ik sneed er zoo veel van als ik dacht noodig te hebben en bragt het al zwemmende

naar land; hiermede vulde ik het paalwerk. Het gras dat aldaar ter lengte van 6 tot 8 voet hoog is werd door mij gebezigd om te dekken, eene opening latende, waarvoor wij des nachts eene rieten deur bonden om voor onaangename bezoeken bevrijd te blijven. Nu en dan kwam er nog al eens bezoek van jakhalzen. Wij waren nu wel bevrijd voor de zonnestralen, regen en wind, maar nog niet voor onze vijanden. Menigen nacht moest ik nog in die ruigte doorbrengen. Ons voedsel was vleesch van gnoe's en blesbokken en van tijd tot tijd visch die ik uit de rivier ving. De ellende steeg hooger en hooger. De President was nog voorzien van koorn, meel en boonen, maar zijne hoop latende varen om weer vrij te komen, dacht hij mij niet meer noodig te hebben, waarom hij mij niets van het zijne mededeelde. Is het wonder, dat ik somtijds iets arglistig van hem wegnam?

Wij bleven niet lang bevrijd van onzen vijand, zoodat wij mannen genoodzaakt waren verder te vlugten. Schoeman had nog in zijn bezit zes paarden, daarenboven 14 geweren en een genoegzamen voorraad kruit en lood, die zijne vrouw bij hare vlugt had medegenomen. Zijne beide kleinere zoons bragten ons te paard weg, en wij verschansten ons in de klip-spelonken onder bewoners aldaar bekend als de ‘Witkoppen,’ Al onze geweren werden met scherp geladen en wij waren vast besloten ons leven duur te verkoopen.

Den tweeden dag zagen wij van uit onze schietgaten een patrouille van 25 man voorbijkomen, die ons echter niet bemerkte.

Ons voedsel bestond alleen uit biltong of repen gedroogd wild vleesch, maar wij hadden geen water. Vooral ik was de versmachting nabij. Den derden avond kon ik het van dorst niet langer uithouden en besloot op water uit te gaan; ik nam een blikken kruitbus mede om die voor mijne medemakkers te vullen. Na ongeveer een half uur rondgedoold te hebben, vond ik water; ik leschte mijn dorst en vulde de bus. Maar o ramp, bij het binnenkruipen der spelonk stootte ik tegen een stuk rots, de bus barstte vaneen, en het water werd door den President en zijn zoon van den vuilen vloer opgeslobberd. Gelukkig kwam er uitkomst; nog dien zelfden nacht kwam men ons met de paarden afhalen, daar de partouille vertrokken was.

Een geluk viel ons in al die tegenspoeden nog ten deel: ik

kreeg van een boer voor wien ik een testament opstelde een half mud koorn of tarwe. Wij gingen er mede om als met de kostbaarste lekkernij; een gedeelte daarvan werd door ons gebrand om als koffij gebezigd te worden. Anders zochten wij de jonge worteltjes van een boom, witstinkhoutboom genoemd, droogden die en zetten er koffij van.

Onze Hollandsche vrienden, onzen toestand vernemende, stuurden ons vele goederen die wij zoo noodig hadden, doch die werden, zonder dat wij het wisten, door Schoeman, dien man waar wij alles voor geleden hadden, heimelijk in bezit genomen. Naderhand werden wij dit eerst gewaar.

De nood klom nu tot het hoogste toppunt; aan alles hadden wij gebrek. Ik kon den President geen dienst meer doen en hij behandelde mij zoo slecht dat het onhoudbaar werd.

Weliswaar hadden wij vleesch van wild, maar doordien wij niets anders kregen en doordien in zekere tijden van het jaar dit vleesch oneetbaar is, zagen wij het met afschuw. Toen begon mij de moed te ontzinken en ik wilde weder onder de menschen terugkeeren, het mogt gaan zoo het wilde. Wie kan het geloven dat in die bittere tijden mijne vrouw mij nog moed insprak en mij er van terughield mij over te geven!

Eindelijk hadden wij geene voegzame kleeding meer, en waren uitgemergeld van den honger. Zwaar hadden wij reeds geleden, vele gevaren het hoofd geboden, maar het allerzwaarste in ons leven was, dat toen onze uitgehongerde kinderen telkens om eten vroegen, wij niets hadden om hun te geven.

Dit was niet uit te staan! Ik zond mijn kaffer naar den braven Senekal, nog eens met eere genoemd, en vóór de kaffer was teruggekeerd zond hij zijn zoon met den wagen en haalde ons naar zijn huis. Hier was het dat wij weer eenigszins bijkwamen.

Deze gastvrije menschen woonden in een nieuw huis; ons werd het oude ter bewoning gegeven, terwijl ik mij nuttig maakte met den jongsten zoon onderwijs te geven.

Het duurde nog geen twee weken of Schoeman en familie, die het ook niet langer konden uithouden, kwamen ons opzoeken en deelden met ons de woning, maar het duurde ook niet lang of een patrouille, door de regering van den Oranje-Vrijstaat afgezonden, kwam ons opzoeken met last ons naar Bloemfontein te transporteeren.

De commandant van de manschappen echter, van ons vernemende dat men ons valsch beschuldigd had, weigerde aan zijn last gevolg te geven en raadde ons aan vrijwillig naar de Regeering te gaan om ons te verantwoorden.

Wij werden aan eene kar met 4 paarden geholpen en reden naar Bloemfontein; dit werd bekend, en een Transvaalsche magt volgde ons op de hielen om ons gevangen te nemen. Laat in den avond kwamen wij aan een rivier, Rhinoceros- of Harnosterrivier genaamd, die wij in den donker niet durfden overgaan, want het regende sterk. De rivieren zwellen daar zoo spoedig en sterk dat zij somtijds in een half uur wel 20 of 30 voet hooger worden; het water stroomt dan als een berg naar beneden, boomen, klippen en andere dingen met zich medesleepende. Bij het dagworden was de rivier weder aan het zakken, maar wij konden haar nog niet door, en de vijand kon niet ver van ons af zijn. De zoon van Schoeman zwom met een lange riem over den stroom, waarbij zijn leven gevaar liep, en bereikte gelukkig de overzijde waar de kar werd heen getrokken, en wij zwommen ieder met een handpaard de rivier over. Dit liep gelukkig af, wij konden onzen weg vervolgen. Eer wij Bloemfontein, bereikten, hadden wij eene ontmoeting met eene slang die ons wel een kwartier uurs na zeilde, zijn bovenlijf naar de hoogte houdende. Zoo snel had ik nog geen slang zien vooruitkomen. Het was een gele spuwslang met een breeden platten kop en zeer gevaarlijk; in Natal, in den Vrijstaat en Transvaal zijn een menigte gevaarlijke slangen. Gedurende mijne omzwervingen aldaar heb ik er ontelbaar veel gezien. Paarden en beesten worden nogal veel door haar gebeten, die dan niet lang meer leven. Eene soort slang zwart van kleur en ongeveer 6 voet lang, door de kaffers Mamba geheeten, zal door hen nooit gedood worden, daar hun geloof is dat zij na hunnen dood zelve in een Mamba veranderen.

Wij vervoegden ons te Bloemfontein bij den Gouvernements-Secretaris[1)], die ons beloofde dat onze zaak den volgenden dag in behandeling zoude worden genomen. In het kort: wij overtuigden den Uitvoerenden Raad zoodanig van onze onschuld, dat wij niet alleen vrij werden gesproken, maar ook een vrijgeleide kregen dat ons weder bij onze familie bragt. Wij bleven

1) J.W. Spruyt, een Nederlander.

niet in gebreke zoo spoedig doenlijk dit heugelijk nieuws aan onze vrienden mede te deelen; dit had ten gevolge dat wij binnen 14 dagen het berigt ontvingen, dat zich circa 200 man te Potchefstroom verzameld hadden die ons zouden opwachten, om ons naar Pretoria te brengen. Schoeman besloot met onze vrouwen en kinderen in een ossenwagen te gaan, en ik nam een paard en begaf mij onmiddellijk naar Potchefstroom waar zich niet 200 maar tot mijne groote blijdschap wel 400 gewapende manschappen bevonden om ons bij te staan. Een groot aantal Doppers, in allerijl opgekomen, werden door ons op de vlugt gejaagd en 35 hunner gevangen genomen, maar na hen ontwapend, en hunne paarden afgenomen te hebben lieten wij hen weer vrij. Wij besloten nu naar Pretoria te vertrekken. Dit was niet zoo gemakkelijk, want als de Transvaalsche boeren ten strijde gaan worden de onafscheidelijke ossenwagens medegenomen, over het algemeen 4 man bij een wagen. Bij iedere uitspanning wordt lager getrokken en ieder zorgt voor proviand. Er werd een krijgsraad geformeerd waarvan ik lid en secretaris werd en een Commandant-Generaal benoemd; gelukkig dat hij een bedaard en vredelievend man was, die ons van ruwe daden terughield, daar wij ons, vooral die geleden hadden, gaarne wilden wreken.

Hoe meer wij Pretoria naderden hoe grooter onze magt werd. Op onze laatste halt bestond onze magt reeds uit 600 ruiters en 200 man voetvolk, allen gewapend met geweren, een lederen bandelier om het midden gegespt, waaraan een tasch met kogels of patronen en daaraan hangende een ossen- of buffelhoorn, gevuld met kruit.

Wij marcheerden zoo naar de stad; vooraf de ruiters, dan het kanon, vervolgens het voetvolk en eindelijk de wagens. De Doppers, zoo eene magt niet vermoedende, gingen op de vlugt, de vlag werd door ons geheschen en victorie-schoten afgevuurd. Mijn eerste werk was weder bezit te nemen van mijne woning, want mijne familie met Schoeman waren nabij. Mijn huis was door een vijandelijk huisgezin bewoond, de mannen waren reeds op de vlugt en de drie vrouwen werden door mij aangezegd dadelijk het huis te ontruimen indien zij niet doodgeschoten wilden worden. Dienzelfden dag had ik het genoegen mijne familie in onze woning te verwelkomen.

De vijand had zich op 2½ uur afstands van Pretoria aan de

Krokodilrivier eene stelling uitgekozen en was aldaar gelagerd[1].

Tot laat in den nacht hielden wij krijgsraad, waarin besloten werd, zeer vroeg in den morgen het lager op te breken om te trachten den vijand uit zijne stelling te verdrijven.

In dezelfde volgorde als wij Pretoria waren binnengekomen verlieten wij het ook, vast besloten een einde aan de zaak te maken. Op ongeveer 2000 schreden den vijand genaderd zijnde, verlieten circa 50 ruiters, zonder op het commando van den Generaal te wachten, spoorslags onze gelederen, aan het hoofd waarvan de persoon Minnaar, die met mij in het blok had gezeten en gezworen had te schieten, alsook Avenarius, die den ossenriem om zijn hals nog niet vergeten had.[2] Minnaar, bij het vijandelijk lager aankomende sprong van zijn paard, en schoot een vijandelijk officier, een zijner vangers, dood. Het vuur was nu algemeen; in minder tijd dan ik dit verhaal waren er reeds 18 personen gesneuveld en onderscheidene gewond. Velen sloegen van weerskanten op de vlugt, waaronder ook de artilleristen van ons, behalve de officier. Ik voegde mij bij hem en wij hadden het geluk bij ons tweede schot het vijandelijk kanon onschadelijk te maken, terwijl twee personen door een kanonskogel van ons werden gedood.

Algemeen was nu de vlugt naar ieders lager; het schieten hield nog wel aan, maar door den afstand deed het geen effect. Minnaar en Avenarius waren de laatsten die terugkeerden. Een boer, wiens paard onder hem was doodgeschoten, viel op de knieën voor Avenarius, biddende hem achter op zijn paard te laten zitten. Avenarius stond niet alleen zijn paard geheel af, maar droeg een zwaar gekwetsten jongeling op zijn schouders onder een hagelbui van kogels naar ons lager. Een Franschman en ik, dit ziende, liepen hem te gemoet en hielpen den gewonde vervoeren.

Van weerskanten werd nu de witte vlag geheschen en de gesneuvelden en gewonden konden gehaald worden. Wij hadden 6 gesneuvelden en 14 gewonden, waarvan er nog 2 overleden.

In den krijgsraad werd nu besloten geen bloed meer te vergieten en vrede te maken. Ik en nog een paar officieren protesteerden daartegen, doch daar dit niet baatte bedankten wij als leden van den krijgsraad.

1) Kruger, *Gedenkschriften* 55.
2) Hiervóór, blz. 338.

Bij deze schermutseling waren noch Schoeman, noch zijn zoon aanwezig, die zich ziek hadden gemeld.

Na eenig onderhandelen werd de vrede gesloten,[1] President Pretorius ontslagen, en een Dopper, Jansen van Rensburg genaamd, als fungeerend president gekozen tot eene nieuwe verkiezing zou plaats gevonden hebben. Van vroegere zaken mogt niet gesproken worden; dus was ik mijne woning en bezittingen kwijt. Ik bedankte voor mijne betrekking, willende onder deze regeering niet dienen, en kreeg mijn eervol ontslag met dankbetuiging voor mijne aan land en volk bewezen trouwe diensten. En dit nog wel door Paul Kruger als voorzitter onderteekend.

Wij moesten nu weder ons huis verlaten en ik ging bij een boer wonen en nam het schoolmeesterschap weder ter hand.

In dien tusschentijd had de heer Pretorius als President van den Vrijstaat bedankt[2] en werd nu weder als President van de Transvaal met groote meerderheid van stemmen gekozen.

Toenmaals de teugels van het bewind in handen te nemen, was eene zeer moeilijke taak. Alles was omvergeworpen, en wat het ergste was, het land was in schuld, geen ambtenaar werd uitbetaald. Er werden schuldbewijzen of mandaten uitgegeven, maar zonder waarborg.

Niet lang was de heer Pretorius President of hij drong er op aan, dat ik zijn Secretaris zoude worden, maar ik had genoeg van de politiek. Niettegenstaande dit alles nam ik toch weder den post van Gouvernementsonderwijzer op mij met een zeer voordeelig salaris.

In het vervolg werden nu gouvernementsnoten uitgegeven, maar de naburige koloniën wilden die noten niet als geld aannemen, ofschoon de gronden daaronder verbonden tiendubbel de waarde hadden.

Geruimen tijd bleef ik nu onderwijzer en mijne positie verbeterde zeer. Altijd beproefde ik compensatie of schadeloosstelling voor mijne onwettig afgenomen goederen te verkrijgen, maar vruchteloos, omdat de vredesartikelen dit verhinderden. Eindelijk werd er toch een middel gevonden om allen tevreden te stellen. Omdat het vredestractaat verbood mijn persoon iets terug te geven werd door den Volksraad besloten aan mijne

1) 15 Januari 1864. Tekst bij Muller, *Oude Tijden in den Vrijstaat*, 333.
2) 17 Juni 1863.

vrouw, zijnde onschuldig in de affaire, en aan wie ook haar eigendom was ontnomen, £ 1000 toe te staan om uitsluitend te haren behoeve en op haren naam een huis te doen bouwen. Wij stelden ons hiermede tevreden, ofschoon die £ 1000 in papier naauwelijks de waarde had van £ 200. Na lang aanhouden van den President verwisselde ik in 1869 mijn onderwijzerspost met dien van Eersten Staatsklerk. De bevolking van de Z.A.-Republiek was nu veel uitgebreider geworden, en President Pretorius, de moeilijkheid der regering beseffende, verzocht en verkreeg zijn ontslag. Thomas François Burgers, die predikant te Hannover in de Kaapkolonie was, werd met overgroote meerderheid van stemmen gekozen en aanvaardde in Juli 1872 het presidentschap in de Transvaal.

Burgers was toen een man in de kracht van zijn leven, 35 of 36 jaar oud, doch van geen sterk lichaamsgestel. Hij was in zijne jeugd maar gering opgevoed en werd gebezigd om op de schapen te passen. Men bemerkte echter toen hij jongeling geworden was, dat hij een vluggen geest bezat, waarom hij na eerst in de Kaapkolonie het voorbereidend onderwijs genoten te hebben naar een hoogeschool in Holland werd gezonden, en daarna predikant werd in de Kaapkolonie. Hij was gedurende zijn verblijf in de Transvaal mijn huisvriend. Nimmer heb ik begaafder redenaar of iemand met helderder denkvermogen ontmoet.

Met kracht vatte hij de teugels van het bewind, sloot eene leening bij de Kaapsche Handelsbank waarmede de gouvernementsnoten werden ingewisseld en waardoor menigeen rijk is geworden. Hij reisde het land door met verachting van zijn zwak lichaamsgestel, zette oneerlijke ambtenaren af en stelde anderen er voor in plaats, in één woord hij trachtte wat hij kon om de zelfstandigheid van de Republiek te versterken met opoffering van gezondheid en eigen voordeel. Hij vertrok naar Europa om met de mogendheden traktaten te sluiten, met groote kantoren leeningen aan te gaan tot het aanleggen van een spoorweg, ter ontginning van mijnen, tot verbetering van landbouw en koophandel, en onderscheidene dingen meer. Moest ik zijne fouten schetsen, dan zoude het zijn, dat hij te veel in-eens de Republiek ten toppunt van magt en aanzien wilde brengen en de middelen, daartoe noodig, niet zorgvuldig berekende.

Tevens werd hij gedwarsboomd door schijnheilige personen die de geloovigen diets maakten, dat Burgers een modern was.[1)] Dit was genoeg om meer dan de helft der bevolking tegen hem in het harnas te jagen. Vooral geschiedde dit toen hij in Europa was; menigen brief heb ik van daar van hem ontvangen, waarin hij zijn spijt te kennen gaf, dat zijn volk hem zoo dwarsboomde.

Het was in die dagen dat ik achtereenvolgens verscheidene betrekkingen waarnam, waarvoor ik meer dan ruim salaris ontving. Ook kwamen er toen veel uit Holland die hun geluk kwamen beproeven. Velen die door President Burgers waren aangenomen kregen ambten, doch de meesten kwamen op goed geluk af en zij, die dachten in de Transvaal goed te kunnen leven zonder te werken, vonden zich teleurgesteld en gaven Burgers de schuld.

Uit Europa teruggekomen moest de President zich onmiddellijk onledig houden met een kafferkapitein, Sekoekoeni genaamd, te tuchtigen.

Burgers trok zelf op en ware het niet dat de weerspannige Doppers geweigerd hadden te strijden, zoude de overwinning zeker geweest zijn. Burgers huilde en stampvoette, bad en smeekte. om voorwaarts te gaan en hem te volgen, maar zij riepen als uit eenen mond ‘huis toe,’ waarna men onverrigter zake moest terugkeeren, menigen dapperen strijder, meestal vreemdelingen, op het slagveld achterlatende.

Meer en meer breidde de ontdekking van diamanten en goudvelden zich uit, maar ook meer en meer vestigde de Engelsche Regeering hare blikken op dat rijke land.

In Januari 1877 zond de Engelsche Regeering den heer Shepstone om, zooals hij zeide, vredelievend te onderzoeken hoe de staat van de Transvaal was. Engelsche soldaten werden gezonden en legerden zich van ver en nabij,[2)] toen op 11 April daaraan, den President Burgers het bevel werd gegeven om den volgenden dag zijn presidentschap op te geven en de sleutels van het kantoor aan Harer Britsche Majesteits administrateur af te geven.

Tegen overmagt waren wij niet bestand, temeer daar er zich,

1) Om te ontdekken dat Burgers modern was, behoefde men niet schijnheilig te wezen: hij had er de Kaapsche kerk om moeten verlaten.
2) 7 Maart 1877 te Newcastle in Natal aan de grenzen van Transvaal (Leyds, *Eerste Annexatie* 208).

ofschoon zij er van wisten, geen boer vertoonde. Burgers nam afscheid van zijne ambtenaren en vertrok naar Kaapstad, en wij moesten, wilden wij onze betrekkingen behouden, als Engelsche onderdanen den eed afleggen.

Het was voor mij een zwaar oogenblik, maar met het oog op mijne familie en vroegere wederwaardigheden besloot ik het te doen.

Naderhand bleek het dat Burgers een pensioen had van £ 500 waarover hij geblameerd werd, doch stel u in zijne positie! Hij was geheel onbemiddeld en had alle kans verloren weder als president verkozen te worden. Ik geloof: meer met hem zouden ook zoo gehandeld hebben.

De troepen kwamen nu meer en meer naar Pretoria, maakten forten en verschansingen. De Regeering gaf kostbare partijen. Levee's, receptie's en balls volgden elkander dagelijks op en Pretoria werd nu eene stad, geheel aan de pracht en vrolijkheid gewijd.[1)]

Ik bleef tot 16 October 1879 in mijne betrekking. Ik kreeg bij uitzondering en op herhaald aanzoek mijn pensioen, met vergunning om te gaan waar ik wilde.

Na achterlating van drie onzer kinderen die er zeer goede betrekkingen hadden, verlieten wij dit schoone land, een land, welks bewoners nu nog in gedurigen strijd zijn; maar als orde, rust en vrede terugkeeren, als de bewoners zich meer toeleggen op kunsten, wetenschappen en landbouw, als de menigvuldige steenkolen aldaar gebruikt worden om fabrieken te doen werken, en als het schrille gefluit der locomotief door de bergen weerkaatst, zal dat land de voorraadschuur worden van geheel Zuid-Afrika en een der prachtigste paarlen in de kroon der Statenrij van geheel de wereld.

Voor aschrift

TINE BRINKGREVE-WICHERINK

1) Vgl. Tromp, *Herinneringen uit Zuid-Afrika* (Leiden 1879), p. 306.

Constantin von Monakow
1853-1930

Maria Waser, Begegnung am Abend. - Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt.

Uit de literatuur en uit hetgeen men verneemt omtrent de politiek is men geneigd, zich een beeld van den Rus te maken; de melancholie van het Russische landschap en neiging tot mysticisme van het volk behooren tot de constituenten ervan. Ik weet niet, in hoeverre de gangbare voorstelling juist is; maar men heeft het gevoel, dat in von Monakow de Rus op zijn best was belichaamd. Hij verliet zijn land reeds, voorgoed, op zijn twaalfde jaar; zijn eerste jeugd bracht hij door op het familiegoed in het departement Wologda, in een half barbaarsch, half verlicht milieu, waar de geletterde en filosofische vader den kok na een onvoldoend bereiden maaltijd eigenhandig afranselde. Van zijn religieuze opvoeding maakten russische heiligen- en wonderverhalen door een oude kindermeid een niet onbelangrijk deel uit. Reeds als jongen van zeven jaar meende hij, in heiligen ijver predikend voor een grooten kring van speelmakkers, een sleutel in een paard te kunnen zien veranderen door een vurig geloof; de mislukking schreef hij teleurgesteld toe aan onvoldoend vertrouwen. Een sterk kosmisch, religieus geloof behield hij zijn gansche leven; het openbaarde zich vooral in de behoefte aan een pantheistisch getinte overgave aan, een innige gemeenschap met de natuur. Hij was in hooge mate muzikaal begaafd; ofschoon hij slechts zeer elementair in de muziek onderwezen was, maakte hij zich belangrijke kundigheden, ook in compositie, eigen; zijn improvisaties op zijn geliefkoosd instrument, het harmonium, hadden een onvergelijkelijk bezielenden klank. Zij waren voor hem een middel om zich uit te spreken, waar woorden ontoereikend waren. Het gebruik van de taal was niet zijn sterke

zijde; hij had niet genoeg vertrouwen in de versleten munt van het woord en hij had niet de gave, zijn denkbeelden gemakkelijk te formuleeren. De moeizame wijze, waarop hij zich schriftelijk uitdrukte, maakt het verstaan zijner werken, zelfs voor vakgenooten dikwijls tot een inspanning. Het is begrijpelijk, dat hij in elke uiting, hetzij van kunst of wetenschap, den werkelijken, geestelijken inhoud zocht, dien hij alleen van waarde achtte, als hij verband hield met een algemeener idee en, in dien zin, stijl was. Zijn literaire liefde bezat vooral Shakespeare, die onuitputtelijke bron van menschelijk leven en werken.

De laatste woorden, die hij schreef op het oogenblik, dat de dood hem verraste, waren: angemessenes Handeln.

Weinig groote figuren vertoonen zoo duidelijk als hij den samenhang tusschen de menschelijke persoonlijkheid en het onderzoekende streven. Hij was in elk opzicht meer dan levensgroot: een hoogere potentie der menschelijke natuur. Het door zoovelen met meer of minder vrucht aangevatte probleem van het verband tusschen ziel en lichaam is in zeker opzicht een bovenmenschelijk vraagstuk. Hij werd er onweerstaanbaar heen gedrongen; hij moest de opgaaf aanvaarden hersenen en ziel nader tot elkaar te brengen. Meer dan iemand zijner tijdgenooten had hij daartoe het recht. Een volledige psychologie, noch een afgeronde wereldbeschouwing heeft hij gegeven; een grondslag echter voor beide, waarop in de toekomst zal kunnen worden gebouwd, en die lucht en ruimte laat voor menig verschillend detail.

Toen Maria Waser tot hem in betrekking trad, had hij sinds eenige jaren zijn werkzaamheid aan de Zurichsche Universiteit neergelegd, waar hij meer dan dertig jaren neurologie had onderwezen. Als schrijfster had zij zich in Zwitserland en daarbuiten een zeer bijzonderen naam verworven. Uit haar jeugd reeds was von Monakow's naam haar gemeenzaam; in haar vaders huis waren zijn onderzoekingen en gedachten gevolgd en bewonderd. De aanraking met hemzelven, in den avond van zijn leven, na den dood zijner vrouw, werd voor haar van ongemeene beteekenis. Zijn behoefte, zich in vertrouwelijke gemeenschap over zijn denkbeelden te uiten, haar ongewone intuitie en intelligentie, die haar, de leek, een werkelijk indringen in zijne bedoelingen mogelijk maakte, haar literaire begaafdheid en haar compositie-

talent vormen den oorsprong van de bewonderenswaardige biografie, die het vorig jaar verscheen. Het is niet over dit boek, dat velen mogen lezen, dat de volgende bladzijden handelen: de drang om over von Monakow's werk iets te zeggen op een buiten de vakwetenschap gelegen plaats, komt voort uit een diep gevoel van dankbaarheid en trouw en tevens uit de overtuiging, dat het van nut kan zijn, een oud, fundamenteel vraagstuk in een nieuw licht te doen zien.

In von Monakow's werk kan men - wanneer men als grondslag neemt de publicaties der onderzoekingen - drie tijdperken onderscheiden: 1ste dat der hersenanatomische studies, 2de dat der toepassing daarvan tot het leeren kennen der normale en ziekelijke verrichtingen van het centrale zenuwstelsel, ten slotte de periode, waarin een verband gelegd wordt tusschen materieele stoornissen en de afwijkingen in het psychische leven. Wat in de beide eerste gedeelten zijner werkzaamheid is verricht, behoort reeds tot de klassieke neurologie; zelfs wie von Monakow ternauwernood bij name kent, werkt in dien tak van wetenschap dagelijks met feiten en inzichten, door hem aan het licht gebracht. Het is niet wel mogelijk, in een kort bestek, voor leeken, de beteekenis en de waarde hiervan begrijpelijk uiteen te zetten. Ik zal er slechts zooveel van zeggen, als voor een exposé van hetgeen hij in de laatste periode van zijn leven gepoogd heeft te geven onmisbaar is.

Het begin zijner werkzaamheid valt in het heldentijdperk der neurologie: beroemde namen zijn verbonden aan de ontdekkingen, destijds op de schors der groote hersenen gedaan; Meynert's leer der projectie-stelsels, d.w.z. van het bestaan van een soort geledingen in elke verbinding tusschen de periferie van het lichaam (huid, zintuig of spier) en de hersenschors, was gevolgd door de beschrijving van omlijnde gedeelten dezer schors, die met zekere, goed bepaalbare lichamelijke functies zouden samenhangen. Men leefde in de verwachting, dat weldra de veel-gewonden grijze stof van het hersenoppervlak als een landkaart in goed begrensde vakken te verdeelen zou zijn, aan ieder van welke een definieerbare functie zou kunnen worden toegewezen. Men verwarre deze hoop niet met een nostalgie naar de dagen van Gall en Lavater; noch de misdadigheid, noch de hebzucht verwachtte men te zullen localiseeren; men deed aan anatomie, aan fysiologie, aan klinische waarneming; spe-

culaties - juist of onjuist - zonder dezen grondslag waren sinds lang in den ban. Het is waar, dat zoowel van klinische als van fysiologische zijde (de namen van Trousseau en Goltz getuigen het) zelfs het bescheidener pogen, om zuiver lichamelijke functies in een omgrensd gebied der hersenen onder te brengen, zonder uitzicht was genoemd, en een veel uitgebreidere medewerking van het centrale zenuwstelsel voor verrichtingen als loopen, spreken, zien e.a. werd opgeëischt: het algemeene neurologische denken bewoog zich - ook thans is het nog niet verdwenen - in de richting van een in kaart brengen der functies op de hersenschors. Men begrijpt, dat naast de proefneming op dieren, vooral de ervaring in de kliniek, verbonden aan het onderzoek der na den dood gevonden afwijkingen (zoogenaamde haarden) dienstbaar gemaakt moest worden aan het bereiken van dit doel. Nog heden is deze wijze van doen: het dieren-experiment en het klinisch-anatomische onderzoek een der belangrijkste voorwaarden voor de vergrooting onzer kennis van het centrale zenuwstelsel, en zij zal dit stellig wel blijven voor onbepaalden tijd. Men moet zich echter voor oogen houden, dat zij in het algemeen niet meer vermag dan ons het verband te doen zien tusschen het letsel van een bepaalde plaats in het zenuwstelsel en een *stoornis* van een of meer functies. Op zijn hoogst dus: *waar* een verrichting min of meer ernstig gestoord kan worden; *hoe* deze stoornis veroorzaakt wordt leert het aanwijzen dier plaats ons niet, veel minder òf en zoo ja, welk deel der functie zelve daar ‘gelocaliseerd’ zou zijn. In het hoofdwerk zijner tweede periode stelde von Monakow de vragen zuiverder; elk ziekteverschijnsel is een veranderde verrichting, een functie, die voor een kleiner of grooter deel afgebroken is; het zoeken naar de wijze van dit afgebroken worden kwam aan de orde. Zoo goed als er een afbraak plaats heeft door ziekte of slijtage, zoo goed is er aan den volwassen staat een ontwikkeling, opbouw voorafgegaan. In anatomischen zin had de studie der embryologie daaromtrent reeds veel gegevens verschaft, evenzeer als die der aan het praeparaat zichtbaar te maken rijpingsprocessen na de geboorte. Daarnaast nog de door von Monakow het eerst, met een vol inzicht in haar biologische beteekenis, aangevatte onderzoekingen over aangeboren hersenmisvormingen. Het is duidelijk, dat met de ontwikkeling en de rijping van het zenuwweefsel een gestadige

ontplooiing van zijn functies parallel moet gaan. De onderdeelen van elke nerveuze verrichting vallen daarom niet slechts uiteen naar de plaatsen van het centrale zenuwstelsel, waaraan zij gebonden zijn, maar tevens naar den tijd, waarin zij zijn vastgelegd. Daarom moet voor elke plaatsbepaling de factor *tijd* in aanmerking worden genomen (chronogene localisatie). Ook zonder nauwkeurige kennis van ons centraal zenuworgaan ziet ieder terstond in, hoe deze noodzakelijke opvatting aan elke starre plaatsaanwijzing voor een verrichting, die in ons dagelijksch leven zich als een eenheid voordoet, een einde moet maken. Het reuzenwerk, dat gedaan moest zijn, eer von Monakow tot het volledige inzicht in de principieele beteekenis van afbraak en opbouw der nerveuze functies was gekomen en tot welke consequenties dit hem heeft geleid, is hier slechts kort en gebrekkig aangeduid. Het is de grondslag van hetgeen zijn derde en laatste arbeidsperiode heeft voortgebracht: de aanzet tot een biopsychologie. In al zijn anatomisch werk - overal een voorbeeld van zorgvuldigheid, nauwkeurigheid en geduld - treft telkens weer de wijze zelfbeperking waarmede hij zich over de beteekenis der door hem gevonden structuren uitlaat. Overhaaste conclusies daaromtrent, die door zoo menig onderzoeker niet worden gemeden, en die voor den nietal te critischen lezer aantrekkelijk plegen te zijn, trok hij nooit; daarvoor kende hij het centrale orgaan te goed, en wist hij te goed hoezeer dit als een eenheid werkt.

Maar het inzicht in een onverbrekelijk verband tusschen lichamelijke (in engeren zin: nerveuze) en psychische ontwikkeling (en beider verval) bracht hem in scherpe tegenstelling tot de allengs meer overheerschende ‘psychologie en psychiatrie zonder hersenen’. Hij heeft nooit ontkend, dat ook zonder anatomisch fysiologische kennis psychologisch werk van waarde is verricht; maar het worden en vergaan, de opbouw en de afbraak van psychische functies te begrijpen en tevens haar uitvoerend orgaan bij uitnemendheid: de hersenen te verwaarloozen, scheen hem een principieele onmogelijkheid.

De 19e eeuwsche - simplistisch overdreven - formule der materialisten: dat de hersenen de gedachte afscheiden als de lever de gal, had reeds lang afgedaan. Desondanks was het voor hem - den onafhankelijken hersenkenner - onvermijdelijk ge-

bleven om door te dringen in het nooit te loochenen verband tusschen lichamelijke en psychische functies, om te zoeken naar de wijze waarop de wording, de opbouw der psyche zich uitdrukt in de successieve morfologische ontwikkeling.

Deze ontwikkeling betreft het geheele levende wezen; men kan geen inzicht krijgen in haar samenhang met de evolutie der psychische eigenschappen, indien men zich tot het gewone zenuwstelsel, veel minder tot de schors der groote hersenen bepaalt. Het reuzenprotoplasma mensch is het object voor de studie en de vergelijking. Protoplasma is het hoofdbestanddeel van elke levende cel; als zijn vitale middelpunt beschouwt men de kern. Ieder nieuw leven begint met een proces van kern- en celdeeling, bij de meeste diervormen voorafgegaan door een vereeniging van een mannelijke en vrouwelijke kiemcel. In dit primitieve cellichaam is de geheele toekomstige wording, naar vorm en functie van het dier begrepen. Het is de drager van een bouwplan, dat onder voortdurende celvermeerdering, bijzondere rangschikking en gelijktijdige differentieering der elementen, zich gestadig en onveranderlijk realiseert tot de vorming van het individu, zij het een kikkerlarve, een kuiken of een kind. Deze, uit het leven zelf onmiddellijk afgeleide eigenschap, het protoplasmatische formatieve instinct, beschouwt von Monakow als een uitvloeisel der *Horme*, die zich in ieder bijzonder geval als individueele horme openbaart. Het begrip Horme is metafysisch. De definitie dezer moeder der instincten luidt: een op de verstverwijderde toekomst gerichte propulsieve kracht van het levende wezen, toegerust met al zijn potentieele, geërfde mogelijkheden van vorming en ontwikkeling. Velen zouden het in een wetenschappelijke biologie tot het uiterste willen vermijden. Men kan inderdaad met succes het standpunt verdedigen, dat biologie de metafysica uit den weg dient te gaan. Maar von Monakow wilde de mogelijkheid, de noodzakelijkheid, eener biopsychologie bewijzen; de structuur zijner persoonlijkheid deed hem, met volstrekte evidentie, inzien, dat ook de volledigste kennis van bouwwetten en werkzaamheid der lichamelijke functies nooit meer dan een geraamte der psychofysische werkelijkheid zou kunnen beschrijven.

Ook is het woord instinct hier gebruikt in een zin, afwijkend van den gebruikelijken. Men is gewoon het alleen voor bepaalde

eigenschappen van het gevormde dier te bezigen. Hier wordt het begrip aangewend ter aanduiding van een in het levend protoplasma aanwezige tendentie, die zich in de geheele ontwikkeling - van kiemcel tot volwassen individu - manifesteert. Dit instinct schept zich de organen, die later de instincten in den gewonen zin als uitvoeringswerktuigen zullen dienen. Het hoogste dezer organen zijn de hersenen, bij de geboorte van het menschelijk individu nog slechts voor een klein deel rijp, maar van het allergrootste gewicht voor het volmaken, het op hooger niveau brengen, dier instincten, door zijn samenvattende en regelende werkzaamheid. Een kind, dat zonder groote hersenen ter wereld komt, leeft doorgaans slechts enkele uren, zelden enkele dagen of weken. Brengt men de tong van zulk een kind met een bittere stof in aanraking, dan verschijnt er om den mond een onmiskenbare trek van misnoegen; een weinig suikeroplossing brengt de duidelijke uitdrukking van ingenomenheid te voorschijn. Het heeft geen zin hier te vragen of deze zoogenaamde reflexwerking der mimische spieren van psychischen of 'lichamelijken' oorsprong is; wat men ziet, geeft op overtuigende wijze afweer en aanvaarding te kennen (ekklisis en klisis). Bij een gezonde zuigeling kent ieder het verschijnsel, dat dan bovendien begeleid wordt door verschillende aanvullende bewegingen, die zich over het geheele lichaam kunnen uitstrekken. Ten nauwste hieraan verwant, is het instinct van zelfbehoud, dat zich terstond na de geboorte in het zoeken naar voedsel - moedermelk voor het jonge zoogdier, graankorrels voor het kuiken - openbaart. Van de subjectieve zijde bezien, is het instinct een gevoel: honger, neiging tot afweer, tot toenadering; de realiseering van het instinct geschiedt door een handeling. Deze laatste is bij het pasgeboren individu, evengoed als het instinct, gepraeformeerd; niet alleen in de doelmatige 'bruikbaarheid' der bewegingsorganen, maar in het bijzonder in speciale disposities van het centrale zenuwstelsel. Dit laatste herbergt de vertegenwoordiging van alle lichamelijke functies, in elke mogelijke combinatie van ruimtelijke en tijdelijke opeenvolging. Melodieën van bewegingssuccessies, telkens anders afloopend, naar gelang van de steeds toegevoerde prikkels uit de buitenwereld en het eigen lichaam, worden vandaar uitgezonden. Hoe onberekenbaar rijk de menigvuldigheid dezer bewegingsvormen ook moge zijn (men

denke behalve aan de handeling in engeren zin, aan het spreken, de muziek) zij zijn alle in hun afloop volkomen wetmatig bepaald, op zuiver fysiologischen grondslag. Hierin ziet von Monakow den grondslag der orienteering en der causaliteit; gedurende het leven volmaken zij zich gestadig door oefening en ervaring. Men houde in het oog, dat al deze begrippen aan het spraakgebruik van het dagelijksche leven ontleend, voorloopig niets te maken hebben met wat wij gewoon zijn bewustzijn te noemen.

De instincten nu, welker oervorm in het levende protoplasma ingeplant gedacht wordt, vinden in het groeiende individu min of meer gespecialiseerde ‘werkplaatsen’. De werkzaamheid van vele organen - eventueel naast functies van anderen aard - bestaat in het afscheiden van sappen, die niet naar de buitenwereld of in een hol lichaamsdeel (dus langs de huid of de darmwand bijvoorbeeld) worden afgescheiden, doch direct in den vochtstroom der lichaamshuishouding worden geworpen; lever, schildklier, bijnier en vele andere produceeren zulke vochten. Hun werkzaamheid wordt gecontroleerd door een zenuwstelsel van meer primitieven bouw, dat alle inwendige organen verzorgt: het autonome; omgekeerd staat dit stelsel onder den invloed der inwendig afgescheiden hormonen. De autonome, nerveuze, prikkels en de humorale der interne secretie werken in moeilijk te onderscheiden samenhang op het centrale zenuwstelsel (en elders), waar zij bovendien nog, als organen, een speciale vertegenwoordiging hebben. Men ziet, hoe de secretorische (klier-) functie en de cerebrospinale (hersen-ruggemerg) functie in elkaar grijpen; voor de biopsychologische beschouwingswijze beteekenen zij de instrumenten van het gevoel en die der causaliteit, het woord gevoel gebruikt niet in de beteekenis van gewaarwording, doch in die van de subjectieve zijde van een instinct, een affectieve toestand derhalve. Nog steeds moet men dit alles zonder een begeleidend bewustzijn verstaan.

Op de in de groote hersenschors gepraeformeerde strenge causaliteit grondt zich in laatste instantie het logische - eventueel: wetenschappelijke - denken. Hoe ver dit ook verwijderd schijnt van de wereld van instinct en gevoel, het vindt daarin toch zijn drijvende kracht en het wordt er door ‘bezield’; elken mensch is dorst naar kennis eigen en het openbaart zich

op primitieve wijze reeds bij het jonge kind. Onder den invloed der individueele rijping klimt deze aandrift evenals haar object op een steeds hooger niveau. Zoo ontwikkelen zich uit de lagere instincten - hoezeer zij zelve nooit geheel werkeloos worden - hoogere vormen, die berekend zijn op de levensuitingen, in elken vorm, van het tot een volledige persoonlijkheid opgroeiende individu. Men ziet dat door von Monakow aan het begrip instinct evenals aan de benedenzijde, ook aan de bovengrens een aanzienlijke uitbreiding wordt gegeven. Immers hij begrijpt er onder een aantal aandriften - van persoonlijken, socialen en religieusen aard - die alleen kunnen bestaan in den gerijpten mensch. Hij heeft ze ter onderscheiding der hormoteriën (lagere instinctvormen) noöhormeteriën genoemd, in welker naam de medewerking van de Nous tot uitdrukking wordt gebracht. Nu vindt het menschelijk denken en handelen niet alleen zijn drijfkracht in hoogere of lagere instincten, het wordt in hooge mate doorkruist door de werking daarvan; zelfs de wetenschappelijkste methode, de objectiefste redeneering blijkt in vele gevallen daarvan niet vrij; de denk- en handelwijze van het dagelijksche leven is er van vervuld. Wat hier voor causaal, objectief denken en handelen wordt gehouden, vertoont inderdaad wat von Monakow noemt het beeld der geagglutineerde causaliteit: aan het strenge causale verband als er tusschen wortel en tak bestaat, naar een aan Confucius ontleend beeld, hangen agglomeraten van alle mogelijke herkomst uit de wereld van gevoel en instinct; van angst, zelfbehoud, begeerte, ijverzucht, ambitie, ressentiment; van liefde, trouw, aanhankelijkheid, geestdrift. Veel menschelijke inzichten, rotsvaste overtuigingen staan, welbezien, op zoo een dikwijls zeer wankelbaren bodem. Maar hoeveel dwalingen er ook in mogen verborgen zijn, in ons leven zijn zij ingeweven, en vele ervan zijn onontbeerlijk. Dat zijn diegene, waarin het instinct-derivaat een positieve waarde voor het leven vertegenwoordigt, zooals het geval is overal, waar sprake is van opoffering, vaderlandsliefde, liefdadigheid, rechtvaardigheid, religieus geloof.

Het begrip waarde vindt in het worden en zijn der lichamelijke - nerveuse - ontwikkeling zijn tegenbeeld in de enorm onderscheiden beteekenis die verschillende structuren voor de bestaansmogelijkheid en het gedijen van het individu bezitten; men

vindt het ook uitgedrukt in de wijze waarop bij ziekte of slijtage functies plegen verloren te gaan of zich te handhaven. Het is, alsof bij gestoorde ontwikkeling van het nerveuze orgaan, in het op den voorgrond treden van onderdeelen, quasi in de plaats - ter nooddruftige vervanging - van onderdrukte elementen, zich een wetmatige factor doet gelden. Deze in de levende substantie (ook zeer lage diervormen geven hiervan voorbeelden) ingeplante neiging tot, zij het ook gebrekkige, compensatie, de Synaedesis, een directe afstammeling der horme, werkend met onmiddellijke betrekking tot de relatieve waarden, is de primitieve voorloopster van het geweten bij het volwassen individu, dat, gevoed door de hoogste menschelijke - ethische, religieuze - noöhormeteriën, het leven lang zijn regelende en corrigeerende werkzaamheid behoudt.

Georienteerd aan een groei der zich steeds compliceerende en volmakende wisselwerking tusschen de beide, gedurende het leven rijpende bestanddeelen van den geheelen mensch, heeft von Monakow in afzonderlijke geschriften een biopsychologischen grondslag trachten te geven aan de ethica, het recht, de religie. Men vindt er de hier in het kort gekarakteriseerde principes uitgewerkt en toegepast. - Van bewustzijn behoefde in het tot nu toe gezegde niet gesproken te worden; toch is het in het gewone spraakgebruik onafscheidelijk van een groot deel der menschelijke verrichtingen. Men heeft alle aanleiding er een ontstaanwijze aan toe te kennen, die even geleidelijk, trapsgewijs is, als die van andere psychofysische eigenschappen.

Het is een beeld, wanneer wij spreken van verrichtingen die zich in het bewustzijn spiegelen; gebruikelijke wendingen, bijvoorbeeld dat voor het bewust worden van iets een bepaalde act van het Ik, of wel de verbinding van een psychische functie met het Ik-conglomeraat noodzakelijk is, zijn eveneens beelden, omschrijvingen, die over het ontstaan van het bewuste waarnemen of zijn geen enkel uitsluitsel geven. De ontwikkeling van bewustzijn ligt in de psychofysische functie zelve. Er bestaat geen voldoende grond, ook bij de laagste organismen, van wier levensuitingen weinig meer te kennen is dan zelfbehoud en voortplanting, niet een kiem van bewustzijn aan te nemen, hoezeer deze kiem ook onuitsprekelijk onvergelijkbaar moge zijn met wat wij aan ons zelf ervaren. Vooraan in de as van het centrale

zenuwstelsel der gewervelde dieren en den mensch liggen structuren, waaraan een regelende functie is gebonden ten opzichte van onmiddellijk voor het leven gewichtige lichamelijke verrichtingen, onze interne lichaamshuishouding. In zekeren zin is hier de fysieke persoonlijkheid vertegenwoordigd. Reeds de omstandigheid, dat uit deze zelfde streek de wisseling van slapen en waken wordt beheerscht, maakt het waarschijnlijk, dat het bewustzijn in eenigerlei relatie tot de werkzaamheid dier stelsels staat. Hun betrekking tot de werkzaamheid der groote hersenschors, die in het bijzonder op de buitenwereld inwerkt en vandaaruit wordt geïnfluenceerd, kan men als fysiologische voorwaarde voor een bewustzijn der orienteering beschouwen. Dezelfde wisselwerking tusschen twee groepen van factoren, die van den aanvang der ontwikkeling af alle bouw en functie beheerschen, vindt men terug in het gerijpte individu, waar de hoogste representanten van beide stelsels tezamen werken - in nooit verbroken samenhang met de lagere instanties - om aan 's menschen zijn en doen de noot van ‘bewustzijn’ te geven.

De wijze, waarop zich de functie ‘bewust’ realiseert, is nog veel te onvoldoende bekend, om er hier nader - met al te gespecialiseerde vermoedens - op in te gaan. Maar een eeuwig raadsel behoeft het daarom niet te zijn; het raadselachtige schuilt veel dieper: in het leven zelf. Von Monakow, die zich over het bewustzijn nimmer erg druk heeft gemaakt en die niet verantwoordelijk is voor den vorm, die in het bovenstaande is gegeven aan een mogelijkheid van de wording ervan, heeft den grondslag dien hij voor een biopsychologie poogde te leggen, gezocht in dat leven, waarvan hij de vormende en regelende krachten in de successieve stadiën heeft gevolgd. Hij wilde het grondplan doen begrijpen, waarop de geheele mensch gebouwd is en kon niet blijven steken in de tegenstelling wel of niet natuurwetenschappelijk; hij heeft de kapitale zonde tegen de biologie niet geschroomd en in haar opgenomen, uit het bovenzinnelijke, de Kracht, waarin hij geloofde.

C.T. VAN VALKENBURG

Musicalia

IV
Stichting Excelsior-concerten. (Den Haag).

De leider der b.g. concerten, de heer Glastra van Loon, sluit zich, blijkens de programma's van de dezen winter gegeven uitvoeringen - welke wij, met uitzondering van de eerste, geregeld bijwoonden, het extra-concert op 26 December inbegrepen - doelbewust aan bij hen, die inzien, dat men het belangrijke van alle tijden een plaats moet gunnen. Niet, dat de klassieken en romantici zouden mogen worden verwaarloosd - werd de wereld ooit Beethoven ontrouw, zooveel te erger voor háár! - maar men bewijst hun een slechten dienst, door dezelfde meesterwerken al te vaak te herhalen. Op de Excelsior-concerten werd het bekende zeker niet gemeden: de Bach-matinée was er o.a. om dat te bewijzen; doch het minder verbreide had er toch ver de overhand. En, wat meer zegt, er was veel schoons onder. Om slechts enkele voorbeelden te noemen: wij maakten kennis met een edel-melodieuze suite voor strijkorkest van Janaček; met een kostelijk symphonietje in Es van den ‘Mannheimer’ Joh. Stamitz, waarin de toentertijd nog de bekoring van het nieuwe hebbende hoorns fraai uitkwamen. Voorts waren er ‘Ritrovari’ van F. Malipiero en een ‘Concert pour petit orchestre’ van Alb. Roussel; het eerste een opus met typische motiefjes en geestige wisseling van coloriet, terwijl Roussel's compositie, van grooter waarde, verraste door haar schoonen bouw en fe ë rieke gratie. Ook kregen wij Duitsche dansen van Schubert (1824), voor orkest bewerkt door Ant. von Webern, een arrangement, dat helaas het landelijk karakter niet geheel ongerept liet; we zouden ze liever hooren - van ‘Linzer Geiger’ is nu eenmaa

een vrome wensch! - als eenvoudige piano-muziek, waardoor de ‘vom Lande hereinströmende unverbrauchte Kraft’ dezer heerlijke melodieën het minst wordt aangetast. Om denzelfden reden is o.i. de voorkeur te geven aan pianobegeleiding bij de ‘Five Irish Folksongs’, welke Felix de Nobel bewerkte voor sopraan, strijkers, blazers en slagwerk. Al moet hieraan terstond toegevoegd, dat de heer de Nobel zich met onmiskenbaar talent van zijn taak heeft gekweten, het karakter der Iersche folklore goed heeft weten te bewaren; een volkskunst, zoo rijk aan melodie en rhythmische eigenaardigheden, vermaarde syncopische figuren, de ‘scotch snaps’, en met vaak sterk improvisatorische allure - ik herinner b.v. aan de ‘Caoineadh’, doodenklachten, doorgaans in eenzaamheid op de graven gezongen. Zij moeten vertolkt worden, die liederen, met groote vrijheid van expressie en veel dynamische schakeering, hetgeen de zangeres Elisabeth Glastra v. Loon zeker verdienstelijk deed. Vooral ‘Phil the fluter's dancing’ en ‘Go to sleep now’ maakten indruk.

Bij een streven als dat van den heer Glastra is het wel haast onvermijdelijk, dat sommige vondsten eer merkwaardig blijken dan gelukkig. Het is niettemin een gevaar, waartegen de leider steeds bijzonder op zijn hoede zal moeten blijven en daarom kan het wellicht goed zijn er te dezer plaatse even op te wijzen. Noch de Notturno in F. van J. Haydn, noch het vrij tamme concerto grosso van P. Locatelli gingen boven het middelmatige uit; J.S. Bach's Ricercare over een thema van Frederik den Grooten (uit ‘Das Musikalische Opfer’), door den dirigent voor strijkers en cembalo gezet, behoort tot het overwegend intellectueele werk van den Kantor. Natuurlijk is het bezwaar, waarop wij doelden, gemakkelijker te ondervangen waar het oude muziek geldt dan bij moderne: immers hier loopen de meeningen nog zoozeer uiteen, heeft zelfs de met scherp critisch vermogen begaafde tijdgenoot soms niet den juisten kijk. Persoonlijk konden wij weinig interessants ontdekken in de muziek voor viool, alt en piano met strijkorkest (op 24) van W. Müller von Kulm, welke sterk hybridisch scheen, zwevend tusschen oud en nieuw. In de Kammersymphonie van Ernst Toch ‘Die Chinesische Flöte’ (op 29), voor sopraan, strijkers, blazers en slagwerk, was veel, dat gewild aandeed en de voor den componist funeste gedachte *moest* zich wel opdringen, hoeveel genialer Gustav Mahler tek-

sten van Hans Bethge heeft aangewend. Overigens behoeft men Toch niet te overstelpen met den hoon van den criticus W. Zinne, die over zijn burlesken voor klavier (op 31) in 'Die Musik' schreef: 'Unter die absonderlichsten Magerkeiten dieser impotenten Zeiten wird man diese schnurrigen Componierbeweise einzureihen haben'. Dergelijke uitvallen veroordeelen zichzelf. In het eerste en laatste deel der b.g. Kammersymphonie trof ons stellig stemmingsmuziek van beteekenis; de middendeelen bevatten echter vrij wat geëxperimenteer.

Het goed voorgaan van den heer Glastra deed de solisten, die op de verschillende concerten optraden - meest jongere krachten - goed volgen: zij wedijverden in het ten gehoore brengen van minder bekends. Er waren 'veelbelovende talenten' bij, doch ook die den kunstenaarsnaam reeds ten volle verdienden. Hans Schouwman bracht ons een uitnemende reproductie van het clavecimbel-concert (in G) van J. Haydn, den muzikant der muzikanten, die ook hier (met name in het zangerige eerste deel en het elegante Presto) weer toont, hoeveel beminnelijks er is in den geest van het rococo: 'Beoefen de schoone kunsten en verheug u in het leven'. De violist Zepparoni gaf op nobele, beheerschte wijze Bach's E-dur concert; trouwens, het is ons voortdurend opgevallen welk een kracht het ensemble in hem bezit. Felix de Nobel onderscheidde zich met een vertolking van Fauré's Ballade (op. 19); het deed ons bijzonder genoegen, dat hij iets gekozen had uit het nog veel te weinig bekende pianooeuvre van dezen meester, den schepper der prachtige orkestsuite 'Pelléas et Mélisande', dien André Coeuroy den grootsten musicus van Frankrijk heeft genoemd[1] en van wien zijn leerling Roger Ducasse getuigde, dat hij was 'dieper dan Saint-Saëns, veelzijdiger dan Lalo, impulsiever dan d'Indy, meer klassiek dan Debussy'. In elk geval is de bewuste Ballade een schoon specimen van Fauré's klaviermuziek, merkwaardig om haar moderne factuur, haar 'prédebussysme' - c'est par lui que la renaissance de notre musique a commencé (Laloy) - haar charme, waaraan volgens d'Indy geen voor poëzie gevoelige ziel zich kan onttrekken! Er is reine schoonheid in het contabile, het dichterlijk-droomerig vertellen, het verrassend moduleeren -

1) 'Die Musik' Januari 1925.

een muziek, die overdreven pathos noch sentimentaliteit duldt, hoe gevoelig zij overigens is. ‘Rêver magnifiquement n'est pas un don accordé à tous les hommes’. Klonk het werk van Fauré, die dit geschenk in zoo hooge mate bezat, toch méér in onze concertzalen!

Het was jammer dat de bekende Paul Frenkel zijn keus had laten vallen op het weinig voorname ‘Concerto Franco Américain’ nr. I van Jean Wiener - eigenaardig dat het ook bij *dit* auditorium nog zoo insloeg! - hij nam echter revanche met Beethoven's Rondo in Bes. Voornaam is Poulenc's ‘Le Bestiaire’ evenmin; mej. Hans Gruys wist er ons slechts mee te verzoenen door haar uitstekende voordracht. Bepaald onverbeterlijk scheen ons deze zangeres in de schitterende epigrammen van Strawinsky ‘Pribaoutki’: vooral ‘Le Colonel’ en ‘Le four’ waren uniek. De overtuiging, dat Strawinsky *het* rhythmisch genie is van onzen tijd en, ondanks zijn tekortkomingen, de leidende geest, heeft mejuffrouw Gruys met haar vertolking weer eens bevestigd. Van haar veelzijdigheid gaf zij denzelfden avond nog blijk in Ravel's Trois Poèmes (bij teksten van Mallarmé en Apollinaire).

De heer Glastra v. Loon schijnt, juist als leider van een kamerorkest, in velerlei opzicht ‘the right man’: zijn directie kenmerkt zich door groote distinctie, door uiterste zorg voor schakeering en verfijning; het evenwicht tusschen de klankgroepen werd vaak mooi bewaard (concerti grossi!) Technisch is alles zeer verzorgd; en, wat bovenal van belang is, hij brengt den leden van het ensemble blijkbaar het rechte ‘begrip’ bij van verschillende stijlen. Tot de desiderata behooren nog wat meer spontaneïteit en kracht; het intellectueele overheerscht nogal eens. Mechanisch musiceeren wordt het dan wel niet, maar het gevaar dreigt toch en het is onnoodig te zeggen wat dit beteekent. De geest van Leibniz - ‘exercitium arithmeticae occultum’ - is een booze geest voor de muziek. ‘Musika ist eine schöne, herrliche Gabe Gottes’ schreef de groote Maarten Luther.

Wat de heer Glastra vermag, heeft hij wel zeer overtuigend bewezen met de uitvoering[1)] van Caplet's ‘Le miroir de Jésus’ (mede werkten het Kralingsche Vrouwenkoor, de mezzosopraan mej. S. Bessem en de harpiste Phia Berghout). André Caplet

1) ‘Op veler verzoek herhaald’.

'a sensitive poet before all else', was, hoeveel persoonlijks zijn stijl bezit, ook blijkens deze 'mystères du rosaire' in menig opzicht verwant aan Debussy, die zich niet voor niets tot hem aangetrokken gevoelde. Een werk van echte inspiratie, reeds bij velen geliefd, rijk aan teedere schoonheden, soms ook met diepe accenten. Ons dunkt het echter te individualistisch, om ooit 'alomvattend' te worden. En men kan ongetwijfeld ook bedenkingen hebben. Zoo tegen het betrekken van den titel en de opschriften der onderdeelen in de compositie (welke deels door het koor, deels door drie solostemmen gezongen worden). Toen Mendelssohn te Rome één van Palestrīna's Lamentationen had gehoord, schreef hij aan Zelter: 'Der schöne Anfang, der klingt, als käme er vom Himmel herunter, ist gerade auf die Worte: Incipit lamentatio Jeremiae Prophetae lectio I. Dagegen musz sich doch ein protestantisches Herz etwas empören.... Wenn einer singt "erstes Kapittel", so kann man nicht andächtig werden, es sei auch noch so schön'.[1)] Hier bij Caplet zijn sommige opschriften werkelijk prachtig verklankt (b.v. Agonie au jardin); andere echter nietszeggend (couronnement au ciel). Een cardinaler bezwaar is o.i., dat de taak, opgedragen aan de voix principale grenst aan het onmogelijke: deze moet gebeurtenissen verhalen, gewaarwordingen beschrijven, den zielestrijd van Jezus zoowel als Maria uitbeelden èn samenspraken tusschen hen beiden weergeven (Ascension). Het wordt zoodoende schier onvermijdelijk, dat de vertolkster tekort schiet. Al is er een méér ideale denkbaar dan mejuffrouw Bessem (die intusschen over ongewone gaven beschikt), *zij* kon het niet helpen, dat zich verlangen naar sterker contrasten van ons meester maakte; en evenmin was het háár schuld, dat, aan het slot, waar de overgang van gezongen tot gesproken declamatie inderdaad een oogenblik van hoogste extase uitdrukt, de terugkeer tot den zang de gemaakte impressie weer verzwakken moest. Een ernstig bezwaar tegen het werk in zijn geheel schijnt ook, dat dichterwoord èn muziek soms iets over-gecultiveerds hebben, hetgeen bij dit onderwerp zeker minder gewenscht is. Tot degenen, die 'Le miroir de Jésus' met de grootste meesterwerken op één lijn stellen, kunnen wij ons dan ook vooralsnog niet rekenen. Wèl

1) Brief van 16 Juni 1831.

bewonderen wij talrijke détails - wat de componist b.v. bereikt met de dalende lijn en met accoordenreeksen is soms zeer bijzonder; er zijn stellig aangrijpende momenten (Flagellation!) en, niet te vergeten, de Préludes zijn van groote schoonheid.

Alle aan de uitvoering medewerkenden hebben zich met volkomen toewijding gegeven. Meer plaatsruimte op het podium zou het geheel nog ten goede zijn gekomen; de zaal van Excelsior is wellicht ook iets te klein, al vereischt Caplet's schepping nu niet bepaald een kathedraal. Maar, dit daargelaten, kwam het zware werk veelszins fraai tot zijn recht.

E.W. SCHALLENBERG

Kroniek der Nederlandsche letteren

Aesopus kwam naar Vlaanderen

Karel van de Woestijne, Nieuwe Esopeet.
Victor de Meyere, Vlaamsche Volksvertelsels. IV.

Mogen wij Jacob van Maerlant gelooven, dan zouden het *Calfstaf* en *Noydekijn* geweest zijn, die Aesopus binnenleidden in Vlaanderen, waar hij zich sedertdien zeer wel tehuis gevoelt. Wie Calfstaf en Noydekijn waren, weet niemand. Jan te Winkel stelde overtuigend vast, dat een hunner ongeveer het derde deel der Aesopische fabels moet hebben verdietscht, twee derden overlatend voor den ander. Maar of Calfstaf de een was en Noydekijn de ander, dan wel andersom, is weder een wetenschappelijk raadsel, tot heden toe onopgelost en hoogstwaarschijnlijk onoplosbaar in de toekomst. Over den bultenaar Aesopus zelven wordt gelasterd, dat hij nooit bestond. Toch heeft hij geestige levensbeschrijvers gevonden, maar dit heeft Uilenspiegel ook, nietwaar? Aesopus heeft misschien wel nooit bestaan op de ordinaire manier, waarop u en ik die taak begrijpen, maar ontken niet, dat hij waarlijk leefde, want hij leeft nog vandaag! Hij heeft dit leven gemeen met den gelukkigen prins uit het sprookje, van wien verzekerd wordt, dat hij nog voortleeft, als hij niet gestorven is. Zoo is het gesteld met Aesopus. Soms sterft hij eventjes, maar hij houdt het doodzijn niet lang vol. Toen Calfstaf en Noydekijn hem naar Vlaanderen brachten, bloosde hij weer van snaaksche jeugd, en hij was nog heelemaal niet oud, toen hij opdook aan het hof van Marie de France. Men zegt, dat hij bij Jean de la Fontaine inwoonde, maar tevoren was hij de huisvriend geweest van Willem en Aernout en dit moet stellig geweest zijn, zegt Dr. van Mierlo vóór 1270, zooals de vriend-

schap met Calfstaf en Noydekijn stellig dateeren moet, volgens Te Winkel, van vóór 1284. Over zijn oudste woonplaats in de middeleeuwen loopen veel tegenstrijdige geruchten; in den allerjongsten tijd komt hij aan huis bij Franc-Nohain, die hem beminnelijk ontvangt. Soms is hij Dietsch, soms Walsch, maar altijd is hij een koppelaar van

> Spellecheit ende wijsheit van zinne

waarom hij door Maerlant geroemd werd. Calfstaf en Noydekijn raakten vertrouwd met hem. Zij gaven namen aan de dieren, wier geschiedenis hij hun verhaalde. Den vos noemden zij Reinaert, den ezel: Boudewijn en den aap: Martijn. Zijn fabels wisten zij te vervlaamschen tot onvervreemdbaar vaderlandsch bezit en al heeft iedere letterkunde beoefenaars van het genre der fabels gekend, zij legden in hun vertelsels een toon, die hun persoonlijk eigendom was en die den loop der eeuwen door van Vlaanderen zou blijven. Die toon is snaaksch. Het is de toon van Uilenspiegel. Wijsheid van zin en speelschheid van gemoed verzoenen zich met elkander in deze spreekwijs. Hun schijnbare tegenstelling lost zich op in een nieuw element van de ziel, een superieure nuchterheid, een belangelooze levensaanvaarding, een blijmoedige kennis van goed en kwaad. Reeds in hun inleiding teekenen Calfstaf en Noydekijn hun karakter door simpelweg de toestanden te nemen zooals ze zijn:

> Elke beeste heeft hare manieren,
> Deene soe es fel, dander goedertieren,
> Dus sijn die man; maer die quade
> Verwinnen die goede, dat es scade.

Meer woorden besteden zij niet aan den Bijbelschen strijd tusschen de kinderen der duisternis en die des lichts. Calfstaf en Noydekijn zijn zedenmeesters van de goede soort. Ze geven den boosdoener alleen maar te verstaan dat zij hem dóór hebben; nergens is de ondeugd zoo kwalijk tegen bestand. Hun Aesopische fabels zijn kleine betrappingen op heeterdaad. Lafontaine ensceneert, evenals de dichters van den Reinaert. Calfstaf en Noydekijn bepalen zich tot nuchter toezien. Zij doen niet de minste moeite om een tafereeltje bij te kleuren. Hun dialoogjes kennen geen welsprekendheid, doch hebben den klank van kleine, beslissende afspraken, waarbij men geen woorden ver-

spilt. Neem bijvoorbeeld de geschiedenis van den man met het kale hoofd en de vlieg. De man met het kale hoofd is natuurlijk de dupe. Een man dient geen kaal hoofd te hebben op dagen dat de vliegen uit zijn. Maar de man met het kale hoofd, die juist iets te laat zijn eigen vlakke hand doet neerkomen op zijn eigen gevoeligen schedel, wordt een hardnekkig aanhouder en hij wint het van den roekeloozen wager, die de vlieg is.

Die vlieghe beet een caluwen* man	
Opt hoeft, die geen haer hadde an.	*kalen
Hi gaf hem* selven slaghe groet,	
Om die vlieghe te slane doet.	*zich
Hi sloech te sticken* sine kaken.	
Hine conste die vlieghe niet gheraken.	*tot stukken, kapot.
Die vlieghe dede hem herde seer*,	
Ende hi beten* soe lanc soe meer.	*hard zeer, veel pijn.
Als hi achter die vlieghe sloech,	*beet hem
Ende missede, die vlieghe loech.	
Doe seide die caluwe man ter* vlieghen:	
‘Du doest mijn hant dicke na di vlieghen;	*tot de
Al bestu hier dus menech werven	
Ontgaen, nochtan moesture om sterven,	
Du lachges, alsic placte* mi,	
Du sal sterven gheratcic di.*	*sloeg
Die vele pijnlijckeden maket,	*als ik je raak.
Int ende* wert hi gheraket.’	
Soe langhe stuuct* men ende steect	*tenslotte
Den stoep* te watre, dat hi breect.	*duwt
	*stoop, kruik

Men stelt zich gemeenlijk den Vlaamschen humor uitbundiger voor, en noemt hem dan sappig. De humor van Calfstaf en Noydekijn is zoo nuchter als de feiten, doch hierdoor ook zoo rijk als het leven. Zij bekijken het komieke tweegevecht van den man met het kale hoofd en de telkens wederkeerende vlieg. Zij weten, dat de man het op den duur zal winnen. Maar zij verhalen zelfs de overwinning niet. Zij sparen ons de platgeslagen vlieg, en den besten lach van den man, die het laatst lacht. Hun heel klein drama is zóó kunstig opgebouwd, dat zij ons dwingen den aanvankelijk belachelijken man met het kale hoofd geleidelijk in het gelijk te stellen. Haast ongemerkt doen zij de kansen keeren. Tot in den zesden regel kiest de argelooze lezer onwillekeurig de partij van de vlieg. Dit is de mooiste partij. Maar als de lezer dan in den zevenden regel verneemt, dat dit insect den armen man ‘herde seer’ deed, wankelt zijn partijschap. Het is niet overeenkomstig de menschelijke opvatting van de

cosmische orde, dat een vlieg zich de weelde veroorlooft hard zeer te doen aan een man met een kaal hoofd. De achtste regel maakt de kansen van de vlieg nog iets geringer. Het beest mag eens grappig zijn, maar het moet maat houden. Deze vlieg gaat te ver. En als het insect dan ook nog lacht, zijn de kansen verloren. Wanneer de man met het kale hoofd zijn toespraak begint, heeft hij de volle aandacht, ja de meevoelende belangstelling van den lezer. Vier simpele regels waren voldoende om zulk een captatio benevolentiae te bewerken. De toespraak overtuigt volkomen. Deze met het kale hoofd staat niet te snoeven, dat voelt gij. Hij zal doen wat hij zegt. Hij is van belachelijk slachtoffer veranderd in een vastberaden man-van-zijn-woord. Het fatum der roekeloozen zal zich voltrekken over de vlieg. De verteller deelt het mede in een formule van het noodlot: ‘de stoop kan men maar zoo lang te water laten tot hij berst’. Doch: de aanhouder wint. De volharding van den vastberaden man is een redelijke volharding. De volharding van de roekelooze vlieg is een onverantwoordbare volharding. Beiden, de man en de vlieg, houden vol, doch de man is doelbewust.

Op eerste gezicht schijnt er tegenspraak tusschen de twee wetten van het Lot, dat de aanhouder wint, en dat de kruik te water gaat tot ze barst, want de kruik is dan toch ook een aanhouder en de kruik verliest. Maar de speelsche wijsheid laat ons nauwkeurig het verschil voelen der omstandigheden, waaronder de wetten in werking treden. Zoo is de fabel van de man met het kale hoofd waarlijk een klein meesterwerkje van ‘spellecheit ende wijsheit van zinne’. En dit meesterwerkje is Vlaamsch. Niet slechts van taal, maar van geest. De fabel was oud, de bewerking echter was nieuw, en vertoonde een zeer goed opgezet dramatisch verloop, dat teekenend is voor den *Esopet* van *Calfstaf* en *Noydekijn*.

In de nalatenschap van wijlen den dichter *Karel van de Woestijne* vond men een twintigtal fabels, door den schrijver zelf betiteld: *Nieuwe Esopeet*. Ze werden verlucht met zestien teekeningen van Josef Cantré en gedrukt voor de leden der W.B.-Vereeniging; een beperkt aantal exemplaren ervan kwam in den handel. Den lezer is het duidelijk, dat deze nieuw-aesopische fabels hun ontstaan danken aan kleine, concrete gebeurtenissen uit het leven van den dichter of aan de gemoedsgesteld-

heid, die bepaalde feitelijke ontmoetingen bij hem wekten. Men kan er een zelfverdediging van den eenzame tegen de wereld uit lezen, en van den kunstenaar tegen de knoeiers. Grootendeels zijn de fabels niet langer dan vijf of zes regels, en ze werden alle ontworpen volgens vrijwel hetzelfde schema. In de meeste merkt het eene dier iets op, waarop het andere dan een snedig antwoord biedt. In de andere wordt iemands gedachte weergegeven, en hooren wij het feitelijke antwoord van het leven. Altijd is er dus de kleine dramatische dialoog en die is altijd overeenkomstig de geschiedenis van den man met de vlieg. Eerst krijgt het insect zijn kansen. Het dreigt te overwinnen. Maar dan neemt het gezond verstand het woord. Bijvoorbeeld:

> De mug sprak tot den leeuw: 'haha! ik bijt u!'
> 'Ik voel het wel, sprak de leeuw met waardigheid, maar
> moest ik u bijten, ik geloof wel dat ik het zelf niet weten zou.'

Meer woorden heeft Karel van de Woestijne niet noodig om ons een klein drama te suggereeren, waarbij de schijnbare triomf van het geringe herleid wordt tot haar werkelijke nietigheid. Wil men een dichter maken van den leeuw en een criticus van de mug, dan troost deze fabel wellicht nog een miskende of een lijder aan zelfoverschatting, maar de aardigheid steekt niet in de wijze, waarop men deze geschiedenis uitbuit, doch in de beknoptheid, waarmede Karel van de Woestijne haar vertelt. Zij geeft nauwelijks een lichaamsbeweging van den leeuw te vermoeden, en toch zien wij duidelijk diens droomerige woestijnoogen kijken naar het amper onderscheidbaar diertje, dat hem tracht te hinderen.

> Op zijn bed van dubbele peterselie lag een glad-geschoren
> kalfkop met een citroen tusschen zijne tanden.
> 'Hai, gij bijt mij!' gilde de citroen
> 'Ja,' zei de kalfskop, 'maar gij staat mij goed'.

Hier is de nuchterheid voornamer, de satyre koeler dan ooit bij Calfstaf en Noydekijn. Dit is de fabel van een minder argeloozen tijd, maar het kleine drama bleef even zuiver bewaard als het was in de dertiende eeuw, toen de kwaden het al wonnen van de goeden en de zegepraal reeds aan de Reinaerts toekwam.

Hoe die toon van Calfstaf en Noydekijn zoo ongedeerd behouden bleef, leeren ons *De Vlaamsche Volksvertelsels*, uit den volksmond verzameld door *Victor de Meyere*. Het vierde deel

dezer uitgave brengt n.l. *Dieren- en Plantensprookjes*, zooals die nog heden worden verteld. En ook hier zijn het kleine, dramatische betrappingen op heeterdaad, die de charme uitmaken der levende fabulatie:

> De kraai zat aan den kant van eenen put en riep:
> - Puit, kruipt eruit.
> - Neen, zei de puit ge zult me pakken.
> - Bah 'k en doet, zei de kraai
> De puit kroop eruit
> - Pakken, zei de kraai
> 'k Had 't gepeinsd, zei de puit.

In dezen argeloozen vorm is de fabel het zuiverst aesopisch. Maerlant vertelt, dat Aesopus een tijdgeest van Cyrus was en dit is juist gezien. Aesopus is een tijdgenoot en geestverwant van ieder, die in het groot of in het klein, gericht houdt over de geschiedenis, zooals, naar de voorspelling der profeten, Cyrus deed. Aesopus is de wraakgeest, die voldoening puurt uit het beschamende verloop van de gebeurtenissen. Hij is de gewaarschuwde toeschouwer, die weet dat hoogmoed voor den val komt, dat de kruik, te water gaande, eenmaal barst, en dat de lichtgeloovige er altijd in loopt. Maar hij is beter dan dit. Hij is tegelijkertijd het argelooze kind in ons, dat aanvankelijk met ontzag naar den hoogmoedige omhoogkijkt, dat vertrouwen heeft in het geregelde dalen der kruik en dat bij de lichtgeloovigheid het gevaarlijke ‘misschien’ van den goedigen optimist bewaart. Hij weet, dat het verkeerd zal afloopen met den kikker, die naar de kraai luistert, maar ‘misschien’ is deze kraai deze maal zoo kwaad niet als kraaien gemeenlijk plegen te zijn. De kraai is natuurlijk wèl zoo kwaad en de puit krijgt nog een laatste levensoogenblik om het met een zekere voldoening vast te stellen. Hij wordt opgevreten, maar hij heeft den troost, dat hij het gepeinsd had!

Ziedaar het uiterste raffinement van Aesopus. Hij weet, dat Reinaert bedriegen zal, hij weet dat Uilenspiegel een schelmenstreek zal bedrijven. Maar hoe gewaarschuwd ook door de ervaring der eeuwen, welke hij doorleefde, Aesopus wacht telkens weer af in dramatische spanning, hij ziet de wisselende kansen, en wanneer de kraai tenslotte den puit pikt, wanneer Cyrus tenslotte binnen rukt in het rijk van Balthassar, heeft het slachtoffer nog juist de kans om in te zien, dat het zijn eigen noodlot was, waaraan hij ten ondergaat en over dit laatste eigendomsrecht

ligt nog de glans van voldoening, die eigen is aan ieder verworven bezit! ‘Ik had het gepeinsd’, zegt de puit.

Aesopus is overal thuis. De Indiërs kennen door hun Pantsjatantra en hun Hitopadesa, tot de Grieken sprak hij uit de Batrachomyomachia, de Latijnen noemden hem Phaedrus, aan het hof van Charlemagne heette hij Avianus. Maar bij de Vlamingen heeft hij een heel bijzonder karakter. Hij is daar de oudere en wijzere broer van Tijl en houdt ons allen den spiegel voor, waarin wij kunnen constateeren, dat wij volkomen tevergeefs onzen uil een valk meenen te zijn. De eenzaamste en diepst in zichzelven verzonken dichter van Vlaanderen kent hem zoo wel als de nuchtere boer op het land, en vindt bij hem dezelfde levensleering, die gelijktijdig een pijn en een troost is. Met fabels wapende zich Karel van de Woestijne tegen de brute dierlijkheid en insectische plaagzucht der menschen, met fabels drukt de volksmond uit wat gansch het volk ervaren heeft aan ontgoocheling, ook over zichzelven. In een menschkundige ballade verhaalde Willem Bilderdijk eens de geschiedenis van *De Waarheid en Ezopus*. De Waarheid was te naïef. Zij vertoonde zich in haar ware gedaante, en iedereen nam ergernis aan deze naaktheid. Toen kwam de bultenaar Aesopus haar ter hulp. Hij toonde het zelfde als zij, maar met dierenhuiden bekleed en thans werd de waarheid aanvaardbaar. Te goed om te liegen, is Aesopus te slim om te kwetsen. Hij verdierlijkt de maatschappij, teneinde haar gebreken te verbloemen. Wat hij van Vlaanderen vertoont is nauwelijks locaal gekleurd. Kan men uit het Reinaert-epos een landschap zien opglooien, dat aan het Brugger-ambacht herinnert, de Esopet verraadt zijn herkomst alleen door den tongval. Maar die is dan ook onvervreemdbaar eigen aan het land van Maerlant, den dichter van *Der Natueren Bloeme*, die nog wist, dat alle ding een beteekenis had en dat de kiekens geschapen werden voor de braadpan zooals de mensch voor het eeuwig geluk. Dezelfde tongval, door de tijden nauwelijks veranderd, vindt men weer bij Noydekijn en Calfstaf, bij Uilenspiegel, in de Vlaamsche Volksvertelsels en in de Nieuwe Aesopeet. Daar twinkelt een geluksverwachting in dit dialect. De beide oude fabulators, Calfstaf en Noydekijn, die alle onhebbelijkheden van het menschdom kenden en zich zelfs niet schaamden, in de inleiding tot hunnen *Esopet* te zeggen, dat wij menschen doorgaans erger dan de bees-

ten zijn, bleven nochtans optimistisch genoeg om te kunnen vaststellen:

> Selke* lieden horen gherne tgoede,
> Dat es die semple ende die vroede.
>
> *sommige

De fabeldichter kent het menschelijke kwaad tot in het merg, maar leeft uitsluitend bij genade van zijn argeloos vertrouwen, dat er nog immer simpelen bestaan en vroeden, die tot hun eigen leering gaarne naar een schalks vertelde waarheid luisteren. Elk fabulator is een zedenmeester, dat wil zeggen een onverwoestbaar optimist. De naakte waarheid blijft neutraal en hierdoor ontgoochelt zij. De waarheid van den moralist daarentegen sluit de veronderstelling in, dat ook aan den treurigsten toestand iets valt te verhelpen. Zulk een vertrouwen maakte Aesopus onsterfelijk. Hij heeft, bij volle menschenkennis, zijn geloof in de menschen bewaard. Hoe zou hij anders hebben voortgeleefd in volksvertelsels? Immers het volk, en zeker het Vlaamsche, is als geheel nooit pessimistisch. Hoe zou hij anders een trooster zijn geworden voor Karel van den Woestijne? Immers de dichter, en zeker deze, zoekt heul tegen de kwalen van de werkelijkheid en vindt dit enkel bij den schoonen droom. Duizendmaal mag men waarnemen, dat de kinderen der duisternis het winnen van de kinderen des lichts, en men mag dit in sommige gevallen waarnemen met het al te menschelijk leedvermaak, dat ook aan een dichter van fabels niet vreemd is, in het diepst van zijn hart blijft men toch overtuigd, dat het rijk der hemelen slechts openstaat voor de eenvoudigen, al werden zij bedrogen hier beneden, en dat de vrede op aarde is toegezegd aan den goeden wil, zelfs van den stakker die niets anders heeft.

ANTON VAN DUINKERKEN

Buitenlandsch overzicht

Bulgarije. - Een bulletin over Duitschland
23 Mei 1934

Uitstel in de Saar- en ontwapeningskwesties; de wereld gelijk zij is blijkt tot het nemen van beslissingen weinig geschikt. Is het omdat zij in zichzelf weinig stabiel is, aan meer of min ingrijpende veranderingen alom en iederen dag onderhevig? Op het oogenblik dat eene voorgenomen beslissing zou moeten worden geveld, verschillen de omstandigheden in den regel min of meer van die, waaronder het voornemen opkwam.

Niets bestendigs hier beneên; is althans in de onbestendigheid eene strekking op te merken? Groeien de dingen naar iets toe, en naar wat? Wederom een staat van het parlementarisme tot de dictatuur overgegaan: Bulgarije. Eene begrooting vol drastische bezuinigingen zal bij verordening worden vastgesteld; de pers is aan censuur onderworpen; openbare bijeenkomsten zijn tot nader order verboden; in het onverbeterlijk oproerig Macedonië is de staat van beleg afgekondigd. Is het initiatief van koning Boris uitgegaan, of is deze tot de zaak gedwongen? Belgrado verzekert het laatste en noemt als hoofdaanlegger der omwenteling Lazarof, een leerling van Mussolini. Een decreet tot opheffing der politieke partijen wordt ieder oogenblik verwacht; inplaats van de naar huis gestuurde sobranje komt eene volksvertegenwoordiging van 100 leden, waarvan 75 door de regeering zullen worden benoemd en 25 door (nog te scheppen) beroepsorganisaties aangewezen. Wetgevende bevoegdheid zal deze vertegenwoordiging niet bezitten.

Kan het Mussolini zoo aangenaam zijn, dat Bulgarije zijne leuzen in toepassing brengt? Bulgarije gelijk het was placht voor Italiaanschen invloed open te staan; het liet zich gewillig tegen

Zuid-Slavië gebruiken; - de nieuwe regeering schijnt slavophiel; zij plaatst Balkaneenheid en toenadering tot Zuid-Slavië op haar program.

Het jongste bericht omtrent den voortgang der revolutie luidt, dat den koning een decreet ter teekening wordt voorgelegd dat alle door den ministerraad uit te vaardigen verordeningen kracht van wet geeft, onverschillig of zij overeenkomen met tot nog toe geldende wetsbepalingen, dan wel deze opheffen. Koninklijke bekrachtiging is niet langer vereischt.

Mag men uit wat in Italië, in Duitschland, in de Baltische staten, in Polen, in Oostenrijk, in Zuid-Slavië, in Bulgarije reeds is gebeurd of nu gebeurt, tot een terugwijken van het parlementarisme over de geheele linie besluiten? Neen; wel tot de zekerheid, dat het westersch parlementarisme zijn ondeugdelijkheid als exportartikel heeft bewezen. De mate van vrijheid die een volk gebruiken kan wordt verworven, niet ingevoerd. Eene waarheid die men in 1919, in den overwinningsroes van 'Democracy' met een hoofdletter, heeft voorbijgezien.

Het bestuur van de Duitsche sociaal-democratische partij zetelt thans te Praag. Het geeft over de ontwikkeling der Duitsche zaken een bulletin uit waarvan het eerste nummer, over April-Mei, is verschenen. Dit bulletin meent een begin van kentering der openbare meening te kunnen vaststellen.

'Er wordt weer openlijk gediscussieerd en hierdoor is de nieuwe toestand gekenschetst. De spionnen en verklikkers zijn minder actief dan vroeger'. Algemeene teleurstelling wordt oorzaak van herleefde kritiek genoemd, maar de voorstelling eener wijze waarop men tot verandering van zaken zou kunnen geraken, uiterst vaag. Men hoopt minder op de uitwerking van eigen kracht dan op accidenten. Men verkeert onder den indruk, dat het gevoel van onzekerheid bij de machthebbers toeneemt. Doch de overtuiging dat men geen keus heeft dan tusschen bolsjewisme en nationaal-socialisme, en dat het bolsjewisme het ergere kwaad van de twee zou blijken, is nog te algemeen, dan dat men eene contra-revolutie zou mogen verwachten. Het nationaalsocialisme is nog niet 'ideologisch overwonnen', met name niet bij de jeugd.

Men spreekt veel van een linker- en van een rechtervleugel der nationaal-socialisten, waar Hitler tusschen in staat, en speculeert over de zijde waarnaar hij zou kunnen omvallen: naar Krupp en Rijksweer (die zich innerlijk tegen de 'Gleichschaltung' zou blijven verzetten), dan wel naar de zich ernstig teleurgesteld voelende meerderheid van S.S. en S.A.

Bij alle voorbehoud dat de overweging hoe aangenaam de val van het Hitler-regiem aan de Praagsche centrale zou zijn natuurlijkerwijze oplegt, lijkt toch dit op grond van een groot aantal ingeloopen berichten geredigeerd bulletin de kennisneming overwaard.

C.

Bibliographie

W. Esch, Taal en Moraal. Een signifische studie in omgangstaal geschreven. - Amsterdam, N.V. Wereldbibliotheek, 1934.

Uit ‘signifische studie’ kon men reeds met vrij grote zekerheid opmaken, dat hier geen taalkundige aan het woord was. Een taalkundige zou een semantiese studie geschreven hebben, en bovendien weten dat de ‘significa’ niet nieuws gebracht heeft, zoals de ‘significi’ schijnen te geloven.

Wie zonder bevoegdheid geneeskunde pleegt, heet kwakzalver; en komt bovendien met de strafrechter in aanraking. Wie taalkunde uitoefent zonder er enig besef van te hebben, kan rekenen op de gunst van een groot publiek, dat veelal in zulk dilettanties gedoe de weerklank hoort van eigen denken. Al kunnen ook deskundigen onderling van mening verschillen, daaruit volgt nog niet dat ondeskundigen gelijk recht van spreken hebben. Zelfs de koe die eens haar haas ving, kan hierin geen verandering brengen.

Over dit werkje wil ik niet veel zeggen. Van een schrijver, die niet precies weet wat taal en wat moraal is, kan men niet veel verwachten, - of liever, men kan er alles van verwachten. De auteur is blijkbaar reeds een man op jaren, die overal zijn kalmte bewaart; die zelfs verklaart geen pretenties te hebben - maar met dat al zijn de onrijpe en onjuiste uiteenzettingen over verschillende vraagstukken van wijsgerige en godsdienstige aard niet gerechtvaardigd. Zelfs het prijzende voorwoord van Prof. G. Mannoury kan niets ten goede veranderen aan deze signifiese studie. De enkele goede gedachten in dit werkje wegen niet op tegen de fundamentele dwalingen en scheve voorstellingen, waarin schrijver passim vervalt.

P. Gerlach Royen O.F.M.

Henriëtte Roland Holst van der Schalk, Tusschen Tijd en Eeuwigheid. - W.J. en L. Brusse's Uitgeversmaatschappij, Rotterdam, 1934.

Ontroerend is het, de ontwikkeling te volgen van de vaak teleurgestelde, groote dichteres, die zich in haar jongsten bundel nog slechts zijdelings bezighoudt met de vraagstukken, welke haar voorheen bezielden, teneinde haar volle aandacht te schenken aan de verhouding van de menschelijke ziel tot haar Schepper. Men kan dit nieuwste werk gerust een ononderbroken gebed noemen; het heeft den innigen, verstilden toon der Nederlandsche lyriek, zooals die zich in haar zuiverste

verheffingen als natuurlijk-godsvruchtig openbaarde. Is de hymnische vaart dezer dichtkunst, bij vorige bundels van dezelfde schrijfster vergeleken, eenigermate vertraagd, hier staat tegenover, dat zij in doodeenvoudige, diepaangrijpende woorden uitdrukking geeft aan het laatste en hoogste verlangen des harten. Mevrouw Roland Holst heeft feller en geestdriftiger geschreven dan zij thans doet, zij heeft, zelfs in de mooiste verzen van *De Vrouw in het Woud* niet zulk een innigheid bereikt. Men kan haar jongste werk tot haar meest aandoenlijke geschriften rekenen.

v.D.

Albert Verwey, Mijn Verhouding tot Stefan George. - N.V. Uitgeverij v.h.C.A. Mees, Santpoort, 1934.

Toen Stefan George overleed, had Albert Verwey reeds deze brochure voltooid, die nu na den dood van den meester getuigenis brengt van beider geestelijke verwantschap, grondslag tot een jarenlangen omgang, die eindigde bij een betrekkelijk onbelangrijk misverstand, dat echter zijn oorzaken dieper had. Tot nadere kennis der figuren van schrijver en beschrevene is het werkje niet alleen dienstig, maar welhaast noodzakelijk. Ook geeft het de intiemere verklaring van verscheidene van Verwey's gedichten, omdat de auteur hier meedeelt onder welke omstandigheden hij ze schreef. De toon der brochure blijft koel-objectief en wordt bij wijlen zelfs een beetje schraal, hetgeen niet belet, dat uit het nuchter vertelde relaas een tijdsbeeld oprijst, welks trekken bijdragen tot de vestiging van een recht begrip omtrent een belangrijke episode der Nederlandsche en Duitsche letterkundige geschiedenis.

v.D.

Theun de Vries, Koningssage. - Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1934.

Door den titel van dit jeugdwerkje zal men zich na de lezing eenigermate misleid gevoelen; het verhaalt niet meer dan de jongelingsliefde van den Frieschen koning Radbod I voor Theusinde en onthoudt ons de eigenlijke geschiedenis van dezen merkwaardigen vorst, die op de kentering der tijden zijn vaderlijke tradities zocht te handhaven en verdedigen. Het geheel is te licht romantisch en te weinig spannend om meer te bieden dan een uiterst oppervlakkige bekoring. Dit werkje dateert uit 1927. Den lateren schrijver van *Rembrandt* vindt men er slechts in weer op de gevoelige bladzijden, die de lenteviering beschrijven, en die treffen door een vlotte, maar pakkende detailleering. Het was niet verstandig van den auteur, dit werkje thans nog te laten drukken.

v.D.

J.E. Neale, Queen Elisabeth. - London, Jonathan Cape, 1934.

Die eens van een regentenleven kennis nemen wil waarvan de voorstelling niet tot ‘vie romancée’ verklungeld is, nemen deze meesterlijk in toom gehouden biografie van Koningin Elisabeth ter hand. Welk een levenskracht bezaten de Renaissance-menschen; hoe liggen, naast de

deugden, hunne gebreken voor ons bloot; gebreken die niet, als zij het bij later levende menschen te vaak doen, geniepig te voorschijn schuifelen, maar aanstonds in het volle licht staan. Elisabeth heeft liefde verdiend omdat zij die eerst gegeven heeft: al haar dikwijls tegenstrijdig lijkende gedragingen zijn door overtuiging omtrent wat Engelands belang eischte, ingegeven, en het in eerlijkheid vastgehouden besef hiervan heeft haar accenten doen vinden die nog thans onmiddellijk tot het hart spreken. Zij zijn in dit boek herhaald door een kenner die veel meer wetenschap bezit dan hij uitstalt. Biografieën van dit gehalte, die beknoptheid met grondigheid en smaak vereenigen, mogen wij Engeland benijden.

C.

Mr. C. van Vollenhoven, Staatsrecht Overzee. - Leiden-Amsterdam, H.E. Stenfert Kroese's Uitgevers Mij., 1934.

Van Vollenhoven had het voornemen, zijne artikelen over het overzeesche staatsrecht, in de jaargangen 1928-'30 van het Koloniaal Tijdschrift verschenen, in boekvorm uit te geven. Eenige wijzigingen en aanvullingen, in 's meesters handexemplaar aangetroffen, hebben een leerling in staat gesteld ons eene uitgave aan te bieden die zoo dicht mogelijk benadert wat van Vollenhoven zelf ons zou hebben geschonken.

De vergelijking met Thorbecke's *Aanteekening* van 1839-1841 is met volle recht gemaakt. Beide werken leiden op tot bespiegelende beschouwing van wat te voren òf niet, òf slechts met verslaggevende bedoeling was ter hand genomen; een vroeger slechts in fragmenten begrepen en beoordeelde massa wordt onderzocht op zin, bruikbaarheid en waarde van het geheel. De detailkennis is even uitgebreid als de hand èn gevoelig èn vastbestuurd is die de onderdeelen hare plaats ten opzichte van het geheel aanwijst.

Thorbecke kondigt een geweldig tekort af en zijn geheele persoon hunkert er naar het te niet te doen; men proeft op elke bladzijde den staatsman in wille. Bij van Vollenhoven is dit niet het geval, of althans in geringere mate. Hij omvat meer dan zijn voorganger, die in wezen een redelijker bouw der organen bespiegelt, terwijl van Vollenhovens belangstelling eerder de functie der organen geldt. Organen tevens van een samengestelder geheel dan Thorbecke's blik omvatte. Steeds beweegt zich de gedachte op het hoogste peil waartoe overdenking en hanteering der behandelde stof opvoeren kunnen, en zoo wordt de lezing van dit magistrale werk ook voor den niet-jurist een genot.

C.

Georges Lakhovsky, Le Racisme et l'orchestre universel. - Paris, Alcan, 1934.

‘L'orchestre universel’ eener samenleving doet velerlei geluid harmonieeren; de hobo moge dan van de triangel nog zooveel verschillen en de cel van de harp. Een boekje ten betooge hoe gelukkig het Joodsche element het nationaal orkest versterken kan

en hoezeer ‘racistische’ dweeperij de volheid en ronding van het geluidsgeheel bedreigt. Wij zijn misschien nog niet zóó ver afgedwaald in Nederland dat de lectuur van dit geschrift als een werkzaam tegengif bijzonder zou moeten worden

aanbevolen; intusschen wie weet? Kwaad kan de overdenking der feiten waaraan hier herinnerd wordt in geen geval: feiten wier mededeeling de legende van ‘den’ Jood en de alomtegenwoordige uniformiteit van zijn verderfelijken invloed te niet wil doen. Eenzijdig is het boekje in hooge mate en het komt niet zelden met zichzelf in tegenspraak. De hier ten tooneele gevoerde Engelsche jood die niets dan Engelschman, de Fransche jood die geheel Franschman zou wezen, zou hun medeblazen in het orkest niet een onverschillige zaak zijn? Omdat zij ondanks al in sommige opzichten anders blijven heeft hun medewerking op den rijkdom van het geheel effect. Het is wel zonderling dat de schrijver dit eerst met klem betoogt, en dan weer het voorbijziet.

C.

Dr. L.N. Grondijs, Wat wil Japan? De aaneensluiting van het Verre Oosten. - Den Haag, van Stockum, 1933.

De lezers van *De Gids* kennen het gemak waarmede Dr. Grondijs hen meer dan eens over de zaken van het Verre Oosten onderhield. Hij weet veel van die wereld; zóóveel, dat hij ons met de mededeeling van wat hij weet eenigermate bedelft. De groote lijn in zijne voorstelling blijft niet elk oogenblik in voldoende mate zichtbaar. Het nadeel van een boek in brok- eerder dan in hoofdstukken. Het laat zich niet gemakkelijk in éénen uit lezen, maar de fragmenten boeien elk voor zich zoo dikwijls men ze ter hand neemt. Japan is niet zonder meer de duivel van het Verre Oosten en de Chinees iets anders dan een engel. Dit te erkennen is het begin der wijsheid, en tot dit begin wordt men door Dr. Grondijs onderhoudend opgeleid. Geen geringe lof; en men mag er bij voegen, dat schrijver bovendien het talent bezit den Europeaan (of Amerikaan) eigen verrichting in het Verre Oosten met kritisch oog te doen beschouwen. De dingen daar zijn voor een goed deel verontrustend omdat zij het *gemaakt* zijn, en ook dit te erkennen lijkt van het begin der wijsheid deel uit te maken. Zoodat, om te besluiten, Grondijs' boek zeer zeker het nuttige met het aangename vereenigt.

C.

[Derde deel]

Stemmen uit de redactie

Op zijn elf-en-eenendertigst?

- Aan het ‘op zijn elf-endertigst’ wordt men dezer dagen weer herinnerd. De zegswijs zelve trouwens heeft haar reden van bestaan al lang overleefd (het zijn niet de minst aardige, die dit bestaan): sinds Schiermonnikoog en het Ameland hun intrede deden in de rij der over drie gooën of quartieren verdeelde friesche grietenijen, haalden deze de twee-en-dertig; daarnaast bleven de elf steden en zoo kon het in Friesland tot den huidigen dag, als het zoo geviel, toegaan op zijn elf-en-tweeëndertigst.

In 1851 werden zoo grietenijen als steden tot ‘gemeenten’ vervlakt, maar nog steeds spreekt men in ijstijd van den elfstedentocht en is het gelukkig nog niet strafbaar en zelfs niet geheel ongebruikelijk een frieschen plattelandsburgemeester grietman te noemen.

De grenzen liggen historisch vast, maar uiteraard hebben levenskrachtige bebouwde kommen ze niet altijd geëerbiedigd: zoo ligt de Rottevalle in de zesde, achtste en negende grietenijen van Oostergoo: Achtkarspelen, Tietjerksteradeel en Smallingerland en ligt het vlek Heerenveen, ‘Het Veen’, in de tweede, vierde en vijfde grietenijen van Zevenwolden: Aengwirden, Haskerland en Schoterland.

Dit levert bezwaren op. In een plaats met zelfbewustzijn als Het Veen leidden deze al voorlang tot een streven naar zelfstandigheid: Heerenveen-één! Dan zou het op zijn twaalf-entweeëndertigst zijn geworden, want het Friesche Haagje had en heeft steedsche pretenties, waaraan de nabijheid van het Oranjewoud met zijn verleden van zomer-residentie der stadhouders niet vreemd zal zijn geweest. Een dorp van bescheidener afmeting en allure als Rottevalle schikte zich gemakkelijker in zijn driespalt.

Thans heeft de Eerste Kamer te beslissen - of heeft zij bij verschijning van dit nummer mogelijk al beslist - over een wetsontwerp, dat inderdaad Heerenveen's ouden wensch wil vervullen door het te maken tot één, maar toch, in afwijking

van dien wensch, niet tot één *aparte* gemeente. De drie grienijen, over welke het is verdeeld, worden saamgeklutst en in tweeën herverdeeld: het kleine Aengwirden wordt gevoegd bij het grootere Schoterland, dat heel Heerenveen krijgt, maar aan Haskerland, dat een brok Heerenveen verliest, een stuk platteland zal afstaan. Aan Aengwirden was bij zijn verscheiden door de Regeering de schamele vergoeding toegedacht, dat zijn naam zou blijven voortleven als eerste helft der nieuwe gemeente Aengwirden-Schoterland. Helaas heeft een in onberadenheid gewonnen, door Regeering noch Tweede Kamer, beiden aan historisch-geografischen zin gespeend, weerstreefd amendement de nieuwe gemeente ten doop gehouden als.... men raadt het in geen elf-en-tweeëndertigen.... Heerenveen. Het vlek, een jonge veenkolonie, kan nu parmantiger doen dan ooit: één is het geworden en de heele gemeente, haar oude namen prijsgevende, heet ernaar. Maar het komt onder den druk van een numeriek overmachtig plattelandsdeel. En tegen de historie, die toch eenig recht van meepraten heeft bij aardrijkskundige naamgeving, is deze schennis gepleegd, dat nu voor het eerst een Friesche plattelandsgemeente niet haar eigen naam zal dragen, maar naar een van haar vele dorpen zal heeten. Zooiets hoort in Groningen of in Utrecht thuis, waar provincie en hoofdstad het voorbeeld geven, niet in Friesland, waar enkel de vreemdeling zich mocht vergissen en bijvoorbeeld den burgemeester van Smallingerland burgemeester van Drachten noemen.

Deze op haar elf-en-eenendertigst tot stand gekomen, publiekrechtelijke ruilverkaveling vermag bewondering niet te wekken.

Het gewest der grietenijen en der pondematen heeft nòg een reden tot bekommering, te weten dat het voortaan bijwege advertenties in Leeuwarder of Hepkema zijn boereplaatsen slechts zal kunnen veil bieden met aanduiding van derzelver oppervlak, als vanouds, in pondematen, zoo de steller der advertentie er een geldboete van hoogstens *f* 50.- voor over heeft. De notarissen, trouwe wetsdienaren die zij zijn, zullen zich wel schikken. Maar de friesche boeren zullen schuw staan tegenover het omrekenen in ‘hektaren’ (‘symbool ha’, zegt het wetsontwerp). Als zij eens aanraking zochten met de, óók bedreigde, aanhangers der ‘meten’ en ‘gemeten’ in het Zuidwesten des lands?

De gave gulden

Derde hoofdstuk

Ziehier enkele brieven van Hugo Krayenhof, geschreven gedurende en kort na zijn verblijf in Meran.

Den Heer F. van der Kraft
notaris
Keizersgracht 364
Amsterdam
Meran, Pension Kikomban, 7 Dec. '25.

Beste Frits,

Ik voel me wel zeer schuldig, dat ik er nu eerst toe kom, je te schrijven. Je bent zoo hartelijk voor mij geweest en hebt opnieuw blijk gegeven van zooveel vriendschap en zooveel begrip van mijn onhoudbare omstandigheden, dat je beter hadt verdiend. Er zijn weinig menschen zooals jij, die ook vrienden weten te zijn met de daad. Hoe moet ik dat ooit met daden beloonen?

Tot mijn verontschuldiging kan ik alleen aanvoeren - lach er gerust om, beste Frits, maar ik lach waarachtig niet -, dat ik er verscheidene weken kwaad aan toe ben geweest.

Ik zou dan, zooals je weet, met Trento beginnen. Heb je mijn artikel over Cesare Battisti gelezen? En dat over Pergine? - je herinnert je, dat interessante kasteel, nu tot een hotel omgeschapen; een kasteel, zoo eeuwig groot, dat ik van mijn torenkamer (in een der vele torens) tot de eetzaal zonder overdrijving zes minuten te loopen had!

Daar leerde ik een vrouw kennen, die alles was, watik mij ooit had kunnen droomen, en méér dan dat! Zij had de kamer onder

de mijne, en we kwamen elkaar telkens tegen op de torentrap. Er ging daar niemand anders langs, en het besef van die eenzaamheid samen.... Wat een vrouw, Frits! En wat een naam! Fiamma heet ze, Vlam! Ze is een Venetiaansche Contessa, sinds enkele jaren gescheiden. Nooit zag ik een vrouw van zoo voorname gratie, zoo volmaakt mooi en zoo beheerscht gepassioneerd. Die prachtige oogen, die fijn-gebogen neus, dat nobele voorhoofd, die mond! en haar handen! Alles! Mijn arme, romantische hart, hoe zou het bestand zijn geweest tegen zulk een ontmoeting, in een kasteel nog wel, en op een torentrap?.... Maar laat ik er geen gekheid over maken. Wij hadden drie dagen samen - en wat ik mij alleen verwijt is, dat het er àcht hadden kunnen zijn! - drie dagen, die één verrukking waren! Toen móest zij naar Venetië terug, waar haar familie haar wachtte. Maar als je haar brieven las! En ik, toen ze weg was, ik heb geleden, verzeker ik je, geleden als nooit te voren. Het leek me, of mijn hersens, of heel mijn lichaam afbrandde van verlangen! Haar niet na te kunnen reizen! Mijn plannen van deze artikelenreeks, voor mijn beurs zoo noodzakelijk, stonden nu eenmaal vast! En zij had mij trouwens doen beloven, haar niet naar Venetië te volgen - zij wilde niet duidelijk zeggen, waarom niet.... Dat vermeerderde nog mijn kwellingen. Enfin, Schwamm d'rüber. Vertel van dit alles niets aan Marie, want die zou haar mond niet kunnen houden, en Sofie hoeft het niet te weten. Niet, omdat ik verlang, dat ze mij voor een heilig boontje houdt, maar ik wil niet, dat ze erom lacht.

Ik ben toen nog een paar dagen in Pergine gebleven, waar alles scheen na te glanzen, vól was van Fiamma, - een ideaal hotel trouwens, een en al voorname en tegelijk verfijnde eenvoud, en dat mij veel te kostbaar zou zijn geweest, had ik niet, vanwege dat reclame-makend artikel, er zóóveel afgekregen, dat ik eerder goedkoop dan duur uit was!

Daarna ben ik naar Bolzano getogen, maar mijn hoofd stond er niet naar, om er het rechte aan te hebben. Toch is het een alleraardigst stadje, pittoresk en feestelijk. En wat een charmante menschen! Wel wat kleinburgerlijk alleen, naast de Italiaansche meesters, die er, van den minsten fascist af, als Prinsen tusschendoor loopen!

En nu ben ik sinds gisteren in Meran, en kom er eindelijk toe

eens iets van mij te laten hooren! Natuurlijk, ik voel me nog weinig op streek. Mijn zenuwen waren waarachtig al genoeg in de war! Maar ik leg mij bij het onvermijdelijke neer en ben weer aan het werk.

Ik denk hier zeker een paar weken te blijven. Méran est mon affaire! Vóór hier, bij honderden, de hotels en de pensions de streek onveilig maakten, waren er om zoo te zeggen meer kasteelen dan gewone huizen! Ik kon hier wel het Kóór der Kasteelen schrijven! maar, 't is waar, jij bent hier vroeger met Marie ook geweest, in '10, als ik me goed herinner. Jullie zijn immers in '12 getrouwd?

Wat voert Marie voor moois uit? En jijzelf?

Een handdruk van

Huug.

Nogmaals dank voor alles.

Monsieur F. van der Kraft
Notaire
Keizersgracht 364
Amsterdam

Méran, 17 Déc. 1925

Beste Frits!

Onbetaalbaar, je verhaal over Marie en jou in Meran! In het jaar onzes Heeren 1910! Lang, lang ist 's her! Wat was ze 'n eenig type toen! Dat is ze trouwens nóg, maar van 1910 tot 1925 is een heele tijd! Ongelooflijk, ik was toen dertig! Waarom was ik niet aldoor in de wolken, dertig te zijn, toen ik dertig wàs! Ziedaar de groote spijt, als je ouder wordt! Gelukkig is vijfenveertig óók nog zoo oud niet! Dat houd ik mij met hartstocht voor, en dezer dagen meer dan ooit!

Je hebt wel gemerkt, uit De Telegraaf, dat ik weer aan 't werk ben. Inderdaad, het leven lacht mij toe! Niet dat ik mijn Venetiaansche liefde alweer vergeten ben; zúlk een vrouw ontmoet je maar ééns in je leven. Maar ik heb toch 'n ‘petite consolation’, die mij maar aldoor in mijzelf doet lachen, hoe genoegelijk ook in het klein het leven zijn kan.

In het pension is een allemachtig aardig kind uit München,

‘van zessen klaar’, zooals het moderne meisje is! Een halve eeuw geleden lustten oude bokken als wij óók wel een jong blaadje, maar ze krégen ze niet! Voor ons een bof, die dezen hekkeloozen tijd beleven mogen! Je wordt weer jong zonder dat het noodig is, je ziel aan Mefisto te verkoopen. En zelfs zonder je beurs aan te spreken!

En voor de morgen-uren heb ik een platonische ‘vriendin’, die luistert naar den naam van Bets. Alweer een gescheiden vrouw! Maar maak je niet ongerust. Ik ben niet als Félicien Rops!!! Voor Bets' verleidelijkheden ben ik trouwens immuun. Ze is lang niet leelijk, zal 'n veertig jaar zijn, maar te rond en te gezond voor mijn smaak. Zoo'n blakend en glanzend vel, weet je, of ze zich iederen dag met groene zeep afboent! Ik had ze al ontmoet in den trein tusschen Milaan en Verona; mevrouw reisde deftig eerste klasse; ik, arme journalist, droop af naar mijn tweede. En daar kom ik, veertien dagen later in Meran, naast haar te zitten op een bankje....! Tableau! Je ziet het prentje voor je!

Ze is uit Rotterdam, gescheiden van een Dokter Vogel (neus, keel en ooren). Van zichzelve heet ze Van de Velde. Informeer eens bij je vriend Van Bremen, wat voor menschen het zijn. Ik vermoed: ‘middenstand’, maar de ziel amuseert me. Ze speelt ‘de moderne vrouw’, beschikt over een zeker soort humor, kleedt zich vrij goed, maar blijft toch altijd de Rotterdamsche burger-dame. ‘Pour si peu de connessans’, zegt ze, en ‘sjanzon’ voor ‘chanson’! Maar ik vind mezelf gemeen, zoo den gek met 'r te steken. 't Is een goeierd, een coeur d'or!

Wat voeren Marie en jij zooal uit?

Hans schrijft, dat hij gek is van een Russisch meisje, dat natuurlijk Olga heet en vijf jaar ouder is dan hij. Dernier style! Zoodra zijn eerste expositie succes heeft gehad, schrijft hij, - en hij was zeker, dat de kritiek zijn laatste doeken ‘enorm’ zou vinden - wil hij gaan trouwen; zijn moeder vond het goed! Ik begrijp die vrouw niet. Altijd even sceptisch, Sofie, de wijsheid in persoon, maar als het haar zoon betreft.... dwaas! Waar willen zij van leven? Het Russinnetje schildert ook: ‘een geniaal meisje’, dat begrijp je! *Samen* zouden ze met gemak genoeg verdienen.... Ik heb hem geschreven, dat hij zich eerst maar eens voor een paar jaar engageeren moet. Hij is twintig!

Ik was tenminste vijfentwintig, toen ik mijn vader desperaat maakte door hals over kop met een ‘Jodin’ te trouwen, zooals ze in mijn familie zeiden, - ik midden in mijn studie, en zij sans le sou.... *Ik* wist het beter! Maar wie had gelijk? La vie se répète!

Een hartelijke handdruk van
Huug.

P.S. Vergeet vooral niet, van Bremen het doopceel van mijn ‘platonische’ te laten lichten! Je weet, 't is een oud vermaak van mij, de menschen te bestudeeren, en het kon best zijn, als ik wat tot rust mocht komen, dat de zwervende journalist op een goeden dag zich ontpopte als een Hollandsche Proust!

Den WeledelGestr. Z.G. Heer Mr. F. van der Kraft
Notaris
Keizersgracht 364
Amsterdam

Meran, 25 Jan. 1926

Beste Frits,

Daar ligt nog altijd naast me je brief van.... Kerstmis! Ben ik niet onverbeterlijk? En toch was die brief vermakelijk genoeg! Vooral het geval Dr. Vogel! Ja, met een te jonge vrouw trouwen is ook niet altijd een pretje! En de winkel met de chocoladefabriek achter in den tuin, - dat klopte met wat ik gedacht had. Maar ik krijg den indruk, dat dat chocoladefabriekje een ware goudmijn is geweest! Jij schrijft het trouwens ook, - schatrijke menschen! Laatst had ze een byouterie aan, zoomaar een cadeautje van haar moeder bij de geboorte van haar zoon, maar ik verzeker je, een ding van een paar duizend gulden misschien!

Voor het overige, op dat Rotterdamsch accentje na, heb ik bewondering voor die vrouw, zooals ze zichzelve tot een dame heeft weten te styleeren. Een echte lieve vrouw ook, die haar bekoring heeft.... Ik zal nu niet zeggen, dat ik dol-verliefd op haar ben. Maar als ze me morgen veroordeelen: met die vrouw móet je trouwen, dan zou ik 't heelemaal geen schavot vinden. Ik heb zelfs wel eens gedacht, Frits, het kan zoo toch niet doorgaan, dat

jij telkens maar weer bijfourneert. Je hebt zooveel voor me gedaan, arme kerel, met dat verwonderlijk begrip, dat je getoond hebt bij alles, wat ik heb doorgemaakt. Zonder dat ruim begrijpen, dat trouwens den echten kunstbeschermer kenmerkt, zou ik al dit geld nooit van je hebben willen aannemen. Maar het zou toch vrijwat beter zijn, voor mijzelf in de eerste plaats, als ik je niet langer behoefde lastig te vallen. Waarom scheid ik niet van Sofie? Ze voelt tóch niets meer voor me, zoomin als ik voor haar. En trouw, waarom niet? met Bets. Ik geloof, dat ik haar lang niet onverschillig ben, al is ze haar man nog niet vergeten, dat merkte ik meer dan eens. Stakkerd, veinzen kan ze niet. Als ik haar nù, zoo mir nichts dir nichts, vroeg, zou ze misschien nee zeggen. Een langdurige pénétration pacifique dus! Ik versta die kunst, al zeg ik het zelf. En er hoeft niet eens veel kunst bij te pas te komen, want ik ben werkelijk op haar gesteld. En ik heb medelijden met haar: een ontwortelde uit een langdurig huwelijk. Je voelt, dat ze lacht en grappen verkoopt, over een afgrond van eenzaamheid heen. Zoo kwam ik als de geroepen vertrooster! Alleen, ik voelde me gedurig in een positie van inferioriteit, doordat ik moest toelaten, dat zij mij méér fuifde dan ik haar. Dat ging op den duur niet, zoodat ik, om dien penibelen indruk weg te nemen, sinds een paar weken den royale ben gaan uithangen... Maar nu is mijn voorraad dan ook schoon op. Je weet, de Twentsche Bank stuurt de rente van het legaat van oom Piet direct naar Hilversum en het beetje, dat er over is van mijn eigen geld, weet Sofie te precies, dan dat ik er aan zou kunnen komen. De Telegraaf betaalt ook pas aan 't begin van de volgende maand. Doe me dus een groot plezier en zend me, voor de allerlaatste keer, nog een paar honderd gulden te leen, dat ik een béétje goed figuur kan blijven maken.

Dan wed ik, dat alles best van stapel loopt. Ze is zoo'n goeie meid, dat ze mij, als we eenmaal getrouwd waren, zeker wel helpen zou, Sofie en de jongens te onderhouden. En intusschen was ik eindelijk in de gelegenheid, mijn eigenlijke talenten, die door mijn krankzinnige levensomstandigheden altijd zijn onderdrukt, rustig tot ontwikkeling te brengen. Bets is een vrouw zonder pretenties's, ruim, evenwichtig, en werkelijk lief. Je hoeft op je 45ste toch niet meer aan te komen met verteerende passies! Trouwens, ze heeft iets frisch en uittartend gezonds, datme soms niet onge-

voelig laat. Wie weet, hoeveel goed een huwelijk met haar aan mijn overspannen zenuwgestel zou doen. Uitrustend!

Gek, even oud als ik, schrijf je. Ik zou jonger hebben geraden. Ze ontwijkt altijd - want ze is niet heelemáál zonder behaagzucht! - uit te komen voor den leeftijd van haar zoon. Die heeft een goeie betrekking in Indië.

Je vraagt naar de Münchensche.... Maar kerel, die behoor ik nu te vergeten.... Ik ben niet van jouw opinie, dat de man weinig minder polygaam zou zijn dan een haan! Onze horizon is helaas beperkter dan die van het hanen-oog! De Münchensche, trouwens, is na kerstmis vertrokken. Schat van een Catharienchen! Zoodat ik nu de onbestorven aspirant ben naar de hand van mijn ronde Rotterdamsche!

Hans was bij jullie in Amsterdam te dejeuneeren geweest, schreef hij. Pas maar op, dat Marie dien snaak niet tè aardig gaat vinden! Enfin, hij is dan nu geëngageerd, dus wat minder gevaarlijk.

Sofie heeft zich nog niet verwaardigd mij te schrijven, ofschoon ik haar een paar maal een ansicht stuurde, en eens een briefje aan haar en de jongens. Toch geloof ik niet, dat Hare Hoogheid iemand anders in het hoofd heeft. Wonderlijke vrouw, in haar jeugd één vuur, en nu - ijs.

Je begrijpt, ik ga hier voorloopig niet weg. Ik moet eerst zeker zijn van mijn zaak! Wensch me maar vast geluk met mijn aanstaand engagement!

Een poot van je
Huug.

Mevrouw S. Krayenhof-Cohen
Heilaan
Huize d'Uitkijk
Hilversum

Meran, Pension Kikomban, 20 Febr. '26

Beste Sofie,

Ik zeg maar beste, omdat lieve wat àl te lief zou klinken. Maar je zou nog beter dan best zijn, als je alleen maar een beetje goed

op me wou wezen. Helaas, ik schijn geen woord meer waard, al weet je, dat ik waarlijk niet voor mijn plezier op reis ben gegaan, maar alleen omdat ik in Holland geen stof meer had en ik toch op de een of andere manier den kost verdienen moet. Daarbij zoo weinig waardeering te ondervinden, is nu niet bepaald geschikt, om met bizondere teederheid aan je te denken.

En toch zal ik nooit vergeten, hoe waanzinnig ik je heb liefgehad. Heb ik niet heel mijn toekomst voor je vergooid? Maar zelfs dat begrijp je niet. Je gelooft niet aan een toekomst, heb je me eens gezegd, die ondertusschen in het verleden ligt. Maar diezelfde toekomst ligt nog altijd in de toekomst! Ik ben nog niet te oud om te worden, wat ik mij heb gedroomd. Maar daartoe heb ik *liefde* noodig. Alleen de liefde draagt een kunstenaar tot de toppen van zijn kunnen. En ik hoor al je zachtjes hoonende stem, die vraagt: en een journalist, waartoe brengt dien de liefde?

Waarom dit nutteloos huwelijk nog voort te zetten, Sofie? Aan elkander hebben we niets meer. En de kinderen hebben niets aan onze oneenigheid. Aan de koude tusschen ons kunnen zij zich moeilijk warmen!

Natuurlijk, als we scheiden, zal ik zorgen, dat je minstens zoo leven kunt als je nu doet. Zoodat je er niets bij verliest. Het verleden vergeet ik niet, en evenmin het heden van onze kinderen. Maar *mijn* toekomst ligt elders.

Misschien zal ik ver weg mijn geluk zoeken, in Indië, in de journalistiek, en misschien dicht bij, wie weet het? In elk geval zal ik rust vinden voor mijn vernielde zenuwen, en eindelijk verwerkelijken wat onverwoestbaar in mij leeft. Lach er gerust om, ik gun je dat genoegen.

En is een ‘epistel’ je te veel, schrijf me dan alleen maar, om daar eventueel naar te kunnen handelen, deze nuchtere woorden: ‘ik stem toe in een scheiding, zoo ik er zeker van ben, welverzorgd achter te blijven’. Natuurlijk zou ik alle schuld op mij nemen, en dus de jongens laten aan jou. Kinderen behooren bij hun moeder, en ik weet veel te goed, dat ze daarom niet minder van mij zullen houden. Ze zijn geen ‘kinderen’ meer, en jouw minachting voor mij heeft nooit veel vat op hen gehad.

Ik hoop, dat deze je in goede gezondheid bereikt. Ik bemerk dat dit zinnetje geen phrase is, en het is mogelijk, dat wij veel beter met elkander overweg zouden kunnen als goede vrinden,

dan als getrouwde menschen, die elkaar niet meer liefhebben.
Mijn adres is nog steeds: Pension Kikomban, Merano.
Dag Fie!
Hugo

Madame Elisabeth van de Velde
Merano
Pension Concordia
Amsterdam, 30 Maart 1926 t/h van Notaris F.v.d. Kraft, Keizersgracht 364.
Lieve Bets,

Vandaag is het veertien dagen, dat wij onze laatste wandeling maakten langs de Passegiata Gilf, een van de wonderbaarste uren van mijn leven!

Waarom schreef ik je niet? Je zult wel hebben gedacht: is Huug mij nu al vergeten? Maar die Huug, lieve Bets, dacht niet anders dan aan jou alleen. Ik kon je niet schrijven, omdat ik je maar één ding schrijven wilde: *ik heb je lief*. En dat kon en mocht ik niet, voor ik zeker was, vrij te zijn. Uit Meran al, had ik een brief aan Sofie gezonden met de vraag, of ze mij vrij liet. Geen antwoord. En toen ik eenmaal hier was aangekomen, is het een heel ding geweest, voor ik Sofie zoover had, dat zij toestemde in een scheiding. Ze zègt, dat het niet was, omdat ze nog altijd van mij houden zou, maar alleen, omdat ze niet wenschte opzij te worden gezet. Het kan ook wel waar zijn. In elk geval hield *ik*, sinds jaren al, niet meer van háár. En zeker is, dat ons leven een hel was geworden. Laat het zijn, dat ze *eigenlijk* nog van me houdt - dit geloof ik ten slotte -; maar dat geeft haar het recht niet, mij te binden, na zooveel jaren lang mijn leven met haar koude en vernederende behandeling rampzalig te hebben gemaakt. Eindelijk, gisteren, heeft zij gezegd: goed dan, ik laat je vrij. En ik gevoel mij vrij, mijn geweten is gerust. Het was een onrecht, zóó te moeten voortgaan, zóó gefolterd, nacht en dag.

En intusschen had ik jou ontmoet, jou, de eerste vrouw, die mij begreep, bij wie ik rust vond in zoo menig uur van onuitgesproken geluk. Spreken mocht ik niet. Ik mocht je niet meesleepen in een liefde, waarvan ik niet wist, of ik woord zou kunnen houden. Misschien heb ik op mijn beurt jou gefolterd, lieve

Bets, maar je moet mijn liefde hebben gevoeld, ofschoon die zich niet in woorden uitte. Jouw liefde las ik in je oogen, zoo blauw en zoo klaar, als ik nooit oogen zag.

Om diezelfde reden ook schreef ik niet. Hoe kon ik schrijven over gewone dingen, zonder je erger te wonden dan door zwijgen? En hoe kon ik je schrijven van mijn liefde, zonder de kans te loopen, je daarná de wreedste deceptie aan te moeten doen? Dat verbood mij mijn gevoel van ridderlijkheid, dat, goddank, niettegenstaande alles wat het leven mij heeft aangedaan en.... in mij vernietigd heeft, intact gebleven is.

O Bets, die laatste avondwandeling! Ik gevoelde heel je overgave; elke aanraking, terwijl wij gingen, doortintelde mij met het magnetisme der liefde. Wij noemden latijnsche plantennamen alsof wij onze liefde uitspraken in een vreemden droom. Nog hoor ik je stem, die bijna zóng: Yucca gloriosa! Het was mooier dan wanneer wij zouden hebben gesproken. Het was een extaze van louter muziek.

En nu, nu heb ik het je dan gezegd, en ik vraag je: heb ik goed gevoeld, dat jij ook van mij houdt? Ik vraag het, omdat ik zoo verlang, de woorden van je antwoord te lezen, maar niet omdat ik aan het antwoord twijfel. Ik wéét het immers, wat je voor mij gevoelt? Ik word dol van vreugde, als ik eraan denk, je weer te zullen zien, je eerbiedig en innig in mijn armen te nemen! Samen de toekomst voor ons uit te hebben, enkel liefde, rust, en werkzaamheid! Want jou zal ik het te danken hebben, als mijn tot nu toe voor de kunst mislukte leven, toch nog zijn doel bereiken zou.

Gelukkig zullen wij zijn, jij bent zoo lief en zoo goed. Mijn kinderen zullen in jou nog een tweede moeder vinden, en jij, om mijnentwil, zult hen misschien niet minder liefhebben, dan hun eigen moeder doet. Wij zullen goed voor hen zijn, en voor Sofie, dat hun allen niets ontbreekt, en geen enkele schaduw vallen kan over ons geluk. Is dat goed? Ik weet zeker, dat je mij daarin zult willen helpen.

Wanneer zal ik je herontmoeten, Bets, en waar? Wil jij liever in Holland komen? Of kom ik naar Meran terug? Dat laatste zou ik liever willen; de snelste sneltrein zou mij ondragelijk langzaam rijden op dien tocht, heen naar jou! Maar het eerste zou misschien beter zijn.

Mijn lieve Bets, hoe verlang ik naar je! Maar ik durf nog niet goed uit te zeggen, alles wat ik gevoel. Het is zoo nieuw.

Je 't embrasse tendrement
Huug.

* * *

Dien eersten April - na een heerlijken lente-dag, de vruchtboomen bloeiden en heel Meran was als een glanzend paradijs - zat Bets in de avondzon op de veranda van haar kamer en breide aan een wollen jekkertje voor de baby, die Corrie verwachtte. - Dat wurm kon het niet helpen, dacht Bets, dat het een andere moeder had, en bij voorbaat, omdat het toch Huubs kind zou zijn, hield ze ervan. Maar ze was weinig vroolijk gestemd. Welk een wonderlijke tijd had ze doorgemaakt met Krayenhof; met Huug.... 'Huub en Huug', lachte ze bitter. Hield ze van Huug? Was ze Huub werkelijk vergeten. Ze wist het zelf niet meer. Maar wel was 't haar een scherpe pijn, dat ze, na al die teedere uren, die zij zich vol van een bijna over-stroomende liefde had gedroomd, niets meer hoorde van Huug. Had hij enkel maar met haar gespeeld? Had hij zich ten haren koste gëamuseerd? Eens zien, hoever hij haar verliefd op zich maken kon? Zij dankte God, of liever haar eigen zelfbeheersching, dat zij zich nooit had laten gaan.... Of zou hij tòch alles geraden hebben? Hij kon haar soms aanzien, of hij haar doorzag tot in alle uithoeken van haar ziel. En zij, zij kon niet veinzen. Hoelang was hij nu weg? Op 15 Maart hadden zij die laatste, wonderlijke wandeling gemaakt. Den 16en was hij vertrokken. Het was vandaag 1 April.... Meer dan twee weken was hij weg, en zelfs geen briefkaart nog was er op overgeschoten!

- Een domme vrouw en een intelligente man.... 't Antwoord had liever moeten luiden: een dwaze illusie! 't Was nòch een liaison geworden, nòch een huwelijk, nòch zelfs een platonische liefde! Want was zij voor een liaison, gelukkig, te dom, - voor een huwelijk was zij niet intelligent genoeg geweest! En voor een platonische verhouding was *hij* niet dom genoeg! - Een domme vrouw en een intelligente man.... een bedrogen illusie, dat was precies hun geval, en de juiste oplossing erbij, - haar eigen, zielige Aprilgrap van vanavond, lachte ze triest.

De zon was verdwenen, de schemer viel. Zij merkte, dat ze

haar oogen te bederven zat en ging haar breiwerk binnen wegleggen. Trouwens, het werd opeens koeler.... Aarzelend stond ze in de open deur.... Er werd geklopt.

Het meisje bracht een brief. - Van Eric misschien, dacht ze verlangend, en betrapte meteen zich erop, dat dit verlangen een grootere teleurstelling voorkomen wilde. *Als* het eens....! De brief bleek uit Holland, maar ze herkende het handschrift niet... Ze draaide het licht op, scheurde driftig de envelop los.... Tòch van Huug! Hoe had ze zijn hand niet herkend? Haar hart begon te bonzen. Ontdaan ging zij zitten op een punt van de sofa, las....

Ze las, en nog heftiger bonsde haar hart, het bloed vloog haar naar de slapen. Zij voelde zich als opgenomen, als weggevoerd door Huugs liefde, als geroofd uit een zeer diep bewustzijn: dat zij, nog altijd, Huubs vrouw was en Erics moeder. De regels dwarrelden haar voor de oogen. - Mijn God, hij hield dan toch werkelijk van haar! Het was een werkelijkheid, die haar verblindde, die haar diep doorschokte, doch geen jubel van geluk deed opwellen uit haar hart. En toch had zij vaag en bijna wild naar die bekentenis verlangd. Zij begreep zichzelve niet, zij begreep den brief niet, na de eerste zinnen. En zij begon opnieuw, zich dwingend, goed bij de beteekenis der woorden te blijven.

- Ridderlijk, dat wás hij, niet te hebben gesproken, voor hij wist, vrij te zijn. Vrij... maar deze vrijheid mocht zij niet aanvaarden! ‘Omdat ze niet wenschte opzij te worden gezet.’ - ‘Nee,’ zei Bets hardop, met een groote beslistheid: ‘die vrouw, na een huwelijk van twintig jaar *opzij-gezet* voor mij, dat wil ik niet.’ - ‘Laat het zijn, dat ze eigenlijk nog van me houdt - dat geloof ik ten slotte.’ - Nu, juist, zie je wel, daar hádt je het al! Sofie hield nog wel-degelijk van Huug! Nu, ze behoefde niet bang te zijn! Zij, Bets, zou geen tweede Corrie worden. Een andere vrouw verdrongen te hebben, dat leek haar een kwelling, inplaats van een geluk.

Wéér merkte ze, verder te hebben gelezen,zonder te verstaan. Ze liet den brief in haar schoot zinken. En plotseling begon ze te schreien. Huug! snikte ze, Huug! Dan dacht ze aan Huub en Cor, genoeglijk tezaam in haar Rotterdamsche huis. En zij zat hier op haar hotelkamer, eenzaam en verlaten, en plotseling

bedreigd door deze nieuwe liefde van een man, van wien zij, ja, dat kon ze niet loochenen, hield, maar dien zij kende noch begreep, en die, om háár toe te behooren, een andere stakkerd verschoppen moest.

Zij schreide nog bitterder. Het leven leek haar van verdriet aan verdriet ineengeschakeld.

- Maar liet zij nu toch lézen, kalm lezen en bevatten, hernam ze zich. En van nieuws aan las ze en kwam tot een geheel andere aanschouwing, van Huug uit. Hij was er toch óók nog! Waarom vergat ze hèm, en dacht alleen aan zichzelf en aan die andere vrouw? Zijn leven was een hel geweest; rampzalig was hij door Sofie's koude en vernederende behandeling. Was niet een stakkerd ook hij, ‘zóó te moeten leven, zóó gefolterd, nacht en dag’? - Overdreef hij niet? Het leek haar wel wat aangedikt. Had Huug een natuur, om zich zóó te laten overwinnen door de narigheid? Zij zag hem uitgaan, als het wat erg werd, en.... een vrij genoegelijke wandeling maken! - Doch deze cynische vleug in haar hersens werd weggevaagd en geheel vergeten bij het lezen van al de liefde-betuigingen, die volgden; en daardoor meegesleept, werd ze opnieuw getroffen door het nobele van zijn karakter. Hoe mannelijk had hij zich bedwongen en zijn liefde verzwegen, tot hij wist, woord te kunnen houden! Ja, nobel was hij! En Bets verwarmde zich gretig aan haar eigen bewondering voor hem, en zij las, verdiept in het mooie van zijn woorden, over hun wonderbare laatste wandeling. Een zacht geluk begon haar te overmeesteren, en heviger werd dat, toen ze las, hoe hij dol van vreugde hun weerzien tegemoet zag.

‘Gelukkig zullen we zijn, jij bent zoo lief en zoo goed.’ Bets bloosde opnieuw. Als een jong meisje bloosde ze. - Ja, zoo wás ze wel; ze wist het zelf, dat ze een goeierd was en lief zou zijn voor wie haar liefhebben wilde. Ze school in gedachten weg aan de borst van dezen vertrooster, dien een wondere lotsbeschikking haar zond.

En ook wat volgde, vond ze heerlijk, omdat het haar geweten gerust stelde. Ja, ja, góed zouden zij samen zijn, voor Sofie, en voor zijn kinderen, van wie zij - met verbazing herinnerde ze het zich plotseling - gehouden had van een der éérste dagen af, dat zij Huug kende! O ja, zij hield van Hans, en van Waldy, en van dien fijnen jongen, Kees, - zij zou van hen houden,

weinig minder dan van haar eigen Eric! - Hoe wonderlijk! hoe wonderlijk! Zij stond op, zij rekte haar lichaam, zij lachte, vol van een onuitsprekelijken weemoed, en nogmaals, bespotte zij zichzelve, ‘kwamen de waterlanders’. Zij zag zich in den spiegel. Was het te gelooven alles? Zij kòn zichzelf niet aanzien....

‘Huug! Huug!’ fluisterde zij, ‘*mijn* Huug! Hoe is het mogelijk?’

En de gedachte aan Huub bleef als een duistere bastoon zuchten door het mineur-accoord van haar geluk.

- *Zij* zou naar Holland gaan, dacht zij dan. April! Lichte, nieuwe April! Zij ging naar hèm toe! Waarom zou zij Huug op kosten jagen? Zij kon het beter doen dan hij! Zij zou hem schrijven, vanavond nog. Hoe wonder-vreemd, te schrijven aan dezen vreemden man, dien zij liefhad, aan wien zij zich overgeven ging!

En zij strekte zich uit op de sofa, en sloot de oogen....

Vierde hoofdstuk

‘'t *Is* een aardige kerel,’ zei Marie van der Kraft, terwijl ze met haar mollige handen, overschitterd van ringen, de koffietafel nog wat verschikte, ‘maar hij heeft Sofie verschrikkelijk veel verdriet aangedaan.’

‘Schei uit,’ zei Van der Kraft gemelijk, ‘Sofie.... Als je ook met zoo'n stuk steen getrouwd bent!’

Hij zat diep in een fauteuil gedoken, een keurig-gekleed, gezet en gezeten Amsterdammer, en las zijn courant.

‘'t Is de vraag, of ze altijd een stuk steen gewéést is!’ kwam Marie. ‘Móói is ze geweest, dat zie je nòg, hoe ze zich ook verwaarloost. Maar wanneer je man elke week met een andere “verheven liefde” thuiskomt, en je moet dat allemaal slikken...’

Van der Kraft las met stijgende interesse een beursbericht.

‘Waar of niet?’

‘Wat zei je?’

‘Dat 't geen lolletje is, als je man elk oogenblik met een andere verheven liefde thuiskomt, en het je nog in kleuren en geuren vertelt óók!’

Van der Kraft haalde de schouders op.

‘Dat is modern,’ zei hij.

‘Prettig!’

Marie wiebelde de kamer rond. De ex-maîtresse was een dikke dame geworden; haar uitgerust gezicht had nog veel van zijn vroegere mooiheid bewaard, doch die alleen zwaar onderstreept door een welgedane onderkin.

‘Er is zooveel prettig, of niet prettig,’ bromde Van der Kraft. ‘Ik ben toch heusch ook niet ouderwetsch geweest, met jou te trouwen.’

‘Maar je vertelt me gelukkig niet, wat je zooal uithaalt, ouwe heer, en dat is maar beter ook! *Ik* beging een ongeluk aan je!’

‘De leugen is heilig,’ zei Van der Kraft met een uitgestreken gezicht. ‘Kunnen we 't soms niet goed vinden samen?’ Hij haalde zijn horloge uit. ‘Waar blijven ze? Over éénen! 12.35 komt de trein aan! Ik moet om twee uur weg....’

‘Zeg, Marie,’ viel hij zich in de reden, ‘matig je een beetje, wat? Het schijnt, dat die Bets nog al preutsch is....’

‘Hoef je me niet te vertellen! Ik zeg tegen Huug vanmorgen: jullie kunnen hier best sámen logeeren, hoor! Maak ik de groote logeerkamer in orde. Geneer je niet!’ - ‘Bewaar me,’ zegt hij, ‘als je Bets kènde.... Nee, ik ga in een hotel....’

‘Daaròm.’

‘Ik houd niet van die hypocriete dames.’ Marie trok haar neus op.

‘Och, hypocriet....’ vergoelijkte Van der Kraft, ‘van den ouden stempel een beetje....’

‘Hij is wel op 'r gesteld anders....’ veronderstelde Marie.

‘O ja,’ bevestigde de notaris, ‘'t Is ook een uitkomst voor 'm.... Houdt daar geen auto stil?’

Marie, op haar steile hakjes, wiegde naar een der hooge vensters, uitziend op de Keizersgracht. Er werd gebeld.

‘Ja, ja, daar zijn ze! Hemeltje, wat is meneer galant! En een mooi petit-gris pelsjasje, dat ze aanheeft....’

Even later kwam ‘het jonge paar’ van vijfenveertig elk, de luxueuse eetkamer van notaris en mevrouw van der Kraft binnen.

Een zwierige voorstelling van de zijde van Krayenhof.

En Van der Kraft was opeens de man van de wereld. Hij nam Bets' hand in zijn twee handen.

‘Hartelijk welkom, mevrouwtje!’

‘In Holland, - en in ons huis,’ kwam Marie en ‘poensde’ maar dadelijk. Zoo heette zoenen in 't milieu Van der Kraft.

Bets was geheel overstelpt door al die hartelijkheid.

‘'t Is wel erg lief van u,’ zei ze, ‘me zóó te ontvangen!’

‘Maar dat spreekt toch vanzelf! De aanstaande vrouw van een ouden vriend!’

‘Laat ik u 's helpen met uw pels.....’

‘Wacht, Huug's viooltjes....’, zei Bets, gelukkig. Daar had hij haar mee afgewacht aan den trein.

‘Effe wat opfrisschen, hè?’ opperde Marie, ‘zal ik u maar voorgaan?’

‘O, maar ik had een heerlijke reis! Van München af alleen, in mijn Mitropa-coupé! Alsof je thuis bent!’

‘Goed, maar ik laat u effe uw kamer zien.’ Marie nam Bets onder den arm. ‘Ik zei vanmorgen tegen Huug....’

‘Marie!’ waarschuwde Van der Kraft indringend.

‘Ja, ja, goed!’ stelde Marie gerust. Bets keek lichtelijk verbaasd, een vraag in haar oogen, maar volgde haar gastvrouw, de kamer uit.

‘Een knappe vrouw!’ prees de gastheer.

‘Dat ís ze,’ peinsde Huug, ‘en een lieve vrouw! Ik ben heusch in mijn schik met 'r. En gek, de eerste kus moet ik 'r nog geven....’

‘Heilige onschuld,’ zei de ander met een gezicht, of hij er het zijne van dacht.

Na de koffietafel vertoonde Marie aan Bets het huis: den salon, El Dorado van luie weelderigheid; Van der Kraft's ‘overdonderende’ studeerkamer; hun beider slaapkamer, alles in kostbaar wortelhout en teeder-reseda zijde; de biljartkamer, uitgebouwd in den tuin, die meteen muziekzaal was; en eindelijk Marie's boudoir, naast de eetkamer.

Daar bleven zij nog wat zitten praten. Bets werd zoo aangestoken door het parvenu-rijke milieu, dat zij twee cigaretten rookte.

‘Ja,’ zei Marie, ‘Van der Kraft heeft dadelijk geïnformeerd in Rotterdam. Uw vroegere man heeft u echt gemeen behandeld!

Zou Frits nooit gedaan hebben! O, 't is een rakker, de mijne, dat niet, maar een héér! Dát is ie!'

Bets, ondanks alle hartelijkheid, voelde zich eer of zij geslagen werd, dan wel beleedigd. Dan begreep ze ook, dat deze vrouw nu eenmaal was, zooals zij was. Eerst veel later, als wie zich, zonder het te merken, een vinger heeft opengehaald, ontdekte ze de innerlijke wonde, dat Huug had laten 'informeeren'.

'Och,' zei ze, 'gemeen? Mijn man is eerlijk uitgekomen voor zijn gevoelens. Dat heb ik liever dan bedriegen achter je rug.'

'Kwestie van smaak,' zei Marie, 'maar ik had mijn draai, dat ze om de uwe zoo lachen in Rotterdam!'

'Wat bedoelt u?' vroeg Bets verschrikt.

'Och, wéét u dat niet?' verwonderde zich Marie. 'Nou, Frits hoorde van Van Bremen, dat zijn tegenwoordige vrouw....'

Op dit oogenblik kwamen Van der Kraft en Huug om den hoek van de deur, kijken waar 'de dames' bleven....

'De heeren' hadden onderwijl in den salon een sigaar gerookt.

'Ik zou je raden,' had Van der Kraft gezegd, 'niet het onderste uit de kan te willen. Die vrouw is naïef, maar tevens vol gezond verstand. Ze zou zeker voor haar zoon opkomen, en....'

'Maar, beste kerel,' was Huug, gekwetst, in de reden gevallen, 'waar zie je me voor aan? Natuurlijk zou ik....'

'Goed, houd dus de eer aan jou, en dring zèlf op huwelijksche voorwaarden aan. Ik zal wel een acte brouwen zóó, dat "recht en billijkheid" betracht worden, en toch jij....'

'Maar kerel,' was Huug opnieuw tusschenbeide gekomen, 'je vergist je in Bets, zoowel als in mij. Ik ben in 't geheel niet zoo inhalig, als je schijnt te denken, en Bets is de royaalheid zelve! Zij zal zeker haar zoon niet vergeten, maar overigens is ze zoo weinig op de penning, dat de heele acte vrijwel overbodig is.'

''t Is mogelijk,' had Frits gezegd, 'maar toch zou ik je raden....'

'Natuurlijk, natuurlijk, ik zál over huwelijksche voorwaarden met 'r spreken....'

'Ze zal dat waardeeren in je.'

'Weet je wat,' bedisselde Marie, toen dus 'de heeren' om den hoek verschenen, - 'die menschen hebben elkaar nog hee-

lemaal niet gesproken! Nou gaan jullie hier eens gezèllig zitten. Die sofa is heusch lekker! Frits gaat naar zijn kantoor, en ik ga boodschappen doen.'

En zoo bleven Bets en Huug alleen.

Bets was geheel en al van haar stukken.

Huug kwam op haar toe en sloeg zijn arm om haar heen.

'Bets', zei hij stil, en deed zijn hoofd tegen haar wang, maar zij weerde hem zachtjes af.

'Nee, Huug,' zei ze, 'ik voel me....'

'Wat is er?' vroeg hij ontsteld, 'voel je je niet goed?'

'Ik....' stamelde Bets, en opeens begon ze te schreien. Ze had zich alles zoo anders voorgesteld. Huug had haar niet gezegd, in welk een milieu ze ontvangen zou worden. En wat ze, juist in dit eerste uur van haar 'engagement' met Huug, over Huub hoorde, en nog wel op een wijze, of het haar plezier moest doen en 'Schadenfreude' geven, maakte haar zóó bedroefd, dat ze zich afvroeg, of ze haar man dan nòg niet vergeten was, en of ze wel echt van Huug hield. Maar dan herwon ze zich. Huug had haar zacht beschermend in zijn armen genomen.

'Wat is er toch?' fluisterde hij.

En plotseling gooide Bets alle narigheid van zich af.

''t Is niets,' zei ze, ''t is niets, hoor! Ik ben maar zoo gek....' En ze gaf haar betraande gezicht naar hem heen en voelde zijn vochten mond op den hare, zoel en veerend, met daar boven, even, het teere geprikkel van zijn snorrelijntje.

Verscheidene minuten zaten ze zoo tegen elkander aan, en in den zwijmel dezer nieuwe liefde begon Bets innerlijk te beven en voelde, dat zij een andere werd.

Wat later, tot het boudoir waar zij zaten weergekeerd, zei ze toch, dat ze die Marie zoo'n raar mensch vond, en of ze hier heusch een paar weken logeeren moest, het leek haar niets prettig....

Maar Huug verontschuldigde zich: - 't zou misschien beter zijn geweest, al hadden zij er minder vrijheid gehad, wanneer Bets in een goed pension was gegaan, en hij hier was blijven logeeren; maar hij had het niet durven voorstellen. Zij hadden zóó aangehouden, Marie vooral; zij waren zóó hartelijk. Hij zou hen beleedigd hebben met te weigeren, en hij had zooveel aan Van der Kraft te danken....

Bets begreep, dat het moeilijk voor hem geweest zou zijn, een andere regeling te opperen.... Ze vond ook allang alles weer goed. En wat haar eerst onaangenaam had aangedaan, probeerde ze van den vermakelijken kant te zien. Ze was wel een type, Marie! Het onvoltooid verhaal over Huub zette ze met geweld uit haar gedachten. *Zij* kon toch niets veranderen aan wat er dan mocht zijn. En was het wààr?

Dus informeerde ze naar Sofie; hoe die het maakte, wat ze zei, en hoe de kinderen het alles opnamen? Wanneer zou ze hen ontmoeten....?

Zoo bleven ze zachtjes zitten praten op de sofa, de handen ineen, gelijk dat een geëngageerd paar past.

Ondanks het wat onwennig verblijf in het zonderling gezin van Huubs vrienden: den uiterlijk-voornamen, in huis wat al te fideelen notaris, en zijn maintenée-achtige, maar hartelijke wederhelft, - waren de eerstvolgende dagen en weken voor Bets wel heel gelukkig. Ze zag Marie en Frits ook maar weinig. Den heelen dag was ze met Huug. Samen gingen ze uit. Na het stralend Meran, maar waar ze zich toch nooit had thuis gevoeld, genoot ze van de genoeglijke drukte op straat, van het innige, blond benevelde zonlicht van den Hollandschen April-dag, ja, na de hemelsche atmosfeer, die zoo vaak eenzaamheid voor haar beteekend had, zelfs van het vaderlandsche geurtje der grachten! Wat was het alles eigen, het praten van de menschen, die je tegenkwam, inplaats van dat vervelende, pocherige Duitsch!, - en de karren vol bloemen, en de weemoed der draaiorgels, en al de geurige sigarenwinkels. Huug leerde haar gevoelen het patricische mooi van Amsterdam, de poëzie van zijn torens.... Ze flaneerden in de Kalverstraat, zij zaten voor de café's van het Leidsche Plein of van het Rembrandtplein, waar Huug soms vrienden van hem aan haar voorstelde: schilders, acteurs, een journalist, een dichter.... Dat vond ze geweldig interessant. Ook gingen ze naar het Rijksmuseum, de Rembrandts zien en de kleine wonderwerken van Vermeer en De Hoogh. 's Avonds reden ze naar een schouwburg of naar het concertgebouw. Wat was het heerlijk te leven in het koesterend gezelschap van een man als Huug! Zij dacht, dat ze nog nooit in zulk een bizondere geluksstemming verkeerd had als nu; en haar geliefd Rotterdam

leek haar op eenmaal grof en rommelig bij het edel stads-schoon van Amsterdam, dat Huug's liefde had!

Ook met het milieu raakte ze wel wat verzoend, toen het bleek, dat sommige heeren uit de Amsterdamsche upper ten in den huize Van der Kraft verschenen; Van der Kraft, zei Huug, was de onvermijdelijke penningmeester van elk huldigings-comitée, dat in Amsterdam werd opgezet. En zelfs ontving Marie eens het bezoek van twee vooraanstaande Amsterdamsche dames, omdat mevrouw Van der Kraft niet gemist kon worden in het bestuur van een weldadigheids-genootschap. Bets stond ervan versteld, hoe ingetogen Marie zich bij die gelegenheden wist te gedragen, zonder onnatuurlijk te worden. Het viel haar echter op, dat, zoodra haar gastvrouw zich buitenshuis vertoonde, in theaterfoyer of concertzaal, zij niemand scheen te kennen.

Meer dan eens inviteerden de Van der Kraften hen, en zaten ze met hun vieren in een loge van den stadsschouwburg, zij en Marie vooraan; en na afloop gingen ze overdadig duur soupeeren in Trianon. Marie had een avondjurk aan uit Parijs, zooals niemand in Amsterdam er een droeg; de heeren waren in smoking. - Om iets terug te doen, stond Bets erop, een paar maal op hààr kosten zulk een avond te herhalen.

Eens troffen ze een voorstelling van de Argentina. Bets vond het wel mooi, gracieus, en - gelijk ze Sissy nazei - ‘knap’. Maar Huug raakte in extaze: het was van een ‘demonische schoonheid!’ En hij sprak met zulk een blijkbare verrukking over haar fascineerenden mond, haar lach, dat Bets een tikje jaloersch werd. Zij begreep niet goed, wát Huug bekoren moest in dat gele lichaam, zóó mager, dat men de ribben tellen kon. Als dát zijn genre was.... dan was zijzelf zijn genre niet!

- Maar kom, liet ze niet burgerlijk kwalijknemend zijn! Het ging hier immers om een artistieke appreciatie? Huug was altijd zóó lief voor haar, dat zij zich heusch moest schamen!

Hij was trouwens zichzelf niet bij zulke gelegenheden. Met haar alléén eenvoudig en gezellig, werd hij in het avondgezelschap zijner luxe-lievende vrienden mondain, gëenjoueerd, geraffineerd, en Bets bewonderde wel dien fijnen zwier, maar toch zag ze hem liever zoo niet.

Veertien dagen later gingen Huug en Bets een dag naar Hil-

versum. Ze zouden koffiedrinken bij Sofie. Huug had dat zoo doorgedreven.

'Wij, moderne menschen!' had hij gezegd. 'Van Sofie was ik immers al sinds zoolang vervreemd! Ik mag ze nu beter dan tòen! Dat is *jouw* werk! Jullie moeten goede vriendinnen worden. En je wilt toch ook Waldy en Kees wel eens zien?'

- Waldy en Kees zien, ja, dat had Bets zelf ook gewild. Zij verlangde er zelfs naar, al vroeg ze zich onrustig af, of zijn dochter haar met evenveel frankheid tegemoet zou komen als Huug's oudste zoon. Hans begréép zijn vader. Zelf een vurige natuur, begreep hij, dat die man liefde noodig had. Met Hans en Olga hadden ze een prettigen middag doorgebracht; gevieren hadden ze gedéjeuneerd in Américain. Huug was verrukt geweest van het meisje, niettegenstaande zij, vijf jaar ouder, een volwassen schoonheid leek naast Hans, die eigenlijk nog een jongen was. Inmiddels beloofde zij een 'buitenmodel schoondochter' te worden, een echte Russin!, hoe goed ze ook Hollandsch sprak. Haar láchen was Russisch, zei Huug. En hij had zóó uitgeweid over dat betooverende, 'demonische' lachen, dat Bets het eigenlijk maar weer half geschikt vond. Het was overigens waar, ze had een prachtige, blonde pruikebol, en met haar geverfde lippen (maar smaakvol, móói geverfd, van een zoo wonderlijk zacht en gloedvol vermiljoen,dat haar oogen er nog vreemder groen door werden) was ze werkelijk fascineerend, dat moest Bets toegeven. - Wat een gepassioneerd meisje! Geen wonder, dat Hans gek op haar bleek. Hèm vond ze een schat van een jongen, een artist, dat zag je dadelijk! Hoewel eerder een violist om te zien dan een schilder, met zijn lyrischen jongemannen-kop, waaraan de oogen een heftig leven gaven, nu hartstochtelijk brandend, dan plotseling opsprankelend in een fonkelenden lach. En wat een prater, vol heftige theorieën! Aàrdige kerel, beschaafd, charmant; Huug's zoon!

Dat was dus goed afgeloopen. En waarom zou het dan met de andere kinderen niet? Maar in het huis zelf van Huug en Sofie? Het leek Bets geforceerd. En van Sofie was zij heimelijk bang. Sofie had een koel-vriendelijk briefje geschreven, waarbij zij, blijkbaar daartoe aangezet door Huug, haar met een 'Geachte Mevrouw' uitnoodigde, kennis te komen maken. 'Onze wegen waren de laatste jaren zoover uiteengegaan,' schreef ze, 'dat

het mij een waar genoegen zal wezen, de vrouw te leeren kennen, die, minder critisch aangelegd dan ik, met Huug misschien gelukkiger zal kunnen zijn.'

Vooral dat 'waar genoegen' en dat herablassend 'minder critisch aangelegd dan ik' hadden Bets afgeschrikt. Maar Huug had haar uitgelegd: zoo was Sofie nu eenmaal, koel en wat sceptisch. Hem had ze daarom nooit begrepen.... Maar ze zou Bets zeker heel aardig ontvangen. En dan, het was toch ook vooral om de kinderen te doen.

Zij gingen. Huug had voor hen beiden tweede klasse genomen. Bets waardeerde dat bizonder, omdat Huug wist, dat zij eerste placht te reizen. Zij vond het heerlijk,, dat hij haar als het ware ontving in *zijn* tweede klasse. Het was ongeloofelijk, dacht zij, zoo jong als zij zich voelde op dezen Mei-morgen, met heel een leven achter zich, een jonge vrouw, die zich weet toebehooren aan den man, die binnenkort haar mán zal worden.

Het echtscheidingsproces liep vlot van stapel, dank zij Van der Kraft, bevriend met den president van de rechtbank. Half Juli dachten zij te kunnen trouwen. Het eenige, dat haar nog verontrustte, was, wat Eric ervan denken zou. Zij had hem dadelijk geschreven. Doch wat gaf het haar een vreugde, Huug opnieuw zoo ridderlijk te zien, ook tegenover Eric. Hij van zijn kant was over Eric's belangen begonnen, had aangedrongen op huwelijksche voorwaarden. Die lieve, fijne Huug!

Zij legde haar hand op zijn knie, keek hem vol aan. Hij zag eruit, of hij beschaamd was. Hij had dat wel meer. Als zij nu maar op reis waren naar ergens ver weg, en niet naar Hilversum, om op bezoek te gaan bij Sofie. Zeker, zij waren moderne menschen, zooals Huug zei, maar zij voor zich had liever Sofie toch maar niet ontmoet.

Toen zij in den taxi zaten, en Hilversum dóórstoven, op weg naar Huug's huis, voelde Bets, dat de zenuwen haar te pakken kregen. Huug daarentegen leek kalm en glimlachte, alsof er geen wolkje aan de lucht was. Dat deed haar dan ook weer plezier, omdat je zag: hij had zich niets te verwijten.

Zij hielden stil voor een klein huis met een tuintje ervoor, door andere kleine tuintjes en gelijkvormige huizen begrensd. 'D'uitkijk' stond op het hek, maar uitzicht was er niet. Misschien aan den achterkant?

Terwijl Huug den chauffeur betaalde, toefde Bets op het trottoir, bespeurde in den erker een bleeke jongen, die zich terugtrok toen hij zag, dat Bets hèm zag. Dan ging de voordeur open. Een nog heel jong meisje, zestien jaar ook pas, kwam naar buiten, liet zich door Huug kussen op haar wang.

'Dit is Waldy,' zei hij.

Een mooi meisje, heel donker; ze leek wel wat op Huug, maar toch had ze onmiskenbaar ook iets Joodsch. Van het portretje, dat Huug in zijn portefeuille droeg, zou je dat niet gezegd hebben. Ze keek niet vroolijk, gaf Bets een hand.

'Dag mevrouw,' zei ze stemmig.

Binnen kwam de bleeke jongen een hand reiken. Hij had een teer gezicht met groote, grijze oogen en donkerblond krulhaar. Hij, van de drie, had van Huug het meest. Bets indrukken waren van een ongewone felheid, als stond heel haar wezen open, om Huug's kinderen in zich op te nemen.

'En waar is moeder?' had Huug gevraagd.

Waldy kreeg een hooge kleur.

'Moeder laat zich verontschuldigen,' zei ze, 'ze had vreeselijke hoofdpijn, ze is op bed gebleven.'

Bets voelde zich pijnlijk getroffen. Een ontmoeting ware haar minder schrijnend geweest dan dit terugtrekken, waarvan zij niet wist, of het haar kwetsen moest of verdriet doen. Wilde de vrouw, die zich hierboven schuilhield, haar doen gevoelen, dat zij haar niet wenschte te zien: of leed zij meer dan Huug ooit begrepen had?

Huug was zeer ontstemd, dat zag Bets duidelijk. Toch poogde hij opgewekt te doen tegenover de kinderen. En Bets was blij, dat zij afleiding brengen kon met de groote doos geconfijte vruchten, die zij uit Meran voor hen had meegebracht. Met een beleefdheids-'dank u wel' aanvaardde Waldy het geschenk.

De koffietafel stond gereed. Zij gingen zitten, Waldy bij het koffieblad, Bets op de eereplaats, Huug tegenover haar, en Kees met zijn rug naar den erker.

Het dagmeisje kwam binnen en bracht een warme schotel, een ragoût, die Huug onmiddellijk herkende als door Sofie klaargemaakt. Ook het kleurige sla'tje op tafel was zeker niet het werk van het Hilversumsche petoeter.

Huug deed zijn kinderen praten, Waldy over haar viool, Kees

over zijn aquarium, beiden over rijwieltochten, kortelings gedaan. Het bleek dat Kees maar ‘een ouwe biek’ had, zooals hij zijn fiets noemde. Die was vroeger al van Hans geweest. Later kwam het gesprek op zijn overgangs-examen; met Paschen had hij nog twee onvoldoendes gehad.

‘Wat denk je ervan?’ zei Bets tegen Huug, ‘als hij mooi overgaat.... en je gaf hem eens een nieuwe fiets?’

Kees kleurde van vreugde.

‘Nou?’ zei Huug, ‘voel je ervoor?’

‘Hij hoeft niets te zeggen,’ zei Bets, ‘we hebben zijn antwoord al gezien!’

Doch Waldy keek er niet vriendelijker om. Bets voelde, dat zij dacht: als je meent, mij met je rijkdom in te palmen.... Want natuurlijk ben *jij* het, die betaalt!

Nu en dan hoorden zij boven gerucht; een paar passen; een stoel, die verschoven werd.

‘Had moeder heusch hoofdpijn?’ vroeg Huug zacht aan zijn dochter, terwijl Bets met Kees verder praatte.

‘Zéker had ze hoofdpijn,’ antwoordde Waldy, ‘verwondert je dat?’

Toen na de koffie Huug en Bets een oogenblik alleen waren, viel hij uit:

‘Ik begrijp die vrouw niet.... als ze je zèlf inviteert!.... Ik ga eens kijken boven....’

‘Alsjeblieft niet!’ smeekte Bets.

‘Ja, ja,’ hield hij vol, ‘'t zijn niets dan kuren....’

Maar hij vond de deur op slot. Hij klopte tevergeefs.

Om kwart voor twee moesten Waldy en Kees naar hun scholen. Huug zond den jongen bij een garage aan, om een auto voor hen te bestellen - er was geen telefoon -, en zoo, tien minuten later, reden ze naar het station terug.

Eerst toen ze in den trein zaten, zei Bets:

‘Je hadt het niet door moeten drijven.’

‘Ik hèb niets doorgedreven,’ antwoordde Huug. ‘Ze heeft je toch zelf geschreven?’

‘Jawel, op jouw instigatie.’

‘Maar het is toch iets, dat vanzelf spreekt? Jullie kunt toch geen vreemden voor elkander blijven?’

Dat vond Bets ook wel. Zijzelve was van Corrie evengoed in

vollen vrede gescheiden. Vrede - zoover het ging. Pijnlijk was het alles.

'Ik ben bang,' zei ze, 'dat Sofie het heel moeilijk heeft. Ze heeft me *willen* ontvangen, en ze heeft het niet *gekund*.'

'Waldy zei, dat ze echt hoofdpijn had, erge hoofdpijn.'

'En eerst zei je, dat het kuren waren! Trouwens, die hoofdpijn had ze ook niet zóó maar. Of ze houdt nog van je, en dan haat ze me; óf ze voelt zich alleen maar verdrongen, en dan haat ze me ook.'

'Als ze iemand haat, haat ze *mij*. Waarom zou ze *jou* haten, lieveling? En je hèbt haar ook niet verdrongen. Toen je me kennen leerde, was ik immers al zoo lang.... zonder haar?'

'Ik heb meelij met 'r,' peinsde Bets.

'Je bent een lieverd,' fluisterde hij haar in.

Maar twee dagen later werd Marie Van der Kraft opgebeld vanuit Hilversum: Sofie wilde dien middag mevrouw Van de Velde een bezoek komen brengen.

Bets zag er vreeselijk tegen op, doch de ontmoeting verliep heel anders, dan ze gedacht had.

Ze zaten met hun vieren. De notaris was uit. Marie Van der Kraft en Sofie bleken dikke vriendinnen en lachten druk. Bets vond, dat haar stem, die niet hard was, iets hards had binnenin, en haar gezicht, een weinig vervallen, maar nog wel mooi van trekken, verried hetzelfde. In optreden en kleeding had ze even iets brutaals. Niets geen vrouw voor Huug, dacht Bets, - Huug, die een en al fijnheid en zachtheid was.

Toch deed, tegen Bets, Sofie heel hartelijk. - Het had haar ontzettend gespeten, zei ze, dat ze dien dag zoo weinig gastvrij had kunnen zijn, maar ze leed aan van die plotselinge migraine's.... zoo erg, dat ze naar bed moest. En tegen Huug zei ze:

'Ik zie wel, dat je het goed getroffen hebt. Beter dan je verdient!'

'Dat geloof ik ook!' lachte Marie, 'onze Bets is de bovenste beste!' - 'Dat mag *zij* toch ook wel tegen je zeggen?' vroeg ze aan Bets, met een hoofdknik naar de bezoekster; en tegen Sofie, blijkbaar zeer voldaan: 'Wij noemen elkaar al sinds den eersten dag bij den naam!'

Bets ervoer het alles even schril. Marie was één klomp goedheid, maar ook ondragelijk grof. En het was duidelijk: Sofie

speelde comedie, hield zich groot als moderne vrouw, die niet kleinburgerlijk wilde zijn. Zij van haar kant deed het immers ook? Zij voelde zich tot Sofie in het minst niet aangetrokken, en toch was zij een en al beminnelijkheid. Zij hoorde zelf, hoe onecht haar lachen klonk.

En Huug zat er bij, zwierig als altijd, en genoot van de uitgezochte toestanden van het moderne leven. Met verwondering zat hij Sofie te bekijken, Sofie, die zijn vrouw was geweest, van wie hij nog niet eens wettelijk gescheiden was, zooals zij daar in opgeschroefde hartelijkheid praatte met ‘de goeie Bets’, Bets, die zijn vrouw ging worden, en die hun aller maatschappelijke positie redden ging. Maar als hij zag naar Bets, voelde hij, bij een weinig schaamte, wel een oprechte genegenheid.

Intusschen had, van haar kant, Bets haar eersten man op de hoogte gebracht van haar engagement, en Huub had gëantwoord, dat zij groot gelijk had, en dat hij haar alle mogelijke geluk toewenschte. Hij verzocht haar alleen, niet te vergeten, dat zij een zoon bezat, en tevens gaf hij den wensch te kennen, den heer Krayenhof eens te ontmoeten, ook om met dien de financieele consequentie's van haar aanstaande huwelijk te bespreken.

Het antwoord deed haar pijn op alle manieren. Volstrekt niet, zei ze zich, omdat er nogmaals uit bleek, hóe onverschillig zijzelve Huub geworden was - daaraan had ze geen oogenblik getwijfeld, en het kon haar ook ‘niets meer schelen’ - maar om het wantrouwen, dat eruit sprak tegenover Huug. Verontwaardigd streed zij in zichzelf, hoe het juist Huug was, die het eerst, in het belang van Eric, op huwlijksche voorwaarden had aangedrongen!

In dien zin beantwoordde zij Huubs brief. Zij zweeg erover tegen Huug. Waartoe hem die beleediging over te brengen?

Maar Huub liet het er niet bij zitten. - Des te meer nu Eric zoo ver weg was, schreef hij, zou hij gaarne nader van die huwlijksche voorwaarden kennis nemen, want de heer Krayenhof mocht daarop hebben aangedrongen, - *zij* was dwaas genoeg, om dat edelmoedig gebaar al voldoende waarborg te vinden en ze *niet* te maken!

In een post-scriptum meldde hij, dat zijn vrouw den vorigen nacht van een meisje bevallen was. Zij had nog altijd vergeten,

te bedanken voor het jasje. Dien dank bracht hij bij dezen over.

Deze brief bracht Bets in groote beroering.Het kind, dat Huub geboren was - van een àndere vrouw, van de verpleegster, het deed met een verbitterde zoetheid haar alles herproeven, wat zesentwintig jaar geleden haar leven verheerlijkt had. Eric! Wat was zij gelukkig geweest! En hoe trotsch en gelukkig was hij, de jonge Huub, met zijn zoon! Nu, oud, zou hij misschien ook wel trotsch zijn. Maar gelukkig? Het was niet eens noodig, dat Marie Van der Kraft haar vertelde van wat er in Rotterdam gelachen werd om zijn zielige pogingen, jong te zijn met Corry mee; en van wat er gezegd werd over de verkwistingen, hetschulden-maken van wie nu mevrouw Vogel heette: als niet komt tot iet....! Zij zàg het immers aan zoo'n briefje, hoe nuchter hij alles opnam nu? Of was dat maar schijn? Zij wist wel beter. Ze had voorvoeld, hoe alles loopen zou, van het oogenblik af, dat hij haar over Cor gesproken had. Hij was toen gek op dat jonge kind, dat coquet zich te weer stelde, maar wie of wat Corrie eigenlijk was, hoe zij was in haar hart, of zij wat beschaving had of ontwikkeling, hij bekommerde er zich niet om. Nu, nu het te laat was, zou hij het weten, dat er nog meer is in het leven dan verliefdheid alleen. Bets had zoo'n medelijden met hem. En tegelijk (ten onrechte, maar dat deed er niet toe) vocht Huub voor Eric; voor hun beider zoon! Hoe kon hij denken, dat *zij* haar jongen vergeten zou; dat het noodig was, zich over *zijn* toekomst ongerust te maken! Wat Eric betrof, waren zij immers nog altijd één? Zij schrok van het woord. Zij besefte plotseling, dat zij, in een diepe werkelijkheid van haar bestaan, Huub nog altijd niet was ontgroeid. Zij bemerkte een verlangen in zich, hem te zien. Zij zou hem hebben willen troosten, zoo maar, onberedeneerd, troosten over de koude in zijn leven, - al zou hij dien troost ook hooghartig en als volkomen belachelijk hebben afgewezen. En zij verlangde ernaar, hem persoonlijk te zeggen, dat hij voor *hun* Eric niets te vreezen had; en natuurlijk bovenal, hoe juist Krayenhof daarover waakte!

Zou ze eens naar Rotterdam gaan? - Waar zij tegen opzag was, dat zij bij een bezoek aan Huub de vrouw, die haar verdrongen had, moeilijk ontgaan kon. Zij zou moeten vragen, haar en het kindje te zien.... Dat viel haar moeilijk.... Maar

de weerloosheid der pas bevallene verzachtte haar intuïtief verzet. Cor was nu de jonge moeder, en niet de minnares.

Vluchtig sprak zij Huug van haar plan.

Het verbaasde hem, en ook ergerde het hem - wat had Bets dien kerel na te loopen? - Maar hij kon moeilijk, als iemand van dezen tijd, haar een bezoek aan haar eersten man verbieden. Hij nam grif aan, dat er niets achter stak, en toch voelde hij, tot zijn voldoening ten slotte, een steekje van jalouzie. Hij begon blijkbaar ècht van Bets te houden, overpeinsde hij.

Bets voelde, dat het plan Huug hinderde, en, onzeker, stelde zij uit. Maar na enkele dagen overlegde ze: als ze nog langer wachtte, ging Huub misschien aan Krayenhof schrijven! En schriftelijk kon zij hem niets bepaalds antwoorden, want op het moment werd er niet over het maken van huwlijksche voorwaarden meer gesproken, en zij vond het niet prettig, daarop aan te dringen. Huug en Van der Kraft zouden wel uit zich zelf de zaak opnieuw aan de orde stellen....

Ten leste overwon ze haar aarzeling, en zoo, op een middag, nam zij den sneltrein van half twee. Een paar uur later hield haar taxi stil voor hun huis aan den Westersingel. Het pakte Bets aan; het huis zag er uit als altijd. Zij merkte, dat zij een rooden kop had; het was ook benauwd geweest in den trein. Zenuwachtig betaalde zij den chauffeur, belde. Vaag en donker zag zij haar gezicht in het zwart-marmeren bord met de gouden letters: Dr. H. Vogel. Neus, keel en ooren. Haar hart bonsde.

Een onbekend, wat slordig meisje deed open. Het verwonderde Bets. Was Jan er niet meer? Ze hadden altijd den chauffeur om open te doen.

Ze zei:

‘Ik ben mevrouw Van de Velde. De dokter wacht me.’

‘Voor hoe laat, mevrouw?’

‘Nee, ik ben geen patiente,’ zei Bets, ‘ik heb den dokter getelegrafeerd, dat ik kwam....’

Het meisje trok plotseling een heel vreemd gezicht, zei met een vriendelijkheid, die Bets niet vertrouwde:

‘O, nu begrijp ik het, mevrouw. Ik was uw naam vergeten, maar dokter is bezet tot half zes.’

‘O....,’ zei Bets, uit het veld geslagen; en luchtig dan: ‘dat begrijp ik.’ - Hoe had zij kunnen denken, dat hij tusschen zijn

patienten door wel een half uurtje voor háár zou hebben opengehouden? Zij kon dus niet op het eten thuis zijn, zooals zij gedacht had....

'Als u in dien tusschentijd misschien het kindje wil zien....,' zei het meisje, 'zal ik even gaan vragen boven, of mevrouw u ontvangen kan?'

Bets was erop voorbereid geweest, en toch overwon zij een krop in haar keel, toen ze 'graag' zei.

Ze werd in den salon gelaten. Háár salon! Heftig speurde zij rond. Precies dezelfde meubels, maar smakeloos overal heengesleept, waar ze niet hoorden.

Het meisje was al terug: 'Het spijt mevrouw, maar mevrouw kan u niet ontvangen op het oogenblik.' En een leunstoel bijschuivend: 'gaat u zitten.'

Bets bleef alleen. Zij voelde zich beleedigd; en tegelijk begreep ze, dat daar, tegenover een kraamvrouw, op een willekeurig uur, geen reden voor was. Het kon immers zijn, dat Corrie rusten moest, dat zij het kind moest voeden, dat zijzelve juist gezwachteld werd? En toch, in de snibbig-beminnelijke stem van het meisje had zij iets van plezier gehoord, dat het mevrouw spéét, maar dat mevrouw u *niet* ontvangen kon op het oogenblik. Het was een plezier met haar meesteres mee, dat voelde Bets fel. Hier was baas mevrouw Vogel, en die kon mevrouw van de Velde laten wachten zoolang ze wou. Bets vermocht er niet met verzachtende redenen tegen op te redeneeren. Hier zat zij, in haar eigen meubels, in diezelfde meubels, die zij zesentwintig jaar geleden tezamen met den jongen Huub vol vreugdige verwachting voor het gulle geld van haar ouders gekocht had, - en zij zat er, of zij zich brandde aan dien oudbekenden fauteuil, iemand die hier niet hoorde, die door de vrouw daarboven koel gehoond werd vanuit haar rustige kraambed, die door haar eigen man niet werd ontvangen, maar opzij geschoven, als de allerlaatste en allerlastigste van zijn patienten, tot halfzes.

Ze zou hebben willen opstaan en weggaan. Ze bleef zitten. Ze wilde geen gek en aanstellerig figuur maken. Elk oogenblik kon het meisje binnenkomen en haar roepen. - Wat had haar toch bezield, hier naar toe te gaan? Het kwam haar op eenmaal een vergrijp voor, tegenover den man, met wien zij een nieuw even te be ginnen had. Het was een schande, dat zij nog hing

aan haar verleden. Verdiende zij de vernederingen niet, die men haar aandeed, zottin dat ze was!? Zij vroeg zich af, of haar moeder, in haar geval, tot zooiets in staat zou zijn geweest.... Malle vraag! Haar moeder zou nooit gescheiden zijn van vader! Maar àls zij gescheiden was, en hij hertrouwd? Nee, natuurlijk niet, dan zou zij geen voet meer in dat huis hebben gezet. Omdat zij het niet zou hebben kùnnen doen, en omdat de anderen gevraagd zouden hebben, of ze gek was. Er waren dingen, die je niet deedt; vaste wetten, die je leven richtten. Zij, Bets, zat hier, omdat ze een 'moderne vrouw' was, die stuurloos toegaf aan elken impuls, die haar in den kop kwam.

Doodstil stond de salon rond haar heen, met datzelfde grijze behang, diezelfde framboosroode meubels en gordijnen. Doodsch als een museum leek hij haar, het museum van haar voorbije huwelijk. Echt zoo'n kamer in een museum, die niet meer ècht is, die niet meer dezelfde kamer is. Spookachtig. En kil. Wat er leven aan had gegeven, haar persoonlijke dingen, een zilveren sigarettendoos, haar porcelein, de foto's vooral, intieme foto's van haar en Huub, van haar en Eric, van hun vrienden, zij had het alles meegenomen, en er was weinig of niets voor in de plaats gekomen. Een leeg geworden en raar verwrongen beeld van het verleden. Tranen kwamen haar in de oogen. Bah, zij wilde niet onder den indruk zijn. Liet zij liever denken aan Huug!

- Maar was zij met Huug niet naar Hilversum gegaan, naar *zijn* huis? naar *zijn* vrouw, die niet te voorschijn had willen komen? Een bezoek als een schrille droom. Noch Waldy, noch Kees had zij sinds dien dag meer gezien. Alleen Sofie, maar ook Sofie had zij niet gezien, zooals ze in werkelijkheid misschien zou zijn, doch verdraaid in een valschen toestand.

Plotseling zag zij een gedachte binnen, die haar vaag beangstte: hoe kon Huug leven in dat huis van de Van der Kraften? Hij, die zoo fijn was, hoe stootte hij zich niet gedurig aan die pijndoende grofheid, aan die klakkelooze luxe, aan die lichtzinnigheid en dubbelzinnigheid, die er geen oogenblik van de lucht waren? Zij heetten zijn beste vrienden! - Maar het was waar: ongeloofelijk gastvrij waren ze; hij een royale en joviale kerel; zij een goeierd zonder weerga. Natuurlijk stootte Huub zich evengoed als zij, en was het die groote goedheid, die hem aantrok....

Op dat oogenblik kwam het meisje binnen en vroeg, of me-

vrouw haar maar volgen wilde. Achter haar aan, als slaapwandelend, ging Bets de welbekende trap op, langs de mee-stijgende etsen van Graadt van Roggen.

Doch boven op den overloop, schrok zij terug voor de plotseling dreigend-nabije werkelijkheid van Huubs nieuwe huwelijk. In welke kamer zou zij gelaten worden? en hoe zou die kamer zijn? Het was een snelle, felle gedachte, die vlijmscherp haar brein doorwondde. De oplossing wàs er al: háár kamer.

Háár kamer. Zij ging binnen in een hevige gespannenheid. In één oogopslag, ondanks het gedempte licht, had zij gezien, tusschen al het zachte geglans van het nieuw mahonie ameublement en de hooge spiegels van de hangkast: het bed, op de plaats van háár bed, en dat het een éénpersoons-bed was.

Tegelijk zag zij Corrie, die opzat in de kussens, uitdagend gezond, een coquet roze nachtmutsje op met soepele, rondom afhangende kanten plooisels.

Met een koel, bijna ironisch lachje zei Cor:

'Aardig van u, me zoo gauw te komen bezoeken!'

Bets voelde weer opnieuw, dat ze Cor niet uit kon staan. Brutaal, om te veronderstellen, dat ze kwam om háár te bezoeken.

'Hoe maak je 't?' zei Bets lomp, 'maar dat zie ik wel....'

'*Ik* wou opstaan!' - Cor haalde de schouders op - 'maar natuurlijk, *zij* deelt de lakens uit!' Zij wenkte met haar hoofd naar Huubs kamer, waar dus de verpleegster moest zijn bij het kindje.

'Staat de wieg daar?'

'Ja. Mijn heer gemaal slaapt op de kleine logeerkamer.'

Het klonk uitermate koel. - Waarom doe ik mij deze marteling aan? dacht Bets.

'Is Huub goed in orde?' informeerde ze nog.

'O, ja, best!' Corrie lachte, alsof ze zeggen wou: 'hoe zou díe nìet goed in orde zijn?'

'Mag ik het kindje zien?' vroeg Bets werktuigelijk.

'Natuurlijk,' zei Cor, 'maar kijkt u er 't mooie niet af!.... Zuster!!'

De verpleegster verscheen, een lange, sloome gestalte in een lichtblauwe jurk met witte schort, en een wit trekmutsje op, dat haar gezicht nog bleeker maakte.

'Gerrie sláápt, mevrouw. Wil mevróuw misschien stilletjes komen kijken?'

Bets stond op, ging als in een benauwden droom Huubs kamer binnen, maar gelukkig, 't wàs niet Huubs kamer, de altijd aankante kamer, waar nooit iets slingerde. Er was een knusse, ordelijke rommel van fleschjes en schoteltjes en pakjes watten, en in het midden zoelde de lente van een lichtroze wieg, en middenin die wiege-lente ademde iets - zij hoorde voor zij zag -: het kindje. *Zijn* kind. Het kind van hem en die vrouw hiernaast, die zoo blijkbaar niet van hem hield.

Bets was naderbij gekomen. Zij zag een gele, rimpelige kop met plukken aapachtig, donkerrood haar erover. Leelijk waren die kinderen van een paar dagen. Maar een kriebelig-roze handje en een diep opgehaalde zucht ontroerden Bets toch.... Ze stond in gedachten verloren: - Huubs kindje, - iets van Huubs leven, van Huubs harde, egoïste, lichamelijke leven, - dit leelijke stumperdje, dat haar plotseling bewoog met een mengeling van liefde en meewarigheid.

Nog toefde ze, onzeker, doch de zuster vouwde de gordijntjes dicht.

'Dank u, zuster,' zei Bets, en ging de kraamkamer weer binnen.

'Crimineel, hè?' lachte Cor. 'Ja, ik kan er heusch niets "lieftalligs" aan zien! Eerlijk is eerlijk! 't Zal misschien nog wel komen!'

'Och,' zei Bets vergoelijkend, 'ze zijn altijd zoo, de eerste dagen.... Voedt je 't zelf?'

'Natuurlijk,' zei Cor, ''t gezondste voor iedereen!'

Bets leek het toe, of er een koude wind woei uit elk woord, dat Corrie sprak. Ze wist niet meer wat te zeggen.

'Hoe heet je kindje toch?' vroeg ze.

'Gerda,' antwoordde Cor, 'naar me broer! 't Kon Huub niet schelen, de naam....'

En zij begon te vertellen over dien broer, die in Indië was, op een kina-plantage, en 'kinderen in soorten' had; 'n'eenig type', vond Cor.

En Bets leed. Zij leed om Huub. Zijn onverschilligheid voor den naam van zijn kind deed haar pijn. Hoe anders was hij vroeger geweest! Den naam Eric had hijzelf bedacht, - een mooie, Noorsche naam voor hun groote, sterke jongen! Nu kon de naam van zijn kind hem niet schelen... Pijn deed het. - Had hij een nieuw geluk gevonden, zij zou het, zoo dacht ze,

als een losmaking hebben gevoeld, als een vrijgeving om zich zorgeloos te verdiepen in haar eigen geluk.... Of zou het haar nog meer pijn hebben gedaan?

Plotseling viel haar iets in.

'Hé,' zei ze, 'het verwonderde me, dat de chauffeur niet open deed.'

Corrie keek geërgerd. Ze scheen te zoeken naar een antwoord.

'Hij was jaloersch op den chauffeur', zei ze minachtend. 'Stel u voor! Dan kon ik noù wel jaloersch zijn!'

Bets was geschrokken. Ze herinnerde zich opeens den warmen toon, waarop het dienstmeisje over 'dokter' gesproken had. Of vergiste ze zich?

Maar Corrie, eveneens geschrokken van haar eigen uitval, die de eerste vrouw kon doen denken, dat niet alles koek en ei was tusschen haar en haar man, ging uitpakken over hoe Huub haar verwende, haar 'op de handen droeg'! - Ze had niet eens kleedgeld, ze kocht, waar ze zin in had; hij betaalde de rekening; en het eerste jaar, voor er 'een kink in de kabel' kwam, waren ze bijna elken avond samen uitgegaan, naar de comedie, naar de Italianen, naar 'Weimar', om te dansen. Huub was een danseur van de bovenste plank (Bets wist niet goed, of het ophemelend of spottend klonk) nou, en of! 't Was mooi, als ze 's een of twee dansen met 'n ander mocht doen!

Toen kwam de zuster binnen en opperde zeer bescheiden, dat mevrouw zich te veel vermoeide. Een bezoek mocht niet te lang duren....

Bets zat opnieuw in den salon. Een wrangheid trok haar denken saam.

'Wat zielig,' fluisterde ze voor zich heen. Ze voelde duidelijk, dat Huub niet echt hield van die vrouw, zelfs al was hij krankzinnig jaloersch, omdat hij juist bij zijn vorderenden leeftijd, haar tot elken prijs voor *zich* wilde houden.

- En Cor, dat was even duidelijk, hield niet echt van Huub. En vroeger 'dókter', 'dókter', met net dienzelfden klank als nu dat kind had, dat open deed.

- Och, ze hadden allebei hun verdiende loon.

Maar Bets was te goed van hart, dan dat die constatatie haar op den duur plezier kon doen. Het was wel waar, Huub wist precies, wie hij getrouwd had, een coquette vrouw-van-niets

een van die meisjes, die verpleegster worden om aan een man te komen; hoogere verwachtingen had hij van Corrie moeilijk kunnen hebben. Doch zij vroeg zich nogmaals af, of zijzelve, door te weigeren in een scheiding toe te stemmen, hem niet voor dit onwaardig leven had moeten behoeden. Die vraag verwarde haar, want die trok haar af van Huug, maakte haar ontrouw aan Huug. Wat gebeurd was, was gebeurd. Zij had toegegeven uit goedheid. Huub had gekregen wat hij begeerde, en Corrie ook.

En rond zich ziende had ze opeens met Corrie te doen. Hoe wilde die liefde hebben voor dit huis van een andere?

Bets zag weer het gele, rimpelige kopje met de plukken aapachtig haar erover: Huubs kind. Hoe zou het opgroeien tusschen een oud wordenden vader, opgesloten in zijn werk, en die moeder.... twee menschen, die niets gemeen hadden en kil naast elkander zouden voortleven in de ziellooze leegte van dit huis.

Ze dacht aan Eric. Eric had tenminste heerlijke jeugdjaren gehad, toen Huub nog zoo heel anders was, en zij een vroolijke moeder, vol liefde voor man en kind. Eric had het goed gehad, die was nog fortuinlijk groot geworden tot den geslaagden jongeman, die hij was!

Dan kwamen ook Huugs kinderen haar voor den geest, Waldy en Kees, in dat andere mislukte huishouden.... Een vloed van medelijden met die twee schipbreukige gezinnen overweldigde haar. Arm, leelijk diertje, dacht ze opnieuw, wat moet er van je worden, als je vader dood is, en jij een jongmeisje zult zijn naast een niet meer jonge, maar nog altijd pretlievende moeder? Ik zal nooit vergeten, dat er nog een tweede kind van Huub bestaat. Ik zal goed voor je zijn, zooveel ik kan. En ook jullie, kinderen van Huug, zal ik helpen, zoo vaak het maar noodig is. - Eric, haar trots en haar liefde, zou het best vinden. Hij behoefde geen hulp!

Zoo zat ze in den schemerig wordenden salon, een uur, en langer. Ze keek op haar armband-horloge. Kwart over vijven. Van dan af sufte ze weg in wachten. Daar ging de bel weer, de deur van de wachtkamer, de voordeur. - Zou het de laatste patient zijn? Opnieuw ging het belletje.... Bets stond op en keek uit door het raam.

En plotseling was Huub naast haar.

‘Goeie middag,’ zei hij, ‘hoe gaat 't?’ Het klonk, alsof hij haar de vorige week nog gezien had. Doch Bets was geschrokken van zijn clean-shaven gezicht. Zij had hem nooit zonder snor gekend. Magerder leek hij geworden, en ouder.

‘Dag Huub,’ kwam ze. Haar stem had haast geen klank. Zij verweet hem maar niet, dat hij eerst, man van systeem, ál zijn patienten had afgewerkt. Hij hield niet van sentimentaliteiten. Zij gaf hem een hand, en hij drukte die, forsch, zooals hij nu eenmaal de hand van iemand drukte, doch zonder dat dit een beteekenis had. Bets wist het, en toch onderging zij met een bewuste vreugde het krachtig contact.

‘Willen we naar mijn studeerkamer gaan?’ opperde hij.

Zij liep voor hem uit de gang door in een diepe verwondering, dat zij hier niets meer te maken had.

Hij deed de deur van zijn kamer voor haar open, noodde haar tot zitten. Zelf zette hij zich tegenover haar, achter zijn schrijftafel. Nu eerst zag zij hem goed. Waarom had hij toch zijn streuvelige snor afgeschoren, die, zelfs toen die grijs werd, hem veel jonger had gestaan dan deze lange, ruwe bovenlip, die even ingevallen leek. Doch zijn koele, grijze oogen waren sterk als altijd.

‘Ben je boven geweest?’ vroeg hij.

‘Ja. Ik heb je kind gezien. En Cor ziet er best uit. Nog wel gefeliciteerd.’

‘Dank je.’

Zij zaten een oogenblik zonder te spreken. Een onweerhoudbare ontroering deed die onwennige stilte in haar groeien.

Plotseling, met een trillende stem, vroeg ze, zonder het eigenlijk te willen:

‘Ben je nu gelukkig, Huub?’

Hij keek haar aan met harde oogen. Zij voelde, dat hij haar vraag minachtte. Hij antwoordde er niet op. Luchtig wedervroeg hij:

‘Ben je nogal prettig gelogeerd in Amsterdam?’

Het wrong Bets in de keel.

‘O, ja, zeker....’ bracht ze uit. Dan bedwong ze zich: ‘'t Zijn erg hartelijke menschen.’

Weer zwegen ze.

‘Wanneer ga je hertrouwen?’

‘Half Juli, denk ik.’

‘Enne.... waar denk je je te vestigen?’

‘Wij dachten over de Riviera....’

‘En zijn familie.... kan die het nogal doen?’

‘Zijn vrouw woont heel lief, in Hilversum.’

‘Menschen van geld....?’ vervolgde hij zijn koel verhoor, maar duidelijk sloop er een sarcastisch wantrouwen door zijn woorden.

‘Och,’ deed ze onverschillig, ‘rijk niet, maar ze kunnen het goed doen, geloof ik....’

‘Dat gelóóf je?’ zei hij scherp, ‘maar ik geloof 't niet.’

Doch nu kwam Bets in opstand.

‘Wat weet je daarvan?’

‘Ik heb natuurlijk geïnformeerd, met het oog op Eric, en ook met het oog op jou zelf. Je bent je zoon, hoop ik, niet vergeten?’

‘Ik zou denken van niet, Huub,’ zei Bets waardig, ‘gelukkig, dat jij hem ook niet vergeten bent. Dat is tenminste iets! Maar de éérste, die om Eric's belangen gedacht heeft, dat is Krayenhof!’

Huug had een smalend lachje.

‘Hoe nobel!’ zei hij.

‘Zeker nobel,’ streed Bets, ‘trouwens, van edelmoedigheid is eigenlijk niet eens sprake. Als je van elkaar houdt.... Hij hóudt van Eric, omdat Eric *mijn* zoon is.’

Huub werd rood in zijn gezicht van ergernis om zooveel leege romantiek.

‘Maar, mijn lieve ziel,’ viel hij giftig uit, ‘je begrijpt toch wel, dat die man je trouwt om je geld!’

Als roekelooze messteeken hadden zijn woorden haar gewond.

‘En jij dan vroeger?’ sloeg ze in het wilde terug.

‘Ik. Dat weet je wel beter! Ik, om je geld! Dan had ik je immers nooit laten gaan?’

‘Omdat je met alle geweld Cor wilde trouwen! Anders.... Jij was toch ook niet afkeerig van heel een gemeubeld huis? Zelfs mijn slaapkamer hadt je er nog bij willen houden, als ik je je zin had gegeven! Herinner je je soms niet meer, dat onze installatie meer dan dertigduizend gulden heeft gekost? Dat nam je toch maar van me aan!’

Bets wist, dat ze naast de waarheid doorsloeg; dat het gemakzucht van Huub was geweest - hij had toch al genoeg aan zijn

hoofd - geen hebzucht. Van haar geld had hij immers nooit gebruik willen maken? Alleen de wilde impuls, Huug te verdedigen, deed haar zich vergeten.

Huub was wit geworden van woede.

‘Zoo, denk je dàt?’ zei hij hard. ‘Dan zal ik de boel laten schatten. Kan je de waarde terugkrijgen.’

‘Verkoop liever alles! En richt je jonge vrouw een eigen huis in,’ beet Bets van zich af, ‘daar heeft ze recht op.’

‘Ik begrijp niet, waar je je mee bemoeit!’

‘Huub!’ riep Bets plotseling hartstochtelijk uit, ‘laten we toch niet zoo praten! Als Eric ons hoorde! Ik ben toch je vrouw geweest! Ik ben toch Eric's moeder! 't Is vreeselijk, zooals je me behandelt!’

‘En hoe behandel jij mij?’ zei hij wat zachter; ‘het is alleen voor Eric, dat ik ben opgekomen. Je weet toch veel te goed, dat het mij nooit om je geld te doen is geweest! In het begin, ja, heb jij den inboedel gekocht, en geholpen met de huishuur. Maar later...? Heb ik je kapitaal niet altijd prachtig beheerd? Ik had het ook niet noodig. Ik verdiende immers vaak in één jaar meer, dan we in twéé jaar noodig hadden! Vroeger was dat tenminste zoo. De tijden zijn wel wat veranderd. Ik werk als een neger, en ik maak maar net genoeg. Daarom te meer, moet ik aan Eric denken. Het is niet, dat ik je je huwelijk met dien man misgun, hoor, maar ik ben er niet zeker van, dat het Eric's belangen niet bedreigt. De jongen heeft het nù niet noodig, maar hij kan trouwen, kinderen hebben op te voeden, en bovendien, je kunt nooit weten, hoe de wereld loopt. Daarom had ik met menheer Krayenhof een onderhoud gewild.’

‘Ik heb het hem niet eens gezegd! Het zou hem beleedigd hebben. Ik kèn hem. Hij is veel te ridderlijk, om Eric te willen benadeelen. Hij zelf is over huwlijksche voorwaarden....’

‘Ja, dat schreef je....’

En Bets ging door, haar Krayenhof op te hemelen; en Huub hield voet bij stuk, dat hij van die huwlijksche voorwaarden, ter wille van Eric, graag inzage zou hebben....

In het eind was Bets zoo moe van al het heete praten, en van al de gewaarwordingen van dien middag, dat ze telkens haar pijnlijke rug moest rechten en een nauwe hoofdpijn haar slapen beklemmen voelde.

Half verdoofd stond ze ten leste op.

‘Ik zou je eigenlijk ten eten moeten vragen,’ zei Huub, ‘het is bij half zeven; maar er is niet op gerekend; en nu Corrie er niet bij is.... vin je wel?’

‘Nee, nee,’ zei Bets, ‘ik eet wel wat aan het station. Dank je.’

‘Ik zal even een taxi voor je laten komen,’ bedacht hij zich, en haakte den telefoonhoren af.

‘Heb je dan de auto niet meer?’ schrok ze.

Hij wenkte, dat hij niet luisteren kon. ‘Hallo? U spreekt met dokter Vogel, Westersingel 26,’ en hij bestelde een wagen.

‘De auto?’ vroeg hij dan sarcastisch, ‘wat dacht je? 't kan op!’

Even later werd er reeds gebeld. Het meisje kwam waarschuwen.

Bets zag hem vol onrust aan, maar z'n gezicht stond ongenaakbaar. Hij leidde haar uit tot de voordeur.

Het terugdenken aan haar Rotterdamsch bezoek was Bets als een nachtmerrie, die zij met alle kracht poogde van zich af te zetten. Het monsterlijke kind, de nuchtere, genotzuchtige moeder, en de onwaardige scène met Huub; Huub, die van haar aanstaanden man zooiets vreeselijks had gezegd, en dien zij op haar beurt beleedigd had; Huub, die in een cynisch huwelijk een vreemde voor haar was geworden, een oude man, die tevergeefs zich jong poogde voor te doen en in een harde koelheid zich opsloot, - het spookte haar alles gedurig door den geest. Dáártoe had zij haar offer gebracht, hem vrij te laten! Want ja, zij was nu gelukkig geworden met Huug, maar daarom bleef toch haar offer hetzelfde offer, omdat het verbreken van haar huwlijk, het ophouden mevrouw Vogel te zijn, haar wegzwerven de wereld in, en haar nieuwe leven met Huug, haar hadden beroofd van de rustige gedachte, die op haar leeftijd een leven vullen kon: te zijn *de moeder van Eric*.

- Maar dat was zij toch nog altijd? Dat wás zij; maar zij was het niet meer met die mooie volstrektheid. In de éérste plaats was zij nu, wílde zij zijn: Huugs aanstaande vrouw; dat denkbeeld was haar toevlucht uit alle ellende. Zij wilde alléén van Huug zijn. Huub wilde zij voorgoed uit haar hart rukken. Doch zij slaagde er niet in, den vagen indruk weg te duwen, dat dit tweede huwelijk een licht verraad was aan haar moederschap.

En die gedachte knaagde opnieuw, toen eind Mei de mail haar Eric's antwoord bracht. Ook hij schreef, dat zij groot gelijk had, 'niet langer op haar eentje te blijven zitten koekeloeren', maar dat hij toch moeite had, zijn moeder in te denken als de vrouw van een anderen man. Ook dat echter zou wel wennen, en hij wenschte haar hartelijk geluk.

Bets schreide, toen zij den brief gelezen had. Zij voelde, dat zij in de oogen van haar zoon een onzegbaar iets had verloren; al ging de jongen ook met de ruimheid, die zij van hem verwacht had, in op haar besluit.

'Jullie had het eerst maar eens moeten vóelen,' streed zij, 'hoe ik daar zat op die doodstille kamer in Meran, - hóe eenzaam en verlaten!'

En elken dag wijdde zij zich dieper aan Huug. Want zoodra zij aan Huug dacht, Huug, die zoo lief voor haar was, Huug, die haar zei, hoe haar liefde hem heel een nieuw leven gaf, dan had zij nog veel sterker de gedachte, hèm te verraden met haar dwaze muizenissen over Eric. Arme Huug, die steeds met zooveel belangstelling alles van Eric weten wilde!

De echtscheiding was uitgesproken, de huwlijksche voorwaarden waren opgemaakt. Huug had niet gewild, dat er welke beperkingen ook werden gesteld aan Bets' beheer van haar eigen kapitaal. Alleen had hij haar herinnerd aan haar belofte, hem te helpen met het onderhoud van Sofie en de kinderen. 'Tot nog toe kwam ik daar alléén voor op,' zei hij, 'maar het zou mij spijten, niet flink te kunnen bijdragen in de kosten van ons eigen huishouden.'

Het ontging Bets niet, dat dit veel op verstoppertje spelen geleek. Indien hij, zooals zijn plicht was, Sofie en de kinderen uit eigen middelen onderhield, zou hij dus zoogoed als op háár kosten moeten teren, temeer omdat hij, in het vooruitzicht van hun nieuwe leven aan de Riviera, dat hem zoo inspireeren zou voor de mooie dingen, die hij wou gaan schrijven, er de journalistiek aan te geven dacht.

Maar zij zag in dat verstoppertje spelen iets aanbiddelijk naïefs, dathoorde bij den echten kunstenaar! Zij vond hem een schat, dat hij als een onafhankelijk man zijn deel wou bijdragen in hun samenleven, en inmiddels goedig haar hulp vroeg, om het Sofie en de kinderen wat breed te laten hebben.

Intusschen had eerst bij het opmaken dier huwlijksche voorwaarden Huug begrepen, hóe goed Bets erbij zat. Het bleek, dat de winsten van de chocolade-fabriek voor een groot deel waren omgezet in petroleum, die er de waarde van had verdriedubbeld. En Bets was eenig kind. Bovendien scheen die dokter Vogel geen kwaad financier geweest te zijn! Sinds het overlijden van haar ouders was het vermogen nog aanmerkelijk vermeerderd!

'Rijke gofferd,' had grof Van der Kraft gelachen, 'ze stikt in haar geld!'

Huug was er tegenop gekomen. Hoe geweldig in zijn schik, dat Bets' kapitaal nog meeviel ook, - hij wist die blijdschap te verbergen en zette ze om in een vereering van Bets, die aan hemzelf ten slotte de fraaie rol gaf.

'Zoo moet je niet praten,' had hij gezegd. 'Als je wist, hoe eenvoudig ze leefde in Meran! In dat doodgewoon pension! En te zeggen, dat ze het luxueuste Palace had kunnen kiezen, waar of niet?, of een villa huren! Ze is daar te degelijk voor, te onervaren in royaal reizen. Maar dat niet alleen. Nooit heeft ze mij iets van haar rijkdom laten voelen. Bewijst dat geen innerlijke distinctie? Die heb ik trouwens altijd in haar bewonderd. Gelukkig heb ik haar niet om haar geld gezocht....'

'Nou....,' kwam Van der Kraft ironisch.

'Althans niet in de eerste plaats,' hield Huug vol. Hij maakte zich wijs, dat het waar was ook. En zijn genegenheid voor Bets werd er in zijn eigen oogen des te nobeler om, - dat hij niet geweten had, hóe rijk ze was.

Een geregeld comparant in dien tijd was Hans. Hij had zijn atelier - als je 't armoedig huisje op de hei zoo noemen wou - in Blaricum; doch Olga was nog steeds op de Academie in Amsterdam; en ieder oogenblik slipte hij over. Maar altijd kwam hij ook zijn vader en 'tante Bets' bezoeken, zooals hij haar noemde. Zij en Hans konden het uitstekend vinden, en het huis van de Van der Kraften stond voor hem open. Marie dweepte met den jongen. Voor mevrouw Van der Kraft en voor tante Bets bracht hij bloemen mee, en Bets in 't bizonder maakte hij het hof.

Eens, toen ook Olga erbij was, zat hij met Bets op een canapé en was zóó vol grappen en complimenten, dat Huug zei:

‘Zeg, jongmensch, als *jij* soms met tante Bets wilt trouwen, - dan zal ik wel met Olga genoegen nemen.’

Olga lachte met haar Russischen ‘roller’, die aan een kanarie deed denken, - dat lachen, dat Huug eens ‘demonisch’ had genoemd; Bets, van haar kant, vond het maar half aardig. En Hans' blik smeulde plotseling donker weg.

‘Maar Olga zou geen genoegen nemen met jou, papa!’ Hij lachte, doch zijn oogen deelden niet in dien lach. Hij was op Olga krankzinnig verliefd, zooals hij zelf zei. En Olga zorgde er voor, dat die krankzinnigheid er niet beter op werd. Zij was een van die meisjes, wien de coquetterie in het bloed zit, en geen man kon zij ontmoeten, dien zij niet met een plotselingen oog-flits op losse schroeven zette! Het hinderde Bets (al had het natuurlijk generlei beteekenis) zooals zij soms Huug of Frits durfde aan- kijken. En Hans maakten dergelijke blikken ongelukkig en buiten zichzelf.

Op een morgen, toen hij Bets alleen aantrof, biechtte hij haar, dat hij het niet meer uithield; hij klaagde over Olga's behaagzucht; hij stierf van jalouzie op elken man, dien zij kende; als ze maar eenmaal van hem was, voorgoed! Hij wou trouwen, al was hij pas twintig.

Olga's vader echter, restaurateur van schilderijen, verdiende net genoeg voor zijn gezin - hij had vier kinderen, van wie Olga de oudste was - en kon er niet aan denken, hen bij te springen; terwijl papa - dat was Huug - hem gezegd had, dat hij maar een paar jaartjes geduld moest hebben. Hans wist geen raad.

‘Ik ook niet,’ zei Bets; ‘hoe willen jullie leven?’

‘Wij schilderen allebei!’ riep hij uit, ‘ik heb al twee van mijn beste stukken verkocht. En Olga is knàp! Misschien knapper dan ik! En niet alleen met schilderen! U moest haar Russische handwerken zien! Haar moeder verkoopt de prachtigste dingen aan Liberty, dingen van zij en kralen, een orientale weelde van kleuren! Dat zou zij óók kunnen doen. Als we nog een vijfhonderd gulden per jaar erbij hadden, waren we klaar....’

‘Ik vrees, dat het èrg tegen zou vallen,’ zei Bets.

‘Wàt zou tegenvallen?’ schoot hij uit.

‘Je inkomsten.’

- Maar o nee, dat had ze mis! En hij rekende haar voor, als hij maar drie doekjes per jaar verkocht, en Olga één, en die sleet

aan Liberty nog wat van haar fantastische nachtmutsjes - net diademen! - en Kaukasische slofjes en feërieke sjaals, dan kwamen ze algauw op een vijftienhonderd gulden! Ze zouden heel eenvoudig leven, van niets bijna, met hen beiden!'

'Als Huug het goed vindt,' zei Bets, 'dan wil ik je wel wat helpen! Vijfhonderd gulden per jaar is nu alle wereld niet!'

Een uitgelaten jongen, sprong Hans overeind. Hij kuste Bets op allebei haar wangen, en Bets ook was blij, dat ze met zoo weinig dien lieven kerel, Huug's zoon, zoo in de wolken brengen kon. Als zijn berekeningen nu maar overeenkwamen met de werkelijkheid! Och, of het nu zes of zeven honderd werd.... Ze kon het doen! Ze had in Meran zoo'n ongeloofelijk voordeeligen tijd gehad! En hier alweer! Van der Kraft wilde zelfs geen honorarium voor zijn ambtelijke praestatie's. Bets wist niet, hoe ze, met cadeaux en dure bloemen, het evenwicht een weinig herstellen mocht.

Dien middag zouden Hans en Olga komen eten. Huug was tegen de trouwplannen: zoo'n aap, nog niet eens meerderjarig, maar dadelijk zijn zin te geven! Hijzelf was tenminste vijfentwintig geweest, toen hij trouwde! Maar Bets en ook Marie pleitten voor het jonge paar. - Anders gebeurden er maar malligheden! Of als die niet gebeurden, zei Marie, waarom moest je dan zoo'n jongen eerst een paar jaar op andere vrouwen loslaten, tot heel zijn enthousiasme was bekoeld? Van der Kraft zei: 'als Bets wil bijspringen....'

Aan tafel was het een algemeene vreugde, waarbij alleen Huug een zekere reserve behield. Toch kwam het Bets voor, of, vreemd genoeg, ook Olga niet zóó enthousiast was als Hans. Zij leek minder ingenomen met het bijna van niets leven, waarvan Hans zooveel verwachtte, doch zij wilde tegenover Bets niet ondankbaar schijnen en lachte met Russisch arregerinkel. Marie van der Kraft liet hen allen klinken op het aanstaande huwelijk, en had, opeens, een van haar invallen:

'Weet je wàt?' riep ze, 'jullie moesten trouwen op denzelfden dag! Huug en Bets, en Hans en Olga! En *wij* geven een collation, waar de stukken van afvliegen! Goed, Frits?'

'Met plezier,' antwoordde die, 'als de vier huwelijksgasten er óók voor voelen....'

'Ja.... waarom niet?' zei Bets goedig; en zelfs dreef ze zich

op tot: ‘Erg aardig zou dat zijn!’ Zij was zoo diep gelukkig met Huug, dat ze zich eigenlijk wel een stiller wegreizen had gedroomd, maar aan den anderen kant, ze had in het jonge paar ook zoo'n plezier, in Hans vooral.... Ze wou geen spelbreekster zijn.

Wie opgetogen was over de luisterrijke bruiloft, welke ze eensklaps voorzag, was Olga. Zoodat Hans, die Olga graag vroolijk wist, zich niet verzetten wou, al had hij voor zich, in zijn fanatieke liefde, liever geen mensch erbij gehad.

Huug was dien avond nu eenmaal uit zijn humeur, en zei niets. Doch ook later kwam hij niet tegen een denkbeeld op, dat Bets, in haar sympathie voor zijn zoon, blijkbaar plezier deed. Hij was alleen bang, dat hij Hans zijn vurige jeugd en.... de jeugd van zijn bruid benijden zou....

En zoo werd de malle inval van Marie gesanctionneerd, omdat niemand onwil wou toonen tegen wat de anderen blijkbaar origineel en feestelijk vonden.

Wie het 't eerst *merkte*, het blijft de vraag; maar zeker is, dat het Bets was, die het eerst erover *sprak*: - op die manier zou Sofie, onmisbaar als moeder van Hans, getuige zijn van het tweede huwlijk van haar eigen man! Dat leek haar iets onmogelijks! Ze zei het Huug; maar het was, of die plotseling belang had bij de gewaagde situatie, zóó pleitte hij voor het doorzetten van het plan. Onder dit motto allereerst: - zij mochten Marie, na al haar hartelijkheid en gastvrijheid, niet de deceptie aandoen, haar idee van een grandioze dubbele bruiloft in de war te sturen. Sofie trouwens, gek op Hans, zou heelemaal opgaan in het geluk van haar zoon. Hijzelf telde bij haar niet mee! Sofie en hij waren immers, zoolang al, niet meer dan vrienden. Zij vond het heel geschikt, dat hij hertrouwen ging! Een hoogstaande vrouw moest toch ook niet, egoist, alleen aan haar eigen verleden denken! Bovendien was Sofie de intieme vriendin van die goeie Marie Van der Kraft; zij zou genieten van Marie's uitbundig plezier! Nee, alles zou heusch best van stapel loopen... En Bets liet zich overreden.

Toch *bleef* zij deze dingen anders aanvoelen. *Zij* zou met Huug eerder hebben willen wegschuilen voor al die vreemde oogen. Haar eerste trouwdag had haar, argeloos jong meisje, niet beschaamd. Maar deze, op hun leeftijd.... Dat Huugs kinderen

erbij zouden zijn, meende zij eigenlijk al ondelicaat; het tegelijkertijd trouwen van den zoon en den vader, ervoer zij beslist als onkiesch. En de tegenwoordigheid van de eerste vrouw kon zij in 't geheel niet verduwen. Zij wist zeker, dat het haar den dag bederven zou. Maar geen van de anderen scheen haar verzwegen bezwaren mee te voelen. Hans was te dol van geluk, om aan wàt anders ook te denken. En zelfs Sofie had geschreven, dat zij het ‘een vreeselijk grappig idee’ vond. Of maakte zij bonne mine à mauvais jeu?

Gedurende de laatste drie weken ging Bets haar aanstaanden man aan tante Jet in Schiedam en aan de Smitsen in Den Haag voorstellen. Het bezoek bij tante verliep niet anders dan zij het zich had voorgesteld. Tante was stijf, en Huug beminnelijk. Doch de ontmoeting met de Smitsen liet haar vreemd onbevredigd. Zij had, twee winters te voren, zooveel hartelijkheid van hen ondervonden, en ook den zomer daarop, in Zwitserland. Goede, begripvolle vrienden waren het geweest. Veel *liever*, indien zij het voor 't zeggen had gehad, was zij bij hèn uit getrouwd, dan in Amsterdam uit het huis Van der Kraft. Zij had hun dat eerlijk geschreven en uitgelegd. En de Smitsen ontvingen haar en Huug dan ook heel aardig, maar koeler toch dan Bets het zich gedacht had. Tegen Huug bleven zij gereserveerd. Dat zijzelven er vaak tusschen werden genomen als het spreekwoordelijke ‘gelukkige huwelijk’, kon voor hen toch geen reden zijn, erop tegen te hebben, dat zij, Bets, hertrouwen ging? - Zij dronken er samen koffie.

Waarom presenteerde Huug haar niet aan zijn verwanten? Hij bezat nog een schoonzuster, die in Arnhem woonde. Zijn veel oudere broer was jong gestorven, als ritmeester bij de ‘rijers’. En dan was er nog zijn oom van moeders kant, lid van den Hoogen Raad. Bepaald gebrouilleerd was hij niet met ze, zei Huug, maar hij zag noch schreef ze in geen jaren meer. Hij was nu eenmaal ‘het zwarte schaap’ van de familie. Zij hadden op Sofie zooveel te zeggen gehad. Op háár zouden zij ook wel wat aan te merken hebben. Hij had geen lust, haar en zichzelf aan die nuttelooze critieken bloot te stellen. Het had ook geen zin. Zijn familie en hij voelden niets voor elkaar. - Het speet Bets, het bedroefde haar, en het kwetste haar een weinig, omdat zij begreep, dat die Arnhemsche schoonzuster en de Haagsche

raadsheer haar niet voornaam genoeg zouden hebben gevonden.

Zij vroeg zich af, of zij dan niet haar andere vrienden eens zouden gaan opzoeken? Jaap Rijmers! - maar ‘de Rijmersen’ bestonden niet meer. Het zou Jaap Rijmers zijn, met zijn Lientje, ‘dat hem heilig was’, in een ander huis, een andere sfeer. Dat nieuwe schrikte haar af, alsof er iets dreigends in stak.

De van Bennekoms.... Ook zij uit elkaar, met anderen ge- trouwd. En toch leken zij jaren lang zoo innig verbonden....

Zij had graag Zus Rijmers nog eens gezien, stakkerd met haar vaderloos vijftal - hoe zou zij er zitten, daar in Voorburg? - en ook dien sympathieken Henk Bout. Hij had haar onlangs een verlovingskaart gezonden: hij ging hertrouwen met een freule De Raedt.

Overal waar zij heen tastte, was het, of zij op een leegte stiet, een onbekende wereld, die haar soms opeens ondragelijk be- nauwde.

Zij bekende zich, dat het vréémd van haar moest heeten: van haar, zèlf een gescheiden vrouw, en nu de bruid van een man, die op zijn beurt, om met háár te hertrouwen, gescheiden was.... Zij zéker niet had het recht, wie dan ook te veroordeelen. Dat was het ook niet. Veroordeelen was onzin. Ieder moest ten slotte voor zichzelf weten, wat hij deed. Het was de instinctieve waarschuwing, die haar benarde. Het leek haar bij buien, of haar leven los in de lucht hing en nergens houvast meer had, zelfs niet, eigenlijk, bij Huug. En ze wist niet, in die stemming, waar ze het zoeken moest.

Doch op een ander oogenblik zei ze zich: wat deed het er in Godsnaam toe, of zij al dan niet door ‘vrienden en familie’ omgeven was. Echt hóuden deed ze immers van niemand, dan van Huug en van zijn kinderen, omdat zij Huugs kinderen waren; en, natuurlijk, van haar Eric.... En zij verlangde er- naar, ergens verweg met Huug alleen te wonen, en weer rustig aan Eric te kunnen denken, met Huug over Eric te spreken, en over Hans en Waldy en Kees. Dat was voortaan haar eenig leven. In dien droom verdiepte ze zich, poogde ze zich te verdiepen, zoo dikwijls een angst haar besloop.

Wat Bets graag van Huug zou hebben gekregen, en graag áán Huug gegeven had: een trouwring. Dat was nu maar zoo'n ouderwetsche innigheid van haar, niettegenstaande de opgedane

ervaring. Waar hadden de trouwringen van Huub en haar toe gediend? Den hare had ze indertijd aan Huub teruggezonden; den zijne had hij zoek gemaakt. - Doch ook Huug voelde niet voor trouwringen, - een verouderde conventie! Met Sofie had hij er nooit gewisseld. Bets had nog willen voorstellen een ànderen ring, maar zij wist ook niet goed wèlken. Huug had zijn zegelring; een diamant was goed voor parvenu's; en zijzelve bezat zulke prachtige ringen, die zij zich zoo nu en dan had aangeschaft, dat Huug haar moeilijk iets daarnaast draagbaars zou hebben kunnen koopen. Zoo deden zij het zonder. In zulke dingen zàt het toch ook niet! Trouwen zouden zij ook eenvoudigweg in reiscostuum.

Alles wat gewoonlijk bij een huwlijk behoort, werd uitgeschakeld. Cadeaux waren er niet, dan van de Smitsen en de Van der Kraften. Van de Smitsen een geschenk zonder zin: een zilveren dienblad; en van de Van der Kraften een luxueuse likeurkelder.

Alleen het bruilofts-déjeuner, onder Marie's auspiciën, beloofde schitterend te worden. Doch hoe meer de dag naderde, hoe meer de bruiloft-zelf, waar Sofie bij moest zijn, Bets een bezoeking werd.

En toen die bruiloft een werkelijkheid was van enkele roezige uren, waarin zij werd meegesleept als in een warrelige film van tallooze tafereelen, veel te kort om er zich rekenschap van te geven, toen was wat zij ervoer noch geluk noch iets anders; zij ervoer *niets*, tenzij een doffe, bewustelooze moeheid, waarin ze veel lachte alsof ze dronken was, om nu en dan, in een vlijmende seconde, te ontwaken....

Later herinnerde zij zich in het bizonder deze momenten: - Kees, die voor het huis stil hield op zijn nieuwe motorfiets, de voeten aan weerskanten op den grond, en achterop gebonden een enorme bos roode rozen, - en dat was heugelijk, omdat er weinig bloemen waren; hij kwam uit Hilversum gereden; - Sofie, die vertelde, dat Waldy niet mee te krijgen was geweest: ‘die wordt van den weeromstuit elken dag fanatieker Roomsch,’ zei ze, en 't klonk als een verwijt aan Huug; - een vreeselijk gelach, omdat iemand had opgemerkt, dat het regende, en Bets gevraagd had: ‘waar?’; - een telegram uit Rotterdam, dat voor een oogenblik haar roes wreed openscheurde en haar ver-

wondde tot in haar hart (was het een gemeende wensch, of hoonende ironie?): ‘Veel geluk! Huub en Corrie’; - Tante Jet, die een gezicht trok, of ze in een bordeel was terecht gekomen, toen ze door Marie Van der Kraft, met een mop, aan ‘de eerste vrouw van den oudsten bruidegom’ werd voorgesteld; - Olga, die, naast Hans, recht tegenover hen aan tafel zat, een schoonheid dien dag met haar gegolfde, blonde haar, en oogen, groener dan ooit bij het zoete rood van 'r lippen; en opeens een lonk naar Huug, zooals iemand geeft, die een afspraak maakt; ‘onzin’ had Bets gedacht, meteen, in een flits, zich herinnerend den knipoog van het juffertje in Plankenstein; - en dan het klinken met de champagne, en het gaan met de volle glazen naar de beide bruidsparen, en de kelk-stoot van Sofie, zóó fideel, dat Bets een barstje zag schieten in haar glas.

C. EN M. SCHARTEN-ANTINK

(*Wordt vervolgd*)

Verzen

Con Sordino

Mij is de wetenschap der verre dingen,
Toen alles anders was, toen nog de wind
Zijn slaaplied zong voor het betooverd kind
Dat 's avonds saamspraak hield met de seringen.

Soms kan ik mijn gedachten niet meer dwingen.
Dan zijn mij alle dingen hard als grind
En 't is of deze wereld niets meer bindt
Dan de muziek van die herinneringen.

God, dichtend slechts en droomend door het leven
Te gaan is al mijn wensch. Reeds is de weg
Die mij gemeten is gegaan ten halve.

En nòg is 't kostbaarst dat mij was gegeven
Een middag dien 'k in schaduw van een heg
Verdroomde tusschen 't bloeien van de malve.

Het Verleden

In oude tijden hebben wij gevonden
Meer dan in déze 's levens diepst geheim
En daarvan zingt het ons door alle stonden
En daarvoor roept elkander rijm na rijm

Want hoe ons 't heden kwellen moog' of dreigen,
Het was ons nimmer waardig een gezang.
Doch één ontroering laat ons niet meer zwijgen
En daarvan zingen wij ons leven lang:

't Is die om 't weten van gewézen dingen,
Menschen die leefden in een vroeger licht,
Steden die tot den laatsten steen vergingen
En sterren anders in den nacht gericht.

Louis XVI

Die 't al benéden zich të achten dorst,
Zelfs: zich met zorgen om den staat te plagen,
En zich tot eten, drinken, slapen, jagen
Beperkte: is deze niet een waarlijk vorst?

Te jagen in de bosschen van Meudon,
Daarvoor is 't wel goed koning zijn, te snurken
Als een minister spreekt, te doen ontkurken
Bij wildbraadmaal een oude flesch Mâcon!

Een koning ook hierin dat hij verfoeit
Het voorbeeld door zijn voorouders gegeven:
Nooit liefde voor een laagre vrouw hem boeit;

Een koning die, toen hij voor zijn beleid
(Dat geen beleid wàs) boette met zijn leven,
Met kalm geweten stond voor de eeuwigheid.

J.J. VAN GEUNS

Kennistheorie en moderne natuurwetenschap

De groote vraagstukken, waarmede het natuurkundig denken zich gedurende de laatste tientallen jaren heeft bezig gehouden, zijn: de eigenschappen van ruimte en tijd, en het probleem der causaliteit. In beide gevallen zijn de denkbeelden der natuurkundigen geheel anders dan vroeger, en het is thans de taak der kennistheorie, deze veranderde denkbeelden te bestudeeren en de beteekenis daarvan na te gaan.

Wie zich met deze dingen wil bezighouden, komt onvermijdelijk in aanraking met de stellingen, die honderdvijftig jaar geleden door Immanuel Kant zijn uitgesproken. Kants opvattingen toch hebben de kennistheorie zoodanig beheerscht en gevormd, dat elke kennistheoretische uiteenzetting hen, bewust of onbewust, tot uitgangspunt neemt. Dit voorbeeld zullen wij thans ook volgen.

De leer van Kant kan in het kort worden gekarakteriseerd door de volgende termen: *aanschouwingsvorm*, *categorie*, *idee*. Wij zullen deze begrippen thans achtereenvolgens bespreken.

De aanschouwingsvormen, of vormen van onze zinnelijke aanschouwing, zijn volgens Kant de *ruimte* en de *tijd*. De dingen, zooals zij buiten en onafhankelijk van ons bestaan, zijn dus volgens Kant noch in de ruimte, noch in den tijd gerangschikt; de dingen echter, die wij *zien*, en de gebeurtenissen, die wij *beleven*, zijn slechts verschijningen van de buiten ons bestaande dingen. Deze verschijningen ontstaan in ons door tusschenkomst van onze zinnelijkheid; en deze zinnelijkheid rangschikt krachtens haar ingeschapen wezen de dingen en gebeurtenissen in ruimte en tijd.

Het belangrijkste argument voor deze opvatting is, dat wij

wel van ieder ding ons kunnen voorstellen, dat het er niet was, maar dat wij noch de ruimte, noch den tijd aldus kunnen wegdenken. Wij kunnen ons m.a.w. niet voorstellen, dat wij een ding zouden kunnen waarnemen, zonder dat dit een bepaalde plaats in de ruimte zou bezitten; of dat wij een gebeurtenis zouden beleven, die niet op een bepaald tijdstip zou plaatsvinden. Bestonden nu ruimte en tijd onafhankelijk van ons, dan zouden wij hen door de ervaring moeten leeren kennen, evenals de eigenschappen der dingen; maar dan is het niet in te zien, waarom juist de ruimte en de tijd dat karakter van volstrekte noodzakelijkheid bezitten, dat hen van alle eigenschappen der dingen onderscheidt.

Verder wordt betoogd, dat niet alleen de ruimte als zoodanig, maar ook de eigenschappen der ruimte, die de gewone meetkunde ons leert kennen, dat karakter van volstrekte noodzakelijkheid bezitten, een karakter, dat onverklaarbaar zou zijn, als wij deze eigenschappen eenvoudig door de ervaring geleerd hadden. Zijn deze eigenschappen nu de eigenschappen van ons eigen aanschouwingsvermogen, dan is het te begrijpen, dat wij ze ons niet anders kunnen voorstellen, daar wij hiertoe de fundamenteele inrichting van onzen geest zouden moeten wijzigen. En dit moge wellicht door sommige occult-geschoolden gedaan kunnen worden - wij gewone stervelingen bezitten deze gave zeker niet.

Men heeft wel eens de meening uitgesproken, dat door de ontwikkeling der Niet-Euclidische meetkunde, en der meerdimensionale meetkunde, Kants opvattingen weerlegd zouden zijn. Dit is echter in geenen deele het geval. Wij kunnen met het grootste genoegen de meerdimensionale meetkunde beoefenen; haar begrippen kunnen zoo vertrouwd en zoo levend voor ons worden, dat wij werkelijk bij oogenblikken de illusie krijgen, de meerdimensionale figuren in den geest voor ons te zien - nadere bezinning leert ons al spoedig, dat dit toch maar een illusie is, en dat wij alleen de eigenschappen en figuren der gewone meetkunde ons werkelijk kunnen voorstellen. En voor de Niet-Euclidische meetkunde geldt hetzelfde.

Veeleer is het omgekeerde waar - dat de ontdekking dezer verschillende meetkunden Kants leer bevestigd heeft. Zoolang namelijk alleen de meetkunde van Euclides bekend was, kon

men de opvatting huldigen, dat de zekerheid der meetkundige stellingen hieraan te danken zou zijn, dat deze stellingen logische consequenties zouden zijn van het ruimtebegrip als zoodanig. Het zou m.a.w. mogelijk zijn, dat de meetkundige stellingen *analytische oordeelen* waren, zooals Kant het noemt; dat zij slechts tot uitdrukking zouden brengen, wat reeds impliciet in het ruimtebegrip verscholen lag. De Niet-Euclidische meetkunde bewijst echter, dat dit niet zoo is. Het blijkt mogelijk te wezen, een systeem van stellingen op te bouwen, afwijkend van die der gewone meetkunde, welke noch met elkander, noch met het algemeene begrip ‘ruimte’ in strijd zijn. De stellingen der Euclidische meetkunde leeren dus werkelijk wat bijzonders; zij zijn *synthetische oordeelen*, zooals Kant het noemt, en wel synthetische oordeelen *a priori*, daar wij van te voren kunnen zeggen, dat zij voor alle ervaring noodzakelijk moeten gelden, En dit wordt door Kant aldus verklaard, dat deze stellingen de eigenschappen weergeven van onze zinnelijke aanschouwing.

Ondanks dit alles is het een bekend feit, dat tegenwoordig de noodzakelijke geldigheid van de Euclidische meetkunde door verschillende onderzoekers geloochend wordt. De relativiteitstheorie leert ons, dat in een sterk zwaarteveld, bijv. in de onmiddellijke nabijehid van de zon, de ruimte ‘gekromd’ is - een technische term, die in leekenkringen veel verwarring heeft gesticht, maar die niets anders wil zeggen, dan dat de stellingen der gewone meetkunde niet meer gelden; bij voorbeeld, dat de som der hoeken van een driehoek gelijk is aan 180 graden, is dan niet waar. En evenzoo betwijfelt men, of dit zou gelden voor een driehoek, waarvan de zijden millioenen lichtjaren lang zouden zijn. Hoe is in verband met het voorafgaande deze twijfel te verklaren?

Om dit te begrijpen, moeten wij de fundamenteele stelling van Kant nog eens nader beschouwen. Deze is, zooals wij zagen, dat de door ons waargenomen dingen slechts verschijningen zijn van de buiten ons bestaande ‘Dinge an sich.’ Deze verschijningen ontstaan nu volgens Kant als het ware in twee stadiën. In de eerste plaats ontvangt onze zinnelijkheid indrukken, welke zij krachtens haar ingeschapen wezen rangschikt in ruimte en tijd. Dan komt echter het verstand aan de beurt, dat de indrukken verwerkt en verbindt met behulp van bepaalde begrippen,

de stambegrippen of *categorieën* genaamd. De belangrijkste dezer categorieën zijn die der *substantie* en der *causaliteit*. De werking dezer begrippen maakt, dat wij niet allerlei onsamenhangende indrukken ontvangen, maar een wereld voor ons zien van voorwerpen, die een zekere duurzaamheid bezitten, en die zich betrekkelijk regelmatig gedragen. Deze verwerking is reeds in hoofdzaak geschied, voordat de waarnemingen ons bewust geworden zijn. De taak der wetenschap is nu, deze verwerking verder te voltooien. Wanneer de dingen voor onze zintuigen verdwijnen, zooals bij een verbranding, moet de wetenschap aantoonen, dat de substantie toch behouden gebleven is; wanneer wij de oorzaak van een verandering niet kunnen ontdekken, moet de wetenschap die oorzaak vinden. Maar op deze dingen komen wij nog terug.

Het spreekt wel vanzelf, dat ons kenvermogen in eersten aanleg volgens dit schema te werk moet gaan. Waarmede moeten wij anders aanvangen, dan met de beschouwing der dingen, die de zintuigen ons bieden? De wetenschap is hierbij echter niet blijven staan, maar is steeds verder voortgeschreden. En zoo verhaalt zij ons tegenwoordig van allerlei objecten, die nooit iemand met zijn zintuigen heeft waargenomen. De atomen en de aethertrillingen zijn wel de meest bekende van deze objecten. Een tijdlang heeft men nu geredeneerd: 'De atomen en de aethertrillingen zijn weliswaar onzichtbaar voor ons, maar, als onze zintuigen maar fijn genoeg waren, zouden wij ze wel kunnen waarnemen, en de wetenschap beschrijft ons, hoe wij hen dan zouden zien.' Dit nu is onjuist gebleken. Alle pogingen, zich van de aethertrillingen een aanschouwelijk beeld te vormen, dat hun eigenschappen volledig zou weergeven, zijn mislukt; men kan hen alleen door middel van wiskundige symbolen beschrijven. En gedurende de laatste jaren zijn de atomen dezelfde weg opgegaan.

Dit wil niet zeggen, dat deze objecten der wetenschap 'Dinge an sich' zouden zijn. Het zijn en blijven verschijningen, 'Dinge für uns.' Maar de verschijningen, waarover wij thans spreken, zijn niet in ons ontstaan door tusschenkomst van de zinnelijkheid, maar direct door de werking van het verstand; de zinnelijkheid heeft hier slechts een indirecte functie gehad, doordat zij de eerste uitgangspunten leverde. *En hiermede vervalt voor*

deze objecten de noodzakelijkheid der rangschikking in de ruimte en den tijd, die de vorm der zinnelijkheid zijn. Of en in hoever zij nog een ordening bezitten, die met de ruimtelijk-tijdelijke overeenstemt, kan alleen de ervaring leeren.

Bijzonder duidelijk is de geheele situatie in de stellaire astronomie. Wanneer wij naar de sterren zien, verschijnen zij ons gerangschikt aan de binnenzijde van een ontzaglijk grooten bol, het hemelgewelf. Dit is de wijze, waarop onze zinnelijkheid hen rangschikt, en voor deze rangschikking gelden de wetten der Euclidische meetkunde met apriorische zekerheid. Geen astronoom zal er aan twijfelen, of hij bij de plaatsbepaling der sterren aan den hemelbol de formules der boldriehoeksmeting wel mag toepassen. In den loop van de negentiende eeuw zijn de astronomen de sterren echter op een gansch andere wijze gaan rangschikken. Op grond van allerlei metingen hebben zij conclusies getrokken aangaande de afstanden, waarop de sterren zich van ons bevinden, de astronomen hebben de sterren dus gerangschikt in een driedimensionale ruimte. Deze metingen zijn uiterst subtiel en leiden vaak pas door middel van allerlei redeneeringen tot de verlangde resultaten; de eenstemmigheid in de verkregen uitkomsten is echter zoo groot, dat wij hen in hoofdtrekken veilig mogen aanvaarden. Van aanschouwelijkheid is hier geen sprake, zooals reeds blijkt uit de ontzaglijke getallen, die men voor deze afstanden vindt, als men hen bijv. in kilometers uitdrukt. Wanneer nu de astronoom spreekt over de ruimte, waarin de sterren gerangschikt zijn, denkt hij aan niets anders dan aan het systeem van de resultaten zijner metingen. Of echter deze uitkomsten aan de wetten der Euclidische meetkunde zullen voldoen - hiervan is a priori niets te zeggen.

Hier rijst nu bij velen een tegenwerping op, die dan ook meer dan eens is uitgesproken. Wij kunnen haar als volgt formuleeren. Ook in het dagelijksch leven gebeurt het wel, dat men tot uitkomsten geraakt, die in strijd zijn met wat men op grond van de stellingen der meetkunde verwacht had. Wanneer iemand een ingewikkelde teekening maakt, en drie bepaalde lijnen der figuur zouden volgens de meetkunde door één en hetzelfde punt moeten gaan, zal het wel eens gebeuren, dat dit niet uitkomt. Het zal echter bij den teekenaar dan niet opkomen, aan de geldigheid van de stellingen der meetkunde te twijfelen. Hij zal over-

tuigd zijn, dat zijn teekening niet nauwkeurig genoeg geweest is, en dat, als hij maar nauwkeuriger geteekend had, het wel zou zijn uitgekomen. En zoo ligt het voor de hand, dat, wanneer de uitkomsten der astronomen met de wetten der gewone meetkunde in strijd zijn, er onnauwkeurigheden, of misschien wel systematische fouten, in hun metingen en redeneeringen schuilen. Wie zoo redeneert, zal dus verwachten, dat, wanneer maar de noodige verbeteringen worden aangebracht, de tegenstrijdigheden verdwijnen zullen.

Wij maken hier kennis met wat men kan noemen het *normatieve* karakter der aanschouwingsvormen en categorieën. Men kan deze n.l. beschouwen als normen, waaraan onze waarnemingen moeten worden getoetst, om na te gaan, of deze waarnemingen aan de eischen voldoen en of zij dus algemeengeldige ervaring kunnen worden.

De situatie is echter niet zoo eenvoudig, als het op het eerste gezicht lijkt. Om dit toe te lichten, zal ik een fictief voorbeeld beschouwen, dat reeds herhaaldelijk bij deze discussies dienst heeft gedaan.

Wij stellen ons voor, dat onze aarde van den aanvang der beschaving af door een wolkenlaag omgeven zou zijn geweest, waardoor wel het zonlicht de menschen bereiken kon, maar zij de zon zelf nooit zouden hebben gezien. Verder stellen wij ons voor, dat de atmosfeer daaronder met een nevel zou zijn vervuld, zoodat het voor een mensch onmogelijk zou zijn, meer dan eenige honderden meters voor zich uit te zien. Dat onder dergelijke omstandigheden de ontwikkeling der beschaving veel moeilijker zou zijn geweest, behoeft geen betoog. De sterrenkunde zou in het geheel niet bestaan hebben, en de daarmede verbonden wetenschappen, zooals de tijdrekenkunde en de landmeetkunde, zouden het veel moeilijker gehad hebben. De bekende bewijzen voor de bolvorm der aarde: de zichtbaarheid van voorwerpen aan de horizon en de verschillende stand der sterren op verschillende plaatsen, zouden dan geen kracht gehad hebben, daar noch de horizon, noch de sterren zichtbaar zouden zijn geweest. Iedereen zou dus overtuigd zijn, dat de aarde plat was.

Ondanks de groote moeilijkheden zou het toch niet onmogelijk zijn geweest, dat gaandeweg het handelsverkeer zich zou hebben

ontwikkeld, dat wegen zouden zijn aangelegd, en dat kaarten en tabellen zouden zijn vervaardigd, waarop de afstanden van verschillende plaatsen zouden zijn aangegeven. Wij onderstellen dus, dat dit alles gebeurd is. Op een goeden dag berekent nu een geleerde in Den Haag, aan de hand van zijn gegevens, den omtrek van een cirkel, die Den Haag tot middelpunt heeft, en waarvan de omtrek door Parijs gaat. En hij komt tot de verbijsterende ontdekking, dat de verhouding van den omtrek tot de middellijn van dien cirkel kleiner is dan volgens de meetkunde het geval moet wezen!

Zijn eerste gedachte is natuurlijk, dat de gemeten afstanden niet nauwkeurig zijn. Hij slaagt er in, belangstelling voor de zaak te wekken, er wordt een expeditie uitgerust en alle beschouwde afstanden worden nauwkeurig gecontroleerd. Maar het paradoxe resultaat wordt bevestigd.

De ontdekker van het feit denkt er lang en breed over na en komt ten slotte met een theorie voor den dag. Deze komt hierop neer, dat door de een of andere onbekende natuurkracht de meetinstrumenten uitzetten, wanneer zij van Den Haag naar Parijs worden vervoerd, en weer inkrimpen, als zij terug worden gebracht. En deze theorie geeft werkelijk volledig rekenschap van de gevonden afwijking.

Nu gaat echter een collega in Parijs, door het voorbeeld aangespoord, een analoog onderzoek verrichten. Hij berekent den omtrek van een cirkel, die Parijs tot middelpunt heeft, en waarvan de omtrek door Den Haag gaat. Weer vindt hij, dat de omtrek ten opzichte van de middellijn kleiner is, dan volgens de meetkunde het geval had moeten wezen. En als verklaring vindt hij, dat de meetinstrumenten uitzetten, wanneer zij van Parijs naar Den Haag worden gebracht en inkrimpen bij vervoer in tegengestelde richting!

Men begrijpt, welk een hevige strijd er ontstaat in de geleerde wereld! Geen der beide kampioenen kan toegeven, omdat zij geen van beiden een fout in hun redeneeringen kunnen ontdekken. Gelukkig staat op een zeker oogenblik een genie op, vele malen grooter dan Einstein, die een verklaring geeft van de tegenstrijdige resultaten. Hij spreekt de onderstelling uit, dat de aarde niet een plat vlak, maar een bol is, en dat men dus niet de vlakke meetkunde, maar de meetkunde van den bol op de

metingen moet toepassen. En ziet, als bij tooverslag zijn alle moeilijkheden weggenomen!

Wat leert dit verhaal ons nu eigenlijk? Dit: dat de vraag naar de geldigheid van de stellingen der meetkunde niet te scheiden is van de vraag, welke natuurkrachten en natuurwetten er zijn. Laten wij ons de situatie nog eens goed voor oogen stellen. Wij beschouwen een stelsel van onderlinge afstanden van zekere objecten, en onderstellen, dat deze afstanden niet door de directe zinnelijke waarneming zijn gegeven, maar uit metingen zijn afgeleid. Om echter uit de metingen de afstanden te kunnen berekenen, moet men weten, welke storende invloeden kunnen hebben gewerkt en volgens welke wetten deze invloeden werken. Om deze krachten en wetten nauwkeurig te kunnen bestudeeren, moet men weer beschikken over metingen, waarbij metingen van afstanden en tijden wel de belangrijkste zijn. Om uit deze metingen echter afstanden en tijden te kunnen afleiden, moet men weten, welke invloeden bij de metingen storend kunnen hebben gewerkt, enz. enz.

Het is onmogelijk, uit deze vicieuze cirkel te komen, wanneer men niet zekere onderstellingen a priori invoert. Voor den buitenstaander schijnt het wel het meest voor de hand te liggen, dat men de geldigheid der gewone meetkunde a priori onderstelt. Kloppen de metingen hiermede niet, dan weet men, dat er storende invloeden moeten hebben gewerkt en men kan deze dan nader trachten op te sporen.

Het is zeker mogelijk, dit standpunt in te nemen. De praktijk leert echter, dat de tegenwoordige natuuronderzoekers unaniem de voorkeur geven aan een andere apriorische onderstelling. Deze is, dat de natuurwetten een zekere eenvoud moeten bezitten, dat zij, wanneer men maar diep genoeg doordringt, een samenhangend systeem moeten vormen, en vooral: dat zij op verschillende plaatsen en tijden dezelfde zijn. Krachten, waardoor alle voorwerpen op een zekere plaats uitzetten of inkrimpen, zonder dat deze krachten hun bestaan op eenige andere wijze kenbaar maken - dergelijke krachten zal de natuurkundige pas accepteeren, als een andere uitweg niet te vinden is. Liever nog zal hij de geldigheid der meetkundige wetten in twijfel trekken. En des te eerder zal hij *deze* uitweg kiezen, wanneer zijn metingen wel blijken te kloppen met een der abstracte meetkunden, die

de wiskundigen ondertusschen voor hun eigen genoegen hebben uitgebroed.

Het behoeft geen betoog, dat de werkelijke situatie op het oogenblik veel ingewikkelder is dan in ons verhaal. Over belangrijke punten zijn de discussies nog in vollen gang. Het gaat hier echter om de principiëele zijde van de zaak. Voor de werkelijke toedracht verwijs ik naar de litteratuur, bijv. naar de boeken: 'The expanding universe,' door Eddington en 'Kosmos', door De Sitter.

Wat boven over de *ruimte* uiteengezet is, geldt evenzoo voor den *tijd*. Ook hier hebben in sommige gevallen de onderzoekers zich genoodzaakt gezien, de rangschikking der gebeurtenissen in den tijd, zooals onze zinnelijkheid die levert, door een andere te vervangen. Bijvoorbeeld: wij zien een nieuwe ster aan den hemel oplichten. De astronoom gaat aan het meten en rekenen, en concludeert, dat de catastrophe in werkelijkheid tienduizend jaar geleden heeft plaatsgevonden. Ook hier is dit getal op indirecte wijze uit de waarnemingen afgeleid, en mist elke aanschouwelijkheid.

Het is welbekend, dat de relativiteitstheorie ons allerlei paradoxe dingen vertelt over den tijd, bijv. dat twee gebeurtenissen soms voor den eenen waarnemer gelijktijdig kunnen zijn, voor den ander op elkaar volgen. Na het voorafgaande behoeft het wel geen betoog, dat deze paradoxen niet betrekking hebben op den tijd der zinnelijke aanschouwing, maar op den tijd, waarin de wetenschap de gebeurtenissen rangschikt. Ook hier zou men die paradoxen kunnen vermijden. Men moet dan echter weer allerlei krachten invoeren, waardoor maatstaven worden verkort, waardoor klokken langzamer gaan loopen, enz. En liever dan zulke onderstellingen te maken, nemen de onderzoekers aan, dat de ruimte en de tijd, waarin de wetenschappelijke objecten zijn gerangschikt, andere eigenschappen hebben dan de ruimte en tijd der zinnelijke aanschouwing.

Wat is de conclusie, die uit de voorafgaande beschouwingen kan worden getrokken? Dat de tegenstelling, die Kant maakt tusschen ruimte en tijd eenerzijds, en de categorieën anderzijds, niet houdbaar is. Voor de directe waarneming zijn ruimte en tijd de vormen der aanschouwing; maar voor de wetenschap zijn

zij, althans wat groote groepen van objecten betreft, abstracte schema's van ordening, die niets aanschouwelijks hebben, en die dus met de categorieën op één lijn staan.

De *categorieën* zijn, zooals wij reeds zagen, volgens Kant de fundamenteele begrippen, met behulp waarvan ons verstand - voor een groot deel, zonder dat wij het ons bewust zijn - de zintuiglijke indrukken verwerkt, zoodat zij tot algemeengeldige ervaring worden, waarmede de wetenschap zich kan bezighouden. Kant onderscheidt twaalf van zulke categorieën. Wij zullen dit systeem niet verder bespreken, maar ons alleen bezighouden met die categorie, die den laatsten tijd het meeste stof heeft opgejaagd: de categorie der *causaliteit* of *oorzakelijkheid*.

Het causaliteitsbeginsel kan men als volgt formuleeren: 'Alle veranderingen geschieden krachtens den samenhang van oorzaken en gevolgen.' Doet zich dus eenig verschijnsel voor, dat moet dit bepaalde oorzaken hebben, die het volgens vaste wetten te voorschijn roepen.

Dit beginsel zegt eenerzijds zeer veel, anderzijds zeer weinig. Daarbij komt, dat het verschillende aspecten heeft, die lang niet altijd zorgvuldig onderscheiden worden. Het gevolg hiervan is, dat de discussies over dit punt vaak zeer verward en weinig vruchtdragend zijn. Wij zullen daarom trachten, de verschillende aspecten zooveel mogelijk te onderscheiden.

In de eerste plaats kunnen wij opmerken, dat in een wereld, die geen spoor van causaliteit zou vertoonen, van kennis geen sprake zou zijn, ja dat wij ons een dergelijke wereld nauwelijks bewust zouden worden. Stellen wij ons eens voor, dat overal om ons heen ieder oogenblik de meest onverwachte veranderingen zouden plaatsgrijpen! Zulk een wereld zou veeleer een benauwde droom zijn dan een wereld, waarin rustig nadenken en onderzoeken mogelijk zou zijn. Wil er dus sprake zijn van ervaring en wetenschap, dan moet er een zekere stabiliteit en regelmaat in de wereld heerschen.

Het causaliteitsbeginsel, zooals dat in den regel opgevat wordt, eischt echter meer dan een zekere regelmatigheid; het eischt, dat alles volgens strenge, onveranderlijke wetten plaats grijpt. En als eerste aspect van het causaliteitsbeginsel kunnen wij dus zeggen:

Als in twee gevallen de omstandigheden, dus de werkende oor-

zaken, dezelfde zijn, moeten dezelfde verschijnselen, dus dezelfde gevolgen, optreden.

In de eerste plaats zou men kunnen vragen, of een dergelijke strenge geldigheid van het causaliteitsbeginsel werkelijk noodig is, wil er van wetenschap sprake zijn. De psychologie is zeker een wetenschap, en toch heeft men hier niet anders dan min of meer algemeen geldende regels, waarbij telkens individueele uitzonderingen mogelijk zijn. Intusschen kan men de opvatting huldigen, die dan ook vrij algemeen is, dat dit enkel aan de onvolkomen toestand der psychologie te wijten is, en dat men op den duur ook hier tot algemeengeldige, strenge wetten zal kunnen komen. Wij zullen dit dus even laten rusten; in de wetenschappen der anorganische natuur althans heeft men tot voor kort dit beginsel als vanzelfsprekend aanvaard.

En het is zeker waar, dat het beginsel, aldus geformuleerd, evident genoeg klinkt. Wanneer het mogelijk zou zijn, dat onder geheel dezelfde omstandigheden nu eens het eene, en dan weer het andere verschijnsel zou optreden, dan zouden wij geen enkele voorspelling kunnen doen; wij zouden er nooit zeker van zijn, dat onze toestellen morgen hetzelfde zouden doen als vandaag; noch van zuivere, noch van toegepaste natuurwetenschap zou dan sprake zijn.

De moeilijkheid ligt echter in het begrip ‘dezelfde omstandigheden.’ Streng genomen, zijn de omstandigheden nooit dezelfde. Wanneer eenzelfde proef genomen wordt, eerst in een laboratorium te Delft, en dan in een laboratorium te Leiden, dan is de omgeving van het laboratorium in die beide gevallen niet dezelfde. En al wordt de proef in hetzelfde laboratorium, ja in dezelfde kamer, herhaald, dan is ondertusschen de onderlinge stand der hemellichamen veranderd.

Wil ons beginsel dus zin hebben, dan moet het mogelijk wezen, van dergelijke verwijderde veranderingen af te zien. Eerst wanneer dit het geval is, kan men zeggen, dat bij twee verschillende proefnemingen de omstandigheden gelijk zijn, en alleen dan kan men volgens ons beginsel met zekerheid dezelfde gevolgen verwachten.

Een mogelijkheid tot toepassing van het causaliteitsbeginsel zou nog bestaan, wanneer dergelijke veranderingen wel niet verwaarloosd konden worden, maar het effect daarvan in rekening

zou kunnen worden gebracht. Wanneer de omstandigheden niet gelijk zijn, maar de gevolgen van de verandering nagegaan kunnen worden, komt dit voor de praktijk op hetzelfde neer, alsof de omstandigheden werkelijk gelijk waren.

Toch komt men ook bij deze redeneering al spoedig aan een grens. Immers, de verscheidenheid der factoren, die in de natuur werkzaam zijn, is onoverzienbaar. Alleen die processen zullen voor ons denken te volgen zijn, waarbij slechts een beperkt aantal factoren invloed heeft op den gang van zaken; de overige zullen door hun ingewikkeldheid voor exacte behandeling niet vatbaar zijn. Aan dit laatste is het te wijten, dat in de meteorologie de causale verklaring nog zulke geringe vorderingen gemaakt heeft; en volgens een veel verbreide opvatting is het alleen de ingewikkeldheid der verschijnselen, waardoor een causale verklaring der levensverschijnselen nog steeds een vrome wensch is.

Tot voor enkele jaren beschouwde men dit echter uitsluitend als een praktische moeilijkheid. Men was overtuigd van de mogelijkheid, de natuurprocessen steeds exacter te bestudeeren; en, wat in het bijzonder de proeven in het laboratorium betreft, beschouwde men het alleen als een kwestie van techniek, de storende invloeden steeds meer te elimineeren en het bedrag der overblijvende storingen steeds nauwkeuriger in rekening te brengen.

Deze laatste verwachting is echter op een groote ontgoocheling uitgeloopen, die men, achteraf beschouwd, had kunnen zien aankomen. De reden hiervan is de volgende.

Onze instrumenten bestaan, evenals alle voorwerpen om ons heen, uit kleine deeltjes, moleculen en atomen genaamd. Volgens de leer der warmte zijn deze deeltjes voortdurend in beweging. Sommige bewegen zich snel, andere langzaam, terwijl door hun onderlinge botsingen hun bewegingstoestand voortdurend verandert. Het gevolg hiervan is, dat al onze toestellen eigenlijk voortdurend kleine trillingen uitvoeren, en wel op uiterst onregelmatige wijze. Zoodra nu een meting zoo nauwkeurig wordt, dat deze trillingen merkbaar beginnen te worden, nadert men de uiterste grens der nauwkeurigheid. Want maakt men de instrumenten dan nog fijner en gevoeliger, dan wordt de relatieve invloed dezer trillingen steeds sterker, en al spoedig is van een verhooging der nauwkeurigheid geen sprake meer. Reeds bij

den tegenwoordigen stand der techniek is bij sommige instrumenten de invloed dezer ‘Brown'sche trillingen’ duidelijk merkbaar.

De laatste jaren is gebleken, dat deze begrenzing der nauwkeurigheid een nog algemeener karakter draagt. Men heeft nl. gevonden, dat ook het licht bestaat uit kleinste deeltjes, lichtquanten of photonen genaamd. Wanneer wij nu een voorwerp zien willen, bijv. om zijn stand en zijn snelheid te bepalen, moeten wij het verlichten, en dit beteekent dus, dat wij het met photonen gaan bombardeeren. Is het nu zoo klein, dat het van een botsing met een photon een merkbaar effect ondervindt, dan komen wij tot de conclusie, dat het onmogelijk is, den stand of de snelheid van zulk een voorwerp te bepalen, zonder tegelijkertijd een storing aan te brengen, die het verdere verloop van de proef beïnvloedt.

Op de zeer paradoxe resultaten, waartoe de studie dezer storingen geleid heeft, zullen wij thans niet ingaan. Uit het voorafgaande blijkt echter, dat de nauwkeurigheid onzer metingen een natuurlijke grens heeft, die geen vooruitgang der techniek overschrijden kan, daar zij een gevolg is van het feit, dat wij nu eenmaal met stoffelijke voorwerpen en met lichtstralen moeten werken, en deze alle uit discrete deeltjes zijn opgebouwd.

Het eenige, wat onder deze omstandigheden te doen valt, is, eenzelfde proef een groot aantal malen te herhalen. De storingen zullen dan nu eens in den eenen, dan weer in den anderen zin werken, en neemt men dan het gemiddelde der uitkomsten, dan zal hieruit het effect der storingen zijn weggevallen. Dit gemiddelde zal dus alleen afhangen van de overige factoren, die bij de proef invloed hebben gehad. Volgens het causaliteitsbeginsel zal dus dit gemiddelde door die factoren volledig bepaald zijn, maar op de uitkomsten der afzonderlijke proeven kan men het causaliteitsbeginsel niet toepassen.

Op dit punt gekomen, zal menigeen opmerken, dat dit alles nog geen reden is, aan de geldigheid van het causaliteitsbeginsel te twijfelen. Omdat op een zeker oogenblik de natuurverschijnselen te ingewikkeld voor ons worden, en wij dus niet meer alle bijzonderheden kunnen overzien, behoeft men nog niet te betwijfelen, dat die bijzonderheden in werkelijkheid toch causaal bepaald zijn!

Wij zouden hier een kennistheoretisch betoog kunnen houden, maar zullen dit liever achterwege laten, daar het ons toch niet veel verder zou brengen en ons alleen maar in allerlei moeilijke vragen verstrikken. Wij zullen liever de redeneering hier afbreken en een nieuwen gedachtengang gaan volgen, die aansluit bij een tweede aspect van het causaliteitsbeginsel. Dit aspect kunnen wij als volgt formuleeren:

Ieder verschijnsel moet een zekere oorzaak hebben.

Dit aspect is als het ware het tegengestelde van het eerst door ons beschouwde. Het eerste aspect sprak uit, dat bij bepaalde oorzaken bepaalde gevolgen behooren, het tweede aspect leert ons, dat bij ieder verschijnsel, dat wij als gevolg kunnen beschouwen, een zekere oorzaak behoort. Volledig is de omkeering niet; immers, terwijl bij een bepaalde oorzaak zeer bepaalde gevolgen behooren, kan eenzelfde gevolg soms door verschillende oorzaken in het leven worden geroepen. Dit verschil is echter voor ons betoog van minder belang.

Het is zeker waar, dat dit beginsel een buitengewoon belangrijke rol in ons denken vervult. Wanneer de wilde allerlei verschijnselen aan de werking van geesten en demonen toeschrijft, is dit een opvatting omtrent de oorzaak van die verschijnselen, dus een toepassing van het causaliteitsbeginsel. Uit dit voorbeeld blijkt, hoe universeel de toepassing van dit beginsel is; er blijkt echter ook uit, hoe weinig dit beginsel eigenlijk zegt, daar het niets naders inhoudt omtrent den *aard* der bedoelde oorzaken.

In een der stukken van Molière wordt de vraag gesteld: ‘Hoe komt het, dat opium slaap verwekt?’ Het antwoord luidt: ‘Omdat opium een slaapverwekkende kracht bezit.’ Dit is zeker een causale verklaring; er wordt een oorzaak voor het verschijnsel genoemd. Ieder zal echter wel toegeven, dat deze verklaring wetenschappelijk waardeloos is, daar niets naders omtrent die oorzaak wordt medegedeeld, en wij dus door die verklaring niets wijzer geworden zijn.

Een eenvoudig, vroom mensch zal bij alles, wat geschiedt, zeggen: ‘Dit gebeurde zoo, omdat God het wilde.’ Ik zal de ethische en religieuze waarde van zulk een verklaring niet gering schatten; maar wetenschappelijk kunnen wij er niets mede beginnen, daar men zoo *alles* verklaren kan.

Het is merkwaardig, hoe dergelijke schijnbare verklaringen

soms toch nog als wetenschappelijk geaccepteerd worden. In discussies over de vrijheid van de wil wordt vaak als argument tegen deze vrijheid aangevoerd, dat de handelingen van een mensch volkomen bepaald worden door zijn *motieven*. Hiertegen kan men dan opmerken, dat soms tegenstrijdige motieven in den mensch werkzaam zijn, en hij dan toch slechts aan één van die motieven gehoor geeft. Maar dan is het antwoord, dat eenvoudig het *sterkste* motief de overhand behoudt; en hiermede meent men dan het pleit gewonnen te hebben. Het is merkwaardig, dat men hierbij niet inziet, dat de 'sterkte van een motief' als verklaring even weinig waard is als de 'slaapverwekkende kracht' van de opium. Immers, als de vraag gesteld zou worden, hoe men de sterkte van een motief te weten kan komen, kan het antwoord niet anders luiden, dan dat het sterkste motief datgene is, waaraan gehoor gegeven wordt; waarmede men dus in een cirkel is rondgedraaid.

Uit dit alles blijkt wel, dat het causaliteitsbeginsel alleen dan wetenschappelijke beteekenis heeft, wanneer van te voren iets vaststaat, of van te voren iets aangenomen wordt, omtrent den *aard* der oorzaken, waardoor de beschouwde verschijnselen worden teweeggebracht. Wij zullen dus in het kort nagaan, welke oorzaken men in de moderne natuurkunde zooal als een voldoende verklaring heeft geaccepteerd.

Het eenvoudigste is in dit opzicht wel het wereldbeeld, dat *Descartes* ons heeft nagelaten. Volgens hem is de geheele ruimte gevuld met materie, die uit zeer kleine deeltjes bestaat. Ook de ruimte, die schijnbaar ledig is, bijv. die tusschen de hemellichamen, is in werkelijkheid vol, alleen zijn de deeltjes daar uiterst fijn. Alle natuurverschijnselen tracht Descartes nu te verklaren door de botsingen en drukkingen van die deeltjes tegen elkander; dit zijn dus de eenige oorzaken, die hij aanvaardt. Om bijv. de bewegingen der planeten te verklaren, onderstelt Descartes, dat de deeltjes, die de ruimte van het zonnestelsel opvullen, een wervelbeweging bezitten, en hierbij de planeten medevoeren.

Inderdaad was dit wereldbeeld een ideaal van eenvoud. Helaas heeft men het niet kunnen handhaven. Het bleek onmogelijk, op deze wijze rekenschap te geven van de bijzonderheden der beweging van de planeten. En zoo zegevierde de leer van New-

ton, die als oorzaak van deze beweging een aantrekkende kracht aannam, door de zon via de leege ruimte op de planeten uitgeoefend. Maar deze overwinning is niet zonder een hevigen strijd behaald. Die werking op een afstand, zonder iets, wat de werking over kon brengen, was voor veler denken even onaannemelijk als thans de meest revolutionaire begrippen der moderne physica. Naarmate echter het succes der theorie van Newton haar meer en meer ingang deed vinden, gewende men zich aan het denkbeeld. En in de negentiende eeuw waren er zelfs denkers, die het als een ideaal beschouwden, alle verschijnselen te verklaren door de bewegingen van deeltjes, die aantrekkende en afstootende krachten op elkander zouden uitoefenen volgens wetten, die eenigszins analoog zouden zijn aan de wet van Newton.

Ook dit programma kon echter niet uitgevoerd worden. Ondanks alle pogingen bleek het niet mogelijk, de verschijnselen der *electriciteit* op deze wijze te verklaren. Het bleek evenmin mogelijk, een eenigszins concreet beeld te vormen van de ‘spanningen’ en ‘trillingen’ in den ‘aether,’ waardoor men de electromagnetische verschijnselen ook trachtte te verklaren; of deze beelden werden zoo gekunsteld, dat zij als werkelijke natuurverklaring waardeloos waren.

En zoo trad de natuurkunde omstreeks 1900 een nieuw stadium in, waarbij juist de wetten der electriciteit als primair werden aangenomen, en men alle verschijnselen met behulp van electrische krachten trachtte te verklaren. En dit programma had een zoodanig succes, dat algemeen de overtuiging bestaat, dat men thans eindelijk op den goeden weg is. Nadat reeds te voren licht en electriciteit één waren geworden, werden thans ook de chemische krachten herleid tot electrische; en, dank zij de relativiteitstheorie, werd de zwaartekracht uit haar isolement bevrijd en met de andere natuurkrachten in verband gebracht. Het is geen wonder, dat de moderne physici als hoogste beginsel dat van de éénheid van alle natuurwetten hebben aanvaard.

En juist op het oogenblik, dat het einddoel in het gezicht is gekomen, is men voor een verrassing komen te staan, die haar wedergade niet vindt in de geschiedenis der natuurkunde. En deze verrassing werd geleverd door de leer van het licht.

In den aanvang van de negentiende eeuw is een hevige strijd

gevoerd tusschen de aanhangers van de leer, dat het licht uit voortvliegende deeltjes bestaat, en die van de leer, dat het licht bestaat uit trillingen van den aether. De verschijnselen der interferentie deden de laatste theorie een beslissende overwinning behalen, en het scheen, dat de theorie der lichtdeeltjes voorgoed uitgediend had. Dat men later de lichttrillingen is gaan opvatten als electromagnetische trillingen, is een aanvulling, die de grondgedachte der theorie onaangetast laat.

De onderzoekingen der laatste tientallen jaren hebben echter de lichtdeeltjes, thans lichtquanten of photonen genaamd, in eere hersteld. Alleen deze theorie vermocht van allerlei feiten rekenschap te geven, die òf nieuw ontdekt werden, òf waarop men thans eerst opmerkzaam werd. En men is tot het inzicht gekomen, dat de fout van de vroegere theorie niet zoozeer de aanneming van het bestaan van lichtdeeltjes was, dan wel de onderstelling, dat deze deeltjes zich volgens de wetten der gewone mechanica zouden bewegen. Men heeft een nieuwe mechanica, de zoogenaamde 'golfmechanica,' moeten ontwikkelen, om van het gedrag der lichtquanten rekenschap te geven. En de onderzoekingen der laatste jaren hebben geleerd, dat deze nieuwe mechanica niet enkel voor de lichtquanten geldt, maar dat ook de kleinste deeltjes der materie zich volgens de golfmechanica blijken te bewegen, als men hun bewegingen maar nauwkeurig genoeg bestudeert. De eenheid van het physisch wereldbeeld is dus door deze ontdekkingen eerder grooter dan kleiner geworden. En al zijn nog niet alle vragen beantwoord, het ideaal schijnt dichter bij te zijn dan ooit.

Wat is nu het beginsel van deze golfmechanica? Het volgende.

Wanneer men de beweging van een deeltje wil voorspellen, berekent men, uitgaande van de gegeven omstandigheden, volgens zekere formules een bepaalde golfbeweging, die de ruimte vult. In het geval van het licht is deze golfbeweging dezelfde, die volgens de vroegere voorstellingen het licht zelf uitmaakte; in het geval van materiëele deeltjes spreekt men van 'materiegolven.' De *intensiteit* van die golfbeweging op een bepaalde plaats en een bepaald tijdstip is nu evenredig met de *waarschijnlijkheid*, dat het bewegende deeltje op dat tijdstip op die plaats te vinden zal zijn. Zijn er een groot aantal deeltjes, die zich onder dezelfde omstandigheden bewegen, dan is deze waar-

schijnlijkheid weer evenredig met het *aantal* deeltjes, die zich op het genoemde tijdstip op de genoemde plaats bevinden. Het gedrag van zulk een zwerm, als één geheel beschouwd, wordt dus door de golfmechanica volledig bepaald; maar over het gedrag van een enkel deeltje kan men alleen maar met een zekere waarschijnlijkheid wat voorspellen; het is niet exact uit de gegevens te bepalen.

Menigeen zal antwoorden, dat dit dan een onvolkomenheid is van de theorie, en dat nader onderzoek noodig zal zijn, om de wetten, volgens welke de deeltjes zich bewegen, meer nauwkeurig te leeren kennen. Gegeven het succes, dat de golfmechanica tot dusver gehad heeft, is het vrij onwaarschijnlijk, dat reeds bekende experimenten tot zulk een aanvulling van de theorie zouden voeren. Men zal dus nieuwe proeven moeten uitvoeren, en daarbij de bewegingen der deeltjes met groote nauwkeurigheid nagaan. Maar - nu doet zich de moeilijkheid voor, die wij zooeven bespraken, Deze meer nauwkeurige onderzoekingen zijn onuitvoerbaar, omdat wij dan de grenzen zouden moeten overschrijden, die door den aard van onze hulpmiddelen aan ons gesteld zijn.

Wij staan hier dus voor een dubbele muur. Experimenteel kunnen wij niet verder komen. En de theorie, die de bekende physische oorzaken tot een éénheid samenvat, en die op het bekende terrein slechts successen te boeken heeft, bevat geen enkele aanwijzing, om ook maar op hypothetische wijze verder door te dringen. Het schijnt, dat wij op dit punt de grenzen van de voor ons kenbare werkelijkheid bereikt hebben. En zoo is het niet te verwonderen, dat vele physici het zinloos achten, verdere oorzaken te onderstellen, waarvan wij niets naders te weten kunnen komen, en die niet passen in het gegeven systeem van natuurkrachten - oorzaken dus, die met de ‘slaapverwekkende kracht’ van de opium op één lijn zouden staan. Zooals wij boven reeds zagen, is de fundamenteele onderstelling van den modernen physicus de eenvoud en de systematische samenhang der natuurwetten; en het succes, dat hij bij zijn streven naar unificatie gehad heeft, geeft hem zeker het recht, die onderstelling te maken. Met dit, bijna bereikte, ideaal voor oogen zal de physicus liever zeggen, dat een verschijnsel *geen* oorzaak heeft, dan er een oorzaak voor aan te nemen, die speciaal voor

die gelegenheid moet worden verzonnen, en die werkt volgens wetten, die alleen in dat geval zouden gelden.

Hoe onwaarschijnlijk het is, dat de verschijnselen in dit grensgebied misschien toch ten slotte bepaald zouden worden door krachten, die eenige overeenkomst zouden vertoonen met die, welke ons uit de overige physica bekend zijn, blijkt wel het duidelijkst uit de verschijnselen der *radio-activiteit*. Zooals men weet, bezit een radio-actieve stof de eigenschap, dat de atomen telkens ontploffen. Bij zulk een ontploffing wordt een deel van het atoom weggeslingerd; het overblijvende ontploft in den regel na eenigen tijd weer, en zoo gaat het door, totdat ten slotte een inactief eindproduct ontstaan is. Zoo ontstaat, door allerlei tusschenstadiën heen, uit uranium radium en hieruit ten slotte lood.

Welke zijn nu de oorzaken, die zulk een ontploffing teweegbrengen? A priori kan men vermoeden, dat deze van tweeërlei aard zullen zijn: uitwendige en inwendige. Het is als met den dood van een mensch: deze kan worden teweeggebracht door uitwendige oorzaken, zooals een ongeluk, of door processen, die zich in het organisme zelf afspelen.

Laat ons de laatste vergelijking even vasthouden. Beschouwt men een groot aantal menschen, maakt men dus een statistiek, dan zullen de uitwendige omstandigheden, die immers voor ieder mensch weer anders zijn, relatief steeds minder invloed hebben; de inwendige processen, die bijv. in hun afhankelijkheid van den leeftijd een meer algemeen-menschelijk karakter dragen, treden meer op den voorgrond. Men komt zoo tot het resultaat, dat in het levensverzekeringsbedrijf wordt toegepast, dat menschen van een bepaalden leeftijd een bepaalde sterftekans hebben, die met den leeftijd verandert.

Wij zullen thans nagaan, hoe het met deze dingen bij de radium-atomen gesteld is. Om te beginnen doet zich de vereenvoudiging voor, dat uitwendige omstandigheden op het uiteenvallen der radium-atomen geen invloed hebben. Aan welke temperaturen en drukkingen men een radio-actief preparaat ook blootstelt, het tempo van uiteenvallen verandert niet. Ook theoretisch kan men vermoeden, dat dit tempo pas versneld zou worden bij temperaturen, die wij onmogelijk kunnen verwezenlijken, en waarvan het de vraag is, of zij wel in het heelal te vin-

den zijn. De ‘sterftekans’ van een radium-atoom zal dus uitsluitend bepaald worden door de inwendige processen. Maar nu is het merkwaardige, *dat ook een dergelijke invloed niet te vinden is*. Of men een groep radium-atomen neemt, die pas geboren zijn, of een groep, die reeds duizend jaar oud is: de sterftekans is volkomen dezelfde. Het is dus al heel moeilijk, zich bepaalde processen voor te stellen, die zich binnen het atoom zouden afspelen, en die met het uiteenvallen zouden eindigen; men krijgt veeleer den indruk, dat het puur toeval is, welk atoom het eerst aan de beurt komt. Inderdaad is het ook eerst de golfmechanica met haar waarschijnlijkheidsbeschouwingen geweest, die ons sommige bijzonderheden der radio-actieve processen beter heeft doen begrijpen.

Dit voorbeeld is niet het eenige; er zijn meer verschijnselen, waarbij men zich eenvoudig niet voorstellen kan, hoe een verklaring volgens klassieke beginselen er zou moeten uitzien. Er rijst nu, naar aanleiding van dit alles, een belangrijke vraag: Is de rol van het causaliteitsbeginsel in de natuurkunde nu werkelijk uitgespeeld?

Over deze vraag is de laatste jaren veel van gedachten gewisseld, en, zooals het zoo vaak gaat, is deze strijd voor een goed deel een strijd om woorden geweest. Het meest de aandacht getrokken hebben de beschouwingen van Planck, omdat sommigen den indruk hebben ontvangen, dat hij het klassieke causaliteitsbeginsel in eere wilde herstellen. Dit is echter geenszins het geval.

Het uitgangspunt van Planck is de opmerking, dat ook de klassieke natuurkunde steeds werkte met een geïdealiseerde werkelijkheid. De physische constanten zijn steeds gemiddelden van een groot aantal waarnemingen; de gedachten-experimenten, die in de theoretische natuurkunde worden uitgevoerd, kunnen slechts met een zekere benadering in de praktijk worden verwezenlijkt. In één woord: de theoretische natuurkunde heeft betrekking op datgene, wat Planck het *wereldbeeld* noemt, en pas door middel van dit wereldbeeld op de werkelijkheid van het waarnemen en experimenteeren. In dit wereldbeeld heerscht strenge causaliteit; maar deze is alleen hierdoor bereikt kunnen worden, dat bij de constructie van het wereldbeeld van alle onberekenbare, storende invloeden is afgezien.

Voor den physicus van de negentiende eeuw zou deze gansche onderscheiding meer van practische dan van theoretische beteekenis geweest zijn. Immers, hij was overtuigd, dat bij de vooruitgang der wetenschap het wereldbeeld steeds nauwkeuriger de werkelijkheid zou weergeven, zonder dat aan deze nauwkeurigheid een grens gesteld was. Deze situatie is echter door de nieuwe ontdekkingen geheel veranderd.

Het wereldbeeld der golfmechanica is opgebouwd uit zekere golfstelsels, die zich bij wat meer ingewikkelde problemen zelfs in meerdimensionale ruimten bevinden. Deze golfstelsels worden volgens strenge wiskundige formules uit de gegevens van het vraagstuk berekend en hun verloop in den tijd is streng gedetermineerd. In zooverre heerscht in het wereldbeeld nog steeds strenge causaliteit, en in zooverre heeft Planck gelijk, dat het causaliteitsbeginsel in de physica nog steeds onontbeerlijk is.

De band tusschen wereldbeeld en waarneembare werkelijkheid is echter veel losser dan vroeger. In de eerste plaats verdient het wereldbeeld nauwelijks de naam 'beeld,' daar het geheel onaanschouwelijk geworden is. Wij hebben hier dus dezelfde evolutie, die bij de begrippen 'ruimte' en 'tijd' aan den gang is geweest. In verband hiermede is het wereldbeeld geen afbeelding, zelfs geen geïdealiseerde afbeelding meer van de werkelijkheid. De golfstelsels geven slechts de waarschijnlijkheid aan, dat een werkelijk uitgevoerd experiment zus of zoo zal verloopen; of wanneer men een groot aantal gelijksoortige experimenten uitvoert, is het bijbehoorende golfstelsel een wiskundig symbool voor wat men de *structuur* van het stelsel experimenten zou kunnen noemen. Deze structuren zijn in het wereldbeeld afgespiegeld en zijn dus causaal bepaald; de afzonderlijke experimenten niet. In ieder geval speelt het causaliteitsbeginsel in de moderne natuurkunde dan toch een geheel andere rol dan in de vroegere.

Om de kennistheoretische beteekenis van het voorafgaande nader te zien, doen wij het beste, eerst het Kantiaansche begrip *idee* nader te beschouwen.

Onder de 'ideeën' verstaat Kant zekere begrippen, waarmede ons denken noodzakelijk moet werken, maar die het eigenaardige hebben, dat zij niet met eenige concrete ervaring overeenstem-

men, doch veeleer een zeker streven, een zekere richting van ons onderzoek tot uitdrukking brengen. Neem bijv. het begrip ‘wereld.’ De wereld als geheel is zeker geen voorwerp van eenige concrete ervaring. Kant betoogt zelfs, dat men over de wereld als geheel geen enkele uitspraak kan doen, zonder in tegenstrijdigheden te vervallen. Men kan evengoed betoogen, dat de wereld eindig, als dat zij oneindig is; dat zij al of niet een aanvang in den tijd heeft gehad; dat de materie tot in het oneindige deelbaar is, als dat er kleinste en ondeelbare deeltjes bestaan. Het begrip ‘wereld’ kan echter niet gemist worden; het brengt de overtuiging tot uitdrukking, dat alle waargenomen dingen en verschijnselen tot één samenhangend geheel behooren. Analoge dingen gelden van begrippen als ‘ziel’ en ‘God.’ Deze begrippen kunnen ons ook tot bewustzijn brengen, dat het proces van de ontwikkeling der wetenschap een *oneindig* proces is; immers, was dit niet zoo, dan zou een volledige kennis van de wereld mogelijk zijn, en de antinomieën toonen de ongerijmdheid hiervan aan.

Welk licht wordt nu door de moderne natuurkunde hierop geworpen?

In de eerste plaats blijken de Kantiaansche antinomieën wel degelijk oplosbaar te zijn. De tegenstelling tusschen de eindigheid (d.w.z. bij Kant: de *begrensdheid*) der wereld en de oneindigheid, die beide ondekbaar zijn, wordt aangevuld door de derde mogelijkheid, dat de ruimte het driedimensionale analogon van een boloppervlak zou wezen. De ruimte zou dan een eindig volumen hebben en het heelal uit een eindige hoeveelheid materie bestaan, zonder dat daarbuiten een oneindige ledige ruimte gedacht behoefde te worden. En de tegenstelling tusschen de al of niet oneindige deelbaarheid der materie wordt hierdoor opgeheven, dat wij bij het verder doordringen op een zeker oogenblik een gebied der werkelijkheid bereiken, zoozeer van het ons vertrouwde verschillend, dat de meest fundamenteele begrippen ons in den steek laten.

Dat de ontwikkeling der wetenschap een oneindig proces is, zal iedereen wel toegeven. Maar dit proces blijkt een veel eigenaardiger en ingewikkelder verloop te hebben, dan Kant en de zijnen dachten. Binnen zekere grenzen schijnen zelfs zeer vergaande vragen voor beantwoording vatbaar te zijn. De ontwik-

keling van de physica in de laatste jaren maakt het zeer waarschijnlijk, dat de grenzen van het haar toegewezen gebied in zicht komen. En al zijn verrassingen nog geenszins uitgesloten, men krijgt toch den indruk, dat het einde nadert. Wordt deze indruk bevestigd, dan zou de taak der physica verder nog slechts bestaan in het uitwerken van steeds gecompliceerdere vraagstukken, zonder dat meer principiëel nieuwe gezichtspunten worden gevonden.

Maar achter - of naast - het domein der physica doemen geheel andere gebieden op, waar vermoedelijk geheel andere methoden van onderzoek noodig zijn. Daar is het terrein der levensverschijnselen; daar is het gebied der parapsychologie, dat den laatsten tijd zoozeer de aandacht trekt. Hier zijn zelfs de meest fundamenteele dingen nog in duisternis gehuld.

In één woord: de ontwikkeling der wetenschap heeft een veel meer revolutionair karakter, dan Kant dacht. Het is nu en dan noodig, zelfs de meest fundamenteele denkgewoonten te wijzigen; en dit zal dan vooral het geval zijn, als een zekere grens overschreden wordt, en een nieuw gebied der werkelijkheid voor ons toegankelijk wordt. En mocht er al een apriori bestaan, dat werkelijk voor alle denken geldigheid heeft, dan is dit toch veel meer verborgen en veel minder omvattend, dan Kant dacht.

CH.H. VAN OS

Leonhard Christoph Sturms reiseanmerkungen

Onder den titel ‘Hollandsch Classicisme of Hollandsche Barok?’ schreven wij in het April-nummer van dit tijdschrift een kort artikel, waarin de tegenstelling *objectieve* en *subjectieve richting* in de bouwkunst na de Renaissance onder het oog werd gezien. Op deze tegenstelling, waarbij de volgelingen van Vitruvius en de latere theoretici gesteld werden naast Michelangelo en zijn geestverwanten, zouden wij niet zoo spoedig zijn teruggekomen, ware het niet, dat de kennismaking met een merkwaardige uitgave o.i. een tweede artikel over hetzelfde onderwerp rechtvaardigde. Het betreft de geschreven en *geteekende* kritiek van den Duitschen architect-theoreticus Leonhard Christoph Sturm, wiens ‘Reiseanmerkungen’ wel zeer duidelijk de bedoelde tegenstelling demonstreeren.

Over Sturm en de door hem uitgegeven geschriften moge hier allereerst een korte mededeeling volgen, waarna wij, voor zooverre het de Nederlanden betreft, eenige zijner meest curieuze uitlatingen inzake de meerdere of mindere ‘zuiverheid en rechtgeaardheid’ der bouwkunst van deze gewesten ten beste willen geven.

Vele van de banden, door Sturm in het licht gegeven, bevatten niet eigen geschriften van den auteur, doch de publicatie van manuscripten, nagelaten door Sturms landgenoot, den mathematicus en theoreticus Nikolaus Goldmann. Deze Goldmann, in 1611 te Breslau geboren, studeerde rechten en wiskunde te Leipzig en te Leiden, werd docent in de mathematiek te Leiden en stierf er in 1665. Naast de wiskunde had ook de bouwkunde zijn belangstelling en wel allereerst de vestingbouwkunde, waarover hij een werk publiceerde onder den titel: Elementorum architecturae militaris, Lugd. Batav. 1643.

Fig. 1. De voormalige Jezuïetenkerk te Antwerpen, met door Sturm verbeterde ‘Faciata’. arch.: Huyssens.

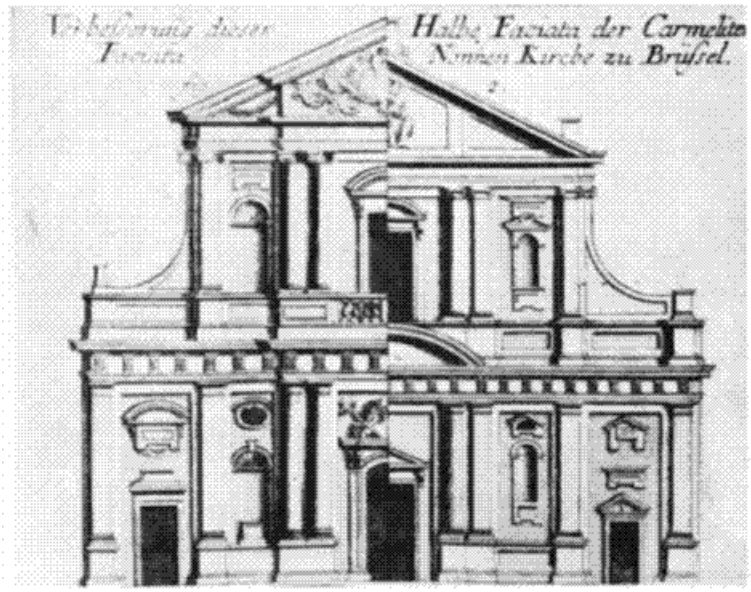

Fig. 2. De (nu afgebroken) Carmelitessenkerk te Brussel, met door Sturm verbeterde ‘Faciata’. arch.: Cobergher.

t.o. 77

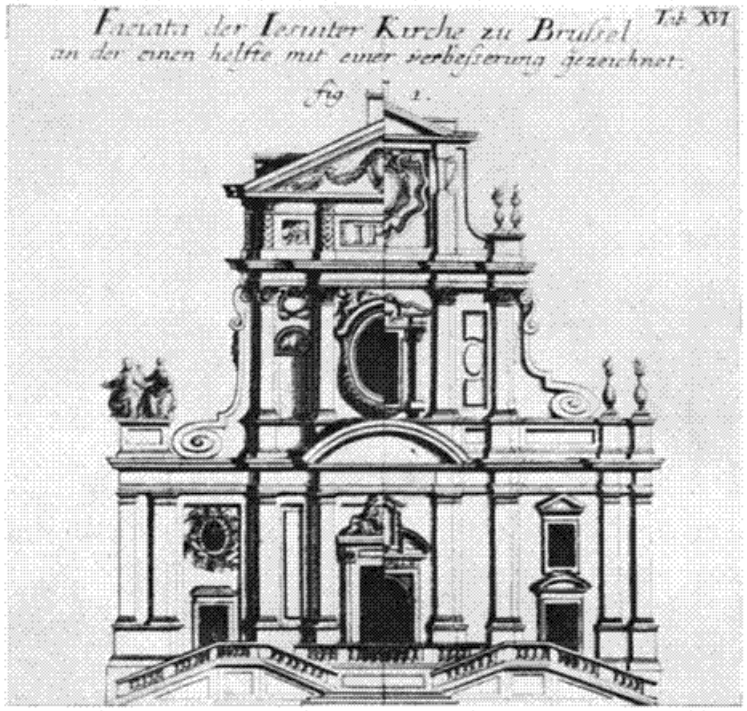

Fig. 3. De (nu afgebroken) Jezuïetenkerk te Brussel, met door Sturm verbeterde ‘Faciata’. arch.: Francart.

Goldmann's levenswerk echter bestond uit een zeer omvangrijke studie over de ‘civiele’ bouwkunst; dertig jaren had hij aan dat werk gegeven, doch op het moment, dat het handschrift - met ondersteuning van den Grooten Keurvorst - zou worden uitgegeven, stierf de schrijver.

Het manuscript kwam, via den raadsheer Georg Bose, in het bezit van Sturm. In 1699 bezorgde deze een eerste uitgave. Daarna voorzag hij het werk van commentaren en aanvullingen en gaf het als ‘der verneuerte Goldmann, oder die ganze Civil-Bau-Kunst’ in het jaar 1715 te Augsburg nogmaals in het licht.

Sturm zelf had, evenals Goldmann een halve eeuw voor hem, te Leipzig mathematiek gestudeerd en zich daarna eveneens met verschillende bouwkundige problemen bezig gehouden. Al spoedig werd hij benoemd tot hoogleeraar in de wiskunde te Wolffenbüttel en vervolgens te Frankfort a.d. Oder. Eerst op ongeveer veertigjarigen leeftijd trad Sturm practisch als bouwmeester op en wel in Noord-Duitschland. In Dehio's ‘Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler’ (band II) vinden wij hem als ‘Oberbaudirektor in Mecklenburg-Schwerin’; hij verbouwt er een kerk en breidt het ‘Neue Schlosz’ te Neustadt uit ‘im ernstem *Klassizismus* der holländischen Schüle’.

Sturm dankt zijn bekendheid echter niet aan zijn practische, doch aan zijn theoretische werkzaamheid, waarvan o.a. naast de uitgaven van Goldmanns geschriften, zijn bewerking van Daviliers ‘Cour complet d'architecture’, zijn boek over woonhuizen, zijn ‘Vollständige Entwicklung aller Art Kirchen wohl anzugeben’ (1718) en zijn ‘Architectonische Reiseanmerkungen’ genoemd moeten worden.

Het hoofddoel van deze bespreking is: het nader bezien van deze ‘Reiseanmerkungen’ en dan wel in 't bijzonder de notities over de Nederlanden.

De titel van het werk is lang, men is breedvoerig in die dagen; zij luidt:

Leonhard Christoph Sturms - durch Einen grossen Theil von Teutschland und den Niederlanden bisz nach Parisz gemachte architectonische Reise-Anmerkungen - zu der vollständigen Goldmann'schen Baukunst VIten Theil - als ein Anhang gethan - damit so viel in des Auctoris *Vermögen stehet*, *nichts an der Voll-*

ständigkeit des Werks ermangle - Augspurg, In Verlegung Jeremig Wolffen - Kunsthändler - AnnoMDCCXIX

Het geheel is in briefvorm gesteld en voor publicatie gereed gemaakt te Rostock tusschen 4 Mei 1716 en 25 Februari 1717. De uitgave werd van een groot aantal kopergravures voorzien, verva ardigd naar onderweg gekochte prenten of naar zelfvervaardigde schetsen. Sturm geeft minder illustraties dan hij van zins was: ten eerste kan hij, naar hij mededeelt, door geldgebrek, in vele steden niet zoolang blijven als hij gaarne gewild had en als noodig ware geweest tot het verzamelen van voldoende teekeningen en ten tweede is hem.... ein zimlichen *Convolut* solcher angezeichneten Observationen durch einen liederlichen und endlichen auf Dieberey ergriffenen Dienst-Botten, weisz nichts wozu, hinweg *practiciret* und verwarloset worden'.[1)]

Toch restte er blijkbaar nog genoeg na de dieverij, om een groot aantal bladen met gravures te vullen; wij reproduceeren er hier een drietal, welke speciaal van belang zijn voor de tegenstelling, die wij willen accentueeren, en geven daarbij, aangevuld met een paar opmerkingen buiten dit thema om, eenige grepen uit den tekst.

De reis dan gaat vanaf Maagdenburg over Brunswijk, Hannover, enz. enz. via Kleef naar de Vereenigde Provinciën. Hier bezoekt Sturm: 'Niemägen, Arnheim, Dieren, Zuphen, Deventer, Amersforth' en Naarden en komt zoo te Amsterdam.

Wat hem boeit op reis dat zijn: de vesting- en waterwerken, de profane en de religieuze gebouwen en details, zooals graftomben, altaren, enz. Het verwondert dan ook niet, dat wij naast een situatieteekening van het Loo, waarvan de tuinen schoon zijn, maar waarvan de '*architectonische* Auszierung innen noch aussen tauget', een duidelijk plan van de vesting Naarden vinden.

Daarna is onze hoofdstad aan de beurt. Sturm is vol belangstelling voor de wonderbaarlijke stad. Hij vertelt er niet heel veel van, omdat, zooals hij zegt, er genoeg goede boeken over bestaan, zoowel over het stadsplan en het raadhuis als over de 'privat-häuser', waarvoor hij *Vingoboom* (Vingboons) aanbe-

1) De tekst is in Duitsche letters gezet, een aantal woorden echter met het Latijnsche type gedrukt; deze laatsten zijn in de citaten cursief.

veelt, terwijl men zich voor de windmolens *Limpurg* moet aanschaffen. Men moet, als men reist, altijd zelf boeken koopen met stadsplannen, om zonder een 'bode' de steden te kunnen zien. Doet men dat niet en neemt men gidsen dan '.... ist viel Verdrieszlichkeit dabei, wenn man so viel unnütze Wurmschneiderey von ihnen anhören musz' en telkens moet stilstaan bij menig gebouw '.... so der Mühe nicht werth ist'. Wat men Sturm ook nu nog na kan zeggen.

Op 't gebied der waterbouwkunde vindt Sturm in Amsterdam natuurlijk veel van zijn gading en zoo verbaast het ons dan ook allerminst dat hij eenige bladen geeft met platte gronden en doorsneden van 'die Amsterdamische Modder-Moole' en van 'das unterste vornehmste Stück der Holländischen Watter-Moolen' benevens 'Profil und Faciata des See-Deiches zwischen Naerden und Amsterdam'.

Tusschen deze afbeeldingen zien we plotseling de plattegrond van de Nieuwe Luthersche Kerk. Deze centraalbouw brengt Sturm weer bij de schoone bouwkunst onzer hoofdstad en dan schrijft hij: 'Das Stadt-Hausz zu Amsterdam ist unstreitig das herrlichste Rath-Hausz in der Welt, so wohl als die St. Peters-Kirche, die prächtigste Kirche in derselbigen ist, und der Baumeister derselben ist ein Mann von hohem Geiste gewesen.'

Door dezen lof bevestigt Sturm zijn voorkeur voor de objectieve, streng-klassicistische richting. 'Demungeachtet' echter vervolgt hij 'sind notabele Fehler daran'. Die fouten noemt hij in het opschrift van de gravure der verbeterde plattegrond zelfs: 'important, unlangbahr und unentschuldbar'. En dan volgt het rijtje: Nummer één: het gebouw heeft geen 'geschickte und proportionierte Haupt-Thür'. De zeven ingangen, zegt Sturm gehoord te hebben, beteekenen de zeven procinciën, die Amsterdam wil beheerschen, maar dat is 'abgeschmackt und absurd', want er zijn er negen '.... Also bleibet dieses vor einen sehr groszen Fehler ausgemachet'.

Hoe die groote fout te verbeteren ware geeft de auteur in een eigen plattegrond-ontwerp, waarbij een monumentale dubbele buitentrap ineens naar de hoofdverdieping voert, terwijl een vloer op de hoogte van de burgerzaal dwars door de vierschaar wordt gelegd. Die vierschaar moet dan wel verdwijnen, maar dat hindert niet, zegt Sturm, want dat is toch de 'aller-

unnötigste unter allen Zimmern'. De reliëfs van Quellinus en de bronzen hekken kunnen ergens opgesteld worden, waar zij - meent Sturm - zelfs nog veel beter tot hun recht zullen komen.

Dat van Campen het oude motief van het vroegere raadhuisje - bekend o.a. door Rembrandt's schetsen en het prachtige paneeltje van Saenredam - de open hal als publieke plaats bij de rechtszittingen, had te handhaven, zal ongetwijfeld aan Sturm niet bekend zijn geweest. In ieder geval was hem het accentueeren der middenas door één architectonisch motief meer waard.

De verdere fouten, die hij ontdekt, kunnen wij onbesproken laten, met uitzondering van één, waarbij vooral het verbeteringsvoorstel curieus is. Het betreft de binnenplaatsen: die zijn slecht. Deze fout echter '.... wäre gantz leicht und mit geringen Kosten sehr gut abzuhelffen, wann eine recht saubere *Architectur* mit solchen Verstand und nach Art auff die Wände der beyden Höfe gemahlet würde, wie viele *Exempla* in Dresden....' Inderdaad is het interessant om zoo overtuigd de meening te hooren verkondigen, dat 'architectuur' slechts daar bestaat, waar 'orden' aanwezig zijn; liefst in werkelijkheid, doch als 't niet anders kan, dan tenminste geschilderd. Waar geen versiering is, daar is geen bouwkunst. Hoe velen zeggen het, na ruim tweehonderd jaar, Sturm nog na, tot schade van onzen eigen tijd.

Doch volgen wij den ijverigen reiziger verder op den voet. 'Saerdam' wordt bezocht en daarna gaat het Zuidwaarts over 'Utrecht, Gouda oder Ter gau, Dordtrecht, Geertrudenbergh und Breda nach Antwerpen'.

Bij het bespreken van Antwerpen en Brussel vinden wij de meest interessante gravures (zie illustratieblad). Over de Scheldestad wordt de volgende notitie neergeschreven: 'die Stadt verdienet wohl, dasz man sich zum weinigsten acht Tage da aufhalte, ich aber bin nicht mehr als einen einigen Tag daselbst verblieben'. In dien eenen dag ziet Sturm kans het hoogaltaar in de St. Jacob na te teekenen en bovendien den plattegrond en den gevel van de Jezuïtenkerk (nu St. Carolus).

Hij moet dat wel doen, omdat hij '.... keinen Risz in Kupffer habe finden können'. Getroffen is Sturm door den rijkdom der bouwmaterialen, waarvoor de kerk inderdaad beroemd was tot aan den dag, twee jaar na Sturms bezoek, dat het

gebouw door den bliksem getroffen, op voorgevel, Mariakapel en koornis na, een prooi der vlammen werd en in armelijk materiaal werd herbouwd.

Doch al zag Sturm de kerk in volle glorie, zij kan toch naar zijn meening niet halen bij de Sorbonnekerk of de Val-de-Grâce '.... blosz wegen der *Disposition* und die Reinlichkeit der *Architectur*'. Daarom geeft hij dan ook de helft van den gevel, met daarnaast de 'Verbesserung dieser Faciata nach Goldmannischen Proportionen, anzuzeigen wie man.... die Hauptmassen viel besser nach dem Geschmack der reinen Architectur hätte machen können' (fig. 1).

Bij het interieur worden de marmersoorten opgenoemd. Ook de kapellen, waaronder die met het plafond door Rubens ontworpen, zijn rijk '.... aber die *Disposition* tauget auch nichts.'

Van de beelden kan Sturm de meesten niet thuisbrengen; het maakt den hooggeleerde korzelig, dat zijn eruditie hierbij te kort schiet. Het katholieke geloof moet het dan ook ontgelden '.... es ist so unendlich Zeug mit den Statuen der Päbstlichen Heiligen, dasz man musz recht *libros mythologicos* studiert haben, wie man in Poetischen Schulen die Heidnischen Götzen studieren musz'.

Verder gaat dan de reis. In Brussel aangekomen herdenkt Sturm de beschieting van de stad door de Villeroy; hij koopt zich een stadsplan van van der Baaren, waarop precies is aangegeven, welk deel vernield werd door het 'nicht löbliches *Bombardement* ohne einen Vortheil mittel aus der Stadt anno 1695'. Wel is waar is het meeste weer opgebouwd '.... aber billich bedauert man, dasz kein rechtschaffener Baumeister zu Wiederanordnung der neuen Gebäude gebrauchet worden, wie ich denn frei sagen darff, dasz nicht nur unter den alten, sondern auch unter den neuen Gebäuden fast nichts ist, so eine *correcte Architectur* hätte, so dasz ich daselbst nicht das geringste gefunden, daraus ich mich in der Wissenschaft der *Civil-Baukunst* hätte erbauen können'.

Van de huizen op de Grand' Place wordt er één in de gravures opgenomen; de anderen zijn allen 'seltsam, bunt und kraus, Theils habes sie gar auswendig vergulden lassen, doch auch das Gold *mal a propos ordiniret*.

De 'Onze Lieve Vrouwe van Bijstand' en de Augustijnerkerk

van Francart[1] deugen ook niet, evenmin als de Jezuïtenkerk van Francart of Coberghers Carmelitessenkerk. Doch van die twee laatsten zijn de gevels toch nog wel het nateekenen waard, zij worden in gravure gebracht, evenals de Antwerpsche kerk, met de 'reine Disposition' in 'halbe Faciata' ernaast (fig. 2 en fig. 3), waarbij de attiek der Jezuïtenkerk genoemd wordt '.... *eine Caprice*, so zu gar keiner Ordnung zu rechnen, auch sonst nicht im geringsten angenehm'.[2]

'In summa' besluit Sturm zijn beschouwingen over Brussel 'wenn es nur den guten Brüsslern, nicht entweder an einem guten Baumeister, oder nicht an dem Willen und Wissen einen rechtschaffenen aufzusuchen und ihm zu folgen gefehlet hätte, so würden sie vor ihre aufgewendete grosse Kosten vortreffliche Gebäude und bey allen Kunstverständigen Ruhm haben, da sie jetzt nur derselben höchst wohlgegründete Spott davontragen'.

Dat de bouwmeesters van die 'onreine' Vlaamsche architectuur bij hun leven in hoog aanzien stonden aan het hof der aartshertogen en zoo goed door den adel als door de clerus en de burgerij met mannen als Rubens en van Dyck op een lijn gesteld werden, zou Sturm zeker niet geloofd en zoo hij het al als feit had moeten aanvaarden, niet begrepen hebben.

Dat, wie goede 'architectuur' wilde leveren, eerst bij hem of bij zijns gelijken ter schoole moest gaan, dat was zijn rotsvaste overtuiging. In de brieven over Brussel, die stad, waar nu heelemaal niets goed is, noteert hij de volgende zinsneden over de Dorische Orde: '.... die Baumeister mercken, dasz Sie unverantwortliche Fauten allezeit daran machen'. Daarom vermijden zij het gebruik liever 'und verlieben sich trefflich in die Ionische, welche fein leicht ist'. Voor de Dorische moeten zij bij mijn boek terecht komen, triomfeert Sturm; ja, eigenlijk voor alle Orden '.... welcher Affront sie noch mehr schmerzen wird, weil Sie auch dawider kein Wort sprechen können'.

Wij laten Sturm naar Parijs trekken en over Amiens, weer door de Zuidelijke Nederlanden, via Rotterdam, den Haag, Leiden, Haarlem, door Noord-Holland, Friesland en Groningen, naar

1) Afgebroken, doch de gevel geheel overgebracht voor de 'Trinité', rue du Bailly b.d. Avenue Louise.

2) Zie voor genoemde kerken 'l'Architecture religieuse du Brabant au XVIIe siècle' van schrijver dezes.

zijn vaderland terugkeeren. Hem troffen vooral op die reis naar huis het voormalig Schielandsch Huis (Boymans) te Rotterdam, de Kasteelen van Rijswijk en Honselaersdijk, en in den Haag, waar volgens zijn zeggen weinig of niets te zien is, in hoofdzaak het Mauritshuis - te dien tijd gedeeltelijk door brand vernield - en het Huis ten Bosch, waarvan hij de plattegrond teekent.

Was Sturm tenslotte - via Goldmann - alléén een benepen Vitruviaan, wiens lust en leven het slechts was de uitingen van subjectief-voelende, barok-architecten in ‘faciata's in reiner Architectur’ om te zetten? Ach neen, Sturm had heel wat meer in zijn mars dan deze Reiseanmerkungen doen vermoeden, doch de begrippen: logische plattegrond en harmonisch ontwikkelde ruimtevorm en plastische vorm waren nog zoo inhaerent aan de bouwkunst zijner dagen, dat daarover niet werd gepraat. Dat Sturm die grond-ideeën wonderwel beheerschte, wordt uit menig blad van zijn andere werken duidelijk. En daarom, omdat die kwestie's over orden-zuiverheid de hoofdzaken van het begrip ‘bouwen’ niet verdrongen, veroorzaakte het geschrijf over die ‘zuiverheden’ ook geen schade.

Eerst toen deze bijzaak hoofdzaak werd, eerst toen het essentiëele der bouwkunst niet meer gekend werd, eerst toen er niets meer over was in de architectenbreinen dan alléén de Orden en de geheele rest bijzaak werd, eerst toèn, d.w.z. in de negentiende eeuw, werd de ‘Orde’ tot een scherm voor onkunde en voosheid. De grond-ideeën der bouwkunst zijn dan verloren. Dat zijn de dagen, waarin de vermogende burger, al naar het hem inviel, een ‘Grieksch’ of een ‘gothisch’ landhuis bestelde.

Heeft Sturms streng-classicistische richting het tenslotte in de achttiende eeuw gewonnen, in het begin van die eeuw was de subjectieve richting door een zeker even kundig schrijver in Duitschland vertegenwoordigd. Wij denken hier aan den zwaarbarokken Paulus Decker, die in zijn ‘Fürstlicher Baumeister oder Achitectura civilis’ wel het sterkst denkbaar tegendeel gaf, van wat Sturm als testamentsvolstrekker van Goldmann had gepubliceerd. Waarna dan het genie van Johann Balthasar Neumann moest geboren worden, om, niet *schrijvende* maar *bouwen-*

de, uit beide bronnen puttend, zijn grandiose scheppingen in Frankenland en aan den Rijn te verwezenlijken.[1)]

Intusschen blijven Sturms Reiseanmerkungen voor het begrip omtrent de tegenstelling tusschen de *objectieve* en de *subjectieve* richting, voor de tegenstelling dus tusschen de meer classicistische en de meer barokke opvatting in de bouwkunst der zeventiende en achttiende eeuw, een merkwaardige en vooral door de teekeningen der 'verbesserte Faciata's' zeker niet alledaagsche bijdrage.

J.H. PLANTENGA

1) Zie o.a. Curt Habricht: Die Herkunft der Kentnisse Balthasar Neumanns auf dem Gebiete der Civilbaukunst (Monatsh. f. Kunstw. 1916).

Multatuli en Hoffmann

In een klein boekje ‘Multatuli en de romantiek’ heeft Prinsen indertijd de invloeden nagespeurd, die van de romantische beweging op Multatuli kunnen zijn uitgegaan. Heel veel positieve resultaten heeft hij daarbij niet bereikt. De mogelijkheid bestaat inderdaad dat de vrij onbekende Fr. von Sallet invloed heeft gehad op de conceptie van Woutertje Pieterse, maar daar blijft het dan ook bij, want de opvattingen over liefde, huwelijk en moraal, die Multatuli met sommige buitenlandsche romantici gemeen heeft, liggen zoozeer voor de hand, dat er aan literaire invloeden volstrekt niet gedacht hoeft te worden. Een meer positief geval daarvan meent Prinsen echter te zien bij Heine:

> Maar gaan we terug naar Schnabelewopski en dien Amsterdamschen schouwburg: ‘Bei dieser Stelle, erinnere ich mich, hörte ich lachen, und dieses Lachen kam nicht unten aus der Hölle, sondern von oben, vom Paradiese. Als ich hinaufschaute, erblickte ich eine wunderschöne Eva, die mich mit ihren groszen blauen Augen verführerisch ansah. Ihr Arm hing über der Galerie herab, und in der Hand hielt sie einen Apfel, oder vielmehr eine Apfelsine. Statt mir aber symbolisch die Hälfte anzubieten, warf sie mir blosz metaphorisch die Schalen auf den Kopf. War es Absicht oder Zufall? Das wollte ich wissen’.
> Denkt ge hier niet onwillekeurig aan de passage, waar Wouter in gezelschap van de Holsma's zijn Erika-Femke-Fancy in den engelenbak ontdekt? En dan: ‘Ich weisz eine Blondine aus einem der besten niederländischen Häuser, die zuweilen ihr schönes Schlosz am Zuydersee verliesz, und inkognito nach Amsterdam und dort ins Theater ging, jedem, der ihr gefiel, Apfelsinenschalen auf den Kopf warf, zuweilen gar in Matrosenherbergen, die wüsten Nächte zubrachte’. Kunnen dergelijke herinneringen aan Heine-lectuur niet mede vorm gegeven hebben aan de fantastische figuur van prinses Erika?

Dat Multatuli aan de eerste plaats het optreden van een onverwachte verschijning onder meer ook in den engelenbak heeft ontleend, laat zich wel aannemen. De tweede zou hem op de gedachte van de matrozenkroeg moeten gebracht hebben - heel wat minder waarschijnlijk, gezien de geheel andere rol die deze

in Heines smakelooze en scabreuse anecdote speelt. Maar in elk geval kan er geen sprake zijn van ontleening van meer dan een requisiet, een stukje decor. Met het essentieele van de twee tafereelen uit Woutertje Pieterse waarop Prinsen doelt, heeft geen van beide citaten iets te maken, de sfeer, de toon hebben geen enkel punt van aanraking en het is dan ook niet in te zien in welk opzicht ze vorm konden helpen geven aan de figuur van prinses Erika. Nog scherper komt dit uit, als men nagaat welke invloed daaraan wel heeft geholpen.

Wat is het essentieele, nu niet van de beide vergelijkbare passages, maar van het geheele Femke-motief? Het mysterieuse en mystificeerende, het verschijnen in telkens andere gedaanten en betrekkingen, die altijd weer iets twijfelachtigs hebben, waarin verbeelding en werkelijkheid ineenvloeien, haar onopgeloste twee-eenheid met prinses Erika. Zooals Multatuli het schildert:

> Onder de aandoeningen die hij na 't gesprek met Holsma moest terugdringen, speelde de nieuwsgierigheid naar de oplossing der verschillende wijzen waarop Femke zich aan hem vertoond had, maar 'n zeer ondergeschikte rol. Dit schijnt te vreemder, omdat hij aan de door Holsma gegeven verklaring geen geloof sloeg. Hij bleef er bij, dat het meisje in den schouwburg wel inderdaad de persoon was geweest die men tot-nog-toe Femke genoemd had, en schreef Holsma's verzekering òf aan dwaling toe, of aan de zucht om hem tot kalmte te brengen. Hij beweerde meer van dat meisje te weten dan den dokter kon bekend zijn, die haar niet in die herberg gezien had! Dat ze zich kon voordoen als prinses, kwam hem volstrekt niet vreemd voor. Het was eer te verwonderen, meende hij, dat ze de goedheid had, zich nu-en-dan te vertoonen als kindermeisje of als dochter van 'n waschvrouw. Een prinses? Wel mogelijk! Waarom niet? Dat meisjen op die tafel zou niet Femke geweest zijn? Ook niet die verschijning in den schouwburg? Heel natuurlijk, en geheel in overeenstemming met de hoogte waarop hij altijd het voorgewende bleekmeisje geplaatst had! Als dat niet Femke was, dan kon zeer goed het meisje dat hij tot nog toe Femke noemde, eens-vooral prinses wezen. Deze verandering was zoo groot niet, of liever.... 't was er geen. Als 'n bliksem schoot hem nu ook de indruk door de ziel, dien het schrikwekkend bellen van juffrouw Laps dien Vrijdag-avend op hem gemaakt had. Toen immers reeds vroeg hij zich af, of daar misschien prinses Erika was, die kwam ruilen? Er bleek nu, dat ze dit reeds voorlang gedaan had! Dat er in dit alles iets geheimzinnigs lag, ontveinsde Wouter zich niet, maar dit geheimzinnige kwam zoo juist overeen met z'n droomen en luchtbeelden, dat het hem meer bevredigde dan ooit de nuchtere waarheid zou hebben kunnen doen.

En iets verder:

> Was Femke géén prinses? Wat prinses Erika niet - uit weelde-

> liefhebberij dan - 'n waschmeisje? Eilieve, misschien ook was dat heerlijk standbeeld op die tafel, noch de een noch de ander.... 'n derde verschijning dus! Drie? 't Is te weinig! Millioenen beelden van dien aard waren niet te veel om, saamgevat in één totaal-gedachte, de begeerte te bevredigen van 'n gemoed dat, slechts ontluikend nog, niet Femke beminde, maar.... *de Liefde*!

Er kan, dunkt mij, moeilijk twijfel aan bestaan, dat Multatuli het wezenlijke in deze conceptie aan een voorganger dankt en wie die voorganger is geweest: de door Prinsen slechts terloops en buiten verband met Multatuli genoemde E.Th.A. Hoffmann.[1)] Femke die wel en niet een gewoon meisje is, die voor Wouters verbeelding, maar misschien toch ook werkelijk, nu eens wisselt, dan weer ineenvloeit met prinses Erika, vindt haar prototype in het naaistertje Giacinta Soardi, die in carnavalsverkleeding of voor Giglio Fava's verbeelding, maar een beetje ook werkelijk optreedt als prinses Brambilla, in zekere mate ook in de twee-eenheid van Doortje Elverdinck en prinses Gamaheh uit Meister Floh.

Geheel Hoffmanniaansch is ook de twijfel behandeld, die bij Wouter opkomt aan de werkelijkheid der fantastische, maar dan tevens ook der nuchter reëele verschijnselen:

> Vrouw Claus was toch niet gek, niet beschonken! Had ze hem op 'n paard gezien.... ja of neen? Had-i op zoo'n beest gezeten.... ja of neen? Zoo neen, dan was ook dat meisje in de herberg niet Femke geweest! Dan was zij evenmin Sietske geweest! Dan was ook die kroeg geen kroeg geweest, die schipper geen schipper, Laps geen Laps, likeur geen likeur.... dan was àlles schijn, verblinding, droom, goochelspel, waan, bedrog, razernij, dolheid! Dan was ook het standbeeld met gekruiste armen en strengen blik.... - God, zou ook dàt niets geweest zijn dan 'n sarrend spook?

Hier niet de uitleggende en betoogende Multatuli, hier krijgt ook de vorm iets van dien van Hoffmann. En let eens speciaal op de slotwoorden. Klinkt ‘spook’ hier niet een beetje vreemd, is het wel heelemaal ons Hollandsche spook - hing den schrijver Hoffmanns ‘Spuk’ niet nog in de ooren?

Het ligt voor de hand, na het constateeren van dezen duidelijk sprekenden invloed, te gaan speuren of er nog niet meer sporen van in Multatuli's werk zijn te vinden. Lang hoeft men, dunkt mij, niet te zoeken, men vindt ze in de Ideeën ook in de opschrif-

1) Mijn aandacht is op deze navolging het eerst gevestigd door mijn broeder Ir. G. Knuttel.

ten der hoofdstukken. Die grappig en liefst ironisch in te kleeden is iets wat vele schrijvers vóór Hoffmann en Multatuli gedaan hebben, het gebruik gaat in elk geval tot Cervantes terug. Wanneer zij er beiden van houden, zegt dat dan ook niet veel. Maar Hoffmann blijft niet bij het grappige en ironische staan, hij toont bijzondere voorliefde voor een nieuw element, het mystificeerende. Hij licht een motief of desnoods een enkel in het hoofdstuk gebruikt woord uit zijn verband, combineert het op de wonderlijkste wijze met andere of kleedt het onherkenbaar aan, maakt er geheel iets anders, door zijn onwaarschijnlijkheid prikkelends van. Eenige voorbeelden zullen duidelijker maken wat ik bedoel. Ze zijn gekozen uit datzelfde Prinzessin Brambilla dat ook voor de Erika-figuur het naaste voorbeeld schijnt:

> Einfluss eines Gerichts Mararoni auf Liebe und Schwärmerei.
> Freimaurerei eines Mädchens und neu erfundener Flugapparat.
> Wie einem jungen artigen Menschen auf dem Caffé greco abscheuliche Dinge zugemutet wurden, ein Impressario Reue empfand und ein Schauspielermodell an Trauerspiele des Abbate Chiari starb. - Chronischer Dualismus und der Doppelprinz, der in die Quere dachte. - Wie jemand eines Aeugenübels halber verkehrt sah, sein Land verlor und nicht spazieren ging.

Stel nu daarnaast, enkel uit het vijfde deel der Ideeën:

> Bevolking-statistiek van een onbekend keizerrijk (1049). Halsbrekende psychologische studiën in 'n koffiehuis (1052). Over middelpuntschuwende en aantrekkende krachten, negatieve en positieve polen of zoo iets, blijkbaar in 'n paar bezoeken die Wouter bijna niet aflegt (1059).
> Vreeselijk tafereel van kinderen die hun vader mishandelen. De lotgevallen van 'n vlalepel, met 'n handleiding tot het begraven van ongelukken (1060).

Mij dunkt, al is Multatuli iets minder uitbundig, de overeenkomst in geest en in het algemeen ook in vorm is treffend. Van de laatste nog één aardig voorbeeld, waarin het mystificeerende niet zoo meespreekt:

> Hoffmann: Wie der geneigte Leser in diesem Kapitel nicht erfährt, was sich bei Giglio's Tanz mit der unbekannten Schönen weiter begeben.
> Multatuli: De belangstellende lezer komt eindelijk te weten waarom Lodewijk Napoleon Koning van Holland is geworden (1057).

De ‘geneigter Leser’ is bij Hoffmann al een even gewone figuur als de ‘belangstellende’ bij Multatuli.

Zoeken wij verder, dan komen wij aan een geval van navolging, dat dunkt mij verrassender is dan de beide voorgaande. Er schijnt namelijk alle reden om De Gruyter tegen te spreken, wanneer hij van den Max Havelaar zegt: 'Welk een vondst is reeds die eigenaardige, geheel oorspronkelijke samenstelling van het boek, het afwisselend optreden van Droogstoppel en Stern of eigenlijk Havelaar'. Ook hiervoor is immers een voorbeeld bij Hoffmann aan te wijzen en wel in Kater Murr. Deze roman behelst de autobiografie van den kater, die echter geschreven heet te zijn op 'Makulaturblätter', aan de eene zijde reeds beschreven vellen, die het romantisch verhaal bevatten waar het eigenlijk om te doen is. Bladzijden manuscript en 'Makulatur', de laatste door den greep van den kater in de grilligste volgorde geraakt, wisselen elkaar op een soortgelijke wijze, alleen met meer consequentie en regelmaat, af als de Droogstoppel- en Sternfragmenten bij Multatuli. Dat deze oorspronkelijk ook een grootere regelmatigheid bedoeld heeft, mag men afleiden uit de verontschuldiging van Droogstoppel na het eerste Sternfragment, dat hij Stern eenige avonden aan het woord heeft gelaten.

Bij Hoffmann beginnen en eindigen de fragmenten doorgaans midden in een zin. Dat hoorde zoo bij dooreengeraakte losse bladen. In den Max Havelaar leende de opzet zich er niet toe dit na te volgen. Des te opvallender dat Multatuli de eerste maal het toch overneemt en zijn Sternfragment besluit: 'Zoodat ik maar zeggen wil, om met Abraham Blankaart te spreken....' En ik heb zoo'n vermoeden dat het meer dan toeval is, dat hij juist afbreekt op dezen naam, die haast wel een associatie moest oproepen met den belangrijken figuur van Meister Abraham uit Kater Murr.

Wat Multatuli met zijn Max Havelaar, Hoffmann met zijn Kater Murr wilde zeggen, ligt zoover uiteen, behoort zoozeer tot verschillende werelden, dat het a priori onwaarschijnlijk lijkt, dat Hoffmanns invloed nog in iets anders zou voelbaar zijn dan in deze dooreenvlechting van twee heterogene elementen. Toch meen ik dat het zoo is.

De levensgeschiedenis van den kater is door Hoffmann in de eerste plaats gebruikt om nog eens weer zijn afkeer te uiten van platheid, zelfgenoegzaamheid, snobisme en farizeïsme en hij doet

dat in dezen vorm, dat hij den zelfgenoegzamen Murr met warmte en zalving laat spreken over wat Hoffmann verafschuwt. Maar is dat niet een dergelijke rol als Multatuli zijn Droogstoppel - onder andere - laat spelen? Er blijft groot verschil tusschen den avontuurlijken, uitbundigen kater en den bedachtzamen Batavus - wisten we niet van de andere dingen die Multatuli aan Hoffmann dankt, deze overeenkomst zou te zwak zijn om er waarde aan te hechten. Hoffmann kon ook in zijn fantastischer figuur zijn ironie vrijer spel laten en hij hekelt meer aesthetische dan ethische, vooral dan maatschappelijke zonden. En toch is er uit Kater Murr nog wel een en ander op te diepen dat, iets anders ingekleed, in de mond van Droogstoppel niet misplaatst zou zijn. Wat denkt men bijvoorbeeld van dit fragment uit de satyrieke grafrede op den kater Muzius:

> Ein unermüdlicher Wohlthäter, eine Stütze der Armen? Ja! denn Jahr aus Jahr ein, trug er am Neujahrstage ein kleines Heringschwänzlein oder ein Paar subtile Knöchelchen hinab in den Hof für die armen Brüder, die der Speisung bedürften, und konnte wohl, da er auf diese Weise seine Pflicht als würdiger Katzenfreund erfüllte, diejenigen bedürftigen Kater murrisch anknurren, die ausserdem noch etwas von ihm verlangten. Ein treuer Freund in der Not? Ja! denn geriet er in Not, so liess er nicht ab, selbst von denjenigen Freunden, die er sonst ganz vernachlässigt, ganz vergessen hatte'.

Dit is darteler, maar de geest is dezelfde als die waarin Droogstoppel het over het loon der deugd heeft, zijn eigen weldadigheid prijst of de lof verkondigt van den oud-resident en den oud-thee-planter.

Niet graag zou ik de stelling verdedigen, dat Multatuli ook zijn Droogstoppel aan Hoffmann dankt, maar dat onder de elementen waaruit deze schepping is opgebouwd, ook een steentje van Ernst Theodor Amadeus een plaats inneemt, lijkt mij niet te ontkennen.

Hoffmanns invloed op Multatuli moge niet overheerschend zijn, er is nog geen andere aangewezen van gelijke beteekenis. Dat deze kan worden aangetoond, zal voor sommige een teleurstelling brengen, omdat Multatuli's oorspronkelijkheid minder groot blijkt dan zij scheen. In hoofdzaak toch ten onrechte: hoeveel grooter is niet Hoffmanns invloed op De Balzac, en wie heeft dezen er ooit minder om geacht? Hangt niet de wereld-

literatuur van beïnvloedingen aan elkaar? Eer is er misschien stof tot nieuwe waardeering voor Multatuli, omdat hij een zeer fijn begrip getoond heeft voor het essentieele in Hoffmann en omdat hij er in geslaagd is, wat hij aan hem ontleende zoo goed te verwerken, dat het geen navolging blijft, maar iets eigens wordt.

J.A.N. KNUTTEL

Kroniek der Nederlandsche letteren

Protestantsche Poëzie

K. Heeroma, Het Derde Réveil. Honderd verzen van jong protestantsche dichters met een inleiding.

Wist Isaäc da Costa wat hij deed, wanneer hij verzen schreef? De vraag klinkt zonderling in een tijd, die het dichten beschouwt als de bevrediging van een onstilbaren natuurdrang, maar het antwoord kan beslissend worden voor het oordeel over den man en zijn werk, indien men in de dichtkunst de werking ziet van een bewusten menschelijken wil, die niet gehoorzaamt zonder zijn meester te hebben gekozen of erkend. Busken Huet roemde Da Costa, omdat hij in zoo hooge mate het vermogen aan den dag lei 'zich over te geven aan den stroom van zijn ingeschapen schoonheids- en welluidendheidsgevoel,' maar mogen wij den heer Heeroma voor den woordvoerder houden van het huidige geslacht der protestantsche dichters, dan zou dit juist van Da Costa verschillen door zich te voren rekenschap te geven van de poëzie als zedelijke en maatschappelijke daad. 'Wat een gedicht bezielt' zoo schreef Huet 'behoort geen verklaring noodig te hebben uit de bijzondere meeningen van den dichter in zaken van geschiedenis of politiek' en de heer Heeroma schijnt wel te meenen, dat Isaäc da Costa er niet anders over dacht. Die meening, hoe aanvechtbaar met Da Costa-teksten in de hand, vindt steun bij het feit, dat de voorman van het Réveil werkelijk weinig moeite nam om een protestantsche kunstleer te scheppen of zelfs maar eenige verantwoording van het dichterschap te zoeken bij zijn dogmatiek. De natie had toch Bilderdijk gehad als een Godsgeschenk, dat men in zwijgende dankbaarheid aan-

vaardde en welks gebreken men in beleefde dankbaarheid voorbijzag. Deze misschien zondige, maar zeker begenadigde man had door zijn gansche gedaante het dichterschap aannemelijk gemaakt. Da Costa en zijn school traden rustig in de voetsporen van den meester ‘maar zij maakten zich niet bewust, welke bijzondere roeping en bijzondere plaats het dichterschap onder de evangelisatiemiddelen kon hebben.’ Dit is het groote bezwaar van den heer Heeroma en, zoo hij hen waarlijk vertegenwoordigt, van de dichters, die in onze dagen het ‘derde réveil’ vormen, tegen het poëtisch optreden van Da Costa, wiens dichterschap dan ook naar hun meening ‘niet meer het dichterschap van onzen tijd kon zijn.’

Men bemerkt, dat dit bezwaar er een is van godsdienstigzedelijken aard. Niet het rhetorische karakter der verzen van Da Costa, niet de omstandigheid, dat zij te vaak naar berijmde hoofdartikelen uit een antirevolutionnair dagblad der jaren omstreeks 1848 zweemen, minder nog hun overdaad in het uitweiden wordt met name gewraakt, doch wat den jongeren tegenstaat in den ouden meester is eerder diens houding dan zijn geest, eerder zijn dichterschap zelf dan zijn poëzie. Het zou niet overbodig zijn geweest, dunkt ons, wanneer de heer Heeroma bij het inleiden van zijn zeer verdienstelijke bloemlezing uit de jongere protestantsche poëzie, rekening had gehouden met een geldende beoordeelingswijze, die afwijkt van de zijne, maar nochtans vrij algemeen is, en wanneer hij de poëzie der protestantsche voorgangers getoetst had aan de beginselen der algemeene schoonheidsleer, na ze te hebben vergeleken met zijn eigen ideaal van het christelijk dichterschap. Wij missen zulk een critische beschouwing in het geschiedkundige deel van zijn opstel, dat trouwens maar een aanloop werd tot een nauwgezette karakterschets van de jongere school. Bij de behandeling van wat hij het ‘tweede réveil’ noemt, merkt de schrijver maar heel terloops op, dat dit ‘allerminst een beweging van dichters’ mag heeten en hij vervolgt: ‘De hoofdfiguur ervan was Kuyper, geen profeet als Da Costa, maar een universeel pastor. Hij organiseerde een kerk, een politieke partij en een Universiteit. De kleine luiden trachtte hij cultureel bewust te maken, de groote luiden trachtte hij cultureel te leiden. Het eerste lukte hem beter dan het tweede. Voor de bewustwording van het Christelijk

deel der natie is zijn optreden van niet gemakkelijk te overschatten beteekenis geweest, daarentegen is hem geen enkel cultureel bouwwerk heelemaal gelukt.' Een protestantschchristelijke dichtkunst is door dit 'tweede réveil' niet in het leven geroepen, de inleider ziet slechts 'dat men een "litteratuur in eigen kring" kreeg, maar voor den vorm moest men in de leer gaan bij de tachtigers.' Nu ware daar, voor wat den vorm betreft, een slechter leerschool te kiezen! Doch wederom zijn het weerstanden van godsdienstig-zedelijken aard, die het ontluiken eener christelijke poëzie beletten, en zoowel het zwijgen van Geerten Gossaert als het 'zich vernieuwen door boetpredicaties' van Seerp Anema verklaart de heer Heeroma ons als verbandhoudend met onvermijdelijke zielsconflicten, welken den protestant belemmerden bij iedere poëtische daadvaardigheid. Verre van ons is het, te willen spotten met zulke conflicten. Zij kunnen tragisch zijn als geen andere, en het dwingt eerbied af, wanneer een dichter om hooger idealen den zanglust onderdrukt, ja doodt. Maar met dat al bezitten wij een dichtbundel van Geerten Gossaert, die voor de vijfde maal herdrukt werd, en een van Anema, die onlangs aan een herdruk toekwam. Het is toch een billijk verlangen, te willen vernemen, waarom deze poëzie, nog levend volksbezit, niet voorbeeldig mocht zijn voor de jongere school. Zoomin als voor Da Costa wordt ons voor Geerten Gossaert duidelijk, om welke reden zijn letterkundig werk althans geen letterkundige navolging vindt, zij het bezield van een anderen geest.

De prosodie van het 'derde réveil' is gematigd-modern en openbaart bij verschillende dichters vrijwel alle invloeden, waarvoor het gemoed van een hedendaagsch letterlievend jongeling ontvankelijk is, ongeacht zijn overtuigingen. Vond men Gossaert niet na te volgen, omdat men zijn werk verouderd acht, of aesthetisch-onvoldoende, dan wel omdat men vreest, steeds op dood spoor te zullen geraken en tot zwijgen te worden gedoemd, wanneer men, evenals hij, den traditioneelen alexandrijn voert of viervoeters schrijft, waarin ongemerkt enkele strofen van Jucodus van Lodensteyn vallen onder te brengen?

De protestantsche jongeren hebben een duidelijk-geformuleerde meening over het dichterschap, zij hebben geen omschreven meening over de poëzie. 'Wie dichter is' - zoo ver-

langen zij - ‘stelle zijn dichterschap in dienst van God. Misschien dat God door hem wil spreken.’ Vervolgens stellen zij vast, dat in hun groep ‘de dichters weer dichten in de gemeenschap, niet spontaan-oncritisch, zooals Da Costa, maar bewust doordacht. Er is weer een bewust nadenken gekomen over de verhouding van dichter en publiek, omdat wij weten, dat “het publiek” de Gemeente Gods is.’ Dit is een programma, duidelijk genoeg om te worden beleden of betreden. Het veronderstelt een hoog en edel besef van verantwoordelijkheid bij degenen, die het onderschrijven. Het geeft een omschreven opvatting omtrent den oorsprong der dichterlijke bezieling, die als een Godsgave beschouwd wordt, het zij onmiddellijk geschonken, het zij medegedeeld middels den natuurlijken aanleg. Tenslotte doet het duidelijk bescheid betreffende den zin van het dichterschap, dat dienen moet om de Gemeente Gods te ontroeren en door ontroering te overtuigen van de leer of in de leer te bevestigen. Dit alles kan door den medestander aanvaard-, en door den tegenstander geëerbiedigd worden. Aan iemand van deze beginselen weet ieder wat hij heeft.

Maar zoo sterk de opvatting is over het dichterschap als zedelijk en maatschappelijk verschijnsel van religieuzen oorsprong en aard, zoo zwak lijkt de meening over het wezen der poëzie als zoodanig. Het programma vraagt: ‘een christelijke poëzie, die, niet als verabstraheerde schoonheid, maar als levend woord, zal spreken tot de menschen van onzen eigen tijd, zooals de christelijke poëzie van de Middeleeuwen en van de zeventiende eeuw sprak tot de menschen van haar tijd.’ Bij eersten oogopslag ziet men hierin een ongetwijfeld vromen wensch, bij nadere beschouwing zal men toegeven, dat er weinig woorden werden verspild aan de middelen, waarmede men zulk een wensch tot werkelijkheid tracht te maken. Het ‘levend woord, dat zal spreken tot de menschen van onzen eigen tijd’ moet voldoen aan zekere eischen der hedendaagsche geestesgesteldheid. Welke zijn die eischen? Hoe zal de nieuwe protestantsche dichtkunst, na Da Costa en Gossaert te hebben afgezworen, waarlijk nieuw zijn? Door te luisteren naar den klank van onafhankelijk moderne dichters en dezen na te bootsen? Maar het was juist een bezwaar van den heer Heeroma en de zijnen tegen de poëzie van het tweede réveil, dat zij zich niet onttrok aan den invloed van

Tachtig. Wat is ‘van onzen eigen tijd’ in rebus poeticis? Zie daar de theoretisch onbeantwoorde vraag, waarop, na den boom van den inleider, de bloemen der dichters moeten antwoorden. En het antwoord, hoe zuiver ook uit verschillende monden ons toeklinkend, blijft juist onbevredigend, omdat het de moeilijkheid vermijdt.

Een gedicht is mooi, of matig, of leelijk. Het kan daarenboven veel andere eigenschappen hebben. Het kan lang zijn of kort, geestdriftig of neerslachtig, het kan christelijk zijn of heidensch. Wie beweert, dat men geen christelijke poëzie zou kunnen onderscheiden, moet ook beweren, dat men geen liefdespoëzie kan onderscheiden. Een vers kan christelijk zijn, even goed als het amoureus kan zijn. Er kan van een christelijk vers een drang naar christelijkheid uitgaan, zooals van een minnedicht een drang naar minnekoozing kan uitgaan. Deze dingen zijn helder als leidingwater en het is onzin te beweren, dat christelijke poëzie geschaad zou worden door haar eigen stichtelijkheid, zoolang liefdespoëzie niet geschaad wordt door de aanstekelijkheid van het gevoel, hetwelk zij onder woorden brengt.

Maar nu komt het verschil. Een gedicht moet mooi zijn. Dit is een wezenskenmerk. De andere eigenschappen zijn bijkomstige kenmerken van een bepaalde soort poëzie: opstandige poëzie, huiselijke poëzie, vroolijke poëzie, satyrische poëzie, christelijke poëzie. Al deze soorten poëzie hebben volle bestaansrecht, maar ze moeten mooi zijn. Ze moeten door ontroering reden geven tot bewondering.

Hieraan heeft de scherpzinnige inleider te weinig gedacht. Hij ontleedt heel vernuftig het dichterschap der tien door hem beschreven letterkundigen, maar hij laat de vraag onbesproken of dit tiental zich in groepsverband vereenigd gevoelt door een overeenkomstige opvatting over het mooie van een gedicht. Zijn dichters hebben wel den godsdienst, ook de godsdienstige bezieling gemeen, maar wekken den indruk, dat zij geen gemeenzame schoonheidsleer hebben. Zij vormen een tiental, zij vormen geen letterkundige groep.

Toch is er één letterkundig beginsel, dat de meesten hunner vereenigt. Het is een zekere, soms subtiele, overeenkomst in toon met de poëzie van *Willem de Mérode*, die ons dan ook wordt voorgesteld als de litteraire leider van het derde réveil. Zeker

staat *Dr. W.A.P. Smit* hem nader dan *Jan H. Eekhout*, maar de een en de ander hebben iets in hun werk, dat hen verbindt met den leider. Wanneer Willem de Mérode in een zuiver avondlied de stemming weergeeft, die hem bekruipt bij het heengaan der zon, gebruikt hij daartoe een simpele natuurwaarneming als symbolisch beeld:

> Het spiegelbeeld van vlet en vlonder
> Ligt in het roerloos water stil.

Hoewel dit neutraal lijkt, door ieder dichter onder invloed der toevallige observatie neer te schrijven, is zulk een beeld bij hem eigendommelijk. Zijn poëzie, meestal zingend over gebeurtenissen van het inwendig leven der ziel, is op haar best, zoodra hij daarvoor zulk een uitwendig beeld vindt, en dit is in min of meer sterke mate het geval bij alle jongere protestanten. Het lijkt wel, dat zij de verhouding tusschen natuur en ziel voor het eerst ontdekten. En niet alleen de natuur verschaft hen zulke beelden, maar ook de geschiedenis. Vandaar dat zij bijna zonder uitzondering verzen hebben geschreven over ‘gestalten,’ het woord is onder hen klassiek en heeft de beteekenis van: dichterlijk-zinnebeeldig gebruikte herinneringen aan historische personen. De eerste bundel van Willem de Mérode, verschenen in 1916, heette *Gestalten en Stemmingen*, maar de idee van zulk een ‘gestalte’ -beelding was toen reeds traditioneel bij protestantsche dichters, denk aan de *Bijbelsche Vrouwen* uit 1847, waaronder de *Hagar* van Da Costa was, denk aan diens *Cain*, een ‘gestalte’ van Byron, door Da Costa met zijn eigen christelijke symboliek opnieuw gebeeld; denk aan den *Verloren Zoon*, den *Bader*, den *Centaur* uit den bundel *Experimenten* van Geerten Gossaert. Wat Willem de Mérode in deze overlevering aan vernieuwing bracht, was de inniger verbinding van de ‘gestalte’ aan de ‘stemming.’ Hij verhelderde den zinnebeeldigen aard der gestalte. Lees bijvoorbeeld zijn *Bilderdijk* en gij vindt niet een willekeurige hulde aan de nagedachtenis van den dichter, maar een bekentenis van verwantschap naar de ziel tusschen hem en de hedendaagsche protestantsche dichters:

> Hij was hoogmoedig, want hij was alleen,
> En zwak en dong reeds vroeg naar eer en rechten.
> Spijtig dacht hij aan God en zijn ziek been:
> Hij had geen kameraad om mee te vechten.

Hij las en leerde talen en hij las,
En schreef de minnedichten na der ouden.
Zijn geest vergiftigde, zijn vleesch genas.
Bedwelmd van zinnen minde hij en trouwde.

Hij hield zijn eed aan vaderland en vorst,
Maar was gelukkig, toen door ongodisten
Verbannen, hij zijn huis ontvluchten dorst.

Levenslang moest de Heiland met hem twisten.
Maar eindlijk door berouw en lijden klein,
Schreide hij: God, genade, ai maak mij rein.

Hier wordt Bilderdijk een zinnebeeld van den hemelschgeroepene, maar aardsch-bekoorde, die ieder dichter eenigermate is. Doorbladert men de bloemlezing van Heeroma, dan volgen nog een *Shakespeare* en een *Willem de Zwijger* van De Mérode, een *Magdalena*, een *Franciscus* en een *Profeet* van Roel Houwink, een *Emmausganger* van H. de Bruin, een *Hovenier* en een *Adam* van W.A.P. Smit, een *Job* van W. Hessels, een *Izebel*, *Willem de Clereq* en *David* van Muus Jacobse, een *Man en Vrouw aan het water* van H.M. van Randwijk en een portret van 's dichters moeder uit *In Memoriam Matris* van Jan Ietswaart; gij hebt nu meteen alle dichters hooren noemen, uit wier werk de heer Heeroma, zelf dichtend onder den schuilnaam Muus Jacobse, een keuze maakte. Is er duidelijker bewijs, dat binnen hun onderling religieus verband, de jongere protestanten ook blijken van litteraire overeenkomst toonen?

Toch zijn de verschilpunten niet minder duidelijk. Roel Houwink, in anderen kring gevormd dan Willem de Mérode, voert een gansch anderen stijl. Doorleefden beide dichters een proces van inkeer, de een bleef altijd binnen zijn traditie, terwijl de ander eerst na een straffe zelfverloochening zijn aandacht richtte op het godsdienstige feit. Hij heeft er als dichter voorloopig meer bij ingeboet dan gewonnen, en schijnt zich hiervan bewust. Zijn kort vers *De Profeet* zegt het den goeden verstaander in wélgekozen, maar wat indirecte woorden:

Nu laat mij gaan, o Heer -
Ginds wacht op mijnen wederkeer
het volk en mort.

Mijn woord is in Uw zon verdord,
mijn hand is wankel van Uw kracht,
maar in mijn blind-geslagen blik
draag ik voorgoed den grondeloozen schrik
van Uw ontoonbre pracht.

Marsman is eens wat ver gegaan, toen hij beweerde, dat de moderne poëzie in Nederland zou ‘staan of vallen’ met de verzen van Roel Houwink, maar het is minder stout en meer overeenkomstig der waarheid te veronderstellen, dat iemands waardeering voor een groot deel der jongere protestantsche dichtkunst afhankelijk zal zijn van de gevoelens, welke een ‘gestalte’-beelding als de aangehaalde bij hem opwekt. Kenmerkend voor de manier, waarop deze letterkundigen elkanders werk beoordeelen, is hetgeen de inleider Heeroma over Roel Houwink schrijft. Hij vergelijkt hem bij Willem de Mérode en zegt dan: ‘De Mérode heeft de dichterlijke waarheid en de waarheid van het gedicht nooit prijsgegeven, alleen maar gelouterd, Houwink daarentegen zal het eenige moeite kosten, om nu, na het verwerven van de philosophisch-theologische waarheid de dichterlijke waarheid terug te vinden.’ Dit zegt omslachtig, dat Houwink zijn beste gedichten schreef, vóórdat hij terugkeerde tot de protestantsche rechtgeloovigheid; moet daarvoor een verklaring worden geboden, dan hechten wij het meest aan de verklaring van den dichter zelf in het aangehaalde gedicht.

Onder de jongere protestanten, in het derde réveil vereenigd, is *Jan H. Eekhout* de rijkst begaafde. Hij is met zijn talent niet minder kwistig dan Willem de Mérode, doch het gehalte is minder ongelijk en de toon kent een weelderiger nuanceering. Zijn *Volksliedje* is uit de heele bloemlezing het meest ontroerende gedicht:

Ons' Jezus heeft veel liefgehad:
De jongen en de grijzen,
De dwazen en de wijzen,
Het dwarsche volk uit de havenstad
Tierende ter taveerne:
De kerels en de deernen.
Hij had hen lief gelijk een schat
Men liefheeft!....
  Jezus leve!

Wij hebben ons Jezus fel verguisd,
Gedoornekroond en bespogen.
Wij kenden geen meedoogen.

Wij hebben om zijn kleed getuischt.
Want elk van ons wou 't werven.
Ons Jezus hing te sterven
Aan 't schadhout, als een boef gekruist.
Wij hoonden:
Jezus leve!

Nu trekt ons Jezus de wereld door
Met liefde zich te wreken.
Het kruis werd liefde-teeken!
Wie zich dit kruis ten wit verkoor
Vindt immer nog erbarmen
In Jezus' open armen.
En voor 't bitterst gebed verhoor.
O Liefde!....
Jezus leve!

Geen ander gedicht uit het boek voldoet zoo zuiver aan den eisch, dat de poëzie zal spreken als levend woord tot de menschen van haar eigen tijd, en daarom is het jammer, dat dit eene zoo weinig kenmerkend is voor het geheel. De jongere protestantsche dichtkunst zette te kort geleden haar ontwikkelingsgang in dan dat ze reeds nu voor het gansche volk mag gelden als een derde réveil. Haar grootste verdienste is echter, dat zij, ontsnappend aan huichelachtig-programmatische stichtelijkheid, de beteekenis van de godsdvruchtige ontroering voor de dichtkunst aantoont. Kan men uit liefde dichten, men kan het met even groote waarachtigheid uit devotie, als men maar niet vergeet, dat de poëzie geen hooger wit kent dan de schoonheid en dat de maat van een andermans christelijkheid evenzeer buiten beoordeeling valt als de maat van een andermans verliefdheid. De protestantsche kritiek, zooals K. Heeroma die schrijft, theologiseert nog te veel en lijkt soms op een kerkelijke inquisitie. Ze zou goed doen door, bij behoud harer christelijke beginselen, een eigen schoonheidsleer te ontwerpen of de algemeen geldende te aanvaarden.

ANTON VAN DUINKERKEN

Kroniek der beeldende kunsten

III
Van Verster tot Willink

Tusschen de jaren 1892 en 1907 - een belangrijke periode van kentering in de Nederlandsche Kunsten - komt in het oeuvre van den Leidschen impressionist Floris Verster de merkwaardige wending voor van hartstochtelijke kleurdriften naar een gebonden bedwongen werkzaamheid. Hij is dan voornamelijk de teekenaar met waskrijt. De sneeuwlandschappen, de kleine blanke stillevens van mistletoe, sierpompoenen, de gemberpot, de stillevens der provinciesteden (de Hooglandsche kerkgracht, het dorpshuis te Borger enz.), ontstaan in die jaren. Hij blijft in wezen de impressionist, de man die met een schok, een felle impuls, tot een ontlading komt en zich laat gaan op de onstuimige vaart van het bewogen oogenblik. Maar hij leert de waarde der bezinning; hij, de toomelooze, de onstuimige licht- en kleurgenieter, verlangzaamt zich. Zijn licht wordt nu langzamer, ijler, durender. Het wordt stil als het vroegste morgenlicht, dat voor den dag en zijn beweging droomend wacht en zingt van een geluk en van een leven, waar niemand op den dag meer weet van heeft. In deze jaren moet hem het morgenlicht van zijn leven zijn opengegaan.

Floris Verster zag de dingen van zijn omgeving vaak als openbaringen. Hij zag van het donkere uit. Ook in zijn techniek was dat duidelijk. Hij hield van het donker, het mooie donker; hij was spaarzaam met de lichte tinten; hij vond zijn hoogste licht nooit het eerst maar het laatst; nooit zag hij daarin zijn uitgangspunt. Dit lag in het donkere, het geladen duister. Maar in de jaren, dat hij zich keerde tot het bedwang van zijn lusten, vond

hij de verrukkingen van het licht in stilstand. Niet de vlagen, maar het allesdoordringende, alomtegenwoordige licht. Hij verinnerlijkt het licht. Zoo heeft Vincent van Gogh zijn zonnen gewenscht, die overal stralen en zoo heeft eeuwen te voren Bruegel het buitenlicht verinnerlijkt. In het landschap van den gevallen Icarus, wellicht het schoonste schilderij van het Brusselsche museum, straalt over de akkers en over het water een licht, dat zijn aardschheid niet heeft gekend. Er is niets dat daarmede te vergelijken is. Het is een en al bloesempracht. Het is de vacht van jonge schaapjes, het is glorieerend als de beginnende dag en van een stilte die de avonden rijp voor de eeuwigheid maken.

Iets van dit voor-aardsche licht is in de vroegste uren, die tusschen nacht en dag zweven als de immaterieele verbinding, de onuitsprekelijke verhouding tusschen slapen en waken, tusschen stilte en beweging, tusschen bewusteloos en bewust.

Aan deze uren heeft Verster deel gehad. Hij heeft er zich in sprakeloos verklaarde, heel teeder en licht getinte werken over geuit.

In zekeren zin was dit impressionistische keerpunt tevens een hoogtepunt van zien. Verster en zijn soortgenooten waren van huis uit geen fantastische droomers maar droomerige realisten; menschen die een gezonde vaste kijk op de wereld hadden en die wereld noodig hadden om zich daarmee en tevens daarover uit te spreken. Wat zij op het hart hadden *zagen* zij vooral. Zij gebruikten in hevige mate hun oogen en langs den weg van die oogen kwamen zij tot hun binnenste ervaringen. Zij mengden daarin vanzelf iets anders, dat niet van buiten maar van binnen kwam. Zij ontdekten dit binnenste pas aan het buitenste en zoo ontstond een verband tusschen hun binnen- en buitenwereld; zoo behoorde hun vorm voor een deel tot de vorm der wereld en tegelijk aan den geest.

Deze phase van Floris Verster is een eerbiedwaardig hoogtepunt geweest in onze geheele schilderlijke beschaving. Er zat iets in waar onze 17de eeuwsche stillevenschilders nog geheel mee vertrouwd waren: de eerbied en het ontzag voor het ding, de straffe, hiërarchische kijk, die de stillevens uit die eeuwen iets monumentaals geven. Het was geen weergalooze smulpartij; de besten hebben in dien tijd nog een heilige aandacht. Floris

Verster kent echter ten volle de vervoeringen van de coloristische hartstocht. Maar in de verinnerlijking van het licht wint hij de eerbied, het ontzag, en de witte vurigheid van den blik. Hij heeft de winsten van een verfijnd en veredeld zien en van de passie van zijn menschelijkheid, die doordringt in de dingen tot zij geheel geproefd en beproefd zijn, veroverd en bezeten. In die verbinding van gloeiende menschelijke emotie en kuische verstilling stijgt de hoedanigheid van het zien tot nieuwe geadelde erkenningen. Het is iets dat te voren nog nooit geweest was en dat toch het oude, de 17de eeuwsche traditie, tot grond had. Niet opzettelijk en van huis uit, maar onwillekeurig, als een onontkoombare ontwikkeling van het impressionisme, dat tot zijn einde ging en aan dat einde zich keerde naar een oude vastheid, de gezondheid van den gepannen vurig-stillen blik. Oerblik, die des kunstenaars is, en die de dingen in volheid ziet van vormende krachten, als het Scheppingsverhaal.

De kunst van Floris Verster ligt alweer achter ons. Zijn werk moge van het openbare tooneel vrijwel verdwenen zijn, de maatstaf in de door hem geschapen waarden gegeven, blijft onvergetelijk in de herinnering. Tegen zijn achtergrond verschijnt nu A.C. Willink; de jeugd van 1934 in de Nederlandsche schilderkunst. In menig opzicht brengt diens werk van den allerlaatsten tijd het impressionistische keerpunt van Verster te binnen. Het was een gebeurtenis indertijd, na de breede aanduidingen van den impressionistischen toets de geduldige minitueuze analyse te zien van een straat. Alle keien van het Hooglandsche kerkplein leken geteld; er ontbrak geen dakpan en het metselwerk was onverbeterlijk in beeld gebracht. Het leek of de dagen van Van Eyck zouden wederkeeren. Maar het was toch iets anders. Het was niet de vreugde over de ontdekking der aardsche details, waar de schilder nog niets van zijn eigen zieleleven in bloot gaf; maar het was een typische laat-19de eeuwsche verstrakking en gelijktijdige concretiseering van het individueele emotioneele leven. De blik verinnigde zich tot de details. Het optreden van de details was hier het gevolg van een wijze van bewogen zien, waarin de bewogenheid verinnigde en zich uitsprak met den langdurigen langzamen blik, eigen aan alles wat teeder en innig is geworden.

Zoo was het mogelijk, dat na Verster nog een Mankes zou

komen, die geen deel meer had aan het jagende en vlagende van de mannelijke driftige generatie waar Verster aan ontsproten was. Wat in Verster moment en wending is, spanning ook ten opzichte van de uitvierende lusten, was in Mankes durende staat van zijn. Mankes *leefde* en verteerde wat in Verster telkens *geboren* werd. In Verster dus hooger spanningen en extatischer klaarten. In Mankes werd een vlieziger, evenwichtiger mogelijkheid gerealiseerd.

A.C. Willink telt ook weer straatkeien en legt de dakpannen één voor één over de bekapping. Hij heeft eveneens - en met hem tal van jongeren - de aandacht voor het concreete hechte detail van de wereld. Hem ontgaat, evenmin als Jan van Eyck het rimpeltje, het puistje, de spijker, het zandkorreltje, het draadje. Wat beteekent, opnieuw, deze weerkeer van het gedetailleerde wereldbeeld? Is het de adem van een nieuw gevoel van leven, van een nieuwe ontwakende menschheid, die zooals eens in een Jan van Eyck de Middeleeuwsche aandacht zwaar werd en volstroomde van aardsche glorie? Is het de bekeering van de synthetische krampen of van de gevoelsontladingen der expressionisten; zooals eens in Verster de impressionistische vlagen luwden en verstilden? Is het een reactie van een jeugd die beu is van Cézanne en Vincent en zich weer dicht met den neus op de werkelijkheid wil verliezen in de duizend bijzonderheden des levens, alvorens de passie te vieren of de grondvormen en de synthese te zoeken à la Cézanne?

Vergeten wij niet, dat de fotographische lens ons de onvermoede details van de natuur en het leven reeds dikwijls op verrassende wijze heeft geopenbaard in de tallooze vergrootingen van bloem- en plantmotieven. Het zien heeft technische hulpmiddelen gekregen waar in vroeger eeuwen hoogstens een vaag besef van aanwezig was. Het is duidelijk, dat deze technische analytische uitbreiding van het zien buiten de bedoelingen staat van de nieuwe gedetailleerde schilderwijze. Het is bij de schilders van nu niet een uitbreiding van den blik over de aarde, een nieuwe verovering (Van Eyck) noch een verinniging van het zien en het aanbrengen van een nieuwe dimensie (Verster).

Willink is geen reincarnatie van Jan van Eyck noch van Floris Verster. Hij heeft het gedetailleerde beeld der werkelijkheid noodig om er zijn *onwerkelijkheid* mee uit te drukken. Hij is in

zekeren zin dus tegengesteld aan het vroegere. Hij is niet verrukt over hetgeen het zien van de wereld hem brengt. Hij is er door ontgoocheld. Alle bijzonderheden harkt hij bij elkaar om het zien van de wereld te ontluisteren, te verarmen. Hij schildert de werkelijkheid zoo precies mogelijk om te laten zien dat het juist niet de werkelijkheid is die hem vervuld, maar de onwerkelijkheid. Vandaar dat zijn wereld valsch en onoprecht lijkt - als werkelijkheid. Het ware daarin is *de angst* en zijn grondeloosheid. In het werk van Willink gaat een wereld ten gronde. Het is ondergang, noodlot. In een windhoos ligt zijn wereld en leven geteisterd. Het spookt in al zijn werk. Zijn nauwkeurig verslag van onze nette, burgerlijke straten, van onze huizen met horretjes en villa's met deftige tuintjes, erkers en portieken, zijn verslag van de natte verlaten straten na een onweersbui of van een eindeloos trottoir van buitengemeen fatsoendelijke plavuizen, het is niet anders dan de inventarisatieplicht bij een faillieten boedel. De opbrengst zal wel hopeloos zijn en de angst voor het nihilisme daarna overheerscht de boekhoudkundige voorzichtigheid.

Sommige werken van Willink herinneren nog aan iets anders. Omstreeks het midden der vorige eeuw is nog langen tijd op feillooze wijze het landschap geschilderd als een uitmuntend plaatje. Provinciale musea hangen er nog vol van. Het was zonder de booze opzet van Willink. De blauwe meeren waren rijk aan keurig nagebootste rimpeltjes. De bergen schitterden fraai en allerliefste dametjes staarden verliefd in een onbestemde verte. Het was de illusie van het ‘net-echte’, de dioramakunst. Het heeft op onze jeugd altijd een beetje ‘griezelig’ ingewerkt, omdat het ten top gevoerde illusionisme niet wezenlijk vervuld bleek en dus ook geen bevredigende vervulling kon geven, want uit een geestelijk luchtledig ontstaan was. Willink is echter van een bewusten, overbewusten tijd; hij hanteert opzettelijk wat de illusionisten der werkelijkheid van 1850 argeloos deden. Willink heeft er het laatste restje argeloosheid aan ontvreemd. Het kan dus moeilijk anders dan dat in zijn werk alle licht is ondergegaan en ook het duister ontbreekt. Zou men zijn werk hangen in een provinciaal museum tusschen kunst van 1850, dan zou het aanvankelijk daarop gelijken en ik ben er niet zeker van, dat ondanks de nieuwe opzettelijkheid, menig werk voor velen moeilijk daar-

van te onderscheiden zou zijn. Maar in zijn sterkste dingen zou Willink blijken meer spanning te bezitten en het valsche daarin zou meer als een qualiteit tot ons spreken. Hij heeft die qualiteit niet in eens veroverd. Een vroeger zelfportret was heel wat minder geserreerd dan het laatste is. Het was van een ietwat mondaine pose.

Het laatste zelfportret is niet minder een pose, maar nu veel verder doorgevoerd en daardoor tot een qualiteit geworden van gewilde wanhoop en gewilde ontgoocheling. In dit merkwaardige uitnemend geschilderde zelfportret leeft een beminde, een opzettelijk aangedikte, bijna wellustige wanhoop en een ernst ver van alle glimlach. Angst, moderne, geraffineerde en tegelijk barbaarsche angst, schijnt dit berekende werk te vervullen.

Het is het kenmerk van het Europeesche barbarisme in de kunst, dat het niet ten volle of liever niet openlijk, doch verstandelijk gecamoufleerd barbaarsch is. Wij zijn nu eenmaal geen wilden en nomaden meer. Het verholen met verstand uitgeruste barbaarsche is in een geraffineerde keuken gaar gekookt Achter de ordelijke verfijningen van het leven woont de redelooze angst. De angst maakt de dagelijksche gedragingen van het leven tot een reeks van hypnotische, leege zinlooze handelingen. Van de wereld blijft slechts een decorum over met automatische gedragingen. Niemand is met zijn hart bij zijn werk. De liefde is verkocht en alleen de gruwelijke vertooning van een eens bewoonde ark blijft achter als een openlucht museum voor nieuwsgierige toeristen van andere planeten. Aldus, verkort, het aspect van een reeks van doeken van Willink. In de literatuur is dit wereldbeeld en deze houding reeds jaren bekend. In tijden van overgang is de invloed van angstneurosen op de beeldende kunsten een opmerkelijk verschijnsel

Deze ont-ledigde visie en kosmische levensangst wekt echter een indruk van twijfel bij velen, die toch de kunde gaarne erkennen. Twijfel aan de oprechtheid en doordachtheid. Het kundige schilderij van een veroordeelde tot den strop, die zijn laatste rechtvaardiging voorleest temidden van een onmenschelijke groep van ambtenaren, die hun ambtelijke plicht bij de terechtstelling vervullen, is een voorbeeld van zulke ondoordachtheid in een overigens geraffineerd volgehouden vrij suf ge-

componeerde schilderlijke voordracht.[1)] Het behoort immers tot de kinderachtige denkbeelden uit een melodramatischen tijd, dat alleen de veroordeelde de menschelijke mensch en de 'overigen' de ontzielde automaten zouden zijn. De misdadigerstronies van de ambtenaren en de edelaardige trekken van den 'misdadiger' behooren geheel thuis in deze goedkoope gedachte van een omgekeerde wereldorde. Het komt op welhaast vermakelijke wijze de visie van 1850 nabij. Iets dergelijks heeft Victor van Vriesland, onder reserve van de noodige respecten, eens opgemerkt over een roman van Menno ter Braak, die in wezen niet veel verschillen zou van de romans van Herman Robbers, die de jongeren zoo gaarne hadden verbeterd.

De twijfel aan de oprechtheid van de angst-visie bij Willink hangt natuurlijk samen met de het hyper-bewuste in zijn werk. Inderdaad is dit een gevaar. Dikwijls is de toeleg te zichtbaar en de nadruk iets te groot. Het ligt er te dik en te duidelijk op; het is niet evenwichtig nuchter. Wellicht lijdt deze ontgoocheling in hooge mate aan zelf-begoocheling.

Hoe het zij, tot nu toe mist dit werk voor mij de overtuigende kracht der waarheid van de beleving en beheerschte verbeelding. De schilderwijze is knap en geacheveerd tot het uiterste. Maar het is gladjes, geduldig, ambtelijk. Het is te interessant, te oneenvoudig om waarlijk de geest te kunnen boeien. Het is door den heer Bremmer bij de kunst ingelijfd en daarmede is dan verder volgens deze aesthetische theorie het verhaaltje uit. Maar er zijn desondanks nog altijd menschen die van kunst niet alleen kunst vragen of die onder kunst iets van wijder strekking verstaan. Het criterium en de beproefde definitie ontbreekt. Of iets kunst is of geen kunst valt nog steeds buiten de empirische wetenschappen en het blijft daarmee een speculatieve zaak. Tot zoo-

1) De fotopagina van eenige dagbladen bevatte kort geleden de afbeelding van den Oostenrijker *Koloman Wallisch*, gegrepen op zijn vlucht over de grens en kort voor het oogenblik van zijn terechtstelling gefotografeerd. In de hand houdt hij een testament. De 'anregung' die van deze indrukwekkende foto uitgaat is ongemeen. Ik kan mij voorstellen, dat een belangrijk kunstenaarschap hierin motieven vindt voor een aangrijpend kunstwerk, geboren uit de gegevens van den tijd. Hoeveel afstand echter tusschen de onvervalschte levensrealiteit, waar de krantendruk van deze foto de armoedige afspiegeling van is, en de kunstmatige uitwerking van het kunstwerk van Willink. Moest dit niet and ers zijn?

lang doen wij goed ook nog aandacht te schenken aan de reacties, die kunst als van Willink wel als kunst willen aanvaarden en begrijpen, maar er tevens een sensationeele poging in zien om houding te geven aan een uitgeleefde, uitgebrande levensvisie. Het kan gezien worden als de schilderkunst van het wrak der wereld. Op Fransche kermissen pleegt men gaarne en met succes het bagno te vertoonen aan de half barbaarsche burgers der provincie. Uit de koelte van onze geuniformeerde glanzende stalen meubelen beturen wij bij interessante intellectueele conversatie en sigaretjes de schilderijen der moderne wereldangsten. Kunst, die de functie vervult van een injectie, om het vermoeide leven kunstmatig boven zijn kracht te prikkelen en op te voeren.

Laten wij bidden, dat de jeugd der schilders onze oogen nog iets anders geve dan dit vermoeide, uitgeleefde leven in een voor het laatst nog eens opgepoetste gruwel- en rommelkamer.

A.M. HAMMACHER

Musicalia

V
Pijper's ‘Halewijn’.

Wie kent ze niet, oude mythen over wonderbaarlijke wezens, zangers van een tooverlied, dat hun de macht gaf, allen, die het hoorden, onder hun bekoring te brengen? De Romantiek heeft immers vele dezer ‘geesten’ tot nieuw leven gewekt. Zij waren soms onschuldig als Karl Loewe's ‘Der Nöck’, de lieveling der geheele hem omringende natuur, welke bij zijn zang verstomde om te luisteren; en wat wonder: ‘mit singen kann er lachen und selig weinen machen.’ Zij waren dikwijls ook gevaarlijk, gelijk Henrik Ibsen's ‘heimelijk lachende waterman,’ die, door te spelen van verre zalen in lichten zomernacht, den voorbijgaande zijn liefde deed derven. Doch weinige waren zoo te vreezen als heer Halewijn, de geest van het galgenveld, die met zijn lied vrouwen lokte om ze tot zijn slachtoffer te maken en dien eerst het blonde koningskind verwon.

De stof der middeleeuwsche ballade moge weinig nationaal wezen, overgeleverde vorm en aard zijn dat stellig veel meer! Wij hebben nooit begrepen, hoe prof. dr. J. Prinsen, in zijn Handboek tot de Nederlandsche letterkundige geschiedenis, kon spreken van een lied ‘dat wij zien als met strakke lijnen geteekend tegen een staalblauwe lucht.’ Neen, het hard-realistische en verstandelijk-beschouwende eener-, het fantastischlugubere anderzijds ademen o.i. in grauwe sfeer, de sfeer onzer lage landen. Het is deze sfeer, die de dichter Nijhoff in zijn dramatische bewerking - de lezers van De Gids hebben er kennis van kunnen nemen in het Juni-nummer 1933 - zeer knap heeft weten te bewaren; zuiver literair gesproken valt hier

zeker heel wat te bewonderen. Doch dramatisch schijnt Nijhoff's tekst minder sterk: de indeeling in negen korte tableau's is op zichzelf wel gelukkig te noemen, maar speciaal de vier laatste missen de noodige spanning, ofschoon de gang van het gebeuren daartoe toch ruimschoots gelegenheid bood. De monologen zijn vaak te lang; de behandeling van bepaalde scènes is elders weer, naar verhouding, te vluchtig. Begrijpelijk is dan ook, dat de componist Willem Pijper het blijkbaar wenschelijk oordeelde, naar aanleiding van Nyhoff's gedicht een nieuw libretto te doen vervaardigen. En het dient erkend, dat Emmy van Lokhorst's ‘bewerking’ het den musicus belangrijk gemakkelijker maakt. Zéér veel is gewijzigd: men kan bijna van een geheel anderen tekst spreken; de lange monologen zijn grootendeels verdwenen - in een enkele als Halewijn's alleenspraak in V zit nog voldoende actie -; de gebeurtenissen volgen elkaar sneller en heviger. Dit libretto mist, gelijk de schrijfster zelf bescheiden erkent, zelfstandig-literaire waarde; juist daardoor is het echter een gewilliger dienaar der muziek. Dat moet het libretto wezen in ieder levenskrachtig muziekdramatisch werk; allicht dus ook in het ‘symphonisch drama,’ een genre, waaronder de componist nog iets anders, aparts, wil verstaan: ‘de muziek’ - zoo verklaart hij - ‘is hier volkomen autonoom en de wetten der traditioneele muziekdramaturgie zijn slechts gevolgd voor zoover zij de muzikale eischen niet in het gedrang brachten.’

Bij deze woorden moeten wij even stilstaan. Want de historicus fronst een oogenblik het voorhoofd. Is hier niet het onmogelijke gewild? Bevat de uitdrukking ‘symphonisch drama’ geen contradictio in terminis? Twee genre's, symphonie en drama, die zich zelfstandig ontwikkeld hebben, combineeren tot één geheel, kan dat zonder één daarvan geweld aan te doen? Wat blijft er over voor de traditioneele muziekdramaturgie, als zij op beslissende oogenblikken moet wijken voor de eischen van het abstract-muzikale?

In elk ‘dramma per musica’ moet toch heerschen de dramatische ontwikkeling en bouw der muziek en *niet* de symphonische? Men kan natuurlijk, gelijk Verdi in zijn Falstaff, den fuga-vorm aanwenden, doch alleen als deze wordt gesteld in dienst der alles beheerschende dramatische idee: het tooneel moet *levend* bestanddeel blijven. Handelde Alban Berg anders,

toen hij in ‘Wozzeck’ allerlei vormschema's dienstbaar maakte aan de dramatische werking - tot de veelbesproken enkele noot (B) toe, die ‘in duizendvoudige variatie door alle liggingen der instrumenten en zangstemmen loopt?’

Theoretisch wijkt Pijper's standpunt derhalve wèl af van dat zijner groote voorgangers. Nu is zeker niets gemakkelijker dan de schouders op te halen, zooals velen hebben gedaan over de ideeën van Ferruccio Busoni ‘den gerade das Unmögliche zu wagen am stärksten reizte.’ Wie den stoot wil geven tot vernieuwing, moet eenmaal breken met het oudere. De vraag is slechts: is het door een hervormer geschapene levenskrachtig, is datgene wat wij tot dusver onmogelijk achtten, mogelijk gebleken? In dat geval, maar ook in dat alléén, heeft de beoordeelaar, in laatste instantie de geschiedenis, het te aanvaarden.

Persoonlijk achten wij dezen Halewijn ongetwijfeld een sterk stuk. Maar toch gelooven wij (vooralsnog), dat de componist daarmee de juistheid zijner definitie, althans in dezen vorm, niet heeft bewezen. Immers, wij kunnen het slechts zóó zien, dat ook *zijn* muziek wel degelijk het dramatische dient, nog altijd een conditio sine qua non. Wat wij constateeren bij Mozart, Verdi, Wagner - om slechts enkele zeer grooten te noemen - kunnen wij in hoofdzaak ook hier vaststellen: het spel der motieven, de elementen, waaruit de twee groote onderdeelen organisch zijn opgebouwd, dat alles is zeker samengesmeed tot een zeer krachtige eenheid, maar Pijper's voornaamste verdienste dunkt ons juist, dat deze eenheid het ook als theaterwerk (in historischen zin) ‘doet’.

Het *nieuwe* schijnt veeleer, dat de abstract muzikale gegevens zijn ontwikkeld, zeer zeker, met uiterste consequentie, mààr met intuitieve inachtneming van precies nog de juiste grenzen; in dier voege, dat de eischen der traditioneele muziekdramaturgie nog voldoende zijn opgevolgd, om het tooneel niet overbodig te maken. Was dit zoo, wij geraakten mutatis mutandis in het vaarwater van den ouden Vecchi, wiens tooneel men slechts met den geest behoorde te aanschouwen: ‘e 'n vece di videre, hor' ascoltate’[1]. Bij Pijper blijft dit echter wel degelijk noodzakelijke aanvulling. De geuite beweringen, dat in Halewijn

1) Zie o.a. dr. J.C. Hol ‘Horatio Vecchi's weltliche Werke’, Heitz & C. Strassburg 1934, pp. 4 vlg.

het tooneel geen levend element zou zijn geworden, dat de componist voorbij zou hebben gezien, dat, wie een drama schrijft, zich óók aan dramatische wetten behoort te onderwerpen, die beweringen achten wij stellig onjuist. Waarschijnlijk heeft echter Pijper's eigen verklaring hier aanleiding toe gegeven. Wij zouden zijn compositie wèl willen begroeten als een ongewoon werk, desnoods als 'symphonisch drama,' doch dan in dezen zin, dat, terwijl op oorspronkelijke wijze een organische eenheid is verkregen van drama en symphonie, toch het vereischte evenwicht is bewaard. De b.g. definitie dunkt ons te absoluut. De muziek - en dan vooral de instrumenten - heerscht, sterker wellicht dan in eenig ander muziekdramatisch werk; doch zij overheerscht niet. En dat had toch het resultaat moeten worden, indien zij volkomen autonoom was. -

Tot de treffelijke hoedanigheden, waardoor deze Halewijn zich onderscheidt, zouden wij allereerst willen rekenen de concentratie, die nooit ontaardt. Wagneriaansche langdradigheid is hier even gelukkig vermeden als een 'samenpersing' à la Schönberg ('Glückliche Hand!') De verhouding tusschen de lengte der opeenvolgende tafereelen is niet minder goed getroffen: de grootere als 1, 5, 6 en 9 trekken qua zwaartepunten de noodige aandacht, terwijl de intermezzi de verlangde contrastwerking uitoefenen door hun afwijkend, scherp geciseleerd karakter. De muziekstukken ter onderlinge verbinding der scènes dragen veel bij tot het weven der gewenschte sfeer (evenals de decors van De Meester) - dezelfde sfeer als die der oude ballade en van Nyhoff's gedicht. Zeer gelukkig schijnt verder de vondst het koningskind te laten spreken 'op toon' - 'zuiver muzikaal gebonden en opgenomen in het muzikaal ensemble' - als uitdrukkingsmiddel van het redelijk element tegenover het musische van Halewijn en de tritagonisten - waardoor een tegenstelling is geschapen, welke misschien in het middeleeuwsche lied nooit is bedoeld, doch die aan het geheel stellig een heel wat dieperen zin verleent en die, op deze wijze, werkelijk uitmuntend is gegeven. Pijper beredeneert den opbouw zijner stukken tot in finesses, zooals Mozart dat deed; ook de regisseur weet daarvan mee te praten. Het groote voorbeeld van den meester van Salzburg moge tot bewijs strekken, hoe uiterst belangrijk het intellectueel wikken en wegen voor den muziek-

dramaturg is; en tevens degenen tot zwijgen brengen, die hierop wenschen te smalen als op iets typisch cerebraals onzer twintigste eeuw.[1)]

Niet alles schijnt reeds op dezelfde hoogte te staan in dit werk. Zoo overtuigde de eerste scène nog niet; de lange monoloog van Halewijn in de vijfde klonk in 't begin nogal mat. Zonder voorbehoud meenen wij evenwel het derde tafereel te mogen prijzen (de kleedscène): de fijne elegantie in melodie, harmonie en orchestratie, een rijkdom van kleuren, samensmeltend tot een geheel van zeer teedere schoonheid. Zoo ook de korte dialoog met den stalknecht; de dramatische gloed in het tooneel tusschen Halewijn en het koningskind in V, waar het beklemmende, aan het slot, bijzonder knap, met de geringste middelen is gesuggereerd.

Dat het tweede hoofddeel (de tafereelen VI tot IX) een inzinking zouden vormen, kunnen wij niet toegeven. Integendeel. Wel doet de aanvang van VI daarvoor vreezen, doch de noodige spanning ontstaat weer bij het ‘Ik zal u toonen wat mijn liefde is.’ Het korte zevende tafereel op het galgenveld, met de duistere decoratie, waar de stem van Halewijn het koningskind wederom voor een oogenblik angst aanjaagt, is evenzeer geslaagd. En prachtig is de verschijning van Halewijn's geest aan het einde (IX), waar de alles-beheerschende sfeer nog eens haar volle beslissende werking doet gelden en wij de noodlottige macht ervaren van het instinct, dat zich niet dooden laat.

Er is - en het is niet het minst verheugend - veel nationaals in Pijper's werk. Terecht zegt dr. Paul Cronheim in zijn sympathiek ‘Pro Domo,’ dat wij de plicht hebben den geest van Europeesche gemeenschap te eerbiedigen, die ons sinds eeuwen heilig is. ‘Maar,’ vervolgt hij, ‘die plicht belet ons niet krachten op te wekken, die nog braak liggen, die alleen door onverschilligheid niet tot ontginning kwamen.’ Een kunst, uit het eigen volkskarakter ontstaan, die internationale beteekenis krijgt, blijft ook voor onze Nederlandsche componisten het groote doel. Zoo hoog als de muziek van een Chopin, Schubert, Debussy

1) Dat Mozart soms over zijn optreden in dezen spreekt met de noodige zelf-ironie - ‘nun habe ich.... genug albernes Zeug daher geschwätzt’ - verandert aan het feit natuurlijk niets. Zie o.a. zijn brief 13 October 1781.

(musicien français!) boven het nationale uitgaat, zoo zeker ontleent zij haar fundamenteele kracht aan den bodem van het geboorteland. Daarom stemt het zoozeer tot vreugde, dat aan Pijper's werk thema's van oud-Nederlandsche liederen ten grondslag liggen, maar bovenal dat de géést dezer muziek een nationaal kenmerk draagt; zij bezit soortgelijke grijze tinten als kustgebied of mistige duinen op het tooneel te aanschouwen gaven: grijs, de kleur bij uitnemendheid onzer Noordzee! En, mèt haar teere accenten, onderscheidt zich de gansche compositie door gezonde kracht, gestrengheid en logica, is zij nergens zwoel-sensueel; bij de noodige hartstocht toont zij de noodzakelijke beheersching. Herkennen wij hierin niet mede één der beste eigenschappen van de Hollandsche psyche?

Inderdaad - de kloof tusschen middeleeuwen en twintigste eeuw is te overbruggen gebleken!

De opvoering door de Wagnervereeniging (Groote Schouwburg, Rotterdam, 26 Mei l.l.) - een herhaling van die, het vorig jaar te Amsterdam gegeven bij het muziekfeest der ‘International Society for Contemporary Music’ - was wederom schitterend. Pierre Monteux dirigeerde met bezieling het Utrechtsch Stedelijk Orchest - waarop wij toch óók maar trotsch mogen blijven! - de decors van Joh. de Meester waren zeer mooi in stijl (wij noemen nog de boschrand met beek bij verschillende belichting), de costuums waren fraai. Mr. Joh. den Hertog bleek alles muzikaal en dramatisch uitnemend te hebben voorbereid; het uit tien solostemmen bestaande koor overwon de bijzondere moeilijkheden even glansrijk als de respectievelijke solisten de hunne. Bovenaan stonden o.i. de prestaties van Sydney de Vries (Halewijn), een magnifiek geluid, en van Liesbet Sanders-Herzberg (het Koningskind); de laatste werd steeds beter, scheen in de laatste bedrijven onovertrefbaar. Maar ook de anderen waren uitstekend; de eenige, die ons op bepaalde momenten minder kon bekoren, was M. Plooyer (de Koning), die het b.v. in II altezeer zocht in klinkenden klank. In IX was ook deze solist echter veel beter.

Wel zelden - en speciaal in ons land te zelden - heeft een componist zulk een vertooning van één zijner ‘opera's’ mogen bijwonen, waaraan zorg noch moeite was gespaard. Het zij gezegd: de Halewijn verdient dit alles. De tijdgenoot-criticus kan

natuurlijk altijd slechts oordeelen onder de noodige reserve; maar daarom behoeft hij nog niet te vervallen tot vreesachtige terughouding, welke op overdreven manier de kat uit den boom kijkt. Wij betuigen hier voor Pijper's werk gaarne onze oprechte bewondering - een bewondering, vrij van enghartig nationalisme en na bezinning behouden; die ons het beste doet hopen, zoowel aangaande hetgeen ons nog van dezen componist te wachten staat als voor het toekomstig muzikaal leven van ons land - cara patria!

E.W. SCHALLENBERG

Bibliographie

Dr. J.B. Manger Jr., De Triple-Entente. De internationale verhoudingen van 1902 tot 1909. - Utrecht, Kemink en Zoon, 1934.

De verdienste van dit geschrift, dat in overwegenden getale diplomatieke stukken tot bron heeft, schijnt mij hierin gelegen, dat de schrijver de diplomatie niet uitsluitend aanziet voor een koud schaakspel van deskundigen. Zij is dit nooit bij uitsluiting geweest, en wel stellig niet in den aanvang der twintigste eeuw. Schrijver is zich bewust van ‘krachten, niet uit de documenten af te lezen’, en die niettemin ‘in het spel zijn’ (bl. 30). Hij legt verband, behoedzaam doch op gelukkige wijze, tusschen de binnenlandsche verhoudingen en invloedsverschuivingen in Frankrijk, Engeland, Rusland gedurende het behandelde tijdvak, en de ontwikkeling der buitenlandsche staatkunde van die rijken; bovenal kenmerkt hij den onvolgroeiden staat van Duitschlands binnenlandsch staatkundig leven als een der hoofdoorzaken van de mislukking van Bülow's buitenlandsche politiek. De korte samenvatting aan het slot van het geschrift is in dit opzicht èn verantwoord, èn leerrijk. Ook de enkele malen dat schrijver zich aan iets als een psychologische persoonsontleding waagt (Bülow bl. 166; Grey bl. 168), schijnt hij mij niet ongelukkig.

Onnauwkeurigheden meen ik in dit boek geene of zeer weinige opgemerkt te hebben; misschien eenige onvolledigheden in de voorstelling. Zoo is het niet juist (bl. 212), dat in 1912 Engeland geweigerd zou hebben ingeval van een Franschen aanval op Duitschland neutraal te blijven: Engeland beperkte zijn belofte tot het geval van ‘unprovoked attack’, waarmede Duitschland geen genoegen nam. Ook ditmaal ging het er in werkelijkheid om, de Entente te breken (Duitschland) of te redden (Engeland), en was het oordeel over de toelaatbaarheid van bepaalde termen door deze bedoeling geheel bepaald; - maar dit neemt niet weg dat de aangehaalde bladzijde ons onvolledig inlicht.

De bedoeling der lijst van aangehaalde werken begrijp ik niet geheel: de aangehaalde werken, niet op de lijst vermeld, zijn talrijk (Newton, Siebert, Uplegger, Haldane, Witte). Welke titels onder deze aanhalingen bedoeld zijn, had ook in de lijst kunnen zijn vermeld.

C.

Stemmen uit de redactie

Italiaansche Kunst in Nederlandsch bezit.

- Het is zeker niet te veel gezegd, wanneer men bij de tentoonstelling van Italiaansche kunst in Nederlandsch bezit, sedert twee weken in het stedelijk museum te Amsterdam geopend en tot October toegankelijk, spreekt van een openbaring. Weinigen inderdaad zullen geweten of ook maar vermoed hebben, dat er zich in Nederland zooveel aan Italiaansche kunst bevond, als op deze expositie bijeen is. Men zag hier en daar in onze musea een enkel Italiaansch werk hangen, men kende misschien ook de teekeningen der Teyler-stichting te Haarlem of wist van de collectie van Prof. Lanz toch gold voor een vollediger kennismaken met de Italiaansche kunst altijd als eisch een bezoek aan Italië zelf of ten minste aan het Louvre, de National Gallery of het Kaiser-Friedrich-Museum.

Doch nu is het ons Nederlanders door een lofwaardige samenwerking van bezitters en een voortreffelijke organisatie, zoowel wat opstelling als wat catalogiseering betreft, mogelijk gemaakt gedurende drie maanden aan schilderijen, teekeningen en gravures, aan plastieken, meubelen, ceramiek, en wat niet al, de gansche ontwikkeling van tre- tot seicento in eigen land te kunnen bestudeeren, en te kunnen genieten van een menigte der prachtigste Italiaansche kunstwerken.

In tijdsvolgorde zien wij hoe, in volhardend streven, het humanisme, dat vóór alles illusionisme eischte, de beeldende kunst losmaakte van wat de nieuwe cultuur slechts als Byzantijnsche nabloei vermocht te zien en als twee-dimensionale uitingen niet kon waardeeren. Gaandeweg zien wij het type verdwijnen voor het individu, de vlakke gouden fond plaats maken voor den achtergrond, die de figuur vrij geeft en door anatomische en pers-

pectivische studieën zien wij hoe allengs nieuwe gebieden ontsloten, nieuwe idealen bereikt worden.

De jonge Florentijnsche werken ontstaan ten tijde van de eerste groote Medici: Fra Filippo en Filippino Lippi, Piero di Cosimo en Botticelli zijn hier de namen. En dan de prachtige reliefs en kleine plastieken van Donatello, Lucca della Robbia, Antonio Rossellino en Benedetto da Majano (kopje van Johannes den Dooper) om slechts enkele van de grootsten te noemen, met della Quercia uit Siena daarnaast.

En zoo gaat het van zaal tot zaal; op het Florence van den Pater Patriae en zijn prachtlievenden kleinzoon Lorenzo volgt Venetië met de archaïseerende Crivelli's, met Carpaccio en de Bellini's.

Na Paris Bordone, Lorenzo Lotto, e.a. is er in zaal IV een prachtig hoekje met Leonardo-volgelingen: Solario, d'Oggiono en een onovertroffen meisjes-reliefportret van Ambrogio de Predis.

Dan komt de overgang van de 15de naar de 16de eeuw, het lineaire, allengs losgelaten, maakt plaats voor het sfumato, de penseelstreek verandert geheel, gelijkheid van kleurkracht wordt verdrongen door concentratie en contrast; het chiaroscuro ontstaat: de barok wordt geboren. Men zie de kop van Correggio, de wonderlijke fond bij Titiaans ‘kind met honden’, Veronese's kostelijke werken en de prachtige portrettenreeks van Tintoretto.

De bloei van de Arnostad is dan voorbij al werken er nog Pontormo, Bronzino en Andrea del Sarto (wiens vrouwelijke model men bij een madonna, toegeschreven aan Pontormo, meent te herkennen). Doch aan de groote barokbeweging neemt de stad nauwelijks deel. Die viert elders haar triomfen; evenwel niet zonder de ‘Widerspruch’ der academische Caracci-volgelingen, waarvan Giulio Carpione de Oude zich verrukt bij Poussin aansluit. Fel contrasteeren met dezen de kleine paneeltjes van den wonderlijken Magnasco, evenals de werken van Strozzi, Vecchia en Guercino met zijn ‘cijnspenning’.

In Tiepolo's schetsen bereikt de barok een eind- en hoogtepunt. Goldini's Venetië tenslotte sluit de reeks met een aantal Canaletto's, Longhi's en Guardi's. Hier klinken de melodieën van het roccoco, die bij Guardi, als bij sommige Don-Juan momenten, al motieven doen hooren die de eeuw, volgende op het ancien régime, aankondigen.

Aan miniaturen, teekeningen en gravures laat zich deze ontwikkeling nog eens volgen.

Het is inderdaad een tentoonstelling als wel zelden in ons land zal zijn samengesteld; voor het werk er aan besteed door de organisatoren en de loyale medewerking der inzenders zal iedere kunstminnende Nederlander dankbaar gestemd zijn.

Madame Curie.

- De wereld heeft in de afgeloopen maand een zwaar verlies geleden door den dood van Marya Sklodowska, medewerkster en opvolgster van haar echtgenoot, den Franschen physicus Pierre Curie en met hem vermaard in de geschiedenis der natuurwetenschap om verwonderlijke vondsten op het gebied der radioactieve verschijnselen. Wat die vondsten voor de ontwikkeling van het menschelijk denken te beteekenen hebben, zal misschien eerst van grooteren tijdsafstand af volledig kunnen worden overzien. Nu er echter sedert de afscheiding van de eerste radioactieve elementen - vrucht van scherp wetenschappelijk inzicht, verfijnde experimenteertechniek en onuitputtelijk geduld - welhaast veertig jaren verloopen zijn, beseffen we reeds duidelijk, in hoe hooge mate dit werk heeft bijgedragen tot de diepingrijpende omwenteling van onze denkbeelden over de natuur, die het begin van de twintigste eeuw gebracht heeft. Dat de physica niet gedoemd is geworden tot den weinig levenwekkenden arbeid, waartoe ze zich aan het eind der negentiende eeuw voortaan scheen te zullen moeten bepalen, tot de geleidelijke voltooiïng van een in beginsel vastgelegd gedachtensysteem, dat zij bevrijd is geworden uit het gevaar van dogmatische verstarring, dat haar bedreigde als gevolg van canoniseering van denkbeelden, waarvan de scheppende kracht uitgeput begon te raken, dat zij den moed heeft gevonden tot die voor de wetenschap meest vruchtbare geesteshouding, die bestaat in den twijfel aan het schijnbaar evidente, dankt zij niet in de laatste plaats aan het werk van de geniale en onvermoeid doorwerkende vrouw, die verschijnselen aan het licht heeft gebracht, waardoor het gebouw der traditioneele natuurbeschouwing tot in zijn grondvesten is geschokt.

Daarom wordt haar heengaan als een zwaar verlies gevoeld door allen, die de natuurwetenschap beoefenen of die in haar

ontwikkeling belangstellen. Maar de indruk van haar dood is niet tot deze betrekkelijk enge groep beperkt gebleven. Aan Madame Curie is het voorrecht ten deel gevallen, dat slechts de allergrootsten in de wetenschappelijke wereld verwerven: in kringen, waar de eigenlijke strekking van haar werk niet kan worden begrepen, wordt haar naam met eerbied genoemd om de menschelijke waarde van haar persoonlijkheid. En daarom zal in de geheele wereld het bericht van haar dood met een besef van verarming ontvangen zijn.

Nieuwe banen?

- Naarmate oude welvaartsbronnen worden afgeknepen (zie den afloop der handelsbespreking met Engeland), heeft Nederland er nieuwe aan te boren. Alle mogelijkheden daartoe dienen te worden gekeurd.

Dus is het niet genoeg de waarheid te herhalen, dat immigratie van Nederlanders naar Nieuw-Guinea of Suriname voor het oogenblik onraadzaam is. Er moet worden onderzocht, of maatregelen zijn te treffen, die deze leegliggende landen, waar immigratie geen inheemsche cultuur te verdringen zou vinden, tot het ontvangen van Nederlanders meer geschikt zouden kunnen maken dan zij het nu zijn.

In dit verband trekken mededeelingen de aandacht, die dr. B. Vrijburg in eene vergadering te 's-Gravenhage ten beste gaf omtrent hetgeen eene studiereis naar Nieuw-Guinea hem deed zien en ondervinden.

‘Gezegend zij Holland’, aldus ving dr. Vrijburg aan, ‘dat het de Oost nog heeft’; - ja, indien het met de Oost ook nieuws, waarvan het vroeger niet gedroomd heeft, weet uit te richten.

Twee lichamen hebben tot dusver kolonisatie op Nieuw-Guinea beproefd. De eene, S.I.K.N.G. (Stichting Immigratie en Kolonisatie Nieuw-Guinea) lokt kolonisten door aanbod van vrije reis en (in bedrag afnemende) ondersteuning gedurende twee jaar; zelf moeten zij terrein aanvragen, huisje bouwen, planten, oogsten en verkoopen. 90% van die kolonisten blijken geen landbouwers te zijn; hevig lijden zij aan malaria, en het verwondert niet ‘dat zij van den eersten zwaren arbeid niets terecht brengen, voor 't meerendeel er niet eens aan beginnen’. De Indische regeering heeft moeten ingrijpen en degenen die

't meest in de verdrukking zaten, ‘en dat waren er ongeveer honderd’, den terugkeer naar Java mogelijk gemaakt.

Deze totaal mislukte proef is genomen in en bij Manokwari; de andere instelling, K.N.G. (Vereeniging Kolonisatie Nieuw-Guinea) werkt in de buurt van Hollandia. Vrije overtocht als bij de S.I.K.N.G., doch hiermede houdt de gelijkenis op. Beperkt crediet, aan te zuiveren door arbeid niet in eigen onderneming, maar ten dienste eener gemeenschap verricht die zich als eerste taak oirbaarmaking van het terrein en het onderhouden van een proeftuin stelt. In de toekomst zal dan de kolonist, die naar het oordeel van den leider voldoende geschoold is, een eigen, inmiddels gereed gemaakt, perceel kunnen verkrijgen.

Zoowel S.I.K.N.G. als K.N.G. koloniseerden tot dusver uitsluitend met Indo's. Hebben Nederlanders op Nieuw-Guinea eene kans? Zeker niet in de met malaria sterk besmette kuststreken waarin Manokwari en Hollandia zijn gelegen. Gezonde, hooger gelegen gebieden ontbreken niet, maar zijn nog nauwelijks als toegankelijk te beschouwen, terwijl men omtrent den graad van vermoedelijke geschiktheid van bepaalde terreinen tot het ondernemen van bepaalde cultures geheel en al in het duister tast. ‘Wanneer men onder deze omstandigheden Hollandsche kolonisten naar Nieuw-Guinea zou brengen, zou dit,’ aldus dr. Vrijburg, ‘één stuk misère worden.’ Tegelijk echter geeft hij hoog op van de mogelijkheden der toekomst: ‘hout is er, van de beste soorten, in overvloed; klappers groeien er weelderig; de sojaboon doet het er best; het levert eerste kwaliteit kapok, katoen en meer vezelgewassen; de sagopalm, ananas, padi en maïs, alles wil er. Voor veeteelt is de bodem zeer geschikt en wat *in* den grond verborgen is, daar weten we nog weinig van....’

Dit alles is niet voldoende; het doet sterk denken aan wat zoo dikwijls omtrent Suriname is uitgeroepen. Of weelderige tropen ook rendabele tropen kunnen worden hangt van factoren af waarvoor de menschen die er zich heen begeven gedeeltelijk wèl, doch voor een grooter deel niet verantwoordelijk zijn. Welke economische mogelijkheden Nieuw-Guinea oplevert heeft wetenschappelijk onderzoek uit te maken en als men ongelukken voorkomen wil, is het hoog tijd dat Indisch gouvernement en particulieren hiertoe de handen inéénslaan, want zulk een onderzoek is zeker van eenigen duur, en het ongeduld der lieden is groot.

Bij de vragen die op dr. Vrijburg's rede volgden was van kolonisatieproeven sprake die ‘als paddestoelen’ te voorschijn schieten, en waarvoor zich werkloozen ‘uit alle kringen’ aanmelden. Zonder leiding van boven loopt dit allicht op ‘één stuk misère’ uit; het is dr. Vrijburg die het zegt, en de Vaderlandsche Club die het beaamt. Ondanks de moeilijkheid der tijden durft men verdere drooglegging der Zuiderzee, versnelden bruggenbouw, andere groote werken aan. En geen versnelde economische exploratie van Nieuw-Guinea? De intellectueele kracht en technische vaardigheid daartoe vereischt zijn stellig in ons land aanwezig; het komt aan op wat organisatie en wat geld; ook die moeten, bij goeden wil, te scheppen en te vinden wezen.

De gave gulden

Vijfde hoofdstuk

In een zijden zomer-japonnetje, te Parijs gekocht, - oud-roze anjers op een roomkleurig fond - zat Bets in een rieten fauteuil, blootshoofds, haar roode, hooggehakte schoenen in het fijne, frissche gras, achter hun rustiek hotel. Droomend zag ze uit over de bergwereld rondom. Huug lag boven te rusten. Hij was moe... Geen wonder ook!

Bets glimlachte. Hij was een engel, Huug!

Hoe stil was het, waar zij hier zat, de oogen beschut door het dichte, gave gebladerte. Daaronderdoor zag zij heel het glanzende uitzicht: de fluweelige, nieuw-gemaaide weilanden, afglooiend naar onzichtbare diepten, vanwaar aan den overkant de dennenwouden stegen, en uit de wouden de geweldige bergflanken, en hoog daar weer uit opgeheven de zeven grillig-getorende toppen van de Dents du Midi. Tegen en tusschen de naakt-geblakerde rotspunten blonken nog de vlakken en kanten van overzomerende sneeuw. Verderop was de machtige koepel van den Mont Ruant, de trotsche Bonaveau, en, in het lichtende verschiet, als een legende, de sneeuwketen der Dents Blanches....

- Het was toch wel ‘zalig’, Zwitserland, en in het bizonder dit verrukkelijke Champéry. Of zag zij het zooveel mooier dan álles van het Zwitserland van den vorigen zomer, nu, door haar liefde heen....?

Bets voelde zich gelukkig. Opnieuw glimlachte zij. Zij dacht aan Huug, hoe hij was, en aan wat hij haar al niet influisterde... ‘Ik heb nooit zulke versche kussen geproefd!’ Lieve Huug, wat was hij sensitief! (Dat woord had zij van Sissy Bout, maar het was vooral ook een woord van hèm). En was het niet waar? Je próefde

kussen!.... Schertsend noemde zij het een zoen uit de cinema. Maar dat moest ze niet zeggen.... Zóó innig en diep had Huub haar nooit gezoend. Huub, toen zij jong waren, had wild zijn mond over den hare geperst, haar gebeten soms in zijn hartstocht. Huug was zooveel zachter en fijner.... Zij zuchtte. Ze had liever in 't gehéél niet meer aan Huub gedacht.

Ze waren nu drie weken getrouwd. Bets herleefde weer heel hun reis. De aankomst in Brussel, het diner'tje, buiten, aan de Place Brouckère met al de vroolijke licht-reclame's. En toen de hotelkamer, het schemergouden lampje bij het bed; de verrukkelijke sfeer van die kamer.... het gevoel, bijna weer een jong meisje te zijn en voor het eerst te worden onthuld aan den man van je liefde! Hij zei, dat ze zulk een jong en mooi lichaam had, een Venus van Milo.... Dat was nu natuurlijk malligheid, zij was veel te gevuld.... Maar de Venus had ook wel niet de slanke lijn van tegenwoordig....

Jammer, dat de dagen daarop, in Parijs, die tropische warmte was begonnen. In de vroegte, als je je ramen open deedt op den Boulevard Hausmann, was het nog wel heerlijk. Parijs rook zoo lekker. Met Huug genoot ze van dingen, die ze vroeger nooit gemerkt zou hebben. En 's avonds.... dat eten in het Restaurant du Lac in het Bois de Boulogne, en in St. Cloud, het Pavillon Bleu.... Wel schandelijk duur, maar van een feestelijkheid! En de práchtige kamer, met een moderne luxe, als zij geen van beiden nog hadden 'meegemaakt'. Alles moest ongehoord zijn op hun huwelijksreis, had Huug gezegd. Zij had het er best voor over. Want natuurlijk, als ze eenmaal gevestigd zouden zijn aan de Riviera, dan zou hij het zijne bijdragen in het huishouden, maar, goeierd, hoe had hij deze reis willen betalen? Dat deed er niets toe. Zij was blij, dat hij zoo zorgeloos van alles genieten kon.

Alleen het midden van den dag was iets vreeselijks van warmte geweest. Den tweeden morgen tegen eenen, uit het Louvre komend, op de Place du Theâtre Français - 't was bij de 100° Fahrenheit - was Huug wit weggetrokken.... een soort flauwte bijna. Ze zeiden: een coup de soleil. Misschien was hij oververmoeid....

Ze waren naar Montreux gereisd, maar ook daar was het te

warm. Te verlaten bovendien. Drie menschen met hen in dat groote Hôtel des Alpes! Bij het informatie-bureau hadden ze hun toen Champéry aangeraden.... En het beviel hun erg, het hôtel, álles. Alleen, Huug hield nu eenmaal niet van groote klimpartijen. Zij voor zich had zoo'n Bonaveau wel eens òp gewild! Maar ze was best tevreden.... Huugs liefde was haar immers genoeg!

Nogmaals zuchtte ze diep uit. Die rust! Die zuivere paradijswereld rondom! Wat een verlossing na dien naren tijd in Amsterdam! 'Nare tijd' mocht ze niet zeggen. Haar engagementstijd met Huug! Het was ondankbaar, want hoeveel goede en gelukkige uren hadden ze niet samen gehad.... En toch dacht ze maar liever niet meer aan die maanden in het huis der Van der Kraften, waar zooveel gesprekken haar hadden tegengestaan, vooral omdat Huug, die zoo fijn was, er niet door gehinderd scheen te worden. En dan de ontmoetingen met Sofie, de geforceerde hartelijkheid over en weer, die haar zoo valsch had aangedaan. Het bezoek aan Huub en Corry was ook ellendig geweest, maar alleen rauw en akelig, niet zoo schrijnend en half.... Huug moest het ook gevoeld hebben. Anders was hij wel beter opgeschoten met zijn werk. Hij kòn niet werken, had hij telkens gezegd, hij was te nerveus.... Nee, een prettige tijd was het niet geweest. Nog ongerekend die andere vervelende oogenblikken, dat ze jaloersch was geworden op die coquette drommel van een Olga.... Hans en Olga zouden nu al wel thuis zijn in hun stulp op de Blaricumsche hei. Zij had Hans wat toegestopt voor een reisje door Limburg en de Ardennen. Die kinderen moesten toch óók wat hebben? Als ze nu maar gelukkig waren! Ze hoopte het zoo voor Hans! De jongen was zoo razend verliefd! - Ja, de jeugd had wel iets, dat je later niet meer hadt.... Twintig jaar pas was die jongen!

Opnieuw, onwillekeurig, dacht ze hoe de jonge Huub haar had liefgehad. Wat een woesteling! wat een dwaze dronkenschap! Die rooie baard van 'm.... ''t Lijkt wel, of je me body afborstelt!' had ze eens geroepen. - Huug bleef altijd kalm, zelfs al staken zijn oogen.... Maar waarom dat eeuwige vergelijken? Ze wilde niet meer denken aan vroeger! Liet ze nu toch gelukkig zijn met het geluk, dat ze hád! - Ze moest zich bekennen, dat Huug wel erg geraffineerd was. Tot de uiterste spanning spitste

hij hun zinnen toe. Maar tegelijk was hij zoo zacht, streelde hij haar zoo zacht, fluisterde hij haar zoo zacht in het oor, dat ze zich geheel betooveren voelde onder zijn vlijmende hypnose. Ze was er soms moe van, net of al haar zenuwen strak werden aangetrokken. Haar fijne Huug, haar slechte jongen, hoe hield ze van hem! En wat was hij in het gewone leven altijd gezellig en hoffelijk. Hij omgaf haar letterlijk met zijn liefde. Ze voelde zich heelemaal van hem!

Bets begon te lachen! Huug deed soms met haar oorlelletje of het een bonbon was! Zoo opgezogen voelde zij zichzelve, heel haar wezen.

Met een lichten schrik dacht ze opeens aan Eric. Er was haar nog geen tweeden brief van hem opgestuurd. *Zij* had verscheidene malen geschreven, maar toch niet zoo vaak als ze wel had gewild. Ze bemerkte, dat ze, diep in, lichtelijk leed, zoodra ze aan Eric dacht, als vrouw nu van Huug. Waarom eigenlijk? De jongen gunde haar immers best haar geluk? En toch.... zij kon het niet van zich afzetten. Het deed haar ook pijn, dat zij van haar man moest schrijven, en nog wel aan haar eigen lieven jongen: ‘de heer Krayenhof’. Zij had graag gezegd: ‘je vader’. Gekkin, dat ze was! als Huub nog leefde! 't Leek of ze verlangde naar Huubs dood! - 't Zelfde had ze met Huugs kinderen. Ze zou zich *de moeder* hebben willen voelen. Maar dat kon niet, Sofie was hun moeder. *Zij* was ‘tante Bets’, - op een afstand. Maar hoe moest ze Huug noemen in haar brieven aan Eric? ‘Oom Huug’ zou ze schrijven, de volgende maal. Maar nee, dat ging evenmin. Huug leek te veel op Huub. ‘Oom Hugo’. Het klonk wel stijf, bijna belachelijk. ‘Mijn man,’ dat was ten slotte het beste, het natuurlijkste. Maar ‘mijn man’ had, tegenover Eric, een vijandigen klank, of ze hem buitensloot.... Zij zuchtte. Het maakte haar plotseling verdrietig.

Een hand legde zich over haar oogen. Ze had, door het zachte gras, Huug niet hooren aankomen.

De ‘lune de miel’ van Bets en haar Huug werd tot in een aanmerkelijke lengte uitgerekt. Na de eerste feestelijke dagen in Brussel en Parijs had Huug aangedrongen op een eenvoudiger

leven, en Bets was daar des te gelukkiger om. Ze hadden dit sympathiek berg-hotelletje uitgekozen, waar ze voortreffelijk gelogeerd waren; en overigens genoten ze van alles wat Champéry bood. Daar Bets hield van tennissen - ze deed het matig goed - hervatte ook Huug dit spel, dat hij sinds zijn studententijd had laten varen. Lange jaren had het bij zijn pose van artistjournalist uit het Gooi niet gepast. Nu, in zijn wit-flanellen pantalon en blauwlaken sportjasje, voelde hij zich opnieuw de wereldsche jongeman, die hij in zijn jeugd, als zoon van een niet onbemiddeld cavalerie-officier, was geweest. De berglucht gaf hem energie. Zij kwamen zelfs tot tamelijk lange wandelingen, de dennenbosschen en bergweien door, zonder bepaald toppen te beklimmen. En 's avonds gingen zij vaak dansen.

Toen het eind Augustus te koel werd daarboven, trokken zij weer naar Montreux terug, waar het leven langs en op het Lac Léman als over wegen ging van zijde en satijn. Zij spelevaarden over het gladde, hemelsblauwe water, zij kaatsten den bal over de roode tennisbanen, zij zaten bij de ochtendmuziek in den Jardin des Anglais of dronken thee bij de middagmuziek in den parktuin van het Kurhaus, zij dansten in de Dancing van het Montreux-Palace, en hun kamer was nog steeds het oord, waar de weelden der jonggetrouwden met epicuristische verfijning werden gepleegd. Zij waren nu in het Pension Mirabeau, dichtbij Clarens, een pension zonder pretentie's, maar heerlijk gelegen in zijn rijk geboomte.

Huug, in die gepolijste omgeving, had dichterlijke ontboezemingen, die Bets nogmaals overtuigden van zijn uitzonderlijken aard, - maar hij kwam niet tot schrijven. Daartoe, zei hij, moest hij eerst in eigen huis tot rust zijn gekomen. Je kon niet werken aan het tafeltje van een hotelkamer. Maar hij vergaarde een schat van herinneringen, die hun uur afwachtten. Hij hield bij zulke gelegenheden redeneeringen, die op Bets indruk maakten en haar in hem den geboren kunstenaar deden zien. Men moest zich uitleven, zei hij, zonder aan kunst te denken. Wie reisde met den toeleg, belevingen ter uitbeelding op te doen, was niet ‘echt’. Hoogstens kon zoo iemand een journalist zijn, gelijk hijzelf was geweest, toen hij Tyrol exploreerde, om er ‘De stem der Kasteelen’ uit af te tappen. Dat wegwerpen van artikelen, die zij zoozeer bewonderd had, be-

wonderde zij te meer. En zij verdedigde ze en zei, dat die Stem der Kasteelen dan toch maar haar hart veroverd had.

Begin October eindelijk trokken zij naar het Zuiden. De Italiaansche Riviera had Bets uitgesloten, omdat zij daar vroeger met Huub was geweest. En hoewel zij geen vergelijkingen kon maken, leek haar, ongezien, de 'Côte d'Azur' ook meer te behooren bij de verfijnde natuur van haar Huug. Huug, die Nice en Monte Carlo kende, had, naar hij zei, geen voorkeur. Toch leek ook hem 'la douce France', om er te *wonen*, geciviliseerder dan 'Italia la bella'.

Nice viel Bets tegen. Zij had niet gedacht, dat het een groote stad was! Het bleek een soort provinciaal Parijs, zonder de bekoring van Parijs; en de eindelooze Promenade des Anglais, ondanks den weidschen opzet, bevredigde haar niet. Monte Carlo evenmin. Zij vond het schitterend; de ongehoorde luxe van zijn parken overweldigde haar; maar de speelzalen van het Casino leken haar triest en benauwend; het was geen oord voor een duurzaam verblijf.

Toen togen zij op een dag naar Menton, en ja, dát beviel haar beter. Prachtig was het van ligging, nauwlijks minder fraai van aanleg, en tegelijk intiemer. En Huug, hoewel het mondaine leven van Monte Carlo of Nice hem eigenlijk aantrok, zei, haar bevinding te deelen.

Voorloopig vestigden zij zich in het kleine, heldere pension Berkeley Miramar, een huis, dat een Engelsche charme had. Ze betrokken er een mooie, groote kamer met een drieramigen erker op de zee.

's Morgens vroeg, door de bovenreet der gordijnen, wemelde reeds de lichtende weerspiegeling van het watergewiegel tegen het plafond. Wat later zagen zij over het bedauwde parkje en zijn glinsterende palmen de blauwe bergen en de pittoreske silhouet van het oude stadje; de zee ruischte; en door het westelijk erker-raam wenkte met zijn belommerde rotsen de Cap St. Martin. In den tuin onder hen gloeide het hel- en donker-rood van een weelderigen geranium- en dahlia-bloei, en op de nog eenzame, blanke kade ging de een of andere Engelschman voorbij, wien het was aan te zien, dat hij prettige gedachten had.

Op hun wandelingen zochten Bets en Huug naar een gemeubeld huis. Na een proeftijd van enkele maanden dachten zij later voorgoed zich in te richten. Er bleken een groot aantal villa's

en villa'tjes leeg te staan. Bets had voorkeur voor een woning ergens in de hoogte, waar ze een wijder rondblik zouden hebben, langs een der wonderlijk schoone bochten, bijvoorbeeld van den boulevard, die Garavan bekroont. Maar Huug was bang, dat, op den duur, de tocht naar de stad en het terugstijgen naar boven hen vermoeien zou. Een behuizing aan een der lanen van Menton-zelf, waar men slechts op andere huizen en tuinen keek, lokte hen geen van beiden aan. En zoo eindigden ze met, niet ver van hun 'Berkeley', aan de Promenade du Midi, een kleine, Engelsche villa te huren, die, heel eigenwijs, 'My Cottage' heette. Huug had haar ontdekt.

Het huis was wel wat groot voor hen beiden. Ze hadden beneden een ruimen salon met drie hooge, dubbele vensters op de zee en typisch-engelsche meubelen, overtrokken met een licht gebloemd cretonne. Opzij was een stemmige eetkamer, door een dienst-vertrekje van de keuken gescheiden. De trap, half open, ging omhoog uit een soort hall, maar die was niet bijster gezellig. Daar waren, onder Engelsch beheer, waarschijnlijk in ballingschap gezonden de mannen, die rooken wilden.

Boven, behalve twee logeerkamers en een paar dienstbodenhokjes, hadden Bets en Huug een heerlijke slaapkamer, en Huug daarnevenaan nog een studeervertrek, dat, blijkens het aanwezig bureau en de boekenkast, ook vroeger die bestemming had gehad.

Bets huurde een stelletje bedienden uit den overvloedigen voorraad, in die streek door een eeuw van luxe-leven gestyleerd: een kokkin, een kamermeisje, en, in de morgenuren, een jongen voor het ruwe werk. Na enkele dagen liep alles op rolletjes.

Uitstekende huisvrouw, had Bets het financieel beheer. Zij berekende, dat zij met haar rente waarschijnlijk wel uit zou komen, en Huug droeg duizend gulden 's jaars in de kosten bij.

Nu kon hun eigenlijk huwlijksleven beginnen; een stralende herfst begunstigde het.

Huug herinnerde zich, hoe hij altijd gezegd had, tegen Sofie, tegen Frits van der Kraft, tegen Bets, en.... tegen zichzelf, bij elke gelegenheid, die er aanleiding toe gaf, - hoe eerst als zijn zenuwen tot rust gekomen zouden zijn, hij in staat zou blijken, de mogelijkheden van zijn kunstenaarsziel te verwerkelijken. Het was immers niet doenlijk iets goeds te schrijven met al die zorgen aan zijn hoofd, ontstemd door de sarcasmen van Sofie,

gehinderd door de herrie der kinderen in een huisje, waar je alles hoorde! Hij had stilte noodig, ruimte, stemming.... Hij kon zich niet ontkennen, dat die rust er nu rijkelijk was. Door zijn huwlijk met Bets, wier gelijkmoedige natuur hem nooit aanstoot gaf, en wier bemiddeldheid alle materieele moeiten als bij tooverslag verdwijnen deed, zag hij zich hier nu als een prins geïnstalleerd in een heerlijk huis, op een der meest bevoorrechte plekken van de wereld. En nu had hij dus maar te beginnen met wat hij altijd als een onbereikbaar ideaal voor zich uit had geschoven.

Zijn geweten was bevredigd. Sofie en de kinderen hadden volop wat hun toekwam. Hans was zelfs, door Bets' royale hulp, in staat gesteld zoo jong te trouwen als maar weinigen te beurt valt. De rakker, hij zou zijn gezondheid nog ruïneeren met die fascineerende vrouw! Olga.... Die oogen! 't Leek wel of hij zelf verliefd was op de vrouw van zijn zoon! Zij liet hem zeker verre van onverschillig.... maar wie zou op die vrouw eigenlijk niet verliefd zijn? - Toch hield hij, God dank, ook oprecht van Bets. Als je alles goed naging, had hij haar volstrekt niet in de eerste plaats om haar geld getrouwd. Physiek was zij hem zelfs méér, met haar frissche, warme, door en door gezonde lichaam en haar aanhaligen mond, dan hij had kunnen vermoeden; en voor het overige was zij zoo lief en open van geest, dat hij menigmaal met warmte en verteedering aan haar dacht.

Als hij iets aan te merken had, dan zou 't moeten zijn, dat zij tè gezond was; te naïef.... Sofie was ánders geweest! Later vond ze alles flauw en ‘onzin’, maar toen ze jong was, heelemaal uitgekleed, op haar kersroode muiltjes en die kersroode fluweelen sjawl om, waar hij bij in mocht komen....! Ja, dat betooverende hád Bets niet.... Hij trachtte haar wel tot zulke dingen te brengen, maar 't zat er niet in.... ze lachte te veel, schaamde zich te veel, werd er linksch van.... goeie Bets!

Overigens had hij werkelijk alles wat hij wenschen kon. Als hij nu maar wist, wat hij eens zou gaan schrijven! Een van de twee of drie romans, die, sinds twintig jaar, hem door het hoofd hadden gespeeld....? Of een fijne, geestige comedie, zooiets als Topaze.... Wat zou het niet kostelijk zijn, een comedie te schrijven, die de wereld veroverde.... Eén uitmuntende comedie, en je was binnen! Dan zou hij nog één ding hebben

wat hem nu ontbrak: het gevoel van onafhankelijkheid. Bets maakte het hem in dat opzicht zeker niet moeilijk, zij was één gulle bereidheid tot elke opoffering. Maar te kunnen zeggen: ‘hier, hier heb je, voor mijn deel, tienduizend gulden 's jaars, of wil je méér?’ Hij glimlachte om zijn gedroomd gebaar.... Ja, een comedie.... Maar waar vond hij een onderwerp? Het zou vanzelf wel opduiken uit het leven. En intusschen kon hij wat verzen schrijven, een enkel artikel misschien.... In Monte Carlo kwam 's winters van het beste, en niet zelden het eerst!

Het waren prachtige Novemberdagen. Een zoele zon overscheen een wild-bewogen zee. Enkele morgens achtereen, met den groenen autobus, gingen zij tot den Cap St. Martin. Daar namen zij, onderlangs den tearoom die daar is, het kleine rotspad, totdat gansch de blauwe baai van Monte Carlo met zijn krachtig-geteekenden bergen-achtergrond en de daartegenààn stijgende, roze en gele stad met den hypnotiseerenden naam, voor hen uitlei. Rond hen geurden de bloeiende struiken; en de doorschijnende, azuren golven, te pletter ploffend op de rotsige kust, joegen in een nevel van fonkelend gesproei de zeëe-ziltheid tot hen op. Je voelde soms de teere frischheid sprietselen over je wangen, je oogen....

Dan zette Huug zich ergens alleen onder een zeespar, de schrijfmap op z'n knieën, - en een eind van hem af, aan de helling, ging Bets liggen lezen. Telkens moest zij naar hem kijken: - wat zat hij daar aardig, in zijn kaki zomerpak, zijn licht gebruinde gezicht beschaduwd door zijn origineel, wit linnen hoedje, verdiept in zijn werk. Was hij geen engel? - Dan concentreerde zij zich ook weer in haar lectuur. Zij las Fransch, wat tot nog toe haar ‘fort’ niet was. Zij wilde zich ontwikkelen, en ook wat meer gemak zich verwerven in de taal, waarin zij zich nu dagelijks uit te drukken had. Zij las ‘Le Lys Rouge’ van France, ‘La Vie de Tolstoi’.... Zij moest haar gezelschap waard zijn; haar oordeel was gezond genoeg, maar het ontbrak haar aan cultuur. Zij begreep niet, hoe ze zooveel jaren zich had kunnen vervelen met wat visites en wat winkelen; want haar huishouden, practisch als zij was, en met de bediening, waarover zij steeds had beschikt, had haar nooit meer dan hoogstens een uur per dag gekost. Ze had nu, voor haar zelf-opvoeding, zooveel tijd ze maar

wilde. Maar, ongeschoold, dikwijls viel het haar moeilijk, haar hoofd te houden bij wat ze las....

- Hoe heerlijk zaten ze hier! Wat zou Huug schrijven? Hij wilde er niets over loslaten.... Dan keek ze voor zich heen in het duizelingwekkende licht van hemelsblauw en zeegeblink, en voelde zich gelukkig.

Doch ze had ook vreemde oogenblikken, dat ze dit alles onwerkelijk voelde, als hing dit geluk in de lucht, zonder een vasten bodem onder zich. Was *zij* dit, de moeder van Eric, die hier zat als jong-gehuwde vrouw aan de Côte d'Azur, naast haar dichter, die zijn eigenlijke loopbaan nog beginnen moest? Zij zijn Muze, met nog in haar na-bewustzijn de nacht en die overzoete, langgepuurde wellust, die haar soms bijna een gevoel van bezwijming gaf.... Zij zat in een soort van bedwelmend paradijs, Monte Carlo in het verschiet, en thuis wachtten de Fransche bedienden, met wie zij straks weer Fransche zinnetjes verhaspelen zou; en de eetkamer, met op de gedekte tafel de lage schaal, waarin drie reusachtige, violette chrysanten als zeerozen dreven; en de lichtgebloemde, Engelsche salon; en boven de schemerlichte slaapkamer, waar zij, o maar al te willig, de prooi was van zijn zinnelijke bedenksels.... Was het waarheid? En opeens dacht zij een verschrikkelijke gedachte, die zij aanstonds verontwaardigd verjoeg: - het leek wel een droom, een ingewikkelde, lubrieke droom van mevrouw Vogel.

En Huug, onderwijl, in de zoele koelte onder zijn zeespar, staarde uit boven zijn blanke blad en zocht een onderwerp. Het zweefde hem voor de oogen, door het hoofd, hij hoorde de muziek van de verzen, die hij schrijven wou, maar zij namen geen vorm aan..... Het zou vanzelf wel komen uit den adem van het leven, dat hem omgaf....

Den derden morgen schreef hij een sonnet, getiteld: Monte Carlo, - een wreed sonnet van den schoonen schijn der dingen, de hemelsche sfeer waarin de stad lag gebaad, die van binnen spookachtig was van waanzin en passie, en ziek, en rot.

Hij las het Bets voor. Zij vond het prachtig, maar het deed een schaduw drijven over haar ziel, luguber-bleek als van een zonsverduistering.

De weken gingen voorbij. Er kwamen regendagen, dat zij veel thuis bleven. Bets liet de verwarming aanleggen. Het was gauw

vochtig in huis, zoo vlak aan zee. Eerst nu bleek, hoe uitermate cosy ‘My cottage’ was. Huug zat boven te werken; Bets, benieuwd naar wat hij schreef, zat in den grooten salon; maar die was, door de verschillende hoeken, als aparte boudoirs erin afgeschoten, tòch gezellig. Overdag zat zij in zulk een ‘corner’ aan een der slanke vensters; 's avonds bij een lage boekenkast naast den open haard, waar wat olijven-blokjes in knetterden. Alleen een schemerlamp achter de kleine canapé gaf licht op haar handen. Dan kwam ook Huug beneden en rookte, echt Engelsch, een pijp, - of zij gingen samen uit, naar een nieuwe film, of naar de dancing in het Casino Municipale.

Bets was er zeker van, ze maakte Huug gelukkig, en misschien zelfs ook gezonder, rustiger. Hij zei het meer dan eens: ‘je hebt een goeden invloed op me.’ Dat vond ze heerlijk. En inderdaad, hij werkte!

Niet dat hij véél schreef: een enkel sonnet. Maar hoe had zelfs Heine niet op zijn kleinste versjes geploeterd! En hij bereidde een comedie voor, had hij gezegd. Zij dorst niet vragen naar bizonderheden.

En ook zij ondervond ‘een goeden invloed’. Bets, die nooit gelezen had, Bets las! Zij had al verscheidene boeken uit, en zij vond het prettig. Het gaf kleur aan je geest! En het leidde je af van nuttelooze en nare gedachten. Want dat was iets vreeselijks, iets martelends bijna, als zij, vanuit haar zorgeloos geluk, vanuit dit zachte luxe-leven, te denken kwam aan wie zij in Holland hadden achtergelaten. Zij ontvingen nooit een brief, die haar werkelijk plezier deed. Van Huub nu en dan een briefkaart, in antwoord op haar briefjes, die mild en ‘los’ poogden te zijn; van Corry nooit een woord. Van de Van der Krafts, en zelfs van de Smitsen, een gemoedelijk praatje, dat haar in den grond niets schelen kon. Van Sofie korte epistels; weinig fleurig leek het leven in het tochtige, Hilversumsche huisje, dat, waarom toch, ‘D'uitkijk’ heette: - Waldy, die hoe langer hoe bigotter Roomsch werd; Kees, die meer op zijn motorfiets zat, dan dat hij studeerde.... Geen wonder, dacht Bets eens, en zij schrok er zelf van, - kinderen zonder hun vader! De brieven van Hans en Olga waren iets beter, maar Bets kon het niet helpen, zij moest zich wel even afvragen, of zij zoo uitvoerig en hartelijk zouden

schrijven, als zij niet ondersteund werden. En de ironie van Olga, als zij het had over '*Our* Cottage, alias Huize de Aschbelt', of over 'de centrale verwarming van onze potkachel', klonk haar een tikje wrang.

Maar het zieligst waren de gedachten aan het museum-doode huis van de Westersingel en aan de zorgelijke omstandigheden, waarin blijkbaar Huub geraakt was. Zij dwong zich, er niet aan te denken. Zij kon er toch niets aan doen. Het was zijn eigen verkiezing geweest.

Twee brieven van Eric waren ook niet meer dan zakelijk en opgewekt. Een 'stevige kus' aan het eind was de eenige pleister op wat zij voelde als een wond.

Doch met Huug bleef alles goed. Hij genoot van het weelderige en stijlvolle leven, dat zij hem geven kon, en Bets genoot van zijn genot. Zij vroeg zich alleen wel eens af, of zij het zou kunnen volhouden; hoe zij alles zou betalen, als Kees moest gaan studeeren, als Hans en Olga kinderen zouden krijgen, als Eric trouwen ging en misschien steun behoeven zou.... Maar dan schoof zij alle bezwaren ook weer opzij. Komt tijd, komt raad! De hoofdzaak was, dat Huug en zij gelukkig leefden. Zij hadden nooit een woord. Hij was altijd lief voor haar, en vaak verliefd. Dat hij er somwijlen over sprak, of zij niet goed zouden doen, eens naar vrienden uit te zien, begreep zij best. Zij vond, dat hij gelijk had. Hij moest zich niet gaan vervelen.

Vrienden, maar wie? Zij kwamen langs de kaden van Menton gedurig Hollanders tegen, bejaarde echtparen, vriendinnen-opreis, maar 't had geen zin, die menschen in huis te halen. Huug had Fransche of Engelsche vrienden willen hebben, die woonden ergens op een villa, evenals zij. Hoe eraan te komen? Bets trouwens, van wege de conversatie in vreemde talen, zag wel een weinig tegen zulke vrienden op, maar ze zou hen, ter wille van Huug, toch graag hebben aangehaakt.

Eens, terwijl zij verkouden was, had Huug in de Engelsche leeszaal kennis gemaakt met een ongetrouwd romancier, Edward Brooks. Zij lazen een paar boeken van hem, romannetjes van niet veel. Brooks-zelf echter was een vermakelijke kerel, en nu en dan kwam hij bij hen op de thee. Huug, een paar maal per week, toog met hem naar zijn Engelsche club, werd daar zelfs lid van. Bets vond het een aardige afleiding voor hem, maar zij voelde zich

zulke avonden wel eenzaam in haar grooten salon, die, vreemd genoeg, niet groot en eenzaam had geleken, zoolang Huug boven zat.

De winter was er, het seizoen in Monte Carlo raakte in vollen gang. Chialiapine zou den Boris Godounov zingen. Het was een gala-voorstelling. Zij zouden er heen rijden in een auto, Huug in rok, Bets in een avond-toilet, zooals zij er vroeger nooit een zou hebben genomen. Huug zelf had het uitgezocht. Je deedt wat om je man te bekoren, al sloeg het een leelijk gat in je kleedgeld! 't Was een toilet van zilverig-doorvloeid, licht-oranje velours chiffon, dat haar prachtig stond. Het gaf haar ook gelegenheid, haar collier van groote, gele amethysten te dragen, dat haar zeer blanken hals zóó appetijtelijk deed uitkomen, dat Huug haar monsterde met verliefde oogen. En toen zij daarop haar nieuwe theater-mantel omsloeg van gebrocheerde witte zijde, met breede witte bontranden, fluisterde hij haar in, dat zij dien ook eens om moest doen, als zij niets anders aan zou hebben dan haar goudlamé-avondschoentjes.... en hij zoende haar achter haar oor, in haar nek.... Zij bloosde en lachte, maar binnenin rilde zij van een zwijmelende vreugde.

Het was, in de opera, een grandioze avond; en gezeten in hun fauteuils d'orchestre, moest Bets telkens kijken naar Huugs oogen, waarin de sombere hartstocht van het geweldige koningsdrama en de glans en de schittering en het bedwelmend parfum der wereldsche weelde rondom hen een lichtzinnigen gloed ontstaken, die tegelijk een heftiger leven en bijna iets als inspiratie geleek. Hij heeft dat noodig, dacht ze, en tegelijk was ze er bang voor.

Den volgenden morgen bracht het kamermeisje hun het ontbijt op bed. Tusschen de koppen stak een brief. Die bleek van Waldy. Zij schreef vol zorg over moeder, vroegere klachten herhalend van steeds veelvuldiger, afschuwlijke hoofdpijnen, gevoegd bij telkens kouvatten, bronchitis. De dokter had van algemeene zenuw-uitputting gesproken, had ook van alles voorgeschreven, een versterkende kuur van hypophosphieten, maar moeder wou niets nemen, en was altijd neerslachtig en slecht gehumeurd. Of vader niet eens schrijven kon, of, als hij dacht dat dit toch niet helpen zou, misschien oom en tante Van der Kraft in den arm nemen...

‘Stakkerd,’ zei Bets.

‘Ja,’ zei Huug.

Bets had een vreeselijk medelijden met Sofie, met dat verdrietig huishouden aan die Hilversumsche laan, in regenachtig, mistig Holland. En ònder het medelijden voelde zij een steek van schuldgevoel, dat opeens ondragelijk werd, toen zij dacht aan de weelden van den vorigen avond, aan de weelde van heel hun leven hier in dit heerlijk Menton. Buiten bruiste de blauwe zee onder een diepblauwen Januarihemel; en voor hun bed, op het groote zilveren blad, stonden de resten van hun zorgeloos ontbijt: de overtollige boter-rolletjes op het kristallen schaaltje; het kristallen bakje met oranjemarmelade; de schillen van de grapefruit, waarmee zij altijd hun morgenmaal begonnen....

't Was of Huug ook iets dergelijks voelde, want nadenkend zei hij opeens:

‘Tja, als ze ons hier zoo zag....’

- Was het medelijden, dacht Bets, of wilde hij zeggen, dat het Sofie's eigen schuld was, er zoo slecht aan toe te zijn? Voor medelijden klonk het te koel. Dat vond Bets jammer. Ze wilde hem graag altijd genereus zien.

Plotseling, bijna als een speelsche inval, zei Huug:

‘Waarom vragen we Sofie niet 'ns te logeeren?’

Verdwaasd keek Bets hem aan. Zijn gezicht stond ondoorgrondelijk, peinzend en toch even spottend. Maar hij gaf haar een vluchtige kus, wipte het bed uit en ging naar de badkamer. - Wat had hij gemeend, of niet gemeend? vroeg zij zich af.

Zij spraken er niet meer over, doch het geval liet Bets heel den dag niet meer los.

‘We moesten werkelijk Sofie maar eens te logeeren vragen,’ zei ze dien avond, ‘een paar weken hier, dat zou haar goed doen. De kinderen waren wel bij vrienden onder te brengen....’

‘Lieverd,’ zei Huug, getroffen door haar goedheid. Dan amuseerde hem ook het idee, dat hij alweer vergeten was: de hautaine, zure Sofie, die bij hen logeeren zou.

‘Maar zij zal het niet willen,’ glimlachte hij achterna.

‘Niet als jij het schrijft,’ zei Bets, ‘maar als ik haar zelf uitnoodig....’

‘En zou je niet jaloersch zijn?’

‘Jaloersch?’ schrok Bets, ‘waarom? Je houdt toch al zoo lang niet van haar....’

En met een zichzelf opgedrongen hartelijkheid schreef ze haar uitnoodiging aan Sofie.

De brief gepost, kwam de terugslag. Ze had het uit medelijden gedaan, en och, ze hoefde zich over Huug ook niet ongerust te maken, maar toen ze alles goed doordacht, voorzag ze toch een nare tijd, vol van al dat schrijnende en valsche, dat ze van uit Holland zoo goed kende. Je moest zooiets misschien niet doen. Maar wat moest je dan wèl doen, als zoo'n stakkerd het daar slecht maakte, en zijzelf hier in een hemel leefden? Die tegenstelling was toch óók niet goed. Het leven was moeilijk....

Huug merkte op, dat Bets tobde. ‘Wees maar niet bang,’ zei hij, ‘Fie zal op je briefje niet ingaan! Ik ken 'r!’

Doch het tegendeel gebeurde. Sofie schreef, dat het haar misschien wel goed zou doen, er eens heelemaal uit te zijn. Met Waldy en Kees kon het geschikt worden; uitvoerig vertelde zij hoe. Natuurlijk moest zij eerst nog het een en ander beredderen, maar zij voelde zich wat beter, en over een dag of veertien, drie weken misschien, dacht zij de reis wel te kunnen ondernemen.

Toen het zoover gekomen was, begreep Bets niet meer, hoe zij de uitnoodiging had kunnen doen, noch hoe Sofie die aangenomen had. Het was immers een onmogelijke toestand: Sofie, die 's avonds alleen naar haar logeerkamer zou trekken, terwijl haar man met een andere vrouw naar bed ging? Al gaf Sofie dan ook niets meer om Huug - en 't was nog de vraag -, dát moest haar toch onverduurbaar zijn; of Bets begreep niets meer van de menschelijke gevoelens... Had Sofie de consequentie's doordacht, in haar verlangen naar dit verrukkelijk klimaat en naar de rustkuur in een comfortabel huis? Of deed zij het expres, met een duivelsch vermaak, om eens te zien hoe hun huwlijk was, en hoe Huug zich zou houden op den duur tusschen zijn eerste en zijn tweede vrouw? Sofie had er niets bij te verliezen!

Huug *sprak* over ‘Fie’, goedig, als over de arme stumperd, die ook wel eens wat hebben mocht; maar in zijn oogen zag Bets een glimp van belustheid op het hachelijke, op wat langs het kantje af zou zijn van mogelijk en onmogelijk. Bij voorbaat werd zij jaloersch op die eerste vrouw, die enkele meters van hen af in een bed all één zou slapen, de vrouw bij wie Huug zijn jeugdliefde had uitgevierd. Zou hij, op hun leeftijd nu, kunnen voortgaan

tegelijk met hààr den jongen minnaar te spelen? En zou *zij* dat kunnen verdragen?

Hoe had zij het toch in haar kop gekregen, dit gevaarvol conflict in huis te halen? Bespottelijke, dómme goedheid verweet zij zich; klakkelooze goedigheid, die geen moreele rem meer kende tegenover wat je, naar wetten die verouderd heetten, nu eenmaal *niet deedt*.

Een briefje van Sofie, een week later, meldde, dat zij weer minder goed was, en dat zij nog niet kon beslissen, of zij kwam of niet. Had zij het óók gevoeld? Of had zij er plezier in, Bets en Huug in het onzekere te houden?

Maar veertien dagen nadien ontving Bets een carte correspondance van Marie van der Kraft: - of zij mee mocht komen? Zij vond het niet geschikt, Sofie alleen te laten reizen, met die zware hoofdpijnen, die haar soms plotseling overvielen. En er was immers alle plaats bij hen? Zij had een dolle zin in een paar weken Rivièra, en Frits vond het goed; misschien wat ál te goed, voegde zij eraan toe, en Bets zág haar gezicht bij dien zet. Zij schreef ook nog: als zij de keuze hadden, en er wás een logeerkamer met twee bedden, dat het dan misschien gezelliger zou zijn, die voor Sofie en haar samen te bestemmen. Zij kenden elkaar zoo intiem. Het hinderde niets.

Marie's kaart stelde Huug zichtbaar teleur. ‘Wat komt *zij* nou hier doen?’ mopperde hij. Maar Bets herademde. Alles zag er nu opeens heel anders uit! De joviale, koddige Marie was de bliksemafleider, die een groot deel van het schrille aan het samenzijn met Sofie ontnemen zou.

Hoe was zij erop gekomen? Goeierd, misschien verborg ze onder haar ruwe optreden een fijner ziel, dan zij allen hadden vermoed; misschien had Marie aangevoeld het onhoudbare, dat komen ging, voor iedereen. Maar welke voorstelling moest zij in godsnaam hebben van haar, die zooiets onwijs' had uitgebroed? Was het niet of zij, Bets, Sofie wilde hóónen, inplaats van haar goed doen? Of hield Marie van der Kraft haar eenvoudig voor de gans, die zij was? Hoe dan ook, zij was Marie dankbaarder dan zij gedurende heel de drie maanden van logeeren in Amsterdam haar overdadig-hartelijke gastvrouw geweest was. En zij vond het opzichzelf al prettig, dat zij nu in staat zou zijn, al die hartelijkheid te vergelden.

‘Zeker,’ zei Huug, ‘goed en wel. Maar met drie vrouwen uit te moeten.... Ik zal net een haan zijn met drie kippen!’

‘Als je in *mij* nou maar je kip ziet,’ zei Bets, ‘beschouw de twee anderen dan als gevogelte, dat niet bij je hoort.’

Maar toen een paar dagen later Sofie en Marie waren gearriveerd, en, na zich opgeknapt te hebben, rond den haard met hen zaten in den salon, bleek Marie weer de grove grappenmaakster, wie de overmatige fijngevoeligheid in elk geval niet was aan te zien!

‘Zie zoo, Huug,’ lachte ze, ‘nou schiet je niet anders over dan op *mij* te verlieven! Dan heb je een heele harem bij elkaar!!’

‘Daar is niet veel kans op,’ hield Huug zich, ietwat zuurzoet, op een afstand.

‘'t Is waar,’ lachte Marie weer, ‘ik ben er nu ook heelemaal niet één voor een “verheven liefde”!’

Sofie trok een ondoorgrondelijk gezicht. Haar groote, bruine oogen hadden een geamuseerden sprankel.

Zij hadden gedacht (en Bets was het een soort geruststelling geweest), dat zij een uitgeputte, slappe Sofie voor zich zouden zien, verwaarloosder dan ooit. Het tegendeel was waar: met heel die vermoeiende reis achter den rug, Sofie zag er voortreffelijk uit! Een alleraardigste jurk had ze aan, een gebloemde Liberty-zij, rood en paars en groen door elkander, wat aan haar bleek gezicht met het zwarte haar een ongewoon warm aanschijn gaf.

‘Hoe ben je zoo elegant?’ zei Huug.

Hij had dat dadelijk opgemerkt, toen zij in een ruimen, bruingeruiten reismantel, dien hij niet van haar kende, uit den trein stapte, een bruin-leeren hoedje op, dat raak was! Het scheen, dat het idee van die reis haar opeens een fleur had gegeven, als haar in tijden niet eigen was geweest. Met welgevallen bezag hij haar.

Vermaakt keek zij hem in de oogen, alsof zij hem voor den gek hield, en hem lokte tegelijk. Was de duivel in die vrouw gevaren? Het leek plotseling, na zooveel jaren, of zij weer iets had van het vreemd-bekoorlijke uit haar jeugd.

Onderwijl deed Marie een druk verhaal van gekke menschen, met wie zij gereisd hadden, en Bets schonk thee. Zij was te roezig van hoofd, om van wat ook zich bewust te worden, en rumoerig praatte en lachte ze mee.

Toch had zij een aandachtigen blik van Huug meenen op te vangen en een geheime gedachte in de oogen van Sofie.

Dank zij de aanwezigheid van Marie van der Kraft viel de logeerpartij nogal mee. Marie was niet iemand om genoegen te nemen met een wandeling en thuis zitten. Ze wilde zich amuseeren; en daar ze begreep, dat die auto-tochten naar Nice en Cannes en San Remo, en al die thee-fuiven en avond-uitgangen haar vrienden aardig wat kosten moesten, tracteerde zij op haar beurt, ondanks de protesten van Bets: dinertjes in het Imperial Palace, opera's in Monte Carlo, een boottocht naar Corsica....

Sofie had het er blijkbaar op toegelegd, er altijd even pittig uit te zien. Zij droeg een fluweelen steekje zoo coquet, of ze 't gekocht had in Parijs; een tip-top tailleur; en 's avonds japonnetjes, die nu wel geen avondtoiletten mochten heeten naar buitenlandsche begrippen, maar toch zóó gekozen waren, dat ze haar razend goed stonden; zij had vooral veel kleurgevoel.

Dit was duidelijk: het amuseerde haar, zoo wat te flirten met Huug, doch eer om hem een weinig te verontrusten, dan om metderdaad hem van Bets af te brengen. En naarmate ze merkte, dat haar vacantie-spelletje niet geheel zonder succes was, werd zij oprechter hartelijk voor Bets.

Bets van haar kant echter, kon Sofie niet uitstaan, zoodra die haar fluweelen steekje op had, en van-onder dien omgeslagen punt Huug glimlachend aankeek.... Ze had het expres gekocht, dat hoedje! - Dan herinnerde ze zich beschaamd, hoe zijzelf, in Meran, óók eens een hoedje had gekocht, dat bruine met het gouden lintje, dat haar zoo drommelsch goed had gestaan, opzettelijk om daarmee Huug te bekoren, erger, af te trochelen van zijn wettige vrouw. Ze had Sofie heusch niets te verwijten.

Zij verweet zich zelfs onbillijkheid, als zij merkte jaloersch te zijn, zoodra Huug en Sofie over ‘de kinderen’ spraken, over Kees' opvoeding, over Waldy's terugkeer tot de Kerk, zelfs al schoof Sofie die ‘afwijking’ op Huugs rekening als een ‘antipathiek atavisme’. Maar kon Bets het helpen, dat ze bij die gelegenheden Huug en zijn ‘Fie’ voelde als ‘het echtpaar’, het oneensgezinde echtpaar desnoods, - zichzelve als de indringster, die automatisch buitengesloten werd, niettegenstaande de liefde, die ook zij Huugs kinderen toedroeg?

Iets geheel anders, een kleinigheid, maar die haar heftig hinderde, was dit: als zij 's avonds naar bed waren gegaan, het voortdurende, onwijze gelach op de logeerkamer, van Marie en Sofie. Zij dacht niet bepaald, dat het over haar ging, of over hen; Marie lachte nu eenmaal véél; maar het irriteerde haar tòch.

Huug kon zij niets verwijten in zijn houding tegenover haar. Hij was hoffelijk als altijd, en zij begreep, dat hij, in het bijzijn van Sofie en Marie, niet zoo lief en zorgzaam kon zijn als gewoonlijk. Doch wat haar alleen verraste was, dat, zoodra zij alleen waren, de zachtheid en fijnheid waarmee zijn liefde haar altijd gekoesterd had, hem in den steek schenen te laten. Hij was niet minder amoureus, doch hij nam haar brutaler.

De eenige maal, dat Bets bepaald een kwaden middag had, was toen zij, bij gelegenheid van een lichte ongesteldheid van Marie, met hun drieën een wandeling maakten. Huugs eerste vrouw, toevallig, liep in het midden, en Bets had het niet eens opgelet, - totdat Sofie plotseling zei:

'Ben je gek, ik wil jullie niet scheiden!'

En zij schoof aan Huugs anderen kant, zoodat die tusschen hen in kwam te gaan. Waarop hij, blijkbaar geamuseerd, als een pacha tusschen zijn vroegere en tegenwoordige favoriete te wandelen, met een geraffineerden glimlach zei:

'Ik lijk zoo wel een symbolische figuur....'

Bets was nog zóó verward door den bruusken inval van Sofie, dat zij de domheid had, te vragen:

'Hoezoo?'

'Nou, dat is toch duidelijk?' vroeg Huug op een manier, alsof hij haar grof vond. - Natuurlijk had hij willen zeggen: tusschen Verleden en Heden, of zooiets.

Sofie lachte een klein beetje venijnig:

'Een symbolische figuur, met aan elken kant een "bloeme"!'

Toen keek Huug naar Sofie, maar omdat Bets aan zijn andere zijde ging, kon zij zijn gezicht niet zien.

En dat werd gedurende gansch die wandeling tot een kwellende onzekerheid, dat zij niet zien kon, met welke uitdrukking in zijn trekken, Huug telkens ook naar Sofie pratende overboog.

- Het was ook weinig fijngevoelig van Sofie, dacht Bets met ergernis, na al de genoten gastvrijheid haar deze wandeling aan

te doen! Waarom was zij niet bij Marie thuis gebleven? - Dan bedacht zij, dat zijzelve Sofie-alléén had uitgenoodigd! Was Marie niet meegekomen, dan zou zij zóó, in deze verfijnde marteling, iederen dag hebben moeten uitgaan met z'n drieën. Als je eenmaal begon met ruime opvattingen, dan wist je niet waar je eindigde....

En de logeerpartij van een paar weken verlengde zich tot drie, tot vier.... Natuurlijk, tegenover Marie, met haar gastvrijheid van drie maanden, moest Bets er eerder blij om wezen....

Het was een ware opluchting, toen van der Kraft na vijf weken schreef, dat Marie nu wel eens terug mocht komen, en Sofie gelukkig niet het besluit nam, alléén haar zestig dagen van het retour uit te blijven, maar zei, het gezelliger te vinden, dan ook samen de terugreis te doen.

Doch toen hun gasten vertrokken waren, was Huug niet meer dezelfde. In het plotseling doodstille huis deed hij onwennig. Met het schoone lenteweer, dat zij hadden, stelde Bets voor, weer geregeld naar den Cap St. Martin te gaan. Dan kon hij, net als in September, heerlijk buiten werken....

Zij gingen er een paar maal heen, doch Huug nam zijn schrijfmap niet mee. Hij had de beminnelijkheid en de matte opgewektheid van wie zich een slachtoffer voelt. Bets werd er verdrietig van. Zij vroeg zich af, wat de reden kon zijn van z'n veranderde houding, en waarom hij, blijkbaar, geen zin had in werken. Had Sofie weer opnieuw een plaats in zijn hart veroverd, en wilde hij, ridderlijk als hij was, dat hààr verbergen? Miste hij Sofie? Of was hij verwend door al dat uitgaan, en vond hij hun rustig samenleven op eenmaal eentonig? Maar waarom hervatte hij dan zijn werk niet? Dat zou zijn tijd vullen, hem satisfactie geven.... Herhaaldelijk drong Bets er bij hem op aan, en, inderdaad, dikwijls ging hij weer op zijn studeerkamer zitten, doch als zij - onoverwonnen, Hollandsche gewoonte - hem om elf uur een kopje koffie boven bracht, bleek hij een courant te zitten lezen.

Meer dan eens, zoo dikwijls maar de mógelijkheid van een uitgang zich voordeed, greep hij die aan met een gretigheid, of zijn heil ervan afhing. Zij gingen naar de ‘Bataille des Fleurs’ te Nice, naar de ‘Fête des Mimosas’ te Cannes, of zij namen 's middags den autobus tot Monte Carlo en dronken daar thee

in het Café de Paris. 's Avonds toog hij vaak naar zijn Engelsche club.

Eens, toen zij alleen was, sloop Bets de studeerkamer in en doorsnuffelde zijn papieren, zijn laden, zijn schrijfmap, in de hoop te weten te komen, of hij aan het werk was, en waaraan. Zij vond de zes of zeven sonnetten, die zij kende; en ook proza, 't begin van een novelle, of een roman? Doch het papier leek haar niet nieuw; 't kon zijn dat zij zich vergiste. Op een leeg folio-blad stond: *Een spel van den schijn*, comedie in - bedrijven. Dramatis Personae: - Verder niets.

Zij dorst er hem niet naar te vragen, zei nog maar eens hartelijk: ‘Hè, ik hoop, dat je gauw weer diep in je werk zult zitten. Dat was toch altijd je idee, als je hier tot rust gekomen zou zijn...’

Hij trok de wenkbrauwen op, bleef het antwoord schuldig.

‘Schrijf dan eens een artikel,’ moedigde zij nog aan, ‘over de Rivièra-feesten, of over de speelbank. Zoo maar, om jezelf weer op gang te brengen....’

‘Ik schrijf niet meer,’ zei Huug geprikkeld, ‘ik hèb niets te schrijven. Wat zóu ik schrijven? Ik leef hier als een rentenier. Een kunstenaar heeft bewogenheid noodig in zijn leven, om tot werken te komen, dynamiek! Waar haal ik die vandaan?’

Bets had moeite niet te gaan schreien. Zijn werk was zulk een illusie van haar geweest! - En hij had altijd gezegd, streed ze in zichzelf, dat hij om te werken rust noodig had! Nu had hij opeens onrust noodig!

Doch al spoedig hield ze zich voor, dat het een tijdelijke inzinking wezen moest, een reactie. Het kwam wel weer terecht.

Enkele dagen later gebeurde er iets heugelijks. Huug ontving bericht, dat van de vijf sonnetten, die hij een poos te voren aan ‘De Stem’ had gezonden, er vier waren aangenomen.

‘Zie je nu wel?’ zei Bets trotsch.

‘Nu ja,’ lachte hij, schouderophalend, ‘als ik ook niet een paar goede verzen schrijven kon....!’

Maar het feit deed hem toch merkbaar goed.

Op een morgen - Huug was gelukkig naar zijn kamer gegaan - liep Bets op haar eentje langs de Promenade du Midi....

Wie stond daar opeens vóór haar, de oude, maar toch een ándere? Sissy Bout! Met een nog tamelijk jongen meneer.

‘Gut, Bets! Hoe kom jij hier zoo?’

‘Ik? Ik wóón hier!’ zei Bets.

‘Nee-maar, dát is toevallig! Mag ik je mijn man voorstellen? We zijn op de huwlijksreis!’ En tot hèm: ‘Mevrouw....e.... Neem me niet kwalijk, zeg, hoe heet je ook weer, nu....?’

‘Krayenhof.’

‘Dat is waar ook! De bekende schrijver uit de Telegraaf!.... Mevrouw Kràyenhof!’

De man van de huwlijksreis boog.

‘Ik dacht, dat jullie allang getrouwd waren,’ zei Bets, ‘hoe heet je man toch ook?’ En, lachend, tot hem: ‘Ik ben héusch uw naam vergeten! Nee, echt niet om me te wreken, hoor! Maar ik heb een geheugen als een garnaal!’

‘Dat is maar goed ook,’ lachte Sissy op haar beurt, ‘vergeet dien naam maar gerust! Ik weet hem zèlf al bijna niet meer!’

‘Wat bedoel je?’ vroeg Bets verbluft.

De man van de huwlijksreis glimlachte vermaakt.

‘Wel, ik ben kort daarop weer gescheiden,’ (en Bets dacht aan de vergankelijkheid der ‘overmachtige passie's’). ‘Ik vertel je dat allemaal wel eens, als we samen een rustig uurtje hebben. Maar mijn man hier heet Max Glaser.’

Hij schudde Bets de hand: ‘Hoogst aangenaam.’

Zij wandelden samen op.

‘En jij?’ polste Sissy terloops, ‘ben jij hier.... alleen of samen?’

‘Met mijn man natuurlijk,’ poogde Bets opgewekt te zeggen. Ze had opnieuw het duizelig gevoel, alsof heel haar bestaan-vannu in de lucht hing.... En ze vertelde, hoe ze een eind verderop aan den zee-boulevard woonde, in ‘My Cottage’.... Ze vroeg meneer en mevrouw Glaser voor dien middag op de thee.

Aan de lunch vertelde ze Huug haar avontuur: de ontmoeting met Sissy; Sissy, die zich altijd beklaagd had, geen tijd te hebben ‘voor haar eigen leven’; die daarop haar man met twee kinderen verlaten had voor een zoogenaamde ‘overmachtige passie’, en nu alweer met een ánder was getrouwd....

Waarom bloosde Huug? Meende hij, dat haar verhaal op hèm sloeg? Hoe kwam hij erbij? Ten eerste was hij een man, en ten tweede waren zijn kinderen groot. Zij had aan hem niet eens gedácht.

Doch Huug had alweer zijn ironisch lachje en zei, heel luchtigjes:

‘Tja, als je na een poos een vriend of een vriendin tegenkomt of schrijft, dan moet je vooral nòòit vragen naar Emilie of naar Herman. 't Is altijd veiliger te zeggen: “Groet je vrouw van me!” “Hoe gaat het je man?” Want allicht is hij of zij alweer aan Miep of aan Henri toe....’

En hij brak met zijn vork een tweede - of was 't zijn derde? - pasteitje open.

Maar aan Bets had zijn luchthartige ironie onwillens een vlijmend wondje toegebracht: - zouden zij ook Huug, over een paar jaar, maar liever nièt de groeten doen aan ‘Bets’, doch, voorzichtigheidshalve, aan ‘zijn vrouw’?

En plotseling dacht zij aan haar ouders, aan haar vader, dien goeien kerel, die zoo doldriftig kon wezen en zoo onmogelijk lastig, dat er in dezen tijd wel reden geweest zou zijn om tien maal te scheiden inplaats van ééns, als dat kon. En toch was haar moeder, de karaktervolle vrouw, met veel geduld, en veel vergeven, zielsgelukkig met hem geweest. Ze kende immers zijn goede hart?

Als een rots zoo vast leek Bets die eenvoudige huwelijkstrouw van haar ouders. Haar had Huub verlaten voor Corrie. Vóór haar had Huug Sofie verlaten en zijn kinderen. Voor hem had zij, geestelijk, van haar moederschap over Eric afstand gedaan. Wat zou hun aller toekomst zijn?

‘Wat heb je?’ vroeg Huug.

‘Niets,’ zei Bets, ‘ik dacht aan thuis.’

C. en M. SCHARTEN-ANTINK

(*Wordt vervolgd*).

Vertalingen uit het Zweedsch

Een boerenstudent

Daar slaat hij de hoek om, schuw en verlegen,
met krakende schoenen en knieën in zijn broek,
en neemt de kortste weg, vaak door stegen,
naar huis van zijn bibliotheekbezoek.
Hij haast zich voorbij - zijn boeken glijden
nerveus onder d'arm - in zijn fladderende jas,
en zijn schaduw, de enige kameraad aan zijn zijde,
danst mee op de maat van zijn pas.

Op kamers, waar dikwijls in lange nachten
in d'eentonige stilte de lamp roerloos brandt,
waar de rook van meerdere studentengeslachten
zich vast heeft gebeten in 't behang aan de wand,
en spijkers glimmen in hobbelige vloeren
versleten door velen in eendere strijd,
daar groeide ons geestelik bezit door stoere
ijzeren wilskracht en vlijt.

Daar zaten studenten, die nu niet meer leven,
en hoorden hoe om hen de stilte zweeg
als de voorjaarslucht hijgde in vlammendrood beven
en stemmen en voetstappen klonken in de steeg -
studenten, die keken naar meisjes en kroegen
met de honger van d'eenzame diep in hun blik,
en daarna naar huis gingen om weer te zwoegen
bij boter uit 't vat en mik.

In armoe en kou, gedwongen Spartanen,
werden zij langzaam voor 't leven gehard,
tot het boek, ééns bevlekt door hun schooljongenstranen,
een vriend was geworden in vreugd en in smart.
En 't loon was niet enkel het soberste eten
als arm predikant in dienst van de staat,
maar ook de macht om hun nood te vergeten
voor een staalblank Latijns citaat.

Kwam 't boek maar te voorschijn als de schemering daalde
over mistige velden en modderige klei,
dan stond daar een marmeren Hellas, dat straalde
en glansde over stenige akkers en hei.
Ze volgden na, zo goed als ze konden,
arkaden en friezen in het roodgeverfd hout.
En geest en vuur zaaiden ze uit in de gronden,
die braak lagen, donker en koud.

Hij haast zich voorbij - zijn boeken glijden
nerveus onder d' arm - in zijn fladderende jas.
Maar een heldenstoet uit vroegere tijden
gaat zwijgende naast hem in eendere pas.
Je ziet zijn goedkope das, zijn versleten
gekeerde jas. Maar zie je niets meer?
Dan ken je hem niet. Hij kan misschien heten
Linné of Esaias Tegnér.

(naar STEN SELANDER)

Elias' hemelvaart

Hier rijdt nu Sint Elias naar het hemelse land
in een sjees zó van de wagenmakerij.
Hij draagt huilebalk en schaapspels, houdt een zweep al in zijn hand,
en zijn groene paraplu staat links opzij.

Hoog en waardig is zijn houding, want hij vaart van 't aardse dal
op ten hemel voor 't vervullen van zijn plicht:
want zijn schout heeft hem geroepen: ‘ik benoem je eens voor al
als een schepen in het hoogste gericht.’

Ja, zijn koning zelf zond eigen paard en wagen tot hem neer
met de boodschap: ‘mijn goede bestevaar,
'k Heb gehoord van al je wijsheid, die ik voor mijn rijk begeer,
laat ons alles overleggen met elkaar.’

En nu rolt de wagen verder, en Elias' brede hand
wuift een laatste groet naar zijn geboortegrond,
en we zien: het is een stukje van ons eigen Dalaland
met zijn wazig blauwe bergen in het rond.

Hier ligt Siljan blank te glanzen, hier ziet d'oever rood en geel
van de vrouwe' en meisjes, als een bloemenkrans.
Een paar kleuters roepen met een van verrukking hese keel:
‘O, kijk buurman eens, dat gaat er van langs!’

Als een bol staat Leksands kerktoren, en een dreunend klokgegalm
luidt de Sabbath bij Elias' hemelvaart,
en dan komt hij uit die klanken in 't Hosannah van een psalm
van de engelen, die in koor staan geschaard.

O, Elias, als je zetelt aan de hemelse dis
en je neerziet op ons kwaad en onze nood,
spreek van mildheid dan je meester, en van vergiffenis,
bid voor Dalarna, dat honger lijdt, om brood.

En de zon daalt achter Sollerö, als veilig in de nacht
de profeet langs alle kleine lichtjes rijdt,
die de goede Lieve Heer langs de weg heeft aangebracht,
die van d'aarde naar zijn verre woning leidt.

Hoog in verre woestenijen schrijdt de boze Schorpioen
en verlaten klinkt het blaffen van de Hond,
en de Leeuw en de twee Beren en de Slang kunnen niets doen,
want Gods paarden gaan als op begane grond.

Uit hun neuzen ziet men vlammen, uit hun hoeven vonken slaan,
verder ijlen ze op hun wonderlike reis,
tot ze komen aan de Melkweg, 's hemels gouden-regenlaan,
die recht doorloopt tot de poort van 't paradijs.

En Onz' Lieve Heer komt buiten op zijn houten luifelstoep:
'Kom toch binnen, mijn heilige profeet!'
En hij wenkt een engelenstalknaap, die onmiddellik op zijn roep
beide paarden neemt, die dampen van het zweet.

(naar ERIK AXEL KARLFELDT)

MARTHA A. MUUSSES

Verzen

Herfstdag

Als strakke vlammen staan in de' ijlen zon
De najaarsbeuken, ritslend op het mos
Valt soms een blad, geen vogelkreet alom.
Een zachte dennengeur stijgt uit het roerloos bosch.

Hoe anders wordt nu, nieuw en zonder pijn,
Het schrijnend leed dat nimmer is gezwicht
En dof en willoos om een uitkomst staarde.
Vandaag is 't of wij niet meer vreemden zijn:
Wij die bewegen in dit glanzend licht,
De stille slapers in de donkere aarde.

De Hyacinthen....

De hyacinthen zijn weg en vergaan,
Nog hangt in de kamer haar geur.
Toen gij gestorven was, sliep 'k in uw bed,
Nog was aan het kussen uw geur.

JO LANDHEER

Monoloog en gebed

Indien het een genot is vroegre goede daden
zich te herinneren, als men op rechte paden
nimmer bedrieglik van Gods macht bij een verbond
sluw misbruik maakte, noch de heilge trouw ooit schond,
dan zal deze ondankbre liefde u nog geven
veel vreugden, o Catullus, in een heel lang leven.
Want al 't goede, dat men kan doen of zeggen aan
iemand, hebt gij niet slechts gezegd, maar ook gedaan.
Dit alles ging te loor bij een ondankbaar wezen.
Waarom zult gij u nòg meer kwellen dus om deze?
Waarom niet sterk u losgemaakt van haar? en niet
afgelegd het door goden ongewild verdriet?!
't Is moeilik een lange liefde vaarwel te zeggen.
't Is moeilik, maar doe het, hoe gij 't ook aan wilt leggen.
Dit is het enig heil; zet door en overwin;
doe het, hetzij ge kunt of niet; zin of geen zin.

O Goden! als gij ooit op 't laatst moment, zelfs bij den
dood iemand hebt geholpen in uw medelijden:
ziet mijn ellende! - en, omdat ik deed mijn best
om rein te leven, redt mij van dees kwade pest,
die heeft uit heel mijn hart verdreven de blijdschappen,
als een verlamming, die de leden doet verslappen.
Ik vraag niet meer, dat zij mij wederliefde geve,
of, wat onmooglik is, dat zij kuis wille leven, -
maar 'k wens gezond te zijn, deze besmetting kwijt.
O Goden, geeft mij dat om mijn godvruchtigheid!

(Naar Catullus)

PAUL VLEMMINX

De brief van den zwendelaar[1)]

Sofie was ruim vijftien jaar, toen ze op een middag van school naar huis wandelend een rijtuig voor de deur zag staan. Een rijtuig in de Palissanderstraat was al een ongewone verschijning, maar wat van een rijtuig voor haar eigen deur te denken? Bij het binnentreden vond ze haar moeder, met vlekken van zenuwachtigheid boven de wenkbrauwen, in den winkel bezig. Gewoonlijk liep Sofie ineens door naar de achterkamer, dit keer echter wendde zij zich met de hand reeds aan de deurknop om ten einde Lotte's blik op te vangen. De klant was lang van stof en het was alsof haar moeder haar blik expres ontweek. Sofie treuzelde in die sfeer van onrust en vijandschap, die ze niet begreep en duwde tenslotte met haar rug de deur open. Ze viel een golf van zoet parfum binnen en stond, toen zij zich verrast omdraaide, sprakeloos van verbazing tegenover een opzichtig gekleeden jongen man, die in de rieten leunstoel op haar had zitten wachten. Hij had golvende, blauwzwarte haren, zeer groote oogen, die schitterden met een vochtigen glans alsof hij voortdurend tot tranen toe was geroerd en onder een klein zwart snorretje blonken zijn witte tanden. Zijn kleedij bestond uit een blauw colbertjasje boven een grijs flanellen broek, waarbij behoorden lage, afgetrapte molières met grijs peau de suède bovenstukken. Bij Sofie's binnentreden sprong hij op, greep met pathetisch gebaar heur hand, die zij hem verschrikt en weerstrevend gunde.

'Enchanté, enchanté señorita,' prevelde hij. 'U bent toch señorita Blank, nietwaar?' En toen zij, nog steeds sprakeloos, knikte, boog hij nog eens en noemde zijn naam: 'Paz, Enrico Paz,' herhaalde hij met een gezicht alsof hij haar deelgenoot

1) Fragment uit den bij de N.V. Em. Querido's uitgevers-mij te verschijnen roman: *Sofie Blank*.

maakte van een verheugende intimiteit en toen zij onbeholpen staan bleef, liep hij luidruchtig hoffelijk op haar toe, greep haar bij de bovenarmen en terwijl hij haar blik met dien zijner vochtige oogen dwong, duwde hij haar in de stoel aan de andere kant van de tafel, waarna hij weer in de rieten leunstoel ging zitten met over elkaar geslagen knieën. Hij gaf haar verbouwereerde stilte kans tot een vraag te rijpen. Sofie zat nog in haar mantel met haar gehaakte muts op, tegenover hem. 'Ik ken u niet, wie bent u eigenlijk?' stamelde zij tenslotte. 'Enrico Paz,' herhaalde hij nog eens. 'Amigo de su muy estimado papà, ami, Freund, vriend van mijnheer papa.' Hij kon zich, bleek nu, zeer wel in haar eigen taal verstaanbaar maken.

'Is - is mijn vader soms ook hier?' vroeg ze gretig. Hij schudde het hoofd en maaide met zijn hand door de lucht, terwijl hij zijn witte tanden bloot lachte om deze ongerijmde veronderstelling. Toen hij merkte dat dit een groote teleurstelling was voor het meisje, dat thans met gebogen hoofd de ceintuur van haar mantel begon los te gespen, zwaaide hij zijn beide beenen onder tafel, dwong haar op te kijken naar zijn weer beloftevollen blik en zei met vleiende stem:

'Uw vader laat u groeten, uw vader spreekt veel over zijn schoone dochter. Hij houdt heel veel van u.'

Zij kon niets vragen.

'Ik moest in Europa zijn voor zaken,' vervolgde hij en hij heeft me verzocht u zijn groeten over te brengen. Ik moest u een brief van hem overhandigen.'

'Waar woont mijn vader?' vroeg Sofie met een veel te luide stem, die raar in haar hoofd klonk tegen het bonzen van haar hart.

'Uw vader woont in een heel, mooi, warm land, heel ver hier vandaan. Uw vader woont in Peru in Zuid-Amerika.' Hij sprak met cajoleerende stem. Hij behandelde haar als een klein kind of als het teedere, hulpelooze wezen 'vrouw', wie men sprookjes vertelt.

Hij was onder het praten weer opgestaan, trok haar pols naar zich toe, legde een brief in de palm van haar hand, hield een poos zijn andere hand om de hare, die den brief omklemde, gedrukt en zei nog eens plechtig: 'De brief van uw vader.' Dan liep hij naar de tuindeur en bleef een poos met den rug naar haar toe naar buiten kijken, naar e enige beschadigde bloempotten, het onkruid,

het waschlijntje met een vergeten vaatdoek. Dit gezicht deerde hem niet. Hij scheen even vertrouwd te zijn met de ongegeneerdheid der armoede als met zijn parfum. Hij accepteerde het bed in de huiskamer, de gehavende rieten leunstoel, het rood gemoltonneerde tafelkleed. Vermoedelijk had ook zijn eigen weelde gewoekerd in de onmiddellijke omgeving van gebrek. Sofie had intusschen de langwerpige grijsblauwe, fijngeruite enveloppe opengescheurd en het groote knetterende vel papier met de gekrulde, los over de bladzijde neergeworpen, letters opengevouwen. Ze was zoo zenuwachtig dat ze in haar geliefkoosde kinderhouding terugviel. Met de knieën op de stoelzitting, de beide ellebogen gesteund op de tafel, las ze dit eerste levensteeken dat ze ooit van haar vader had mogen ontvangen. Het schrijven luidde als volgt:

'Mijn eenige lieveling.

Wanneer ik bedenk dat het dertien jaar geleden is dat ik je lieve hoofdje tegen me aan mocht drukken, klopt het hart me in de keel. Dertien jaar! En te weten dat er geen dag in al die jaren is voorbijgegaan dat ik niet aan je gedacht heb. Het kost me moeite me voor te stellen, dat je niet meer het kleine poppetje bent dat zoo aardig met het witte hondje speelde, dat ik destijds op een tentoonstelling voor je heb gekocht. Leeft Mirza nog? Dan zal ze zeker aan de ouderdomskwalen toe zijn! Jij bent stellig al een heele jonge dame. De meisjes van jouw leeftijd, die ik hier ontmoet, zijn geen kleine kinderen meer, doch hebben haar eerste liefdesavontuur reeds achter den rug. Welk een wreed lot dat ik niet aan je zij kan zijn om het wonder der eerste liefde in je te zien ontluiken! Je vader, mijn kind, heeft harde tijden gekend, doch alle bitterheid wordt verzoet, wanneer ik mij mijn doel voor oogen stel, namelijk den oceaan over te steken en jou te komen verlossen uit het benepen, burgerlijke land, waarin je helaas je jeugd hebt moeten slijten. Niets echter zal me kunnen weerhouden en, ik weet, zoo heel ver is het oogenblik niet meer weg, dat ik je kom halen om samen dit land van burgerlijkheid en kou te ontvlieden; want hoe kort ik ook van je lieve aanwezigheid heb mogen genieten, toen je klein kind was heb ik al geweten, dat wij samen hooren, jij en ik. Je kunt je nauwelijks voorstellen hoe gelukkig ik ben, dat mijn goede vriend Enrico Paz in Europa wezen moest en mij beloofde je op te zoeken. Hoe zal hij je aantreffen?

Je kunt Enrico volkomen vertrouwen. Hij is een der onzen. Ook hij is, zooals ik en zooals ik voel dat jij bent, een minnaar der schoonheid. In gedachten druk ik een eerbiedigen kus op je zachte haren en verblijf eeuwig je je teeder minnende vader

Marius Blank.

P.S. Enrico heeft een kleinigheid voor je bij zich die, naar ik gis, een jong meisje wel te pas kan komen.

Terwijl Sofie dezen brief las was 't haar alsof een leegte, die in haar was, eensklaps volstroomde. Met een zucht van opgewonden teederheid werd ze er zich van bewust, dat ze alles nu veel beter begreep. Ze had gelijk gekregen. Op onverwachte verrukkelijke wijze had ze gelijk gekregen. Wat ze begreep en waarin ze gelijk had gekregen, had ze echter onmogelijk kunnen zeggen. Ze vermoedde dat ze dit onmiddellijk zou ervaren, wanneer deze duizel van geluk was weggetrokken. Haar eenzaamheid scheen gerechtvaardigd. Haar verzet van de laatste moeilijke jaren werd op de een of andere wijze, die ze, wanneer ze den tijd had erover na te denken, wel ontdekken zou, door den brief van haar vader verklaard. Ze had de waarde gevonden, waarvoor ze andere waarden ontloopen was. Dit alles wentelde onduidelijk doch beloftevol door haar heen. Ze twijfelde evenwel niet of ze zou er nu dadelijk in slagen dien mallemolen van geluk tot staan te brengen, waarna ze deze thans rondjagende geluksfiguren tot verzadigens toe zou kunnen bekijken en betasten en vasthouden, haar leven lang.

Op dat moment keerde mijnheer Paz zich om en haalde een pakje te voorschijn, gewikkeld in ongewoon lila papier met gouden sterretjes, toegebonden met een gouden koordje, waarvan de knoop met een sluitzegel was dichtgekleefd. Met vergulde letters stond erop gedrukt: "*No me olvides*!"

"Dit is een cadeau, dat uw papa me voor u heeft meegegeven," zei Paz. Ze vatte het pakje aan, zoo voorzichtig alsof het een vlinder was, die dadelijk weg kon vliegen. Ze was te verbouwereerd om het papier direct te openen. Ze woog het zachte iets in haar handen, voelde met haar smalle vingertoppen langs het dunne vloei en probeerde dan de knoop van het gouden koordje onder het sluitzegel vandaan te trekken. Paz wees naar de woorden op het zegel. "*No me olvides*", dat is: "vergeet mij niet", ge zult uwen vader niet vergeten.'

Sofie was zeer bleek geworden. Ze wist het pakje ongeschonden tusschen de touwtjes door te wringen en begon behoedzaam het lila papier open te vouwen.

Een vreemd parfum stroomde haar tegemoet uit het gouden geglinster, dat te voorschijn kwam. Toen hield zij een sjaal in haar hand van ragfijne, zwarte zijde met gouden loovertjes. Ze kon het niet vatten dat dit een geschenk was voor haar, maar telkens als de herinnering aan haar dagelijksch bestaan dreigde dezen nieuwen droom te breken en verrukking in bevreemding te verkeeren, schoot mijnheer Paz te hulp. Zoo was hij het ook thans weer, die haar den mantel uittrok en de sjaal om haar schrale meisjesgestalte drapeerde. Dan haalde hij het kleine spiegeltje, dat op het kastje tegen het schot van het bed geleund stond en hield haar dat voor. Ze bekeek zichzelf en wendde onmiddellijk haar gezicht af. Ze voelde zich in zulk een teedere schoonheid staan; het magere kind uit den spiegel met de dicht bij elkaar geplante oogen en het gladde, in het midden gescheiden, roestbruine haar om 't langwerpige gezicht hinderde haar slechts zichzelf te zien, zooals zij zich dat moment voelde. Misschien had zij thans het vermogen voor anderen het meisje te zijn dat zij in verbeelding was, tenminste mijnheer Paz deed alsof hij haar zoo zag. Ze was zoo verdiept in zichzelf en in die nieuwe gevoelens dat ze niet eens bemerkte dat eenige seconden geleden haar moeder was binnen gekomen.

Lotte stond in de deuropening en staarde haar dochter in dat waas van zwart en goud aan. Ze staarde zooals iemand, die zich plotseling een nachtmerrie herinnert en ze bleef staan in de hoop dat ze ontwaken zou tot de gewone werkelijkheid, met haar dochtertje in haar donkerblauwe schooljurk. Toen dat niet gebeurde keerde ze zich om zonder een woord te zeggen en begaf zich naar de keuken. Sofie hoorde van haar aanwezigheid doordat Paz zei: ‘Is ze niet ravissant, señorita Sofie, is ze niet aanbiddelijk?’ Doch toen ze zich omkeerde zag ze nog slechts haar moeder op den rug, zooals ze zich met voorovergebogen schouders naar de keuken begaf.

Sofie wierp snel de sjaal op bed en holde haar moeder achterna naar de keuken. Zij, die anders zoo terughoudend en wars van liefkoozingen was, sloeg nu haar armen om Lotte heen.

‘Moeder, hoe vind je het, is het niet zalig, is het niet onge-

looflijk verrukkelijk? Zeg moeder, kunnen we hem niet te eten vragen? Toe, zeg maar ja, we kunnen wel iets lekkers halen. Ik zal 't wel klaarmaken. Wat lekker vleesch en een blik doppers, toe voor dit ééne keertje maar!'

Doch haar moeder, die gewoonlijk in elk opzicht de wenschen van haar dochter vervulde, bleek ditmaal ongewoon koppig. Ze schudde het hoofd.

'Wel ja, wel ja zeker, moet het soms biefstuk zijn!'

'Anders een blikje zalm met sla!'

'Toe maar, en wie zal dat betalen?

Sofie stampte op den grond: 'Nooit kan er hier in huis ook iets,' doch ze had geen adem over om boos te zijn.

'Moeder,' viel ze zichzelf in de rede. 'We zijn onbeleefd. We kunnen mijnheer Paz toch niet al dien tijd in zijn eentje binnen laten!' en ze snelde terug, gemelijk gevolgd door Lotte.

'Ik wilde u vragen,' vroeg hij, toen ze weer de huiskamer bereikt hadden, 'of u me het genoegen wilt doen met mij in de stad te gaan dineeren.'

'Ik kan mijn winkel niet alleen laten, mijnheer,' antwoordde Lotte koel, 'maar wat mijn dochter doen wil moet zij zelf weten.'

Hij drong er bij de moeder niet verder op aan, doch boog nog eens voor Sofie. Deze voelde enkel haast om zoo snel mogelijk van huis weg te komen. 'We zullen de nieuwe sjaal inwijden,' opperde Paz.

Sofie had zich niet verbaasd indien zij thans, als ze de kleerenkast opendeed, een rij avondjaponnen had zien hangen. Wat de kast werkelijk bood waren een paar verschoten, van 't wasschen vaal geworden zomerjaponnetjes. Nadat zij zich boven den gootsteen gewasschen had en verkleed ontdekte Paz niet zoo heel veel verschil tusschen señorita Blank in dagelijksch en in feesttenue. Hetzelfde kale manteltje met de leeren ceintuur, dat zooeven een donkerblauwe jurk bedekt had, viel nu over een lichtroze zomerjurk van katoenen voile, die te kort was. Ook het blauwe gehaakte mutsje bleek het eenige hoofddeksel te zijn dat ze bezat. Een merkbaar verschil was enkel dat zij de lange vlechten, die ze los gedragen had, boven de ooren had opgerold en om den thans opvallend dunnen en langen hals sloot een kettinkje van roze en gouden kraaltjes. Was ze zooeven geweest een lang opgeschoten schraal kind, thans stond voor hem een jong meisje, zóó erbarme-

lijk jong en onbeholpen, dat een man, die meisjes beschouwt als vruchten voor het plukken, had kunnen weenen van ontroering. Het was alsof ze zelf een beetje bang was dat mijnheer Paz haar niet mooi genoeg zou vinden. Ze had in de keuken nog gepoogd zich te sieren met de eene bloem, die het huis Blank rijk was, een geranium, die in een pot voor het keukenvenster prijkte. Ze had de roze bloem geplukt en die eerst in het haar, daarna op haar muts en op haar mantel gestoken, maar ze wist er niet goed raad mee en er was daar ook geen spiegel, zoodat ze tenslotte de bloem maar op het aanrecht had achtergelaten. Thans stond ze schamel voor Paz met een vuurroode kleur en ze klemde de gouden sjaal zoo krampachtig vast als vertrouwde ze dat dit kostbaar attribuut haar gebrek aan feestelijken tooi compenseeren zou.

Het afscheid van Lotte was vluchtig door een zeker schuldbesef, dat Sofie zoo gauw mogelijk van zich af wou schudden en dat ze werkelijk kwijt was, toen ze naast hem in het open rijtuig zat.

De menschen van de Palissanderstraat stonden voor de ramen, toen ze wegreed. Het was alsof die suffe straat omgetooverd was. Ze ontdekte schoonheden, waarvoor ze tot dusver blind was geweest, terwijl ze op de zachte, veerende kussens van het rijtuig zat in een mengeling van vreemde geuren: de stallucht van het paard en het rijtuig, het parfum van Enrico Paz, de geur, die opsteeg van de sjaal, die ze als een pauwestaart over haar knieën hield uitgespreid. Het bruine paard zweette warmte naar haar toe, het tikken der leidsels gaf een prettige cadans. De koetsier was op den rug gezien in zijn blauwe jas met zilveren knoopen een symmetrisch prentje geworden. Hoe was het mogelijk dat ze nooit iets liefs in de Palissanderstraat had kunnen ontwaren? Van haar hooge zitplaats af kon ze over de horren, de clivias, de trekgordijntjes heen de huizen binnenkijken. Ze zag een jonge vrouw, die onder een schemerlamp zat te naaien. Het licht beglansde haar schedel. Elders speelde een klein meisje piano. Een vader las de krant, terwijl zijn dochtertje achter hem stond met haar armen om zijn hals. Twee jongens stoeiden. Ergens zat een familie aan tafel en een baby in een kinderstoel werd door de moeder gevoerd. Bij een geopende straatdeur leunde een vrouw, die spoedig een kind verwachtte en staarde haar glimlachend na. Het was de tijd tusschen licht en donker, wanneer de dingen in een belofte-

vollen glans verschijnen. Geraniums in bloembakken werden donkere gloeiplekken van huizen, die op 't punt stonden tot grauwe schimmen uit te dooven.

Bij het stadsplantsoen werden de lantarens ontstoken en onnatuurlijk groen fonkelende bladergrotten waren verlicht in de donkere schermen der boomen. Verderop in het reeds grijs verwemelde gras speelden kinderen, witte bewegelijke plekken, hand in hand zingend en dansend. Moeders repten zich met lichte kinderwagens, waar zij zich bezorgd overheen bogen, van lichtplek naar lichtplek der in het nog niet volslagen duister ontstoken lantarens. In het Carolinepark hoorde je de fontein ruischen zonder haar te zien, maar jongens en meisjes, die gearmd liepen, hadden de zakelijkheid van den lichten middag verwisseld voor onrustige haast. Het duurde niet lang of het laatste daglicht was opgeslorpt door den avond en ze reden samen in den cadans, die hun lichamen zachtjes op en neer deed veren. De teugels van het paard klakten in de donkerte. De koetsier had zijn derde dimensie nu geheel verloren. Plotseling werd het om hen heen luider en lichter. De wielen ratelden over de keien in een straat, waar de nacht volkomen had gezegevierd. Bij een gevel, waarvoor prijkte een haan van roode en groene en gele lampjes, die met zijn kop knikte, bleef het rijtuig staan. Een portier met het woord ‘Cantecleer’ op zijn gegallonneerde pet hielp Sofie bij het uitstappen, waarna zij een beetje huiverig en onzeker stond naast haren begeleider. Nadat deze afgerekend had, traden zij binnen. Hij loodste haar door eenige donkere zalen, waar mannen rondom tonnen zaten in een blauwen walm van sigarenrook. Hij kende den weg en stiet achter in de tweede zaal een zware deur open en wat hen toen omving was wit en hoog en koel. Hij nam haar bij den elleboog, liep met haar achter langs een hoog groen schut, dat rook naar verf en vleeschsaus en toen stond ze aan den ingang van een reusachtig groote, wit koepelende ruimte. Plotseling hield het linoleum, waarop ze stonden op en betraden zij de zaal zelf, die met fijne kiezel was bestrooid, kiezel, die knerpte op een ondergrond van hout. Het groene schut van daarnet bleek aan den voorkant met kunstwingerd te zijn begroeid, waartusschen, als vruchten, roode en gele en blauwe lampjes hingen. De heele, in Sofie's oog, onmetelijke ruimte was omringd door dergelijke priëelen, gevormd door schuttingen met wingerd en lampjes,

waarbinnen tafeltjes met stoelen stonden. In 't midden van dezen grooten tuin, die hoog en licht was, hoewel de zuiverheid van de buitenlucht ontbrak, was een vierkant perk van gladde planken uitgespaard, met als centrum een verlichte fontein, waarvan de gekleurde waterstralen jongleerden met drie kleine, bonte balletjes Het was alles hol en leeg en galmend, toen ze daar samen stonden in dien tuin, die geen tuin, in dat daglicht, dat geen daglicht was.

En het griezeligste was dat er een spookachtig heen en weer schieten was van lange, vlugge zwarte gedaanten met hanekoppen, die kellners bleken te zijn met mutsen op in den vorm van de roode kam en den bonten hals van een haan. Enrico Paz moest haar letterlijk meesleuren naar een van die prieelen, want Sofie, die nog nooit uit was geweest, bleek geheel verwezen.

In die priëeltjes stonden een tafel, drie stoelen en een bank. Hij hield een leunstoel voor haar bereid, doch toen ze voorzichtig was gaan zitten en merkte dat hij op de tweepersoons bank plaats nam, vroeg zij of ze maar niet liever naast hem op de bank mocht komen. Ze miste volstrekt het vermogen zich aan te passen en hoe eigengereid, ja zelfs arrogant Sofie Blank in haar dagelijksch leven ook mocht zijn en hoe autoritair ze in het leesbibliotheekje van haar moeder kon optreden, hier schoot ze te kort. Ze was vergeten dat ze uit was met een jongen man, die niets liever wenschte dan zich galant jegens haar te gedragen, maar kroop dicht tegen hem aan om door hem beschermd te worden tegen die vreemde omgeving met al dat licht, de kunstwingerd, vooral tegen die af en aan glippende hanemannen. Ze gedroeg zich zoo kinderachtig, dat Paz, die allang had ingezien dat hij voor zijn uitgang de verkeerde dame had gekozen, nu desondanks plezier kreeg in het geval, zoo grappig onbeholpen was dit kind in haar verbijstering. Plotseling zette de muziek in met zulk een vervaarlijk tromgeroffel, dat Sofie schokte van den schrik, Paz moest haar op een orkest wijzen, dat ergens in de lucht op een soort verlicht balcon was opgesteld. Dan schoot een van de hanen hun prieel binnen en bleek van dichtbij onder zijn muts een gewoon mannengezicht te bezitten. Zelfs droeg hij een lorgnet. Het was overbodige moeite te probeeren señorita Blank zelf iets te laten kiezen. Daarom bestelde Enrico Paz voor haar een hors d'oeuvre varié en voor zichzelf zuurkool met knakworstjes en spek.

Eensklaps begonnen er menschen naar het midden van de zaal

te loopen. Waar kwamen ze vandaan? Sofie had gedacht dat de ruimte leeg was. Ze begaven zich naar het perk van gladde planken om de fontein en begonnen te dansen, terwijl vanuit de muziekestrade gekleurde lichten op hen werden gekaatst. Sofie keek met groote oogen toe. Ze was zoo de kluts kwijt dat ze ook de dansende paren niet herkennen kon als gewone jongens en meisjes en wel van een soort dat ze anders verachtte. Thans bewogen ze rhythmisch op en neer en staarden elkander aan met blikken, die ze niet begreep en die haar daarom angst aanjoegen.

'Kunnen wij dat ook doen?' vroeg ze aan mijnheer Paz. Hij was dadelijk bereid en sprong op, maar met een krampachtig gebaar trok ze hem terug op de bank. 'Ik kan immers niet dansen,' fluisterde zij smeekend en bijna verwijtend. Ze had kunnen huilen van onwennigheid. Hevig verlangde zij naar huis en naar haar moeder en toch had ze voor geen geld weg gewild, zoomin als iemand bij de lectuur van griezelverhalen het boek dichtklappen wil vóór het uit is. Paz had haar heur mantel en muts afgenomen en nu legde hij vriendelijk de gouden sjaal om haar schouders. 'Staat dat niet gek?' vroeg zij, maar keek hem dankbaar aan. Inderdaad voelde ze zich veiliger zoo, meer alsof ze er bij hoorde, zelfs nam ze een zeker air aan, toen de haan terugkwam met de spijzen. Ze bedisselde mee met schalen en lepels en voelde zich een beetje volwassen. Nu ze de mooi opgemaakte schotels zag, kreeg ze pas echte pret. Ze dacht: 'Jammer, dat moeder er niet is om me te vertellen of zoo het eten was, toen ze met mijn vader in Spanje en in Italië reisde,' en langs deze gedachte was ze opeens bij haar onderwerp. Pas nadat ze met gezonden kinderhonger gegeten had van al die aardige vischjes en kleurige hapjes en gedronken had van den wijn, dien ze wel niet lekker vond doch dapper doorslikte, begon ze te merken dat ze nu juist heerlijk kon zitten denken in deze warme intimiteit met dezen vriendelijken man. Ze raakte gewend aan de kellners en aan de muziek en de schuifelende dansers werden tot een gemurmel van kleur achter het prettige kamertje, waarin ze at met mijnheer Paz. Ze zuchtte voldaan. De schaal was heelemaal leeg. Ze wilde niets meer hebben, doch haar cavalier bestelde nog taart en vruchten en koffie met room en toen zaten ze plezierig lui, met hun lichamen dicht tegen elkander aan, voor zich uit te kijken.

‘Weet u,’ begon ze, ‘nu moet u me heel veel over mijn vader vertellen.’

Als ze met haar gedachten aan het gebied van haar vader raakte was 't alsof iets in haar begon te tintelen, alsof haar bloed opgestuwd werd door de ongewone emoties van dit samenzijn. Er bereidde zich in haar een schreien voor en wanneer ze niet praatte of ergens bepaalds aan dacht had ze de gewaarwording dat zich iets sterks en verhevens samentrok in een blik van oogen, die haar zochten en dat al dit sterke smolt in een teederheid, die haar toevloeide en die zij stelpen moest. Als een schreeuw, die in klagelijk schreien wegvloeide en weer stolde tot een schreeuw en dan opnieuw werd tot geschrei. Ze raakte verloren in een golfslag van kracht naar teederheid, waarvan dat aanzwellende schreien in haar de voorbode was geweest. Na een poos was die deining van gevoel niet meer te onderscheiden van het rhythme der dansers buiten hun prieel, van de wisseling van groen en rood, maar steeds getemperd licht. Ze was zoo diep in dezen zwijmel verloren dat ze zich even later, toen er een pauze tusschen twee dansen intrad en zij moe van medelijden weer in de werkelijkheid opdook, deze momenten herinnerde als had een donker, warm mannehoofd tegen haar borst gerust. Ze had geurige haren gestreeld, warme huid gevoeld, ze had gezien hoe oogleden zich sloten over groote donkere oogen en deze haren en oogen en huid waren van haar vader, die ze van nu af duidelijk voor zich zag. Ze vermoedde niet dat het beeld van den vader, wiens portret men altijd van haar weg gehouden had, doch dat ze zich thans uit ontroeringen geschapen had, was samengesteld uit trekken van een operaheld, wiens beeltenis ze eens als achtjarig kind in den Ansichtenmolen van den winkel thuis had bewonderd en nog minder wist ze dat dit beeld trekken ontleende aan den man, die thans naast haar zat, doch wiens bestaan ze bijna vergeten was.

Enrico Paz vertelde dat haar vader vriendschap gesloten had met markies de Rivas, die in een paleisje nabij Lima woonde en dat deze markies zich bijzonder interesseerde voor de resten der oude Inkabeschaving, die nog overal in Peru te vinden waren. Het was voornamelijk de taak van haar vader rond te reizen om deze oude beschavingsresten te ontdekken. Middelerwijl trachtte hij ook producten der moderne Indiaansche kunstnijverheid op te sporen, leer, kleeden, vlechtwerk, voortbrengselen hunner

pottebakkerij, die hij dan trachtte in den kunsthandel te plaatsen. Paz zelf vertoefde thans in Europa om hier een afzetgebied voor deze producten te vinden. Hij haalde een cigarettenkoker voor den dag van rood en geel vlechtwerk. Sofie bewonderde het patroon en ze was blij dat haar vader met mooie dingen te maken had. Doch toen Paz haar vertelde van het dorre land met de als boomen zoo hooge cactussen, van de reizen, die haar vader dikwijls te paard of per muilezel ondernemen moest, van Cuzco, de oude koningsstad der Inkas en den hemelschen klank harer klokken, toen begon er een licht te glijden over landschappen, zooals ze die nog nooit had gedroomd. Hooge wolkenbanken verrezen in haar fantasie, die bergen bleken te zijn, waarlangs wegen omhoogkronkelden tot in den hemel en bij scherper turen zag ze dat die wegen flakkerig verlicht waren door lampions, die schommelden in een warmen, droogen wind, waarvan je moest hoesten en die maakte dat de stemmen der menschen rauw werden. Ze hoorde die stemmen en ze zag een kleine optocht den berg opkruipen. Vooraan op een muildier zat een eenzame man, dat was haar vader. Dan weder scheen tusschen inktzwarte, eucalyptusboomen een glanzend wit paleis. In den diepen groenigen hemel daarboven verschoot ongewoon traag en langzaam een ster. Thans merkte ze dat twee kleine menschjes stonden op het terras van het glinsterende paleis. Ze wuifden met hun armen naar dien wijden, te hoogen hemel en keken naar die ster en Sofie wist dat dit de markies de Rivas en haar vader waren. Of de wereld werd als de korst van een planeet met groote, gruwelijk grillige cactusvormen en een zwart figuurtje te paard verscheen in de verte, ging schuil achter een cactusstronk, verscheen weer, werd nog eens verborgen, zoodat ze nog slechts het hoefgetrappel hoorde, dat kaatste tegen den horizon; toen de ruiter dichtbij kwam zag ze dat ook deze eenzame, haar vader was.

Intusschen deed Sofie's hart pijn van verlangen naar hem en van medelijden. Enkel een heel moeilijke daad had haar kunnen verlichten. Ze had alles willen doen, alles willen geven, mits het moeilijk was. Toch verloor ze onder deze beelden door, niet het besef van dien verwonderlijken uitgang met den gullen vreemdeling. Het was als keek ze door een doorzichtige photografische plaat heen naar de werkelijkheid. Ze bleef soezerig genieten van de taart en het licht en de muziek tot na een gerui-

men tijd van ongestoord welbehagen de muziek oversloeg in een razernij van klanken; het tromgeroffel was niet van de lucht, de kapelmeester op de estrade maakte kniebuigingen en armstrekkingen alsof hij zich vol lucht pompte om dadelijk van boven naar beneden in de zaal te vliegen. De jongens tolden als bezeten met hun danseuses in de rondte. Dit alles duurde wel vijf lange minuten. Toen draaide de kapelmeester zich om, stak een fluitje in den mond, liet drie keer achtereen een doordringend ‘kukeleku’ hooren, dan zweeg eensklaps de muziek. De schijnwerpers werden uitgedraaid. De zaal ontwaakte in een valsch, sfeerloos, wit licht. Winkeljongens en lachend, verhitte winkelmeisjes repten zich met zakdoeken hun voorhoofd bettend naar de quasiprieelen, stoelen werden omvergestommeld, kellners haastten zich her en derwaarts om nog af te rekenen. Ze hadden voor het meerendeel hun hanemutsen al afgezet en onder hun arm geklemd of in hun zijzak gepropt. Paz lichtte de sjaal van Sofie's schouders en stond klaar met haar mantel en muts en even later liepen ze samen op straat, waar het inmiddels was gaan motregenen. Paz zette de kraag van zijn jas op en vloekte binnensmonds, want hij had geen overjas. Ze liepen de straat uit tot bij het Carolineplein, daar vonden ze een taxi, waar hij haar induwde. Eer dat ze het wist, stopte deze voor haar huis, vanwaar ze den vriend van dezen avond weldra naoogde in 't besef dat ze hem niet genoeg had bedankt, dat ze verzuimd had zijn adres en dat van haar vader te vragen en met een algemeene gewaarwording dat ze tegenover dezen vriendelijken bezoeker tekort was geschoten. Haar moeder ontving haar stom en vijandig. Het veldbed, waarop ze sedert eenige jaren sliep, was op den grond gespreid. Toen ze naar de keuken ging, om water te drinken, vond ze in het afdruipbakje de geranium liggen, een verdronken bloem, een lijk van een bloem. In huis rook het naar lijm en uien.

JEANNE VAN SCHAIK-WILLING

Groen van Prinsterer in 1830

‘1848 zij de geboorte, 1830 is de conceptie van den modernen Nederlandschen Staat. In de Belgische crisis liggen de oorsprongen der tegenstellingen op staatkundig gebied, die voortgaan onzen tijd te beheerschen. Had men tot dusver geleefd onder den vooral tegenover het oppositioneele Zuiden angstvallig bewaarden schijn van nationale eenheid, in 1830 werd ook deze schijn verscheurd. De praktijk der revolutionaire beginselen dwong tot stellingnemen; de geesten worden openbaar en de politieke partijen zien het daglicht.’ Aldus schrijft C. Gerretson in zijn meesterlijke inleiding op Groens Briefwisseling.[1)]

De Staat van 1814 bood aan de Noord Nederlanders geen voedingsbodem voor den groei hunner politieke denkbeelden. De liberaal denkende moest terugschrikken voor de consequentie zijner denkbeelden: verzwakking van de kroon ten bate van de volksvertegenwoordiging, in een staat, waarin de eerste de tweespalt had te overbruggen, tusschen twee nog zeer vreemd tegenover elkaar staande volksdeelen en moest huiverig zijn zich aan te sluiten bij de Zuidelijke liberalen, die, in mindere mate door loyalen schroom tegenover den Staat bevangen, een oppositie voerden, die dezen Staat moest ondermijnen. Ook de groei van anti-revolutionaire denkbeelden kon niet anders dan oppositioneel zijn in een Staat, die zoozeer het merkteeken van revolutionairen oorsprong droeg. Het Noorden, dat gevoelde zijn eigen Staat te moeten verdedigen, kon zich geen oppositie veroorloven. De plicht loyaal te zijn verhinderde het uitwerken van partijdenkbeelden. De ijver alle welgezinden (in dezen tijd een veelgebruikt en noodig woord) te vereenigen, deed alle verschillen over het hoofd zien. Groen en Thorbecke staan zeer dicht bij elkaar.

1) Gerretson en Goslinga, Groen van Prinsterer II Briefwisseling I 1808-1833 R.G.P. 58. 1925. bl. XV.

Ik wil pogen te doen zien, hoe in de beslissende jaren rondom 1830 Groen zijn anti-revolutionaire denkbeelden vormt in een voortdurende worsteling met de gebeurtenissen; hoe deze denkbeelden hem daardoor een levend bezit worden en hem een standpunt verschaffen, waarvan hij diep inzicht in de gebeurtenissen kan verwerven, een inzicht, dat zijn geschriften tot de meest begripvolle maakt, die over deze jaren bestaan. Zijn vroege geschriften, vooral zijn tijdschrift de Nederlandsche Gedachten, dat hij van October 1829 tot Mei 1832 uitgeeft, ook zijn Briefwisseling zijn onze bronnen.[1)]

In 1827, op 26 jarigen leeftijd werd Groen, gepromoveerd in de Rechten en in de Letteren, referendaris, later secretaris van het kabinet des Konings. Hij stemde in met ‘den lof in geheel Europa gebragt aan het exceptionele staatsbeleid van een Vorst, model-koning, die, te midden van reactionaire en revolutionaire dwaasheid, niet *te ver* en nogtans *ver genoeg* ging’. Zijn eerste geschrift, een krantenartikel, ijvert tegen adel en geestelijkheid in Frankrijk, die uit baatzucht zich rondom den troon scharen en door dit middel den staat pogen te onderwerpen. Zijn brochure ‘Over den oorlog in Portugal’ (1826) besluit hij: ‘De tijden der revolutiën zijn niet voorbij en de wereld ziet nieuwe onweders tegemoet.... Maar indien eenig volk zich mag vleijen dat het, minder dan anderen, in de algemeene rampen zal behoeven te deelen, het is die natie bij welke de wijsheid de duur te verkrijgen lessen der ondervinding reeds vooruit heeft geloopen.’ Hij was ongeveer, zegt hij later, ‘naar gelang van den thermometer, *conservatief*-liberaal of *liberaal*-conservatief’.[2)]

De jaarlijksche residentiewisseling bracht hem in 1828 naar het Zuiden. ‘In September vertrok ik naar *Brussel*. Om uit de *illusiën* eener allezins verklaarbare nationale zelfvoldaanheid in de *tragische werkelijkheid* te worden overgebragt.’ ‘1829 is voor mij een beslissend keerpunt.’

Allereerst begint de godsdienst, tot nu toe iets uitwendigs, heel

1) Eerst dusdanig onderzoek naar de ontwikkeling van Groens algemeene denkbeelden legt een grondslag voor de beantwoording van de in 1930 opgeworpen vraag of Groen Groot- dan wel Klein-Nederlander genoemd moet worden.

2) Nederlandsche Gedachten 2e reeks, dl. 5, bl. 255 v. 2 Dec. 1873. Verspreide Geschriften I bl. 1, 41.

zijn denken gaandeweg te doordringen. Hij dankt dit aan den invloed van zijn zeer geloovige vrouw en aan de aanraking met den Reveilgeest in de personen van Merle, Secrétan en de Clercq. In November 1831 schreef hij hierover een belangrijken brief aan zijn vriend van Rappard; hij wijst verder op de uitgave der Nederlandsche Gedachten, 'waardoor ik gedwongen werd meer en meer na te denken omtrent de oorzaken van het kwaad (n.l. der revolutie), totdat mij eindelijk de hoofdoorzaak, nl. de stelselmatige afval van het Christendom duidelijk werd. Sedert dien zijn duizende zaken mij duidelijk geworden, die ik vroeger als onoplosbare raadsels had beschouwd.' Een piëtistisch karakter draagt zijn Christendom niet, al schijnt dat zijn ideaal te zijn: 'Dat geloof, waardoor men een nieuw schepsel wordt.... waardoor men zich volkomen bevredigt en gelukkig en reeds op aarde zalig gevoelt, dat geloof bezit ik niet.' Er is geen plotselinge ommekeer, die vanuit de gevoelssfeer zijn denken met als van boven gegeven klaarheid doorstraalt. Door en in zijn denken openbaart zich in deze jaren zijn geloof, dat van zijn politieke bekeering niet los te maken is.

Waaruit bestond die tragische werkelijkheid nu, waarin zich Groen geplaatst zag? In 1828 is in het Zuiden de *Unie* tusschen katholieken en liberalen tot stand gekomen. De liberalen waren zeer gesterkt door den val van het ministerie Villèle in Frankrijk en vergaten hun anticlericalisme, dat hen tot nu toe trouw had doen blijven aan 's Konings gouvernement. De katholieken werden dit jaar gegrepen door de groote gedachte van de Lamennais, die de Kerk wilde bevrijden van de hulp en voogdij van den Staat; in plaats van als een klimplant zich omhoog te werken en vast te hechten aan den troon en de feodale overblijfselen, zooals zij in het Frankrijk van de Bourbons deed, moest de Kerk als een boom, zelfstandig groeien, los van den Staat, haar wortels breed uitslaand in het volk. Maar hiervoor had zij vrijheid noodig, allereerst van onderwijs en deze leus bracht haar aanhangers samen met de liberalen; beide poogden nu de vruchten der Revolutie te plukken.

Deze gebeurtenis bracht voor het eerst het gouvernement tegenover een sterke oppositie. De 10 jarige begrooting wordt verworpen (Mei 1829). Een petitiebeweging voor vrijheid van drukpers, van onderwijs, voor de instelling van jury's begint.

Wel had de regeering (Nov. 1828) een vervolging tegen de Potter geopend, maar dan komen de concessies: 16 Mei 1829 schaft een wet op de drukpers het besluit van 1815 af, 20 Juni wordt het collegium philosophicum facultatief verklaard, 2 Oct. besluit op de seminaria.

Door zijn werk in 's Konings kabinet stormen de gebeurtenissen op Groen aan, al behoort hij geenszins tot de ingewijden; hij moet o.a. de pers bijhouden en het voor den Koning belangrijke aanstrepen, ook de kamerzittingen woont hij bij. Spoedig begrijpt hij het gevaar, waarin het land is: een dreigende oppositie, een toegeeflijk, niet op beginselen steunend gouvernement en de Hollanders, schrijft hij zijn oud-rector, zijn 'ontzagchelijk loom'.[1] Nog slechts een half jaar is hij in het Zuiden en in Maart 1829 schrijft hij zijn brochure Volksgeest en burgerzin.[2] Bezien wij welke begrippen hij met deze zorgvuldig gekozen Nederlandsche woorden aanduidt. Beide beteekenen besef van deelgenootschap: burgerzin of publieke geest aan den Staat, nationaliteit of volksgeest aan de Natie. De burgerzin vereenigt onderdanen of burgers; de volksgeest stamverwanten. Waar burgerzin, esprit public is, is politiek leven, belangstelling voor de zaken van staat. De Walen beroemen zich erop dit alles te bezitten; de liberale vrijheden moeten het versterken. Groen begrijpt, dat dit alles, hoe goed ook, niet voldoende is om den Staat te behouden en dat het een Fransch stempel draagt. Wat wil hij nu ertegenover stellen? Burgerzin ook in het Noorden? Neen, hij zoekt het dieper en grijpt naar het volk: slechts Nederlandsche volksgeest kan den Staat redden. Burgerzin zonder volksgeest zoekt slechts eigen voordeel en is vergankelijk als de Staat. Volksgeest zonder burgerzin wapent het getrouwe volk niet tegen een slecht bestuur van het geliefde vaderland. Beide moeten samengaan: de volksgeest brengt liefde, offervaardigheid, en is duurzamer dan de Staat; die moet den burgerzin adelen. Het specifiek Nederlandsche moet dus versterkt worden.

Daar is voor de Nederlanden, schrijft hij, 'om een organiek en geregeld bestaan, nationale veerkracht en als 't ware eene ziel in het Staatsligchaam te bezitten, geen ander levensbeginsel dan de Nederlandsche eigendommelijkheid'. Hij begrijpt dat dank

1) Briefw. I bl. 162.
2) Verspr. Geschr. I bl. 42.

zij hun burgerzin, hun krachtig door de drukpers verlevendigd politiek leven de Belgen Holland, hoofdzetel van het Nederlandsch beginsel, grondslag van den Nederlandschen Staat, steun van het Nederlandsch bestuur, ‘door wettige middelen (zouden) kunnen verpletten’. De Nederlandsche volksgeest worde ‘bewaard, versterkt, veredeld en ook in werkzamen burgerzin getoond’. Krachtig roept Groen de Noord Nederlandsche schrijvers op om tegen de taal van het Zuiden het eigen geluid forsch te doen klinken.

Met wonderlijk scherpen blik treft Groen het gevaar in zijn kern: de Nederlandsche volksziel is in gevaar. Hij heeft geen rust meer.

Zeer verlangend was Groen het oordeel te vernemen over zijn brochure, die anonym werd uitgegeven, van zijn drie jaar ouderen academievriend Thorbecke, die toen hoogleeraar te Gent was. Thorbecke (die niet weet dat Groen de schrijver is en de brochure nog niet gelezen heeft, hoewel hij haar wel kent) schrijft in het algemeen: ‘Mijns inziens mag men van particuliere bemoeijingen, hoe ook ingerigt, weinig invloed op de tegenwoordige gesteldheid van zaken verwachten, tenzij het gelukken mogt, indruk op de hoofden van het bestuur te maken. Naar het mij voorkomt, is het wankelbare en hagchelijke van onzen toestand grootendeels niet aan het gewigt der oppositie, maar aan de zwakheid der regering te wijten.... Op welken grond verwacht men staatkundige bezadigdheid van het volk, wanneer de regering zelve steeds volgens diezelfde revolutionaire beginselen handelt? Of uit welke andere schoot is het afkomstig, zoo de regering gelooft zich onvoorwaardelijk te moeten gedragen naar het verlangen van eene werkelijke of veronderstelde meerderheid der ingezetenen?’ Men kan dergelijk bewind niet steunen. ‘Wie wil ten behoeve van het publiek belang heden verdedigen en vasthouden, hetgeen de regering mogelijk morgen loslaat?’

In zijn antwoord toont Groen zich niet minder dan Thorbecke afkeerig van de revolutionaire denkbeelden. ‘De denkbeelden, ontwikkeld in uw laatsten brief, komen geheel met de mijne overeen. Het is zoo, de beginsels der revolutie heerschen welligt voornamelijk daar, van waar zij het nadrukkelijkst moesten worden bestreden.... Doch de zwakheid, waarover gij klaagt..., verontschuldigt, mijns inziens, de laauwheid der ingezetenen

niet...., zoo onze bekwame menschen.... de schadelijke werking der drukpers door hare voordeelige werking geneutraliseerd hadden, dan zou die terreur panique waarschijnlijk geen plaats gehad hebben'.[1)]

Kenmerkend voor beide mannen is deze discussie. Zij staan nog zeer dicht bij elkaar, maar Thorbecke ziet bestuursbezigheden, waar Groen volksleven ziet. De regent en de leider van het volk teekenen zich al af.

Groen, zei ik, had geen rust meer. Reeds in Januari 1829 kwam tusschen hem en zijn vriend van Rappard het denkbeeld op van een 'nationaal blad, 't geen de nationaliteit in alle opzigten versterke en verlichte'. Groen heeft eenige stukken over het Hooger Onderwijs, het gebruik van het latijn en derg. gereed en is het met zijn vriend eens, dat zij zich voorloopig zoo weinig mogelijk met de gebeurtenissen van den dag moeten inlaten. Deze gebeurtenissen zijn echter tè overweldigend en wanneer in Groens brief van 12 Augustus de plannen vasteren vorm aannemen, is Groens program geheel van politieken aard.[2)] Zelf zal hij den plicht, waarvoor hij in zijn brochure zijn landgenooten had opgeroepen, op zich nemen en de drogredenen der Zuidelijke pers weerleggen. Weldra vindt hij ook den eenvoudigen, alleszeggenden titel 'Nederlandsche Gedachten'. Wat bij Nederlands bodem en volksziel hoort, dat zal hij zeggen. Sinds hoelang reeds hadden in Nederland Nederlandsche gedachten ontbroken of, waar zij 'n enkelen keer uitgesproken waren, als in de woestijn hun weerklank gemist?

Zijn beginselen beschrijft hij aldus: hij wil de constitutioneele Monarchie verdedigen tegen de leer van volkssouvereiniteit en maatschappelijk verdrag; hij is meer beducht voor teugelloosheid dan voor absolutisme. Hij is met hart en ziel gehecht aan het Christendom en oprecht belijder van de Hervormde leer, bevrijd van twijfelarij. Vooral wil hij verder bewaring en versterking van hetgeen Nederlandsch is, niet om het vreemde onbedachtelijk te verachten, maar om, ook bij overneming van 't geen goed in anderen is, zelfstandig te blijven.

In aansluiting aan deze beginselen wil hij eenige hoofddenk-

1) Briefw. bl. 172, 181.
2) Ib. 126, 128, 131, 154, 186 v., 195.

beelden of idées mères verdedigen: dat de bestaande wetteloosheid ten opzichte der drukpers verkeerd is, dat de grondtrekken van het onderwijs moeten bewaard worden, dat de Fransche geest voor Nederland allergevaarlijkst is, dat staatsvormen, die in geen verband met wezenlijkheid en verleden staan, moeten vervallen, dat de publieke opinie van zeer betrekkelijke waarde is en niet onvoorwaardelijk leidsvrouw der regeering mag zijn, en dergelijke.

2 October 1829, kort voordat Groen met de reizende gouvernementskolonie naar den Haag terugkeert, verschijnt aldaar het eerste nummer, de volgende op onregelmatige tijden ongeveer tweemaal per week. Had hij aanvankelijk medewerkers, weldra schrijft en verzorgt hij alles alleen. In dezelfde maand heeft de opening der Staten Generaal plaats. ‘De strijd schrijft Groen den 19en, tusschen het Gouvernement en een' aanhang, die geene verbetering maar omkeering, geene vrijheid maar eigene heerschappij verlangt, zal wederom op het tooneel der Hooge Staatsvergadering worden gevoerd’. Als eischen dezer ‘factie’ noemt hij vrijheid van drukpers zonder verantwoordelijkheid, zonder eerbiediging van de rechten van personen en der maatschappij; vrijheid van onderwijs; vrijheid van godsdienst, om een ondernemende geestelijkheid gelegenheid te geven zich boven het Gouvernement te plaatsen; recht van petitie en van associatie; instelling der jury's, d.i. van straffeloosheid voor misdaden uit partijzucht ontsproten; uitbreiding van het gebruik van het Fransch; verantwoordelijkheid der ministers, om de Staten Generaal van medewetgevers tot mederegenten te maken, en nog veel meer, ‘want voor die gewaande verbeteraars schijnt niets onaangeroerd te moeten blijven’. En worden deze eischen niet ingewilligd, dan zal de factie gelden weigeren, waardoor de Koning moet bukken of tot geweld wordt gedwongen.

Dezen vijand neemt Groen in het vizier; scherp ziet hij al zijn drijfveeren en bedoelingen. Concessies mag hem de Regeering niet meer doen zonder essentieele dingen prijs te geven; onderhandelen is uit den booze. De Regeering roept hij op op vaste beginsels te steunen, eenheid van plan te brengen en het middelpunt van den weerstand te zijn. Den Nederlandschen volksgeest wekt hij tot ondersteuning. Was het hem den vorigen winter ‘eene wezenlijke pijniging bij zoo vele schaamtelooze aanvallen

te moeten zwijgen',[1] thans geeft zijn blad hem een plaats op het slagveld.

Er was dit najaar juist een begin van nationale ontwaking in het Noorden. Het gerucht ging, dat de Regeering een onderwijswet voorbereidde, die aan de wenschen der factie zou tegemoet komen. Het onderwijs is in gevaar, gevoelde men in het Noorden en men gordde zich aan om deze nationale instelling, die de Napoleontische inlijving overleefd had, te verdedigen. 'Het gerucht, schreef Groen 29 December, dat dit Gouvernement geenerlei toezicht, geenerlei waarborg ten aanzien van het onderwijs zou behouden, had eene werking, wier uitgestrektheid, snelheid en kracht de factie, omdat zij de Nederlandsche Natie niet kent, daarvan geenszins tegemoet had gezien. Hoe! dus riep de een den anderen toe: het lager onderwijs, de schepping, het eigendom, het pronkjuweel van de Natie; het hooger onderwijs, welks behoud in onafscheidelijk verband staat.... met ons Nationaal karakter; het Nederlandsch onderwijs zal door een Nederlandsch Gouvernement, aan de overheersching eener factie die, niettegenstaande haar masker, de doodvijandin van vrijheid, verlichting en verdraagzaamheid is, in België overgegeven, in de noordelijke gewesten, met verwaarloozing der in de Grondwet opgelegde zorg, bloot gesteld worden! Het gerucht moge waar of ongegrond zijn geweest, het heeft een zeer gunstige werking gehad.' Herhaaldelijk uiten de Nederlandsche Gedachten ook zelf deze bezorgdheid.[2] In een nota aan den Koning waarschuwt Groen met klem tegen vrijlating van het onderwijs en als in Maart de wet aanhangig is, schrijft hij: 'Rigt gemeente-scholen op; houd ze met groote kosten in stand: overal zal naast de school van het Bestuur de bijzondere school zijn; overal de laatste bezocht, de eerste ledig gelaten worden. Men kan niet tegelijk scholen afschaffen en behouden. Het afschaffen der Gemeenteschool bestaat niet in het wegzenden van den onderwijzer, of in de slooping van het gebouw, maar in het nemen van maatregelen, waardoor de school ledig gelaten wordt.'[3]

Men zou niet denken hier den lateren kampioen voor het bijzonder onderwijs voor zich te hebben. Eigenaardig is, dat in

1) Briefw. 186.
2) 15 Oct., 11 Nov.
3) Verspr. Geschr. bl. 70. Ned. Ged. 11 Mrt.

deze heele discussie Thorbecke aan den anderen kant staat. In zijn brochure ‘Over het bestuur van het onderwijs in betrekking tot eene aanstaande wetgeving’, bepleit hij juist zoo groot mogelijke vrijheid en roemt het bijzonder onderwijs. Gelijk men weet, is hij voor zich zelf aan deze meening steeds trouw gebleven, zijn partijgangers hebben echter het liberalisme naar den kant van overheersching der staatsschool gedreven.

Een merkwaardig verschil zien we tusschen de beide staatslieden in den dop: Groen ziet iets dat innig Nederlandsch is, in gevaar; hij is nog niet in de oppositie maar van ganscher harte gouvernementeel en wil het onderwijs, waarmee hij zeer tevreden is, niet overgeleverd zien aan handen, wier trouw aan den Staat voor hem twijfelachtig is. Men bedenke, dat 4/5 der bevolking katholiek was. Thorbecke levert een uitsluitend principieel betoog voor vrijheid, waarin hij spreekt van particulieren, individu's, corporaties, maar waarin hij het concrete probleem der geestelijkheid niet aanroert. Dit kan samenhangen met zijn inzicht in de politieke situatie van het oogenblik: van elders weten we, dat hij ook na de Unie met de liberalen nog meende, dat de katholieken voor den Staat te winnen waren. Ook in zijn houding tegenover de katholieken is hij zichzelf getrouw gebleven.

In de reeds genoemde nota aan den Koning wijst Groen verder met nadruk op de gevaren van de katholiek-liberale factie. ‘Al de ultra-liberale beginsels werken den ultra-katholieken in de hand. Zoo de heerschappij in naam is bij het volk, is zij inderdaad bij hen, die op het volk den meesten invloed verkrijgen. Wie heeft daartoe even krachtige middelen als de roomschkatholieke geestelijkheid ter beschikking? De factie heeft alzoo een revolutionaire strekking’. Zij werkt, zoo gaat Groen door, in een tijd, waarin men algemeen de toedracht der Fransche revolutie als overdreven toepassing verfoeit, maar meer dan ooit de beginsels bewondert: rechten van den mensch, volkssouvereiniteit enz. Die begrippen loopen evenwel altijd en overal uit op ontevredenheid, verwarring, regeeringloosheid en dwingelandij. Dit is noodzakelijke ontwikkeling, geenszins toevallig gevolg.

Eén ding is dus noodig: de factie bestrijden. Hoe? Door ten spoedigste met voorzichtigheid, eenheid en kracht een nadrukke-

lijk stelsel van regeeren toe te passen. Drie beginselen moeten hiertoe het rigtsnoer leveren:

1e. De Staat is eene, overeenkomstig de Grondwet, getemperde monarchie, waarin de souvereiniteit bij den monarch berust.

2e. Het Rijk is een Nederlandsche Staat voortzetting van de Republiek met vergrooting van grondgebied. ‘Door den Nederlandschen geest zijn wij verbonden met het Noorden van Europa en aan de germaansche volken verwant; het gevaar, dat ons dreigt, komt uit het Zuiden en staat tot den franschen geest in nauwe betrekking’.

3e. Er moet ware vrijheid van godsdienst zijn met bescherming van alle overige gezindheden tegen een wel niet jure maar evenwel facto heerschende kerk.

Deze beginselen moeten steeds met allen nadruk beleden, in een gouvernementsdagblad verdedigd worden, en alle regeeringsdaden moeten er het stempel van dragen. Indiening van een drukperswet zou geschikte aanleiding van een veranderd systema kunnen zijn.

Iets van dit alles is verwezenlijkt in de bekende Koninklijke Boodschap aan de Staten Generaal van 11 December 1829, waarin de Koning zich met nadruk beriep op zijn grondwettige rechten, die hij zeide krachtig te zullen verdedigen. Een staatscrisis van de gevaarlijkste soort is hierdoor bezworen. Volgen wij deze gebeurtenis in Groens blad.

De eerste maanden van de Nederlandsche Gedachten zijn de fleurigste tijd van het blad. Bij het lezen heeft men, bij alle met nadruk aangewezen gevaar, het idee: gelukkig, het gaat den goeden kant op. Er wordt een slag voorbereid en men gevoelt dicht bij den Generalen Staf te zijn. Groen, hoewel niet de steller der Koninlijke Boodschap zooals Blok meent, heeft zeker van de voornemens geweten.[1)] Door zijn publicistischen arbeid bereidt hij de geesten voor en steunt de actie van het Gouvernement. Het is een lust hem bezig te zien in zijn onvervaarden strijd. Met krachtige argumenten treft hij slag op slag de zwakke plekken van den vijand. Hij vecht met de volste overtuiging; geen twijfel aan de grondslagen van den Staat, dien hij verdedigt, verzwakt

1) Colenbrander, Gedenkstukken IX^2, p. 678 (vgl. aldaar p. LXXIX).

zijn actie. De beste verdediging echter is de aanval en waar zich de factie steeds op de Grondwet beroept, daar toont hij juist het ongrondwettige harer actie aan, zoo waar de 2e Kamer een pasgekozen Noordelijk lid Brugmans wraakt, over een petitie van een buitenlander dagenlang beraadslaagt, bovenal echter, waar de oppositie dreigt als ultima ratio de 10 jarige begrooting weer te zullen afstemmen, wanneer niet de eischen worden ingewilligd, of, zooals zij zelf zegt, herstel van grieven plaats heeft. Groen betoogt dan, dat het afstemmen der begrooting om niet-financieele redenen ongrondwettig is en het heele gewicht van de regeering zou brengen bij de 2e Kamer, den Koning aan haar onderworpen zou maken en de 1e Kamer in een hoek zou duwen.[1)] Zoo komt hij op voor een grondwet 'oorspronkelijk op *onzen* bodem gerijpt; overeenkomende met 's Lands gebruiken en zeden, bevestigd door eene Dijnastie, welke evenzeer in den roem als in de ellende van het Vaderland rijkelijk heeft gedeeld.'[2)]

Zijn meesterlijk-eenvoudige raad aan het Gouvernement is: regeeren volgens den waren geest der Constitutie. De concessies, verklaart hij, die de regeering gedaan heeft, komen niet voort uit angst, maar zijn een voorbereiding van den onvermijdelijken strijd: de goedgezinden worden zoo gewonnen.[3)] Steeds crescendo gaat het: 'Het is meer dan ooit het oogenblik dat de Noord Nederlanders, zonder zich op eenigerlei wijs aan de opregte vereeniging met welgezinde Belgen te onttrekken, de handen inéén moeten slaan. Van onze innige vereeniging hangt, naast God, ons behoud af. Men kan het tegenwoordige rijk doen uit een vallen; maar men kan niet van een scheuren hetgeen door de liefde voor hetzelfde Vaderland, door de trouw aan dezelfde verheven Godsdienst, door de dankbare vereering van een waarlijk groot voorgeslacht, door eenerlei taal en eenerlei zeden, door ééne geschiedenis, met onverbrekelijker banden dan kunstig uitgedachte staatsvormen, aan een is gehecht. Indien

1) 13, 16 Dec.
2) 7 Dec. Zie ook reeds 15 Oct.: 'Niet zonder oogmerk is de Grondwet op de theorie van het oude Nederlandsche staatsregt, zoo wel als op het karakter van het Nederlandsche volk gegrond. Zij is, in vele opzigten, eene voortzetting van ons vroeger Volksbestaan, gezuiverd van die oneffenheden, welke voorheen meermalen tot tweespalt, eindelijk tot verzwakking van het Staatsligchaam aanleiding gaven.'
3) 9 Dec.

anderen begeeren hunne ware vrijheid aan den verouderden waan van ingebeelde Volks-regten op te offeren.... *wij begeeren het niet*; wij zullen handhaven, hetgeen de vrucht is geweest eener voortlevende en in 1813 aan den dag gelegde Nationaliteit....'[1)]

En dan komt 13 December de juichkreet over den gewonnen slag.

> 'Oranjes Stam zal heel de wereld leeren,
> Wat houding thans aan 's werelds vorsten past.

.... De 11de December zal gedenkwaardig zijn in Nederlands historie.... dat de Koning zijn bedoelingen en gevoelens heeft kenbaar gemaakt; dat hij heeft getoond voor de regten der Kroon en de vrijheden des Volks te waken; dat hij vastelijk heeft besloten zich overeenkomstig de Constitutie te handhaven, als Hoofd van een Monarchalen en Nederlandschen Staat, waarin het wereldlijk gezag door geenerlei geestelijken invloed behoort overmeesterd te worden; - dit voorzeker is voor de Nederlandsche Natie reden genoeg om met blijdschap, eerbied en dankbaarheid mede te werken tot bereiking van het grootsche doel: vestiging van orde en regt op de miskende grondslagen der Nederlandsche constitutie'.

De Staat was, voor het oogenblik althans, gered; de factie begon een terugtocht; de begrooting werd aangenomen, later ook de middelenwet. 'In de 2e Kamer geen voorstellen van wet meer, geen luid beklag over menigvuldige grieven, geene bloemrijke, geene hatelijke redevoeringen meer, geene protestatiën; de ultra katholieke bladen zwijgen, de ultra liberale zijn althans niet heviger geworden. De rust herleeft'.[2)]

Reeds den 31en December echter komt Groen met een ernstige waarschuwing. Men moet de overwinning niet overschatten; de factie is niet verslagen; haar tactiek was berekend op toegeeflijkheid bij de regeering; zij heeft nu een meesterlijken terugtocht gemaakt. In haar ijver om door concessies het Zuiden te winnen had de Regeering bijna het Noorden van zich vervreemd. Het Noorden heeft nu met terzijdestelling van eigen wenschen de Regeering gered. Zich verder op het gebeurde bezinnend, komt hij tot de slotsom, dat de Regeering ook wel iets aan zich zelf

1) 7 Dec.
2) 23 Feb. 1830.

te wijten heeft. ‘Na veertien jaren, ligt de Grondwet zonder behoorlijke, bijna zonder eenige ontwikkeling daar; of, om de geheele waarheid, die trouwens niet langer verborgen kan blijven, te zeggen: de Regeering, met de beste bedoelingen zorgvuldig ten aanzien van het dagelijksche beheer, heeft die Grondwet aan een geheel verkeerde ontwikkeling overgelaten, heeft door eigene dwaalbegrippen niet weinig daartoe medegewerkt’.[1)] Noodig is, dat Koning en ministers ophouden alles centraal te willen regelen; dit is een trek van den Napoleontischen Staat, waarin eenheid met eenvormigheid wordt verward. Zij moeten ontlast worden en kleinigheden aan de beslissing van ondergeschikten overlaten. Dan zullen de ministers meer dan bestuurders, Staatslieden kunnen zijn en blijven en in staat zijn de beginselen der K. Boodschap en alle maatregelen in de Kamer te verdedigen, daar anders twee machten den Koning boven het hoofd groeien: de tribune en het journalisme.

Deze waarschuwingen worden in den wind geslagen. De verklaring is een begin zonder vervolg. Er komt in 't geheel geen nieuwe geest in de regeering. ‘Vaste maatregelen en goede wetten worden tevergeefs tegemoet gezien; de factie zal binnenkort weer op haar vroeger standpunt zijn’. En als hij 24 April 1830 zijn tweeden jaargang opent, begint hij met de klacht, dat men in Nederland te gerust is. ‘De tegenwoordige weken of dagen zijn waarschijnlijk de laatste dagen eener bedriegelijke rust. Men make zich toch de kortstondige verademing, die thans nog te beurt valt, ten nutte’. Men luistert echter niet, het is vruchteloos. De Nederlandsche Gedachten verschijnen met groote tusschenpoozen.

Hij wordt nu steeds principieeler: ‘De dwaalbegrippen, die na korte verademing weer heerschen zijn dezelfde, die 50 jaar lang christendom en gezag hebben aangetast. Op kunstige wijze

1) Later (16 Dec. 1830) werkt Groen deze gedachte nader uit: ‘De Grondwet houdt slechts algemeene beginsels in, wier ontwikkeling voor de wetgeving was bewaard. Hier omtrent bestaat langdurig verzuim.... De Grondwet was op de Souvereiniteit des Konings, op het Christendom en op de Nederlandsche eigenaardigheid gebouwd. Uit die beginsels moest haar kracht worden ontleend, en die beginsels worden evenwel of niet aangedrongen met die kracht waarvan het Bestuur gebruik maken moet, of ook wel in het Staatsbeheer van lieverlede geheel ter zijde gesteld.’ Zie ook Proeve tot herziening der Grondwet p. 20.

met edele gevoelens verbonden, verleiden zij velen. Nieuwe omwentelingen zijn nabij'. Zijn eerste nummer brengt een groot opstel over God, Koning en Vaderland. Voor het eerst durft hij een betoog aan over het moeilijk te omschrijven verband tusschen Christendom en Staat. Hij wijst den Koning zijn ware grondwettige plaats: in 1813 immers was de Grondwet de voorwaarde, niet der erkentenis van de souvereiniteit door het volk, maar der aanvaarding door den Prins.

Wanneer eindelijk een der ministers, de la Coste, zeer bedenkelijke concessies gaat doen, ziet zich Groen voor de principieele vraag gesteld: Mogen en moeten de Nederlandsche Gedachten oppositie gaan voeren? En met alle beperkingen, die den welgezinde van de factie onderscheiden, antwoordt hij den 29en Juni bevestigend.

In Juli is de Parijsche revolutie daar om Groen gelijk te geven. Hij houdt niet op het gevaar in al zijn dreiging aan te wijzen: de revolutie is nu machtiger dan in 1789. Weer is hij de bezieler voor Godsdienst, Koning en Vaderland. Voor het eerst is er nu ook bitterheid: striemend geeselt hij de Hollandsche kruideniersgeest in dit venijnig entrefilet: 'De fondsen zijn gedaald. Thans kan in de zaak van Godsdienst, van wettig gezag, van orde en van regt eenige ware belangstelling worden verwacht.'[1)]

Dan komt eind Augustus de rebellie te Brussel. 'God behoede ons!.... Schrik verwekkend is de toestand waarin het Vaderland zich met Europa bevindt. De geest des kwaads, die ook nu weder uit Frankrijk opgedaagd is, breidt zich over de aangrenzende Rijken met verbazende snelheid uit.... Er is geen keus. Het is een gedwongen strijd op leven en dood.... Nu is het waarlijk om vrijheid en onafhankelijkheid te doen. Want indien Nederland geene zelfstandigheid behoudt, dan zal de Anarchie welke in Frankrijk het hoofd opgestoken heeft, èn daar èn hier plaats maken voor despotiek gezag; Nederland opnieuw als volgeling of als wingewest van Frankrijk worden verdrukt'. Inderdaad, het gevaar van 1795 was thans dreigend. Klemmender dan ooit wordt thans de raad, dat de Koning zich stelle aan het hoofd van een eensgezinde regeering. Zoolang zoo'n ministerie niet bestaat zijn voorstellen van den Koning niet anders

1) 6 Aug.

als voorstellen van één mensch, ‘en dan kan uit den aard der zaak de vorst niets wezen dan als 't ware een buitengewoon lid der Kamer, met de redactie der concepten belast’.[1)]

Wij zullen niet nagaan welke houding Groen nu tegenover de snel opeenvolgende gebeurtenissen aanneemt. Slechts één gedachte beheerscht hem: eerst moet de opstand worden gedempt, dan pas mag er worden onderhandeld.

Wanneer dan de Koning de Staten Generaal bijeenroept en in een boodschap aan deze het onderwerp der scheiding aan de orde stelt, wordt het Groen te machtig. Zwijgen mag en kan hij niet; maar zeggen wat zijn plicht is, terwijl hij in 's Konings dienst is, evenmin. Hij vraagt, hoe hard het hem ook valt tegenover een Vorst, aan wiens persoon niemand meer dan hij gehecht is, den 18en September ontslag.[2)] Dit wordt hem geweigerd. Groen is nu echter volkomen vrij om openlijk zijn meening te zeggen over de juist verschenen Koninklijke boodschap. Door wie, vraagt hij, wordt de scheiding gevraagd, die de Koning aan de orde stelt? Door de Staten Generaal? Door de Provinciale Staten? Neen, door opstandelingen, wier recht de Koning aldus schijnt te erkennen. Daarbij zijn de Staten Generaal niet bevoegd tot verandering der Grondwet met terzijdestelling van de beginselen van den Staat. Recht en belang zijn niet aan hun willekeur onderworpen. De Koning behandelt hen als pouvoir suprême et constituant. Bovendien doet de Koning geen voorstel maar raadpleegt ze, maakt ze consultatief; dit zijn echter slechts Staatsraad en ministers. Er is verder een voorstel Donker Curtius om middelen tot herstel der orde te zoeken. 's Lands belang eischt, dat de welgezinden in de Kamer nu dit voorstel eerst behandelen en de bespreking van de boodschap uitstellen. Zoo komt het initiatief bij de Kamer: juist wat de factie wil. Door het ontbreken van een Ministerie is nu de Vorst machteloos en de Kamer, zonder leiding, wordt aan haar eigen uiteenloopende beschouwingen overgelaten. Dit is democratie van de ergste soort, erger dan een welingerichte volksregeering, want daar is wel degelijk gezag. Een echte Republiek kan goed zijn, dit is heilloos.[3)]

1) 30, 31 Aug.
2) Briefw. bl. 339.
3) 18-20 Sept.

Het moet hem zwaar gevallen zijn deze dingen te schrijven. Weldra echter ging het vaderland, dat hij hiermede verdedigde te niet. Eind September ontruimen de troepen Brussel. Onmiddellijk is zijn reactie: ‘Men make zich nu geene illusiën meer. Het Rijk der Nederlanden is in tweeën gescheurd. België wordt welligt Fransch en de Vereenigde Nederlanden staan weder op zich zelf. Hij roept den geest van Willem I en Willem III wakker en spreekt met ontroering van het ‘Oude Nederland’. ‘Geene discussiën over scheiding, over herziening der Grondwet komen nu te pas. De scheuring is tot stand gebracht met het zwaard; aan hereeniging kan in deze oogenblikken nauwelijks worden gedacht; de verdediging van het Noorden is aan de orde van den dag....’

Verdediging van het Noorden is de taak, die hij ziet. Heviger dan anderen gevoelt hij het gevaar, waarin het land is, heviger ook dan de Regeering. Angst voor het Vaderland drijft hem daarom in de oppositie. Vandaar zijn verontwaardiging over den Prins van Oranje die zich aan het hoofd der opstandelingen ging stellen. ‘Zie van uwe regten op Holland af; verzaak uw maagschap; verloochen uw geboorteland, en wacht met ootmoedigen eerbied de beslissing af van *le congres national de la nation indépendante*, welke slechts uitoefent haar droit de citoyen’.[1)] Vandaar zijn ijveren, dat er klaarheid kome in de vraag, wat het Vaderland is. De zelfstandigheid van de Vereenigde Nederlanden moet vastgesteld. Geen Belgische ministers en kamerleden mogen meer meebeslissen over de zaken van het Noorden; geen Belgen mogen meer in het leger geduld, geen uitgaven meer voor België gedaan worden. België zal over korter of langer tijd aan Frankrijk komen en de Hollanders zullen dan vanuit België en Frankrijk bestookt worden.[2)] Niet als nieuwen Staat echter wil hij Noord Nederland oprichten: de oude Staat leeft in de getrouwe gewesten voort: het Rijk is niet ontbonden door omwenteling, niet gesplitst door scheiding, maar door afval verkleind. Deze argumentatie was mede gericht tegen lieden als Hogendorp, die de vestiging van een nieuwen Staat wilden gebruikt zien voor het invoeren van een nieuwe en liberale Grondwet.

1) 21 Oct.
2) 18 Oct.

Frankrijk en het liberalisme zijn één. Waar de revolutieleer bestreden wordt, ziet Frankrijk een aanval op zich zelf. Het gevaar ligt hier, dat de liberale beginsels ook in Holland heerschen. België is verloren door den invloed der liberale begrippen in België zelf, in Holland en bij het Gouvernement. Hierin schuilt het gevaar: de val van 1795 was niet in de eerste plaats het gevolg van het binnentrekken der Fransche legers in het land, maar van het binnendringen der revolutionaire denkbeelden in de patriotsche hoofden. In zijn principieel artikel van 27 December 1830 komt hij dan tot deze slotsom: 'Zoo Holland, in deze voorbeeldelooze crisis, niet door antirevolutionaire beginsels wordt bestuurd, zal het weldra door Frankrijk worden overheerscht. Het zal door de genade van vreemdelingen bestaan, totdat het weder ingelijfd wordt en geheel uitgemergeld is. Al wat in den lande goed en voortreffelijk is, zal door regeeringloosheid, tiranny en vreemde overheersching worden vernietigd of onderdrukt.... In het vasthouden aan hetgeen tot onze eigenaardigheid behoort, ligt ook dan de hoop op instandhouding van het Nederlandsche Volk...' 'Holland *kan* worden gered, en die redding *moet* worden beproefd. Holland behoort te worden geregeerd, wel overeenkomstig de behoeften van den tijd, maar volgens beginsels die aan de bedoelde theoriën geheel vreemd, in elken tijd toepasselijk zijn'. 'De vrijheden en de nationale ontwikkeling door hen (de liberalen) bedoeld moeten inderdaad, doch, naar ons inzien, uit een ander beginsel worden verleend.'

'Deze denkwijs is niet die van het Algemeen; maar de ondervinding der eeuwen heeft er het zegel op gedrukt, en zij is van oudsher de overtuiging der vaderen geweest'. België kan niet heroverd worden. Men stelle geen hoop op de Mogendheden. Men hope niet op vrede: slechts een jacobijnsche vrede is mogelijk. 'Men zij niet op vrede, maar op eene borstwering van bajonetten bedacht. Doch bajonetten zijn tegen beginsels niet genoeg.' De strijd tegen het revolutionair beginsel moet gevoerd worden.

Wij staan aan den oorsprong van de anti-revolutionaire partij. Maar Groen weet het wel: deze denkbeelden, die het oude Nederland moeten helpen in stand houden, zijn niet die van het Algemeen, niet die van de regeering. Groen wordt oppositioneel, maar indien hij zijn beginselen verkondigt, dan is dat niet ter

ontbinding maar tot behoud van het Vaderland. Eerst nu kan hij zichzelf wezen. Geen van uit het Zuiden bestookt gouvernement behoeft hij meer te steunen. Alle kluisters vallen af. Nu mag hij geheel consequent, geheel principieel zijn. En den Staat van 1814, dien hij tot nu toe had moeten verdedigen, mag hij nu aanvallen. Terwijl hij vroeger gemeend had, dat bij gelijkstelling der belijdenissen de band tusschen christendom en Staat was behouden, begrijpt hij thans 'dat bij het ontwerpen der Grondwet van 1814, eene groote en verderfelijke dwaling is begaan. Het liberalismus op dit punt is eene der voornaamste oorzaken, door welke België in onrust is gebragt, en waarom Holland zoo weinig wezenlijke veerkracht bezit. Een Regeering die zich niet aan de voorschriften van eene bepaalde Godsdienst verbindt, heeft ten laatste slechts menschelijke wijsheid en menschelijke willekeur tot rigtsnoer en steun'.[1)] En in het volgend nummer heet het ten aanzien van het Zuiden: 'Men heeft in 1815 te weinig eerbied voor oude herkomsten en regten gehad. Een eigen staatsregeling, waarbij het onderscheid van standen en van provinciën in acht genomen wierd, zou België tot een wezenlijken voormuur tegen Frankrijk hebben gemaakt. Doch men was toen te bevreesd voor schaduwbeelden uit vroeger tijd. Er was en misschien is er nog in België, zoo lang het op zich zelf staat geene duurzaamheid voor een gezag, dat in Adel en Geestelijkheid geene ondersteuning bezit'. En kort daarna: 'Waar vindt men een tweede voorbeeld van een Staat, *eensklaps* uit *twee even groote* en in de meeste opzigten *strijdige* deelen samengesteld?.... En hoe zou dit tot stand worden gebragt? Terstond, op het wagtwoord der Diplomatie door eene Grondwet, waarbij de regtmatige invloed van al wat hinderlijk scheen, gemakshalve doch willekeurig, buitengesloten werd. De Minister maakt van gemeenschappelijke herinneringen gewag; doch deze worden voorzeker niet versterkt wanneer men de betrekking die het tegenwoordige aan het verledene hecht, eigendunkelijk verbreekt'.[2)]

1) 30 Dec.
2) 29 Jan. 1831. De eerste maal, dat Groen deze kritiek oefent op den Staat van 1815 is 11 Sept. 1830, midden in de crisis, die hij doormaakte, doordat de Koning het onderwerp van administratieve scheiding aan de Staten Generaal voorlegde (5 Sept). Vergelijk deze citaten over de Grondwet met die op p. 176 van dit artikel.

Slag op slag treffen wij kernachtige aphorismen aan, waarin Groen zijn denkbeelden steeds duidelijker en rijker ontwikkelt. ‘De algemeene opinie was even liberaal als de handelwijs van het Gouvernement. De wanbegrippen der nieuwe filosofie hebben misschien nooit dieper wortelen geschoten dan na de gebeurtenissen van 1813’. ‘Heeft de publieke opinie zich nooit tegen de ontwikkeling der liberale denkbeelden verzet? Voorzeker; toen die ontwikkeling streed tegen het eigenbelang. Aan het liberalisme zelf bleef men getrouw. Daarom had men tegenover consequente liberalen nooit gelijk, en hiermede was de zegepraal van België over Holland beslist’. ‘Hoe gansch anders ware de uitkomst geweest, indien men de beginselen had gevolgd, welke, voor dat de duistere eeuw der zoogenaamde verlichting aangebroken was, ten allen tijde als *axiomata* der Staatkunde zijn erkend!’[1] ‘De minachting of welligt meer nog de vrees voor Adel en Geestelijkheid, die in de Constitutie niet kan worden miskend, was ten aanzien van België een overtuigend bewijs dat de Staatsregeling naar één model met alle revolutionaire Staatsregelingen ingerigt werd’. ‘De regten der Overheid zijn niet heiliger dan de vrijheden van het Volk.... Een Regeering welke op het Christendom haar regten heeft gebouwd, behoeft zich niet te verschansen in eene centraliseerende bureaucratie’.[2] ‘Er werd een Koningrijk gevormd, waarin de kiem van een spoedig verderf opgesloten lag. Dit Rijk, verminderd op de helft, predikt een gewigtige les: namelijk dat de Volken niet zijn een levenlooze klomp, die naar de willekeur van eenige menschen kan worden gekneed en vervormd.’ ‘Doch men bedacht niet dat de revolutie wel de personen vermoorden en de instellingen afschaffen, maar geenszins de natuur der dingen veranderen kan; dat, al worden Edelen en Geestelijken verjaagd en de vrijheden en regten vervangen door de eenvormige revolutionaire machinerie, desniettemin eene Geestelijkheid, eene Aristocratie en de locale behandeling van hetgeen plaatselijk is, tot het wezen der maatschappijen behoort; dat men dit wezenlijke niet willekeurig daarstellen, maar, naar aanleiding van hetgeen in elk Land bestaat, herstellen of handhaven moet; dat *le pouvoir constituant*, hetwelk door de Europeesche Diplomatie over België uitgeoefend werd, eene

1) 21 Mei 1831.
2) 10 Juni 1831.

revolutionaire aanmatiging was; en dat het dwangjuk der Keizerlijke administratie, al kon het eenigen tijd dragelijk wezen onder een zacht en welmeenend Bestuur, weldra en zonder veel moeite afgeschud worden zou'.[1)]

'De benaming, *restauratie*, indien men hierdoor herstel van beginsels aanduiden wil, is slecht gekozen en weinig verdiend. Verdrevene stamhuizen werden hersteld, maar zonder wederopbouwing van den Staat, als organiek geheel en gelijk die op zedelijke steunselen rust'.[2)] 'Aan slaafsche banden gewoon, vermoedt men naauwelijks meer dat onder de Regeringen, welke men despotiek noemt, een veel ruimer mate van vrijheid dan in deze op vrijzinnigheid zoo hooghartige tijden bestond.'[3)]

Zoo ontwikkelt Groen in een voortdurenden strijd met de gebeurtenissen, onder welke hij gebukt gaat, zijn visie op den Staat. En weldra komt hij tot zijn twee eerste grondleggende beschouwingen, waarin hij zijn denkbeelden meer in den breede uiteenzet, nl. voor de binnenlandsche politiek zijn 'Overzigt van de beginsels der Nederlandsche Gedachten', voor de buitenlandsche politiek zijn 'Bijdrage ter beantwoording van de vraag: welke behoort de betrekking van België tot Holland te zijn?' Maar het is alsof de voorafgaande stukken, bijna als gedichten neergeworpen, onmiddellijker uit die innig Nederlandsche intuïtie stammen, waaruit de groote daden van ons volk in vroeger, grooter tijden zijn voortgekomen.

Moet men Groen nu conservatief noemen? Zeker niet in den zin waarin dit woord in onze 19e eeuwsche politiek werd gebruikt. Niets dan hoon heeft hij steeds gehad voor de menschen, die gelooven gematigd te zijn omdat ze inconsequent zijn geworden.[4)]

Wil hij naar den toestand van voor 1795 terug? Geenszins. De Restauratie van 1814 overdenkende schrijft hij: 'De Dynastien, gewelddadig door de omwenteling onterfd, waren op den alouden voet hersteld. Dit was de aanvang der wederoprigting van de ten onderste boven gekeerde, gedesorganiseerde Maatschappij: het werd door velen als de voltooijing beschouwd. De beginsels wier verwaarloozing zoo veel onheil had gesticht,

1) 16 Juni 1831.
2) 1 Oct. 1831.
3) 17 Mrt. 1831.
4) 27 Feb. 1830.

moesten, met toepassing op de behoefte van den tijd en met eerbiediging der bijzondere regten uit een langdurig revolutionair tijdperk ontstaan, wederom in eere worden gesteld....'[1)]

Welke hervormingen Groen noodig acht, weten wij reeds. 30 December 1830 vat hij zijn gedachten daarover aldus samen: 'Daar worden inderdaad groote hervormingen en zonder uitstel geëischt. De Regering ontveinze het zich niet.... Hervormingen moeten niets dan de toepassing der onveranderlijke beginsels, naar aanleiding der veranderlijke omstandigheden, zijn... Groote hervormingen kunnen, zonder verandering der Grondwet tot stand worden gebragt. Gedurende den tijd die met grondwettige wijziging verloopt, alles te laten gelijk het is, zou even gevaarlijk wezen als de onschendbaarheid der grondwettige vormen voorbij te willen zien. In den geest der Grondwet en ter bevestiging van den Troon moet een Ministerie de band wezen tusschen den Koning en het Volk, de Raad van State inderdaad de Raad van den Vorst, en de Provinciale en Gemeente-Besturen meer zelfstandige ligchamen, door welke al wat plaatselijk is, met spoed en kennis van zaken worde beslist'.[2)]

En ziet, hier heerscht een merkwaardige overeenstemming met Thorbecke. Ook deze wil geen grondwetsherziening, maar instelling van een Ministerie, dat verklaart de grondstellingen van zijn beleid op bevel des Konings, en tevens als de eigene personeele overtuiging zijner leden voor te dragen. Ook Thorbecke wil decentralisatie: 'Waren de Provinciale Staten en Gemeentecollegiën, hetgeen zij zouden moeten wezen, zij zouden tegen het centraliseerend gezag der volksvertegenwoordigers overgesteld, hechte steunsels worden van de kroon, in zooverre deze het vereenigings- en zwaartepunt voor de tegen elkaar in strevende algemeene en bijzondere belangen of eischen zou aanbieden. Wij hebben in onzen tijd, mijns oordeels het Provincialisme oneindig minder dan de Centralisatie te vreezen en wij mogen waarlijk wel de aanmatigingen van de laatste door het eerste temperen'.[3)] 'Waarom, schrijft hij 13 Februari 1831, niet het beginsel der volkssouvereiniteit, door ruime en trapsgewijze toepassing op de deelen, geordend?.... De republikeinsche koning,

1) 29 Jan. 1831.
2) 30 Dec. 1830.
3) Brief van 17 Nov. 1830. Groens briefwisseling p. 373.

welke de schutsheer wil zijn van provinciale en municipale zelfstandigheid, wordt een noodzakelijke waarborg tegen de willekeur eener oppermagtige en revolutionnaire volksvergadering. Oordeelt gij niet, dat het koningschap antirevolutionair kan zijn zonder tot tegenomwenteling te vervallen?'[1)]

Beide vreezen gecentraliseerde Staatsalmacht, hetzij belichaamd in een vorst, hetzij in een volksvertegenwoordiging; beide zoeken tegenwichten, die den druk verminderen en de behandeling der staatsmachine verlichten. Groen echter wil het beginsel der volkssouvereiniteit bestrijden; Thorbecke wil het 'ordenen' en pogen er een bruikbaar regeeringsstelsel op te bouwen. Hij heeft zijn denkbeelden goeddeels kunnen verwezenlijken.

Het is ontstellend te zien hoe volkomen de Fransche tijd den band met het verleden heeft afgesneden. Geschiedenis, traditie, het was alles dood, vergeten. Weggevaagd waren de gedachten, waarop het oude staatsbestel was gegrondvest geweest, en vreemde denkbeelden vulden de leege geesten, die niet konden twijfelen of kritiek oefenen.

De eerste, die dit gezien heeft is Bilderdijk geweest. Dan brengen de rampen van 1830 den jongen Groen tot bezinning. En in verbijstering slaat hij zich voor het voorhoofd en vraagt zich af: wat is er al niet verloren gegaan! Haller's Restauration der Staatswissenschaften opent zijn oogen voor het Ancien Régime, al distancieert hij zich, als Nederlander, als Calvinist, als tegenstander van ieder absolutisme, onmiddellijk van dezen leermeester. Hij leert den Staat van vóór de Revolutie zien als een gelede, zich in zijn geledingen zelf besturende maatschappij, vol zelfwerkzaamheid, vol vrijheden en rechten, als een rijkgeschakeerde, niet rechtlooze, maar vrije orde. En hij ziet, hoe de philosophie der 18e eeuw met haar abstract individueel vrijheidsbegrip, den mensch uit zijn natuurlijk verband heeft losgescheurd, de maatschappij heeft geatomiseerd, gedesorganiseerd, en, om met Stahl te spreken, van het organisme een aggregaat heeft gemaakt.[2)] Alle schakeering is nu weg; er is een egale

1) Briefwisseling, p. 414.
2) Op het vernemen van een gerucht over vernietiging van de Academie van Utrecht verzucht hij: 'veel dat te voren op zich zelf stond en eigene onkrenkbare rechten bezat, is thans aan de willekeur van het Centraal Bestuur onderworpen. Maar dit althans is niet monarchaal'. 31 Dec. 1829.

massa en wat er aan bestuur is komt niet voort uit de maatschappij zelf, maar wordt met drukkende uitvoerigheid, verricht door een gecentraliseerde, uniformeerende bureaucratie, die een iedere zelfwerkzaamheid verstikkende voogdij uitoefent. En Groen begrijpt, dat het Nederlandsche volk goed doet zich bewust te blijven van de mogelijkheden, die in 1795 en 1813-'15 zijn opzij gezet, en van diegene, die daardoor in 1830 voor langen tijd verloren ging.

J.B. MANGER JR.

De grenzen der Grieksche wiskunde

De mathematicus van onzen tijd, die met het wiskundig werk der Grieken in nauwer contact komt, zal zich, vooral wanneer dat contact verkregen wordt door zelfstandige studie van de klassieke schrijvers, weldra heen en weer geslingerd voelen tusschen de meest tegenstrijdige gewaarwordingen. Het eerste, wat hij ervaart, zal ongetwijfeld wel het verbaasde inzicht zijn, hoe weinig de algemeen gangbare voorstellingen over de Grieksche wiskunde recht doen wedervaren aan den rijkdom van haar inhoud, aan het vernuft van haar methoden, aan de scheppende kracht van haar probleemstellingen, en wanneer hij eenigszins den aanleg tot de historische beschouwingswijze in zich heeft, wanneer hij dus eenigszins het vermogen en den lust bezit, om zich met behoud van de kritische gezindheid der moderne wetenschap, maar onder abstractie van de kennis harer resultaten, te verplaatsen in het denken van voorbij gegane perioden, zal hij niet kunnen nalaten, een diepe bewondering te gevoelen voor de onvergankelijke bijdrage tot de ontwikkeling van het menschelijk denken, die de antieke cultuur in haar wiskundig werk aan de wereld heeft geschonken.

In deze stemming van bewondering zullen zich nu echter na korten tijd onvermijdelijk gevoelens van bevreemding en teleurstelling komen mengen; bij volledige erkenning van de hooge waarde van het door de Grieken tot stand gebrachte, zal hij zich onwillekeurig gaan afvragen, waarom eigenlijk een volk, dat blijkbaar zoo volstrekt was voorbeschikt voor den mathematischen denkvorm, in de toch talrijke eeuwen van zijn werkzaamheid niet nog veel verder in de wiskunde is gekomen; meer dan eens zal hij moeten vaststellen, dat de begripsvorming en probleemstelling plotseling ophouden op een punt, waar één

stap verder nieuwe gebieden van onderzoek aan het licht zou hebben gebracht; hij zal verwonderlijke onevenwichtigheden opmerken, sterk verschil in ontwikkeling en groot onderscheid in waardeering van onderwerpen, die tegenwoordig in één adem worden genoemd en een voor onze opvattingen onvatbaar naast elkaar bestaan van abstruus gedachtenspel met mathematische begrippen en diepe wijsgeerige inzichten in de grondslagen der wiskunde. En wanneer zoo eenmaal de kritiek gewekt is, zal hij steeds meer gewaarworden, hoe vreemd hij, bij alle vertrouwdheid met de resultaten, die bereikt worden, toch tegenover den stijl van deze geheele gedachtenwereld blijft staan. Het zal lang duren, voordat hij aan de klassieke opvatting der wiskunde voldoende gewend is, om met eenige zekerheid te kunnen zeggen, welke onderwerpen binnen den gezichtskring der Grieksche mathematici kunnen zijn gevallen en welke daarvan principieel uitgesloten zijn geweest en hij zal een uitgesproken historischen zin moeten hebben, om niet onophoudelijk gewaarwordingen van wrevel, ergernis en ongeduld bij zich te voelen opkomen over de ondoorzichtige, moeilijk weer te geven wijze, waarop zij resultaten bereiken, die hij met behulp van de vertrouwde methoden der actueele mathesis zonder moeite in enkele oogenblikken kan terugvinden.

Het is volkomen begrijpelijk, dat bij een niet uitzonderlijk historisch geinteresseerden mathematicus van al deze gewaarwordingen de gevoelens van bevreemding en ergernis al spoedig zoozeer de overhand zullen behouden, dat hij weinig aandacht meer aan de Grieksche wiskunde zal wijden. Wat zij bereikt heeft, betreft immers niet meer dan wat voor de hedendaagsche wiskunde de eerste beginselen zijn en door de wijze, waarop zij te werk gaat, zondigt zij voortdurend tegen formeele gewoonten, die, hoewel betrekkelijk nog van jongen datum, reeds tot een onvervreemdbaar element van de huidige mathematische denkwijze zijn geworden.

Voor wie nu echter de wiskunde juist in haar historische ontwikkeling tracht te begrijpen, zal natuurlijk noch het eene, noch het andere bezwaar eenig gewicht hebben; integendeel: waar zijn niet historische vakgenoot zich met ongeduld en wrevel - de ervaring leert, dat dit een veel voorkomende reactie is - afwendt, voelt hij het bestaan van een historisch probleem. Het

is dit probleem, dat het onderwerp van dit opstel vormt en dat geformuleerd kan worden als de vraag, hoe het te begrijpen is, dat het Grieksche wiskundige denken, dat toch de zuivere mathesis niet alleen heeft geschapen, maar ook tot grooten bloei heeft gebracht, niettemin in zijn materieele en formeele ontwikkeling beperkt is gebleven binnen de eigenaardig verloopende grenzen, die ons beletten, er ons evenzeer vertrouwd mee te gevoelen, als we er ons afhankelijk van weten.

Een vraag als deze kan bij eerste beschouwing wellicht volkomen onvruchtbaar lijken en zelfs principieel onvatbaar voor eenige beantwoording. De ontwikkeling van het denken kost tijd; wat in een gegeven periode in een gegeven wetenschap bereikt werd, is door het aantal van hen, die in die periode die wetenschap beoefenden en door het werk, dat zij verrichtten, volkomen bepaald en het moet wel een ijdele bezigheid lijken, zich erin te verdiepen, waarom het aantal van die beoefenaren niet grooter was en hun werk niet omvangrijker. Zal men ooit iets meer kunnen doen, dan zuiver beschrijvend vaststellen, tot hoever de ontwikkeling in het beschouwde tijdvak is gegaan?

Hoe juist deze redeneering ook moge zijn, in het geval van de Grieksche wiskunde is er toch wel aanleiding tot dieper gaande vragen. Immers hier doet zich het merkwaardige feit voor, dat, terwijl het tijdvak, waarin zij werd beoefend, zich, ruw geschat, over negen eeuwen uitstrekt, het hoogtepunt van haar ontwikkeling reeds omstreeks drie eeuwen na het begin bereikt werd; wat daarna nog gekomen is, was, op enkele uitzonderingen na, epigonenwerk, aanvulling en uitbreiding, verbetering en toelichting met slechts hier en daar een poging, nieuw leven in te blazen aan een blijkbaar verstarde wetenschap. En we nemen dus waar, dat een veelbelovende en snel verloopende groei plotseling tot stand komt, zonder dat ooit nog weer een noemenswaarde opleving plaats vindt.

Men zal het streven, een zoo merkwaardig verschijnsel, zooal niet causaal te verklaren, dan toch door historisch-mathematische beschouwing te verhelderen, niet zonder meer als ijdel kunnen afwijzen en dus aan het probleem van de grenzen der Grieksche wiskunde niet bij voorbaat het bestaansrecht kunnen ontzeggen. Vooral niet, omdat dit verschijnsel reeds eenmaal als element van essentieele beteekenis in een grootsch opgezet systeem van histo-

rische beschouwingswijze heeft gefungeerd. Oswald Spengler, de Cassandra van onze hedendaagsche civilisatie, ziet nl. in het eerste hoofdstuk van zijn Untergang des Abendlandes de Grieksche wiskunde, evenals alle andere wiskunden, als een onafhankelijke gesloten schepping, die, als een organisme, haar tijden van opbloei, van rijpheid, van verwelken en van afsterven heeft gekend en die niet dan in schijn voortleeft in de volkomen anders geaarde mathesis van het avondland. Dat schijnbestaan verklaart voor hem de gewaarwordingen van vreemdheid, die wij ook bij dieper doordringend contact met haar voortbrengselen ervaren. Dat zij echter het hoogtepunt van haar ontwikkeling reeds eeuwen voor het definitieve einde van de Grieksche beschaving bereikte, wordt begrepen door de overweging, dat reeds toen de ontwikkelingsmogelijkheden, die het klassieke getalbegrip, uitdrukking bij uitnemendheid van den stijl van een cultuur, in zich sloot, waren uitgeput, welke uitputting zelf slechts een der vele symptomen was van het uitdooven van de scheppende krachten der klassieke oudheid. Wat men gewoonlijk ziet als het vroeg bereikte en door geen verdere stijging gevolgde hoogtepunt der Grieksche mathesis, het werk van Euclides, van Archimedes en Apollonios, beduidt voor Spengler de inwendige voltooiïng van een aan de Grieksche cultuur eigen wiskundige vormenwereld, welke voltooiïng in den zin van zijn systeem gelijktijdig is met het werk van de groote meesters der analyse in de 19e eeuw, Gauss, Cauchy, Riemann. Het is een winterverschijnsel, een symptoom van de wereldstadcivilisatie, die aan den definitieven ondergang voorafgaat. Wat daarna nog voor waarlijk origineels optreedt, behoort innerlijk reeds niet meer tot het afstervend organisme: Diophantos maakt reeds deel uit van de morgenperiode der Arabische cultuur, die met de slotperiode der Grieksche samenvalt en dat hij nog Grieksch schreef en wellicht meende, nog Grieksch te denken, sluit niet uit, dat hij niet meer als vertegenwoordiger van de Grieksche wiskunde mag worden beschouwd.

De opvatting van Spengler, die ik hiermee kort heb geschetst, heeft zonder eenigen twijfel veel verleidelijks; zij beziet het verschijnsel van verslapping en verstarring, dat de Grieksche wiskunde vertoont, in zoo grooten samenhang, dat het in de algemeen-historische beschouwing op zich zelf bijna niet meer als

problematisch gevoeld wordt en zij baseert zich op mathematische uitspraken, die met onbetwijfelbare resultaten van het historisch onderzoek der wiskunde, i.c. het inzicht in het verschil tusschen klassiek en modern getalbegrip schijnbaar zoo identiek zijn, dat de wiskundige, hoe vaak hij zich ook verplicht zal zien, Spengler's beschouwingen als onhoudbaar en zelfs als wiskundig volkomen fout te verwerpen, zich bij oppervlakkige beschouwing toch altijd weer geneigd zal voelen, de groote lijn van zijn betoog als juist te erkennen.

Of de instemming, die men op deze gronden en onder invloed van het meesleepend pathos van zijn schrijfwijze aan Spengler wel gaarne wil schenken, nu echter ook steeds tegen een meer kritische lezing van zijn uiteenzettingen en vooral tegen een toetsing van zijn mathematische argumenten aan de nieuwere inzichten in het wezen der Grieksche wiskunde bestand zal blijken te zijn, is een andere vraag. Wanneer men zich eenmaal ontworsteld heeft aan het imposante karakter van de zekerheid, waarmee Spengler in één ademtocht over meer gebieden van menschelijk weten, voelen en kunnen spreekt dan de gemiddelde sterveling in den duur van zijn leven zal leeren verstaan, wanneer men in het aangezicht van zijn ontzaglijke synthetische visie nog den moed tot nauwgezette studie van een detail weet te behouden en wanneer men dus in het geval, dat ons bezighoudt, de Grieksche wiskunde in haar eigen ontwikkeling en in haar samenhang met de West-Europeesche buiten verband met ondergangsbeschouwingen in het oog durft vatten, ziet men het gestelde probleem weer in scherpe omtrekken opduiken uit de nevelen van algemeenheid, waarin het bij Spengler een tijdlang verdwenen scheen en men voelt zich gedrongen het nog eens onbevangen te beschouwen, alsof men de eerste was, die het gesteld had.

De eerste plicht, welke die onbevangenheid ons oplegt, is wel deze, dat we eens met eenige principieele nauwkeurigheid moeten aangeven, waar de grenzen der Grieksche wiskunde eigenlijk liggen. Ik wil deze plicht vervullen, door in groote trekken het verloop van haar ontwikkeling in den tijd te schetsen vanaf het oogenblik, dat voor het eerst een onbetwijfelbaar document de duisternis verdrijft, die over haar vroegste phasen uitgebreid ligt.

Dat document, een fragment van een werk over de quadratuur van den cirkel van den wiskundige Hippokrates van Chios, die tusschen 450 en 400 v. Chr. te Athene moet hebben geleefd, toont ons de Grieksche wiskundigen in het midden der 5e eeuw in het bezit van een geordend systeem der planimetrie en van het vermogen tot behandeling van meetkundige problemen over de oppervlakten van door cirkelbogen begrensde figuren, die nog in onzen tijd aan de grenzen der elementaire wiskunde gelegen zijn. Hoe de wiskunde zich in de omstreeks 150 jaren, die sedert Thales van Milete waren verstreken, tot zoo aanzienlijke hoogte had ontwikkeld, is ons vrijwel geheel onbekend en zal, afgezien van de mogelijkheid van ontdekking van nieuwe bronnen, wel steeds onbekend blijven. Wel zullen we door voortgezette studie van reeds beschikbare, maar nog niet uitgeputte bronnen nog meer te weten kunnen komen over het mathematische feitenmateriaal dat de Grieksche mathematici uit Egypte en Babylon kunnen hebben overgenomen. Dat blijkt reeds nu meer te zijn dan men in een periode van reactie op de vroeger gebruikelijke overschatting van de oeroude wijsheid, die men vooral in Egypte vermoedde, placht aan te nemen. Maar het kan nog heel veel meer worden, zonder dat daardoor het wonder, dat er in het wiskundig werk van de Hellenen der 6e en 5e eeuw gelegen is, meer begrijpelijk zal worden gemaakt en zonder dat de meest wezenlijke verdienste van het Grieksche mathematische denken zal worden verkleind. Want Grieksch blijft toch ongetwijfeld het voor de wording der zuivere wiskunde beslissende denkbeeld, de ongeordende, op een mengeling van redeneeren, meten, raden en probeeren gebaseerde verzameling van mathematische uitspraken te rangschikken in een logisch sluitend systeem, waarin enkele fundamenteele stellingen onbewezen als juist werden aanvaard en waarin men er nu verder naar streefde, om onder uitschakeling van ieder beroep op de physische ervaring of op het residu daarvan in de voorstelling en op grond van nauwkeurige definities der gebruikte termen, alle andere uitspraken door redeneering af te leiden. Het denkbeeld van zulk een axiomatiseering van een zeker gebied van ons weten is voor de verdere ontwikkeling, zoowel van wiskunde als van natuurwetenschap, van het hoogste belang gebleken en er is nauwelijks één plaats in onze geestelijke cultuur aan te wijzen, waar wij den samenhang van

het moderne en het klassieke denken zoo sterk gevoelen als hier.

Het zal wel nauwelijks noodig zijn, te vermelden, dat het ideaal van een volstrekte axiomatiseering der meetkunde bij een eerste poging niet kon worden verwezenlijkt. Eerst de ontwikkeling der moderne wiskunde van de laatste halve eeuw heeft aan het licht gebracht, hoe sterk het beste, wat de Grieken op dit punt hebben bereikt, bij dat ideaal ten achter blijft; zelf hebben zij echter al spoedig ingezien, hoeveel er aan het Hippokratische elementensysteem ontbrak en ze hebben er onophoudelijk naar gestreefd, den logischen opbouw der meetkunde te verbeteren. Een sterke prikkel moet daarbij gevormd zijn door de befaamde crisis, die, naar we aannemen, omstreeks 400 v. Chr. het wiskundig denken tot in zijn grondslagen heeft geschokt. Die crisis werd veroorzaakt, eenerzijds door het inzicht in de ontoereikendheid van een theorie der verhoudingen, waarin stilzwijgend werd aangenomen, dat twee gelijksoortige grootheden zich steeds als getallen verhouden, anderzijds door het besef van de onuitputtelijkheid van oneindige processen, waarvan het afloopen in menig sophistisch schijnbewijs als denkbaar was voorgesteld. Uit deze beide inzichten hebben de Grieksche mathematici, die in de strengheid van hun denken voor niets terugdeinsden, de volle consequenties getrokken: in een reconstructie van het geheele systeem der wiskunde, waaraan vooral de namen van Eudoxos en Theaitetos verbonden zijn, hebben zij een nieuwe redentheorie opgesteld, die zoo algemeen is, dat de gevallen van onderlinge meetbaarheid en onderlinge onmeetbaarheid der optredende grootheden niet onderscheiden behoeven te worden, een exacten opbouw der arithmetica gegeven, die de middelen verschaft, om, waar dit noodig is, de onderscheiding tusschen rationale en irrationale redens toch weer te maken en een zeer strenge theorie ter behandeling van oneindige processen ontwikkeld, die vroeger gewoonlijk met den onjuisten en niet-klassieken naam van exhaustiemethode werd aangeduid, maar die men beter karakteriseert als methode van den indirecten grensovergang. De synthese van al deze belangrijke vondsten, hun uiteenzetting, afronding en toepassing vindt ca. 300 v. Chr. plaats in het beroemde werk van Euclides, de *Elementen*, dat het fundament is geworden, waarop alle latere Grieksche mathematici hebben voortgebouwd en dat tot het begin van de 19e eeuw toe als de

onaantastbare grondslag voor alle wiskundig denken is beschouwd.

Na Euclides heeft zich in de Alexandrijnsche school de wiskunde zeer snel tot groote hoogte ontwikkeld en wel voornamelijk door het werk van twee der grootste mathematici van alle tijden, Archimedes en Apollonios. De beteekenis van Archimedes ligt vooral in de vondst van vernuftige en strenge methoden ter bepaling van lengten, oppervlakten en inhouden, in de geometrie van de maat dus, die van Apollonios in de opstelling van een theorie der kegelsneden, waarin de geometrie van de ligging op den voorgrond staat. Beiden bewegen zich daarbij op gebieden die men, op grond van een niet recht duidelijke en niet zeer consequente onderscheiding, in onzen tijd wel tot de hoogere wiskunde pleegt te rekenen: Archimedes ontwikkelt beschouwingen, die mathematisch aequivalent zijn met de theorie der bepaalde integralen: wanneer hij b.v. de oppervlakte wil berekenen, die wordt begrensd door een winding van de later naar hem genoemde spiraal, sluit hij de beschouwde figuur in tusschen twee reeksen van om-resp. ingeschreven cirkelsectoren en bepaalt nu volgens de methode van Eudoxos de gemeenschappelijke limiet, waartoe de sommen van beide reeksen bij voortgaande verkleining van den middelpuntshoek der sectoren naderen. Apollonios past methoden toe, die later den grondslag der analytische meetkunde zullen vormen: hij karakteriseert de bestudeerde krommen door de betrekkingen, waaraan de coördinaten harer punten voldoen en leidt met behulp van de Grieksche oppervlakterekening of geometrische algebra uit de aldus verkregen symptomen (later vergelijkingen genoemd) nieuwe eigenschappen dier krommen af. Van geen van beiden is echter met de gegeven karakteristiek de werkzaamheid afdoende omschreven: beiden beoefenen de arithmetica; Archimedes legt bovendien het eerste verband tusschen wis- en natuurkunde, doordat hij evenwichtsvraagstukken voor vaste en vloeibare lichamen mathematisch behandelt en statische methoden in de meetkunde toepast; Apollonios beweegt zich ook op terreinen, die wij thans tot de projectieve meetkunde rekenen, hierin, evenals in de studie der kegelsneden, reeds voorafgegaan door Euclides.

Wanneer nu met de voltooiïng der 3e eeuw v. Chr. aan de werkzaamheid van de twee grootste mathematici der oudheid

een eind is gekomen, blijkt de impuls, dien zij aan de wiskunde hebben gegeven, wel verre van nieuwe onderzoekingen in te leiden, zonder veel noemenswaarde uitwerking te blijven. Niet, dat de komende eeuwen niet nog menig interessant mathematisch werk zouden opleveren: de groote problemen van hoektrisectie, kubusverdubbeling en cirkelquadratuur blijven de vindingrijkheid prikkelen en leiden tot de bestudeering van verschillende merkwaardige krommen. Zenodoros ontsluit met zijn onderzoekingen over isoperimetrische problemen een nieuw gebied, dat in latere eeuwen groote rijkdommen zou blijken te bevatten. Maar iets waarlijk nieuws, iets, wat niet evengoed bij Archimedes of Apollonios zou kunnen staan, komt op het gebied der meetkunde niet tot stand. En de grootsche poging, die ca. 300 na Chr door Pappos wordt gedaan, om de beoefening der wiskunde te bevorderen door een werk, dat als gids bij de studie van de vroegere schrijvers zou kunnen dienen, heeft ook al geen nieuw leven gebracht.

Slechts op twee punten is na de periode van hoogsten bloei iets nieuws ontstaan: Menelaos en Ptolemaios ontwikkelen als vervolg op de door Euclides en Theodosios gesystematiseerde meetkunde op den bol de sphaerische trigonometrie en leiden daarmee voor het eerst rekenende methoden in de meetkunde in. Diophantos vervormt de van de Egyptenaren overgenomen, maar in het bloeitijdperk veronachtzaamde algebra tot een eenigszins meer symbolische gedaante, ontplooit groot vernuft in de oplossing van onbepaalde vraagstukken in rationale getallen en vindt verschillende resultaten der latere getallentheorie.

Maar beide praestaties blijven geisoleerd staan: sphaerische trigonometrie is uitsluitend een hulpvak voor en wordt zelfs behandeld als onderdeel van de astronomie, wat haar mathematische verdieping en het ontstaan van een goniometrie en vlakke trigonometrie belemmert. En de arithmetica van Diophantos, een vuurwerk van mathematisch vernuft, dat zich in de 3e eeuw na Chr., voorzoover we weten onvoorbereid, ineens in de Grieksche wiskunde vertoont, zal dertien eeuwen lang moeten wachten op een bestudeering, die tot voortzetting leidt.

Na 300 wordt het voor wat er van de Helleensche beschaving over is, zelfs moeilijk, het ontzaglijk erfdeel aan kennis en methode, dat aan haar zorg is toevertrouwd, in stand te houden en

behoorlijk te beheeren. Voor een deel blijft het in Byzantium geconserveerd. Maar wanneer niet ca. 800 de groeiende Arabische wetenschap behoefte had gevoeld, zich de groote mathematische schatten der Grieksche cultuur eigen te maken, zouden wij waarschijnlijk van de Grieksche wiskunde een nog veel meer fragmentarische kennis bezitten, dan thans tot onze beschikking staat.

Ziehier, wat men zou kunnen noemen, een principieele geschiedenis der Grieksche wiskunde, die met verwaarloozing van alle details slechts de groote lijnen van het beeld wil doen uitkomen. Rechtvaardigt zij niet reeds voor een deel de karakteristiek, die ik als inleiding gaf, doordat ze duidelijk de onevenwichtigheid van de ontwikkeling voor oogen voert? Want inderdaad: naast een drie eeuwen voor Christus reeds vrijwel voltooide plani- en stereometrie komt eerst drie eeuwen na Christus een zeer bescheiden begin van algebra te staan; naast de redeneering in woorden komt de redeneering in getallen, het rekenen, te kort; metrische beschouwingen overheerschen sterk de toch niet geheel afwezige projectieve; naast een trigonometrie op den bol staat er geen voor het platte vlak; terwijl het begrip van de bepaalde integraal aanwezig is, blijkt geen spoor van de grondgedachtente der differentiaalrekening.

Wanneer we nu het aldus bepaalde grillig begrensde gebied in het oog vatten, kunnen we al dadelijk de onhoudbaarheid inzien van de door Spengler verdedigde opvatting van een inwendige voltooiïng van een aan de Grieksche cultuur eigen vormenwereld, van een uitputten van de combinatiemogelijkheden, die potentieel aanwezig waren in de grondslagen van het systeem. Wel verre van voor ons te staan als een volgroeid organisme, maakt de Grieksche wiskunde in hooge mate den indruk van een onvoltooid gebouw, waaraan het werk door een te kort aan arbeidskrachten en als gevolg van voorloopig onoverkomelijke moeilijkheden tijdelijk gestaakt is, maar dat slechts wacht op nieuwe bouwmeesters en nieuwe werklieden, die het met eigen initiatief en frissche krachten in den geest der oorspronkelijke plannen zullen voltooien. Want het *is* toch inderdaad in latere tijden voltooid en achteraf kunnen we vaak de plaatsen, waar het werk na een onderbreking van eeuwen weer is voortgezet,

niet meer herkennen. Wanneer in de 17e-eeuw de getallentheorie haar tijdperk van grooten bloei ingaat, knoopt zij onmiddellijk aan bij het werk der Grieken; de oude problemen van volmaakte en bevriende getallen trekken weer de aandacht; Fermat schrijft zijn diepste gedachten als kantteekeningen in zijn Diophantos en bevestigt veel, wat deze reeds vermoed had; zijn geliefkoosde redeneermethode van de descente infinie zou in een Grieksch geschrift niet misstaan. De analytische meetkunde van Descartes, volgens Spengler toto genere verschillend van de meetkunde van Euclides, is voor een aanzienlijk deel niet meer dan de Grieksche analuomenos topos in een nieuwe inkleeding; haar proefstuk is de algemeene behandeling van een probleem van Pappos, dat de Grieksche wiskunde reeds in bijzondere gevallen had behandeld; de meetkundige behandeling van een kubische vergelijking in het derde boek van de *Géométrie* verschilt in beginsel niet van de Archimedische. Het heeft een tijdlang kunnen schijnen, alsof de integratiemethoden van Kepler, Cavalieri, Fermat en Huygens principieel verschilden van de Grieksche, maar we weten sedert 1906, dat ook hun meer heuristisch vruchtbare dan wiskundig zuivere werkwijze bij Archimedes als middel om resultaten op het spoor te komen, in gebruik is geweest. Wanneer echter ca. 1800 de verwaarloozing van de exactheid, die de Grieken bij de definitieve formuleering van hun oneindige processen steeds in acht hadden genomen, tot contradicties gaat voeren en de 19e-eeuwsche analyse zich genoodzaakt ziet, hoogere eischen aan de strengheid te stellen, dan die der 18e in haar ontdekkingsroes gedaan had, behoeven de wiskundigen niets anders te doen dan de redeneeringen van Eudoxos in modern symbolisch gewaad te steken: de methode van den indirecten grensovergang herleeft in de moderne theorie der convergente varianten, de redentheorie uit het vijfde boek van Euclides in de snedetheorie van het irrationale getal.

Zoo blijkt in tal van gevallen de kiem van de moderne mathematische begripsvorming in het Grieksche wiskundige denken reeds aanwezig te zijn en er is dus wel alle aanleiding naar de oorzaken te vragen, die hebben kunnen belemmeren, dat die kiem zich reeds in de Grieksche cultuur ontwikkelde. Om die oorzaken op het spoor te komen zullen we onze aandacht niet langer op die punten moeten richten, waarin Grieksche en

moderne wiskunde overeenstemmen, maar veeleer op die, waarin ze verschillen.

Dat er zulke verschilpunten bestaan, weet ieder, die ooit een Griekschen wiskundigen schrijver in het oorspronkelijke heeft gelezen en zich daarbij beijverd heeft, zich in zijn gedachtengang werkelijk te verplaatsen. Men merkt dan, dat het groote inspanning kost, bij de langdurige, onoverzichtelijke, geheel in woorden ingekleede redeneeringen de aandacht te blijven bepalen en in de lange reeksen van mathematische conclusies, die zonder toelichting over richting of doel der deductie worden meegedeeld, de groote lijn van het betoog te blijven zien. Die inspanning wordt nog vergroot door de vrij aanzienlijke formeele complicatie van de toegepaste operatieve methoden, de redentheorie, de oppervlakterekening, de indirecte grensovergang, waarmee men eerst na langdurige oefening zoo vertrouwd raakt, dat men een bewijs in Griekschen trant zelfstandig kan weergeven.

Tracht men de moeilijkheden van de lectuur te ontgaan door een vertaling van den Griekschen tekst, dan merkt men al spoedig, dat een overzetting in het Latijn of in een moderne taal slechts een zeer geringe verlichting met zich mee brengt; het is natuurlijk waar, dat men wegens het meer vertrouwde lettertype een passage sneller kan overzien; maar men kan zich door kennis te nemen van de voortreffelijke absoluut letterlijke vertalingen van Grieksche wiskundige werken in het Fransch, die de Belgische waterstaatsingenieur Paul Ver Eecke in zoo grooten getale tot stand heeft gebracht, ervan overtuigen, dat men even vreemd blijft staan tegenover de geheele wijze van inkleeding der redeneeringen en tegenover de toegepaste methoden.

Een geheel ander resultaat verkrijgt men echter, wanneer men het Grieksche betoog weergeeft met behulp van de internationale taal der moderne wiskunde en den tekst dus schrijft in het teekenschrift, dat zij sedert de invoering der symbolische algebra in het begin der 17e eeuw voor de groote meerderheid van haar onderwerpen gebruikt. Plotseling blijken dan bladzijden tekst ineen te krimpen tot enkele regels algebraische herleiding; langdurige omwegen, die de techniek der redentheorie vereischt, kunnen door een eenvoudige algebraische berekening worden ontgaan;

de bewerkingen der oppervlakterekening met hun vreemd aandoende terminologie kunnen worden uitgedrukt door de theorie der vierkantsvergelijkingen; het resultaat van een indirecten grensovergang kan op grond van eenvoudige stellingen over limieten onmiddellijk worden voorspeld. En men merkt daarbij telkens weer tot zijn verbazing op, dat de inhoud van het aldus ontcijferde mathematische betoog geheel identiek is met wat een moderne wiskundige redeneering over hetzelfde onderwerp bevat: de wijze, waarop Apollonios de kegelsneden behandelt, kan niet, zooals men zoo vaak meent, als synthetisch-meetkundige methode tegenover de algebraisch-analytische van Descartes worden gesteld; *Conica* en *Géométrie* onderscheiden zich alleen in de taal der in beide toegepaste analyse, meetkundig in het eene werk, algebraisch in het andere. Wat Pappos schrijft over fundamenteele stellingen der projectieve meetkunde, schijnt bij eerste kennismaking zonder veel verband te zijn met de manier, waarop wij ze thans bewijzen, maar in modern teekenschrift overgezet, blijkt b.v. zijn afleiding van de stelling van Pascal voor een ontaarde kegelsnede identiek met de redeneering, waardoor de projectieve meetkunde die stelling voor kegelsneden in het algemeen bewijst.

We zien dus, dat het zeer aanzienlijke verschil, dat we tusschen Grieksche en moderne wiskunde moeten vaststellen, in veel hoogere mate den vorm dan den inhoud van de mathematische redeneering betreft en verder, dat dit verschil in vorm in de eerste plaats hierdoor wordt veroorzaakt, dat de Grieken niet beschikken over een symbolische algebra, waardoor hun bewijzen voor ons gevoel omslachtig en ondoorzichtig zijn. Datzelfde gemis heeft echter nog meer tengevolge gehad. Het heeft de Grieksche mathematici in vele opzichten belet, hun resultaten en methoden in algemeenen vorm te formuleeren; het heeft hen genoodzaakt, talrijke gevalonderscheidingen te maken, waar de algebraische afleiding alle gevallen in eens omvat, en eenzelfde redeneering in extenso te herhalen bij alle gelegenheden, waarin ze kan worden toegepast en het heeft daardoor alle onderzoekingen mateloos uitvoerig gemaakt.

De hierdoor veroorzaakte eigenaardigheid der Grieksche wiskunde wordt zeer uiteenloopend beoordeeld: wanneer Archimedes bij iedere bepaling van een oppervlakte of een inhoud op-

nieuw het geheele apparaat van den indirecten grensovergang in werking stelt, verwijt de een hem, dat hij casuistisch is en geen algemeene methode bezit, terwijl de ander zijn werkwijze tegenover die der hedendaagsche wiskunde plaatst als handwerk tegenover fabrieksproductie. In waarheid zijn hier natuurlijk blaam en lof even ongemotiveerd: de denkmethoden der Grieksche wiskunde zijn even algemeen als de onze; het streven naar algemeene formuleering bezit ze, getuige den opbouw der meetkunde, zoo goed als wij; maar het gemis aan een symbolische algebra verhindert dat streven in alle gevallen, waarin de meetkundige inkleeding te kort schiet.

Zoodra men dit feit nu niet meer aesthetisch waardeert, maar in zijn practische gevolgen tracht te overzien, wordt het duidelijk, welk een belemmerende werking het moest uitoefenen. Wanneer de tegenwoordige analyse nog zoo te werk ging als Archimedes, zou ze nergens, waar van een limiet sprake is, een vroeger bewezen stelling der variantentheorie mogen toepassen, maar ze zou overal tot de oorspronkelijke limietdefinitie terug moeten gaan. Men ziet gemakkelijk in, dat er van een efficiente algorithmiseering van eenig vak onder zulke omstandigheden geen sprake kan zijn.

En hiermee is de invloed van het ontbreken van een symbolische algebra nog geenszins uitgeput. Een zeer belangrijk gevolg ervan was ook, dat de Grieksche analytische meetkunde, die zich van de planimetrische methoden der oppervlakterekening moest bedienen, zich nooit heeft kunnen verheffen tot de behandeling van algebraische krommen van hoogeren dan den tweeden graad en dat zij altijd gebonden is gebleven aan den eisch van homogeniteit van alle vergelijkingen. En verder staat het wel vast, dat het groote verschil tusschen Grieksch en modern getalbegrip - een verschil, welks invloed door Spengler ongetwijfeld overdreven wordt voorgesteld, maar dat in ieder geval toch een belangrijke uitwerking heeft gehad - voor een groot deel aan dezelfde oorzaak is toe te schrijven. De latere wiskundigen hebben nl. al de getalsoorten, die de Grieken niet hebben gekend, de negatieve, de irrationale, de complexe, om van nieuwere uitbreidingen van het getalbegrip nog maar te zwijgen, niet eerst ingevoerd en daarna algebraisch voorgesteld, maar ze zijn veeleer door het formalisme van de algebraische bewerkingen tot die

invoering gedwongen. En wel gedwongen in de meest letterlijke beteekenis van het woord: met tegenzin en weerstrevend tegen wat onredelijk lijken moest. Vandaar de historische naam absurde getallen voor de negatieve, de nog gangbare term irrationaal, die als letterlijke vertaling van het Grieksche alogos direct door onredelijk kan worden weergegeven; en vooral de merkwaardige benaming imaginair voor complexe getallen (of een bijzonder geval daarvan), die zelfs den indruk wekt, alsof die bepaalde getalsoort heelemaal niet bestond.

Wanneer ik nu op grond van al deze beschouwingen de geringe ontwikkeling van de symbolische voorstelling als een belangrijke oorzaak van de opvallende stagnatie van den groei der Grieksche wiskunde aanwijs, hoop ik het juiste midden te bewaren tusschen twee naar mijn meening beide te scherp toegespitste opvattingen over de relatie, waarin moderne en klassieke wiskunde tot elkaar staan. De eene is de meening van Spengler, die zich door het inderdaad opvallende vormverschil tusschen beide heeft laten verleiden, een verschil in wezen aan te nemen; de andere is een o.a. door Otto Toeplitz voorgestane zienswijze, waarin op beider essentieelen samenhang zoo sterke nadruk wordt gelegd, dat aan het onderscheid, dat ze verdeeld houdt, als *slechts* den vorm betreffend, nauwelijks aandacht wordt gewijd.

Over de stelling van Spengler sprak ik straks al; de meening van Toeplitz lijkt mij in zooverre aanvechtbaar, dat zij het probleem van de grenzen, waaraan de Grieksche wiskunde in haar historische ontwikkeling toch ongetwijfeld gebonden is geweest, onaangeroerd laat. En haar zwakke zijde ligt wel in het bijzonder in het woordje ‘slechts’, in verband met vormverschillen gebruikt. Men moet in het algemeen al voorzichtig zijn met begripmatige dualistische onderscheidingen in wat zich als één verschijnsel voordoet; men moet het echter met de onderscheiding van vorm en wezen in het bijzonder zijn, waar het de wiskunde betreft. Want de studie der historie leert - en waarlijk niet alleen in het geval der Grieksche wiskunde - dat de manier van inkleeding van een mathematische redeneering, de keuze van nomenclatuur, notatie en symbool een zoo zterken invloed op de lotgevallen eener theorie kon uitoefenen, dat men wel eens geneigd is te vragen, of niet de vorm der mathesis tot haar wezen

behoort. In het bijzonder gaat van het mathematische symbool niet zelden een haast magische kracht uit; ingevoerd als hulpmiddel tot verkorting der uitdrukkingswijze, verandert het al spoedig van een volgzamen dienaar in een eigenwilligen leidsman, die zijn oorspronkelijken meester langs wegen leidt, die hij niet had gedroomd, ooit te zullen betreden en waarvoor zijn redelijk denken aanvankelijk, soms zelfs duurzaam, terugdeinst. Met een lichte variant op een bekend woord van Goethe zou men de wiskundige teekentaal kunnen betitelen als 'eine gebildete Sprache, die für dich rechnet und denkt,' en die formuleering maakt het duidelijk, welk een krachtigen steun het Grieksche wiskundige denken zich heeft onthouden, toen het zich voor zijn redeneeringen steeds door is blijven bedienen van de woordtaal alleen.

We zijn nu met het aangeven van althans één mogelijke oorzaak voor de begrensdheid der Grieksche wiskunde een trede beneden de oppervlakte der feiten gekomen; bestaat er kans, nog een stap verder omlaag te gaan en de vraag te beantwoorden hoe het komt, dat het vermogen tot symbolische voorstelling van mathematische begrippen en redeneeringen bij de Grieken zoo weinig ontwikkeld is gebleven? Die stap zal, zoo zij al uitvoerbaar is, met groote voorzichtigheid dienen te geschieden en het is dan ook slechts als een bescheiden bijdrage tot een meer volledige beantwoording der gestelde vraag, dat ik op een intern mathematische omstandigheid wil wijzen, die het ontstaan van die bijzondere symboliek, die wij in onze letter-algebra toepassen, bij de Grieken, gesteld, dat het gronddenkbeeld ervan ooit is opgekomen, op een voor ons zeer verrassende wijze zou hebben moeten belemmeren. Zij bestaat hierin, dat de letters van het alphabet al in beslag waren genomen voor het cijferschrift; hiervoor was nl. het z.g. alphabetische systeem in gebruik, waarin de getallen een tot tien, de tientallen en de honderdtallen elk door een afzonderlijke letter worden aangegeven. Als men echter de letters al gebruikt heeft, om bepaalde getallen te schrijven, kan men er niet nogmaals een beroep op doen, om de onbepaalde getallen voor te stellen, die de algebra noodig heeft. Een Grieksch wiskundige zou in $(\alpha + \beta)$ nooit iets anders hebben kunnen lezen dan $(1 + 2)$.

We moeten ons er nu echter voor hoeden, in de tot dusver

in het oog gevatte eigenaardigheid der Grieksche wiskunde de eenige oorzaak van belemmering van haar groei te zien. We komen een tweede op het spoor, wanneer we nagaan, in welk opzicht de moderne wiskunde in de eerste phase van haar ontwikkeling zich van de Grieksche nog meer onderscheidt dan door de toepassing van de algebra op meet- en rekenkunde. Onmiddellijk trekt dan de belangrijke tak van het wiskundig denken de aandacht, die in de 17e eeuw door behandeling van het snelheidsbegrip in de mechanica en van het raaklijnprobleem in de meetkunde tot de invoering van de differentiaalrekening heeft geleid. Daardoor toch werden allerlei gedachtengangen, die in de Grieksche wiskunde tot stilstand waren gekomen, weer in beweging gesteld, terwijl er tal van gebieden door werden ontsloten, die de Grieken nooit hadden betreden. Het raaklijnbegrip dat in de Grieksche leer der kromme lijnen weliswaar was ingevoerd en tot op zekere hoogte ontwikkeld, maar dat men toch nooit in volledige algemeenheid had weten te doorgronden, werd nu eerst volkomen doorzichtig gemaakt en vatbaar voor rekenende methoden. Het integraalbegrip van Archimedes, plotseling op verrassende wijze in verband gebracht met het grondbegrip van de differentiaalrekening, bleek vatbaar voor een algorithmiseering, die de toepasbaarheid ervan sterk verhoogde. En naast de mathematische statica groeide als tweede fundament voor de wiskundige behandeling der natuurverschijnselen de wiskundige leer der beweging, die zich bij de Grieken nooit boven het geval van eenparigheid had kunnen verheffen; welke omstandigheid, naast de onvoldoende ontwikkeling van empirische methoden, het tot stand komen van een Grieksche natuurwetenschap van eenigen omvang heeft belet.

Hier trad voor het eerst het wiskundig denken voor goed buiten den Griekschen gezichtskring, waarin een algebra nog denkbaar zou zijn, maar een differentiaalrekening nauwelijks. In de Grieksche wiskunde was geen plaats voor de mathematische behandeling van de verandering; zij ziet op grond van haar samenhang met de wijsgeerige opvattingen van Plato de wiskundige vormen als eeuwig en onveranderlijk; ze kan de raaklijn aan een kromme slechts beschouwen als rechte, die één punt op en alle andere binnen een zekere omgeving daarvan aan dezelfde zijde der kromme heeft, niet als rechte, die de (veranderlijke) richting in

elk punt bepaalt; ze kan bewegingen slechts behandelen, wanneer ze eenparig zijn, omdat ze dan, zooal niet actu, dan toch potentia eeuwig mogen heeten.

De geschetste karaktertrek der Grieksche wiskunde verklaart tot aanzienlijke hoogte nog een ander in het oog springend verschil, waardoor zij zich van de moderne onderscheidt, nl. het ontbreken van het algemeene begrip van de functioneele afhankelijkheid tusschen twee grootheden. Want het moge waar zijn, dat voor dat begrip het denkbeeld van verandering niet volstrekt noodig is, omdat men met een wederzijdsche toevoeging van waarden uit twee verschillende systemen kan volstaan, en dat zelfs in het begrip van de continuiteit niets zit van het vloeiende, dat de aanschouwelijke voorstelling eraan verbindt; dit neemt niet weg, dat voor de practische behandeling van het functiebegrip de aanschouwelijke voorstelling van een grootheid, die in afhankelijkheid van een onafhankelijk veranderlijke grootheid zelf verandert, van de hoogste heuristische waarde is; voor die voorstelling is echter in het strenge wiskundige denken der Grieken geen plaats. Zij missen het vermogen, dat de moderne wis- en natuurkunde tot zoo groote virtuositeit hebben ontwikkeld, nl. volmaakt streng gedefinieerde begrippen aan te duiden met woorden, die aanschouwelijk klinken en nu van de suggestie van die aanschouwelijkheid te profiteeren, om den weg te vinden in het wijde land der abstractie. In het bijzondere geval der functioneele afhankelijkheid krijgt hun wiskunde daardoor iets stars en stroefs. De symptomen der analytische meetkunde drukken wel uit, welke betrekking er tusschen abscis en ordinaat van elk punt eener kromme bestaat, maar de kromme wordt niet beschouwd als te worden beschreven door een punt met continu veranderlijke abscis. Zulk een voorstelling treedt slechts op, wanneer een kromme mechanisch door combinatie van bewegingen wordt voortgebracht, maar in die gevallen is ze juist onvatbaar voor de methoden der Grieksche oppervlakterekening, die in het bijzonder voor krommen van den tweeden graag bestemd zijn. En het is teekenend, dat, hoewel in hun projectieve meetkunde wel de invariantie van de dubbelverhouding van vier punten op een rechte bij centrale projectie op een andere rechte wordt bewezen en de voorwaarde voor perspectieve ligging van twee puntviertallen op verschillende dragers wordt afgeleid,

van projectieve toevoeging van twee puntreeksen (of stralenbundels) niets blijkt, zoodat ook van een projectieve voortbrenging van de kegelsneden geen sprake is.

Overigens hangt het ontbreken van de functioneele beschouwingswijze natuurlijk ook weer samen met het gemis aan een symbolische algebra. Om functies te kunnen beschouwen, moet men ze kunnen uitdrukken en de geschiedenis leert zelfs, dat de beschouwing ervan eerst ten gevolge van de algebraische uitdrukking is ontstaan.

In het bovenstaande zijn enkele oorzaken van intern-mathematischen aard opgesomd, die tot op zekere hoogte begrijpelijk kunnen maken, hoe het mogelijk was, dat de Grieksche wiskunde lang voor de voltooiïng van den tijd van haar beoefening de grenzen van haar ontwikkeling bereikte. Ze deed dit, om het nog eens kort samen te vatten, niet, omdat ze haar onderwerp had uitgeput, maar omdat ze als gevolg van eenzijdigheid in haar denk- en uitdrukkingswijze de wegen niet kon vinden, waar langs ze verder moest gaan en ook had kunnen gaan. Eerst na de overwinning van die eenzijdigheid in de Indische en Arabische wiskunden kon door synthese van de daarin gevolgde methoden met de Grieksche de moderne wiskunde ontstaan.

Het zal wel nauwelijks betoog behoeven, dat in de gegeven beschouwingen de principieele verschilpunten tusschen Grieksche en moderne wiskunde niet volledig zijn aangegeven. Niet vermeld is onder meer dit belangrijke punt, dat het meetkundig denken der Grieken altijd gebonden is gebleven aan de physische eigenschappen der ervaringsruimte, waardoor hun geometrie nooit meer geworden is dan een geaxiomatiseerde physica van de metrische eigenschappen der vaste lichamen, terwijl de moderne wiskunde naar willekeur een veelheid van geometrieën in ruimten van eigen schepping voortbrengt. En hiermee hangt weer een verschil in opvatting van het woord axioma samen, dat voor de Grieken een evident inzicht beduidt, terwijl het voor ons de beteekenis van een bestanddeel van een impliciete definitie heeft. Voor de beantwoording van de vraag, waaraan dit opstel gewijd is, komt de beschouwing van dergelijke verschilpunten echter niet in aanmerking. Want die vraag was niet deze, òf de Grieksche wiskunde van de onze verschilt; dat staat

buiten twijfel; waar het om ging, was ten eerste dit: of men mag zeggen, dat zij zoo van de onze verschilt, als in een menschenleven de jongen een andere is dan de volwassen man, die dezelfde persoonlijkheid is gebleven, maar die zijn eigen jonger ik ver te boven kan zijn gekomen in physieke en psychische ontwikkeling; en het doel was vervolgens, in te zien, waardoor de vreemde stagnatie, die er na veelbelovende jeugdjaren plotseling in de ontwikkeling bleek op te treden, veroorzaakt kon zijn. Ik hoop, aannemelijk te hebben gemaakt, dat men tot de beschouwing der beide wiskunden als phasen van eenzelfde groeiverschijnsel eenig recht heeft en voorts althans de voornaamste oorzaken voor de groeibelemmering, voorzoover deze van internmathematischen aard zijn, te hebben aangegeven.

Natuurlijk zullen er ook wel factoren van externen aard hebben meegewerkt. De klassieke spreuk ‘primum vivere, deinde philosophari’ herinnert er aan, dat ook in de oudheid de beoefening van de wetenschap niet steeds beschouwd kan worden zonder verband met de vraag, hoe haar beoefenaren in hun levensonderhoud voorzagen. De gedachte aan Plato, doceerend in den Olijvenhof, de Akademeia, aan Aristoteles, rondwandelend met zijn discipelen, kan weliswaar de voorstelling wekken van een idyllisch amateurisme van materieel onbezorgde geleerden; op den duur zal echter toch wel de vraag, of een bepaald vak in voldoende mate werd bestudeerd, niet zelden afhankelijk zijn geweest van de andere vraag, of die bestudeering door de samenleving om practische redenen werd verlangd en of de maatschappelijke toestanden van dien aard waren, dat men een voldoend aantal geschikte personen in staat kon stellen, zich aan haar te wijden. De vorstelijke geste der Ptolemaeën, die te Alexandria het Mouseion stichtten en in stand hielden, heeft ongetwijfeld een even grooten dienst aan de wetenschap bewezen als in de 17e en 18e eeuw de instelling van de groote Europeesche academies gedaan heeft. Of echter in de latere eeuwen er eenige andere noemenswaarde uitwendige prikkel tot de studie der wiskunde heeft bestaan,dan er gelegen was in de beteekenis, die zij als propaedeuse voor de wijsbegeerte en als hulpmiddel voor de astronomie bezat, mag zeer twijfelachtig heeten.

Intusschen weten we van dergelijke invloeden nog te weinig

af, om er bij de studie der wetenschapsgeschiedenis ernstig rekening mee te houden, zooals ook de zoo vaak als vaststaand aangenomen samenhang tusschen haar en de politieke geschiedenis nog veel te vaag is, om er iets meer dan een mogelijk programma van toekomstig onderzoek in te kunnen zien.

Zoodat het voorloopig nog maar het veiligste lijkt, zich bij de beschouwing van de historische ontwikkeling der wiskunde tot de zuiver-mathematische factoren, waardoor die ontwikkeling beinvloed kan zijn, te bepalen en zich daarbij bewust te blijven van het hopelooze van de taak, een stuk verleden ooit in waarheid te doen herleven.

Oisterwijk
E.J. DIJKSTERHUIS

Nationaal-socialistische staatsleer?

Otto Koellreutter, Grundzüge der Allgemeinen Staatslehre (Tübingen 1933).
B. Wigersma, Het wezen van het Fascisme (Van Dishoeck, Bussum, 1934).

Kort na elkaar verschenen, in Duitschland en ten onzent, twee boeken, elk blijk gevende van ernstig streven, om inhoud en waarde van de nationaal-socialistische (fascistische) staatsleer zoo objectief als dat voor een vóórstander der nationaal-socialistische politiek (dus: voor een *partij-ganger*) mogelijk is, te bepalen. Beide keeren is dit streven naar objectiviteit ten deele met succes bekroond. Treft men bij den Nederlandschen auteur nog hier en daar een zegswijze aan, die hoogstens in een politieke vergadering (en eigenlijk ook zelfs dààr niet) op haar plaats zoude zijn geweest, iets waarvan de Duitsche schrijver zich steeds heeft weten te onthouden, daartegenover staat, dat de teekening van het liberalisme, den achtergrond waartegen in beide geschriften het beeld van het fascisme geplaatst is, bij den Duitscher vrijwel tot een caricatuur is geworden, terwijl in het Nederlandsche boekje het hoofdstuk over de liberale opvattingen omtrent politieke vrijheid één van de beste is, die het bevat.

Met het streven naar objectiviteit is echter alles wat de boeken gemeen hebben, genoemd. Voor het overige is de instelling van beide auteurs volkomen verschillend. Bij Koellreutter is de beoefenaar van het staatsrecht aan het woord, die poogt de bij de politieke verschijnselen van zijn tijd passende staatsrechtelijke begrippen en dogmata te formuleeren. Zijn boek is het te waardeeren, hoewel nog geenszins geslaagde, resultaat van den strijd, dien de staatsrechtelijke vakman heeft te voeren met de revolutionaire rechtsstof, die hem door het derde rijk voorgezet

wordt. Het nationaal-socialisme, dat Koellreutter poogt te begrijpen is derhalve de politiek van Hitler en de zijnen, de nationaal-socialistische staat, die hem voor oogen staat, het Duitschland van heden. Ir. Wigersma's werkje daarentegen is geheel gebaseerd op een wijsgeerig begrip van recht en staat, dat de vrucht is van jarenlange studie van de wijsbegeerte van Hegel en Bolland. Deze schrijver zoekt dan ook geen algemeen geldige waarden in de warreling van het heden, doch poogt uit wijsgeerige begripsvorming lessen te trekken voor de staatkunde van de toekomst. Gevaarlijk, ja uit wijsgeerig oogpunt a priori veroordeeld streven: in zuivere rede laat zich nu eenmaal geen politiek stelsel eenzijdig vóórstaan. Ir. Wigersma weet dit (pag. 11) en gaat dus, zich daarvan bewust, telkens slechts *van* het wijsgeerig staatsbegrip *uit*, wat echter beteekent, dat hij dat wijsgeerig begrip ook voortdurend *verlaat*. Op zijn best is hij daardoor steeds dan, wanneer hij aan zijn onderwerp (de waardeering van het fascisme) nog niet toe is, doch een algemeen-wijsgeerige uiteenzetting geeft van de begrippen, waarmede hij dan later het fascisme in verband poogt te brengen. Eenigszins toegespitst laat zich zeggen: zijn boekje heeft onmiskenbare verdiensten.... zoolang het niet over het fascisme handelt. Gelukkig is dit laatste niet zelden het geval. Ja, zelfs is de vraag gewettigd, of het fascisme wel ueberhaupt door hem wordt besproken. Bedoelen wij nl. met fascisme de Italiaansche en Duitsche politiek van onze dagen, dan moet het antwoord ontkennend luiden. Ir. W. bespreekt het fascisme ‘afgescheiden van de bepaalde vormen, die het reeds in enkele landen heeft aangenomen of bezig is aan te nemen’ (pag. 7), d.i. als een staatsvorm van de toekomst, waartoe de politieke gebeurtenissen van het heden slechts een ‘overgang’ vormen (pag. 87/88). Dat het huidige fascisme inderdaad slechts een *tijdelijke* knechting der vrijheid, een dictatoriale en ‘zeer bedenkelijke’ (pag. 158) ‘*overgangsperiode*’ (pag. 9) naar een beteren staatsvorm zijn zal, hóópt de schrijver uiteraard (en wij met hém), doch wordt door hem evenmin gerechtvaardigd als dit bijv. van communistische zijde t.a.v. het huidige Sowjet-regime geschiedt. Tenslotte berust des schrijvers instemming met het *werkelijke* fascisme, d.w.z. met de fascistische (nationaalsocialistische) politiek *van onzen tijd*, dus op niets anders dan op een vrome verwachting en is zijn betoog meer als een in den

goeden zin des woords populaire uiteenzetting van het hegelisch staatsbegrip te waardeeren, dan, gelijk Koellreutter's 'Grundzüge', als een poging tot voorlichting en waardebepaling ten aanzien van de politieke gebeurtenissen van onzen tijd.

Geen wonder, dat bij zoo totaal verschillende instelling de concrete resultaten, waartoe de een en de ander zijn gekomen hemelsbreed verschillen. Laat mij hier slechts op twee cardinale punten van onderscheid mogen wijzen: het rassenvraagstuk en de kwestie monarchie of republiek.

Voor Ir. Wigersma is het rassenvraagstuk 'tenslotte' voor onze cultuur niet of nauwelijks van gewicht en hij beschouwt de opneming van een aantal Joden in een volksgemeenschap als de onze (en: de Duitsche) eer als een gelukkige omstandigheid dan als iets dat zou moeten worden bestreden. Zijn oppositie beperkt zich tot het Zionisme, dat zijn aanhangers belet goede Nederlanders te zijn. Koellreutter's houding t.a.v. het rassenvraagstuk (pag. 36 e.v.) schijnt minder rigoureus (en daardoor minder absurd) dan die van het officieele Duitsche nationaal-socialisme, zij blijft desondanks vrij dubbelzinnig en tenslotte ziet Koellreutter zich toch genoodzaakt 'die vorhandenen wichtigen Zusammenhänge zwischen Volk und Rasse und die rassische Bedingtheit von Kultur und Staat an zu erkennen' en wijdt hij zelfs een aparte paragraaph van zijn boek aan de 'politische Bedeutung der Rassenpflege' (pag. 50 e.v.).

Ten aanzien van de monarchie zijn de rollen omgekeerd: voor Koellreutter is de vraag republiek of koningschap 'eine Frage zweiten Ranges', zij het dan ook 'eine Frage zu der letzten Endes auch Stellung genomen werden muss' (pag. 121). Hier is zijn antwoord echter nauwelijks meer dubbelzinnig te noemen: in den 'autoritären Führerstaat' is de erfelijke monarchie nog slechts een overblijfsel van een verouderden staatsvorm, die voor 'nieuwe vormen' zal hebben te wijken (pag. 125). Voor Ir. Wigersma daarentegen is het staatshoofd, dat niet wordt benoemd doch 'als telg uit een historisch met de natie verbonden Vorstenhuis.... (wordt) *geboren*' (pag 152) een vorst, die 'onschendbaar' is en slechts aan God verantwoording is verschuldigd (pag. 150), de 'onpartijdige uitvoerder van den wil des volks' (pag. 157), *waaraan de 'leider' ondergeschikt zal moeten zijn* (pag. 157-158). Juist het tegendeel dus van hetgeen Koell-

reutter ons leert, hetgeen echter niet wegneemt, dat beiden gelijk kunnen hebben: Ir. Wigersma omdat de constitutioneele monarchie inderdaad de zuiverste verschijningsvorm van het staatsbegrip is, Koellreutter omdat wat hij leert inderdaad datgene is, wat het fascisme ons brengen zal. Waarmede dan nogmaals de diametraal verschillende opzet van beider werk is gedemonstreerd. In staatsphilosophisch inzicht wint de Nederlander het van den Duitscher, doch hij vergist zich als hij meent, ons het wezen van het hedendaagsche fascisme te hebben verklaard. Wie, als Koellreutter, zich dààrmede belast, komt herhaaldelijk tot resultaten, die door Ir. Wigersma juist worden bestreden. De conclusie ligt voor de hand: Ir. Wigersma's verdediging van het 'wijsgeerig fascisme' loopt op een veroordeeling van het werkelijke fascisme uit en over blijft slechts zijn hóóp, dat wij ons in een 'overgangstijd' van de nationaal-socialistische werkelijkheid naar een beteren staatsvorm bevinden. Is dit fundament echter hecht genoeg, om daarop het zwaardrukkend gebouw eener dictatuur te doen verrijzen?

B.M. TELDERS

Kroniek der Nederlandsche letteren

Het laatste levensjaar van Herman Gorter

Herman Gorter, Sonnetten.
J.C. Brandt Corstius, Herman Gorter, een bijdrage tot de kennis van zijn leven en werk.

Op 15 September 1927 stierf Herman Gorter te Brussel in een hôtel. Hij kwam terug uit Zwitserland, waar hij vergeefs gezondheid had gezocht. Hij wist dat hij doodziek was en hoopte, Holland nog te bereiken. Bij zich droeg hij een bundel papieren, gedagteekend: 30 *Juni* - 13 *September* 1927, zijn laatste dichtwerk, de *Sonnetten*, opgedragen ‘aan de Geest der Muziek der Nieuwe Menschheid’. Ze werden uitgegeven in het voorjaar van 1934 als achtste verzen-bundel uit zijn nalatenschap, en trokken nauwelijks de aandacht der kritiek. Maar op 12 Juli 1934 promoveerde tot doctor in de letteren en wijsbegeerte de heer J.C. Brandt Corstius en de eerste zijner stellingen luidde: ‘De opvatting, dat in Herman Gorter sinds *Verzen* (1890) de poëzie is “doodgegaan”, moet als onjuist worden verworpen.’ Het is te begrijpen, dat deze schrijver zich in zijn belangwekkende dissertatie over Herman Gorter bijzonder bezig houdt met diens latere gedichten. Niet alleen wil hij hun schoonheid aantoonen, maar hij tracht het nauwe verband te doen voelen tusschen die schoonheid en Gorter's levensbeschouwingen. Voor hem is de dichter der *Sonnetten* een ‘man, krachtig van geest, die in zijn leven de waarheid vond’ en hij gelooft, dat Gorter's dichterschap zich onder invloed van het communisme vernieuwde, niet, zooals gemeenlijk wordt gedacht, verstarde. Onder de tegenstanders dezer meening vindt hij Professor Prinsen en Dirk Coster naast vele beoordeelaars der latere bundels van Gorter,

en in zeker opzicht ook mevrouw Roland Holst, wier opstel over *De Schoonheid van Herman Gorters poëzie* immers besluit: ‘dat het de schraalheid en vlakheid der naturalistisch-materialistische levens - en wereldconceptie is geweest, die den socialistischen dichter in zijn vlucht belemmerd en hem verhinderd heeft, de hoogste toppen der vizionaire verrukking van menschelijke gelukzaligheid te aanschouwen.’ Toen zij deze studie opnam in haar werkje *Herman Gorter* (van 1933) gaf de schrijfster echter geen blijk, de *Sonnetten* te hebben gelezen. Zij had Gorter in diens laatste levensjaar niet meer ontmoet. Hij was zwervende geweest, eerst door Friesland, de streek zijner kindervacanties en zijn werkterrein als sociaal-democratisch propagandist, vervolgens door Zwitserland, waar ook zijn vader *Simon Gorter*, de schrijver van *Arcachon*, herstel van gezondheid gezocht had. In Zwitserland werkte hij voor zijn politieke partij, de K.A.P., een internationale organisatie, wier ledental het grootst was in Duitschland. Dat hij echter in zijn vaderland eenzaam zou geweest zijn, wordt door Brandt Corstius, zoowel als door mevrouw Roland Holst, stellig ontkend. Ook hier vond hij trouwe aanhangers, die groote vriendschap voor hem voelden. Het waren meestal arbeiders en men mag aannemen, dat een deel zijner nagelaten poëzie, alvorens in druk te verschijnen, alleen bij deze intiemen bekend werd. De dichter heeft merkbaar moeite gedaan, om door hen te worden begrepen. Zijn woordenschat vereenvoudigt hij tot armoede, zijn beeldspraak is kinderlijk simpel, meestal spreekt hij onmiddellijk pakkende taal, en dan slaagt hij er soms in, voor ieder verstaanbaar te zeggen, waarin de tragiek lag van zijn worstelend dichterschap:

> Ik heb getracht te vinden
> Uur aan uur.
> Maar ik kon niet vinden
> Dit was mijn vuur.

Doch zijn vóórlaatste dichtwerk, *De Arbeidsraad*, geschreven in 1925, is ‘moeilijker’. Hij verwerkt er zijn filosofie in, spreekt over de klassieke dichters, die hem tot in zijn sterfjaar bleven boeien, en blijkt zelfs ontroerd over de relativiteits-theorie van Einstein. Wel tracht hij al deze zaken op een simpele wijze uit te drukken, maar men krijgt toch den indruk, dat hij ze schreef in minder nauw contact met zijn arbeiderspubliek dan

de bundels *Liedjes* en *Verzen*, welke hij naliet. De *Sonnetten*, er is geen twijfel aan, zijn het werk van een man, die zich eenzaam voelt inkeeren tot de stilte van den dood. Zij vangen aan met een herinnering aan ‘de nederlaag der revolutie’, waarover hij reeds in de *Liedjes* had gezongen, en met een bevestiging van zijn zekerheid, dat hij weldra zal sterven:

> Nu dan de nederlaag geleden is,
> De Geest der Nieuwe Menschheid, die de hooge
> Geest van Muziek is, zich ver heeft onttogen
> Aan het Nu, vestig ik, dwars door de luisternis
>
> Des daags, en door mijns eigen doods donkere duisternis,
> Dwars door den tijd en ruimte heen, mijn oogen,
> Die mij nog nimmer, neen, nimmer, bedrogen,
> Op haar verre, eenzame beeltenis.
>
> 'k Werp van mij af alle persoonlijkheid,
> Licht en duister van tegenwoordigheid,
> Laat zinken van mij den verleden tijd,
>
> En zie in 't gulden licht dat om haar breidt
> Alleen de nu- en toekomst-werklijkheid,
> Alleen haar stil gelaat, haar heerlijkheid.

Reeds in dit eerste sonnet, dat vrij nauwkeurig het onderwerp van den ganschen bundel aangeeft, voltrekt zich een ver-beelding, waaraan de meeste van Gorter's gedichten, ook zijn vroegste *Verzen* en *Mei* de bezieling ontleenen: hij ziet namelijk de gedachte als een gestalte. En dit is het merkwaardige der *Sonnetten* vooral, dat hij die gestalte liefheeft met een zinnelijke liefde, zoodat bij hem de gedachte-lyriek vervloeit in erotische poëzie en de soms verrukkelijke erotiek zich weer zienderoogen verstart tot de allegorie van den ‘geest der muziek van de nieuwe menschheid.’

Mei, Balder, de ‘leliemeid’, Pan, het Gouden Meisje, de Vrouw uit de *Sonnetten* zijn figuren, die een algemeene idee vertegenwoordigen en daar is, zelfs tijdens Gorter's leven, gezocht naar den juisten aard dier idee, maar daar is nooit getwijfeld aan de hoogere realiteit dier figuren. De allegorist der zestiende eeuw, die zijn lofzang verhief tot Vrouwe Rhetorica, dacht nauwelijks of niet aan haar vrouwelijkheid en prees uitsluitend eigenschappen, waarmee elk welsprekend mensch gesierd kan zijn. Doch als Herman Gorter ons den ‘geest der muziek van

de nieuwe menschheid' voor oogen voert in regels als de volgende:

> Wanneer ik mijn Vrouw in mijn armen heb
> Zie ik van haar oog den diepen wel....

dan is er wel niemand, die dadelijk aan eenige allegorische beteekenis denkt, doch ieder man, die de kunst van lezen verstaat, voelt, dat zich hier een schoone zinsverrukking uitstort. Dit zijn de woorden van een verliefde, niet van een ideoloog, die zich zoo bijzonder intens met een bepaalde gedachte bezig houdt, dat ze concrete vormen voor hem krijgt. Voor de beoordeeling van Gorter's dichterschap in het algemeen, maar vooral van zijn poëzie geschreven na 1890, is deze waarneming beslissend. Men kan volkomen veilig met Dr. Brandt Corstius de meening zijn toegedaan, dat de poëzie in Gorter's later werk niet is gestorven, zonder daarom te gelooven, dat het communisme, laat staan het dialectisch materialisme, deze poëzie zou hebben vernieuwd. Zij bleef zijn leven door dezelfde, die zij was, soms verzwakkend, soms opflakkerend, maar in wezen ongedeerd en onvernieuwd een dichterschap der zinsverrukking. Deze verrukking was het sterkst in *Mei*, het hoogst in de sensitivistische *Verzen*, ze werd sporadisch na de Spinoza-sonnetten, maar verdween nooit heelemaal. Wel voegde de systematicus Gorter haar telkens nieuwe eigenschappen toe, die het wezenskenmerk dreigden te verdringen, maar telkens ook weer triomfeert de verrukking der zinnen, zelfs bij de uitdrukking van louter spiritueele ervaringen. Hoe nauw hangt lichamelijk welbehagen samen met geestelijken troost in b.v. het volgende gedicht uit de Spinoza-reeks van *De School der Poëzie*:

> In diepe stilte, in het fijne weder
> dat om de aarde hangt, voel ik mij stil,
> en eindelijk dan toch gezonder worden.
> Mijn geest ziet helder en binnen mijn oog
> ontstaat een nieuw en helder brandend licht.
> Eindelijk kent mijn geest dan toch zichzelven
> en God, en binnen hem zie ik opstaan
> alle wezens, en 't is dit zoet begrip
> dat mijn geest en mijn lichaam beter maakt.
>
> Hoe heeft één man en door de tijden heen
> mij dit geluk gegeven! - 't is alsof
> hij uit de nevelen van het verleden
> nog leefde, en mij als een levend man
> aanwezig zijn diepe gedachten bracht.

En het is wel opvallend, in ditzelfde gedicht, hoe de leer van Spinoza voor Gorter de gestalte oproept van den mensch Spinoza. Zoo wekte de herinnering aan de schoonheidsindrukken zijner jeugd voor hem de gedaante van de jonge Mei, en zoo bekent hij zelf in een der kortere gedichten uit *De School der Poëzie*:

> Ik, die de schoonheid dikwijls zag
> als heldere en kleine jonkvrouw....

Hij beminde de abstractie en zijn verslindende consequentiedrift, die hem herhaaldelijk dwong de gevonden rust weer te verloochenen, streefde naar het absolute, maar hij zocht ook gedurig zich het abstracte vóór te stellen als een beeld en zag het absolute als een boven-concrete werkelijkheid. Dit verklaart zijn paradoxale mengeling van zekerheid en onrust, van bezitsgeluk en onverzadigbaar verlangen, die door mevrouw Roland Holst en den heer Brandt Corstius wordt opgemerkt en die den indruk wekt, dat Herman Gorter ‘telkens opnieuw begint’. Zulk een indruk is maar gedeeltelijk juist. Ze geldt voor den theoreticus van het socialisme, niet voor den dichter van de zinsverrukking. Van zijn jeugd tot zijn drie-en-zestigste jaar bleef Herman Gorter de dichter van het groot geluk, spijts alle stelsel en alle nederlaag. En mag het dan tragisch heeten, dat zijn verstand geen blijvend aardsch geluk aanvaardde, zijn hart heeft gejubeld over de lente in *Mei*, over de liefde in de vroegste *Verzen*, over de schoonheid in *De School der Poëzie*, over de wijsheid in de Spinoza-gedichten, over de bevrijding der verdrukten in *Pan*, over het toekomstig heil in *De Arbeidersraad*, over de nieuwe menschheid in de *Sonnetten*. Geen zijner tijdgenooten en weinige zijner voorgangers hebben zoo stralend het geluk verheerlijkt. Hij schreef betrekkelijk slecht, als hij sombere dingen bezong, maar in de jubilacie was hij waarlijk groot en dit is bij Nederlandsche dichters tamelijk zeldzaam.

De volksmond spreekt van een ‘gelukskind’ en heeft gelijk. Daar schuilt iets kinderlijks in het gelukkig-zijn en ik hoop geen oneerbiedigheid te begaan, wanneer ik den bekenden schriftuurtekst: ‘wordt als kinderen’ gaarne hoor interpreteeren als een bevel tot de hoogere zorgeloosheid, die het reine geluksgevoel meebrengt. Ook in Gorters levensbeschouwing was het geluk het doel van den mensch en dit bracht mee, dat hij den mensch

verplicht zag, naar geluk te streven. Dat hij hierbij, voor de massa zoo goed als voor zichzelven, vele ontgoochelingen ervoer, die zijn jubel temperden en soms zelfs deden overslaan in klachten om het gemis van geluk, is even licht te verontschuldigen als te verklaren, maar die karakter-vormende tegenslagen hebben nimmer in hem het wezenlijke geluksgevoel, den haard van zijn dichterschap gedoofd. Over de vraag of een echte, bestaande vrouw hem inspireerde tot de concretiseering van zijn droom in een gestalte, kan men even kort zijn als over de quaestie of Beatrice ècht bestaan heeft en Dante bezielde, daar is wel niemand, die nog aan de stijlfiguur der zoogenaamde ‘personificatie’ of ‘verpersoonlijking der gedachte’ denkt, wanneer hij de laatste zangen van Dante's *Purgatorio* leest of in de *Sonnette* van Gorter de ontroeringskracht ondergaat van de volgende regels:

Haar armen en haar beenen zijn heel teer,
En toch met een wondere kracht gewrocht,
Het is alsof het glanzen van het weer
Van uit haar glanzend vel licht in de lucht.

Haar borsten klein, vol van vast zog, 't
Rond van haar armen, door het licht geraakt,
En 't zachte van haar buik, naar de beenen neer
Zijn teeder. En sterk is haar figuur naakt.

Maar zacht straalt 't licht van uit haar oogen neer
Over haar lichaam en verlicht haar wezen
Van af haar hoofd tot haar voeten waar 't viel.

Het sprankelt uit. Stijgt in de hoogte weer,
Verlicht de wereld met een uitgelezen
Licht. Dat is het licht van hare ziel.

Zulk een gedicht is meer dan mooi, men kan het alleen aanduiden met een zuidelijk woord, dat de Nederlanders nog moeten leeren weergeven in hun taal: het is magnifiek. Daar bestaat weinig verheerlijkende poëzie in Nederland, het hymische gevoel richt zich bij ons uitsluitend op de Godheid, maar de magnificenza, dit hoogtepunt der verrukking, waarin de Italiaansche renaissance-dichters zulke meesters zijn, kenmerkt de schoonste oogenblikken van Gorter's poëzie, wier verband met het communisme dan uiterst los wordt. Wie denkt niet eerder aan den ‘dolce stil nuovo’ dan aan een maatschappeijleer, als hij leest:

Wanneer mijn vrouw zeer stille vóór mij staat,
Zoo liefelijk als één wezen van gratie,
Met op haar rank lichaam haar zacht gelaat,
Als op een stengel een bloem, in haar statie, -

En mij dan aanziet! Een illuminatie
Van donzen teederheid, als licht, omgaat
Hare gestalte, en haar ooglicht baadt
Daardoorheen tot mij in de andere gratie.

Ik zit roerloos in haar zachte genade
En ik voel stijgen warme gouden liefde
Van onder op in mijn gelukk'ge oogen.

Dan zie ik hoe zij diep wordt bewogen,
Waardoor haar oogen in zaligheid baden,
Door een ontroerende, oneind'ge liefde.

Of wie bekommert zich nog om de nieuwe menschheid en haar geest bij de onmiddellijk daarop volgende vier prachtige regels:

Haar oogen overstroomen haar met liefde
Als een viool zichzelve met muziek.
En zij overstroomt mij, haren geliefde
Als den hoorder een zang met rhythmiek.

De man, die dit schreef, eenige weken, eenige dagen wellicht vóór zijn dood, was van geluk overstroomd en kon zich in geluk vergeten. Hij was de meester van een dichterschap dat den mensch buiten zich zelven voert, de taal in jubel verandert, de zinsverukking tot vervoering stijgen doet en de vizie verhoogt tot visioen. Zijn onweerstaanbare zuiverheid als lyricus werd door geen stelsel vernieuwd of aangetast, ze bleef bij alle wisseling van meening die ze was: de zuiverheid van het zingend kind. Zoodra Herman Gorter zich verliest in den jubel, breekt, getemperd maar verdiept, het dichterschap weer door, waarmee hij *Mei* en al zijn beste werken schreef; zoodra hij zich overgeeft aan de verstandelijke beschouwing, verzwakt zijn dichtkunst zienderoogen. Het wonder van zijn aanleg is echter, dat hij altijd een zeker verstandelijk voor-werk behoeft om tot verrukking te geraken. In àl zijn boeken staan zwakkere verzen, die de hoogtepunten aankondigen, in de *Sonnetten* zijn ze talrijk. Ze geven een goed idee van Gorter's eigen-aardige, alleen hèm toebehoorende, werkwijze als dichter, waarbij een verstandelijke voorbereiding tot klaarte de conditie der verrukking schijnt. Zou dit

ook niet de verklaring bieden van de aantrekkingskracht, die Spinoza op hem had? Hij zag de idee eerst als geliefde gestalte, na zich helder in de idee te hebben ingedacht. Bij hem ontstond werkelijk een ‘amor intellectualis’ voor de gedachte, welke hij koesterde, en zij bereikte haar cumulatie-punt, wanneer de intellectualiteit terugweek voor het amoureuze. Dien gang naar de verrukking kan men volgen in de *Sonnetten*, wanneer men de tien of twaalf mooiste herleest in de volgorde van het boek. Dan komt éérst de verstandelijke omschrijving:

> Elke klasse had haar Vrouw-Ideaal,
> De oude Grieke' Andromache, Penelope,
> De burgers van Athene Antigone,
> Verheerlijkt in de schoonste - Grieksche - taal.
>
> De Italiaansche burgers hadden als staal
> Beatrice, de Engelschen Hermione,
> Ophelia, Julia, Desdemone, -
> Eva, - Emilia - welk wondertal!
>
> Maar allen toch slechts het beeld eener klasse,
> Door despotisme tot schoonheid gewassen,
> Mijne Vrouw is het beeld der gansche Menschheid,
>
> Door samenwerking tot oneind'ge vrijheid
> Gekomen en tot diepste innigste blijheid, -
> Grootschheid en lieflijkheid in onbegrensdheid.

Hier is het inzicht sterker dan de vizie, nog zal het duren tot het vijftiende sonnet eer zich de metamorphose gaat voltrekken van allegorische gestalte tot verrukkelijke geliefde:

> Maar achter in 't Heelal, achter de tijden
> En ruimten die nu zijn, daar woont de Geest
> Der Nieuwe Menschheid, die al kwaad geneest
> En brengt het onmetelijk menschverblijden.
>
> Ik staar in toekomst en mijn oogen weiden
> In hare nevelen en daar verrees 't
> Beeld mijner Vrouwe, haar fonklende leest
> En haar oogen, met 't zachte vuur, de beide....

Eerst dan volgen de verzen, waarin de gedachte-lyriek spontaan vervloeit in een hooge, reine erotische poëzie, te vaak helaas door inzinkingen naar maatschappelijke bedachtzaamheid onderbroken, doch op zich zelve heerlijk als van een boven-aardsche heerlijkheid....

Het leven van Herman Gorter is nog niet geschreven. Ook Dr. Brandt Corstius beschouwt zijn proefschrift slechts als een ‘bijdrage tot de kennis van Gorters leven en werk’; hij draagt deze bijdrage op ‘aan wie eens het leven van Gorter zal beschrijven’. Doch wie dit weze, hij zal het dichterschap van Gorter moeten beschouwen, onafhankelijk van Gorter's maatschappijleer, om eerst te zoeken, wat aan alle werken van Gorter gemeen is. Pas daarna zal hij een onderzoek moeten instellen naar het verband tusschen Gorter's poëzie en zijn opeenvolgende levensbeschouwingen. Bij dit laatste onderzoek zal hij veel steun genieten van het degelijke boek, dat Dr. Brandt Corstius schreef. Doch deze auteur, hoewel niet beschuldigbaar van partijdigheid ten gunste van een of ander maatschappelijk of wijsgeerig stelsel, koos, dunkt ons, bij zijn interessante beschouwingen te zeer de zijde van den consequentie-driftigen systematicus, die Gorter als denker geweest is. De biograaf moet aan de zijde van den dichter staan. Hij zal dien steeds zien worstelen met den beginselvasten theoreticus. Hoe ouder Gorter wordt hoe heviger de felheid van dien innerlijken tweekamp toeneemt. Er zullen oogenblikken zijn, waarop de biograaf gaat twijfelen, of de theoreticus niet den dichter geheel overwon. Maar bij nadere bestudeering zal hij beseffen, dat de een den ander niet kon missen, en dat Gorter steeds door een overwinning van den dichter op den systematicus tot de loutere zinsverrukking geraakte, die zijn kenmerk is, en die hem in de geschiedenis der Nederlandsche dichtkunst, zoo niet eenig doet zijn, dan toch tot een der voornaamste vertegenwoordigers van een zeer kleine groep maakt. De tot heden bekende gegevens betreffende zijn ouderdom zijn weinig in getal, maar uit zijn laatste levensjaar is een kleine bundel, met veel zwakke plaatsen en zelfs met leelijke gedichten, die nochtans de onsterfelijkheid verzekert van zijn dichterschap in dezen dubbelen zin, dat ten eerste zijn poëzie niet was ‘doodgegaan’ na 1890 en dat dit dichterschap vervolgens in zijn schoonste uitingen bestand zal blijken tegen veel wisselvalligheid van menschelijken smaak.

ANTON VAN DUINKERKEN

Buitenlandsch overzicht

En wat verder?
22 Juli 1934

Hitler heeft zijn kans gehad, en ze misbruikt.

Veelal is het nutteloos, nieuw optredende regeeringen scherpe rekenschap af te vragen van de middelen waardoor zij de macht veroverd hebben. Zij worden echter terecht beoordeeld naar het gebruik dat zij van de eenmaal veroverde macht weten te maken. Aan deze proef nu voldoet Hitler niet. Hij vermag niet te bouwen en hij vermag niet te pacificeeren. Hij kan slechts agiteeren, en op eene wijze die gelijkelijk den smaak, het verstand en het zedelijk oordeel beleedigt. Hij is er niet van af, met te zeggen dat S.A.-mannen wel eens uit den band kunnen springen. De vraag is er eene geworden naar de kwaliteit van den band. Tegen gevaren als hij te kennen geeft dat onlangs zijn regiem bedreigd hebben is eene gevestigde regeering door justitioneele en politioneele organen beschermd die handelen kunnen en handelen moeten in het openbaar. Executeeren zij, dan aanvaarden zij daarvoor verantwoordelijkheid; verschuilen zich niet achter een ‘auf der Flucht erschossen’. Nu Hitler het bij de farce van een ‘Rijksdagzitting’ laat die niets heeft opgehelderd, en hij zelfs geen lijst van slachtoffers durft publiceeren, moet hij dulden dat de wereld van elders haar wetenschap tracht op te doen. Als een tiende, een twintigste waar is van wat van de zijde der slachtoffersverwanten aan het licht wordt gebracht, zijn Hitler, en de natie die zijn bewind duldt, veroordeeld. Duitschland zal hebben te ondervinden dat het onmogelijk met de gemeene maat, waarom het zoo dringend gevraagd heeft, kan worden gemeten. Men zal, tot het zich rehabiliteert, dit land en volk hebben te mijden. Men zou het hartelijk anders hebben gewenscht, en het anders

mogelijk hebben geacht zelfs nog na voorjaar 1933, maar Hitler weet zich van het crediet, dat de wereld geneigd was hem te verleenen, niet te bedienen. Het blijft onzeker, of rechts dan wel links hem zal doen vallen, maar overeind blijven kan een man die verwachtingen opwekt zonder maat of schroom, maar er geen enkele van weet te vervullen, nimmer.

Intusschen is het uurwerk van Europa's hoop nog veel verder achteruitgezet dan de mislukking der ontwapeningsconferentie ook optimisten moest doen vreezen. Zij die voorspeld hebben dat er geen keus was dan tusschen eensgezinde vermindering en nieuwe opdrijving der bewapening, krijgen gelijk. Engeland kondigt de formatie van 41 vliegeskaders aan boven de 42 welke het reeds bezit. Twaalf nieuwe militaire vliegvelden, in de buurt van Londen, het Zuiden en Zuidoosten van Engeland, zullen worden aangelegd. Na de voltooiing van dit plan zal Engeland op het gebied der luchtmacht met Sowjet-Rusland gelijk staan, maar bij Frankrijk nog 100 vliegtuigen achterblijven. Motief: ‘staatslieden noch volkeren hebben uit de vier jaren oorlogsramp iets geleerd en van vóór dien tijd hebben zij niets vergeten’ (Sir Herbert Samuel); - ‘indien Engeland verklaarde, onder geen omstandigheid aan een Europeeschen oorlog te zullen deelnemen, zou het stellig zulk een oorlog dichterbij brengen’ (Lord Hailsham). Wijsheid van lageren rang, maar onmiskenbare wijsheid, die Europa niet vermocht heeft door dieper inzicht te doen aflossen. Eigenlijk hadden de heeren nog iets anders kunnen zeggen. Nu het niet gelukt is te Genève de disqualificatie van het vliegtuig als aanvalsmiddel te verkrijgen, is hegemonie in de lucht noodzakelijke aanvulling geworden van hegemonie ter zee.

Labour verklaart zijn verzet niet te zullen opgeven, maar niemand die daarvan eenige verwachting meer heeft, en dit is misschien het droevigste verschijnsel van al.

De schoonmaak waartoe Doumergue zich roepen liet, is weinig gevorderd, en de onsympathieke Tardieu acht het oogenblik aangebroken om luidruchtige reclame te maken voor zichzelf. Het hoofd der regeering zal de uiterste kracht zijner verzoeningsmiddelen beproeven, misschien niet te vergeefs - maar op den

duur zal hij tusschen Tardieu en Herriot moeten kiezen. Als hij er ten minste niet zelf uit mocht loopen; - waarna een onverkwikkelijke strijd om de nalatenschap te wachten zou zijn.

Meer dan van Doumergue, Herriot en (behalve de laatste week) Tardieu, heeft de wereld van verrichtingen van den minister van buitenlandsche zaken, Barthou, vernomen, die Europa rondreisde om de Fransche cliënteel in stand te houden en contact met Engeland te hernieuwen. Zijn politiek ziet er niet uit als de voortzetting van die van Briand, die dan ook het Duitschland van Stresemann naast zich had, niet dat van Hitler. In de phraseologie van Barthou is de ontwapening afgedaald tot den rang van *mogelijk gevolg* der regionale pacten welke hij nastreeft; zij is geenszins hare *voorwaarde*. De gewezen minister van luchtvaart Pierre Cot heeft geen ongelijk, als hij in *L'Oeuvre* betoogt dat het niet te bevroeden is, waarin de pactenpolitiek van Barthou zich van de vóór-oorlogsche alliantiepolitiek eigenlijk onderscheidt. 'Die van mijne generatie', voegt hij er aan toe, 'waren in 1914 achttien jaren oud. Wij hebben den oorlog niet gevoerd om terug te keeren tot een politiek van bondgenootschappen en wapeningswedloop'. Pierre Cot zal dus nu acht-endertig jaren oud zijn. De droevige ervaring van deze generatie is, dat zij geen gezag behoudt bij degenen die in 1914 nog geen achttien jaren oud waren. Dit geldt niet slechts voor Frankrijk, maar voor de geheele wereld. Die zeiden den oorlog gewonnen te hebben, hebben al te duidelijk den vrede verspeeld. Het nieuwe, supra-nationale ideaal heeft niet den glans verkregen van het oude nationalistische; niemand heeft vermocht er het waarlijk groote offer aan te brengen dat alleen, in zijn uitwerking, glans verleent. Het is, men mag wellicht niet zeggen van den beginne af dof geweest, maar zeker is het dof geworden, en het geslacht dat dit niet wist te voorkomen staart nu hulpeloos een wereld aan, die borrelt van wrok, teleurstelling en reactie. Nog zou zij uit de gemeenschappelijke ellende *willen*, maar heeft geen vertrouwen meer in de middelen tot dusver daartoe beproefd, en zet nu maar wat te vuur naar overoude recepten, ieder voor zichzelf.... Een kwaad dat, wellicht, weer zijn remedie koopen kan; maar men huivert bij de gedachte: tot welken prijs? En wat zal, in het bijzonder, de toekomst van Europa wezen? Uit een nieuwen chaos duikt het, als te onderkennen kern met eigen

zedelijk doel en aanspraak, allicht niet weder op. De menschenwereld zal ook dan niet ten onder gaan, maar van de conditiën waaronder zij leven zal, waagt zelfs eene generatie wier herinnering in lengte die van Pierre Cot overtreft, zich geene voorstelling te maken. Na ons.... de zondvloed? Welk schrijnend leed voor ons ouderen, die elken dag kunnen worden afgeroepen, wellicht met zulk een vraag het leven te zullen moeten besluiten.

Naschrift (25 Juli).

- Doumergue moet er inderdaad aan toe zijn geweest, zijn ontslagbrief op te stellen, toen te elfder uur, na stormachtige discussie, de socialistisch-radicale leden van het kabinet eene verklaring aandroegen die zijn aanblijven mogelijk maakte. Tot den datum althans van een in October te houden socialistisch-radicalen partijdag blijft de ‘Godsvrede’ gehandhaafd, en Doumergue kan voor het oogenblik, na Tardieu en Herriot den een na den ander te hebben omhelsd, in vrede naar Tournefeuille terugkeeren. De vacantiemaand is voor politiek stuivertjeswisselen nu eenmaal ongeschikt.

C.

Bibliographie

H. de Montherlant, Les célibataires, Grasset, Parijs.

Er is iets als een Montherlant-seizoen geweest; een officieele viering in de aula van de Sorbonne en de groote romanprijs van de Académie evenals een andere, voor aan Afrika gewijde werken bestemd, zijn hem toegekend. Met die feestelijkheden - ten deele waren ze er de weerslag van - vielen de verschijningen, vlak achtereen, van zijn verzen *Encore un instant de bonheur* en de roman *Les célibataires* tezamen. Die feesten namen het karakter van herdenkingen aan. Het is altijd gevaarlijk een jong schrijver midden in zijn arbeid opzichtig te gaan huldigen en Montherlant is nog niet veertig jaar oud.

Wat gehuldigd werd was de nationale figuur. Montherlant is den jongeren een tijd lang als krachtbron verschenen. Hij wilde de verzamelaar zijn voor de door den oorlog losgemaakte energieën, de generator van nieuwe krachten. In *Le songe*, dat troebele verhaal, beleed hij den eeredienst van nauw met den oorlog samenhangende machten, in *Les bestiaires* dien van het stierenvechten, in andere, in de jeugd geconcipieerd, van de sport. In alle brandt een primaire wil naar de macht; het begrip wedijver is aan geen zijner boeken vreemd. Het egotisme van Barrès heeft er een parvenu-achtigen vorm aangenomen. Montherlant moge diens invloed ondergaan hebben, bij hem wordt de drang naar daden door evenredige diepte van bezinning opgewogen noch gerechtvaardigd. En deze daden zelf missen den adel, in den gloed waarvan Barrès' eenvoudige getuigen van de vlucht voor een deel van zich zelf kwamen te staan.

Montherlant, de verlate romanticus, zoekt een andere bedwelming. Zijn ‘volupté’ bereikt nooit de sombere verfijning, welke bij Barrès ontoereikend blijft om er de dorheid aan te ontnemen. De jonge Montherlant zocht voor zich zelf de ‘sensation de virilité’. Hoe dichter hij de natuur naderde, des te vertrouwder meende hij zich met het bovennatuurlijke te kunnen maken. Daar de natuur wreed is schrikt hij niet voor tafereelen van wreedheid terug. Zijn gehoor geven aan toreadors-aanvechtingen heeft hem beroemd gemaakt. Hij begon er jong mee en hij was er trotsch op. Het bloed zou van meet af zijn lot gestempeld hebben. Alban de Bricoule, die met den schrijver mag vereenzelvigd worden, kwam op de wereld in een stroom van bloed; hij kreeg het leven door dat van zijn moeder te nemen.

Wat van dit leven de geestelijke inhoud was is spoedig uitgeput en daar de daden in den zin, waarin hij ze verstaat, zonderdien het automatisme van een gewilde, gemakkelijk te ontmaskeren mystiek verkrijgen kan zijn nieuwe roman als een afscheid worden opgevat. Maar bij een

ondanks alles levend gebleven talent ligt in het afscheid de belofte van een toekomst besloten. Deze belofte is in Les célibataires nog niet verwezenlijkt. Men mist er de gespletenheid, die eigenlijk nooit de dramatische spanning van zelfstrijd bereikte, en de zelfvervuldheid van den jongen Montherlant, de droesem en wat bij tijden als onversneden wijn geschonken werd. De onrust van de jeugd is voorloopig gestild, maar met het vergaan van deze ongeduur schijnen andere kostelijker kwaliteiten mede verdwenen te zijn. De schrijver is niet in gebreke gebleven, den lezer omtrent zijn vergeefsche hunkeringen naar de verte te onderhouden. Bij elk vertrek droeg hij zich zelven mee. Het heimwee naar nieuwe kimmen steeg niet tot de pijn van een schrijnend gemis noch schoot het vleugels aan van een vlagende kracht, waarin hij, zich zelf verliezend, anders dan door het dilettantische experiment van een bij voorbaat ontmanden zwerftrek, zich zelf op hooger plan zou weergevonden hebben.

Tegenover deze crisis der persoonlijkheid is afwachten plicht. Naar welke zijde zal ze zich ontwikkelen....? Het verhaal der zotte avonturen en kluchtige gewiekstheden van de drie elkanders leven influenceerende bretonsche edellieden is forsch en wreed, maar, alles bij elkaar, niet kluchtig, forsch of wreed genoeg. Hun disputen en schelmestreken vormen een satyre tegen het geld, welke niet de roos treft. Montherlant moet er spot mee bedoeld hebben om een wereld, die haar ziel verloor. Maar deze spot 'draagt' niet bij gebreke aan de ruigte, het sap van Rabelais, daar Montherlant, de eigen ziel verloren hebbend, in deze bontheid van bedacht gebeuren schuilplaats zocht.

H. VAN LOON

Sforza, L'âme italienne, Flammarion, Parijs.

Graaf Sforza was de ambassadeur van Italië te Parijs, toen Mussolini de macht greep. Sforza trad toen onmiddellijk af. Zijn liberale gezindheid verbood hem, den nieuwen heerscher te dienen. Sedertdien is deze wereldburger in den renaissancistischen zin van het woord blijven zwerven. Door zijn besluit, blijkbaar zonder aarzelen genomen, had hij de deur achter zich in het slot gegooid. De Italiaansche diplomatie werd ermee van een harer fijnste geesten beroofd.

Ambteloos geworden, zocht hij nieuwe wegen. Nieuw....? In de stilte van de studeerkamer moet van jongs af zijn voorliefde er gepoosd hebben. Als meer dan een man van studie en politieken zin verschijnt Sforza in deze opstellen. Zijn pen gaf hij de laatste jaren nauwelijks rust. Studies over het nieuwe Europa en zijn bouwmeesters, Mazzini en het Chineesche raadsel gingen eraan vooraf. Een *érudit* van veel omvattend, bezonken oordeel treedt er den lezer uit tegemoet. Een georneerde geest, wiens *Italianità* stellig door de bitterheid der 'vrijwillige' ballingschap werd versterkt. Een democraat en een dilettant in den hoogen zin van het woord, die dwars door het exclusivisme van partijdigheid of nationale gramschap heen de verbondenheid, inniger dan welk verband ook, onderhoudt met de Noord-Italiaansche aarde, waar zijn stamboom, een der edelste van het gebied, vruchten droeg. Naar eigen overtuiging zou hij daarvan den zin verraden hebben door tegen het geweten en de lessen van een doorluchtig verleden in te handelen.

Als een apologie kunnen deze opstellen gelezen worden. Sforza verweert er zich tegen de beklemming der misvorming, welke den geest van uitgewekenen, om het even of het Russen, Italianen of Duitschers zijn, pleegt aan te tasten. Kan twijfel hem besluipen: heb ik goed gedaan? Is mijn daad een Don-Quichotterie?.... Van eenige aarzeling is geen spoor te bekennen. Fier is zijn houding en ondanks alles vertrouwend.

Zoo min mogelijk spreekt hij over de fascistische revolutie; van schimpen onthoudt hij zich. Welk een verschil met *Der Hasz* van Heinrich Mann! Onvergelijkelijk waardiger is deze houding van Sforza. Waardigheid, hij kent ze als een bij uitstek Italiaansche eigenschap. Een *Zusammengehoerigkeit*, te dieper doorvoeld, naar mate in ruimte en tijd de scheiding toeneemt.

De waardigheid van het voorbehoud noopt hem, de ontwikkeling onder den gezichtshoek van het universeele te zien. De provincie en het universum vullen elkaar gemakkelijker aan dan dit en het vaderland.

'Hoe schilderachtig ze ook zijn geweest, eenige avonturiers en tyrannen kunnen de wezenstrekken van de Italiaansche ziel niet gedurende eeuwen uitdrukken. Men zoeke ze in het onverwelkbare individualisme van het volk. In tijden van vrijheid schitterend en onstuimig, schijnt de Italiaansche natie ingesluimerd in perioden van burgerlijke en geestelijke inperking, welke in haar geschiedenis met eeuwen van vrijheid afwisselen, maar deze inperkingen tasten nooit zijn wezen aan; de levenskracht van het Italiaansche volk weerstaat alles evenals ongeveer het joodsche volk.' En dit: 'de bewegingen, die thans onder verschillende namen het leven van Europa vertroebelen, zullen nooit de bronnen van het zedelijke leven der Italiaansche natie bereiken.'

De hegemonie van de staats-idee is naar Sforza's oordeel een opwarmsel der proef van de Romeinsche keizers, die op allerlei ellende, ontvolking en invasie van buitenlanders uitliep. Ze is anti-historisch, want het Italiaansche volk voelt in zijn binnenste, dat de nationalismen Europa aan den rand van den afgrond gebracht hebben. Van alle Europeesche volken zou het Italiaansche voor de Europeesche denklijn het rijpst zijn. Europa stikt in al zijn grenzen. De nationale vraagstukken verwijden zich van zelf tot Europeesche problemen. En Sforza is zeker, dat 'de Italiaansche ziel zich gereed zal betoonen in het nieuwe leven te versmelten.' Hij kan zich op den in Italië gebleven geestes-rebel Croce beroepen en op den supremen trek van het individualisme, de 'tragische en zoo Italiaansche traditie, eer de verbanning aan te nemen dan van geloof te veranderen, de verbanning, die de ontgoochelde eerzuchtigen verbittert, maar hen purifieert, welke ze slechts ondergaan om aan hun geweten te gehoorzamen.'

Hij verwijt de massa, die zich eenige jaren na den grooten oorlog door de rhetoriek van een d'Annunzio lietmeesleepen, karakterloosheid en weigert de daaraan voorafgegane communistische opvleug *au sérieux* te nemen. Zoo zou het tegenwoordige stelsel een kort tusschenspel zijn.

'De Italiaansche natie, werkzaam en fier, waarvan de ziel uit duizendjarige tradities is samengesteld, welke er een ware aristocratie van maken, kan zich de weelde veroorloven te wachten. Ze geloofde soms een zending te vervullen te hebben. In het Europeesche leven is geen plaats meer voor volken met historische missie. Maar de Italiaansche vitaliteit kan haar eerder dan andere de schikking doen vinden, die

Europa tevergeefs zoekt tusschen het te dorre liberalisme van de XIXde eeuw en de dreigende moreele inzinking, deze fatale losprijs van alle dictatoriale regiemen.'

Aldus Sforza, de belijder van een traditie, welke de toekomst kan dragen. Hij verheelt zich niet, den vurig gehoopten ommekeer wellicht niet te zullen beleven. De tegenover-elkanderstelling van den geestelijken inhoud van het fascisme en van het door hem beleden stelsel sterkt zijn positie, maar alleen op het daaraan beantwoordende plan. En daar dit plan niet slechts uit taktische overwegingen door de huidige machthebbers verworpen wordt en het gros van de Italianen daarmee zonder twijfel althans binnen afzienbaren tijd afgerekend heeft, komt Sforza, de uitgewekene, wil men, de balling, meer en meer alleen te staan in het alle lotgenooten dreigende gevaar, de vrijheid van denken en waarnemen te verbeuren.

H. VAN LOON

Pierre Renouvin, La Crise Européenne et la Grande Guerre, 1904-1918. - Paris, Félix Alcan, 1934.

Schrijver besteedt bijzondere zorg, geen der factoren, die tot den afloop van het conflict hebben medegewerkt, buiten beschouwing te laten. 'Les péripéties de la lutte militaire, parce qu'elles ont été dramatiques et, en fin de compte, décisives, ont éclipsé et éclipsent encore le plus souvent, dans l'esprit de chacun, les autres aspects du conflit. Et pourtant, si l'on veut comprendre le sens et la portée de ces événements militaires, il faut les replacer au milieu de tous les autres éléments qui sont entrés en ligne de compte dans l'évolution du conflit.... C'est un événement diplomatique, indépendant des fluctuations du combat - l'intervention des Etats-Unis - qui a changé le cours de la guerre.... Les incidents de la politique intérieure ont exercé, presque sans cesse, une influence sur la situation militaire.... Il ne faut pas négliger davantage les répercussions lointaines du conflit. Tandis que les peuples européens sont aux prises, l'influence qu'ils avaient exercée sur les autres continents est compromise: le Japon domine en Extrême-Orient; les Etats-Unis étendent leur influence économique et politique sur l'Amérique latine....'

Nog in ander opzicht scherpt de ernst der beschreven gebeurtenissen den blik: ook het *waarom* van het groote drama wil die omvatten. 'En face des événements tragiques, il est naturel que l'esprit humain cherche d'abord le pourquoi? Quelles sont les forces collectives ou les initiatives individuelles qui ont amené les Etats européens à un état de méfiance mutuelle, de surexcitation, qui formait une atmosphère propice à l'éclosion d'un conflit?.... Par le jeu de quelles forces ou par le concours de quelles volontés une dernière crise, qui n'était pas, dans son principe, plus grave que les autres, a-t-elle tourné en catastrophe?'

Genoeg om te doen zien dat Renouvin zich de taak niet te licht heeft gedacht. Heeft hij in de uitvoering aan eigen eisch beantwoord? Ik meen van ja, in verrassende mate. Zijn werk vormt deel XIX van de op twintig deelen berekende reeks 'Peuples et Civilisations' onder directie van Louis Halphen en Philippe Sagnac, waarvan tot dusver de deelen I-IX (Oudheid tot en met 'prépondérance espagnole') en

XIII (Révolution française') verschenen zijn, en die door een 'monde contemporain' van Eisenmann en Moysset zal worden besloten. Tot de bewerking van het XIXe deel was Renouvin door treffelijke studiën voorbeschikt, en hij is niet beneden de verwachting gebleven. Zoekt het publiek een stevig onderlegd, wel geproportioneerd en uit hoogen geest geschreven oorlogsboek, hier kan het het vinden. Een boek met nationale vooringenomenheid zeker, maar niet van de irriteerende soort waaraan nog vele Franschen zich mogen overgeven, doch die door de beste Franschen wordt geschuwd in opzet en vermeden in de practijk. En Renouvin is exponent van vele goede eigenschappen van zijn ras: hij is beheerscht, helder en redelijk. Controleer b.v. dit boek in wat hij over Nederland zegt: het is goed gedocumenteerd en vrij van wanbegrip. In welke opzichten wij over het geheel, door vreemde oorlogsbeschrijvers van wat nationaliteit ook, niet verwend waren.

Het boek eindigt met den wapenstilstand van Rhetondes, en dus vrij abrupt. Toch laat het schrijvers' oordeel omtrent het werk van Versailles wel doorschemeren. 'La tâche immense que les hommes d'Etat vont avoir à entreprendre dans la conférence de la paix, demanderait une largeur de vues, une intelligence profonde des réalités économiques, une prévision à longue échéance, que nul ne peut se vanter de posséder. Elle exigerait un sens aigu de la solidarité internationale, que les gouvernements, même s'ils le voulaient, ne pourraient guère mettre en pratique, parce que les opinions publiques, toutes chaudes encore de la lutte, ne comprennent ni ne tolèrent le sacrifice de leurs intérêts.' Welk een oordeel staat hier geschreven voor de wereld van 1934, niet 'heet uit den strijd', maar lauw van twijfelingen!

C.

De gave gulden

Zesde hoofdstuk

Dien zomer zouden Bets en Huug een reisje naar Noorwegen maken. Het leek Huug stalend, na het op den duur verslappend Rivièra-klimaat, waaraan hij den laatsten tijd zijn weinige werklust toeschreef; en Bets, die zelf een zomerverblijf ergens in de frischte geopperd had, was verheugd met de Noorsche plannen meegegaan, ofschoon zij wel wat opzag tegen de kosten. Hun verrukkelijke, maar zeker niet goedkoope, huwelijksreis en hun staat in Menton, die financieel gesproken toch niet meeviel, hadden haar al tweemaal haar kapitaal moeten doen aderlaten, al was het dan niet voor belangrijke sommen. Doch als het Huug goed deed, dan was immers alles goed! In haar verlangen, hem opgewekt en vol energie te zien, zette zij met een groote gulheid alle bezwaren van zich af.

En op weg naar Noorwegen zouden zij natuurlijk Holland aandoen: de kinderen zien, de vrienden.... En Sofie, dacht Bets, en zuchtte berustend. Ze wilde dan meteen orde stellen op wat ze bij De Gruyter had staan, en last geven, wát, en wat niet, moest worden verzonden naar Menton, tegen den tijd, dat zij er terug zouden zijn. Ze hadden, gemakshalve, 'My Cottage' tegen October weer ingehuurd, maar ook in dat gemeubeld huis zouden een paar mooie bolpootkasten en haar prachtige Chineesch allerminst misstaan. Bets had er met Huug lange gesprekken over. Dat donkere, antieke eikenhout zou hun te lichtgebloemden, Engelschen salon warmer maken. 'En die groote vazen immers, die je hebt, van de famille rose,' zei Huug met een esthetisch voorproeven, 'die zullen er verfijnd kleuren....' 'Mijn twee mooiste Bauers zijn voor jou studeerkamer,' beloofde Bets innig. Zij stelde er zich zoo veel van voor! Heel het huis

zou eigener worden, als de eigen voorwerpen er meer sfeer in brachten.

Toen ze begin Juli, na twee vroolijke dagen Parijs, in Holland aankwamen - dat troffen ze niet (maar Bets was het een ware opluchting!) - liepen ze de Van der Kraften mis. Die waren op reis naar Rusland. Van der Kraft - dat zou je zoo niet gezegd hebben aan zijn manier van leven - was namelijk, hoewel niet aangesloten bij een partij, zoowat socialist. Hij coquetteerde zelfs met de communisten, van wie hij, naar Huug wist, een der geldschieters was; zijn bezoek aan Leningrad en Moskou heette een soort van studie-reis.... Huug had er Bets zoo het een en ander van verteld, zonder in bizonderheden te treden. Toen ze er de eerste maal van hoorde, was ze niet weinig verwonderd geweest.

'Nu ja,' zei Huug, 'Frits voelt daar theoretisch voor....'

'Dat geloof ik,' zei Bets, 'vooral theoretisch!'

De Van der Kraften afwezig, gingen zij dus eerst een paar dagen in 'Americain', - dagen, die, onder hun feestelijken schijn, vol verdrietige worry waren. Hans en Olga kwamen over uit Blaricum en aten met hen. Hans leek weinig in zijn schik; Olga was overdadig vroolijk en lachte haar Russischen arreschellach. Zij maakte Tartaarsche mutsjes en sjaals, dat de stukken eraf vlogen, vertelde ze, en Hans had een agentuur van artistieke byouterieën op zich genomen. Met de schilderijen kwamen ze niet vooruit!

Aan Huug beviel die agentuur maar matig. Van ritmeester bij de cavalerie, zooals zijn vader was geweest, tot kunstenaar, moest een stijging heeten, al was ze dat misschien niet in de oogen der bourgeois; maar een agentuur, zelfs in kunstvoorwerpen, - nee, dat ging niet....

Bets hield zich van den domme en interesseerde zich voor Olga's handwerken. Zij evenmin vond zulk een agentuur briljant, maar Hans had nu eenmaal met alle geweld willen trouwen, en, wat drommeldag, zij was, in nog geen jaar, al met achthonderd gulden bijgesprongen; dat leek haar welletjes. Verder moesten zij in 's hemels naam maar zien, hoe ze rondkwamen. Gelukkig bleek er geen baby op komst....

Den volgenden dag verscheen Sofie met Waldy op het appel. Zij déjeuneerden, uitmuntend, voor een der spiegelruiten aan

de Leidsche Kade, maar de gesprekken hadden geen tier. Waldy was verlegen en stemmig als een nonnetje, Sofie, sloom weer gelijk vroeger, bleek bezorgd over Kees, die was blijven zitten op school, en nog bezorgder over Hans.... Zij klaagde tegen Huug over de agentuur, die hij had aangepakt, de flinke jongen; maar was dat werk voor een kunstenaar? Ook het reisje naar Noorwegen scheen niet haar sympathie te hebben, en Bets had den indruk, dat in heel haar houding de scherpe en schromelijk onbillijke kritiek lag: help liever onzen zoon uit de moeilijkheden dan nuttelooze reizen te maken! Tot haar verwondering, terwijl Bets probeerde, Waldy aan het praten te krijgen, hoorde ze Huug tegen Sofie zeggen, dat hij een beetje zaken-doen voor zoo'n aap, die op zijn twintigste had willen trouwen, heelemaal niet tragisch vond.

Het goede van beide bezoeken was, dat ditmaal nòch Olga met haar flonkende oogen, nòch Sofie met een coquet steekje, bewust of onbewust een aanslag pleegden op Huugs hart. Maar Huug was in een alles behalve fleurige stemming geraakt, en zelfs de komst van Kees op zijn motorfiets was er niet naar om die te verbeteren. De jongen zag er landerig uit, bleek en vol puistjes, en de preek, die Huug hem hield over zijn slechte werken en over het verdriet, dat hij zijn moeder aandeed, beantwoordde hij met een schuwen blik, die Bets' hart pijnlijk verontrustte. Leek het niet, of de jongen zeggen wou: ‘En jij dan?’ In hoever had hij gelijk met die sprakelooze vraag?

Een uitkomst was de onverwachte invitatie van de vrienden Smits. Bets had geschreven, dat Huug en zij hun een bezoek wilden brengen, en zie, alsof zij den vorigen zomer jaloersch waren geweest op de Van der Kraften, - het antwoord was, dat Bets en Krayenhof natuurlijk een weekje, of zoolang zij maar konden of wilden, moesten komen logeeren. Bets was er zoo blij mee! De lichte verwijdering tusschen haar en de Smitsen had haar gehinderd. Nu bleek het, dat die alleen in schijn had bestaan. Naijver beteekent genegenheid!

De ontvangst was ditmaal zoo hartelijk als het maar kon. En Huug, van zijn kant, met het aanpassingsvermogen, hem eigen, was eenvoudig en serieus, zooals de toon van het huis dit verlangde. Hoeveel bewondering Bets ook voelde voor den charmanten zwier, die haar meer dan iets anders in Huug had be-

koord, ze ervoer, dat ze hem zóó als hier toch eigenlijk nog liever zag. En het hinderde haar, dat ze, nauwlijks met hem alleen op hun degelijk-verzorgde logeerkamer, weer dadelijk den anderen Huug te zien kreeg, zoetjes er tusschen nemend zijn gastheer en gastvrouw, - deze goede menschen, zei hij, die in alles matig waren, met mate ruim van inzicht, met mate kunstlievend, met mate royaal, maar vooral met mate.... 'het gelukkige huwelijk'.

De Smitsen waren, onder Bets' vrienden, een mythe. 'Het gelukkige huwelijk' was hun bijnaam, die niet weinig vermaak inhield. Want men begreep niet, hoe Han het hardde bij díe vrouw - o, een best mensch, maar wel een fregat met volle zeilen - en hoe die vrouw plezier kon hebben aan zoo'n 'model echtvriend'. Men vond Jo heerschzuchtig, een dwingeland; en volgens de meesten was Han, gehoorzaam, 'le mari de sa femme'. Anderen merkten op, dat Han integendeel een alleraardigste manier had, om Jo's al te groote bazigheid af te leiden en schaakmat te zetten zóó, dat hij, met *haar* lachende instemming, *zijn* wil wist door te drijven. Bets herinnerde zich een grappig moment, van toen zij samen naar Zwitserland vertrekken zouden. Natuurlijk was het Jo, die in het spoorboek de reis opzocht; '*mijn* reis' praatte ze gedurig; totdat Han, quasi nederig, te berde bracht: 'zeg, zou je dan meteen 'ns naar *mijn* reis willen kijken, en naar de reis van Bets?'

En was Jo bazig, Han was taai; niet af te brengen van wat hij zich in zijn kop had gezet, ook al had hij het volkomen bij 't verkeerde eind. Totdat weer Jo, met haar resolute logica, hem aan het lachen bracht en ontwapende.

Men moest hen leeren kennen, om te doorzien, dat dit 'gelukkige huwelijk' gebaseerd was, niet op een maatschappelijke ordelievendheid, maar op een groot, innerlijk saamhoorigheidsgevoel en op heel veel geduld en liefde-rijpe toeschietelijkheid, om dat diep-aanwezig geluk geen schipbreuk te doen lijden op een aantal karakterklippen aan den buitenkant.

Wat waren zij Bets een steun geweest, in dien treurigen tijd, toen zij Huub wel had moeten verlaten. Wat had zij een begrip gevonden in dit huis, zoowel bij de impulsieve, wat hoekige Jo, als bij den stillen, dieperen Han. Wat was ook later hun gezamenlijk verblijf in Zwitserland prettig en uitrustend geweest. Die menschen schenen uit elkaars verscheidenheid zooveel

kracht te putten, dat zij voorraad te over hadden, om er een ander van mee te deelen.

Maar zij waren nu eenmaal het gepatenteerde ‘gelukkige huwelijk’, en uit dien hoofde zachtjes ridicuul bij hun moderner vrienden. ‘Och, waarom ridicuul?’ vroeg Bets aan Huug, ‘zij hebben het goed samen, niettegenstaande hun tegenovergestelde karakters. Wat wil je meer?’

Ondertusschen had Huug niets tegen op dit logeeren in een geriefelijk en smaakvol huis, rustig gelegen in het lommerrijk Prinsevinkenpark, noch op de uitgangen - de Smitsen hielden auto - naar het Kasteel Wassenaar, waar zij thee dronken op het terras bij den vijver, of naar de Kurhaus-concerten.

Hoe de Smitsen over Huug dachten, werd Bets niet volkomen duidelijk. Toen zij hun geschreven had, te gaan hertrouwen, hadden zij dien stap blijkbaar gebillijkt. ‘Jij bent geen mensch om alleen te blijven,’ had Jo geschreven. Doch bij het eerste bezoek, dat Huug en zij hun den vorigen zomer brachten, was hun houding tegenover Krayenhof gereserveerd geweest. Nu schenen zij hem wel te mogen.

‘Weet je,’ zei Jo, ‘wat wij niet goed begrepen, was, hoe jullie zoo steevast bij dien notaris Van der Kraft kwamen ingekwar- tierd; net of wij niet meer bestonden.... Wat is die mevrouw Van der Kraft toch voor een ziel? Wij hoorden daar zulke vreemde verhalen over, dat die, eerlijk gezegd, op je man wel moesten terugslaan: de intieme vriend van die menschen.... Waar of niet?’

Het was, of Jo nog iets verzweeg.

‘Marie Van der Kraft ìs een wonderlijke tante,’ gaf Bets toe, ‘maar je weet niet half, hòe goedhartig! Dat is het, wat Huug in haar aantrekt.’

‘Daarom is hij ook zoo gesteld op jou!’ voegde ze erbij, en Bets was bang, een lompheid te hebben gezegd, want Jo, van haar kant, bleek volstrekt niet gesteld op dat compliment! Of was ze er niet op gesteld, dat Huug op haar gesteld zou zijn?

Dien avond zaten zij in het café onder het Kurhaus een kop thee te drinken - het was heerlijk weer en de terrassen waren tafeltje aan tafeltje bezet -, toen plotseling Jaap Rijmer met een jonge vrouw naar hen toe kwam gedrongen. De jonge vrouw bleek Lientje te wezen, met wie Jaap, na van die goeie Zus ge-

scheiden te zijn, sinds twee jaar hertrouwd was. Ze waren op de fiets uit Rotterdam gekomen.

De Smitsen toonden zich opmerkelijk koel; Jo en Lientje zeiden ‘Mevrouw’ tegen elkaar. Maar Jaap was van een uitbundige hartelijkheid. Hij zette zich naast Bets. Lientje kwam tusschen Huug en Han te zitten. Het was de eerste maal, dat Bets haar zag, deze fameuze Lientje; Lientje, die ‘ook haar rechten had’ na het ‘poëem’, en die Jaap ‘heilig’ was. Nu zij haar kennen leerde, stond Bets versteld! Een lieve jonge vrouw, een zachte madonna leek ze, maar... eigenlijk precies Zus! Er was zelfs een physieke gelijkenis: dezelfde fijne gestalte, hetzelfde zediggelegde, donkere haar, dezelfde bruine oogen! Jaap was, door middel van een heftige tragedie en een pathetischen gewetensstrijd, waarbij hij zijn lieve, bescheiden vrouw met vijf kinderen meende in den steek te moeten laten, bij precies zulk een lieve, bescheiden vrouw terecht gekomen! De verandering leek Bets van een curieuze nuttelоosheid, en de prijs wel een tikje te hoog....

Maar Jaap scheen dol in zijn schik en vertelde met een enthousiast gefluister aan Bets, hoe goed Zus alles begrepen had, en van de groote genegenheid, die tusschen Zus en Lientje bestond, en van de groote liefde, die Lientje had voor Zus' kinderen, - zij hadden er vaak een paar te logeeren, en in de Paaschvacantie hadden zij met hun allen een fietstocht gemaakt door Zeeland...

Doch toen de Rijmers vertrokken waren, kwam Jo los: - Bets wist het immers, *zij* hadden die scheiding zóó beneden nul gevonden, dat ze de herhaaldelijke aanloopen van Jaap om met elkaar te blijven omgaan, telkens weer hadden afgewimpeld. Jaap deed, of hij het niet begreep; maar hij moest het gevoeld hebben, dat zij hem en Lientje liever niet ontvingen.

‘Och,’ zei Huug, ‘zulke dingen moet ieder voor zich weten.’ Bets zag aan zijn gezicht, dat hij dacht: burgerlijke eigengerechtigheid!

‘Natuurlijk,’ antwoordde Jo, ‘en wij voor ons weten dan ook, dat wij ervoor bedanken, Jaap's enthousiasme te slikken.’

‘Maar als zijn eerste vrouw zelf alles goed vindt?’

‘Dat is hààr zaak.’

‘Eigenlijk,’ kwam Han met zijn bedaarde stem, ‘is dat niet hààr zaak alléén.... Die vrouw heeft nameloos geleden, en lijdt

nòg, al toont zij het hèm niet.... omdat ze een engel is en nog altijd zóóveel van hem houdt, dat *zij* geen schaduw zijn wil op zijn geluk! Maar de taak, vijf kinderen op te voeden, die is haar natuurlijk veel te zwaar. Haar omstandigheden zijn meer dan benepen.... En in welke gevoelens groeien zulke kinderen op, aan wie wordt ingeprent, dat ze hóuden moeten van papa's tweede vrouw, van die lieve “tante Lien”; en dat er geen betere man op de wereld is dan hun altijd “oprechte” vader! In zulke kinderen wordt immers, in alle lievigheid, elk moreel onderscheidingsvermogen verdoofd?’

't Was, of Han aarzelde; dan zette hij toch door:

‘Moeten wij dat nu maar allemaal goed vinden, omdat Zus het goed vindt? Moet het een algemeen goedgekeurde zaak worden, dat iedereen straffeloos mag uithalen, wat hij wil, verdriet en kwaad kan doen naar believen, en nog tevreden zijn over zichzelf op den koop toe? Er moeten er zijn, die “nee” durven zeggen.’

Huug, met een superieur gezicht, stak een cigaret aan.

Bets vond wel, dat Han gelijk had, maar ze ervoer het onderwerp als uitermate pijnlijk. Ze was er heel den verderen avond stil van.

Toen ze, thuisgekomen, een oogenblik alleen waren, zei Jo:

‘Han is misschien wat ver gegaan, maar het zat hem te hoog, die “moderne” manier van doen! We hadden hetzelfde tegen Huug eerst, maar later hebben we ingezien, dat er wel een verschil was: *zijn* kinderen waren grooter, en zijn eerste vrouw kan goed leven....’

‘Sofie hield allang niet meer van hem,’ verdedigde Bets nog. Maar een onzekerheid bleef haar kwellen, hoe alles eigenlijk was, en wat de Smitsen eigenlijk dachten....

Huug was iemand, die je op reis moest hebben! Met wie zou je genoegelijker uit kunnen zijn? Je moest hem zien op de boot, met zijn witte zeeofficieren-pet, zijn witte pantalon, en zijn blauw-flanellen jasje. Hij leek geboren om aan boord te leven, te droomen in een ligstoel, te zitten praten, een spel te tennissen.... hij verveelde zich nooit! Bets vond hem adorabel, zooals hij met zijn kijker aan de wering stond, zich interesseerend voor al, wat hij in de verten ontdekte... Hij leek, onverbeterlijk

elegant als hij was, een figuur, vond Bets, zooals je er ziet op het reclame-plakkaat van een stoomvaart-maatschappij; zoo'n figuur, die je zin doet krijgen in reizen! Wat was ze dol op hem! Ze lachte soms om zichzelf, zóó als ze van hem hield! Alsof ze nog een jong meisje was!

Een heerlijke zee-reis. Prachtig, stil zomerweer. Hoe Noordelijker ze kwamen, hoe klaarder of haar de lucht scheen te worden. Den tweeden dag stonden zij om vier uur 's morgens al aan dek, om de zon te zien opgaan. Hoe anders was dat dan een zonsondergang.... En toch gloeide de zon net zoo, als een roode bal, boven den horizon. Maar terwijl de zonsondergang broeiend is van kleur, en gedurig bezonkener, en eindelijk verbloedt, - was de morgenzee van een ongerepte koelheid en de lucht rein en frisch, tot alles jong ging blozen en al maar lichter en gelukkiger en schitterender werd! Bets drukte Huug's arm tegen zich aan, en keek naar hem op. Wat was ook zijn gezicht frisch en zuiver in den gouden morgenschijn!

En dan de vroolijke, Noorsche zomersteden, - en de fjorden, zoo heel anders, dan ze zich die had voorgesteld. Zij had gedacht: barre rotsen, nauwe doorvaarten als spleten, hemelhoog; en integendeel geleken ze liefelijke meren, die haar even denken deden aan het Lago Maggiore; berghellingen, versch-groen als in een eeuwige lente, met een overdaad van zilveren berken, van bewegelijk gebladerte fonkelend. Huug had gelijk gehad, dat het opwekkend zou zijn! En welk een avonden, klaar en doorschijnend tot aan den nacht, die schemerlicht bleef....

Bets had zich zelden zoo gelukkig gevoeld, en Huug blijkbaar ook, want hij maakte verscheidene ‘Noorsche verzen’, die, in een ijle, glanzende atmosfeer, de oude Vikingen voor haar op deden rijzen met de hooge arendswieken, struisch opgestreken langs hun kleinen, ronden helm, en die de fjorden bevolkten met hun vermetele galjoten:

‘Hun steven rekt den hals naar 't felle avontuur!’

Prachtige verzen waren het, meende Bets. En wat ze er vooral zoo heerlijk van vond, dat was de energie, de durf, die eruit sprak! Nou, als dit reisje hem maar goed deed! Ze had er niets geen spijt van. Het leek haar of Huug er natuurlijker van werd en gezonder in alles, tot in de liefde toe.

Zij betreurde het, toen ze ten leste, eind Augustus, naar Hol-

land terug moesten keeren. Huug had voorgesteld, een week of wat naar Laren te gaan, bij Hamdorf. Zoo zaten ze tusschen Hilversum en Blaricum in, en konden, voor hun vertrek naar het Zuiden, de kinderen nog wat zien. Bets wilde niet zeggen van nee, en ze verwonderde zich over zichzelf, dat ze niet meer van voller harte toestemde. Ze hield immers van Huugs kinderen? Zij had al van ze gehouden, lang voor zij hen persoonlijk kende... En toch was zij maar liever in éénen door naar de Rivièra gereisd. Zelfs aan een verblijf bij de Van der Kraften, uit Rusland weergekeerd, zou zij de voorkeur hebben gegeven. Ze bleven er echter maar één nacht, en reden den volgenden morgen met Marie's nieuwen auto naar Hamdorf.

Bets was slechts eenmaal in haar leven, een paar uur, in Laren geweest: vóór hun huwlijk, toen ze het huisje van Hans in Blaricum waren gaan zien. Ze hadden toen bij Hamdorf een kleintje koffie gedronken. Nu eerst merkte Bets, in welk een wereldsch hotel ze logeerde! en welk een attractie, voor heel het Gooi, de dancing elken avond was: file's auto's, zooals je in Den Haag of Rotterdam maar bij groote gelegenheden te zien kreeg!

Overdag bleek het landelijker. Het was warm weer, en 's morgens zat Bets in den tuin, terwijl Huug bij schilders-vrienden aanliep, of bij Hans. In de namiddag-koelte maakten zij een wandeling over de hei en langs de akkers. Bets had niet geweten, dat die streek zoo mooi was. En wat waren er tal van aardige huizen! Maar Huug zei, 's winters was het niet te harden van de miezerigheid en de verveling.

Twintig September dachten zij de terugreis te aanvaarden, en Bets schreef naar De Gruyter, dat hij de afgesproken meubelen, de etsen en het porcelein, die aan ‘My Cottage’ zooveel meer het aanzien van een eigen ‘home’ zouden geven, als vrachtgoed verzenden kon.

Die laatste drie weken zagen zij de kinderen veel. Kees, op zijn motorfiets, kwam herhaaldelijk uit Hilversum overgeknald; en na den eten vaak, verschenen Hans en Olga....

Ze zaten onder de veranda rond den dansvloer, en Olga was in haar element. Zij zag er prachtig uit onder het kunstlicht, dat haar blonde haar tot een aureool vernevelde en waarin haar oogen groener dan ooit boven het zachte vermiljoen van haar lippen fonkelden. Kostbare kleeren bezat ze niet, maar de meest

fantastische sjaals gaven haar een bijna feëerieke schoonheid! Bets zag het, Huug beschouwde haar met aangevuurde oogen.

Toch werd Olga weinig gevraagd, omdat men wist: Hans wilde niet, dat ze veel met anderen danste. Natuurlijk, met zijn vader, dat kon hij moeilijk verbieden. En Olga, met een coquette gretigheid, greep Huug's arm. Noode zag Hans haar, met de jonge gestalte van zijn vader, zich tusschen de dansende paren verliezen....

Doch dan danste hij ook zelf weer met haar - hij danste goed -, en Huug.... danste met Bets. Zij had willen weigeren; willen zeggen, dat ze moe was; zij had er niet de kracht toe. Willoos liet zij zich meevoeren, doch ze voelde aan alles, dat hij er niet bij was, dat hij het deed, omdat het van hem verwacht werd, misschien zelfs.... om haar plezier te doen. Voor het eerst sinds haar huwelijk, die avonden bij Hamdorf, had zij niet meer het gevoel, jong te zijn. En in die onverdringbare sensatie van een stilzwijgende nederlaag, dacht zij, gepijnigd, aan Eric.

Op een dier morgens, dat Huug alleen aan den wandel was en een bezoek bracht aan ‘Our Cottage’, zooals Olga zei, vond hij haar alleen thuis. Hans was naar Hilversum voor zijn agentuur.

Zij had een kort japonnetje aan, wit met blauwe korenbloemen, de bloote armen uit aardige pofmouwtjes. Een groote, maansteenen broche, die Hans haar had cadeau gedaan, besloot den blanken driehoek van haar hals. Zij zat naast Huug voor het huisje op de bank. Hij zag hoe sierlijk en van edel ras haar slanke beenen waren.

Vóór hen, in het warme najaarslicht, kleurde en geurde sterk de tuin, een veldje eigenlijk, een wildernis van bloemen: sinia's, petunia's, dahlia's, Oost-Indische kers, in een weelderige woekering dooreen en uit elkaar omhoog gegroeid tot een orgie van gloeiend leven. Hij dronk het met zijn oogen en voelde de overdadigheid der aarde, zag dan weer de ranke, sterke Olga naast zich, haar blonde haar als een golf van licht, haar gebruinde armen in hun krachtigen bloei naar de warme bloemen der handen toe....

Hij sprak over zijn droom van Rusland, waar zijn vrienden Van der Kraft, de ezels, moderne economische en mechanische dingen waren gaan zoeken! Voor hem was Rusland Anna

Pavlova in haar onvergelijkelijke gratie; en aan den anderen kant de oer-wereld van Moussorgsky. En hij sprak over Chialiapine, over de ontstellende diepte der Russische basstemmen.... over een voorstelling der Gebroeders Karamasov, van een troep uit Moskou, en over de jonge vrouw in dat stuk, haar hellen, betooverenden lach, denzelfden lach van Ludmilla Pitoëff, maar die was liever, menschelijker.... niet zoo demonisch! - Zóó als de actrice uit de Gebroeders Karamasov, zóó lachte zij, Olga.

Maar Olga lachte niet. Als peinsde ze, zoo zat ze naast hem.

'Ik praat graag met je....' zei ze opeens.

Huug huiverde van binnen. Ze had, met Hans mee, altijd 'je' gezegd, maar wat klonk dit 'je' intiem.... Vlaknaast hem zat ze.... Deze fiere, fascineerende vrouw, zij was zijn schoondochter, de jonge vrouw van zijn zoon.... Doch vijf jaar óuder dan zijn zoon.... Als zij hèm had ontmoet, inplaats van Hans... Hoe hield Hans van haar! Hij begreep het maar al te goed! - Zou zij ook zóó van Hans houden? Hij betwijfelde het.... Maar hoe dan ook, Hans was gelukkig.... In ieder geval was de jongen verdwaasd van liefde voor haar.... Olga, de vrouw van zijn zoon....

'Ja,' zei hij droomerig, 'je bent een líeve schoondochter van me.... Ik praat ook èrg graag met jou.... En eigenlijk gebeurde dat nog maar zoo zelden....'

Ze zwegen. Olga stond op, plukte een teeder-gesteelde, oranjedoorblonken Oost-Indische kerskelk, zat dan weer naast hem neer.

'Hans is wel vreeselijk jaloersch,' zei ze, 'zelfs op jou!'

Hij keek haar aan. In een glimlach smolten hun blikken tezamen. Deed ze het expres, hem zoo behaagziek aanzien? - Haar woorden schenen ánders gericht.

'Ik hóud van Hans,' vervolgde ze, 'maar wat is hij jong! jong!'

Zij lachte even, haar arrebel-lach.

En plotseling begon zij te vertellen, schel als een kwinkeleerende vogel, over Hans' dolle sentimentaliteiten, en over zijn boosheden en nukken dan weer, net een jong stiertje! en over de mannen, waarop hij al jaloersch was geweest, vrienden van hem, jonge schilders, met wie zij gepraat had en gelachen, zóó, heel gewoon,.... en op Van Nierop! Maar dát was een scène geworden....!

‘Van Nierop?’ vroeg Huug, ‘maar die is al zoo jong niet meer!’

‘Dat geeft niets!’ riep Olga, ‘des te erger! Volwassen mannen hebben nu eenmaal de charme van.... Ja, weet ik het?’ sprong ze weg uit het net, dat zij zichzelve spande. En zij vertelde in alle bizonderheden, hoe het dien avond was toegegaan.... En telkens, heen door haar verhaal, rinkelde haar koele lach. ‘Nee, Hans is een dot,’ besloot zij, ‘maar hij is heusch tè jong!’

‘Jong zijn is geen gebrek,’ lachte Huug terug, ‘ik wou, dat ik zoo jong was als hij!’

‘Maar jij bent heelemaal niet oud,’ verdedigde ze hem. Dan, als voor zich heen, ‘Ik kan me nooit voorstellen, dat jij de vader bent van Hans....’

Weer zag zij hem aan, en het was als vluchtte haar blik terug, en bleef toch naar hem toe.... Huug voelde zich haar wonderlijk nabij; onwillekeurig onderlijnde hij zijn snorretje met een droomerig gebaar.... Dan, tot de werkelijkheid keerend, kwam hij, nuchter bijna:

‘Toch ben ik zevenenveertig, Olga. Ik heb heel wat doorgemaakt. Ik ben oud.’

‘Rijp; niet oud,’ zong bijna haar diepe stem.

Hij stond op.

‘Kom,’ dwong hij zich luchtig te zeggen, ‘ik moet er eens van door.’

En hij verdroeg het, dat Olga hem een hand gaf met een zeker lachje, waarin iets van een speelsche minachting wegschool.

‘De groeten aan tante Bets,’ zei ze.

Dien zelfden morgen kwam, op de fiets, Waldy uit Hilversum. Ze trof tante Bets, die in den tuin van Hamdorf te lezen zat.

‘Je vader is aan den wandel,’ zei Bets.

Het stille meisje tegenover haar keek voor zich neer. ‘Een Roomsch gezichtje,’ dacht Bets. Doch somwijlen, onder het praten over niets, zag Waldy haar aan, en Bets bemerkte, dat haar blik ánders was dan vroeger: zachter, dieper.

‘Jammer,’ zei Bets weer, ‘dat je nu net vader misloopt....’

‘Dat geeft niets,’ kwam Waldy's beschroomde stem, ‘ik vind 't wel prettig, eens met u alleen te zijn.’

Bets hoorde er dankbaar van op. De genegenheid van Huug's

kinderen was een der grootste voldoeningen, die zij zich droomde. En juist in Waldy had zij altijd terughouding, zoo niet iets van afkeer gespeurd. Zij bezag het mooie meisje, dat met haar stemmig, zoel-rood mondje, haar zachte wangen, de zuivere oogleden, waaraan de lange, zwarte wimpers straalden, een nonnetje zou kunnen zijn, als zij niet even iets Joodsch had gehad. - Wonderlijk, dacht zij een oogwenk, ondanks zichzelf, dat zooiets puurs Huug's dochter was.... Doch dan gevoelde zij vooral de vreugde, opeens te weten, onmiskenbaar, aan al wat Waldy's stem en oogen zeiden: er was in dit kind geen vijandschap meer voor haar.

En in die vertrouwelijke stemming kwam plotseling haar vraag los:

'Hoe komt het toch, Waldy, dat je je zoo tot de katholieke kerk aangetrokken voelt?'

Waldy had een schuwen blik. Bets voelde, dat, op slag, zij zich weer voor haar afsloot.

'Dat is moeilijk uit te leggen,' zei ze.

'Niemand begrijpt het,' vervolgde Bets, 'je vader niet, Hans niet, ik niet, en je moeder nog minder.'

Het meisje zweeg.

'Wil je 't mij niet vertellen? Wij maken er ons dikwijls bezorgd over....'

'Waarom?' vroeg Waldy.

'Och,' zei Bets, 'ik zal maar zeggen.... dat er iets dweeperigs in is, iets ongezonds....'

'Juist niet,' verdedigde Waldy zich heftig, 'ik ben juist katholiek geworden, omdat ik het zóó niet uithield.'

'Wat niet uithieldt?'

'Alles om me heen! Zooals moeder en tante Marie praten bijvoorbeeld. Wat ze zeggen van vader, van oom Frits, van u...'

'Van mij?'

'Nou ja, van uw man.... van uw eersten man, bedoel ik....'

'Maar kind, wat heeft dat alles te maken met jouw Roomsch worden?'

''k Weet niet,' zei ze opnieuw, beschaamd, 'dat niemand meer trouw is.... dat iedereen.... Het is allemaal zoo vreeselijk, zooals iedereen is.... zoo wanhopig leelijk.... En ik had zoo'n heerlijke herinnering aan die vijf weken in 't St. Andreas

gesticht in Utrecht.... die zusters waren zoo lief en zoo gelukkig.... Als je gelooft, voel je je zoo veilig....'

'Dat begrijp ik,' zei Bets nadenkend, 'maar zooiets voelen echt geloovige protestanten natuurlijk ook.'

'Dat zal ook wel zoo zijn,' zei Waldy, 'maar ik heb het nu eenmaal van de Kerk.... Ik ben zoo blij, dat u het tenminste begrijpen wilt!'

'Weet u,' brak ze nog verder open, 'eerst.... had ik het land aan u. Ik dacht dat *u* mijn vader van moeder hadt afgetrokken. Maar nu ik u beter ken.... Ik zie nu wel, hoe lief u bent.... U zou nooit....'

'Daarom ben ik ook niet op uw bruiloft willen komen,' bekende het meisje nog, 'ik begreep niet, dat moeder het doen kon.... ik vond 't verschrikkelijk....'

Bets was geschokt, overrompeld.... Ze voelde zich schuldig. Was dat waar, dat zij Huug niet van Sofie had afgetrokken? Wat was hun tijd in Meran ánders geweest dan een flirt, die hem weglokte van zijn vrouw, van zijn kinderen? Had zij het recht gehad, zulk een flirt te beginnen, enkel maar, omdat haar hetzelfde was overkomen, en zij zich te eenzaam voelde?... Het vertrouwen van dit meisje beschaamde haar. Dan dacht ze ook, dat Waldy gelijk had. Het wás een ellendige boel in den tegenwoordigen tijd.

'Maar waarom is vader zoo?' mokte Waldy nog. 'Zooals moeder en tante Marie over hem praten....'

'Wat is dát nu voor dwaasheid?' zei Bets, zich hernemend, 'je weet toch zelf wel, hoe slecht je ouders het konden vinden? Sinds jaren al! Dat was toch geen leven voor dien man?'

'Dat weet ik niet.... Dat is het ook niet,' verwarde Waldy zich, 'maar moeder zegt....'

Op dat oogenblik zagen ze Huug aankomen over de Brink. Het gesprek brak af. Bets ontdekte onmiddellijk, hoe weinig vroolijk hij eruit zag. Maar nauwlijks kreeg hij haar en Waldy in het oog, of hij had alweer zijn charmante gezicht. Met een groote hartelijkheid begroette hij zijn dochter. Het deed hem blijkbaar plezier, haar zoo met Bets aan te treffen. Dan keek hij afgetrokken voor zich uit.

'En hoe was het bij Hans?' vroeg Bets.

'Hans was naar Hilversum....' zei hij vaag; en tot Waldy:

‘een wonder, dat jullie elkaar niet tegen zijn gekomen....’

En Huug bewonderde zichzelf: hoe had hij zich weten te beheerschen, omdat Olga zijn schoondochter was. Olga was een vrouw, die je gèk maakte! Hij dacht aan zijn Venitiaansche in het kasteel van Pergine... Fiamma! de mooiste liefde van zijn leven, al had die maar drie dagen geduurd, een verheven droom... Toch vroeg hij zich af, of Olga niet nog betooverender moest heeten... Ze had niet de voorname gratie, niet de gave hartstochtelijkheid van Fiamma, maar haar grilligheid, haar demonische lach, haar wonderlijke, groene oogen, maakten haar des te fascineerender. Mijn God! als *hij* haar ontmoet had, inplaats van Hans! Zei ze hem niet bijna openlijk, dat ze een rijpen man prefereerde? Hij wist het, veel van die kinderen gaven de voorkeur aan oudere mannen.... ‘L'expérience’! Het was om razend te worden. Maar er viel niet aan te denken.... De vrouw van zijn zoon! Dat nooit!

Met een heroïsche zelfverloochening deed hij in zichzelf van Olga afstand. Hij voelde heel de dramatische dracht van een lotgeval, dat hem folterde met al de kwellingen van een nooit leschbaren hartstocht. En hij vond zichzelf even beklagenswaardig als interessant.

Medelijdend keek hij naar Bets, die hem met haar ronde, blozende gezicht vol liefde aanzag. Stakkerd, wat voelde hij voor hààr, in vergelijk met wat hij voelde voor Olga?

Hij hield zich voor, dat als het om hèm alleen ging.... dan zou hij voor zijn part eenzaam de wereld zijn ingezworven, met de tragische liefde voor Olga in zijn hart. Maar hij moest denken om zijn kinderen. En hij had ook zijn plichten tegenover Sofie. En Bets dan? Mocht hij Bets ongelukkig maken? Bets, die zooveel voor iedereen overhad? Hij moest liefde veinzen; al zijn vriendschap en dankbaarheid voor haar moest hij omzetten in een houding van hoffelijkheid en van innigheid, die haar zou doen gelooven, dat alles nog was als te voren. Arme Bets, zij was nog altijd zoo verliefd op hem! Hij zag zichzelf de centrale figuur van een aangrijpenden, psychologischen roman vol lyrische gepassioneerdheid. Iets als ‘L'autre Danger’ zou die moeten heeten; l'autre danger: de vrouw van je zoon!

Bets, met de fijne waarneming der liefde, voelde, dat Huug iets hád. Hij was absent, zijn mooie gezicht had een smartelijk-

turende uitdrukking, die het nog mooier maakte; en toen zij dien avond hem aanhaalde, nam hij haar plotseling met een wilde kracht, die haar denken deed aan haar jeugd, aan Huub. Hij beet haar lippen te bloeden, dat zij het lauw proefde in haar mond. Daarna lag hij achterover te staren, alsof hij doodongelukkig was. Zij begreep het niet.

Den volgenden avond, toen Hans en Olga bij hen zaten, betrapte zij tot driemaal toe een blik van Huug, die haar alles onthulde. Zij was zoo ontzet, dat ze niet dadelijk doorvoelde, welk een vreeselijk verdriet dit voor haar beteekende. Eerst langzamerhand drong het tot haar door: Huug hield van zijn schoondochter; hij hield niet meer van hààr. Ze zei niets, het zou haar onmogelijk geweest zijn te spreken. Ze was te verstard van smart, een smart vol bitterheid van verontwaardiging, dat hij op de vrouw van zijn zóón had kunnen verlieven. Ze ervoer het als een schande.

Doch na enkele dagen werd zijn hoofsche vriendelijkheid, de zachte stem, waarmee hij tot haar sprak, als was zij een ziek kind, haar onverduurbaar. En dien middag, op een wandeling langs de akkers, kwam zij er rond voor uit:

'Zeg het maar, Huug, je houdt van Olga.'

Hij schrok.

'Hoe kom je dààraan?' verweerde hij zich.

'Dat voel ik. Ik wéét het. Ik heb het gezien aan je oogen.'

Hij ontweek een direct antwoord. Hij had wel een groote bewondering voor Olga, zei hij, maar het was eer een dichterlijke droom, net als Dante die had. Hij hield niet van Olga, zooals je houdt van iemand die je bezitten wilt, en die van jou wil zijn. Zóó zou hij nooit van Olga willen of kunnen houden; Olga was van Hans! En hij was gelukkig een gentleman. Zij kon dus volkomen gerust zijn. - Nee, Olga was voor hem een beeld, een ideaal beeld buiten zijn leven, een verheven liefde, die geen werkelijkheid wordt, een gevoel, dat heilig was....

Bets glimlachte bitter. 'Heilig!'

'En wat voel je dan voor mij?' vroeg ze.

'Voor jou? Maar lieverd, hoe kun je dat vragen? Dat weet je toch; dat moet je toch voelen? Ik houd ontzaglijk veel van je, al is het dan misschien niet die ideale liefde....'

'Ideale liefde,' zei Bets hard, zich herinnerend, wat Marie

Van der Kraft haar eens, in een loslippig oogenblik, verteld had.

‘En van mij hou je “ontzaglijk veel”, maar niet zoo ideaal?’ kwam ze met een vlijmend sarcasme achterna.

‘Ik verzoek je, er niet mee te spotten,’ deed Huug ernstig, ‘daarvoor is mijn gevoel te diep, èn voor Olga, èn voor jou.’

‘'t Is prettig, dat ik met haar deelen mag,’ hoonde Bets nog.

‘Wat, deelen?’ riep Huug, ‘er valt niets te deelen! 't Zijn twee gevoelens, die niets met elkaar te maken hebben. Mijn gevoel voor Olga is hoog en ver en immaterieel. En wat ik voor jou voel, zoo nabij, zoo innig. Een heel innige genegenheid, een warme kameraadschap. En dat niet alleen! Daar weet je alles van!.... Hoe gelukkig zijn we niet altijd samen.... Ben ik niet van jou, met mijn lichaam, en met mijn hart, allebei?’

En het plezier aan zijn geïmproviseerde psychologische zelfontleding deed hem blindelings voortgaan:

‘Maar 't is net als in de scheikunde; 't is een mengsel, geen verbinding. Een verbinding is een onscheidbaar geheel, zooals de ideale liefde is, de liefde “aus einem Gusz”. Voor jou voel ik een mengeling van heel diepe vriendschap, en ook.... hartstocht.... Begrijp je?’

En hij was een oogenblik nog naief genoeg, te denken, dat deze wreede gevoels-analyse haar bevredigen zou.

Bets zweeg. Hij zag naar haar gezicht.... het was rood; ze klemde de kaken opeen, beet zich in de onderlip.

Met een fellen blik van haar hel-blauwe oogen keek ze hem eensklaps aan, alsof ze hem haatte.

Huug ontstelde. Was hij te ver gegaan? Hij deed zijn arm om haar heen:

‘Ik ben zoo dòl op je, Bets,’ fluisterde hij, ‘ik kan niet buiten je!’

Zij maakte zich los.

‘Heb tenminste respect voor m'n verdriet,’ zei ze.

Bets, in de dagen die volgden, ontweek Huug zooveel ze kon. Ze leed tè scherp, als ze hem zag. En in de eenzaamheid van hun kamer voelde zij haar hoofd verschroeien, haar oogen branden van binnen.

Ze overlegde, of ze niet van hem scheiden moest. Ze wìlde

niet het ‘mengsel’ zijn van een vriendin en een maîtresse. Zeker, ze wou scheiden. Dan kon hij plezier hebben van zijn schei-kunde! grapte ze wrang.

Scheiden.... een nieuwe wanhoop ging in haar open. Wéér zoo'n vreeselijke tijd! Wéér die eenzaamheid! En dan, ze was immers nog een jong-gezonde vrouw, zou ze misschien wéér zich aangetrokken voelen tot iemand.... en, wel ja, waarom niet, een dérde man?

Bah, ze wilde niet scheiden. Ze wilde niet achter haar rug door iedereen worden uitgelachen: de rijke zottin, die haar nek brak over den eenen man na den andere. Ze dacht aan Eric. Tegenover hem allereerst mocht haar huwlijk geen mislukking zijn. Zij zou het dragen, zooals het was. Alleen, ze had het nooit moeten *beginnen*.

Doch nu het er eens toe lag, nu had ze te aanvaarden, - hoe bitter vernederend het ook was, Huugs ‘mengsel’ van ‘genegenheid’ en.... dat.

‘Je begrijpt toch wel,’ hoorde zij haar ouden Huub weer zeggen, ‘dat die man je trouwt om je geld?’ Kon dat waar zijn? Zou Huug haar heusch enkel om dat vervloekte geld hebben getrouwd?

Als een laatste toevlucht van haar ziel klampte zij zich vast aan het geloof, dat dát althans niet waar was; dat hij wel ècht van haar gehouden had.

- Vriendschap en hartstocht, zei hij. - Maar dat wáren toch manieren van houden? Hij kon toch wel ècht op haar gesteld zijn, en echt-verliefde buien hebben? Had hij haar ooit méér gezegd, haar iets anders voorgespiegeld? Bedrogen hád hij haar niet. Trouwens, hoe beheerschte hij zich. Hij beheerschte zich bewonderenswaardig. Een gentleman wás hij. In dat opzicht behoefde ze niet bang te zijn. Olga was zijn schoondochter. En misschien overdreef hij ook in zichzelf zijn gevoelens voor Olga. Dichters zijn menschen, die hun sentimenten als een kasplant trekken en trekken en ze zoo erg maken, als ze maar kunnen. Misschien zou 't in een ander huwlijk niets te beteekenen hebben gehad, de bevlieging van een oogenblik.... Zoo trachtte, met haar onverwoestbaar optimisme, Bets zich te troosten.

Maar 's nachts, als ze wakker werd, stond daar weer onoverwonnen de rauwe analyse, die een niet meer uit te wisschen

vonnis inhield: vriendschap en wellust. Had hij haar ooit werkelijk liefgehad?

Den laatsten dag, dat zij bij Hamdorf waren, zouden al de anderen bij hen komen déjeuneeren, Sofie met Waldy en Kees, en Hans en Olga.

Huug deed zijn best, om Bets lieve dingen te zeggen, en het maal verliep in een stemming, die opgewekt scheen.

Toen hadden ‘de kinderen’ zin in een fietstocht naar de Lage Vuursche, en Hans opperde, of Olga en hij ook van de partij zouden zijn. Doch Olga zei, dat ze moe was; liet Hans maar meegaan; zij hoorde bij de ‘ouden van dagen’.

En zoo, nadat de drie waren weggereden, zaten de achterblijvenden in den tuin van het hotel, en dronken een koffie toe, Huug en zijn drie ‘dames’.

Zoolang ze allen tezaam waren geweest, had Bets het afscheidsmaal niet naar gevonden. Zij had Sofie nu eenmaal leeren verdragen, en de aanwezigheid van Olga, daar ook Hans erbij was, had zij van zich af kunnen zetten. - Doch wat bezielde Olga, niet meê te willen op de fiets? Deed zij het opzettelijk? Speelde zij met Huug?

Plotseling voelde Bets, hoe zij daar zat, tusschen zijn eerste vrouw en zijn ‘ideale liefde’, - Huug aan den overkant van de tafel. Zij kreeg het moeilijk. Ieder woord van Olga sneed haar door de hersens; zij kon niet laten, elken blik van Huug te volgen; en het gesprek leek haar te loopen over pijnlijke stekels.

Er viel een stilte. Tot eensklaps Sofie uitvond:

‘Wel, Huug, hoe voel je je nou, tegenover je drie gratiën?’

Olga's arreschel-lach rinkelde. Roekeloos deed ze een anderen sprong in de mythologie.

‘Jammer, dat we geen gouden appel hebben.... dan kon Huug voor Paris spelen!’

‘Huug’ placht Olga te zeggen, evenals Hans. ‘Vader’ vonden zij te braaf, ‘Papa’ gek.

‘Dan was Sofie natuurlijk Pallas Athene,’ kwam Huug ernstig.

‘Waarom?’ had Bets alweer gezegd, voor zij er zich rekenschap van gaf, dat het misschien een domheid kon blijken.

‘Sofía is het Grieksche woord voor wijsheid,’ lichtte Huug in.

‘Nou ja, natuurlijk!’ zei Bets, alsof zij dat wel wist.

‘En Bets was een prachtige Juno,’ vond Sofie, hartelijk.

‘Al te veel eer voor *mij*,’ zei Olga. ‘Van Venus heb ik al heel weinig....’

Huug zat op heete kolen. Hij voelde een warmte achter zijn oogen, aan zijn slapen. Hij adoreerde Olga's coquetterie, en tegelijk begreep hij, dat Bets leed. Heel de situatie martelde hem met een satanisch genot. Hij voelde zichzelf een Uebermensch, en ook een diplomaat. Hoe moest hij Bets tevreden stellen, en toch Olga niet in den steek laten bij haar lokkende zelf-weggooiing, dat zij weinig van Venus had?

‘Van een klassieke Venus zeker niet veel,’ zei hij; ‘misschien iets of wat van een Venus van Botticelli....’

Opeens rees Bets overeind.

‘Ik moet even mijn taschje halen,’ zei ze.

Maar het duurde al tien minuten, en nog kwam ze niet terug.

Met hun drieën zaten ze: de vader en moeder van Hans, met hun schoondochter.

‘Weet jullie, waarom ik weinig van een Venus heb?’ zei Olga eindelijk. ‘Ik geloof, dat ik een baby verwacht....’

Sofie dacht dadelijk aan haar zoon. ‘Wat zou Hans dát heerlijk vinden,’ zei ze, ‘weet hij 't?’

Olga lachte; een klein lachje, waarvan niet duidelijk was, of het goedertieren klonk of vermaakt.

‘En grootmama, zou die het prettig vinden?’ vroeg ze plagend. Ze zei niet, of zijzelf het prettig vond.

Maar Huug had de tijding heel anders beroerd. Het drong nauwlijks tot hem door, dat hij misschien grootvader ging worden. Hij voelde een lichte teleurstelling; haar aanstaand moederschap deed plotseling Olga ongenaakbaar schijnen; doch tevens nog aanbiddelijker. In kwellende bewondering zat hij haar te bezien.

Na een poosje zei Sofie:

‘Waar blijft Bets toch?’

Huug ging boven kijken, op hun kamer. Bets was bezig een valies te pakken.

‘Wat doè je?’ vroeg Huug.

‘Ik hield het niet uit beneden.’

‘Je hebt Olga verkeerd begrepen,’ kwam hij sussend, ‘ze

méénde 't, dat ze weinig van een Venus had.... Ze denkt, dat ze misschien....'

Hij hield in. Hij voelde, dat de tijding van haar mogelijke zwangerschap hem lichtelijk ridicuul ging maken. Doch het was al te laat.

Bets zag hem aan, verrast, en ook wel even ironisch, maar dan vol bitterheid.

'Gelukkig,' zei ze. 'Wel gefeliciteerd, opa!'

Den volgenden dag, in hun D-trein, zat Huug te peinzen aan Olga, wier zwangerschap zijn passie had bekoeld, maar zijn liefde nog veel verhevener maakte.

Doch Bets overdacht, dat haar bolpootkasten nu onderweg waren, en de etsen voor Huugs studeerkamer, en haar Chineesch, al haar spullen, die hun huis 'zooveel eigener' zouden hebben gemaakt....

Zevende hoofdstuk

Bets en Huug hervatten hun leven in 'My Cottage', te Menton. Aanvankelijk leek het weinig veranderd, langs den buitenkant althans. Zij leefden, om zoo te zeggen, 'van de hand in den tand', naar de uren en de dagen uitvielen; en daar Bets een opgewekten aard had en meer dan te voren tot haar wat ruwen, Hollandschen humor scheen geneigd, en Huug van zijn kant hoffelijker was dan ooit, vielen zij menigmaal zeer dragelijk uit. Huug merkte nauwlijks verschil bij vroeger, tenzij dan dat hij in zijn binnenste, voor zich alleen, den gecompliceerden, folterenden droom koesterde van zijn liefde voor Olga. Uit hun dagelijksche doen echter haalde zijn epicuristische wezen al wat er aan materieele genoegens uit te halen bleek. Maar in Bets' ervaren was heel de sfeer en heel de smaak van hun leven van al het heerlijke van vroeger beroofd.

De zending van De Gruyter kwam aan, en 'My Cottage', versierd met Bets' antieke meubelen en waardevolle zaken, erlangde een vrijwat rijker aspect. Doch in Bets' geest was de zin daarvan verworden. Zij had zich een groote verinniging gedroomd van hun interieur; de bitterheid in haar hart deed haar in het aan-

brengen harer mooie voorwerpen een esthetische verfraaing zien, die haar slechts herinnerde aan het mislukken van beide haar huwlijken.

Toch, op den duur, om zich over de innerlijke ontgoocheling heen te zetten, ging zij, met de veerkracht haar eigen, er zich op toeleggen, vreugde te vinden in al wat uiterlijk haar huis meer glans kon geven. Met aan den stijl daarvan andere eischen te stellen, amuseerde zij haar gedachten. Die hall was er zóó voornaam gaan uitzien door den perzischen looper en de groote vazen van de famille rose; in den grooten salon gaf het donkere eikenhout der beide welgeboende bolpootkasten zooveel relief aan de lichte fleurigheid van sofa's en fauteuils; en de eetkamer vooral had een zoo deftig cachet verkregen door de rekken kostbaar porcelein boven buffet en dressoir, dat Bets het noodig oordeelde, den duvelstoejager voor halve dagen door een volwassen knecht te vervangen, die 's morgens in een blauw gestreept jasje door de vertrekken omging, en in een onberispelijk wit met vergulde knoopen tafeldiende. Het kamermeisje, dat eerst hetzelfde werk deed, werd meer met kameniersdiensten belast, naaide en streek; veel geld besteedde Bets aan haar kleeding. Zij troostte zich, door haar zintuigen, met meerdere verfijning in wijn en likeuren, met fijnere zeep op de badkamer, en met een schat van bloemen overal. En zij vroeg zich af, waarom zij jarenlang een auto hadden gehouden in Rotterdam, en waarom zij het nu niet zou doen? Wat maakte de paar duizend gulden, tot den aankoop ervan, voor verschil uit op haar kapitaal? De paarhonderd franken maandloon voor een chauffeur konden er ook nog wel af; en of er in de keuken drie of vier menschen aten, maakte eigenlijk zoo weinig onderscheid. Zonder dat zij het zichzelf zou hebben willen bekennen, waren het tevens blinde pogingen, om Huug voor zich terug te winnen.

Huug, van zijn kant, had in 't geheel niets tegen op meerdere deftigheid en comfort, en hij meende met voldoening uit al dien lust tot veranderingen en verbeteringen, uit Bets vroolijkheid vooral, te mogen opmaken, dat zij de domme geschiedenis van dien zomer met een bewonderenswaardige energie was te boven gekomen. Wat was hij eigenlijk een ezel geweest, om zijn gevoelens voor Olga niet eenvoudig te verzwijgen! Met een klein

beetje zelfbeheersching was hij er toch gemakkelijk in kunnen slagen, Bets daar volkomen buiten te houden? Gelukkig scheen zij het welhaast vergeten. Zij spraken er nimmer over.

Het was nu Bets, die erop aandrong, hun vriend Brooks eens ten eten te vragen of aan het déjeuner. Zij was het, die op haar eigen houtje vluchtige kennissen maakte, Hollandsche of Duitsche, die zij ontmoette bij de muziek, 's morgens aan de wandelkade; zij vroeg hen bij zich op de thee; soms was Huug erbij, soms ontving zij hen alleen, terwijl hij boven zat. En het was Bets, en niet Huug, die uitgangen bedacht met den nieuwen auto, naar het theater of naar concerten, in Monte Carlo of in Nice. Zij sprak niet meer over ochtendwandelingen langs den Cap St. Martin, over buiten werken boven de zee; zij sprak trouwens opmerkelijk weinig over zijn werk.

Huug daarentegen werkte.... Zijn sublieme en poignante liefde voor Olga wilde hij omzetten in een rijk en edel stuk proza. Hij schreef een middeleeuwsch verhaal, waarin heel veel over huiven en wijlen, bliauten en fulpen wambuizen voorkwam. Hij vroeg boeken over costuumkunde en middeleeuwsch huisraad uit de Koninklijke Bibliotheek ter leen. Maar ten slotte snuffelde hij vooral in Warhold van Adriaan van Oordt. Was het noodig, dat hij zich zooveel moeite gaf, als een ander het voor hem had gedaan? De middeleeuwsche wereld was immers een maskeering slechts zijner verfantaseerde liefde-lotgevallen met Fiamma en met Olga? En hij rekende uit, hoe de onrust, hoe de dynamiek der ziel den kunstenaar maken, mits hij de rust vindt, zijn onrust tot kunst om te scheppen! Hij hoopte alleen maar, dat Bets niets herkennen zou uit zijn herschepping, of hoopte hij juist wel, dat zij een verdrietige herinnering, gesublimeerd, erin terug zou vinden? - Hij hield zich voor, dat hij van Bets juist zooveel hield, als een wijs man, om van zijn leven te genieten, van zijn vrouw houden moet. Haar zeer modieuze avondjaponnen, die haar hals in volle blankheid smakelijk maakten, deden hem vaak behagelijk den nacht verwachten. En Bets scheen tevreden over het ‘effect’, dat haar dure jurken ‘sorteerden’.

Zoo ging hun leven een tijdlang, betrekkelijk ongestoord, maar koel en oppervlakkig verder. Bets hield nog altijd van Huug, maar niet meer op de oude, overgegevene, onvoorwaardelijke

wijze. En juist in de oogenblikken, dat zij weer bijna als vroeger voor hem voelde, kwelde haar plotseling de vernietigende analyse: vriendin en maîtresse. Soms, als zij alleen was op zulk een moment, brandden haar plotseling de tranen in de oogen. Waren zij samen, dan overpraatte zij met haar wat ruwe scherts de pijn der opengehaalde wond.

Een der beste dingen in die maanden waren de brieven van Waldy aan de ‘lieve tante Bets’, eenvoudige, vertrouwelijke brieven van een hart, dat een hart gevonden heeft, en die Bets goed deden. Zij deden haar meer; de genegenheid van zijn dochter bracht haar dichter tot Huug terug.

Maar den volgenden voorzomer kwam er een tijding, die, hoe weinig onverwacht ook, velerlei gevoelens tusschen hen omwoelde: de geboorte van Olga's kind.

Het was een jongen, en zij hadden hem Boris genoemd, naar Olga's vader. Bets vond het zot, een Hollandsche jongen, die Boris heette! Zij vond het (maar zei het niet) net iets voor Olga, en in Hans een soort van zwakheid.

‘Nou ja,’ zei Huug, ‘als je ook Boorus zegt, en niet Bories...’

Hij voor zich was wel even gestoken, dat het kind niet Hugo heette. Hij meende er zelfs een verfijnde plagerij van Olga in te voelen. Maar overigens leek hem Boris Krayenhof een interessante combinatie, die iets hoogs en exotisch weefde rond zijn naam, alsof nu waarlijk deze Krayenhof tot iets zeer bizonders kon zijn voorbestemd.

Het was wonderlijk, op welke wijze de tijding aanvankelijk hem aandeed. Hij zag allereerst Olga, met haar kind, Olga in een glorie van moederschap, Olga als madonna, een verrukkende madonna, die alles behalve had opgehouden, een betooverende vrouw te zijn. Daarna pas drong het werkelijk tot hem door, dat dit jongetje de zoon was van zijn zoon. Hij was daar ook wel trotsch op. Maar de gedachte kwam nauwelijks bij hem boven, dat hijzelf nu grootvader was.

In Bets, ondanks haar felle jalouzie op Olga, die Huug van haar had afgetrokken, ontwaakte in die dagen vooral het moedergevoel. Zij dacht veel aan Eric, toen die pas geboren was. Zij schreef een brief aan Hans en Olga, vol lieve, zorgende gedachten over den zuigeling, en in dier voege sprak zij erover tegen Huug. Zij deed het met zulk een natuurlijke goedheid en hartelijkheid,

dat zij gevoelens in hem wakker riep van verbondenheid aan dit kindje, die hij uit zichzelf niet gehad zou hebben; en hij had oogenblikken, dat hij haar met een innerlijke verrassing en dankbare genegenheid beschouwde. Hoe lief was het ook, dat zij, geheel spontaan, tweehonderdvijftig gulden voor de bevalling had doen overmaken aan Hans! - Hij hield toch wel heel veel van zijn goeie Bets, dacht Huug meer dan eens. En hij werd niet kwaad, als zij goedig hem plaagde met zijn grootvaderschap.

Een paar weken lang wel bracht de gebeurtenis een zachtere stemming tusschen hen. Bets opperde zelfs, of zij, tegen dat het te warm werd in Menton, niet, inplaats van naar de Haute Savoie, zooals het plan was geweest, een maandje naar Holland zouden gaan, om van zijn kleinkind te genieten en van Hans als jongen vader! Zij méénde het; hoewel ze (al zou zij niet hebben kunnen uitleggen waarom) voorvoelde, dat Huug het tòch niet dóen zou.

En inderdaad, Huug zei, dat hij 't een allerliefst idee van haar vond, maar er was aan zulke kleine wurmen te weinig moois, om er apart een reis voor te ondernemen. Op het laatst van den zomer misschien, of in September, als zij wilde....

In waarheid was hij verontrust, Olga weer te zien als jonge moeder. Hij was bang voor de milde ironie, waarmee zij hem aankijken zou, en zou praten tegen het onnoozel wezentje van ‘grootpapa’. Veiliger leek hem het denken aan zijn kleinzoon, uit de verte....

De brieven uit Holland, terwijl zij dien zomer in de bergen waren, brieven van Sofie, van Waldy, en van Hans-zelf, vertelden wonderen over den ‘Boreling’, zooals zij hadden uitgevonden, den kleinen Boris te noemen, en meermalen werden Huug en Bets aangemoedigd, eens over te komen.

Toen maakte Bets een gezellig plan op. Zij zouden dan voor 'n veertien dagen gaan, en Waldy mee terug nemen, om een poos bij hen te logeeren. Na het afloopen van haar meisjes-H.B.S. wilde Waldy het diploma halen van de Huishoudschool, maar met dien cursus - Huug begreep niet, hoe zijn dochter zoo nuttig ingesteld bleek en in 't geheel niet tot iets van kunst geneigd - kon zij net zoogoed half October beginnen.

Bets overlegde bij zichzelf: het royale gebaar van mijn kant, ten opzichte van Olga, staat goed; wekt den indruk, dat ik m'n

positie sterk voel. Wat voor kwaad zou een kort verblijf in Holland kunnen? De aandacht blijft dan op het kleinkind geconcentreerd. De jonge moeder is ook heel iets anders dan de jonge vrouw was. Ik zal mij ertoe dwingen, altijd *samen* met Huug de jongelui te bezoeken. En het plan-Waldy, dat ik trouwens prettig vind, valt nogmaals in mijn voordeel uit.

Toen zij eens wakker lag, bemerkte Bets, hoever zij was weggeraakt van haar spontaan geluk, dat zij zoo koel nu overwoog, wat al dan niet haar 'positie versterken' kon. Lang lag zij met open oogen te staren in den nacht, haar hoofd star van wrang verdriet.

Overigens bleken Bets' berekeningen niet onjuist te zijn geweest. Het jonge huishouden, waarvan nu de 'Boreling' de kern vormde, had zijn intieme bedrijvigheid, waar Olga zich weinig uit losmaakte als jonge vrouw. Haar uiterlijk was veel minder verzorgd dan te voren. De genoegelijke doening van Hans met het tandelooze wicht, een dikke beer met een blond kuifje op zijn nog kale bolletje, leidde de aandacht van de moeder af, en Huug was geen oogenblik met haar alleen. Van de keeren, dat Huug en Bets in '*Our* Cottage' kwamen, was er bovendien meer dan eens aanloop van jonge schilders en Blaricumsche vriendinnen, en op een Zondagmiddag waren Olga's ouders er, de al bejaarde Strakow met zijn woesten baard, en zijn nog mooie vrouw. Dat alles gaf zooveel afleiding, dat Bets nauwelijks leed; zij betrapte geen blikken, die haar niet bevielen; Huug amuseerde zich met Hans' uitbundigheden, en was vol belangstelling voor wat de oude schilderijen-restaurateur hem vertelde van zijn werk en bizondere, wetenschappelijke methode's.

De veertien dagen gingen in één roezemoes van bezoeken en drukten van allerlei aard voorbij, en toen Bets eenmaal weer met Huug en Waldy in den trein zat, Huug, naar haar voorkwam, vrijwel in zijn schik, en Waldy vol verlangen naar het verre Zuiderland, toen had zij een zacht gevoel van overwinning.

Zij reisden tweede klasse, want de zomer was verre van goedkoop geweest; Bets had het jonge huishouden nog wel wat moeten steunen; en het leven in Menton, zooals dat thans, met twee mannelijke bedienden en twee meiden, was ingericht, viel niet mee....

Huug vond het een beetje een lijdensweg, als je eenmaal aan het eerste klasse-reizen gewend was: de plaatsen waren nauwer, de coupé's voller, en met welk publiek! - maar hij had in den zuinigheidsmaatregel (Bets hád van die ietwat onnoozele bevliegingen) gracieuzelijk berust.

De tijd met Waldy werd niet, wat Bets er zich van had voorgesteld, na de vertrouwelijkheid, die er tusschen haar en het kind, dien morgen in Laren, was gegroeid. Bets was van een groote liefheid voor haar, en Waldy was ook niet onlief voor Bets, integendeel. Maar toch was het, of er iets haperde.

De eerste dagen in Menton had het meisje onbeknot genoten, overweldigd door de heerlijkheid eener zuidernatuur, die aan de zoetste verwachtingen van haar hart beantwoordde. Doch al spoedig bemerkte Bets, dat ze zich niet gelukkig gevoelde in het huis van haar vader en diens tweede vrouw. 's Morgens heel in de vroegte bleek ze vaak al naar de kerk geweest te zijn, - Bets hoorde het van de bedienden, die Waldy aanbaden. Met een eerbied vol welgevallen spraken zij over ‘Mademoiselle’, - Mademoiselle, die naar de mis was, - Mademoiselle, het eerste Christenwezen, dat zij onder de familie en vrienden hunner meesters gewaar werden. Maar tegen Bets noch tegen Huug sprak Waldy over haar vroege vluchten naar de kerk. Deed ze het, en zweeg ze, om niemand aanstoot te geven? Of zocht zij er uitkomst voor iets, dat haar benauwde of verdriet gaf?

‘Zij vindt natuurlijk, dat wij in zonde leven,’ zei Huug, expert van katholieke gevoelens, ‘de Kerk staat nu eenmaal geen tweede huwlijk toe, zoolang de eerste echtgenoot leeft. Wij hadden niet eens in de kerk kùnnen trouwen, al hadden wij gewild.’

‘Of denkt zij misschien aan haar moeder?’ zei Bets. ‘Kan zij het toch niet hebben, dat je getrouwd bent met mij?’

Het best waren nog de wandelingen langs de rotsen van den Cap St. Martin, opnieuw in zwang gekomen. Op die wandelingen alleen, door dat zuiver paradijs van zon en glans en geur, leek Waldy zorgeloos gelukkig; en Huug en Bets herontdekten de luistervolle schoonheid der Rivièra.

Op een avond las Huug hun beiden zijn middeleeuwsche geschiedenis voor. Waldy waardeerde in het bizonder de figuur

van een bisschop, aan wien zij meende te ervaren, dat haar vader toch niet zóóver van de Kerk was afgedwaald, als zij gedacht had. Maar Bets, met de waakzame intuïtie der liefde, herkende al spoedig onder de huiven en wijlen der edelvrouwen onmiskenbaar Sofie en nog klaarblijkelijker Olga, in de teedere gade van Eerhart's jongsten broeder. Een derde vrouwe-figuur, die Fiamma heette, een éérste onderhuwlijksche vlam van Eerhart, kon zij niet thuisbrengen.... Een oogenblik bevloog haar de blijde veronderstelling, of *zij* ook Fiamma was? Maar dan kwam het verhaal niet uit. De ridder bléék getrouwd met Ermingarde, die Sofie was. En alle licht viel op de figuur der jonge, betooverende schoonzuster, en op de verterende, schuldige hartstocht van Eerhart.

Telkens keek Bets bezorgd naar Waldy, of die niets merkte; doch het meisje luisterde toe met een ernstig-verdiept gezicht, waarop niet anders dan aandacht te zien was. Voor haarzelve was het verhaal een soort pijnbank, doch zoo omzichtig met fluweel overtrokken, dat die bijna een sofa geleek; al was zij blij, daarvan te mogen opstaan, toen het uit was. Nergens had zij gezegd: ‘goed is dat’.

‘Vind je het niet mooi?’ vroeg Huug.

‘O jawel,’ zei Bets luchtig, ‘maar de psychologie lijkt mij wel wat modern....’

‘Ik vind het erg mooi,’ zei Waldy naïef.

En inderdaad, het offer van Eerhart, die de liefde voor de vrouw van zijn jongsten broeder heldhaftig verborgen had gehouden, en heentrok naar het Heilige Land tot loutering van zijn ziel, het kwam geheel en al in haar lijn.

Maar Bets, dien nacht, had weer een dier ellendige uren, waarin zij, wakker liggend, als in een zwarten afgrond haar leven binnenzag.

‘Dus tòch,’ dacht zij. Hij mocht dan met een edele zucht de werkelijkheid wegsluiten in een verhaal, als in een melancholiek doosje vol roze watten, - zijn liefde voor Olga koesterde hij maar al te duidelijk, in maar al te gevoelde woorden. Hij híeld van Olga. En wat was *zij*? Met een groote bitterheid herhaalde zij in zichzelve de naakte analyse, die haar huwlijk had outluisterd.

- Dààrtoe had zij dat groote offer gebracht, - niet meer te

zijn voor Eric de onbevlekte moeder. Eric, mijn jongen, kreunde het in haar, heb ik je dààrvoor verraden?

- Verraden? hernam ze zich, overdrijf ik niet? Laat ook ik me niet meeslepen door.... de litteratuur? Maar nee, zij voelde het heel diep, dat zóó de waarheid was. Zij had Eric's vlekkelooze liefde en vlekkeloozen eerbied verbeurd voor een nieuw leven, dat waardeloos was, een hersenschim. Want was het nog maar zóó, dat zij Huugs liefde had verlóren; dat zij terug kon zien op één jaar van werkelijk, ècht geluk! Zij begreep, dat zij zijn èchte liefde nooit gehád had!

- Voelde zelfs zijn argelooze kind het? vroeg Bets zich af, dat de verhouding van 'r vader en hààr... slecht was, in den grond?

Waldy, den volgenden dag, bemerkte, dat er iets veranderd was in tante Bets, al was die ook even lief voor haar als altijd. Zij híeld van tante Bets, en zij had medelijden met haar, zij wist niet waarom. Zij hield ook van haar vader, maar zij leed onder iets in hem, dat zij zelf niet begreep. En zij was blij, toen haar logeertijd ten einde was.

Die winter ging voorbij, als de vorige, in een leven ‘au jour le jour’. Afgestompt door den oppervlakkigen gang der uren, was Bets noch gelukkig, noch bewust ongelukkig. Haar opgeruimde aard won het altijd weer van de oogenblikken van zelfinzicht, al bleef in het vroolijk glas wijn harer dagen een duistere droesem op den bodem liggen.

In het begin van 1930, den derden Februari, ontving zij een telegram. Een bliksemstraal, vlak voor haar den grond ingeslagen, had haar niet feller kunnen doen ontstellen. ‘Huub plotseling gestorven. Brief volgt. Corrie.’

Het was elf uur in den morgen. Een Maandag. Zij stond in de eetkamer. Huug was uit, naar de post, meende zij.

Verpletterd stond zij, met het opengescheurde papier in haar hand.

- Huub dood. Zij kon het niet begrijpen.

Zij begreep maar één ding: haar mán was dood. Huub, die vierentwintig jaar haar man was geweest. Erics vader.

En zij dacht maar één ding: dat ze dadelijk naar Holland

wilde, bij de begrafenis zijn. Waartoe? Het kon haar niet schelen, waartoe. Haar mán was dood.

En Huug dan? Huug was nu haar man. Zij wás niet de weduwe. Huubs weduwe was Corrie. Zij verwierp die drogbeelden. Corrie was Huubs minnares geweest, niet zijn vrouw. Zij was niet de vrouw van Huug. Zijn minnares was ze. Zijn minnares, snerpte het in haar, - en zijn vriendin.

Plotseling viel ze neer op een stoel en snikte, het telegram tegen haar gezicht: Huub! Huub! Het leek of alles nog herstelbaar kon geweest zijn, en nu eerst onherstelbaar was, voor altijd. Zij wist niet, hoe lang zij daar zat, neergesmeten op dien harden eetkamerstoel, gebroken in al haar leden.

Zoo vond haar Huug. Hij had haar overal gezocht.

‘Wat is er?’ vroeg hij verschrikt.

‘Kijk maar,’ zei ze. ‘Huub is dood.’

Ze rilde. Ze zag doodsbleek.

Hij las het telegram. Hij zag haar aan. Koud, met starre oogen, keek zij naar hem op.

‘Ik begrijp niet....’ zei hij verward.

‘Wat begrijp je niet?’ Hard klonk haar stem.

‘Dat je 't je zoo aantrekt....,’ kwam hij bescheiden.

‘Dat ik 't me zoo aantrek?’ hoonde zij, ‘hij was toch mijn mán?’

‘Mooi en wel, maar hoe heeft hij je niet behandeld?’

Nogmaals stak Bets hem met haar hel-blauwen blik, kort, fel, vernietigend.

‘En hoe heb *jij* me behandeld?’ vroeg ze.

‘Maar wat wil je dan?’ verwarde hij zich opnieuw.

‘Wat ik wil? Ik wil naar Rotterdam. Ik wil tenminste bij zijn begrafenis zijn.’

‘Je bent gek.’

‘Ik geloof het ook,’ lachte ze, ‘dat ik gek ben. Ik ben altijd gek geweest, sinds ik je ken.’

Huug voelde scherp zijn schuld; maar tegelijk voelde hij medelijden.

‘Je bent overspannen,’ zei hij, ‘kom tot jezelf, ga wat rusten. Wacht tenminste op Corrie's brief. Je weet niet eens, wat het geweest is.’

En opeens begon Bets wanhopig te schreien. Huug, vol meegevoel, streek haar over 'r haar. Maar zij ontweek zijn troostende hand.

‘Laat me,’ smeekte ze.

Bets reisde niet naar Rotterdam. Niet omdat Huug haar tegen hield; dien middag had hij haar juist aangemoedigd, andere voorbeelden noemend, dat de eerste vrouw of de eerste man bij een begrafenis was tegenwoordig geweest. Maar Bets wilde zelf niet meer. Ze begreep, dat ze vrijwel een mal figuur zou hebben gemaakt. Wat ging ze er ook doen, met Corrie, Cor's familie, Huub's onuitstaanbaren broer, - een ongewenschte vreemde in haar eigen huis? En toch was *zij* de naaste, de moeder van zijn eenigen zoon! Geen oogenblik week Huub, Huub die dood was, uit haar gedachten.

Ze telegrafeerde naar haar vroegeren bloemen-leverancier in Rotterdam, een uitvoerig telegram, wat het zijn moest, orchideeën, iets moois, met op het lint: ‘Een laatste groet van Eric en zijn moeder’. Zij deed het buiten Huug om, bang dat hij het niet zou willen, dat opschrift. En met elke post keek zij zenuwachtig uit naar Corrie's brief. Eindelijk, Woensdag 's middags eerst, kwam het korte schrijven: Huub had een appendicitis gehad, was naar het ziekenhuis vervoerd, en was in twee dagen weggeweest aan een plotseling erbij gekomen buikvliesontsteking. Corrie wist niet, wat te beginnen. Of Bets niet overkwam? De begrafenis was Donderdag. Het was te laat. Ze kon Rotterdam onmogelijk meer bereiken. Ze huilde heel dien dag. - Hoe had ze van Huub gehouden, en hij van haar, toen ze jong waren! Later, ja, had hij haar slecht behandeld, kon je zeggen. Als de hartstocht iemand te pakken kreeg! Maar wat een prachtig karakter overigens. Om haar geld had hij nooit iets gedaan noch gelaten, - terwijl hij toch volstrekt niet onverschillig was voor geld! Degelijk, nobel, en onkreukbaar eerlijk. Wat had Van der Kraft niet gezegd? ‘Die dokter Vogel heeft je vermogen beheerd als een prima financier. Ik heb er respect voor!’ Arme Huub! Wie weet, welk een naar leven hij de laatste jaren gehad had. Hij zag er toen al zoo weinig gelukkig uit, toen bij dat onderhoud in zijn studeerkamer.... Als ze naar Rotterdam had willen gaan, dan had ze het eerder moeten doen! Waarom

was ze twee zomers na elkaar in Holland geweest, in Den Haag zelfs, zonder te beproeven, Huub nog eens te zien, als goede vrienden; hem, en zijn kind, een meisje van bijna drie jaar nu al! Waarom had ze het gelaten bij die eene, akelige keer, toen ze als verbitterde vijanden tegenover elkaar hadden gezeten, strijdende, hij voor Eric, en zij.... voor Huug! Wat was het alles nutteloos en dwaas geweest! Een groote moeheid zonk over haar.

Een ding moest ze erkennen: Huug was lief voor haar in die dagen. Maar zij kon zijn liefheid bijna niet hebben. Zij kwam te laat. Er was te veel verwoest in haar hart.

Na een week ontving Bets een tweeden brief van Cor. Ze dankte voor de prachtige bloemen; er waren verscheidene bloemstukken geweest, van vroegere patienten ook. Dan schreef ze over zichzelve. Huub, die niet aan sterven dacht, had geen testament gemaakt; in zoover had zij dus niet te klagen (Bets vond die uitdrukking hinderlijk ongevoelig); wat niet wegnam, dat zij, na wat er afging voor Eric, in 't geheel niet leven kon. Zij hadden aldoor ingeteerd, de laatste jaren, en Huub had nog een ‘bom’ verloren met een vreeselijk secuur-lijkende geldbelegging, waarmee hij hun financiën had willen redden, en die juist andersom was uitgevallen. Wel waren er nog de invorderingen van het loopende jaar. Daar zorgde de notaris voor. Die had ook aan Eric geschreven. Wat zijzelve moest aanvangen, wist ze niet. Natuurlijk was, om te beginnen, de huishuur belachelijk veel te hoog voor haar. Zij zou heel klein moeten gaan wonen met Gerrie, een dagmeisje houden. Maar wat dan met al de meubels? 't Was jammer, ze te verkoopen; je kreeg er niets voor. Daarom was zij van plan, in het huis te blijven en een pension op te zetten of een ziekenverpleging, als Eric haar zijn deel in het meubilair zou willen laten. Of Bets het hem vragen wou. Het was toch ook voor Gerrie, en Gerrie was toch zijn zusje. En of Bets haar het eerste jaar wat helpen wou met de huur. Zij had maar negenhonderd gulden rente, had de notaris gezegd.

Bets was buiten zichzelve over dien brief. Als Corrie van haar helft en Gerrie's aandeel maar negenhonderd gulden had per jaar, dan had Eric er driehonderd! Niets, kon je wel zeggen! Zij begreep niet, hoe die man dermate zwak had kunnen zijn, toe te laten, dat Corrie op zoo'n manier omsprong met zijn geld,

schulden maakte tegen de klippen op, en hoe hij daarna de rest nog in onzekere fondsen was gaan beleggen.... Toen zij scheidden, bezat Huub toch een aardige duit, al had hij haar nooit gezegd, hoeveel precies.... Het was treurig. Maar zij wist dat immers allang, uit de verhalen van de Van der Kraften, en, eigenlijk, van Huub-zelf ook al, dien eenigen keer, dat zij hem nog gesproken had, en hij zich beklaagde, zooveel minder dan vroeger te verdienen en nauwlijks rond te komen.... Zij haatte Corrie, die met haar leeghoofdige verspilzucht dien man zóó in de moeilijkheden had gebracht, dat hij, de degelijkheid in persoon, vrijwel in speculeeren zijn toevlucht had gezocht. Enfin, nu zát ze ermee! Eric, ja, die was er ook wel de dupe van, maar och, die had hààr geld, later. Wie er het ergst aan toe was, was Corrie zelf. Eigen schuld.... Zij was niet van plan ervoor op te tornen.... Corrie had toch in elk geval een achttien duizend gulden.

Plotseling herinnerde Bets zich, hoe zij, dien middag alléén wachtende in haar eigen salon, en denkende aan Huubs leelijke kind daarboven, zichzelve beloofd had, goed voor dat kind te zullen zijn, als het noodig was; Eric's zusje toch.... Als Cor gaandeweg al haar geld opmaakte, had Gerrie later niets....

Goed dan, zij zou helpen. En zij schreef voor de tweede maal in die dagen aan Eric, over de meubels; en aan Corrie schreef ze, dat zij haar voor één jaar helpen zou, mits ze beloofde, niet te zullen raken aan haar kapitaal, - en hoeveel er noodig was. Ze moest het pension dan maar zóó voorbeeldig drijven, dat ze een tweede jaar zichzelf bedruipen kon.

Vol kwelling bleef Bets denken aan de laatste, moeilijke jaren van Huub, naast die vrouw-van-niets.

En die lente kwamen er andere, verontrustende berichten. Het ging niet goed tusschen Hans en Olga. Hans beklaagde zich telkens weer over Olga's tartende coquetterie, en Olga, met haar koelen spot, noemde Hans: Edmond Jaloux. De kleine Boris, vergood door zijn vader, heette in Hans' brieven ‘de kleine Bobbie’; in die van Olga: ‘Borisje’. De ‘Boreling’ van hun beiden saam, was uit de mode.

Tot op een goeden dag de aap uit de mouw kwam. Hans wilde scheiden. Hij had een meisje ontmoet, Miep Goedemans; en

nu wist hij eerst, wat echte liefde was. Miep was zoo'n schat! Een natuurkind! Zij hielden zoo vreeselijk van elkaar. Hun liefde was iets dat vanzelf sprak, iets dat hen allebei heelemaal nám, zonder dat overdrevene, gespannene, of hij gek werd, zooals het vroeger voor Olga was. Zijn vader had gelijk gehad. Als je twintig jaar was, wist je nog niet wat je deedt; het was een jeugdhartstocht geweest, een stroovuur. Miep, dat was de zòn....

'Here you are,' zei Bets kordaat. Zij was vlotter in het Engelsch geworden, de laatste jaren.

'Hans scheiden....', kwam Huug op zijn droomerige manier; en Bets, met een wreeden schrik, meende in zijn stem hetzelfde te hooren, wat zij bij een hunner eerste gesprekken daarin gehoord had, toen hij verwonderd zei: 'Hé, is u gescheiden....?' Een vaag verschiet!

Scherp voelde Bets het opeens: Huug dacht aan Olga! Huug dacht, dat Olga niet langer *de vrouw van zijn zoon* zou zijn....

Doch dan temperde haastig Huug den gewekten indruk, door eraan toe te voegen:

'Dat is wèl gauw! En wat moet er met Borisje?'

'Maar Olga zal natuurlijk niet willen!' wierp Bets heftig weg, 'da's nogal glad!'

'Waarom niet? Als Hans niet meer van haar houdt....' vroeg Huug.

'Ze heeft geen cent! Hoe wil ze leven, met het kind? Want dat geeft ze natuurlijk niet af! Ze is moèder!' streed Bets hartstochtelijk, als was het voor haar eigen heil.

'Och, dat weet ik nog niet,' droomde Huug, ''t is de vraag, of Olga het echte moedertype heeft....'

'Nou,' zei Bets, 'dan heb ik nog 'n hooger idee van 'r dan jij! Want ze mag zoo coquet zijn als de duivel, - een moeder is een moeder. En je zal zien, dat ze van haar kleine jongen geen afstand doet!'

'Maar Hans misschien evenmin,' peinsde ze wat goediger na; 'wie weet, komt alles nog niet terecht....'

'Ik ben er bang voor,' zei Huub en trok sceptisch zijn wenkbrauwen op, 'als die Miep eenmaal de zòn is!....'

Olga bleek te trotsch, om Hans tegen te houden. Hans was een goeie jongen, schreef ze, superieur, - als hij Miep Goedemans prefereerde, dan moest hij zijn gang gaan! Zij kende

Miep, een allerliefst meisje, net een vriendelijke biljartbal. Alleen, Borisje bleef natuurlijk bij hààr. Hans mocht naar hem komen kijken, zooveel hij wilde. En zij vroeg, of Huug en tante Bets van den zomer niet eens overkwamen. Want er behoorde wel eens over gesproken te worden, hoe ze leven moest.

'Jawel, en tante Bets dient natuurlijk op te dokken,' stribbelde Bets tegen, 'maar dan vergissen ze zich toch leelijk. Ten eerste kunnen wij van 't jaar niet wéér naar Holland gaan. Ik heb geen zin, opnieuw 'n paar stukken te verkoopen. Wie komt er voor Kees op, als hij met September in Delft gaat studeeren? Daar is nu eenmaal niets aan te doen. Sofie hééft het niet! En ik heb Cor ook al voor mijn rekening! Ik dank je stichtelijk!'

En ze schreef zelf aan Hans, dat hij zich nog maar eens tweemaal bedenken moest, want dat zij geen lust had zich uit te kleeden, voor ze naar bed ging, en dat hij zelf maar voor Olga diende te zorgen, als hij van haar scheiden wou. Zij had wel beloofd, hem te helpen, toen hij met alle geweld Olga wilde trouwen, - maar Olga helpen, omdat hij, na nog geen drie jaar huwlijk, weer van haar scheiden ging, daar paste ze voor.

Hans' antwoord viel anders uit, dan Bets vermoeden kon. Hij had er niet over gedácht, schreef hij, aan tante Bets een ondersteuning voor Olga te vragen. De Goedemansen hadden geld, en Miep kon beschikken over haar vaderlijk versterf. Met wat hij maakte van zijn schilderijen en tante Bets' toelage, zouden ze er royaal komen. Want, natuurlijk, met Miep kon hij niet gaan wonen als met Olga. Miep was zooiets niet gewend. Maar o, als zij Miep kennen leerde! Zij zou eens zien! Zóó anders dan Olga, zulk een lieve, hartelijke meid! - Om Olga haar uitkeering te geven, zou hij-zelf zijn agentschap blijven waarnemen. Dat bracht hem toch altijd een aardig sommetje op.

'Het zal wat aardigs zijn!' schamperde Bets.

Zij herkende Huugs verstoppertje spelen, toen hij, om zelf zijn aandeel bij te kunnen dragen in hun huishouden, haar gevraagd had, van haar kant aan Sofie te willen denken. Dat was langzamerhand vijftienhonderd gulden 's jaars geworden.... Zoo zou Hans zèlf Olga ondersteunen, jawel! maar onderwijl rekende hij voor zich op de duizend gulden, die zij hem de laatste jaren had moeten toestoppen, wilde 'Our Cottage' niet in de schuld geraken.

Doch toen Hans een foto had overgestuurd van hem en Miep bij een pic-nic op de hei, raakte zij ontwapend. - Ze kon niet laten, het een aardig paar te vinden, en ze begreep, dat Hans, op den duur, het met dat plagerig ‘dierage’ niet had uitgehouden.... Maar onderwijl zou Olga vrij zijn. Dreigend stond die voor haar, met 'r uitdagenden lach. Een angst terroriseerde Bets' nachten, alsof er een wild dier was losgebroken, dat kon sluipen rond het huis....

Sofie's brieven in dien tijd, natuurlijk, waren fel op de hand van Hans, haar jongen. Ze had Olga altijd gewantrouwd, schreef ze, en vergat, dat ze vroeger met even moederlijke vleugels Hans liefde voor Olga bebroedde als nu Hans' aanstaande huwlijk met Miep. Ze maakte zich alleen bezorgd over dien armen, kleinen Bobbie, die zoo sprekend op Hans geleek. (Wat in 't geheel niet waar was!) En verder klaagde ze door over als Kees naar Delft moest, en over Waldy's dure huishoudschool....

Huug, met een philosophischen glimlach, liet Gods water over Gods akker loopen. Hij hield er niet van, zich op te winden over de dingen; en Bets betaalde nu eenmaal....

Doch toen Bets, na een avond van grondig rekenen, tot de ontdekking gekomen was, dat haar rente bij lange na niet volstond voor hun tegenwoordige levenswijze en voor alle verplichtingen, die zij op zich genomen had en op zich nemen ging, en dat zij zóó niet konden voortgaan, begon hij wakker te worden uit zijn wijsgeerige lethargie.

Enkele weken later bevestigde de driemaandelijksche balans van haar Rotterdamsche zaakwaarnemers Bets' berekeningen. Om hun budget sluitend te maken, zou zij weer een of ander aandeel moeten laten springen. De toestand bleek volslagen onhoudbaar. Het was noodig, op groote schaal zich te bekrimpen. Maar hoe? Personeel afdanken? Waar zou dat op neerkomen in dit huis? Het best zou zijn, zich heel anders en eenvoudiger in te richten, of ergens in een goedkooper oord te gaan wonen....

‘Ja,’ zei Huug, ‘jij moet het maar beslissen....’

Hij vond het ellendig, al die herrie. En hij had juist dien morgen een brief ontvangen van Stols uit Maastricht, dat die de uitgave van ‘Eerharts verzwegen liefde’, op geschept papier en met houtsneden van Essers, niet op zich durfde nemen, tenzij de schrijver die met 800 gulden garandeerde....

‘Eric is er ook nog,’ zei Bets.

‘Natuurlijk,’ gaf Huug zuinig toe, ‘zeg maar wat je wilt....’

‘Beginnen met den auto weg te doen,’ besliste Bets.

‘Wat krijg je ervoor?’ wierp hij tegen.

Daar had Huug wel weer gelijk in. Bets nam een kloek besluit. Zij ontsloeg den knecht en den chauffeur, en huurde een minder slag bediende, bereid om voor beiden te fungeeren. - Er werd van den auto weinig gebruik gemaakt, legde zij den man uit, dus zijn voornaamste werk zou zijn: tafeldienen, en wat huiswerk doen. Toen de kamermeid, tot kamenier gepromoveerd, niet veel zin bleek te hebben, tot haar vroegere werkzaamheden terug te keeren, ontsloeg zij ook die en nam een nieuwe in dienst. Alleen de voortreffelijke kokkin werd aanvankelijk gehandhaafd; doch daar zij al eveneens verwend bleek en niet tot spaarzaamheid geneigd, deelde zij het lot der anderen, en heel het nieuwe personeel werd door Bets op bescheidener schaal gestyleerd.

Huug liet haar gelaten begaan; hij bemerkte ten slotte niet héél veel van ‘de ministrieele crisis’, zooals hij het noemde. Het leven had wat minder kleur, en hij at wat minder fijn, voilà tout. Wat zijn ijdelheid nog het meeste hinderde was, dat Bets geen nieuwe jurken kocht, maar de oude deed vermaken. Het initiatief voor uitgangen liet zij opnieuw aan hem, maar meer dan eens verzette zij zich tegen ‘aardigheden’, die zij te duur vond.

‘La vie est moche’, zuchtte Huug en, uit zijn humeur, trok hij zich op zijn studeerkamer terug en werkte wat aan zijn comedie, ‘De schijn der dingen’, die maar niet vlotten wilde.

Maar ook Bets kwam niet tot ingrijpende veranderingen als verhuizen. Dien zomer brachten zij door in een eenvoudig pension, ergens boven Grenoble. Vaak dacht hij, gefolterd door het idee niet naar Holland te kunnen, wat Olga nu doen zou. Zij had niet meer geschreven.

Bets en Huug, in dat tijdperk van hun leven, waren niet ongelijk aan de volken, die geen geschiedenis hebben. Doch niet álle volken zonder geschiedenis zijn gelukkig.... En het was maar goed, dat zij niet de gewoonte hadden, verjaardagen te vieren, want allebei bereikten zij dat winter den voor hen illusieloozen leeftijd van vijftig. Den zomer daarop, zuinigheidshalve, bleven zij in Menton.

In dien toestand, terwijl hun levenswijze zoo ongeveer op Bets' middelen was afgestemd geworden, doch naar Huugs smaak dan ook alle fleur en ‘chic’ verloren had, trof hen in 1931 de crisis.

Als een ver onweer, dat nog wel overtrekken zou, en dat hun ook niet al te zeer scheen te kunnen treffen, vernamen zij in Augustus den val van het Pond Sterling.

Doch op een kwaden morgen in October zat Bets, verbijsterd, met een lijst der aandeelen en effecten, die haar vermogen vormden, vóór zich, en daaruit zag zij, dat dit tot minder dan de helft was teruggebracht.

Huug stond verslagen tegenover haar.

‘'t Is verschrikkelijk,’ zei ze, ‘wat moeten we beginnen?’

Huug wist het ook niet.

‘Naar Holland teruggaan....?’ vroegen zij zich af. Gelukkig hadden zij het huis nog niet weer ingehuurd.

Huug, onmiddellijk, dacht aan Olga, die nu met Borisje in Amsterdam op kamers leefde. - Naar Holland teruggaan!....

‘Onmogelijk!’ zei Bets opeens, ‘de belastingen! Je vergeet de belastingen.... Die hebben we hier tenminste niet.’

‘België moet heelemaal niet duur zijn....’, vond Huug uit; ‘Als we eens in Brussel gingen wonen?’

‘Brussel,’ herhaalde Bets, en zij herinnerde zich, hoe zij, van vriendin alleen, in Brussel Huug's maîtresse was geworden.

‘Och ja, waarom Brussel niet?’ besloot ze bitter, ‘we zijn nu toch samen honderd jaar.’

C. EN M. SCHARTEN-ANTINK

(*Wordt vervolgd*)

Gedichten uit ‘Een winter aan zee’

1

Nergens dan in dit huis
leeft haar stem na: beneden
in 't vuur en het gesuis
van stilte en geesten; boven
om het bed in de oude eeden
nog. Overwintrend werkt
het hart, tot dit gelooven
en het streng brein beperkt.

2

Ze ontwaakte: op de nog leege
zee van haar oogen ging,
voormalige verten tegen,
ik scheep naar dat weleer
van heil, en plotseling
- maar nu achter schuimranden
des doods - lagen daar weer
de vergeten eilanden.

3[1)]

Wat wil de onzalige maan?
Reeds werden er heillooze
droomschepen - af en aan
kruisend, de kust belagend -
gemeld. Van de onzen kozen
geen nu meer zee. Elk wacht,
bang hoe de dag zal dagen....
Wat wil de maan vannacht?

1) Hoewel het verleden jaar reeds in ‘De Gids’ verscheen, wordt dit gedicht, thans als noodwendig voor het volgende, nogmaals geplaatst.

4

Bijgelicht door de blijde
haat der maan, zeilden ze aan,
zingende: van vlakbij te
zien hoe dat lied ons zou
vernielen, te volstaan
daarmee.... zulke vijanden
(vreemde volmachten trouw)
zien er van af te landen.

5

Zij voorspelden mijn lied
ijl einde in leegte en koude -
Maar zij begrijpen niet
wat heimwee kan: tot wonden
verhevigt het verouden
oog en oor, en brandschat
de taal, om te doorgronden
wat de wereld vergat.

6

De stilte binnen spant
samen met den wind buiten.
In de wereld beland
- waaraan wij ook ontkwamen
en wat we ook buitensluiten
of verzwijgen - aldoor
weer onderwerpen ramen
ons aan een oud verhoor.

7

Der kimwolken bergketen
ten voet, ligt het oud rijk
ondergesneeuwd. Vergeten
raakte 't breed wegenkruis -
Doch velen, nu de omtrek
tot witte stilte ontvolkte,
verdiepen, binnenshuis,
zich in dat randgewolkte.

8

Ingekeerden voorzagen
de onheilen: toen geen volk
meer van God bleef gewagen,
dwong oorlog, geest na geest,
de zienden onderwolks
af in der steden kolken,
waar enkel heimwee leest
wat noodlot zal vertolken.

9

Zij heeft op deze plek
het hart bewereld. Rond dit
doorschenen woonvertrek
- kamer van inkeer, nest van
heimwee - legert, voorkondigd
beleg, thans doodlijk heil.
Verhevigd, gehuisvest in
ijlte, beid ik mijn deel.

A. ROLAND HOLST

Pro senectute

Er hing een fijne zilvergrijze nevel boven de Oosterschelde; de eb had het water ver weggetrokken en boven de zwak ruischende branding, op het gele strand benedendijks, krijschten en schreeuwden en krioelden zwermen meeuwen, sterntjes en wulpen; ze plompten op buit in het heldere water, groeven er naar met venijnig-diepe prikken van hun lange kromme snavels, trippelden haastig op hun roode pootjes over het zand.

Er waren enkele kraaien bij, als inktmoppen, tusschen al dit teere grijs en wit der zeevogels; telkens maakte een zich los uit de zwermen, steeg hoog met een gegrepen en krampachtig gesloten mossel tusschen den snavel, boven het betonnen talud, liet de mossel dan vallen om er vervolgens dadelijk aasgierig op neer te strijken en te pikken in den weekzilten vischbuit, welke nu puilde uit de gebarsten zwart-groene schelpen.

De oud-notaris van Walsum en zijn vrouw waren van hun fietsen gestapt en keken naar dit drokke vogelleven.

‘Zoo'n slimme duvel toch,’ lachte hij, als weer een kraai een mossel liet neerploffen.

‘Heel slim, maar heel gemeen,’ sprak ze, ‘die arme mossels.’

‘Praat niet van “gemeen” kind,’ lachte hij. ‘Wij eten toch immers ook mossels. Wij maken ze alleen een beetje netter open, maar ik vrees, dat de mossels aan die nettigheid gerechte maling zullen hebben. Iets anders: ik krijg er zin in, nu ik die kraaien zoo zie smullen.’

‘Morgen es aan Duvekot vragen of ze al goed zijn,’ beloofde ze. ‘Maar zouden we niet es doorrijden?’

‘Ja.’

Hij sprong vlug op zijn fiets en reed langs den hoogen dijk verder; zij volgde.

Het was een stille zomerdag met een aarzelende matte zon aan den gesluierden hemel.

De zilvergrijze nevel hing alleen over de Schelde, maar links van den dijk stond de horizon van het verre groene land met zijn vage silhouetten van popels en kerktorentjes verdoezeld in een blauwviolette wade.

Vlakbij, benedendijks blonken roerloos de bleekblauwe vijvers van het kwelderwater in de zilte paarsbruine polderstukken, maar verderop was het àl groen van peeën, aardappels en wassend koren; links rees uit een krans van boomgaarden wat zwart en somber de zware oude toren van Kapelle doch rechts, verderop, stak vroolijk het bebrilde dakruitertje van de Goesche Magdalenakerk zijn naaldfijn spitsje boven de blauwe lichtschampen op de leien kerkdaken uit.

De oud-notaris van Walsum had dit voorjaar zijn zeventigsten verjaardag gevierd; hij was een korte, gezette man met een dik, rond hoofd en een hooge bruinroode gelaatskleur, waarin opvallend de blauwe oogen waren, welke nog met een wonderlijke helderheid de wereld inkeken.

Hij droeg geen knevel, maar terzijde van zijn kaken liet hij de witte scherp-driehoekig gemodelleerde bakkebaarden groeien, welke de dikke ronde kin echter geheel vrij lieten.

Sedert de laatste vijf en twintig jaar was hij niet meer gewoon een hoed of pet te dragen, zoodat de fijne dichte krullen van zilverwit haar, nu tijdens het fietsen, aldoor in wapperende beweging waren.

Mevrouw van Walsum naderde de zeventig; ze was een vrouw met eveneens een korte gezette gestalte en met een rond gezichtje, hetwelk even als het gelaat van haar man, hoog rood was gekleurd, maar bij haar was het doorgroefd met tallooze rimpeltjes en plooitjes, als de schil van een te lang bewaarde bellefleur.

Ze had ook blauwe oogen en kortgeknipt wit haar, maar over dat haar, had ze een donkerblauw Baskisch mutsje getrokken, tot op haar oorschelpen; daar bovenuit bengelde een donker staartje en het geheel gaf aan haar uiterlijk iets van een groteske kinderlijkheid.

Toen ze Kattendijke, dat benedendijks als een onaanzienlijk groepje grijs-roze huizen oprees uit de groene weiden met roodbonte koeien, voorbij waren en langs den nu belommerden dijk

de lange oprel naderden, welke beneden naar den ouden singel van het Zuid-Bevelandsche metropooltje voerde, riep van Walsum, die voorreed, waarschuwend:

'Herta! Denk er om! Afstand houden!'

'Joe!' riep ze terug.

Dan freewheelde hij met een toenemend vaartje en met lachende oogen van plezier de helling af, maar hij was nog niet halverwege, of met een schaterend gejoeld: 'Dààg!' suisde langs het linkerzijpad zijn vrouw hem op haar fiets voorbij.

'Pas toch op!' kreet hij verschrikt, maar ze riep iets onverstaanbaars terug, hief de linkerarm en wuifde hem, achter zich, uitdagend daarmee toe, terwijl ze in steeds snellere vaart door de bocht naar beneden suisde.

Pas veel verder op den vlakken weg, haalde hij haar weer in, zag haar hoofdschuddend aan, maar toch met een verzwegen bewondering in zijn oogen en zei dan verwijtend:

'Moet je weer de jonge meid spelen? Je zult je beenen nog es breken!'

Ze lachte wat kraaiend en nog een beetje hijgend.

'Je kon me toch lekker niet bijhouden, hé?'

Even later reden ze den tuin van hun villa in en als ze langs Tanne, de werkster kwamen, schreeuwde deze boven het gedaver van het mattenkloppen waar ze mee bezig was, uit: 'Bê,.... kiek noe toch es an! Julder bluven mèr altied joenk, ee?'

'Hoe langer hoe liever, Tanne!' riep hij terug.

'Brief van Lot,' zei mevrouw van Walsum als haar man even na hun thuiskomst ook in de huiskamer trad, 'maar ik zal eerst eens thee zetten.'

'Zeker of we met Kees' jaardag komen eten,' veronderstelde hij, maar dan plots levendig: 'Wel verdikkie! Nou hangt die schilderij weer scheef en toen we gingen had ik hem net recht!'

Ze was doende aan de theetafel, keek nu om.

'Je zult de knoop van het koord niet stijf genoeg aangehaald hebben,' sprak ze, 'en nu is het doorgezakt.'

'Dadelijk kijken,' antwoordde hij en hij liep haastig de kamer uit, kwam even later terug, sjouwend met een trapleertje, dat hij onder de schilderij plaatste.

Hij klom er op.

‘Moet je weer de jonge man spelen? Je zult je beenen nog es breken,’ zei ze plagend en heur rond rimpelig gezichtje was een en al lach.

Hij lachte ook, maar antwoordde niet en begon, boven op het trapje staande, aan het schilderijkoord te sjorren.

Ze had inmiddels thee gezet en ging nu zitten om den brief te lezen.

‘Ja, net als je dacht,’ sprak ze even later, ‘of we Vrijdag komen tegen het eten.’

De schilderij hing nu weer recht en van Walsum kwam vlug van het trapje.

‘Aardig,’ sprak hij opgewekt; hij sloeg het trapje dicht, nam het onder zijn arm en ging er mee de deur uit. ‘Zullen we om vier uur wegrijden, zijn we er tegen vijven....’

Als hij terug kwam in de kamer, schonk ze juist de thee in.

‘Kan 't nog wel?’ vroeg hij met een blik op de pendule. ‘Om vier uur vergadering van de Polder.’

‘Nou, je hebt nog een kwartier,’ antwoordde ze, ‘dan ga ik zoover met je mee; ik moet Suus gaan feliciteeren, die is jarig,’ en ze zette een kopje thee bij hem neer.

‘Geef die brief es,’ sprak hij zijn lorgnet opzettend. ‘Merci...’ maar dan met stijgend ongeduld. ‘Wat heeft die Lot toch een ellendig pootje.... kost je minstens het dubbele van de tijd om een normale brief te lezen.... Hier asjeblieft.... Ik geloof het wel.’

‘Ja.... Lot....’ zei ze; ze lachte eens, legde den brief in haar sleutelmandje.

Dien Vrijdagmiddag reden de van Walsums in hun twoseater naar Koudekerke, waar Kees en Lot woonden; van Walsum chauffeerde zelf en onderhield een gangetje, dat op de lange rechte polderwegen niet zelden de zeventig kilometer te boven ging; mevrouw, met haar Baskisch mutsje op het gerimpelde roode appelgezichtje, chauffeerde, als het noodig was, ook met groote vaardigheid, maar nu hield ze angstvallig met beide handen een pak op haar schoot, waarin hun cadeau voor Kees' jaardag zat en welk cadeau bestond uit een kristallen hors d'oeuvres schaal met zilveren hengsel.

Het was stil op de lange rechte polderwegen.

De zon daalde al aan den blauwen zomerhemel; de blondgouden gloed van haar licht lag over het trillend loof der abeelen, over de groene korenvelden, de witbloeiende meidoornhagen, over de elzestruiken en egelantieren, langs de slootbermen, over de golvende kruinenlijn der olmenrijen boven de groene dijken, over de roode daken der hoeven, over de ruggen der roodbonte koeien in de wit-en-goudbesterde weiden.

Van Walsum's blik was, zooals immer, wanneer hij chauffeerde en snel reed, strak gevestigd op den weg voor hem en de sterke kleine handen, welke het stuurrad omklemden, hielden den soepelen wagen in een lineaal rechte lijn op het onder hem wegvlietende macadam.

Maar het ronde gerimpelde appelengezichtje van de oude dame, draaide nu al heen en weer en in blij en lachend genieten van het wijde en weelderig zonnige landschap, dat ze doorsneden, vingen de blauwe oogen mede den blond-gouden gloed der zon.

Middelburg voorbij, schoten ze den smallen kronkelenden straatweg in langs Ter Hooge, want even verder lag de villa, waar hun zoon Kees met zijn gezin woonde.

Van Walsum reed hier bizonder voorzichtig en langzaam, liet onophoudelijk de claxon werken, wijl de hagen en hoog begroeide slootbermen elk uitzicht bij de tallooze bochten benamen.

Juist toen ze bij de villa waren gekomen en van Walsum door hard te toeteren, de aandacht van Kees en Lot wilde trekken, terwijl hij heel langzaam door het inrijhek den tuin instuurde, kwam een fietsend boerinnetje plots om de bocht te voorschijn en reed met een gil tegen den reeds dwars staanden twoseater op.

Ze viel en de fiets viel boven op haar.

‘Kind!’ kreet van Walsum verschrikt; hij opende snel het portier, sprong uit den wagen, hielp het hevig ontdane meisje opstaan; ook mevrouw van Walsum kwam er nu haastig bij, nadat ze voorzichtig het breekbare geschenk voor Kees op haar plaats had gelegd.

Ze sprak het meisje bemoedigend toe, klopte het stof wat van heur schortje en rokje; het meisje beefde en huilde wat, doch kalmeerde snel; van Walsum had de fiets waarvan alleen het stuur verbogen was, opgeraapt en tegen een boom gezet, nadat hij met zijn sterke, kleine handen dat stuur weer had rechtgebogen.

Doch ineens kwamen dan uit den tuin van de villa Lot en Kees

en de twee jongens Bert en Tom en daarachter de twee meiden naar den weg hollen; Lot voorop.

‘Een ongeluk?’ riep ze al uit de verte en de bruine oogen in het wat bleeke gelaat keken wild van angstige verwachting. ‘Wat is er gebeurd?.... God....!’

‘Nee, nee.... 't valt erg mee,’ sprak van Walsum rustig en met een kalmeerende handbeweging. ‘Ze hield de verkeerde kant van de weg en botste zoo tegen de wagen op. Niewaar, kind?’

Het meisje huilde al niet meer, knikte.

‘Haal een glas water.... gauw!’ beval Lot tot een der meiden.

Er waren nu ook een paar voorbijgangers bij het troepje komen staan; er bleek een bloedverwant van het meisje bij te zijn, die even met haar praatte; dan lachte ze alweer, maar verlegen door al die belangstelling, greep ze ineens zonder iets te zeggen haar fiets, sprong er op en reed weg.

‘Mooi zoo,’ zei van Walsum, haar lachend nakijkend.

Meteen kwam hijgend de meid terug met het bestelde glas water.

‘Hoeft niet meer, hoor Maatje,’ zei mevrouw van Walsum.

Door het incident was de begroeting een beetje verwaarloosd, maar meneer en mevrouw van Walsum herstelden dit nu met handdrukken, kussen en gelukwenschen.

Lot, lange schrale vrouw, wier donkere, bruine oogen wat dweepend en branderig uit het bleeke gelaat keken, wisselde een blik van verstandhouding met Kees, die een groote forsche kerel was met een blonden baard en een lange Vikingachtige snor, welke haartooi nochtans niet vermocht aan het gezicht met den grooten slappen mond en de ronde lichtblauwe oogen iets krachtig-mannelijks te geven.

‘Zal ik de wagen nu maar in de garage zetten, vader?’ vroeg Kees dan.

‘Welnee, jongen,’ antwoordde van Walsum en hij maakte het portier al weer los om in te stappen.

‘Och, jawel vader,’ sprak Lot met wat zenuwachtig-gemelijken aandrang. ‘Doet u dat nu niet dadelijk na dit ongeluk.’

‘Ongeluk?’ herhaalde van Walsum verbaasd.

‘Het was de schuld van dat meisje, niet van ons,’ sprak zijn vrouw, ‘en 't was ook geen ongeluk, 't was niks.’

‘Nu ja,’ hield Lot vol, ‘in ieder geval op uw leeftijd.... Laat Kees het nu maar even doen.’

‘Nou, fiat!’ riep van Walsum goedig. ‘Als je maar geen stukken maakt, jongen!’

‘Nee, ho!’ riep zijn vrouw. ‘Wacht dan es even... mijn pak!’ en ze liep vlug om het wagentje heen en nam voorzichtig het breekbare cadeau er uit.

Kees, met Bert naast zich en den een paar jaar jongeren Tom, op de treeplank, reed de twoseater door den tuin naar de achter het huis gelegen garage.

‘Geeft u dat maar hier,’ zei Lot, die met de oude menschen naar de villa stapte en ze strekte de handen uit om het pak van haar schoonmoeder over te nemen.

‘Nee, nee,’ wees de oude dame wat bits af, ‘dat draag ik liever zelf,’ en ze keek schuin naar de auto, die wat zigzaggend achter het huis verdween.

Het was een huiselijk familiedinertje geweest; Lot en Kees hadden er alleen hun intieme vrienden, Dr. Verhoeven en zijn vrouw bijgevraagd, menschen van middelbaren leeftijd evenals zij en die door toevallige omstandigheden de oude heer en mevrouw van Walsum nog maar weinig ontmoet hadden.

‘En ik hoor, u fietst nog, hé?’ sprak de doktersvrouw op een bewonderenden toon tot de oude mevrouw van Walsum als ze na tafel koffie dronken in de serre.

‘Ja, ja,’ antwoordde de oude dame, ‘mijn man en ik fietsen nog heel veel; we doen het eigenlijk liever dan autoën.’

‘U chauffeert zelf?’ vroeg de dokter dan, zich tot den ouden heer van Walsum wendend.

Deze knikte.

‘Zeker en bij voorkeur; ik voel me absoluut veilig als ik zelf of als mijn vrouw aan het stuur zit, maar ik ben nooit erg op mijn gemak als ik met een ander rijd.’

‘Maar toch!.... Mevrouw chauffeert ook nog?’ riep mevrouw Verhoeven in lachende verbazing uit.

‘En òf, hé moeder?’ zei Kees.

‘Nou maar, dat is kranig, hoor,’ bewonderde de dokter.

‘Ja, dat schijnt, dat zeggen ze allemaal,’ sprak de oude dame en het roode rimpelgezichtje lachte eens fijntjes. ‘Maar mijn man

en ik vinden daar niets bizonder kranigs in. Jonge menschen hebben vaak zoo'n raar begrip omtrent menschen van onze leeftijd.'

'Ja,' viel haar man bij, 'soms krijg je heusch de indruk, dat ze het je een beetje kwalijk nemen, als je zoodra je de zeventig gepasseerd bent, al je zintuigen nog hebt en niet beverig bent of loopt te kuchelen.'

'Kwalijk nemen, geloof ik toch niet,' sprak Dr. Verhoeven. 'Het is meer dat de menschen aan een bepaalde leeftijd nu eenmaal bepaalde verzwakkingsverschijnselen als inhaerent aan die leeftijd, meenen te mogen toeschrijven.'

'En het is toch ook vaak gevolg van de bezorgdheid van jongere menschen voor ouderen,' merkte Lot op.

'Ja, ja,' knikte de oude mevrouw van Walsum, 'een soort bescherming, hè? Maar Lot, kind, bescherming vloeit altijd voort uit een meerderheidsgevoel en jonge menschen moeten er zich vooral voor hoeden, om dat gevoel niet te veel bij zichzelf aan te kweeken.'

'Mevrouw bekijkt het geval philosofisch,' lachte Dr. Verhoeven, 'maar het is volkomen juist, wat u zegt.'

Lots bruine oogen in het bleeke gezicht knepen wat stekelig samen.

'Er bestaat ook een soort bescherming tegen zelfoverschatting, moeder,' sprak ze dan.

Op dat oogenblik kwam Tom wat rumoerig in de serre.

'Grootvader!' riep hij, 'als u mijn aquarium nog wilt zien voor het donker wordt....'

'O drommels, ja,' sprak de oude heer vlug opstaande. 'Je Javaansche sluiervisch, hè? Ja, 'k ga mee.'

'Maar ik ook!' riep de oude dame uit. 'Ik ben dol op sluiervisschen!' en beiden verlieten met Tom de serre en de kamer.

Als er na het vertrek van het drietal even een stilte gevallen was, sprak Dr. Verhoeven: 'Buitengewoon pientere oudjes zijn dat nog, die ouders van jou, Kees.'

'Nietwaar?' lachte Kees en hij streelde zijn baard. 'Ik weet niet wie het meest bij de pinken is, vader of moeder.'

'Ze geven mekaar niet veel toe,' meende de doktersvrouw.

'Wij vinden, dat ze er wel eens een beetje teveel mee coquetteeren,' sprak Lot. 'Nietwaar, Kees?' en als deze wat knippend

met zijn ronde blauwe oogen bevestigend knikte, ‘en dat ze het een beetje overdrijven.’

‘Tja.... dat gevaar bestaat,’ gaf Dr. Verhoeven toe.

‘Juist.... hoor je het Kees?.... het *gevaar*!’ viel Lot met stemverheffing bij. ‘Als je nu toch eenmaal zòò oud bent, dan heb je toch wel genoeg aan eens een wandelingetje of een rijtoertje, maar dat gefiets van hen vind ik bepaald onzinnig en dat gechauffeer vind ik ronduit onverantwoordelijk! Wat zeg jij nu, Verhoeven?’

De aangesprokene maakte een vaag gebaar met de hand.

‘Ja,’ sprak hij dan, ‘chauffeeren op die leeftijd acht ik ook niet onbedenkelijk. Als het er op aan komt, gaat het om snel reageeren en het reageeringsvermogen is op die leeftijd toch altijd een beetje versleten.’

‘Vader heeft toch nooit een ongeluk gehad,’ zei Kees zacht.

‘Behalve vanmiddag,’ zei Lot.

‘Een ongeluk?’ vroeg mevrouw Verhoeven.

Lot knikte met groot gesperde oogen.

‘Een meisje op een fiets aangereden, hier vlak voor het huis.’

‘Ai....’ zei Dr. Verhoeven op bedenkelijken toon. ‘En goed afgeloopen?’

‘Dat gelukkig wel.... maar dat neemt niet weg.... Ik moet je zeggen, dat ik het gewoon griezelig vind, dat die twee oude menschjes daar straks in het donker weer terug zullen rijden.’

‘Ja, Lot, dat zou ik ook angstig vinden,’ viel mevrouw Verhoeven bij. ‘En jij, man?’

Deze haalde even zijn schouders op.

‘Lijkt me ook niet goed,’ sprak hij dan.

‘Weet je wat je doet, Kees,’ zei Lot en ze stond op, trad in de kamer, liep op heur teenen naar de deur, opende die, luisterde even, keerde dan terug en vervolgde wat fluisterend: ‘Breng jij ze straks met onze wagen even naar huis! 't Is toch te idioot, dat die ouwe zieltjes daar 's nachts in een open twoseater naar Goes zouden rijden. Ze zullen nog kouvatten ook. En in onze wagen zitten ze lekker warm en beschut en dan kunnen ze geen ongeluk krijgen bovendien.’

Kees knikte wat bedenkelijk.

‘Jawel,’ sprak hij dan, ‘als ze maar willen, weet je.’

‘Och wat, willen!’ viel Lot ongeduldig uit. ‘Je stelt ze een-

voudig voor een fait accompli; je komt met de wagen voor.'

'Het lijkt me ook heusch het verstandigste,' sprak Dr. Verhoeven nu, en dan lachend: 'Maar ze zullen misschien wel even protesteeren.'

'Nu ja!' riep Lot. 'Dat neem je dan maar op de koop toe. Per slot van rekening is het om hun eigen bestwil. Ouwe menschen zijn net als kleine kinderen; je moet ze op hun tijd wel eens dwingen. En dan kan Bert morgen de twoseater wel even naar Goes brengen; dat vindt hij heerlijk.'

Mevrouw Verhoeven lachte een beetje angstig.

'Ik weet niet of je schoonmoeder daar gemakkelijk in berusten zal, Lot.'

'O, daar ben ik op voorbereid; ik ken de oude dame,' antwoordde Lot. 'Maar dat zal ons toch niet weerhouden om door te zetten, wat zeg jij, Kees?'

Hij knikte, maar antwoordde niet.

'Stil.... ik hoor ze komen,' siste Lot snel.

'Mag ik nog een sigaar nemen?' vroeg Dr. Verhoeven luid.

Ze praatten nog een half uurtje na, dan sprak eindelijk de oude heer van Walsum, op zijn horloge kijkend, tot zijn vrouw: 'Kind, het is over tienen, hoe denk je er over?'

'Moet u al weg?' vroeg Lot.

'Ja, ja, morgen weer bijtijds op; ik moet naar Yerseke.'

''n Oestertje slurpen, meneer van Walsum?' vroeg Dr. Verhoeven.

Van Walsum knikte en glimlachte.

'Dat kan er best van komen, dokter.... Tja, naar Yerseke gaan en geen oesters eten, dat is Rome bezoeken, zonder de Paus gezien te hebben.'

Mevrouw Verhoeven rees plots wat haastig.

'Man, willen wij dan ook maar gaan. Je moest nog werken.'

Hij zag haar even verwonderd aan, doch dan begrijpend, terwijl er iets lachte in zijn oogen, antwoordde hij: 'Ja, goed, het wordt onze tijd ook.'

'Ja,' sprak de oude dame. 'U woont vlak bij, weet u, maar wij hebben nog een autoritje voor de boeg en zoo 's avonds rijden we liefst niet te hard.'

'O, juist mevrouw,' knikte mevrouw Verhoeven schichtig en

met een wat moeilijk lachje; ze stak meteen al heur hand ten afscheid toe.

Lots bruine oogen keken even strak naar Kees.

'Ik laat jullie uit,' sprak deze dan, met een wat onvaste stem en nadat er afscheid genomen was, volgde hij de vertrekkenden.

In de serre bleven nu de oude menschen even alleen met Lot en praatten een wijle over de belangen der jongens; Bert's studieplannen en Tom's mooie rapport van het Gym, tot van Walsum eensklaps zei: 'Waar blijft Kees nu?'

'Zal dadelijk wel komen,' meende Lot; ze stond op, wierp tersluiks een blik naar buiten en begon de koffiekopjes bij elkaar op het blad te zetten.

Plotseling draaiden in den tuin de gouden lichtkegels van een paar autolampen.

'O, Kees heeft de wagen meteen al uit de garage gehaald; goed zoo.'

Lot verliet de serre met het blad, waarop ze de kopjes had gezet.

'Maar.... dat is onze wagen niet,' sprak mevrouw van Walsum, die ook was opgestaan en door de serreramen naarbuiten keek.

'Onze wagen niet?' vroeg van Walsum, nu ook scherper kijkend.

Meteen kwam Kees in de kamer, zei haastig en fluisterend iets tegen Lot, trad dan in de serre.

'Ziezoo,' sprak hij en hij deed een poging om heel luchtig en schertsend te spreken, maar zijn stem beefde. 'Lot en ik hebben gedacht, dat het maar het beste was, als ik.... e.... u even met onze wagen thuisbracht....'

Er viel een stilte van enkele seconden.

'Met jullie wagen thuisbracht?' vroeg de oude heer van Walsum dan, niet recht begrijpend. 'Waarom is dat?'

'Nou, vader....' begon Kees wat aarzelend, maar Lot, die nu ook weer in de serre was gekomen, viel hem haastig in de rede: 'Och, het is immers voor u beidjes veel te frisch in dat open wagentje. U is nu onwillekeurig wat warm van het dinertje en zoo en dan onbeschut door die vochtige avondlucht. Het is om doodziek te worden.'

'Maar daar hebben we toch op gerekend, kind,' sprak de

oude dame. ‘Je begrijpt toch wel, dat ik niet in mijn enkele diner-japon in de auto zal gaan zitten. Ik heb mijn bontjas bij me en vader ook.’

‘Nu ja, moeder, u moet toch een beetje om uw leeftijd denken en als het nu nog licht was....’

De oude heer van Walsum zag zijn vrouw aan, wier oogen strak stonden, terwijl ze de lippen op elkaar klemde.

‘Is dat denkbeeld van jou uitgegaan of van je vrouw?’ vroeg de oude heer dan, zijn zoon aanziende en er was plotseling een heeschheid in zijn stem.

‘Van ons beiden,’ antwoordde Lot wat schril en haastig, eer Kees kon antwoorden. ‘En Verhoeven en zijn vrouw waren het ook volkomen met ons eens.’

‘Och, heb je die om advies gevraagd?’ sprak de oude dame en heur stem trilde.

‘Doet u het nu maar, moeder,’ zei Kees dan wat smeekend, ‘dan zit u warm en veilig achter in de wagen en dan weet ik zeker, dat u goed thuiskomt en dan zijn Lot en ik gerust. Bert rijdt dan morgen wel even de twoseater terug naar Goes.’

‘O, nee!’ viel zijn vader nu scherp en geprikkeld uit. ‘Dat wil ik in geen geval. Die haal ik zelf wel op, zoodra me dat schikt! Enfin, vooruit dan maar, we zullen er geen kwestie om maken. We gaan. Lot, dank je voor je gulle ontvangst. Bonsoir.’

Hij reikte haar vluchtig de hand en verliet meteen de serre.

De oude dame zei niets, volgde.

Bij den wagen buiten, stonden de jongens te wachten.

‘Vader, mag ik ook mee?’ vroeg Tom.

‘Nee, dat kan niet,’ antwoordde Lot, die nu ook naar buiten was gekomen, dadelijk. ‘Dan zitten grootmoeder en grootvader te nauw.’ En dan tot mevrouw van Walsum, als die op punt was om in te stappen: ‘Nou, dag moeder,’ en ze bukte zich om het oude dametje te omhelzen, maar deze trok het gerimpelde gezichtje terug en stapte zonder verder iets te zeggen in de wachtende limousine.

Haar man volgde, na nog even de hand gedrukt te hebben van Tom en trok zelf een beetje haastig en met een harde klap het portier dicht eer Lot, die er naar greep, kans kreeg dit te doen.

‘Vooruit maar, jongen,’ beval hij dan tot Kees, die achter de ruit reeds aan het stuur zat, terwijl Bert naast zijn vader had plaats genomen.

Als ze wegreden, wuifde Lot nog met de hand, maar ze kon niet meer zien of de oude menschen terugwuifden.

Een zilveren maansikkel hing wat scheef aan den donker paarlemoeren hemel.

Op het polderland stond een damp als een stille wijde zee van troebel wit water; de velden lagen er in verdronken; slechts de grillige knoestkoppen en kruinen der wilgen langs de slootkanten staken er bovenuit en roerloos schenen de koppen der liggende koeien er op te drijven: wonderlijk grotesk met den blauwen glans van het maanlicht in de vochte, bolle oogen.

De stille omgroeide hoeven waren in die witte zee als donkere eilanden met op de dakvensters tusschen de pannen, een gloed als gesmolten lood.

Boven verre dijken stonden nu zwart tegen den iriseerenden hemel de golvende kruinenlijnen der olmen.

In het donker der snel voortglijdende limousine zaten zwijgend de twee oude menschen; ze konden elkaar maar vaag onderscheiden; slechts nu en dan als een tegenliggende auto het felle schijnsel van zijn koplampen in het voorbijrijden niet doofde, gleed dit als een traag bliksemlicht over de twee kleine stille figuren en dan keek van Walsum soms even terzijde naar zijn vrouw, die roerloos zat weggedoken.

Dan, weer in het donker, tastte zijn hand naar de hare; hij vond die, klein en wat koud in de zwarte glacé handschoen en hij voelde, dat er iets trilde door de vingers, welke een tegendrukje gaven.

‘Ik dacht, dat je sliep,’ sprak hij zacht.

Ze antwoordde niet, maar hij voelde het handje nu eensklaps sterker trillen en wat later knipte ze haar taschje open en snoot ze zacht heur neus.

Achter de ruit, tegen het gouden schijnsel van de dashbordlampjes waren de donkere hoofden van Kees en Bert; Bert rookte sigaretten, praatte telkens luid tegen zijn vader, met een druk

bewegen van den sterken frisschen jongenskop; hij maakte een opmerking en zijn jonge lach schalde.

Achter in het donker van de auto staarden de oude menschen nu zwijgend naar buiten in het kille, zilverwitte landschap met de zwarte silhouetten van alle dingen.

A.H. VAN DER FEEN

Fransen van de Putte op Java 1849-1859

‘Never give it up’.

I. Voorspel

De staatsman Putte ligt voor een ieder open, de suikercontractant op Java daarentegen was mij weinig bekend. Dankbaar herinner ik mij daarom die mooie zomersche dag toen ik, het hoofd vol herinneringen, slenterend over de markt te Goes, Putte's geboortehuis zocht en vond en tenslotte, net bijtijds, aan de schoonmaak- en opruimwoede van een jonge mevrouw Putte ontrukte zoo'n echte ouderwetsche indische leestrommel met familiepapieren.

Mr. J.A.A. Fransen v.d. Putte te Goes dan, was zoo vriendelijk mij die trommel mee naar huis te geven.

Het werd mij een aangename verpoozing tusschen meer ernstig werk: acten van geboorte, huwelijk en overlijden, brieven van en aan zijn strenge Vader, zijn Moeder met haar teer zenuwgestel, correspondentie met zijn oudsten broer Jan in Goes, getuigschriften van de Rotterdamsche reederij van Hoboken over zijn zeemanstijd, aan het slot in 1859 twee ‘lijsten vanboekwerken ingepakt in de kisten gemerkt v.d.P. nos. 9 en 20’ en dit alles overspannen door die glorieuze ontwikkeling van administrateur van Pandji tot huurder, eigenaar voor een kwart, eigenaar voor het geheel, om dan wéér verder zijn vleugels uit te slaan.

Pandji heeft hij in letterlijken zin opgebouwd, de kalk is duur, hij kan geen volk voor suikerkokers krijgen, zijn houtvlotten drijven af in zee, personeel bedondert hem, schrijft hij zelf en toch, ‘never give it up’; ‘als alles goed gaat hoop ik de machineriën in April (1849) opgesteld zijn’, van Maart '57, dus nog geen tien jaar later is die roerende brief van Jan uit Goes, die

zich noemt den door tegenheden zeer gelouterden broeder: ‘Mijn westersche denkbeelden staan stil van uwe financieele transacties en successen, Ge hebt nu Pandji, Soekowono, Gayam, zie af van verdere uitbreiding, ga consolideeren en amortiseeren. Ge moet duizelen van uw geluk, God geve dat het bestendigt.’

Wanneer Putte in 1863, eenenveertig jaar oud, Minister van Koloniën wordt in het tweede Kabinet Thorbecke, heeft hij achter zich tien jaar op Java, daaraan gingen vooraf elf jaren zeemanschap.

In November '48 verklaren de Heeren van Hoboken en Zonen, Reeders te Rotterdam dat hij ‘op vijf verschillende hunner schepen zes heen en weder reizen naar Ned. Indië heeft volbracht, waarvan drie in de hoedanigheid als tweeden en drie als eersten stuurman, zich dien geheelen tijd en onophoudelijk heeft gekenmerkt als uitmuntende in een fatsoenlijk voorkomen, eenen beschaafden omgang en toegerust met toenemende bekwaamheden in het theoretische en practische gedeelte van zijn bedrijf, zoodat hij, in der ondergeteekenden volle overtuiging, de vereischten bezit om met het gezag, ook van het grootste koopvaardijschip te worden bekleed.’

Een brief van zijn (laatsten?) Kapitein Vis, van het fregatschip Rotterdam van dezelfde maand ‘recommandeert hem ten volle (aan) die hem een commandement op een schip wenscht toe te vertrouwen.’

In ons voorspel passen ook de brieven van Pilaar uit 1844, '45, en '47. Deze, zelf uit Zeeland afkomstig, met familie in Goes, heeft een ‘Stuurmanskunst’ geschreven, is redacteur van het Zeevaartkundig tijdschrift waarvoor Putte wel eens wat instuurt, ook hij wil graag inlichtingen over hem geven nu deze uit de koopvaardij weg wil.

Maar daar zit hem toch eigenlijk de kneep niet, niet daarom heeft Putte, dunkt mij, deze brieven bewaard.

Pilaar was leeraar aan het Instituut voor adelborsten te Medemblik toen hij in Januari '38, nog geen zestien jaar oud, daar is weggejaagd.[1)]

1) Waarom? Er zijn twee lezingen: Vaststaat: om kwajongensstreken op Oudejaarsavond 1837. De eene lezing luidt: hij gooide een waschkom uit op het hoofd van den sergeantmajoor surveillant, volgens de andere keilde hij een groote scherf van een waschkom in diens richting die een ernstige wond aan het gezicht veroorzaakte. Er was veel meer gebeurd, dit laatste deed de deur dicht.

Putte heeft bijgedragen aan ‘het bewijs van vriendschappelijk aandenken mij door zoovelen mijner vroegere éleves geschonken. Gij twijfelt niet of ik had er u zoo gaarne bijgeteld; ik weet wat het beteekent de vooruitzichten voor zijn geheele leven te zien sluiten.

Gij hebt in uwe jeugd een hevigen en smartelijken schok ondergaan, maar ik vraag het met volkomen vertrouwen uzelven af: zijt gij niet overtuigd van den heilzamen invloed van dien zelfden schok op uwe geheele manier van zijn en heeft hij geen einde gemaakt aan uwe gedachteloosheid die anders hoogst noodlottig zou hebben kunnen worden.

(Tenslotte hebt gij toch) zeer vele redenen tot dankbare erkentenis voor het bestier van uw lot - een lot dat zoo geheel anders had kunnen wezen, had een enkele schakel in dien keten ontbroken.’

Tenslotte brieven van Moeder:

In 1816 trouwde zij, een meisje Luteyn uit Middelburg en gewon vier zoons: Jan, de oudste bleef altijd in Goes in Vaders administratiekantoor omvattend eene bierbrouwerij, stoombootonderneming, meekrapfabriek enz. van '59 tot '75 was Vader ook lid van de Eerste Kamer, in '22 was onze Isaac Dignus geboren, daarop volgde André, eerst ook zeeman ter koopvaardij totdat Isaac hem als administrateur zet op zijn andere suikerfabriek Gayam in het Pasoeroeansche. Jaques, Moeders benjamin ‘blijkt (ook al) steeds lust tot varen te hebben, maar Augustus (1846) gaat hij na Wassenaar school leggen, nu zouden wij eens zien als hij volstrekt met geen andere jongelui (omgaat) als die voor de studie worden opgeleijd, die lust er niet zou uitgaan en hij vanzelve een andere keuze doen’.

Dat lukt. Later vinden wij hem terug bij het Binnenlandsch Bestuur in Indië.

Alle Moeders zijn zorgzaam. ‘Ik heb volgens U verlangen 6 paar witte wolle kousen bij Juffrouw Mulder gekogt en was vergeten hoe U goed gemerkt was, doch heb er D P 6 opgezet, ik hoop dit na U genoegen zal wezen, ook heb ik nog een over-

hemd in de doos gepakt en 1 thuis gehouden om, als U weer eens thuis komt, U dan tog een schoon thuis vind'.

Moeders zijn hartelijk. 'Ik ben regt in mijn schik met de fles eau de cologne. Het is als een droom dat gij thuis geweest zijt, gepasseerde jaar was het ook kort doch toen hebben wij in Rotterdam nog zoo prettig samen geweest maar nu is het erg, ik jammer er over.'

Helaas, waren het zorgen, of werd de hartelijkheid tot tobben? in '48 wordt Moeder verpleegd in een inrichting voor zenuwlijders in Utrecht onder behandeling van Professor van der Kolk en docter van Leeuwen maar zij schrijft even belangstellend en opgewekt: 'Schrijf mij nu eens, lieve, waarom Izaak niet als Kapitein gevaren is en of André nog steeds matroos of vierde stuurman of derde stuurman geworden is, U weet lieve jongens - zij schrijft een hartelijk welkom in het vaderland aan Izaak en André tegelijk - dat alles mij interesseert en dat is er niet op gebeterd, de vrouwtjes hebben de naam, zagts dat zij dan de daad ook maar op hunne rekening nemen en jouisseren zoolang als maar mogelijk is, vinden je(lui) dat ook niet.' Gezellig vertelt zij van de eene vriend die getrouwd is, van een andere die vader is geworden, 'zoo wordt het allengskens ook tijd, oudste, was je niet een beetje amoureus van Augusta E., me dacht die correspondentie was al heel druk of is (heeft?) die trek na dat Rotterdamsche meisje, ik kan de naam niet goed onthouden, de overhand? André heeft nog de tijd, maar Jan (de oudste) dat wordt dunkt mij, meer als tijd, het zou iets van Lea en Rachel krijgen, vind je niet.

Mijne geestvermogens zijn geheel hersteld doch ik blijf lijdende, gij zult mij zekerlijk al heel veel in mijn voordeel veranderd vinden, hoe veel te meer gij, Izaak, die mij in zulk een rampzaligen toestand verlaten hebt.

Je ziet, lieve kinders, dat ik mijne vroolijkheid nog niet verloren heb, ja, dit was zoo sterk in dit huis, dat de meeste van mijne vrienden mij beschuldigden, zooals zij dit beleefdelijk noemden (ik) te levendig was. N.b. maar zij wisten niet of wensten het niet te weten ik de nachten schrijende doorbragt.'

Een laatste brief, ook uit Utrecht 1848, brengt Izaak een standje, al is het maar een echt moederstandje. Hij heeft haar verjaardag vergeten:

Neen, lieve jongen, het kan er niet door die dag met stilzwijgen voorbij te gaan daar u mijn zwak hieromtrent zoo goed kent, doch, lieve, ik ben overtuigd dat U het met de beste oogmerken verzuimd hebt en U brief heeft weer alles vergoed.

Van den ouden Heer is er maar één brief (1857) maar deze, aangevuld door andere van broer Jan, teekent de verhouding volledig.

> Met dezen heb ik Ul. iets mijnerzijds te melden.
> Nu al de kinders van huis zijn en hunne bestemming er, helaas, niet toe leid om dikwerf aan den huiselijken haard plaats te nemen en iemand kiezende die niet U allen het uitzigt doet beloopen dat een nieuwe trits van spruiten het broedertal moge vermeerderen achte ik het wenschelijk niet meer op den voet iemand onder mijn dak te hebben aan wien ik niet vrijelijk mij geheel kan aansluiten. Van die overwegingen uitgaande ben ik tot een huwelijk besloten dat ik de volgende week met Mevr. A. Engelberts van Bevervoorde voornemens ben te voltrekken. Gelijk ik uit besef van wel te doen, als Vader van kinderen van mannelijken leeftijd heb gehandeld mag ik daartegenover verwachten dat mijne kinderen, dat offer waardeerende, nu ook volle vrede zullen hebben met mijn besluit en hunne bede aan de mijne paren dat het leiden moge tot eenen rustigen ouderdom en aangenaam wederzien wanneer het der Voorzienigheid zal behagen Ulieden eens weder de hand en aan het hart te drukken.

Hier staat de oude Heer: sterk, weloverwogen, zijn ontroering meester. Maar Jan is er kapot van: ‘Negen jaren zijn daarheen. (Mevrouw Engelberts had negen jaar de huishouding waargenomen?) Vader heeft ondertrouw gedaan. Een noodlottige zaak, mij ten prooi latend aan een bedroevende ontzetting. Zondag moet ik op bezoek, mijne toespraak bracht ik in schrift, memoreerde dezelve daarna, die woordelijk luidde als volgt en hij onderteekent ‘Uwen geschokten broeder’. ‘Ik ken niemand met wien ik minder punten van overeenstemming heb, bloedverwanten zijn niet altijd geestverwanten; Gode zij dank, dat wij broeders dat zijn en daarin eene dubbele vergoeding vinden.’

Het hooge woord moest er uit: Jan wil wèl getuige zijn bij het huwelijk maar niet aan het diner aanzitten. Dat gaf ‘een enorme scène van ontaarde kinderen enz. enz., enfin, het was vreeselijk.’

Putte, drie-, vier en veertig jaar oud, in het zenith van zijn macht en kracht, suikermagnaat, succesvol Minister, wonend in een vorstelijk huis op Bezuidenhout no. 73, heeft de koude energie van Vader, van Moeder het ‘impressionabel gemoed’,

zijn vertrouwen in het karakter der inlandsche bevolking, zijn geloof in de Javaan.

II. Administrateur van Pandja, 1849-1851

Zeven en twintig jaar oud, nog ongetrouwd, maar met iedere boot zijn negentienjarige Lucie wachtend, moet Putte diep in het binnenland van Besoeki (Oost-Java) een suikerfabriek bouwen. Het Gouvernement zal door de bevolking het riet doen planten, de Heeren Mrs. Jan Hendrik Cremer en James Loudon, advocaten te Batavia, zullen dit op bepaalde voorwaarden verwerken en het product weer afleveren aan het Gouvernement.

Ge voelt: om met hem mee te kunnen leven is noodig eenig inzicht in de politiek en in de economie van dat tijdvak.

Met drie opmerkingen moge ik volstaan:

I. Als Putte in Indië aankomt is het stelsel der dwangcultures net over zijn hoogtepunt heen, ‘Van '42-'47 hebben de resultaten de stoutste verwachtingen overtroffen’, zoo schrijft hij zelf in zijne brochure van 1860, ‘dronken als het ware van den ongekenden voorspoed lette men niet op de donkere zijde der medaille; de druk op de bevolking om dezelfde kwantiteit producten voort te brengen was in 1844 meer dan dubbel zoo zwaar als thans (d.i. 1860 - Id. -).

II. Maar al gauw komt ‘de reactie op deze jaren van verblinde ingenomenheid. De hongersnood in Demak, Grobogan en andere gewesten van Midden-Java ('49) deed het nationale geweten ontwaken. De grondwet van '48 had de vertegenwoordigers meer inmenging in koloniale zaken gegeven: 's lands vergaderzaal weergalmde van de kreten der oppositie ter bescherming der onderdrukte Javanen, de pers eischte kort en goed afschaffing van het cultuurstelsel; wat bij nader bedaard onderzoek slechts *zeer secundair* aan misbruiken van het cultuurstelsel moet worden toegeschreven werd door de groote menigte alleen aan de laatste instelling geweten. Het cultuurstelsel was de zondebok. Men zag zich heen en schaamde zich over handelingen die men vroeger nauwelijks opgemerkt had.’ (1851).

III. In het geschiedkundig overzicht van de verschillende phases van het contractenstelsel waarmee Putte zijn brochure begint vertelt hij op sappige wijze wat voor een moeite het gou-

vernement in 1830 bij de invoering van het cultuurstelsel had om voor de bereiding van suiker uit het riet contractanten te krijgen: ‘een luitenant Chinees in het Pasoeroeansche moest door de Resident worden gedwongen een suikercontract aan te gaan onder bedreiging, dat hij anders zijn vader niet als kapiteinchinees zou opvolgen. De Chinees moest het wel doen maar biedt *f* 5000 aan dengene die het contract van hem wil overnemen. Dit lukt niet en juist deze onderneming wordt de productiefste van Pasoeroean en wierp later fabuleuze winsten af.’

Dit gebrek aan contractanten maakte dat het gouvernement de voorwaarden zeer gemakkelijk stelde. - Het Gouvernement verstrekte renteloos voorschot voor aanbouw van de fabriek en voor drijvingskapitaal. Het plantloon voor het suikerriet was zeer gering. Het Gouvernement leverde de noodige koelies, karren en trekbeesten, brandhout, alles door dwang.

Overziet men de heele periode 1830, invoer dwangcultures tot 1870 Agrarische wet de Waal, die den particulieren westerschen ondernemer een beperkt grondrecht verleent, dan valt Puttes Javatijd 1849-'59 in de middenmoot. Dit uit zich ook in de contractsvoorwaarden: Gouverneur Generaal Rochussen heeft pas in 1847 een groote hervorming ingevoerd, n.l. de uitgifte van nieuwe suikercontracten geschiedt ten eerste: zonder gouvernementsvoorschot voor het oprichten der fabriek, ten tweede de fabrikant zal geheel met eigen middelen het riet moeten snijden en transporteeren en met vrijwillige koelies werken. Voor het werk in de fabriek is dus het beginsel van vrijen arbeid aangenomen. Ten derde: terwijl vroeger het geheele product aan het Gouvernement moest worden geleverd wordt voortaan eene gedeelte ter vrije beschikking van den fabrikant gelaten, men ziet alles symptomen van een typische middenphase.

Met dit algemeen inzicht in dezen tijd krijgt, hoop ik, nu ook het speciale contract tusschen het Gouvernement van Ned. Indië en de Heeren Cremer en Loudon kleur en leven.

Art. 1: Het Gouvernement zal gedurende 20 jaren, ingaande met den aanplant in het jaar 1848 met suikerriet doen beplanten 400 bouws (in '51 uitgebreid met 100 bouws - Id. -) in het district Kapongan, afdeeling Panaroekan, Residentie Besoeki.

Art. 10: Contractant ter andere zijde verbindt zich om *zonder geldelijke tegemoetkoming van het Gouvernement* een suikerfabriek

op te rigten die voltooid zal moeten zijn vóór den laatsten April des jaars 1849. Het riet zal hij *door eigen middelen* doen snijden en naar de fabriek vervoeren, geheel *uit eigen middelen* zal hij zich moeten voorzien van koelies en benoodigdheden voor zijn onderneming.

Art. 15: Voor de *dagelijksche uitgaven zullen hem jaarlijks rentelooze voorschotten* worden verleend tot aan de contractwaarde der als minimum te leveren hoeveelheid suiker van 24 pikol per bouw.

Art. 18: Hij zal dus moeten leveren minimum 9600 picol suiker.

Art. 20: Van hetgeen dit minimum te boven gaat, heeft andere zijde *de vrije beschikking tot aan een derde gedeelte van den geheelen oogst*.

Art. 21: De aan het Gouvernement te leveren suiker zal worden verrekend v.z.v. no. 18 standmonster tegen den prijs van *f* 10 per picol, v.z.v. no. 16 tegen *f* 8,40 duiten.

Bij Gouvernementsbesluit van 24 October 1849 wordt goedgekeurd dat het beheer dezer onderneming mede wordt gevoerd door I.D. Fransen van de Putte met dien verstande, dat de correspondentie met de autoriteiten door deze zal worden gevoerd.

1 November '49 aanvaardt deze zijn administratie.

Wie waren nu deze Cremer[1)] en Loudon, voor wie hij daar werkte? Daarover geven dikke bundels brieven volledig licht. Samen drijven zij een bloeiende advocatenpractijk in Batavia. Cremer, de baas, al is hij nog geen veertig jaar oud, wonend in een van die kostelijke oud-indische huizen aan het Koningsplein, was veertien jaar in Indië geweest; de laatste besteedt hij aan het leiden en financieren van ondernemingen, zooals ook nu nog in Indië te doen gebruikelijk is.

Autoritair, kort aangebonden, royaal en met een scherpe kijk op zaken in het groot, maar die het land heeft aan detailcijfers. Als hij in '52 het kantoor heeft overgedaan aan de Mrs. van Hemert en Sandenbergh Matthiessen en in Velp de villa ‘de Oorsprong’ huurt zit hij, aan kapitaal rijk genoeg, slecht in zijn

1) Jacob Theodoor Cremer, de min. v. kol. in het kabinet Pierson-Borgesius, noemt hem zijn germain-neef. Toen die in 1868 naar Indië ging gaf onze Cremer hem een warme aanbeveling mede voor den vicepresident van den Raad van Indië Loudon, een broeder van James. - Zie Jeugd en Jongelingsjaren van J.Th. Cremer in Haagsch Maandblad 1924.

contante middelen; de indische toean besar toch al mopperig over zijn gezondheid, hollandsch klimaat en hollandsche menschen zoekt genezing te Creuznach, verstrooiing te Parijs, altijd standjes uitdeelend aan zijn gemachtigden in Indië, die hem op zwart zaad laten zitten.

Uit armoe, zoo meent hij zelf, verkoopt hij, nog steeds met eenigen tegenzin, in '53 een kwart van de eigendom van Pandji aan Putte. En toch een hart van goud, gevoelig voor de kleinste attentie en deze ruim reciproceerend.

James Loudon is een ander type mensch, een broer van de bekende Billiton man John Francis. James is in '46 bij Cremer op kantoor gekomen maar al gauw ‘diep gedegouteerd van de praktijk’; om in 's lands dienst te kunnen komen doet hij in '53 zijn helft in Pandji over aan Cremer, in '54 wordt hij inderdaad Secretaris van den Regeeringscommissaris voor de buitenbezittingen, Du Cloux, de voorganger van der Kinderen, daarna referendaris op de Algemeene Secretarie te Buitenzorg; in '58 werkt hij op verlofstractement aan het Ministerie van Koloniën waar Keuchenius Secretaris Generaal is, dan stijgt hij snel tot Secretaris Generaal, Minister van Koloniën (1861).

Hij is - 's Heeren wegen zijn wonderbaar - Gouverneur-Generaal als Putte tijdens zijn tweede ministerschap in 1873 aan Atjeh de oorlog verklaart![1)]

Maar afgezien van deze zware ambtelijkheid, wat een kostelijke particuliere brieven schrijft hij in die eerste jaren na 1849 als Putte heel veel met hem te maken krijgt. Loudon is dan vijf en twintig jaar, dus nog twee jaar jonger dan Putte.

Wanneer met 1 Juli '52 het bataviaasch advocatenkantoor is overgedaan aan van Hemert en Sandenbergh Matthiessen maken Cremer en Loudon, alvorens naar Holland scheep te gaan een afscheidsreis door Java's Oosthoek, logeeren op Soerabaya bij Gervers, agent van de Javasche bank, die ook tegenover Putte hun gemachtigde wordt; na groote ruzie over kleinigheden - waarover later - is ondertusschen een huurcontract met P.

1) Hetgeen leidt tot meeningsverschil en verwijdering tusschen beiden: zie b.v. het boekje van Loudons adjudant, overste J.I. de Rochemont ‘Loudon en Atsjin’ - 1875 met portret van L. Over dat boekje weer Busken Huets ‘Nationale Vertoogen’, I blz. 209 vlg. ‘Max havelaar op den Buitenzorgschen troon’ met scherpe kritiek op Putte.

tot stand gekomen en, ter bezegeling van de vriendschap, krijgt P. een paar spiegels met sousponts cadeau; Gervers legt de rekening over van *f* 350.

Maar op weg naar Holland stranden de heeren op Ceylon, waar op de boot naar Patria geen plaats blijkt, Cremer gaat dan maar door over Bombay, Loudon gaat terug naar Java en schrijft uit Djocja: (Dec. '52):

> Ik amuseer mij hier met observaties omtrent land en volk en de gewone onkunde van ons Gouvernement aangaande alles wat niet te Batavia en Ommelanden voorvalt. 't Is hard om een mooie fabriek te hebben en toch van honger te moeten sterven, il faut vivre cependant. Hebt gij, waarde Gervers, dit argument niet over het hoofd gezien? of gaat uwe nauwgezetheid den hongerdood stout tegemoet. En fin, wij zullen zien welke gelukkige inval mijn leege beurs mij geven zal. Een ambtenaar is geen goudgraver.

In '58 als Putte werkelijk goud maalt uit.... suiker schrijft Loudon hem uit Holland:

> Dank voor Uwe beschouwingen omtrent cultures enz., die zeker interessant voor mij zouden zijn als ik ze kon déchiffreren. Amice, je bent toch een gelukkige kerel. Is dat een indiscreete bedeeling van de fortuin.. 40 duizend picol! Gij hebt beter neus gehad dan wij - dan ik althans.
> Om te besluiten: ik heb wat rhumatische hoofdpijnen. Het schijnt dat mijn hoofdsieraad te modest is voor dit gure klimaat.
> Leef gelukkig, maak veel suiker en tabak en geloof mij steeds
> yours sincerely.

1 November '49 neemt Putte de administratie over van een meneer Lunel, dat was blijkbaar geen gelukkige keus geweest.

Etty van Waringin Anom zal de eerste maaltijd zijn adviseur zijn, waar Putte blijkbaar niet veel mee op heeft.

Een heel stel brievenboeken van 49-52 doet ons dagelijks met hem meeleven.

Nerveus, energiek, minutieus, zoowel in technische als in financieele details rijst de fabriek uit zijn hoofd en handen omhoog. Hij werkt met bijna vijf honderd koelies, die hij per maand meer dan *f* 2500 uitbetaalt, en ‘een bom’ timmerlieden, metselaars, smeden, doet bestellingen op Kraksaan, Pasoeroean, Soerabaya, heeft de zorg voor houtvlotten, waarvan er één wegdrijft, om Tjandjong Tjina heen straat Bali in, het kan daar leelijk spoken om de oosthoek, een nieuwe prauw, ‘Pandji’ gedoopt, gaat verloren, steenen bakt men er zelf, maar kalk moet worden aangevoerd en hij ‘kan er niet van slapen’ dat

de uit Glasgow bestelde kamraden niet op tijd zouden aankomen.

In lange brieven brengt hij verslag uit aan Cremer en Loudon:

> Hedennacht zwaar onweder hier geweest en in de fabriek geslagen echter geen noemenswaardige schade gemaakt, alleen de post van een deur geheel versplinterd met het belendende metselwerk, doch kon geen spoor vinden dat het gebrand had, enkel verbrijzeld. Moet Zondag slamatan geven, het gaat mij zeer aan het hart een dag te stoppen met het werk maar moet er toch aan gelooven.... Ik heb (van het Gouvernement - Id. -) de houtrekening gekregen, bij nacijfering was er *f* 1328,35 te veel gerekend waarop ik natuurlijk aanmerking gemaakt heb. Lunel had dezelve zoomaar geteekend doch had ik er duplicaat van, *f* 1000 alleen aan fout in de optelling. Voorts zal ik deze maand wel een kalkrekening krijgen van ± *f* 2000.

Aan zijn employé die het hout keurt schrijft hij: ‘Ik zie minder op één voet in lengte en één à twee duim in dimensie als het hout maar gaaf is en niet hol waar zij proppen in steken’; met een tusschenfirma twist hij over de risico van het transport ‘dat die voor mijne rekening blijft kan ik nimmer toestemmen, dat strijdt tegen alle usance, ik kan mij toch moeyelijk afhankelijk maken van de traagheid, kwade wil of mindere of meerdere bekwaamheid van uwe juragans!’ (prauwenvoerders - Id. -) Weer een ander krijgt te hooren: ‘ik neem de vrijheid U op te merken dat het mijn gewoonte is dezelfde rekening slechts éénmaal te betalen, mijn boeken zijn gelukkigerwijze beter in orde als die van UEd. dit schijnen.’

Toch gaat de jonge administrateur niet onder in deze details: ‘Heb van Adam en Co (een administratiekantoor in Soerabaya - Id. -) schrijven gehad met een berekening over de voorschotten (van het Gouvernement, voor exploitatieuitgaven, zie art. 15 van het contract - Id. -), volgens welke wij slechts ± *f* 19.000 zouden kunnen krijgen; ik geloof Umbgrove meer gehad heeft en zal natuurlijk zoolang melken als ik maar kan’; een rekestje aan den Resident stuurt hij nog eerst naar zijn principalen: hier zijn de gegevens ‘die gij wel op zult sieren, ik denk wel zij het zoo zullen slikken’, ja, midden in deze soesah zint hij alweer op nieuwe plannen, een typeerende trek van Putte, in de eerste plaats op uitbreiding van areaal.

> Perfect réussite gehad op mijn reis naar Besoeki, request q.q. Loudon ingediend aan de Resident (deze) zal het goed ondersteund opzenden naar Cultures, zoodat wij de 50 bouw Sitoebondo (mooi riet) wel krijgen zullen; was bijzonder lekker, komt aanstaande week hier inspecteeren en zal dan op Pandji dejeuneeren, dit doet goed bij de hoofden

> die blijken van Engelhard bang (te?) zijn. Met de regent ook groote vrienden, had berigt ongelukkig gehoord ik een mooie kist met pistolen had, wilde dezelve koopen, natuurlijk nu maar cadeau gemaakt, schiet tog nooit. Hij zal zelve komen om de nieuwe gronden voor de volgende aanplant uit te zoeken en mijn wenken volgen; niet dat ik het zoo goed weet maar ik heb spoorhonden die het mij aanwijzen; zonder dit zou de Dêman (Wedono zeggen wij nu, districtshoofd - Id. -) ons wel eens donderen uit eigen belang, zelf veel sawahs en houdt ook gaarne de beste.
>
> Met de fabriek gaat het hard vooruit, dat wel dient, nietwaar, met zooveel werkvolk, de stoomboel zal den 1sten April denk ik ± klaar zijn, waterraden beide vòòr dien tijd, pakhuis houdt vreeselijk lang op, maar zal toch, hoop ik vòòr de maaltijd klaar komen; de batterijen alle vier klaar, tjinkkisten aan 't maken, er is nog een oneindige boel te plijsteren en dit houdt vreesselijk lang op.
> De machineriën zijn goed, alleen tot mijn groote verwondering geen metalen pakkings aan de zuigers van de luchtpompen, begrijp zulks niet, zal er Etty over spreken' (15 Februari 1850).

Maar eind goed, al goed: begin Juni gaat het eerste riet door de molen.

III. Huurder, 1851-1858

Met 1 Januari 1851 gaat in de eerste groote verandering in Puttes positie. De Heeren Cremer en Loudon hadden hun administrateur van Pandji leeren kennen en stellig waardeeren: 'Putte is een gladde kerel,' schrijft Loudon, 'en als hij wil, waaraan ik in casu niet twijfel, zal hij met zijn tact alles ten spoedigste en ten beste leiden.'

Dit past prachtig bij het plan van de heeren om naar Europa te gaan, over de hoofdzaken van het te sluiten huurcontract wordt men het vlot eens, maar als puntje bij paaltje komt houdt ieder van zijn kant den kop hoog en de voet stijf en volgen booze brieven.

Die ruzie van Mei '52 gaat maar over kleinigheden: 'ik had een paar zeer geringe wijzigingen in het contract verzocht,' schrijft Putte, 'ik heb hun gevraagd: 1ste: om de geldswaarde niet in zilveren specie maar eenvoudig in recepissen uit te drukken omdat het Gouvernementscontract ook enkel van recepissen spreekt. 2de: om, waar er sprake is van de wederovergave van den inventaris (bij eventueele beëindiging van het contract - Id. -) er bij te voegen, 'de gewone slijtage in aanmerking te nemen'. Mij dunkt, het harde oordeel van Cremer, neer-

gepend in een booze bui, door ons rustig tot zijn ware proportie teruggebracht, behoudt zijn waarde; van belang is ook hoe de twee koppige potentaten, in hun hart toch nobel en breed van inzicht, het klaar spelen dit incident dadelijk en finaal te doen vergeven en vergeten. Maar zoover zijn we nog niet.

> Verbeeld U, schrijft Cremer aan zijn vriend Gervers in Soerabaya, (die immers later tegenover P. zijn gemachtigde wordt - Id. -) verbeeld U na de vorige, waarin hij schreef dat hij *à tête reposée* per volgende post op ons schrijven zou antwoorden hebben wij heden niets ontvangen. Dat noem ik lomp, sans façons.
> Zijn schrijfwijze wordt hoe langer hoe stootender, expressies, die hinderen als: Ik zou wel gek zijn etc. etc. 't Is God geklaagd dat zoo iemand van *f* 12.000 niet leven kan (later zal blijken dat deze som door de eigenaars was gegarandeerd - Id. -) Hoe ik dan? en Loudon? wij elk nog geen 8000! Waar zal dat heen!
> Het hindert mij op de fabriek te moeten komen als gast van v.d. Putte. Hij moet maar maken borgen te hebben, doch hoe krijgt die blagueur die. Ik zie hem naar eindigen en juist iemand die door en voor de bluf alles verteren zal wat hij verdient.
> En niet accuraat! Verbeeld U op de rekeningen van Maart een post van *f* 500 aan diversen! Wat beduidt zoo iets? Neen, nu meer dan ooit huur en twee borgen. Ik ben overtuigd hij er verd....d in zit, juist met de borgen. Zoo krijgt die blagueur les. Jawel, ons capittelen, beschikken. Ik ook als ik huizen met pannen gedekt geef als hypotheek... Ik schrijf die ploert niet meer, wil hem niet meer zien ook. Parvenu blijft parvenu. Ik ben razend om zulk een ploert die zijn post aan mij geheel alleen te danken heeft. Ik liet hem uitkomen tegen den zin der Loudons, die hem niet kenden. Ik beredderde alles voor hem. En wat voor de belooning? dat hij in 1850 stilletjes solliciteerde om een contract (Glaga) en, toen hij 't gedaan had eerst er mee op kwam. Zulk een verwaande ploert durft ons de les lezen zooals hij telkens doet: spreken van billijkheid, etc., even alsof wij hem het vel over de ooren halen. Ik wil zijn tronie niet meer zien. Hij mag opgang maken in de Oosthoek doch bij elk fatsoenlijk man niet, tenminste die zijn gedrag vis à vis ons kent. Ik erken dat hij volgens pligt de zaken beheerde doch zijn de vruchten zoo mooi? Kan zoo iemand roemen over dienst? Mijn bloed kookt me.

Gervers heeft geprobeerd hem te sussen: blijkbaar ook wel de goede snaar getroffen, maar Cremer blijft nog mopperen:

‘Ik kan U niet toegeven op punt van Putte’, zoo begint hij koppig, zijn goeie hart voegt erbij: ‘Ik heb nooit gemerkt dat hij om mij iets gaf’ en zoo blijft hij balanceeren entre ces deux:

> Wie duivel denkt hij voor zich te hebben. Ik ben altijd hartelijk en minzaam met v.d.P. geweest, hoezeer ik hem niet als mijn gelijke beschouwde noch door geboorte, noch door betrekking, noch door opvoeding noch door stand in weerwil van zijn bluffen.

Hoe erkent hij dat? Waar is dat gevoel van erkentelijkheid?

> Eilieve! Insinuaties als te hooge huur etc., zich verbergende achter Mc. Lennan. Ik vergroot niets. Lees zelf. Ik schreef hem nog dat wij waarlijk niet veel overhielden van die *f* 60.000 (huur - Id. -) *f* 8000 elk dat is op mijn leeftijd niet veel, vijf kinderen en daarvan nog over te moeten leggen, v.d.P. tenminste kan van *f* 700 per maand niet leven, zegt hij, daar! En dan die malle susceptibiliteit! Zoo het woord fortuinzoekers gebruikt is, waarlijk niet gedaan of gedoeld op P. Heilig niet. Alle zijn wij 't immers. Ik net als de rest. Neen, daar is de kneep niet, vader, v.d.P. is door de wind en heeft andere plans, daarom is hem de huur onverschillig geworden geloof ik. Ik vraag U, Gervers, in gemoede of dit contract zoo onereus is. Hij zelf schikte de termijnen, alles was goed toen. Ik weet wel dat als er slechts 34 picol gemaakt wordt waarvan de helft beneden no. 16 is, de winst niet dik is, maar à qui la faute?
> Als P. op de fabriek bleef en alles goed na ging voor zich zelve dan zou 't wel beter lukken.
> En fin, dat is zijn zaak.
> Zeg de notaris dat hij niet overal kakelt, à quoi bon - alleen om de bluf van P. te voeden.

Maar ook bij de wederpartij speelt hetzelfde conflict tusschen het scherp rekenende, koppige hoofd en het gevoelige hart. Putte schrijft ook aan Gervers:

> Een brief van Loudon was zóó dat hij de andere die ik U heb laten lezen in scherpe en harde uitdrukkingen met 100 pct. overtrof, 2½ vel vol, het eene nog erger als het andere, vooral omdat ik een paar zeer geringe wijzigingen in het contract verzocht had, enfin, ik heb zooveel geslikt en zal ook dat maar slikken' om vervolgens te eindigen: 'Ik hoop maar dat de Heer Cr. voor zijn vertrek toch herwaarts zal komen, want zij schijnen tegenwoordig van mij een rare indruk te hebben daar zij alles verkeerd uitleggen. Maakt dat zaakje s.v.p. spoedig voor ons in orde dat zal een aangename kalmte de part et d'autre geven'.

Dat zaakje komt natuurlijk in orde en des te vlotter omdat juist dan de vader van Cremer komt te overlijden.

'Om niets ter wereld,' schrijft Putte aan Gervers 'wil ik vooral nu den Heer Cremer nog meer verdriet aandoen; het is,' zoo peinst hij, 'of ons kolonisten op het punt van repatrieeren dikwijls zware verliezen ook in het moederland treffen.'

Cremer heeft van Putte een 'hartelijke brief gekregen over het verlies van Papa' en concludeert: 'Als hij niet te ijdel is zou 't een beste vent zijn. Hij was weder de oude.'

Een paar dagen later is de booze bui dan ook heelemaal overgedreven: 'Ik heb een heel andere brief van v.d.P. dan gemeenlijk, weder de oude familiair hartelijke wijze, zal nu ook maar weder schrijven en hem melden hoe het met mij stond, het is beter zoo dan alle die bisbilles.'

Nu over de zaak:

In zijn brief aan mij laat Putte alles aan mij over; ik profiteer daarvan natuurlijk niet, dat is klaar, ik beschouw dit als niet geschreven' (1 Juni 1852, Cremer aan Gervers).

Dadelijk daarna gaan Cremer en Loudon welgemoed een 'keurige reiswagen medebrengend', overzee op afscheidsreis naar de Oosthoek, logeeren op Soerabaja bij Gervers; mij blijkt niet of zij nog bij Putte op Pandji zijn geweest, in ieder geval het cadeau van de spiegels met sousponts heeft ten overvloede de vrede en vriendschap bezegeld.

Wat staat er nu tenslotte in het huurcontract van 5 Juni 1852?

Art. 1: Putte huurt de fabriek Pandji met het daarbijbehoorende Gouvernementscontract voor vijf jaar, bereids ingegaan op den eersten Januarij dezes jaars en eindigende op ultimo December '56.

Art. 2: Jaarlijksche huurschat *f* 60000, let wel 'recepis', op dit puntje krijgt Putte zijn zin, in een voorloopige overeenkomst van Mei '51 stond in zilvergeld of in gouvernements circulerend papiergeld, vertegenwoordigende zilveren munt.

Art. 3: Bij het aangaan dezer huur wordt een inventaris gevormd van de gebouwen, machineriën en al hetgeen wordt beschouwd tot de fabriek te behooren; het origineel zal aan de minute dezer worden geannexeerd; zij sluit met een totaal van ruim *f* 185.000 - er blijkt o.a. uit dat het woonhuis ook dan nog onvoltooid is, zonder dak, de muren en pilaren echter opgetrokken.

Daarbij sluit aan:

Art. 12: Bij de teruggave der fabriek, gebouwen etc. zullen dezelve opnieuw worden getaxeerd; taxatie der nieuwe voorwerpen zal geschieden 'in gemoede en in aanmerking nemende de misschien hooge kosten van bouwen en de gewone slijtage'; verschil in mindere waarde zal de aftredende huurder, meerdere getaxeerde waarde zal de verhuurder moeten bijpassen - let wel: de aftrek wegens gewone slijtage heeft Putte erin gebracht, ook in dit geschilpuntje krijgt hij zijn zin. -

Maar ook nu blijkt Putte niet alleen de scherpe rekenmeester in details hij ziet ook de groote perspectieven, hij komt met een gloednieuw artikel aandragen en krijgt dit er in ook:

Men herinnert zich uit het contract met het Gouvernement

van 1848: de fabrikant zal aan dat Gouvernement moeten leveren een bepaald minimum; dat is voor hem het blok aan het been, daarboven begint pas voor hem de aardigheid: ‘van hetgeen dit minimum te boven gaat heeft andere zijde de vrije beschikking tot aan *een derde gedeelte* van den geheelen oogst.’ Putte, met zijn fijnen neus, spitst ook de ooren: daar zit muziek in: en in zijn huurcontract redigeert hij een:

Art. 6: Contractanten ter eenre verbinden zich aan het Gouvernement te vragen de vrije beschikking over *twee* derde van het product, contractant ter andere zijde verpligt zich om, van hetgeen deze vermeerderde vrije beschikking van een derde hem meer opbrengt dan hij anders daarvoor van het Gouvernement zou ontvangen hebben, de helft uit te keeren aan contractanten ter eenre boven de reeds bedongen huurprijs, na aftrek nogthans der meerdere ongelden door deze vermeerderde vrije beschikking veroorzaakt.

Dat alles klinkt voor Putte heel mooi, maar men vergete even niet, en dat had Cremer, met al zijn nijdigheid, goed geroken in zijn Meibrief: ‘Jawel, ons capittelen, beschikken. Ik ook als ik huizen met pannen gedekt geef als hypotheek. Neen, nu meer dan ooit huur en twee borgen. Ik ben overtuigd dat hij er verd....d leelijk in zit, juist met de borgen.’

En inderdaad: Putte zat er leelijk in met die borgen, één Soerabaja firma, Mac Lennan, vindt hij bereid, maar een tweede Adam en Co. weigert. Putte is razend kan maar niet slagen, ‘weer in de handen te vallen van een handelshuis,’ schrijft hij aan Gervers, ‘dat kost geld en veel ook zooals U aan Mac Lennan gezien hebt,’ maar dan redt hem zijn oude sobat, Frederik s'Jacob die zichzelf geheel uit eigen beweging aanbiedt.

Beide waren in '22 geboren, samen in Medemblik adelborst geweest, ook s'Jacob was gauw uit de Marine gestapt, al in '45 was hij adjudant geworden bij den G.G. Rochussen, zijn Oom, ook hij was in de suiker gegaan toen hij in '48 door gunst, schrijft hij zelf, een suikercontract kreeg van het Gouvernement en in Soerabaja de fabriek Kremboeng bouwde.

Als Putte in '52 zit met zijn borgen, valt dit samen met het overlijden van s'Jacobs jonge vrouw: ‘Ik ben geheel uit het veld geslagen,’ schrijft hij aan Gervers, ‘het is verschrikkelijk, zoo jong, zoo lief, wij zijn er perplext van (en toch) er is zoo moeijelijk

te troosten als men, zelf zich in die toestand verplaatsende, zoozeer begrijpt dat al die troostgronden van die dagelijksche banale praatjes zijn die niets geven als men zoo ziet lijden.'

Na het overlijden van Mevrouw verhuurt s'Jacob zijn fabriek voor twee jaar en gaat December '52 naar Europa via de Kaap om zijn kleine zoontje te brengen.[1)]

Dat kleine zoontje, later spoorweg ingenieur, burgemeester van Rotterdam, lid der Eerste Kamer, nu als krasse tachtiger op het kasteel Staverden (Veluwe) zijn leven overschouwend vertelt mij in zijn kamer, waar nog leeft de sfeer van Rochussen en s'Jacob, hoe hij als jochie van tien met Vader, Putte van de boot haalde toen die in '59 weer voet aan wal zette in Goes.

Sinds 1 Januari '52 zit Putte dus op Pandji in de nieuwe positie van huurder; daaraan verandert natuurlijk niets dat Loudon, die in Gouvernementsdienst wil en dit niet gedaan kan krijgen zoolang hij deel heeft in een suikercontract, zijn helft voor 80 mille overdoet aan Cremer, die echter alle verbanden voor zich houdt:

Dat is niet gering, zij beliepen in totaal ongeveer drie en een kwart ton waarvan echter 80 mille eigen geld van Cremer was; men vergete ook niet dat geld toen duur was, de rente varieert van 7½ tot 9 pct, alleen al aan rente vorderen die verbanden dus ongeveer 24 mille.

Wie mogelijk onder de suggestie van het eindresultaat zich verbeeldt dat Putte als huurder nu meteen in een goudwinning valt, vergist zich. Hij zelf schrijft Nov. '52:

'Ik wist per experientie van het vorige jaar dat het een broodje is maar meer niet, maar zoolang ik gezond en tevreden ben als thans is mij zulks genoeg.'

Cremer denkt er ongeveer net zoo over, zelfs in zijn booze brieven van Mei '52 geeft hij toe: 'ik weet wel dat, als er slechts 34 picol gemaakt wordt, waarvan de helft beneden no. 16 is, de winst niet dik is,' maar, wat alles zegt, uit een rekeningcourant van Juli '52 blijkt dat aan den huurder verzekerd was een som van *f* 12.000 's jaars, let wel, daarop moeten de eigenaren bijpassen *f* 4741.-

1) Zie over s'Jacob verder het levendige artikel van Mr. J.A. Fruin met portret in 'Eigen Haard' 1881 blz. 78, toen s'Jacob Gouverneur Generaal werd, en dat van Quack in hetzelfde blad van 1901, blz. 249, toen hij overleed.

De goudwinning begint pas wanneer samenloopen drie factoren: ten eerste - meerdere productie: in de eerste vier jaren maakt Putte 40 picol per bouw, in de middenjaren 50; ‘mooie jaren,’ schrijft Cremer, ‘als hij nu geen winst maakt wint hij nooit,’ maar over het topjaar '57 haalt hij 80 picol. s'Jacob had altijd gezegd ‘dat de gronden (van Pandji - Id. -) naarmate zij ouder worden hoe langer hoe meer zullen afwerpen’.

Ten tweede: de enorme stijging der verkoopprijs[1]; in '53 is die op Java per picol no. 16 *f* 12.60, in '54 *f* 11.50, maar in '55 *f* 14.10, om in '56 op te loopen tot *f* 17.70, in '57 tot *f* 21.80; als die in '58 daalt tot *f* 16.80 is dat nog prachtig.[2]

‘In de laatste drie jaren,’ schrijft Putte in 1860, ‘zijn de suikerprijzen gestegen van vier tot vijf gulden en meer per picol boven het gemiddelde der laatste twintig jaren, het Gouvernement maakte alleen op de suiker door mijne onderneming geleverd jaarlijks 120 à 140 mille winst, is het dan onbillijk dat de fabrikant in die winsten deelt?’

Derde factor die zoden aan de dijk moet zetten en steeds zagen we Putte daarop hameren: het Gouvernement late mij een grooter aandeel van den oogst te mijner vrije beschikking. Ook dit krijgt hij voor elkaar: bij art. 17 van het contract van 15 December 1856, wijzigende het oorspronkelijke in 1848 gesloten met Cremer en Loudon, wordt de verplichte levering van 2/3 vervangen door het fixum van 28 picol per bouw dat wordt in totaal 14.000 picol - zie ook zijn brochure blz. 20 vlg. -

Overziet men Puttes tien Java-jaren dan zijn de eerste jaren die ‘dat het een broodje is maar meer niet’ maar de latere jaren zijn die waarover Sloet tot Oldhuis te keer gaat in de kamer: ‘Zijn er in eenigen Staat, b.v. in Frankrijk onder het koningschap in vorige eeuwen; in Engeland, het land der sinecures, ooit zulke ongehoorde sinecures geweest als die der suikercontracten? Aan hunne bezitters leveren zij jaarlijks 60 à *f* 90.000 zuivere winst op, waarvoor zij niets anders doen dan hier in het moederland, met de armen over elkander, de mail afwachten die hun het pak wissels uit Indië aanvoert. Laat de Minister aan zulke

1) De woorden zijn van Putte zelf in zijn brochure van 1860 ‘Regeling en uitbesteding van suikercontract’ blz. 20, 48.
2) Ontleend aan s'Jacobs brochure ‘Gedwongen en vrije suikercultuur’ 1859.

schromelijke misbruiken voor eens en voor goed een einde maken, misbruiken die inderdaad een nationale ergernis beginnen te worden'. - 14 December 1859 -.

Op Putte maakt dit geen indruk: 'De heer Sloet is verleden jaar door den Heer s'Jacob en dezer dagen door den Heer Sandenbergh Matthiessen - let wel dat is Cremers opvolger in zijn advocatenkantoor, - Id. - zoo meesterlijk gerepliceerd dat wij ons niet langer ergeren zullen aan zijne 'nationale ergernis' - Putte's Brochure blz. 49. -

Maar met deze beschouwingen over de gouden tijd zijn wij vooruit geloopen op ons regelmatig chronologisch verhaal: Herinner U dus, dat Putte sinds Januari '51 is huurder van Pandji; daaraan verandert natuurlijk niets dat Loudon in '53 zijn helft overdoet aan Cremer; 1 Januari '54 daarentegen brengt een belangrijke verandering als Putte voor 1/4 eigenaar wordt. De bepaling van de koopprijs gaat vlot en prettig, zonder eenig gemarchandeer 'de fabriek is nu nog waard *f* 500.000 - Putte betaalt dus 125 mille waarvan 80 contant en 45 in den vorm van één vierde in de drie hypotheken, de huur voor de resteerende drie kwart wordt dienovereenkomstig verminderd tot 45 mille. 'Hij doet een verstandige koop voor een flinke prijs,' meent Loudon.

Het plan is niet uitgegaan van Putte maar van Cremer of heeft hij, als scherp zakenman, de voordeelige positie afgewacht dat Cremer over de brug kwam, ja, wel moest komen?

In ieder geval aangenaam was het Putte zeker, nog liever had hij de helft of een derde gekocht; nu blijkt ook dat hij het vorig jaar de helft van Loudon al wel had willen hebben maar toen was hem dat niet gevraagd. Het plan tot de verkoop is uitgegaan van Cremer; hem gaat het in alle opzichten beroerd in Holland. Hem gaat het als menig oudgast van toen.... en van nu.

'Ik bespeur uit uw brief,' zoo schrijft Gervers hem Juni '53, 'dat gij niet gelukkig zijt, mijn goede Cremer; hoe is het mogelijk U zich op den "Oorsprong" (het buitentje bij Arnhem dat deze gehuurd had) vervelen kunt; zou het ook daaraan liggen dat gij, die gedurende 14 jaren een zeer werkzame betrekking hebt gehad, thans geheel buiten bepaalde bezigheden zijt?'

Maar daaraan alleen lag het, dunkt mij, niet: hij sukkelt met zijn gezondheid 'ik ben altijd onder doktershanden,' heeft last

van tumorrhoïden op de blaas, slikt calomel en kwik, dan weer te veel kwik, zegt de dokter in Parijs, die hem naar Creuznach stuurt: ‘morgen marcheer ik gelukkig af, 48 dagen in dit beroerde, akelige nest gesleten, duur en beroerd, vooruitzigt in '54 weer 6 weken hier, hier 2000 badgasten, meest moffen. Graf und Freiherr, kale boel, opsnijers. God beware mij ooit voor plaisir op de Rhijn te reizen.’

Holland en de Hollanders komen er niet beter af.

‘Ik ga dood van de koude, geen aangenaam uur nog gehad. Hollands burgers bevallen mij niet, kleingeestig en lam, zij durven niets op Java wagen, Nederland is weinig gastvrij, enorm vervelend. Met politiek bemoei ik mij niets. Vuile boel overal, 't gemeen is baas, Zijne Majesteit = 0, Thor is no. 1.’

Een derde factor die op zijn humeur werkt: ‘Niemand schrijft me,’ klaagt hij tegenover Gervers, ‘verd....d gemeen. Ik dagt dit mij niet zou gebeuren. Zeg mijn adres ook aan v.d. Putte als hij lust voelt mij te schrijven. Ik schreef hem 2 maal, hij 0. 't Is verd....d mooi. Ik had dit niet verdiend. Ik zie wel ik de Java-correspondentie zal moeten opgeven. Ik schrijf trouw en krijg niet veel bijzonders, afdoeners, magere brieven, rof! rof! 't is mooi;’ en voor Gervers, die hem geregeld op de hoogte houdt is hij een en al hartelijkheid, stuurt hem ‘vijf kisten delicieuze Rhijnwijn, drink die op mijn gezondheid,’ al gauw gevolgd door ‘een ankertje heel lekkere Niersteiner.’

Er is maar één stad die Cremer opwekt en verkwikt en dat is Parijs. Of hij daar komt om zijn medicus te consulteeren of een ander maal om voor zijn vijf opgroeiende dochters een gouvernante te zoeken - die kost hem *f* 400, ‘dat is goedkoop, school zou mij *f* 2000 gekost hebben,’ zoo schrijft hij - altijd jubelt hij: ‘ik beschouw Parijs als 't Tjandoer van Holland (Tjandjoer is een heerlijk dorpje tegen de Gedeh op boven Buitenzorg - Id. -), ging daar kapot van verveling. Hier ben ik thuis, heb veel distractie, het is hier heel amusant, ik was bezig een gouvernante op te schommelen voor mijn meisjes, gelukkig geslaagd, brillante keus, allerliefst, doodeenvoudig, dood fatsoenlijk. Welk verschil met hollandsche of indische dames. 't Is een Parisienne heel mooi. In 14 dagen was ze op Java getrouwd.’

Maar zoo'n opleving duurt maar kort. Cremer wordt het meest gedrukt door een vierde factor: geldgebrek ‘een akelig spook,’

schrijft Gervers, ‘veel akeliger in Holland dan hier in Indië’ en Cremer, grand seigneur in zijn hart, antwoordt: ‘ik haat zoo dispuut over geldzaken, dat verd....de geld. Dat sujet maakt mij beroerd. Gelieve mij eens te zeggen waarvan ik leven moet. Ik bedank om in heet water te leven, ik haat niets meer dan gemaal. Genoeg gemaal gehad.’ Scott, zijn particulier gemachtigde op Batavia, heeft hem droog maar duidelijk voorgerekend dat hij vastloopt; niet dadelijk geeft Cremer zich gewonnen: ‘ik had alles zoo geregeld, dat het piano afliep, doch, zooals 't gaat, na mijn absentie durft men anders spreken. Ik zou bijna zeggen Scott gaarne de helft van Loudon wil hebben; dat nooit! Welk motief kan de man toch hebben om mij bang te maken met alle die te doene betalingen. Er waren er immers die wachten konden en waarvoor gemakkelijk andere gelden konden worden opgenomen. Ik zal 't dit jaar nog aanzien, anders hem in 't minnelijke debarasseeren van de last.’

Gervers komt al tot een dergelijke conclusie als Scott: ‘U doet verstandig een deel van Pandji te verkoopen, dit zal U de aflossingen faciliteeren en er blijft dan nog altijd een aardig revenu. Maar kan verkoop van ¼ U wel helpen? Moet U het niet (liever) daarheen brengen dat alle de crediteuren van Pandji konden afbetaald worden en dus alleen de 120 mille van de Weeskamer overbleef? Dit zou inderdaad voor U wenschenswaard zijn maar dan zou ¼ niet genoeg zijn.’ - July '53. -

Cremer blijft aarzelen, denkt eerst nog over een vierde hypotheek op Pandji, maar hakt ten slotte de knoop toch door en antwoordt aan Gervers: ‘Heb Putte openhartig geschreven ik één vierde uit armoede verkoop, al doe ik het ongaarne.’

Eén punt zit hem nog hoog: ‘Ik moet iets vinden,’ zoo piekert hij, ‘bepaling of restrictie dat geen van ons zijn aandeel kan verhypothekeren buiten toestemming (van den ander), niet verkoopen buiten praeferentie (van den ander); ik wil zooveel mogelijk zorgen dezelve niet in andere handen kome dan v.d. Putte, dat verd....m ik.’ Een dergelijk beding wordt dan ook opgenomen in de artt. 2 en 3 van de notarieele acte van cessie van 28 Januari 1854.

IV Putte onverdeeld eigenaar

Putte, voor de overige drie kwart in het bezit van het huur-

contract, dat pas 1 Januari '57 afloopt, kan dus rustig verder boeren; die rustige voortgang zal hem ook na '57 worden verzekerd door een verlenging der huur voor vijf jaar op de oude voorwaarden, als daar plotseling, voor ons tenminste, voor in de plaats treedt de aankoop ook van die drie kwart ingaande 1 Januari '57 voor 430 duizend gulden waarvan 180 duizend steekt in de overname van de drie nog op Pandji rustende hypotheken; bovendien verklaart Putte uitdrukkelijk te renuntieren van eene vordering op Cremer groot dertig duizend gulden terzake van aangewende onkosten van machineriën ten behoeve der fabriek. Putte had oorspronkelijk een bod gedaan van vier ton ‘de koopsom surpasseert dus wel uwe limite, doch ik acht dit op zulk een fameus bedrag niet onoverkomelijk,’ schrijft broer Jan uit Goes. De acte wordt verleden voor een notaris te Rotterdam tusschen Cremer persoonlijk en Frederik s'Jacob, sinds '57 daar woonachtig, als gemachtigde van Putte.

‘Een fabuleuze, een colossale transactie,’ zoo gaat hij verder, ‘over 3 à 4 jaar kan Pandji vrij (van hypotheek) zijn. Mijn westersche denkbeelden staan stil van Uwe financieele successen. Bij een terugzien over uw tien (Java) jaren moet ge over Uw geluk duizelen. God geve dat het bestendigt.’

En dan volgt die ontroerende raad van den door tegenheden zeer gelouterden broeder: ‘Mijne toegenegenheid dringt mij tot bezorgdheid, verre, Broederlief, van Uw geluk te benijden weet God integendeel dat het mijn levenslust is; doch, wat ik U bidden mag, ge hebt nu Pandji, Soekowono, Gayam etc. etc., zie af van verdere uitbreiding of vermeerdering, ga consolideeren en amortiseeren: qui embrasse trop, mal étreint, voorzeker ligt daarin veel waars.’ - Maart '57. -

Het heeft er inderdaad veel van, zoo lijkt het achteraf ook ons, dat in die jaren in Putte alle voorspoed samenloopt. Die zelfde tijd, eind '56, we zagen dat al, had hij gedaan gekregen dat zijn verplichte levering aan het Gouvernement van 2/3 van de oogst werd vervangen door 28 picol fiks per bouw, dat maakt voor de heele onderneming 140.000 picol. s'Jacob die op zijn kamer op de Boompjes bezoek krijgt van broer Jan ‘roemde dit zeer, doch begreep niet hoe dit gelukt was daar zijne pogingen tot gelijk einde aangewend waren geéchoueerd; over 1856 reeds is dit een avance van ruim *f* 9 mille en is de oogst 1856 daaraan gelijk,

ruim het dubbele, het is waarlijk enorm, weder staan mijne westersche denkbeelden stil.'

Op een derde factor, om niet weer te spreken van de vierde, gelegen in de enorme stijging der suikerprijzen, wijst Loudon in een brief van Februari 1858. Die schrijft uit den Haag, op Koloniën werkend over de groote productie, wel uit een heel ander temperament dan broer Jan maar het komt allemaal op hetzelfde neer: 'Dank voor uwe beschouwingen omtrent cultures enz., die zeker interessant voor mij zouden zijn als ik ze kon déchiffreren. Amice, je bent toch een gelukkige kerel. Is dat een indiscrete bedeeling van de fortuin ± 40 duizend picol! Gij hebt beter neus gehad dan wij, dan ik althans. Uwe communicatie dat gij mij nu reeds medio '58 wilt aflossen bevalt mij maar half.' Van de 180 mille hypotheek was n.l. 60 van Loudon.

Putte laat zich niet makkelijk raden, hij financiert andere ondernemingen waar hij wat in ziet, weer andere administreert hij terwijl de eigenaar in Holland zit of bereddert de boedel na overlijden, is lid van een commissie van 'toevoorzigt', dan weer arbiter etc. etc.

Toch denkt hij er wel over eens naar Holland te gaan, vooral als hij weer last heeft van hoofdpijnen. 'Ik begrijp Uw bezwaar om eens te komen overwippen,' schrijft Jan, 'maar eenmaal hier zal het U perfect bevallen, menschen van de trempe van s'Jacob en U hebben te veel geestbeschaving om hier geblaseerd te zijn, integendeel hun geest vindt hier dagelijks nieuw voedsel' (Mei '57). Loudon, geestig als altijd, vindt: 'Gij hebt groot gelijk om eens over te komen en te veel geld om Uwe gezondheid en die der Uwen langer dan noodig te risqueren' (Juni '58).

Maar voor de zaken op Java zal het beter zijn dat eerst André, de derde broer, die Gayam beheert, uit Holland terug is.

'Met leedwezen verneem ik Uwe ongesteldheid,' schrijft Loudon Januari '59, 'ik vrees dat Uw reis herwaarts vertraagd zal worden, daar gij Uw broeder wacht die nog hier schijnt te zijn om te trouwen. Althans las ik dezer dagen in 't Nieuwsblad: ondertrouwd A. Fransen v.d. Putte 32 jaar.' Behalve de staat zijner gezondheid trekt, dunkt mij, ook het hart Putte terug naar Holland, 'bijna ieder Indiër,' zoo schrijft hij in '59 in de publieke pers, 'heeft in Nederland dierbare betrekkingen,

onuitwischbare herinneringen zijner jeugd, een meer of minder sterk maar overal bestaand latent verlangen om het vaderland nog eenmaal weer te zien.' Het hart trekt Putte naar Goes.

Hij blijft altijd zeer geïnteresseerd in de plaatselijke nieuwtjes, die Jan hem overvloedig schrijft, laat met St. Nicolaas speelgoed sturen, diens vier kinderen, later vijf, krijgen met nieuwjaar ieder *f* 10 in hun spaarpot, voor een ander familielid betaalt hij de *f* 200 academiegeld en vergeet niet de algemeene armen noch de Diaconie, de soepcommissie of de R.C. armen. Maar scherp en zakelijk blijft hij altijd; daarom wil hij niet bijdragen voor het Parapattangesticht op Batavia: 'ik vind het minder noodig een instelling te souteneeren die paleizen met marmeren vloeren voor enorme prijzen kan koopen van een harer directeuren.'

Zijn wijn laat hij uit Goes komen 'als er tenminste nog hollandsche is, daar ik de fransche niet drinken kan,' zijn boter 'de prijs is zoo matig en dezelve zoo delicieus,' dan weer tien kisten Princessebier, Haantjesbier, zuur en rolpens, een nieuw eetservies, een bascule, verfwaren, lampeglazen, handstempelpersjes met de gravure Pandji, Soekowono, hennep en schiemansgaarn, ja, wat al niet.

De geboorte van Isaacs kinderen komt in de Goesche en in de Middelburgsche courant, zijn employés laat hij, ook al door bemiddeling van Jan, uit Zeeland komen, van één, blijkbaar goedhartig maar niet al te pienter heet het: 'hij is en blijft een mediocre Middelburger, geen man van flinke concepties.' Ook in Putte leeft blijkbaar de oude rivaliteit Goes-Middelburg.

Wanneer hij, eind '59, waarlijk voet aan wal zet in Holland stapt hij eerst een half jaar af in Goes en gaat wonen in een huisje op de Markt,[1)] zijn brochure van 1860 laat hij verschijnen bij een drukker in Goes.

Derde factor die Putte naar Holland drijft:

Toen Jan, verstomd over de colossale transactie van '57, de aankoop van 3/4 Pandji voor 4½ ton, hem ried: zie af van verdere uitbreiding, ga consolideeren, qui embrasse trop mal étreint, bleek ons dat Putte daar geen ooren naar had.

Hij laat, hetzij hij als administrateur de fabriek moet bouwen, als eigenaar vecht voor de vrije beschikking over zijn product,

1) Mededeeling van den ouden heer s'Jacob - Staverden.

of als Minister voor zijn Ontwerp-Cultuurwet, voor niets en niemand zijn concepties varen. ‘Never give it up.’ Toch komt er, dunkt mij, na '57, als de materieele welstand is bereikt, wel een innerlijke ommezwaai, immers het accent wordt verlegd naar geestelijke concepties. Putte is nooit blijven steken in de materie. Dat had hij altijd gehad; als stuurman bewaarde hij in zijn leermeester Pilaar het contact met de wetenschap en werkt schuchter mee aan diens Zeevaartkundig Tijdschrift; als suikerfabrikant staat op Pandji in zijn boekenkast het werk van Steyn Parvé over het Koloniaal monopolie-stelsel, voor dien tijd een standaardwerk, Jan zendt hem geregeld brochures en - let wel - een nieuw werk over Napoléon ‘Le Consulat et L'Empire’, al had hij daarover al verscheidene, maar ook de Kamerstukken en van Vollenhoven vertelt ‘dat hij die las tot waar de Minister aan het woord kwam, ze dan dicht sloeg en op en neer gaand in zijn voorgalerij de verre sprekers beantwoordde.’

Zoo komt Putte, ook al op Java, er toe in de krant te schrijven en wat onze leestrommel ook daarover bewaart blijft m.i. belangrijk omdat het ‘den indischen Thorbecke’ (van Deventer), ‘den man der overwinnende betoogen’, (Thorbecke), den ‘Minister die, als orgaan van de minderheid aan de Regeering gekomen, er in geslaagd is deze in drie jaar tijds tot een meerderheid te maken’ (Buys), laat zien in statu nascendi.

Hij begint in het klein. Wanneer 10 October 1855 de G.G. Duymaer van Twist de Bataviasche Tentoonstelling opent en ‘zich gelukkig rekent dat hij dezen dag heeft mogen beleven, te meer, daar al de tentoongestelde voorwerpen zonder bemiddeling van het gouvernement en dus geheel uit eigen vrijen wil zijn tezamen gebragt en alzoo van eigen kracht getuigen,’ dan vraagt Putte ‘een plaatsje voor dit ons schrijven in uw geacht blad om deze woorden te bestrijden.’[1)] De Directeur der Cultures heeft bij diezelfde opening bedankt voor de ‘krachtdadige steun, hulp en invloed van de gewestelijke besturen, Inlandsche Vorsten en Hoofden,’ Putte interpreteert dit: ‘zonder printa

1) In welke krant en van welken datum? Dit opsporingswerk wordt te moeilijker als P. onderteekent met een enkele letter; zie b.v. uit later tijd de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 12 December 1859 n. 343, en die van 28 Januari 1860.

zou geen enkel stuk door inlanders uit de binnenlanden ingezonden zijn,' en bestrijdt dan de *leuze* van vrijen arbeid: 'De Directeur der Cultures heeft de moed gehad onbewimpeld voor zijn gevoelen uit te komen en de waarheid hulde te doen; deden alle ambtenaren van gewestelijke besturen zoo, in plaats, in de hoop van den G.G. te behagen, schoone verhalen van vrijwilligen arbeid te doen, dan was zeker Z.E. de schil reeds van de oogen gevallen en had hij ingezien dat, hoe wenschelijk, met het bestaande stelsel van heerendiensten en de inlandsche huishouding zooals dezelve is, vrijen arbeid voor eerst nog onmogelijk is.'

Men ziet het gevalletje is onbeduidend maar het thema hetzelfde als in Putte's brochure van 1860.

Dat blijkt evenzeer uit een ander stukje van '55: 'De vrije arbeiders aan het drooge dok te Soerabaja.'

> In de Javasche Courant van 2 Nov. no. 88 lezen wij woordelijk het volgende:
>
> Een verlangen naar hooger loon der Javasche timmerwerklieden aan de schepen in het bassin van het Marineëtablissement heeft gedurende eenige weken den loop dier werkzaamheden belemmerd. Zij hebben echter door medewerking van het bestuur den arbeid hervat zonder dat het loon verhoogd is. Men weet wat men in Indië onder medewerking van het bestuur te verstaan heeft. Het is bekend dat deze G.G. niet alleen een voorstander is van vrijen arbeid maar te kennen geeft dat hij de toepassing daarvan algemeen niet alleen wenschelijk maar mogelijk acht. Dat de officieele Javasche Courant dit berigt mededeelt bewijst dat het Gouvernement, als het overtuigd wordt, hoewel tegen zijne mening, tegen zijn geest, toch de waarheid hulde doet.

Een artikel van eind 1859 dat, dunkt mij, zijn weg heeft gevonden naar de Nieuwe Rotterdamsche Courant, toont ons den politicus en den redenaar van later welhaast volgroeid.

Ook toen gistte het in Indië, 'geheel Azië en de Archipel smeult,' schrijft Putte.

De Europeanenmoord te Banjermassin heeft geleid tot een interpellatie Duymaer van Twist die Minister Rochussen op 29 Sept. 1859 beantwoordt, met de bekende slottirade 'dat, naar mijne schatting, overdreven liberalisme van den Europeaan, overdreven fanatisme van den Oosterling en overdreven inmenging van de volksvertegenwoordiging allerverderfelijkst zamen werken op ons rustig en voordeelig bestuur van Indië.' Hiertegen schrijft Putte twee artikelen 'de redactie dezer courant heeft intusschen die materie in vier achtereenvolgende artikelen

in hare nummers 309-312 (November 1859) wijdloopig behandeld en het betoog geleverd: 1ste: dat die inmenging was grondwettig, 2de: dat, als sommige leden der Kamer - met name de spitse der koloniale oppositie - soms wat ver zijn gegaan dit niet aan de geheele Kamer kan worden geweten.' Putte zelf begint:

> Dat er in deze oogenblikken overdreven fanatismus bij de Mohammedanen bestaat zal niemand ontkennen, het is de strijd van de halve Maan tegen het Kruis, die zich te Djeddah, in Britsch-Indië, te Banjermassin heeft vertoond, die in geheel Azië en den Archipel smeult. Na de slechte leiding en afloop der expeditie naar Boni, het gruwelijk bloedbad van Banjermassin, de moord op den president der factory van de Nederlandsche Handel Mij., alles in dit ééne jaar - 1859 - werd men in het Moederland algemeen ongerust over den stand van zaken in de Oost. Daar de betreurenswaardige toestand van Indië op dit oogenblik niet te ontkennen valt moest men tot de oorzaken opklimmen (maar) evenals de invoering der bisschoppelijke hierarchie (in 1853) door de Aprilbewegers misbruikt werd, handelt nu de conservatieve partij in koloniale zaken om aan te toonen dat de constitutioneele partij de schuld van dit alles draagt.
>
> Waarmede heeft de Indische maatschappij dan toch die benaming van overdreven liberaal verdient? Moet men de Indiërs verwarren en vereenzelvigen met den hoofdredacteur van het Bataviasche Handelsblad? over het geheel Nederlandsch Indisch publiek den banvloek van overdreven liberaal uitspreken omdat de redacteur van één blad, na eerst in bezadigden toon te hebben geschreven, later te ver gaat?
> Slechts twee keeren heeft, voorzooverre ons bekend, het neerland indisch publiek op politiek terrein wenschen geuit.

Daarop behandelt Putte ten eerste de bekende protestvergadering te Batavia van 22 Mei 1848 tegen het monopolie der Delftsche Academie tot opleiding van Indische ambtenaren.[1)] Men wilde een opleiding ook in Indië.

Even bekend is het tweede symptoom van ontwakend politiek leven onder de indische Nederlanders, de adressen van 5 December '56 aan Koning en Staten Generaal tegen het indische Drukpersreglement. Daarom spotte men in Holland dat de Heeren, vanwege Sinterklaas, 'dien dag der jeugdsaturnalien', schrijft Putte wel onder den invloed zouden zijn geweest!

'Beide malen,' zoo gaat Putte verder, 'werd de keur van het

1) Zie b.v. de brochure van den toen nog Delftschen, later Leidschen hoogleeraar Pijnappel van 1859; om zijn aandeel in die vergadering moest van Hoevell feitelijk ontslag nemen en zich in Nederland gaan verantwoorden! zijn Tijdschrift voor N.I., jaargang 1849 is er vol van - zie dl. II blz. 79, 161, 228, 297, 355, 418.

beschaafde N.I. publiek verguisd en versmaad,' om vervolgens te concludeeren: 'Vergeefsch zoekt men naar andere bewijzen van overdreven liberalisme der Europeanen.' Ook nu al kent Putte de kracht van een fonkelende peroratie:

> In Indië klopt het hart warm voor Nederland, bijna ieder Indiër heeft hier dierbare betrekkingen, onuitwischbare herinneringen zijner jeugd, een meer of min sterk maar overal bestaand latent verlangen om het vaderland nog eenmaal weer te zien; het is maar niet meer de oudindische maatschappij van vroeger, sedert jaren zijn niet meer alleen zij naar Indië gezonden die men in het oude land niet kan gebruiken, een keur van Neerlands jongelingschap heeft zich daar gevestigd, opgevoed in alle takken van wetenschap en kennis, de versnelde gemeenschap heeft door geregelde toevoer van couranten en tijdschriften dit jonge Indië op de hoogte van hun standpunt, op de hoogte van economische en politieke vraagstukken van den dag gehouden.
> Dat jonge Indië is krachtvol, begaafd met veelzijdig talent, er zit 'go' in; het toont dat door veelvuldig den ambtenarenrok en officierenepaulet weg te werpen, (om dan) met ijver en onverdroten volharding onder gemis van allerlei comfort en al wat het leven veraangenaamt in landelijke ondernemingen hun fortuin te beproeven zonder eenige steun van het Gouvernement. Dat jonge Indië is liberaal, brengt hun toestand dat niet van zelve mede? maar liberaal in goeden, gezonden zin, het heeft de slaapmuts der oudgast afgeschud!
> Stoot die kinderen van hetzelfde vaderland niet van U af door onverdiende verwijtingen en men kan zeker zijn, dat 's Konings beroep in de jongste troonrede (1859 - Id. -) op de goede gezindheid van de Neerl. Ind. ingezetenen niet vergeefsch zal zijn gedaan.

Had ik ongelijk met voorop te stellen dat dit artikel van 1859 ons den politicus en den redenaar van later welhaast volgroeid toont?

Als ik goed zie vindt men hier al drie grondtrekken terug: wat zijn persoon betreft: als man van beschaving en intellect voelt hij zich mèt de protestvergadering van '48 en de protestadressen van '56 mee verguisd en versmaad; in '52 al was hij boos geworden op Cremer als die spreekt van 'gelukzoekers' en herhaalt dat in '62 als Groen en anderen in de Kamer datzelfde woord gebruikten; tweede trek, nu wat zijn werk als suikerfabrikant betreft, hier in '59 vraagt hij eerbied voor de particuliere landbouwondernemer, in '63 als Minister zal hij dat in andere woorden herhalen: 'de Europeanen op Java toegelaten, noemt men onderdanen bij gunst en gratie. Het groote verschil is dat men dan Java blijft beschouwen als een publiek domein terwijl ik Java zie als de rijkste provincie van Nederland.'[1)]

1) Putte's Parlementaire Redevoeringen 1862-1865 deel I, blz. 60; deel II blz. 51.

Derde trek, en deze is de belangrijkste want hij betreft Putte's politieke overtuiging: nu in '59 heet het: ‘ik ben liberaal maar... liberaal in goeden gezonden zin, tot de spitse der koloniale oppositie wensch ik niet te worden gerekend,’ in '60 in zijn suikerbrochure hetzelfde thema waar hij stelling kiest zoowel tegen de reactionnairen die niets willen weten van vrijen arbeid als tegen de ‘nieuwigheidszoekers’, die al blij zijn met de *leus* van vrijen arbeid; later in den parlementairen strijd noemt de conservatieve partij hem revolutionair. ‘Er was niets,’ zoo schrijft in 1903 zijn vriend N.G. Pierson, ‘dat hem zoo zeer hinderde.’

‘Ik wil gelet hebben op bestaande toestanden en omstandigheden. Geene hervorming zonder daarop nauwkeurig te letten.’ Bij een andere gelegenheid had Putte als minister gezegd: ‘deze voordracht is een wet van overgang, transitie.’

‘Juist,’ zegt Pierson, ‘transitie was het juiste woord, dat al dit conservatieve in hem kenteekende maar voegt daaraan toe: ‘deze kordate hervormer had met hervormers op ander gebied dezen karaktertrek gemeen, dat dezulken soms behoefte gevoelen om hunne nieuwe denkbeelden op te vatten als terugkeer tot het vroegere, waarvan te kwader ure is afgeweken. Het is alsof zij zich zelven geruster, hunne lading veiliger achten wanneer deze naar hunne overtuiging varen mag onder een oude vlag.’[1)]

V. Overgang naar de politiek

Keeren wij van dit onderdeel terug naar de hoofdvraag, die tevens, nu wij ons beperken tot Putte's tien Java jaren, onze slotvraag moet zijn: Welke motieven doen, in '59, Putte naar Holland terugkeeren? Wij vonden: 1 de staat zijner gezondheid, 2 ook in hem leeft het ‘verlangen om het vaderland nog eenmaal weer te zien,’ 3 in de materie is hij nooit blijven steken; als de materieele welstand bereikt is, verlegt hij het accent naar zijn geestelijke concepties, maatschappelijke en politieke belangstelling heeft hij altijd gehad, dat blijkt van tijd tot tijd uit zijne medewerking aan de pers, het is duidelijk waar dat in die bewogen tijd op moet uitloopen als in het middelpunt der moeder-

1) N.G. Piersons Levensbericht over P. voor de Leidsche Maatschappij der Letterkunde Handelingen 1902-1903 blz. 34 vlg.

landsche belangstelling staan de suikercontracten en de bemoeiennis der volksvertegenwoordiging met Indië: Putte wil kamerlid worden.

Volledig bewijs levert ons een schriftelijk bescheid, een belangrijke brief, die s'Jacob begin December '58 uit Rotterdam hem schrijft, in antwoord op twee Septemberbrieven.

> Uwe beschouwingen over vrijwillige suikercultuur bevatten veel waars. Ik heb de vrijheid genomen daaruit eenige passages aan J.J.R. (Jan Jacob Rochussen den oud G.G. dan Minister van Koloniën - Id. -) voor te lezen, die er veel belang in stelde. J.J.R. is evenals wij volkomen overtuigd dat het einddoel van het streven moet zijn verwisseling van gemeentebezit door individueel grondbezit; dat is de eenige goede basis voor een maatschappij. Maar dat is een reuzewerk, waartoe 50 jaren benoodigd zijn; de geheele maatschappij op Java moet daarvoor het onderstboven. Dit nu is niet het grootste bezwaar maar waar in ons land de mannen te vinden die zulke maatregelen zullen voorbereiden en uitvoeren?
> Wanneer hij (d.i. Rochussen - Id. -) die kwestie met Pahud (vroeger Minister van Koloniën in '58 Gouv. Gen. - Id. -) behandelt, dan begrijpt hij hem niet en krijgt de zotste antwoorden; 't is waarlijk wanhoopig. Ik zeg U na Pahud moet weg. Rochussen is volkomen van die opinie maar wie in zijne plaats?

'sJacob laat dan een aantal namen de revue passeeren om vervolgens over te gaan op Putte's eigen plannen.

> Ik heb onlangs met Uw broeder Jan te Goes, waar ik jagende was en met Matzen, die op zijn retour naar Java per Fop Smit staat, veel over U gesproken.
> Wij waren het omtrent één punt allen vrijwel eens n.l. dat ge U te veel voorstelt van Uwe verkiezing in de 2de Kamer bij Uwe aankomst alhier. Geloof mij Putte, wanneer ik U zeg, dat ik niemand liever lid van de Kamer zag dan U, liever dan mijzelve omdat gij eene onafhankelijker positie zoudt kunnen innemen dan ik, daar gij door aankoop eigenaar uwer fabriek zijt geworden en ik de mijne door gunst heb verkregen.
> Maar juist omdat ik uw vriend ben zou het mij zoo spijten zoo gij een échec leedt en dat échec eenigen invloed op uw meer of minder genoeglijk aanzijn alhier zou hebben. Matzen zal het U ook zeggen, de hollander is zoo aan het geld gehecht, dat geld maken en geld houden is zoo een deel van zijn karakter geworden, dat hij zich niet kan voorstellen een persoon die, wanneer hij moet kiezen tusschen zijne overtuiging en zijn privé belang, het eerste zal kiezen.

Daarom wijst s'Jacob een andere weg:

> Zet voorloopig dat denkbeeld van de Kamer uit Uw hoofd - kom U hier te Rotterdam neerzetten. Maak U intusschen bekend; maak dat iedereen die U heeft leeren kennen zegt: ‘die Putte is een flinke vent’, dan zal de

tijd komen waarin men U zal komen *vragen* of ge U kandidaat *wilt* stellen.
Wanneer gij eenigen tijd in Holland zult hebben doorge-

bracht ben ik overtuigd dat ge zegt: ‘s'Jacob heeft gelijk’. Nu beschouwt ge het nog anders.

Toen in '57, na aankoop van 3/4 Pandji, broer Jan hem had geraden: ‘breid niet verder uit,’ had de jongere broer niet geluisterd; nu in '58 zijn beste oude vriend s'Jacob hem raadt: ‘overhaast u niet,’ luistert de jongere vriend weer niet.

Putte, materieel en geestelijk, wordt gedreven door een ‘never give it up’.

‘Ein guter Mensch in seinem dunklen Drange
Ist sich des rechten Weges wohl bewuszt.’[1)]

H.A. IDEMA

1) Zie verder over Putte: 1866 Politieke prent in de Nederlandsche Spectator van '26 Mei: Als het volk danst om het gouden kalf van het Koloniaal behoud werpt Putte als Mozes de steenen tafelen stuk.
1899 ‘I.D. Fransen v.d. Putte’, door Prof. Mr. B.M. Pekelharing in de Serie ‘Mannen en Vrouwen van Beteekenis in onze dagen’.
1900 van Deventer in het tijdschrift ‘Woord en Beeld’. Bij het portret van I.D. Fransen v.d. Putte’ (door Haverman).
1902 van Deventer in Gids deel II, 128 ‘Ter gedachtenis’.
1903 Levensbericht door N.G. Pierson voor de Leidsche Maatschappij der Letterkunde.
1911 over de vriendschap van Putte en Pierson, het Levensbericht over den laatste voor diezelfde Maatschappij blz. 31 en 33 door C.A. Verrijn Stuart.
1922 van Vollenhoven in Gids dl. I, blz. 505.
Wat precies op Oudejaarsavond 1837 op het Adelborsteninstituut te Medemblik gebeurde vertelt L'Honoré Naber in ‘Het Leven van een vloothouder’ - 1925 - blz. 328. Volgens inlichting van L'Honoré Naber Jr. is dit ontleend aan het geheim brievenboek van den Commandant van het Instituut, Kapitein ter Zee Koopman, die de voordracht deed tot P.'s verwijdering.

Kroniek der Fransche letteren

François Mauriac, André Gide en Paul Valéry publiceerden op korte afstand van elkaar aanteekeningen die hen in hun geestelijke intimiteit toonen: *Journal*, *Pages de Journal 1929-1932*, en *Autres Rhumbs*[1]. Mauriac is van deze drie auteurs verreweg het minst essayist 'bij de gratie Gods'. De naam essayist krijgt bij deze vorm een speciale beteekenis, want er blijven drie genres naast elkaar bestaan: het essay dat zich tot een willekeurig onderwerp bepaalt, het lange essay in boekformaat waarin de schrijver zich met een ethische of filosofische houding uiteenzet, en dit soort aanteekeningen die niet zijn 'afgerond', vooral wat de gedachte betreft niet afgerond. Een Valéry zorgt ook in dit geval voor een zorgvuldig aesthetisch afronden van den vorm, Gide bewaart ook uiterlijk het karakter van een in wording betrapt geestelijk proces; Mauriac blijkt het meest gebonden aan het idee van te publiceeren copie, mededeeling, overreding. Deze verschillen zijn geen toeval, noch van bedoeling noch van techniek (Mauriac is verreweg de minst geroutineerde in dit genre, bovendien de minst begaafde van de drie).

Men heeft bij Valéry, ook in zijn penetrantste stukken, bijna altijd de indruk dat de onmiddellijke inspiratie voor hem niet het probleem zelf, maar het vervolgen en achterhalen van de perfecte formule was. Gide is voortdurend in dialoog met zichzelf, en, hoewel soms op een misleidende manier profeet of 'leeraar' in den toon van zijn oudere romans of proza-poëmen (*l'Immoraliste*, *Les Nourritures Terrestres*), spreekt hij in zijn dagboekaanteekeningen nooit van den kansel, zelfs niet daar waar hij het over zijn zoogenaamde recente 'bekeering' tot het communisme heeft. Mauriac spreekt altijd tot iemand, en met een bedoeling, met de

1) Respectievelijk uitgegeven bij Grasset, N.R.F. en N.R.F.

onuitgesproken en misschien bijna onbewuste hoop, om op de zoekende ziel die zich altijd wel ergens onder de lezers bevindt, *in te werken*. Behalve als hij polemiseert, maar dat is zijn allerzwakste zijde. En toch heeft Mauriac een bescheiden temperament, en als de meeste van zijn dagboekbladen ondanks dat het karakter dragen van kleine preekjes van dag tot dag, dan is het omdat hij de onbevangen geest niet heeft die onmisbaar is om in zulke aanteekeningen het werkelijke karakter van een geestelijk dagboek te bewaren.

De natuurlijke neiging van Mauriac is weliswaar om zich in een chronische staat van 'examen de conscience' te bevinden, maar hoe zou deze katholieke auteur in werkelijkheid alleen met zichzelf, zonder afgeleid te worden, naar zijn laatste waarheden kunnen zoeken, waar zijn sfeer die van de biechtstoel is, wat de aanwezigheid van een middelaar, den imaginairen biechtvader of de termen van de catechismus, tusschen hemzelf en 'de waarheid' impliceert? Het zelf-onderzoek van Gide, de drang naar critische formuleering van Valéry, zijn (afgezien van het talent) precies evenveel moediger als hun intelligentie vrijer is.

Het is een eigenaardigheid van de huidige conjunctuur dat men geneigd is om de intelligentie met ethische bepalingen als moedig en vrij te omschrijven. En geen vorm van litteratuur is meer dan deze dagboekvorm geschikt om de oorzaak daarvan na te gaan. Het is een directe reactie op een gebruik dat in zwang komt om van 'alleen maar intelligent' te spreken, waarbij aan het woord intelligentie de beteekenis wordt toegekend van behendigheidsspel-met-de-hersens. Geheel in de sportieve lijn van dezen tijd trouwens. Maar symptomatischer dan de schijn van pure woordenstrijd zou doen lijken. Een term vult zich met de beteekenis die de elite van een bepaalde periode eraan hecht, met de verrijkingen die deze zelfde elite aan het begrip dat achter den term staat heeft aangebracht. Wanneer de sterkste persoonlijkheden van de europeesche litteratuur van de laatste twintig jaar, de poëzie uitgezonderd, mèt hun voorloopers, zich door en in de intelligentie bevestigd hebben, dan kan men hen moeilijk met de formule 'te intelligent' doodslaan; onmogelijk althans zonder de menschelijkheid uit naam waarvan men die intelligentie steriel verklaart, met domheid te vereenzelvigen, wat de bedoeling wel niet zal zijn.

Gide begeeft zich met zijn *Pages de Journal* naar de grenzen van zijn eigen cultuur - zijn het werkelijk, zooals hij hoopt, de grenzen tusschen zijn cultuur en de volgende? - wat des te poignanter is omdat hijzelf een van de voornaamste vertegenwoordigers is van wat die cultuur in de twintigste eeuw heeft onderscheiden: de europeesche intelligentie. Intelligentie op dit plan gezien beteekent stilzwijgend: luciditeit, eerlijkheid; en alleen wie òf aan bepaalde dogma's onderworpen zijn, òf ten eenenmale incapabel om op 'europeesch peil' te oordeelen, kunnen zich hiervan vergissen. Het behendigheidsspel blijkt hier aan den kant van degenen die om menschelijkheiden-gemoedsrijkdom, zonder-of-met-weinig-intelligentie, roepen, want zij blijken altijd te mikken op een particularistische menschelijkheid en een gemoedskapitalisme ('het gemoed dat ik *bezit*, dat ik van mijn vaderen geërfd heb en aan mijn kinderen bij testament zal nalaten, zooals het behoort')! Het is uitgesloten dat de - misschien minieme, maar niet bekrompen - geestelijke elite waarin de europeesche cultuur natuur en ras is geworden, de problemen van den mensch anders dan met intelligentie en anders dan met eerlijkheid zou aanroeren.

* * *

Een fransch weekblad verzon de volgende anecdote over Mauriac's medewerking aan een parijsche weldenkende krant. Toen de directeur van dat blad hem uitnoodigde om kronieken bij te dragen (die in het hier besproken *Journal* verzameld zijn), informeerde de auteur naar het soort lezer waarvoor hij dan zou moeten schrijven. 'Denk aan een weduwe in zware rouw', zei de directeur, 'wier zoon kadet is op Saint Cyr'. Mauriac vroeg niet beter.... Deze karakteristiek is alleraardigst; bovendien sluit zij appreciatie van de sympathieke kanten van Mauriac's werk niet uit. Fijnheid, gevoeligheid, tact, en een onmiskenbare oprechtheid ten opzichte van zichzelf zooal niet ten opzichte van de problemen die hij aanroert. Hij is het fijngevoelige familielid dat met een zachte stem en een werkelijk mededoogen in uw huiskamer zit en naar uw moeilijkheden luistert en de raad die hij op een bescheiden en onpersoonlijke manier toch meent te kunnen geven, de wijsheid waaruit hij meent te kunnen putten, niet anders dan met een persoonlijke biecht eraan toegevoegd wil op-

dringen. Hij is zoo weinig schoolmeesterachtig als iemand die over een zekerheid meent te beschikken maar zijn kan, en hij zal de wonden van zijn hoorders niet aanraken zonder te laten zien dat hijzelf ook kwetsbaar is, hun problemen niet zonder van zijn eigen dwalingen te reppen. Al deze goede eigenschappen zijn misschien sporen van het feit dat hij ondanks de geërfde zekerheden, die hij niet in gevaar wil brengen, toch jaren lang onder zijn geloofsgenooten een noncorformist is geweest. Zij zijn gechoqueerd en verontwaardigd geweest over de zonde die broeide in zijn romans, over de geringe rol die de genade erin vervulde, en over de toewijding en de kennelijke voorliefde waarmee Mauriac zich - met de inzet van zijn eigen gevoeligheden en niet als richter of herder - over de gevallenen en verdwaalden boog. Dat zijn romans ondanks dat toch maar zelden het peil van de hoogere leesportefeuille overschrijden, is vooral een kwestie van talent.

Mauriac is overigens op een gegeven moment, in *Bonheur du Chrétien*, waarin hij terugkwam op *Souffrances du Chrétien*, tot een positievere wijze van belijden overgegaan waarbij hij sindsdien gebleven is. Maar aangezien hij nooit de volledige consequenties van zijn mentaliteit gedragen heeft, aangezien zijn contact met de buitenwereld altijd langs de rechte en voorgeschreven lijn: 'katholiek tegenover andersdenkenden' heeft geloopen, blijft dit een interne kwestie die ons verder niet interesseeren kan. Als polemicus, vóór Barrès, tegen Gide (die op zijn beurt in zijn *Pages de Journal* Barrès herneemt en critiseert), heeft hij veel minder politieke handigheid en routine dan die andere hardnekkige bestrijder van Gide, Henri Massis, die zich overigens voor het vervalschen van citaten en argumenten een reputatie verworven heeft.[1)]

Maar Mauriac beschikt in ieder geval altijd over *één* wapen minder dan zijn tegenstander, dat der luciditeit. Terwijl hij over zich zelf schrijvend, over zijn individueele ervaringen, zijn contact met menschen, bijna altijd zuiver is, voelt hij zich verplicht wanneer hij op het chapiter christelijkheid komt, om een kennis van het menschelijk hart en de menschelijke geest als verzamelbegrippen te pretendeeren die niet alleen volkomen indruischt

1) Gide in *Pages de Journal* over Massis: *La foi tout court remplace la bonne*.

tegen zijn natuurlijke bescheidenheid, maar hem bovendien onvermijdelijk tot de ergste banaliteiten en vervalschingen drijft! 'L'homme de lettres chrétien', schrijft hij, '....apparaît à la plupart des hommes qui le lisent, dans le rayonnement de son Maître'. Wat kan men er anders op antwoorden dan dat hij zich behalve voor zijn eigen geloofsgenooten, vergist? Triest verval van den bescheiden en door zijn natuur zoo duidelijk naar één kant van het menschdom, de ziekte en de treurigheid, getrokken Mauriac, de onrustige zorg die hij uitspreekt om het beeld dat zich bij den lezer vormt van een schrijver die oprecht probeert te zijn, maar wiens werken hem misschien vastleggen op een hoogte die in het dagelijksch leven de zijne niet is.... Probleem der oprechtheid dat zich alleen voordoet voor wie op de een of andere manier een compromis moet vinden tusschen de oprechtheid en de noodzaak om iedere gedrukte uiting toch een verspreiding van het Goede Woord te laten zijn. (Hier krijgt de combinatie homme de lettres chrétien een omineuze nadrukkelijkheid, men ziet hoe de christen zich als litterator klasseert.) Het is hetzelfde valsche probleem der oprechtheid dat den auteur dwars zat toen hij *Trois Grands Hommes devant Dieu* schreef en de groote mannen in kwestie voor God veroordeelde omdat zij de zwakheden bezaten die ieder groot man voor zijn kamerdienaar heet te hebben. Alleen de oprechtheid die natuurlijkerwijze de moed der luciditeit heeft, of het recht der luciditeit dat aan Mauriac en de zijnen verboden is, kan zulke zwakheden in alle eenvoud door de werkelijke 'grootheid' laten absorbeeren[1].

Deze zelfde Mauriac wordt persoonlijk onweerstaanbaar getrokken naar wat onvolmaakt, kleinzielig, corrupt, ziek is, naar wat zooals hij zegt in een van de meest typische uitingen in deze kronieken, niet herboren zal worden in de eeuwigheid, wat hem dus ondanks de belofte op wedergeboorte treurig zal achterlaten bij een sterfgeval, omdat dit het is dat hij in een schepsel heeft bemind. Hem ontbreekt de metaphysische ruimte, de gedreven-

1) Over deze studies van Mauriac schrijft Gide in *Pages de Journal*: *Plus habiles pue justes. Le poids de la* Vérité *fausse le délicat ressort de la balance. Ici et là, c'est toujours cequ'il cherchait qu'il trouve, et rien que ce qu'il voulait trouver*. '*Tu ne me chercherais pas si tu ne m'avais deja trouvé*.' *Id est*: '*Tu ne me trouverais pas là, si tu ne m'y avais pas mis*'.

heid die aan dit alles een werkelijk tragisch formaat zou geven. Mauriac over zichzelf gebogen geeft altijd een zeker resultaat; het best zijn in dit *Journal* de opmerkingen over de scheidslijn die hij voelt komen tusschen hemzelf en de jeugd. Men kan echter niet zeggen dat dit accent op de intieme gevoelsanalyse van Mauriac een sterk individualistisch auteur maakt; hij is eerder van een 'particuliere' dan van een zeer intense menschelijkheid. De oorzaak is, duidelijk genoeg, dat hij weliswaar zichzelf en de personnages van zijn romans als 'geval' kan zien, maar de verdere menschheid voortdurend aan een grootste gemeene deeler: het schepsel in christelijken zin, moet toetsen. Hij kan niet veralgemeenen vanuit zijn persoonlijke verworvenheden, want hij moet zijn eigen ervaringen juist aanpassen aan een onpersoonlijk systeem. Vandaar de geringe intellectueele draagkracht van dezen auteur die essentieel een psycholoog is, maar niet vrij in de keuze van zijn instrumenten van onderzoek. Met een temperament overigens dat die vrijheid niet begeert. Iets geniaals heeft Mauriac ook litterair geproken in geen geval, maar het is wel veelzeggend dat hij zich minder oprecht schijnt te geven in den directen dagboekvorm dan van achter de vermomming van zijn personnages. Nadat men dit geconstateerd heeft, is men nauwelijks meer verbaasd hem op regelrechte journalistieke cliché's te betrappen als 'de vlijtige en heroïsche jeugd van zooveel fransche jongens'.

* * *

Er is in André Gide met de jaren een litterator gekomen die zich in de al-of-niet-behagelijkheid van sommige zinswendinkjes bij toevallige auteurs verdiept. Dit is de eenige kant (en deze opmerkinkjes zijn gering in aantal), waaraan men bij Gide iets kan merken van versteening. Het is een weinigzeggende stoplap om van iemand te zeggen dat hij 'jonggebleven' is, maar het thema van het jong blijven en ouder worden doet zich naar aanleiding van *Pages de Journal* op alle mogelijke wijzen voor, en volstrekt niet alleen inzake de zoogenaamde 'bekeering' tot het communisme. Dit laatste lijkt zooals vanzelf spreekt het meest sensationeele resultaat van Gide's geestelijke activiteit in de jaren waarover het dagboek loopt, maar wat hiermee verband houdt krijgt toch een ander accent wanneer men het in het geheel leest dan

toen het apart gepubliceerd werd in een tijdschrift, en bovendien is er een menschelijke kant aan die het veel boeiender maakt dan alleen een politieke keuze. Natuurlijk heeft men door de onverwachte sensatie van Gide's erkenning van het communisme den indruk van een schok in zijn ontwikkeling; maar wanneer men deze bladzijden over een paar jaar herleest zal men zien hoe acceptabel Gide's eigen verklaring is: dat er geen schok heeft plaatsgehad, dat hij eenvoudig de lijn van zijn bestaan verder gevolgd heeft, hij wiens intelligentie altijd beweging is geweest.

Dit journaal is vergeleken met het dagboek door de jaren heen zooals het nu in zijn geheel in de *Oeuvres Complètes* verschijnt, een bizonder goed brok, waarin zijn indringingsvermogen op zijn geconcentreerdst tot uiting komt; de litterator-tics zijn gering in aantal, de bavardage die sommige gedeelten van het complete journaal bederft is hier afwezig, en zoo staat het op de hoogte van de beste stukken van *Prétextes*. Er zijn aanteekeningen over menschen, van een psychologische scherpte, met een zoo sterk accent van intuïtie ook, dat zij een dozijn maximes-van-menschenkennis overtreffen. Hij geeft hier zijn laatste analyses langs den weg van het persoonlijke beleven, van het persoonlijk zich meten met problemen; men krijgt, inplaats van conclusies, de laatste stappen van den weg die hij erheen heeft afgelegd, de laatste gedachten van een gedachtengang die nooit stil heeft gestaan. Vandaar dat Gide het recht heeft zijn zoogenaamde bekeering als een logisch vervolg van zijn leven tot nu toe te geven: hij heeft nooit geweigerd in te gaan op wat zich als de voortzetting van zijn wijze van denken en ervaren aan hem voordeed; er is geen reden waarom hij dat nu zou doen. Ook als die voortzetting den schijn aanneemt van hem een rol in de wereld te laten spelen die hij nooit eerder vervuld heeft, en een ontkenning lijkt te zijn van alles waar hij tot nu toe voor stond. Het is misschien vooral op dit punt dat hij gelijk heeft met te betoogen dat hij individualist *gebleven* is, ook hierin. Het is wellicht altijd zijn functie geweest om een grensgebied te vertegenwoordigen, en als hij over het communisme praat doet hij dat nog. Als deze beschaving aan haar eind is - dan is inderdaad de toekomst aan wat haar vervangen zal, dus eerder het communisme dan het fascisme dat oude conventies oprakelt, en zelfs voorzoover het dan nog zoekt naar een nieuwe economie, de gunstige sfeer daarvoor zoekt te

scheppen met leuzen die op oude mythologiën berusten. En als deze tijd later zal blijken niet het einde van een beschaving geweest te zijn, dan is er nog altijd de meeste kans dat het communisme de verworvenheden van de voorafgaande eeuwen zal hebben overgenomen (de belangstelling in 'individualistische' kunst op het oogenblik in de Sovjet-Unie die wij van dichtbij een terugkeer noemen, is misschien een overgang) terwijl het fascisme ze in ieder geval alleen maar vernietigt. Het bij elkaar grabbelen van een willekeurig aantal oude cliché's (alsof het niet natuurlijker was om de nieuwe begrippen te fourneeren die de tijd dan toch wel weer in cliché's transformeert!) dat het fascisme kenmerkt, heeft in ieder geval meer dan welke strooming ook, kans om dat einde van een beschaving te vertegenwoordigen waaraan wij misschien toe zijn. Het katholicisme probeert zich eveneens aan het fatum van wording, vernietiging en verandering te onttrekken, door aan te nemen dat de veranderingen die in het denken tot de middeleeuwen plaats vonden een wording waren, en degene die zich na de middeleeuwen van de kerkelijke filosofie verwijderden, een ketterij: het is dus geen wonder dat Gide onder de vele vijanden die hij in de 'burgermaatschappij' waarvan hij zoo duidelijk een voortbrengsel is, telt, speciaal zijn katholieke vijanden in deze *Pages de Journal* bestrijdt. Vijanden, inderdaad, want een Massis, een Mauriac, richten zich tegen Gide met al de haat waarmee zij een dogma voelen aangevallen door iemand die persoonlijk de verantwoording durft te dragen van al zijn opinies en van zijn twijfel. Heeft Claudel hem niet tot het uiterste gedreven toegevoegd: 'er is iets weerzinwekkenders dan de hypocrisie, het cynisme'?.... In Gide is er tegen het katholicisme de strijd van dengeen voor wie de Evangeliën een waarde vertegenwoordigd hebben, zij het een in hemzelf te bestrijden waarde, en die ziet hoe de kerk ze gedenatureerd heeft ('il ne tenait qu'à Eglise d'empêcher le communisme; c'était en absorbant, en résorbant en elle, comme elle sait si bien faire, tout ce que le communisme contenait en lui de meilleur, en le rendant par là même inutile.... Trop tard! La partie est perdue.'); onverschilligheid voor de mogelijkheid om 'archeologische' waarden in argumenten om te smeden (dit naar aanleiding van Maritain; hierin is hij als Valéry); en tenslotte de puur persoonlijke révolte tegen de middelen van zijn tegenstanders.

Hoezeer Gide's occupatie met het communisme een fase van zijn ontwikkeling is zal over enkele jaren, als men het historischer ziet, nog duidelijker worden; het is zelfs waarschijnlijk dat men zijn communisme dan zal zien als een verschijnsel dat met het politieke communisme maar een gering verband houdt. Het drama van deze *Pages de Journal* ligt daar; dat er een drama is, bewijst dat Gide jong gebleven is; geen filosofisch specialist geworden op de weg die hij eens met een complete inzet begon. Gide is geen politicus, geen socioloog; wat hij in enkele vergaderingen tegen het fascisme en tegen de vervolgingen in Duitschland gezegd heeft, is volkomen vervangbaar (en hijzelf verzekert bij herhaling dat hij op publieke bijeenkomsten niets te zeggen heeft). Hij heeft dus tenslotte toch uit gemoedsoverwegingen gekozen; hij heeft gewild dat zijn erop uitgaan-niet-omiets-te-vinden tenslotte toch tot een doel zou leiden - en dat doel is misschien ook hier: het geluk, dat in zijn oeuvre zoo'n merkwaardige plaats inneemt; men moet helaas zeggen dat hij soms spreekt over wat hij gevonden heeft op den toon van iederen geloovige over zijn geloof: overtuigd dat de rede aan zijn kant staat. Als alleen dit het einde was, zou het een triest verval zijn. Maar het drama heeft bij Gide twee kanten en de treffendste van de twee maakt de andere, die van tòch een verzaken, voor een groot deel goed. Er is misschien in de ouderdom een veel sterker drama dan de confrontatie met de dood: de noodzaak, ook voor de sterkste persoonlijkheden, om hun gedachtenwereld te redden voor wat na hen komt. Misschien zou het leeftijdsprobleem niet bestaan voor iemand met een eigen ‘wereld’ die op een onbewoond eiland oud werd: hij zou niet aangegrepen worden, in het verloop van den tijd, door het verloopen van zijn problemen. Het is voor iemand met een sterke intelligentie erger dat zijn problemen uit de tijd raken dan zijn ideeën. Voor Gide is de ervaring en de doorvoering van het individualisme in de burgerlijke maatschappij, tegen de burgerlijke moraal, tegen de overgeërfde resten in hemzelf van een christelijke mentaliteit, het probleem geweest dat alle andere ervaringen naar zich toetrok, dat zich vullen kon met het verloop van een heel leven, en de intensiteit bezat van een lotsbestemming. Na zijn zestigste jaar bevindt Gide, wiens probleem een spoor heeft achtergelaten in twee generaties, zich in een wereld waarin dit individualisme in ethische zin geen

probleem meer is, waarin de dialoog van den individualist met zichzelf niet tragisch meer is maar natuurlijk. En hij, die altijd erkend heeft, tot verontwaardiging van zijn katholieke tegenstanders die hun medelijden niet aan hem spendeeren konden, dat hij het geluk zocht, kan hier niet bij stilstaan. Het probleem van het individualisme op dit moment is niet meer moreel maar sociaal; de oppositie tegen de burgerlijke samenleving is geen luxe meer, maar naar alle kanten een vraag van leven en dood. Gide die nooit neen heeft willen zeggen tot wat het leven hem voorstelde, weigert nu niet om deel te nemen aan het drama dat het zijne verdrongen heeft. Het lijkt of de menschelijke portée van Gide's nieuwe houding hier ligt; met dit saluut aan de toekomst erkent hij in werkelijkheid zijn leeftijd. Dat dit gepaard moet gaan met een wel erg groote indulgentie voor een jeugd die op de pleinen van Moskou al turnende de letters van het alfabet vormt kan men, waar Gide nog zooveel zoo scherp te zeggen heeft, misschien toch als een nevenverschijnsel beschouwen.

* * *

In *Autres Rhumbs* van Paul Valéry doet zich geen van de problemen voor die Gide met zichzelf of met de burgerlijke samenleving en de katholieke mentaliteit verdeelen. Valéry speelt toch ook zijn rol ten opzichte van het komende: als voorzitter van de *Société d'Etudes Européennes*, die misschien in de eerste plaats anti-politiek wil zijn.[1)]

De intelligentsia is nu eenmaal op het oogenblik een strijdende kaste geworden - voor zoover mogelijk....

Maar van dit alles niets is *Autres Rhumbs*. Het is een boekje waarin Valéry zichzelf als het ware vrijaf geeft, waarin zijn verstand en poëtische verfijning tot niets dan spel gedwongen zijn, een spel dat bij Valéry altijd nog een vrij ascetisch karakter heeft. Maar ascetisch alleen in de gewoonte geworden discipline; het materiaal waarop hij zich oefent is van begin tot eind door de zintuigen aangebracht. Zoozeer, dat nu eens preciositeit het resultaat is, dan weer een vernuftig omkleede banaliteit. Maar het effect van de heele collectie is toch in de eerste plaats prikkelend,

1) Valéry's houding tegenover de religie is eenvoudig die van iemand die als men hem erover interpelleert, met verwondering vraagt waarom men nu nog met zulke verhalen aankomt.

en wat Valéry zelf erin zoekt is zeker de indruk van een volmaakte vrijheid van beweging, in een bepaald landschap. Het landschap is trouwens ook in concrete zin bepaald: de zee is in bijna al deze notities aanwezig.

Valéry vermijdt in aanteekeningen als deze zooveel mogelijk de aanwezigheid van toevallige bestanddeelen. Een latere generatie moet te vaak de critische intelligentie van een auteur genieten, losgemaakt van zijn onderwerpen die op zichzelf niets interessants meer hebben (Poe's *American Literati* b.v.); Valéry voorkomt dat hier door de onderwerpen tot den staat van aanleiding terug te brengen of ze onderweg achter te laten en er een abstractie uit te distilleeren. Het spreekt vanzelf dat hij hiermee het academisme riskeert en ook al te vaak tegenkomt. De toevallige bestanddeelen die natuurlijk toch altijd overblijven zijn van de soort die met de gevoeligheid of de critische zin van den schrijver zelf verouderen of van kracht blijven. De intelligentie vormt haar eigen thema's, schept haar eigen aanleidingen, en een van de sterkste bekoringen van dit essayisme is het om te zien hoe willekeurige aanleidingen zich transformeeren in de prikkels die een bepaalde intelligentie volgens haar eigen natuur vlot maken. In *Autres Rhumbs* is Valéry voortdurend bezig, als vaak trouwens, met het betrappen van het creatieve proces, zoo dicht mogelijk bij het begin, daar waar uit verschillende mogelijkheden één enkele zich cristalliseert. Hij spreekt ervan in de afdeeling *Littérature*, maar met veel dingen die eerder gezegd zijn, in een groote zorgvuldigheid opnieuw vastgelegd; hij buigt zich met een soort mandarijnenaandacht over zijn technische ervaringen, die niet nalaten een droog en soms beperkt aspect aan te nemen. Toch karakteristiek is de ‘Wille zur Macht’ die er achter ligt, want al deze subtiele preciese en soms omslachtige formules dienen om het idee van inspiratie (in den bijgeloovigen zin) te elimineeren. Alleen het toeval beslist, en de inspanning waarmee de dichter dat toeval dan tot nul reduceert en er een keuze voor in de plaats stelt. Veel boeiender is Valéry in deze bundel waar hij zijn gewaarwordingen bespiedt, de notities aan zee. Het vastleggen van de inspiratieve rol van de natuur blijft altijd te doen en is altijd willekeurig: hoeveel van wat een landschap suggereert legt men er zelf eerst in, maar in hoeverre is die herschepping dan toch weer een reactie die met de reacties van anderen op hetzelfde landschap altijd ver-

gelijkbaar is, en in hoever is zij puur individueel - want men kan een bepaald temperament herkennen aan de wijze waarop een landschap hem beïnvloedt. Bij Valéry krijgt dit alles het karakter van een zeer preciese bedwelming, die zich omzet in cerebrale activiteit, niet in stemmingen. Maar wel in de duizeling van het aesthetisch bespiegelen dat zich steeds verder voortzet, als kringen in het water, een droom in een droom of een spiegelbeeld in een spiegelbeeld als hij het kunstweg terugzoekt in den tijd die het noodig gehad heeft om te ontstaan.

Een aantal droomen beschrijft hij met het bij hem zeldzame stemmingselement erin, hier toegelaten misschien omdat stemmingen in de droom iets hermetisch houden en het brein prikkelen. Droomen waarin de droomer die uitwisseling met het landschap hervindt in een intiemer manier, met de zekerheid dat hij zelf die landschappen geschapen heeft, terwijl ze toch een beteekenis schijnen te bezitten die hij ontdekken moet. In *Poésie Perdue* is dezelfde preoccupatie vermomd onder een schijn van kosmische gevoeligheid die in werkelijkheid anthropomorfischer is dan ooit, en men neemt er Valéry in waar in een sereniteit en een styleeringskunst die hoop geven dat een volgend leven hem nog eens als Japanner herboren zal zien. In de droge psychologische notities van *Moralités* dringt soms iets van humor binnen, door de omslachtigheid zelf waarmee Valéry langs duizend omwegen een ontdekking doet die niet verrassender is dan een bakerpraatje - maar dan toch weer verrassend om de voldoening die zij hem schijnt te geven.

ELISABETH DE ROOS

Buitenlandsch overzicht

Ter afwijzing
22 Aug. 1934

De beschuldigingen in Duitsche officieele redevoeringen tegen de buitenlandsche pers ingebracht worden waarlijk eentonig. Het Duitschland van Hitler meent niet te kunnen bestaan zonder moord als regeeringsmiddel, maar buitenlandsche bladen behooren tot dit feit even stelselmatig het zwijgen te doen als men het de Duitsche heeft geleerd. Die zijn vijanden tracteert op pistool en dolk, speelt heilige verontwaardiging als hij zelf met wat drukinkt wordt nagezeten. Het doet denken aan het misbaar uit de laatste maand van den oorlog, toen voor het eerst ook eens Duitsche steden met bommen werden bestrooid.

Het plebisciet, met zooveel woorden bestemd ons allen den mond te snoeren, bewijst alleen dat Hitler zeer machtig is. Dat nog één tiende der bevolking hem tegen durft staan, is een verrassing. Van rechts komt die tegenstand zeker niet. Dáár is men voor het oogenblik met Hitler ingenomen, dien men meent de tanden te hebben uitgebroken. De S.A. hebben hun dienst gedaan en worden bedankt; uitsluitend machtsorgaan zal zijn de rijksweer.

Maar weten de militairen den weg uit de economische moeilijkheden? Hoe als eerlang Hitler's anti-werkloosheidsmaatregelen in hun nietswaardigheid bloot liggen?

In Oostenrijk heeft Hitler een ongelukkige hand gehad. Zijn medeplichtigheid aan misdaad is voor ieder zichtbaar geworden en tegelijk is de vrucht der misdaad hem ontgaan. Schuschnigg raakt met Mussolini enger verbonden dan Dolfuss het ooit geweest is; Hitler's eigen maatregelen hebben den ‘Anschluss’ geheel uit het gezicht verschoven.

Zal het met de Saar eender gaan? Zonder Hitler en zijn excessen zou de uitslag der volksstemming geen oogenblik onzeker zijn geweest. Doch zie nu wat zijn eigen ingrijpen van Duitschlands kans overlaat. Hij zendt geen herkenbare agenten naar de Saar evenmin als hij dit deed naar Oostenrijk; - heeft von Neurath niet den 2den Juni j.l. tegelijk met Barthou een tekst geteekend, waarbij Duitschland zich, gelijk Frankrijk, verbindt ‘à s'abstenir de toute pression directe ou indirecte de nature à affecter la liberté et la sincérité des votes’? Maar onder de hand organiseert hij een ‘Deutsche Front’ van Saarlanders - bij voorkeur Saarlandsche politie-dienaren - zelf die het werk van intimidatie, waarvan Neurath afstand deed, naar voorschriften der geheime politie te Trier tòch ondernemen. De klacht der bestuurscommissie bij den Volkenbond heeft daaromtrent bijzonderheden aan het licht gebracht die de door Duitschland afgelegde diplomatieke verklaring van alle waarde ontdoen. Praktijken als deze kan Europa niet toelaten en zij zullen vermoedelijk Duitschland aan de Saar opbreken evenals zij dit in Oostenrijk hebben gedaan.

Als Hitler zijn macht consolideeren wil zal hij zijne methoden hebben te herzien. Zij zijn te grof dan dat zij door Europa kunnen worden verdragen.

C.

Bibliographie

André M. Pols, Peter Benoit's leertijd. Honderd brieven aan zijn ouders uit de jaren 1851-1862. - De Sikkel, Antwerpen.

Peter Benoit was een zeldzame, ja raadselachtige persoonlijkheid, een ware temptatie voor den psycholoog! Tot mijn twintigste jaar heb ik den grooten Vlaamschen Meester meermaals in ons ouderlijk huis mogen ontmoeten. Wij naderden hem met schroom, en leerden hem van kindsbeen aanspreken als 'Meester', wat al niet van aard was om onze verlegenheid te overwinnen. Hij was dan ook het genie in levenden lijve, zooals de jeugd het zich leert (of leerde) voorstellen in boeken en door prenten: zelfs in intiemen kring verscheen hij als dirigent, in orthodoxen zwarte jas met witte das; het machtige hoofd, de imponeerende gestalte gaven den indruk dat Jupyn nu van den Olymp was gedaald. Daarbij was hij van een hijgende hoofschheid met de dames, en vaderlijk-beminnelijk met kinderen. Wij waren onthutst door zijn bloemige beeldspraak en konden ons niet voorstellen dat ons vader, zijn 'trouwe ridderlijke vriend', zoo intiem met hem verkeerde. Hij had iets onwezenlijks en stond reeds in een legendarische aureool.... De onsterfelijkheid was in onze huiskamer en zat gewoon op een stoel.

De honderd brieven verzameld door A.M. Pols hebben deze oude herinneringen weer levendig naar voren gehaald. Deze brieven aan zijn ouders bestrijken de jaren 1851-1862, gaan dus van zijn zeventiende tot zijn acht-en-twintigste jaar en bevatten zijn ontboezemingen over zijn studeertijd te Brussel, in Duitschland, Bohemen en te Parijs. Niets kon ons op dit oogenblik meer welkom zijn om de vorming en de ontwikkeling van den jongen toondichter te leeren begrijpen. Misschien is A.M. Pols wat ver gegaan wanneer hij verzekert dat deze brieven een getrouw en volledig beeld geven van den incubatietijd des toondichters. Van werkelijke incubatie is daar niet zoo heel veel te bemerken, daarvoor zijn de belijdenissen over zijn scheppingen eigenlijk te schaarsch. Zij getuigen meer van strijd, van smart, van onzekerheid, van tasten en zoeken en zijn in den grond eigenaardiger om den algemeenen levenstoon en het levenstempo dan om positieve inlichtingen. Zij leeren ons dus vooral P.B.'s karakter kennen en zijn in dat opzicht onmisbaar om hem in zijne volledige menschelijkheid te leeren begrijpen. Dat er met het enigmatieke van Benoit's wezen een goed deel erfelijkheid gemoeid was, staat buiten twijfel. Ofschoon hier geen brieven van zijn ouders konden worden meegedeeld, (om de eenvoudige reden dat men ze niet meer bezit), lezen we duidelijk in de antwoorden van den zoon, dat vader en moeder Benoit lang niet gemakkelijk waren

en dat ze den jongen werkelijk hebben gekweld door hun angst en een achterdochtigheid die des te onredelijker was tegenover een goedhartig en daarbij ongemeen begaafd zoon. De toon van de drie vierden der brieven is die van een dweeper en van een melancholicus. Zoo was hij van huis uit. Het zijn karaktertrekken die wij moeten onthouden en die ik elders heb besproken. Bijna al de brieven uit Brussel bevatten overvloedige beschrijvingen van zijn miserie en opgewonden uitstortingen van eindelooze dankbaarheid voor de reusachtige opofferingen van zijn ouders. Het moet voor den jongen man, haast nog een kind, wel een heel harde tijd geweest zijn: uit Harelbeke was hij overgeplant naar Brussel, zijn ouders ontdekten voor den knaap een logies in een.... gesticht voor doofstommen waar hij toch een zekere vrijheid genoot. Ofschoon hij spoedig werd beschermd, zal de hoofdstad op den zoon van den sluismeester den indruk van een onheilspellende wereldstad (in de jaren '50!) gemaakt hebben en begrijpelijk is het dat hij in zijn verbijstering spreekt van hare ‘éclats trompeurs’. Gedurig maalt hij over zijn sombere, onrustige gedachten, zijne morosité toute particulière. Zijn zelfontleding, die gaat tot kwelling, een typische wellust in het lijden (waarvoor Antwerpen hem later rijkelijk heeft vergoed) zouden haast doen denken aan Rousseau, ware het niet dat die geestelijke toestand bij Rousseau het gevolg was van een rijpe levenservaring, terwijl juist andersom gebrek aan ondervinding de oorzaak was van den zedelijken neerslag van Benoit. Dat hij veel toegaf aan zijn zwaarmoedigheid en tobt over l'avenir si incertain, illusions trompées, chimères, enz. bewijst dat in de jaren '52 het spleen van de romantici nog lang niet van de lucht was, en wanneer hij spreekt, nu eens van de vervolging van zijn ouders, en l'injustice des hommes, dan weer van cet être suprème qui dirige tout avec tant de sagesse, dan hoeven wij die collegetaal niet zoo heel letterlijk op te vatten. Daarbij is hij redeneerzuchtig, ja in dien tijd ontwaren wij al iets van de geestesgesteldheid die veel jaren later zijn ingewikkelde muzikaal-wijsgeerige stelsels heeft geïnspireerd, en die epistels en tracten waarmee hij de openbare besturen onvermoeid kon bestoken. Een enkele maal is hij zelfs sentencieus waar hij, de twintigjarige, aan zijn ouders leert hoe zij het lot moeten opvatten! Ook in latere brieven is hij danig welbespraakt en beleerend (brief 67), maar dan weet hij zich te hervatten en eindigt met uit te roepen: ‘Quel sermon!’ Het schijnt dat zijn vader, een brave sassenier, moeilijkheden moet gehad hebben, vermoedelijk met een overste, en wellicht hebben de oudjes Benoit te lijden gehad van verdenkingen of jaloezie; de toespelingen op het ongeluk en de vervolging van zijn ouders zijn niet duidelijk; toch werpen zij een schijn op het geniepig leven in onze Vlaamsche gewesten dat vertroebeld werd door partijgeest, dorpsgekonkel en allerlei onzalige toestanden, die zoo magnifiek werden gewraakt door Virginie Loveling en Teirlinck-Stijns. Gelukkig beletten de lange klachten over materieele moeilijkheden niet dat we aldoor den grooten scheppingsdrang van den jongen kunstenaar gevoelen, die, haast onafgebroken, het eene werk na het andere de werld inzendt. Wat ook sympathiek aandoet, dat is zijn aanvaarding van het streng wetenschappelijk conservatorium-onderwijs, waar hij zich aan onderwerpt met een geest van tucht, waar veel muzikale bohêmes nog een aardige les kunnen aan nemen. Rond de jaren '58 wordt de toon van zijn brieven heel wat losser, ofschoon sommige epistels nog zwaar

op de hand zijn. Hij is doorgaans gedemoraliseerd en de groote zorg schijnt altijd te zijn - comment arriver? Hij is in den vreemde, doorkruist Duitschland en de omgang met veel ontwikkelde lieden heeft blijkbaar weldadigen invloed. Nog heeft hij het niet breed, maar hij weet zich reeds gemakkelijker over de geldelijke misères heen te zetten en spreekt ook met minder nadruk van de ellende van zijn ouders. De mooiste bladzijden zijn die waar hij zich ontboezemt over zijn zelfontwikkeling, die hij waarlijk heel hoog opvat. Op zijn vier-en-twintigste jaar is hij kinderlijk verrukt door de openbaring der groote bibliotheken: Quel bonheur pour celui à qui Dieu a réservé la faculté de pouvoir pénétrer tant de screts, tant de mystères! (brief 67 uit Berlijn). Hoe egocentrisch Benoit was, hoe hij alles terugvoerde tot zijn eigen persoonlijkheid, blijkt overvloedig uit zijn bestendigen kommer om zijn eigen werk; men wordt daar gewaar dat men staat voor een persoonlijkheid die overspannen is van scheppingsdrang en die zich niet laat afschrikken door de meest eerzuchtige plannen. Eigenaardig is het dat hij niet alleen droomt van de opera, maar ook zijn eerste proeven doet op dat gebied (*Het dorp in het Gebergte* is van 1856), wanneer men bedenkt dat zijn opvatting zich later wijzigde en hij zich beslist keerde tot den vorm van het lyrisch drama.

Menig lezer zal getroffen zijn door de karigheid van den jongen toondichter met zijn bevindingen op muzikaal gebied, w.t.v. buiten zijn eigen schepping. (Het is niet denkbaar dat A.M. Pols eventueele beschouwingen over de muziek zou gerekend hebben tot het *waardelooze* dat hij verklaart te hebben *geschrapt*?) Wij moeten de brieven nemen zooals ze zijn. Doch van een geestdriftig musicus die de meest beroemde muziekcentrums bezoekt, zou men meer muzikale indrukken verwachten. Vooral in Duitschland en te Parijs zal hij wel groote festivals en uitstekende concerten hebben bijgewoond, meer nog dan te Brussel, temeer daar hij ook, naar gelang hij vordert in jaren en in productie, in alle muzikale middens wordt geïntroduceerd. Het is haast ongelooflijk dat we niet eens de namen hooren van de grootmeesters der Duitsche muziek. Geen woord over Bach, Beethoven, Weber enz. Een enkele kleine passus over Beethoven's geboortehuis te Bonn. Bijzonder typisch is het dat hij zich niet meer interesseert voor de jongere Duitsche muziek. Wel bespreekt hij deze in den belangrijken brief 67, doch met het werk van Wagner was hij blijkbaar niet ingenomen, vermits hij daar zegt: L'Allemagne ne possède plus de génies, un vide se fait apercevoir - het klinkt vreemd wanneer men bedenkt dat hij dit schreef in 1858 en dat *De Vliegende Hollander* bestond sedert 1842, *Tannhäuser* van '45 en *Lohengrin* van '47! Wij waren ongeduldig om b.v. zijn impressies te vernemen over Wagner te Parijs. Wie was beter geplaatst om te schrijven over een groote gebeurtenis van dien tijd, de opvoering van *Tannhäuser*?! Zelfs aan zijn oudjes! Waarom niet? Hij wist ze zoo copieus te bedeelen met levensphilosophie! (In dat opzicht is brief 71 uit Leipzig een der belangrijkste en sympathiekste, vol belijdenissen die de argwaan der strengste ouders hadden moeten uit den weg ruimen, o.a. deze hartstochtelijke passus: je ne sais ce qui me serait advenu si j'avais été obligé de passer deux ans encore avant de remporter une victoire qui me permît enfin de livrer tout mon être à cet élan que toute âme passionnée est avide de se donner, que tout esprit agité désire et cherche comme un aveugle la lumière.) Het Tannhäuser-cabaal greep plaats op 13,

18 en 24 Maart 1861. Het is voor den lezer een deceptie dat hij er geen spoor van vindt in de brieven uit Parijs, zelfs niet in dien van den 30en Maart, zes dagen na de gebeurtenis!... Hoe zuinig P.B. was met zijn muzikale impressies blijkt ook uit zijn correspondentie met vrienden. Wij hoopten - om een oogenblik bij de Tannhäuser-incidenten te blijven *waar toch niet onbelangrijke kunstbeginsels op het spel stonden!* - daar iets van te vernemen in de Parijsche brief aan Edmond Lambrechts, doch ook daar werden we teleurgesteld. Ja toch, midden in den Tannhäuser-strijd, den 22en Maart 1861, in een epistel van niet minder dan 14 pagina's met allerlei beschouwingen over zijn leven, zijn vrienden, dienstbewijzen, valsche beloften enz. enz. lezen wij over de gebeurtenis van den dag: 'Le Tannhäuser s'est enfin produit ici - les journalistes ont fait quelques jeux de mot tels que celui-ci - mais vous le savez aussi bien que moi - et puis c'est tout - voilà ce qu'on appelle juger un homme! ô Athéniens!' Doch, - waarom er ons over verbaasd? De verklaring is te zoeken in het hyper-egocentrische temperament van Benoit. Uit al de brieven blijkt dat hij vooral bekommerd was om eigen schepping en dat hij, in de zoo beslissende Lehrjahre, terwijl hij 'duizenden boeken heeft verslonden' en 'de muzikale toestand van Duitschland tot in haar kleinste bijzonderheden heeft bestudeerd' (brief 71) weinig behoefte heeft gevoeld om zijn zuiver aesthetische indrukken mede te deelen. Dat lijkt mij hoogst eigenaardig en dat is juist wat aan de aandacht van den schrijver der inleiding schijnt te zijn ontsnapt.

A.M. Pols vraagt zich af of hij niet een slechten dienst aan B.'s nagedachtenis heeft bewezen? Hij stelle zich gerust! Wij kunnen hem niet genoeg dankbaar zijn dat hij ons gelegenheid heeft gegeven P.B. van dichter-bij te leeren kennen. Wij treden volkomen zijn overweging bij dat de mogelijkheid van B.'s verschijning in het cultureel ontredderde Vlaanderen nog steeds een raadsel blijft. Tegenkantingen heeft hij gekend, zijn leven lang, tot en met de stichting van het Koninklijk Vlaamsch Conservatorium, waar hij stuitte op de intrigen en kuiperijen van veel franskiljonsch tuig, maar hinderpalen zijn ten slotte geen ongeluk geweest want hij heeft ze niet alleen magnifiek overwonnen, maar ze voldeden zelfs zijn strijdlustig temperament: hadden ze niet bestaan, hij zou ze hebben uitgevonden! Een niet te overschatten phenomeen in onze Vlaamsche kunst blijft het, dat die obscure zoon van een sluismeester, gekweekt in zoo moeilijke tijden, toen het Vlaamsch zelfbewustzijn nauwelijks het eerste gebaar deed om 'het doodenhulsel af te werpen' de eerste groote zanger zou worden van Vlaanderen, de beiaardier die tot zelfs de steenen belforten zou doen zingen, de oproerling die door zijn hardnekkig volharden een ouwbakken provinciale muziekschool heeft doen groeien tot een inrichting waar zoo niet alle, dan toch enkele van zijn hooggespannen ideale verzuchtingen zich hebben gerealiseerd. Zoo hij velen heeft verleid tot wat onbekookte doch oprechtgemeende rhetoriek, dan is dat te wijten aan den aard van zijn soms hoog-dravende kunst, maar dan blijft het ook een zijner vele verdiensten dat hij sommige der diepst ingewortelde eigenaardigheden der Vlamingen heeft weten te uiten op een wijze die nog geen van zijn talrijke discipelen heeft kunnen overtreffen.

A.C.

Homerus, Odyssee. Metrische vertaling van Dr. Aegidius W. Timmerman. H.J. Paris, Amsterdam, 1934.

In 1931 zag de Iliasvertaling het licht. Met deze Odyssee is nu de geheele Homerus verschenen. De voorrede zegt, dat de schrijver bedoeld heeft, om ‘een beschaafd, niet-gestudeerd publiek in contact te brengen met de werken van Homerus.’ Toch is het m.i. juist gezien van de Redactie, om de bespreking toe te vertrouwen aan een ‘vakman’. Want een vertaling is tweeslachtig van aard: deels nieuw, deels oud; eenerzijds origineele arbeid, anderzijds reproductie van een origineel. Voor de beoordeeling van het tweede is de vakman aangewezen, voor het eerste is hij niet ongeschikt, mits hij weet, dat het zijn plicht is, en ervaart, dat het een genoegen is, om zich zoo nu en dan ook onbevangen te stellen tegenover een nieuwen vorm van wat hij al kent. Ik heb het werk dus op twee manieren trachten te lezen, als Graecus en als algemeen belangstellende, sommige gedeelten derhalve met den Griekschen tekst ter vergelijking ernaast, andere weer in vlugger tempo en met verwaarloozing van détails. Resultaat der eerste werkwijze is, dat wederom gebleken is, dat Dr. T. een voortreffelijk kenner van Homerus is, en dat de beschaafde Nederlander zich volkomen aan zijn leiding kan toevertrouwen: deze Odysseevertaling volgt het origineel op den voet. Intusschen zijn mij ook kleinigheden opgevallen, ten gunste en ten ongunste; enkele daarvan zal ik noemen, enkel en alleen om te toonen, dat ik nauwgezet heb toegezien. Nemen wij b.v. boek VI en VII: het ‘intieme vriendinnetje’ (VI 24) is mij ietwat te kinderlijk; de ‘glanzige olie’ (VI 96) wekt een onaangename associatie met ranzige olie en doet betreuren, dat niet eenvoudigweg van glanzende olie is gesproken; kostelijk is daarentegen het ‘verbeeldt u’ in VI 200; storend en onnoodig is de weglating van het lidwoord in vers VI 296: ‘wacht er een poosje, totdat wij in stad en in 't huis van mijn vader Aan zijn gekomen.’ Men kan toch zeggen: totdat w' in de stad enz.? En vier regels verder stoot ieder lezer op het weinig fraaie: ‘wijzen Zou het een kind, dat niet spreken kan, kunnen,’ en verbetert spontaan: zou het u kunnen een kind dat niet spreekt nog; of hoe men het anders wil. Zeer goed is (VII 117) ‘het ademend Westen’. Aldus zou men alle boeken kunnen doorgaan, hier prijzend, daar lakend een zin of een woord. Maar men beseffe daarbij steeds, dat het boek als geheel, de vertaling als eigen werk dan nog geenszins beoordeeld zijn. En daarom gaat het ten slotte toch.

Zoo merk ik dan in de eerste plaats op, dat, wat levendigheid of liever leven aangaat, deze vertaling onovertrefbaar is. Geen andere, noch in het Nederlandsch, noch in een andere taal, is mij bekend, die in dit opzicht de hier besprokene evenaart (de Fransche van Bérard overdrijft naar mijn smaak). Alles is voor den vertaler klare werkelijkheid geweest; alle personen zijn hem wezens van vleesch en bloed. Verdienste van Homerus, zult gij zeggen? Ten deele wel, maar dat de lezer der vertaling ook klare werkelijkheid voor zich ziet en wezens van vleesch en bloed, dat is toch in de eerste plaats Timmermans verdienste. Niet weinig werken hiertoe mede de zoo persoonlijke en suggestieve inleidingen op ieder boek, waarin een overtuigd verdediger van de eenheid van Ilias en Odyssee aan het woord is en zoo vele fijne opmerkingen te lezen staan. Vermelding mag hier b.v. vinden de korte, maar afdoende

uiteenzetting op bl. 124 en 125 aangaande de episode van Ares en Aphrodite. Ons volk en onze cultuur mogen er trotsch op zijn, dat deze vertaling een auteur, een uitgever en een lezerskring heeft gevonden. Toen de Iliasvertaling verscheen, is er reeds van verschillende zijden op gewezen, dat er verschil van meening kan bestaan over de vraag of de Grieksche hexameter wel de juiste maat is voor een Nederlandsch gedicht. Ik behoor tot degenen die geneigd zijn deze vraag ontkennend te beantwoorden, maar zal hierover verder niet spreken. Evenmin over eenige eigenaardigheden van spelling. Er is in de laatste maanden reeds teveel over spelling geschreven. Evenwel kan ik niet nalaten nog een opmerking te maken. Veel vaker dan in den Griekschen tekst het geval is, wordt hier de zin over twee verzen verdeeld. In het origineel heeft zulk een enjambement, of hoe men het noemen wil, vrijwel steeds waarde en beteekenis. Hier komt het te vaak voor: in de eerste twintig verzen van boek IX b.v. acht maal. Daardoor krijgt het rhythme een minder vloeiend karakter dan het origineele. Maar Dr. Timmerman zal er zich gemakkelijk over troosten dat men in enkele opzichten Homerus boven hem stelt.

Deze bespreking mag en moet ik eindigen met een woord van lof en dankbare hulde aan hem die het geestelijk bezit onzer natie met een zoo kostelijk element heeft verrijkt.

Leiden.

B.A. VAN GRONINGEN

André Gide, Pages de Journal (1929-1932) - N.R.F., Parijs.[1)]

Het levenswerk van André Gide is van ouds op de toonhoogte van het dagboek ingesteld, een tweespraak van de ziel. Andere schrijvers mogen zich met de verhoudingen tusschen de menschen bezig houden, Gide laat zich louter aan die met zich zelf en met God, gelijk hij vroeger zeide, gelegen liggen. Zijn oeuvre is een doorloopende zelfonthulling en deze zelfonthulling is zelfbeschuldiging. Bij geen schrijver zijn menschelijkheid en schrijverschap zoo innig doorweven. Wie zich met Gide, den kunstenaar, bezig houdt verdiept zich in diens wezen. Wie zich, bekoord, gewonnen geeft aan de kristallen klaarte, de lenige muzikaliteit van dit proza zonder effectbejag, verdiept zich in de meanders van een boeiend kunstwerk, dat van zijn leven.

Het is een banaliteit geworden het woord van Wilde aan te halen, volgens hetwelk hij zijn talent in zijn boeken, zijn genie in zijn leven gelegd had. Voor Gide geldt het met onontkoombare kracht. Tusschen het een en het ander is geen helling en nog is het zijn streven, wat er tusschen de persoonlijkheid en de kunstkracht aan peilverschil en en letterkundig aandrijvingsvermogen kan bestaan te egaliseeren of te overbruggen. De moralist in hem draagt daartoe bouwstof aan. In de lijn van de groote Fransche traditie, van pascal, Rochefoucauld en La Fontaine, is hij vooral als moralist te zien zonder dat hiermee een blaam op den kunstenaar gelegd wordt. Wel zijn de grenzen, die deze in zich zelf draagt, daarmee afgebakend. Tot het scheppen van vrije gestalten

1) *Noot van de Redactie:* Op één en denzelfden dag werd een artikel ontvangen waarin Gide's journaal in verband met andere publicaties, en een waarin het buiten zoodanig verband werd besproken. Wij hebben gemeend beide elkander aanvullende bijdragen in dezelfde aflevering, te moeten plaatsen.

is hij nooit gekomen. Zijn bewondering voor Dostojefski is een haken naar een verderen en met een fatale onbereikbaarheid geslagen levensstaat.

Dieper-in gezien, schuwt hij dien van de creatieve begaafdheid. Het zou mij thans nog mogelijk zijn, zegt hij op blz. 87 van deze dagboekbladen, pathetische zinnen samen te stellen. En hij laat erop volgen: 'niets is gemakkelijker dan te ontroeren zoodra men zich laat gaan. De begoocheling vergunt de lyriek der kindsheid. Ik heb me altijd ingespannen in mij een geluk te verwezenlijken, dat het buiten de begoocheling kan stellen.' Later heet het: bijna altijd voegt een element van opsmuk en conventie zich bij de ontroering, die ons volkomen eerlijk dunkt. 'Toujours un peu le faste entre parmi les pleurs' heeft La Fontaine geschreven. Die opgelegde 'faste' is als de patine op oude of nieuwe-oude meubelen: ze bepaalt er het antieke of ouderwetsche karakter van.

Gide vraagt niet anders dan de vraagstukken op het plan der onmiddellijkheid op te lossen. Het oogenblik met menschelijkheid te laden is zijn doel. Van de toppen van elk oogenblik zoekt hij de verte af tot aan een kim, die leeger werd naar mate hij verouderde. Met alle schikkingen en zelfbehaaglijkheden heeft hij afgerekend en de schijnrust van het zelfbedrog vertrouwt zich niet aan hem toe. Te verontrusten heeft hij zich als taak gesteld. Alles, herhaalt hij in deze dagboekbladen, moet opnieuw in twijfel getrokken worden. En met voldoening wordt aangehaald wat Massis in 1923 aan zijn boeken verweet: 'het begrip van den mensch, volgens hetwelk wij leven, wordt hier in den kring van onderzoek getrokken.'

Dit dynamisme is van edel gehalte. De onrustige geesten, die, door een geheimen eisch gedreven, het gaan boven de rust verkiezen, wijst hij af. Hun bewegelijkheid wordt niet door een bezonken bewogenheid gerechtvaardigd. Het automatische van hun anders-willen stoot hem als elk automatisme af. 'Niets zal sneller verouderen dan hun modernisme; het heden kan alleen zijn aanloop nemen naar de toekomst als het op het verleden steunt.' Met dat al heeft Gide alle banden, als boeien ondervonden, geslaakt; aan elk 'vooroordeel' heeft hij zich ontworsteld.

Op één Leitmotiv werden deze bespiegelingen gespannen, den weerzin tegen godsdienst en gezin. 'De godsdienst en de familie zijn de twee ergste vijanden van den vooruitgang.' Gide gelooft in den vooruitgang, in de perfectibilteit van het menschdom. Het sociaal-politieke stelsel, dat in de sowjetrepubliek zijn vorm zoekt, is in zijn oog onvergelijkelijk superieur aan dat in de andere landen. Over de bekeering van Gide tot het communisme is bewonderend of laatdunkend gesproken en warrige heethoofden meenden zich achter dit paradepaard te kunnen laten meetrekken. Ze bewezen er hem een slechte dienst mee. Van conversie wenscht hij niet te hooren spreken: 'ik ben niet van richting veranderd, ik ben altijd recht vooruit gegaan; ik ga door; het groote verschil was, dat ik langen tijd niets voor me zag dan ruimte en de projectie van mijn eigen gloed. Nu vorder ik, op iets koers zettend; ik weet, dat mijn vage wenschen zich ergens organiseeren en dat mijn droom doende is werkelijkheid te worden!'

Welk een noodlottige bekentenis; - of moet het zijn, dat de moed, ze openlijk af te leggen het te-kort tot iets van hooge orde ten aanzien van de innerlijke verrijking sublimeert? Rusland is voor hem vuurtoren en wegwijzer, een ver beeld, dat ondanks alles de vervulling schijnt van

een droom: de gelijkheid aan de meet voor den ren bij gelijke kansen. En het atheisme....? ‘Alleen het atheisme kan tegenwoordig de wereld tot rust brengen.’ Hierna is het nauwelijks noodig het volgende uit de losse bladen van het dagboek aan te halen: ‘ik blijf een overtuigd individualist. Ik houd het voor een ernstige dwaling, een tegenstelling te willen vestigen tusschen communisme en individualisme.’

Gide's communisme is een nieuwe uiting van zijn individualisme, welke potentieel in de proteïsche persoonlijkheid van het begin af aanwezig was. De puriteinsche beeldstormer, ketter met protestantschen inslag, kan hiertegenover niet onbewogen blijven. De rijke communist is z.i. niet minder onzinnig of moeilijker verklaarbaar dan de rijke geloovige. Den jongen Gide reeds was de dorst naar het ongekorven christendom eigen. Een strijdbaar geloof dreef hem tot geestes-ascetisme. Schwob, tot Rome gekomen Jood, wil zijn werk als de aesthetische transfiguratie van puriteinsche ketterij zien. De theologie tast Gide aan, niet de leer van Christus. De ‘staat van vreugde’, waar hij naar haakt, dat ‘verblind zijn van azuur’, niet dan een gril van zijn narcissisme...?

Kwade trouw alleen kan het volhouden, al leggen deze (laatste?) aanteekeningen getuigenis af van een geknot, ja, schraal bestaan. Het geknot worden is een zelfknotting; de schraalheid moedwillige berooving van alles, wat de uitdrukking der persoonlijkheid naar buiten onderscheidt; de verijdeling een zelfverijdeling. Soms schijnt de kooi van het eigen wezen hem ondragelijk te knellen. Tot voor kort vond hij daartegen in zijn boeken een alibi. Zij waren de afschaduwingen van het leven. ‘Niets krijgt voor mij een wezenlijk bestaan zoo lang ik het niet weerspiegeld zie.’ Het gevaar is dan haast onvermijdelijk, voorwerp en spiegelbeeld te verwarren. Het leven een risico van elk oogenblik, dat alle krachten spant, was zijn boodschap. Daarmee is hij, proselytisme schuwende Socrates, als verderver der jeugd aan de kaak gesteld. De bron waar zijn bestaan zijn oorsprong nam, was vergiftigd, maar in een dosis, welke van de spijs zuurdeesem is. Het vergif, waarvoor hij zelf onvatbaar bleef, dat veeleer aan de uitstraling van zijn persoonlijkheid de bittere en indringende bekoring geeft, kon anderen besmetten. Zijn drift bleef op het begeeren, niet op de vervulling gericht; op het doorgloeien van de dingen, niet op de verduistering ten gevolge van het bezit, in welken vorm ook.

Gide is nu oud. De gedachten zetten zich niet meer als vlinders op het papier. Hij heeft wel ongeveer gezegd, wat hij te zeggen had. In deze geprikkelde en gelaten vermoeidheid blijft hij weigerachtig tegenover de bekoringen der traagheid. In deze overgevoeligheid, waarin het wezen, eindelijk werkeloos geworden, aan de eigen grenzen schijnt te ontvloeien, stijgt de afkeer van aan de zijne vijandige stellingen soms tot dwarse woede. Die van wijlen Barrès, blijkend uit zijn *Cahiers*, zijn hem doorgaans een gruwel.

Dit alles zijn aanloopen, praeludiën tot een symphonie, die Gide nooit zal schijrven. Van het kunstambacht heeft hij nu afscheid genomen. ‘De kunst ontstaat door dwang, leeft van strijd, sterft van vrijheid. Het kunstwerk is een werk van den wil. Het vinde in zich zelf zijn volkomenheid, rede en doel.’

Dwang en strijd hebben aan de vrijheid het spel gelaten. Nu de wil verzwakte werd het scheppingsvermogen zelf ondermijnd.

H. VAN LOON

[Vierde deel]

Stem uit de redactie

De juiste koers.

- De regeering (hoe zegent men haar besluit!) gaat leiding geven bij de niveauverlaging van het Nederlandsche openbare leven. Zij noemt deze onvermijdelijk en handelt zelf, zonder instelling eener staatscommissie.

Minder hadden wij van de regeering-Colijn niet verwacht, maar met eenige verwondering waargenomen dat het niet eerder geschiedde. De begrooting voor 1936 eerst zal er nu effect van mogen genieten.

En de zaak tot stand gebracht bij één wetsontwerp. Bravo!

Moge het niet lang op zich laten wachten. De vorige regeering vond, toen er eindelijk wat zou worden gedaan, een baloorige Kamer. Men late de tegenwoordige Kamer niet den tijd, zoo humeurig als de vorige te worden. Haar ernst zal van de vastberadenheid der regeering de weerslag zijn.

De gave gulden

Achtste hoofdstuk

De bolpootkasten, de kisten met het kostbare porcelein, en de kisten met de etsen van Bauer, stonden in Menton opgepakt. En Bets en Huug woonden in Brussel, voorloopig op gemeubileerde kamers boven een winkel aan de Chaussée de Haecht, een eindje achter Sainte Marie van Schaerbeek.

Huug had zich dadelijk vrienden gemaakt. Hij kende, vanuit Amsterdam nog, een Hollandschen lettré, sedert enkele jaren in Brussel gevestigd, iemand, zeer verzekerd, van kunst het fijnst verstand te bezitten. Het was de precieuze bibliophiel Frank van den Aerschot. Sinds de vier rijk-geciseleerde en cynische sonnetten, geschreven in Menton, verschenen waren in 'De Stem', had die van Huug een hoogen dunk. Hij had hem aan al zijn Brusselsche vrienden voorgesteld, en Huug was, op zijn voordracht, lid geworden van de Brusselsche Pen-club.

'Eerharts verzwegen Liefde', kortelings uitgegeven als een eenvoudig, zeer verzorgd boekje (zonder de houtsneden van Essers, die te kostbaar zouden zijn geworden), maakte opgang onder de fijnproevers, doch werd overigens niet gelezen. Het was te 'gereserveerd' van stijl, om voor het profanum vulgus toegankelijk te zijn, - Huug constateerde het met een meewarige voldoening. En hij werkte veel nu aan zijn comedie 'De Schijn der Dingen', een comedie van een geraffineerde psychologie, die hem, hoe meer hij eraan vorderde, een tintelend plezier verschafte. Hij zag zich, zoo dan voorloopig nog niet den Hollandschen Proust - maar dat kon nog komen, hij had verscheidene romans in zijn hoofd - reeds een Hollandschen Pirandello.

Hij verdeelde zijn tijd tusschen zijn werk en zijn vrienden; en Bets was veel alleen.

Het was vreemd, zij had zich, toen zij trouwden, zooveel voorgesteld van Huugs toekomst als kunstenaar, en nu die er leek te zijn - te oordeelen naar sommige spits-gestelde kritieken, wier voorname stijl en diep-peilende inzichten haar toch bewijzen moesten, in hoe voortreffelijk geestelijk gezelschap hij zich bevond -, nu gaf Huug's ijle roem haar een bevrediging, die niettemin vol onvrede was. Zij zat met die tijdschrift-bladzijden vóór zich, en was wel trotsch op Huug, maar die trots maakte haar niet gelukkig, zij begreep zelf niet waarom.

Alles in hun nieuwe leven deed haar onwennig aan. Huug scheen niet meer zoo te hechten aan comfort, aan een goede tafel, noch zelfs aan zijn eigen kleeren - en die verandering in zijn levens-eischen zou haar, bij hun gewijzigde omstandigheden, eerder genoegen hebben moeten doen -, maar tegelijk had hij voor zichzelf en den omgang met zijn vrienden veel meer geld noodig dan in Menton.

Hij legde haar uit, dat dit goed besteed was. Immers, door wel-gevoede relaties moest men ‘erin komen’. En hij was zeer tevreden over zichzelf. Met een edel gebaar had hij, toen hun inkomen tot minder dan de helft geslonken was, als zijn meening te kennen gegeven, dat in elk geval wie zij ondersteunden niet onder de crisis lijden mochten. Sofie - het legaat van oom Piet had ook een leelijke klap gehad - kon maar nèt meer rondkomen met de hulp, die zij haar verstrekten. Hoe zou Hans aan Olga haar uitkeering geven - en de kleine Boris, z'n kleinkind, moest immers ook het zijne hebben! - wanneer zij Hans de hunne onthielden? En Kees diende toch te studeeren? Zoolang zijzelf behoorlijk leven konden, al was het dan minder weelderig dan vroeger, en gelukkig waren, zei hij, in hun huwelijk, mochten zij anderen niet de dupe maken van een financieelen achteruitgang, waaraan niemand schuld had. Was hijzelf niet de eerste geweest om afstand te doen van een luxe-editie van zijn prozawerk, waarvoor de uitgever een garantie had verlangd? En toen Bets, zoekend naar een post, waarop zij bezuinigen konden, het denkbeeld lanceerde, op te houden met het bijspringen van Corrie - zij en Eric hadden welbeschouwd Corrie in haar pension gezet; die moest nu maar verder zien, hoe zij er kwam! - toen was het weer Huug, die ervoor pleitte, Corrie althans niet hals-over-kop in den steek te laten.

Bets kon niet ontkennen, dat hij in dit alles wel genereus moest heeten, gelijk zij hem steeds zoo gaarne had gezien, en toch stemde die gemakkelijke genereusheid haar verdrietig. Het leek haar geen winst, dat Huug de griezelig-burgerlijke kamers, waarin zij huisden, voor henzelf al mooi genoeg vond, en, zoo vaak zij plannen maakte voor een eigen installatie, niet meer dan lijdelijk daarin meeging. Wanneer was hij thuis, als hij niet in zijn studeer-hokje zat? Zij was het, die zich behagelijk mocht voelen in die nare Belgische spullen. En hij kon licht hun werkvrouw verdedigen, die zoo nu en dan onmogelijk kookte, - 's avonds haalde hij zijn schade in, door met zijn vrienden ergens ‘een kleinigheid’ te gaan eten! Het gebeurde meer dan eens, dat hij na middernacht thuis kwam. Vol van velerlei onrust zat Bets op hem te wachten. Het was waar, dat hij ook háár soms voorstelde, samen in de stad te dineeren, maar dit voorstel klonk zoo zuinig, dat Bets het reeds een paar maal met een ‘och, waarom?’ had afgeslagen. Zij begreep wel, dat hij haar niet altijd bij de ontmoetingen met zijn vrienden gebruiken kon - de lokaliteiten, waar zij bijeenkwamen, waren ook niet geschikt voor dames, had hij haar gezegd, en dat geloofde zij graag - maar toch herinnerde zij zich vol pijn, hoe zij gedurende hun engagementstijd in Amsterdam zich nooit vertoonden dan met hun beiden, en hoe hij, in Américain, allerlei acteurs en schilders en dichters aan haar had voorgesteld, zoo respectvol, als moesten die kunstenaars het een eer achten, háár te kennen.

Hun eenige gezamenlijke avond-uitgangen waren, een enkele maal, die naar opera of theater; maar aangezien zij - het was zonde van het geld - niet langer in de fauteuils d'orchestre zaten, doch op een of anderen goedkoopen rang, had het, Bets gaf het grif toe, geen zin, zou het zelfs smakeloos geweest zijn, zich bizonder te kleeden. En op het schaarsche Pen-club-diner had een groot toilet ook al misstaan. Nochthans stak het haar - vrouwen zijn onredelijk - dat Huug aan haar kleeding, waarop hij vroeger zoo gesteld was geweest, zoo ijdel en zoo trotsch, minder te hechten scheen. En zelfs troostte het haar niet, dat hij zijn eigen garderobe weinig verzorgde. Haar denken had allengs zich aangewend, in elke daad van Huug gretig een kwetsend element te vinden, en in de veronachtzaming van zijn uiterlijk, bedoeld als artistieke nonchalance, zocht zij een blijkbare onver-

schilligheid voor den indruk, dien hij op háár kon maken.

Toen zij een paar maanden in Brussel woonden - zij hadden nog niemand uit Holland gezien - opperde Huug, of zij niet eens een weekje naar Amsterdam zouden gaan.

Bets had dat voorstel zien aankomen, en het was ook niet meer dan natuurlijk. Toch bleef haar die reis naar Holland een obsessie, die zij maar liever zoo ver mogelijk van zich af had geschoven. Want Holland, dat was wel Waldy, en Kees, maar tevens Sofie; het was Hans en Miep, een jong huwelijk, waar zij zelfs benieuwd naar uitzag, maar het was ook het kleinzoontje met zijn moeder, het was, beängstigend, Olga, - Olga, die niet langer.... een getrouwde vrouw was.

Doch wat viel er tegen te werpen? De onkosten? Zij zouden, dat sprak vanzelf, logeeren bij Van der Kraft. Het was verder mooi voorjaarsweer. En in Amsterdam, hoe kon zij hem tegenhouden, den kleinen Boris te gaan zien? Olga van haar kant had Bets nooit feitelijken aanstoot gegeven. Ook als jonge moeder waren zij haar, samen, herhaaldelijk gaan opzoeken. Zij zou Huug dus moeten vergezellen naar de vrouw, die zij voelde als het ergste gevaar. Hem alléén laten gaan, zou vreemd lijken, en op alle manieren het gevaar vergrooten. Nooit had Bets zóó tegen een reis opgezien, en toch vond zij geen uitweg, die een weigering rechtvaardigen kon.

Zij gingen.

De Van der Kraften waren overdadig hartelijk als altijd; zij ontvingen er Sofie en Waldy; zij zagen er ook Kees ‘den student’, een heele heer geworden, maar Bets kon het niet helpen, de jongen maakte een ongunstigen, bijna onbetrouwbaren indruk op haar. En natuurlijk bezochten zij ook - het was onvermijdelijk - Olga op haar minuscule flatje aan de Niersstraat.

Olga, rijper mooi dan ooit, een tikje meer opgemaakt, deed vroolijk en koel als altijd. De kleine Boris, drie jaar oud, bleek een mooi ventje geworden met zijn donkerblonde krullen, maar hij zag wel heel pipsch.

Olga vertelde van de kunstzaak aan het Rokin, waar zij nu was, om de bezoekers te woord te staan en wat er te koop hing met de noodige ‘lyrische verrukking’ te omdichten! Een vrij wat voordeeliger baantje dan dat eeuwige gezwoeg aan mutsjes en sjaals voor Liberty.... Boris? 's Morgens was er immers de

daghit?.... en na de koffie bracht ze hem naar haar moeder.... Het schilderen, natuurlijk, had zij eraan gegeven.... 's Avonds ging zij nogal eens uit; ze had veel vrienden in Amsterdam; van de Academie en zoo.... Boris was dan al naar bed, en de daghit verdiende twee kwartjes extra met op hem te passen. Als ze thuiskwam, vond ze het schaap soms in elkaar gerold op de rustbank, maffend als een os! - Met Miep was ze best; deed die boodschappen in Amsterdam, dan dronk ze koffie bij háár.... Waar, Boris? Lollig is tante Miep! - En Hans ook daagde nu en dan op.... naar zijn zoon kijken!.... en naar zijn 'levend doux souvenir'.... Hahaha! - En Miep verwachtte over zes maanden een baby, dat wisten zij toch?

Zoo, al maar Huug vaag verontrustend, sprong Olga luchtig van den hak op den tak, en lachte veel. En Bets had zóó te doen met het pipsche Borisje, dat zij niet wist wat méér te voelen: medelijden, een broeiende verontwaardiging zonder eigenlijken grond, of blinde jalouzie. Zij werd niet wijs uit Huugs gezicht.

Den dag daarop waren Huug en Bets in Blaricum, waar Hans met zijn Miep in een aardig huisje zaten aan de Noolsche weg. Achterin een piepklein dennenboschje had hij zijn atelier. Uitrustend was dat bezoek. Miep toonde zich een frissche jonge vrouw, wel zeer modern en eigenwillig, maar niet onvriendelijk, en zonder kunsten. Hans scheen redelijk in zijn humeur en zag er verbazend goed uit. Hij had een paar opmerkelijke dingen gemaakt. Alleen klaagden zij, dat Mieps fortuintje ook al bedenkelijk was afgetakeld; zij teerden in.... Bets praatte er ijlings over heen.

Pas in den tram drong het tot haar door, en het bracht haar niet weinig in opstand, dat Hans en Miep honderdmaal beter waren ingericht dan zij en Huug aan de Chaussée de Haecht. Zij wilde weer een eigen interieur, besloot ze bij zichzelve.

Op den terugweg naar Brussel bleven zij een middag over bij de Smitsen in Den Haag. Zij hoorden er, dat Sissy Glaser opnieuw gescheiden was, en men vertelde, dat Henk Bout, die het met zijn freule De Raedt niet bijster moest getroffen hebben, tweemaal in de week bij zijn eerste vrouw kwam lunchen.... Henk en Sissy waren weer goed samen.

'De levende doux souvenirs!' hoonde Bets. Zij schrok van den klank van haar eigen stem. Zij wist niet, waarom ze zoo leed.

Dien zomer was ‘De Schijn der Dingen’ voltooid, en Huug zond zijn comedie aan den litterairen adviseur van een juist gevormd gezelschap, - een vriend van Frank van den Aerschot en een ‘intellectueel’ van geweld.

En er gebeurde een wonder. De comedie zwierf niet jaar in jaar uit in hoeken van schrijftafels of in vergeten laden, doch daar de nieuwe troep onmiddellijk haar naam wilde vestigen als een gezelschap ‘d'avant garde’ met durf en originaliteit, werd er besloten, dienzelfden herfst nog het seizoen te openen met dit zeer litteraire, Nederlandsche stuk, waarvan de psychologische warnetten sensatie beloofden.

Begin September ging Huug verscheidene malen naar Amsterdam, voor de eerste lezing en de repetitie's van het werk. Bets reisde niet mee op en neer. Ze zou hem vergezellen ter gelegenheid van de première.

Het was een moeilijke tijd voor haar. Ze had willen meegaan, om te weten, of Huug veel bij Olga kwam - natuurlijk, zijn kleinzoontje zien! - en ze ging ook maar liever niet mee, om het nièt te weten. Doodongelukkig leefde ze telkens die paar dagen, in een buitenwijk van Brussel, die ze haatte. Ze haatte eigenlijk heel Brussel, waar haar huwelijksdroom met Huug begonnen was. Haatte ze het werkelijk? Of had ze het lief met een doordringende bitterheid in haar hart, om wat daar nog altijd schrijnde: een smartelijk-felle liefde voor Huug? Vaak dacht ze, dat ze het in Brussel niet uit zou houden. - Of was het alleen de rulle voorstad, die haar melancholiek maakte?

Terwijl haar het samenleven met Huug den laatsten tijd zoo weinig vreugde gaf, toch waren haar die twee dagen, dat hij weg was, ondragelijk, ondoorkoombaar; en vol van een folterend verlangen zag zij naar zijn terugkomst uit.

Maar in welke stemming hij eigenlijk thuiskwam, het werd haar niet duidelijk. Nu eens leek die mat, al was hij vol attentie's voor haar - hij bracht zelfs bloemen mee, aan het station gekocht -; een andermaal deed hij afgetrokken en vermoeid; of hij zeì, teleurgesteld te zijn over de artisten, die zijn stuk niet begrepen, en toch kwam het haar voor, of hij innerlijk opgewekt was; zij hoorde hem neurieën in de slaapkamer.

‘En hoe was Borisje?’ vroeg Bets.

‘O.... best....,’ zei hij vaag.

‘Was hij blij met zijn blokkendoos?’

‘Wat zei je?.... O, ja.... ja zeker.... en of hij!’

‘En maakte Olga het goed?’

‘Je moest wel de groeten hebben.’

Zij kon de vraag niet over haar lippen krijgen: ‘Ben je er 's avonds geweest?’ ‘Ben je er meer dan ééns geweest?’

De tweede maal zei hij uit zichzelf, hij had bij haar koffie gedronken, mèt Miep. ‘En je hadt moeten zien, hoe dol die jongen op Miep is!’

‘Ziet Olga Hans nog veel?’

Hij trok de schouders op, alsof hem dat ontstemde.

‘Hans mag toch óók wel eens naar zijn jongen komen kijken?’ verontwaardigde Bets zich.

Kort daarop zou de première zijn. Nog eenmaal moest Huug voor een paar laatste repetitie's naar Amsterdam.... Zij vroeg zich wel eens af, of hij wèrkelijk al die repetitie's bij moest wonen.... Als dat stuk maar eindelijk was opgevoerd! Dat er geen reden meer zijn zou, om Brussel uit te gaan. Doch dan moest zij ook zorgen, dat hij het in Brussel prettig had! Tot elken prijs wilde zij hem een ‘home’ scheppen. Want al zei hij, best tevreden te wezen met dit gemeubileerd kwartier, misschien dat een eigen, gezellig thuis het eenige zijn zou om, onwillekeurig, hem opnieuw aan haar te binden. Of zij het betalen konden, bij al de verplichtingen, die op hen rustten? In godsnaam, het liep zooals het liep. En met de voortvarendheid eener ondragelijk wordende onrust, toog zij erop uit, om een behuizing te zoeken.

Zij nam de tram naar Uccle, liep er verdwaasd de huizen af te speuren, zag er twee of drie ongenietbare appartementen. Den volgenden dag zocht zij uren lang door de ruime wijken achter de Avenue Louise, waar de lavende nabijheid van het Bois de la Cambre hem weg zou lokken van de stad. Zij vond niets, dat eenigermate sympathiek was, en tevens bereikbaar. Verhit, bek-af, gaf zij het zoeken den leste op.

Toen Huug terug was, had Bets spijt van haar verdenkingen. Hij was volkomen ontmoedigd over zijn comedie. De regisseur voelde de psychologie veel te cerebraal; de artiesten spraken hem na; en de afschuwlijke gewoonte ‘goed’ te spreken, zooals zij het noemden, vermoordde de dialogen nog meer. Het stuk was wel verzorgd en àf geworden op die manier, maar heel iets àn-

ders.... Hij had gedurig geprobeerd zijn opvatting te suggereeren, aan den regisseur, aan de spelers, maar je hadt geen vat op die menschen. Het was alles ‘tooneel’ nu.... Huug was desperaat. Hij leek ditmaal niet bij Olga geweest te zijn. En Bets voelde, dat het slecht vallen zou, op dat oogenblik te beginnen over een eigen ‘home’.

Dien Vrijdagmorgen reisden zij samen naar Amsterdam. 's Avonds zou de generale repetitie wezen, den volgenden avond de première. In den trein nog zat Huug nerveus in zijn manuscript te werken. Hij had erop gestaan, eerste klasse te nemen, om niet te worden gestoord. En Bets bemerkte eindelijk iets van zijn fameuze ‘zenuwen’! Hij, die altijd kalm was, tergend kalm bijna, hij zag er overspannen uit, terwijl hij met een rood potlood dik de plaatsen onderstreepte, waarvan hij in elk geval de intonatie nog wijzigen moest.... Bets had medelijden met hem en tegelijk was zij blij. Hij was toch een èchte kunstenaar!

Maar eenmaal in Amsterdam aangekomen, gooide hij plotseling alle zorgen van zich af. In het huis der Van der Kraften, dank zij Marie's enthousiasme, heerschte een feeststemming. Opgewonden vertelde zij over journalisten, die hadden opgebeld. Luger van ‘De Telegraaf’ wilde een interview. Verscheidene couranten, ‘Het Leven’, ‘De Prins’, vroegen om photo's. En wie er al niet komen zouden morgen-avond! Uit Hilversum en Delft en Blaricum kwamen ze allemaal! En, loslippig, flapte ze eruit, wat Sofie gezegd had: ‘Ja, nou dat hooggebergte eindelijk baren gaat, moet ik zien, wat voor een muis eruit kruipt....’

‘Komt Sofie ook?’ vroeg Bets.

‘Natuurlijk,’ antwoordde Marie, ‘maar ze wou niet bij ons vieren in de loge zitten. “Bets zou er niet om geven,” zei ze, “maar ik wil niet, dat de menschen erover kletsen.”’

En Marie vertelde, dat ze dus vijf stalles voor hen had besteld: Sofie, Hans, Miep, Waldy en Kees. ‘Ja, je kinderen zijn trotsch op je!, Waldy vooral. En Hans en Miep vinden je een phenomeen: Papa, die heusch een comedie heeft geschreven!’

‘Nou,’ nam Bets het voor Huug op, ‘hij heeft toch wel méér geschreven! En wat een prachtige kritieken heeft hij niet gehad!’

Huug, die zich weer volkomen meester was, lachte superieur over al dit goedig gekrioel aan zijn voeten. Hij wist, dat Olga óók komen zou. Dat was interessanter. Nu de couranten bij voorbaat

zooveel notitie namen van zijn stuk, nu zou het wel goed afloopen ook. Een auteur was natuurlijk nóóit tevreden....

‘En weet je,’ zei Marie geheimzinnig, ‘wie we bij ons in de loge hebben gevraagd?’

Bets was geschrokken. Huug had verheugd opgekeken.

‘Olga!’ loste Marie het raadsel op; ‘Ja, ja,’ plaagde ze Huug, naar Bets heen, ‘hij was den laatsten tijd zóó dik met 'r! 't Is wel de moeder van zijn kleinkind, maar tóch....’

‘Nee, 't is maar gekheid hoor,’ hernam ze; ‘Huug heeft groot gelijk, dat hij haar de hand wat boven het hoofd houdt. Daarom zei Frits ook: vraag Olga bij óns, anders zit ze zoo raar op haar eentje....’

‘Heb je erop tegen?’ vroeg ze aan Bets. Ze meende haar sip te zien kijken.

‘Welnee,’ poogde die luchtig te doen, ‘waarom?’

‘Och, 't is een stakkerd,’ ratelde Marie door; ‘ik begrijp niet, dat Sofie zoo op haar gebeten blijft! Wat vecht ze er zich niet kranig doorheen! Ze staat toch maar den heelen dag in dien winkel! 't Kan zijn, dat ze zich ook wel eris amuseert, daar is ze verdorie een jonge vrouw voor! Waar of niet? Dan had Hans haar maar niet moeten laten schieten! Ik màg die Miep niet, met 'r verbeelding.... 'k Geloof trouwens nooit, dat hij Olga heelemaal vergeten is.... Maar wat die kleine Boris een aardig kereltje wordt! Niewaar, grootpapa?’

Ze sloeg Huug op den schouder, gaf Bets 'n knipoog.

En zoo, in alle hartelijkheid, bereidde Marie den avond der première voor, opdat alles maar, voor Huug en voor Bets, zoo prettig mogelijk zou zijn!

Dien avond en heel den Zaterdag streed Bets met zichzelve. Ze wilde, vlak voor zijn première, Huug een scène besparen. - Wat moest ze gelooven? Wat moest ze doen? Was Olga nog altijd Huug's ideale liefde? Of mocht ze al blij zijn, als Olga dàt alléén maar was? Zij had nog wel gehoopt soms, omdat hij zelden over haar sprak, dat die oude dwaasheid geluwd zou zijn. Maar nu had Marie, met haar argeloos gepraat, hem verraden: hij was váák bij Olga geweest. Zij haatte die grillige jonge vrouw, die waarschijnlijk met Huugs gevoeligheid speelde.... Een avond vlak naast háár, om samen Huugs stuk te zien, - het leek haar

een marteling, die zij niet zou kunnen doorstaan Olga zijn liefde, *zij* zijn vriendin, en.... Nooit meer verliet haar die onbarmhartige analyse van jaren geleden, - een analyse, die misschien niet eens meer opging! Zij was nu wel echt de ‘mevrouw’ geworden, zijn ‘echtgenoote’.

Kon zij geen ongesteldheid veinzen, een zware hoofdpijn? Huug zou het niet gelooven, haar klein jaloersch en burgerlijk vinden, en, nauwlijks meer aan haar denkend, zou hij in de loge zitten, flirtend met Olga achter Marie's breeden spekrug.... En dit vizioen was haar een erger foltering dan de werkelijkheid zijn kon. Het was dat vizioen, dat haar er toe besluiten deed, mee te gaan.

Bets had haar laatste avondjurk uit Menton wat laten vermaken, een kanten jurk, rood als donkerroode rozen, die haar wel gevulden hals albastblank deed uitkomen. Op haar schouder stak de groote, juweelen broche, die 'r moeder haar cadeau had gedaan bij Eric's geboorte.

‘Móói staat het je,’ zei Marie, toen ze beneden kwam, ‘maar je ziet bleek. Voel je je niet goed?’

‘Best....,’ zei Bets.

Marie-zelf zag er prachtig uit, prachtig als een te dik geworden diva, in haar lila satijn.

Zij reden naar den schouwburg, waar het maar matig druk scheen te loopen. Olga wachtte in de vestibule. Zij had 'n eenvoudig zijden japonnetje aan van een wonderlijk jade-groen, dat het contrast met haar blonde haar en vlijmend-roode lippen voor Huug betooverend maakte. Zij droeg een pendant van kleine, groene steenen, dat Bets niet van haar kende. Haar oogen glansden nog groener.

‘Wat zijn jullie prachtig!’ riep Olga, ziende naar de gedecolletteerde toiletten van Bets en van Marie. ‘Daar kan ik niet tegen op, hoor!’

Anderen, bij de vestiaire, schenen te begrijpen, wie ze waren. ‘Dat is Krayenhof,’ hoorde Bets zeggen, en het zou haar met een tintelenden trots hebben vervuld, had zij niet tegelijkertijd gezien, hoe Huug met een blinkenden blik naar Olga zag. Hoe komt ze aan dat pendant?, verontrustte Bets zich. Het was in 't geheel niet in het genre van Hans' agentschap. Zou 't een cadeau zijn van Huug?

‘De jeugd vooraan! decreteerde Marie, toen zij in de loge stonden. Zij doelde op Olga en Bets, hoewel zijzelf een paar jaar jonger dan Bets was. Doch Olga wilde er niet van weten: zij was er niet op gekleed. Ook Huug leek het wel wat provocant tegenover Hans en Sofie. En zoo zat Bets met Marie aan den roodpeluchen rand. En heel die avond werd haar een verfijnde tortuur, omdat zij, kijkend naar Huugs werk - dat werk waarnaar zij jarenlang verlangd had - niet zien kon, met welke oogen, in het schemerduister achter haar, Huug naar Olga keek.

Wat gaf het, of Van der Kraft aan Olga's andere zijde zat? Van der Kraft keek naar het tooneel. Huug kon kijken,zooals hij wilde.

Het werd dermate een obsessie, dat Bets niet dan werktuigelijk zag en hoorde; kwellend stond haar denken naar wat achter haar hoofd was. Plotseling sloegen dan weer de stukken dialoog haar aandacht binnen, vreemd en onwerkelijk, als was het een verdraaid droombeeld van wat zij kende, onafscheidelijk van Huugs stem. Tot opnieuw een licht geschuifel in het donker, een gefluister, tot het ondragelijk oogenblik terugriep. Soms werd er even wat gelachen in de halfvolle zaal, en achter haar, luchtig, rinkelde Olga's arreschel-lach.... de ‘demonische’ lach, die haar leven had bedorven.

Het bedrijf was ten einde. Een applaus, dat niet onhartelijk klonk. Opnieuw week het scherm vaneen. Nog een tweede, wat flauwer applaus. De artisten werden niet ten derden male teruggeroepen.

In de licht geworden loge zag Bets om. Olga glimlachte. Huug keek gespannen. Bets' hoofd was vuurrood, of zij 't benauwd had.

‘Nou, 't was wel een succes....’ troostte Marie.

‘Ja....’ zei Bets verdwaasd.

Olga zei niets.

‘Ik ga even op 't tooneel,’ kwam haastig Huug; hij was al weg.

Het tweede bedrijf - ‘de expositie is altijd moeilijk’ fluisterde de auteur tot Olga en Marie - deed het véél beter, naar het scheen. De menschen lieten zich blijkbaar vangen in de psychologische strikken, die hun gespannen werden. Zij dachten, dat de jonge vrouw nu met den vriend een liaison zou aangaan.... Integendeel bleek zij den vriend tegen den man en den man tegen den vriend uit te spelen, om ongestoord.... Je hoorde: er was een andere, strakkere stilte in de zaal.... Doch als het bedrijf

uit was, klonk er nauwlijks applaus. De artisten kwamen terug. En toén eerst ontstond er plotseling een stevig geklap, als was het publiek op eenmaal àchter iets gekomen, waar het eerst door verbluft was geweest.

'Hé, wat doen ze gèk,' zei Bets schril. Zij had dezelfde hel doorleefd als gedurende het eerste bedrijf.

En nogmaals werd er gehaald. Dan was het groote pauze.

'Nou,' zei Marie, 'wat zeg je ervan?'

'Hij weet zijn marionetten te hanteeren,' lachte Olga zachtjes, 'maar als ík er een van was....'

'Wat zou je dan?' vroeg Frits.

'Het vertikken, en heel iets anders doen, dan híj wou!' Spottend zag ze Huug in de oogen.

Bets was zoo van streek, dat ze niet meer wist wat woorden beteekenden.

Daar kwam de invasie in de loge: Sofie, met een mild-ironisch gezicht - Bets had haar al zien zitten in die opzichtige, maar wel flatteerende jurk -; Kees, een verwaande sladood in smoking, wiens klamme hand Bets onaangenaam aandeed; Miep, die wel poseeren kon voor donatrice op een primitieve schilderij, gelijk zijzelf haar vorderende zwangerschap omschreef; Waldy; een vriend van Frank van den Aerschot; Hans.... Begroetingen, glimlachen, verwarde flarden gesprek. Sofie nam Huug mee in den corridor, zij had hem iets te zeggen. Olga wilde een koffie gaan drinken. Hans verdween met Miep en haar.

'Ze moesten zich toch zoo niet met hun drieën vertoonen,' zei Bets. Ze ergerde zich al genoeg aan Sofie.

'Ach,' zei Marie, 'ik mag wel zoo'n olie- en-azijnstel.' Ze kon Miep niet zetten, Miep met haar air van onkwetsbare....

Huug bleef weg: zeker weer naar het tooneel.

'Hoe vindt je vaders stuk?' vroeg Waldy aan Kees.

'Niet onaardig,' hoorde Bets hem uit de hoogte zeggen. Wat later droop hij af.

Toen Olga in de loge terugkwam, waren er alleen maar Bets en Marie, en Van der Kraft, die, achterin, met een vriend van hem te praten zat.

Bets ving iets op van de Holland-Amerika-lijn, die spaak liep; van ook in Holland dreigende inflatie....

‘Vervelende crisis,’ bromde Marie, ‘is dat nu een discours in de comedie?’

‘Ik weet er anders van mee te praten,’ zuchtte Bets.

‘Kóm!’ zei Marie zorgeloos, en ze wist niet wat ze ontketende met die grap: ‘Jij?! de gave gulden in persoon!’

Olga keek vermaakt naar Bets' ronde gezicht: - prachtig! dacht ze, de gave gulden!

Het belletje begon te rinkelen.

De critiek, den volgenden morgen aan het ontbijt, - Van der Kraft had alle couranten laten halen - viel niet mee.

‘Natuurlijk,’ zei Huug, ‘als een litterator tooneel gaat schrijven, weten de tooneelmenschen al vooruit, dat het “litteratuur” moet zijn. Dat kennen we: “geen speelstuk”. Wat heb ik je gezegd?’

Hij had niets gezegd, dat daarop leek, doch misschien had hij het wel gedacht. Bets, hoe bitter ze ook gestemd was, had toch met hem te doen. - De probleemstelling was te gezocht, zei de een; de psychologie te gewild, de ander; er was geen ‘spanning’ in, vond de modernste. Geen bespreking, die niet afbrekend was, tenzij dan ééne, enthousiaste, die uit den hoek van Van den Aerschot kwam. ‘Niemand dan Hugo Krayenhof’, heette het in dat precieuze stukje, ‘zou in staat zijn geweest, met zooveel koele reserve deze karakters te ontleden; een aristocratisch operateur.’

Maar de meest gezaghebbende criticus, verschillende onloochenbare verdiensten prijzend, besloot met dezen vernietigenden lof: - de karakters waren zóó uitgediept, dat ze allemaal op elkaar geleken, en allemaal op dezelfde wijze reageerden.

Het stuk werd slechts driemaal gegeven; en nog eens in Den Haag.

Bij hun terugkomst in Brussel - de stemming was weinig vroolijk - lag er een brief van Eric. - De zaken gingen slecht in de rubber, schreef hij.... Er waren al verschillende lui uit wandelen gestuurd.... Hijzelf, gelukkig, scheen geen gevaar te loopen.... Toch was Bets verontrust door die berichten.

‘Kom,’ zei Huug, ‘zoo'n knappe jongen ontslaan ze niet.’

Hij dacht aan wat Sofie hem gezegd had, in den couloir van

de comedie. - Nu de rente van het legaat van oom Piet meer dan gehalveerd was, kwam ze niet uit met haar geld. Ze was wel gedwongen geweest, allerlei kleine schulden te maken... Moeilijk, een paar dagen later, begon hij erover.

‘Ja, God,’ viel Bets uit, ‘dan moet ze óók maar een betrekking zoeken, hoor! Net als Olga! Ik geef er de brui van! Hans zeurde laatst al over Mieps kapitaal.... Laten ze zich dan verminderen! Hoe zitten wij hier? Als ik wat springen liet, dan zou het zijn, om onszelf tenminste weer een menschwaardig interieur te bezorgen. En je moet aan Kees schrijven, dat hij maar vlug afstudeert, want die “subsidie” kon ook wel eens ingetrokken worden! Wat drommeldag, ik moet aan mijn jongen denken, en aan ons zelf! Op die manier gaan we naar den kelder!’

Ze was buiten zichzelve.

Huug, wijsgeerig, zweeg. Hij zag ook wel in, dat de bron, die hij eeuwig had gedacht, leelijk opdroogde.

‘Waarom begin je niet met Corrie haar toelage stop te zetten?’ opperde hij. ‘Dat zou voor één jaar geweest zijn! 't Is nu al het derde!’

‘En ík vraag me af,’ antwoordde Bets geërgerd, ‘waarom Olga op onze kosten moet leven? Ze heeft 'r ouders. Ze verdient geld genoeg, en 't is niets noodig, dat ze het mijne wegsmijt aan 's avonds uitgaan! Waar zijn 'r cavaliers anders goed voor?’

Huug verbleekte.

‘Je weet best,’ zei hij streng, ‘dat Hans zich afslooft voor zijn agentuur, om Olga te onderhouden.’

‘Zeg, laten we mekaar nou geen Mietje noemen,’ werd Bets grof; ‘als Hans dat geld voor henzelf gebruikte, hoefde ik hun geen duizend gulden te geven. Die duizend gulden zijn indirect voor Olga. Zóó stom ben ik niet, dat ik dáár inloop!’

Huug deed gekwetst in zijn fijngevoeligheid, stond op, en ging de kamer uit. Hij begreep maar al te wel, dat Bets gelijk had. En de gedachte aan Olga's ‘cavaliers’, God wist welke, was hem ondragelijk. Hij moest zien, weer eens naar Holland te komen. En hij moest trachten geld te verdienen; iets te maken, dat geld inbracht, véél geld. Van ‘De Schijn der Dingen’ had hij drieënzestig gulden aan tantièmes ontvangen... Een comedie met ‘spanning’ zou hij schrijven; geen psychologie;

nieuwe zakelijkheid! Een moderne draak. Als ze dachten, dat hij dàt niet kon....!

Den volgenden dag stelde Bets voor, huizen te gaan kijken. Huug zei, dat hij werken wilde, hij had een drama in zijn hoofd...

Zij dacht, dat hij nog boos was over de scène van gisteren. Maar na enkele dagen merkte zij, dat hij inderdaad uren aaneen in zijn kabinetje zat. Tegenover háár gedroeg hij zich weer als te voren; eer nog voorkomender. Doch vaak ook leek hij afgetrokken. Was het door het werk, dat hem vervulde?

Het deed Bets wel véél plezier, die onvermoede energie in hem. En zij voelde zich gevleid, toen hij haar inwijdde in wat hij ondernomen had. Hij vertelde haar van een roman, die hij al jaren in zich had omgedragen. Daar wou hij een drama van maken. Een pakkend drama moest het worden, een drama met felle actie, heftige scènes. In één roes, in een paar maanden, zou hij het 'scheppen', - een woord, dat hij graag gebruikte. Hij zou onmiddellijk revanche nemen. 'Taper dessus!'! On middellijk laten zien, wat hij kon, als hij wou.... En Bets voelde, dat het hem ernst was. Vol vreugde bewonderde zij hem. En hij was zachter voor haar dan ooit

Maar tegelijk beving haar een angst. Als ook dit drama aanstonds aangenomen werd, dan zou dezelfde lijdensweg opnieuw beginnen Telkens zou zij weer alleen zijn, hij naar Holland, naar Amsterdam. En naar Olga.... De gedachte martelde haar dagen lang.

Tot ze opeens een uitkomst vond! Ze móesten zich niet in Brussel vestigen! Ze moesten in Den Haag gaan wonen; een paar mooie kamers zelf meubelen in een goed pension; vanwege de belastingen. 'Voor de gezelligheid' zou ze meetrekken naar Amsterdam, elken keer, dat hij er zijn moest. Dan wist ze, wat er gebeurde. Samen zouden ze het kleinkind gaan bezoeken. Ze kon zelfs meegaan naar de repetities.... Zooveel mogelijk zou ze zich voor zijn werk interesseeren.... Als ze eens typen leerde, hem hielp...? De plannen borrelden haar door het hoofd. Huug zou ook veel minder met vrienden uitgaan dan hier in Brussel. Zij haatte die uithuizige Belgische mannen, getrouwd met onpresentabele sloven, die met een nest kinderen in hun huizen hokten, terwijl de heeren elken avond in de taveerne zaten! In Den Haag hadden ze de Smitsen.... Andere vrienden

zouden ze maken.... En relaties voor Huug.... Het leek haar, of ze alle moeilijkheden in één klap had opgelost. - De financieele niet, dat was wel waar.... Maar die loste ze óók niet op met in Brussel te blijven hangen.

Het plan, royaal voorgedragen, als zonder bijgedachten, viel in de rechte aarde. Huug wist niet wat hem overkwam. In Den Haag wonen.... een uur sporens van Amsterdam....! Hoe kwam Bets erbij? Hij wou wel! - Bezadigd, of hij omzichtig voor en tegen woog, kwam hij tot de slotsom, dat Bets misschien gelijk had. Het was werkelijk geen kwaad idee....

Dien avond nog schreef zij aan den verhuizer in Menton, dat hij de bij hem opgeborgen meubelen en kisten aan De Gruyter in Den Haag verzenden zou. Den volgenden morgen zei Huug de huur op van hun Schaerbeeksch appartement.

En zoo, een der laatste dagen van October, reisden zij naar Den Haag.

Nog geen week later - de eerste dag of vijf hadden ze bij de Smitsen gelogeerd - zaten Bets en Huug ingekwartierd in een pension, hoek Ieplaan en Laan van Meedervoort. Zij hadden er op de eerste etage twee ruime vertrekken, die gedeeltelijk door Bets gemeubeld zouden worden. En Huug had op de derde, om er te werken, nog een rustige achterkamer met openslaande deuren, die toegang gaven tot een plat met een wijd uitzicht over de verre duinen. De ‘riante’ kamers en de smakelijke Hollandsche keuken - zij moesten wennen aan de ‘koffietafel’ met het ‘warme schoteltje’ - bevielen hun wel goed; maar wat was Holland duur, bij Brussel vergeleken!

Het eerste bezoek, dat zij ontvingen in hun nieuwe woning, was dat van.... Corrie, die, als een fiere verrassing, haar galant kwam presenteeren: een veertigjarig engros-handelaar in Siberische bontsoorten, - hetgeen Corrie al dadelijk aan den lijve demonstreerde!

Het was een rijke patjakker, die voor Cor geknipt leek. Aan den eenen kant was het een pak van Bets' hart. Maar met zorg vroeg zij zich af, in wat voor een milieu de kleine Gerrie, Huubs kind, het zusje van haar Eric, opgroeien ging....

Enkele dagen later bezorgde Huubs tweede schoondochter hem zijn tweede grootvaderschap.

Het pasgeboren kleindochtertje, vreemd genoeg, heette Elisabeth, naar niemand. Maar Bets verbeeldde zich, dat het kindje heimelijk naar haar was genoemd. Hans hield van haar. En Miep mocht zij graag, wat Marie Van der Kraft ook zeggen mocht. Dus had zij het jonge paar een tegemoetkoming van tweehonderdvijftig gulden doen zenden. - Miep zou niet minder krijgen, dan Olga had gehad!

Een moderne merkwaardigheid daarbij was, dat noch Miep noch Hans het noodig vond, haar daarvoor te bedanken, noch zelfs de goede ontvangst ervan te melden. - Dit geschiedde eerst in een post-scriptum bij een brief, dien Miep begin December schreef, meldende dat zij weer heelemaal klaar was, en zelfs in Amsterdam was geweest, om boodschappen te doen. Zij had er, als gewoonlijk, koffie gedronken bij Olga.

Eerst veel later kwam het uit, hoe bij die gelegenheid een geldstuk aan het rollen raakte, dat een bijnaam worden zou vol wreede ironie.

Olga en Miep, in den grond, konden elkaar niet uitstaan. Olga zag in Miep het levend bewijs van de stupiditeit der mannen. Miep, met modern cynisme, zag in Olga de zeer wel mogelijke, aanstaande minnares van Hans. Maar beiden vreesden zij niets zóózeer, als zelfs zichzelven voor kleinburgerlijk te moeten houden, en dus waren zij, met een uitbundige hartelijkheid, vriendinnen.

Ook dien middag hadden zij groot plezier samen, en Borisje, pipscher dan ooit, was niet af te slaan van die leuke tante Miep.

Zij hadden het over Bets.

‘Ze klaagt wel, dat ze achteruit is gegaan,’ zei Olga, ‘maar ik geloof, dat ze nog altijd stikt in 'r geld.’

‘Ze is er royaal genoeg voor,’ vond Miep.

‘Ja, ze hangt graag de royale uit; maar eigenlijk is ze op de penning als wát.’

‘Nee, dat moet je nu niet zeggen,’ verdedigde Miep; ‘ze heeft ons net 250 pop gestuurd, voor de bevalling. Dat is toch goeiig van 'r!’

‘Nou ja,’ zei Olga, ‘met mijn bevalling óók! Als ze dàt nog niet deed voor ons, arme rotten.... Weet je, hoe ik 'r noem, met 'r vollemaansgezicht? De gave gulden!’

Miep schoot in een schaterlach.

‘De gave gulden!’ herhaalde ze; ‘het is wel vuig! 't Goeie mensch.... Zeg liever: “de gulden gave”....!’

‘Of “God met ons”,’ besloot Olga. Haar groene oogen stonden schril in haar onbetaalbaar gezicht.

Miep voelde wel, dat het niet fraai was, zich zoo ten koste van tante Bets te vermaken; maar ‘le ridicule tue’, ook de goedheid des harten, en er zijn weinig menschen sterk genoeg, om zich te verzetten tegen wat geestig is.

En de gave gulden rolde verder.

Miep, thuis gekomen, had Olga's vondst aan Hans verteld.

Hans lachte er in 't geheel niet om. ‘'t Canaille,’ zei hij, ‘daar is Bets toch heusch te goed voor!’ Hij leek op Olga meer gebeten, dan Miep van hem gewend was.

Doch hij was niet zóó verontwaardigd, of, den volgenden dag in Hilversum, vertelde hij de grap bij zijn moeder thuis.

Sofie moest er vreeselijk om lachen, hoewel ze het gemeen vond tegenover ‘die goeie Bets,’ die altijd zoo geduldig opdokte.

‘Ik hoop trouwens maar,’ zei ze later tegen Hans alleen, ‘dat die brave gave gulden me nog wat méér zal willen helpen. Want ik kòm er niet....’

En ook zij, op haar beurt, vond Bets' bijnaam, hoe gemeen dan, alweer niet zóó gemeen, of ze vertelde hem, den eersten keer dat ze in Amsterdam kwam, aan Marie Van der Kraft.

‘Maar da's een mop van mij!’ riep Marie uit; ‘die heeft Olga van mij gestolen!’

Wie niets hebben moest van de aardigheid, was Waldy.

Zij was weinig tot schertsen gestemd. Ze leed onder iets.... Haar moeder was niet meer dezelfde, den laatsten tijd. Er moest iets zijn, dat ze niet wist.... Waldy voelde een afstand, een soort prikkelbaarheid, iets of moeder haar aanwezigheid soms lastig vond.... Waarom was moeder toch ook gescheiden?

Voor niets ter wereld zou Waldy, tegen wie ook, over dit alles hebben geklaagd. Alleen, zij wilde niet langer in huis blijven, zoo. Ze wilde een betrekking zoeken. Ze had trouwens een weerzin van heel hun manier van leven, en het leek haar min, te spotten met tante Bets, op wie zij allemaal dan toch maar teerden.

Toen Kees dien Zondag uit Delft over was, trachtte zij haar jongsten boer in haar misprijzen van dien bijnaam te doen deelen.

Kees lachte superieur. Hij vond Waldy een schaap en Bets een burgerjuffrouw.

'De gave gulden?' zei hij. 'Ik wou maar, dat ze mijn beren betaalde!'

Huug, in die dagen, benutte een zware verkoudheid van Bets, om alléén een slippertje naar Amsterdam te maken. - Hij moest die tooneelmenschen alvast bewerken voor zijn drama, zei hij. Anders vischte je achter het net.

- Ging hij de Van der Kraften niet opzoeken, en zijn kleinzoon?' vroeg Bets.

- Dat deden ze een andere keer wel samen, ontweek Huug; hij ging nu maar even op en neer, voor zijn zaken.

Hij hield ook werkelijk een bespreking met de directie van het gezelschap, dat 'De Schijn der Dingen' had opgevoerd. Doch na afloop daarvan haastte hij zich naar Olga's kunsthandel....

Er was niemand dan zij. Hij had nog juist een uurtje.

Samen zaten zij in een gezelligen hoek van de al schemerende expositie-zaal. Olga had een soepele, grijsfluweelen japon aan, die haar prachtig stond. Huug dacht, dat hij nog nooit zóó vertrouwelijk met haar was samen geweest....

Maar opeens kwam er een lach in haar oogen.

'Wat heb je?' vroeg hij.

'Niets,' zei Olga, 'ik moest aan iets denken....'

'Wat dan?' hield hij aan.

'Nee, nee, niets!' deed ze, 'ik zeg het tòch niet!'

Hij voelde zich razend verliefd worden door die plotselinge coquetterie. Wat wilde ze? Zij lokte met haar Russischen lach.

En eensklaps vertelde zij, wat ze 'had': - Miep, die verleden week bij haar was geweest, en hoe zij gelachen hadden om... nou.... een bijnaam, die ze aan tante Bets hadden gegeven.... En aldoor lachend kwam zij voor den dag met de verschillende varianten: hààr 'gave gulden', Mieps 'gulden gave', en hààr 'God met ons'.

Huug, hoe geamuseerd ook, vond het gepast, bestraffend te doen:

'Trouveuse de bons mots, mauvais caractère!' dreigde hij.

Maar Olga had er blijkbaar niets op tegen, voor een 'mauvais

caractère' door te gaan. Zij lachte hem recht in de oogen. Hij was zich niet meer meester, boog zich naar haar toe....

'Wat mankeer je?' riep zij.

'Je weet 't toch allang, Olga,' fluisterde Huug.

Zij liet zich in zijn armen nemen.

'Olga!' kreunde hij, 'god! god! Olga!'

Hij kuste haar op den mond, in een groote verwarring. Hij sloot haar glanzende oogen met zijn kussen.

Een tinkeling ging over aan de winkeldeur. Hij liet haar los. Zij draaide het licht op.

'O, is u het?'

Het was de eigenaar.

'Mijn schoonvader, meneer Krayenhof,' stelde zij Huug voor.

Den Zondag daarop zouden Sofie met Waldy, en Kees vanuit Delft, bij Huug en Bets in Den Haag komen, om hun nieuwe installatie te bewonderen. Sinds enkele dagen waren zij ingericht.

De drieramige salon zag er wel wat onsamenhangend en overladen uit met zijn licht-eiken buffet, zijn hardblauwe pensioncrapauds, Bets' donkerzware bolpootkasten en al het roze porcelein. Bets vond het zelf ook niet mooi, maar 't was een compromis, dat toch nog een illusie van comfort gaf.

'Chic, hoor!' troostte Sofie.

'Jij bent pas chic!' lachte Huug. - Sofie zag er den laatsten tijd uit.... nog fleuriger en pittiger dan toen in Menton. Wat had ze bij de hand? Een tweede huwlijk? Dat zou Bets en hem te pas komen!

Zij zagen de slaapkamer, keurig en karakterloos: 't meubilair van 'de menschen'. Dan togen zij naar Huugs studeervertrek, drie hoog, het aardigste eigenlijk, met dat verre uitzicht, heen over een wemeling van platte daken, op de ijl-bleeke golving der duinen daarachter....

Toen Sofie Huug een oogenblik alleen had, begon zij nogmaals over wat zij hem reeds had gezegd bij de première van 'De Schijn der Dingen': - zij kwám er niet!

'Ga je dan niet hertrouwen?' vroeg Huug, alsof dat een bekende zaak was.

'Hoe kom je dààrbij?'

'Zóó maar, je ziet er zoo vroolijk uit!'

‘Dat vond ik nu juist van jou!’ zei Sofie; ‘ik ken je, mannetje!’

De man en de vrouw van vroeger keken elkaar in de oogen. Het was een vreemd moment.

- Je moest eens weten, dacht Huug, wèlke Venus van Botticelli ik eergister in mijn armen had!

- Je moest eens weten...., dacht Sofie, en zij zag het dolle, sterke corpus van Piet vóór zich.

Allebei begonnen ze te lachen, de man en de vrouw van vroeger, terwijl zij elkaar in de verliefde oogen keken.... En opeens pakte Huug haar beet bij 'r schouders en gaf haar een kus op den mond, vochtig van de gedachte aan Piet.

‘Gekke vent!’ riep Sofie vermaakt, ‘denk liever om je vrouw! Heb je al met 'r gesproken over de financieele kwestie?’

‘Maar je gaat immers hertrouwen?’ hield Huug lachend aan.

‘Dank je stichtelijk!’ lachte Sofie terug, ‘ééns is genoeg! Antwoord nou liever!’

‘Er valt weinig te antwoorden,’ kwam Huug bedenkelijk, ‘Bets wil er absoluut niet over hooren. En ze kán ook heusch niet meer doen, dan ze doet.’

‘Maar wat moet ik dan beginnen? Waldy wil al in een betrekking gaan....’

‘Wát?’ schrok hij, ‘Waldy in betrèkking?’

‘Als we er zóó niet komen?’ Huug zag in haar blik een troebelheid, alsof ze nog een heel andere reden verzweeg.

‘Waarom neem jullie samen geen paying guests?’ wedervroeg hij, indringend.

‘Prachtig! De juffrouw, die kamers verhuurt!’ boudeerde Sofie. ‘Je houdt mooi je belofte! Jullie gáán in een pension, rijk en wel, op een prachtige stand, - en ik mag pension hóuden....!’

‘Ik zei je toch,’ ergerde Huug zich, ‘dat Bets de grootste helft van haar inkomen verloren heeft! Ze doet al meer dan ze kan!’

Daar schoot hem Olga's verzinsel te binnen. Dat zou Sofie amuseeren en het vervelende onderwerp afwimpelen....

‘Weet je hoe Olga Bets noemt?’ vroeg hij plotseling, met een dubbelzinnigen glimlach.

‘Ik weet 't,’ zei Sofie verveeld, ‘een bijnaam, die wel wat laat komt....’

Op dat oogenblik ging de deur open en Kees kwam binnen.

‘Wat voeren jullie uit?’ verwonderde hij zich op het brutale af.

In dien tusschentijd zat Bets in den salon, Waldy tegenover zich, onwennig en gesloten. Bets wist al evenmin, wat te zeggen tegen het kind. Sinds een tijd al had ze het gevoel, of ook Waldy weer voor haar verloren was geraakt.

Bets bemerkte, dat er met Huug iets zijn moest. Hij was ongedurig, werkte weinig, en hoewel hij dus waarschijnlijk slecht opschoot met zijn drama, ging hij opnieuw, tot tweemaal toe, een middag naar Amsterdam, om te spreken met die heeren van ‘Het Nieuwe Tooneel’. Zij begreep niet goed, waartoe. Doch hij was zoo humeurig met uitleg geven, dat zij niet verder navroeg. Zij was stellig van plan geweest, altijd met hem mee te gaan, maar het was wel waar, wat dééd zij op dat tooneelkantoor?

‘Ben je nog naar Borisje gaan kijken?’

‘Vóór vijven zeker? Dan is hij immers op de Ceintuurbaan?’ (Daar woonden de ouders van Olga).

‘Wat zeien de Van der Kraften?’

‘Niet geweest. Marie alléén verveelt me....’

Ze kon het niet over zich verkrijgen te vragen, of hij Olga had opgezocht. En toch voelde zij, dat hij Olga gezien had.

Feller dan ooit begon haar het vizioen van Olga te kwellen; Olga, zonder Borisje; Olga, die hij had liefgehad met een ‘ideale liefde’, toen zij nog zijn schoondochter was, maar God wist hoe nù....

Op een middag kwam hij met de mededeeling aan, dien avond even naar Amsterdam te moeten. Hij wilde zien, welke krachten van het gezelschap het best voor dit drama geschikt waren. Hij dacht tot dat doel een paar zeer verschillende voorstellingen te gaan bijwonen.

‘Dan ga ik mee,’ zei Bets, ‘dat is prettiger voor je.’

Hij verzette zich niet, doch bleek uitermate ontstemd. Als een slachtoffer zat hij naast haar, in de comedie.

Dien avond, die een kwelling was, vermeerderde nog haar verdenkingen. - Maar hij hoefde zich geen illusie's te maken, beloofde Bets zich. Of hij 't prettig vond of niet, ze ging met hem mee, de volgende malen nèt zoo!

Toen ‘Het Nieuwe Tooneel’ weer een ander stuk zou uitbrengen, begon ze er zelf over.

‘En, Huug,’ besloot ze, ‘moeten we nu eindelijk Olga en je kleinkind ook niet eens gaan opzoeken? Het wordt tijd, zou ik denken.’

‘Goed,’ antwoordde hij vaag, ‘maar Olga is tot half zes in die zaak.... Hoe wil je....?’

‘Weet je wat,’ zei Bets, ‘dan schrijf ik Marie, bij háár te komen eten, - wij hebben de Van der Kraften nog in 't geheel niet gezien, sinds September, - en dan stellen we hun voor, Olga met Borisje óók te vragen....’

Huug moest wel doen, of hij daarmee instemde.

- Maar stommerd, waarom zou ze *schrijven*? Zij hadden telefoon in huis! Bets ging dadelijk Marie opbellen. - Het was best. Marie verwachtte hen tegen de thee.

En dien Zaterdagmiddag gingen zij opnieuw samen naar Amsterdam.

Aangekomen aan het Centraal Station, zei Huug: - ‘neem jij nu een taxi naar de Keizersgracht, dan ga ik even naar het Nieuwe Tooneel. Over een uur ben ik bij jullie....’

Als oude vriendinnen zaten Bets en Marie naast elkaar op de rustbank in het boudoir. Het was vreemd: Bets herinnerde zich nog zoo goed, hoe onthutst zij de eerste maal was geweest over Marie's loszinnige grofheid; en nu, ofschoon haar gastvrouw nog altijd precies dezelfde was, voelde zij zich vertrouwelijk met haar, gelijk met weinig anderen in heel haar leven.

‘O,’ zei Marie, ‘en ik moet je nog iets idioots vertellen, precies een blijspel! Herinner je je, toen bij de première van Huug's comedie, dat ik tegen je zei: ‘jij, de gave gulden in persoon?’ Olga zat ook in de loge, weet je nog? Laatst komt Sofie bij me, en die vertelt me daar: ‘raad 's hoe de jeugd Bèts noemt! De gave gulden!’ Zij had het van Hans, en die weer van Miep, en Miep had 't.... natuurlijk van Olga! De gave gulden! Ik zeg: ‘wel verdorie, dat heeft ze van *mij* gestolen!’

En als ze zag, dat Bets' gezicht betrok:

‘'t Kwetst je toch niet? 't Is maar een grap, hoor! Want ze houden allemáál van je, Olga ook, al kan Sofie 'r niet zetten.’

‘De gave gulden!’ zei Bets hoonend. ‘Ze zullen gauw genoeg ondervinden, dat déze gulden minder gaaf is dan ze denken!’

Huug schrok van Bets' fel-blauwen blik, toen hij even later binnenkwam.

Kwart over zessen verscheen Olga, alleen.

'En Borisje?' vroeg Marie.

- Het jongetje was snip verkouden; zij had hem bij haar moeder gelaten.

Dan kwam ze op Bets af: 'Tante....!' Maar Bets was zóó gespannen op de ontmoeting van Olga en Huug, dat zij zelfs vergat, haar op een afstand te behandelen, zooals zij van plan was geweest, en zich willoos een hand of een kus liet geven. Later wist ze zelf niet meer wat.

Toen stond Olga bij Huug. Die beheerschte zich volkomen, en toch speurde Bets in de héél vluchtige begroeting iets uitzonderlijk intiems, als er is tusschen menschen, die elkaar een kwartier geleden verlaten hebben.

Men zette zich onmiddellijk aan tafel, met het oog op den schouwburg. Dan moesten zij nog een poos op Frits wachten, die zich diende te verkleeden.

Bets had het te kwaad. Het was in 't geheel niet haar bedoeling geweest, dat de Van der Kraften mee zouden gaan naar deze proefstoomerij van 'Het Nieuwe Tooneel'. En nu hadden zij wéér een baignoire gehuurd, in plaats van, zooals Bets gevraagd had, twee plaatsen voor Huug en haar te bestellen. En wéér noodigde Marie Olga uit, om van de partij te zijn, daar zij Borisje niet bij zich had. - Natuurlijk, Bets nam het Marie niet kwalijk; ze deed het alleen uit goedigheid, en kon trouwens, in de gegeven omstandigheden, ten opzichte van Olga ook moeilijk ànders doen.

Doch Bets verborg haar opwinding en praatte vroolijk mee met Marie; hetgeen niet moeilijk was, want Marie had altijd wat te lachen.

Bij het andere venster in een diepen fauteuil zat Huug, elegant zijn lange beenen over elkaar, en rookte een sigaret.

Olga had zich de kaken, de kin, wat opgedonsd, de lippen bijgewerkt, in het spiegeltje van haar poederdoos. Ze glimlachte vlijmend. Haar oogen glansden, groener dan ooit.

Plotseling ging zij zitten op den breeden zijkant van Huug's club-fauteuil, haar arm over de leuning. En een oogwenk

keek hij schuin naar haar op, drukkend zijn achterhoofd tegen haar arm. Bets had het gezien.

Marie deed haar handen in een kokertje voor haar oogen:

‘Knips,’ zei ze, ‘juweel van een kiek!’

‘'n Schilderachtige groep!’ lachte Bets zenuwachtig. Zij voelde, dat ze een hooge kleur kreeg; ze had moeite, zich in te houden.

Toen kwam Frits binnen. Het was vijf minuten voor achten, zei hij, de auto was voor....

In de loge werd het een combat de générosité, gedurende het eerste bedrijf door Bets gewonnen. *Zij* zat met Huug achterin.

Doch na de pauze gaf ze toe aan Olga's quasi-lieven aandrang, toen Marie een beetje gebeten zei:

‘Hemel, vind je 't zóó naar om naast me te zitten? Je hebt Huug toch áltijd bij je?’

En Bets' lijden herbegon. Ze wilde niet omzien. Ze was zeker, dat Huugs hand Olga ergens aan zou raken, haar schouder, haar arm, haar knie misschien....

In de tweede pauze stelde Marie voor: lieten Huug en Frits met Olga naar den foyer gaan; *zij* zouden samen blijven zitten, 't was anders zoo'n optocht! Doch Bets moest mee.... Het was niet tot haar vreugde, want Frits wandelde met haar en Marie; Huug volgde met Olga....

En toen zij in hun baignoire terug waren, had Olga den inval, zich zelf en Huug te amuseeren met een hachelijken ‘onbekenden factor’.

‘Zeg, oom Frits,’ zei ze luchthartig, ‘hoe is het met de gulden? Is hij nog altijd gaaf?’

Marie keek eerst naar Bets; dan naar Frits. Wat zou Frits antwoorden? Ook hem had Marie de mop verteld. Zij vond Olga nu toch hoogst ongepast, al veronderstelde die natuurlijk, dat Bets nergens van wist. Ze had spijt van haar loslippigheid.

‘De gulden?’ zei Frits, ‘de gulden is vaster dan ooit.’ En langs zijn neus weg: ‘Wil je de roebel óók weten? Die is nog geen halve cent waard.’

‘Die zit,’ dacht Marie, in haar sas.

Maar Bets had moeite niet op te staan, Olga een slag in haar gezicht te geven of een andere gewelddaad te doen, en weg te gaan.

In den trein zat zij in haar hoek, zoo vijandig gesloten, dat Huug niet wist, wat te zeggen!

Toen ze thuis waren gekomen, zei Bets alleen:

‘Als je nu in 't vervolg naar Amsterdam moet, dan kun je gerust alléén gaan, hoor! Zoo dikwijls je wilt!’

Dien nacht, met haar rug naar Huug's bed toe, lag Bets in starre verbittering wakker. - Schandelijk was het, schandelijk! Zou Huug haar bijnaam kennen? Natuurlijk hadden ze er samen om gelachen, om ‘de gave gulden’.... De gave gulden! Een pracht-bijnaam voor háár, met haar blootebillengezicht, kwetste zij zichzelve. De hoonende smart verteerde haar. Had zij maar wèg kunnen zijn, dood, of gèk desnoods. Zij kon dit niet meer verduren. Huug hield nog altijd van Olga. En zij voelde het aan alles: Olga wilde ook weten van Huug.... Zij waren het roerend eens! Zij had het gezien, aan allerlei kleinigheden. En het was ook te duidelijk: van den trein was Huug éérst naar Olga gegaan! en expres had die Borisje bij haar moeder gelaten, om in het donker naast hem te kunnen zitten, als bij de première! Het was één comedie geweest, dat naar de comedie moeten, om de artiesten te beoordeelen! Net één bedrijf had hij af van zijn drama! Opeens begreep zij: als zij niet meegetrokken was, zou Huug misschien niet eens naar de comedie gegáán zijn! Misschien had hij een heel àndere afspraak met Olga....

- De superieure kunstenaar! Zij dacht aan zijn precieuze, cynische sonnetten, aan die ‘verheven’ historie over Olga, aan zijn tooneelspel vol ‘koele reserve’.... ‘De Schijn der Dingen’! Jawel, de schijn der dingen....! Huub's rauwe ‘neus, keel en ooren’ had ze gehaat; oneindig dieper minachtte ze de ‘Litteratuur....’

- Waarom maakte ze geen eind aan ‘de comedie’, aan ‘de schijn der dingen’? Waarom scheidde ze niet? Dan kon hij doen, waar hij lust in had!

- Maar voor de tweede maal dezelfde, vernederende geschiedenis? Ze had er den moed niet toe. Wat voor figuur sloeg ze tegenover Eric?

- Trouwens, bewijzen van overspel had ze niet. En Huug zou natuurlijk niet willen! Wat moest hij, en heel zijn familie, beginnen zonder haar? Zij was immers ‘de gave gulden’, waarop ze allemaal aasden?

- Maar dat zou hun niet glad zitten! Zij zouden wel eens zien, dat zij zich deerlijk vergisten! En Huug hoefde niet te denken, dat zij, voor het gemak, zijn ‘maitresse’ zou blijven, - als hij eigenlijk Olga liefhad. Hij moest zijn bed maar naar boven laten brengen, op zijn studeerkamer!

Zoo lag zij vol haat en wraaklust te worstelen, tot zij eindelijk, met verbrande hersenen, in slaap viel.

Den volgenden morgen aan het ontbijt, begon Huug, zoetsappig:

‘Wat had je toch eigenlijk, gister avond?’

Bets lei haar mes neer. Fel keek ze hem aan.

‘Wat ik had? Dat je het eens bent met Olga. Ontken het maar niet.’

Eerst trachtte hij verontwaardigd te doen. Dan nam hij het oude thema weer op, dat zij het immers sinds jaren wist, dat hij van Olga hield op een heel bizondere manier, maar dat verhinderde niet....

‘Trouw Olga!’ beet Bets hem toe, ‘je bent eenenvijftig. Dat gaat bèst!’

‘Je bent onbillijk,’ zei Huug; ‘je weet heel goed, dat ik je nooit aan je lot zou overlaten, zooals Huub heeft gedaan.’

‘Dat dank je de drommel,’ zei Bets.

Huug deed, of hij het niet hoorde.

‘En ik ben toch altijd heel wat liever voor je, dan Huub voor je geweest is.’

‘Och,’ zei Bets wrang, ‘Huub of Huug! Of je die *b* al rechtop zet of omkeert! De eene man of de andere.... 't is één pot nat.’

Hun leven, van dan af, was een smeulende hel. Huug vermeed Bets zooveel mogelijk, en Bets verborg haar wanhoop onder schrijnende grappen en cynismen, die haarzelf nog feller verwondden dan Huug. 's Nachts wakker liggend, martelde ze haar geest af met te bedenken, welke groteske verhoudingen er door een huwelijk van Huug met Olga al niet konden ontstaan: - kinderen, die de halfbroertjes en -zusjes zouden zijn van den eersten man van hun moeder, en de ooms en tantes van hun halfbroertje, Boris! Huug werd een soort stiefvader van zijn kleinkind, en Olga een soort stiefmoeder van haar eersten man.... En het duister verborg haar afschuwlijken glimlach.

Het was opnieuw aan het ontbijt, korten tijd daarna, dat Bets een brief ontving van Sofie, waarin die uiteenzette, wat Huug niet had durven overbrengen. - Toen zij haar toestemming tot de scheiding gaf, schreef Sofie nog, had Huug beloofd, dat het haar nooit aan iets ontbreken zou. En dat was dan ook billijk. In een postscriptum vertelde ze, dat, tot overmaat van ramp, Hans zijn agentuur kwijt was. Die firma scheen op het punt, failliet te gaan.... De jongen wist geen raad....

Bets vouwde den brief weer toe, een brief waar niets boven stond; Sofie vond opschriften, ‘Lieve Bets’ en zoo, ouderwetsch. Alleen: ‘D'Uitkijk’, 3 Febr. 1933.

- Zeker, dacht zij, d'Uitkijk!

Bets gooide hem over de tafel aan Huug toe.

‘Lees maar,’ smaalde ze, ‘de heele familie Krayenhof van Duitkijk moet het van de gave gulden hebben! Maar de gave gulden bedankt voor de eer. Ze moeten zich zelf maar redden.’

Huug was even geschrokken.

‘Wat? de gave gulden?’ veinsde hij. Zijn stem klonk ook onwillig, omdat hij niet begreep, wat die aardigheid van ‘D'Uitkijk’ moest.

‘De gave gulden ben ik!’ hoonde Bets. ‘Kòm, wist je dát niet?’

‘Nee,’ bleef Huug in zijn rol, ‘wat bazel je toch? En wat beteekende die ándere geestigheid?’

‘Nou,’ zei Bets, ‘dat is toch duidelijk? Krayenhof van Duitkijk!’

Opeens begreep Huug. Hij werd wit van kwaadheid. Doch hij beheerschte zich.

‘Je hebt vrij spel,’ zei hij, ‘als je mij beleedigen wilt! Gelukkig ben ik een man van eer, en je zult niet het genoegen hebben te kunnen zeggen of denken, dat *ik* mijn *vrouw* beleedigd heb.’

Waardig stond hij op en ging naar zijn kamer.

Toen hij weg was, had Bets spijt, dat zij gespuwd had op zijn naam. Zij voelde op eenmaal, dat die naam haar nog altijd lief was. En daaruit merkte zij, dat haar liefde voor Huug, hoezeer door hemzelf vertreden, nog altijd bestond.

Aan Sofie antwoordde ze, dat ze aan nieuwe toelagen niet doen kon; maar dat ze, zoolang het even ging, de oude zou laten, zooals die nu was.

Zij probeerde haar man tegemoet te komen, doch Huug hield zich op een afstand.

Hij vertelde alleen, als uit de hoogte, dat hij zich had laten voorhangen op de Witte, wegens de voortreffelijke leeszaal. Hij was er nu geïntroduceerd; hij vond niet noodig erbij te zeggen, door wien.

Bets, murw van schuldgevoel, had verdriet over de verwijdering. Was alles goed geweest tusschen hen, hoe zou ze zich dan niet verheugd hebben over zijn gaan naar die societeit, waar immers iedereen kwam, die rang had en stand in Den Haag, en over de relatie's, die hij er maken kon....

Nu was het, of hij er hààr ontvluchtte. Bijna elken middag toog hij erheen. Hij zag er vroegere studievrienden, zei hij. Eens had hij er zijn oom, den Raadsheer ontmoet, en die had hem aan andere grootheden voorgesteld; Huug sprak er niet van, samen bij dien oom een bezoek te gaan brengen. En Bets herinnerde zich, dat ze daartoe vroeger evenmin in aanmerking was gekomen.

Doch ook verscheidene avonden in die week en de volgende ging Huug uit, kwam soms na middernacht eerst thuis. Bets vroeg zich gepijnigd af, of hij al die avonden werkelijk op de Witte zat. Zij betrapte hem erop, dat hij onder het eten herhaaldelijk tersluiks op zijn horloge keek, alsof hij een trein moest halen....

Op een dier avonden klopte de pension-dame: er was iemand voor Mevrouw aan den telephoon. Het was Hans. Hij vroeg of zijn vader thuis was. Hij wou in Den Haag komen, om haar te spreken. Maar alléén. Ergens in de stad bijvoorbeeld. Bets vroeg hem, waarom? Door den telephoon kon hij haar dat niet uitleggen, ontweek hij. Bets hield aan, doch hij wilde zich niet nader verklaren. Elken middag was goed, zei Bets. Ook bij haar aan huis. Huug was toch uit, gewoonlijk. Om vier uur, den volgenden dag, zou Hans bij haar zijn.

Bets was zenuwachtig, heel dien dag. Wat mocht Hans haar te zeggen hebben? Kon het iets over Olga wezen? Zou zij van den zoon moeten hooren, dat zij bedrogen werd?

Hans kwam. Doch over Olga sprak hij niet. Het ging over de geldzaken. Omstandig legde hij haar hun financieelen toestand bloot. Nu de agentuur had opgehouden, waren Miep's sterk verminderde rente en de paar honderd gulden, die hij als

schilder maakte, nauwlijks voldoende om Olga de haar beloofde uitkeering te geven. En hoe konden *zij* leven van duizend gulden? Hun huishuur alleen al was vierhonderdvijftig....

‘Goed en wel,’ zei Bets, ‘maar je kunt ook zóó redeneeren, dat mijn duizend gulden voor Olga waren, en dat je met de rest niet rondkomt. En nu vind ik, dat Olga het best zònder die toelage stellen kan. Ze verdient meer dan genoeg, voor een vrouw alleen. Waar of niet? Ik heb allang gedacht, dat het geen zin heeft, daarmee voort te gaan. Houdt dus die duizend gulden voor jezelf, en basta.’

‘Ik zeg niet, dat Olga het nóódig heeft,’ zei Hans gesloten, ‘maar voor mij is het een eere-schuld.’

‘Waarom ben je dan ook gescheiden?’ viel Bets onredelijk uit, ‘scheiden is goed....’

‘Voor menschen, die het betalen kunnen,’ had ze willen zeggen, doch hield tijdig in.

‘Zie je Olga nog veel?’ vroeg ze.

‘Nee,’ antwoordde hij kort.

‘Hé, waarom niet?’

Zij zag, dat Hans het te kwaad kreeg.

‘Omdat,’ zei hij, ‘omdat ik haar liever niet zie.’

‘En de kleine jongen dan?’

Dien ging hij 's morgens wel eens verrassen, als Bobbie alleen thuis was met het dagmeisje.

Dan leidde hij haastig het gesprek in andere sporen: hoe Waldy de betrekking beviel, die ze gevonden had, in Bussum; en zijn bezorgdheid over Kees: zijn broer had in Delft een slechten naam; hij wilde niet zeggen hoezoo....; zij hadden het hem verteld....

Ten leste - Hans was nu eenmaal haar lieveling, en hij deed zoo ongelukkig - won het haar al te groote hart, en zij beloofde vijftienhonderd gulden te zullen geven in 't vervolg. Dat was nòg niet veel, zij begreep het, maar vijftienhonderd en vijftienhonderd aan zijn moeder, dat waren er al drieduizend, en duizend aan Kees, dat was vier! Zij kon waarachtig niet meer doen.

‘Maar nu snap ik niet,’ kwam Bets nog, ‘waarom je mij daarvoor alléén moest hebben? Was je bang, dat Huug je niet zou willen helpen?’

Hans antwoordde niet. Bets meende, dat ze hem doorzag. Goedig zei ze:

‘Wat dacht je? Tante Bets is zwak; die bezwijkt wel, als ik haar eens lief aankijk?’

Flauwtjes glimlachte hij. Dan zag hij voor zich.

‘Nee,’ zei hij vast, ‘ik verzeker u van niet.’

‘Nou dan?’

Hans stond op; het werd zijn tijd, zei hij. Hij keek plotseling donker, of hij boos was.

‘Blijf je niet eten?’ vroeg Bets, in de war.

Hij bedankte.

‘Maar zit dan nog een half uurtje.... Tegen kwart voor zessen komt Huug thuis.

- Hij moest naar den trein, zei Hans.

‘En waar eet je dan?’ hield Bets aan. ‘Hoe laat ben je in Blaricum?’

Zij kreeg niet uit hem, waarom hij per se weg wou.

Eerst toen hij vertrokken was, drong het tot haar door, dat hij tot geen prijs zijn vader had willen ontmoeten. Waarom? Wat was er tusschen die twee? Dan schoot het haar te binnen, dat hij ook zoo wonderlijk over Olga had gedaan. Ook Olga wilde hij niet meer zien. Waarom niet?

En eensklaps ging haar een licht op, dat de beide vragen verbond. - Was het dan tòch zoo? Wist iedereen het, wat zij aldoor vermoedde? Wás er een verhouding tusschen Olga en Huug? Ging hij naar Amsterdám 's avonds, de keeren dat hij zoo laat thuis kwam? Was het daarom, dat het leek, alsof zij geen man meer bezat? Zij had dit aan haar beleediging toegeschreven, de beleediging van ‘Duitkijk’, die haar zoo had gespeten, achteraf....

- Kon zij Hans maar tot Olga terugdrijven, dacht Bets; Olga, die hun immers eens te verstaan had gegeven, dat zij nog best het ‘levend souvenir’ van Hans wou zijn; en liever misschien zelfs zijn lief voor een keer, dan zijn vrouw voor altijd.... Bets schrok van de gedachten, waarin zij zich verwarde.... Was zij zóó diep gezonken, dat zij Hans ontrouw zou willen maken aan Miep, het geluk van een jong huishouden verstoren, om Huug voor zich terug te krijgen? Misschien was het nog niet eens wáár, dat Huug en Olga een liaison hadden....

Gespannen wachtte ze zijn thuiskomst. Hoe zou hij reageeren

op het bericht, dat Hans er was geweest? Zou zij hem kunnen betrappen op een angst voor ontdekking?

Bets zag niets aan hem, toen ze het hem zeide.

‘Wat kwam dìe doen?’ vroeg hij, onwillig.

Bets vertelde van Hans' financieele moeilijkheden.

‘En heb je hem méér toegezegd?’

‘Vijftienhonderd’

Huug zweeg.

‘Ik dacht, dat je het apprecieeren zou, als ik je kinderen hielp....’

‘Dat spreekt.’

‘Hans zei, dat hij niet meer bij Olga kwam,’ tastte Bets nog.

‘Waarom zóu hij ook,’ antwoordde Huug alleen.

Meer viel er niet met hem te beginnen.

Maar 's nachts geraakte Bets in een angst, dat het zweet haar uitbrak. - Wéér meer geld had ze beloofd, geld, dat van haar zóóveel verminderde rente niet àf kon! Wéér zou ze haar steeds slinkend kapitaal dienen aan te spreken.... Met verschrikking dacht ze aan Eric: als het eens nóg slechter ging in de rubber! En toch kon ze niet meer terug... Haar beloften hield ze nu eenmaal.

Dan kwam ze in opstand: - waarom werkte Huug niet harder? Liet Húúg het geld verdienen voor zijn zoons! voor zijn eerste vrouw! Waarom vatte hij zijn journalistiek niet weer op? Hij maakte toch vijfentwintig gulden per artikel! Hij kon er best iedere week een schrijven! Zij zou het hem zeggen. Zij móest het hem zeggen. Het was haar plicht.

Doch toen het dag was, had zij den moed niet. Door hem zooiets voor de voeten te gooien, zou zij hem opnieuw in zijn eer raken en hem nog verder van zich verwijderen.... Hoe won zij hem voor zich terug?

Dien middag kwam Huug in een groote opwinding thuis uit de Witte. Hij had Smits gezien, in gezelschap van enkele vrienden, was naar hem toegegaan; doch Smits had hem ontweken, of hij hem nauwlijks kende.... En Huug, die zich steeds zoo beheerschte, brak los in een vloed van scheldwoorden tegen dien model-echtvriend, dien pantoffelheld, dat ‘ouwe wijf’, dien spitsburger met zijn zure fatsoen, dien phariseeër, dien schijnheilige met z'n ‘gelukkige huwelijk’! Bets had met Huug te doen.

Onmiddellijk, den volgenden morgen, zocht zij Jo op, om het in orde te brengen.

Jo zat er blijkbaar over in, wat zij Bets zeggen moest. Maar toen die aanhield en ten lest grof werd over hun ‘burgerlijke zelfgenoegzaamheid’, werd Jo driftig en gooide het er opeens uit: - iedereen in Amsterdam zei, dat Huug een verhouding had met zijn vroegere schoondochter. Ze waren samen gezien op een manier, die geen twijfel overliet.... Dat ging te ver! ‘We hebben medelijden met jou,’ besloot ze, ‘maar meneer Krayenhof heeft bij ons afgedaan.’

‘Wat een nonsens!’ riep Bets uit; ‘je moet wel geboren kwaadsprekers zijn, om zooiets idioots te gelooven. Hahaha! Met zijn vroegere schoondochter! Olga, die hij juist de hand boven 't hoofd houdt! Nu begrijp ik, wie gelijk had, Jaap Rijmer of jullie!’

Woedend, geheel overstuur, ging zij weg. - Zij zou dus voortaan gebrouilleerd zijn met de Smitsen. Haar beste vrienden! - Het kon haar geen sikkepit schelen! zwoer ze zich.

Thuis, als een laatste wanhoopsdaad, zei ze het tegen Huug. Haar oogen stonden zoo fel, of zij gek zou worden.

‘Smits had gehoord, dat jij een liaison met Olga hebt!’

Hun samenleven, van dan af, was zoo schril, alsof het door een heimelijk dynamiet ieder oogenblik uiteen kon springen. Bets, geen geestelijke vernedering meer achtend, werd bezeten door de obsessie, Huug voor zich terug te hebben.

Op een morgen, in de Veenestraat, voor het eerst in haar leven, kocht zij een lippenstift. Toen Huug 's middags uit was, verfde zij haar mond. Zij zag in den spiegel, dat zij, met haar volle wangen en die granaatroode lippen, er tartend zinnelijk uitzag.

Huug kwam thuis. Hij fronste de wenkbrauwen.

‘Lieve Bets,’ zei hij medelijdend, ‘doe dàt nu niet. Dàt maakt je nu zoo oud!’

Zij ging naar de slaapkamer. Schreiend van woede en ellende, schrobde zij met een waschwant zich de lippen schoon. De lippenstift trapte ze stuk. Ze kon niet aan tafel komen, zoo gezwollen en behuild zagen haar oogen.

Doch allengs merkte Bets, dat Huug niet meer 's avonds van huis ging. Hij was somber, maar voor haar niet onvriendelijk. Hij

scheen alleen, meer nog dan vroeger, gebeten op zijn oudsten zoon. Hij wilde zijn naam niet hooren.

Tot Bets, op een dag, een brief kreeg van Marie Van der Kraft.

'De wereld is een schouwtooneel,' schreef Marie 'verbeeld je wat Sofie me vertelt! De 'koude Sofie', weet je nog wel, 'dat stuk steen' placht Frits te zeggen.... Nu de kinderen de deur uit zijn, heeft ze een amour met een van haar paying guests, een rijken Engelschman! En dat na die heele geschiedenis met Piet... (Bets had nooit van Piet gehoord).

''t Moet een type zijn,' schreef Marie nog, 'zes dagen zult gij arbeiden, zegt hij, en den zevenden, elken Zaterdag, steekt hij over naar Londen.... om er, ter opfrissching, een Turksch bad te gaan nemen!'

Bets lachte niet eens, want plotseling was het, of de brief onder haar oogen wegduizelde....

- Maar die jeugd tegenwoordig, had ze gelezen, die maakte het nog bonter!.... Hans was bij 'r gekomen, stralend! - Olga was weer van hèm, had hij haar toevertrouwd. - Zóó prachtig als nu was het nooit geweest tusschen hen! Marie had haar 'Freude d'ran'. Ze had die Miep nooit kunnen uitstaan.

Bets' hart bonsde, toen ze het las. Haar gevoel was een chaos. Een razende vreugde allereerst, die niet meer vroeg naar moreele waarden: - Olga van Hans! Huug voor hààr! - Maar daar doorheen, vlak erna, een matelooze schaamte, alsof ze elk fatsoen verloren had. En tegelijk, verdriet over Hans, verdriet over het arme Borisje, een verbitterde haat tegen Olga, en met Miep een medelijden vol schuldgevoel, omdat ook zij, in haar gedachten, Hans tot dit overspel had gedreven. En berouw had zij over Waldy, zij wist nauwlijks waarom; en over Kees, die van hààr geld zich vergooide in Delft, na een door háár schuld verwaarloosde jeugd; en over Sofie, die, was zij een getrouwde vrouw gebleven, misschien weinig gelukkig zou zijn geweest, maar toch nooit zóó zich zou hebben misdragen.

Ze verborg Marie's brief voor Huug. Ze was toch nog met hem begaan.

De middag-post, dienzelfden dag, bracht haar een brief uit Indië: - wat zij hadden kunnen voorzien, was gebeurd, schreef Eric, - met nog drie anderen had hij zijn ontslag gekregen.

Over veertien dagen nam hij de Sibajak, want op Java of Sumatra hoefde hij niet te gaan zoeken naar een andere baan. Je víel er over de lui, die aan den dijk waren gezet. Gelukkig dat hij, dank zij z'n moeder, rustig in Holland zou kunnen rondkijken....

Verbijsterd zat Bets voor zich uit te staren. Zij had het verschrikkelijke gevoel, haar zoon te hebben verraden, op alle manieren, en honderd maal.

'Zottin!' schold zij zichzelve, 'Maitresse! Gans met je gekke goedheid! Dievegge van het geld van je eigen zoon!' Tot zij, voldaan, de beleedigendste scheldwoorden vond: 'idiote gave gulden! Moderne vrouw!'

Zoo, berooid en verhavend, wachtte Bets de terugkomst van haar Eric.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK

Gedichten[1)]

Sappho

Haar laatsten gang ging zij op aarde alleen,
Een kleine vrouw, verward en angstig onder
Een open hemel, waarin wolken woeien.
Haar voeten dreven haar, haar dreef de wind,
Haar witte kleed woei als een vlag vooruit
Haar dreven wind en voeten, en het wilde vuur
Dat zij verwoestend in zich voelde schroeien
En dat in haar aan weelde en lust gewende
Maar wondbre hart een holte had gebrand -
En klein stond haar gedaante voor den hemel,
Op 't steil en uiterst eind der witte rotsen
Van Leukas' voorgebergte, een smalle toorts
Maar zelf een hemel waarin wolken woeien -
Ver achter zich verloor zij lang de resten
Van roem en rijkdom en haar rijk genie,
Al het verbrand verleden: Mytilene,
Sicilië, Syracuse, en de weelden
Van een gezegend leven zonder zeden,
Alkaios' helle liedren en het zwoeler,
Het zoeler lied van zachte vrouwenleden,
Kleias, de kleine tengre, die haar eens
Liever dan Lydië en Lesbos was -
Dat was voorbij. En niets bestond dan Phaon,
De snelle, felle, die haar hart ontzeilde
En om wiens donzen, donker bronzen hand
Haar nu een suizen aangreep en een duizeling
Beving, die haar omlaag deed storten -
En weer omspoelde haar geluks omhelzing,
Maar wijder en bedwelmender dan ooit
Die sidderende golfslag haar omsloot.

1) Uit een in het najaar verschijnende bundel, Gebroken licht.

Scheppingswerk

Maar toen het haast voltooid was - het scheen prachtig -
Was er voor God reeds ander werk te doen
In een gansch andre hemelruimte, - toen
Liet hij het los en het werd zóó, halfslachtig,
Vol ziekte, zweren, zonden, levenskrachtig
Genoeg nog voor een lange sleep van eeuwen,
De zin ervan was echter ondoorzichtig,
't Menschengeslacht arm, dwaas, onevenwichtig,
Sterfelijk, twistziek, tot geluk onmachtig -
Als op den dooltocht door zijn labyrinth
Van sterren, zonnen en planeten God
Ooit deze wrakke wereld toch weer vindt,
Luisterend naar een ver, helsch, angstig schreeuwen,
Wellicht dat hij dat oud werk nòg bemint,
Het uit den angstdroom wekt waaruit het riep
En het dan eindlijk glorieus herschiep.
't Kan ook, dat hij er niet meer aan begint,
't Woedend verbrandt of zachtjes in laat sneeuwen.

Dronkemansgebed

Heer, als ik het mag zeggen, waarde Heer,
En m' er geen schâ hiernamaals mee berokken,
Ik heb met een Almachtige de eer,
Nietwaar, maar waarom hebt Gij U niet meer
Van het verdriet der wereld aangetrokken?
Gij telt daarboven toch, o Lieve Heer,
Tienduizend sterren op de toonbank neer,
Maar hier zijn scherven, Heer, stukken en brokken.
Geluk is schaarsch, de lucht is meest betrokken.
De menschen zijn zelfs bij het mooiste weer
Afgunstig, oorlogszuchtig en zoo meer.
Heer, hoor het angstig luiden van de klokken.
Al duizend eeuwen zijn ze in de weer
En altijd weer aan 't korste eind getrokken.
Neem hen nog eenmaal bij U in de leer.
Geef hun een laatste kans, nog eene keer.
't Is hier zoo niets gedaan, ik ben geschrokken.
Adieu, gedenk de wereld, Lieve Heer.

ANTHONIE DONKER

In gedachten

1. De verborgen gemeenschap

Sinds de drukpers vrij werd en de vale huidschimmel van het dagblad zich over het menschelijk wezen verbreidde, doet men, bij het zich vormen van een oordeel over haast wie ook, wijs zich zoo min mogelijk gelegen te laten liggen aan wat die ander denkt over het leven of welke meeningen over de wereld hij - zooals dat heet - aanhangt. De wijze waarop vrijwel iedereen zich zijn gedachten vormt, heeft met het levend denken even weinig meer te maken als de fabricatie van drukkatoentjes met het weven van een tapijt. Ook de spreektaal wordt door omgang met zulke gedachten kaal en versleten, en het ergste is wel, dat de gewone menschen - tuk als zij nu eenmaal zijn op al wat nieuw is en goedkoop - meer en meer de rijke en stille omgang met wat zintuigelijk waarneembaar is, met voorwerpen en landschappen, verwaarloozen. Hoe meer men dit beseft, hoe minder acht men slaat op wat de bezoeker al zoo zegt, maar men laat liever zijn stemval, de bewegingen van zijn handen, zijn oogopslag, op zich inwerken, tot men zich mogelijk geboeid, misschien zelfs vertrouwd, gaat voelen, als zat men aan een goed vuur met een, die u dierbaar zou kunnen worden, het verdrongen wezen inderdaad van hem, die het daar vlakbij nog steeds over Hitler of stalen ameublementen heeft, of - erger nog - over Oostersche mystiek; tot gij met eenmaal wrevel en teleurstelling in zijn stem bemerkt, want het blijkt, dat hij u al dien tijd een katoentje trachtte te doen bewonderen, waarvan het patroon de nauwkeurige nabootsing blijkt te zijn van een voormalig en onschatbaar tapijt. Zonder het zelf te weten verbreekt hij nu ook uw begonnen omgang met dat verdrongen wezen - een door begeerten gekweld monnik wellicht, of een krijgsman met heimwee

naar zijn kinderjaren - en het baat niet, of gij hem al behoedzaam een aanwijzing in dien zin geeft. Want zijn bewustzijn, gevormd als het werd door hoofdartikel en brochure, laat niets meer door.

Zoo leert men zich, behalve aan de zeer weinigen die een eigen weefgetouw behielden, wel te houden aan hen, die zeer sober zijn gehuisvest, maar die, geheel in beslag genomen door wat zij dagelijks zien en aanraken, nog het leven bestendigen, waarin de groote wevers eens de aanleidingen vonden voor hun ontwerpen. Min of meer blijft de ware gemeenschap altijd wel bestaan, maar in een tijd als dezen, waarin elk collectivisme het op een theoretisch berekende gemeenschap toelegt, houdt zij, meest zonder opzet en vanzelf, zich schuil, verheimelijkt in de haar gezinde harten, en waar zij, niet meer geduld binnen de energische menigte, zich nog slechts beroept op wat in het menschelijk wezen onheuchelijk bezonk, vindt hij, die zijn bewustzijn al te zeer blootstelde aan wat dezen tijd beweegt, haar niet meer terug dan langs een omweg van eenzaamheid en inkeer.

2. De mensch en de menschheid

Door bewustzijn en vrije wil mogen dan alle vergelijkingen van het leven in een afzonderlijk mensch met het leven in de natuur onvolledig blijven (hoezeer een te zwaar laten wegen van deze onvolledigheid ook hier op een overschatten van het bewustzijn wijst), zoodra de wijdere of diepere verbanden, waaraan elk deel heeft, worden beschouwd, kan zulk een vergelijking, zoo zij al niet de volle waarheid is, dan toch zijn als het ontsluiten van vensterluiken, dat er een uitzicht op opent. Dit is althans zoo voor wie de natuur nog kan zien met een vroege blik, een oogopslag, onvertroebeld door wat onderwijs hem bijbracht, of door al die vergeelde gedachten, die de pers in ritselenden omloop houdt en die het brein maar verwarren zonder dat zij de huid ooit doen tintelen of de loopende er zijn pas meteens door inhoudt. Deze gedachten, dit volslagen onlichamelijk denken, waardoor het brein den geest de dienst op kon zeggen, heeft de onwijsheid beangstigend veralgemeend, en dreigt de kostbaarste belangen van het menschelijk wezen, die eenmaal vanzelf vleesch en bloed waren omdat zij geest waren, geheel te verdorren tot

zoogenaamde problemen in die onpersoonlijke laag van het bewustzijn, waar wie wil in en uit kan gaan, en waar ook de besten, als zij er te lang blijven, gaan meenen, dat kultuur, geloof, kunst, gemeenschapszin, zaken zijn, waarmee men plannen kan maken voor de toekomst.

De duinen lagen vanmorgen als onder een diepe windstilte van licht, en alloopende verminderde mijn ergernis over dit alles, tot, aan het strand gekomen, zij geheel vergeten raakte, want is de zoogenaamde menschheid, dat getal met zoovele nullen, niet als het bewogen oppervlak, het alleen zichtbare en hoorbare, van een zee, maar dat door de vaak zoo luide branding over de ondiepten de aandacht al te zeer af kan leiden van het onpeilbare, en is de Mensch, het menschelijk wezen, niet die zee zelve, onregelmatig en ondiep bewogen door de rustelooze weersveranderingen waarop ook zij weer van invloed kan zijn; regelmatig, echter, en diep bewogen door wat zijzelve nooit beinvloeden kan, een stille maan, die vloed en eb bepaalt.

3. Morris en Rossetti

In de jaren toen Morris moest wijken voor Marx, drong het klassebewustzijn - door een historisch-economische vertakking van het theoretisch denken tot heldere hevigheid ontwaakt - de eenzelvigheid op aan hen, die, verzonken als zij steeds weer wilden zijn bij het menschelijk wezen in zijn verband met wat onbenoembaar blijft, zeker, hadden zij in vroeger tijden geleefd, tot de geestelijke dragers hadden behoord van het menschelijk saamhoorigheidsgevoel. Door deze neiging te verwijlen bij wat het menschelijk wezen onderscheidt van wat hier verder leeft, konden zij binnen de natuur, waar hun gedwongen doch allengs tot lust verdiepte eenzelvigheid hen aanvankelijk bracht, rust noch duur vinden. Neerslachtig of door een duistere hoop gedreven, kwamen enkelen bij dat thans zoo afgelegen en door welhaast allen onbewoonbaar verklaarde verblijf, dat Rossetti het Huis des Levens noemde - een huis, waar in de stilte tusschen spiegels en ramen een oud voorval weer ophanden kon schijnen. Inkeer voelde er zich onnaspeurlijk belaagd als door oogen achter zich. Hoop heulde er met wanhoop, en hoogmoed, in zichzelf mompelend, waarde door de schemer der gangen en hield den pas in als, bij een hoek, angst hem tegenkwam en aanzag.

Een voormalig heil, waarnaar daar aanvankelijk het zoeken was, omdat het - hoe verborgen dan ook - nog slechts daar scheen na te leven, dreigde er allengs vergeten te worden in de vreemde wellust van zich te voelen samenzweren tegen alles wat in den eigen tijd zich als het werkelijke leven op wilde dringen, een wellust waardoor de eenzelvige vervoering onmerkbaar in bedwelming verkeerde, tot dit zoeken naar het geheim des levens zich - en te laat veelal - voelde ontzenuwen in een verslaafd raken aan al wat stervend is. Mij viel daar - en nog niet te laat, wellicht - van den helderen dood het zingen weer in, zooals ik het eenmaal, en ver van dit sterven, wel gehoord had in de natuur, als in gouden stille uren het peinzen werd herleid en opgeheven tot een welhaast voormenschelijke vereenzelviging met de elementen. Zonder haar te onthevigen, verhelderde zij de verbittering tegen het hedendaagsche en zijn verward geraas, en herstelde, daarachter als het ware, het glinsteren als van een vroege wereld, waarin het mij, terugdenkend aan de jaren in dat huis en aan de jaren daarvoor, bij wijlen nog kan zijn, als had ik er in zekeren zin Morris en zelfs iets van zijn gedroomde gemeenschap teruggevonden, maar in een dieper werkelijkheid nu.

Dit naar voormenschelijke herinneringen zweemend verkeer met het helder en geheimzinnig wezen der natuur, deze voorstaat aller godsdiensten, had hij, in zijn verheugden omgang met haar verschijnselen, waarschijnlijk niet begrepen, en toch bleef hij op den duur en onbewust ervan als een kind, er dichter bij dan zijn grooteren tijdgenoot, die er wel het begrip van had, doch ervan vervreemdde. Of heeft Rossetti wellicht, fataal betooverd, er te uitsluitend de duistere mogelijkheden van beproefd, tot hij, in de macht gekomen van wat hij opriep, buiten het bereik raakte der heldere krachten en, in donkere kolken weggetrokken, omkwam?

4. Het marxisme

Achteraf zie ik steeds duidelijker, wat het mij, een kwart eeuw geleden, onmogelijk maakte, die samenhang van kunst met socialisme te erkennen, die toen door enkelen der besten met vreugde voorspeld werd. Hoezeer de samenleving toen reeds den eenling in mij versterkte, afkeer van wat men gemeenschapsgevoel noemt, was het niet. Wel was het een toen nog maar vaag besef, dat een

menschelijke gemeenschap, welke ook, van wortels tot kruinen voor alles bepaald wordt door wat - onder en boven haar - machtiger is dan zij, een besef, dat tot die diepere waarheden behoort, waar de meer tijdelijke optimismen, willen zij iets tot stand brengen, doof en blind voor moeten zijn. Een wezenlijke - doch wellicht tijdelijk doelmatige - onjuistheid van de Marxistische leer was, dat zij de gemeenschap niet enkel als het bosch zag, doch er ook den grond onder het bosch toe rekende - want die was haar het geheel der economische verhoudingen - en dat zij door dit verkeerd en de bemoeizucht prikkelend begrip van wat de grond was, het uitspansel boven het bosch verwaarloosde. Vergeleken althans bij het socialisme van Morris, begon, door de veel onmiddelijker kansen die overleg en ingrijpen thans schenen te krijgen, het accent zich van geluk te verleggen naar macht, van verlangen naar begeerte, waardoor de hoop als het ware bijziende werd, haastig berekenend, en de teleurstellingen nauwer verwant aan wrok dan aan vruchtbaarheid.

Meer dan welke dreigende omstandigheden ook, zijn het zulke wijzigingen van niveau in het gevoelsleven, die kunstenaar of dichter op zijn hoede doen zijn, want moeite of gevaar kunnen hem - al zullen zij zijn houding straffer maken - niet van richting doen veranderen, maar bedorven lucht noopt hem terug te gaan, want wat is inspiratie anders dan inademen? Een dichterschap, dat - gekomen van die samenkomst buiten het dorp, waar Morris dien helderen zomeravond John Ball de mannen van Kent toe hoorde spreken - tot dit meedoogenlooze gebied inging toen die niveauwijziging in het gevoelsleven nog niet of nauwlijks begonnen was, liep het inderdaad ontzettend gevaar, het gelijdelijk bederven der lucht eerst niet te merken, en er later, koppig geworden, niet meer dan een gevaar als andere gevaren in te willen bespeuren, en mij heeft het wel eens willen schijnen, alsof de honger naar menschelijk geluk, die in hem heviger was dan in wien ook, Herman Gorter, toen het voor hem te laat was om nog terug te gaan, tot iets als een gasmasker werd, waarachter hij kon zeggen of zingen wat hij wilde, maar dat hem steeds onherstelbaarder vervreemdde van de werkelijkheid.

5. Heil, geluk en macht

Onlangs maakte ik in een week tijds twee bijeenkomsten mee van de Nationaal-Socialistische Beweging, en het is al vijf-en-twintig jaren geleden, dat ik wel eens een vergadering van de S.D.A.P. bezocht, die toen de jeugd nog niet van zich vervreemd had. De overtuiging, nu eenmaal geen collectivist te kunnen worden, had ik, weer in de straat gekomen, toen evenals thans, ofschoon ik er mij wellicht nog niet zoo helder rekenschap van durfde geven, omdat het onderscheid tusschen een gemeenschapsgevoel, waar hart en geest naar verlangden, en deze collectivistische opwinding mij nog niet als een tegenspraak bewust was geworden. Een onderscheid nam ik wel reeds waar, want hoe zou ik anders, langzaam in het gedrang weer naar buiten komend, dat heimwee hebben gevoeld naar uren op de rivier buiten Oxford met een boek van William Morris? Maar ik wilde mij nog verplicht voelen, het heimwee naar zijn gemeenschap van mild en stoer geluk te wantrouwen als een dichterlijk heimwee, dat het gedrilde streven naar het wijder doel, waar zooveel brochures van repten, alleen maar kon verzwakken.

Want had Morris niet, popelend voor dag en dauw opgestaan, in de werkplaats een lamp opgestoken om vast te kunnen beginnen, en moest die lamp niet uit worden gedaan nu, onder een laag en norsch zwerk, de dag was aangebroken van het Marxisme? Wel deed het besef, dat de dichterlijke intuïtie in levend verband staat met een diepe en heldere intelligentie mij al gauw mijn wantrouwen keeren juist naar die toen overal beginnende bedrijvigheid van wat wil en brein op touw gingen zetten, maar die lamp was uitgedaan en weggezet, en kon men zich niet overtuigd voegen naar de korte bevelen, die nu overal klonken, dan moest men zijn eigen weg maar zoeken.

Wie dat deed, niet met onverschillig schouderophalen, maar met den dood in het hart om een heldere gemeenschap, waarvan hij soms als van achter een ochtendnevel het zingend arbeiden al had meenen te hooren, zag al spoedig, hoe een licht verlangen naar gezamentlijk geluk, waardoor het socialisme van Morris klinkt als een gesprek van verheugden aan een groenen oever buiten de stad, overal tot zwijgen gebracht en verdrongen werd door de aanvankelijk vurige, later behoedzaam betoomde be-

geerte naar macht, die - alle edeler voornemens en voorgevoelens ten spijt - het kenmerk werd van het Marxistisch socialisme.

Shelley's zielsverlangen naar een heil voor allen, hemelenwijd, maar vaag en zonder hart's bloedklop; de heldere spreekstem van Morris, opwekkend tot een geluk van hart tot hart, van hand tot werkende hand, oog in oog, en met de voeten op den saambewerkten grond of op de vloer der ruime werkplaats, maar als door een te onbekommerde gezondheid eer verheugd dan bezield; het machtig dreunen en stampen, het hooge gieren en de dreigende lach van Magnitogorsk.... wat is het dan het waarneembaar worden van die radicale omzetting van zielskracht in energie, die van het thans heerschende gedeelte van het menschdom, naarmate die omzetting zich steeds stelliger vereenzelvigt met het probleem der techniek, voor later tijden het kenmerk dreigt te worden.

In Fascisme en Nationaal-Socialisme schijnt het Europeesche westen zich - en niet in het vage, maar op den beganen grond - schrap te gaan zetten tegen dit proces, ook echter - edeler voornemens en liefde voor historische traditie ten spijt - in naam der wereldlijke macht. Zoo is het, waar ook deze bewegingen staan in het teeken van een strijd van macht tegen macht, wel zeker, dat een dichterschap, evenwaardig aan dat van een Henriette Roland Holst of een Herman Gorter, zich nimmer aan hun lot zal kunnen wijden. Want dezen overschreden de grens naar het onderwolksch gebied van den wereldlijken strijd met in hun oogopslag nog het heil der ziel en het geluk des harten, maar sinds dat gebied die bergpassen van zijn grens sloot, zal de dichter, die evenals zij door inkeer een geroepene wordt, zich voortaan - en is het niet de deugd van deze nood? - door het tumult der menschheid niet doof laten maken voor de stem van den mensch.

6. De oorlog der verblinden

Niet zoozeer het kritisch-wetenschappelijk denken, als wel het neerslag ervan, dat gedurende de 19e eeuw, en vooral door de dagbladen, naarmate het dieper daalde steeds uitgebreider gebieden bestreek, heeft zich thans op nagenoeg alle wezens

vastgezet als een bittere droesem, een bijtend bezinksel, en ontwikkelt in de aangetasten een hun wezen verschralend bewustzijn, dat hun vreugden te hoop jaagt, verkort en verarmt, en hun leed met ergernis vertroebelt en tot onvruchtbaarheid doemt.

Ware het mogelijk dit proces vast te leggen in de graphische voorstellingen en de statistieken, waardoor her neerslag dezer wijze van denken zoovele duizenden, die er van huis uit niet mee te maken hadden, van hun wezen vervreemdde, zoo zou de schrik den mensch letterlijk om het hart slaan, en wie zal zeggen op welke wijze zulk een ontstelde rekenschap de ingewanden zelf van het menschelijk wezen wellicht dit gif dan nog zou kunnen doen uitbraken. Doch slechts van de vele gemakken en ongemakken, ontstaan waar dit bewustzijn zich verkeerde tot sociale of technische bedrijvigheid, is op deze wijze een overzicht te geven. De schaden, de ontwrichtingen en verminkingen, die deze wijze van denken, door de gevolgen van haar allengs gewonnen alleenheerschappij, het menschelijk wezen berokkent, zijn echter - hoezeer ook in diepsten zin levensgevaarlijk - niet te registreeren, want zij betrekken zich tot die bovenbewuste en onderbewuste gebieden van dit wezen, tot geest en ziel, waar dit denken niet komt of - komt het er - meten kan noch tellen. Hem echter, die dit naar den geest in de hedendaagsche wereld waarneemt, rest geen hoop, dan wellicht enkel in het vermoeden, dat een gebeuren, juist omdat de uiterste gevolgen ervan zich in die gebieden doen gelden, wel in den zin des levens en niet in dien des doods voor het menschelijk wezen noodwendig zal zijn. Want ook de kritisch-wetenschappelijke wijze van denken, hoezeer in haar willekeur de waarneembare oorzaak dezer rampen, zal wel gedreven worden van buiten het bewustzijn, en zoo het mogelijk blijft, haar en al hare gevolgen te zien binnen dat wijd en zijd zich nog voltrekkend omzettingsproces van zielskracht in energie, in welks teeken het thans levende geslacht zoozeer schijnt te staan, zou slechts wanhoop aan de onsterfelijkheid der ziel tot wanhoop aan de wereld kunnen brengen.

Geloof echter in die onsterfelijkheid kan in dit proces een tijdelijk zich offeren zien der ziel - offer, te grootscher waar zij, wien het gebracht wordt, het zich in hun gretigheid niet als offer bewust kunnen maken. Slechts als zulke dingen gaande zijn,

kan de barre zwerm der doende wereld, gekomen binnen een krachtveld van zoo beslissende spanningen, zich herleiden tot een beeld, een schouwspel, dat zich, duister en flonkerend, van alle betrekkelijkheid, de wereld eigen, schijnt te ontdoen, en zeker zal de bewust bezielde, die het in dezen zin waarneemt - hoe ook de aanblik van dit offer hem ontzet en benauwt - nooit in staat zijn, zich metterdaad aan te sluiten bij hen, die - ook al beroepen zij zich oprecht op waarden, die hem dierbaar zijn - de wereld zich nog schrap willen doen zetten tegen wat thans zijn aanvang nam. Want hoezeer de vurigsten van wie dit zouden willen zich ook in naam der volksaard opwerpen, hun aandrift dreigt de ziel tegen te werken in haar ultieme bedoeling zichzelf te offeren, en door hun ingrijpen zullen zij omstuwt worden en tot de werktuigen gemaakt van de verontruste menigten, die haar - alle schijn ten spijt - vijandiger zijn dan de horden door middel van welke zij haar offer volbrengt.

Of zijn ook deze menigten en hun als leiders aanbeden werktuigen weerloos medebewogen en ingeschakeld in het wereldbeeld, waarbinnen dit offer zich waarneembaar maakt?

Wie er zich aldus toe verhoudt, zal de waarden, die hem boven alles gaan, in Moscou in doodsgevaar gebracht, thans in Berlijn in een bescherming zien genomen, gevaarlijker dan den dood, want de opstanding is eerst mogelijk uit wat in den dood neer werd geveld, doch nooit uit wat, krampachtig nog overeind gedrild, zich laat versteenen.

In een tijdperk als het hedendaagsche kan de ziel van de door haar bewogenen slechts in de wereld gebruiken wie zich met met blindheid voor haar offer liet slaan, want in het slaags raken van verblinden met verblinden kan wie ziet niet meevechten.

Enkelen der blindelingsch bezielden werden, midden in het strijdgewoel de oogen geopend, en - hun hart vasthoudend om wat zij zien, doch te ver al in het gedrang om nog een overzicht te krijgen - trachten zij de naastbijbetrokkenen nog zielsbewust te maken, niet beseffende, hoe zij, konden zij nog invloed hebben, het volstrekter streven der ziel waarschijnlijk zouden tegenwerken of er althans den uitslag vrijwel zeker van vertragen. Want de ziel, onsterfelijk zijnde, kan alles wagen, en in dezen oorlog, dien haar offer ontbranden doet tusschen wie haar met enkel nog wereldsch heimwee belijden, en de verbetenen, die

haar smaden, niet wetend met welk weerzinbenard verlangen zij juist van hen de wapenen zegent, wordt geen Roode Kruis gewild, ook door haar niet, omdat in de verschrikkingen van het beslissend treffen elke leniging maar verlenging beteekenen zou.

A. ROLAND HOLST

In naam der gerechtigheid

Eens, op het avondlijke schoolplein, in het schemerend uur waarin de stemmen van de spelende jongens luider klinken, en de lichamen in hun wilden ren soepeler bewegen, onvermoeibaar, of ze niet meer kunnen ophouden, gemasseerd door het voortdurende gestoei van een heelen dag, voelde ik plotseling op mijn hoofd een vreemd gekriebel, en iets zwarts voor m'n oogen wapperen. Het was een kleine kraai die in den avond op mij toe was gevlogen, en zijn vroolijke krauwende kreet was als een groet boven mijn hoofd. Toen ik mijn hand uitstak, ging ze er op zitten met een licht en stevig geklem van pootjes en scheen heel tevreden en opgewekt te zijn, dat ze mij gevonden had. Het zal altijd een raadsel blijven welke gril haar plotseling ingefluisterd had om mij uit te kiezen, terwijl er zeker wel twintig jongens op het schoolplein speelden. Dat ze van de anderen niets moest hebben, bleek wel duidelijk uit het verstoorde pikken naar hun handen wanneer ze haar wilden streelen, terwijl mijn hand aanleiding gaf tot vroolijke, heldere roepjes van plezier, trillend uitspreiden van de vleugels en een allerliefste houding van het kopje, die wel van een rokkenstrijkende poes scheen afgekeken te zijn. Hoewel de meesten vermoedden dat het wel een tamme kraai zou zijn, wist niemand waar ze vandaan kwam. Ze bleef ongeveer een uur bij me, vloog als ik heen en weer holde boven m'n hoofd, riep terug als ik haar stem nabootste, en kwam, als ze soms even in een boom was gaan zitten, en ik haar lokte met opgestoken hand, na een paar spottende roepjes en coquet evenwachten, deinende aangezeild om er zich op neer te zetten, met een trotsch en behaaglijk verschikken van haar zwarte veertjes.

De volgende dag keek ik 's morgens en 's middags vergeefs naar haar uit, maar aan vriendjes die mij vroegen waar ze was gaf ik de verzekering dat ze 's avonds om dezelfde tijd terug

zou komen. Die gedachte was als een fantasietje in me opgerezen en ik had er dadelijk geloof aan geslagen. Het gebeurde dan ook inderdaad, en nog een dag of vier bleef het bij hetzelfde rendez-vous in de schemering. Toen bleef ze ook geheele dagen in mijn nabijheid.

Haar eerste verschijning op klaarlichte dag was 's morgens op school. Ze zat boven in het tuimelraam, en riep. De onderwijzer wilde haar wegjagen, maar toen ik de veronderstelling uitsprak dat het mijn kraai wel eens kon zijn, kreeg ik verlof haar te roepen, en, nadat ze met scheef-rukkend kopje fel door het glas had gekeken, en in een verdubbeld gekrijsch was losgebarsten, kwam ze inderdaad door het raam gefladderd en ging op mijn bank zitten.

Ze vloog met me mee op mijn fietstochten, en zette zich dan in volle vaart gehoorzaam neer op m'n hand zoodra ik dat wenschte, met wijd-uitgespreide vlerken als een kleine zwarte adelaar van het Duitsche wapen, wankelend en wapperend om het evenwicht te bewaren. Ze zat, als wij binnen in de huiskamer zaten, buiten op de vensterbank tot groot vermaak van huisgenooten en logé's, die steeds weer het spelletje demonstreerden met de handen. Wanneer een van hen namelijk de hand voor de ruit hield, pikte ze nijdig tegen het glas; zoodra ik mijn hand uitstak, al verborg ik me verder ook achter het gordijn, spreidde ze sidderend haar vlerkjes uit, en klonk haar kreetje als een liefkoozing en een verlangen.

Haar stem kreeg voor mijn gehoor honderd nuancen: het was de schelle roep hoog uit een boom, het eerste signaal en de aankondiging, herautisch: de aanroep - het was het speelsche, korte geklok, een snel kirrend geluidje, als een komma van hoog naar laag, fier als een pauwekroontje, dat beteekende: zie je dit wel? zie je dat wel? gaan we d'r op uit? - het was de lange robuste schreeuw die ze van haar voorouders had, en die diende voor lange afstanden en sportieve gedachtewisseling - en, eindelijk, het lage toontje, het verteederde geluidje, dat ze met een zoet snaveltje uitbracht, als ze op m'n hand zat of op m'n schouder. Ze zei: ka! zooals een vrouw zegt: ja! bij 't weggaan, na een afspraakje.

De hooge linden om het huis, de kersenboom in de tuin, observatiepost tegenover de ramen van de huiskamer, de hooge

olmen voor de school, de lange lijst van de dakgoot, en de platte tafels van de schoorsteenborden, het was alles haar rijk en haar wachtkamer, waartoe ik maar even mijn kraaienroep behoefde uit te zenden om onmiddellijk in dezelfde toonaard antwoord te krijgen. We hielden samen gesprekken in een geheele scala van klankhoogte en timbre.

Mijn vader had er machtig veel plezier in, en zoo waagde ik het, haar in de kamer te laten, wat aanleiding gaf tot veel hilariteit en tot een veete met mijn moeder die zoo objectief was om mij te wijzen op de vuiltjes die het dier argeloos achterliet op de kast en de tafel. Nadat de diplomatieke betrekkingen weer hersteld waren, sloten we het compromis, dat het voortaan mijn plicht zou zijn om de sporen zoo spoedig mogelijk op te ruimen. Daarom liep ik naderhand gewoonlijk met een papiertje in mijn hand door de kamer, geholpen door de speurzin der geheele familie en niet zelden onder een regen van spottende opmerkingen, die ik met fierheid droeg, terwijl de ‘ka’ ontdekkingstochten maakte op alle meubels, streken uithaalde op de schoorsteenmantel, rukte aan de ‘Judaspenningen’ die zoo verrassend ritselden in de koperen pullen, een portret omgooide op 't orgel, en mij elke heldendaad en elke vondst draadloos overseinde. Eenmaal (het was al laat in de herfst) ging ze op de kachel zitten, maar vloog dadelijk weer op met een schel gilletje, gevolgd door twee lage, mopperende klankjes, of ze zeggen wou: Au!.... wat heb je me nou te pakken.... Mijn vader vond dat reusachtig curieus en filosofeerde er over; hetgeen ik kon waardeeren als uiting van zijn belangstelling, maar waarbij ik toch voelde de vogel veel beter te begrijpen dan hij.

Zijn verbazing en verhandelingen over dierenpsychologie bereikten een toppunt, toen we eens, op een donkere winteravond, op bezoek bij menschen die vrij ver van ons af woonden, aan de andere kant van het dorp, achter de zware gordijnen en de gegrendelde blinden een onregelmatig getik tegen het raam hoorden. Onze gastlui fluisterden, dat het vast ‘ruitjestikkers’ waren, daarmee bedoelende geen manifestatie van locale spotgeesten, maar kwajongens die een knoop, opgehangen aan een in het kozijn gestoken speld, met een lange draad in beweging brachten en tegen het glas lieten tikken, een practijk, die onder een bepaald gilde van de dorpsjeugd nogal opgang maakte en

menige visite bij het troebele licht van een petroleumlamp deed verstarren van spookgriezel, totdat een of ander stevig manspersoon de toover brak, door naar buiten te gaan in de holgalmende sneeuwnacht, en terug te komen met als eenige buit enkele tientallen meters ingepalmde draad, een speld, een knoop, wat vlokken op z'n jas en een geruststellend snorkende kouweneus. Mijn ouders, vooral mijn moeder, hadden er slechts een trillende verontwaardiging voor over, en riepen er altijd de gruwelijkste straffen van den Heere Zebaoth over in, zoodat ik ‘ruitjestikken’, evenals Bunyan het katknuppelen, beschouwde als een van die zonden, waarvoor de bedrijvers zeker wel op hun bloote knieën vergeving dienden te vragen, zouden ze het niet in het eeuwige hellevuur moeten bezuren. Het kwam niet in me op te denken, dat menige kring beoorijzerde vrouwen of boeren met lange pijpen, in de opluchting van het binnenkomen en het bekijken van de onschuldige onderbroeksknoop, na de kleine schrik, de nachtelijke grappenmakers misschien wel dankbaar waren voor hun ondeugend amusement, zoodat deze, zich proestend achter hagen en langs duistere slootoevers uit de voeten makend, eigenlijk een onmisbare en traditioneele functie vervulden in de samenleving.

Onze gastheer kwam terug met een somber: Ik zie niks. Een oogenblik later hoorden we opnieuw een geritsel en een duidelijk getik. Nu ging ook mijn vader mee naar buiten en opeens hoorde ik hem mijn naam roepen. ‘Doe eerst je das om’, zei m'n moeder, maar ik was al buiten en zag, op een beijzelde vensterbank, nietig en ineengekrompen, mijn zwarte vogel zitten. Het diertje was ons onzichtbaar in 't donker nagevlogen, en had in 't vreemde venster zijn gewone spelletje herhaald, maar anders, ongetwijfeld in een andere stemming, iets hopeloozer misschien, want het zweeg, en bleef zwijgen, ook toen ik het in de kamer gehaald had, en terwijl m'n vader verhalen deed over kraaienscherpzinnigheid, keek ik naar de knipperende oogjes, die moeite hadden zich te orienteeren, als die van een kind dat uit de slaap gehaald is, en ik was vol medelijden en vreemde weemoed. Er ontstond een zwijgend gesprekje tusschen ons: Waarom ben je niet gaan slapen! - Och, waarom zou ik.... Ben je me heelemaal hierheen gevolgd? - Natuurlijk.... Hoe kon je me toch vinden! - Vraag me dat niet.... Arm klein ding! (Geknipper).

Heb je 't koud gehad? (Geknipper). Ben je nu tevreden?.... en ik trachtte haar een van haar lage krauwende toontjes te ontlokken, maar ze bleef stil. Ze bleef stil, nietig en ineengekrompen. En mijn oogen spalkten in een groote, nieuwe donkerheid, een vreemde nacht.

Buiten moest ik haar op bevel van mijn moeder laten vliegen. ‘Die vogel’ moest nu maar gaan slapen waar hij anders altijd sliep. De kraai scheen er iets van te begrijpen want ze kwam niet meer terug tijdens onze wandeling.

Een soortgelijk voorval had enkele dagen later plaats, toen we in het donker en door de sneeuw uit een doordeweeksche avondkerk kwamen. Was het een bidstond of een dankstond of een of andere Christelijke feestdag? Wie kan zooiets nog interesseeren: ik weet alleen dat daar tusschen de onverschillige klompen op de duistere sneeuwgrond iets zwarts fladderde, opzij geduwd, geschopt, ongezien, in zigzag zoekende, tot het neerviel voor mijn voeten, en ik er bijna over struikelde. Ik nam haar op, om haar te beschermen tegen de stroom kerkgangers die uit de lampgele uitgang kwam. Even schetsten haar vlerkjes de gewone groet, en ik hield haar op m'n hand onder mijn dikke winterjas, terwijl m'n moeder, vermoedelijk onaangenaam losgerukt uit de stemming van haar bidstond of dankstond, naast me pruttelde: Doe dat toch niet, je maakt je vuil.

Ik voelde ondertusschen het schudden van haar veertjes tegen mijn borst, het klemmen van haar dunne klauwtjes over m'n vingers, en besloot nu alles te beproeven om haar te verdedigen. Ik begon een tafereel op te hangen van al de gevaren die zoo'n arm vogeltje in de winternacht zouden wachten, en het vreemde hierbij was, dat ik zeer goed wist, dat ik denderend liep te liegen, maar tevens voelde, er de tendenz van een diepere waarheid mee te beschutten, die, daar ze niet begrepen zou worden, een diplomatische rhetoriek noodig had om zich onder deze dekking te realizeeren. Mijn vader werd er door gewonnen, waarschijnlijk in een min of meer intellectueele genegenheid voor het dier waarover hij zooveel gepraat had, en ook mijn moeder gaf eindelijk toe, in begaandheid met het lot des armen vogels, en ongetwijfeld blij dat er een gewoon, godewelgevallig en welbekend motief gevonden kon worden voor een overigens af te keuren want ongebruikelijke daad, waar ik echter nu een-

maal op gesteld was. De kraai sliep die nacht in onze werkplaats.

Zoo kreeg de gehechtheid van dit kleine, gevederde mysterie voor mij het karakter van een liefdesverhouding, die duidelijk uitkwam in haar jaloerschheid op mijn kleine hond, een witte fox-terrier. Wanneer ik met hem in de bleek heen en weer holde, hem bij me op liet springen, kunstjes leerde en liefkoosde, vloog het kleine nest als een havik over ons heen en trachtte mijn witte vriend de oogen uit te pikken. Het was eerst een groote verbazing voor me, haar plotseling in zoo'n duivelsch temperamentje te zien; hoe ze met een sluwe, donkere wil, berekenend, spiedend, boven het witte, stoeiende hondje klapwiekte, zijn bewegingen volgend, en opeens als een zwarte lap, kleine harpij, neerviel op zijn kop, gelukkig verjaagd door een dolle poot en een blaf van het argelooze, speelsche hondje, maar toen ik haar motief begreep, en de hond, die er langzamerhand achter kwam dat het geen spelen was, een weinig verontrust bescherming bij mij zocht, trachtte ik beide te verzoenen door ieder het zijne te geven.

Ondertusschen werd de geheimzinnigheid van haar oorsprong opgelost. Schooljongensgeruchten, het aanvankelijk vermoeden bevestigend, dat het een tamme kraai zou zijn, kwamen me ter oore, volgens welke zij moest toebehooren aan een jongen, die op de openbare school ging, en die ik - door de typische afscheiding in ons dorp tusschen kerkelijke en niet-kerkelijke menschen - niet anders dan van aanzien kende. Hij had de kraai, zoo 't heette, van jongs af opgekweekt, en was er eindelijk achter gekomen, waar ze zich, in 't begin alleen maar 's avonds, later de geheele dag, ophield. Hij was ‘woest’ op me en vast besloten zijn eigendom terug te krijgen. Eerst lachte ik daar wat om, en zei dat de vogel nooit meer bij me vandaan zou willen. Maar toen ik eens voor mijn moeder naar een paar winkels geweest was, en naar huis terugging, kwam hij me tegen, en ik merkte, dat het hem volle ernst was. Hij beschuldigde mij er van dat ik zijn kraai had gelokt, door haar eten te geven, en toen ik daartegen inbracht dat ze uit zichzelf naar me toe was gevlogen, en hij me niet geloofde, kwam het tot een vechtpartij, waarbij hij, grooter en sterker dan ik, mijn boodschapmand op de grond slingerde. Een pond rijst viel er uit, de papieren zak scheurde, en toen hij de lawine van rijstkorrels zag die uit het

gat in de modder gleed, begreep hij dat nu de ouders er wel aan te pas zouden komen, en, gekalmeerd, stelde hij me als ultimatum de vraag, of ik beloven wou het dier niet meer aan te halen, wat ik natuurlijk niet deed, tegenwerpend dat de kraai alleen bij mij wou zijn en niet meer bij hem.

Inderdaad bemoeiden onze wederzijdsche ouders zich met het geval. Op zekeren dag vertelde mij m'n moeder - die een bezoek gebracht had aan de moeder van de jongen, een algemeengeachte weduwe, die een winkel hield - hoe Jan (zoo heette mijn vijand) veel verdriet had over het verlies van zijn kraai, toonde aan, dat hij er de oudste rechten op had, en gaf me, na mijn tegenwerping dat het dier zelf nergens anders wilde zijn dan bij mij, de raad, om 'het beest van mij af te wennen', want, dat het bij mij wilde zijn en niet bij zijn vorige meester, was *verkeerd*. Deze zienswijze bracht me in een troebele consternatie, zonder uitweg. Het kwam niet in me op mijn moeders angst voor verwikkelingen, haar geringe belangstelling voor de vogel en voor mijn genegenheid er voor, anders te beschouwen dan als een uiting van de hoogste rechtvaardigheid. Ik probeerde dit in verband te brengen met mijn vogel. Het trillen van haar verliefde vlerkjes, de oneindige nuancen van haar levenslustig keeltje, het blinde volgen door koude winternachten - het was alles verkeerd, want het was bestemd voor mij die er geen recht op had, het was onrechtvaardig. Het denken aan de rechtvaardigheid - een rechtvaardigheid die ik door de formuleering van mijn moeder had leeren kennen - kreeg hoe langer hoe meer plaats in me, weliswaar verbonden met de gedachte aan Jan, die waarschijnlijk evenveel van de vogel hield als ik, maar toch ook als iets aparts, iets somber-ideaals en gebiedends, iets algemeens, en zoo groots, dat eigen egoïstische genoegens er bij in 't niet verzonken.

Het dienen van die rechtvaardigheid kreeg voor mij langzamerhand een eigenaardige, starre bekoring, alsof ik daardoor me boven mezelf zou verheffen, stil, hoog-koel en hard, en, mijzelf verloochenend, een eindelijke bevrijding zou ervaren in het besef den wil van God gedaan te hebben. Ik kon dit slechts op één manier doen. De kraai naar Jan brengen, zou niet veel geven, want dan zou ze toch weer terugkomen. De eenige manier, om de rechtvaardigheid te dienen en Gods wil uit te

voeren, was, net zooals mijn moeder gezegd had, haar van mij afwennen, haar wegjagen, onverschillig doen, afweren, misschien wel - *slaan*.... Een scheut van pijn vloog door me heen, en ik stormde naar een leegstaand logeerkamertje om er te huilen, het levenlooze tafelkleed te vermurwen met mijn nagels, hartstochtelijk, vertwijfeld, om dit verschrikkelijke dat God van mij wilde. Maar was dit niet een bekende faze in het leven van den geloovige? Mijn Calvinistische opvoeding, bekeeringsverhalen van grijsgebaarde broeders op visite, lectuur, de tranenverstikte en van onbegrijpelijk, quasi-bovennatuurlijk enthousiasme trillende stem van mijn vader als hij, ons kinderen niet meer ziende, de worstelingen-met-God voor de klas dramatiseerde, de oogen nat en de knieën grijs van 't vloerstof, allerlei Bijbelsche personen die het vleesch hadden gekruisigd om God alleen te volgen, Bijbelteksten, het ‘verlaat alles wat gij hebt’, mijn voorstelling van den Oud-Testamentischen God, die kastijdde wien hij liefhad, onverbiddelijk, en pas goedertieren werd, wanneer iemand het liefste dat hij bezat had opgeofferd om God en de Rechtvaardigheid alleen te dienen, - alles scheen me slechts in één richting te wijzen, te wijzen als een vinger Gods, als een ‘vingerwijzing’, wijzende, o bevel van bloed en ijzer, naar deze eenige plicht, mijn kraai te mishandelen.... Naast de weeë krampen van pijn die de voorstelling hiervan in mij teweegbrachten, rees een sombere trots, te weten, dat ik dan de gerechtigheid betracht zou hebben, en, eenmaal door deze branding heen, de goedkeuring van God deelachtig zou worden, mitsgaders die van m'n vader en moeder, en gehandeld zou hebben naar het voorbeeld van profeten en uitverkorenen.

Zoo stond ik dan de volgende voormiddag in de tuin mijn kraai af te wachten, in het rotsvaste voornemen haar aan mij te ontwennen. Als altijd, zat ze in de linden, en na een paar aanroepjes kwam ze op m'n opgestoken hand neerzweven, met een vroolijk kreetje. Als altijd spreidde ze haar vlerkjes uit, die sidderden van blijdschap, boog ze haar zacht-glanzende halsje en begon op haar laagste, innigste toon het gewone gesprekje. Ik hief m'n andere hand op en gaf haar een slag dat ze op de grond tuimelde. Het schrille, afgebroken schreeuwtje dat ze gaf drong me door merg en been. Het was of ik in twee wezens gesplitst werd: een, dat met open mond schreeuwend uit me van-

daan holde, over akkers en door hagen, krijschend van ontzetting en waanzin, en een ander, dat rechtop bleef staan, streng toekijkend, doelbewust onder het oog des Heeren. De vogel zat ondertusschen op de grond, verschikte haar veertjes, keek met scheef kopje naar de kluiten, pikte vlug een insectje, en uitte opeens weer, zegevierend, vergeetachtig, haar vroolijke kreet. Ze stapte naar mijn voeten toe. Ik gaf haar een trap met m'n klomp. Ze fladderde op, vloog om m'n hoofd, probeerde alle timbres van haar stemmetje, en, terwijl zij zeker dacht dat dit een nieuw spelletje was, trachtte ik haar met vinnige meppen van mij af te slaan, die ze handig ontweek. Daarom lokte ik haar eerst met stil opgeheven hand, om ze daarna verraderlijk en zoo hard mogelijk weg te slaan. Bij elke slag tegen haar zwarte, warme lijfje voelde ik de scherpe pijn van medelijden en gespletenheid, een gevoel om wereldwijd uit te huilen.

Een man, die niet ver daarvandaan op een akker aan 't spitten was, keek er naar, leunend op zijn spade. Niet voldoende moralistisch gedenatureerd om - zooals de vrouw van de notaris, dierenbeschermster, en een kanker voor haar menschelijke omgeving, zeker gedaan zou hebben - mij te verhinderen dit wreede spel voort te zetten, bleef hij met een niet-begrijpende uitdrukking toezien, en vroeg eindelijk: Waarom doe je dat? Ik begon hem het geval uit te leggen met de eigenzinnige didactische stem die er bij hoorde, en die ik kende van m'n vader, wanneer principe of dogma verdedigd moesten worden, verklaarde hem dat de vogel mij altijd opzocht (alsof dat een moreele fout was in het dier) en dat ik verplicht was hem van mij te ontvreemden, daar hij niet van mij was maar een ander toebehoorde. Hij luisterde met gefronste wenkbrauwen, trachtende dit te begrijpen, en zei eindelijk: Je hoeft 'm toch niet te slaan! Ik herhaalde dat dit de eenige manier was om hem weer tot z'n rechtmatige eigenaar terug te brengen, en met een schouderophalen ging hij weer aan z'n werk - zeker in mijn redeneering vagelijk iets van mijn vader en zijn steilheid herkennend, iets dat hij, hoewel het niet billijkend, evenmin durfde te becritizeeren, daar het, voorzeker, de uitdrukking was van de zuiverste leer.

Ondertusschen, ofschoon de kraai nog altijd om me heen vloog, en af en toe een van haar gewone lokkende kreetjes uitte (waarin ik evenwel een begin van vervreemding meende te

hooren), merkte ik dat ze er zich voor wachtte op m'n hand neer te strijken, en behoedzaam uit de buurt van m'n armen bleef. Het verlangen om haar weer vertrouwelijk als vroeger op m'n hoofd of m'n schouder te dragen, gepaard aan het vreemde totnogtoe onbekende gevoel van zelfkwelling, gaven mij de zekerheid dat ik het goede deed. Ik redde me in de tevredenheid van Gods wil gedaan en de rechtvaardigheid betracht te hebben. Uit een behoefte aan belooning en troost liep ik, mijn hoofd ruizelend van ijle leegheid, naar binnen, waar mijn vader de krant zat te lezen en mijn moeder achter 't theeblad sereen zat kousen te stoppen. Met een stem die ik ferm wist te houden vertelde ik dat ik de kraai had weggeslagen, dat ze nu wel niet meer naar me zou omkijken, maar ondanks die flinkheid klom onmerkbaar in mijn woorden een mismoedige verbolgenheid, een donker verwijt, alsof ik hun wilde suggereeren, dat het hun werk was, dat zij me dat hadden aangedaan, en dat ze me nu op de een of andere manier schadeloos hadden te stellen. Mijn vader zat met zijn knuist aan een wenkbrauw te trekken, had hoofdpijn, en antwoordde met een enkele afwezige syllabe. Mijn moeder, placide van haar werk opkijkend, concludeerde vreedzaam, dat alles zoo weer in orde kwam - waarop ik, plotseling vol blinde haat, het woord uitte, dat me die geheele verdere dag tot een cellulair gevangene maakte, het woord waaronder ik eens, tijdens een avondwandeling, toen het op een donkere steeghoek was opgekraakt, mijn ouders had zien ineenkrimpen van schrik en verontwaardiging, de meest rollende der Hollandsche vloeken.

Dien nacht huilde ik uren lang, herinnerde me fel-visueel allerlei momenten met m'n kraai toen ze nog niet van me vervreemd was, en trapte waanzinnig om me heen, beet in m'n kussen, om vooral die eene hallucinatie te verliezen die steeds weer als een scherp doorleven hardnekkig voor me stond: mijn weggeslagen kraai, die al maar terugkwam, niet begrijpend, en niet kunnende wennen aan die ommekeer in de jongen die weken lang haar vreugde, haar toevlucht, haar gewoonte geweest was. Alsof ze een persoon was geweest, alleen naïever, natuurlijker, ongewapender dan wij, zoo dacht ik aan al haar geliefde uitingen, en al had ik haar totnogtoe altijd als zoodanig beschouwd, thans was ze me nog meer dan anders een aan ons verwant wezen,

alsof haar ergens zitten nu in den nacht vol was van een bijna menschelijke smart, gelijk aan de mijne, alleen wat doffer, naïever, kinderlijker, deerniswekkender. In m'n slapeloosheid hield ik me zoet met allerlei wiegende fantasieën, uiterst sentimenteele verbeeldingen van nieuw ontmoeten, die aanpasten bij de opgewektheid van onze fietstochten, of bij de vreemde ontroering toen ze, mij gevolgd zijnde naar een vreemd huis, haar ongeduld op de koude vensterbank niet langer kon bedwingen, en ze zoo zwijgend en ingekrompen op m'n hand had gezeten. Dan verbeeldde ik me, plotseling zacht schreiend van geluk, dat alles weer zoo zou worden als vroeger, tot opeens de hallucinatie van de tuinscène voor me neerbliksemde, in harde realiteit, en ik wist dat het voorbij was, dat ik, die haar liefhad, haar had geslagen en van mij vervreemd.

De volgende dagen was ik gedesequilibreerd. Nog vaak meende ik, in een hevig geluk dat terstond in een weeë pijn verkeerde, haar heldere roep te hooren in de boomen, of boven de schoorsteen onder het platte houten bord, waar dikwijls een grootere soort kraaien nestelde, was er zelfs eenmaal van overtuigd dat ze in een lange verwijtende neervlucht over m'n hoofd heen streek om ver in de iepen van de dorpsstraat te verdwijnen. Ik geloofde dat ze altijd om me heen was. Ik zei het eens tegen m'n vader, die vond dat het zeer merkwaardig zou zijn. Ik wenschte dat ik m'n mond had gehouden.

Zooals iemand, even gepredisponeerd tot de verslaafdheid aan narcotica als ik vermoedelijk tot de weeë smart der zelfkwelling, wanneer hij eenmaal opium heeft gebruikt, een pervers verlangen in zich behoudt dat aangroeit tot een dwingende noodzaak, zoo, in de ontreddering van mijn gevoelsleven, kwam soms de lust in mij op om opnieuw de pijn van het immense medelijden te ervaren, evenals ik die tijdens mijn rechtvaardige wreedheid had gevoeld - een pijn, gelijkend op de tot wellust geworden zenuwmarteling wanneer ik, vroeger, met m'n nagels het tandvleesch aan den rand van m'n tanden wegbeitelde, en evenals deze niet door iets buiten mij, maar door mijzelf veroorzaakt. De vreemde, zelfmartelende wellust, die ik ten gevolge van mijn rechtvaardigheidsmanie voor 't eerst had gevoeld, werkte als de opkruipende lust, die mij soms, in uren van verveling, dreef naar een groote provisiekast, om vlug een paar teugen te nemen uit een flesch wijn,

die daar voor groote gelegenheden bewaard werd, of een andere, die me weinig later zou doen watertanden naar het verbodene.

Dan, in stille achtermiddagen, zonderde ik me af, in de werkplaats, of achter het huis, met mijn kleine foxhond, waar ik evenveel van hield als van m'n kraai, en die ik nog nooit ruw had behandeld. Dan begon ik, na hem eerst even geliefkoosd te hebben, hem te slaan, eerst zachtjes, zoodat hij, nog half in de meening dat het spelen was, zich kwispelstaartend tegen mijn beenen drong, dan harder, met een zweep, die striemde op z'n wit lijfje dat ik zoozeer liefhad, en op z'n gevlekt snuitje met de schalksche oogjes, waar ik het meest van hield - alleen om weer die vreemde pijn van medelijden te voelen, die oneindigweeë uiteengeretenheid van mijn gemoed. Ik hield me daarbij rechtop en keek boos, en 't hondje, eindelijk overtuigd van mijn ernst, ineenkrimpend onder de slagen, wist niet wat het doen moest om mij weer gunstig te stemmen: het sprong tegen me op, likte onzinnig aan al m'n kleeren, ging liggen, klom weer tegen me omhoog, met ingedrukte staart, smeekte met z'n oogen, hijgde met open bekje, en had zeker een vaag besef, dat het wel iets heel ondeugends gedaan moest hebben, dat zijn lief vroolijk baasje hem zoo strafte. Eindelijk schuurde er dan een onzegbaar geluid uit z'n keel, plotseling overslaand in een heesch gejank, dat ik in een afgrijzen meevoelde in m'n keel en dat m'n huig oplichtte. Ik beet hem dan nog een paar nijdige woorden toe, keerde me bij de deur nog even om met een booze blik, en stormde de trap op om op zolder lang uit te huilen. De zwevende, nerveuze pijn, die ik voelde bij de herinnering aan het spartelende, om vriendelijkheid kampende hondje, aan zijn verwijtende oogen die een bijna menschelijke uitdrukking kregen, aan zijn eenzaam en verslagen zitten in een hoek wanneer ik boos wegging, werd me een behoefte als aan een dronkenschap, en de wellust van het berouw, dat ik in de eenzaamheid acteerde met in 't niets streelende handen en lieve woordjes, was nog intenser dan wanneer ik, weer terug in de keuken, het diertje dat eerst nog even schuw deed - meer beschaamd over zichzelf dan voor mij beducht - alles weer deed vergeten in een sentimenteel-uitgelaten speelschheid, waaraan hij, waarschijnlijk door de geaccumuleerde levensgewoonte van meer dan een jaar, onmiddellijk beantwoordde.

Iets dergelijks gebeurde ook, toen ik eens, na de marteling, (de zelf-marteling), nog even buitenom terug kwam, en door een raam naar hem keek. Dat deed ik wel vaker, om mijn wellust van medelijden te raffineeren. Dan zat hij meestal met dat scheeve kopje en die mijmerende oogjes, waar ik zoo dol op was, naar beneden te kijken, of lag op de mat met de kop op de vooruitgestrekte voorpootjes, en floot zachtjes door z'n neus, net als wanneer hij zich verveelde bij z'n door mij geschilderde hokje, aan het touw. Deze maal werd zijn aandacht getrokken door een beweging die ik maakte. Hij begon fel te blaffen naar het raam, daar hij alleen maar een donkere gestalte gewaar werd. Ik meende evenwel, dat zijn boosheid tegen mij persoonlijk gericht was, wat me een schok van angst gaf, en ik werd nog in die meening versterkt, toen ik de deur opendeed en zijn woede hoorde verdubbelen. In mijn hypernerveuze toestand was het me of met de gehechtheid van m'n hond de laatste redding mij ontzonk. Ik riep zijn naam. Welk een opluchting, wat een enorm geluksgevoel was het voor mij, dat hij, opeens zijn vergissing bemerkend, aarzelend naar mij toesloop en met likkend tongetje bedelde om een liefkoozing. Hij had alles vergeten, hij was als altijd mijn kleine speelkameraad en we begrepen elkaar evenals vroeger.

Toen was het of er iets in me wegtrok, en nog eens jubelde ik z'n naam in een stille, kalme vrede, waarin ik hem zag gaan zitten in zijn gewone grappige postuurtje dat afwachting beduidde van een van onze duizend spelletjes. Ik deed hem het gewone vraagje dat altijd aan onze wandelingen voorafging; hij sprong luid op en liep met draaiend achterlijfje, liefkoozend, stappende fier als een paardje, naar de deur. In de stille schemeravond, langs de rulle landweg, tusschen het reeds hoogstaande blauwe gewas, terwijl zijn wit-oplichtend lichaampje vlug bewoog op allerlei rondzwervende dwaaltochtjes - ritselde door hoog riet, tippelde over een slootplank, en af en toe even terugkwam om in een sprongetje naast me uit te halmen - was er niets meer in me dan een sereen gevoel van bevrijding, een ontspannen glimlach, een groote rust die ik ophief tot de eerste sterren, die in een dofblauwe lentehemel begonnen te twinkelen.

AR KWINK

Nederlanders op nieuwe markten

De titel van mijn opstel vraagt verduidelijking? Welnu: ik stel mij voor te schrijven over Nederlandsche economische activiteit kort na 1780 in de pas gestichte Noordamerikaansche Unie en kort na 1880 in de dan juist herstelde Zuidafrikaansche Republiek. Wat ik mij voorneem is geen willekeurige naast-elkanderplaatsing van twee onderwerpen. Ik althans zie overeenkomst in de omstandigheden, waaronder de onzen in 1780 en in 1880 naar vreemde markten togen; ik zie mutatis mutandis ook overeenkomst in den geest, waarin zij dat deden, en zeker in de wijze waarop zij zich daarbij gedroegen.

Men zou wat ik beoog te geven dus een historische vergelijking kunnen noemen, een vergelijking van twee perioden in het economische leven van ons volk, waarbij het de taak zal zijn vast te stellen in hoeverre de overeenkomstige verschijnselen in beide phasen terug te voeren zijn op een gemeenschappelijken grondslag. Maar vóór een poging daartoe gedaan kan worden dient te worden vermeld wat bestudeering eerst van de Nederlandsch-Amerikaansche, later van de Nederlandsch-Transvaalsche relaties mij deed zien als de feiten, opdat men mijn uitkomsten naar mijn hanteering der gegevens beoordeelen kan. Ik zal het daarbij aldus aanleggen, dat eerst een korte schets wordt gegeven van Nederlands houding ten aanzien van de jonge Vereenigde Staten. Daarna zal uitvoeriger worden gesproken over onze betrekkingen met Transvaal en komt er gelegenheid den blik heen en weer te laten gaan en verklaringen te zoeken voor hetgeen daarbij opvalt

Aan het eind van de 18de eeuw dan was er te onzent in sommige kringen een malaise-stemming.[1)] De Nederlandsche nijver-

1) Voor het volgende mijn: Het aandeel van den Amsterdamschen handel aan den opbouw van het Amerikaansche gemeenebest, 2 dln., den Haag, 1927-1933.

heid voelde zich vleugellam, daar beschermende rechten allerwegen het afzetgebied beperkten en het vertrouwen in de toekomst van een nationale industrie hier ontbrak. Het axioma, dat gebrek aan grondstoffen en door imposten opgedreven loonen een bloeiende nijverheid onmogelijk maakten, onthield aan de ondernemers een algemeene belangstelling in hun welzijn en vervreemdde de kapitaalkrachtigen van die weinigen onder hen, die wellicht omgingen met denkbeelden van moderniseering. Bescherming van de binnenlandsche markt was het meeste wat de nijveren nog hoopten, maar slechts enkele economen waagden dat te verdedigen en dan nog voornamelijk onder beroep op het sociaal gevoel hunner medeburgers, waarvan zij steun verwachtten bij het te werk stellen van huiszittende armen. De vrijhandelstradities van de koopmanswereld overstemden dat gerucht gemakkelijk.

Onze nijveren waren meest kleine ondernemers gebleven, over het algemeen zonder verreikende buitenlandsche relaties. Zij waren voor den export van hun artikelen op den zeehandelaar aangewezen. Maar de koopman, die de fabrikaten zou moeten exporteeren, voelde zich volstrekt niet in de eerste plaats betrokken bij het wel en wee eener Nederlandsche industrie. Hij was voor een goed deel van zijn bedrijf tot commissiehandel gekomen, dien hij ook zonder Nederlandsche nijverheid zou kunnen voortzetten. Ten deele ook speelde hij zijn rol in den wereldhandel door met zijn accept-crediet een vertier te financieren, dat Amsterdam voorbij voer. Behalve koopman was hij ook bankier in den 18de-eeuwschen zin van het woord en de belangstelling van den belegger werd door zijn firma bijvoorkeur op vreemde emissies gevestigd De gedachte, dat een deel van het nationale kapitaal in het binnenland kon worden aangelegd tot verhooging van de algemeene volkswelvaart, was hier zwak.

Onder die omstandigheden was het van bijzonder gewicht, dat Engelands Noordamerikaansche koloniën zich van het moederland en van de moederlandsche imperiale handelspolitiek losmaakten en een afzetgebied schenen te bieden, waarop de in Amerika immers zoo gehate Engelschman geen concurrentie zou aandoen. Slechts enkele Nederlandsche artikelen waren tot nu toe clandestien of door tusschenkomst van den Europeschen handel in Amerika geplaatst. Nu zou het anders worden. En de Amerikaansche stapelproducten, die men tot nu toe over Engeland had

ontvangen, zou men voortaan rechtstreeks mogen verwachten, een en ander tot heil van de Nederlandsche scheepvaart tevens.

Een groote teleurstelling is op deze verwachtingen gevolgd. De Nederlandsche vlag is in de Unie weinig gezien: en onjuist bleek de verwachting, dat de Amerikaansche tabak nu vooral naar Nederland zou komen en dat de Engelsche nijverheid in Amerika terrein verliezen zou. Wat zij te bieden had bleek aan den nationalen smaak te beantwoorden en het werd verschaft in verrekening met den tabaksoogst; of buiten de plantagedistricten op de gemakkelijke betalingsvoorwaarden, die van ouds in het verkeer met het moederland hadden geheerscht.

De Nederlandsche nijverheid en handel hebben zich niet naar deze gewoonten gericht. Naar een land, dat zijn leveranciers van ouds in Engeland had gehad, zonden zij in blind vertrouwen incourante goederen in commissie en zij verwachtten daarop directe verrekening. Lang crediet te geven zou hun trouwens onmogelijk zijn geweest. Erkende en gangbare credietfaciliteiten waren hier tamelijk eenvormig. Waar vlugge afrekening binnen enge grenzen niet aanvaard werd liet de Amsterdamsche geldmarkt den koopman in den steek. Maar ook aan Amerikaansche smaak en behoeften trachtte men zich niet aan te passen. Tendeele kende men die niet, want vertegenwoordigers, die voorlichting hadden kunnen geven, werden niet uitgezonden noch trokken er zelf op uit. Het aantal Nederlandsche kooplieden in Amerika bleef opvallend klein, niettegenstaande ernstige waarschuwingen op dit punt. Slechts politieke ballingen trokken er heen en enkele sociaal verdrukten overwogen het. Van regeeringszijde werd weinig of niets gedaan voor handelsvoorlichting; de consulaire dienst was zeer onvoldoende en de uitreiking van de gevraagde aanstellingen kwam pas laat. Stalenzendingen, waaruit de in Amerika gangbare goederen en patronen konden worden gekend, verschenen hier wèl, maar - nieuw bezwaar voor het veroveren van een markt - de nijverheid gedroeg er zich niet naar of wel de exporteur stelde zich daarover niet met den industrieel in verbinding. Als harde ervaring heeft geleerd, dat de Nederlandsche producten niet gewild zijn in Amerika en dat de koopman er zijn goederen alleen op lang crediet kan plaatsen, dan trekt men aanstonds de radicaalste conclusies: een vaderlandsche handelssocieteit op Amerika ging er reeds in 1784 toe over haar inkoopkantoor

in Londen te vestigen. Wat haar voor spoedige deconfiture in een naoorlogsche crisis intusschen niet heeft kunnen behoeden.

Veel kapitaal hebben de onzen nadien nog naar de Unie geëxporteerd, maar het is er aangeboden zonder dat de kans op mogelijke verfrissching van ons economisch leven een rol speelde bij de overwegingen. Beleggings- en emissiemogelijkheden stonden voorop; om die te exploiteeren verdrongen elkaar verschillende groepen van Amsterdammers; maar het veroveren van een markt was opgegeven en onvermijdelijk zag men ook de hoop vervliegen op de massa van de Amerikaansche stapelproducten.

En nu 1880. Wij zijn dan in den vrijhandelstijd, waarin wij onze glorie zien, maar hoort de stemmen van de industrie, die te klagen heeft over toenemende protectie in Duitschland en Frankrijk. Afzetgebied gaat ook verloren in België, Skandinavië, Amerika en Spanje en de binnenlandsche koopkracht is door de landbouwcrisis getroffen Men vraagt daarom krachtiger maatregelen tot afweer van buitenlandsche dumpingspractijken, herstel van differentieele rechten, vermindering of restitutie van belastingen. Loonsverlagingen van 10-20% worden gesignaleerd op dit duurte-eiland, vooral in de leder- en textielnijverheid; over stilstand van branderijen, looierijen en weverijen wordt gejammerd en de azijn-, de gist- en spiritusfabrikanten, de flesschen-, papier- en ijzerindustrie sluiten zich bij het koor van klagers aan.[1)]

Uitdrukkelijk maar niet altijd overtuigend wordt betoogd, dat de bedrijven *niet* achterlijk geoutilleerd zijn. Het zijn intusschen de handwevers, die het meest getroffen blijken; de schoenmakerij is veelal nog niet machinaal ingericht, behalve in Waalwijk, dat geen klagen heeft; de branders en distillateurs zeggen, dat zij het oude procedé moeten handhaven om ‘de voortreffelijke en de gezonde eigenschappen van onze jenevers’ niet in gevaar te brengen. Aan de juistheid van het gebruik van buitenlandsche

1) Voor dit en het volgende zie: Nederlandsche Nijverheid. Verslagen gepubliceerd volgens besluit der Algemeene Vergadering van Nederlandsche industriëelen, gehouden te Utrecht op 16 Juni 1887. Amsterdam, 1887.

halffabrikaten willen vele ondernemers niet gelooven. Maar er zijn er ook, die zich modern ingericht mogen achten en toch zich gedrukt gevoelen.

Zoek nieuw afzetgebied, is het antwoord dat de principieele vrijhandelaar den klagers geeft. En inderdaad, op dit punt was nog heel wat te ondernemen. Buiten Europa, Oost-Azië en Noord-Amerika lag voor den Nederlandschen handel nog heel wat terrein onontgonnen. Verschillende overzeesche mogelijkheden had men nimmer onder oogen gezien, hier niet en nergens. Dat was Engelsch terrein nu al geruimen tijd. Wel werden voor den Britschen export ook Nederlandsche artikelen betrokken, maar van de bestemming dier goederen, van de bijzondere opmaking, die ze in Engeland ondergingen, van de organisatie van den afzet had de fabrikant hier geen notie.

Zoek nieuw afzetgebied - maar Tilburg, dat zich sterk voelt in baai en flanel, durft voor laken, buckskin, fluweel en gordijnstoffen niet op eigen beenen te staan. Hengelo heeft een onbeschermde markt gevonden in Engelsch-Indië, maar Almelo kent alleen de oude relaties. Vele kleinere ondernemingen in tal van branches weten niet anders te doen, dan een vertegenwoordiger in den vreemde aan te stellen, een koopman, die reeds lang met hun concurrenten zaken doet en die zij nu door een commissieloontje voor zich denken te winnen. En de metaalindustrie moet klagen, dat de overheid bij haar aanbestedingen het belang van de nationale nijverheid te weinig telt en dat de bankiers bij hun emissies zich niet afvragen welk nut de vaderlandsche gemeenschap er van trekken kan. Kapitaalverschaffing in verband met exportmogelijkheden is vrijwel onbekend.

Al was dan de Nederlandsche kapitaalsmarkt beter georganiseerd dan in de 18de eeuw, een samenhang tusschen de gestie van den bankier en de behoeften van handel en nijverheid ontbrak nog. Vreemde fondsen, tot een 25% van het geheele nationale vermogen, waren en bleven geliefd beleggingsobject. Staatsen gemeenteleeningen van de eigen overheid hadden goeden aftrek, maar de particuliere ondernemer kreeg slechts weinig tot zijn beschikking.[1)] En in dat land van beleggers vond een jongeman zoo licht een positie op een der vele effectenkantoren, dat

1) G.M. Boissevain in De Economist 1891, p. 643 v. C.A. Verrijn Stuart in Bijdragen v.h. Statistisch Instituut, 1888, p. 267.

dejonge koopman, die het avontuur van den goederenhandel aanvaardde en in den vreemde zich vestigde tot uitbreiding van de vaderlandsche relaties, een witte raaf was. Zoo ontbrak ook de samenhang tusschen handel en industrie. Het werd in de jaren 80 noodig opzettelijk de vereeniging 'Het Buitenland' te stichten teneinde onbemiddelde jongelui met eenige handelsopleiding leertijd te bezorgen in de vaderlandsche bedrijven en op kantoren in den vreemde, opdat zij later op nieuwe markten de belangen van de Nederlandsche nijverheid en handel zouden bevorderen. Meer nog, de 'Olympia-Vereeniging' moest belangstelling wekken voor sport en competitie; moest pleizier in het avontuur en de lust in het onbekende gaande maken om den Nederlander uit de veilige beslotenheid van zijn vertrouwde omgeving te doen uitgaan en hem naar den vreemde te krijgen ook zonder veilige 'uitzending'. Hier, nog tegen 1890, vinden wij de lijn terug, die van de hokvaste 18de eeuw loopt over Potgieter's tijd, zooals hij dien in 'Het is maar een pennelikker' geschetst heeft. Maar ook overigens, neem ik aan, zijn in hetgeen ik naar voren bracht al zooveel punten van overeenkomst met de 18de-eeuwsche habitus van onze handelaren en industrieelen aan het licht gekomen, dat de vergelijking, die ik maken wilde, spreken gaat.

Komen wij tot Transvaal, dan dringt de parallel zich nog verder aan ons op.[1)] Een nieuwe markt, als omstreeks 1780 Amerika, trekt de aandacht in 1880, een markt vrijwel geheel verwaarloosd: Zuid-Afrika, waar te voren slechts een paar Nederlandsche artikelen bekend waren: jenever, kaas en flanel; en vanwaar het stapelproduct, de wol, over Engeland tot ons placht te komen. Meer in het bijzonder wordt de blik gericht op de pas herrezen Zuidafrikaansche Republiek. De handelsbelangstelling daarvoor gaande gemaakt wordt gestimuleerd door overwegingen van sentiment ook in dit geval. De 18de eeuw met zijn philosophischen inslag kon warm loopen voor het volk, dat de abstractie van een nieuw vrijheidsideaal in practijk scheen om te zetten. De historisch gerichte 19de eeuw vond verheffing in den vrijheidsstrijd van het stamverwante volk der Boeren. En in beide gevallen was

1) Het volgende berust voornamelijk op archivalia in bezit van verschillende particulieren, vereenigingen en maatschappijen. Volledige verantwoording voor mijn schets af te leggen wordt daardoor in een tijdschrift practisch onmogelijk. De verwijzingen zouden legio moeten zijn en waren dan nog niet te controleeren.

daar de overweging, dat uit afkeer van den Engelschman de zoo juist geopende landen aan een geestelijk verwant volk een bevoorrechte positie zouden gunnen.

Ik zeg met opzet ‘geestelijk verwant’ ook waar ik het oog heb op Transvaal. Op Amerika hebben onze patriotten het oog gevestigd gehad. Voor Transvaal was de belangstelling ruimer, want een algemeene geestdrift barstte los bij het bericht van Amajuba en uit velerlei kring zette men zich tot het vernieuwen van de banden met de stamverwante Boerenrepubliek. Toch was de aandacht het sterkst, was het vertrouwen het grootst in de kringen, waar men zich door eenzelfde beginsel gedragen voelde als de Transvalers, bij de Calvinisten. Onder liberalen was hoop maar ook vrees, want daar had men zich het eerst voor de Z.A.R. geinteresseerd door toedoen van den modernist Burgers, wiens beleid door de Boeren veroordeeld was en van wiens Nederlandsche raadslieden in 1883 juist een der bekendsten, Dr. Jorissen, zonder eenigen rechtsgrond ontslagen was door toedoen van een orthodox ijveraar Dutoit, wiens woord bij Paul Kruger gezag scheen te hebben. In een tijd, waarin bij ons kerkelijke spanningen door Dr. Kuyper tot een crisis werden opgevoerd, moest zoo iets hier wel onbehaaglijkheid verwekken.

Tegenover zulke bedenkingen stond het critiekloos enthousiasme van enkele ‘Transvaal-vrienden’, meest uit den kleineren middenstand; en vond men de beamende groepen van min of meer rechtzinnige Protestanten. Hun idealiseering van de stoere, de dappere, de onbedorven Boeren is van het type geweest van het romantisch exotisme waarmee het 18de-eeuwsche Frankrijk de Amerikanen had verheerlijkt, genuanceerd alleen door het bijkomend element van nationale zelfverheffing, dat door het besef van stamverwantschap daaraan werd toegevoegd. In sommige liberale kringen meende men wel anders te weten: de Boeren waren laf, valsch, huichelachtig, meineedig, onzedelijk, ongastvrij, lui, vuil en ondankbaar, zooals een virtuose kankeraar uit hun midden op grond van ervaringen was komen getuigen.[1)] En laaide in 1884 bij de komst van de deputatie Kruger, Dutoit en Smit, nog algemeene geestdrift op, binnen het jaar was die weer gedoofd. ‘Men moet antirevolutionnair zijn om zijn geld in

1) Tromp, Transvaalsche herinneringen, blz. 146.

Transvaalsche zaken te steken,' klaagt in 1886 een voorman van de latere spoorwegmaatschappij. 'Wat zijn wij Nederlanders toch bitter, bitter klein in zaken.'

De geestdrift van de bewonderaars is voor den eersten tijd beslissend geweest. Ik stipte aan hoe op het eind van de 18de eeuw in sommige kringen bezorgheid heerschte over de toekomst van de massa van ons volk, die door kwijnende nijverheid en verminderd handelsvertier hun in een nabije toekomst met verarming bedreigd scheen. Omstreeks 1880 was het de landbouwcrisis, die een zwaren druk legde op een groot deel van de Nederlanders, op boeren en daglooners, op nijveren en handwerkslieden. Voor die allen, voor zoover van rechtzinnig Protestantschen huize, zocht nu een commissie nieuw arbeidsveld in de Transvaal, waar hun krachten aan de pas ontloken spruit van Nederlandschen stam ten goede zouden komen en zij zelf voor de nationaliseering behoed zouden blijven. Een vergelijking kan hierbij gemaakt worden met de beperkte emigratie naar Noord-Amerika, die op het eind van de 18de eeuw ondernomen of overwogen werd op grond van politieke zonden of idealen, en evenzeer in verband met den socialen druk. Sterker evenwel dringt zich de parallel op tusschen de bedoelingen der Emigratiecommissie en de landverhuizersbeweging naar de Unie in de 19de eeuw. Want in onmiddellijk verband met de emigratiebemoeiingen bestudeerde een zustercommissie de mogelijkheid van het tot stand brengen eener geregelde stoombootverbinding met Natal of Lourenço Marques, de toegangspoorten tot de republiek. Wij zijn in den tijd waarin verschillende vracht- of maildiensten werden ondernomen van Nederlandsche zijde, pogingen om los te komen van de Engelsche scheepvaartoverheersching. Voor de beraamde Afrikaansche lijn dacht men, als bij de vaart op de Vereenigde Staten, in de eerste plaats aan het emigrantentransport.

Nochtans - het handelsverkeer diende niet te worden verwaarloosd en zoo zien we dan de Emigratiecommissie *in een brief aan de Transvaalsche bladen* informeeren naar de Nederlandsche artikelen, die men daarginds zou willen ontvangen en naar de retourvracht, die men zou kunnen aanbieden![1)]

1) De werkzaamheden van de 'Commissie tot het verzamelen van gegevens betreffende eene emigratie naar Zuid-Afrika' kan men volgen in het reeds vrij zeldzame krantje 'De Hollandsche Afrikaan', Amsterdam 1882-1883. Over de handelsbemoeiïngen der commissie ib. 19 Juli 1882.

Wij volgen de actie van de Emigratiecommissie niet verder; het is een onderwerp op zich zelf. Wij spreken evenmin over de telkens weer opduikende stoombootplannen. Wij houden ons bezig met directe handelsbetrekkingen, die in de omgeving van de Emigratiecommissie waarlijk gevonden zijn. In de kringen der Transvaalsche Volksraadsleden was nml. een 'Nationale Boeren Handelsvereeniging' opgericht, die beter en goedkooper uit Europa importeeren zou dan de particuliere handelaar het deed. In Nederland vormde zich in aansluiting daarbij een 'Maatschappij tot bevordering van de handelsbetrekkingen tusschen Nederland en Zuid-Afrika', die bestellingen zou uitvoeren door verdeeling van de orders onder aangesloten industrieelen. De opzet in Transvaal is een groote mislukking geworden en wat Nederland betreft: toen de 'Maatschappij tot bevordering' er toe komen moest een vertegenwoordiger uit te zenden, toen hield het bestuur zich aan de woorden van een rechtzinnig Transvaler, die onlangs in zijn midden had vertoefd, en uit de overweging, dat in de Z.A R. geen plaats was dan voor Gereformeerde boekhouders en winkelbedienden, werd de keuze bepaald op een 21-jarigen manufacturiersbediende uit Assen, die als eenige qualificatie zijn geloofsovertuiging meebracht.

Een ander voorbeeld nog van hetgeen ons hier mutatis mutandis aan de fouten van 1780 herinnert: in 1888 werd een Zuidafrikaansche Handelmaatschappij opgericht en de man, die toen het terrein van den Hollandschen handel moest veroveren, had tijdens den vrijheidsoorlog hartstochtelijk voor de Boeren geijverd. Koopman was hij niet. Ook hier dus weer de vermenging van sferen: de vriend der Boeren moest de Transvalers aan de zaak verbinden. Maar een deel der Boeren bleek volstrekt geen Hollandervrienden en bovendien was de samenleving, die bediend moest worden, sterk op den Engelschen handel en de Engelsche producten ingesteld.

Hetgeen tot nu toe ter sprake kwam had met werkelijken handel weinig meer te maken dan dat het onzen naam als handelsvolk in Transvaal grondig heeft bedorven. Maar waar bleef nu de werkelijke koopman?

Reeds in de dagen van President Burgers was door de twee broers in Pretoria een ‘general store’ geopend. Nationale noch godsdienstige overwegingen speelden daarbij een rol. Hoe is het met die firma gegaan?

Slecht - de onderneming ging in 1884 in liquidatie en nog niet de helft van het kapitaal kon aan de aandeelhouders worden terugbetaald. De verklaring ligt voor een deel in de algemeene depressie na den vrijheidsoorlog ingetreden, in kafferoorlogen, droogte en verarming der bevolking. Ze ligt echter ook in het aanhouden van slecht assortiment van goederen en een te klein werkkapitaal.

De verscheidenheid van goederen in een ‘general store’ was fabelachtig. Ze reikte van dameshoeden tot landbouwgereedschappen, van meubelen tot provisiën en dranken. Een boer of een plattelandswinkelier was gewoon alles ineens bij een bepaalden winkel in te slaan; kon hij daar niet alles krijgen, wat hij wenschte, dan kocht hij er niets. Groote bedragen waren met het aanhouden van zulk een bonten voorraad gemoeid, terwijl aan vracht, vooral voor het ossenwagentransport, en voor inkomend recht belangrijke sommen contant moesten worden neergelegd. Te grooter werden die bedragen, aangezien men met de onzekerheid van scheepsgelegenheid en de stagnatie van transport te land moest rekening houden en dus de voorraden moesten worden aangevuld met de slechtste kansen in dit opzicht voor oogen. Anders kwam men op een zeker oogenblik met een leege winkel te zitten. Voegt men daaraan toe, dat veel crediet genomen werd door afnemers en wederverkoopers, dat men bij executie vaak met vast goed genoegen moest nemen, dan is wel duidelijk, dat met een *f* 450.000 in dezen niet veel gedaan kon worden. £ 200.000 wordt door deskundigen genoemd als een minimum.

Nu was het altijd de gewoonte geweest, dat het binnenland d.w.z. ook de Oranje Vrijstaat en Transvaal, bediend werden door een paar groote importeurs aan de kust, die van hun afnemers ook weer inlandsche producten in afbetaling namen. Zoo was bv. in 1875 de toestand in Bloemfontein. Een enkele Duitsche firma, die daar wel direct uit Europa betrokken had, was er van teruggekomen, want de Kaapsche huizen aan de kust verschaften uit voorraad goederen van de meest verschillende herkomst op ruim crediet en bespaarden aan den binnenland-

schen handelaar de moeiten van overzeesche financiering. Voor de onzen, alleen in Transvaal gevestigd, met een expeditiekantoor in Durban en eigen inkoopkantoren in Londen en Amsterdam, was in dat beproefde systeem niet zoo gemakkelijk een plaats te veroveren. Zoo moest zich wreken, dat men vroeger den handel met Zuid-Afrika totaal had verwaarloosd.

Nog op een ander punt bleek dat zijn bezwaren te hebben. De inkoopers van de firma waren niet genoegzaam op de hoogte van de verlangens der Boeren-afnemers en een groot aantal incourante artikelen werd gezonden, waarin het kapitaal voor altoos vast bleef zitten. Er waren bv. veel goederen gestuurd van mindere qualiteit, omdat men de Boeren op dat punt niet kieskeurig achtte. Maar men had niet bedacht, dat de enorme transportkosten op goedkoope goederen bij gelijken omvang en gewicht in verhouding zwaarder drukten, zoodat daardoor het prijsverschil tusschen gewoon en superieur tot een kleinigheid ineenschrompelde.

Wij kunnen, dunkt mij, de teleurstellende ervaringen van de firma nu wel begrijpen als gevolg van de onvermijdelijke vergissingen, die elk volk begaat bij het betreden van nog onbekend terrein. Wij mogen dat te kleine werkkapitaal misschien zelfs wel in verband brengen met gewoonten in Indië, waar het wèl was gelukt een zaak klein op te zetten en geleidelijk uit de winsten uit te breiden. Als wij bij anderen hooren van zendingen naar Transvaal bestaande uit een partij Friesche schaatsen of een aantal corsetten van één maat, grooter in aantal dan er vrouwen in Pretoria woonden, dan mogen wij bedenken, dat de Engelschen omstreeks 1825 Zuid-Amerika met priksleden hebben gelukkig willen maken. Bedenkelijk wordt het evenwel als de hier gesignaleerde fouten geregeld blijken terug te komen, ook in latere jaren, ook als de goudrijkdom van den Witwatersrand is ontdekt en er in Transvaal zaken te doen zijn op groote schaal.

Als in 1887 eindelijk een Nederlandsch consul naar Pretoria is gezonden en als sinds 1892 het consulaat te Kaapstad in goede handen is, dan leest men in de jaarlijksche rapporten nog geregeld, dat Nederlandsche ondernemingen met te klein kapitaal werken, dat ze geen geschikte vertegenwoordigers hebben of wel dat de directies in patria eigenwijs de zaken zelf te veel bedisselen zonder zich van de eischen van de markt op de hoogte te hebben

gesteld. Er moet nog steeds tegen gewaarschuwd worden, dat men niet alleen op godsdienst moet letten en niet te veel op sentiment mag vertrouwen. Ook verder passen de raadgevingen merkwaardig bij hetgeen zooeven ter sprake kwam en ten deele ook in het verband, dat ik hier poog te leggen tusschen 1780 en 1880: zend *geen* goederen in commissie; een importeur gaat om uwentwille geen oude relaties bederven. Stuur geen oude modellen of mindere qualiteit. Sla deskundige aanwijzingen niet in den wind. Laat de zuinigheid niet de wijsheid bedriegen.

Waar school in dit alles de grondfout: bij den handelsman, die niet actief genoeg was; bij den industrieel, eigenwijs en conservatief; bij den financier, die geen kapitaal verschafte? Er zijn directiën geweest, die een Engelsche chef aanstelden over hun kantoor in Transvaal - een Hollander deugde daarvoor niet.[1)] Er zijn Nederlandsche handelsfirma's geweest, die de vaderlandsche nijverheid den rug toe draaiden. Het verwijt aan den bankier is door dezen doorgegeven aan het beleggend publiek, dat vaste rente wilde zien of in Nederlandsche ondernemingsgeest geen vertrouwen stelde. Laat ons hier eenvoudig vaststellen, dat heel de geest van het Nederlandsche volk niet op het veroveren van de nieuwe markt schijnt ingesteld te zijn geweest.

Van de Transvaalsche markt in het bijzonder niet of moet de uitspraak algemeener luiden? Een kleine uitweiding daarover nog tot slot.

Er is evenals in het laat 18de-eeuwsche Amerika heel wat geld door de Nederlanders in Transvaal gestoken. De onzen hebben er landontginning en goudwinning geëntameerd met de droevigste uitkomsten. Dat bracht de Hollandsche speculatielust zoo mee. Zij hebben er een spoorweg gebouwd en een circulatiebank helpen stichten. Er is een Nederlandsche bankinstelling gevormd en er zijn hypotheekbanken gegrondvest. Men zou zeggen: de economische belangstelling voor Transvaal is hier groot geweest.

Men vergist zich. De spoor en de Nationale Bank zouden er niet gekomen zijn zooàls ze tot stand kwamen, had niet Duitsch kapitaal de zaak op gang gebracht. Toen de Nederlandsche Zuid-

1) Zie bv. N. Rct. 18 Dec. 1896 onder Handelsberichten.

afrikaansche Spoorwegmaatschappij een succes werd, toen ja, was er overvloed van Nederlandsch geld beschikbaar. En bij alles wat van Nederlandsche zijde in Transvaal gewaagd is mag gezegd worden, dat het is uitgegaan van een paar bepaalde kleine kringetjes. Het waren nu niet vooral de rechtzinnigen meer zooals in het eerst; er waren ook lieden van liberalen huize, die nationaal belang aldus wilden dienen. Maar toch: gelijk in de 18de eeuw eenige weinige jonge patriottische kooplieden en bankiers zich aan Amerikaansche zaken omhoog hebben gewerkt, zoo waren de goede Nederlandsche ondernemingen in Transvaal uitgangspunt voor de faam van vooral één enkelen bankier, van A.D. de Marez Oyens, telg van een oud geslacht uit den Réveil-kring, maar leider van de nog nieuwe firma Labouchère Oyens & Co. Oude gevestigde huizen hebben zich met Transvaal niet ingelaten, gelijk zij vroeger Amerika hadden veronachtzaamd, en het groote publiek heeft onze economische activiteit in Zuid-Afrika zeker niet aangemoedigd.

Wat in Amerika werd ondernomen ging geheel buiten het Nederlandsche welvaartsleven om en stond vaak niet eens onder Nederlandsche leiding. De Transvaalsche affaires verschilden daarvan wezenlijk. Zij werden meest wèl door Nederlanders bestuurd en met name de spoorwegmaatschappij stond allerminst onverschillig tegenover het wel en wee van de vaderlandsche nijverheid. Integendeel, haar directie heeft het plicht geacht haar orders zooveel mogelijk bij Nederlandsche fabrieken te plaatsen. Zij heeft zelfs nieuwe bedrijvigheid gestimuleerd, zooals de bouw van locomotieven.[1)] Deze gestie is in de 2oste eeuw, toen de maatschappij door politieke noodzaak het leven gelaten had, dankbaar gememoreerd en - als één enkel voorbeeld gesteld waarop een tweede zich nog wachten liet.

In Nederland, aldus ongeveer de hier bedoelde uitspraak van 1906, is meerdere samenwerking tusschen de financieele kringen en onze nijverheid dringend gewenscht. Elders, in Duitschland, Engeland en België zoeken de bankiers vooral geldbelegging daar waar leveringen te verwachten zijn. ‘In ons land daarentegen beperkt zich de werkkring der financieele ondernemingen

1) Dr. M.G. de Boer, Honderd jaar machine-industrie op Oostenburg, p. 91.

alleen tot plaatsing van het kapitaal voor geldbelegging; andere motieven gelden niet'.[1)]

Een volk, waar de zaken zoo staan, is niet het best toegerust voor het veroveren van een markt. En de zaken *stonden* hier zoo; dat bleek uit hetgeen ik schetste aangaande Nederlandsch optreden in Amerika en een eeuw later in Transvaal. Wij kunnen de zooeven aangehaalde uitspraak ook beamen als wij denken aan den zwakken zin voor organisatie, die ons volk eigen is.

Een volkseigenschap dus, die ons heeft belemmerd in het uitslaan van de vleugels. Ook buiten Transvaal moet die ons gehinderd hebben. Behooren tot die categorie ook al de tekortkomingen van geringe activiteit, van eigenwijsheid en conservatisme, die aan onzen handel en industrie in Transvaal verweten konden worden? Ik geloof, dat tot op zekere hoogte dáárvoor een verklaring in andere richting te zoeken is.

Men kan het zoo zien, dat de Nederlander een groot deel van zijn krachten in Indië kon en moest aanwenden en daardoor andere terreinen diende te veronachtzamen. Men kan ook nog andere gezichtspunten naar voren brengen.

Bij den wedloop om de Zuidafrikaansche markt heeft, naar bekend is, vooral de Duitscher succes gehad. Hij was niet zoo onbekend met Zuid-Afrika als de Nederlander. Hij werd krachtig gesteund door zijn regeering; zijn industrie was met zijn bankwezen ten nauwste verbonden. Maar zijn succes is voor het grootste deel te danken geweest aan zijn rusteloozen ijver en zijn onbegrensd aanpassingsvermogen. Het optreden der Duitschers heeft in Engeland onrust gewekt en men heeft er de hand in eigen boezem gestoken. Commissies van onderzoek zijn benoemd en rapporten zijn uitgebracht en daarin werden grootendeels dezelfde tekortkomingen bij den Engelschman aangetoond, als wij bij den Hollander vonden.[2)]

De Duitscher, die zich een plaats in den wereldhandel beslist wilde veroveren, die exportmogelijkheden scheppen moest om een nieuw en geforceerd groot productieapparaat gaande te houden, heeft plooibaar als altoos zich in bochten gewrongen

1) Tijdschrift van de Mij. v. Nijverheid, 1906, p. 300, waar redevoering van F.C. Dufour.
2) Men zie het boek van Ross J.E. Hoffman, Great Britain and the German Trade Rivalry, 1875-1914; Philadelphia-Londen, 1933.

om zijn doel te bereiken. Engeland daarentegen was er aan gewoon geraakt de wereld tributair te achten aan zijn industrie, zijn handel en zijn scheepvaart. Het meende zich een hooghartige houding ongestraft te kunnen veroorloven.

Kan overdenking van deze twee zoo geheel verschillende houdingen ons ook aan een verklaring helpen van hetgeen wij in Nederland opmerkten? Bij ons geen algemeene belangstelling voor industrieele productie en in de kringen der nijverheid geen besef van de noodzaak om met inspanning van krachten nieuwe exportmogelijkheden te scheppen. Daartoe was het vinden van afzetgebied voor onze beperkte industrie altoos te geleidelijk gegaan. Met de Duitschers moeten de onzen zich dus weinig verwant gevoeld hebben in het zakenleven.

Aan den anderen kant - voor zelfvoldaanheid als bij de Engelschen was al heel weinig aanleiding, zou men zeggen. Vanwaar dan die gematigd onverschillige houding, die weinige inspanning en die geringe plooibaarheid? Ik waag het een oplossing aan de hand te doen en stel de vraag of wellicht in Nederland nog doorwerkte dat superioriteitsgevoel van kapitaalkrachtige natie, die, terend op ouden handelsroem, ook zonder overmatige krachtsinspanning zich wel zou kunnen handhaven? Indien werkelijk dat gevoel, in de 18de eeuw opgekomen, tot ver in de 19de eeuw heeft stand gehouden, zonder dat veranderde omstandigheden de houding van ons volk in dezen konden wijzigen, dan zeker was er aanleiding tot het maken van de vergelijking, die ik meende te moeten uitwerken. Zij heeft ons dan, naast tekortkomingen in onzen volksaard, ook de wet der traagheid laten zien in haar werking op ons volk.

P.J. VAN WINTER

Lytton Strachey

Het treft mij, dat hier in Holland Strachey zoo weinig bekend is. Voor mij had de kennismaking met dezen Engelschen schrijver eenigszins de beteekenis van eene ontdekking. En dus is wel verklaarbaar de neiging om de aandacht op hem te vestigen.

Lytton Strachey (1880-1932) is historieschrijver, biograaf, en als zoodanig steeds artist. Zijn oeuvre is niet omvangrijk. Hij schreef zijn dikste boek over Queen Victoria, een minder dik over Elisabeth and Essex. Verder 'Characters and Commentaries' (een bundel Essays), 'Books and Characters' (Essays), 'Emiment Victorians' (korte biografieën over Kardinaal Manning, Florence Nightingale, Dr. Arnold, en Generaal Gordon) In Engeland is hij, door zijn werk, beroemd, voor sommigen berucht, geworden.

Het lezen van deze boeken zal bij den een of ander protest, misschien wel verontwaardiging, wekken, maar niemand zal kunnen ontkennen, dat hier een buitengewoon scherpzinnig man aan het woord is. De manier van schrijven is overtuigend. Het boek over Koningin Victoria is een roman, die in voortdurende spanning houdt, en evenaart de meesterlijke historie-beschrijving van Stefan Zweig in 'Marie Antoinette'. Het knappe van het werk van Strachey is ook dit: dat hij een geschiedschrijver, een criticus is, die ons niet vermoeit door overvloed van materiaal, maar die al het voorbereidende werk, al de studie, welke aan zijn oeuvre ten grondslag ligt, voor zichzelf behoudt, en ons alleen maar geeft: zijn vondst, zijn visie, zijn resultaten. Er zijn zooveel boeken, die ons vermoeien of verwarren, doordat wij ook het bouwmateriaal en de steigers, en al den rommel, te zien krijgen. Strachey roept ons eerst, wanneer het werk af is, en de bouw kant en klaar - en zoo hebben wij, bij het lezen van zijn boeken, even het gevoel, dat zij spelenderwijs in elkaar gezet

zijn. Maar er is - dat blijkt wel, wanneer wij ons bezinnen - er is gegraven en gespit, er is ontzaglijk veel gestudeerd. Strachey is de geniale kunstenaar, die ons wat laat *zien*.

Strachey ruimt heel wat illusies op. Daarom zullen zij, die gehecht zijn aan geflatteerde portretten, aan romantische verhalen, aan heldenvereering, moeite hebben naar dezen man te luisteren. Neem bijvoorbeeld de teekening, welke Strachey geeft van Generaal Gordon, die voor Engeland eene heldenfiguur is geweest, en misschien nog is. Strachey teekent hem niet meer als den Christen-held, maar als een onevenwichtige, een avonturier, niet een heilige, maar een eerzuchtig man. Nu heeft Strachey voor velen afgedaan. Maar deze menschen vergeten twee dingen: allereerst de vraag, waar de waarheid is, en, in de tweede plaats, of niet, juist in de sfeer der waarheid, de vereering zuiverder kan worden. Wij moeten even den tunnel, den donkeren tunnel, door, om, aan de andere zijde, in een nieuw landschap terecht te komen. En dan zijn wij, waarschijnlijk, verder gekomen! Het kind, dat, jaren lang, in zijn vader de vervulling van het ideaal heeft gezien, gaat, ouder geworden, iets anders ontdekken, maar krijgt dan misschien den vader terug in geheel andere gedaante. De stralenkrans is geen maakwerk meer, geen traditie, hij is weggeweest, maar, op wonderlijke wijze, teruggekomen. Engeland krijgt zijn Generaal Gordon anders terug. Nu niet meer als het beeld van bordpapier, maar als een levende, felle, fascineerende persoonlijkheid.

Koningin Victoria's beeld, zooals de traditie het gemaakt heeft, wordt door Strachey in stukken geslagen, en hij gaat opnieuw aan het werk. Hij stelt zich geen bepaald doel, hij zoekt, hij is nergens bang voor, hij stoort zich aan niemand, hij leest haar brieven, hij is geen hoveling, hij is geen eerbiedig-buigend onderdaan, hij is zelfs geen Engelschman. Hij ontdoet de biografie van haar staatsiekleed, hij is niet bang voor négligé, zelfs niet voor naaktheid. Hij verzwijgt niet het dwaze en het belachelijke, het door en door menschelijke. Met een groote dosis scepticisme bekijkt hij al de fraaiigheden en versierselen, de deftigheid en ongenaakbaarheid, hij aarzelt niet door te dringen in de geheimen van een vereerde vorstin, die toch wel op en top de vrouwelijke eigenaardigheden en gebreken bezit, hij analyseert haar huwelijksleven, hij neust in alle hoeken en gaten. Maar daarna, en onder-

tusschen, gaat hij opbouwen, en, wanneer wij zijn roman over koningin Victoria gelezen hebben, zijn wij toch eigenlijk wel heel dicht bij een levend mensch gekomen - en is dit niet meer dan dat wij alleen maar een vorstelijk portret of standbeeld bekijken?

'*Eminent Victorians*' is voor mij het kostbaarste van Strachey's werk. In dit boek behandelt hij kardinaal Manning; Dr. Arnold, den man van Rugby, van de public school; Florence Nightingale en Generaal Gordon. Voor een groot werk is geen dik boek noodig. Het getuigt op zichzelf al van de meesterhand, dat hier, in zoo kort bestek, een volledige biografie wordt gegeven.

In het Victoriaansche tijdvak was het iets vanzelfsprekends beroemde menschen te prijzen, zij hadden een wereld geschapen, waarin het gemakkelijk en gelukkig te leven was, en het leek alsof het van heerlijkheid tot heerlijkheid zou gaan. Maar in 1918 was alles anders geworden. 'Eminent Victorians' is in dat jaar verschenen. Er is een algemeene achterdocht in de wereld gekomen, een storm heeft alle heilige huisjes omvergeworpen, men gaat paspoorten controleeren, ook groote mannen worden verdacht, zij moeten hun bagage en geloofsbrieven laten visiteeren, en worden niet meer alleen om hun beroemde namen vertrouwd, zij moeten hun grootheid bewijzen. Strachey past een nieuwe methode toe, of opnieuw eene verouderde: die van den man der douane, die verdenking koestert, zonder aanzien des persoons, en het alles onderzoekt, overal gaat hij speuren, onschuldig eruitziende voorwerpen worden beklopt en onder de loupe genomen. En hierna gaat Strachey schrijven. 'Het is mijne bedoeling meer te illustreeren dan uit te leggen', zegt hij in de Voorrede van dit boek. En hij haalt de woorden van een 'Meester' aan: 'Je n'impose rien; je ne propose rien: j'expose'. Maar, omdat hij ook zelf een meester is, is er in de illustratie iets van het overtuigende, waartegen oppositie zoo goed als onmogelijk is. Wat hij vertelt, is: dat een eminente clericaal, kardinaal Manning, nooit ten volle oprecht is geweest, en meer gestreden heeft voor de macht dan voor God; dat Florence Nightingale niet zoozeer, of bijna heelemaal niet, was de dienende engel, geen legendarische figuur, maar een vrouw van aanpakken, van organiseeren, van geniaal mannenwerk; dat Dr. Arnold, de vereerde grondlegger van de nieuwe Engelsche school, de opvoeding gestuurd heeft

in de richting van pedanterie en farizeesche zelfvoldaanheid, met verwaarloozing van het intellect; dat een Christenheld, Generaal Gordon, een excentriek avonturier was.

Strachey, die voortdurend kalm blijft, nooit grof wordt of scheldt, duldt niet, dat wij de dupe zijn, van welke orthodoxie ook.

Wij leven thans in 1934 - de methode van Strachey is, zonder dat wij eigenlijk weten, wat er, en hoe het alles veranderd is, door velen aanvaard - maar wij kunnen begrijpen, hoe onbarmhartig die methode zich voordeed aan hen, die in 1918 wel veel hadden meegemaakt, maar nog niet tot besef van de realiteit waren gekomen. Vele jongeren begrepen het natuurlijk terstond. Ik herinner mij, hoe ik, kort na den oorlog, aan een jonge vrouw, die bijna mijn dochter kon zijn, vroeg: 'wat hebben jullie jongeren toch tegen de ouderen?' waarop zij het harde vonnis formuleerde: 'die hebben ons den oorlog bezorgd!' Deze antithese behoort nu ook al weer tot een verleden; en er is al weer zooveel veranderd, dat Strachey ook al min of meer tot het verleden behoort - hij is al niet meer de profeet van de jongere generatie - maar juist daarom is het noodig nog eens de aandacht op hem te vestigen, omdat hij eene methode heeft toegepast, welke ten allen tijde haar recht heeft, ook thans weer sterker dan ooit: de verstandelijke. Het te kort, dat deze methode mag bezitten, kan worden aangevuld, niets is daartegen. Er is echter ook eene methode, welke bedwelmt, of verleugent, of welke de oorspronkelijke schildering onherkenbaar en onherstelbaar verminkt, en daar is alles tegen!

In zijn 'Books and Characters' bespreekt Strachey een verhandeling van een 'Shakespeare-kenner', Dr. Furnivall, die wil laten zien, dat Shakespeare in zijn latere en laatste jaren zooveel rustiger, zooveel bezadigder is geworden, dat hij een soort van 'vrede' heeft gevonden. Deze deskundige heeft, behalve zijn kennis van Shakespeare, ook den wensch, dat zijn, toch wel soms wat wilde, dichter, ouder en wijzer is geworden. Strachey luistert naar de argumenten, noteert de bewijsplaatsen, gaat Shakespeare nog eens lezen, en constateert, dat hier eene ongepaste vervalsching plaats vindt: Shakespeare heeft misschien, als ouder man, zijn haren verloren, maar niet zijn streken! En, mij dunkt, dat de gedocumenteerde kritiek van Strachey met de opvattingen van Dr. Furnivall afrekent, en den schrijver ontmaskert.

Strachey heeft niets van een hartstochtelijk auteur, maar wie hem heeft leeren kennen, en over zijn werk en zijn persoon nadenkt, gaat hem zien als een man, die, achter een onbewogen gelaat, en achter een kalm betoog, de hartstocht voor de waarheid verbergt.

Geheel onbewogen is Strachey's gelaat toch niet. Het kan niet den humor verbergen. Prachtig is die humor van Strachey, hij heeft niets van dat grappige, van het gewilde, wat zoo hinderlijk kan zijn. Zijn methode is er van doortrokken. Ook hier weer alle reden voor ergernis, er zijn zoo heel veel menschen, helaas, die niet vatbaar zijn voor humor!

Strachey's humor komt vooral te voorschijn, wanneer hij te maken krijgt met godsdienstige uitingen van de menschen. Ik kom later nog even terug op zijn houding tegenover het religieuse. Maar ik wil hier zeggen, dat, al zal hij wel eens onrecht gedaan hebben met zijn humor, Strachey's glimlach in zijn kritiek, of in zijn verhaal, toch wel heel dikwijls weldadig aandoet. Er is zooveel fraze, vooral op het terrein van het godsdienstige!

Maar humor is voor hem onmisbaar, hij past geheel bij zijn methode, waarover ik boven het een en ander gezegd heb. Ik kan niet nalaten een staaltje van zijn humor te geven, en kies zijn teekening van Lord Hartington, een van de Ministers in het Ministerie, dat Generaal Gordon naar Soedan zond, en daar aan zijn lot overliet.... ‘hij was gemaakt volgens het patroon, dat bijzonder dierbaar is voor zijn landgenooten. Het was dit: hij was niet alleen betrouwbaar (honest), maar zijn betrouwbaarheid was een Engelsche betrouwbaarheid, eene, welke natuur was, en dat bij iemand, die, zoo leek het hun, het levend beeld was van wat een Engelschman moet zijn. In Lord Hartington zagen zij, belichaamd op een heerlijke manier, de kwaliteiten, welke hun het dierbaarst waren: onpartijdigheid, soliditeit, gezond verstand - de kwaliteiten, waardoor zij zelf begeerden uit te blinken, en waardoor zij, in hun gelukkige oogenblikken, meenden het te doen. Indien zij ooit begonnen te twijfelen, was er, in ieder geval, het voorbeeld van Lord Hartington, om hen aan te moedigen en te leiden - Lord Hartington, die nooit zelfzuchtig was, die nooit opgewonden was, en die heelemaal geen verbeeldingskracht had. Alles wat zij van hem wisten, paste in hun portret, en verhoogde hun bewondering en eerbied. Zijn liefde

voor de jacht gaf hun een gevoel van veiligheid; en het kon heusch niet dwaas zijn, dat zij vertrouwen hadden in een man, die eerlijk erkende twee ambities te hebben: Minister-President te worden, en de Derby te winnen - en die de tweede nog hooger stelde dan de eerste. Zij hielden van hem, om zijn slordigheid, om zijn onnauwkeurigheid, omdat hij weigerde het leven te maken tot een pasklare aangelegenheid, omdat hij een officieel bericht van groote beteekenis in zijn jaszak wegstopte, en het daar, nog ongeopend, enkele dagen later, te Newmarket, terugvond. Zij hielden van hem, om zijn haat van fijne sentimenten; zij waren verrukt, wanneer zij hoorden, dat, op de een of andere bijeenkomst, toen een bloemrijk spreker bekende, dat "dit het meest-trotsche oogenblik van zijn leven was", Lord Hartington, met gedempte stem gebromd had "het meest trotsche oogenblik in *mijn* leven was, toen mijn varken den prijs won op de kermis te Skipton". Bovenal hielden zij van hem, omdat hij vervelend (dull) was. Het was hun grootste troost: bij Lord Hartington konden zij er altijd zeker van zijn, dat hij nooit, in welke omstandigheden ook, brilliant of fijn, of verrassend, of hartstochtelijk, of diep zou zijn. Wanneer zij naar zijn speeches zaten te luisteren, waarin de eene strakke, duidelijke beschouwing de andere opvolgde, in een volmaakte vlakheid, dan voelden zij, mee opgenomen in één geweldige verveling, dat hun vertrouwen ten slotte verzekerd was. Zij keken op, en genoten volop van de stoere, markante verschijning. De erfgenaam van een prachtig hertogdom kon bijna doorgaan voor een boerenarbeider. Bijna, maar niet heelemaal. Want een moeilijk te omschrijven atmosfeer van overwegende autoriteit openbaarde zich in de krachtige persoonlijkheid; en de heerachtige afkomst uit het geslacht van Cavendish werd zichtbaar op het breede, lange, gebaarde, onbewogen gezicht.'

Lord Hartington is ook langzaam, het is eigenlijk misdadig, zoo langzaam als hij is. En Generaal Gordon is er het slachtoffer van geworden. De hulp, die deze noodig had, de ontzettingstroepen, kwamen te laat. Strachey windt zich niet op, gebruikt geen krachttermen, maar in zijn teekening van den Minister is hij, op humoristische wijze, scherp - èn: hij doet het op een manier, dat Engeland begrijpen moet, dat zij met hun allen schuldig zijn aan het tragische einde van hun held.

Het is wel begrijpelijk, dat Strachey, op allerlei wijze, ergernis gewekt heeft. Telkens is hem verweten, dat hij eerbied mist. Hij zal geantwoord hebben: ‘de dingen, waarvoor ik geen eerbied heb, verdienen haar ook niet.’ Eerbied hebben ligt niet in de lijn van dezen historicus en criticus. Maar, wanneer ik het portret van Strachey bekijk, zie ik een betrouwbaar, eerlijk gezicht, van een man, die bijvoorbeeld voor kinderen iets zeer betrouwbaars zal gehad hebben.

Merkwaardig vind ik, hoe hij in zijn teekening van Manning telkens de figuur van Newman noodig heeft, om Manning scherp te doen uitkomen, en Newman laat hij zóó zien, dat wij het gevoel hebben: dien bewondert hij, maar hij vindt het niet noodig veel daarover te zeggen; dien vereert hij zóó, dat hij zelfs gebruik maakt van een legendarisch verhaal omtrent Newman, om hem in zijn verborgen grootheid van ziel te openbaren. Strachey's natuur is in staat om in een clericaal als Newman, het kind Gods lief te hebben, maar, wanneer hij spreekt, spreekt hij over Manning, die Newman onwaardig en onchristelijk heeft behandeld.

Strachey wordt ook verweten, dat hij geen eerbied heeft voor de religie, speciaal voor de Christelijke. In dit verwijt is zeker een kern van waarheid. Strachey is geen religieus man, tenminste niet volgens zijne geschriften. Wie hem persoonlijk gekend hebben, zullen misschien anders over hem oordeelen. De man, die hem wel bijzonder interesseert, is Voltaire. Toch meen ik, dat de religieuse menschen, speciaal de Christelijk-religieuse, in staat moeten zijn naar Strachey's kritiek te luisteren. In het mooie boek ‘A Tenement in Soho’ van Georg Thomas, leeren wij een Engelschman kennen, die luistert naar een preek, er naar luistert met eerbiedige aandacht, en evenzeer luistert naar de bestrijders van het Christendom, ook met instemming; een, die geniet, van uit zijn kinderlijke, ondogmatische natuur, van Bach èn van de jazz, voor elkaar bestrijdende opvattingen sympathie heeft, voor theïsme en pantheïsme. Kunnen wij dit ook? Of noemen wij het beginselloos?

Strachey vindt weinig religie. Hij haat gehuichel, hij haat de pedante vroomheid, hij is verontwaardigd over het Christendom, omdat het zooveel dingen verknoeide, waarvoor hij eerbied en bewondering heeft. En nu zie ik Strachey als den man, die voor de religie vooral de taak heeft van ‘den vriend, die mij mijn

feilen toont', die de Christenen weer laat 'groen loopen', en nu - wie groengeloopen heeft, zal zich deze menschen herinneren, misschien met een huivering, maar toch ook wel met een zekere dankbaarheid - onbarmhartig critiseert. Strachey behoort tot de menschen, die vooral opkomen voor de verdrukten, en hoe velen zijn er niet, die juist door het officieele Christendom zijn miskend, of mishandeld, die om hun afwijking van de 'orthodoxie' (ik gebruik dit woord niet alleen in theologischen zin) zijn vervolgd, dikwijls op de meest-wreede manier! Want het is toch altijd zoo, dat zeer velen desnoods in romans de verdediging van de onmaatschappelijken of afvalligen aanvaarden, maar, wanneer zij hen in het leven ontmoeten, hebben zij meestal alleen maar verachting, in ieder geval geen spoor van ontferming. Strachey is de man, wien de zwakheden der menschen ontroerden, het ligt niet in zijn natuur die ontroering te openbaren, maar wel, om zijn afkeer te uiten over de menschen, die met hun 'deugdzaamheid' de zwakken wanhopend maken, den zwervers een onderdak weigeren, de gevallenen aanklagen. Hij heeft een afkeer van de Christelijke Kerk, die de vergeving van zonden predikt, maar in de praktijk den zondaar zelden of nooit rehabiliteert. Als zoodanig heeft Strachey iets van den profeet: hij valt het Christendom aan, om zijn liefdeloosheid, en hij doet dit, zooals Galsworthy het ook doet, deze in geheel andere stijl: door zich in te spannen om den mensch te begrijpen, te begrijpen, wat er drijft achter de onconventioneele, revolutionaire daden van de afvalligen en opstandigen. Getuigenis hiervoor geeft, behalve honderd opmerkingen, te verzamelen uit zijn werken, het boek over Elisabeth en Essex, waar hij den opstandigen graaf tracht te begrijpen tot in diepste diepte.

Wat Strachey haat, is: gewichtigheid, onverdraagzaamheid, onwaarachtigheid. Hij ziet het groote gevaar van 'succes', ziet het bijna altijd als iets verdachts, omdat het maar al te vaak verkregen wordt met behulp van de leugen. Hij haat namaak, schijn, op welk gebied ook, en, met zijn kritischen blik, ontdekt hij zoo heel veel daarvan in de geprezen en geeerde menschen.

En dat hij zóó ironisch kan spreken over de godsdienstige uitingen en ontboezemingen van sommige menschen komt misschien wel hieruit voort: dat hij van hen allereerst eischt, dat zij eerlijk en waarachtig zullen zijn. Tegenover een man als Lord

Hartington komt Strachey's humor te voorschijn, tegenover Kardinaal Manning en Gladstone de ironie: deze laatste twee pretendeeren iets van uit hun ‘geloof’, aan hen stelt Strachey den eisch van eenvoud en eerlijkheid, en hij meent in hun woorden een valschen klank te herkennen, die hem tot verontwaardiging drijft. Onophoudelijk is er in deze houding van Strachey iets van eerbied tegenover het heilige.

Wij hebben in Holland geen man als Strachey. De methode van Strachey wordt misschien alleen toegepast op vergaderingen, of in theologische en politieke debatten. En hier niet altijd, of zelden, waardig. De atmosfeer is hier niet zuiver, en er wordt niets wezenlijks bereikt. Een enkelen keer ontmoeten wij eene litteraire kritiek, welke op de hoogte staat van Strachey's kritieken.

Ik vraag mij af, hoe het zijn zou, wanneer met de methode van Strachey onze ‘groote mannen’ werden beoordeeld. Zou er ook bij ons geen behoefte zijn aan een boek als ‘Eminent Victorians’? Ik geloof het heel zeker. Een, waarin een kerkelijk man gezien wordt als een ‘Streber’, een man, die hongert naar macht en succes, maar niet buigt voor God! Waarin een groot staatsman ontmaskerd wordt, die stichtelijk is in plaats van eenvoudig, en sentimenteel in plaats van reëel! Waarin de legende van den heilige wordt geanalyseerd, en de eerzucht ontdekt in den man of vrouw, die heet zich te offeren voor zijn taak! Het kan heilzaam zijn. De ‘Prediker Salomo’ heeft gezegd: ‘er is een tijd om te omhelzen, en een tijd om verre te zijn van omhelzen.’ Het omhelzen heeft heel wat onzedelijkheid in de hand gewerkt, en ook velen afkeerig gemaakt van omhelzen! Er is een tijd om verre te zijn van omhelzen. Dit is Strachey's tijd. En, wanneer ik goed zie, heeft onze tegenwoordige tijd Strachey's methode minstens evenzeer noodig als de periode vlak na den oorlog. Laten maar wat illusies verstoord worden! Laat er desnoods iets onbarmhartigs zijn in de kritiek, anderen zullen wel weer opbouwen. Zachte heelmeesters maken stinkende wonden. Strachey bouwt ook weer op: èn Florence Nightingale èn Generaal Gordon worden anders belicht, en wekken, op andere wijze, bewondering. En, als Strachey zelf niet opbouwt, dan is hij toch groot genoeg om het recht van anderen te erkennen, en hen te laten opbouwen. Strachey's historiebeschouwing, en zijne kritieken, kunnen aan-

vulling verdragen, hebben die zelfs noodig, en er is alles voor te zeggen - Strachey zelf zou het toegeven - om ook te luisteren naar anderen dan Strachey. Strachey is nuchter, en met nuchterheid alleen bereiken wij het niet. Wanneer de voorbijganger een vrouw leelijk heeft genoemd, dan is dit, op zijn best, een aesthetisch oordeel; de zoon van die vrouw kan vertellen, hoe mooi deze vrouw is, kan niet alleen het aesthetisch, ook het ethisch oordeel herzien. Het diepste geheim - ten slotte kent Strachey het niet.

Maar, nu het gaat om den opbouw van een nieuwe wereld, hebben wij wel heel erg noodig den helderen blik, den meedoogenloozen speurzin van mannen als Strachey. Het is toch immers geen ‘nieuwe wereld’, wanneer alleen het verschil is: vroeger een vorst, thans een volksleider vereerd! In de katastrofe onzer wereld is de sleur ‘le roi est mort, vive le roi’ buitengewoon gevaarlijk. En, als er geen helden of heiligen zijn, moeten zij niet geforceerd verkregen worden.

Voor alles hebben wij nuchterheid noodig. Strachey haalt in een zijner Essays een woord van Mallarmé aan: ‘poëzie wordt niet geschreven met idees, maar met woorden’, Mallarmé zeide dit tot een dichter, die beweerde dat hij vol zat met idees, maar toch niet tot schrijven kwam. Deze uitspraak ligt geheel in de lijn van Strachey. Het is heilzaam nu eens niet gewichtig te doen met idees. Voor poëzie zijn woorden noodig, en soms zijn daden noodig en geen woorden, en waarachtigheid in plaats van stichtelijkheid, en ontferming meer dan dogmatiek. En, als er één leugen is, waar wij van verlost moeten worden, dan is het die van de frazes, van de godsdienstige, van de sociale, van politieke, van nationale, van communistische, van elk soort fraze, onvoorwaardelijk. Ik geloof, dat er weinig menschen zijn in de wereld, die zóó de gave hebben om de frazes te herkennen en te haten, als Strachey. En, met het oog daarop, lijkt mij de kwestie, of hij wel voldoende ‘eerbied’ heeft, reeds opgelost: hij heeft den eerbied zóó ingeboren, en is door zijn aanleg zóó scherp van gehoor, dat geen fraze aan zijn aandacht ontsnapt.

Aan het begin van dit artikel over Strachey zeide ik, dat hij steeds artist is. Dit geeft wel een zeer bijzonder genot aan het lezen van zijne boeken. In een zijner Essays heeft hij het over

Versailles, en hij, de historicus, ontdekt als het allermerkwaardigste van Versailles wat hij noemt: de sfeer.

Ook van Strachey's werk kan dit gezegd worden. De waarheid der kunst is hem superieur aan de waarheid der feiten. Biografie was voor hem een kunst, niet een vlakke beschrijving. En, zooals hij ons door Versailles rondleidt, en dan niet ons vermoeit met duizend historische bijzonderheden, maar opmerkzaam maakt op de sfeer, doet hij het in zijn historiebeschrijving. Omdat Strachey kunstenaar is, is het, alsof het leven ons wordt *geopenbaard*. Il n'impose rien; il ne propose rien: il expose. En hier is de verwantschap tusschen den artist en den profeet. Niet door de feiten alleen ontdekken wij de menschen en de dingen, maar door het genie van den kunstenaar, die bezield is door het verlangen naar waarheid. De scepticus Pilatus zegt: 'Wat is waarheid!' De 'geloovige' zegt: 'waarheid is het geheim'. De artist probeert iets van de waarheid te grijpen. Maar, waar het om het geheim gaat, schiet hij te kort; en als hij eerlijk is, zooals Strachey, zwijgt hij erover, wijst alleen in de richting, zooals hij het met het oog op Newman doet.

H.A.C. SNETHLAGE

Roemeensche ontmoetingen

1. Een nacht in Bucarest

Alsof het gisteren was, met zoo sterke obsessie rijst een tafereel voor mij op, uit den zomer, in Roemenië's hoofdstad. Het was in den nacht. Op het terras van een der mondaine restaurants zaten wij gedrieën natepraten, Prof. Crainik, zijn elegante vrouw en ik. Crainik, befaamd theoloog en aanbeden dichter, is populair en gevreesd. Na het echtpaar eerst ontmoet te hebben in een der beste Bucarester salon's, had ik het daarna vaak getroffen in de van levenslust en melancholie verzadigde atmospheer der intieme restaurants. Als wij er binnenkwamen, groetten de gasten, velen verhieven zich van hun zetels, snelden van verre toe, om den geleerde, dichter en publicist de hand te drukken.

Het ging al naar den morgen toe. Niet ver van ons speelde een Zigeunerorkest, wilde klaagzangen uit den Turkentijd, of boerenzangen vol gedempte lichte vroolijkheid, of militaire thema's tintelend van rhythme. Bewonderenswaardig was de homogeniteit van het geheel, hetzij de violisten als in gepeinzen, achteloos de strijkstokken over de snaren lieten glijden, of als zij, plots door éénzelfde vervoering aangegrepen, de een na den ander, het hoofd over de viool negen, en met gesloten oogen, sleepende zoete cantilenen uitzongen, zooals men ze nergens anders ter wereld hoort.

Wij zwegen niet, maar ons fluisterend gevoerd gesprek scheen voort te drijven op de wellusten van rhythme en stemming. Daar zat mevrouw Crainik met haar scherpgeteekend Romeinsch profiel en klare oogen, naast den dichter die tot een verder Oosten scheen te behooren, met zijn gebruind gelaat en - onder de raafzwarte haren -, de snelle flikkerende oogen, die zich soms heel even als in een korten droom sloten. Wij wisselden gretig

emotie's en gedachten uit, zooals dat gaat tusschen antipoden, die zich tegelijk vreemd gevoelen en nabij, en die hopen, in vluchtige snelle ideeënflitsen, oude vergeten raadsels, tegelijk met het antwoord, terug te vinden. Onder de bedwelmende Zigeunermuziek, half-geloovig en half-sceptisch, zooals dat intellectueelen betaamt, goochelden wij met glinsterende ideeën als met lichtende glazen kogels, en strengelden fraai gevlochten phrasen als arabesken om ons heen.

Eindelijk vonden wij samen rust in het volgende inzicht: is de Roemeensche cultuur door diepe verwantschappen aan West-Europa verbonden? Neen, het is voor de Roemeensche eliten plicht om te waken over Byzantium's kostelijkste erfenis. Een afgrond scheidt Oost en West in Europa. Maar beide oevers aan den wonderbaarlijken bergstroom van Europa's beschaving trekken elkander onweerstaanbaar aan, en heftig en ijl als weerlichten slaan de werkingen telkens op elkander over. Crainik reciteerde een zijner bekendste verzen:

> Mystieke vogel, witte vogel,
> een bliksemflits, die door de wereld schiet,
> van 't Westen naar het Oosten,
> mystieke vogel, witte vogel!

Het was een dier onvergetelijke Roemeensche Augustusnachten De laatste zoele walmen van den dag, die ondragelijk heet geweest was, werden door een laten nachtwind verjaagd. Aan alle tafeltjes waren elegant in avondkleedij gedoschte gasten gezeten, en zetten zich telkens weder flaneurs neder. Geen ruw-Noordsch gebaar, geen schokkende intonatie. In een sfeer van hoffelijkheid wisselden de bezoekers met gedempte stem glimlachend beminnelijke phrasen.

Bij vlagen drong uit verre vlakten de nachtwind tot ons door. Een verrukkelijke koelte golfde naar ons toe, en voerde uit andere voorsteden en wijken de geuren uit bloeiende tuinen en het rag van vreemde melodieën uit verre feesten met zich mede. Alles om ons scheen vreugde en rust. De menschelijke wezens, gansch de natuur met haar geluiden en geuren, schenen de evocatie van een oud geluk, van een rijpe wijsheid, die, aan de levensvolheid gewend, ingetogen en verzadigd, het heden te genieten weet.

Ik wees aan de Crainik's dit eenige tafereel van elegantie en geluk:

‘Weet ge wel zeker, dat gij tot het Oosten behoort? Zijt gij niet veeleer het Zuiden zelf? Den Balkan-Slaven heeft het niet gebaat, dat zij de hoeven hunner paarden, onder Croníoon's glanzenden aether, aan de stranden der Aegeische en der Adriatische zee gespoeld hebben. Maar gijzelven, ingesloten tusschen de Germaansche en Slavische barbaren, schijnt mij toe, eene aangeboren gewoonte te hebben van geluk en vreugde.

Gij herinnert mij aan een dansend paar, dat ik zag, lang geleden in een Zuidelijken nacht, waaraan mij deze nacht herinnert. Ons Kaukasisch ruiter-regiment, dat tijdelijk van het gevechtsfront teruggetrokken was, bevond zich voor enkele dagen in een Zuid-Russisch stadje in garnizoen, en bood de burgerij een feest aan. De violen speelden, de dansers gleden door een volle zaal. De schoonste meisjes hadden aan de uitnoodiging gevolg gegeven. Terwijl achter den horizon het geschut donderde, vergaten wij allen de gruwelen van den krijg, en gaven ons opgewonden aan de vreugden van het oogenblik over.

Onder de paren danste geen beter dan twee jonge menschen, die weldra de algemeene opmerkzaamheid tot zich trokken. Hij was een knappe, slanke Oekrainsche kozak, fier en beminnelijk, die danste zooals men alleen danst in oude ruiterrassen, als een god. Zijn partnerin was een der fraaiste meisjes die ik ooit gezien had, opvallend zelfs in dit land, waar de jonge vrouwen liefelijk en vurig zijn. Van haar krijgshaftige voorouders had zij het zuivergetrokken, gebiedende profiel, van eene verre Turksche voormoeder den vlammenden en eenigszins weeken oogopslag. Beiden straalden van geluk, en hadden alleen oogen voor elkander. De muziek speelde al niet meer, en nog dansten zij voort, temidden der bewonderende toeschouwers. De officieren riepen hun kameraad een woord toe, deze herhaalde het in de ooren van het meisje, en dit knikte toestemmend. Twee coupe's boordevol champagne werden op hunne hoofden geplaatst, de dans herbegon, maar nu dansten zij alleen. Mannen en vrouwen, langs den wand geschaard, vuurden het paar aan, klapten de maat in de handen. Het was alsof een lichte bedwelming zich van de aanwezigen meester maakte. Het maanlicht speelde om de pilaren van den ingang, de geur van rozen en bloeiende oleanders vloeide de zaal binnen. De muzikanten speelden zooals zij nog niet gespeeld hadden, zij droegen de dansmelodieën vrij voor,

voerden vreemde rubati in, versnelden de tempi. Het paar danste naar de inspiratie van het orkest, sneller en sneller, oog in oog. Beiden schenen elkanders tegenwoordigheid op te drinken, en al het andere op aarde te vergeten. Toen eindelijk de muziek zweeg, en de dansers onder het gejuich stilhielden, was uit de glazen geen druppel gespild. De dansers hieven ze van elkanders hoofden af, en dronken elkander toe, terwijl de jonge kozak voor het meisje knielde.

Welnu, nooit meer zal dat tafereel uit mijne herinnering verdwijnen. Waar zijn beide dansers gebleven? Zijn zij ondergegaan in het onweer, dat over Rusland heeft gewoed? Nu reeds schijnen de Ukrainsche kozak en het schoone meisje gansch irreeël geworden te zijn, simpele zinnebeelden, symbolen van de levenskunst der Zuid-Europeesche volken, die te genieten weten, zonder uit den beker des levens een druppel te spillen.'

Crainik zag mij verrast aan. Zijn vrouw keek glimlachend omhoog. 'Te laat' zeide hij eindelijk, 'het is te laat, reeds is de witte vogel over ons heen gevlogen.'

'Ik weet het,' antwoordde ik, 'de vogel uit het Westen.'

Crainik keek mij onafgewend in de oogen, terwijl hij van het zooeven aangevangen gedicht, de volgende coupletten reciteerde:

> .... van tranen is de aarde zwaar als lood,
> als een bedreiging krijt uw roep,
> die als een dolk het duister splijt,
> van 't Westen naar het Oosten.
>
> Mystieke vogel, witte vogel,
> wat liet ge aan het Westerstrand terug?
> een ledig nest? de resten van een aas?
> Mystieke vogel, witte vogel.
>
> Dood is als nacht; het Ledig gromt
> in d'afgrond van de opgescheurde wereld,
> dood is als nacht, slechts rook en schaduw....

Toen onderbrak hij zich: 'Kent ge onze jongeren? Weet ge, wat onze IJzeren garde is?' En op mijn toestemmend antwoord: 'Ik zal u morgen Codreanu zenden. Spreek met hem, tracht hem en de zijnen te begrijpen, denk u in de geestelijke driften in, waaraan zij gehoorzamen, en zeg mij later eens, of onze cultuur enkel nog maar tracht naar vormvolmaaktheid en levensgenieting. Zie toe, of wij niet opnieuw aan oude felle exaltatie's

gaan gehoorzamen, en of in ons oude, geblaseerde wezen geen nieuwe krachten zijn ingeslagen.'

Wij drukten elkander lang de hand. Zoo eindigde deze vreemde avond.

2. De Roemeensche ijzeren garde

Hoe schrikwekkend elke uitbarsting van bloedig geweld in het openbare leven eener natie ook moge zijn, en hoe afkeurenswaardig ons de oplossing van een politiek conflict in het bloed van een regeeringspersoon moge toeschijnen, het zou onjuist en zelfs onrechtvaardig zijn, om de verklaring voor zoodanige uitingen van hartstocht uitsluitend in individueele motieven te willen zoeken. Sedert den wereldoorlog heeft een sterke verschuiving plaats gevonden, in zede en rechtvaardiging, van individuen naar volksgroepen. Wie ziet niet, dat in de meeste 'beschaafde' landen aan den doodslag van den politieken tegenstander gansch andere normen worden toegepast, dan twintig jaren geleden. Wij zijn nieuwe 'middeneeuwen' binnengetreden, die een nieuwe periode onzer cultuur en nieuwe decadentie's voorbereiden. Machtige regime's zijn opgekomen, opgetrokken met geweld, gegrondvest op duizenden lijken hunner tegenstanders En telkens heeft de zegepraal van het nieuwe stelsel elke gedachte aan vereffening der bloedschuld verjaagd, en derhalve de gebezigde geweldsmethodes gerechtvaardigd.

Wij gaan trouwens een tijd tegemoet, waarin in grootere mate dan in onze jeugdjaren, ideeën zich van de massa's gaan meester maken, en waarin goed en kwaad afgemeten worden naar de bruikbaarheid voor de verwezenlijking van abstracte gedachten. Dit samenscholen van belangrijke élite-groepen om leuzen en ideeën in plaats van om belangen, is een revolutionair verschijnsel van den na-oorlogstijd.

Aan den aanvang dier wereldbeweging van opstandigheid tegen meer 'gemoedelijke' vormen van gezagsuitoefening, en van prediking der uitroeiing van den tegenstander, staat het Leninisme. Het Russische bolsjewisme heeft aan Europa het harde, koude fanatisme van den ideoloog voor zijne denkbeelden teruggegeven, en daarmede de minachting en den haat tegen elken weerbarstige. Dit sterke pathos is eerst door de sterke, koele

Meesters der samenzwering en der omwenteling aan communistische bewegingen buiten Rusland medegedeeld, en is eindelijk uit het communistische fanatisme overgenomen door alle stroomingen en organisatie's van verweer tegen communisme en internationalisme. Zoo stammen dan uit de geestdrift der Russische revolutionairen, ten slotte de geweldsmethodes af van alle nationalistische bewegingen, eerst in Italië, dan in een twaalftal andere Europeesche landen, vervolgens in het verre Oosten, in Japan en het officieele China.

En zoo zijn dan ook wij, in ons kalme landje, gewend geraakt aan den aanblik dezer politieke gladiatorenspelen. Menigeen onder ons heeft waarschijnlijk, wanneer in een ander land een tegenstander onzer wereldopvatting door aanslagen bedreigd werd, onwillekeurig de duim omlaag gekeerd. Honderden namen van vermaarde personen in Rusland, Frankrijk, Duitschland, Italië, die het zand der staatkundige arena met hun bloed bevochtigd hebben, gaan aan onzen geest voorbij, zonder dat wij in opstand komen, of zelfs verrassing toonen.

Toch heeft de vermoording van den Roemeenschen ministerpresident Duca bij een ieder die met de toestanden in den Balkan kent, verwondering gewekt. In Servië of Bulgarije, landen die door alle eeuwen heen vervuld geweest zijn van een atmospheer van ruwe hartstocht en brutaal geweld, zou zulk een aanslag volkomen begrijpelijk geweest zijn. In Roemenië wordt echter elke bezoeker getroffen door de weeke urbaniteit van het leven, door een instinctmatig uitwijken voor alle hevige conflicten, door de staatkundige meegaandheid, ja de gedweeheid van den burger. Een IJzeren Garde, die een verschil in opvatting in het bloed van een tegenstander wreekt, schijnt bijna iets on-Roemeensch toe.

Nu heeft het toeval gewild, dat ik de IJzeren Garde in den verleden zomer heb ontmoet. De vermaarde intellectueel, prof. Nikifoor Crainik, theoloog en dichter, heeft mij den leider dier jonge Garde, een zekeren Codreanu, advokaat en kamerlid, toegezonden. Op een heeten Augustusmorgen kwam Codreanu, van eenige volgers vergezeld, mij in mijn hotel afhalen. Lang en slank, vriendelijk en hoffelijk, rustig maar energiek heeft hij zijn opvallend en bijna verwonderlijk prestige over de massa's aan een geruchtmakende daad van opstand en moed te danken

gehad. In Jassy, waar opstootjes uitgebroken waren, was de politie-prefect begonnen, op draconische wijs tegen de studenten op te treden. In navolging van politiemethodes der sovjets, waren arrestanten gefolterd, teneinde hun de namen van medeplichtigen en leiders te ontlokken. Studenten waren gegeeseld en hadden bastonnades op de voetzolen ontvangen. Codreanu, op eene simpele aanwijzing gearresteerd, was in het bijzijn van den prefect aan een dergelijke pijniging onderworpen. Na de geeseling, wegens gebrek aan bewijzen vrijgelaten, had Codreanu den prefect toegevoegd: 'Vandaag ben je de sterkste, morgen zal ik het zijn, dan zal ik je dooden!'

Den volgenden dag begaf de prefect zich, begeleid door zeven gendarmes en acht politieagenten, naar het gerechtshof, om er te getuigen. Codreanu wachtte hem op, staande op een der treden voor den ingang. Hij schoot den prefect neer en opende het vuur op de politie, die hem wilde gevangen nemen. Nadat twee agenten neergelegd waren, kozen de anderen het hazepad. Codreanu wandelde daarop kalmpjes naar het naastbijzijnde politiebureau en gaf er zich gevangen. Tijdens het vooronderzoek, dat een jaar geduurd heeft, ontving hij meer dan 1900 aanbiedingen van Roemeensche advokaten, om zijne zaak te verdedigen. Na zijn vrijspraak werd hij door een menigte van honderdduizend menschen, onder het zingen van vaderlandslievende en godsdienstige liederen, naar zijn woning geleid.

Op den dag zijner in vrijheidsstelling werd een Christelijknationale partij opgericht, onder de hoede van den aartsengel Michael. De eerstvolgende verkiezingen brachten kamerzetels aan vijf partijleden. In elk dorp, waar Codreanu's volgers onder het zingen van nationale en Christelijke liederen binnenkwamen, sloten de boeren zich bij hen aan.

Vroegere pogingen om eene nationale partij te stichten, waren gestrand op de inmenging van geldgevers. Teneinde onafhankelijk te blijven van elken baatzuchtigen bijstand, heeft het partijcongres besloten om geen financieele hulp van buitenstaanders aan te nemen. Elk der vijf afgevaardigden stortte drie vierde van zijn inkomen in de partijkas. De leden brengen enkel den arbeid hunner handen aan. Het vereenigingshuis wordt door de leden gebouwd, en met zeer veel belangstelling heb ik, onder geleide van Codreanu, het terrein bezocht dat voor dien bouw bestemd was.

Een vijftigtal studenten, burgers, boeren, priesters, werken met een soort verbetenheid aan de fundamenten van het toekomstige clubhuis. Een groote afbeelding van den gevleugelden Aartsengel, aanvoerder der hemelsche heerscharen, beheerscht het veld. Boeren en burgers werken er halfnaakt in de aarde, graven kuilen en loopgraven, sleepen steenen aan, alles in koortsachtige haast. Codreanu werkt mede, spreekt hen toe, geeft raad, wisselt gedachten uit. De maaltijden worden door jonge vrouwen bereid. Als wij heengaan, worden wij toegezongen, en er klinken, terwijl voorbijgangers het hoofd ontblooten, aangrijpende Christelijke en nationale zangen. Deze gewilde armoede, deze ijver en hartstocht, deze levensernst en dit jeugdig enthousiasme, schijnen vreemd en vijandig aan het zonnige landschap en den lichten, vroolijken volksaard. Maar dan herinner ik mij, dat in de Roemeensche kloosters - de eenige in den Balkan, waar van religieus leven sprake is - talrijke monniken en nonnen het ‘groote Schema’ met zijn nasleep van zware vasten en ondragelijk strenge regels hebben aangenomen, en welke schatten van berusting en offermoed in dit ras begraven liggen.

Dan geleidt Codreanu mij naar de steenbakkerij, waar leden der IJzeren Garde de steenen, tegels en pannen bakken voor hunne gebouwen. Halfnaakt arbeiden zij aan den oever van een riviertje in de kleilagen, voeren in wagentjes de geperste kleivormen aan, laden ze in de ovens, stapelen ze onder de daken in de schuren op. Geen loon voor hun werk, dan 5600 steenen per week, welke zij voor het clubhuis mogen aanwenden. Onder de arbeiders valt mij een goedgebouwde, intelligent uitziende jonge man op: de advokaat en kamerlid Constantinescu. Halfnaakt werkt hij, als de anderen, aan den vloed, duwt wagentjes met klei aan, en vuurt, elastisch en energiek, gezond, evenwichtig, vol levenslust, in de felle zon zijn 24 medearbeiders aan. Elke werkdag wordt met het zingen van geestelijke liederen, met gebeden aan den aartsengel Michael, geopend en besloten.

Hoe zijn in de gelederen dezer eenvoudige mannen, zingende arbeiders en geestdriftige intellectueelen, de practijken van verzet en doodslag binnengekomen? Heeft hier het kwaad niet het kwaad voortgebracht? Kort te voren was de jonge prins Cantacuzène, voortdurend geschopt, door de politie over een afstand van 400 kilometers, langs den spoorweg waarvan men hem niet

heeft toegestaan gebruik te maken, te voet uit Pascani naar Bucarest vervoerd. Hebben de bastonnades door politieprefecten aan studenten toegediend, en hebben alle andere geweldmethodes waartoe de autoriteiten zich, in navolging van buitenlandsche collega's in Rusland, Duitschland, Italië en elders, hebben laten verleiden, niet hun schaduw voor zich uit geworpen, en zal ook dit volk voortaan in een langen keten, den eenen doodslag aan den anderen geschakeld, met zich moeten medesleepen?

Crainik, Codreanu en anderen staan, na een lange hechtenis onder bewaking. De jonge advokaat Constantinescu, dien ik in Augustus van het vorige jaar in zijne steenbakkerij als leider van zijn ploeg intellectueelen bewonderde, is wegens moord op den minister-president Duca, tot levenslangen dwangarbeid veroordeeld. De keuze van den archi-strateeg Michael, aanvoerder der militaire heiligen, en bevelhebber aller goddelijke heerscharen, tot Beschermheer, heeft de IJzeren Garde geen geluk gebracht. Onder alle hemelsche machten is de Aartsengel des Gewelds de eenige, wiens bescherming en wiens navolging gelijkelijk doodelijk zijn. Het zwaard, dat hij alleen gerechtigd is te voeren, vernietigt een ieder die er de handen naar uitstrekt.

L.H. GRONDIJS

Kroniek der Nederlandsche letteren

De geest van Adriaan Loosjes

Maria Helena de Haan, Adriaan Loosjes.

Onlangs is de meening verdedigd, als zou de versterking van het vaderlandsch gevoel nieuwe kans op bewondering bieden aan *De Hollandsche Natie* van Helmers; en dit is inderdaad wel denkbaar, zoodra de smaak in het zog van den hartstocht geraakt. Doch waarom gunt men zulk een kans niet liever aan *Het Leven van Maurits Lijnslager* door Adriaan Loosjes, immers het boek dat in Potgieter, naar diens eigen bekentenis, den vaderlander heeft gewekt en de idee van het vaderlandsche schrijverschap verhelderd? De bedaarde degelijkheid van Lijnslager moge minder aanleiding tot uitbundige geestdrift bieden dan de pathetische landgalm van Helmers, - terwijl deze bezig was met de schildering van zijn schelkleurig, doch weinig perspectivisch panorama van de vaderlandsche grootheid, slaagde Loosjes volkomen in de teekening van den vaderlandschen burger, zooals hij hem zich gaarne droomde. Bij zijn figuren vergeleken, leverde Helmers alleen maar standbeelden met borstgalm. Een groot psycholoog was geen van de twee, doch beide dienaren van het nationalistisch simplisme verschillen hierin, dat de een uitsluitend aangekleede begrippen bezong, waar de ander persoonlijke trekken wist te onderscheiden. Ze waren van omstreeks denzelfden leeftijd en schreven met dezelfde bedoelingen hun hoofdwerk; stelde de tijdgenoot den dichter hooger, het nageslacht heeft meer te danken aan den romanschrijver, wiens invloed, rechtstreeks of tweedehands, op alle groote schrijvers van de negentiende eeuw heeft ingewerkt.

Dat Loosjes de eerste historische roman der Nederlandsche letterkunde schreef, dat hij het deed in een tijdvak van nationaal

verval en met volksverheffende strekking, geeft hem recht op onvergetelijkheid, maar dat hij daarenboven uit goed historisch instinct het beeld der zeventiende eeuw fixeerde voor zijn nakomelingschap en met nauwkeurig onderscheidingsvermogen de kenmerken vaststelde van den eigen landaard, vraagt van iedere generatie eenige aandacht voor zijn gestalte. Aan zijn op vattingen heeft zoowel Multatuli als Potgieter zichzelven gemeten, al deed de laatste het vaak door te bewonderen wat de eerste zou verachten. In de eigenschappen der Hollandsche menschheid zocht Loosjes het eerst naar de distinctieven der Hollandsche menschelijkheid en maakte hij al te argeloos de vaderlandsche geschiedenis tot een zedenspiegel voor de vaderlandsche burgerij, hij was het toch ook, die in het verleden de teekenende trekken van Hollandsche ondernemingsdurf, humaniteit en eigenwaan, zij het met gelijke bewondering voor alle drie deze eigenschappen, aanwees. De beteekenis zijner veel te vele geschriften voor den ontwikkelingsgang van het aesthetisch voelen in ons vaderland is zeker onderschat. Loosjes werkt verder door dan in het liberale grootheidsideaal der veertiger jaren; men kent zijn geest terug uit de nieuwste Nederlandsche romankunst, wanneer men na de emancipeerende vrouwenromans der heden prominente dames gedwongen wordt de dikke boeken van jongere schrijvers als Albert Helman en Theun de Vries te doorbladeren. Hun helden zijn nog altijd van het Lijnslager-type, de een wat meer, de ander wat minder aangedaan met een naïeve voorbeeldigheid, gepaard aan een landerige opvatting over hoe het moet met mensch en maatschappij. Dit is geen quaestie van liberalisme, socialisme, communisme of nationaal-socialisme, maar het simpel voortvloeisel uit een bepaalden aanleg, die Adriaan Loosjes in de hoogste maat bezat en die het midden houdt tusschen apostolische humaniteit en bekrompen betweterij. Zulk een aanleg schijnt het bijzondere eigendom van dichterlijke naturen, die de dichtkunst niet voldoende belangrijk achten in zichzelve en haar deswege verzaken tot een gewetensvolle dienstbaarheid aan tijdsidealen. Telkens weer vervalt de rechtschapen Hollander dan in een mythologie zonder mystiek en schept zich een persoonlijke bezieling tot nut van het algemeen. Hierin is Loosjes voorgegaan en hij heeft de gebreken van honderd jaar Hollandsche litteratuurgeschiedenis op zijn zelfde geweten, dat, van vreemde smetten

vrij, zoo voorbeeldig met alle vaderlandsche deugden getooid was. Hij is naïef op een wijze, die te veel lachlust wekt om onuitstaanbaar te worden. Zoo zeer dweept hij met het goede, hetwelk hij zelf vertegenwoordigt, dat het kwade in hem beminnelijk wordt, als de onderhoudende afwisseling in een starre regelmaat. Hij is zoo altijd goed gemutst, deze Loosjes, zoo onaflaatbaar verstandig, zoo onwedersprekelijk vroed, zoo volkomen immuun voor het geheimzinnige, zoo hermetisch gesloten voor elken zweem van valschheid of bedrog, hij heeft zoo gedurig het beste voor oogen, dat men eigenlijk schroomt hem te beoordeelen uit angst, een lieve illuzie te verstoren. Hij weet zoo goed met alles weg. Niets verbaast hem, en wat hem ergert, kan hij steeds nauwkeurig verklaren, zoodat hij nauwelijks boos behoeft te worden. Heeft iemand kwade karaktertrekken? Het komt, omdat hij misvattingen huldigt omtrent het Opperwezen of omdat hij door vleizucht van bedriegelijke vrienden verleid, de juiste waarde der eigen persoonlijkheid uit den gezichtskring verloor. Verspreidt zich onder de menigte een panische schrik? Wees maar gerust: de oorzaak ligt bij een afschuwelijke superstitie en wanneer gij de ontzette getuige van een aardbeving zoudt zijn, past het u te bedenken, hoe dezelfde teistering meteen de bron is van de welvaart der streken, welke zij bezoekt! Meent gij, dat zulke redeneerwijze haar uitwerking missen zal? Adriaan Loosjes weet raad:

> Als 't hooploos is geheel het bijgeloof te fnuiken,
> Is 't best den waan des volks ten oirbaar te gebruiken

en daarom hooren wij Michiel de Ruyter aan zijn scheepsvolk verklaren, dat een komeet geen strafgericht van God voorspelt, of moest het al zoo zijn, dan toch geen strafgericht voor de degelijke opvarenden naar Chattam, doch voor den trouweloozen Brit, die het immers veel eerder verdient. Het benijdenswaardige gemak, waarmede de verlichte Loosjes over de raadsbesluiten van het Opperwezen beschikt, maakt gansch het universum tot een letterraadsel, dat gij oplossen kunt, als gij den sleutel maar bij de hand hebt en voldoende geduld beoefent om u niet van de wijs te laten brengen. Hoe zou er iets onverklaarbaar kunnen zijn, en waarom zouden wij ons doen verschrikken door het mysterieuze, wanneer het heelal zoo netjes gehoorzaamt aan de natuurwetten, die wij weliswaar niet op eigen gelegenheid

vermogen te stellen, maar die de zegevierende rede toch met rustgevende zekerheid weet te achterhalen? De nuchtere vaderlander heeft volkskracht genoeg om niet verschalkt te worden door het schijnbaar raadselachtige voorkomen der dingen. De beheersching der wereld komt in laatste instantie neer op een vraagstuk van koopkracht en dit wordt immers opgelost door noesten ijver en deugdzame degelijkheid. Vooral geen verkwisting en de wereld blijft draaien. Dus ook geen verkwisting der geestkracht aan de duistere weelde van bijgeloovigheden of de verlokkende luxe der weekgevoeligheid, die den vaderlander misstaat en derhalve den Allerhoogste mishaagt. Loosjes is sentimenteel geweest, het is waar, maar de hartstocht heeft hem nimmer vervreemd van de rede en wat koopt men tenslotte voor sombere bespiegelingen op het kerkhof, vermits men daar toch eenmaal terecht komt? De dood heeft geen geheimen voor den deugdzame, het leven ligt open voor den werklustige, wie zou nog piekeren?

Vergeefs probeert men Loosjes zelfs maar te betrappen op een huivering, die hij door deze stelselmatigheden overwon, de man heeft altijd alles te voren geweten en altijd alles achteraf doorzien met een twijfelloosheid, die door geen mathematische formule overtroffen wordt. Hij is een buitengewoon vruchtbaar schrijver geweest, maar nauwelijks een mensch. In Helmers trilt de grootspraak soms van echte verontwaardiging, in Feith druipt het verdriet van maar een sterveling te zijn langs iedere ontroering, in Bilderdijk breekt het genialiteitsbesef zich tegen de begrenzing van het menschelijk vermogen, maar bij Loosjes is het gemoed gekanaliseerd, het kent geen golfslag, woelt geen grondnat op en weerspiegelt den hemel precies per afgebakenden vierkanten meter. Niets ligt hem verder af dan grootheid, maar hij dweept met iederen humanen held, want de heroïsche gestalte is voor hem de natuurlijke vergrooting van den alledaagschen mensch. Persoonlijke gebreken doen daar afbreuk aan en de dichter Milton moge geniaal zijn, de burger Lijnslager heeft alle reden om den Heer te danken, dat hij niet als deze dichter is, door partijdigheid in het staatkundige bekrompen, door hartstocht in het bijgeloof verblind. De onbedorvenheid van het gemoed alleen verzekert den welstand der soort en wat heeft de wereld aan menschen met aanleg, wanneer zij toch maar ten

prooi aan wellust of hofdienst vervallen? De held van het verleden heeft geleefd om den burger van het heden tot voorbeeld te strekken, in deze opvatting illustreert Adriaan Loosjes op volmaakte manier het *Carnaval der Burgers* van Dr. Menno ter Braak, met dien verstande nochtans, dat hij het genie ook als afschrikwekkend voorbeeld durft aanwenden, want wie zou willen lijken op zijn Anthonie van Dijk? De man kon schilderen, zeker, maar zie hem kruiperig zijn, daar aan het Engelsche hof! Dan onze Vondel!

- 'Ja, ja, zeide Lijnslager, mijn vriend Vondel heeft wel gelijk, als hij in zijn Palamedes zegt:

Ver dwaelt hij van dit leven af
Dien de onrust nagaet tot in 't graf
En tot den avond van den morgen,
Geknaeght, geplaeght wordt van de zorgen,
De zorg, die nimmer rusten laat
Den slaef van eenen vrijen staet,
Die tot gemeenen best zal raemen,
Verbonden zooveel hoofden t'zamen;
Hij wordt gebeten van den nyt,
Hoe vroom en eerlyk hy zich quyt.
De tabbert, ik beken 't, is eerlyck
En 't kussen deftigh en raadsheerlyck:
Maer och wat is 't een lastigh pack,
Wat moeite nestelt onder 't dack,
Daer ieder vlamt op hooge stoelen
En allerley gebreken woelen'.

Deze Vondel komt als gast op de zilveren bruiloft van Lijnslager 'want schoon al vast in jaren klimmende, liet hij zich zelden tot een vroolijk vriendenfeest vergeefs uitnoodigen' en hij brengt natuurlijk een gedicht mee, waar dient de dichtkunst anders toe? Maar alvorens het op te lezen, spreekt hij er zeer bescheiden over 'en schonk zijn glas te boorde toe vol', het meest geloofwaardige détail van het gansche tafereel, om dan 'op zijn gewonen geestigen en edelen trant' te gaan voordragen 'het krachtige en vroolijke op eene zoo eigenaardige wijze ondereen mengende, dat zoo wel oud als jong met de gespannenste aandacht luisterde naar de geestige wending van gedachten, en verrukt was over de levendigheid der beelden, elkander zoo natuurlijk afwisselende'.

Wat Loosjes over Vondel schrijft[1)], is doorgaans lang niet dom

1) Zie het Octobernummer van de '*Vondelkroniek*'.

en zijn schets van Vondels persoon zou de werkelijkheid bijna even na komen als de Vondelportretten van Thijm, wanneer daar maar een greintje poëzie ware overgeschoten op de karakteristiek van den wijzen en vaderlijken burgerman, die Vondel bij alle gelegenheden heeft te spelen. In de behandeling van 's lands grootsten dichter heeft Loosjes zich het nauwkeurigst gekenschetst. Herhaaldelijk voert hij Vondel ten tooneele en de manier, waarop hij het doet, verdient meer aandacht dan er aan besteed werd, maar zijn ideale bruiloftsgast, met alle gezelschappelijke deugden toegerust, ontstijgt slechts aan de omgeving, wanneer hij abstracties heeft kwijt te raken over het dichtvuur en dan blijft hij verre beneden de melancholische razernij van den somberen Milton, die Lijnslager waarschuwt, vooral toch op te passen voor zwartgalligheid. Daar mocht nog eens een Milton komen! De rede verhoede die ramp! In Vondel schuilt niets ziekelijks voor Loosjes en dit is bijkans een vonnis over Vondel. Maar de groote dichter wordt alleen aangewend volgens een rationeele gebruiksaanwijzing. De kunst van Loosjes is trouwens voor een vrij hoog percentage niets anders dan een redelijke gebruiksaanwijzing bij de kunst der vaderen, die naar vorm en geest wordt ondergebracht in het didactische programma der verlichting. Het duistere wordt uitgeschakeld, het magische tot algemeene verstaanbaarheid verklaard, de wijsheid van den wereldkundige wordt omgezet tot de nuchterheid van het gezond verstand der burgerij, en het genie is pasklaar voor zijn doel. Loosjes vraagt zich geen oogenblik af, welke geheimzinnige krachten het gemoed van de dichters bewogen, noch waar het verband dier persoonlijke krachten met het algemeene volkswezen te zoeken valt, hij veronderstelt eenvoudig, dat ieder dichter zijn eigen genie op een bank heeft als de koopman zijn kapitaal en er de rente van trekt, die hij er met verstandig beleid van weet te maken. De pathetiek der brandende boezems en schroeiende aderen ligt hem nu eenmaal niet. Hij is boekverkooper te Haarlem en weet, wat er aan te vangen is met inspiraties voor wie ze redelijk verwerkt.

Zoo schijnt deze man met zijn mager Nutsrationalisme, zijn aangeboren afkeer van het mysterie, zijn patriottische tolerantie en zijn behoefte aan gebruiksaanwijzingen, eerder geroepen tot vaderlandsch carricatuur dan tot nationale vertegenwoordiging

in de fraaie letteren, en toch is hij de voorlooper van Tollens en van Potgieter, van Geertruide Bosboom en, langs een omweg, zelfs van Multatuli, die misschien alles verachtte wat Loosjes prees in onzen landaard, maar toch op grond van hetzelfde beginsel der hoogere menschelijkheid. Van Vloten's rede ‘Over humanisme’ kon geknipt zijn uit citaten van Adriaan Loosjes, die zijn lied alleen verheft ‘der menschelijkheid ter eer’:

Geen helden, die door puin en bloed,
Der Menschelijkheid tot schand,
Laurieren oogsten, dik bedaauwd
Met tranen, 't oog van weeuw en wees
Ontvloeid, verheft mijn Lied.

Mijn Lied verheft geen laffen Vorst,
Vertroebeld in den schoot der wellust,
Wiens oog bij 't schuimen van den beker,
Zich voor zijn heil en 't volksheil sluit,
Die, als een afgod aangebeden,
Van 's levens eersten oogenblik
Zich waant een Godheid dezer aarde,
En 't werkzaam volk voor zijnen voetbank houdt,
Van zulk een aardworm zwijgt mijn Lied.

'k Treed ook geen myrthen boschjen in
Waar 't ongestadig dartel licht
Tot dart'le zangen noopt,
Neen! op een graf - op 't graf der deugd
Hef ik mijn zangen aan!

Mijn hart, door 't edelst vuur verwarmd
Zoekt door gezangen lucht,
Een Lied der Menschelijkheid ter eer,
Ter eer van een Bataafsche Vrouw
Vereeuwig' kinderliefde en deugd,
Vereeuwig' trouw en moed!.... (etc.)

Bij dit simplisme ligt zijn kracht, en die der negentiende eeuw. Hij heeft allen eerbied voor het Opperwezen van den patriottentijd, maar hij gelooft in den mensch, hij belijdt met apostolisch vuur de religie der humaniteit. Niet, dat het schaadde aan de orthodoxie zijner Doopsgezindheid. ‘Zijn kerkgenootschap’, zegt Witsen Geysbeek - ‘vond in hem in verschillende betrekkingen een waakzaam en verstandig opziener, de godshuizen een man der weduwen en een vader der weezen, Teylers godgeleerd genootschap een kundig en onpartijdig regter, de

Spaarbank een voorzigtig berekenaar, de instelling tot uitdeeling van warme en voedzame spijzen een bereidvaardigen verzorger'. Het een sluit het ander niet uit. Wat hem echter bij al die bezigheden moed gaf en bij zijn letterkundige werkzaamheden inspireerde, was het geloof in den mensch, in den Hollandschen mensch. Het nationalisme van Loosjes is een toegepast humanisme geweest, gevoed door aandacht voor al hetgeen 'ˈt gevoel van mensch te zijn verheft'. Het Universum ontging hem. Hij duizelde niet onder de sterren, tenzij uit plichtmatige hoogachting, hij verdiepte zich niet in de lichte en donkere hoogten der uitzinnige vervoering van mystieken en bezetenen, maar hij vertrouwde den Hollandschen mensch. Als die maar eens zichzelf werd, bleef de rest van zelf in evenwicht. Daar was veel vermetel vertrouwen toe noodig om zóó eenvoudig en zóó practisch alle vraagstukken van metaphysischen aard te ontwijken, Loosjes heeft dit vertrouwen ontwikkeld en er zijn nageslacht mee versterkt. Want deze eenzijdigheid was een kracht, al is de andere een grootere. Stel Dostoyefski op de plaats van Loosjes en het Holland der negentiende eeuw wordt volkomen ondenkbaar.

Mejuffrouw de Haan heeft zich de moeite getroost, het gansche werk van Loosjes te doorlezen en haar proefschrift is een prettig boek geworden, waaruit men veel en met genoegen leeren kan omtrent de bedaarde persoon van den Haarlemschen schrijver. Doch op de geestelijke beteekenis van Loosjes voor zijn vaderland is zij niet diep ingegaan, zich beperkend tot een algemeene schets van leven en werk. Wie den samenhang wil bestudeeren van de negentiende eeuw met de achttiende, van de hernieuwde werkdrift met de gedroomde arcadia's, zoekt naar den prikkel tot ontwaking van den volksgeest. Hij vindt de vrijheidsgedachte als eerste verklaring van de herleving. Doch die gedachte, anders dan in Frankrijk, ontwikkelt zich in Holland buiten de wijsbegeerte om uit een wederontwaakt vertrouwen in de kracht der eigen menschelijkheid. Het openbaart zich bijzonder naïef, dit vertrouwen. Het leidt tot een lachwekkende overschatting van de degelijkheid als grondslag van het maatschappelijk bestel. Allereerste levensvoorwaarden der ziel miskent het schromelijk. Het versmalt de levensgrenzen tot een op den duur onhoudbare benauwenis. Genieën nivelleert het tot gebruiksartikels een

natuurcatastrophen tot nuttige lesjes. Maar het richt zich op de realiteit. Nuchter en rechtschapen bekijkt dit bekrompen vertrouwen de mogelijkheden van den eigen aard, sluit het onbruikbare en schadelijke uit en groeit tot een levensleer van het nutmatige, die de hoogste inspiraties verstikt, doch den alledaagschen aanleg sterk ontwikkelt. Het is de levensleer van het woekerende talent, niet van de spontane genialiteit. Voor den uitzonderlijken mensch biedt het geen plaats. Lijft het Vondel achteraf in, het stoot Bilderdijk uit en maakt Douwes Dekker onmogelijk, wat hij dan ook niet naliet, te worden. Dit is het grootste nadeel van het experiment in nationale volkskracht, waartoe Loosjes rustig den stoot gaf. De massa versterkend, verlamt het de persoonlijkheid, omdat het iedere persoonlijke eigenschap wil onderschikken aan een plan van welstand. Wiens natuur zich daartoe leenen kan, hij schrijft *Het Rijksmuseum* en *Florence* maar de ander komt noodwendig in opstand tegen de *Duizenden-eenige specialiteiten*, die het verstandig stelsel moeten schragen, ook al beroept hij zich op hetzelfde beginsel der menschelijkheid. Doch dit kon Loosjes in zijn eenvoud niet voorzien. Hij stierf gerust, maar onverwachts, op den 28en Februari 1818, zeven en vijftig jaren oud. ‘Hij had dien avond nog de vergadering van het genootschap “Oefening in Wetenschappen” bijgewoond en er een vers voorgedragen. Zijn vrouw vond hem later in de studeerkamer, dood, met het laatste nummer van de “Boekzaal der geleerde wereld” in de hand’.

ANTON VAN DUINKERKEN

Buitenlandsch overzicht

Bescheiden geworden Genève.
24 September 1934.

Met ijzeren consequentie voltrekt zich aan het door Hitler geleide Duitschland het noodlot: het staat geïsoleerd. Stresemann indertijd is op weg geweest de 'Einkreisung' te verbreken; den Keizer was dit vóór den oorlog nimmer gelukt, en nu krijgt wederom Hitler geen kans. Op de plek waar Duitschland ligt kan Europa geen volk gebruiken dat zich in zelfverheerlijking tezamenbalt. In dit centrum van Europa met ostentatie beleden, wordt het dogma der aan raskenmerken ontleende superioriteit door de omstanders noodzakelijk als een onmiddellijk gevaar gevoeld. Wat enkel curiositeit zou blijven als men het debiteerde op het Paascheiland wordt dreigende actualiteit als men het uittrompet te Berlijn. Wanneer Hitler ooit afleiding noodig mocht meenen te hebben van binnenlandsche moeilijkheden zal hij zich van de krachten kunnen bedienen eener ten uiterste tegen de buitenwereld geprikkelde massa. Dit is bedenkelijk en gevaarlijk; - wie draagt er de schuld van? Met één woord is dat niet te zeggen. De auteurs van Versailles, hoe machtig zij waren, hadden de sympathie der wereld niet. Die sympathie heeft vrij langen tijd onder Duitschlands bereik gelegen. Er is heel wat noodig geweest om haar te verbeuren, maar verbeurd is zij, en grondig. Het onmiddellijk gevolg van Duitschlands uittreding uit den Volkenbond is de uitnoodiging aan Rusland geweest, om er deel van te maken. Het communisme toelaatbaar geacht wegens het wantrouwen door Hitler verwekt....

Men kan er zeker van zijn dat overwegingen als die Nederland, Portugal en Zwitserland hebben doen tegenstemmen, België en anderen zich van stemming onthouden, aan Frankrijk, Engeland,

Italië niet vreemd zijn gebleven. Zij zijn echter voor de kracht van zwaarwichtige politieke redenen, die groote mogendheden eerder dan de zeer kleine plegen te doen gelden, bezweken. Als medeintimidator kan Rusland binnen het Volkenbondsverband nuttig zijn, en men gelooft te kunnen aannemen dat 'communisme voor export' door de Sowjetleiders van thans als een artikel wordt beschouwd waarop geld en aanzien verloren is.

De kans dat Barthou zijn garantiepact ten behoeve van Oostenrijk binnenhaalt, gaat er niet op vooruit. Zuid-Slavië met Italië onder één hoed te houden is al moeilijk, en nu blijkt ook Hongarije recalcitrant. Het zou zijn bezwaren tegen Roemenië (ter zake van de minderheidspolitiek van dezen staat) het zwijgen moeten opleggen, en toont zich hiertoe ongenegen. Het voordeel eener innige verhouding tot Italië kan te duur worden gekocht; het wordt in Hongaarsche oogen problematiek zoodra Italië tot Frankrijk (en daarmede eenigermate tot de Kleine Entente) nadert.

Het Saarprobleem blijkt ten uiterste ingewikkeld. Frankrijk beseft dat eene uitspraak te zijnen voordeele (gesteld dat die te verkrijgen ware, waaraan het niet wezenlijk gelooft) het probleem niet zou oplossen maar permanent maken, en dat zelfs eene uitspraak ter verlenging van den bestaanden toestand onwaarschijnlijk is zoo deze de hereeniging met Duitschland voorgoed zou moeten buitensluiten. De bevolking wenscht (in meerderheid) niet die hereeniging, enkel de 'gelijkschakeling' waarmede Hitler haar bedreigt, onmogelijk te zien gemaakt. Durft Hitler ten aanzien van zijn Saarpolitiek een terugtred aan? Het is niet waarschijnlijk, hoe wenschelijk het voor het wezenlijk belang van Duitschland (en van Europa) zou wezen.

Het wezenlijk beslissende wordt, ten opzichte van deze en van de meeste andere zaken, te Genève niet, of nog niet gezegd. Men tracht de vraagstukken te onderkennen, en zij blijken voor oogenblikkelijke ontwarring niet vatbaar te zijn. Een toestand die groot gevaar oplevert; het eenige lichtpunt is dat men zich hiervan bewust toont. Geleidelijke verschuiving van moeilijkheden is eerder te verwachten dan hare regelrechte overwinning, maar verschuiving is althans te verkiezen boven verstarring. Zij laat

het bewustzijn intact dat men, in onderling overleg, voor het oogenblik niet geheel onaannemelijke oplossingen moet blijven nastreven. De onvolkomenheid van den veelgesmaden Volkenbond ligt aan den dag, maar tegelijk zijn onmisbaarheid. Algeheele mislukking van zijn werk ten goede is hierom onwaarschijnlijk, daar te velen beseffen dat buiten hem nog slechts de chaos grijnst. Een besef dat wellicht die mate van geduld met en toegefelijkheid voor elkanders moeilijkheden te voorschijn roepen kan, waaraan de zwaarbeproefde volkerengemeenschap thans bovenal behoefte heeft. Voor brutale prestigepolitiek schrikt men terug; men zal waarschijnlijk, al modderend, in contact blijven, en dit is voor het oogenblik vermoedelijk het hoogste wat te bereiken valt. Genève zingt vele tonen lager dan het placht, maar juist hierin kan, hopen wij, de redding liggen.

C.

Bibliographie

Agnes Miegel, Gang in die Dämmerung. Neue Erzählungen. - Eugen Diederichs Verlag, Jena.

Agnes Miegel is in Duitschland vermaard door haar historische en romantische balladen. In het nieuwe Duitschland staat deze dichteres, sinds 1933 lid der Duitsche Dichtersacademie, in hoog aanzien. Een aanzien, waarop zij door haar gaven recht heeft, dat echter door andere omstandigheden verhoogd wordt. Dat zij Oost-Pruisische is, geboortig uit een der lang bedreigde randgebieden van het Duitsche Rijk in Koningsberg (1879), moet de belangstelling voor deze dichteres stellig vergroot hebben. Haar werk is bovendien van liefde voor vaderland en Heimat doordrongen. Het laatste woord ook van dezen bundel luidt Heimat.

Al zijn de tijden het kunstenaarschap van Agnes Miegel gunstig, dit doet aan de wezenlijke waarde van haar werk niet af. Haar vertellingen zijn romantisch en verwant aan haar balladen. Zij zijn in uiterst verzorgde taal geschreven, in wat men noemt edel proza, van een dichterlijkheid dus, die zich voortdurend bewust is de dingen mooi te zeggen en die daarmee den lezer uit een generatie van na den oorlog eenigszins vreemd en als uit een andere wereld dan de zijne voortgekomen toeschijnt. De vertellingen zijn in een zorgvuldig overwogen harmonie gehouden, volgens een beproefde werkwijze, met natuurbeschrijving vooral aan het begin en het einde doorvlochten, en uiteraard terwille eener kostbare plastiek rijk aan adjectieve. Zulk proza is daarmee allerminst verworpen, ten onzent trachtte Couperus het meestal te schrijven, Van Schendel vooral in vroegere jaren en Aart van der Leeuw (toch komt het mij voor, dat ook dezen alle drie op hun best zijn, telkens wanneer ze tot een grootere eenvoud geraken en zich om de schoonheid van hun proza nauwelijks te bekommeren schijnen). Aan alle drie deze schrijvers doen Agnes Miegels vertellingen op sommige oogenblikken denken, een verhaal als het Helleensche uit Phidias' jeugd zou van Couperus kunnen zijn, dat van den ouden monnik met het stervende kind, een geschiedenis die aan Franciscus en den melaatsche herinnert, kon van Van der Leeuw zijn. De geschiedenis uit de jeugd van Melchior, die eens uit het Oosten tot Christus zal komen, is als een der Christuslegenden van Selma Lagerlöf. Met deze verwantschappen, die tegelijk een waardeering inhouden, is de aard van dit werk aangeduid. De veelzijdigheid, in tijd en plaats, van haar onderwerpen is mede een bewijs der dichterlijke verbeeldingskracht dezer schrijfster, die geen conjunctuur noch propaganda van noode heeft om te zijn wie zij is:

een met alle kenmerken van een rustiger, romantischer en tegelijk voornamer tijd toegeruste kunstenares, die daardoor niet als in actueelen zin verwant - maar waartoe zou men dat van een Van der Leeuw, een Van Schendel, een Couperus bijv. eischen? - doch zeker in een van stijl en tijd onafhankelijken zin als dichteres herkend en begrepen wordt. Het voorlaatste verhaal is een meesterlijke kleine vertelling: Liselottes letzte Stunde. Het zal wellicht bijzonder gewaardeerd worden, omdat het handelt over een Duitsche vorstin, die zich in Frankrijk niet thuis heeft gevoeld, maar het heeft een betere waarde in zichzelf. Elisabeth Charlotte van Orleans, dochter van den keurvorst van de Palts, werd in Heidelberg geboren en stierf in St. Cloud. In die twee namen ligt de kloof van haar leven, de bron van haar verlangen en heimwee. In de hofkringen van Lodewijk XIV, waar zij door het huwelijk met diens broeder Philippe verkeerde, bleef zij zich een vreemde voelen. Het besef daarvan speelt met een lichten en gracieusen weemoed door de geschiedenis harer laatste uren heen. In een stijl, het Rococotijdperk waardig, licht inzettend: 'Sie lag in ihrem Bett, in dem grossen vergoldeten Himmelbett mit dem kleinen, gemalten Bildchen zu Fussende. Selbst jetzt in dem nebligen Dunst des Dezembertages erkannten ihre müden Augen den dicken kleinen Amor, der einen riesigen silbernen Pfeil an sein Herz drückte und mit gefühlvollem Blick dabei nach oben starrte. Die Greisin in den hochgestapelten Kissen besah den Amor nicht ohne Wohlwollen; irgendwie schien er ihr plötzlich bemerkenswert.' Stervensgeschiedenissen gewagen meestal van droefheid en somberheid, in vele gevallen van een laatste stervende zonnestraal. Waarom zoo zelden van eerste zonnestralen en van andere kleine goede dingen, zoo 'bemerkenswert' als een Amor met zilveren pijl? Is dat niet een betere toon voor een afscheid, het leven waardig?

ANTHONIE DONKER

Graf Alexander Stenbock-Fermor, Das Haus des Hauptmanns von Messer. - Werner Plaut Verlag, Wuppertal-Barmen.

Het kleine amusante verhaal behelst een zorgeloos intermezzo in een avontuurlijk leven. Graaf Stenbock-Fermor is een Balt, in Livland geboren (1902). Tusschen zijn zestiende en achttiende jaar vocht hij met de witte garde tegen de bolsjewiki in het Baltikum. Daarna ging hij naar Duitschland. Ook daar bleef zijn leven avontuurlijk. De levensgeschiedenis van jonge Duitsche of jonge Russische schrijvers is nu eenmaal aanmerkelijk anders dan die hunner tijdgenooten uit de neutrale landen. Hij wordt er in 1922 werkstudent (een begrip, destijds ten onzent nog niet bekend of misschien alleen als paradox begrepen). Als zoodanig werkte hij in de mijnen van het Roergebied. Later werd hij journalist, landarbeider, gouverneur, vertoonde marionetten enz. Hij schreef autobiografische boeken over zijn leven als vrijwilliger en als mijnwerker, over zijn moeilijkheden zich als kameraad temidden van het proletariaat te begeven. In den zomer van 1931 ging hij met 12 gewezen officieren tot het communisme over. Waarschijnlijk heeft hij intijds naar de andere radicale vleugel kunnen zwenken, evenals de twee jaar jongere, begaafde Beiersche schrijver Walter Bauer, die eveneen

tegen de communisten gevochten heeft. Zijn werk zou anders niet meer bij een Duitschen uitgever kunnen verschijnen. De onbezorgde novelle maakt den indruk, van een ‘Atempause’. Het is de geschiedenis van een zomer op een Mecklenburgsch buitenverblijf. Het speelt onder oude adellijke families, waarbij ook Russische emigranten voorkomen. Soms krijgt men den indruk, of de schrijver in de gechargeerde beschrijving dier adellijke figuren een parodie op zijn vroegere klassegenooten heeft willen geven. Maar zoo scherp is het boekje niet eens bedoeld. Het is enkel een luchthartig en wat lichtzinnig verhaal. Een verrassing is, na de ernst van Stenbocks vroeger werk, de humor ervan. Het is geen uitermate fijne of kieskeurige humor, maar niet onvermakelijk. Het Baltikum schijnt een goede voedingsbodem voor humor te zijn. Bergengruen, Von Vegesack, Stenbock-Fermor zijn alle drie Baltische schrijvers en allen hebben zij iets frisch, onbevangens in hun stijl. De zin voor 's levens ontelbare dwaze situaties is de charme van dit boekje van Stenbock-Fermor. Het is bovendien een zoo ongedachte wending in zijn werk, dat men benieuwd raakt naar wat hij nu verder schrijven zal. Zooals die Mecklenburgsche episode een ontspanning voor hem was na luizen en levensgevaar, geschut en alarm, zoo moet de beschrijving ervan voor den schrijver een ontspanning zijn geweest in de tijden van onrust in het Duitschland van 1933. De humor ervan is een waarborg voor het ernstiger werk, dat de schrijver in tijden van zoo ingrijpende verandering waarschijnlijk weer maken zal.

ANTHONIE DONKER

Stemmen uit de redactie

De nieuwe spelling.

- In dit tijdschrift is sinds jaar en dag volgens De Vries en Te Winkel gespeld. Op dezelfde wat vrijpostige manier als het overig geletterd Nederland dit deed; dit ging niet anders, want niemand kende de regels door en door en niet ieder raadpleegde onder het schrijven aanhoudend het woordenboek. Nooit is iemand van deze spel-varianten geschrokken.

Dit werd anders, toen in De Gids met gedoogen der redactie ook werd gekollewijnd, door meer dan één gewaardeerden medewerker. Er bleken onder de lezers te zijn, die, gauw eraan gewend, het spoedig niet eens meer bespeurden, in welk jasje de schrijver tot hen kwam; anderen evenwel bleef dit jasje een gevoel van onbehagen geven, maar als de redactie haar lezers naar haar eigen ervaringen mag beoordeelen, dan is in den loop der jaren zoowel het aantal der geschokten geminderd als hun verontrusting gesleten.

De redactie heeft thans zich de vraag voorgelegd, of voortaan onder haar vlag ook zal mogen worden gemarchanteerd. Dat moest dan maar, heeft zij besloten, zonder enthousiasme en zonder hartzeer.

Deze nieuwste spel-snuf, door één lid der Regeering aan een aantal onderwijs-inrichtingen opgelegd, door géén lid der Regeering aan zijn eigen departement vooralsnog aanvaard, zal de uiterlijke bontheid van het tijdschrift iets kunnen verergeren, maar toch niet meer dan een ietsje, doordat het niet meer dan een kruisingsprodukt van de twee oude bekenden, De Vries-Te Winkel en Kollewijn is.

Het kan zijn, dat de nieuwe spelling school gaat maken ook buiten de school. Gunnen wij haar deze kans, al wedden we niet hoog erop.

Van eenheid in spelling miskennen wij de voordeelen niet, maar deze te bereiken onder ons even eigendunkelijk als bedachtzaam volk eischt takt en tijd; het wil - in Nederland en Vlaamsch België - niet worden overrompeld; het wil bovendien erover meepraten en vele nachten erover slapen. Eerst als dit alles zal zijn gebeurd, zal er kans op eenheid zijn. Grijpe naar haar dan andermaal een Nederlandsch minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen.

Spellingschaos.

- Er zijn aan het spellingsvraagstuk nog allerlei zijden, waarover men van meening verschilt: of minister Marchant voortvarend is geweest of overijld; of hij een veelbelovend linguist is of een vrijmoedig dilettant; of het al dan niet behoorlijk was, om met behulp van een examenvoorschrift door een achterdeur binnen te halen, wat de volksvertegenwoordiging aan de voordeur had afgewezen; of de vastgestelde regels eigenlijk wel toereikend zijn, de nieuwe spelling voor ieder woord ondubbelzinnig vast te leggen....

Er is echter één ding, waarover geen meeningsverschil mogelijk is: sedert 1 September bestaat er in ons land een spellingschaos, waarbij de voor dien heerschende anarchie als een toestand van betrekkelijke orde afsteekt en waarvan nog niet te voorzien is, hoe hij weer zal kunnen worden opgeheven: de school leert aarzelend en door de bestaande leerboeken belemmerd aan het opgroeiend geslacht een schrijfwijze der Nederlandsche taal, die in de maatschappij hier wordt toegejuicht, ginds berustend aanvaard en elders verworpen; die verwerping geschiedt weer uit verschillende motieven: wat den eenen tegenstander te ver gaat, is in het oog van den anderen slechts een halfheid, die de vijand is van een vurig gewenschte radicale hervorming; de pers volhardt bij de traditioneele regelen, maar mist de kracht, een waarlijk correcte toepassing daarvan door te zetten; de regeering, die haar spellingskampioen van zijn voornemen niet heeft kunnen of willen terughouden, ontzegt hem de medewerking, die alleen in staat zou zijn, den onaangenamen indruk weg te nemen, dat hier een minister zijn toevallige persoonlijke en daarbij nog tamelijk recente meeningen in zake spelling aan een geheel volk schijnt te kunnen opleggen; het ministerie van onderwijs zelf past de regels niet toe,

die het voor de scholen voorschrijft. Meer dan ooit is de spelling tot een twistappel geworden; waar zij ter sprake komt, ontvlammen de hartstochten.

Was dit alles noodig geweest? Het lijkt onwaarschijnlijk. Bij iedere hervorming zijn moeilijkheden te overwinnen, maar men kan niet nalaten te denken, dat de toestand op spellingsgebied nooit zoo gecompliceerd zou zijn geworden, als hij nu is, wanneer niet de persoonlijkheid van den betrokken minister er het hare toe had bijgedragen, hem verward te maken. De manier, waarop Zijne Excellentie bij tal van gelegenheden, in de Kamer, bij de opening van scholen, op bezoek bij Rotterdamsche graanhandelaren, over de kwestie heeft gesproken, dit mengelmoes van wetenschappelijkheid en debatershandigheid, van snedigheid en ongepastheid, van parlementaire taal en studentikoze loslippigheid, heeft niet zelden zijn aanhangers ontstemd en steeds zijn tegenstanders verbitterd. En in de onmiskenbare overhaasting, waarmee hij zijn plannen heeft uitgevoerd, heeft hij verzuimd den tegenstand, die hem nu van allerlei kanten, meer of minder openlijk, tegemoetkomt, door klem van redenen te breken of door overleg te ondervangen, zoolang het nog tijd daarvoor was.

Dit alles is te betreuren. Spelling behoort tot die necessaria, waarin een volk de unitas behoeft. Moge de minster alsnog betere wegen vinden, die eenheid te bevorderen, dan hij tot dusver heeft bewandeld. Maar laat dan ook ieder bereid zijn met eenige zelfopoffering naar zijn beste krachten mede te werken tot het verkrijgen van een regeling, die allerwege in redelijkheid zal kunnen worden aanvaard.

Derde stem.

- *De nieuwe spelling* doet kond, dat nu sinds lange jaren Kollewijn in *De Gids* was toegelaten, het weren van stukken, gespeld volgens de minder radicale regels-Marchant, naar het beste inzicht der redactie onredelijk ware. Wij zullen voortgaan ons aangeboden stukken alleen naar den inhoud te beoordeelen, en voor de rest schietgebedjes opzenden dat de zeloten die gemeend hebben ons deze overheerlijke spellingskwestie te moeten bezorgen, het niet te bont maken. Hadden wij het hierbij moeten laten? Neen: *Spellingschaos*, zich nader bedenkende, uit wrevel over mishandeling van een onderdeel der publieke zaak,

waarvan men beter de hand afgehouden had, dan er zóó mede om te springen. - Is, in eene *derde stem*, climax mogelijk? Zij worde in de waarschuwing gezocht, van de 'marchandise avariée' toch niet enkel de spelregels, maar vooral den aanslag op de levende taalvorming nog eens te bekijken. Kan, mag dit keuren anders dan afkeuren zijn? Over onze taalbuiging beslist geen minister, zelfs geen schoolmeester, maar de innerlijke kracht van het verschijnsel zelf.

En dan is er eene vraag te stellen omtrent gehalte van regeeringspractijk. Minister Marchant leed de nederlaag in de Kamer. Nu kan eene regeering zeggen: 'daar trek ik mij niets van aan'; - maar dit doet zij niet. Zij trekt er zich in meerderheid wèl iets van aan, maar juist niet genoeg om verwarring te stuiten. Wat moet volgens den minister van onderwijs, mag niet volgens de anderen, maar de consequentiën worden niet getrokken. De natie komt hier niet meer uit, dan door tegenover dit gebroddel haar eigen kracht van inertie te stellen. Wij bedanken er voor, zóó te worden geleid. Dit spellingskabaal (er is geen ander woord voor) draaie neer op de bevestiging van dat 'onslaafsch' gebruik van De Vries en Te Winkel dat zich uit eigen kracht aan ons had opgedrongen, dat bij instinct de behoeften voelde waaraan het te voldoen had, en waar, wil of geen wil, de frikken zullen moeten eindigen zich bij neer te leggen.

Papier of specie

- De Minister van Waterstaat bracht den naam mee van een voortvarend man. Hij bevestigde deze reputatie, toen hij, een jaar geleden, ver-strekkende voornemens openbaarde aangaande reorganisatie van den Zuiderzee-dienst. 'Zoo spoedig mogelijk' (memorie van toelichting op de begrooting 1934 van het Zuiderzeefonds) zou de nieuwe dienst worden ingericht. En - vindt men, dat dit 'mogelijk' nog eenige ruimte voor twijfel liet - 'spoedig' zou (verklaring op 7 Maart dezes jaars in de Tweede Kamer) een wetsontwerp worden ingediend.

Wij twijfelen niet, of nog steeds verdient de heer Kalff dien goeden roep. Maar dan moet, nu sindsdien naar buiten hoegenaamd niets is gebleken van al dien spoed, de pen hem hebben getrild in de hand, toen hij in de memorie van toelichting op zijn nieuwe begrooting voor 1935, na korte samenvatting van zijn al

meer dan een jaar oude voornemens, kwam belijden, dat ‘over dezen dienst door den ondergeteekende nog van gedachten gewisseld (wordt) met zijn ambtgenoot van Financiën.’

Het is volstrekt onaannemelijk, dat Financiën in den tijd van die spoed-beloften van Waterstaat's plannen niet reeds volledig op de hoogte was, want de Regeering had toen het Zuiderzeevraagstuk in den breede en in de diepte, en dus ook van zijn organisatorischen kant, bekeken. Het is even weinig aannemelijk, dat de bezwaren van Finantiën financieele bezwaren zijn; over den financieelen opzet immers was reeds ten vorige jare de Regeering het eens. Dus moet het hokken nu zijn op andere, op organisatorische bezwaren. Op welke, laat zich enkel raden.

Inmiddels stokt het werk, in een tijd, waarin meer dan ooit in Nederland personeel en materieel beide hunkeren naar arbeid. Niet de trotsche vloot van de M.U.Z. vaart op en af tusschen de Lemmer en Urk; zij slaapt in de haven-ruimten bij Den Oever; maar nota's zeilen over en weer tusschen Binnenhof en Kneuterdijk.

Voor den man van Waterstaat moet dit zijn om uit zijn vel te springen.

Uit de archieven van zijn ministerie zou hij inmiddels kracht en bemoediging kunnen putten. Daar stond eens - maar dit is al een poos geleden - aan het hoofd van dit departement tijdelijk een jurist, die Veegens heette en die een urgent wetsontwerp, dat een ingeloopen polder in Zeeland betrof, met inderdaad ongemeenen spoed, die algemeene bewondering wekte, door de Staten-Generaal heeft weten te loodsen. Tegen dat wetsontwerp bestonden bezwaren van waterstaatsrechtelijken aard, die Veegens beter dan iemand anders moet hebben gevoeld. Hij echter - en hem volgden de Kamers - zette deze bezwaren opzij met dit argument: ‘er moet gewerkt worden niet met papier, maar met specie’.

Dit gold den Bathpolder. Men doet Zeeland en dezen zijn polder geen oneer aan met Nederland en zijn Zuiderzeepolders nòg meer aanspraak op specie boven papier te gunnen.

Herclassificatie.

- Tot het systeem der salarieering van burgerlijke Rijksambtenaren behoort - als een der meest aan-

vechtbare regelen - een indeeling der gemeenten in klassen, met dien verstande, dat daarin bij toenemend rangnummer een telkens hooger percentage op de nominale - en voor velen dus illusoire - bezoldiging wordt gekort. Het is nooit al te duidelijk geweest, naar welken maatstaf deze indeeling eigenlijk tot stand wordt gebracht; een gedetailleerde motiveering, die de betrokkenen ervan zou kunnen overtuigen, dat zij geen onrecht lijden, wanneer hun een vrij aanzienlijk bedrag van wat toch bij de opstelling der salarisnormen een passende belooning voor hun werk werd geacht, wordt onthouden, is althans nooit gepubliceerd en het is ook nauwelijks denkbaar, dat zij ooit zoo zou kunnen worden gegeven, dat daarin met alle belangrijke factoren, die de kosten van het leven in plaatsen van verschillende grootte en ligging bepalen, rekening werd gehouden. Daarvoor zijn die factoren te veelvuldig, voor een deel ook te imponderabel (men denke b.v. aan de hoogere kosten voor kunstgenot en ontspanning in kleinere plaatsen, met grootere vergeleken) en te individueel verschillend (zooals b.v., waar het de kosten voor opvoeding en onderwijs betreft).

Dat in de huidige omstandigheden aan opheffing van het classificatiestelsel niet wordt gedacht, zal niemand verbazen; dat echter een uitbreiding wordt overwogen in dien zin, dat verscheidene gemeenten naar een klasse met een rangnummer, dat één of twee hooger is, zullen worden overgebracht, zal, ondanks alle bezuinigingsnoodzaak, door velen met ergernis en ontsteltenis zijn vernomen.

Niet alleen door de betrokken rijksambtenaren! Een salariskorting, waardoor slechts een deel der in functie zijnde ambtenaren (die waarlijk niet zullen kunnen merken, dat juist hun levensonderhoud in den laatsten tijd vier of acht procent goedkooper is geworden!) wordt getroffen, zal allerwege als een onrecht worden gevoeld en ze zal er toe bijdragen, dat veler toch reeds verzwakt vertrouwen in het constructieve bezuinigingsbeleid der regeering verder wordt geschokt.

Vier voordrachten over den huidigen stand der geschiedeniswetenschap

I
Groei der historische wetenschap sedert het begin der negentiende eeuw

Een derde gedeelte van deze onze eeuw is verloopen, en het tempo van het cultuurleven maakt het alleszins gerechtvaardigd, over al de hoofden in het grootboek van dat leven een, zij het voorloopige, rekening te willen opmaken[1)]. Wat omtrent de wetenschap der geschiedenis? Er zal te spreken vallen over haar aard en haar waarde, over de wijze, waarop de tijd haar streven bepaalt, over de plaats, die zij inneemt in de rij der andere weten-

1) De Internationale Zomer-Universiteit, vanwege het Ministerie van Onderwijs der Spaansche Republiek gevestigd te Santander, stelde als hoofdonderwerp van haar cursus 1934 ‘De twintigste eeuw’, met de bedoeling, van al de voornaamste takken van wetenschap en bovendien van al de aspecten van het hedendaagsch maatschappelijk leven in een kort overzicht de heerschende stroomingen en den huidigen stand te doen uiteenzetten. De hier aangevangen vier voordrachten vertegenwoordigen hetgeen aan de wetenschap der geschiedenis was gewijd. Zij werden gehouden van 23 tot 27 Juli. Uit den aard der zaak komt hier veel ter sprake, wat ook reeds behandeld werd in de studiën ‘De taak der cultuurgeschiedenis’ en ‘Over een definitie van het begrip geschiedenis’, opgenomen in den bundel *Cultuurhistorische Verkenningen*, Haarlem 1929. Wanneer ik niettemin gemeend heb, deze voordrachten aan *De Gids* te mogen aanbieden, dan is het omdat hier dat alles in een wijder verband en in eenvoudiger vorm behandeld wordt, omdat het mij gelegenheid geeft, op meer dan één punt van gewijzigd inzicht te doen blijken, en tenslotte omdat tegenover dit terugkomen op vroeger reeds besproken vragen meer staat wat nieuw is. Gemakshalve verwijs ik naar de overeenkomstige of verwante plaatsen in de vroegere opstellen. Aan het slot hoop ik over de kritiek, welke deze destijds in Nederland ontmoet hebben, iets in het algemeen te zeggen.

schappen, over de beteekenis, die zij heeft voor het leven van dezen tijd zelf.

Zulk een thema valt terstond uiteen onder twee aspecten: 1. hoe is de geschiedeniswetenschap gegroeid tot wat zij nu is, welke veranderingen heeft zij ondergaan? 2. wat is haar functie, hoe werkt zij op de samenleving? - Zoowel de tweede als de eerste vraag is het best te verstaan uit de tegenstelling met wat voorafging, door de vergelijking met vroegere phasen van historiekennis en beschaving. Evenwel, vóór wij er toe over gaan, ter inleiding een vlugge schets te geven van den groei der historie tot een moderne wetenschap, twee opmerkingen van algemeenen aard.

De eerste is deze. De geschiedenis is de onzelfstandigste van alle wetenschappen. Zij heeft meer dan eenige andere voortdurend hulp en steun noodig van allerlei andere gebieden van kennis: om haar noties te vormen, haar maatstaven te bepalen, haar achtergrond te vullen. Alle zusteren zijn telkens op haar beurt hulpwetenschap tot het historisch verstaan: de theologie, de rechtsgeleerdheid, de volkenkunde, de taalkunde, de economie en sociologie. Maar deze afhankelijkheid der geschiedkennis ligt nog veel dieper: niet enkel van andere wetenschappen is zij voortdurend afhankelijk, maar van de cultuur, van het leven zelf. De rijkdom en de richting der cultuur bepalen te allen tijde aard en waarde van haar historische productie, ja de persoonlijke levenswijsheid van den individueelen beschouwer is voorwaarde voor de qualiteit van zijn historische kennis. Neem drie historische denkers uit denzelfden tijd, alle drie groote geesten, alle drie wijzen in den waren zin des woords: Carlyle, Ranke, Michelet. Welk een hemelsbreed verschil in den aard van hun visie en in den weerklank van hun woord!

Geen cultuurwinst, geen geestesbeweging, geen sociaal probleem, of het brengt verandering teweeg in het inzicht in de gansche geschiedenis.

Vanwaar die verregaande graad van afhankelijkheid, die de geschiedenis kenmerkt? Waarom heeft zij steeds zooveel andere gebieden van kennis noodig, om zich aan te orienteeren, om op te steunen en om zich aan omhoog te trekken?

Omdat zij van alle wetenschappen het naast staat aan het leven zelf. Omdat haar vragen en haar antwoorden die zijn, welke het

leven zelf stelt, aan den enkele en aan de gemeenschap. Omdat de kennis die men draagt van persoonlijk leven of van gemeenschapsleven onmerkbaar overgaat in geschiedenis. Als ge mij vertelt, hoe ge groote dingen mee beleefd, of groote personen gekend hebt, geeft ge vorm aan geschiedkennis. De objecten der geschiedenis zijn die van de samenleving zelf: gebeurtenissen, toestanden, verhoudingen, elk voor zich als object wijder, complexer en diffuser dan die van eenige andere wetenschap. In dat onverbreekbaar verband met het leven ligt voor de historie haar zwakheid en haar kracht. Het maakt haar maatstaven veranderlijk, haar zekerheid betwijfelbaar. Maar het geeft haar tevens haar veelomvattendheid, haar gewicht, haar ernst. De historie kan soms minder-dan-wetenschap schijnen, omdat er een enge grens is gesteld aan de strikt intellectueele zuiverheid van haar kennis. Zij is meer-dan-wetenschap, omdat zij behoeften bevredigt, die uitgaan buiten de sfeer van de speciale intellectueele belangstelling. Het verband met het leven geeft haar haar groote levenswaarde.

De tweede voorafgaande algemeene opmerking vloeit regelrecht uit de eerste voort. Zij luidt: de geschiedenis is niet of althans in beperkte mate een product van de school.[1)] Zij komt overal en steeds weer op in de cultuur zelve. Daar waar een cultuur haar geestelijke centra heeft, ontstaat geschiedkennis. Het kan zijn aan het koningshof of in den tempel, bij de groote spelen, als in Olympia, op de agora en het forum, in het klooster of in het legerkamp, in het ministerskabinet of in het krantenbureau. Het is opmerkelijk, zooveel van de groote geschiedschrijvers, die de wereld kent, midden in het leven van hun volk en van hun tijd hebben gestaan, als staatslieden, als kerkmannen, als rechters of als dichters, maar zelden als schoolmannen. De beoefening der geschiedenis, receptief of productief, staat steeds voor iedereen open; er is nauwelijks speciale wetenschappelijke voorkennis toe noodig. De historie heeft haar deuren wijd openstaan voor den amateur. Gelukkig de landen, die den publiek actieven historicus steeds nog voortbrengen.

Weinig wetenschappen hebben voor haar wasdom zoo weinig te danken aan de universiteit als de geschiedenis. Wanneer zich

1) Vergelijk met het volgende *Cultuurhistorische Verkenningen* (voortaan afgekort C.V.) blz. 32.

in de latere Oudheid het stelsel van beschaafde opvoeding vormt, dat als de Zeven vrije kunsten de geheele middeleeuwen en nog een stuk van den nieuweren tijd zou beheerschen, dan vindt onder deze zeven Historia geen plaats. De meeste der moderne wetenschappen hebben zich door een proces van specificeering en afsplitsing gevormd, hetzij uit de drie groote studiën van theologie, recht en geneeskunde, die het gebouw der *artes* bekroonden, of uit deze *artes* zelve, zooals ze in *trivium* en *quadruvium* begrepen waren. Van de geschiedenis kan dit slechts in zeer beperkte mate gelden. Haar stof vormde een annex van *Rhetorica*, zij kwam af en toe te pas bij de theologische en juridische studiën, maar men kan niet zeggen, dat ergens in de school die stof der historie een wetenschappelijke behandeling onderging. Het was een gegeven stof, voor het overgroote deel van bijbelsche en klassieke herkomst; deze stof strekte tot declamatie en tot zedelijke bespiegeling, maar niet tot onderzoek of kritiek. Tot de scholastische methode en het syllogisme leende zij zich niet. De historie aan de universiteit bleef een aanhangsel van eloquentie en poëzie, een nuttig exempel en een sieraad der eruditie.

Eerst de 19e eeuw heeft in de beoefening der geschiedenis groote verandering gebracht. In den loop der 18e was gaandeweg de wetenschap in het algemeen een integreerend deel van beschaving en leven geworden. De eischen van kritiek en onderzoek werden strenger gesteld. Ook de historie deelde daarin. In de 17e eeuw, terzelfdertijd dat de algemeene belangstelling zich zoo sterk naar de zijde der natuurwetenschap keerde,[1)] had de geschiedbeoefening een dubbel groeiproces ondergaan. De Fransche Benedictijnen vestigden de methode van strenge en nauwkeurige bronnenkritiek, een antiquarische en zeer speciale geleerdheid, waarvan het groote beschaafde publiek niets vernam, en waarover later Voltaire minachtend de schouders zou ophalen. Des te gereeder drong tot het publiek de even lichtvaardige als sceptische, afbrekende kritiek door, waarmede de opkomende Verlichting, bij monde van Pierre Bayle en zijn geestverwanten, de geijkte en ongecontroleerde voorstelling der wereldgeschiedenis op losse schroeven zette. Deze negatieve impuls, die voor de historie veeleer belemmerend dan bevorderend werkte, werd

1) Vergelijk mijn studie *Natuurbeeld en Historiebeeld in de 18e eeuw*, in *Neophilologus* 1934, no. 1.

eerst opgewogen en goedgemaakt, toen Montesquieu en Voltaire door positieve nieuwe algemeene inzichten als 't ware voor een historische wetenschap een nieuw kader schiepen, al was het niet hún geest, die dat kader met zuivere wetenschap kon vullen. Het opkomende Romantisme bracht nieuwe en andere winst. Het beteekende niet alleen herstel der historische geesteshouding, maar voegde daaraan toe een element, dat tevoren ontbroken had, namelijk een sterke liefde tot het verleden als zoodanig, een emotioneel haken naar contact met vroeger eeuwen. Inmiddels had ook de documentaire bronnenkritiek haar goed recht en haar noodzakelijkheid algemeen erkend gezien. Met de vereeniging van deze drie nieuw gewonnen inzichten: de kritische nauwkeurigheid, de rationeele ruimheid van blik en oordeel en de sensibele verdieping van het voorstellingsvermogen, was de geschiedbeoefening rijp geworden voor de eischen van moderne wetenschap.

Die eischen evenwel kon zij voortaan alleen bevredigen onder technische en materieele voorwaarden van nieuwen aard. Een volwaardige geschiedwetenschap kon haar apparaat van bibliotheken, bronnenuitgaven, opengestelde archieven, en haar scholing in methode en kritiek voortaan alleen vinden aan of in nauwe verbinding met de universiteit. Zoo werd de geschiedenis ongeveer met den aanvang der 19e eeuw op haar beurt schoolwetenschap. Haar vruchtbaarste kweekplaats zou voortaan de universiteit zijn. Aan Duitschland komt de eer toe, deze consequenties het eerst en het volledigst te hebben gerealiseerd. In de uitwerking der methode, de formuleering der historische vragen en gedachten, en ook in de voortbrenging van belangrijke historische denkers heeft, naar het mij schijnt, in de 19e eeuw Duitschland onbetwistbaar het grootste aandeel gehad. De meeste andere landen zijn in dit opzicht vroeger of later in Duitschland's voetspoor getreden.

Heeft nu echter, - om op de algemeene opmerking terug te komen, vanwaar ik ongemerkt reeds tot het schetsen van de historische ontwikkeling onzer wetenschap overging, - heeft nu die wending van de geschiedbeoefening naar de school haar directe aanraking met het cultuurleven opgeheven? Het zou een ramp zijn, als wij dit moesten constateeren. Een geschiedenis, die het levend contact met de nationale en internationale cultuur verloren heeft, die niet meer de ijverige belangstelling heeft van

het ontwikkelde publiek, kan niet gezond zijn. Het gebrek kan aan haarzelve liggen. Het kan ook zijn, dat de fout ligt in een ontaarding van het cultuurleven zelf. Of wel beide oorzaken kunnen in het spel zijn.

De beoordeeling van deze vragen blijft voorbehouden voor de laatste van deze vier voordrachten, wanneer ik zal hebben te spreken over de functie der geschiedeniswetenschap in onzen tijd. Thans trekken wij eerst verder de lijnen van de schets harer ontwikkeling gedurende de 19e eeuw.

Bezien wij deze ontwikkeling eerst van haar meer uiterlijke, technische zijde. De positieve vooruitgang van de geschiedenis als wetenschap in de 19e eeuw bestaat in: 1. de volmaking en verfijning van haar methode; 2. de verrijking van haar materiaal; 3. de uitbreiding van haar veld.

1. Wat de volmaking der methode betreft is de geschiedenis niet te scheiden van de philologie. Dit geldt met name voor de kennis der Oudheid. Het beeld der Grieksch-Romeinsche Oudheid is eigenlijk, sedert het einde der middeleeuwen, door ieder tijdperk van geestesbeschaving weer nieuw opgebouwd. Eerst zijn het de Humanisten, die met al de vreugde over de talrijke nieuw ontdekte bronnen, met den trots op de herwinning van het Grieksch, met al de geestdrift voor zuiverheid van taal en teksten, met al het geloof in de voorbeeldigheid der Antieken, een beeld der Oudheid stichtten, dat stralend over de wereld scheen, en kunst en gedachte bezielde. Reeds het tijdperk van het Barok ziet een andere Oudheid. Vóór het eind der 18e eeuw had haar beeld geheel nieuwe kleur en vorm aangenomen in het nieuwe klassicisme van Winckelmann en Goethe. Steeds grooter plaats werd in de voorstelling Oudheid naast de litteratuur ingenomen door de beeldende kunst. Maar eerst de 19e eeuw zou de groote methodische vernieuwing en volmaking brengen, door naast de philologisch-historische behandeling der letterkundige overlevering de kenmiddelen der epigrafiek en archaeologie ten volle te ontplooien, om niet te spreken van het verdiepte inzicht in de verschijnselen van godsdienst en samenleving, dat aan de voorafgaande eeuwen ontbroken had.

Het wetenschappelijk onderzoek der Middeleeuwen, dat eerst na 1800 recht zijn vlucht nam, profiteerde van den aanvang af van die combinatie van historische, philologische en archaeolo-

gische methode, welke de klassieke studiën geschapen hadden. Voor de kennis van de Middeleeuwen was men bij uitstek op de oorkonden aangewezen, veel meer dan op de door geschiedschrijvers overgeleverde gegevens. De groote werkplaats, waar als 't ware de normen der middeleeuwsche geschiedvorsching werden vastgelegd, werd gevormd door de uitgave der *Monumenta Germaniae*, kort na het eind van den Napoleontischen tijd opgericht.

Voor de nieuwere geschiedenis was het vooral de openstelling der archieven, die een groote mate van methodische verfijning mogelijk maakte, waardoor de stelligheid en betrouwbaarheid, en ook de veelzijdigheid van het historisch product ten zeerste verhoogd werden.

In deze buitengewone intensifieering van den methodischen en kritischen arbeid van den historicus lagen naast groote voordeelen ook gevaren voor de toekomst.[1)] Het accent kwam veelal al te zeer te liggen op de geschied*vorsching* en détail, op de analytische monografie, tot schade van geschied*schrijving* en samenvattende behandeling. De nadruk op den eisch, in alle gevallen direct terug te gaan op de oorspronkelijke bronnen, kon, hoe heilzaam in zich zelf, op den duur leiden tot een schier doelloos opeenhoopen van bronnenuitgaven, zonder daaraan gepaard gaande verwerking, en zonder voldoende onderscheiding van het belangrijke en het onbelangrijke. En voorts, de strenge en nauwgezette kritiek kon licht overgaan tot hyperkritiek, die in haar overmaat van zorg voor volkomen verzekerde resultaten juist de bruikbare normen van zekerheid ophief. Wij komen op de vraag, in hoeverre deze euvelen zich inderdaad hebben voorgedaan, later terug.

2. Met de verfijning der methode ging de verrijking van het materiaal hand in hand. Wij spraken er al van, hoe de overvloed van nieuw bronmateriaal, uitgegeven of in archieven te raadplegen, de schatten van het bodemonderzoek: inscripties en voorwerpen, het domein der historie ontzaglijk waren komen verrijken. Maar dat niet alleen. Die verrijking betrof ook de ontsluiting van tevoren geheel onbekende culturen: Indië, Egypte, het Oude Nabije Oosten en het sinds drie eeuwen wenkende Verre Oosten. Een enkel beperkt terrein, de aschbelten van het

1) Vgl. C.V. blz. 12 vlg.

oude Egypte, zou het aanzijn geven aan een geheel nieuwen tak van wetenschap, de papyrologie.

3. De verrijking van het materiaal en de uitbreiding van het veld waren uit der aard onafscheidelijk. Die uitbreiding van het veld beduidde echter tegelijk verscherping van den blik en verdieping van de belangstelling. Het wetenschappelijk groeiproces was extensief en intensief beide.

Overzien wij de historische occupatie der 19e eeuw in haar geheel, dan is er eenige grond voor een indeeling in drieën, mits zeer los gedacht, als phasen, als aspecten, volstrekt niet gebonden aan drie opeenvolgende tijdperken van 33 jaren elk. In de eerste phase is de aandacht nog hoofdzakelijk gericht op politieke geschiedenis, al zijn daarnaast reeds tal van andere vragen aan de orde. De meest representatieve figuren der Europeesche geschiedeniswetenschap in de eerdere 19e eeuw geven statengeschiedenis. Ik denk aan Ranke, aan Macaulay, aan Sismondi, aan Thiers, aan Tocqueville, mij wel rekenschap gevende, dat dit minder volkomen opgaat van Carlyle en Michelet. De eerstgenoemde historici zoeken de roerselen dier politieke geschiedenis in hoofdzaak binnen het politieke domein zelve, d.w.z. in diplomatieke bescheiden, in tractaten en parlementaire verhandeling, in de uitingen der openbare meening. Zij geven hun resultaten overwegend in den vorm van een aaneengeschakeld verhaal van gebeurtenissen. Herleiding der historische feiten tot beginselen, systematiseering der geschiedenis, neemt in hun werk een geringe plaats in. Hun geschiedverhaal ontrolt zich, statig en streng, in ongebroken tijdsvolgorde, als bijeengehouden door de eenheden der dramatische theorie. Een zeer groot deel van de historische productie der gansche eeuw loopt rustig in dit spoor verder.

De tweede phase draagt eigenlijk meer een potentieel karakter, dan dat er van een actueele metamorphose der historiografie sprake kan zijn. Zij betreft veeleer eischen, door de wijsgeerige theorie aan de geschiedenis gesteld, dan een bevrediging van die eischen in een herschepping van het historiebeeld.

De groote vraag luidde hier: wat is de algemeene samenhang der menschelijke geschiedenis, haar pit, haar zin? Het is een zoeken naar grondslagen, naar een schema. Herder had, nog in de 18e eeuw, die vraag beantwoord, door den gang der geschiedenis de opvoeding der menschheid door God tot humaniteit

te noemen, leer, waarin zich het optimisme en de menschenmin van het rationalisme paarde aan het verruimde en verdiepte historisch besef en sentiment van het opkomend Romantisme. In deze sfeer groeit de vereering van den volksgeest, van het 'urwüchsig' nationale, van het historisch gewordene als zoodanig. Het even vruchtbare als gevaarlijke begrip van 'organischen' bouw in de historie doet zijn intrede.

Terwijl Wilhelm von Humboldt het zwaartepunt van deze leer verplaatste naar de empirische kennisneming van het verloop der geschiedenis zelve, herschiep Hegel haar in het strikt philosophische tot zijn leer van de zelfverwezenlijking van den wereldgeest tot vrijheid. De praktische beoefening der geschiedenis vond voorloopig in Ranke de toepassing van Humboldt's ideeën; Hegel's denkbeeld bleef zweven boven de geschiedenis.

Inmiddels was de draad van het Fransche rationalisme, eerst verder gesponnen door Condorcet, opgenomen door Auguste Comte. Een halve eeuw van wetenschap aangaande samenleving en beschaving, voor alles de rijk ontplooide politische economie, had de basis, waarop Comte bouwen kon, heel wat breeder en steviger gemaakt, dan zij voor de denkers van Montesquieu tot Condorcet geweest was. Comte ontwierp een maatschappelijke krachtenleer, 'dynamique sociale'. Hij stelt zich de menschengroepen voor als bepaald door de factoren Ras en Milieu. - Let wel: 'race' is bij de Franschen niet te verstaan in den zin der hedendaagsche officieele theorieën van Duitsche zijde. - Aanvankelijk worden de menschen geheel beheerscht door de affectieve functies. De factor intelligentie evenwel, - als men wil een nieuwere gedaante van het begrip Rede der voorafgaande periode - werkt op hun beschavingstoestand, en dringt de affecten en de waandenkbeelden, door deze veroorzaakt, terug. Aldus doorloopt de menschheid achtereenvolgens de stadia van het theologische en het metaphysische denken, om ten slotte door de intelligentie tot de heerschappij van het wetenschappelijke of positieve denken te worden geleid, dat door Comte als eenige zuivere bron van ware kennis wordt gedacht.

Het systeem van Comte evenwel leidde uit zijn aard meer tot sociologie dan tot zuivere historie. Buckle's proeve van toepassing bleef een eenzijdige verenging van Comte's ideeën, en bovendien een torso. Eerst veel later zou zijn leer op de historie

nog eens beproefd worden. De bespiegeling over de grondslagen der geschiedenis bleef, gelijk reeds gezegd, voor de geschiedbeoefening zelve in hoofdzaak van potentieele waarde. Met dat al had die bespiegeling voor de historie één resultaat van onmiskenbaar gewicht opgeleverd. Zij had met grooten nadruk de cultuurgeschiedenis als het wijdste en algemeenste gebied der historische wetenschap op den voorgrond gesteld. En zij had terecht de historie herinnerd aan de taak, om bij haar naarstige verdieping in de kritiek der bijzonderheden de behoefte aan het verstaan der groote samenhangen niet te vergeten.

Weder niet chronologisch maar ideëel schuift zich nu de derde phase, waarvan ik wilde spreken, over de eerste en tweede. Clio had een gansche schare van kleinkinderen in haar huis zien opgroeien. Ik bedoel de speciale studievakken van historischen aard: onderdeelen der geschiedenis zelf, als kunstgeschiedenis, litteratuurgeschiedenis, rechts- en staatsgeschiedenis, economische geschiedenis, prehistorie, maar ook zelfstandige vakken als godsdienstwetenschap, historische en vergelijkende taalwetenschap, ethnologie, geografie, psychologie en bovenal economie. De eeuw van de machinale industrie, van het technisch dagelijks meer volmaakte verkeer, van het toenemend kapitalisme en van het steeds urgenter sociaal probleem drong aan de geschiedenis vragen op, waarvan een Ranke en een Macaulay nog nauwelijks droomden, die althans aan hun Muze nog niet het *tua res agitur* dreigend toeriepen.

Cultuurgeschiedenis, goed en wel uit een oogpunt van zuivere wetenschap, maar eischte de tijd niet een onttroning van de oude, rustige, zelfverzekerde politieke geschiedenis door economische en sociale geschiedenis? - Zoo zagen het bovenal de dragers der socialistische gedachte, en zij boden bij monde van Karl Marx een nieuwen sleutel aan, om de geschiedenis in haar totaliteit mee te ontsluiten: het denkbeeld van den klassenstrijd en de leer van het historisch materialisme.

Nu evenwel deed zich het merkwaardige feit voor, dat ongeveer terzelfder tijd dat Marx en Engels het historisch materialisme formuleerden, van de zijde der natuurwetenschap een leer haar intrede deed, die er evenzeer aanspraak op kon maken, op haar bruikbaarheid tot toepassing op de historie beproefd te worden, namelijk het Darwinisme, de evolutieleer.

Wanneer men nu de historische productie van de tweede helft der 19e eeuw in haar geheel overziet, dan valt te constateeren, dat deze noch van de toepassing van het evolutiebegrip in zijn Darwinistischen vorm, noch van die van het klassenstrijdbegrip veel zichtbare sporen draagt. Het is een feit, dat wij telkens zullen hebben op te merken: de historie is uiterst weerbarstig tegen schema en systeem, en gaat haars weegs. Dit neemt niet weg, dat het nuttig en noodig is, te observeeren, hoe de beheerschende ideeën van een tijd op het historische denken haar invloed laten gelden.

De terminologie van het Darwinisme: de strijd om het bestaan, de natuurlijke teeltkeus, het overleven van de geschiktsten, de aanpassing aan de omgeving, heeft voor het verstaan der geschiedenis slechts gering profijt opgeleverd. Het bleef, hoe men ook trachtte, dit alles ook in de geschiedenis waar te nemen, biologie. Dat wil echter niet zeggen, dat niet een algemeener ontwikkelingsbegrip ook in de historie zeer veel heeft gegolden. Op de waarde van het begrip evolutie voor het historisch verstaan zullen wij later terugkomen.

Ontwikkeling, Vooruitgang. Dekken de beide termen elkaar? Neen. Het eenvoudige begrip Vooruitgang poneert enkel een opeenvolging van phasen, waarvan de latere steeds de eerdere in waarde overtreft. De Renaissance had in haar geestdrift over alle nieuw gevonden kennis en schoonheid zulk een gang naar hooger in het leven der menschheid ontwaard, maar als één schrede, als een plotseling ontwaken, niet als geleidelijke ontplooiing. De rationalistische Verlichting beleed reeds met verzekerdheid een Vooruitgang als consecutief proces. De gansche 19e eeuw, met haar geweldige en aanhoudende wetenschappelijktechnische vorderingen, zou van den Vooruitgang ongeschokt overtuigd blijven.

Dit denkbeeld van Vooruitgang nu scheen een dieperen inhoud verkregen te hebben, sedert men het proces zag onder het beeld van organische ontwikkeling. Uit kiemen en inhaerente strekkingen, in organischen samenhang, onder aanpassing aan omgeving en omstandigheden verheffen zich staten, volken, gemeenschappen, instellingen, godsdiensten, kunsten, ideeën uit primitieve beginselen tot hooge volmaaktheid. Deze voorstelling gaf aan het geschiedproces noodzakelijkerwijs een in hooge mate

gedetermineerd karakter. Tevens moest zij onvermijdelijk het gewicht verplaatsen van de bijzondere gebeurtenissen en personen naar de groote bewegingen en het leven der massa's. Men zag over het hoofd, dat er aan de exacte waarneming van zulk een historisch ontwikkelingsproces altijd veel ontbrak en moest ontbreken, omdat de historische samenhang, waaraan zich de ontwikkeling heet te voltrekken, zich nooit zuiver laat isoleeren, en de werkingen, waarin het proces verloopt, in geen enkel opzicht constanten zijn. Ontwikkeling was nu eenmaal zoozeer het 'Schlagwort' van den tijd geworden, dat de theorie der geschiedwetenschap, bij monde van Ernst Bernheim, aan de historie haar brevet van moderne, volwaardige wetenschap meende te mogen uitreiken op grond van haar karakter van ontwikkelingsgeschiedenis.

Vooruitgang, ontwikkeling, opeenvolging van phasen van meerdere en mindere volmaaktheid, - was het niet in den grond de oude behoefte aan een finaal schema, om het wereldgebeuren in te begrijpen, de behoefte die den geest der cultuur van aanvang af beheerscht had? Zoo had immers reeds de late Oudheid het schema der Vier Wereldrijken geconcipieerd, waarop dan Augustinus zijn grootsche voorstelling van den afloop der tijden zou bouwen. De christelijke heilsleer liet slechts de voorstelling toe van één enkelvoudig en regelrecht verloop van alle menschelijke geschiedenis naar het einde van den tijd. Doch er was ook een andere voorstelling denkbaar, die van een kringloop, van het telkens terugkeeren van een proces van opgang, bloei, verval en ondergang, in het klein van geslachten, van volken en instellingen, in het groot van wereldcyclen en aeonen. Tot deze voorstelling neigden van oudsher de Oostersche culturen, haar beleden ook de Stoïci, en op hun voorbeeld Machiavelli. Zij herleefde in de 18e eeuw in Vico's theorie der *Ricorsi*, de steeds weer doorloopen gang van imaginatie en geweld tot intelligentie en recht, om weer te vervallen tot barbarie en anarchie. De tijd van het rationalisme had voor zulk een leer geen plaats gehad, de 19e eeuw evenmin. In Oswald Spengler zal zij weer herrijzen, in een uiterst illusoire gedaante.

Eenigermate verwant met de voorstelling van een kringloop of terugkeer, maar van specialer beteekenis en zonder de aanspraak, een grondslag op te leveren tot schematiseering

van het geheele geschiedverloop, is het begrip Renaissance.

De menschelijke geest kleedt zijn aspiratie naar beter en hooger cultuur gaarne in het denkbeeld van herstel, hernieuwing, herwinning, herleving van oude zuiverheid, orde en wijsheid. Zóó zagen de Humanisten de glorie van hun eigen tijd, en noemden het tijdperk, dat hen van de heerlijke Oudheid scheidde, die in hen wederopstond, geringschattend Middeleeuwen. Zoo betitelt op elk speciaal gebied een volk de epochen van nieuwe krachtsontplooiing als restauratie, risorgimento, réveil, revolutie.

Dat begrip Renaissance nu, gebruikt voor de groote wending der 15e en 16e eeuw, bovenal in Italië, kreeg kleur en inhoud door het werk van den grooten Zwitser Jacob Burckhardt in zijn *Die Cultur der Renaissance in Italien*, 1859. Hij beschreef het verschijnsel, voortbouwend op een gedachte van Michelet, als de ontdekking der wereld en des menschen door den thans tot individueele conceptie ontwaakten geest. Eerst tegen het einde der 19e eeuw is Burckhardt's gedachte de werking gaan uitoefenen, die haar toekwam. Sedert dien tijd hebben de problemen, die hij gesteld had, de historische denkers niet meer losgelaten: de bepaling van het individualisme in de samenleving tegenover het collectivisme, de tegenstelling van geestelijke gebondenheid en geestelijke vrijheid.

Sedert het laatste kwart der 19e eeuw boden zich zoodoende een reeks van theoretische schema's aan, om de geschiedenis der cultuur in te vatten. De omstreeks 1700 doorgedrongen schoolindeeling Oudheid-Middeleeuwen-Nieuwe tijd was natuurlijk daartoe volstrekt onvoldoende en in hooge mate gebrekkig. En toch kon men haar niet prijsgeven. Haar termen hadden, ondanks hun hoogst onvoldoende bepaaldheid en omgrenzing, elk voor zich een praegnanten zin gekregen; zij hielden een qualificatie van cultuur in, die men voorshands niet missen kon. Men had tal van phasen-schema's om die gebreken aan te vullen. Daar was de reeks van cultuurstadiën: jagers- en visschersleven, veeteelt, akkerbouw, handel en nijverheid enz. Daar waren de meer op de bijzondere bedrijfsvormen gerichte onderscheidingen als *Naturalwirtschaft*, *Geldwirtschaft*, en Karl Bücher's reeks: *Geschlossene Hauswirtschaft*, *Stadtwirtschaft*, *Volkswirtschaft*. Daar was de reeks van het Marxisme: Feudalisme, Kapitalisme, Socialisme, met den klassenstrijd als dynamischen factor. De

volkenkunde bracht haar tegenstellingen van Moederrecht en Vaderrecht aan, de godsdienstwetenschap haar leer van opeenvolgende stadiën der religieuze ontwikkeling met het Animisme als uitgangspunt. Elke term in elke reeks had de neiging, een bedenkelijke mate van overgewicht aan te nemen. Elk schema dreigde zich uit te breiden over terreinen, waarop het in zijn oorsprong volstrekt niet van toepassing was. Zoo was het met Renaissance gegaan, zoo zou het in de nieuwe eeuw gaan met Gothiek en Barok.

Hoe ver was men verwijderd geraakt van de serene rust van Ranke's ideeënleer, die zich niet ver buiten kabinet en consistorie of hoogstens veldheerstent waagde, en nauwelijks kennis nam van hartstocht en waan, van nood en arbeid, van de massa en haar instincten!

Van alle kanten werd de historie uitgenoodigd, om zich een schematiseering, een herleiding tot eenvoudige grondbeginselen te laten welgevallen. Eerst als zij, aldus doende, exact werd, zou zij, meende men, waarlijk wetenschap zijn.[1)]

De diepere oorzaak van de verandering in de eischen aan de geschiedwetenschap gesteld lag in het feit, dat het moderne denken hoe langer hoe meer onder het primaat der natuurwetenschap was komen te staan. Sedert de glorierijke opkomst der natuurwetenschappen in de 17e eeuw was het streven naar ware kennis steeds meer gericht geworden op meting, berekening, ontleding, experiment, kortom op het quantitatieve, met de mathematisch uitgedrukte, beproefde formule als uitkomst en de streng geldige natuurwet als ideaal. Wetenschap moest exact zijn, aldus werd onwillekeurig de gangbare veronderstelling. Werd die toets aangelegd aan de historie, zooals zij tot dusver was geweest, dan bleek deze inderdaad wel zeer te kort te schieten. Wie zou langer malen om helden en veldslagen?

De gestegen sociale behoefte en het democratische instinct stemden in dezen in met de aan de natuurwetenschap ontleende normbepaling. Geeft ons de geschiedenis der massa's, der gemeenschap, van den arbeid en het volksleven! Reeds Voltaire had dit als het doel eener toekomstige geschiedwetenschap gezien.

Sedert 1891 verschenen de eerste deelen van de *Deutsche*

1) Vgl. C.V. blz. 18 vlg.

Geschichte van den Leipziger historicus Karl Lamprecht. Hier werd voor het eerst door een ervaren vakgeleerde een poging gedaan, de geschiedenis van een volksziel te beschrijven, onder het gezichtspunt van een voortschrijdende ontwikkeling door verschillende phasen heen. Lamprecht ontleende voor het schema van opeenvolgende cultuurtijdperken, waarin hij de Duitsche geschiedenis meende te vatten, meer aan Comte en Burckhardt, dan hem zelf bewust was. Hij *meende* zijn sociaal-psychologische cultuurhistorie geheel naar de normen van natuurwetenschappelijke methode op te bouwen. Slechts in het vaststellen van algemeene, exact vastgestelde regelmaat in het historisch gebeuren zag hij het doel der wetenschap: op de begrippen en hun geldigheid kwam het aan, het verhaal der bijzondere feiten, het individueele lotgeval of wezen kon nooit voorwerp van wetenschappelijke geschiedenis zijn.

Wij kunnen in het midden laten, in hoeverre Lamprecht's aanvankelijk schitterende proeve aan zijn postulaat beantwoordde. De hevige bestrijding, die sedert 1894 tegen hem loskwam, gold minder den inhoud van zijn boek dan den aard van zijn algemeene ideeën, die hij eerst in dien pennestrijd volkomen formuleerde. De historische wetenschap, zooals zij was, bleek zich aan Lamprecht's eischen van natuurwetenschappelijke exactheid niet te willen onderwerpen. Zij stond er op, dat het vaststellen en beschrijven van het eenmalige en bijzondere voor haar hoofdzaak bleef, of men het wetenschap geliefde te noemen of niet. En weldra gewerd haar kostbare hulp uit het kamp der philosophie, door het betoog, dat volstrekt niet alleen datgene wat zich in begrippen en algemeene termen laat uitdrukken, recht heeft op den naam van wetenschap. Het zijn vooral Windelband en Rickert geweest, die destijds het goed recht en de volwaardigheid van een wetenschappelijke methode, die noch exact noch strikt begripmatig kan zijn, in klare uiteenzetting bewezen hebben.

Deze vindicatie van de geestes- of cultuurwetenschappen uit den ban van het natuurwetenschappelijk denken is een van de belangrijkste winsten geweest, die het geestesleven omstreeks 1900 te boeken heeft gehad. Zij betrof volstrekt niet alleen de geschiedenis in eigenlijken zin, maar al de wetenschappen, wier arbeidsveld het leven en bewegen van den menschelijken geest is, ook die welke, als de taalkunde, de economie, de ethnologie, een

hoogeren graad van normatieve algemeenheid en exacte waarneming veroorloven dan de geschiedenis. Die winst is niet weer verloren gegaan. Wanneer men de kennistheorie aangaande natuurwetenschap en cultuurwetenschap tegenover elkaar stelt, zooals zij heden ten dage meest beleden wordt, dan heeft veeleer de natuurwetenschap iets verloren van het geloof in haar eigen exactheid, in de strengheid van haar causaliteitsbeginsel, in de geldigheid van haar wetten, dan dat de cultuurwetenschap nieuwe concessies zou hebben moeten doen, die haar opnieuw een taak voorschreven, die zij niet vervullen kon.

Men kan dus zeggen, dat de historische wetenschap de nieuwe eeuw inging, bevrijd van een bewijslast, waaraan zij niet voldoen kon, bevestigd in haar recht en haar plicht om rustig voort te gaan in de banen, die zij van ouds bewandeld had. Zij behoefde zich niet te veranderen in sociologie. Haar taak bleef de wijde en wisselende en oneindig gevarieerde, om vast te stellen en te beschrijven al wat de tijd van het verleden der menschelijke samenleving weten wil, al wat de overlevering van zulk verleden toestaat om te weten. Haar weten bleef een inzicht, een verstaan van samenhang, een voorstelling van bijzondere feiten, om het even of het de allerbijzonderste noties van een locale geschiedenis of de alomvattende oordeelen over een reeks van eeuwen betrof. Haar objecten bleven altijd complex, altijd diffuus, 't zij klein of groot, nooit te isoleeren uit den stroom van het gebeuren, onherhaalbaar, onherleidbaar. Historische kennis zou altijd opgesloten blijven binnen menschelijk oordeel en wereldbeschouwing, afhankelijk van den geestesinhoud van elken individueelen beschouwer, nooit voor allen gelijk.

Zou men haar daarom wankele, onzekere kennis hebben te noemen? Zoo ja, dan zou die erkenning van haar onzekerheid wijder strekking hebben dan voor de geschiedenis alleen, en slechts de heilzame les inhouden, die de menschheid steeds weer behoeft aangaande de beperktheid van geheel haar kenvermogen.

J. HUIZINGA

(*Wordt vervolgd*).

Henry Becque

‘Je suis trop grand pour moi’.
Jean Sarment

Wanneer, tijdens de mode der ‘vies romancées’, een boek verschenen was over de schepper van *les Corbeaux*, dan zou het als titel hebben kunnen dragen: ‘la vie imparfaite de Henry Becque’. Het zou onze deernis hebben gewekt voor de tragiek van een ogenschijnlik dor en ongevoelig mens, iemand wiens bestaan vergaat in grote dromen en halve mislukkingen, in kortstondige glorie en langdurige, verbitterde neerslachtigheid, in aanhoudend trachten en zelden realiseren. Het zou het levensdrama van een dramaturg beschreven hebben, sombere, alledaagse ‘tranche de vie’ met slechts een enkel hoogtepunt en talrijke inzinkingen, eindigend in verbeten steriliteit.

Een chaotiese loopbaan, een chaotiese produktie, geboren uit een chaotiese tijd. De hartstochtelike poging om een nieuwe toneeltraditie te vestigen in een veruiterlikt theater-milieu, een heftig verwerpen van oude, mondaine vooroordelen, een wanhopige aanval op nagenoeg alle fronten, één of twee overwinningen, maar tenslotte toch een falen in de strijd om het modern dramaties realisme.

Henry Becque: een stuurs, onafhankelik man, één die het leven zozeer liefheeft dat hij het wil herscheppen, maar een mislukte bohémien tegen wil en dank, bijna een kwerulant. Een kunstenaar in wiens werk de vrouwen eerste rollen spelen, maar een ontgocheld celibatair die zich wenst in te beelden dat hij de liefde kent en veracht. Een Alceste, een ‘misanthrope’.

Laat ons zijn evolutie nagaan.

* * *

Het was omstreeks de jaren zeventig, dat Becque in de dramatiese beweging trad: het rampjaar 1870 bracht een keerpunt in

zijn artistieke wording. Reeds dit is opmerkelik: wanneer deze toneelvernieuwer op dertigjarige leeftijd gestorven was[1)], zouden wij niets van hem bezeten hebben dan een volmaakt waardeloos opera-libretto, *Sardanapale*, geschreven bij muziek van Victorin Joncières, een Byron-imitatie die 'niet meetelt', zoals hijzelf later geschreven heeft[2)].

Wat mag de toekomstige realist op zulke romantiese paden hebben verleid? We stellen ons voor, dat hij het toneel, de schouwburgatmosfeer heeft liefgehad met deze zonderlinge passie die sommigen onzer ertoe brengt, hun laatste geld te sparen voor een opvoering waarvan zij toch vrezen dat het een teleurstelling zal worden. In hen bestaat de hang naar het theater; zij willen erbij zijn, hoe dan ook, als akteur, als kritikus, als toeschouwer of als dramaturg; zij verlangen ernaar zoals Don Juan naar vrouwen; zij willen er niet meer weg; zij zoeken naar voorwendsels om te mogen blijven. Zij doen als de jonge André Antoine, de latere schepper van het *Théâtre-Libre*, en verhuren zich voor een fooi als figurant. Zij schrijven een zouteloze komedie, zoals Porto-Riche in 1878 *les Deux Fautes* Ofwel zij verbinden zich, zelfs als ze elke journalistieke gave missen, aan de toneelrubriek van een krant, gelijk deze zelfde tweemaal in zijn leven deed. Ook Becque greep een voorwendsel aan: hij werd romantikus op bestelling.

Men kan de toneelgeschiedenis van het Tweede Keizerrijk vrijwel geheel bestempelen met deze drie woorden: éclat - thèse - blague. *Eclat* bracht het glinsterende intrigue- en spektakelstuk van Sardou, die de romantiese traditie met die van Scribe verbond. Het *pièce à thèse* was de artistieke uiting van een behoefte aan theoretiese redetwist, die onder de bonapartistiese heerschappij dreigde te worden gefnuikt. En de *blague*, de echt-Parijse van Meilhac en Halévy, vormde een uitlaatklep voor alle onbevredigdheid, alle skepsis, alle ongeloof; wie haar scherper beluisterde, hoorde de wrange zelfkritiek van een vermolmde samenleving. Men vluchtte dus in het verleden en zijn praal, men peroreerde over hypothetiese gevallen, men spotte met zichzelf, maar men had voor zijn tijd en maatschappij te veel stille, beschaafde verachting, om te komen tot de aandachtige beschou-

1) Zijn geboortedatum was 18 April 1837.
2) De première ging op 8 Februari 1867.

wing van de realist. Pessimisties en eenzaam leefden romanciers als Flaubert; zinnelijk, wuft of praatgraag was het toneel dat niet in een ivoren toren leven kán, dat de gemene deler van zijn publiek wel zoeken moét.

Na het 'éclat' van *Sardanapale* wendde Becque zich naar de 'blague', die steeds een wezenlik bestanddeel van zijn geest zal uitmaken. Op 6 November 1868 gaf de Vaudeville zijn klucht in vier akten: *L'Enfant Prodigue*. Sarcey heeft over dit stuk een dankbare kroniek geschreven: hij had zich kostelik geamuseerd. Sarcey was een goedlachs man: gaarne dreef hij auteurs (die hij als zijn leerlingen in het vak gevoelde) in de komiese richting, en dikwijls vraagt de hedendaagse lezer van zijn artiekelen zich af, hoe men zijn luimigheid zo onverstoorbaar bewaren kan, zelfs bij de bitterste sarkasmen, ja, bij de angstigste psychologiese botsingen.

Ook *l'Enfant Prodigue* is vooral een *wrange* geschiedenis. Vandaag kunnen wij slechts glimlachen zonder vrolikheid om het verhaal van deze notabelen uit Montélimar, na een Parijse studietijd teruggetrokken in provinciaal fatsoen, vol ijver om hun onschuldige zonen te waarschuwen voor de gevaren van de grote stad, maar straks bereid om daar opnieuw met vreugde in te verzeilen. Dit alles is van een bekrompen, alledaags farisaïsme, en als wij er een motto voor zouden zoeken, kwamen we uit bij het woord, waarmee de op zijn manier levenswijze notaris Delaunay het eerste bedrijf sluit: 'ils sont bêtes'. Zulk een verachting, die niet meer uitdagend is en daarom ook elke toegeeflikheid uitsluit, moeten wij onderstrepen: wij raken hier voor het eerst aan de hooghartig afwijzende levenshouding, die Becque op den duur van het toneel - dat is: van het mensen-scheppen en dus mensen-liefhebben - zou doen vervreemden. '....j'ai écrit.... *l'Enfant Prodigue* par boutade', schreef hij later aan een ons onbekende vriend[1)]: nergens vindt men duideliker uitgesproken, dat de oorsprong van het moderne dramatiese realisme ligt bij de *satire*, in de persoonlike wrok van een ontgocheld schrijver, in de verbittering die sommigen bracht tot het anarchisme, de dramaturgen echter tot de grofheid van het toekomstige *Théâtre-Libre*. De *blagueurs* van het Tweede Keizerrijk zijn de voorlopers van

1) Henry Becque, *Oeuvres Complètes*, Paris, Crès, 1926, t. VII, p. 241.

de honende 'pièces *mufles*' uit Antoine's school, omstreeks 1890.

Na het snel en slecht geschreven maar stellig moderne *Enfant Prodigue*, komt in 1870 de volkomen terugval in de verleden tijd: op 17 Junie, aan de vooravond der katastrofe, gaat in de Porte St. Martin *Michel Pauper*, romanties drama in vijf akten en zeven tableaux. Hier neemt Becque's afkeer van de hem omgevende maatschappij de vorm aan van een deklamatories-socialistiese 'thèse': 'Lorsque j'ai écrit *Michel Pauper*', schrijft hij in 1893, 'j'ai rassemblé autour d'une intrigue romanesque tout ce que le socialisme d'alors comportait de revendications'[1]. Over de politieke denkbeelden van de dramaturg spreken wij nog nader; wat opzet en stijl aangaat staat *Michel Pauper*, schreeuwerig en vlak, ver beneden een ander romanties jeugdwerk als dat van Porto-Riche, *Un Drame sous Philippe II* (1875).

Een libretto, een klucht, een melo: de reeks van jeugdvergissingen zal niet volledig zijn zonder een pleidooi voor de echtscheiding. Dit heet *l'Enlèvement* en wordt op 18 November 1871 in de Vaudeville vertoond, waar het, uitgefloten en door de kritiek vermorzeld, na vijf opvoeringen weer van het repertoire verdwijnt. Ook voor dit stuk heeft Becque zich geschaamd met de vinnige openhartigheid die hem kenmerkte: wanneer hij het zes en twintig jaar later laat drukken in de juridiese *Revue du Palais*, maakt hij er zich met enkele verontschuldigingen af: 'Je l'ai composé à la hâte, en pleine misère, et dans le grand deuil de l'invasion'.... 'Je ne me plaindrai pas qu'on le trouve mauvais. Si quelque partie cependant n'était pas sans mérite, celui qui le remarquerait me ferait plaisir. Il serait le premier'[2]. Die eerste heeft zich vermoedelik niet aangemeld.

* * *

Er schijnt soms iets gewrongens in, het leven van een scheppend kunstenaar te verdelen naar 'perioden'. Misschien heeft zulk een schematisering nog het minste bezwaar voor een dramaturg, want geen litteraire uitingsvorm dwingt onverbiddeliker tot zelfkritiek en dus tot het afsluiten van een overleefd tijd-

1) In een artiekel 'Ma Candidature' (*Gil Blas*, 11 April 1893): Becque had zich nl. kandidaat gesteld voor de kamerverkiezingen. Zijn stuk is een ironiese aanbeveling, steeds in dezelfde nijdige boutade-toon (*Oeuvres Complètes*, t. VI, p. 103).

2) *Oeuvres Complètes*, t. IV, p.p. I-II.

perk, dan het toneel. Men kan een sterk, oorspronkelik boek schrijven, gevolgd door andere van minder grootse opzet, zonder dat men zich van die achteruitgang bewust is; men kan zelfs regelmatig blijven werken voor een vaste uitgever en verworden van artiest tot veelschrijver, zonder dat deze terugval wordt onderstreept door een tragiese nederlaag. Wij denken aan een uitzonderlik begaafd psycholoog als Paul Bourget, wiens later werk een schokloos afgaande lijn vertoont. Voor het voetlicht echter wordt iedere kwaal tot doodstrijd en elke inzinking gestraft door wat de ergste tegenvoeter van ontroering is: verveling. Vijftig goede bladzijden redden een roman - vijftig slappe replieken kunnen een komedie doen vallen. De toneelschrijver die zijn vak verstaat weet dit, en, de mislukking voorvoelend, zal hij zwijgen zodra de bronnen niet meer overvloedig vloeien. Vrijwel geen dramaturgenleven of het kent zulke tijdperken van onvruchtbaarheid. Tragies zijn Corneille's wanhopige pogingen, om zijn dramaties magiërschap te herwinnen, te tragieser omdat men voelt, eigenlik terstond na *Polyeucte*, hier door één scène, daar door twee, hier door een enkel brok dialoog, daar door een heel bedrijf, dat er nog sterke toverkrachten werken in deze man die te vergeefs fanatiek worstelt om zijn publiek. Tragies op een gans ander plan is ook de krisis in Racine's bestaan na *Phèdre*, het bijna te volmaakte, te vérgaande werk, waarmee hij het uiterste van zijn eigen artistieke spankracht had gevergd, en het begripsvermogen van zijn tijd op een te hoge proef gesteld. Ja, in het overrijke scheppersleven van Shakespeare zien we de tijdperken van inspiratie elkander afwisselen: de Engelse cyklus volgt op de Italiaanse, de verzoening van *Cymbeline* en *Tempest* op de verbittering van *Macbeth* en *Timon*.

Het toneel is de wreedste van alle litteraire kunsten. Snel en hard zijn de vonnissen die het wijst. Een dichter kan zijn zwakke, onverkochte en slecht beoordeelde bundel koppig voor een meesterwerk blijven houden: hij kan zich zelfs tooien met het martelaarsaureool der miskenden. De dramaturg daarentegen, die zijn talent geweld wilde aandoen en een ‘periode’ langer rekken dan verantwoord was, zal zich moeten verdedigen, niet slechts tegen de pers, niet alleen tegen het massamonster der toeschouwers wier reaktie hij onmiddellik kan waarnemen, maar bovendien nog tegen zijn eigen akteurs. Geen artistiek werk wordt

onderworpen aan een nauwgezetter tekstontleding dan een drama ter repetitie, en niets is pijnliker dan te bemerken dat de spelers geen houvast krijgen aan de karakters, geen weg weten met de intrigue. Een slap gespeeld toneelstuk ontnuchtert dieper dan een onopgemerkte roman.

L'Enlèvement was zulk een ontnuchtering voor Becque. Het werd een eerste eindpunt in zijn loopbaan. Hij heeft dan alle platgetreden paden bewandeld, afgerekend met alle vooroordelen van zijn tijd. Hij is vier en dertig jaar. Hij heeft thuis nog het scenario liggen van een modern drama, dat in de geldwereld speelt: *la Mère*[1]. De moed, maar ook de dokumentatie, nodig om het af te maken, ontbreken hem. Hij gaat het leven in.

* * *

Van 1871 tot '76 zien we hem als dwarskijker aan de beurs. Een spekulatie-storm woedt over het land. Fantastiese windmaatschappijen worden opgezet, waarvan de leiders straks ‘de trein naar Brussel’ zullen pakken, terwijl de kleine spaarders komen klagen, dat hun droom van een veilige oude dag is ingestort. Becque slaat de eersten gade en staat de anderen te woord. Hij gaat zijn oordeel uitspreken. Als agent van een effektenfirma voelt hij zich weldra misplaatst. Zelf eenzaam en achteruitgezet bewaart hij zijn meegevoel voor de slachtoffers van het geldwezen. Bovendien begint na vijf jaar het toneel weer te lokken. En de kans op ontsnapping komt, wanneer de links-republikeinen van Floquet een dagblad stichten, *le Peuple*. Het eerste nummer verschijnt op 10 Februarie 1876 (‘21 pluviôse LXXXI’, kompleteert de kop symbolies!); 11 Maart vinden wij er de naam van Becque.

Zijn dramatiese kronieken in de *Peuple*, later in *Henry IV* en *Union Républicaine*, verzameld onder de misleidende titel van *Querelles Littéraires*, dragen in de meeste gevallen niet het karakter van vinnige polemiek. Rustig en vergoelikend trachten ze te begrijpen, te waardeeren en te genieten, in het bizonder waar het werk van jongeren geldt. Warm en meeslepend worden ze slechts wanneer er sprake is van de klassieken, de onschatbare humus van Frankrijk's nationaal toneel, zelfs in een tijd van troosteloze dekadentie.

1) *Oeuvres Complètes*, t. III, p.p. 301, sqq.

Troosteloos was de toestand der dramatiese kunst in het begin van de republiek. De oude tradities zetten zich door, maar hadden hun glans verloren. Augier had zijn levenswerk voltooid, en ook Dumas scheen zijn hoogtepunt voorbij, ontmoedigd zoekend naar nieuwe vormen die anderen eerst later verwezeliken. Bovendien heeft de poëzie het toneel weer overvallen: bij ontstentenis van rasdramaturgen, krijgen de litteratoren hun kans. Opnieuw weerklinken verzen (romantiese en parnassiaanse) over het voetlicht. In 1875 beleeft Bornier een bedenkelijk succes met zijn *Fille de Roland*, terwijl ook Porto-Riche een kleurig drama schrijft. Op 6 Junie 1876 bespreekt Becque met gepaste hooghartigheid een lyriese idylle van Coppée, *le Luthier de Crémone*. Terwijl aldus het toneel ten prooi ligt aan anarchie, terwijl het platste amusement afwisselt met hoogdravende wereldvreemdheid, verovert intussen het jonge naturalisme de roman: sinds 1871 heeft Zola de machtige *Rougon-Macquart*-serie ingezet. Het theater is bij zijn tijd ten achter. Becque schrijft dat, nuchter en stuurs.

Hij voelde, dat een tijdperk afgesloten was, dat van het drame bourgeois. Hij begreep dat het verzandde in moralisme, dat het plaats moest maken voor een jonge school, even onverbiddelik als het zelf eenmaal, ten tijde van Diderot, de epigonen-klassiciteit had afgewisseld. Hij lachte om de slagwoorden - ‘tue-la!’ - waarmee Dumas maandenlang aan de Parijse salon-diskussies voedsel gaf, om het theoretiseren over het scheidingsrecht der vrouw, het levensrecht van een ‘natuurlik’ kind. Hij begreep, dat toneel individuen scheppen moet, dat abstrakties zijn dood betekenen, dat het slechts in die mate tot konklusies dwingen kan, als ook het leven zelf dit doet.

Maar hij wist ook, dat toneel wel geen vormschoonheid en geen welsprekendheid eiste, doch dat men evenmin een bruikbaar drama schiep door willekeurige afbeelding van de dingen ‘Une pièce de théâtre’, zo resumeerde hij later zijn denkbeelden,[1] ‘se reconnaît surtout á ceci, qu'elle est une composition qui a un commencement, un milieu et une fin’. Deze erkenning, waardoor de dramaturgie wordt verheven tot een afzonderlike kunst met eigen wetten, brengt Becque tegenover de door hem verafschuwde naturalisten, die na de roman het toneel voor zich

1) In een lezing over Aristofanes' *Ploutos*, gehouden in het Odéon op 18 December 1896 (*Oeuvres Complètes*, t. VII, p. 90).

wilden veroveren. Nergens betuigt hij zijn instemming met de opzienbarende campagnes van Zola in de *Voltaire*, waarbij toch zovele vooroordelen het ontgelden moesten die ook hemzelf gehaat waren. Immers, waaraan ontleende Zola het recht, zich op te werpen tot toneelprofeet? Wat hadden deze litterator en zijn groep voor het theater geschreven, welke positieve krachten hadden zij gewekt? Het antwoord luidde: slechts waren door een handig ambachtsman als William Busnach talrijke romans van Zola zelf en van de Goncourts voor het toneel 'bewerkt'. Becque verwacht alles van de nieuwe vaklui die zullen komen met meer talent dan theorie, en in 1882, maakt hij zelfs een ontwerp[1)] voor de stichting van een onafhankelike schouwburg, die de wieg van een moderne toneeltraditie worden moet. Dit dokument zou niet van Becque zijn, als het niet een aantal sneers bevatte van deze kracht:

> Art. 10.
>
> Le directeur, en ce qui concerne les toilettes à payer par le théâtre, fera une différence entre les artistes qui vivent dans leur famille et celles qui vivent dans leur hôtel. Cette distinction devra profiter aux premières et non pas aux autres, *comme le directeur pourrait être tenté de le croire*.

Doch wanneer in artiekel 3 van deze zelfde, bij voorbaat gehoonde direkteur als onmisbare eigenschap 'l'austérité' verlangd wordt, is het ons, of wij de onkreukbare figuur van Antoine, ja van Dullin en Jacques Copeau, profeties aangekondigd zien. En als de artiekelen 6 en 7 vastleggen, dat 'toute pièce, jouée à ce théâtre, ne pourra l'être que pendant trois semaines.' terwijl 'La reprise d'un ouvrage ancien ou moderne est formellement interdite', dan is daarmee een prakties grondbeginsel van het *Théâtre-Libre* geformuleerd.

Men voelt de bedoeling van een en ander: hier spreekt de dramatiese technikus, die, zoekend naar de bron, niet uitkomt bij de litteraire *tekst*, maar bij het *spel*, niet bij een schrijftafel maar bij een troep, een schouwburgzaal, rekwisieten, dekor, kostuums en regie.

* * *

In hetzelfde jaar dat Becque de beurs verlaat, rijpt in hem zijn

1) Voorrede bij de *Soirées parisiennes* van Arnold Mortier (*Oeuvres Complètes*[5)] t. VI, p. 123, sqq.

grote stuk: *les Corbeaux*. Hij voelt zich op het hoogtepunt van zijn leven, wetend dat het 'nu of nooit' in zijn voordeel zal worden beslist. 'J'étais', schrijft hij in zijn *Souvenirs d'un Auteur Dramatique*, 'bien décidé cette fois, en entreprenant un nouvel ouvrage, à le défendre contre tout le reste, à l'exécuter sans défaillance et à l'écrire rigoureusement'.[1] En even verder schetst hij dit verrukkelik zelfportret:

> *Les Corbeaux*, comme je m'y attendais bien, me demandèrent une année de travail. Cet instant de ma vie est le plus heureux dont je me souvienne.
>
> J'habitais alors, rue de Matignon, un appartement comme je les aime, bien situé, lumineux et vide. La pièce où je me tenais, et qui était fort belle, était meublée d'une planchette de bois retenue au mur, d'un fauteuil et d'une canne; rien de plus. Je l'arpentais du matin au soir avec une légère excitation qui m'est naturelle et dont j'ai besoin. Le plus souvent je travaillais devant ma glace; je cherchais jusqu'aux gestes de mes personnages et j'attendais que le mot juste, la phrase exacte, me vinssent sur les lèvres.

In deze maanden is een drama geboren, dat klassiek zal blijven. Volkomen is de schrijver zijn onderwerp meester, en, hoe intens hij erin leeft, nergens laat hij zich gaan tot deklamatie of satire. Scène na scène draagt het onverbiddelik, bijna ceremonieel karakter, dat uitgekristalliseerde werken eigen is. Niet de verzuurde Becque voert hier de pen: angstig en meedogenloos onthult zich het leven aan zichzelf.

Het is de geschiedenis van een weduwe met haar drie dochters, geplunderd en vernederd, onafwendbaar en zakelik. Het drama is al beslist bij de opening van het tweede bedrijf. Zonder verder hoogtepunt, bijna zonder katastrofe, zakt de handeling hopeloos langzaam weg, totdat ze zich in een nevelgrijze toekomst gaat verliezen, waaruit geen redding en geen eerherstel meer denkbaar zijn. Van een eigelik *konflikt* is nergens sprake: deze hulpelozen laten zich vernederen zonder verzet, zielsbedroefd zijn ze maar niet opstandig, waardig maar onderworpen.

Vier onbeschermde vrouwen tegen een ravenzwerm van zakelieden. Een in flarden gescheurde erfenis. Een ruïne, een verbroken liefdesverbintenis en een huwelik van de zachte, verstandige Marie met een oude geldman. Ogenblikken van ontsteltenis, van twijfel en van koppigheid bij de verslagenen, maar nergens een poging tot zelfbehoud Welk een daadloosheid in de

1) *Oeuvres Complètes*, t. II, p. 338.

derde scène van de derde akte, die een ernstige krijgsraad had moeten zijn, de organisatie van een tegenoffensief! Hoe mismoedig spreekt daar de oudste van de drie dochters, Judith:

> A quoi bon en parler? Nous répétons toujours les mêmes choses sans prendre la plus petite détermination. Il faudrait une autre femme que toi, vois-tu, pour nous tirer de l'impasse où nous sommes....

En even verder Moeder Vigneron zelf:

> Ah ça! mes enfants, je ne vous comprends pas. Vous parlez toujours de décision, nous manquons de décision, il faudrait de la décision, vous ne dites pas autre chose, et quand je vous propose une véritable mesure, vous êtes les premières à m'en détourner. Voulez-vous, oui ou non, renvoyer M. Bourdon et le remplacer?....

Natuurlik wordt géén andere notaris genomen. Er wordt gewacht, geaarzeld, geklaagd en ondergaan, gebogen. Wanneer hier van een botsing mag gesproken worden, dan toch van strijd met wel zeer ongelijke kansen. Meedogenloosheid spreekt uit deze drama-lijn, wreedheid van de machtigen, gelatenheid bij devernederden. Met alle uiterlike bewogenheid in Becque's vroeger werk is tans afgerekend, de worsteling is afgedaan: hier lijkt een schrijver artistiek op een hoogtepunt gekomen - maar tevens aan een eindpunt. Wie stukken schrijft, immers, met een zo zwevende, ogenschijnlik zo matte stuwingskracht, die kan het menselik aldagsbestaan benaderen, die kan te tragieser werken door zijn naar buiten zwakke pathetiek, maar die zal toch moeten komen tot een feller probleemstelling, wil hij niet vervallen in een verrafeling van het dramatiese levensbeginsel. Op het grote ogenblik zelf van de *Corbeaux* zien wij al dreigend tegenover ons: de toekomstige onvruchtbaarheid, het verbitterd, schouderschokkend zwijgen. Eén overweging geeft ons moed. Terwijl de schrijver van *l'Enfant Prodigue* slechts met spot tegenover zijn personen stond, is hier een nieuw gevoelen doorgebroken: de haat tegen de roofvogels, de (zij het een enkele maal ietwat ironiese) deernis met de slachtoffers dier heren. Hier spreekt een aanklacht, waarvoor de materialen zijn verzameld aan de beurs, maar tevens meelij dat de dramaturg in die zelfde omgeving opdeed. Zal deze warme menselikheid verder doordesemen? Is hier een nieuwe inspiratie van sociaal meeleven - en partijkiezen - ontstaan, die dramatiese vruchten zal dragen? Het vervolg geeft antwoord.

* * *

De tijden waren voor de *Corbeaux* nog niet rijp, en de vijf jaren tussen de voltooiïng en de opvoering van het drama, zijn een beschamend stuk toneelgeschiedenis. Vergeefs trachtte Becque theater-direkteurs te winnen, en als wij de *Souvenirs d'un Auteur Dramatique* mogen geloven, is het slechts door ingrijpen van Edouard Thierry,[1)] dat Frankrijk's eerste moderne sociale tragedie eindelik op 14 September 1882 het voetlicht van de Comédie française zag. Waren het deze ontmoedigende ervaringen, die Becque afwendden van een richting die hij met zijn *Corbeaux* gekozen had? Stellig steekt er wel enige waarheid in de volgende mededeling:

> J'avais présenté les *Corbeaux* partout et partout ils avaient été refusés. Je n'étais pas bien en train, on le comprend, de recommencer un grand ouvrage. Je ne savais trop que faire, je fis la *Navette*.[2)]

In tegenstelling tot het grote werk, was deze laatste éénakter in enkele dagen bij het Gymnase aanvaard, en op 15 November 1878 gespeeld. Het stukje lag meer in de lijn van die dagen: Becque is ermee teruggekomen tot de *psychologiese satire*, modern door zijn meedogenloosheid, maar nog onder de invloed van Dumas door zijn 'esprit'.

La Navette heeft een wonderlike stuwingslijn: de eerste helft is opgang, de laatste neergang, en op het slot is de situatie kongruent met het begin: de ontwikkeling wordt weer even rustig ongedaan gemaakt als ze zich had voltrokken. Hier is een vrouw, Antonia, levend met twee mannen: de één, Alfred, betaalt haar rekeningen, laat zich daar taktloos op voorstaan, verveelt haar met zijn jaloezie en moet een kaartje leggen. De ander, Arthur, betekent de liefde zoals de benepenste romantiek zich die denken wil: hij verschuilt zich in kasten (ô Don Carlos!) terwijl zijn rivaal kleine onaangenaamheden heeft uit te vechten. Maar nu krijgt toevallig Arthur het geld en de praatjes, de jaloezie en daarmee het noodlot van het spelletje bezique. Onvermijdelijk treedt nu een derde (nieuwe tweede) in het driehoeksveld: Armand. - Totdat Alfred zich berouwvol weer komt aanmelden en het liefdespel terugdraait. Arthur krijgt in zijn oude schuil-

1) De schrijver droeg hem uit dankbaarheid zijn werk op.
2) *Oeuvres Complètes*, t. III, p. 81.

plaats gelegenheid om na te denken over het gevaar van naaistersrekeningen te betalen, Armand verdwijnt met een jongensachtige schaterlach, en Antonia snibt tegen haar 'piteusement' terugkomende 'beschermer': 'Asseyez-vous, mon ami, je faisais des patiences en vous attendant....'

Deze boutade als slot verraadt satirieke bedoelingen, maar toch lijkt het, alsof in de ganse opzet iets ligt, dat op algemener geldigheid wijst. Waarom hebben de drie heren ongeveer gelijkluidende namen? Is het niet om te suggereren, dat rechts van Alfred nog een André zou klaarstaan en links van Armand een Alphonse? En om te doen geloven, dat de situatie de passieve karakters vormt? Arthur, Alfred, Armand.... het maakt weinig verschil,.... vandaag zijn ze zó en morgen anders.... allen zijn ze even weinig waard.... En waarom heet de vrouw Antonia, zo niet om duidelik te maken, dat hetgeen hier gebeurde met mensen-*A*, evenzo had kunnen plaats grijpen met exemplaren-*B* tot *Z*? Dit stukje heeft iets van een oude 'moralité'.

In *la Navette* mogen de verhoudingen belachelik zijn gestileerd, toch verschilt deze dramatiese bouworde in beginsel niet van de klassieke. Berust niet ook de handeling van *Andromaque* op een soortgelijk liefdeschaakspel, waarbij iedere zet logies de volgende uitlokt, en elke daad als door een tandradmekaniek in de andere grijpt? Brengt niet ook bij Racine (zij het op een oneindig tragieser plan) een wijziging in het centrale konflikt Andromache-Pyrrhus, een verandering in de verhouding van Hermione tot Orestes? *Klassiek* was deze eerste schets van de *Parisienne*, meedogenloos in zijn ontleding, strak van dramatiese lijn.

Op Nieuwjaarsdag van 1880 (de *Corbeaux* zijn nog altijd onvertoond) brengt het Gymnase *les Honnêtes Femmes*. We zijn weer teruggekeerd in de sfeer van *l'Enfant prodigue*: Fontainebleau lijkt op Montélimard. Toch is er sindsdien wel ontwikkeling, en in dit blijspel steekt meer echt menselik gevoel dan in de vier van de vroegere komedie. Nog steeds oordeelt Becque (als zoveel celibatairen) hard over de mannen: ze blijven bij hem egoïsties en huichelachtig, bezadigde huiselikheid zoekend na het geniepig avontuur en soms het avontuur tussen de huiselikheid. Maar hier (als in het werk van vele vrouwenhaters) proeven wij voor het eerst een vriendelike, ietwat medelijdende waardering voor de trouw getrouwde vrouw en moeder. Stellig, overal

blijft de spot doorklinken, en het ideaalbeeld van Mme Chevalier is gechargeerd naar de huisbakken kant. Maar ondanks alle boutades (hoe dikwels moeten we dit woord bij Becque gebruiken!) staat achter dit alles de stille vraag, of niet verstandig ingerichte levenszekerheid uitgroeien kan tot een rustig geluk. Kiest hij niet het beste deel, die de bandeloosheid opgeeft om te kunnen zeggen: *mijn* huis, *mijn* gezin? Veel satire is er nog in deze schets en minder psychologie dan in de *Navette* - ook minder brillant toneel - maar er is een poging tot zedeschildering, een bescheiden stapje terug naar de inspiratievorm van de *Corbeaux*.

Als litterair produkt zijn de *Honnêtes Femmes* middelmatig, stevig gebouwd met een duidelik begin, midden en eind, dragelik geschreven met iets te veel sarkasme, wat ouderwets aandoend met de monologen en de *à part's*. Als mijlpaal in de loopbaan van Henry Becque geven ze blijk van een nog steeds zoekende geest, scepties, maar trachtend zich te verzoenen met leven en mensen.

* * *

Navette en *Honnêtes Femmes* zijn een voorspel op Becque's tweede grote werk: *la Parisienne*. Zal dit eindelik een volrijpe moderne tragedie zijn? In tegendeel: wij zijn hier terug op de liefdeloos uitgewerkte psychologiese komedie, de ironiese driehoeksverhouding, de dramatiese fabel, de toneelparadoks.

Het Théâtre de la Renaissance bracht dit stuk op 7 Februarie 1885. Het werd terstond middelpunt van felle strijd, men kreet het uit voor zedeloos, maar toch beleefde het, reeds vijf jaar na de première, een reprise waarop de *Corbeaux* volle drie lustra zouden moeten wachten.[1)] Ongetwijfeld knoopte het beter aan bij de oppervlakkige maar psychologies verfijnde smaak van het publiek.

Minder opvallend als toneelvernieuwend verschijnsel, is de *Parisienne* als kunstwerk niet minder volmaakt dan de *Corbeaux*. Onmiskenbaar is de vooruitgang sedert *la Navette*. De mensen

1) Dat deze reprise (altijd wanneer wij de *Souvenirs d'un Auteur Dramatique* mogen geloven) gesaboteerd werd door de beide machtigen van de toneelwereld, Sarcey en Claretie, doet in dit verband minder ter zake.

zijn hier geen marionetten meer, en als zij nog steeds worden bewogen door de fataliteit van hun verhouding tot elkaar, dan wordt dit nergens tot automatisme. In de grond handelen ook zij zoals zij moeten, maar zij geloven zelf aan hun persoonlike vrijheid. De driehoeksverhouding is genormaliseerd. De echtgenoot is geen onverdragelike Alfred meer, doch een aan nemelike zakeman die thuis een rust zoekt welke Clotilde hem gul bereidt, zij het gekruid met de kleine twisten van lieden die weten dat zij voor het leven bij elkander horen. En ook de minnaar heeft zijn romantiek verloren: hij vult een leemte, zonder skrupule of grote woorden, zonder vrijgevochtenheid en bijna zonder opwinding. Tracht hij soms door jaloerse uitvallen tegen de toestand te rebelleren, dan komt hij weldra gedwee terug, om zijn omgang met man en vrouw te hernemen.... en dat is de gehele geschiedenis. Ook hier brengt het slot ons terug tot de opening, en het nuchtere Parisienne-tje voelt de situatie volkomen goed, als ze tegen het eind verzucht: 'En aurons-nous dit des paroles inutiles pour retourner au même point.'[1)]

La Parisienne is in zoverre een 'pièce rosse', dat het ons stelt tegenover een moreel onhoudbaar gegeven, en daarbij schijnt te zeggen: 'Welnu?.... is dit niet bestaanbaar?.... Waarom verzet Gij U in de schouwburg tegen verhoudingen die U in het dageliks leven (nietwaar?) nauweliks zouden choqueren?...' Dit is de houding van nagenoeg alle dramaturgen uit dit tijdperk: een realisme dat schijnt te dienen om tot pessimisme te mogen besluiten. Hier is de terugslag van de 'pièces à thèse' - de ontgoocheling na de hoge verwachting die men van een sociale aktie door het toneel gekoesterd had. De grote gangmaker dier illusies, Dumas fils, was in neerslachtigheid voorgegaan: hij glimlachte over zijn profetiese gebaren en liet reeds in de *Visite de Noces* van 1871 het droeve woord dier dagen uitspreken: 'à quoi bon alors?....'

Ook de *Parisienne* ademt een verbitterde geest. Alles in het stuk schijnt te moeten bewijzen, dat wij hier staan tegenover fatsoenlike, gewone mensen, die zeker een morele normenschaal bezitten, maar deze alleen niet op zichzelf toepassen. Grimmig laat Becque zijn Clotilde vertogen houden over godsdienst en maatschappelike orde:

1) Acte III, scène 6.

> Mes opinions politiques! Vous voulez dire que je suis réactionnaire! Je n'ai pas varié. Oh! pour ça, oui, vous avez raison, je suis une bonne réactionnaire. J'aime l'ordre, la tranquillité, les principes bien établis. Je veux que les églises soient ouvertes, s'il me prend l'envie d'y faire un tour. Je veux que les magasins soient ouverts et pleins de jolies choses, que j'aie plaisir de voir si je n'ai pas celui de les acheter. Mais en admettant que mes opinions politiques se fussent modifiées, il me semble que vous auriez moins que personne à vous en plaindre. Vous ne faites pas fi du monde nouveau. Vous êtes démocrate, c'est une mode aujourd'hui qui n'engage à rien, on l'est dans tous les partis. Vous êtes un libre penseur! Je crois que vous vous entendriez très bien avec une maîtresse qui n'aurait pas de religion, quelle horreur....![1)]

Zulk een passage zou waard zijn geweest om te worden uitgesproken op het *Théâtre-Libre*: in dit citaat hebben we zowel de anti-'burgerlike' polemiek, als de artistieke grenzen, het realisme en de partijdigheid van een geheel genre. Immers, dat sommige 'bourgeois', godsdienst en politie beschouwen als één veiligheidswacht, is zeker. Maar dat iemand van hen dit farisaïsme met evenveel klaarheid als ongestoorde gemoedsrust formuleert, is onwaar en daarmee een tekort aan litteraire ernst. Hier onthult zich de *Parisienne* als een onnaturalistiese satire.

Een satire overigens, die meer wraakzuchtig dan strijdlustig aandoet, en een stuk met een harmoniese maar matte stuwingslijn. Een onbelangrijke intrigue (ziedaar een modern element), een handeling die zichzelf, als in de *Navette*, weer ongedaan maakt. Een blijspel, virtuoos van eenvoud en scherp oordelend in schijnbare onbewogenheid. Een dramatiek, die op niets eindigt, zelfs niet op een vraagteeken - enkel op een paar stippeltjes: 'En nu?.... Niets....' Zo sterk is dit gebrek aan konklusie (hetwelk trouwens een vernietigend vonnis symboliseert), dat Becque ten tijde van zijn onvruchtbaarheid, het stuk heeft kunnen voorzien van een naspel, *Veuve*, dat psychologies niets aan het reeds bekende toevoegt, doch onderstreept, hoe 'onaf' de *Parisienne* was geweest.

En met dit on-theatrale stuk waaraan de pers onspeelbaarheid verweet,[2)] eindigt de loopbaan van Henry Becque als scheppend kunstenaar.

1) Acte I, scène 3.
2) Men zie de massieve dissertatie van Alexandre Arnaoutovitch (*Henry Becque*, Presses Universitaires de France, 1927, 3 vol. in 80). 'Ni sujet, ni conduite, ni episode saillant, ni commencement, ni crise, ni dénouement, ni caractères, ni images qui se fixent', klaagt b.v. J.J. Weiss, en hij besluit: 'rien que de la vie éparse ordinaire'. En een grappenmaker vraagt: '*pièce* en 3 actes? - où est la pièce?'....

Na 1885 is Becque's scheppend vermogen uitgeput. Hij duikt weg in het Parijse salonleven en maakt zich vijanden door vinnige puntdichten. Hij zet zijn loopbaan als kritikus voort. Hij werkt aan zijn verbeten *Souvenirs*, die in 1895 verschijnen en meer dan één ontstellende onthulling bevatten over de heersende theaterkliek. En hij schrijft dialogen.

In 1897 ledigt hij de la van zijn schrijftafel. De *Vie Parisienne* publiceert, behalve het reeds genoemde *Veuve!* twee zinloze, bluettes: *le Domino à Quatre* en *Une Exécution*. Daarnaast brengt echter de *Revue de Paris* een zwakke doch merkwaardige schets: *le Départ*. Met deze éénakter schijnt Becque te hebben willen terugkomen tot de traditie van de *Corbeaux*.

Ook hier het pathos van een lijdelik aanvaarde ondergang, maar kortademiger, matter, sentimenteler Wanneer Steinlen er illustraties bij getekend had, zouden die beter zijn geweest dan de tekst. Het blijft een episode, aangrijpend van opzet wanneer men er over door gaat denken, maar te weinig uitgekristalliseerd om tragies te werken: voordat wij tijd hadden ons in te leven, is het onheil geschied - het overvalt ons, we ondergaan het niet mee. Als jeugdwerk zou deze *Départ* een belofte zijn geweest, na de *Corbeaux* is het een merkteken van verval en onmacht.

Een tweede, oneindig imposanter monument van onmacht vormen de vijf of zes schriften, waarin de brokstukken van een groots opgezet, onvoltooid drama: *les Polichinelles*. Dit stuk zou Becque's afrekening hebben moeten geven met de beurswereld, de naturalisties-satiriese uitbeelding van een grootscheepse bankkrach, de oprichting, zwendel en ondergang van een maatschappij met gefingeerd kapitaal. Alles bijeen heeft Becque vijf en twintig jaren lang dit gegeven met zich mee gedragen en na de beëindiging van de *Parisienne* heeft hij er zijn krachten ononderbroken op gekoncentreerd. Vergeefs. De eerste en tweede akte zijn volledig, evenals de derde tot de zeventiende scène. Maar dan komen de leemten, en tenslotte is de schrijver zo gedesoriënteerd geraakt, dat hij (blijkens de tekst in het zesde schrift) op een ogenblik een gans ander drama is gaan opzetten, spelend in dezelfde gehate wereld, maar met andere personen en andere intrigue. De *Polichinelles* zijn een grandioos wrak. Hoe is dit falen te verklaren? Wij moeten hier de uiterlike oorzaken scheiden van de innerlike.

Allereerst hebben wij dus rekening te houden met de tegenwerking die Becque op het toneel ondervond. Hijzelf vatte die sabotage samen in één verfoeide naam: Francisque Sarcey, de toneelkritikus van de *Temps*, op wie hij zich wreekte in zijn *Souvenirs d'un Auteur Dramatique*, in een te Milaan gehouden lezing,[1] in talloze artiekelen, maar bovenal in twee verrukkelike parodieën.[2] Wij zijn geneigd, deze te beschouwen als de meesterwerken van het 'à la manière de....' Hier heeft de haat alleen inspirerend gewerkt en nergens verblindend. Iedere trek is raak, zonder overdrijving, onuitputtelik is de vindingrijke geest. Waardevoller revanche was niet denkbaar. Enkele ogenblikken altans heeft Becque zich boven het hem zo rijkelik aangedane onrecht weten te stellen, heeft hij de onuitsprekelike humor van het geval-Sarcey gevat.

Toch heeft hij onder de miskenning sterk geleden, en gaarne schrijft hij daaraan zijn uiteindelik falen toe: 'Et moi', besluit hij een opstel over Sardou, 'auteur fourbu, mécontent, besogneux, que toutes vos vilenies ont dégoûté du théâtre'.[3] Doch het ligt voor de hand, dat, als hij erin had kunnen slagen, de *Polichinelles* te voltooien, hij dit niet op grond van vroegere ontgochelingen zou hebben nagelaten.

Ook Becque's persoonlike vereenzaming is geen verklaring van zijn onvruchtbaarheid. Stellig, zijn leefwijze was niet opwekkend. Zijn vrouwenhaat was met de jaren gestegen, sedert een ontnuchterende liefdes-affaire hem tot de figuur van Clotilde had geïnspireerd. In 1883 had hij zijn Moeder verloren, wie hij (misschien een kenmerkende celibataire trek) een vererende

1) *Oeuvres Complètes*, t. VII, p.p. 35 sqq., *le Théâtre au XIX Siècle*: 'Il y a huit ans, lorsque j'ai donné *la Parisienne*, le doyen de la critique théatrale, M. Francisque Sarcey, a écrit que c'était un mauvais vaudeville; quatre ans après il a écrit que c'était un chefd'oeuvre définitif; deux ans plus tard, il a écrit que c'était une pièce fort ordinaire; un an plus tard, il a écrit que c'était un ouvrage de premier ordre. Comment voulez-vous que je connaisse la valeur de *la Parisienne*, lorsque le premier critique de France et d'Auvergne (Sarcey was Auvergnat) n'a pas encore décidé la question?'

2) *Revue Illustrée*, 15 mai 1888 (*Oeuvres Complètes*, t. V, p.p. 242 sqq.) en 'Souvenirs d'un Auteur Dramatique', *Oeuvres Complètes*, t. VI, p.p. 24 sqq.

3) *Oeuvres Complètes*, t. VI, p. 101.

liefde had toegedragen, terwijl kort daarop ook zijn zuster hem ontvallen was. Hij woonde nu in een kaal vertrek, Avenue de Villiers: ‘Cet intérieur d'un vieux garçon serre un peu le coeur’, schreef Antoine,[1] die hem er in 1893 bezocht. En tenslotte getuigen het twaalftal bladzijden, in deze tijd geschreven *Notes d'Album*[2] van de troosteloze geestesgesteldheid, die de dramaturg vervulde. De mensen? vraagt hij zich af.... ‘Les hommes diffèrent entre eux de mille manières.... Ils se ressemblent tous dans leurs rapports avec leurs semblables. Ils sont ignobles.’ Onze gedragingen?.... ‘Tout s'explique et rien ne se justifie...’

Maar is dit alles de oorzaak van zijn zwijgen? Is het er niet veeleer het uitvloeisel van? Wij kennen de heldengeschiedenis van menig kunstenaarsleven dat in het scheppen de laatste, enige bestaansreden vond. Wij denken aan Marcel Proust wiens ogen het daglicht niet meer verdragen, die 's nachts nog slechts kan leven, die nauweliks meer iemand ziet en verteerd wordt van heimwee naar de beboomde lanen in het Normandiese land.... maar die werkt met een wanhopige, illusieloze aandrift, in wedloop met de dood. En dan: heeft Becque niet meerdere zomerseizoenen doorgebracht in de eenzaamheid van Camaret in Bretagne, waar Antoine een optrekje had? Heeft hij er niet telkenmale het handschrift van de *Polichinelles* meegebracht, om het telkens weer onvoltooid naar Parijs terug te nemen? Neen, Becque heeft niet gezwegen uit teleurgestelde eerzucht of uit gebrek aan gunstige levenssfeer. Hij zweeg, omdat hij niet meer spreken kón.

* * *

Moeten wij dit opstel hier afsluiten? Is de vraag, waarom een auteur op zeker ogenblik niet meer scheppenskrachtig is, principieel voor beantwoording vatbaar? Is het niet juist, dat - zoals prof Etienne in zijn geruchtmakende *Défense de la Philologie* beweert[3] - de kunstenaar ons onverbiddelik ontsnapt op het

1) Antoine, *Mes Souvenirs sur le Théâtre-Libre*, Paris, Fayard, 1921, p. 286.
2) *Oeuvres Complètes*, t. VII, p.p. 109-122.
3) S. Etienne, *Défense de la Philologie*, Paris, Droz, 1933, p. 34: ‘C'est au moment ou il élabore que l'artiste justement nous échappe; or, c'est au moment ou il élabore secrètement que s'établit le pont entre l'individu Corneille et l'écrivain du même nom.’

ogenblik dat hij een wit blad papier voor zich neemt en de scheppingsdaad zich voltrekt.... of niet voltrekt? Wij voor ons menen dat Becque's steriliteit te verklaren is uit zekere psychiese krachten, uit een zekere levens- en wereldhouding, waarover wel degelik een en ander te zeggen valt.

Les Polichinelles hadden een maatschappelik drama moeten worden, een stuk 'Zeittheater', evenals de *Corbeaux*. Hier zag Becque zijn voornaamste oorspronkelikheid, zijn biezondere taak. 'Eh, mon Dieu', schreef hij eens over zijn andere grote werk, 'la *Parisienne*, c'est une fantaisie qu'il est très agréable d'avoir faite pour montrer aux gens d'esprit qu'on n'est pas plus bête qu'eux'[1)].... Maar de sociale dramatiek, de uitbeelding van de onterfden en hun nood, het strijdbaar - hoewel zonder 'thèse' - partijkiezen voor hun zaak: ziedaar in zijn ogen de moderne kunst bij uitstek, de enige mogelikheid om het toneel te vernieuwen.

Het is van eminent belang te weten, hoe iemand die aldus een 'théâtre d'humanité et de combat' voorstaat, de samenleving van zijn dagen ziet. Dat Porto-Riche politiek ter linkerzijde stond - het doet weinig ter zake: zijn *Théâtre d'Amour* wordt er niet door beïnvloed. Maar een onderzoek naar de maatschappelike overtuiging van Henry Becque zal, menen wij, van grote betekenis zijn voor het begrijpen van zijn werk. Misschien zal het ons ten dele zelfs een verklaring geven van zijn zwijgen.

* * *

Becque was een volkskind, opgegroeid in een revolutionnair gezinde omgeving. Hij was geboren in de Rue des Fontaines, een straatje van het woelige derde arrondissement, tussen de tegenwoordige Boulevard de Sébastopol en Place de la République, niet ver van de Halles, en dicht bij de Bastille: elke naam vertegenwoordigt een stuk volksleven of een herinnering aan opstandigheid. Becque hecht aan die afkomst en hij stelt er

1) *Oeuvres Complètes*, t. VI, p. 103.

een eer in, als kind de Februariedagen van 1848 te hebben meegeleefd onder de arbeiders:

> J'ai vécu tout enfant oppressé par les plaintes,
> Oppressé par les cris, dans des quartiers étroits,
> Pleins d'hommes avinés et de femmes enceintes,
> Où les linges troués séchaient au bord des toits.
>
> Je suis né sur le haut d'un faubourg de la ville
> Ou l'insurrection, en levant son drapeau,
> Trouvait l'homme debout et le pavé docile;
> Les balles de l'émeute ont brisé mon berceau.[1)]

De herinnering moge in deze regels wat retories zijn bijgewerkt, het gevoel is echt en belangrijk voor ons onderzoek.

Alexandre-Louis Becque, de vader, was een armelik boekhouder, vrijdenker, republikein met sterke neigingen naar het Proudhonniaanse, romantiese ambachtsanarchisme,[2)] één der talloze stille tegenstanders van Bonaparte. Onder de hoede van deze ruim denkende, studieuse man, groeit Henry op, in een sfeer van autodidaktiese intellektualiteit, van individualisme en zelfstandig denken:

> Je me souviens de ma jeunesse,
> Je manquais un peu de raison,
> Mais j'étais rempli de tendresse,
> J'étais un bon petit garcon.
>
> Je n'avais pas besoin de fêtes;
> Mon âme était pleine de chants,
> Je vivais avec les poètes,
> Loin de la foule et des marchands....[3)]

Iemand derhalve zonder primair gemeenschapsbesef, maar wie kritiek op het maatschappelik bestel vroeg ingegeven is, trouw aan de redelike overtuiging (‘Et j'attendais la République/Sans en attendre rien pour moi’[4)], maar zonder behoefte aan aktieve politiek. Iemand, die niet liever wil dan ongestoord zijn eigen kunstenaarsweg gaan, maar die, als hij daarin gehinderd wordt, terstond tot heftige oordeelvellingen bereid is.

1) *Oeuvres Complètes*, t. VII, p. 135.
2) Zie voor deze en volgende biografiese biezonderheden Arnaoutovitch, *op. cit.*
3) *Oeuvres Complètes*, t. VII, p. 137.
4) *Ibid.*, p. 138.

Toegerust met deze meer liberale dan revolutionnaire gezindheid, wordt hij door het leven gebracht, niet midden in het maatschappelik drama, maar in een min of meer parasitaire financie- en spekulatiewereld. Niet de groot-kapitalistiese machtigen aanschouwt hij, beheersers van een wereldomvattend produktieapparaat, noch de zwoegende scheppers van de sociale rijkdom. Noch de historiese noodwendigheid van de moderne imperialistiese ontwikkeling zag hij voor ogen, noch de opkomst van haar dialektiese tegenvoeter: de arbeidersklasse. Hij voelde dat er in de hedendaagse worstelende wereld meer stof was voor dramatiek dan enkel door de psychologiese zielsontleding, maar toch zag hij zijn eeuw niet gróót, zag hij haar lelik en zinledig. Hij miste de samenvattende visie, de synthetiese idee die een Heyermans, de schrijver van *Glück Auf*! ondanks allerlei inzinkingen tot een sterk dramaturg vermocht te maken. Hij voelde dat hij vormgever zijn moest van de vernedering van duizenden, maar hij beschouwde hun ellende als een misverstand, te wijten aan persoonlike boosaardigheid van enkelen.

Jean Robaglia, neef van Becque en uitgever van zijn volledige werken, vertelt de volgende anekdote: ‘Certain jour, se promenant avec un ami, il lui montra du bout de sa canne un des grands et beaux immeubles que l'on avait bâtis dans les quartiers aristocratiques, et il proféra avec son ricanement sarcastique: ‘Voilà l'image de la société! Une superposition de coquins!’[1)] En in de reeds aangehaalde *Notes d'Album* heet het, ‘L'élite? C'est de la canaille!’[2)].... Het spreekt vanzelf, dat een dergelike benepen maatschappijbeschouwing terug te voeren is op een gevoelen dat bij uitstek alle scheppende kracht mist: gekrenkte trots, naijver. Men proeft hier de mislukking en stellig niet de revolutionnair. Hier spreekt een cynies, uitzichtloos pessimisme. Hier is het eind van alle strijd, van alle verwachting, van alle geloof in de grootsheid der tijden. Hier wordt de menselike samenleving gezien als een wrede, afschuwelike vergissing, waaraan alle kunst verspild zou zijn, een stompzinnige chaos, het herscheppen niet waard.

En nemen wij tans de *Polichinelles* weer op. Wat had dit stuk ons moeten geven? Wat anders dan een on-tragies financieel

1) *Oeuvres Complètes*, t. I, p. 40 (préface par Jean Robaglia).
2) *Oeuvres Complètes*, t. VII, p. 118.

gemengd bericht? Toneel is in wezen *konflikt*, maar waar zou menselike botsing kunnen ontstaan in een toevallige zwendel, die lukken kan of falen al naar het spel der omstandigheden? In 1910 heeft zekere Henri de Noussanne Becque's manuskript 'voltooid' door er een gelukkig slot aan te geven. Men heeft hem dit verweten en inderdaad was een zoetelik 'blij einde' tegen de geest van de dramaturg. Maar niettemin: dat zulk een ontknoping mogelik was, bewijst met ontstellende duidelikheid, hoe weinig dit sinds vijftien jaar bewerkte stuk tot een *drama* gerijpt was, tot een handeling met lijn en zin, gericht op een te onderkennen konklusie. Als wij slechts twee en een halve akte van de *Corbeaux* bezeten hadden, zou zelfs Noussane deze niet hebben kunnen beëindigen met een reklassering van de rampzalige Vignerons....

Les Polichinelles: reeds de titel is veelzeggend. 'Trekpoppen' zijn deze mensen, lelike, karakterloze, grimassende duiveltjes. In hun uitbeelding heeft Becque al zijn verbeten nihilisme willen leggen. Eén uiting moge het bewijzen, één bitter grapje dat niet verwerkt is in de cahiers maar waarvan Robaglia ons meedeelt dat het hoogstwaarschijnlik authentiek is.[1)] Een hoofdpersoon zal worden gearresteerd en vraagt om vier en twintig uur uitstel....

> Et que voulez-vous en faire? demande soupçonneusement le magistrat.
> Je préside demain un jury d'honneur....

Dit is onwaardig en on-tragies, het behoort thuis in een extremisties schendblaadje: deze kinderachtige schimpscheut onthult Becque's hatelike verblinding, onthult waarom zijn drama mislukken *moest*. En dergelijke boutades zouden er bij tientallen te citeren zijn: elke akte, elke scène, iedere repliek is de persoonlike wraakneming van iemand die het kapitalisme beschouwt als een geniepige, laag-bij-de-grondse bedriegerij, één reusachtige flessetrekkersorganisatie, één monsterachtig Panama waartegen geen verzet kan baten. Hier spreekt de dramaturg, die zijn maatschappelik gegeven ziet als een weerzinwekkend toneelstuk, *zonder antagonisten*.

1) *Oeuvres Complètes*, t. I, p. 59. Waarschijnlijk zou deze trek een plaats hebben moeten vinden in de 17e scène van de derde akte, bij de in hechtenisneming van Cerfbier, *Oeuvres Complètes*, t. IV, p. 219.

Te hopelozer doet deze krampachtige mislukking aan, omdat de *Polichinelles* onmiskenbare litteraire verdiensten hebben. Sprankelend is de dialoog, en een toeschouwer die, niet wetend dat het slot ontbreekt, een eventuele voorstelling in het derde bedrijf verliet, zou zonder twijfel de herinnering meedragen aan een belangrijk gewrocht, boeiend en sterk.... waarvan men zich slechts afvraagt hoe het eindigen zal.... De hand van een Balzac herkennen wij hier en daar in de karakterschildering, ja, we vinden er sommige procédé's van de *Comédie Humaine* in terug. Beschouwen wij b.v. de verschillende namen. Gelijk de Rastignac's en de Vautrin's zo *moesten* heten, zo draagt bij Becque het 'linkse' kamerlid dat de zwendel patronneert niet toevallig de naam 'Vachon', en aldus heet de souteneur-anarchist 'Crétet'.... waarom anders dan om ons aan het woord 'crétin' te herinneren? Hoe zou Balzac met soortgelijke grove trekken de helden dezer 'ténébreuse affaire' hebben geschetst! Met meestergreep is al dit levend materiaal verzameld, maar het blijft toevallig en chaoties. Ten voeten uit staat de bankier Tavernier voor ons met al zijn parasieten, adellike en burgerlike, mannen en vrouwen, behoeftigen en verkwisters.... maar het wil niets zeggen, hun geschiedenis heeft noch begin noch einde en verloopt in fragmenten.... waarvan men in 1898 er één heeft opgevoerd[1)].... men had ook een ander kunnen kiezen.... Dokumenten, rapporten, portretten, signalementen van onmiskenbare gelijkenis, maar geen konklusie. Scherpzinnigheid, talent, verbeeldingskracht, maar geen scheppend dat is: samenvattend, al-overziend, ordenend genie. Het werk van iemand voor wie de coulissen van de geldwereld geen geheimen hadden, maar die - steeds achter de schermen zwervend - nimmer het grote drama vermoedde dat intussen op het historiese toneel werd afgespeeld. Het mislukte sociale meesterwerk van een groot schrijver die de kapitalistiese maatschappij verfoeide en kende.... maar niet begreep.

Becque is gebleven buiten de kernvragen van zijn en onze tijd, buiten de historiese en dramatiese worsteling der massale tegenkrachten. Geen strijd om nieuwe vormen nam hij waar, niets dan schandelike plundering van de 'gogos' door gewetenloze

1) De 15e scène van het derde bedrijf, onder de titel *Madeleine*.

enkelingen. Geen tragedie ziet hij, geen wezenlik konflikt, slechts overmacht ter ene-, en zieligheid ter andere zijde. Zijn houding in de samenleving is die van een rebels geworden individualist, van de geradikaliseer de beursagent. Visieloos, redeloos en zinneloos blijft zijn verzet en negatief zijn haat. Uitzichtloos is daarom ook zijn poging tot het scheppen van sociaal toneel.

Geen dialektiese spanning in Becque's maatschappijbeeld, dus geen dramatiese botsing in zijn laatste werk. Zijn zwijgen, de tragiese mislukking der *Polichinelles*, ze zijn symbolies voor de kreatieve onmacht van het kleinburgerlik ‘anti-kapitalisme’.

HK. BRUGMANS

Zakelijk humanisme

Een zakelijk humanisme is de geest van Günther Gründel's *Sendung der jungen Generation*. De schrijver zelf zou er denkelijk eer den naam van een universeel nationalisme aan geven, en den lezer van dit ernstige en door een sterk en zuiver verantwoordelijkheidsbesef gedragen werk zal dat zelfs geen paradox meer schijnen. Een zakelijk, verjongd humanisme. Want terwijl zijn gedachtengang, doelstelling en vernieuwend constructivisme zich tenvolle concentreeren op de eigen volksgemeenschap, is hij er even ten volle van doordrongen, dat de problemen van een volk in dezen tijd tegelijkertijd wereldproblemen zijn en dat een gezonde verstandhouding der volkeren daarbij een der voornaamste is. Voor hem is het probleem der "Neuordnung" van Duitschland tegelijk dat van den "Neubau" van Europa, daar het gaat om de overwinning van machtige destructieve gezindheden en methoden, die voor, tijdens en na den wereldoorlog monstrueus uitgegroeid de wereld in de noodlottige constellatie van thans hebben gebracht.

Zijn boek is een critisch onderzoek naar de elementen en oorzaken der wereldconstellatie, die men met een meestal niet verder doordachte formule "de Crisis" pleegt te noemen en waarbij men zich een soort zelfstandige grootheid, een fatum of geheimzinnige depressie voorstelt, een niet te ontkomen Alpdruck, waar men dan gemakshalve ook verder alles wat niet deugt of tegenloopt aan kan wijten en zich desnoods zelfs voor het verzuimen van moreele en finantieele verplichtingen mee verontschuldigen kan; of die men enkel als een booze geest van pessimisme meent overboord te kunnen zetten en begraven zooals de Amerikanen feestelijk naïef wel met stroopoppen gedaan hebben.

Gründel, die een constructief denker, een eerlijk en zakelijk idealist is en een man van uitnemende kennis van zaken op

historisch, economisch en politiek gebied, dringt met een nooit aflatende directheid tot de kern der problemen door, onverbiddelijk en zonder eenig verschijnsel of stelsel ten behoeve van belangengroepen te ontzien. Hij ontbindt het voor velen in fatalistische ondeelbaarheid magische depressieverschijnsel "crisis" in zijn feitelijke en psychologische, economische en politieke, mechanische en (im-)moreele factoren. Hij is natuurlijk niet de eerste die dit doet. Maar hij is een der eersten die dit onderzoek in dienst stelt van een wederopbouw uit vernieuwde gezindheid, die uit een analyse der negatieve verschijnselen en destructieve krachten en een onderzoek van de in jongere generaties werkende positief moreele elementen de bouwstoffen tracht aan te wijzen en de richtlijnen en verplichtingen vast te stellen voor een alomvattende constructieve actie van een nieuwe jeugd. Gezond, fair en zaakkundig als de geest ervan is, is het werk van onschatbare waarde voor de bewustwording van doel en taak eener nieuwe en van verantwoordelijkheidsbesef doordrongen jeugd, die er ontegenzeglijk *is*. Wie dat niet gelooven wil, zorge voor hij daarin volhardt het werk en den geest te leeren kennen van schrijvers als Ernst Wiechert, Heinrich Hauser, Walter Bauer, Graf Stenbock-Fermor, Bruno Nelissen Haken en de beide constructieve theoretici der nieuwe jeugd Matzke en Gründel, vertegenwoordigers van een gezond, eerlijk en zakelijk idealisme, en behalve de eerste allen na 1900 geboren! Hij kan daar dan altijd nog tal van andere bedenkelijke namen tegenoverstellen, maar daarmee is het bestaan der eersten, hun werking en vooral hun ten opzichte der toekomst representatieve beteekenis niet geloochend, want het zal hem ook niet ontgaan, dat de vertegenwoordigers van een gevaarlijk extremisme over het geheel genomen ouder zijn. Van het toenemen der invloedssfeer eener van haar verantwoordelijkheid bewuste, van de oude burgerlijke en reactionnaire tendenzen vrije en van de gevaren eener fanatieke nationalistische isoleering en intolerantie, waartegen Gründel waarschuwt, doordrongen jeugd hangt de toekomst der Duitsche evolutie af. Het bestaan van zulk een jeugd is althans een potentieel tegenwicht der tot nu toe overheerschend en afstootend extremistische verschijnselen.

Gründels werk verscheen voor het eerst in 1932 (bij C.H. Beck. München). Een nieuwe, blijkbaar onveranderde

druk verscheen na de Maartrevolutie in 1933. Dat het niet ingrijpend gewijzigd werd, valt op, daar er zeer rake en openhartige critiek in geleverd wordt. Doch zooals men met Spenglers grimmige Jahre der Entscheidung consideratie had omdat de strekking ervan bij alle verwoede critiek op het nationaal-socialisme een groot en machtig Duitschland was, moest Gründels boek des te eer genade vinden, daar het bij alle gevoelige critiek op extremistische en geborneerde verschijnselen een uiting is van de zuiverste vernieuwingswil, die onder nationaal-socialisten leeft en als zoodanig veel verder gaat, dieper ziet en hooger doelt dan de destijds tot een bont programma gebundelde desiderata der beweging Gründel geeft een in zijn samenhangende deelen hecht, ideëel reconstructieplan, dat in wezen de diepere grondslagen van het nationaal-socialisme dekt, tegelijk echter een veredeling en verdieping is van wat in het oude partijprogramma en in Mein Kampf veel gebrekkiger en onsamenhangender geformuleerd is. En wanneer de verbreiding van het ook na de vredeskoers van Hitler ongewijzigd gebleven Mein Kampf als volksbijbel in honderdduizenden exemplaren voor de buitenwereld een onzekere en de ongerustheid wakker houdende factor blijft, dan zijn de twaalf duizend exemplaren waarin Gründels werk werd verbreid natuurlijk nog geen waarborg en zelfs niet met zekerheid een gesublimeerde commentaar op de doeleinden der beweging maar toch op zijn minst een bewijs van het bestaan eener jonge, klaar ziende en eerlijk willende élite niet slechts van actieve doch ook van begaafde constructivisten binnen de beweging.

In mannen als Günther Gründel bezint zich het beste der jongere generatie in Duitschland op zichzelf, zijn krachten, zijn doel, zijn taak en zijn verantwoording, en doet dit onbevooroordeeld, critisch en deskundig, vrij van partij- en klassebelangen, zonder compromissen of concessies aan de oude tendenzen die de wereld gebracht hebben waar zij thans is, aan geen eigenbelang denkend maar uitsluitend aan het te volvoeren werk, de vraag naar de daarvoor beschikbare krachten, en aan de daartoe te volgen doeltreffendste methoden. Het opbouwen van de wereld onzer kinderen, is de zuivere formuleering der taak die Gründel categorisch stelt: want het zou waanzin zijn kinderen ter wereld te brengen als deze bleef zooals ze nu is. ‘Also müssen

und werden wir uns selbst die Welt unserer Kinder schaffen!'

Kan dat? vraagt hier dadelijk de scepticus en pessimist. Gründels eenige antwoord daarop is: Dat moet! Wij hebben ons niet op te houden met de vraag, of het kan; wij hebben het te doen. En men zal Gründel moeten toegeven, dat deze opvatting de eenige is die een kans van verwezenlijking bevat. Untergang des Abendlandes? Dat weten we nu, verklaart Gründel, die in zijn Menschheit der Zukunft, das Abendland zwischen Gipfel und Abgrund (1929) en in Jahre der Ueberwindung (1934) zelf als opponent van Spengler is opgetreden. Hij is geen geniaal fantast, geen jongleur in verbluffende gezichtspunten, niet een der vele cultuurphilosofen, die à la hausse of à la baisse in cultuurconjuncturen en -ondergangen speculeeren. Hij denkt en werkt met gegevens en feiten in de hand. In de 19e eeuw geloofde men naïef aan een eeuwige, Fortschritt' die bovendien niet meer dan een razend pas-op-de-plaats was, na den oorlog geloofde men aan een fataal onafwendbaren ondergang. Gründel gelooft in het een noch het ander maar ziet een natuurlijken ontwikkelingsgang, die af en aan golvend door episoden heen 'Epochen' maakt en zijn bestemming volgt. Het beeld van dezen tijd, die door hem grondig in alle geledingen onderzocht is, brengt hem tot de opvatting, dat thans een begin gemaakt wordt met een nieuwe 'Epoche', dat de jeugd aan den ingang staat van een nieuwen tijd en verantwoording draagt voor den opbouw daarvan. Wie dit betwijfelt en tegenwerpt, dat het een opvatting als een andere is, antwoordt hij met het eenige bruikbare positieve antwoord: plicht en wil, die ongeacht de juistheid van verwachtingen altijd beter zijn dan twijfel en resignatie. En bovendien kan men de kansen zelf aanmerkelijk verhoogen, door een zoo rationeel mogelijk bevorderen der gezonden en begaafden (georganiseerde maatschappelijke Auslese) en hun vermeerdering (bevordering van biologische Auslese). Zoolang er genoeg werkelijk begaafden zijn, zullen er ook steeds reddende uitwegen te vinden zijn. Men kan in een zoo klaarblijkelijk slecht georganiseerde samenleving inderdaad het een en ander doen om de gezonde en sterke krachten en talenten te bevorderen, en in ieder geval bevat deze eenvoudige gedachtengang altijd honderd maal meer levenskiemen dan een resignatie, die er zich bij neerlegt, dat de cultuur onzer dagen oud en vermoeid is.

Dan liever aangenomen, dat met ons, ja juist met ons, zegt Gründel, een nieuwe tijd begint; en alle ondergangs- en relativiteitstheorieën ten spijt, die wij evengoed kennen als een ander, gaan wij daarvan uit. Want het is ons niet om speculaties of theorieën te doen maar om een *productieve houding* Gründel verwerpt overigens ook ieder vaag idealisme of onzakelijke bravour. Hij gaat te werk als een psychoanalyticus, die een complex ontleedt (in tegenstelling tot de gangbare reactie in Duitschland hecht Gründel als ieder weldenkend mensch waarde aan de psychoanalyse) en als een ingenieur die een brug bouwt. Hij onderzoekt zorgvuldig de elementen van zijn tijd, tracht de bouwstoffen te vinden die bruikbaar en ter beschikking zijn, vermijdt utopistische redeneeringen, en berekent wat er door planmatige samenvoeging der beschikbare positieve krachten op te bouwen valt. Wie een tijd wil vormen, moet alle samenstellende factoren die het heden beheerschen door en door kennen. Gründel doet daarom onderzoek naar het gemeenschappelijke nieuwe in de jongere generaties, om deze daardoor beter en bewuster tot haar taak voor te bereiden.

Gründel gaat daartoe den aard en stand van alle belangrijkste functies der huidige samenleving na. Daaruit volgt de in alle onderdeelen aan den dag tredende en zich verscherpende antithese van oud en nieuw, de antithese der krachten die de wereld zoo maakten en zoo lieten als ze op het oogenblik, in een ontreddering zonder weerga, is en de nieuwe krachten, die beseffen van de beschikbare middelen en functies der samenleving een principieel ander gebruik te moeten maken, als het ooit beter wil worden. Een antithese die bijzonder relief krijgt door de getalsverhouding van negen millioen oudere tegenover zestien millioen jonge mannen in Duitschland. Een antithese, die in Gründels doelstelling den vorm moet aannemen van een strijd tegen het burgerlijk kapitalistische materialisme eenerzijds en het proletarische marxistische materialisme anderzijds, welk laatste hij terecht eerder begrijpelijk maar in beginsel niet minder verwerpelijk acht dan het eerste. Dat is dus de strijd voor een nieuwe gezindheid en de these van een nieuw socialisme, dat evenals het kapitalisme niet in de eerste plaats als stelsel maar als gezindheid en houding moet worden opgevat. Van dit besef eener noodzakelijke vernieuwing van gezindheid gaat hij uit,

hij gaat na waar, in welke mate en onder welke vormen het bij de verschillend genuanceerde jongere generaties (geboren na 1890) optreedt. En daarna onderzoekt hij, in hoeverre in de huidige functies der samenleving dat besef ontbreekt en hoe deze door een ander gebruik ervan omgewend moeten worden in den dienst dier gezindheid.

Gründels analyse van de elementen der moderne samenleving beoogt niets anders dan opsporing der waardevolle factoren, het blootleggen der fatale gezindheden die haar ondoelmatig want eigenbatig hebben bestuurd en in de war gestuurd, het nagaan van het verkeerd gebruik dat van op zichzelf waardevolle middelen en ideëen die het sociale leven kunnen dienen, gemaakt wordt en het fundeeren van de beginselen en middelen, waarmee een verbeterde samenleving uit een nieuwe gezindheid valt op te bouwen. Vóór alles komt het daarbij op de gezindheid aan, zonder die werkelijk sociale gezindheid zijn alle sociale maatregelen waardeloos (vandaar dat zoovelen, die den mensch te goed kennen of meenen te kennen, in geen verbetering gelooven). Gründel begint inderdaad bij de kern van het vraagstuk en wie aan de mogelijkheid van verbeterde gezindheid twijfelt, kan van meet af aan ophouden over sociale problemen na te denken. Gründel zoekt echter ook naar vermogen practische middelen aan te wijzen en richtsnoeren, vooral op langen termijn, aangaande de opvoeding en het kweeken van leiders en het bevorderen van de besten; onontbeerlijke middelen tot het doel.

Dat Gründel alle middelen aan de eerste voorwaarde, die der sociale gezindheid, ondergeschikt maakt, is even juist als sympathiek, maar behoedt hem ten aanzien van sommige urgent practische vraagstukken niet voor een zekere vaagheid. Van de bewuste en georganiseerde versterking van den geest van werkelijk socialisme, die in een deel der menschen leeft, van uitbreiding hunner verantwoordelijkheid en van de qualitatieve en quantitatieve ontwikkeling dezer elementen onder de jeugd, waaruit volgens vast plan leiders moeten worden aangekweekt, verwacht hij de vernieuwing. Onder dat ware socialisme verstaat hij de zuiverste sociale zakelijkheid, doelmatigheid en rechtvaardigheid in het belang der gemeenschap, onvereenigbaar met iedere eenzijdige belangenpolitiek.

Gründel onderzoekt nu, wat er in de jongere generaties aan

positieve krachten aanwezig is, uit een synthese waarvan een sterk sociaal front te vormen moet zijn. De analyse die hij van de verschillende jeugdgeneraties na 1890 geeft behoort tot het allerbelangrijkste van zijn werk, essentieeler nog dan zijn sociologische critiek en analyse der huidige samenleving. De karakteristieken, die de jongere generaties in Duitschland in romans van zichzelf en hun tijd hebben gegeven en die met elkaar een verspreid beeld daarvan opleveren, vindt men hier in een duidelijke en scherp doordachte samenvatting vereenigd. Bij zijn poging het positieve van elk dezer generaties vast te stellen gaat hij niet schoolsch te werk, hij is zich bewust, dat de grenzen niet scherp te trekken zijn en de karaktistieken niet categorisch gelden voor een gansche generatie doch niettemin wezenlijke trekken daarvan kunnen aanwijzen. Ook erkent hij natuurlijk de numeriek sterke negatieve en vormlooze contingenten binnen elke generatie, die een niet te onderschatten remmend en tegenwerkend element vormen.

Onder de jonge frontgeneratie verstaat Gründel diegenen die, omstreeks 1892 geboren, voor een deel aan de jonge Duitsche jeugdbeweging der Wandervögel hadden deelgenomen (oorsprong en begin van alle anti-burgerlijke vernieuwing onder de jongere generaties), en de omstreeks 1897 geborenen, die rechtstreeks van de schoolbanken aan het front kwamen en voor wie de oorlog, zonder iets anders gekend te hebben, de eerste beslissende ervaring van hun leven werd. Onder de eersten waren vele geboren leiders, wier idealisme reeds voor zij aan het front kwamen vorm had kunnen aannemen. Zij zagen in den oorlog de oude wereld, waar zij zich al in vredestijd met een jong, pathetisch idealisme en natuurzin tegen hadden gekant, definitief instorten. In de besten van hen ontstond het visioen van een nieuwe wereld, zij hadden aan het front de oude wereld voorgoed verloren. Zij hadden ermee afgedaan, toen zij weer in haar terugkeerden (de weinigen die terugkeerden, want deze generatie leeft natuurlijk slechts sterk gedecimeerd voort), maar zij moesten ook ondervinden, dat deze wereld hen niet gebruiken kon: zij pasten er niet meer in en daar alle oude grondslagen der burgerlijke wereld aan het front onder hen weggevallen waren, was deze wereld ook niet bijster op hen gesteld. Zij werden de scherpste critici der onveranderd burgerlijke wereld, in vele ge-

vallen werden zij radicalen De tweeden werden door hun vroegtijdige verschrikkelijke ervaringen meerendeels totaal ontworteld. Het is de generatie welke Remarque beschreven heeft, die daar later zooveel over heeft moeten hooren, omdat die frontervaring niet de eenige heette te zijn en de Duitsche heroiek te kort deed. Maar doet dat iets af aan de waarheid, dat het dien jongsten frontsoldaten meerendeels zoo verging? Gründel blijkt een der weinigen te zijn, die het wagen dit besef in Duitschland nog uit te spreken en ook Remarques oorlogsbeeld, tusschen de 'heldenmoedige' oorlogsromans die nu alleen nog in tel zijn, om zijn waarheid als geldig te erkennen. Hoe kon het dien jongens anders vergaan zijn? Hoe konden zij anders dan totaal ontworteld worden? Op hun achttiende jaar hadden zij het verschrikkelijkste dat het leven menschen kan opleggen al doorgemaakt, zonder overgang waren zij uit het jongensleven in de gruwelijkste werkelijkheid gejaagd Waar moesten zij, teruggekomen, nog in gelooven, wat kon hun het maatschappelijke leven in zijn ouden vorm nog bieden, dat hun belangrijk kon schijnen of zelfs maar de moeite waard? De meesten vonden den 'Weg zurück' niet. Zij twijfelden aan alles en van de besten onder hen, die deze ontzettende ervaring verwerkten, is dat juist de kracht, waarop Gründel hun aandeel voor de toekomst bouwt. Zij hebben de onvervaarde critiek, de ernst en de verdieping van karakter en zieleleven met den zwaarsten tol betaald. Velen van hen zijn echter innerlijk en maatschappelijk ontwortelden gebleven, sommigen werden voor altijd frondeurs, sommigen hunner desperado's, veemmoordenaars. En talloozen der besten waren gedood Het aantal leiderstalenten onder de overgeblevenen was klein, het aantal ontmoedigden en ontwortelden dezer tragische generatie maar al te groot

Wanneer wij vergelijkenderwijs de even oude generatie in ons eigen land naast deze jonge frontgeneratie plaatsen, dan blijkt, dat begrijpelijkerwijze ditzelfde generatietype in ons land niet bestaat De leeftijdgenooten ervan hebben een jeugd doorgemaakt, die behoudens een aantal moderne nuances weinig verschilde van die der oudere generaties; onder de voortvarendsten treft men degenen aan die voor ons land de pioniers der jeugdbeweging zijn geweest, de leiders der padvindersbeweging, der jonge christelijke studentenformaties, der nu reeds anachronistisch

naïef vaag schijnende theoretische practisch-idealistenassociatie. Die generatie had, en heeft ten deele nu nog, de min of meer ongebroken pathetiek van een idealisme, dat wel door de jaren heen tot het critieke tijdstip van thans de harde eischen der practijk voortdurend nader op zich zag aandringen maar toch nog iets van het naief onbekommerde en zegevierend vertrouwende heeft behouden, dat de Duitsche jeugdbeweging voor het laatst kon demonstreeren in 1913 op de Hohe Meissner bij Kassel, waar zij nog de hoop uitsprak nooit gedwongen te zullen zijn tot het verwoesten van de Heimat (juist dat Heimatgevoel was immers sterk bij de Wandervögel) der jeugd van andere landen; een idealisme, waarvan het, aan het expressionisme verwante, pathos ook in Holland aan een latere jeugd reeds weer hoogdravend en onzakelijk voorkomt.

De meeste verwachtingen bouwt Gründel op de generatie van hen, die in den oorlog opgroeiden, en dus voornamelijk omstreeks 1902 geboren werden. Zij zijn ook in aantal het sterkst, niet slechts door geen machinegeweren gedecimeerd maar op zichzelf al ongewoon talrijk (het absolute geboortencijfer was in Duitschland nooit zoo hoog als tusschen 1900 en 1910). In de moeilijkste jaren opgegroeid, vroeg zelfstandig geworden en met een minder schrikwekkende maar ook weer veelzijdiger ervaring van de oorlogsgevolgen, door tallooze moeilijkheden bijtijds gehard, na den oorlog tengevolge van de inflatie voor een groot deel gedeclasseerd en onterfd, tot de daad gedwongen en van alle vergemakkelijkende bruggen van het burgerlijke leven in hun loopbaan beroofd, hebben de besten van hen zich die harde leerschool ten nutte gemaakt tot critischen zin, buitengewone daadkracht, gevoelsbeheersching en discipline. Bovendien waren zij niet zoo ontspoord en ontworteld als de jonge frontgeneratie, die hen dan ook dikwijls niet begreep en voor reactionair heeft gehouden, terwijl zij slechts minder eenzijdig en homogener ontwikkeld waren. De kameraadschap der frontsoldaten hebben zij niet gekend maar wel de noodzakelijkheid van een saamhoorige volksgemeenschap, die in de oorlogsjaren der blokkade de eenige uitkomst was. En bovendien waren hun ervaringen toch ook altijd nog schokkend genoeg om de vernieuwingsdrang diep in hen wortel te doen vatten. Zij werden sociaal en politiek onbevooroordeeld, door de ouderen (die

immers aan het front waren) geestelijk weinig beinvloed en opgevoed De besten onder hen wonnen uit deze ervaringen de voorwaarden tot een nuchter idealisme. Bovendien was ook hun practisch kunnen door sport en techniek sterk ontwikkeld, hetgeen bij de generatie die na den oorlog opgroeide nog veel meer het geval zou zijn. Die jeugd van na den oorlog had echter bij haar groote, practisch positieve ontwikkeling op het gebied van sport en techniek niet de harde moreele leerschool doorgemaakt der jeugd uit de oorlogsjaren. De na 1906 geborenen hebben geen onmiddellijke herinneringen meer uit de oorlogsjaren, die van groote uitwerking op hun vorming konden zijn; zij waren toen nog niet op den leeftijd van het ontwakend bewustzijn. Daarom zullen ook de besten onder hen niet in die mate dat verantwoordelijkheidsbesef, critisch inzicht en sociaal begrip hebben als de generaties van kort na 1900, maar zij hebben het voordeel de hedendaagsche wereld physiek en technisch in alle perfectie te beheerschen. Minder tot leiders geroepen dan de oorlogsjeugd zullen zij vooral de rol van technische medewerkers aan den nieuwen socialen opbouw moeten vervullen.

De oudsten dezer ‘naoorlogs’-generatie vertoonen een terugslag De jaren hunner bewustwording waren de jaren der inflatie, hun groeijaren vielen in den oorlog. Physiek en moreel hebben velen hunner minder weerstand. De indrukken der inflatie konden niet anders dan vroege materialisten van hen maken. Daarna volgde een tijd van schijnwelvaart (tot 1929). Zoo werd van velen hunner het devies: met zoo min mogelijk moeite zooveel mogelijk geld verdienen, en die onzekere waarde zoo spoedig mogelijk weer omzetten in genot. Zij hadden het spaargeld hunner ouders en grootouders, dat dikwijls een levenswerk vertegenwoordigde, in enkele maanden zien wegsmelten, en voortaan hun eigen ‘Sache auf nichts gestellt’. De tweede groep der jeugd van na den oorlog, geboren omstreeks 1915, en dadelijk bij of kort na zijn bewustwording in de moeilijke jaren der crisis gekomen, staat grootendeels weer vaster op de beenen. Hun materialisme is een positivisme, dat bij zooveel onzekerheden als de huidige wereld hun op elk gebied doet aanschouwen, zich aan het concrete houdt, aan eigen lichaam (de sport) en aan de techniek. Het is een jeugd met weinig idealen, hard, zakelijk, onpathetisch, zonder problemen, eerlijk en geoefend.

Deels nog in de jaren van schijnwelvaart opgegroeid en in een wereld die weer een zekere stabiele vorm leek te bezitten, nam zij die als vanzelfsprekend aan, oefende zich technisch en sportief en bracht het daarin verder dan eenige generatie voor haar. Toen de economische moeilijkheden zich verscherpten, waren de besten van hen voldoende getraind om ook dezen toestand zonder problemen aan te nemen en zich er met een stevige zakelijkheid tegen schrap te zetten (Gründel vergeet hier natuurlijk niet het groote aantal negatieven onder hen, dat dadelijk van school werkloos geworden voor zijn leven gedemoraliseerd werd in nietsdoen op een leeftijd, dat gewenning aan arbeid zoowel behoefte als moreele noodzaak der jeugd is). De besten waren voldoende practisch getraind om toch in zichzelf een positieve waarborg te bezitten tegenover de ontzaglijke economische moeilijkheden, die in enkele jaren tijd steeds hooger voor hen oprezen. Behalve voor het enkel concrete ontwaakt in hen nu ook een belangstelling voor het sociale probleem en een verantwoordelijkheidsbesef, dat hen zich tot de vrijwillige arbeidsdienst en tot de politiek doet wenden, een ontwikkeling die na de politieke omkeer in Duitschland dan door den dwang van staatswege verhaast en met alle middelen geintensiveerd wordt.

Als we de vergelijking met de Nederlandsche jeugd voortzetten, blijkt er nog steeds geen parallel te trekken. Even min als de jonge frontgeneratie bestaat hier te lande een jeugd uit de oorlogsjaren als in Duitschland, die zulk een lange scala van diep inwerkende ervaringen tusschen 1914 en 1924 in haar ontwikkelingsjaren te verwerken kreeg en in alle opzichten van meet af aan het algemeen volkslot kreeg te deelen. De jeugd der hier te lande omstreeks 1902 geborenen is in ons land grootendeels eender gebleven als die van de tusschen 1890 en 1900 geborenen. Maar het idealisme dier generatie is bij hen zwakker, het pathos, het vertrouwen door de omstandigheden verminderd; zakelijker werden zij daardoor dan hun onmiddellijke voorgangers maar anderzijds ook minder stuwend, de idealistische bewegingen, die dezen hadden opgericht, waren toen de nakomers omstreeks twintig jaar oud werden over hun eerste bloei heen. In de jeugdbeweging was het pionierswerk gedaan, die wachtte hen kant en klaar op, en in de idealistische bonden trad een keer en verslapping in, nadat de wereld zooveel grimmiger en trooste-

loozer was gebleken dan de iets oudere idealisten hadden willen gelooven. En voor het overige was er voor talloozen nog gelegenheid een jeugd te beleven die, op meer sport na, zoo bleef als vroeger, zonder veel problemen, een studententijd zooals het decenniën achtereen was geweest, in een afgesloten milieu-romantiek, zonder veel sociale belangstelling, zonder veel politiek, zonder veel zorgen. Het jeugd-idealisme, in Duitschland door den oorlog vernield of bij de besten verdiept, werd hier door den oorlog bij de oudsten der jongere generatie een oogenblik versterkt, daarna echter door de groote afstand tot de werkelijke oorlogservaringen niet verdiept en toch door het verstandelijk weten der oorlogsverschrikkingen tegelijk geschokt. Een gemeenschappelijk voelbaar volkslot was er bovendien nauwelijks. Het is dan ook geen toeval, dat de talrijke begaafde jonge schrijvers van die generatie in ons land allen afzonderlijke, romantische individualisten werden, levensdriftig in het beste geval, overigens planloos en zonder sociale belangstelling, en met hen werden nog velen ontvankelijk voor scepsis, pessimisme en Untergang des Abendlandes-stemming. Ook van de door een groot, gemeenschappelijk lot geharde en tot sociaal verantwoordelijkheidsbesef langs natuurlijken weg gedwongen Duitsche generatie van kort na 1900 bestaat dus hier geen tegenhanger. Meer gelijkenis komt er pas bij de jeugd van na den oorlog. Ook daar in ons land aanvankelijk toenemende genotzucht, afkeer van problemen, een exclusieve belangstelling voor concreta, sport en techniek, een van tradities afkeerig uitsluitend enthousiasme voor film, jazz, radio, voor oceaanvluchten en dansrecords, nivelleering van de jeugdbeweging tot een soort democratische kampeer-industrie of -anarchie, die met de aristocratische beginselen der oude idealistische jeugdbeweging en haar sterken natuurzin weinig meer gemeen heeft, en voorts in vele gevallen o.a. bij de jongste lyrici een quasi-cynisch schijnpessimisme, dat een gewilde en bravourachtige hardheid demonstreert, die slecht afsteekt bij het althans onmiskenbaar echte pessimisme der romantici onder de jeugd uit de oorlogsjaren.

In practisch kunnen staat deze zakelijke jeugd in ons land op gebied van sport en techniek intusschen nog ten achter bij de Duitsche jeugd, die alle technische middelen om zich door het leven te slaan terdege heeft leeren beheerschen. Ook hier is het

tempo der ontwikkeling eenige jaren ten achter. Inmiddels doet zich ook hier bij de jongste groepen der zgn. probleemlooze jeugd uit de jaren na den oorlog een kentering voelen, die op rekening der crisis komt, toeneming van verantwoordelijkheidsbesef en sociale belangstelling, die zich in een voorloopig meestal onverwerkte politieke, veel op spel lijkende grasduinerij uit, maar een begin kan zijn van een vooral in ons land met zijn ingewikkelde standsverschillen hard noodige ontwikkeling der sociale activiteit De scheidslijn der klassen is echter hier scherper dan onder de Duitsche jeugd, die elkaar in dezelfde moeilijkheden zonder onderscheid van rang en afkomst wederzijds heeft moeten accepteeren en die door den socialen nood ingeleide toenadering in den arbeidsdienst verder voortzet. In ons land is er nog een gapende kloof tusschen 'heertjes' en 'schooiers', die alleen met de grootste inspanning en door meer sociale opleiding kan worden overbrugd, in een vooreerst nog verre toekomst. Het begrip 'niet met elkaar kunnen omgaan' (in alle Nederlandsche klassen en leeftijden voortdurend waarneembaar!) wortelt hier nog zeer diep!

Gründel gelooft in de verschillende jeugdgeneraties aldus de positieve elementen waar te nemen, waaruit een synthese te vormen moet zijn. De positieve eigenschappen van de besten uit elk dezer jeugdgeneraties moeten tezamen en verbonden bij machte zijn om het zware gemeenschapswerk der sociale vernieuwing te volvoeren. Ervaring en levensverdieping, inzicht, critiek, technisch kunnen vereenigd onder de discipline van een groot sociaal verantwoordelijkheidsbesef is de geestelijke en zedelijke macht, die naar zijn oordeel uit het positieve dier elkaar niet altijd begrijpende generaties te formeeren valt. Het zwaartepunt ziet hij daarbij in de tijdens den oorlog opgegroeide generatie uit de eerste jaren na 1900, een generatie wier tweede, beslissende levensdecennium de tot den rand met onheil en harde ervaringen gevulde jaren 1914-1924 omvatte.

Hoe ziet Gründel deze jeugd nu in haar verhouding tot het nationaal-socialisme? Men kan vooropstellen, dat een nationale beweging op zichzelf voor hem niet het voornaamste is, daar de algeheele vernieuwing van gezindheid hem boven alles gaat. Bij het schrijven van zijn boek heeft hij dan ook onafhankelijk van het nationaal-socialisme gestaan. Vandaar dat het hem ook

niet moeilijk valt critiek uit te oefenen en de ontoereikendheid en interne tegenspraken der diverse programmapunten der NSDAP aan te wijzen. De nationaal-socialistische beweging dient in zijn oogen slechts het instrument te zijn van een ver boven haar programma uitgaand ideëel doel en de toepassing op zich te nemen van beginselen, die voor de vernieuwing van het sociale leven levensvoorwaarden zijn. Het nationaal-socialisme houdt in haar ideologie inderdaad verscheidene dezer door Gründel voorgestane beginselen in. En de practijk der nationaal-socialistische beweging anno 1932 kon men hem wel onbevredigd laten maar daarom niet weerhouden in haar het aangewezen instrument der vernieuwing te zien. Evenzoo zal hij zich naar alle waarschijnlijkheid anno 1934 ten opzichte van de practijk der beweging verhouden en, met dieper en pijnlijker bedenken in vele opzichten, aan deze beweging vasthouden, omdat hij zijn verwachting op de jeugd heeft gesteld en van haar blijft verwachten en eischen deze beweging tot een revolutie zoowel van de Duitsche gezindheid als van haar gesteldheid te maken. De vernieuwing der gemeenschap, de aaneensluiting der Duitsche jeugd in het besef harer sociale verantwoordelijkheid en de vorming eener natuurlijke Duitsche volkseenheid zijn de groote doeleinden, die hij ongeacht een onvoldoend en vaag partijprogram en ongeacht een verwerpelijk extremisme als het eigenlijke wezen en de diepere opgave van de nationaal-socialistische beweging ziet.

Dat vooropstellend, aan de beweging, of ruimer gezegd, want Gründels onafhankelijkheid is groot, aan de jeugd dat essentieele ideaal onafgebroken voorhoudend, kan hij zich scherpe critiek veroorloven. Gründel noemt haar een bont mengsel van eerlijken socialen vernieuwingswil en demagogie, van zuiveren gemeenschapszin en rassenmonomanie, van edel bedoelen en onwetendheid ten aanzien van het werkelijke en het mogelijke. Het valt den econoom Gründel dan ook niet moeilijk aan te toonen hoe onvast de bodem van verschillende der economische punten van het partijprogramma is. Een aantal wenschen en opvattingen der stichters der beweging op politiek, cultureel en economisch gebied werden in dat programma gebundeld, dat dan ook duidelijke sporen van dilettantisme vertoont. De minst houdbare punten waren echter juist die welke de sterkste demagogische

kracht hadden, en juist die radicale leuzen werden later door de beweging het eerst geëlimineerd of doodgezwegen: Brechung der Zinsknechtschaft, socialisatie van trusts en banken. Vooral de eerste leuze is een slag in de lucht, daar dit alleen door een zeer doordacht en internationaal saneeringsproces uitvoerbaar is en bij radicale maatregelen van Duitschland alleen het volk zelf de grootste schade zou toebrengen.

Gründel oefent ook scherp zakelijke critiek uit op de rassenmonomanie, dat zonderling mystisch demagogische product van Gobineau, Houston Stewart Chamberlain en Rosenberg, dat door geen wetenschappelijk mensch au sérieux genomen wordt. Gründel onderstreept nog eens, dat de meeste groote mannen uit de Duitsche geschiedenis, 'Führer und Geistesheroen' beide, niet beantwoorden aan de schablone der 'reine nordische Rasse'. Bovendien is de echte (de superlatief van echt: 'rasserein' gaat sinds de volksverhuizing nooit op) noorderling, die Darré vooral aankweeken wil, gewoonlijk een eenzijdig, hardhoofdig en eigenzinnig menschentype, dat geen goede waarborg is voor een harmonische volksgemeenschap. Juist onder hen vindt men de primitiefste houwdegens. Gründel legt den nadruk op de talrijke schakeeringen in het Duitsche volk, die deels juist een gelukkige vrucht der rassenmenging zijn. 'Nordischer Rassennarcismus' noemt Gründel de nordomanie. De eisch van 'reine Nordrasse' dient volgens hem uitgebreid te worden, tot 'gute Deutschrasse', waarmee hij een selectie bedoelt naar begaafdheid en kunnen uit de beste, gevarieerdste en verdienstelijkste erfstammen van het Duitsche volk, want juist de begaafdsten, bekwaamsten, succesrijksten en meest harmonischen zijn uit zulk een menging der verschillende rassenbestanddeelen binnen het volk voortgekomen. Het eenzijdige noordsche ras zou slechts een cultuurversimpeling kunnen teweegbrengen, waarvan de huidige 'Gleichschaltung' een voorproef is. Bovendien ware van zulk een eenzijdige noordsche teelt een versterking te verwachten van het 'kriegerische' soldatentype, waartegen het Duitsche volk met zijn ingeboren liefde voor het militaire toch al genoeg te waken heeft en de gaven van andere meer geschakeerde en harmonischer Duitsche menschentypen als tegenwicht ten zeerste behoeft.

Natuurlijk deelt Gründel ook het anti-semitisme niet, een pro-

grammapunt dat zoo monstrueus uitgegroeid is, om demagogische belangen, dat het dadelijk bij het begin der Duitsche revolutie alle andere doeleinden der beweging aan het oog onttrokken heeft en alleen al voldoende was om de wereld voorgoed genoeg van het nationaal-socialisme te doen krijgen. Gründel denkt er natuurlijk niet aan een zeer gering percentage der bevolking van Duitschland (deels wellicht oudere bestanddeelen dan andere oostelijke Duitsche volksgroepen) de schuld te geven van den Duitschen nood; aan dit onrecht en deze onderschatting van eigen volkskracht doet hij niet mee, en de matelooze intolerantie waarmee het nieuwe bewind inzette moet voor hem een pijnlijke terugslag geweest zijn der extremistische tendenzen op wat hij als het beste in de beweging en als het wezenlijke doel voor oogen zag. De rassenkwestie bevalt hem als het onzakelijkste element in het nationaal-socialisme het minst. Hij laat dan ook niet na, even de leiders der beweging aan het rassenschema te toetsen, waarbij vooral Goebbels een harde noot te kraken krijgt. Ook stelt hij even Disraeli tegenover den 'nordischen' Von Bülow en accentueert, dat de zoo veel belasterde Walter Rathenau een idealist van het zuiverste water is geweest. Maar van hier tot het straatvers over 'Rathenau, die Judensau' ligt de geheele afstand tusschen ideaal en werkelijkheid. Gründel zegt naar aanleiding der zwendeljoden Barmat en Kutisker, dat zij, daar zij als Joden 'am geschäftstüchtigsten waren, mehr erschwindeln konnten als tausend kleinere, blonde Schieber'. Hij acht de kwestie daarmee afgedaan en beroept zich op een uitlating van Hitler zelf in 1930, die op matiging wijst. Hetgeen kan bewijzen dat Hitler zijn koers later weer wijzigde of, wat waarschijnlijker is, dat hij door andere extremistische elementen gedreven werd. Het fanatieke anti-semitisme noemt Gründel de eerste vrucht der 'Romantik der Rasse'. Pijnlijk moet het hem verrast hebben, dat de jodenvervolging ook de eerste en voorloopig alles in de schaduw stellende daad van het nationaal-socialisme zou zijn. Gründel ziet terecht 'die einzige deutsche Möglichkeit in der Bekämpfung *der* sittlichen Zersetzung und *des* Schiebertums als solchen'.

Alle extremistische tendenzen en gevaren in de beweging neemt Gründel scherp waar en tegenover den militairistischen en ultra-nationalistischen geest bij velen in de beweging stelt

hij duidelijk het standpunt, dat die de zaak, waar het op aankomt, de vernieuwing van het volk en der samenleving, niet dienen. ‘Der nordische Krieger, der geborene Nichts-als-Soldat, der sehr edle, aufrechte Charaktergaben besitzen mag, aber praktisch kaum grössere Möglichkeiten hat als Pflug und Schwert und allenfalls noch die Fiedel zu führen, der wünscht sich begreiflicherweise seine altgermanische Schwertwelt zurück.’ Gründel beschouwt dan ook critisch de menschentypen, die door het nationaal-socialisme worden aangetrokken, en hij ziet zoo goed als Ortega y Gasset, dat daar zeer velen bij zijn, die, te zwak als individu, een ‘vlucht in de horde’ behoeven. ‘Das entwurzelte Ich flüchtet in das Kollektiv der Masse’. Een ander type is het ‘kriegerische’, waar Gründel tegen waarschuwde. Wij kunnen ook hier te lande vaststellen, dat door het nationaalsocialisme vooral aangetrokken wordt het kordate, ongecompliceerde, eenigszins primitieve ‘draufgänger’-type, zonder veel critischen zin en daarom dank zij den goeden voortvarenden wil alle demagogische reclame of vaagheid van programma over het hoofd ziende, ontvlambaar zoowel in geestdrift als in woede, en weinig geschikt noch geneigd tot onderzoek en overleg. Het proto-type dezer menschen is Goering. Hoevelen hebben tenslotte een klare voorstelling van wat de beweging wil? Hoevelen daarentegen zijn uit bepaalde revolutionaire òf reactionaire wenschen, en persoonlijke ergernissen of decepties de beweging toegedaan? Geen wonder, dat men vooral veel belooft, in de hoop dat de middelen dan ook wel gevonden zullen worden om die beloften in te lossen.

Er is nog een ander type in de beweging waarneembaar, dat de waarborgen van den werkelijken vernieuwingswil verkleint, de man die uit den drang tot zelfbehoud, zijner klasse en van zichzelf, den steun der beweging zoekt en die in het nationaalsocialisme voornamelijk een middel ziet tot bestrijding van het socialisme of communisme, en tot bescherming van eigen klassematerialisme. Deze menschen zijn het in Duitschland geweest, die de beweging finantieel groot gemaakt hebben en erop rekenden haar binnen de gewenschte perken te kunnen houden, en het heeft er allen schijn van, dat deze reactionairen nog altijd de remmende factor in het sociale vernieuwingswerk, in het eigenlijk constructief-revolutionaire der beweging zijn. Ook de

radicaal-socialistische eischen van het programma schoven steeds meer naar den achtergrond, en de aangekondigde verdeeling van het groot-grondbezit ten behoeve der Siedlung konden de belanghebbenden uit den kring om Hindenburg tegenhouden, voorshands. Een burgerij met meer belangen dan vernieuwingsmoed houdt er de rechtsche en reactionaire tendenzen in en maakt de beweging in de practijk tweeslachtig.

Waar het voor Gründel op aankomt en naar het wezen der ideologie ook werkelijk op aankomen moet, dat zijn de nuchtere, critische en daadkrachtige idealisten, die door een volkomen onbaatzuchtige vernieuwingsdrang bezield zijn. Maar dat essentieele element staat nog verre van op het eerste plan. Dat het daar komen zal, verwacht Gründel van de consolidatie der jeugdgeneraties.

Het huidige beeld van het nationaal-socialisme moet voor zuivere, zakelijke en critische idealisten als Gründel zeer onbevredigend zijn. Het nationalisme streefde aanstonds in een gevaarlijke en gansch andere richting dan de zuivere ideologie van de natuurlijke volksgemeenschap, die er geen belang bij heeft zich te verheerlijken doch alleen het volkswelzijn in ieder opzicht georganiseerd te bevorderen. En het socialisme in den werkelijken zin van het woord kon zich tot nu toe alleen uiten in voorloopige noodmaatregelen als de op grooten schaal georganiseerde winterhulp en de werkverschaffing, die echter evenals de propaganda een zoo kostbare aangelegenheid werd, dat zij de finantieele moeilijkheden van het rijk nog aanmerkelijk heeft vergroot, zoodat een verbetering der algemeene ‘Weltwirtschaft’, waar men ook met de belastingdispensaties al op rekende, een steeds dringender voorwaarde wordt. Doorzetting van economische autarkie moge in sommige opzichten mogelijk zijn, de export van waardevolle producten blijft voor een cultureel en technisch hoogstaande natie als de Duitsche een groote welstandsfactor, betoogt Gründel nadrukkelijk.

Van het grootste belang is in Gründels gedachtengang het leiderschap in alle rangen, tot den hoogsten graad toe. Ook in de Duitsche revolutie komt het volgens hem evenals in de Engelsche (Cromwell) en de Fransche (Napoleon) vooral op den grooten leider aan. In dit opzicht bewaart Gründel echter nog de grootste reserve ten opzichte van Hitler. Spengler noemde

hem nergens, Gründel noemt hem nauwelijks. En inderdaad is de vraag, of Hitler een groot staatsman is, ook heden nog een kwestie van geloof. Het antwoord behoudt de toekomst zich voor. Ook Gründel schijnt voorloopig geen tweeden naam in Europa naast dien van Mussolini te durven stellen.

De omkeer, de eigenlijke Duitsche revolutie heeft Gründel pas later verwacht, als de werkelijke positieve krachten in de jongere generaties gerijpt en tot een gesloten eenheid samengegroeid zouden zijn. Een vervroegd intreden der revolutie zal hem denkelijk tot verklaring moeten dienen van het veelvormig extremisme, dat de Duitsche revolutie demonstreert, en dat hem verontrusten moet, zooals het allen verontrust die met hun nationaliteit het beginsel van den goeden Europeaan tot in het bloed hebben opgenomen. 'Mit dem Deutschtum in seiner ganzen Universalität ist nichts unvereinbarer als Terror, sei es der Terror eines Dauerdiktators oder der Terror einer Partei oder Klasse oder Terror eines einseitigen Menschentyps.' Ook andere verschijnselen moeten hem verontrust hebben: dat het fel bestreden Bonzentum zoo kort na het optreden der beweging onder de leiders zelf weer zoo fataal het hoofd zou opsteken, om van andere excessen niet te spreken. Gevaarlijk fanatisme eenerzijds, zedelijk bederf anderzijds, slag op slag keerde zich de nationaal-socialistische praktijk in omgekeerde richting als zijn diepere idelogie. Voor hen die over de onverbeterlijkheid van den ouden Adam spreken, moet het koren op hun molen zijn en het valt niet eens moeilijk hun negativisme te begrijpen.

Toch raakt dat de waarde en het belang niet van een aantal grondgedachten, wier toepassing in werkelijk effectieven zin eerst voor een latere generatie weggelegd kan zijn, wanneer het Duitsche volk na oorlog, inflatie, verkwisting en werkloosheid ook door deze eerste, in zijn afstootend en onverzoenlijk fanatisme en zijn beangstigend gelooven en hopen tragische phase heengegaan zal zijn. Gründel stelt met recht zijn hoop op de jongere generaties, het éénige wat men doen kan: niet slechts zijn hoop op hen vestigen maar ook zijn eisch aan hen stellen. Van de uit hun midden voortkomende leiders hangt het af. Het gansche fanatisme en extremisme der beweging in haar huidigen vorm is een gevolg van het feit, dat de leiders te weinig of, naar gelang men in de lagere leiders-

rangen komt, in het geheel geen cultuur hebben, en een aantal uit den wilden tijd der beweging tot hun trieste einde toe gehandhaafden zelfs minder dan dat. Alleen een generatie, bij machte leiders van rang en cultuur voort te brengen, toegerust met meer dan een elementair enthousiasme of primitief 'Draufgängertum' kan aan de waardevolle beginselen der beweging recht doen wedervaren. Zij hebben zich met evenveel inzicht en critiek als overtuiging en energie te concentreeren op de bestrijding van de overheerschende vormen van klassematerialisme, van alle anti-sociale machten, zij hebben groote en moeilijke sociale reorganisatiewerken te volbrengen als de zoovele problemen met zich brengende Siedlung, zij hebben de vorming van een élite tot stand te brengen, van een vasten, geestelijk en lichamelijk gezonden volkskern. De vorming daarvan is nooit te forceeren maar zij kan organisatorisch bevorderd worden. De practische eugenese ter verwezenlijking daarvan houdt tal van moeilijk en alleen met zeer veel tact te overwinnen bezwaren in, zoowel de sterilisatie van minderwaardigen als de verbreiding der preventieve techniek in de lagere volksklassen blijven ondanks onloochenbare voordeelen zeer precaire aangelegenheden. Terwijl echter deze preventieve eugenese een zeer zorgvuldig gecontroleerde en beperkte toepassing blijft vereischen, kan de georganiseerde bevordering der positieve volkselementen veel bijdragen tot het essentieele doel: een van generatie tot generatie voortschrijdende vermindering der minder waardevolle bevolkingsbestanddeelen en hun invloed, vooral door vermeerdering van gezonde, begaafde en flinke geslachten en van hun invloed. De boerenerfhoeven zijn daartoe in beginsel een gezond en constructief instituut en evenzeer is daartoe van het grootste belang de reorganisatie der maatschappelijke opleiding, het tot standkomen van een 'Bildungssozialismus', waarbij naar Gründel het uitdrukt met radicaal voorbijzien van stand en bezit ieder het recht erlangt tot de opleiding en maatschappelijke functie, welke met zijn talent en capaciteiten overeenstemmen. De koppeling 'bezit en ontwikkeling' dient omgezet te worden in de koppelingen 'bezit en sociale plicht' eenerzijds en 'opleiding naar aanleg' anderzijds. Zoo alleen kunnen ook de beroeps- en klassevooroordeelen, die zoo vaak den verkeerden man op de verkeerde plaats brengen, worden overwonnen.

Gründel beseft, dat ook het verengend nationalisme overwonnen zal moeten worden, en ook hier hangt het van de jeugd af, of dit en de andere beginselen meer dan utopieën zullen zijn. De mate van haar verantwoordelijkheidsbesef zal daarover beslissen, zonder dat blijft de geheele Duitsche revolutie waardeloos of erger Met een het geheele volksleven in al zijn geledingen omvattend en bedoelend gezond nationalisme verbindt Gründel de gedachte van den goeden Europeaan, en daarin gaat hij verder dan de nationaal-socialistische ideologie ook in haar meest gesublimeerde vorm heeft kunnen reiken. In het nieuwe, gezuiverde begrip der natie ziet hij den gezonden grondslag voor een nieuwe cultuurgemeenschap der Europeesche volkeren. In zijn beschouwingen over wat hij aldus als den universeelen zin der Duitsche revolutie ziet, komt dan weliswaar de typisch irrationeele Duitscher met zijn nationale mystiek te voorschijn (zoo in de vergelijking van de historische taak van Frankrijk, Engeland en Duitschland, en in de voor een Duitscher overigens tamelijk objectieve beschouwingen over het Fransche volk), doch deze mystiek, die aan de idee van het volk een religieuzen inhoud geeft, blijft hier toch redelijk en zakelijk gecompleteerd, en het ware volkssocialisme, waarin hij de Duitsche ‘Weltmission’ ziet, is in elk geval een zoo ideëele waarde, dat tegen een Duitsche ‘expansie’ in dezen zin niemand bezwaar zou kunnen hebben. Maar hier is Gründels idealisme zoo ver van den huidigen stand van zaken verwijderd, dat het, ofschoon in beginsel zuiver en zakelijk gesteld, in feite op utopischen afstand van de werkelijkheid blijft. De bovenbouw van Gründels constructief tijdsen toekomstbeeld is een groote ideale doelstelling, de onmiddellijke waarde van zijn werk is, dat het critisch de fundamenten aanwijst, waar een jonge generatie noodzakelijk op zal moeten bouwen, dat het deze, door tot haar zelfkennis bij te dragen, beter voor haar taak berekend kan maken en dat het op haar verantwoordelijkheidsbesef een zakelijk en overtuigend beroep doet. Het beste in de Duitsche jeugd bezint zich inderdaad hier op zichzelf en zijn taak, op de eischen van gezindheid en methoden, het verwijdt en verdiept het begrip natie, dat tot de jeugd thans zoo sterk spreekt, tot het begrip volkssocialisme door den vollen nadruk te leggen op de verantwoordelijkheid. Dat de doelstelling eener ware eigen volksgemeenschap de volle erken-

ning van andere zulke gemeenschappen insluit, stempelt dit nationalisme tot een zakelijk humanisme, dat onverzwakt in zijn universeel karakter de beginselen der menschelijke waardigheid, vrijheid, rechten en plichten voorstaat en deze onvervaagd in de volksgemeenschap georganiseerd tracht te dienen. Mannen als Gründel beseffen, dat men de taak van het humanisme in dezen tijd niet reëel en zakelijk genoeg kan begrijpen, en dat dit onvervaagd en onverminderd in de naastbijliggende taak, de organische vorm der volkeren die een der levensvoorwaarden is voor een niet aanhoudend door massale onheilen bedreigde wereld, het gemeenschappelijk belang der volkeren kan dienen. Maar welk een afstand tusschen dit gelouterd nationalisme, dat den socialen wederopbouw bij het eigen volk wil beginnen en den thans heerschenden nationalistischen afgodendienst der massa's!

ANTHONIE DONKER

Het menschenoffer

Mr. C. van Vollenhoven's Verspreide Geschriften. Eerste Deel. Omtrek en Methode der Rechtswetenschap. - Leiden. - 'Historische Schetsen'. - Grotius. - Thorbecke. - Tjeenk Willink, Nijhoff.

Brandende verbeelding, kracht, onbaatzuchtigheid van gevoel en denken zijn de trekken waardoor zich van Vollenhoven's werk onderscheidt. Nergens olympische rust; soms de nadeelen van het febriele, geforceerde. Hyperconscientieuse natuur, heeft hij zijn gaven geweld aangedaan te onzen bate; hij heeft zoo willen doen. Hij heeft onze taak in de wereld groot gezien en in toewijding aan die taak alvast zichzelven opgebrand. Die hem na hebben gestaan, openen dezen bundel niet dan met diepe ontroering.

Soberder en van vaster gang dan de tachtigers, heeft deze rijkbegaafde der generatie van negentig op zijne wijs Holland hoog op willen stooten in de vaart der volken. Op zijne wijs, die diep in traditie verankerd lag. Hoe diep, elk lezer dezer verzamelde opstellen gaat het beseffen. Van Willem op Grotius, van dezen op Gijsbert Karel en Thorbecke springt de vonk eener heldenvereering over die, met welke critiek men haar bejegenen moge, nooit belachelijk wordt. Vurig vóór alles, is zij tegelijk betoomd, verantwoord, eerlijk. Van Vollenhoven heeft het nationaal verleden als de wapenkamer gezien waaruit Holland, ook nu nog, tot hooge taak kon worden toegerust.

Tot welke? Hij heeft Holland, in Thorbecke immers tot harmonischen herbouw van eigen instellingen niet onbekwaam gebleken, bovenal willen prikkelen tot zelfstandige medewerking aan den opbouw van een supranationaal publiek recht; voorts heeft hij het ten plicht gepreekt, zijn gezag - gelijk het dit vermocht van Sluis tot Delfzijl - ook in Indië slechts te handhaven in begrij-

pend ontzien der landssfeer. Van aan hoogmoed ontsprongen knutselende geweldenarij is hij de even felle vijand geweest als van zelfstrevenden rechtsgroei de profeet en geleider. Het tweede deel zijner verspreide geschriften zal hem in die hoedanigheid ten aanzien van het wereldrecht geheel doen kennen, gelijk het derde ten opzichte van Indië; - in het eerste, dat thans voor ons ligt, groeit van Vollenhoven zelf.

De ordening der sparsa waarin dit geschiedt was geen makkelijk werk. Met het - op één uitzondering na - geheel ter zijde laten van uitingen uit den studententijd (hoe sprankelend zij waren) kan men vrede hebben: de aanleidingen waren te voorbijgaand en particulier. Maar was het goed gezien wat onder omslag met het (wanneer gestelde?) opschrift 'historische schetsen' werd aangetroffen, van andere geschriften waarop die naam eveneens toepasselijk is, geheel afgescheiden te houden, zoodat nu Grotius van Grotius op tien-, Torbecke van Thorbecke op honderdtallen bladzijden afstand staat, en welberaden keur van den lezer alleen het genot der harmonische opvolging van lectuurindrukken verzekert? Den historicus van Vollenhoven vindt hier, die eerst zijn verbrokkeling ongedaan weet te maken.

Op deze verzuchting na, voor de samenstellers niets dan lof. Gezevenen hebben zij het werk met de soberheid die pas gaf ingeleid, en vervolgens de kiesche taak der annotatie aan één hunner overgelaten die zich meesterlijk van haar gekweten heeft: van Vollenhoven's leerling F.M. baron van Asbeck. Zijn hand is aangezet overal waar het onvermijdelijk, en nergens waar het overbodig was. Men raadt de zich nooit noemende piëteit waarmede dit werk verricht is, en spreekt te hartelijker zijn dankbaarheid uit naarmate deze spontaner ontstond.

Van Vollenhoven zal behouden wat hij geofferd heeft. Een lang voortleven is dezen groote en goede gewis beschoren.

H.T. COLENBRANDER

Kroniek der Nederlandsche letteren

Dichters en hun wereld

Dr. G. Stuiveling; Versbouw en Ritme in de tijd van '80.
Pierre Kemp; Stabielen en Passanten.
H. Marsman; Porta Nigra.
Anthonie Donker; Gebroken Licht.
J. Greshoff; Gedichten 1907-1934.
Willem Elsschot; Verzen van vroeger.
Jan van Nijlen; Geheimschrift.

Dichters, zegt men, zijn koningen in het onbegrensde Rijk van de Verbeelding, waar slechts de wetten gelden, die het rhythme van hun zien en spreken aan de dingen oplegt. Alles gehoorzaamt hun en rangschikt zich gewillig in de orde van de zangmaat: de zaak, die zij noemen, bestaat door het woord, dat zij zeggen en krijgt zijn plaats naar gelang van de plaats, die hun naam in het lied krijgt. Zooals het wonderlijk schoone schild, door Hefaistos vervaardigd, schitterend vol is van alle volheid des levens, maar al deze volheid nog eenmaal, en schooner, vervult met de glans van de zon, zoo is het lied van den dichter een schoone voleinding der werkelijkheid, waaraan elk ding des levens deel heeft, maar die alle dingen vervolmaakt tot eeuwig bestaan in een hoogere orde. Wat blijdschap wekt of wat tot droefheid stemt, wordt, opgenomen in het lied, verheven tot de sfeer der eeuwigheid. Had niet Odysseus met zijn eigen oogen den brand der stad Troje gezien? Maar toen hij, op het eiland der Phaiaken, rustend aan het gastmaal van Alcinoüs, den zang van den blinden Demodocus hoorde, sprongen hem tranen in de oogen, want nu eerst zág hij wezenlijk, wat hij tevoren slechts voorbijgaand had gezien. Achter het doode masker van Demodocus, den zanger, was de nooit-geziene brand van Troje ge-

hoorzaam geworden aan een verrukking, in smart en schoonheid alles samenvattend, alles overtreffend, wat de slachtoffers en overwinnaars aan het feit beleefden. Tallooze steden zijn door vijanden verbrand, zoolang de menschen aan elkander hun krachten beproeven, doch deze stadsbrand werd een eeuwig vuur, omdat de blinde dichter hem bezong. Niet meer daar ginds, in Klein Azië, dicht bij den Hellespont, waar archeologen hun best doen, ligt Troje. Men graaft en vindt er, wat nauwelijks den aanblik loont en wat geen heugenis zou voeren aan de schoonheid, wanneer de blinde, die het nimmer zag, het niet bezongen had. Is er voor het dichterschap een rijker zinnebeeld dan deze blindheid van Demodocus, die den ervaren Odysseus leert zien?

Iedere dichter heeft zijn eigen wereld, buiten de wereld, die hij rond zich waarneemt. En of wij van een dichter houden, wordt wellicht het scherpst bepaald door wat wij voelen bij den ingang in zijn wereld. Daar zijn er, die een universum schiepen, maar menigeen voelt zich niet thuis in dit heelal. Anderen bouwden een klein wereldje, geriefelijk en goedbekend alsof het een huiskamer ware, maar wie er nederzit, beleeft er vreugd en keert er gaarne weer. Bilderdijk's wereld, zooveel grootscher, zooveel woester dan de kleine wereld van De Génestet, vermoeit ons eerder bij het gaan en bij 't verschrikte kijken, doch het voltooide en warme vertrek met de saaien gordijnen, waar ons de Bloemendaalsche dichter binnenvoert, blijft al te huiselijk-gezellig en herbergt slechts voor langen duur de velen, die het leven in een leunstoel aangenamer achten dan op onbetreden wegen of langs krochtige ravijnen.

Dichter nochtans, in den vollen zin van het woord, is hij, die voor zichzelven en zijn gasten een afgesloten wereld schept, ze were dan bevolkt met droomfiguren, of het eenzame spiegelbeeld van de wereld des harten. Shakespeare en Dante schiepen in anderen zin dan Villon of Verlaine. Hun wereld is een volle menschenwereld, waar men altijd den mensch ontmoet, naar de gevoelens vereenvoudigd en verhevigd tot zijn eigen eeuwig evenbeeld. De wereld van lyrische dichters is kleiner, een enkel boschpad soms, een bloeiende vallei, een zachte, smalle doorgang tusschen duisternissen naar het ongenaakbaar licht, misschien wel niet meer dan het witbloeiend stuk van den meidoorn, waarin des morgens voor het venster een vogel zingend ontwaakt. Geen we-

tenschap brengt deze wereld op de kaart, alleen het lied kent de geheime wegen naar het Rijk van de Verbeelding, waar men als koning heerschen moet, als men een dichter wezen wil. De heerschappij mag mild of tyranniek zijn, grootsch als de heerschappij van rijkgekleede monarchen, die, waar zij schrijden, hun onderdanen buigen zien en wijken in rijen van deemoed geschaard langs het pad hunner voeten, of ook zoo simpel als de kleine heerschappij van het kind over zijn speelgoed, waar mee het een stil hoekje van het huis zoekt, als het buiten regent. Daar zijn zoo vele landen in het Rijk van de Verbeelding als er dichter zijn en ieder, die een dichter worden wil, of voelt, dat hij het is, trekt jong op avontuur om er nieuw land te vinden. Hij maakt zijn eigen wereld als de vogel zijn nest, volgens wetten van bloed en natuur, die geen mensch achterhaalt.

Kan men op vele manieren de dichters beoordeelen en zeggen, wat men goedkeurt in hun verzen, wat men afkeurt in hun smaak of in hun zangwijs, het best kan men wellicht het gansche beeld van hunne dichterlijke wereld stil betrachten en dan zichzelven vragen, of men in die wereld ooit zou willen wonen, en waarom, of waarom niet. Zeker is dit zoo min een veilige methode van kritiek als elke andere, die luistert naar de inspraak van het bloed, doch nimmer zal men veilig over schoonheid spreken, wanneer men die stem veronachtzaamt. Tel de slagen van den nachtegaal, fotografeer nauwkeurig de trillingen van zijn geluid, breng deze trillingen grafisch in beeld, statistisch in getal, vind, zoo gij kunt, de formule dezer welluidendheid en teeken haar op in een boek, nog hebt gij den nachtegaal niet, wanneer gij het samenstel hebt zijner klanken. Bewijs met alle middelen der meest verfijnde wetenschap, dat nimmer eenige vogelkeel in subtielheid van bouw en zuiverheid van schikking de keel van den nachtegaal overtrof, nog hebt gij niet gezegd, waarom de wandelaar blijft staan en droomt, des avonds in het park, wanneer het lente wordt en uit het eerste groen der boomen breekt het lied als een stroom van water en zon, een weelde van zacht licht, voor dezen wandelaar misschien een glorie van blond vrouwenhaar, misschien het teere waaien van een tragen tros herinneringen over zijn grijzend hoofd. Geen kundigheid met maten en getallen, hoe nuttig ze zij in zichzelven, ontraadselt het laatste geheim van den droom. Prometheus stal het vuur der goden. Gij kunt nu met

vreugde lucifers maken en Rijksdagsgebouwen verbranden, zonder te worden vastgekluisterd aan de rots, gij kunt alleen niet zeggen, wat het vuur is. De thermometer is onmisbaar, maar het wezen van de warmte blijft een raadsel.

Men behoeft dan ook geen minachting te voelen voor de wetenschap van Dr. Garmt Stuiveling, die cum laude promoveerde op een academisch proefschrift betreffende *Versbouw en Ritme in de tijd van* '80, om nochtans te meenen, dat de droomende wandelaar méér aan het zingen van den nachtegaal beleeft dan een wakende ornitholoog. Het doel van den zanglust is niet, te worden onderzocht, maar te worden genoten. Geenszins ontken ik de waarde van een grondig onderzoek, doch hooger is de klare zekerheid, die men erlangt door vreugde te genieten aan de schepping. Wie dichters leest en lettergrepen telt, kan grooten dienst bewijzen aan de wetenschap der lettergrepen, doch mishandelt, wanneer hij de schoonheid van hun gezangen niet voelt, het wezen der dichters.

Velerlei wetenwaardigs heeft Dr. Stuiveling, zelf een dichter van zuiver gevoel, aan het licht gebracht in zijn proefschrift, hij zelf bekent nochtans, dat hij vaak niets anders deed dan bewijsvoerend bevestigen, wat men afgaande op zijn gevoel, reeds dadelijk vermoeden kon. Het kan mogelijk zijn, dat de keelstructuur van den koekoek bij zeer nauwkeurig onderzoek hoedanigheden zou vertoonen, die de nachtegaal ten eenenmale mist, en toch zal men het zingen van den nachtegaal zijn voorkeur blijven geven. Zal men niet, op dezelfde wijze, uit het tijdperk onzer dichtkunst, door Garmt Stuiveling behandeld, liever de verzen lezen van Gorter en Kloos dan de sonnetten van Hein Boeken, die toch, van alle tachtiger dichters, het rijkst blijkt aan enjambementen, en die de eerste schepper was van ‘een principieel poly-metrisch sonnet’? Moest een statisticus, die nimmer iets van Nederlandsche poëzie vernomen had, de resultaten van Garmt Stuiveling's onderzoek weergeven op zijn wijze, hij zou Hein Boeken wellicht de meest belangrijke der behandelde figuren achten, toch zeker één der meest belangrijke! Onderschat men de beteekenis van Boeken, indien men hierom glimlacht?

Dr. Stuiveling heeft zijn methode verdedigd in een *Open Brief*, welken hij plaatste in het September-nummer van *Den Gulden Winckel*. Deze wijze van publicatie leek hem ‘een prettige en

practische manier' om te zeggen, wat hij te zeggen had; hieromtrent mag men, geloof ik, van meening verschillen. Uit dezen brief schrijf ik de regels over, waarin Dr. Stuiveling zijn opvatting omtrent de waarde van het registreerend stijlonderzoek uiteenzet. Hij schrijft:

> 'Een exacte literatuur-wetenschap zal ongetwijfeld veel dingen bewijzen, die men op grond van intuïtieve indrukken reeds had beweerd. Dat is onvermijdelijk en in het minst geen ramp, want het verschil tussen bewijs en bewering blijft belangrijk. Maar ze zal ook intuïtieve opvattingen corrigéren en weerleggen, en ze zal eveneens een aantal niet door intuïtie te constateren feiten vaststellen. Dat is wetenschappelijke winst, die op geen andere wijze te verkrijgen valt; want het is een perspectivische vergissing, wanneer men, nadat dit wetenschappelijke onderzoek heeft plaats gevonden, plotseling meent, dat àl de resultaten toch eigenlijk reeds bekend waren. En wat tenslotte de psyche van den artiest betreft, dat kan een geschikte opdracht zijn voor de speciale psychologie: *de literair-historische wetenschap heeft zich in eerste instantie niet bezig te houden met de ziel*, *maar met de stijl*.
> In eerste instantie: want ook voor mij blijft natuurlijk een algemener en omvattender beschouwing het ideaal. Ik wil de psychologische en sociologische methode in het geheel niet vernietigen of loslaten, integendeel: ik wil ze gebruiken op de hechte basis van een exact stilistisch onderzoek, syntactisch-stilistisch als het proza geldt, ritmologischstilistisch bij poëzie. Deze onderozoekingen te doen is de taak van specialisten; en daarom zal ik, met of zonder uw instemming, critisch blijven staan tegenover mijn vakgenoten, die met veronachtzaming van déze taak, die alleréérst vervuld moet worden, hun werk verrichten op de subjectieve wijze der literaire critiek.'

In het algemeen is deze opvatting te aanvaarden, maar het stylistisch onderzoek, zooals de schrijver het hier verdedigt, en in zijn proefschrift toepast, krijgt dan de beteekenis van een nuttige, in het gunstigste geval: noodzakelijke hulpwetenschap der letterkundige kritiek. Of deze hulpwetenschap echter 'alleréérst' aan de beurt komt, mag men met grond betwijfelen. Allereerst komt iets anders aan de beurt: de subjectieve meening, dat de nachtegaal wèl een onderzoek naar zijn zanglust zal beloonen en de huismusch nauwelijks, de zekerheid, dat 'de tijd van '80' inderdaad een waardeerbaar stuk studiemateriaal is en de tijd omstreeks 1740 lang niet in dezelfde mate. Noch met getallen noch met woorden kan men nauwkeurig uitdrukken, waarom het mogelijk is, dat Willem Kloos in een reeks van sonnetten àlles gelegd heeft wat wij hooren wilden omtrent het onderwerp, dat hem ontroerde, terwijl terzelfder tijd talrijke dichtbundels van meer ervaren zangers verschenen, waaruit ons geen regel meer

boeit. Veronderstel, dat Dr. Stuiveling zonder eenig aanzien des persoons alle op rijm verschenen boekwerken van het jaar 1934 zou onderwerpen aan een rhythmologisch-stylistisch onderzoek, veronderstel, dat hij uitsluitend uit dit onderzoek zijne gevolgtrekkingen zou maken over de beteekenis der onderzochte dichters, gij kunt voor zeker houden, dat hij zich niet minder zou vergissen dan ieder ander criticus, die, vertrouwend op zijn ooren, luistert naar de stemmen, welke hij verneemt, om te weten, of daar tusschen ook de onbeschrijfelijke stem der Schoonheid spreekt.

Zooals in werkelijkheid de methode van het rhythmologischstylistisch onderzoek naar de tachtiger poëzie werd voorafgegaan door de subjectieve, toch wel betrouwbare, kritiek, die de schoonheid dezer dichtkunst aanwees, zoo gaat ook in theorie de critische intuïtie vooraf aan de critische registratie. Het is van belang voor de toekomst van den schrijver Garmt Stuiveling, dat hij dit gegeven der ervaring niet verwaarloost. Dan kan zijn methodische studie, die tenslotte niemand hindert, hoezeer zij sommigen ook verontwaardigt, zeer vruchtbaar worden in het leveren van bijdragen tot nauwkeuriger kennis van de werkwijze, en van den aard der Nederlandsche dichters. Meent hij echter den goeden smaak te kunnen ondervangen door een telraam, dan zal hij nog veel te polemiseeren hebben en kan hij ons alleen nog boeien door de hoffelijke wijze, waarop hij dit doet in een tijd, die veel voor polemiek, doch weinig voor het hoofsche voelt.

Onder andere hoedanigheden vertoont zijn buitengewone dissertatie deze, dat zij op een gunstig oogenblik aandacht vraagt voor de poëtische techniek der Tachtigers. Het bewijs, dat deze techniek een omwenteling in den Nederlandschen versbouw teweeg bracht, behoefde niet meer te worden geleverd; alleen de vraag, hoe die omwenteling zich voltrok, eischte nauwkeuriger wetenschappelijk antwoord. Stuiveling gaf het voor de strikte stijlvernieuwing, die echter slechts de vorm is van een vernieuwing des geestes. De tachtigers schiepen ieder voor zich en allen tezamen een nieuwe poëtische wereld. In het Rijk der Verbeelding ontdekten zij nieuw land, terzijde der begane wegen. Daar is veel gemeenzaams in hun dichtkunst, daar is nochtans genoeg persoonlijks om aan ieder een gansch eigen wereld te gunnen en wie uit de wereld van Herman Gorter overstapt in de wereld van

Albert Verwey, krijgt een onbekend landschap voor oogen, waarvan slechts eenige aspecten hem vertrouwd geworden zijn op de vorige reis. Zoo lijkt een bergland op een bergland, juist door ervan te verschillen.

De groote verscheidenheid van stijl, die de tachtigers bij een betrekkelijk groote overeenkomst van stijl-opvatting aan den dag brachten, is een bevestiging te over van de wetenschap, dat oorspronkelijkheid zoowel als zuiverheid een voorwaarde van het dichterlijk gevoel is. In den laatsten tijd vraagt men zich wel eens af, hoe een curve loopen zou op den graadmeter der poëtische ontroering in ons vaderland van 1880 tot heden. De dichters *Anthonie Donker* en *J.W.F. Werumeus Buning* hebben zich terloops met deze vraag bezig gehouden; men zou een boek moeten schrijven, wilde men haar zelfs maar oppervlakkig beantwoorden. Zeer schematisch zou men kunnen zeggen, dat de curve snel opliep na 1880 van Jacques Perk, via de eerste gedichten van Kloos en Verwey, tot de poëzie van Herman Gorter; dan hooger naar de negentiger jaren, als P.C. Boutems, J.H. Leopold, Karel van de Woestijne en Henriëtte Roland Holst hun stijgende carrière met meesterwerken beginnen; steeds hooger, tot 1912, het rijkste dichterjaar van de twintigste eeuw, waarin de dichters van 1890 hun gaafste werken publiceeren, tegelijk met 'Het Verlangen' van J.C. Bloem, de 'Experimenten' van Geerten Gossaert, de eerste verzen van A. Roland Holst. Hier begint nochtans de trage daling. De wereld der dichters wordt enger, van schraler natuur, van beperkter uitzicht, van geringer frischheid dan zij was. Een waarneembare stijging brengt 1920, of kort daara, als Marsman, Slauerhoff, Anthonie Donker, Hendrik de Vries hun eerste verzen publiceeren. De lijn blijft zwevend, trilt een oogenblik omhoog, daalt even, doch bereikt niet meer de hoogte van 1890 en 1912. Een zachte daling, kalm en regelmatig als het verglijden van het licht, houdt aan. In zulk een tijdperk sterft het grootsche weg, maar triomfeert het teedere, het melancholische, het stille, al datgene, wat van den avond en den droom is. Dan komt er ruimte voor de decadentie-vormen der lyriek: de ironie, het zotte zelfbeklag, de parodie, de grap en het potsierlijke.

Zijn wij zoover? Is de groote bloei over dit land gegaan als een zoelheid van lente, een volheid van zomer, en vallen de

bladeren nu? De wereld van de dichters heeft seizoenen, hier is geen twijfel aan. ‘Juventus-, Virtus-, en Senectus-Alter’ zijn verschijningsvormen der historie, die in concentrische cirkels het menschenleven, de eeuw, de cultuurperiode, de opeenvolging van de culturen beheerschen en waaraan ook de dapperste ziel zich tot in haar weerstand onderwerpt.

Het beste, dat dit jaar in Nederland aan poëzie verscheen, is herfstelijk en avondlijk gekleurd, het voert de tinten eener stervende natuur, wanneer het niet reeds gansch verkamerd is en enkel nog de glans draagt van gezelligheid, door huiselijk lamplicht beschenen. Men mist, tenzij bij den bekroonden *Slauerhoff*, het groote. De machtige impulsen eener sterke liefde, de zware drang van verontwaardiging, verstilden tot verliefdheid, tot berusting en tot ironie. *Jan Greshoff* gaf het gewichtigste verzenboek uit, en *Marsman* sprak nog alleen van den dood. Men krijgt een loom gevoel als men de beste bundels van het jaar herleest. Terwijl de romanschrijvers dik gaan doen met revoluties en ontzettingen, terwijl ze boeken maken, die meer bladzijden tellen dan lezers verdienen, wordt het vers steeds magerder en dieper kwijnziek. Het is herfst in de wereld der dichters.

Toch heeft de herfst zijn helderheid. Daar zijn in Holland, in October en November, dagen, waarop het spel van licht en wolken alle kleuren van de wereld scherper maakt. Het groen is groener dan het in den zomer was, boven het spiegelstrakke water staat het suikerwitte licht te glinsteren en vindt zijn weerschijn diep, tot op den bodem der kanalen. Men ziet in dit vaderland van den horizon de kleine torens der uiterste verte, op zulk een huiverfrisschen herfstdag, die bijkans den schijn der vroege lente voert. De bladeren dorren en ze vallen in deze helderheid van het daglicht zoo grillig en zoo mooi, dat op de school de kinderen hun aandacht niet verzamelen, en zelfs de dieren in den stal, waar het nog versch naar opgestapeld hooi ruikt, de rust van den winter niet vinden. Iets geks hangt in de lucht, dat wij den bâmis noemen, want juist in dezen zonderlingen tijd van ondergang en helderheid wordt de Sint-Bavo-Mis gelezen, en voelen de instincten bij de nadering van winterstilte, voor het laatst de krachten van het jaar. Rijp fruit maakt alle kelders geurig, wijnmaand, door slachtmaand gevolgd, trekt naar de tafel en het goede gezelschap van vrienden.

Van zulk een herfstelijkheid, gelijkend naar lente, is de poëzie der kortademige en grillig-visionnaire gedichten, welke *Pierre Kemp* bijeenbracht in zijn bundel *Stabielen en Passanten*. Ze zijn oorspronkelijk, doch licht geaffecteerd, - hebben den wijzen klank van een klein en blij muziekje, dat zoo-maar-wat speelt, en brengen welhaast ongemerkt den lezer, die zich eerst tegen hun vreemdheid zal verzetten, in een wereld, waar hij nooit geweest is, en waar de gewone begrippen niet veel zin meer hebben. Een stille wereld met veel blauw. De kleuren dragen er namen en zijn er zelfstandigheden. Ze behooren niet langer bij het voorwerp, dat hen draagt, doch hebben hun eigen manier van doen. Deze verhelderde kleuren wekken het leven in de dingen. Ze komen niet meer overeen met een bepaald gevoel, ze zijn zelf de gevoelens van het levenlooze. Bij Pierre Kemp is het groen-zijn van een hek even persoonlijk als het goed-zijn van een mensch. Schilder, leeft hij in een kleurenwereld en denkt hij in kleur. Hij noemt zich niet verheugd, hij noemt zich verguld:

> Er is op straat wat blauw verloren
> Onder de groote blauwen van den dag.
> Het wordt als hoor ik kinderkoren
> Achter een blauwe vlag.
> Ik zie me nu in de ruiten staan
> Vergulder dan ik naar huis ben gegaan.

Dit is maar een voorbeeld van de grillige, toch pakkende sfeerschepping, waarmede Pierre Kemp zijn lezers ontrukt aan hun omgeving om hen te voeren naar een kleine heelal van kleurige helderheid, waar het altijd bâmis blijft, ook al is het volop zomer in het toevallige gedicht. De groote grondgevoelens der lyriek zijn hier versmald tot schrandere gevoeligheden; daar vaart geen storm over de bladzijden. Al wat de dichter begeert is: te liggen en kijken naar de kleine mooie dingen, die gebeuren als de zon een beetje schijnt. Naïef tot kinderachtig-wordens toe in den dichtvorm, is hij een verrukkelijke mooi-ziener, die buitengemeen scherp opmerkt en de gave bezit om iemand gauw-eventjes blij te maken met een paar rake woorden. Kleuren, kinderen, bloemen, vlaggen, het licht, - over andere zaken spreekt hij nauwelijks. Maar met deze simpele gegevens bouwt hij zijn kleine vreugden, die wel inscripties in het daglicht lijken:

> Als het geen woorden zijn
> Zal ik het ook niet met woorden spreken.

Ik zal onder in het land gaan staan
En het met de handen teekenen
In het licht,
Dat de schaduw het doet met me mede,
Even als ik zonder reden.

Speelsch als een poes in de zon, is deze poëzie op haar manier toch van een blije, kinderlijke wijsheid, die het leven niet slechts aanvaardt, doch het spontaan verheerlijkt. Dit goddelijke kinderpaganisme geeft gedachten aan de bloemen en de dieren, het laat de kleuren met elkander spelen, alsof de kleuren ook de kinderen van menschen waren en kinderen Gods. Zeker, daar is ‘manier’ in deze dichtkunst. Het is echter de volkomen nieuwe manier van iemand, die de levensgewoonten zijner eigen wereld huldigt en ze prettig vindt. Een zelfportret onder vreemde gedaante levert Pierre Kemp, als hij het *Optimisme* bezingt van den koopman:

Onder den grooten blauwen hemel loopt,
een klein debiet gewend,
de man, die garen en band verkoopt
en de taal van de vogels kent,
die de koopende huizen heeft omgedoopt
in de kleuren van een gansenprent.

Teekenend voor de zienswijze van Kemp is het zeker, dat hij de huizen van de koopers beschouwt als ‘de koopende huizen’. Zijn wereld met ‘de kleuren van een gansenprent’ doet aan de wereld van Andersen denken, waarin het speelgoed spreken kan en de kleine dagelijksche dingen elkander de les lezen. De mensch loopt als een groote vreemdeling door dit land van kleine geneuchten, hij weet er met zichzelven nauwlijks raad; al zijn menschelijke redeneersels wijken voor de wijsheid van het helle groen en van het gelukkige blauw. Nederland kent geen surrealistische dichterschool van beteekenis, doch de poëzie van Pierre Kemp, na die van Paul van Ostayen, openbaart iets van de wereldvisie der surrealisten. Ze ontheft de dingen, waarover ze spreekt, aan het licht van den gewonen dag en plaatst ze onder scherper, stelliger glans, waar hun aanzien hard en helder wordt als de ‘kleuren van een gansenprent’. Zoo schept zij een bewoonbaar paradijs van lichte vreugden, en hoewel daar veel weemoed ligt in de gewaarwording, dat de eigenlijke wereld niet met den kinderdroom van Kemp overeenstemt, is de bundel ‘Stabielen en Passanten’, een vroolijk boek, vol natuurlijke blijdschap en primitieve verrukking.

Bladert men weder in het werk van Dr. Stuiveling, dan vindt men geen enkelen dichter, met wien Pierre Kemp verwantschap voert. Wel doet hij nu en dan, terloops, aan de sensitivistische verrukkingen van Herman Gorter denken, maar daar is een beslissend onderscheid. Bij Gorter voelt men zich aan het begin van een wereld. De allereerste gevoelens van den mensch, de allerprimitiefste openbaringen van de natuur leveren zingens stof. Bij Kemp is het heel anders. Zijn kleine wereld is in zichzelven voltooid, maar begrensd als het schelkleurig aquarel van ganzenprenten. Wel raadt hij de stille geheimen der zwijgende dingen, doch de mogelijkheden van zijn dichterschap blijven beperkt door de nauwe grenslijnen, waartusschen zich zijn wereld van verrukking uitstrekt: een stukje niemandsland met aan iedere zijde den alledaagschen dag. In Gorter's dichtkunst wordt het heele leven poëzie, in die van Kemp wordt bewust het poëtische afgescheiden van de bekende verhoudingen en bevorderd tot een vreemde klaarte. Hij is een fijn dichter, terwijl Gorter een groot dichter was. Zijn leerschool, indien hij een andere koos dan de dingen zelf, ligt buiten Nederland. Soms herinnert hij aan de korte dier-karakteristieken van Jules Renard, een enkele maal aan Guillaume Appolinaire, of, terloops, aan Paul van Ostayen. Maar de gelijkenis blijft vaag. Zijn kracht en de bekoring zijner verzen ligt bij de lieve oorspronkelijkheid, waarmee hij uit zijn oogen kijkt, en zich in de dingen verdiept. Deze vereenzelviging met zijn objekt is bij hem de lyrische gemoedstoestand; over zijn eigen gevoelens zegt hij doorgaans weinig en men moet door de regels heen weten te lezen, wil men de figuur van den dichter ontwaren: een teeder melancholicus, die zijn pleizier zoekt op de kalme paadjes, waar geen menschen komen. Daar vindt hij het verrassende, dat elders gemeengoed werd en het nieuwe van wat iedereen al kent. Hij neemt het waar met teederheid, zonder veroveringsdrift of heerschzucht. Hij kent niet het onbarmhartige jagen naar de uiterste grenzen van het gevoel, waardoor de schuimende jeugdpoëzie van *Marsman* een openbaring werd van nieuwe leefkracht, die nieuw vormvermogen vond.

Is deze vitaliteit reeds verdord? Bij de lezing van *Porta Nigra* kan men de gedachte moeilijk onderdrukken, dat Marsman oud werd vóór zijn tijd. Hij peinst over het raadsel van den dood, belijdt zijn stervensangst, verzet zich vergeefs tegen de koorts van

het weten, en geeft zich eindelijk gewonnen aan de zekerheid, dat hij zal sterven. Reeds vroegtijdig werd zijn jeugdvitaliteit door de doodsgedachte verdrongen en wat is opgemerkt bij de verschijning van den kleinen bundel *Witte Vrouwen* zal bij *Porta Nigra* zeer zeker worden herhaald, dat Marsmans eigenlijke dichterschap maar kort gebloeid zou hebben in de wilde onstuimigheid eener veroveringslustige jeugd, om daarna snel te rijpen en te dorren tot bijna ziekelijke doods-didactiek. De dichter zelf versterkte dit vermoeden der kritiek door het publiceeren van eenig belijdenis-proza, dat aan wilskracht miste wat het te veel had aan eerlijkheid. Zijn jongste roman daarenboven, de trage ontleding eener daadlooze velleïteit, scheen ten overvloede te bevestigen wat iedereen reeds dacht. In *Porta Nigra* mist men het vuur der jeugd. En omdat Marsman, in zijn vroegste bundels, bij uitstek de dichter van de jeugdgevoelens bleek, maakte men spoedig de minst gunstige gevolgtrekkingen. Zooveel spoed kan voorbarigheid zijn en het is alleen maar te betreuren, dat Marsman zelf van deze voorbarigheid niet vrij bleef. Hij schijnt van den ondergang zijner wereld overtuigd. De troost der onsterfelijkheid van den roem, waarmede de dichters der Renaissance zich wapenden tegen miskenning en dood, schijnt den modernen mensch niet aan te trekken. Voort te leven in de nagedachtenis van een sterfelijk geslacht, blijkt geen attractie meer en de bruisende hoogmoed, waarmede men in de zestiende eeuw zichzelven ontrukte aan de vergetelheid, werd eenigszins belachelijk. Geen dichter van heden durft stamelen, wat Jan van der Noot zonder bloozen uitriep: dat de naam zijner geliefde steeds in eere blijven zou, omdat zij immers de zijne geweest was. Bescheidenheid of tekort aan vertrouwen belemmeren de speculatie op het nageslacht en misschien is het een argument voor den nabijen ondergang der westersche cultuur, dat de stimuleerende toekomstverwachting der kunstenaars in het westen slinken moest tot een kinderachtige vrees voor het leven als ‘carrière’. Men is liever eerlijk vandaag dan eerzuchtig, maar wekt wel eens den indruk, dat ouderwetsche eerzucht een grooter deugd was en vrij wat meer persoonlijke karakterkracht eischte dan hedendaagsche eerlijkheid.

In alle tijden hebben de dichters gesproken over den dood en in sommige perioden der geschiedenis is dit onderwerp behandeld met een rijkdom aan verbeelding en een zwier van woordkunst,

alsof de dood inderdaad de alleenheerscher ware over het leven. Men huldigde hem als een vorst of liep naar hem uit als naar een hansworst: zijn verschrikkingen werden een streelende griezel voor het ziek gemoed. In krachtige tijdperken der letterkundige geschiedenis bezingt men den dood nooit om diens eigen wil, maar om het scheiden. Zoodra de algemeene bezieling verzwakt, verschijnt weer de humor met mageren Hein, om wien men lacht uit vrees.

Marsman is te krachtig van temperament en daarenboven te weinig speelsch van aanleg om zulk een lach te kunnen lachen. Hij spot niet met den dood. Hij bekent, zonder eenigen omweg, dat hij door de stervensgedachte benauwd wordt. Waar hij zich wendt of keert, hij ziet de 'zwarte poort' aan het einde der paden en dit gezicht verlamd zijn levenslust tot stervensangst.

hij viel terug tusschen de doode puinen
van zijn bekommernis en angst, zijn vale angst.
avond aan avond kwam die hem verzoeken
als hij op bed lag en niet slapen kon;
Hij lag dan achterover, langgestrekt en
staarde wachtend in het koude donker
dat langzaam vorm zou worden en de gedaante
aannemen van een lang smal lichaam
dat aan het voeteneinde van zijn bed ging staan.
zwijgend en onverbiddelijk - terwijl hij biddend smeekte
dat het voorbij zou gaan, en met gesperde oogen
en gestrekte handen het weren wilde -
boog het zich langzaam, sluipend naar hem over
en het betastte, schuivend langs het dek
zijn voeten en zijn knieën en zijn buik;
dan stortte het zich - maar hij kon niet gillen -
in zijn gestrekte volle lengte op zijn lengte
en boven zijn gezicht zag hij het staren
van doode oogen, die zijn oogen zochten
en van den mond het dreigende bederf
dat zijn mond naderde;
en als hij, haast bezwijmend, het zwarte gif
tusschen zijn tanden proefde, en dan de tong nog
die het teveel aan gif spaarzaam en gulzig weer terugzoog
voelde hij zich, gezwollen en beschonken als een drenkeling
langzaam wegvallen naar onpeilbre gronden -
en plotseling, schokkend, maar zoo uitgeput
alsof hij weer zal vallen, ligt hij alleen, ontzet,
rillend tot in zijn beendren in het donker,
veeg en nat van doodszweet, maar toch alleen
zonder dat andere, zonder den vijand,
die hem langzaam afmat, en die hem eenmaal
zonder slag of stoot, met een onmerkbaar duwen
over den rand zal schuiven -

den vollen langen val langs deze laatste steilte
en als een rotsblok-zelf te pletter slaan
tegen den rotsgrond van den doodenkuil.
dat zal het eind zijn, nu vannacht of later. -

In de jaren, waarin hij *Porta Nigra* schreef, bestond er voor Marsman geen andere wereld dan het gruwzame pandaemonium van zulk een angst, waartegen de stervenszekerheid hem weerloos maakt. Het belet hem te genieten van den lust. Don Juan hoorde altijd weer 'het lied dat mij het blijven verbood' boven het bed; de ervaring des levens vertroost niet. 'Over hoeveel zal ik mij niet blijven schamen?' vraagt de grijsaard. In alle gedichten huivert de bekommering om het hiernamaals, zeker doch onbekend den angstige wachtend. Ontbinding en gericht beloeren de vreugd in het lied. Zoodra een heller toon ontwaakt, komt door de verzen de vrieswind van den overkant en beschadigt den bloei. Marsman vindt de weelde van het leven niet. In zijn wereld is het koud en roestig als in een nat park, waar op de paden het loover verrot.

Beangstigend vraagt zich inderdaad de lezer af, wat sterker zal zijn: het dichterschap van Marsman of zijn moordende vrees voor den dood. Zal hij nog ooit de vroegere vastheid van gevoel bereiken, toen hij zichzelven bewust was, het leven aan den wil van zijn gezang te kunnen onderwerpen? Zal hij verteederen tot weemoed, die haar troost zoekt in het samenzijn met de geliefde? Meelijwekkend welhaast klinkt zijn vraag: 'quel être n'aime pas qu'on se souvienne de lui?' en het mistroostig, herfstelijk antwoord:

De wolken en het water gaan voorbij;
oorlogen en gerichten, vluchtige bloesems
en oude sterrebeelden,
zij worden allen spoorloos weggewischt. -
en wat, mijn hart, rest er van u en mij?
een handvol verzen,
niet langer dan de wind het vallend loover draagt
en het getij hen als dood blad voorbij sleurt
en laat verrotten in vergetelheid;
en in het hart van eene, die mij nu nog liefheeft,
een droefheid, die zij overleeft.

De dichter dezer verzen vertegenwoordigde nog kort geleden een jeugd, en de jeugd van een tijd, die als geen andere de krachten van de jonkheid overschatte. Is het wonder, dat men ook de zuiverste poëzie uit *Porta Nigra* slechts met ontgoocheling leest?

Toch zou het niet rechtvaardig wezen, die ontgoocheling te laten oordeelen. De nieuwste bundel van Marsman, met zijn wanhopig verzet en zijn te vroegtijdige ouderdoms-mildheid is als geheel genomen een goed verzenboek. Er staan gedichten in, die men niet licht vergeet en de zuiverende hulpeloosheid van den doodsangst kan bij een man het geestesleven doen rijpen tot nieuwe daadvaardigheid, krachtiger nog dan de vorige was. De doodsbetrachting is ook voor den dichter een heilzame ascese. Wellicht dat haar uitwerking de verrassing brengt, die menig criticus niet meer van Marsman verwacht, die nochtans ieder jonger dichter van hem hoopt.

Gebroken Licht noemde *Anthonie Donker* de verzameling van zijn jongste verzen, als geheel den zwaksten en den minst samenhangenden dichtbundel, welken hij schreef. Ook hij begint met een angst:

> Het is onzeker waarom wij hier leven....

Pijnigt Marsman zich met de vraag naar het gericht van den dood, Anthonie Donker wordt geplaagd door de vrees, dat het menschelijk bestaan geen doel zal hebben en geen uitkomst. Zulke gevoelens verzwakken den weerstand der natuur, ook in het dichterschap. De laatste opstandigheid der jonge Nederlandsche dichters is een vruchtelooze teweerstelling tegen hun onmachtsgevoel in het leven. Anthonie Donker zoekt dit zelfbehoud bij een sceptischen glimlach, en vluchtige verliefdheid en eindelijk bij zijn gezin, het trouwe vluchtoord van het Nederlandsche dichterschap. Huiselijk en didactisch spreekt hij zijn zoon toe, maakt hij gezellige nietmetalletjes over de dingen, die hem omgeven, en geeft hij wijsheden ten beste omtrent de instandhouding van het heelal. Zijn vorige bundels hadden een eigen sfeer, een bloeiende, schrijnende wereld, waarin het gevoel van den dichter zich thuis wist. Thans veinst hij slechts vertrouwdheid met zijn onderwerpen. Hij is er in waarheid niet meer zeker van. Hij heeft geen zekerheden meer.

> Het eenig goede zijn de kleine dingen,
> Na drift en werk en leed een licht solaas,
> Naar recht en wijsheid enkle vorderingen,
> Een zonnig vergezicht, een morgenwaas,
> Een lach, een oogopslag, een tak seringen....

Bij tien jaar geleden vergeleken is het zoogenaamd vitalistische

dichterschap der toenmalige *Vrije Bladen*-groep zachtjes verschrompeld tot bezorgdheid om den zin des levens. Kwellend of drenzend herhaalt zich de vraag, of het nog ergens goed voor is, een dichter te zijn. Het geloof in de beteekenis der inspiratie was nooit zoo zwak als tegenwoordig. Dit tekort aan geloof heeft Anthonie Donker, ten minste tijdelijk, verslapt. Zijn zuiver gevoel voor harmonie, zijn behoefte aan juiste verhoudingen, zijn prille jeugddroom van een schoonheid, die zou zegepralen door schuchter te zijn als een roos onder dauw, vergleden naar een matten romantischen glimlach, die flets om al zijn verzen hangt en ze vergeefs beminnelijk maakt. Ook nog in den bundel *Gebroken Licht* blijkt hij een verskunstenaar van ongemeene begaafdheid, zonder moeite, bijna zorgeloos de woorden schikkend tot welluidendheid. Maar hij overwint zijn aarzeling niet. Het schrijnende leven ontvluchtend, zoekt hij bekoorlijke melodieën, en schrijft gedichten of het louter zangwijzen moesten zijn, afgaand op zijn gevoel voor klank, voor rhythmus en voor conversatie. Het is beschaafde poëzie, waarmede hij zijn bundel vulde, hier en daar zelfs gladde poëzie, maar hij zelf karakteriseerde haar het best in zijn *Tango:*

> De voeten worden lichter van
> de wiegende muziek.
> De leden worden ranker dan
> een glijdend lichte giek.
> En op de zachte golven van
> een zingend, wiegend meer
> weten de speelsche voeten van
> geen doel of herkomst meer.
> Wegdeinend, tot een spel verleid
> zweven ze enkel door
> een smalle melodie geleid
> langs een onzichtbaar spoor
> en dwalen door een grensgebied
> al verder zwervend tot
> het kantlen van het slepend lied
> in het abrupte slot

Daar is geen reden om te treuren, wanneer een talentrijk dichter gedurende eenige jaren minder op kracht lijkt dan hij placht te zijn, doch zulk een inzinking wordt wèl betreurenswaardig, wanneer de dichter haar zingend aanvaardt. Marsman worstelt in zijn poëzie, Anthonie Donker lucht zich op. Marsman durft de afschrikwekkende vizie aan van de dood als nachtmare, die

het teveel aan gif terugzuigt van de tong, Anthonie Donker zondigt niet tegen den goeden smaak, doch veinst geraffineerd te spelen, als hij de wilskracht mist om te strijden. Zijn wereld is een herfstelijke tuin met kalken beeldjes en geharkte paden; men drinkt er heerlijk thee, maar zwijgt er over de zaken, waar het op aan komt.

Het langzame verval der Nederlandsche poëzie na een tijdperk van vrijwel gestadigen en telkens opnieuw verrassenden bloei, kan men zich niet meer ontveinzen bij de gewaarwording, hoe er een dichterschool opkomt, die als eenige poëtische leer de stelling huldigt, dat het vleesch nog altijd beter is dan de beenen. Over dit onderwerp valt vernuftig te varieëren en zulk een afwisseling is niet de geringste verdienste der prettig-leesbare poëzie van *Jan Greshoff*, die in de laatste jaren zijn weeke jeugdgevoeligheid ruilde tegen een grondige levenspret en een volkomen onaandoenlijke luchthartigheid. In de wereld van dezen dichter wordt alleen de gezelligheid binnengelaten; voor den dood is er voorloopig geen plaats; alle speculaties over het hiernamaals worden er nadrukkelijk (verdacht nadrukkelijk) geweerd; de geheimen des levens blijven toevertrouwd aan den speurzin van kniesooren; de harmonie der sferen wordt onder een hoedje gevangen en ten opzichte van de 'brandende vraagstukken dezes tijds' formuleert de dichter zijn kranige houding door: 'barst an bonkies' te zeggen, met nadruk wederom.

Moesten wij op de *Verzamelde Gedichten* van C.S. Adama van Scheltema wachten tot tien jaren na diens dood, de pleizierige Greshoff stelt geen geduld op de proef en komt nog bij zijn leven compleet voor den dag, ten eerste omdat hij dan zelf kan weglaten wat hem niet bevalt, en ten tweede omdat het hem - dit zegt hij weer met nadruk - absoluut niet interesseert, wat ze na zijn vriendelijk verscheiden met zijn nagedachtenis zullen uitrichten.

Die nadruk is nieuw bij Jan Greshoff. Zij is het resultaat van zijn poëtische ontwikkeling. Vroeger was hij lang zoo kranig niet, maar met de jaren en hun leed komt immer de moed om de smart onder oogen te zien en tegenwoordig maakt Jan Greshoff daar zijn vroolijk dagwerk van. Hij verbluft zijn landgenooten door zoo maar vierkantweg te zeggen, wat hij denkt en er nadrukkelijk aan toe te voegen, dat hij gistereren iets anders dacht, maar gaarne

van meening verandert, omdat het zijn recht is. Wie maakt hem wat?

Laat ze maar tobben met hun problemen, hun geweten en hun stervensangst, Jan Greshoff heeft den sleutel van den wijnkelder en vraagt voorloopig niet beter. Hij viert zijn vreugden uit in dwaze versjes, die makkelijk rijmen, en die, vanwege de nadrukkelijkheid, ook nog een tragischen achtergrond hebben, het onmisbare bestanddeel van Hollandschen humor. Vroeger kon hij nog wel eens een beetje sentimenteel zijn, maar de gevoeligheid is uit de mode, sedert de ontdekking van de lichte ironie. En daar zit immers altijd een ethische kant aan Hollandsche gevoeligheid. Jan Greshoff moet nadrukkelijk niets hebben van de ethiek. Laar ze maar wenkbrauwen fronsen en bijbelteksten uit het hoofd citeeren, de vaderlanders van den gepasten toon, Jan Greshoff zegt ronduit, waar het op staat en daarmee basta. Een gebraden vogel in de hand is beter dan tien recepten in het kookboek. Jan Greshoff weet nu, hoe hij leven moet, en als het zoo ver is, zal hij wel doodgaan, daar maakt hij zich vandaag nog niet benauwd om. Hij zegt alleen met te veel nadruk, dat hij zich niet benauwd maakt. En hij vraagt te dikwijls ‘erbied voor 't pleizier’.

Eerbied is nochtans een gevoel, dat Greshoff nimmer afdwingt, wees daaromtrent gerust. Hij eischt niet veel van de bewondering. Het is genoeg als gij hem aardig vindt. En waarom zoudt ge niet? Hij bekent, dat hij brutaliteiten zegt uit schuchterheid en dat hij eigenlijk van nature niet bijster handig is, doch het land heeft aan lieden, die met hun ziel geen raad weten. Daar is geen reden om bang van Jan Greshoff te zijn, al doet hij soms leelijk. Hij meent het zoo kwaad niet met den evenmensch. Maar de behoefte aan eenig tijdverdrijf drijft soms de wolven uit het bosch, ook als ze heelemaal geen honger hebben.

Onderhoudend en innemend, is de poëzie van Greshoff daarenboven een frisch tegengif tegen het dichterlijk jargon van dezen tijd. Zij heeft de reëele en zeer waardeerbare verdienste, dat zij de schoonheid van de omgangstaal erkent Zij lijdt onder de alledaagschheid der gevoelens, die zij uitdrukt, geen geweld, omdat haar dichter nu eenmaal niet tot diepere gevoelens is geroepen. Ergert zij, dan is het omdat ze de banaliteit vaak programmatisch tot het hoogste goed verheft en propaganda voert voor de luchthartigheid-met-tragischen-achtergrond, waarin haar maker zich

zoozeer verlustigt. Bij wijze van afwisseling genoten is deze dóór en dóór Hollandsche dichtkunst, gesausd met ietwat Belgische namaak-esprit, zeker onschadelijk. Met de voorkeur van den dichter voor kernige zegswijzen begaafd, zou men kunnen besluiten, dat ieder vogeltje nu eenmaal zingt, zooals het gebekt is. Maar laat hem liever zelf het laatste woord; hij heeft er recht op en een wèlgeslaagd zelfportret brengt hem nader tot den lezer dan een vluchtige kritiek.

> Waardin, ik ben een makkelijke klant:
> Geef mij versch wittebrood, een dikke snêe
> Met boter, Leidsche kaas en een kop thee,
> Een kamer met een uitzicht over 't strand.
>
> Ik ben een rustig gast, voor 't wel en wee
> Der Sovjetrepubliek en Nederland
> Blijf ik volkomen onverschillig want
> Wat of er ook gebeurt, ik doe niet mee!
>
> Het heil van de gemeenschap laat me koud;
> En van miljoenen is mij slechts verwant
> Eén vrouw, waar ik belachelijk veel van houd.

De grootste qualiteit van Greshoff's dichtkunst, behalve het vlotte schrijfgemak en de verrassende slagvaardigheid van menig rijm, is een karakterhoedanigheid van den dichter, namelijk de trouwhartigheid. Hij weet wel al te goed, dat hij trouwhartig is en hij verzekert het te vaak, maar een groote loyaliteit tegenover zijn vrienden legde hij steeds, ook in geschrifte, aan den dag. Hij was het, die met den meesten aandrang wees op het talent van twee in Holland vrijwel onbekende Vlamingen, *Willem Elsschot* en *Jan van Nijlen*. Niet alleen zijn ze persoonlijke vrienden van Jan Greshoff, maar zij hebben een onmiskenbaren invloed gehad op de ontwikkeling van zijn gevoeligheid. Wat er Zuidelijks in het werk van Greshoff is, dankt hij vooral aan deze beide schrijvers. Onwillekeurig is men geneigd, hen in te deelen bij eenzelfde school, waarin ook *Richard Minne* en *Raymond Herreman* zich op hun plaats zouden voelen. Maar Greshoff is een Hollander, Elsschot en Van Nijlen zijn Brabanders uit de Zuidelijke Nederlanden, Minne en Herreman zijn Vlamingen in den strikten zin des woords en al hindert dit niet voor een groote verwantschap van aanleg, het scheidt toch in zeker opzicht wat het in ander opzicht vereenigt. In dit gezelschap van Nederlandsche ‘fantai-

sisten' is Greshoff de meest vlotte, de meest vruchtbare, de meest geroutineerde, maar de minst natuurlijke dichter. Hij is zich te bewust van zijn humor en zegt maar te nadrukkelijk, wat hem van den doorsnêe-burger onderscheidt. Zijn vrienden hebben bij grooter bescheidenheid ook meer waarachtig talent, al zullen zij op minder succes moeten rekenen.

De *Verzen van Vroeger*, door *Willem Elsschot* eerst in 1934 gebundeld, dateeren uit de jaren 1907-1910 en werden grootendeels te Rotterdam geschreven. In die jaren hadden ze weinig kans op aandacht. Ze klonken toen te cynisch en te zuur. Ze moesten wachten op een tijd, waarin de dichterlijke droom de plaats zou ruimen voor een nuchtere ontgoocheling. In dagen van moedeloosheid versterkt men zich soms aan een vloek. Thans geldt Willem Elsschot als de voorlooper eener generatie van nuchteren en waakzamen, die het een verdienste achten, den droom te ontluisteren en het sprookje op te helderen tot nonsens. '*Bij den dood van een kindje*' dichtte Willem Elsschot in 1908:

> De aarde is niet uit haar baan gedreven
> toen uw hartje stil bleef staan;
> de sterren zijn niet uitgegaan
> en 't huis is overeind gebleven.
>
> Maar al 't geklaag en dof gesnik
> zelfs onder 't troostend koffiedrinken,
> het kon uw stem niet op doen klinken
> noch licht ontsteken in uw blik....

Zulk een reactie op de smart kenschetst hem geheel. Zooals al zijn romans ontworpen werden door leedvermaak, zoo ontstond zijn navrante verskunst uit verlangen naar het harde, naakte, kwetsend-nuchtere woord. Daar is in zijn wereld geen schoonheid, daar is alleen de bange burgerman, dien hij te lijf gaat met stootende zegswijzen. Hij koelt een onverzoenlijke wraaklust op het lot der gestalten, die hij tot de dupe van zijn dichterschap maakt. Deze poëtische plaagzucht, pijnlijker dan het striemen van den hekeldichter, omdat ze zonder eenige verontwaardiging, volkomen rustig en volkomen objectief bevredigd wordt, zou niemand boeien, wanneer Willem Elsschot bij een ziekelijke neiging naar het zure en het wreede niet de macht bezat om zich uit te drukken in een zonderling praegnanten stijl en om welhaast onfeilbaar het meest rake woord te kiezen. Of het behagen in zijn

dichtkunst lang zal duren, mag men op grond van elementaire menschelijke gevoelens betwijfelen, maar ter karakteriseering van een bijzonderen verval-stijl verdient ten minste zijn gruwzaam poëem *Het Huwelijk* klassiek te blijven!

> Toen hij bespeurde hoe de nevel van den tijd
> in de oogen van zijn vrouw de vonken uit kwam dooven,
> haar wangen had verweerd, haar voorhoofd had doorkloven,
> toen wendde hij zich af en vrat zich op van spijt.
>
> Hij vloekte en ging te keer en trok zich bij den baard
> en mat haar met den blik, maar kon niet meer begeeren,
> hij zag de grootsche zonde in duivelsplicht verkeeren
> en hoe zij tot hem opkeek als een stervend paard.
>
> Maar sterven deed zij niet al zoog zijn helsche mond
> het merg uit haar gebeente, dat haar tòch bleef dragen,
> Zij dorst niet spreken meer, niet vragen of niet klagen,
> en rilde waar zij stond, maar leefde en bleef gezond.
>
> Hij dacht: ik sla haar dood en steek het huis in brand.
> Ik moet de schimmel van mijn stramme voeten wasschen
> en rennen door het vuur en door het water plassen
> tot bij een ander lief in eenig ander land.
>
> Maar doodslaan deed hij niet, want tusschen droom en daad
> staan wetten in den weg en practische bezwaren,
> en ook weemoedigheid, die niemand kan verklaren,
> en die des avonds komt, wanneer men slapen gaat.
>
> Zoo gingen jaren heen. De kinderen werden groot
> en zagen dat de man, die zij hun vader heetten
> bewegingloos en zwijgend bij het vuur gezeten
> een godvergeten en vervaarlijke' aanblik bood.

De tijd, die zulke reacties op het menschenleven voor haar beste poëzie houdt, is onverbiddelijk een tijd van ondergang. Men mag de suggestie dezer wreede knapheid ondergaan tot de uiterste vereenzelviging van smart en genot, maar als men vlak daarna een werkelijk gedicht leest uit de jaren '80 blijkt al dit gewin een verlies. Het dichterschap, dat niet meer voelt voor poëzie, kan ‘intelligent’ zijn, vernuftig en schrander in de keuze van woorden en rijmen, het is uit zijn aard in decadentie. En met vreugde verwisselt men deze koele verschrikking voor het warmer zij het ook diep teleurgesteld, gevoel van *Jan van Nijlen*, den Arcadiër uit Brabant, die nog kan leven in een wereld waar de

dingen schooner zijn dan op de aarde, die wij kennen. Ook hij vernuchterde geleidelijk tot een koel waarnemer van de burgerlijke levensvormen, maar hij behield tenminste het vertrouwen in de schoonheid, dat de voorwaarde van ieder dichterschap blijft. Zijn weemoedig doodsverlangen is in wezen de zuivere wensch, dat het spoedig gedaan moge zijn met al het leelijks van de wereld. Hij voert den toon van een vermoeiden edelman, die zich niet graag encanailleert met de gevoelens van het gemeen, doch die voelt er niet buiten te kunnen. Hij hoort niet thuis op de straten, waardoor hij wandelt en in de gezelschappen, die hij bezoekt. Zijn land is rijker dan de landen met de groote steden. Het heeft nog lichte plekken tusschen woudspelonken, er stroomt een beek, en langs haar oevers groeien altijd frissche vruchten. Hij is nog verliefd op de kronkelpaden van zijn droom en verdraagt de ontluistering niet. Daarom haat hij de trieste werkelijkheid. Hij zou zich wel met de wereld willen verzoenen, doch mijmert in het diepst van zijn gemoed:

> Kan men ooit gansch uit zulken droom ontwaken?
> Is 't leven lang genoeg, opdat de gloed
> Van zulke schoonheid ooit verloren rake?
> Ach kon het zijn! Maar in den slag van 't bloed
>
> Leeft bij den droomer immer het verlangen
> In aardschen vorm het bovenaardsch geluk
> Nog eenmaal weer te vinden met de zangen
> Der vogels, en te buigen onder 't juk
>
> Ofschoon hij weet, dat al wat hem verblindt
> Zijn hart verheft of het tot slaag weer slaat,
> Zijn wreede reden en zijn oorsprong vindt
> In eenen tuin aan de oevers der Euphraat.

'De litterair-historische wetenschap - meent Dr. Stuiveling - heeft zich in eerste instantie niet bezig te houden met de ziel maar met den stijl'. Doch wat is de stijl van een dichter, zoo niet de spontane reflex van zijn ziel, de gehoorzaamheid van woord en zin aan de wetten zijner inwendige wereld? Geen stijl-onderzoek voert tot eenig nader resultaat dan tot de kennis van de ziel. De stijl is maar de vorm van de bezieling en aan de bezieling der machtige cultuurperioden beantwoordt de groote stijl.

Het nieuwe Nederlandsche dichterschap verliest dien grooten stijl zienderoogen. Het wordt weemoediger en schraler dan het

sedert jaren was. Om de wereld van de dichters vernauwen zich de grenzen, de zon hangt lager aan de kim en de muze trekt zich terug naar de kamer, waar men met vrienden samen is. Daar is een zegepraal van de gezelligheid in aantocht. De wereld van de dichters wordt weer knus. Men mag het eerherstel van Beets en Cats tegemoet zien. De zomer van de lyriek is voorbij....

ANTON VAN DUINKERKEN

Dramatische kroniek

Het Amsterdamsche seizoenbegin en wat er op volgde.

Het Amsterdamsche tooneelseizoen begon met trompetgeschal en vioolmuziek. Eduard Verkade, die altijd een gelukkige hand had wanneer hij met jonge spelers een sierlijke entree kon maken presenteerde zijn nieuwe ‘Haghespelers’ in ‘Liefdelessen van Molière’ en in de Stadsschouwburg herdacht men veertig jaren glorieus en minder glorieus bestaan met een groote opvoering van een der prachtigste blijspelen uit heel de wereldliteratuur, Gogol's ‘Revisor’, en met een spectacle coupé dat een der leerzaamste en indrukwekkendste overzichten van onze tooneelspeelkunst gaf die men sinds jaar en dag beleefde.

Molière heeft zelf te veel gevrijbuiterd om zich in zijn verwaarloosd graf om te draaien vanwege het feit dat men ‘Le Mariage forcé’ en ‘l'Ecole des Maris’ vrijpostig dooreen haspelde. Het zou hem veeleer goed gedaan hebben dat Verkade, gelijk hij eens zelf in de Fransche provincie, met zijn piepjonge spelers, den toeschouwers een goeden avond bezorgde. Het is karakteristiek voor Verkade dat hij met zoo weinig speelkrachten tot zijn beschikking zulk een smakelijke voorstelling weet te geven, even karakteristiek als het feit dat hij niet, als Copeau, van wien men ettelijke jaren geleden zijn rol in Amsterdam zag, in deze stof het karakterspel zocht, maar veeleer de vlugge geestigheid op den voorgrond schoof en op sierlijkheid en charme bedacht was.

Zoo is het altijd geweest: ook Verkade's Shakespeare-voorstellingen waren losser en bewegelijker dan die van Royaards en ze waren in dien zin Shakespeariaanscher, al stonden ze verre ten achter bij die van den laatsten meester van het Nederlandsch tooneel in karakterteekening en grooten stijl - een stijl die toch voor Shakespeare soms te statisch was.

Wij dwalen echter af, en hervatten den draad om nogmaals af te dwalen, namelijk over een décor-kwestie, die Molière's Liefdelessen aan de orde stelt. Men zag daarin links en rechts een doorzichtige huismuur die draaibaar was en bij zekere scènes terzijde schoof opdat men de spelers beter zien zou. Een, hoe kunstmatig ook, volkomen gewettigd effect. Echter traden, door deze denkbeeldige muur heen, de spelers soms, tegen alle redelijkheid, op het tooneel. En nu is het merkwaardige dat men zich op zulke oogenblikken voelde of ze u op de teenen traden. Dat een muur op het tooneel bestaat of niet bestaat, dat ze wegschuift, het is volkomen in den zin van het tooneel, dat een rijk der wonderen is. Dat men echter door dien denkbeeldigen muur heen opkomt, is een overtreding van de tooneelwetten. Stel u slechts voor dat in een burgerlijk stuk, spelende binnen drie kamermuren, een speler de denkbeeldige vierde - de vermaarde vierde muur te buiten treedt, en hij staat buiten het stuk. In stee van den heer X met zijn zielsproblemen etc. is hij een acteur met schmink op. Hij treedt buiten de toovercirkel van het tooneel, waarbinnen het zijn kracht moet vinden[1)], gelijk het dat in groote tijden deed.

Wanneer het, om een stoute vergelijking te trekken, op deze wijze zijn grenzen overtreedt en met de actualitiet wil concurreeren, verliest het dien strijd tegen ieder bioscoopjournaal. Het is een kunst, het heeft zijn kracht in zichzelf, en deze kracht heet speelkracht. Wat is het dat ons zoo hindert in een slecht gespeelde rol? Dat ze een gat in de opvoering maakt, een opening in den magischen cirkel.

Het is de vloek van het hedendaagsche tooneel - een van de vloeken - dat het groote publiek er meer van vergt dan deze speelkracht, namelijk dat het zichzelf gespeeld wil zien en zich niet meer herkennen kan in andere en grootere voorbeelden. Neem een opvoering als die van den ‘Revisor’. Een erkend meesterwerk dat, als weinigen, maatschappelijke misstanden van heden en vroeger hekelt en de mannen der strijk- en steek-gelden aan de kaak stelt. Een goede opvoering van het Amsterdamsche Tooneel, kleurig en sterk. Het publiek heeft er niet recht aangewild. Waar-

1) Er zijn natuurlijk gevallen - opkomsten door de zaal, etc. waarin die toovercirkel het heele theater omvat. Het onderhavige geval is slechts een willekeurig voorbeeld van een merkwaardig grens-conflict tusschen het rijk der muzen en dat der realiteit.

om niet? Het belangrijkste in een geval als dit is te weten waarom het publiek zulk een goede opvoering niet wil. Het vond ze flauw. Het vond, voor zoover het eerlijk zijn meening uitsprak ook Reinhardts 'Diener zweier Herrn' aan de flauwe kant en het accepteert een Shakespeareclown nog maar nauwelijks, omdat het een clown van Shakespeare is? Waar gaan wij heen? Duizend lezingen van Volksuniversiteiten en duizend tooneelcritici scherpen het publieke tooneel-verstand. Maar hoeveel scherpen er het tooneelgevoel?

Is de actualiteit van strijk- en steek-geld schandalen zoo sterk dat ze op het tooneel slechts flauw lijkt? Misschien. Maar in het geval Goldoni dan? Mist ons publiek den zin voor het speelsche? Is het verzwakt in zijn zinnelijke waarneming, in zijn tooneelgevoel? Ongetwijfeld. En ongetwijfeld ook omdat het zoo vaak toovercirkels-met-gaten ziet.

Want met welk een geestdrift heeft het dat spectacle coupé in den Stadsschouwburg aanvaardt, waarin men slag op slag zag over hoeveel goede spelers ons tooneel beschikt, waar Royaards' fragment uit de 'Vijf Frankforters' zulk een voorbeeld van klassiek helder spel werd, waar men de curieuze ervaring opdeed dat de troebele romantiek van 'Narciss' en de half-expressionistische troebelheid van de 'Comedie van het Geluk' elkaar na verwant waren en dat wij dan toch, gezien het latere repertoire, weer op weg zijn naar een evenwichtiger en helderder tooneel en een natuurlijker speelwijze. Wellicht naar een nieuwe dichterlijke realiteit.

Bouber's volksstukken doen dit seizoen weinig opgeld, Laseur's finesse - 'De lachende vrouw', met een prachtige rol van een onzer grootste toekomstige karakterspelers, Remmelts, - heeft het groote publiek niet veroverd. Het zal weinig verdere belangstelling toonen voor Galsworthy's 'Kijk door de ruiten' van het Nieuwe Schouwtooneel, een slecht geregisseerde opvoering met een allergenoegelijkste rol van Lou Ezerman, en ik voor mij heb weinig pleizier beleefd aan Cor Hermus' 'Pension Zonneschijn', een kleinburgerlijke gevoels-affaire, die het de Boer-van Rijk ensemble bracht. Noel Cowards' 'Vortex' door het Amsterdamsch tooneel gespeeld als 'De Draaikolk' bewees de oude waarheid dat men hier zijn kracht niet vindt in licht geschakeerd society-tooneel - alleen in het sterk dramatische

laatste bedrijf vonden de spelers de felle, koortsachtig gespannen speelwijze waarin zij het beste thuis zijn. Defresne is als regisseur een tegenvoeter van Laseur. Zijn kracht ligt in het op den voorgrond brengen van de groote lijn; zijn uitwerking van lichtere nuances is zwak, en hij neigt nog soms tot een zekere starheid; hij heeft de sterke scènes-à-faire noodig om zijn spelers tot het ware tooneel te brengen. Terwijl men bij Laseur juist de gave natuurlijkheid der schakeering bewondert, die hem een idealer spelleider voor een Coward maken dan Defresne, wiens kracht elders ligt.

Met dat al heeft het Amsterdamsche tooneel zijn eerste succes nog niet gevonden. Dat is geen maatstaf voor tooneelkunst, zal men zeggen. Ongetwijfeld niet. Het ziet zijn zalen meestal vol bij volksvoorstellingen, d.w.z. bij lage prijzen. Het grootste aantal bezoekers ligt volgens de statistiek in een categorie van omstreeks *f* 1.50. Dat is geen maatstaf voor de belangstelling, zal men zeggen. Ongetwijfeld niet. Maar het zijn factoren, waarvan het alledaagsche bestaan van het Amsterdamsche tooneel afhangt, evenzeer als van het feit dat de gemeente Amsterdam onvervaard voortgaat van dit om het bestaan vechtend tooneel woekerwinst te trekken.

Ziet men nu verder dat het Trudi Schoop-ballet een opvallend succes boekte, dat operette en revue als genre gewilder blijven, en dat men zelf, bij een opvoering als die van het Groningsch lustrumspel ‘Turandot’, dat zijn gebreken had, maar ons een avond in de sfeer van fantasie en poëzie bracht, het gevoel heeft dat er een toon wordt aangeslagen waarop men met graagte reageert, dan valt er uit de ervaringen van dit seizoenbegin toch wel een voorloopige slotsom te trekken. Er is een tekort aan goed licht tooneel, aan amusement van goeden huize. Waarom zou men met dit genre de publieke belangstelling niet opvangen. Molière heeft het publiek tegemoet moeten komen om zijn kas te sterken, alvorens hij zijn eigen kunst gaf, en Shakespeare, een der beste zakenmenschen van het tooneel die er ooit was, heeft menigmaal Heyermans' axioma aanvaard, dat de kas het repertoire regeert. Al hadden zij dan ook bij tijd en wijle de steun van een vorstelijke of edele geldbuidel, terwijl de democratische overheden thans hun plicht verzaken.

Het is niet de bedoeling het tooneel aan te moedigen banaal te

worden, daarentegen. Maar het tracht zich al te krampachtig, in de eerste Amsterdamsche gezelschappen, op een kunstpeil te houden, waartoe verkeerde intellectueele en gemeentelijke bemoeiing het geforceerd hebben. Wat is er tegen een goede klucht of een licht amusements-stuk, indien men er het leven mee houdt om later weer te spelen wat men wil? Het peil van het publiek is gedaald, men zal de belangstelling weer moeten opvangen en opvoeden. Tenslotte kan de grootste violist niet spelen op een instrument zonder klankbodem, en het publiek is de klankbodem van het tooneel.

Het tooneel is geen kunst die zich als wereldverachtende kluizenaar kan vestigen op een eenzamen bergtop; het is een kunst die desnoods in het laagste dal tusschen de menschen moet gaan om ze, met de bitterheid van het hart, met zotternij te vermaken, en, als ze vermaakt zijn, mee te nemen naar den bergtop en ze een tragedie voor te spelen, waarin die bitterheid grootsch kan worden. Het Nederlandsche tooneel heeft eenige groote gebreken. Het heeft nauwelijks eigen dichters of schrijvers, het heeft een erbarmelijke passieve dramatische balans. Het heeft voortreffelijke speelkrachten, die, gelijk een ieder weet, te veel verdeeld zijn. Waar het die krachten op zijn best verzameld heeft - ik heb het Amsterdamsch Tooneel en het Centraal Tooneel genoemd - vreest het uit een zekere en begrijpelijke artistieke hoovaardij van zijn berg af te komen, het heeft de kunst meer lief dan het de menschen in de zaal lief heeft. En toch moeten wij dien vervloekten, dien eigenwijzen, dien plotseling ontroerden, dien dommen en hunkerenden toeschouwer liefhebben, hem treffen, hem vinden, hem opvoeren. Want wat is het tooneel? Zijn leven, zijn droomen, zijn halfslachtige fantasie en zijn vage problemen, opgevoerd tot helderheid, tot meerder inzicht, tot ander leven, tot tooneel.

Dat is het oeroude beginsel van het tooneel. Een mensch met speelkracht speelt en verbeeldt voor menschen met minder speelkracht wat men allen toch gemeen heeft. Dat is ook de reden dat het tooneel nooit sterven zal, want die behoefte om de menschen voor te spelen, en van hem om te zien spelen is eeuwig, en geen mechanisch apparaat, het zij de radio of filmtoestel zal ze ooit volkomen bevredigen. Men kan verliefd zijn op een fotografie of de stem van een gramofoonplaat, en zich voeden met blik-

groenten en conserven. Maar de kracht van de wereld bloeit uit de verhouding van mensch tot mensch en de versche groenten.

En indien er in de keuken van het tooneel in dezen tijd geen geld is voor versche doppertjes of artisjokken, laat men er dan uien en wortels in koken, maar met liefde en wèl toebereid! De zaak staat zoo dat men, als koks en eters, het leven moet houden, en men behoeft daarbij niet te vergeten dat er beter is, noch, als er geld gespaard blijkt, zich de hoogere kunst te ontzeggen!

J.W.F. WERUMEUS BUNING

Buitenlandsch overzicht

Nieuwe techniek; oude hartstochten
23 October 1934

Het waren de moord op Dolfuss bovenal, en de anti-Duitsche houding, onmiddellijk daarna door Mussolini aangenomen, die Barthou tot het beproeven van een groot ralliement uitzicht gaven. Nu of nooit moest de poging worden gewaagd, Italië nader te komen. Mussolini echter zou zich nooit laten inhaken zoo niet Barthou hem een tot de deugd bekeerd Zuidslavië kon vertoonen. Welnu, de opvoeding van Alexander, te Belgrado begonnen, zou te Parijs worden voltooid, en daarna zou Barthou Mussolini bezoeken. Maar Alexander heeft Parijs niet mogen bereiken.

De wereld schrok van Marseille en herinnerde zich Serajewo. Wie ditmaal het moordtuig gericht had? Gelukkig bleken het geen naburen van Zuidslavië, maar ontevreden Kroatische onderdanen van dien staat te wezen; tot den aanslag hadden zij een Macedonisch komitadji gehuurd. Bulgarije wil met zulke gasten tegenwoordig niet meer te doen hebben en waschte zich zonder moeite schoon. Kon Hongarije, dat een kamp van Kroatische uitgewekenen, vlak aan de Zuidslavische grens gevestigd, en waaruit de aanleggers van den moord afkomstig bleken te zijn, geduld en min of meer begunstigd had, - kon Hongarije hetzelfde doen?

Blijkbaar was het geweten niet geheel gerust. In het voorjaar had de Zuidslavische regeering zich over het kamp van Janka Puszta beklaagd en had de Hongaarsche regeering toegezegd, het uiteen te zullen doen gaan; hieraan was blijkbaar, met of buiten oogluiking der regeering, geen gevolg gegeven. Hongarije, gloeiende van haat tegen de Kleine Entente, maar nu waarlijk niet in het geval tegen Zuidslavië een hooge borst te zetten,

ontlastte het gemoed in onvriendelijkheden aan het adres van Tsjechoslowakije.

Onder degenen die naar Belgrado kwamen om Alexander's bijzetting bij te wonen is Goering geweest. Zijn aanwezigheid heeft er niet toe bijgedragen den band tusschen Zuidslavië en Frankrijk te ontsnoeren. De mogendheden der Kleine Entente hebben te kennen gegeven, meer dan ooit vast te zullen houden aan hun verbond. Hetgeen zeggen wil, geen vooruitzicht voor Hongarije op herziening van het tractaat van Trianon, en voor de ontevreden Kroaten: geen hoop op aantasting der Zuidslavische eenheid. Om deze in geval van nood te handhaven, staat na als voor den moord te Marseille de geheele Kleine Entente gereed.

Het was Alexander die er zijn hoofdwerk van had gemaakt, die eenheid te doen beklijven. De indruk van zijn dood schijnt er voor het oogenblik toe mede te werken haar te bevestigen en in de samenstelling van den regentschapsraad, door den koning bij zijn leven op papier gebracht, heeft hij blijkbaar iets als een politiek testament willen nalaten: de Kroaten vertrouwen te toonen en hen daardoor aan het regeerende huis te verbinden. Maar of de door hem ingevoerde dictatuur zal kunnen worden gehandhaafd? Prins Paul, de voorzitter van den regentschapsraad, bezit er wellicht niet alle kwaliteiten toe.

Of Zuidoost-Europa reeds zijn definitieve organisatie heeft verkregen, wie zal het zeggen? Dit is zeker dat het een gemeen-Europeesch belang is, den politieken moord als strijdmiddel te zien uitgebannen. De bejegening der uitgewekenen uit zeker land door zijne nabuurlanden dient daartoe aan strenger regelen dan tot dusver te worden onderworpen; met kampen als Janka Puszta moet het uit zijn. Zal Zuidslavië de aangelegenheid aanhangig maken bij den Volkenbond? Daartoe zijn aanstonds stemmen opgegaan, die evenwel van Volkenbondszijde niet bijster schijnen te worden aangemoedigd. Men is daar schichtig voor het vooruitzicht, wonden te moeten openrijten, en hoopt liever dat de tijd ze sluiten zal. Als dan maar niet een volgende misdaad misschien erger onmiddellijke gevolgen krijgt dan thans die van Marseille!

Doumergue had een nieuwen minister van buitenlandsche zaken te kiezen. Daartoe 't zij Tardieu, 't zij Heriot te nemen zou het

met zooveel moeite tot stand gebracht evenwicht in het kabinet hebben verstoord; de nieuwe titularis is Laval, die nu eerlang het bezoek aan Rome wil brengen, dat Barthou zich had voorgenomen.

Het overlijden van Poincaré, zeer spoedig op dat van Barthou gevolgd, was voor de politiek van het oogenblik niet van onmiddellijk belang. Vriend en vijand hebben zich in erkenning van zijn groote verdiensten tijdens den oorlog en gedurende de stabilisatie van den frank vereenigd. Nauwelijks heeft zich dit graf gesloten, of Doumergue geeft het sein tot een binnenlandschen strijd die niet langer te ontwijken is: hij publiceert zijne voornemens ten aanzien der versterking van het gezag. Aan de Kamers zal worden voorgesteld, tegen 15 November de Nationale Vergadering bijeen te roepen ter behandeling van ontwerpen die bedoelen den kabinetsformateur de positie en rechten te verschaffen van eersten minister. Hij mag, zonder voorafgaande goedkeuring van den Senaat, den president der Republiek verzoeken de Kamer te ontbinden en verkiezingen uit te schrijven; de Kamer verliest de bevoegdheid, begrootingsuitgaven voor te stellen; de begrooting van het loopende jaar kan verlengd worden, wanneer de eerstvolgende niet tijdig is aangenomen.

De vergadering der talrijkste groep uit den Senaat, de democratische linkerzijde, te vergelijken met wat in de Kamer de socialistisch-radicale partij heet, heeft terstond besloten zich met Herriot in verbinding te stellen ten einde dezen tot verzet tegen Doumergue's voorstellen, die de groep niet aanvaarden wil, te bewegen. Aan Dommergue zelf heeft eene delegatie der groep een bezoek gebracht, na afloop waarvan de kabinetsformateur aan de pers zijn vaste besluit mededeelde, niet van zijn voornemen af te zien. ‘Ik zal alle constitutioneele middelen gebruiken om de hervorming er door te krijgen.’

Welke die constitutioneele middelen zijn? Mocht het voorstel tot bijeenroeping der Nationale Vergadering in de Kamer worden verworpen, dan zal Doumergue kamerontbinding vragen. Weigert de Senaat die, dan zal hij aftreden; eveneens, wanneer de Senaat de herziening zelve mocht verwerpen. In dit geval hoopt hij dat in den lande een storm zal losbreken waarvoor de ‘radicalen’ (die nu in Frankrijk de ware conservatieven zijn) bukken moeten. De *Echo de Paris* juicht al in het vooruitzicht; *L'Oeuvre*

betoogt dat men Doumergue de gevraagde bevoegdheid wel zou willen geven - máár den opvolger! Wat een redeneering van het jaar nul is. Het is niet om een persoonlijke dictatuur, het is om constitutioneel gezag te doen, dat in Frankrijk, naar de gemeene opinie van zijn beste politieke denkers, sedert lang versterking dringend noodig heeft.

Over heel wriemelend Europa heen (en Klein-Azië er bij) scheert tegenwoordig een vliegtuig in één dag, op een hoogte die het eene Europeesche land van het andere nauwelijks meer doet onderscheiden. Zeer nieuwe techniek, zeer oude hartstochten. De mensch ontstijgt alles, behalve zichzelven.

C.

Bibliographie

Joh. C. Hol, Horatio Vecchi's Weltliche Werke (Sammlung Musikwissenschaftlicher Abhandlungen Bd 13). - Heitz & Co., Strassburg, 1934.

Onder onze oudere musicologen neemt dr. Hol zeker een belangrijke plaats in. Menige studie van onzen landgenoot is in den loop der jaren reeds verschenen, waarin scherpzinnig critisch vermogen samengaat met rijke documentatie. Maar lichte lectuur vormen zijn geschriften niet; het publiek, evenals de gewoonlijk niet al te breed ontwikkelde musicus, zal ze doorgaans veel te moeilijk vinden en zelfs de academicus of vakgeleerde kan de wensch nog wel eens voelen opkomen, dat de schrijver zijn stof minder ‘zwaar’ behandelde. Het werk over Vecchi bevat ook enkele pagina's, welke mij aan dat euvel schijnen mank te gaan (10-15); de uitvoerige bestrijding van eenzijdige algemeenheden als d'Udine's ‘Toute oeuvre d'art est une série d'attitudes’ leidt de aandacht onnoodig af, vooral wanneer dr. H., na het onjuiste eener dergelijke opvatting te hebben aangetoond, voortgaat met ‘Gesetzt aber, d'Udine's Auffassung wäre richtig, wie hätten wir uns dann das eigentliche musikalische Werden, die musikhistorische Entwicklung zu denken?’ Hiervan ontgaat mij de zin. Intusschen, zoo iets blijft van secundaire beteekenis; hoofdzaak is, dat de deugden in dr. H.'s publicaties steeds de tekortkomingen verre overschaduwen. Persoonlijk erken ik gaarne reeds heel wat daaruit te hebben geleerd; ik denk b.v. aan zijn studiën over Debussy's Pelléas et Mélisande en diens kamermuziek.

In den jare 1909 zullen ten onzent weinigen de schoonheid van den Franschen Tristan zoo zuiver hebben gevoeld en begrepen als de heer Hol; men leze zijn artikel in ‘De Beweging’ (5e jrg. Maart): het dunkt mij thans nog één der beste opstellen, ooit over Debussy's meesterwerk verschenen.

Voor Horatio Vecchi heeft dr. H. - gelijk voor Rore - blijkbaar altijd groote belangstelling gehad. Reeds zijn ‘inaugurale dissertatie’ (1917) was een biografie van dezen oud-Italiaanschen meester, wiens ‘Amfiparnasso’ (1594) stellig tot de merkwaardigste werken der muziekliteratuur behoort. Schr.'s nieuwste boek sluit zich bij de b.g. dissertatie aan, benevens bij enkele latere publicaties (in Scheurleer's Gedenkboek 1927 en in de ‘Rivista Musicale Italiana’ 1930). - In zijn ‘Inleiding’ maakt dr. H. reeds terstond zijn bedoelingen duidelijk, opdat de lezer dan gemakkelijker de gedetailleerde uiteenzettingen zal kunnen volgen; in dit geval dubbel gewenscht, waar het een werk geldt als de Amfiparnasso, waarover de meeningen nog zóózeer uiteenloopen, dat het door den één van geenerlei beteekenis geacht, door den ander

voor bastaardkunst, door weer een ander voor een meesterstuk gehouden wordt. Op blz. 4 vinden wij al een definitie van deze ‘Comedia musicale’: ‘Der A. bildet in der Form einer durchkomponierten, nicht für szenische Aufführung bestimmten Komödie den abschliessenden Höhepunkt der sich im Cinquecento stetig entwickelnden, darstellenden vokalen Kamermusik mit dialogisierendem Text’; en het doel zijner studie omschrijft dr. H. nader op blz. 5: ‘Er wird deshalb für uns, um den Werdegang zu verstehen, nur darauf ankommen, in Vecchi's eigenen, dem Amfiparnasso vorangehenden Werken und in denjenigen seiner Vorgänger, Musik auf dialogisierten Texten nachzuweisen, wobei die menschlichen Affekte in lebendiger Weise zum Ausdruck kommen’ - Schr. vindt dan de kiemen van den A. in Vecchi's eigen, vierstemmige Canzonetten, plm. honderd in aantal, waarbij deze den invloed heeft ondergaan o.a. van Caimo, Ferretti, van Willaert's Vilanellen en vooral van Rore's Madrigalen; ook Giovanni Nasco acht dr. H. een voorlooper van Vecchi.

Dit wat betreft ‘den äusseren Zusammenhang’. De vraag, hoe de componist ertoe kwam juist dezen weg te gaan, beantwoordt schr. door allereerst te wijzen op Vecchi's talent, karakteristieke motieven en toonverbindingen te vinden tot muzikale nabootsing der buitenwereld en tot muzikale weergave der affecten. In al zijn composities treft de duidelijkheid ‘womit manchmal Gebärde und Körperhaltung durch die Musik hinleuchten’. Verder wordt 's meesters ontwikkeling natuurlijk bepaald door zuiver muzikale elementen; terwijl in de derde plaats uiterlijke omstandigheden ertoe hebben meegewerkt hem in de richting van den Amfiparnasso te stuwen: b.v. de muzikale overproductie tegen het eind der 16e eeuw, welke het noodig maakte de aandacht van het publiek te trekken door iets anders dan Madrigalen, en het ontbreken van de materieele voorwaarden voor tooneelopvoeringen te Modena. Hetgeen zeker helpt verklaren, waarom Vecchi zijn comedie schreef ‘perch'ognun desia d'udirla’: uitsluitend voor het oor, niet voor het oog. Logisch schijnt mij dan ook dr. H.'s conclusie, dat men V. in geen geval den schepper kan noemen der eerste opera: ‘Vecchi ist kein Anfang, er ist ein Ende’ (p. 21) - een gevolgtrekking, welke de verwantschap, die Malipiero tusschen den Amfiparnasso en Strawinsky's Renard meende te zien (‘De Muziek’ III 11/12), vrijwel illusoir maakt.

In het eerste Hoofdstuk behandelt dr. H. dan de voorgeschiedenis der Canzonette (tot plm. 1575); waarbij o.a. ter sprake komen: het ontstaan der meerstemmige Canzonette uit de Vilanelle (Marenzio) onder verschillende invloeden; de beteekenis voor den Canzonetten-rhythmus van het Fransche volkslied; den waarschijnlijken invloed van de Fr. chanson op Vecchi; het Italiaansche volksliedje in de Serenata en in de Napolitaansche Canzone; de toenadering tusschen madrigaal en Canzonette tegen 't eind der eeuw en het formeele onderscheid tusschen beide. Door tal van noten-voorbeelden wordt de bedoeling verduidelijkt (zeer mooie b.v. uit Ferretti's Canzonetten op blz. 43), terwijl een ‘Anhang’ enkele tot dusver nog niet gepubliceerde composities van Vecchi en anderen bevat; en steeds handhaaft dr. H. zijn reputatie van nauwgezet onderzoeker, die zich doorgaans op gezond standpunt plaatst (blz. 38; 45 noot enz..) Soms gaat hij wel eens te verstandelijk te werk; b.v. waar hij den scheppingsarbeid van den componist veel te bewust ziet: het is mij volstrekt niet duidelijk, waarom Vecchi in het op

blz. 17 vermelde notenvoorbeeld (‘scherzi d'amore’) een bij Caimo gevonden motief zou hebben aangewend. Immers in de heele literatuur wemelt het van zulke coïncidenties, die maar al te vaak op louter toeval berusten. En wat dr. H. verder opmerkt (blz. 18) over de muzikale karakteristiek van Vecchi's motief, zweemt bedenkelijk naar ‘hineininterpretieren’. Om dezelfde reden zou m.i. op blz. 39 een voorzichtiger uitspraak gewenscht zijn geweest betreffende ‘Anklänge’ aan Ferretti's werken. En stellig veel te apodictisch is mij schr.'s betoog (blz. 40) over ‘eine Vermischung der Kompositionsgattungen in allen Perioden der Hochblüte einer Kunst’ (??) -.

Het is ten zeerste te hopen, dat dr. H. zijn publicatie zal kunnen voortzetten, die een zooveel helderder licht op Vecchi's beteekenis werpt. ‘Sollte die Aufname günstig sein, so werden weitere Kapittel folgen.’

E.W. SCHALLENBERG

Mechtilde Lichnowsky, Kindheit. S. Fischer Verlag, Berlin. 1934.

Wie meent, dat er in Duitschland tegenwoordig nog slechts uitsluitend ‘heldische’ oorlogsboeken verschijnen en romans ter bevestiging van het nationale gevoel met tot onderwerp de maatschappelijke actualiteit, boeken uit een oogpunt van litteratuur weinig verschillende van de vroegere actueele romans met dien verstande dat alles er nu in bezien wordt uit den tegenovergestelden hoek, of romans die de ‘Heimat’ verheerlijken en dat dan soms veel bescheidener en belangwekkender doen dan de uitgever met zijn hoogdravende aanbevelingen overeenkomstig den geest van den tijd doet gelooven, Heimatromans die zich bij voorkeur afspelen in van het Duitsche Rijk gescheiden en afgesneden Duitsche gebieden - wie meent dat hiermee het beeld der huidige Duitsche litteratuur binnen de grenzen van het Derde Rijk voltooid is (en soms zou men het gaan meenen), kan op verhaal komen bij de lectuur van een roman als deze fijnzinnige geschiedenis eener jeugd, door Mechtilde Lichnowsky. Het boek brengt geen groote verrassingen doch het is zuiver en sympathiek van toon. Mechtilde Lichnowsky is de weduwe van een Duitschen ambassadeur in Londen. Het karakter van haar werk is bij uitstek dat van beschaving, geest, van door stijl en maatgevoel ingetoomde weelde en maatschappelijke onbekommerdheid. Zoowel door den stijl als door het onderwerp voert het boek ons buiten dezen tijd. Het beschrijft een meisjesjeugd op een buiten niet ver van de Oostenrijksche grens, een jeugd zooals die thans niet meer beleefd zou kunnen worden, zorgeloos, onberoerd door alle maatschappelijke problemen en ingebed in de tradities en conventies eener onbekommerde maatschappelijke klasse. Aan romans over kinderleven zijn wij in ons land gewend - in zooverre vindt de Nederlandsche lezer hier niet bepaald iets nieuws, zij het dan dat dit verhaal over meisjesleven zich van vele andere onderscheidt door grooter ingetogenheid van beschrijving en fijnzinnigheid van waarneming. Het verhaal behelst op zichzelf niet veel buitengewoons, het verhaalt al wat in een jeugd van een meisje als Christiane kan voorvallen, duizend en één kleine opwindende, bekorende en teleurstellende evenementen en episoden. De vroege, versche waarnemingen van alle zintuigen zijn er uit de herinne-

ring naverteld, en ook de kinderlijke gedachten en fantasieën, de kleine vreugden, de kleine moeiten en tegenspoeden, de kleine plichten en plichtsontduikingen. Het bevat tallooze aardige details, die noch het gevoel van dringende onmisbaarheid noch van overtolligheid geven. (Een practische wenk voor schoolmeisjes, die niet voor babbelen gestraft willen worden, is alle labiale consonanten door linguale te vervangen, zoodat lippenbewegingen vermeden worden). Het is soms wel wat aan den zoeten kant, soms echter ook dichterlijk en zeer fijn gedetailleerd. Mechtilde Lichnowsky schrijft een zorgvuldig en gevoelig proza:

'Der Jäger Pointner hatte eines Morgens ein Rehkitz gebracht. Im Wald, von der Geis verlassen, lag es, so schwach, dass es sich kaum noch rührte. Im zweiten Stock wurde eine Kiste mit Stroh aufgestellt, dort sollte das Kitz schlafen und aus der Flasche met Wasser verdünnte Milch trinken. Es nahm sehr rasch an Kräften zu, abends ging es von Bett zu Bett, rutschte etwas aus mit seinen langen Läufen, legte den lackierten Mund auf die Decken. Sein grauschwarzes Köpfchen, sein flacher Hals, das rote Kleid mit hellen Tupfen, die winzigen polierten Hüfchen, das war eitel Volkommenheit.'

Het is eigenaardig zulk een Duitsche roman over een jeugd van voornamen huize te vergelijken met gelijksoortige Nederlandsche verhalen. Toon, wezen, stijl ervan zijn volkomen anders. Het is eer met Engelsche pendanten te vergelijken.

Het tweede gedeelte van het boek handelt over het leven op een kloosterschool aan de Bodensee. Christiane is er niet veel meer dan no. 49, de regels zijn er zeer streng. Een teekenend detail is, dat de meisjes baden in een grof linnen hemd (o sportieve, onbeschroomde jeugd van deze dagen! Is het werkelijk te gelooven, dat dit tot een recent verleden behoort, en hier of daar nog niet uitgestorven is!) Hier biedt het boek onwillekeurig punten van vergelijking met Internaat van Eva Raedt-de Canter, aan wie Mechtilde Lichnowsky trouwens door scherpte en door veelheid van observatie herinnert. Eva Raedt-de Canter gaat echter veel dieper en doelbewuster op het innerlijke leven in. De Duitsche schrijfster doet zich hier kennen als een vrouw aan wie zich haar opvoeding niet verloochent en die met een onbegrensde belangstelling voor het uitwendige levensbeeld en een behoedzaam en gereserveerd aanroeren van het innerlijke genoegen neemt, zonder blijk te geven zelfs de mogelijkheid van een andere, doordringende en niets ontziende, hard en open waarheidslievende zienswijze van het innerlijke te beseffen of te overwegen. Zonder aan de qualiteiten dezer schrijfster tekort te doen, valt de vergelijking hier toch bepaald ten gunste der in het psychologische zoo doortastende en oorspronkelijke schrijfster van Internaat uit. Wat in het boek van Mechtilde Lichnowsky het meest treft, is die sfeer van verademing die het heeft door de beschrijving van het zorgelooze leven eener klasse, welke in dezen bekoorlijken vorm niet meer bestaat en wier verdwenen charme en distinctie, hare beperkingen ten spijt, toch een blijvende leemte in het grootendeels vormlooze heden doen voelen.

ANTHONIE DONKER

Dr. W.J. Leyds. Vierde Verzameling. Correspondentie 1900-1902. Twee deelen (drie banden). Dordrecht, Geuze & Co., 1934.

Schrijver brengt hiermede de goed ingeleide, streng geordende, welgekozen documentatie omtrent het tijdvak waarin hij in Europa de Zuid-Afrikaansche Republiek vertegenwoordigde, tot een einde. Niet meer dan onvermijdelijk was plaatst hij zichzelven vóór zijne stukken: hij laat deze zelve zeggen wat zij omtrent zoo vele bijzonderheden, ouderen van dagen nog levendig in de herinnering, te vertellen hebben. Heele, halve, en halfgare Boerenvrienden; hunne diensten, contorsiën en misbaar. Katjesspel der groote mogendheden; behoedzaamheid der Nederlandsche regeering. Bruikbaarheid of flink gedrag van particuliere Nederlanders: Dr. J.C.J. Bierens de Haan, Dr. W.R. Roosegaarde Bisschop en anderen. De curieuse figuur van den Duitschschrijvenden, halfrussischen heer F.A. van der Hoeven (aan trouwe Gidslezers uit 'Toen Oom Paul niet naar Berlijn mocht' bekend). Oom Paul zelf, in de bewolkte nadagen. Fischer die ten volle, de 'zwakke broeder' Wolmarans die nooit geheel Leyds' sympathie mag winnen. Dr. Kuyper eindelijk die zich gedrongen acht de rol van begrafenisbezorger te ambieeren (en zich vervolgens in zijn *Nadere Toelichting op het Program van de Antirevolutionaire Partij* zoo uiterst slordig daaromtrent uitgelaten heeft). Het was niet anders. De onafhankelijkheid van een deel van Zuid-Afrika moest begraven worden opdat het geheel zou kunnen leven en opstaan. Het offer moest worden gebracht, maar niet in 'doffe berusting, woord dat aangeeft wat niet mag zijn en niet behoeft te zijn.' (Leyds aan Moltzer, 3 Januari 1902). 'Ik vertrouw dat mij de kracht niet zal begeven om datgene te volbrengen wat ik mij als ideaal voor Zuid-Afrika voor oogen had gesteld' (Leyds aan Dr. R. Leyds te Groningen, 4 Juni 1902).

'Zonder storten van bloed' is inderdaad bereikt dat in een vereenigd Zuid-Afrika 'Transvaal, Vrijstaat en Kaapkolonie schouder aan schouder staan' (zelfde brief); ja zelfs heeft de Kaap den kolonienaam sedert lang mogen afleggen. In het zóó dicht bij de 'onafhankelijkheid' gekomen subcontinent komt plaats open óók voor de door jaren van kloeke zelfverdediging nu eindelijk wel afdoende beschutte reputatie van den Nederlander Dr. W.J. Leyds, reputatie waaraan het land zijner geboorte nimmer reden vond te twijfelen. De reeks geschriften waarin hij zich voor en na met slagvaardigheid van goed allooi verweren mocht, is thans besloten. Nederland, het geschenk met erkentelijkheid ontvangende (welk een bijzonder compliment verdient reeds het opnemen der bijlage TT, uit het incubatietijdperk van Kuyper's handeling), vertrouwt toch bovenal dat het verdiende waardeering vinde in het land dat Dr. Leyds op zijne wijze trouw en moedig gediend heeft: Zuid-Afrika.

C.

Dr. S.L. van der Wal, De Motie-Keuchenius. Een koloniaalhistorische studie over de jaren 1854-1866. - J.B. Wolters, Groningen, 1934.

Een auteur die krampachtige pogingen aanwendt, Keuchenius tot den schepper eener zelfstandige antirevolutionaire koloniale staatkunde

geproclameerd te krijgen (bl. 9). ‘Meermalen komt hij (tijdens zijn lidmaatschap van den Raad van Indië) in zijn adviezen tot nagenoeg geheel dezelfde conclusie als de Raad, maar dan is de verschillende motiveering voor Keuchenius een voldoende reden geweest om aan het Raadsadvies het zijne toe te voegen.... Een onbedwingbare zucht,.... om ook achter op zichzelf kleine verschillen een strijd van beginselen te zien’ (bl. 58). Zijn geloof wordt door hem aangemerkt ‘als de maatstaf van zijn beoordeeling van staatkundige vraagstukken’ (bl. 67). Behoud en vermeerdering van het batig slot mag niet worden (of blijven) ‘het leidend motief voor de koloniale staatkunde, een voorwerp van afgodendienst’ (bl. 74). Dat hebben ook liberalen gezegd! Zijn bezwaar tegen van de Putte's avant-projet der cultuurwet is, ‘dat de minster het herstel (van geschonden rechten der inheemschen op den grond) wil bereiken door bij de wet aan de bevolking westersch individueel eigendomsrecht toe te kennen’ (bl. 84). Precies Thorbecke! ‘Dat zijn koloniale politiek niet die der conservatieven was, behoeft geen betoog’ (bl. 90). Accoord; wat wij betoogd hoopten te vinden is, ‘dat reeds haar principieel uitgangspunt voldoende waarschuwt haar niet liberaal te noemen’. Wat is dan toch dat principieel uitgangspunt anders dan bovenvermelde ‘onbedwingbare zucht’ de dingen wat anders te motiveeren dan een ander? In de politiek, die een zaak van realiteiten is, komt het op de groote, de algemeene conclusiën aan. Welke van de liberale afwijkende heeft de antirevolutionaire koloniale staatkunde ooit opgebouwd? En zoo Keuchenius dit niet gedaan heeft, dan soms Idenburg? De Waal Malefijt? Bevordering van zending en bijzonder onderwijs mag toch niet eene alomvattende ‘staatkunde’ heeten? Die het zou willen betoogen ontnam aan het woord allen zin.

‘Al zou Keuchenius, voor de keuze geplaatst, aan de liberale politiek boven die der conservatieven de voorkeur geven....’ (bl. 130). Eerlang kwam de keuze, en moest ze komen, en wist Keuchenius zeer wel hoe hij zijne stem uitbracht. De waarhied is dat de moederlandsche schoolkwestie de antirevolutionairen tegen de liberalen deed opstaan, dat zij in dien opstand succes hebben gehad, ministrabel werden, en de behoefte gevoelden aan een ook de koloniale politiek omvattend eigen etiket. Keuchenius, de minister van '88, moet nu ook reeds in '66 een van de toenmalige liberale in den grond verschillende staatkunde hebben voorgestaan. Het wordt uit den treure herhaald maar ik acht het niet bewezen. Juist is, dat de koloniale politiek bij de antirevolutionaire onderwijspolitiek in ‘ingelijfd’ (bl. 174); van nature behoorde zij er niet bij.

Zoo men van het ééne (den schrijver zeer dierbare) punt wil afzien waarop ik de aandacht bepaalde, zal men voor het overige een zeer leesbaar geschrift aantreffen, met tal van intieme bijzonderheden over de geschiedenis van het jaar 1866, vaak door oorspronkelijke bescheiden gestaafd. Zoo is merkwaardig de correspondentie tusschen de Kock (directeur van het Kabinet des Konings) en het ministerie Heemskerkvan Zuylen uit den tijd vóór de proclamatie met rood-wit-blauw-randje; - zoo is allerwelkomst de nu verkregen beschikking over Keuchenius' ‘Rigting te volgen op het gebied der gouvernementskultures en dat der particuliere teelt’ van 1862 (waarin de Raad van Indië, toen van het diepgaand verschil tusschen koloniaal-liberaal en koloniaal-antirevo-

lutionair nog in zalige onwetendheid verkeerende, niets te wijzigen vond), en het daarbij overgelegd ‘ontwerp van bepalingen betreffende de op hoog gezag ingevoerde en de particuliere kultures in Nederlandsch-Indië’. Dit zijn inderdaad nuttige aanwinsten waarvoor men Dr. van der Wal zeer dankbaar mag zijn.

C.

War Memoirs of David Lloyd George, III. - London, Nicholson and Watson, 1934.

Belangwekkend is in dit deel, dat het eerste jaar van schrijvers premierschap, de periode-Kerenski en het in-den-oorlog-komen van Amerika omvat, de vraag, of Balfour, bij zijn gesprekken met Woodrow Wilson in het voorjaar van 1917, dezen al dan niet mededeeling heeft gedaan van de geheime tractaten der Ententemogendheden met elkander en met Italië en Roemenië. ‘Mr. Balfour,’ aldus Lloyd George, ‘described in detail these agreements and offered repeatedly to supply copies of the treaties to the President’. Maar Wilson wilde ze niet aannemen: ‘it was not at that stage possible to modify the terms;.... he clearly hoped that at the time peace was made, America would have established herself firmly enough inside the counsels of the victorious Powers to secure modifications if she so willed’. 19 Augustus 1919 verklaarde Wilson aan de commissie van buitenlandsche zaken uit den Senaat, dat de tractaten hem eerst te Parijs waren geopenbaard; ‘a palpable misrepresentation’, besluit Lloyd George, ‘of the true facts’.

Wordt deze voorstelling van zaken door het derde deel der *Intimate Papers of Colonel House* (London 1928) bevestigd?

House, wanneer Balfour aankomt (22 April 1917), raadt Wilson, bespreking van ‘peace settlements’ te vermijden. ‘If the Allies begin to discuss terms among themselves they will soon hate one another worse thans they do Germany’ (II, 40). Balfour zelf stemt hiermede in: ‘he would not talk to the President about peace terms unless the President himself initiated it’ (II, 41). 28 April een geheel ander besluit: ‘I asked (Balfour) if he did not think it proper for the Allies to give copies of the treaties to the President for his confidential information. He thought such a request entirely reasonable’ (III, 47). 30 April: ‘I asked Balfour again about the Allies' treaties with each other and the desirability of his giving copies tot the President. He again agreed to do so’ (III, 51). Doch Wilson vroeg niet om den tekst; hij stelde zich er mede tevreden dat Balfour hem mondeling den inhoud mededeelde, die, blijkens eene correspondentie in Januari 1918 door hem met Balfour gevoerd, hem toen geheel voor oogen stond (III, 52). ‘England and France’, had hij reeds 21 Juli 1917 aan House geschreven, ‘have not the same views with regard to peace that we have by any means. When the war is over we can force them to our way of thinking’ (III, 54). Aan de conclusie van Lloyd George is dus inderdaad niet te ontkomen.

‘What is a Government for except to dictate?’ voerde Lloyd George bij zijn optreden een deputatie der Labour Party tegemoet (bl. 1060). Had hij zich dit in December '18 slechts willen herinneren; ‘hang the Kaiser’ en ‘make Germans pay’ waren dan misschien minder grif als dictaat der massa *aan hem* aanvaard. ‘The tale

is one which does not always give me any pleasure to tell' (p. VII). Lloyd George zegt

dit nu enkel nog in verband met de omstandigheid dat hij anderen moet afbreken: ‘all these Great War figures.’ Het vierde deel eerst kan toonen, in hoeverre hij de verzekering ook op zichzelven betrekt. Doet hij het, naast het titelblad verschijnt dan licht een ander plaatje dan 't welk thans den auteur als onweerstaanbaar dirigent van een wereldorkest voorstelt ‘by courtesy of ‘Punch’, 20 December 1916.

C.

Germany unmasked, by Robert Dell. - London, Hopkinson, 1934.

Een niet overbodige vergelijking van *Mein Kampf*, zooals dit geschrift nog altijd in Duitschland herdrukt wordt, met gecastigeerde vertalingen voor export bestemd, waarvan er een (*My Struggle*) in October 1933 te Londen is verschenen, die de 781 bladzijden van het origineel tot 252 bladzijden, en vele felheden tot water-en-melk terugbrengt. Als bijlagen eerst een openbaar stuk ‘Reichsgezetzblatt ausgegeben zu Berlin, den 5 Juli 1933: Verordnung über die Aufgaben des Reichsministeriums für Volksaufkläring und Propaganda’; en dan geheime toepassingen hiervan: instructiën voor de propaganda in Noord- en Zuid-Amerika, indertijd door den *Petit Parisien* gepubliceerd, en eene ‘Sonder-Information zur Lage nach Deutschlands Rücktritt vom Völkerbund, nur zur Kenntnisnahme an die Vertrauensleute’.

De *Petit Parisien* heeft indertijd den aanbrenger niet willen noemen en Dell (die van September tot November '33 in Duitschland verbleef) verkiest dit evenmin; hij kent, volgens zijne verzekering, den man en diens geloofwaardigheid. Dell is niet de eerste de beste: correspondent van den *Manchester Guardian* van 1907 tot 1918 te Parijs.

Het komt mij voor dat innerlijke waarschijnlijkheid van echtheid is aan te nemen. Zóó doet het een falsaris Goebbels bezwaarlijk na. Het nationaal-socialisme in volle zwakte, ondanks ‘erweiterter deutscher Funknachrichtendienst, ebensolcher in durchaus neutraler Aufmachung, eine Kultur-und Reiseverkehrspropaganda, welche fortan in geschickter Weise der politischen Propaganda dienen soll’ en zes, zeven andere wondermiddelen van gelijk gehalte, in groot zelfbehagen opgesomd.

‘Wichtig ist die Gewinnung der akademischen Lehrerschaft, denn diese haben naturgemäss einen starken Einfluss auf die heranwachsende Jugend und erweisen sich im allgemeinen auch materiellen Zuwendungen gegenüber recht empfänglich’ (bl. 220).

Dit liefs is voor Zuid-Amerika. ‘Angelsächsische Propaganda-Einzelheiten’ zijn weer anders: ‘Es soll in den Vereinigten Staaten nicht immer versucht werden, Deutschlands Recht in den Vördergrund der Erörterungen zu rücken, sondern es ist zugkräftiger, den Nordamerikanern immer wieder zu sagen, dass sie das bessere weltpolitische und weltwirtschaftliche *Geschäft* machen, wenn sie Deutschlands Aussenpolitik unterstützen’ (bl. 228).

Kom daar nu ereis om, zei Oom Stastok.

C.

Stemmen uit de redactie

De uitvinder van Wolvega.

- Het verschijnsel heeft zich reeds eeuwen lang voorgedaan en het zal zich nog wel vaak herhalen: diep in den mensch sluimert nog steeds de illusie, dat het waardevolle - goud, energie - hem op zekeren dag om niet, zonder tegenpraestatie, in den schoot zal vallen en wanneer maar ergens iemand opstaat, die aankondigt, de groote vondst te hebben gedaan, vindt hij onmiddellijk een schare van geloovigen bereid, zijn wonderen ongezien en vol vertrouwen te aanvaarden. Zoo was het in de zestiende eeuw, toen de natuurwetenschap in haar kinderschoenen stond en het inzicht in de meest elementaire verschijnselen een bezit was van enkele uitverkorenen; zoo is het in de twintigste, nu dezelfde wetenschap tot overweldigenden bloei is gekomen en het onderwijs hare fundamenteele begrippen in breede kringen verspreidt. Ondanks allen vooruitgang in het denken blijkt het perpetuum mobile niets van zijn saeculaire bekoring te hebben verloren; en zoo is dan ook in den brandstofloozen motor geloofd door velen, van wie men, hun ontwikkeling in aanmerking genomen, beter had mogen verwachten.

Dit is met berusting te aanvaarden. Maar is dezelfde berusting op haar plaats, wanneer we zien, hoe de groote dagbladpers, die zoo prat kan gaan op haar functie van volksvoorlichting en volksontwikkeling, er zonder de minste reserve toe medewerkt, aan een geval als dat van Wolvega alle ruchtbaarheid te verleenen, waarover ze beschikt en hoe ze het daardoor onmiddellijk tot heel andere proporties in het volksbewustzijn weet op te blazen, dan in vroeger tijden ooit aan een der tallooze uitvinders van perpetuum mobilia beschoren is geweest? Lijden dan onze dagbladredacteuren zelf aan een volslagen gemis aan natuurwetenschappelijke ontwikkeling of vragen zij van tijd tot tijd - naar

Amerikaanschen trant - ook meer naar het sensatie- dan naar het waarheidsgehalte van hun berichten? Weten zij nog niet, dat voor talloozen iets, wat in de krant staat, eo ipso waar is en voelen zij niet de verantwoordelijkheid, die dat besef hun oplegt?

Overschat of onderschat?

- De kunstredactie van een Haagsch dagblad heeft onder de Nederlandsche litteratoren een enquête uitgeschreven naar de rechtvaardigheid van het algemeen geldende oordeel. Buiten verwachting bleven de antwoorden tamelijk 'tam', zelfs de meest als malcontent gereputeerde schrijvers, voelden er weinig voor, hun hart te luchten in dagbladkolommen, en gaven een algemeen antwoord. Gemeenplaatsen kwamen talrijker binnen dan vinnigheden. De algemeene opinie schijnt wel te luiden, dat het oordeel van tijdgenooten over tijdgenooten niet rechtvaardig is, nimmer rechtvaardig was en ook nooit rechtvaardig zal worden. Voor wat het verleden betreft, stemde men er over in, dat het vergeetboek altijd iets te dik is, maar steeds ook weer met gunstig resultaat geraadpleegd wordt. Treffende voorbeelden werden opgesomd van dichters uit verleden eeuwen, die, langen tijd veronachtzaamd, weer aandacht verwierven. Een onmiskenbare zucht tot fluctuatie is eigen aan de kunstwaardeering der opeenvolgende menschengeslachten; welk rhythme die fluctuatie beheerscht, indien zij al door een rhythme beheerscht wordt, vermoeden wij nauwelijks. Hier werd ook niet over getwist.

Eene enquête als de onderhavige vertoont voldoende nadeelen om links en rechts kwaad bloed te kunnen zetten, voldoende voordeelen daarnevens om menig schrijver tot deelneming en menig lezer tot aandacht te prikkelen. Het meest merkwaardige van de gansche enquête lijkt ons echter, dat juist zij werd uitgeschreven, terwijl men de keuze had tusschen verschillende vragen. Is er bij de beoordeelaars van de verschijnende litteratuur plotseling een levendige behoefte ontstaan aan strikte rechtvaardigheid, juist in een tijd, die de letterkundige kritiek liever toevertrouwt aan intuïtieve vermogens dan aan verstandelijke normen? Wordt men beu van de zoogenaamde temperamentskritiek, wier laatste criterium geen ander is dan persoonlijke genegenheid of afkeer? Of is de plotseling geldende honger naar

rechtvaardigheid niets anders dan een voorwendsel geweest om onderling tegengestelde meeningen in een pakkend verband naast elkander te plaatsen? De journalistiek stelt haar eischen niet altijd in ruggespraak met den goeden smaak! En wat is, ook in litteraire zaken, sensationeeler dan de rubriek van de rechtspraak?

Niettemin verwonderde het, dat juist in onze dagen, nu de roem in discrediet geraakte en de schoonheid haar heil verwacht van het persoonlijk bij-oogmerk, vaak een subtiel 'eigen belang', zooals het tegenwoordig heet, een kunstredactie zich bekommert om de rechtvaardigheid der waarde-schatting. Het leukste antwoord gaf de regisseur, die aan de krant berichtte: 'alle schrijvers worden overschat.' De betrekkelijke juistheid dezer persoonlijke meening werd door het feit der enquête wellicht het sterkst bevestigd. Sedert geruim een eeuw wordt het schrijven als maatschappelijke functie overschat, niet steeds ten gunste van het schrijfsel. De onaanzienlijke 'clerc', in dienst eener gemeenzame begeestering, welke hij zich niet aanmatigt als een persoonlijke particulariteit, deed, in het algemeen gesproken, beter werk dan de al of niet officieele letterkundige van tegenwoordig met zijn al of niet officieele angst voor de officialiteit.

Het Vers per grammophoon.

- Waarom is verskunst in ons land zoo impopulair? Is de gemiddelde Nederlandsche lezer te nuchter, te oppervlakkig, te zeer op het materieele ingesteld, om poëzie naar waarde te kunnen schatten of zijn de dichters te diepzinnig, te verfijnd en te zeer vervuld van aandacht voor eigen stemmingen en emoties, om een breederen kring dan die van enkele mede-poëten te kunnen boeien? Men kan beide opvattingen hooren verkondigen; een derde verklaart echter het verschijnsel, zooal niet volledig, dan toch, voorzoover ze strekt, beter: de verskunst heeft, evenals de muziek, behoefte aan bemiddeling tusschen kunstwerk en publiek, maar naast de groote schare van geoefende interpreten, waarover de toonkunst beschikt, kan ze slechts een gering aantal vertolkers van hare waarden stellen. Naast den concertgever neemt de voordrachtskunstenaar slechts een bescheiden plaats in het maatschappelijk leven in en in den huiselijken kring is de dilettant-declamator een zeldzaamheid naast den zelfstandigen beoefenaar der muziek.

Zal dit nog eens veranderen? Zal er eens voor iedereen gelegenheid bestaan, om door telkens herhaalde vertolking poëzie te leeren waardeeren, zooals men het muziek heeft leeren doen? De kans hierop lijkt tegenwoordig beter dan ooit: de moderne reproductietechniek, die radio en grammophoon voortbracht, heeft mogelijkheden geopend, die de voordrachtskunst slechts heeft aan te grijpen.

Op zulk een greep zij hier de aandacht gevestigd: Paul Huf heeft op zeven grammophoonplaten drie en dertig door hem gezegde gedichten van Middeleeuwsche tot Eigen-tijdsche dichters, benevens een prozastuk, laten opnemen en deze zeven platen tot een album vereenigd, dat binnenkort verkrijgbaar zal zijn. Wanneer dit album voldoende verspreiding vindt, zal het, om de keuze der gedichten en de hoedanigheden van den voordrager, een krachtigen invloed in de goede richting kunnen uitoefenen. Op Scholen zal het als aanvulling van de lessen in Nederlandsche letterkunde uitmuntende diensten kunnen bewijzen (hoe sterken indruk de jeugd ervan ondergaat, kon reeds ervaren worden) en in menig huisgezin zal het de waardeering voor dicht- en zeggingskunst kunnen doen herleven.

Afwachting.

- De heer Aalberse verkeert er in, maar de toelichting waarom was in zulke onvriendelijke termen vervat, dat zij hem van de regeeringstafel de uitnoodiging bezorgde van als hij er over denken moest het vertrouwen op te zeggen, dit vooral nu te doen. Waarop gestamel volgde.

De R.K.-Staatspartij brengt dus vooralsnog de regeering niet ten val. Zij, zij vooral, zou met de erfenis ook buitengewoon verlegen zitten. Deze zou haar, welke oplossing zij ook aan eene regeeringscrisis zou zoeken te geven, doen afbrokkelen, zoo niet scheuren.

Tijdig bewustzijn hiervan zou Mr. Aalberse in eersten termijn een toon lager hebben doen zingen.

Het verdwijnen der regeering-Colijn ware hierom niet in 's lands belang, wijl de vervanging door een ‘parlementair’ kabinet ondenkbaar is, en men evenmin ziet hoe een ‘extraparlementair’ uit de lucht kwame te vallen van zóóveel ver-

beterde samenstelling dat de geheele verandering de moeite loonde.

Wij moeten dit kabinet steunen. Wel degelijk ook met het uitspreken van verwachtingen waaraan tot heden niet is voldaan, maar die men aannemen moet dat niemand liever dan het kabinet zelf vervullen zou, zoo dit eenigszins binnen zijn vermogen werd bevonden.

Maar wie schenkt dat vermogen? Wie anders dan wij allen te zamen? Wij moeten de regeering dringen tot opereeren, *zonder verwijl*.

Gaan wij voort enkel steunmaatregelen te nemen die de strekking hebben de werkelijke crisisgevolgen buiten het gezicht te brengen, dan duurt het niet lang meer of het Nederlandsche staatscrediet, waarop thans niet alleen het rijk in Europa maar ook Indië drijft, gaat te gronde. De blijvende crisiselementen in de wereld blijken zóó verscheiden en zóó machtig, dat 'aanpassing' van eene leus tot eene werkelijkheid moet worden gemaakt.

Tot veler verwondering is niet het uiterste gedaan om die aanpassing reeds in de begrooting voor 1935 tot uitdrukking te brengen. Dan moet tenminste die voor 1936 er van profiteeren. In massa was de natie wellicht een half jaar geleden nog niet zóó diep van den ernst der omstandigheden overtuigd, dat zij op de regeering een stuwende werking uitoefenen kon. Zij behoort dit thans te kunnen.

Geen begrootingen meer met van die schijnbezuinigingen die fiscaal vernuft zich gaarne oefent aan te brengen, maar die de toekomst in geen enkel opzicht verlichten. Evenmin verhooging van lasten die immers niet meer uit inkomen zou kunnen worden betaald. Wat er alleen overschiet, is duidelijk. Maar moet dan ook vóór de lentemaand van 1935, wanneer de begrooting voor 1936 wordt vastgesteld, *verwezenlijkt zijn*. Hetgeen beteekent dat Februari-April voor de afhandeling van het groote aangekondigde enkelvoudige bezuinigingsontwerp (in beide kamers) vast moeten liggen. Hetgeen beteekent dat het vóór 31 December 1934 moet ingediend zijn.

De *woorden* van den minister van financiën bij de algemeene beschouwingen gaven onvoldoende houvast. Gewilde zelfbeperking, die de flank niet blootgeeft vóór het werkelijk om het

leven gaat? Daden zijn beter dan woorden. *Die daden moeten komen. Nu*.

Minister Oud wil de kruisbanier dragen tot in Gods handen. Hij zal het niet vermogen, zoo hij ze niet eerst ontvangen hebbe uit ons aller handen. Regeeringen zijn onwaardig, die de verbeeldingskracht missen ongeschreven volksopdracht te verstaan. Maar volken tot voortzieken veroordeeld, die ze niet weten te geven. Het is dus niet zoozeer ten aanzien van de vaart der regeering dat wij in afwachting verkeeren, als van de stuwkracht die van ons volk zal uitgaan.

Gedichten

Flitsen

Van wat wonderlijke dingen
Heeft de dichter hier gezongen!
Zwarte paarden zag ik springen,
In wier hals de pijlen drongen,
Bloed bemorste wapenhemden,
Kelen schreeuwden, borsten hijgden,
Zwaargeringde vingers klemden
Teugels, die te ontglippen dreigden....

IJzren wagens hoorde ik rollen.
Eindelijk de lucht bedaarde
Van 't gedaver. Hemel staarde
Met verbaasde sterren naar de
Kampplaats. Zelden scheen de volle
Maan zoo schoon op slapende aarde.

Liedje

Liefde, liefde, kan het zijn,
Dat ons dienen aard en hemel
Tot schabèl en baldakijn,

Liefde, liefde, kan het zijn,
Dat verstilt het ster-gewemel
In uw mantel's hermelijn,

Dat wij zijn in een woestijn
Zonder bron en zonder kemel,
Zonder leeftocht, zonder wijn,

Maar gemis verliest zijn pijn,
Wijl ons dienen aarde en hemel,
Liefde, liefde, kan dat zijn?

J.J. VAN GEUNS

Vier voordrachten over den huidigen stand der geschiedeniswetenschap

II
Het proces der historische kennisvorming

De historische wetenschap, - aldus besloten wij het inleidend vertoog[1] -, ging de 20ste eeuw in, bevestigd op haar oude grondslagen, als wetenschap van de bijzondere feiten uit het menschelijk verleden in hun alomvattenden samenhang en in hun bonte aanschouwelijkheid. De toeleg, om haar kunst van beschrijving der gebeurtenissen of personen te verlagen tot onwetenschappelijke bijzaak, en haar in de plaats daarvan een taak tot opstellen van sociologische schema's en formules op te leggen, was afgestuit op het feit, dat de historie, zòo als zij was, mèt haar beroep op de verbeeldingskracht, een levensbehoefte vervulde, een taak volbracht, die de gemeenschap haar stelde.

Het overgroote deel der werkers op het gebied der geschiedenis had van dien strijd over de beginselen en de theorie nauwelijks kennis genomen. Het intensieve bedrijf der geschiedvorsching en geschiedschrijving was in alle landen onbekommerd voortgegaan, verrijkt door de nieuwe vondsten van materiaal, zich steeds verfijnend in methode en kritiek, maar onveranderd van koers en doel. Men kan niet zeggen, dat het jaar 1900 in de historische wetenschap een afsluiting of een nieuw begin beteekent. Een type van den vroeg-20ste-eeuwschen historicus tegenover den laat-19e-eeuwschen teekent zich niet af. Het levenswerk van de groote vertegenwoordigers der historische wetenschap onzer dagen ligt veelal dwars over de eeuwgrens heen. Men denke aan mannen als

1) De Gids, November 1934, blz. 119.

Ernest Lavisse in Frankrijk, Henri Pirenne in België, Eduard Meyer in Duitschland. De geleidelijke gedaanteverandering der historische productie voltrekt zich in een tijdperk, dat van het laatste kwart der 19e eeuw tot in den tegenwoordigen tijd doorloopt.

Onder de trekken, die het beeld veranderd hebben, springt het meest in het oog een, die schijnbaar louter een uitwendig kenmerk betreft. Het is het toenemen van de wetenschappelijke coöperatie. Samenwerking van velen aan één taak van geschiedschrijving was er reeds lang geweest. In de 17e en 18e eeuw hadden in het bijzonder de geestelijke orden het voorbeeld gegeven van zulk een vruchtbare historische collaboratie: de Jezuïeten die onder leiding van Johannes Bollandus de *Acta Sanctorum* bewerkten, de Fransche Benedictijnen, die bijna het geheele veld van kerkgeschiedenis en nationale geschiedenis in wetenschappelijke bewerking namen. Vervolgens hadden veelal Academiën of andere geleerde genootschappen het werk der orden overgenomen of nagevolgd. Soms ook hadden individueele vorschers zulk een onderneming van historische samenwerking gesticht, zooals de Duitsche historicus Heeren, die in 1829 het groote verzamelwerk *Geschichte der Europäischen Staaten* begon, dat nog altijd niet is afgesloten. In den regel bestonden deze oudere verzamelwerken uit in zichzelf complete werken van individueele bewerkers, tenzij verschillenden elkander opvolgden, eer het werk voltooid was, gelijk bijvoorbeeld het geval is met de geschiedenis van Spanje in de zooeven genoemde serie, die niet minder dan vier namen draagt. Ook de bekende serie van Oncken, *Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen* droeg nog dit karakter.

Daartegenover kwam nu tegen het eind der 19e eeuw het type van historische coöperatie op, waarbij een werk evenveel medewerkers als hoofdstukken telde, althans in beginsel. Het voorbeeld van een wereldgeschiedenis op dien grondslag gaf in de jaren 1893-1901 de bekende *Histoire générale du quatrième siècle à nos jours* onder leiding van Lavisse en Rambaud, in menig opzicht nog niet overtroffen en betrekkelijk weinig verouderd. Op veel grooter schaal vond vervolgens deze werkwijze toepassing in de talrijke werken uitgegaan van de universiteit van Cambridge: geschiedenis van den Nieuweren tijd, van de Oudheid, van de Middeleeuwen, van de Engelsche letterkunde enz.

De bezwaren tegen een te ver gaande verdeeling van de stof over verschillende bewerkers liggen voor de hand. Soms wordt eenzelfde onderwerp verschillende malen en in afwijkenden zin behandeld, soms raakt een belangrijke figuur of gebeurtenis zoek. Zoo heeft bij voorbeeld in 'Lavisse et Rambaud' de figuur van Dante nergens de plaats gevonden, die haar toekwam. Een zekere verbrokkeling van den samenhang en gebrek aan verband der onderdeelen kunnen bijna niet uitblijven.

Vandaar dat de coöperatieve geschiedwerken van nog jongeren datum in den regel weer grootere onderdeelen aan één bewerker opdragen, zooals de voortreffelijke *Histoire de France*, die onder leiding van Lavisse op de algemeene geschiedenis volgde, en de talrijke wereldgeschiedenissen, die tegenwoordig in verschillende landen aan het verschijnen zijn.

De oorzaak van die behoefte aan wetenschappelijke coöperatie is niet ver te zoeken. Het is het natuurlijk gevolg eensdeels van de steeds voortgeschreden specialiseering der onderzoekers, anderdeels van den eisch van het historisch publiek naar steeds veelzijdiger en vollediger voorlichting. In den tijd dat men nog in hoofdzaak vroeg naar politieke geschiedenis in den ouden zin van het woord, kon dikwijls een enkel beschrijver, een Ranke, een Macaulay, een Thiers, de behoeften van het geletterde publiek, dat de klankbodem blijft van alle gezonde geschiedbeoefening, het best bevredigen. Gaandeweg echter, - en dit, kan men zeggen, was omstreeks 1900 volkomen doorgedrongen -, was het historische publiek naast de politieke geschiedenis ook de economische, de sociale, de constitutioneele, de cultureele gaan vragen. Ja het scheen dikwijls, alsof het belang der politieke geschiedenis op den achtergrond raakte; de vraag was naar geschiedenis van handel en bedrijf, van kunst en gedachtenleven, kortom van beschaving.

Als een gevolg van dit proces van specialiseering en differentieering der gebieden kan men opmerken, hoe voor den jongeren tijd de namen der groote historische denkers veelvuldiger te vinden zijn op eenig speciaal terrein dan op het gebied der geschiedenis in het algemeen. Het zijn de onderzoekers van de zeer bepaalde, welomlijnde velden, die de moderne historiewetenschap vooruitbrengen: rechtshistorici als F.W. Maitland en Heinrich Brunner, constitutioneele historici als Georg von Below, econo-

mische als Alphons Dopsch, kunsthistorici als Heinrich Wölfflin, om maar enkele namen uit vele te noemen. Zelfs een veelzijdig historicus als Rostowtzeff kan dat in zekeren zin slechts zijn door een vereeniging van kundigheden op tal van speciale gebieden. Op de verscherping en verheldering van het inzicht in de groote cultuurverschijnselen van bepaalden aard komt het aan. Om van een zekere periode zich een algemeen beeld te kunnen vormen is het noodig te weten, hoe destijds de staatsorganen functioneerden en veranderden, hoe het bedrijfsleven zich voltrok, onder welke voorwaarden en uit welke aspiraties de kunst geproduceerd werd, welke banen de gedachte volgde. Dit alles leeren ons slechts de speciaal gerichte, vakmatig geschoolde studiën van al de betrokken gebieden van samenleving. Daardoor is de werkzaamheid van den modernen algemeenen historicus, die het gansche leven van een zekere periode uit het verleden zoekt te verstaan, min of meer geworden als het leiden van een centrale, waar de resultaten van tal van afzonderlijke werkplaatsen binnenkomen. Wel mag hij waken, dat met die ontwikkeling zijner wetenschap in den zin van arbeidsverdeeling en technische arbeidsverfijning niet een element van mechanische verwerking der gegevens zijn denkarbeid binnensluipe!

Het bespreken van die technische verfijning van het historisch onderzoek brengt ons op een eigenaardigheid, die wellicht ook in andere wetenschappen niet ontbreekt, maar voor de historische bijzonder karakteristiek is, en waarbij ik een oogenblik wil stilstaan. Om duidelijk te maken, wat ik bedoel, doe ik een beroep op uw eigen ervaring op het gebied der historie.

Ge hebt een historisch verschijnsel, van welken aard ook, hetzij strikt feitelijk of meer van abstracten aard, in een handboek of een monografie bestudeerd, en daarmee een zekere schematische voorstelling van het onderwerp in u opgenomen. Nu gaat ge tot de bronnen zelf, om uit de kennis van deze uw voorstelling eerst echt te laten leven. Uw aanvankelijke bevinding zal wellicht niet vrij zijn van een zekere teleurstelling en desoriënteering. Ge vindt niet alleen in de bronnen uw schema niet terug, ge ontmoet er tal van gegevens, die daarmee volstrekt niet schijnen te strooken. In plaats van het verschijnsel scherp te zien afgeteekend, ziet ge het als 't ware schuil gaan in een nevel van onduidelijke en verwarde beelden. Ge herkent in de bronnen uw vorige geschied-

kennis ternauwernood. Wat was nu ware geschiedenis: uw welomlijnde schematische voorstelling uit het handboek, of de diffuse en gecompliceerde beelden, die de directe overlevering u meedeelt?

Om die vraag goed te beantwoorden moeten wij straks teruggaan tot de theorie der historische kennis. Voorloopig dient het stellen van die vraag enkel tot het constateeren van de volgende feiten.

In iedere beknopte voorstelling van een zeker geschiedverloop is een mate van verkorting en vereenvoudiging toegepast, die het bonte beeld van het levend verleden eigenlijk niet verdraagt. Ieder historisch schema is een onbevredigend schema. De wetenschappelijk geschoolde onderzoeker ondervindt voortdurend hetzelfde, wat ik daareven van den nog weinig ervaren beoefenaar veronderstelde. Elk uitvoeriger onderzoek schijnt hem de uitkomsten van voorafgaande studie in meerdere of mindere mate te logenstraffen. Geeft hij daarom zijn streven om het historisch verschijnsel in een zekere figuur te beschrijven op? Geenszins. Hij zal steeds weer beproeven om het oudere, te sterk vereenvoudigde schema te corrigeeren, door er vroeger verwaarloosde trekken in te verwerken. Het resultaat zal dikwijls zijn, dat inderdaad het wetenschappelijk beeld van een bepaald stuk historie veel minder klaar en sprekend wordt dan het zich te voren aanbood. Verhoudingen, samenhangen, toestanden, die de historicus vroeger voor zich zag zoo scherp en eenvoudig als een primitieve houtsnee, zal hij voortaan veeleer zien als een impressionistische ets of aquarel.

Een paar voorbeelden. Een dertig jaar geleden opereerde de historische wetenschap nog grifweg met de tegenstelling *Naturalwirtschaft* en *Geldwirtschaft*, en typeerde de gansche middeleeuwen tot in de 15e eeuw als een periode van onkapitalistisch en credietloos bedrijf, waarin de groote handel een onbeduidende rol speelde. Wat is er van die voorstelling nu overgebleven? Men heeft geleerd, dat in tal van streken de kapitalistische bedrijfsvormen en het credietsysteem reeds in de 12e eeuw opkomen, veel vroeger en vollediger dan vroeger werd aangenomen. De scherpe tegenstelling van middeleeuwsche onkapitalistische huishouding en moderne kapitalistische is uitgewischt.

Of laat ons denken aan verschijnselen als leenstelsel en grond-

heerlijkheid. Hoe klaar en sluitend scheen de oorsprong en het wezen van het leenstelsel in de verbinding van vassaliteit en beneficiaat sedert Roth en Brunner omschreven! De Spaansche historicus moest altijd wel opmerken, dat de *behetría*, die toch reeds door haar naam op samenhang met het Frankische *beneficium* wees, in dat schema volstrekt niet paste. Veel van de oude begrippen over den oorsprong der feodaliteit staan nu weer op losse schroeven. Hoe eenvoudig en streng scheen de rangorde der verschillende graden van adeldom, vrijheid en onvrijheid in de eerdere Middeleeuwen, zooals men die vroeger algemeen aannam! En nu leze men de uitvoerige studie over vrijheid en onvrijheid, die de Fransche historicus Marc Bloch kort geleden publiceerde in het *Anuario de Historia del Derecho Español*. Een onoverzichtelijke reeks van nuanceeringen treedt in de plaats van het eenvoudige schema.

Men zou deze voorbeelden van het voortdurend corrigeeren en verfijnen der schematische constructies, die de historie nu eenmaal nimmer missen kan, met tal van andere kunnen vermeerderen. Deze wetenschap heeft steeds weer behoefte aan die grondige afbrekers, die zij aanvankelijk met weerzin ziet optreden, omdat zij gecompliceerde en onoverzichtelijke voorstellingen in de plaats stellen van hetgeen zoo begrijpelijk en eenvoudig omschreven scheen. Maar op den duur krijgen dezen meestal, ook al moge hun destructieve arbeid in bijzonderheden al eens te ver zijn gegaan, gelijk.

De geschiedenis is, bij nadere beschouwing, altijd veel ingewikkelder dan tevoren werd aangenomen. Het is een voor de hand liggende waarheid, die in den aard der historische kennis zelve ligt opgesloten. Herhaaldelijk blijkt het verleden veel gelijksoortiger aan het heden dan men gewaand had. Men denke aan hetgeen wij tegenwoordig weten omtrent giroverkeer in het oude Egypte, huurkazernes en warenhuizen in het keizerlijke Rome. De historische wetenschap moet altijd weer werken met revisies van een eenmaal gevestigd oordeel. Zij ziet telkens weer haar helden van het voetstuk getrokken, en somtijds haar boozen in eere hersteld. Haar resultaten kunnen, zoodra het om iets meer te doen is dan het vaststellen van een bloote feitelijkheid, zoodra het een beoordeeling van een samenhang geldt, zelden of nooit definitief heeten.

Een conclusie als deze kan voor den liefhebber van historische kennis ontmoedigend klinken. Hoe? zal hij zeggen: is dan het wetenschappelijke fundament van de geschiedenis zoo zwak, dat het geen oogenblik een bouw voor eeuwen toelaat, dat men er altijd slechts tijdelijke behuizingen voor den geest op kan optrekken, die een volgend geslacht weer verbouwen, ja wellicht afbreken zal?

Om te begrijpen, dat zulk een erkentenis geen vertwijfelend scepticisme, geen ontkenning van de wetenschappelijke waarde der geschiedenis inhoudt, moeten wij terugkeeren tot de beschouwingen over de beginselen der historische wetenschap, die reeds aan het slot van het inleidend gedeelte werden aangeroerd.

Voor den oppervlakkigen beschouwer schijnt het object der geschiedenis eenvoudig en duidelijk bepaald[1)]. De geschiedenis, zal hij zeggen, tracht te komen tot *de* kennis van *het* verleden der menschelijke samenleving. Zij is daarbij afhankelijk van den rijkdom der overlevering. Gesteld echter, dat deze voor het tijdperk in quaestie overvloedig is, dan zal, schijnt het, de historicus eenvoudig uit de elementen van die overlevering het beeld van dat verleden hebben op te bouwen.

Eenig nadenken leert terstond, dat het proces van historische kennisvorming zoo eenvoudig niet verloopen kan. Het kan weliswaar zijn, dat de overlevering den vorscher de stof reeds biedt in den vorm van geredigeerde historiekennis, waarop hij enkel meer zijn kritische methode heeft toe te passen, ten einde de betrouwbaarheid van die kennis te bepalen. In dat geval echter heeft de eigenlijke historievorming reeds vroeger plaats gehad, en wordt dus de vraag: hoe ontstaat historie? enkel naar achteren verschoven.

De vraag blijft: hoe resulteert uit de overlevering van een verleden toestand van samenleving een historiebeeld? Een stuk menschelijk verleden zal zich primair aan ons voordoen als een voorraad van weliswaar fragmentair overgeleverde, maar niettemin oneindig gevarieerde en volstrekt indigeste physische, biologische en geestelijke data. Als zoodanig is dit complex voor directe historische waarneming en herleiding ontoegankelijk. Eerst doordat de historische denker aan de overlevering zekere

1) Vgl. C.V. blz. 13, 160 vg.

vragen stelt, doordat hij bepaalde gegevens, die op zulk een vraag betrekking hebben, afzondert en rangschikt, vormt hij historische kennis van dat verleden. Het is altijd een werkzaamheid van keuze en interpretatie. Nooit en nimmer is de kennis van *alles* wat omtrent dat verleden kenbaar zou zijn, zijn doel of ideaal. Hij wil het verleden zien leven, ja, maar *in* de geestelijke vormen, die hij zelf stelt. Hij vraagt naar staatsvormen, bedrijfsvormen, godsdienstvormen, gedachtevormen, waarvan hij zelf de categorieën en normen in zijn geest bereid heeft. Geen van deze is in de stof van het verleden onmiddellijk gegeven op de wijze, waarop de feiten der natuur in den kosmos gegeven of bewaard zijn. Ook wanneer de vraag uitgaat naar een bloote opeenvolging van gebeurtenissen, naar het leven van personen of het ontstaan en vergaan van steden of staten, dan is de vraag, *welke* personen of gemeenschappen het betreft, en *welke* van hun daden en lotgevallen men begeert te kennen, altijd reeds bepaald door een maatstaf van wetenswaardigheid, dien de historicus a priori aanlegt.

Terwijl de natuurwetenschappen alle tezamen in den grond rekenschap trachten te geven van *elk* natuurfeit dat zich kan voordoen, is de geschiedenis er nimmer op uit, *elk* kenbaar feit uit het verleden in haar stelsel van kennis te betrekken. Het totale gebeuren van een vroegeren tijd is nimmer haar object.

De vragen, die de historie stelt, zijn afhankelijk van de geestelijke occupatie, van de cultuurhouding, waarmee een tijd of een volk het verleden tegemoet treedt. In primitieve tijdperken zullen de historische vragen overvloeien in de cosmogonische en mythische sfeer. Hoe zijn de menschen en dieren ontstaan? Wie heeft ons den akkerbouw geleerd? enz. In de enge gemeenschappen van een archaïsche beschaving zullen zij gericht zijn op den roem van vorstengeslachten, op den oorsprong van eigen wetten en instellingen, op de heldendaden der voorouders. Iedere verwijding of verdieping der cultuur zal ook het historisch inzicht en den historischen wetensdrang verwijden en verdiepen.

Ziedaar eenigermate aangeduid, waarom voor iederen tijd opnieuw het historisch weten onvermijdelijkerwijs betrekkelijk, voorloopig moet zijn. Die voorloopigheid berust op den aard en het wezen der geschiedkennis zelve. De verhouding van de geschiedenis tot het verleden is nooit die van een mechanisch teruggekaatst spiegelbeeld. Het betreft altijd een zeker inzicht in het

verleden, een interpretatie van wat vroeger was, een verstaan van zin en samenhang ten opzichte van een denkbeeldig geheel van geestelijken aard.

Om kort te gaan, de historische wetenschap heeft bij de bezinning over haar beginsel het naïeve realisme, waarmee vroegere perioden meenden, het verleden, dat hun aanging, in de historie te reproduceeren, volkomen prijs te geven. Door zich klaar bewust te worden van deze noodzakelijkheid is haar positie als wetenschap, haar bescherming tegen scepticisme volstrekt niet, zooals een oppervlakkige beschouwer wellicht meenen zou, zwakker, doch integendeel sterker geworden. Het betoog van deze laatste bewering zal ons met menige twistvraag van de hedendaagsche historische wetenschap in aanraking brengen. Wij zullen daarbij telkens uitgaan van een stelling, die op het eerste gezicht de gebrekkige kenniswaarde der geschiedenis schijnt te bevestigen.

De eerste dier stellingen luidt aldus, dat de geschiedenis de bij uitstek inexacte wetenschap moet heeten[1)]. Haar noties blijven steeds in hooge mate onbepaald en vaag. De reden daarvan is, dat elke historische verhouding, afgezien van de allereenvoudigste feitelijkheden als dateering van geboorte en dood, vaststelling van afstamming en dergelijke facta, steeds oneindig complex en onoplosbaar blijkt. Elk historisch geval berust op gedragingen van menschen tegenover elkander. Elk menschelijk gedrag berust niet alleen op een altijd onkenbare veelheid van biologische en psychologische condities, maar bovendien op de storende werking van een samentreffen van omstandigheden, dat van deze gedetermineerde condities onafhankelijk is, kortom van het lot, dat dien mensch treft. Het ligt voor de hand, dat de historicus niet tot zijn kennis geraakt door ontwarring van het onontwarbare, dat hij geenszins alle inderdaad gewerkt hebbende factoren in zijn conclusie betrekt. Hij vat door een interpretatie, die voortdurend werkt met honderdduizend onbekenden, groote onopgeloste complexen samen, niet krachtens experiment en berekening, maar op grond van zijn persoonlijke levenswijsheid, inzicht en menschenkennis. Niet zonder reden heeft Lord Bryce historische wetenschap verfijnd gezond verstand genoemd. Die samenvatting

1) Vgl. C.V. blz. 6.

van historische gegevens loopt niet uit op een formule, maar op de beschrijving van een toestand of een geval, waarbij de overtuigendheid der voorstelling mede afhangt van de levendigheid van het beeld. Die samenvatting is altijd een samenvatting in los verband, vatbaar voor elke aanvulling met nieuwe détails, die de gewonnen voorstelling wijzigen[1]. Een physisch begrip is in beginsel hetzelfde in het hoofd van een groot natuurkundige en in dat van een schooljongen, mits de schooljongen het begrepen heeft. Een historische voorstelling daarentegen varieert in elken geest, die haar draagt. De leerling verbindt er maar enkele zeer vage noties aan, voor den geschoolden historicus is zij gevuld met allerlei bijzonderheden, die weer verschillen, al naar zijn geest meer statistisch of meer fantastisch gericht is. Hierbij sluit nog deze opmerking aan: de duidelijkheid van een historische voorstelling heeft haar enge grenzen tusschen te groote beknoptheid en overmatige uitvoerigheid. Wie kent niet de weerbarstige dorheid van het 'kort overzicht' en de slaapverwekkende onoverzichtelijkheid van een al te uitgebreide monografie?

Het tweede punt, waarvan ik uitgaan wil, is dit: het historische geval is, afgezien alweer van de allereenvoudigste feitelijkheid, nooit te isoleeren uit den wijderen samenhang van gegevens, waarin het voor ons kenbaar wordt[2]. Welke feiten *hooren* tot de Renaissance, tot de Fransche Revolutie, tot den wereldoorlog? - Er is niet zulk een 'behooren'. Evenzoovele zullen het zijn, als ik in verband tot het verschijnsel vermag te zien. Er zijn geen grenzen gesteld aan den omvang en den inhoud van een historisch geheel, om het even, of het een verschijnsel geldt, dat eerst gedaante aanneemt, doordien de historicus het als begrip, als samenhang concipieert, zooals Renaissance, Revolutie, of een door biologische werkelijkheid bepaald en gegeven voorwerp, als Huis Habsburg, Rijk Aragon.

In deze onbegrensdheid van het historisch onderwerp ligt een buitengewoon belangrijke consequentie opgesloten, die ik als derde punt wil stellen, namelijk de onkenbaarheid, ja de onbestaanbaarheid van historische wetten.

Hierover is zeer veel geredetwist. Telkens weer is aan de historie voorgehouden: indien gij werkelijk wetenschap wilt heeten,

1) Vgl. C.V. blz. 27, 31, 40.
2) Vgl. C.V. blz. 26.

dan moet gij u in staat toonen, om uit de regelmaat van het vroeger geschiede het komende te berekenen, of althans die wetmatige regelmaat in het verleden aan te wijzen.

Ik moet mij in de bespreking van dezen eisch tot het uiterste beperken. Ik wil daarbij in het midden laten, dat in de natuurwetenschap zelf, sedert die strijd over de wetten der historie het eerst werd aangebonden, de opvatting van wettelijkheid heel wat minder streng is geworden, dan zij nog omstreeks 1900 algemeen gold. Laat ons vasthouden aan het schema: een wetenschappelijke wettelijkheid wordt geconstateerd in dezen vorm: als A en B intreden, moet ook C intreden. Kan de historie zich tot dergelijke uitspraken verheffen? Daartoe zou noodig zijn, dat allereerst A en B, maar ook C, volkomen bepaalde en nauwkeurig omschreven historische grootheden vertegenwoordigden, zoodat men met de termen A, B, C aan een reeks van onderling volkomen gelijke gevallen de constante samenstelling van een zekere historische verhouding kon demonstreeren. Zoo iets nu is onmogelijk, zooals aan ieder duidelijk zal zijn, die zich den aard van algemeene historische voorstellingen als de hier bedoelde realiseert. Laat het zijn een staatsvorm, een volksbeweging of wat ook, altijd zal de samenhang, waarin het verschijnsel begrepen wordt, er een zijn van lossen en open aard. Herleiding van het verschijnsel tot een welomschreven reeks van factoren in het gebeuren is volstrekt uitgesloten. Hierbij wordt nog niet eens in aanmerking genomen het feit, dat in het historisch gebeuren ook de grootste en algemeenste veranderingen van toestand voortdurend mee bepaald worden door gebeurtenissen, die met het verschijnsel waarin men een wettelijk verloop tracht te onderkennen, in geen oorzakelijk verband staan, zooals b.v. het onverwacht sterven van de handelende personen, of een zuiver natuurkundige invloed, zooals de plasregen, die het einde van Robespierre's bewind in den nacht van 8 op 9 thermidor mede conditioneerde.

Men kan een verschijnsel van menschelijke samenleving enkel op zijn wetmatigheid beproeven, inzooverre men het licht uit het historisch verband, waarin het zich voltrok, om het als economisch of sociologisch geval te waardeeren, dat wil zeggen ontdaan van al de levende bijzonderheid, waarin de historie het ziet.

De geest van den modernen tijd staat echter zoo sterk in den ban van de exacte wetenschap, dat het hem moeite kost te erken-

nen, dat niet alle domeinen van het weten te benaderen zijn met berekening en formule, dat er vormen van intellectueel doorgronden bestaan, waarbij zonder volledige analyse van geïsoleerde en nauwkeurig bepaalde gegevens de conclusies getrokken worden. Telkens weer hoort men, óok door wetenschappelijke historici, den eisch en de verwachting uitspreken, dat de historie eindelijk tot het opstellen van wetten zal geraken. 'La véritable façon, - zegt de Fransche historicus Lucien Febvre in 1920[1)] - de hâter l'heure, où, de la masse des faits historiques scientifiquement établis, méthodiquement analysés, groupés en séries constituées et pour ainsi dire organiques, des lois se dégageront peu à peu.... c'est, patiemment, méthodiquement, lentement, de procéder à un travail de dissection rigoureux.' - 'As the outlook broadens, - meent H.G.Wells in zijn *Outline of History* -, the clustering multitude of details dissolves into general laws.' - Onverdroten blijft de Duitsche historicus Kurt Breysig de geldigheid van historische wetten verdedigen.

IJdele illusie! Beziet men de uitspraken, die voor en na voor vondsten van historische wetten zijn uitgegeven, dan wordt men herinnerd aan het sprookjesmotief van den man, die van de fee schitterend goud krijgt, dat bij thuiskomst enkel dorre bladeren blijkt. Bij voorbeeld: een volk, dat niet zooveel levensmiddelen voortbrengt, als het behoeft, zal zich of in inwendige oorlogen te gronde richten, of beproeven ze te winnen door verovering, of door handel en nijverheid. Of wel: de geschiedenis van een politiek geheel begint met de vrijheid van enkelen, schrijdt voort over die van velen tot de vrijheid van allen, om daarna weer den tegengestelden gang te nemen. - Noemt men dat wetten? Mijns inziens staan zulke regels nader tot het spreekwoord. 'Strenge meesters regeeren niet lang' kon evengoed een historische wet heeten, daargelaten of de uitspraak juist is. Het zijn slechts vage constateeringen van vermoedelijke regelmaat, geobserveerd aan heel weinige gevallen, voor geen proef op de som vatbaar en voor geen enkelen toekomstigen samenhang ook maar halfweg te voorspellen of te berekenen.

Neen, de wijsheid der historie ligt elders dan in het opstellen van algemeene regels, die op zijn best klinken als de slotnoten van een symphonie, zwaar maar onbelangrijk.

1) Revue de synthèse historique, t XXX, p. 11.

Het geloof in de kenbaarheid van historische wetten is niet te rijmen met een juiste opvatting van den graad van causaal kennen, die aan de historie veroorloofd is. Daarmee komen wij tot een vierde punt: het historische causaliteitsbegrip is van slechts zeer beperkte gelding[1].

Ik laat opnieuw in het midden, dat ook de natuurwetenschap in de laatste jaren van de rigoureuze gestrengheid van haar causaliteitsbegrip heel wat heeft moeten afdoen. Waar de physica zelf enkel meer waagt te zeggen, dat een gevolg hoogstwaarschijnlijk zal intreden, aangezien men geen afwijkingen kent, en getuigt, dat geen der ijzeren natuurwetten meer streng geldig kan heeten, daar kan men van de historie geen absoluut bepaalde aanwijzing van oorzaken verwachten. Gegeven het complexe, ongeanalyseerde, nergens statisch te fixeeren karakter van den stroom van het gebeuren, waarin de historie haar objecten beschouwt, kan er van streng gesloten reeksen van oorzaak en gevolg nimmer sprake zijn. Meent men in de historie te kunnen zeggen: A veroorzaakt B, dan dient nooit te worden vergeten, dat A en B beide steeds oneindig complexe grootheden zijn, en wel in dier voege, dat B oneindig veel elementen bevat, die niet met een element van A correspondeeren. Wat men als betrekking van B tot A vaststelt, is hoogstens een verhouding van algemeene afhankelijkheid. Het beeld der historische causaliteit mag nooit zijn dat van schakels die een keten vormen. Wie een historische oorzakelijkheid stelt, bindt veeleer (om een beeld te herhalen dat ik reeds vroeger[2] gebruikte) een bos bloemen losjes samen. Elke nieuw toegevoegde notie wijzigt het aanzien van den geheelen bos. Met andere woorden: het erkennen van historische oorzakelijkheid is zelden meer dan het verstaan van samenhang, een zich rekenschap geven van zekere, niet volledig te beseffen geconditioneerdheid.

De historicus ziet in het verleden zekere vormen. Om die ook voor anderen zichtbaar te maken, tracht hij feitelijkheden zinrijk te rangschikken. De conceptie van dien zin zelf, dien hij in het gebeuren erkent, vloeit regelrecht voort uit zijn wereldbeschouwing, en wordt beheerscht door zijn waarheidsbesef. Wij zullen op dit laatste nog moeten terugkomen.

Indien nu vast staat, dat het vaststellen van strikte oorzakelijk-

1) Vgl. C.V. blz. 31, 55.
2) l.c. blz. 31.

heid aan de historie slechts in beperkte mate mogelijk is, dan volgt daaruit onmiddellijk, dat de historische processen slechts ten koste van een stoute beeldspraak als ontwikkeling zijn te verstaan. Ziedaar het vijfde punt, dat wij reeds in het inleidend gedeelte even aanroerden: het begrip Ontwikkeling is voor de historische wetenschap van beperkte bruikbaarheid, en werkt bij wijlen storend[1)].

De voorstelling Evolutie is ons door een eeuw van wetenschap zoozeer in het bloed gegaan, dat wij veelal verzuimen, ons er rekenschap van te geven, wat eigenlijk in de beeldspraak, die de term behelst, ligt opgesloten. Ontwikkeling, ontplooiing, dat wil zeggen, dat al de natuurlijke strekkingen van een gegeven object in zijn kiemvorm liggen opgesloten. Reeds wanneer men dat beeld overdraagt van den wasdom van één enkele plant op de reeks van individuen in een samenhang van generatie en erfelijkheid, ondergaat de metaphora feitelijk een ongehoorde uitrekking. Brengt men het vervolgens over van het terrein der biologische samenhangen op dat van de historische, dus op instellingen, staten, volken, beschavingen, dan is er van den directen zin van het beeld, dien van een kiem, die zich ontplooit, eigenlijk niet veel meer over[2)]. En toch eischt ons denkvermogen haast gebiedend het gebruik van dat beeld tot het verstaan van de wereld rondom ons.

Trachten wij met een enkelen blik te overzien, in hoeverre een voorstelling van historische evolutie met die van biologische evolutie correspondeert. De bioloog laat in het phylogenetisch proces naast de inhaerente strekkingen van het organisme, dat zich door voortplanting reproduceert, de invloeden der buitenwereld, der omgeving, ten volle gelden, maar hij beschouwt ze als permanent, constant, normaal. De inwendige ontwikkelingstendentie en de modificeerende voorwaarden der omgeving vormen voor hem samen een soort van harmonie. De mogelijkheid,

1) Vgl. C.V. blz. 17-31.

2) Dit alles miskent Dr. Romein, Tijdschrift voor Geschiedenis, XLVI blz. 147/8, wanneer hij het volle recht van geldigheid opeischt voor een begrip ontwikkeling, dat ‘met biologie niets te maken’ heeft. De historicus, die den term ontwikkeling gebruikt, meent in den regel wel degelijk, dat hij daarmede hetzelfde begrip hanteert als de biologie onder het woord verstaat. Losgemaakt van de biologie verliest de term zijn praegnante waarde. Niettemin wensch ook ik dien niet overboord te werpen. Hierna zal nog omschreven worden, onder welk voorbehoud hij naar mijn meening in de historie mag blijven gelden.

dat die invloed van buiten storend, ja vernietigend kan zijn, wordt door hem verwaarloosd, omdat hij een denkbeeldig normaal type, waaraan zich de ontwikkeling op normale wijze voltrekt, uit het werkelijke proces kan isoleeren.

Brengt men nu deze methode over op het historisch terrein, dan laat zij bijna geheel in den steek. In het historisch proces ís er geen normaal type van ontwikkeling aan te wijzen, en indien het te stellen ware, kon men het niet uit den stroom van het gebeuren isoleeren ter observatie en analyse. In het historisch proces kán men de invloeden van buiten niet als constante rekenen of verwaarloozen. Hun niet enkel wijzigende maar voortdurend storende en omwendende werking is juist het essentieele, wat het historisch proces uitmaakt. Men kan van het historisch gegeven de plaats in de omgeving niet bepalen, men kent de inhaerente erfmassa's van het gegeven niet, ja, men kan het gegeven zelf noch afgrenzen noch volledig qualificeeren. Alle exacte waarneming, elk vervolgen van bepaalde strekkingen, elke herleiding tot determineerende grondslagen is hier volkomen onmogelijk. Historische evolutie is, als men den term streng neemt, een waandenkbeeld.

En toch, - moet de tegenwerping volgen -, heeft de historische wetenschap buitengewoon in kennis waarde en overtuigende kracht gewonnen, sedert men de groote verschijnselen onder het aspect van een ontwikkelingsproces is gaan zien. Staatsvormen, instellingen, recht en wet, bedrijfsvormen, wetenschap, beschavingen, ze zijn ons eerst begrijpelijk geworden onder die voorstelling van ontwikkeling. Zoudt ge dan terug willen, zal men mij vragen, tot de verouderde voorstelling van den wijzen wetgever, die een staat bouwde of den listigen priester, die een godsdienst verzon?

In geenen deele. Ik erken niet alleen de onmisbaarheid en nuttigheid van de voorstelling ontwikkeling in de geschiedenis - mits zeer doordacht gebruikt -, ik ga nog verder. Ik herinner er aan, dat het hegrip Ontwikkeling als wetenschappelijk kenmiddel eerder is opgekomen en vroeger is toegepast in het historisch denken dan in de natuurwetenschap. Wanneer in de achttiende eeuw de rijk opgebloeide natuurwetenschappen het panorama van 's werelds wonderen in volle praal uitbreiden voor den met een nieuwe geestdriftige weetgierigheid bezielden geest, dan ontbreekt

daarin eigenlijk nog de evolutiegedachte, hetzij een Deïstische overtuiging pro memoria een goddelijke scheppingsdaad boekt, of een dieper godsdienstig bewustzijn de schepping in de oude volheid van geloof aanvaardt. Terzelfdertijd komt juist in het denken over de groote verschijnselen der menschelijke geschiedenis langzamerhand de gedachte op, die voor de voorstelling van een bewuste inzetting van staten en instellingen die van geleidelijken overgang, voortdurende verandering, groei en vooruitgang in de plaats stelde. Die voorstelling krijgt dieperen zin en voller inhoud in den geest van Herder; van hem neemt het moderne bewustzijn van historische ontwikkeling zijn voortgang.

Om deze gedachte te concipieeren was het noodig, dat men een in zich zelf disparate groep van historische verschijnselen opvatte als een eenheid van wezen en van zin. Enkel door aan zulk een eenheid een zekere finaliteit toe te kennen, dien zin van het verschijnsel te begrijpen als een bestemd-zijn tot hooger, kon men op het historisch proces het begrip ontwikkeling toepassen. Het historisch geheel, dat men wenschte te kennen, moest daartoe gezien worden als een ‘organisme’.

In dit begrip ‘organisme’ lag evenwel opnieuw een stoute beeldspraak opgesloten. Het was geenszins ontleend aan de jonge natuurwetenschap. Het stamde veeleer uit overoude mythische verbeeldingen. In de staatsleer was de vergelijking met een menschelijk organisme reeds van de Oudheid af gangbaar geweest. De geest van het verlichte rationalisme en van de opkomende romantiek behoefde slechts bij die primitieve gedachte aan te knoopen, om zich den onmisbaren term voor historische eenheden van abstracten aard te verzekeren. De voorstelling van een historisch organisme is de noodzakelijke voorwaarde, niet alleen om het begrip ontwikkeling te kunnen toepassen, maar in het algemeen, om vormen van samenleving, hetzij in heden of verleden, te verstaan. Met de vraag, in hoeverre zulk een voorstelling van historische geheelheden of abstracte eenheden gerechtvaardigd is, zullen wij op het derde gedeelte van onze beschouwingen overgaan.

J. HUIZINGA

(Wordt vervolgd)

De kunst der troubadours

Er is een werk verschenen waarin, door een bij uitstek bevoegd geleerde, de uitkomsten van meer dan honderd jaar collectieve studie over de Provençaalse poëzie der Middeleeuwen worden samengevat.[1]. De schrijver, Prof. Alfred Jeanroy, heeft in een lang en vruchtbaar leven zijn beste krachten gewijd aan onderzoekingen over de Oud-Franse en de Provençaalse lyriek van de XIIe-XIVe eeuw, die voor de ontwikkeling der West-Europese letterkunde zo belangrijk is geweest. In talrijke geschriften heeft hij, met zijn scherpe, ietwat sceptiese - maar daarom niet nuchtere - geest, dwalingen van voorgangers hersteld, nieuwe meningen beoordeeld, ordenend en verhelderend de vele problemen die deze dichtschool uit een ver verleden aan onze weetgierigheid stelt. Zijn wetenschappelijke loopbaan vertoont een treffende eenheid: aan het begin, zijn nog steeds gezaghebbende *Origines de la poésie lyrique en France*, en tans, in het laatste jaar van zijn onderwijs aan de Sorbonne, deze geschiedenis van de lyrische poëzie der troubadours; daartussen, hoeveel tekstuitgaven, hoeveel discussies over biezondere vraagpunten, datumsbepalingen, al of niet betrouwbaarheid der vermelding van auteursnamen en biografische mededelingen, vergelijking der lezingen van verschillende handschriften. Niet alleen als geschiedvorser, maar ook door zijn letterkundig aanvoelen en door zijn schrijverstalent staat Jeanroy voorop in de rij der romanisten. Zijn bundel vertalingen van gedichten der troubadours, *Anthologie des troubadours*,[2] is voor hen die met de oude taal niet gemeenzaam zijn, een nuttig hulpmiddel, voor

1) A. Jeanroy, *La poésie lyrique des troubadours*, Toulouse en Parijs, 1934.
2) Verschenen in 1927, bij ‘La Renaissance du livre’, in de collectie ‘Les cent chefs-d'oeuvre étrangers’.

alle lezers een bekoring. Zijn stijl, minder meeslepend, en daardoor ook minder gevaarlijk, dan die van Bédier, is raak en bevallig tegelijk, en het zou mogelijk zijn een bloemlezing te maken van zijn korte, scherp tekenende uitdrukkingen; Bertran de Born is een 'condottiere besogneux et sans scrupules, qui se trouvait être un poète de génie', Marcabrun 'prêche la morale en style de mauvais lieu'. Telkens brengt de kunst die hij bestudeert hem herinneringen in de geest aan jongere perioden der letterkunde: 'ce qui sort de son atelier, ce ne sont pas de majestueuses ferronneries, mais de brillants et fragiles 'Emaux et Camées'; 'les troubadours ont autant de droit que les Pétrarquistes à figurer parmi les ancêtres de Mascarille'. Inderdaad, een werk over een stuk letterkundige geschiedenis als dit, is meer dan een nauwgezette beschrijving van feiten uit het verleden; het is de bekroning van veel taalkundig, palaeografisch en historisch onderzoek dat, hoewel met letterkundige emoties geen verband houdend, er noodzakelijk aan moest voorafgaan, wilde onze litteraire beoordeling dezer poëzie berusten op iets meer dan vage indrukken.

Dat, in het algemeen, bij de bestudering der letterkunde, de grens tussen noodzakelijke en onnodige tekstverklaring vaak is overschreden, kan niet worden ontkend; inderdaad, men heeft wel eens vergeten dat, in tegenstelling tot de staatkundige geschiedenis, die haar doel in zichzelf vindt, de studie van het verleden ener litteratuur niet alleen middel is om het werk van vroeger en de geest van oude tijd beter te kennen; onder de geestesproducten van voorheen zijn er die aan ons, niet minder dan aan de tijdgenoten, kunstemoties kunnen geven, zij het ook niet altijd emoties van gelijke aard als vroeger, en die onmiddellijk inwerken op onze ziel. Dit wordt bij de studie der vroegere letterkunden te vaak verwaarloosd. Zeer scherp is de kwestie onlangs gesteld door Prof. S. Etienne uit Luik; voor hem is 'de plicht of, als men wil, het voorrecht van de filoloog de letterkunde te bestuderen als zodanig; niet door documenten die men om het werk heen verzamelt, maar uit het werk zelf moet men dit trachten te verklaren; de taak van de geschiedschrijver verwijdert hem van de studie der geschriften zelf; het is aangenamer en leerzamer over Stendhal en Dante te spreken met een man die ontwikkeld is, smaak heeft en weet na te denken,

die twaalfmaal *Le Rouge et le Noir*, en tweemaal de *Divina Commedia* heeft gelezen, dan met een of andere specialist, die zoveel onderzoekingen over Stendhal heeft gemaakt of zo verwonderlijk goed op de hoogte is van de strijd der Witten en Zwarten.'[1)]

Ook als men zich verdiept in de geschiedenis der letterkunde van de troubadours, die wij, ondanks de ontzaglijke inspanning van zoveel geleerde mannen, toch slechts onvolkomen kennen, vraagt men zich wel eens af of deze gedichten als litteraire voortbrengselen voor hen bestaan, of niet voor hen de uiterlijke omstandigheden belangrijker zijn dan de innerlijke waarden dier kunst. Anderzijds, hebben zij ongelijk die beweren dat wij niet zo maar onze eigen kunstopvattingen mogen projecteren in werken van vroeger en wegcijferen wat ons niet meer behaagt of wat wij niet meer kunnen genieten? Gelukkig zij die de tweeheid der letterkundige studie tot een harmonische eenheid weten te brengen; dat is slechts aan weinigen gegeven, want letterkundige verklaring zal altijd een 'jeu de prince' blijven.

I

Twee eeuwen heeft de Provençaalse poëzie in Zuid-Frankrijk gebloeid, ruwweg van 1100 tot 1300. Beschouwen wij haar als één geheel - en daartoe hebben wij het recht, want van het begin tot het einde heeft één dichtvorm, die op éénzelfde, nauwomschreven thema, de 'hoofse liefde', teerde, over alle andere geheerst - dan treft het ons dat zij zoveel jaren heeft geduurd, tweemaal zo lang als de romantiek en hoeveel langer dan het symbolisme of de school der 'Parnassiens'. Wij verwonderen er ons minder over, wanneer wij letten op de evolutie die de 'hoofse' theorie in die tijd heeft doorgemaakt en op het grote aantal der genres die, naast het 'lied', zijn beoefend. Ik denk hierbij aan de politieke en persoonlijk-satiriese gedichten (*sirventés*), aan de rouwzangen (*planhs*), aan de *pastourelles*, aan de wisselstrofen (*tensons*), en nog andere soorten, die in deze

1) S. Etienne, *Défense de la philologie* (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liége), 1933; *A propos d'une ballade de Villon* (Revue belge de Philologie et d'Histoire), XIII (1934).

bladzijden zullen worden verwaarloosd, hoewel zij een groot deel van Jeanroy's boek in beslag nemen, en dat verdienen. Het volle licht moge schijnen op wat alle troubadours, en later Dante, het hoogst stelden, namelijk het liefdelied, de 'chanson' (*canzo*); in de best verzorgde 'chansonniers', dat zijn de verzamelingen waarin de Provençaalse verzen ons zijn overgeleverd, wordt aan de 'chanson' een ereplaats gegeven, en zelfs de dichters die uitmuntten in het 'sirventés', zoals Bertran de Born, achtten hun roem niet verzekerd, indien zij ook niet enige 'liederen' hadden gemaakt. Trouwens, haar invloed op de letterkunde van Noord-Frankrijk, Italië, Spanje, Portugal, Zuid-Duitsland en Oostenrijk dankt de kunst der troubadours aan deze gedichten, waaraan de eigenaardige conceptie der liefde die haar innigste wezen vormt, ten grondslag ligt.

Men stelle zich niet te veel voor van de onmiddellijke werking dezer poëzie op onze sensibiliteit; slechts enkele liederen bekoren ons, zó als zij vóór ons liggen, en veel is er dat storend werkt. Daar is in de eerste plaats het ontbreken van de muziek, die slechts door mannen van het vak uit het toenmalige notenschrift bij benadering kan worden gereconstrueerd,[1)] en die toch voor de dichters, zowel als voor het publiek, zeker van evenveel belang was als de tekst. Jeanroy zwijgt over het muzikale element dezer poëzie, waarin woorden en tonen onverbrekelijk aan elkaar waren gebonden. Gelezen verzen kennen de Middeleeuwen niet; in de goede handschriften wordt de melodie tegelijk met de tekst gegeven, en de dichters waren vaak tevens componisten, al lieten zij het zingen meestal over aan de 'jongleurs', die de verzen van kasteel tot kasteel colporteerden. Er zijn liederen die meer dan eens op muziek zijn gezet; omgekeerd werden de 'sirventés' gedicht op de bestaande wijs van een lied. Dat de filologen in het algemeen, en vooral Jeanroy, wiens geest behoefte heeft aan preciesheid, liever berusten in éénzijdigheid dan zich te wagen op een gebied dat hun vreemd is, kan men wel begrijpen, hoewel zij daardoor een element prijsgeven dat bij de beoordeling dezer kunst en, zoals wij zullen vaststellen, bij het zoeken naar haar oorsprong van hoog belang is.

1) Een musicoloog, Jean Beck, heeft in *La musique des troubadours* (Parijs, 1909) voor oningewijden over de melodieën der troubadours geschreven.

Deze nauwe saamhorigheid van tekst en muziek is in strijd met onze begrippen over lyrische poëzie, waarin het woord zelf muziek is - 'de la musique avant toute chose' - al kan een componist er de inspiratie voor een melodie in zoeken en vinden; trouwens, ook de Provençalen tonen soms dat zij de waarde van de woordklank gevoelen. Maar men kan zeggen dat hun opvatting niet de onze is. Wij hebben zelfs moeite ons in te denken in de mentaliteit der troubadours die, zoals wij zullen zien, angstvallig de versvorm verzorgden en er hun eer in stelden deze ingewikkeld te maken, terwijl toch door de muzikale voordracht deze inspanning bij de hoorders niet tot haar recht kon komen. Wel overheerste de muziek toenmaals niet als tans, daar zij minder vrij van beweging was en minder de aandacht van de hoorder in beslag nam; zij vormde meer een achtergrond. Toch zijn, zelfs in de 'sirventés', de woorden niet zozeer mededeling als gevoelsuiting, en in de 'chansons' is zelfs elke vermelding ener gebeurtenis, behalve door vage toespelingen, verboden. Alleen het feit dat wij hier met gezongen poëzie te doen hebben, verklaart en rechtvaardigt het gebrek aan eenheid van compositie dat ons in de liederen treft; er ontbreekt een opklimming, de strofen volgen elkander op in een orde die ook anders had kunnen zijn, en inderdaad wijken de handschriften dikwijls van elkander af in de rangschikking der koepletten. Deze kunst heeft zich, toen zij eenmaal een vaste vorm had aangenomen, vergenoegd met een klein aantal poëtische gegevens, die zij door de vorm tracht te variëren, en zulk een beperking, die leidt tot eentonigheid, zou zonder de muziek onbegrijpelijk zijn. De grote romanist Friedrich Diez heeft gezegd: 'Men zou zich de gehele liederenschat der troubadours kunnen voorstellen als het werk van één dichter', en Jeanroy velt een scherp oordeel over de verzen van Giraut de Borneil, die in zijn tijd voor de grootste onder de groten gold; deze tegenstrijdigheid is zonder twijfel vooral hierdoor te verklaren dat de Franse geleerde uitsluitend op de tekst zijn kritiek grondde. Zelfs verwondert ons, van zijn pen, een kenschetsing der Provençaalse poëzie als 'dat wonder van gevoel, van bevalligheid en van poëzie'; deze indruk geven slechts enkele der liederen als men ze leest.

Afgezien van de muziek is er meer dat een zekere aanpassing onzerzijds nodig maakt. De cultus van de vorm wordt in onze

tijd zeker niet minder hoog aangeslagen dan toen; ten slotte leeft de lyriek door de vorm; maar bij de Provençalen werd aan de techniek van het vers meer werk besteed dan tans. Kunstige rijmcombinaties - bijkans het enige waarin de dichter zijn oorspronkelijkheid kon tonen, tenzij dan in de melodie - behagen ons minder, en al ondergaan wij de bekoring van een 'gebeeldhouwd' sonnet, toch achten wij te vaste regels uit den boze; de tucht die de troubadours zichzelf oplegden, verwondert ons meer dan dat wij haar bewonderen

Maar wat het nageslacht vooral in de weg staat, dat is de engheid van de gedachte- en gevoelsfeer der troubadours De Natuur geeft hun slechts enkele stereotype frazes en vergelijkingen in, hoogst zelden iets zelfbeleefds of iets zelfgeziens; de Dood, in hun rouwzangen, is voor hen alleen afschrikwekkend; godsdienstige aspiraties verlenen aan de vrome gedichten van de vervaltijd stof, maar geen bezieling. Dat zij vooral de Liefde bezingen is op zichzelf niet vreemd in een letterkunde met zulk een sterk sexuele inslag als de Franse, maar wèl verbaast het ons dat, in een door en door subjectieve kunst, deze rijke en volle materie verschrompeld is tot een dorre theorie over de verhouding van dichter tot geliefde. Vergeten wij echter niet dat deze zich eerst langzamerhand heeft vastgezet; wij zullen zo straks zien dat de oudste troubadours, zo al niet persoonlijker, dan toch vrijer van beweging waren. Ziehier wat, bij de klassieke troubadours, die het model zijn geworden voor Dante en Petrarca, deze theorie was

In de 'chansons' is de liefde noch de alles verterende hartstocht noch de mystieke zielsverheffing die de dichters van de 'zoete nieuwe stijl' zal opvoeren tot de hemel van Venus. Haar terrein is nauw omschreven; het streven naar universaliteit is de dichters vreemd. Zij kennen niets, zij willen niets kennen dan de beminde vrouw; zij omringen haar met een verering die zinnelijke verlangens niet uitsluit, maar die zij uitdrukken in eerbiedsvolle, min of meer verhulde termen. Zij is niet een opwelling, maar een zich totaal overgeven; liever willen zij sterven aan de voeten van hun meedogenloze vrouwe dan de benijdbaarste gunsten van een andere verkrijgen. Steeds hopen zij op vervulling hunner verlangens, en de beloning zal zijn in verhouding tot de martelingen die zij hebben doorstaan. Trouwens, hiervan

zijn zij zeker: dat de Liefde hen zal opheffen, daar immers uit haar alle deugden voortkomen die een man, met name de hoofse minnaar, sieren. Hun houding tegenover haar die zij liefhebben is even vast omschreven als hun gevoelens; hun smeekbeden en huldehetuigingen hebben niets spontaans; uitbarstingen van toorn en verzet verwijten zij zich, want ‘mesure’, maathouden, is de eerste plicht van de hoveling. Tegenover zijn geliefde verbleken en beven zij, het is hun niet mogelijk een woord te spreken; indien zelfs dit de vrouwe niet vertedert, dan rest hun alleen geduldig te zwijgen, liever dan gevaar te lopen door onbescheiden smeekbeden alle kans op beloning te verliezen. ‘Ziedaar,’ zegt Jeanroy, ‘het thema dat drie vierden der “chansons” ontwikkelen, waarin toch niet anders dan smeekbeden en liefdesverklaringen voorkomen’ Even onpersoonlijk als de jaloerse verrader, de ‘losengier’ die, volgens de dichter, hem belaagt, is de beminde vrouw zelf, waarvan wij alleen vernemen dat zij het schoonste aller wezens is en uitmunt in alle hoofse deugden: zij is beminnelijk en recipieert met gratie; slechts één eigenschap ontbreekt haar, namelijk medelijden; haar vriendelijk onthaal, zo vol van beloften, is slechts een lokmiddel; reeds wendt zij zich tot een ander

Elke letterkundige beweging heeft haar cliché's, en om deze te ontdekken moet men er buiten staan; zo zien wij tussen de portretten van een vroegere generatie een gelijkenis die de tijdgenoten is ontgaan; tans reeds hindert ons in de werken der romantici een zekere eentonigheid Maar met de staande uitdrukkingen en de gemeenplaatsen der troubadours hebben zelfs kunstbroeders wel eens de draak gestoken. Jeanroy haalt strofen aan van Peire Cardinal, waarin deze zegt dat hij, wat hem betreft, geen van die akelige symptomen der liefde bij zich heeft geconstateerd, waarvan de dichters spreken. Zo heeft, kunnen wij er bijvoegen, drie eeuwen later du Bellay, in *Contre les Pétrarquisants*, zijn eigen Pléiade-genoten, wier kunst een uitloper der Provençaalse poëzie is, met spot overladen. Trouwens, er zijn troubadours geweest die zich bekneld hebben gevoeld in het nauwe keurslijf en die hebben getracht iets nieuws te brengen in de onveranderlijke lijst, meestal door stijlraffinementen, onverwachte vergelijkingen, scholastische redeneringen, somtijds ook - Raimon de Miraval en Uc de Saint-Circ - door in hun ge-

dichten hun trouweloze geliefde te overstelpen met verwijten zó hartstochtelijk, dat men zou kunnen vermoeden dat hier werkelijk, een enkele maal, het hart spreekt. En één, die door zijn tijdgenoten niet naar waarde is geschat en die ons modernen het naast staat, Bernard de Ventadour, heeft het gewaagd te zeggen: 'Geen zang is iets waard, als hij niet uit het hart komt, en alleen dan is dat mogelijk, wanneer er een trouwe liefde in het hart woont'. Hij is een der weinigen over wie Jeanroy met vervoering spreekt: 'Als artiest is hij onvergelijkelijk; hij heeft de zoete harmonie van Petrarca, zonder zijn vals vernuft; van Lamartine de diepe zwaarmoedigheid, maar niet de slappe weekheid; van Musset, altans hier en daar, de tragische en innig menselijke toon. Had hij geschreven in een minder onbekende taal, dan zou ook hij zijn plaats onder de "classiques de l'amour" hebben gekregen'. Van hem is het mooie vers: 'Als ik de leeuwerik vol vreugde in een zonnestraal omhoog zie schieten en dan zich laten vallen, als ontzield door de zoetheid die zijn hart vervult, hoezeer benijd ik dan, helaas, hen die nog kunnen genieten. Ik verwonder mij werkelijk dat mijn hart niet van verlangen smelt'. Vooral in Italië, zelfs in de conventionele Siciliaanse school, zijn de dichters erin geslaagd, enig leven te brengen in deze vaak duffe kunst; Guinizelli, Cavalcanti en Dante hebben haar op een hoger plan gebracht; Petrarca heeft in haar zijn zielsverlangens uitgedrukt, maar na hem, en vooral bij die zijner navolgers die op hun beurt de leermeesters van Ronsard zouden worden, bestaan die bevrijdingspogingen enkel in spitsvondigheden.

In Zuid-Frankrijk zoeke men het verlangen naar het uitdrukken van eigen gevoelen en van persoonlijke indrukken vooral bij de oudste troubadours. Inderdaad heeft zich de theorie der liefde in al haar strengheid eerst vastgezet tegen het einde van de XIIe eeuw; de hoofse poëzie heeft geëvolueerd. En misschien heeft men zich, bij het zoeken naar een antwoord op de vraag hoe deze poëzie tegen 1100 plotseling opkomt, te weinig bepaald tot die eerste troubadours, die haar ons in haar wording tonen. Het probleem van haar ontstaan heeft reeds velen bezig gehouden en is misschien wel onoplosbaar; toch laat het ons niet los, dit 'problème irritant', zoals Jeanroy het noemt.

II

Ondanks zijn afkeer van vage en duistere kwesties - karakteristiek is wat hij bij een andere gelegenheid zegt, ‘je ne m'attarderai pas à cette recherche, qui aurait peu de chances d'aboutir’ - heeft namelijk ook Jeanroy een onderzoek naar de oorsprong der hoofse poëzie niet kunnen ontgaan.[1)] Dat zij een voortzetting zou zijn van de lyriek der Oudheid, zal tegenwoordig wel niet meer worden verdedigd; de opvatting die de troubadours zich van de liefde vormden heeft inderdaad niets antieks, al hebben zij zonder twijfel uit klassieke schrijvers, vooral Virgilius en Ovidius, waarschijnlijk door bemiddeling van bloemlezingen, maximen en formules geput. Moet het model ervan worden gezocht in de Arabische litteratuur? De Arabisten beantwoorden die vraag toestemmend, de romanisten, zo zij haar niet ontkennen, tonen zich zeer gereserveerd; ook al zouden de oudste troubadours een oppervlakkige kennis hebben gehad van de Andalousische poëzie en muziek, toch zijn de Arabische en de Romaanse wereld te verschillend dan dat aan navolging van de zijde der Provençalen zou kunnen worden gedacht Het onderzoek wordt belemmerd door de schaarsheid van Arabische litteraire werken uit de eeuwen die onmiddellijk aan de XIIe voorafgaan. Zeer zwaar moet, dunkt mij, dit argument der tegenstanders wegen, dat het ontlenen ener lyriek uit den vreemde een vertrouwheid daarmede van de zijde der navolgers veronderstelt, die wij bezwaarlijk, indien niet onmogelijk, bij de dichters van 1100 kunnen aannemen.

Volgens Jeanroy berust de kunst der troubadours op een vroegere volkspoëzie, die aangepast is aan de cultuur van een hoger sociaal milieu. Hij legt de nadruk op het bestaan van een klasse van ridders die, niet rijk genoeg om zelf een leen te bezitten, zich in dienst stelden van machtige standgenoten, en hij vermoedt dat deze, niet alleen met de wapenen, maar ook door gedichten hun heer en meester zouden hebben ‘gediend’

1) Grondige onderzoekingen over het ontstaan der Provençaalse lyriek zijn die van D. Scheludko, in ‘Archivum romanicum’, XI en XII, ‘Zeitschrift für französische Sprache und Literatur’, LI, ‘Neuphilologische Mitteilungen’ (Helsingfors), XXVIII (1927) en XXXV (1934).

en bij dezen - en hun vrouwen en dochters - in aanzien zouden zijn gekomen; deelnemende als ondergeschikten aan het hofleven dat, in deze tijden van vrede en ledigheid, bestond uit feesten en, niet altijd onschuldige, gezelschapspelen, zouden zij er als vanzelf toe zijn gekomen de vrouw die in deze kringen heerste en die hun soevereine was, in hun gedichten te huldigen. Deze arme ridders zouden aldus de taak hebben overgenomen van de beroepszangers, de 'jongleurs', en zij zouden het geweest zijn die het nederige en onbeschaafde liefdeslied, dat in geen tijd en bij geen volk ontbreekt, zouden hebben opgewerkt tot de hoofse kunst.

Tegen deze voorstelling zou men verschillende bezwaren kunnen inbrengen. De oudste troubadour is, niet een 'arme ridder', maar een machtig vorst, Guillaume IX, graaf van Poitou; het bestaan trouwens dezer klasse is uit de historie niet te bewijzen, altans niet voor de beginperiode der litteratuur van Zuid-Frankrijk; Jeanroy haalt het voorbeeld aan van de vertrouwelijke verhouding die bestond tussen Raimbaut de Vaqueiras en de machtige Boniface de Montferrat, maar deze beiden leefden een eeuw na de eerste zangers. Bij nader toezien blijkt het een ijdel ondernemen, in de liederen een weerschijn te zoeken van de maatschappelijke verhoudingen aan de hoven der Provençaalse edelen, behoudens natuurlijk het feit dat het Provençaalse hofleven de bloei ener aristocratische dichtkunst bevorderde; de vrouwen aan wie de dichters hun liefde bieden en die wij niet kennen, mogen slechts bij uitzondering worden geïdentificeerd met de vorstinnen en gravinnen aan wie de gedichten worden opgedragen; veelal zullen zij zelfs niet hebben bestaan. Tussen de hoofse dichtkunst en de oude volkspoëzie, waarvan niets is overgebleven maar die wij kunnen reconstrueren met behulp van de latere, daar, overal en altijd, de dichtkunst van het volk dezelfde trekken vertoont, bestaan zulke diepgaande verschillen dat de eerste geen voortzetting der laatste kan zijn.

Dus is de oorsprong der hoofse kunst nog een open vraag. Ziehier de feiten:

Ten eerste. Willem IX, hertog van Aquitanië en graaf van Poitou, die in 1071 is geboren en in 1127 stierf, heeft onder andere enige 'chansons' geschreven, de eerste lyrische gedichten die in een moderne taal tot ons zijn gekomen. Zijn houding tegen-

over de geliefde is reeds die van de hoofse minnaar, bedeesd en nederig, en de beminde vrouwe heeft reeds alle deugden; reeds kan de liefde zelfs de laaggeborene maken tot edelman. Wat later gemeenplaats zal worden, de gelijkstelling der verhouding van de dichter tot de aangebedene met die van leenman tot suzerein, vindt men al in deze eerste Provençaalse liederen. Het litteraire thema van de hoofse liefde is dus even oud als de Provençaalse poëzie, altans in wezen; het zal alleen op sommige punten worden uitgewerkt; met name, de ongevoeligheid en de koketterie, ja zelfs het bedrog, der geliefde zullen in het vervolg door de dichters worden gehekeld, terwijl Guillaume de Poitou nog kan zingen van ‘die morgen waarop mijn vrouwe mij een hoge gift schonk, haar liefde en haar ring’.

Ten tweede. Van de aanvang af uit deze poëzie zich in zeer verzorgde versvormen, die wel niet zo kunstig zijn als de latere, maar toch onmogelijk zo op eens kunnen zijn ontstaan. Zij zijn geschreven, niet in het idioom zelf van de dichters, dus niet in het dialekt van Poitou, stamland van Willem IX, en evenmin in dat van Limousin, waar de troubadours die onmiddellijk na hem kwamen hebben gewoond, maar in een algemene geschreven taal waarvan de kern in het centrale deel van Zuid-Frankrijk moet worden gezocht en die ons dus dwingt tot de onderstelling dat, reeds voordat de graaf van Poitou schreef, een lyrische poëzie heeft gebloeid die genoeg gezag had zich op te dringen aan dichters van elders.

Ziedaar het vraagstuk teruggebracht tot zijn eenvoudigste vorm. Dat deze zo geraffineerde kunst plotseling zou zijn ontstaan, ik herhaal het, is niet aan te nemen, en, op een enkele uitzondering na, hebben alle onderzoekers, van Millot en Fauriel af, ondersteld dat zij een gehele ontwikkeling moet hebben doorgemaakt alvorens, als een ontloken bloem, vóór ons te staan. Maar mij dunkt dat men tot nu toe niet voldoende het probleem van de vorm heeft gescheiden van dat der hoofse theorie; ook indien wij overtuigd zijn dat, vóórdat de graaf van Poitou zijn liederen dichtte, een poëzie in ere was die in geheel Zuid-Frankrijk werd begrepen, daarom kan de inhoud dier poëzie, het liefdethema volgens troubadourbegrip, nieuw zijn. Die oudere gedichten kennen wij slechts onvolkomen, maar enerzijds weten wij dat, gedurende de eeuwen die de XIIe eeuw van de Oudheid

scheiden, zwervende zangers van beroep in Frankrijk nooit hebben ontbroken, anderzijds heeft Willem IX, naast zijn hoofse liederen, ook gedichten van andere aard gemaakt, vrolijke, zeer indecente verzen, gezongen in het gezelschap van zijn 'gezellen', en niets belet ons aan te nemen dat hij daarbij het voorbeeld volgde van die 'jongleurs', die hij, volgens Ordericus Vitalis[1], zelfs in grappemakerijen overtrof. Trouwens, van verscheidene Provençaalse genres, zoals de klaagzang, de 'tenson', de 'aube', vinden wij in de Middellatijnse litteratuur de prototypes terug.

Wat nu betreft de hoofse theorie, deze vertoont, hoe paradoxaal dit moge schijnen, een religieus karakter; de wijsgerige, moraliserende ontleding van het begrip liefde, haar veredelende kracht, de nederige houding van de minnaar, als die van de gelovige tegenover de Heilige Maagd, dat alles verplaatst ons in een godsdienstige sfeer, evenals de vele vaststaande uitdrukkingen - men zou kunnen spreken van formules - die aan deze po ëzie een haast sacraal karakter geven. Het lied van Guillaume de Poitou dat begint met 'Mout jauzens me prenc en amar' ('Vol vreugde geef ik mij over aan een liefde'), zou de uiting kunnen zijn van een mystieke exaltatie, en bij meer dan één 'chanson' van Jaufre Rudel - een van hen die nog niet verstrikt zijn in de enge banden van het klassieke lied van na 1200 - heeft men getwijfeld of de liefde die hij er bezingt, niet 'l'amour divin' is. Jeanroy wijdt een gehele paragraaf aan 'de mystiek der hoofse liefde', en men zou kunnen zeggen dat de vergoddelijking van de beminde vrouw bij Dante een terugkeer is tot de eerste tijden der kunst van de troubadours. Dat hun liefdesverklaringen uitsluitend en bij voorkeur tot getrouwde vrouwen zouden zijn gericht, is gebleken niet juist te zijn. En laten wij niet vergeten dat - Beck heeft dit bewezen - de muziek der 'chansons' haar oorsprong heeft in de kerkmuziek, die juist in de tweede helft van de elfde eeuw, in het klooster Saint-Martial de Limoges, dus in de streek waar het hoofse lied is opgebloeid, met groot succes is beoefend. Zowel de verzen als de muziek verplaatsen ons dus in een sfeer van ernstige studie der kunst, en het is juist de ernstige toon der Provençaalse lyriek die ons treft; voor de troubadours is de poëzie niet een ijdel vermaak, maar de

1) Zie Chabaneau, *Les biographies des troubadours*, p. 6.

vrucht van nadenken en geleerde oefening; de graaf van Poitou spreekt van zijn ‘werkplaats’ en beroemt er zich op dat ‘alle koepletten nauwkeurig zijn geregeld op de maat en dat de melodie, waarop ik het recht heb mij te beroemen, goed en schoon is’.

Wij komen er aldus toe te veronderstellen dat, omstreeks 1100, een nieuwe element de jongleurspoëzie van vroeger heeft verrijkt, en dat dit nieuwe hierin heeft bestaan dat begrippen, voorstellingen en uitdrukkingen uit een godsdienstige gevoelsen gedachtekring zijn getransponeerd in wereldlijke toon, door één dichter of een groep van dichters, die behoorden tot de grote wereld. Het biddend opzien van de zondaar tot de onbereikbare hemel wordt tot een smachten van de nooit ontmoedigde dichter naar de vervulling zijner liefdeverlangens. ‘Eén dichter of een groep van dichters’, zeide ik. Wie zal dit kunnen beslissen? Wij lezen bij Bernard de Ventadour van een ‘school van Heer Eble’; dit was Eble II, graaf van Ventadour, een tijdgenoot van Willem IX. Heeft deze de nieuwe gedachtekring geschapen, of was het de graaf van Poitou? Willem van Malmesbury, een geschiedschrijver die ook in dezelfde tijd als deze laatste leefde, verhaalt[1)] ons een biezonderheid van hem die wel bewijst dat hij - hetzij het feit werkelijk is gebeurd of, zoals waarschijnlijker is, in een, tans verloren gedicht, door de graaf zou zijn verzonnen - er niet tegen op zag godsdienst met zeer wereldlijke preoccupaties te vermengen. Hij zou namelijk voor vrouwen van lichtzinnige levenswandel een aantal kleine woningen hebben doen bouwen die samen een kloostergemeenschap vormden, onder leiding van een abdes, en ieder een kloosterambt hebben toegewezen. Liever echter vermeld ik het werkelijk verheven gedicht dat hij heeft geschreven op het ogenblik dat hij een kruistocht zou ondernemen en waarin hij afscheid neemt van de wereld; de grondtoon is. ‘Nooit meer zal ik een dienaar der liefde zijn, noch in Limousin, noch in Poitou; ik ben de vriend geweest van dapperheid en vreugde, maar tans moet ik mij daarvan los maken om te gaan tot hem bij wie alle zondaars rust vinden’. Deze toon is te zuiver dan dat het gevoel niet echt zou zijn, en wij herinneren ons dat ook uit

1) Chabaneau, *o.l.*, p. 7.

zijn ‘chansons’ een tere, ongeveinsde melancolie sprak. Zeldzaam is deze verbinding in één persoon van jongleursruwheid en ongebonden levenswijze met delicaat godsdienstig gevoel, van ‘esprit gaulois’ met idealisme, die trouwens in de gehele Franse letterkunde eendrachtig naast elkander staan; misschien hebben wij te doen met twee perioden van zijn leven; zijn gedicht van wereldverzaking maakte hij op twee en veertigjarige leeftijd. Een feit is het dat zijn ‘liederen’ rein en kuis zijn, dat bij Jaufre Rudel en Bernard de Ventadour wel een enkele maal zinnelijke verlangens de dichter kwellen, maar dat ook bij lateren deze brutale begeerten een dissonant vormen in het lied. Als de troubadour Marcabrun, ook een der oudste, aan zijn confrères de onzedelijkheid hunner verzen verwijt, dan moeten wij daarin niet anders zien dan de poging van een, overigens zeer weinig morele, moralist om oorspronkelijk te wezen.

Mijn oplossing van het probleem zou dus zijn: een overgeleverde versvorm, die nog slechts uitdrukking was geweest van een wereldse, speelse poëzie, zou tegen 1100, in een kring van hoge beschaving een nieuwe inhoud hebben gekregen. In die tijd waren de geestelijken de dragers der cultuur; bij hen, in een omgeving van tegelijk religieus en artistiek leven, vonden aanzienlijke heren die werden aangetrokken door een verheven kunstideaal, hun inspiratie, en, daar in dit milieu godsdienst en kunst nauw verwant waren, naderden wereldlijke aandoeningen en wereldlijke poëzie er tot de sfeer van het hogere leven. Van deze verheffing is de theorie der hoofse liefde de uitdrukking; nog niet is de aardse liefde, zoals bij Dante, identiek met het goddelijke, maar van het begin af ontlenen die dichters, om haar te schilderen, hun lijnen en kleuren aan de gevoels- en gedachtewereld van de geestelijken.

III

Die nieuwe poëzie van 1100 was wel een uiting van de Franse geest; Frankrijks letterkunde richt zich bij voorkeur tot een intellectuele en vroeger ook tot een sociale elite; in onze democratische maatschappij heeft zich het lezerspubliek wel verruimd, maar tegelijk met de cultuur, zodat de eerbied van de schrijver

voor de vorm meer dan in andere landen behouden is gebleven. Zo is de Provençaalse lyriek, in haar wezen aristocratisch en onderworpen aan de tucht van een strenge versleer, een bij uitstek inheemse kunst en vormt een waardig begin van de Franse litteratuur. De afkeer van overdrijving, de 'mesure', was, zoals wij zagen, kenmerkend voor de troubadours en de hooggeplaatste mannen en vrouwen voor wie zij schreven, evenals zij dat altijd in Frankrijk is geweest gedurende de klassieke perioden, en in zekere mate ook in de tijdperken van overgang, zoals de XVIe eeuw; de romantiek heeft eveneens in Frankrijk de bruisende uitingen van overlopend gevoel die wij elders constateren, slechts zelden gekend. Ook door haar bespiegelingen over de liefde past de kunst der dichters van Zuid-Frankrijk in het kader der Franse litteratuur, waarin problemen over de onderlinge verhouding der beide seksen steeds de schrijvers hebben aangetrokken en de belangstelling van de lezers hebben gehad.

Op één punt schijnt het, op het eerste gezicht, dat de hoofse lyriek in strijd is met de latere traditie: scherpe aflijning van denkbeelden en klare uitdrukking beschouwen wij meestal als karakteristiek voor de Franse kunst; daarentegen staan de Provençaalse liederen in een gewilde sfeer van duisterheid. Nu is echter, ook in andere tijdperken, zulk een streven aan Franse dichters en schrijvers niet vreemd geweest, en wij willen, tenslotte, het 'trobar clus' der troubadours vergelijken met analoge stromingen in de XVIe eeuw en in onze eigen tijd.

Jeanroy heeft met zijn gewone preciesheid en fijnheid het karakter van het 'verzegelde dichten' ontleed. De kunst der troubadours is uit haar aard vol geheimenis; op reële gebeurtenissen worden in de 'chansons' slechts voor buitenstaanders onverklaarbare toespelingen gemaakt; niet die gebeurtenissen, maar hun reactie op het gemoed van de dichter vormt het onderwerp dezer bij uitstek subjectieve poëzie. Maar sommige dichters hebben willens en wetens hun gehele kunst ongenaakbaar willen maken voor oningewijden, uit vrees dat zij te veel allemansgoed zou worden en daardoor naar beneden zou worden gehaald. Niet de diepzinnigheid der denkbeelden is het die ons vaak moet doen raden naar de bedoeling van de dichter - zijn gedachtesfeer is beperkt, zoals wij zagen -, maar de gedrongen uitdrukking ervan, het spelen met dubbele betekenissen der woorden die

meer dan één interpretatie mogelijk maken - wij denken aan de allegorische en symbolische verklaring in Dante's *Convivio* -, het al te ijverig zoeken naar verrassende vergelijkingen en woordformaties, zelfs woordverkrachtingen. Arnaut Daniel dankt aan dit talent om anders dan anderen te doen zijn roem bij Dante en Petrarca; zijn denkbeelden zijn banaal, maar hij wil zich losmaken van de grote massa; goud wil hij geven in plaats van zout; ‘mijn verzen willen niet worden geprezen door de onkundigen, want deze weten niet en bekommeren zich er niet om te weten wat waarde heeft’.

Deze ‘zwakheden’ - de term is van Jeanroy - hebben ook de dichters van de Pléiade gekend. Du Bellay zegt: ‘Hij die naar ware roem streeft, ontvluchte de massa, die vijandig staat tegenover alle weten, en stelle zich tevreden met weinig lezers’, en ook Ronsard wil slechts behagen aan de hoogste geesten. Dit eclectisme is overal en altijd een verzet tegen een bestaande, traditioneel geworden kunst, die aan jongeren plat, afgezaagd en te gemakkelijk voorkomt. Poëzie is voor hen niet meer een aangename tijdpassering; zij is niet meer, volgens het woord van Kloos, de zoete maagd die ons leert een bloementuil saam te binden, maar de trotse heerseres die ons de doornen op het voorhoofd drukt tot bloedens toe; of, zoals du Bellay het uitdrukt: ‘hij die bij het nageslacht wil leven moet, als dood voor zichzelf, zwoegen en beven en vele malen honger en dorst lijden’. Ook bij de dichters der Pléiade zijn de denkbeelden zelf noch diep noch subtiel, maar zij zoeken naar een diepzinnige uitdrukking, naar geleerde omschrijvingen, onbekende mythologische toespelingen. Het is alsof zij de mannen van de wetenschap benijden om hun ernst, hun minachting voor gemakkelijk succes. Zij scheppen een dichterlijke sfeer ‘door de werkelijkheid te vermommen met een mantel van verbeeldingen’. Dat heeft ook Maurice Scève willen doen in zijn *Délie, objet de plus haute vertu*, dat wel eens, ten onrechte, als het ondoorgrondelijkste werk der Franse litteratuur is beschouwd; hij volgt Petrarca na, bij wie, gelijk bij Dante, duisterheid een integrerend deel is der ware poëzie, een duisterheid, evenals bij de troubadours en de Pléiade, niet van denkbeelden, maar van vorm. Scève is een woordkunstenaar; hij houdt van weinig gebruikte en weinig bekende woorden, van ongewone verbindingen, van ineenge-

vlochten constructies, en niet zelden heeft zijn taal een sterke suggestieve kracht; hij spreekt van ‘des mains célestement blanches avec leurs bras mortellement divins’ en van ‘la clarté éblouissamment pleine des esprits d'Amour’. Het door hem opgeroepene, eenmaal ontdaan van zijn windselen, staat klaar vóór ons, terwijl voor de symbolisten der XIXe eeuw alleen de afschijn der dingen, niet, zoals bij Scève en zijn voorgangers, de dingen zelf bestonden. Het ‘trobar clus’ der Provençalen doet eerder denken aan de kunst van Mallarmé, die ook gewild heeft ‘dat er geheim zij in de poëzie’ en die slechts werkt met toespelingen, zonder aanwijzingen. Op de grond van al dit streven ligt het verlangen om door de vorm iets meer te geven dan wat de in proza omschrijfbare inhoud van het gedicht is. Valéry staat in de groep van ‘duistere’ dichters alleen; voor hem zijn latinismen en hellenismen als bij Ronsard, zeldzame verbindingen van adjectief en zelfstandig naamwoord (‘la mer toujours recommencée’, de zee die na de stormen weder tot kalmte komt, om daarna weder te worden opgezweept), zelfgeziene beelden (de zee is ‘un toit tranquille’) middelen, niet van suggestie, maar van benadering tot de ideale uitdrukking der gedachte, precisie-instrumenten, als men wil.

Slechts met moeite berust de Fransman, zelfs al is deze hermetische poëzie hem lief, in de vaagheid ervan; dat bewijzen de talrijke commentaren op Valéry's *Cimetière marin* en op Mallarmé's *Eventail de Mademoiselle Mallarmé*, om slechts deze te noemen. Is het wonder dat die verklarende toelichtingen hemelsbreed van elkander verschillen?

Het verschijnen van Jeanroy's boek over de troubadours is een evenement, niet alleen in de wereld der Romaanse filologen, maar voor allen bij wie het genieten van de Franse meesterwerken van vroeger het verlangen om deze in hun historisch verband te zien niet uitsluit.

J.J. SALVERDA DE GRAVE

Schiller als dichter van het derde rijk

Zoals Houston Stewart Chamberlain's ‘Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts’, Bismarck's ‘Gedanken und Erinnerungen’ en Moeller van den Bruck's ‘Drittes Reich’ van gezaghebbende zijde de wortels van het Duitse nationaal-socialisme zijn genoemd, zijn Richard Wagner en Friedrich Schiller geproclameerd tot de kunstenaars bij uitnemendheid: Wagner als ‘de schepper der heroïsche muziek’, Schiller als de ‘vertolker der nationale gevoelens’. Nu het dezer dagen een en driekwart eeuw is geleden, dat de laatste het levenslicht aanschouwde, een feit, dat in Duitsland met nadruk is herdacht en ook ten onzent niet onopgemerkt voorbij is gegaan, is er aanleiding de verhouding van Schiller tot het Derde Rijk aan een beschouwing te onderwerpen.

Meer dan één der andere grote dichters van het Duitse volk is Schiller ethicus. Reeds toen hij te midden zijner vrienden, medeleerlingen aan het militaire instituut, waar hij werd opgevoed voor een loopbaan als officier van gezondheid, zijn eerste drama voordroeg, heeft hij de houding en het bewustzijn van een profeet. Een aquarel van zijn toenmaligen collega Karl Heideloff beeldt hem af, hoe hij, de ogen geestdriftig ten hemel geslagen, in de linkerhand zijn manuscript, met de rechter het gebaar makende alsof hij met één streek de wereld van al haar ellende wilde verlossen, zijn toehoorders in de schilderachtige natuur van het Bopserwald opvoert tot bewondering en bijval. Hij zag simplistisch de oorzaak van deze ellende in een gebrek aan vrijheid, dat de mensen belette hun goede eigenschappen te ontplooien, gelukkig te zijn en gelukkig te maken. Vrijheid is het ideaal, dat in zijn ‘Räuber’ wordt gepredikt, Karl Moor is de vertegenwoordiger er van: ‘Mein Geist dürstet nach Taten, mein

Atem nach Freiheit'. Als de wetten beter, de maatschappelijke verhoudingen ruimer waren, zou de wereld er wel bij varen: 'Ich soll meinen Leib pressen in eine Schnürbrust und meinen Willen schnüren in Gesetze; das Gesetz hat zum Schneckengang verdorben, was Adlerflug geworden wäre; das Gesetz hat noch keinen groszen Mann gebildet, aber die Freiheit brütet Kolosse und Extremitäten aus.'

Het ideaal van politieke vrijheid, gedragen en beheerst door burgerdeugd, is de strekking van zijn tweede drama: 'Die Verschwörung des Fiesco zu Genua.' 'Ueber die moralische Beziehung dieses Stücks,' zo annonceert hij zelf de betekenis van zijn nieuwe drama, 'wird wohl niemand zweifelhaft sein; wenn es zum Unglück der Menschheit so gemein und alltäglich ist, dasz so oft unsere göttlichsten Triebe, dasz unsere besten Keime zu Groszen und Guten unter dem Druck des bürgerlichen Lebens begraben werden - wenn Kleingeistelei und Mode der Natur kühnen Umrisz beschneiden - wenn tausend lächerliche Konvenienzen am groszen Stempel der Gottheit herumkünsteln - so kann dasjenige Schauspiel nicht zwecklos sein, das uns den Spiegel unserer ganzen Kraft vor die Augen hält, das den sterbenden Funken des Heldenmuts belebend wieder emporflammt - das uns aus dem engen, dumpfen Kreise unseres alltäglichen Lebens in eine höhere Sphäre rückt.'

De ethiek van deze drama's, ontvonkt aan eigen smartelijke ervaringen, zowel wat hij in het ouderlijk huis en in de 'Hohe Karlsschule' om zich heen zag, als wat hij in de maatschappij in zijn functie bij het garnizoen van Stuttgart als beheersend aanvoelde, zijn ondervindingen van de staatshuishouding onder despotisch, egoistisch bestuur, bracht hem ertoe, het leven van hem en van degenen, die als hij in ondergeschikte burgerlijke positie een bestaan moesten zoeken, te zien als dat van een gevangene, die naar vrijheid snakt en wien, om gelukkig te zijn, niets ontbreekt dan de vrijheid. Veelzeggend is het motto van zijn eerste drama: 'In tyrannos'.

Richt zich de revolutionnaire tendentie in de 'Räuber' op de samenleving in het algemeen, in 'Fiesco' op geest en vorm van het staatsbestuur, teleurstelling in jonge, idealistische liefde leidde tot een sociale tragedie, waarin de tegenstelling tussen adel en burgerstand de handeling draagt. Als dit standsverschil niet

bestond en de mensen, die er belang bij hebben deze tegenstellingen te handhaven, geen schurken en intriganten waren, zou er in de wereld plaats zijn voor het idyllisch liefdesgeluk, zowel van den zoon van den minister-president met de dochter van een simpelen musicus, alsook voor dat van een jongen genialen vluchteling met de burgerlijke naam Schiller en de jonge freule, tot wie hij nauwelijks zijn ogen durfde opslaan. De woorden, die hij in kleine kring en met duidelijke betrekking op deze situatie zijdelings tot haar richtte, spreken een duidelijke taal:

> Wer war der Engel deiner Jugend?
> Wer rettete die junge Tugend? -
> Hast du auch schon an sie gedacht?
> Die Freundin, die dir Gott gegeben?
> Ihr Adelbrief - ein schönes Leben!
> (Den hass' ich, den sie mitgebracht).

Dat ‘Kabale und Liebe’ meer nog dan de beide voorgaande drama's met eigen hartebloed was geschreven, maakt het begrijpelijk, hoe een goede opvoering nog heden ten dage een zo geheel anders georiënteerd publiek diep vermag te ontroeren.

Het zou onjuist zijn te menen, dat deze jonge revolutionnair, die hoon en smaad over zijn maatschappelijke wereld uitstortte, zich naar het voorschrift van den door hem geciteerden Hippocrates zou willen gedragen: ‘Quae medicamenta non sanant, ferrum sanat, quae ferrum non sanat, ignis sanat.’ In rustig betoog trachtte hij veeleer de morele krachten te ontbinden, die het zieke organisme van de staat zouden kunnen helen. Deze morele werking verwachtte hij van goed toneel. ‘Die Gerichtsbarkeit der Bühne fängt an,’ zegt hij op 26 Juli 1784 in een openbare vergadering te Mannheim, ‘wo das Gebiet der weltlichen Gesetze sich endigt; wenn die Gerechtigkeit für Gold verblindet und im Solde der Laster schwelgt, wenn die Frevel der Mächtigen ihrer Ohnmacht spotten, und Menschenfurcht den Arm der Obrigkeit bindet, übernimmt die Schaubühne Schwert und Wage, und reiszt die Laster vor einen schrecklichen Richterstuhl.’ Hij zag met scherpheid van blik, hoe groot de betekenis is, die goed toneel voor de samenleving kan hebben. ‘Was kann eine gute stehende Schaubühne eigentlich wirken’, is de vraag, die hij stelt. En het antwoord richt zich niet alleen op het zieleheil van den enkeling, maar ook op het voordeel voor de staat. ‘Nationalgeist eines Volkes’ noemt hij ‘die Ähnlichkeit und

Übereinstimmung seiner Meinungen und Neigungen bei Gegenständen, worüber eine andere Nation anders meint und empfindet.' Aan het toneel kent hij de werking toe, deze 'nationale geest' te versterken: 'Nur der Schaubühne ist es möglich, diese Übereinstimmung in einem hohen Grade zu bewirken, weil sie das ganze Gebiet des menschlichen Wissens durchwandert, alle Situationen des Lebens erschöpft, und in alle Winkel des Herzens hinunterleuchtet; weil sie alle Stände und Klassen in sich vereinigt, und den gebahntesten Weg zum Verstand und zum Herzen hat.' Het kon voor onze tijd geschreven zijn, wat hij laat volgen: 'Wenn in allen unseren Stücken *ein* Hauptzug herrschte, wenn unsere Dichter unter sich einig werden, und einen festen Bund zu diesem Endzweck errichten wollten - wenn strenge Auswahl ihre Arbeiten leitete, ihr Pinsel nur Volksgegenständen sich weihte - mit einem Wort, wenn wir es erlebten eine Nationalbühne zu haben, so würden wir auch eine Nation.' Griekenland en het Griekse toneel stelt hij in dezen ten voorbeeld.

Positief gericht is ook de tendentie in den 'Don Carlos'. Uit een familietragedie groeit onder zijn handen een heersersdrama, dat in een langdurige worsteling met de stof wordt opgevoerd tot een pleidooi voor geloofsvrijheid en humaniteit. 'Rufen Sie sich, lieber Freund,' zo formuleert hij in een der ter verklaring en motivering geschreven 'Briefe über den Don Carlos' de strekking van zijn stuk, 'eine gewisse Unterredung zurück, die über einen Lieblingsgegenstand unseres Jahrzehnts - über Verbreitung reinerer, sanfterer Humanität, über die höchstmögliche Freiheit der Individuen bei des Staats höchster Blüte, kurz, über den vollendetsten Zustand der Menschheit, wie er in ihrer Natur und ihren Kräften als erreichbar angegeben liegt - unter uns lebhaft wurde und unsre Phantasie in einen der lieblichsten Träume entzückte, in denen das Herz so angenehm schwelgt.' Voor het eerst vond de dichter voor zijn gedachten en idealen in dit drama de vorm van de aan Shakespeare ontleende en door Lessing in zijn humaniteitsdrama 'Nathan der Weise' gebruikte blanke verzen. Vandaar dateert dan ook de invloed, die de door hoog pathos gedragen en in evenwichtige cadans schrijdende verzen, zo dikwerf van het toneel gehoord en tot gevleugelde woorden geworden, op het Duitse volk, ja op de wereld uit-

oefenden. Sinds de ‘Don Carlos’ wordt opgevoerd, citeert ‘de man in de street’ - bij meer of minder passende gelegenheid en veelal onjuist - de beginwoorden ‘Die schönen Tage in Aranjuez sind nun zu Ende.’ Maar ook het welsprekend betoog van Marquis Posa, drager van de door den dichter in zijn bovengeciteerde brief gekoesterde ideeën, prentte zich in de herinnering van de talloos velen, die voor deze woordmuziek en vervoering in gedachten ontvankelijk zijn:

> Geben Sie
> Die unnatürliche Vergöttrung auf,
> Die uns vernichtet. Werden Sie uns Muster
> Des Ewigen und Wahren. Niemals - niemals
> Besasz ein Sterblicher so viel, so göttlich
> Es zu gebrauchen. Alle Könige
> Europens huldigen dem span'schen Namen.
> Gehn Sie Europens Königen voran.
> Ein Federzug von dieser Hand, und neu
> Erschaffen wird die Erde. Geben Sie
> Gedankenfreiheit. -

Meer dan een decennium ligt er tussen den ‘Don Carlos’ en den ‘Wallenstein’. Toch bestaat er tussen de onderwerpen een onmiddellijk verband, liggende in de omstandigheid, dat het eerste drama aanleiding gaf tot de historische studie ‘Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande,’ waarop volgde ‘Die Geschichte des dreiszigjährigen Krieges’, die wederom leidde tot de tragedie van den grootsten veldheer van die oorlog. Groter dan de afstand in tijd is nog het verschil in levenshouding. De studie der geschiedenis, hoofdzakelijk naar het psychologische opgevat, de bestudering van Kant's aesthetica en wijsbegeerte, die weldra bij den ethicus Schiller tot een gewijzigde opvatting van eigen leven en levensplichten voerde, hernieuwde verdieping in het werk van Homerus, de ervaringen van een gelukkig huwelijk, het leven als hoogleraar te Jena, de vriendschap met Goethe en het contact met de artistiek-hoofse sfeer van Weimar, dat alles stelde den onvermoeid aan eigen volmaking werkenden dichter in staat, zich een levensphilosophie eigen te maken, die aan zijn dichterlijk oeuvre een nieuwe grondslag geeft. Met name ondergaat zijn vrijheidsideaal wijziging. Vrijheid is slechts in zoverre de tegenstelling van slavernij, dat het van het innerlijk afhangt of men zich afhankelijk of zelfstandig, in knechtschap of in vrijheid voelt:

Der Mensch ist frei geschaffen, ist frei,
Und würd' er in Ketten geboren.

Hiermede is het revolutionnaire verdwenen. De idealen van den dichter liggen minder in het maatschappelijke, dan wel in de loutering van eigen ziel door schoonheid en deugd:

Aber flüchtet aus der Sinne Schranken
In die Freiheit der Gedanken,
Und die Furchterscheinung ist entflohn,
Und der ew'ge Abgrund wird sich füllen;
Nehmt die Gottheit auf in euern Willen,
Und sie steigt von ihrem Weltenthron.
Des Gesetzes strenge Fessel bindet
Nur den Sklavensinn, der es verschmäht,
Mit des Menschen Widerstand verschwindet
Auch des Gottes Majestät.

Waar van het maatschappelijke sprake is, heeft de dichter bovenal oog voor staatsorde, zedelijkheid en vaderlandsliefde:

Heil'ge Ordnung, segenreiche
Himmelstochter, die das Gleiche
Frei und leicht und freudig bindet,
Die der Städte Bau gegründet,
Die herein von den Gefilden,
Rief den ungesell'gen Wilden,
Eintrat in der Menschen Hütten
Sie gewöhnt zu sanften Sitten,
Und das teuerste der Bande
Wob, den Trieb zum Vaterlande!

Het patriotisme blijft een belangrijke tendentie, die zich ook in zijn drama's uitspreekt.

Was ist unschuldig, heilig, menschlich gut,
Wenn es der Kampf nicht ist ums Vaterland,

laat hij de ‘Jungfrau von Orleans’ vragen, die zich stelt in dienst van dit ideaal en daaraan ten offer valt.

Zijn laatste voltooide drama, de ‘Wilhelm Tell’, laat vaderlandslievende leuzen weerklinken, die politiek niet zonder invloed zijn gebleven:

Wir stehn vor unser Land,
Wir stehn vor unsre Weiber, unsre Kinder!

Wir wollen sein ein einzig Volk von Brüdern,
In keiner Not uns trennen und Gefahr.

Wir wollen frei sein, wie die Väter waren,
Eher den Tod, als in der Knechtschaft leben.

Wir wollen trauen auf den höchsten Gott
Und uns nicht fürchten vor der Macht der Menschen.

Ans Vaterland, ans teure, schliesz dich an,
Das halte fest mit deinem ganzen Herzen.
Hier sind die starken Wurzeln deiner Kraft.

Seid einig - einig - einig -

* * *

Het kan ons niet verwonderen, dat een dichter, wien de tendentie, hoezeer hij ook theoretisch de souvereiniteit der kunst proclameerde, in merg en been zat, velen voor zijn idealen won, anderen daardoor afstootte, een en ander te meer, daar zijn pathetische zegging de gevoelens pro en contra op de spits dreef. De ingrijpende wisseling van levensinzicht, die den klassiek geworden dichter van den 'Stürmer und Dränger' scheidt, moest verder oorzaak worden, dat de aanhangers van de idealen zijner jeugd zich later in hem teleurgesteld voelden, dat zij, die in den dichter van humaniteit, burgerzin en vaderlandsliefde hun woordvoerder zagen, zich moeilijk met de revolutionnaire strekking van de 'Räuber' in het politieke en 'Kabale und Liebe' in het sociale konden verenigen.

Dat het huidige Duitsland veel in Schiller kan waarderen, ligt voor de hand. Zijn rede over het nut van goed toneel, vooral ook als middel om de saamhorigheidstendenties in een volk te versterken, spreekt zonder twijfel tot het Duitse volk van heden en zijn bestuurders. Ook zijn geestdrift voor staatsorde en burgerzin, zijn liefde voor volksgemeenschap en vaderland moet weerklank vinden. Daarnaast is echter stellig een en ander, zowel in den klassieken dichter als in den 'Stürmer und Dränger' en vooral in zijn gebrokenheid van lijn, wat aanstoot moet geven.

Onderzoekt men, hoe mannen van wetenschap dit probleem trachten op te lossen, dan treft naast grondigheid van behandeling en wijsgerigheid in het stellen van het probleem een originaliteit van opvatting, die voor ieder, wien de ontwikkeling van het Duitse staatsleven object van studie is, interessant en leerrijk moet zijn.

Van oudsher heeft de Duitse literatuurgeschiedenis de tegenstelling tussen vrijheid van wil en dwang door het lot als werkende krachten in het oeuvre van Schiller belangrijk gevonden.

Petsch gaf in 1905 een heldere uiteenzetting van ‘Freiheit und Notwendigkeit in Schillers Dramen.’ F.A. Hohenstein schreef in 1927 ‘Schiller, die Metaphysik seiner Tragödien’. Bouwende op deze en andere werken heeft Gerhard Fricke ‘Die Problematik des Tragischen im Drama Schillers’ aan een onderzoek onderworpen (‘Jahrbuch des freien deutschen Hochstifts’, Frankfurt am Main, 1930). Hierbij valt op, dat Fricke tracht in de ontwikkeling, die van de ‘Räuber’ over ‘Don Carlos’ en ‘Wallenstein’ tot ‘Maria Stuart’ en ‘Die Braut von Messina’ loopt, de lijn iets strakker te trekken, dan gewoonlijk geschiedt. Hij bereikt dit, door het vrijheidsideaal, zoals dit in de drama's van Schiller's jeugd belichaamd is, minder afwijkend te zien van dat in het klassieke drama. Karl Moor richt geen roverbende op, omdat hij zich in ongebondenheid wil uitleven, maar omdat zijn idealen door de maatschappelijke orde zijn vernietigd. Reeds hier, meent Fricke, onderscheidt het vrijheidsideaal van Schiller, dat ethisch gefundeerd is, zich van dat der andere ‘Stürmer und Dränger’. Sterk legt hij de nadruk op de zedelijke dwaling van den held, op de teleurstelling, die deze dientengevolge ondervindt en op zijn berouw. Daarvoor accentueert hij een uiting van spijt over de daden van zijn makkers: ‘Wie beugt mich diese Tat! Sie hat meine schönsten Werke vergiftet.’

Ook ‘Fiesco’ staat meer in dienst van het zedelijke dan van het ideaal der politieke vrijheid. Voor den auteur wordt de kern van het drama aangeduid door het woord, dat de dichter in zijn aankondiging er van schreef: ‘Wenn jeder von uns zum Besten des Vaterlands diejenige Krone hinwegwerfen lernt, die er fähig ist zu erringen, so ist die Moral des Fiesco die gröszte des Lebens.’

Over ‘Kabale und Liebe’ luidt het oordeel zeer ongunstig. In dit drama ontbreekt elke tragische spanning, zodat slechts ‘die geniale Dramatisierung empörender Vorgänge mit traurigem Ausgang’ overblijft. Dit hangt daarmee samen, dat Fricke noch in de ethische strekking, noch in de botsing van persoonlijke vrijheid met maatschappelijke gebondenheid zuivere tragiek ziet. Het wordt een kwestie van wereldbeschouwing: Fricke leidt tragiek uitsluitend uit het gevoel van machteloosheid tegenover het noodlot af. Waar vrijheid van wil heerst - en in welk drama van Schiller is dit niet het geval - ontbreekt het hoog-tragische.

‘Schiller’, zo karakteriseert hij de tegenstelling, ‘wurzelte in der Freiheit und im Glauben an die Macht des Willens, sich der Idee zu vermählen: daher war die Vertiefung in die notwendigen Zusammenhänge von Schicksal, Schuld und Charakter, die Versenkung in die psychischen Gründe und Abgründe des Individuums für Schiller ohne Interesse.’ Daartegenover poneert hij zijn theorie: ‘Erst als das idealistische Grunderlebnis der Idee von einer neuen Erfahrung der Wirklichkeit des Lebens und des Ich abgelöst ist, erst als sich der Mensch als konkretes, existierendes Individuum erfährt, das auf Leben und Tod der konkreten Wirklichkeit des Lebens verhaftet ist, und in diesem konkreten Seinsbezug, aus dem es keine Flucht und kein Entspringen gibt, einen ewigen Sinn, ein Notwendiges und unzerstörbar Gewisses finden oder verzweifeln musz, - erst wenn so die Voraussetzung einer unbedingten Freiheit gefallen ist, tauscht die Natur ihren schrecklichen Charakter als Notwendigkeit in den schrecklicheren des Zufalls ein.’

In Schiller's uitdrukkelijk vasthouden aan de vrijheid van wil ziet Fricke de tragiek van zijn kunstenaarsloopbaan. Tal van plaatsen worden aangehaald om te bewijzen, dat vrijheid van wil bij hem diepgewortelde levensopvatting was. Daarnaast zou ook een bewijsplaats van belang geweest zijn, die het verband tussen deze vrijheid van wil en Schiller's opvatting van het tragische kenbaar maakt. Moeilijk kan dit niet vallen, daar de dichter, zoals bekend is, een opstel ‘Über die tragische Kunst’ geschreven heeft. Ook hierin verwerpt hij de tragiek van het noodlot, daar ‘eine blinde Unterwürfigkeit unter das Schicksal immer demütigend und kränkend für freie sich selbst bestimmende Wesen ist.’

Fricke's opvatting van het niet-tragische in Schiller's werk geeft hem een gerede verklaring voor de langdurige worsteling met de stof van den ‘Don Carlos’. Noch de eerste hoofdpersoon, die aan het stuk zijn naam gaf, noch de koning, voor wien de dichter zich niet tot sympathie kon opwerken, noch tenslotte Marquis Posa, de drager van Schiller's ethische idealen, waren tragisch in die zin, dat de noodzakelijkheid tot een catastrophe in hen lag.

De overgang naar den ‘Wallenstein’ volgt nu zeer geleidelijk. Het idealisme van den dichter staat op hogere trap, het wortelt

niet meer uitsluitend in sympathie en geestdrift, maar wordt geschraagd door een in de school der Wijsheid verworven overtuiging. Toch is ook ‘Wallenstein’ naar Fricke's mening geen echt treurspel geworden, daar de held, een realist, bewust zijn vrijheid opgeeft en zich daarna zo passief gedraagt, dat van tragische spanning geen sprake meer kan zijn. Maar ook de vraag, of Wallenstein zijn keizer trouw blijft, is er een van ethiek, niet van tragiek.

In ‘Maria Stuart’ wordt de tragedie vier bedrijven lang met grote kunst ontwikkeld, om dan in het vijfde bedrijf om te slaan in een spel van gelatenheid en boetedoening. Terecht merkt Fricke op, dat haar tegenstandster het voordeel der tragiek aan haar zijde heeft; hij kon zich daarbij op de moderne opvatting der regie beroepen. Zo herinnert men zich, dat Reinhardt de Elisabeth van Helene Thimig met uiterst felle accenten als dramatische hoofdpersoon deed spelen.

Ook in de ‘Jungfrau von Orleans’ faalt de tragiek tegen het slot van het stuk. De tweespalt in Johanna's wezen, haar hemelse zending en haar aardse liefde, is, ook volgens Fricke, een tragisch gegeven bij uitnemendheid: een conflict, waaruit geen uitweg zonder schuld mogelijk is. Daarbij past evenwel niet de vrijwillige boetedoening en de daarmee gepaard gaande opheffing van het conflict:

> In mir ist Friede - komme, was da will,
> Ich bin mir keiner Schwachheit mehr bewuszt.

Het laatste drama, dat onder dit gezichtspunt behandeld wordt, is ‘Die Braut von Messina’. Fricke kan hier op Schiller's brief aan Körner van 28 Maart 1803 verwijzen: ‘Was mich selbst betrifft, so kann ich wohl sagen, dasz ich in der Vorstellung der Braut von Messina zum erstenmal den Eindruck einer wahren Tragödie bekam.’ Hieruit blijkt inderdaad, dat er aan de tragiek in zijn vorige werken iets haperde. Het was dus met het veilig gevoel, de tragiek onontkoombaar in te sluiten in de gewijde vorm van het Griekse drama, dat Schiller deze quasi-noodlotstragedie schreef; inderdaad herinnert alleen de uiterlijke vorm aan het Griekse treurspel: de schuld in dit klassiek-romantisch drama ligt op een geheel ander niveau dan in den ‘Oedipus’ of de ‘Antigone’.

Zo vindiceerde de dichter tot het laatste toe vrijheid van wil

boven noodzaak en noodlot. Toch kent de schrijver aan het drama van Schiller hoge waarde toe in de ontwikkeling van het genre. Voor hem is Schiller niet het hoogtepunt, maar een noodzakelijke schakel en een belangrijke overgang tot het zo zuivere drama van Kleist en Hebbel.

In het fragment gebleven, groots opgezette treurspel 'Demetrius' is het noodlot niet meer tot de stoffelijke wereld beperkt. Zijn macht reikt verder dan tot hem, die, in hartstocht bevangen, zich daarmee zelf van zijn vrijheid berooft: 'Hier zerstört es den Menschen an seiner Wurzel, an seiner moralischen Existenz, hier beweist es, was der Idealismus niemals zugeben durfte, dasz echte Freiheit und reines Wollen ein Wahn und ein Werkzeug des Bösen zum Bösen sein kann.'

Professor Fricke heeft met dit opstel een belangrijke bijdrage geleverd tot onze kennis van het moderne Duitse drama, van de leer van het tragische en van de geaardheid van Schiller als dramatisch dichter. Juist doordat zijn studie vanuit één bepaald gezichtspunt, waarmee men het uiteraard niet eens behoeft te zijn, geschreven is, treedt de eenheid van persoon, die men in Schiller's jeugdwerk tegenover zijn klassieke drama zozeer mist, in een helderder licht. Door de tegenstelling van ethiek en tragiek worden de vrijheidsdrama's van den jeugdigen Schiller, waaraan een sterke ethische inslag inderdaad inhaerent is, zuiverder voorlopers van het rijpe werk van Duitsland's meest gespeelden tragicus.

Een streven naar eenheid van visie karakteriseert eveneens de kortelings verschenen verhandeling van Werner Deubel: 'Umrisse eines neuen Schillerbildes' ('Jahrbuch der Goethe-Gesellschaft' XX, Weimar 1934). Ook hier wordt het probleem van het tragische gesteld en tegenstrijdigheid tussen Schiller's idealisme en het wezen van het tragische geconstateerd: 'Der Idealist in Schiller bekämpft den Tragiker in Schiller, indem er ihm die Wirklichkeit des Lebens, der Seele, der Leidenschaften und des Schicksals entwertet, in der allein die Elemente des Tragischen wurzeln.' Maar in tegenstelling met Fricke, die ook aan de drama's van Schiller's jeugd een zuivere tragiek ontzegt, ziet Deubel in den 'Don Carlos' de ontsporing: 'Hier hat der Idealist den Tragiker übermächtigt und die Selbstzerstörung ist

vollendet; von Entwurf zu Entwurf schleicht es wie eine Krankheit fort, die Augen erstarren, die Seelen bleichen, bis zuletzt die Idee der geheime Held der Dichtung geworden ist.' Op dit punt refereert de schrijver aan het werk van Fricke. Dit geldt dan verder voor 'Maria Stuart', 'Die Jungfrau von Orleans', 'Die Braut von Messina' en 'Wilhelm Tell'. Een uitzondering maakt de schrijver voor den 'Wallenstein', waarvoor met instemming de woorden van Goethe worden geciteerd: 'Schillers "Wallenstein" ist so grosz, dasz in seiner Art zum zweiten Mal nichts Ähnliches vorhanden ist.'

De reden, die den 'Wallenstein' tot een uitzondering maakt in de reeks der klassieke drama's, ziet Deubel in het verleggen van de vrije wil naar het noodlot. Hij kan zich daarbij op Schiller zelf beroepen, die volgens zijn bekende brief aan Goethe over den 'Wallenstein' van 28 November 1796 er bewust naar streefde, aan het noodlot een groter plaats in de handeling te geven: 'Das eigentliche Schicksal tut noch zu wenig, und der eigne Fehler des Helden noch zu viel zu seinem Unglück.' Evenals bij Fricke vindt dan tenslotte het 'Demetrius'-fragment bijzondere waardering: 'Was der Idealismus nie zugeben kann, dasz die Reinheit des freien Willens nicht Überwindung der Sinnlichkeit verbürgt, sondern dasz auch er dem tragischen Verhängnis unterliegt und Lüge und Verbrechen, Wahn und Verstrickung sein kann, das ist der neue nun wirklich echt tragische Ansatz der Demetriushandlung; statt die Wirklichkeit des Lebens zu verflachen und sich vor ihrer tragischen Problematik in die Abstraktion der Idee zu retten, reiszt Schiller hier mit letzter Kraft ihre heillosen Abgründe auf.'

Het verschil in beoordeling van den 'Wallenstein' bij Fricke en Deubel is het gevolg van een totaal verschillende kunst- en levensopvatting. Fricke gaat van een beschouwing van het tragische uit, die zijn houding tegenover elk drama volledig bepaalt. Bij Deubel is van geen kunsttheoretisch dogma sprake; voor hem is een drama reflex van een visie op het leven en van de waarde van deze visie hangt goeddeels de betekenis van een treurspel af. Wanneer hij derhalve in den 'Don Carlos' een ontsporing van het artistieke ziet, is dit het gevolg van een gederailleerde levenshouding. Als de twee grote polen, waartussen het geestesleven van Schiller zich beweegt, ziet hij Goethe en Kant, een

tegenstelling, die hij met Klages en Prinzhorn verscherpt als die tussen Leven en Geest: ‘Die Lebensphilosophie ist der bis zur systematischen Vollendung durchgeführte Ausbau der einen Grundentdeckung, dasz das Dasein und Wirken der geschichtlichen Menschheit innerhalb der nur lebendigen Wirklichkeit des Kosmos zu der Annahme einer vom Leben (Bios) verschiedenen Macht zwingt, die wir Geist (Logos) nennen.’

De tegenstelling tussen materialisme en idealisme, die reeds door Klages en Prinzhorn werd verworpen, wordt vervangen door die tussen biocentrische levensbeschouwing, die zij als graeco-germaans bestempelen en een logocentrische, die graecojudaïstisch genoemd wordt. Een levensbeschouwing, meent Deubel, wederom op het voetspoor van Klages, waarin de waardering van de geest aan de spits staat, moet er toe komen, aan de werkelijkheid van het leven de eigen waarde te ontzeggen en in deze werkelijkheid niet meer dan onbezielde stof te zien. De levensphilosophie, die bij Copernicus, Giordano Bruno en Paracelsus aansluiting zoekt, Hamann en Herder als haar voorvaders, Goethe en Nietzsche als haar hoofdvertegenwoordigers beschouwt, bestaat daarin, ‘dasz sie dem auszerkosmischen Geist, der nur im Menschen vorkommt, als die weitumfassendere Macht und demgemäsz als den Grund aller weltangemessenen Wertabstufung den Bios (Leben und Seele) überordnet.’ De rangschikking van de waarden worden van biocentrisch gezichtspunt door het Leven bepaald, de logocentrische wereldbeschouwing, meent Prinzhorn, gehoorzaamt gewild of nietgewild aan de dictatuur van de Geest. Zoals Kant het logocentrische wereldbeeld gesystematiseerd heeft, is Klages de systematicus van de biocentrische wereldbeschouwing. Klages zelf heeft zijn philosophie uitgewerkt in een omvangrijk werk onder de veelzeggende titel: ‘Der Geist als Widersacher der Seele’ (Leipzig 1929-'32). Daarnaast vond zijn psychologische en philosophische werkmethode een vruchtbaar arbeidsveld in een studie ‘Goethe als Seelenforscher’ (Leipzig 1932).

Het kan niet uitblijven, dat de tegenstelling tussen logocentrische en biocentrische wereldbeschouwing, wordt zij doorgevoerd en toegepast op het wezen van het treurspel, tot ver strekkende consequenties moet voeren. De logocentrische visie leidt tot depreciatie van de werkelijkheid. Reeds Nietzsche noemt het

Kantiaanse idealisme ‘einen Theologenerfolg, weil dieser Idealismus nur der philosophische Ausdruck des Theologenunglaubens an die Wirklichkeit ist.’ Nietzsche is het ook geweest, die als eerste het tragische biocentrisch heeft trachten te verklaren uit het militante levensgevoel van het Dionysische.

Wie het Leven neemt als maat van alle dingen, kan er licht toe komen, met Deubel de grond van het tragische te zien in de ‘blinde almacht van het noodlot’, zoals reeds Hebbel zijn definitie opstelde: ‘Das Leben ist eine furchtbare Notwendigkeit, die auf Treu und Glauben angenommen werden musz, die aber keiner begreift, und die tragische Kunst, die, indem sie das individuelle Leben der Idee gegenüber vernichtet, sich zugleich darüber erhebt, ist der leuchtendste Blitz des menschlichen Bewusztseins, der aber freilich nichts erhellen kann, was er nicht zugleich verzehrte.’

Deubel's poging, het dramatisch oeuvre van Schiller onder het gezichtspunt van de tegenstelling bio- en logocentrisch te beschouwen, brengt uiteraard een ingrijpende wijziging in de waardebepalingen van de invloeden, waaraan Schiller blootstond. Wie volgens de gangbare opvatting der literatuurwetenschap de invloed van Kant als een loutering van het dwepend idealisme zijner jeugd tot de bezonnen wijsheid in denken en leven en tot een idealiserende kunstontwikkeling waardeert en bewondert, ziet zich bij Deubel voor een diametraal-tegenovergestelde appreciatie geplaatst. Maar reeds vóór de invloed van Kant zijn er logocentrische factoren in hem: in gemoedsaanleg en vooral als dichter is het heroieke element sterk vertegenwoordigd; zijn denken echter, geschoold aan het rationalisme van zijn eeuw, is logocentrisch. Deze tegenstrijdigheid is volgens Deubel de tragiek in Schiller's eigen leven: ‘Sein Blut kann nicht frei erblühen; unterm Vampyrbisz des Logos wird es bleich; trübe fiebernd quält er sich im schrecklichen Gefecht zwischen Wallung und Pflicht, Neigung und Wille’. De invloed van Körner brengt hem dan nog verder van de goede weg: ‘Er verfällt einem Scheinwiderspruch, dem von der Schulphilosophie heute noch geglaubten Gegensatz von Idealismus und Mechanismus (Materialismus); verzweifelt schwankt er zwischen beiden Standorten hin und her, immer in Gefahr, ein Opfer des Nihilismus zu werden, der hinter beiden Standorten lauert.’

Goethe, die door aanleg en studie critisch tegenover de speculatieve wijsbegeerte stond, schijnt de invloed, die de philosophie van Kant op Schiller uitoefende, niet juist als een voordeel te hebben beschouwd. Toen Eckermann eens zei: ‘Ich kann nicht umhin zu glauben, dasz Schillers philosophische Richtung seiner Poesie geschadet hat: denn durch sie kam er dahin, die Idee höher zu halten als alle Natur, ja die Natur dadurch zu vernichten,’ werd deze opvatting door Goethe tot op zekere hoogte bevestigd in zijn antwoord: ‘Es ist betrübend, wenn man sieht, wie ein so auszerordentlich begabter Mensch sich mit philosophischen Denkweisen herumquälte, die ihm nichts helfen konnten.’ Zelfs gaat Goethe zo ver, Schiller's vroegtijdige dood met zijn transcendentale vrijheidsopvatting in verband te brengen. ‘Dasz die physische Freiheit,’ zegt hij op 18 Januari 1827, ‘Schiller in seiner Jugend soviel zu schaffen machte, lag zwar teils in der Natur seines Geistes, gröszernteils aber schrieb es sich von dem Drucke her, den er in der Militärschule hatte leiden müssen; dann aber in seinem reiferen Leben, wo er der physischen Freiheit genug hatte, ging er zur ideellen über, und ich möchte fast sagen, dasz diese Idee ihn getötet hat; denn er machte dadurch Anforderungen an seine physische Natur, die für seine Kräfte zu gewaltsam waren.’ Schiller zelf schijnt, in sommige ogenblikken althans, eveneens sceptisch tegenover de invloed van Kant te hebben gestaan. Een aanwijzing daarvoor is te vinden in een Xenion, dat van publicatie in de ‘Musenalmanach’ werd uitgesloten:

> Zwei Jahrzehente kostest du mir: zehn Jahre verlor ich,
> Dich zu begreifen, und zehn, mich zu befreien von dir.

Beschouwt Deubel de leer van Kant voor Schiller als een langzaam werkend vergift voor kunst, geest en lichaam, dan kan het ons niet verwonderen dat Goethe als tegengift wordt beschouwd. Verrassend snel komt, als de tijd er rijp voor is, het contact tot stand. Aan dit enthousiasme worden de voortreffelijke eigenschappen van den ‘Wallenstein’ mede toegeschreven. Toch komt ook onder Goethe's invloed geen volle ontplooiïng van den dramatischen dichter in Schiller tot stand. Noch Goethe's classicisme, noch zijn meer oppervlakkige aanpassing aan het Franse toneel waren geschikt, aan Schiller de gunstige gelegenheid te bieden, om het zuivere drama in zich tot ontwikkeling te

brengen. Met ‘Maria Stuart’ begon reeds de inzinking. Alleen in het theoretische gelukte het hem, volgens Deubel, een hoogtepunt te bereiken in zijn verhandeling: ‘Über das Erhabene’, die een brug slaat tot Kleist, den Duitsen tragicus van zuiverste structuur en tot Nietzsche, ‘dem ersten von Kant wirklich unabhängigen Denker.’

In het ‘Jahrbuch der Goethe-Gesellschaft’ van 1931 schreef Deubel als volgeling van Klages een voortreffelijk opstel: ‘Goethe als Begründer eines neuen Weltbildes’. Nog vruchtbaarder is zijn behandeling van Schiller, omdat de problematiek in diens ontwikkeling in een verrassend nieuw licht wordt gesteld. Men mag niet zeggen, dat het probleem een definitieve oplossing heeft gevonden; daarvoor is het te precair, het logocentrische kortweg als niet voor Schiller passend te postuleren. Maar als tegenwicht tegen de inderdaad dikwijls eenzijdige beschouwing van de verhouding van Schiller tot Kant en vooral ook als verheldering van het inzicht in de betrekkingen tussen Schiller en Goethe is het opstel van grote waarde. Meer nog dan bij de uiteenzettingen van Fricke gaat het hier om problemen van wereldbeschouwing.

Doordat Deubel in zijn verhandeling voortbouwt op het werk van Prinzhorn en Klages, door het trekken van lijnen, die uiteenlopende en toch verwante geesten als Copernicus, Giordano Bruno en Paracelsus, Hamann en Herder, Goethe en Nietzsche verbinden, door het plaatsen van het drama van Schiller naast dat van Kleist, waarin Fricke met grote kennis van zaken is voorgegaan, heeft Deubel op magistrale wijze aan Schiller een plaats aangewezen in de levensbeschouwing van velen in het huidige Duitsland. Noch Fricke, noch Deubel hebben panegyrisch den dichter verheerlijkt, maar beter dan door een goedkope speculatie op banale sentimenten, gestimuleerd door klinkende leuzen, hebben zij hun bewondering voor de heroiek-tragische figuur van deze sterke geest vruchtbaar gemaakt voor overpeinzing door hen, die voor het probleem Schiller en het Derde Rijk belangstelling koesteren.

J.H. SCHOLTE

Amsterdam.

Het voorspel van de verdediging der citadel van Antwerpen

Als een uitvloeisel van de 22 October 1832 tusschen Engeland en Frankrijk gesloten conventie, om de uitvoering van het tractaat met België, den 15den November 1831 aangegaan, door coërcitieve maatregelen ter zee en te lande te verzekeren, bracht onze minister van Buitenlandsche Zaken, Verstolk van Soelen, in de vergadering van den Kabinetsraad van 1 November 1832 twee nota's ter sprake, die door de Engelsche en Fransche zaakgelastigden den 29sten October bij hem waren ingediend, en de strekking hadden, om vóór of op 2 November te worden onderricht, of Nederland bereid was de citadel van Antwerpen vóór 12 November te ontruimen, ‘met aankondiging, dat, in geval van weigering, Engeland en Frankrijk hunne militaire middelen ter zee en te lande zullen in werking brengen, en dat, bij aldien dan den 15den November, de Citadel nog niet ontruimd mogt zijn, die beide mogendheden maatregelen zullen nemen om die ontruiming te verzekeren.’[1] Niettegenstaande de aandrang van de Pruisische regeering om toe te geven, daar Nederland niet op steun van Pruisen zou kunnen rekenen, bracht Verstolk een ontwerp van weigerend antwoord in overweging, dat na rijp overleg 's Konings goedkeuring verwierf.

Uit deze notulen van den Kabinetsraad mag men evenwel niet afleiden, dat Verstolk de verdediging van het Kasteel, zooals die inderdaad gevoerd is, heeft voorgestaan. Hij vatte nl. een derde mogelijkheid in het oog: de Citadel te ontruimen, nadat het Fransche leger ter plaatse de sterkte zou hebben opgeëischt. De voordeelen van vrijwillige en gedwongen ontruiming

1) Notulen van den Kabinetsraad, voor dit onderzoek welwillend ter beschikking gesteld door den Directeur van het Bureau voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën.

zette hij 5 November 1832 in een ‘zeer geheim’ rapport nr. 1 den Koning aldus uiteen:

> Alhoewel tot op het laatste oogenblik vóór den aanval der fransche troepen op het kasteel van Antwerpen of Zeeuwsch Vlaanderen, de mogelijkheid blijft bestaan, dat men het bij bedreigingen zal laten, en dat de reize naar Parijs van den markgraaf van Lansdowne,[1] de aankomst aldaar van den graaf Pozzo di Borgo,[2] of andere oorzaken denzelven zullen keeren, zoo is echter de hooge waarschijnlijkheid van dien aanval merkelijk toegenomen sedert de ontvangst der brieven van den Baron van Zuylen van Nyevelt[3] gisterenavond met het tractaat tusschen Frankrijk en Engeland gesloten, en van den heer Fabricius[4] hedenochtend.
> Indien nu dezelve zich mogt verwezenlijken, zoo kunnen ongetwijfeld de thans nog niet bekende aard van den aanval, en van de sommatiën, en andere gelijktijdige omstandigheden invloed hebben op het besluit ten aanzien der verdediging te nemen, doch heb ik het niettemin uit hoofde van het groot gewigt der zaak doelmatig geacht voorloopig de gronden op te tellen, die zich zoover men er thans over kan oordeelen voor en tegen de verdediging van het aan België toegewezen, nog door de Nederlandsche legermagt bezette territoir, aan bieden, en veroorloove ik mij dezelve bij dit mijn eerbiedig rapport, aan Uwe Majesteit te onderwerpen.
>
> *Gronden voor de verdediging*.
>
> 1°. Het ligt in den aard der zaak, dat wanneer men wordt aangevallen, men zich zoo lang verdedigt als men kan.
> 2°. De eer der zee- en landmagt, en der natie vordert de verdediging, meer bijzonder ten gevolge der taal tot hiertoe door de Nederlandsche Regering gevoerd.
> 3°. De verdediging wordt mede gevorderd ter onderhouding van den goeden en opgewonden geest van zee- en landmagt, en van de natie, welke men anders gevaar zou loopen van uit te doven.
> 4°. Wanneer men moet toegeven, heeft het voor tijdgenooten en nakomelingen meer waardigheid zulks te doen, nadat aan de wereld krijgstoneelen zijn ten toon gespreid, dan zonder slag of stoot.
> 5°. Zich verdedigende heeft men hoedanig het ook uitvalle, gelegenheid afbreuk te doen aan den vijand, en meer bepaaldelijk aan de stad Antwerpen, door dezelve te bombardeeren, of ook slechts te beschieten.
> 6°. De verwoesting van Antwerpen zal eene verwijdering te weeg brengen tusschen de Belgen en de franschen, aan welke men de aanleiding van die ramp zal wijten.

1) Colenbrander, Gedenkstukken 1830-1840, Dl. X, IVe stuk, blz. 324 vermeldt dat de markies Lansdowne, lid van het ministerie Grey, in 1830 een sterk voorstander was van de non-interventie ten opzichte van België.
2) Russisch diplomaat.
3) Nederlandsch afgezant ter Londensche conferentie.
4) Nederlandsch zaakgelastigde te Parijs.

7°. De stemming van Nederland eischt, dat aan hetzelve dit schouwspel gegeven worde.

8°. Door de verdediging behoudt men de kans het bedoelde territoir te kunnen blijven bezetten tot aan de afgesloten schikking met België.

9°. In elk geval zal evengemeld territoir ten gevolge der verdediging eenige dagen langer in het bezit blijven der Nederlandsche Krijgsmagt, gedurende welke er gunstige incidenten kunnen plaats hebben.

10°. Bij de verdediging kan men welligt gelegenheid vinden om in België te dringen, en aldaar eene voordeelige wending te geven aan de zaken.

11°. Krijgsbedrijven met hoedanigen uitslag ook zullen in Europa de verontwaardiging tegen Frankrijk en Groot-Brittanje, en in Engeland tegen het thans aldaar bestaande ministerie vermeerderen.

12°. Zij kunnen den val van dat ministerie verhaasten, hetzij dat de Engelsche zeemagt verliezen lijdt, hetzij dat wij de slachtoffers worden van overmagt. Voordeelen door de Nederlandsche krijgsmagt behaald, of rampen door haar geleden, kunnen insgelijks aan de staatkunde der voornaamste mogendheden eene andere rigting geven.

13°. Mogt de krijgskans zich tegen Nederland verklaren, en dientengevolge het toneel van oorlog zich naar Nederland zelve verplaatsen, zoo zal eigen behoud aan de Hoven van Berlijn, Petersburg en Weenen niet toelaten, om zulks onverschillig aan te zien, maar zullen die Mogendheden als 't ware gedwongen worden, om partij te kiezen voor Nederland op deszelfs grondgebied aangetast, ofschoon zij het niet gedaan hebben, tot verzekering der Nederlandsche belangen in de Belgische quaestie.

Gronden om het bedoelde territoir te ontruimen, nadat het fransche leger zal zijn aangerukt, en eene sommatie tot ontruiming zal gedaan hebben.

1°. De geschiedenis levert zeer vele voorbeelden op van militaire of staatkundige conventiën tot ontruiming, wanneer men zich geplaatst vond tegenover eene magt te sterk in getal om met goed gevolg weerstand te bieden. In reeds uitgebroken oorlogen heeft dit plaats gehad met afgesneden corpsen, met vestingen, wier overgave bepaald werd, indien zij niet binnen eenen zekeren termijn ontzet werden, en met gansche gewesten. Vóór het uitbarsten van oorlogen is men almede tot diergelijke ontruimingen overgegaan.

2°. Wanneer (door) de omstandigheden, en stellige overmagt zoodanige schikkingen geboden zijn, zijn zij niet beschouwd geworden te strijden met de militaire eer, noch met de waardigheid van daarbij betrokkene legers, en volken.

In 1748 werd Maastricht[1)] toen de vrede bijna geteekend was, aan de Fransche wapenen als eene zaak van eer voor dezelve over gegeven, zonder

1) Krachtig verdedigd door baron van Aylva, tegen Löwenthal, onderbevelhebber van Maurits van Saksen.

dat er volstrekte noodzakelijkheid, noch overmagt bestond. In 1830[2)] trok het zegevierende Nederlandsche leger

2) Dit moet zijn 1831.

voor het fransche terug, zonder dat er sedert eene enkele aanmerking gevallen is, dat dit zoude strijdig geweest zijn met de krijgseer.

3°. Het is twijfelachtig of een gerekte en volstrekt ongelijke strijd geene reactie zal te wege brengen in de gespannen stemming der Nederlandsche natie.

4°. Het ontzag door krijgstooneelen verwekt, verdooft de stem niet der geschiedenis, wanneer zij de gronden weegt van derzelver noodzakelijkheid.

5°. Wat de personen betreft, zoo staat de afbreuk, die men van den vijand lijden kan, tegenover de gene, die men in staat zal zijn hem toe te brengen. Ten aanzien eener verwoesting van Antwerpen, laat zich dezelve, zoodanig dat die stad voor den handel zou verloren gaan, niet wel denken. Er kan dus slechts de rede zijn, van eene meerdere of mindere beschadiging der stad, die geen ander resultaat zal opleveren, dan de vernieling der eigendommen van eenige particulieren te Antwerpen, of in andere landen thuis behoorende, eene vernieling die niet geven noch nemen zal aan den toekomstigen handel van Antwerpen. Mogt die beschadiging voortspruiten uit het schieten van de citadel, gelijk bij de verdediging onvermijdelijk zijn zal, zoo zal zij weinig te beduiden hebben. Een opzettelijk bombardement daarentegen zou de schaal van het onheil vergrooten, doch daar hetzelve zoowel schuldigen als onschuldigen zou treffen, mag men twijfelen of tijdgenooten en nakomelingschap er het zegel hunner goedkeuring aan zullen hechten; en of de maatregel niet zal worden uitgekreten als eene nuttelooze uitbreiding der oorlogsrampen. De volkshaat zou er in alle geval door worden aangewakkerd, en zulks welligt naderhand betreurd worden, vooral wanneer eens in 't vervolg het lot van Antwerpen wederom werd in verband gebragt met dat van Nederland.

6°. Indien de Belgen de Franschen mogten beschuldigen van aanleiding gegeven te hebben tot zulk een onheil, zal die beschuldiging meer bijzonder de onmiddelijke bewerkers treffen.

7°. Dat de stemming van Nederland hetzelve algemeen zoude eischen, valt bezwaarlijk om aan te nemen. Maar hoedanig dezelve vooraf ook zijn moge, zal het eenmaal volbragt onheil waarschijnlijk ook in Nederland min gunstig werken op de gemoederen.

8°. De kans om het bedoelde territoir door de verdediging te blijven bezetten tot aan de schikking schijnt meer dan wisselvallig. Aan zichzelf overgelaten, moet het kasteel van Antwerpen onvermijdelijk eenige dagen vroeger of later vallen. In den krijg nu is het gebruikelijk, en geoorloofd, om eene vesting aldus op te offeren ten einde tijd te winnen, of op andere punten van het toneel van oorlog te opereeren, doch veel minder gaaf is de quaestie, of men, wanneer die opoffering in geen verband staat tot andere krijgsverrigtingen, en er verder geen oorlog gevoerd wordt, bevoegd is tot zoodanig uiterste te besluiten. - Wilde men daarentegen het kasteel, en het verdere bedoelde grondgebied ontzetten, zoo kan zulks slechts geschieden door het leger, hetwelk alsdan in onmiddellijke aanraking zal

komen met de Fransche en Belgische krijgsmagt, en den eigenlijken oorlog tegen eene zeer bedenkelijke

overmagt zal verwezenlijken. Behaalt het leger voordeelen, zoo zullen dezelve tegen de overmagt niet beslissend zijn. Lijdt het tegenspoed, zoo is onze toestand nog verslimmerd. Men moet dan met eene ontmoedigde armeé op onze vestingen terug trekken, en wordt welligt door de Franschen als vijanden gevolgd. Zeeuwsch Vlaanderen kon dan wel eens door laatstgemelden bezet worden, en eenmaal bezet zijnde geëischt worden ter vereeniging met België, wanneer de quaestie der Schelde tevens verloren raakt.

9°. De bezetting van 't bedoelde territoir, gedurende eenige dagen meer, schijnt bij den tegenwoordigen toestand van Europa van geene waarde. Het Engelsche Parlement, hetwelk het ministerie kan doen vallen, komt eerst in drie maanden samen, en Pruisen, Oostenrijk en Rusland hebben zich te stellig uitgelaten, om er in de eerste dagen iets van te verwachten.

10°. Onder deze omstandigheden kan eene invasie in België tegen eene beslissende overmagt geene goede uitkomsten voor Nederland opleveren.

11°. De verontwaardiging van Europa en van Engeland zal vooral worden opgewekt door de inrukking der Franschen in België, en het zeilen der vloten, en daarom moet een en ander in alle geval worden afgewacht, even gelijk men in 1831 slechts is teruggetrokken voor de werkelijk oprukkende fransche armee. Militaire operatiën schijnen tot verwekking dier verontwaardiging minder noodzakelijk. Tegenspoed der Engelsche zeemagt zoude zelfs wel eens de natie ongunstig tegen Nederland kunnen stemmen. Voorspoed der krijgsmagt van de twee landen zoude 't is waar de deelneming in ons lot vermeerderen, maar moeten gekocht worden door eigene verliezen. Wat Frankrijk betreft, zoo zal de regering er meer in minachting geraken, wanneer het fransche leger andermaal zonder te strijden uit België terugtrekt, dan na krijgsbedrijven, bij welker beoordeeling de ligtzinnige fransche natie de overmagt niet in aanslag zal brengen.

12°. Het Engelsch ministerie heeft tot January of February vrij spel, en intusschen zal deze expeditie zijn afgeloopen, weshalve zij voor het oogenblik den val van het Whigministerie niet kan verwezenlijken. Ten aanzien der staatkunde van de andere mogendheden zoo is zij zoo duidelijk geteekend, dat men aan de voortduring van haren tegenwoordigen lijdelijken rol niet kan twijfelen. Dezelve zal eerst ophouden bij nieuwe verwikkelingen in Frankrijk, maar deze vereischen eenigen tijd, en het uitzigt er op kan ons thans niet helpen.

13°. Geheel zeker is de berekening niet, dat eene aanranding van het Oud Nederlandsch grondgebied die mogendheden zoude wekken uit haren sluimer, maar al stond dit te wachten, zoo ligt het niet in de staatkunde om aan stormen bot te vieren, en de gevaren uit te tarten, teneinde aan andere regeringen gelegenheid te geven, om er des goedvindende Nederland uit te redden.

Indien het bij de overweging dezer gronden tegen en voor de ontruiming aangevoerd, onmogelijk zijn zal zich tot eene keuze te bepalen aan geene bedenkingen onderhevig, zoo ligt daarvan de oorzaak in den hoogst ongunstigen keer, dien de omstandigheden genomen hebben. Na het uitbreken van den Belgischen opstand bood zich het alternatief

aan, of om dadelijk gelijk men zegt af te spelen, en door het bespoedigen van eene schikking Nederland te isoleeren van de Belgische en Fransche beroeringen, tot tijd en wijle er een algemeene oorlog mogt uitbreken, of om te trachten invloed uit te oefenen op het besluit der mogendheden, en zich meester te maken van derzelver staatkunde. Beide stelsels in den raad Uwer Majesteit voorstanders vindende, volgde men het laatste, en zag het mislukken door de zwakkeid bijzonder der Pruissische en Oostenrijksche staatsmannen, en door de slechte grondbeginselen der Engelsche ministers. Het is deze teleurstelling, welke Nederland in eene crisis geplaatst heeft, waaruit het zich niet schijnt te kunnen redden, zonder nog eene grootere crisis te wagen, of zonder eenig offer te brengen aan den rampspoedigen loop der gebeurtenissen.
De minister van Buitenlandsche Zaken

VERSTOLK VAN SOELEN.

Deze opmerkelijke beschouwingen van 5 November kwamen niet eerder dan 10 November onder 's Konings oog (werden toen althans ter Staatssecretarie voorzien van het Exh. 10 November 1832, La. M. 30, Zeer Geheim), die, na zijn beschikking ‘voorloopig notificatie,’ toen, volgens aanteekening op de agenda, dit stuk ter lezing zond aan de volgende departementshoofden:

Mr. C.F. van Maanen (Justitie), Mr. A.W.N. van Tets van Goudriaan (Financiën), F.W.F.T. baron van Pallandt van Keppel (Hervormde en andere Eerediensten, den R.-K. uitgezonderd), Mr. J.H. baron Van Doorn van Westcapelle (Binnenlandsche Zaken) en Jhr. G.C. Clifford (Koloni:en).

In de kabinetszitting van dienzelfden dag bracht vervolgens de Koning ‘in deliberatie de vraag of, en zoo ja, welke speciale voorschriften, aan den Generaal Bn. Chassé zouden behooren te worden gegeven, voor het geval, dat de Citadel van Antwerpen en de onderhoorige forten, door Fransche troepen mogten worden aangevallen. En is begrepen, dat, ofschoon speciale voorschriften, voor het bedoelde geval, wenschelijk zullen kunnen zijn, het vaststellen derzelve, echter nog zoude behooren te worden uitgesteld, tot dat omtrent de eigentlijke bedoelingen van *Frankrijk*, eenige nadere berigten zullen zijn ingekomen.’

Intusschen was door besluit der Engelsche regeering van 6 November ‘een embargo op de Nederlandsche koopvaardij en visschers-schepen in de havens van Groot-Brittannië gelegd, de verhindering van alle vaart naar Nederland en Antwerpen bevolen, en de aanhouding op zee van alle soortgelijke Neder-

landsche schepen bepaald.' Hiervan werd mededeeling gedaan in den Kabinetsraad van 13 November, toen men het den 10den aangehouden punt, of men Chassé al dan niet een instructie zou geven, in nadere overweging nam: 'En wordt daarbij voorlezing gedaan van een schriftelijk advies van den Minister van Buitenlandsche Zaken, van heden Geheim No. 1, houdende, ten vervolge van zijn vroeger rapport, over dat onderwerp, onder anderen, nadere uiteenzetting van deszelfs wijze van beschouwing dienaangaande.

Na overweging is Z.K.H. den Admiraal en Kolonel Generaal, door Z.M. verzocht, om, naar aanleiding dier deliberatiën, door het Departement van Oorlog, een ontwerp van speciale voorschriften voor den Generaal Baron Chassé, te doen opmaken, en aan Hoogstdenzelven aan te bieden.'

Hieruit blijkt dus dat Verstolks eerste rapport, dat dien dag definitief geëxhibeerd was onder letter S 30bis, niet bij den Kabinetsraad qua talis in behandeling was gekomen, maar alleen bij sommige individueele leden was rondgegaan, en 13 November ter Staatssecretarie terugkeerde.

In het tweede rapport over deze aangelegenheid, dat de minister van Buitenlandsche Zaken dien dag voor den Koning opstelde (nr. 1, zeer geheim), en dat dienzelfden dag ter Staatssecretarie van het Exh. 13 November 1832 La. T. 30 Zeer Geheim werd voorzien, en daarna in den Kabinetsraad bovengenoemd voorgelezen, had Verstolk intusschen als zijn meening uitgesproken, dat de Citadel *niet* verdedigd mocht worden. Zijn zienswijze zette hij aldus uiteen:

> ....Daar het welligt Uwer Majesteit zal behagen in dien (Kabinetsraad) van heden de instructiën te laten overwegen aan den Generaal Chassé af te vaardigen, alvorens misschien de communicatie gestremd worde, neme ik de vrijheid mij te dien aanzien te gedragen aan mijn vorig rapport over deze materie.
> Alhoewel mij geredelijk voorstellende, dat er omtrent het al of niet verdedigen van 't Kasteel van Antwerpen verschil van gevoelen, en van beschouwing kan plaats hebben, gelijk als 't ware van zelf voortvloeit uit de punten voor en tegen door mij aangevoerd, zoo zoude ik nogtans, geroepen zijnde om een advies uit te brengen, het meest overhellen tot eene *militaire conventie, wanneer het fransche leger het kasteel zal hebben omsingeld en opgeeischt*. Dat zulks uit een militair oogpunt niet zonder bedenking is, gevoel ik volkomen, maar deze omstandigheid heeft vele conventiën van gelijksoortigen aard tot hiertoe gesloten, niet tegengehouden, en zij wordt naar mijn inzien overwogen door de bedenkingen, waarmede eene tegenovergestelde behandeling der zaak zal gepaard

gaan, die zijn opgesteld in mijn vorig rapport, en waaronder mede behoort de onzekerheid van de gevolgen eener militaire collisie met Frankrijk, en de *mogelijkheid van eenen daaruit spruitenden oorlog met dat magtige rijk*, *zonder eenigen bondgenoot*, *en uit dien hoofde mogelijk zonder te behalen militaire voordeelen voor Nederland*. Ter nadere ontwikkeling mijner meening ten aanzien eener militaire conventie, heb ik voorloopig nevensgaand opstel van een eventueel declaratoir van den Generaal Chassé ontworpen, dat voor nadere wijziging zou vatbaar zijn, maar welke der beide meeningen door Uwe Majesteit ook gevolgd worde, zoo schijnt in alle geval het gewigt der zaak te verdienen, dat de gronden voor beide door mij aangevoerd, worden overwogen, teneinde vervolgens beslist worde, welke keuze in de tegenwoordige moeijelijke omstandigheden het meest strookende te achten is met het belang van Nederland.
Tenslotte zij het mij vergund er nog de aanmerking bij te voegen, dat de tijd, gedurende welken het kasteel op zich zelf gelaten in staat zou zijn weerstand te bieden, eenigen invloed zou kunnen hebben op de beslissing, als bestaande er naar 't schijnt meer termen tot verdediging wanneer men het bijvoorbeeld een of twee maanden zou kunnen uithouden, gedurende welke er veel kan gebeuren, dan wanneer het zich bijvoorbeeld binnen 6 of 12 dagen zou moeten overgeven.'

Het door Verstolk ontworpen declaratoir van Chassé, ingeval de Citadel zou worden opgeëischt, luidde aldus:

J'ai eu l'honneur de recevoir votre lettre du....
Dans le cas d'une semblable sommation, ou d' hostilités commencées par les troupes Françaises contre celle des Pays Bas, j'ai ordre de faire la déclaration suivante.
Lorsque les Légations de France et de la Grande Bretagne à la Haye eurent demandé l'évacuation avant l'échange des ratifications du traité destiné à régler la séparation de la Hollande et de la Belgique de la Citadelle d'Anvers et des forts et lieux, qui en dépendent, et manifesté, qu'une réponse négative engagerait ces puissances à mettre en mouvement leurs forces de mer et de terre, afin de parvenir à ce résultat, le Gouvernement des Pays Bas jugea qu'en consentant à la veille d'une négociation accomplie à cette infraction desireé par la voie diplomatique du traité du 15 Novembre 1831 invoqué par les deux Cours elles mêmes, il se rendrait complice du despotisme révolutionnaire, qui pèse sur une grande partie de l'Europe. Il se détermina donc à attendre l'accomplissement de la menace, et à réserver à l'Europe, et à la Belgique le spectacle d'une seconde invasion de la Belgique par les troupes Françaises, et à la nation Britannique celui de l'abus liberticide de ses flottes. Cet objet se trouvant aujourd'hui accompli, la Hollande tout en compatissant sincèrement dans l'heureuse jouissance de son antique liberté au sort des peuples, assez infortunés pour devoir encore chercher et consolider leurs institutions sociales, estime le sang de ses citoyens trop précieux, pour couler et se confondre avec le sang Français à l'effet d'exhiber une réprésentation théatrale aux députés de la

France. Elle désire encore épargner à l'armée Française, à l'honneur de laquelle nul ennemi ne porta jamais atteinte sur le champ de bataille, la tache offensante et incompatible avec ses principes généreux d'un combat disproportionné outre mesure, que d'après des combinaisons

> inouies dans l'histoire on a osé lui imposer. Rien des lors n'empêchera ses chefs d'annoncer à leur retour aux auteurs de ce mouvement militaire, que comme la politique de la Hollande l'a déterminée à en demeurer spectatrice; il a offert les mêmes résultats que celui naguère dirigé contre le chef de'l Eglise Catholique, et qu'il en a jailli le même éclat pour la France. En conséquence de cette déclaration, je suis prêt à conclure une convention militaire tendante à remettre aux troupes françaises la citadelle d'Anvers, et les forts et lieux, qui en dépendent, contre la remise de la partie de la province de *Limbourg*, et du grand Duché de *Luxembourg* destinée à demeurer au Roi des Pays Bas Grand Duc de Luxembourg soit aux troupes neerlandaises, soit au lieu d'elles avec le consentement dela Cour de Berlin à celles de la Prusse.

Maar het besluit van den Kabinetsraad van dien dag viel totaal anders uit dan Verstolk het gewenscht had: ‘Na overweging is Z.K.H. den Admiraal en Kolonel Generaal, door Z.M. verzocht, om, naar aanleiding dier deliberatiën, door het Departement van Oorlog, een ontwerp van speciale voorschriften voor den Generaal Baron Chassé, te doen opmaken, en aan Hoogstdenzelven aan te bieden.’

Nog dienzelfden avond zond de Directeur-generaal van Oorlog, luitenant-generaal D.J. de Eerens - die evenmin als zijn collega van Marine toegang tot den Kabinetsraad had, daar Prins Frederik als Admiraal en Kolonel-Generaal der verschillende wapenen der landmacht over beide departementen de opperdirectie had) den Koning een ontwerp-instructie voor Chassé in, dat met geringe bijvoegingen door den Koning werd goedgekeurd bij rescript van 15 November La. W. 30 Zeer Geheim, en nog dienzelfden dag bij kabinetsbrief La. P. 19 van het Departement van Oorlog aan Chassé werd toegezonden, aldus luidend:

> Het is in naam en op last van onzen geëerbiedigden Koning, dat ik de eer heb ter kennis van Uwe Excellentie te brengen, dat de belangrijke sterkte, welker verdediging reeds zoo lang en met een zoozeer gewenscht gevolg, aan den standvastigen moed en het beleid van Uwe Excellentie is toevertrouwd geweest, waarschijnlijk binnen weinig dagen zal worden opgeëischt.
> Zijne Majesteit is te zeer met de wijze van denken van Uwe Excellentie bekend, om niet vooraf geheel en al te berusten, in het antwoord dat, door u, mijnheer de Generaal, op eene zoodanige sommatie, onverschillig van welken kant, zij kome, zal worden gegeven.
> (Intusschen doet Hoogstdezelve, in het geval dat daartoe in de sommatie aanleiding mogt worden gevonden, uwe aandacht vestigen op de vraag, in hoe verre eene verzekering van het open blijven uwer gemeenschap te water, door Uwe Excellentie zoude kunnen worden aangenomen als voorwaarde, onder welke de stad Antwerpen van een Bombardement zoude worden verschoond, bij aldien namenlijk daardoor

het beleg eenen langen tijd konde gerekt worden. Het stremmen dier gemeenschap zoude dan de vernieling der stad dubbel wettigen.
Mogt dat denkbeeld door Uwe Excellentie niet aannemelijk geacht, of voor verwezenlijking onvatbaar bevonden worden, dan)[1] blijft mij alleen over Uwer Excellentie in naam des Konings, aan te bevelen en te verzoeken, om Uw antwoord op de sommatie, eventueel te doen vergezeld gaan, van de zoo ernstige en nadrukkelijke verklaring, dat wanneer de citadel of onderhoorige sterkten werkelijk aangevallen mogten worden (Uwe duure verpligting om dezelve, door alle middelen welke verder onder Uw bereik zijn, te verdedigen, Uwe Excellentie, Uwes ondanks, niet kan nalaten, om) het zoo lang gespaarde Antwerpen, verder te ontzien, en dat midsdien, al de noodlottige gevolgen, welke Uwe regtmatige verdediging, ongetwijfeld voor die belangrijke koopstad na zich zullen slepen, alleen aan den belegeraar zullen te wijten zijn.
Met een onbegrensd vertrouwen wordt dan ook verder alles, wat tot de krachtdadige verdediging van den U aanvertrouwden post kan strekken, door Zijne Majesteit, geheel en al aan Uwe Excellentie overgelaten, en reeds vooraf ten volle goedgekeurd, waarvan ik de eer heb Uwer Excellentie, hiermede, de plegtigste verzekering te geven.
Alleen vinde ik mij nog verpligt, ten einde geheel en al aan den voor mij zoo vereerenden last te voldoen, Uwe Excellentie ten slotte bekend te maken, met de vaderlijke bezorgdheid des Konings, voor den persoon van zijnen hooggeschatten Generaal en voor het dappere garnizoen der Citadel, op welke thans aller oogen zijn gevestigd: de Koning vreest, dat het aan Hoogstdenzelven zoo wel bekend manmoedig karakter van Uwe Excellentie[2] U in die verdediging (soms, buiten het geval van volstrekte noodzakelijkheid, nog verder zou kunnen leiden dan de bepalingen van art. 62 en volgende, der instructie voor de plaatselijke kommandanten, den 11 Januari 1815 vastgesteld, medebrengen.) - Hij wil geene roekelooze opoffering van zoovele braven, en verlangt dat, wanneer aan eer en pligt voldaan, (en door hun gedrag, aan Oud-Nederland,) de duurzame achting van Europa zal verzekerd wezen, Uw hooggeschat leven, en kan het zijn, dat van velen Uwer dappere lotgenooten, voor Hem en voor het dankbaar Vaderland behouden blijven.

1) De tusschen ( ) geplaatste zinsneden kwamen niet voor in het ontwerp - De Eerens, maar werden op 's Konings last opgenomen, overeenkomstig zijn kantteekening: ‘Vroegere instructiën ook daarop gegronde verklaringen omtrend Schelde en vrije communicatie langs dezelve. - Staat van zaken buiten tijd van beleg in verschillende opzigten.’
2) Men vergelijke hiermede wat Chassé 13 April 1832 aan Oorlog had geschreven: ‘Zoolang de vijand nog eenig belang in het behoud der stad blijft stellen, geloof ik niet dat men ons zal aanvallen, dewijl het in mijne magt is de stad te verwoesten; de gehele Fransche armee noch Engelsche vloot zal mij dat niet beletten; het Citadel zal daarna in hunne handen vallen en de Godheid geeft dat wij met eere de eeuwigheid instappen.’

Dat God de pogingen van Uwe Excellentie met den besten uitslag kroone, is ook mijn vurigste wensch.
De Directeur Generaal van Oorlog
DE EERENS.[1)]

In den Kabinetsraad van 16 November 1832 bracht de minister van Buitenlandsche Zaken verslag uit ‘van door hem, met den Pruisischen Gezant en den Oostenrijkschen zaakgelastigden alhier gehoudene gesprekken, welke de strekking hadden om Z.M. te bewegen tot de ontruiming der voornoemde Citadel, alsmede om alle uitzigt op de hulp dier mogendheden, tegen Frankrijk te benemen.’

Den volgenden dag bracht de Koning in overweging ‘de vraag, in hoeverre de ingekomene berigten omtrent den werkelijken intogt van Fransche troepen in België, met het aangekondigde oogmerk der bemeestering van de Citadel van Antwerpen, en onderhoorige forten, aanleiding tot eenige maatregelen en bepalingen, dezerzijds, zouden behooren te geven.’

Inderdaad werden toen maatregelen genomen betreffende de reserve-schutterij en de landstorm.

1 December kwam het bericht binnen dat Gérard de Citadel had opgeëischt; 23 December 1832 volgde de capitulatie.

J. STEUR

1) Vóór de ontvangst van dit stuk, had Chassé op 16 November bij den zeer geheimen brief 1667a aan Oorlog bericht ‘dat Z.K.H. den Prins Veldmaarschalk mij bij Hoogstdeszelfs geheime depêche van den 11 dezer te kennen heeft gegeven, dat mij mijne instructiën uit 's Hage zouden worden toegezonden, dewelke tot nog toe niet bij mij ontvangen zijn. Ik heb echter gemeend Uwe Exc. te moeten observeeren, dat in geval deze instructiën zouden inhouden om deze sterkte na dezelve tot het uiterst verdedigd te hebben te evacueeren en langs het Vlaamsche Hoofd terug te trekken, er hiertoe geene schijn van mogelijkheid bestaat en nadat de vijandelijkheden begonnen zullen zijn, aan geene retraite meer te denken is.’

Roemeensche herinneringen

I. Het klooster te Neamtu

Mijn groote vriend, Abt-aartsbisschop Nicodeem heeft mij ondergebracht in den metropolietenvleugel van het klooster. Een slaapvertrek, een audientiezaal met dienkamer, een eetzaal en een kapel met ikonostase, maken er deel van uit. Vroolijke Moldavische en Bessarabische tapijten bekleeden de houten vloer, de witgekalkte wanden zijn behangen met levensgroote portretten. Tusschen heilige ikonen en omlijste antiminsen[1] zien de eerwaardige, gestrenge gelaten der metropolieten van Moldavië op ons neer.

De huidige metropoliet Pimen, en een zijner voorgangers, Benjamin Costaki, beiden in zwarte pijen, het hoofd onder zwarte kamilavka[2] en sluier, de borst behangen met kruis, enkolpion[3] en wereldlijke eereteekenen, maken den indruk, alsof zij uit een diplomatenreceptie in dit austeere milieu zijn binnengestapt. Maar gansch de wand wordt beheerscht door het bleeke, uitgeteerde ascetengelaat van den vermaarden metropoliet Georgios Miculescu, die, zelf leerling van den grooten abt Paissios, het godsdienstige leven in kloosters, geestelijkheid en leekenstand in gansch Moldavië heeft hervormd. Geen enkel eereteeken. Streng en ingetogen in zijn goudgeborduurden sakkos, onder de patriarchenmitra der Byzantijnsche keizers, ver-

1) Antimension, een eigenaardig gevormd woord, uit *anti* in plaats van, en *mensa:* een geborduurde doek, die den altaarsteen vervangt, en de afbeeldingen draagt van de beweening Christi, met seraphijnen die de liturgische waaiers houden, engelen en de evangelisten met hunne symbolen.
2) Kamélaukion: de hooge, stijve, zwarte monnikskap, aan de bovenzijde met een rand voorzien.
3) Enkolpion, geëmailleerd bisschopsmedaillon, dat aan een edelmetalen keten op de borst gedragen wordt.

beeldt hij de, in het Oostersche monnikwezen zoo veelvuldig voorkomende, synthese van praal en ontbering.

In de meterdikke kloostermuren, die in den Turkentijd - op eenige schietgaten na - van buiten gansch effen waren, zijn kort geleden eerst vensters aangebracht. Als ik de blinden open, stroomt het zonlicht mij tegen. Geur en kleuren van den oogst dringen het vertrek binnen. Het landschap is vriendelijk en wijd. Uit een vlakken kom verheffen zich de glooiende terrassen, naar den horizon toe, geleidelijk tot de heuvelen der Subkarpathen. Tegen de hellingen staan legioenen slanke dennen en hooge forsche harmonisch gevormde eiken gereid. De oude legenden, waarin de Turkenvrees sprak, pleegden ze te vergelijken met geordende stormgroepen, die eeuwig voor den afweer des vijands gereed staan.

Tusschen de kleurige akkers eenige heldere landhuisjes, en achter duistere boomgroepen een kleine, klare beek, die over kiezelbeddingen door het woud haar weg zoekt. Uit de velden rijst de geur van het versch gemaaide gras, en de walm van het stervende hooi. Maar hoe anders is dit oogstlandschap dan overal elders in Roemenië! Uit de stille velden stijgt geen geluid naar ons op, dan nu en dan het blaffen van een hond. Geen druk en vroolijk gepraat van gaande en komende groepjes, geen dartele pic-nic stemming in het rustuur, en in den avond geen opgewonden gekeuvel, geen rijen vroolijke, glimlachende, speelsche meisjes, in lichte, kleurige gewaden, en bloembekranste haren, geen beurtzangen en geen reidansen. Welke worm is hier geslopen in het lichte, dartele leven van dit opgeruimde, zonnige ras? Het is al doodsche stilte in het dal. Wie daar mogen arbeiden, in hunne gemoederen gist de oogstwijn niet.

En als men rondspeurt door het goddelijk landschap, hoe ver ook, over graanvelden en weiden, men ziet er niet anders werken dan monniken en novieten, sommigen in hunne pijen, anderen in hemdsmouwen, met ontbloote armen. Met krachtige armzwaaien maaien zij het graan, of zij harken de aren bijeen, en binden ze tot zware schoven samen, of zij hopen het hooi tot enorme schelven op.

Over de hobbelige keien rijden met luid geraas, de groote karren, hoog met hooi en koren en vruchten beladen, naar de schuren toe. Magere langgebaarde monniken, in hunne pijen,

loopen naast de trekdieren en laten de zweepen knallen. Op kloosterplein, in gangen, kerk of kapellen, is overdaags geen geestelijke te zien. Het klooster is gansch uit. Alle tweehonderd religieuzen zijn uitgezwermd, tot in de verste terreinplooien en tot op de hoogste hellingen toe, om de voorraden te zamelen voor den komenden winter. In een bijna ondragelijke koorts van spierarbeid en ‘innerlijk gebed’ is de heele kloostergemeenschap bevangen. Want werk is er bijna te veel, op de akkers die de broederschap moeten voeden, en die ‘zoo ver als van het klooster uit, tot de kammen toe, het oog reikt’ gelijk de secularisatie-oorkonde zegt, aan het klooster behooren.

Een tik op de deur, en glimlachend komt de oude monnik Warnawa binnen. Licht buigt hij mij toe, de rechterhand op het hart, al vriendelijkheid en nederigheid, zooals de monniksnatuur dat behoort mede te brengen. Bedrijvig loopt hij heen en weer, ruimt de kamer op, wrijft de meubels, brengt water aan, poetst de schoenen, spreidt het bed, en als ik hem wat werk uit de handen wil nemen, weert hij mij met een vriendelijk afwijzend gebaar af. Geen arbeid is te nederig voor den monnik, en er is trouwens geen onderscheid van rang, gelijk in het Westen, tusschen den half-geletterden monnik en den monnikdiaken of priestermonnik. Immers allen hebben zich met gelijke geloften van het zinnelijke leven afgekeerd, voor allen gelijkelijk is de zin des levens bereikbaar, niet in weten en begrip; maar in arbeid en gebed.

Drie malen per dag worden de religieuzen tot den kerkdienst geroepen. Dan luiden de fraaiste klokken in Moldavië en in gansch Roemenië, een uitgebreid carillon van den zwaarsten bourdon tot den schrilsten discant, als het symbool voor alle stemmen van alle levend wezen, dat den schepper éénstemmig behoort te loven om deze zonnige, uit een staat van onvolkomenheid en verwording, tot de uiteindelijke verklaring bestemde, wereld.

Behalve de klokken klinken drie malen per dag, de vreemde rhythmen der houten toaca's (sèmandra), die stammen uit den Turkentijd, toen zij de Christelijke klokken vervingen waar deze verboden waren. Hun doordringend timbre en hun prikkelend rhythme, zijn evenals zoovele andere lichte deesems uit het

Verder-Oostelijk leven in den Balkan bewaard gebleven. Men hoort de toaca in de gansche vallei, en als in het nachtelijk uur, plots hun scherp geknetter uit de stilte breekt, schijnt het alsof een Oostenwind ons plots en onverwachts, de echo's brengt van dansen en krijgszangen uit verre Aziatische steppen. Om den hoek der kerk ziet men, uit de diepe schaduw, een monnik glijden in het volle maanlicht, die met soepele polsbeweging, met een enkelen hamer, aan de lange in het midden vastgehouden houten staaf, een samengestelden maatslag weet te ontlokken, zoodat het mocht schijnen, alsof twee of drie monniken elkander, in verschillende rhythmen en met verschillende intensiteit, signalen toewierpen.

Van alle zijden, uit de cellen, uit de kellia, ja uit de skiten rond het klooster, spoeden de religieuzen zich over den maanbeschenen kloosterhof, naar de kerk. Zij rijen er zich in de koorbanken langs de wanden. Een der archimandrieten leidt den kerkdienst. Het levend schijnsel der kaarsen aan de ikonostase, speelt met het glanzende maanlicht, dat door de hooge, smalle vensters binnengudst. Twee monnikkoren zingen afwisselend de verzen van een eindeloozen psalm. Op den heeschen bas van den archimandriet antwoordt de jeugdige, fraai en zinnig gemoduleerde stem van een monnik-diaken.

Als ik binnenkom, trekt mij uit een duisteren hoek, een hand naar een ledigen zetel toe. Het is alweer Warnawa, die voor mijn zieleheil zorg draagt, en die opmerkzaam den innerlijken gang van hetgeen hij als mijne ‘bekeering’ aankondigt, volgt. Ik geloof dat hij verwonderd mijn aandacht, de uiterlijke kenteekenen van mijn eerbied, mijn vertrouwd-zijn met de Orthodoxe gedachte volgt. Hij ziet er voorboden in van een onweerstaanbaar naderende wedergeboorte, en niet de suggestie's van een beproefde levenskunst. Geen gelegenheid laat hij voorbijgaan om de schoonheid der orthodoxe liturgieën en de ontwijfelbare rechtgeloovigheid zijner kerk te roemen. Nooit spreek ik hem tegen, waarom zou ik ook maar de lichtste schaduw werpen op het monniksoptimisme en de levensvreugde van dezen vriendelijken grijsaard? Het zal je echter niet lukken, mijn beste Warnawa, mijn oude vriend. Hoe wijd wij mogen hebben gereisd, hoe ver wij mogen hebben gespeurd, het is goed, dat ons hart niet anders klopt dan dat onzer ouders.

II. Een miserere
In memoriam Jan Herman Otto Grondijs

Op het kloosterplein, voor den ingang van de kerk, staat de hooge ongebogen gestalte van den Abt-aartsbisschop onder de felle ochtendzon. Zijn heldere arendsblik, onder het zware fraai gewelfde voorhoofd, is vast gericht op een kleine groep zangers in reiskleedij, die hem toezingt.

Uit de naburige stad Targu-Neamt is dit kerkkoortje heden bij ons ingetrokken om wat te rusten voor het zijn weg voortzet naar de skite Rasca,[1)] die in het gebergte, op een glooiend grasveld tusschen de donkere dennenwouden gelegen is, en waar morgen een kerkelijk herdenkingsfeest zal plaats hebben. Hedenmorgen zal het 't voorrecht hebben, den liturgischen dienst te mogen medezingen in ons oude kloosterkerkje. Het zijn allen jonge mannen en meisjes die onzen Abt toezingen; hun jonge stemmen klinken wonderlijk weldadig tusschen de naakte, hooge muren van kerk en kapel en van de archondarik, of woon- en gasthuis.

De monniken en enkele omwonenden hebben zich in de kerk verzameld. Dan treden wij, de Abt en ik, langzaam over het middenpad naar het koor. Hij zet zich op zijn troon, ik neem plaats in een koorstoel neven hem. De liturgie der voorbeden en der eeuwige herdenking van de gestorvenen neemt een aanvang. Gesproken en gezongen gebeden en hymnen volgen elkander op, in alle spreekt de broosheid van het leven, de berusting voor den dood, de hoop op verrijzenis, het vertrouwen in een weerzien. En telkens weer klatert in deze naakte rotsenwereld der doodsherinneringen, het klare bronwater der Paaschgezangen uit.

Een der beide monnikkoren is heden vervangen door de leekenzangers. Ter weerszijden aan de iconostase, staan rechts de geestelijken in hunne pijen, links de knapen en meisjes in wereldsche kleedij.

Het eerste pro-naos koor zingt, op vreemdklinkende melodieën, de oude, beroemde Christelijke klaagzangen. Deze sleepende

1) Skètis of skètè, naar de naam van een woestijngewest in Egypte, waarheen in de derde eeuw monniken zich teruggetrokken hadden, en nu toegepast op een kleine monniksgemeenschap, staande onder de autoriteit van den abt van een grooter klooster.

thema's, door snelle korte tremoli, en andere fiorituren versierd, weemoedig en gewild monotoon, en afkomstig uit een verder Oosten, dat ons tegelijk oneindig vreemd en intiem verwant is, stammen af van verre steppen- en karavanenzangen. Hoe zegevierend en geestdriftig steken de in Russischen stijl gezongen liederen van het leekenkoor tegen de ver-Aziatische melodieën af! Hoe warm en innig, hoe gesloten, week en onstuimig, hoe afgerond en wilskrachtig klinken deze antiphonariën!

Onvergetelijk is het contrast tusschen het monnikskoor en de losse en natuurlijk bevallige meisjesfiguren aan de overzijde van het koor. Bij de eersten geen gezangskunst, geen stijlverfijning, maar de dubbele adel van ineengesmolten arbeid en gebed. De vereelte handen zijn saamgevouwen, de gerimpelde verstrakte gelaten naar den grond gekeerd. Als in brons gegoten, staan monniken en novieten, in hun zwarte pijen, vast gegrond, sterk en gedrongen, door ononderbroken arbeid getemd, als het ware onder vermoeienis en gebed verplet, verouderd, berustend, in het koor en langs de wanden voor de hooge zetels.

Hoe treffend gelijken zij allen op de uitgemagerde figuren, die, tot in den koepel omhoog, van alle wanden, streng op ons neerzien. In den koepel om den Christus-Pantocrator geschaard, in de absiden, langs de gewelven van naos en narthex, zijn lange theorieën van patriarchen, profeten, apostelen, doctoren en liturgen, woestijnvaderen, martelaren en bloedgetuigen, heilige maagden en asceten opgesteld. Het zijn allen ouderen van dagen, door een innerlijke vlam verteerd, of jongeren die vroeg, te vroeg, voor onheil troost in berusting gevonden hebben, met sterke onafwendbare oogen in rimpelige gelaten, die van alle jeugd hebben afstand gedaan, van hoop en voorspiegeling, van illusie en voldoening, en die voor de aarde en daarna, tusschen de lichtende jonkheid en den nacht des doods, voor eeuwig, den schemer van verloochening, onbewogenheid en meditatie gekozen hebben.

Beneden dit heir van ascetengestalten en in lijden gedrenkte martelaarslichamen, teekent zich tusschen de donkere pijen en de zwaarneerhangende misgewaden van priester en diakenen, de kleine groep van jongeren af. Allen staan zij, los en licht en vroolijk, temidden van waan en dwaling. Hoe zonnig klinkt boven de kunstlooze ruwe, sobere mannengeluiden, het hooge

en schelle gejuich der meisjesstemmen uit, die Gretchaninof's melodie moduleeren: ‘Christus is opgestaan, en geen zal in de graven meer overblijven!’ Het is de ‘eeuw’, tot geen offer vermogend, tot geen beproeving bereid, die hier, uit de jonge harten, het eeuwig-jonge vertrouwen op leven en opstanding uitzingt, voor den jongen doode, die heden wordt herdacht.

De Spijs der herdenking wordt binnen gebracht. Tusschen twee zware zilveren kirop is, in het midden van het koor, op een met de antimins bekleede tafel, een ruime zilveren schaal, het litiarion, gelegd, waarop altijd de vruchten der aarde worden verheerlijkt en gezegend. Op het litiarion is een groote, uit ongemalen graankorrels bereide koek geplaatst, en daarnaast de wijn. Op den koek zijn dezelfde figuren ingestempeld als voor het liturgische brood, de prosphora: het kruis met de initialen IC CHR NI KA (Jezus Christus, verwin!) en andere teekens die symbolisch de gansche gemeenschap der geloovigen aanduiden, de Maagd, de negen rangorden der geestelijke machten, de levenden en de gestorvenen.

De Abt-aartsbisschop rijst van zijn troon, neemt mij bij de hand, en met bisschop Grigorius van Jassy, den officieerenden priester en de vier diakenen plaatsen wij ons om de tafel. In onze linkerhand houden wij een kaars, met onze rechterhand vatten wij allen het litiarion aan, en heffen het omhoog, terwijl het monnikkoor den aangrijpenden zang zingt:

‘Christus, onze waarachtige God, die uit den doode verrezen zijt, neem Jan, op de voorbede uwer allerreinste Moeder, der heilige roemrijke apostelen, onzer eerwaarde, godsvruchtige Vaderen, en allerheiligen, in de woonplaats der gerechten op, en erbarm u onzer, o menschlievend God’.

Gedurende den ganschen zang bewegen wij de zilveren schaal met het graan en den wijn langzaam op en neer, als symbool voor het opengaan der grafsteenen op den Jongsten dag, en als liturgisch teeken voor alle mystieke symbola van opstanding en onsterfelijkheid.

Voor mijne oogen doemt uit den nevel van vroege herinneringen, het verbleekte beeld op van een kleinen knaap, zacht en vertrouwelijk, en aan mij gehecht. Ik zie hem zich tegen mij aanvleien, en uren lang tusschen mijne knieën zijn kinderlijk

spel drijven. Gedurende enkele oogenblikken krijgt de verbeelding een omheimelijke werkelijkheid; strekt het de handen naar mij uit? Dan keert de zang terug, en de nabijheid van den Abt, die vaderlijk tegen mij aanleunt. Het visioen is verdwenen, voor goed? Zou het kunnen zijn, dat dit alles is, wat van een menschenleven blijft? Een phantasma in een - hoe lang nog - levend brein?

Ik zie om mij heen: in de gansche kerk liggen de geloovigen op de knieën, en bidden de gebeden voor de gestorvenen mede. Dan verklinken de zang der koren en de zegen van den priester.

Wij leggen graan en wijn neder, beide bisschoppen reiken mij de hand, en tezamen verlaten wij de kerk. In de Metropolietenkamer zetten wij ons gedrieën om een kleinen disch. Vader Warnawa brengt den herdenkingskoek binnen. De Abt spreekt een kort gebed uit. Zwijgend nuttigen wij tezamen van de Spijs, en de Abt herinnert ons aan het evangeliewoord: 'Voorwaar, indien het tarwegraan in de aarde niet valt, en sterft....'

III. Nachtwake in de kloosterkerk

Twee uren geleden is de ritueele nachtdienst aangevangen, die aan het feest der Transfiguratie[1)] voorafgaat. Het gaat tegen negen uur in den avond. Voor het kellion van den Abt-aartsbisschop, bij wien ik het avondmaal genuttigd heb, wachten een vijftiental monniken, om hem naar den dienst te geleiden. Als wij de deur openen om ons bij hen aan te sluiten, vangen de kloosterklokken te luiden aan. Even neigen onder de zegenende hand van den Abt de gestalten in zwarte pijen; een avondkoelte beweegt de sluiers, die, van de hooge zwarte kappen neerhangend, de bleeke, stroeve gelaten met de lange zwarte baarden omranden.

Onze kleine processie van priestermonniken en monnikdiakenen schrijdt - de Abt aan de spits - langzaam over het breede voetpad, langs de enorme vergulde kapel die voor de zegeningen der Wateren bestemd is, naar de geweldige, massieve kloosterpoort. Even zie ik op: op de wanden der poort zijn, in

1) Der Verheerlijking van Christus op den berg Thabor.

talrijke kleurige tafereelen vol aandoenlijke naïeveteit, de lotgevallen afgebeeld uit de orthodoxe, maar uit Boeddhistisch Azië stammende legende van Warlaam en Joasaph. Aan den ingang van den kloosterhof brengen de gendarmes van de kloosterwacht ons den militairen groet. Dan buigen wij af naar de kerk, waar een drom van monniken, landlieden, zomergasten, ons wacht.

Onafgebroken luiden de klokken voort, totdat de Abt de kerk betreedt. In den rijken, kleurigen klank van het carillon is niets hoorbaar van protestantsche stemmigheid, van ingetogen vrees voor schrille tegenstellingen doch evenmin een Katholiek zoeken naar elegantie en aristocratische verhevenheid. Immers de orthodoxie wijst uit het leven alleen het kwaad af. Als goddelijke gave aanvaardt zij gansch het menschenleven, en het volle drama aller aardsche contrasten. Zulk een biddend aanroepen aller strijdige machten in deze zonnige, gezegende wereld, klinkt uit het klokkespel. Sterk en nadrukkelijk grommen de zware bourdons, en om hun langgetrokken gedreun vlechten vroolijke, snelle klokjes de ranken van dartele melodiëen. Telkens schijnen nieuwe klanken en thema's uit een chaos van geluid naar voren te komen, maar ook deze schijnbare chaos is beeld van het rijke, onbegrijpelijke leven zelf.

Tusschen een dubbele haag van eerbiedig toesnellende geloovigen door, treden wij de kerk binnen. Aan den ingang van den naos, wachten ons in den narthex de zeven priesters en de vier diakenen, die de ritueele nachtwaak zullen bedienen. De priesters dragen de pheloon[1)], en het epitrachèlion[2)] over de pij. De archimandriet, die den dienst leidt, en die boven de pheloon de zwarte kap en sluier draagt, houdt het kostbare evangeliarium eerst den Abt, dan mij en den priestermonniken voor de kus toe. Dan wordt de Abt naar den gebeeldhouwden troon geleid, en krijg ik op zijn wenk een koorstoel naast hem toegewezen. De priesters zingen den prelaat den welkomstzang toe, de diakenen bewierooken hem, en dan buigt zich het volk der geloovigen eerbiedig onder zijn zegenend gebaar.

1) Phailonion of phainolès - een breede mantel zonder mouwen, die het gansche lichaam bedekt, en alleen eene opening heeft om er het hoofd door te steken (paenula).
2) Epitrachèlion - een met kruisen geborduurde lange zijden stool, welker uiteinden, om de hals geslagen, met elkander verbonden zijn.

Twee monnikkoren, tegenover elkander staande aan de ikonostase[1)], zingen elkaar afwisselend, als antiphonarium, de verzen van psalm 103 toe. De zangers dezer pro-naoskoren zijn novieten, door een zangkundigen monnik geleid. Zij zijn rhizophoren, d.i in pijen ingekleed, en reeds hebben zij hun eerste naamsverandering ondergaan. Nog hebben zij het recht, om de haren kort te dragen, maar de meesten hebben zich al geschikt onder de regel die de monniken verbiedt om ook maar één haar op het hoofd of in den baard te snijden. Zelfs deze knapen toonen in hunne trekken reeds de stigmata van arbeid en gebed.

Op de strophen van een langgerekt gedeclameerden zang (ektenie) van den eersten diaken antwoorden de koren telkens en telkens weer met het Kyrie. Ik zie de kerk rond. In zijn troon is de aartsbisschop gezeten met zijn sterken, massieven kop; op de zwarte pij hangt de grijze baard. Onder het hooge breede voorhoofd schitteren vastgerichte, intelligente oogen. Onbewegelijk, als een treffend symbool van aardsche macht en wijsheid, steekt zijn reusachtige statuur, in de halfduistere kerk, boven de massa der geloovigen uit. Langs den ganschen naos, en tot in de uiterste hoeken van den narthex, zijn, onder een spaarzaam kaarslicht, in de koorstoelen, de monniken gezeten, en buigen zich telkens in lichte bewegingen, nauw merkbaar in zwart tegen duister.

Na psalm 1, en na alweer eene ektenie, die eindeloos met het Kyrie beantwoord wordt, zingen de beide koren afwisselend psalm 140, op vreemde wijzen. In de ritueele choraalboeken is eene muziek genoteerd, die uit Perzië en Arabië naar Constantinopel gebracht is, en vanuit de hoofdstad der orthodoxie zich over den Balkan heeft verspreid. Het zijn exotische thema's, zonder samenhang met den tekst gezongen; het schijnt wel, alsof een vreemde dirigent, die den zin der hymnen niet kent, den zang leidt, in een sterk en bijna indifferent rhythme.

Een of twee zangers dragen met nasaal geluid en vaak overslaande stem, eentonige melodieën voor, die uit droomstemmingen geboren schijnen, geimproviseerd op kameelruggen tijdens eindelooze karavaantochten over vlakten met nimmer-wisselend verschiet.

1) Ikonostase - de voor de Oost-Christelijke liturgie onontbeerlijke beeldenwand, die het heiligste van het eigenlijke schip der kerk scheidt.

Aan deze eentonige thema's der novieten voegt de koorleider alle fiorituren toe, trillers, tallooze scherpe gruppetti, snel, zeker, bijna zenuwachtig, en deze geven aan de sleepende hoofdmelodieën een karakter van tegelijk nervose en zelfbeheersching. En achter dit grillige en gesloten dubbelgezang, verneemt men in den dominant, als een grondstemming, het unisono-gebrom der overige koorleden. Deze trillende stemmen, deze bevende voordracht, brengen in de klassiek-sobere en door Helleensche welsprekendheid geinspireerde liturgieën een barbaarsch element, dat, aan den Christelijken dienst vreemd, er een wilde bekoring aan mededeelt.

Soms echter klatert op eenmaal, als eene verrassing, als eene verrukking, het water van een klaarder bron uit. Nadat priesters en diakenen vanuit het heiligdom waarin zij zich teruggetrokken hadden, den Kleinen Intocht gedaan hebben, zingen zij het beroemde oude kerklied ‘Phoos hilaron’ (lux lente....) dat volgens een oude traditie reeds bij de (tweede) inwijding der Hagia Sophia schijnt gezongen te zijn. Het brengt hier opeenmaal een oud-Christelijken geestdrift en gloed in deze steppenatmospheer. De melodie heeft een vrij en soepel rhythme, dat den tekst nauw volgt. De voordracht is vrij en geinspireerd, zij nadert hier en daar tot onze recitatieven, maar vloeit dan weer op eenmaal uit tot het enthousiasme van een vol uitgezongen lied, dat het accent heeft op de belangrijkste woorden en de glans en de kracht der phrasen toont. Hier is dan weer, naar Christelijken geest, de kunst ondergeschikt aan het woord, rhythme en melodie aan den zin der gewijde teksten.

Nadat door den eersten diaken de gebruikelijke gebeden gezegd zijn voor den Metropoliet van Moldavië, den Koning, den abtbisschop, de stichters (ktitoren) der kerk, de geloovigen, priesters, diakenen, dienaren, beschermers en donateurs, vangt de schoone plechtigheid der Litè aan, der zegening van de aardsche gaven Gods.

Tot dusverre was de kerk verlicht geweest met slechts enkele kleine kaarsjes en nachtlichtjes, die den avondtijd aanduidden en het halfduister van het Oude Verbond. Nu worden de groote kandelaren, de polykandelia, ontstoken, de kerk wordt met een zee van gudsend licht vervuld, de gedachte van Christus' aardsche verschijning nadert in den dienst.

Eerst begeven priesters, diakenen en pronaos-koren zich naar den narthex, waar in de sfeer van het oude Testament de voeding van het volk door Mozes, met brood, wijn, graan en olie herdacht wordt. Dan keeren allen naar den naos weer, ter herdenking van de Voeding der menschheid door den Heiland, naar stof en geest, in de vermenigvuldiging der brooden, en in de Verheerlijking op den berg Thabor. Terwijl de koren gezamenlijk, op hartstochtelijke en bijna snerpende wijze, het Pater Noster aanstemmen, vangen alle klokken, eerst de discantklokken, dan de bourdons, te luiden aan, en de schelle bronzen sèmander nabij den ingang. Alle lichten in de kerk worden nu hel ontstoken. De eerste priester stemt het troparion der Transfiguratie (op den berg Thabor) aan: 'Op den berg zijt Gij verheerlijkt, Christus, God, en Gij hebt Uw jongeren Uwe heerlijkheid getoond, in zooverre zij die konden verdragen. Laat ook voor ons, zondaren, door voorbede der Theotokos, Uw eeuwig licht schijnen, Eere zij U, o Schenker van het Licht!'

Dan plaatsen de Bisschop, de priesters en diakenen zich om het met een antimins overdekte tafeltje temidden van den naos, waarop een zilveren schaal, het litiarion, de goddelijke gaven bevat, waarmede de Heiland het gezegende menschelijke lichaam begiftigd heeft: brooden, graankorrels, wijn en olie. Langzaam zich bewegende rond de tafel, zingen de priesters: 'O Gij, die het brood gezegend hebt, en in deze wereld het brood vermenigvuldigd, kom ook in dit klooster ons brood zegenen en vermenigvuldigen'. Dit is het oogenblik, waarop, naar oude monniksvisioenen, de lichters verbleeken, het dak zich verwijdt tot den hemel, de aardsche Christus en Verlosser zich kosmisch uitbreidt tot den koning van alle Oogst, den Vorst van alle Leven, die het goede graan doet opschieten, de korrels doet sterven in de vochtige aarde, en dan wederom opschieten tot een nieuw, verhonderdvoudigd leven.

Als Bisschop en dienstdoende geestelijken de ikoon der Verheerlijking gekust hebben, wordt het Evangelie verlezen. De Bisschop is op zijn troon teruggekeerd. De Archimandriet zingt langzaam, met een ongelooflijken nadruk, hartstochtelijk, den evangelietekst, terwijl de koren telkens in een licht geneurie de laatste woorden van elken zin herhalen.

Alle geloovigen hebben zich tijdens de lezing op de knieën

geworpen, en vormen een tafereel, dat aan een onwerkelijk, een legendarisch Oosten herinnert. Het kerkdak is opgelicht, naar een oud woord van Symeon van Thessalonica: '*het is al een en dezelfde verrichting*; *het Offer des Heeren*, *gemeenschap en overdenking*, *zij worden volbracht*, *boven en beneden*'. Lang uitgestrekt, zijn de kinderen wonderlijk stil en aandachtig. De vrouwen, in schilderachtige geborduurde jakjes, houden het hoofd tot aan den grond gebogen. De mannen, in langneerhangende witte hemden boven nauwsluitende, witte, oud-Thrakische broeken, en in hun met borduursel versierde schapenhuiden en die eerbiedig elke syllabe der goddelijke boodschap medespellen, al deze herders, en eenvoudigen van geest, zijn dezelfden, die in een ster het Teeken van een naderend geluk hebben herkend, en voor wie, in een maannacht als dezen, eens onvergetelijke visioenen verschenen, en streelende woorden gezongen zijn.

De laatste woorden der evangelie-lezing zijn verklonken. De menigte heeft zich opgericht. Langzaam verlaat de Abt zijn troon, en beweegt zich statig naar de ambo, voor de ikonostase. Even staat hij er stil, rustig en geducht, een ware prelaat, en richt den blik naar het uitgeteerde, door vasten, waken en gebed 'engelgelijk' geworden gelaat van zijn voorganger, den grooten asceet Paisius, die twee eeuwen geleden, op dezelfde plaats, diensten en oefeningen heeft geleid. Dan, hoog opgericht, zegent hij met een bijna onmerkbaar gebaar der drie voorste vingers, de neigende en geknielde geloovigen.

Even luiden de kerkklokken uit. Tusschen twee dichte rijen van geloovigen door, verlaten de Abt en ik, door priesters en diakenen tot in den narthex uitgeleide gedaan, de kerk. Hooge wallen en torenpoort werpen diepe schaduwen op den maanverlichten kloosterhof. Het slaat middernacht.

L.H. GRONDIJS

Kroniek der Nederlandsche letteren

Sine nomine?

Jan Engelman, Tuin van Eros en andere gedichten.

Waarachtige lyriek ontstaat niet op papier en heeft ook het papier niet noodig om te leven. Zij is een stuk van de natuur, die in den mensch haar bloeiend en vergaande wezen feller uitleeft dan in eenig ander schepsel op aarde. Zij houdt verband met de grillige stofwisseling van het bestaande; haar oorsprong vindt zij in de rhythmische beweging, die alles tot groei en ondergang voert. Zóó bovenaardsch kan zij nooit stijgen, of zij belijdt in het diepst van haren aard haar trouw aan de vier elementen. Aan vogels of aan bloemen, aan vulcanen of aan ruischende zeeën, aan het geluid van laten, zwaren wind, of aan de heuvels van den moedergrond herinnert zij altijd, ook wanneer zij daar bij uitzondering in het geheel niet over spreekt. Het wordt zelfs een vraag, of deze zuivere 'natuurlijke' lyriek in onzen tijd nog kan worden gerekend tot wat wij de 'literatuur' noemen, dit altijd verder woekerende samenstel van letters, lettergrepen, woorden, zinnen, bladzijden, boeken en bibliotheken. Ergens, toen de tijd stil stond, zong een stem, die ieder onzer kent en die voor geen van ons geheel dezelfde is, het eerst '*Het daghet in den oosten*, *het lichtet overal*', een lied van klanken zonder signatuur, van zielsbewegingen zonder portret daarbij, een klare hartestroom van menschenleed, maar muzikaal bewogen tot verrukkelijke heerlijkheid. De boekdrukkunst moest uitgevonden zijn, voordat het *Antwerpsche Liedboeck* de zingende woorden fixeerde in letters, maar niemand wist toen meer, hoe lang dit lied reeds gezongen was en niemand vermoedt, hoe lang het nog ontroeren zal. Met den tijd van zijn eigen onstaan heeft het weinig te maken.

Het voert een middeleeuwschen toon, ‘quelconque’ als de vaagste verbeelding, zonder herinnering aan eenig leeraar in de kunst of wijsbegeerte, aan eenigerlei stad of klooster. Het werd gedicht, zooals het bewaard bleef ‘sine nomine’.

‘*Sine Nomine*’ - ook dit begrip werd een naam, een program, een stuk ‘litteratuur’. Toen de dichter *Jan Engelman* een van zijn vorige bundels zoo noemde, beleed hij een persoonlijke, sterk-reageerende opvatting over het wezen der dichtkunst. Voortkomstig uit de school der jongere katholieke dichters, en als letterkundige figuur nog sterk met haar verbonden, maakte hij zich in deze belijdenis vrij van de eischen eener godsvruchtige programma-poëzie om, desnoods tot in het absurde, te gehoorzamen aan de natuur. Zoomin als elke daad van het natuurgetrouwe leven, is ieder woord van de natuurgetrouwe dichtkunst te verantwoorden bij de begrippen der rede, maar Engelman wilde nog liever onredelijk zijn dan niet lyrisch, en schreef, na minder fraaie, maar toch ook niet geheel ongelukkige pogingen tot zingende natuurlijkheid, zijn lied:

Ambrosia, wat vloeit mij aan?
uw schedelveld is koeler maan
en alle appels blozen

de klankgazelle die ik vond
hoe zoete zoele kindermond
van zeeschuim en van rozen

o muze in het morgenlicht
o minnares en slank gedicht
er is een God verscholen

violen vlagen op het mos
elysium, de vlinders los
en duizendjarig dolen.

Het is mij even onmogelijk, met deze cantilene in te stemmen als haar niet te bewonderen: zij bezit al het aroma van de poëzie en mist er toch het wezen van, zij is oerdichterlijk als een tooverspreuk, maar niet primitief-poëtisch als een doodeenvoudig lied. Opgebloeid uit een vervoering, die bij haar doortocht van het gemoed naar de lippen, nauwelijks het verstand begroette, zweemt zij te zeer naar het verrukkelijk, doch onverstaanbaar gestamel van een kind onder te groote emotie, dan dat zij als formule van de menschelijke aandoening geldig kan blijven.

In de ‘litteratuur’ ontbrandde zij een twistgeschrijf als eertijds het *Sonnet d'Urfé*. Men was er vóór of tegen naar gelang wie men geboren was. Juist in een tijd, die zijn gedichten ging waardeeren naar de ‘intelligentie’ van hun dichter, kon *Ambrosia* de strijdnaam worden van de louter-musische verrukking. Haar elegante onbegrijpelijkheid protesteert tegen den nachtegalenmoord door nuchterlingen, wier krakende rede zich eerst tevreden stelt bij de onthulling en ontluistering aller gemoedsgeheimen, maar is even vijandig tegen de koude drukte van de hedendaagsche rhetoriek-op-rijm, waarbij geen ander rhythme zoo duidelijk den toon aangeeft als de ups en downs van de economi. Heelemaal tooverformule, niet meer en niet minder, zingt het onverstaanbare gedicht van Engelman de booze geesten weg bij de wieg der lyriek, doch zelfs de booze geesten bleken gecharmeerd en dekten met lofspraak hun aftocht.

Jan Engelman werd door *Ambrosia* beroemd. Hij droeg aan deze lieve schim zijn nieuwen bundel op, getiteld *Tuin van Eros*. Dit boek verscheen in honderd exemplaren, het werd door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in 1934 bekroond, doch een vraagstuk, dat voorzoover het Villon, Petrarca, Ronsard of Verlaine betreft, geen nieuwe oplossing behoeft, stelde men naar aanleiding van Engelman in katholieke litteratoren-kringen aan de orde met een verbetenheid, die grootsch had kunnen zijn, wanneer ze niet zoo gauw potsierlijk werd. Aanhangers van het lied en tegenstanders van de erotiek raakten onderling slaags op een manier, die inmiddels bewees, dat het niet alles deugd mag heeten wat braaf doet, en die dus het conflict aldra herleidde tot iets minder dan een relletje, namelijk tot het ontstaan van een nieuw maandblad.

Hiermee is de quaestie allerminst opgelost, die Engelman werkelijk stelde, reeds toen hij *Sine Nomine* schreef en die thans nu hij vrijwel al zijn verzen bijeenbracht, herhaaldelijk zich voordoet aan den lezer van *Tuin van Eros en andere gedichten*. Men kan in dit boek den groei van een dichterschap volgen, ook al werd de tijdsorde van het ontstaan dezer poëzie niet gehandhaafd. Door zijn verzen in te deelen op de wijze, waarop hij het deed, geeft Engelman voldoende te vermoeden, dat hij gedurig zoekt naar het enkele lied, dat even openbarend zal zijn voor het wezen der dichtkunst als de Cartesiaansche evidentie het zijn

wil voor het wezen van de waarheid. Veel ernstiger dan hij onder het zingen wil weten, houdt Engelman zich bezig met de grondwet der lyriek, die hij klaarblijkelijk zoekt te herzien. In al haar bekoorlijke begaafdheid heeft zijn poëzie iets onvoltooids; zij worstelt tegen de structuur van den Hollandschen volzin, die haar te zwaar weegt. Alle middelen, soms zelfs de ongeoorloofde, der klassieke syntaxis van het lierdicht, wendt Engelman aan om te ontsnappen aan den druk van den zinsbouw. Hij zou zijn onderwepren en gezegden, zijn bepalingen en voornaamwoorden onderweg willen kwijtraken, wanneer hij opstijgt naar de schoonheid. Hij zou de paradox willen bereiken van de onformuleerbare klaarheid, de woordenlooze taal, de redelooze zielservaring, maar voelt zich in de vaart daarheen belemmerd door het feit, dat een mensch slechts schijnbaar zingt als een vogel en heelemaal niet murmelt als een bergbeek. In bijna ieder gedicht, dat hij schreef, harmonieeren zich spontaan de tegenstrijdigheden van liefde en dood, van genot en vergankelijkheid. Dit wijst op een spitse levensbewustheid, die haar uitweg zoekt in het contrastenspel van woord en klank, begrip en muziek, vastheid en rhythme. Een uitweg naar hooger bevrijding dan eenig bekend genot verschaft, een uitweg naar de metaphysische lyriek, die de katholieke dichter zich het makkelijkst verbeeldt door aan den zang der engelen te denken, en die Jan Engelman gedurig tracht te omschrijven, wanneer hij het aardsche lied voorstelt als iets, dat opstijgt, en naar de ijlste hoogten streeft. Hierin tenminste openbaart zich de miskende religieuze aard zijner inspiratie duidelijk. Maar het probleem, dat Engelman zichzelven en zijn lezer stelt, wordt geenszins opgelost door een erkenning van de soms verholen, nooit verloren, godsvruchtigheid zijner Muze. De traditioneele vroomheid is slechts een harer hoedanigheden, de eigenlijke aard van Ambrosia blijft achter haar qualiteiten verhuld. Zij wil een nieuwe Muze zijn in onze dagen, de Muze der lyrische evidentie, Moeder der zuiverheid van de ontroering. Zij wil niets gemeen hebben met het ondichterlijke van dit leven. Zij wil uit elke ervaring alleen het zuivere behouden na de vreugd en de bitterheid te hebben geproefd en verworpen:

> Uit doem en uit ellende
> rijst soms het rankste lied,
> waar ik mij keer of wende,
> mijn hart zingt als het riet.

Het heeft zichzelf geschonden,
zichzelf van walg vervuld,
maar op een enkle sponde
het teederste onthuld.

Vermorzeld in de vlagen
van lust en blind geweld,
maar tusschen droom en dagen
bij de engelen geteld.

Geblinddoekt in zijn wanen,
bedolven van zijn schuld,
lacht het door alle tranen,
het heeft een groot geduld

Een hand, een oog, de reken
van witte tanden vol,
de weeke keel, de beken
van haar, dat stroomend zwol:

zij zullen zijn vergeten
en, levend nog, verwoest.
Maar eeuwig zal ik weten
dat ik hier kon en moest -

vernederd in ellende
maar zingend als het riet -
een hart dat zich niet kende
doen bidden in mijn lied.

Alles, wat strikt litterair is in het probleem van zijn lyriek, zoekt Engelman te overwinnen door het uit te bannen. Hij streeft naar een versvorm, die de levende gevoelens zoo ongerept en onbezwaard als in volzinnen mogelijk is, voordraagt op rhythmische golven. Hij ondervindt het als een hindernis, dat ieder woord de zaken vast-legt, die het noemt. De naam kristalliseert het ding of het feit uit den stroom van het worden en het gebeuren. Daarom verlangt hij naar een dichtkunst ‘zonder naam’.

De verzen, die Engelman schreef, nadat de oorspronkelijke, afgeronde bundel *Tuin van Eros* verscheen, naderen merkwaardigerwijze weer sterk tot de gevoelssfeer der jeugdpoëzie, die in den nieuwen verzamelbundel het gaafst bijeengebracht werd, gaver dan in het zéér onvolledige boekje uit 1927, dat *Het Roosvenster* heette. In die latere gedichten, aansluitend bij zijn meest oorspronkelijke ontroeringen, schijnt hij te geraken tot het eenige inzicht, waarvan hij de oplossing zijner problematiek van de

dichtkunst verwachten mag, het inzicht namelijk, dat wèl de stem die de ontroering uitspreekt, naamloos kan zijn, maar de ontroering nooit of nimmer. Hoe minder individueels er hangen bleef om sommige gedichten uit de middeleeuwen, hoe zuiverder zij de gevoeligheid, welke wij als de middeleeuwsche kennen, besluiten in hun kristalklaren vorm. Met de liederen der Duitsche romantiek is het niet anders. Niet door een naam geteekend, zijn zij nochtans geteekend door een ziel, die onveranderlijk zichzelf zal blijven, zoolang de - mede door haar bezielde - beschaving voortleeft in de herinnering. Het naamloos riet kan toch niet anders zingen dan op het rhythme van den wind, die nu eens uit deze -, dan weer uit gene windstreek komt, de kou meedragend van het Noorden, de zeelucht van het Westen of de zoelte van het Zuiden.

Bij zijn streven naar gehoorzaamheid aan de natuur, zal Engelman moeten ontdekken, welke krachten dier natuur juist hem het zuiverst beroeren. Want ook wanneer hij, den aard van zijn dichterschap volgend, de ervaring van de zinnen vergeestelijkt tot een zekere gelijkvormigheid aan de metaphysische lyriek van zijn droom, draagt toch zijn lied nog den naam der ontroering, waaraan het ontsprong.

Onder de dichters van zijn tijd groeit hij volgbaar tot een der waarachtigste lyrici en reeds bereikte zijn geluid een zuiverheid, zijn taal een eenvoud, die de kenmerken zijn van oorspronkelijke, poëtische grootheid. Zonder twijfel is hij er toe voorbestemd, een groot lyrisch dichter te worden, in eenige fragmenten en kortere liederen is hij het reeds. Wat hem als dichter beweegt is meer dan bij eenig tijdgenoot het zelfde stroomende beginsel, dat vlinders doet ontstaan uit larven, delfstoffen uit voorhistorische planten, en liederen uit zielservaringen. Men kan dit een *Scheppende Evolutie* -, men kan het *Ambrosia* noemen, maar wat het is, kan men niet zeggen met de woorden, die wij voeren en niet met aardsche begrippen begrijpen. Het is een kracht van de natuur:

> O stijgen, o dalen en zingende zweven -
> onsterflijke Meermin, geen doodsagonie
> is einde of oorsprong van 't waaiende leven:
> de stroom gaat altoos en is zielsmelodie.

Dit is de stroom, die door het leven vaart, en die ook rhythmus

of immanente beweging mag heeten, groei of vergankelijkheid, maar die geen enkel voorwerp vervormt, dan naar den aard en het vermogen van dit voorwerp. Werkzaam aan de geheimzinnige bron der poëzie, is het van andere uitwerking dan in het wortelsap der boomen. Het geeft aan de vrucht zijner werking een onverloochenbaren naam en in dien heiligen naam van het leven wordt alle poëzie gedicht. Steeds bewuster wordt Engelman de dienaar van dien Naam. Hij is een der zeer weinige Nederlandsche dichters, die den levensstroom spontaan in poëtisch rhythme omvormt, zonder een omweg langs de redeneering. Hij maakt de poëzie weer los van het papier.

ANTON VAN DUINKERKEN

Aanteekening over Joseph Roth[1)]

De roman die Joseph Roth voorgoed een plaats heeft bezorgd onder de eerste duitsche prozaisten van dezen tijd, is het boek ‘Hiob’ geweest. Kort daarop volgde ‘Radetzkymarsch’ dat voor velen zijn meesterwerk werd. Inderdaad is dit boek als geheel gaver en genuanceerder en ook grootscher van opzet dan ‘Hiob’, maar in laatste instantie lijkt mij ‘Hiob’ toch van essentieeler belang.

‘Radetzkymarsch’ geeft, hoewel het vrijwel uitsluitend, en goed, over menschen schrijft, ten slotte toch (slechts) een tijdperk weer, ‘Hiob’ gaat dieper en stelt een menschelijk en religieus conflict; een conflict bovendien, dat zooals dat van zijn bijbelsch voorbeeld, tot aan den wortel gaat van het menschelijk bestaan. ‘Radetzkymarsch’ geeft, en uitstekend, een synthese van mensch en tijd, het individualiseert en symboliseert zelfs tot op zekere hoogte dien tijd (Oostenrijk onder Franz Joseph) in enkele individuen, en hoewel Roth zeer ver is gegaan in de versmelting van het epische en het psychologische, heeft het laatste hier toch niet de scherpte en het belang bereikt van de sterkste passages uit ‘Hiob’. Misschien heeft Roth's dikwijls uitstekende psychologie in ‘Radetzkymarsch’ toch het nadeel ondervonden van het feit dat zijn figuren in dat boek meer moeten vertegenwoordigen dan ze zijn? Ik geloof inderdaad dat het symbolische element, hoe ondergeschikt en zelfs onderbewust de rol mag zijn die het voor en onder het schrijven van ‘Radetzkymarsch’ heeft gespeeld, eenigzins remmend gewerkt heeft op de psychologie, en dat het boek als geheel, misschien juist door de goeddeels geslaagde poging om bovenpersoonlijk en episch te zijn door de

1) De vier boeken van Roth op de lectuur waarvan deze notitie berust, zijn: ‘Recht und Links’ (Kiepenheuer 1929), ‘Hiob’ (Allert de Lange 1933, nieuwe uitgave), Radetzkymarsch (Kiepenheuer 1932), Tarabas (Querido 1934).

psychologie van de individuen tot die van vertegenwoordigende typen te willen verwijden (hierin ligt tegelijk het symbolische streven van het boek), eenigszins geleden heeft. Toch kan men een tijdperk niet dwingender en duurzamer verbeelden dan door zich te bepalen tot enkele individuen, men moet alleen, al schrijvend, volkomen vergeten, dat men aanvankelijk een symbolische bedoeling heeft gehad. Daarom blijft, zelfs voor den tijdsromancier, het gegeven par exellence toch het menschelijk hart, met zijn vervoeringen en depressies, met zijn conflicten vooral. De schrijver die daarop gericht is, zal onwillekeurig als hij spreekt over menschen, algemeener gebieden ontsluiten, en zelfs de tijd zal zich ongezocht in zijn figuren weerspiegelen. Het vooropgezetalgemeene is ten slotte niemand gemeen, en alleen in het zeer concreet- en uiterst-individueele ligt de kans dat een ander zich herkent; en ook hier gaat het tusschen schrijver en lezers om de gemeenschap der weinigen, om het collectivisme der minderheid.

In het leven van enkele figuren concentreert en concretiseert dus een schrijver het sterkst overtuigend het beeld van een tijd, zoolang hij niet denkt aan dien tijd, en in en achter dit *geindividualiseerde* tijdsbeeld, voelt men dan, wat ten slotte alleen van belang is, een beeld van het leven zelf. In ‘Rechts und Links’ heeft Roth dat uitstekend begrepen, beter dan in ‘Radetzkymarsch’, dat intusschen veel boeiender lectuur blijft; maar ook in ‘Rechts und Links’ zag Roth de verhoudingen tusschen tijd, leven en individu niet zoo scherp als in ‘Hiob’, waarvan het eerste gedeelte zijn meesterwerk blijft.

Als het tweede deel van dit boek niet zoo pijnlijk gehavend was door een bij een schrijver van het gehalte van Roth volstrekt onverklaarbare stuiversromantiek, zou ‘Hiob’ ook als geheel zijn sterkste en zelfs een groot boek zijn geworden. Sterker, aangrijpender in zijn probleemstelling, zijn tragiek en verzoening dan één van zijn andere werken.

* * *

‘Rechts und Links’ was al een curieus boek, waaruit Roth's qualiteiten duidelijk bleken: een goede psychologie, een sterk beeldend vermogen, contact met de (hedendaagsche) werkelijkheid, en zonder haar dupe te worden; integendeel zelfs: verschillende tijdselementen heeft Roth uitstekend gepersifleerd.

De moderne architectuur is bijvoorbeeld, ook in dit boek, maar niet zoo goed als vroeger eens in ‘Die literarische Welt’, door niemand zoo geestig geïroniseerd als door Roth. Behalve dan door Kurt Schwitters in een stuk in ‘i 10’ naar aanleiding van een expositie in Stuttgart. Roth's ironie, effen en scherp tegelijk, is een van zijn persoonlijkste kanten. Het bezwaar is alleen, dat hij haar ook in dit boek (in de eerste hoofdstukken vooral) wat lang achtereen toepast. Ook de stijl van Roth is uitstekend, klaar en soepel, strak en toch genuanceerd.

‘Rechts und Links’ geeft een beeld van het duitsche en berlijnsche leven van na den oorlog. Het doet dit zonder gebruik te maken van de opvallende uiterlijkheden die door veel moderne schrijvers bij voorkeur worden gezocht. Het boek vertelt niets van panieken en rampen, van de individueele en collectieve catastrophen, die de val van de mark in sommige perioden teweegbracht; het illustreert de verwarring der gevoelens en zeden niet door beschrijvingen van nachtkroegen en bordeelen, homosexualiteit en het overmatig gebruik van cocaïne en opium. Roth ziet dieper, veel dieper b.v. dan iemand als Kästner die in ‘Fabian’ zwaar met de middelen werkt die Roth hier versmaadt. Hij weet dat de tegenwoordige mensch een nuance is van den mensch tout-court; hij miskent die nuance niet, hij aanvaardt en verbeeldt haar, met het klaar maar verzwegen besef van haar tijdelijkheid. Een ander tijdperk werkt op den mensch als een ander klimaat, soms sterker, soms zwakker. Maar in geen geval doet het iets meer dan de essentieele factoren anders doseeren, anders belichten, anders coördineeren, het verandert ze niet.

Het is de groote verdienste van Roth dat hij het karakter van den modernen (na-oorlogschen) mensch volkomen doorvoelt en het tevens begrijpt in zijn verhouding tot de eeuwig-menschelijke kern. Hij heeft nergens het essentieele opgeofferd aan het hedendaagsche, maar ook nergens het aparte van den tegenwoordigen mensch verwaarloosd of miskend. Hij heeft het moderne levensklimaat overal voelbaar gemaakt zonder het te vereenzelvigen met de kern van den mensch.

De vier menschen uit ‘Rechts und Links’ zijn Frau Bernheim, een vrouw uit een goedgesitueerde familie, die de verarming der naoorlogsche jaren en de inflatie aan den lijve ervaart; haar jongste zoon Theodor, een jong nationaal-socialist, fanatiek en

irritant geborneerd, en voor een bepaald type nazi uiterst karakteristiek door de ondoorleefdheid van uit leege wanhoop opgerakelde doctrines en phrasen; Paul Bernheim, haar oudste zoon, glad-beschaafd, sportief en mondain, en Brandeis, een vrij mysterieuse figuur, waarvan men het gevoel heeft dat ook Roth zelf hem niet volkomen doorziet. Belangrijk zijn deze menschen ten slotte niet, maar voor zoover zij leven zijn ze goed getypeerd.

Curieus is vooral de stilte van het boek. Maar een natuurlijke stilte is het niet. Het is - merkwaardig bij een boek dat die jaren beschrijft - meer geruischloos dan stil; het leven loopt er opvallend gedempt, als op rubber-zoolen, en de stilte der atmosfeer heeft soms iets verstikkends als van een cel, die hermetisch gesloten is en gecapitonneerd. Maar een leesbaar en curieus boek is het wèl.

* * *

Tarabas, de nieuwe roman van Roth, is als men aan dat soort onderscheidingen vasthoudt, geen roman maar voor honderd procent een verhaal; maar ten slotte doen deze indeelingen er weinig toe, en in beide gevallen - als roman of verhaal - is het volkomen mislukt. Misschien waren mijn verwachtingen op grond van ‘Hiob’ en ‘Radetzkymarsch’ te hoog gespannen, maar ook ‘Rechts und Links’ was van meer belang dan dit werkstuk. Ik gebruik opzettelijk die term, het is het eenige woord dat dit boek goed typeert, ook de positieve kanten ervan.

Roth heeft zich, nadat hij Flaubert's Saint-Julien nog eens gelezen had, de taak opgelegd dit leven van Tarabas te schrijven. Maar er is geen innerlijke dwang of zelfs maar een drang geweest, die hem ertoe dreef. Hij heeft kennelijk naar een gegeven gezocht, niet omgekeerd, en hij heeft, met het groote vakmanschap dat hem eigen is, dit verhaal op- en doorgezet en voltooid. Goed is dan ook enkel de klare zorgvuldige stijl, maar wat doet dat er toe als de imperatief van een thema dat geschreven *wil* worden, zoo kennelijk ontbreekt.

De psychologie is hier vlak, voor zoover ze niet eenvoudig ontbreekt, de beschrijvingen missen suggestie, de ironie faalt, de nagestreefde primitiviteit, hier en daar, is onecht, juist natuurlijk omdàt ze bestreefd wordt. Ik heb überhaupt het hinderlijke gevoel, dat dit heele boek niet zoo echt is als het wel lijkt. Uiterlijk vindt

men hier vrijwel al Roth's qualiteiten terug, maar men voelt dat ze *toegepast* zijn; en het gegeven, tot op den draad versleten, en simplictisch, om niet te zeggen onnoozel gezien en bewerkt (Tarabas is weer eens een moordenaar, die later ‘heilige’ wordt) was alleen te redden geweest door een spontane drift, die - als men Roth's middelen bezit - tenslotte ieder gegeven reëel en overtuigend maken kan.

Van een man als Roth kan men niet gelooven dat hij zich inlijft bij het gezeten gilde der plichtgetrouwe boekenfabrikanten, en ik vermoed dan ook dat zijn pas-verschenen ‘Der Antichrist’ en het aangekondigde ‘Die Juden und ihre Anti-semiten’ nieuwe bewijzen zullen zijn van zijn exceptioneel talent.

H. MARSMAN

Dramatische kroniek

Over het tooneel als vraag- en antwoorden-spel; en over de rechtzinnigheid.

Wij hebben in de afgeloopen maand twee ‘groote’ premières gehad: Eugene O'Neill's ‘Days without End’. (De roman van John-Loving) van het Amsterdamsch Tooneel, en Shaw's ‘Vastgeloopen’ van het Hofstadtooneel. Geen van beiden is een normaal tooneelstuk: de problemen der personen worden boven, min of meer redeneerend, de dramatische handeling gesteld, en in beide gevallen is de schrijver niet geheel met zichzelf in het klare.

Bij O'Neill is het de wel zeer simplistische vraag of er een hoogere macht bestaat, die de hoofdpersoon na veel gedachtenwisseling en strijd tusschen zijn goede en kwade-ik tenslotte met ja beantwoordt. Van hoeveel belang men dat antwoord, en daarmee het stuk vindt, hangt van ieders persoonlijke meening af, ik voor mij heb altijd de vermaarde plakkaten der vrijdenkersvereenigingen waarop de Zondagochtendlezing van den heer Tobiasz, over het onderwerp ‘Bestaat God?’ wordt aangekondigd, tot de domste plakkaten ter wereld gerekend, omdat de vraag mij onbegrijpelijk is. Met het ‘ja’ aan het slot van O'Neill's John-Loving begint een stuk dat hij niet schreef, en had moeten schrijven: het conflict in het stuk dat hij wel schreef is te weinig belangrijk. Eerst wanneer de dramatische figuur vast in iets ge looft, en in dat geloof worstelt, eerst wanneer zijn plicht hem volkomen helder voor oogen staat, maar hij door welke persoonlijke of wereldsche conflicten dan ook belemmerd wordt ze uit te voeren, wordt zijn gestalte waarlijk van belang. Hamlet's aarzeling boeit ons zoo diep, omdat hij zoo zeker weet dat hij handelen moet en, hoewel hij van nature een daadkrachtige figuur is, niet handelen kan. Macbeth is groot omdat hij, tot het

kwaad gevoerd, het goede nooit ontkent, en Oedipus heeft zich nooit afgevraagd of het noodlot bestaat, al teisterde het hem oneindig zwaarder dan deze held van O'Neill, die zoo ongeveer alle religies en sociale idealen van alle eeuwen op zicht heeft gehad, zonder er uit te leeren hoe dwaas de vraag is die hij stelt.

In een goed tooneelstuk moet de vraag allereerst goed gesteld worden, of wij voelen ons de belangstelling in het antwoord ontzinken, en er is nooit ter wereld een tooneelstuk van eenig belang geschreven, van 'Oud-Heidelberg' tot den 'Tartuffe', of onze belangstelling berustte op duidelijke vragen en antwoorden. Ook 'Oud Heidelberg' heeft zijn 'Katharsis', zijn loutering der figuren, en zelfs een klassieke als het de plicht van regeeren tegenover de droom der liefde stelt. Ook hier is de vraag goed gesteld.

Maar stel dat Karlheinz zich afgevraagd had of er regeerders moeten bestaan?

Daar hebt ge Shaw, die in een 'conversation-piece' duizend vragen stelt over onderwerpen van den dag. Zeg desnoods dat hij er mee speelt als een bekwaam equilibrist met zijn gekleurde ballen. Het is niet waar, want Shaw is een idealist, die zich gaarne in paradoxen verbergt, een ontgoochelde die het heil van de wereld toch niet vergeten kan en een clown die evenveel van zijn publiek houdt als hij het haat. Maar goed: men ziet zijn gekleurde ballen een voor een in de lucht, met hun etiketten duidelijk leesbaar: facisme, communisme, democratie, liberalisme etc., en bij iedere gekleurde bal zegt de equilibrist een paar opmerkelijke woorden.

Hij stelt zijn vragen scherp en goed. Het antwoord? Shaw is Jero. Als hij het goede antwoord wist zou hij er toch geen vast godenbeeld van maken. Hij heeft zich de vraag gesteld wat het verschil is tusschen communisme en facisme - als men het leden van een der beide gezindheden stelt, worden zij eerst kwaad, en dan kwader, want zoo gemakkelijk is het antwoord niet - en zijn antwoord is, met de maling aan alle 'ismen', dat het hoog tijd is dat een mensch weer metterdaad voor zijn overtuiging staat, met lichaam en bloed. En dat is zijn hoop in het slotwoord als de secretaresse van zijn eersten minister de straat oploopt, omdat zij de relletjes niet meer aanzien kan door het raam van een regeeringsgebouw. Men vergeet wel eens dat Shaw uit streng protes-

tantsch Westersch bloed geboren werd en vaak geketterd heeft om het verschil tusschen de leer en de daad.... Gelijk hij het hier, ietwat vermoeid en hopeloos, nogmaals doet.

De ware criticus is slechts een toeschouwer, die meer tooneel gezien heeft dan de gemiddelde. Hij ziet de ‘Viol de Lucrèce’ en hij ziet ‘De Vier Jaargetijden’ van Antoon Coolen, en als hij eerlijk moet zijn, gaat het hart hem daarbij meer open dan bij O'Neill's problemen en Shaw's actualiteiten.

Waarom? Omdat zij, hoewel technisch slechter tooneel, rechtzinniger en eenvoudiger kunst zijn.

Copeau, die zooveel van het tooneel hield, dat hij het tenslotte jarenlang verloochend heeft, omdat het zijn ideaal niet beantwoordde, heeft nadat hij Parijs de brui gaf, zijn hoop in de jeugd gesteld, en zijn school gevestigd op de Bourgondische wijnbergen. Hij heeft tenslotte ook die school verlaten, en het ideaal dat er in leefde in eigen bloei gelaten. Het werd een provinciaal tooneel, maar in een provincie die een bakermat van klassieke beschaving is, het oude land van Mistral. En daar, waar eens Moorsche, Katholieke, barbaarsche en klassieke beschaving botsten, op dien Europeeschen viersprong, waar wij nog altijd den weg tusschen Keulen en Parijs zoeken, is een gezelschap gevestigd dat, als Molière's troep in z'n jongen en zorgeloozen tijd, een reisgezelschap is, bezield door de goede traditie.

Laat ons zien wat het hier vertoonde: de aloude historie van Lucretia, naar Shakespeare. Een bewerking die soms schraal aandeed, maar die de ware trant had. Men aarzelt geen seconde of de koningszoon Tarquinus is een slecht mensch. Maar met welk vuur is hij slecht. Men aarzelt geen seconde, of Lucretia is een goede vrouw. Maar zij is niet goed uit zwakte, zij is vurig en rijk goed. De groote scène tusschen haar en Tarquinus bloeit op, rijk van alle Provençaalsche sappen; het is een verleiding van de deugd door de ondeugd, en de deugd weifelt, en raakt aangetast door dit vuur. Haar berouw en bitter einde worden er des te grootscher door, en des te voorbeeldiger. Men laat ons, in het prachtig tooneelspel van de ‘Compagnie des Quinze’ geen twijfel of Lucretia bezweek voor den drift van Tarquinus. Maar dit natuurlijke wordt gering bij de steile vlucht die zij daarna neemt; haar walging, haar deugd, haar dood. Zij kan de ondeugd niet

verdragen en sterft, omdat zij de liefde hooger stelt. Dat is een wereld die helder is, en die men begrijpen kan, en bovendien de wereld van het tooneel: de strijd en tragische ondergang van een mensch.

O'Neill, duizendmaal bekwamer zoo men wil als tooneelschrijver, is duizendmaal minder rechtzinnig, als tooneelschrijver. Hij schrijft òver iets, André Obey, in zijn 'Viol de Lucrèce' schrijft vanuit een bezieling. Dat is al, en het is alles.

Daar hebt ge Antoon Coolen, die een simpel Brabantsch boerenstuk schrijft: 'De Vier Jaargetijden'. Zijn menschen weten wat goed is, ook als ze dwalen, en het komt tenslotte na harde boersche twist alles terecht op een volkomen kinderlijke wijsheid, maar een wijsheid die men niet ontkennen kan: die dat de boer zijn grond moet zaaien, ook al zijn de tijden slecht, en dat de vrouw haar kind moet baren, zij het in leed. Over de afwijkingen en variaties op die waarheden kan men duizend tooneelstukken schrijven. Ze zijn geschreven. Maar wat er den toeschouwer, die als zoogenaamde 'domme massa' in de zaal zat, getroffen heeft is altijd allereerst de grondslag der waarheid geweest, de rijke aarde, waaruit de sierlijke of zware bloemen der variaties bloeiden.

Men heeft, bij de herdenkingsvoorstellingen van Heyermans en bij een stuk als dat van Coolen gezien, hoezeer de Nederlandsche acteur voortreffelijk tooneel speelt, als hij dezen grond onder de voeten heeft. Men zag hoe een der modernste Europeesche tooneeltroepen, de 'Compagnie des Quinze', wortelt in de traditie.

En geen ingewijde, of hij weet dat het Nederlandsche tooneel niet meer bestaat van zijn hoofdstedelijke en residentieele avonden, maar van zijn reizen in de provincie; niet van dat wat het onrustige en verdeelde Haagsche en Amsterdamsche première-publiek wil, maar van wat de provincie aanvaardt. En als men nagaat wat het eigen hart het diepste trof, afgescheiden van alle zoogenaamde kunstoverwegingen, als men 'Le Viol de Lucrèce' en 'De Vier Jaargetijden' tot de dierbaarste avonden van de maand rekent, dan geeft men dit rechtzinnige tooneel den voorrang, zonder de hoop overigens dat iemand daar eenig profijt van trekken zal.

J.W.F. WERUMEUS BUNING

Buitenlandsch overzicht

Wankel evenwicht
25 November 1934

Het schijnt niet te verwachten, dat Doumergue zich ooit genoopt zal zien, de rust van Tournefeuille voor de tweede maal op te geven. Waaraan zijne mislukking is toe te schrijven? Aan verzuim, dunkt mij, van het juiste oogenblik. Een zóó zwaren plicht als hij op zich nemen wilde laat men geen drievierdeljaar van de schouders. Onmiddellijk nà Februari verwachtte ieder ongewoons van Doumergue, maar wat hij in voorjaar en zomer te zien gaf heeft op de herfstverrassing te weinig voorbereid. Alleen met een volksbeweging achter zich kan een staatshervormer van zóódanige pretensie slagen. Het volk nu scheen bewogen in Februari, in November niet meer. Het mist voor het oogenblik den wil een regeeringsgezag op te bouwen dat een werkelijk verweermiddel tegen kamergrillen zou bezitten; Egalité heeft het nogmaals van Liberté gewonnen.

Zuid-Slavië heeft in zóó ondubbelzinnige termen Hongarije aangeklaagd, dat de (nog niet gepubliceerde) bewijsmiddelen waarschijnlijk wel consistentie zullen hebben; zij zullen trouwens door Tsjechoslowakije en Roemenië, die niet geschroomd hebben achter Zuid-Slavië te gaan staan, wel vooraf zijn gekeurd. Ook door Laval, die daarna in de aanklacht zelve weinig te verzachten heeft gevonden. Terwijl van Janka Puszta het noodige zal zijn opgehaald, is van Brescia geheel gezwegen. Het stadium waarin men ook groote dieven, zoodra hunne misdaad zich laat aantoonen, op staanden voet tracht te vangen, is voor den Volkenbond nog niet aangebroken. De uitkomst van het Raadsonderzoek zal eerder een voorstel van algemeene anti-terreur-

conventie (verplichting tot uitlevering van politieke misdadigers, organisatie der samenwerking van nationale politie-autoriteiten) dan (ook in den vorm) tegen een bepaald land gericht wezen. Het kan kwalijk anders; intusschen zal voor de zooveelste maal eene wetgeving worden uitgebreid die (nog in den regel) executie buiten adem ziet nog eer zij op gang heeft kunnen geraken.

De Raad schijnt te overwegen zijn Januari-bijeenkomst van den 21sten tot den 10den dier maand te vervroegen, ten einde reeds op den dag der Saar-stemming (13 Januari) besluitvaardig te zijn. Dit zou een verstandig besluit wezen. Hoe de uitslag zij, het Volkenbondsorgaan dient er het eerste woord over te hebben.

Een stembusuitspraak ten voordeele der handhaving van den status quo zal dunkt mij het aantal problemen waarmede Europa worstelt, weinig doen verminderen. Zij stelt eene oplossing uit die toch eenmaal zal moeten volgen. Ik geloof niet dat eene hereeniging met Duitschland voor het lot van het Hitler-regiem in dat land blijvend gewicht kan hebben. De wanverhouding tusschen duizendtallen en millioenen lijkt daartoe te groot.

De vlootbespreking te Londen vastgeloopen. Tenzij er een wonder gebeurt zegt Japan het verdrag van Washington eerlang op. Contingenteering van aanvalsmiddelen te land en uit de lucht liet zich nog niet invoeren, en die van aanvalsmiddelen ter zee laat zich niet handhaven. Sta eerst gelijkheid toe, zegt Japan, en ik verminder onmiddellijk mijne oorlogstoerusting in de mate waarin gij het zult doen. Dit is al een heel bekend geluid; - de gelijkheid die men voorspiegelt zal evenwel nooit ofte nimmer bestaan. Elk zal de middelen aanschaffen (of behouden) die zijn omstandigheden hem dienstig doen voorkomen; de mogelijkheden van gevaar zullen voor Amerika, voor het Britsche rijk en voor Japan blijven verschillen en dus ook de samenstelling hunner zeemacht.

Over Baldwin-Hailsham slaat Nederland geen alarm. Ware het ongezegd gebleven, wij zouden het even goed begrepen hebben. Daarvoor zijn wij toezieners-van-vlakbij in den wereldoorlog geweest. De Nederlandsche opvatting omtrent de staatkunde die zelfbehoud ons voorschrijft is niet veranderd; alleen versterkt.

Vol inzicht in de onvolkomenheden van den Volkenbond, zijn en blijven wij van zijne onmisbaarheid overtuigd. Sloop hem, en de alliantiën zullen onmiddellijk herleven, die in het verleden meer kwaad hebben gesticht dan tot dusver de georganiseerde gelegenheid tot onafgebroken algemeen beraad teleurstelling heeft opgeleverd. De wereld verkeert nog altijd in een labiel evenwicht, maar reeds dit te hebben behouden is winst vergeleken bij de ramp van '14. Pernicieuse plannen duiken gedurig op, maar zóó zichtbaar dat telkens tegenkracht zich ordent. Het opduiken is de redding; verborgenheid ware eerst het echte, het venijnige gevaar.

C.

Bibliographie

Victor de Meyere, De Vlaamsche Volkskunst. - De Sikkel, Antwerpen.

Wie dit boek, dat door lijvigheid en rijke illustraties imponeert, ter band neemt, wordt onmiddellijk gewaar dat hier de studie en de ondervinding van vele jaren zijn vastgelegd, en niet alleen een wetenschappelijk onderlegd kenner maar ook een kunstenaar aan het woord is. Victor de Meyere was de aangewezen persoon om de Vlaamsche cultuur met dat standaardwerk over onze volkskunst te begiftigen. Hij behoorde immers tot de groep kenners en liefhebbers die reeds in 1895 te Antwerpen de *Vereeniging voor Volkskunde* stichtte; sedert lang zet hij als hoofdredacteur van het tijdschrift *Volkskunde* het werk voort van Alfons de Cock; zijn omgang met lieden van den buiten en het dagelijksch verkeer met al de kurieuze voorwerpen die hij vaderlijk verzorgt in het Museum voor Folklore, hebben hem vertrouwd gemaakt met al de bijzonderheden van deze wetenschap. Ook neemt de folklore een aanzienlijke plaats in zijn romans die spelen aan de boorden van de Schelde en van den Rupel, *De roode Schavak*, *De gekke Hoeve, De Beemdvliegen*. Hij is thans de meest gezaghebbende folklorist in Vlaamsch België.

Mistral zegde dat de volkskunst eeuwen lang als een asschepoester heeft geleefd en zich schuil hield aan den haard der nederigen. Over de ontwaking van deze schoone slaapster voelen de Sinjoren een lokale fierheid; Antwerpen, waar de schrijver werkzaam is, heeft daarin een belangrijk aandeel: niet alleen vormde zich in de Scheldestad de eerste groepeering van specialisten, waarvan reeds velen verdwenen zijn, maar het is ook hier dat de meest beslagen Vlaamsche baanbrekers van die wetenschap hebben geleefd, nl. Max Elskamp, die Fransch schreef, doch Vlaamsch voelde, Alfons de Cock, Pol de Mont en Emile Van Heurck. In 1903 volgde de eigenaardige Tentoonstelling van Volkskunde in het Paleis van Justicie te Brussel, die een onverwacht succes was (het was nog de tijd van Edmond Picard, Lemonnier, Octave Maus, des Ombiaux, doch ook hier waren Antwerpenaren werkzaam, o.a. Edmond de Bruyn, Elskamp en Mr. Ch. Dumercy) en nog hetzelfde jaar stichtte de Stad Antwerpen het Museum voor Folklore, nog steeds gehuisvest in zijn thans veel te klein geworden eerste woning, naast het Museum Plantin.

Wij hoeven hier niet te wijzen op de bekende uitbreiding die de studie der volkskunst sindsdien genomen heeft. Men heeft haar cultuurwaarde leeren begrijpen en de noodzakelijkheid ingezien om haar zoo mogelijk nog te redden. Door toedoen van den Volkenbond werden reeds twee congressen gehouden, te Praag in 1928 en te Antwerpen-

Luik-Brussei in het Jubeljaar 1930. Laat ons hopen dat zij mogen worden voortgezet. Wij zullen het evenmin wagen om hier in te gaan op de kwestie van de inwijding der arbeiders in de volkskunst. Schr. bespreekt deze vraag in zijn inleiding en wijst o.m. op het misverstand dat nog heerscht over het moeilijk te omschrijven begrip der volkskunst. De meest beslagen folkloristen schijnen er nog niet in gelukt te zijn om het eens te worden, en de heldere uiteenzettingen van de Meyere kunnen den indruk nog niet wegnemen dat op dat gebied eigenlijk nog Babelsche verwarring heerscht.

Het vraagstuk lijkt mij van te theoretisch belang om zich daar bijzonder druk over te maken, en wij kunnen het veilig overlaten aan de scholastiek der geleerden. Wat van aard is om ons voorloopig meer te verheugen en diepe voldoening te geven, dat is het boek van De Meyere die de eerste groote poging heeft volbracht om het meest wetenswaardige over de Vlaamsche volkskunst te stempelen, te rangschikken en te beschrijven. Geen voortbrengsel van oude en jongere volkskunst of het wordt hier bestudeerd, van de meubelen tot de snuisterijen. Zeer uitgebreide stof wordt in overzicht genomen: plateelwerk en porcelein, ijzer-, koper-, en tinwerk, glazen en vlechtwerk, ook al wat het volk heeft geschilderd, gesneden, geboetseerd, de volksprenten, het knipwerk, de huiselijke werken, de juweelen enz. Door den aard der stof en dank zij ook den gemoedelijken toon van De Meyere (die een meester is in de moeilijke vertelkunst, en onder ons gezegd op dit gebied veel knapper dan Pol de Mont) gaat er van zijn boek een eigenaardige gezelligheid uit, zoodat gij onder den stemmigen indruk komt u te bevinden in een oud binnenhuis op den buiten, vol van typische voorwerpen uit het verleden. Geboende tafels, keuken kasten geschilderd met varkensbloed, dikbuikige kommoden, kandelaars met hun heimelijk licht, klokken met grappige uurplaten, potsierlijke tuinpostuurkens, karaffen beschilderd met symbolen van trouw en liefde, tooverachtige glaskogels met hun stille landschappen, beeldjes van klokkenmakers, schipbreuken achter glas geschilderd, driemasters in flesschen, vaantjes van Scherpenheuvel, nieuwjaarswenschen van lantaarnontstekers en stadstrompetters, de onovertroffen mannekensbladen met het leven van Duimken of Jan de Wasscher, - al het cultuurwerk van de nederigen wordt door De Meyere zakelijk en met devote amoureusheid besproken.

Dit prachtig boek, met de gewone toewijding en smaak bezorgd door De Sikkel, bevat een schat van illustraties die een niet onaanzienlijk deel zullen hebben in het succes van het werk. De 175 blz. tekst zijn verlucht door houtsneden uit het oude Fonds Brepols van Turnhout, en die behooren aan het Museum van Folklore. Deze plaatjes zijn ten getalle van 268, waaronder kostelijke voorstellingen van ambachten, volksvermaken, huiselijke bezigheden, groteske muzikantjes, episoden uit vertelsels soldaten en heiligen.

Het tweede gedeelte van het boek bevat keurige photo's van voorwerpen uit publieke en private verzamelingen, die den tekst ten overvloede toelichten. Dat schr. ook de zeer goede portretten van de drie Vlaamsch-Antwerpsche folkloristen in zijn werk heeft ingelascht bewijst zijn piëteit tegenover de baanbrekers die van zeer verschillenden aard waren: Max Elskamp was degene die de folklore met de diepste intuïtie voelde, en de eenige die haar in zijn gedichten en in zijn houtsneden heeft weten om te zetten tot eigen en onnavolgbare kunst;

Alfons de Cock was de geleerde bij uitnemendheid, de speurder en de man der documenten, een soort Taine van de folklore; en Pol de Mont was haar ridder, steeds bereid om zijne dame te dienen en voor haar een lans te breken.

Wij missen nochtans twee portretten die ons dunkens hier op hun plaats hooren: ten eerste Isidoor Teirlinck, die dicht stond bij Alfons de Cock, en door zijn talrijke geschriften (*Volksgeneeskunde, Flora diabolica, Flora magica*) een eereplaats in de Vlaamsche folklore heeft ingenomen. Ten tweede, de goeie oude Emile van Heurck die door zijn uiterlijk al iets folkloristisch had (hij deed denken aan Mayeux!), wiens geheele leven in zijn vak opging, schrijver van o.m. (samen met Dr. G.J. Boekenogen), *l'Imagerie populaire des Pays-Bas*, en daarbij een fanaticus van belang, en een onverbeterlijk verzamelaar, wiens prachtige collectie naar alle winden verstrooid is geworden.

De Vlaamsche Volkskunst is wat men noemt een boek voor jong en oud: de jongeren zullen er in leeren dat in den ouden tijd de volksverbedeling verrukkelijke dingen heeft voortgebracht, en de ouderen zullen het boek met weemoed doorbladeren en heel hun jeugd zien opfleuren.

Wij mogen Victor de Meyere dankbaar zijn dat hij ons zooveel genot en wetenschap heeft geschonken.

A.C.

Sir William Bragg, Het Wonder van het Licht. Geautoriseerde bewerking van Yge Foppema. XI en 204 blz. Met 24 platen buiten den tekst benevens 110 figuren. N.V. Leopold's U.M., Den Haag. 1934.

De Royal Institution te Londen pleegt jaarlijks een reeks van Kerstlezingen te organiseeren, waarin onderzoekers van naam voor een voornamelijk uit jongeren samengesteld auditorium op eenvoudige wijze een natuurwetenschappelijk onderwerp behandelen. Michael Faraday, zelf steeds dankbaar indachtig aan het zaad, door Davy onder soortgelijke omstandigheden in zijn geest gestrooid, is er de insteller van geweest en negentien malen heeft zijn eigen vereeniging van onderzoek- en doceertalent den in zijn uitwerking onafzienbaren invloed uitgeoefend, die de ontvankelijkheid der jeugd zoo gaarne ondergaat, wanneer haar zonder dwang iets waarlijk goeds geboden wordt. Sindsdien is de even schoone als nuttige traditie gehandhaafd en dat ze nog steeds haar functie op uitnemende wijze vervult, kan duidelijk blijken uit het boven aangekondigde boek, dat de uitwerking van de voordrachten bevat, die in 1931 door Sir William Henry Bragg (bekend om baanbrekend werk op het gebied van Röntgenstralen en kristalstructuur) in het oude milieu zijn gehouden.

De spreker heeft het goede denkbeeld gehad, de waardeering en het begrip van de moderne theorieën van het licht te bevorderen door een overzicht te geven van de oudere onderzoekingen, waarin de huidige ontwikkeling haar oorsprong vindt. Hij gaat uit van den ouden strijd tusschen de emissietheorie van Newton en de door Huygens ingevoerde, door Young en Fresnel verder uitgewerkte undulatietheorie. Het is vooral de laatste, die hem in staat stelt, om aan de hand van tal van interessante (in het boek photographisch weergegeven) proeven en in dien bondigen, pakkenden stijl, dien de Engelsche physici, voor leeken

schrijvende, vaak zoo goed weten te treffen, een vrij volledig elementair overzicht van de leer van het licht te geven, dat door lezers van zeer uiteenloopende wetenschappelijke ontwikkeling gelijkelijk zal kunnen worden gewaardeerd. Na de behandeling van de meest noodzakelijke grondslagen wordt vooral aandacht gewijd aan het zien en de kleuren; de persoonlijkheid van den schrijver verleent een aparte bekoring aan het hoofdstuk over Röntgenstralen.

De samensteller der Nederlandsche uitgave (die door latere aanvullingen van den schrijver vollediger heet dan de Engelsche) zorgde voor een leesbare vertaling; dat hij verschillende voorbeelden aan Nederlandsche toestanden aanpaste, is te aanvaarden; dat hij Bragg echter laat spreken van ‘ons natte landje’ is voor wie nog niet in den waan verkeert, dat hij Foppema leest, wat wonderlijk. En dat hij op blz. 123 in een noot meedeelt, dat het Traité de la Lumière voorkomt in de door de Hollandsche Maatschappij van (lees: der) Wetenschappen van 1888 tot 1905 uitgegeven verzamelde werken van Chr. Huygens, is geschikt om ernstigen twijfel aan zijn betrouwbaarheid te wekken. De bedoelde editie zal nl., wel verre van in 1905 te zijn voltooid, in de eerstvolgende tien jaren nog wel niet afgesloten worden en in de zeventien tot dusver verschenen deelen zal men het Traité de la Lumière (dat immers, als dateerend van 1678, een van Huygens' latere werken is) vergeefs zoeken.

E.J. DIJKSTERHUIS

Hans Fallada, Wer einmal aus dem Blechnapf frisst. - Rowohlt, Berlin. 1934.

Hans Fallada (een schuilnaam; denkelijk ontleend aan een sprookje van Grimm) is sinds ‘Kleiner Mann was nun’ een in de gansche wereld beroemd man. Hij is een goed schrijver maar een zeer typisch voorbeeld ervan, hoe men ondanks zulke qualiteiten toch een in geen enkel opzicht groot schrijver, dichter, denker, fantast, behoeft te zijn. Onder de Amerikaansche schrijvers zijn er vele dergelijke gevallen. Fallada's breed, haast glansloos naturalisme doet daar trouwens meermalen aan denken: Dreiser, Lewisohn, Fanny Hurst. Fallada is het voorbeeld van den schrijver wiens horizon de nuchtere werkelijkheid is, er is niets visionairs, niets diepzinnigs, niets dat verborgen samenhang of ongekende perspectieven ontsluit in zijn werk. Maar het is een volkomen evenbeeld van de werkelijkheid die men daardoor dan toch duidelijker te zien krijgt. Zijn gegevens zijn precies die van de massa, het leed, de zorgen van den kleinen man; in dit geval in het bijzonder van den ontslagen gevangene die geen plaats meer vindt in de maatschappij. Fallada's romans registreeren nauwkeurig de maatschappelijke crisis van dezen tijd, de lotgevallen van zijn Pinneberg en zijn Kufalt zijn de lotgevallen van tienduizenden en van duizenden. Daarom heeft zijn werk zulk een grooten opgang gemaakt. Het gaat in niets boven aller niveau uit, maar het is zoo menschelijk en zoo natuurlijk, zoo eenvoudig meegedeeld, dat talloozen er hun eigen nood en lot in weervinden. Ik hoorde over Kleiner Mann was nun eens een Nederlandsch dichter zeggen: dat is nu het boek dat

iedereen zou kunnen schrijven, - als hij schrijven kon. Men voelt het verschil met Thomas Mann, Lawrence, Gide en andere grooten.

‘Wer einmal aus dem Blechnapf frisst’, lijvig als al Fallada's boeken, is de roman van een mislukte reclasseering. Willi Kufalt heeft vijf jaar gezeten, hij wil een nieuw leven beginnen, hij doet zijn best, maar de vicieuse cirkel is machtiger dan hij: terwijl hij meent van zijn uitgangspunt, de gevangenis, weg te komen, loopt hij haar in een noodlottigen boog weer precies tegemoet. Het laatste hoofdstuk draagt het bittere opschrift: Oost - West, thuis best. Fallada doet zijn verhaal uitvoerig, boeiend en omstandig. Het is gemakkelijk geschreven en wordt even gemakkelijk gelezen. Hij concentreert nergens, zijn stijl is nooitopvallend plastisch, maar hij zegt wat hij te zeggen heeft en, tenslotte, heeft men eigenlijk altijd gezien en begrepen wat hij bedoelt. Hij bereikt dus zijn doel, zonder dat men echter ooit het gevoel krijgt meegesleept (tenzij door het spannende zijner geschiedenis) of vervoerd te worden. Wat hij schrijft is sterk en waar, en toch betrekkelijk egaal en vlak. Dat ligt niet enkel aan zijn stof, die vooral in dit boek grauw en troosteloos is. Het ligt, ook, aan den geest van den schrijver, die de ideale vertegenwoordiger van een gemiddelde, niet uitzonderlijk oorspronkelijke mentaliteit is. Geen genie maar een beperkt en precies talent, dat het geluk heeft zonder groote verbeeldingen te scheppen, zonder ooit grandioos, demonisch, verheven, verrassend of ook maar voor een vleug shakesperiaansch beeldend te zijn, toch door zijn voeling met de globaal menschelijke nooden een waarheid, een werkelijkheid episch te kunnen belichamen. Die werkelijkheid verdiept zich in zijn visie slechts weinig, zij verheldert zich niet, zij verdonkert niet, zij ontleent glans noch befloerstheid aan den persoonlijken kijk van den schrijver, zij wordt enkel, samenvattend, verduidelijkt.

Fallada maakt vooral gebruik van den naturalistischen dialoog. Lange gesprekken van boeven en burgers, over de dagelijksche dingen en belangen, eischen een groote plaats in het boek op. Als men het uit heeft, heeft men een spannenden roman gelezen, met veel actie (een lustmoord, nog een moord, een brandstichting, straatroof, juweelendiefstal, ed.), veel bargoensch gehoord en geleerd, de praktijken der ‘gannefen’ leeren kennen, hun beroepseer, hun bijgeloof, hun solidariteit. Men is eenigermate bekend met de karakters der hoofdpersonen, die echter slechts in groote trekken geteekend zijn: hoofdzaak is de handeling, hoofdzaak de noodlottige gedachte, dat wie eens.... enz. Dat heeft de schrijver willen aantoonen.

Er is inderdaad iets noodlottigs, iets onontkoombaars in Kufalts weg van de gevangenis door een lange reeks van ontmoedigende ervaringen (deels met humor en jeu, en met den zin voor een pakkende intrigue verhaald) naar de gevangenis terug. Fallada demonstreert er overtuigend mee, dat de maatschappij ten eenenmale in gebreke blijft den ontslagen gevangene weer in het maatschappelijk verband op te nemen. Zijn boek bevat een harde critiek op de hedendaagsche maatschappij. In een eenigszins zonderlinge voorrede maakt hij ahw. zijn excuus daarover en deelt mee, dat ook dat ‘Stück der deutschen Wirklichkeit’ intusschen veranderd is. Ik weet niet, wat er inmiddels in Duitschland aan de reclasseering verbeterd is, wij hopen er het beste van - maar wij begrijpen het verband niet tusschen Fallada's schrijnend en ontmoedigend verhaal, dat niet minder dan een aanklacht is, en de mededeeling: kein Geschwätz von Humanität für Strafgefangene, sondern Arbeit für Strafentlassene; alleen het tweede lid van dezen

zin stemt met den geest van zijn boek overeen. Het eerste lid, dat min of meer de verscherping en verharding van het gevangeniswezen in het nieuwe Duitschland onderschrijft, is juist lijnrecht in strijd met Fallada's humaan begrip van den gevangene, die in de eerste plaats een gederailleerd mensch is. Fallada schijnt hier zelf niet duidelijk meer te weten, welk strafstelsel volgens zijn eigen inzicht en gevoel het noodigst en doelmatigst is. Hoe onvergelijkelijk dieper heeft Fuchs zich in 'Wir Zuchthäusler' in dat probleem ingedacht en zich tegen de mechanische strafmaat en het onmenschkundige strafstelsel verzet.

Wat Fallada trouwens hier van de Duitsche gevangenissen en reclasseering van voor korten tijd laat zien, heeft bitter weinig weg van 'humaner Strafvollzug': in de gevangenis hooren we vrijwel uitsluitend van chicanes en bureaucratie, bij de reclasseering van vrome hypocrisie en vooze vernedering. Of Fallada hier excessen geschilderd heeft (het is nl. menigmaal grotesk), is niet zeker, maar nog minder duidelijk is, waarom de conclusie van dezen schrijver, den schepper van Pinneberg en Lämmchen en hun liefde, juist naar den anderen kant moest omslaan en voor de hardheid stemmen? De oorzaken daarvan kan men slechts raden. De voorrede is echter gelukkig in strijd met het boek (zooals zoovele voorredes en 'wrappers' van hedendaagsche Duitsche boeken): van belang is tenslotte allermeest, dat Fallada een (ook episch, als roman wel geslaagd) warm en overtuigd pleidooi heeft geschreven voor verbeterde kansen voor den ontslagen gevangene. Hij toont de bittere noodwendigheid aan, waarmee de ontslagene zelfkanter, uitgeslotene, ontwortelde blijft; altijd weer, als het hem even goed gaat, plotseling nagewezen en opnieuw onder verdenking. Tot hij er zelf den brui van geeft. Vorbestraft bleibt vorbestraft. Dat is de trieste waarheid, die aan dit boek ten grondslag ligt. In dat opzicht is het meer dan enkel een wat breede maar wel boeiende roman. Het bitterst is die waarheid gedemonstreerd in het lugubere geval van den lustmoordenaar. Het onrecht en de zinloosheid der tegenover den ontslagene door de maatschappij vrijwel en bloc gevolgde gedragslijn wettigen tenvolle het wreed en rauw naturalisme waarmee Fallada hier de gevolgen aantoont. Intusschen kwam Fallada nu alweer met zijn nieuwe boek: Wir hatten mal ein Kind.

ANTHONIE DONKER